NOVVM TESTAMENTVM IAM QVINTVM AC POSTREMVM ACcuratissimâ cura recognitum à DES. ERASMO ROTER. cum Annotationibus eiusdem ita locupletatis, ut propémodum opus nouum uideri possit.

ὠνοῦ μαργαρείτην τίμιον
ἐκδοὺς ἅπαντα λάμβανε.

En margaritum nobile,
Eme, si cupis ditescere.

BASILEAE ANNO M D XXXIX

R. FESCH b.
UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK BASEL

DILECTO FILIO

ERASMO ROTEROD. SACRAE THEO/LOGIAE PROFESSORI.

LEO, PP X
A S

DILECTE fili salutem, & apostolicam ben. Valde nos delectarũt lucubrationes tuæ in Testamentum Nouum iam pridem æditæ, non tam quia nostro nomini dicatæ fuerant, quàm quod non uulgari, sed noua & insigni quadam eruditione præstabant, omniumq; doctorum calculo plurimum laudabantur. Quas nuper à te recognitas, & pluribus additis annotationibus locupletatas, illustratasq; fuisse, certiores facti non mediocriter gauisi fuimus, ex prima illa æditione, quæ absolutissima uidebatur, coniecturam facientes, qualis hæc futura, quantum ue boni, sacræ theologiæ studiosis, ac orthodoxæ fidei nostræ sit allatura. Macte igitur istius animi tui esto, ac publicæ utilitati studens, operi tam sancto, ut in lucem exeat, sedulo inuigila, dignam quidem tot laborum mercedem ab ipso deo relaturus: à nobis uero meritam commendationem, & cunctis Christi fidelibus perpetuam laudem consequuturus. Datum Romę apud sanctum Petrũ, Sub annulo piscatoris. Die x. Septemb. M.D.XVIII. Pontificatus nostri Anno Sexto.

Euangelista.

MUSEUM REM. FAESCH BASIL.

LEONI DECIMO

PONTIFICI MODIS OMNIBVS SVMMO,
Des. Eraſmus Roterod. Theologorum
infimus S. D.

INTER TOT EGREGIA DECORA LEO
Decime Pontifex Maxime, quibus undique clarus & ſu/
ſpiciendus, ad pontificiæ dignitatis culmen adiſti, hinc in/
finitis Mediceæ domus ornamentis, non minus erudito/
rum hominum monumentis, quàm maiorum tuorum
imaginibus & honoribus inclytæ, hinc innumeris corpo/
ris animiqꝫ dotibus, quas partim diuini numinis indulſit
benignitas, partim eadem aſpirãte, tua parauit induſtria,
non alia res te uerius aut magnificentius illuſtrauit, quàm quod ad iſtum hono/
rem, quo maior inter homines homini non poteſt contingere, parem morum at/
tuleris innocentiam: neque enim uitam modo ab omni dedecore longe lateqꝫ ſe/
motam, uerum etiam famam, nulla unquã ſiniſtri rumoris labe aſperſam ad pon/
tificiam ſublimitatem pertuliſti. Id quod quum ubique difficillimum eſt, tum præ/
cipue Romæ, cuius urbis tanta eſt libertas, ne dicam petulantia, ut illic à conuicijs
parum tuta ſit & integritas, ac ne ij quidem abſint à crimine, qui plurimum abſunt
à uitijs. Quibus rebus factum eſt, ut Leoni nõ paulo plus ueræ laudis pepererit,
quod ſummum pontificium promeruiſſet, quàm quod accepiſſet. Iam in ipſa pul/
cherrimi ſimul & ſanctiſſimi muneris functione, quum tot præclaris factis, tot exi/
mijs uirtutibus ſuſceptum honorem uiciſſim cohoneſtes, nihil tamen eſt quod te
ſuperis pariter & mortalibus commendet efficacius, quàm quod ſummo ſtudio
pariqꝫ ſapientia illud potiſſimum agis ac moliris, ut indies in melius prouehatur
Chriſtiana pietas, hactenus temporum maximeqꝫ bellorum uitio, nonnihil labe/
facta collapſaqꝫ, ut eſt cæterarum item omnium rerum humanarũ natura, ni ma/
nibus pedibuſqꝫ obnitamur, paulatim in deterius relabi, ueluti qꝫ degenerare. At
res egregias aliquoties ut difficilius, ita & pulchrius eſt reſtituiſſe, quàm condidiſſe.
proinde quãdo tu nobis uelut alterum præſtas Eſdram, & ſedatis, quod in te fuit,
bellorum procellis, ſarciendæ religionis prouinciam ſtrenue capeſſis, par eſt nimi/
rum, ut omnes ubique gentium ac terrarum Chriſtiani, rem omnium pulcherri/
mam ac ſaluberrimam conantem, pro ſua quiſque facultate adiuuent. Iam uideo
paſſim excellentes ingenio uiros, ceu magnos & opulentos reges, Solomoni no/
ſtro in templi ſtructuram mittere marmora, ebur, aurum, gemmas. Nos tenues
reguli, ſeu potius homunculi, qualeſcunqꝫ materias, aut certe caprarum pelles, ne
nihil conferamus, mittere ſtudemus: uile quidem munuſculum, quod ad noſtram
attinet operam, ſed unde (niſi me fallit animus) Chriſti templo, ſi non multum
ſplendoris, certe non parum utilitatis ſit acceſſurum, præſertim ſi eius calculo com/
probetur, de cuius unius nutu ac renutu ſumma rerum humanarum pendet uni/
uerſa. Etenim quum illud haberem perſpectiſſimum, precipuam ſpem planeqꝫ ſa/

 cram

cram,ut aiunt,ancoram, restituēdæ sarciendæq́ʒ Christianæ religionis in hoc esse sitam,si quotquot ubiq́ʒ terrarum Christianam philosophiam profitentur, in primis autoris sui decreta,ex euāgelicis apostolicisq́ʒ literis imbibāt, in quibus sermo ille cœlestis,quondā è corde patris ad nos profectus, adhuc nobis uiuit, adhuc spirat, adhuc agit & loquitur, sic ut mea quidē sententia nusquam aliâs efficacius aut præsentius: ad hæc,quū uiderem salutarē illam doctrinā longe purius ac uiuidius ex ipsis peti uenis, ex ipsis hauriri fontibus,quàm ex lacunis aut riuulis,nouum (ut uocāt) testamentū, uniuersum ad Græcæ originis fidem recognouimus, idq́ʒ non temere neq́ʒ leui opera, sed adhibitis in consiliū cōpluribus utriusq́ʒ linguæ codicibus,nec ijs sanè quibuslibet,sed uetustissimis simul & emēdatissimis. Et quoniam nouimus in rebus sacris, religiose quoq́ʒ uersandum esse, nec hac contenti diligentia,per omnia ueterum theologorum scripta circumuolantes, ex horum citationibus aut expositionibus subodorati sumus,quid quisq́ʒ legisset aut mutasset. Adiecimus Annotationes nostras,quæ primū lectorem doceant, quid qua ratione fuerit immutatum: deinde si quid alioqui perplexum, ambiguum aut obscurū, id explicent atq́ʒ enodēt.Postremo quæ obsistant, quo minus procliue sit in posterum deprauare,quod nos uix credendis uigilijs restituissemus.Quanquam,ut ingenue dicam,quicquid hoc est operis uideri poterat humilius quàm ut ei dicandum esset, quo nihil maius habet hic orbis:nisi conueniret,ut quicquid ad religionem instaurandam pertinet,haud alij consecretur,quàm summo religionis principi,& eidem assertori. Neq́ʒ metus est,ne munus hoc nostrum qualecunque, sis aspernaturus, qui non loco tantum referas illum, qui donaria non precijs sed animis solitus est æstimare,qui duo minutula pauperculæ uiduæ, splendidis & opimis diuitum donarijs prætulit. Iam an non quotidie uidemus inter auro gemmisq́ʒ radiantia regum donaria pratensibus flosculis,aut hortensibus herbulis concinnatas corollas suspendi diuis, quas re tenuis, pietate diues offert plebecula? Alioqui quicquid illud est,seu magnum,seu pusillum,seu ludicrum,seu serium,quod huius ingenioli fundus produxerit: id omne,ut nullus dedicem, suopte iure sibi potest uindicare, summus ille apud suos,uirtutū ac literarum omnium Mœcenâs & antistes Gulielmus Varamus archiepiscopus Cantuariensis, totius Angliæ non tituli tantū honore primas,ac tuæ sanctitatis legatus,ut uocant, natus:cui meipsum quoq́ʒ quantus quantus sum debeo,nō modo uniuersum studij mei prouentū.Siquidem is(ut ne dicam interim,cuiusmodi tum publice tum priuatim in me fuerit)id præstat suę Britanniæ,quod Leo præstat orbi terrarū: quodq́ʒ Medicea domus iam olim est Italiæ,uel hoc nomine terrarum omnium felicissimæ, hoc is suis est Anglis, ceu salutare quoddam sydus,ab ipsis fatis in hoc datus,ut eo præside,quicquid est bonarum rerū repullulet ac subolescat. Nam perinde quasi uno in homine plures sint heroes,& in unico pectore non simplex inhabitet numen:ita miris modis Archiepiscopum gerit ecclesiæ, legatum sedi Romanæ, consiliarium regiæ, cancellarium iustitiæ, Mœcenatem studijs, cuius opera potissimum factum est, ut insula iam olim uiris,armis,opibusq́ʒ pollens,nunc optimis item legibus,religione,moribus, ad extremum ingenijs omni literarum genere perpolitis, adeo floreat, ut cum quauis cæterarum regionum possit ex æquo contendere. Verum quo latius huius

laboris

laboris nostri manaret utilitas, uisum est, tui nominis apud omnes sacrosancti, ceu lenocinio quodam ad publicam orbis abuti commoditatem, præsertim quum huc uocet ipsa quoque rei ratio, quod pulchre congruebat, ut illius auspicijs hæc Christiana philosophia deriuaretur ad omneis mortales, qui Christianæ religionis teneret arcē, ac per eum proficisceretur doctrina cœlestis ad uniuersos homines, per quem Christus nos uoluit accipere, quicquid homines è terris euehit in cœlū. Quanquam adeo quid tandem uetat, quo minus hic liber gemina commendatione fultus, hoc etiam felicius & auspicatius exeat in manus hominum, si duobus totius orbis summatibus uiris communiter fuerit consecratus? Quandoquidem aris templisq; uidemus hoc plus accedere maiestatis ac uenerationis, quod pluribus simul diuis sint dedicata. Iam hoc quantumlibet nouum uideatur, modo publicæ conducat utilitati. Et ea est Leonis modestia facilitasq;, ut hac parte non minus sit maximus, quàm ea qua maximos omnes longo superat interuallo. Et ea est Archiepiscopi in omni decorum genere præstantia, ut Leonem omnibus numeris summum, non alius magis deceat collega. Postremo si fas est apud tantum principem nonnihil Thrasonis è comœdia referre, quātumuis in speciem humilis uideatur hic meus labor, tamen confido futurum, ut attentus lector aliquāto plus deprehendat in secessu, quàm prima statim frōte præ se ferat opus. Sed ne celsitudinem tuam iugi solicitudine terrarū orbi consulentem, longiori sermone remorans, in publica peccem cōmoda: quod reliquum est, cum plebeio lectore transigam: sed prius illud apprecatus, ut cuius prouidentia Leo decimus contigit subleuandis rebus mortalium, idem eum nobis & quàm maxime longæuum esse uelit & felicissimū. Basileę, anno restitutæ salutis millesimo quingētesimo decimosexto, calendis Februarijs.

DES. ERASMI ROTERODAMI APOLOGIA

IAM VT PAVCIS occurram Apologia, reclamaturis, Paulus apostolus, referente Luca, fortunatum sese prædicat, quod apud Agrippam pro se causam dicturus esset, cui propter diutinam cum Iudæis consuetudinem, res omnes in quibus uertebatur quæstio, maxime cognitæ compertæq; essent. Atq; utinam eodem nomine mihi quoq; gratulari possim, cui planè diuersum quiddam usu uenit atq; Paulo. Nam ne opus quidē est nobis Apologia, nisi apud istos, qui totum hoc negocium de quo controuersia est, non intelligunt: nec prorsus aliam ob causam calumniantur, nisi quod non intelligunt. Siquidem apud eos qui Latinas, Græcas & Hebraicas literas uel ad mediocritatem degustarunt, qui serio in uestigandis diuinæ scripturæ mysterijs, qui feliciter ac diligenter in uetustis illis, ac non minus ueris quàm uetustis theologis uersati sunt, nihil addubito quin magnam initurus sim gratiā, etiam si quod conatus sum, parum assequutus fuero. Proinde mire fiet, ut quibus hac opera nostra nō magnopere est opus, quiq; soli damnare quædam possent, quod ob bonarum peritiam literarū ualeant iudicare, ij non solum cōprobent suo suffragio nostram industriam, uerumetiam gratiam haud uulgarem habeant. Contrà qui hisce de rebus nullo modo possunt ferre sententiā, & hoc magis egent huius laboris subsidio, quo longius absunt à bonis literis, ij nō solū non amplectentur opus ipsorū paratum usui, uerum etiam obstrepent, calumniabuntur, damnabunt: quorū alterum extremæ cuiusdam ingratitudinis esse uidetur, alterū insignis impudentiæ. Quid enim fingi potest impudentius quàm damnare librū quem ne legeris quidem: tum eiusmodi, ut si maxime legas, tamen absq; linguarum peritia pronunciare de eo non possis? Quid aūt ingratius, quàm pro tam immensis sudoribus uigilijsq;, quas tantum iuuandi animo susceperis, & quibus nulla par gratia referri queat, rependi calumniam, idq; potissimum ab ijs, ad quos potissimum operis utilitas sit reditura? Quum ubiq; fœda est ingratitudo, tum in nullos æque par est gratos esse, atq; in eos qui dispendio rei pecuniariæ, iactura uoluptatum, nonnullo etiam ualetudinis ac uitæ suæ detrimento, in hoc totis uiribus incumbunt, ut ingenij sui monumentis orbi consulant. Verum haud scio, an nusquā ingratius reperias mortaliū ingenium, nec aliâs esse uerius arbitror, quod non minus eleganter quàm grauiter dictum est à Seneca: Tutius esse, quosdam offendisse quàm demeruisse. Nihil æque perit, ait ille, atq; id quod cōfertur in ingratos. At magis perit officium, mea quidem sententia, quod in eos collocatur, qui non intelligunt officiū: & minus gratiæ redit ab ijs qui non cognoscunt meritum, quàm qui nō agnoscunt. Nam ij tametsi dissimulāt, tamen apud se sunt obnoxij, nonnunquā pudore coguntur agnoscere. Deniq; spes est fore, ut aliquādo resipiscant. Illi quod est beneficium, iniuriam interpretantur, & officio adiuti in ius uocant benemerentem. Theologorum in primis est, nō solum gratitudinem præ-

stare

ſtare uerumetiam candorem & manſuetudiuē. Et theologis potiſſimum hic meus deſudauit labor, atque his theologis, quibus aut non uacauit aut non contigit, eas diſcere literas, ſine quibus diuina ſcriptura non poteſt ad plenum intelligi, aut officioſe tractari. Horum adiuuandis ſtudijs noſtrum impendimus ſtudium, ut quod illis ſua fortuna negauit, id noſtra ſuppeditaret induſtria. Et tamen ſi qui reclamaturi ſunt, ex hoc grege prodituros auguror. Amplectuntur medici, non aſpernantur iureconſulti, recipiunt philoſophi, ſi quid ad illorum profeſſionem inſtaurandam conducit. Abſit ut ſoli Theologi pertinaciter reclamemus, & ipſi noſtris inuideamus bonis. Sanè permoleſtum eſt, pro benigne collato beneficio nullam recipere gratiam. Moleſtius ab ijs de quibus benemereri ſtudeas, calumniam præmij loco reportare, & à quibus tuo iure poteras exigere debitam gratiam, his actoribus iniuriæ cauſam dicere. Seneca, ſummum liberalitatis genus eſſe putat, ac diuinæ beneficentiæ proximum, ſi quis non tantum gratuito profit, uerum etiam ſciens perdat beneficium. At mihi uideor hoc quoque ſuperaturus, ſi de his quoque pergam benemereri, qui beneficium iniuria retaliant. Et quemadmodum fidi medici, reclamantibus etiam & conuiciantibus ægrotis, tamen pergunt ſubuenire: ita nos hoc quoque uelut auctario beneficium noſtrum cumulabimus, ut beneficium quod accipiunt, intelligant. Primum igitur etiam atque etiam adhortor omnes Theologos, ut quibus per ætatem aut occupationes uacat, Græcas deguſtent literas, & item Hebræas, ſi liceat. In ipſis arcanæ ſcripturæ fontibus diligenter philoſophentur: ueteres Theologos, quos & eruditio commendat & uitæ ſanctimonia, diligenter euoluant. Deinde noſtra, ſi uolent, conferant & expendant, atque ita demum probent, ſi quid recte monuimus: emendēt amice, ſi quid ut homines aberrauimus à uero, & minus aſſequuti ſumus, quod ſedulo ſumus ſequuti. Quod ſi impetro, cauſam uici, pro accuſatoribus habiturus patronos. Cæterum à quibus hoc nō impetro, ſaltem illud mihi uel precario donent, ut credāt, me ſimplici pioq; iuuandi ſtudio quicquid hoc laboris eſt ſuſcepiſſe. Quod ſi parum alicubi ſucceſſit, error eſt, non ſcelus: & corrigi mereor, inceſſi non mereor. Nihil enim magis agnoſco, quàm me nihil ſcire. Profiteantur alij quantumlibet ingentia, ego pro mea tenuitate nihil profitens, præſto tamen quod licet, paratiſſimus ad palinodiam, ſicubi more hominum lapſus ſim, ipſe quoque mihi cenſor futurus, ſimul atque deprehendero. Cæterum diuus Hieronymus non fert reprehenſorem, qui damnare poſſit, docere non poſſit. Quorum illud tyrannicū eſt, hoc amicum & eruditum. Iam illud quemadmodū extra cōtrouerſiam eſt apud eruditos, ita indoctis etiam, multorum libris perſuaſum eſſe reor, hanc Noui teſtamenti æditionem Hieronymi non eſſe, quemadmodum ab ipſo fuit emendatum. Tametſi nos, nec hanc qualiſcunque eſt aut cuiuſcunq; eſt, neq; conuellimus ullo modo, neq; calumniamur. Tantum reſtituimus quæ temporum ac librariorum uitio fuerant deprauata, obiter indicatis & his quæ uel ambigue uel parū attente reddidit interpres: nam non recte, mihi religio eſt dicere, etiamſi id non ueritus eſt aliquot locis Hieronymus: idq; fecimus, neq; leui, quod dici ſolet, brachio, neq; temere, ſed primum ex canonum conſilio, ad Græcæ originis fidem, examinatis exemplaribus Latinis, neq; tamen fidentes paucis, aut quibuslibet. Laurētius Valla ſeptē bonę fidei codices ſe ſe

quutum fuisse testatur. Nos in prima recognitione, quatuor Græcis adiuti sumus: in secunda, quinque: in tertia, præter alia accessit æditio Asulana: in quarta, præsto fuit & Hispaniensis. Deinde consultis tum peruetustis tum emendatis aliquot Latinæ linguæ uoluminibus: nec hoc cõtenti, discussis & exploratis probatissimis autoribus, non oscitãter obseruauimus quid citarint, quid legerint, quid emendarint, quid interpretentur. Atque hisce rebus omnibus qua licuit uigilãtia, certe summa fide collatis ac pẽsitatis, quod optimum iudicauimus sequuti sumus: & hac lege in medium contulimus, ut nihilo secius suo quisque iudicio frueretur. Iam uero si qui uerentur, ne sacrarũ literarum autoritas uocetur in dubium, si quid usquam uariauerit: hi sciant oportet, iam annos plus mille neq; Latinorũ neq; Græcorũ exemplaria per omnia consensisse. Id quod ne fieri quidem possit, nimirum in tãta librariorum nõ solum turba, uerum etiam inscitia, oscitantia, temeritate. Vt ne cõmemorem q̃; multa mutata sint ab eruditulis, aut certe à parum attentis. Comperio quædam erasa aut inducta à factionibus, quarũ tumultu quondã sursum ac deorsum miscebantur omnia, præsertim Orientis ecclesię, dum quisq; pro suarum partium patrocinio scripturam uariat. Id certe factum non obscure compluribus in locis declarat Hieronymus. Leuius deprauandi genus est, quoties lector aliunde quod cõgruebat adscribit: grauius, quũ quod scholiastes annotarat in spatio, lector trãsfert in cõtextum. Quid aũt accidit religioni Christianæ, quod tot iam seculis aliud legit Hieronymus, aliud Cyprianus, aliud Hilarius, aliud Ambrosius, aliud Augustinus? Apud hos alicubi nõ modo diuersa comperies, sed & pugnantia, quum in summa Christianæ fidei consentiant. Quid accidit Gręcis orthodoxis, qui sic sequuti sunt translationem Septuaginta, ut subinde meminerint, Symmachi Theodotionis & Aquilæ? Quid facias, postea quàm nec ipsa horum temporum æditio per omnia sibi consentit? Qua de re si quis dubitet, huic fidem fecerint codices typis etiam excusi, cum annotamentis marginalibus quæ declarãt uarietatem lectionis: & si id parum est, ex commentarijs Bedæ, Rabani, Thomæ, ex commentarijs Lyrani, ex commentarijs Hugonis Carrensis idem intelliget. Origenes iam tum querebatur inexplicabilem in euangelicis libris uarietatem. Et publicitus aliud legit Græcia, aliud Occidentis ecclesia. Et circa ætatem Hieronymi, quædã ecclesiæ sequebantur interpretationẽ Septuaginta, quædã nouam amplectebãtur ex Hebræorum fontibus traditam. Atq; etiam post hanc ætatem, aliud legebant Gallicanæ ecclesię, aliud Romana. Deniq; si excutias uetustos codices manu descriptos quibus in publico cultu tum utebãtur, duos uix reperies inter se cõsentientes. Certe constat Augustinũ codicibus usum, qui non uacabant mendis. Et tamẽ tot iam seculis cõstitit sua scripturis autoritas. Si codicum uarietas in totum abrogat fidem scripturis, & apud Hebræos & apud Græcos & apud Latinos uariãt. Quęso quid periculi consequtũ est, quod sanctus Hieronymus uetus & nouum Testamẽtum mundo iam senescenti, ad Hebræam & Græcam ueritatem instaurauit? Reclamatum est tum à nõnullis, quibus ipse suis libris abũde satisfacit: nec ob aliud, opinor, reclamatum, nisi quod nescirent eas literas. At num hinc uel tãtulum incõmodi natũ est Christianæ religioni? Augustinus fatetur ipsa codicũ discordia, se non mediocriter adiutũ fuisse, dum quod hic parum apte dixerat, alter clarius ac rectius

efferret,id quod uel fortuito fieri necesse est. Quid decessit euãgeliorum maiestati, quod ea Iuuencus heroicis uersibus incluserit? Quod Arator idẽ ausus sit in Actis apostolorũ? Nos locos aliquot innouauimus,non tam ut elegantius redderemus, quàm ut dilucidius ac fidelius. Quid autem erat periculi, si paraphrasi totã oratio/nem nouassemus? Id quod propemodum fecit Hieronymus in ueteri testamẽto. Quibus hæc placet æditio,quam ego nec damno,nec muto,his sua manet æditio. Siquidem ea nostra castigatione non læditur,sed redditur illustrior,purior, emendatior. Illa legatur in scholis,canatur in templis,citetur in concionibus. Nullus ob/stat. Illud ausim polliceri,quisquis hanc nostram domi legerit,suam rectius intellecturus est. Proinde si nihil offendit nisi nouitas, & illa iam uetus olim noua fuit, & hæc noua,si patiamur,olim uetus fuerit. Nimis imperiti est hominis, libros anno/rum æstimare numero,ac nõ potius ipsarum rerum iudicio. Optarim & ipse,in sa/cris literis nihil esse deprauatum,nihil dissidere. Atq; id ut optare est in procliui,ita nec fuit unquam,nec opinor futurum est unquam. Qui prædicant inuiolabilem di/uinarum scripturarum autoritatem,his utroq; fauemus pollice. Qui has sciens de/prauat,cõtumeliam facit spiritui sancto. Fatemur. Verum hæc maiestas in ipsis est fontibus. Non errauit Esaias,neq; quisquam mutare nititur,quod ille scripsit. Nõ lapsus est Matthæus,nemo corrigit quod ille tradidit. Cum interpretibus,cũ scri/bis,cũ deprauatoribus nobis res est. Quod si tota labascit autoritas, ob aliquot lo/ca corrupta, oportuit spiritum sanctum non minus assidere bibliographis q̃ pro/phetis & euangelistis. Nusquã non adest spiritus sanctus,sed ita uim exerit suam, ut nobis portionem laboris relinquat. Autoritas illa inuiolabilis intra prophetas & apostolos aut euãgelistas stetit. Imo hæc est summa scripturarum laus,quod in tot linguas toties transfusæ,toties ab hæreticis uel mutilatæ uel deprauatæ,tot modis incuria scribarum contaminatæ,tamen æternæ ueritatis uigorem obtinent. Sic omnibus malorum procellis sollicitata,cõstat ecclesia. Is uero subseruit spiritui sancto,qui quod per homines deprauatum est,pro uiribus pristinæ restituit integritati. Nunquam defuturi sunt qui deprauent, proinde nunquam cessandum est à studio castigandi. Aliud est igitur sacra scriptura,aliud quod incõmode uerterunt in/terpretes,aut scribę corruperunt. Rursus aliud est mutare publicam lectionẽ,aliud priuata publicã uel emẽdare uel illustrare. Atqui hæc mire cõfundunt quidam qui sibi uidentur admodũ dialectici. Neq; refello quod aiunt quidam,in literis & apicibus latere mysteria,si modo illi agnoscant hyperbolen. Alioqui nõ oportebat scripturam haurire nisi ex fontibus. Nam qui uertit in alienam linguam,à literis & apicibus longe lateq; cogitur discedere. De nominibus dei, præsertim de nomine te/tragrammato mira iactant Iudæi,de nomine Iesu nõnulla Christiani,uerum hæc mysteria pereunt in trãslatione. Quin illud ipsum nomen Iesu longe alijs elementis scribitur apud Hebræos, alijs apud euangelistas ac Paulum. Si tam seria res latet in punctis & apicibus,cur apostoli qui norant Hebraice, nomen illud sacrosanctum non ijsdem elementis nobis tradiderunt, quibus scribitur apud Hebræos, quum toties in scriptis suis inculcent? Hoc argumento quum urgerem quendam, respondit, nomen Iesu in omnibus noui testamenti libris deprauate scribi le/giq;. Quod si uerum esset, in tam insigni errore tot iam seculis caligasset ecclesia

catholica

catholica. Imo probabilius est sic Græcos ac Latinos uulgo sonuisse nomen illud, & apostolos usurpasse receptam uocem, non sollicitos de elementis & apicibus. Quin iidem euangelistæ & apostoli nõ fuere tam superstitiosi, in citandis scripturarum testimonijs, interdum sequentes æditionem Septuaginta, nõnunquam ex Hebræorum fontibus adducentes, aliâs suo arbitrio reddentes sententiã, nec cum his nec cum illis per omnia cõgruentes. Iam quid attinet istos refellere, qui non minus indocte quàm impudenter solent uociferari, facinus esse non ferendũ, ut quisquam corrigat euangelia, castiget canticum, magnificat, mutet precationem dominicam? O uocẽ uix auriga dignam, nedũ theologo. Ne mihi succenseat ordo theologicus, quod theologũ nomino: illis indignetur potius, qui quum essent primi nominis theologi, hæc seditiosissime uociferabãtur, & adhuc uociferantur in ordinarijs professionibus sacrisq; concionibus. Sed ad rem. Fas est nebuloni cuiuis, euangelij codices deprauare, & nefas erit quod deprauatũ est restituere? præsertim homini, ne quid dicam insolentius, in hoc genere literarum, nec indiligẽti, nec inexercitato, idq; tot Græcis ac Latinis uoluminibus, tot clarissimis autoribus in consiliũ ascitis? Mihi plurimis argumentis uehemẽter probabile est, uniuersum testamentum nouum Græce scriptum fuisse, non Latine. Certe si quis excipiat euangelium iuxta Matthæum, & unam ad Hebræos epistolam, de reliquo nulla controuersia est. Proinde qui mutare paret, quod scriptũ fuit ab apostolis & euãgelistis, in hunc iure clamitent, quod corrigat euangelia: non in eum qui iuxta pontificũ decreta ex Græcorum fontibus, ex sacrorũ interpretum sententia syncera fide reponat, quod uel à scribis erat uitiatum, uel ab interprete parum apte redditum in Latinis codicibus, quum Græce scripserint apostoli. Sed cur hæc pluribus ago? quũ diuus Hieronymus compluribus epistolis huius causę patronum agat: qui nec ipse, quum in re non ita dissimili laborasset, calumnia caruit. Cuius emendatio si extaret, aut non fuisset nobis hoc laboris capiundum, aut fuisset quod sequeremur. Itaq; te quæso lector optime, quum occurret nouatũ aliquid à nobis, ne protinus ad solitæ lectionis gustum ac saliuam reijcias ac damnes, quasi necesse sit malum esse quicquid diuersum est, simul & me fraudans mea laude, & te operis utilitate: sed primũ nostra cõferto cum Gręcis: quod quo promptius esset, illa è regione adiecimus. Expende num fidelius, num apertius, num significãtius expresserim, quàm uetus interpres. Nec hic rursum protinus in ius trahãt, si minus uerbũ uerbo respondeat: id quod ut maxime coneris, ne fieri quidem potest. Si nefas esse ducunt, usquam à literis ac syllabis discedere, quur hic interpres passim id ausus est, aliquoties nulla nec adactus necessitate, nec inuitatus utilitate, sed uelut in re ludicra lasciuiens & oscitans? Quod si licet alicubi à literis ac syllabis recedere, ut certe licet, si me cõperies sententias maiori fide reddidisse q̃ ille reddiderit, ne damna quod nouum est, sed amplectere quod est rectius. Iam si collatio tibi non satisfacit, ne continuo pronuncies. Consule nostras Annotationes, quę fortasse tibi uel autoritate testium uel rationibus adductis, satisfacient. Fit interim ut diuersa sit lectio, fit ut iisdẽ ex uerbis complures sensus accipi possint. Nos primũ unicam dũtaxat lectionem proponimus. Nec enim aliter poteramus. Cęterum in Annotamentis uarias referimus, aut indicantes quid nobis optimum uideatur, aut lectoris relinquẽtes arbitrio, quid sequi malit

malit. Sunt in quibus nostra uulgata magis probatur æditio, aut Ambrosiana le/ctio, q̃ Græci codices. Et tamen consentientibus omnibus Græcis exemplaribus, quoniã illa mutare non licuit, Latina accõmodauimus, ne non respõderent, quum in hoc ipsum adderentur. Cæterũ id in scholijs discutimus. Cõperio quædã apud illos addita ex more solenni, ueluti coronidem illam sic additã precationi domini/cæ, quemadmodũ apud nos in calce psalmorũ adijcitur Gloria patri. Ea non rese/cuimus à contextu, sed tamen in cõmentariolis admonemus addita. Nam is error minus habet periculi, quum quod frequenter cõperio factum, ex alijs locis adscri/bit lector, quod in simili sentẽtia deerat alibi. Attamen id quoq; curauimus admo nere. Proinde nõ ita tradimus hanc lectionẽ, quasi certa indubitataq; sint omnia, sed quod ex nostra emendatione, accedentibus annotamentis, nõ mediocriter ad/iuuandus sit lector uigilans & attentus. Inerunt permulta quæ ceu minutula friuo laq; cõtemnenda uidebuntur alicui. Verum qui cõferet, qui expẽdet, qui tractabit & interpretabitur sacras literas, is ipse comperiet, in his minutulis nõ minimũ esse utilitatis. Ad hæc, facile mihi ueniam dabit, huiusmodi minuta persequuto, qui co gitarit ad huiusmodi scrupos primi nominis autores impegisse, nonnunq; & pu/dendo errore lapsos esse, nimirũ ipsum Hilarium, Augustinũ, Ambrosiũ, & inter recentiores doctissimũ Thomam Aquinatẽ, ne iam cæteros cõmemorem. A qui/bus in hoc uersanti negocio, nonnunq; dissentire fuit necesse. Quod quidẽ ut sem/per ingenue feci, ita nusq; contumeliose, ne in istos quidẽ procacior, quorum impu dens temeritas, & insolens inscitia parum merebatur hanc ciuilitatẽ. In quos etiam si liberius inuectus fuissem, tamen apud eruditos omneis excusaret me Plautinũ il/lud, Quod dignis maledicitur, bene dictũ est, non maledictũ. Verum malui ratio/nem habere quid me dignũ esset, q̃ quid isti mererentur. Erat animus istorũ ine/ptias omino dissimulare, nisi libri talium rabularũ passim manibus omniũ tereren tur, & oraculorũ instar legerẽtur ac citarentur. Nec rursus id à me factũ est affecta te, sed obiter locis aliquot, quo posthac minus illis fidãt, qui quicquid apud huius/modi scriptores utcunq; positũ aut additum repererint, id alba, quod aiunt, amus/si in suos cõuerterent cõmentarios: aut certe quibus autores isti magni sunt, intelli/gerent ob harum rerum quas indicauimus ignorantiã, magnos etiam autores insi gniter ac plus q̃ pueriliter hallucinatos esse. Alioqui si quicquid in horũ uolumini bus uel rideri uel improbari poterat, persequi uoluissem, tũ uere mihi inter manus nata fuisset ἰλιὰς κακῶν, ut est in Græcorũ prouerbio, nec ad ea refellenda una suffecerat ilias. Cæteros autem quos præter eruditionis cõmendationem ornat & uitæ sanctimonia, tantum abest ut incessam petulantius, ut sæpenumero captatis etiam prætextibus, aut eleuem errorẽ, aut excusem, aut tegam. Nec mihi succense/re debẽt, si quid lapsus est Augustinus aut Thomas. Quum res ipsa clarior est, q̃ ut dissimulari possit, imputent inscitiæ linguarũ, aut si malint, imputent illorũ secu/lis. E re studiosorũ erat, illa non omnino dissimulare. Non quod me putem ocula/tiorẽ summis illis uiris, sed quod alicubi fortasse fuerim attentior, & fortasse lingua rum opibus instructior, certe q̃ Aquinas, qui Latine tantum nouit, nec id admo/dum exacte, quippe qui cõtendit luxuriã proprie pertinere ad libidinẽ. Quos om nes, ut semper ueri fuere studiosissimi, magis propitios esse mihi cõfido, uel hoc no

mine

mine,quod illorum libros aliquando reddiderim purgatiores. Quid minutius hy postigma? At tantula res hæreticum gignit sensum,quemadmodum docet Aure lius Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, exempli causa citans illud Io annis: In principio erat uerbũ apud deum,& deus erat. Et interposita diastola,se/ quitur: Verbum hoc erat in principio apud deum. Hanc lectionem hæreticam ap pellat,uidelicet eorum,qui negabant uerbum dei,deum esse. Item illud quod est a/ pud Paulum in epistola ad Romanos: Quis accusabit aduersus electos dei? Ab hoc loco quæ sequuntur,nisi per interrogationẽ legantur,sensum non hæreticum modo,sed & prorsus blasphemũ efficiunt. Quasi respondeas ad superiora: Deus qui iustificat. Deinde quis est qui cõdemnet? Ad id rursum respondeas: Christus Iesus,qui mortuus est. Idem offensus amphibologia Paulini sermonis, quum ait: Quod stultum est dei,sapientius est hominibus: mauult ita reddi, Quod stultum est dei,sapientius est quam homines,quod alioqui uideri potuerit incertum, dandi ne casu dictum esset hominibus an auferendi. Atque hæc & alia his fermè consimilia multis uerbis illic annotauit uir tantus,quæ nihil negocij sit animaduertere, etiam si nullus moneat. Quid si is legisset tot portenta mendarum à nobis prodita subla taque? tot crassissimas discussas tenebras? tot sensus præpostere nõ solum ambigue redditos,suæ restitutos integritati? an non hunc laborem nostrum utrisque mani/ bus complexus fuisset? Quędam aũt tanta breuitate sunt annotata,ut ni nostram annotatiunculam ad locum ipsum conferas, non sis animaduersurus quid uolue/ rim. Nam quod cõplusculis locis occurrent eadem, id data opera factum est, quo cõsuleremus lectori uel parum memori, uel inquirendi laborem fugitanti. Et sanè nonnihil uereor, ne quemadmodũ multos est offensura nouitas, ita è diuerso exi/ stant,quibus hoc ipsum displiceat,quicquid esse quod conueniat cum ueteri interpre te. Alijs nihil probatur,quod sit diuersum: alijs ineruditum uidetur, quod non to/ ta ratione pugnet ac dissideat. Rursus alios offendit sermo paulo purior ac Lati/ nior,nempe hos qui nihil acutũ iudicant, nisi quod prodigiosis scateat solœcismis. Alij contrà fastidiunt, quicquid non refert Ciceronianum illum nitorem. Nos in hoc opere ut non affectauimus eloquentiã,ita mundiciem,si qua in promptu fuit, non respuimus. Non offenditur deus solœcismis,at idem non delectatur. Odit su perbam eloquentiam, fateor: at multo magis superciliosam & arrogantem infan/ tiam. Nos toleramus istorum balbutiem, ferant ipsi uicissim nostram qualemcun/ que dicendi mediocritatẽ. Verum ut aliquando finiam, quemadmodũ ingenue fa teor esse permulta,quæ doctius tractari potuissent: ut non inficias eo, locis aliquot me dormitasse lassum: ita res ipsa, ni fallor, indicabit, me post Laurẽtium Vallam, cui nõ hac tãtum in parte debent bonæ literæ, post Iacobũ Fabrum, uir/ tutis omnis & literarum antistitem: nec sine causa uersatum in hoc negocio, nec sine fructu. Bene ualeto Lector amice: & si quid adhuc desideras, à Præfa/ tione quam Annotationibus præfixi, petito.

DE DVABVS POSTREMIS AEDITIONIBVS QVARTA ET QVINTA.

DES. ERASMVS ROTEROD. PIO LECTORI S. D.

OMNIBVS omniũ cauillationibus respõdere, Lector optime, prẹter quàm quòd infiniti sit negocij, nec admodũ ex huius operis dignitate fore uideo, nec operępretiũ ullum intelligo: propterea quòd qui studiũ hoc nostrũ sugillant ac traducunt, ferè nõ legunt, aut certe nõ intelligũt nostras apologias. Et iã satis illis respõsum est duabus apologijs, quas primæ quoq; ẹditioni, ceu clypeos, aduersus istorũ tela præfiximus: præterea in epistola qua Martino Dorpio respondemus: ad hẹc, in epistola ad insignẽ theologũ Hẽricũ Bolocũ. Rursus in epistola contra quendã cuius nomen studio suppressi: postremo in apologia, qua pridem respõdi Petro Sutori: nuper etiam rixatori glorioso responsum est hominum cauillis. Proinde hic capita duntaxat argumentorum annotabimus lectori uel occupato uel crassiori.

Primum illud testamur, & ubique testatum esse uolumus, nos nusquam à iudicio ecclesiæ catholicæ uel unguem aut digitum latum uelle discedere. Quòd si quid usquã eiusmodi deprehendatur, non data opera dictũ, sed elapsum, ut sumus homines, id iam nunc pro recantato uolumus haberi.

Nec præimus eruditorũ iudicio, nec publicarum scholarum autoritati præiudicamus. Manet incolume suum cuiq; iudicium. Annotationes scribimus, non leges: & expendenda proponimus, non protinus habenda pro compertis.

Nec ideo posteriores æditiones immensis sudoribus parauimus, quod prioribus omnino diffideremus: sed opus quod tum pro uirili proq; temporis spatio q̃ fieri potuit optimum dedimus, nunc emendatius multo multoq; locupletius damus. Atq; id sanè facturos nos, prima statim ẹditione sumus polliciti. Quod quidem quo fiet sẹpius, hoc plus erit lucri lectori.

Quod in æditione prima parcius fecimus, ueriti, ne tantam nouitatem non ferrent quidam: post hortantibus amicis magnis & eruditis, animumq; addentibus, uberius præstitimus, ut totus Noui Testamenti sermo simplex quidem, sed tamen Latinus esset, exceptis uerbis aliquot & idiomatibus quæ receptiora uidebã quàm ut mutari possent, sicut fides pro fiducia, fidelis pro fidenti, benedictus pro laudatus aut laudãdus, in nomine Iesu, pro autore Iesu, siue fiducia Iesu, gratia pro beneficio gratuito. Nam mihi quidam nimis morosi uidentur, qui quum dialecticis, philosophis, rhetoribus, grammaticis, medicis ac mathematicis concedant peculiares uoces, quæ extra tractationem artis aut nihil omnino significant aut longe aliud significant, nihil eiusmodi permittunt in diuinis literis.

Neque parum multa adiecimus prioribus Annotationibus, & priores illas autorũ nomenclatura cõmuniuimus ob quosdam auidiores calumniandi quàm discendi.

Sed offenduntur qui Latine nesciunt, & ueteres solœcismos quibus assueuerũt, requirunt. Habent isti ueterem æditionem, per me quidem integram & intactam. Sciebã plurimos ob sermonis imperitiam, ne dicam spurcitiem, à sacris uoluminibus abhorrere. Boni consulent isti, si his quoq; consultũ esse uoluimus, præsertim quum ipsi nihil perdant.

Sed indigni sunt, inquiunt, qui sacras literas ob sermonis simplicitatem fastidiunt. In sacris literis nec apicem mutamus, cum trãslatoribus ac deprauatoribus nobis res est. Nec simplicitatem tollimus, sed restituimus. Denique pium est & humanum imbecilles illecebra quadam primum allicere.

Non offenditur, inquiunt, deus solœcismis. Verum id quidẽ fortassis, at idem non delectatur. Excusat Augustinus sermonis uitium, non præfert. Et excusat in idiotis, non in

theologis, postremo tolerat inuitus. Nam in totum mutari malit, si liceat. Quod si solœcismus sensum reddit ambiguũ, aut etiam peruersum, id quod locis aliquot indicauimus factum, detestatur Augustinus solœcismum. Quin & deus odit superbos solœcistas, qui recte loquentes insectantur, nec ipsi uolunt meliora discere, nec alios sinunt, ceu canes in præsepi, iuxta prouerbium.

Alioquin illud ab istis requiram, utrum omnes solœcismos amplectantur, an eos tantum quibus assueuerunt. Si quosuis amplectunt, cur ab istis quoq; uapulant pueri, quum dicunt, Fuit in domo tuo, aut Friget corpus meus. Imò uel in templis exibilarent omnes, si diaconus pro Filio, legat Pilio: aut pro Philippo, Pilippum. Et tamen absurdiora sunt sæpenumero quæ cõmittunt ipsi. Quod si nulli placet solœcismi, nisi quibus assueuerint, iam palàm est eos non duci iudicio recto, sed suis blandiri neuis, & eos imitari qui quum ab aliorũ hulceribus abhorreant, sua tamen familiari scabie non offenduntur. Porrò quid interea fiet ijs qui solœcismis non assueuerunt?

Augustinus patitur barbare dici: Iustus ut palma floriet: pro florebit. sed patitur in plebe imperita: quod tamen ipsum ab ea mallet corrigi. Patitur ut eruditi pro Os, cuius paternus casus sit Ossis, ossum dicant: sed quoties imperitis loquuntur, aliter non intellecturis. Nunc uero quum uulgo nemo Latine loquatur, quod Augustinus scribit de solœcismis non magis ad nos pertinet, quàm si moneret ut apud Gallos Gallice loquens concionator, uerbis Gallicis uulgo notis uteretur. Alioqui cur Augustinus ipse in suis libris nõ solœcissat, quum sæpenumero nec ab eruditulis intelligatur?

Augustinus non admittit solœcismos, nisi apud imperitos, ut dictum est, & in hoc duntaxat ut sentẽtiam reddant dilucidam. At docuimus, locis aliquot interpretis solœcismis totam subuerti sententiam, & hac occasione magni nominis interpretes fuisse lapsos.

Porrò quod obijciunt, indignum esse diuinam scripturam subijci regulis Donati: ut à uiro sancto dictũ est, ita non perinde circumspecte: quod quidem pace illius dixerim. Primum enim, interpretis sermo non est scriptura sancta, sed quod Moses, prophetæ aut apostoli scripserũt. Nos interpretis sermonem emendamus, & sanctæ scripturæ suam lucem restituimus. Deinde si contumeliosum est de rebus diuinis emendate loqui, in ius uocandi sunt ueteres penè omnes, Græci pariter ac Latini, qui nõ eleganter modo, uerum etiam eloquenter tractarunt res mysticas, & hoc nomine summam per uniuersam ecclesiam laudem sunt consequuti.

Mihi uidetur ad propagandum Christi euangelium pertinere, ut casto puroq; sermone tradatur quatenus licet. Recte loquendi ratio, omnium est communis: at uaria res est barbaries, & intellectu difficilis, quippe recedens à sermone naturali. Vt nihil est dilucidius sermone recto, ita nihil facilius.

Quod si quis neget in hac interpretatione inesse solœcismos, nõ illos quidem haustos ex apostolico sermone, sed ex uulgi fece, consulat indicem meum, & mox, opinor, mutabit sententiam.

Ibidem uidebit quot locis hallucinati sint interpretes etiam magni nominis, tãtum ob sermonis uitium. Ne quis putet nullum aliud esse incommodum, nisi quod parum munda sit oratio.

Porrò quanquam haud inficiamur, in apostolorum & euangelistarum Græco sermone nonnulla esse præter rationem grammaticam, tamen non erat causa, cur nos tãtum solœcismorum prodigiosorum adderemus.

Et fortassis quod illis temporibus conducebat, ut apostolorum oratio esset inconditior, nunc expediat mutari: quando nec apostolico cultu nunc utuntur episcopi, sed in omnibus splendor accessit ecclesiæ. Olim expediebat apostolos eo sermone uti, qui latissime patebat, & à literatis pariter ac illiteratis intelligebatur, quandoquidem & Christum Syriace loquutũ apparet: nunc ea ratio adeo locum non habet, ut ijs qui Latine didicerũt, noua balbutiendi ratio sit discenda ob interpretis non apostolorũ solœcismos. Proinde ut olim abusi sunt apostoli ea lingua quam repererunt uulgo maxime cõmunem: ita nunc conducibile fuerit, sacras literas eo sermone tradi, qui sit omnibus Latine doctis communis. Conuenit enim id esse cõmunissimum, quod est rectissimum. Quod dictum est de ser/

mone

mone apostolico, idem ualet in oratione ueterum interpretũ, quum sermo Romanus adhuc esset promiscuæ multitudini communis.

Si ob eam causam diuinos libros expedit inerudite uerti, quo possint à pluribus intelligi, potissimum uertendi essent in linguam gallicam aut Germanicam. Nunc ita uersi sunt quidam, ut aliquoties nec ab eruditis nec ab imperitis intelligantur.

Si non licet Christianis recte loqui, cur Augustinus in libris De doctrina Christiana, grammaticam recte loquendi magistram, ponit inter artes necessarias ad sacrorum uoluminum intelligentiam? cur tot grammaticorum scholis plena sunt omnia? cur tot laboribus excruciatur ætas illa rudis, an ut discat mendose loqui?

Vt nihil aliud sit commodi, certe hoc boni habet sermonis elegantia, quod simplex sit & naturalis: quum inemendate loquendi sexcentæ sint species.

Tametsi nos in sermone apostolorũ, quod crebro iam diximus, ne syllabam quidẽ mutamus, imò sermonẽ illorum, uitio librariorum aut alioqui deprauatũ, restituimus. Proinde ne quis clamet, hic corrigit euangeliũ, hic emendat precationem dominicam: sed, hic codices euangeliorum à mendis repurgat. Nec magis obiurgãdus sum, q̃ qui scopis euerrit sordes è templo. Non enim quicquid in templo est, cõtinuo sanctum est.

Iam si quicquid hic uertit interpres, spiritui sancto libet adscribere, & ob id nefas esse quicq̃ hinc demutare, cur audet reprehendere Hieronymus quod apud hunc legitur, nũc uerba taxans, nunc sententiã, nunc submouens quod adiectum affirmat? id aũt non raro facit, etiam in his libris quos ædidit multo post æditam utriusq; testamenti uersionẽ. Cur audent diuersum legere Cyprianus, Ambrosius & Augustinus? Cur aliud in solẽni cultu legunt, aliud canunt per orbem terrarum ecclesiæ, præsertim in Psalmis?

Hieronymus in pręfatione ad Desiderium, plurimum interesse putat inter uatem & interpretem: Ibi, inquit, spiritus uentura pręđicit, hic eruditio & uerborum copia, ea quę intelligit, transfert: & tamen hic Hieronymus agit de Septuaginta, quorum autoritas penè fuit sacrosancta, & quos ipse Hieronymus fatetur fuisse plenos spiritu sancto. At nemo nouit quis hic fuerit interpres: nam innumeros fuisse testatur Augustinus, atq; eos admodum tenuiter eruditos.

Arbitror nihilo plus honoris huic interpreti deberi quàm Septuaginta, quorum ędition em non raro sequuntur & apostoli, sed horum translationem mutauit ecclesia, simul atque nacta est meliorem.

Vtrum autem uolunt huic uni hoc honoris haberi, an interpretibus omnibus? si huic uni, causam adferant cur huic potius quàm cæteris: si debetur omnibus, cæteris nimirum antiquatis facta est iniuria.

Non idem honoris debetur interpreti & euangelistæ, alioqui quisquis concinnat aut describit codicem euangelicum, hoc honoris sibi postulabit. Versantur omnes in re euangelica, sed dispari functione. Imò diuus Hieronymus interpretum operam, qua nobis sacros libros in aliam linguam transfuderunt, confert cum studio M. Tullij, quo quædam Xenophontis, Platonis ac Demosthenis opuscula Latinis dedit.

Si deus per Caiapham uirum malum ædidit prophetiam uerissimam, quid uetat quo minus per hominem linguis instructum, etiamsi non adsit peculiaris afflatus spiritus, recte uertantur libri sacri.

Quoties Hieronymus Græcos orthodoxos sequutus, adducit autoritatem Symmachi, Theodotionis & Aquilæ, hæreticorũ Iudaisantium? & nobis inuidemus si quis quid commonstret. In Daniele, Theodotionis æditio prælata est translationi Septuaginta: indicat hoc Hieronymus enarrans caput huius prophetæ quartum.

Quod si iuxta Hieronymum optimus interpres est qui linguas & rem optime teneat, opinor me neutra in re hoc certe interprete uideri inferiorem: ne nihil de meipso dicã gloriose. Tametsi uidetur hic interpres magis incogitantia peccasse, q̃ imperitia, multaq; tribuisse uulgo idiotarũ quibus ista tum scribebantur.

Porrò si prorsus in interprete requirunt afflatum spiritus sancti, quid obsistat quo minus & nobis adsit cõmunis omnium Christianorum spiritus, qui solet uberius opitulari iis qui suam quoq; industriam adiunxerint.

Sunt qui miris modis attollunt huius interpretis sanctimoniã, pietatem & eruditionẽ, eumq; tantum non supra seraphicos spiritus collocant, quum interim si quis percontetur, Gallus fuerit an Sarmata, Iudæus an Christianus, uir an mulier, nihil habituri sint quod expedite respondeant, quando ne nomen quidem hominis quisquam nouit. Verum hęc exaggerant, quo mihi moueant inuidiam.

Donemus illi uertenti adfuisse sanctum spiritum, aut Hieronymo huius uersionem emendanti. Credimus eundem spiritum adfuisse omnibus ecclesiæ doctoribus, & tamen fas est ab illorum sententia recedere, si quis melius aliquid repererit.

At peculiarem illum spiritus afflatum in solis canonicis libris credere necesse est, in quibus nihil est quod à uero discrepet, etiamsi sensui humano interdum secus uideatur. Verum hic distinguendum est quod scripsit propheta aut apostolus, ab eo quod uertit interpres aut deprauauit scriba. Rursus distinguendũ est inter uitium sermonis, & uitium sententiæ. Aliquod uitium sermonis esse in scriptis Pauli, nihilo contumeliosius est in apostolum, quam si dicatur gestasse pertusam tunicam.

Rursus hoc honoris & autoritatis non debetur prophetis & apostolis nisi in his uoluminibus quæ in Canonem recepit ecclesia. Verisimile est enim Paulũ uarijs de rebus scripsisse epistolas, quæ tamen si prodirent, non statim illas cogeremur amplecti tanquã oracula sancti spiritus. Quanto minus hæc autoritas quæ solis Canonicis libris debetur, tribuenda est huic ignoto interpreti, & uni de numero multorum quos Augustinus fatetur fuisse parum eruditos.

Sed hanc recepit ecclesia Romana. Ne id quidem simpliciter uerũ est. Obseruet qui uolet quid legat ecclesia Romana: comperiet multa dissonare. Hęc uidetur fuisse Gallorum, quæ quum iam tederet infinitæ uarietatis, locum obtinuit. Nec ita recepta est, ut nefas sit in ea commonstrare quod melius reddi poterat.

Sunt æquiores qui studium hoc meum non damnent quidem, sed indignãtur interpretem quem tot annis honorauit ecclesia, alicubi parum ciuiliter fuisse tractatũ. Hac in parte nõnullam agnosco culpam, uel hoc argumento quod posterioribus æditionibus multa sum moderatus, utiq; facturus idem, si in prima statim æditione fuissem admonitus. Sed quid facias istis, qui petulantiam non ferendam arbitrantur, sicubi excidit mihi interpretem lasciuire copia? Humanũ est quod illi impingo, non impingo falsi aut impietatis crimen, & arbitror fuisse uirum bonum.

Damnant quod elenchis uarijs & annotationibus commonstrãs solœcismos ac locos incommode redditos, conatus sim illum in contemptum adducere. Ea mens mihi nunq̃ fuit, sed huc stolidis & improbis clamoribus plurimorum adactus sum. Si quis requirit argumentum, in prima æditione nullus est additus index huiusmodi. Negligi poterant istorum latratus, si se intra domesticos parietes continuissent, sed eruperũt in frequentes scholasticorum conuentus, in sacras ac publicas conciones, in aulas ac mensas summorũ principum. Et quo non? Nec erat modus neque finis. Nec erant plebei qui fabulam hanc agebant, sed plane tragica persona reuerendi, Dominicani, Franciscani, Carmelitæ, Cartusiani: præter religionis maiestatem etiam doctoris titulo multitudini imperitæ uenerabiles: quidam etiam mitra conspicui. Itaq; si quid mihi excidit in Indicibus dictum liberius, horum improbissimæ petulantiæ magis erat imputandum q̃ mihi.

Alicubi dixi quosdam turpiter aut pudendo errore lapsos. Dicere poteram insigniter aut manifesto errore lapsos. Sed isti putant turpiter & scelerate semper idem ualere. Ego turpiter dixi, pro Indecenter. ac mihi uidetur omnis in scripturis error esse pudendus. Alioqui cur beatus Hieronymus alijs laudantibus priores in Abdiam commentarios, scribit se erubuisse. Si non est pudendus error, qui per imprudentiam cõmittitur, Hieronymus & illos commentarios sedulo bonoq; animo scripserat.

Videbant & prisci doctores solœcismos in hoc interprete, cuius uersionẽ si castigauit Hieronymus, non emendauit nisi sensus, orationis uitia negligẽs. Si piaculum est indicare solœcismum aut sensum incommode redditũ, quanto grauius crimen erit idem facere in ueteri testamento, quod ut ipsi asseuerant, totũ, aut pene totum ex Hebræorũ & Chaldæorum fontibus nobis tradidit Hieronymus. Atqui cõplures extiterunt qui hic nõ uer-

ba tantum reprehendunt, uerum etiam sensus ex diametro pugnātes. Nec hos quisquam uocat in ius. Vt enim de Capnione sileam, tale quiddam ausus est Lyranus & Burgensis. Et ut ad uiuos ueniam, Paulus episcopus Sempronianēsis, R. D. Thomas cardinalis Caietanus in utrunq; Testamentum, Felix in Psalterium, Augustinus Eugubinus in Pentateuchum. Ab his innumera loca proferuntur, in quibus libere dissentiunt ab interpretatione Hieronymi. Et horum labores cum plausu, ut æquum est, excipiūtur. In me leuiora molientem totus insurrexit orbis. Sed hoc fere usu uenit omnibus ad res præclaras uiam aperientibus. Terrifica sunt prima excetræ sibila.

Poteram & ego dissimulare solœcismos: sed dissimulare offendiculum ad quod impingunt scripturarum enarratores, non est ciuilitas, sed iniquitas. Interpres uel hoc colore satis excusatus est à solœcismis, quod ista scripsit non eruditis, sed promiscuæ plebi, fabris, textoribus ac fullonibus.

Audio quosdā adeo superstitiosos, ut nihil patiātur immutari à uerbis euangelistarum in uertendo. Quasi uero isthuc uertere sit, ac non potius peruertere. Duabus rebus cōstat oratio, uerbis ceu corpore, & sententia uelut anima. Si utrūq; reddi potest, non obsto quo minus fiat: si nō potest, præposterū fuerit, interpretē uerborū tenacē à sententia recedere.

Si prorsus cōtendunt uerbum esse uerbo reddendum, cur toties à uerbis recedit hic interpres, aliquoties nulla inuitatus commoditate? Si licet, utiq; semper hoc spectādum erit interpreti, ut sententiam bona fide uerbis quàm aptissimis efferat.

Nec constat, nec probabile est, hanc, qua uulgo utimur, æditionē, ullius synodi autoritate fuisse comprobatam. Neq; probabile est, in synodis hac sola patres usos fuisse, quę ex Græcis, Latinis ac Barbaris constabant: quorum alius Græce citabat, alius Ambrosium sequebatur, alius Cyprianum aut alium quempiam, sed tantum usu publico receptam.

De Septuaginta non ueretur pronunciare Hieronymus, illos uertisse uerbis ambiguis quod non intelligebant: & alicubi conuersionem illorum mendacium appellat. Nec paucis locis nominatim indicat manifeste lapsos in reddenda scripturæ sententia. Cur igitur putemus sacrilegium esse, si quis ab hoc ignoto dissentiat?

Vtitur hac iam, ut dictū est, annis aliquot ecclesia Romana: ut isthuc largiamur, at non utitur sola: nam & Hieronymū legit, & Ambrosium: & cātus ecclesiasticus sæpenumero discrepat ab hac æditiōe. Nec sic utit̄, ut decernat, nihil illic esse, quod possit reddi melius.

Diu usa est ecclesia ueteri conuersione ueteris testamenti, quæ quod Septuaginta Græce uerterant, ad uerbum reddit sermone prorsus absurdo: quod palàm fuerit, si quis legat Augustinum De loquutionibus. Nec ideo respuit commodiorem interpretationem, quę priori substituta est per Hieronymum, ut arbitrantur, & ex parte uerum est.

Quod si quis omnino contendat, nusquam ab interprete dissentiendum esse, Primum excuset ea loca, in quibus ostendimus illum palàm uel dormitasse uel lapsum esse, uel ita inscite reddidisse Græca, ut ob illius incommodam interpretationem summates theologi qui tantū Latine sciebant, aut non consuluerunt Græcos codices, insigniter lapsi sint: iam enim non ausim dicere, turpiter. Hæc si notiora sunt quàm ut negari possint, fateamur interpretem hominem fuisse, ne quid dicam acerbius.

Etiamsi pleraq; sunt huiusmodi, ut probabile sit, uitio librariorum inducta fuisse: proinde ut interpretationem approbet ecclesia, certe deprauationem non approbat.

Neq; quicquid receptum est in usum ecclesiasticū, cōtinuo receptum est iudicio. Quædam casu irrepunt, ad quæ conniuet ecclesia, præsertim si non uideātur ad fidei morumq; periculū pertinere. Imò fieri potest, ut in hoc genere quædam ad tempus ignoret ecclesia.

Quum Damasus hoc negocij daret Hieronymo, ut nouum testamentū ex Græcorum fontibus emendaret, habebat nimirū iam tum ecclesia quod legebat, & fortassis seculis aliquot legerat. Id si syncerū erat, quid opus erat emēdatione Hieronymi? Sin corruptū, palàm est ecclesiā ad tēpus uti, quod sit in melius uertendū. Idem dico de uetere testamento.

Non ideo uacillat autoritas scripturæ sacræ, si mendæ tollātur è codicibus: imò potius uacillaret, si constet nos uti deprauatis exēplaribus: atq; id certe negari nō potest. Cui incommodo si nullus admoueret remedium, ut est rerum humanarū natura, semper in deterius prolabi, tum uere confusis exemplaribus uacillaret scripturarum autoritas.

Optandum ut nullum mendum insit sacris libris, & ad id, quantum fieri potest, enitendum est. Verum id non cõtingit post annos mille trecentos, nec fortassis unquam continget ad plenum. Bene nobiscum agetur, si quàm minimum insit mendarum.

Proinde ne nos quidẽ profitemur omneis mendas à nobis sublatas, plurimas certe sublatas audebimus profiteri: & nos rem eò deduxisse, ut posthac codicib. q̃ minime mẽdosis uti liceat, si quis hoc filum sequutus, emendare uelit, cum autoritate pont. Romani.

Nos enim nõ sic proponimus hanc æditionẽ, ut uelimus per omnia haberi emendatã: sed quod apud Græcos frequentissimũ habetur maximeq; cõstans, id uertimus, indicãtes ubi nostra cum Græcis cõsentiant aut dissentiant, & quid nobis rectissimũ esse uideatur.

Hic obiter illud incidit admonendũ, esse Græcorũ quosdam noui testamẽti codices ad Latinorũ exemplaria emendatos. Id factũ est, in fœdere Græcorũ cum Romana ecclesia: quod fœdus testatur Bulla quæ dicitur aurea. Visum est enim & hoc ad firmandã concordiam pertinere. Et nos olim in huiusmodi codicẽ incidimus, & talis adhuc dicitur adseruari in bibliotheca põtificia. Verũ ex his corrigere nostros, est Lesbiã, ut aiũt, admouere regulam. Illud potius spectandũ quid legerint ueteres Græci, Origenes, Athanasius, Basilius, Gregorius Naziãzenus, Chrysostomus, Cyrillus ac Theophylactus. Hoc eò uisum est admonere, quod iam nunc quidã iactãt se trecenta loca notasse ex codice pontificiæ bibliothecæ, in quibus ille cõsonat cum nostra uulgata æditione Latina, cum mea dissonat. Quòd si nos urgẽt autoritate Vaticanæ bibliothecæ, codex quẽ secutus est in nouo testamento Frãciscus cardinalis quondã Toletanus, nõ modo fuit eiusdẽ bibliothecæ, uerum etiã à Leone X missus est, ut hoc ueluti bonæ fidei exẽplar imitaretẽ. Atqui is penè p omnia cõsentit cum mea æditione, dissentiens ab eo quẽ nunc quidã nobis obijciunt maiusculis descriptũ literis. Ab illo enim dissentiat oportet, si cõsentit cũ uulgata Latinorũ æditione.

Scio res sacras reuerenter ac religiose tractãdas, & idcirco licet in infima functione uersantes, tamen omni qua licuit circũspectione sumus usi. Contulimus utriusq; linguæ uetustissimos ac probatissimos codices, nec eos sanè paucos. Excussimus ueterũ ac recentiorum cõmentarios tum Græcos tum Latinos. Obseruauimus quid diuersi legant. Pensitauimus ipsius loci sententiã, atq; ita demum pronũciauimus quid sentiremus. Imò ne pronunciauimus quidẽ, sed lectorẽ admonuimus, suum cuiq; iudiciũ liberum relinquentes.

Beda, Rabanus, Thomas, Lyrensis & Carrensis, alijq; his obscuriores, satis habent annotasse, Alia litera sic habet. quod sic in codice quopiã scriptum, aut fortasse deprauatum offenderint: & uidentur rem utilem præstare. Et nobis obstrepitur, qui tot argumentis ac summorum uirorum autoritate ueram lectionem restituimus?

Si uarietas abrogat fidem libris, iam olim uariabant codices ætate Origenis, ætate Hieronymi, ætate Bedæ, ætate Thomæ, deniq; nostris etiam temporibus hodieq; uariant, & tamen adhuc sacris libris sua constat autoritas.

Si loca quædã deprauata fidem eleuant arcanis uoluminibus, iam olim id usu uenisset temporibus Origenis, qui Homilia in Matthæũ octaua, queritẽ hac de re his uerbis: Multam enim differentiã inter exemplaria inuenimus, siue per negligẽtiam scribentium, siue ex temeritate quorundã, siue propter eos qui negligunt emendare scripturas, uel propter eos, qui, quod ipsis uidetur, in emendatiorib. uel adijciunt uel subducũt. Audis lector, iam tum uariasse libros? audis fuisse deprauatos? audis quædam adiecta aut subtracta?

Atq; ut ille nõ est ausus, in nouo præsertim testamẽto, pronunciare per obelos & asteriscos, sed tantum admonere lectorem: ita nos, quid nobis uideretur, & quamobrem uideretur, separatim ostendimus, nequaq; admouentes manũ receptæ uersioni, nec aliud profitentes q̃ Latine reddere nos quod in Græcorũ libris habetur, quibus usi sunt orthodoxi Basilius, Chrysostomus, Cyrillus, Athanasius.

Hoc fortasse uincimus Origenẽ, quod illi nihil erat quod sequeretur in nouo testamento, præter codices Græcos. Nos Græcos cõtulimus cũ Latinis, & ab utriusq; linguæ probatissimis interpretibus adiuti sumus: quum is penè primus scripserit in libros diuinos.

Si quis contendit nullum omnino mendum esse in libris sacris, quid fiet ijs locis, quæ tam palàm deprauata sunt, ut nulla sit tergiuersatio? Sin fatẽtur aliquot locos uitiatos, cur non sinunt corrigi, quicquid corrigendum esse uidetur?

Sed

Sed audio quosdam ita loqui: Rem amplectimur, sed offendiculum datur multitudini, si senserit in libris quos hactenus sequuti sumus, inesse quicquā uel uitiatum uel nō intellectum. Primum non ista scribuntur multitudini, sed eruditis, & præcipue theologiæ candidatis. Hos offendi nō oportet. Neq; nos correctionem appellamus laborem nostrum, sed annotationes. Neq; cuiquā molesti sumus, aliter citanti, & ueterem aut etiam deprauatam æditionem sequenti. Ab ipsis potius nascitur offendiculū, qui in publicis cōcionibus, qui in compotationibus, qui in uehiculis ac nauibus apud idiotas ac mulierculas uociferātur, esse qui sacros libros & precationem dominicam emendat.

Misera uero conditio sacrorum uoluminum, si horum autoritas pendet ab indoctis, ut fere sunt, librarijs, aut temulentis typographis.

Nō uociferant̄ in eos, à qbus palā est sacros codices uitiari quotidie, quū sint illiteratissimi q hoc audēt. In me clamitāt, hominē in hoc certe genere studij, quod à linguarū peritia pēdet, nec oīno indoctū, opinor, nec inexercitatū. Illis temere licet pro suo arbitratu deprauare, mihi nō licebit ex fide ueterū codicum, ex probatiss. interpretū autoritate restituere?

In illis nō requirūt autoritatē, satis est illitum esse chartis, in me requirūt penè miracula. Cur, inquiūt, credamus Erasmo? Imò si Erasmo diffidūt, fidāt qualicūq; theologo. Nam si mihi tradita est autoritas interpretādi sacras literas, mirant̄ si ausim de lectiōe qcq̄ hiscere?

Quanquam non postulo, ut mihi credant. Credant uetustis & emendatis exēplaribus, credant Græcæ ueritati, præsertim ubi horum lectio cum orthodoxorum interpretatione congruit. Postremo nec his credant, sed rem secum expendāt, & si quid habent rectius, in medium conferāt, non mordeant admonitorem. A nobis enim nulli præclusa est uia, meliora quærendi, imò potius aperta est.

Hieronymo, inquiūt, mādauit Damasus. Mandauit, sed ut amicus, nō ut summus pontifex. Mandasse legimus, approbasse nō legimus. Postremo extra controuersiam est, non extare castigationem Hieronymi saltē integram. Id quod à me dilucide probatum est alibi. Et cōstat, hanc rursus uitiatam, ut maxime demus fuisse Hieronymo castigatam, quod tamen certissimis argumentis promptum est refellere.

Nihil, inquiunt, tentandum absq; synodi autoritate. Quid magis ridiculum dici possit? Vt mihi liceat admonere, quid uel à scriba uideatur corruptum, uel ab interprete melius reddi potuerit, præsertim ex ueterum sententia, tota synodus erit conuocanda? Quotidie noui scribuntur cōmentarij in sacras literas, proponūtur oracula de rebus grauissimis, tot conduntur articuli, nec ulla synodus requiritur.

Quid si nouū testamentū uertissem carmine, quod fecit Iuuēcus, aut paraphrasi dilucidius explicuissem, an ob eam rem putāt indicendā fuisse synodū? Nunc tantū quod est in Græcis uerto, aliquoties nō probās quod apud illos legitur, & nostra præferēs, quanq; in Græcis codicibus præter deprauata nihil extat, unde periclitetur Christiana doctrina.

Quod si nefas iudicant quicq̄ extare diuersum ab hac æditione, abolendi essent Ambrosiani commentarij, supprimēdus Cyprianus, Hieronymus & Augustinus, nihil attingendum Græcorum interpretum, quos uersos legūt & scholæ & ecclesiæ Christianorū. Atq; eadem ratione nefas habebitur, nouum ac uetus testamentum ędidisse Græce, quod nuper ex Aldi mei prodijt officina, ac mox idem præstitit Franciscus archiepiscopus Toletanus, approbante Romano pontifice, qui suppeditauit exemplar in nouo testamento, cum quo nostra æditio ferè consentit in omnibus.

Nos opus hoc dedimus, nō, unde non liceat dissentire, sed quod ad emendādos pariter & intelligendos sacros libros magnopere conducit. Et ut nos proponimus, ita probat suo scripto Leo X pontifex uere maximus, hac quoq; parte consultum esse cupiens religioni Christianę. Scio hic leuis est Romani pontificis autoritas, quàm plus quàm sacrosanctam uideri uolunt, quoties illius diplomatis datur ius absoluēdi inuitis pastoribus, aut alia functio unde messis est aliqua nō pœnitenda, aut ius occupandi plura sacerdotia. Verum hic potius ualere oportuit, quod in illis emitur nōnunquam & extorquetur pontificis indulgentia. Hic gratuito fauor impensus est, nec tam homini quàm rei.

Tot mēdas sustulimus, tot loca male reddita explicuimus, tot prodigiosos solœcismos amouimus, tot nodos, in quibus hæserūt & ueteres, extricauimus; tot insignes lapsus au-

torũ indicauimus, tot amphibologias resecuimus, tot hyperbata digessimus: ut finiam, tot sensus antehac obscuros ac nubilos illustrauimus, tãtam utilitatẽ gratis detulimus, & uociferantur quidã aduersus benemerentem. Si uel leuis error occurrit, concitant, ut dici solet, Tyria maria: pro bene gestis, nulla est gratia.

Iam non me clàm est, hoc male habet quosdam quòd à magni nominis scriptoribus dissentiam. Qui fauent Augustino, fremunt, me non per omnia cum illo sentire. Qui Thomæ addicti sunt, dolent illum attingi. Franciscani nollent refelli Lyranum aut Scotum. At qui si hanc accipimus legem, à nemine prorsus licebit dissentire, quum ipsi tamen inter se dissentiant. In hoc opere, ueritatis maior quàm autoritatis erat habenda ratio.

Non est contumeliosum à quamlibet probatis autoribus dissentire, si rationibus adductis id facias. Hoc interest: sunt à quibus par est reuerenter dissentire, uelut ab Hieronymo, ab Ambrosio, ab Augustino: sunt quibus hoc reuerentiæ nõ debetur, Thomæ fortasse debetur, Lyrensi aut Carrensi nõ debetur, neq; doctrinæ neq; sanctimonię nomine. Et referebat, hos aliquot locis taxari, quod uiderẽ solos mira fiducia, sed nullo iudicio paßim legi.

Sed cauillor in hos fortasis uno aut altero loco. Primũ ipsis imputetur qui tam ridicula scripserint, non mihi. Deinde si stomachantur quòd hos aliquoties attingo, cur non magis agnoscunt ciuilitatem meam, quum ad tam multa conniueo? quæ nequaquam præteriturus eram, si animi causa taxassem illos. Quod aliquoties attigi, coegit studiorum utilitas: quod rarius id facio, datum est Christianæ modestiæ.

Quanquã & hoc libuisset dissimulare, si per istos licuisset qui uociferabantur hunc laborem prorsus infrugiferum fore, utpote puerilem & grammaticũ. Nunc ut puerilis omnino contemni non potest, qui commonstrat in quibus summi doctores lapsi sunt.

Verum hoc ipsum, ni fallor, offendit plerosq;, quod admonent quasi hactenus aliquid ignorarint in his literis, quarum scientiam profitentur: & pudet quæ imberbes didicere, senes perdenda fateri. Primum nimium arrogans sit, qui profiteatur se nihil nescire: deinde taciti hæc quoq; discant, & desinent ignorare. Hac uia probrum hoc optime effugerint. Nunc istiusmodi uociferationibus magis etiã traducunt suam inscitiam.

Quòd si usq; adeo inuisa est nouitas, ut ferri non possit, fuit & hæc æditio qua nunc utimur, olim noua. Et stultissimum est, rerum æstimationem ab annis sumere. Hac ęstimatione res præclara fuerit ebrietas, quæ est uetustissima, & ex priscis usq; seculis in hanc ætatem deducta. Quin rem ipsam potius quàm annales expendimus?

Si nouitas offendit, nos uetera instauramus, & nouitatẽ excludimus. Nã posterior est æditione, deprauatio. Si qui sunt qui nõ possunt mutare saliuã quam à pueris imbiberunt, manet istis sua uetus æditio, si uolũt, tum dilucidior tum emẽdatior; si nolunt, eadẽ & sui similis. Si glãdes istorũ palatũ obstinate delectãt, saltẽ ne inuideãt ijs qui tritico uesci malũt.

Vtrum quæso fas est, post ueteres aliquid inquirere, an nõ? Si fas non est, cur ausi sunt Alexander ac Thomas, & post hos alij cõplures, totam theologiæ faciem immutare? Si fas, cur nostris obstrepũt studijs, præsertim quũ & nullius iudicio præscribãt, & ueterum autoritate nitantur? Etenim si fas est inducere noua, multo magis fas est reuocare uetera.

Si nihil aliud quàm codices nostros emendassem ex Gręcis exemplaribus, comprobanda erat industria, qui id conatus essem quod Augustinus non in uno loco fieri iubet. Nũc non hoc contentus, ex orthodoxorum commentarijs rem peto.

Vt donemus nihil esse mẽdi in libris nostris, tamẽ multis de causis oportebat ad fontes cõfugere, ob amphibologias, ob quędã obscure addita, ob tropos & ẽphasim Gręcanicę phraseos, quę sæpenumero reddi nõ põt, ob gratiã idiomatis, quę in uertẽdo nõ respõdet.

Vt donemus Græcorũ libros æque deprauatos esse ac Latinos, tamen ex collatis exemplaribus æque deprauatis sæpe deprehenditur uera lectio: propterea quod sæpenumero fit, ut quod hic casu deprauatũ est, in alio codice reperiatur integrum: aut saltem uestigijs quibusdam datur ueræ lectionis coniectura.

Augustinus in Epistola quinquagesima nona, non audet respondere, rogatus de sententia uersiculi cuiusdam ex Psalmis, nisi cõsultis libris Græcis. Idem ueteris Testamenti nouiq; libros cum Græcis cõtulit, nimirum diffisus uulgatæ interpretationi. Id quantum habeat utilitatis in ueteri Testamẽto uiderint alij, certe in nouo necessarium est. Et quidem

non

non dubitant de omnibus pronunciare, freti uulgatis codicibus? Idem multis locis docet lectionis synceritatē ex antiquiore lingua petendā esse: hoc est, ab ea in quam primū translatus est liber. Veluti quum hæretur in ueteri testamento, iubet consuli Græcos codices, si quis Hebraice nesciat: quod in hāc linguā prius uersum sit uetus testamentū, q̄ in Latinā.

Hieronymus laudat studium mulierum Germanarum, quæ Latinum psalterium cum Græco contulerint, quū id ab Hebræorū fontibus manarit: & isti putant absurdum idem fieri in nouo Testamento, quod totum, aut pene totum fluxit à Græcis?

Sed audio quosdam in totum abrogare fidem Græcorum libris, posteaquā se semouerunt ab ecclesia Romana. Atqui eadem de causa nō est fidendū Hebræorum libris, quod illi sint infensissimi non solum Romano pontifici, sed Christo & Christianis omnibus. Et tamen Hieronymus illis fisus est, id temporis quum maxime fuisset tempestiuū deprauare, si quid deprauare uoluissent.

Si Græcis in animo fuisset deprauare codices suos, his potissimum locis deprauassent, in quibus à nobis dissentiunt, ueluti de processione spiritus, de æqualitate trium personarum, de primatu Romani pontificis, de ritu cōsecrandi ac tradendi baptismū & euchariστiam, de coniugio sacerdotum, aut si quid aliud est eiusmodi: at in his nobis consentiunt. Nec ullus locus proferri ualet, qui hoc nomine suspectus haberi possit.

Aristoteles apud nos habet autoritatē suam, quum plus sit quàm schismaticus, uidelicet à Christo alienissimus. Auerroes habet pondus etiā in theologorum scholis, homo blasphemus in Christū. Et Græcorū uoluminibus nulla erit apud nos fides? quod quidam illorum desciuerunt à pontifice Romano: neq; enim defecerunt omnes. Et qui desciuerunt & qui non desciuerunt, in lectione consentiunt.

Si olim deprauati sunt Græcorū codices, iam adhuc erāt orthodoxi. Sin nuper à schismate, qui fit ut horum codices cum ueterum libris consentiant? Nisi forte tam impudens erit aliquis, ut dicat uniuersos codices & interpretum commentarios simul esse uitiatos à schismaticis.

Ego magis suspicor, si quid mutatum est in Græcorum libris, id à Latinis exēplaribus fuisse profectum, posteaquam Romana ecclesia cœpit absorbere Græciam.

Nec tota diuulsa est à nobis Græcia: Rhodus & Creta Christum agnoscit, agnoscit Romanum pontificē. cur horū libris diffidimus? Et ab his potissimū nobis ueniunt exēplaria.

Risit olim Heluidium Hieronymus, qui sibi stultissime persuaserit, Græcos codices esse corruptos: ac dictū hominis stultius esse putat, quàm ut sit argumentis refellendum. Et tamen iam tum Oriens ferme omnis hæresibus feruebat Arianorum & Origenistarū. Ab ijs magis timendum erat exemplaribus, quàm à schismaticis.

Damnauit ecclesia quasdā Græcorum opiniones, codices Græcorum nunquam damnauit. Et cur nos damnamus quod non damnauit ecclesia? Imò cur non habemus fidē his quibus fidem haberi uoluit ecclesia?

Sunt qui post receptam Hieronymi translationem, negant quicquam esse tribuendum uel Hebræis uel Græcis uoluminibus. Iamq; cessare quod scribit Augustinus, noui testamēti ueritatē ex Græcis, ueteris ex Hebræis esse petēdā. Si ijdē sunt Græcorū libri, cur hodie reijciantur, quibus olim fuerit autoritas, & consentire in plerisq; docuimus. Deinde si quod scripsit Augustinus non ualebat post receptam Hieronymi trāslationem, cur tot seculis post Augustinū, eandē regulam in pontificum decretis recepit ecclesia? Si dicti pondus æstimamus ab ætate Gratiani, iam erat hæc Hieronymi translatio receptissima.

Omitto interim quòd docti multis cōiecturis colligunt, neq; uetus neq; nouum Testamentum hodie purū haberi, uel ex uersione uel ex emendatione Hieronymi. Primū Psalterium ex Hebræo uersum, nunquā recepit ecclesia. Ecclesiastē non esse Hieronymianæ uersionis, declarat ipsa præfatio quā suis præfixit cōmentarijs. Deniq; codices qui ferūtur iuxta translationē Septuaginta & iuxta ueritatē Hebraicā, uehemēter inter se dissentiunt.

Quidam hic nobis tradunt Lesbiam regulā, ut id habeatur pro recto, quod uulgo receptissimū est. Verum nunquā tam bene fuit actum cum rebus humanis, ut quod optimum esset à uulgo peteretur. Certissima regula est, linguarū, translationum, expositorum, exemplariorum inter ipsa collatio, adhibito sobrio iudicio, exclusa contentione.

Iam

Iam quod à quibusdam studium hoc nostrū contemnitur ut humile ac puerile, qui circa syllabas ac uoculas laborem, non ita ualde me mouet. Ego magnum arbitror quicquid ad rem theologicam pertinet. Et quum non ignorarē quantum reuerentiæ sacris libris debeatur, mihi conscius sumpsi quod in eo munere uideretur infimum.

Sit hoc grammaticum, sit puerile, sit triuiale, modo fateantur esse necessarium. Vt nihil aliud doceam quàm rectàm lectionem, nimirum turpe est hoc ipsum nescire magnos doctores. Et tamen hoc manifestius est quàm ut negari possit, posteaquam hic lapsus deprehenditur Augustinus, lapsus Beda, lapsus Thomas, lapsus Lyrensis & Carrensis: posteaquam frequenter audimus hos qui concionantur in templis etiam thema quod proponūt perperam intellectum adducere.

Scrupi sunt quamlibet minuti, sed ad hos impingunt frequenter οἱ τὸν ἥλιον ὑπερφρονοῦντες. Si iuxta Chrysostomum & Augustinum articulus ὁ, hoc est minutissimum elementum, additum aut omissum, sensum facit orthodoxum aut hæreticum: si idem efficit hypostigme non suo posita loco, quid est cur hæc ut minuta negligamus quæ tantum habent momenti?

Quoniam alicubi commonstramus ordinem, & anfractus hyperbatorum explicamus, uociferantur grammatistam. Quidam etiam in frequentissima concione dixit, Docet cōstruere: hoc didici ante annos quadraginta. Quasi non Origenes in scripturarum expositione, mea sententia uix cuiquam secundus, quasi non Hieronymus frequenter constructionem commonstret, ordinem uocans. Et tamen is qui hęc uociferabatur, maxime opus habet qui commonstret constructionem.

Sint illi multo doctiores, nihil obsto. Non tamen arbitror omnino cum Megarensibus nullo in numero ponendū eum, qui tot locis docet doctiores quod scire referebat, nescire tum indecorum erat tum inutile.

Augustinus quem isti quoq; pro summo ecclesiæ doctore habēt, nónne distinguit percontationem ab interrogatione, commonstrat hypostigmas, digerit cola, commata ac periodos, indicat tropos grammatistarum?

Nónne ridentur μετέωροι, qui sublatis in cœlum oculis sic contemplantur astra, ut tibias impingant in saxum?

Apelles non cōtemnebat rationē terendi miscendi'ue colores, nec ductum simplicium linearum, quæ in arte qua præcelluit infima sunt.

Nec peritus architectus circa tectū & colophonē occupatus, negligit in fundamētum comportare rudera. Hæc qui nescit, architectus nō est: qui negligit, opus collapsurū erigit.

Verum turpe est, inquiunt, hæc discere doctores. Fateor: didicisse oportuit, nō discere. Verum quid facies ijs quibus hoc non contigit, uel quia defuit animus, uel quia non cōtigit discendi facultas? An præstat nescire quod cognitu necessariū est, quàm serius discere?

Nec tamen quisquam cogitur ista discere, tametsi nemini non licet, certe iuuenibus potissimum hic desudat labor.

Nec dubito quin uentura sit ætas, & iam fortassis exoritur, qua uidebūtur hæc magna ex parte superuacanea. Verū qui iam in grandes robustosq; uiros adoleuerūt, non aspernantur nutricem, quæ prima mammam dedit, quæ cibum præmansum in os inseruit. Nec illi Græciæ lumina sapientes, in omni disciplinarū genere absoluti, nullā habebant gratiā ijs à quibus agnoscere, pingere, sonareq; literarū elementa didicerant. Hæc ita pusilla sunt, ut sine his nemo sit maximus. Suæ cuiq; dotes sunt. Nos quod datum est impartimus.

Quanquam hæc minus negligenda uidebuntur, si quis periculū fecerit, quantis hęc minuta cōstent sudoribus. Aut si quis aggrediatur tractare scripturā diuinam, & in ea, sicut oportet, rimari curiose singula. Vsu sentitur utilitas, non tumultuaria lectione. Postremo desinet contemnere, qui non unam aut alteram annotationē, sed uniuersum opus expenderit. Tu mihi ociosus ac supinus hūc aut illum locum expendis, & uideris tibi copiosius ac doctius tractare potuisse. Poterā & ipse, si decem modo fuissent excutiendi. In tot milibus hanc præstare diligentiam difficillimū est, mihi sanè fuit; feliciori non inuidebimus.

Augustinum nō pœnitebat operæ suæ, quum huiusmodi quædam annotaret in libros Pentateuchi, nō ex fontibus Hebræorū, sed ex Græcis uoluminibus. Is rem annotatu dignam

gnam

gnam duxit, quod in sacris literis reperiatur uerbum multitudinis numero additum nomini rem significanti, quæ constet ex multis. Quod genus est: Dimitte populũ meum ut seruiant mihi. Item, Omnis terra adorent te. Præterea quod in hac oratione: Si interrogauerit te Esau, dicens, Cuius es tu, & quò uadis, & cuius hæc quæ antecedunt te? Et dices, Pueri tui Iacob. postremo loco redundet cõiunctio Et. Rursus quod in hoc sermone, Tu autem testamentum meum conseruabis. conseruabis, positum sit pro Conserua. Rursum quod hæc uerba quæ sunt in Leuitico: ἀκάθαρτος ὤν, ἀκάθαρτος ἔσαι, putat ad hunc modum uerti posse, Immundus existens, immundus erit. Et tamen participium Existens, non esse ab Existere, sed ab Esse: quum Græce sit ὤν, quasi dicas Essens. Præterea quod docet, mulierem dici, quæ uirgo sit: quũ Hebræam uocem nesciat, unde pendebat quæstio. Item quod ὄψιμον Græcum, parum Latine dicatur, serotinum. Ad hæc tam puerilia non grauatus est descendere tantus episcopus. Quid ipse Hieronymus, nónne quædam annotauit quæ friuola uideri possent, si quicquã omnino friuolum esset in sacris libris? In epistolam ad Ephesios capite quinto, in Pauli uerbis: Propter hoc relinquet patrem & matrem: & cætera. annotauit ἀντὶ τούτου dictum, pro ἕνεκεν τούτου. quum utraque dictio probe quadret, & eundem efficiat sensum: Vice uxoris relinques patrem & matrem: & Causa uxoris relinques patrem ac matrem. Idem in epistolam ad Philemonem indicauit, ἀγαπητὸν magis sonare Diligibilem, quàm dilectum, qui Græce dicatur ἠγαπημένος. Iterum in epistolam ad Romanos: παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. omni, dictum esse pro Omnibus: quum utroque modo dicatur idem, Quisquis est inter uos: & Omnibus qui sunt inter uos. Iam uero quid cõmemorem, qualia sint pleraque quæ Hieronymus annotauit in libello quem de castigatione psalterij scripsit ad Suniam & Fretelam. Quàm multa sunt illic minutissima, quæ ego non dignarer meis Annotatiunculis quamlibet grammaticis.

Nullus igitur reprehendat, si argumento suscepto respondeo. Mihi abunde satis est, si nullus ante me plus præstitit in hoc scripti genere. Quid alij possint, aut præstaturi sint, nescio. Certe optarim existere permultos, qui me prorsus obscurarent. Imò uel reprehendi gaudebo, si quis industria sua rem tam sacrã, à nobis utcunque tentatã, adiuuerit. Absit modo procacitas, quam fœdam & indecoram sibi ducunt & ethnici uersantes in re literaria.

Meminerit is qui reprehensionem parat, se quoque hominem esse, neque minus labi posse reprehendendo, quàm potuerit autor operis scribendo. Quanquam longe plus ueniæ debetur ei qui prodesse studens, in ingẽti opere dormitauit alicubi, non assequutus quod uoluit: quàm ei qui in alieno libro cupiens ingeniosus uideri, uenatur quod carpat, & tamen hoc ipsum perperam facit: dumque falsos aliorũ errores exagitat, ipse suos ueros prodit. Porrò nullus est error fœdior, q̃ animus spirans inuidiam & uel rectissima carpẽdi libidinem.

Sic oportet ad librum legendum accedere lectorem, ut solet ad conuiuium conuiua ciuilis. Conuiuator annititur omnibus satisfacere: & tamen si quid apponitur quod huius aut illius palato non respondeat, urbane uel dissimulant cõuiuæ uel probant etiã, ne quid contristent conuiuatorem. Quis enim eum conuiuam ferat, qui tantum hoc animo ueniat ad mensam, ut carpens quæ apponuntur nec uescatur ipse nec alios uesci sinat?

Et tamen his quoque reperias inciuiliores, qui palã, qui sine fine damnent ac lacerẽt opus quod nunquam legerint. Atque hoc sane faciũt quidam qui se Christianæ pietatis doctores profitentur, & religionis antistites: quũ sit plus q̃ sycophanticum damnare quod nescias.

Nec intelligunt quantum abesse oporteat linguam prophetici canis, quæ lingendo medetur hulceribus: à lingua uiperæ aut aspidis, cuius uenenum immedicabile. Nec cogitãt quantum discriminis sit inter hierophantam & sycophantam.

Quum theologorũ scholæ nec Scotum, nec Petrũ Lombardum, nec Occam, nec Thomam, nec Augustinũ, nec Ambrosium, nec Hieronymũ, nec Hilarium, nec Cyprianum, nec Chrysostomum, nec Ioannem Damascenum, nec Origenẽ, imò nec Petrum apostolum prorsus ab errore liberent, & ab eo quidem errore, quem si tuearis, hæreticus sis: cur nostra tam iniquo legunt iudicio?

At summis illis, inquiunt, hoc ciuilitatis debetur, tibi non item. Imò quo magis præcelluerunt illi uel dignitate uel eruditione, hoc minus ueniæ debebatur. Neque enim, opinor, isti me inter usque adeo indoctos numerant, quos non oporteat quicquã omnino scribere.

Nomen hæreseos quo grauius est & inuisius Christianis auribus, hoc turpius est id temere cuiquã impingere. At isti nihil magis habent in promptu, nec dubitant hæresim inclamare, prius quàm circumspiciant qua de re loquantur. Et quemadmodũ uno sue grunniente grunniunt omnes, ita ad huius aut illius clamorem omnes eiusdem factionis sodales uociferantur hæresim.

Ita ualde Christiani uideri uolunt, si in Christianum sint fortiter cõtumeliosi. Idq; quo possint impunius, principum tyrannidi fauent, & Romano pontifici semper adulantur, pessime interim de illo sentientes, cui putãt quicquam esse charius, quàm quod ad Christi gloriam & gregis salutem pertinet.

Ecclesiæ nomen subinde inculcant, quum suum agant negocium: spiritũ sanctum habent in ore, quum longe alius sit in animo. Hæc in quosdã dicta sint, nec theologi nec monachi titulo dignos, non in omnes.

Qui simpliciter errat, fraterne monendus est. Qui nihil aliud quàm prodesse studuit, cum fauore & candore legendus est. At mirum quàm isti sæuiunt, quo fastu, quo supercilio censuram agunt, frequenter ubi rem non intelligunt. Nam id accidisse, docere si libeat possim. Qua re quid potest esse turpius?

Origenes aduersus Celsum plus quàm hæreticum, qui totam Christi uitam indignissimis conuitijs lacerarat, argumentis egit, non conuitijs. Augustinus cum Pascentio disputans, semper clarissimũ uirum appellat, quum is iuxta Arianorum dogma negaret homusion patri filium. Cum Pollentio, de diuortio sic disputat, ut nulla sit usquam hæreseos mẽtio. Ad Madaurenses idololatras honorifice rescribit, fratres charissimos & dominos prędicabiles eos appellans: nec grauatur causam illorum sibi commẽdatam adiuuare.

Inquisitoribus hoc datum est negotij, ut indices sint, non iudices: doctores, non sycophantæ: monitores, non calumniatores: fidei custodes, non sub fidei defendendæ prætextu tyrannidem affectantes.

Hæresis non est, ubi non est ambitio, ubi non est malicia, ubi non est arrogantiæ comes pertinacia. Nec in quouis errore hæresis est, sed in ijs duntaxat quæ proprie ad catholicam fidem pertinent, & canonicis libris expresse aduersantur.

Quàm iniquum est impune impingere tantam contumeliam, nec reo uictori ullum esse propositum prẽmium aut talionem, nisi quod elapsus uidetur. Qui crimen hæreseos falso intentarunt, zeli laudem auferunt: qui se à calumnia purgarunt, discedunt quasi sutorio atramento absoluti.

Christus ipse non extinguit linum fumigans, nõ comminuit baculum fractum: & nos ob humanum lapsum, imò ob fastum nostrum alienamus erecta feliciaq; ingenia.

An non turpissimum est, à magnis olim theologis apud Italos damnatas fuisse Pici Miranduli conclusiones ut impias & hæreticas, quæ nunc ut Christianæ piæq; leguntur ab omnibus, non sine applausu theologorum?

Iam sentio quosdam esse qui carpendis aliorum scriptis famam aucupantur, cõpendiaria quidem sed sceleratissima uia. Olim tibicen ille meliorem parãdi subito nominis uiam monstrauit, ut doctis ac uulgo celebribus se probaret: quod horum suffragijs futurũ esset ut à populo quoq; probaretur. Quis autem genius malus hanc rationem commõstrauit? Ingerunt se transuersim in opus alienum, & unum aut alterum locum uellicant, moxq; famam quam alius complurium annorum uigilijs sibi parauit, uno æquant die, nec ęquant modo, uerum etiam superant: nam doctior habetur, qui reprehensor ac censor est.

Quod hoc est ingratitudinis genus, totius operis laudem sibi uindicare ob unũ aut alterum locum castigatum, quum dissimulet interim se tot locis fuisse adiutum? Perinde quasi si quis donatus sexcentis aureis, unum alterumue ex ijs ὑπόχαλκον καὶ κίβδηλον fuisse clamitet. Aut si quis damnet totum apparatum, quod unum aliquod ius appositũ sit æquo salsius.

Si detestandæ ingratitudinis est, beneficiũ acceptum inficiari: quale uidebitur, pro gratis collato officio, contumeliam reponere? Et si inciuilis habetur, qui donatitij equi dentes inspicit: qualis habebitur, qui in opere necessario nihil aliud quærit nisi quod arrodat?

Si quis existat prorsus ἀναλφάβητος & indoctus, qui pio quodam animi studio gra

tis concinnet aut farciat codices euangelicos: nonne futurum esset, ut omnes huius pietatem exoscularentur? Nonne huius hominis memoriam suis fastis inscriberent? Et in hoc officio, quod longe plus adfert utilitatis, & nobis non paulo pluris constat: tam sunt ingrati quidam.

Si quis donet istos nouo pallio, si quis accipiat cœna lautiore, si quis nūmos aliquot largiatur: tantū non adorant, pietatem hominis ubiq; prædicant: sua merita, quibus abundant scilicet, illi impertiuntur. At hoc meo beneficio magis egebant, & oblatrant bene merenti.

Porrò quod obiter admonuimus quædam, quæ uidentur dissonare cum ijs, quæ publicitus recepta sunt in scholis, nec sine causa fecimus, nec odiose tamen. Fortassis expediret rei publicæ Christianæ plura conuelli, quæ nunc uelut oracula publice docentur, quum priuatim fateantur se diuersum sentire.

Alius hoc agit, ut orbis sit Thomista, alius ut Scotista, alius ut Occanista, alius ut Realis, alius ut Nominalis. Quin illud potius agimus omnes, ut orbis sit Christianus?

Iam audio iactare quosdam, à me permulta præterita, quæ forent annotatu digna. Primum illud lectorem admonitum esse uolo, me non persequutum esse quicquid in nouo testamento uideretur annotādum, sed ea duntaxat quæ ad lectionis synceritatem pertinent. Etiamsi hic quoq; multa prudentes omisimus, ne lectorem oneraremus. Quòd si quis quid adijciet nostris, gratulabor etiam utilitati publicæ. Imò si à nobis alicubi dissentiet, modo id agat argumentis non conuicijs, ut erudito dignum est, nequaquam offendar. Argumenta possunt honeste refelli argumentis: conuicia conuicijs retaliare, turpe est: quum interim ferre sit molestum. Qui rationibus agit, simplex negocium & sibi sumit & exhibet responsuro. At qui cōtumeliose dissentit, duplex sumit ac facessit negocium, geminumq; malum accersit, dum & famam lædit alienam, & ipse sibi maledicentiæ suspicionem conciliat.

Prodesse ut pulcherrimum est, ita difficillimum. Lædere ut facillimum est, ita fœdissimum. Cur hæc posterior pars plerisq; magis placet? In altera se magnos declarent, qui famam affectant apud posteros, homine Christiano dignam.

Si qua mihi foret incantatio, qua possem nouum hoc aspidum genus sopire, non grauarer uti. Nunc quando id non datur: aduersus istorum uenenata sibila, bonorum fauore, uelut antidoto, me consolor. Oblatrant, sed inter uere eruditos ferè nulli: si qui sunt, ex eo sunt hominum genere, qui se deuouisse uidentur dijs manibus, si queant bonas literas, hoc est omneis quas ipsi non didicerunt, funditus extinguere. Nam negligendos opinor idiotas ex media uulgi fece, unà cum superstitiosis mulierculis, quos isti uel redemerunt ad uociferandum uel subornarunt. Aduersus horum maliciam, primum omnium me consolatur recta conscientia, & Christus agonotheta noster: deinde tot hominum iudicia, quorum alios uitæ sanctimonia, alios insignis eruditio, alios fortunæ splendor, alios ecclesiastici muneris dignitas, quosdam hæc omnia simul à contemptu uindicant. Quorum suffragium hoc ponderis plus habere debet, quod horum nemo sit, cuius fauorem aut emeruerim officio, aut precibus sim eblanditus. Literis ex omni terrarū plaga missis, mihi quotidie gratias agunt, quod meis lucubrationibus, qualibuscunq;, inflammati sint ad bonæ mentis, ad sacrarum literarum studium. & qui nunquam Erasmum uiderunt, tamen ex libris cognitum amant. Nullus est in his à me prouocatus, ut modo dixi, nec est cur mihi blandiant̄. Nihil est quod metuant à me, aut uenētur ex me. Experta utilitas, & gratus animus hæc mihi parauit suffragia. Vt omnibus in commune laboraui, ita gratias agunt omnes, cuiuscunq; gentis, cuiuscunq; ordinis candidi & integri. Hoc ego præmium pulchrius esse duco, quàm si contigisset episcopi dignitas. Agnoscit officium meum Italia, cogor enim esse gloriosior, præcipue Roma & Venetia. Tot cardinales fauent nostris laboribus, sed præcipue uir in literis grauioribus absolutissimus, cardinalis Dominicus Grymanus titulo diui Marci, & omni ornamentorum genere cumulatissimus cardinalis titulo Sanctorum quatuor, Matthæus cardinalis Sedunensis, cardinalis Laurentius Campegius, & ante hos Raphael cardinalis sancti Georgij, Franciscus cardinalis Vulteranus. Quin ipse totius rei publicæ Christianæ princeps Leo Decimus, ut ad priorem æditionem literis humanissime scriptis adhortabatur, ita pòst ad posteriorem rursus adhortatus est: ut interim non commemorem episcopos & eruditorum hominum centurias. Post Leonem Adrianus Sextus uir præter uitæ sancti-

moniam,eruditione singulari,iudicio'que præditus acerrimo. Rursus Clemens Septimus quid fauoris non præstat studijs nostris,idq; nec ambiente me,nec optante. Nimirum uir ab ipsa maiorum stirpe,natus iuuandis optimis disciplinis,hunc fauorem studijs religionic; præstat non mihi. Nec horum quos recensui fauor,intra uerba literas & uulgaria constitit officia. Certioribus argumentis declaratus est. Agnouit Hispania uel hoc argumento quod Franciscus cardinalis Toletanus,semel atque iterum me sollicitauit præmijs haudquaquam aspernandis, ut adirem Hispanias. Porro Guilelmus à Croya cardinalis & archiepiscopus Toletanus,in cuius dignitatem ac studium erga me successit Hispaniarum eximium lumen Alphonsus Fonseca,quo me animo semper fuerit prosequutus,notius est plurimis quàm ut hic sit commemorandum. Agnoscit Germania omnis,summorum præsulum ac principum literis me prouocans ad amplissima præmia,donisq; non uulgaribus ornans simul & excitans nostram industriam. Agnoscit Hungaria, agnoscit Morauia & Polonia episcoporum ac summatium uirorum literis mihi gratias agens,nec id sine præclaris muneribus:quorum è numero præcipui sunt duo fratres,Ioannes Turzo quondam episcopus Vratislauiensis,& Stanislaus episcopus Olmucensis. Apud Sarmatas Petrus episcopus Cracouiensis & regni cancellarius,cum hoc Andreas Critius episcopus Plocensis,& tam literis quàm mitra clarus Ioannes episcopus Culmensis. Quid enim dicam de Britannia,ubi tot mihi sunt Mœcenates, inter quos primus clarissimus baro Guilelmus Monteiouius,proximus Guilelmus archiepiscopus Cantuariensis totius Angliæ primas, tertius Thomas cardinalis Eboracensis uir acerrimi iudicij:summus rex ipse non minus animi quàm fortunæ bonis florentissimus,quorum uterque & benignitate sua ultro fouet ocium nostrum,& si libeat,inuitat ad ampliora. Ioannem Fiscerum episcopum Roffensem in hoc catalogo,in quo magis expenduntur suffragia quàm numerantur,unum pro multis numerare poteram. Deinde Cutbertum Tunstallum episcopum quondam Londoniensem nunc Dunelmensem. In Guilelmi Varami munus successit Thomas Cronmerus,uir non professione tantum theologus sed & animo moribusq; uere theologicis,qui in fauore erga me nequaquam cedit ei cui successit. Adde his Ioannem Longloldum episcopum Lincolniensem libris etiam æditis clarum. A Gallis,præcipue ab incomparabili uiro Stephano Poncherio episcopo Parisiensi,& à rege christianissimo Francisco iam toties inuitor non uulgaribus promissis. Postremo quanquam nusquam gentium plus ualeant sycophantæ,quàm apud nostros,nec usquam minor sit honos bonis literis:tamen sunt hic quoque, qui faueant pro commodo publico laboranti:quorum præcipui sunt,uir cordatissimus simul & oculatissimus Erardus à Marca,episcopus ac princeps Leodiensis,nunc cardinalis,primus aulæ Cæsareæ consiliarius:& clarissimus Philippus à Burgundia,episcopus ac princeps Traiectensis:quorum uterque ultro defert amplam fortunam,si quid expeterem huiusmodi. Ne commemorem interim Carolum Cæsarem, & Ferdinandum huius germanum. E summis præcipuos duntaxat attigi,quum quotidie literis obruar,quibus mihi celebres Academiæ,quibus uiri doctrina præstantes,quibus religione commendabiles & gratulantur & gratias agunt. Rettuli quiddam gloriosi militis è Comœdia,huc me perpulit quorundam improbitas. Et tamen adeo nihil mentitus sum,ut complures sciens reticuerim:sunt enim qui malunt fauere clàm,quemadmodum Nicodemus fauit Iesu:nec ambitiose laudes illorum,quod uerissime poteram prædicaui:nec ob oculos posui, quantum sit discriminis inter hos qui probant,fauent atque adiuuant,& inter istos qui obstrepunt,calumniantur ac damnant. Merebantur utrique depingi,uerum oportuit meminisse Christiani pudoris. Nec refert illos maiore grauare inuidia,quum ipsi se suis clamoribus ac moribus adeo reddiderint inuisos,ut iam dudum mundus conetur eos excutere. Tot igitur ac talium uirorum animis suffragijsq; fretus,moderatius fero sycophantarum ingratissimorum grunnitus.

Felicissimum quidem est placuisse omnibus. Verum id quoniam nulli adhuc contigit, proximum est,placuisse optimis.

Vt igitur causam omnem in pauca contraham,aduersus eos qui totum hoc institutum damnant,docui pium esse,semper'que futurum,sacris codicibus uel adimere mendas,uel aliquid lucis addere,& spiritui sancto gratum esse,quicquid huc pro suo quisque modulo

attulerit. Si quis animo meo calumniam struit, nihil aliud possum quàm Christum testem facere, me nihil aliud spectasse quàm ipsius gloriam & Christiani populi fructum. Si quis causatur periclitari scripturarum autoritatem, demonstraui hac industria eam seruari, non destrui. Si quis fingit tumultum ex nouitate, nos publicam lectionem autoritate priuata non mutamus, imò ne id fiat toties admonemus: si quid tumultus fuit, non isthuc peperit nouitas, sed quorundam intempestiui clamores apud imperitam multitudinem: qui si de uulgi fece essent, impingi poterat, quod imprudenter ansam hanc prębuissem idiotis: nunc quoniam id factum est à sapientiæ columinibus, accusari non debeo, si à talibus uiris, tale nihil oriturum suspicatus sum. Aduersus eos qui requirunt autoritatem publicam, docui nihil esse necesse, in opere priuatę lectioni parato. Satis est ecclesiæ iudicio submissum esse quod profero. Si quis in me desiderat iustam eruditionem, arbitror me superasse, quotquot hactenus in hoc argumento uersati sunt. Si curā, si quid defuit, posterioribus, ut habet prouerbium, melioribus sarsimus. Si quis hoc quoq; culpat, dicam, Homo sum, & probatissimorum uirorum sequor exemplum. Si quis me negat esse theologum, grammatici partes egi. Si grammaticum aspernantur, non aspernatur Cæsar tonsoris, aut nomenclatoris officium. Si clamant hoc non nisi à theologo præstari potuisse, Theologus infimus, infimam theologiæ functionem mihi sumpsi. Si theologus non est quo alius sit doctior, non habebit orbis nisi unum theologum. Quanquam suæ cuique dotes sunt. Si nullus adferet meliora, res ipsa loquetur me non omnino lusisse operam. Si quis adferet, gemina mihi debebitur gratia, primum quod extimularim exemplo, deinde quod iuuerim præstructa uia. Si quis clamitat hæc esse leuiora, quàm ut operæ precium sit theologum huc flectere oculos, reclamant tot insignes lapsus magnorum alioqui theologorum. Si quos pudet hæc nescire, discant, & abierit pudor: si pudet piget'ue discere, uenia dabitur pudori, dabitur & desidiæ, liuori non dabitur, si iunioribus hæc discere cupientibus obstrepant. Si quem illud habet male, quòd theologos quosdam liberius attigi, ita tum mihi uisa est exigere causa, quanquam hoc quoq; moderatus sum posterioribus ęditionibus. Nullum ordinem usquam incesso: in neminem strinxi calamum, nisi uirulentissime lacessitus, semper tamen ciuilitate superior prouocatore. Neq; quisquā adhuc theologus aut monachus in me debacchatus est, etiam si id fecere Rabini nonnulli, palliati complures. Sed obsecro per Christum, si pergemus ad istum modum nos uicissim dentibus impetere, quid superest, nisi ut mutuis morsibus tandem conficiamur? Quanto consultius fuerit, ut si quis quid in meis scriptis desiderat, aut moneat priuatim, quo medear ipse, aut publice coarguat, sed argumentis, non scurrilibus conuicijs: ita nec inficietur lector amaruletiæ ueneno, & à me non uulgaris inibitur gratia. Seniores iuniorum profectui comiter faueant, iuniores contra senioribus ne insultent: ita maiorum æquitas candorq;, ac minorum modestia uerecundiaq; concordiam alet, tumultum excludet, inuidiam minuet, professorum autoritatem non lædet, professionis dignitatem tuebitur, utilitatem augebit. Agite quotquot uere Theologi, quotquot uere monachi, imò quotquot uere Christiani esse uolumus, hoc consiliū amplectamur, nec pœnitebit obtemperasse. Ex hisce rabiosis contentionibus quid expectari potest, nisi talis exitus qualia iamdudum uidemus procœmia. Hæc, opinor, abunde satisfacient, qui sibi fieri satis ullo modo patietur. Cæterum qui sibi obturant aures ne cognoscant, qui occludunt oculos ne cernant, frustra canitur hæc fabula. Proinde sit hactenus huic negocio datum satis.

F I N I S

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΠΙΑΝΩ ΑΓΑΠΗΤΩ ΑΔΕΛΦΩ ΕΝ ΚΥΡΙΩ ΧΑΙΡΕΙΝ

ΑΜΜΩΝΙΟΣ μὲν ὁ ἀλεξανδρεύς, πολλὴν ὡς εἰκὸς φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγηοχώς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν εὐαγγέλιον, τῷ κατὰ ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περικοπὰς παραθείς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἱρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. ἵνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι' ὅλου σώματός τε καὶ εἱρμοῦ, εἰδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἑκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφὼς ἀφορμάς, καθ' ἑτέραν μέθοδον, κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους. ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν οἱ τέσσαρες, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς. ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, ἰωάννης. ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, λουκᾶς. ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, μάρκος. ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, ἰωάννης. ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, μάρκος. ὁ ἔννατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δέκατος, ἐν ᾧ ἕκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις. ἡ δὲ σαφὴς αὐτῶν διήγησις, ἐστὶν ἥδε. ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ἀριθμός τις πρόκειται κατὰ μέρος ἀρχόμενος ἀπὸ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου καὶ καθεξῆς προϊὼν δι' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. καθ' ἕκαστον δὲ ἀριθμόν, ὑποσημείωσις διὰ τοῦ μέλανος ἔγκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κείμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. οἷον εἰ μὲν ἄλφα, δῆλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ. εἰ δὲ βῆτα, ἐν τῷ δευτέρῳ. καὶ οὕτως μέχρι τῶν δέκα. εἰ οὖν ἀναπτύξας ἕν τι τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ὁποῖον δή ποτε βουληθείης ἐπιστῆναί τι ᾧ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γνῶναι τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασι, καὶ τοὺς οἰκείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τὸ αὐτὸ ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβὼν τὸν προκείμενον ἀριθμόν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον ἐν τῷ κανόνι, ὃν ἡ διὰ τοῦ μέλανος ὑποσημείωσις ὑποβέβληκεν, εἴσῃ μὲν οὖν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὁπόσοι καὶ τίνες, τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. ἐπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις, ἀριθμὸς παρακείμενος, ἐπιζητήσας δὲ αὐτοὺς ἔνδον, ἐν τοῖς οἰκείοις ἑκάστου εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὑρήσεις. ἔρρωσο ἐν κυρίῳ.

Κανὼν πρῶτος ἐν ᾧ οἱ τέσσαρες.

ματθ.	μαρκ.	λουκ.	ἰωάν.	ματθ.	μαρκ.	λουκ.	ἰωάν.
η	β	ζ	ι	σϖδ	ρξε	σξϛ	ξε
ια	δ	ι	ϛ	σϖδ	ρξε	σξϛ	ξζ
ια	δ	ι	ιβ	σπθ	ρο	σοε	ρκϛ
ια	δ	ι	ιδ	σϟα	ροβ	σοθ	ρνϛ
ια	δ	ι	κη	σϟδ	ροε	σϖα	ρξα
ιδ	ε	ιγ	ιε	σϟε	ροϛ	σϖβ	μβ
κγ	κζ	ιζ	μϛ	σϟε	ροϛ	σϖβ	νζ
κγ	κζ	λδ	μϛ	τ	ρϖα	σϖε	οθ
κγ	κζ	με	μϛ	τ	ρϖα	σϖε	ρνη
ο	κ	λζ	λη	τβ	ρϖγ	σϖζ	ρξ
πζ	ρλθ	σν	ρμα	τδ	ρϖδ	σϖθ	ρο
ϟη	ϟϛ	ριϛ	μ	τϛ	ρϖζ	σϟ	ρξβ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρια	τϛ	ρϖζ	σϟ	ροδ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκ	τι	ρϟα	σϟζ	ξθ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκθ	τιγ	ρϟδ	σϟδ	ροβ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρλα	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξϛ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρμδ	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξη
ρλγ	λζ	οζ	ρθ	τιε	ρϟϛ	σϟβ	ροε
ρμα	ν	ιθ	νθ	τιη	ρϟθ	τ	ροϛ
ρμβ	να	κα	λε	τκ	σ	τβ	ροη
ρμζ	ξδ	ϟγ	μθ	τκε	σδ	τι	ρϖδ
ρξϛ	πβ	ϟδ	ιζ	τκϛ	σε	τια	ρϖη
ρξϛ	πβ	ϟδ	οδ	τκϛ	σε	τιγ	ρϟδ
σθ	ριθ	σλδ	ρ	τκη	σϛ	τιδ	ρϟϛ
σια	ρκα	σλη	κα	τλα	σθ	τιε	ρϟζ
σκ	ρκβ	σλθ	οζ	τλβ	σι	τιη	ρϟζ
σκ	ρκθ	σμβ	ϖε	τλδ	σιβ	τκα	σα
σκ	ρκβ	σξα	ϖη	τλε	σιδ	τκδ	ρϟθ
σμδ	ρλθ	σν	ρμα	τλϛ	σιε	τκζ	ρϟη
σμδ	ρλθ	σν	ρμϛ	τλϛ	σιε	τιθ	ρϟη
σοδ	ρνϛ	σξ	κ	τμγ	σκγ	τκθ	σδ
σοδ	ρνϛ	σξ	μη	τμη	σκζ	τλβ	σϛ
σοδ	ρνϛ	σξ	ϟϛ	τμθ	σκη	τλγ	ση
σοϛ	ρνη	οδ	ϟη	τνβ	σλα	τλϛ	σθ
σπ	ρξβ	σξθ	ρκβ	τνβ	σλα	τλϛ	σια
σπδ	ρξε	σξϛ	νε				
σπδ	ρξε	σξϛ	ξγ				

τέλος τοῦ α΄ κανόνος.

κανὼν δεύτερος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματθ.	μαρκ.	λουκ.	ματ.	μαρκ.	λουκ.	ματθ.	μαρκ.	λουκ.
ιε	ϛ	ιε	ρκγ	λδ	ρμζ	σκε	ρλδ	σμε
κα	ι	λβ	ρλ	λε	ϖβ	σκϛ	ρλγ	σμδ
λα	ρβ	ρϖε	ρλα	λϛ	οϛ	σκθ	ρλε	σλζ
λβ	λθ	ρλγ	ρλε	λη	οη	σκθ	ρλε	σμϛ
λβ	λθ	οθ	ρλζ	μδ	ρξζ	σμβ	ρλζ	σλζ
ν	μα	νϛ	ρμγ	νξ	ϙ	σμβ	ρλζ	σμη
ξβ	ιγ	δ	ρμδ	νθ	ιβ	σμγ	ρλη	σμθ
ξβ	ιγ	κδ	ρμθ	ξϛ	λε	σμη	ρμγ	σθ
ξγ	ιη	λγ	ρμθ	ξϛ	μγ	σμη	ρμγ	σνγ
ξζ	ιε	κϛ	ρνγ	ξθ	λϛ	σμθ	ρμδ	σνδ
ξθ	μζ	ϖγ	ρξδ	οθ	ρμδ	σνα	ρμϛ	σνε
οα	κα	λη	ρξη	ϖγ	ϙε	σνγ	ρμη	σδ
οβ	κβ	λθ	ρξη	ϖγ	σϛ	σνη	ρν	σνζ
οβ	κβ	ρπϛ	ρο	ϖε	ϙϛ	σνθ	ρνα	σνη
ογ	κγ	μ	ροβ	ϖζ	ϙη	σξδ	ρνε	ρνϛ
οδ	μθ	ϖε	ροδ	ϙα	ϙθ	σξθ	ρνδ	σκη
οϛ	νβ	ρξθ	ροϛ	ϙγ	ρα	σοα	μβ	σλ
οθ	κθ	πϛ	ροη	ϙε	ρβ	σοη	ρξ	σξγ
π	λ	μδ	ροη	ϙε	σιζ	σπα	ρξγ	σξη
πβ	νγ	ϖζ	ροθ	ϙθ	ρϙζ	σϖε	ρξϛ	σξε
πβ	νγ	ρι	ρϙ	ρε	ρϙε	σϖε	ρξϛ	σξζ
πγ	νδ	πη	ρϙβ	ρϛ	σιϛ	σϙϛ	ροζ	σϖ
πγ	νδ	ριβ	ρϙγ	ρζ	ρκα	σϙϛ	ροζ	σϖδ
πε	νε	πη	ρϙγ	ρζ	σιη	τα	ρϖβ	σϖϛ
πε	νε	ριδ	ρϙδ	ρη	ρνβ	τη	ρϖθ	τε
πη	ρμα	ρμη	ρϙδ	ρη	σιθ	τιβ	ρϙγ	σϙθ
πη	ρμα	σνα	ρϙε	ρθ	σκ	τιϛ	ρϙζ	οϙγ
ϙβ	μ	ϖ	ρϙη	ρι	σκα	τιζ	ρϙη	σϙε
ϙδ	ϖϛ	ϙζ	ρϙθ	ρια	ρογ	τκβ	σβ	τθ
ϙδ	ϖϛ	ρμϛ	σα	ριβ	σκβ	τλη	σιη	τκβ
ργ	α	ο	σγ	ριδ	σο	τλθ	σιθ	τκε
ριδ	κδ	μα	σε	ριϛ	σκδ	τμ	σκ	τκζ
ριϛ	κε	μβ	σϛ	ριζ	σλβ	τμβ	σκβ	τκγ
ριϛ	κε	ρξε	ση	ριη	σλγ	τμδ	σκδ	τκη
ριϛ	κε	ροζ	σιζ	ρκζ	σμ	τμϛ	σκε	τλ
ρκα	λβ	ρκζ	σιθ	ρκη	σμα	τνγ	σλβ	τλζ
ρκβ	λγ	ρκθ	σκγ	ρλ	σμγ	τνδ	σλγ	τλη

τέλος τοῦ β κανόνος

κανὼν τρίτος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματ.	λουκᾶς	ἰωάν.
α	ιδ	α
α	ιδ	γ
α	ιδ	ε
ζ	ϛ	β
ζ	ϛ	κε
νδ	ξγ	ριϛ
ξδ	ξε	λζ
ϟ	νη	ριη
ϟ	νη	ρλθ
ϟζ	σια	ρε
ρια	ριθ	λ
ρια	ριθ	ριδ
ρια	ριθ	ρμη
ριβ	ριθ	η
ριβ	ριθ	μδ
ριβ	ριθ	ξα
ριβ	ριθ	οϛ
ριβ	ριθ	πζ
ριβ	ριθ	ϟ
ριβ	ριθ	ρμβ
ριβ	ριθ	ρνδ
ρμϛ	μζ	ϟζ
τέλος	τοῦ γ΄ κα-	νόνος

κανὼν τέταρτος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματθαῖος	μάρκος	ἰωάννης
ιη	θ	κϛ
ριζ	κϛ	ϟγ
ριζ	κϛ	ϟε
ρν	ξζ	να
ρξα	οζ	κγ
ρξα	οζ	νγ
σδ	ριε	ϟα
σδ	ριε	ρλε
σιϛ	ριε	ρκη
σιϛ	ρκε	ρλγ
σιϛ	ρκε	ρλζ
σιϛ	ρκε	ρν
σοζ	ρνθ	ϟθ
σοθ	ρξα	οβ
σοθ	ρξα	ρκα
σπζ	ρξθ	ρνβ
σϟγ	ροδ	ρζ
σϟζ	ροη	ο
σϟθ	ρπ	ργ
τζ	ρπη	ρξδ
τκα	σα	ρπ
τκα	σα	ρϟβ
τκγ	σγ	ρπγ
τκθ	σζ	ρπε
τκθ	σζ	ρπζ
τλγ	σια	σγ
τέλος	τοῦ δ΄	κανόνος

κανὼν πέμπτος ἐν ᾧ οἱ δύο.

ματθ.	λουκ.	ματθ.	λουκ.	ματθ.	λουκ.
γ	β	οη	ρη	ρϟζ	σοβ
ι	η	ϖδ	ρια	σιγ	σλε
ιδ	ια	ϖϛ	ρθ	σκα	ρπα
ιϛ	ιϛ	ϟγ	ρμε	σκη	ρλθ
κε	μϛ	ϟε	ρξ	σλα	ροθ
κϛ	μζ	ϟϛ	ρϖβ	σολ	σιε
κη	μη	ϟϛ	ρπδ	οβ	ρμβ
λ	μθ	ρβ	ξθ	σλδ	ρλϛ
λδ	ρϟδ	ρδ	οα	σλϛ	ρλε
λϛ	ρξβ	ρε	ρϟγ	σλζ	ρλη
λη	νγ	ρζ	ογ	σλη	ρμ
μ	νβ	ρη	ριε	σμ	ρμε
μα	νε	ρι	ριη	σμα	ροε
μγ	ρκγ	ριθ	ρκϛ	σνε	σβ
μϛ	ρνγ	ρκε	ξβ	σνϛ	σε
μζ	ρλδ	ρκζ	ρκη	σνζ	σιγ
μη	ρϟα	ρκη	ρλβ	σξα	σζ
μθ	ρν	ρκθ	ρλ	σξβ	σιβ
να	νθ	ρλβ	ϖα	σξε	ρνζ
νγ	ρκε	ρλδ	ρκ	σξϛ	ρνε
νδ	νδ	ρλη	ρξη	σξζ	ρνη
νε	ρο	ρϛ	νζ	σο	σκθ
νζ	ξα	ρνη	σκϛ	σοβ	σλα
νη	ξ	ρξβ	ρξα		
ξ	ροα	ροε	σ		
ξα	ξδ	ρπβ	ρϖζ	τέλος	κανό-
ξε	ροβ	ρπβ	ρϖθ	τοῦ ε	νος
ξϛ	ξϛ	ρπγ	ρϛη		
ξη	ρε	ρπζ	ρϛθ		

κανὼν ἕβδομος ἐν ᾧ οἱ δύο.

ματθ.	ἰωάν.
ι	πγ
ιθ	ιθ
ιθ	λβ
ιθ	λδ
ρκ	ϛπ
ρπε	σιε
σζ	ρα
τέλος	τοῦ ζ
κανό-	νος.

κανὼν ὄγδοος ἐν ᾧ οἱ δύο.

λουκ.	μάρκ.
κγ	ιβ
κε	ιδ
κζ	ις
κζ	κη
κη	ιζ
πδ	μθ
πθ	νς
ϟα	ξα
ρ	οε
ργ	ϟζ
σμζ	ρλς
σοζ	σις
τλε	σλ
τμ	σλδ
τέλος	τοῦ η
κανό-	νος.

κανὼν ὄγδοος ἐν ᾧ οἱ δύο.

λουκ.	ἰωάν.
λ	σιθ
λ	σκβ
σξβ	ριγ
σξβ	ρκδ
σοδ	σκζ
σοδ	σκθ
σοδ	σλα
τγ	ρπβ
τγ	ρπξ
τγ	ρϛ
τζ	ρπβ
τζ	ρϖξ
τζ	ρϛ

λυκ.	ἰωάν.
τιβ	ρπβ
τιβ	ρϖξ
τιβ	ρϛ
τμ	σιγ
τμα	σιζ
τμα	σκα
τμβ	σκγ
τμβ	σκε
τέλος κανό-	τοῦ θ νος

Κανὼν δέκατος ἐν ᾧ ἰδίως ἕκαστος περί τινων εἰρήκασιν.

ματ.	ματ.	μάρκ.	λȣκ.	λȣκ.	ἰωάν.	ἰωάν.	ἰωάν.
β	ροα	ιθ	α	ρϟ	δ	ϟβ	ροζ
δ	ροζ	λα	γ	ρϟβ	ζ	ϟδ	ροθ
ϛ	ρπα	μγ	ε	ρϟϛ	θ	ϟζ	ρπα
ιγ	ρπδ	μϛ	θ	σα	ια	ϟθ	ρπθ
κδ	ρπϛ	νη	ιη	σγ	ιγ	ρβ	ρϟα
κζ	ρπη	ξβ	κ	ση	ιϛ	ρδ	ρϟγ
κθ	ρϟα	ο	κβ	σι	ιη	ρϛ	ρϟε
λγ	ρϟϛ	οδ	κθ	σιδ	κβ	ρη	σ
λε	σ	πα	λα	σκγ	κδ	ρι	σβ
λζ	σι	πη	ν	σκε	κζ	ριβ	σε
λθ	σιβ	ϟ	να	σκζ	κθ	ριε	σζ
μβ	σιη	ϟβ	ξζ	σλϛ	λα	ριζ	σι
με	σκβ	ϟδ	ξη	σνβ	λγ	ριθ	σιβ
νβ	σκζ	ρα	οβ	σνϛ	λϛ	ρκγ	σιδ
νϛ	σλ	ρδ	οε	σνθ	λθ	ρκε	σιϛ
οε	σλγ	ρκγ	ρδ	σξδ	μα	ρκζ	σιη
πα	σλε	ρλβ	ρϛ	σοα	μγ	ρλ	σκ
πθ	σλθ	ρπϛ	ρζ	σογ	με	ρλβ	σκδ
ϟα	σμε	σιγ	ριγ	σοϛ	ν	ρλδ	σκϛ
ϟθ	σξη	σλε	ριζ	σοη	νβ	ρλϛ	σκη
ρα	σογ		ρκβ	σπγ	νδ	ρλη	σλ
ρϛ	σπγ		ρκδ	σπη	νϛ	ρμ	σλβ
ρθ	τγ	τέλος τοῦ μάρκου	ρλα	σϟϛ	νη	ρμγ	
ριγ	τιθ		ρμγ	σϟη	ξ	ρμε	
ριε	τκδ		ρμθ	τα	ξβ	ρμζ	τέλος τοῦ ἰωάννου ἰδίως.
ριη	τκζ		ρνα	τδ	ξδ	ρμθ	
ρκδ	τμε		ρνδ	τϛ	ξϛ	ρνα	
ρκϛ	τνα		ρνθ	τη	ξη	ρνγ	
ρλϛ	τνε		ρξγ	τιϛ	οα	ρνε	
ρμ			ρξδ	τκ	ογ	ρνζ	
ρνα	τέλος τοῦ ματθαίου		ρξϛ	τκϛ	οε	ρνθ	
ρνε			ροδ	τλα	οη	ρξγ	
ρξζ			ροϛ	τλδ	π	ρξε	
			ροη	τλθ	πα	ρξζ	
			ρπ	τμγ	πδ	ρξθ	
			ρπγ		πϛ	ροα	
			ρπη	τέλος τοῦ λουκᾶ	πθ	ρογ	

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

εὐαγγέλιον κατὰ
- Ματθαῖον
- Μάρκον
- Λουκᾶν
- Ἰωάννην

πράξεις τῶν ἀποστόλων

ἐπιστολαὶ ἅπασαι τοῦ Παύλου πρὸς
- ῥωμαίους
- κορινθίους
- γαλάτας
- ἐφεσίους
- φιλιππησίους
- κολοσσαεῖς
- θεσσαλονικεῖς
- τιμόθεον
- τίτον
- φιλήμονα
- ἑβραίους

ἐπιστολὴ διδασκαλικὴ τοῦ ἰακώβου

ἐπιστολαὶ τοῦ πέτρου

ἐπιστολαὶ ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου

ἐπιστολὴ ἰούδα τοῦ ἀποστόλου

ἀποκάλυψις ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου

VITA SANCTI MATTHAEI
PER DIVVM HIERONYMVM

MATTHAEVS qui & Leui, ex publicano apostolus, primus in Iudæa propter eos qui ex circuncisione crediderant, euangeliũ Christi Hebraicis literis uerbisq; composuit. Quod quis postea in Græcum trãstulerit, non satis certum est. Porrò ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Cęsariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime cõfecit. Mihi quoque à Nazaræis, qui in Berœa urbe Syriæ hoc uolumine utuntur, describendi facultas fuit. In quo animaduertendum quòd ubicunque Euãgelista siue ex persona sua, siue ex persona domini saluatoris, ueteris scripturæ testimonijs utitur, nõ sequatur Septuaginta trãslatorum autoritatem, sed Hebraicam: è quibus illa duo sunt, Ex Aegypto uocaui filium meum. &, Quoniam Nazaræus uocabitur.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

α	Περὶ τῶν μάγων	2
β	περὶ τῶν ἀναιρεθέντων παιδίων	3
γ	πρῶτος ἰωάννης ἐκήρυξε βασιλείαν οὐρανῶν	4
δ	περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ χριστοῦ	5
ε	περὶ τῶν μακαρισμῶν	5
ς	περὶ τοῦ λεπροῦ	10
ζ	περὶ τοῦ ἑκατοντάρχου	10
η	περὶ τῆς πενθερᾶς πέτρου	11
θ	περὶ τῶν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	11
ι	περὶ τοῦ μὴ ἐπιτρεπομένου ἀκολουθεῖν	11
ια	περὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τῶν ὑδάτων	11
ιβ	περὶ τῶν δύο δαιμονιζομένων	11
ιγ	περὶ τοῦ παραλυτικοῦ	12
ιδ	περὶ ματθαίου	12
ιε	περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου	12
ις	περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης	12
ιθ	περὶ τῶν δύο τυφλῶν	13
ιη	περὶ τοῦ δαιμονιζομένου τοῦ κωφοῦ	15
ιθ	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διαταγῆς	13
κ	περὶ τῶν ἀποσταλέντων παρὰ ἰωάννου	15
κα	περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα	17
κβ	περὶ τοῦ δαιμονιζομένου κωφοῦ καὶ τυφλοῦ	17
κγ	περὶ τῶν αἰτούντων σημεῖον	18
κδ	περὶ τῶν παραβολῶν	19
κε	περὶ ἰωάννου καὶ ἡρώδου	22
κς	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	22
κζ	περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	23
κη	περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ	23

περὶ

CAPITA EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM

De magis	Caput I
De pueris interfectis	II
Primus Ioannes prædicauit regnum cœlorum	III
De doctrina Christi	IIII
De beatitudinibus	V
De leproso	VI
De centurione	VII
De socru Petri	VIII
De ijs qui curati sunt à uarijs morbis	IX
De eo cui non permisit ut sequeretur	X
De increpatione aquarum	XI
De duobus dæmoniacis	XII
De paralytico	XIII
De Matthæo	XIIII
De filia archisynagogi	XV
De sanguinis profluuio laborante	XVI
De duobus cæcis	XVII
De dæmoniaco muto	XVIII
De apostolorum ordinatione	XIX
De discipulis à Ioanne missis	XX
De eo qui manum habet aridam	XXI
De dæmoniaco cæco & muto	XXII
De requirentibus signum	XXIII
De parabolis	XXIIII
De Ioanne & Herode	XXV
De quinque panibus & duobus piscibus	XXVI
De ambulatione Christi super mare	XXVII
De transgressione præcepti dei	XXVIII

De Cha-

κθ	περὶ τῆς χαναναίας	24	De Chananæa	XXIX
λ	περὶ τῶν θεραπευθέντων ὄχλων	24	De turbis sanatis	XXX
λα	περὶ τῶν ἑπτὰ ἄρτων	25	De septem panibus	XXXI
λβ	περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων	25	De fermento pharisæorum	XXXII
λγ	περὶ τῆς ἐν καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως	25	De interrogatiõe apd' Cæsareã	XXXIII
λδ	περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ χριστοῦ	26	De transformatione Christi	XXXIIII
λε	περὶ τοῦ σεληνιαζομένου	27	De lunatico	XXXV
λς	περὶ τῶν αἰτούντων τὰ δίδραχμα	27	De exigentibus didrachma	XXXVI
λζ	περὶ τῶν λεγόντων, τίς μείζων	28	De dicentibus, quis maior	XXXVII
λη	περὶ τῶν ἑκατὸν προβάτων παραβολή	28	De centum ouibus parabola	XXXVIII
λθ	περὶ τοῦ ὀφείλοντος μύρια τάλαντα	29	De eo qui debebat decem milia talenta	XXXIX
μ	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων, εἰ ἔξεστιν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα	30	De interrogantibus an liceret diuortiũ facere cum uxore	XL
μα	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος πλουσίου τὸν ἰησοῦν	30	De diuite interrogante Iesum	XLI
μβ	περὶ τῶν μισθουμένων ἐργατῶν	31	De mercede conductis operarijs	XLII
μγ	περὶ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου	32	De filijs Zebedæi	XLIII
μδ	περὶ τῶν δύο τυφλῶν	32	De duobus cæcis	XLIIII
με	περὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πώλου	32	De asina & pullo	XLV
μς	περὶ τῶν τυφλῶν καὶ χωλῶν	33	De cæcis & claudis	XLVI
μζ	περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς	33	De ficu quæ exaruit	XLVII
μη	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων	33	De principibus sacerdotum & senioribus dominum interrogantibus	XLVIII
μθ	περὶ τῶν δύο υἱῶν παραβολή	34	De duobus filijs parabola	XLIX
ν	περὶ τοῦ ἀμπελῶνος	34	De uinea	L
να	περὶ τῶν καλουμένων εἰς τὸν γάμον	35	De ijs qui uocati fuerunt ad nuptias	LI
νβ	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων διὰ τὸν κῆνσον	35	De quærentibus occasione census	LII
νγ	περὶ τῶν σαδδουκαίων	35	De Sadducæis	LIII
νδ	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος νομικοῦ	36	De legis doctore Christum interrogante	LIIII
νε	περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως	36	De quæstione domini	LV
νς	περὶ τοῦ ταλανισμοῦ γραμματέων καὶ φαρισαίων	36	De deploratione scribarum & pharisæorum	LVI
νζ	περὶ τῆς συντελείας	38	De consummatione	LVII
νη	περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας	40	De die & hora	LVIII
νθ	περὶ τῶν δέκα παρθένων	40	De decem uirginibus	LIX
ξ	περὶ τῶν τὰ τάλαντα λαβόντων	41	De his qui talenta acceperunt	LX
ξα	περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ χριστοῦ	41	De aduentu Christi	LXI
ξβ	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	42	De ea quæ unxit dominum unguento	LXII
ξγ	περὶ τοῦ πάσχα	43	De paschate	LXIII
ξδ	περὶ τύπου μυστικοῦ	43	De typo mystico	LXIIII
ξε	περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἰούδα	44	De proditione Iudæ	LXV
ξς	ἄρνησις πέτρου	45	Negatio Petri	LXVI
ξζ	περὶ τῆς τοῦ ἰούδα μεταμελείας	46	De pœnitentia Iudæ	LXVII
ξη	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου	48	De petitione corporis domini	LXVIII

VITA SANCTI MARCI
PER DIVVM HIERONYMVM

MARCVS discipulus & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ à fratribus, breue scripsit euãgelium. Quod quum Petrus audisset, probauit, & ecclesię legendum sua autoritate ædidit, sicut Clemens in sexto ὑποτυπώσεων libro scribit. Et Papias Hierapolitanus episcopus meminit huius Marci, & Petrus in epistola prima, sub nomine Babylonis, figuraliter Romam significans: Salutat uos quæ in Babylone cum electa, & Marcus filius meus. Assumpto itaq; euangelio quod ipse confecerat, perrexit Aegyptum: & primus Alexandriæ Christum annuncians, constituit ecclesiam tantæ doctrinæ & uitæ continentiæ, ut omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Denique Philo disertissimus Iudæorum, uidens Alexandriæ primam ecclesiam adhuc Iudaizantem, quasi in laudem gentis suæ librum super eorum cõuersatione scripsit. & quomodo Lucas narrat Hierosolymæ credentes omnia habuisse cõmunia, sic ille quod Alexandriæ sub Marco fieri doctore cernebat, memoriæ tradidit. Mortuus est autẽ octauo Neronis anno, & sepultus Alexandriæ, succedente sibi Aniano.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECVNDVM MARCVM	
α	περὶ τοῦ δαιμονιζομένου	52	De dæmoniaco	Caput I
β	περὶ πενθερᾶς πέτρου	52	De socru Petri	II
γ	περὶ τῶν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	52	De curatis à uarijs morbis	III
δ	περὶ τοῦ λεπροῦ	52	De leproso	IIII
ε	περὶ τοῦ παραλυτικοῦ	53	De paralytico	V
ς	περὶ τοῦ τελώνου	53	De publicano	VI
ζ	περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα	54	De habente manũ aridam	VII
η	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς	55	De apostolorum electione	VIII
θ	περὶ τοῦ σπόρου παραβολή	56	De semine parabola	IX
ι	περὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τῶν ὑδάτων	57	De increpatione aquarum	X
ια	περὶ τοῦ λεγεῶνος	57	De legione	XI
ιβ	περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου	58	De filia archisynagogi	XII
ιγ	περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης	58	De sanguinis profluuio laborante	XIII
ιδ	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διαταγῆς	60	De apostolorum ordinatione	XIIII
ιε	περὶ ἰωάννου καὶ ἡρώδου	60	De Ioanne & Herode	XV
ις	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	61	De quinque panibus & duobus piscibus	XVI
ιζ	περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	61	De ambulatione in mari	XVII
ιη	περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ	62	De transgressione præcepti dei	XVIII
ιθ	περὶ τῆς συροφοινίσσης	63	De syrophœnissa	XIX
κ	περὶ τοῦ μογιλάλου	63	De balbo	XX
κα	περὶ τῶν ἑπτὰ ἄρτων	64	De septem panibus	XXI
κβ	περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων	64	De fermento pharisæorum	XXII
κγ	περὶ τοῦ τυφλοῦ	64	De cæco	XXIII
κδ	περὶ τῆς ἐν καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως	65	De interrogatione in Cæsarea	XXIIII
κε	περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κυρίου	65	De transformatione domini	XXV
κς	περὶ τοῦ σεληνιαζομένου	66	De lunatico	XXVI

περὶ τῶν　　De dispu-

κζ	περὶ τῶν διαλογιζομένων, τίς μείζων	67	De disputantibus quis esset maior	XXVII
κη	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον εἰ ἔξεστιν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα	68	De his qui interrogabant dominum, an liceret cum uxore diuortium facere	XXVIII
κθ	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος πλουσίου τὸν κύριον	68	De diuite qui dominum interrogabat	XXIX
λ	περὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου	69	De filijs Zebedæi	XXX
λα	περὶ Βαρτιμαίου	70	De Bartimæo	XXXI
λβ	περὶ τοῦ πώλου	70	De pullo	XXXII
λγ	περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς	71	De ficu quæ exaruit	XXXIII
λδ	περὶ ἀμνησικακίας	71	De obliuione iniuriarum	XXXIIII
λε	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων	71	De principibus sacerdotum & senioribus qui dominum interrogabant	XXXV
λς	περὶ τοῦ ἀμπελῶνος	72	De uinea	XXXVI
λζ	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων διὰ τὸν κῆνσον	72	De his qui interrogabant occasione census	XXXVII
λη	περὶ τῶν Σαδδουκαίων	72	De Sadducæis	XXXVIII
λθ	περὶ τοῦ γραμματέως	73	De scriba	XXXIX
μ	περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως	73	De interrogatione domini	XL
μα	περὶ τῆς τὰ δύο λεπτά.	74	De uidua quæ duo minuta obtulit	XLI
μβ	περὶ συντελείας	74	De consummatione	XLII
μγ	περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας	75	De die & hora	XLIII
μδ	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	76	De ea quæ unxit dominum unguento	XLIIII
με	περὶ τοῦ πάσχα	76	De paschate	XLV
μς	περὶ παραδόσεως προφητεία	76	De proditione prophetia	XLVI
μζ	ἄρνησις Πέτρου	78	Negatio Petri	XLVII
μζ	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου	80	De petitione corporis dominici	XLVIII

VITA SANCTI LUCAE
PER DIVUM HIERONYMUM

LUCAS medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, Græci sermonis non ignarus fuit, sectator apostoli Pauli, & omnis peregrinationis eius comes: scripsit euãgeliũ, de quo idem Paulus: Misimus, inquit, cum illo fratrem, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Et ad Colossenses: Salutat uos Lucas medicus charissimus. Et ad Timotheum: Lucas est mecum solus. Aliud quoq; ædidit uolumen egregium, quod titulo πράξεις ἀποστόλων prænotatur, cuius historia usque ad biennium Romæ commorantis Pauli peruenit, id est, usque ad quartum Neronis annum. Ex quo intelligimus in eadem urbe librum esse compositum. Igitur περιόδους Pauli & Theclę, & totam baptizati Leonis fabulam, inter apocryphas scripturas cõputamus. Quale enim est, ut indiuiduus comes apostoli inter cæteras eius res, hoc solum ignorauerit? Sed & Tertullianus uicinus eorum temporum, refert presbyterum quendam in Asia σπουδαστὴν apostoli Pauli, conuictum apud Ioannem, quod autor esset libri, & confessum se hoc Pauli amore fecisse: & ob id excidisse. quidam suspicantur, quotiescunque in epistolis suis Paulus dicit, Iuxta euangelium meum: de Lucæ significare uolumine. Et Lucam non solum ab apostolo Paulo didicisse euangelium, qui cum domino in carne non fuerat, sed à cæteris apostolis: quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat, dicens, Sicut tradiderunt nobis, qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur euãgelium, sicut audierat, scripsit. Acta uero apostolorũ, sicut uiderat, composuit. Vixit octoginta & quatuor annos, uxorẽ non habens. Sepultus est Constantinopoli, ad quã urbem uicesimo Constantij anno, ossa eius cum reliquijs Andreæ apostoli translata sunt de Achaia.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECUNDUM LUCAM	
α	περὶ τῆς ἀπογραφῆς	86	De censu	Caput I
β	περὶ τῶν ἀγραυλούντων ποιμένων	86	De pastoribus in agro agentibus	II
γ	περὶ συμεῶν	87	De Simeone	III
δ	περὶ ἄννης προφήτιδος	87	De Anna prophetissa	IIII
ε	περὶ τοῦ γενομένου ῥήματος πρὸς ἰωάννην	88	De uerbo quod factum est ad Ioannem	V
ς	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν ἰωάννην	89	De his qui Ioannem interrogabant	VI
ζ	περὶ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ χριστοῦ	90	De tentatione Christi	VII
η	περὶ τοῦ ἔχοντος πνεῦμα δαιμονίου	91	De eo qui habebat spiritũ dæmonis	VIII
θ	περὶ τῆς πενθερᾶς πέτρου	91	De socru Petri	IX
ι	περὶ τῶν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	91	De curatis à uarijs morbis	X
ια	περὶ τῆς ἄγρας τῶν ἰχθύων	92	De captura piscium	XI
ιβ	περὶ τοῦ λεπροῦ	92	De leproso	XII
ιγ	περὶ τοῦ παραλυτικοῦ	93	De paralytico	XIII
ιδ	περὶ λευὶ τοῦ τελώνου	93	De Leui publicano	XIIII
ιε	περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα	94	De habente manum aridam	XV
ις	περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς	94	De apostolorum electione	XVI
ιζ	περὶ τῶν μακαρισμῶν	95	De beatitudinibus	XVII
ιη	περὶ τοῦ ἑκατοντάρχου	96	De centurione	XVIII
ιθ	περὶ τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας	97	De filio uiduæ	XIX

περὶ τῶν

De disci-

κ	περὶ τῶν ἀποσταλθέντων παρὰ ἰωάννου	97	De discipulis missis à Ioanne	XX
κα	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	98	De ea quæ unxit dominum unguento	XXI
κβ	περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπείροντος	99	De eo qui sementem faciebat parabola	XXII
κγ	περὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τῶν ὑδάτων	100	De increpatione aquarum	XXIII
κδ	περὶ τοῦ λεγεῶνος	100	De legione	XXIIII
κε	περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου	101	De filia archisynagogi	XXV
κς	περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης	101	De sanguinis profluuio laborãte	XXVI
κζ	περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν δώδεκα	101	De duodecim apostolis	XXVII
κη	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	102	De quinque panibus & duobus piscibus	XXVIII
κθ	περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως	102	De interrogatione domini	XXIX
λ	περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κυρίου	105	De transformatione	XXX
λα	περὶ τοῦ σεληνιαζομένου	103	De lunatico	XXXI
λβ	περὶ τῶν διαλογιζομένων τίς μείζων	104	De disputãtibus quis esset maior	XXXII
λγ	περὶ τοῦ μὴ ἐπιτρεπομένου ἀκολουθεῖν	104	De eo cui non permisit ut sequeretur	XXXIII
λδ	περὶ τῶν ἀναδειχθέντων ἑβδομήκοντα	104	De designatis septuaginta	XXXIIII
λε	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος νομικοῦ	106	De quæstione legisperiti	XXXV
λς	περὶ τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς	106	De eo qui inciderat in latrones	XXXVI
λζ	περὶ μάρθας καὶ μαρίας	106	De Martha & Maria	XXXVII
λη	περὶ προσευχῆς	106	De oratione	XXXVIII
λθ	περὶ τοῦ ἔχοντος δαιμόνιον κωφόν	107	De habente dæmoniũ mutum	XXXIX
μ	περὶ τῆς ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπαράσης φωνήν	108	De muliere quæ de turba uocem extulit	XL
μα	περὶ τῶν αἰτούντων σημεῖον	108	De his qui signum petebant	XLI
μβ	περὶ τοῦ φαρισαίου τοῦ καλέσαντος τὸν κύριον	108	De pharisæo qui dominum inuitauerat	XLII
μγ	περὶ τοῦ ταλανισμοῦ τῶν νομικῶν	109	De deploratione scribarum	XLIII
μδ	περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων	109	De fermento pharisæorum	XLIIII
με	περὶ τοῦ θέλοντος μερίσασθαι τὴν κληρονομίαν	110	De eo qui uolebat diuidere hæreditatem	XLV
μς	περὶ οὗ εὐφόρησεν ἡ χώρα	110	De eo cuius ager ferax fuit	XLVI
μζ	περὶ τῶν γαλιλαίων καὶ τῶν ἐν τῷ σιλωάμ	112	De Galilæis & ijs qui in Siloe: & cætera	XLVII
μη	περὶ τῆς ἐχούσης πνεῦμα ἀσθενείας	112	De muliere quæ habebat spiritum infirmitatis	XLVIII
μθ	περὶ τῶν παραβολῶν	113	De parabolis	XLIX
ν	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι	113	De eo qui quærebat, an pauci essent qui salutem consequerentur	L
να	περὶ τοῦ εἰπόντος τῷ ἰησοῦ διὰ ἡρώδην	115	De eo qui dicebat Iesu de insidijs Herodis	LI
νβ	περὶ τοῦ ὑδρωπικοῦ	113	De hydropico	LII
νγ	περὶ τοῦ μὴ ἀγαπᾶν τὰς πρωτοκλισίας	114	Non amandos primos accubitus	LIII
νδ	περὶ τῶν καλουμένων ἐν τῷ δείπνῳ	114	De inuitatis ad cœnam	LIIII
νε	παραβολὴ περὶ οἰκοδομῆς πύργου	115	De ædificatione turris parabola	LV
νς	παραβολὴ περὶ ἑκατὸν προβάτων	115	De centum ouibus parabola	LVI
νζ	περὶ τοῦ ἀποδημήσαντος εἰς χώραν μακράν	115	De eo qui peregre profectus est in regionem longinquam	LVII
νη	περὶ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀδικίας	116	De dispensatore iniquo	LVIII

νθ	περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου	117	De diuite & Lazaro	LIX
ξ	περὶ τῶν δέκα λεπρῶν	118	De decem leprosis	LX
ξα	περὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας	119	De iudice iniquo	LXI
ξβ	περὶ τοῦ φαρισαίου καὶ τοῦ τελώνου	120	De pharisæo & publicano	LXII
ξγ	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος πλουσίου τὸν Ἰησοῦν	120	De diuite qui interrogauit Iesum	LXIII
ξδ	περὶ τοῦ τυφλοῦ	121	De cæco	LXIIII
ξε	περὶ Ζακχαίου	121	De Zachæo	LXV
ξς	περὶ τοῦ πορευθέντος λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν	122	De homine qui in regionem longinquam profectus est, ut acciperet sibi regnum	LXVI
ξζ	περὶ τῶν λαβόντων τὰς μνᾶς	122	De his qui minas acceperunt	LXVII
ξη	περὶ τοῦ πώλου	122	De pullo	LXVIII
ξθ	περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων	123	De principibus sacerdotum & senioribus qui dominum interrogabant	LXIX
ο	περὶ τοῦ ἀμπελῶνος	124	De uinea	LXX
οα	περὶ τῶν ἐγκαθέτων διὰ τὸν κῆνσον	124	De his qui Christo insidiabantur occasione census	LXXI
οβ	περὶ τῶν Σαδδουκαίων	124	De Sadducæis	LXXII
ογ	περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως πρὸς τοὺς φαρισαίους	125	De interrogatione domini aduersus pharisæos	LXXIII
οδ	περὶ τῆς τὰ δύο λεπτὰ βαλούσης	125	De uidua quæ duo minuta obtulit	LXXIIII
οε	περὶ τῆς συντελείας	126	De consummatione	LXXV
ος	περὶ τοῦ πάσχα	127	De paschate	LXXVI
οζ	περὶ τῶν φιλονεικησάντων, τίς μείζων	128	De contendentibus quis maior esset	LXXVII
οη	περὶ τῆς ἐξαιτήσεως τοῦ σατανᾶ	128	De expetitione satanæ	LXXVIII
οθ	ἐξουθένησις Ἡρώδου	130	Contemptus Herodis	LXXIX
π	περὶ τῶν κοπτομένων γυναικῶν	131	De mulieribus dominum plangentibus	LXXX
πα	περὶ τοῦ μετανοήσαντος λῃστοῦ	131	De latrone qui resipuit	LXXXI
πβ	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου	132	De petitione corporis domini	LXXXII
πγ	περὶ Κλεόπα	132	De Cleopa	LXXXIII

VITA SANCTI IOANNIS
PER DIVVM HIERONYMVM

IOANNES apostolus, quem Iesus amauit plurimũ, filius Zebedæi, frater Iacobi apostoli, quẽ Herodes post passionem domini decollauerat, nouissimus omniũ scripsit euangeliũ, rogatus ab Asiæ episcopis aduersus Cerinthũ, aliosq; hæreticos, & maxime tunc Ebionitarum dogma consurgẽs, qui asserunt Christũ ante Mariã non fuisse. Vnde & cõpulsus est diuinã eius natiuitatẽ edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferũt, quòd quũ legisset Matthæi, Marci & Lucæ uolumina, probauerit quidẽ textum historiæ, & uera eos dixisse firmauerit, sed unius tantũ anni, in quo et passus est, post carcerẽ Ioannis historiã texuisse. Prætermisso itaq; anno, cuius acta à tribus exposita fuerant, superioris tẽporis antequam Ioannes clauderetur in carcerẽ, gesta narrauit, sicut manifestũ esse poterit his qui diligenter quatuor euangeliorũ uolumina legerint. Quæ res etiã διαφωνίαν quæ uidetur Ioannis esse cum cæteris, tollit. Scripsit aũt & unam epistolã, cuius exordiũ est, Quod fuit ab initio, quod audiuimus & uidimus oculis nostris, quod perspeximus & manus nostræ contrectauerunt de uerbo uitæ. quæ ab uniuersis ecclesiasticis & eruditis uiris probatur. Reliquæ aũt duæ, quarum principiũ est, Senior electæ dominæ & natis eius. & sequentis, Senior Caio charissimo, quẽ ego diligo in ueritate. Ioannis presbyteri asserũtur, cuius & hodie alterum sepulchrũ apud Ephesum ostenditur: & nõnulli putant duas memorias eiusdem Ioannis euangelistę esse, super qua re quum per ordinẽ ad Papiam auditorẽ eius uentum fuerit, disseremus. Quartodecimo igitur anno, secundã post Neronem persequutionem mouente Domitiano, in Patmos insulam relegatus scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Iustinus martyr & Irenæus. Interfecto autem Domitiano, & actis eius ob nimiam crudelitatẽ à senatu rescissis, sub Nerua principe rediјt Ephesum, ibiq; usq; ad Traianum principẽ perseuerans, totas Asiæ fundauit rexitq; ecclesias: & cõfectus senio, sexagesimo octauo post passionẽ domini anno mortuus, iuxta eandem urbem sepultus est.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECVNDVM IOANNEM	
α	περὶ τοῦ ἐν κανᾷ γάμου	139	De nuptijs in Cana	Caput I
β	περὶ ἐκβληθέντων ἐκ τοῦ ἱεροῦ	139	De eiectis è templo	II
γ	περὶ νικοδήμου	140	De Nicodemo	III
δ	ζήτησις περὶ καθαρισμοῦ	141	Quæstio de purificatione	IIII
ε	περὶ τῆς σαμαρείτιδος	142	De muliere Samaritana	V
ς	περὶ τοῦ βασιλικοῦ	143	De regulo	VI
ζ	περὶ τοῦ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχοντος ἐν τῇ ἀσθενείᾳ	144	De eo qui triginta & octo annos tenebatur morbo	VII
η	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	146	De quinq; panibus & duobus piscib.	VIII
θ	περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	147	De ambulatione in mari	IX
ι	περὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ	154	De cœco à natiuitate	X
ια	περὶ λαζάρου	157	De Lazaro	XI
ιβ	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	159	De muliere qui unxit dñm unguẽto	XII
ιγ	περὶ ὧν εἶπεν ἰούδας	160	De uerbis Iudæ	XIII
ιδ	περὶ τῆς ὄνου	160	De asina	XIIII
ιε	περὶ τῶν προσελθόντων ἑλλήνων	160	De Græcorum aduentu	XV
ις	περὶ τοῦ νιπτῆρος	162	De lauatione	XVI
ιζ	περὶ τοῦ παρακλήτου	166	De paracleto	XVIII
ιη	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ κυριακοῦ σώματος.	172	De petitione corporis dominici	XVIII

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΟΝ

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ὁ καὶ λευῒς, ἀπόστολος ἀπὸ τελωνῶν, ἐν τῇ ἰουδαίᾳ πρῶτος διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντας εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ γράμμασιν, καὶ ῥήμασιν ἑβραϊκοῖς συνέταξεν, ἀγνοουμένου τοῦ μετὰ ταῦτα εἰς ἑλληνικὸν τοῦτο μεταφράσαντος. τὸ δὲ ἑβραϊκὸν ἄχρι τήμερον ἔστιν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καισαρείας τῇ παρὰ παμφίλου μάρτυρος πρὶν σπουδάσως κατασκευασθείσῃ. ἐμοὶ δὲ παρὰ τῶν ναζωραίων τῶν ἐν βεροίᾳ τῆς συρίας τούτῳ κεχρημένων, ἄδεια παρεσχέθη τῆς τούτου μεταγραφῆς. δι' ὃ ἔστιν ἀκριβῶς πεισθῆναι, ὡς ὅταν ἂν ὁ εὐαγγελιστὴς εἴτε ἐκ προσώπου οἰκείου, εἴτε ἐκ προσώπου τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ καὶ σωτῆρος ταῖς μαρτυρίαις κατακέχρηται τῶν παλαιῶν γραφῶν, μὴ ἀκολουθεῖν τῇ αὐθεντίᾳ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν, ἀλλὰ τῇ ἑβραϊκῇ. ἀφ' ὧν τὰ δύο ἔστιν ἐκεῖνα, ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. καὶ ὅτι ναζωραῖος κληθήσεται.

ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

προοίμιον εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

ΕΙ ΜΕΝ οὖν πρὸ τοῦ νόμου ἐκεῖνοι θεῖοι ἄνδρες οὐ διὰ γραμμάτων καὶ βιβλίων ἐδιδάσκοντο, ἀλλὰ καθαρὰν ἔχοντες τὴν διάνοιαν, τῇ τοῦ πνεύματος ἐλλάμψει ἐφωτίζοντο, καὶ οὕτω τὰ τοῦ θεοῦ ἐγίνωσκον θελήματα, αὐτοῦ ἐκείνου ὁμιλοῦντος αὐτοῖς στόμα κατὰ στόμα. τοιοῦτος ἦν ὁ νῶε, ὁ ἀβραάμ, ὁ ἰώβ, ὁ μωσῆς. ἐπεὶ δὲ ἠσθένησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φωτίζεσθαι καὶ διδάσκεσθαι ὑπὸ τοῦ πνεύματος, δέδωκεν ὁ φιλάνθρωπος θεὸς τὰς γραφάς, ἵνα κἂν διὰ τούτων ὑπομιμνήσκωνται τῶν τοῦ θεοῦ θελημάτων. οὕτω καὶ ὁ χριστὸς τοῖς μὲν ἀποστόλοις αὐτοπροσώπως ὡμίλησε, καὶ τὴν τοῦ πνεύματος χάριν διδάσκαλον αὐτοῖς ἔπεμψεν. ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτα ἔμελλον αἱρέσεις ἀναβλαστῆσαι, καὶ τὰ ἤθη ἡμῶν διαφθαρῆναι, εὐδόκησε γραφῆναι τὰ εὐαγγέλια, ἵνα ἐκ τούτων διδασκόμενοι τὴν ἀλήθειαν, μὴ παρασυρῶμεν ὑπὸ τοῦ ψεύδους τῶν αἱρέσεων, μηδὲ παντελῶς διαφθαρῶσι τὰ ἤθη ἡμῶν. τέσσαρα δὲ δέδωκεν ἡμῖν εὐαγγέλια, τυχὸν διότι τὰς καθολικὰς τέσσαρας ἀρετὰς ἐκ τούτων μανθάνομεν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν φρόνησιν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην. τὴν μὲν ἀνδρείαν, ὅταν λέγῃ ὁ κύριος, μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. τὴν δὲ φρόνησιν, ὅταν παραινῇ, γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. τὴν δὲ δικαιοσύνην, ὅταν διδάσκῃ, καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. τὴν δὲ σωφροσύνην, ὅταν ἀποφαίνηται, πᾶς ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. καὶ ἄλλως δὲ τέσσαρά εἰσι τὰ εὐαγγέλια. εὐαγγέλιον λέγεται, διότι ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα, τουτέστιν ἀγαθά, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, δικαίωσιν, ἄνοδον εἰς οὐρανούς, καὶ υἱοθεσίαν θεοῦ. ἀγγέλλει, ὅτι εὐκόλως ταῦτα ἐλάβομεν. μὴ γὰρ ἐκοπιάσαμεν ἡμεῖς ὑπὲρ τῆς κτήσεως τούτων τῶν ἀγαθῶν, ἢ δι᾽ ἰδίων κατορθωμάτων ταῦτα ἐλάβομεν, ἀλλὰ χάριτι καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ θεοῦ τηλικούτων ἀγαθῶν ἠξιώθημεν.

ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ. Τέσσαρές εἰσιν οἱ εὐαγγελισταί. τούτων δὲ οἱ μὲν δύο ματθαῖος καὶ ἰωάννης ἦσαν ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα, οἱ δὲ δύο μάρκος καὶ λουκᾶς, ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα. ἦν δὲ ὁ μὲν μάρκος ἀκόλουθος καὶ μαθητὴς πέτρου, ὁ δὲ λουκᾶς παύλου. ὁ τοίνυν ματθαῖος πρῶτον πάντων ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιον ἑβραΐδι φωνῇ πρὸς τοὺς ἐξ ἑβραίων πιστεύσαντας, μετὰ ὀκτὼ ἔτη τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως, μετέφρασε δὲ τοῦτο ἰωάννης ἀπὸ τῆς ἑβραΐδος γλώττης εἰς τὴν ἑλληνίδα, ὡς λέγουσι. μάρκος δὲ μετὰ δέκα ἔτη τῆς ἀναλήψεως ἔγραψεν, ὑπὸ τοῦ πέτρου διδαχθείς. λουκᾶς δὲ μετὰ πεντεκαίδεκα. ἰωάννης δὲ ὁ θεολογικώτατος, μετὰ τριάκοντα δύο ἔτη. λέγουσι γάρ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνων ἀπαιτήσαντι αὐτῷ προσηνέχθησαν τὰ τρία εὐαγγέλια, ἵνα ἴδῃ αὐτὰ καὶ κρίνῃ, εἰ ἀληθῶς συνεγράφησαν. ὁ δὲ ἰδὼν ταῦτα καὶ τῆς ἀληθείας χάριν ἀποδεξάμενος, ὅσα ἐκεῖνοι παρέλειψαν, αὐτὸς ἀνεπλήρωσεν. ὅσα συντόμως εἶπον, αὐτὸς ἐπλάτυνεν ἐν τῷ οἰκείῳ εὐαγγελίῳ, διὸ καὶ ἀπὸ θεολογίας ἤρξατο. ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄλλοι οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς πρὸ αἰώνων ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ λόγου, αὐτὸς ἐθεολόγησε περὶ ταύτης, ἵνα μὴ νομισθείη ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ψιλὸς ἄνθρωπος εἶναι, τουτέστι δίχα θεότητος. ματθαῖος γὰρ περὶ τῆς κατὰ σάρκα μόνης ὑπάρξεως τοῦ χριστοῦ διαλέγεται. πρὸς γὰρ τοὺς ἑβραίους ἔγραφεν, οἷς ἀρκετὸν ἦν τὸ μαθεῖν, ὅτι ἀπὸ ἀβραὰμ καὶ δαβὶδ ἐγεννήθη ὁ χριστός. ἀναπαύεται γὰρ ὁ ἐξ ἑβραίων πιστεύσας, ὅταν πληροφορηθῇ, ὅτι ἀπὸ δαβὶδ ἐστὶν ὁ χριστός. ἀλλὰ λέγεις μοι, ὅτι οὐκ ἤρκει εἷς εὐαγγελιστής; ἄκουε τοίνυν ὅτι ἤρκει μέν, ἀλλ᾽ ἵνα δειχθῇ μᾶλλον ἡ ἀλήθεια, διὰ τοῦτο τέσσαρες συνεχωρήθησαν γράψαι. ὅταν γὰρ ἴδῃς τούτους τοὺς τέσσαρας μὴ συνελθόντας, μηδὲ συγκαθίσαντας ἀλλήλοις, ἀλλ᾽ ἄλλον ἀλλαχοῦ ὄντας, εἶτα γράψαντας περὶ τῶν αὐτῶν, ὥσπερ ἀφ᾽ ἑνὸς στόματος, οὐκ ἂν θαυμάσαις τὴν τοῦ εὐαγγελίου ἀλήθειαν, καὶ εἴποις ὡς ἐκ πνεύματος ἁγίου ἐλάλησαν; καὶ μή μοι λέγε, ὅτι οὐχ ὁμοφωνοῦσιν ἐν πᾶσιν. ἴδε γὰρ ἐν τίσιν οὐχ ὁμοφωνοῦσιν. ἆρα ὁ μὲν εἶπεν, ὅτι ἐγεννήθη χριστός, ὁ δέ, οὔ; ἢ ὁ μέν, ὅτι ἀνέστη, ὁ δέ, ὅτι οὔ; μὴ γένοιτο. ἐν γὰρ τοῖς ἀναγκαιοτέροις καὶ κυριωτέροις ὁμοφωνοῦσιν. εἰ τοίνυν ἐν τοῖς κυριωτέροις οὐ διηνέχθησαν, τί θαυμάζεις ἐὰν ἐν τοῖς ἐλαχίστοις δοκῶσι διαλλάττειν; δι᾽ αὐτὸ γὰρ τοῦτο μᾶλλον ἀληθεύουσιν, ὅτι μὴ κατὰ πάντα ὁμοφώνησαν. ἐνομίσθησαν γὰρ ἄν, ὅτι συγκαθίσαντες ἀλλήλοις καὶ συμβουλευσάμενοι, ἔγραψαν. νῦν δὲ ὃ παρέλειψεν οὗτος, ἔγραψεν ἐκεῖνος. καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦσιν ἐν τισὶ διαλλάττειν.

καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

NOVVM TESTAMENTVM IVXTA GRAECORVM LECTIONEM EX EMENDATIORIBUS EXEMPLARIBUS & ueterum orthodoxorũ lectione, cum uersione DES. ERASMI ROT. theologiæ professoris.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ

α ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως ἰησοῦ
γ χριστοῦ, υἱοῦ δαβὶδ, υἱοῦ
ἀβραάμ. ἀβραὰμ ἐγέννησε
τὸν ἰσαάκ. ἰσαὰκ δὲ ἐγέννη
σε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐ/
γέννησε τὸν ἰούδαν καὶ τοὺς
ἀδελφοὺς αὐτοῦ. ἰούδας δὲ
ἐγέννησε τὸν φαρὲς, καὶ τὸν
ζαρὰ ἐκ τῆς θάμαρ. φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν ἐσρώμ.
ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀράμ. ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν
ἀμιναδάβ. ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν ναασσών.
ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν σαλμών. σαλμὼν δὲ ἐγέν-
νησε τὸν βοὸζ ἐκ τῆς ῥαχάβ. βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν
ὠβὴδ ἐκ τῆς ῥούθ. ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεσσαί. ἰεσ/
σαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν δαβὶδ τὸν βασιλέα. δαβὶδ
δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ οὐ/
ρίου. σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ῥοβοάμ. ῥοβοὰμ δὲ ἐ/
γέννησε τὸν ἀβιά. ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀσά. ἀσὰ δὲ
ἐγέννησε τὸν ἰωσαφάτ. ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν
ἰωράμ. ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζίαν. ὀζίας δὲ ἐγέν/
νησε τὸν ἰωάθαμ. ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἄχαζ.
ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐζεκίαν. ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε
τὸν μανασσῆ. μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμών. ἀ/
μὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσίαν. ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν
ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσί/
ας βαβυλῶνος. μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν βαβυλῶ/
νος, ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν σαλαθιήλ. σαλαθιὴλ δὲ
ἐγέννησε τὸν ζοροβάβελ. ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε
τὸν ἀβιούδ. ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιακείμ. ἐλια/
κεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀζώρ. ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν σα/
δώκ. σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀχίμ. ἀχὶμ δὲ ἐγέν/
νησε τὸν ἐλιούδ. ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλεάζαρ.
ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν ματθάν. ματθὰν δὲ ἐγέν/
νησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσὴφ τὸν
β *ἄνδρα μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἰησοῦς, ὁ λεγόμενος
ι χριστός. πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ, ἀπὸ ἀβραὰμ ἕως δα/
βὶδ γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ δαβὶδ ἕως τῆς
μετοικεσίας βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ
ἀπὸ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος ἕως τοῦ χριστοῦ, γε/
γ νεαὶ δεκατέσσαρες. * τοῦ δὲ ἰησοῦ χριστοῦ ἡ γέν/
ι νησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐ/
δ τοῦ μαρίας τῷ ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς,
ι εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου.
ἰωσὴφ

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHAEVM

LIBER generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. Abraham genuit Isaac. Isaac autẽ genuit Iacob. Iacob aũt genuit Iudam et fratres eius. Iudas autẽ genuit Phares & Zarã è Thamar. Phares aũt genuit Esrom. Esrom aũt genuit Arã. Arã aũt genuit Aminadab. Aminadab aũt genuit Naasson. Naasson aũt genuit Salmon. Salmon aũt genuit Booz è Rachab. Booz aũt genuit Obed è Ruth. Obed aũt genuit Iesse. Iesse aũt genuit Dauid regẽ. Dauid aũt rex genuit Solomonẽ ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Solomon aũt genuit Roboam. Roboam autẽ genuit Abia. Abia aũt genuit Asa. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat aũt genuit Ioram. Ioram aũt genuit Hoziam. Hozias autẽ genuit Ioathã. Ioathã aũt genuit Achaz. Achaz aũt genuit Ezeciam. Ezecias autẽ genuit Manasse. Manasses aũt genuit Amon. Amon aũt genuit Iosiã. Iosias autẽ genuit Iechoniã & fratres eius in exilio Babylonico. Porrò post exiliũ Babylonicũ, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel. Zorobabel autẽ genuit Abiud. Abiud aũt genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor. Azor aũt genuit Sadoc. Sadoc aũt genuit Achin. Achin autẽ genuit Eliud. Eliud aũt genuit Eleazar. Eleazar aũt genuit Matthan. Matthan aũt genuit Iacob. Iacob aũt genuit Ioseph, maritũ Mariæ, ex qua genitus fuit Iesus, ille qui dicitur Christus. Vniuersæ itaq; generationes ab Abrahã usq; ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usq; ad demigrationẽ Babylonicã, generatiões quatuordecim, et à demigratione Babylonica usq; ad Christũ generationes quatuordecim. Iesu uero Christi natiuitas sic habet. Quũ mater enim eius Maria despõsa esset Ioseph, prius q̃ congressi fuissent, deprehensa est grauida è spiritu sancto.

δ * ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων
ι αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπο-
λῦσαι αὐτήν. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ
ἄγγελος κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων. ἰω-
σὴφ υἱὸς δαβίδ μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν μαριὰμ
τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ πνεύ-
ματός ἐστιν ἁγίου. τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις
τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν
αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. τοῦτο δὲ ὅλον γέγο-
νεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ τοῦ
προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ
ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
ἐμμανουήλ. ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ᾽ ἡμῶν ὁ
θεός. διεγερθεὶς δὲ ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν
ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος κυρίου. καὶ παρέ-
λαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν,
ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς, τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐκά-
λεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν. Τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννη- α
θέντος ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας ἐν ἡμέραις ἡρώ-
δου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρε-
γένοντο εἰς ἱεροσόλυμα λέγοντες. ποῦ ἐστιν ὁ τε-
χθεὶς βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ
τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆ-
σαι αὐτῷ. ἀκούσας δὲ ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχ-
θη, καὶ πᾶσα ἱεροσόλυμα μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ συναγα-
γὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ
λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ᾽ αὐτῶν, ποῦ ὁ χριστὸς γεν-
ε νᾶται. * οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαί-
ζ ας. οὕτως γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου. καὶ
σὺ βηθλεὲμ γῆ ἰουδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς
ἡγεμόσιν ἰουδα, ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται ἡγού-
μενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ.
ε * τότε ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρί-
ι βωσε παρ᾽ αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος,
καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς βηθλεὲμ, εἶπεν. πορευθέν-
τες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου, ἐπὰν δὲ
εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν
προσκυνήσω αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως,
ἐπορεύθησαν, καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν, ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν
τὸ παιδίον. ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χα-
ρὰν μεγάλην σφόδρα. καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰ-
κίαν εὗρον τὸ παιδίον μετὰ μαρίας τῆς μητρὸς αὐ-
τοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοί-
ξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐ-
τῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.
καὶ χρηματισθέντες κατ᾽ ὄναρ, μὴ ἀνακάμψαι
πρὸς ἡρώδην, δι᾽ ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν
χώραν αὐτῶν. ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ
ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ᾽ ὄναρ τῷ ἰωσὴφ
λέγων. ἐγερθεὶς, παράλαβε τὸ παιδίον καὶ
τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς αἴγυπτον, καὶ
ἴσθι

Porrò Ioseph maritus eius, quoniam erat iu
stus et nolebat illā infamare, uoluit clanculū
ab ea diuertere. Hæc aūt quū is in animo uer
saret, ecce angelus domini in somnis uisus
est illi dicēs, Ioseph fili Dauid, ne metuas ad
iungere tibi Mariā uxorē tuā. nā quod in il-
la conceptū est, à spiritusancto profectū est.
Pariet aūt filium, & uocabis nomen eius Ie-
sum. Is enim saluū faciet populū suū à pecca
tis suis. Porrò totū hoc factū est, ut perfice-
retur id quod dictū fuerat à domino per pro
phetā ita loquentē, Ecce uirgo erit prægnās,
& pariet filiū, & uocabūt nomen eius Em-
manuel: quod si quis interpretetur sonat, no
biscum deus. Excitatus aūt Ioseph à somno,
fecit ut iniunxerat sibi angelus domini: et ad
iunxit sibi uxorē suā, & nō cognouit eā, do-
nec peperisset filiū suū primogenitū, & ap-
pellauit nomen eius Iesum. Quū aūt na- II
tus esset Iesus in Bethleem ciuitate Iudææ,
tēporibus Herodis regis, ecce magi ab oriē-
te accesserunt Hierosolyma dicētes, Vbi est
ille qui natus est rex Iudęorū? uidimus enim
illius stellā in oriente, & accessimus ut adore
mus eum. Auditis aūt his Herodes rex, tur-
batus est, & tota Hierosolymorū urbs cum
illo, & cōuocatis omnibus pōtificibus et scri
bis populi percontatus est eos ubi Christus
nasceretur. At illi dixerunt ei, In Bethleē Iu-
dææ. sic enim scriptū est per prophetā, Et tu
Bethleē terra Iuda, nequaquam minima es inter
principes Iuda: ex te enim mihi proditurus
est dux, qui gubernaturus est populū meum
Israel. Tū Herodes clam accersitis Magis,
accurate perquisiuit ab illis, quo tēpore stella
apparuisset. Et iussis ire in Bethleē dixit, Pro
fecti illuc, accurate inquirite de puero: ubi
uero inueneritis, renunciate mihi, ut & ego
ueniā & adorē illū. At illi audito rege profe-
cti sunt, & ecce stella quā uiderāt in oriente
præcedebat illos, donec progressa staret su-
pra locū in quo erat puer. Quū aūt uidissent
stellā, gauisi sunt gaudio magno ualde. Et in-
gressi domū, inuenerunt puerū cum Maria
matre eius, & prostrati adorauerunt illū, &
apertis thesauris suis obtulerūt illi munera,
aurū & thus & myrrhā: et oraculo admoniti
in somnis ne reuerterētur ad Herodem, per
aliam uiam reuersi sunt in regionē suam. Di-
gressis aūt illis ecce angelus domini apparet
in somnis Ioseph dicēs, Surge & assume pue
rum ac matrem illius & fuge in Aegyptū, &
esto

ἴσθι ἐκεῖ, ἕως ἂν εἴπω σοι, μέλλει γὰρ ἡρώδης ζητεῖν
τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. ὁ δὲ ἐγερθεὶς πα/
ρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς,
καὶ ἀνεχώρησεν εἰς αἴγυπτον, καὶ ἦν ἐκεῖ, ἕως τῆς
τελευτῆς ἡρώδου, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν, ὑπὸ τοῦ
κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἐξ αἰγύπτου
ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. τότε ἡρώδης ἰδὼν, ὅτι
ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀ/
ποστείλας, ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν βηθ/
λεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς,
καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον, ὃν ἠκρίβωσε πα/
ρὰ τῶν μάγων. τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ ἱερε/
μίου τοῦ προφήτου λέγοντος. φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκού/
σθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολύς. ῥα
χὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε πα/
ρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. τελευτήσαντος δὲ τοῦ
ἡρώδου, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται
τῷ ἰωσὴφ ἐν αἰγύπτῳ, λέγων. ἐγερθεὶς, παραλα
βε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου
εἰς γῆν ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν
ψυχὴν τοῦ παιδίου. ὁ δὲ ἐγερθεὶς, παρέλαβε τὸ
παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν
ἰσραήλ. ἀκούσας δὲ, ὅτι ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ
τῆς ἰουδαίας ἀντὶ ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐφο/
βήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν. χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, ἀ/
νεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς γαλιλαίας, καὶ ἐλθὼν,
κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην ναζαρέθ. ὅπως
πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι ναζω/
ζ ραῖος κληθήσεται. * ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκεί/
γ ναις, παραγίνεται ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς κηρύσσων
ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς ἰουδαίας καὶ λέγων. μετανοεῖτε.
ϛ ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. * οὗτος γάρ
α ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ ἠσαΐου τοῦ προφήτου λέγον/
τος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε
τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐ/
θ τοῦ. * αὐτὸς δὲ ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ, ἀπὸ
ς τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην, περὶ τὴν
ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, καὶ
μέλι ἄγριον. τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν ἱερο/
σόλυμα καὶ πᾶσα ἡ ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περί/
χωρος τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ
ἰορδάνῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρ/
ι τίας αὐτῶν. * ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν φαρισαίων
α καὶ σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα
αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς
ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν, ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀρ/
γῆς; ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοί/
ας. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔ/
χομεν τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύνα/
ται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα
τῷ ἀβραάμ. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥί/
ζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ
ποιοῦν

esto illic donec dixero tibi: futurū est enim ut
Herodes quęrat puerū ad perdendū eū. Ille
uero excitatus assumpsit puerū et matrē eius
noctu, & secessit in Aegyptū, et fuit illic usq;
ad obitum Herodis: ut perficeretur quod di
ctum fuerat à dño per prophetā dicentē, Ex
β Aegypto uocaui filiū meū. Tū Herodes ubi
uidit sibi illusum fuisse à Magis, indignatus
est uehemēter, ac missis satellitibus interfecit
omnes pueros qui erāt Bethleē & in omni/
bus finibus Bethleemiticis, quotquot essent
bimuli et minores, iuxta tēpus quod exacte
cognouerat ex Magis. Tunc perfectū est q̄d
dictū fuerat ab Hieremia propheta, quū ait,
Vox in Rhama audita est, lamentatio, plo/
ratus & fletus multus, Rachel plorans filios
suos, & noluit consolationē admittere, pro/
pterea quod nō sint. Cæterū defuncto Hero
de, ecce angelus dñi in somnis apparet Io/
seph in Aegypto, dicēs, Surge et assume pue
rum & matrē eius, & uade in terrā Israel: de/
functi sunt enim qui quęrebāt animā pueri.
At ille surgens assumpsit puerū & matrē il/
lius, & uenit in terrā Israel. Verū quū audis/
set Archelaū regnare in Iudęa, loco Herodis
patris sui, timuit illuc abire: sed oraculo ad/
monitus in somnis, secessit in partes Galilęę,
ac profectus habitauit in ciuitate quæ uoca/
γ tur Nazareth: ut impleretur quod dictū fue
rat per pphetas, Nazaræus uocabitur. In III
diebus illis accedit Ioānes Baptista, prędicās
in deserto Iudeæ, dicēsq;, Pœnitētiā agite ui
tæ prioris, in propinquo est enim regnū cœ/
lorū. Nā hic est ille de quo dixit Hesaias pro
pheta, qui ait, Vox clamātis in deserto, para
te uiā domini, rectas facite semitas eius. Ipse
uero Ioānes habebat indumentū suū è pilis
camelorū, et zonā pelliceā circū lūbos suos.
Porrò cibus illius erāt locustæ & mel sylue/
stre. Tūc egressa est ad illū Hierosolyma &
tota Iudæa, totaq; regio undiq; finitima Ior/
dani, & baptizabātur in Iordane ab illo, cōfi
tentes peccata sua. Quū uidisset aūt multos
ex pharisęis & sadduceis ueniētes ad baptis/
mū suū, dixit illis, Progenies uiperarū quis
uobis submōstrauit ut fugeretis à uētura ira?
facite igitur fructus qui deceāt pœnitētiā, &
ne sitis hac mēte ut dicatis intra uosipsos, pa
trē habemus Abrahā. dico enim uobis quod
possit deus facere ut ex lapidibus his filij sur
gāt Abrahamo. Iā uero & securis ad radicē
arborū posita est. Omnis igit̄ arbor quę non

ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
ια βάλλεται. * ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς
α μετάνοιαν, ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός
μου ἐστίν. οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστά-
σαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ
ιβ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακα-
ε θαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐ-
τοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυ-
ιγ ρὶ ἀσβέστῳ. * τότε παραγίνεται ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς γα-
α λιλαίας ἐπὶ τὸν ἰορδάνην πρὸς τὸν ἰωάννην τοῦ
βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰωάννης, διεκώλυεν
αὐτὸν, λέγων. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆ-
ναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶ-
πε πρὸς αὐτὸν, ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν
ιδ ἡμῖν, πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. * τότε ἀ-
α φίησιν αὐτὸν, καὶ βαπτισθεὶς ὁ ἰησοῦς, ἀνέβη εὐ-
θὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ
οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κατα-
βαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.
καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα. οὗτός ἐστιν
ιε ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. * τότε ὁ ἰη-
β σοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος,
πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ νηστεύσας ἡμέ-
ρας τεσσαράκοντα, καὶ νύκτας τεσσαράκοντα,
ις ὕστερον ἐπείνασεν. * καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πει-
ε ράζων, εἶπεν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ, ἵνα οἱ λίθοι
οὗτοι ἄρτοι γένωνται. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. γέ-
γραπται. οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος,
ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόμα-
τος θεοῦ. τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος
εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύ-
γιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλ-
λε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε,
μή ποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. ἔφη
αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πάλιν γέγραπται. οὐκ ἐκπειράσεις
κύριον τὸν θεόν σου. πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ
διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐ-
τῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, καὶ τὴν δό-
ξαν αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτῷ. ταῦτά σοι πάντα δώσω,
ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι. τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς, ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γάρ. κύριον τὸν θεόν
ιζ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. * τότε
ς ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος. καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλ-
ιη θον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. * ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ὅτι
δ ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν γαλιλαίαν,
ιθ * καὶ καταλιπὼν τὴν ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν
ζ εἰς καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις ζα-
βουλὼν καὶ νεφθαλεὶμ, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἠ-
σαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος. γῆ ζαβουλὼν καὶ νεφθα-
λεὶμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ ἰορδάνου, γαλιλαία
τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα,
καὶ τοῖς

facit fructū bonū, exciditur, & in ignē mitti-
tur. Ego quidē baptizo uos aqua ad pœni-
tentiā. At ille qui post me uenturus est, fortior
me est: cuius nō sum idoneus ut calciamēta
portē. Ipse uos baptizabit spiritu sancto &
igni, cuius uentilabrū in manu ipsius, & re-
purgabit areā suā & congregabit triticū suū
in horreū, paleā aūt exuret igni inextinguibi
li. Tunc accedit Iesus à Galilæa ad Iordanē,
ad Ioannē, ut baptizaretur ab illo. At Ioan-
nes prohibebat illū, dicēs, Mihi opus est ut
abs te baptizer, & tu uenis ad me? Respon-
dens aūt Iesus dixit ad illū, Omitte nunc. Sic
enim decet nos ut cōpleamus omnē iustitiā.
Tunc omittit illū. Et baptizatus Iesus ascen
dit protinus ab aqua, & ecce aperti sunt illi
cœli, & uidit spiritū dei descendentē tanquā
columbā, & uenientem super ipsum. & ecce
uox de cœlis dicens, Hic est filius meus dile-
ctus, in quo mihi bene cōplacitū est. Tunc IIII
Iesus subductus fuit in desertum à spiritu, ut
tentaretur à diabolo. Et quū ieiunasset dies
quadraginta, ac noctes quadraginta, tādem
esurijt. Et quū accessisset ad eū ille qui tentat,
dixit, Si filius es dei, iube ut lapides hi panes
fiant. At ille respondēs dixit, Scriptū est, Nō
solo pane uicturus est homo, sed omni uer-
bo quod egreditur per os dei. Tunc assumit
illum diabolus in sanctā ciuitatē, & statuit
eum super pinnaculū templi, dicitq; illi, Si fi
lius es dei, præcipita te deorsum. nam scriptū
est, Angelis suis mandaturus est de te, ac ma
nibus tollent te, ne quādo impingas in lapi-
dem pedē tuū. Dixit illi Iesus, Rursum scri-
ptū est, Nō tentabis dominū deum tuū. Rur
sum assumit illum diabolus in montem ex-
celsum ualde, & cōmonstrat ei omnia regna
mundi, & gloriā illorū, & dicit illi, Hæc om-
nia tibi dabo, si prostratus adoraueris me.
Tunc dicit illi Iesus, Abi satana. scriptum est
enim, Dominū deum tuū adorabis, & illum
solū coles. Tunc omittit illum diabolus. &
ecce angeli accedebant ac ministrabant ei.
Quū audisset aūt Iesus quod Ioannes tradi-
tus esset, secessit in Galilæā, & relicta Naza
reth profectus habitauit in Capernaū, quæ
est ciuitas maritima, in finibus Zabulon &
Neptalim, ut impleretur quod dictū fuerat
per Hesaiā prophetā dicentē, Terra Zabu-
lon & Neptalim iuxta uiā maris, ultra Iorda
nem, Galilęa gentiū, populus qui sedebat in
tenebris & umbra mortis uidit lucē magnā,
& qui

καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀ/
κ νέτειλεν αὐτοῖς. * ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς κηρύσ/
ς σειν, καὶ λέγειν. μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία
τῶν οὐρανῶν. περιπατῶν δὲ ὁ ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασ/
σαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν δύο ἀδελφοὺς, σίμωνα τὸν
λεγόμενον πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ,
βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν
γὰρ ἁλιεῖς. καὶ λέγει αὐτοῖς. * δεῦτε ὀπίσω μου καὶ
κα ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἀφέντες εὐ/
β θέως τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ.* καὶ προβὰς
κβ ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, ἰάκωβον τὸν τοῦ
ς ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῷ
πλοίῳ μετὰ ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτί/
ζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. οἱ δὲ
εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠ/
κγ κολούθησαν αὐτῷ. * καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν γαλι/
α λαίαν ὁ ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐ/
τῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ
θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν
τῷ λαῷ. καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν συ
ρίαν. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ, πάντας τοὺς κακῶς
ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομέ/
νους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους,
καὶ παραλυτικοὺς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. καὶ
ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς γαλιλαί/
ας καὶ δεκαπόλεως καὶ ἱεροσολύμων, καὶ ἰουδαί/
κδ ας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου. *ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ε
ι ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος. καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλ/
κε θον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, * καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα
ε αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων. *μακάριοι οἱ πτω
κς χοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐ/
ε ρανῶν. μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρα/
κζ κληθήσονται * μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κλη-
ε ρονομήσουσι τὴν γῆν. *μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ
κη διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθή/
ε σονται.* μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθή/
κθ σονται. μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ
ε τὸν θεὸν ὄψονται. μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐ/
τοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται. μακάριοι οἱ δεδιωγμέ/
νοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία
λ τῶν οὐρανῶν.* μακάριοί ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς
ι καὶ διώξωσιν, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ'
ὑμῶν ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. χαίρετε καὶ ἀγαλ/
λιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας, τοὺς πρὸ ὑμῶν.
λα *ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωραν/
ε θῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ
βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ
λβ πων.*ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πό
β λις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, οὐδὲ καίουσι
λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ'
ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.
οὕτως

& q̃ sedebāt in regione et umbra mortis, lux
D orta est eis. Ex eo tēpore cœpit Iesus prædi/
care & dicere, Resipiscite, instat enim regnū
cœlorū. Ambulans aūt Iesus iuxta mare Ga
lilææ uidit duos fratres, Simonē qui uocaba
tur Petrus, & Andreā fratrem eius, iaciētes
rete in mare (nam erāt piscatores) & dicit il/
lis, Sequamini me, & faciam uos piscatores
hominū. At illi relictis ilico retibus, sequuti
sunt illū. Et progressus illinc, uidit alios duos
fratres, Iacobū filiū Zebedæi, & Ioannē fra
trem eius in naui cum Zebedæo patre suo,
sarciētes retia sua, & uocauit eos. At illi pro/
tinus relicta naui & patre suo, sequuti sunt
eum. Et circūibat totā Galilæā Iesus, docens
in synagogis illorū, ac prædicans euāgelium
regni, & sanans omnē morbum & omnem
languorem in populo. Et dimanauit fama il/
lius in totā Syriam. Et adduxerunt ad illum
omnes male affectos, uarijs morbis ac tormi
nibus constrictos & dęmoniacos & lunati/
cos & paralyticos, sanauitq; illos. Et sequutę
sunt eum turbę multæ, à Galilęa ac Decapo
li & Hierosolymis & Iudæa & à regionibus
trans Iordanē sitis. Quum uidisset aūt tur/ V
bas ascendit in montē, & quum consedisset,
accesserunt ad illū discipuli eius: & postquā
aperuisset os suū, docebat illos dicens, Beati
pauperes spiritu, quoniā illorū est regnū cœ
lorum. Beati qui lugent, quoniā ipsi consola
tionem accipiēt. Beati mites, quoniā ipsi hæ/
reditatē accipient terræ. Beati qui esuriūt &
sitiunt iustitiā, quoniā ipsi saturabuntur. Bea
ti misericordes, quoniā ipsi misericordiam
consequētur. Beati mundo corde, quoniam
ipsi deum uidebunt. Beati pacifici, quoniam
ij filij dei uocabuntur. Beati qui persequutio
nem patiuntur propter iustitiam, quoniam
illorum est regnum cœlorū. Beati estis, quū
probra iecerint in uos & insectati fuerint, &
dixerint omne malum uerbū aduersus uos
mentientes, propter me. Gaudete & exulta/
te, quoniam merces uestra multa est in cœ/
lis. Sic enim persequuti fuerunt prophetas,
qui fuerūt ante uos. Vos estis sal terrę. quod
si sal infatuatus fuerit, quo salietur? Ad nihil
ualet ultra, nisi ut proijciatur foras, & con/
culcetur ab hominibus. Vos estis lux mun/
di. Non potest oppidū abscondi supra mon
tem situm: neq; accendunt lucernam, & po/
nunt illam subter modium, sed super cande/
labrum, & lucet omnibus qui sunt in domo.

οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν/
θρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δο/
ξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
λγ * μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ
β τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πλη/
λδ ρῶσαι. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, * ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐ/
ε ρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν, ἢ μία κεραία, οὐ μὴ παρέλ/
λε θῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται. * ὃς ἐὰν
β οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχί/
στων, καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος
κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. ὃς δ' ἂν
ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται, ἐν
τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. λέγω γὰρ ὑμῖν, ἐὰν μὴ
περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη, πλεῖον τῶν γραμ/
ματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν
βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς
ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις, ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος
ἔσται τῇ κρίσει. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζό/
μενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρί/
σει. ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος
ἔσται τῷ συνεδρίῳ. ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος
ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. ἐὰν οὖν προσφέ/
ρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνη/
σθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ
τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπα/
γε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου. καὶ τότε
λϛ ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. * ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀν/
β τιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐ/
τοῦ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ
ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλα/
κὴν βληθήσῃ. ἀμὴν λέγω σοι. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖ/
θεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.
λζ * ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μοιχεύ/
β σεις. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖ/
κα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν
αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου
ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλλε
ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν
τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ
εἰς γέενναν. καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλί/
ζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν καὶ βάλλε ἀπὸ σοῦ. συμ/
φέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου,
καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. ἐῤ/
ῥέθη δὲ, ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δό/
τω αὐτῇ ἀποστάσιον. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς
ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λό/
γου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι. καὶ ὃς ἐὰν
ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται. πάλιν ἠκού/
σατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις,
ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου. ἐγὼ
δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρα/
νῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑπο/
πόδιον

Sic luceat lux uestra corā hominibus, ut ui/
deant uestra bona opera, glorificentq; patrē
uestrū qui est in cœlis. Ne existimetis quod
uenerim ad destruendā legē aut prophetas,
imò nō ueni ut destruā, sed ut cōpleā. Amen
quippe dico uobis, donec prętereat cœlū &
terra, iota unū aut unus apex nō præterierit
ex lege, quoad omnia facta fuerint. Quisqs
igitur soluerit unum ex mādatis hisce mini/
mis, & docuerit sic hoies, minimus uocabi/
tur in regno cœlorū. Quisquis aūt fecerit &
docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœ
lorum. Dico enim uobis, nisi abūdauerit ue/
stra iustitia plus q̄ scribarū & pharisæorū,
nō possitis ingredi in regnū cœlorum. Audi
stis quod dictū sit ueterib. Nō occides: quis/
quis aūt occiderit, obnoxius erit iudicio. At
ego dico uobis q̄ quisquis irascitur fratri suo
temere, obnoxius erit iudicio. Quicunq; uero
dixerit fratri suo rhaca, obnoxius erit conci/
lio. Quisqs aūt dixerit fatue, obnoxius erit
gehenę incēdio. Itaq; si obtuleris munus tuū
ad arā, et illic recordatus fueris q̄ frater tuus
habet aliquid aduersum te, relinque illic mu
nus tuū corā altari, & abi prius reconcilieris
fratri tuo, & tū ueniēs offer munus tuū. Ha/
beto beneuolētiā cū aduersario tuo cito, dū
es in uia cū illo: ne quādo te tradat aduersari/
us iudici, et iudex te tradat ministro, et in car
cerē cōijciaris. Amen dico tibi, nō exibis il/
linc, donec psolueris extremū quadrātē. Au
distis q̄ dictū fuerit antiquis, Non cōmittes
adulteriū. At ego dico uobis q̄ quicunq; a/
spexerit uxorē alterius ad cōcupiscendū eā,
iam adulteriū cum ea cōmisit in corde suo.
Quod si oculus tuus dexter obstaculo tibi
fuerit, erue illū & abijce abs te. Expedit ēm
tibi, ut pereat unū membrorū tuorū, ac non
totū corpus tuū cōijciatur in gehennā. Et si
dextera tua manus obstiterit tibi, amputa
eam, & proijce abs te. Expedit enim tibi, ut
pereat unū membrorū tuorū, ac nō totū cor
pus tuū cōijciatur in gehennā. Dictū est aūt:
quicunq; repudiauerit uxorē suā, det illi li/
bellū diuortij. At ego dico uobis quod quis/
quis repudiauerit uxorē suam, nisi causa stu
pri, efficit ut illa sit adultera: & quicūq; repu
diatam duxerit, adulteriū cōmittit. Rursum
audistis quod dictū fuerit antiquis, Nō peie
rabis, sed persolues dn̄o ea quę iuraueris. At
ego dico uobis, ne iuretis om̄ino, neq; p cœ
lū, quia thronus dei est, neq; per terrā, q̄a sub
sellium

ποδίον ἐστὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, μήτε εἰς ἱεροσόλυμα,
ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, μήτε ἐν τῇ
κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα
λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν,
ναὶ ναί, οὒ οὔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονη-
ροῦ ἐστιν. ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφ-
θαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. ἐγὼ δὲ λέγω ὑ-
λη μῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. * ἀλλ᾽ ὅστις σε ῥα-
ε πίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ
τὴν ἄλλην, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χι-
λθ τῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. * καὶ
ε ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ᾽ αὐτοῦ
δύο. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ
σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέ-
θη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν
μ ἐχθρόν σου. * ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχ-
ε θροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς,
καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχε-
σθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων
ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐ-
ρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς
καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.
μα * ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τί-
ε να μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦ-
σιν; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μό-
νον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕ-
τως ποιοῦσιν; ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ
πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστιν.
μβ * προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν
ι ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐ-
τοῖς. εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πα-
τρὶ ὑμῶν τῷ ἐν οὐρανοῖς. ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεη-
μοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ
ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ
ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
πων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐ-
τῶν. σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώ-
τω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου, ὅπως
ᾖ σοῦ ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πα-
τήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀπο-
δώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. καὶ ὅταν προσεύχῃ,
οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν
ταῖς συναγωγαῖς, καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλα-
τειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι
τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι
τὸν μισθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴ-
σελθε εἰς τὸ ταμεῖον σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν
σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυ-
πτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπ-
μγ τῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * προσευχό-
ε μενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνι-
κοί. δοκοῦσι γάρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν
εἰσακου-

sellium est pedum illius: neq; per Hierosoly-
ma, quoniam ciuitas est magni regis: neque
per caput tuum iurabis, propterea quod nō
potes unum pilū albū aut nigrū facere. Sed
erit sermo uester, Est est, nō nō. Porrò quod
ultra hæc adiungitur, ex malo proficiscitur.
Audistis ꝙ dictū fuerit, Oculū pro oculo,
& dentē pro dēte. At ego dico uobis, Ne re-
sistatis malo: sed quisq; impegerit alapā in
dexterā tuam maxillam, obuerte illi & alte-
ram, & ei qui te uelit in ius trahere, ac tunicā
tuam tollere, permitte illi & palliū: & qui te
adegerit ad miliarium unum, abito cum illo
duo. Petenti abs te dato, & cupientē mutuū
accipere, ne auerseris. Audistis quod dictū
sit, Diliges proximū tuum, & odio habebis
inimicū tuū. At ego dico uobis, Diligite ini-
micos uestros, bene precemini deuouentib.
uos: benefacite ijs qui uos odio prosequun-
tur: orate pro ijs qui lædūt & insectātur uos,
ut sitis filij patris uestri qui est in cœlis: quia
solem suum exoriri sinit super malos ac bo-
nos, & pluuiā mittit super iustos & iniustos.
Nam si dilexeritis eos qui diligūt uos, quod
præmiū habetis? Nonne & publicani idem
faciunt? Et si cōplexi fueritis fratres uestros
tantum, quid eximium facitis? Nōne & pu-
blicani sic faciunt? Eritis igitur uos perfecti,
quemadmodū pater uester, qui est in cœlis
perfectus est. Attendite ne eleemosynam VI
uestram præstetis corā hominibus, quo spe-
ctemini ab illis. Alioqui præmium nō habe-
tis apud patrem uestrū, qui est in cœlis. Itaq;
quum præstas eleemosynā, ne tubis canatur
ante te, quemadmodum hypocritæ faciūt in
conciliabulis, & in uicis, ut glorificentur ab
hominibus. Amen dico uobis, habent mer-
cedem suam. Cæterū tu quū præstabis elee-
mosynam, nesciat sinistra tua quod facit dex
tera tua, ut sit tua eleemosyna in occulto: &
pater tuus qui uidet in occulto, ipse reddet ti
bi in propatulo. Et quum oraueris, non eris
quemadmodum hypocritæ. Nam illi solent
in cōciliabulis & in angulis platearum, stan-
tes orare, quo conspicui sint hominibus. A-
men dico uobis, quod habent mercedē suā.
Tu uero quum oras, introito in cōclaue tu-
um, & occluso ostio tuo, ora patrem tuum
qui est in occulto, & pater tuus qui uidet in
occulto, persoluet tibi in propatulo. Verū
orātes ne sitis multiloqui, sicut ethnici. Pu-
tant enim fore, ut ob multiloquium suum

εἰσακουσθήσονται. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, οἶ-
δεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ
ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑ-
μεῖς. πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθή-
τω τὸ ὄνομά σου. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθή-
τω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.
τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, δὸς ἡμῖν σήμερον.
καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡ-
μεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. καὶ μὴ εἰσε-
νέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ
τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύνα-
μδ μις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. * ἐὰν γὰρ
ς ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν,
ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. ἐὰν δὲ
μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐ-
τῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώ-
με ματα ὑμῶν. * ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσ-
ι περ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ
πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νη-
στεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μι-
σθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφα-
λήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι ὅπως μὴ φανῇς
τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου, τῷ
ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ
μς κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * μὴ θησαυ-
ε ρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ
βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι, καὶ
κλέπτουσιν. θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐ-
ρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς, οὔτε βρῶσις ἀφανίζει καὶ ὅπου
κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν. ὅπου γάρ
ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.
μζ * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ
ε ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτει-
νὸν ἔσται. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ
σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκό-
μη τος ἐστί, τὸ σκότος πόσον; * οὐδεὶς δύναται δυσὶ
ε κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕ-
τερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου κα-
ταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμω-
μθ νᾷ. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ε ὑμῶν τί φάγητε, καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι
ὑμῶν τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς
τροφῆς; καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; ἐμβλέψα-
τε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν,
οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας,
καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, τρέφει αὐτά. οὐχ
ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; τίς δὲ ἐξ ὑμῶν με-
ριμνῶν, δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐ-
τοῦ πῆχυν ἕνα; καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε;
καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει. οὐ
κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ σολομὼν ἐν
πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. εἰ δὲ
τὸν χόρτον

exaudiantur. Ne igitur efficiamini similes istorũ. Nouit em̃ pater uester, quibus rebus opus sit uobis, prius q̃ petatis ab illo. Ad hũc ergo modũ orate uos: Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuũ: ueniat regnũ tuum: fiat uoluntas tua, quẽadmodũ in cœlo, sic etiã in terra: panem nostrũ quotidianũ da nobis hodie, & remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitorib. nostris: et ne inducas nos in tentationẽ: sed libera nos à malo, *Quia tuũ est regnũ & potẽtia & gloria in secula seculorũ.* Amen. Proinde si remiseritis hominibus errata sua, remittet & uobis pater uester cœlestis. quod si nõ remiseritis hominibus errata sua, nec pater uester remittet errata uestra. Porrò quũ ieiunaueritis, ne sitis ueluti hypocritę tetrici. Obscurãt em̃ facies suas, quo perspicuũ sit hominibus ipsos ieiunare. Amen dico uobis, habẽt mercedẽ suam. Tu uero quũ ieiunas, unge caput tuũ, & faciẽ tuã laua, ne conspicuũ sit hominibus te ieiunare, sed patri tuo, qui est in occulto, & pater tuus qui uidet in abdito, reddet tibi in ꝑpatulo. Ne reponatis uobis thesauros in terra, ubi erugo & tinea corrũpit, & ubi fures perfodiũt ac furãtur. sed recõdite uobis thesauros in cœlo, ubi neque erugo neq; tinea corrũpit, et ubi fures nõ perfodiũt neq; furãtur. Nã ubi fuerit thesaurus uester, illic erit & cor uestrũ. Lucerna corporis est oculus. Si igitur oculus tuus simplex fuerit, totũ corpus tuũ lucidũ erit. q̃ si oculus tuus malus fuerit, totũ corpus tuũ tenebrosum erit. Ergo si lumẽ qđ est in te, tenebrę sũt, ipsæ tenebrę quãtæ? Nemo potest duob. dñis seruire: aut enim hũc habebit odio, & alterũ diliget: aut huic adhærebit, & alterũ negliget. nõ potestis deo seruire & mãmonæ. Propterea dico uobis, ne sitis solliciti uitæ uestræ, quid esuri sitis aut bibituri, neq; corpori uestro quib. indumẽtis usuri. Nõne anima pluris est q̃ cibus, & corpus pluris q̃ indumentũ? Vertite oculos ad uolatilia cœli, quia nõ serunt neq; metũt neq; cõuehunt in horrea, & pater uester cœlestis alit illa. Nõnne uos longe præcellitis illa? Quis aũt ex uobis sollicite cogitãdo potest addere ad staturã suã cubitũ unum? Ac de indumento quid solliciti estis? cognoscite lilia agri quomodo crescant, nõ laborãt neq; nent. Attamẽ dico uobis, ne Solomonẽ quidẽ in uniuersa gloria sua sic amictũ fuisse ut unũ ex his. Quod si gramen

τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς
κλίβανον βαλλόμενον, ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν,
οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι; μὴ οὖν μεριμνή
σητε λέγοντες. τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περι-
βαλώμεθα. πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.
οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρήζετε τού
των ἁπάντων. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ
θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάν
τα προστεθήσεται ὑμῖν. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν
αὔριον. ἡ γὰρ αὔριον, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκε-
ν τὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. * μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ
β κριθῆτε. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ
να ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν. * τί δὲ
ε βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελ/
φοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατα
νοεῖς; ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, ἄφες ἐκβάλω τὸ
κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν
τῷ ὀφθαλμῷ σου; ὑποκριτὰ, ἔκβαλλε πρῶτον τὴν
δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις
ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελ/
νβ φοῦ σου. * μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλ
ι λετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων,
μή ποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐ/
νγ τῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. * αἰτεῖτε καὶ δο
ε θήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ
ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν, λαμβάνει, καὶ
ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. ἢ
τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς
αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; καὶ ἐὰν ἰχ/
θὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ οὖν ὑμεῖς
πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς
τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;
νδ * πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄν
ε θρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ
νε ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. * εἰσέλθετε διὰ τῆς
ε στενῆς πύλης. ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος
ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί
εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι᾽ αὐτῆς. ὅτι στενὴ ἡ πύλη,
καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν,
νϛ καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν. * προσέ-
ι χετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται
πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι
λύκοι ἅρπαγες, ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσε
νζ σθε αὐτούς. * μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν στα/
ε φυλὴν; ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; * οὕτω πᾶν δέν/
νη δρον ἀγαθὸν, καρποὺς καλοὺς ποιεῖ. τὸ δὲ σαπρὸν
ι δένδρον, καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. οὐ δύναται δέν/
δρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν. οὐδὲ δέν/
δρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. πᾶν δένδρον
μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
βάλλεται. ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώ
σεσθε

gramen agri, quod hodie quū sit, cras in cli/
banum mittitur, deus sic uestit, an nō multo
magis uobis id faciet ó parū fidentes? Ne si/
tis igitur solliciti, dicētes, Quid edemus aut
quid bibemus, aut quibus operiemur? nam
omnia ista gentes exquirunt. nouit em̄ pater
uester cœlestis quod opus habeatis his om/
nibus. quin potius quærite primū regnū dei
& iustitiā eius, & hæc omnia adijcientur uo
bis. Ne sitis igitur solliciti in crastinum: nam
crastinus dies curā habebit sui ipsius. Suffi/
cit sua diei afflictio. Nolite cōdemnare, ne VII
cōdemnemini: quo em̄ iudicio iudicatis, eo
iudicabitur de uobis, & qua mēsura metimi
ni, ea metientur uobis alij. Cur aūt uides fe/
stucā quæ est in oculo fratris tui, trabem aūt
quæ est in oculo tuo non animaduertis? aut
quomodo dicis fratri tuo, sine eximā festucā
ex oculo tuo, et ecce trabes in oculo tuo? Hy
pocrita, eijce prius trabem ex oculo tuo, &
tum perspicies ut eximas festucam ex oculo
fratris tui. Ne detis quod sanctū est canibus:
ne proieceritis margaritas uestras ante por/
cos, ne quādo hi cōculcent eas pedibus suis,
& illi uersi in uos lacerēt uos. Petite & dabi/
tur uobis, quærite & inuenietis, pulsate & a/
perietur uobis. quisquis em̄ petit, accipit: &
quicunq; quærit, inuenit: & pulsanti aperie-
tur. An quisquā est uestrū homo, qui si filius
eius petierit panē, lapidē daturus sit illi? aut
si piscem petierit, num serpentē porriget illi?
Si uos igitur quum sitis mali, nostis dona bo
na dare filijs uestris, quanto magis pater ue/
ster qui est in cœlis dabit bona, si postuletis
ab ipso? Omnia igitur quæcūq; uolueritis ut
faciant uobis homines, sic & uos facite illis.
Hęc enim est lex et prophetæ. Introite per ar
ctam portā: quoniā lata est porta & spaciosa
uia quę abducit in exitium, multiq; sunt qui
ingrediūtur per illā. quoniā angusta est por/
ta & stricta uia quæ abducit ad uitā, & pauci
sunt qui inueniunt illā. Cauete uero uobis à
pseudoprophetis, qui ueniūt ad uos in uesti
tu ouiū, sed intrinsecus sunt lupi rapaces. A
fructib. ipsorū agnoscetis eos. Nūquid colli
gunt de spinis uuā? aut de tribulis ficus? Sic
omnis arbor bona, fructus bonos facit: pu-
tris aūt arbor, fructus malos facit. nō potest
arbor bona fructus malos facere: neq; arbor
putris, fructus bonos facere. Oīs arbor quę
non facit fructū bonū exciditur, et in ignem
conijcitur. Igitur ex fructibus ipsorum agno
scetis

νβ σεσθε αὐτούς. * οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι κύριε κύριε,
γ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ᾽ ὁ
ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.
ξ * πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, κύριε, κύ-
ε ριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν; καὶ τῷ
σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλλομεν; καὶ τῷ σῷ ὀνό-
ματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; καὶ τότε ὁμο-
λογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀποχω-
ξα ρεῖτε ἀπ᾽ ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.* πᾶς
ε οὖν ὅς τις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ
αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅς τις ᾠκο-
δόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ κα-
τέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν
οἱ ἄνεμοι καὶ προσέπεσαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ
ἔπεσεν. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. καὶ πᾶς
ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐ-
τούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅς τις ᾠκοδόμησεν
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον, καὶ κατέβη ἡ βρο-
χὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι
καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσεν, καὶ ἦν
ξβ ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλε-
β σεν ὁ ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄ-
χλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐ-
τοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.
ξγ * καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐ- ϛ
β τῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθών, προσεκύ-
νει αὐτῷ λέγων. κύριε ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθα-
ρίσαι. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς
λέγων. θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη
αὐτοῦ ἡ λέπρα. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅρα μηδε-
νὶ εἴπῃς, ἀλλὰ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ
προσένεγκε τὸ δῶρον, ὃ προσέταξε μωσῆς, εἰς μαρ-
ξδ τύριον αὐτοῖς. * εἰσελθόντι δὲ τῷ ἰησοῦ εἰς κα- ζ
γ περναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρα-
καλῶν αὐτὸν καὶ λέγων. κύριε ὁ παῖς μου βέβλη-
ται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικός, δεινῶς βασανιζόμε-
νος. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύ-
σω αὐτόν. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος, ἔφη. κύ-
ριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανός, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλ-
θῃς, ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς
μου. καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔ-
χων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πο-
ρεύθητι, καὶ πορεύεται. καὶ ἄλλῳ ἔρχου, καὶ ἔρχε-
ται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀ-
κούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολου-
θοῦσιν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύ-
ξε την πίστιν εὗρον.* λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνα-
ε τολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται με-
τὰ ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν, οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται
ξϛ εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ
ε ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τῷ ἑκα-
τοντάρχῳ

scetis eos. Nõ quisquis dicit mihi Domine,
domine,introibit in regnum cœlorũ,sed qui
fecerit uoluntatẽ patris mei,qui in cœlis est.
Multi dicent mihi in illo die, Domine,dñe,
nõne per nomen tuũ prophetauimus,& per
nomẽ tuũ dæmonia eiecimus:& per nomen
tuũ multas uirtutes præstitimus?Ac tũ con-
fitebor illis, Nunq̃ noui uos: discedite à me
qui operamini iniquitatẽ. Omnis igitur qui
audit ex me sermones hos, & facit eos, adsi-
milabo illum uiro prudẽti qui ædificauit do
mum suã super petram, & descendit imber
& uenerunt flumina,& flauerũt uenti, & ir-
ruerunt in domũ illam, & non est prostrata:
fundata enim fuerat super petrã. Et omnis
qui audit à me sermones hos & nõ facit eos,
adsimilabitur uiro fatuo qui ædificauit do-
mum suã super arenã,& descendit imber,&
uenerũt flumina, & flauerũt uẽti, & impege
runt in domũ illam,& deiecta est,& fuit rui-
na illius magna. Et factũ est ut quum finisset
Iesus sermones hos, obstupuerint turbæ su-
per doctrina illius: docebat eñ eos uelut ha-
bens autoritatẽ,& non sicuti scribæ. Quũ VIII
descẽdisset aũt de monte, sequutæ sunt eum
turbæ multæ, & ecce leprosus accedens ado
rauit eum dicẽs, Dñe,si uelis potes me mun
dare. Protensaq́ manu tetigit illum Iesus,di
cens, Volo,mundus esto.ac protinus mũda
ta fuit illius lepra. Et dicit illi Iesus, Vide ne
cui dixeris:sed abi,ostende te ipsum sacerdo
ti, & offer munus quod iussit offerri Moses
in testimonium ipsis. Porrò quũ ingressus
fuisset Iesus Capernaũ,adijt eum Centurio,
obsecrans eũ & dicens, Dñe,famulus meus
decũbit domi paralyticus,ac grauiter discru
ciatur.Et dicit illi Iesus,Ego quũ uenero me
debor illi. Et respondẽs Centurio dixit, Do
mine, nõ sum idoneus ut tectũ meũ subeas,
imò tantũ dic uerbum & sanabitur famulus
meus.nã & ego sum homo alterius potesta-
ti subditus,& habeo sub me milites, & dico
huic,uade, & uadit: & alteri, ueni, & uenit:
& seruo meo, fac hoc, & facit. Hæc aũt quũ
audisset Iesus, admiratus est, & ait sequenti-
bus se, Amẽ dico uobis, ne in Israel quidem
tãtum fidei reperi. Dico autem uobis quòd
multi ab Oriente & Occidente uẽturi sunt,
& accumbent cum Abraham & Isaac & Ia
cob in regno cœlorum: filij uero regni eijci-
entur in tenebras extremas, illic erit plora-
tus & stridor dentium. Et dixit Iesus Cen-
turioni

κεντάρχῳ. ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω
ξζ σοι, καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. * καὶ η
ϛ ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν πέτρου εἶδεν τὴν
πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.
καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ
πυρετὸς, καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. ὀψί- θ
ας δὲ γενομένης, προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζο-
μένους πολλοὺς, καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λό-
γῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.
ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἠσαΐου τοῦ προφήτου
λέγοντος. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ
τὰς νόσους ἐβάστασεν. ἰδὼν δὲ ἰησοῦς πολλοὺς ὄ-
χλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέ-
ξη ραν. * καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν ι
ε αὐτῷ. διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀ-
πέρχῃ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. αἱ ἀλώπεκες φω-
λεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατα-
σκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἔχει ποῦ τὴν
κεφαλὴν κλίνῃ. ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ-
πεν αὐτῷ, κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν
καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐ-
τῷ, ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι
ξθ τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. * καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ ια
α πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ
ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε
τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων. αὐτὸς
δὲ ἐκάθευδεν. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ, ἤ-
γειραν αὐτὸν λέγοντες. κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπο-
λύμεθα. καὶ λέγει αὐτοῖς. τί δειλοί ἐστε ὀλιγόπιστοι;
τότε ἐγερθεὶς, ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θα-
λάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. οἱ δὲ ἄνθρωποι
ἐθαύμασαν λέγοντες, ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ
οἱ ἄνεμοι, καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ ιβ
ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν, εἰς χώραν τῶν γεργεσι-
νῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι ἐκ τῶν
μνημείων ἐξερχόμενοι χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν
τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης. καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν
λέγοντες. τί ἡμῖν καὶ σοὶ ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ, ἦλθες ὧδε
πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; ἦν δὲ μακρὰν ἀπ᾿ αὐ-
τῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη. οἱ δὲ δαίμο-
νες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς,
ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοί-
ρων. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὑπάγετε. οἱ δὲ ἐξελθόντες,
ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ ἰδοὺ ὥρμησεν
πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν
θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν. οἱ δὲ βό-
σκοντες ἔφυγον καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν,
ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.
καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν
τῷ ἰησοῦ, καὶ ἰδόντες αὐτὸν, παρεκάλεσαν, ὅ-
πως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν, καὶ ἐμβὰς εἰς τὸ
πλοῖον διεπέρασεν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.
καὶ

turioni, Abi, & quemadmodū credis ita fiat
tibi. Et sanatus est famulus eius in hora illa.
Et quum uenisset Iesus in domū Petri, uidit
socrum illius in lecto decumbentē & febrici
tātem, tetigitq; manū illius, & reliquit illam
febris, & surrexit ac ministrauit illis. Quum
autem appetisset uespera, adduxerūt illi dæ-
moniacos multos, & eiecit spiritus uerbo,
oēsq; male habentes sanauit: ut impleretur
quod dictū erat per Hesaiā prophetā, quum
ait, Hic infirmitates nostras suscepit, & mor
bos portauit. Quū uidisset autē Iesus turbas
multas circū sese, iussit ut abirent in ulterio-
rem ripam: & quū adisset, unus scriba dixit
ei, Præceptor, sequar te quocunq; abieris. Et
dicit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & uo-
lucres cœli nidos, at filius hominis non ha-
bet ubi caput reclinet. Alius de numero di-
scipulorū suorum dixit ei, Dñe, permitte mi
hi prius ut abeam & sepeliā patrem meū. At
Iesus dixit illi, Sequere me, & sine ut mortui
sepeliant mortuos suos. Et quū esset ingres-
sus nauim, sequuti sunt eum discipuli sui, &
ecce motus magnus factus est in mari, adeo
ut nauis operiretur à fluctibus, ipse uero dor
miebat. Et accedentes discipuli excitauerūt
illum dicētes, Dñe, serua nos, perimus. Et di
cit illis, Quid timidi estis exigua prędit fidu
cia? Tunc excitatus increpauit uētos & ma
re, & facta est trāquillitas magna. Homines
uero admirabantur dicentes, Qualis est hic,
quia uēti quoq; & mare obediūt illi? Et quū
uenisset ad ulteriorē ripam, in regionē Ger-
gesenorum, occurrerūt ei duo dæmoniaci, è
monumentis egressi: erant autem sęui supra
modū, adeo ut nemo posset trāsire per uiam
illam: & ecce uociferabātur dicentes, Quid
rei nobis tecū est Iesu fili dei? uenisti huc ad
cruciādum nos ante tēpus? Erat aūt procul
ab illis grex porcorū multorum pascēs. Dæ
mones uero rogabāt eum dicentes, Si eijcis
nos, permitte nobis ut demigremus in gre-
gē porcorū. Et ait illis, Abite. Illi uero egres-
si abierūt in gregem porcorū. Et ecce fereba-
tur totus grex porcorum per pręceps in ma
re, et perierunt in aquis. Porrò qui pascebāt,
aufugerunt, & digressi in ciuitatē, renuncia-
uerunt omnia, & quid accidisset dæmonia-
cis. Et ecce tota ciuitas exiuit in occursum Ie
su: & quum uidissent illum, rogabant, ut de-
cederet è finibus ipsorum. Et ingressus IX
nauem, traiecit ac uenit in suam ciuitatem
& ecce

ο *καὶ ἰδοὺ προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ ιγ
α κλίνης βεβλημένον. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν
αὐτῶν, εἶπεν τῷ παραλυτικῷ. θάρσει τέκνον, ἀ-
φέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἰδού τινὲς τῶν
γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ.
καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν. ἵνα
τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;
τί γάρ ἐστιν εὐκολώτερον, εἰπεῖν ἀφέωνταί σοι αἱ
ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, ἔγειρε καὶ περιπάτει. ἵνα δὲ
εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ
τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας. τότε λέγει τῷ παρα-
λυτικῷ. ἐγερθεὶς, ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπα-
γε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν
οἶκον αὐτοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι, ἐθαύμασαν καὶ
ἐδόξασαν τὸν θεόν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην
οα τοῖς ἀνθρώποις. *καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς ἐκεῖ- ιδ
β θεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον
οβ ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει
ϛ μοι. καὶ ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτῷ. *καὶ ἐγέ-
νετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολ-
λοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες, συνανέ-
κειντο τῷ ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καὶ ἰδόν-
τες οἱ φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. διὰ
τί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ δι-
ογ δάσκαλος ὑμῶν; *ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, εἶπεν
ϛ αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ'
οἱ κακῶς ἔχοντες. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐ-
στιν, ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον κα-
λέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.
τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ ἰωάννου λέ-
γοντες. διὰ τί ἡμεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι νηστεύομεν
πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσιν; καὶ εἶπεν
αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶ-
νος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος;
ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅτ' ἂν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ
νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλ-
λει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ πα-
λαιῷ. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱμα-
τίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. οὐδὲ βάλλουσιν
οἶνον νέον, εἰς ἀσκοὺς παλαιούς. εἰ δὲ μήγε, ῥή-
γνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσ-
κοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον, εἰς ἀσ-
κοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.
οδ *ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ ἄρχων ιε
ϛ ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου
ἄρτι ἐτελεύτησεν. ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά
σου ἐπ' αὐτὴν καὶ ζήσεται. καὶ ἐγερθεὶς ὁ ἰη- ιϛ
σοῦς, ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,
καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦ-
σα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐ-
τοῦ. ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱμα-
τίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς
καὶ

& ecce adduxerunt illi paralyticum in lecto
decumbētem. Quumq; uidisset Iesus fidem
illorū, dixit paralytico, Bono animo esto fi-
li, remittuntur tibi peccata tua. Et ecce qui-
dam è scribis dicebāt intra sese, Hic blasphe
mat. Et quū uidisset Iesus cogitationes illo-
rum, dixit, Quare uos cogitatis mala in cor
dibus uestris? Vtrū enim est facilius dicere,
remittuntur tibi peccata: an dicere, surge &
ambula? Vt aūt sciatis, φ potestatē habeat fi
lius hominis in terra remittendi peccata. tūc
dicit paralytico, Surge, tolle tuū lectū, & abi
in domū tuā. Et ille surrexit, abijtq; domum
suam. Turbæ uero quæ uiderant admiratæ
sunt, & glorificauerunt deū, qui dedisset po
testatem talem hominibus. Et præteriens Ie
sus illinc, uidit hominē desidētē ad teloniū,
Matthæum nomine: dicitq; ei, Sequere me.
Atq; is surgens sequutus est eum. Et factū est,
ut Iesus accumberet in illius ædibus, & ecce
multi publicani & peccatores, qui uenerāt,
simul accubuerūt cum Iesu & discipulis illi-
us. Quumq; id uidissent pharisæi, dixerūt di
scipulis eius, Cur cum publicanis & pecca-
toribus sumit cibū præceptor uester? At Ie-
sus ubi audiuit, dixit illis, Nō opus habēt hi
qui ualidi sunt medico, sed qui male habent.
Quin potius ite & discite quid sit illud, Mise
ricordiā uolo, & nō sacrificiū. Non em̄ ueni
ad uocādū iustos, sed peccatores ad pœnitē-
tiam. Tūc adeūt eum discipuli Ioānis, dicen
tes, Quā ob causam, nos & pharisæi ieiuna-
mus plerūq;, discipuli uero tui nō ieiunant?
Et dixit illis Iesus, Num possunt filij spōsi lu
gere, quādiu cū illis est spōsus? Venient aūt
dies quū tolletur ab eis sponsus, & tūc ieiu-
nabunt. Nullus immittit assumentū pāni ru-
dis in ueste ueteri: aufert enim supplementū
illius à uestimento, et peior ruptura fit. Neq;
mittūt uinū nouum in utres ueteres: alioqui
rumpūtur utres, & uinū effunditur, & utres
pereunt. Sed mittunt uinū nouū in utres no-
uos, & utraq; simul seruantur. Hæc quū illis
loqueretur, ecce primas quidā uenit & ado-
rauit eum, dicens, Filia mea modo defuncta
est, sed ueni & impone manū tuā super illam
ac uiuet. Et surgēs Iesus sequutus est eum, ac
discipuli illius. Et ecce mulier quę sanguinis
profluuio laborauerat duodecim annos, ac-
cedēs à tergo, tetigit fimbriā uestimēti illius.
Dixerat enim intra sese, Si tantū tetigero ue
stimentū illius, ero salua. At Iesus cōuersus,
ut

ιζ περὶ τῶν δύο τυφλῶν. ιη περὶ τοῦ δαιμονιζομένου τοῦ κωφοῦ. ιθ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διαταγῆς.

καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου
σέσωκέ σε, καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.
καὶ ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος,
καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμε-
νον, λέγει αὐτοῖς. ἀναχωρεῖτε, οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ
κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.
ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς
χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον. καὶ ἐξῆλ-
οε θεν ἡ φήμη αὕτη, εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην. * καὶ ιζ
ι παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ
δύο τυφλοὶ κράζοντες καὶ λέγοντες. ἐλέησον ἡ-
μᾶς υἱὲ δαβίδ. ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλ-
θον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, πι-
στεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐ-
τῷ. ναὶ κύριε. τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν
λέγων, κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν. καὶ
ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. καὶ ἐνεβριμήσα-
το αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς λέγων, ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέ-
τω. οἱ δὲ ἐξελθόντες, διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ
τῇ γῇ ἐκείνῃ. αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ ιη
προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζό-
μενον, καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου ἐλάλη-
σεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι λέγοντες,
ὅτι οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ ἰσραήλ. οἱ δὲ
φαρισαῖοι ἔλεγον, ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων
οϛ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. * καὶ περιῆγεν ὁ ἰησοῦς
β τὰς πόλεις πάσας, καὶ τὰς κώμας διδάσκων ἐν
ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγ-
γέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νό-
οζ σον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. * ἰδὼν δὲ
ϛ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν. ὅτι ἦσαν
ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ
οη ἔχοντα ποιμένα. * τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐ-
ε τοῦ. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.
δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβά-
οθ λῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ * καὶ ιθ
β προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ,
ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκα-
θάρτων, ὥς τε ἐκβάλλειν αὐτὰ, καὶ θεραπεύειν
πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν. τῶν δὲ δώ-
π δεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. * πρῶ-
β τος σίμων ὁ λεγόμενος πέτρος, καὶ ἀνδρέας ὁ
ἀδελφὸς αὐτοῦ. ἰάκωβος ὁ τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰω-
άννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. φίλιππος καὶ βαρθολο-
μαῖος. θωμᾶς καὶ ματθαῖος, ὁ τελώνης. ἰάκωβος
ὁ τοῦ ἀλφαίου. καὶ λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδ-
δαῖος. σίμων ὁ κανανίτης καὶ ἰούδας ἰσκαριώτης,
πα ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν. * τούτους τοὺς δώδεκα ἀ-
β πέστειλεν ὁ ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς λέγων. εἰς
ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν σαμαρει-
τῶν μὴ εἰσέλθητε. πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρό-
βατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ἰσραήλ. πορευόμενοι δὲ
κηρύσσετε

ut uidit illã dixit, Cõfide filia, fides tua saluã
te fecit. Et salua facta fuit mulier à tẽpore il-
lo. Et quũ uenisset Iesus in ædes primatis, ui
dissetq; tibicines & turbã tumultuantẽ, dicit
illis, Secedite, nõ enim mortua est adolescen
tula, sed dormit. Et deridebant illũ. Quũ aũt
fuisset eiecta turba, introgressus tenuit ma-
num illius, & surrexit adolescentula. Et ema
nauit rumor hic in totam terrã illam. Et quũ
discederet illinc Iesus, sequuti sunt illũ duo
cæci, clamantes, ac dicentes, Miserere nostri
fili Dauid. At quũ uenisset in ædes, adierunt
illũ cæci, & dicit illis Iesus, Creditis me hoc
posse facere? Dicunt illi, Credimus domine.
Tunc tetigit oculos illorum, dicens, Iuxta fi
dem uestrã fiat uobis, & aperti sunt illorum
oculi. Et interminatus est illis Iesus, dicens,
Videte ne quis sciat. At illi quum abissent,
diuulgarunt famam illius in tota terra illa.
Illis autem egredientibus, ecce adduxerunt
illi hominem mutum dæmoniacum, & eie-
cto dæmonio, loquutus est mutus. Et admi-
ratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam appa-
ruit sic in Israel. At pharisæi dicebant, Per
principem dæmoniorum eijcit dæmonia. Et
circũibat Iesus ciuitates omnes ac uicos, do-
cens in synagogis illorum, & prædicãs euan
gelium regni, & sanans omnem morbũ &
omnem languorem in populo. Quũ uidisset
autẽ turbas, affectu misericordiæ tactus est
erga illos, ꝙ essent destituti, ac dispersi ue-
lut oues, non habentes pastorem. Tunc di-
cit discipulis suis, Ipsa quidem messis copio
sa, ceterum operarij pauci. Rogate igitur do
minũ messis, ut extrudat operarios in mes-
sem suam. Et accersitis duodecim disci X
pulis suis, dedit eis potestatem aduersus spi-
ritus immundos, ut eijcerent eos, et sanarent
quemuis morbum, & quemuis languorem.
Porrò duodecim apostolorum nomina sunt
hæc. Primus Simon, qui uocatur Petrus: &
Andreas frater eius: Iacobus filius Zebe-
dæi: & Ioannes frater eius: Philippus, &
Bartholomeus: Thomas, & Matthæus, qui
fuerat publicanus: Iacobus filius Alphæi,
& Lebbæus cognomento Thaddæus: Si-
mon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui &
prodidit illum. Hos numero duodecim emi
sit Iesus, quibus præceperat, dicẽs, In uiam
gentium ne abieritis, & in ciuitatem Samari
tanorum ne ingrediamini, sed ite potius ad
oues perditas domus Israel. Profecti autem

κηρύσσετε λέγοντες, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν
πβ οὐρανῶν. * ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς κα-
β θαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλε-
τε. δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. μὴ κτήσησθε
χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας
ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μη-
δὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργά-
πγ της τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν. * εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν
β ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε, τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός
πδ ἐστιν, κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε. * εἰσερ-
ε χόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν. καὶ
ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ᾽
αὐτήν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν, πρὸς ὑμᾶς
πε ἐπιστραφήτω. * καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς μη-
β δὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰ-
κίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορ-
τὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτό-
τερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρί-
πϛ σεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑ-
ε μᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. γίνεσθε οὖν φρό-
νιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.
πζ * προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι
α γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς
αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ
καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύ-
πη ριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσιν. * ὅταν δὲ παρα-
β διδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήση-
τε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλή-
σητε. οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστὲ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ
πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. πα-
ραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ
πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γο-
νεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔσεσθε μισού-
μενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπο-
πθ μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * ὅταν δὲ
ι διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν
ἄλλην. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. οὐ μὴ τελέσητε τὰς
πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
ϟ που. * οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐ-
γ δὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ. ἀρκετὸν τῷ
μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. καὶ
ϟα ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. * εἰ τὸν οἰκοδεσπό-
β την Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰ-
ϟβ κιακοὺς αὐτοῦ; μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. * οὐ-
β δὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή-
ϟγ σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. * ὃ λέγω
ε ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί. καὶ ὃ εἰς
τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. καὶ
μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα,
τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. φο-
βήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ τὴν ψυ-
χὴν, καὶ τὸ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ. οὐχὶ δύο
στρουθία

prædicate, dicentes. Appropinquauit reg-
num cœlorum. Infirmos sanate, leprosos
mundate, mortuos suscitate, dæmonia eijci-
te: gratuito accepistis, gratuito date. Ne pos-
sideatis aurum neq; argentũ, neq; æs in cru-
menis uestris, neq; perã ad iter, neq; binas tu
nicas, neq; calciamẽta, neq; uirgã. Nam dig-
nus est operarius cibo suo. Sed in quácunq;
ciuitatẽ aut uicum fueritis ingressi, exquirite
quis in ea sit dignus, atq; illic manete donec
exeatis. Quũ aũt intrabitis domũ, salutate il-
lam: & si quidẽ fuerit domus digna, ueniat
pax uestra super illã: sin minus fuerit digna,
pax uestra ad uos reuertat̃. Et quicũq; nõ ex
ceperit uos, neq; audierit sermones uestros,
exeuntes ex ædibus aut ciuitate illa, excutite
puluerẽ pedum uestrorũ. Amen dico uobis,
tolerabilius erit terrę Sodomorũ et Gomor
rhorũ in die iudicij, q̃ ciuitati illi. Ecce ego e-
mitto uos uelut oues in medio luporũ, esto-
te igit̃ prudentes ueluti serpẽtes, et simplices
sicut columbæ. Cauete aũt ab illis hominib.
tradent em̃ uos in cõcilia, & in conciliabulis
suis flagris cædẽt uos: quin & ad principes
ac reges ducemini, ꝓpter me, in testimoniũ
ipsis ac gentibus. At quũ tradiderint uos, ne
sitis solliciti quomodo aut quid loquamini,
dabit̃ enim uobis in illa hora q d loquamini.
Non em̃ uos estis illi loquentes, sed spiritus
patris uestri qui loquit̃ in uobis. Tradet aũt
frater fratrẽ in mortẽ, & pater filiũ, & insur-
gent filij aduersus parentes, et morte afficiẽt
eos, & eritis odio habiti ab omĩbus propter
nomen meũ. Verum qui sustinuerit usq; ad
finem, hic saluus fiet. Quum autẽ persequu-
ti uos fuerint in ciuitate hac, fugite in aliam.
Amen enim dico uobis, Non perambulaue
ritis omẽs ciuitates Israeliticas, quin iam ue-
nerit filius hominis. Nõ est discipulus supra
præceptorẽ, neq; seruus supra dominũ suũ.
Sufficit discipulo ut sit sicut præceptor ipsi-
us: & ut seruus sit sicut dñs ipsius. Si ipsum
patrẽfamilias uocauerunt Beelzebul, quan
to magis domesticos illius? Ne igitur metua
tis eos. Nihil enim est tectũ, quod non sit re-
tegendum, et nihil occultũ, quin futurum sit
ut sciatur. Quod dico uobis in tenebris, dici
te in luce, & quod in aurem auditis, prædica
te in tectis. Et ne metuatis uobis ab his q̃ oc-
cidunt corpus, animã aũt nõ possunt occide
re: sed metuite magis illũ q̃ potest & animã
& corpus perdere in gehennam. Nõne duo
passerculi

στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ
πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν, ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν. ὑμῶν
δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι, ἠριθμημέ-
ναι εἰσίν. μὴ οὖν φοβηθῆτε, πολλῶν στρουθίων
διαφέρετε ὑμεῖς. πᾶς οὖν ὅς τις ὁμολογήσει ἐν ἐ/
μοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ
ἐν αὐτῷ, ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐ/
ϛλ ρανοῖς. * ὅς τις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν
β τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπρο/
ϛε σθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. * μὴ νο/
ε μίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν,
οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. ἦλ-
θον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐ
τοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ
νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἐχθροὶ
ϛϛ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ. * ὁ φιλῶν πα/
ι τέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος, καὶ
ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου
ἄξιος. καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ
ϛζ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. * ὁ εὑ/
γ ρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, καὶ ὁ ἀ-
πολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρή/
ϛη σει αὐτήν. * ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται,
α καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά
ϛθ με. * ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφή/
ι του, μισθὸν προφήτου λήψεται. καὶ ὁ δεχόμε/
νος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου
ρ̄ λήψεται. * καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν
ϛ τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθη/
τοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν
ρα αὐτοῦ. * καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ἰησοῦς δια/
ι τάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη
ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πό/
ρβ λεσιν αὐτῶν. * ὁ δὲ ἰωάννης ἀκούσας ἐν κ̄
ε τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ χριστοῦ, πέμψας
δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ
ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; καὶ ἀπο/
κριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες ἀ/
παγγείλατε ἰωάννῃ, ἃ ἀκούετε, καὶ βλέπε/
τε. τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, καὶ χωλοὶ περι/
πατοῦσιν, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ
ἀκούουσιν, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐ/
αγγελίζονται. καὶ μακάριός ἐστιν, ὃς ἐὰν μὴ
σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. τούτων δὲ πορευομέ/
νων, ἤρξατο ὁ ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ
ἰωάννου. τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσα/
σθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; ἀλ/
λὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλα/
κοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ τὰ μα/
λακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέ/
ων εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν, προφή/
την; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προ/
φήτου

passerculi minuto asse ueneunt? & unus ex
illis nō cadet in terram, sine patre uestro. Ve
stri uero etiam pili capitis omnes numerati
sunt. Ne igitur metuatis, uos pluris estis, q̃
multi passerculi. Omnis igitur qui confitebi
tur me corā hominib. confitebor & ego illū
corā patre meo qui est in cœlis. Porro quis/
quis negauerit me coram hominibus, nega/
bo eum & ego corā patre meo qui est in cœ/
lis. Ne arbitremini quod uenerim ad mitten
dum pacem in terram: non ueni ut mitterem
pacem, sed gladium: nam ueni ut dissidere fa
ciam hominem aduersus patrem suum, & fi
liam aduersus matrem suam, & sponsam ad
uersus socrū suam: & inimici hominis erunt
ij qui sunt domestici ipsius. Qui amauerit pa
trem aut matrem supra me, non est me dig/
nus: & qui amauerit filium aut filiam supra
me, non est me dignus: & qui nō accipit cru
cem suam, ac sequitur me, nō est me dignus.
Qui inuenerit animam suam, perditurus est
eam: & qui perdiderit animam suam mea
causa, inueniet eam. Qui recipit uos, me re/
cipit: & qui me recipit, recipit eum qui mi/
sit me. Qui recipit prophetā in nomine pro/
phetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui
recipit iustum in nomine iusti, mercedem iu
sti accipiet. Et quicunque ad bibendum de-
derit uni ex pusillis his poculum aquæ frigi/
dæ tātum nomine discipuli, Amen dico uo
bis, non perditurus est mercedem suam.

Et factum est quum finem fecisset Iesus XI
mandādi duodecim discipulis suis, progres/
sus est illinc ut doceret & prædicaret in ciui/
tatibus illorum. Ioānes autem quum audis/
set in carcere facta Christi, missis duobus di
scipulis suis dixit illi, Tu es ille qui uenturus
est, an alterum expectamus? Et respondens
Iesus dixit illis, Ite & renunciate Ioanni ea
quæ auditis & uidetis: cæci uisum recipiūt,
& claudi ambulant, leprosi mundantur, &
surdi audiunt, mortui excitantur, & paupe/
res lætum accipiunt euangelij nuncium: &
beatus est quisquis non fuerit offensus per
me. Euntibus autem illis, cœpit Iesus dicere
turbis de Ioanne, Quid existis in desertum
ut uideretis? Num arūdinem quæ agitatur
à uēto? Age, quid existis ut uideretis? Num
hominem mollibus uestibus amictum? Ec
ce qui mollia gestant, in domibus regum
sunt. At quid existis uidere? Num prophe/
tam? Certe dico uobis, & excellentiorē pro

φήτου. οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται.
ργ * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προ/
β σώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμ/
ρδ προσθέν σου. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγή/
β γερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων ἰωάννου
τοῦ βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος, ἐν τῇ βασιλείᾳ
ρε τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν. * ἀπὸ δὲ τῶν
ϛ ἡμερῶν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βα/
σιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπά/
ρϛ ζουσιν αὐτήν. * πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ
ι ὁ νόμος, ἕως ἰωάννου προεφήτευσαν. καὶ εἰ θέ/
λετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν ἠλίας ὁ μέλλων ἔρ/
ρζ χεσθαι. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * τίνι
ε δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παι/
δαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφω/
νοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν, καὶ λέγουσιν ηὐλήσα/
μεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν ὑ/
μῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. ἦλθε γὰρ ἰωάννης μήτε
ἐσθίων μήτε πίνων, καὶ λέγουσιν, ὅτι δαιμό/
νιον ἔχει. ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ
πίνων, καὶ λέγουσιν. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος,
καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος, καὶ ἁμαρτωλῶν,
καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐ/
ρη τῆς. * τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς
ε ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ με/
ρθ τενόησαν. * οὐαί σοι χοραζείν, οὐαί σοι βηθ/
ι σαϊδάν, ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἐγένοντο αἱ
δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν
σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν. πλὴν λέγω
ὑμῖν, τύρῳ καὶ σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν
ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ καπερναοὺμ,
ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου κατα/
βιβασθήσῃ, ὅτι εἰ ἐν σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυ/
νάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς
σήμερον. πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ σοδόμων
ρι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ σοί. * ἐν
ε ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν.
ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ
καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σο
φῶν, καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ
νηπίοις. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐ/
ρια δοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα μοι παρε/
γ δόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, * καὶ οὐδεὶς ἐ/
ριβ πιγινώσκει τὸν υἱόν, εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν
γ πατέρα τίς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ
ριγ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι. * δεῦτε
γ πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισ/
μένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. ἄρατε τὸν ζυγόν
μου ἐφ᾽ ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ᾽ ἐμοῦ ὅτι πρᾶός
εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνά
παυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. ὁ γὰρ ζυγός μου χρη/
στός, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

ἐν ἐκείνῳ

pheta. Hic est enim de quo scriptum est, Ecce ego mitto nũcium meum ante faciem tuam, qui præparaturus est uiam tuã ante te. Amen dico uobis, nõ exortus fuit inter eos qui nascũtur è mulieribus maior Ioanne baptista. Attamẽ is qui minor est in regno cœlorum, maior illo est. Porrò à diebus Ioãnis baptistæ usq; ad hunc diem, regnum cœlorum uim patitur, & uiolenti rapiunt illud. Nam omnes prophetæ, & ipsa lex, usque ad Ioannem prophetauerunt. Et si uultis recipere, ipse est Helias ille, qui uenturus erat. Qui habet aures ad audiendum, audiat. Sed cui adsimilabo generationem hanc? Similis est pueris, qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis, ac dicũt, Tibia cecinimus uobis & non saltastis, lugubria cecinimus uobis, & nõ planxistis. Venit enim Ioãnes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet. Venit filius hominis edens ac bibẽs, & dicunt, En hominem comedonẽ & uini potorem, publicanis amicum ac peccatoribus: & iustificata est sapientia à filijs suis. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus, in quibus ęditæ fuerant plurimæ uirtutes ipsius, quod scelerum eas non pœnituisset: Væ tibi Chorazin, uæ tibi Bethsaidan, quoniam si in urbe Tyri aut Sidonis factę fuissent uirtutes quæ factæ sunt in uobis, olim in sacco & cinere scelerum suorum pœnitentiã egissent. Attamen dico uobis, Tyro et Sidoni tolerabilius erit in die iudicij quàm uobis. & tu Capernaum quæ es usque ad cœlum exaltata, usque ad inferos detraheris, quoniam si in Sodomis ęditæ fuissent uirtutes quę æditę sunt in te, mansissent usq; ad hodiernũ diem. Veruntamẽ dico uobis, quod Sodomis tolerabilius erit in die iudicij, quàm tibi. In illo tempore respondens Iesus dixit, Gratias ago tibi pater domine cœli & terræ, quod abscon deris hęc à sapientibus & prudentibus, & reuelaris ea paruulis. Certe pater, sic fuit bona uoluntas apud te. Omnia mihi tradita sunt à patre meo: & nemo nouit filiũ, nisi pater: neque patrem quisquam nouit, nisi filius, & cuicunque uoluerit filius reuelare. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego refocillabo uos. Tollite iugũ meum super uos, & discite à me, quod mitis sim, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Iugum enim meum commodum est, & onus meum leue est.

In illo

ριδ * ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, ἐπορεύθη ὁ ἰησοῦς τοῖς
β σάββασι διὰ τῶν σπορίμων. οἱ δὲ μαθηταὶ αὐ/
τοῦ, ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας,
καὶ ἐσθίειν. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐ/
τῷ. ἰδοὺ οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν, ὃ οὐκ ἔξεστι
ριε ποιεῖν ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. * οὐκ
ι ἀνέγνωτε, τί ἐποίησεν δαβίδ, ὅτε ἐπείνασεν
αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν
οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως
ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ
τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰμὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις. ἢ οὐκ
ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ
ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλῶσι, καὶ
ἀναίτιοί εἰσιν; λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι τοῦ ἱεροῦ
μείζων ἐστὶν ὧδε. εἰ δὲ ἐγνώκειτε, τί ἐστιν ἔλε/
ος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσα/
τε τοὺς ἀναιτίους. κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ
σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. καὶ μεταβὰς
ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.
ρις * καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν, τὴν χεῖρα ἔχων ξη/ κα
β ράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἔξε/
στι τοῖς σάββασιν θεραπεύειν; ἵνα κατηγορή/
σωσιν αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. τίς ἔσται ἐξ ὑ/
μῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν
ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐ/
χὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσῳ οὖν διαφέ/
ρει ἄνθρωπος προβάτου. ὥστε ἔξεστι τοῖς σάβ/
βασι καλῶς ποιεῖν. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ.
ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε/
ριζ κατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη * οἱ δὲ φαρισαῖοι
δ ἐξελθόντες συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ὅ/
ριη πως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. * ὁ δὲ ἰησοῦς γνούς,
ι ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄ/
χλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας,
καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν
ποιήσωσιν, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἡσαΐου τοῦ
προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ᾑρέ/
τισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή
μου. θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρί/
σιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ
κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις
τὴν φωνὴν αὐτοῦ. κάλαμον συντετριμμένον οὐ
κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως
ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀ/
ριθ νόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. * τότε προ κβ
ε σηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος τυφλὸς καὶ κω/
φός, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυ/
ρκ φλὸν καὶ κωφὸν, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν. * καὶ
ζ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον. μήτι οὗ/
ρκα τός ἐστιν ὁ υἱὸς δαβίδ; * οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκού/
β σαντες εἶπον. οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, εἰ
μὴ ἐν τῷ βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.
εἰδὼς

In illo tempore ibat Iesus sabbatis per se XII
getes. Discipuli uero illius esuriebant, & cœ
perunt uellere spicas, & comedere. At pha/
risæi quum uidissent dixerunt illi, Ecce di/
scipuli tui faciunt, quod non licet facere in
sabbato. Ille uero dixit eis, Non legistis quid
fecerit Dauid, quum esuriret ipse & ij qui
erant cum illo? Quomodo ingressus sit in
domum dei, & panes propositionis ederit,
quos ipsi non licebat edere: neque ijs qui
cum illo erant, nisi sacerdotibus solis. Aut
non legistis in lege, quod sabbatis sacerdo/
tes in templo sabbatum prophanant, & cri/
mine uacant: Dico autem uobis, quod tem/
plo maior est hoc in loco. Quod si sciretis
quid sit, Misericordiam uolo & non sacrifi/
cium, nequaquam cōdemnassetis insontes.
Nam dominus est & sabbati filius hominis.
At progressus illinc, uenit in synagogam il/
lorum, & ecce homo erat manū habens ari/
dam, & interrogabant illum dicentes, Licét
ne sabbatis curare? ut accusarent eum. At il/
le dixit eis, Quis erit ex uobis homo, qui ha
bebit ouem unam, & si ea inciderit sabbatis
in foueam, nónne apprehendet eam & eri/
get? Quanto igitur præstantior est homo
oue? Licet igitur sabbatis beneficio afficere.
Tunc dicit homini, Extende manum tuam.
Et is extendit: ac restituta est sanitati sicut al/
tera. Porrò pharisæi egressi, ceperunt consi/
lium aduersus eum, quomodo illum perde/
rent. At Iesus ubi nouisset, secessit illinc, secu
tæq; sunt eum turbæ multę, & sanauit eos o-
mnes, & interminatus est illis, ne se facerent
manifestum, ut cōpleretur quod dictum e/
rat per Hesaiam prophetā, qui ait, Ecce fili/
us meus quem elegi, dilectus meus, in quo si
bi bene complacuit anima mea: ponam spiri
tum meum super illum, & iudicium gētibus
annunciabit: non contendet, neque clama/
bit, neq; audiet quisquam in plateis uocem
eius: arundinem comminutam non confrin
get, & linum fumigās non extinguet, donec
eijciat ad uictoriam iudicium: & in nomine
illius gentes sperabunt. Tunc adductus est
ad eum qui dæmonio agitabatur cæcus ac
mutus, & sanauit illum, ita ut cæcus ac mu/
tus & loqueretur & cerneret. Et obstupue/
runt omnes turbæ, dicebantq; Num hic est
ille filius Dauid? At pharisæi quum audis/
sent, dicebant, Hic non eijcit dæmonia, nisi
pręsidio Beelzebul principis dęmoniorum.

ἐκ πολὺ τῶν ἀιδιῶν τῶν σημείων.

ρκβ * εἰδὼς δὲ ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐ-
β τοῖς. πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρη-
μοῦται. καὶ πᾶσα πόλις, ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ'
ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατα-
νᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη. πῶς οὖν στα-
θήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; καὶ εἰ ἐγὼ ἐν βεελζε-
βοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι
ἐκβάλλουσιν; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κρι-
ταί. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ
δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ
θεοῦ. ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκί-
αν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι,
ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν
οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει; ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ'
ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπί-
ρκγ ζει. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πᾶσα ἁμαρτία καὶ
β βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ
τοῦ πνεύματος βλασφημία, οὐκ ἀφεθήσεται
τοῖς ἀνθρώποις. καὶ ὃς ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ
υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὃς δ' ἂν
εἴπῃ κατὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφε-
θήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν
ρκδ τῷ μέλλοντι. * ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν,
ι καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν. ἢ ποιήσατε τὸ δέν-
δρον σαπρόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ
γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. γεννή-
ματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πο-
νηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρ-
ρκε δίας τὸ στόμα λαλεῖ. * ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ
ε ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγα-
θά. καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυ-
ρκϛ ροῦ, ἐκβάλλει πονηρά. * λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆ-
ι μα ἀργὸν ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσου-
σι περὶ αὐτοῦ λόγον, ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. ἐκ γὰρ τῶν
λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατα-
ρκζ δικασθήσῃ. * τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμ-
ε ματέων καὶ φαρισαίων λέγοντες. διδάσκα-
ρκη λε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν. * ὁ δὲ ἀποκρι-
ε θεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλίς, ση-
μεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ
μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. ὥσπερ γὰρ ἦν
ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ
τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν
τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.
ἄνδρες νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ
τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν, ὅτι
μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ. καὶ ἰδοὺ πλεῖον
ἰωνᾶ ὧδε. βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρί-
σει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν,
ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν
ρκθ σοφίαν σολομῶντος. καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶντος
ε ὧδε. * ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλ-
θῃ

Iesus autem quum sciret cogitationes illorum dixit illis, Omne regnum diuisum aduersus sese desolatur, et omnis ciuitas aut domus diuisa aduersus seipsam non stabit. Et si satanas satanam eijcit, aduersus seipsum diuisus est. Quomodo igitur stabit regnum illius? Et si ego præsidio Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri cuius præsidio eijciũt? Propterea ipsi iudicabunt de uobis. Quod si spiritu dei ego eijcio dæmonia, ergo peruenit ad uos regnum dei. Alioqui quomodo potest aliquis intrare domum potentis, & uasa illius diripere, nisi prius uinxerit potentem, & tunc domum illius diripiet? Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cõgregat mecum, spargit. Propterea dico uobis, Omne peccatum & conuitiũ remittetur hominibus, at conuitiũ in spiritum non remittetur hominibus. Et quicunque dixerit uerbum aduersus filium hominis, remittetur illi. Qui autem dixerit aduersus spiritum sanctum, non remittetur ei neq; in pręsenti seculo neq; in futuro. Aut facite arborẽ bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem uitiosam, & fructum illius uitiosum. Nam è fructu arbor agnoscitur. Progenies uiperarum quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? Siquidem ex abundantia cordis os loquitur. Bonus homo è bono thesauro cordis, expromit bona: & malus homo ex malo thesauro depromit mala. Sed dico uobis, quod de quocunq; uerbo ocioso, quod locuti fuerint homines, reddituri sunt rationem in die iudicij. Nam ex dictis tuis iustificaberis, & ex dictis tuis cõdemnaberis. Tunc interrogauerunt eum quidam è scribis ac pharisæis dicentes, Præceptor, uolumus ex te signũ uidere. At ille respondens dixit illis, Generatio praua & adultera signũ quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionę prophetæ. Quemadmodum enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus ac tribus noctibus, sic erit filius hoĩs in corde terræ trib. diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitę surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam, quod ipsi resipuerint ad prædicationem Ionę. Et ecce plus q̃ Ionas est hoc loco. Regina Austri surget in iudicio cũ generatione hac, & cõdemnabit eam, quod uenerit à finibus terræ, ad audiendã sapientiã Solomonis. Et ecce plus q̃ Solomon est in hoc loco. Quum autem immundus spiritus exierit

θῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τό-
πων ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει. τότε
λέγει, ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.
καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον
καὶ κεκοσμημένον. τότε πορεύεται καὶ παρα-
λαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα
πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ.
καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου,
χείρονα τῶν πρώτων, οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ
ρλ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ. *ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος
β τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μήτηρ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱ-
στήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. εἶπε δέ
τις αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου, ἔ-
ξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι. ὁ δὲ ἀποκρι-
θεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ. τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου,
καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; καὶ ἐκτείνας τὴν
χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν. ἰδοὺ ἡ
μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὅστις γὰρ ἂν ποιή-
σῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς
αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστίν.
ρλα *ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς
β οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν, καὶ συνή-
χθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς
τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος
ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει. καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς
πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων. ἰδοὺ ἐξῆλθεν κδ
ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ἃ
μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετει-
νά, καὶ κατέφαγεν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ
πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως
ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς. ἡλίου δὲ
ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔ-
χειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς
ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέ-
πνιξαν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν
τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκα-
τόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. ὁ ἔχων
ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. καὶ προσελθόντες οἱ
μαθηταί, εἶπον αὐτῷ. διὰ τί ἐν παραβολαῖς
λαλεῖς αὐτοῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς,
ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασι-
λείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.
ρλβ *ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισ-
σευθήσεται. ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθή-
ρλγ σεται ἀπ' αὐτοῦ. *διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐ-
α τοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀ-
κούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι. καὶ ἀνα-
πληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία ἡσαΐου ἡ λέ-
γουσα. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέ-
ποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ
ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤ-
κουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν,
μή

rit ab homine, perambulat per arentia loca,
quærens requiem, & non inuenit. Tunc di-
cit, reuertar in domum meam unde exiui:
& quum uenerit, reperit eam uacantem, &
scopis purgatã, atque ornatam. Tunc abit, &
adiungit sibi septem alios spiritus sceleratio-
res se, & ingressus inhabitat illic: & fiunt po
strema hominis illius, peiora primis: sic erit
& generationi huic peruersæ. Quum autem
adhuc loqueret turbis, ecce mater & fratres
eius stabant foris, quærentes ei loqui. Dixit
autem illi quidam, Ecce mater tua & fratres
tui foris stant, quærentes tibi loqui. At ille re
spondẽs dixit ei qui sibi renũciauerat, Quæ
est mater mea, aut qui sunt fratres mei? Et
protensa manu sua in discipulos suos, dixit,
Ecce mater mea, & fratres mei. Quisquis
enim fecerit uolũtatem patris mei qui est in
cœlis, ipse meus frater & soror & mater est.
In die uero illo, egressus Iesus e domo, se XIII
dit iuxta mare, & congregatæ sunt ad illum
turbæ multæ, adeo ut ipse nauim ingressus
sederet, & uniuersa turba in littore stabat: ac
dicebat illis multa per similitudines, dicens,
Ecce exijt qui seminabat ad seminãdum, &
quum seminaret, alia quidem ceciderũt iux-
ta uiam, & uenerunt uolucres, ac deuoraue-
runt ea. Alia uero ceciderunt in loca saxosa,
ubi non habebãt multum terræ, & protinus
exorta sunt, propterea quod non haberent
profunditatẽ terræ: quum aũt exortus esset
sol, exusta sunt: & quia non habebant radi-
cem, exaruerunt. Alia rursus ceciderunt in
spinas, & insurrexerunt spinæ, & suffocaue
runt ea. Alia uero ceciderunt in terram bo-
nam, & dederunt fructũ: aliud quidem cen-
tuplum, aliud uero sexagecuplũ, aliud uero
trigecuplum. Qui habet aures ad audiendũ,
audiat. Et adeuntes discipuli dixerunt illi,
Quare per parabolas loqueris illis? At ille
respondens dixit eis, Vobis datum est nosse
mysteria regni cœlorum, illis aũt non est da-
tum. Quisquis enim habet, dabit illi, & red-
detur abũdantior. Quisquis aũt non habet,
etiam illud quod habet, tolletur ab eo. Pro-
pterea per parabolas loquor illis: quia uiden
tes non uident, & audientes non audiũt nec
intelligunt. Et cõpletur in illis prophetia He
saiæ quę dicit, Auribus audietis, & nõ intel-
ligetis, & uidẽtes uidebitis, & nõ cernetis, In
crassatũ est enim cor populi huius, & aurib.
grauiter audierũt, et oculos suos occluserũt,

μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀ-
κούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέ-
ρλδ ψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. * ὑμῶν δὲ μα-
ε κάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦ-
τα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν,
ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν
ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι
ρλε ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. * ὑμεῖς οὖν ἀ-
β κούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος. παν-
τὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ μὴ
συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρός, καὶ ἁρπάζει τὸ
ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ
παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς. ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώ-
δη σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων,
καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν, οὐκ
ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐ-
στιν. γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν
λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται. ὁ δὲ εἰς τὰς ἀ-
κάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀ-
κούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ
ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον,
καὶ ἄκαρπος γίνεται. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν
καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκού-
ων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ,
ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκον-
ρλϛ τα. * ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐ-
ε τοῖς, λέγων. ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν
ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ
αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλ-
θεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ
μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. ὅτε δὲ ἐβλά-
στησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐ-
φάνη καὶ τὰ ζιζάνια. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦ-
λοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ. κύριε, οὐ-
χὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πό-
θεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια; ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, ἐχ-
θρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ δοῦλοι εἶ-
πον αὐτῷ. θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν
αὐτά. ὁ δὲ ἔφη. οὔ. μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζά-
νια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον. ἄφετε
συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ, καὶ
ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ, ἐρῶ τοῖς θερισταῖς. συλλέ-
ξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς
δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά. τὸν δὲ σῖτον συ-
ναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου. * ἄλλην πα-
ρλζ ραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων. ὁμοία ἐστὶν ἡ
β βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λα-
βὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, ὃ μι-
κρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων. ὅτ-
αν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί. καὶ γίνε-
ται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρα-
νοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.
ἄλλην

ne quando uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem illos. Vestri uero beati sunt oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt. Amen enim dico uobis, quòd multi prophetæ & iusti desiderauerunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. Vos igitur audite parabolam seminantis. Quum quiuis audit sermonem regni, & non intelligit, uenit ille malus & rapit id quod seminatū est in corde illius: hic est qui iuxta uiā seminatus fuit. At qui in petricosa semen iactum exceperat, hic est qui uerbum audit, ac protinus cum gaudio accipit illud: uerum non habet radicem in se metipso, sed temporarius est. Porrò quum inciderit afflictio, aut persequutio propter sermonem, continuo offenditur. At qui in spinas semen exceperat, hic est qui uerbum audit: & cura seculi huius, deceptioque diuitiarum suffocat sermonē, & infrugifer redditur. Cæterum qui in terram bonam excepit semen, hic est qui sermonem audit & intelligit, qui denique fructum quoque reddit ac facit, alius quidem centuplum, alius uero sexagecuplum, alius uero trigecuplum. Aliam parabolam proposuit eis, dicēs, Adsimilatum est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo: sed dormientibus hominibus uenit illius inimicus, & seminauit zizania inter triticum, abijtque. Quum autē germinasset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamiliās, dixerunt illi, Domine, nónne bonum semen seminaras in tuo agro? unde igitur habet zizania? Ille uero dixit illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt illi, Vis igitur abeamus & colligamus ea? At ille dixit, Non: ne dum colligitis zizania, eradicetis simul cū illis & triticū: sinite pariter crescere utraque usque ad messem, & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primum zizania, & colligate ea in fasciculos ad comburendum ea: triticum uero congregate in horreum meum. Aliam parabolam proposuit eis dicens, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum homo seminauit in agro suo, quod minimum est omnium seminum. Cæterum ubi excreuerit maximū est inter holera, & fit arbor, adeo ut ueniant uolucres cœli, & nidulentur in ramis illius.

Aliam

ρλα * ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς. ὁμοία
ε ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα
γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ
ρλβ ἐζυμώθη ὅλον. * ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ ἰη-
ς σοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παρα-
βολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥη-
θὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἀνοίξω ἐν παρα-
βολαῖς τὸ στόμα μου, ἐρεύξομαι ἀποκεκρυμμένα
ρμ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. * τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους,
ι ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἰησοῦς. καὶ προσῆλθον αὐ-
τῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, φράσον ἡμῖν τὴν
παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ. ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρ-
μα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. ὁ δὲ ἀγρός ἐστιν ὁ
κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς
βασιλείας. τὰ δὲ ζιζάνια εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.
ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρων αὐτά ἐστιν ὁ διάβολος. ὁ δὲ
θερισμὸς συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερι-
σταὶ ἄγγελοί εἰσιν. ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζά-
νια, καὶ πυρὶ κατακαίεται, οὕτως ἔσται ἐν τῇ συν-
τελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου. ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀν-
θρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ
τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐ-
τοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός. ἐκεῖ ἔσται ὁ
κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. τότε οἱ
δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασι-
λείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀ-
κουέτω. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρα-
νῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν
ἄνθρωπος ἔκρυψεν, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ
ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγορά-
ζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασι-
λεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι
καλοὺς μαργαρίτας, ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον
μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶ-
χεν, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βα-
σιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θά-
λασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ,
ἣν ὅτε ἐπληρώθη ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγια-
λὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγ-
γεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον. οὕτως ἔσται ἐν τῇ
συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος. ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι,
καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαί-
ων, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυ-
ρός, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόν-
των. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. συνήκατε ταῦτα πάν-
τα; λέγουσιν αὐτῷ, ναὶ κύριε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. διὰ
τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασι-
λείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδε-
ρμα σπότῃ. ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ και-
νὰ καὶ παλαιά. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν
ὁ ἰησοῦς

Aliam parabolam dixit illis, Simile est re-
gnum cœlorum fermento, quod acceptum
mulier abscondidit in farinæ satis tribus, do
nec fermētaretur totum. Hæc omnia loquu-
tus est Iesus per parabolas ad turbas, & sine
parabola nihil loquutus est illis: ut comple-
retur quod dictum fuerat per prophetam,
qui ait, Aperiam in parabolis os meum, eru
ctabo abscondita à constitutione mundi.
Tunc dimissis turbis, uenit in domū Iesus,
& accesserunt ad illum discipuli eius, dicen-
tes, Explica nobis parabolam zizaniorum
agri. At ille respondens, dixit illis, Qui semi-
nat bonum semē, est filius hominis: ager au-
tem est mundus. Porrò bonum semē, ij sunt
filij regni: zizania uero sunt, filij illius ma-
li: inimicus autem qui seminat ea, est diabo-
lus: messis uero, consummatio seculi est:
messores autē, angeli sunt. Sicut igitur col-
liguntur zizania, & igni comburuntur, sic
erit in consummatione seculi huius. Mittet
filius hominis angelos suos: & colligent è
regno illius omnia offendicula, & eos qui
patrant iniquitatem, ac mittent illos in ca-
minum ignis: ibi erit ploratus, stridorq; den
tium. Tunc iusti fulgebunt ut sol in regno
patris sui. Qui habet aures ad audiendum,
audiat. Rursum, simile est regnum cœlo-
rum thesauro absconso in agro, quem reper
tum homo abscōdidit: & præ gaudio quod
habet super eo, abit: & omnia quæcunq; ha-
bet, uendit, ac mercatur agrum illum. Rur-
sum, simile est regnū cœlorum homini ne-
gociatori, quærēti pulchras margaritas: qui
quum inuenisset unam preciosam margari-
tam, abiens uendidit omnia quæ posside-
bat, & mercatus est illam. Rursum, simile
est regnum cœlorum uerriculo iacto in ma-
re, & ex omni genere contrahenti: quod
quum impletum fuisset, subduxerunt in lit-
tus, & sedentes collegerunt quæ bona sunt
in uasa, quæ uero mala, foras abiecerunt.
Sic futurum est in consummatione seculi,
uenient angeli, & segregabunt malos de me
dio iustorum, & mittent eos in caminum
ignis, illic erit ploratus & stridor dentium.
Dicit illis Iesus, Intellexistis hæc omnia?
Dicunt illi, Etiam domine. At ille dixit il-
lis, Propterea omnis scriba doctus ad re-
gnum cœlorum, similis est homini patrifa-
milias, qui depromit è thesauro suo noua
& uetera. Et factum est, ut quum finisset
Iesus

ὁ ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖ/
θεν. καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασ-
κεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήτ
τεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν. πόθεν τούτῳ ἡ σοφία
αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκ-
τονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται μαριὰμ,
καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἰάκωβος καὶ ἰωσῆς καὶ σί/
μων καὶ ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶ/
σαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάν
ρμβ τα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. * ὁ δὲ ἰησοῦς
α εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ
πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐ/
ποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν
ρμγ αὐτῶν. * ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν ἡρώ/ κε
β δης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, καὶ εἶπε τοῖς
παισὶν αὐτοῦ, οὗτός ἐστιν ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς, αὐ/
τὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνά/
ρμδ μεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. * ὁ γὰρ ἡρώδης κρατή/
β σας τὸν ἰωάννην ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο εἰς φυ/
λακὴν διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου
τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ ἰωάννης.
οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν. καὶ θέλων αὐτὸν ἀπο/
κτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐ/
ρμε τὸν εἶχον. * γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ ἡρώδου,
ϛ ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέ/
σῳ, καὶ ἤρεσε τῷ ἡρώδῃ. ὅθεν μεθ᾽ ὅρκου ὡμολό/
γησεν, αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται. ἡ δὲ προβιβα
σθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς. δός μοι φησὶν ὧδε
ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.
καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς. διὰ δὲ τοὺς ὅρκους, καὶ
τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι αὐτῇ. καὶ
πέμψας ἀπεκεφάλισεν τὸν ἰωάννην ἐν τῇ φυ/
λακῇ, καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ
ἐδόθη τῷ κορασίῳ, καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ
προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦραν τὸ σῶμα,
καὶ ἔθαψαν αὐτό. καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ
ρμϛ ἰησοῦ. * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν
γ ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰδίαν. καὶ
ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι, ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ
τῶν πόλεων. καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς εἶδε πολὺν
ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἐθερά/
ρμζ πευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. * ὀψίας δὲ γε/
α νομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέ/
γοντες. ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη πα/
ρῆλθεν, ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες
εἰς τὰς κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα. ὁ
δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελ/
θεῖν, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ λέγου/ κϛ
σιν αὐτῷ. οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους,
καὶ δύο ἰχθύας. ὁ δὲ εἶπε. φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧ/
δε. καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ
τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ
τοὺς

Iesus sermones hos, digrederetur illinc. Et
quum uenissent in patriã suam, docuit in sy/
nagoga illorum, ita ut stuperẽt ac dicerent,
Vnde huic sapientia haec & uirtutes? Nón/
ne hic est ille fabri filius? Nónne mater eius
uocatur Mariam, & fratres eius Iacobus &
Ioses & Simon & Iudas? & sorores illius
nónne omnes apud nos sunt? Vnde igitur
huic hęc omnia? Et offendebantur super eo.
Iesus autem dixit illis, Non est propheta ex/
pers honoris, nisi in patria sua & domo sua.
Et non ædidit illic uirtutes multas propter
incredulitatem illorum. In illo tempo/ XIIII
re audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu,
& dixit famulis suis, Hic est Ioannes bapti/
sta, is surrexit à mortuis, & ideo uirtutes a/
gunt in illo. Nam Herodes ceperat Ioãnem
& uinxerat, ac posuerat in carcere propter
Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.
Dicebat enim illi Ioannes, Non licet tibi ha/
bere eam. Et quum uellet eum occidere, me/
tuebat multitudinẽ, propterea quod illum
ceu prophetam habebant. Quum autem ce/
lebraretur natalis Herodis, saltabat filia He/
rodiadis in medio, & placuit Herodi. Vnde
cum iureiurando pollicitus est, se daturum
illi quicquid peteret. At illa prius instructa
à matre sua: Da mihi, inquit, hic in patina ca/
put Ioannis Baptistæ. Et indoluit rex: atta/
men propter iusiurandum & eos qui simul
accumbebant, iussit ei dari: & missis carni/
ficibus, amputauit caput Ioannis in carce/
re: & allatum est caput eius in patina, da/
tumq; est puellæ, atq; illa obtulit matri suæ.
Et accesserunt discipuli eius, & sustulerunt
corpus, ac sepelierunt illud: abieruntq; & re
nunciarunt Iesu. Id quum audisset Iesus, se/
cessit illinc in naui ad desertum locum seor/
sim. Et quum audissent turbæ, sequutæ sunt
illum itinere pedestri relictis urbibus. Et e/
gressus Iesus uidit multã turbam: & tactus
est affectu misericordiæ erga illos, sanauitq;
ex illis qui male ualebãt. Porrò quum appe/
tisset uespera, adierunt eum discipuli ipsius
dicẽtes, Desertus est locus, & hora iam præ/
terijt: dimitte turbas ut abeant in uicos, &
emãt sibi cibaria. At Iesus dixit illis, Non est
illis necesse ut abeant, date illis uos qđ edãt.
At illi dicunt ei, Nõ habemus hic nisi quinq;
panes & duos pisces. Ille uero dixit, Afferte
mihi illos huc. Et iussis turbis discũbere su/
per gramina, sumptisq; quinq; panibus, ac
duobus

τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐ-
λόγησεν, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς
ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. καὶ ἔφαγον
πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισ-
σεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλή-
ρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισ-
ρμη χίλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. *καὶ εὐ-
s θέως ἠνάγκασεν ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμ-
βῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέ-
ρμθ ραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους. *καὶ ἀπολύ-
β σας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προ-
ρν σεύξασθαι. *ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.
δ τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασα-
νιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἦν γὰρ ἐναντίος
ὁ ἄνεμος. τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀ-
πῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τὴν
θάλασσαν. καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ
τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέ-
γοντες, ὅτι φάντασμά ἐστιν. καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου
ἔκραξαν. εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέ-
ρνα γων, θαρσεῖτε ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. *ἀποκρι-
ι θεὶς δὲ αὐτῷ ὁ πέτρος, εἶπεν. κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέ-
λευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. ὁ δὲ εἶ-
πεν, ἐλθέ. καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ πέ-
τρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς
τὸν ἰησοῦν. βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφο-
βήθη, καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι ἔκραξε
λέγων. κύριε σῶσόν με. εὐθέως δὲ ὁ ἰησοῦς ἐκτεί-
νας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐ-
ρνβ τῷ. ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας; *καὶ ἐμβάν-
s των αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος. οἱ
δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ,
ρνγ λέγοντες, ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ. *καὶ διαπερά-
β σαντες, ἦλθον εἰς τὴν γῆν γεννησαρέθ. καὶ ἐπι-
γνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου,
ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, καὶ
προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχον-
τας, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα μόνον ἅψων-
ται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ ὅ-
ρνδ σοι ἥψαντο, διεσώθησαν. *τότε προ-
s σέρχονται τῷ ἰησοῦ οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμ-
ματεῖς καὶ φαρισαῖοι, λέγοντες. διὰ τί οἱ
μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς
χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὁ δὲ ἀ-
ποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. διὰ τί καὶ ὑμεῖς πα-
ραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν πα-
ράδοσιν ὑμῶν; ὁ γὰρ θεὸς ἐνετείλατο, λέ-
γων. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ
ὁ κακολογῶν πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τε-
λευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε. ὃς ἂν εἴπῃ τῷ
πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ
ὠφε-

duobus piscibus, sublatis in cœlum oculis,
benedixit. Et quum fregisset dedit discipu-
lis panes, discipuli uero turbis. Et comede-
runt omnes, & saturati sunt: & sustulerunt
quod superfuerat de fragmentis, duodecim
cophinos plenos. Porrò qui comederãt fue-
re uiri fermè quinquies mille, præter mulie-
res ac pueros. Et statim compulit Iesus disci
pulos suos, ut conscenderẽt nauim, & præ-
cederent se in ripam ulteriorem, donec dimi
sisset turbas. Ac dimissis turbis, ascendit in
montem solus ad orandum. Quum autem
aduenisset uespera, solus erat illic. Cæterum
nauis iam in medio maris erat, & afflictaba-
tur ab undis, nã uentus erat aduersus. Quar
ta autẽ noctis uigilia abijt ad illos Iesus, am-
κζ bulans super mare: & ubi uidissent eum di-
scipuli super mare ambulãtem, turbati sunt,
dicentes, Spectrum est: ac præ metu excla-
mauerunt: sed statim loquutus est illis Iesus,
dicens, Bono animo este, ego sum, ne terrea-
mini. Respondens autem illi Petrus dixit,
Domine, si tu es, iubeto me ad te uenire su-
per aquas. At ille dixit, Veni. Et quũ descen
disset e naui Petrus, ambulabat super aquas,
ut iret ad Iesum. Cęterum quum uideret uen
tum ualidum territus est: & quum cœpisset
demergi, clamauit, dicẽs, Domine serua me.
Continuo autem Iesus extenta manu appre
hendit eum, & dixit illi, Exigua fiducia præ-
dite, cur hæsitabas? Et quum essent ingressi
nauim, conquieuit uentus. Porrò qui erant
in naui, accesserunt & adorauerunt eum, di-
centes, Vere dei filius es. Et quũ traiecissent,
uenerunt in terram Gennesareth. Et quum
agnouissent illum uiri loci illius, emiserunt
nuncios in totam undique finitimam regio-
nem illam, & obtulerunt illi omnes male ha
bentes: & obsecrabant eum, ut tantum tan-
gerent fimbriam uestimenti ipsius: & quot-
κη quot tetigissent, salui facti sunt. Tunc ac- XV
cedunt ad Iesum, qui ab Hierosolymis uene
rant, scribæ & pharisæi, dicentes, Quare di-
scipuli tui transgrediuntur traditionẽ senio-
rum? Non enim abluunt manus suas, quum
edunt panem. At ille respondens dixit eis,
Quare & uos transgredimini præceptũ dei
propter traditionem uestram? Nam deus
præcepit, dicens, Honora patrẽ & matrem.
Et qui maledixerit patri aut matri, morte
moriatur. Vos autem dicitis, Quicunque
dixerit patri aut matri, quicquid doni à me
profe-

ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσει τὸν πατέρα αὐ-
τοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ. καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐν-
τολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν. ὑπο-
κριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν ἡσαΐας,
λέγων. ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν,
καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤ-
ῥω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ, μάτην δὲ σέβονταί με, δι-
δάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώ-
πων. καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐ-
τοῖς. ἀκούετε καὶ συνίετε. οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς
τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευό-
μενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
ρνε *τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπον αὐ-
ι τῷ. οἶδας ὅτι οἱ φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λό-
γον ἐσκανδαλίσθησαν; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. πᾶ-
σα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσε πατήρ μου ὁ οὐρά-
ρνϛ νιος, ἐκριζωθήσεται.* ἄφετε αὐτοὺς, ὁδηγοί εἰσι,
ε τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ,
ρνζ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται. *ἀποκριθεὶς
ϛ δὲ ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. φράσον ἡμῖν τὴν πα-
ραβολὴν ταύτην. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἀκμὴν καὶ
ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ εἰσ-
πορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ,
καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται; τὰ δὲ ἐκπορευό-
μενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται,
κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἐκ γὰρ τῆς καρδίας
alias ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι,
φθόνοι πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημί-
αι, ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. τὸ δὲ
ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ
μέρη τύρου καὶ σιδῶνος. καὶ ἰδοὺ γυνὴ χανα- κθ
ναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἔκραζεν
αὐτῷ λέγουσα, ἐλέησόν με κύριε, υἱὲ δαβίδ, θυ-
γάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται. ὁ δὲ οὐκ ἀπε-
κρίθη αὐτῇ λόγον. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ, ἠρώτων αὐτὸν λέγοντες, ἀπόλυσον αὐτήν,
ρνη ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.* ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν,
ε οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολω-
ρνθ λότα οἴκου ἰσραήλ. * ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνησεν
ϛ αὐτῷ λέγουσα. κύριε, βοήθει μοι. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν, οὐκ ἔστι καλόν, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκ-
νων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ εἶπεν. ναὶ κύ-
ριε. καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψυχίων
τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων
αὐτῶν. τότε ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ, ὦ
γύναι μεγάλη σου ἡ πίστις, γενηθήτω σοι ὡς θέ-
λεις. καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐ-
ρξ κείνης. *καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἦλθε πα-
ϛ ρὰ τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, καὶ ἀναβὰς εἰς λ
τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ, καὶ προσῆλθον πρὸς αὐτὸν
ὄχλοι πολλοί, ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν, χωλοὺς, τυ-
φλοὺς

profecturum erat, id in tuum uertitur com-
modũ, & non honorabit patrẽ suum aut ma
trem suam: & irritũ fecistis præceptum dei
propter traditionẽ uestram. Hypocritæ, re-
cte de uobis prædixit Hesaias dicẽs, Appro
pinquat mihi populus hic ore suo & labijs
me honorat, cæterũ cor eorũ procul abest à
me: sed frustra me colũt, docẽtes doctrinas,
præcepta hominũ. Et aduocatis ad se turbis
dixit eis, Audite & intelligite: non quod in-
greditur in os, impurat hominẽ, sed quod e-
greditur ex ore, hoc impurum reddit homi-
nem. Tunc accedẽtes discipuli eius dixerũt
illi, Nosti pharisæos audito sermone isto of-
fensos fuisse? At ille respondens ait, Omnis
plantatio quam nõ plãtauit pater meus cœ-
lestis, eradicabitur. Omittite illos, duces sunt
cæci cæcorum. Porrò si cæcus cæco dux fue
rit, ambo in foueam cadẽt. Respondens aũt
Petrus dixit ei, Dissere nobis parabolam. Ie
sus aũt dixit, Adhuc & uos intelligentia ca-
retis? Nondum intelligitis quod quicquid
ingreditur in os, in aluũ abit, & in secessum
eijcitur? At ea quæ proficiscuntur ex ore, ex
ipso corde egrediũtur, & illa impurum red-
dunt hominem. Nam ex corde exeunt cogi
tationes malæ, cædes, adulteria, stupra, fur-
ta, falsa testimonia, conuitia. Hæc sunt quæ
impurum reddũt hominem. Cæterum illo-
tis manibus capere cibum, non inquinat ho
minẽ. Et digressus illinc Iesus, secessit in par-
tes Tyri & Sidonis. Et ecce mulier Cananęa
quæ à finibus illis uenerat, clamabat ad illũ
dicens, Miserere mei domine fili Dauid, fi-
lia mea misere à dæmonio agitatur. Ille ue-
ro non respondit ei quicquam. Et acceden-
tes discipuli eius rogabant illum dicentes,
Amitte illam, nam clamat post nos. At ille
respondens dixit, Non sum missus nisi ad o-
ues perditas domus Israeliticæ. Illa uero ue-
nit & adorauit eum dicens, Domine, succur
re mihi. At ille respondens dixit. Non est ho
nestum, sumere panem filiorum & obijcere
catellis. Hæc autem respondit, Certe domi-
ne: etenim catelli edunt de micis quæ cadũt
de mensa dominorum suorũ. Tunc respon-
dens Iesus dixit illi, O mulier magna est fi-
des tua, fiat tibi sicut uis. Et sanata fuit filia
eius ex eo tempore. Et progressus illinc Ie-
sus, uenit iuxta mare Galilææ, & conscenso
monte sedebat illic. Et accesserunt ad eum
turbæ multæ, ducentes secum claudos, cæ-
cos

φλούς, κωφούς, κυλλούς, καὶ ἑτέρους πολλούς,
καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ,
καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. ὥστε τοὺς ὄχλους θαυ/
μάσαι βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς
ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, τυφλοὺς βλέπον/
τας, καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν ἰσραήλ. ὁ δὲ λα
ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶ/
πεν. σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέ/
ρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσιν τί φά/
γωσιν, καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις, οὐ θέλω, μή
ποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ
μαθηταὶ αὐτοῦ, πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦ/
τοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον; καὶ λέγει αὐ/
τοῖς ὁ ἰησοῦς, πόσους ἄρτους ἔχετε; οἱ δὲ εἶπον,
ἑπτὰ καὶ ὀλίγα ἰχθύδια. καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχ/
λοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ λαβὼν τοὺς
ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας, ἔκλα/
σε καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. οἱ δὲ μαθηταὶ
τῷ ὄχλῳ, καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθη/
σαν, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπ/
τὰ σπυρίδας πλήρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τε/
τρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδί/
ρξα ων. * καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖ/
δ ον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά. καὶ προσελ/
θόντες οἱ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι, πειράζον/
τες ἐπηρώτησαν αὐτόν, σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
ρξβ δεῖξαι αὐτοῖς. * ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὀψί/
ε ας γενομένης λέγετε, εὐδία, πυρράζει γὰρ ὁ οὐρα-
νός. καὶ πρωῒ, σήμερον χειμών. πυρράζει γὰρ ὁ οὐ/
ρανὸς στυγνάζων. ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον
τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν
ρξγ καιρῶν οὐ δύνασθε; *γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχα
ς λὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐ/
ρξδ τῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. *καὶ κατα-
β λιπὼν αὐτούς, ἀπῆλθεν. καὶ ἐλθόντες οἱ μαθη/
ταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λα/
βεῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, ὁρᾶτε καὶ προσέχε/
τε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαί/
ρξε ων. *οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς λέγοντες, ὅτι λβ
ς ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐ/
τοῖς τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρ/
τους οὐκ ἐλάβετε; οὔπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε
τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πό/
σους κοφίνους ἐλάβετε; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους
τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλά/
βετε; πῶς οὐ νοεῖτε, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν,
προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδ/
δουκαίων; τότε συνῆκαν, ὅτι οὐκ εἶπεν προσέχειν
ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς διδαχῆς
ρξς τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων. *ἐλθὼν δὲ ὁ λγ
α ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη καισαρείας τῆς φιλίππου, ἠρώ/
τα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων. τίνα με λέγουσιν
οἱ ἄν/

cos, mutos, mutilos, & alios multos. & abie
cerũt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos, adeo
ut turbæ miratæ sint, quum uiderent mutos
loqui, mutilos esse sanos, claudos ambulare,
cæcos uidere, & glorificabãt deum Israel. Ie
sus aũt uocatis ad se discipulis suis dixit, Mi
seret me turbæ, propterea quod iam triduũ
perseuerant apud me, & non habent quod
edant: & dimittere eos ieiunos nolo, ne defi
ciãt in uia. Dicũt ei discipuli eius, Vnde no/
bis in solitudine panes tam multi, ut sature/
mus turbã tantã? Et dicit illis Iesus, Quot pa
nes habetis? At illi dicũt, Septem, & paucos
pisciculos. Et iussit turbas discumbere in ter
ra. Et sumpsit septẽ panes ac pisces: & postq̃
gratias egisset, fregit, deditq; discipulis suis:
discipuli uero turbæ: comederuntq; oẽs, &
saturati sunt: & sustulerunt quod supererat
fragmentorũ, septem sportulas plenas. At ij
qui comederant, erant quater mille uiri, præ
ter mulieres & pueros. Et dimissis turbis, cõ
scendit nauim, uenitq; in fines Magdala.
Et aggressi pharisæi unà cum sadducæis XVI
tentantes rogabant eum, ut signum è cœlo
ostenderet sibi. At ille respondens dixit eis,
Quum cœperit esse uespera, dicitis: sereni/
tas erit, nam rubet cœlũ: & mane, hodie tem
pestas, rubet enim cœlũ triste. Hypocritæ, fa
ciem cœli scitis dijudicare, signa uero tẽpo/
rum non potestis? Natio praua & adultera
signũ requirit, & signũ non dabitur ei, nisi si/
gnum Ionæ prophetæ. Et relictis illis abijt.
Et quũ uenissent discipuli eius in ulteriorẽ ri
pam, per obliuionẽ non sumpserant panes.
Iesus autem dixit illis, Videte & cauete à fer
mento pharisæorũ ac sadducæorũ. At illi re/
putabãt intra sese dicẽtes, Panes nõ sumpsi/
mus. Quod ubi cognouit Iesus, dixit illis:
quid cogitatis intra uos ipsos, ô parũ fiden/
tes, q panes nõ sumpseritis? Nõdũ intelligi/
tis neq; memoria tenetis, quinq; illos panes
quũ homines essent gnquies mille, & quot
cophinos sustuleritis? neq; septẽ illos panes
quum homines essent quater mille, & quot
sportas acceperitis? qui fit ut nõ intelligatis
me nõ de pane dixisse uobis illud, ut cauere
tis à fermẽto pharisæorũ & sadducæorum?
Tũc intellexerũt q nõ iussisset cauere à fer/
mẽto panis, sed à doctrina pharisæorũ & sad
ducæorum. Quũ uenisset aũt Iesus in partes
Cęsareę eius, quę cognominat̃ Philippi, iter
rogauit discipulos suos, dicẽs: quẽ me dicũt

οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. οἱ δὲ
εἶπον. οἱ μὲν, ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ
ἠλίαν, ἕτεροι δὲ ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.
λέγει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀπο-
κριθεὶς δὲ σίμων πέτρος εἶπεν. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς,
ρξς εἶπεν αὐτῷ. *μακάριος εἶ σίμων βὰρ ἰω-
ι νᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ
πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κἀγὼ δέ σοι λέ-
γω, ὅτι σὺ εἶ πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέ-
τρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. καὶ πύ-
λαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. καὶ δώσω
σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. καὶ ὃ
ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς
οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυ-
ρξη μένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. *τότε διεστείλατο
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐ-
τός ἐστιν ἰησοῦς ὁ χριστός. ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς δει-
κνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελ-
θεῖν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν
πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων,
καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερ-
ρξθ θῆναι. *καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ πέ-
β τρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ λέγων. ἵλεώς σοι κύ-
ριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο. ὁ δὲ στραφεὶς, εἶπεν τῷ
πέτρῳ. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδα-
λόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ
ρο τὰ τῶν ἀνθρώπων. *τότε ὁ ἰησοῦς εἶπεν
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. εἴ τις θέλει ὀπίσω μου
ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν
σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν
θέλει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν.
ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ,
εὑρήσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος
ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐ-
τοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα
ροα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; *μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ι ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγ-
γέλων αὐτοῦ, καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ, κατὰ τὴν
ροβ πρᾶξιν αὐτοῦ. *ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες
β ὧδε ἑστῶτες, οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου,
ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν
τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. καὶ μεθ' ἡμέρας ἕξ, πα- λδ
ραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ
ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς
εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν, καὶ μετεμορφώθη ἔμ-
προσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς
τὸ φῶς. καὶ ἰδοὺ ὤφθησαν αὐτοῖς μωσῆς καὶ ἠ-
λίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ
πέτρος, εἶπεν τῷ ἰησοῦ. κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς
ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκη-
νάς

homines esse filium illum hominis? Illi uero
dicebant, Alij quidem Ioannem baptistam,
alij uero Heliam, alij uero Hieremiam, aut
unum de numero prophetarũ. Dicit illis, At
uos quẽ me dicitis esse? Respondens autem
Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille fi-
lius dei uiuentis. Et respondens Iesus dixit
illi, Beatus es Simon Bar Iona, quia caro &
sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus
qui est in cœlis. At ego uicissim tibi dico,
quòd tu es Petrus, & super hanc petram ædi
ficabo meam ecclesiam, & portæ inferorum
non ualebũt aduersus illam. Et dabo tibi cla
ues regni cœlorum. Et quicquid alligaueris
in terra, erit alligatum in cœlis: & quicquid
solueris in terra, erit solutum in cœlis. Tunc
edixit discipulis suis, ne cui dicerent, quod
ipse esset Iesus Christus. Ex eo tempore cœ-
pit Iesus indicare discipulis suis, quod opor-
teret ipsum abire Hierosolymam, ac multa
pati à senioribus & principibus sacerdotum
& scribis, & occidi, & tertio die resuscitari.
Et quũ abduxisset eum Petrus, cœpit illum
increpare, dicens, Propitius tibi sis domine,
nequaquam erit tibi hoc. At ille conuersus
dixit Petro, Abi post me satana, obstaculo
es mihi: quia non sapis ea quæ sunt dei, sed
ea quæ sunt hominum. Tunc Iesus dixit di-
scipulis suis, Si quis uult post me uenire, ab-
neget semetipsum, & tollat crucẽ suam, ac
sequatur me. Qui enim uoluerit animã suã
seruare, perdet eam. Rursus, Qui perdiderit
animã suam mea causa, inueniet eam. Quid
enim prodest homini, si totum mundum lu-
cratus fuerit, animæ uero suæ iacturam fe-
cerit? Aut quid dabit homo, cuius permuta-
tione redimat animam suam? Futurum est
enim, ut filius hominis ueniat in gloria pa-
tris sui cum angelis suis, & tunc reddet uni-
cuiq; iuxta facta ipsius. Amen dico uobis,
sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt
mortem, donec uiderint filium hominis ue-
nientem in regno suo. Et post dies sex, as- XVII
sumit Iesus Petrum ac Iacobum & Ioãnem
fratrem eius, & subducit illos in mõtem ex-
celsum seorsum, transformatusq; est coram
illis: & splenduit facies eius sicut sol. Vesti-
menta autem illius facta sunt candida, sicut
lumen. Et ecce conspecti sunt illis Moses &
Helias cum illo colloquentes. Respondens
autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum
est nos hic esse. Si uis faciamus hic tria ta-
bernacula

νὰς, σοὶ μίαν, καὶ μωσῇ μίαν, καὶ ἠλίᾳ μίαν. ἔτι
αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσ-
κίασεν αὐτοὺς, καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέ-
γουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐ-
δόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἀκούσαντες οἱ μα-
θηταὶ, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβή-
θησαν σφόδρα. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς, ἥψα-
το αὐτῶν, καὶ εἶπεν ἐγέρθητε καὶ μὴ φοβεῖσθε.
ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα
εἶδον, εἰ μὴ τὸν ἰησοῦν μόνον. καὶ καταβαινόν-
των αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς λέγων. μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ
υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. καὶ ἐπη-
ρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τί
οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν
ϙογ πρῶτον; *ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν
ε αὐτοῖς. ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκα-
ταστήσει πάντα. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ἠλίας ἤδη
ἦλθεν, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίη-
σαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. οὕτως καὶ ὁ υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν. τότε
συνῆκαν οἱ μαθηταὶ, ὅτι περὶ ἰωάννου τοῦ βα-
ϙοδ πτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς. *καὶ ἐλθόντων αὐτῶν
β πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπός τις γο-
νυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων. κύριε, ἐλέησόν λε
μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται καὶ κακῶς πάσχει,
πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς
τὸ ὕδωρ, καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς
σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι. ἀπο-
κριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διε-
στραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε
ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε. καὶ ἐπετί-
μησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ
δαιμόνιον, καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς, ἀπὸ τῆς ὥρας
ϙοε ἐκείνης. *τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ
ε ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον. διὰ τί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθη-
μεν ἐκβαλεῖν αὐτό. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, διὰ
τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχη-
τε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τού-
τῳ, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται.
καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν. τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ
ϙος ἐκπορεύεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. *ἀ-
β ναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐ-
τοῖς ὁ ἰησοῦς. μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδί-
δοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν
αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. καὶ ἐλυ-
ϙοζ πήθησαν σφόδρα. *ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς λϛ
ε καπερναοὺμ προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβά-
νοντες τῷ πέτρῳ, καὶ εἶπον. ὁ διδάσκαλος ὑ-
μῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα; λέγει, ναί. καὶ ὅτε εἰ-
σῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ ἰη-
σοῦς, λέγων. τί σοι δοκεῖ σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς
ἀπὸ

bernacula, tibi unum, & Mosi unum, & He-
liæ unum. Adhuc eo loquēte, ecce nubes lu-
cida obumbrauit illos. Et ecce uox è nube
quæ diceret, Hic est filius meus dilectus, in
quo mihi bene cōplacitum est, ipsum audi-
te. Et quum hæc audissent discipuli, procide-
runt in faciē suā, & territi sunt uehementer.
Et accedens Iesus tetigit illos, dixitq́ꝫ, Surgi-
te, & ne timeatis. Vbi uero sustulissent ocu-
los suos neminē uidebant, nisi Iesum solum.
Et quū descenderēt de monte, præcepit illis
Iesus, dicēs, Ne cui dixeritis uisionē, donec
filius hominis à mortuis resurgat. Et interro-
gauerunt eum discipuli sui, dicētes, Cur igi-
tur scribæ dicunt, ꝙ Heliam oporteat uenire
prius? Iesus autem respondēs dixit illis, He-
lias quidem ueniet prius, & restituet omnia.
Cæterū dico uobis, Heliam iam uenisse, &
non agnouerūt eum: sed fecerunt in eo que-
cunqꝫ uoluerunt. Sic & filius hominis passu-
rus est ab illis. Tunc intellexerunt discipuli
ꝙ de Ioanne baptista dixisset ipsis. Et quum
uenissent ad turbam, accessit ad eum homo
quidam, flectens genua illi, dicensq́ꝫ, Domi-
ne, miserere filij mei, quoniā lunaticus est, &
misere affligitur: nam sæpe cadit in ignem,
& sæpe in aquam, & obtuli eum discipulis
tuis, nec potuerūt eum sanare. Respondens
autem Iesus dixit, O natio incredula & dis-
torta, quousqꝫ tandem ero uobiscum? usque
quo patiar uos? adducite illum huc. Et incre-
pauit illud Iesus, & exijt ab eo dæmonium,
& sanatus est puer à tempore illo. Tunc ac-
cedentes discipuli ad Iesum seorsum, dixe-
runt, Quare nos nō potuimus eijcere illud?
Iesus autem dixit illis, Propter incredulita-
tem uestram. Amen quippe dico uobis, si ha-
beatis fidē sicut granū sinapis, dicetis monti
huic, demigra hinc illuc, & demigrabit, neqꝫ
quicquā impossibile erit uobis. Sed hoc ge-
nus non egreditur, nisi per deprecationē &
ieiunium. Quum autem uersaretur in Gali-
læa, dixit illis Iesus, Futurum est ut filius ho-
minis tradatur in manus hominum, & occi-
dent eum, ac tertio die resurget. Et mœrore
affecti sunt uehementer. Quum autem ue-
nissent in oppidum Capernaum, accesserūt
qui didrachma solent accipere ad Petrum,
dixeruntq́ꝫ, Præceptor uester num soluit di-
drachma? Dicit, Etiam. Et quum ingressus
fuisset in domum, præuenit illum Iesus, di-
cens, Quid tibi uidetur Simon? Reges terræ

ἀπὸ τίνων λαμβάνουσιν τὰ τέλη ἢ κῆνσον, ἀπὸ τῶν
υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων; λέγει αὐτῷ ὁ πέ/
τρος, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἄ/
ραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί. ἵνα δὲ μὴ σκανδαλί/
σωμεν αὐτούς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλ/
λε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν
ἆρον, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα,
ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.
ροζ * ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ λζ
β ἰησοῦ, λέγοντες. τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασι/
λείᾳ τῶν οὐρανῶν; καὶ προσκαλεσάμενος ὁ ἰη/
σοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ εἶ/
πεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένη/
σθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασι/
λείαν τῶν οὐρανῶν. ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν
ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βα-
σιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον
ροθ τοιοῦτον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. * ὃς δ'
β ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευ
όντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύ/
λος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντι/
σθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. οὐαὶ τῷ κόσ/
μῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γὰρ ἐλθεῖν τὰ
σκάνδαλα. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ τὸ
ρπ σκάνδαλον ἔρχεται. * εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς
ς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτόν, καὶ βάλε
ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν,
χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχον/
τα, βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. καὶ εἰ ὀφθαλ/
μός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε
ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν
εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς
ρπα τὴν γέενναν τοῦ πυρός. * ὁρᾶτε μὴ κατα/
ι φρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν,
ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέ/
πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρα/
νοῖς. ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπο/
ρπβ λωλός. * τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀν/
ε θρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐ/ λη
τῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη,
πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον; καὶ ἐὰν γένηται
εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ
μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πε/
πλανημένοις. οὕτως οὐκ ἔστιν θέλημα ἔμπροσθεν
τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται
ρπγ ἓν τῶν μικρῶν τούτων. * ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ
ε ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μετα/
ξύ σου καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδη/
ρπδ σας τὸν ἀδελφόν σου. * ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, πα/
ι ράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος
δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα. ἐὰν δὲ
παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐὰν δὲ καὶ τῆς
ἐκκλη/

à quibus accipiunt tributa aut censum? à fi/
lijs suis, an ab alienis? Dicit illi Petrus, Ab
alienis. Ait illi Iesus, Ergo liberi sunt filij. Ve
rum ne simus illis offendiculo, profectus ad
mare mitte hamum, & eum piscem qui pro/
dierit primus, tolle: & aperto ore illius inue/
nies staterē: acceptū eum da illis pro me &
te. In illo tempore accesserūt discipuli ad XVIII
Iesum, dicētes, Quis maximus est in regno
cœlorum? Et accersitū ad se puerum Iesus,
statuit in medio illorum, & dixit, Amē dico
uobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini si/
cut pueri, non ingrediemini in regnum cœ/
lorum. Quisquis igitur demiserit semetip/
sum, sicut est puer iste, hic est ille maximus
in regno cœlorum. Et qui receperit unum
puellum talem in nomine meo, me recipit.
Qui autē offenderit unum de pusillis istis,
qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur
mola asinaria in collum eius, ac demerga/
tur in profundum maris. Væ mundo ab of/
fendiculis. Necesse est enim ut ueniant of/
fendicula, uerūtamen uæ homini per quem
offendiculum uenit. Quod si manus tua, uel
pes tuus, obstaculo est tibi, abscide eum, &
proijce abs te. Bonum est tibi ad uitam in/
gredi claudum aut mutilum, potius quàm
duas manus, uel duos pedes habentem, mit/
ti in ignem æternum. Et si oculus tuus offen
dit te, erue eum, & proijce abs te. Bonum est
tibi, ut luscus intres in uitam, potius quàm
ut duos oculos habens mittaris in gehēnam
ignis. Videte ne contemnatis unum ex his
pusillis. Dico enim uobis, quòd angeli eo/
rum in cœlis semper uident faciem patris
mei, qui in cœlis est. Venit enim filius ho/
minis seruare quod perierat. Quid uobis ui
detur? si fuerint alicui homini cētum oues,
& errauerit una ex eis, nónne relictis nona/
gintanouem in montibus, uadit & quærit
eam quæ errauerat? Et si contigerit ut inue/
niat eam, Amen dico uobis, gaudet super
ea magis quàm super nonagintanouē, quæ
non errauerunt. Sic non est uoluntas coram
patre uestro qui in cœlis est, ut pereat unus
de pusillis istis. Porrò si peccauerit in te fra/
ter tuus, uade & argue eū inter te & ipsum
solum. Si te audierit, lucratus es fratrem tu/
um: sin uero te non audierit, adhibe tecum
adhuc unum aut duos: ut in ore duorū aut
trium testium consistat omne uerbū. Quod
si non audierit eos, dic ecclesiæ. Quod si
eccle/

ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς
ρπε καὶ ὁ τελώνης. *ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήση-
ζ τε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ
ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ
ρπϛ οὐρανῷ. *πάλιν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν
ι συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγμα-
τος, οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ
τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ
τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέ-
ρπζ σῳ αὐτῶν. *τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ πέτρος
ε εἶπεν. κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός
μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; λέγει αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς. οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομη-
ρπη κοντάκις ἑπτά. *διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία
ι τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶ-
ραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ. ἀρξαμένου δὲ λθ
αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης
μυρίων ταλάντων. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦ-
ναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι,
καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα
ὅσα εἶχεν, καὶ ἀποδοθῆναι. πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος,
προσεκύνει αὐτῷ λέγων. κύριε, μακροθύμησον
ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω. σπλαγχνισθεὶς
δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτόν,
καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦ-
λος ἐκεῖνος, εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς
ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια. καὶ κρατήσας αὐ-
τὸν ἔπνιγε, λέγων. ἀπόδος μοι, ὅτι ὀφείλεις. πε-
σὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτόν, λέ-
γων. μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώ-
σω σοι. ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν, ἀλλὰ ἀπελθὼν, ἔβαλεν αὐ-
τὸν εἰς φυλακήν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον. ἰδόν-
τες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθη-
σαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ
ἑαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα. τότε προσκαλεσά-
μενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ. δοῦλε
πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι,
ἐπεὶ παρεκάλεσάς με. οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι
τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα; καὶ
ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς
βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμε-
νον αὐτῷ. οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος
ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελ-
φῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώ-
ρπθ ματα αὐτῶν. *καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν
ς ὁ ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς
γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς ἰουδαίας
πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄ-
χλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ. καὶ
προσῆλθον αὐτῷ οἱ φαρισαῖοι πειράζοντες αὐ-
τόν, καὶ λέγοντες αὐτῷ. εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπο-
λῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

ὁ δὲ

ecclesiam nō audierit, sit tibi uelut ethnicus & publicanus. Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erūt soluta in cœlo. Rursum dico uobis, q̄d si duo ex uobis cōsenserint super terram, de omni re quamcunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo uel tres cōgregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit, Dñe, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? Num usq; septies? Dicit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies. Ideo adsimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui uoluit conferre rationem cum seruis suis. Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei unus qui debebat ei decem milia talentorū. Cæterū quum is non esset soluēdo, iussit eum dominus uenūdari & uxorem eius & liberos & omnia quę habebat, ac fieri solutionem. Procidens autem seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, esto patiēs erga me, & omnia tibi reddam. Misertus autem dominus serui illius, absoluit eum, & æs alienū remisit ei. Egressus uero seruus ille, inuenit unum de conseruis suis, qui debebat sibi cētum denarios: & iniecta in eū manu, obtorto collo trahebat, dicens, Solue quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eū, dicens, Esto patiens erga me, & omnia reddam tibi. At ille nolebat, sed abijt & coniecit eum in carcerē, donec redderet debitū. Porrò quum uidissent conserui eius quæ fiebant, indoluerunt ualde, & uenerunt, aperueruntq; domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc accersiuit illum dominus suus, & ait illi, Serue scelest[e], totum debitum illud remisi tibi, quum obsecrasses me: nónne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus erā? Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus, quoadusq; redderet totum quod debebatur sibi. Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis suo quisq; fratri ex cordibus uestris delicta illorum.

Et factum est quum consummasset Iesus sermo- XIX
nes hos, demigrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem, & sequutæ sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos ibi. Et accesserunt ad eum pharisæi tentantes eum, & dicentes ei, Licet'ne homini diuortium facere cum uxore sua, qualibet ex causa?

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι μ
ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν
αὐτούς; καὶ εἶπεν, ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄν-
θρωπος τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσ-
κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο
εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλὰ σὰρξ
μία. ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χω-
ριζέτω. λέγουσιν αὐτῷ. τί οὖν μωσῆς ἐνετείλατο
δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;
λέγει αὐτοῖς, ὅτι μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρ-
δίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυ-
ναῖκας ὑμῶν, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως.
ρϞ * λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα
α αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶ-
ται. καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.
ρϞα * λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἰ οὕτως ἐστὶν
ι ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ
συμφέρει γαμῆσαι. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οὐ πάν-
τες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.
εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγε-
νήθησαν οὕτως. καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐ-
νουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. καὶ εἰσὶν εὐνοῦ-
χοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλεί-
αν τῶν οὐρανῶν. ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.
ρϞβ * τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας
β ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται. οἱ δὲ μαθηταὶ
ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε τὰ
παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με, τῶν
γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. καὶ
ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.
ρϞγ * καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν, εἶπεν αὐτῷ. δι- μα
β δάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω
ζωὴν αἰώνιον; ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀ-
γαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. εἰ δὲ θέ-
λεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν τήρησον τὰς ἐντο-
λάς. λέγει αὐτῷ, ποίας; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. τὸ.
οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευ-
δομαρτυρήσεις. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέ-
ρα, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.
λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος. πάντα ταῦτα ἐφυλα-
ρϞδ ξάμην ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ; * ἔφη αὐ-
β τῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώ-
λησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ
ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
ρϞε μοι. * ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον,
β ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐ-
τοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πλούσιος δυσκόλως
εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. καὶ
πάλιν λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ
τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. ἀκούσαντες δὲ οἱ μα-
θηταὶ

Qui respondens ait eis, An nō legistis, quod is qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos? Et dixit, Propterea deseret homo patrem & matrem, & adglutinabitur uxori suæ, & erunt duo in carnem unam. Itaq; iam nō sunt duo, sed una caro. Quod ergo deus copulauit, homo ne separet. Dicunt illi, Cur ergo Moses iussit dare libellum repudij, ac dimittere eam? Ait illis, Moses ad duritiam cordis uestri permisit uobis repudiare uxores uestras, cæterum ab initio non fuit sic. Dico autem uobis, quòd quicunq; repudiauerit uxorē suam, nisi ob stuprum, & aliam duxerit, is committit adulterium. Et qui repudiatam duxerit, is adulterium committit. Dicūt ei discipuli eius, Si ad istum modum habet causa hominis cum uxore, non expedit contrahere matrimonium. Qui dixit illis, Non omnes capaces sunt huius dicti, sed ij quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt eunuchi ab hominibus: & sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat. Tunc oblati sunt ei pueri, ut manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpabant eos. Iesus uero ait eis, Sinite pueros, & ne prohibeatis eos ad me uenire, talium est enim regnum cœlorum. Et quum imposuisset eis manus, abijt illinc. Et ecce unus accedens, ait illi, Magister bone, quid boni faciam, ut habeam uitam æternā? Qui dixit ei, Cur me uocas bonum? Nullus est bonus, nisi unus, nempe deus. Quod si uis ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit: Non facies homicidium. Non committes adulterium. Non facies furtum. Nō falsum dices testimoniū. Honora patrem & matrem: & diliges proximum tuum, ut teipsum. Dicit illi adolescēs, Omnia hæc seruaui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Iesus, Si uis perfectus esse, uade, uende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. Quum audisset autē adolescens eum sermonē, abijt tristis. Erat enim habens possessiones multas. Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico uobis, Diues difficile intrabit in regnum cœlorum. Et iterum dico uobis, Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum dei ingredi. Auditis autem his discipuli

θηταὶ αὐτοῦ, ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες.
τίς ἄρα δύναται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ ὁ ἰη-
σοῦς, εἶπεν αὐτοῖς, παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύ
νατόν ἐστι, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.
ρϛε * τότε ἀποκριθεὶς ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. ἰδοὺ
ι ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι,
ρϛζ τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς.* ἀ-
ε μὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι
ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀν
θρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ
ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώ-
ρϛη δεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ. * καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν
β οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα, ἢ μη
τέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ
ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ
ρϛθ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. * πολλοὶ δὲ ἔσον-
β ται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ ἔσχατοι πρῶτοι. * ὁ- μβ
σ μοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώ-
ι πῳ οἰκοδεσπότῃ ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μι-
σθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. συμ
φωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν
ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐ
τοῦ. καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν
ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργοὺς, καὶ ἐκείνοις
εἶπεν. ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα,
καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν. οἱ δὲ ἀπῆλ-
θον. πάλιν δὲ ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννά-
την ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως. περὶ δὲ τὴν ἑν-
δεκάτην ὥραν ἐξελθὼν, εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀρ
γοὺς, καὶ λέγει αὐτοῖς, τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην
τὴν ἡμέραν ἀργοί; λέγουσιν αὐτῷ ὅτι οὐδεὶς
ἡμᾶς ἐμισθώσατο. λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε καὶ
ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ ὃ ἂν ᾖ δίκαιον, λή
ψεσθε. ὀψίας δὲ γενομένης, λέγει ὁ κύριος τοῦ
ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ. κάλεσον τοὺς
ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθὸν, ἀρ-
ξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων. καὶ
ἐλθόντες, οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον
ἀνὰ δηνάριον. ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι, ἐνόμι-
σαν ὅτι πλεῖον λήψονται, καὶ ἔλαβον καὶ αὐ-
τοὶ ἀνὰ δηνάριον. λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κα-
τὰ τοῦ οἰκοδεσπότου, λέγοντες. ὅτι οὗτοι οἱ
ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν καὶ ἴσους ὑμῖν αὐ
τοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡ-
μέρας, καὶ τὸν καύσωνα. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν
ἑνὶ αὐτῶν. ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε, οὐχὶ δηνα
ρίου συνεφώνησάς μοι; ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπα-
γε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοι. ἢ
οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ ὁ
ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰ-
μι; οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶ
τοι ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ
ἐκλεκτοί

puli expauerunt ualde, dicentes, Quis ergo
potest saluus fieri? Intuitus autem illos Ie-
sus dixit illis, Apud homines hoc impossibi
le est, apud deum autē omnia possibilia sunt.
Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce nos
reliquimus omnia, et sequuti sumus te: quid
ergo erit nobis? Iesus autē dixit illis, Amen
dico uobis, quod uos qui sequuti estis me in
regeneratione, quum sederit filius hominis
in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super
sedes duodecim, iudicātes duodecim tribus
Israel. Et omīs qui reliquerit domos, aut fra-
tres, aut sorores, aut patrem, aut matrē, aut
uxorem, aut filios, aut agros propter nomē
meum, centuplum accipiet, & uitæ æternæ
sortietur hæreditatem. Multi autem primi
erunt nouissimi, & nouissimi primi. Nam
simile est regnum cœlorum homini patrifa- XX
milias, qui exijt primo statim diluculo ad cō
ducendos operarios in uineam suam. Con-
uentione autem facta cum operarijs in sin-
gulos dies denario, misit eos in uineā suam.
Et egressus circiter horam tertiā, uidit alios
stātes in foro ociosos, & illis dixit, Ite & uos
in uineam, et quodcunq; iustum fuerit dabo
uobis. Illi autem abierunt. Rursum autem
exijt circiter sextam & nonam horam, & fe-
cit similiter. Circa undecimam uero exijt &
inuenit alios stātes ociosos, ac dicit illis, Cur
hic statis totum diem ociosi? Dicūt ei, Quia
nemo nos conduxit. Dicit illis, Abite & uos
in uineam, et quicquid fuerit iustum accipie
tis. Quum autē uespera facta esset, dicit do-
minus uineæ procuratori suo, Voca opera-
rios, & redde illis mercedem, incipiens à po
stremis usq; ad primos. Et quū uenissent qui
circa undecimā horam uenerant, accaperūt
singuli denariū. Venientes aūt & primi, ar-
bitrati sunt quod plus essent accepturi, & ac
ceperūt ipsi quoq; singuli denariū. Et quum
accepissent, murmurabāt aduersus patrem-
familias, dicētes, Hi nouissimi unam horam
fuerunt in opere, & illos pares nobis fecisti,
qui portauimus pōdus diei & æstum. At ille
respondens uni eorum, dixit, Amice non fa
cio tibi iniuriam: nōnne denario pactus es
mecum? tolle quod tuum est, & abi. uolo au
tem huic nouissimo dare sicut & tibi. An nō
licet mihi quod uolo facere in rebus meis?
An oculus tuus malus est, quod ego bonus
sim? Sic nouissimi erunt primi, & primi no-
uissimi. Multi enim sunt uocati, pauci uero
electi

σα ἐκλεκτοί. * καὶ ἀναβαίνων ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσό-
β λυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰ-
δίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ἰδοὺ ἀναβαί-
νομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ γραμμα-
τεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ
παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖ-
ξαι καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι, καὶ τῇ τρί-
σβ τῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. * τότε προσῆλθεν μγ
ς αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου μετὰ τῶν
υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ'
αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. τί θέλεις; λέγει αὐτῷ.
εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ
δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων ἐν τῇ βασιλείᾳ
σου. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. οὐκ οἴδατε τί
αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλ-
λω πίνειν; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι,
βαπτισθῆναι; λέγουσιν αὐτῷ, δυνάμεθα. καὶ
λέγει αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ
τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε,
τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων
μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑ-
σγ πὸ τοῦ πατρός μου. * καὶ ἀκούσαντες οἱ δέ-
β κα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν. ὁ δὲ ἰη-
σοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν. οἴδατε
ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐ-
τῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.
οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑ-
μῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος, καὶ
ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦ-
σδ λος. * ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε δια-
δ κονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυ-
σε χὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. * καὶ ἐκπο- μδ
β ρευομένων αὐτῶν ἀπὸ ἱεριχῶ, ἠκολούθησεν αὐτῷ
ὄχλος πολύς. καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι
παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες, ὅτι ἰησοῦς παρά-
γει, ἔκραξαν λέγοντες. ἐλέησον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δα-
βίδ. ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα σιω-
πήσωσι. οἱ δὲ μεῖζον ἔκραξαν, λέγοντες. ἐλέη-
σον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δαβίδ. καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς ἐφώνη-
σεν αὐτοὺς, καὶ εἶπεν. τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; λέ-
γουσιν αὐτῷ. κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλ-
μοί. σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν
αὐτῶν, καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ,
σς καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. * καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς ἱε-
β ροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν
ἐλαιῶν, τότε ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς, λέγων
αὐτοῖς, πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑ-
μῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶ-
λον μετ' αὐτῆς, λύσαντες ἀγάγετέ μοι. καὶ ἐάν τις με
σζ ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε, ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρεί-
ζ αν ἔχει. εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς. * τοῦτο δὲ
ὅλον

electi. Et ascendens Iesus Hierosolyma, as-
sumpsit duodecim discipulos suos solos in
uia, & ait illis, Ecce conscendimus Hieroso-
lyma, et filius hominis tradetur principibus
sacerdotum ac scribis, et cōdemnabunt eum
morte, & tradent eum gentibus ad illuden-
dum & flagellandum, & crucifigendum, &
tertia die resurget. Tunc accessit ad eum ma
ter filiorum Zebedaei cum filijs suis, adorās
& petens aliquid ab eo. At ille dicit ei, Quid
uis? Ait illi, Dic ut sedeant hi duo filij mei,
unus ad dextram tuam, & alter ad sinistram
in regno tuo. Respondēs autem Iesus dixit,
Nescitis quid petitis. Potestis bibere pocu-
lum, quod ego bibiturus sum? & baptisma-
te quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei,
Possumus. Ait illis, Poculum quidē meum
bibetis, & baptismate quo ego baptizor, ba
ptizabimini: sedere autem ad dexteram me
am & sinistram meā, non est meum dare, sed
ijs continget, quibus paratū est à patre meo.
Et quum audissent decem, indignati sunt de
duobus fratribus. Iesus autem uocauit eos
ad se, & ait, Scitis quod principes gentium
dominentur illis: & qui magni sunt, potesta-
tem exerceant in eas. Non ita erit inter uos,
sed quicunque uoluerit inter uos magnus fie-
ri, sit uester minister: et qui uoluerit inter uos
primus esse, sit uester seruus. Sicut filius ho-
minis non uenit ut sibi ministraretur, sed ut
ipse ministraret: utque daret animam suam re-
demptionē pro multis. Et egrediētibus illis
ab Hiericho, sequuta est eum turba multa.
Et ecce duo caeci sedentes iuxta uiam, quum
audissent quod Iesus transiret, clamauerunt
dicētes, Domine miserere nostri fili Dauid.
Turba autem increpabat eos, ut tacerēt. At
illi magis clamabant, dicentes, Miserere no-
stri domine fili Dauid. Et stetit Iesus & uo-
cauit eos, & ait, Quid uultis ut faciam uo-
bis? Dicunt illi, Domine, ut aperiantur ocu-
li nostri. Misertus autem eorum Iesus, tetigit
oculos corū: & confestim uisum receperunt
oculi illorum, & sequuti sunt eum. Et XXI
quum appropinquassent Hierosolymis, &
uenissent Bethphage ad montem oliuarum,
tunc Iesus misit duos discipulos, dicens eis,
Ite in castellū quod contra uos est, & statim
inuenietis asinam alligatam, & pullum cum
ea, soluite & adducite mihi. Et si quis uobis
aliquid dixerit, dicite, Dominus his opus
habet, & confestim emittet eos. Hoc autem
totum

ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προ
φήτου λέγοντος. εἴπατε τῇ θυγατρὶ σιών. ἰδοὺ
ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾶος, καὶ ἐπιβεβη
ση κὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου. * πο
β ρευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς
προσέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἤγαγον τὴν ὄνον,
καὶ τὸν πῶλον. καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ
ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθησαν ἐπάνω αὐτῆς. ὁ
δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν
τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δέν
σθ δρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ. * οἱ δὲ ὄχλοι οἱ
α προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέ
γοντες. ὡσαννὰ τῷ υἱῷ δαβίδ. εὐλογημένος
ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς
σι ὑψίστοις. * καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς ἱεροσό-
ι λυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λέγουσα. τίς ἐστιν
οὗτος; οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ
σια προφήτης ὁ ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας.* καὶ εἰ
α σῆλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐξέβα
λε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολυβιστῶν κα
τέστρεψεν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς
περιστεράς. καὶ λέγει αὐτοῖς. γέγραπται. ὁ οἶκός
μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν
σιβ ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. * καὶ προσῆλ μϛ
ι θον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἐ
σιγ θεράπευσεν αὐτούς. * ἰδόντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
ϛ γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησεν. καὶ τοὺς
παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡσ
αννὰ τῷ υἱῷ δαβίδ, ἠγανάκτησαν καὶ εἶπον αὐ
τῷ. ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ ἰησοῦς λέγει
αὐτοῖς. ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος
σιδ νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; * καὶ
ϛ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς
βηθανίαν καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ. πρωΐας δὲ ἐπανάγων μζ
εἰς τὴν πόλιν ἐπείνασεν, καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐ
πὶ τῆς ὁδοῦ ἦλθεν ἐπ᾽ αὐτήν. καὶ οὐδὲν εὗρεν
ἐν αὐτῇ, εἰ μὴ φύλλα μόνον, καὶ λέγει αὐτῇ. μη
κέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐξη
ράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ. καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ
ἐθαύμασαν λέγοντες. πῶς παραχρῆμα ἐξηράν
σιε θη ἡ συκῆ; * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς.
ϛ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν καὶ μὴ διακρι
θῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ καὶ ἐὰν
τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν
σιϛ θάλασσαν, γενήσεται. * καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰ
δ τήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε.
σιζ * καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν, προσῆλθον αὐτῷ μη
β διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ
λέγοντες, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, καὶ τίς
σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰη
σοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα. ὃν
ἐὰν

totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem, Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus uenit tibi mãsuetus, & sedens super asinam & pullum filiũ subiugalis. Euntes autem discipuli fecerũt sicut præceperat illis Iesus. Et adduxerũt asinam & pullum, & imposuerunt super eos uestimenta sua & eum super illa collocarunt. Plurima autem turba strauerunt uestimenta sua in uia. Alij uero cædebant ramos de arboribus, & sternebant in uia. Porrò turbæ quæ præcedebant & quæ sequebãtur clamabant dicentes, Hos anna filio Dauid, benedictus qui uenit in nomine domini, hos anna in altissimis. Et quũ intrasset Hierosolyma, commota est uniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic? Turbę autem dicebant, Hic est Iesus ille propheta à Nazareth Galilææ. Et intrauit Iesus in templũ dei, & eijciebat omnes uendentes & emẽtes in templo, mensasq; nummulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit, & dixit eis: Scriptũ est, Domus mea, domus deprecationis uocabitur, At uos fecistis illam speluncam latronum. Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos. Quum uidissent principes sacerdotum & scribæ mirabilia quę fecerat, et pueros clamantes in templo, dicentes, Hos anna filio Dauid: indignati sunt, & dixerunt ei, Audis quid isti dicũt? Iesus autem dicit eis, Quid ni? Nunquam legistis, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem? Et relictis illis exijt è ciuitate in Bethaniam, et diuersatus est illic. Mane autem reuertens in ciuitatem, esurijt. Et quum uidisset fici arborem unam in uia, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea, nisi folia tãtum: & ait illi, Ne post hac ex te fructus nascatur in æternũ. Et arefacta est continuo ficus. Et eo uiso discipuli mirati sunt, dicentes, Quomodo continuo exaruit ficus? Respondens autem Iesus ait eis: Amen dico uobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solum hoc quod accidit ficui facietis, uerum etiam si monti huic dixeritis, Tollere, & proijce te in mare: fiet. Et omnia quæcunq; petieritis in deprecatione credentes, accipietis. Et quum uenisset in templum, accesserunt ad eum docentẽ principes sacerdotũ & seniores populi, dicẽtes, Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit istam autoritatẽ? Respondẽs aũt Iesus, dixit eis, Interrogabo uos & ego quiddam, quod
si di

ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦ-
τα ποιῶ. τὸ βάπτισμα ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐ-
ρανοῦ ἢ ἐξ ἀνθρώπων; οἱ δὲ διελογίζοντο παρ᾽ ἑ-
αυτοῖς λέγοντες. ἐὰν εἴπωμεν ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ
ἡμῖν. διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ
εἴπωμεν ἐξ ἀνθρώπων, φοβούμεθα τὸν ὄχλον.
πάντες γὰρ ἔχουσιν τὸν ἰωάννην ὡς προφήτην.
καὶ ἀποκριθέντες τῷ ἰησοῦ εἶπον. οὐκ οἴδαμεν.
ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός. οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν
σιη ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * τί δὲ ὑμῖν δο- μθ
ε κεῖ; ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο, καὶ προσελθὼν
τῷ πρώτῳ εἶπεν, τέκνον ὕπαγε σήμερον ἐργά-
ζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐ
θέλω. ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς, ἀπῆλθεν. καὶ προ-
σελθὼν τῷ δευτέρῳ εἶπεν ὡσαύτως. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς
εἶπεν ἐγὼ κύριε, καὶ οὐκ ἀπῆλθεν. τίς ἐκ τῶν δύο
ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; λέγουσιν αὐτῷ, ὁ
πρῶτος. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἰω-
άννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐ-
τῷ. οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ.
ὑμεῖς δὲ ἰδόντες, οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πι-
σιθ στεῦσαι αὐτῷ. * ἄλλην παραβολὴν ἀκούσα- ν
β τε. ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης ὅς τις ἐφύτευ-
σεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκεν, καὶ
ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησεν πύργον,
καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς καὶ ἀπεδήμησεν. ὅτε
δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δού-
λους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς
αὐτοῦ. καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ,
ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλη-
σαν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν
πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. ὕστερον δὲ
ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων. ἐντρα-
πήσονται τὸν υἱόν μου. οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν,
εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε,
ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατασχῶμεν τὴν κληρονο-
μίαν αὐτοῦ. καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἐξέβαλον ἔξω τοῦ
ἀμπελῶνος καὶ ἀπέκτειναν. ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύ-
ριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκεί-
νοις; λέγουσιν αὐτῷ, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς,
καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτι-
νες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς, ἐν τοῖς και-
ροῖς αὐτῶν. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐδέποτε ἀνέ-
γνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ
οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.
παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀ-
φθαλμοῖς ἡμῶν; διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθή-
σεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται
ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν
λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται, ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ,
λικμήσει

ſi dixeritis mihi, & ego uobis dicā qua auto-
ritate hæc faciam. Baptiſmus Ioannis unde
erat? e cœlo an ex hominibus? At illi cogita-
bant apud ſe, dicentes, Si dixerimus e cœlo,
dicet nobis, Quare ergo non credidiſtis illi?
Sin aūt dixerimus ex hominibus, timemus
turbā. Omnes enim habent Ioānem ut pro-
phetam. Et reſpondentes Ieſu, dixerunt, Ne-
ſcimus. Ait illis & ipſe. Nec ego dico uobis
qua autoritate hæc faciam. Quid aūt uobis
uidetur? Homo habebat duos filios, & acce-
dens ad priorem dixit, Fili, uade hodie ope-
rare in uinea mea. Ille aūt reſpondēs ait, No-
lo, poſtea uero pœnitentia motus, abijt. Ac-
cedens aūt ad alterum, dixit ſimiliter. At ille
reſpondens ait, Ego domine, & non abijt.
Vter e duobus fecit quod uoluit pater? Et
dicunt ei, Prior. Dicit illis Ieſus, Amen dico
uobis, quod publicani & meretrices præce-
dunt uos in regnum dei. Venit enim ad uos
Ioannes per uiam iuſtitiæ, & non credidiſtis
ei: publicani aūt & meretrices crediderūt ei.
Vos aūt quum uidiſſetis non fuiſtis cōmoti
pœnitētia poſtea, ut crederetis ei. Aliam pa-
rabolam audite, Homo quidā erat paterfa-
milias, qui plantauit uineā, & ſepem circun-
dedit ei: & fodit in ea torcular, & ædificauit
turrim, & locauit eam agricolis, ac peregre
profectus eſt. Quum aūt tempus fructuum
appropinquaſſet, miſit ſeruos ſuos ad agri-
colas, ut acciperent fructus ipſius. Et agrico-
læ apprehenſis ſeruis eius, alium ceciderūt,
aliū occiderunt, aliū uero lapidauerunt. Ite-
rum miſit alios ſeruos plures prioribus, et fe-
cerunt illis ſimiliter. Nouiſſime aūt miſit ad
eos filium ſuū dicens, Reuerebuntur filium
meum. Agricolæ aūt uiſo filio, dixerunt in-
tra ſe, Hic eſt hæres, uenite occidamus eum,
& occupemus hæreditatem eius. Et appre-
henſum eum, eiecerunt ex uinea, & occide-
runt. Quum ergo uenerit dn̄s uineæ, quid fa-
ciet agricolis illis? Aiūt illi, Mali quum ſint,
male perdet illos: & uineam ſuam locabit a-
lijs agricolis, qui reddent ei fructū tempori-
bus ſuis. Dicit illis Ieſus, Nunquā legiſtis in
ſcripturis, Lapidem quem reprobauerunt
ædificantes, hic factus eſt in caput anguli. A
domino factū eſt hoc, & eſt mirabile in ocu-
lis noſtris? Ideo dico uobis, auferetur à uo-
bis regnum dei, & dabitur genti facienti fru-
ctus eius. Et qui ceciderit ſuper lapidem i-
ſtum, cōfringetur: ſuper quē uero ceciderit,
conteret

σκ λικμήσει αὐτόν. * καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς
α καὶ οἱ φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν,
ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει. καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆ-
σαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφή-
σκα την αὐτὸν εἶχον. * καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, πά-
ε λιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων. ὁμοιώθη να
ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅς τις ἐ-
ποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλε τοὺς δού-
λους αὐτοῦ, καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γά-
μους, καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλ-
λους δούλους, λέγων. εἴπατε τοῖς κεκλημένοις. ἰδοὺ
τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτι-
στὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα, δεῦτε εἰς τοὺς γά-
μους. οἱ δὲ ἀμελήσαντες, ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν
ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορείαν αὐτοῦ. οἱ δὲ λοι-
ποὶ κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ
ἀπέκτειναν. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς, ὠργίσθη, καὶ
πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς
φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησεν.
τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ. ὁ μὲν γάμος ἕτοι-
μός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι. πορεύε-
σθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἐὰν
εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους. καὶ ἐξελθόν-
τες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάν-
τας ὅσους εὗρον πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, καὶ
σκβ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων. * εἰσελθὼν δὲ ὁ
ι βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ
ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου, καὶ
λέγει αὐτῷ. ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε, μὴ ἔχων
ἔνδυμα γάμου; ὁ δὲ ἐφιμώθη. τότε εἶπεν ὁ βα-
σιλεὺς τοῖς διακόνοις. δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ
χεῖρας ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐ-
κεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. πολ-
σκγ λοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. * τότε πο- νβ
β ρευθέντες οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον, ὅπως
αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ. καὶ ἀποστέλλουσιν
αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν ἡρωδιανῶν,
λέγοντες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ
τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέ-
λει σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀν-
θρώπων. εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆν-
σον καίσαρι, ἢ οὔ; γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐ-
τῶν, εἶπεν. τί με πειράζετε ὑποκριταί; ἐπιδείξατέ
μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ
δηνάριον. καὶ λέγει αὐτοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη, καὶ
ἡ ἐπιγραφή; λέγουσιν αὐτῷ, καίσαρος. τότε λέγει
αὐτοῖς. ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος, καίσαρι, καὶ
τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμα-
σαν, καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον. ἐν ἐκείνῃ νγ
τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ σαδδουκαῖοι, οἱ λέ-
γοντες, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπηρώτησαν αὐ-
τὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς εἶπεν. ἐάν τις
ἀποθάνῃ

conteret eum. Et quum audissent principes
sacerdotum ac pharisæi parabolas eius, co-
gnouerunt quod de se diceret. Et quærentes
illi manus iniicere, timuerunt turbas, quoni
am tanquã prophetam eum habebant. Et re
spondens Iesus, iterum dixit eis per parabo
las, & ait, Simile factum est regnum cœlo XXII
rum homini regi, qui fecit nuptias filio suo,
& emisit seruos suos, ut uocarent inuitatos
ad nuptias, & nolebant uenire. Rursus emi-
sit alios seruos dicens, Dicite inuitatis, ecce
prandiũ meũ paraui, tauri mei & altilia ma-
ctata sunt, & omnia parata, uenite ad nupti-
as. Illi autẽ neglexerunt & abierunt, alius in
uillam suam, alius uero ad negociationẽ suã.
Reliqui uero tenuerunt seruos eius, & con-
tumeliis affectos occiderunt. Rex aũt quum
audisset, iratus est, & missis exercitibus suis,
perdidit homicidas illos, & ciuitatẽ illorum
succendit. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ qui-
dem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non
fuerunt digni. Ite ergo ad exitus uiarum, &
quotcunque inueneritis uocate ad nuptias. Et
egressi serui eius in uias, cõgregauerunt om-
nes quotquot inuenerunt, malos pariter ac
bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbenti
bus. Ingressus aũt rex ut uideret discumben
tes, ubi uidit illic hominem non uestitum ue
ste nuptiali, ait illi, Amice, quomodo huc in-
trasti, non habens uestem nuptialem? At ille
obmutuit. Tunc dixit rex ministris, Ligatis
pedibus & manibus eius, mittite eum in te-
nebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dẽ
tium. Multi enim sunt uocati, pauci uero ele
cti. Tunc abeuntes pharisæi consiliũ cepe-
runt, ut illaquearent eum in sermone. Et ad
illum emittunt discipulos suos cũ Herodia-
nis, dicẽtes, Magister, scimus quod uerax sis, &
uiam dei in ueritate doceas, neque cures quen
quam: nõ enim respicis personã hominum.
Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? Licet cen
sum dari Cæsari, an non? Cognita autem Ie
sus malicia eorum, ait, Quid me tentatis hy-
pocritæ? Ostendite mihi numisma cẽsus. At
illi obtulerũt ei denarium. Et ait illis, Cuius
est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæ-
saris. Tũc ait illis, Reddite ergo quę sunt Cę
saris, Cæsari: & quæ sunt dei, deo. Et his au-
ditis, mirati sunt, & omisso eo abierũt. In il-
lo die accesserunt ad eum sadducæi, qui di-
cunt nõ esse resurrectionẽ, et interrogauerũt
eum, dicẽtes: Magister, Moses dixit, si quis
mortuus

ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελ-
φὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρ-
μα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀ-
δελφοί. καὶ ὁ πρῶτος γαμήσας ἐτελεύτησεν, καὶ
μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ
ἀδελφῷ αὐτοῦ. ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρί-
τος ἕως τῶν ἑπτά. ὕστερον δὲ πάντων ἀπέ-
θανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν
ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν. ἀ-
ποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πλανᾶσθε,
μὴ εἰδότες τὰς γραφάς, μὴ δὲ τὴν δύναμιν τοῦ
θεοῦ. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε
ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἐν οὐρα-
νῷ εἰσιν. περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν,
οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ λέ-
γοντος. ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ἀβραάμ, καὶ ὁ θεὸς
ἰσαάκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς
νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι
σκδ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. * οἱ δὲ φα- νδ
ς ρισαῖοι ἀκούσαντες, ὅτι ἐφίμωσε τοὺς σαδδου-
καίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ ἐπηρώτη-
σεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικός τις, πειράζων αὐτὸν
καὶ λέγων. διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη
ἐν τῷ νόμῳ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀγαπή-
σεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν
ὅλῃ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ διανοίᾳ σου. αὕτη ἐστὶν
πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία
αὐτῇ. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. ἐν
ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς, ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ
σκε προφῆται κρέμανται. * συνηγμένων δὲ τῶν φα- νε
β ρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί ὑ-
μῖν δοκεῖ περὶ τοῦ χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστιν; λέγου-
σιν αὐτῷ, τοῦ δαβίδ. λέγει αὐτοῖς. πῶς οὖν δα-
βὶδ ἐν πνεύματι κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων; εἶ-
πεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου,
ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν
σκς σου. * εἰ οὖν δαβὶδ κύριον αὐτὸν καλεῖ, πῶς υἱὸς
β αὐτοῦ ἐστι; καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι
λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέ-
σκζ ρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι. * τότε ὁ ἰη- νς
ι σοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
λέγων. ἐπὶ τῆς μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμ-
ματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴ-
πωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ
τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ καὶ οὐ
σκη ποιοῦσι. * δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ
ι δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν
ἀνθρώπων, τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι
σκθ κινῆσαι αὐτά. * πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦ-
β σι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις. πλατύνουσι
δὲ τὰ φυλακτήρια ἑαυτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ
κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν. φιλοῦσί τε τὰς πρω-
τοκλισίας

mortuus fuerit non habens filium, ut ducat
frater eius uxorē illius, & suscitet semen fra-
tri suo. Erant autē apud nos septem fratres,
& primus uxore ducta defunctus est: ac nō
habens semen, reliquit uxorem suam fratri
suo: similiter secūdus & tertius usq; ad septi-
mum. Nouissime autem omniū defuncta est
& mulier. In resurrectione ergo cuius è sep-
tem illius erit uxor? Omnes enim habuerūt
eam. Respondens aūt Iesus ait illis, Erratis,
nesciētes scripturas neq; uirtutem dei. In re-
surrectione enim neq; matrimonium cōtra-
hunt, neq; elocantur, sed sunt sicut angeli dei
in coelo. De resurrectione uero mortuorum
nō legistis quod uobis dictum est à deo, qui
ait, Ego sum deus Abraham, & deus Isaac,
& deus Iacob? Deus non est deus mortuo-
rum, sed uiuentiū. Et quum audissent turbę,
stupuerunt de doctrina eius. Pharisęi autem
quū audissent quod obturasset os sadducęis
conuenerunt in unum: & interrogauit eum
unus ex eis legis doctor quispiam, tentans
eum et dicens, Magister, quod est mādatum
magnum in lege? Ait illi Iesus, Diliges domi-
num deum tuū ex toto corde tuo, & in tota
anima tua, & in tota mente tua. hoc est pri-
mum & magnum mandatū. Secundum aūt
simile est huic, Diliges proximū tuum per-
inde atque teipsum. In his duobus mandatis
tota lex & prophetæ pendent. Congregatis
autem pharisæis interrogauit eos Iesus, di-
cens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius
filius est? Dicūt ei, Dauid. Ait illis, Quomo-
do ergo Dauid in spiritu uocat eū dominū,
dicens, Dixit dominus domino meo, sede à
dextris meis: Donec ponam inimicos tuos,
subsellium pedum tuorū. Si ergo Dauid uo-
cat eum dominum, quomodo filius eius est?
Et nemo poterat ei respondere quicq̄, neq;
ausus fuit quisquam ex eo die eum amplius
interrogare. Tunc Iesus loquutus est ad XXIII
turbas & ad discipulos suos dicēs, In cathe-
dra Mosi sedēt scribæ & pharisæi: omnia er-
go quæcūq; iusserint uos seruare, seruate &
facite: secundū uero opera eorum nolite fa-
cere. Dicunt enim, & non faciunt. Colligant
enī onera grauia, difficiliaq; portatu, & im-
ponunt in humeros hominū, cæterum digi-
to suo nolunt ea mouere. Omnia uero opera
sua faciunt in hoc, ut spectentur ab homini-
bus. Dilatant aūt phylacteria sua, & magnifi-
cant fimbrias palliorū suorum. Amātq; pri-
mos

προκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθε-
δρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
σλ πων ῥαββί. * ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς
ι γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς ὁ χριστός. πάντες
δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. καὶ πατέρα μὴ καλέσητε
ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς. εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς. μὴ δὲ κληθῆτε καθηγηταί. εἷς
σλα γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ χριστός. * ὁ δὲ
ι μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος. ὅστις δὲ ὑ-
ψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται. καὶ ὅστις ταπει-
σλβ νώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμ-
ι ματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε
τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν-
θρώπων. ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερ-
σλγ χομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμ-
ι ματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίε-
τε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προ-
σευχόμενοι, διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρί-
μα. οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑπο-
κριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξη-
ρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, καὶ ὅτ' ἂν γένηται,
ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν. οὐαὶ
ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν
τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν, ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυ-
σῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μεί-
ζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυ-
σόν. καὶ ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν
ἐστιν, ὃς δὲ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐ-
τοῦ ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶ-
ρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον; ὁ οὖν ὀ-
μόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν
πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ. καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ,
ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. καὶ
ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ
σλδ θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ. * οὐαὶ
ι ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι
ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ
τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου,
τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν. ταῦτα
σλε ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι. * ὁδηγοὶ τυ-
ι φλοὶ οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον
σλς καταπίνοντες. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φα-
ι ρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ
ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμου-
σιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας. φαρισαῖε τυφλὲ,
καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου, καὶ τῆς
παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν κα-
σλζ θαρόν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑ-
ι ποκριταὶ, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιασμένοις,
οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέ-
μουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. οὕτω
καὶ

mos accubitus in cœnis, & primo sedere lo-
co in concilijs, & salutationes in foro, & uo-
cari ab hominibus rabbi. Vos autem nolite
uocari rabbi: unus est enim magister uester,
nempe Christus: omnes autem uos fratres
estis. Et patrem nolite uocare uobis in terra:
unus est enim pater uester, qui in cœlis est.
Nec uocemini magistri, unus em̄ uester est
magister, nēpe Christus. Qui maximus est
uestrū, erit minister uester. Qui aūt se exalta
uerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, ex
altabit. Væ aūt uobis scribæ & pharisæi hy-
pocritæ, quia clauditis regnum cœlorū ante
homines: uos em̄ non intratis, nec aduenien
tes sinitis intrare. Væ uobis scribæ & phari-
sæi hypocritæ, quia comeditis domos uidua
rum: idq; prætextu prolixæ precationis, pro
pter hoc grauius puniemini. Væ uobis scri-
bæ & pharisæi hypocritæ, quia circūitis ma
re & aridam, ut faciatis unum proselytū: &
quum fuerit factus, facitis eum filiū gehen-
næ duplo magis q̄ uos estis. Væ uobis du-
ces cæci, quia dicitis, Quicunq; iurauerit per
templum, nihil est: qui aūt iurauerit per au-
rum tēpli, reus est. Stulti & cæci, utrū enim
maius est, aurū, an templū, quod sanctificat
aurum? Et quicūq; iurauerit per altare, nihil
est: quicunq; aūt iurauerit per donum quod
est super illud, reus est. Stulti ac cæci, utrum
enim maius est, donum, an altare quod san-
ctificat donum? Qui ergo iurauerit per alta-
re, iurat per ipsum & per omnia quæ super
illud sunt. Et qui iurauerit per templum, iu-
rat per illud & per eum qui habitat in ipso.
Et qui iurauerit per cœlum, iurat per thro-
num dei, & per eum qui sedet super illū. Væ
uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia de
cimatis mentham & anethum et cyminum,
& reliquistis quæ grauiora sunt legis, Iudici
um & misericordiā ac fidem: hæc oportuit
facere, & illa non omittere: duces cæci, exco
lantes culicem, camelū autem glutiētes. Væ
uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, q̄a pur-
gatis exteriorem poculi patinæq; partem:
cæterum intus plena sunt rapina & intem-
perantia. Pharisæe cæce, purga prius quod
est intra poculum & patinam, ut & exterio-
res horum partes puræ reddantur. Væ uo-
bis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia simi-
les estis sepulchris dealbatis, quæ foris qui-
dem apparēt speciosa, intus uero plena sunt
ossibus mortuorum, omniq; spurcitia. Sic
d &

καὶ ὑμεῖς, ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις
δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνο/
σλη μίας. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑ/
ε ποκριταὶ, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφη
τῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων, καὶ λέ/
γετε. εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡ-
μῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι
τῶν προφητῶν. ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί
σλθ ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας * καὶ ὑ/
ι μεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.
ὄφεις γεννήματα ἐχιδνῶν πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς
σμ κρίσεως τῆς γεέννης; * διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο/
ε στέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμ
ματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσε/
τε. καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγω/
γαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν,
ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνό
μενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος ἄβελ τοῦ δι
καίου ἕως τοῦ αἵματος ζαχαρίου υἱοῦ βαραχίου,
ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστη-
ρίου. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ
σμα τὴν γενεὰν ταύτην. * ἱερουσαλὴμ, ἱερουσαλὴμ
ε ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα
τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέ/
λησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον
ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέ
ρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ
οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μή με ἴ/
δητε ἀπ' ἄρτι, ἕως ἂν εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρ
σμβ χόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου. * καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰη
β σοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ προσῆλθον οἱ
μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς
τοῦ ἱεροῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ βλέπε/
τε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφε/
θῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσε/
σμγ ται. * καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν νζ
β ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν,
λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ
τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συν
τελείας τοῦ αἰῶνος; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶ/
πεν αὐτοῖς. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ
γοντες. ἐγώ εἰμι ὁ χριστός, καὶ πολλοὺς πλανή/
σουσι. μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀ/
κοὰς πολέμων, ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ τὰ
πάντα γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος. ἐγερ
θήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐ/
πὶ βασιλείαν, καὶ ἔσονται λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ,
καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους. πάντα δὲ ταῦτα ἀρ
σμδ χὴ ὠδίνων. * τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς
α θλῖψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μι/
σούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.
καὶ

& uos, foris quidem apparetis hominibus
iuſti, intus autem pleni eſtis fictione & ini/
quitate. Væ uobis ſcribæ & phariſæi hypo/
critæ, quia ædificatis ſepulchra prophetarũ
& ornatis monumenta iuſtorum, & dicitis:
Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum,
non fuiſſemus ſocij eorum in ſanguine pro/
phetarum. Itaq; teſtimonio eſtis uobiſmet/
ipſis, quod filij ſitis eorum qui prophetas oc
ciderunt. Vos quoq; implete menſuram pa/
trum ueſtrorum. Serpentes, progenies uipe
rarum, quomodo effugietis iudicium gehen
næ? Ideo ecce ego mitto ad uos prophetas
& ſapientes & ſcribas, & illorum aliquot
occidetis crucifigetisq;, & illorum nonnul/
los flagellabitis in ſynagogis ueſtris, & per/
ſequemini de ciuitate in ciuitatem, ut ueniat
ſuper uos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus
eſt ſuper terram, à ſanguine Abel iuſti uſque
ad ſanguinẽ Zachariæ filij Barachiæ, quem
occidiſtis inter templum & altare. Amen di/
co uobis, uenient hæc omnia ſuper genera/
tionem iſtam. Hieruſalem, Hieruſalem quæ
occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te
miſſi ſunt: quoties uolui congregare filios
tuos: queadmodum gallina congregat pul/
los ſuos ſub alas, & noluiſtis? Ecce relinqui
tur uobis domus ueſtra deſerta. Dico enim
uobis, haudquaquã me uidebitis poſthac,
donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomi
ne domini. Et egreſſus Ieſus diſcede/ XX/
bat à templo, & acceſſerunt diſcipuli eius, ut IIII
oſtenderet ei ſtructuras templi. Ieſus autem
dixit illis, Nonne uidetis hęc omnia? Amen
dico uobis, nõ relinquetur hic lapis ſuper la/
pidem, qui non deſtruetur. Sedente autem
eo in monte oliuarum, acceſſerunt ad eum
diſcipuli ſecreto, dicentes: Dic nobis, quan/
do hæc erunt? & quod ſignum aduẽtus tui,
& conſummationis ſeculi? Et reſpondens
Ieſus dixit eis, Videte ne quis uos ſeducat:
multi enim uenient in nomine meo, dicẽtes,
Ego ſum Chriſtus. multosq; ſeducent. Au/
dituri enim eſtis bella, et rumores bellorum:
uidete ne turbemini. Oportet enim omnia
fieri, ſed nondum eſt finis. Conſurget enim
gens contra gentem, & regnum contra reg/
num: & erunt peſtilentiæ & fames & terræ
motus ſingulis locis. Hæc autem omnia ini/
tia ſunt dolorum. Tunc tradent uos in ad/
flictionem, & occident uos, & eritis inui/
ſi cunctis gentibus propter nomen meum.
Et

σμε * καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί, καὶ ἀλ
ι λήλους παραδώσουσιν, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.
καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλα
νήσουσι πολλούς. καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνο/
μίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. ὁ δὲ ὑπο/
σμϛ μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * καὶ
ϛ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν
ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν,
σμζ καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος. * ὅταν οὖν ἴδητε τὸ
ϛ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ δανιὴλ
τοῦ προφήτου, ἑστὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὁ ἀναγινώσκων
σμη νοείτω. * τότε οἱ ἐν τῇ ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν
β ἐπὶ τὰ ὄρη. ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω
ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ
σμθ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. * οὐαὶ
β δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις
σν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. * προσεύχεσθε δέ,
ϛ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαβ
σνα βάτῳ. * ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα
β οὐ γέγονεν ἀπ᾽ ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ᾽ οὐ
σνβ μὴ γένηται. * καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡ/
β μέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ, διὰ δὲ τοὺς
ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.
σνγ * τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, ἢ ὧδε,
β μὴ πιστεύσητε. * ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχρι/
σνδ στοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγά
ϛ λα καὶ τέρατα, ὥστε πλανᾶσθαι, εἰ δυνατόν, καὶ
σνε τοὺς ἐκλεκτούς, ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν. * ἐὰν οὖν
ε εἴπωσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστίν, μὴ ἐξέλθητε.
σνϛ ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε. * ὥσπερ
ε γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνε
ται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ
σνζ τοῦ ἀνθρώπου. * ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐ/
ε κεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. * εὐθέως δὲ με/
σνη τὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὁ ἥλιος σκοτι/
β σθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς,
καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ τότε
φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ
σνθ οὐρανῷ. * καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυ/
β λαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου,
ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυ/
νάμεως καὶ δόξης πολλῆς. καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέ/
λους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ
ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσά
ρων ἀνέμων ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐ/
τοῦ. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν.
ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλός,
καὶ τὰ φύλλα ἐκφυῇ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέ
ρος. οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦ/
τα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα
ταῦτα

Et tunc offendiculum patientur multi, & a/
lius alium inuicem tradent, seq; odio habe/
bunt inuicem, & multi pseudoprophetę sur
gent, ac seducent multos, & quoniam abun
dabit iniquitas, refrigescet charitas multo/
rum. Qui autem perseuerauerit usque ad fi/
nem, hic saluus erit. Et prædicabitur hoc e/
uangelium regni in uniuerso orbe in testi/
monium omnibus gentibus: & tunc ueniet
consummatio. Quum ergo uideritis abomi
nationem desolationis, quæ dicta est à Da/
niele propheta, stantem in loco sancto: qui
legit, intelligat: tunc qui in Iudæa sunt, fu/
giant ad montes: qui in tecto, non descen/
dat ut tollat quicquam de domo sua: & qui
in agro, non reuertatur ut tollat uestes suas.
Væ autem prægnantibus & lactantibus in
illis diebus. Orate autem, ut non fiat fuga
uestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tūc
afflictio magna, qualis non fuit ab initio
mundi ad hoc usque tempus, neque fiet. Et
nisi decurtati fuissent dies illi, non fieret sal/
ua omnis caro: sed propter electos decurta/
buntur dies illi. Tunc si quis uobis dixe/
rit, Ecce hic Christus, aut illic, nolite crede/
re. Surgent enim pseudochristi & pseudo/
prophetæ, & dabunt signa magna & prodi
gia, ita ut in errorem inducantur, si fieri pos/
sit etiam electi. Ecce prædixi uobis. Si ergo
dixerint uobis, Ecce in deserto est: nolite e/
xire. Ecce in penetralibus: nolite credere.
Sicut enim fulgur exit ab oriente, & appa/
ret usque in occidentem: ita erit aduentus fi
lij hominis. Vbicunque enim fuerit cada/
uer, illic congregabuntur & aquilæ. Statim
autem post afflictionem dierum illorum sol
obscurabitur, & luna non dabit lumen suū,
& stellæ cadent de cœlo, & uirtutes cœlo/
rum commouebuntur: & tunc apparebit si/
gnum filij hominis in cœlo: & tunc plan/
gent omnes tribus terræ, & uidebunt filium
hominis uenientem in nubibus cœli cum
uirtute & gloria multa. Et mittet angelos
suos cum tubæ uoce magna, & congrega/
bunt electos eius à quatuor uentis, à sum/
mis cœlorum usque ad terminos eorum.
Ab arbore autem fici discite similitudinem:
quum iam ramus eius tener fuerit, & folia
fuerint enata, scitis quod prope sit æstas. Ita
& uos, quum uideritis hæc omnia, scitote
quod prope sit in foribus. Amen dico uo/
bis, non præteribit ætas hæc, donec omnia
ista

ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσον-
σξ ται. οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. * περὶ- νη
ς δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶ-
δεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου
σξα μόνος. * ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, οὕτως
ς ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ὥσ-
περ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις, ταῖς πρὸ τοῦ κα-
τακλυσμοῦ, τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦν-
τες, καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν
νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν. καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἦλθεν
ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας, οὕτως ἔσται
σξβ καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. * τό-
ς τε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἷς παραλαμβά-
νεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται. δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύ-
λωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.
σξγ * γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύ-
ς ριος ὑμῶν ἔρχεται. * ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι
σξδ εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρ-
β χεται, ἐγρηγόρησεν ἂν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυχθῆ-
ναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε
ἕτοιμοι, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
σξε ἔρχεται. * τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ
ς φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας
αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;
σξς * μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος
ς αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει
σξζ αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος
ς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν, καὶ
ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πί-
νειν μετὰ τῶν μεθυόντων, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου
ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ, ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γι-
νώσκει, καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ
μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ νθ
σξη ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * τότε ὁμοιωθήσεται
ι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες
λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀ-
πάντησιν τοῦ νυμφίου. πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν μω-
ραὶ, καὶ αἱ πέντε φρόνιμοι. αἵτινες μωραὶ λαβοῦ-
σαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ᾽ ἑαυ-
τῶν ἔλαιον. αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγ-
γείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων. χρονίζοντος
δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον.
μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, ἰδοὺ ὁ νυμφίος
ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ. τότε ἠγέρ-
θησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν
τὰς λαμπάδας αὐτῶν. αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις
εἶπον, δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν, ὅτι αἱ λαμπά-
δες ἡμῶν σβέννυνται. ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι,
λέγουσαι, μή ποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν, πορεύε-
σθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε
ἑαυταῖς. ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν
ὁ νυμ-

ista fiant. Cœlum & terra præteribunt, uer
ba autem mea non præteribunt. Cæterum
de die illo & hora nemo scit, ne angeli qui-
dem cœlorum, nisi pater meus solus. Sed si-
cut erant dies Noe, ita erit & aduentus filij
hominis. Sicut enim erãt in diebus, qui præ-
cesserunt diluuium, edentes et bibentes, con
trahẽtes matrimonium, & nuptum dantes,
usque ad eum diem quo intrauit Noe in ar-
cam: & non cognouerunt, donec uenisset
diluuium, & sustulisset uniuersos: ita erit &
aduentus filij hominis. Tunc duo erunt in
agro, unus assumitur, & alter relinquitur.
Duæ molentes in mola, una assumitur, & al
tera relinquitur. Vigilate ergo, quia nesci-
tis qua hora dominus uester uenturus sit.
Illud autem scitote, si scisset paterfamilias,
qua hora fur uenturus fuisset, uigilasset uti-
que, & non siuisset perfodi domum suam.
Ideo & uos estote parati: quia qua hora
non putatis, ea filius hominis uenturus est.
Quisnam est fidelis seruus & prudẽs, quem
præfecit dominus famulitio suo, ut det illis
cibum in tempore? Beatus seruus ille, quem
quum uenerit dominus eius, inuenerit sic fa
cientem. Amen dico uobis, super omnia bo
na sua constituet eum. Quod si dixerit ser-
uus ille malus in corde suo, cunctatur domi
nus meus uenire, cœperitq; percutere con-
seruos, imò edere & bibere cum ebrijs, ue-
niet dominus serui illius in die quo nõ expe
ctat, & hora qua ignorat, & dissecabit eum,
partemq; eius ponet cum hypocritis, illic e-
rit ploratus & stridor dentium. Tunc si XXV
mile fiet regnum cœlorũ decem uirginibus,
quæ sumptis lampadibus suis, exierũt in oc-
cursum sponso. Quinq; autem ex eis erãt fa-
tuæ, & quinq; prudentes. Quæ erant fatuæ,
acceptis lampadibus suis, non sumpserant
oleum secum. Prudentes uero sumpserant
oleum in uasis suis unà cum lampadib. Tar
dante uero sponso, dormitauerunt omnes,
ac dormierunt. Porrò medio noctis clamor
factus est, Ecce sponsus uenit, exite obuiam
ei. Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, et
apparauerunt lampades suas. Fatuæ autem
prudentibus dixerunt, Date nobis de oleo
uestro, quia lampades nostrę extinguuntur.
At responderunt prudentes dicentes, Ne-
quaquam, ne nõ sufficiat nobis & uobis: sed
ite potius ad eos qui uendunt, & emite uo-
bis ipsis. Porrò dum irent emptum, uenit
sponsus

ὁ νυμφίος, καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ᾽ αὐτοῦ
εἰς τοὺς γάμους, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα. ὕστερον δὲ
ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι. κύ
ριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν.
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. γρηγορεῖτε οὖν,
ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν, ἐν ᾗ
σξθ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. * ὥσπερ γὰρ ξ
ε ἄνθρωπός τις ἀποδημῶν, * ἐκάλεσε τοὺς ἰ/
σο δίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρ
ε χοντα αὐτοῦ, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαν/
τα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἓν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδί/
αν δύναμιν, καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως. πορευθεὶς
δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν
αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα. ὡ/
σαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλ/
λα δύο. ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ
γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐ/
τοῦ. μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος
τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ᾽ αὐτῶν λό
γον. καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λα/
βὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων.
κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλ
λα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐν αὐτοῖς. ἔφη
δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ
πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε κατα/
στήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προ
σελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν, εἶ/
πεν. κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλ
λα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς. ἔφη αὐ
τῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ,
ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω.
εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προσελ/
θὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον λαβὼν, εἶπεν. κύ
ριε, ἔγνων σε ὅτι αὐστηρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερί/
ζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ
διεσκόρπισας, καὶ φοβηθεὶς ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ
τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ, ἴδε ἔχεις τὸ σόν. ἀποκρι
θεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ. πονηρὲ δοῦλε
καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα,
καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα, ἔδει οὖν σε βα/
λεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλ
θὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. ἄρα
τε οὖν ἀπ᾽ αὐτοῦ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχον
σοα τι τὰ δέκα τάλαντα. * τῷ γὰρ ἔχοντι παν
ε τὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται. ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ
σοβ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. * καὶ
ε τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώ
τερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόν
σογ των. * ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ξα
ι δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ᾽ αὐτοῦ,
τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσο
ται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφο/

sponsus: & quae paratae erant, intrauerunt
cum eo ad nuptias, clausaq; est ianua. Postea
uero ueniunt & reliquae uirgines, dicentes:
Domine, domine, aperi nobis. At ille respō/
dens ait, Amen dico uobis, nō noui uos. Vi/
gilate itaq;, quia nescitis diem neq; horam in
qua filius hominis ueniet. Sicut enim homo
quidam peregre proficiscēs, uocauit seruos
suos, & tradidit illis bona sua, & huic quidē
dedit quinq; talenta, alij autem duo, alij uero
unum: unicuiq; secūdum propriam faculta/
tem, et profectus est statim. Abijt autem qui
quinque talenta acceperat, et negociatus est
per ea, & cōfecit altera quinq; talenta. Simi/
liter & qui duo acceperat, lucratus est & ip/
se altera duo. Qui aūt unū acceperat, abiens
fodit in terram, & abscondit pecuniam do/
mini sui. Post multū uero temporis uenit do
minus seruorum illorum, et ponit rationem
cum eis. Et accedens is qui quinque talenta
acceperat, attulit altera quinque talenta, di/
cens: Dn̄e, quinq; talenta tradidisti mihi, ec/
ce altera quinq; talenta lucratus sum per ea.
Ait illi dn̄s eius, Euge serue bone & fidelis,
super pauca fuisti fidelis, super multa te con
stituam: intra in gaudium domini tui. Acce/
dens aūt & qui duo taleta acceperat, ait: Do/
mine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia
duo lucratus sum per ea. Ait illi dn̄s eius. Eu
ge serue bone & fidelis, super pauca fuisti fi/
delis, super multa te cōstituam: intra in gau/
dium domini tui. Accedens autem & qui u/
num talentum acceperat, ait: Domine, noue
ram te quod homo durus sis, metēs ubi non
seminasti, & inde congregans ubi non sparsi
sti: ac territus abij, abscōdiq; talentum tuum
in terra: ecce habes quod tuum est. Respon/
dens autem dn̄s eius dixit ei: Serue male &
piger, sciebas quod metam ubi non semina/
ui, & congregem illinc ubi non sparsi: Opor
tuit ergo te cōmittere pecuniam meam men
sarijs, & ueniens ego recepissem utiq; quod
meū est cum usura. Tollite itaq; ab eo talen/
tum, et date ei qui habet decem talenta. Om
ni enim habenti dabitur, & abundabit. Qui
uero non habet, etiam id quod habet aufere
tur ab eo. Et inutilem seruum eijcite in tene/
bras exteriores: illic erit fletus & stridor den
tium. Quum autem uenerit filius hominis
in gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo,
tunc sedebit super sedem gloriae suae, & con
gregabuntur ante eum omnes gentes, & se/

ξϛ περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ

ριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορί-
ζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν
πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐω-
νύμων. τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐ-
τοῦ. δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κλη-
ρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀ-
πὸ καταβολῆς κόσμου. ἐπείνασα γὰρ καὶ ἐδώ-
κατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με.
ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. γυμνός, καὶ
περιεβάλετέ με. ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με.
ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με. τότε ἀπο-
κριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες. κύριε,
πότε σε εἴδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ δι-
ψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δέ σε εἴδομεν ξέ-
νον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν καὶ περιεβά-
λομεν; πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλα-
κῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βα-
σιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον
ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐ-
λαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς
ἐξ εὐωνύμων. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμέ-
νοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ
διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. ἐπείνασα γάρ,
καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ οὐκ
ἐποτίσατέ με. ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ
με. γυμνὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με. ἀσθενὴς καὶ ἐν
φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. τότε ἀποκρι-
θήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες. κύριε, πό-
τε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ
γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσα-
μέν σοι; τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων. ἀμὴν
λέγω ὑμῖν ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν
ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀπελεύσον-
ται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς
σοδ ζωὴν αἰώνιον. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ
α ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπεν τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ. οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα
γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς
σοε τὸ σταυρωθῆναι. * τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιε-
ε ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ
εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, τοῦ λεγομένου καϊά-
φα. καὶ συνεβουλεύσαντο, ἵνα τὸν ἰησοῦν κρατή-
σωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν. ἔλεγον δέ, μὴ ἐν
τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.
σοϛ * τοῦ δὲ ἰησοῦ γενομένου ἐν βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ ξϛ
α σίμωνος τοῦ λεπροῦ, προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀ-
λάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κα-
τέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου. ἰ-
δόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέ-
γοντες. εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη; ἠδύνατο γὰρ
τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆ-
ναι πτωχοῖς. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τί
κόπους

parabit eos, alteros ab alteris, sicut pastor se-
gregat oues ab hœdis: & statuet oues quidē
à dextris suis, hœdos autem à sinistris. Tunc
dicet rex his qui à dextris sibi erunt, Venite
benedicti patris mei, possidete regnum para
tum uobis ab exordio mundi. Esuriui enim,
& dedistis mihi edere. Sitiui, et dedistis mihi
bibere. Hospes eram, & collegistis me. Nu-
dus, & operuistis me. Infirmus, & uisitastis
me. In carcere eram, & uenistis ad me. Tunc
respondebūt ei iusti, dicētes: Domine, quan-
do te uidimus esurientem, & pauimus: aut si
tientem, & dedimus tibi potum? Quando
autem te uidimus hospitem, & collegimus
te: aut nudum, & cooperuimus te: aut
quando te uidimus infirmum, aut in carce-
re, & uenimus ad te? Et respondens rex di-
cit illis, Amen dico uobis, quatenus feci-
stis uni de his fratribus meis minimis, mihi
fecistis. Tunc dicet & his qui à sinistris erūt:
Discedite à me maledicti in ignem eternum,
qui paratus est diabolo & angelis eius. Esuri
ui enim, & non dedistis mihi cibum. Sitiui,
& nō dedistis mihi potum. Hospes eram, &
non collegistis me. Nudus, & nō operuistis
me. Infirmus, & in carcere eram, & non uisi
tastis me. Tunc respondebūt ei & ipsi dicen
tes: Domine, quādo te uidimus esurientem,
aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut
infirmum, aut in carcere, & non ministraui-
mus tibi? Tunc respondebit illis, dicens: A-
men dico uobis, quatenus nō fecistis uni de
minimis his, nec mihi fecistis. Et ibunt hi in
supplicium æternū, iusti uero in uitam æter-
nam. Et factum est quum cōsummas- XXVI
set Iesus sermones hos omnes, dixit discipu-
lis suis: Scitis quòd post biduum pascha fit,
& filius hominis traditur ut crucifigatur. Tūc
cōgregati sunt principes sacerdotum & scri
bæ & seniores populi in atrium principis sa
cerdotum, qui dicebatur Caiapha: & con-
silium inierunt, ut Iesum dolo caperent, &
occiderent. Dicebant autem, Non in die fe-
sto, ne tumultus fiat in populo. Quū autem
Iesus esset in Bethania in domo Simonis le-
prosi, accessit ad eum mulier habens alaba-
strum unguenti preciosi, & effudit super
caput ipsius recumbentis. Videntes autem
discipuli indignati sunt, dicentes, Ad quid
perditio hæc? Potuit enim istud unguen-
tum uenundari magno, & dari pauperi-
bus. Eo autem cognito, Iesus ait illis, Quid
molesti

κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν
εἰργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔ-
χετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.
σοζ * βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώμα-
δ τός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν. ἀμὴν
λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο
ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν
σοη αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. * τότε πορευθεὶς
β εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος ἰούδας ὁ ἰσκαριώ-
της, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν. τί θέλετέ μοι δοῦ-
ναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν
αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει
εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ. τῇ δὲ πρώ- ξγ
τῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ ἰησοῦ, λέ-
γοντες αὐτῷ, ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν
τὸ πάσχα; ὁ δὲ εἶπεν. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν
πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ. ὁ διδάσκαλος
λέγει, ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρός σε ποιῶ τὸ πά-
σχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου. καὶ ἐποίησαν οἱ μα-
θηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμα-
σοθ σαν τὸ πάσχα. * ὀψίας δὲ γενομένης, ἀνέκει-
δ το μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, εἶ-
πεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει
σπ με. * καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν
α αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν. μή τι ἐγώ εἰμι κύριε; * ὁ δὲ
σπα ἀποκριθεὶς, εἶπεν. ὁ ἐμβάψας μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ τρυ-
β βλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει. ὁ μὲν υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει. καθὼς γέγραπται περὶ
σπβ αὐτοῦ. * οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ
ϛ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ,
σπγ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. * ἀπο-
ι κριθεὶς δὲ ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπεν. μή
σπδ τι ἐγώ εἰμι, ῥαββεί; λέγει αὐτῷ, σὺ εἶπας. * ἐσθι- ξδ
α όντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ
εὐχαριστήσας, ἔκλασεν καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς,
καὶ εἶπεν. λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά
σπε μου. * καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαρι-
β στήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων. πίετε ἐξ αὐτοῦ
πάντες. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς
διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν
σπϛ ἁμαρτιῶν. * λέγω δὲ ὑμῖν, οὐ μὴ πίω ἀπ᾽ ἄρ-
ϛ τι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς
ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ᾽ ὑμῶν και-
νὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου. καὶ ὑμνήσαν-
σπζ τες, ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. * τότε
δ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθή-
σπη σεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. * γέγραπται
ϛ γὰρ, πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσε-
ται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης. μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆ-
σπθ ναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. * ἀπο-
α κριθεὶς δὲ ὁ πέτρος εἶπεν αὐτῷ. εἰ καὶ πάντες
σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ δὲ οὐδέποτε
σκανδα-

molesti estis mulieri? Opus enim bonũ operata est erga me. Nam semper pauperes habetis uobiscũ, me uero non semper habetis. Quod enim hæc unguentũ hoc misit super corpus meũ, ad sepeliendũ me fecit. Amen dico uobis, ubicunq; prædicatum fuerit hoc euangelium in toto mũdo, hoc quoq; quod hæc fecit narrabitur in memoriam ipsius. Tũc abijt unus de duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotũ, & ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis tradam illum? At illi constituerũt ei triginta argenteos. Et ex eo tempore quærebat oportunitatem ut eum traderet. Cęterum primo die azymorũ accesserũt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi uis paremus tibi ad edendũ pascha? At ille dixit, Ite in ciuitatẽ ad quendam, & dicite ei: Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio pascha cum discipulis meis. Et fecerũt discipuli sicut cõstituit illis Iesus, & parauerunt pascha. Vespere autẽ facto, discũbebat cum duodecim: & edentibus illis dixit, Amen dico uobis, ꝙ unus uestrum me proditurus est. Et mœsti redditi uehementer, cœperũt singuli dicere ei, Num ego sum domine? At ipse respondens ait, Qui intinxit mecum manum in catino, hic me proditurus est. Filius quidẽ hominis uadit, sicut scriptum est de illo, Vę autem homini illi, per quẽ filius hominis proditur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille. Respondens aũt Iudas qui tradidit eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Ait illi, Tu dixisti. Vescẽtibus autem eis, accepit Iesus panem, & quum egisset gratias, fregit, deditq; discipulis, & ait, Accipite, comedite, hoc est corpus meũ. Et accepto poculo, gratijs actis, dedit illis, dicẽs, Bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus, qui est noui testamenti qui pro multis effunditur in remissionem peccatorũ. Dico aũt uobis, non bibã posthac ex hoc fructu uitis usq; in diẽ illum, quum illud bibam uobiscũ nouum in regno patris mei. Et quum hymnũ cecinissent, exierũt in montem oliuarũ. Tunc dicit illis Iesus, Omnes uos offendiculũ patiemini mea causa in nocte hac. Scriptũ est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. Postquam autem resurrexero, præcedam uos in Galilæam. Respondens autem Petrus, ait illi, Et si omnes offendiculũ passi fuerint tua causa, ego tamen nunquam

σκανδαλισθήσομαι. ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέ-
γω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φω-
σϙ νῆσαι, τρεὶς ἀπαρνήσῃ με. *λέγει αὐτῷ ὁ πέ-
ϛ τρος. κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀ-
παρνήσομαι. ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.
σϙα *τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ ἰησοῦς εἰς χωρίον
α λεγόμενον γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς.
σϙβ *καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι
ϛ ἐκεῖ. καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ τοὺς δύο
υἱοὺς ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.
σϙγ *τότε λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. περίλυπός ἐστιν ἡ ψυ
δ χή μου ἕως θανάτου, μείνατε ὧδε καὶ γρηγορεῖτε
σϙδ μετ' ἐμοῦ. *καὶ προελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ
α πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος, καὶ λέγων. πά-
τερ μου, εἰ δυνατόν ἐστιν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ
σϙε ποτήριον τοῦτο. *πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς
α σύ. *καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητάς, καὶ εὑ-
σϙϛ ρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, καὶ λέγει τῷ πέτρῳ.
β οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐ-
μοῦ; γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθη-
σϙζ τε εἰς πειρασμόν. *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον,
δ ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν,
σϙη προσηύξατο λέγων. πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο
ϛ τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω,
γενηθήτω τὸ θέλημά σου. καὶ ἐλθὼν, εὑρίσκει αὐ-
τοὺς πάλιν καθεύδοντας, ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλ
μοὶ βεβαρημένοι. καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν,
προσηύξατο ἐκ τρίτου τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.
σϙθ *τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει
δ αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε, ἰδοὺ
ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδο-
ται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, ἰδοὺ
τ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. *καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦν-
α τος, ἰδοὺ ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθεν, καὶ μετ' αὐ-
τοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων ἀπὸ
τα τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. *ὁ δὲ
β παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων,
ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν. καὶ εὐ-
θέως προσελθὼν τῷ ἰησοῦ, εἶπεν. χαῖρε ῥαββί. καὶ
κατεφίλησεν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἑταῖρε,
ἐφ' ὃ πάρει; τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖ-
τβ ρας ἐπὶ τὸν ἰησοῦν καὶ ἐκράτησαν αὐτόν. *καὶ ἰδοὺ
α εἷς τῶν μετὰ ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν
μάχαιραν αὐτοῦ, καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιε-
τγ ρέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *τότε λέγει αὐτῷ
ι ὁ ἰησοῦς. ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τό-
πον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαμβάνοντες μάχαιραν,
ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται. ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι
παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλεί-
ους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; πῶς οὖν πληρω-
τδ θῶσιν αἱ γραφαί, ὅτι οὕτως δεῖ γενέσθαι. *ἐν ἐκεί-
α νῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, ὡς ἐπὶ λῃστὴν
ἐξήλθετε

offendiculum patiar. Ait illi Iesus, Amen dico tibi, quòd in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait illi Petrus, Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt. Tunc uenit Iesus cum illis in uillam quæ dicitur Gethsemane, & dixit discipulis, Sedete hic donec uadam & orem illic. Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit affici dolore & mœstitudine. Tunc ait illis Iesus, Mœsta est anima mea usque ad mortem: manete hic & uigilate mecum. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans ac dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu. Et uenit ad discipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Adeo non potuistis una hora uigilare mecum? Vigilate & orate, ut ne intretis in tentationē. Spiritus quidem promptus est, at caro infirma. Rursus altera uice abijt, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum transire à me, nisi bibam illud, fiat uoluntas tua. Et uenit, & reperit eos iterū dormientes. Erant enim oculi eorum grauati. Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertio, eundem sermonem dicens. Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam & requiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis traditur in manus peccatorum. Surgite eamus, ecce appropinquauit qui me tradit. Adhuc eo loquente, ecce Iudas unus de numero duodecim uenit, & cū eo turba multa cum gladijs & fustibus, missi à principibus sacerdotū, & seniorib. popu
ξε li. Is uero qui prodebat eū, dedit illis signū, dicens, Quęcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum. Et cōfestim accedens ad Iesum dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eū. Dixitq; illi Iesus, Amice, ad quid ades? Tūc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & ceperunt eum. Et ecce unus ex his qui erant cum Iesu, extendens manū, exemit gladiū suum, & percutiens seruū principis sacerdotū, amputauit auriculā eius. Tūc ait illi Iesus, Conuerte gladium tuū in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladiū, gladio peribūt. An putas ꝙ nō possum nunc rogare patrem meum, & exhibebit mihi plus ꝗ̃ duodecim legiones angelorū? Quomodo ergo implebūtur scripturæ, ꝙ sic oportet fieri. In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis

ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν, καὶ ξύλων συλλαβεῖν
με. καθ᾽ ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην, διδάσ/
τη κων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *τοῦτο
ϛ δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν
προφητῶν. τότε οἱ μαθηταὶ πάντες, ἀφέντες
τε αὐτὸν ἔφυγον. *οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν ἰη/
α σοῦν, ἀπήγαγον πρὸς καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου
οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.
τζ *ὁ δὲ πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν
δ ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως. *καὶ εἰσελθὼν
τη ἔσω ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν ἰδεῖν τὸ τέλος.
β οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέ/
δριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ ἰη/
σοῦ ὅπως αὐτὸν θανατώσωσιν, καὶ οὐχ εὗρον. καὶ
πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ
τθ εὗρον. *ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευ/
ϛ δομάρτυρες, εἶπον. οὗτος ἔφη, δύναμαι κατα/
λῦσαι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν
οἰκοδομῆσαι αὐτόν. καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶ/
πεν αὐτῷ. οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου κατα/
μαρτυροῦσιν; ὁ δὲ ἰησοῦς ἐσιώπα. καὶ ἀποκρι/
θεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ. ἐξορκίζω σε κατὰ
τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ χρι/
στὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, σὺ εἶ/
τι πας. *πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν
α υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυ/
νάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐ/
τια ρανοῦ. *τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμά/
ϛ τια αὐτοῦ λέγων, ὅτι ἐβλασφήμησε. *τί ἔ/
τιβ τι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδου νῦν ἠκού/
β σατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ. τί ὑμῖν δοκεῖ;
οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον. ἔνοχος θανάτου
τιγ ἐστί. *τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον
α αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν. οἱ δὲ ἐρράπι/
σαν λέγοντες. προφήτευσον ἡμῖν χριστὲ, τίς
τιδ ἐστιν ὁ παίσας σε. *ὁ δὲ πέτρος ἔξω
α ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία
παιδίσκη λέγουσα. καὶ σὺ ἦσθα μετὰ ἰησοῦ
τοῦ γαλιλαίου. ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσ/ ξϛ
θεν πάντων, λέγων. οὐκ οἶδα τί λέγεις.
τιε *ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα εἶδεν
α αὐτὸν ἄλλη, καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, καὶ οὗτος ἦν
μετὰ ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. καὶ πάλιν ἠρνή/
σατο μεθ᾽ ὅρκου, ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.
μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες, εἶ-
πον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ,
καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ. τότε ἤρ/
ξατο καταναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι οὐκ οἶ/
δα τὸν ἄνθρωπον, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνη/
τιϛ σε. *καὶ ἐμνήσθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος
β ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα
φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. καὶ ἐξελθὼν
ἔξω

existis cum gladijs & fustibus ad comprehendendum me: quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me cepistis? Hoc autem totum factum est ut complerentur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt. At illi cōprehensum Iesum duxerunt ad Caiapham principem sacerdotum, ubi scribæ & seniores conuenerant. Petrus autē sequebatur eum procul usq; ad atrium principis sacerdotum. Et ingressus intro, sedebat cum ministris, ut uideret finem. Principes aūt sacerdotum & seniores, & totum conciliū quærebant falsum testimoniū contra Iesum, ut morti eum traderent, & non inueniebant: etiā quum multi falsi testes accessissent, non inueniebant. Nouissime autem uenerunt duo falsi testes, & dixerūt: Hic dixit, Possum destruere templum dei, & in triduo ædificare illud. Et surgens princeps sacerdotum, ait illi, Nihil respondes? Cur isti aduersum te testimonium dicunt? Iesus autem tacebat. Et respondens princeps sacerdotum, ait illi: Adiuro te per deum uiuentē, ut dicas nobis, an tu sis Christus filius dei. Dicit illi Iesus, Tu dixisti. Veruntamen dico uobis, amodo uidebitis filiū hominis sedentem à dextris uirtutis, & uenientem in nubibus cœli. Tunc princeps sacerdotum discidit uestimenta sua, dicens, Proloquutus est blasphemiā, quid insuper egemus testibus? Ecce nūc audistis blasphemiam eius, quid uobis uidetur? At illi respondentes dixerūt, Reus est mortis. Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt. alij autem palmas in faciem eius dederunt dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis est qui te percussit? Petrus uero sedebat foris in atrio, & accessit ad eum una ancillula dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras. At ille negauit corā omnibus, dicens, Nescio quid dicas. Quum autem exisset in uestibulum, uidit eum altera ancilla, & ait his qui erant ibi. Et hic erat cum Iesu Nazareno. Et iterum negauit cum iureiurando. Non noui hominem. Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Vere & tu ex illis es, nam & loquela tua te manifestum facit. Tunc cœpit execrari & iurare, quod non nosset hominem. Et continuo gallus cantauit. Et recordatus est Petrus uerbi Iesu, qui dixerat ei, Prius quàm gallus cantet, ter me negabis. Et egressus
foras

τιζ ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς. * πρωΐας δὲ γενομένης,
β συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἰησοῦ, ὥστε θανα-
τιη τῶσαι αὐτόν. * καὶ δήσαντες αὐτὸν, ἀπήγα-
α γον καὶ παρέδωκαν αὐτὸν ποντίῳ πιλάτῳ τῷ
τιθ ἡγεμόνι. * τότε ἰδὼν ἰούδας ὁ παραδιδοὺς
ι αὐτὸν ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς, ἀπέστρεψε τὰ
τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς
πρεσβυτέροις λέγων. ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα
ἀθῷον. οἱ δὲ εἶπον, τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. καὶ ῥί-
ψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε, καὶ ἀ-
πελθὼν ἀπήγξατο. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ
ἀργύρια, εἶπον. οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν
κορβονᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι. συμβούλιον δὲ
λαβόντες ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κε-
ραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. διὸ ἐκλήθη ὁ ἀ-
γρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.
τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ ἱερεμίου τοῦ προ-
φήτου λέγοντος. καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀρ-
γύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμή-
σαντο ἀπὸ υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς
τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὼς συνέταξέ μοι
τκ κύριος. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ
α ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν λέ-
τκα γων, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; * ὁ δὲ
δ ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ. σὺ λέγεις. καὶ ἐν τῷ κατη-
γορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσ-
βυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο. τότε λέγει αὐτῷ
ὁ πιλάτος, οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυ-
ροῦσι; καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆ-
τκβ μα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν. * κα-
β τὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄ-
τκγ χλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον. * εἶχον δὲ τότε δέσ-
δ μιον ἐπίσημον λεγόμενον βαραββᾶν. συνηγ-
μένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ πιλάτος. τί-
να θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν, βαραββᾶν, ἢ ἰησοῦν
τὸν λεγόμενον χριστόν; ᾔδει γὰρ, ὅτι διὰ φθό-
τκδ νον παρέδωκαν αὐτόν. * καθημένου δὲ
ι αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν
ἡ γυνὴ αὐτοῦ λέγουσα. μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ
ἐκείνῳ, πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ᾽ ὄναρ
τκε δι᾽ αὐτόν. * οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσ-
α βύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους, ἵνα αἰτήσωνται
τὸν βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν ἀπολέσωσιν. ἀ-
ποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς. τίνα θέλε-
τε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον.
τκϛ βαραββᾶν. λέγει αὐτοῖς ὁ πιλάτος. * τί
α οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν; λέ-
γουσιν αὐτῷ πάντες. σταυρωθήτω. ὁ δὲ ἡγε-
μὼν ἔφη, τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισ-
τκζ σῶς ἔκραζον, λέγοντες. σταυρωθήτω. * ἰδὼν
ι δὲ ὁ πιλάτος, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον
θόρυβος

foras, fleuit amare. Mane autem facto, XXVII
consiliũ inierunt omnes principes sacerdo-
tum & seniores populi aduersus Iesum, ut
eum morti traderent. Et uinctum eum addu-
xerunt & tradiderunt Pontio Pilato praesi-
di. Tunc uidens Iudas qui eum prodiderat,
quòd damnatus esset, pœnitentia ductus re
tulit triginta argenteos principibus sacerdo
tum & senioribus, dicens: Peccaui, prodens
sanguinem innoxium. At illi dixerũt, Quid
ad nos? tu uideris. Et proiectis argenteis in
templo, recessit, & abiens laqueo se suspen-
dit. Principes autem sacerdotũ acceptis ar-
genteis, dixerunt, Non licet eos mittere in
corbonam, quia preciũ sanguinis est. Con-
silio autem inito, emerunt ex illis agrum fi-
guli, in sepulturam peregrinorum: quapro-
pter uocatus est ager ille, ager sanguinis, us-
que in hodiernũ diem. Tunc impletum est
quod dictum est per Hieremiã prophetam
dicentem, Et acceperunt triginta argenteos
precium æstimati, quem æstimatũ emerunt
à filijs Israel, & dederunt eos in agrum figu
li, sicut cõstituit mihi dominus. Iesus autem
stetit ante præsidẽ, & interrogauit eum pre-
ses, dicens: Tu es rex Iudæorum? Dicit illi
Iesus, Tu dicis. Et quum accusaretur à prin
cipibus sacerdotum & senioribus, nihil re-
spondit. Tunc dicit illi Pilatus, Non audis
quàm multa aduersum te dicũt testimonia?
Et non respondit ei ad ullum uerbum, ita ut
miraretur præses uehemẽter. In festo autem
consueuerat præses turbæ dimittere unum
uinctum quem uoluissent. Habebat autem
tunc uinctũ insignem, qui dicebatur Barab-
bas. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus,
Vtrũ uultis dimittam uobis Barabbam an
Iesum, qui dicitur Christus? Sciebat enim
quòd propter inuidiã tradidissent eum. Se-
dente autem illo pro tribunali, misit ad eum
uxor eius, dicens: Nihil tibi cum iusto illo,
multa enim passa sum hodie in somnis pro-
pter eum. Principes aũt sacerdotũ & senio-
res persuaserũt turbis, ut peterent Barabbã,
Iesum uero perderent. Respondens aũt præ
ses ait illis, Vtrum uultis uobis è duobus di-
mittam? At illi dixerũt, Barabbã. Dixit illis
Pilatus, Quid igitur faciam Iesu, qui dicitur
Christus? dicũt ei omnes, Crucifigatur. Præ
ses aũt ait, Quid enim mali fecit? At illi ma-
gis clamabãt, dicẽtes, Crucifigatur. Videns
aũt Pilatus quod nihil proficeret, sed magis
tumultus

θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς
χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων. ἀθῶός εἰμι
ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὄ/
ψεσθε. καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν. τὸ αἷμα
τκη αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. *τό/
α τε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν
φραγελλώσας, παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.
τκθ *τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόν/
δ τες τὸν ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον
ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν. καὶ ἐκδύσαντες αὐ/
τὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην, καὶ
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δε/
ξιὰν αὐτοῦ, καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐ/
τοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες. χαῖρε ὁ βασιλεὺς
τλ τῶν ἰουδαίων. *καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐ/
ς τὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν
κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυ/
σαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν
τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυ/
τλα ρῶσαι. *ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον κυ/
α ρηναῖον, ὀνόματι σίμωνα. τοῦτον ἠγγάρευσαν, ἵνα
λτβ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. *καὶ ἐλθόντες εἰς τό/
α πον λεγόμενον γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου
τλγ τόπος. *ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χο/
δ λῆς μεμιγμένον. καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.
τλδ *σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμά/
α τια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥη/
θὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά
μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆ
ρον. καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.
τλε *καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν
α αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ βα
τλς σιλεὺς τῶν ἰουδαίων. *τότε σταυροῦνται σὺν
α αὐτῷ δύο λῃσταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύ/
τλζ μων. *οἱ δὲ παραπορευόμενοι, ἐβλασφήμουν
ς αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγον/
τες. ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰ/
κοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, κατά/
τλη βηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. *ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς
β ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυ/
τέρων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύνα/
ται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς ἰσραὴλ ἐστι, καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. πέ/
ποιθεν ἐπὶ τὸν θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει
τλθ αὐτόν. εἶπε γὰρ, ὅτι θεοῦ εἰμι υἱός. *τὸ δ' αὐ
β τὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδι/
τμ ζον αὐτόν. *ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγέ
β νετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. *πε
τμα ρὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ ἰησοῦς φω/
ς νῇ μεγάλῃ, λέγων. ἠλεὶ ἠλεὶ, λαμᾶ σαβαχθανί.
τοῦτ' ἔστιν, θεέ μου, θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;
τινὲς

tumultus fieret, accepta aqua abluit manus coram populo, dicens, Innocens ego sum à sanguine huius iusti, uos uideritis. Et respondens uniuersus populus, dixit, Sanguis eius super nos & super filios nostros. Tunc dimisit illis Barabbam, Iesum autem flagellatum tradidit ut crucifigeretur. Tunc milites præsidis suscipientes Iesum in prætorio, congregauerunt ad eum uniuersam cohortem. Et quum exuissent eum, circundederũt ei chlamydem coccinam, & coronã de spinis contextam imposuerunt super caput eius, & harundinem in dexteram eius, & genu flexo ante eum illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum. Et cum expuissent in eum, acceperunt harundinem & percutiebant caput eius. Et postquam illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum uestimentis suis, & abduxerunt eum ut crucifigerent. Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonẽ: hunc adegerunt, ut tolleret crucem eius. Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus. Et dederunt ei acetum bibere cum felle mixtum, & quum gustasset, noluit bibere. Postquam autẽ crucifixerunt eum, diuiserunt uestimenta eius, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per prophetam: Diuiserunt sibi uestimẽta mea, & super uestimentum meum miserunt sortem. Et sedentes seruabant eum ibi. Et imposuerant super caput eius causam ipsius scriptam, Hic est Iesus rex Iudæorum. Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones, unus à dextris, & alter à sinistris. Prætereuntes autem conuitia iaciebant in eum, mouentes capita sua, & dicentes: Tu ille qui destruebas templum, & in triduo ædificabas, serua temetipsum: si filius dei es, descende de cruce. Similiter & principes sacerdotum, illudentes cum scribis et senioribus dicebant: Alios seruauit, seipsum non potest seruare: si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei. Confidit in deo, liberet eum nunc si uult eum. Dixit enim, Filius dei sum. Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei. A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super uniuersam terram usque ad horam nonam, & circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens: Heli heli lama sabachthani. Hoc est, Deus meus, deus meus cur deseruisti me?

Quidam

τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον, ὅτι
τμβ ἠλίαν φωνεῖ οὗτος. * καὶ εὐθέως δραμὼν
β εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄ/
ξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν. οἱ
δὲ λοιποὶ ἔλεγον. ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἠλίας
τμγ σώσων αὐτόν. * ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν κράξας φω
α νῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. * καὶ ἰδοὺ τὸ
τμδ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνω/
β θεν ἕως κάτω. * καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέ/
τμε τραι ἐσχίσθησαν, καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ
ι πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη,
καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν
αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφα/
τμϛ νίσθησαν πολλοῖς. * ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ
β οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισ/
μὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγον/
τμζ τες. ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος. * ἦσαν δὲ
ϛ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ, ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι,
αἵ τινες ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ ἀπὸ τῆς γαλιλαί/
ας, διακονοῦσαι αὐτῷ, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδα/
ληνὴ, καὶ μαρία ἡ τοῦ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ μήτηρ,
τμη καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου. * ὀψίας δὲ ξῦ
α γενομένης, ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ ἀρι/
μαθαίας, τοὔνομα ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευ/
σε τῷ ἰησοῦ. οὗτος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ ᾐτή/
σατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. τότε ὁ πιλάτος ἐκέλευ/
τμθ σεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα. * καὶ λαβὼν τὸ σῶ
α μα ὁ ἰωσὴφ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ, καὶ
ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατό/
μησεν ἐν τῇ πέτρᾳ, καὶ προσκυλίσας λίθον μέ/
τν γαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν. * ἦν δὲ ἐ/
ϛ κεῖ μαρία ἡ μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη μαρία, καθή/
τνα μεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου. * τῇ δὲ ἐπαύριον
ι ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ ἀρ/
χιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς πιλάτον, λέγοντες. κύ/
ριε, ἐμνήσθημεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι
ζῶν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. κέλευσον οὖν ἀσ/
φαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μή/
ποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψωσιν αὐ/
τὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν,
καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης. ἔφη
αὐτοῖς ὁ πιλάτος. ἔχετε κουστωδίαν, ὑπάγετε,
ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε. οἱ δὲ πορευθέντες, ἠσ/
φαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον,
τνβ μετὰ τῆς κουστωδίας. * ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπι/
α φωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε μαρία ἡ μα/
γδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.
καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ κυ/
ρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλι/
σε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐ/
τοῦ. ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυ/
μα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών. ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ
ἐσείσθησαν

Quidam aūt illic stantium, quum audissent
dicebant, Heliam uocat iste. Et cōtinuo cur/
rens unus ex eis, quum acceptā spongiā im/
plesset aceto, imposuit harundini, dabatq; ei
ut biberet. Cæteri uero dicebāt, Sine, uidea/
mus an ueniat Helias liberaturus eū. Iesus
aūt quum iterū clamasset uoce magna, emi/
sit spiritū. Et ecce uelum templi scissum est
in duas partes, à summo usque ad imum, &
terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monu/
menta aperta sunt, & multa corpora sancto
rum qui dormierant, surrexerūt, & egressi e
monumētis post resurrectionem eius, uene/
runt in sanctam ciuitatē, & apparuerūt mul/
tis. Centurio uero & qui cum eo erant custo
dientes Iesum, uiso terræ motu & his quæ fa
cta fuerant, timuerunt ualde, dicentes, Vere
filius dei erat iste. Erāt aūt ibi mulieres mul/
tæ è longinquo spectātes, quæ sequutæ fue/
rant Iesum à Galilea, ministrantes ei: inter
quas erat Maria Magdalene, & Maria Iaco
bi & Iose mater, et mater filiorum Zebedei.
Quum aūt uespera facta esset, uenit homo
diues ab Arimathæa nomine Ioseph, qui &
ipse discipulus erat Iesu, hic accessit ad Pila/
tum, ac postulauit corpus Iesu. Tūc Pilatus
iussit reddi corpus. Et quum accepisset cor/
pus Ioseph, inuoluit illud sindone mūda, po
suitq; illud in monumento suo nouo, quod
exciderat in petra: & aduoluto saxo ingenti
ad ostium monumēti, abijt. Erat aūt ibi Ma/
ria Magdalene & altera Maria sedētes con/
tra sepulchrū. Postera aūt die quæ sequitur
parasceuen, conuenerūt principes sacerdo/
tum & pharisæi ad Pilatū, dicētes: Domine,
recordati sumus ꝙ impostor ille dixit adhuc
uiuens, Post tres dies resurgo. iube ergo mu
niri sepulchrū usq; in diem tertium, ne quan
do ueniant discipuli eius, & furetur eum, di/
cantq; plebi, Surrexit à mortuis: & erit no/
uissimus error peior illo priore. Ait illis Pila
tus, Habetis custodiam, ite, munite sicut sci/
tis. Illi aūt abientes munierūt sepulchrū, ob/
signato lapide, adhibitis custodibus. Ve/ XX/
spera aūt sabbatorū, quæ lucescit in unā sab/ VIII
batorum, uenit Maria Magdalene & altera
Maria, ut uiderent sepulchrū. Et ecce terræ/
motus factus est magnus. Angelus enim do
mini descendit de cœlo, & accedēs deuoluit
lapidem ab ostio, sedebatq; super eum. Erat
aūt aspectus eius sicut fulgur, & uestimentū
eius candidū sicut nix. Præ timore autē eius
concussi

ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος, εἶπεν ταῖς γυναιξί. μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς, οἶδα γὰρ ὅτι ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε, οὐκ ἔστιν ὧδε. ἠγέρθη γὰρ καθὼς εἶπεν. δεῦτε ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ κύριος. καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν. καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων. χαίρετε. αἱ δὲ προσελθοῦσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. τότε λέγει αὐταῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβεῖσθε. ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν γαλιλαίαν. κἀκεῖ με ὄψονται. πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα. καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις, λέγοντες. εἴπατε ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων. καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτόν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν. οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον. οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ, οἱ δὲ ἐδίστασαν. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων. ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

cōcussi sunt custodes, & facti sunt uelut mortui. Respondens aūt angelus, dixit mulieribus, Nolite timere uos: scio enim quod Iesum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, surrexit enim sicut dixit. Venite, uidete locum ubi positus erat dominus. Et cito euntes dicite discipulis eius, quòd surrexit à mortuis: & ecce præcedit uos in Galilæā, ibi eum uidebitis, ecce dixi uobis. Et digressæ celeriter à monumento cum timore & gaudio magno, currebāt ut renunciarēt discipulis eius. Quum aūt issent ad renunciandū discipulis eius, & ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auete. Illæ autē accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite renunciate fratribus meis, ut eant in Galilæā, & ibi me uidebunt. Quæ quū abissent, ecce quidā è custodibus uenerunt in ciuitatē, ac renunciauerūt principibus sacerdotum omnia quæ acciderant: & congregati cum senioribus, consilio habito, pecuniam copiosam dederunt militibus, dicētes, Dicite quòd discipuli eius nocte uenerint, & furati sint eū nobis dormientibus. Et si hoc auditū fuerit sub præside, nos persuadebimus ei, & securos uos faciemus. At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti. Et diuulgatus est hic sermo apud Iudęos usq; in hodiernū diem. Vndecim autem discipuli abierūt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Iesus. Et quum uidissent illum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt. Et accedēs Iesus, loquutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti: docentes eos seruare omnia quæcunq; præcepi uobis. Et ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.

EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
κατὰ σωφρόνιον.

Μάρκος μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς πέτρου, καθὼς τοῦ πέτρου διηγουμένου ἀκήκοε, παρακληθεὶς ἐν τῇ ῥώμῃ παρὰ τῶν ἀδελφῶν, βραχὺ συνέταξεν εὐαγγέλιον. ὅπερ ἐντυχὼν πέτρος ἐδοκίμασε, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθησόμενον αὐθεντίας ἐξέδωκε, καθὰ συνεγράψατο κλήμης ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων λόγῳ. καὶ παπίας ἱεραπολίτης ἐπίσκοπος μέμνηται τούτου τοῦ μάρκου. καὶ πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ, ἐπ᾽ ὀνόματι βαβυλῶνος, εἰκονικῶς ῥώμην σημαίνων. ἀσπάζεται ὑμᾶς φησὶν ἡ ἐν βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ μάρκος ὁ ἐμὸς υἱός. παραλαβὼν τοιγαροῦν τὸ εὐαγγέλιον ὅπερ αὐτὸς συνέταξε, καταλαμβάνει τὴν αἴγυπτον, καὶ πρῶτος ἐν ἀλεξανδρείᾳ ἰησοῦν χριστὸν κηρύξας, κατεστήσατο ἐκκλησίαν. τοσαύτῃ παιδεύσει καὶ βίου καρτερίᾳ διέπρεψεν, ὥστε πάντας τοὺς ἀκολουθοῦντας τῷ χριστῷ ἕπεσθαι τῇ τούτου διαγωγῇ. ὅθεν καὶ φίλων ὁ τῶν ἰουδαίων ἐλλογιμώτατος, ὁρῶν ἐν ἀλεξανδρείᾳ πρώτην ἐκκλησίαν ἔτι ἰουδαΐζουσαν, ὡσανεὶ εἰς ἔπαινον τοῦ οἰκείου ἔθνους, βίβλον περὶ τῆς τούτων διαγωγῆς συνεγράψατο. καὶ ὥσπερ λουκᾶς διηγεῖται τοὺς ἐν ἱεροσολύμοις πιστεύσαντας πάντα ἐσχηκέναι κοινά, οὕτως κἀκεῖνος ὅπερ ἐν ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ μάρκου τοῦ διδασκάλου ἑώρα γινόμενον, τῇ μνήμῃ παρέδωκε. τελευτήσας δὲ τῷ ὀγδόῳ τοῦ νέρωνος ἔτει, ἀπετέθη ἐν ἀλεξανδρείᾳ, διαδεξαμένου αὐτὸν ἀνανίου.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοφυλάκτου ὡς δοκεῖ.

Τὸ κατὰ μάρκον εὐαγγέλιον μετὰ δέκα ἔτη τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως συνεγράφη ἐν ῥώμῃ. ἦν μὲν γὰρ οὗτος ὁ μάρκος πέτρου μαθητής, ὃν υἱὸν αὐτοῦ ὁ πέτρος ὀνομάζει πνευματικὸν πάντως. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἰωάννης. ἀνεψιὸς δὲ βαρνάβα. ἀλλὰ καὶ παύλου συνέκδημος. τέως μέντοι πέτρῳ συνῆν τὰ πλεῖστα, καὶ ἐν ῥώμῃ συνῆν. ἠτήσαντο οὖν αὐτὸν οἱ ἐν ῥώμῃ πιστοί, μὴ μόνον ἀγράφως κηρύσσειν, ἀλλὰ καὶ ἐγγράφως ἐκθέσθαι τὴν κατὰ χριστὸν πραγματείαν. μόλις οὖν πεισθεὶς συνεγράψατο. τῷ δὲ πέτρῳ ἀπεκαλύφθη παρὰ θεοῦ, ὅτι μάρκος συνέγραψεν εὐαγγέλιον. ἰδὼν οὖν καὶ ἐπιβεβαιώσας ὡς ἀληθές, εἶτα καὶ ἐπίσκοπον αὐτὸν ἀπέστειλεν εἰς αἴγυπτον. ἔνθα δὴ καὶ κηρύξας ἐν ἀλεξανδρείᾳ τε ἐκκλησίαν συστησάμενος, τοὺς πρὸς τῷ μεσημβρινῷ κλίματι πάντας ἐφώτισεν. ἔστιν οὖν ὁ χαρακτὴρ τοῦ εὐαγγελίου σαφής, καὶ οὐδὲν ἔχων περινενοημένον. σχεδὸν τε κατὰ πάντα τῷ ματθαίῳ συντρέχων ὁ παρὼν εὐαγγελιστής, πλὴν ὅσον ὁ ματθαῖος πλατύτερος, καὶ ὅτι ὁ μὲν ματθαῖος τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ κυρίου ἐν ἀρχῇ μνημονεύει, οὗτος δὲ ἀπὸ τοῦ προφήτου ἤρξατο ἰωάννου. ὅθεν τινὲς εἰ καὶ περιεργότερον δοκεῖ, κἀκεῖνό τι νόημα εἶπον ἐπὶ τοῖς εὐαγγελισταῖς. ὁ ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καθήμενος θεός, ἃ τετραπρόσωπα ἡ γραφὴ λέγει, παρέδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον ἑνὶ πνεύματι συνεχόμενον. ὥσπερ οὖν τὰ χερουβὶμ ἕκαστον, ἓν μὲν πρόσωπον εἶχεν ὅμοιον λέοντι, ἕτερον δὲ ἀνθρώπῳ, καὶ ἕτερον ἀετῷ, καὶ ἕτερον μόσχῳ, οὕτως καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος πραγματεία. τὸ μὲν κατὰ ἰωάννην εὐαγγέλιον, ἔχει λεοντοπρόσωπον. βασιλικὸν γὰρ ὁ λέων, καὶ ἡγεμονικόν ἐστιν. ὁμοίως οὖν καὶ ὁ ἰωάννης ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ καὶ δεσποτικοῦ ἀξιώματος τῆς θεότητος τοῦ λόγου ἤρξατο, εἰπών, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. τὸ δὲ κατὰ ματθαῖον, ἀνθρωποπρόσωπον, ἀπὸ γὰρ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ λόγου ἤρξατο. τὸ δὲ κατὰ μάρκον, ἀετῷ παρεικαζόμενον. ἀπὸ γὰρ προφήτου ἤρξατο τοῦ ἰωάννου. ἡ δὲ προφητικὴ χάρις προορατικὴ οὖσα καὶ ὀξέως τὰ πόρρω βλέπουσα, ἀετός ἐστι. φασὶ γὰρ τὸν ἀετὸν ὀξυδερκέστατον εἶναι, ὥστε καὶ μόνον ἐκ τῶν ἄλλων ζώων πρὸς τὸν ἥλιον δύνασθαι ἀτενίζειν μὴ καμμύοντα. μόσχῳ δὲ ὅμοιον τὸ κατὰ λουκᾶν, διότι ἀπὸ τῆς ἱερατείας τοῦ ζαχαρίου ἤρξατο, ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ θυμιῶντος. μόσχος δὲ ἦν ὁ θυόμενος τότε. ἄρχεται οὖν ὁ μάρκος τοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ τῆς τοῦ προδρόμου διαγωγῆς καὶ ἐνδείξεως. ἄκουε οὖν τί φησίν.

ΕΥΑΓΓΕ-
ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου ἰη-
σοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ,
ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προ-
α φήταις. *ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
β στέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ
προσώπου σου, ὃς κατα-
β σκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμ-
α προσθέν σου. *φωνὴ βο-
ῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου,
γ εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. *ἐγένετο ἰω-
ς άννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βά-
πτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἐξε-
πορεύοντο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ ἰουδαία χώρα, καὶ
οἱ ἱεροσολυμῖται, καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ
ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς
ἁμαρτίας αὐτῶν. ἦν δὲ ὁ ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρί-
χας καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσ-
φῦν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον,
δ καὶ ἐκήρυσσε λέγων. *ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου
α ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάν-
τα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς
ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι
ἁγίῳ. καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν
ε ἰησοῦς ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας. *καὶ ἐβαπτί-
α σθη ὑπὸ ἰωάννου ἐν τῷ ἰορδάνῃ. καὶ εὐθέως ἀναβαί-
νων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδεν σχιζομένους τοὺς οὐρα-
νοὺς, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον
ἐπ᾽ αὐτόν. καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν. σὺ εἶ ὁ
ς υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. *καὶ εὐθέως
β τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον. καὶ ἦν
ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμε-
ζ νος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. *καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων,
ς καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ. *μετὰ δὲ τὸ πα-
η ραδοθῆναι ἰωάννην, ἦλθεν ἰησοῦς εἰς τὴν γαλιλαί-
δ αν, *κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ
θ θεοῦ, καὶ λέγων. ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγ-
ς γικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, μετανοεῖτε καὶ πιστεύε-
τε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θά-
λασσαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν σίμωνα καὶ ἀνδρέαν
τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρα ἐν τῇ
ι θαλάσσῃ, ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς. *καὶ εἶπεν αὐτοῖς
β ὁ ἰησοῦς. δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γε-
νέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων. καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ
ια δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. *καὶ προβὰς
ς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν ἰάκωβον τὸν τοῦ ζεβεδαίου,
καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν
τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα, καὶ εὐ-
θέως

EVANGE-
LIVM SECVNDVM MARCVM

INITIVM euangelij Iesu Christi filij dei, sicut scriptum est in prophetis, Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. Vox clamantis in deserto, Parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Baptizabat Ioannes in deserto, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. Et egrediebantur ad eum tota Iudæa regio, ac Hierosolymitæ, & baptizabantur omnes ab illo in Iordane flumine, confitentes peccata sua. Erat autem Ioannes uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos suos, uescebaturque locustis, ac melle syluestri: & prædicabat, dicens, Venit is qui fortior est me post me, cuius non sum idoneus, ut procumbens soluam corrigiam calciamentorum. Ego quidem baptizaui uos aqua, ille uero baptizabit uos spiritu sancto. Et factum est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Ioanne in Iordane. Et statim quum ascenderet ex aqua uidit diffindi cœlos, & spiritum quasi columbam descendentem super illum. Et uox facta est de cœlis, Tu es ille filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est. Et continuo spiritus illum expellit in desertum, & erat illic in deserto dies quadraginta, & tentabatur à satana, eratque cum feris, & angeli ministrabant illi. Postquam autem comprehensus esset Ioannes, uenit Iesus in Galilæam, prædicans euangelium regni dei, & dicens, Impletum est tempus, instatque regnum dei, resipiscite & credite euangelio. Quum ambularet autem iuxta mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes retia in mare: erant enim piscatores. Et dixit eis Iesus, Sequamini me, & faciam ut efficiamini piscatores hominum. Ac protinus relictis retibus suis, sequuti sunt eum. Et progressus illinc pusillum, uidit Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, qui & ipsi in naui reconcinnabant retia, sta-

θέως ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα
αὐτῶν ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθω-
ιβ τῶν ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. *καὶ εἰσπορεύον-
η ται εἰς καπερναούμ. καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰ-
ιγ σελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐδίδασκεν.
β *καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν
γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ
ιδ ὡς οἱ γραμματεῖς. *καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ α
κ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀ-
νέκραξε λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ ἰησοῦ ναζαρη-
νέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδα σε τίς εἶ, ὁ ἅ-
γιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, λέ-
γων. φιμώθητι καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ σπαρά-
ξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν
φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. καὶ ἐθαμβήθη-
σαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγον-
τες. τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη; ὅτι
κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις
ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ; ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀ-
κοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς γαλι-
ιε λαίας. *καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελ- β
β θόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν σίμωνος καὶ ἀνδρέου
μετὰ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. ἡ δὲ πενθερὰ σίμωνος
κατέκειτο πυρέσσουσα, καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ
περὶ αὐτῆς. καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατή-
σας τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς
εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. ὀψίας δὲ γενομέ- γ
νης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας
τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ ἡ πό-
λις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐθε-
ράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις.
ιϛ *καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λα-
κ λεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. *καὶ πρωὶ
ιζ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς
κ εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο. καὶ κατεδίω-
ξαν αὐτὸν ὁ σίμων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ εὑρόντες αὐ-
τὸν, λέγουσιν αὐτῷ. ὅτι πάντες ζητοῦσί σε, καὶ λέ-
γει αὐτοῖς. ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις,
ἵνα καὶ ἐκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα. καὶ
ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅ-
λην τὴν γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλ-
ιη λων. *καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς πα- δ
β ρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων
αὐτῷ. ὅτι ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθαρίσαι. ὁ δὲ
ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψα-
το αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. θέλω, καθαρίσθητι,
καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐ-
τοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη. καὶ ἐμβριμη-
σάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν. καὶ
λέγει αὐτῷ. ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς, ἀλλὰ ὕ-
παγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε
περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, ἃ προσέταξε μωσῆς εἰς
μαρτύ-

timq; uocauit illos. Et illi relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenarijs, sequuti sunt eum. Et ingrediuntur Capernaum, & statim sabbatis ingressus in synagogam docebat. Et stupebant super doctrina eius. Erat enim docens eos, tanquam autoritate præditus, & non sicut scribæ. Et erat in synagoga eorum homo obnoxius spiritui immundo, & exclamauit dicens, Ah, quid rei nobis tecum est Iesu Nazarene? Venisti ad perdendum nos? Noui te quis sis, nimirum ille sanctus dei. Et increpauit illum Iesus, dicēs, Obmutesce, & exi ab homine. Et quum discerpsisset eum spiritus immundus, exclamassetq; uoce magna, exijt ab eo. Et obstupuerunt omnes, ita ut conquirerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc? quia cum autoritate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei? Emanauit autem fama eius statim in totam undiq; regionem Galilææ finitimam. Et protinus è synagoga egressi, uenerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Ioanne. Socrus autem Simonis decumbebat febricitans, & continuo dicunt ei de illa. Et accedens erexit eam, apprehensa manu eius, & reliquit eam febris ilico, ac ministrabat eis. Vesperi uero quum occidisset sol afferebant ad eum omnes male habentes, & qui à dæmonijs agitabantur. Et ciuitas tota congregata erat ad ostium, & sanauit multos qui ægrotabant uarijs morbis, & dæmonia multa eijciebat: & non sinebat loqui dæmonia, quod ipsum nossent. Et mane multa adhuc nocte quum surrexisset, egressus est, & abijt Iesus in desertum locum, ibiq; orabat. Et prosequutus est eum Simon, & qui cum illo erant: & quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt. Et ait illis, Eamus in proximos uicos, ut & ibi prædicem: in hoc enim egressus sum. Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eijciebat. Et uenit ad eum leprosus, deprecans eum, eiq; ad genua accidens, ac dicens illi, Si uis potes me mundare. Iesus autem misertus, protensa manu, tetigit illum, & dicit ei, Volo: mundus esto. Et quum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est. Et comminatus ei, statim emisit illum, dicitq; ei, Vide ne cui quicquam dicas: sed abi teipsum ostende sacerdoti, & offer pro emundatione tui, quæ præcepit Moses in testimo-

ιβ μαρτύριον αὐτοῖς. * ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο
ε κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον,
ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πό/
λιν εἰσελθεῖν, ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν,
καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.
κ * καὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς καπερναοὺμ δι' ε
α ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, καὶ εὐ/
θέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χω/
ρεῖν, μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐλάλει αὐ/
τοῖς τὸν λόγον. καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν πα/
ραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.
καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν
ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ
ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ
παραλυτικὸς κατέκειτο. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν
πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ. τέκνον,
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. ἦσαν δέ τινες
τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλο/
γιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, τί οὗτος
οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέ/
ναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός; καὶ εὐθέως ἐπι/
γνοὺς ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως
διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς εἶπεν αὐτοῖς. τί ταῦ/
τα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; τί ἐ/
στιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, ἀφέ/
ωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν ἔγειρε καὶ ἆ/
ρον σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει; ἵνα
δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ/
που ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, λέγει τῷ πα
ραλυτικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειρε, καὶ ἆρον τὸν κράβ/
βατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἠ/
γέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλ/
θεν ἐναντίον πάντων. ὥστε ἐξίστασθαι πάντας,
καὶ δοξάζειν τὸν θεὸν, λέγοντας. ὅτι οὐδέποτε
κα οὕτως εἴδομεν. * καὶ ἐξῆλθεν πάλιν παρὰ
β τὴν θάλασσαν, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐ/
τὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ παράγων ὁ ἰη/ ς
σοῦς, εἶδεν λευὶ τὸν τοῦ ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ
τὸ τελώνιον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι, καὶ ἀ/
κβ ναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ
β κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ
τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ,
καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ
ἠκολούθησαν αὐτῷ. καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ
φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν
τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς
αὐτοῦ. τί, ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτω/
κγ λῶν ἐσθίει καὶ πίνει; * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς,
β λέγει αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰα/
τροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέ/
σαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.
καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ ἰωάννου καὶ οἱ τῶν φαρι/
σαίων

teſtimoniū illis. At ille egreſſus, cœpit præ/
dicare multa, & diuulgare ſermonem, ita ut
iam non poſſet Ieſus manifeſte introire in ci
uitatem, ſed foris in deſertis locis erat, & ue/
niebant ad eum undique. Et iterum in/ 11
trauit Capernaum poſt dies aliquot, & au/
ditum eſt quod in domo eſſet, & protinus
congregati ſunt multi, adeo ut iam non ca/
perent eos, nec illa loca quæ erant circa ia/
nuam, & loquebatur eis ſermonem. Et ue/
niunt ad eum ferentes paralyticum, qui à
quatuor portabatur: & quum non poſſent
appropinquare illi præ turba, nudauerunt
tectum ædium in quibus erat, perfoſſoq́ꝫ te/
cto funibus demittunt grabatum, in quo pa
ralyticus decumbebat. Quum autem uidiſ/
ſet Ieſus fidem illorum, ait paralytico: Fili,
remittuntur tibi peccata tua. Erant autem
illic quidam de ſcribis ſedentes, & cogitan/
tes in cordibus ſuis, Quid hic ſic loquitur
blaſphemias? Quis poteſt remittere pecca/
ta, niſi ſolus deus? Et protinus ubi cogno/
uiſſet Ieſus ſpiritu ſuo, quòd ſic cogitarent
intra ſeſe, dicit illis, Quid iſta cogitatis in
cordibus ueſtris? Vtrum eſt facilius dicere
paralytico, Remittuntur tibi peccata: an di/
cere, Surge, & tolle grabatum tuum & am/
bula? Vt autem ſciatis quòd filius hominis
habet poteſtatem in terra remittendi pecca/
ta: ait paralytico: Tibi dico, Surge, ac tolle
grabatum tuum, & abi in domum tuam. Et
ſtatim ſurrexit, ſublatoq́ꝫ grabato egreſſus
eſt in conſpectu omnium, adeo ut ſtupeſce/
rent omnes & glorificarent deum, dicentes,
Nunquam ſic uidimus. Et egreſſus eſt rur/
ſus ad mare, omniſq́ꝫ turba ueniebat ad eū,
ac docebat eos. Et quum præteriret Ieſus, ui
dit Leui, Alphæi filium, ſedentem ad telo/
nium, & ait illi, Sequere me. Iſq́ꝫ ſurgens ſe/
quutus eſt eum. Et factū eſt, quum accum/
beret in domo illius, multi etiam publicani
& peccatores ſimul diſcumbebant cum Ie/
ſu & diſcipulis eius: erant enim multi qui ſe/
quuti fuerant eum. Et ſcribæ ac phariſæi
quum uidiſſent eum capientem cibum cum
publicanis & peccatoribus, dicebant diſci/
pulis eius, Quid eſt quod cum publicanis
& peccatoribus edit ac bibit? Hoc audito
Ieſus ait illis: Non opus habent qui bene ua/
lent, medico, ſed qui male habent. Non ue/
ni ad uocandum iuſtos, ſed peccatores ad
pœnitentiam. Et diſcipuli Ioannis ac phari/

ϛ περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα.

σαίων νηστεύοντες, καὶ ἔρχονται, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου, καὶ οἱ τῶν φαρι-
σαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύου-
σι; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ
τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, νη-
στεύειν; ὅσον χρόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφί-
ον, οὐ δύνανται νηστεύειν. ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι,
ὅτ᾽ ἂν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νη-
στεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. καὶ οὐδεὶς ἐ-
πίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱμα-
τίῳ παλαιῷ, εἰ δὲ μὴ, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ
καινὸν τοῦ παλαιοῦ καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. καὶ
οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς, εἰ δὲ
μὴ, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ ὁ οἶνος ἐκ-
χεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται, ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς
κδ ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. * καὶ ἐγένετο, παρα-
β πορεύεσθαι αὐτὸν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων,
καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, τίλλον-
τες τοὺς στάχυας, καὶ οἱ φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ. ἴδε
τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν, ὃ οὐκ ἔξεστι; καὶ αὐ-
τὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίη-
σε δαβίδ, ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ
οἱ μετ᾽ αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ
ἐπὶ ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς
προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς
ἱερεῦσι; καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι; καὶ ἔλε-
κε γεν αὐτοῖς. * τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον
β ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον. ὥσ-
τε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαβ-
βάτου. καὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγω- ϛ
γὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων
τὴν χεῖρα. καὶ παρετήρουν αὐτὸν, εἰ τοῖς σάββασι
θεραπεύσει αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. καὶ
λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν
χεῖρα, ἔγειρε εἰς τὸ μέσον. καὶ λέγει αὐτοῖς, ἔξεστι
τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυ-
χὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; οἱ δὲ ἐσιώπων. καὶ περι-
βλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος
ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώ-
πῳ. ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε-
κε κατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς, ὡς ἡ ἄλλη. * καὶ
δ ἐξελθόντες οἱ φαρισαῖοι εὐθέως μετὰ τῶν ἡρῳδια-
νῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν
κζ ἀπολέσωσι. * καὶ ὁ ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν
α μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ
πλῆθος ἀπὸ τῆς γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ,
καὶ ἀπὸ τῆς ἰουδαίας, καὶ ἀπὸ ἱεροσολύμων, καὶ
ἀπὸ τῆς ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ οἱ
περὶ τύρον καὶ σιδῶνα πλῆθος πολὺ, ἀκούσαν-
τες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν. καὶ εἶπε τοῖς
μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐ-
τῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν. πολ-
λοὺς

saeorum ieiunabant, ueniuntq;, & dicunt il-
li, Quare discipuli Ioannis & pharisaeorum
ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?
Et ait illis Iesus, Num possunt filij thalami
nuptialis in quo cum illis sponsus est, ieiu-
nare? Quādiu habent secum sponsum, non
possunt ieiunare. Venient autē dies, quum
auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt
in illis diebus. Et nemo assumentum panni
rudis assuit uestimento ueteri, alioquin au-
fert supplementum eius nouum à ueteri, &
peior scissura fit. Et nemo mittit uinum mu-
stum in utres ueteres, alioqui disrumpit ui-
num mustum utres, & uinum effunditur, &
utres pereunt, sed uinum mustum in utres
nouos mitti debet. Et accidit, ut transiret sab
batis per segetes, & coeperunt discipuli eius
inter uiam uellere spicas, & pharisaei dice-
bant ei, Ecce, cur faciunt sabbatis quod non
licet? Et ipse ait illis, Nunquam legistis quid
fecerit Dauid, quum opus haberet, & esuri-
ret ipse & qui cum eo erant? quomodo in-
gressus sit in domum dei sub Abiathar prin
cipe sacerdotum, & panes propositionis co-
mederit, quos non licet edere nisi sacerdo-
tibus: & dederit etiam ijs qui secum erant?
Et dicebat illis, Sabbatū propter hominem
factum est: non homo propter sabbatum.
Itaq; dominus est filius hominis, etiam sab-
bati. Et introiuit iterum in synagogam, III
& erat ibi homo arefactam habens manum:
& obseruabant eum, an sabbatis sanaturus
esset eum, ut accusarent illum. Et ait homi-
ni habenti manum arefactam, Surge in me-
dium. Et dicit illis, Vtrum licet sabbatis be-
nefacere, an malefacere? animam seruare,
an occidere? At illi tacebant. Et quum cir-
cunspexisset eos cum iracundia, condole-
scens super caecitate cordis eorum, dicit ho-
mini, Extende manum tuam. Et extendit,
& restituta est manus illius sana, ut altera.
Egressi uero pharisaei, statim unà cum He-
rodianis consilium inibant aduersus eum, ut
illum perderent. Iesus autem cum discipulis
suis secessit ad mare: & ingens multitudo à
Galilaea sequuta est eum, & ab Iudaea & ab
Hierosolymis & ab Idumaea, & trans Iorda
nem, & qui circa Tyrum habitabant ac Si-
donem, hominū multitudo magna: qui quū
audissent quę faciebat, uenerunt ad eum. Et
iussit discipulis suis, ut nauicula sibi deserui-
ret propter turbā, ne ipsum premerēt. Mul-
tos

ἡ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς.

λοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ, ἵνα
κη αὐτοῦ ἅψωνται, ὅσοι εἶχον μάστιγας. * καὶ
η τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, ὅταν αὐτὸν ἐθεώ-
ρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε λέγοντα. ὅτι σὺ
εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς, ἵνα μὴ
κθ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι. * καὶ ἀναβαίνει εἰς
β τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός. καὶ
ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. καὶ ἐποίησε δώδεκα, η
ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσ-
σειν, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους,
λ καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια. * καὶ ἐπέθηκε
β τῷ σίμωνι ὄνομα πέτρον, καὶ ἰάκωβον τὸν τοῦ ζε-
βεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἰακώβου,
καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα βοανεργὲς, ὅ ἐστιν, υἱοὶ
βροντῆς. καὶ ἀνδρέαν, καὶ φίλιππον, καὶ βαρθο-
λομαῖον, καὶ ματθαῖον, καὶ θωμᾶν, καὶ ἰάκωβον τὸν
τοῦ ἀλφαίου, καὶ θαδδαῖον, καὶ σίμωνα τὸν κανα-
νίτην, καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν
λα αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. * καὶ συνέρχε-
ι ται πάλιν ὄχλος ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε
ἄρτους φαγεῖν. καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐ-
Aliàs ξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν. ἔλεγον γάρ, ὅτι ἐξέσταται.
ἐξέστη * καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων κατα-
λβ βάντες, ἔλεγον, ὅτι βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ
β ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.
λγ * καὶ προσκαλεσάμενος αὐτούς, ἐν παραβο-
β λαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς. πῶς δύναται σατανᾶς σατα-
νᾶν ἐκβάλλειν; καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερι-
σθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη. καὶ ἐὰν
οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰ-
κία ἐκείνη. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ
μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.
οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν
εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν
ἰσχυρὸν δήσῃ, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρ-
λδ πάσει. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφε-
β θήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων,
καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν. ὃς δ'
ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει
ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρί-
σεως. ὅτι ἔλεγον, πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.
λε * καὶ ἔρχονται ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοί,
β καὶ ἔξω ἑστηκότες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦν-
τες αὐτόν, καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν, εἶπον δὲ
αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω
ζητοῦσί σε. καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. τίς ἐστιν
ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; καὶ περιβλεψά-
μενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημέ-
νους, λέγει. ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὃς
γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, οὗτος ἀδελφός
λς μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μήτηρ ἐστί. * καὶ πά-
β λιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν.
καὶ συν-

tos em̃ sanauerat, ita ut irruerẽt in eum, quo
illum tangerent, quotquot affligebantur. Et
spiritus immundi quum illum uidissent, pro
cidebant ei, & clamabant dicentes, Tu es fi-
lius dei. Et uehementer interminabatur eis,
ne se manifestũ facerent. Et ascendit in mon
tem, ac uocabat ad se quos uoluit ipse: & ue-
nerũt ad eum. Et fecit ut duodecim essent se-
cum, & ut emitteret eos ad prædicandũ, utq;
haberent potestatẽ sanandi morbos, eijcien-
diq; dæmonia. Et imposuit Simoni nomen
Petrus, & Iacobum filium Zebedęi, et Ioan
nem fratrem Iacobi, et imposuit eis nomina
Boanerges, quod est filij tonitrui, & Andre-
am & Philippum & Bartholomæũ & Mat
thæum & Thomam & Iacobum Alphæi fi
lium & Thaddæum & Simonem Cananæ-
um, & Iudam Iscariotem, qui & prodidit il-
lum. Et ueniunt in domum, & conuenit ite-
rum turba, sic ut nõ liceret illis uel panes ede
re: & quũ audissent qui ad illum attinebant,
exierunt ut manus inijcerent in eum. Dice-
bant enim, In furorẽ uersus est. Et scribæ qui
ab Hierosolymis descenderãt, dicebant: Be-
elzebul habet, & per principem dæmonio-
rum eijcit dęmonia. Et ad se uocatis eis, in pa
rabolis dicebat illis: Quomodo potest sata-
nas satanam eijcere? Et si regnum aduersus
sese diuisum fuerit, non potest stare regnum
illud. Et si domus contra semetipsam diuisa
fuerit, non potest stare domus illa: & si sata-
nas insurrexit aduersus semetipsum ac diui-
sus est, nõ potest stare, sed finem habet. Non
potest quisquam uasa fortis, ingressus in do-
mum illius, diripere, nisi prius fortem alliga-
rit, et tunc domum eius diripiet. Amen dico
uobis, Omnia remittetur filijs hominũ pec-
cata, & conuitia, quibuscunq; conuitiati fue
rint. At qui conuitium dixerit in spiritũ san-
ctum, non habet remissionem in æternum,
sed obnoxius est æterno iudicio. Dicebant
enim, Spiritum immundum habet. Et ueni-
unt mater eius & fratres, & foris stantes, mi
serunt ad eum qui euocarent eum, & sedebat
turba circa eum, dicuntq; ei, Ecce mater tua
& fratres tui foris quærunt te. Et respondit
eis, dicẽs, Quę est mater mea & fratres mei?
Et quum circunspexisset in circuitu circum
se discipulos sedẽtes, ait, Ecce mater mea &
fratres mei. Qui enim fecerit uolũtatem dei,
hic frater meus & soror mea & mater est.

Et iterum cœpit docere iuxta mare, IIII

 & con-

καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐ-
τὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θα-
λάσσῃ, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐ-
πὶ τῆς γῆς ἦν. καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν πα-
ραβολαῖς πολλὰ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδα-
χῇ αὐτοῦ. ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπεί-
ρων τοῦ σπεῖραι, καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ
μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ ἦλθε τὰ πε-
τεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό. ἄλλο
δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχεν γῆν
πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν
βάθος γῆς, ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυμα-
τίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. καὶ
ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ
ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ
ἔδωκε. καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν καλὴν, καὶ
ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα, καὶ
ἔφερεν ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἑξήκοντα, καὶ ἐν
ἑκατόν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὁ ἔχων ὦτα ἀκού-
ειν, ἀκουέτω. ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώ-
τησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα
τὴν παραβολήν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὑμῖν δέ-
δοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ
λζ θεοῦ. * ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς
α τὰ πάντα γίνεται, ἵνα βλέποντες βλέπωσι,
καὶ μὴ ἴδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ
συνιῶσι, μή ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐ-
τοῖς τὰ ἁμαρτήματα. καὶ λέγει αὐτοῖς. οὐκ οἴ-
δατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πά-
λη σας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε; * ὁ σπεί-
β ρων τὸν λόγον σπείρει. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ πα-
ρὰ τὴν ὁδὸν ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, καὶ ὅτ'
ἂν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ
αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδί-
αις αὐτῶν. καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως, οἱ ἐπὶ τὰ πε-
τρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅτ' ἂν ἀκούσωσι τὸν λό-
γον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτὸν,
καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσ-
καιροί εἰσιν, εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ
διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται. καὶ
οὗτοί εἰσιν, οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗ-
τοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες, καὶ αἱ μέρι-
μναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ
πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσ-
πορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄ-
καρπος γίνεται. καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ ἐπὶ τὴν
γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούου-
σι τὸν λόγον καὶ παραδέχονται, καὶ καρπο-
φοροῦσιν, ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἑξήκοντα, καὶ
λθ ἐν ἑκατόν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. * μή τι ὁ
β λύχνος * καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ
Aliàs ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπι-
ἔρχεται τεθῇ

& congregata est ad eum turba multa, ita ut nauim ingressus, sederet in mari, & tota turba iuxta mare in terra erat, & docebat eos per parabolas multa, et dicebat illis in doctrina sua: Audite, ecce exibat seminator ad seminandum: & accidit inter seminandum, aliud quidem cecidit secus uiam, ueneruntque uolucres cœli & comederũt illud. Aliud uero cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam, & statim exortũ est, quod non haberet altitudinem terræ: sole autem exorto, æstu affectum est: & eo quod non haberet radicẽ, exaruit. Et aliud cecidit in spinas, & succreuerunt spinæ ac suffocauerũt illud, & fructum non dedit. Et aliud cecidit in terram bonam, & dabat fructum emergentem atque crescentem: & afferebat unum triginta, & unum sexaginta, & unum centum. Ac dicebat illis, Qui habet aures ad audiẽdum, audiat. Quum autem cœpisset esse solus, interrogauerunt eum hi qui circum illũ erant cum duodecim, de parabola, & dicebat eis, Vobis datum est nosse mysteriũ regni dei: illis autem qui foris sunt per parabolas omnia fiunt: ut uidentes uideant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur & remittantur eis peccata. Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? Seminator ille sermonem seminat. Isti uero sunt, quorũ alij iuxta uiam dicuntur ubi seminatur sermo, & quum audierint, confestim uenit satanas, & aufert sermonem qui seminatus est in cordibus eorum. Et alij sunt similiter, qui in petrosa semen excipiunt: qui quum audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt illum, & non habent radicẽ in se, sed temporarij sunt: deinde coorta afflictione aut persequutione propter sermonem, confestim offenduntur. Et alij sunt qui in spinas semen excipiũt: hi sunt qui sermonem audiunt, & solicitudines seculi huius ac deceptio diuitiarum, cæterarum'que rerum cupiditates introeuntes, suffocant sermonem, ac redditur infructifer. Et alij sunt qui in terram bonam semen exceperunt, qui audiunt sermonem & suscipiunt, & fructificant, ita ut aliud granum adferat triginta, aliud sexaginta, aliud centum. Et dicebat illis, Num lucerna incenditur, ut subter modium ponatur, aut subter lectum? Nonne ut super candelabrum ponatur

μ τεθῇ; * οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φα-
β νερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φα-
νερὸν ἔλθῃ. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
μα * καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. Βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν
β ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προ-
μβ στεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. * ὃς γὰρ ἂν
β ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ. καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει,
μγ ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. * καὶ ἔλεγεν. οὕτως
ι ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλ-
λῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καθεύδῃ καὶ ἐγεί-
ρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. καὶ ὁ σπόρος βλαστά-
νῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. αὐτομά-
τη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στά-
χυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ. ὅταν δὲ πα-
ραδῷ ὁ καρπὸς, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον,
μδ ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός. * καὶ ἔλεγε, τί-
β νι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ἢ ἐν * τί
Aliàs νι παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν; ὡς κόκκον
ποίᾳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρό-
τερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς
γῆς, καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται
πάντων τῶν λαχάνων μείζων, καὶ ποιεῖ κλά-
δους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν
αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.
με * καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐ-
ς τοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν. * χω-
μς ρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, κατ᾽ ἰδίαν δὲ
ι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα. * καὶ ι
μζ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὀψίας γενομέ-
β νης, διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν. καὶ ἀφέντες τὸν
ὄχλον, παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ,
καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ᾽ αὐτοῦ. καὶ γίνεται
λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη, τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλ-
λεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι, καὶ
ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ, ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον
καθεύδων. καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἀπολλύμεθα; καὶ
διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπεν τῇ θα-
λάσσῃ, σιώπα. πεφίμωσο. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος,
καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί
δειλοί ἐστε οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; καὶ
ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλή-
λους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ
ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ ἦλ- ια
θον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης εἰς τὴν χώραν
τῶν γαδαρηνῶν. καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου,
εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄν-
θρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, ὃς τὴν κατοί-
κησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις. καὶ οὔτε ἁλύσε-
σιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι, διὰ τὸ αὐτὸν
πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ δι-
εσπᾶσθαι ὑπ᾽ αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας

συντε

natur? Non est enim quicquam occultum, quod non manifestetur: neq; fuit secretum, sed ut in propatulum ueniat. Si quis habet aures ad audiendum audiat. Et dicebat illis, Videte quid audiatis: qua mensura metimini, eadem uobis fiet admensio. & adijcietur uobis qui auditis, Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo. & dicebat, Sic est regnum dei quemadmodum si homo iaciat semen in terram, ac dormiat, atque exurgat ille nocte ac die, segesq; germinet, ac surgat in altũ dum nescit ille. Vltro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenũ frumentũ in spica: quum autem productus fuerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis. Et dicebat, Cui adsimilabimus regnum dei? aut qua collatione conferemus illud? Est sicut granum sinapis, quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra: & quum seminatum fuerit, exurgit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra eius aues cœli nidificare. Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem, prout poterant audire. sine parabola uero non loquebatur eis. seorsim autem discipulis suis exponebat omnia. Et ait illis in die illo quum facta esset uespera, Transeamus in ulteriorem ripam. Et dimissa turba, assumunt eum ita ut erat in naui, sed & aliæ nauiculæ erant cum illo. Et oritur procella uenti magna, & fluctus irruebant in nauim, ita ut illa iam impleretur. Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens, & excitant eum, dicuntq; illi, Præceptor, non est tibi curæ quod perimus? Et excitatus increpauit uentum, dixitq; mari: Tace, obmutesce. Et conquieuit uentus, factáque est tranquillitas magna, & ait illis, Quid timidi estis adeo? qui fit ut non habeatis fiduciam? Et timuerunt timore magno, dicebantq; inter sese: Quis nam hic est, quia & uentus & mare obediunt ei? Et uenerunt traiecto mari in regionem Gadarenorum. Egressoq; ei de naui, statim occurrit è monumentis homo spiritui obnoxius immundo, qui domicilium habebat in monumentis, & neque catenis quisquam poterat eum ligare, propterea quod quũ sæpe compedibus & catenis uinctus fuisset, discerptæ essent ab illo catenæ, & compedes essent

commi-

συντετρίφθαι, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυσε δαμά-
σαι. καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς
ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κα-
τακόπτων ἑαυτὸν λίθοις. ἰδὼν δὲ τὸν ἰησοῦν ἀπὸ
μακρόθεν, ἔδραμε, καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ, καὶ
κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπεν. τί ἐμοὶ καὶ σοὶ ἰη-
σοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν θεόν,
μή με βασανίσῃς. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, ἔξελθε τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ ἐπη-
ρώτα αὐτόν. τί σοι ὄνομα; καὶ ἀπεκρίθη λέγων.
λεγεὼν ὄνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμεν. καὶ πα-
ρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω
τῆς χώρας. ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοί-
ρων μεγάλη βοσκομένη. καὶ παρεκάλεσαν αὐ-
τὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες. πέμψον ἡ-
μᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.
καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ ἰησοῦς. καὶ ἐξελ-
θόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, εἰσῆλθον
εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ
κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι,
καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ. οἱ δὲ βόσκοντες
τοὺς χοίρους, ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πό-
λιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐ-
στι τὸ γεγονός καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ
θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱ-
ματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα τὸν ἐσχηκότα τὸν
λεγεῶνα, καὶ ἐφοβήθησαν. καὶ διηγήσαντο αὐ-
τοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομέ-
νῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων. καὶ ἤρξαντο παρα-
καλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.
μη * καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκά-
κ λει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς, ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ. ὁ δὲ
ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ. ὕπα-
γε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγ-
γειλον αὐτοῖς, ὅσα σοι ὁ κύριος πεποίηκε καὶ
ἠλέησέ σε. καὶ ἀπῆλθε καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν
τῇ δεκαπόλει, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ
μθ πάντες ἐθαύμαζον. * καὶ διαπεράσαντος
β τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συ-
νήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτὸν, καὶ ἦν παρὰ τὴν
θάλασσαν. καὶ ἰδοὺ ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυ- ιβ
ναγώγων, ὀνόματι ἰάειρος, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, πί-
πτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ παρεκάλει αὐ-
τὸν πολλὰ, λέγων. ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχά-
τως ἔχει. ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῷ τὰς χεῖρας, ὅ-
πως σωθῇ καὶ ζήσεται. καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ. καὶ
ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐ-
τόν. καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη ιγ
δώδεκα, καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ
δαπανήσασα τὰ ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφελη-
θεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα, ἀκούσασα
περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο
τοῦ ἱμα-

cōminutæ, neq; quisquam ualuisset eum domare. Et semper die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus. Quum uidisset autem Iesum eminus, cucurrit, & adorauit eū, & clamans uoce magna dixit, Quid mihi tecū est Iesu fili dei altissimi? adiuro te per deum, ne me torqueas. Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine. Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et respōdit, dicens ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus. Et deprecabatur eum multū, ne se emitteret extra regionē. Erat autē ibi iuxta montes grex porcorum magnus pascens, & deprecabantur eum oēs dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus. Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus immundi, ingressi sunt in porcos. Et ferebat̄ grex per preceps in mare. Erant autem ferme bis mille, & suffocati sunt in mari. Porrò qui pascebant porcos, fugerunt, et renunciauerunt in ciuitatē, & in agros. Et egressi sunt ad uidendum quid esset quod acciderat: & ueniūt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, sedentem ac uestitum, & sanę mentis, qui habuerat legionem, et timuerunt. Et narrauerunt illis qui uiderant, qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis. Et rogare cœperunt eum, ut discederet de finibus ipsorum. Et quum ingressus esset nauim, rogabat illum qui fuerat à dæmonio correptus, ut esset cum illo: Iesus autem nō permisit eum, sed ait illi: Abi in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quanta tibi dominus fecerit & misertus sit tui. Et abijt, & cœpit prædicare in decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur. Et quum traiecisset Iesus naui rursus in ulteriorem ripam, cōuenit turba multa ad eum, et erat circa mare. Et ecce uenit quidam principum synagogę, nomine Iairus: et quū uidisset eum, procidit ad pedes eius, et deprecabatur eum multum, dicens, Filiola mea in extremis est, oro ut uenias et imponas illi manus, ut salua sit, & uiuet. Et abijt cum illo, & sequebatur eum turba multa, & cōprimebant eū. Et mulier quędam, quæ fuerat obnoxia profluuio sanguinis annos duodecim, fuerat q; multa perpessa à cōpluribus medicis, & insumpserat omnia sua, neq; quicq̄ adiumenti senserat, sed magis in deterius uenerat, quum audisset de Iesu uenit in turba à tergo, & tetigit uestimen-

τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. ἔλεγε γάρ, κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι. καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς, καὶ ἔγνω τῷ σώματι, ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος. καὶ εὐθέως ὁ ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ, τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε. τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων; καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, τίς μου ἥψατο, καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο πεποιηκυῖαν. ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ᾽ αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον; ὁ δὲ ἰησοῦς εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε. καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν
Aliàs ἔρχοντ[αι] ἰακώβου. καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον καὶ κλαίοντας, καὶ ἀλαλάζοντας πολλά, καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς. τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ. ταλιθὰ κοῦμι, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε. καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον καὶ περιεπάτει. ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα, καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ. καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλά, ἵνα μηδεὶς γνῷ
τέ τοῦτο, καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν. * Καὶ
α ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ γενομένου σαββάτου, ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν, καὶ πολλοὶ ἀκούοντες, ἐξεπλήσσοντο λέγοντες. πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς μαρίας, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ καὶ ἰούδα καὶ σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ
τέ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; * Καὶ ἐσκαν-
α δαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ, οὐδὲ μίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀῤῥώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας ἐθεράπευσε. καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

καὶ

uestimentum eius. Dicebat enim, Si uel uestimenta eius tetigero, salua ero. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quod sanata esset ab eo flagello. Et statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem ex sese prodisse, conuersus in turba aiebat, Quis tetigit uestimenta mea? Et dicebant ei discipuli ipsius, Vides turbam undique prementem te, & dicis, Quis me tetigit? Et circūspiciebat, ut uideret eam quæ hoc fecerat. Mulier uero timens & tremens, sciens quod factum esset in se, uenit & accidit ei, dixitq; ei omnem ueritatē. Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit, uade cum pace, & esto sana à flagello tuo. Adhuc eo loquente ueniunt à principe synagogæ, qui dicerent, Filia tua mortua est, quid ultra uexas magistrum? Iesus autem protinus audito sermone qui dicebatur, ait principi synagogæ, Ne metuas, tantummodo crede. Et non permisit ut quisquam se sequeretur, præter Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem Iacobi. Et uenit in domū principis synagogæ, uidetq; tumultum ac flentes & eiulantes multum, et ingressus ait illis, Quid tumultuamini et ploratis? puella non est mortua, sed dormit. Et irridebant eum. Ipse uero eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellę & eos qui cum ipso erant, & ingreditur eò ubi puella erat iacens, & apprehensa manu puellæ, ait illi, Talitha cumi. Quod est, si quis interpretetur, Puella tibi dico surge. Et cōfestim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim: & obstupuerunt stupore magno. Et præcepit illis uehementer, ne quisquam id sciret: & iussit ut daretur illi
quod ederet. Et egressus est illinc, ue- VI
nitq; in patriam suam, & sequuntur eum discipuli sui. Quumq; adesset sabbatū, cœpit in synagoga docere, multiq; audiētes obstupuerunt, dicentes: Vnde huic hæc? & quæ est sapientia quæ data est illi? & uirtutes tales per manus eius efficiuntur? Nónne hic est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? Nónne & sorores eius hic nobiscū sunt? Et offendebantur per eum. Dicebat autem illis Iesus, Non est propheta contemptus, nisi in patria sua, & inter cognatos, & in familia sua. Et non poterat ibi uirtutem ullam ædere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus sanauit, ac mirabatur propter incredulitatem eorum:

&

νβ β * καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων. * καὶ ιδ
προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀπο-
νγ β στέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν
πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων. καὶ παρήγγειλεν αὐ-
τοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μό-
νον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκὸν,
ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσα-
νδ β σθαι δύο χιτῶνας. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. * ὅπου ἐὰν
εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε, ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐ-
νε β κεῖθεν. * καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μη-
δὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν, ἐκτινά-
ξατε τὸν χνοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν εἰς
μαρτύριον αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον
ἔσται σοδόμοις ἢ γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πό-
νϛ θ λει ἐκείνῃ. * καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον, ἵνα με-
τανοήσωσι. καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλον, καὶ ἤλει-
φον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους καὶ ἐθεράπευον.
νζ β * καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς ἡρώδης, φανερὸν γὰρ ιε
ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἰωάννης ὁ βα-
πτίζων, ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν
αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι ἠλίας ἐστίν.
ἄλλοι δὲ ἔλεγον, ὅτι προφήτης ἐστὶν, ἢ ὡς εἷς τῶν προ-
νη ι φητῶν. * ἀκούσας δὲ ὁ ἡρώδης, εἶπεν, ὃν ἐγὼ
ἀπεκεφάλισα ἰωάννην, οὗτός ἐστιν, αὐτὸς ἠγέρθη
νθ β ἐκ νεκρῶν. * αὐτὸς γὰρ ὁ ἡρώδης ἀποστείλας,
ἐκράτησε τὸν ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ
φυλακῇ διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου τοῦ
ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν. ἔλεγε γὰρ
ὁ ἰωάννης τῷ ἡρώδῃ, ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν
γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου. ἡ δὲ ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐ-
τῷ καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, καὶ οὐκ ἠδύνα-
το. ὁ γὰρ ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν
ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτὸν, καὶ
ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤ-
ξ ϛ κουεν. * καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε
ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς με-
γιστᾶσι, καὶ τοῖς χιλιάρχοις, καὶ τοῖς πρώτοις τῆς γα-
λιλαίας, καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς ἡ-
ρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ ἡρώ-
δῃ, καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ
κορασίῳ. αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλεις, καὶ δώσω σοί. καὶ
ὤμοσεν αὐτῇ, ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡ-
μίσους τῆς βασιλείας μου. ἡ δὲ ἐξελθοῦσα, εἶπεν τῇ
μητρὶ αὐτῆς. τί αἰτήσομαι; ἡ δὲ εἶπεν. τὴν κεφα-
λὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως με-
τὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο λέγουσα,
θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξαυτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν
ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ
βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους οὐκ
ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι. καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βα-
σιλεὺς σπεκουλάτορα, ἐκέλευσεν ἐνεχθῆναι τὴν κε-
φαλὴν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν
τῇ φυ-

ιδ & obambulabat per uicos undique circum
iacentes, docens. Et accersit duodecim, coe-
pitque eos emittere binos, ac dabat illis pote-
statem aduersus spiritus immundos. Et prae
cepit illis, ne quid tollerent in uiam, nisi uir-
gam tantum: non peram, nō panem, non in
zona aes: sed calciarentur sandaliis, & ne in-
duerentur binis tunicis. Et dicebat eis, Vbi-
cunque introieritis in domū, illic manete do-
nec exeatis illinc. Et quicunque nō receperint
uos, neque audierint uos, exeuntes illinc, excu
tite puluerē qui est sub pedibus uestris in te-
stimonium illis. Amen dico uobis, tolerabi-
lius erit Sodomis aut Gomorrhis in die iudi
cii, quam ciuitati illi. Et egressi praedicabāt, ut re-
sipiscerent, & daemonia multa eiiciebant, &
ungebant oleo multos aegros, & sanabāt. Et
ιε audiuit rex Herodes (innotuerat enim no-
men eius) dicebatque: Ioānes ille qui baptiza
bat, resurrexit à mortuis, & propterea uirtu
tes agunt in illo. Alii dicebant, Helias est. alii
uero dicebant, Propheta est, uel tanquam unus
ex prophetis. Quum audisset aūt Herodes,
ait: Cui ego praecidi caput, Ioannes iste est,
ipse surrexit à mortuis. Nam ipse Herodes,
missis satellitibus, manus iniecerat in Ioan-
nem, & uinxerat eum in carcere propter He
rodiadem uxorē Philippi fratris sui, quia du
xerat eam uxorē. Dicebat enim Ioannes He
rodi, Non licet tibi habere uxorē fratris tui.
Herodias autem insidiabatur illi, uolebatque
occidere eum, nec poterat. Herodes eīm me-
tuebat Ioānem, sciens eum uirum iustum ac
sanctū, & obseruabat eum: auditoque eo mul-
ta faciebat, et libenter eum audiebat. Et quū
dies opportunus accidisset, quum Herodes
in natalitiis suis coenam faceret primatibus
ac tribunis & primoribus Galilaeae, quumque
introisset filia ipsius Herodiadis ac saltasset,
placuissetque Herodi ac simul accumbētibus,
rex ait puellae: Pete à me quod uis, & dabo
tibi. Et iurauit illi, Quicquid à me petieris,
dabo tibi usque ad dimidium regni mei. At
illa egressa dixit matri suae, Quid petam? Illa
uero dixit, Caput Ioānis baptistae. Et ingres-
sa statim cum festinatione ad regem petiuit,
dicens, Volo ut protinus des mihi in lance
caput Ioannis Baptistae. Et dolore affectus
rex, propter iusiurandum, eosque qui simul
accumbebant, noluit eam reiicere. Et con-
festim rex misso spiculatore, iussit inferri ca-
put eius. At ille abiit, ac decollauit eum in
carcere

τῇ φυλακῇ, καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ
πίνακι καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ. καὶ τὸ
κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ ἀ-
κούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦλθον καὶ ἦραν τὸ
ξα πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ. * καὶ
θ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀ-
πήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ
ξβ ὅσα ἐδίδαξαν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. * δεῦτε ὑ-
ι μεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀνα-
παύεσθε ὀλίγον. ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπά-
ξγ γοντες πολλοί, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. * καὶ
ς ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν. καὶ
εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐ-
τὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέ-
δραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον
πρὸς αὐτόν. καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ ἰησοῦς πολὺν ὄχ-
λον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρό-
βατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐ-
ξδ τοὺς πολλά. * καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομέ-
α νης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγου-
σιν, ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή,
ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ
ἀγροὺς καὶ κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, τί
γὰρ φάγωσιν, οὐκ ἔχουσιν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐ-
τοῖς, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηνα-
ρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν; ὁ δὲ λέγει
αὐτοῖς. πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε.
καὶ γνόντες, λέγουσι. πέντε καὶ δύο ἰχθύας. καὶ ιε
ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπό-
σια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ. καὶ ἀνέπε-
σον πρασιαὶ πρασιαὶ ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεν-
τήκοντα. καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς
δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγη-
σε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μα-
θηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς, καὶ τοὺς δύο
ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι. καὶ ἔφαγον πάντες καὶ ἐ-
χορτάσθησαν. καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κο-
φίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. καὶ ἦσαν οἱ
ξε φαγόντες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες. * καὶ
β εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι
εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς
βηθσαϊδά, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.
ξς * καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος
ς προσεύξασθαι. * καὶ ὀψίας γενομένης, ἦν τὸ ιζ
ξζ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐ-
δ πὶ τῆς γῆς, καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ
ἐλαύνειν, ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς.
καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχε-
ται πρὸς αὐτούς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης,
καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περι-
πατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα
εἶν

carcere: & attulit caput eius in lance, & de-
dit illud puellæ, & puella dedit illud matri
suæ. Quo audito, discipuli eius uenerunt, &
sustulerunt cadauer eius, posueruntque illud
in monumento. Et cōgregantur apostoli ad
Iesum & renunciauerunt ei omnia, & quæ
egissent, quæque docuissent. Et ait illis, Veni-
te uos soli seorsim in desertum locum, & re-
quiescite pusillum. Erant enim qui uenirent
& abirent multi: ac ne cibum quidem cape-
re uacabat. Et abijt in desertum locum naui-
gio seorsim. Et uiderūt eos abeuntes, turbæ:
et agnouerunt eum multi, et itinere pedestri
ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc,
& præuenerunt eos, conueneruntque ad illū.
Et egressus uidit turbā multam Iesus, & af-
fectu misericordiæ tactus est erga eos, quia e-
rant uelut oues non habentes pastorē. Et cœ-
pit illos docere multa. Et quū iam multum
diei præterisset, accesserunt ad illum discipu
li eius, dicentes, Desertus est locus, & iā mul
tum temporis effluxit, dimitte illos ut abeāt
in circumiacentes uillas ac uicos, emantque si
bi panes: nam quod edant, non habent. At
ille respondens ait illis, Date illis uos quod
edant. Et dixerūt ei, Euntes emamus ducen-
tis denarijs panes, & demus illis quod edāt?
At ille dicit eis, Quot panes habetis? Ite et ui
dete. Et quum cognouissent, dicunt, Quin-
que, & duos pisces. Et præcepit illis ut accū-
bere facerent omnes, distributis conuiuijs in
uiridi gramine. Et discubuerunt diuisi in uiri
daria centeni & quinquageni. Et quum ac-
cepissent quinque panes ac duos pisces, sub
latis in cœlum oculis benedixit, ac fregit pa-
nes, deditque discipulis suis ut apponerent il-
lis, & duos pisces diuisit omnibus. Et come-
derunt omnes, & saturati sunt. Et sustulerūt
fragmētorum duodecim cophinos plenos,
& de piscibus. Erāt aūt qui comederāt circi-
ter quinque millia uirorū. Et statim coegit di-
scipulos suos conscendere nauim, ut præce-
derent transmisso mari Bethsaidam, dum ip
se dimitteret turbā. Et quum dimisisset eos,
abijt in montem ad orandum. Et quum ue-
spera aduenisset, erat nauis in medio mari,
& ipse solus in terra, uiditque eos laborantes
in remigando: erat enim uentus contrarius
eis. At circa quartam uigiliam noctis ue-
nit ad eos, ambulans super mare, & uole-
bat preterire eos. At illi ut uiderunt eum am
bulantem super mare, putauerunt spectrum

ἐν τῷ περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ.

εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν. πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον,
καὶ ἐταράχθησαν, καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐ-
τῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖ-
ξη σθε. * καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον, καὶ
ς ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυ-
τοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον. οὐ γὰρ συνῆκαν
ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἦν γὰρ αὐτῶν ἡ καρδία πεπω-
ρωμένη. καὶ διαπεράσαντες, ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν
ξθ γεννησαρέθ, καὶ προσωρμίσθησαν. * καὶ ἐξελ-
β θόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες
αὐτὸν, περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκεί-
νην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάτοις τοὺς κακῶς ἔχον-
τας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, καὶ ὅ-
που ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ πα-
ρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱμα-
τίου αὐτοῦ ἅψωνται, καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ,
ο ἐσώζοντο. * καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ φα- ιη'
ι ρισαῖοι, καί τινες τῶν γραμματέων ἐλθόντες ἀπὸ
ἱεροσολύμων, καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐ-
τοῦ κοιναῖς χερσὶ, τοῦτ᾽ ἔστιν, ἀνίπτοις ἐσθίοντας
ἄρτους, ἐμέμψαντο. οἱ γὰρ φαρισαῖοι καὶ πάν-
τες οἱ ἰουδαῖοι ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖ-
ρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων. καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βα-
πτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν,
ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων
οα καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων, καὶ κλινῶν. * ἔ-
ς πειτα ἐπερωτῶσι αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμ-
ματεῖς. διὰ τί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι
κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ
ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον; ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι καλῶς προεφήτευσεν
ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγρα-
πται. οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ
καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ. μάτην δὲ
σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐν-
τάλματα ἀνθρώπων. ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν
τοῦ θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώ-
πων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων, καὶ ἄλ-
λα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ ἔλε-
γεν αὐτοῖς. καλῶς, ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ,
ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε. μωσῆς γὰρ
εἶπεν. τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα
σου. καὶ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανά-
τῳ τελευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε, ἐὰν εἴπῃ ἄνθρω-
πος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, κορβᾶν. ὅ ἐστι, δῶ-
ρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. καὶ οὐκ ἔτι ἀφίε-
τε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ
μητρὶ αὐτοῦ, ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῇ
παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε. καὶ παρόμοια
τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ προσκαλεσάμενος
πάντα

esse, & exclamauerũt. Omnes enim uidebãt
eum, & conturbati sunt: & statim loquutus
est cum eis, dixitq; eis: Cõfidite, ego sum: ne
terreamini. Et ascendit ad illos in nauim, &
conquieuit uentus, & uehemẽter supra mo-
dum intra sese stupebant, & admirabantur.
Non enĩ intellexerant de panibus: erat enim
cor eorum obcæcatũ. Et quum traiecissent,
uenerũt in terram Genezareth, & applicue
runt in portũ. Quumq; egressi essent de na-
ui, continuo agnouerunt eum: ac percurren
tes totam undiq; regionem illam, cœperunt
in grabatis eos qui male habebãt circũferre,
quum audissent eum illic esse, & quocũq; in
troisset in uicos aut in ciuitates aut in uillas,
in plateis ponebãt infirmos, & deprecaban
tur eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tan
gerent. Et quotquot tangebãt eum, salui fie-
bant. Et cõueniunt ad eum pharisæi, VII
& quidam de scribis qui uenerant Hieroso-
lymis, & quum uidissent quosdam ex disci-
pulis eius communibus manibus, id est illo-
tis, edere panes, incusabant. nam pharisæi &
omnes Iudęi, nisi crebro lauerint manus, nõ
capiunt cibum, tenentes instituta maiorum.
& à foro *uenientes*, nisi loti fuerint, non come
dunt. Et alia multa sunt quæ susceperunt ser
uanda, nempe lotiones poculorum et urceo
rum & æramentorum & lectorum. Deinde
interrogant eum pharisæi & scribæ, Quare
discipuli tui non ambulãt iuxta ritum tradi-
tum à maioribus, sed illotis manibus edunt
panem? At ille respondẽs, dixit eis: Bene ua-
ticinatus est Hesaias de uobis hypocritis, si-
cut scriptũ est: Populus hic labijs me hono-
rat, cor autem eorum longe est à me: in uanũ
autem me colunt, docentes doctrinas, pręce
pta hominum. Nam omisso pręcepto dei, te
netis constitutionem hominum, ablutiones
urceorum et poculorum, aliaq; similia his fa
citis multa. Et dicebat illis: Bene, reĳcitis pręœ
ceptum dei, ut constitutionem uestram ser-
uetis. Moses enim dixit, Honora patrem tu
um & matrem tuam: & qui male dixerit pa-
tri uel matri morte moriatur. Vos autem di-
citis, Si dixerit homo patri uel matri corbã:
quod est, donum quodcunq; ex me, in tuum
cedet commodum. & præterea non sinitis
eum quicquã facere patri suo aut matri suæ,
& irritum facitis uerbum dei per constitutio
nem uestram quam tradidistis. Et similia hu
iusmodi multa facitis. Et quum aduocasset
ad

πάντα τὸν ὄχλον ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀκούετέ μου πάν
τες καὶ συνίετε. οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου
εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶ
σαι, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι
τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκού
οβ ειν, ἀκουέτω. * καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ
ς τοῦ ὄχλου ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ
τῆς παραβολῆς. καὶ λέγει αὐτοῖς, οὕτως καὶ ὑμεῖς
ἀσύνετοί ἐστε; οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπο
ρευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοι
νῶσαι, ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν,
ἀλλ᾽ εἰς τὴν κοιλίαν, καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπο
ρεύεται, ἐκκαθαρίζον πάντα τὰ βρώματα; ἔλεγε
δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο
κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν
ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται,
μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι, κλοπαί, πλεονεξίαι, πονη
ρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασ
φημίαι, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη. πάντα ταῦτα
τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται. καὶ κοινοῖ τὸν ἄν-
θρωπον. καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθό
ρια τύρου καὶ σιδῶνος. καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐ
δένα ἤθελε γνῶναι, καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν. ἀ ιθ
κούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχεν τὸ θυγά
τριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον ἐλθοῦσα προσέ
πεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνίς,
ογ συροφοίνισσα τῷ γένει. * καὶ ἠρώτα αὐτὸν,
ς ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς. ὁ
δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ
τέκνα. οὐ γάρ καλόν ἐστι, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκ
νων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ ἀπεκρίθη καὶ
λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκά
τω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.
καὶ εἶπεν αὐτῇ. διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὕπαγε, ἐξελή
λυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου. καὶ ἀπελθοῦ
σα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυ
θός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.
οδ * καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων τύρου καὶ σιδῶ
ι νος ἦλθεν πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, ἀνὰ μέ
σον τῶν ὁρίων δεκαπόλεως, καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν κ
μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν, ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ
τὴν χεῖρα. καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κα
τιδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐ
τοῦ, καὶ πτύσας, ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἀνα
βλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ. ἐφ
φαθά. ὅ ἐστι, διανοίχθητι, καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν
αὐτοῦ αἱ ἀκοαί, καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐ
τοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς. καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδε
οε νὶ εἴπωσιν. * ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο,
θ μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον. καὶ ὑπερπερισσῶς
ος ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες. * καλῶς πάντα πεποίηκε,
ς καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

ἐν

ad ſe totam turbam, dicebat illis: Audite me omnes & intelligite, Nihil eſt extra hominē introiens in eum, quod poſſit eum inquinare, ſed quæ de homine procedunt, illa ſunt quæ inquinant hominem. Si quis habet aures ad audiendum, audiat. Et quum introiſſet in domum ſemotus à turba interrogabāt eum diſcipuli eius de ſimilitudine. Et ait illis, Adeo & uos intelligentia caretis? Nondum intelligitis, quod omne foris introiens in hominem, nō poteſt eum inquinare, quia non intrat in eius cor, ſed in uetrem: & in ſeceſſum exit, repurgans omnes eſcas? Dicebat autem quod ab homine exit, illud inquinat hominem. Ab interioribus enim de corde hominum malæ cogitationes procedūt, adulteria, ſtupra, homicidia, furta, auaritiæ, fraudes, dolus, impudicitia, malus oculus, conuitia, ſuperbia, ſtultitia: omnia hæc mala ab internis procedunt, & inquinant hominem. Et inde ſurgens, abijt in confinia Tyri ac Sidonis, & ingreſſus domum, neminē uoluit ſcire, nec potuit latere. Mulier enim ſtatim ut audiuit de eo, cuius filiola habebat ſpiritum immundum, uenit & accidit ad pedes eius. Erat enim mulier Græca Syrophœniſſa genere, & rogabat eum, ut dæmonium eijceret de filia ſua. Ieſus autem dixit illi, Sine prius ſaturari filios. Non eſt enim honeſtum ſumere panem filiorum, & proijcere catellis. At illa reſpondit & dicit illi: Etiam domine: nam catelli quoq; comedunt ſub menſa de micis filiorum. Et ait illi, Propter iſtū ſermonem uade, exijt dęmonium à filia tua. Et quum abiſſet in domū ſuam, reperit dæmonium exiſſe, & filiam iacentem ſuper lectū. Et rurſum egreſſus de finibus Tyri ac Sidonis, uenit ad mare Galilæę per medios fines decapolis, & adducunt ei ſurdum, impeditæq; linguę, & deprecabantur eum, ut imponat illi manum. & quū apprehendiſſet eum de turba ſeorſim, miſit digitos ſuos in auriculas eius, & ſputo emiſſo tetigit linguam eius, ac ſuſpiciens in cœlum, ingemuit, & ait illi, Ephphata, quod eſt aperire. Et ſtatim apertæ ſunt eius aures, & ſolutum eſt uinculum linguæ eius, ac loquebatur recte. Ac præcepit illis, ne cui dicerent. Sed quo magis ille eis præceperat, hoc potius amplius prædicabant, & ſupra modum ſtupebant, dicentes: Bene omnia fecit, & ſurdos facit audire, & mutos loqui.

ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄν
τος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσά
μενος ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς.
σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας
τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγω/
σι. καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν,
ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρό
θεν ἥκασιν. καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐ
τοῦ. πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι
ἄρτων ἐπ' ἐρημίας; καὶ ἐπηρώτα αὐτούς. πό/
σους ἔχετε ἄρτους; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ πα κα
ράγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ λα
βὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας, ἔκλασε, καὶ
ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσι. καὶ
παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ. καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα,
καὶ εὐλογήσας εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά. ἔφα
γον δὲ καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν περισσεύμα/
τα κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας. ἦσαν δὲ οἱ φα/
γόντες, ὡς τετρακισχίλιοι, καὶ ἀπέλυσεν αὐ/
τούς. καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.
οζ * καὶ ἐξῆλθον οἱ φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζη/
δ τεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ
οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν. καὶ ἀναστενάξας
τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει. τί ἡ γενεὰ αὕτη ση/
οη μεῖον ἐπιζητεῖ; * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσε
ς ται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον. καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς ἐμ
βὰς πάλιν εἰς πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.
- καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους. καὶ εἰ μὴ ἕνα
ἄρτον οὐκ εἶχον μετ' αὐτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.
οθ * καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς λέγων. ὁρᾶτε, βλέπε/ κβ
β τε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, καὶ τῆς ζύ/
π μης ἡρώδου. * καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλή/
ς λους, λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν. καὶ γνοὺς
ὁ ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς. τί διαλογίζεσθε, ὅτι ἄρτους
οὐκ ἔχετε. οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπω
ρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν; ὀφθαλμοὺς
ἔχοντες οὐ βλέπετε, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκού
ετε; καὶ οὐ μνημονεύετε; ὅτε τοὺς πέντε ἄρ/
τους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους
κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; λέγου/
σιν αὐτῷ, δώδεκα. ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τε/
τρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλα
σμάτων ἤρατε; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ ἔλεγεν
πα αὐτοῖς. πῶς οὐ νοεῖτε; * καὶ ἔρχεται εἰς κγ
ι βηθσαϊδάν, καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ πα
ρακαλοῦσιν αὐτόν, ἵνα αὐτοῦ ἅψηται, καὶ ἐπιλαβό
μενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω
τῆς κώμης. καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, καὶ ἐπι
θεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτόν, εἴ τι βλέ-
πει. καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε. βλέπω τοὺς ἀνθρώπους,
ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. εἶτα πάλιν
ἐπέθηκε

In diebus illis, quum turba admodū mul/ VIII
ta esset, nec haberēt quod manducarent, ac/
cersitis ad se Iesus discipulis suis, ait illis, Mi
sericordia tangor erga turbam, quia iam tri/
duo manēt apud me, nec habēt quod edant:
& si dimisero eos ieiunos in domum suam,
deficient in uia. Quidam enim ex eis è lon/
ginquo uenerūt. Et responderūt ei discipuli
sui, Vnde istos quis poterit hic satiare pani/
bus in solitudine? Et interrogauit eos, Quot
panes habetis? Illi uero dixerūt, Septem. Et
præcepit turbæ discūbere super terrā. Et ac/
ceptis septē panibus, quum gratias egisset,
fregit, deditq; discipulis suis, ut apponerent.
Et apposuerūt turbæ. Et habebāt pisciculos
paucos: & quum benedixisset, iussit apponi
& hos. Comederūt autem, & saturati sunt:
ac sustulerūt quæ superfuerant, fragmento/
rum septem sportas. Erant aūt qui comede/
rant fermè quater mille, & dimisit illos. Et
mox ingressus in nauim cū discipulis suis,
uenit in partes Dalmanutha. Et egressi sunt
pharisæi, cœperūtq; disputare cum illo, quę
rentes ab eo signū è cœlo, tentantes eum. Et
quum ingemuisset spiritu suo, dicit: Cur ge/
neratio hęc signū quęrit? Amen dico uobis,
si dabitur generationi huic signū. Et relictis
illis ingressus rursus nauim, abijt, traiecto la/
cu. Et obliti fuerāt sumere panes, nec præter
unū panem habebāt secū in naui. Ac præce/
pit illis, dicēs: Videte, cauete à fermēto pha/
risæorū, & à fermento Herodis. & disputa/
bant inter sese, dicentes, Panes nō habemus.
Et eo cognito Iesus dicit illis, Quid disputa/
tis, quod panes nō habetis? nondū animad/
uertitis nec intelligitis? adhuc obcæcatū ha/
betis cor uestrum? oculos habentes non cer
nitis: & aures habentes, nō auditis: & nō me
ministis? Quū quinq; panes fregissem in ho
minū quinq; milia, quot cophinos fragmen
tis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.
Quū aūt septem in quatuor milia, quot spor
tas ex reliquijs fragmentorū tulistis? Illi ue/
ro dixerunt, Septem. Et dixit illis, Qui fit ut
non intelligatis? Et uenit Bethsaidam, & ad/
ducunt illi cæcum, & obsecrāt eum, ut illum
tangeret. Et apprehensa manu cæci, edu/
xit illum extra uicum. & quum expuisset in
oculos illius, imposuissetq; illi manus, in/
terrogauit eum, si quid uideret: & recepto ui/
su dicebat, Video homines, quoniam uelut
arbores cerno ambulantes. Deinde rursum
imposuit

ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ,
καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, καὶ ἀποκατε-
στάθη, καὶ διέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας. καὶ ἀ-
πέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων. μηδὲ
εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώ-
σβ μη. * καὶ ἐξῆλθεν ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐ- κδ
α τοῦ εἰς τὰς κώμας καισαρείας τῆς φιλίππου. καὶ
ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων
αὐτοῖς. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; οἱ δὲ
ἀπεκρίθησαν, ἰωάννην τὸν βαπτιστήν, καὶ ἄλλοι
ἠλίαν, ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν. καὶ αὐτὸς λέ-
γει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκρι-
θεὶς δὲ ὁ πέτρος, λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστός.
σγ * καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ
γ αὐτοῦ. καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτούς, ὅτι δεῖ τὸν
υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκι-
μασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων,
καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ
τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι, καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον
σδ ἐλάλει. * καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ πέ-
ϛ τρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ. ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ
ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ πέτρῳ,
λέγων. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς
σε τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. * καὶ
β προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς
αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολου-
θεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν
αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν
ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ᾽ ἂν ἀπο-
λέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγ-
γελίου, οὗτος σώσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελήσει ἄν-
θρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον καὶ ζημι-
ωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος
σϛ ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. * ὃς γὰρ ἂν ἐ-
β παισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ
ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν
τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν
σζ ἁγίων. * καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
β ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων. οἵτινες οὐ μὴ γεύσων-
ται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ
ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει. καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ἕξ, κε
παραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον καὶ τὸν ἰάκω-
βον καὶ τὸν ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος
ὑψηλὸν κατ᾽ ἰδίαν μόνους. καὶ μετεμορφώθη ἔμ-
προσθεν αὐτῶν, καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβον-
τα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ
δύναται λευκᾶναι, καὶ ὤφθη αὐτοῖς ἠλίας σὺν μω-
σῇ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ ἰησοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς
ὁ πέτρος λέγει τῷ ἰησοῦ. ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡ-
μᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ
μίαν, καὶ μωσῇ μίαν, καὶ ἠλίᾳ μίαν. οὐ γὰρ ᾔδει
τί

imposuit manus super oculos illius, & fecit
ut uisum reciperet, & restitutus est, ac denuo
uidebat dilucide omnes: & dimisit illum in
domum suam, dicens: Neq; in uicum ingre-
diaris, neq; dixeris cuiquā in uico. Et egres-
sus est Iesus & discipuli illius in uicos Cæsa-
riæ, quæ cognominat̄ Philippi: & in uia in-
terrogauit discipulos suos, dicēs illis: Quem
me dicunt homines esse? Illi uero responde-
runt: Ioannem baptistam, & alij Heliam, alij
rursus unū de numero prophetarū. Et ipse
dicit illis, At uos quem me dicitis esse? Re-
spondens autem Petrus, dicit illi, Tu es ille
Christus, Et interminatus est eis, ne cui dice
rent de se. Et cœpit docere eos, quod oporte
ret filiū hominis multa pati, et reprobari à se
nioribus, summisq; sacerdotib. ac scribis, &
occidi, & post tres dies resurgere. Et aperte
sermonē loquebatur. Et apprehendit illum
Petrus, cœpitq; increpare eum. At ille con-
uersus, & intuitus discipulos suos, increpa-
uit Petrum, dicens: Abi post me satana, quo
niam nō sapis quæ dei sunt, sed quæ sunt ho
minum. Et cū ad se uocasset turbā unà cum
discipulis suis, dixit illis: Quicūq; uult sequi
me, abneget semetipsum, & tollat crucē suā,
ac sequatur me. Nam quisquis uoluerit ani-
mam suā seruare, perdet eam. Quisquis aūt
perdiderit animam suam causa mea & euan
gelij, hic seruabit eam. Quid enim profuerit
homini, si lucratus fuerit mundum totum, et
animæ suæ iacturam fecerit? Aut quid datu
rus est homo, quo repenset animam suam?
Quemcunq; enim puduerit mei ac meorum
sermonū in generatione hac adultera & pec
catrice, pudebit illius & filium hominis, ubi
uenerit in gloria patris sui cum angelis san-
ctis. Et dicebat illis, Amen dico uobis, IX
sunt quidam inter eos qui hic stant, qui non
gustabunt mortem, donec uiderint regnum
dei uenisse cum uirtute. Ac post dies sex as-
sumit Iesus Petrum & Iacobum & Ioānem,
& subducit eos in montem excelsum seor-
sim solos, & transformatus fuit coram illis,
& uestimenta illius facta sunt splendida, can
dida ualde ueluti nix, quàm candida facere
non potest fullo super terram. & conspe-
ctus est illis Helias cum Mose, colloque-
banturq; cum Iesu. Et respondens Petrus di
cit Iesu: Rabbi, bonum est nos hic esse, & fa-
ciamus tabernacula tria, tibi unum, & Mosi
unum, & Heliæ unum. Non enim nouerat

κε περὶ τοῦ σεληνιαζομένου.

τί λαλήσῃ, ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. καὶ ἐγένετο νε-
φέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς. καὶ ἦλθεν φωνὴ ἐκ
τῆς νεφέλης, λέγουσα, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ
ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐξάπινα περι/
βλεψάμενοι, οὐκ ἔτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν
ἰησοῦν μόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν. καταβαινόντων δὲ αὐ
τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς, ἵνα μηδε/
νὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅτ᾽ ἂν ὁ υἱὸς τοῦ
πη ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. * καὶ τὸν λό/
ι γον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς συζητοῦντες, τί
πθ ἐστὶ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι; * καὶ ἐπηρώ/
ε των αὐτὸν, λέγοντες, ὅτι λέγουσιν οἱ γραμμα/
τεῖς, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον. ὁ δὲ ἀποκρι/
θεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον,
ἀποκαθιστᾷ πάντα. καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν
υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ καὶ ἐξουδε-
νωθῇ. ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ
ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγρα/
ϟ πται ἐπ᾽ αὐτόν. * καὶ ἐλθὼν πρὸς μαθη/
ι τὰς εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ γραμ/
ματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς. καὶ εὐθέως πᾶς ὁ
ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέ/
χοντες, ἠσπάζοντο αὐτόν. καὶ ἐπηρώτησε τοὺς
ϟα γραμματεῖς. τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. * καὶ κε
β ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν. διδάσκαλε
ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα
ἄλαλον καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει
αὐτὸν, καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐ
τοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς
σου, ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν. ὁ δὲ
ἀποκριθεὶς αὐτῷ, λέγει. ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως
πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑ/
μῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με. καὶ ἤνεγκαν
αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως
τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν. καὶ πεσὼν ἐ/
πὶ τῆς γῆς ἐκυλίετο ἀφρίζων. καὶ ἐπηρώτησε
τὸν πατέρα αὐτοῦ. πόσος χρόνος ἐστὶν, ὡς τοῦτο
γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπεν. παιδιόθεν, καὶ πολ
λάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε, καὶ εἰς ὕδα/
τα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ᾽ εἴ τι δύνασαι, βοή
θησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ᾽ ἡμᾶς. ὁ δὲ ἰησοῦς
εἶπεν αὐτῷ. τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα
δυνατὰ τῷ πιστεύοντι. καὶ εὐθέως κράξας ὁ πα
τὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε. πι/
στεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ. ἰδὼν δὲ ὁ
ἰησοῦς, ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ
πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, τὸ πνεῦ
μα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, ἔ/
ξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.
καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐ/
ξῆλθε. καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρός, ὥστε πολ/
λοὺς λέγειν, ὅτι ἀπέθανεν. ὁ δὲ ἰησοῦς κρατή/
σας

quid loqueretur. erant enim expauefacti. Et
facta est nubes, quæ obumbrauit illos. Et ue
nit uox è nube, dicens: Hic est filius meus di/
lectus, ipsum audite. Et repente quũ circun
spexissent, non amplius uiderunt quenquã,
sed solũ Iesum esse secum. Porrò quum de/
scenderet de monte, præcepit illis, ne cui di/
cerent ea quæ uiderant, nisi quum filius ho/
minis à mortuis resurrexisset. Ac uerbũ hoc
tenuerunt apud sese, inter se disputantes, q̃d
esset hoc quod dixerat, E mortuis resurge/
re. & interrogabãt illum, dicentes, Quid est
quod scribę dicunt: Heliam oportere uenire
prius? Ille uero respondens dixit illis: Helias
quidem ubi uenerit prius, restituit omnia:
& quemadmodũ scriptum est de filio homi
nis, ut multa patiatur, & contemnatur. Ve/
rum dico uobis, Heliam uenisse, & fecerunt
illi quæcunq; uoluerunt, sicut scriptum erat
de illo. Et quum uenisset ad discipulos suos,
uidit turbam multã circum illos, & scribas
disputãtes cum eis. Et protinus uniuersa tur
ba quũ uidisset eum, obstupuit: & accurren
tes salutauerunt eum. Et interrogauit scri/
bas, Quid disputatis inter uos? Et respon/
dens unus è turba dixit, Præceptor, adduxi
filium meum ad te, habentem spiritum mu/
tum: & quandocunq; eum corripuerit, lace
rat eum: atq; ille spumat, ac stridit dentibus
suis, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijce/
rent, & non potuerunt. At ille respõdens ei,
dicit: O natio incredula, & quousque apud
uos ero? quousq; patiar uos. Adducite illum
ad me. Et adduxerunt illũ ad eũ. At uiso illo,
continuo spiritus discerpebat eum: & prola
psus in terra uoluebatur spumãs. Et interro/
gauit patrẽ illius, Quantũ tẽporis est, quod
hoc accidit ei? At ille dixit, A puero. Et fre/
quenter illum & in ignẽ abiecit, & in aquas,
quo perderet eum. Age si quid potes, subue
ni nobis misertus nostri. Iesus autẽ dixit ei,
Illud si potes credere: omnia possibilia cre/
dẽti. Et cõfestim exclamãs pater pueri cum
lachrymis dixit, Credo domine: succurre in
credulitati meę. Quum uidisset autem Iesus,
quòd turba simul accurreret, increpauit spi/
ritum immundum, dicẽs illi: Spiritus mute,
& surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne
posthac ingrediaris in illum. Et quũ clamas/
set spiritus, multumq; discerpsisset eum, exi
uit: & factus est tanquam mortuus, adeo ut
multi dicerent, Mortuus est. At Iesus corre-
pta

κζ περὶ τῶν διαλογιζομένων τίς μείζων.

τήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτὸν, καὶ ἀνέστη.
ϟβ * καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐ/
ι τοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ᾽ ἰδίαν, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠ/
δυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο
τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, εἰ μὴ ἐν
ϟγ προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. * καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόν/
β τες, παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας, καὶ οὐκ
ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ. ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς
αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτε/
νοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
ἀναστήσεται. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦν/
ϟδ το αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. * καὶ ἦλθεν εἰς καπερ κζ
ι ναοὺμ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐ/
τοὺς, τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;
ϟε * οἱ δὲ ἐσιώπων. πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν
β ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων. καὶ καθίσας, ἐφώνησε τοὺς
δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἴ τις θέλει πρῶτος εἶ/
ναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διά/
κονος. καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν ἐν μέσῳ αὐ/
τῶν, καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ εἶπεν αὐτοῖς. ὃς
ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνό/
ϟϛ ματί μου, ἐμὲ δέχεται. * καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξη/
α ται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.
ϟζ * ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ ἰωάννης, λέγων. διδάσ/
ι καλε, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλον/
τα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, καὶ ἐκωλύσα/
ϟη μεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. * ὁ δὲ ἰη/
ϛ σοῦς εἶπεν, μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν,
ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου καὶ δυνήσε/
ται ταχὺ κακολογῆσαί με. ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ᾽ ἡ/
μῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς πο/
τήριον ὕδατος ἐν ὀνόματί μου, ὅτι χριστοῦ ἐστὲ, ἀ/
μὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσει τὸν μισθὸν αὐτοῦ.
ϟθ * καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πι/
β στευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον, εἰ περι/
ίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ
ρ καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν. * καὶ ἐὰν σκαν/
ϛ δαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν. καλόν σοι
ἐστὶ, κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖ/
ρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ
ρα τὸ ἄσβεστον. * ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τε/
ι λευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν ὁ πούς
σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν. καλόν
ἐστί σε εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο
πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς
τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ
τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν
ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐ/
τόν. καλόν σοι ἐστὶ, μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔ/
χοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.
ὅπου

pta manu illius, erexit eum, & ille surrexit. Et quū esset ingressus domū, discipuli illius interrogabāt eum seorsim, Cur nos non quiuimus eijcere illum? Et dixit illis, Hoc genus nulla re potest exire, nisi per deprecationem & ieiuniū. Et illinc digressi, iter fecerunt per Galilæam, nec uolebat ut quisquam sciret. Docebat enim discipulos suos, et dicebat illis, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus, tertio die resurget. At illi ignorabant quod dixerat, & timebant eum interrogare. Et uenit Capernaum: & quum uenisset in domū, interrogauit illos, quid in itinere inter uos disputabatis? At illi siluerunt. Nam inter se disputauerant inter uiam, quis esset maior. Et quū consedisset, accersiuit duodecim, & dicit illis: Si quis uult primus esse, is erit omniū postremus & omniū minister. Atq; arreptum puerum statuit in medio illorū: & quū cepisset illum in ulnas suas, dixit illis: Quisquis unū ex talibus pueris receperit nomine meo, me recipit: & quicūq; me recipit, nō me recipit, sed eum qui misit me. Respōdit aūt ei Ioannes, dicens: Præceptor, uidimus quendā nomine tuo eijcere dæmonia, nec sequitur nos, & prohibuimus illum, propterea quod non sequitur nos. At Iesus ait, Ne prohibeatis illum. Nullus enim est, qui si fecerit uirtutem per nomen meum, possit cito male loqui de me. Qui enim non est aduersus nos, pro nobis est. Quisquis enim ad bibendum dederit uobis calicem aquæ nomine meo, quod sitis Christi, amen dico uobis, nequaquā perditurus est mercedem suam. Et quisquis offenderit unum ex pusillis, qui confidunt in me, melius foret illi, si circundaretur saxum molare circa ceruicē eius, & abijceretur in mare. Et si tibi fuerit obstaculo manus tua, amputa illam. Bonum est tibi, mutilū ad uitam ingredi, potius q̄ duas manus habētem abire in gehennā, in ignē inextinguibilem, ubi uermis illorū non moritur, & ignis non extinguitur. Et si pes tuus fuerit tibi obstaculo, amputa illum. Bonū est ut ingrediaris ad uitā claudus, potius q̄ duos pedes habēs mittaris in gehennā in ignem inextinguibilem, ubi uermis illorū non moritur, & ignis non extinguitur. Et si oculus tuus tibi obstaculo est, erue illum. Bonum est tibi, ut luscus introeas in regnū dei, potius quàm ut duos oculos habens mittaris in gehennam ignis,

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ
σβέννυται. πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶ-
ρβ σα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. *καλὸν τὸ ἅλας.
β ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύ/
σετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν
ργ ἀλλήλοις. *κἀκεῖθεν ἀναστὰς, ἔρχεται εἰς τὰ
ϛ ὅρια τῆς ἰουδαίας διὰ τοῦ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ
συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτὸν, καὶ ὡς
εἰώθει πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ προ/ κη
σελθόντες φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξ/
εστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες
αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. τί ὑμῖν ἐ-
νετείλατο μωσῆς; οἱ δὲ εἶπον. μωσῆς ἐπέτρεψε
βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι. καὶ
ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. πρὸς τὴν
σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντο/
λὴν ταύτην. ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως ἄρσεν καὶ
θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ θεός. ἕνεκεν τούτου
καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ
τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν
γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μί/
αν, ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ. ὃ οὖν
ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.
ρδ *καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ
ι τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν. *καὶ λέγει
ρε αὐτοῖς. ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ
β γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται ἐπ᾽ αὐτήν. καὶ ἐὰν γυ/
νὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλ/
ρϛ λῳ, μοιχᾶται. *καὶ προσέφερον αὐτῷ παι/
β δία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετί/
μων τοῖς προσφέρουσιν. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, ἠγα/
νάκτησεν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἄφετε τὰ παιδία
ἔρχεσθαι πρός με, μὴ κωλύετε αὐτά, τῶν γὰρ τοι/
ούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑ/
μῖν. ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ
ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγ/
καλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὰ,
ρζ εὐλόγησεν αὐτά. *καὶ ἐκπορευομένου αὐ/ κθ
ϛ τοῦ εἰς ὁδὸν προσδραμὼν εἷς, καὶ γονυπετήσας
αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτόν. διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί
ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; ὁ δὲ
ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐ/
δεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶ/
δας, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς,
μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀποστερήσῃς. τίμα
τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. ὁ δὲ ἀπο/
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα πάν/
ρη τα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. *ὁ δὲ ἰη/
β σοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἕν σοι ὑστερεῖ. ὕπαγε ὅσα ἔχεις
πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θη/
σαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι,
ἄρας

ubi uermis eorum nō moritur, & ignis non
extinguitur. Nam omnis homo igne salie/
tur, & omnis uictima sale salietur. Bona res
est sal, cæterum si sal insulsus fuerit, per quid
ipsum condietis? Habete in uobisipsis salem,
& pacem habete inter uos inuicem. Et X
quum inde surrexisset, uenit in fines Iudææ
per regionem quæ est ultra Iordanem, & cō
ueniunt rursum turbæ ad illum, & sicut con/
sueuerat rursum docebat eas. Et adeuntes
pharisæi interrogabant illum, Licetne uiro
uxorē repudiare? tentantes illum. At ille re
spōdēs dixit illis, Quid uobis præcepit Mo/
ses? At illi dixerūt, Moses permisit libellum
repudij scribere, ac dimittere. Et respōdens
Iesus, dixit illis, Ad duriciā cordis uestri scri
psit uobis præceptū istud. cæterum ab initio
creationis masculum & fœminam fecit illos
deus. Propter hoc relinquet homo patrem
suum & matrem, & adhærebit uxori suæ, &
fient duo caro una. Itaq; non iam sunt duo,
sed una caro. Quod igitꝰ deus copulauit, ho/
mo ne separet. Et in domo rursum discipuli
illius eadem de re interrogauerunt illum. &
dicit illis, Quicūq; repudiauerit uxorem suā
& duxerit aliam, adulteriū committit aduer
sus illam. Et si mulier repudiauerit uirū suū,
& nupserit alteri, adulteriū committit. Et at/
tulerunt ad illum pueros, ut tangeret illos,
discipuli uero increpabant eos qui adduce/
bant. Quum uidisset autem Iesus, indigna/
tus est, & dixit illis, Sinite pueros uenire ad
me, ne prohibete illos, talium enim est re/
gnum dei. Amen dico uobis, quicunq; non
acceperit regnum dei tanquam puer, haud/
quaquam ingredietur in illud. Et quum cæ/
pisset illos in ulnas, impositis manibus su/
per illos, benedixit eis. Et quum exiret in
uiam, accurrit quidam, ac genua flexit illi,
& interrogabat eum: Præceptor bone, quid
faciam, ut uitam æternam possideam? Ie/
sus autem dixit illi: Cur me dicis bonum?
Nemo bonus, nisi unus, nempe deus. Præ/
cepta nosti? Ne committas adulterium. Ne
occidas. Ne fureris. Ne falsum testimonium
dicas. Ne fraudes. Honora patrem tuum &
matrem. At ille respondens dixit illi: Præce/
ptor, hæc omnia seruaui ab adolescētia mea.
Iesus autem intuitus illum, dilexit eum, &
dixit illi: Vnum tibi deest. Abi, quæcunque
habes uende, & da pauperibus, & habebis
thesaurum in cœlo, & ueni sequere me,
sublata

ρθ ἄρας τὸν σταυρόν. *ὁ δὲ συγνάσας ἐπὶ τῷ λό/
β γῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. καὶ περιβλεψάμενος ὁ ἰησοῦς, λέγει τοῖς
μαθηταῖς αὐτοῦ. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα
ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελεύσον/
ται. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐ
τοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς.
τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ
τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελ/
θεῖν. εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμα/
λιᾶς τῆς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. οἱ δὲ περισσῶς ἐξε/
πλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ τίς δύνα/
ται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέγει.
παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ τῷ
θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. καὶ ἤρ/
ξατο ὁ πέτρος λέγειν αὐτῷ. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκα/
ρι μεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. *ἀποκριθεὶς
β δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. οὐδείς ἐστιν, ὃς
ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα,
ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς ἕνεκεν ἐμοῦ
καὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλα/
σίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφοὺς,
καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς
μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζω/
ρια ὴν αἰώνιον. *πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχα/
β τοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. *ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ
ριβ ἀναβαίνοντες εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἦν προάγων αὐ/
β τοὺς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες
ἐφοβοῦντο. καὶ παραλαβὼν ὁ ἰησοῦς πάλιν τοὺς δώ/
δεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ
συμβαίνειν, ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυ/
μα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς
ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρι/
νοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν
τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώ/
σουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτε/
νοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.
ριγ *καὶ προσπορεύονται αὐτῷ ἰάκωβος καὶ ἰωάν λ
ς νης οἱ υἱοὶ ζεβεδαίου, λέγοντες. διδάσκαλε, θέλο/
μεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν, ποιήσῃς ἡμῖν. ὁ δὲ εἶπεν
αὐτοῖς. τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον αὐ/
τῷ. δὸς ἡμῖν, ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐω/
νύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶ/
πεν αὐτοῖς. οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν
τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ
βαπτίζομαι βαπτισθῆναι; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. δυ/
νάμεθα. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριον ὃ
ἐγὼ πίνω πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζο/
μαι βαπτισθήσεσθε. τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ
ριδ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς
β ἡτοίμασται. *καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο
ἀγα/

ſublata *in humeros* cruce. At ille moleſtia affe/
ctus propter ſermonē, diſcedebat mœrens:
habebat enim poſſeſſiões multas. Et quum
circumſpexiſſet Ieſus, dicit diſcipulis ſuis,
Quàm difficulter hi qui pecunias habēt, in
regnum dei intrabunt. Diſcipuli uero obſtu
puerunt ſuper uerbis illius. At Ieſus rurſum
reſpondens, dicit illis: Filij, quàm difficile eſt
eos qui fiduciā habent in pecunijs, regnum
dei ingredi. Facilius eſt camelum per fora/
men acus ingredi, quàm diuitem in regnum
dei ingredi. Illi uero ſupra modum admira/
ti ſunt, dicentes intra ſeſe, Et quis poteſt eſſe
ſaluus? Intuitus autē Ieſus illos, dicit, Apud
homines impoſſibile, ſed non apud deum:
nam omnia poſſibilia ſunt apud deū. Et cœ/
pit Petrus dicere illi, Ecce reliquimus om/
nia: & ſequuti ſumus te. Reſpondēs autem
Ieſus dixit: Amen dico uobis, Nullus eſt qui
reliquit domum, aut fratres, aut ſorores, aut
patrem, aut matrem, aut uxorem, aut libe/
ros, aut agros mea cauſa & euangelij, quin
recipiat centupla nunc in tempore hoc, do/
mus, & fratres, & ſorores, & matres, & libe
ros, & agros cum perſecutionibus, ac in ſe/
culo uenturo uitam æternam. Multi autem
primi, erunt poſtremi: & poſtremi, primi.
Erant aūt in uia aſcendētes Hieroſolymā, &
præcedebat illos Ieſus, erantq́ pauefacti, &
ſequentes timebant. Et aſſumptis Ieſus rur/
ſum duodecim, cœpit illis dicere, quæ ſibi
euentura eſſent. Ecce aſcēdimus Hieroſoly/
mā, & filius hominis tradetur principibus
ſacerdotū & ſcribis, & condēnabūt eum ad
mortem, & tradent illū gentibus, & illudent
illi, & flagellabūt eum, & inſpuent in illum,
& occident eum, & tertia die reſurget. Et ac/
cedunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Ze/
bedæi, dicētes: Pręceptor, uolumus ut quic/
quid petierimus, facias nobis. Ille uero dixit
eis, Quid me uultis facere uobis? Illi uero di
xerunt ei, Da nobis, ut unus tibi à dextris, &
alter tibi à ſiniſtris ſedeamus in gloria tua.
Ieſus autem dixit illis: Neſcitis quid petatis.
Poteſtis bibere poculum, quod ego bibo? &
baptiſmate quo ego baptizor, baptizari?
At illi dixerūt ei, Poſſumus. Ieſus autem di/
xit illis, Poculū quidē quod ego bibo, bibe/
tis, & baptiſmate quo ego baptizor, bapti/
zabimini. Cęterū ſedere mihi à dextris ac ſi/
niſtris, nō eſt meū dare, ſed his *cōtinget* quib.
paratū eſt. Et quū audiſſent decē, cœperunt
indi/

ἀγανακτεῖν περὶ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. ὁ δὲ ἰη/
σοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς. οἴ/
δατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυ/
ριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξου/
σιάζουσιν αὐτῶν. οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ᾽
ὃς ἐὰν ὑμῶν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται
διάκονος ὑμῶν. καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι
ριε πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος. * καὶ γὰρ ὁ
δ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλ/
λὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύ/
τρον ἀντὶ πολλῶν. καὶ ἔρχονται εἰς ἱεριχώ.
ρις * καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ ἱεριχὼ, καὶ τῶν λα
β μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς τιμαίου βαρ
τιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προ/
σαιτῶν. καὶ ἀκούσας ὅτι ἰησοῦς ὁ ναζαραῖός ἐ/
στιν ἤρξατο κράζειν καὶ λέγειν. ὁ υἱὸς δαβὶδ
ἰησοῦ, ἐλέησόν με. καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ,
ἵνα σιωπήσῃ. ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ
δαβὶδ, ἐλέησόν με. καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐ/
τὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσιν τὸν τυφλὸν, λέ/
γοντες αὐτῷ. θάρσει, ἔγειραι, φωνεῖ σε. ὁ δὲ
ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθεν
πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, τί θέλεις ποιήσω σοι; ὁ δὲ τυφλὸς εἶ/
πεν αὐτῷ. ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω. ὁ δὲ ἰη/
σοῦς εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ
σε. καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ ἰη/
ριζ σοῦ ἐν τῇ ὁδῷ. * καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς ἱε/
β ρουσαλὴμ, εἰς βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν πρὸς τὸ
ὄρος τῶν ἐλαιῶν ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν
αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν κώ/
μην τὴν κατέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εἰσπορευό/ λβ
μενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽
ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικεν. λύσαντες αὐ/
τὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, τί ποιεῖ/
τε τοῦτο; εἴπατε, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔ/
ριη χει, καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε. * ἀπῆλ/
β θον δὲ καὶ εὗρον πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν
θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου, καὶ λύουσιν αὐ/
τόν. καὶ τινὲς τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων, ἔλεγον αὐ/
τοῖς. τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶ/
πον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀ/
φῆκαν αὐτούς. καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν
ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν.
καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτόν. πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια
αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν. ἄλλοι δὲ στιβά/
δας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον
ριθ εἰς τὴν ὁδόν. * καὶ οἱ προάγοντες, καὶ οἱ
α ἀκολουθοῦντες, ἔκραζον, λέγοντες, ὡσαννὰ,
εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου,
εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι
κυρίου τοῦ πατρὸς ἡμῶν δαβὶδ, ὡσαννὰ
ἐν τοῖς

indignari de Iacobo & Ioanne. Iesus autem
quũ uocasset eos ad se, dicit illis: Scitis quòd
qui uidentur imperare gentibus, dominium
exercẽt aduersus illas. Et qui magnates sunt
inter eas, potestatem exercent in illas. Ve/
rum non sic erit inter uos: sed quicunq; uo/
luerit ex uobis fieri magnus inter uos, erit
minister uester. Et quicunq; uoluerit ex uo/
bis esse primus, erit omnium seruus. Nam et
filius hominis non uenit ut sibi ministrare/
tur, sed ut ipse ministraret, ac daret animam
suam redemptionem pro multis. Et ueniunt
Hiericho, quumq; egrederetur ab urbe Hie/
richo, ac discipuli illius & turba copiosa: fi/
lius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta
uiam mendicans. Et quum audisset quod Ie
sus Nazarenus esset, cœpit clamare, & dice
re, Fili Dauid Iesu, miserere mei. Et increpa/
bant illũ multi, ut taceret. At ille multo ma/
gis clamabat: Fili Dauid, miserere mei. Et ste
tit Iesus, ac iussit illum uocari, & uocant cæ/
cum, dicẽtes illi: Bono animo esto, surge, uo
cat te. Ille uero abiecto pallio suo, surrexit &
uenit ad Iesum. Et respondẽs dicit illi Iesus,
Quid uis faciam tibi? Cæcus autem dixit ei:
Raboni, ut uisum recipiam. Iesus autem di/
xit illi: Abi, fides tua saluũ te reddidit, & pro
tinus recepit uisum, & sequebatur Iesum in
uia. Et quum appropinquant Hierosoly/ XI
mis ad Bethphage & Bethaniã iuxta mon/
tem oliuarum, emittit duos è discipulis suis,
& dicit illis, Abite in uicum qui contra uos
est, & statim ingrediẽtes in illum, inuenietis
pullum alligatum, supra quem nullus homi/
num sedit: soluite eum et adducite. Et si quis
uobis dixerit, Cur facitis hoc? Dicite, quod
dominus eo opus habet, & continuo illum
mittet huc. Abierunt autem, & inuenerunt
pullum alligatum iuxta ianuã foris in biuio,
& soluunt illum. Et nonnulli eorum qui il/
lic stabant, dicebant illis: Quid facitis soluen
tes pullum? At illi dixerunt eis, quemadmo
dum præceperat Iesus, & sinebãt illos. Et ad
duxerunt pullũ ad Iesum, & iniecerũt illi ue
stimenta sua, seditq; super illum. Multi uero
uestimenta sua sternebant in uiam. Alij uero
frondes incidebant ex arboribus, & sterne-
bant in uiam, Et qui præcedebant, quiq; se/
quebantur clamabant, dicentes, Hos anna,
benedictus qui uenit in nomine domini.
Benedictum, quod uenit regnum in nomi/
ne domini patris nostri Dauid, Hos anna
in

ρκ ἐν τοῖς ὑψίστοις. * καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἱεροσόλυ-
ς μα ὁ κύριος καὶ εἰς τὸ ἱερόν. καὶ περιβλεψάμε-
νος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλ-
θεν εἰς βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ τῇ λγ
ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ βηθανίας ἐπεί-
νασε. καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα,
ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ. καὶ ἐλθὼν ἐπ'
αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς
σύκων. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ. μηκέ-
τι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι,
ρκα καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * καὶ ἔρχονται
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ εἰσελθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν,
ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγορά-
ζοντας ἐν τῷ ἱερῷ. καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυ-
βιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς πε-
ριστερὰς κατέστρεψε. καὶ οὐκ ἤφιεν, ἵνα τις δι-
ενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐδίδασκε, λέ-
γων αὐτοῖς. οὐ γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος
προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς
δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.
ρκβ * καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ ἀρχιε-
α ρεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσιν, ἐφοβοῦν-
το γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ
ρκγ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. * καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξε-
ι πορεύετο ἔξω τῆς πόλεως. καὶ πρωῒ παραπορευό-
μενοι, εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν,
καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ πέτρος, λέγει αὐτῷ. ῥαββεὶ,
ρκδ ἴδε ἡ συκῆ ἣν κατηράσω ἐξήρανται. * καὶ
ς ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς. ἔχετε πίστιν
θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τού-
τῳ, ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ
διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ,
ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.
ρκε * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πάντα ὅσα ἂν προσευ-
δ χόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε, ὅτι λαμβάνετε, καὶ
ρκς ἔσται ὑμῖν. * καὶ ὅταν στήκητε προσευχό- λδ
ς μενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος, ἵνα καὶ ὁ
πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφῇ ὑμῖν τὰ πα-
ρκζ ραπτώματα ὑμῶν. * καὶ ἔρχονται πάλιν λε
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος
αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ
γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς
σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα
ποιῇς; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐ-
περωτήσω ὑμᾶς καὶ ἐγὼ ἕνα λόγον, καὶ ἀπο-
κρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦ-
τα ποιῶ. τὸ βάπτισμα ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ
ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι. καὶ ἐλο-
γίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες. ἐὰν εἴπω-
μεν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύ-
σατε αὐτῷ. ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων,
ἐφο-

in altissimis. Et ingressus est Hierosolymam dominus et in templū. Et quū circumspexisset omnia, iamq; tempus esset uespertinum, egressus est Bethaniā cum duodecim. & postero die quum exissent Bethania, esurijt: quumq; uidisset arborem fici procul, habentem folia, ueniebat si uidelicet inuenturus esset aliquid in illa: & quum uenisset ad illam, nihil inuenit nisi folia. Non enim erat tempus ficorum. Et respondens Iesus dixit ficui: Ne posthac ex te in æternū quisquam fructum edat. Et audiebant discipuli illius, ueniuntq; Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eijcere eos qui uendebant & emebant in templo, & mensas argentariorum, & sellas uendentium columbas subuertit, & non permisit, ut quisquam deportaret uas per templum: & docebat, dicens illis: Nónne scriptum est, Domus mea domus precationis uocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. Et audierunt scribæ principesq; sacerdotum, & quærebāt quomodo illum essent perdituri. Timebant enim eū quod tota turba admirabatur doctrinam illius. Et quum uespera iam esset, egressus est Iesus è ciuitate: & mane prætereuntes, uiderunt ficum exaruisse radicitus, & recordatus Petrus, dicit illi: Rabbi, ecce ficus illa quā execratus es, exaruit. Et respondens Iesus dicit illis: confidite deo. Amen dico uobis, quòd quicūq; dixerit monti huic: Tollaris ac mittaris in mare, & nō hæsitauerit in corde suo, sed crediderit fore quæ dixerit, erit illi quicquid dixerit. Propterea dico uobis, Quæcunq; orantes petitis, credite quod accipitis, & erunt uobis. Et quum steteritis orantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem, ut & pater uester qui in cœlis est, remittat uobis delicta uestra. Et ueniunt rursum Hierosolymam, & quum ambularet in templo, ueniunt ad illum principes sacerdotum & scribæ & seniores, & dicunt illi, Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit autoritatem istā, ut ista facias? Iesus aūt respondēs, dixit illis, Quæram à uobis & ipse quiddā, & respondete mihi, & dicam uobis qua autoritate hæc faciam. Baptismus Ioannis utrum è cœlo erat, an ex hominibus? Respōdete mihi. Et cogitabāt apud se, dicētes: Si dixerimus, è cœlo: dicet, Cur igitur non credidistis illi? At si dixissent, ex hominibus:

timebant

ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν ἰω/
άννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. καὶ ἀποκριθέντες
λέγουσι τῷ ἰησοῦ. οὐκ οἴδαμεν. καὶ ὁ ἰησοῦς ἀπο/
κριθεὶς, λέγει αὐτοῖς, οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ
ρκη ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * καὶ ἤρξατο αὐτοῖς λϛ
β ἐν παραβολαῖς λαλεῖν. ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν
ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν
ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο
αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε, καὶ ἀπέστειλε
πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ
τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπε/
λῶνος. οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέ/
στειλαν κενόν. καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς
ἄλλον δοῦλον, κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκε/
φαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον. καὶ πά/
λιν ἄλλον ἀπέστειλε. κἀκεῖνον ἀπέκτειναν, καὶ
πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀπο/
κτένοντες. ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐ/
τοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέ/
γων, ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. ἐκεῖνοι δὲ
οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς. ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ
ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία. καὶ λαβόντες αὐτὸν,
ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.
τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύσε/
ται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν
ἀμπελῶνα ἄλλοις. οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀ/
νέγνωτε; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦ/
τες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, παρὰ
κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλ/
ρκθ μοῖς ἡμῶν. * καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ
α ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. ἔγνωσαν γὰρ, ὅτι πρὸς αὐ/
τοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀ/
ρλ πῆλθον. * καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας
β τῶν φαρισαίων καὶ τῶν ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀ/
γρεύσωσι λόγῳ. οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ.
διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει
σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀν/
θρώπων, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ δι/
δάσκεις, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶ/ λζ
μεν, ἢ μὴ δῶμεν; ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρι/
σιν, εἶπεν αὐτοῖς, τί με πειράζετε; φέρετέ μοι
δηνάριον, ἵνα ἴδω. οἱ δὲ ἤνεγκαν. καὶ λέγει αὐ/
τοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή. οἱ δὲ εἶ/
πον αὐτῷ, καίσαρος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶ/
πεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ
τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. καὶ ἐθαύμασαν ἐπ᾽ αὐτῷ.
καὶ ἔρχονται σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λη
λέγουσιν, ἀνάστασιν μὴ εἶναι, καὶ ἐπηρώτησαν αὐ/
τὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡ/
μῖν, ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ κατα/
λείπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ
ὁ ἀδελ/

timebant populum. Omnes enim habebant
Ioannem, quod uere propheta fuisset. Et re/
spondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus
respondens dicit illis, Nec ego dicam uobis,
qua autoritate hæc faciam. Et cœpit il/ XII
lis per parabolas loqui. Vineã plantauit ho
mo, & circũdederat sepem, & foderat lacũ,
& ædificauerat turrim, & elocauerat eam
agricolis, & peregre profectus est, & misit
ad agricolas quum opportunũ esset seruum
ut ab agricolis acciperet de fructu uineę. At
illi arreptum illum ceciderunt, ac remiserũt
uacuum. Et rursum misit ad illos alium ser/
uum, & illi coniectis in eum saxis cõminue/
runt illi caput, & remiserũt contumelijs affe
ctum. Et rursum aliũ misit, & illum occide/
runt: multosq; alios, hos quidem cædentes,
illos uero occidentes. Itaq; quum unum ad/
huc haberet filiũ suum dilectũ, misit etiam
illum ad illos postremũ, dicens, Reuerebun
tur filium meum. Illi uero agricolę dicebant
inter sese, Hic est hæres, uenite occidamus
eum, & nostra erit hæreditas. Et arreptũ il/
lum occiderunt, & eiecerunt è uinea. Quid
igitur facturus est dominus uineæ? ueniet,
& perdet agricolas, & dabit uineam alijs.
An ne hanc quidem scripturam legistis? La
pidem quem reprobauerunt ij qui ædifica/
bant, hic factus est caput anguli: à domino
factũ est hoc, & est admirabile in oculis no/
stris. Et quærebant eum comprehendere, &
metuebant turbam. sciebãt enim, quòd ad/
uersus ipsos parabolam dixisset. Et relicto
illo abierunt, ac mittunt ad illum quosdam
è pharisęis & Herodianis, ut eum captarent
sermone. Illi uero quum uenissent, dicunt ei:
Pręceptor, scimus quòd uerax es, & non cu
ras quẽquam: non enim respicis personam
hominũ, sed cum ueritate uiam dei doces:
Licet censum Cæsari dare, an non? demus,
an non demus? Ille uero sciens illorum simu
lationem, dixit illis: Quid me tentatis? Affer
te mihi denarium, ut uideam. Illi uero attu/
lerunt. Et dicit eis: Cuius est imago hæc &
inscriptio? Illi uero dixerũt ei: Cæsaris. Et re
spõdẽs Iesus dixit illis, Reddite quę sunt Cę
saris Cæsari, & quæ dei sunt deo. Et admira/
ti sunt de eo. Et ueniũt sadducæi ad illũ, qui
dicunt, non esse resurrectionẽ: interrogaue/
runtq; eũ, dicẽtes: Pręceptor, Moses scripsit
nobis, si cuius frater moriatur, ac relinquat
uxorem, & liberos nõ relinquat, ut accipiat
frater

ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξανα-
στήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἑπτὰ ἀδελφοὶ
ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνή-
σκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα, καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν
αὐτὴν καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρ-
μα. καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως, καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ
ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα. ἐσχάτη δὲ πάν-
των ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅτ᾽
ἂν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ
ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶ-
πεν αὐτοῖς. οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς
γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ; ὅτ᾽ ἂν γὰρ
ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμί-
σκονται, ἀλλ᾽ εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνω-
τε ἐν τῇ βίβλῳ μωσέως, ἐπὶ τοῦ βάτου ὡς εἶ-
πεν αὐτῷ ὁ θεὸς, λέγων; ἐγὼ ὁ θεὸς ἀβραὰμ,
καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. οὐκ ἔστιν ὁ
θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ θεὸς ζώντων. ὑμεῖς οὖν πο-
ρλα λὺ πλανᾶσθε. * καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμ- λθ
ς ματέων ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς
ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐ-
τόν. ποία ἐστὶν πρώτη πασῶν ἐντολή. ὁ δὲ
ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, ὅτι πρώτη πασῶν τῶν
ἐντολῶν. ἄκουε ἰσραὴλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν,
κύριος εἷς ἐστι. καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θε-
όν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης
τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου,
καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐν-
τολή. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. ἀγαπήσεις
τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων
ρλβ ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι. * καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ
ι γραμματεύς. καλῶς διδάσκαλε ἐπ᾽ ἀληθείας
εἶπας, ὅτι εἷς ἐστι θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν
αὐτοῦ. καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρ-
δίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς
ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν
πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυ-
τωμάτων, καὶ τῶν θυσιῶν. καὶ ὁ ἰησοῦς ἰδὼν, ὅτι
νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ. οὐ μακρὰν εἶ ἀ-
ρλγ πὸ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. *καὶ οὐδεὶς οὐκ
β ἔτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. *καὶ ἀποκρι- μ
ρλδ θεὶς ὁ ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ. πῶς
β λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, ὅτι ὁ χριστὸς υἱός ἐστι δα-
βίδ. αὐτὸς γὰρ δαβὶδ εἶπεν ἐν πνεύματι ἁγίῳ.
εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν
μου. ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου, ὑποπόδιον τῶν
ποδῶν σου; αὐτὸς οὖν δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύ-
ριον, καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; καὶ ὁ πολὺς ὄ-
ρλε χλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως. *καὶ ἔλεγεν αὐ-
β τοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. βλέπετε ἀπὸ τῶν
γραμματέων, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπα-

frater eius uxorē illius, & suscitet semen fra-
tri suo. Septem fratres fuerūt, ac primus ac-
cepit uxorem, isq; moriens non reliquit se-
men: & secundus accepit illam, ac mortuus
est, & nec ipse reliquit semen: & tertius simi-
liter: & acceperunt eam septem, nec relique-
runt semē. Postrema uero omnium mortua
est & uxor. In resurrectione igitur quum re
surrexerint, cuius illorū erit uxor? Nam se-
ptem habuerunt eam uxorē. Et respondens
Iesus, dixit eis, An non propterea erratis, q̄d
nesciatis scripturas, neq; uirtutē dei? Quum
enim à mortuis resurrexerint, neq; contra-
hunt matrimoniū, neq; nuptum dantur, sed
sunt uelut angeli qui in cœlis sunt. Cęterum
de mortuis, quod resuscitantur, non legistis
in libro Mosi, quomodo in rubo loquutus
sit illi deus, dicēs: Ego ille deus Abraham, &
deus Isaac, & deus Iacob. Non est deus mor
tuorum, sed deus uiuentiū. Vos igitur mul-
tum erratis. Et quum accessisset quidā è scri
bis, & audisset eos simul disputantes, uide-
retq; quod bene respondisset eis, interroga-
uit illum: Quod est primū omnium præce-
ptorum? Iesus autem respondit illi: Primum
omnium præceptum est: Audi Israel, Domi
nus deus noster, dominus unus est: & dili-
ges dominū deum tuum ex toto corde tuo,
& ex tota anima tua, & ex tota mente tua, &
ex totis uiribus tuis. Hoc est primum præ-
ceptum. Et secundum simile hoc est: Diliges
proximū tuum, ut teipsum. Maius his aliud
præceptum non est. Et dixit illi scriba: Bene
præceptor cum ueritate dixisti, quòd unus
sit deus, & nō sit alius præter illum, quodq;
diligere eum ex toto corde & ex tota intelli-
gentia & ex tota anima & ex totis uiribus ac
diligere proximū ut seipsum, plus sit quàm
uniuersa holocautomata & uictimæ. At Ie-
sus quum uideret quod cordate respondis-
set, dixit illi: Haud longe abes à regno dei. Et
nemo post illa audebat illum interrogare. Et
respondens Iesus dicebat, docēs in templo:
Quomodo dicunt scribæ, Christum esse fi-
lium Dauid? nam ipse Dauid dixit affla-
tus spiritu sancto: Dixit dominus domino
meo, sede à dextris mihi. Donec posuero ini
micos tuos scabellum pedum tuorum. Ipse
ergo Dauid uocat eum dominum, & unde
filius eius est? Et pleraq; turba audiebat il-
lum libenter. & dicebat illis in doctrina sua:
Cauete à scribis, qui amant stolati obambu-

τῶν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτο-
καθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλι-
ρλε σίας ἐν τοῖς δείπνοις. * οἱ κατεσθίοντες τὰς
η οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχό-
μενοι. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα. καὶ
καθίσας ὁ ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου,
ἐθεώρει, πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζο-
φυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολ-
λά. καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ, ἔβαλε λε- μα
πτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης, καὶ προσκαλεσά-
μενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς. ἀμὴν λέ-
γω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάν-
των βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλά-
κιον. πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς
ἔβαλον, αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα
ρλϛ ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς. * καὶ
β ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ
λίθοι, καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί. καὶ ὁ ἰησοῦς ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, βλέπεις ταύτας τὰς μεγά-
λας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθου, ὃς
ρλη οὐ μὴ καταλυθῇ. * καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς μβ
β τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων
αὐτὸν κατ᾽ ἰδίαν πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰω-
άννης, καὶ ἀνδρέας, εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔ-
σται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦ-
τα συντελεῖσθαι; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς,
ἤρξατο λέγειν. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγον-
τες, ὅτι ἐγώ εἰμι καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν. ὅτ-
αν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων,
μὴ θροεῖσθε, δεῖ γὰρ γενέσθαι, ἀλλ᾽ οὔπω τὸ τέλος.
ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία
ἐπὶ βασιλείαν. καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους,
καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί. ἀρχαὶ ὠδίνων
ρλθ ταῦτα. * βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς. παρα-
α δώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγω-
γάς. δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων
ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.
ρμ * καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆ-
ϛ ναι τὸ εὐαγγέλιον. * ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑ-
ρμα μᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλή-
β σητε, μηδὲ μελετᾶτε, ἀλλ᾽ ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν
ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑ-
μεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον,
καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα
ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔ-
σεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά
μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθή-
ρμβ σεται * ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς
ϛ ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου,
ἑστὸς

lare, & amant salutationes in foris, primasq; sellas in congregationibus, & primos accubitus in cœnis, qui deuorant domos uiduarum, & sub prætextu longas faciunt preces. isti accipient grauiorem damnationem. Et quum sederet Iesus ex aduerso gazophylacij, spectabat, quomodo turba mitteret ęs in gazophylacium. Et multi diuites mittebant multa. Et uenit quædam uidua pauper, misitq; minuta duo, quod est quadrans. Vocatisq; ad se discipulis suis, dicit illis, Amen dico uobis, quod uidua hæc pauper plus misit, quàm omnes qui miserunt in gazophylaciũ. Nam omnes ex eo quod ipsis supererat, miserunt. At hæc è penuria sua omnia quæcunq; habebat misit, totam substantiam suam. Et quum exiret è templo, dicit illi quidam è discipulis illius: Præceptor, uide quales lapides, & quales substructiones. Et Iesus respondens ait illi, Vides has magnas substructiones? Nõ relinquetur lapis super lapidem, qui non diruatur. Et quum sederet in monte oliuarum è regione templi interrogabant illum secreto Petrus & Iacobus & Ioannes & Andreas: Dic nobis quãdo hæc erunt? & quod signum est quando hæc omnia sint consummãda? At Iesus respondens illis cœpit dicere, Videte ne quis uos fallat. Multi enim uenient in nomine meo dicentes. Ego sum Christus. multosq; decipient. Quum aũt audieritis bella & rumores bellorum, ne turbemini, oportet enim fieri: at nondum finis. Insurget enim gens aduersus gentem, & regnũ aduersus regnum. Et erũt terræmotus in singulis locis. & erunt fames ac turbationes. Initia dolorum hęc: sed cauete uos uobis: tradent enim uos in cõcilia & in synagogas: cædemini, & sub præsidibus ac regibus ducemini propter me in testimoniũ illis. Et apud omnes gẽtes oportet prius prædicari euãgelium. Quum autẽ duxerint uos tradentes, ne præcogitetis quid dicturi sitis, neq; meditemini, sed quicquid datũ fuerit uobis in illa hora, hoc loquamini. Nõ eñ estis uos qui loquimini, sed spiritus sanctus. Traditurus est aũt frater fratrẽ in mortẽ, & pater filiũ, & insurgent filij aduersus parentes, ac morte afficiẽt eos. Et eritis odio habiti ab omnibus propter nomen meũ. Sed qui perseuerauerit usq; ad finem, hic saluus erit. Porrò quum uideritis abominationẽ desolationis, de qua dictũ est à Daniele propheta.
stantem

μγ περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας.

ρμγ ἑστὸς ὅπου οὐ δεῖ, ὁ ἀναγινώσκων, νοείτω. *τότε οἱ
β ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη. ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ
δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰ/
σελθέτω ἆραι τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ εἰς τὸν
ἀγρὸν ὢν μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ
ρμβ ἱμάτιον αὐτοῦ. *οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχού/
β σαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέ/
ρμε ραις. * προσεύχεσθε δέ, ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ
ς ὑμῶν χειμῶνος. *ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖ/
ρμς ναι θλίψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτί/
β σεως, ἧς ἔκτισεν ὁ θεὸς ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γέ/
ρμζ νηται. *καὶ εἰ μὴ ὁ κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέ/
ς ρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκ/
λεκτούς, οὓς ἐξελέξατο ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.
ρμη *καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ. ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός,
β ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ πιστεύετε. *ἐγερθήσονται γὰρ ψευ/
ρμθ δόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι ση/
ς μεῖα καὶ τέρατα, πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυνα/
τόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. ὑμεῖς δὲ βλέπετε, ἰδοὺ
ρν προείρηκα ὑμῖν πάντα. *ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς
β ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην ὁ ἥλιος σκοτι/
σθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐ/
τῆς. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτον/
τες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, σαλευ/
ρνα θήσονται. *καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀν/ μγ
β θρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως
πολλῆς καὶ δόξης. καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέ/
λους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ
ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄ/
κρου οὐρανοῦ. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβο/
λήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται,
καὶ ἐκφυῇ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος
ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα,
γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ πάν/
τα ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσον-
ρνβ ται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. *περὶ δὲ τῆς
ς ἡμέρας ἐκείνης, καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ
ρνγ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ. *βλέ
ς πετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, οὐκ οἴδατε γὰρ
ρνδ πότε ὁ καιρός ἐστιν. *ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος
β ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν
ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ. καὶ τῷ θυρωρῷ
ρνε ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ. *γρηγορεῖτε οὖν, οὐκ οἴδα
β τε γάρ, πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ ἢ με/
σονυκτίου ἢ ἀλεκτοροφωνίας ἢ πρωΐ. μὴ ἐλθὼν ἐξαί/
φνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας. ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι
ρνς λέγω, γρηγορεῖτε. *ἦν δὲ τὸ πάσχα, καὶ τὰ ἄζυμα
α μετὰ δύο ἡμέρας. *καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
ρνζ γραμματεῖς, πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀ/
ς ποκτείνωσιν. ἔλεγον δέ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μή ποτε θό/
ρνη ρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ. *καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ
α
ἐν

stantem ubi non oportet, qui legerit, intelli/
gat. Tunc qui fuerint in Iudæa, fugiant ad
montes. Qui uero fuerit in tecto, ne descen
dat in domũ, nec ingrediatur ut quicquam
tollat è domo sua. Et qui fuerit in agro, ne re
uertatur ad ea quæ reliquit à tergo, ad tolle/
dum pallium suũ. Væ aũt prægnantibus &
lactantibus in illis diebus. Sed orate, ne fiat
fuga uestra hyeme. Erunt enim dies illi talis
afflictio, qualis non fuit à primordio rerum
conditarũ, quas condidit deus, usque ad hoc
tẽpus, nec futura est. Et nisi dominus abbre/
uiasset dies, haudquaquam salua fuisset uni/
uersa caro. Sed propter electos quos elegit,
abbreuiauit dies. Ac tum si quis uobis dixe/
rit, Ecce hic Christus, ecce illic, ne credatis.
Exorientur pseudochristi, & pseudoprophe/
tæ, & edent signa ac prodigia ad decipiendũ,
si fieri possit, etiam electos. Vos aũt cauete.
Ecce prędixi uobis omnia. Cæterum in illis
diebus post afflictionẽ illam sol obtenebra/
bitur, & luna non dabit splẽdorem suum, &
stellæ cœli decidẽt, & uirtutes quæ in cœlis
sunt, concutientur. Et tunc uidebunt filium
hominis uenientem in nubibus, cũ potestate
multa & gloria. Et tũc mittet angelos suos,
& aggregabit electos suos à quatuor uentis,
à summo terræ usq; ad summũ cœli. A ficu
uero discite similitudinẽ: quum ramus eius
iam tener fuerit, produxeritq; folia, scitis q
prope sit æstas. Sic & uos quũ hæc uideritis
fieri, scitote q prope sit in foribus. Amen di/
co uobis, quod nõ præteribit generatio hęc,
donec omnia hæc facta fuerint. Cœlũ & ter
ra præteribũt, sed uerba mea nõ præteribũt.
Cæterũ de die illo ac tempore, nemo nouit,
ne angeli quidem qui in cœlo sunt, nec ipse
filius, sed solus pater. Cauete, uigilate & ora
te, nescitis enim quãdo tempus sit. Sicut ho/
mo q peregre agit relicta domo sua, deditq;
seruis suis potestatem, ac suũ cuiq; opus, &
ianitori mandauit ut uigilaret. Vigilate igi/
tur, nescitis enim quando dominus domus
uenturus sit, sero, an medio noctis, an in gal/
licinio, an diluculo: ne si uenerit repente, of/
fendat uos dormientes. Cæterum quæ dico
uobis, omnibus dico, Vigilate. Erat autẽ XIIII
pascha, & azymorũ dies futuri post biduũ.
Et quærebant summi sacerdotes & scribæ,
quomodo eum per dolum cõprehensum oc
ciderent: dicebant autẽ, Non in die festo, ne
tumultus fiat populi. Et quũ esset Bethaniæ

ἐν τῇ οἰκίᾳ σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐ- μδ
τοῦ ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου νάρδου
πιστικῆς πολυτελοῦς, καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβα-
στρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς. ἦσαν δέ τι-
νες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες. εἰς
τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν; ἠδύνατο γὰρ
τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ
δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. ὁ δὲ
ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε αὐτήν. τί αὐτῇ κόπους παρέ-
χετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ
τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε
δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχε-
ρνθ τε. ὃ εἶχεν αὕτη ἐποίησε. *προέλαβε μυρίσαι
δ μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν
κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνη-
ρξ μόσυνον αὐτῆς. *καὶ ὁ ἰούδας ὁ ἰσκαριώτης,
β εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα πα-
ραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν,
καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐ-
ζήτει, πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ. καὶ τῇ πρώ-
τῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέ-
γουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ποῦ θέλεις ἀ- με
πελθόντες ἑτοιμάσωμεν, ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;
καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει
αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἀπαντήσει
ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων,
ἀκολουθήσατε αὐτῷ, καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπα-
τε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει.
ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν
μαθητῶν μου φάγω; καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώ-
γεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε
ἡμῖν. καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς
τὴν πόλιν. καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς, καὶ ἡ-
ρξα τοίμασαν τὸ πάσχα. *καὶ ὀψίας γενομένης
δ ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν
καὶ ἐσθιόντων εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, μϛ
ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ.
ρξβ *οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ, εἷς κα-
α θ᾽ εἷς. μή τι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μή τι ἐγώ; *ὁ δὲ ἀπο-
ρξγ κριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα ὁ ἐμβα-
β πτόμενος μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον. ὁ μὲν υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει καθὼς γέγραπται περὶ αὐ-
ρξδ τοῦ. *οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς
ς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ
ρξε οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. *καὶ ἐσθιόν-
α των αὐτῶν λαβὼν ὁ ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκ-
λασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ εἶπε. λάβετε, φάγε-
ρξϛ τε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. *καὶ λαβὼν τὸ ποτή-
β ριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ ἔπιον ἐξ αὐ-
τοῦ πάντες. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ
τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.
ἀμὴν

in domo Simonis leproſi, accũbẽte eo uenit mulier habens alabaſtrum unguẽti nardi piſticæ pretioſæ, & cõminuto alabaſtro effudit illi in caput. Erant aũt quidã qui indignarentur apud ſeſe, ac dicerent: Ad quid perditio hæc unguenti? nã poterat hoc uendi pluris quàm trecentis denarijs, ac dari pauperibus. Et infremuerunt aduerſus illã. At Ieſus dixit: Sinite illã, cur illi moleſti eſtis? bonũ opus operata eſt erga me. Semper enim pauperes habetis uobiſcum: & quandocũq; uolueritis, poteſtis illis benefacere: me uero nõ ſemper habetis. Quod potuit, hęc fecit. Præuenit, ut ungeret meũ corpus ad ſepulturã. Amen dico uobis, ubicũq; prædicatũ fuerit euangeliũ hoc in totum mũdum: etiam hoc quod fecit hæc, dicetur in memoriã ipſius. Et Iudas Iſcariotes unus è duodecim, abijt ad ſummos ſacerdotes, ut proderet eũ illis. Quo audito, illi gauiſi ſunt, & polliciti ſunt ei pecuniã ſe daturos. Et quærebat quomodo opportune illum traderet. Ac primo die azymorũ, quum paſcha immolarẽt, dicunt illi diſcipuli ſui, Vbi uis ut abeamus & paremus, ut edas paſcha? Et emittit duos è diſcipulis ſuis, & dicit illis, Ite in ciuitatem, & occurret uobis homo hydriã fictilẽ aquę plenã baiulans, ſequimini illũ: & quocũq; ingreſſus fuerit dicite patrifamiliãs: Magiſter dicit, Vbi eſt diuerſoriũ, ubi paſcha cum diſcipulis meis edam? Et ille uobis oſtẽdet triclinium magnũ, ſtratum, paratum: illic parate nobis. Et exierunt diſcipuli eius, & uenerũt in ciuitatem, & repererũt quemadmodũ dixerat illis, parauerunt q; paſcha. Et quum ueſpera iam eſſet, uenit cũ duodecim. Et quum accũberent ederentq;, dixit Ieſus: Amen dico uobis, unus ex uobis proditurus eſt me, qui edit mecum. At illi cœperunt eſſe mœſti, ac dicere illi ſingulatim, Num ego? Et alius, Num ego? Ille uero reſpondens dixit illis, Vnus è duodecim qui intingit mecũ in catinum. Filius quidẽ hominis uadit, ſicut ſcriptum eſt de illo. Sed uæ homini illi, per quẽ filius hominis proditur: bonũ erat illi ſi natus non fuiſſet homo ille. Et edentibus illis, ſumpto Ieſus pane, quũ benedixiſſet, fregit, & dedit illis, ac dixit: Sumite, comedite, hoc eſt corpus meum. Et accepto poculo, quum gratias egiſſet, dedit illis, & biberunt ex eo omnes: & dixit illis, Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effunditur.

Amen

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεν-
νήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅτ-
αν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.
ρξζ *καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαι-
ς ὤν. καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. *ὅτι πάντες
ρξη σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. ὅτι
δ γέγραπται. *πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασ-
ρξθ κορπισθήσεται τὰ πρόβατα. ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερ-
ς θῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. *ὁ δὲ
ρο πέτρος ἔφη αὐτῷ. καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθή-
α σονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀ-
μὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν
ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.
ροα *ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε. μᾶλλον ἐάν με δέῃ συνα-
ς ποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὡσαύτως δὲ
ροβ καὶ πάντες ἔλεγον. *καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον
α οὗ τὸ ὄνομα γεθσημανεί. *καὶ λέγει τοῖς μα-
ρογ θηταῖς αὐτοῦ. καθίσατε ὧδε ἕως ἀπελθὼν προσεύ-
ς ξωμαι. καὶ παραλαμβάνει τὸν πέτρον καὶ τὸν ἰά-
κωβον καὶ ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμ-
ροδ βεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. *καὶ λέγει αὐτοῖς. πε-
δ ρίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. μείνατε ὧ-
ροε δε καὶ γρηγορεῖτε. *προελθὼν μικρὸν, ἔπε-
α σεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσηύχετο, ἵνα εἰ δυνατόν ἐστι
παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα. καὶ ἔλεγεν, ἀββᾶ ὁ πα-
τὴρ, πάντα δυνατά σοι, παρένεγκε τὸ ποτήριον
ροϛ ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. *ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.
α *καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας.
ροζ καὶ λέγει τῷ πέτρῳ. σίμων καθεύδεις; οὐκ ἴσχυ-
β σας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι; γρηγορεῖτε καὶ προσεύ-
ροη χεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. *τὸ μὲν
δ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *καὶ
ροθ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰ-
ς πών. καὶ ὑποστρέψας εὗρον αὐτοὺς πάλιν καθεύ-
δοντας, ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημέ-
νοι, καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι. καὶ ἔρ-
χεται τὸ τρίτον. καὶ λέγει αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ
ρπ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. *ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα,
δ ἰδοὺ παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖ-
ρας τῶν ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε ἄγωμεν. ἰδοὺ ὁ πα-
ρπα ραδιδούς με ἤγγικε. *καὶ εὐθέως ἔτι αὐτοῦ λα-
α λοῦντος παραγίνεται ἰούδας εἷς ὢν τῶν δώδεκα,
καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ
ξύλων παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων
ρπβ καὶ τῶν πρεσβυτέρων. *δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς
β αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων. ὃν ἂν φιλήσω, αὐ-
τός ἐστι, κρατήσατε αὐτὸν καὶ ἀπαγάγετε ἀσφα-
λῶς. καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει
αὐτῷ, ῥαββὶ ῥαββί, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. οἱ
δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκρά-
ρπγ τησαν αὐτόν. *εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπα-
α σάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ ἀρ-
χιερέως

Amen dico uobis, posthac nō bibam de fructu uitis, usq; ad diem illum, quum illud bibero nouū in regno dei. Et quum hymnum dixissent, exierunt in montem oliuarum. Et dicit illi Iesus, Omnes offendiculum patiemini propter me in nocte hac, quia scriptū est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues. Sed posteaquam resurrexero, præcedā uos in Galilæam. Petrus autem dicit illi, Etiam si omnes offendiculum passi fuerint, at nō ego. Et dicit illi Iesus, Amen dico tibi, quod hodie in nocte hac, prius q̄ bis gallus cecinerit, ter abnegabis me. At ille uehementius dicebat, Imò si me oportuerit commori tibi, non te abnegabo. Similiter autem & omnes dicebant. Et ueniunt in locum, cuius nomen Gethsemani, & dicit discipulis suis, Sedete hic, donec digressus orauero. Et assumit Petrū & Iacobum & Ioannē secum, cœpitq; expauescere & angi. Et dicit illis, Dolore afficitur anima mea usq; ad mortem: manete hic et uigilate. Et progressus paululum, prostratus est in terram & orauit, ut si possibile esset, trāsiret à se hora, & dicebat, Abba pater, omnia possibilia sunt tibi, aufer poculum à me hoc: uerumtamen non quid ego uelim, sed quid tu. Et uenit, & offendit eos dormientes, dicitq; Petro: Simon, dormis? non potuisti unam horam uigilare? Vigilate, & orate, ne ueniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus, at caro infirma. Et rursum digressus orabat, & eundem dixit sermonem. Et reuersus offendit illos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati: neq; sciebant quid illi responderent. Et uenit tertio, dicitq; illis, Dormite posthac & requiescite: sufficit: uenit hora, ecce traditur filius hominis in manus peccatorum. Surgite, eamus: ecce qui prodit me, appropinquat. Et continuo adhuc eo loquēte, accedit Iudas, qui erat unus è duodecim, & cum illo turba multa cum gladijs & fustibus à summis sacerdotibus & scribis & senioribus.

Dederat autem is qui prodebat eum, cōmune signum illis, dicens: Quencunque osculatus fuero, is est, comprehendite illum, & abducite caute. Et quum uenisset, protinus accedit ad illum, dicitq; ei: Rabbi, rabbi. Ac deosculatus est eum. Illi uero iniecerunt in illum manus suas, & comprehenderunt eum. Vnus autem quispiam astantium educto gladio percussit seruum summi sacer-

ρπδ χιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *καὶ ἀπο-
α κριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλ-
θετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με,
καθημέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσ-
ρπε κων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *ἀλλ᾽ ἵνα πλη-
ε ρωθῶσιν αἱ γραφαί. καὶ ἀφέντες αὐτὸν πάντες
ρπς ἔφυγον. *καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει
ι αὐτῷ περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ, καὶ
κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι. ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν
ρπζ σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ᾽ αὐτῶν. *καὶ ἀ-
α πήγαγον τὸν ἰησοῦν πρὸς τὸν ἀρχιερέα. καὶ συνέρ-
χονται αὐτῷ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύ-
ρπη τεροι καὶ οἱ γραμματεῖς. *καὶ ὁ πέτρος
δ ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ, ἕως ἔσω εἰς τὴν
αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἦν συγκαθήμενος με-
τὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ
ρπθ φῶς. *οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον
β ἐζήτουν κατὰ τοῦ ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανα-
τῶσαι αὐτόν, καὶ οὐχ εὕρισκον. πολλοὶ γὰρ ἐ-
ψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἴσαι αἱ μαρτυ-
ρϟ ρίαι οὐκ ἦσαν. *καί τινες ἀναστάντες ἐψευ-
ς δομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ λέγοντες. ὅτι ἡμεῖς ἠ-
κούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ἐγὼ καταλύσω
τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν
ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω. καὶ
οὐδὲ οὕτως ἴσαι ἦσαν αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν. καὶ ἀ-
ναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον ἐπηρώτησε τὸν
ἰησοῦν λέγων. οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί
σου καταμαρτυροῦσιν; ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐ-
δὲν ἀπεκρίνατο. πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα
αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ
εὐλογητοῦ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἐγώ εἰμι.
ρϟα *καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον
α ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ
ρϟβ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. *ὁ δὲ ἀρχιερεὺς
ς διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει. *τί
ρϟγ ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἠκούσατε τῆς βλασ-
β φημίας. τί ὑμῖν φαίνεται; οἱ δὲ πάντες κατέ-
ρϟδ κριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου. *καὶ
α ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύ-
πτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐ-
τόν, καὶ λέγειν αὐτῷ, προφήτευσον. καὶ οἱ ὑ-
ρϟε πηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. *καὶ
α ὄντος τοῦ πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία
τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα τὸν
πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει.
καὶ σὺ μετὰ τοῦ ναζαρηνοῦ ἰησοῦ ἦσθα; ὁ δὲ ἠρ-
νήσατο, λέγων. οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί λέ-
ρϟς γεις. *καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον. καὶ ἀ-
α λέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτόν,
πάλιν ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν. ὅτι οὗτος
ἐξ αὐτῶν ἐστιν. ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. καὶ μετὰ μακρὸν πά-
λιν

dotis, & amputauit eius auriculã. Et respon-
dens Iesus dixit illis, Tanquã ad latronẽ exi-
stis cum gladijs ac fustibus ad comprehen-
dendũ me: quotidie eram apud uos in tem-
plo docens, & non comprehendistis me, sed
ista fiunt ut impleãtur scripturæ. Et relicto illo
omnes fugerunt. Et unus quispiã adolescen
tulus sequebatur illum circũamictus sindo-
ne super nudum, & comprehẽderunt illum
adolescẽtuli. Ille uero relicta sindone, nudus
effugit ab illis. Et abduxerunt Iesum ad sum
mum sacerdotẽ. Et coueniunt cum illo om-
nes summi sacerdotes & seniores & scribæ.
Et Petrus eminus sequebatur illum, *donec ue-*
nisset in atriũ summi sacerdotis, et erat sedens
unà cum ministris, & calefiebat ad lumen.
Summi uero sacerdotes & totum cõcilium
quęrebant aduersus Iesum testimonium, ut
morti traderent eum, nec inueniebãt. Nam
multi falsum testimoniũ dixerant aduersus
illum, nec erant satis idonea testimonia. Et
quidam assurgebãt & falsum testimoniũ fe-
rebant aduersus illum, dicentes: Nos audiui
mus eum dicentẽ, Ego diruam templũ hoc,
quod est manibus factum, & tribus diebus
aliud sine manibus factũ, extruam. Et ne sic
quidem satis idonea erant testimonia illorũ.
Et surgẽs summus sacerdos in mediũ, inter-
rogabat Iesum, dicẽs: Non respondes quic-
quam? Quid isti aduersum te dicũt testimo-
nia? At ille tacebat: neq; quicquã responde-
bat. Rursum summus sacerdos interroga-
uit, et dicit illi: Tu es ille Christus, filius bene
dicti? Iesus autẽ dixit: Ego sum: & uidebitis
filium hominis sedentẽ à dextris uirtutis, &
uenientẽ in nubibus cœli. Summus autem
sacerdos dilaceratis uestib. suis dixit: Quid
præterea opus habemus testibus? Audistis
blasphemiã. Quid uobis uidetur? Illi uero om-
nes condẽnauerũt eum esse reum mortis. Et
cœperũt quidã conspuere in eum, & obue-
lare faciem illius, & colaphis eum cędere, &
μζ dicere illi: Diuina. Ac ministri alapas illi im-
pingebãt. Et quum esset Petrus in atrio infe-
rius, uenit una ancillarũ summi sacerdotis,
quumq; uidisset Petrũ calfacientẽ se, intui-
ta illum, dicit: Et tu cum Nazareno Iesu fui-
sti? At ille negauit, dicẽs: Nõ noui: neq; scio
quid dicas. Et exiuit foras in uestibulum, &
gallus cecinit. Et ancilla quũ uidisset eũ, rur-
sum cœpit dicere his qui astabãt: Hic ex illis
est. At ille rursum negabat. At paulopost ite
rum

λιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς ἐξ
αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁ-
μοιάζει. ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅ-
τι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε. καὶ ἐκ
ρϞζ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. * καὶ ἀνεμνή-
β σθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς,
ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δὶς, ἀπαρνήσῃ με τρὶς,
ρϞη καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε. * καὶ εὐθέως ἐπὶ τὸ
γ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ
τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ
ρϞθ συνέδριον. * δήσαντες τὸν ἰησοῦν ἀπήνεγ-
α καν καὶ παρέδωκαν τῷ πιλάτῳ. * καὶ ἐπη-
σ̄ ρώτησεν αὐτὸν ὁ πιλᾶτος. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
α δαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. σὺ λέγεις.
σα * καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλά. ὁ δὲ πι-
δ λᾶτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. οὐκ ἀποκρί-
νῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν. ὁ δὲ ἰησοῦς
οὐκ ἔτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν πιλά-
σβ τον. * κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσ-
β μιον ὅνπερ ᾐτοῦντο. * ἦν δὲ ὁ λεγόμενος βα-
σγ ραββᾶς, μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες
δ ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν. καὶ ἀναβοήσας ὁ
ὄχλος, ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς. ὁ
δὲ πιλᾶτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. θέλετε ἀπο-
λύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν ἰουδαίων; ἐγίνωσκε
γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρ-
σδ χιερεῖς. * οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον,
α ἵνα μᾶλλον τὸν βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς. * ὁ
σε δὲ πιλᾶτος ἀποκριθεὶς πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς. τί οὖν
α θέλετε ποιήσω, ὃν λέγετε βασιλέα τῶν ἰουδαίων; οἱ
δὲ πάλιν ἔκραξαν, σταύρωσον αὐτόν. ὁ δὲ πιλᾶτος
ἔλεγεν αὐτοῖς. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισ-
σϛ σοτέρως ἔκραξαν. σταύρωσον αὐτόν. * ὁ δὲ πι-
α λᾶτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀ-
πέλυσεν αὐτοῖς τὸν βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν
σζ ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ. * οἱ δὲ στρα-
ϛ τιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραι-
τώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν, καὶ ἐν-
δύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ
πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον, καὶ ἤρξαντο ἀσπά-
ση ζεσθαι αὐτόν. χαῖρε βασιλεῦ τῶν ἰουδαίων. * καὶ
α ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ. καὶ ἐνέπτυον
αὐτῷ. καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐ-
τῷ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτῷ τὴν
σθ πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια.
α * καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. καὶ ἀγγα-
σι ρεύουσι παράγοντά τινα σίμωνα κυρηναῖον, ἐρχόμενον
α ἀπ᾽ ἀγροῦ, τὸν πατέρα ἀλεξάνδρου καὶ ῥούφου, ἵνα ἄρῃ
σια τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. * καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ γολγοθᾶ τό-
δ πον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος. * καὶ
σιβ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ
α ἔλαβε. * καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ
ἱμάτια

rum, qui astabant, dicebāt Petro: Vere ex il-
lis es, nā & Galilæus es & loquela tua cōue-
nit. At ille cœpit execrari ac deierare, Non
noui hominē istū de quo dicitis. Et iterū gal-
lus cecinit. Recordatusq; est Petrus uerbi qđ
dixerat illi Iesus, Prius q̄ gallus cecinerit bis,
abnegabis me ter, cœpitq; flere. Et cōfestim XV
diluculo cōcilio inito summi sacerdotes cū
seniorib. & scribis ac toto cōsessu uinctū Ie-
sum abduxerūt, tradiderūtq; Pilato. Et inter
rogauit eum Pilatus, Tu es ille rex Iudęorū?
At ille respondēs dixit illi, Tu dicis. Et accu
sabant eum summi sacerdotes de multis. Pi-
latus aūt rursus interrogauit illū, dicens: Nō
respondes quicq̄? ecce q̄ multa aduersus te
testant̄? Iesus aūt deinde nihil respōdit, adeo
ut admiraret̄ Pilatus. Cæterū in festo dimit-
tebat illis unū uinctū quencūq; postulassent.
Erat aūt qui dicebat̄ Barabbas, qui cum sedi
tionis autorib. fuerat uinctus, qui per seditio
nem cædem patrauerat. Et quū acclamasset
turba, cœpit flagitare *ut faceret* quemadmo-
dum semper fecerat ipsis. Pilatus aūt respon
dit eis, dicens, Vultis dimittā uobis regē il-
lum Iudæorū? Sciebat enim q͏̄ propter inui-
diā tradidissent illū summi sacerdotes. Sum
mi uero sacerdotes cōcitauerunt turbam, ut
potius Barabbā dimitteret ipsis. Pilatus aūt
respondens rursum, ait illis: Quid igitur uul-
tis faciā ei, quem dicitis regem Iudæorū? At
illi rursum clamauerunt, Crucifige istum. Pi
latus aūt dicebat illis, Quid enim mali fecit?
At illi uehementius clamauerūt, Crucifige
eum. Pilatus uero uolens turbæ facere satis,
dimisit illis Barabbam, & tradidit Iesum fla
gellatum, ut crucifigeretur. Milites autē ab-
duxerunt eum intro in atrium, quod est præ
torium, & cōuocant totam cohortē, & indu
unt illum purpura, & circūponunt ei conte
xtam spinis coronā, & cœperunt salutare il-
lum: Aue rex Iudæorū. Et uerberabāt illius
caput arundine, & inspuebāt in illum, & po
sitis genibus adorabant illum. Et quum illu-
sissent ei, exuerūt eum purpura, & induerūt
illum uestib. proprijs: & educūt eum, ut cru-
cifigerent eū. Et coegerūt prætereuntē quen
dam Simonē Cyrenensem, qui ueniebat ex
agro, patrem Alexandri & Rufi, ut tolleret
crucē eius. Et ducunt eū in Golgotha locū:
qđ est, si interpreteris, caluariæ locus. & dede
rūt illi bibere myrrhatū uinū, sed ille nō sum
psit. Quumq; crucifixissent eum, partiti sunt

ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ᾽ αὐτά, τίς
σιγ τί ἄρῃ. * ἦν δὲ ὥρα τρίτη καὶ ἐσταύρωσαν αὐ-
α τόν. * καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπι-
σιδ γεγραμμένη. ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων. * καὶ σὺν
α αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς, ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ
σιε εὐωνύμων αὐτοῦ. * καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφή, ἡ λέ-
α γουσα. καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. * καὶ οἱ παρα-
σιϛ πορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινοῦντες τὰς
η κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες. οὐὰ ὁ καταλύων τὸν
σιζ ναόν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυ-
ϛ τόν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. * ὁμοίως καὶ οἱ
σιη ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμ-
β ματέων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται
σῶσαι. ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραὴλ καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν.
σιθ * καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.
β * γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ᾽
σκ ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης. * καὶ τῇ
β ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέ-
σκα γων. ἐλωί, ἐλωί, λαμὰ σαβαχθανί. ὅ ἐστι, μεθερμη-
ϛ νευόμενον, ὁ θεός μου, ὁ θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλι-
πες. καὶ τινὲς τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλε-
σκβ γον. ἰδοὺ ἠλίαν φωνεῖ. * δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γε-
β μίσας σπόγγον ὄξους περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν
σκγ αὐτόν, λέγων. * ἄφετε, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἠλίας
α καθελεῖν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην,
σκδ ἐξέπνευσε. * καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐ-
β σχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. * ἰδὼν δὲ ὁ
σκε κεντυρίων, ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕ-
β τως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν. ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος
σκϛ οὗτος υἱὸς ἦν θεοῦ. ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες, ἀπὸ
ϛ μακρόθεν θεωροῦσαι, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδαλη-
νή, καὶ μαρία ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ ἰωσῆ μήτηρ,
καὶ σαλώμη, αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, ἠκολού-
θουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ, καὶ ἄλλαι πολ-
σκζ λαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς ἱεροσόλυμα. * καὶ μη
α ἤδη ὀψίας γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευή, ὅ ἐστι προ-
σάββατον, ἦλθεν ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας εὐσχήμων
βουλευτής, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς πι-
λάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πιλά-
τος ἐθαύμασεν, εἰ ἤδη τέθνηκε, καὶ προσκαλεσά-
μενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτόν, εἰ πά-
λαι ἀπέθανε. καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος,
σκη ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ ἰωσήφ. * καὶ ἀγο-
α ράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν ἐνείλησε τῇ σινδό-
νι, καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ, ὃ ἦν λελατομη-
μένον ἐκ πέτρας. καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν
σκθ θύραν τοῦ μνημείου. * ἡ δὲ μαρία ἡ μαγδα-
ϛ ληνὴ καὶ μαρία ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.
σλ * καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, μαρία ἡ μαγδα-
α ληνή, καὶ μαρία ἰακώβου, καὶ σαλώμη, ἠγόρασαν
ἀρώματα

uestiměta eius, mittětes sortě super illa, quis
qd tolleret. Erat aūt hora tertia. Et crucifixe
runt eū. Et erat inscriptio causæ illius inscri-
pta: Rex Iudæorū. Et cū eo crucifigūt duos
latrones: unū à dextris, & alterū à sinistris e-
ius. Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cū
iniquis deputatus est. Et q præteribāt, cōui-
ciabant illi, mouentes capita sua ac dicētes,
Væ qui demoliris templū, & in trib. diebus
extruis: serua teipsum, & descende de cruce.
Similiter et summi sacerdotes illudētes inter
sese cū scribis, dicebāt, Alios seruauit, seipsū
seruare nō potest. Christus ille rex Israel de-
scendat nūc de cruce, ut uideamus & creda-
mus. Et qui crucifixi fuerāt cum illo, probra
iaciebāt in eum. Quū uero facta esset hora se
xta, tenebræ ortæ sunt super totā terrā, usq;
ad horā nonā. Et hora nona clamauit Iesus
uoce magna, dicens: Eloi, Eloi, lama sabach-
thani. quod est, si quis interpreteť, Deus me-
us, deus meus, cur me deseruisti? Et quidam
astantiū quū audissent, dicebant: Ecce, Heliā
uocat. Accurrit aūt quidā, & impleta spon-
gia aceto, impositaq; harundini, porrexit illi
potū, dicens: Sinite, uideamus an uenturus sit
Helias ad deponendū eum. Iesus aūt emissa
uoce magna expirauit. Et uelū tēpli scissum
est ī duas partes, à summo usq; ad imū. Quū
uidisset aūt Centurio qui astabat ex aduerso
illi, ꝙ sic emisso clamore expirasset, dixit:
Vere homo hic, filius erat dei. Erant autē &
mulieres è longinquo spectantes, inter quas
erat Maria Magdalene, et Maria Iacobi par
ui & Iose mater, & Salome, quæ etiā quum
esset in Galilæa sequutę fuerant illū, & mini
strauerāt ei, aliæq; cōplures quæ simul ascen
derāt cū eo Hierosolymā. Et quū iam uenis-
set uespera, qm̄ erat parasceue, quę præcedit
sabbatū, uenit Ioseph ortus ex ciuitate Ari-
mathæa, honestus senator, q & ipse erat ex-
pectās regnū dei, et sumpta audacia īgressus
est ad Pilatū, & petijt *ab eo* corpus Iesu. Pila-
tus aūt admiratus ē, si iā mortuus esset, & ac-
cersito ad se cēturiōe, īterrogauit illū an iam
dudū mortuus fuisset. Et re cognita ex cētu-
riōe, donauit corpꝰ ipsi Ioseph. Et is mercatꝰ
sindonē, depositū eū inuoluit sindoni, depo-
suitq; ī monumēto, qd' erat excisū è petra, &
aduoluit lapidē ad ostiū monumēti. At Ma
ria magdalene & Maria Iose spectabant ubi
poneret. Et cū prēterisset sabbatū, Maria ma XVI
gdalene & Maria Iacobi & Salome emerūt
aromata

σλα ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν. * καὶ
α λίαν πρωὶ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ
μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς
ἑαυτάς. τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύ-
ρας τοῦ μνημείου; καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν
ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος. ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.
καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον
καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς περιβεβλημένον στολὴν
σλβ λευκήν, καὶ ἐξεθαμβήθησαν. * ὁ δὲ λέ-
β γει αὐταῖς. μὴ ἐκθαμβεῖσθε, ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν
ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον, ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧ-
δε. ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. ἀλλ' ὑπάγε-
τε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ πέτρῳ,
ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν
σλγ ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν. * καὶ ἐξελθοῦ-
β σαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου, εἶχεν δὲ αὐ-
τὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον,
ἐφοβοῦντο γάρ. ἀναστὰς δὲ πρωὶ πρώτῃ σαββά-
του ἐφάνη πρῶτον μαρίᾳ τῇ μαγδαληνῇ, ἀφ'
ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. ἐκείνη πορευθεῖσα
ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις πενθοῦσι
καὶ κλαίουσι. κἀκεῖνοι ἀκούσαντες, ὅτι ζῇ καὶ ἐ-
σλδ θεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν. * μετὰ δὲ ταῦ-
τα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν, ἐφανερώθη
ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν. κἀκεῖ-
νοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς, οὐδὲ
σλε ἐκείνοις ἐπίστευσαν. * ὕστερον ἀνακειμένοις
ι αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν
ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεα-
σαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον, οὐκ ἐπίστευσαν. καὶ
εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαν-
τα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. ὁ πι-
στεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας
κατακριθήσεται. σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα
παρακολουθήσει, ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκ-
βαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦ-
σι, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλά-
ψει. ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς
ἕξουσι. ὁ μὲν οὖν κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐ-
τοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ
δεξιῶν τοῦ θεοῦ. ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες, ἐκήρυ-
ξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος, καὶ
τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθού-
των σημείων.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ
ΤΕΛΟΣ

aromata ut uenirent & ungerent eum. Et summo diluculo diei primi sabbatorum ueniunt ad monumentum, exorto sole, dicebantque inter sese, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? Et quum respexissent, uident lapidē esse reuolutū: nam erat magnus ualde. Et ingressæ in monumentū, uiderunt adolescentem sedentem a dextris, amictum stola cādida: & expauerunt. At ille dicit eis: Ne expauescatis: Iesum quæritis Nazarenum, qui fuit crucifixus: surrexit, nō est hic: ecce locus ubi posuerant illum. Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, quod ille præcedit uos in Galilæā: illic eum uidebitis, sicut dixit uobis. Et abeuntes cito fugerunt a monumento. Habebat enim illas tremor & stupor, neque cuiquam quicquam dicebant: timebāt enim. Quum surrexisset aūt Iesus mane, primo die sabbati, apparuit primū Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia. Illa profecta, renunciauit ijs qui cum illo fuerant, lugētibus ac flentibus. Et illi quum audissent quod uiueret, ac uisus esset ab illa, nō crediderunt. Post hæc aūt duob. ex ipsis ambulantibus, apparuit in alia forma euntibus rus. Et illi abierunt ac renunciarūt reliquis: nec his illi crediderūt. Postea discumbentib. illis undecim apparuit, & exprobrauit illis incredulitatē suam, & cordis duriciē, quod his qui ipsum uidissent resuscitatū, non credidissent. Et dicebat eis, Ite in mundum uniuersum, & prædicate euangeliū omni creaturę: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uero non crediderit, condemnabitur. Porro signa eos qui crediderint, hæc subsequentur: Per nomen meū dæmonia eijcient: linguis loquentur nouis: serpentes tollent: et si quid letale biberint, nō nocebit eis: super ægrotos manus imponent, & bene habebunt. Itaque dominus quidē postquam loquutus fuisset eis, receptus est in cœlū, & consedit a dextris dei. Illi uero egressi, prædicauerunt ubique, domino cooperāte, et sermonem confirmante per signa subsequentia.

EVANGELII SECVN-
DVM MARCVM
FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑ

κατὰ σωφρόνιον.

Λουκᾶς ἰατρὸς ἀντιοχεύς, καθὼς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δηλοῖ, τοῦ ἑλληνικοῦ οὐκ ἄπειρος, ὢν διασὴς παύλου ἀποστόλου, καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀκόλουθος, συνέταξεν εὐαγγέλιον, περὶ οὗ αὐτὸς παῦλος, ἀπεστείλαμεν φησὶ σὺν αὐτῷ τὸν ἀδελφόν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ πάσας τὰς ἐκκλησίας. καὶ πρὸς τοὺς κολοσσαεῖς, ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός. καὶ πρὸς τιμόθεον, λουκᾶς ἐστι μετ' ἐμοῦ μόνος. καὶ ἕτερον δὲ ἐξέδωκε τεῦχος ἐξαίρετον, ἐπιγραφὴν πράξεις ἀποστόλων, οὗ ἡ ἱστορία ἕως διετίας διάγοντος ἐν τῇ ῥώμῃ παύλου ἐκτείνεται, τουτέστιν, ἕως τετάρτου νέρωνος ἐνιαυτοῦ. ἀφ' ὧν πεπείσμεθα, ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὴν βίβλον συντετάχθαι. ἡ γὰρ περίοδος παύλου καὶ θέκλας, καὶ πᾶς ὁ μῦθος ὡσανεὶ λέοντος βαπτισθέντος, εἰς τὰς ἀποκρύφους γραφὰς ψηφισθήσεται. οὐδὲ γὰρ ἐνεχώρει τὸν ἀχώριστον τοῦ ἀποστόλου, μεταξὺ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ πράξεων τοῦτο ἠγνοηκέναι. ἀλλὰ καὶ τερτυλλιανὸς ἐκείνου τοῦ χρόνου, ἀναφέρει πρεσβύτερόν τινα ἐν τῇ ἀσίᾳ, σπουδαστὴν παύλου ἀποστόλου, ἐλεγχθέντα ὑπὸ ἰωάννου, οἷα παρ' αὐτοῦ συνταγείσης βίβλου, ὡμολογηκέναι φίλτρῳ κατεχόμενον παύλου, τοῦτο πεποιηκέναι. διὸ καὶ ἐκβεβλῆσθαι τοῦτον τινὲς ὑπολαμβάνουσιν. ὁσάκις γὰρ παῦλος ἐν ταῖς οἰκείαις ἐπιστολαῖς λέγει, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, δῆλον ὡς περὶ τοῦ τεύχους τοῦ κατὰ λουκᾶν σημαίνει. καὶ λουκᾶν οὐ μόνον παρὰ τοῦ ἀποστόλου παύλου μεμαθηκέναι τὸ εὐαγγέλιον, οἷα μετὰ τοῦ κυρίου τηνικαῦτα ἐν τῷ σώματι μὴ γενομένου, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων, ὅπερ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἰδίου συντάγματος περιφανῶς λέγει. καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται. τοιγαροῦν τὸ εὐαγγέλιον καθὼς ἀκήκοεν ἔγραψε. τὰς δὲ πράξεις τῶν ἀποστόλων, καθὰ ἱστόρησεν αὐτός, καὶ συνέταξεν. ἠνέχθη τὰ λείψανα αὐτοῦ, καὶ ἀπετέθη ἐν κωνσταντινουπόλει, εἰς ἣν πόλιν τῷ εἰκοστῷ κωνσταντίνου ἐνιαυτῷ, τὸ τούτου σῶμα, μετὰ τῶν λειψάνων ἀνδρέα τοῦ ἀποστόλου μετηνέχθη.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

εὐαγγέλιον τοῦ θεοφυλάκτου.

Λουκᾶς ὁ θεῖος, ἀντιοχεὺς μὲν ἦν, ἰατρὸς δέ, καὶ τὴν ἔξω σοφίαν πολύς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑβραϊκὴν παιδείαν ἐξησκηκὼς, τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπιφοιτήσας, ὅτε δὴ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐδίδασκεν. ὥς τε φασί τινες, ἕνα καὶ αὐτὸν γενέσθαι τῶν ἑβδομήκοντα ἀποστόλων, καὶ ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστάντι τῷ χριστῷ συναντῆσαι μετὰ κλεόπα. ἀναληφθέντος δὲ τοῦ κυρίου, καὶ τοῦ παύλου πιστεύσαντος, γενέσθαι συνέκδημον αὐτοῦ. φημὶ δὲ τοῦ παύλου, καὶ δὴ συγγράψασθαι τὸ εὐαγγέλιον μετὰ πάσης ἀκριβείας. ὡς καὶ αὐτὸ τὸ προοίμιον αὐτοῦ ἐμφαίνει, μετὰ πεντεκαίδεκα ἔτη τῆς τοῦ χριστοῦ ἀναλήψεως. γράφει δὲ πρὸς θεόφιλον συγκλητικὸν ὄντα, καὶ ἄρχοντα ἴσως. τὸ γὰρ κράτιστος ἐπὶ τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων ἐλέγετο, ὡς καὶ ὁ παῦλος φησὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα φῆστον. κράτιστε φῆστε. καὶ πᾶς δὲ ἄνθρωπος θεοφιλής, καὶ κράτος κατὰ παθῶν ἀναδεξάμενος, θεόφιλός ἐστι κράτιστος, ὃς καὶ ἄξιος τῷ ὄντι ἐστὶν ἀκούειν τοῦ εὐαγγελίου.

ΕΥΑΓΓΕ- ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

κ̄ ε ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπε
χείρησαν ἀνατάξασθαι διή
γησιν περὶ τῶν πεπληρο/
φορημένων ἐν ἡμῖν πραγ/
μάτων, καθὼς παρέδω/
σαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐ/
τόπται καὶ ὑπηρέται γενό/
μενοι τοῦ λόγου, ἔδοξε κἀ/
μοὶ παρηκολουθηκότι, ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς κα
θεξῆς σοι γράψαι κράτιστε θεόφιλε, ἵνα ἐπιγνῷς
περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. ἐγέ/
νετο ἐν ταῖς ἡμέραις ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς ἰου/
δαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας
ἀβιά. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων ἀαρὼν,
καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐλιζάβετ. ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμ/
φότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πά/
σαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου
ἄμεμπτοι. καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθ' ὅτι ἡ
ἐλιζάβετ ἦν στεῖρα καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες
ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν. ἐγένετο δὲ, ἐν τῷ
ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐ
τοῦ ἔναντι τοῦ θεοῦ, κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας,
ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ
κυρίου, καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προ/
σευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος. ὤφθη δὲ
αὐτῷ ἄγγελος κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυ/
σιαστηρίου τοῦ θυμιάματος. καὶ ἐταράχθη ζαχα/
ρίας ἰδὼν, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν. εἶπε
δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος. μὴ φοβοῦ ζαχαρία, διό
τι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου ἐλι/
ζάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐ
τοῦ ἰωάννην, καὶ ἔσται χαρά σοι, καὶ ἀγαλλίασις,
καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται. ἔ/
σται γὰρ μέγας ἐνώπιον κυρίου καὶ οἶνον καὶ σί/
κερα οὐ μὴ πίῃ. καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσε/
ται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πολλοὺς τῶν
υἱῶν ἰσραὴλ ἐπιστρέψει πρὸς κύριον τὸν θεὸν αὐ
τῶν. καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν
πνεύματι καὶ δυνάμει ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρ-
δίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρο/
νήσει δικαίων, ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευ/
ασμένον. καὶ εἶπε ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον.
κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύ/
της. καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέ/
ραις αὐτῆς. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐ-
τῷ. ἐγώ εἰμι γαβριὴλ, ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ
θεοῦ. καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγ
γελίσασθαί σοι ταῦτα. καὶ ἰδοὺ ἔσῃ σιωπῶν, καὶ
μὴ

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM

QVONIAM cõplures
aggressi sunt cõtexere
narrationẽ earũ quæ in
ter nos certissimę fidei
sunt, rerum, sicuti tradi
derunt nobis hi qui ab
initio suis oculis uide/
rant, ac pars aliqua fue
rant eorũ quæ narrabant: uisum est & mihi,
ut cunctis ab initio exacta diligẽtia peruesti/
gatis, deinceps tibi scriberem, optime Theo
phile, quo agnoscas eorũ de quibus edoctus
fueras, certitudinẽ. Erat in diebus Hero/ I
dis regis Iudææ, sacerdos quidã nomine Za
charias, de uice Abia, & uxor illius de filia/
bus Aaron, & nomen eius Elizabet. Erant
aũt iusti ambo coram deo, uersantes in omni
bus præceptis & iustificationib. domini irre
prehensibiles: nec erat illis proles, eo quod
esset Elizabet sterilis, et ambo prouectę iam
essent ætatis. Factum est aũt, quum is sacer/
dotio fungeretur in ordine uicis suæ coram
deo, secundũ consuetudinẽ functionis sacer
dotalis, sors illi obuenit, ut odores incende/
ret, ingressus in templũ domini, & oĩs multi
tudo populi precabatur foris tempore thy/
miamatis. Apparuit aũt illi angelus dñi stãs
à dextris altaris, in quo thymiamata solẽt a/
doleri. Et Zacharias turbatus est eo uiso, ac
timor irruit super eum. Ait aũt ad illũ ange/
lus, Ne timeas Zacharia, quoniã exaudita
est deprecatio tua: uxorq́; tua Elizabet pari/
et tibi filiũ, & uocabis nomen eius Ioãnem:
Et erit gaudiũ tibi & exultatio, & multi sup
eius natiuitate gaudebũt. Erit enim magnus
coram dño, & uinũ sicerãq́; non bibet. Et spi
ritu sancto replebit̃ iam inde ab utero matris
suæ, multosq́; filiorũ Israel cõuertet ad dñm
deum ipsorũ. Et ipse præcedet ante illũ cum
spiritu & uirtute Helię, ut cõuertat corda pa
trũ in filios, & inobedientes ad prudentiã iu
storũ, ut paret dño plebem perfectã. Et dixit
Zacharias ad angelũ, Quo argumẽto istuc
cognoscã? ego enim sum senex, & uxor mea
prouectæ ætatis est. Ac respondens angelus
dixit ei, Ego sum Gabriel, qui astiti in cõspe/
ctu dei, missusq́; sum ut loquar ad te, et hęc ti
bi læta nũciẽ. Et ecce futurũ est, ut sis tacitus
nec

μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα, ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν. καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν ζαχαρίαν, καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς. καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμενε κωφός. καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν ἐλιζάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα, ὅτι οὕτως μοι πεποίηκεν ὁ κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις. ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς πόλιν τῆς γαλιλαίας, ᾗ ὄνομα ναζαρέθ, πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρί, ᾧ ὄνομα ἰωσήφ, ἐξ οἴκου δαβίδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου μαριάμ. καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπεν. χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν. ἡ δὲ ἰδοῦσα, διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ. καὶ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ. μὴ φοβοῦ μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ. ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρί, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦν. οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται. καὶ δώσει αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. εἶπε δὲ μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον. πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐτῇ. πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς θεοῦ. καὶ ἰδοὺ ἐλιζάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρει αὐτῆς. καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ, ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ θεῷ πᾶν ῥῆμα. εἶπε δὲ μαριάμ, ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. καὶ ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτῆς ὁ ἄγγελος. ἀναστᾶσα δὲ μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν ἐλιζάβετ. καὶ ἐγένετο, ὡς ἤκουσεν ἐλιζάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου ἡ ἐλιζάβετ, καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου. καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου μου πρός με; ἰδοὺ γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτα

nec fari possit ad eum usq; diē quo hęc fiant, eo quod non credidisti uerbis meis quæ implebuntur in tempore suo. Et erat populus expectans Zachariam, & mirabantur quod moraretur in templo. Egressus autem nō poterat loqui illis. Et cognouerunt quod uisionem uidisset in tēplo. Et ipse innuebat illis, permāsitq; mutus. Et accidit, ut impleti sunt dies officij eius, abijt in domum suam. Post hos autem dies cōcepit Elizabet uxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens: Sic mihi fecit dominus in diebus quibus me respexit, ut auferret probrum meum inter homines. In mense autem sexto missus est angelus Gabriel à deo in ciuitatem Galileę, cui nomen Nazareth, ad uirginem desponsam uiro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid, ac nomen uirginis Maria. Et ingressus angelus ad eam dixit: Aue gratiosa, dominus tecum, benedicta tu inter mulieres. Illa uero quū uidisset, turbata est super oratione eius, & cogitabat qualis esset illa salutatio. Et ait angelus ei, Ne timeas Maria, nacta es enim gratiam apud deum. Ecce concipies in utero & paries filium, ac uocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, et filius altissimi uocabitur. Et dabit illi dominus deus sedem Dauid patris ipsius, regnabitq; super domum Iacob in æternū, & regni eius non erit finis. Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo erit istud, quādoquidem uirum non cognosco? Et respondens angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obūbrabit tibi. Quapropter & quod nascetur sanctū, uocabitur filius dei. Atq; ecce Elizabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, et hic mensis est sextus illi, quę dicebatur sterilis, quia nō erit impossibile apud deum omne uerbum. Dixit autē Maria, Ecce ancilla domini, fiat mihi secundum uerbum tuum. Ac discessit ab illa angelus. Exurgens autem Maria in diebus his, abijt in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Zachariæ, ac salutauit Elizabet. Et factum est, ut audiuit salutationem Mariæ Elizabet, salijt infans in utero eius. Et repleta est spiritu sancto Elizabet, exclamauitq; uoce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus uentris tui. Et unde hoc mihi, ut ueniat mater domini mei ad me? Ecce enim ut facta est uox salutationis tuæ in

auribus

ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου. καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. καὶ εἶπε μαριάμ. μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον. καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μου, ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί. ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν. καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς. πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς. ἀντελάβετο ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους. καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. ἔμεινε δὲ μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. τῇ δὲ ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν, καὶ ἐγέννησεν υἱόν. καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς, ὅτι ἐμεγάλυνε κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς, καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ, ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ζαχαρίαν. καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ, εἶπεν. οὐχί, ἀλλὰ κληθήσεται ἰωάννης. καὶ εἶπον πρὸς αὐτὴν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου, ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ. ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ, τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν. καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψε, λέγων. ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. καὶ ἐθαύμαζον πάντες. ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν θεόν. καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες. τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου, καὶ προεφήτευσε, λέγων. εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς. ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ. ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως ἐκ χει-

ρὸς

auribus meis, exultauit prę gaudio infans in utero meo. Et beata quę credidit, quoniã perficietur ea quæ dicta sunt ei à dño. Et ait Maria: Magnificat anima mea dñm. Et exultauit spiritꝰ meus in deo seruatore meo. Quia respexit ad humilitatem ancillæ suæ: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magnifica q̃ potẽs est, & sanctum nomen eius. Et misericordia eius in progeniem & progeniem, timẽtibus ipsum. Præstitit robur per brachium suum, dispersit superbos cogitatione cordis ipsorum. Detraxit potentes de sedibus, et euexit humiles. Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes. Suscepit Israel puerum suum, ut memor esset misericordiæ. Sicut locutus est ad patres nostros, nimirum Abrahamo & semini eius in æuum. Mansit aũt Maria cum illa circiter mẽsibus tribus, & reuersa est in domũ suam. Elizabetæ uero impletum est tempus pariendi, & peperit filiũ. Et audierunt uicini & cognati eius, quod magnifice dominus misericordia sua usus esset erga illam, & gratulabantur ei. Et factum est in die octauo, uenerũt ad circũcidendũ puerum, & uocabãt eum nomine patris sui, Zachariam. Et respondẽs mater eius dixit, Nequaq̃: sed uocabitur Ioannes. Et dixerũt ad illam, Nemo est in cognatione tua, qui uocetur isto nomine. Innuebãt autem patri eius, quid uellet uocari eum. Isq; postulatis tabellis scripsit, dicens: Ioãnes est nomen eius. Et admirati sunt uniuersi. Apertũ est autem os eius ilico, & lingua eius loquebatur laudans deũ. Et peruasit timor omnes uicinos eorũ, & per omnẽ montanam regionẽ Iudææ diuulgabantur omnia uerba hæc, & posuerũt omnes qui audierant in corde suo, dicentes: Quid nam puer hic erit? Et manus domini erat cum illo. Et Zacharias pater eius repletus est spiritu sancto, prophetauitq; dicens: Laudandus dñs deus Israel, quia uisitauit & fecit redemptionẽ populo suo. Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Sicut loquutus est per os sanctorũ, qui à seculo fuerunt prophetarum suorum. Fore ut seruaremur ab inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Vt uteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset testamenti sui sancti. *Præstaretq;* iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, ac daret nobis. Vt sine timore, de ma-

ρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ,
ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας
τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. καὶ σὺ παιδίον προ-
φήτης ὑψίστου κληθήσῃ, προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προ-
σώπου κυρίου ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ. τοῦ δοῦναι
γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἁμαρ-
τιῶν αὐτῶν, διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεοῦ ἡμῶν, ἐν
οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ἐπιφᾶ-
ναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις,
τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.
τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύμα-
τι, καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως
αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰσραήλ. * ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς α
ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ καίσαρος αὐ-
γούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.
αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος
τῆς συρίας κυρηνίου. καὶ ἐπορεύοντο πάντες
ἀπογράφεσθαι ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. ἀ-
νέβη δὲ καὶ ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, ἐκ πό-
λεως ναζαρέθ, εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν δαβίδ,
ἥτις καλεῖται βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴ-
κου καὶ πατριᾶς δαβίδ, ἀπογράψασθαι σὺν μα-
ριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικί, οὔσῃ ἐγ-
β κύῳ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐ-
κ πλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν. καὶ ἔτεκε
τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνω-
γ σεν αὐτόν. * καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φά-
δ τνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.
καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυ-
λοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκ-
τὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν. καὶ ἰδοὺ ἄγγελος
κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα κυρίου περιέλαμ-
ψεν αὐτούς. καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. καὶ εἶ-
πεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, μὴ φοβεῖσθε. ἰδοὺ γὰρ εὐαγ-
γελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παν-
τὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ, ὅς
ἐστι χριστὸς κύριος, ἐν πόλει δαβίδ. καὶ τοῦτο ὑμῖν
τὸ σημεῖον. εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον,
κείμενον ἐν φάτνῃ. καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ
ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν
θεόν, καὶ λεγόντων. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ
γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. καὶ ἐγένετο,
ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγ-
γελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς
ἀλλήλους. διέλθωμεν δὴ ἕως βηθλεέμ, καὶ ἴδω-
μεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ κύριος ἐγνώρι-
σεν ἡμῖν. καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν
τε μαριὰμ καὶ τὸν ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κεί-
μενον ἐν τῇ φάτνῃ. ἰδόντες δέ, διεγνώρισαν περὶ
τοῦ ῥήματος, τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παι-
δίου τούτου. καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύ-
μασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων
πρὸς

nu inimicorum nostrorum liberati, seruire-
mus ipsi. Cum sanctitate et iustitia corã ipso,
cunctis diebus uitæ nostræ. Et tu puer, pro-
pheta altissimi uocaberis, præibis enim ante
faciẽ domini, ad parandũ uias eius. Ad dan-
dam scientiam salutis populo ipsius per re-
missionem peccatorũ eius. Per uiscera mise-
ricordiæ dei nostri, quib. uisitauit nos oriens
ex alto. Vt illucesceret his qui in tenebris &
umbra mortis sedebãt, ad dirigendos pedes
nostros in uiam pacis. Puer autem crescebat
& corroborabatur spiritu, & erat in desertis
donec ueniret dies, quo ostendendus erat a-
pud Israelitas. Factũ est autem in diebus II
illis, exijt decretũ à Cæsare Augusto, ut cen-
seretur totus orbis. Hæc descriptio prima fa-
cta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant om-
nes ut profiterentur in suã quisq; ciuitatem.
Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciui
tate Nazareth in Iudæam, in ciuitatem Da-
uid, quæ uocatur Bethlehẽ, eo quod esset de
domo & familia Dauid, ut profiteretur cum
Maria desponsa sibi uxore, quæ erat præg-
nans. Accidit autem quũ essent ibi, comple-
ti sunt dies pariendi. Et peperit filium suum
primogenitum, ac fascijs eum inuoluit, recli
nauitq; eum in præsepi, quod nõ esset eis lo-
cus in diuersorio. Et pastores erant in regio-
ne eadẽ uigilantes, & excubantes excubias
β nocte super gregem suũ. Et ecce angelus do
mini astitit illis, & claritas domini circũful-
sit illos, & timuerunt timore magno. Et dixit
illis angelus, Ne timeatis. Ecce enim annun
cio uobis gaudiũ magnum, quod futurum
est toti populo, quia natus est uobis hodie
seruator, qui est Christus dominus, in ciuita
te Dauid. Et hoc uobis signũ, Inuenietis in-
fantem fascijs inuolutum, positum in præse-
pi. Et subito facta est cum angelo multitudo
militiæ cœlestis, laudantium deum & dicen
tiũ: Gloria in altissimis deo, ac in terra pax,
in hominibus bona uoluntas. Et factum est
ut discesserunt ab eis angeli in cœlum, & ho
mines pastores loquebant̃ inter sese, Trans-
eamus iam Bethleem usq;, & uideamus hoc
quod audiuimus accidisse, quod dominus
aperuit nobis. Et uenerunt festinantes, & in
uenerunt Mariam & Ioseph, & infantẽ po-
situm in præsepi. Quum uidissent autem, di-
uulgauerunt de uerbo quod dictũ erat ipsis
de puero hoc. Et omnes qui audierunt mi-
rati sunt de his quæ dicta erant à pastoribus
ad

πρὸς αὐτούς. ἡ δὲ μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ
ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐ-
τῆς. καὶ ὑπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες
καὶ αἰνοῦντες τὸν θεὸν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἤκουσαν
καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς. καὶ ὅ-
τε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ
παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦς, τὸ
κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι
αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέ-
ραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον μω-
σέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς ἱεροσόλυμα, παραστῆ-
σαι τῷ κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ κυ-
ρίου. ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον
τῷ κυρίῳ κληθήσεται. καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν
κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ κυρίου, ζεῦγος τρυ-
γόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν. καὶ ἰδοὺ γ
ἦν ἄνθρωπος ἐν ἱερουσαλήμ, ᾧ ὄνομα συμεών.
καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής,
προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ ἰσραήλ, καὶ
πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ᾽ αὐτόν. καὶ ἦν αὐτῷ κε-
χρηματισμένον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου,
μὴ ἰδεῖν θάνατον, πρὶν ἴδῃ τὸν χριστὸν κυρίου. καὶ
ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ
εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον ἰησοῦν, τοῦ
ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου
περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγ-
κάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν θεόν, καὶ εἶπεν.
νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα κατὰ τὸ
ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ. ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ
σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάν-
των τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ
δόξαν λαοῦ σου ἰσραήλ. καὶ ἦν ὁ πατὴρ καὶ ἡ
μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες, ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις
περὶ αὐτοῦ. καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς συμεών, καὶ εἶ-
πε πρὸς μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ. ἰδοὺ οὗτος
κεῖται εἰς πτῶσιν, καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ
ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. καὶ σοῦ
δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅ-
πως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν δια-
λογισμοί. καὶ ἦν ἄννα προφῆτις θυγάτηρ φα- δ
νουὴλ ἐκ φυλῆς ἀσήρ, αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡ-
μέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ
ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. καὶ αὕτη χήρα ὡς
ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀ-
πὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα
νύκτα καὶ ἡμέραν. καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐ-
πιστᾶσα, ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ, καὶ ἐλάλει
περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρω-
σιν ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα
τὰ κατὰ τὸν νόμον κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν
γαλιλαίαν εἰς πόλιν αὐτῶν ναζαρέθ. τὸ δὲ παιδί-
ον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμε-
νον

ad ipsos. Porro Maria cõseruabat oĩa uer-
ba hęc, cõferens in corde suo. Et reuersi sunt
pastores, glorificãtes ac laudantes deum su-
per omnibus quæ audierant & uiderant, ita
ut dictum fuerat ipsis. Et postq̃ consumma-
ti sunt dies octo ut circunciderетur puer, uo-
catum est nomen eius Iesus, quod uocatum
erat ab angelo prius q̃ in utero cõciperetur.
Et postea q̃ completi fuissent dies purgatio-
nis eorum secundum legem Mosi, adduxe-
runt eum Hierosolymã, ut sisterent eum do-
mino, sicut scriptum est in lege domini: Om-
ne masculinum adaperiẽs uuluam, sanctum
domino uocabitur, & ut darent hostiam se-
cũdum quod dictum est in lege domini, par
turturum aut duos pullos columbarum. Et
ecce homo erat Hierosolymis, cui nomẽ Si-
meon, & homo iste iustus ac pius, expectans
consolationem Israel, et spiritus sanctus erat
super eum. Et responsum acceperat à spiritu
sancto, non uisurum se mortem, nisi prius ui-
deret Christũ domini. Et uenit per spiritum
in templum. Et quum induceret puerum Ie-
sum parentes, ut facerent secundum consue-
tudinẽ legis, pro eo, ipse quoq; accepit eum
in ulnas suas, & laudauit deũ, ac dixit: Nunc
dimittis seruum tuum domine, secundũ uer-
bum tuum in pace. Quia uiderunt oculi mei
salutare tuum, quod parasti ante faciem om-
nium populorum. Lumen ad reuelationem
gentium, & gloriam plebis tuæ Israel. Et e-
rat pater & mater eius mirantes super his
quæ dicebantur de illo. Et benedixit illis Si-
meon, & dixit ad Mariam matrem eius: Ec-
ce positus est hic in ruinam & in resurrectio-
nem multorũ in Israel, & in signum cui con-
tradicitur. Quin & tuam ipsius animam pe-
netrabit gladius, ut retegãtur ex multis cor-
dibus cogitationes. Et erat Anna prophe-
tissa filia Phanuel de tribu Aser, hęc proces-
serat in multam ætatem, & uixerat cum ui-
ro annis septem à uirginitate sua, & hæc ui-
dua annorum fermè octogintaquatuor, quę
non discedebat de templo, ieiuniis ac depre-
cationibus seruiens nocte ac die. Et hæc, ea-
dem hora superueniens, uicissim confiteba-
tur domino, & loquebatur de illo omnibus
qui expectabant redemptionem Hierosoly-
mis. Et ut perfecerunt omnia secundum le-
gem domini, reuersi sunt in Galilęam in ciui
tatem suam Nazareth. Puer autem succre-
scebat, corroborabaturq; spiritu, & impleba

h 2 tur

ε περὶ τῶν γενομένων ῥημάτων πρὸς ἰωάννην.

νον σοφίας, καὶ χάρις θεοῦ ἦν ἐπ᾽ αὐτό. καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ᾽ ἔτος εἰς ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς, καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ. νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν, καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσιν, καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς, καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν. καὶ ἐγένετο μεθ᾽ ἡμέρας τρεῖς, εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν, καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.
λ * ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ
β συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ. καὶ ἰδόν-
ε τες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. * καὶ πρὸς αὐ-
ι τὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε. τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε. καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. τί ὅ, τι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤδειτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με; καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς. καὶ κατέβη μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς ναζαρὲθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. καὶ ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ, καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις.
ϛ * ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τι-
γ βερίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος ποντίου πιλάτου τῆς ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδου, φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς ἰτουραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας, καὶ λυσανίου τῆς ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, ἐπ᾽ ἀρχιερέων ἄννα καὶ καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ ἰωάννην τὸν τοῦ ζαχα-
ζ ρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ. * καὶ ἦλθεν εἰς πᾶ- ε
α σαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται. καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ.
η * ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βα-
ε πτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ. γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς. πατέρα ἔχομεν τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ ἀβραάμ

tur sapientia, & gratia dei erat super illū. Et ibant parentes eius quotānis Hierosolymā in die festo paschæ. Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundū consuetudinem diei festi: cōsummatisq; diebus quum redirent illi, remansit puer Iesus Hierosolymis, & non cognouerunt parentes eius. Cæterū rati illum esse in comitatu, uenerunt itinere diei, & requirebāt eum inter cognatos et inter notos. Et quum non inuenissent eum, reuersi sunt Hierosolymā, quærētes eum. Et accidit post triduum, inuenerunt illum in templo sedentem in medio doctorū, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant aūt omnes qui eum audiebant super intelligētia & responsis eius: & uiso eo admirati sunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, cur fecisti nobis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid est quod quærebatis me? An nesciebatis, quod in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Et illi non intellexerunt sermonem quem loquutus est ipsis. Et descendit cum eis, uenit'que Nazareth, eratq; subditus illis. Mater autem eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo. Et Iesus proficiebat sapiētia & ætate & gratia
apud deum atq; homines. Anno autem III
decimoquinto imperij Tiberij Cęsaris, Pontio Pilato pręside Iudææ, tetrarcha uero Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturę & Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenes tetrarcha, sub pōtificibus Anna & Caiapha, factum est uerbū domini super Ioannem Zachariæ filium in deserto. Et uenit in omnem regionem finitimam Iordani, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionē peccatorū, sicut scriptum est in libro sermonum Hesaiæ prophetæ, dicētis: Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Omnis uallis implebitur & omnis mons & collis reddetur humilis. Et fient quæ obliqua sunt directa, & asperæ *uertentur* in uias planas, & uidebit omnis caro salutare dei. Dicebat ergo ad turbas, quæ exibant ut baptizarentur ab ipso: Progenies uiperarū, quis submonstrauit uobis ut fugeretis à uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: et ne cœperitis dicere intra uosipsos, patrē habemus Abrahamum. Dico enim uobis, potēs est deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahamo

άμ. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν
δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον, μὴ ποι/
οῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
θ βάλλεται. * καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄ/ ϛ
ι χλοι, λέγοντες. τί οὖν ποιήσομεν; ἀποκριθεὶς
δὲ λέγει αὐτοῖς. ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδό/
τω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοί/
ως ποιείτω. ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆ/
ναι, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, τί ποιή
σομεν; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, μηδὲν πλέον
παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε. ἐπη/
ρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες.
καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς.
μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ
ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν. προσδοκῶντος δὲ
τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς
καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ ἰωάννου, μήποτε αὐ/
τὸς εἴη ὁ χριστός. ἀπεκρίνατο ὁ ἰωάννης, ἅπα/
ι σι λέγων. * ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑ/
α μᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ
ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐ/
τοῦ, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ
ια καὶ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν χειρὶ αὐτοῦ,
ι καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνά/
ξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ
ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ. πολλὰ μὲν
οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν, εὐαγγελίζετο τῷ
ιβ λαῷ. * ὁ δὲ ἡρώδης ὁ τετράρχης, ἐλεγ/
ε χόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἡρωδιάδος τῆς γυναι/
κὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων, ὧν
ἐποίει πονηρῶν ὁ ἡρώδης, προσέθηκε καὶ τοῦ/
το ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν ἰωάννην ἐν τῇ
γ φυλακῇ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆ/
α ναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ ἰησοῦ βαπτισθέντος
καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν
καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματι/
κῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν ἐπ' αὐτόν, καὶ φω/
νὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν. σὺ εἶ ὁ υἱός
ιδ μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ηὐδόκησα. * καὶ
γ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχό/
μενος ὢν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσὴφ τοῦ ἠλεὶ, τοῦ
ματθὰτ, τοῦ λευὶ, τοῦ μελχὶ τοῦ ἰαννὰ, τοῦ ἰωσὴφ,
τοῦ ματταθίου, τοῦ ἀμὼς, τοῦ ναοὺμ, τοῦ ἐσλὶ,
τοῦ ναγγὲ, τοῦ μαὰθ, τοῦ ματταθίου, τοῦ σεμεῒ,
τοῦ ἰωσὴχ, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωαννᾶ, τοῦ ῥησία,
τοῦ ζοροβάβελ, τοῦ σαλαθιὴλ, τοῦ νηρὶ, τοῦ μελ/
χὶ, τοῦ ἀδδὶ, τοῦ κωσὰμ, τοῦ ἐλμαδὰν, τοῦ ἢρ,
τοῦ ἰησῶ, τοῦ ἐλιέζερ, τοῦ ἰωρὴμ, τοῦ ματθὰ, τοῦ
λευὶ, τοῦ σιμεὼν, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωσὴφ, τοῦ
ἰωνὰμ, τοῦ ἐλιακὴμ, τοῦ μελεᾶ, τοῦ μαϊνὰν, τοῦ
ματταθὰν, τοῦ ναθὰν, τοῦ δαβὶδ, τοῦ ἰεσσαὶ, τοῦ
ὠβὴδ, τοῦ βοὸζ, τοῦ σαλμὼν, τοῦ ναασσὼν, τοῦ
ἀμινα/

hamo. Iam uero & securis ad radicē arborũ
posita est, Oĩs ergo arbor, nō faciens fructũ
bonũ, excidit, & in ignem cõijcitur. Et inter
rogabāt eum turbę, dicētes: Quid ergo facie
mus? Respōdēs aũt dicit illis, Qui habet du/
as tunicas, impertiat nō habēti: et q̄ habet e/
scas, similiter faciat. Venerũt aũt & publica/
ni ut baptizarent̃, & dixerũt ad illũ: Magi/
ster q̄d faciemus? At ille dixit ad eos: Ne q̄d
amplius q̄ quod cõstitutũ est uobis, exigatis.
Interrogabāt aũt eum & milites, dicētes: Et
nos quid faciemus? Et ait illis: Ne quē cõcu/
tiatis, ne quem calũniemini, et cõtenti estote
stipēdijs uestris. Expectante aũt populo, &
cogitantib. omĩbus in cordib. suis de Ioãne,
num ipse esset ille Christus? Respõdit Ioan/
nes, dicēs uniuersis: Ego q̄dē aqua baptizo
uos: sed ueniet fortior me, cuius nõ sum dig/
nus soluere corrigiã calciamentorũ: ipse uos
baptizabit spũ sancto & igni, cuius uentila/
brũ in manu ipsius, et purgabit aream suã, et
cõgregabit triticũ in horreũ suũ, paleas autē
cõburet igni inextinguibili. Multa quidē &
alia exhortãs euangelizabat populo. Hero/
des aũt tetrarcha, quum corriperet̃ ab illo de
Herodiade uxore fratris sui, deq; omnib. ma
lis quæ faciebat Herodes, adiecit & hoc sup
omnia, & inclusit Ioãnem in carcerē. Factũ
est aũt quum baptizaret̃ omnis populus, ut
& Iesu baptizato & orante apertũ sit cœlũ,
ac descēdit spiritus sanctus corporali specie
quasi columba in ipsum, & uox de cœlo fa/
cta est, quæ diceret: Tu es filius ille meus di/
lectus, in te cõplacitũ est mihi. Et ipse Iesus
incipiebat esse ferme annorũ triginta, ut pu/
tabatur filius Ioseph, qui fuit filius Heli, qui
fuit Mathat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi,
qui fuit Iannæ, q̄ fuit Ioseph, qui fuit Matat/
thiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit
Esli, qui fuit Nagge, qui fuit Maath, qui fuit
Matathiæ, qui fuit Semei, q̄ fuit Iosech, qui
fuit Iuda, qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui
fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, q̄ fuit Ne
ri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, q̄ fuit Co/
sam, qui fuit Helmadã, qui fuit Her, qui fuit
Ieso, qui fuit Heliezer, qui fuit Ioram, q̄ fuit
Mattha, q̄ fuit Leui, qui fuit Simeon, q̄ fuit
Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit
Heliachim, qui fuit Meleam, qui fuit Menã,
qui fuit Mathatha, qui fuit Nathan, qui fuit
Dauid, qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit
Booz, q̄ fuit Salmon, q̄ fuit Naasson, q̄ fuit

ἀμιναδὰβ, τοῦ ἀρὰμ, τοῦ ἐσρὼμ, τοῦ φαρὲς, τοῦ
ἰούδα, τοῦ ἰακὼβ, τοῦ ἰσαὰκ, τοῦ ἀβραὰμ, τοῦ θαῤ-
ῥᾶ, τοῦ ναχὼρ, τοῦ σαρούχ, τοῦ ῥαγαῦ, τοῦ φάλεκ,
τοῦ ἔβερ, τοῦ σαλὰ, τοῦ καϊνὰν, τοῦ ἀρφαξὰτ, τοῦ
σὴμ, τοῦ νῶε, τοῦ λάμεχ, τοῦ μαθουσάλα, τοῦ ἐνὼχ,
τοῦ ἰαρὲθ, τοῦ μαλελεὴλ, τοῦ καϊνὰν, τοῦ ἐνὼς, τοῦ
ιε σὴθ, τοῦ ἀδὰμ, τοῦ θεοῦ. * ἰησοῦς δὲ πνεύμα-
β τος ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ ἰορδά-
νου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,
ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ δια-
ιϛ βόλου. * καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡ-
ε μέραις ἐκείναις. καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕ-
στερον ἐπείνασεν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ διάβολος. εἰ υἱὸς
εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρ-
τος. καὶ ἀπεκρίθη ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων. γέ-
γραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρω-
πος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι θεοῦ. καὶ ἀναγαγὼν
αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐ-
τῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγ-
μῇ χρόνου, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος. σοὶ δώσω
τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν καὶ τὴν δόξαν
αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω δί-
δωμι αὐτήν. σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν
μου ἔσται σου πάντα. καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν
ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, γέγραπται
γὰρ, προσκυνήσεις κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ
μόνῳ λατρεύσεις. καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἱερουσαλὴμ,
καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλλε σεαυτὸν
ἐντεῦθεν κάτω. γέγραπται γὰρ, ὅτι τοῖς ἀγγέ-
λοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σου, τοῦ διαφυλά-
ξαι σε, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μή ποτε προ-
σκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. καὶ ἀποκρι-
θεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι εἴρηται. οὐκ ἐκπειρά-
σεις κύριον τὸν θεόν σου. καὶ συντελέσας πάντα
πειρασμὸν ὁ διάβολος ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι και-
ιζ ροῦ. * καὶ ὑπέστρεψεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει
α τοῦ πνεύματος εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ φήμη ἐξῆλ-
θε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ. καὶ αὐ-
τὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξα-
ιη ζόμενος ὑπὸ πάντων. * καὶ ἦλθεν εἰς τὴν
ι ναζαρὲθ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ
εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συ-
ναγωγὴν, καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι. καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ
βιβλίον ἡσαΐου τοῦ προφήτου. καὶ ἀναπτύξας τὸ βι-
βλίον, εὗρε τὸν τόπον, οὗ ἦν γεγραμμένον. πνεῦμα
κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίζεσθαι
πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμ-
μένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν,
καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους
ἐν ἀφέσει, κηρύξαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτόν. καὶ
πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ
πάντων

Aminadab,qui fuit Arã,qui fuit Esrom,qui
fuit Phares,qui fuit Iudæ,qui fuit Iacob,qui
fuit Isaac,qui fuit Abrahæ,qui fuit Tharræ,
qui fuit Nachor,qui fuit Saruch,qui fuit Ra
gau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit
Sale, qui fuit Cainã, qui fuit Arphaxat, qui
ζ fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, qui
fuit Mathusala, qui fuit Enoch, qui fuit Ia-
reth, qui fuit Malelehel, qui fuit Cainan, qui
fuit Enos, qui fuit Seth, ꝙ fuit Adã, qui fuit
dei. Iesus aũt plenus spũ sancto, regressus IIII
est à Iordane, & actus est per spiritũ in deser
tum, ac diebus quadraginta tentabatur à dia
bolo, nihilq; comedit in diebus illis: & con-
summatis illis, deinde esurijt. Dixit autẽ illi
diabolus: Si filius es dei, dic lapidi huic ut pa
nis fiat: Et respondit ad illũ Iesus, dicẽs: Scri
ptum est, Nõ pane solo uiuet homo, sed om-
ni uerbo dei. Et subduxit illum diabolus in
montem excelsum, & ostendit illi omnia re
gna orbis terræ in puncto tẽporis, & ait illi
diabolus: Tibi dabo potestatẽ hanc uniuer-
sam & gloriã illorũ, quia mihi tradita sunt,
& cuicunq; uolo, do illam. Tu ergo si adora
ueris prouolutus coram me, erũt tua omnia.
Et respõdens Iesus dixit illi: Abi post me sa-
tana: scriptũ est enim, Adorabis dominum
deum tuum, & illum solum coles. Et duxit il
lum Hierosolymã, statuitq; eum super pin-
nam templi, & dixit illi: Si filius dei es, mitte
teipsum hinc deorsum: scriptũ est eñ, ꝙ an-
gelis suis mandauit de te, ut seruent te, & in
manibus tollent te, ne offendas ad lapidẽ pe
dem tuũ. Et respondẽs Iesus ait illi: Dictum
est, Non tentabis dñm deum tuũ. Et cõsum-
mata omni tẽtatione, diabolus recessit ab il-
lo usq; ad tempus. Et reuersus est Iesus uirtu
te spiritus in Galilæam, & fama exijt per uni
uersam regionem de illo. Et ipse docebat in
synagogis eorum, et glorificabatur ab omni
bus. Et uenit Nazareth, ubi erat nutritus, &
intrauit secundũ consuetudinẽ suam die sab
batorum in synagogam, & surrexit ut lege-
ret, & traditꝰ est illi liber Hesaiæ prophetæ,
& ut explicuit librũ, inuenit locum ubi scri-
ptũ erat: Spiritus domini super me, propter
ea quod unxit me: ad euãgelizandum pau-
peribus misit me, ut sanem contritos corde,
ut prædicem captiuis remissionem, & cæcis
uisum, ut emittam confractos per remissio-
nem, ut prædicẽ annum dñi acceptũ. Et cõ-
plicato libro reddidit ministro, ac resedit. Et
omnium

πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενί-
ζοντες αὐτῷ. ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι σή-
μερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑ-
ιθ μῶν. *καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐ-
α θαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπο-
ρευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον. οὐχ
κ̄ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἰωσήφ; *καὶ εἶπε πρὸς αὐ-
ι τούς. πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην.
ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν, ὅσα ἠκούσαμεν γενό-
μενα ἐν τῇ καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πα-
κα τρίδι σου. *εἶπε δέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
α δεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.
κβ *ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦ-
ι σαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἠλίου ἐν τῷ ἰσραήλ, ὅτε ἐκλεί-
σθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένε-
το λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ πρὸς οὐ-
δεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη ἠλίας, εἰ μὴ εἰς σάρεφθα
τῆς σιδῶνος πρὸς γυναῖκα χήραν. καὶ πολλοὶ
λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ
ἰσραήλ, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ νεε-
μὰν ὁ σύρος. καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν
τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα. καὶ ἀναστάν-
τες, ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγον
αὐτὸν ἕως ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν
ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν. αὐτὸς δὲ
διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο. *καὶ κα-
τῆλθεν εἰς καπερναοὺμ πόλιν τῆς γαλιλαίας, καὶ
ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι. *καὶ
ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ
κγ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ. *καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄν- η̄
η θρωπος, ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ
κδ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ
β ἰησοῦ ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε
κε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, λέγων. φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ
ῥῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς μέσον ἐξῆλθεν ἀπ'
αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. καὶ ἐγένετο θάμ-
βος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλή-
λους, λέγοντες. τίς ὁ λόγος οὗτος; ὅτι ἐν ἐξου-
σίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύ-
μασι καὶ ἐξέρχονται; καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος πε-
κϛ ρὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου. *ἀ- θ
β ναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰ-
κίαν σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ σίμωνος ἦν συ-
νεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, καὶ ἠρώτησαν αὐ-
τὸν περὶ αὐτῆς. καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπε-
τίμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. καὶ πα-
ραχρῆμα ἀναστᾶσα, διηκόνει αὐτοῖς. δύνοντος ι
δὲ τοῦ ἡλίου, ἅπαντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νό-
σοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ
κζ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθείς, ἐθεράπευ-
ϛ σεν αὐτούς. *ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ
πολλῶν

omnium in synagoga oculi erant defixi in eum. Cœpit autē dicere ad illos: Hodie impleta est hæc scriptura in auribus uestris. Et omnes testimoniū illi dabant, & mirabātur super gratia sermonum, qui procedebāt ex ore ipsius, dicebantq́: Nonne hic est filius Ioseph? Et ait illis: Omnino dicetis mihi hāc similitudinem, Medice cura teipsum. Quæcunq́ audiuimus facta in Capernaū, fac & hic in patria tua. Ait autem: Amen dico uobis, Nemo propheta acceptus est in patria sua. Sed in ueritate dico uobis, multę uiduę erant in diebus Heliæ in Israel, quando clausum est cœlum annis tribus & mēsibus sex, quum facta esset fames magna per omnem terram, & ad nullam illarū missus est Helias, nisi in Sarephtha Sidonis ad mulierē uiduā. Et multi leprosi erant in Israel sub Helisæo propheta, & nemo eorum mūdatus est, nisi Naaman Syrus. Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes. Et insurrexerūt, eieceruntq́ illum e ciuitate, & duxerunt illum usq́ ad superciliū montis, super quem ciuitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eum. Ipse autem transiens per medium illorum ibat. Et descendit Capernaum ciuitatem Galilææ, ibiq́ docebat illos sabbatis. Et stupebant super doctrina eius, quia cum potestate coniūctus erat sermo ipsius. Et in synagoga erat homo habens spiritū dæmonis immundi: & exclamauit uoce magna, dicens: Eia, quid tibi nobiscum est Iesu Nazarene? Venisti ad perdēdum nos? Scio te qui sis, sanctus ille dei. Et increpauit illum Iesus dicens: Obmutesce, & exi ab eo. Et quū proiecisset illum dæmoniū in medium, exijt ab illo: nihilq́ illi nocuit. Et factus est pauor super omnes: & colloquebātur inter sese, dicentes: Quis sermo hic est? quia cum autoritate ac potestate imperat immundis spiritibus, & exeunt? Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum undiq́ finitimæ regionis. Quum surrexisset autem Iesus de synagoga introiuit in domū Simonis: socrus autem Simonis tenebatur febri magna, & rogauerūt illum pro ea. Et astans supra illam, increpauit febrem, & febris dimisit illam: statimq́ surgens, ministrabat illis. Quum autem sol occideret, omnes qui habebant infirmos morbis uarijs ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, sanabat eos. Exibant autem & dæmonia a

πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα. ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπιτιμῶν, οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅ-
κγ τι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. *γενομέ-
α νης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον,
καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ, καὶ
κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ᾿ αὐτῶν. ὁ δὲ
εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν
εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ὅτι
εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι. καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συ-
κδ ναγωγαῖς τῆς γαλιλαίας. *ἐγένετο δὲ ἐν τῷ
ι τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ, τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην γε-
νησαρέθ. καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμ-
νην, οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ᾿ αὐτῶν, ἀπέπλυ-
νον τὰ δίκτυα. ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν
τοῦ σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν, ἀπὸ τῆς γῆς ἐπα-
ναγαγεῖν ὀλίγον, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ
λ πλοίου τοὺς ὄχλους. *ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν,
θ εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα. ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος,
καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν. καὶ ἀ-
ποκριθεὶς ὁ σίμων, εἶπεν αὐτῷ, ἐπιστάτα, δι᾿ ὅλης
τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες οὐδὲν ἐλάβομεν, ἐπὶ δὲ
τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον. καὶ τοῦτο ποιή-
σαντες, συνέκλεισαν πλῆθος ἰχθύων πολύ. δι-
ερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν, καὶ κατένευσαν
τοῖς μετόχοις, τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόν-
τας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμ-
λα φότερα τὰ πλοῖα ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά. *ἰδὼν
ι δὲ σίμων πέτρος, προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ ἰησοῦ,
λέγων. ἔξελθε ἀπ᾿ ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι
κύριε. θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτόν, καὶ πάντας
τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων, ᾗ συνέλα-
βον, ὁμοίως δὲ καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην υἱοὺς ζε-
λβ βεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ σίμωνι. *καὶ
β εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβοῦ, ἀπὸ τοῦ
νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν. καὶ καταγαγόντες τὰ
πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα ἠκολούθησαν
λγ αὐτῷ. *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν
β πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας, καὶ ἰδὼν τὸν
ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων.
κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. καὶ ἐκτεί-
νας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών. θέλω, καθαρί-
σθητι. καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ᾿ αὐτοῦ καὶ αὐ-
τὸς παρήγγειλεν αὐτῷ, μηδενὶ εἰπεῖν, ἀλλὰ ἀπελ-
θὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ
τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε μωσῆς εἰς μαρ-
λδ τύριον αὐτοῖς. *διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος πε-
α ρὶ αὐτοῦ, καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θερα-
λε πεύεσθαι ὑπ᾿ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν. *αὐτὸς
β δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμε-
λϛ νος. *καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν δι-
β δάσκων, καὶ ἦσαν καθήμενοι φαρισαῖοι καὶ νομο-
διδάσ-

multis, clamantia ac dicētia: Tu es Christus
ille filius dei. Et increpans, non sinebat ea lo-
qui, quod sciebant ipsum esse Christum. Fa-
cto autem die egressus ibat in desertum lo-
cum, & turbæ quærebant eum, & uenerunt
usq; ad ipsum, & detinebant illum ne disce-
deret ab eis. Quibus ille ait: Et alijs ciuitati-
bus oportet me euangelizare regnum dei,
nam in hoc missus sum. Et prædicabat in sy-
nagogis Galilææ. Factum est aūt quum V
turba immineret ei, ut audiret uerbū dei, &
ipse stabat iuxta stagnū Genesareth, & ui-
dit duas naues stantes ad stagnū: piscatores
autem descenderant ex illis, & abluebant re-
tia. Ingressus autē in unam nauim, quæ erat
Simonis, rogauit eum, ut à terra abduceret
pusillum, & sedens docebat de naui turbas.
ια Vt cessauit autē loqui, dixit ad Simonem:
Duc in altum, & laxate retia uestra in captu-
ram. Et respondens Simon, dixit illi: Præce-
ptor, per totam noctem laborātes nihil cepi-
mus: tamen tuo iussu laxabo rete. Et quum
hoc fecissent, concluserunt piscium multitu
dinem copiosam. Rumpebatur autem rete
eorum. Et annuerunt socijs qui erant in alte
ra naui, ut uenirent & adiuuarent ipsos. Et
uenerunt atq; impleuerūt ambas naues, ita
ut mergerētur. Quod quum uideret Simon
Petrus, accidit ad genua Iesu, dicēs: Discede
à me domine, quia homo peccator sum. Stu
por enim circundederat eum, & omnes qui
cum illo fuerant, super captu piscium quem
ceperant, similiter autem Iacobum & Ioan-
ιβ nem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni.
Et ait ad Simonem Iesus: Ne metuas, post
hac homines capies. Et subductis in terram
nauibus, relictis omnibus sequuti sunt eum.
Et accidit quum esset in quadam ciuitate, &
ecce uir plenus lepra, quūq; uidisset Iesum,
prostratus in faciē rogauit eum, dicens: Do-
mine, si uis potes me mundare. Et protensa
manu tetigit eum, dicēs: Volo: mūdus esto.
Et cōfestim lepra discessit ab illo. Et ipse præ
cepit illi, ne cuiquā diceret, sed uade, *inquit*,
ostende teipsum sacerdoti, & offer pro emū
datione tui, quemadmodū præcepit Moses
in testimoniū illis. Peruagabatur aūt magis
rumor de illo, & conueniebāt turbæ multæ
ut audirēt & sanarentur per illū ab infirmi-
tatibus suis. Ipse aūt agebat in secessu in de-
sertis, & orabat. Et factū est quodam die &
ipse docebat, erātq; pharisæi sedētes ac legis
doctores

διδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώ-
μης τῆς γαλιλαίας καὶ ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλήμ,
λζ καὶ δύναμις κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. *καὶ ιγ
α ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς
ἦν παραλελυμένος, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγ-
κεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ μὴ εὑρόντες διὰ
ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάν-
τες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν
σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ ἰησοῦ.
καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ. ἄνθρωπε,
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἤρξαντο διαλο-
γίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, λέγοντες.
τίς ἐστιν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται
ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ θεός; ἐπιγνοὺς δὲ
ὁ ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς, εἶπε
πρὸς αὐτούς. τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑ-
μῶν; τί ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ
ἁμαρτίαι σου, ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; ἵνα
δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἶπε τῷ παραλυ-
τικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειραι. καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου
πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς
alias ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ᾽ ὃ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς
ἐφ᾽ ᾧ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔκστασις ἔλα-
βεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν, καὶ ἐπλήσθη-
σαν φόβου, λέγοντες, ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμε-
λη ρον. *καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τε- ιδ
β λώνην, ὀνόματι λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον,
καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. καὶ καταλιπὼν ἅ-
λθ παντα, ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτῷ. *καὶ ἐ-
β ποίησε δοχὴν μεγάλην λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐ-
τοῦ, καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων, οἳ ἦ-
σαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι. καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμ
ματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέ
γοντες. διὰ τί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίε-
μ τε καὶ πίνετε; *καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε πρὸς
β αὐτούς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ,
ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δι-
καίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. οἱ δὲ εἶ-
πον πρὸς αὐτόν. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου νηστεύ-
ουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν
φαρισαίων, οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν. ὁ δὲ εἶπε
πρὸς αὐτοὺς, μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν
ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν; ἐ-
λεύσονται δὲ ἡμέραι, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ᾽ αὐτῶν
ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέ-
ραις. ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς. ὅτι οὐ-
δεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον
παλαιόν, εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ πα-
λαιῷ οὐ συμφωνεῖ τὸ ἐπίβλημα ἀπὸ τοῦ καινοῦ. καὶ
οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς, εἰ δὲ
μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ αὐτὸς
ἐκχυ-

doctores, qui uenerant ex omni castello Ga
lilææ & Iudææ & Hierusalem, & uirtus do-
mini aderat ad sanandũ eos. Et ecce uiri por
tantes in lecto hominem, qui erat paralyti-
cus, & quærebant eũ inferre, & ponere ante
illum. Et non inueniẽtes qua parte illum in-
ferrent præ turba, ascenderũt super tectum,
ac per tegulas demiserunt eum cum lectulo
in medium ante Iesum. Quorum fidem ut
uidit, dixit illi: Homo, remittantur tibi pec-
cata tua. Et cœperũt cogitare scribæ & pha-
risæi, dicentes: Quis est is qui loquitur blas-
phemias? Quis potest remittere peccata, ni-
si solus deus? Vt cognouit autem Iesus co-
gitationes eorum, respondens dixit ad illos:
Quid cogitatis in cordibus uestris? Vtrum
est facilius dicere, Remittantur tibi peccata:
an dicere, Surge, & ambula? Vt autem scia-
tis ꝙ filius hominis habet potestatem in ter-
ra remittendi peccata, ait paralytico: Tibi di
co, Surge, tolle lectulũ tuum, & uade in do-
mum tuam. Isq; confestim surgẽs coram il-
lis, tollebat in quo iacuerat, abijtq; in domũ
suam glorificans deum. Et stupor corripuit
omnes, & glorificabãt deum: & repleti sunt
timore, dicentes: Vidimus incredibilia ho-
die. Et post hæc exijt, ac uidit publicanũ no-
mine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi:
Sequere me. Atque is relictis omnibus, sur
gens sequutus est eum. Et fecit ei cõuiuium
magnũ Leui in domo sua, & erat turba mul-
ta publicanorũ & aliorum, qui cum illis ac-
cumbebant. Et murmurabant scribæ & pha
risæi aduersus discipulos eius, dicẽtes: Qua-
re cum publicanis & peccatoribus editis &
bibitis? Et respondens Iesus, dixit ad illos:
Non egẽt qui sani sunt medico, sed qui ma-
le habent. Non ueni ad uocandũ iustos, sed
peccatores ad pœnitẽtiam. At illi dixerunt
ad eum: Quare discipuli Ioannis ieiunãt fre-
quenter, & obsecrationes faciũt, similiter &
pharisæorũ, tui uero edunt & bibunt? Qui-
bus ipse ait: Num potestis facere, ut filij tha-
lami, dum cum illis est sponsus, ieiunẽt? Ve
nient autem dies & quum ablatus fuerit ab
illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.
Dicebat aũt & similitudinẽ ad illos: Nemo
immissuram noui uestimenti immittit in ue
stimentũ uetus, alioquin & nouum rumpit,
& ueteri non conuenit immissura ex nouo.
Et nemo mittit uinũ nouũ in utres ueteres,
alioqui rumpet uinũ nouum utres, & ipsum
effun-

ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ οἶ/
νον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον, καὶ ἀμφό/
τεροι συντηροῦνται. καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν
εὐθέως θέλει νέον, λέγει γάρ, ὁ παλαιὸς χρηστό-
μα ρός ἐστιν. *ἐγένετο δὲ, ἐν σαββάτῳ δευτερο/
β πρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων,
καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ
ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί. τινὲς δὲ τῶν φαρι/
σαίων εἶπον αὐτοῖς. τί ποιεῖτε, ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν
ἐν τοῖς σάββασι. καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶ/
πεν ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε, ὃ ἐποίησε δα/
βίδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς, καὶ οἱ μετὰ αὐτοῦ
ὄντες, ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς
ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδω/
κε καὶ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν, εἰ μὴ
μόνους τοὺς ἱερεῖς; καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι κύριός
ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.
μβ *ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ, εἰσελθεῖν
β αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν. καὶ ιε
ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.
παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρι/
σαῖοι, εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσῃ, ἵνα εὕρωσι
κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισ/
μοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔ/
χοντι τὴν χεῖρα. ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. ὁ δὲ
ἀναστὰς ἔστη. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτούς. ἐπε/
ρωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆ/
σαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀπολέσαι;
καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ
ἀνθρώπῳ, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. ὁ δὲ ἐποίησε,
καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.
αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας, καὶ διελάλουν πρὸς
μγ ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ ἰησοῦ. *ἐγένετο δὲ
β ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προ/
σεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευ/
μδ χῇ τοῦ θεοῦ. *καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώ ις
β νησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽
αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε, σίμω/
να, ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀ/
δελφὸν αὐτοῦ, ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, φίλιππον
καὶ βαρθολομαῖον, ματθαῖον καὶ θωμᾶν, ἰάκω/
βον τὸν τοῦ ἀλφαίου καὶ σίμωνα τὸν καλούμενον
ζηλωτὴν, ἰούδαν ἰακώβου καὶ ἰούδαν ἰσκαριώ/
με την, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης. *καὶ καταβὰς
α μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, καὶ ὄχλος μα/
θητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πά/
σης τῆς ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παρα/
λίου τύρου καὶ σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ,
καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν, καὶ οἱ ὀχλούμε/
νοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, καὶ ἐθεραπεύον/
μϛ το. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ, ὅτι δύνα/
ε μις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας. *καὶ αὐτὸς
ἐπάρας

effundetur, & utres peribunt. Sed uinũ mu/
stum in utres nouos mittendũ est, & utraq;
conseruãtur. Et nemo qui biberit uetus, sta/
tim uult nouũ: dicit enim, uetus melius est.
Accidit autem ut in sabbato secundopri/ VI
mo transiret per sata, ac uellebant discipuli
eius spicas, edebantq;, confricãtes manibus.
Quidam autem pharisæorum dicebant illis:
Quid facitis, quod non licet facere in sabba
tis? Et respondẽs Iesus ad eos, dixit: Ne hoc
quidẽ legistis quod fecit Dauid, quum esu
risset ipse, & qui cum illo erant, quomodo
intrauit in domum dei, & panes propositio
nis sumpsit, editq; ac dedit etiam his qui se/
cum erant, quos non licet edere, nisi tantum
sacerdotibus? Et dicebat illis, Dominus est
filius hominis etiam sabbati. Factum est au/
tem & in alio sabbato, ut intraret in synago/
gam, ac doceret. Et erat ibi homo & manus
eius dextera erat arida. Obseruabãt autem
eum scribæ ac pharisæi, an in sabbato sana/
turus esset, ut inuenirent unde accusarent
eum. Ipse uero sciebat cogitationes eorum,
& ait homini qui habebat manum aridam:
Surge, & sta in medio. Ille uero surgens ste/
tit. Ait igitur ad illos Iesus: Interrogabo uos
utrum licet sabbatis benefacere an malefa/
cere, animã seruare an perdere? Et circũspe/
ctis omnibus illis, dixit homini: Extẽde ma/
num tuam. Ille aũt fecit, & restituta est ma/
nus eius sana sicut altera. Ipsi autem repleti
sunt amentia, & colloquebantur inter sese,
quid nam facerent Iesu. Factũ est aũt in illis
diebus, exijt in montem ad orandum, eratq;
pernoctans in deprecatione dei. Et quũ dies
factus esset, uocauit discipulos suos, & ele/
git duodecim ex ipsis, quos & apostolos no
minauit: Simonem, quem & nominauit Pe/
trum, & Andream fratrẽ eius: Iacobum, &
Ioannem: Philippũ, & Bartholomæũ: Mat/
thæum, & Thomam: Iacobũ Alphæi filiũ,
& Simonẽ, qui uocatur Zelotes: & Iudam
Iacobi, & Iudam Iscariotem, qui idem fuit
proditor. Et descendens cum illis, stetit in lo
co campestri, turbaq; discipulorum eius, &
multitudo copiosa plebis ex omni Iudæa &
Hierusalem, & à maritima Tyro & Sidone,
qui uenerant ut audirent eum, & sanaren/
tur à morbis suis, & qui uexabantur à spiri/
tibus immundis, & sanabantur. Et omnis
turba quærebat eum tangere, quia uirtus
ab illo exibat, & sanabat omnes. Et ipse
attol/

ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς,
μζ ἔλεγε. *μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ιζ
ε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. *μακάριοι οἱ πεινῶντες
μη νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε. μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν,
ε ὅτι γελάσετε. *μακάριοί ἐστε, ὅταν μισή-
μθ σωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἀφορίζωσιν ὑμᾶς, καὶ
ε ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονη-
ρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. χαίρετε ἐν ἐκεί-
νῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε, ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς
ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κατὰ ταῦτα γὰρ
ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. πλὴν
οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παρά-
ν κλησιν ὑμῶν. *οὐαὶ ὑμῖν, οἱ ἐμπεπλησμένοι,
ε ὅτι πεινάσετε. οὐαὶ ὑμῖν, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πεν-
να θήσετε καὶ κλαύσετε. *οὐαὶ ὑμῖν, ὅταν κα-
ε λῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι. κατὰ ταῦ-
τα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες
νβ αὐτῶν. *ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, ἀγα-
ε πᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦ-
σιν ὑμᾶς. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καὶ προ-
νγ σεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. *τῷ
ε τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλ-
λην. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν
χιτῶνα μὴ κωλύσῃς. παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δί-
νδ δου. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει. *καὶ
ε καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ
νε ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. *καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς
ε ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ
ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. καὶ
ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς
ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐ-
τὸ ποιοῦσι. καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε
ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστίν; καὶ γὰρ ἁμαρ-
τωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι
τὰ ἴσα. πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀ-
γαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζον-
τες καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ
τοῦ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρί-
στους καὶ πονηρούς. γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, κα-
νς θὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί. *μὴ κρί-
β νετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. μὴ καταδικάζετε, καὶ
οὐ μὴ καταδικασθῆτε. ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθή-
σεσθε. δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον κα-
λὸν πεπιεσμένον, καὶ σεσαλευμένον, καὶ ὑπερεκχυ-
νόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ
αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.
νζ *εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς. μή τι δύναται τυ-
ε φλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν. οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυ-
νη νον πεσοῦνται. *οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν δι-
γ δάσκαλον αὐτοῦ, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς
νθ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. *τί δὲ βλέπεις τὸ κάρ-
ε φος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν
τὴν

attollens oculos suos in discipulos, dicebat.
Beati pauperes, quia uestrũ est regnum dei.
Beati q̃ esuritis nũc, quia saturabimini. Bea-
ti qui fletis nunc, quia ridebitis. Beati eritis
quum uos oderint homines, & separauerint
uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen
uestrum tanq̃ malum propter filium homi-
nis. Gaudete in illo die et exultate, ecce enim
merces uestra multa est in cœlis. Secundum
hæc enim faciebãt prophetis patres eorum.
uerũtamen uæ uobis diuitibus, quia habetis
consolationem uestram. Væ uobis qui satu
rati estis, quia esurietis. Væ uobis qui ridetis
nũc, quia lugebitis & flebitis. Vę uobis quũ
laudauerint uos omnes homines. Secũdum
hęc enim faciebant pseudoprophetis patres
eorum. Sed uobis dico qui auditis, Diligite
inimicos uestros: benefacite his qui uos ode
runt. Benedicite maledicẽtibus uobis, & ora
te pro calumniantibus uos. Percutienti te in
maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui au
fert tibi pallium, etiam tunicam noli prohi-
bere. Omni autem exigenti abs te, tribue, &
ab eo qui aufert quę tua sunt, ne reposcas. Et
prout uultis ut faciant uobis homines, uos
quoque facite illis similiter. Et si diligitis eos
qui uos diligunt, quæ uobis est gratia? Nam
& peccatores eos a quibus diliguntur, dili-
gunt. Et si benefeceritis his qui uobis benefa
ciunt, quæ uobis est gratia? Siquidem et pec
catores hoc faciunt. Et si mutuum dederitis
à quibus speratis uos recepturos, quæ gra-
tia est uobis? Nam & peccatores peccatori
bus dant mutuum, ut recipiant paria. Quini
mo diligite inimicos uestros, & benefacite,
& mutuum date, nihil inde sperantes, & erit
merces uestra multa, & eritis filij altissimi,
quia ipse benignus est erga ingratos ac ma-
los. Estote ergo misericordes, sicut & pater
uester misericors est. Nolite iudicare, & non
iudicabimini. Nolite condemnare, & non
condemnabimini. Remittite, & remittetur
uobis. Date, & dabitur uobis. Mensurã bo-
nam & cõfertam & concussam atque exun-
dantem dabũt in sinum uestrum. Eadẽ quip
pe mensura qua metimini, metientur alij uo-
bis. Dicebat autem illis similitudinem: Nun
quid potest cæcus cæcum ducere? nõne am-
bo in foueam cadunt? Non est discipulus su
pra magistrum suum: perfectus autem om-
nis erit, sicut magister ipsius. Quid autem ui
des festucã in oculo fratris tui, trabẽ autem
quæ

ιγ περὶ τοῦ ἑκατοντάρχου.

τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς δύ-
νασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, ἀδελφὲ, ἄφες ἐκβά-
λω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν
τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; ὑποκριτὰ, ἔκ-
βαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σοῦ, καὶ
τότε διαβλέψεις, ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ
ξ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου. *οὐ γάρ ἐστι δέν-
ε δρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν. οὐδὲ δένδρον
σαπρὸν, ποιοῦν καρπὸν καλόν. ἕκαστον γὰρ δέν-
ξα δρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. *οὐ γὰρ
ε ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα. οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶ-
ξβ σι σταφυλήν. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγα-
ε θοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν.
καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς
καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ πε-
ρισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.
ξγ *τί δέ με καλεῖτε, κύριε, κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ
γ λέγω. *πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων
ξδ μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὑποδείξω ὑμῖν τί-
ε νι ἐστὶν ὅμοιος. ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι
οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον
ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέ-
ρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σα-
λεῦσαι αὐτήν, τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ὁ
δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰ-
κοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ᾗ
προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς, καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐ-
ξε γένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα. *ἐπεὶ ιγ
γ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀ-
κοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς καπερναούμ. ἑκατοντάρχου
δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾷν, ὃς
ἦν αὐτῷ ἔντιμος. ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἀπέστειλε
πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν,
ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. οἱ δὲ παραγενό-
μενοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέ-
γοντες, ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο. ἀγαπᾷ γὰρ τὸ
ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν
ἡμῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ
οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς
αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ. κύριε,
μὴ σκύλλου, οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην
μου εἰσέλθῃς. διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλ-
θεῖν, ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου. καὶ
γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος,
ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πο-
ρεύθητι, καὶ πορεύεται, καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχε-
ται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀ-
κούσας δὲ ταῦτα ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν. καὶ
ξς στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε. λέγω
ε ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.
ξζ *καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗ-
ε ρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα. *καὶ ἐγέ-
νετο

quæ in oculo proprio est, nō animaduertis?
Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Fra-
ter, sine eijciam festucam quæ in oculo tuo
est, ipse in oculo tuo trabem nō uidens. Hy-
pocrita, eijce primū trabem ex oculo tuo, &
tunc perspicies ut eijcias festucā quæ est in
oculo fratris tui. Non est enim arbor bona,
quæ facit fructū malum: neq; arbor mala, fa
ciens fructū bonum. Vnaquæq; enim arbor
ex fructu suo cognoscit̄. Neq; enim è spinis
colligunt ficus, neq; è rubo uindemiāt uuā.
Bonus homo ex bono thesauro cordis sui
profert bonum, & malus homo ex malo the
sauro cordis sui profert malū. Ex abundātia
enim cordis loquitur os eius. Quid aūt uo-
catis me, domine, domine: & nō facitis quæ
dico? Quisquis uenit ad me, & audit sermo-
nes meos, & facit eos, ostendam uobis cui si
milis sit. Similis est homini ædificāti domū,
qui fodit in altum, & posuit fundamentū su-
per petram. Inūdatione aūt facta, illisum est
flumen domui illi, & non potuit eam moue-
re: fundata enim erat super petram. Qui au-
tem audiuit & non fecit, similis est homini
qui ædificauit domū suam super terrā absq;
fundamento, in quā illisus est fluuius, & con
tinuo cecidit, & facta est ruina domus illius
magna. Quum aūt cōsummasset omnia VII
uerba sua audiente populo, intrauit Caper-
naum. Centurionis aūt cuiusdā seruus ma-
le habens, agebat animā, qui illi erat charus.
Quum audisset aūt de Iesu, misit ad eum se
niores Iudæorum, rogans eum ut ueniret &
seruaret seruū suum. At illi quum uenissent
ad Iesum, rogabant eum studiose, dicentes:
Dignus est, ut hoc illi præstes. Diligit enim
gentem nostram, & synagogā ipse ædifica-
uit nobis. Iesus autē ibat cum illis. Et quum
iam nō longe abesset à domo, misit ad eum
centurio amicos, dicens ei: Domine, noli ue
xari: nō enim sum dignus, ut sub tectū meū
intres: quapropter nec meipsum sum dignū
arbitratus, ut uenirē ad te: sed dic uerbo, &
sanabit̄ puer meus. Nam & ego homo sum
sub potestate cōstitutus, habens sub me mi-
lites, & dico huic, uade, ac uadit: & alteri, ue
ni, ac uenit: & seruo meo, fac hoc, ac facit.
Auditis aūt his Iesus, miratus est eū, & con-
uersus, sequenti se turbæ dixit, Dico uobis,
ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Et
reuersi qui missi fuerant, in domum, repere-
runt seruum qui languerat, sanum. Et fa-
ctum

τῷ ἐν τῷ ἑξῆς ἐπορεύετο εἰς πόλιν, καλουμένην
ναΐν, καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ
ἱκανοί, καὶ ὄχλος πολύς. ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ ιθ
τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς υἱὸς
μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ. καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ
ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, καὶ ἰδὼν αὐ-
τὴν ὁ κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτήν, καὶ εἶπεν
αὐτῇ. μὴ κλαῖε. καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ.
οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν, καὶ εἶπε. νεανίσκε. σοὶ
λέγω, ἐγέρθητι, καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρός, καὶ ἤρξα-
το λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ. ἔλα-
βε δὲ φόβος πάντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν, λέ-
γοντες. ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν,
καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.
ξη * καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ ἰουδαίᾳ
ε περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ. * καὶ ἀ- κ
ξθ πήγγειλαν ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων
ε τούτων. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ ὁ ἰωάννης, ἔπεμψε πρὸς τὸν ἰη-
σοῦν, λέγων. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδο-
κῶμεν; παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες,
εἶπον. ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός
σε, λέγων. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶ-
μεν; ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς
ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων, καὶ πνευμάτων πονη-
ρῶν, καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.
καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέν-
τες ἀπαγγείλατε ἰωάννῃ, ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε.
ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λε-
προὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγεί-
ρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, καὶ μακάριός
ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. ἀπελθόντων
δὲ τῶν ἀγγέλων ἰωάννου ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς
ὄχλους περὶ ἰωάννου. τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρη-
μον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμε-
νον; ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν
μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱμα-
τισμῷ ἐνδόξῳ, καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς
βασιλείοις εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προ-
φήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.
ο * οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται. ἰδοὺ ἐγὼ
β ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς
οα κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.
ε * λέγω γὰρ ὑμῖν. μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν
προφήτης ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν. ὁ δὲ μι-
κρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, μείζων αὐτοῦ
οβ ἐστι. * καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι
ε ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισ-
μα ἰωάννου. οἱ δὲ φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βου-
λὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέν-
ογ τες ὑπ' αὐτοῦ. εἶπε δὲ ὁ κύριος. * τίνι οὖν ὁ-
ε μοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ τίνι
εἰσὶν

ctum est, deinceps ibat in ciuitatem quæ uo-
catur Nain, & ibant cum illo discipuli eius
multi, turbaq; copiosa. Quum autē appro-
pinquaret portę ciuitatis, ecce defunctus ef-
ferebatur filius unicus matris suæ, & hæc ui-
dua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.
Quam quum uidisset dominus, misericor-
dia motus super eam, dixit illi: Noli flere. Et
accessit tetigitq; loculum. Porrò qui porta-
bant, substiterunt. Et ait: Adolescens, tibi di-
co, Surge. Et resedit qui erat mortuus, & cœ-
pit loqui, & dedit illum matri suæ. Accepit
autem omnes timor, & glorificabant deum,
dicentes: Propheta magnus surrexit inter
nos, & deus uisitauit plebem suam. Et exijt
hic rumor in uniuersam Iudæā de eo, & om-
nem finitimam regionem. Et nunciauerunt
Ioanni discipuli ipsius de his omnibus. Et
conuocauit duos de discipulis suis Ioannes,
misitq; ad Iesum, dicens: Tu es qui uenturus
es, an alium expectamus? Quum autem ue-
nissent ad eum uiri, dixerunt: Ioannes bapti
sta misit nos ad te, dicens: Tu es ille qui uen-
turus erat, an alium expectamus? In eadem
autem hora multos sanauit à morbis ac pla-
gis, & spiritibus malis, & cæcis multis dona
uit uisum. Et respondens dixit illis: Euntes
renunciate Ioanni quæ uidistis & audistis,
ꝙ cæci uident, claudi ambulāt, leprosi mun-
dantur, surdi audiunt, mortui resurgūt, pau-
peribus annunciatur euangelium, & beatus
est quicunq; non fuerit offensus per me. Et
quum discessissent nuncij Ioannis, cœpit de
Ioanne dicere ad turbas: Quid existis in de-
sertū ut uideretis? arundinem uento agitari?
Sed quid existis uisuri? hominem mollibus
uestimentis indutū? Ecce qui uestitu splen-
dido uestiuntur, & in delicijs agunt, in aulis
regum sunt. Sed quid existis ad uidendum?
prophetam? Vtiq; dico uobis, & plus q̄ pro
phetam. Hic est de quo scriptū est: Ecce mit-
to angelū meum ante faciem tuam, qui præ-
parabit uiam tuam ante te. Dico enim uo-
bis: Maior inter natos mulierum propheta
Ioanne baptista nemo est. Attamen qui mi-
nor est in regno dei, maior est illo. Et omnis
populus audiens, & publicani iustificaue-
runt deum, baptizati baptismo Ioānis. Pha
risæi autem & legis periti consiliū dei spre-
uerunt aduersus semetipsos, non baptizati
ab eo. Ait autem dominus: Cui ergo similes
dicam homines generationis huius, & cui

εἰσὶν ὅμοιοι; ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ κα-
θημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγου-
σιν. ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνή-
σαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε. ἐλήλυθε γὰρ ἰω-
άννης ὁ βαπτιστὴς, μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶ-
νον πίνων, καὶ λέγετε, δαιμόνιον ἔχει. ἐλήλυθεν
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγε-
τε. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελω-
νῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σο-
οδ φία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων. *ἠρώ-
α τα δέ τις αὐτὸν τῶν φαρισαίων, ἵνα φάγῃ μετ᾽ αὐ-
τοῦ, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φαρισαίου ἀνε-
κλίθη. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρ-
τωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κα
φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου, καὶ στᾶ-
σα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξα-
το βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ
ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κα-
τεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.
ἰδὼν δὲ ὁ φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν
ἑαυτῷ, λέγων. οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν
ἂν, τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ. ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ,
ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε
πρὸς αὐτόν. σίμων, ἔχω σοι τι εἰπεῖν. ὁ δέ φησι, δι-
δάσκαλε, εἰπέ. δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ
τινὶ, ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτε-
ρος πεντήκοντα. μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦ-
ναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. τίς οὖν αὐτῶν εἰπὲ
πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων,
εἶπεν. ὑπολαμβάνω, ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο.
ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. ὀρθῶς ἔκρινας, καὶ στραφεὶς πρὸς
τὴν γυναῖκα, τῷ σίμωνι ἔφη. βλέπεις ταύτην τὴν
γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ
τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας, αὕτη δὲ τοῖς δα-
κρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς
κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε. φίλημά μοι οὐκ ἔδω-
κας, αὕτη δὲ ἀφ᾽ ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλειπε κατα-
φιλοῦσά μου τοὺς πόδας. ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν
μου οὐκ ἤλειψας, αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς
πόδας. οὗ χάριν λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρ-
τίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ. ᾧ δὲ
ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ. εἶπε δὲ αὐτῇ.
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι. καὶ ἤρξαντο οἱ συνανα-
κείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ
ἁμαρτίας ἀφίησιν; εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα. ἡ
οε πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην. *καὶ
ι ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ
πόλιν καὶ κώμην κηρύσσων, καὶ εὐαγγελιζόμενος
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ,
καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ
πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, μαρία ἡ κα-
λουμένη μαγδαληνὴ, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ
ἐξελη-

similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus in foro, & acclamantibus inter se ac dicentibus: Cantauimus uobis tibijs, & non saltastis. Cecinimus uobis lugubria, & nõ plorastis. Venit enim Ioãnes baptista neq; edens panem, neq; bibens uinũ, & dicitis, Dæmonium habet. Venit filius hominis edẽs ac bibens, & dicitis: Ecce homo edax, & uinipotor, amicus publicanorũ ac peccatorũ. Et iustificata est sapiẽtia à filijs suis omnibus. Rogabat aũt illum quidam è pharisæis, ut caperet cibum cum ipso. Et ingressus domũ pharisæi, accubuit. Et ecce mulier quæ fuerat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accubuisset in domo pharisæi, attulit alabastrum unguenti, stansq; ad pedes eius à tergo, flens lachrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabať pedes eius, & unguento ungebat. Videns autẽ pharisæus, qui uocauerat eũ, ait intra se, dicens: Hic si esset propheta, sciret utiq; quæ & qualis est mulier quę tangit ipsum, quia peccatrix est. Et respondens Iesus dixit ad illũ: Simon, habeo quiddã quod tibi dicã. At ille ait: Magister dic. Duo debitores erant cuidam creditori, unus debebat denarios quingẽtos, & alter quinquaginta. Quum aũt illi non essent soluendo, cõdonauit utrisq;. Horum igitur, dic uter eũ plus diliget? Respondẽs Simon, dixit: Existimo, quod is cui plus condonauit. At ille dixit ei: Recte iudicasti. Et conuersus ad mulierẽ, dixit Simoni: Vides hanc mulierem? Intraui in domũ tuam, aquam pedibus meis nõ dedisti: hæc aũt lachrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit. Osculũ mihi non dedisti: hæc aũt ex quo intraui, nõ cessauit deosculari pedes meos. Oleo caput meũ non unxisti: hęc autem unguẽto unxit pedes meos. Propter quod dico tibi: Remittunť peccata eius multa, quoniã dilexit multũ. Cui aũt minus remittitur, is minus diligit. Dixit aũt ad illam: Remittũtur tibi peccata. Et cœperũt qui simul accũbebãt dicere intra se: Quis est hic, qui etiã peccata remittit? Dixit aũt ad mulierem: Fides tua te saluã fecit, uade cũ pace.

Et factũ est deinceps, & ipse iter faciebat VIII
per singulas ciuitates & castella, prædicans & annunciãs regnũ dei, & duodecim cũ illo, simulq; mulieres aliquæ, quæ erãt sanatæ à spiritib. malis et infirmitatibus: Maria quę uocatur Magdalene, de qua septẽ dęmonia exie-

ἐξεληλύθει, καὶ ἰωάννα γυνὴ χουζᾶ, ἐπιτρόπου
ἡρώδου, καὶ σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες
διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.
οϛ * συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πό-
β λιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβο-
λῆς. ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον
αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ
τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐ-
ρανοῦ κατέφαγεν αὐτό. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν
πέτραν καὶ φυὲν ἐξηράνθη διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμά-
δα. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ
συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό. καὶ ἕτε-
ρον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν, ἐ-
ποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. ταῦτα λέγων
ἐφώνει, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. ἐπηρώτων δὲ
αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τίς εἴη ἡ παρα-
βολὴ αὕτη. ὁ δὲ εἶπεν. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυ-
ϛζ στήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. * τοῖς δὲ λοι-
ε ποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπω-
ου σι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. * ἔστι δὲ αὕτη
β ἡ παραβολή. ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. οἱ δὲ
παρὰ τὴν ὁδόν εἰσιν, οἱ ἀκούοντες, εἶτα ἔρχεται ὁ
διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐ-
τῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν. οἱ δὲ ἐπὶ τῆς
πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι μετὰ χαρᾶς δέχον-
ται τὸν λόγον, καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς
καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφί-
στανται. τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν
οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου,
καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται,
καὶ οὐ τελεσφοροῦσι. τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί
εἰσιν, οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκού-
σαντες τὸν λόγον κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦ-
οθ σιν ἐν ὑπομονῇ. * οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας κα-
β λύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν,
ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμε-
νοι βλέπωσι τὸ φῶς. οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φα-
π νερὸν γενήσεται. * οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνω-
β σθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ. * βλέπετε
πα οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ.
ε καὶ ὃς ἐὰν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐ-
πβ τοῦ. * παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ,
β καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν
αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, καὶ ἀπηγγέλθη αὐτῷ λε-
γόντων. ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστή-
κασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶ-
πε πρὸς αὐτούς. μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗ-
τοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες καὶ
πγ ποιοῦντες αὐτόν. * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡ-
β μερῶν, καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μα-
θηταὶ αὐτοῦ, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. διέλθω-
μεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, καὶ ἀνήχθησαν.
πλεόντων

exierant, & Ioanna uxor Chuzę procurato
ris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ
ministrabant ei de facultatibus suis. Quum
aũt turba plurima cõueniret, & e singulis ci-
uitatibus properarẽt ad eum, dixit per simi-
κβ litudinem: Exijt qui sementẽ faciebat ad se-
minandũ semen suum, et inter seminandum
aliud cecidit circa uiam, & conculcatum est,
& uolucres cœli comederunt illud. Et aliud
cecidit super petram, & enatum aruit, quia
non habebat humorẽ. Et aliud cecidit inter
spinas, & simul enatæ spinæ suffocauerunt
illud. Et aliud cecidit in terrã bonam, & ena
tum fecit fructum centuplũ. Hæc dicens cla
mabat: Qui habet aures ad audiendum, au-
diat. Interrogabant autẽ eum discipuli eius,
dicẽtes: quę esset ista parabola. At ille dixit:
Vobis datum est nosse mysteria regni dei:
cæteris aũt per parabolas ut uidẽtes non ui-
deant, & audientes non intelligant. Est autẽ
hæc parabola: Semen est sermo dei. Qui au-
tem iuxta uiam, hi sunt qui audiunt, deinde
uenit diabolus, & tollit sermonem de corde
eorũ ne credentes seruẽtur. Nam qui super
petram, ij sunt qui quũ audierint, cum gau-
dio suscipiũt sermonẽ: & hi radices non ha-
bent, qui ad tempus credunt, & in tempore
tentationis recedũt. Quod aũt in spinas ce-
cidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudini-
bus & diuitijs ac uoluptatibus uitæ euntes
suffocantur, nec referũt fructum. Quod aũt
in bonã terram, hi sunt qui in corde honesto
ac bono audientes sermonẽ retinent, & fru-
ctum afferunt per patientiam. Nemo uero
quum lucernã accenderit, operit eam uase,
aut subter lectũ ponit, sed super candelabrũ
ponit, ut intrantes uideant lumen. Non est
enim occultũ, quod non manifestũ sit futu-
rum: nec absconditũ, quod nõ sit cognoscen
dum & in propatulũ uenturũ. Videte ergo
quomodo audiatis. Quisquis enim habet,
dabitur illi, & quicũq; non habet, etiã quod
putat se habere, auferetur ab illo. Venerunt
aũt ad illum mater & fratres eius, & non po
terant adire eum præ turba, & nunciatũ est
illi, dicentibus: Mater tua & fratres tui stant
foris, uolentes te uidere. Qui respondens, di
xit ad eos: Mater mea & fratres mei hi sunt
qui sermonẽ dei audiunt, ac faciũt illum. Fa
ctum est aũt quodam die, & ipse ascendit in
nauim, ac discipuli eius, & ait ad illos: Traij
ciamus in ulteriorẽ ripã stagni: ac soluerunt.

πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε, καὶ κατέβη λαί-
λαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην, καὶ συνεπληροῦντο
καὶ ἐκινδύνευον. προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐ-
τὸν, λέγοντες. ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα.
ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύ- κγ
δωνι τοῦ ὕδατος. καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο
γαλήνη. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν;
φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλ-
λήλους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν; ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις
ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι καὶ ὑπακούουσιν αὐ-
τῷ; καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν γαδα-
ρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντίπερα τῆς γαλιλαίας. ἐξελ-
θόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀ-
νήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων
ἱκανῶν. καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο καὶ ἐν οἰ-
κίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς μνήμασιν. ἰδὼν δὲ
τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας προσέπεσεν αὐτῷ
καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε. τί ἐμοὶ καὶ σοὶ ἰησοῦ υἱὲ
τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανί-
σῃς. παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρ-
τῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρό-
νοις συνηρπάκει αὐτὸν, καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι,
καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαρρήσσων τὰ
δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρή-
μους. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί σοι
ἐστὶν ὄνομα; ὁ δὲ εἶπε, λεγεὼν, ὅτι δαιμόνια πολ- κδ
λὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν,
ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελ-
θεῖν. ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομέ-
νων ἐν τῷ ὄρει. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα ἐπι-
τρέψῃ αὐτοῖς, εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν, καὶ ἐπέτρε-
ψεν αὐτοῖς. ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ
ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν
ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ
ἀπεπνίγη. ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενη-
μένον, ἔφυγον, καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ
εἰς τοὺς ἀγρούς. ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός. καὶ
ἦλθον πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν
ἄνθρωπον ἀφ᾽ οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱμα-
τισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας
τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐφοβήθησαν. ἀπήγγειλαν δὲ αὐ-
τοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς,
καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περι-
χώρου τῶν γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῶν,
πδ ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο. * αὐτὸς δὲ
η ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον ὑπέστρεψεν. ἐδέετο γὰρ αὐτοῦ
ὁ ἀνὴρ, ἀφ᾽ οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν
αὐτῷ. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς λέγων. ὑπό-
στρεψον εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίη-
σέ σοι ὁ θεός. καὶ ἀπῆλθε καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν κη-
πε ρύσσων, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. * ἐγέ-
β νετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν ἰησοῦν, ἀπεδέ-
ξατο

Cæterum nauigantibus illis, obdormiuit, &
ingruit procella uenti in stagnũ, & comple-
bantur ac periclitabãtur. Accedentes aũt su
scitauerunt eum, dicẽtes: Præceptor, præce-
ptor, perimus. At ille experrectus, increpa-
uit uentum ac tempestatẽ aquæ: & cessaue-
runt, factaq; est tranquillitas. Dixit aũt illis:
Vbi est fides uestra? Timentes autẽ mirati
sunt inter se, dicentes, Quisputas hic est?
Quia uentis quoq; & aquæ imperat, & obe
diunt ei? Et nauigauerũt ad regionẽ Gada-
renorum, quæ est cõtra Galilæam. Et quum
de naui egressus esset ad terram, occurrit illi
uir quidã e ciuitate, qui habebat dęmonium
iam temporibus multis, & uestimẽto nõ in-
duebatur, neq; in domo manebat, sed in mo
numentis. Is ut uidit Iesum, & exclamasset,
procidit ante illum, ac uoce magna dixit:
Quid mihi rei tecũ est Iesu fili dei altissimi?
Obsecro te, ne me torqueas. Præcipiebat
enim spiritui immũdo ut exiret ab homine.
Frequenter enim corripuerat illum, & uin-
ciebatur catenis, & cõpedibus custodiebat,
& ruptis uinculis agebatur à dęmonio in de
serta. Interrogauit autem illum Iesus, dicẽs:
Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio.
Quia intrauerũt dęmonia multa in eum. Et
rogauerunt illum, ne imperaret ipsis, ut in
abyssum irent. Erat autẽ ibi grex porcorum
multorũ pascentiũ in monte, & rogabant eũ
ut permitteret ipsis in illos ingredi. Et per-
misit illis. Exierunt ergo dæmonia ab homi-
ne, & intrauerunt in porcos, & impetu abijt
grex per præceps in stagnum, & suffocatus
est. Porro ut uiderunt quod acciderat ij qui
pascebant, fugerunt, rumoreq; nunciauerũt
in ciuitatẽ ac uillas. Exierunt aũt ut uiderẽt
quod factum erat, & uenerunt ad Iesum, &
inuenerũt hominẽ sedentẽ, à quo dæmonia
exierant, uestitum, ac sana mente, ad pedes
Iesu, & timuerunt. Nunciauerunt autẽ illis
etiam qui uiderant quomodo sanus factus
esset is qui agitabatur à dæmonio. Et roga-
uerunt illum omnis multitudo Gadarenorũ
ut discederet ab ipsis, quia magno timore te
nebantur. Ipse autẽ conscensa naui reuersus
est. Rogauerat enim illum uir à quo dæmo-
nia exierant, ut cũ eo esset: sed ablegauit eum
Iesus, dicens: Redi in domũ tuam, & narra
quæcũq; tibi fecerit deus. Et abijt per totam
ciuitatẽ, prædicans quæcũq; sibi fecisset Ie-
sus. Factum est aũt quum rediret Iesus, ex-
cepit

ξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος, ἦσαν γὰρ πάντες προσδο-
κῶντες αὐτόν. καὶ ἰδοὺ ἦλθεν ἀνήρ, ᾧ ὄνομα κε
ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρ-
χε, καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ παρε-
κάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. ὅτι θυ-
γάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ
αὕτη ἀπέθνησκεν. ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν οἱ ὄ-
χλοι συνέπνιγον αὐτόν. καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύ- κϛ
σει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς
προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ'
οὐδενὸς θεραπευθῆναι, προσελθοῦσα δὲ ὄπι-
σθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ
παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς. καὶ
εἶπεν ὁ ἰησοῦς. τίς ὁ ἁψάμενός μου; ἀρνουμένων
δὲ πάντων, εἶπεν ὁ πέτρος, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.
ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι,
καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶ-
πεν. ἥψατό μου τίς. ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξ-
ελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνή, ὅτι οὐκ ἔλα-
θε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι'
ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ, ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώ-
πιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.
ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέ-
σωκέ σε. πορεύου εἰς εἰρήνην. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦν-
τος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέ-
γων αὐτῷ, ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου, μὴ σκύλ-
λε τὸν διδάσκαλον. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, ἀπεκρί-
θη αὐτῷ, λέγων. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε, καὶ σω-
θήσεται. ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰ-
σελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ
ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν
μητέρα. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐ-
τήν. ὁ δὲ εἶπε, μὴ κλαίετε, οὐκ ἀπέθανεν ἀλλὰ
καθεύδει, καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες, ὅτι ἀ-
πέθανεν. αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ
κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων. ἡ
παῖς, ἐγείρου. καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς,
καὶ ἀνέστη παραχρῆμα, καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆ-
ναι φαγεῖν. καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς. ὁ δὲ
παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.
πϛ * συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα ἔδω- κζ
β κεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ
δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν. καὶ ἀπέστειλεν αὐ-
πζ τοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ καὶ ἰᾶσθαι τοὺς
β ἀσθενοῦντας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. *μηδὲν
αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδον, μήτε πήραν,
μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χι-
τῶνας ἔχειν. καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ
πη μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. *καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ
β δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐ-
πθ κείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν
β ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς. *ἐξερ-

cepit illum turba: nam omnes expectabant
eũ. Et ecce uenit uir, cui nomẽ Iairus, & ipse
princeps synagogæ erat: accidítq; ad pedes
Iesu, rogans eum ut intraret in domũ suam,
quoniã unica filia erat ei ferè annorũ duo-
decim, & hæc moriebatur. Verũ inter eun-
dum, turbæ coarctabãt eum. Et mulier quæ
erat obnoxia profluuio sanguinis ab annis
duodecim, quæ in medicos impenderat om-
nem substantiã, nec ab ullo potuerat curari,
accessit retro, & tetigit fimbriam uestimenti
eius, & confestim sistebatur fluxus sangui-
nis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit?
Negantibus autẽ omnibus, dixit Petrus, &
qui cum illo erant: Præceptor, turbæ te con-
stringunt & affligunt, & dicis: Quis me te-
tigit? & dixit Iesus: Tetigit me aliquis. Nam
ego noui uirtutẽ à me exisse. Videns autem
mulier quod non latuisset, tremens uenit ac
procidit ante pedes eius, & ob quã causam
tetigisset eum, indicauit ei coram toto popu
lo, & quẽadmodum cõfestim sanata fuisset.
At ipse dixit ei: Confide filia, fides tua te ser-
uauit, uade cum pace. Adhuc illo loquente,
uenit quidam à domo principis synagogæ,
dicens ei: Mortua est filia tua, noli uexare
magistrũ. Iesus aũt audito hoc uerbo, respõ-
dit patri puellæ: Noli timere, crede tantum,
& salua erit. Et quũ uenisset in domum, non
permisit intrare secũ quenquã, nisi Petrum
& Iacobũ & Ioannẽ, et patrẽ ac matrẽ puel-
læ. Flebant aũt omnes & plangebant illam.
At ille dixit: Nolite flere, nõ est mortua *puel-
la*, sed dormit. Et deridebãt eum, scientes, ꝙ
mortua esset. Ipse aũt eiectis foras omnibus,
apprehẽsa manu eius clamauit, dicẽs: Puel-
la, surge. Et reuersus est spiritus eius, & sur-
rexit continuo. Ac iussit illi dari cibũ. Et stu-
puerunt parentes eius. At ille præcepit eis,
ne cui dicerent quod factum erat. Con- IX
uocatis autem *Iesus* duodecim, dedit illis po
testatem & autoritatem super omnia dæ-
monia, & ut morbos sanarent. Et misit illos
ut prædicarent regnum dei, & sanarent in-
firmos. Et ait ad illos: Ne quid tuleritis in
uiam, neq; uirgam, neq; peram, neq; panem,
neq; pecuniam, neque binas tunicas habea-
tis. Et in quancunq; domum intraueritis, il-
lic manete, atque illinc exeatis. Et quicunq;
non receperint uos, exeuntes de ciuitate il-
la, etiam puluerem è pedibus uestris excu-
tite in testimonium aduersus illos. Egres-

χόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελι-
ϛ ζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ. * ἤ-
β κουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ'
αὐτοῦ πάντα, καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό-
τινων, ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν. ὑπό τι-
νων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη, ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς
τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. καὶ εἶπεν Ἡρώδης. Ἰωάννην ἐ-
γὼ ἀπεκεφάλισα, τίς δέ ἐστιν οὗτος, περὶ οὗ ἐγὼ
ϛα ἀκούω τοιαῦτα, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν. * καὶ
η ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅ-
ϛβ σα ἐποίησαν. * καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπε-
γ χώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως, κα-
λουμένης Βηθσαϊδά. οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολού-
θησαν αὐτῷ. καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς
περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας
ϛγ θεραπείας, ἰᾶτο. * ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν,
α προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα, εἶπον αὐτῷ. ἀπόλυ-
σον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώ-
μας καὶ τοὺς ἀγροὺς καταλύσωσι καὶ εὕρωσιν ἐπι-
σιτισμόν, ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν. εἶπε δὲ
πρὸς αὐτούς. δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ εἶπον.
οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι, καὶ δύο
ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν
εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα. ἦσαν γὰρ
ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μα-
θητὰς αὐτοῦ, κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ
πεντήκοντα. καὶ ἐποίησαν οὕτως, καὶ κατέκλι-
ναν ἅπαντας. λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ
τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐ-
λόγησεν αὐτοὺς, καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς
μαθηταῖς παρατιθέναι τῷ ὄχλῳ. καὶ ἔφαγον, καὶ
ἐχορτάσθησαν πάντες. καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν
αὐτοῖς κλασμάτων κόφινοι δώδεκα.
ϛδ * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον
α καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐπη-
ρώτησεν αὐτοὺς λέγων. τίνα με λέγουσιν οἱ
ὄχλοι εἶναι; οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην
τὸν βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἄλλοι δὲ, ὅτι προ-
φήτης τὶς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. εἶπε δὲ αὐτοῖς.
ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ
ϛε Πέτρος, εἶπε, τὸν χριστὸν τοῦ θεοῦ. * ὁ δὲ
β ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε, μηδενὶ εἰπεῖν
τοῦτο, εἰπὼν, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολ-
λὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσ-
βυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀ-
ποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.
ϛϛ * ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας. εἴ τις θέλει ὀπίσω
β μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω
τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθεί-
τω μοι. ὃς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ
τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει
αὐ-

si autem circumibant per castella, euangeli-
zantes & curantes ubique. Audiuit autem
Herodes tetrarcha, omnia quæ fiebāt ab eo,
& hæsitabat: eo quod diceretur à quibusdā,
quòd Ioannes surrexisset à mortuis: à qui-
busdam uero, quòd Helias apparuisset: ab
alijs autem, quòd propheta quispiam ex an-
tiquis surrexisset. Et ait Herodes: Ioannem
ego decollaui: quis est autē iste, de quo ego
talia audio? & quærebat uidere eum. Et re-
uersi apostoli narrauerunt illi quæcunque fe-
cerant. Et assumptis illis secessit seorsum in
locum desertū ciuitatis, quæ uocatur Beth-
saida: quod quū cognouissent turbæ, sequu-
tæ sunt illum. Et excepit eos, & loquebatur
illis de regno dei, & eos qui curatione indi-
gebant, sanabat. Dies autem cœperat decli-
nare, & accedentes duodecim dixerunt illi:
Dimitte turbas, ut euntes in castella uillasque
uicinas, diuertant, & inueniant escas, quia
hic in loco deserto sumus. Ait autē ad illos:
κη Vos date illis quod edant. At illi dixerunt:
Non sunt nobis plures quàm quinque panes,
& duo pisces, nisi nos eamus & emamus in
omnem hunc populum escas. Erant autem
ferè uiri quinquies mille. Ait autem ad disci
pulos suos: Facite illos discūbere in singulo
quoque discubitu quinquagenos. Atque ita fe-
cerunt: & fecerunt omnes discūbere. Acce-
ptis autem quinque panibus & duobus pisci-
bus, sublatis in cœlū oculis benedixit illis,
et fregit distribuitque discipulis, ut apponerēt
turbę. Et comederūt omnes, & saturati sunt.
Et sublatū est quod superfuit illis, fragmen-
torum cophini duodecim. Et factū est quū
κθ solus esset orans, erant cum illo & discipuli,
interrogauitque illos, dicens: Quem me dicūt
esse turbæ? At illi responderūt & dixerunt:
Ioannem baptistam, alij autem Heliam, alij
uero quod propheta quispiā de antiquis sur
rexit. Dixit autem illis: Vos autē quem me
esse dicitis? Respondēs Simon Petrus dixit:
Christum dei. At ille cōminatus illis, præce-
pit, ne cui dicerent hoc dicens: Oportet filiū
hominis multa pati, & reprobari à seniori-
bus & principibus sacerdotum & scribis, &
occidi, & tertia die resurgere. Dicebat autē
ad omnes: Si quis uult post me uenire, abne
get semetipsum, & tollat crucē suam quoti-
die, & sequatur me. Qui enim uoluerit ani-
mam suam saluam facere, perdet illam. Qui
uero perdiderit animā suā propter me, is sal-
uam

αὐτήν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, κερδήσας
τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιω-
ϛζ θείς; * ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς
β ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυν-
θήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πα-
ϛη τρός, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. * λέγω δὲ ὑ-
β μῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ
γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν
τοῦ θεοῦ. ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους ὡσεὶ ἡμέραι
ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην
καὶ ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτόν, τὸ εἶ- λ
δος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισ-
μὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων. καὶ ἰδοὺ ἄνδρες
δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν μωσῆς
καὶ ἠλίας. οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξο-
δον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν ἱερουσαλήμ. ὁ
δὲ πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι
ὕπνῳ. διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐ-
τοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ,
εἶπεν ὁ πέτρος πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν
ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μί-
αν σοί, καὶ μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν ἠλίᾳ, μὴ εἰδὼς ὃ
λέγει. ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέ-
λη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ
ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην. καὶ φωνὴ ἐγέ-
νετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός
μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐν τῷ γενέ-
σθαι τὴν φωνήν, εὑρέθη ὁ ἰησοῦς μόνος, καὶ αὐ-
τοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις
ϛθ ταῖς ἡμέραις οὐδέν, ὧν ἑωράκασιν. * ἐγέ-
β νετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν
ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.
καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων. λα
διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψαι ἐπὶ τὸν
υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι, καὶ ἰδοὺ πνεῦ-
μα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ
σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχω-
ρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρῖβον αὐτόν. καὶ ἐδεήθην τῶν
μαθητῶν σου, ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠ-
δυνήθησαν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ὦ γενεὰ
ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς
ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; προσάγαγε ὧδε τὸν
υἱόν σου. ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐ-
τὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν. ἐπετίμη-
σε δὲ ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰά-
σατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πα-
ρ τρὶ αὐτοῦ. * ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ
α μεγαλειότητι τοῦ θεοῦ. * πάντων δὲ θαυμαζόντων
ρα ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐ-
β τοῦ. θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους.
ὁ γὰρ

uam faciet illam. Quid enim proficit homo,
si lucretur uniuersum mundum, se autem ip-
sum perdat, aut iacturā suiipsius faciat? Nā
quem mei, meorumqꝫ sermonum puduerit,
huius & filium hominis pudebit, quum ue-
nerit in maiestate sua & patris, sanctorumqꝫ
angelorū. Dico autem uobis uere, sunt qui-
dam hic stantes, qui nō gustabunt mortem,
donec uideant regnum dei. Factum est au-
tem post hæc uerba fere diebus octo, & as-
sumpsit Petrum & Ioannem & Iacobum, et
ascendit in montē ut oraret. Et facta est dum
oraret, species uultus eius alia, & uestitus
eius candidus ac refulgens. Et ecce duo ui-
ri loquebantur cum illo, qui erant Moses &
Helias, qui uisi in maiestate, dicebant exces-
sum eius, quem completurus erat Hieroso-
lymis. Petrus uero & qui cum illo erant, gra
uati erant somno. Experrecti autem uide-
runt maiestatem eius, & duos uiros qui sta-
bant cum illo. Et factum est quum discede-
rent ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor,
bonū est nos hic esse, & faciamus tria taber-
nacula: unum tibi, & unum Mosi, & unum
Heliæ, nesciens quid diceret. Hæc autem il-
lo loquente, facta est nubes & obumbrauit
eos: timuerunt autem intrantibus illis in nu
bem. Et uox facta est de nube, dicens: Hic
est filius meus dilectus, ipsum audite. Et dum
fieret uox, inuentus est Iesus solus, & ipsi
tacuerunt, & nemini dixerunt in illis die-
bus quicquam ex his quæ uiderant. Factum
est autem in sequenti die descendentibus il-
lis de monte, occurrit illi turba multa. Et ec
ce uir de turba exclamauit, dicens: Magi-
ster, obsecro te, respice ad filiū meum, quia
unicus est mihi: & ecce spiritus apprehen
dit eū, & subito clamat, & discerpit eum cū
spuma, & uix discedit ab eo dilanians eum:
& rogaui discipulos tuos ut eiicerent illum,
& non potuerunt. Respondens autem Ie-
sus, dixit: O natio infidelis & peruersa,
usquequo ero apud uos, ac patiar uos?
Adduc huc filium tuum. Quum adhuc au-
tem accederet, laniauit illum dæmonium,
& dissipauit. Increpauit autem Iesus spi-
ritum immundum & sanauit puerum, &
reddidit illum patri suo. Stupebant autem
omnes super magnificentia dei. Sed om-
nibus mirantibus super omnibus quæ fa-
ciebat, dixit ad discipulos suos: Poni-
te uos in auribus uestris sermones istos.

ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς
χεῖρας ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ
ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθων-
ται αὐτό. καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ
ρβ τοῦ ῥήματος τούτου. * εἰσῆλθε δὲ διαλογισ- λβ
β μὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν. ὁ δὲ
ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν,
ἐπιλαβόμενος παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο παιδίον ἐ-
πὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέ-
ξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρό-
τερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.
ργ * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰωάννης, εἶπεν. ἐπιστάτα, εἴδομέν
η τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμό-
νια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ'
ἡμῶν. καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰησοῦς. μὴ κωλύετε.
ρδ ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. * ἐγέ
ι νετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀνα-
λήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστή
ριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἀπέστει-
λεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ. καὶ πορευθέν-
τες, εἰσῆλθον εἰς κώμην σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοι-
μάσαι αὐτῷ. καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρό
σωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς ἱερουσαλήμ. ἰδόν
τες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἰάκωβος καὶ ἰωάννης,
εἶπον. κύριε, θέλεις εἴπωμεν, πῦρ καταβῆναι ἀπὸ
τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ ἠλίας
ἐποίησε; στραφεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐπετίμησεν αὐτοῖς,
καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.
ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώ-
πων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. καὶ ἐπορεύθησαν εἰς
ρε ἑτέραν κώμην. * ἐγένετο δὲ πορευομένων λγ
ι αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπέ τις πρὸς αὐτόν. ἀκολου-
θήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ. καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πε-
τεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀν
θρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ. εἶπε δὲ
πρὸς ἕτερον ἀκολούθει μοι. ὁ δὲ εἶπε, κύριε ἐπίτρε
ψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.
εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι
τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν
ρϛ βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, ἀ-
ι κολουθήσω σοι κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀπο
τάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου. εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰη
σοῦς. οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄρο-
τρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν
ρζ βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδει- λδ
ι ξεν ὁ κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστει
λεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν
ρη πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. * ἔ-
ι λεγεν οὖν πρὸς αὐτούς. ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐρ
γάται ὀλίγοι. δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ,
ὅπως

Filius enim hominis futurum est ut trada-
tur in manus hominum. At illi ignorabant
uerbum istud, & erat abscōditum ab illis, ut
non intelligerent illud. Et timebant eum in-
terrogare de hoc uerbo. Intrauit autem cogi
tatio inter eos, quis eorum maior esset. At Ie
sus uidens cogitationem cordis illorum, ap-
prehendit puerum, & statuit illum iuxta se,
& ait illis: Quicunq; receperit puerum hunc
nomine meo, me recipit. Et quicunq; me re-
ceperit, recipit eum qui me misit. Nā qui mi
nor est inter omnes uos, hic erit magnus. Re
spondens autem Ioannes, dixit: Præceptor,
uidimus quendam sub nomine tuo eijcien-
tem dæmonia, & prohibuimus eū, quia non
sequitur nobiscum. Et ait ad illum Iesus: No
lite prohibere. Qui enim non est aduersum
nos, pro nobis est. Factum est aūt dum com
plerentur dies assumptionis eius, & ipse fa-
ciem suam obfirmauerat, ut iret Hierosoly-
mam, & misit nūcios ante conspectū suum,
& euntes intrauerunt in ciuitatem Samarita
norū, ut pararent illi. Et non receperūt eum,
quia facies eius erat euntis Hierosolymam.
Quum uidissent autem discipuli eius, Iaco-
bus & Ioannes dixerunt: Domine, uis dica-
mus ut ignis descendat de cœlo, & cōsumat
illos, quemadmodū & Helias fecit? Conuer
sus autem Iesus, increpauit illos, dicens: Ne
scitis cuius spiritus estis uos. Filius enim ho-
minis non uenit ad perdendum animas ho-
minum, sed ad seruandum. Et abierunt in a-
liud castellum. Factum est autem, ambulanti
bus illis in uia, dixit quidā ad illum: Sequar
te quocunq; ieris. Dixit illi Iesus: Vulpes ca
uernas habent, & uolucres cœli nidos: filius
autem hominis nō habet ubi caput reclinet.
Ait autem ad alterū: Sequere me. Ille autem
dixit: Domine, permitte mihi ut prius abeā,
ac sepeliam patrem m eum. Dixit autē ei Ie-
sus: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos,
tu uero uade & annuncia regnum dei. Et ait
alius: Sequar te domine, sed permitte mihi
prius ut dicam uale ijs, qui sunt domi meæ.
Ait ad illum Iesus: Nemo qui manu sua ad
mota aratro respexerit à tergo, aptus est re-
gno dei. Post hæc autem designauit X
dominus & alios septuaginta, misitq; illos
binos ante faciem suam in omnem ciuita-
tem & locum quò erat ipse uenturus. Dice-
bat ergo illis: Messis quidem multa, sed ope
rarij pauci. Rogate ergo dominum messis,
ut

ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.
ρθ * ὑπάγετε, ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς ἄρνας
ε ἐν μέσῳ λύκων. * μὴ βαστάζετε βαλάντιον,
ρι μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα, καὶ μηδένα κατὰ
β τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. * εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰ
ρια σέρχησθε, πρῶτον λέγετε. εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.
ε καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ'
αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμ
ριβ ψει. * ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες καὶ
β πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ
ριγ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. * μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰ-
ι κίας εἰς οἰκίαν. καὶ εἰς ἣν ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν,
καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε
αὐτοῖς. ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
ριδ * εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχων-
β ται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴ
πατε. καὶ τὸν κονιορτὸν, τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς
πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν. πλὴν τοῦτο γι
νώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
λέγω ὑμῖν, ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκ-
ριε τότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * οὐαί σοι χο
ε ραζὶν, οὐαί σοι βηθσαϊδὰ, ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶ
νι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις, αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν,
πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι, μετενόη
σαν. πλὴν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν
τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ καπερναοὺμ, ἡ ἕως τοῦ οὐ-
ρις ρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. * ὁ
α ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει. καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ
ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.
ριζ * ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέ-
ι γοντες. κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν
ἐν τῷ ὀνόματί σου. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ἐθεώρουν τὸν σα-
τανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. ἰδοὺ
δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφε
ων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ
ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει. πλὴν ἐν
τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπο
τάσσεται, χαίρετε δὲ μᾶλλον, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν
ριη ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. * ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠ-
ε γαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἐξομο
λογοῦμαί σοι πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι
ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀ-
πεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως
ριθ ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα πα
γ ρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς γινώσκει,
τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατὴρ, καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ
μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.
ρκ * καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατιδίαν εἶπε. μα
ε κάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, οἱ βλέποντες, ἃ ὑμεῖς βλέπε-
τε. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς
ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ
ἀκοῦσαι

ut extrudat operarios in messem suā. Ite, ec-
ce ego mitto uos sicut agnos inter lupos. No
lite portare sacculū, neq; peram, neq; calcia-
menta,. & nemine per uiam salutaueritis. In
quācunq; domum intraueritis, primū dici-
te, Pax huic domui: & si ibi fuerit filius pacis,
requiescet super illū pax uestra: sin minus,
ad uos reuertetur. In eadem aūt domo mane
te, edentes & bibētes quæ dantur ab illis. Di
gnus enim est operarius mercede sua. Noli-
te trāsire de domo in domū. Et in quācunq;
ciuitatē intraueritis & susceperint uos, edite
quę apponunt uobis: & sanate infirmos qui
in illa sunt, et dicite illis: Appropinquauit in
uos regnū dei. In quācunq; aūt ciuitatem in-
traueritis, & nō susceperint uos, exeuntes in
plateas eius, dicite: Etiam puluerem qui ad-
hæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in
uos: tamen hoc scitote, quod appropinqua-
uit in uos regnū dei. Dico uobis, quod Sodo
mis in die illo remissius erit quàm illi ciuita-
ti. Væ tibi Chorozain, uę tibi Bethsaida, q̄a
si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes,
quæ factæ sunt in uobis, olim in cilicio & ci-
nere sedentes, scelerum suorum egissent pœ
nitentiam: uerumtamen Tyro & Sidoni re
missius erit in iudicio quàm uobis. Et tu Ca-
pernaum quæ usque ad cœlum elata es, usq;
ad infernum deprimeris. Qui uos audit, me
audit, & qui uos spernit, me spernit: qui au-
tem me spernit, spernit eū qui misit me. Re-
uersi sunt autem septuaginta cum gaudio, di
centes: Dn̄e, etiam dæmonia subijciūtur no-
bis per nomen tuum. Ait aūt illis: Videbam
satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Ec-
ce do uobis potestatem calcādi super serpen
tes & scorpiones & super omnem uirtutem
inimici, & nihil uobis nocebit. Verūtamen
in hoc nolite gaudere, q̄ spiritus uobis subij
ciūtur, sed gaudete quod nomina uestra scri
pta sunt in cœlis. In eadē hora exultauit spi-
ritu Iesus, & dixit: Cōfitebor tibi pater, dn̄e
cœli & terræ, quod abscondisti hæc à sapien
tibus & prudentibus, & reuelasti ea paruu-
lis: etiam pater, quoniā sic complacitū est co
ram te. Om̄ia mihi tradita sunt à patre meo,
& nemo scit quis sit filius, nisi pater: & quis
sit pater, nisi filius, & cui uoluerit filius aperi
re. Et conuersus ad discipulos, seorsim dixit:
Beati oculi q̄ uident quæ uos uidetis. Dico
em̄ uobis, q̄ multi prophetæ & reges uolue
rūt uidere quæ uos uidetis, & nō uiderūt: &
audire

ρκα ἀκοῦσαι, ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. * καὶ λε̄
ϛ ἰδοὺ νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ
λέγων. διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κλη
ρονομήσω; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. ἐν τῷ νόμῳ τί
γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν. ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ
ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου,
καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ.
ρκβ ὀρθῶς ἀπεκρίθης, τοῦτο ποίει καὶ ζήσῃ. * ὁ λϛ̄
ι δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν ἰησοῦν,
καὶ τίς ἐστί μου πλησίον; ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰη-
σοῦς, εἶπεν. ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ ἱερου-
σαλὴμ εἰς ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ
ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλ
θον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα. κατὰ συγ
κυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεί-
νῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν. ὁμοίως δὲ καὶ
λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ
ἰδὼν ἀντιπαρῆλθε. σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων,
ἦλθε κατ᾽ αὐτόν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη,
καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ,
ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον, ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν
ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον,
καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν,
ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν προσ-
δαπανήσῃς, ἐγὼ, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώ-
σω σοι. τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον
γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς; ὁ δὲ εἶπεν.
ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ᾽ αὐτοῦ. εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς. πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως. ἐγένετο λζ
δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώ
μην τινά. γυνὴ δέ τις, ὀνόματι μάρθα, ὑπεδέξατο
αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ, κα-
λουμένη μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πό
δας τοῦ ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ. ἡ δὲ μάρθα
περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, ἐπιστᾶσα δὲ εἶ-
πε. κύριε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με
κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναν
τιλάβηται. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μάρ
θα, μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλὰ, ἑνὸς
δέ ἐστι χρεία. μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξα
ρκγ το, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ᾽ αὐτῆς. * καὶ
ε ἐγένετο, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευ-
χόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐ
τοῦ πρὸς αὐτόν. κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι,
καθὼς καὶ ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
εἶπε δὲ αὐτοῖς. ὅταν προσεύχησθε, λέγετε. πάτερ λη̄
ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέ
τω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρα
νῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου
ἡμῖν

audire quæ auditis, & nō audierunt. Et ecce
quidā legisperitus surrexit, tentans illū, et di
cens: Magister, quid faciendo, uitā æternam
possidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid
scriptū est? quomodo legis? Ille respondens
dixit: Diliges dn̄m deum tuū ex toto corde
tuo, & ex tota anima tua, & ex totis uiribus
tuis, & ex tota mente tua: & proximū tuum
sicut teipsum. Dixitq́ʒ illi: Recte respondisti.
hoc fac, & uiues. Ille aūt uolens iustificare se
ipsum, dixit ad Iesum: Et quis est meus pro-
ximus? Respondens aūt Iesus, dixit: Homo
quidam descēdebat ab Hierosolymis in Hie
richo, & incidit in latrones qui etiam despo-
liauerūt eum uestibus, ac uulnerib. inflictis,
abierunt semimortuo relicto. Accidit aūt ut
sacerdos quidā descēderet eadem uia, uisoq́ʒ
illo præterijt. Similiter & Leuita, quum iret
iuxta locum, quū accessisset ac uidisset eum,
præterijt. Samaritanus autē quidam iter fa-
ciens, uenit ad eum, & uiso eo misericordia
motus est, et accedēs obligauit uulnera eius,
infundēs oleum ac uinū, & imponens illum
in suum iumentū, duxit in diuersoriū, & cu-
ram eius egit. Et postero die egrediens, de-
prōptos duos denarios dedit hospiti, & ait
ei: Curam illius habe, & quodcūq; præterea
insumpseris, ego quum rediero reddam tibi.
Quis ergo horū trium uidet tibi proximus
fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit:
Qui exercuit misericordiā in illum. Ait igi-
tur illi Iesus: Vade, & tu fac similiter. Factū
est aūt dum irent, ut ipse intraret in quoddā
oppidulū. Ac mulier quædam Martha no-
mine, excepit illum in domū suam, & huic
erat soror nomine Maria, quæ etiam assidēs
ad pedes Iesu, audiebat sermonē illius. Mar-
tha autem distrahebatur circa frequens mi-
nisterium, quę assistens ait: Domine, non est
tibi curæ, quod soror mea reliquit me ut sola
ministrem? dic ergo illi, ut me adiuuet. Et re-
spondens dixit illi Iesus: Martha, Martha,
solicita es, et tumultuaris circa multa. Atqui
unum est necessariū. Maria bonam partem
delegit, quæ nō auferetur ab ea. Et factum
est quum oraret quodam in loco, ut cessauit,
dixit quidā ex discipulis eius ad eum. Dn̄e,
doce nos orare, sicut & Ioānes docuit disci-
pulos suos. Et ait illis: Cū oratis dicite, Pater
noster *qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuū*: adue
niat regnū tuū: *fiat uoluntas tua, quēadmodū in cœ
lo, sic etiā in terra*: panē nostrū quotidianū da
nobis

λθ περὶ τοῦ ἔχοντος δαιμόνιον κωφόν.

ἡμῖν τὸ καθ᾽ ἡμέραν, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας
ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡ-
μῖν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ
ρκδ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. * καὶ εἶπε πρὸς
ε αὐτούς. τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται
πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου καὶ εἴπῃ αὐτῷ, φίλε, χρῆ-
σόν μοι τρεῖς ἄρτους, ἐπειδὴ φίλος μου παρεγέ-
νετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐ-
τῷ. κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ. μή μοι κόπους
πάρεχε, ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία
μου μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν, οὐ δύναμαι
ἀναστὰς δοῦναί σοι. λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐ-
τῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον, διάγε τὴν
ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρή-
ρκε ζει. κἀγὼ ὑμῖν λέγω. * αἰτεῖτε καὶ δοθή-
ε σεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀ-
νοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζη-
τῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. τίνα
δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ
λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος
ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ὠὸν,
μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; εἰ οὖν ὑμεῖς πο-
νηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδό-
ναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ
οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐ-
ρκϛ τόν. * καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ λθ
ε ἦν κωφόν. ἐγένετο δὲ, τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος,
ρκζ ἐλάλησεν ὁ κωφὸς, καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι. * τι-
β νὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαι-
ρκη μονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. * ἕτεροι δὲ πει-
ε ράζοντες, σημεῖον παρ᾽ αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.
ρκθ * αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν
β αὐτοῖς. πᾶσα βασιλεία ἐφ᾽ ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα
ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. εἰ δὲ καὶ ὁ
σατανᾶς ἐφ᾽ ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται
ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκ-
βάλλειν με τὰ δαιμόνια. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ
ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκ-
βάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται. εἰ
δὲ ἐν δακτύλῳ θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα
ἔφθασεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὅταν ὁ ἰ-
σχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐ-
λὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. ἐπὰν δὲ
ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν
πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει, ἐφ᾽ ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ
σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν. ὁ μὴ ὢν μετ᾽ ἐμοῦ, κατ᾽
ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ᾽ ἐμοῦ, σκορπίζει.
ρλ * ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ
ε ἀνθρώπου, διέρχεται δι᾽ ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν
ἀνάπαυσιν, καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει. ὑποστρέψω
εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. καὶ ἐλθὸν, εὑ-
ρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. τότε
πορεύε-

nobis quotidie: & remitte nobis peccata no-
ſtra, ſiquidẽ & ipſi remittimus omni deben-
ti nobis: & ne nos inducas in tentationem,
ſed libera nos à malo. Et ait ad illos: Quis ueſtrũ
habebit amicum, & ibit ad illum media no-
cte, & dicet illi: Amice, da mihi mutuo tres
panes, quoniã amicus meus uenit de uia ad
me, & nõ habeo quod apponã illi. & ille in-
tus reſpondẽs dicat, Noli mihi moleſtus eſ-
ſe, iam oſtium clauſum eſt, & pueri mei me-
cum ſunt in cubili, nõ poſſum ſurgere & da-
re tibi. Dico uobis, etiam ſi nõ daturus ſit illi
ſurgens, eo quod amicus eius ſit, propter im-
probitatem tamen eius ſurget, ac dabit illi
quotquot habet opus. Et ego dico uobis: Pe-
tite, & dabitur uobis, quærite, & inuenietis:
pulſate, & aperietur uobis. Omnis enim qui
petit, accipit, & qui quęrit, inuenit: & pulſan-
ti aperietur. Quis autẽ ex uobis pater, à quo
ſi filius petierit panem, num lapidem dabit
illi? Aut ſi piſcem, num pro piſce ſerpentem
dabit illi? Aut ſi petierit ouũ, num porriget
illi ſcorpium? Si ergo uos quũ ſitis mali, no-
ſtis bona dona dare filijs ueſtris, quanto ma-
gis pater ueſter cœleſtis dabit ſpiritum ſan-
ctum poſcentibus ſe. Et erat eijciens dæmo-
nium, & illud erat mutum: quumq; eieciſſet
dæmoniũ, loquutus eſt mutus, & admiratæ
ſunt turbæ. Quidam aũt ex eis dixerunt: Per
Beelzebul principem dæmoniorũ eijcit dæ-
monia. Et alij tentantes, ſignũ de cœlo quæ-
rebant ab eo. Ipſe aũt quum ſciret cogitatio-
nes eorum, dixit eis: Omne regnũ aduerſus
ſeipſum diuiſum deſolatur, & domus ſuper
domũ cadit. Quod ſi ſatanas quoque aduer
ſus ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit reg
num eius? quia dicitis per Beelzebul eijcere
me dæmonia. Quod ſi ego Beelzebul pręſi
dio eijcio dæmonia, filij ueſtri cuius pręſidio
eijciũt? Ideo ipſi iudices ueſtri erũt. Porrò ſi
digito dei eijcio dęmonia, profecto peruenit
ad uos regnũ dei. Quũ fortis armatus cuſto
dit atriũ ſuum, in pace ſunt ea quæ poſſidet.
Vbi uero fortior eo ſuperueniẽs uicerit eũ,
uniuerſa arma eiꝰ aufert, in quib. cõfidebat,
& ſpolia eius diſtribuit. Qui nõ eſt mecum,
cõtra me eſt: & qui non colligit mecũ, diſper
git. Quum immundus ſpiritus exierit ab ho
mine, ambulat per loca arentia, quærens re-
quiem, & nõ inueniẽs dicit: Reuertar in do-
mum meã unde exiui. Et quũ uenerit, inue-
nit eam ſcopis mundatam atq; ornatam: tũc
uadit

πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύ/
ματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοι/
κεῖ ἐκεῖ. καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐ/
ρλα κείνου χείρονα τῶν πρώτων. * ἐγένετο δὲ ἐν μ
ε τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φω-
νὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ. μακαρία ἡ κοιλία ἡ
βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας. αὐτὸς δὲ εἶ/
πε, μενοῦνγε, μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ
ρλβ θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν. * τῶν δὲ ὄ/ μα
ε χλων ἐπαθροιζομένων, ἤρξατο λέγειν. ἡ γενεὰ αὕ/
τη πονηρά ἐστι, σημεῖον ζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσε-
ται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. κα
θὼς γὰρ ἐγένετο ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς νινευΐταις, οὕ
τως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.
βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν
ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐ/
τούς, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι
τὴν σοφίαν σολομῶντος, καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶ/
ντος ὧδε. ἄνδρες νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ
κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦ
σιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ.
ρλγ καὶ ἰδοὺ πλεῖον ἰωνᾶ ὧδε. * οὐδεὶς λύχνον
β ἅψας εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλ
Aliàs λ᾽ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι, τὸ φῶς
φέγγος βλέπωσιν. * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀ/
ρλδ φθαλμός. ὅταν οὖν ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅ/
ε λον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστι. ἐπὰν δὲ πονηρὸς
ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν ἐστι. σκόπει οὖν, μὴ τὸ
φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν. εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅ/
λον φωτεινόν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινόν, ἔσται
φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φω
ρλε τίζῃ σε. * ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν μβ
ε φαρισαῖός τις, ὅπως ἀριστήσῃ παρ᾽ αὐτῷ. εἰσελθὼν
δὲ ἀνέπεσεν. ὁ δὲ φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν,
ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου. εἶπε δὲ
ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. νῦν ὑμεῖς οἱ φαρισαῖοι τὸ
ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζε/
τε, τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονη
ρίας. ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσω
θεν ἐποίησε; πλὴν τὰ ἐνόντα, δότε ἐλεημοσύνην,
ρλς καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν. * ἀλλ᾽
ε οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύ
οσμον, καὶ τὸ πήγανον, καὶ πᾶν λάχανον, καὶ
παρέρχεσθε τὴν κρίσιν, καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ.
ρλζ ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι. * οὐαὶ
β ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκα
θεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς
ρλη ἐν ταῖς ἀγοραῖς. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ
ε φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ
ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι περιπατοῦντες ἐπάνω
ρλθ οὐκ οἴδασιν. * ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν,
ε λέγει αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς
ὑβρίζεις

uadit, & assumit septẽ alios spiritus secũ no/
centiores ipso, et ingressi habitãt ibi, & fiunt
extrema hominis illius peiora primis. Factũ
est aũt quum hæc diceret, extollens uocem
quædã mulier de turba, dixit illi: Beatus uen
ter qui te portauit, & ubera quæ suxisti. At
ille dixit: Quinimo beati qui audiunt sermo
nem dei, & custodiunt illum. Turbis autem
condensantibus se, cœpit dicere: Natio hæc
mala est. Signum quærit, & signum non da/
bitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Nam si
cut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & fi
lius hominis nationi isti. Regina Austri sur/
get in iudicio cũ uiris nationis huius, & con
demnabit illos, quia uenit à finibus terræ, ut
audiret sapientiam Solomonis: & ecce plus
q̃ Solomon hoc in loco. Viri Niniuitæ sur/
gent in iudicio cum natione hac, & condem
nabunt illam: quia ad pœnitentiam adducti
sunt, prædicatione Ionæ: & ecce plus q̃ Io/
na hoc in loco. Nemo lucernam accendit, &
in abscondito ponit, neq; subter modiũ, sed
super candelabrũ, ut qui ingrediũtur, lumen
uideãt. Lucerna corporis est oculus. Quum
igitur oculus tuus fuerit simplex, totũ quoq;
corpus tuum lucidũ erit: quod si malus fue/
rit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Vi/
de ergo ne lumen quod in te est, tenebrę sint.
Si ergo corpus tuum totũ lucidũ fuerit, non
habens aliquam partem tenebrosam, sic erit
lucidum totum, ut cum lucerna fulgore illu/
minat te. Et quum loqueretur, rogauit illum
quidã pharisæus, ut pranderet apud se. Iesus
autem ingressus accubuit. Pharisæus autem
quũ uidisset, admiratus est quod nõ prius la
uisset ante prandiũ. Et ait domin⁹ ad illum:
Nunc uos pharisęi exteriora poculi catiniq;
mundatis, & quod intus est uestri, plenũ est
rapina & malicia. Stulti, nónne q fecit quod
foris est, etiã id quod intus est, fecit? Verun/
tamen quod superest, date eleemosynam, &
ecce omnia mũda sunt uobis. Sed uæ uobis
pharisęis, quia decimatis mentam & rutam,
& quoduis olus, & præteritis iudiciũ & cha
ritatem dei. Imò hæc oportuit facere, & illa
non omittere. Væ uobis pharisæis, quia dili
gitis primas cathedras in synagogis, & salu/
tationes in foro. Væ uobis scribæ & phari/
sæi hypocritæ, quia estis ut monumẽta quæ
non apparent, & homines ambulantes su/
per ea nesciũt. Respõdens aũt quidã ex legis
peritis, ait illi: Magister, hęc dicẽs etiam nos
afficis

ὑβρίζεις. ὁ δὲ εἶπε. καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαὶ,
Aliàs ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβα/
ῖς ἀν στακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ
ρώποις προσψαύετε τοῖς φορτίοις. * οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι μγ
ρμ οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πα
ε τέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ἄρα μαρτυρεῖτε
καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑ/
μῶν, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ὑμεῖς δὲ οἰ/
ρμα κοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα. * διὰ τοῦτο καὶ
ε ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶπεν. ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφή
τας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ
διώξουσιν, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προ
φητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου,
ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, ἀπὸ τοῦ αἵματος ἄβελ
ἕως τοῦ αἵματος ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου με/
ταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω
ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.
ρμβ * οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖ
ε δα τῆς γνώσεως, αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς
ρμγ εἰσερχομένους ἐκωλύσατε. * λέγοντος δὲ
ε αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς, ἤρξαντο οἱ νομικοὶ καὶ
οἱ φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐ/
τὸν περὶ πλειόνων, ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, ζητοῦν
τες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κα
τηγορήσωσιν αὐτοῦ. ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν
τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλ
λήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,
ρμδ πρῶτον. * προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης
ε τῶν φαρισαίων ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις. * οὐ/ μδ
ρμε δὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή
ε σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. ἀνθ᾽ ὧν ὅσα
ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται,
καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κη
ρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων. λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς
φίλοις μου, μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων
τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσό
τερον τί ποιῆσαι. ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆ
τε. φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἐξουσίαν
ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν, ναὶ λέγω ὑμῖν,
τοῦτον φοβήθητε. οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται
ἀσσαρίων δύο. καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλε
λησμένον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες
τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν
φοβεῖσθε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε. λέγω δὲ
ὑμῖν, πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν
ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει
ρμς ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. * ὁ
ε δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀ/
ρμζ παρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ.
ε * καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώ/
ρμη που ἀφεθήσεται αὐτῷ. τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα
ε βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται. * ὅταν δὲ
προσ/

afficis contumelia. At ille ait: Et uobis le/
gisperitis uæ, quia oneratis homines, oneri/
bus quæ portare non possunt, & ipsi uno di
gito uestro nō attingitis sarcinas. Væ uobis
quia ædificatis monumenta prophetarū, pa
tres autem uestri occiderūt illos: profecto te/
stamini quod comprobatis facta patrum ue
strorum, quoniā illi quidem eos occiderūt,
uos autem ædificatis eorum sepulchra. Pro
pterea & sapientia dei dixit: Mittam ad illos
prophetas & apostolos, & ex illis occident
& persequentur, ut requiratur sanguis om/
nium prophetarum qui effunditur à consti/
tutione mundi, à natione ista, à sanguine A/
bel usq; ad sanguinem Zachariæ, qui perijt
inter altare & ædem: profecto dico uobis, re
quiretur ab hac natione. Vę uobis legisperi
tis, quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non in/
troistis, & eos qui introibant, uetuistis. Quū
autem hęc ad illos diceret, cœperunt legispe
riti & pharisæi grauiter insistere & captiose
interrogare eum de multis, insidiantes ei, &
quærentes aliquid uenari ex ore eius, quo ac
cusarent eum. Quum autem conue/ XII
nisset innumera turbæ multitudo, adeo ut se
inuicem conculcarent, cœpit dicere ad disci
pulos suos, primum. Cauete uobisipsis à fer
mento pharisęorum quod est hypocrisis. Ni
hil enim opertum est, quod nō reuelabitur:
neque abscōditum, quod non scietur. Quo/
niam quæ in tenebris dixistis, in lumine au/
dientur, & quod in aurem loquuti estis in
conclauibus, prædicabitur in tectis. Dico
autem uobis amicis meis: Ne terreamini ab
his qui occidunt corpus, & post hæc non
habent quod amplius faciant. Ostendam au
tem uobis quem timeatis. Timete eum qui
postquàm occiderit, habet potestatem con
ijciendi in gehennam: certe dico uobis, hūc
timete. Nonne quinque passerculi ueneunt
minutis assibus duobus, et unus ex illis non
est in obliuione coram deo. Quin & pili
capitis uestri omnes numerati sunt. Noli/
te ergo timere: multis passeribus pluris e/
stis. Dico autem uobis, omnis quicunque
confessus fuerit me coram hominibus, &
filius hominis confitebitur illum coram an
gelis dei. Qui autē negauerit me coram ho/
minibus, negabitur coram angelis dei. Et
quisquis loquitur dictū in filiū hominis, re/
mittetur illi: ei uero qui in spiritū sanctū con
uicium dixerit, nō remittetur. Quum autem
k addu/

προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς
ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε, πῶς
ἢ τί ἀπολογηθήσησθε ἢ τί εἴπητε. τὸ γὰρ ἅγιον
πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ
ρμθ εἰπεῖν. * εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, μζ
ι διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι
μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ.
ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν
ἐφ' ὑμᾶς; εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. ὁρᾶτε καὶ φυ-
λάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τῷ πε-
ρισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόν-
των αὐτοῦ. εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐ- με
τούς, λέγων, ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρη-
σεν ἡ χώρα, καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων. τί
ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρ-
πούς μου; καὶ εἶπε, τοῦτο ποιήσω. καθελῶ μου
τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω. καὶ συ-
νάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀ-
γαθά μου, καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου. ψυχὴ ἔχεις
πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά, ἀναπαύου,
φάγε, πίε, εὐφραίνου. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ θεός. ἄ-
φρων, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαι-
τοῦσιν ἀπὸ σοῦ, ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται; οὕ-
τως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς θεὸν πλου-
τῶν. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
ρν * διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω. μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ε ὑμῶν τί φάγητε, μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησ-
θε. ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα
τοῦ ἐνδύματος. κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι
οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι τα-
μεῖον, οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτούς.
πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;
τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐ-
πὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; εἰ οὖν οὔτε
ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶ-
τε; κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει, οὐ κο-
πιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν οὐδὲ Σολομὼν ἐν
πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τού-
των. εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα,
καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕ-
τως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπι-
στοι; καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίη-
τε, καὶ μὴ μετεωρίζεσθε. ταῦτα γὰρ πάντα τὰ
ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ. ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶ-
δεν, ὅτι χρῄζετε τούτων. πλὴν ζητεῖτε τὴν βα-
σιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσε-
ρνα ται ὑμῖν. * μὴ φοβοῦ τὸ μικρὸν ποίμνιον,
ι ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βα-
ρνβ σιλείαν. * πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν,
ε καὶ δότε ἐλεημοσύνην. * ποιήσατε ἑαυ-
ρνγ τοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέ-
ε κλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγ-
γίζει

adduxerint uos ad synagogas, & ad magi-
stratus ac potestates, nolite solliciti esse, qua-
liter aut quid respondeatis, aut quid dicatis,
spiritus enim sanctus docebit uos in eadem
hora, quid oporteat uos dicere. Ait autem ei
quidā de turba: Magister, dic fratri meo ut
diuidat mecum hæreditatem. At ille dixit ei:
Homo, quis me constituit iudicem aut diui-
sorem super uos? Dixitq; ad illos: Videte &
cauete ab auaritia, quia non in abundātia cu
iusquam uita eius est ex his quæ possidet. Di
xit autē similitudinem ad illos, dicens: Homi-
nis cuiusdam diuitis uberes fructus ager at-
tulit, & cogitabat intra se dicens, Quid faciā
quod non habeam quo congregem fructus
meos? Et dixit: Hoc faciam, destruam hor-
rea mea, & maiora extruam, & illuc congre-
gabo omnia quæ nata sunt mihi bona mea,
& dicā animæ meæ. Anima habes multa bo
na reposita in annos multos, requiesce, co-
mede, bibe, gaude. Dixit autē illi deus: Stul-
te, hac nocte animam tuam repetunt abs te.
Quæ uero parasti, cui cedent? Sic qui recon-
dit sibi, nec est erga deum diues. Dixitq; ad
discipulos suos: Ideo dico uobis, Nolite soli
citi esse animę uestræ quid edatis, neque cor
pori quid induamini. Anima plus est quàm
esca, & corpus plus quàm indumentū. Con
siderate coruos quia non seminant, neq; me-
tunt, quibus non est penuarium, neq; horre-
um, & deus pascit illos. Quanto magis uos
præstatis uolucribus? Quis autem uestrū so
licitudine sua potest adijcere ad staturā suā
cubitum unum? Si ergo ne id quidem quod
minimum est potestis, quid de cæteris solici
ti estis? Cōsiderate lilia quomodo crescunt,
non laborant, neq; nent: dico autem uobis,
nec Salomon in omī gloria sua uestiebatur
sicut unum ex istis. Si autem gramen quod
hodie est in agro, & cras in clibanum mitti-
tur, deus sic uestit, quanto magis uos *uestiet*,
ó parum fidentes? Et uos nolite quærere qd
esuri sitis, aut quid bibituri, & nolite in su-
blime tolli: hæc enim omnia gentes mundi
quærunt: pater autem uester scit quod istis
indigeatis. Quin potius quærite regnū dei,
& hæc omnia adijcientur uobis. Noli time-
re pusille grex, quia complacitum est patri
uestro dare uobis regnū. Vendite quæ pos-
sidetis, & date eleemosynam. Parate uobis
sacculos qui non ueterascunt, thesaurum
non deficientem in cœlis, quò fur non acce
dit

ζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυ
ρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.
ρνδ * ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ
ι οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις
προσδεχομένοις τὸν κύριον αὐτῶν, πότε ἀνα-
λύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαν
ρνε τος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ. * μακάριοι
ε οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρη
γοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ
ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐ-
τοῖς. καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ
ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτως, μακά
ρνϛ ριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι. * τοῦτο δὲ γινώ-
β σκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέ
πτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε
διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ. καὶ ὑμεῖς οὖν γίνε
σθε ἕτοιμοι ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
ρνζ που ἔρχεται. * εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος.
ε κύριε πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις,
ἢ καὶ πρὸς πάντας; εἶπε δὲ ὁ κύριος. τίς ἄρα ἐστὶν
ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύ
ριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν και-
ρῷ τὸ σιτομέτριον; μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος,
ὃν, ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕ-
τως. ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρ-
ρνη χουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ
ε ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει μου
ὁ κύριος ἔρχεσθαι, καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖ
δας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ
μεθύσκεσθαι, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν
ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει,
καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ
ρνθ τῶν ἀπίστων θήσει. * ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ
ι γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμά
σας μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσε-
ται πολλάς. ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πλη
γῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ,
πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ, καὶ ᾧ παρέθεντο
ρξ πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν. * πῦρ
ε ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀ-
νήφθη; βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι. καὶ πῶς
συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ; δοκεῖτε, ὅτι εἰρήνην
παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν,
ἀλλ᾽ ἢ διαμερισμόν. ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν
πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ
δυσὶν, καὶ δύο ἐπὶ τρισίν. διαμερισθήσεται
πατὴρ ἐφ᾽ υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ
θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρὶ, πενθερὰ ἐπὶ
τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν
ρξα αὐτῆς. * ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, ὅταν ἴδη
ε τε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν,
εὐθέως λέγετε, ὄμβρος ἔρχεται, καὶ γίνεται
οὕτως

dit, neq; tinea corrumpit. Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrũ erit. Sint lumbi uestri præcincti, & lucernæ accẽsæ & uos similes hominibus, expectãtibus dominum suum quando reuertatur à nuptijs: ut quum uenerit ac pulsauerit, confestim aperiant ei. Beati serui illi, quos quum uenerit domin⁹, inuenerit uigilantes: amen dico uobis, quod præcinget se, & faciet illos discũbere, & transiens ministrabit illis. Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi. Hoc autem scitote, quod si scisset paterfamilias qua hora fur uẽturus fuisset, uigilasset utique, nec passus fuisset perfodi domum suam. Et uos igitur estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ait autẽ ei Petrus: Domine, ad nos dicis istam parabolã, an etiam ad omnes? Dixit autẽ dominus: Quis nam est fidelis dispensator ac prudens, quem constituet domin⁹ super famulitium suũ, ut det illis in tempore demensum cibum? Beatus ille seruus, quem quum uenerit dominus inuenerit ita facientem: uere dico uobis, quod omnibus quæ possidet, præficiet illũ. Quod si dixerit seruus ille in corde suo, differt dominus meus reditũ, cœperitq; percutere seruos & ancillas, & edere bibereq; & inebriari, ueniet dominus serui illius in die quo non sperat, & hora qua nescit, & dissecabit eum, partemq; eius cum infidis ponet. Ille autem seruus qui cognouit uolũtatem domini sui, & non se præparauit, nec fecit secundum uoluntatem eius, plagis uapulabit multis, qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Porrò cuicunq; multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. Ignem ueni missurus in terram, & quid uolo, si iam accensus est? Sed baptismo habeo baptizari, & quomodo coartor, donec perficiatur? Putatis quod pacem uenerim missurus in terram? Non dico uobis, imò separationem. Erunt enim ex hoc quinque in domo una diuisi, tres aduersus duos, & duo contra tres: diuidetur pater aduersus filium, & filius aduersus patrem, mater aduersus filiã, & filia aduersus matrem, socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam. Dicebat autem & ad turbas: Quum uideritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, Imber uenit: & ita

 fit

οὕτως, καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, ὅτι καύ-
σων ἔσται, καὶ γίνεται. ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον
τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν, τὸν
δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε; τί δὲ καὶ ἀφ'
ρξβ ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; * ὡς γὰρ ὑ-
ε πάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα ἐν
τῇ ὁδῷ, δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ,
μή ποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κρι-
τής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ
σε βάλλῃ εἰς φυλακήν. λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς
ἐκεῖθεν, ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.
ρξγ * παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγ- μζ
ι γέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷ-
μα πιλᾶτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν. καὶ ἀπο-
κριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. δοκεῖτε, ὅτι οἱ γα-
λιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς γα-
λιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν; οὐ-
χὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε πάντες ὡ-
σαύτως ἀπολεῖσθε. ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ,
ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ σιλωάμ, καὶ ἀ-
πέκτεινεν αὐτοὺς. δοκεῖτε ὅτι ὀφειλέται ἐγένον-
το παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας
ἐν ἱερουσαλήμ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ με-
ρξδ τανοῆτε πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε. * ἔλεγε
ι δὲ ταύτην τὴν παραβολήν. συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ
ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην, καὶ ἦλθε καρ-
πὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν. εἶπε δὲ πρὸς
τὸν ἀμπελουργὸν, ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν
καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω, ἔκ-
κοψον αὐτὴν, ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; ὁ δὲ
ἀποκριθεὶς, λέγει αὐτῷ. κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ
τοῦτο τὸ ἔτος ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ
βάλω κοπρίαν. κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν, εἰ δὲ μή-
γε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν. ἦν δὲ διδά-
σκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.
καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη μη
δέκα καὶ ὀκτὼ, καὶ ἦν συγκύπτουσα καὶ μὴ δυ-
ναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές. ἰδὼν δὲ αὐ-
τὴν ὁ ἰησοῦς προσεφώνησε καὶ εἶπεν αὐτῇ. γύναι
ἀπολέλυσαι ἀπὸ τῆς ἀσθενείας σου. καὶ ἐπέθηκεν
αὐτῇ τὰς χεῖρας, καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη καὶ
ἐδόξαζε τὸν θεόν. ἀποκριθεὶς δὲ ἀρχισυνάγωγος ἀ-
γανακτῶν, ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ ἰησοῦς,
ἔλεγε τῷ ὄχλῳ. ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργά-
ζεσθαι, ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ
ρξε μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. * ἀπεκρίθη οὖν
β αὐτῷ ὁ κύριος, καὶ εἶπεν. ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑ-
μῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον
ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει; ταύτην
δὲ θυγατέρα ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ σατανᾶς
ρξϛ ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ
ι τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; * καὶ
ταῦτα

fit: & quum austrum flantem, dicitis, quod
æstus erit: & fit. Hypocritæ, faciẽ cœli & ter-
ræ nostis probare: hoc autẽ tempus qui fit
ut non probetis? cur autem & ex uobisipsis
non iudicatis quod iustum est? Quum enim
uadis cum aduersario tuo ad magistratũ in
uia, da operã ut libereris ab illo, ne forte per-
trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exa-
ctori, & exactor conijciat te in carcerem. Di
co tibi, non exibis inde, donec ultimũ etiam
minutum reddas. Aderant autem qui XIII
dam eodem in tempore nunciãtes illi de Ga
lilæis, quorum sanguinem Pilatus miscue-
rat cum sacrificijs ipsorum. Et respondens
Iesus, dixit illis: Putatis quod hi Galilæi præ
cunctis Galilæis peccatores fuerint, quia ta-
lia passi sunt? Non, dico uobis, imò nisi resi-
pueritis, omẽs similiter peribitis. Aut illi de
cem & octo, supra quos cecidit turris in Si-
loa, & occidit eos. Putatis qđ debitores fue-
rint ultra cunctos homines habitantes Hie-
rosolymis? Nõ, dico uobis, imò nisi resipue-
ritis, oẽs similiter peribitis. Dicebat & hanc
similitudinem: Arborem fici habebat qui-
dam plantatam in uinea sua, & uenit quæ-
rens fructum in illa, & non inuenit. Dixit au
tem ad cultorem uineæ: Ecce anni tres sunt
ex quo uenio quærẽs fructum in ficu hac, &
non inuenio. succide illam: ad quid uel ter-
ram occupat? At ille respondens dixit illi:
Domine, sine illam & hoc anno, donec fode
ro circum illam & mittero stercus, & si qui-
dem fecerit fructum, sin minus, in posterum
succides eam. Docebat autẽ in una synago-
garum sabbatis. Et ecce mulier quę habebat
spiritum infirmitatis annis decem & octo,
eratq; contracta, nec omnino poterat erige-
re caput: quam quum uideret Iesus, uoca-
uit eam ad se, & ait illi: Mulier, liberata es
ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, &
confestim erecta est, & glorificabat deum.
Respondens autem princeps synagogæ, in-
dignans quod sabbato sanasset Iesus, dice-
bat turbæ: Sex dies sunt, in quibus oportet
operari: in his ergo uenite, ut sanemini, &
non in die sabbati. Respondens autem ad
illum dominus, dixit: Hypocrita, unusquis-
que uestrum sabbato nonne soluit bouem
suum aut asinum à præsepi, & ducit aqua-
tum? Hanc autem filiam Abrahæ, quam alli-
gauit satanas ecce decem & octo annis, non
oportuit solui à uinculo isto die sabbati? Et
quum

τοῦτα λέγοντος αὐτοῦ κατῃσχύνοντο πάντες οἱ
ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ
πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ.
ρξζ * ἔλεγε δὲ, τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ,
β καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν; ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως,
ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ
ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετει-
νὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.
ρξη * καὶ πάλιν εἶπε, τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ
ε θεοῦ; ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς
ρξθ ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον. * καὶ
β διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας, διδάσκων καὶ
ρο πορείαν ποιούμενος εἰς ἱερουσαλήμ. * εἶπε δέ τις
ε αὐτῷ, κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐ-
τούς. ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι
πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰ-
ροα σχύσουσιν. * ἀφ᾽ οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης,
ε καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι καὶ
κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες. κύριε, κύριε, ἄνοιξον
ἡμῖν. καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν
ἐστέ. τότε ἄρξεσθε λέγειν. ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ
ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας. καὶ
ἐρεῖ, λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ, ἀπόστητε
ἀπ᾽ ἐμοῦ πάντες ἐργάται τῆς ἀδικίας. ἐκεῖ ἔσται ὁ
ροβ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * ὅτ-
ε αν ὄψησθε ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, καὶ πάν-
τας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ὑμᾶς δὲ
ἐκβαλλομένους ἔξω. καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ
δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσον-
ρογ ται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. * καὶ ἰδοὺ εἰσὶν
β ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶν πρῶ-
ροδ τοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι. * ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέ-
ι ρᾳ προσῆλθόν τινες φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, ἔ-
ξελθε καὶ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι ἡρώδης θέλει σε ἀπο-
κτεῖναι. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἴπα-
τε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ. ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ
ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τε-
λειοῦμαι. πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχο-
μένῃ πορεύεσθαι, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται, προφήτην ἀπο-
ροε λέσθαι ἔξω ἱερουσαλήμ. * ἱερουσαλὴμ, ἱερου-
ε σαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦ-
σα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλη-
σα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν
ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελή-
σατε. ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέ-
γω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴ-
πητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυ-
ρος ρίου * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς
ι οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν φαρισαίων σαβ-
βάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρού-
μενοι αὐτόν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν ὑ-
δρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰη-
σοῦς

quum hæc diceret, erubescebant omnes ad-
uersarij eius, & omnis populus gaudebat su-
per uniuersis quæ cum gloria fiebant ab eo.
μθ Dicebat ergo: Cui simile est regnū dei? et cui
simile faciam illud? Simile est grano sinapis,
quod acceptū homo misit in hortum suum,
& creuit, & euasit in arborem magnā, & uo
lucres cœli nidulabātur in ramis eius. Et ite-
rum dixit: Cui simile faciam regnū dei? Simi
le est fermēto quod acceptū mulier abscon-
dit in farinæ sata tria, donec fermentetur to-
tum. Et ibat per ciuitates & castella docens,
ν & iter faciens Hierosolymā. Ait autē illi qui
dam: Dñe, an pauci sunt qui salutem conse-
quuntur? Ille uero dixit ad illos: Contendite
intrare per angustam portam, quia multi, di
co uobis, quærent intrare, & non poterunt.
Quum autem surrexerit paterfamilias, &
clauserit ostium, & cœperitis foris stare, &
pulsare ostium, dicentes: Domine domine,
aperi nobis. Et respondens dicet uobis: Ne-
scio uos unde sitis. Tunc incipietis dicere:
Edimus corā te & bibimus, & in plateis no-
stris docuisti. Et dicet: Dico uobis, nescio
uos unde sitis. Discedite à me omnes qui pa-
tratis iniquitatē. Ibi erit fletus & stridor den
tium, quū uideritis Abraham & Isaac & Ia-
cob, & oēs prophetas in regno dei, uos aūt
expelli foras. Et uenient ab oriente & occi-
dente & aquilone & austro, & accumbēt in
regno dei. Et ecce sunt postremi qui erūt pri
mi, & sunt primi qui erūt postremi. Eodem
die accesserūt quidam pharisæorū, dicentes
illi: Exi, & uade hinc, quia Herodes uult te
να occidere. Et ait illis: Ite dicite uulpi illi: Ecce
eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie
& cras, & tertia die consummor. Verunta-
men oportet me hodie & cras & perendie
ambulare, quia fieri non potest, ut propheta
pereat alibi quàm Hierosolymis. Hierusalē,
Hierusalem quæ occidis prophetas, & lapi-
das eos qui mittunt ad te: quoties uolui con
gregare filios tuos, queadmodū auis nidum
suum sub pennas, & noluistis. Ecce relinqui
tur uobis domus uestra deserta. Dico autem
uobis, quod non uidebitis me donec uene-
rit tempus, quum dicetis: Benedictus qui ue
nit in nomine domini. Et accidit ut in XIIII
troiret in domum cuiusdam principis phari
sæorum sabbato ad capiendū cibum, & ipsi
νβ obseruabant eum. Et ecce homo quidam hy
dropicus erat ante illum. Et respondens Ie-

sus

τοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ φαρισαίους, λέ-
γων. εἰ ἔξεστιν ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν; οἱ δὲ
ἡσύχασαν, καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ
ροζ ἀπέλυσε. * καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε, τί-
ε νος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ
εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;
καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.
ροη * ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν
ι ἐπέχων, πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέ-
γων πρὸς αὐτούς· ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γά- νγ
μους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μή πο-
τε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐλ-
θὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, δὸς τούτῳ τό-
πον, καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον
κατέχειν. ἀλλ' ὅταν κληθῇς πορευθεὶς ἀνάπεσον
εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε,
εἴπῃ σοι, φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον, τότε ἔσται σοι
ροθ δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι. * ὅτι
ε πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ τα-
ρπ πεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * ἔλεγε δὲ
ι καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ
δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφοὺς
σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσί-
ους, μή ποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένη-
ταί σοι ἀνταπόδομα, ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει
πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς. καὶ μακά-
ριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνταπο-
δοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.
ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων, εἶπεν αὐτῷ.
μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.
ρπα * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον νδ
ε μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς. καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦ-
λον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου, εἰπεῖν τοῖς κεκλημέ-
νοις, ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα, καὶ ἤρξαν-
το ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. ὁ πρῶτος εἶ-
πεν αὐτῷ. ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελ-
θεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτὸν, ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημέ-
νον. καὶ ἕτερος εἶπε, ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ
πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτὰ, ἐρωτῶ σε ἔχε με πα-
ρῃτημένον. καὶ ἕτερος εἶπε. γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ
τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν. καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος,
ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. τότε ὀργισθεὶς
ὁ οἰκοδεσπότης, εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, ἔξελθε τα-
χέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως,
καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ
τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε. καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος. κύ-
ριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί. καὶ εἶ-
πεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον. ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς
καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμι-
σθῇ ὁ οἶκός μου. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν
ρπβ ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δεί-
ε πνου. * συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί,
καὶ

sus dixit ad legisperitos & pharisæos, dicẽs:
Num licet sabbato sanare? At illi tacuerunt.
Ipse uero apprehẽsum sanauit eum, ac dimi-
sit. Et respondẽs ad illos, dixit: Cuius uestrũ
asinus aut bos in puteũ cadet, & non conti-
nuo extrahet illũ die sabbati? Et nõ poterãt
ad hæc respondere illi. Dicebat aũt ad inui-
tatos parabolã, intendẽs quomodo primos
accubitus eligerent, dicens ad illos: Quũ in-
uitatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accũ-
bas in primo loco, ne quando honoratior te
sit inuitatus ab illo, & ueniens is qui te & il-
lum uocauit, dicat tibi, Da huic locũ: & tunc
incipias cum rubore extremũ locum tenere.
Quin potius quum uocatus fueris, uade, ac
cumbe in nouissimo loco: ut quũ uenerit qui
te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende supe-
rius, tũc erit tibi gloria coram simul discum-
bentibus: quia omnis qui se extollit, deijcie-
tur: & qui se deijcit, extolletur. Dicebat autem
& ei qui se inuitauerat: Quum facis prandi-
um aut cœnam, noli uocare amicos tuos, ne
que fratres tuos, neq; cognatos tuos, neq; ui
cinos diuites: ne quando & ipsi te uicissim in
uitent, ac repẽdatur tibi beneficiũ. Imò quũ
facis conuiuiũ, uoca pauperes, debiles, clau-
dos, cæcos: & beatus eris: quia non possunt
rependere tibi. rependetur enim tibi in resur
rectione iustorum. Hæc quum audisset qui-
dam de simul accumbentibus, dixit illi: Bea-
tus qui comedet panẽ in regno dei. At ipse
dixit ei: Homo quidã apparauerat cœnam
magnam, & uocauit multos: misitq; seruum
suum hora cœnæ, ut diceret inuitatis: Ve-
nite, quia iam parata sunt omnia. Et cœpe-
runt simul omnes excusare. Primus dixit ei,
Villam emi, & necesse mihi est exire & uide
re illam: rogo te, habe me excusatum. Et al-
ter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo ad
probandum illa: rogo te, habe me excusatũ.
Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo nõ pos-
sum uenire. Ac reuersus seruus, renunciauit
hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias
dixit seruo suo: Exi cito in plateas & uicos ci
uitatis, & pauperes ac debiles claudosq; &
cæcos introduc huc. Et ait seruus: Domine,
factum est ut imperasti, & adhuc locus est.
Et ait dominus seruo, Exi in uias & sepes,
& compelle intrare, ut impleatur domus
mea. Dico enim uobis, quod nemo uirorum
illorum qui uocati sunt, gustabit cœnam
meam. Ibant autem turbæ multæ cum eo,
&

καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς. εἴ τις ἔρχεται πρός
με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα
καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς
καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν,
οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι. καὶ ὅς τις οὐ βα-
στάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ
ρπγ δύναταί μου εἶναι μαθητής. * τίς γὰρ ἐξ ὑ-
ι μῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον κα-
θίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρ-
τισμόν, ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ
μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες
ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ, λέγοντες, ὅτι οὗτος
ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν
ἐκτελέσαι; ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβα-
λεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶ-
τον βουλεύεται, εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιά-
σιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχο-
μένῳ ἐπ' αὐτόν; εἰ δὲ μή γε, ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄν-
τος, πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρή-
ρπδ νην. * οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν, ὃς οὐκ ἀπο-
ε τάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύνα-
ρπε ταί μου εἶναι μαθητής. * καλὸν τὸ ἅλας, ἐὰν δὲ
β τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται; οὔτε εἰς
γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν, ἔξω βάλλου-
ρπς σιν αὐτό. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * ἦσαν
β δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρ-
τωλοὶ ἀκούειν αὐτοῦ. καὶ διεγόγγυζον οἱ φαρισαῖοι
καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, ὅτι οὗτος ἁμαρτω-
ρπζ λοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς. * εἶπε
ι δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων.
τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα,
καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνε-
νηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ
ἀπολωλὸς ἕως εὕρῃ αὐτό. καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ
τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον
συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐ-
τοῖς. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ
ἀπολωλός. λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενή-
κονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετα-
ρπη νοίας. * ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν
ι ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σα-
ροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕροι,
καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γεί-
τονας, λέγουσα. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν
ρπθ δραχμὴν, ἣν ἀπώλεσα. * οὕτως λέγω ὑμῖν, χα-
ε ρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἑ-
ρϟ νὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι. * εἶπε δέ, ἄνθρω-
ι πός τις εἶχε δύο υἱούς, καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐ-
τῶν τῷ πατρί. πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέ-
ρος τῆς οὐσίας. καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον. καὶ
μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα
ὁ νεώ-

& conuersus dixit ad illos: Si quis uenit ad
me, nec odit patrē suū ac matrē & uxorem
& filios & fratres & sorores, præterea aūt
& animā suam, nō potest meus esse discipu-
lus. Et quisquis non baiulat crucē suā, & ue-
nit post me, nō potest meus esse discipulus.
νε Quis enim est ex uobis, qui uelit turrim ædi
ficare, quin prius sedens cōputet sumptus,
an habeat quibus opus est ad perficiendū;
ne postq̄ posuerit fundamentū, nec potue-
rit perficere, omnes qui uiderint incipiāt il-
ludere ei, dicentes: Hic homo cœpit ædifica
re, nec potuit cōsummare? Aut quis rex pro
ficiscens, ut cōmittat præliū aduersus alterū
regem, nonne sedens prius cogitat, an possit
cum decē milibus occurrere ei, qui cum ui-
ginti milibus uenit cōtra se? alioquin adhuc
illo longe agēte, legatione missa, petit ea quæ
pacis sunt. Sic ergo omnis ex uobis, qui nō
renunciat omnibus quæ possidet, nō potest
meus esse discipulus. Bonus est sal: si uero sal
infatuatus fuerit, per quod cōdietur? Neq;
in terrā neq; in sterquilinium utilis est, foras
proijciunt illū. Qui habet aures ad audien-
dum, audiat. Accedebant aūt ad eum o- XV
mnes publicani & peccatores, ut audirent
illum. Et murmurabant pharisæi ac scribæ,
dicentes: Hic peccatores recipit, ac cibū ca-
νς pit cum illis. Dicebat autē ad illos parabolā
hanc, dicēs: Quis ex uobis est homo qui ha
bet cētum oues, & si perdiderit unā ex illis,
nonne relinquit nonagintanouē in deserto,
& uadit ad illā quæ perierat, donec inueniat
eam? Et quū inuenerit eā, imponit in hume-
ros suos gaudēs, ueniēsq; domū cōuocat a-
micos & uicinos, dicēs illis, Gaudete mecū,
quia inueni ouem meā quæ perierat. Dico
uobis, q̄ ita gaudium erit in cœlo super uno
peccatore resipiscēte, magis q̄ super nona-
ginta nouē iustis, qui nō indigēt pœnitētia.
Aut quæ mulier habēs drachmas decem, si
perdiderit drachmā unā, non accendit lucer-
nam, & uerrit domū, quæritq; diligēter do-
nec inueniat? Et cū inuenerit, cōuocat ami-
cas ac uicinas dicēs: Gaudete mecū, quia in-
ueni drachmā quam perdiderā. Ita dico uo-
bis, gaudiū erit coram angelis dei super uno
peccatore resipiscēte. Ait aūt: Homo quidā
habuit duos filios, & dixit adolescentior il-
νζ lorum patri: Pater, da mihi portionē substā-
tiæ quæ ad me redit: & diuisit illis substātiā:
ac post dies nō multos, quū oīa cōtraxisset

ὁ νεώτερος υἱός, ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν,
καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀ/
σώτως. δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο
λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ αὐτὸς
ἤρξατο ὑστερεῖσθαι. καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν
πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης. καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν
εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους. καὶ ἐπεθύ/
μει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων,
ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. εἰς
ἑαυτὸν δὲ ἐλθών, εἶπε. πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός
μου περισσεύουσιν ἄρτων. ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυ/
μαι. ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου,
καὶ ἐρῶ αὐτῷ. πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν
καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι
υἱός σου, ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. καὶ
ἀναστάς, ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. ἔτι δὲ αὐ/
τοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐ/
τοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη, καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν
ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐ/
τόν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός. πάτερ. ἥμαρτον εἰς τὸν
οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος
κληθῆναι υἱός σου. εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δού/
λους αὐτοῦ, ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην,
καὶ ἐνδύσατε αὐτόν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν
χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας, καὶ
ἐξενέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε,
καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν, ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου
νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑ/
ρέθη. καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι. ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ
ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγι/
σε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν, καὶ προσ/
καλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ, ἐπυνθά/
νετο τί εἴη ταῦτα. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἀδελφός
σου ἥκει, καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν
σιτευτόν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν. ὠρ/
γίσθη δέ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ
αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκρι/
θείς, εἶπε τῷ πατρί. ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω
σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐ/
μοὶ οὐδέ ποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φί/
λων μου εὐφρανθῶ, ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ κα/
ταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυ/
σας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν. ὁ δὲ εἶπεν αὐ/
τῷ. τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα
τὰ ἐμὰ σά ἐστιν. εὐφρανθῆναι δέ, καὶ χαρῆναι ἔ/
δει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζη/
σε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς νη
τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος,
ὃς εἶχεν οἰκονόμον, καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς δια/
σκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. καὶ φωνήσας αὐ/
τόν, εἶπεν αὐτῷ. τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν
λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.
εἶπε

adoleſcentior filius, peregre profectus eſt in
regionē longinq̄, & ibi diſſipauit ſubſtan/
tiam ſuā uiuendo luxurioſe. Et poſtq̄ omnia
cōſumpſiſſet, facta eſt fames ualida in regio/
ne illa. Et ipſe cœpit egere, & abijt, & adhæ/
ſit uni ciuiū regionis illius, atq; is miſit illū in
uillā ſuā ut paſceret porcos. Et cupiebat im/
plere uentrem ſuū de ſiliquis, quibus porci
ueſcebātur, neq; quiſquā illi dabat: In ſe aūt
reuerſus dixit: Quàm multi mercenarij pa/
tris mei abundant panibus, ego uero fame
pereo. Surgā & ibo ad patrē meū, & dicam
ei: Pater, peccaui in cœlum & coram te, iam
non ſum dignus uocari filius tuus, fac me ſi/
cut unum de mercenarijs tuis. Et ſurgens ue
nit ad patrem ſuū. Quum aūt adhuc longe
abeſſet, uidit illum pater ipſius, & miſericor
dia motus eſt, & accurrēs ruit in collū eius,
& oſculatus eſt eum. Dixitq; ei filius: Pater,
peccaui in cœlum & corā te: neq; poſthac
ſum dignus uocari filius tuus. Dixit autem
pater ad ſeruos ſuos: Proferte ſtolā primam
& induite illū, & date annulum in manum
eius, & calciamenta in pedes: & adducite ui
tulum illū ſaginatū, atq; mactate, ſumptiſq;
epulis lætemur: quia hic filius meus mor/
tuus erat, & reuixit: perierat, & inuētus eſt.
Et cœperunt lætari. Erat autē filius eius ſe/
nior in agro, & quum ueniret & appropin/
quaſſet domui, audiuit concentū & choros,
& uocauit unū de ſeruis ſuis, & interroga/
uit q̄d eſſent illa. At is dixit illi: Frater tuus
uenit, & occidit pater tuus uitulū illum ſagi
natum, quod incolumē illum receperit. In/
dignatus eſt aūt, nec uolebat introire. Pater
ergo illius egreſſus rogabat illum. At ille re/
ſpondēs dixit patri: Ecce tot annis ſeruio ti/
bi, nec unquā præceptum tuū tranſgreſſus
ſum, nec unquā dediſti mihi hœdū, ut cum
amicis meis lętarer: ſed poſtquā filius tuus
hic, qui deuorauit ſubſtantiā tuā cum mere/
tricibus, uenit, occidiſti illi uitulū illū ſagina
tum. At ille dixit ei: Fili, tu ſemper mecū es,
& omnia mea tua ſunt: lętari aūt & gaudere
oportebat, q̄a frater tuus hic mortuus erat,
& reuixit: perieratq;, & inuentus eſt. Di/ XVI
cebat aūt & ad diſcipulos ſuos: Homo qui/
dam erat diues, q̄ habebat diſpenſatorē, &
hic delatus eſt apud illū, ut qui diſſiparet bo
na ipſius. Et uocauit illū, & ait illi: Quid hoc
audio de te? Redde rationem diſpenſatio/
nis tuæ: nō enim poteris poſthac diſpenſare.
Ait

εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύ-
ριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκά-
πτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι, ἔγνων τί
ποιήσω, ἵνα ὅτ' ἂν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας δέ-
ξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν. καὶ προσκαλεσά-
μενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου αὐ-
τοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ. πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ
μου. ὁ δὲ εἶπεν, ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. καὶ εἶπεν
αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως
γράψον πεντήκοντα. ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε. σὺ δὲ
πόσον ὀφείλεις; ὁ δὲ εἶπεν. ἑκατὸν κόρους σίτου. καὶ
λέγει αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον
ὀγδοήκοντα. καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονό-
μον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ
τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ
φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι. κἀγὼ ὑμῖν
λέγω. ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς
ἀδικίας, ἵνα ὅτ' ἂν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς
τὰς αἰωνίους σκηνάς. ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολ-
λῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολ-
λῷ ἄδικός ἐστιν. εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμμωνᾷ πιστοὶ
οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; καὶ
εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον
ρϛα τίς ὑμῖν δώσει; * οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυ-
ε σὶν κυρίοις δουλεύειν, ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν
ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου κα-
ταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμω-
ρϛβ νᾷ. * ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι
ι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐ-
τόν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐστὲ οἱ δικαιοῦντες ἑαυ-
τοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ θεὸς γινώσκει τὰς
καρδίας ὑμῶν, ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, βδέ-
ρϛγ λυγμα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐστιν. * ὁ νόμος καὶ
ε οἱ προφῆται ἕως ἰωάννου, ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ
θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.
ρϛδ * εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν
ε παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.
ρϛε *πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν
β ἑτέραν, μοιχεύει. καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀν-
ρϛϛ δρὸς γαμῶν, μοιχεύει. * ἄνθρωπος δέ τις ἦν νθ
ι πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον,
εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. πτωχὸς δέ
τις ἦν ὀνόματι λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυ-
λῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆ-
ναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τρα-
πέζης τοῦ πλουσίου. ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμε-
νοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἀ-
ποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐ-
τὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον ἀβρα-
άμ. ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.
καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐ-
τοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν ἀβραὰμ
ἀπὸ

Ait autē dispensator intra se: Quid faciam, quia dominus meus aufert à me dispensationem? Fodere non ualeo, mendicare erubesco. Scio quid faciā, ut quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me in domos suas. Conuocatis itaq; singulis debitoribus domini sui, dicebat primo: Quātum debes domino meo? At ille dixit: Centum batos olei. Dixitq; illi: Accipe cautionē tuam, & sede cito & scribe quinquaginta. Deinde alteri dixit: Tu uero quantum debes? Qui ait: Centū coros tritici. Ait illi: Accipe cautionem tuam, & scribe octoginta. Et laudauit dominus dispensatorē iniquum, quod prudēter fecisset. Quia filij huius seculi prudentiores sunt filijs lucis in natione sua. Et ego uobis dico: Facite uobis amicos ex māmona iniusto, ut quū defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula. Qui fidelis est in minimo, & in multo fidelis est: & qui in minimo iniquus est, is & in multo iniquus est. Si ergo in iniquo māmona fideles non fuistis: quod uerum est, quis credet uobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrū est, quis dabit uobis? Nemo seruus potest duobus dominis seruire, aut enim unū odio habebit, & alterū diliget: aut uni adhærebit, & alterū contemnet. Non potestis deo seruire & māmonæ. Audiebant aūt hæc omnia & pharisæi qui erant auari & deridebant illū. & ait illis: Vos estis qui iustificatis uosipsos coram hominibus, deus aūt nouit corda uestra. Quia quod hominibus excelsum est, abominādum est corā deo. Lex & prophetæ usq; ad Ioannem, ab eo tempore regnum dei annūciatur, & quiuis in illud uim facit. Facilius est aūt cœlum & terram præterire, quàm legis unum apicem cadere. Quisquis dimittit uxorē suam, & alteram ducit, adulterium cōmittit: & qui dimissam à uiro ducit, adulterium cōmittit. Homo quidā erat diues, qui induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendide. Erat autem quidam mēdicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius hulcerosus, cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis. Sed & canes ueniebant ac lingebant hulcera eius. Accidit autem ut moreretur mendicus, & deportaretur ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est aūt et diues, ac sepultus est. Atq; in tartaro sublatis oculis suis quū esset in tormentis, uidet Abraham
eminus

§ περὶ τῶν δέκα λεπρῶν.

ἀπὸ μακρόθεν, καὶ λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐ-
τοῦ, καὶ αὐτὸς φωνήσας, εἶπε. πάτερ ἀβραάμ,
ἐλέησόν με, καὶ πέμψον λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ
ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ κατα-
ψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλο-
γὶ ταύτῃ. εἶπε δὲ ἀβραάμ. τέκνον, μνήσθητι, ὅτι
ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ λά-
ζαρος ὁμοίως τὰ κακά. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται,
σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡ-
μῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέ-
λοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνων-
ται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν. εἶπε δέ,
ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶ-
κον τοῦ πατρός μου. ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅ-
πως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθω-
σιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου. λέγει αὐτῷ
ἀβραάμ. ἔχουσι μωσέα καὶ τοὺς προφήτας, ἀκουσά-
τωσαν αὐτῶν. ὁ δὲ εἶπεν. οὐχὶ πάτερ ἀβραάμ, ἀλλ'
ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοή-
σουσιν. εἶπε δὲ αὐτῷ. εἰ μωσέως καὶ τῶν προφητῶν
οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πει-
ρϟζ σθήσονται. * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς. ἀνέν-
β δεκτόν ἐστι τοῦ, μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. οὐαὶ δὲ δι'
οὗ ἔρχεται. λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ μύλος ὀνικὸς περί-
κειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν
θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τού-
ρϟη των. * προσέχετε ἑαυτοῖς. ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ
ε εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ, καὶ ἐὰν με-
ρϟθ τανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ. * καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς
ε ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπι-
στρέψῃ ἐπί σε, λέγων, μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.
σ * καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ κυρίῳ, πρόσθες ἡμῖν
ε πίστιν. εἶπε δὲ ὁ κύριος. εἰ ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σι-
νάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθη-
τι καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ὑπήκουσεν ἂν
σα ὑμῖν. * τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶν-
ε τα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ ἀγροῦ
ἐρεῖ, εὐθέως παρελθὼν ἀνάπεσαι, ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐ-
τῷ, ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος
διακόνει μοι ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φά-
γεσαι καὶ πίεσαι σύ; μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκεί-
νῳ, ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ. οὕ-
τως καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διατα-
χθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι
ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν. καὶ ἐγένετο ἐν §
τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς
διήρχετο διὰ μέσου σαμαρείας καὶ γαλιλαίας.
καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήν-
τησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρ-
ρωθεν. καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες. ἰησοῦ
ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς. καὶ ἰδών, εἶπεν αὐ-
τοῖς, πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι.
καὶ

eminus, & Lazarum in sinu eius, & ipse cla-
mās dixit: Pater Abraham, miserere mei, &
mitte Lazarum ut intinguat extremū digi-
ti sui in aquā, ac refrigeret linguā meā, quia
crucior in flamma hac. Dixit aūt Abraham:
Fili, recordare, quod receperis bona tua in
uita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc au-
tem hic solatio fruit̄, tu uero cruciaris. Et su-
per hęc omnia inter nos & uos hiatus ingēs
firmatus est, ut hi qui uolunt hinc transire ad
uos non possint, neq; isthinc huc transcende-
re. Ait aūt: Rogo ergo te pater, ut mittas eū
in domum patris mei. Habeo enim quinque
fratres, ut testificetur illis, ne & ipsi ueniant
in hunc locum cruciatus. Ait illi Abraham:
Habent Mosen ac prophetas, audiant illos.
At ille dixit: Nō, pater Abraham: sed si quis
ex mortuis ierit ad eos, resipiscent. Ait aūt il-
li: Si Mosen & prophetas non audiunt, neq;
si quis ex mortuis resurrexerit, credent.
Ait autem ad discipulos: Fieri non potest XVII
quin ueniant offendicula. Væ tamen illi per
quem ueniunt. Expedit illi, si mola asinaria
ponatur circa collum eius, & proiectus fue-
rit in mare, potiꝰ quàm ut offendiculo sit uni
de pusillis istis. Cauete uobis. Si peccauerit
in te frater tuus, increpa illum: & si pœnitue-
rit, remitte illi. Et si septies in die peccauerit
in te, & septies in die conuersus fuerit ad te,
dicens: Pœnitet me: remittes illi. Et dixerūt
apostoli domino: Adauge nobis fidem. Di-
xit autem dominus: Si haberetis fidem sicut
habet granum sinapis, dixissetis huic arbori
sycamino, eradicare & transplantare in ma-
re, & obedisset uobis. Quis autem uestrum,
habens seruum arantem aut pascentem, qui
regresso ab agro dicat statim, Transi, & ac-
cumbe: ac non potius dicit illi, Para quod
cœnem, & præcinge te, ac ministra mihi
donec edero ac bibero, & post hæc edito
& bibito tu? Num gratiam habet seruo il-
li, quia fecit quæ ei imperata fuerant? Non
puto. Sic & uos quum feceritis omnia quæ
præcepta sunt uobis, dicite: Serui inutiles
sumus, quod debuimus facere, fecimus.
Et factum est dum iret Hierosolymam, &
ipse transibat per mediam Samariam & Ga-
lilæam. Et quum ingrederetur quendam ui-
cum, occurrerūt ei decem uiri leprosi qui ste-
terunt procul, intentaq; uoce dixerunt: Iesu
præceptor, miserere nostri. Quos ut uidit,
dixit illis: Ite, ostendite uos sacerdotibus.
Et

καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθη-
σαν. εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν, ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε,
μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔ-
πεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐ-
χαριστῶν αὐτῷ. καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης. ἀποκρι-
θεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν, οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθη-
σαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ; οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαν-
τες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗ-
τος. καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀναστὰς πορεύου, ἡ πίστις
σβ σου σέσωκέ σε. * ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν
ι φαρισαίων, πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ; ἀ-
πεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν, οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία
τοῦ θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως. οὐδὲ ἐροῦσιν, ἰδοὺ
ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐν-
σγ τὸς ὑμῶν ἐστιν. * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς.
ι ἐλεύσονται ἡμέραι, ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡ-
μερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψε-
σδ σθε. * καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν. ἰδοὺ ὧδε, ἰδοὺ ἐκεῖ. μὴ
β ἀπέλθητε, μὴ δὲ διώξητε. * ὥσπερ γὰρ ἡ
σε ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ᾽ οὐρανὸν, εἰς
ι τὴν ὑπ᾽ οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
σϛ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ. * πρῶτον δὲ
β δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ
σζ τῆς γενεᾶς ταύτης. * καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς
ι ἡμέραις τοῦ νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις
τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν,
ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν νῶε εἰς
τὴν κιβωτὸν, καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώ-
ση λεσεν ἅπαντας. * ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν
ι ταῖς ἡμέραις λώτ. ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώ-
λουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν, ᾗ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε
λὼτ ἀπὸ σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ᾽ οὐ-
ρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας. κατὰ ταῦτα ἔ-
σται, ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτε-
σθ ται. * ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώ-
β ματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβά-
τω ἆραι αὐτά. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὁμοίως μὴ ἐπιστρε-
σι ψάτω εἰς τὰ ὀπίσω. * μνημονεύετε δὲ τῆς
ι γυναικὸς λώτ. * ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν
σια αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ
γ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν. * λέγω ὑμῖν, ἐν ταύ-
σιβ τῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, ὁ εἷς
ε παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται. δύο
ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. ἡ μία παραληφθή-
σιγ σεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται. * καὶ ἀποκρι-
ι θέντες λέγουσιν αὐτῷ, ποῦ κύριε; ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς,
ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί.
σιδ * ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν
ι πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν, λέγων.
κριτής τις ἦν ἐν τινι πόλει, τὸν θεὸν μὴ φοβούμε- ξα
νος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος. χήρα δέ τις
ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα.
ἐκδίκη-

Et factum est, ut inter eundũ mundati sint.
Vnus autem ex illis ut uidit quod munda-
tus esset, regressus est cũ uoce magna glori-
ficans deum, & procidit in faciem ad pedes
eius, gratias agens ei: & hic erat Samarita-
nus. Respondẽs autem Iesus, dixit: Nónne
decem mundati sunt? Nouem autẽ illi ubi?
Non sunt reperti qui redierint, ut darẽt glo-
riam deo, nisi hic alienigena. Et ait illi: Sur-
ge, uade, fides tua te seruauit. Interrogatus
autem à pharisæis, quando uenturum esset
regnum dei, respondit eis, & dixit: Non ue-
niet regnum dei cum obseruatione, neq; di-
cent, Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim re-
gnum dei intra uos est. Et ait ad discipulos:
Venient dies quando desiderabitis uidere
unum dierum filij hominis, nec uidebitis.
Et dicent uobis, Ecce hic, ecce illic. Nolite
ire, neq; sectemini. Nam sicut fulgur coru-
scans è regione quæ sub cœlo est, in alteram
quæ sub cœlo est, fulget: ita erit filius homi-
nis in die suo. Sed prius oportet illum mul-
ta pati, & reprobari à natione hac. Et sicut
accidit in diebus Noe, ita erit & in diebus
filij hominis. Edebant, bibebant, uxores du
cebant, & dabantur nuptum ad eum usque
diem, quo intrauit Noe in arcam, & uenit
diluuium, & perdidit omnes. Consimiliter
etiam sicut accidit in diebus Lot: edebant,
bibebant, emebant, uendebant, plantabant,
ædificabant. Cæterum quo die exijt Lot è
Sodomis, pluit igni & sulphure de cœlo, &
omnes perdidit. Secundũ hæc erit dies, quo
filius hominis reuelatur. In illo die qui fue-
rit in tecto, & uasa eius in domo, ne descen-
dat ad tollendum illa, & qui in agro similiter
non redeat ad relicta. Memores autẽ estote
uxoris Lot. Quicunque quæsierit animam
suam seruare, perdet illam: & quicunq; per-
diderit illam, uitam illi parabit. Dico uobis,
in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus as-
sumetur, & alter relinquetur. Duæ erũt mo-
lentes simul, una assumetur, & altera relin-
quetur. Et respondentes dicunt illi: Vbi do-
mine? Qui dixit illis, Vbicunq; fuerit cor-
pus, illuc congregabũtur & aquilæ. Di- XVIII
cebat autem & parabolam ad illos, huc spe-
ctantem, quòd oporteret semper orare, nec
defatigari, dicens: Iudex quidã erat in qua-
dam ciuitate, qui deum non timebat, nec ho
minem uerebatur. Vidua autem quædam
erat in ciuitate illa & ueniebat ad eũ, dicens:
Vindica

ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου. καὶ οὐκ ἠ-
θέλησεν ἐπὶ χρόνον. μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυ-
τῷ. εἰ καὶ τὸν θεὸν οὐ φοβοῦμαι καὶ ἄνθρωπον
οὐκ ἐντρέπομαι, διάγε τὸ παρέχειν μοι κόπον
τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτὴν, ἵνα μὴ εἰς
τέλος ἐρχομένη ὑποπιάζῃ με. εἶπε δὲ ὁ κύριος.
ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει. ὁ δὲ θεὸς
οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ
τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ
μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; λέγω ὑμῖν, ὅτι ποιήσει
τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς
γῆς; εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ'
ἑαυτοῖς, ὅτι εἰσὶ δίκαιοι καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς
λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωποι ξβ
δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι, ὁ εἷς
φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης. ὁ φαρισαῖος
σταθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, ὁ θεὸς εὐ-
χαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀν-
θρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗ-
τος ὁ τελώνης, νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀπο-
δεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι. καὶ ὁ τελώνης μα-
κρόθεν ἑστὼς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς
τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι, ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος
αὐτοῦ, λέγων. ὁ θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτω-
λῷ. λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς
σιε τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος. * ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν
ε ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑ-
σις ψωθήσεται. * προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ
β βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ,
ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς προσκαλεσάμε-
νος αὐτὰ, εἶπεν. ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός
με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων
σιζ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. * ἀμὴν λέγω ὑ-
β μῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς
σιη τὸ παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. * καὶ ξγ
β ἐπηρώτησέ τις ἄρχων αὐτὸν, λέγων. διδάσκαλε
ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; εἶ-
πε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐ-
δεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶ-
δας, μὴ μοιχεύσεις, μὴ φονεύσεις, μὴ κλέψεις,
μὴ ψευδομαρτυρήσεις, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ
τὴν μητέρα σου. ὁ δὲ εἶπε. ταῦτα πάντα ἐφυλα-
σιθ ξάμην ἐκ νεότητός μου. * ἀκούσας δὲ ταῦ-
β τα ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ. ἔτι ἕν σοι λείπει. πάντα
ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ
ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
σκ μοι. * ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐ-
β γένετο. ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα. ἰδὼν δὲ αὐτὸν
ὁ ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε. πῶς δυσ-
κόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες, εἰσελεύσονται εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. εὐκοπώτερον γάρ ἐστι
κάμη-

Vindica me de aduersario meo. Et nolebat aliquandiu. Post hæc autem dixit intra se: Quanquã deum non timeo, nec hominem reuereor, tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne tandem ueniens sugillet me. Ait autẽ dominus: Audite quid iudex iniquus dicat. Deus autem non faciet uindictam electorum suorum, clamantium ad se die ac nocte, etiam quum patiens fuerit super illis? Dico uobis quòd faciet uindictã illorum cito. Verũtamẽ filius hominis quũ uenerit, an reperturus est fidem in terra? Dixit autem & ad quosdam, qui in se confidebant quod essent iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam: Duo homines ascendebãt in templum, ut precarẽtur: unus pharisæus, & alter publicanus. Pharisæus stans, hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi quod nõ sim sicut cæteri homines, raptores, iniusti, adulteri, uelut etiam hic publicanus: ieiuno bis in sabbato: decimas do omnium quæ possideo. Et publicanus procul stans, nec oculos uolebat ad cœlum attollere, sed percutiebat pectus suum, dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis quàm ille: quia omnis qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliat, extolletur. Afferebant autẽ ad eum & infantes, ut eos tangeret. Quod quum uiderent discipuli, increpabant illos. Iesus autem quum illos ad se uocasset, dixit: Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos, talium est enim regnum dei. Amen dico uobis: Quicunq; non acceperit regnum dei ueluti puer, non intrabit in illud. Et interrogauit eum quidam princeps, dicẽs: Magister bone, quid faciendum mihi, ut consequar uitam æternam? Dixit autem ei Iesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus deus. Præcepta nosti: Non committes adulterium, non occides, non facies furtum, non falsum testimonium dices, honora patrem tuũ & matrem tuam. At ille ait, Hæc omnia seruaui à iuuentute mea. Quo audito Iesus, ait ei: Adhuc unum tibi deest. Omnia quæcunq; habes, uende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. His ille auditis mœrore affectus est, quia diues erat ualde. Videns autem Iesus illum mœrore affectũ, dixit: Quàm difficile qui pecunias habent, in regnũ dei intrabunt. Facilius est
enim

κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ
πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν.
εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες. καὶ τίς δύναται σωθῆ-
ναι; ὁ δὲ εἶπε, τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις,
δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. εἶπε δὲ ὁ πέτρος.
ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσα-
σκα μέν σοι. * ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἀμὴν λέγω ὑ-
β μῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀ-
δελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα ἕνεκεν τῆς βασιλείας
τοῦ θεοῦ, ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν
τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ
σκβ ζωὴν αἰώνιον. * παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα
β εἶπε πρὸς αὐτούς. ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυ-
μα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα
διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. παρα-
δοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται,
καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται, καὶ μα-
στιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ ἡμέρᾳ
σκγ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται. * καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τού-
ε των συνῆκαν. καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον
ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα. ξδ
σκδ * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς ἱεριχὼ
β τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν,
ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο,
τί εἴη τοῦτο. ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, ὅτι ἰησοῦς ὁ να-
ζωραῖος παρέρχεται. καὶ ἐβόησε, λέγων. ἰησοῦ
υἱὲ δαβίδ, ἐλέησόν με. καὶ οἱ προάγοντες ἐπε-
τίμων αὐτῷ, ἵνα σιωπήσῃ. αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλ-
λον ἔκραζεν, υἱὲ δαβίδ, ἐλέησόν με. σταθεὶς δὲ ὁ
ἰησοῦς, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν.
ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων.
τί σοι θέλεις ποιήσω; ὁ δὲ εἶπε. κύριε, ἵνα ἀναβλέ-
ψω. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀνάβλεψον, ἡ πί-
στις σου σέσωκέ σε, καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ
ἠκολούθει αὐτῷ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ πᾶς ὁ
σκε λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ θεῷ. * καὶ εἰσελ- ξε
ι θὼν διήρχετο τὴν ἱεριχώ, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι
καλούμενος ζαχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώ-
νης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν
ἰησοῦν τίς ἐστι, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι
τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν, καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν,
ἀνέβη ἐπὶ συκομορέαν, ἵνα ἴδῃ αὐτὸν, ὅτι δι᾽ ἐ-
κείνης ἤμελλε διέρχεσθαι. καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τό-
πον, ἀναβλέψας ὁ ἰησοῦς, εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε
πρὸς αὐτόν. ζαχαῖε, σπεύσας κατάβηθι, σήμε-
ρον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι. καὶ σπεύ-
σας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων. καὶ
ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, ὅτι
παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.
σταθεὶς δὲ ζαχαῖος, εἶπε πρὸς τὸν κύριον, ἰδοὺ
τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, κύριε, δίδω-
μι τοῖς πτωχοῖς, καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντη-
σα

enim camelum per foramen acus transire,
quàm diuitē intrare in regnū dei. Et dixerūt
qui audierāt: Et quis potest saluus fieri? At
ille ait: Quæ impossibilia sunt apud homi-
nes, possibilia sunt apud deum. Ait aūt Pe-
trus: Ecce nos reliquimus omnia, & sequu-
ti sumus te. Qui dixit ei: Amen dico uobis,
nemo est qui reliquit domum, aut parentes,
aut fratres, aut uxorem, aut liberos propter
regnū dei, qui non recepturus sit multo plu
ra in hoc tempore, & in seculo uenturo ui-
tam æternam. Assumpsit autē Iesus duode-
cim, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosoly-
mam, & consummabuntur omnia quæ scri
pta sunt per prophetas, filio hominis. Tra-
detur enim gentibus, & illudetur, & contu-
melijs afficietur, & conspuetur, & postq̄ fla
gellauerint, occident eum, ac die tertia resur
get. Et ipsi nihil horum intellexerūt. Et erat
uerbum istud absconditū ab eis, nec intelli-
gebant quæ dicebātur. Accidit aūt quū ap-
propinquaret Hiericho, cæcus quidā sede-
bat iuxta uiam, mendicans, & quū audiret
turbā prætereuntē, interrogabat, quid hoc
esset: dixerūt aūt ei, quod Iesus Nazarenus
transiret. Et clamauit dicēs: Iesu, fili Dauid,
miserere mei. Et qui præibāt, increpabāt eū
ut taceret. Ipse uero multo magis clamabat
Fili Dauid, miserere mei. Stans autē Iesus,
iussit illum adduci ad se. Et quum appropin
quasset, interrogauit illum, dicēs: Quid tibi
uis faciā? At ille dixit: Domine, ut uisum re-
cipiam. Et Iesus dixit ei: Recipito uisum: fi-
des tua te saluū reddidit. Et cōfestim uisum
recepit, ac sequebatur illū glorificās deū. Et
omnis plebs ut uidit, dedit laudē deo. Et XIX
ingressus perābulabat Hiericho, & ecce uir
nomine Zachæus, atq; is princeps erat pu-
blicanorū, & idē erat diues, & quærebat ui-
dere Iesum q̄s esset, nec poterat præ turba,
quod statura pusillus esset. Et præcurrens a-
scendit in arborē sycomorū, ut uideret eum:
nam illac erat trāsiturus. Et quū uenisset ad
locū, suspiciens Iesus uidit illum, dixitq; ad
eum: Zachæe, festinans descēde, quia hodie
domi tuæ oportet me manere. Et festinans
descēdit, & excepit illū gaudens. Quūq; ui-
derent omnes, murmurabant, dicētes q̄ in-
gressus esset apud hominē peccatorē diuer-
saturus. Stans aūt Zachæus dixit ad domi-
nū: Ecce dimidiū bonorū meorū, domine,
do pauperibus: & si quid aliquē defrauda-

σα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν
ὁ ἰησοῦς, ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐ/
γένετο, καθ᾽ ὅτι καὶ αὐτὸς υἱὸς ἀβραάμ ἐστιν.
σκϛ * ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ
ε σῶσαι τὸ ἀπολωλός. * ἀκουόντων δὲ αὐτῶν
σκζ ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐ/
ι τὸν εἶναι ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς, ὅτι παραχρῆ/
μα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι. εἶπεν
σκη οὖν. * ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς ξϛ
β χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑπο/
σκθ στρέψαι. * καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ,
ε ἔδωκεν τούτοις δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ξζ
πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι. οἱ δὲ πολῖται αὐ/
τοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀ/
πίσω αὐτοῦ, λέγοντες. οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦ/
σαι ἐφ᾽ ἡμᾶς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐ/
τὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆ/
ναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους, οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύ/
ριον, ἵνα γνῷ, τίς τί διεπραγματεύσατο. παρε/
γένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου
προσειργάσατο δέκα μνᾶς. καὶ εἶπεν αὐτῷ. εὖ/
γε ἀγαθὲ δοῦλε, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου,
ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων. καὶ
ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποί/
ησε πέντε μνᾶς. εἶπε δὲ καὶ τούτῳ. καὶ σὺ γίνου
ἐπάνω πέντε πόλεων. καὶ ἕτερος ἦλθε, λέ/
γων. κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου, ἣν εἶχον ἀποκειμέ/
νην ἐν σουδαρίῳ, ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρω/
πος αὐστηρὸς εἶ, αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις
ὃ οὐκ ἔσπειρας. λέγει αὐτῷ. ἐκ τοῦ στόματός σου
κρινῶ σε πονηρὲ δοῦλε, ᾔδεις, ὅτι ἐγὼ ἄνθρω/
πος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερί/
ζων ὃ οὐκ ἔσπειρα, καὶ διὰ τί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀρ/
γύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν
σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό; καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶ/
πεν, ἄρατε ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς
δέκα μνᾶς ἔχοντι. καὶ εἶπον αὐτῷ. κύριε, ἔχει δέ/
σλ κα μνᾶς. * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔ/
β χοντι δοθήσεται, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρ/
σλα θήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. * πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκεί/
ε νους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτοὺς
ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.
σλβ * καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀνα/
β βαίνων εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς
βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλού/
μενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,
εἰπών. ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην. ἐν ᾗ
εἰσπορευόμενοι, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ξη
ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε, λύσαντες
αὐτὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, διὰ
σλγ τί λύετε, οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ
β χρείαν ἔχει. * ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗ/
ρον

ui, reddo quadruplũ. Ait Iesus ad eum: Hodie salus domui huic contigit, eo quod & ipsa filia sit Abrahæ. Venit enim filius hominis quærere & seruare quod perierat. Hæc illis audientibus, adijciẽs dixit parabolam, eo quod esset prope Hierosolymã, quodq́ existimarent fore, ut confestim regnum dei manifestaretur. Dixit ergo: Homo quidam genere clarus, profectus est in regionẽ longinquam, ut acciperet sibi regnũ, ac reuerteretur. Vocatis autẽ decẽ seruis suis, dedit eis decẽ minas, & ait ad illos, Negociemini donec ueniam. Ciues aũt eius oderãt eum, miseruntq́ legationem post illum, dicentes: Nolumus hunc regnare super nos. Et factũ est ut rediret accepto regno, iussitq́ uocari illos seruos ad se quibus dederat pecuniam, ut sciret quantum quisq́ negociatus esset. Venit autem primus, dicẽs: Domine, mina tua decem minas acquisiuit. Et ait illi: Euge bone serue, quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatẽ super decẽ ciuitates. Et alter uenit, dicens: Domine, mina tua confecit qnq́ minas. Et huic ait: Et tu, præfectus esto quinq́ ciuitatibus. Et alius uenit, dicẽs: Domine, ecce mina tua quã habui repositam in sudario, timui enim te, quod homo austerus sis, tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas quod ego homo austerus sim, tollens quod nõ posui, & metens quod non seminaui: & quare nõ dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego ueniens, cum usuris utiq́ exegissem illam? Et astantibus dixit: Auferte ab illo minam, & date illi qui decem minas habet. Et dixerunt ei: Domine, habet decẽ minas. Dico enim uobis, quod omni habẽti dabitur: ab eo aũt qui nõ habet, etiã quod habet, auferetur. Quin inimicos meos illos, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me. Et his dictis, ibat pergens ascẽdere Hierosolymam. Et factum est quum appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam iuxta montem qui uocatur oliuarum, misit duos discipulos suos, dicens: Ite in castellũ quod è regione est: in quod introeuntes, inuenietis pullum alligatũ, in quo nemo unquam hominum sedit: soluite illum, & adducite: & si quis uos interrogauerit, Quare soluitis: sic dicetis ei, Quia dominus eo opus habet. Abierunt autem qui missi erant, & inuenerunt

ξθ· περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων

ρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς. λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν
πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, τί λύε-
τε τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶπον, ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν
ἔχει. καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ ἐπιρ-
ρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπε-
βίβασαν τὸν ἰησοῦν. πορευομένου δὲ αὐτοῦ ὑπε-
σλδ στρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. *ἐγ-
α γίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄ-
ρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μα-
θητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν θεὸν φωνῇ μεγάλῃ
περὶ πασῶν, ὧν εἶδον δυνάμεων, λέγοντες. εὐ-
λογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι κυ-
ρίου, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.
σλε * καί τινες τῶν φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶ-
ι πον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς
μαθηταῖς σου. καὶ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. λέ-
γω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κε-
σλϛ κράξονται. * καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πό-
ι λιν, ἔκλαυσεν ἐπ᾽ αὐτῇ, λέγων, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ
σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρή-
νην σου, νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. ὅτι
ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχ-
θροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ
συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ
σλζ τὰ τέκνα σου ἐν σοί. * καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν
β σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν
σλη τῆς ἐπισκοπῆς σου. * καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ
α ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐ-
τῷ καὶ ἀγοράζοντας, λέγων αὐτοῖς. γέγραπται,
ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς ἐστιν, ὑμεῖς δὲ αὐ-
σλθ τὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. *καὶ ἦν δι-
α δάσκων τὸ καθ᾽ ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ ἀρχιε-
ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ
οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχ εὕρισκον, τὸ, τί
ποιήσωσιν, ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ
σμ ἀκούων. * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμε- ξθ
β ρῶν ἐκείνων διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου ἐπέστησαν οἱ ἀρ-
χιερεῖς καὶ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,
καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν,
ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; ἢ, τίς ἐστιν ὁ
δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς
δὲ, εἶπε πρὸς αὐτούς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ
ἕνα λόγον, καὶ εἴπατέ μοι. τὸ βάπτισμα ἰω-
άννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; οἱ δὲ
συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντες, ὅτι
ἐὰν εἴπωμεν ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ
ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώ-
πων, πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισ-
μένος γάρ ἐστιν ἰωάννην προφήτην εἶναι. καὶ
ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶ-
πεν αὐτοῖς. οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξου-

uenerunt sicut dixerat illis. Soluentibus au-
tem illis pullum, dixerunt domini eius ad il-
los: Quare soluitis pullum? At illi dixerunt:
Quia dominus eo habet opus. Et duxerunt
illum ad Iesum: & iniectis uestimentis suis
super pullum, imposuerũt Iesum. Eunte au-
tem illo, substernebant uestimẽta sua in uia.
Et quũ appropinquaret iam ad descensum
montis oliuarum, cœperunt omnis multitu
do discipulorum gaudentes, laudare deum
uoce magna, super omnibus quas uiderant
uirtutibus, dicentes: Benedictus qui uenit
rex in nomine domini, pax in cœlo, & glo-
ria in altissimis. Et quidam pharisæorum ẽ
turba dixerunt ad illum: Magister, increpa
discipulos tuos. Quibus ipse ait: Dico uo-
bis, quod si hi tacuerint, mox lapides clama
bunt. Et ut appropinquauit, uidens ciuitatẽ,
fleuit super illa, dicens: Si cognouisses & tu
& quidẽ in isto die tuo, quæ ad pacẽ tuam
pertinent, curares. Nunc autẽ abscondita sunt
ab oculis tuis. Quia uenient dies in te, & cir-
cũdabũt te inimici tui uallo, & cingẽt te, &
coangustabunt te undiq;, & solo æquabunt
te, & filios tuos qui in te sunt. Et non relin-
quẽt in te lapidẽ super lapidẽ, eo quod non
cognoueris tempus uisitationis tuæ. Et in-
gressus in templũ, cœpit eijcere uendentes
in illo, & ementes, dicens illis: Scriptum est,
Domus mea domus precationis est: uos au-
tem fecistis illam, speluncã latronũ. Et doce
bat quotidie in templo. Principes aũt sacer
dotum & scribæ quærebant illum perdere,
& primores plebis, nec inueniebãt quid fa-
cerent: totus enim populus pẽdebat ab ore
eius, quum audiret illum. Et factum XX
est in uno dierum illorum, docente illo po-
pulum in templo, & euangelizante, conue-
nerunt principes sacerdotum & scribę cum
senioribus, & aiunt illi, dicentes: Dic nobis,
qua autoritate ista facis? Aut, quis est qui
dedit tibi istam autoritatẽ? Respondens au-
tem Iesus dixit ad illos: Interrogabo uos &
ego unum quiddã, & respondete mihi: Ba-
ptismus Ioannis ẽ cœlo erat, an ex homini-
bus? At illi cogitabant intra se, dicentes: Si
dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non
credidistis illi? Sin dixerimus, Ex hominib.
plebs uniuersa lapidabit nos. Persuasum
enim habet, Ioannem, prophetam esse. Et
responderunt, se nescire unde esset. Et Iesus
ait illis: Neq; ego dico uobis, qua autorita-

σμα σίᾳ ταῦτα ποιῶ. * ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν ο
β λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωπός τις
ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωρ-
γοῖς καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς, καὶ ἐν και-
ρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ
τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. οἱ δὲ
γεωργοὶ δείραντες αὐτόν, ἐξαπέστειλαν κενόν.
καὶ προσέθετο ἔτι πέμψαι ἕτερον δοῦλον. οἱ δὲ
κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες, ἐξαπέ-
στειλαν κενόν. καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον. οἱ
δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες, ἐξέβαλον. εἶπε
δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσω; πέμψω
τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν. ἴσως τοῦτον ἰδόντες
ἐντραπήσονται. ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοί, διε-
λογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες. οὗτός ἐστιν ὁ
κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν, ἵνα
ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία, καὶ ἐκβαλόντες αὐ-
τὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. τί οὖν
ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύ-
σεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώ-
σει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. ἀκούσαντες δέ, εἶπον,
μὴ γένοιτο. ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς, εἶπε. τί οὖν ἐστι
τὸ γεγραμμένον τοῦτο. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ
οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γω-
νίας; πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ᾽ ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλα-
σθήσεται, ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.
σμβ * καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπι-
α βαλεῖν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐ-
φοβήθησαν τὸν λαόν. ἔγνωσαν γάρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς
σμγ τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε. * καὶ παρατη-
β ρήσαντες, ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους
ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λό-
γου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξου-
σίᾳ τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγον-
τες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ
διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ᾽ ἐπ᾽
ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις, ἔξεστιν ἡ-
μῖν καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ; κατανοήσας δὲ οα
αὐτῶν τὴν πανουργίαν εἶπε πρὸς αὐτούς. τί με πει-
ράζετε; ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον, τίνος ἔχει εἰκόνα
καὶ ἐπιγραφήν; ἀποκριθέντες εἶπον, καίσαρος. ὁ
δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε τοίνυν τὰ καίσαρος, καί-
σαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπι-
λαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ
θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.
προσελθόντες δέ τινες τῶν σαδδουκαίων, οἱ ἀντι- οβ
λέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέ-
γοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, ἐάν τι-
νος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄ-
τεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν
γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.
ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν γυναῖ-

κα

te hæc faciam. Cœpit autem dicere ad ple-
bem parabolā hanc: Homo quidam planta-
uit uineam, & locauit eam colonis, & ipse
peregre egit multo tempore. Quumq; esset
opportunū, misit ad colonos seruum, ut de
fructu uineæ darent ipsi. Qui cæsum emise-
runt eum inanem. Et rursus adhuc alterum
seruum misit. Illi uero hunc quoque cæsum,
& contumelijs affectū, emiserunt inanem.
Rursus misit & tertium. At illi hunc quoq;
uulneribus inflictis, eiecerunt. Dixit autem
dominus uineæ: Quid faciam? Mittam fi-
lium meum dilectum: forsitan quum hunc
uiderint, reuerebuntur. Quem quum uidis-
sent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes:
Hic est hæres, uenite occidamus illū, ut no-
stra fiat hæreditas. Et eiectū illum extra ui-
neam, occiderunt. Quid ergo faciet illis do-
minus uineæ? Veniet & perdet colonos
istos, & dabit uineam alijs. Quod quum au-
dissent, dixerunt: Absit. Ille uero intuitus
eos, ait: Quid est ergo hoc quod scriptum
est? Lapidē quem reprobauerunt ædifican-
tes, is factus est caput anguli. Omnis qui ce-
ciderit super illum lapidem, cōquassabitur:
super quem autē ceciderit, cōminuet illum.
Et quærebāt principes sacerdotū & scribæ
inijcere in illum manus eadē hora, & timue
runt populū. Cognouerūt enim quod in ipsos
dixisset similitudinem hanc. Et obseruātes
emiserunt insidiatores, qui se iustos simula-
rent, ut caperēt eum ex sermone, traderētq;
illū principatui & potestati præsidis. Et in-
terrogauerunt eum, dicentes: Magister, sci-
mus quod recte dicis ac doces, nec respicis
personā, sed uiam dei cum ueritate doces: Li
cet nobis tributum dare Cæsari, an non? In-
tellecta autem illorum uersutia, dixit ad eos:
Quid me tentatis? Ostēdite mihi denarium:
cuius habet imaginē & inscriptionem? Re-
spondētes dixerūt: Cæsaris. Et ait illis: Red-
dite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ
sunt dei, deo. Et non potuerunt uerbū eius
reprehēdere coram populo, & mirati super
responso eius, tacuerunt. Accesserūt autem
quidam Sadducæorū, qui negant esse resur
rectionem, & interrogauerūt eum, dicētes:
Magister, Moses scripsit nobis, si cuius fra-
ter mortuus fuerit, habens uxorem, isq; sine
liberis mortuus fuerit, ut accipiat frater eius
uxorem, & suscitet semē fratri suo. Septem
ergo fratres erant, & primus accepit uxo-

rem

νος, ἀπέθανεν ἄτεκνος. καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος
τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.
καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ
ἑπτά, καὶ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.
ὕστερον πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή, ἐν τῇ οὖν
ἀναστάσει τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ
ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου
γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται, οἱ δὲ καταξιωθέν/
τες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀνασά/
σεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγα/
μίσκονται, οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται.
ἰσάγγελοι γάρ εἰσι, καὶ οἱ υἱοί εἰσι τοῦ θεοῦ, τῆς
ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες. ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νε/
κροί, καὶ μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέ/
γει κύριον τὸν θεὸν ἀβραὰμ καὶ τὸν θεὸν ἰσαὰκ
καὶ τὸν θεὸν ἰακώβ. θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ
ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. ἀποκριθέν/
τες δέ τινες τῶν γραμματέων, εἶπον. διδά/
σμδ σκαλε, καλῶς εἶπας. * οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων
β ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν. * εἶπε δὲ πρὸς αὐ/ ογ
σμε τούς. πῶς λέγουσι, τὸν χριστὸν υἱὸν δαβὶδ εἶναι,
β καὶ αὐτὸς δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν. εἶ/
πεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν
μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν
ποδῶν σου; δαβὶδ οὖν κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ
σμς πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; * ἀκούοντος δὲ παν/
β τὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. προ-
σέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων πε/
ριπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συ/
ναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.
σμζ * οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ
η προφάσει μακρὰ προσεύχονται. οὗτοι λήψονται
περισσότερον κρίμα. ἀναβλέψας δὲ εἶδε οδ
τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυ/
λάκιον πλουσίους. εἶδε δέ τινα καὶ χήραν πενι/
χρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά. καὶ εἶπεν, ἀ/
ληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖ/
ον πάντων ἔβαλεν. ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ
περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ
θεοῦ, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα
σμη τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε. * καί τινων λεγόν/
β των περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμα/
σι κεκόσμηται. εἶπε, ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσον/
ται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ
σμθ ὃς οὐ καταλυθήσεται. * ἐπηρώτησαν δὲ αὐ/
β τόν, λέγοντες. διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα
ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γί/
νεσθαι; ὁ δὲ εἶπε, βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. πολ/
λοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ/
γοντες, ὅτι ἐγώ εἰμι. καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. μὴ
οὖν

rem,ac mortuus eſt ſine liberis. Et accepit
ſecundus illam, & ipſe mortuus eſt ſine li/
beris. Et tertius accepit illam, ſimiliter & cæ
teri ſeptem,nec reliquerunt liberos,& mor
tui ſunt: nouiſſime omnium mortua eſt &
mulier. In reſurrectione ergo cuius eorum
erit uxor? Siquidem ſeptem habuerūt eam
uxorem. Et reſpondēs ait illis Ieſus: Filij hu
ius ſeculi ducūt uxores & nuptum dant: illi
uero qui digni habebuntur ſeculo illo, & re/
ſurrectione ex mortuis neq; ducunt uxores,
neq; nuptū dant, neq; enim ultra mori poſ/
ſunt: æquales enim angelis ſunt, & filij ſunt
dei, quum ſint filij reſurrectionis. Quod ue/
ro reſurgant mortui, & Moſes oſtendit iux/
ta rubum, quum dicit dominū deum Abra/
ham & deū Iſaac & deum Iacob. Deus aūt
non eſt mortuorū, ſed uiuorū: omnes enim
illi uiuunt. Reſpondētes aūt quidam ſcriba/
rum, dixerūt: Magiſter, bene dixiſti. Et am/
plius non audebāt eum quicquam interro/
gare. Dixit autē ad illos: Quomodo dicunt
Chriſtum filium eſſe Dauid, & ipſe Dauid
dicit in libro pſalmorū: Dixit dominus do/
mino meo, ſede à dextris meis, donec poſue
ro inimicos tuos ſcabellum pedū tuorum?
Dauid ergo dominum illum uocat, & quo/
modo filius eius eſt? Audiente uero cuncto
populo dixit diſcipulis ſuis: Cauete à ſcri/
bis, qui uolunt ambulare in ſtolis, & amant
ſalutationes in foris, ac primas cathedras in
ſynagogis, & primos diſcubitus in conui/
uijs: qui deuorant domos uiduarū, ſimulan
tes longas preces: hi accipiēt damnationem
maiorem. Sublatis aūt oculis, uidit eos XXI
qui mittebāt munera ſua in gazophylaciū
diuites. Vidit aūt & quādam uiduam pau/
perculam mittentē illuc æra minuta duo, &
dixit: Vere dico uobis, quòd uidua hęc pau
per plus q̄ omnes miſit. Nam omnes hi ex
eo quod ipſis exuberat, miſerunt in munera
dei: hęc autē, ex penuria ſua uniuerſam ſub/
ſtantiam quā habebat, miſit. Et quibuſdam
dicētibus de tēplo, quod pulchris lapidibus
ac donis ornatum eſſet, dixit: Ex his quæ ui
detis, ueniēt dies in quibus non relinquetur
lapis ſuper lapidem, qui non diruatur. Inter
rogauerunt aūt illum, dicentes: Præceptor,
quando hæc erunt: & quod ſignum quādo
iſta futura ſint? At ille dixit: Videte ne ſedu/
camini. Multi em̄ uenient ſub nomine meo,
dicentes ſe eſſe Chriſtū, & tempus inſtat: ne

σῶν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. ὅταν δὲ ἀκούσητε
πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε. δεῖ
γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ
τέλος. τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, ἐγερθήσεται ἔθνος σε̄
ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν, σεισμοί
τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ
ἔσονται, φόβητρά τε, καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ με-
σν̄ γάλα ἔσται. * πρὸ δὲ τούτων πάντων ἐπι-
α βαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι
παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀ-
γομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνό-
ματός μου. ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.
σνα * θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, μὴ προμελε-
β τᾶν ἀπολογηθῆναι, ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα
καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν, οὐδὲ ἀν-
τιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. παραδο-
θήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ
συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑ-
μῶν. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ
ὄνομά μου. καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ
ἀπόληται. ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς
σνβ ψυχὰς ὑμῶν. * ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμέ-
ι νην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶ-
σνγ τε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. * τότε οἱ ἐν τῇ
β ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν μέσῳ
αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν, καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰ-
σερχέσθωσαν εἰς αὐτὴν, ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως
αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμ-
σνδ μένα. * οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ
β ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.
σνε * ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ
β ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, * καὶ πεσοῦνται στόματι μα-
σνς χαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθ-
ι νη. καὶ ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν
σνζ ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. * καὶ ἔσται ση-
β μεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς
συνοχὴ ἐθνῶν, ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σά-
λου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ
προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ
σνη δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. * καὶ τό-
β τε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νε-
φέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. ἀρχομένων
δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς
κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑ-
μῶν. καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, ἴδετε τὴν συ-
κῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα, ὅταν προβάλωσιν
ἤδη, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, ὅτι ἤδη
ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε
ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βα-
σιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλ-
θῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γένηται. ὁ οὐ-
ρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου

οὐ

igitur sequamini illos. Cæterum quum audieritis bella & seditiones, nolite terreri: oportet enim prius hæc fieri: sed non statim finis. Tunc dicebat illis: Insurget gens contra gentem, & regnũ aduersus regnum, & terræmotus magni erũt in singulis locis, & fames, ac pestilentiæ, terriculamẽtaq;, & signa de cœlo magna erũt. Sed ante hæc omnia inijciẽt uobis manus suas, & persequentur, tradentes in cõciliabula & carceres, trahentes ad reges ac pręsides propter nomen meum. Continget autem uobis in testimonium. Habete igitur fixum in cordibus uestris, non esse præmeditandã defensionem: nam ipse dabo uobis os & sapientiam, cui non poterũt cõtradicere, neq; resistere omnes qui aduersabũtur uobis. Trademini autem etiã à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficiẽt quosdam ex uobis. Et eritis inuisi omnibus propter nomen meum. Et pilus de capite uestro nõ perit. Per patientiã uestram possidete animas uestras. Quum autẽ uideritis circundari ab exercitibus Hierosolymã, tunc scitote quod immineat desolatio eius. Tunc qui in Iudęa sunt, fugiãt ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eã: quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt. Væ autẽ prægnantibus & mamma nutrientibus in illis diebus. Erit enim afflictio magna super terram, & ira in populo hoc. Et cadent acie gladij, & captiui ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur à gẽtibus, donec impleantur tempora gentium. Et erunt signa in sole & luna & stellis, & in terris anxietas gentium per desperationẽ, resonante mari & fluctu, extabescẽtibus hominibus præ timore & expectatione eorum quæ superuenient orbi terrarũ. Nam uirtutes cœlorum mouebuntur, & tunc uidebunt filium hominis uenientẽ in nube cum potestate & gloria magna. His aũt fieri incipientibus, suspicite & attollite capita uestra, quoniã appropinquat redemptio uestra. Et dixit illis similitudinem: Videte ficum & omnes arbores quum protrudunt iam gẽmas, cernentes ex uobisipsis scitis quod iam instet ęstas. Ita & uos quũ uideritis hæc fieri, scitote quod instet regnũ dei. Amen dico uobis, nõ pręteribit ætas hæc, antequã omnia facta fuerint. Cœlum & terra transibunt, uerba aũt mea

non

ξζ περὶ φιλονεικησάντων τίς μείζων.

σνθ οὐ μὴ παρέλθωσι. * προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς,
ι μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπά/
λῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνί/
διος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη. ὡς παγὶς γὰρ
ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρό
σωπον πάσης τῆς γῆς. ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παν
τὶ καιρῷ, δεόμενοι, ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν
ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆ/
ναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἦν δὲ τὰς
ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, τὰς δὲ νύκτας ἐ/
ξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον
ἐλαιῶν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν, ἐν
σξ τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ. ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀ/ οε
α ζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα. * καὶ ἐζήτουν οἱ
σξα ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐ
α τὸν, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν * εἰσῆλθε δὲ
σξβ σατανᾶς εἰς ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον ἰσκαριώ
θ την, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. * καὶ
σξγ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατη/
β γοῖς, τὸ, πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. καὶ ἐχάρη
σαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ
ἐξωμολόγησε, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦ
ναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα
τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα, καὶ ἀ/
πέστειλε πέτρον καὶ ἰωάννην, εἰπών. πορευθέν/
τες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.
οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν; ὁ δὲ
εἶπεν αὐτοῖς. ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πό/
λιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδα
τος βαστάζων, ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰ/
κίαν οὗ εἰσπορεύεται, καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπό/
τῃ τῆς οἰκίας. λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, ποῦ ἐστι
τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθη-
τῶν μου φάγω; κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον
μέγα ἐστρωμένον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε. ἀπελθόντες
δὲ, εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν
τὸ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ
σξδ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ. * καὶ εἶ/
ι πε πρὸς αὐτούς. ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πά
σχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.
σξε * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐ
β τοῦ ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. καὶ
δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε. λάβετε
τοῦτο, καὶ διαμερίσατε εἰς ἑαυτούς. λέγω γὰρ ὑμῖν,
ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέ/
σξϛ λου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἔλθῃ. * καὶ
α λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας, ἔκλασε καὶ ἔδωκεν
αὐτοῖς, λέγων. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑ/
μῶν διδόμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνη-
σξζ σιν. * ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ
β δειπνῆσαι, λέγων. τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ δια
θήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.
πλὴν

non transibunt. Cauete autē uobis, ne quan
do grauentur corda uestra crapula & ebrie/
tate & curis huius uitæ, subitusq; uobis in/
gruat dies ille. Tanquam laqueus enim su/
perueniet in omnes qui sedent super faciem
totius terræ. Vigilate itaque omni tempore,
deprecantes ut liceat uobis effugere ista om/
nia quæ futura sunt, & stare ante filium ho/
minis. Docebat autem interdiu in templo,
noctu uero exiens diuersabatur in monte
qui uocatur oliuarum. Et omnis populus di
luculo uentitabat ad eum, ut in templo audi
ret eum. Instabat autem dies festus azymo XXII
rum, qui dicitur pascha. Et quærebant prin/
cipes sacerdotum & scribæ, quomodo eum
interficerent, timebant enim plebem. Intra/
uit autem satanas in Iudam, cui cognomen
erat Iscariotes, qui erat ē numero duode/
cim, abijtq; & loquutus est cum principibus
sacerdotum ac magistratibus, quemadmo/
dum illum traderet eis. Et gauisi sunt, ac pa/
cti sunt pecuniā illi se daturos. Et ille respon
dit, quærebatq; oportunitatem ut traderet il
lum illis sine turba. Venit autē dies azymo/
rum in qua necesse erat immolari pascha. Et
misit Petrum ac Ioannē, dicens: Euntes pa/
rate nobis pascha ut edamus. At illi dixerūt
ei: Vbi uis paremus? Et dixit ad eos: Ecce in
troeuntibus uobis in ciuitatem occurret ho
mo uas aquæ testaceum portans, sequimini
eum in domum in quam intrat, & dicetis
patrifamilias ædium: Dicit tibi magister:
Vbi est diuersorium, ubi pascha cum disci/
pulis meis edam? Et ipse ostendet uobis cœ
naculum magnum stratum, ibi parate. Eun/
tes autem inuenerunt sicut dixerat illis, &
parauerunt pascha. Et quum iam esset tem/
pestiuum, accubuit: ac duodecim apostoli
cum eo. Et ait illis: Desiderio desideraui hoc
pascha comedere uobiscum ante quàm pa/
tiar. Dico enim uobis, posthac non edam ul
tra ex eo, donec compleatur in regno dei. Et
accepto poculo, gratias egit, ac dixit: Accipi
te hoc & diuidite inter uos: Dico enim uo/
bis, quod non bibam de fructu uitis, donec
regnum dei ueniat. Et accepto pane, quum
gratias egisset, fregit, ac dedit eis, dicens:
Hoc est corpus meum, quod pro uobis da/
tur, hoc facite in mei recordationem. Simili/
ter & poculum postquam cœnauit, dicens:
Hoc poculum, nouum testamētum per san/
guinem meum, qui pro uobis effunditur.

σξη * πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ'
β ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης. καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώ
που πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον, πλὴν οὐαὶ
τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.
σξθ * καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτούς, τὸ
α τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.
σο * ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐ οζ
β τῶν δοκεῖ εἶναι μείζων. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οἱ βασι-
λεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἐξουσιά
ζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται. ὑμεῖς δὲ οὐχ
οὕτως, ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώ-
σοα τερος, καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν. * τίς
ι γὰρ μείζων ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ
ἀνακείμενος; ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ
διακονῶν. ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐ-
μοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου. κἀγὼ διατίθεμαι ὑ-
μῖν, καθὼς διέθετό μοι πατήρ μου βασιλείαν,
ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου
σοβ ἐν τῇ βασιλείᾳ μου. * καὶ καθίσησθε ἐπὶ
ι θρόνων κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ.
σογ * εἶπε δὲ ὁ κύριος. σίμων, σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς οη
ι ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον. ἐ-
σοδ γὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις
θ σου. * καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς
σοε ἀδελφούς σου. * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, κύριε, με
α τὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνα-
τον πορεύεσθαι. ὁ δὲ εἶπε. λέγω σοι πέτρε, οὐ μὴ
φωνήσῃ σήμερον ἀλέκτωρ, πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ
σοϛ μὴ εἰδέναι με. * καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτε ἀπέστει-
ι λα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδη-
μάτων, μή τινος ὑστερήσατε; οἱ δὲ εἶπον, οὐθε-
νός. εἶπεν οὖν αὐτοῖς. ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον
ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησά
τω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.
σοζ * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον,
η δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.
σοη καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ, τέλος ἔχει. * οἱ δὲ εἶ-
ι πον. κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. ὁ δὲ εἶπεν αὐ
σοθ τοῖς, ἱκανόν ἐστι. * καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κα
α τὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. ἠκολούθησαν δὲ
σπ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταί. * γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ
β τόπου, εἶπεν αὐτοῖς. προσεύχεσθε, μὴ εἰσελθεῖν
σπα εἰς πειρασμόν. * καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ'
α αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ εἰς τὰ γόνατα προσηύ
σπβ χετο, λέγων. * πάτερ, εἰ βούλει, παρενεγκεῖν
α τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου,
σπγ ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω. * ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγ-
ι γελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν. καὶ γενό-
μενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐ-
γένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος
σπδ καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν. * καὶ ἀνα-
β στὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς
αὐτοῦ

Verũtamen ecce manus prodẽtis me mecũ
eſt in menſa. Et filius quidẽ hominis ſecun-
dum quod definitũ eſt, uadit. Verũtamen
uæ homini illi per quẽ proditur. Et ipſi cœ-
perũt quærere inter ſeſe, quis nam eſſet ex
ipſis, qui hoc facturus eſſet. Facta eſt autem
& contẽtio inter eos, quis eorum uideretur
eſſe maior. Dixit aũt eis: Reges gentium do
minantur eis, & qui poteſtatem habent ſu-
per eas, benefici uocantur. Vos autem non
ſic: ſed qui maior eſt in uobis fiat ſicut iu-
nior: & qui princeps eſt, ſicut q̃ miniſtrat.
Nam uter maior eſt, qui accumbit, an qui
miniſtrat. Nónne qui accumbit? At ego in
medio ueſtrũ ſum, ut qui miniſtrat: uos au
tem eſtis qui permanſiſtis mecum in tenta-
tionibus. Et ego diſpono uobis, ſicut diſpo-
ſuit mihi pater meus regnũ, ut edatis & bi-
batis ſuper mẽſam meam in regno meo: &
ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duode-
cim tribus Iſrael. Ait autem dominus: Si-
mon, Simon, ecce ſatanas expetiuit uos, ut
cribraret ſicut triticum. ſed ego rogaui pro
te, ne deficiat fides tua: & tu aliquando con
uerſus cõfirma fratres tuos. At ille dixit ei:
Domine, tecũ paratus ſum & in carcerem
& in mortem ire. At ille dixit: Dico tibi Pe-
tre, non canet hodie gallus, prius quàm ter
abneges te noſſe me. Et dixit eis: Quando
miſi uos ſine ſacculo & pera & calciamen-
tis, num quid defuit uobis? At illi dixerunt:
Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet
ſacculum, tollat, ſimiliter & peram: & qui
non habet, uendat tunicam ſuam, & emat
gladium. Dico enim uobis, quoniã adhuc
quod ſcriptum eſt oportet perfici in me: Et
cum iniquis deputatus eſt. Etenim ea quæ
ſunt de me, finem habent. At illi dixerunt:
Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit
eis: Satis eſt. Et egreſſus ibat, ut erat ſolitus,
in montem oliuarum: ſequuti ſunt autem
illum & diſcipuli. Et quum perueniſſet ad
locum dixit illis: Orate ne intretis in tenta-
tionem. Et ipſe auulſus eſt ab eis fermè ad
iactum lapidis, poſitisq; genibus orabat, di
cens: Pater, ſi uis, transfer poculũ hoc à me.
Veruntamẽ, non mea uoluntas, ſed tua fiat.
Apparuit autem ei angelus de cœlo corro-
borans eum. Et correptus angore, prolixius
orabat. Et erat ſudor eius ſicut guttæ ſan-
guinis decurrentes in terrã. Et quũ ſurrexiſ-
ſet à deprecatione, ueniſſetq; ad diſcipulos
ſuos

αὐτοῦ, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.
καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί καθεύδετε; ἀναστάντες προ/
σεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.
σπε * ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λε
α γόμενος ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα προήρχετο αὐ/
σπϛ τῶν, καὶ ἤγγισε τῷ ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν. * ὁ
β δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν
σπζ τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως. * ἰδόντες δὲ οἱ
α περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ. κύριε, εἰ πα
τάξομεν ἐν μαχαίρᾳ; καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐ/
τῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ
τὸ οὖς τὸ δεξιόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ἐᾶτε
σπη ἕως τούτου. * καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐ/
ι τοῦ, ἰάσατο αὐτόν. * εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς πρὸς τοὺς
σπθ παραγενομένους ἐπ' αὐτόν, ἀρχιερεῖς καὶ στρατη/
α γοὺς τοῦ ἱεροῦ καὶ πρεσβυτέρους, ὡς ἐπὶ λῃστὴν
ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων; καθ'
ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ οὐκ ἐξε
τείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ. ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστὶν
σϙ ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους. * συλλα/
α βόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς
σϙα τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. * ὁ δὲ πέτρος ἠκο/
α λούθει μακρόθεν. ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐ
λῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ πέτρος
ἐν μέσῳ αὐτῶν. ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις κα/
θήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ εἶπε. καὶ
οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν. ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτόν, λέγων. γύ
σϙβ ναι, οὐκ οἶδα αὐτόν. * καὶ μετὰ βραχὺ ἕτε
α ρος ἰδὼν αὐτόν, ἔφη. καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. ὁ δὲ πέ/
τρος εἶπεν. ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί. καὶ διαστάσης ὡσεὶ
ὥρας μιᾶς ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων. ἐπ' ἀλη/
θείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν, καὶ γὰρ γαλιλαῖός
ἐστιν. εἶπε δὲ ὁ πέτρος. ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέ/
γεις. καὶ παραχρῆμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνη
σεν ἀλέκτωρ. καὶ στραφεὶς ὁ κύριος ἐνέβλεψε τῷ
σϙγ πέτρῳ. * καὶ ὑπεμνήσθη ὁ πέτρος τοῦ λό
β γου τοῦ κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτο
ρα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς. καὶ ἐξελθὼν ἔξω
σϙδ ὁ πέτρος, ἔκλαυσε πικρῶς. * καὶ οἱ ἄνδρες
α οἱ συνέχοντες τὸν ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέρον
τες. καὶ περικαλύψαντες αὐτόν, ἔτυπτον αὐ/
τοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπηρώτων αὐτόν, λέγοντες.
προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε; καὶ ἕτερα
πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.
σϙε * καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέ/
β ριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς. καὶ ἀνή
σϙϛ γαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν, λέγοντες.
ι εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. * εἶπε δὲ αὐτοῖς,
σϙζ ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε. ἐὰν δὲ καὶ ἐρω
α τήσω οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι ἢ ἀπολύσητε. * ἀπὸ
σϙη τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δε
ι ξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ. * εἶπον δὲ πάντες,
σὺ

suos, reperit eos dormientes præ mœstitudi
ne. Et ait illis: Quid dormitis? Surgite & ora
te, ne intretis in tentationē. Adhuc aũt eo lo
quente, ecce turba, & qui uocabatur Iudas,
unus è duodecim, antecedebat eos, et appro
pinquauit Iesu ut oscularetur eum. Iesus aũt
dixit illi: Iuda, osculo filiũ hominis prodis?
Videntes aũt hi qui circa ipsum erant, quod
futurũ erat, dixerunt ei: Domine, percutie/
mus ne gladio? Et percussit unus ex illis ser/
uum principis sacerdotũ, & amputauit auri
culam eius dextrã. Respõdens aũt Iesus, ait:
Sinite huc usq;. Et quum tetigisset auriculã
eius, sanauit eum. Dixit aũt Iesus ad eos qui
uenerãt ad se, principes sacerdotum ac magi
stratus tẽpli et seniores: Quasi ad latronem
existis cum gladijs ac fustibus? quum quoti/
die uobiscũ fuerim in templo, non extendi/
stis manus in me. Sed hęc est hora illa uestra
& potestas tenebrarũ. Comprehensum aũt
eum duxerunt, & induxerunt in domũ prin
cipis sacerdotũ. Petrus uero sequebatur emi
nus. Quum aũt accendisset ignem in medio
aulæ, atq; unà cõsedissent, sedit & Petrus in
ter illos. Quem quum uidisset ancilla quæ/
dam sedẽtem ad lumen, defixis in illum ocu/
lis dixit: Et hic cum illo erat. At ille abnega/
uit eum, dicens: Mulier, non noui illum. Et
post pusillum alius uidens eum, dixit: Et tu
de illis es. Petrus uero ait: Homo, non sum.
Et interuallo interiecto ferè horæ unius, a/
lius quidam affirmabat, dicens: Vere & hic
cum illo erat, nam & Galilæus est. Et ait Pe/
trus: Homo, nescio quid dicas. Et continuo
adhuc illo loquente cecinit gallus. Et cõuer/
sus dominus, intuitus est Petrum. Et recor/
datus est Petrus sermonis domini, quomo/
do dixerat ipsi, Prius quàm gallus cecinerit,
ter me negabis. Et egressus foras Petrus fle/
uit amare. Et uiri qui tenebant Iesum, illude/
bant ei, cędentes, & quũ circũtexissent eum,
percutiebant faciem eius, & interrogauerũt
eum dicentes: Vaticinare: quis est ille qui te
percussit? Et alia multa cõuicíantes dicebãt
in eum. Atq; ut illuxit, cõuenerunt seniores
plebis & principes sacerdotũ & scribæ, &
duxerunt illum in conciliũ suum, dicentes:
Nũ tu es ille Christus, dic nobis. Et ait illis:
Si uobis dixero, non credetis: quod si etiam
interrogauero, nõ respondebitis mihi, neq;
dimittetis. Ex hoc tempore erit filius hoĩs se
dẽs à dextris uirtutis dei. Dixerunt aũt oẽs:
Tu

οθ ἐξουθενήσας ἡρῴδης.

σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη. ὑ-
σξθ μεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι. οἱ δὲ εἶπον. * τί ἔτι
β χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ
τ τοῦ στόματος αὐτοῦ. * καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ
α πλῆθος αὐτῶν, ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν πιλᾶτον.
τα * ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες. τοῦτον εὕ-
ι ρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα καί-
σαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν χριστὸν βασι-
τβ λέα εἶναι. * ὁ δὲ πιλᾶτος ἐπηρώτησεν αὐ-
α τὸν, λέγων. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; ὁ δὲ ἀπο-
τγ κριθεὶς αὐτῷ, ἔφη. σὺ λέγεις. * ὁ δὲ πιλᾶτος
θ εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, οὐδὲν εὑρί-
τδ σκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. * οἱ δὲ
ι ἐπίσχυον, λέγοντες, ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδά-
σκων καθ᾽ ὅλης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς
γαλιλαίας ἕως ὧδε. πιλᾶτος δὲ ἀκούσας γαλι-
λαίαν ἐπηρώτησεν, εἰ ὁ ἄνθρωπος γαλιλαῖός ἐ-
στι. καὶ ἐπιγνοὺς, ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας ἡρῴδου ἐστὶν,
ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς ἡρῴδην, ὄντα καὶ αὐτὸν
ἐν ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις. ὁ δὲ ἡ-
ρῴδης ἰδὼν τὸν ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν. ἦν γὰρ θέλων
ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ
αὐτοῦ, καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γι-
νόμενον. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς. αὐ-
τε τὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ. * εἱστήκει-
β σαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόνως
τϛ κατηγοροῦντες αὐτοῦ. * ἐξουθενήσας δὲ αὐ- οθ
ι τὸν ὁ ἡρῴδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ
ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν,
ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ πιλάτῳ. ἐγένοντο δὲ φί-
λοι ὅ, τε πιλᾶτος καὶ ὁ ἡρῴδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡ-
μέρᾳ μετ᾽ ἀλλήλων, προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄν-
τζ τες πρὸς ἑαυτούς. * πιλᾶτος δὲ συγκαλε-
θ σάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ
τὸν λαὸν, εἶπε πρὸς αὐτούς, προσηνέγκατέ μοι
τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν,
καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν
τη εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατη-
ι γορεῖτε κατ᾽ αὐτοῦ. * ἀλλ᾽ οὐδὲ ἡρῴδης.
τθ ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ οὐδὲν
β ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ. * παι-
τι δεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. ἀνάγκην δὲ εἶχεν
α ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα. * ἀνέκρα-
τια ξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, αἶρε τοῦτον, ἀπόλυ-
α σον δὲ ἡμῖν βαραββᾶν. ὅς τις ἦν διὰ στάσιν τινὰ
† Aliàs γενομένην ἐν τῇ πόλει, καὶ φόνον βεβλημένος
ἐπεφώ- εἰς φυλακήν. * πάλιν οὖν ὁ πιλᾶτος προσ-
νουν εφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν ἰησοῦν. οἱ δὲ † ἐ-
τιβ φώνουν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.
θ * ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτούς. τί γὰρ κακὸν
τιγ ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν
α αὐτῷ. παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. * οἱ δὲ
ἐπέ-

Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis me esse. At illi dixerunt: Quid adhuc desideramus testimoniū? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius. Et surgens uniuersa multitudo eorum, duxit illum ad Pilatum. Cœperunt autē illum accusare dicentes: Hunc deprehendimus euertentem gentem, ac uetantem tributa dare Cæsari, dicentē se Christum regem esse. Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu es ille rex Iudæorū? At ille respondens illi, ait: Tu dicis. Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum & turbas: Nihil inuenio noxiæ in hoc homine. At illi inualescebāt, dicentes: Commouet populum, docens per uniuersam Iudæā, exorsus à Galilæa usq; ad hunc locum. Pilatus autem audita mentione Galilææ, interrogauit, num homo Galilæus esset. Et ut cognouit quod ad Herodis ditionē pertineret, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per id tempus. Herodes autem uiso Iesu, gauisus est ualde. Tenebatur enim multo iam tempore cupiditate uidendi illū, eo quod audiret multa de eo, & sperabat se signum aliquod uisurū ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermonibus. At ipse nihil illi respondebat. Stabāt autem principes sacerdotum & scribæ acriter accusantes eum. Spreuit aūt illum Herodes cum exercitibus suis, quūq; illusisset indutū ueste splendida remisit ad Pilatū. Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes in eodem die: nam antea simultas inter eos intercesserat. Pilatus autem conuocatis principibus sacerdotū, & magistratibus, ac plebe, dixit ad illos: Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auertētem populum: & ecce ego coram uobis interrogans, nullum crimē inuenio in homine isto, ex his de quibus accusatis eū: sed ne Herodes quidem: nam remisi uos ad illū, & ecce nihil dignum morte actum est ei. Castigatū ergo illum, dimittā. Necesse aūt habebat dimittere eis in festo unum. Exclamauit autē simul uniuersa turba, dicens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbā, qui erat propter seditionem quandā factam in ciuitate & homicidiū coniectus in carcerem. Iterum aūt Pilatus locutus est ad eos, uolens dimittere Iesum. At illi clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. Ille aūt tertio dixit ad illos: Quid enim mali fecit hic? Nullū crimē capitale cōperio in eo: castigatū ergo, dimittam illum. At illi

instabant

ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις, αἰτούμενοι αὐτὸν
σταυρωθῆναι, καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ
τιδ τῶν ἀρχιερέων. * ὁ δὲ πιλάτος ἐπέκρινε
α γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν. ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς
τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυ
λακὴν, ὃν ᾐτοῦντο, τὸν δὲ ἰησοῦν παρέδωκε τῷ
τιε θελήματι αὐτῶν. * καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν,
α ἐπιλαβόμενοι σίμωνός τινος κυρηναίου ἐρχομέ-
νου ἀπ᾽ ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν φέ-
τιϛ ρειν ὄπισθεν τοῦ ἰησοῦ. * ἠκολούθει δὲ αὐτῷ π.
ι πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐ-
κόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. στραφεὶς δὲ πρὸς αὐ
τὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπε. θυγατέρες ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίε
τε ἐπ᾽ ἐμὲ, πλὴν ἐφ᾽ ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ
τέκνα ὑμῶν. ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐ-
ροῦσι, μακάριαι αἱ στεῖραι καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέ
ννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. τότε ἄρξονται
λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ τοῖς βου
νοῖς, καλύψατε ἡμᾶς. ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ
τιζ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται. * ἤγον
α το δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναι-
τιη ρεθῆναι. * καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον
α τὸν καλούμενον κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτόν.
Alias * καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ
ανίσ ἀριστερῶν. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἔλεγε. πάτερ ἄφες
τιθ αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. * διαμεριζό
α μενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλλον κλῆρον. καὶ εἱστή
τκ κει ὁ λαὸς θεωρῶν. * ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ
ι οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες. ἄλλους ἔσωσε, σω
τκα σάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς, ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλε
α κτός. * ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται
τκβ προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ, καὶ
β λέγοντες. εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, σῶσον
τκγ σεαυτόν. * ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη
β ἐπ᾽ αὐτῷ γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ
τκδ ἑβραϊκοῖς. οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων.
α * εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασ- πα
τκε φήμει αὐτὸν, λέγων. εἰ σὺ εἶ ὁ χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν
β καὶ ἡμᾶς. * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος, ἐπετί-
τκϛ μα αὐτῷ, λέγων. οὐ δὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν, ὅτι ἐν τῷ
ι αὐτῷ κρίματι εἶ; καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως, ἄξια γὰρ
ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν, οὗτος δὲ οὐδὲν
ἄτοπον ἔπραξε. καὶ ἔλεγε τῷ ἰησοῦ, μνήσθητί
μου κύριε, ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. καὶ
εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον
τκζ μετ᾽ ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. * ἦν δὲ
β ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ᾽ ὅλην τὴν
γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος,
τκη * καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέ-
β σον. * καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ ἰη-
τκθ σοῦς εἶπε. πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι
α τὸ πνεῦμά μου. καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἐξέπνευσεν.
ἰδὼν

instabāt uocibus magnis, postulātes ut cru-
cifigeretur, & inualescebāt uoces eorum, ac
summorum sacerdotū. Et Pilatus adiudica-
uit ut fieret quod illi postulabāt. Dimisit aūt
illis eum, qui propter seditionē & homicidi-
um cōiectus fuerat in carcerem, quem popo
scerant: Iesum uero tradidit arbitrio eorū. Et
quū abducerent eum, apprehenderūt Simo
nem quendā Cyrenēsem uenientē e rure, &
imposuerunt illi crucem ut portaret post Ie-
sum. Sequebatur aūt illum multa turba po-
puli ac mulierū, quæ & plangebāt & lamen
tabantur eum. Cōuersus aūt ad illas Iesus di
xit: Filiæ Hierusalem, nolite flere super me,
sed super uobisipsis flete, & super filijs ue-
stris: quoniā ecce uenient dies, in quibus di-
cent, Beatæ steriles & uentres qui nō genue
runt, & ubera quæ nō lactauerunt. tunc inci
pient dicere montibus, Cadite super nos: &
collibus, Operite nos. quia si in humido lig-
no hæc faciunt, in arido quid fiet? Duceban
tur aūt & alij duo facinorosi cum eo, ut inter
ficerentur. Et postq̄ uenerunt in locum qui
uocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum, &
facinorosos: unū à dextris, alterū à sinistris.
Iesus aūt dicebat: Pater, remitte illis, nesciūt
enim quid faciāt. Diuidentes uero uestimen
ta eius, miserunt sortē. Et stabat populus spe
ctans, & deridebant eum principes cum eis,
dicētes: Alios seruauit, seruet seipsum, si hic
est ille Christus, ille dei electus. Illudebāt aūt
ei & milites accedentes, & acetū offerentes
ei, dicentesq́;: Si tu es ille rex Iudæorum, sal-
uum te fac. Erat autē & inscriptio scripta su-
per eum literis Græcis & Latinis & Hebrai
cis: Hic est rex Iudæorum. Vnus autem qui
erant suspensi facinorosorum, conuicia dice
bat in eum, dicens: Si tu es Christus, serua te
ipsum & nos. Respondens aūt alter, increpa
bat eum, dicens: Ne times quidem tu deum,
quod in eadem damnatione es? & nos qui-
dem iuste: nam digna factis recipim⁹: hic ue-
ro nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Do-
mine, memento mei, quū ueneris in regnum
tuum. Et dixit illi Iesus: Amen dico tibi, ho-
die mecū eris in paradiso. Erat aūt ferè hora
sexta, & tenebræ factæ sunt super totam ter-
ram usque ad horam nonam. Et obscuratus
est sol, & uelum templi scissum est medium.
Et quum clamasset uoce magna Iesus, ait: Pa
ter, in manus tuas commendabo spiritum
meum. Et hæc quum dixisset, expirauit.
Quum

τλ * ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξα-
β σε τὸν θεὸν, λέγων. ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δί-
τλα καιος ἦν. * καὶ πάντες οἱ συμπαραγενό-
ι μενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην θεωροῦντες
τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη, ὑπέστρε
φον. εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρό-
θεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀ-
τλβ πὸ τῆς γαλιλαίας ὁρῶσαι ταῦτα. * καὶ πβ
α ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι ἰωσὴφ, βουλευτὴς, ὑπάρχων
ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, οὗτος οὐκ ἦν συγκα-
τατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀ-
πὸ ἀριμαθαίας πόλεως τῶν ἰουδαίων, ὃς καὶ προσ-
εδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οὗ-
τος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα
τλγ τοῦ ἰησοῦ. * καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν
α αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευ-
τλδ τῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος. * καὶ
ι ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.
κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες αἳ τινες ἦ-
σαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς γαλιλαίας ἐθεά-
σαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.
τλε * ὑποστρέψασαι δὲ, ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ
η μύρα, καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν
τλς ἐντολήν. * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου
α βαθέος, ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμα
σαν ἀρώματα, καί τινες σὺν αὐταῖς. εὗρον δὲ
τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ
εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἰησοῦ.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τού-
του, καὶ ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν
τλζ ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις. * ἐκφόβων δὲ γενο
β μένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν
γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς. τί ζητεῖτε, τὸν ζῶντα με-
τὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθη
τε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, λέ-
γων, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι
εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆ-
ναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. καὶ ἐμνήσθη
τλη σαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. * καὶ ὑποστρέψα
β σαι ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα
τλθ τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς. * ἦν δὲ
ι ἡ μαγδαληνὴ μαρία καὶ ἰωάννα καὶ μαρία ἰακώ
βου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς
ἀποστόλους ταῦτα. καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν
ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐ-
ταῖς. ὁ δὲ πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνη-
μεῖον, καὶ παρακύψας, βλέπει τὰ ὀθόνια κείμε-
να μόνα, καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ
τμ γεγονός. * καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πο πγ
ι ρευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην, ἀπέχου
σαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνο-
μα ἐμαοὺς, καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους
περὶ

Quum uidisset autē centurio quod accidit,
glorificauit deū, dicens: Vere hic homo iu-
stus erat. Et omnes turbæ eorum qui simul
accesserant ad spectaculū istud, & uiderant
quæ contingebāt, percutientes pectora sua,
reuertebātur. Stabant autē omnes noti eius
procul, & mulieres quæ sequutæ eum erant
à Galilæa hæc uidentes. Et ecce uir nomine
Ioseph, decurio, q erat uir bonus ac iustus,
hic non consenserat cōsilio ac facto eorum,
oriundus ab Amarithæa ciuitate Iudæorū,
qui expectabat & ipse regnum dei: hic ac-
cessit ad Pilatū, & postulauit corpus Iesu, &
depositum inuoluit sindone, & posuit illud
in monumēto, quod erat in lapide excisum,
in quo nondum quisquam positus fuerat. Et
dies erat parasceue, & sabbatū illucescebat.
Subsequutæ autem mulieres quę cum eo ue
nerant de Galilęa, uiderunt monumentum,
& quemadmodū positum erat corpus eius.
Reuersę uero parauerūt aromata & unguē-
ta, ac sabbato quidem quieuerūt secundum
præceptum. Vno autem sabbatorum XX
profundo diluculo, uenerunt ad monumen II
tum, portantes quæ parauerant aromata, &
nonnullæ cum illis. Repererunt autem lapi-
dem reuolutum à monumento, & ingressæ
non inuenerunt corpus domini Iesu. Et fa-
ctum est dū mente cōsternatæ essent de hoc,
ecce duo uiri steterunt iuxta illas in uestibus
fulgurantibus. Quum expauissent autem et
declinarent uultum in terram, dixerunt ad
illas: Quid quæritis, uiuentē cum mortuis?
Non est hic, sed surrexit. Recordamini ut di
xerit uobis, quum adhuc in Galilæa esset, di
cens, quod oportuerit filium hominis tradi
in manus hominum peccatorum, & crucifi
gi, & die tertio resurgere. Et recordatæ sunt
uerborum eius, & regressæ à monumento,
nunciauerunt hæc omnia illis undecim, &
cęteris omnibus. Erat autem Maria Magda
lene & Ioāna & Maria Iacobi & cęterę quę
cum eis erant, quæ dicebant ad apostolos
hæc. Et uisa sunt apud illos ceu deliramen-
tum uerba illarum, neque crediderunt illis.
Petrus autem surgēs cucurrit ad monumen
tum, & prospiciens uidit linteamina sola po
sita, & abijt, apud semetipsum mirans quod
acciderat. Et ecce duo ex illis ibant eodem
die in castellum, quod aberat spacio stadio-
rum sexaginta ab Hierosolymis, nomi-
ne Emaus, & ipsi confabulabantur inter se
de

περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων. καὶ ἐγέ-
νετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς
ὁ ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς. οἱ δὲ ὀφ-
θαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐ-
τόν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς
ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ
ἐστὲ σκυθρωποί; ἀποκριθεὶς δὲ εἷς, ᾧ ὄνομα κλεό-
πας, εἶπε πρὸς αὐτόν. σὺ μόνος παροικεῖς ἐν ἱε-
ρουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν
ταῖς ἡμέραις ταύταις; καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ποῖα;
οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, τὰ περὶ ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου,
ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ
λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅ-
πως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ ἄρ-
χοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρω-
σαν αὐτόν. ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ
μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ. ἀλλά γε σὺν
πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμε-
ρον, ἀφ᾽ οὗ ταῦτα ἐγένετο. ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τι-
νες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐ-
πὶ τὸ μνημεῖον, καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ,
ἦλθον, λέγουσαι, καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέ-
ναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν. καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν
σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτως, καθὼς
καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον. καὶ
αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς
τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐλάλησαν
οἱ προφῆται. οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χρι-
στόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; καὶ ἀρ-
ξάμενος ἀπὸ μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προ-
φητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γρα-
φαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην
οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέ-
ρω πορεύεσθαι. καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγον-
τες. μεῖνον μεθ᾽ ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστίν,
καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν
αὐτοῖς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐ-
τὸν μετ᾽ αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε,
καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς. αὐτῶν δὲ δι-
ηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐπέγνωσαν αὐ-
τόν, καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν.
καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους. οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν
καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁ-
δῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς; καὶ
ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερου-
σαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδε-
κα, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, λέγοντας, ὅτι ἠγέρ-
θη ὁ κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη σίμωνι. καὶ αὐ-
τοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη
τμᾶ αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου. * ταῦτα δὲ
θ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ
αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη ὑμῖν. πτοη-
θέντες

de his omnibus quæ acciderant. Et factum
est dum confabularentur, ac disputarent, &
ipse Iesus appropinquās ibat unà cum illis.
Cæterum oculi illorum tenebantur, ne eum
agnoscerent, & ait ad illos: Qui sunt hi ser-
mones quos confertis inter uos ambulātes,
& estis tristes? Ac respondens unus, cui no-
men Cleopas, dixit ei: Tu solus peregrinus
es Hierosolymis, nec cognouisti quæ facta
sunt illic his diebus. Quibus ille dixit: Quæ?
Et dixerunt ei: De Iesu Nazareno, qui fuit
uir propheta, potens opere & sermone co-
ram deo & toto populo: & quomodo eum
tradiderunt summi sacerdotes, & principes
nostri in condēnationē mortis, & crucifixe-
runt eum Nos autem sperabamus, eum esse
illū qui redēpturus esset Israel. Atqui super
hæc omnia tertius dies est hodie, quod hæc
facta sunt. Sed et mulieres quędam ex nobis
attonitos reddidere nos, quæ diluculo per-
uenerunt ad monumentum, & nō inuento
corpore eius, uenerunt, dicentes, se etiā uisio
nem angelorum uidisse, qui dicerent eum ui
uere. Et abierunt quidam eorū qui erant no-
biscum ad monumentum, & ita repererunt
sicut mulieres dixerant, ipsum uero nō uide
rūt. Et ipse dixit ad eos: O stulti & tardi cor-
de ad credendum in omnibus quæ loquuti
sunt prophetæ: Nónne hæc oportuit pati
Christum, & intrare in gloriam suam? Et ex
orsus à Mose & omnibus prophetis, inter-
pretabatur illis in omnibus scripturis, quæ
de ipso erant. Et appropinquauerunt castel-
lo quò ibant, & ipse præ se ferebat se lōgius
ire. Et coegerunt illū, dicentes: Mane nobis-
cum, quoniam uergit ad uesperā, & inclina
tus est dies. Et intrauit ut maneret cum illis.
Et factū est dum accumberet cum eis, acce-
pit panem & benedixit ac fregit, & porrige-
bat illis. Et aperti sunt oculi eorum, & agno-
uerunt eum, & ipse subduxit sese à cōspectu
eorum. Et dixerunt inter se: Nónne cor no-
strum ardebat in nobis, dum loqueretur no-
bis in uia & aperiret nobis scripturas? Et sur
gentes eadem hora, regressi sunt Hierosoly-
mam, & inuenerunt congregatos undecim,
& eos qui cum illis erant, dicentes: Surrexit
dominus uere & apparuit Simoni. Et illi
narrabant quæ gesta erant in uia, & quomo
do fuisset agnitus ipsis ex fractione panis.
Dum aūt hæc loquuntur, stetit Iesus ipse in
medio eorum, et dicit eis: Pax uobis. Expa-
m uefacti

θρόντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι, ἐδόκουν πνεῦ-
μα θεωρεῖν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί τεταραγμένοι
ἐστὲ, καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς
καρδίαις ὑμῶν; ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πό-
δας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι. ψηλαφήσατέ με καὶ
ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, κα-
θὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν
τμβ αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. * ἔτι δὲ
θ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόν-
των, εἶπεν αὐτοῖς. ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε; οἱ
δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀ-
πὸ μελισσίου κηρίου. καὶ λαβὼν, ἐνώπιον αὐτῶν
τμγ ἔφαγεν. * εἶπε δὲ αὐτοῖς, οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς
ι ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πλη-
ρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ μω-
σέως καὶ προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ. τό-
τε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς
γραφὰς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι οὕτως γέγραπται,
καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι
ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ
τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρ-
τιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ ἱερουσα-
λήμ. ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων. καὶ ἰδοὺ ἐ-
γὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ'
ὑμᾶς. ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει ἱερουσαλήμ.
ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. ἐξήγαγε δὲ
αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς βηθανίαν, καὶ ἐπάρας τὰς χεῖ-
ρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ
εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνε-
φέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαν-
τες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ μετὰ χα-
ρᾶς μεγάλης, καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰ-
νοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεόν. ἀμήν.

ΤΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΚΑ-
ΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

uefacti uero & cōterriti, existimabant se spiritum uidere. Et dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in cordib. uestris? Videte manus meas, & pedes meos, qa ego ipse sum. Contrectate me & uidete, quia spiritus carnem & ossa nō habet, sicut me uidetis habere. Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes. Adhuc aūt illis nō credentibus præ gaudio & mirātibus, dixit eis: Habetis hic aliquid edulij? At illi obtulerunt ei partem piscis assi, et aliquid de fauo apiario. Et accepit, & in cōspectu illorū comedit. Et dixit ad eos: Hæc sunt uerba quę locutꝰ sum ad uos, quum adhuc essem uobiscum: quod necesse foret impleri omnia quę scripta sunt in lege Mosi & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illorum mentem, ut intelligerent scripturas, & dixit eis: Sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari noīe eius pœnitētiam, ac remissionem peccatorum in omnes gentes, initio facto ab Hierosolymis. Vos aūt estis testes horum. Et ecce ego mitto promissum patris mei super uos. Vos autem sedete in ciuitate Hierusalem, quoadusque induamini uirtute ex alto. Eduxit autē eos foras usque in Bethaniam, & sublatis in altum manibus suis, benedixit eis. Et factum est quum benediceret illis, recessit ab eis, ac ferebatur in cœlū. Et ipsi adorato eo regressi sunt Hierosolymam cum gaudio magno, & erant semper in templo, laudantes & benedicentes deum. Amen.

EVANGELII SECVNDVM LV-
CAM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ἐκ τοῦ Σωφρονίου.

Ἰωάννης ὃν Ἰησοῦς πάνυ ἠγάπησεν, υἱὸς Ζεβεδαίου, ἀδελφὸς Ἰακώβου τοῦ ὑπὸ Ἡρώδου μετὰ τὸ πάθος τοῦ κυρίου ἀποκεφαλισθέντος, ἔσχατος πάντων ἔγραψεν εὐαγγέλιον, παρακληθεὶς παρὰ τῶν τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων, καὶ κατὰ Κηρίνθου καὶ ἄλλων αἱρετικῶν, καὶ μάλιστα τηνικαῦτα τοῦ τῶν Ἐβιωνιτῶν δόγματος ἀνακύψαντος, τῶν φασκόντων τὸν Χριστὸν πρὸ Μαρίας μὴ γεγεννῆσθαι. ὅθεν ἠναγκάσθη τὴν θείαν γέννησιν αὐτοῦ εἰπεῖν. καὶ ἄλλην δὲ αἰτίαν τούτου τοῦ συγγράμματος φέρουσιν. ἀναγνοὺς γὰρ Ματθαίου, Μάρκου καὶ Λουκᾶ τὰ τεύχη, ἐδοκίμασε μὲν τὸ ὕφος τῶν ἱστοριῶν, καὶ ἀληθῆ αὐτοὺς εἰρηκέναι ἐβεβαίωσεν. ἑνὸς δὲ ἐνιαυτοῦ μόνου, ἐν ᾧ καὶ ἔπαθε, μετὰ τὴν φυλακὴν Ἰωάννου τὴν ἱστορίαν συντάξαι. ἐάσας τοίνυν τὸν ἐνιαυτὸν οὗ τὰ πεπραγμένα παρὰ τῶν τριῶν ἐξετέθη, τοῦ ἀνωτέρου χρόνου, πρὶν ἢ τὸν Ἰωάννην ἐμβληθῆναι εἰς τὴν εἱρκτὴν, τὰς πράξεις ἐξέθετο. καθὰ σαφηνισθῆναι δυνήσεται τοῖς ἐπιμελῶς τοῖς τέταρσιν εὐαγγελίοις ἐντυγχάνουσιν. ὅπερ καὶ τὴν διαφωνίαν τὴν δοκοῦσαν εἶναι Ἰωάννου μετὰ τῶν λοιπῶν αἴρει. ἔγραψε δὲ μίαν ἐπιστολὴν, ἧς ἡ ἀρχή ἐστιν. ὃ ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἥτις παρὰ πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἐγκρίνεται. αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ὧν ἡ ἀρχή ἐστι πρώτης μὲν, ὁ πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, δευτέρας δὲ, ὁ πρεσβύτερος Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, Ἰωάννου πρεσβυτέρου λέγονται. οὗ ἔτι καὶ νῦν, ἕτερον μνῆμα ἐν τῇ Ἐφέσῳ τυγχάνει. καί τινες νομίζουσι, τὰ δύο μνημεῖα Ἰωάννου εἶναι τοῦ εὐαγγελιστοῦ, περὶ οὗ ἡνίκα κατὰ τάξιν εἰς Παπίαν τὸν τούτου ἀκροατὴν ἔλθωμεν ἐξηγησόμεθα. τοιγαροῦν τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, δεύτερον μετὰ Νέρωνα διωγμὸν κινοῦντος Δομετιανοῦ, εἰς Πάτμον νῆσον περιορισθεὶς, συνέταξεν ἀποκάλυψιν, ἣν μετέφρασεν Ἰουστῖνος μάρτυς καὶ Εἰρηναῖος. σφαγέντος δὲ Δομετιανοῦ, καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ διὰ τὴν πολλὴν ὠμότητα, παρὰ συγκλήτου ἀκυρωθεισῶν, ἐπὶ Νέρβα εἰς Ἔφεσον ἀναζεύξας, ἕως Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως ἐκεῖσε διατελέσας, πάσας τὰς τῆς Ἀσίας ἐθεμελίωσε καὶ ᾠκοδόμησεν ἐκκλησίας καὶ λίαν γηράσας ἑξηκοστῷ ὀγδόῳ ἐνιαυτῷ, μετὰ τὸ πάθος κυρίου τελευτήσας πλησίον τῆς προειρημένης πόλεως ἠξιώθη τῆς κοιμήσεως.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ
εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ Θεοφυλάκτου.

Ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, καθὰ καὶ γέγραπται καὶ πειθόμεθα, ἐν ἀσθενείᾳ δὲ οὐ σώματος μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ λόγου καὶ σοφίας ἐν γλώττῃ κειμένης. καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ περὶ τὸν μέγαν θεολόγον καὶ ἀδελφὸν Χριστοῦ ἐν χάριτι ὁρωμένου. οὗτος γὰρ ἁλιέως μὲν πατρὸς ἦν, τὴν αὐτὴν δὲ τέχνην τῷ πατρὶ μεταχειριζόμενος, οὐ μόνον ἀμαθὴς ἦν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰουδαϊκῆς παιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ πάντη ἀγράμματος, καθὰ δὴ καὶ ὁ θειότατος Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. καὶ γὰρ δὴ καὶ ἡ πατρὶς αὐτῷ εὐτελεστάτη καὶ ἄσημος, ὡς χωρίον εἶναι, οὐ λογικῆς ἀλλ᾽ ἁλιευτικῆς τέχνης. Βηθσαϊδὰ γὰρ τοῦτον ἐξήνεγκεν. ἀλλ᾽ ὅμως ὁ τοιοῦτος ὁ ἀγράμματος, ὁ ἄσημος, ὁ μηδὲν ἔχων περίβλεπτον, ἴδε ποίου τετύχηκε πνεύματος. ὥστε ἃ μηδεὶς τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν ἡμᾶς ἐδίδαξε, ταῦτα αὐτὸς βροντῆσαι. ἐπειδὴ γὰρ ἐκείνων καταγινομένων περὶ τὸ σωματικὸν τοῦ Χριστοῦ, μηδὲν δὲ περὶ τῆς πρὸ αἰώνων αὐτοῦ ὑπάρξεως τρανότερον καὶ σαφέστερον εἰπόντων, δέος ἦν μή ποτε τινὲς χαμαιπετεῖς καὶ μηδὲν ὑψηλὸν νοῆσαι δυνάμενοι, νομίσωσι τὸν Χριστὸν τότε πρῶτον εἰς ὕπαρξιν ἐλθεῖν ὅτε ἐκ Μαρίας ἐγεννήθη, καὶ οὐχὶ προαιώνιον ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθῆναι, ὃ πάντως ἔπαθε καὶ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς. τούτου ἕνεκεν ὁ μέγας Ἰωάννης περὶ τῆς ἄνω γεννήσεως διαλαμβάνει. καίτοι οὐδὲ τὴν σάρκωσιν τοῦ λόγου ἀμνημόνευτον καταλείψας. φησὶ γάρ. καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. ὡς δέ τινές φασιν, ὅτι καὶ ἠξίωσαν αὐτὸν οἱ ὀρθόδοξοι συγγράψαι περὶ τῆς ἄνω γεννήσεως, οἷα ἀναφανέντων τινῶν αἱρετικῶν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, τῶν δογματιζόντων ψιλὸν ἄνθρωπον ὑπάρξαι τὸν Ἰησοῦν. ὅτε δὴ λέγεται ὁ ἅγιος τὰ τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν ἀναγνοὺς, θαυμάσαι μὲν ἐκείνους τῆς περὶ πάντων ἀληθοῦς ἀφηγήσεως, ἐπικρῖναι δὲ, ὡς ὑγιῶς ἔχοντα, καὶ μηδὲν πρὸς χάριν εἰπόντων τῶν ἀποστόλων. ἃ μέντοι οὐ σαφῶς εἶπον ἐκεῖνοι, ἢ τελέως παρέλειψαν, ταῦτα αὐτὸς ἐξαπλῶσαι καὶ τρανῶσαι διέγνω καὶ προσθεῖναι διὰ τοῦ οἰκείου εὐαγγελίου, ὃ καὶ συγγέγραφεν ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ ἐξόριστος διατελῶν μετὰ τριακονταδύο ἔτη τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. ἠγαπᾶτο δὲ πάντων

μάλιστα μαθητῶν ἰωάννης τῷ κυρίῳ, ὡς ἁπλοῦς τε καὶ πρᾳότατος καὶ χρηστοηθέστατος καὶ καθαρὸς τὴν καρδίαν, ἤγουν παρθένος. ἐξ οὗ δὴ χαρίσματος καὶ τὴν θεολογίαν ἐπιστεύθη, τῶν ἀθεάτων τοῖς πολλοῖς μυστηρίων κατατρυφήσας. μακάριοι γάρ φησιν οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. ἦν δὲ ἄρα καὶ συγγενὴς τοῦ κυρίου, καὶ πῶς, ἄκουε. ἰωσὴφ ὁ τῆς πανάγνου θεοτόκου μνηστὴρ, ἔσχεν ἐκ προτέρας γυναικὸς παῖδας ἑπτὰ, τέσσαρας ἄῤῥενας καὶ τρεῖς θηλείας, τὴν μάρθαν, τὴν ἐσθὴρ, καὶ τὴν σαλώμην. ἧς λέγω δὴ τῆς Σαλώμης υἱὸς ἦν ἰωάννης οὗτος. εὑρίσκεται τοίνυν ὁ κύριος, θεῖος αὐτοῦ ὤν. ἐπεὶ γὰρ πατὴρ τοῦ κυρίου ὁ ἰωσὴφ, τούτου δὲ τοῦ ἰωσὴφ θυγάτηρ ἡ σαλώμη, ἀδελφὴ ἄρα τοῦ κυρίου αὕτη λογίζεται. ὥς τε καὶ ὁ ταύτης υἱὸς ὁ ἰωάννης ἀνεψιὸς τοῦ κυρίου. οὐκ ἀπὸ τρόπου δὲ ἴσως καὶ τὰ ὀνόματα τῆς τε μητρὸς αὐτοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀναπτύξαι. ἡ μὲν γὰρ μητὴρ σαλώμη καλουμένη, ἑρμηνεύεται εἰρηνική, ἰωάννης δὲ, χάρις αὐτοῦ. γινωσκέτω οὖν πᾶσα ψυχὴ, ὡς ἡ εἰρήνη, ἡ πρός τε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ περὶ ψυχὴν ἐκ τῶν παθῶν, μητὴρ γίνεται τῆς θείας χάριτος, καὶ γεννᾷ ταύτην ἐν ἡμῖν. τῇ γὰρ ταραττομένῃ ψυχῇ καὶ ἔτι μάχας ἐχούσῃ πρός τε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς ἑαυτὴν, οὐκ εἰκὸς τῆς θείας ἀξιωθῆναι χάριτος. ἐπισκεψάμεθα δὲ καί τι θαυμασιώτερον συμβὰν περὶ τοῦτον δὴ τὸν ἅγιον εὐαγγελιστήν. μόνος γὰρ οὗτος τρεῖς μητέρας ἀναφαίνεται ἔχων, τὴν θεοτόκον, τὴν σαλώμην, τὴν βροντήν. υἱὸς γὰρ βροντῆς διὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου μεγαλοφωνίαν. καὶ τῆς θεοτόκου, ἰδοὺ γάρ φησιν, ἡ μήτηρ σου.

ἀλλ' ἐπεὶ ταῦτα ἡμῖν πρὸ τῆς ἐξηγήσεως εἴρηται, ἀρκτέον ἤδη καὶ τῆς τοῦ ῥητοῦ ἀναπτύξεως.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ

α Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ
γ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν,
καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὑ-
τος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν
θεόν. πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐ-
γένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ
ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν.
ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ
ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ
β φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. * ἐ-
γ γένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνο-
μα αὐτῷ ἰωάννης. οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵ-
να μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πι-
στεύσωσι δι᾽ αὐτοῦ. οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ᾽ ἵνα
γ̄ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. * ἦν τὸ φῶς τὸ
γ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον
εἰς τὸν κόσμον. ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐ-
τοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.
δ * εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέ-
ι λαβον. ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξου-
σίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ
ὄνομα αὐτοῦ, οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήμα-
τος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ
ε̄ θεοῦ ἐγεννήθησαν. * καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγέ-
γ νετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν
δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς,
ϛ̄ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. * ἰωάννης
α μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων. οὗτος
ἦν ὃν εἶπον, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου
ζ γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν. * καὶ ἐκ
ι τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν,
καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, ὅτι ὁ νόμος διὰ μωσέως ἐ-
δόθη, ἡ χάρις καὶ ἀλήθεια διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ἐγέ-
η̄ νετο. * θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. ὁ μο-
γ νογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐ-
θ κεῖνος ἐξηγήσατο. * καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρ-
ι τυρία τοῦ ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ ἰουδαῖοι ἐξ
ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευίτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν
αὐτόν. σὺ τίς εἶ; καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρ-
νήσατο. καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ
χριστός. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, τί οὖν; ἡλίας εἶ
σύ; καὶ λέγει, οὐκ εἰμί. ὁ προφήτης εἶ σύ;
καὶ ἀπεκρίθη, οὔ. εἶπον οὖν αὐτῷ, τίς εἶ, ἵνα
ῑ ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέ-
α γεις περὶ σεαυτοῦ; ἔφη. * ἐγὼ φωνὴ βοῶν-
ια τος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνατε τὴν ὁδὸν κυρίου, κα-
ι θὼς εἶπεν ἡσαΐας ὁ προφήτης. * καὶ οἱ
ἀπε-

EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM

In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, & deus erat ille sermo. Hic erat in principio apud deum. Omnia ꝑ ipsum facta sunt: & sine eo factum est nihil, quod factum est. In ipso uita erat, & uita erat lux hominũ, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non apprehenderunt. Erat homo missus à deo, cui nomen Ioannes. Hic uenit ad testificandum, ut testaretur de luce, ut oẽs crederẽt per ipsum. Non erat ille lux illa, sed *missus erat,* ut testaretur de luce. Erat lux illa, lux uera: quæ illuminat omnem hominem uenıẽtem in mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In sua uenit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis ut liceret filios dei fieri, *uidelicet* his q credidissent in nomen ipsius: Qui non ex sanguinibus, neque ex uoluntate carnis, neque ex uoluntate uiri, sed ex deo nati sunt. Et sermo ille caro factus est, & habitauit in nobis: & conspeximus gloriam eius, gloriam uelut unigeniti à patre: plenus gratia & ueritate. Ioannes testificatur de ipso, & clamat dicẽs: Hic erat de quo dicebam, qui quum me sequeretur, antecessit me, quia prior me erat. Et de plenitudine eius, nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia: quia lex per Mosen data est, gratia & ueritas per Iesum Christum exorta est. Deum nemo uidit unquam. Vnigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserant Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes & leuitas, ut interrogarent eum: Tu quis es? Et confessus est, & non negauit. Et cõfessus est, *inquiens*: Non sum ego Christus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Helias es tu? Et dicit: Non sum. Es tu propheta ille? Et respondit: Non. Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his qui miserunt nos? Quid dicis de teipso? Ait: Ego uox clamantis in deserto, dirigite uiam domini; sicut dixit Hesaias propheta. Et qui

ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν φαρισαίων, καὶ ἠρώτη-
σαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ. τί οὖν βαπτίζεις, εἰ
σὺ οὐκ εἶ ὁ χριστός, οὔτε ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;
ιβ * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰωάννης, λέγων. ἐγὼ βαπτί-
α ζω ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε, αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμ-
προσθέν μου γέγονεν, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος, ἵνα
λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.
ιγ * ταῦτα ἐν βηθαβαρᾶ ἐγένετο πέραν τοῦ ἰορδά-
ι νου, ὅπου ἦν ἰωάννης βαπτίζων. τῇ ἐπαύριον βλέ-
πει ὁ ἰωάννης τὸν ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ
λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν
ιδ τοῦ κόσμου. * οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον,
α ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνήρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγο-
νεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν, κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν,
ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ ἰσραήλ, διὰ τοῦτο ἦλθον
ιε ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων. * καὶ ἐμαρτύ-
α ρησεν ἰωάννης, λέγων. ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα κα-
ταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν
ἐπ' αὐτόν. κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας
με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἐφ' ὃν
ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ'
αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ.
κἀγὼ ἑώρακα καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
ις υἱὸς τοῦ θεοῦ. * τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ
ι ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο, καὶ ἐμβλέ-
ψας τῷ ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς
τοῦ θεοῦ. καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λα-
λοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ. στραφεὶς δὲ ὁ
ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέ-
γει αὐτοῖς. τί ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ῥαβ-
βί, ὃ λέγεται ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε, ποῦ
μένεις; λέγει αὐτοῖς. ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. ἦλθον καὶ
εἶδον ποῦ μένει, καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέ-
ραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη. ἦν ἀνδρέας ὁ
ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀ-
κουσάντων παρὰ ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων
ιζ αὐτῷ. * εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελ-
α φὸν τὸν ἴδιον σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ. εὑρήκαμεν
τὸν μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, χριστός. καὶ ἤ-
γαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς, εἶπε. σὺ εἶ σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, σὺ κληθήσῃ κη-
ιη φᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται πέτρος. * τῇ ἐπαύριον
ι ἠθέλησεν ὁ ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ
εὑρίσκει φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει μοι.
ἦν δὲ ὁ φίλιππος ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως ἀν-
δρέου καὶ πέτρου. εὑρίσκει φίλιππος τὸν να-
θαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, ὃν ἔγραψε μωσῆς ἐν τῷ
νόμῳ, καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν ἰησοῦν τὸν υἱὸν
τοῦ ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ ναζαρέθ, καὶ εἶπεν αὐτῷ να-
θαναήλ. ἐκ ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; λέ-
γει αὐτῷ φίλιππος. ἔρχου καὶ ἴδε. εἶδεν ὁ ἰησοῦς
τὸν

missi fuerant, erant ex pharisæis. Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei: Cur ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Helias, neq; propheta ille? Respondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo aqua, sed in medio uestrum stat quem uos nescitis. Ipse est qui quum me sequeretur, antecessit me: cuius ego non sum dignus, ut soluam corrigiam calciamenti. Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanē, ubi Ioannes baptizabat. Postero die uidet Ioannes Iesum uenientem ad se, & ait: Ecce agnus ille dei, qui tollit peccatum mundi. Hic est de quo dicebā: Post me uenit uir, qui me antecessit: quia prior me erat, & ego nesciebam eum: sed ut manifestus fiat Israeli, propterea ueni ego aqua baptizans. Et testificatus est Ioannes, dicens: Vidi spiritum descendentem specie columbæ de cœlo, & mãsit super eum: & ego non noueram eum, sed qui misit me ut baptizarem aqua, is mihi dixit: Super quem uideris spiritum descendentem ac manentem super eum, hic est qui baptizat spiritu sancto. Et ego uidi & testificatus sum, hunc esse filium dei. Postero die iterū stabat Ioannes, et ex discipulis eius duo, & intuitus Iesum ambulantē, dicit: Ecce agnus ille dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum. Conuersus autem Iesus, & conspicatus eos sequentes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi: quod dicitur si interpreteris magister: ubi habitas? Dicit eis: Venite & uidete. Venerunt, uiderūtq; ubi maneret, & apud eum manserunt die illo: hora autem erat ferme decima. Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant à Ioanne, & sequuti fuerant eum. Reperit hic prior fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam. quod est, si interpreteris, unctus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus eum Iesus, dixit: Tu es Simon, filius Iona: tu uocaberis Cephas. quod sonat, si interpreteris, lapis. Postero die uoluit Iesus exire in Galilæam, & reperit Philippum, & dicit ei: Sequere me. Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri. Reperit Philippus Nathanael, & dicit ei: De quo scripsit Moses in lege & prophetæ, inuenimus, Iesum filium Ioseph Nazarenum. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus: Veni & uide. Vidit Iesus Natha-

τὸν ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει
περὶ αὐτοῦ. ἴδε ἀληθῶς ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος
οὐκ ἔστι. λέγει αὐτῷ ναθαναὴλ, πόθεν με γινώ-
σκεις; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. πρὸ τοῦ
σε φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶ-
δόν σε. ἀπεκρίθη ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ.
ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ
ἰσραήλ. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι εἶ-
πόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις;
μείζω τούτων ὄψει. καὶ λέγει αὐτῷ, ἀμὴν ἀμὴν
λέγω ὑμῖν, ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳ-
γότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας,
καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.
καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν κα- α
νᾷ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ ἰησοῦ ἐκεῖ.
ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς
τὸν γάμον. καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μη-
τὴρ τοῦ ἰησοῦ πρὸς αὐτόν. οἶνον οὐκ ἔχουσι. λέγει
αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι, οὔπω ἥκει ἡ
ὥρα μου. λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, ὅτι
ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε. ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λί-
θιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἰου-
δαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο, ἢ τρεῖς. λέ-
γει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδα-
τος. καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω. καὶ λέγει αὐ-
τοῖς, ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρι-
κλίνῳ, καὶ ἤνεγκαν. ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρί-
κλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, καὶ οὐκ ᾔδει
πόθεν ἐστὶν, οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκό-
τες τὸ ὕδωρ, φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλι-
νος, καὶ λέγει αὐτῷ. πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον
τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅτ᾽ ἂν μεθυσθῶσι, τότε
τὸν ἐλάσσω. σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως
ἄρτι. ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ
ἰησοῦς ἐν κανᾷ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἐφανέρωσε
τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μα-
ιβ θηταὶ αὐτοῦ. * μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς καπερ-
ζ ναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐ-
τοῦ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ
κ̄ πολλὰς ἡμέρας. * καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα
α τῶν ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς ἱεροσόλυμα ὁ ἰησοῦς.
κα * καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας β
α καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς κα-
θημένους. καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων,
πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα
καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα,
καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε. καὶ τοῖς τὰς περι-
στερὰς πωλοῦσιν, εἶπεν, ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν,
κβ καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμ-
ι πορίου. * ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,
κγ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κα-
δ τέφαγέ με. * ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ
εἶπον

Nathanael uenientem ad se, & dicit de eo: Ecce uere Israelita, in quo dolus non est. Dicit ei Nathanael: Unde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei: Prius quàm te Philippus uocaret quum esses sub ficu, uidebam te. Respondit Nathanael, & ait ei: Rabbi, tu es ille filius dei, tu es ille rex Israel. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Videbã te sub ficu: credis. Maiora his uidebis. Et dicit ei: Amen amen dico uobis, posthac uidebitis cœlũ apertum, & angelos dei ascendentes ac descendentes super filium hominis.
nis. Et die tertia nuptiæ fiebant in Ca- II
na Galilææ, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem & Iesus ac discipuli eius ad nuptias. Et ubi defecisset uinum, dicit mater Iesu ad eum: Vinum non habent. Dicit ei Iesus: Quid mihi tecum est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcunque dixerit uobis, facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas aut ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum. Et dicit eis: Infundite nunc, & ferte architriclino: & tulerunt. Postquam autem gustasset architriclinus aquam in uinum uersam, neque sciret unde esset, sed ministri sciebant qui hauserant aquam, uocat sponsum, & dicit ei: Omnis homo primo loco bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu seruasti bonum uinum usque ad hoc tempus. Hoc ædidit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. Post hæc descendit Capernaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus. Et in propinquo erat pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam, et reperit in templo eos, qui uendebant boues & oues & columbas, & numularios sedentes. Et quum fecisset flagellum è funiculis, omnes eiecit è templo, oues simul ac boues, & numulariorum effudit æs, mensasque subuertit. Et his qui columbas uendebant, dixit: Auferte ista hinc: nec facite domum patris mei, domum mercatus. Recordati uero sunt discipuli eius, quod scriptum est: Zelus domus tuæ exedit me. Responderunt ergo Iudæi, &

γ περὶ νικοδήμου.

κδ εἶπον αὐτῷ, τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα
ποιεῖς; * ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐ-
τοῖς. λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέ-
ραις ἐγερῶ αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι, τεσσαρά-
κοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ
σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; ἐκεῖνος δὲ ἔ-
λεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. ὅτε οὖν ἠ-
γέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,
ὅτι τοῦτο ἔλεγε αὐτοῖς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ,
καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσο-
λύμοις ἐν τῷ πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευ-
σαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ ση-
μεῖα ἃ ἐποίει. αὐτὸς δὲ ὁ ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυ-
τὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας, καὶ
ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν, ἵνα τὶς μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀν-
θρώπου. αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ. ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν φαρισαίων, νι- γ
κόδημος ὄνομα, ἄρχων τῶν ἰουδαίων. οὗτος ἦλθε
πρὸς τὸν ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ῥαββί,
οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος.
οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν, ἃ
σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ. ἀπεκρίθη ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν
μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βα-
σιλείαν τοῦ θεοῦ. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νικόδημος,
πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν;
μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ
δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι; ἀπεκρίθη
ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννη-
θῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰ-
σελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. τὸ γεγεννημέ-
νον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι, καὶ τὸ γεγεννημένον
ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι. μὴ θαυμάσῃς,
ὅτι εἶπόν σοι, ὅτι δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν. τὸ
πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ
ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑ-
πάγει. οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύ-
ματος. ἀπεκρίθη νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ,
πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι; ἀπεκρίθη ἰησοῦς,
καὶ εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ ἰσραὴλ,
καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι
ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦ-
μεν, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε. εἰ τὰ
ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐκ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴ-
πω τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε; καὶ οὐδεὶς ἀναβέ-
βηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατα-
βὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ
καθὼς μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως
ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ
πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν
αἰώνιον. οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον,
ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ
πιστεύων

dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis,
quod ista facias? Respondit Iesus, & dixit
eis: Destruite templum hoc: & in tribus die
bus erigã illud. Dixerunt ergo Iudæi: Qua-
draginta & sex annis extructũ est templum
hoc, & tu in tribus diebus eriges illud? At
ille dicebat de templo corporis sui. Quum
ergo resurrexisset è mortuis recordati sunt
discipuli eius, quòd hoc dixisset eis, & cre-
diderunt scripturæ & sermoni quem dixe-
rat Iesus. Quum autem esset Hierosolymis
in pascha in die festo, multi crediderunt in
nomen eius, uidẽtes signa eius quæ edebat.
Ipse autẽ Iesus nõ credebat semetipsum eis,
eo quod ipse nosset omnes, nec opus habe-
ret ut quisquam testaretur de homine: ipse
enim sciebat quid esset in homine. Erat III
autem homo ex pharisæis, Nicodemus no-
mine, princeps Iudæorum. Hic uenit ad Ie-
sum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus quòd
à deo ueneris magister. Nemo enim potest
hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit
deus cum eo. Respondit Iesus & dixit ei:
Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit
è supernis, non potest uidere regnum dei.
Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo po-
test homo nasci, quum sit senex? Num po-
test in uentrem matris suæ iterum introire
ac nasci? Respondit Iesus: Amen amen di-
co tibi, nisi quis natus fuerit ex aqua & spi-
ritu, non potest introire in regnũ dei. Quod
natum est ex carne, caro est: & quod natum
est ex spiritu, spiritus est. Ne mireris quod
dixi tibi, oportet uos nasci è supernis. Spiri-
tus ubi uult, spirat, & uocem eius audis, sed
nescis unde ueniat & quò uadat. Sic est om-
nis qui natus est è spiritu. Respondit Nico-
demus & dixit ei: Quomodo possunt hæc
fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es ille
magister Israelis, & hæc ignoras? Amen
amen dico tibi, quod scimus, loquimur: &
quod uidimus, testamur: & testimoniũ no-
strum non accipitis. Si terrena dixi uobis,
& non creditis, quomodo si dixero uobis
cœlestia, credituri sitis? Et nemo ascendit in
cœlum, nisi qui descendit è cœlo, filius ho-
minis, qui est in cœlo. Et sicut Moses exal-
tauit serpentem in deserto, ita exaltari opor-
tet filium hominis: ut omnis qui credit in
eum, non pereat, sed habeat uitam æter-
nam. Sic enim deus dilexit mundum, ut fi-
lium suum unigenitum daret: ut omnis qui
credit

δ ζήτησις περὶ καθαρισμοῦ.

πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ᾽ ἔχῃ ζωὴν
αἰώνιον. οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς
τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σωθῇ
ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνε-
ται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων, ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πε-
πίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ
θεοῦ. αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν
εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλ-
λον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς. ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν
τὰ ἔργα. πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ
φῶς. καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγ-
χθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα. ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρ-
χεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα,
ὅτι ἐν θεῷ ἐστιν εἰργασμένα. μετὰ ταῦτα ἦλθεν
ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ἰουδαίαν
γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἐβάπτι-
κε ζεν. * ἦν δὲ καὶ ἰωάννης βαπτίζων ἐν αἰνὼν
γ ἐγγὺς τοῦ σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ. καὶ
κϛ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο. * οὔπω γὰρ
δ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἰωάννης.
κζ * ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν ἰωάν- δ
ε νου μετὰ ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ. καὶ ἦλθον
πρὸς τὸν ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ. ῥαββί, ὃς ἦν
μετὰ σοῦ πέραν τοῦ ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρη-
κας, ἴδε οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται
πρὸς αὐτόν. ἀπεκρίθη ἰωάννης, καὶ εἶπεν, οὐ δύνα-
ται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδο-
κη μένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. * αὐτοὶ ὑμεῖς μαρ-
α τυρεῖτε, ὅτι εἶπον, οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστὸς, ἀλλ᾽ ὅτι
κθ ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. * ὁ ἔ-
ε χων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν. ὁ δὲ φίλος τοῦ
νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει
διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐ-
μὴ πεπλήρωται. ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐ-
λαττοῦσθαι. ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων
ἐστίν. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς
λαλεῖ. ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάν-
των ἐστὶν, καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ,
καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει. ὁ λα-
βὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ
θεὸς ἀληθής ἐστιν. ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς, τὰ ῥή-
ματα τοῦ θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ
λ θεὸς τὸ πνεῦμα. * ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν,
γ καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. * ὁ πι-
λα στεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. ὁ δὲ ἀπει-
ε θῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ᾽ ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ
μένει ἐπ᾽ αὐτόν. ὡς οὖν ἔγνω ὁ κύριος, ὅτι ἤ-
κουσαν οἱ φαρισαῖοι, ὅτι ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς
λβ ποιεῖ, καὶ βαπτίζει, ἢ ἰωάννης, καί τοι γε ἰησοῦς αὐ-
ζ τὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ᾽ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * ἀφῆ-
λγ κε τὴν ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν γαλι-
ε λαίαν. * ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς σαμαρείας.
ἔρχεται

credit in eum, non pereat, sed habeat uitam
æternam. Non enim misit deus filium suum
in mundum, ut condemnet mundum, sed ut
seruetur mundus per eũ. Qui credit in eum,
non cõdemnatur. Qui uero non credit, iam
condemnatus est, quia non credidit in no-
men unigeniti filij dei. Hæc est autem con-
demnatio, quod lux uenit in mundum, & di-
lexerunt homines magis tenebras quàm lu-
cem. Erant enim eorum mala opera. Omnis
enim qui mala agit, odit lucem: nec uenit ad
lucem, ne arguãtur opera ipsius. Qui autem
operatur ueritatem, uenit ad lucem: ut con-
spicua fiant facta ipsius, quod per deum sint
facta. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius
in terram Iudæam, & illic morabatur cum
eis, ac baptizabat. Baptizabat autem & Io-
annes in Aenõ iuxta Salim, quia aquę mul-
tæ erant illic, & ueniebant ac baptizaban-
tur. Nondũ enim coniectus fuerat Ioannes
in carcerem. Orta est autem quæstio ex di-
scipulis Ioannis cum Iudæis de purificatio-
ne. Et uenerunt ad Ioannem, & dixerunt ei:
Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui
tu testimonium perhibuisti, ecce is baptizat,
& omnes ueniunt ad eum. Respondit Ioan-
nes, & dixit: Non potest homo accipere
quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo. Ipsi
uos testes estis, quod dixerim, Non sum ego
Christus, sed missus sum ante illum. Qui ha-
bet sponsam, sponsus est: amicus aũt sponsi
qui stat & audit eũ, gaudio gaudet propter
uocem sponsi. Hoc ergo gaudiũ meum im-
pletum est. Illum oportet crescere, me uero
minui. Qui è supernis uenit, supra omnes
est. Qui è terra profectus est, terrenus est, &
è terra loquitur. Qui è cœlo uenit, supra o-
mnes est, & quod uidit & audiuit, hoc testa-
tur, & testimonium eius nemo accipit. Qui
accepit eius testimoniũ, is obsignauit quod
deus uerax sit. Nam is quẽ misit deus, uerba
dei loquitur: Non enim *huic* ad mensuram
dat deus spiritum. Pater diligit filium, & o-
mnia dedit illi in manum. Qui credit filio, ha-
bet uitam æternã: qui uero non credit filio,
non uidebit uitam, sed ira dei manet super
eum. Vt ergo cognouit dominus, audisse IIII
pharisęos, ꝙ Iesus plures discipulos faceret
& baptizaret q̃ Ioannes, quanq̃ Iesus ipse
non baptizaret, sed discipuli eius: reliquit Iu
dæam & abijt iterum in Galilæam. Opor-
tebat autem eum transire per Samariam.
Venit

ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς σαμαρείας, λεγομένην συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν ἰακὼβ ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ. ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ ἰακώβ. ὁ οὖν ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ. ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη. ε ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, δός μοι πιεῖν. οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι. λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ σαμαρεῖτις. πῶς σὺ ἰουδαῖος ὤν, παρ᾽ ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς οὔσης γυναικὸς σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται ἰουδαῖοι σαμαρείταις. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ, εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ, πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν; μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ. πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν. ὃς δ᾽ ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή. κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε. ἀπεκρίθη ἡ γυνή, καὶ εἶπεν αὐτῷ. οὐκ ἔχω ἄνδρα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. καλῶς εἶπας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω, πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ὁ ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ. οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν, καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐν ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος, ὅπου δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, πίστευσόν μοι, ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί. ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐστίν. ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. οἶδα ὅτι μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος χριστός, ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει. οὐδεὶς μέντοι εἶπε, τί

ζητεῖς

Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic super fontē. Hora erat fermè sexta: uenit mulier Samaritana, ut hauriret aquam. Dicit ei Iesus: Da mihi quod bibam. Nam discipuli eius abierant in ciuitatem, ut cibos emerēt. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus quum sis, potū à me poscis quæ sum mulier Samaritana? Non enim commercium habent Iudæi cum Samaritanis. Respondit Iesus, & dixit ei: Si scires donum dei, & quis sit qui dicit tibi: Da mihi quod bibam: tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquā uiuam. Dicit ei mulier: Domine, neq; quo haurias, habes, & puteus profundus est, unde ergo habes aquam illam uiuam? Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius & pecora eius? Respondit Iesus & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. Quisquis autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitierit in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Dicit illi mulier: Domine, da mihi istam aquā ut non sitiam, neq; ueniam huc ad hauriendū. Dicit ei Iesus: Vade, uoca uirum tuū, & ueni huc. Respondit mulier, & dixit ei: Non habeo uirum. Dicit ei Iesus: Bene dixisti, Non habeo uirum. Quinq; enim uiros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus uir. Hoc uere dixisti. Dicit ei mulier: Domine uideo ꝙ propheta es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis, quod Hierosolymis est locus, ubi oporteat adorare. Dicit ei Iesus: Mulier, crede mihi, uenit hora quando neq; in monte hoc, neq; Hierosolymis adorabitis patrē. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudęis est. Sed uenit hora, & nunc est, quando ueri adoratores adorabūt patrem spiritu ac ueritate. Nam & pater tales quærit qui adorent ipsum. Spiritus est deus, & eos qui adorāt eū, spiritu ac ueritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quòd Messias uenturus est, qui dicitur Christus: quum ergo uenerit ille, nobis nunciabit omnia. Dicit ei Iesus: Ego sum qui loquor tibi. Et continuo uenerunt discipuli eius, & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit, Quid

quæris

ζητεῖς, ἢ τί λαλεῖς μετ᾽ αὐτῆς; ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις, δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα. μή τι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός; ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν. ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες. ῥαββὶ, φάγε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους. μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐμὸν βρῶμα ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινὸς, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν, ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε. ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς, μαρτυρούσης, ὅτι εἶπέ μοι πάντα, ὅσα ἐποίησα. ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας, καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν, αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.
λδ * μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ
ζ ἀπῆλθεν εἰς τὴν γαλιλαίαν. * αὐτὸς γὰρ ἰη/
λε σοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρί/
α δὲ τιμὴν οὐκ ἔχει. * ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν γα/
λς λιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ γαλιλαῖοι, πάντα
ι ἑωρακότες, ἃ ἐποίησεν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν τῇ
ἑορτῇ. καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν. ἦλ/
θεν οὖν ὁ ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν κανᾶ τῆς γαλι/
λζ λαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. * καὶ ἦν ς
γ τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν καπερναούμ.
οὗτος ἀκούσας, ὅτι ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα καταβῇ, καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός. κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ

εἶπεν

quæris, aut cur loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus: Venite, uidete hominē, qui dixit mihi omnia quæcunq; feci: num hic eſt ille Chriſtus? Exierunt ergo è ciuitate, & ueniebant ad eum. Interea rogabant eum diſcipuli, dicētes: Rabbi, comede. Ille autē dixit eis: Ego cibum habeo comedendum, quem uos neſcitis. Dicebant ergo diſcipuli inter ſe: Nunquis attulit ei quod ederet. Dicit eis Ieſus: Meus cibus eſt ut faciam quod uult is qui miſit me, & perficiam opus eius. Nónne uos dicitis: adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis ueniet? Ecce dico uobis, attollite oculos ueſtros, & uidete regiones, quoniam albæ ſunt iam ad meſſem. Et qui metit, mercedem accipit: & congregat fructum in uitam æternam: ut & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit. In hoc enim eſt ſermo uerus, quod alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. Ego miſi uos ad metendū, quod uos non laboraſtis. Alij laborauerunt, & uos in labores eorū introiſtis. Ex ciuitate autē illa multi crediderūt in eum Samaritanorū propter ſermonem mulieris, teſtificantis quod dixiſſet ſibi omnia quæcunq; feciſſet. Quum ueniſſent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum ut apud ſe maneret. Et manſit ibi duos dies. Ac multo plures crediderunt propter ſermonem ipſius. Et mulieri dicebant: Iam non propter tuam orationem credimus: ipſi enim audiuimus & ſcimus quòd hic eſt uere ſeruator mundi, Chriſtus. Poſt duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæā. Ipſe enim Ieſus teſtatus eſt, quod propheta in ſua patria honorem non haberet. Quum ergo ueniſſet in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia uidiſſent quæ fecerat Hieroſolymis in die feſto, & ipſi enim uenerant ad diem feſtum. Venit ergo Ieſus iterum in Cana Galilææ, ubi fecerat ex aqua uinum. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capernaum. Hic quum audiſſet, quòd Ieſus adueniſſet à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum ut deſcenderet, ac ſanaret ipſius filium: ſiquidem is agebat animam. Dixit ergo Ieſus ad eum: Niſi ſigna & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad eum regulus: Domine, deſcēde prius quàm moriatur filius meus. Dicit ei Ieſus: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo ſermoni quē

dixerat

εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐπορεύετο. ἤδη δὲ αὐ/
τοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν
αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν λέγοντες, ὅτι ὁ παῖς σου
ζῇ. ἐπύθετο οὖν παρ᾽ αὐτῶν τὴν ὥραν, ἐν ᾗ κομ/
ψότερον ἔσχεν. καὶ εἶπον αὐτῷ, ὅτι χθὲς ὥραν ἑ/
βδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός. ἔγνω οὖν ὁ πα/
τὴρ, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰη/
σοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς, καὶ ἡ
οἰκία αὐτοῦ ὅλη. τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον
ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς ἐλθὼν ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν
λη γαλιλαίαν. * μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν ἰου/
δαίων, καὶ ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα. ἔστι δὲ
ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβή/
θρα, ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθεσδὰ, πέντε
στοὰς ἔχουσα, ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πο/
λὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκ/
δεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν. ἄγγελος
γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβή/
θρᾳ καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ. ὁ οὖν πρῶτος ἐμ/
βὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος ὑγιὴς ἐγί/
νετο, ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι. ἦν δέ τις
ἄνθρωπος ἐκεῖ, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων
ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. τοῦτον ἰδὼν ὁ ἰησοῦς κατακείμε/
νον, καὶ γνοὺς, ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει
αὐτῷ. θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ
ἀσθενῶν. κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα ὅταν τα/
ραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβή/
θραν, ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ κα/
ταβαίνει. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἔγειραι, ἆρον τὸν
κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. καὶ εὐθέως ἐγί/
νετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν κράββα/
τον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν
ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι τῷ τε/
θεραπευμένῳ. σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆ/
λθ ραι τὸν κράββατον. * ἀπεκρίθη αὐτοῖς, ὁ
ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἆρον τὸν κράβ/
βατόν σου καὶ περιπάτει. ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν,
τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, ἆρον τὸν κράβ/
βατόν σου, καὶ περιπάτει; ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει
τίς ἐστιν. ὁ γὰρ ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος
ἐν τῷ τόπῳ. μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ ἰη/
σοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἴδε ὑγιὴς γέγο/
νας, μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι γένη/
ται. ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς
ἰουδαίοις, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.
καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν ἰησοῦν οἱ ἰουδαῖοι καὶ
ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει
ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς.
ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργά/
ζομαι. διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰου/
δαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββα/
τον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν θεόν.
ἴσον

dixerat ei Iesus, & ibat. Iam autē eo descen/
dente, serui occurrerūt ei, & nunciauerunt,
dicentes: Filius tuus uiuit. Sciscitatus est er/
go horam ab eis, in qua melius habuisset. Et
dixerunt ei: Heri hora septima reliquit eum
febris. Cognouit ergo pater, quod illa hora
erat, in qua dixisset sibi Iesus, Filius tuus ui/
uit: & credidit ipse, & domus eius tota. Hoc
iterum secundū signum ædidit Iesus, quum
uenisset à Iudæa in Galilæam. Post hæc V
ζ erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus
Hierosolymā. Est aūt Hierosolymis ad Pro/
baticam, piscina, quæ nominatur Hebraice
Bethesda, quinque porticus habens: in his ia/
cebat multitudo magna languentium, cæco
rum, claudorū, aridorū, expectantium aquę
motū. Angelus enim descēdebat certo tem/
pore in piscinā, & turbabat aquā. Itaque qui
primus descendisset post turbationē aquæ,
sanus fiebat à quocūque detinebatur morbo.
Erat autē quidam homo illic, qui triginta &
octo annos morbo tenebatur. Hunc quū ui
disset Iesus decūbentē, & cognouisset quod
iam multū temporis morbo teneretur, dicit
ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus:
Domine, hominem nō habeo, ut quum tur/
bata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Sed
interim dum ego uenio, iam alius ante me
descēdit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatū
tuum, & ambula. Et statim sanus factus est
homo ille, & sustulit grabatum suum, & am
bulabat. Erat aūt sabbatum in die illo. Dice/
bant ergo Iudæi ei, qui sanatus fuerat: Sab/
batum est, non licet tibi tollere grabatū. Re/
spondit eis: Qui me sanum fecit, is mihi di/
xit, Tolle grabatū tuum, & ambula. Interro
gauerunt ergo eum, Quis est ille homo qui
dixit tibi, Tolle grabatū tuum, & ambula?
Is aūt qui sanatus fuerat effectus, nesciebat
quis esset. Iesus enim subduxit se quod tur/
ba esset eo in loco. Postea reperit eum Iesus
in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es,
ne posthac pecces, ne qd deterius tibi con/
tingat. Abijt ille homo, & nuntiauit Iudæis
quod Iesus esset à q̄ sanatus fuisset. Ac pro/
pterea persequebātur Iudæi Iesum, & quæ/
rebāt illū occidere, quod ista fecisset in sab/
bato. Iesus aūt respondit eis: Pater meus ad
hoc usque temporis operatur, & ego operor.
Propterea ergo magis quærebant eum Iu/
dæi interficere, quia non solū soluisset sab/
batum, sed & patrem suum dixisset deum,
æqualem

ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ. ἀπεκρίνατο οὖν ὁ ἰη/
σοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ
δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι
βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα. ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος
ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. ὁ γὰρ πατὴρ
φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ, ἃ αὐ/
τὸς ποιεῖ. καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα,
ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγεί/
ρει τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ υἱὸς,
οὓς θέλει ζωοποιεῖ. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐ/
δένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ,
ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν
μ πατέρα. * ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν
α πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. ἀμὴν ἀμὴν λέ/
γω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ
πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν
οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανά/
μα του εἰς τὴν ζωήν. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ι ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκού/
σονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαν/
τες ζήσονται. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν
ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν
ἑαυτῷ, καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν
ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. μὴ θαυμάζετε
τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς
μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκ/
πορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀ/
νάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς
ἀνάστασιν κρίσεως. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ'
ἐμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω, κρίνω, καὶ ἡ κρίσις
μβ ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν. * ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα
α τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πα/
μγ τρός. * ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρ
ι τυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυ/
ρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρ/
τυρία, ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ. ὑμεῖς ἀπεστάλκα
τε πρὸς ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.
ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμ/
βάνω, ἀλλὰ ταῦτα λέγω, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. ἐκεῖ/
νος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς
δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ
φωτὶ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μεί/
μδ ζω τοῦ ἰωάννου. * τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι
γ ὁ πατὴρ, ἵνα τελειώσω αὐτὰ, αὐτὰ τὰ ἔργα
ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ὅτι ὁ πα/
τήρ με ἀπέσταλκε. καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐ/
τὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ, οὔτε φωνὴν αὐ/
τοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑω/
με ράκατε. * καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μέ/
ι νοντα ἐν ὑμῖν, ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ
ὑμεῖς οὐ πιστεύετε. ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. ὅ/
τι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν,
καὶ

æqualem se faciens deo. Respondit itaq; Ie/
sus, & dixit eis: Amen amẽ dico uobis, non
potest filius à se facere quicquam, nisi quid
uiderit patrem facientem. Quæcunq; enim
ille fecerit, hæc itidem & filius facit. Pater
enim diligit filiũ, & hæc omnia demonstrat
ei quæ ipse facit: & maiora his demonstrabit
ei opera, ut uos miremini. Sicut enim pater
suscitat mortuos & uiuificat, sic & filius
quos uult, uiuificat. Neque enim pater iudi/
cat quenquam, sed omne iudicium dedit fi/
lio, ut omnes honorent filiũ, sicut honorant
patrem. Qui non honorat filium, non hono
rat patrem qui misit illum. Amen amen di/
co uobis, qui sermonem meum audit, & cre
dit ei qui misit me, habet uitam æternam, &
in condemnationem non ueniet, sed transi/
uit à morte in uitam. Amen amẽ dico uobis,
quod ueniet hora, & nunc est, quando mor/
tui audient uocẽ filij dei: & qui audierint, ui/
uent. Sicut enim pater habet uitã in semeti/
pso, sic dedit & filio habere uitam in semeti/
pso, & potestatẽ dedit ei iudicandi quoque,
quia filius hominis est. Nolite mirari hoc,
quia ueniet hora in qua omnes qui in monu
mentis sunt, audient uocẽ eius, & prodibũt
qui bona fecerunt, in resurrectionẽ uitæ: qui
uero mala egerũt, in resurrectionẽ condem/
nationis. Non possum ego ex meipso face/
re quicquã. Sicut audio, iudico, & iudicium
meum iustum est: quia non quæro uolunta/
tem meam, sed uoluntatẽ eius qui misit me,
patris. Si ego testimoniũ perhiberẽ de me/
ipso, testimonium meum non esset uerum.
Alius est qui testimoniũ perhibet de me, &
scio uerum esse testimonium, quod testifica/
tur de me. Vos misistis ad Ioannem, & is te
stimonium reddidit ueritati. Ego aũt non ab
homine testimonium accipio, sed hæc dico
ut uos salui sitis. Ille erat lucerna ardens &
lucens, uos aũt uoluistis ad tempus exulta/
re in luce eius. At ego testimonium habeo
maius testimonio Ioannis. Opera enim quę
dedit mihi pater ut perficiã ea, ipsa inquam
opera quæ ego facio, testificantur de me,
quod pater miserit me. Et q̃ misit me, pater,
ipse testificatus est de me. Neq; uocem eius
unquam audistis, neq; speciem eius uidistis:
& sermonem eius non habetis, in uobis ma/
nentem: quia quem misit ille, huic uos non
creditis. Scrutamini scripturas, quia uos ui/
demini uobis in ipsis uitam æternã habere,

καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ, καὶ
οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε. δόξαν
παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω. ἀλλ᾽ ἔγνωκα ὑ-
μᾶς, ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυ-
τοῖς. ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός
μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν
τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε. πῶς δύνα-
σθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμ-
βάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου
θεοῦ οὐ ζητεῖτε; μὴ δοκεῖτε, ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω
ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα, ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν,
μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε. εἰ γὰρ ἐπιστεύετε
μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί. περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος
ἔγραψεν. εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πι-
στεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;
μς * μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς πέραν τῆς θα-
α λάσσης τῆς γαλιλαίας τῆς τιβεριάδος, καὶ ἠ-
κολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ
μζ σημεῖα, ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων. * ἀνῆλθε
γ δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν
μη μαθητῶν αὐτοῦ. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα ἡ
α ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων. * ἐπάρας οὖν ὁ ἰησοῦς
μθ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος, ὅτι πολὺς ὄχ-
α λος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν φίλιπ-
πον, πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗ-
τοι; τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν, αὐτὸς γὰρ ᾔδει
τί ἔμελλε ποιεῖν. ἀπεκρίθη αὐτῷ φίλιππος, δια-
κοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα
ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ. λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς σίμωνος
πέτρου. ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρ-
τους κριθίνους, καὶ δύο ὀψάρια, ἀλλὰ ταῦτα τί
ἐστιν εἰς τοσούτους; εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς, ποιήσατε ῑ
τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. ἦν δὲ χόρτος πολὺς
ἐν τῷ τόπῳ. ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθ-
μὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι. ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ
ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς,
οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν
ὀψαρίων ὅσον ἤθελον. ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει
τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. συναγάγετε τὰ περισσεύ-
σαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται. συνήγα-
γον οὖν καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασ-
μάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπε-
ν ρίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν. * οἱ οὖν ἄνθρωποι
ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ ἰησοῦς, ἔλεγον, ὅτι οὗ-
ι τός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν
κόσμον. ἰησοῦς οὖν γνούς, ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι,
καὶ ἁρπάζειν αὐτόν, ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασι-
να λέα. * ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μό-
δ νος. ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ
πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς καπερ-
ναούμ

& illæ sunt quæ testificãtur de me, nec uultis
uenire ad me ut uitam habeatis. Gloriam ab
hominibus non accipio, sed cognoui uos ꝙ
dilectionem dei non habeatis in uobis. Ego
ueni nomine patris mei, nec recipitis me. Si
alius uenerit nomine suo, illum recipietis.
Quomodo uos potestis credere, qui gloriã
à uobis inuicem accipitis, & gloriam quæ à
solo deo proficiscitur, non quæritis? Nolite
putare quod ego accusaturus sim uos apud
patrem. Est qui accusat uos, Moses, in quo
uos speratis. Si enim credidissetis Mosi, cre-
didissetis utiq; mihi: de me enim ille scripsit.
Si aũt illius scriptis non creditis, quomodo
uerbis meis credetis? Post hæc abijt Iesus VI
trans mare Galilęæ, quod est Tiberiadis, &
sequebatur eum turba multa, quia uidebant
eius signa quæ faciebat super his qui infir-
mabantur. Subijt autẽ in montem Iesus, &
ibi sedebat cum discipulis suis. Instabat aũt
pascha dies festus Iudæorum. Quum sustu-
lisset ergo oculos Iesus, et uidisset quod mul-
ta turba ueniret ad se, dicit ad Philippũ: Vn
de ememus panes, ut edant isti? Hoc autem
dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid
esset facturus. Respondit ei Philippus: Du-
centorum denariorum panes non sufficiunt
eis, ut unusquisq; pusillum quippiam acci-
piat. Dicit ei unus ex discipulis ipsius, An-
dreas frater Simonis Petri: Est puer unus
hic, qui habet quinque panes ordeaceos &
duos pisces: sed hęc quid sunt inter tam mul-
tos? Dixit autem Iesus: Facite ut homines
discumbant. Erat autem gramen multum in
eo loco. Discubuerunt ergo uiri numero fer
mè quinquies mille. Accepit aũt panes Ie-
sus, quũq; gratias egisset, distribuit discipu-
lis, discipuli uero discũbentibus. Similiter et
ex piscibus quantũ uolebãt. Vt aũt impleti
sunt dicit discipulis suis: Colligite quę super
fuerunt fragmenta, ne quid pereat. College-
runt ergo, & impleuerunt duodecim cophi-
nos fragmentorũ ex quinq; panibus ordea-
ceis quæ superfuerãt his qui comederãt. Illi
ergo homines quũ uidissent quod Iesus fece
rat signũ dicebant: Hic est uere propheta ille
qui uẽturus est in mũdũ. Iesus ergo quũ co-
gnouisset, ꝙ uenturi essent, ac rapturi ipsum
ut faceret ipsum regẽ, secessit iterũ in montẽ
ipse solus. At ubi iam uespera esset, descende
runt discipuli eius ad mare: & conscensa na-
ui, uenerũt traiecto mari ad oppidũ Caper-
naum

β περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου.

ναοῦμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει β
πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς. ἥ τε θάλασσα ἀνέμου μεγά/
λου πνέοντος διηγείρετο. ἐληλακότες οὖν ὡς στα/
δίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν ἰη/
σοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγ/
γὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν. ὁ δὲ
λέγει αὐτοῖς. ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. ἤθελον οὖν λα
βεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον, καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐ/
νβ γένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον. * τῇ ἐπαύ
ε ριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν
ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ, εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς
ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλ
θε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον,
ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον. ἄλλα δὲ
ἦλθε πλοιάρια ἐκ τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου,
ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυ
ρίου. ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος, ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν
ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ
εἰς τὰ πλοιάρια, καὶ ἦλθον εἰς καπερναοὺμ, ζη/
τοῦντες τὸν ἰησοῦν. καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν
τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ. ῥαββί, πότε ὧδε γέγο/
νας; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα,
ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων καὶ ἐχορτάσθητε.
ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλ/
λὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει, τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφρά/
γισεν ὁ θεός. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν. τί ποιοῦμεν,
ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ,
νγ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος. * εἶ/
δ πον οὖν αὐτῷ. τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδω
νδ μεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ. * οἱ πα
ε τέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, κα
θώς ἐστι γεγραμμένον, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδω/
κεν αὐτοῖς φαγεῖν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρ
τον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑ/
μῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν. ὁ γὰρ ἄρ
τος τοῦ θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν,
κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.
νε * εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς
α ζωῆς, ὁ ἐρχόμενος πρός με οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ
πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε. ἀλλ᾽ εἶ/
πον ὑμῖν, ὅτι καὶ ἑωράκατέ με καὶ οὐ πιστεύετε.
νς * πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει. καὶ
ε τὸν ἐρχόμενον πρός με, οὐ μὴ ἐκβάλλω ἔξω. * ὅτι
νζ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλη/
α μα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.
τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός,
ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ
ἀναστήσω

naum. Iamq; tenebræ erant, nec uenerat ad
eos Iesus. Mare autem uento magno flante
intumescebat. Quum remigassent ergo fer/
me stadia uigintiquinq; aut triginta, uident
Iesum ambulantē super mare, & appropin/
quantem naui, ac timuerunt. Ille autem di/
cit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerunt er
go recipere eum in nauim, & ilico nauis ap/
pulerat terræ ad quam ibant. Postero die tur
ba quæ stabat trans mare, ut uidit quod na/
uicula alia non esset ibi, nisi una illa in quam
ingressi fuerant discipuli eius, & quod non
introisset cum discipulis suis Iesus in nauicu
lam, sed soli discipuli eius abissent: aliæ ue/
ro superuenerūt nauiculæ à Tiberiade iux/
ta locum ubi comederant panem, postea q̃
gratias egisset dominus. Quū ergo uidisset
turba, quod Iesus non esset ibi, neq; discipu
li eius, ascenderunt & ipsi in nauiculas, & ue
nerūt Capernaū, quærētes Iesum: & quum
inuenissent eum trās mare, dixerunt ei: Rab
bi, quando huc uenisti? Respondit eis Iesus,
& dixit: Amen amen dico uobis, quæritis
me, non quia uidistis signa, sed quia come/
distis de panibus, & saturati estis. Operemi/
ni non cibum qui perit, sed qui permanet in
uitam æternam, quem filius hominis dabit
uobis: hunc enim pater cōsignauit deus. Di/
xerunt ergo ad eum: Quid facimus, ut ope/
remur opera dei? Respondit Iesus, & dixit
eis: Hoc est opus dei, ut credatis in eū quem
misit ille. Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu fa
cis signum, ut uideamus & credamus tibi?
Quid operaris? Patres nostri manducaue/
runt manna in deserto, sicut scriptū est: Pa/
nem de cœlo dedit eis ad edendum. Dixit er
go eis Iesus: Amen amen dico uobis, non
Moses dedit uobis illum panē de cœlo sed
pater meus dat uobis panē de cœlo uerum.
Panis enim dei est qui de cœlo descendit, &
dat uitam mundo. Dixerunt ergo ad eum:
Domine, semper da nobis panem istum. Di
xit autem eis Iesus: Ego sum panis ille uitæ.
Qui uenit ad me, non esuriet: & qui credit
in me, nō sitiet unquā. Sed dixi uobis, quod
etiam uidistis me, nec creditis. Omne quod
dat mihi pater, ad me ueniet: & eum qui ue/
nerit ad me non eijcio foras. Quia descendi
de cœlo, ut faciam non quod ego uolo, sed
quod uult is qui misit me. Hæc est autem
uoluntas eius qui misit me, patris, ne quid
perdam ex omnibus quæ dedit mihi, sed
n 2 resuscitem

νη ἀναστήσω αὐτὸ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. * τοῦτο δέ
ι ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεω-
ρῶν τὸν υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον
καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.
νθ * ἐγόγγυζον οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν,
α ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ
ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς, ὁ υἱὸς ἰωσὴφ, οὗ
ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; πῶς
οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβη-
ξ κα; * ἀπεκρίθη οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς.
ι μὴ γογγύζετε μετ᾽ ἀλλήλων. οὐδεὶς δύναται ἐλ-
θεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύ-
σῃ αὐτόν. καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ
ἡμέρᾳ. ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, καὶ
ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. πᾶς οὖν ὁ
ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται
ξα πρός με. * οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν,
γ εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ θεοῦ. οὗτος ἑώρακε τὸν πατέ-
ξβ ρα. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐ-
ι μὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς
ξγ ζωῆς. * οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν
α τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ
ξδ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ
ι μὴ ἀποθάνῃ * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ
ξε τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ
α ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐ-
γὼ δώσω ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς
ξς τοῦ κόσμου ζωῆς. * ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλή-
ι λους οἱ ἰουδαῖοι λέγοντες. πῶς δύναται οὗτος
ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; εἶπεν οὖν αὐτοῖς
ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε
τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐ-
τοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. ὁ τρώγων
μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν
αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέ-
ξζ ρᾳ. * ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ
α τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις. * ὁ τρώγων
ξη μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει,
α κἀγὼ ἐν αὐτῷ. καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀ-
γὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος
ζήσεται δι᾽ ἐμέ. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
καταβὰς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ
μάννα καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον,
ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ
διδάσκων ἐν καπερναούμ. πολλοὶ οὖν ἀκούσαν-
τες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπον. σκληρός ἐστιν
οὗτος ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν. εἰ-
δὼς δὲ ὁ ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ, ὅτι γογγύζουσι περὶ τού-
ξθ του οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο ὑμᾶς
α σκανδαλίζει; * ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀν-
ο θρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; * τὸ
δ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν.
τὰ

resuscitem illa in nouissimo die. Hæc est aũt uoluntas eius qui misit me: ut omnis qui uidet filium, & credit in eum, habeat uitam æternã, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Murmurabant ergo Iudæi de illo quod dixisset, Ego sum panis ille, qui de cœlo descendi. Et dicebant: Nonne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, De cœlo descendi? Respondit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare inter uos. Nemo potest uenire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis, Et erunt omnes docti à deo. Omnis ergo qui audiuit à patre & didicit, uenit ad me, non quòd patrem uiderit quisquam, nisi is qui est à deo, hic uidit patrem. Amen amen dico uobis, qui confidit mihi, habet uitam æternã. Ego sum panis ille uitæ. Patres uestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis ille de cœlo descendens, ut ex ipso edat aliquis, & non moriatur. Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. Si quis ederit ex hoc pane, uiuet in æternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi uita. Decertabant ergo Iudęi inter se, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem illam suã dare ad edendum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis, nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, nõ habetis uitam in uobis. Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinẽ, habet uitam æternã: & ego suscitabo eum in nouissimo die. Caro enim mea uere est cibus, & sanguis meus uere est potus. Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinẽ, in me manet, & ego in illo. Sicut misit me uiuens pater, & ego uiuo propter patrẽ: ita & qui ederit me, uiuet ipse quoque propter me. Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non sicut comederunt patres uestri manna, & mortui sunt: qui ederit hunc panem, uiuet in æternũ. Hæc dixit in synagoga docẽs in Capernaum. Multi ergo his auditis ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eũ audire? Sciens aũt Iesus apud semetipsum quod murmurarẽt de hoc discipuli ipsius, dixit eis: Hoc uos offendit? quid igitur si uideritis filiũ hominis ascendentem eò ubi erat prius? Spiritus est qui uiuificat, caro nõ prodest quicquam.

Verba

ξα * τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ
ε ζωή ἐστιν, ἀλλ᾽ εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύου-
ξβ σιν. * ᾔδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ ἰησοῦς, τινὲς εἰσὶν
δ οἱ μὴ πιστεύοντες. καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐ-
ξγ τόν. * καὶ ἔλεγε. διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν, ὅτι
ε οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ᾖ δεδο-
μένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου. ἐκ τούτου πολλοὶ
ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκ
ἔτι μετ᾽ αὐτοῦ περιεπάτουν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς τοῖς
ξδ δώδεκα. μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; * ἀπε-
ε κρίθη οὖν αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, πρὸς τίνα
ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις, καὶ
ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, ὅτι σὺ εἶ
ξε ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. * ἀπεκρίθη
ε αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξε-
λεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν; ἔλεγε
δὲ τὸν ἰούδαν σίμωνος ἰσκαριώτην. οὗτος γὰρ
ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδε-
κα. καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν
τῇ γαλιλαίᾳ. οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ περι-
πατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι ἀποκτεῖ-
ναι. ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων ἡ σκηνοπη-
γία. εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, μετά-
βηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν ἰουδαίαν, ἵνα
καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ
ποιεῖς. οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ καὶ ζητεῖ
αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέ-
ρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ. οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐ-
τοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν. λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ὁ
καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν, ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτε-
ρος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος. οὐ δύναται ὁ κόσμος
μισεῖν ὑμᾶς. ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ
αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν. ὑμεῖς ἀνά-
βητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. ἐγὼ οὔπω ἀναβαί-
νω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔ-
πω πεπλήρωται. ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμει-
νεν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ. ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ
αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ
φανερῶς, ἀλλ᾽ ὡς ἐν κρυπτῷ. οἱ οὖν ἰουδαῖοι ἐζή-
τουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ. καὶ ἔλεγον. ποῦ ἐστιν ἐ-
κεῖνος; καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν
τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν, ἄλλοι
δὲ ἔλεγον, οὔ, ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον. οὐδεὶς μέν-
τοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον
τῶν ἰουδαίων. ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀ-
νέβη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε, καὶ ἐθαύ-
μαζον οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες. πῶς οὗτος γράμ-
ματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή,
ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με. ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλη-
μα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς,
πότερον ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ
λαλῶ

Verba quæ ego loquor uobis, spiritus & ui-
ta sunt. Sed sunt quidam ex uobis, qui non
credunt. Nouerat enim ab initio Iesus, qui
essent non credentes, & quis proditurus es-
set ipsum. Et dicebat: Propterea dixi uobis,
quod nemo potest uenire ad me, nisi fuerit ei
datum à patre meo. Ex eo *tempore* multi di-
scipulorum eius desciuerunt, eo relicto, nec
amplius cum illo ambulabāt. Dixit ergo Ie-
sus ad duodecim: Num & uos uultis abire?
Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine,
ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes:
& nos credimus et cognouimus, quod tu es
Christus filius dei uiui. Respondit eis Iesus:
Nonne ego uos duodecim elegi, & ex uo-
bis unus diabolus est? Dicebat autē de Iuda
Simonis Iscariota: hic enim erat proditurus
eum, quum esset unus ex duodecim. Ver- VII
sabatur Iesus post hæc in Galilæa: nō enim
uolebat in Iudæa uersari, quia quærebant
eum Iudæi interficere. Erat autē in propin-
quo dies festus Iudæorum scenopegia. Di-
xerunt igitur ad eū fratres eius: Transi hinc,
& uade in Iudæā, ut & discipuli tui uideant
opera tua quæ facis. Nemo q̄ppe in occul-
to facit aliquid, & quærit ipse palàm esse. Si
hæc facis, declara teipsum mundo. Nam ne
fratres quidem eius credebant in eum. Dicit
ergo eis Iesus: Tempus meum nondum ad-
est: tempus aūt uestrum semper est paratum.
Non potest mundus odisse uos: me autem
odit, quia ego testimoniū fero de illo, ꝙ ope-
ra eius mala sint. Vos ascendite ad diem fe-
stum hunc. Ego nondum ascendo ad festum
hoc, quia meum tempus nōdum impletum
est. Hæc autem quum dixisset illis, mansit in
Galilęa. Vt autem ascenderunt fratres eius,
tunc & ipse ascendit ad festum, non manife-
ste, sed uelut in occulto. Iudæi ergo quære-
bant eum in festo, & dicebant: Vbi est ille?
Et murmur multū erat in turbis de eo. Qui-
dam enim dicebant, Bonus est: alij aūt dice-
bant, Nō, sed seducit turbam. Nemo tamen
palàm loquebatur de illo propter metum Iu
dæorum. Quum aūt iam dimidiū festi per-
actum esset, ascendit Iesus in templū, ac do-
cebat. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quo-
modo hic literas scit, quū non didicerit? Re-
spōdit eis Iesus, & dixit: Mea doctrina non
est mea, sed eius qui misit me. Si quis uolue-
rit uoluntati eius obtēperare, cognoscet de
doctrina, utrum ex deo sit, an ego à meipso

λαλῶ. ὁ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν
ζητεῖ. ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐ-
τὸν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ
ἔστιν. οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον; καὶ οὐ-
δεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον. τί με ζητεῖτε ἀπο-
κτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος, καὶ εἶπε. δαιμόνιον
ἔχεις, τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες
θαυμάζετε. διὰ τοῦτο μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν
περιτομὴν, οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ μωσέως ἐστὶν, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν
πατέρων. καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρω-
πον. εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαβ-
βάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος μωσέως, ἐμοὶ χολᾶ-
τε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββά-
τῳ; μὴ κρίνετε κατ᾽ ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρί-
σιν κρίνατε. ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν ἱεροσολυμι-
τῶν, οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι; καὶ
ἴδε παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι.
μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός
ἐστιν ἀληθῶς ὁ χριστός; ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πό-
θεν ἐστίν. ὁ δὲ χριστὸς ὅτ᾽ ἂν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώ-
ϛε σκει πόθεν ἐστίν. * ἔκραξεν οὖν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ
γ ἱερῷ διδάσκων, καὶ λέγων, κἀμὲ οἴδατε, καὶ
οἴδατε πόθεν εἰμί. καὶ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυ-
θα, ἀλλ᾽ ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε. ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ᾽ αὐτοῦ εἰμὶ,
οζ κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. * ἐζήτουν οὖν αὐτὸν
α πιάσαι, καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖ-
οη ρας, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. * πολ-
ι λοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον,
ὅτι ὁ χριστὸς ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ, μή τι πλείονα σημεῖα
τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν; ἤκουσαν οἱ
φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ
οθ ταῦτα. * καὶ ἀπέστειλαν οἱ φαρισαῖοι, καὶ
α οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.
π * εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἔτι μικρὸν χρόνον
ι μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαν-
πα τά με. * ζητήσετέ με καὶ οὐχ εὑρήσετε. καὶ
ι ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. εἶπον
οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, ποῦ οὗτος μέλλει
πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ
εἰς διασπορὰν τῶν ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι,
καὶ διδάσκειν τοὺς ἕλληνας; τίς ἐστιν οὗτος
ὁ λόγος ὃν εἶπε, ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρή-
σετε, καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλ-
θεῖν; ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς
ἑορτῆς, εἱστήκει ὁ ἰησοῦς καὶ ἔκραξε, λέγων.
ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω.
ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, πο-
ταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος
ζῶντος. τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὗ
ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.
οὔπω

loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit. Qui autẽ quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic uerax est, & iniustitia in illo nõ est. Nonne Moses dedit uobis legem? & tamen nemo ex uobis, factis præstat legem. Quid me quæritis interficere? Respondit turba, & dixit: Dæmoniũ habes: quis te quærit interficere? Respõdit Iesus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini. Propterea Moses dedit uobis circũcisionem: non quia ex Mose sit, sed quia ex patribus. Et tamen in sabbato circũcidítis hominem. Si circuncisionem accipit homo in sabbato, ut nõ soluatur lex Mosi, mihi indignamini, quod totum hominẽ sanum fecerim in sabbato? Nolite iudicare secundum aspectũ, sed iusto iudicio iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymitanis: Nonne hic est quem quærunt interficere? Atqui ecce palàm loquitur, & nihil ei dicũt. Num uere cognouerũt principes, hunc esse uere Christum? Sed hunc nouimus unde sit. Christus autem quum ueuerit, nemo scit unde sit. Clamabat ergo Iesus in tẽplo docens, ac dicens: Et me nostis: & unde sim, nostis: & à meipso non ueni, sed est uerax qui misit me, quem uos non nouistis. Ego uero noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit. Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum manus, quia nondum uenerat hora eius. De turba autem multi crediderũt in eum, & dicebant: Christus quum uenerit, num signa plura ædet ijs quæ hic ædidit? Audierunt pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt pharisæi ac principes sacerdotum ministros, ut apprehenderent eum. Dixit ergo eis Iesus: Adhuc pusillum temporis uobiscum sum, & abeo ad eum qui me misit. Quæretis me, nec inuenietis: & ubi ego sum, eò uos non potestis uenire. Dixerunt ergo Iudæi inter sese: Quò hic iturus est, quod nos non inueniemus eum? Num in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me: & non inuenietis: & ubi ego sum, eò uos non potestis uenire? In nouissimo autẽ die magno festi stabat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dixit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ. Hoc autẽ dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in ipsum.
Nondum

οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς οὐδέ/
πε πω ἐδοξάσθη. * πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀ/
ζ κούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον. οὗτός ἐστιν ἀληθῶς
προφήτης. ἄλλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ὁ χριστός.
πῦ * ἄλλοι δὲ ἔλεγον, μὴ γὰρ ἐκ τῆς γαλιλαίας ὁ χρι/
ζ στὸς ἔρχεται; οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν, ὅτι ἐκ τοῦ σπέρ/
ματος δαβίδ, καὶ ἀπὸ βηθλεὲμ τῆς κώμης, ὅπου
πδ ἦν δαβὶδ ὁ χριστὸς ἔρχεται; * σχίσμα οὖν
ι ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι᾽ αὐτόν. * τινὲς δὲ ἤ/
πε θελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν, ἀλλ᾽ οὐδεὶς ἐπέβα-
α λεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας. * ἦλθον οὖν οἱ
ως ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ φαρισαίους,
ι καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι. διατί οὐκ ἠγάγετε αὐ/
τόν; ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται. οὐδέποτε οὕτως
ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. ἀπε/
κρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ φαρισαῖοι. μὴ καὶ ὑμεῖς πε
πλάνησθε; μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς
αὐτόν, ἢ ἐκ τῶν φαρισαίων; ἀλλ᾽ ὁ ὄχλος οὗτος ὁ
μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι. λέγει
νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐ
τόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν. μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν
ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ πρότερον,
καὶ γνῷ τί ποιεῖ; ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ.
μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ
ἴδε, ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερ
ται. καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.
ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ὄρ
θρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ
λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν
αὐτούς. φέρουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι
πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ καταληφθεῖσαν,
καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ, λέγουσιν αὐτῷ. δι/
δάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπ᾽ αὐτοφώ
ρῳ μοιχευομένη. ἐν δὲ τῷ νόμῳ μωσῆς ἡμῖν ἐνε/
τείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι. σὺ οὖν τί λέ/
γεις; τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι
κατηγορεῖν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς κατακύψας τῷ δα/
κτύλῳ κατέγραφεν εἰς τὴν γῆν. ὡς δὲ ἐπέμενον ἐ/
ρωτῶντες αὐτόν, καὶ ἀνακύψας, εἶπε πρὸς αὐτούς.
ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐ
τὴν βαλλέτω. καὶ πάλιν κατακύψας ἔγραφεν
εἰς τὴν γῆν. οἱ δὲ ἀκούοντες ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς,
ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ κατελείφθη
μόνος ὁ ἰησοῦς καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα. ἀνακύ/
ψας δὲ ὁ ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς
γυναικός, εἶπεν αὐτῇ. ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ
κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν; ἡ δὲ εἶπεν.
οὐδεὶς κύριε. εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ ἐγώ σε κατακρί
νω. πορεύου καὶ μηκέτι ἁμάρτανε. πάλιν οὖν ὁ ἰησοῦς
αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων. ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου.
ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ,
ἀλλ᾽ ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ φαρι
σαῖοι

Nondum enim erat spūs sanctus, quia Iesus
nondum erat glorificatus. Multi ergo de tur
ba quū audissent hūc sermonē, dicebāt: Hic
est uere propheta. Alij dicebāt: Hic est Chri
stus. Quidam aūt dicebant: Num à Galilæa
ueniet Christus? Nōne scriptura dicit, quod
ex semine Dauid, & de Bethleē castello, ubi
erat Dauid, ueniet Christus? Dissensio itaq;
orta est in turba propter eum. Quidā autem
ex ipsis uolebant apprehendere eum, sed ne
mo coniecit in eum manus. Venerunt ergo
ministri ad pontifices & pharisæos, & dixe/
runt eis illi: Quare nō adduxistis illum? Re/
sponderūt ministri: Nunq̃ sic locutus est ho
mo, sicut hic homo. Responderunt ergo eis
pharisæi: Nū & uos seducti estis? Nū q̃s ex
principib. credidit in eum, aut ex pharisæis?
Sed turba hæc quæ nō nouit legē, execrabi/
les sunt. Dicit Nicodemus ad eos, is q uene/
rat ad eū nocte, q unus erat de numero eorū:
Nū lex nostra iudicat hominē, nisi prius au
dierit ab ipso, & cognouerit q̃d faciat? Re/
sponderūt & dixerunt ei: Nū & tu Galileus
es? Scrutare, & uide quod à Galilæa prophe
ta nō surrexerit. Et profectus est unusquisq;
in domū suā. Iesus aūt perrexit in mōtem VIII
oliuarū, & diluculo iterū uenit in templum,
cūctusq; populus uenit ad eū, & sedens do/
cebat eos. Adducunt aūt ad eū scribę & pha
risęi mulierem in adulterio deprehensam, &
quū statuissent eam in medio, dicūt ei: Magi
ster, hæc mulier deprehesa est in ipso adulte
rio. In lege aūt Moses præcepit nobis, ut hu
iusmodi lapidarent. Tu ergo q̃d dicis? Hoc
aūt dicebant, tentantes eum, ut possent accu
sare eum. Iesus aūt inclinans se deorsum, di/
gito scribebat in terra. Quū ergo perseuera/
rēt interrogare, erexit se, & dixit eis: Qui ue
strum immunis est à peccato, prim⁹ in illam
lapidē iaciat. Et iterum se inclinās scribebat
in terra. Audientes aūt hæc singulatim alius
post alium exibant, initio facto à senioribus:
& relictus est solus Iesus ac mulier in medio
stans. Quum aūt erexisset se Iesus, & nemi/
nem uideret præter mulierem, dixit ei: Mu/
lier, ubi sunt illi tui accusatores? Nemo te cō
demnauit? Quæ dixit: Nemo, domine. Di/
xit autem Iesus: Nec ego te cōdemno: uade,
& posthac ne peccaueris. Iterū ergo Iesus lo
cutus est eis, dicens: Ego sum lux mūdi: qui
sequit̃ me non ambulabit in tenebris, sed ha
bebit lumen uitæ. Dixerunt ergo ei phari/

σαῖοι, σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου
οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐ-
τοῖς. κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐ-
στιν ἡ μαρτυρία μου, ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ
ὑπάγω. ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ
ποῦ ὑπάγω. ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ
οὐ κρίνω οὐδένα. καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρί-
σις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν. ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ᾽
ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ. καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ
τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ
μαρτυρία ἀληθής ἐστιν. ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν πε-
ρὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με
πατήρ. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου.
πζ * ἀπεκρίθη ἰησοῦς οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν
γ πατέρα μου. εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου
πη ᾔδειτε ἄν. * ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλη-
α σεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακείῳ, διδάσκων
ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτὸν, ὅτι οὔ-
πθ πω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. * εἶπεν οὖν
ι πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ὑπάγω καὶ ζητήσετέ
με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου
ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. ἔλεγον
οὖν οἱ ἰουδαῖοι, μή τι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέ-
γει, ὅτι ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλ-
θεῖν; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστὲ, ἐ-
γὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί. ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου
ἐστὲ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἶπον οὖν
ὑμῖν, ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.
ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖ-
σθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἔλεγον οὖν αὐτῷ.
σὺ τίς εἶ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. τὴν ἀρχὴν ὅ-
τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν
καὶ κρίνειν, ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με ἀληθής ἐστι, κἀγὼ
ἃ ἤκουσα παρ᾽ αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσ-
μον. οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλε-
γεν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅταν ὑψώσητε
τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ
εἰμι, καὶ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδὲν, ἀλλὰ καθὼς
ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ. καὶ ὁ
πέμψας με μετ᾽ ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ
πατὴρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ, ποιῶ πάντο-
τε. ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν
εἰς αὐτόν. ἔλεγεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπι-
στευκότας αὐτῷ ἰουδαίους. ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν
τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστὲ, καὶ
γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώ-
σει ὑμᾶς. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. σπέρμα ἀβρα-
άμ ἐσμὲν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώπο-
τε, πῶς σὺ λέγεις, ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε; ἀπε-
κρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅ-
τι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς
ἁμαρτίας. ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ

εἰς

sæi. Tu de teipso testificaris, testimonium tuũ non est uerũ. Respõdit Iesus & dixit eis: Et si ego testimoniũ perhibeã de meipso, uerum est testimoniũ meum, quia scio unde ueni, & quò uado: uos aũt nescitis unde uenio, & quò uado. Vos secundũ carnem iudicatis, ego non iudico quenquam: porrò & si iudicem ego, iudicium meum uerum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me, pater. Quin & in lege uestra scriptũ est, quod duorum hominum testimonium uerum est. Ego sum qui testimonium fero de meipso, & testimoniũ fert de me qui misit me, pater. Dicebant ergo ei: Vbi est pater tuus? Respondit Iesus: Neque me nostis, neque patrem meum. Si me nouissetis, & patrẽ meum nouissetis. Hæc uerba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo. Et nemo apprehendit eum, quia nondum uenerat hora eius. Dixit ergo iterum eis Iesus: Ego uado & quæretis me, & in peccato uestro moriemini: quò ego uado uos non potestis uenire. Dicebãt ergo Iudæi: Num interficiet semetipsum? quia dicit, Quo ego uado, uos non potestis uenire? Et dicebat eis: Vos ab infernis estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis: ego non sum de hoc mundo. Dixi ergo uobis, quod moriemini in peccatis uestris. Si enim non credideritis, quod ego sum, moriemini in peccatis uestris. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Et dicit eis Iesus: In primis quod & loquor uobis. Multa habeo quæ de uobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, uerax est: & ego quæ audiui ab eo, hęc loquor in mundo. Non cognouerunt quod de patre eis loquutus esset. Dixit ergo eis Iesus: Quum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quod ego sum, & quod ex meipso facio nihil: sed ita ut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me misit, mecum est. Nõ reliquit me solũ pater, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper. Hæc illo loquente multi crediderũt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos q̃ crediderãt ipsi Iudæos: Si uos manseritis in sermone meo, uere discipuli mei estis: & cognoscetis ueritatem, & ueritas liberos reddet uos. Responderũt ei: Semen Abrahæ sumus, neq; cuiquam seruiuimus unquam: quomodo tu dicis, liberi reddemini? Respõdit eis Iesus: Amen amen dico uobis, quod omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo

in

εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα. ἐὰν οὖν
Alias ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι † ἐστέ.
ἔσεσθε οἶδα ὅτι σπέρμα ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με
ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.
ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ, καὶ
ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν,
ποιεῖτε. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ. ὁ πατὴρ
ἡμῶν ἀβραάμ ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἰ τέ-
κνα τοῦ ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐ-
ποιεῖτε. νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρω-
πον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκου-
σα παρὰ τοῦ θεοῦ. τοῦτο ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν. ὑ-
μεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. εἶπον
οὖν αὐτῷ. ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα,
ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν. εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς. εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐ-
μέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω. οὐδὲ
γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλὰ ἐκεῖνός με ἀπέ-
στειλε. διὰ τί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκε-
τε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.
ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπι-
θυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος
ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ
οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν
λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύ-
στης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀ-
λήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι. τίς ἐξ ὑμῶν ἐ-
λέγχει με περὶ ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω,
διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι; ὁ ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ,
τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ ἀκούει. διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ
ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἐστέ. ἀπεκρίθησαν
οὖν οἱ ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ. οὐ καλῶς λέ-
γομεν ἡμεῖς, ὅτι σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμό-
νιον ἔχεις; ἀπεκρίθη ἰησοῦς. ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ
ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀ-
τιμάζετέ με, ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου.
ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θά-
νατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. εἶπον οὖν
αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι. νῦν ἐγνώκαμεν, ὅτι δαιμό-
νιον ἔχεις. ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆ-
ται, καὶ σὺ λέγεις, ἐάν τις τὸν λόγον μου τη-
ρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶ-
να. μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἀβρα-
άμ, ὅστις ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆται ἀπέθα-
νον. τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς; ἀπεκρίθη ἰησοῦς.
ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν
ἐστιν. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς
λέγετε, ὅτι θεὸς ὑμῶν ἐστι, καὶ οὐκ ἐγνώκατε
αὐτόν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω, ὅτι
οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν ψεύστης,
ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

ἀβραὰμ

in æternũ, filius manet in æternum. Si ergo
uos filius liberos reddiderit, uere liberi estis.
Scio quod semen Abrahæ estis. Sed quæri-
tis me interficere, quia sermo meus non ha-
bet locum in uobis. Ego quod uidi apud pa-
trem meũ loquor: & uos quod uidistis apud
patrem uestrum, facitis. Responderũt & di-
xerunt ei: Pater noster Abrahã est. Dicit eis
Iesus: Si filij Abrahæ essetis, opera Abrahæ
faceretis. Nunc aũt quæritis me interficere
hominem, qui ueritatẽ uobis loquutus sum,
quam audiui à deo. Hoc Abraham nõ fecit.
uos facitis opera patris uestri. Dixerunt ita-
que ei: Nos e stupro nõ sumus nati. Vnum
patrem habemus deum. Dixit eis Iesus: Si
deus pater uester esset, diligeretis utique me.
Ego eñ ex deo processi & ueni. Neq; enim
à meipso ueni, sed ille me misit. Quare loque-
lam meam non agnoscitis? quia non pote-
stis audire sermonem meum. Vos ex patre
diabolo estis, & desiderijs patris uestri uul-
tis obsequi. Ille homicida erat ab initio, et in
ueritate non stetit, quia non est ueritas in eo.
Quum loquitur mendaciũ, ex proprijs lo-
quitur: quia mendax est, atq; eius rei pater.
Ego aũt quia ueritatẽ dico, nõ creditis mihi.
Quis ex uobis arguit me de peccato? Porrò
si ueritatẽ dico, quare uos non creditis mihi?
Qui ex deo est, uerba dei audit. Propterea
uos nõ auditis, qa ex deo nõ estis. Respõde-
rũt ergo Iudei, & dixerũt ei: Nõne bene dici
mus nos, quod Samaritanus es tu, & dæmo
nium habes? Respondit Iesus: Ego dæmo-
nium non habeo, sed cohonesto patrẽ meũ,
& uos ignominia affecistis me. Ego autem
non quæro gloriam meam: est qui quærat &
iudicet. Amen amen dico uobis, si quis ser-
monem meum seruauerit, mortem non ui-
debit in æternum. Dixerunt ergo illi Iudæi:
Nunc cognouimus quod dæmoniũ habes.
Abraham mortuus est & prophetæ: & tu di-
cis, Si quis sermonẽ meum seruauerit, nõ gu
stabit mortem in æternum. Nunquid tu ma
ior es patre nostro Abrahã qui mortuus est?
Et prophetę mortui sunt. Quem teipsum tu
facis? Respondit Iesus: Si ego glorifico me-
ipsum, gloria mea nihil est. Est pater meus
qui glorificat me, quem uos dicitis deum ue
strum esse, & tamen non cognouistis eum,
ego autem noui eum. Et si dixero quod
non nouerim eum, ero similis uestri, men-
dax. Sed noui eum, & sermonem eius seruo.

Abraham

ἰ. περὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ.

ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν. πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ ἀβραὰμ ἑώρακας; εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι. ἦραν οὖν λίθους, ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν. ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ. καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. ῥαββεί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ. ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν. ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου. ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωὰμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον, ὅτι πτωχὸς ἦν, ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν; ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δὲ, ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι ἐγώ εἰμι. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν. ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησοῦς, πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶπέ μοι. ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωὰμ, καὶ νίψαι. ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα. εἶπον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; λέγει. οὐκ οἶδα. ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν. ἦν δὲ σάββατον, ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς. πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ φαρισαῖοι, πῶς ἀνέβλεψεν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. πηλὸν ἐπέθηκέ μοι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐνιψάμην καὶ βλέπω. ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν φαρισαίων τινές. οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ θεοῦ. ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. ἄλλοι δὲ ἔλεγον. πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς. λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν. σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; ὁ δὲ εἶπεν, ὅτι προφήτης ἐστίν. οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι τυφλὸς ἦν καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέψαντος. καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς, λέγοντες. οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει; ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπον. οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη· πῶς

Abraham pater uester exultauit ut uideret
diem meum,& uidit atque gauisus est. Dixe
runt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta an/
nos nondum habes,& Abraham uidisti? Di
xit eis Iesus: Amen amen dico uobis, antequam
Abraham nasceretur, ego sum. Tollebant er
go lapides,ut iacerent in eum. Iesus autem ab/
scondit se,& exiuit e templo. Et præte/
riens Iesus uidit hominem cæcum a natiuita IX
te,& interrogauerunt eum discipuli eius, di
centes: Rabbi,quis peccauit, hic an parentes
eius,ut cæcus nasceretur? Respondit Iesus:
Neque hic peccauit,neque parentes eius, sed ut
manifestentur opera dei in illo. Me oportet
operari opera eius, qui misit me donec dies
est. Venit nox quando nemo potest opera/
ri. Quandiu fuero in mundo,lux sum mun/
di.Hoc quum dixisset,expuit in terram:& fe
cit lutum ex sputo,et illeuit lutum super ocu
los cæci, & dixit ei: Vade laua in piscina Si
loæ.quod si interpreteris,sonat missus. Abijt
ergo & lauit & uenit uidens. Itaque uicini &
qui uiderant eum prius, quod mendicus es/
set, dicebant: Nonne hic est qui sedebat, &
mendicabat? Alij dicebant,Hic est: alij rur/
sus,Similis est ei:ille dicebat,Ego sum. Dice
bant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi ocu
li? Respondit ille, & dixit:Ille homo qui dici
tur Iesus lutum fecit, & inunxit oculos meos,
& dixit mihi: Vade ad piscinam Siloæ,& la
ua. Vt autem abij ac laui, uisum recepi. Di/
xerunt ergo ei: Vbi est ille? Ait:Nescio. Ad
ducunt ad pharisæos eum qui dudum cæcus
fuerat. Erat autem sabbatum quum lutum fa/
ceret Iesus,& aperiret oculos eius. Iterum er
go interrogabant eum & pharisæi, quomo/
do uisum recepisset. Ille autem dixit eis:Lu/
tum mihi imposuit super oculos, & laui & ui/
deo. Dicebant ergo ex pharisæis quidam: Non
est hic homo a deo, quia sabbatum non obser
uat. Alij autem dicebant: Quomodo potest ho/
mo peccator hæc signa edere? Et dissensio e/
rat inter eos. Dicunt cæco iterum: Tu quid di
cis de illo, quia aperuit tibi oculos tuos? Ille
autem dixit: Propheta est. Non crediderunt er/
go Iudæi de illo, quod cæcus fuisset, & uisum
recepisset, donec uocauerunt parentes eius, qui
uisum receperat,& interrogauerunt eos dicen
tes: Hic est filius uester, quem uos dicitis cæcum
natum esse? quomodo ergo nunc uidet? Respon
derunt ei parentes eius & dixerunt: Scimus
quod hic est filius noster, et quod cæcus natus est
quomo/

πῶς δὲ νῦν βλέπει, οὐκ οἴδαμεν, ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν. αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὑτοῦ λαλήσει. ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς ἰουδαίους. ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ ἰουδαῖοι, ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται. διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε. ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον, ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ. δὸς δόξαν τῷ θεῷ. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν. ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν. εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν οὐκ οἶδα. ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω. εἶπον οὖν αὐτῷ πάλιν. τί ἐποίησέ σοι, πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς, εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε, τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι; ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον. σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου, ἡμεῖς δὲ τοῦ μωσέως ἐσμὲν μαθηταί. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μωσῇ λελάληκεν ὁ θεός, τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν. ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς. οἴδαμεν δέ, ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς οὐκ ἀκούει. ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει. ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη, ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου. εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω. ἤκουσεν ὁ ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω, καὶ εὑρὼν αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ, σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, καὶ τίς ἐστι κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν. ὁ δὲ ἔφη, πιστεύω κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς, εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται. καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν φαρισαίων ταῦτα, οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ. μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν; εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν, ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής. ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων. τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά. καὶ ὅτ' ἂν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλλῃ, ἔμπροσθεν

αὐτῶν

quomodo autem nūc uideat, nescimus: aut qs eius aperuerit oculos, nos nescimus. Ipse ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur. Hæc dixerunt parētes eius, quod timerent Iudæos. Iam enim conspirauerant Iudæi, ut si quis eum confiteretur esse Christum, e synagoga eijceretur. Propterea parentes eius dixerunt, A etatem habet, ipsum interrogate. Vocauerunt ergo rursum hominem, qui fuerat cęcus, & dixerunt ei: Da gloriā deo Nos scimus quod hic homo peccator est. Respondit ergo ille, & dixit: An peccator sit, nescio: unū scio, ꝙ cæcus quū fuerim, nunc uideam. Dixerunt ergo illi iterum: Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos? Respondit eis: Dixi uobis iam, nec audistis: cur iterum uultis audire? num & uos uultis discipuli eius fieri? Conuitiatī sunt ergo ei, & dixerūt: Tu discipulus illius esto, nos autem Mosi discipuli sumus. Nos scimus quod Mosi loquutus est deus, hunc aūt nescimus unde sit Respondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile quiddam est, quod uos nesciatis unde sit, & tamē aperuit meos oculos. Scimus aūt quod peccatores deus nō audit: sed si quis dei cultor est, et uoluntati ipsius obtemperat, hunc audit. A seculo non est auditum quod quis aperuerit oculos cæci nati. Nisi esset hic à deo, non potuisset facere quicꝙ. Responderunt & dixerūt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras. Audiuit Iesus quod eiecissent eum foras: quumꝙ inuenisset eum, dixit ei: Tu credis in filium dei? Respōdit ille & dixit: Et quis est domine, ut credam in eum? Et dixit ei Iesus: Et uidisti eum, & qui loquitur tecū, ipse est. At ille ait: Credo domine. Et adorauit eum. Et dixit ei Iesus: In iudicium ego in hunc mundum ueni: ut qui non uident, uideant: & qui uident, cæci fiant. Et audierunt quidam ex pharisæis hæc, qui cum ipso erāt, & dixerunt ei: Num & nos cæci sumus? Dixit eis Iesus: Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc uero dicitis, Videmus: idcirco peccatū uestrum manet. Amen amen dico uobis, qui non intrat per ostium in stabulum ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro. Qui aūt intrat per ostium, pastor est ouium. Huic ostiarius aperit, & oues uocem eius audiunt. Et proprias oues uocat nominatim, & educit eas. Et quum proprias oues emiserit, ante

eas

αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ. ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν. ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς. εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων. πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί, ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα. ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει. ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ. ἐγὼ ἦλθον, ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων. ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτά, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα. ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστιν, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων. ἐγώ εἰμι
ὁ ποιμὴν ὁ καλός, καὶ γινώσκω τὰ ἐμά, καὶ γι-
ζ νώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. * καθὼς γινώσκει
γ με ὁ πατήρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.
ζα * καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβά-
δ των. * καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν
ζβ ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν,
ι καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία

ποίμνη, εἷς ποιμήν. διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου. σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους. ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν. δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται. τί αὐτοῦ ἀκούετε; ἄλλοι ἔλεγον, ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν; ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν, καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ σολομῶντος. ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε, ὅτι οὐκ ἐστὲ ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν. τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι, κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι

eas uadit, & oues illum ſequuntur, quia nouerunt uocem eius. Alienum autem non ſequentur, ſed effugient ab eo, quia non nouerunt uocem alienorum. Hoc prouerbium dixit eis Ieſus. Illi autem non cognouerunt quæ eſſent quę loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum Ieſus: Amen amen dico uobis, Ego ſum oſtium ouium. Omnes quotquot ante me uenerunt, fures ſunt & latrones, ſed non audierunt eos oues. Ego ſum oſtium, per me ſi quis introierit, ſeruabitur, & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet. Fur non uenit, niſi ut furetur & mactet, ac perdat. Ego ueni ut uitam habeant, & abundantius habeant. Ego ſum paſtor ille bonus. Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus. Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, uidet lupum uenientem, ac deſerit oues, fugitq;, & lupus rapit ac diſpergit oues. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & oues non ſunt illi curæ. Ego ſum paſtor ille bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcor à meis. Sicut nouit me pater, ita & ego noui patrem, & animam meam pono pro ouibus. Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili: illas quoque oportet me adducere, & uocem meam audient: & fiet unum ouile, unus paſtor. Propterea me pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum ſumam eam. Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à meipſo. Poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo rurſus ſumẽdi eam. Hoc mandatum accepi à patre meo. Diſſenſio igitur iterum facta eſt inter Iudæos, propter ſermones hos. Dicebant autem multi ex ipſis: Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis? Alij dicebant: Hæc uerba non ſunt dæmonium habentis. Num dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire? Facta ſunt autem encænia Hieroſolymis, & hyems erat, & ambulabat Ieſus in templo in porticu Salomonis. Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei: Quouſque animam noſtram ſuſpendis? Si tu es Chriſtus, dic nobis ingenue. Reſpondit eis Ieſus: Dixi uobis, nec creditis. Opera quæ ego facio nomine patris mei, hæc teſtimonium reddunt de me. Sed uos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis, quemadmodũ dicebam uobis: Oues meæ uocem meam audiũt, & ego cognoſco eas, & ſequuntur me, & ego uitam æternam do

δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶ-
να. καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.
ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστὶ,
καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πα-
τρός μου. ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν. ἐβάστασαν
οὖν πάλιν λίθους οἱ ἰουδαῖοι, ἵνα λιθάσωσιν αὐ-
τόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πολλὰ καλὰ ἔρ-
γα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου. διὰ ποῖον αὐ-
τῶν ἔργων λιθάζετέ με; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰου-
δαῖοι, λέγοντες. περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν
σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος
ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν θεόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς. οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, ἐ-
γὼ εἶπα, θεοί ἐστε; εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς
οὓς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυ-
θῆναι ἡ γραφὴ, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστει-
λεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφη-
μεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰμι. εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔρ-
γα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι. εἰ δὲ ποιῶ,
κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε, ἵνα
γνῶτε, καὶ πιστεύσητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀ-
ξγ γὼ ἐν αὐτῷ. ἐζήτουν πάλιν αὐτὸν πιάσαι.
λ καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν καὶ ἀπῆλθε πά-
λιν πέραν τοῦ ἰορδάνου εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἦν
ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.
ξδ * καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον,
ζ ὅτι ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν. πάντα
δὲ ὅσα εἶπεν ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν. καὶ
ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν. ἦν δέ τις ια
ἀσθενῶν λάζαρος ἀπὸ βηθανίας ἐκ τῆς κώμης
μαρίας καὶ μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς. ἦν δὲ
μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμά-
ξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς, ἧς ὁ
ἀδελφὸς λάζαρος ἠσθένει. ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀ-
δελφαὶ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι. κύριε, ἴδε
ὃν φιλεῖς, ἀσθενεῖ. ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. αὕ-
τη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς
δόξης τοῦ θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι᾽ αὐ-
τῆς. ἠγάπα δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν μάρθαν καὶ τὴν ἀδελ-
φὴν αὐτῆς καὶ τὸν λάζαρον. ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι
ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας.
ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν εἰς
τὴν ἰουδαίαν πάλιν. λέγουσιν αὐτῷ οἱ μα-
θηταί. ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ ἰουδαῖοι,
καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὐ-
χὶ δώδεκα εἰσὶν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περι-
πατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς
τοῦ κόσμου τούτου βλέπει. ἐὰν δέ τις περιπα-
τῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔ-
στιν ἐν αὐτῷ. ταῦτα εἶπε, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει
αὐτοῖς. λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται,
ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν. εἶπον
οὖν

do eis, nec peribunt in æternum, neq; rapiet
eas quisquam de manu mea. Pater meus qui
dedit mihi, maior omnibus est, & nemo po-
test rapere de manu patris mei. Ego & pater
unum sumus. Sustulerunt ergo rursum lapi
des Iudæi, ut lapidarent eum. Respondit eis
Iesus: Multa bona opera ostẽdi uobis ex pa-
tre meo, propter quod eorũ operum me la-
pidatis? Responderũt ei Iudęi, dicentes: Ob
bonum opus non lapidamus te, sed ob bla-
sphemiam: & quia tu homo quũ sis, facis te
ipsum deum. Respõdit eis Iesus: Nónne scri
ptum est in lege uestra, Ego dixi, dij estis? Si
illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est,
& nõ potest solui scriptura, quem pater san-
ctificauit et misit in mundum, uos dicitis me
blasphemare, quia dixerim, Filius dei sum?
Si non facio opera patris mei, nolite credere
mihi. Sin uero facio, & si mihi non credatis,
operibus credite, ut cognoscatis & credatis,
quod pater in me est, & ego in eo. Quærebãt
iterum eum apprehendere, & exiuit de ma-
nu eorum, et abijt iterum trans Iordanem in
eum locum, ubi fuerat Ioannes baptizãs pri
mum, mãsitq; illic. Et multi uenerũt ad eum,
ac dicebant: Ioannes quidem signum ædidit
nullum. Omnia autem quæcunq; dixit Ioan
nes de hoc, uera erant, & crediderunt multi
illic in eum. Aegrotabat autem quidam XI
nomine Lazarus Bethaniẽsis à castello Ma
riæ & Marthæ huius sororis. Maria autem
erat ea quę unxit dominum unguento, & ex
tersit pedes eius capillis suis, cuius frater La-
zarus ægrotabat. Miserũt ergo sorores eius
ad eum, dicẽtes: Domine, ecce quem amas,
ægrotat. Audiens autem Iesus, dixit: Infirmi
tas hęc nõ est ad mortem, sed pro gloria dei,
ut glorificetur filius dei per eam. Diligebat
autem Iesus Martham & sororẽ eius & La-
zarum. Vt ergo audiuit quod ægrotaret,
tum quidem temporis mansit in eodem lo-
co duobus diebus. Deinde post hoc dicit di-
scipulis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt
ei discipuli: Rabbi, modo quærebant te Iu-
dæi lapidare, & iterum uadis illuc? Respon
dit Iesus: Nónne duodecim sunt horæ diei?
Si quis ambulauerit in die, non offendit:
quia lucem huius mundi uidet. Si quis au-
tem ambulauerit in nocte, offendit: quia
lux non est in eo. Hæc ait, & post hæc di-
cit eis: Lazarus amicus noster dormit, sed
uado ut à somno excitem eum. Dixerunt

οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν, ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει. τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς παῤῥησίᾳ. λάζαρος ἀπέθανε, καὶ χαίρω δι᾽ ὑμᾶς, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ᾽ ἄγωμεν πρὸς αὐτόν. εἶπεν οὖν θωμᾶς ὁ λεγόμενος δίδυμος, τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς ἵνα ἀποθάνωμεν μετ᾽ αὐτοῦ. ἐλθὼν οὖν ὁ ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ. ἦν δὲ ἡ βηθανία ἐγγὺς τῶν ἱεροσολύμων ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ μάρθαν καὶ μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν. ἡ οὖν μάρθα, ὡς ἤκουσεν, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ. μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο. εἶπεν οὖν ἡ μάρθα πρὸς τὸν ἰησοῦν. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει. ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν θεόν, δώσει σοι ὁ θεός. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου. λέγει αὐτῷ μάρθα. οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται. καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. πιστεύεις τοῦτο; λέγει αὐτῷ. ναὶ κύριε. ἐγὼ πεπίστευκα, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος. καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε καὶ ἐφώνησε μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα εἰποῦσα. ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε. ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχύ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν. οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην, ἀλλ᾽ ἦν ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ μάρθα. οἱ οὖν ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ᾽ αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν μαρίαν, ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον, ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ. ἡ οὖν μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτόν, ἔπεσεν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πόδας, λέγουσα αὐτῷ. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός. ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν, καὶ εἶπε. ποῦ τεθήκατε αὐτόν; λέγουσιν αὐτῷ. κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε. ἐδάκρυσεν ὁ ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν ἰουδαῖοι. ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον. οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι, ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ; ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ᾽ αὐτῷ. λέγει ὁ ἰησοῦς. ἄρατε τὸν λίθον. λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ

ergo discipuli eius. Domine, si dormit, saluus erit. Dixerat autem Iesus de morte eius, at illi putauerunt, quod de dormitione somni diceret. Tūc ergo Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est, & gaudeo propter uos, ut credatis quod non fuerim ibi. Sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad discipulos: Eamus & nos, ut moriamur cum eo. Venit itaq; Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumēto habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam ferè stadijs quindecim. Multiq; ex Iudæis uenerant ad Martham ac Mariam, ut consolarent̄ eas de fratre suo. Martha ergo ut audiuitq; Iesus uenisset, occurrit illi: Maria uero domi desidebat. Dixit ergo Martha ad Iesum: Dn̄e, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio, quod quæcunq; poposceris à deo, daturus tibi sit deus. Dicit illi Iesus: Resurget frater tu⁹. Dicit ei Martha: Scio quod resurget in resurrectione in nouissimo die. Dicit ei Iesus: Ego sum resurrectio & uita, Qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, uiuet: & omnis qui uiuit & credit in me, nō morietur in æternum. Credis hoc? Ait illi: Etiam domine. Ego credo, quod tu sis Christus ille filius dei, qui in mundum uenturus erat. Et quum hæc dixisset, abijt & uocauit Mariam sororem suam clanculū, dicens: Magister adest, & uocat te. Illa ut audiuit, surgit cito, et uenit ad eū. Nōdum autem uenerat Iesus in castellum, sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha. Iudæi ergo qui erant cū ea in domo & consolabātur eam, quum uidissent Mariam quod cito surrexisset & exisset, sequuti sunt eam, dicentes: Vadit ad monumentum, ut ploret ibi. Maria ergo quum uenisset eò, ubi erat Iesus, uidēs eum, accidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo ut uidit eam plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea plorantes, infremuit spiritu & turbauit seipsum, & dixit: Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine, ueni & uide. Lachrymatus est Iesus. Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere, ut & hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, et lapis impositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha

ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος μάρθα. κύριε, ἤδη ὄζει
τεταρταῖος γάρ ἐστι. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. οὐκ εἶ/
πόν σοι, ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ;
ἦραν οὖν τὸν λίθον, οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος.
ὁ δὲ ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε. πά/
τερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. ἐγὼ δὲ ᾔδειν,
ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν
περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σύ με ἀπέ/
στειλας. καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύ/
γασε, λάζαρε, δεῦρο ἔξω. καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνη/
κὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κει/
ρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο.
λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφε/
τε ὑπάγειν. πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν ἰουδαίων οἱ ἐλ
θόντες πρὸς τὴν μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίη
σεν ὁ ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐ
τῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς φαρισαίους, καὶ εἶπον
αὐτοῖς, ἃ ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς. συνήγαγον οὖν οἱ
ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλε/
γον. τί ποιοῦμεν, ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολ/
λὰ σημεῖα ποιεῖ; ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάν
τες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν. καὶ ἐλεύσονται οἱ ῥω
μαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ
ἔθνος. εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν καϊάφας, ἀρχιερεὺς
ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε οὐδὲν, οὐ δὲ διαλογίζεσθε, ὅτι συμφέ/
ρει ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ
λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. τοῦτο δὲ
ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν, ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνι
αυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν, ὅτι ἔμελλεν ὁ ἰη/
σοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, καὶ οὐχ ὑπὲρ
τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ τὰ
ϛε διεσκορπισμένα, συναγάγῃ εἰς ἕν. * ἀπ'
δ ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο, ἵνα
ἀποκτείνωσιν αὐτόν. ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥη/
σίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν
ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς ἐφραὶμ
λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μα/
ϛε θητῶν αὐτοῦ. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν
α ἰουδαίων. * καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς ἱε/
ϛζ ροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁ/
ι γνίσωσιν ἑαυτούς. ἐζήτουν οὖν τὸν ἰησοῦν. καὶ
ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες. τί δο
κεῖ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν; ἐδε/
δώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἐν
τολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως
πιάσωσιν αὐτόν. ὁ οὖν ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμε
ρῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς βηθανίαν, ὅπου ἦν
λάζαρος ὁ τεθνηκὼς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.
ϛη * ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ μάρ
α θα διηκόνει. ὁ δὲ λάζαρος εἷς ἦν τῶν ἀνακει/
μένων σὺν αὐτῷ. ἡ οὖν μαρία λαβοῦσα λί/ ιβ
τραν

Martha soror eius qui mortuus fuerat. Do/
mine, iam olet, quatriduanus est enim. Dicit
ei Iesus: Nōne dixi tibi, quod si credideris,
uisura esses gloriam dei? Sustulerunt ergo la
pidem à loco, ubi is qui mortuus fuerat, erat
positus. Iesus autem attollēs sursum oculos,
dixit: Pater gratias ago tibi, quoniam audi/
sti me. Ego aūt sciebam quod semper me au
dis, sed propter turbā quæ circunstat dixi, ut
credāt quod tu me miseris. Atq; hæc quum
dixisset, uoce magna clamauit: Lazare, ueni
foras. Et prodijt qui fuerat mortuus, manus
& pedes habens reuinctos fascijs sepulchra
libus, & facies illius sudario erat obuincta.
Dicit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire.
Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Ma/
riam, & uiderant quæ fecisset Iesus, credide/
runt in eum. Quidam autē ex ipsis abierunt
ad pharisæos, & dixerunt eis quæ fecisset Ie
sus. Congregauerunt ergo pōtifices & pha/
risæi concilium, ac dicebant: Quid facimus,
quia hic homo multa signa ædit? Si permi/
serimus eum sic, omnes credent ei: uenietq;
Romani, & tollent tum locum nostrū, tum
gentem. Vnus autem ex ipsis, Caiaphas no
mine, quum esset pontifex anni illius, dixit
eis: Vos nescitis quicquam, nec perpenditis
quod expedit nobis, ut un⁹ homo moriatur
pro populo, ac nō tota gens pereat. Hoc au/
tem à semetipso non dixit, sed quū esset pon
tifex anni illius, uaticinatus est quod Iesus
moriturus esset pro gente, & non tantū pro
gente, sed ut filios dei qui erant dispersi, con
gregaret in unum. Ab illo ergo die consulta/
bant inuicē, ut interficerent eum. Iesus ergo
iam nō propalàm ambulabat inter Iudæos,
sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciui
tatem quæ dicit̄ Ephraim, & ibi uersabatur
cum discipulis suis. Instabat autē pascha Iu/
deorū, & ascenderunt multi Hierosolymā è
regione ante pascha, ut purificarēt se. Quæ/
rebant ergo Iesum, & colloquebantur inter
se in templo stātes: Quid uidet̄ uobis, quod
non uenerit ad diem festum? Dederant au/
tem pontifices & pharisæi præceptum, ut si
quis cognouisset ubi esset, indicaret, ut com
prehenderent eum. Iesus ergo ante sex XII
dies paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus
fuerat mortuus, quem suscitauit à mortuis.
Fecerunt aūt ei cœnam ibi, & Martha mini
strabat. Lazarus uero unus erat de numero
discumbentiū cum eo. Maria ergo accepit li
 bram

τραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε
τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐ/
τῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς
ὀσμῆς τοῦ μύρου. λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν ιγ
αὐτοῦ, ἰούδας σίμωνος ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐ
τὸν παραδιδόναι. διὰ τί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπρά/
θη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;
εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐ
τῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶ/
χε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν. εἶπεν οὖν ὁ ἰη/
σοῦς. ἄφες αὐτὴν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφια/
σμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. τοὺς πτωχοὺς γὰρ
πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε
ϙθ ἔχετε. * ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν ἰουδαί
ι ων, ὅτι ἐκεῖ ἐστί. καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν ἰησοῦν μό/
νον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν
ἐκ νεκρῶν. ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς, ἵνα καὶ
τὸν λάζαρον ἀποκτείνωσιν, ὅτι πολλοὶ δι' αὐ-
τὸν ὑπῆγον τῶν ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν
ρ ἰησοῦν. * τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλ/
α θὼν εἰς τὴν ἑορτὴν, ἀκούσαντες, ὅτι ἔρχεται ὁ ἰη/
σοῦς εἰς ἱεροσόλυμα, ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων,
καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον. ὡς
αννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυ
ρα ρίου ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ. * εὑρὼν δὲ ὁ ιδ
ζ ἰησοῦς ὀνάριον ἐκάθισεν ἐπ' αὐτὸ, καθώς ἐστι γε/
γραμμένον. μὴ φοβοῦ θύγατερ σιὼν, ἰδοὺ ὁ βασι/
λεύς σου ἔρχεται καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.
ρβ * ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ
ι πρῶτον, ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ἰησοῦς. τότε ἐμνήσθη/
σαν, ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ
ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ. ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος
ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ, ὅτε τὸν λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ
τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. διὰ
τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσαν
τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον. οἱ οὖν φα
ρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς. θεωρεῖτε, ὅτι οὐκ ὠφε
λεῖτε οὐδέν; ἴδε ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλ/
θεν. ἦσαν δέ τινες ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαι ιε
νόντων, ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ. οὗτοι οὖν
προσῆλθον φιλίππῳ τῷ ἀπὸ βηθσαϊδὰ τῆς γα/
λιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες. κύριε, θέ/
λομεν τὸν ἰησοῦν ἰδεῖν. ἔρχεται φίλιππος καὶ
λέγει τῷ ἀνδρέᾳ. καὶ πάλιν ἀνδρέας καὶ φί/
ργ λιππος λέγουσι τῷ ἰησοῦ. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἀ/
δ πεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δο
ρδ ξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. * ἀμὴν ἀμὴν λέ
ι γω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν
γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ,
ρε πολὺν καρπὸν φέρει. * ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐ-
γ τοῦ, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν
τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.
ἐὰν

bram unguenti nardi pisticę preciosæ, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, domus autem impleta est ex odore unguenti. Dicit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Simonis Iscariotes, qui erat eum proditurus: Quare hoc unguentum nō uenijt trecentis denarijs, et datum est egenis. Dixit autem hoc, non quod pauperes illi curę essent, sed quia fur erat, ac marsupiū habebat, eaq; quæ mittebātur, portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam, in diem sepulturæ meæ seruauit istud. Pauperes enim semper habetis uobiscum, me uero nō semper habebitis. Cognouit ergo turba multa ex Iudęis, quod illic esset: & uenerunt nō propter Iesum tantū, sed ut Lazarum quoq; uiderēt, quem suscitauerat à mortuis. Consultabāt autem principes sacerdotum, ut & Lazarum interficerēt, qa multi propter illum abibāt ex Iudæis, & credebāt in Iesum. Postero die turba multa quę uenerat ad diem festū, quum audissent quod ueniret Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant: Hos anna, benedictus qui uenit in nomine domini rex Israel. Nactus autem Iesus asellam, sedit super eam: sicut scriptū est: Noli timere filia Sion, ecce rex tuus uenit sedēs super pullum asinæ. Hæc autem nō cognouerunt discipuli eius primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quod hæc essent scripta de eo, & quod hæc fecissent ei. Testificabatur igitur turba quę erat cum eo, quando Lazarum uocauit de monumento, et suscitauit eum à mortuis: propterea et obuiam uenit ei turba quod audierant eum ædidisse hoc signum. Pharisæi ergo dixerunt inter se: Videtis q nihil proficitis? Ecce mūdus post eum abijt. Erant aūt quidam Græci ex his qui ascenderāt, ut adorarent in festo. Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicētes: Domine, uolumus Iesum uidere. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu. Iesus autem respondit eis, dicens: Venit hora ut glorificetur filius hominis. Amen amen dico uobis, nisi granum frumenti deiectum in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si uero mortuū fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo, in uitam æternā custodiet eam.
Si

ρϛ̄ * ἐὰν ἐμοί διακονῇ τίς, ἐμοί ἀκολουθείτω. καὶ
ι ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται.
ρζ καὶ ἐάν τις ἐμοί διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.
δ * νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται. καὶ τί εἴπω;
ρη̄ πάτερ σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. * ἀλ-
ι λὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην. πάτερ
δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ, καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. ὁ οὖν ὄ-
χλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέ-
ναι. ἄλλοι ἔλεγον, ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν. ἀ-
πεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. οὐ δι᾽ ἐμὲ αὕτη ἡ φω-
νὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι᾽ ὑμᾶς. νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κό-
σμου τούτου. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκ-
βληθήσεται ἔξω. κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς,
πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. τοῦτο δὲ ἔλεγε,
σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. ἀ-
πεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος. ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ
νόμου, ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ πῶς
σὺ λέγεις, δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;
τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; εἶπεν οὖν
αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽
ὑμῶν ἐστι. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ
σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ
σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. ἕως τὸ φῶς ἔχετε,
πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. ταῦ-
τα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ᾽
αὐτῶν. τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος
ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, ἵνα ὁ
λόγος ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε.
κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχί-
ρθ ων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; * διὰ τοῦτο
α οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν ἡσαΐας,
τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώ-
ρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφ-
θαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶ-
ρι σι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. * ταῦτα εἶπεν ἡ-
ι σαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ
αὐτοῦ. ὅμως μέντοι ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπί-
στευσαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς φαρισαίους οὐχ
ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γίνωνται. ἠγά-
πησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ
ρια τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. * ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ
α εἶπεν. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ᾽ εἰς
τὸν πέμψαντά με. καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμ-
ριβ ψαντά με. * ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλή-
ι λυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ
μὴ μείνῃ. καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων,
καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. οὐ γὰρ ἦλ-
θον, ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σώσω τὸν κό-
σμον. ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου,
ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν. ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖ-
νος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐ-
μαυτοῦ

Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et ubi ego sum, illic & minister meus erit. Si quis mihi ministrauerit, cohonestabit eum pater. Nũc anima mea turbata est. Et quid dicam? Pater, seruato me ex hora hac. Sed propter ea ueni in horam hanc. Pater, illustra nomen tuum. Venit ergo uox de cœlo, *dicens:* Et illustraui, & rursus illustrabo. Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij dicebãt: Angelus ei loquutus est. Respondit Iesus & dixit: Non propter me hæc uox uenit, sed propter uos. Nunc iudicium est mundi huius. Nunc princeps mundi huius eijcietur foras. Et ego si exaltat⁹ fuero a terra, omnes traham ad meipsum. Hoc autẽ dicebat, significans qua morte esset moriturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quod Christus manet in æternum: et quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis? Quis est iste filius hominis? Dixit ergo ei Iesus: Adhuc ad breue tempus lumen uobiscum est. Ambulate donec lucem habetis, ne uos tenebræ occupent. Et qui ambulat in tenebris, nescit quò uadat. Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filij lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus, ac digressus abscondit se ab eis. Quum autem tam multa signa fecisset coram eis, nõ credebant in eum: ut sermo Hesaiæ prophetæ impleret quem dixit: Domine, quis credidit sermoni nostro: & brachium domini cui reuelatum est? Propterea non poterãt credere, quia iterum dixit Hesaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, ne uideant oculis, & ne intelligant corde, & conuertantur & sanem eos. Hæc dixit Hesaias, quando uidit gloriam eius, & loquutus est de eo. Veruntamen etiam ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter pharisæos non confitebantur, ne è synagoga eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominũ magis quàm gloriam dei. Iesus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, nõ credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui uidet me, uidet eum qui misit me. Ego lux in mundũ ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris nõ maneat. Et si quis audierit uerba mea, & non crediderit, ego nõ iudico eum. Nõ enĩ ueni ut iudicem mundũ, sed ut seruem mundum. Qui reijcit me, nec accipit uerba mea, habet qui iudicet ipsum. Sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in extremo die: quia ego ex me

ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με πατὴρ,
αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλή/
σω. καὶ οἶδα, ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ ζωὴ αἰώνιός ἐ/
στιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ,
οὕτως λαλῶ. πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰ/
δὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα με/
ταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα,
ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέ/
ριγ λος ἠγάπησεν αὐτούς. * καὶ δείπνου γε-
θ νομένου, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν
καρδίαν ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν
ριδ παραδῷ, * εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα
γ δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι
ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει,
ριε * ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμά ιϛ
ι τια, καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν. εἶτα
βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν
τοὺς πόδας μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ,
ᾧ ἦν διεζωσμένος. ἔρχεται οὖν πρὸς σίμωνα πέ/
τρον, καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος. κύριε, σύ μου νί/
πτεις τοὺς πόδας; ἀπεκρίθη ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐ/
τῷ. ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι. γνώσῃ δὲ με/
τὰ ταῦτα. λέγει αὐτῷ πέτρος. οὐ μὴ νίψῃς τοὺς
πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰη/
σοῦς. ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ᾽ ἐμοῦ.
λέγει αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, μὴ τοὺς πό/
δας μου μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κε/
φαλήν. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὁ λελουμένος οὐ
χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ᾽ ἔστι καθα
ρὸς ὅλος. καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ᾽ οὐχὶ πάν/
τες. ᾔδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτὸν, διὰ τοῦτο
εἶπεν, οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε. ὅτε οὖν ἔνιψε
τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἀνα
πεσὼν, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς. γινώσκετε τί πε/
ριϛ ποίηκα ὑμῖν; * ὑμεῖς φωνεῖτέ με ὁ διδάσκα/
α λος καὶ κύριος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ.
ριζ * εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας ὁ κύριος καὶ
ι ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν
τοὺς πόδας. ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς
ριη ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε. * ἀμὴν ἀ/
γ μὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐ
δὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν. εἰ ταῦτα
ριθ οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά. * οὐ πε
ι ρὶ πάντων ὑμῶν λέγω, ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην.
ἀλλ᾽ ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, ὁ τρώγων μετ᾽ ἐμοῦ τὸν ἄρ
τον, ἐπῆρεν ἐπ᾽ ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. ἀπ᾽ ἄρτι λέ
γω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύ-
ρκ σητε, ὅτι ἐγώ εἰμι. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ λαμ
α βάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει. ὁ δὲ ἐμὲ λαμ
ρκα βάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με. * ταῦτα εἰ/
δ πὼν ὁ ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρ/
τύρησε, καὶ εἶπεν. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς
ἐξ

ipso non sum locutus: sed qui misit me pa/
ter, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam
& quid loquar: Et scio quod mādatum eius
uita æterna est. Quæ ergo ego loquor, sicut
dixit mihi pater, sic loquor. Ante festum XIII
autem paschæ sciens Iesus, quod uenisset ho
ra ipsius, ut trāsiret ex hoc mūdo ad patrem,
quū dilexisset suos qui erant in mundo, usq;
ad finem dilexit eos. Et cœna facta, cum dia/
bolus iam immisisset in cor Iudæ Simonis I/
scariotæ ut proderet eum; sciens Iesus quod
omnia dedisset sibi pater in manus, & quod
à deo exisset, & ad deū iret, surgit à cœna, &
ponit uestimēta: & cum accepisset linteum,
præcinxit se. Deinde misit aquā in peluim,
& cœpit lauare pedes discipulorum, & ex/
tergere linteo quo erat præcinctus. Venit er
go ad Simonem Petrum. & dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lauas pedes? Respondit Ie
sus et dixit ei: Quod ego facio, tu nescis nūc,
scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non la/
uabis meos pedes in æternum. Respondit
ei Iesus: Si non lauero te, non habes partem
mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine,
non tantum pedes meos, sed & manus & ca
put. Dicit ei Iesus: Qui lotus est nō opus ha/
bet, nisi ut pedes lauet, sed est mūdus totus.
Et uos mundi estis, sed non omnes. Sciebat
enim quis nā esset qui proderet ipsum, pro/
pterea dixit: non estis mundi omnes. Postq;
ergo lauisset pedes eorum, receptisq; uesti/
bus suis accubuisset, iterum dixit eis: Scitis
quid fecerim uobis? Vos uocatis me magi/
strum ac dominum, & bene dicitis, sum ete/
nim. Si ergo ego laui pedes uestros dn̄s &
magister, uos quoq; debetis inuicem alij alio
rum lauare pedes. Exemplum enim præbui
uobis, ut quemadmodum ego feci uobis, ita
& uos faciatis. Amen amen dico uobis, non
est seruus maior domino suo, neque legatus
maior est eo qui legauit ipsum. Si hæc noui/
stis, beati estis si feceritis ea. Non de omni/
bus uobis loquor. ego scio quos elegerim.
Sed ut adimpleatur scriptura: Qui edit me/
cum panē, sustulit aduersum me calcaneum
suum. Nunc dico uobis prius quàm fiat: ut
quum factum fuerit credatis, quod ego sim.
Amen amen dico uobis, qui recipit quēcun
que misero, me recipit. Qui autem me reci/
pit, recipit eum q̄ me misit. Cum hęc dixisset
Iesus, turbatus est spiritu, & testificatus est,
dixitq;: Amen amen dico uobis, quod unus
ex uobis

ρκβ ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. * ἔβλεπον οὖν εἰς
α ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος
ρκγ λέγει. * ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθη-
ι τῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ἰησοῦ, ὃν ἠγά-
πα ὁ ἰησοῦς. νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος
πυθέσθαι, τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει. ἐπιπεσὼν
δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ ἰησοῦ, λέγει αὐ-
τῷ. κύριε τίς ἐστιν; ἀποκρίνεται ὁ ἰησοῦς. ἐ-
κεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώ-
ρκδ σω. * καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν
θ ἰούδᾳ σίμωνος ἰσκαριώτῃ. καὶ μετὰ τὸ ψωμίον
ρκε τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς. * λέγει
ι οὖν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον. τοῦτο
δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων, πρὸς τί εἶπεν
αὐτῷ. τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον
εἶχεν ὁ ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀγόρα-
σον, ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτω-
χοῖς ἵνα τι δῷ. λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος,
εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ. ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέ-
γει ὁ ἰησοῦς. νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου,
καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. εἰ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη
ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ
εὐθὺς δοξάσει αὐτόν. τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ᾽ ὑ-
μῶν εἰμί. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς ἰου-
δαίοις, ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε
ἐλθεῖν, καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι. ἐντολὴν καινὴν δί-
δωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγά-
πησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.
ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί
ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις. λέγει αὐτῷ
σίμων πέτρος. κύριε, ποῦ ὑπάγεις; ἀπεκρίθη
αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οὐ δύνασαί
μοι νῦν ἀκολουθῆσαι. ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις
ρκϛ μοι. * λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος. κύριε, διὰ τί
α οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου
ὑπὲρ σοῦ θήσω. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τὴν
ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω
σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει, ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με
ρκζ τρίς. * καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. μὴ τα-
ι ρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, πιστεύετε εἰς τὸν θεόν,
καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε. ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου
μοναὶ πολλαί εἰσιν. εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύο-
μαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. καὶ ἐὰν πορευθῶ ἑτοι-
μάσαι ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι καὶ παρα-
λήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ,
καὶ ὑμεῖς ἦτε. καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οἴδατε, καὶ
τὴν ὁδὸν οἴδατε. λέγει αὐτῷ θωμᾶς. κύριε, οὐκ
οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν
ὁδὸν εἰδέναι; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς
καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν
πατέρα, εἰ μὴ δι᾽ ἐμοῦ. εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέ-
ρα μου ἐγνώκειτε ἄν. καὶ ἀπ᾽ ἄρτι γινώσκετε αὐτόν, καὶ
ἑωράκατε

ex uobis proditurus est me. Aspiciebant er-
go se inuicem discipuli, hæsitantes de quo di-
ceret. Erat aũt unus ex discipulis Iesu recum-
bens in sinu ipsius, nimirum is quem dilige-
bat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, ut
sciscitaretur, quis esset de quo loqueret. Ita-
que quum recubuisset ille super pectus Iesu,
dicit ei: Domine, quis est? Respondit Iesus:
Ille est, cui ego intinctum panem porrexero.
Et quum intinxisset panem, dedit Iudæ Si-
monis Iscariotæ. Et post offulã ingressus est
in eum satanas. Dicit igitur ei Iesus: Quod
facis, fac citius. Hoc autẽ nemo intelligebat
discumbentium ad quid dixisset ei. Quidam
enim putabãt, quia loculos habebat Iudas,
quod dixisset ei Iesus, eme ea, quæ opus sunt
nobis ad diem festum, aut egenis ut aliquid
daret. Quũ ergo accepisset ille offulam, exi-
uit continuo. Erat autem nox. Quum ergo
exisset, dixit Iesus: Nunc glorificatus est fi-
lius hominis, & deus glorificatus est per eũ.
Si deus glorificatus est per eũ, & deus glo-
rificabit eum per se, et continuo glorificabit
eum. Filioli adhuc paulisper uobiscũ sum.
Quæretis me, & sicut dixi Iudæis, quò ego
uado, uos nõ potestis uenire: ita & uobis di-
co nunc. Præceptum nouum do uobis, ut di-
ligatis uos mutuo, sicut dilexi uos, ut & uos
diligatis uos mutuo. In hoc cognoscẽt om-
nes, quod discipuli mei sitis, si charitatem ha-
bueritis inter uos mutuam. Dicit ei Simon
Petrus: Domine, quò uadis? Respondit ei Ie-
sus: Quò ego uado, nõ potes me nunc sequi,
sequeris autem postea. Dicit ei Petrus: Do-
mine, quare nõ possum te sequi nunc? Ani-
mam meam pro te ponam. Respondit ei Ie-
sus: Animam tuam pro me pones? Amen a-
men dico tibi, Non canet gallus, donec ter
me negaueris. Et ait discipulis suis: Ne tur- XIIII
betur cor uestrũ. Creditis in deum, & in me
credite. In domo patris mei mansiones mul-
tæ sunt. Quod si secus esset, dixissem uobis,
uado paraturus uobis locum. Et si abiero
ad parandum uobis locum, iterum ueniam
& assumam uos ad meipsum, ut ubi sum
ego, & uos sitis: & quò ego uado, scitis, &
uiam scitis. Dicit ei Thomas: Domine, ne-
scimus quò uadis, & quomodo possumus
uiam scire? Dicit ei Iesus: Ego sum uia, & ue-
ritas & uita. Nemo uenit ad patrem nisi per
me. Si cognouissetis me, & patrẽ meum uti-
que cognouissetis. Et nũc cognoscitis eũ, &

ἑωράκατε αὐτόν. λέγει αὐτῷ Φίλιππος· κύ-
ριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. λέ-
γει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰ-
μὶ, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐ-
μὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα. καὶ πῶς σὺ λέγεις, δεῖ-
ξον ἡμῖν τὸν πατέρα; οὐ πιστεύεις, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ
πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐ-
γὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ. ὁ δὲ πα-
τὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. πιστεύε-
τέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί
ἐστιν. εἰ δὲ μὴ διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.
ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔρ-
γα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τού-
των ποιήσει, ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύο-
ρκη μαι. * καὶ ὅτι ἂν αἰτήσητε τῷ ὀνόματί μου τοῦτο
δ ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ. ἐάν τι αἰ-
τήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω. ἐὰν ἀγαπᾶ-
τέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε. καὶ ἐγὼ
ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώ-
σει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ πνεῦ-
μα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι
οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γι-
νώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν
ἔσται. οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανοὺς, ἔρχομαι πρὸς
ὑμᾶς. ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ,
ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με, ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσε-
σθε. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν
τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, καὶ ἐγὼ ἐν ὑ-
μῖν. ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτὰς,
ρκθ ἐκεῖνός ἐστι ὁ ἀγαπῶν με. * ὁ δὲ ἀγαπῶν με,
α ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ ἐγὼ ἀ-
γαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.
ρλ * λέγει αὐτῷ ἰούδας, οὐχ ὁ ἰσκαριώτης. κύριε,
ι τί γέγονεν, ὅτι ὑμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν,
καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν
αὐτῷ, ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρή-
σει, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς
αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιή-
σομεν. ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τη-
ρλᾱ ρεῖ. * καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς,
α ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός. ταῦτα λελά-
ρλβ ληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων. * ὁ δὲ παρά-
ι κλητος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ
ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάν-
τα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ὅσα εἶπον ὑ-
μῖν. εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δί-
δωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ
δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία,
μηδὲ δειλιάτω. ἠκούσατε, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν,
ὑπάγω καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. εἰ ἠγαπᾶτέ
με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς
τὸν πατέρα, ὅτι ὁ πατὴρ μείζων μου ἐστί.

καὶ

uidistis eum. Dicit ei Philippus: Domine, ostende nobis patrē, & sufficit nobis. Dicit ei Iesus: Tanto tempore uobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui uidit me, uidit patrem. Et quomodo tu dicis, ostende nobis patrem? Non credis, quod ego in patre sum, & pater in me? Verba quæ ego loquor uobis, à meipso non loquor. Pater autem in me manens, ipse facit opera. Credite mihi, quod ego in patre sum, & pater in me. Alioq propter ipsa facta credite mihi. Amē amē dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet: & maiora his faciet quia ego ad patrem uado. Et quicquid petieritis nomine meo hoc faciam, ut glorificetur pater per filiū. Si quid petieritis per nomen meum, ego faciam. Si diligitis me, præcepta mea seruate. Et ego rogabo patrē, & alium consolatorem dabit uobis, ut maneat uobiscum in æternū, spiritum ueritatis quē mundus non potest accipere: quia non uidet eū, nec nouit eum. Vos autē cognoscitis eum, quia apud uos manet, & in uobis erit. Non relinquā uos orphanos, ueniam ad uos. Adhuc pusillum, & mundus me iam non uidet: uos autē uidetis me. Quia ego uiuo, & uos uiuetis. In illo die uos cognoscetis, quòd ego sum in patre meo, & uos in me, & ego in uobis. Qui habet præcepta mea & seruat ea, ille est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à patre meo: & ego diligam eum, & aperiam ei meipsum. Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes: Domine, quid factum est, quod manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo? Respondit Iesus, & dixit ei: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & pater meus diliget eum: & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus. Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me patris. Hæc loquutus sum uobis apud uos manens Paracletus autē ille qui est spiritus sanctus, quem *spiritum* mittet pater nomine meo, ille uos docebit omnia, & suggeret uobis omnia quæcunq; dixi uobis. Pacem relinquo uobis, pacem meam do uobis. Non quomodo mundus dat, ego do uobis. Ne turbetur cor uestrum, neq; formidet. Audistis quod ego dixi uobis, Vado, & uenio ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utique, quod dixerim uado ad patrem, quia pater maior me est.

Et

καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γέ-
νηται, πιστεύσητε. οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ'
ὑμῶν. ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων,
καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσ-
μος, ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετεί-
λατό μοι ὁ πατὴρ, οὕτως ποιῶ. ἐγείρεσθε ἄγωμεν
ἐντεῦθεν. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ
ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ
μὴ φέρον καρπὸν αἴρει αὐτὸ, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν
φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.
ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον, ὃν λελά-
ληκα ὑμῖν. μείνατε οὖν ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς
τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ,
ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ, οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς ἐὰν
μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ
κλήματα. ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος
φέρει καρπὸν πολὺν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε
ποιεῖν οὐδέν. ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη
ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη, καὶ συνάγου-
σιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι καὶ καίεται.
ρλγ * ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑ-
δ μῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑ-
ρλδ μῖν. * ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου. ἵνα
ι καρπὸν πολὺν φέρητε, καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.
καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα
ὑμᾶς. μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. ἐὰν τὰς ἐν-
τολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου,
καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρη-
κα καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. ταῦτα λελά-
ληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ
ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ,
ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.
ρλε * μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὶς
δ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.
ρλϛ * ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐν-
ι τέλλομαι ὑμῖν. οὐκ ἔτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ
δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος. ὑμᾶς δὲ
εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πα-
τρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξα-
σθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑ-
μᾶς, ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε, καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ
ρλζ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ. * ἵνα ὅτι ἂν αἰτήσητε
δ τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν. * ταῦ-
ρλη τα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. εἰ ὁ
ι κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον
ὑμῶν μεμίσηκεν. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσ-
μος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει. ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσ-
μου οὐκ ἐστὲ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ
ρλθ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.
γ * μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. οὐκ
ρμ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. * εἰ ἐ-
ι μὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν. εἰ τὸν λόγον
μου

Et nunc dixi uobis prius q̃ fiat, ut quum fa-
ctum fuerit, credatis. Posthac non multa lo-
quar uobiscũ. Venit enim princeps mundi
huius, & in me non habet quicquam. Sed ut
cognoscat mũdus quod diligo patrem, & si-
cut mandatũ dedit mihi pater, sic facio. Sur-
gite, eamus hinc. Ego sum uitis uera, & pa XV
ter meus agricola est. Omnem palmitem in
me non ferentẽ fructum tollit, & omnẽ qui
fert fructum purgat, ut fructũ copiosiorem
afferat. Iam uos mundi estis propter sermo-
nem, quem loquutus sum uobis. Manete in
me, & ego in uobis. Sicut palmes nõ potest
ferre fructum à semetipso, nisi manserit in
uite: sic nec uos, nisi in me manseritis. Ego
sum uitis, uos palmites. Qui manet in me, &
ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine
me nihil potestis facere. Si quis in me non
mãserit, eiectus est foras sicut palmes, & ex
aruit: & colligunt eos, & in ignẽ conijciunt
& ardent. Si manseritis in me, & uerba mea
in uobis manserint, quicquid uolueritis, pe-
tetis, & fiet uobis. In hoc glorificatus est pa-
ter meus, ut fructum copiosum afferatis, &
efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me
pater, ita & ego dilexi uos. Manete in dile-
ctione mea. Si præcepta mea seruaueritis,
manebitis in dilectione mea, sicut & ego pa-
tris mei præcepta seruaui, & maneo in eius
dilectione. Hæc loquutus sum uobis, ut gau-
dium meũ in uobis maneat, & gaudium ue-
strum impleatur. Hoc est præceptũ meũ, ut
diligatis uos inuicẽ, sicut dilexi uos. Maio-
rem hac dilectionẽ nemo habet, ut quis ani-
mam suã ponat pro amicis suis. Vos amici
mei estis, si feceritis quæcunq; ego præcipio
uobis. Nõ posthac uos dico seruos, quia ser
uus nescit q̃d faciat dominus eius. Vos aũt
dixi, amicos: quia omnia quę audiui à patre
meo, nota feci uobis. Non uos me elegistis,
sed ego elegi uos & constitui uos, ut eatis &
fructũ afferatis, & fructus uester maneat: ut
quicquid petieritis patrem nomine meo, det
uobis. Hæc præcipio uobis, ut diligatis uos
mutuo. Si mũdus uos odit, scitis q̃ me prius
quàm uos odio habuerit. Si de mũdo fuisse-
tis, mũdus quod suũ est, diligeret. Quia uero
de mũdo nõ estis, sed ego selegi uos de mun
do, propterea odit uos mundus. Memento-
te sermonis quẽ ego dixi uobis: Non est ser-
uus maior domino suo. Si me persequu-
ti sunt, & uos persequentur. Si sermonem
meum

μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.
ρμα * ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ
α ὄνομά μου. * ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαν-
ρμβ τά με. * εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁ-
γ μαρτίαν οὐκ εἶχον. νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ
ρμγ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν. * ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ
ι τὸν πατέρα μου μισεῖ. * εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίη-
ρμδ σα ἐν αὐτοῖς, ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν
ι οὐκ εἶχον. νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι καὶ μεμισήκασι, καὶ
ρμε ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου. ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῇ ὁ λό-
ι γος, ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, ὅτι ἐμίση-
σάν με δωρεάν. ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ιζ
ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦ-
μα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύε-
ται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. καὶ ὑμεῖς δὲ
μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς μετ᾽ ἐμοῦ ἐστέ.
ρμς * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλι-
α σθῆτε. ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς. ἀλλ᾽ ἔρ-
χεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξῃ λα-
τρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ. καὶ ταῦτα ποιήσου-
σιν ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.
ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ
ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν.
ρμζ * ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ᾽
ι ὑμῶν ἤμην. νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά
με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, ποῦ ὑπάγεις.
ἀλλ᾽ ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πε-
πλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. ἀλλ᾽ ἐγὼ τὴν ἀ-
λήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀ-
πέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος
οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμ-
ψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει
τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας, καὶ περὶ δικαιοσύ-
νης, καὶ περὶ κρίσεως. περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ
πιστεύουσιν εἰς ἐμέ. περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς
τὸν πατέρα ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με.
περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου
κέκριται. ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ᾽ οὐ
δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος
τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶ-
σαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ,
ἀλλ᾽ ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα
ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ
ρμη ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. * πάν-
γ τα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι. * διὰ τοῦτο εἶ-
ρμθ πον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
ι μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ
ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα. εἶ-
πον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλή-
λους. τί ἐστι τοῦτο, ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν καὶ
οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψε-
σθέ με. καὶ ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;
ἔλεγον

meum seruauerūt, & uestrū seruabunt. Sed
hæc omnia faciēt uobis propter nomē meū,
quia nō nouerunt eum qui misit me. Si non
uenissem & loquutus fuissem eis, peccatum
nō haberent. Nunc aūt non habēt quod prę
texant peccato suo. Qui me odit, is & patrē
meū odit. Si opera nō fecissem inter eos quę
nemo alius fecit, peccatū non haberēt. Nūc
aūt & uiderunt & oderunt, nō solum me, ue
rum etiā patrē meum. Sed *hoc accidit*, ut com-
pleatur sermo qui in lege eorū scriptus est:
Odio habuerunt me gratis. Quū autē uene-
rit paracletus, quem ego mittā uobis à patre,
spiritus ueritatis, qui à patre procedit, ille te-
stimonium perhibebit de me. Quin & uos
testes estis, quia ab initio mecū estis. Hæc XVI
loquutus sum uobis, ut ne quid offendami-
ni. Alienos à synagogis facient uos. Sed ue-
niet tempus, ut quisquis interficiet uos, ui-
deatur cultū præstare deo. Et hæc facient uo
bis, quia nō nouerūt patrē neq; me. Sed hęc
loquutus sum uobis, ut quum uenerit tem-
pus illud, reminiscamini eorū quod ego di-
xerim uobis. Hæc autē uobis ab initio nō di
xi, quia uobiscum erā. Nunc autem uado ad
eum qui misit me, & nemo ex uobis interro
gat me, quò uadam. Sed quia hæc loquutus
sum uobis, mœstitudo impleuit cor uestrū.
Sed ego ueritatē dico uobis, expedit uobis
ut ego uadā. Si enim non abiero, consolator
ille non ueniet ad uos. Sin autē abiero, mittā
eum ad uos. Et quū uenerit ille, arguet mun-
dum de peccato & de iustitia & de iudicio.
De peccato quidem, quia nō credunt in me.
De iustitia uero, quia ad patrē uado, & post-
hac non uidetis me. De iudicio autem, quia
princeps huius mundi iam iudicatus est. Ad
hæc multa habeo quæ uobis dicā, sed nō po
testis portare nunc. Quum autē uenerit ille
qui est spiritus ueritatis, ducet uos in omnē
ueritatē. Nō enim loquetur à semetipso, sed
quæcunq; audierit, loquetur, & quæ futura
sunt, annunciabit uobis. Ille me glorificabit,
quia de meo accipiet, & annunciabit uobis.
Omnia quæcūq; habet pater, mea sunt: pro-
pterea dixi uobis, quod de meo accipiet &
annūciabit uobis. Pusillū, & nō uidetis me,
& iterū pusillū & uidebitis me, quia ego ua-
do ad patrē. Dixerūt ergo quidā ex discipu-
lis eius inter se: Quid est hoc quod dicit no-
bis, Pusillū & nō uidetis me, & rursus pusil-
lū & uidebitis me, & q̄a ego uado ad patrē?
Dicebant

ἔλεγον οὖν, τοῦτο τί ἐστιν, ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ
οἴδαμεν τί λαλεῖ. ἔγνω οὖν ὁ ἰησοῦς ὅτι ἤθελον
αὐτὸν ἐρωτῆσαι, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. περὶ τούτου ζη-
τεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν καὶ οὐ θεω-
ρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με; ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑ-
μεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται. ὑμεῖς δὲ λυπηθή-
σεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.
ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα
αὐτῆς. ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνη-
μονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαράν, ὅτι ἐγεννήθη
ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. καὶ ὑμεῖς οὖν λύ-
πην μὲν νῦν ἔχετε. πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ
χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν
οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν. καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ
ρν οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω
δ ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνό-
ματί μου δώσει ὑμῖν. ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐ-
δὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα
ρνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη. * ταῦτα ἐν πα-
ι ροιμίαις λελάληκα ὑμῖν. ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκ
ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ
περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέ-
ρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε. καὶ οὐ λέγω ὑ-
μῖν, ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν. αὐ-
τὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφι-
λήκατε, καὶ πεπιστεύκατε, ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ
θεοῦ ἐξῆλθον. ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρός, καὶ
ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, πάλιν ἀφίημι τὸν κόσ-
μον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα. λέγουσιν
αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ἴδε νῦν παρρησίᾳ λα-
λεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδὲ μίαν λέγεις. νῦν οἴδα-
μεν, ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις, ἵνα τίς
σε ἐρωτᾷ. ἐν τούτῳ πιστεύομεν, ὅτι ἀπὸ θεοῦ
ρνβ ἐξῆλθες. * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἄρτι
δ πιστεύετε. ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα
σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μό-
νον ἀφῆτε. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ
ρνγ μετ' ἐμοῦ ἐστί. * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν,
ι ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν
ἕξετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσ-
μον. ταῦτα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς καὶ ἐπῆ-
ρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ
εἶπε. πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου
τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε. καθὼς
ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα
πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώ-
νιον. αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσ-
κωσί σε τὸν μόνον, ἀληθινὸν θεόν, καὶ ὃν ἀπέ-
στειλας ἰησοῦν χριστόν. ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς
γῆς, τὸ ἔργον ἐτελείωσα. ὃ δέδωκάς μοι, ἵνα
ποιήσω. καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ
σεαυτῷ

Dicebant ergo: Quid est hoc quod dicit, Pu
sillum? Nescimus quid loquatur. Cognouit
aũt Iesus quod uellent ipsum interrogare, &
dixit eis: De hoc quęritis inter uos quod di-
xi, Pusillum & non uidetis me, & iterum pu
sillum & uidebitis me? Amen amen dico uo
bis, plorabitis & lamentabimini uos, mun-
dus contrà, gaudebit. Vos autẽ mœrore af-
ficiemini, sed mœror uester uertetur in gau-
dium. Mulier quum parit, dolorem habet,
quia uenit hora eius. Quum autẽ pepererit
puerum, iam non meminit anxietatis: pro-
pterea quod gaudeat hominem esse natum
in mundo. Et uos igitur nunc quidem mœ-
rorem habetis, sed iterũ uidebo uos, & gau-
debit cor uestrum, & gaudium uestrum ne
mo tollit à uobis. Et in illo die me non inter
rogabitis quicquam. Amen amen dico uo-
bis, quæcunq; petieritis patrem in nomine
meo, dabit uobis. Hactenus nõ petistis quic
quam in nomine meo. Petite, & accipietis,
ut gaudium uestrum sit perfectum. Hæc per
prouerbia loquutus sum uobis. Veniet tem
pus, quum iam non per prouerbia loquar
uobis, sed palàm de patre meo annunciabo
uobis. In illo die in nomine meo petetis. Et
non dico uobis, quod ego rogaturus sim pa
trem pro uobis. Ipse enim pater amat uos,
quia uos me amastis & credidistis, quod à
deo exiuerim. Exiui à patre, & ueni in mun-
dum: iterũ relinquo mundũ, & uado ad pa-
trẽ. Dicũt ei discipuli eius: Ecce nunc aperte
loqueris, nec prouerbiũ ullum dicis. Nunc
scimus quod scis omnia, nec opus est tibi ut
quis te interroget. Per hoc credimus, quod à
deo existi. Respõdit eis Iesus: Nũc creditis.
Ecce instat tẽpus, & iam uenit, ut disperga-
mini unusquisq; in sua, meq; solum relinqua
tis, & tamen non sum solus, quia pater me-
cum est. Hæc loquutus sum uobis, ut in me
pacem habeatis: in mundo afflictionẽ habe-
tis, sed bono animo sitis, ego uici mundum.

Hæc loquutus est Iesus, & sublatis ocu- XVII
lis in cœlum, dixit: Pater, uenit hora, glorifi-
ca filium tuum, ut & filius tuus glorificet te.
Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut
quotquot dedisti ei, det eis uitam æternam.
Hæc est autem uita æterna, ut cognoscant te
solum deum uerum, & quem misisti Iesum
Christum. Ego te glorificaui super terram,
opus consummaui quod dedisti mihi ut fa-
cerem. Et nunc glorifica me tu pater apud
temet

σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι
παρὰ σοί. ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώ-
ποις, οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου. σοὶ ἦσαν,
καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τε-
τηρήκασι. νῦν ἔγνωκαν, ὅτι πάντα ὅσα δέδω-
κάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστιν. ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδω-
κάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ
ἔγνωσαν ἀληθῶς, ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον. καὶ
ἐπίστευσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. ἐγὼ περὶ αὐ-
τῶν ἐρωτῶ. οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ
ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι, καὶ τὰ ἐμὰ πάν-
τα σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ ἐμά, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐ-
τοῖς. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν
τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. πάτερ
ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέ-
δωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς. ὅτε ἤμην
μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν
τῷ ὀνόματί σου. οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ
οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπω-
λείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. νῦν δὲ πρός σε ἔρ-
χομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι
τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.
ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσ-
μος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου,
καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου. οὐκ ἐρωτῶ,
ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς
αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί,
καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί. ἁγίασον αὐ-
τοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά
ἐστι. καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ
ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν
ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασ-
μένοι ἐν ἀληθείᾳ. οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μό-
νον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λό-
γου αὐτῶν εἰς ἐμέ, ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σύ
πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡ-
μῖν ἓν ὦσιν, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ, ὅτι σύ με ἀ-
πέστειλας. καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι,
δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσ-
μέν. ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετε-
λειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος, ὅτι
σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθὼς
ἐμὲ ἠγάπησας. πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω
ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεω-
ρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγά-
ϛυδ πησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. * πάτερ δί-
γ καιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων.
ϛυε * καὶ οὗτοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. καὶ
ι ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου. καὶ γνωρίσω, ἵνα
ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν
ϛυϛ αὐτοῖς. * ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς, ἐξῆλθε σὺν
α τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν
κέδρων

temetipsum gloria quam habui, prius quàm
hic mundus esset apud te. Manifestaui no-
men tuum hominibus, quos dedisti mihi de
mundo. Tui erant, & mihi eos dedisti, & ser
monem tuum seruauerũt. Nunc cognoue-
runt quod omnia quæcunq; dedisti mihi, abs
te sunt. Quia uerba quæ dedisti mihi, dedi
eis: & ipsi acceperunt: & cognouerunt uere,
quod à te exiui: & crediderunt quod tu me
misisti. Ego pro eis rogo. Nõ pro mundo ro-
go, sed pro his quos dedisti mihi, qa tui sunt.
Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt, &
glorificatus sum in eis. Et iam nõ sum in mũ-
do, & hi in mundo sunt, & ego ad te uenio.
Pater sancte, serua eos per nomen tuũ, quos
dedisti mihi: ut sint unum, sicut & nos. Quũ
essem cum eis in mundo, ego seruabam eos
nomine tuo. Quos dedisti mihi, ego custo-
diui, & nemo ex eis perijt, nisi filius ille per-
ditus, ut scriptura compleretur. Nũc autem
ad te uenio, & hæc loquor in mundo, ut ha-
beant gaudium meum impletum in semet-
ipsis. Ego tradidi eis sermonẽ tuum & mun-
dus eos odio habuit: quia non sunt de mun-
do, sicut & ego non sum de mundo. Non ro
go ut tollas eos è mundo, sed ut serues eos à
malo. De mundo non sunt, sicut & ego non
sum de mundo. Sanctifica eos per ueritatem
tuam. Sermo tuus ueritas est. Sicut tu me mi
sisti in mundum, ita & ego misi eos in mun-
dum, & pro eis ego sanctifico meipsum, ut
sint & ipsi sanctificati per ueritatẽ. Non pro
eis autem rogo tantum, sed & pro ijs qui cre
dituri sunt per sermonem eorum in me: ut
omnes unum sint: sicut tu pater in me, et ego
in te, ut & ipsi in nobis unum sint, ut credat
mundus quod tu me miseris, & ego gloriam
quam dedisti mihi, dedi eis: ut sint unum, si-
cut & nos unum sumus. Ego in eis, & tu in
me, ut sint consummati in unum, & ut cog-
noscat mundus, quòd tu me misisti, & dile-
xisti eos, sicut & me dilexisti. Pater, quos
dedisti mihi, uolo: ut ubi sum ego, & illi sint
mecum: ut uideant gloriam meam, quam
dedisti mihi, quia dilexisti me ante condi-
tum mundum. Pater iuste, & mundus te nõ
cognouit: ego autem te cognoui, & hi co-
gnouerunt, quòd tu me miseris. Et notum
feci eis nomen tuum, & notum faciam, ut
dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego
in ipsis. Hæc quum dixisset Iesus egres- XVIII
sus est cum discipulis suis trans torrentem
cedron

κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ
ϛνζ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. *ᾔδει δὲ καὶ ἰούδας ὁ πα-
ι ραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον, ὅτι πολλάκις συνήχθη
ϛνη ὁ ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. *ὁ οὖν
α ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων
καὶ φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν
ϛνθ καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων. *ἰησοῦς οὖν εἰδὼς
ι πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν, εἶπεν αὐ-
τοῖς. τίνα ζητεῖτε; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. ἰησοῦν τὸν
ναζωραῖον. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι. εἱστήκει
δὲ καὶ ἰούδας, ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.
ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς. ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ
ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί. πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπη-
ρώτησε. τίνα ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον. ἰησοῦν τὸν ναζω-
ραῖον. ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι.
εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν. ἵνα πλη-
ρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ
ϛξ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα. *σίμων οὖν πέ-
α τρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαι-
σε τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ
τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ μάλ-
ϛξα χος. *εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς τῷ πέτρῳ. βάλε τὴν
α μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέ-
ϛξβ δωκέ μοι ὁ πατὴρ, οὐ μὴ πίω αὐτό; *ἡ οὖν
α σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων
ϛξγ συνέλαβον τὸν ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, *καὶ
ι ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς ἄνναν πρῶτον. †ἦν γὰρ
Vide di- πενθερὸς τοῦ καϊάφα, ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυ-
uersam τοῦ ἐκείνου. ἦν δὲ καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς
lectionē ἰουδαίοις, ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι
in fine ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. *ἠκολούθει δὲ τῷ ἰησοῦ σίμων
annota- πέτρος, καὶ ἄλλος μαθητής. *ὁ δὲ μαθητὴς
tionum. ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε
ϛξδ τῷ ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως. *ὁ δὲ πέ-
ι τρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. *ἐξῆλθεν οὖν
ϛξε ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος, ὃς ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ
α εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν πέτρον. *λέ-
ϛξϛ γει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ πέτρῳ, μὴ καὶ
ι σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; λέγει
ϛξζ ἐκεῖνος, οὐκ εἰμί. *εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ
α οἱ ὑπηρέται, ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος
ϛξη ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ πέτρος
ι ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. ὁ οὖν ἀρχιερεὺς ἠρώτη-
σε τὸν ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς
ϛο διδαχῆς αὐτοῦ. *ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ
α παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ. ἐγὼ πάντοτε ἐδί-
δαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάν-
τοτε οἱ ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλά-
ϛοα λησα οὐδέν. *τί με ἐπερωτᾷς, ἐπερώτησον τοὺς
ι ἀκηκοότας τί ἐλάλησα αὐτοῖς. ἴδε οὗτοι οἴδασιν ἃ
ϛοβ εἶπον ἐγώ. *ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν
α ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ ἰησοῦ,
εἰπών

cedron, ubi erat hortus in quē introiuit ipse
& discipuli eius. Nouerat autē & Iudas qui
prodebat eum, locum quia frequenter Iesus
conuenerat illuc cū discipulis suis. Iudas er-
go quum accepisset cohortē, & à pontifici-
bus ac pharisæis ministros, uenit illuc cum
laternis ac facibus et armis. Iesus itaq; sciens
omnia quæ uentura erant super se, processit
ac dixit eis: Quem quæritis? Responderunt
ergo ei: Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus:
Ego sum. Stabat aūt & Iudas qui prodebat
eum, cum ipsis. Vt ergo dixit eis, Ego sum:
abierunt retrorsum & ceciderunt in terram.
Iterum ergo interrogauit eos: Quem quæ-
ritis? Illi aūt dixerunt: Iesum Nazarenū. Re
spondit Iesus: Dixi uobis, ꝙ ego sum. Si er-
go me quæritis, sinite hos abire. Vt comple
retur sermo quē dixerat: Ex ijs quos dedisti
mihi, non perdidi quenquā. Simon ergo Pe
trus quum haberet gladium, eduxit eum, &
percussit pontificis seruum, & abscidit auri-
culam eius dextram. Erat aūt nomen seruo
Malchus. Dicit ergo Iesus Petro: Immitte
gladium tuum in uaginam. An non bibam
poculū quod dedit mihi pater? Cohors igi-
tur & tribunus ac ministri Iudæorū compre
henderunt Iesum, & ligauerunt eum, & ab-
duxerunt eum ad Annam primū: erat enim
socer Caiaphę, qui erat pontifex anni illius.
Erat aūt Caiaphas is qui consilium dederat
Iudæis, quod expediret unū hominē mori ꝓ
populo. Sequebatur autē Iesum Simon Pe-
trus, & alius discipulus. Discipulus autē ille
erat notus pontifici, & introiuit cum Iesu in
atriū pontificis. Petrus aūt stabat ad ostium
foris. Exiuit ergo discipulus ille alter, q erat
notus pontifici, & dixit ostiariæ, & introdu-
xit Petrū. Dixit ergo Petro ancilla ostiaria:
Num & tu ex discipulis es hominis istius:
Dicit ille: Non sum. Stabant aūt serui & mi-
nistri qui prunas congesserant, quia frigus
erat, & calefaciebāt se. Erat aūt cū eis & Pe-
trus stans & calefaciēs se. Pontifex ergo in-
terrogauit Iesum de discipulis suis & de do-
ctrina ipsius. Respondit ei Iesus: Ego palam
loquutus sum mundo. Ego semper docui in
synagoga & in tēplo quò omnes Iudæi con
ueniunt, & in occulto loquutus sum nihil.
Quid me interrogas? interroga eos qui au-
dierunt quid loquutus sim ipsis. Ecce hi sci-
unt quę dixerim ego. Hæc aūt quū dixisset,
unus assistens ministrorū dedit alapam Iesu,

ϛογ εἰπών. οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ; *ἀπε-
ι κρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρη-
ϛοδ σον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;
α *ἀπέστειλεν αὐτὸν ὁ ἄννας δεδεμένον πρὸς καϊά-
ϛοε φαν τὸν ἀρχιερέα. *ἦν δὲ σίμων πέτρος
α ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος, εἶπον οὖν αὐτῷ. μὴ καὶ
σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; ἠρνήσατο ἐκεῖνος,
καὶ εἶπεν. οὐκ εἰμί. λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ ἀρ-
χιερέως συγγενὴς ὤν, οὗ ἀπέκοψε πέτρος τὸ ὠ-
τίον. οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ; πά-
λιν οὖν ἠρνήσατο ὁ πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ
ϛοϛ ἐφώνησεν. *ἄγουσιν οὖν τὸν ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ καϊά-
α φα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα. *καὶ αὐ-
ϛοζ τοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶ-
ι σιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα. ἐξῆλθεν οὖν ὁ πι-
λᾶτος πρὸς αὐτοὺς ἔξω, καὶ εἶπε. τίνα κατηγορίαν
φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; ἀπεκρίθησαν, καὶ
εἶπον αὐτῷ. εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι
παρεδώκαμεν αὐτόν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ πιλᾶ-
τος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑ-
μῶν κρίνατε αὐτόν. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι.
ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. ἵνα ὁ λόγος τοῦ
ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ
ϛοη ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. *εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ
α πραιτώριον πάλιν ὁ πιλᾶτος, καὶ ἐφώνησε τὸν ἰη-
σοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέ-
ϛοθ γεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ; *ἀπεκρίθη
ι ὁ πιλᾶτος. μή τι ἐγὼ ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ
σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί, τί ἐποίη-
σας; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ
βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοί, ἠγωνίζον-
το, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς ἰουδαίοις. νῦν δὲ ἡ βα-
ϛπ σιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. *εἶπεν οὖν αὐ-
δ τῷ ὁ πιλᾶτος. οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ ἰη-
ϛπα σοῦς. σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. *ἐγὼ
ι εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσ-
μον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς
ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. λέγει αὐτῷ ὁ πι-
λᾶτος. τί ἐστιν ἀλήθεια; καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν
ϛπβ ἐξῆλθε πρὸς τοὺς ἰουδαίους. *καὶ λέγει αὐτοῖς.
θ ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ. *ἔστι δὲ
ϛπγ συνήθεια ὑμῖν, ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πά-
δ σχα. βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα
ϛπδ τῶν ἰουδαίων; *ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάν-
α τες, λέγοντες. μὴ τοῦτον ἀλλὰ τὸν βαραββᾶν. ἦν
ϛπε δὲ ὁ βαραββᾶς λῃστής. *τότε οὖν ἔλαβεν ὁ πι-
δ λᾶτος τὸν ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε. καὶ οἱ στρατιῶται
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐ-
τοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβα-
λον αὐτόν, καὶ ἔλεγον. χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων

dicens: Siccine respondes pōtifici? Respon-
dit ei Iesus: Si male loquutus sum, testifica-
re de malo: sin bene, cur me cædis? Et misit
eum Annas uinctum ad Caiapham pontifi
cem. Stabat autem Simon Petrus & calefa-
ciebat se. Dixerunt ergo ei: Num & tu ex di
scipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non
sum. Dicit ei unus ex seruis pōtificis cogna-
tus eius, cuius absciderat Petrus auriculam:
Nonne ego te uidi in horto cum illo? Iterum
ergo negauit Petrus, et statim gallus cecinit.
Ducunt ergo Iesum à Caiapha in prætoriū.
Erat autem mane, & ipsi non introierunt in
prætorium, ne contaminarentur, sed ut ede-
rent pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos fo-
ras, & dixit: Quam accusationē affertis ad-
uersus hominem hunc? Responderunt, &
dixerunt ei: Si nō esset hic nocens, haudqua
quam tibi tradidissemus eum. Dicit ergo eis
Pilatus: Accipite eum uos, et secundū legem
uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iu-
dæi: Nobis non licet interficere quenquam.
Vt sermo Iesu impleretur quem dixit, signi-
ficans qua morte esset moriturus. Introiuit
ergo iterum in prætorium Pilatus, & uoca-
uit Iesum, & dixit ei: Tu es ille rex Iudeorū?
Respōdit Iesus: A temetipso tu hoc dicis, an
alij dixerunt tibi de me? Respondit Pilatus:
Num ego Iudæus sum? Gens tua & ponti-
fices tradiderunt te mihi. Quid fecisti? Re-
spondit Iesus: Regnum meum non est ex
hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum
meum, ministri mei utique decertarent, ne
traderer Iudæis. Nunc autem regnū meum
non est hinc. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo
rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quod
rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad
hoc ueni in mūdum, ut testimonium feram
ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uo-
cem meam. Dicit ei Pilatus: Quid est ueri-
tas? Et quum hoc dixisset, iterum prodijt ad
Iudæos, & dicit eis: Ego nullam inuenio in
eo causam. Est autem consuetudo uobis, ut
unum dimittam uobis in pascha. Vultis'ne
ergo dimittam uobis illum regem Iudæo-
rum? Clamauerunt rursum omnes, dicen-
tes: Non hunc, sed Barabbam. Erat autem
Barabbas latro. Tunc ergo apprehen- XIX
dit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites
plectentes coronam de spinis, imposue-
runt capiti eius, & ueste purpurea circun-
dederunt eum, ac dicebant: Aue rex Iu-
dæorum

ρπε δίωον. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα. *ἐξῆλ/
θ θεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ πιλᾶτος, καὶ λέγει αὐτοῖς,
ἴδε ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε, ὅτι ἐν αὐτῷ οὐ/
ρπϛ δεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω. *ἐξῆλθεν οὖν ὁ ἰη/
δ σοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ τὸ πορ
φυροῦν ἱμάτιον. καὶ λέγει αὐτοῖς. ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος.
ρπη * ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται
α ἐκραύγασαν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον.
ρπθ *λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς,
ι καὶ σταυρώσατε. *ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐ/
ρϟ τῷ αἰτίαν. * ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι.
θ ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφεί
ρϟα λει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν τὸν υἱὸν θεοῦ ἐποίησεν.
ι * ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ πιλᾶτος τοῦτον τὸν λόγον,
ρϟβ μᾶλλον ἐφοβήθη. καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πά
δ λιν, καὶ λέγει τῷ ἰησοῦ. πόθεν εἶ σύ; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπό/
ρϟγ κρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ. *λέγει οὖν αὐτῷ ὁ
ι πιλᾶτος. ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω
σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε; ἀπε
κρίθη ὁ ἰησοῦς. οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ᾽ ἐ/
μοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παρα
διδούς με σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει. ἐκ τούτου ἐζή/
τει ὁ πιλᾶτος ἀπολῦσαι αὐτόν. οἱ δὲ ἰουδαῖοι
ἔκραζον, λέγοντες. ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ
φίλος τοῦ καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὑτὸν ποι/
ῶν, ἀντιλέγει τῷ καίσαρι. ὁ οὖν πιλᾶτος ἀκού/
σας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν ἰησοῦν, καὶ
ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον
λιθόστρωτον, ἑβραϊστὶ δὲ γαββαθᾶ. ἦν δὲ παρα/
σκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη, καὶ λέγει τοῖς
ρϟδ ἰουδαίοις. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν. * οἱ δὲ ἐκραύ
α γασαν. ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. * λέγει
ρϟε αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος, τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; ἀ/
ι πεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς. οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ
ρϟϛ καίσαρα. *τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς,
α ἵνα σταυρωθῇ. * παρέλαβον δὲ τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀ/
ρϟζ πήγαγον, καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν
α εἰς τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται ἑβραϊστὶ
ρϟη γολγοθᾶ, ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν. * καὶ μετ᾽
α αὐτοῦ ἄλλους δύο ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ
ρϟθ τὸν ἰησοῦν. * ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ πιλᾶτος,
α καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον. ἰησοῦς ὁ
σ ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων. *τοῦτον οὖν τὸν
ι τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν
τῆς πόλεως ὁ τόπος, ὅπου ἐσταυρώθη ὁ ἰησοῦς. καὶ
ἦν γεγραμμένον ἑβραϊστί, ἑλληνιστί, ῥωμαϊστί. ἔλε/
γον οὖν τῷ πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν ἰουδαίων. μὴ
γράφε, ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, ἀλλ᾽ ὅτι ἐκεῖνος
εἶπε, βασιλεύς εἰμι τῶν ἰουδαίων. ἀπεκρίθη ὁ πι/
λᾶτος. ὃ γέγραφα, γέγραφα. οἱ οὖν στρατιῶται
ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐ/
τοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώ/
τῃ

dæorum. Et dabant ei alapas. Exiuit iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco uobis eum foras, ut cognoscatis quod nullam in eo causam inuenio. Exiuit ergo Iesus foras, gestans spineam coronam, & purpureum pallium. Et dicit eis: Ecce homo. Quum ergo uidissent eum pontifices & ministri clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus: Accipite eum uos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo causam. Responderunt ei Iudæi: Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori: quia filium dei se fecit. Quum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: & ingressus est prætorium iterum, & dicit ad Iesum: Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris? nescis quod potestatem habeam crucifigendi te, & potestatem habeam absoluendi te? Respondit Iesus: Non haberes potestatem aduersum me ullam, nisi tibi datum esset e supernis. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet. Et ex eo quærebat Pilatus absoluere eum. Iudæi autem clamabant, dicentes: Si hunc absolueris, non es amicus Cæsaris. Quicunque se regem facit, contradicit Cæsari. Pilatus autem quum audisset hunc sermonem, produxit foras Iesum, seditque pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraice autem Gabbatha. Erat autem parasceue paschæ, hora ferme sexta, & dicit Iudæis: Ecce rex uester. Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus: Regem uestrum crucifigam? Responderunt pontifices: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eum illis, ut crucifigeretur. Acceperunt autem Iesum, & abduxerunt, atque is baiulans crucem suam, exiuit in eum, qui dicitur Caluariæ, locum, Hebraice autem Golgotha, ubi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum. Scripsit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat autem scriptum: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt, quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptum Hebraice & Græce & Latine. Dicebant ergo Pilato pontifices Iudæorum: Noli scribere, Rex Iudæorum: sed quod ille dixerit, Rex sum Iudæorum. Respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi. Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperunt uestimenta eius, & fecerunt quatuor partes, unicuique mi

liti

τῆ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος
ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου. εἶπον οὖν πρὸς
ἀλλήλους. μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν πε/
ρὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέ/
γουσα. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ
ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. οἱ μὲν οὖν
σβ στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν. * εἱστήκεισαν δὲ
ι παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελ/
φὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μαρία ἡ τοῦ κλωπᾶ, καὶ μα/
ρία ἡ μαγδαληνή. ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα
καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα, ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ
μητρὶ αὐτοῦ. γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου. εἶτα λέγει τῷ
μαθητῇ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥ/
σγ ρας ἔλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια. * με/
δ τὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται,
ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει. διψῶ. σκεῦος οὖν
ἔκειτο ὄξους μεστόν. οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄ/
ξους καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ
σδ τῷ στόματι. * ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ ἰησοῦς,
α εἶπε. τετέλεσται. καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέ/
σε δωκε τὸ πνεῦμα. * οἱ οὖν ἰουδαῖοι, ἐπεὶ πα/
ι ρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώμα/
τα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα ἐκείνη
τοῦ σαββάτου, ἠρώτησαν τὸν πιλάτον, ἵνα κα/
τεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν. ἦλθον
οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν
σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ.
ἐπὶ δὲ τὸν ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη
τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη. ἀλλ'
εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν
ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ
ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ
μαρτυρία. κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα
καὶ ὑμεῖς πιστεύσητε. ἐγένετο γὰρ ταῦτα, ἵνα ἡ
γραφὴ πληρωθῇ. ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐ/
τοῦ. καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει. ὄψονται εἰς
σε ὃν ἐξεκέντησαν. * μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε ιη
α τὸν πιλάτον ὁ ἰωσὴφ ἀπὸ ἀριμαθαίας, ὢν μαθητὴς
τοῦ ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν ἰου/
δαίων, ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐπέτρε/
σζ ψεν ὁ πιλάτος. * ἦλθε δὲ καὶ νικόδημος ὁ
ι ἐλθὼν πρὸς ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων
μίγμα μύῤῥης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.
ση * ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐ/
α τὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος
ἐστὶ τοῖς ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν. ἦν δὲ ἐν τῷ
τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος καὶ ἐν τῷ κήπῳ
μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.
ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν ἰουδαίων,
ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν ἰησοῦν.
σθ * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων μαρία ἡ μαγδα/
α ληνὴ ἔρχεται πρωῒ, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνη/
μεῖον

liti partē & tunicam. Erat aūt tunica incon/sutilis, à summo contexta per totum. Dixe/runt ergo inter se: Ne scindamus eā, sed sor/tiamur de illa cuius sit. Vt scriptura imple/retur, dicens: Partiti sunt uestimenta mea si/bi, & in uestem meā miserunt sortem. Et mi/lites quidem hæc fecerūt. Stabant aūt iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleopæ, & Maria Magdalene. Quū uidisset ergo Iesus matrē ac discipulū astan/tem, quē diligebat dicit matri suæ: Mulier, ecce filius tuus. Deinde dicit discipulo: Ec/ce mater tua. Et ex illa hora accepit eam di/scipulus in sua. Postea sciens Iesus, ꝙ omnia iam consummata essent, ut consummaretur scriptura, dicit: Sitio. Vas igitur erat positū aceto plenū. Illi uero impleuerūt spongiam aceto & hysopo, & impositam admouerunt ori eius. Quū ergo accepisset Iesus acetum, dixit: Consummatū est, & inclinato capite tradidit spiritum. Iudæi ergo, quoniā para/sceue erat, ut non remanerēt in cruce corpo/ra sabbato (erat enim magnus dies ille sab/bati) rogauerūt Pilatum, ut frangerētur eo/rum crura, ac tolleretur. Venerūt ergo mili/tes, & primi quidem fregerunt crura, & alte/rius qui crucifixus est cum eo. Ad Iesum au/tem quum uenissent, ut uiderunt eum iam mortuū, non fregerunt eius crura: sed unus militum lancea latus eius fodit, & continuo exiuit sanguis & aqua. Et qui uidit, testimo/nium perhibuit, & uerū est testimoniū eius. Et ille scit quod uera dicit, ut & uos creda/tis. Facta sunt enim hæc, ut scriptura imple/retur: Os non comminuetis ex eo. Et rursus alia scriptura dicit: Videbunt in quē pupu/gerunt. Post hæc aūt rogauit Pilatū Ioseph Arimathiensis, qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metū Iudæorū: ut tolleret corpus Iesu, idq; permisit Pilatus. Venit aūt & Nicodemus, qui uenerat ad Iesum nocte primū, ferens mixturam myrrhę & aloes ad libras ferme centum. Acceperunt ergo cor/pus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cū aro/matibus, sicut mos est Iudæis sepelire. Erat autē in eo loco ubi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nō/dum quisquā positus erat. Ibi ergo propter parasceuen Iudæorum, quod in propinquo esset monumentū, posuerūt Iesum. Vno XX uero die sabbatorum Maria Magdalene ue/nit mane, quū adhuc tenebræ essent, ad mo/numentum

μεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνη/
σι μείου. * τρέχει οὖν, καὶ ἔρχεται πρὸς σίμωνα
ι πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν, ὃν ἐφίλει ὁ
ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς. ἦραν τὸν κύριον ἐκ τοῦ μνη
μείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. ἐξῆλθεν
οὖν ὁ πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο
εἰς τὸ μνημεῖον. ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ, καὶ ὁ ἄλ/
λος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ πέτρου, καὶ
ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον καὶ παρακύψας βλέ
πει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν. ἔρχε/
ται οὖν σίμων πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰ/
σῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κεί/
μενα, καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ,
οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντε/
τυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον. τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ
ὁ ἄλλος μαθητὴς, ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνη/
μεῖον, καὶ εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, οὐδέπω γὰρ ᾔδει/
σαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ/
ναι. ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.
σια * μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω.
α ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεω/
ρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς, καθεζομένους ἕνα
πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔ/
σιβ θηκαν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. * καὶ λέγουσιν αὐ/
ι τῇ ἐκεῖνοι. γύναι, τί κλαίεις; λέγει αὐτοῖς, ὅτι ἦραν
τὸν κύριον μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. καὶ
ταῦτα εἰποῦσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω. καὶ θεωρεῖ τὸν
ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐ
τῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; ἐκείνη
δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ. κύριε, εἰ
σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας,
κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, μαρία. στρα/
φεῖσα ἐκείνη, λέγει αὐτῷ. ῥαββουνί, ὃ λέγεται δι/
δάσκαλε. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μή μου ἅπτου. οὔπω
γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου. πορεύου δὲ
πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς. ἀναβαίνω
πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν
μου καὶ θεὸν ὑμῶν. ἔρχεται μαρία ἡ μαγδαληνὴ,
ἀναγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι ἑώρακε τὸν κύ-
σιγ ριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. * οὔσης οὖν ὀψίας
θ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων καὶ τῶν θυρῶν
κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι
διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἔστη
εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη ὑμῖν. καὶ τοῦτο
εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν
σιδ αὐτοῦ. * ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ, ἰδόντες
ι τὸν κύριον. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς πάλιν. εἰρήνη
ὑμῖν. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμ/
σιε πω ὑμᾶς. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐ/
ζ τοῖς. λάβετε πνεῦμα ἅγιον. * ἄν τινων ἀφῆτε
σις τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆ/
ι τε, κεκράτηνται. * θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα,
ὁ λεγό/

numentũ, uidetq́ lapidẽ ſublatum à monu/
mento. Currit ergo & uenit ad Simonẽ Pe/
trum, & ad alterũ illum diſcipulũ, quẽ ama/
bat Ieſus, & dicit illis: Suſtulerunt dominũ è
monumento, & neſcimus ubi poſuerint eũ.
Exijt ergo Petrus & ille alius diſcipulus, &
uenerũt ad monumentũ. Currebãt autẽ duo
ſimul, & ille alius diſcipulus præcucurrit ci/
tius Petro, uenitq́ prior ad monumentũ. Et
quum ſe inclinaſſet, uidit poſita linteamina,
non tamen introiuit. Venit ergo Simon Pe/
trus ſequens eũ & introiuit in monumentũ,
& uidit linteamina poſita, & ſudariũ quod
fuerat ſuper caput eius nõ cũ linteaminibus
poſitũ, ſed ſeparatim inuolutũ in unũ locũ.
Tunc ergo introiuit & ille alius diſcipulus,
qui uenerat prior ad monumentũ, uiditq́ &
credidit: nondũ enim nouerant ſcripturã, ꝙ
oportuiſſet eũ à mortuis reſurgere. abierunt
ergo rurſus diſcipuli ad ſemetipſos. Maria
aũt ſtabat ad monumẽtũ foris plorãs. Dum
ergo fleret, inclinauit ſe in monumẽtũ, & ui
det duos angelos amictos albis, ſedẽtes unũ
ad caput, & alterũ ad pedes illic, ubi poſue/
rãt corpus Ieſu. Dicũt ei illi: Mulier, qd plo/
ras? Dicit eis: Suſtulerunt dominũ meũ, nec
ſcio ubi poſuerũt eũ. Hæc quũ dixiſſet, con/
uerſa eſt retrorſum, & uidet Ieſum ſtãtẽ, nec
ſciebat ꝙ Ieſus eſſet. Dicit ei Ieſus: Mulier,
quid ploras? Quẽ quæris? Illa exiſtimans ꝙ
hortulanus eſſet, dicit ei: Dñe, ſi tu aſporta/
ſti eum, dicito mihi ubi poſueris eũ, & ego
eũ tollã. Dicit ei Ieſus: Maria. Conuerſa illa,
dicit ei: Rabboni. quod dicitur magiſter. Di
cit ei Ieſus: Noli me tãgere. Nõdũ enim aſcẽ
di ad patrẽ meũ. Sed uade ad fratres meos,
& dic eis: Aſcẽdo ad patrẽ meũ & patrẽ ue/
ſtrũ, & deũ meũ, & deũ ueſtrũ. Venit Maria
Magdalene, annuncians diſcipulis quod ui/
diſſet dominũ, & ea dixiſſet ſibi. Quũ ergo
ueſpera eſſet die illo qui erat unus ſabbato/
rum, & fores eſſent clauſæ, ubi erant diſcipu
li cõgregati propter metũ Iudæorũ, uenit Ie
ſus, ſtetitq́ in medio & dicit eis: Pax uobis.
Et quũ hæc dixiſſet, oſtẽdit eis manus ac la/
tus ſuũ. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli, uiſo do/
mino. Dixit ergo eis iterũ: Pax uobis. Sicut
miſit me pater, ita & ego mitto uos. Hæc
quũ dixiſſet, flauit in eos & dicit eis: Accipi/
te ſpiritũ ſanctũ. Quorũcũq́ remiſeritis pec
cata, remittunt̃ eis: quorũcunq́ retinueritis,
retẽta ſunt. Thomas aũt unus ex duodecim,

ὁ λεγόμενος δίδυμος, οὐκ ἦν μετ᾽ αὐτῶν ὅτε ἦλ-
θεν ὁ ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ,
ἑωράκαμεν τὸν κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἐὰν μὴ
ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ
βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων,
καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ
σιζ μὴ πιστεύσω. * καὶ μεθ᾽ ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν
β ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ θωμᾶς μετ᾽ αὐτῶν.
ἔρχεται ὁ ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη
εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν. εἰρήνη ὑμῖν. εἶτα λέγει τῷ
θωμᾷ, φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖ-
ράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλλε εἰς τὴν
πλευράν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.
σιη * ἀπεκρίθη ὁ θωμᾶς. καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὁ κύριός
ι μου καὶ ὁ θεός μου. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἑώρακάς
με θωμᾶ, πεπίστευκας, μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ
πιστεύσαντες. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐ-
ποίησεν ὁ ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἃ
οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. ταῦτα
δὲ γέγραπται, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐστὶν ὁ
χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχη-
σιθ τε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. * μετὰ ταῦτα ἐφανέ-
β ρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ ἰησοῦς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς
τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως. ἦσαν ὁμοῦ σίμων
πέτρος καὶ θωμᾶς, ὁ λεγόμενος δίδυμος, καὶ
ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ κανᾶ τῆς γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ
ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. λέ-
γει αὐτοῖς σίμων πέτρος. ὑπάγω ἁλιεύειν. λέγου-
σιν αὐτῷ. ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. ἐξῆλθον καὶ
ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθὺς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυ-
κτὶ ἐπίασαν οὐδέν. πρωΐας δὲ ἤδη γινομένης, ἔ-
στη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ
μαθηταὶ, ὅτι ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. παι-
δία μή τι προσφάγιον ἔχετε. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ,
οὔ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. βάλλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ
πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. ἔβαλον οὖν, καὶ
οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους
σκ τῶν ἰχθύων. * λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος,
ι ὃν ἠγάπα ὁ ἰησοῦς, τῷ πέτρῳ. ὁ κύριός ἐστι. σίμων οὖν
πέτρος ἀκούσας, ὅτι ὁ κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην
διεζώσατο, ἦν γὰρ γυμνὸς, καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν
θάλασσαν. οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλ-
θον. οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ πη-
χῶν διακοσίων, σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.
σκα * ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν
θ κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον. λέ-
σκβ γει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν
β ἐπιάσατε νῦν. * ἀνέβη σίμων πέτρος, καὶ εἵλ-
σκγ κυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγά-
β λων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν, καὶ τοσούτων ὄν-
σκδ των, οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον. * λέγει αὐτοῖς ὁ ἰη-
ι σοῦς. δεῦτε ἀριστήσατε. * οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μα-
θητῶν

qui dicitur Didymus, nõ erat cum eis quan-
do uenit Iesus. Dixerunt ergo ei alij discipu
li: Vidimus dominum. Ille aũt dixit eis: Nisi
uidero in manibus eius uestigium clauorũ,
& mittã digitum meum in uestigium clauo-
rum, & mittã manum meã in latus eius, non
credã. Et post dies octo iterum erant discipu
li eius intus, & Thomas cum eis. Venit Ie-
sus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit:
Pax uobis. Deinde dicit Thomæ: Infer digi
tum tuũ huc, & uide manus meas, & admo-
ue manum tuã, & immitte in latus meum, &
noli esse incredulus, sed credens. Respondit
Thomas, et dixit ei: Dominus meus et deus
meus. Dicit ei Iesus: Quia uidisti me Tho-
ma, credidisti: beati qui non uiderunt & cre
diderunt. Multa quidẽ & alia signa fecit Ie-
sus in conspectu discipulorum suorum, quæ
non sunt scripta in libro hoc. Hæc autẽ scri-
pta sunt, ut credatis, quod Iesus est Christus
ille filius dei, & ut credẽtes uitã habeatis per
nomẽ eius. Postea manifestauit se iterum XXI
Iesus ad mare Tyberiadis. Manifestauit aũt
sic. Erant simul Simon Petrus & Thomas,
qui dicitur Didymus: et Nathanael, qui erat
à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, alijq; ex di
scipulis eius duo. Dicit eis Simon Petrus:
Vado piscatum. Dicunt ei: Venimus et nos
tecum. Exierunt & ascenderũt in nauim sta-
tim, & illa nocte nihil ceperũt. Mane autem
iam facto stetit Iesus in littore, nõ tamen co-
gnouerunt discipuli, quod Iesus esset. Dicit
eis Iesus: Pueri, num quid opsonij habetis?
Responderunt ei: Non. At ille dicit eis: Mit
tite in dextrã nauigij partẽ rete, & inuenie-
tis. Miserunt ergo & iam nõ ualebant illud
trahere præ multitudine piscium. Dicit ergo
discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro:
Dominus est. Simon ergo Petrus quum au-
disset quòd dominus esset, tunica succin-
xit se, erat enim nudus, & misit se in mare.
Alij autẽ discipuli nauigiolo uenerunt: non
enim longe aberant à terra, sed circiter cubi
tis ducentis, trahentes rete piscium. Vt ergo
descenderunt in terram, uiderũt prunas po-
sitas, & piscem superpositum, & panem. Di
cit eis Iesus: Afferte de piscibus quos pren-
didistis nunc. Ascendit Simon Petrus, &
traxit rete in terram, plenum magnis pisci-
bus centum quinquagintatribus. Et quum
tot essent, non est scissum rete. Dicit eis Ie-
sus: Venite, prandete. Et nemo discipulo-
rum

θητῶν ἐξετάσαι αὐτόν. σὺ τίς εἶ; εἰδότες, ὅτι ὁ κύ-
σκε ριός ἐστιν. * ἔρχεται οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ λαμβά-
θ νει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς καὶ τὸ ὀψάριον
σκϛ̄ ὁμοίως. * τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ ἰη-
ι σοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν. ὅτε
οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ σίμωνι πέτρῳ ὁ ἰησοῦς. σί-
μων ἰωαννᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐ-
τῷ. ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ.
σκζ * βόσκε τὰ ἀρνία μου. λέγει αὐτῷ πάλιν δεύ-
θ τερον. * σίμων ἰωαννᾶ, ἀγαπᾷς με; λέγει
σκη̄ αὐτῷ. ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐ-
ι τῷ. * ποίμαινε τὰ πρόβατά μου. λέγει αὐτῷ τὸ
σκθ τρίτον. * σίμων ἰωαννᾶ, φιλεῖς με; ἐλυπή-
θ θη ὁ πέτρος, ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με,
σλ καὶ εἶπεν αὐτῷ. κύριε, σὺ πάντα οἶδας, σὺ γινώ-
ι σκεις ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. * βό-
σλᾱ σκε τὰ πρόβατά μου. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι,
θ ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτόν, καὶ περιεπά-
τεις ὅπου ἤθελες, ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς
χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου σὺ θέ-
λεις. τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν
θεόν. καὶ τοῦτο εἰπών, λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. ἐπιστρα-
φεὶς δὲ ὁ πέτρος, βλέπει τὸν μαθητὴν, ὃν ἠγάπα ὁ
ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δεί-
πνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε. κύριε, τίς ἐ-
στιν ὁ παραδιδούς σε; τοῦτον ἰδὼν ὁ πέτρος, λέ-
γει τῷ ἰησοῦ. κύριε οὗτος δὲ τί; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς.
ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ
ἀκολούθει μοι. ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς
ἀδελφούς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει.
καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει,
ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;
οὗτός ἐστιν ὁ μαθητής, ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ
γράψας ταῦτα. καὶ οἴδαμεν, ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ
μαρτυρία αὐτοῦ. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίη-
σεν ὁ ἰησοῦς, ἅ τινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ
αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμε-
να βιβλία.

ΤΕΛΟΣ

rum audebat interrogare eum, *dicens*: Tu quis es? quũ scirent quod dñs esset. Venit itaque Iesus, & accipit panẽ, & dat eis, & piscem similiter. Hac iam tertia uice manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis. Quũ ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus: Simon Ioannis, diligis me plus quàm hi? Dicit ei: Etiã dñe, tu scis quod amem te. Dicit ei: Pasce agnos meos. Dicit ei rursus iterũ: Simon Ioãnis, diligis me? Ait illi: Etiã dñe, tu scis quod amẽ te. Dicit ei. Pasce oues meas. Dicit ei tertio: Simon Ioannis, amas me? Indoluit Petrus, quod dixisset sibi tertio, Amas me: dixitque ei, Dñe, tu omnia nosti, tu scis quod amẽ te. Dicit ei Iesus: Pasce oues meas. Amen amen dico tibi, quũ esses iunior, cingebas te, & ambulabas quò uolebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, et ducet quò non uis. Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset deũ. Et quũ hoc dixisset, dicit ei: Sequere me. Conuersus Petrus, uidet illũ discipulũ, quem diligebat Iesus, sequentem, & qui recubuit in cœna super pectus eius, & dixit: Domine, quis est ille qui tradit te? Hunc ergo quum uidisset Petrus, dicit Iesu: Domine, hic autem quid? Dicit ei Iesus, Si eum uelim manere donec ueniam, quid ad te? Tu me sequere. Exijt ergo sermo inter fratres, quod discipulus ille non moreretur. Et non dixerat ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum uelim manere donec ueniã, quid ad te? Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc. Et scimus quod uerum est testimoniũ eius. Sunt autẽ & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipse, opinor, mũdus caperet eos qui scriberentur libros.

FINIS.

ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΑΠΟ ΔΑΜΑΣΚΟΥ ἤρξατο, καὶ ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλήμ, ἐκεῖθεν εἰς ταρσόν, κἀκεῖθεν εἰς ἀντιόχειαν. καὶ πάλιν εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ πάλιν εἰς ἀντιόχειαν. κἀκεῖθεν ἀφορισθεὶς μετὰ βαρνάβα εἰς τὴν ἀποστολήν, κατῆλθεν εἰς σελεύκειαν, εἶτα εἰς κύπρον, ἔνθα καὶ παῦλος ἤρξατο καλεῖσθαι. εἶτα εἰς πέργην, εἶτα εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς ἰκόνιον, εἶτα εἰς λύστραν καὶ δέρβην τῆς λυκαονίας, εἶτα εἰς παμφυλίαν, εἶτα πάλιν εἰς πέργην, εἶτα εἰς ἀττάλειαν, εἶτα πάλιν τρίτον εἰς ἀντιόχειαν τῆς συρίας, εἶτα πάλιν τρίτην εἰς ἱερουσαλὴμ διὰ τὴν περιτομήν. εἶτα πάλιν τέταρτον εἰς ἀντιόχειαν. εἶτα διῆλθε τὴν συρίαν καὶ τὴν κιλικίαν. εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς δέρβην καὶ λύστραν, ἔνθα τὸν τιμόθεον περιέτεμεν, εἶτα εἰς τὴν φρυγίαν καὶ γαλατικὴν χώραν, εἶτα εἰς μυσίαν, εἶτα εἰς τρῳάδα. κἀκεῖθεν εἰς νεάπολιν, εἶτα εἰς φιλίππους τῆς μακεδονίας. εἶτα διελθὼν τὴν ἀμφίπολιν καὶ τὴν ἀπολλωνίαν, ἦλθεν εἰς θεσσαλονίκην, εἶτα εἰς βέῤῥοιαν, εἶτα εἰς ἀθήνας, εἶτα εἰς κόρινθον, εἶτα εἰς ἔφεσον, εἶτα εἰς καισάρειαν, εἶτα δεύτερον εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς τὴν γαλατικὴν χώραν καὶ φρυγίαν. εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς ἔφεσον, εἶτα διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθεν εἰς ἑλλάδα. κἀκεῖθεν διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθε πάλιν δεύτερον εἰς φιλίππους, καὶ ἀπὸ φιλίππων πάλιν εἰς τρῳάδα, ἔνθα καὶ τὸν εὔτυχον ἤγειρε πεσόντα. εἶτα εἰς τὴν ἄσσον, εἶτα εἰς μιτυλήνην, εἶτα εἰς τὰ ἀντικρὺ χίου, εἶτα εἰς σάμον, κἀκεῖθεν εἰς μίλητον. ἐκεῖθεν μεταπεμψάμενος τοὺς ἐν ἐφέσῳ ὡμίλησεν αὐτοῖς. εἶτα εἰς κῶ, εἶτα εἰς ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς πάταρα, κἀκεῖθεν εἰς τύρον, εἶτα εἰς πτολεμαΐδα, κἀκεῖθεν εἰς καισάρειαν, κἀκεῖθεν πάλιν τέταρτον ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλήμ. κἀκεῖθεν παρεπέμφθη εἰς καισάρειαν, καὶ λοιπὸν δέσμιος ἐπὶ ῥώμην. οὕτως. ἀπὸ καισαρείας ἦλθεν εἰς σιδῶνα, κἀκεῖθεν εἰς μύρα τῆς λυκίας, εἶτα εἰς κνίδον. κἀκεῖθεν πολλὰ παθών, ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον, ἔνθα ἡ ἔχιδνα καθήψατο τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ἔμεινεν ἀβλαβής. εἶτα εἰς συρακούσας, εἶτα εἰς ῥήγιον τῆς καλαβρίας, εἶτα εἰς ποτιόλους, κἀκεῖθεν πεζὸς ἀνῆλθεν εἰς ῥώμην, ἀπαντησάντων αὐτῷ τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀππίου φόρον καὶ τρεῖς ταβέρνας. καὶ λοιπὸν εἰσελθὼν εἰς ῥώμην, καὶ διδάξας χρόνον ἱκανόν, ὕστερον ἐν αὐτῇ τῇ ῥώμῃ ἐμαρτύρησεν, αὐτόθι τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος. ῥωμαῖοι δὲ περικαλλέσιν οἴκοις καὶ βασιλείοις τὰ λείψανα τούτου καθείρξαντες, ἐπέτειον αὐτοῦ μνήμης ἡμέραν πανηγυρίζουσι τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων, ἕκτῳ τῶν ὅλων μηνὶ τοῦ μαρτύριον ἑορτάζοντες. πολλὰς δὲ καὶ πρὸ τούτου ἤδη παραινέσεις ὑπέρ τε βίου καὶ ἀρετῆς ὁ μακάριος ἐποιήσατο, καὶ πολλὰ περὶ τῶν πρακτέων τοῖς ἀνθρώποις εἰσηγήσατο. ἔτι δὲ ὅλως καὶ διὰ τῆς ὑφῆς τῶν δεκατεσσάρων ἐπιστολῶν τούτων τὴν ὅλην ἀνθρώποις διέγραψε πολιτείαν. ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην ἐν βραχεῖ καὶ τὸν χρόνον ἐπισημειώσασθαι τοῦ κηρύγματος παύλου, ἐκ τῶν χρονικῶν κανόνων εὐσεβίου τοῦ παμφίλου τὴν ἀνακεφαλαίωσιν ποιούμενος. ἔνθα δὴ τὴν βίβλον μετὰ χεῖρας εἰληφώς, καὶ ταύτην ἀναπτύξας, εὑρίσκω τὸ πάθος τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τιβερίου καίσαρος γεγενημένον, καὶ τὴν τριήμερον δὲ εὐθὺς ἀνάστασιν, καὶ πάλιν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ χριστοῦ. καὶ μεθ' ἡμέρας τινὰς ὀλίγας εἶδον ἐκεῖ τοὺς ἀποστόλους προχειριζομένους εἰς διακονίαν, τὸν αὐτοῦ φερώνυμον στέφανον, καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτόν. καὶ μετέπειτα στάσιν ἰουδαίων πάλιν καταλαμβάνω, καθὼς ἤδη προείπομεν, καὶ τὸν στέφανον ἀγωνιζόμενον ἐκεῖσε. καὶ τὸν παῦλον συνευδοκοῦντα πάνυ τῷ φόνῳ. ὃς μικρὸν ὕστερον τοῖς ἄρχουσι τῶν ἰουδαίων προστάς, ἐπιστολὰς ἐκόμιζε πρὸς τοὺς ἐν δαμασκῷ ἰουδαίους κατὰ τῶν μαθητῶν. κατὰ μέσην δὲ τὴν ὁδὸν ἡ κλῆσις αὐτῷ γεγένηται παρὰ τοῦ θεοῦ, ὡς μικροῦ προσαναλωθῆναι τὸ ἔτος ἐκεῖνο. ἐπιλαβόμενον δῆτα τοῦ ἐννεακαιδεκάτου ἔτους τιβερίου καίσαρος, κατάρξασθαι τὸν παῦλον τοῦ κηρύγματος φησὶν ἡ ἱστορία, καὶ τὴν ἅπασαν οἰκουμένην διαδραμεῖν εὐαγγελιζόμενον τὴν εἰς χριστὸν εὐσέβειαν μέχρις τρισκαιδεκάτου ἔτους κλαυδίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος τότε τῆς ἰουδαίας φήλικος. ἐφ' οὗ κατηγορηθεὶς ὑπὸ ἰουδαίων, τὴν ἀπολογίαν ἐποιήσατο παῦλος. ὃς δὴ τὸν ἀπόστολον εἰς τὸ κατὰ καισάρειαν δεσμωτήριον κατεῖρξεν ἐπὶ δυσὶν ἔτεσι. μεθ' ὃν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν πόρκιος φῆστος, εὐθὺς ἀνακρίνειν ὥρμησε τὸν ἀπόστολον, τοῖς ἰουδαίοις ἐν τούτῳ μεγίστην χάριν καταθέμενος. τότε οὖν ὁ μακάριος νομίσας οὐκ ἄλλως ἀπαλλαγήσεσθαι τῆς ἐπιβουλῆς, ἢ καίσαρα ἐπικαλεσάμενος, ἑστὼς ἐπὶ τοῦ βήματος ἐπεκαλεῖτο καίσαρα. καὶ εἰς ῥώμην ἐκπέμπεται πρὸς νέρωνα καίσαρα. συνῆν δὲ αὐτῷ καὶ ἀρίσταρχος, ὃν καὶ εἰκότως συναιχμάλωτόν που τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαλεῖ. καὶ λουκᾶς, ὁ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων γραφῇ παραδούς. κἀκεῖσε οὖν ἐπὶ τῆς ῥωμαίων ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐφυλάττετο. ταῦτα γὰρ καὶ μέχρι τούτων ἱστορεῖ λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, κατ' ἐκεῖνον καιροῦ τὸ βιβλίον συγγραψάμενος. καὶ τὰ καθεξῆς ἥκιστα τότε γινώσκων, οὐδὲ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ ἐγκατέθετο τῇ βίβλῳ. καταλιπόντι γὰρ αὐτὸν ἐκεῖσε λουκᾶς τε

καὶ

καὶ ἀρίσταρχος ἦλθον. εὐσέβιος δὲ ὁ μετέπειτα χρόνοις ἀκριβῶς ἐξεργασάμενος, ἱστόρησεν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦτον καὶ τὸ μαρτύριον. καὶ φησὶν τὸν παῦλον ἄνετον διατρῖψαι, καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρύξαι, ἐπισημηνάμενος. τότε μὲν οὖν ἐπὶ νέρωνος ἀπολογησάμενον τὸν παῦλον, αὖθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι ὑπὸ καίσαρος ἀπολυθέντα, καὶ εὐαγγελίζεσθαι ἐφ᾽ ἑτέροις δέκα ἔτεσιν. εἰς ἄκρον δὲ μανίας ὁ νέρων ἀφικόμενος, ἀνεῖλε μὲν ἀγριππῖναν πρῶτα τὴν ἰδίαν μητέρα, ἔπι δὲ καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ πατρὸς, καὶ ὀκταουΐαν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, καὶ ἄλλους μυρίους τῷ γένει προσήκοντας. μετέπειτα δὲ καθολικὸν ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, καὶ οὕτως ἐπὶ τὰς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπήρθη σφαγάς. μεταστειλάμενος γὰρ τὸν παῦλον αὖθις, τῷ βήματι παρέστησε. συνῆλθε δὲ πάλιν ὁ λουκᾶς αὐτῷ. ἔνθα δὴ συνέβη τὸν παῦλον τριακοστῷ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τρισκαιδεκάτῳ δὲ νέρωνος μαρτυρῆσαι, ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντα. ἔστι τοίνυν ἀπὸ τοῦ πεντεκαιδεκάτου ἔτους τιβερίου καίσαρος ἐξ οὗ κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον ἤρξατο, ἕως τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου ἔτη τέσσαρα, καὶ τὰ γαΐου δὲ ὡσαύτως ἔτη τέσσαρα. αὖθις δὲ καὶ τὰ κλαυδίου ἔτη μικρὸν ἐλάττω τεσσάρων καὶ δέκα. ὧν διαδεξάμενος νέρων τρισκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, τὸν ἀπόστολον ἀνεῖλε. γράφει οὖν ὁ αὐτὸς ἀπόστολος παῦλος τιμοθέῳ, περὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀπολογίας, φάσκων τάδε. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ, οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον, μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι᾽ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ ἔθνη. καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, τοῦτον λέγων εἶναι τὸν νέρωνα. περὶ δὲ τῆς δευτέρας ἐν ᾗ καὶ τελευτᾷ τῷ κατ᾽ αὐτὸν μαρτυρίῳ, φησί. τὴν καλὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκε. καὶ ὅτι λουκᾶς ἦν πάλιν σὺν αὐτῷ, μετ᾽ ὀλίγα τῆς ἐπιστολῆς, ἀσπάζεταί σε γράφει, λουκᾶς ὁ σὺν ἐμοί. ἔστι οὖν ὁ πᾶς χρόνος τοῦ κηρύγματος παύλου, εἴκοσι καὶ ἓν ἔτος. καὶ δύο ἕτερα ἔτη, ἃ διετέλεσεν ἐν τῷ κατὰ καισάρειαν δεσμωτηρίῳ. πρὸς δὲ τούτοις πάλιν τὰ ἐν ῥώμῃ πρότερα δύο ἔτη, καὶ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη δέκα, ὥς τε εἶναι τὰ πάντα ἔτη ἀπὸ τῆς γνωρίσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς τελειώσεως, τριάκοντα καὶ πέντε.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Ἐπὶ νέρωνος τοῦ καίσαρος ῥωμαίων ἐμαρτύρησεν αὐτόθι παῦλος ὁ ἀπόστολος, ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς ἐν τῷ τριακοστῷ καὶ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος ἐν ῥώμῃ, πέμπτῃ ἡμέρᾳ πανέμου μηνός, ἥτις λέγοιτ᾽ ἂν παρὰ ῥωμαίοις τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων. καθ᾽ ἣν ἐτελειώθη ὁ ἅγιος ἀπόστολος τῷ κατ᾽ αὐτὸν μαρτυρίῳ, ἑξηκοστῷ καὶ ἐννάτῳ ἔτει τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ παρουσίας.

PEREGRINATIO APOSTOLORVM PETRI ET PAVLI, CVM RATIONE TEMPORVM PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

EX ACTIS APOSTOLICIS non liquet Petrũ frequenter commutasse locum, nisi quòd post mortem Stephani, profectus est unà cum collega Ioanne, in Samariam ciuitatem, cui post uersum nomen Sebaste, unde & tota regio Samaria dicta est: ut cõprobaret autoritate sua perficeretq;, quod illic per Philippum diaconũ cœptum erat. Deinde uidetur plerasq; Samariæ partes peragrasse. Sic enim legimus capite octauo. Et multis regionibus Samaritanorum euangelizabant. Est autem Samaria, media inter Iudæam & Galilęam. Porrò nonum caput testatur illum peragrasse uarias Palæstinę regiones, antequàm ueniret Lyddam & Ioppen. Sic enim habet: Factum est autem, ut Petrus dum trãsiret uniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Est enim Lydda in Palæstina nõ procul à Ioppe ciuitate littorali. Rursus à Ioppe profectus legitur ad Cæsareã, Palæstinæ maritimam, quę prius dicta fuerat Turris Stratonis. Hic baptizauit Cornelium centurionẽ. Hinc reuersus est Hierosolymam. Cæterum quando profectus sit Antiochiã, ubi præsedisse creditur, aut quando se Romã transtulerit, quasq; regiones peragrarit: quoniam humanis duntaxat historijs proditum est, non laborabo persequi. Nam Eusebius, qui putat illum prędicasse euangelium apud Ponticos, Galatas, Cappadoces, Asiaticos, Bithynos, non aliunde sumpsit coniecturam, nisi quòd harum gentium meminit in priore epistola. Conueniebat autem ut apostolorum præcipuus, annos complures sederet in ea ciuitate, unde dominus Iesus uoluerat euangelicam doctrinã, primum in omnes Iudææ regiones, mox in uniuersum orbem propagari. Iam quod tradit Historia, quam uocant Ecclesiasticam, primariã rerum curam à Christo traditam Petro, Iacobo & Ioãni: id inde colligunt, quòd horum aliquoties nominatim fit mentio, quum de cæteris nihil narretur quid dixerint aut fecerint, nisi quòd adstabant Petro dicenti, tanq̃ testes. Erant autem Iacobi duo, unus Zebedæi filius, frater Ioannis: hunc interfecit Herodes: atq; hoc ipsum arguit eum fuisse inter apostolos præcipuum. Alter, Alphæi filius. Crebra mentio fit in Actis tertij Iacobi qui dictus est frater domini, cognomento Iustus, filius (ut opinatur Hieronymus) Mariæ, quæ fuerit soror matris domini. Huic Iacobo tribuunt epistolam, quæ legitur inter catholicas. Qui quum nõ esset de numero duodecim apostolorum, tamen hunc statim à morte Christi, apostoli designarunt episcopũ Hierosolymitanum: qui postea q̃ Paulus appellasset Cæsarem, è templi fastigio præcipitatus est, atq; inter lapidandum fullonis fuste percussus, interijt. Hunc Hieronymus quum aliàs tum enarrãs Esaiæ caput decimumseptimum, negat fuisse de numero apostolorũ duodecim. Et tamen quãta fuerit huius autoritas uel illud declarat, quòd quũ in concilio tractaretur de gentibus non onerandis lege Mosaica, post Petrum cum autoritate pronunciat sententiã, ἐγὼ κρίνω, inquiens. Hic idem post, Paulo fuit autor, ut adiungeret sibi quatuor, qui uoto se adstrinxerant, cumq; his ritu Iudaico purificaretur in templo: cuius cõsilio Paulus obtemperauit. Quin etiam urbem ingressus, hũc primum salutauit, tanq̃ illic primas tenentem. Et in epistola ad Galatas, hunc ceu præcipuum nominat. Aliorum, inquit, apostolorũ uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Cæterũ Petrum Antiochiæ fuisse declarat in eadẽ epistola, narrans quemadmodũ illum reprehenderit ob simulationem. Iam Dionysius apud Eusebiũ Corinthiorum episcopus, scriptor peruetustus, literis prodidit, Petrum & Paulũ Romę iussu Neronis eodem die martyrij palmã promeruisse. Cæterũ Petrum inter præcipuos etiam primatẽ fuisse declarat: quod apud Euangelistas omnes, atq; etiã in Actis, in catalogo duodecim semper primo loco recensetur. Deinde quod initio ferè primus fuit ad dicendum. Nã & ante missum spiritũ sanctũ, congregatis in cœnaculo discipulis, proponit de subrogando

gando quopiam in locum Iudææ. Rursus ubi tumultus esset in populo ob linguarum miraculum, Petrus solus auspicatur contionem euangelicam. Primus omnium miraculū ædit in nomine Iesu, pro templi foribus sanato claudo. Ac mox hac de causa concursu facto in porticu Salomonis, Petrus contionatur apud populum. Vbi uidetur & Ioannes Petri comes aliquid dixisse, quod non refertur. Sic enim ait Lucas, Loquentibus autem illis ad populum: nisi placet accipere utrunq; dixisse, quod Petrus utriusque nomine dixit. Similis enim locus mox sequitur in eodem capite tertio: Petrus uero & Ioannes respondentes dixerunt ad eos. Rursus capite quarto: Respondens autem Petrus & apostoli dixerunt. Quod Petrus omniū uoce loqueretur. Rursum quum ageret de creādis diaconis, Petrus uerba facit solus. Solus pronunciauit sententiam in Ananiam. Quin & illud arguit Petri dignitatem inter apostolos, quòd primus ductus est in carcerem, ac uirgis cæsus. quanquam ex narratione Lucę uidentur omnes apostoli simul cum Petro, iam iterum coniecto in carcerem, uirgis cæsi. Nunc de Paulo dicamus, qui ueluti strenuus dux per omnes terras mariaq; uolitauit, ut omnes gentes redigeret sub iugum Christi. Primū Hierosolymis profectus est Damascū. Ea est ciuitas Cœles Syriæ, siue Syrophœnices, quæ quondam Arabiæ deputabatur, ut autor est Tertullianus aduersus Marcionē libro tertio: totius Syriæ caput, inter Libanum & Antilibanum sita. Hic baptizatus est Paulus, & euangelij prædicationem auspicatus. Verum hinc clàm profugiens utrum abierit in Arabiam, & inde reuersus sit Damascum, ac post annos tres demum redierit Hierosolymam, ut uideret Petrum, quemadmodū ipse refert in epistola ad Galatas. An statim se receperit Hierosolymam, non satis liquet ex actis: imò ne hoc quidem, utrum in prima prędicatione periclitatus sit ob insidias præfecti, an secunda. Ex narratione Lucæ uidetur statim ut fugisset Damasco, se recepisse Hierosolymā: quoniam qui paulo ante profectus fuerat hostili animo in discipulos, noluerunt in consortium suum recipere. Quod si tot annis prædicasset, fieri uix potuisset, quin rumore cognouissent eum fuisse mutatū. Rursus Hierosolymis profugus, deductus est Cæsaream Philippi, quam Ptolemæus Paneæ uocat, Eusebius Paneadem: ea est Phœnices ad radicem Libani montis, ubi sunt fontes Iordanis. A Cæsarea dimissus est Tarsum. Ea metropolis est Ciliciæ, Pauli patria, quā interfluit amnis Cydnus. A Tarso per Barnabam reductus est Antiochiam, Phœnices metropolim, unde & regioni nomen quæ proxima est Ciliciæ. Ea est supra fluuium Orontem. Hinc profectus est denuo Hierosolymā, ut exhiberet collectam pecuniam in subsidium pauperū. Quo facto reuersus est Antiochiā, unde uenerat. Hic donatus apostolico nomine, profectus est Seleuciam. Ea est in promontorio Antiochiæ Syriæ, obuia uolenti ab Antiochiæ ciuitate proficisci in Cyprum. E Seleucia soluit in Cyprum, insulā oppositā Ciliciæ, quæ est Asiæ minoris. Appulit aūt Salaminem, quę ciuitas Cypri prima occurrit ad orientem, & peruenit Paphum, quæ est extrema ad occidentem, ut intelligamus totam eam insulam peragratā. Vbi quidam putant illi pro Saulo, cōmutatum Pauli nomen à Sergio Paulo eius insulæ proconsule: quum magis cōueniat, ut parentes ac patroni liberis ac libertis sua impartiāt nomina, quàm ut ab illis mutuentur. A Papho soluēs, appulit Pergen. Ea ciuitas est Pamphyliæ. Hinc Antiochiam Pisidiæ. Hinc Iconium: mox Lystra, quæ est ciuitas Lycaoniæ. Hic autem tum lapidatus est Paulus. A Lystris profectus est Derben, quæ & ipsa Lycaoniæ est. Hinc remensus iter quo uenerat, reuersus est Lystra, Iconium & Antiochiam Pisidiæ, quo quod cœptum erat, confirmaret. Atque item peragrata reliqua Pisidia, redierūt in Pamphyliam, usque ad Pergen, ad quam primum appulerāt è Cypro. Hinc Attaliam. Ea ciuitas est maritima Pamphyliæ, ex qua scribæ fecerant Italiam. Attalia soluentes, nauigarunt Antiochiam Syriæ, unde primum hoc iter fuerat auspicatus. Hinc rursus Hierosolymam itum est, ut cæteris apostolis probaret, quæ gesserat in Asia minore: sed interim prædicans euangelium in Phœnice & Samaria, per quas erat iter. Eo peracto reuersus est Antiochiam, unde uenerat. Hic seiunctus à Barnaba, peragrauit Syriam, ac mox Ciliciam. Inde iterum reuisit Derben, ac Lystra, ubi circumcidit Timotheum. A Lystris fecit iter per Phrygiam & Galatiam. Hinc uentum est in Mysiam, mox Troadem. Atque hic nonnullus scrupulus occurrit. Etenim si sentit de Phrygia, in qua est Troas, à Lycaonia

prior

prior occurrit Galatia, quàm Phrygia. Et tamen Lucas capite decimosexto sic refert: Transeuntes autem Phrygiam & Galatię regionem, uetiti sunt à spiritu sancto loqui uerbum in Asia. Nec incertum uideri potest, an Asia hic accipiatur pro illa minoris Asiæ parte, quæ simpliciter Asia dicitur: an de tota Asia minore, in qua iam multis locis prædicauerat. Siquidem Galatia sita ad septentrionem, hoc est ad Pontum Euxinum, ad orientem habet Cappadociam, ad occidentem Bithyniam, ad austrum Pisidiam & Lycaoniā. Porrò Mysia maior proxima est Asiæ, sic proprie dictæ. Mysia minor est supra Phrygiam. Potest igitur sic explicari scrupulus, ut in his duobus uocabulis Phrygiam & Galatiā sit ordo præposterus, quem ordinem rectum cōperies in eiusdem itineris descriptione, capite decimo octauo, & intelligamus illum è Lycaonia rectà peruenisse in Galatiam, hinc in Phrygiam, ex Phrygia uoluisse per Mysiam petere Bithyniam, ni uetuisset spiritus. Adhæret autem hæc Asiæ pars Phrygiæ ad orientem & austrum. Itaq; Paulum uetitū huc ire, flexisse iter ad Mysiam, ni fallor, per quam iter est in Bithyniam, quæ quondam Bebrycia dicta est & Mygdonia: proxime habens ad septentrionem & exortum eam Asiæ partē, quæ proprie Pontus dicitur. Rursus quum huc ire uetaret spiritus, reflexisse iter ad occidentem, ac per agrata Mysia minore redisse per mediam Phrygiam usque ad Troadem, quę est in littore Phrygię, eadem & Antigonia dicta, opposita Chersoneso, unde proximus traiectus est in Europam ex Asia minore. A Troade soluerunt, ac recto cursu peruenerunt in insulam Samothracen, oppositā Thraciæ, quam habet ad septentrionē. Hinc Neapolim. Ea ciuitas est in littore, in confinio Macedoniæ ac Thraciæ. hinc Philippos, quā Lucas admonet esse ciuitatē coloniam in prima parte Macedoniæ. Ad hos scribit unam epistolam Paulus. Hic uirgis cæsus est, & in carcerē cōiectus cum Sila. Post hæc per Amphipolim, quæ non longe abest à Strymone flumine: & Apolloniam, quæ Thessalonicæ proxima est, uenere Thessalonicā. Ea ciuitas metropolis est Macedoniæ. Et ad hos Paulus scribit epistolam. Et hic orto tumultu clàm dimissus est Berrhœam, quam à Thessalonica dirimit Pella, patria Alexandri Magni. Hic reperit dociles auditores. Porrò Berrœa, non ita procul abest à mari. Itaq; tumultu concitato deductus est ad mare, inde Athenas peruētum nauigio, ni fallor, propterea quòd Lucas meminit illum dimissum, ut iret ad mare. Est & alia cōiectura, quòd quum iter à Berrhœa sit longum usq; ad Atticam, nulla fit mentio regionum aut ciuitatum, quæ pedibus iter facientibus occurrissent. Hic conuertit Dionysium: qui an iudex fuerit an philosophus, non satis liquet, quum Lucas tantū illum uocet Areopagitam. Opinor autem omnes Areopagitas dictos, qui partem eam urbis Athenarū inhabitabāt. Demiror autem cur Beda faciat hunc Corinthiorum episcopum, quum apud Eusebium Dionysius quidam Corinthiorum episcopus doceat, Dionysium Areopagitam Athenis episcopum ab ipso Paulo ordinatum. Quin probabilius est Dionysium Areopagitā nihil omnino scriptorū reliquisse, quum apud Eusebium tam diligenter recenseātur libri Dionysij Corinthiorum episcopi, de Areopagitæ monumētis nulla usquam fiat mentio. Ab Attica uenit Corinthū. Ea est metropolis Achaiæ. Hinc cōstituerat nauigare in Syriam, & suscepto uoto in Cenchreis, is est portus Corinthiacus ad Atticam spectans, totondit sibi caput. Hinc igitur soluens peruenit Ephesum. Ea est in littore Asiæ minoris, in parte quæ dicitur Ionia. Hic tum temporis reliquit Priscillam & Aquilam. Ab Epheso soluens uenit Cæsaream, deinde Antiochiam. Beda, non dubito quin ueterem quempiā secutus, uult hanc Cæsaream esse Cappadociæ nō Syriæ: & Græci uolunt hanc Antiochiam esse Pisidiæ, cuius supra bis meminit. Quanquā Epheso profectis prior occurit Pisidia, quàm Cappadocia. Cæterum Græci codices hoc loco plus habent quàm nostri. Nimirū hunc in modum: Rogantibus autem eis, ut ampliori tempore maneret apud se, non annuit, sed uale dixit illis, dicens: Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis. Quibus probatur hæc lectio, malunt Paulum ab Ephesio littore rectà nauigasse Cęsaream Palæstinæ, inde petijsse Hierosolymam, & salutasse fratres, post hæc redijsse Antiochiam Syrię, atq; hinc rursus repetisse Asiam minorem. Facit ad hanc opinionem, quod ita legitur: Descendens Cæsareā, ascendit & salutauit ecclesiam. Ostendit quò descenderit, non indicat quò ascenderit. Atqui in euāgelicis literis, qui petunt Hierosolymas, ascendere dicuntur

tur

tur,unde coniectant illum è Cæsarea Palæstina ascendisse Hierosolymã, ubi dixerat agendum festum diem, atque hinc rursus descẽderit petens Antiochiam. Hanc opinionem,ut probabilem,nos in hac paraphrasi sumus sequuti:cessuri facile, si quis adduxerit probabiliorem. Legitur & Antiochiæ commoratus aliquandiu. At in Antiochia Syriæ solitus est libenter commorari Paulus. Hinc igitur repetita Asia,peragratis in medio regionibus, in quibus ante docuerat,uenit in Galatiam:hinc rursus in Phrygiam:ubiq; cõfirmans discipulos. Inde, quum iam Apollos profectus esset Corinthum, ipse profectus est Ephesum: terrestri'ne itinere,an nauigatione, parum liquet:nisi quod probabilius est,illum terra fecisse iter:eo quod Lucas adijcit, Peragratis superioribus partibus. Hic Paulus proposuerat repetere Hierosolymã,sed prius peragrata Macedonia & Achaia:per spiritum intelligens sibi Romam esse eundum, post aditam Hierosolymam. Itaq; præmisit Timotheum & Erastum in Macedoniam,ipse cõmoratus aliquandiu in Asia minore. Post tumultum per Demetrium excitatum,sequutus est eos quos præmiserat. Peragratis autem superioribus,deuenit in eam partẽ, quæ proprie dicitur Græcia, in qua est Attica & Achaia. Hic Lucas non nominat Athenas aut Corinthum, sed ex re cõijcitur, quòd quemadmodum fecerat,ex Attica uenerit in Achaiam,in qua est Corinthus:ac rursus è Cenchreis parauerit soluere in Syriam:sed quoniam senserat illic paratas insidias nauigaturo,uertit consilium,ac remensus iter quà uenerat,repetijt Macedoniam:terrestri (ut apparet) itinere,quoniam nauigaturo parabantur insidiæ. Quum uersaretur itaq; in Macedonia, comitũ partem,quos tum multos habebat ex Macedonia,præmisit Troadẽ,quæ est in Phrygia. Paulus sequutus,diem paschæ egisse uidetur Philippis,quod Lucas ita scribat:Nauigauimus post diem azymorum à Philippis. A Philippis itaq; soluit Troadem, quò præcesserãt comites,ut diximus. Hic adolescentem ex ruina mortuum,restituit. A Troade peruenit Asson itinere pedestri,quo iussu Pauli comites nauigio præcesserant. Est autem Assos ciuitas littoralis,nõ longe infra Troadem,eadem dicta Apollonia. Asso soluentes appulerũt Mitylenen. Ea est ciuitas Lesbi insulæ,obuia ab Asso nauigantibus Chium. A Mitylene legentes littora Asiæ,eò peruenerunt,ut Chium insulam haberent ad dextram. Chius autem opposita est Clazomenæ in littore Asiæ,media inter Lesbum & Samum,quò (nempe Samum) post adnauigarunt. Samus autem opposita est Trogyllio promõtorio Asiæ. A Samo soluentes appulerunt Trogylliũ,ut est in Græcis codicibus:quanq; Græcus qui scripsit peregrinationem Pauli,nõ meminit Trogyllij. A Trogyllio itum est Miletum. Ea est ciuitas Cariæ littoralis. A Chio commode poterant appellere Ephesum,sed data opera præternauigatũ est,ne diutius hæreret in Asia. Quum enim Philippis egissent diem paschæ,decreuerant pentecosten agere Hierosolymis. Itaque postea quàm euocatis Epheso Miletũ senioribus,mandasset quæ uolebat,illinc soluentes,recto cursu peruenerunt Coũ. Ea est insula inter Samum & Gnidum,ciuitatẽ in promontorio Asiæ. A Coo uentum est ad Rhodum. Ea est insula opposita Lyciæ. Iam aũt nauigantes incipiũt Asiam habere ad septentrionem,quum prius habuerint ad orientem. A Rhodo uenerunt Patara. Ea ciuitas est littoralis Lyciæ prouinciæ. Hic nacti nauim,quæ rectà peteret Phœnicen Syriæ,recto cursu cœperunt eò tendere. nam relicta ad læuam Cypro insula, appulerunt Tyrum. Ea est in littore Phœnices infra Sidonem. A Tyro uentum est Ptolemaidẽ. Et hæc est littoralis inter Tyrum & montem Carmelum. Hinc appulerunt Cæsaream Palæstinæ, ubi diuersatus est apud Philippum. Hinc iam pedestri itinere peruenit Hierosolymam, unde iussu tribuni Lysiæ,uinctus deductus est Antipatridẽ,quæ media occurrit inter Hierosolymam & Cæsareã. Hinc per equites ductus est Cæsareã Palæstinæ,unde iussu Festi præsidis,qui Felici successerat,uinctus deductus est Romam,hoc quidẽ itinere: Primum impositus naui,à Cæsarea peruenit Sidonẽ,quæ (ut diximus) est supra Tyrum. Hinc appulerunt Cyprum,sic ut illam ad læuã relinquerent dispendioso cursu,sed huc adigebãt uenti contrarij. Ita præterlegentes littora Ciliciæ & Pamphyliæ, peruenerãt Myra,quã scribæ uerterant in Lystram. Ea est in Lycia,nõ procul à littore. Hinc ægre longaq; nauigatione eò progressi sunt,ut Gnidũ promontoriũ haberent ad dextrã. Sed reflante uento cursum flexerunt ad Cretam,quæ illis tum erat ad læuam. Venerunt autẽ ad portum,cui nomen

Salmon. Opinor autem Lucam usum uoce qua tum forte uulgus utebatur. Nam arbitror hanc esse, quam Plinius & Strabo uocāt Sammonium. Hoc Cretæ promontoriū spectat orientem. Hinc ob uentos aduersos ægre præterlegebant littora Cretæ, sic ut insulam haberent ad dextram, donec uentum esset ad locum Cretæ, Lasææ ciuitati uicinum, qui dici Boni seu Pulchri portus, quod nomen apud ueteres geographos non inuenitur. Apparet eius temporis fuisse uocabulū. Cæterum fuisse ad latus australe Cretæ, declarat, quod hinc conabantur tendere ad Phœnicem, id est promontorium Cretæ, spectans ad Africum & Chorum. Africus autem flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali. Illic quoniam uidebatur portus cōmodus, decreuerant hybernare. Interea quum aspirasset auster uentus sat cōmodus, qui flat à medio meridie, soluentes ab Aso (ea ciuitas est in littore Cretæ) præterlegebant oram Cretę, ut appellerent Phœnicem modo dictam. Sed subito in diuersum mutato uento, quum pro austro flare cœpisset Typhonicus, uehemēs ac nautis formidabilis, idem dictus Euroaquilo, qui spirat inter septentrionem & ortum, ui tempestatis delati sunt in insulā, quæ uocatur Claude, quæ Cretam spectat inter occidentem et austrum, quam in partem maxime poterat impellere euroaquilo, ex aduersa cœli plaga spirans: unde grauius etiam metuebant periculū, ne in syrtes impellerentur: tādem desperatis rebus, impegerunt nauim in insulā, quæ dicebatur Melite. Ea est inter Epirum & Italiam, spectās Siciliam ad septentrionē. Hic uiperam excussit absq; noxa. Illic aliam nauim nacti, nam altera perierat, appulerunt Syracusas, quæ est in Sicilia, non procul à promontorio Pachyno. Huius littora præterlegentes deuenerunt Rhegium, id est oppidū in extremo agro Brutiorū, qua parte Italia proxima est Siciliæ. A Rhegio recto cursu delati sunt Puteolos, id est promontoriū in Campania, non procul à Neapoli. Hinc terrestri itinere peruentū est usq; ad forum Appij, ad locum qui dicitur Tres tabernæ, atq; hic occursum est Paulo à discipulis è Roma. Abest aūt Appij forum ab urbe iter diei. Hinc demum Romam peruentū est. Constat igitur ex Actis illum peragrasse totam minorem Asiam, deinde transisse in Europā, ac totam Græciam peragrasse, à parte septentrionali, in qua est Macedonia, usq; ad Illyridē. Nam Illyris extrema pars est Macedoniæ, ad septentrionem & occidentem. Id ipse refert in epistola ad Romanos capite decimoquinto, ita ut ab Hierusalem per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelium. Cæterum nusquam legimus illum prædicasse in Creta, ad quam appulit tempestate coactus & uinctus. Nec illic moram egisse legitur, quum ipse censeret illic hybernandū esse: & tamen in Creta reliquit Titū, ut singulis ciuitatib. ordinaret presbyteros, ac quod illic superesset corrigendū, corrigeret: quemadmodū ipse testatur in epistola, quibus ex uerbis apparet illum & in Creta prædicasse. Nec in Arabia quid à Paulo gestum sit, refert Lucas. Atque hactenus de locis peragratis. Nunc de temporum quoq; ratione paucis attingamus. Summa rerum quas Actorum liber complectitur, sub quatuor imperatoribus Romanis gesta est. Tiberio, qui successit Octauio: Caio Caligula: Claudio Druso: Claudio Nerone. Quorū Tiberius rerum potitus est annos uigintitres. Caligula, quatuor, exceptis duobus mēsibus. Claudius tredecim, ac mensibus fermè decē. Nero, quatuordecim, ac mensibus propemodū octo. Quicquid igitur gestū est à morte Christi ad Paulū Romam perductū, cōtinet Tiberij annos sex, Caligulæ quatuor, Claudij quatuordecim. In huius imperij initio Petrus Romā peruenisse creditur, & eiusdem anno quarto orta fames, cuius meminit Lucas. Rursus eiusdē anno nono, quemadmodū autor est Iosephus & Eusebius, Roma expulsi sunt Iudæi, cuius rei meminit Lucas capite decimooctauo: Neronis aūt annos quatuor. Interim præsides Iudææ fuerunt, Pontius Pilatus, qui perijt anno Caligulæ tertio. Huic successit Felix, apud quem Paulus causam dixit: quē Claudius imperij sui anno undecimo, totius prouinciæ dederat procuratorē, Samariæ quoq; & Galilęæ, atq; etiā regionis quę dicitur ultra Iordanē. Et hoc nomine se felicē prædicat Paulus, quòd causam dicturus esset apud eum, cui diu uersato in ea prouincia, notæ essent res Iudaicæ. Huic successorē dedit Nero Portiū Festum. Apud quem quum præsente Agrippa causam dixisset Paulus, quoniam appellarat Cæsarem, uinctus Romā missus est, anno Neronis tertio aut secundo. Porrò Iudæorū principes hi fuere: Herodes rex, Philippus & Lysanias: præfuerūt annis sex. He

rodes

rodes rex qui Cæsareæ percussus ab angelo perijt, præfuit annos septem. Agrippa huius filius, ex cuius consilio Paulus Romam missus est, annos duodecim, quod ad Actorũ historiam pertinet. Quanquam pater quoq; cognomento dictus est Agrippa, sed filius simpliciter Agrippa uocatur in Actis. Dominus itaq; Iesus occisus est, reuixit & ascendit in cœlum, misitq; spiritũ sanctum anno Tiberij decimooctauo. Ac proximo anno, aut (ut quidã uolunt) eodem, mox ut inter diaconos ordinatus est, lapidatus est Stephanus, Paulo assentiente, ac seruante uestes lapidantiũ testium. Qui paulo post deijcitur & conuertitur apud Damascum, anno Tiberij decimonono. Peragrauit autem uarias regiones ubique disseminans euangelium, usque ad annum Claudij decimumtertium. Nam hoc anno Paulus Hierosolymis coniectus est in uincula per Lysiam tribunum, à quo Cæsareã uinctus est missus, ut apud Felicem audiretur, ubi detentus est in uinculis annos duos: atque à Felice ut erat uinctus, traditus est Portio Festo, à quo Romam missus est: ubi totũ biennium egit in uinculis, hoc est, usq; ad annum Neronis quintũ. Nec ultra Lucas prosequitur historiam. Cætera scriptores non indiligentes ex uarijs coniecturis uidentur addidisse, uidelicet Paulum primum apud Neronem dicta causa fuisse absolutũ, ac libere ubi uellet euangelium prædicasse annos decem. Tandem ubi Neronis sæuitia iam processisset in rabiem reuocatus est ad eius tribunal, & capite truncatus. Huius rei coniecturam sumunt ex epistola Pauli ad Timotheum secunda. In qua meminit primæ defensionis suæ, in qua desertus sit ab omnibus, & tamen dei præsidio liberatus. Atq; hinc redisse ad prædicationem colligunt ex eo, quod mox subijcit: Dominus autem mihi adstitit & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes. Porrò eum in secunda defensione fuisse periclitatum, arguit quod inibi scribit: Ego enim iam delibor, & tempus meæ resolutionis instat, & cætera. Itaq; martyrio coronatum credunt anno Neronis decimotertio, anno à Christi morte trigesimosexto, aut iuxta Chronicorũ elenchon trigesimooctauo. Porrò quòd Lucas reliquerit Paulum in prima defensione, hinc colligunt, quòd hic finierit eorum quæ uiderat narrationem. Rursus quod adfuerit in secunda defensione, testatur Paulus in eadem epistola, dicens: Lucas est mecum solus. Ex his colligere licet, Paulum in euangelico negocio uersatũ fuisse annos uiginti unum, præter duos illos, quos Cæsareæ tenebatur in uinculis: rursum alios duos, quos Romæ peregit in uinculis habitans in conducto, quibus ut historiæ memorant, accesserunt decem. Ita comperies à baptismo Pauli usque ad mortem eiusdem annos trigintaquinque, aut, ut quidam supputãt triginta septem. Hæc quoniam uidebantur nonnihil lucis allatura lectioni, libuit in frontispicio huius operis præfigere. Quanquam non ignoro uix annorum rationem ad unguem tradi posse, quum in his non solum diuersi scriptores inter se dissentiant, uerum etiam ijdem à seipsis discrepent: ut Beda in commentarijs capite decimooctauo scribit ex autoritate Iosephi, Iudęos Roma expulsos anno Claudij nono. In annotatione temporũ, quam præposuit operi, dicit id factum anno octauo. Sic & apud Eusebium nõnunquam alium annum reperies in historia, alium in chronicis, ubi in ambiguo relinquitur, utrum Tiberius imperauerit annos uiginti unũ, an uiginti tres. Bene uale lector, & ad Acta perlegenda bonis auibus accingere.

ΠΡΑΞΕΙΣ
ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

ΤΟΝ ΜΕΝ πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων ὦ θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέρας, ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις, διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη, οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι᾽ ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες. κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ ἰσραήλ; εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ᾽ ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον. ἄνδρες γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. τότε ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος ὅ ἐστιν ἐγγὺς ἱερουσαλὴμ σαββάτου ἔχον ὁδόν. καὶ ὅτε εἰσῆλθον ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον οὗ ἦσαν καταμένοντες, ὅ, τε πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰωάννης καὶ ἀνδρέας, φίλιππος καὶ θωμᾶς, βαρθολομαῖος καὶ ματθαῖος, ἰάκωβος ἀλφαίου καὶ σίμων ὁ ζηλωτὴς, καὶ ἰούδας ἰακώβου. οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες

ACTA
APOSTOLORVM

SVPERIORE quidē uolumine diximus Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus tum facere tum docere, ad eū usq; diē quo postquā impartitus in hoc ipsum spiritum sanctū, mandata dedisset quos delegerat, apostolis, sursum assumptus est: quibus etiam seipsum exhibuerat uiuentē, postea quàm supplicio fuisset affectus, idq; cō pluribus argumentis dum per dies quadraginta conspicitur ab illis, ac loquitur eis de regno dei: & congregans illos in idem loci, præcepit eis ne discederent Hierosolymis, sed ut expectarēt promissum patris: de quo (inquit) audistis ex me: quoniā Ioannes baptizauit quidem aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto post dies hosce nō multos. Illi igitur ubi cōuenissent, percontabantur illum, dicentes: Domine, num in tempore hoc restituis regnum Israeli? Dixit autem ad illos: Non est uestrum nosse tempora & articulos temporū, quos pater in sua ipsius cōstituit potestate: sed accipietis uirtutē, postea quàm spiritus sanctus aduenerit super uos, & eritis mihi testes non solum Hierosolymis, uerū etiam in uniuersa Iudæa, Samariaq;, deniq; usq; ad extrema terræ. Atq; hęc loquutus, uidentibus ijsdem, in altum sublatus est: & nubes subduxit illū ab oculis eorum. Quumq; essent defixis in cœlū oculis, eunte illo, ecce uiri duo astiterūt illis amicti uestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilęi quid statis intuentes in cœlū? hic Iesus qui assumptus est à uobis in cœlum, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tūc reuersi sunt Hierosolymā à monte qui uocatur Olιueti, qui abest ab Hierosolymis iter sabbati: & quum introissent, ascēderunt in cœnaculum ubi mansitabant & Petrus & Iacobus, & Ioannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi frater. Hi omnes perseuerabant

τῶν ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν
γυναιξὶ καὶ μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς
ἀδελφοῖς αὐτοῦ. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀ-
ναστὰς πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν, ἦν
τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκο-
σιν. ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γρα-
φὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ
στόματος δαβὶδ, περὶ ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδη-
γοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν ἰησοῦν, ὅτι κατηριθμη-
μένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς δια-
κονίας ταύτης. οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον
ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος
ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγ-
χνα αὐτοῦ, καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοι-
κοῦσιν ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον
ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν ἀκελδαμὰ, τοῦ-
τέστι χωρίον αἵματος. γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ
ψαλμῶν. γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ
μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐ-
τοῦ λάβοι ἕτερος. δεῖ οὖν συνελθόντων ἡμῖν ἀν-
δρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν
ἐφ᾽ ἡμᾶς ὁ κύριος ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βα-
πτίσματος ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελή-
φθη ἀφ᾽ ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γε-
νέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. καὶ ἔστησαν δύο, ἰω-
σὴφ τὸν καλούμενον βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη ἰοῦ-
στος, καὶ μαθίαν. καὶ προσευξάμενοι, εἶπον. σὺ
κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξε-
λέξω ἐκ τούτων δύο, ἕνα λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς
διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη
ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. καὶ
ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ
μαθίαν καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα
ἀποστόλων. καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν
ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυ-
μαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ ἦχος, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ
ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι. καὶ
ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ
πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ᾽ ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ
ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρ-
ξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦ-
μα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. ἦσαν δὲ ἐν ἱερου-
σαλὴμ κατοικοῦντες ἰουδαῖοι ἄνδρες εὐλαβεῖς
ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. γενο-
μένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος,
καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ δια-
λέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ
ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους. οὐκ ἰδοὺ
πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες γαλιλαῖοι; καὶ
πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡ-
μῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν; πάρθοι καὶ μῆδοι καὶ ἐλα-
μῖται

uerabant unanimiter in deprecatione & ob
secratione cum mulieribus & Maria matre
Iesu, cum fratribus illius. Et in diebus his
exurgēs Petrus in medio discipulorū, dixit
(erat turba nominū simul fere cētū uigin-
ti) Viri fratres, oportuit impleri scripturam
hanc, quam prædixit spiritus sanctus per os
Dauid, de Iuda: qui fuit dux ijs qui cōprehē
derunt Iesum: quia cooptatus erat in nume
rum nostrū & sortitus erat partē ministerij
huius. Et is quidē parauit agrū ex mercede
iniquitatis, suspēsus crepuit medius, & ef-
fusa sunt omnia uiscera eius. Et innotuit om
nibus habitantib. Hierosolymæ, ita ut appel
laretur ager ille lingua illis uernacula Acelda-
ma: hoc est, ager sanguinis. Scriptū est enim
in libro Psalmorū: Fiat cōmoratio eius de-
serta, & nō sit qui inhabitet in ea: & episco-
patum eius accipiat alter. Oportet igitur ut ex
his uiris qui nobiscū uersati sunt toto tempo
re, quo dn̄s Iesus perpetuā uitæ consuetudi-
nem egit nobiscū, exorsus à baptismo Ioan-
nis ad eū usq die quo receptus est à nobis:
unus quispiā constituatur, qui sit unà nobiscū
testis resurrectionis eius. Et statuerūt duos,
Ioseph qui uocatur Barsabas, qui cognomi
natus est iustus, & Mathiā. Et facta preca-
tione, dixerunt: Tu dn̄e, qui corda nosti om
niū, ostende utrū elegeris ex his duob. ut ac-
cipiat sortē ministerij huius & apostolatus,
unde præuaricatus excidit Iudas, ut abiret
in locū suum. Et dederunt sortes eorū, & ce
cidit sors super Mathiā, & cooptatus est ad
numerū undecim apostolorū. Et quū cō- II
pleretur dies pētecostes, erāt omnes unanimi
ter in eodē loco. Et factus est repēte de cœlo
sonitus, tanquam impetu uenientis flatus uehe-
mētis, & repleuit totā domū ubi erāt seden-
tes. Et uisæ sunt illis dissectæ linguæ uelut
igneæ, sederūt super singulos eorū, ac re-
pleti sunt omnes spiritu sancto, cœperunt
loqui alijs linguis, prout spiritus ille dabat
eloqui illis. Erant aūt Hierosolymis habitan
tes Iudæi, uiri religiosi ex omni natione ea-
rum quæ sub cœlo sunt. Is rumor quū incre
bruisset, conuenit multitudo, & confusa est
quod audiret unusquis lingua sua illos lo-
quentes. Stupebant autem omnes, ac mira-
bantur, dicentes inter sese: Nónne ecce om-
nes isti qui loquuntur, Galilæi sunt? Et quo
modo nos audimus eos sua quisque lingua
in qua nati sumus? Parthi & Medi & Ela-

μίαν, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν μεσοποταμίαν, ἰουδαίαν τε καὶ καππαδοκίαν, πόντον καὶ τὴν ἀσίαν, φρυγίαν τε καὶ παμφυλίαν, αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς λιβύης τῆς κατὰ κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ῥωμαῖοι ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, κρῆτες καὶ ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ. ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες. τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; ἕτεροι δὲ χλευάζοντες, ἔλεγον, ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί. σταθεὶς δὲ πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς. ἄνδρες ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου. οὐ γὰρ ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν. ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας. ἀλλὰ τοῦτό ἐστι, τὸ εἰρημένον διὰ προφήτου ἰωήλ. καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ θεός, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται. καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι, καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα καπνοῦ. ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ, καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἐὰν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται. ἄνδρες ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους, ἰησοῦν τὸν ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ θεοῦ ἔκδοτον, λαβόντες διὰ χειρῶν ἀνόμων, προσπήξαντες ἀνείλετε, ὃν ὁ θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ. δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν. προωρώμην τὸν κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου. ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδώς, ὅτι ὅρ-

κῳ

mitæ, & habitatores Mesopotamiæ, Iudææq; & Cappadociæ, Pōti & Asiæ, Phrygiæ & Pamphyliæ, Aegypti & partium Libyæ eius quæ est finitima Cyrenæ, et aduenæ Romani, Iudæiq; & Proselyti, Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica dei. Stupebant aũt omnes, ac mirabantur, inter sese dicentes: Quidnam uult hoc esse? Alij autem irridentes dicebãt: Musto expleti sunt isti. Stans autem Petrus cum undecim, extulit uocẽ suam, ac loquutus est eis: Viri Iudæi, & q habitatis Hierosolymis uniuersi, hoc uobis notum sit, et auribus percipite uerba mea. Non enim sicut uos existimatis, hi ebrij sunt, quum sit hora diei tertia. Sed hoc est quod dictum est per prophetam Ioel: Et erit in nouissimis diebus, dicit deus, effundam de spiritu meo super omnem carnem. Et prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, & seniores uestri somnia somniabunt. Et quidem super seruos meos et sup ancillas meas in diebus illis effundã de spiritu meo, & prophetabunt, & dabo prodigia in cœlo superne, & signa in terra inferne, sanguinem & ignem & uaporem fumi. Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam ueniat dies ille domini magnus atque illustris. Et futurum est, ut omnis quicunq; inuocauerit nomẽ domini seruetur. Viri Israelitæ, audite uerba hæc: Iesum Nazarenum, uirum exhibitũ à deo erga uos uirtutibus & prodigijs & signis, quæ fecit per illum deus in medio uestri, sicut & ipsi scitis, hũc definito cõsilio & præscientia dei traditum, quum accepissetis per manus iniquorũ, crucifixũ intéremistis: quem deus suscitauit solutis doloribus mortis, quatenus impossibile erat teneri illum ab ea. Dauid enim dicit de eo: Prouidebam dñm coram me semper, quoniã à dextris est mihi, ne cõmouear. Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animã meam in inferno, nec sines ut sanct⁹ tuus uideat corruptionem. Notas mihi fecisti uias uitæ, replebis me iucunditate cum facie tua. Viri fratres, quandoquidem licet libere dicere apud uos de patriarcha Dauid, quod & defunctus est & sepultus est, & sepulchrum eius est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur quum esset, et sciret quod iureiuran

do

κῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, ἀναστήσαι τὸν χριστόν, προειδὼς ἐλάλησε περὶ μὲν ἀναστάσεως τοῦ χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελήφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. τοῦτον τὸν ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες. τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ θεοῦ ὑψωθείς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρός, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε. οὐ γὰρ δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς, λέγει δὲ αὐτός. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος ἰσραήλ, ὅτι κύριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους. τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί; πέτρος ἔφη πρὸς αὐτούς. μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν. ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων. σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης. οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι. ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς. ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος, πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο. πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά, καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε. καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς, ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας αἰνοῦντες τὸν θεόν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος καὶ ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερόν, ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην. καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐβαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν, ὃς ἰδὼν πέτρον καὶ ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερόν, ἠρώτα

ἐλεη-

do iurasset sibi deus, futurum, ut de fructu lumbi ipsius, quantum ad carnem, Christus exoriretur ac sederet super sedem eius, præsciu loquutus est de resurrectione Christi, quod nõ derelicta sit in inferno anima eius, neq; caro eius uiderit corruptionẽ. Hunc Iesum suscitauit deus, cuius omnes nos sumus testes. Dextera igitur dei exaltatus & promissione spiritus sancti accepta à patre, effudit hoc quod nunc uos uidetis & auditis. Non enim Dauid ascẽdit in cœlos, sed dicit ipse: Dixit dñs domino meo, sede à dextris mihi, donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorũ. Certo sciat ergo tota domus Israel, ꝙ dominũ & Christum fecerit deus, hunc Iesum quem uos crucifixistis. His aũt auditis compuncti sunt corde, & dixerũt ad Petrũ ac reliquos apostolos: Quid faciemus uiri fratres? Petrus ait ad illos: Delictorum pœnitentiã agite, & baptizetur unusquisq; uestrũ in nomine Iesu Christi in remissionẽ peccatorũ, & accipietis donũ spiritus sancti. Vobis enim facta est repromissio & filijs uestris, & omnibus qui longe sunt, quoscunq; aduocauerit dominus deus noster. Alijsq; uerbis plurimis testificatus est, et exhortatus est eos, dicẽs: Seruemini à generatione ista praua. Qui ergo libẽter acceperũt sermonẽ eius, baptizati sunt: & accesserunt in die illo animæ circiter ter mille. Erãt aũt perseuerantes in doctrina apostolorũ, & cõmunicatione, & fractiõe panis, et precationibus. Obortus est aũt omni animæ timor, multaq; prodigia & signa per apostolos ædebãtur. Omnes autem qui credebãt erant coniuncti, & habebãt omnia cõmunia. Possessionesq; & substantias uendebãt, ac diuidebãt illa omnibus, prout cuiq; opus erat. Et quotidie perdurantes unanimiter in templo, & frangentes per singulas domos panem, inuicem sumebant cibũ, cũ exultatione & simplicitate cordis laudãtes deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus aũt addebat qui salui fierent quotidie congregationi.

Simul aũ Petrus & Ioannes ascendebant III
in templum, ad horam precationis nonam. Et quidam uir qui erat claudus ex utero matris suæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum. Is quum uidisset Petrum ac Ioannem ingressuros in templum, rogabat ut

elee-

ἐλεημοσύνην λαβεῖν. ἀτενίσας δὲ πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ ἰωάννῃ, εἶπε, βλέψον εἰς ἡμᾶς. ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν. εἶπε δὲ πέτρος. ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι, ὃ δὲ ἔχω τοῦτό σοι δίδωμι. ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ ναζωραίου ἔγειραι, καὶ περιπάτει. καὶ κρατήσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἤγειρε. παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά. καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος καὶ αἰνῶν τὸν θεόν. καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν θεόν. ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ. κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ σολομῶντος, ἔκθαμβοι. ἰδὼν δὲ πέτρος, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν. ἄνδρες ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; ὁ θεὸς ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν. ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν. καὶ νῦν ἀδελφοὶ οἶδα, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. ὁ δὲ θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτως. μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν ἰησοῦν χριστὸν, ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος. μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. ἔσται δὲ πᾶσα ψυχὴ ἥ τις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφή-

eleemoſynā acciperet. Defixis autē in eum oculis Petrus cum Ioanne dixit: Aſpice in nos. At ille intendebat in eos, ſperans ſe aliquid accepturū ab eis. Petrus autē dixit: Argentum & aurū non eſt mihi: quod autē habeo, hoc tibi do. In nomine Ieſu Chriſti Nazareni, ſurge & ambula. Et apprehenſa manu eius dextra, erexit eū. Protinus aūt conſolidatæ ſunt plantæ illius ac tali. Et exiliens ſtetit & ambulabat, intrauitq; cū illis in templum inambulans & ſaliens ac laudans deū. Et uidit eū totus populus ambulantē ac laudantē deū. Agnoueruntq; illū, φ ipſe eſſet is qui ad eleemoſynā ſederat ad ſpecioſam portā tēpli. Et impleti ſunt admiratiōe & ſtupore ſuper eo quod contigerat illi. Quum teneret autē qui ſanatus fuerat claudus, Petrum & Ioannem, cucurrit totus populus ad eos in porticu quę appellatur Solomonis, ſtupe facti. Quo uiſo Petrus reſpondit ad populū: Viri Iſraelitæ, quid miramini ſuper hoc, aut nos quid intuemini, quaſi noſtra uirtute aut pietate effecerimus ut hic ambularet? Deus Abraham & Iſaac & Iacob, deus patrum noſtrorū glorificauit filiū ſuū Ieſum, quē uos tradidiſtis ac negaſtis in conſpectu Pilati, quum ille iudicaſſet eſſe abſoluendū. Vos autem ſanctum & iuſtum negaſtis, & poſtulaſtis ut uirum homicidam donaret uobis: autorem uero uitę interfeciſtis, quē deus ſuſcitauit à mortuis, cuius nos teſtes ſumus: & per fiduciā nominis eius, hunc quē uidetis ac noſtis, conſolidauit nomen ipſius: & fides quæ per eum eſt, dedit ei integritatē iſtā in cōſpectu omnium ueſtrū. Et nunc fratres ſcio, quod per ignorantiam feciſtis, ſicut & principes ueſtri. Deus aūt quæ prænūciauerat per os omnium prophetarum ſuorum, Chriſtum paſſurum, impleuit ſic. Pœniteat uos igitur erroris & conuertimini ut deleantur peccata ueſtra, ut quum uenerint tempora refrigerationis à conſpectu domini, & miſerit eum qui ante prædicatus eſt uobis Ieſum Chriſtum, quem oportet quidē cœlum accipere uſq; in tempora reſtitutionis omniū, quę loquutus eſt deus per os omniū ſanctorum ſuorū à ſæculo prophetarū. Moſes quidem ad patres dixit: Prophetā ſuſcitabit uobis dominus deus ueſter de fratribus ueſtris, mei ſimilem. Audietis eū iuxta omnia quæcunq; loquutus fuerit uobis. Futurū eſt autem ut omnis anima quæ non audierit prophe-

προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ. καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ σαμουὴλ, καὶ τῶν καθεξῆς ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας. ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν λέγων πρὸς ἀβραάμ. καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς. ὑμῖν πρῶτον ὁ θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ σαδδουκαῖοι διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν, καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη. πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν, καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε. ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς ἱερουσαλὴμ, καὶ ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ καϊάφαν καὶ ἰωάννην καὶ ἀλέξανδρον καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ. καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἐπυνθάνοντο, ἐν ποίᾳ δυνάμει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; τότε πέτρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτούς. ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ ἰσραὴλ, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής. οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ᾽ ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας. καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς. θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ πέτρου παῤῥησίαν καὶ ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν τῷ ἰησοῦ ἦσαν. τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν. κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες. τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι᾽ αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι. ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα

αὐτοῖς

prophetam illum, exterminetur è populo.
Quin & omnes prophetæ à Samuele ac de
inceps quotquot loquuti sunt, etiã annũcia/
uerunt dies istos. Vos estis filij prophetarũ
ac testamenti, quod testatus est deus erga pa
tres nostros, dicens ab Abrahã: Et in semine
tuo benedictionẽ consequẽtur omnes fami/
liæ terræ. Vobis primũ deus, quum suscitas/
set filium suum Iesum, misit eum benedicen
tem uobis, ita ut unusquisq; uestrum conuer
teret se ab iniquitatibus suis. Loquẽtibus IIII
aũt illis ad populum, superuenerunt illis sa/
cerdotes ac magistratus tẽpli & Sadducæi,
moleste ferẽtes quod docerẽt populũ, & an/
nũciarẽt in nomine Iesu resurrectionem ex
mortuis: & iniecerũt eis manus, posuerũtq;
eos in custodiã in posterũ diem. nã erat iam
uespera. Multi uero eorum qui audierãt ser/
monem, crediderunt: & factus est numerus
uirorum circiter quinq; milia. Factũ est aũt
postero die ut congregarentur principes eo/
rum & seniores & scribæ Hierosolymis, &
Annas princeps sacerdotũ & Caiaphas &
Ioãnes & Alexander & quotquot erant de
genere pontificio. Et quum statuissent eos in
medio, interrogabant: Qua uirtute, aut quo
nomine fecistis hoc uos? Tunc Petrus reple
tus spiritu sancto, dixit ad eos: Principes po
puli & seniores Israel, si nos hodie examina
mur de eo quod benefecerimus homini in/
firmo, qua ratione iste saluus factus sit: no/
tũ sit omnib. uobis et toti plebi Israel, quod
per nomen Iesu Christi Nazareni, quẽ uos
crucifixistis, quẽ deus suscitauit à mortuis,
per hunc iste astat coram uobis sanus. Hic
est lapis ille qui reiectus est à uobis ædifican
tibus, qui factus est caput anguli, nec est in
alio quoquam salus. Nec enim aliud nomen
est sub cœlo datum inter homines, in quo
oportet nos saluos fieri. Videntes autẽ Pe/
tri in dicẽdo libertatem ac Ioannis, compert
toq; quod homines essent illiterati & idiotæ
admirabantur & agnoscebant eos, quod cũ
Iesu fuissent: hominem autem uidentes stan
tem cum eis qui sanatus fuerat, nihil pote/
rant contradicere: iussis autem illis è conci/
lio secedere, conferebant inter sese, dicentes:
Quid faciemus hominibus istis? nam con/
spicuum signũ æditũ esse per eos, omnibus
habitantibus Hierosolymis manifestum est,
nec possumus inficiari. Sed ne amplius di/
uulgetur in populũ, minaciter interminemur
eis

αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων. καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τὸ, καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πέτρος καὶ ἰωάννης ἀποκριθέντες, πρὸς αὐτοὺς εἶπον. εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ θεοῦ, κρίνατε. οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι, ἀπέλυσαν αὐτοὺς μηδὲν εὑρίσκοντες, τὸ, πῶς κολάσωνται αὐτοὺς διὰ τὸν λαὸν, ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι. ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος, ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως. ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν, ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ εἶπον. δέσποτα, σὺ ὁ θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ διὰ στόματος δαβὶδ παιδός σου εἰπών. ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ. συνήχθησαν γὰρ ἐπ᾽ ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, ἡρώδης τε καὶ πόντιος πιλᾶτος σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς ἰσραὴλ, ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου, καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι. καὶ τὰ νῦν κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, εἰς ἴασιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου ἰησοῦ. καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου. καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μετὰ παρρησίας. τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία. καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ᾽ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά. καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθ᾽ ὅτι ἄν τις χρείαν εἶχεν. ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ὅ ἐστιν υἱὸς παρακλήσεως, λευΐτης, κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. ἀνὴρ δέ τις ἀνανίας ὀνόματι σὺν σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώ-

eis, ne posthac loquātur in noīe hoc ulli hominū. Et accersitis illis, præceperūt ne omnino loquerent̄, neq; docerent in noīe Iesu. At Petrus et Ioannes respondētes, dixerunt ad eos: An iustū sit in conspectu dei, uos potius audire q̄ deum, iudicate. Nō enim possumꝰ quæ uidimus & audiuimus, nō loqui. At illi additis minis, dimiserūt eos: nihil inuenientes qua ratione punirent eos, propter populum, quia oēs glorificabant deum super eo quod acciderat. Annorū enim erat amplius quadraginta homo, in quo æditū fuerat signum istud sanationis. Dimissi aūt uenerunt ad suos, & annuciauerunt quęcūq; sibi principes sacerdotum & seniores dixerant. Qui quū audissent, unanimiter attollebāt uocem ad deum, dixeruntq;: Dn̄e, tu es deus qui fecisti cœlū ac terrā, mare & omnia quæ in eis sunt, qui per os Dauid pueri tui dixisti: Quare fremuerūt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes cōuenerunt in unū aduersus dn̄m & aduersus Christū eius. Cōuenerunt enim uere aduersus sanctū filium tuum Iesum quē unxeras, Herodes simul & Pontius Pilatus cum gentibus & populis Israel, ad faciendū quæcunq; manus tua & cōsilium tuum prius decreuerat ut fierent. Et nunc dn̄e aspice in minas eorum: & da seruis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonē tuum, manum tuam porrigendo in hoc, ut sanatio & signa & prodigia ædātur per nomen sancti filij tui Iesu. Et quum orassent illi, motus est locus in quo erant congregati, & repleti sunt oēs spiritu sancto, & loquebātur sermonē dei cum fiducia. Multitudinis aūt credentiū erat cor unum & anima una, nec quicq̄ aliquid eorum quę possidebat, suū esse dicebat, sed erāt illis omnia cōmunia. Et uirtute magna reddebāt apostoli testimoniū resurrectionis domini Iesu, & gratia magna erat super omnes illos: neq; enim quisq̄ egens erat inter illos. Quotquot em̄ possessores agrorū aut ædiū erant, uendentes afferebāt precia eorū quæ uendita fuerāt, & ponebāt ad pedes apostolorū. Distribuebat̄ autē singulis prout cuiq; opus erat. Ioses uero qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, quod est, filius cōsolationis, Leuites, Cyprius genere, quū haberet agrū, uendidit eū: & attulit preciū, & posuit ad pedes apostolorū. Vir aūt quidam V
nomine Ananias cum Sapphira uxore sua uendi-

ἐπώλησε κτῆμα, καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς,
συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνέγκας
μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθη/
κεν. εἶπε δὲ πέτρος. ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν
ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τι/
μῆς τοῦ χωρίου; οὐχὶ μένον σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν
ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρ/
δίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις,
ἀλλὰ τῷ θεῷ. ἀκούων δὲ ἀνανίας τοὺς λόγους τού/
τους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας
ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. ἀναστάντες
δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαν/
τες ἔθαψαν. ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστη
μα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλ/
θεν. ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ πέτρος. εἰπέ μοι, εἰ το/
σούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; ἡ δὲ εἶπε. ναί, τοσού/
του. ὁ δὲ πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν. τί ὅτι συνε/
φωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ πνεῦμα κυρίου; ἰδοὺ
οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ
θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε. ἔπεσε δὲ παραχρῆμα πα
ρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες
δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγ/
καντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. καὶ ἐγέ/
νετο φόβος μέγας ἐφ᾽ ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ
ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. διὰ δὲ τῶν
χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο σημεῖα καὶ τέρατα
ἐν τῷ λαῷ πολλά. καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαν/
τες ἐν τῇ στοᾷ σολομῶντος. τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς
ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ᾽ ἐμεγάλυνεν αὐ/
τοὺς ὁ λαός. μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες
τῷ κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ὥστε
κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τι/
θέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομέ/
νου πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.
συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων
εἰς ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμέ/
νους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθε/
ραπεύοντο ἅπαντες. ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ
πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν σαδ/
δουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἐπέβαλον τὰς
χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐ/
τοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. ἄγγελος δὲ κυρίου
διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς,
ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε. πορεύεσθε καὶ στα/
θέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ
ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. ἀκούσαντες δὲ εἰ/
σῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδα/
σκον. παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν
αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν
τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἀπέστει-
λαν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀχθῆναι αὐτούς.
οἱ δὲ

uendiderat possessionem, & seposuerat de
precio, conscia etiā uxore sua, & allatā par/
tem aliquam ad pedes apostolorum posuit.
Dixit aūt Petrus: Anania, cur impleuit sata/
nas cor tuū, ut mentireris spiritui sancto, &
fraudares de precio agri? Nonne prorsus ti/
bi manebat & uenundatus in tua erat pote/
state? Quare posuisti in corde tuo rē istam?
Non es mētitus hominibus, sed deo. Audi/
ens aūt Ananias hæc uerba, collapsus expi/
rauit. Et ortus est timor magnus super om/
nes qui audierūt hæc. Surgentes aūt iuuenes
amouerunt eum, elatumq; sepelierunt. Inter
cessit aūt fermè horarū trium interuallū, u/
xor quoq; ipsius, nesciēs quod factū fuerat,
introiuit. Respondit aūt ei Petrus: Dic mihi,
num tanti agrum uendidistis? At illa dixit:
Etiam, tanti. Petrus aūt ait ad eam: Cur con/
spirastis inter uos, ut tentaretis spiritū domi
ni? Ecce pedes eorum qui sepelierunt uirum
tuum, ad ostium adsunt, & efferent te. Con/
festim aūt concidit ad pedes eius, & expira/
uit. Ingressi aūt iuuenes, repererunt illā mor/
tuam, & extulerunt ac sepelierunt iuxta ui/
rum suum. Et ortus est timor magnus super
uniuersam congregationē, & super omnes
qui audiebant hæc. Per manus aūt apostolo
rum ædebantur signa ac prodigia multa in
populo, Et erant unanimiter omnes in por/
ticu Solomonis. Cæterorum aūt nemo au/
debat se coniungere illis, sed magnificabat
eos populus. Magis aūt accrescebat creden/
tium domino multitudo uirorū simul ac mu
lierū, ita ut in plateas exportarent infirmos,
& ponerēt in lectulis ac grabatis, ut uenien/
tis Petri uel umbra obūbraret aliquē illorū.
Conueniebat aūt & multitudo uicinarū ci/
uitatum Hierosolymā, afferens ægros ac ue
xatos à spiritibus immūdis, qui sanabantur
omnes. Exurgēs aūt princeps sacerdotū &
omnes qui cū illo erāt, quæ est factio Saddu
cæorū, repleti sunt æmulatione, & iniecerūt
manus in apostolos, et posuerūt eos in custo
dia publica. Sed angelus dñi per noctē ape/
ruit ianuas carceris, eductisq; illis dixit: Ite,
et stantes loquamini in tēplo populo omnia
uerba uitæ huius. Illi uero quum hæc audis/
sent, intrauerūt diluculo in templū, ac doce/
bant. Adueniens aūt princeps sacerdotū &
qui cum eo erant, conuocauerūt conciliū &
uniuersum seniorum ordinē filiorū Israel,
miseruntq; ad carcerem qui adducerent eos.
Quum

οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ, ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν. ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν. ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ, τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν. τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις ἤγαγεν αὐτοὺς οὐ μετὰ βίας, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν, ἵνα μὴ λιθασθῶσιν. ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς, λέγων. οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι, εἶπον. πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς. ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ φαρισαῖος ὀνόματι γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι. εἶπέ τε πρὸς αὐτούς. ἄνδρες ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν. πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων, ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν. μετὰ τοῦτον ἀνέστη ἰούδας ὁ γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ. κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν. καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς. ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται. εἰ δὲ ἐκ θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτὸ, μή ποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους

Quum autē uenissent ministri, nec reperissent illos in carcere, reuersi nunciauerunt, dicentes: Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes foris stantes ante ianuas. Quum aperuissemus autem, neminem intus reperimus. Vt autē audierunt hos sermones & sacerdos & magistratus templi principesq; sacerdotū, ambigebant de illis quid nam hoc futurum esset. Adueniens aūt quidam nunciauit eis: Ecce uiri quos posueratis in carcere, sunt in templo stantes ac docentes populū. Tunc abijt magistratus cum ministris, & adduxit illos sine ui. Timebāt enim populum, ne lapidarentur. Et quū adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps sacerdotum, dicens: Nonne etiam atq; etiam præcepimus uobis, ne doceretis in nomine isto? Et ecce replestis Hierosolymam doctrina uestra, & uultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Respōdens aūt Petrus & apostoli, dixerunt: Obedire oportet deo magis q̃ hominibus. Deus patrum nostrorum suscitauit Iesum, quem uos interemistis suspendentes in ligno. Hunc principem & seruatorem deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiā Israeli, remissionemq; peccatorū: ac nos sumus ei testes horum quæ dicimus: insuper autē & spiritus sanctus, quem dedit deus obedientibus ipsi. Hæc autē quum audissent, dissecabantur, & consultabant ut interficerent illos. Surgens autē quidam in concilio pharisæus nomine Gamaliel, legis doctor in precio habitus apud totum populū, iussit, ut paulisper secederent foras apostoli. Dixitq; ad illos: Viri Israelitæ, attendite uobis super hominibus istis quid acturi sitis. Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquē, cui adhæsit numerus uirorum circiter quadringentorum, qui occisus est, & omnes qui credebāt ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum. Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populum multum post se, & ipse perijt, & omnes quotquot paruerant ei dispersi sunt. Et nūc dico uobis, Abstinete ab hominibus istis, & sinite illos: q̃niam si est ex hominibus cōsilium aut opus hoc, dissoluetur: sin ex deo est, non potestis dissoluere, ne quando & deo repugnare reperiamini. In huius aūt sententiam pedibus itum est à cæteris: & quū aduocassent apostolos

στόλους δείραντες παρήγγειλαν, μὴ λαλεῖν ἐπὶ
τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ
μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου
τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κα-
τηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι. πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ κατ᾽ οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκον-
τες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι ἰησοῦν τὸν χριστόν.
ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων
τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν ἑλληνιστῶν
πρὸς τοὺς ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ δια-
κονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. προσκαλε-
σάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν,
εἶπον. οὐκ ἀρεστόν ἐστιν, ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν
λόγον τοῦ θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. ἐπισκέψα-
σθε οὖν ἀδελφοὶ ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμέ-
νους ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σο-
φίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης. ἡ-
μεῖς δὲ τῇ προσευχῇ, καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου
προσκαρτερήσομεν. καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον
παντὸς τοῦ πλήθους. καὶ ἐξελέξαντο στέφανον
ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ
φίλιππον καὶ πρόχορον καὶ νικάνορα καὶ τίμω-
να καὶ παρμενᾶν καὶ νικόλαον προσήλυτον ἀν-
τιοχέα. οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων, καὶ
προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. καὶ
ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθ-
μὸς τῶν μαθητῶν ἐν ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς
τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει. στέφα-
νος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέ-
ρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ. ἀνέστησαν
δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς, τῆς λεγομένης
λιβερτίνων καὶ κυρηναίων καὶ ἀλεξανδρέων
καὶ τῶν ἀπὸ κιλικίας καὶ ἀσίας, συζητοῦντες
τῷ στεφάνῳ, καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ,
καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει. τότε ὑπέβαλον ἄν-
δρας, λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος
ῥήματα βλάσφημα εἰς μωσῆν καὶ τὸν θεόν. συ-
νεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους
καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες συνήρπα-
σαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον, ἔστησάν
τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας. ὁ ἄνθρωπος
οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν
κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.
ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ὁ ἰησοῦς ὁ
ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον,
καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν μωσῆς.
καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθι-
ζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον
αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου. εἶπε δὲ ὁ
ἀρχιερεύς. εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει; ὁ δὲ ἔφη. ἄν-
δρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. ὁ θεὸς
τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν ἀβραὰμ, ὄντι
ἐν τῇ

stolos, cæsis præceperunt, ne loquerentur in
nomine Iesu, & dimiserunt eos. Et illi quidē
ibant gaudētes à cōspectu concilij, quod di-
gni habiti essent, ut pro nomine eius cōtume
lia afficerentur. Et quotidie in templo & in
singulis domibus non cessabant docere &
annunciare Iesum Christū. In diebus aūt VI
illis crescente numero discipulorum, ortum
est murmur Græcorum aduersus Hebræos,
eo quod despicerentur in ministerio quoti-
diano uiduæ ipsorum. Cæterum duodecim
illi, quum iussissent adesse multitudinem di-
scipulorum, dixerunt: Non est placitum, ut
nos derelicto sermone dei, ministremus mē-
sis. Circūspicite ergo fratres, uiros ex uobis
spectatæ probitatis septē, plenos spiritu san-
cto & sapiētia, quibus delegabimus hoc ne-
gocij. Nos uero deprecationi & administrā-
do sermoni incumbemus. Et placuit hic ser-
mo coram tota multitudine. Et elegerūt Ste
phanū uirum plenum fide ac spiritu sancto
& Philippum & Prochorum, & Nicano-
rem & Timonē & Parmenā & Nicolaum
proselytum Antiochenū. Hos statuerunt in
conspectu apostolorum: & quum orassent,
imposuerūt eis manus. Et sermo dei cresce-
bat, ac multiplicabatur numerus discipulo-
rum Hierosolymis ualde, multaqꝫ turba sa-
cerdotū obediebat fidei. Porrò Stephanus
plenus fide ac fortitudine ædebat prodigia
& signa magna in populo. Exorti sunt autē
quidam è synagoga, quæ appellatur Liber-
tinorum & Cyrenensiū & Alexādrinorum
& Cilicum & Asianorum, disputantes cum
Stephano, nec poterant resistere sapientiæ
& spiritui qui loquebatur. Tunc suborna-
runt uiros qui dicerent: Audiuimus eum di-
centē uerba contumeliosa in Mosen ac deū.
Commouerūtqꝫ plebem & seniores & scri-
bas, atqꝫ inuadentes corripuerunt eū, & ad-
duxerunt in concilium, statueruntqꝫ falsos
testes qui dicerent: Homo iste non cessat lo-
qui uerba cōtumeliosa aduersus locum san-
ctum hunc & legem. Audiuimus enim eum
dicentem: Iesus Nazarenus iste demolietur
locum hunc, & mutabit instituta, quæ tradi
dit nobis Moses. Et intuentes eum omnes
qui sedebant in concilio, uiderunt faciē eius
tanquam faciem angeli. Dixit aūt prin- VII
ceps sacerdotū: Num hæc ita se habent? At
ille ait: Viri fratres & patres, audite: Deus
gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ, quū
r esset

ἐν λόγοις. ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ. καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν αἰγύπτιον. ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν. οἱ δὲ οὐ συνῆκαν. τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών. ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους; ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών. τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν αἰγύπτιον; ἔφυγε δὲ μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ μαδιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο. καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους σινᾶ ἄγγελος κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. ὁ δὲ μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ κυρίου πρὸς αὐτόν. ἐγὼ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. ἔντρομος δὲ γενόμενος μωσῆς, οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ κύριος. λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου. ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. καὶ νῦν δεῦρο, καὶ ἀποστελῶ σε εἰς αἴγυπτον. τοῦτον τὸν μωσῆν, ὃν ἠρνήσαντο εἰπόντες, τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν. τοῦτον ὁ θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν τῇ αἰγύπτῳ, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. οὗτός ἐστιν ὁ μωσῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς ἰσραήλ. προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε. οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγον ζῶντα δοῦναι ἡμῖν. ᾧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἀπώσαντο καὶ ἐστράφησαν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν εἰς αἴγυπτον, εἰπόντες τῷ ἀαρών. ποίησον ὑμῖν θεοὺς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ μωσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ. καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔρ-

in dictis. Vt uero expletum est ei quadraginta annorum tempus subijt in cor eius, ut inuiseret fratres suos filios Israel. Et quũ uidisset quendam iniuria affici, defendit eum, & ultus est uicẽ eius qui affligebatur, percusso Aegyptio. Existimabat autem intelligere fratres suos, quòd deus per manũ ipsius daret salutem illis. At illi non intellexerunt. Et sequenti die conspectus est illis litigãtibus, & redegit eos in concordiã, dicens: Viri, fratres estis, cur uos inuicem læditis? Cæterum is qui iniuriam faciebat proximo repulit eũ, dicens: Quis te constituit principem ac iudicem super nos? Nunquid interficere me tu uis, quemadmodum interfecisti heri Aegyptium? Fugit autẽ Moses ad dictum hoc, & factus est aduena in terra Madian, ubi generauit filios duos. Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto montis Sina angelus domini in flammeo incendio rubi. Moses aũt ut conspexit, admiratus est uisũ. Porrò quum accederet ut attenderet, facta est ad eum uox domini: Ego sum deus patrum tuorum, deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob. Tremefactus autẽ Moses, non audebat attendere. Dixit aũt illi dominus: Solue calciamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est. Vidi, uidi, inquam, afflictionem populi mei qui est in Aegypto, & gemitum eorum audiui, & descendi ut eruã eos. Nunc uenito, & mittam te in Aegyptum. Hunc Mosen quem negauerunt, dicentes, Quis te constituit principẽ & iudicem? hunc, inquam, deus principem & redemptorem miserat per manum angeli qui apparuerat illi in rubo. Hic eduxit illos, ædens prodigia & signa in Aegypto, & in rubro mari, & in deserto annis quadraginta. Hic est Moses, qui dixit filijs Israel: Prophetam suscitabit uobis dominus deus uester è fratribus uestris similem mei, illum audietis. Hic est qui fuit in congregatione in solitudine cum angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit sermonem uiuum ut daret nobis. Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt & auersi sunt corde suo in Aegyptum, dicentes ad Aaron: Fac nobis deos qui præcedãt nos. Mosi enim huic, qui eduxit nos de terra Aegypti, nescimus quid acciderit. Et uitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiã simulachro, & lætabantur super ope-

γοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἔστρεψε δὲ ὁ θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν. μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ οἶκος ἰσραήλ; καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα βαβυλῶνος. ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο, ὁ λαλῶν τῷ μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἑωράκει. ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν ἕως τῶν ἡμερῶν δαβὶδ, ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ θεῷ ἰακώβ. σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον. ἀλλ᾽ οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει. ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει κύριος, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα; σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτόν. ὑπάρχων δὲ πλήρης πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν θεοῦ, καὶ ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ. καὶ εἶπεν. ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ θεοῦ. κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν. καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν, καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου σαύλου, καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν στέφανον ἐπικαλούμενον, καὶ λέγοντα. κύριε ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ. κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐκοιμήθη. σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν ἱεροσολύμοις, πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς ἰουδαίας καὶ σαμαρείας πλὴν τῶν ἀποστόλων. συνεκόμισαν δὲ τὸν στέφανον

ribus manuum suarum. Cōuertit se autem deus, & tradidit eos ut colerent militiā cœli, sicut scriptum est in libro prophetarum: Num uictimas & hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel? Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sydus dei uestri Rempham, figuras quas fecistis ad adorandum eas. Et transferam uos ultra Babylonem. Tabernaculum testimonij fuit patribus nostris in deserto, sicut ordinauerat illis, loquēs ad Mosen ut faceret illud secundum formā, quam uiderat. Quod & induxerunt, qui successerūt, patres nostri cum Iesu in possessionem gentium, quas expulit deus à facie patrū nostrorū usque ad dies Dauid, qui inuenit gratiam coram deo, & petijt ut inueniret tabernaculum deo Iacob. Solomon autē ædificauit illi domum. Sed excelsissimus ille non in manufactis templis habitat, sicut propheta dicit: Cœlum mihi sedes est, terra aūt scabellum pedū meorū. Quam domū ædificabitis mihi dicit dominus, aut quis locus requietionis meæ est? Nónne manus mea fecit hæc omnia? Duri ceruice & in circūcisi corde & auribus, uos semper spiritui sancto resistitis, sicut patres uestri, ita & uos. Quem prophetarū nō sunt persequuti patres uestri? Et occiderunt eos qui prænunciabant de aduētu iusti illius, cuius uos nūc proditores & occisores fuistis: qui accepistis legē per dispositiones angelorū, nec seruastis. Audientes autē hæc dissecabātur cordibus suis, & stridebāt dētibus suis in eum. Quum aūt esset plenus spiritu sancto, intentis in cœlū oculis, uidit gloriā dei, & Iesum stantem à dextris dei. Et ait: Ecce uideo cœlos apertos, & filium hominis stantē à dextris dei. Exclamantes aūt uoce magna, continuerunt aures suas, & impetū fecerunt unanimiter in eum. Et eiectū eum è ciuitate lapidab[illegible], ac testes deposuerūt uestimēta ad pedes adolescētis, qui uocabatur Saulus. Et lapidabant Stephanum inuocantē, ac dicentem: Domine Iesu, suscipe spiritū meum. Positis aūt genibus, clamauit uoce magna: Domine, ne statuas illis peccatū hoc. Et quum
hoc dixisset obdormiuit. Saulus aūt con- VIII
senserat in necem eius. Facta est autē in illo die persequutio magna aduersus ecclesiam, quæ erat Hierosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ præter apostolos. Curauerunt aūt unà Stephanum

νον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ. σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον. φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν χριστόν. προσείχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ φιλίππου, ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς, καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει. πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο. πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν. καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι σίμων, προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων, καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς σαμαρείας, λέγων, εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν, ᾧ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη. προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς. ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ φιλίππῳ, εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. ὁ δὲ σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ φιλίππῳ. θεωρῶν τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα ἐξίστατο. ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, οἵτινες καταβάντες, προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον. οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον πνεῦμα ἅγιον. θεασάμενος δὲ ὁ σίμων, ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα, λέγων. δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦμα ἅγιον. πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι. οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου. εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων, εἶπε. δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε. οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον

num uiri religiosi, feceruntq; planctum magnum super eum. Saulus uero deuastabat ecclesiam per singulas domos intrans, trahensq; uiros ac mulieres tradebat in custodiam. Illi igitur dispersi peragrabāt, annunciantes sermonem dei. Philippus aūt peruenit in ciuitatē Samariæ, ac prædicabat illis Christum. Intendebāt aūt turbæ his, quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes & uidentes signa quę ædebat. Spiritus enim immūdi, è multis qui ab illis tenebātur, exibant, clamantes uoce magna. Multi aūt paralytici & claudi sanati sunt. Et factum est gaudiū magnū in illa ciuitate. Vir autē quidam nomine Simon, qui antea in ea ciuitate artem exercuerat magicā, ac gentē dementauerat Samariæ, dicens se esse quempiam magnū, qui auscultabant illi à minimo usq; ad maximū, dicentes: Iste est uirtus dei, quæ uocatur magna. Auscultabant aūt ei, propterea quòd multo tēpore magicis artibus dementasset eos. Quū uero credidissent Philippo, euangelizanti de regno dei, deq; nomine Iesu Christi, baptizabantur uiri simul ac mulieres. Tunc Simon & ipse credidit, & quū baptizatus esset, adhærebat Philippo. Vidensq; signa & uirtutes fieri, stupens admirabatur. Quū aūt audissent apostoli qui erāt Hierosolymis, ꝙ recepisset Samaria sermonem dei, miserunt ad eos Petrū ac Ioannem. Qui quum descēdissent, orauerūt pro ipsis ut acciperent spiritū sanctū. Nondum enim in quēquam illorū illapsus fuerat, sed baptizati tantum erāt in nomine Christi Iesu. Tunc imponebant manus super illos, accipiebātq; spiritum sanctū. Quum uidisset aūt Simō, quòd ꝑ impositionē manuū apostolorū daretur spiritus sanctus, obtulit eis pecunias, dicens: Date & mihi potestatem istā, ut cuicunq; imposuero manus, accipiat spiritum sanctum. Petrus aūt dixit ad eum: Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum dei existimasti pecunijs parari. Non est tibi pars neq; sors in ratione hac: cor enim tuum non est rectū coram deo. resipisce igit̃ ab ista malicia tua, et roga deum, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui. In felle enim amaritudinis, & colligatione iniquitatis uideo te esse. Respondēs aūt Simon, dixit: Precemini uos pro me apud dominum, ne quid eueniat in me horum quæ dixistis. Et illi quidem testificati & loquuti

λόγον τοῦ κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ,
πολλάς τε κώμας τῶν σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαν-
το. ἄγγελος δὲ κυρίου ἐλάλησε πρὸς φίλιππον,
λέγων. ἀνάστηθι, καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν
ἐπὶ τὴν ὁδὸν, τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ ἱερουσα-
λὴμ εἰς γάζαν. αὕτη ἐστὶν ἔρημος. καὶ ἀναστὰς ἐ-
πορεύθη. καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ αἰθίοψ, εὐνοῦχος, δυνά-
στης κανδάκης τῆς βασιλίσσης αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ
πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνή-
σων εἰς ἱερουσαλὴμ, ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθή-
μενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε
τὸν προφήτην ἡσαΐαν. εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ φι-
λίππῳ. πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι
τούτῳ. προσδραμὼν δὲ ὁ φίλιππος, ἤκουσεν
αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην ἡσαΐαν,
καὶ εἶπεν. ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;
ὁ δὲ εἶπε. πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδη-
γήσῃ με; παρεκάλεσέ τε τὸν φίλιππον ἀναβάν-
τα καθίσαι σὺν αὐτῷ. ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς
ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφα-
γὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐ-
τὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν
τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν δὲ
γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς
γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ φι-
λίππῳ, εἶπε. δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφή-
της λέγει τοῦτο, περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;
ἀνοίξας δὲ ὁ φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξά-
μενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐ-
τῷ τὸν ἰησοῦν. ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν,
ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. καὶ φησὶν ὁ εὐνοῦχος. ἰδοὺ
ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι; εἶπε δὲ ὁ φίλιπ-
πος. εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. ἀπο-
κριθεὶς δὲ εἶπε. πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι τὸν
ἰησοῦν χριστόν. καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα. καὶ κα-
τέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε φίλιππος
καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. ὅτε δὲ ἀνέ-
βησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα κυρίου ἥρπασε
τὸν φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦ-
χος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων. φί-
λιππος δὲ εὑρέθη εἰς ἄζωτον, καὶ διερχόμενος,
εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐ-
τὸν εἰς καισάρειαν. ὁ δὲ σαῦλος ἔτι ἐμπνέων
ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου,
προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ, ᾐτήσατο παρ᾽ αὐτοῦ ἐπι-
στολὰς εἰς δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς, ὅ-
πως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε
καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς ἱερουσα-
λήμ. ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγί-
ζειν τῇ δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν
αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πεσὼν ἐπὶ
τὴν γῆν ἤκουσε φωνὴν, λέγουσαν αὐτῷ, σαοὺλ
σαοὺλ

sermonem dei, reuersi sunt Hierosolymam
& multis oppidulis Samaritanorũ euange-
lizabant. Angelus aũt domini loquutus est
ad Philippum, dicens: Surge, & uade meri-
diem uersus, ad uiam quæ descẽdit ab urbe
Hierosolymorũ ad ciuitatem Gazam, hæc
est deserta. Et surgens abijt, & ecce uir Ae-
thiops, eunuchus, præfectus Candaces regi-
næ Aethiopum, quem præfecerat uniuersæ
gazæ suæ, uenerat adoraturus Hierosoly-
mam, & reuertebatur sedens super currum
suum, legebatq; Hesaiam prophetam. Dixit
aũt spiritus Philippo: Accede, & adiunge te
ad currum istum. Accurrẽs aũt Philippus,
audiuit eũ legentem Hesaiã prophetam: &
dixit: Intelligis ne quæ legis? At ille ait: Qui
nam enim possim, nisi aliquis dux uiæ mihi
fuerit? Rogauitq; Philippũ, ut ascẽderet se-
deretq; secum. Argumentum aũt scripturæ
quam legebat, erat hoc: Tanquã ouis ad oc-
cisionem ductus est, & sicut agnus corã ton
dente se mutus, sic non aperuit os suum. In
humilitate ipsius iudiciũ eius sublatum est.
Generationẽ aũt eius quis enarrabit? Quo-
niam tollitur de terra uita eius. Respondens
aũt eunuchus Philippo, dixit: Obsecro te,
de quo propheta dicit hoc, de se, an de alio
quopiã? Aperiens autẽ Philippus os suum,
& incipiens à scriptura ista, prędicauit illi Ie
sum. Et dum irent per uiã, uenerũt ad quan-
dam aquã. Et ait eunuchus: Ecce aqua: quid
uetat quo minus baptizer? Dixit autẽ Phi-
lippus: Si credis ex toto corde, licet. Et re-
spondens ait: Credo filium dei esse Iesum
Christum. Et iussit sisti currum. Ac descẽde
runt ambo in aquam, Philippus simul & eu
nuchus, & baptizauit eũ. Quum autẽ ascen
dissent ex aqua, spiritus domini rapuit Phi-
lippum, nec amplius uidit eum eunuchus.
Ibat enim per uiã suam gaudens. Philippus
aũt repertus est Azoti, & pertransiens euan
gelizabat ciuitatibus cũctis, donec ueniret
Cæsaream. Saulus aũt adhuc spirans mi- IX
nas ac cædem aduersus discipulos domini,
accessit ad principem sacerdotũ, & petijt ab
eo epistolas, quas perferret Damascũ ad sy-
nagogas: ut si quos inuenisset eius uiæ seu
uiros seu mulieres, uinctos duceret Hiero-
solymam. Et quum iter faceret, contigit ut
appropinquaret Damasco. Et subito circun
fulgurauit eum lux de cœlo, collapsusq; in
terram, audiuit uocem, dicentem sibi: Saul,
saul

σαοὺλ, τί με διώκεις; εἶπε δὲ, τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ κύριος εἶπεν. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε. κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. ἀνάστηθι, καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐνεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες. ἠγέρθη δὲ ὁ σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς. ἀνεῳγμένων τε τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, εἰσήγαγον εἰς δαμασκόν. καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν. ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν δαμασκῷ, ὀνόματι ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ κύριος ἐν ὁράματι, ἀνανία. ὁ δὲ εἶπεν, ἰδοὺ ἐγὼ κύριε. ὁ δὲ κύριος πρὸς αὐτόν. ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ ἰούδα, σαῦλον ὀνόματι ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται. καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ. ἀπεκρίθη δὲ ἀνανίας. κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ κύριος. πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, υἱῶν τε ἰσραήλ. ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ, ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν. ἀπῆλθε δὲ ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε. σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ κύριος ἀπέσταλκέ με, ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς, καὶ πλησθῇς πνεύματος ἁγίου, καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε. καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη. καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. ἐγένετο δὲ ὁ σαῦλος μετὰ τῶν ἐν δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς. καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν, ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς; σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς ἰουδαίους, τοὺς κατοικοῦντας ἐν δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός. ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

ἐγνώσθη

Saul, quid me persequeris? Dixit aūt: Quis es domine? Dominus aūt dixit: Ego sum Iesus, quem tu persequeris. Durū est tibi contra stimulos calcitrare. Is tremēs ac stupens dixit: Domine, quid me uis facere? Et dominus ad eum: Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri aūt illi qui erant ei comites itineris, stabant attoniti, audientes quidē uocem, neminem tamen uidētes. Surrexit aūt Saulus e terra, apertisq; oculis neminem uidebat. Sed manu ducentes illum, introduxerūt Damascū. Et erat tribus diebus non uidens, ac non comedit neq; bibit. Erat autē quidā discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illū per uisum dominus: Anania. Et ille ait: Ecce ego domine. Et dominus ad eum: Surge & uade in uicū qui uocatur Rectus, & quære in domo Iudæ, Saulum nomine Tarsensem. Ecce enim orat. Et uidit per uisum uirum Ananiā nomine introeuntē, & imponentem sibi manum, ut uisum reciperet. Respondit autem Ananias: Domine, audiui ex multis de uiro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis Hierosolymæ. Et hoc loco habet potestatem à principibus sacerdotū, uinciendi omnes qui inuocāt nomen tuum. Dixit autem ad eum dominus: Vade, quoniā organum electum est mihi iste, ut portet nomen meum coram gētibus & regibus ac filijs Israel. Ego enim ostendā illi, quanta oporteat eū pro nomine meo pati. Et abijt Ananias, & introiuit in domum, & imponens ei manus dixit: Saul frater, dominus misit me, qui apparuit tibi in uia qua ueniebas, ut uisum recipias, & implearis spiritu sancto. Et confestim deciderunt ab oculis eius tanq̃ squamæ, & uisum recepit. & surgens baptizatus est. Quumq; cepisset cibum, corroboratus est. Fuit aūt Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot. Et cōtinuo in synagogis prædicabat Christum, q; is esset filius dei. Stupebant aūt omnes qui eum audiebant, ac dicebant: Nonne hic est qui expugnabat Hierosolymis eos, qui inuocabāt nomen istud? Et huc ad hoc uenit, ut uinctos illos duceret ad principes sacerdotum? Saulus autem multo magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabāt Damasci, affirmās quod is esset Christus. Expletis autem diebus compluribus, inierunt inter se Iudæi consilium, ut illum occiderent.

Sed

ἐγνώσθη δὲ τῷ σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι. λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι. παραγενόμενος δὲ ὁ σαῦλος ἐν ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες, ὅτι ἐστὶ μαθητής. βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ. ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς. οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς ταρσόν. αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθόλης τῆς ἰουδαίας καὶ γαλιλαίας καὶ σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνοντο. ἐγένετο δὲ, πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους, τοὺς κατοικοῦντας λύδδαν. εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ πέτρος. αἰνέα, ἰᾶταί σε ὁ ἰησοῦς χριστός. ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. καὶ εὐθέως ἀνέστη. καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες λύδδαν καὶ τὸν ἀσσάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν κύριον. ἐν ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι ταβιθὰ, ἡ διερμηνευομένη λέγεται δορκάς. αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει. ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. λούσαντες δὲ αὐτὴν, ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ. ἐγγὺς δὲ οὔσης λύδδης τῇ ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες, ὅτι πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. ἀναστὰς δὲ πέτρος, συνῆλθεν αὐτοῖς. ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ δορκάς. ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο. καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε. ταβιθὰ, ἀνάστηθι. ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν πέτρον, ἀνεκάθισε. δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν. γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν κύριον.

ἐγένετο

Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Adseruabantq; portas die ac nocte, ut eum interficerent. Accipientes autẽ eum discipuli nocte, per murum demiserunt, submittẽtes in sporta. Quum aũt Saulus uenisset Hierosolymã, tentabat se iungere discipulis, & omnes timebant eum, nõ credentes quod esset discipulus. Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad apostolos, ac narrauit illis quomodo in uia uidisset dominum, & quod loquutus esset ei, & quomodo in Damasco fortiter egisset in nomine Iesu. Et erat cum illis intrans & exiẽs Hierosolymis, cum fiducia loquens in nomine domini Iesu. Loquebaturq; & disputabat aduersus Græcos: illi uero quærebant occidere eum. Quod quũ cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum. Igitur ecclesiæ quidẽ per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habebant pacem, & ædificabantur uersantes in timore domini, & consolatione sancti spiritus multiplicabantur. Factum est autẽ ut Petrus dum peragraret per omnes, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Reperit autẽ ibi hominem quẽdam nomine Aeneam, annis iam octo decũbentem in grabbato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus: Aenea, sanet te dominus Iesus Christus. Surge, & sterne tibiipsi. Et continuo surrexit. Et uiderũt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Assarone, qui conuersi sunt ad dominũ. Ioppæ aũt fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hęc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas præstabat. Factum est aũt in diebus illis, ut infirmata moreret. Quam quũ lauissent, posuerunt in cœnaculo. Quũ aũt uicina esset Lydda Ioppæ, ac discipuli audissent quod Petrus esset in ea, miserunt ad eum, rogãtes, ne grauaretur uenire usq; ad se. Exurgens autẽ Petrus uenit cum illis. Et quũ aduenisset, duxerũt illum in cœnaculũ, & circũsteterunt illũ omnes uiduæ flentes, & ostẽdentes tunicas uestesq;, quas faciebat quum esset cum ipsis Dorcas. Eiectis aũt omnibus foras, Petrus positis genibus orauit: & cõuersus ad corpus dixit: Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, uisoq; Petro resedit. Data aũt illi manu, erexit eam: & quũ uocasset sanctos ac uiduas, exhibuit eam uiuã. Id aũt innotuit per totam Ioppen, & crediderunt multi in dominum.

Factum

Ἐγένετο δὲ, ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν ἰόππῃ παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ.

Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν καισαρείᾳ, ὀνόματι κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης ἰταλικῆς, εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ διὰ παντός. εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ. κορνήλιε. ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε. τί ἐστι κύριε; εἶπε δὲ αὐτῷ. αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν πέμψον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον. οὗτος ξενίζεται παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν. οὗτος λαλήσει σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἰόππην. τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην. ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι. παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις. καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. ὁ δὲ πέτρος εἶπε. μηδαμῶς κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα. καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο, εἰ σίμων ὁ ἐπικαλούμενος πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται. τοῦ δὲ πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα. ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσί σε, ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. καταβὰς δὲ πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν. ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε. τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε. οἱ δὲ εἶπον, κορνήλιος ἑκατοντάρχης ἀνὴρ

Factum est autem ut dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quẽdam coriarium.

Vir autẽ quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica, religiosus ac timens deum cum tota domo sua, præstãs eleemosynas multas plebi, deprecansq; deum semper. Is uidit per uisum manifeste ferme hora diei nona angelum dei introeuntem ad se, dicentemq; sibi: Corneli. At ille intuens eum, ac timore correptus, dixit: Quid est domine? Dixit autem illi: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã coram deo. Et nunc mitte uiros Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus. Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus iuxta mare. Hic dicet tibi, quid te oporteat facere. Et quum discessisset angelus qui loquebatur illi, uocauit duos famulos suos, & militem religiosum ex his qui sibi adhærebant. Quibus quum narrasset omnia, misit illos Ioppen. Postridie uero facientibus illis iter & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora domus, ut oraret, circa horam sextam. Et quum esuriret, uoluit gustare cibum. Parantibus aũt illis, irruit super eum mentis excessus. Et uidet cœlum apertum, ac descendẽs ad se uas quoddam uelut linteum magnum, quatuor initijs alligatum, summitti è cœlo in terrã, in quo erãt omnia quadrupedia terræ bestiæq; & reptilia & uolatilia cœli. Et facta est uox ad eum: Surge Petre, macta & uescere. Ait autem Petrus: Nequaquã domine, quia nũquam edi quicquam cõmune uel immundum. Et uox rursus iterum ad eum: Quæ deus purificauit, tu cõmunia ne dixeris. Hoc autẽ factum est tertio. Et rursum receptum est uas in cœlum. Et dum apud sese hæsitaret Petrus, quæ nam esset uisio quam uidisset, ecce uiri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, astiterũt ad ianuam. Et euocato quopiam interrogabant an Simon qui cognominaretur Petrus, illic haberet hospitium. Petro uero cogitante de uisione, dixit spiritus ei: Ecce uiri quærũt te. Surge itaque & descende, & uade cum eis, nihil hæsitans, propterea quod ego misi illos. Descendens autem Petrus ad uiros, qui missi erant à Cornelio ad ipsum, dixit: Ecce ego sum ille quẽ quæritis. Quæ causa est propter quam uenistis? Qui dixerunt: Cornelius centurio uir

ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν, μαρτυ-
ρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν ἰουδαίων, ἐ-
χρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαί
σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ
σοῦ. εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς, ἐξένισε. τῇ δὲ
ἐπαύριον ὁ πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τι-
νες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ ἰόππης συνῆλθον αὐ-
τῷ. καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν καισάρει-
αν. ὁ δὲ κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλε-
σάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους
φίλους. ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν πέτρον, συ-
ναντήσας αὐτῷ ὁ κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πό-
δας, προσεκύνησεν. ὁ δὲ πέτρος αὐτὸν ἤγειρε,
λέγων. ἀνάστηθι, κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι. καὶ
συνομιλῶν αὐτῷ εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνελη-
λυθότας πολλοὺς, ἔφη τε πρὸς αὐτούς. ὑμεῖς ἐπί-
στασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ ἰουδαίῳ κολλᾶ-
σθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ. καὶ ἐμοὶ ὁ θεὸς ἔ-
δειξε, μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρω-
πον, διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς.
πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με;
καὶ ὁ κορνήλιος ἔφη, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι
ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην
ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ
ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, καὶ φησί. κορ-
νήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημο-
σύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. πέμψον
οὖν εἰς ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι σίμωνα, ὃς ἐπι-
καλεῖται πέτρος, οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ σίμω-
νος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος
λαλήσει σοι. ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε, σύ τε
καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. νῦν οὖν πάν-
τες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι
πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ἀνοί-
ξας δὲ πέτρος τὸ στόμα, εἶπεν. ἐπ' ἀληθείας κα-
ταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ
θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ
ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι. τὸν
λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς ἰσραὴλ, εὐαγγελιζό-
μενος εἰρήνην διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων
κύριος. ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅ-
λης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας,
μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν ἰωάννης, ἰησοῦν τὸν
ἀπὸ ναζαρὲθ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεὸς πνεύματι
ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώ-
μενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ
τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς
ἐσμὲν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ
χώρᾳ τῶν ἰουδαίων καὶ ἐν ἱερουσαλὴμ, ὃν ἀνεῖλον
κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ θεὸς ἤγειρε τῇ
τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέ-
σθαι οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς
προ-

uir iustus ac timens deum, & testimoniũ ha-
bens ab uniuersa gente Iudæorum, oraculo
admonitus est ab angelo sancto, ut accerse-
ret te in domum suam, & audiret uerba abs
te. Intro uocatos igitur eos, recepit hospitio.
Sequẽti uero die Petrus profectus est cum
illis, & quidam ex fratribus Ioppensibus co
mitati sunt eum. Postridie uero introierunt
Cæsaream. Porrò Cornelius expectabat il-
los, conuocatis cognatis suis ac necessarijs
amicis. Vt autẽ factũ est ut introiret Petrus,
obuiã progressus ei Cornelius, ac procidens
ad pedes, adorauit eum. Petrus uero erexit
eum, dicẽs: Surge, & ego ipse homo sum. Et
colloquẽs cum illo, intrauit, & offendit mul-
tos qui conuenerãt, dixitq; ad illos: Vos sci-
tis, non esse fas uiro Iudæo coniũgi aut acce
dere ad alienigenam: sed mihi ostendit deus,
ne quẽ communẽ aut immundũ dicerem ho
minẽ, quapropter & incunctãter ueni accer
situs. Interrogo ergo quã ob causam accersi-
stis me? Et Cornelius ait: Die abhinc quarto
usq; ad hanc horã, sedebam ieiunus, & hora
nona precabar in domo mea, & ecce uir ste
tit ante me in ueste splẽdida, & ait: Corneli,
exaudita est deprecatio tua, & eleemosynæ
tuæ in memoria habitæ sunt corã deo: mit-
te ergo qui eant Ioppen, & accerse Simonẽ
qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in
ædibus Simonis coriarij iuxta mare, qui si-
mul atq; uenerit loquetur tibi. Confestim er
go misi ad te, & tu bene fecisti qui adueneris.
Nunc ergo omnes nos, teste deo, adsumus
ut audiamus omnia quæcunq; tibi præcepta
sunt à deo. Aperiẽs aũt Petrus os, dixit: Re
ipsa cõperio, quod non sit personarũ respectus
apud deũ, sed in quauis gẽte qui timet ipsum
& operatur iustitiam, is acceptus est illi. Ser-
monẽ quẽ misit deus filijs Israel, annuncians
pacem per Iesum Christũ, hic est omniũ do-
minus. Ipsi nostis, de quo sermone fama di-
uulgatũ fuit in tota Iudæa, rumore primum
orto à Galilæa, post baptisma quod prædi-
cabat Ioannes, ut Iesum Nazarenũ unxerit
deus spiritu sancto & uirtute, qui obambu-
lauit benefaciendo & sanando omnes op-
pressos à diabolo, quoniã deus erat cum il-
lo. Et nos testes sumus omnium quę fecit &
in regione Iudæorũ & Hierosolymis, quem
occiderunt suspensum in ligno. Hunc deus
suscitauit tertio die, & exhibuit eũ ut mani-
festus fieret nõ toti populo, sed testib. prius
ad

προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν. ἔτι λαλοῦντος τοῦ πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί, ὅσοι συνῆλθον τῷ πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται. ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν θεόν. τότε ἀπεκρίθη ὁ πέτρος. μή τι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς; προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. καὶ ὅτε ἀνέβη πέτρος εἰς ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, λέγοντες, ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. ἀρξάμενος δὲ ὁ πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς, λέγων. ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ. εἰς ἣν ἀτενίσας, κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. ἤκουσα δὲ φωνῆς, λεγούσης μοι. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. εἶπον δέ, μηδαμῶς κύριε, ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου. ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ ἰδοὺ ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ καισαρείας πρός με. εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα, συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός. ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν, πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ. ἀπόστειλον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον, ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σύ, καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ

ἅγιον

ad hoc delectis à deo nimirum nobis, qui cõmedimus ac bibimus unà cũ illo, postea ꝙ resurrexit à mortuis. Et præcepit nobis ut prædicaremus populo ac testificaremur, ꝙ ipse sit ille qui cõstitutus erat à deo iudex uiuorũ ac mortuorũ. Huic omnes prophetę testimoniũ ferũt, ꝙ remissionẽ peccatorum accepturus sit per nomen eius quisquis crediderit in eum. Adhuc loquẽte Petro uerba hęc, cecidit spiritus sanctus super omnes qui audiebant sermonẽ. Et obstupuerunt hi qui ex circumcisorũ genere credebãt, quotquot uenerãt cũ Petro, quod & in gentes donum spiritus sancti effusum esset. Audiebãt enim illos loquẽtes linguis ac magnificantes deũ. Tunc respondit Petrus: Num quis prohibere potest quominus aqua baptizẽtur hi qui spiritũ sanctũ acceperũt sicut & nos? Et iussit eos baptizari in nomine domini. Tũc rogauerunt eum, ut remaneret aliquot dies.

Audierunt aũt apostoli & fratres qui erãt XI
in Iudæa, quod & gentes recepissent sermonem dei. Quũqꝫ ascendisset Petrus Hierosolymã, disceptabãt aduersus illũ qui erant ex circumcisione, dicentes: Ad uiros præputiũ habentes introisti, & edisti cum illis. Petrus aũt rem ab initio repetens, exposuit illis ordine, dicens: Ego erã in ciuitate Ioppe orãs, & uidi raptus extra me uisionẽ, descendere uas quoddã ceu linteũ magnũ, quatuor initijs emissum è cœlo, & uenit usque ad me. In quod quũ intendissem oculos, animaduerti & uidi quadrupedia terræ & bestias & reptilia & uolatilia cœli. Audiui aũt & uocem, dicentem mihi: Surge Petre, macta & uescere. Dicebã autẽ: Nequaq̃ domine, quia nihil cõmune aut immundum unquam introiuit in os meum. Respondit autẽ mihi uox rursum è cœlo, quæ deus mundauit, tu ne communia dixeris. Idqꝫ accidit tertio, & rursum omnia subducta sunt in cœlum. Et ecce extemplo tres uiri præsto aderant in ædibus in quibus eram, è Cæsarea missi ad me. Dixerat autem mihi spiritus, ut congrederer cum illis, nihil hæsitans. Porrò comitati me sunt et sex fratres hi. Et ingressi sumus in domum uiri: isqꝫ retulit nobis, ut uidisset angelũ domi suæ, qui astitisset ac dixisset sibi: Emitte uiros Ioppẽ, & accerse Simonẽ cognomẽto Petrũ, qui tibi ea dicturus est, per quæ serueris & tu & uniuersa domus tua. Quũ autem exorsus essem sermonẽ, illapsus est spiritus

sanctus

ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ. ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος κυρίου ὡς ἔλεγεν. ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ. εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεός, ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν θεόν; ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν, λέγοντες. ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν. καὶ οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ στεφάνῳ, διῆλθον ἕως φοινίκης καὶ κύπρου καὶ ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μόνον ἰουδαίοις. ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες κύπριοι καὶ κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν κύριον ἰησοῦν. καὶ ἦν χεὶρ κυρίου μετ' αὐτῶν, πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν κύριον. ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐν ἱεροσολύμοις, περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν βαρνάβαν διελθεῖν ἕως ἀντιοχείας. ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας, τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ κυρίῳ. ἐξῆλθε δὲ εἰς ταρσὸν ὁ βαρνάβας, ἀναζητῆσαι σαῦλον. καὶ εὑρὼν αὐτόν, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς. ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ ἱεροσολύμων προφῆται εἰς ἀντιόχειαν. ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι ἄγαβος, ἐσήμαινε διὰ τοῦ πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. ὅς τις καὶ ἐγένετο ἐπὶ κλαυδίου καίσαρος. τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς, ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, διὰ χειρὸς βαρνάβα καὶ σαύλου. κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀνεῖλε δὲ ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν ἰωάννου μαχαίρᾳ. καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ πέτρον. ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων. ὃν καὶ πιάσας, ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ. ὁ μὲν οὖν πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ. προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας

ſanctus in illos, quemadmodū & in nos fue-
rat illapſus initio. Veniebat aūt in mentem
quod dixerat dn̄s. Ioannes quidem baptiza-
uit aqua, cæterū uos baptizabimini ſpū ſan-
cto. Proinde ſi par donū dedit illis deus quē-
admodū & nobis quū credidiſſemꝰ in dn̄m
Ieſum Chriſtū: ego porrò quis erā, qui poſ-
ſem obſiſtere deo? His autē auditis obticue-
runt, & glorificauerunt deū, dicentes: Igitur
& gentibus deus pœnitentiā conceſſit ad ui-
tam. Et illi quidē qui diſperſi fuerant ex affli-
ctione quæ orta fuerat ob Stephanū, peram-
bulauerunt uſq; ad Phœnicē & Cyprum &
Antiochiā, nemini loquētes ſermonē illum,
niſi ſolis Iudæis. Erant aūt quidam ex eis ui-
ri Cyprij & Cyrenēſes, qui quū introiſſent
Antiochiā, loquebantur ad Græcos, prædi-
cantes dn̄m Ieſum. Et erat manus dn̄i cū eis,
multusq; numerus credentiū conuerſus eſt
ad dn̄m. Peruenit aūt rumor ad aures eccle-
ſiæ, quæ erat Hieroſolymis, ſuper his, & mi-
ſerunt Barnabā ut iret ad Antiochiam. Qui
quū perueniſſet & uidiſſet gratiam dei, gaui-
ſus eſt, & hortabatur oēs ut propoſito cor-
dis pſeuerarent adhærere dn̄o: nam erat uir
bonus ac plenus ſpū ſancto & fide. Et addi-
ta eſt multa turba dn̄o. Profectus eſt aūt Bar-
nabas Tarſum, ut quæreret Saulū, quē quū
inueniſſet, perduxit Antiochiā. Accidit aūt
ut annum totū conſuetudinē ageret cum ea
congregatione, docerentq; turbā multam, et
diſcipuli cognominarent primū Antiochiæ
Chriſtiani. In his aūt diebus ſuperuenerunt
ab urbe Hieroſolymorum prophetæ Antio-
chiā, ſurgēſq; unus ex eis nomine Agabus,
ſignificabat per ſpiritū, famē magnā futurā
in toto terrarū orbe, quæ accidit ſub Clau-
dio Cæſare. Diſcipuli aūt prout cuiq; ſuppe-
tebat, propoſuerunt in ſubſidiū mittere ha-
bitantibus in Iudæa fratribus, quod & fece-
rūt, mittētes ad ſeniores per manū Barnabæ
ac Sauli. Eodē aūt tēpore iniecit Herodes XII
rex manus ut affligeret quoſdā de eccleſia.
Occidit aūt Iacobū fratrē Ioannis gladio: ui-
dens aūt ꝙ gratū eſſet Iudæis, perrexit com-
prehendere & Petrum. Erant autē dies azy-
morum. Quem quum etiā apprehendiſſet,
poſuit in carcerem, tradens quatuor qua-
ternionibus militum aſſeruandum, uolens
poſt paſcha producere eum populo. Et Pe-
trus quidem ſeruabatur in carcere. Cæte-
rum precatio fiebat ſine intermiſſione ab ec-
cleſia

κλησίας πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ. ὅτε δὲ ἔμελ
λεν αὐτὸν προάγειν ὁ ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ
ἦν ὁ πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρα-
τιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε
πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. καὶ ἰδοὺ ἄγ
γελος κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰ-
κήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ πέτρου,
ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων. ἀνάστα ἐν τάχει. καὶ ἐξέ-
πεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν. εἶπέ τε ὁ
ἄγγελος πρὸς αὐτὸν. περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι
τὰ σανδάλιά σου. ἐποίησε δὲ οὕτως, καὶ λέγει
αὐτῷ. περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει
μοι. καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει,
ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου. ἐδό
κει δὲ ὅραμα βλέπειν. διελθόντες δὲ πρώτην φυ-
λακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν
σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτο
μάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς. καὶ ἐξελθόντες προῆλ-
θον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος
ἀπ' αὐτοῦ. καὶ ὁ πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ,
εἶπε. νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε κύριος
τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς ἡρώ
δου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν ἰου
δαίων. συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν μαρί-
ας, τῆς μητρὸς ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου μάρ-
κου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευ-
χόμενοι. κρούσαντος δὲ τοῦ πέτρου τὴν θύραν τοῦ
πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνό-
ματι ῥόδη, καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ πέτρου,
ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦ
σα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν πέτρον πρὸ τοῦ πυ
λῶνος. οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, μαίνῃ. ἡ δὲ διϊσχυ
ρίζετο οὕτως ἔχειν. οἱ δὲ ἔλεγον. ὁ ἄγγελος αὐτοῦ
ἐστιν. ὁ δὲ πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοίξαντες
δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν. κατασείσας δὲ αὐτοῖς
τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ὁ κύριος
αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς. εἶπε δέ. ἀπαγγεί-
λατε ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. καὶ ἐξελ
θὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον. γενομένης δὲ ἡμέ
ρας, ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις,
τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο. ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας
αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας,
ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι, καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς ἰου
δαίας εἰς τὴν καισάρειαν διέτριβεν. ἦν δὲ ὁ ἡρώ-
δης θυμομαχῶν τυρίοις καὶ σιδωνίοις. ὁμοθυμα
δὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες βλά
στον τὸν * ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦν-
το εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀ-
πὸ τῆς βασιλικῆς. τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ ἡρώδης ἐνδε
δυμένος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ
βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς. ὁ δὲ δῆμος ἐπε-
φώνει, θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου. παραχρῆμα
δὲ

* Alias ἐπὶ τὸν κοιτῶνα

clesia ad deũ pro eo. Quum aũt producturus eũ esset Herodes, in ipsa nocte dormiebat Petrus inter duos milites, uinctꝰ catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebãt carcerẽ. Et ecce angelus dñi astitit, & lumẽ refulsit in habitaculo, percussoq; latere Petri excitauit eum, dicẽs: Surge uelociter. Et exciderunt catenæ de manibus eius. Dixit aũt angelus ad eum: Præcingere et subliga soleas tuas. Et fecit sic. Et dicit illi: Circunda tibi uestimentũ tuum, & sequere me. Et exiẽs sequebatur eum, & nesciebat quod uerũ esset quod fiebat per angelũ, sed putabat se uisum uidere. Quum aũt præterissent primam ac secundã custodiam, uenerunt ad portã ferream, quæ ducit in ciuitatẽ, quæ ultro aperta est eis. Et exeuntes processerunt uicũ unum, & continuo discessit angelus ab eo. Et Petrus ad se reuersus, dixit: Nunc scio uere, quod miserit dñs angelũ suum, & eripuit me e manu Herodis, & ex omni expectatione plebis Iudæorum. Req; perpensa uenit ad domum Mariæ, matris Ioãnis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi cõgregati & orãtes. Quũ pulsasset aũt Petrus ostiũ uestibuli, processit puella, ut subauscultaret, nomine Rhode: & ut agnouit uocẽ Petri, prę gaudio nõ aperuit uestibulũ, sed intrócurrens renunciauit stare Petrum ante uestibulũ. At illi dixerunt ad eam: Insanis. Illa aũt affirmabat sic se habere. At illi dicebant: Angelus eius est. Petrus aũt perseuerabat pulsans. Quum aũt aperuisset, uiderunt eum, et obstupuerunt. Quũ innuisset aũt eis, mota manu ut tacerent, narrauit illis quomodo dominus eduxisset ipsum de carcere. Dixit aũt: Nunciate Iacobo & fratribus hęc. Et egressus abijt in aliũ locum. Porrò ubi diluxit, erat turbatio nõ parua inter milites, quidnã accidisset Petro. Herodes aũt quum requisisset eum, nec inuenisset, examinatis custodib. iussit eos duci, descendensq; à Iudæa Cæsareã, ibi cõmoratꝰ est. Erat aũt Herodes infensus Tyrijs ac Sidonijs. At illi uno animo uenerũt ad eum, & persuaso Blasto, q præerat cubiculo regis, petebant pacẽ, eo quod aleret regio ipsorum *annona* regia. Statuto aũt die Herodes uestitus ueste regia, sedit pro tribunali, & cõtionabat̃ ad eos. Populus aũt acclamabat: Vox dei, et nõ hoĩs. Cõfestim

δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ θεῷ, καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, ἐξέψυξεν. ὁ δὲ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο. Βαρνάβας δὲ καὶ σαῦλος ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ ἰωάννην, τὸν ἐπικληθέντα μάρκον. ἦσαν δέ τινες ἐν ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ, τε βαρνάβας καὶ σίμων καλούμενος νίγερ, καὶ λούκιος ὁ κυρηναῖος, μαναήν τε ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ σαῦλος. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἀφορίσατε δή μοι τὸν βαρνάβαν καὶ τὸν σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν. οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν σελεύκειαν, ἐκεῖθεν δὲ ἀπέπλευσαν εἰς τὴν κύπρον. καὶ γενόμενοι ἐν σαλαμῖνι, κατήγγελον τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν ἰουδαίων. εἶχον δὲ καὶ ἰωάννην ὑπηρέτην. διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα βαριησοῦ, ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ σεργίῳ παύλῳ ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος βαρνάβαν καὶ σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς ἐλύμας ὁ μάγος, οὕτως γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. σαῦλος δὲ ὁ καὶ παῦλος, πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν, εἶπεν, ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας. καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπὶ σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ κυρίου. ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς πάφου οἱ περὶ τὸν παῦλον, ἦλθον εἰς πέργην τῆς παμφυλίας. ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς ἱεροσόλυμα. αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένοντο εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν. μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες. ἄνδρες ἀδελφοί, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαόν, λέγετε. ἀναστὰς δὲ παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν. ἄνδρες ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν, ἀκούσατε.

ὁ θεὸς

aūt percussit eum angelus dñi, eo quod nō dedisset gloriā deo: & erosus à uermibus, expirauit. Porrò sermo dñi crescebat ac multiplicabatur. Barnabas aūt & Paulus reuersi sunt Hierosolymā, expleto ministerio, assumpto & Ioanne, cui cognomen erat Marcus.

XIII Erant aūt quidam in ecclesia quæ erat Antiochiæ, prophetæ ac doctores, Barnabasq; & Simon qui uocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen q erat Herodis tetrarchæ collactaneus, et Saulus. Quū aūt illi sacrificarēt dño, ieiunarentq;, dixit spūs sanctus: Segregate mihi Barnabā et Saulum in opus ad quod accersiui eos. Quumq; ieiunassent & orassent, imposuissentq; eis manus, dimiserūt. Et ipsi quidē emissi à spū sancto, abierunt Seleuciā, & inde nauigauerunt in Cyprū. Et quum essent Salamine, annunciauerūt sermonē dei in synagogis Iudæorum: habebant aūt & Ioannem ministrū. Et peragrata insula usq; ad Paphum, inuenerunt quendam magum pseudoprophetam Iudæū, cui nomen erat Bariesu, qui erat cum procōsule Sergio Paulo uiro prudēte. Hic accersitis Barnaba & Saulo, desiderabat audire sermonē dei. Resistebat aūt illis Elymas magus, sic enim interpretatur nomen eius, quærens auertere procōsulem à fide. Saulus autē qui idem Paulus, repletus spiritu sancto, intentis in eum oculis, dixit: O plene omni dolo & omni uersutia fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, nō desinis inuertere uias domini rectas. Et nūc ecce manus dñi super te, & eris cæcus non uidens solem usq; ad tempus. Et cōfestim cecidit in eum caligo ac tenebræ, et circūiens quærebat qui se manu ducerēt. Tunc proconsul quū uidisset quod acciderat, credidit, admirās super doctrina domini. Quū aūt à Papho soluisset Paulus, qui cum eo erāt, uenerunt Pergen Pamphyliæ. Ioannes aūt digressus ab eis, reuersus est Hierosolymā. Cæterū ipsi peragratis regionibus, à Perga uenerunt Antiochiā Pisidiæ, & ingressi synagogam die sabbatorū, sederūt. Post lectionem autem legis ac prophetarū miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes: Viri fratres, si quis est in uobis sermo exhortationis ad plebem, dicite: Surgēs autem Paulus & manu silentio indicto, ait: Viri Israelitæ, et qui timetis deum, audite.

Deus

ὁ θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ αἰγύπτῳ. καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς. καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ χαναάν, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔδωκε κριτάς, ἕως σαμουὴλ τοῦ προφήτου. κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς τὸν σαοὺλ υἱὸν κίς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς βενιαμίν, ἔτη τεσσαράκοντα. καὶ μεταστήσας αὐτόν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν δαβὶδ εἰς βασιλέα. ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, εὗρον δαβὶδ τὸν τοῦ ἰεσσαί, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ ἰσραὴλ σωτῆρα ἰησοῦν, προκηρύξαντος ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας τῷ ἰσραήλ. ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε. τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἰδοὺ ἔρχεται μετ᾽ ἐμέ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι. ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη. οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν, τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν, καὶ μηδὲ μίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον. ὁ δὲ θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς γαλιλαίας εἰς ἱερουσαλήμ. οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας ἰησοῦν, ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέγραπται. υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν. ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαβὶδ τὰ πιστά. διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν. ὃν δὲ ὁ θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν

καταγ

Deus populi huius delegit patres nostros, & populũ in altũ extulit, quũ essent incolæ in terra Aegypti, et brachio excelso eduxit eos ex ea: & circiter quadraginta annorum tempus, mores eorũ sustinuit in deserto. Ac deletis gentib. septẽ in terra Chanaan, sorte distribuit eis terrã eorum. Et post hæc annis circiter quadringẽtis quinquaginta dedit iudices usq; ad Samuelem prophetã. Et exinde postulauerunt regem, deditq; illis deus Saul filiũ Cis uirum de tribu Beniamin, annis quadraginta. Et amoto illo, suscitauit illis Dauid ut esset rex, cui testimoniũ reddens dixit: Inueni Dauid filium Iesse, uirum secundũ cor meũ, qui faciet oẽs uoluntates meas. Huius è semine, deus ita ut promiserat, adduxit Israeli seruatorẽ Iesum, quũ ante prædicasset Ioannes ante faciẽ introitus eius baptismũ pœnitentiæ Israeli. Quum aũt impleret Ioannes cursum, dixit: Quẽ me arbitramini esse? Non is sum ego, sed ecce uenit post me cuius non sum dignus soleã pedũ soluere. Viri fratres, filij generis Abrahæ, & q inter uos timent deũ, uobis sermo salutis huius missus est. Qui enim habitabãt Hierosolymis, & principes eorũ quum ignorarent illũ, & uoces prophetarũ quæ per omne sabbatũ legũtur, cõdemnato eo impleuerunt, nullaq; causa mortis inuenta petierunt à Pilato ut interficerẽt illum. Quũq; cõsummassent oĩa quæ de eo scripta erãt, depositũ de ligno posuerũt in monumento. Deus aũt suscitauit eum à mortuis, qui uisus est per dies multos, his q simul ascenderant cum eo à Galilæa Hierosolymã, q sunt testes eius apud plebẽ. Et nos uobis annũciamus, quod eã repromissionẽ quæ ad patres facta est, deus adimpleuerit filijs illorũ, nimirũ nobis, resuscitato Iesu, sicut & in psalmo primo scriptũ est: Filiꝰ meus es tu, ego hodie genui te. Quod aũt suscitauit eum à mortuis, iam nõ amplius reuersurum in corruptionẽ, ita dixit: Dabo uobis sancta Dauid fidelia. Ideo & alias dicit: Nõ ꝑmittes ut sanctus tuus uideat corruptionẽ. Nam Dauid quidẽ quũ suæ ætati inseruisset, cõsilio dei dormiuit, & appositus est ad patres suos, uiditq; corruptionẽ. At is quẽ deus suscitauit, nõ uidit corruptionẽ. Notũ igit sit uobis uiri fratres, quod per hũc uobis remissio peccatorum

annun-

καταγγέλλεται, καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς, τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις. ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ὧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν. ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα. λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ παύλῳ καὶ τῷ βαρνάβᾳ. οἵτινες προσλαλοῦντες ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ. τῷ τε ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου καὶ ἀντέλεγον, τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ παῦλος καὶ ὁ βαρνάβας, εἶπον. ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ κύριος. τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρε, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ κυρίου δι᾽ ὅλης τῆς χώρας. οἱ δὲ ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως. καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν παῦλον καὶ τὸν βαρνάβαν. καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἦλθον εἰς ἰκόνιον. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου.

ἐγένετο δὲ ἐν ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε πιστεῦσαι ἰουδαίων τε καὶ ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. οἱ δὲ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν. ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ, τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις. ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς, συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς λυκαονίας λύστραν καὶ δέρβην

καὶ

annunciaẽ: & ab omnibus à quibus nõ po/
tuistis per legem Mosi iustificari, per hũc
oĩs qui credit, iustificaẽ. Videte ergo ne su
perueniat uobis quod dictũ est in prophe
tis: Videte cõtemptores & admiramini et
euanescite, quia opus operor ego in dieb.
uestris, quod nõ credetis, si quis enarraue/
rit uobis. Egressos aũt è cœtu Iudæorũ ro/
gabant gentes, ut sequenti sabbato loque/
rentur sibi uerba. Soluto aũt cœtu, sequu/
ti sunt multi Iudæi & religiosi ꝓselyti Pau
lum ac Barnabã, qui adloquentes suade/
bant eis ut perseuerarent in gratia dei. Se/
quẽti uero sabbato penè uniuersa ciuitas
cõuenit ad audiendũ sermonẽ dei. Viden
tes aũt turbas Iudæi, repleti sunt zelo, &
cõtradicebant his quæ à Paulo dicebãtur
cõtradicentes, ac loquentes blasphemias.
Tũc sumpta fiducia Paulus ac Barnabas
dixerũt: Vobis oportebat primũ loqui ser
monẽ dei, sed quoniã repellitis illum, & in
dignos uos iudicatis æterna uita, ecce cõ/
uertimur ad gentes: sic eñ nobis præcepit
dñs: Posui te in lucem gentium, ut sis salus
usq; ad extremũ terræ. Audientes aũt gen
tes, gauisæ sunt, & glorificabãt sermonem
dñi, & crediderunt quotquot erãt ordina/
ti ad uitam æternã. Diuulgabatur autẽ ser
mo dñi per uniuersam regionẽ. Iudæi ue/
ro extimulauerunt mulieres religiosas &
honestas, & primos ciuitatis, & excitaue/
runt persequutionẽ in Paulum ac Barna/
bam, & eiecerũt eos de finibus suis. At illi
excusso puluere pedũ suorũ in eos, uene/
runt Iconium. Porrò discipuli replebãtur
gaudio & spũ sancto. Factũ est aũt Ico XIIII
nij ut simul introirent synagogã Iudæorũ,
& loquerenẽ sic, ut crederet Iudæorum si/
mul & Græcorũ copiosa multitudo. Qui
uero increduli erãt Iudæi, cõcitauerunt &
corruperunt animos gentiũ aduersus fra/
tres. Multo igitur tempore demorati sunt
fortiter agentes præsidio dñi, qui testimo/
niũ ꝑhibebat sermoni gratiæ suæ, dabatq;
ut signa & prodigia fierent per manus eo
rum. Diuisa est aũt multitudo ciuitatis: &
quidam quidem stabant à Iudeis, quidam
uero ab apostolis. Quum autẽ factus esset
impetus gentium pariter ac Iudæorũ unà
cum principibus suis, ut uim adferrent ac
lapidarent eos, re intellecta, confugerunt
ad ciuitates Lycaoniæ Lystram et Derben
&

καὶ τὴν περίχωρον. κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. καί τις ἀνὴρ ἐν λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει. οὗτος ἤκουε τοῦ παύλου λαλοῦντος. ὃς ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἰδὼν, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι, εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ. ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. καὶ ἥλλετο καὶ περιεπάτει. οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν λυκαονιστὶ, λέγοντες. οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς. ἐκάλουν τε τὸν μὲν βαρνάβαν, δία, τὸν δὲ παῦλον, ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ διὸς, τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν. ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι βαρνάβας καὶ παῦλος, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες καὶ λέγοντες. ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε, καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς, καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ ἀντιοχείας καὶ ἰκονίου ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι. κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ βαρνάβᾳ εἰς δέρβην. εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν λύστραν καὶ ἰκόνιον καὶ ἀντιόχειαν, ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν καὶ παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ᾽ ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν. καὶ διελθόντες τὴν πισιδίαν, ἦλθον εἰς παμφυλίαν. καὶ λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς ἀττάλειαν. κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν. παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγ-
γειλαν

& finitimā undiq; regionem, & ibi prædicabant euangeliū. Et quidā uir Lystris debilis pedib. sedebat, claudus ab utero matris suæ, qui nunq; ambulauerat. Hic audiuit Paulum loquentē. Qui intuitus eum et uidēs quod fidē haberet, fore ut saluus fieret, dixit magna uoce: Surge in pedes tuos rectus. Et exiliit, ambulabatq;. Turbæ uero quū uidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt uocē suam Lycaonice, dicentes: Dii in specie hominū descēderunt ad nos. Et uocabant Barnabā, Iouem: Paulū uero Mercuriū, quod is esset dux sermonis. Sacerdos aūt Iouis, qui erat ante ciuitatē illorum, tauros & coronas ad uestibula afferens, cū turbis uolebat sacrificare. Quod ubi audierunt apostoli Barnabas & Paulus, cōscissis uestib. suis insilierūt in turbā, clamātes ac dicentes: Viri, cur ista facitis? Nos quoq; iisdē quibus uos, obnoxii malis sumus hoīes, annunciātes, ut ab istis uanis cōuertamini ad deū uiuū, qui fecit cœlum & terrā & mare & oīa quę in eis sunt, qui in præteritis ætatibus sinebat oēs gentes ingredi uiis suis. Quanq; nō expertem testimonii seipsum esse sinebat, dum beneficia cōferret, de cœlo nobis dans pluuias ac tempora frucṫifera, implens cibo & lætitia corda nostra. Et hæc dicentes, uix cōpescuerunt turbas, ne sibi immolarent. Superuenerunt aūt quidā ab Antiochia et Iconio Iudæi, qui quū persuasissent turbis, ac Paulū lapidassent, extraxerūt eum è ciuitate, existimātes illum mortuū esse. Circundātibus aūt eum discipulis, surrexit & intrauit ciuitatē. Ac postero die profectus est cum Barnaba Derbē. Quumq; euangelizassent ciuitati illi, ac docuissent multos, reuersi sunt Lystrā & Iconium & Antiochiam, denuo cōfirmātes animas discipulorum, exhortātesq; ut pseuerarēt in fide, & quod per multas afflictiones oporteat nos intrare in regnū dei. Et cum suffragiis creassent illis p singulas ecclesias presbyteros, precatiq; essent cum ieiuniis, cōmendauerunt eos dño in quē crediderāt. Peragrataq; Pisidia uenerunt in Pamphyliā, & quum loquuti essent sermonē Pergæ, descenderunt in urbem Attaliā, & inde soluerunt Antiochiā, unde erāt traditi gratię dei in opus quod cōpleuerūt. Quū autem uenissent & congregassent ecclesiā, retule-

γγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ὅτι
ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως. διέτριβον δὲ
ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. Καί
τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς ἰουδαίας ἐδίδασ-
κον τοὺς ἀδελφούς, ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ
ἔθει μωσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. γενομένης οὖν
στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ παύλῳ
καὶ τῷ βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν
παῦλον καὶ βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐ-
τῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς
ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. οἱ μὲν
οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρ-
χοντο τὴν φοινίκην καὶ σαμάρειαν, ἐκδιηγού-
μενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν. καὶ ἐποίουν χα-
ρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. παραγενόμε-
νοι δὲ εἰς ἱερουσαλήμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκ-
κλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων,
ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ θεὸς ἐποίησε μετ᾽ αὐτῶν. ἐξα-
νέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν φαρι-
σαίων τῶν πεπιστευκότων, λέγοντες, ὅτι δεῖ περι-
τέμνειν αὐτούς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον
μωσέως. συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσ-
βύτεροι, ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. πολλῆς δὲ
συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς πέτρος εἶπε
πρὸς αὐτούς. ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε,
ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο,
διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον
τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι. καὶ ὁ καρδιογνώ-
στης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν, καὶ οὐδὲν διέκρινε
μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας
τὰς καρδίας αὐτῶν. νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεόν,
ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν,
ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν
βαστάσαι; ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου ἰησοῦ χρι-
στοῦ πιστεύομεν σωθῆναι καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.
ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον βαρνά-
βα καὶ παύλου, ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς
σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι᾽ αὐτῶν. μετὰ
δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτούς, ἀπεκρίθη ἰάκωβος, λέγων.
ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ με. συμεὼν ἐξηγή-
σατο, καθὼς πρῶτον ὁ θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν
ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τούτῳ
συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέ-
γραπται. μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδο-
μήσω τὴν σκηνὴν τὴν δαβίδ, τὴν πεπτωκυῖαν,
καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ
ἀνορθώσω αὐτὴν ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατά-
λοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον καὶ πάντα τὰ
ἔθνη ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτούς, λέγει
κύριος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνός
ἐστι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ
παρε-

runt quæcunq; fecisset deus secū, & ꝙ ape
ruisset gētibus ostiū fidei. Cōmorati sunt
aūt illic multum temporis cum discipulis.
Et quidā qui descenderāt à Iudęa, doce XV
bant fratres: nisi circūcidamini secundum
morem Mosi, non potestis esse salui. Quū
orta ergo seditio & disceptatio esset nō exi
gua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, sta-
tuerunt ut ascenderēt Paulus et Barnabas
& quidā alij ex illis, ad apostolos ac pres-
byteros Hierosolymā, super hac quæstio-
ne. Illi ergo deducti ab ecclesia, pertransi-
bant Phœnicen & Samariā, narrātes con-
uersionē gentiū, & adferebant gaudiū ma
gnum omībus fratrib. Quū aūt uenissent
Hierosolymā, suscepti sunt ab ecclesia &
ab apostolis ac presbyteris, annunciaue-
runtq; quæcūq; deus fecisset cū ipsis. Sur-
rexerūt aūt quidā de factione pharisęorū,
q crediderāt dicentes ꝙ oporteret circūci
dere eos, ac pręcipere ut seruarēt legē Mo
si. Cōuenerūtq; apostoli ac presbyteri, ut
dispicerēt de hoc negocio. Quū aūt mag-
na disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit
ad eos: Viri fratres, uos scitis quod ab an-
tiquis dieb. deus inter nos elegit, ut per os
meū audirent gētes uerbum euāgelij, cre-
derētq;. Et q nouit corda deus, testimoniū
præbuit illis, dās illis spiritū sanctum sicut
& nobis, nihilq; discreuit īter nos & illos,
cum fide purificauerit corda illorū. Nunc
ergo quid tentatis deū, ut imponatis iugum
super ceruices discipulorū, quod neq; pa-
tres nostri neq; nos portare potuimꝰ? Sed
per gratiā dn̄i Iesu Christi credimus nos
saluos futuros, queadmodū & illi. Tacuit
aūt tota multitudo, & audiebant Barnabā
ac Paulū narrantes, quæ deus ædidisset si-
gna & prodigia inter gentes per ipsos. Et
postq̃ cōticuissent, respondit Iacobus, di-
cens: Viri fratres, audite me. Symeon nar
rauit queadmodū primū deus uisitauerit,
ut sumeret ex gentib. populū in noīe suo:
& huic cōsonant uerba prophetarū, sicut
scriptū est: Post hęc reuertar, ac rursus ædi
ficabo tabernaculū Dauid, qđ collapsum
est, & diruta eius īstaurabo, & erigā illud,
ut requirant q reliqui sunt hoīes, dominū,
& omnes gētes super quas inuocatum est
nomē meum: dicit dominus, qui facit hæc
omnia. Nota à seculo sunt deo, omnia hæc
opera sua. Propter quod ego censeo, non
obtu-

παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν θεόν, ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς, τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος. μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος. τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς ἀντιόχειαν σὺν παύλῳ καὶ βαρνάβᾳ, ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον βαρσαβᾶν, καὶ σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κατὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν. ἐπειδὴ ἠκούσαμεν, ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα. ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν βαρνάβᾳ καὶ παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ἀπεστάλκαμεν οὖν ἰούδαν καὶ σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας, ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτούς, εὖ πράξετε. ἔρρωσθε. οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες, ἦλθον εἰς ἀντιόχειαν, καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν. ἀναγνόντες δέ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει. ἰούδας τε καὶ σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφούς, καὶ ἐπεστήριξαν. ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους. ἔδοξε δὲ τῷ σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ. παῦλος δὲ καὶ βαρνάβας διέτριβον ἐν ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ κυρίου. μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε παῦλος πρὸς βαρνάβαν. ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσι. βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν ἰωάννην, τὸν καλούμενον μάρκον. παῦλος δὲ ἠξίου τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

obturbandũ esse illis, qui ex gentibus conuertũtur ad deum, sed scribendũ ad eos, ut abstineãt se ab inquinamentis simulachrorum, et scortatione, et suffocato, et sanguine. Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prędicẽt in synagogis, ubi per omne sabbatũ legit͂. Tũc placuit apostolis et senioribus cũ tota ecclesia, ut delectos ex sese uiros mitterẽt Antiochiã cũ Paulo et Barnaba, Iudã, cognomento Barsabã et Silã, uiros primarios inter fratres, missis per manus eorũ literis in hanc sententiã: Apostoli et presbyteri et fratres, his qui sunt Antiochiæ et in Syria et in Cilicia fratribus q sunt ex gentibus, salutẽ. Quoniã audiuimus quod quidam e nobis egressi turbauerũt uos uerbis, labefactãtes animas uestras, iubentes uos circũcidi et seruare legem, quibus nõ mandaueramus: uisum est nobis unanimiter cõgregatis, delectos uiros mittere ad uos, cũ dilectis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui exposuerũt animas suas pro nomine domini nostri Iesu Christi. Misimus ergo Iudã et Silã, qui et ipsi uobis uerbis referẽt eadem. Visum est enim spiritui sancto ac nobis, ne qd amplius imponeremus uobis oneris, ꝗ̃ hęc necessaria, uidelicet ut abstineatis ab his quæ sunt immolata simulacris, et sanguine, et suffocato, et scortatiõe. A qbus si cõseruaueritis uosipsos, bene facietis. Valete. Illi ergo dimissi uenerunt Antiochiam, et congregata multitudine reddiderũt epistolã. Quam quum legissent, gauisi sunt super consolatione. Iudas autem et Silas quũ essent et ipsi prophetæ, sermone copioso adhortati sunt fratres, cõfirmaueruntq́. Commorati autem illic aliquãtum temporis, dimissi sunt cum pace à fratrib. ad apostolos. Visum est autem Silę manere ibidẽ: Paulus uero et Barnabas demorabantur Antiochiæ, docẽtes et annunciantes cum alijs etiam compluribus sermonẽ domini. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabã Paulus: Reuertẽtes iam uisitemus fratres nostros per omnes ciuitates, in quibus annunciauimus sermonem domini, quomodo se habeant. Barnabas aũt consulebat ut assumerent et Ioannem, cognomẽto Marcum. Paulus aũt nolebat, ut is qui defecisset ab ipsis ex Pãphylia, nec isset cum eis in opus, adiungeretur.

ἐγένετο οὖν παροξυσμός, ὥστε ἀποχωρισθῆναι
αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε Βαρνάβαν παραλα-
βόντα τὸν μάρκον ἐκπλεῦσαι εἰς κύπρον. παῦ-
λος δὲ ἐπιλεξάμενος σίλαν, ἐξῆλθε παραδο-
θεὶς τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν. διήρ-
χετο δὲ τὴν συρίαν καὶ κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς
ἐκκλησίας. κατήντησε δὲ εἰς δέρβην καὶ
λύστραν, καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι τι-
μόθεος, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, πα-
τρὸς δὲ ἕλληνος. ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν λύ-
στροις καὶ ἰκονίῳ ἀδελφῶν. τοῦτον ἠθέλησεν ὁ παῦ-
λος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτε-
μεν αὐτὸν διὰ τοὺς ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς
τόποις ἐκείνοις. ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πα-
τέρα αὐτοῦ ὅτι ἕλλην ὑπῆρχεν. ὡς δὲ διεπορεύον-
το τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ
δόγματα, τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ
τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ. αἱ μὲν οὖν
ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον
τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν. διελθόντες δὲ τὴν φρυ-
γίαν καὶ τὴν γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες
ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον
ἐν τῇ ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν μυσίαν, ἐπείρα-
ζον κατὰ τὴν βιθυνίαν πορεύεσθαι, καὶ οὐκ εἴα-
σεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα. παρελθόντες δὲ τὴν μυ-
σίαν, κατέβησαν εἰς τρωάδα. καὶ ὅραμα διὰ τῆς
νυκτὸς ὤφθη τῷ παύλῳ. ἀνήρ τις ἦν μακεδὼν
ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, διαβὰς εἰς
μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν,
εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν μακεδονί-
αν, συμβιβάζοντες, ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ
κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς. ἀναχθέντες οὖν
ἀπὸ τῆς τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς σαμο-
θρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς νεάπολιν. ἐκεῖθέν τε
εἰς φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς
μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ
πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς, τῇ τε ἡμέ-
ρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως
παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, καὶ
καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυ-
ναιξί. καί τις γυνὴ ὀνόματι λυδία πορφυρόπω-
λις πόλεως θυατείρων, σεβομένη τὸν θεὸν, ἤ-
κουσεν, ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προ-
σέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ παύλου. ὡς δὲ
ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέ-
γουσα. εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ κυρίῳ εἶναι,
εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε, καὶ παρε-
βιάσατο ἡμᾶς. ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν
εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦ-
μα πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν
πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη.
αὕτη κατακολουθήσασα τῷ παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκρα-
ζε

Tam acris autē fuit inter eos disceptatio,
ut alter ab altero seiūgeretur, & Barnabas
quidem assumpto Marco nauigaret in Cy-
prū. Paulus uero allecto Sila profectus est
traditus gratiæ dei à fratribus. Perambula-
bat aūt Syriā ac Ciliciā, confirmans eccle-
sias. Peruenit aūt Derbē & Lystrā, & ec- XVI
ce discipulus quidā erat ibi, nomine Timo-
theus, filius mulieris cuiusdā Iudææ fide-
lis, cæterū patre Græco. Huic testimoniū
bonum reddebant qui Lystris erant & Ico-
nij fratres. Hūc uoluit Paulus secū profici-
sci, & assumptū circūcidit eum propter Iu-
dæos q̃ erāt in illis locis. Sciebāt enim oēs
quod pater eius erat Grecus. Quū aūt per
transirent ciuitates, tradebant eis seruāda
decreta, quæ erant ordinata ab apostolis et
presbyteris, qui erant Hierosolymis. Itaq;
ecclesiæ confirmabantur fide, & abunda-
bant numero quotidie. Quū peragrassent
aūt Phrygiā & Galaticam regionem, ueti-
tiq; essent à spiritu sancto loqui sermonem
in Asia, profecti in Mysiā, tentabant ire in
Bithyniā, & nō permisit eos spiritus. Quū
aūt pertransissent Mysiam, descenderunt
Troadē, & uisio per noctē Paulo uisa est.
Vir Macedo quidā erat stans & deprecās
eum, ac dicens: Profectus in Macedoniā,
succurre nobis. Vt aūt uisum uidit, statim
quæsiuimus proficisci in Macedoniā, cer-
ti facti quod uocasset nos dominus ad euā-
gelizandum eis. Quū soluissemus igitur à
Troade, recto cursu uenimus Samothra-
cen, & postero die Neapolim, & inde Phi
lippos, quæ est prima partis Macedonię ci-
uitas, colonia. Eramus aūt in eadē urbe die
bus aliquot cōmorantes, & die sabbatorū
egressi sumus è ciuitate iuxta flumen, ubi
solebat esse precatio, & sedentes loqueba-
mur mulieribus quæ cōuenerāt. Et quædā
mulier nomine Lydia purpurarum uendi-
trix ciuitatis Thyatirorū, colens deum, au
diuit, cuius dominus aperuit cor, ut inten-
deret his quæ dicebantur à Paulo. Quū au
tem baptizata esset & domus eius, depre-
cata est, dicēs: Si iudicastis me fidelem do-
mino esse, introite in domū meā & mane-
te. Et adegit nos. Accidit aūt eūtibus nobis
ad precationē, ut puella quædā habens spi
ritū Pythonis occurreret nobis, quę quæ-
stum magnū præstabat dominis suis diui-
nando. Hæc subsequuta Paulū ac nos, cla-
mabat

ζε λέγουσα. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵ τινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας. τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ παῦλος καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε. παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν παῦλον καὶ τὸν σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, ῥωμαίοις οὖσι. καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν. πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς. ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον. κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον παῦλος καὶ σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν θεόν. ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι. ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου. ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη. ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν, ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους. ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ παῦλος λέγων. μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν, ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε. αἰτήσας δὲ φῶτα, εἰσεπήδησε. καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ. καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη. κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ. οἱ δὲ εἶπον. πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτός, καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες, παραχρῆμα. ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ θεῷ. ἡμέρας δὲ γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες. ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους. ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν παῦλον, ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοί, ἵνα ἀπολυθῆτε. νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. ὁ δὲ παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν;

οὐ

mabat dicens: Isti homines serui dei excelsissimi sunt, qui annunciant uobis uiã salutis. Hoc aũt faciebat multos dies: sed ægre ferens Paulus, & cõuersus, spiritui dixit: Præcipio tibi per nomẽ Iesu Christi, ut exeas ab ea. Et exijt eadẽ hora. Videntes aũt domini eius, quod abisset spes quæstus sui, apprehensum Paulũ & Silã traxerũt in forum ad principes, & offerentes eos magistratibus, dixerunt: Hi homines cõturbant ciuitatẽ nostrã, quum sint Iudæi, & annunciant instituta quæ nõ licet nobis suscipere, neq; seruare, quũ simus Romani. Et concurrit turba aduersus eos, ac magistratus scissis uestibus suis iusserunt eos uirgis cædi. Quũq; multas plagas eis imposuissent, cõiecerunt eos in carcerẽ, præcipientes custodi carceris, ut diligenter custodiret eos. Qui quũ tale præceptũ accepisset, coniecit eos in interiorẽ carcerẽ, et pedes eorũ strinxit ligno. Media aũt nocte Paulus & Silas orãtes laudabãt deũ. Exaudiebãt aũt eos, qui uincti erant. Subito uero terræmotus factus est magnus, ita ut cõcuterentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt oĩa ostia, & omniũ uincula soluta sunt. Experrectus autẽ custos carceris, quum uideret ianuas apertas carceris, euaginato gladio erat seipsum interfecturus, existimãs aufugisse uinctos. Clamauit autẽ Paulus uoce magna, dicens: Ne quid feceris tibiipsi mali, uniuersi enim hic sumus. Postulatoq; lumine, irrupit, ac tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*, & productis illis foras, ait: Domini, quid me oportet facere, ut saluus fiam? At illi dixerunt: Crede in dominum Iesum, & saluus eris tu & domus tua. Et loquuti sunt ei sermonẽ domini, & omnibus qui erãt in domo eius. Et assumptis illis in illa hora noctis, abluit plagas, & baptizatus est ipse, & omnes domestici illius, continuo. Quũq; perduxisset eos in domũ suã, apposuit eis mẽsam, & exultauit quod cum uniuersa domo sua credidisset deo. Et quum dies ortus esset, miserunt magistratus uiatores, dicẽtes: Dimitte homines illos. Nunciauit aũt custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus ut dimittamini. Nunc igitur exeuntes, ite in pace. Paulus aũt dixit eis: Cæsos nos publice, indicta causa quũ simus Romani, coniecerũt in carcerẽ, & nunc occulte nos eijciũt?

Non

οὐ γάρ, ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἐξαγαγέτωσαν. ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα. καὶ ἐφοβήθησαν, ἀκούσαντες ὅτι ῥωμαῖοι εἰσί. καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον εἰς τὴν λυδίαν. καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον. Διοδεύσαντες δὲ τὴν ἀμφίπολιν καὶ ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν ἰουδαίων. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, ὅτι τὸν χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν, ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον. μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν ἰάσονα, καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες. ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι, καὶ ἐνθάδε πάρεισιν, οὓς ὑποδέδεκται ἰάσων. καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, ἰησοῦν. ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε παῦλον καὶ τὸν σίλαν εἰς βέῤῥοιαν. οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῄεσαν τῶν ἰουδαίων. οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ᾽ ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως. πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ βεῤῥοίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ παύλου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ἦλθον, κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. εὐθέως δὲ τότε τὸν παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοί, πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ὑπέμενον δὲ ὅ, τε σίλας καὶ ὁ τιμόθεος ἐκεῖ. οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως ἀθηνῶν. καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν καὶ τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξῄεσαν. ἐν δὲ ταῖς ἀθήναις ἐκδε/

Non profecto: sed ueniant ipsi, ac nos educant. Nunciauerūt aūt magistratibus uiatores uerba hæc. Timueruntq́;, audito quod Romani essent: & uenientes deprecati sunt eos, & eductos rogabant ut egrederētur è ciuitate. Egressi aūt è carcere, introierūt ad Lydiā: & uisis fratribus, cōsolati sunt eos,
& profecti sunt. Quū aūt iter fecissent XVII
per Amphipolim & Apolloniā, uenerunt Thessalonicā, ubi erat synagoga Iudæorū. Secundū consuetudinē autē suam Paulus introiuit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis è scripturis, adaperiens & allegans quod Christū oportuisset pati & resurgere à mortuis, & quod hic esset Christus Iesus, quē ego, *inquit*, annūcio uobis. Et quidā ex eis crediderūt, & adiūcti sunt Paulo & Silæ, & religiosorū Græcorū multitudo magna, mulieresq́; primariæ non paucæ. Zelo aūt cōmoti Iudæi increduli, et assumptis quibusdā circūforaneis uiris malis, ac turba coacta, concitauerunt ciuitatē, & urgentes domū Iasonis, quærebant eos producere ad populū. Et quū non inuenissent eos, trahebant Iasonē & quosdā fratres ad principes ciuitatis, clamātes: Hi qui terrarum orbē cōturbarūt, huc quoq; uenerūt, quos clanculū excepit Iason: & hi oēs contra decreta Cæsaris faciunt, regē alium dicētes esse Iesum. Concitauerunt aūt turbā, & magistratus ciuitatis audientes hæc. Et accepta satisfactiōe ab Iasone & à cæteris, dimiserunt eos. Fratres uero cōfestim per noctem emiserunt Paulum, simul et Silam in Berrhœam. Qui quū aduenissent, abierunt in synagogā Iudæorum. Hi autē erant summo genere nati inter eos q̄ erāt Thessalonicæ, qui receperant sermonē cū omni animi promptitudine, quotidie scrutantes scripturas, an hæc ita se haberent. Et multi quidem crediderūt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & uiri nō pauci. Quū autē cognouissent Thessalonicenses Iudæi, quod & Berrhœæ annunciatus esset à Paulo sermo dei, uenerūt, & illic quoq; cōmouebāt turbas. Statimq́; tunc Paulū emiserunt fratres, ut iret uelut ad mare. Silas aūt & Timotheus remāserunt ibi. Porrò qui prosequebātur Paulum, deduxerunt eum Athenas usq;: & accepto mandato ad Silā ac Timotheum, ut q̄ celerrime uenirent ad se, profecti sunt. Paulus autē quum Athenis eos

ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. τινὲς δὲ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, συνέβαλον αὐτῷ. καί τινες ἔλεγον. τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι, ὅτι τὸν ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο. ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες. δυνάμεθα γνῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη, ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. ἀθηναῖοι δὲ πάντες, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. σταθεὶς δὲ ὁ παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ ἀρείου πάγου, ἔφη. ἄνδρες ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν κατὰ πάντα. ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν κύριον, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειεν αὐτὸν, καὶ εὕροιεν, καίγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν, χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεός, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν, διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. καὶ οὕτως ὁ παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ διονύσιος ὁ ἀρεοπαγίτης,

καὶ

eos expectaret, incādescebat spiritus eius in ipso, quum uideret simulachrorū cultui deditā ciuitatē. Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum ijs qui ipsum forte adissent. Quidā autē Epicurei & Stoici philosophi conflictabātur cum eo, & quidā dicebant: Quid uult spermologus hic dicere? Alij uero: Nouorū, *inquiebant*, dæmoniorū uidetur annūciator esse. quod Iesum & resurrectionē annūciaret eis. Et apprehensum eum ad Martiū uicū duxerunt, dicētes: Possumus ne scire, quæ sit ista noua quę à te refert, doctrina? Noua enim quædā ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire, qd nā uelint hæc esse. Atheniēses aūt oēs, & q illic uersabātur hospites, ad nihil aliud uacabāt, nisi ad dicendū aut audiēdū aliqd noui. Stās aūt Paulus in medio Martij uici, ait: Viri Athenienses, per oīa fere superstitiosiores uos uideo. Præteriens enim & cōtemplans culturas uestras, inueni & arā in qua inscriptū erat: Ignoto deo. Quē ergo ignorātes colitis, hūc ego annūcio uobis. Deus qui fecit mundū & oīa quæ in eo sunt: hic cœli & terræ quū sit dn̄s, nō in manufactis templis habitat, nec manibus humanis colitur, indigens aliq, quū ipse det omnibus uitam & halitū per oīa: fecitq; ex uno sanguine omne genus hominū, ut inhabitaret sup uniuersam faciē terræ: præfinijtq; præstituta tēpora, præfixitq; terminos habitationis eorū, ut quærerēt deū, si forte palpēt eum & inueniāt, quāuis non longe absit ab unoquoq; nostrum. Per ipsum enim uiuimus & mouemur & sumus, sicut & quidā uestratiū poetarū dixerunt: Nā huius progenies etiā sumus. Genus ergo quum simus dei, nō debemus existimare auro aut argēto, aut lapidi arte sculpto, & inuēto hominis, numē esse simile. Et tēpora quidē huius ignorantiæ quū hactenus dissimularit deus nunc annūciat hominib. ut oēs ubiq; resipiscāt: eo quod statuit diē in quo iudicaturus est orbē terrarū cū iustitia, per eū uirū per quē decreuerat, fide præstita omnibus, quū excitarit illū ex mortuis. Quū audissent aūt resurrectionē mortuorū, alij q dem irridebāt, alij uero dixerūt: Audiemus te de hoc iterū. Sic Paulus exiuit e medio eorū. Quidā uero uiri adhærentes ei crediderūt, in qbus & Dionysius Areopagita,

&

καὶ γυνὴ ὀνόματι δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς. Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ παῦλος ἐκ τῶν ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς κόρινθον, καὶ εὑρών τινα ἰουδαῖον, ὀνόματι ἀκύλαν, ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς ἰταλίας, καὶ πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι κλαύδιον, χωρίζεσθαι πάντας τοὺς ἰουδαίους ἐκ τῆς ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο. ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην. διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε ἰουδαίους καὶ ἕλληνας. ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς μακεδονίας, ὅ, τε σίλας καὶ ὁ τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς ἰουδαίοις τὸν χριστὸν ἰησοῦν. ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς. τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν, καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς, ὀνόματι ἰούστου, σεβομένου τὸν θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. εἶπε δὲ ὁ κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ παύλῳ. μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων αὐτοὺς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ ἰουδαῖοι τῷ παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες. ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν θεόν. μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ γαλλίων πρὸς τοὺς ἰουδαίους. εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν, εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ ἕλληνες σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ γαλλίωνι ἔμελεν. ὁ δὲ παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ πρίσκιλλα καὶ ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν κεγχρεαῖς. εἶχε γὰρ εὐχήν. κατήντησε δὲ εἰς ἔφεσον, καὶ ἐκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς ἰουδαίοις. ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι

παρ'

& mulier nomine Damaris, aliiq; cum eis.

XVIII Post hæc Paulus digressus Athenis uenit Corinthū, & nactus quendā Iudæū nomine Aquilā, Ponticū genere, qui nuper uenerat ab Italia, & Priscillam uxorē eius, eo quod præcepisset Claudius, omnes Iudæos Roma decedere, accessit ad eos: & quia eiusdem erat artificij, manebat apud eos & operabatur. Erat autem ars illorum texere tabernacula. Disputabat autē in synagoga per omne sabbatū, suadebatq; Iudæis pariter & Grecis. Quū uenissent autem è Macedonia Silas & Timotheus, coartabatur spiritu Paulus, testificās Iudæis Christū esse Iesum. Contradicentibus aūt eis ac blasphema loquentibus, excussis uestimētis dixit ad eos: Sanguis uester super caput uestrū. Mūdus ego posthac ad gentes uadā. Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdā, nomine Iusti, colētis deum, cuius domus erat cōtigua synagogę. Crispus aūt archisynagogus credidit domino cum tota domo sua: multiq; Corinthiorū audientes credebāt, ac baptizabātur. Dixit aūt dominus nocte per uisionē Paulo: Noli timere, sed loquere, & ne taceas, propterea quòd ego sim tecū: & nemo adorietur te ut affligat te, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate. Sedit autē ibi annū & sex menses, docēs eos sermonem dei. Cæterū quum Gallio ageret procōsulem Achaiæ, insurrexerunt uno animo Iudæi in Paulū, & adduxerunt eum ad tribunal, dicentes: Contra legem hic suadet hominibus colere deū. Quū aūt Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudæos: Si qua iniuria esset, aut facinus malū, ô Iudæi, merito uos sustinerem: si uero quęstio est de sermone ac nominibus & lege uestra te: uos ipsi uideritis. Iudex enim ego horum nolo esse. Et abegit eos à tribunali. Apprehensum autē omnes Græci Sosthenem principē synagogæ percutiebant ante tribunal, neq; quicquā eorum Gallioni curæ erat. Paulus uero deinde cōmoratus dies multos, ualedicto fratribus, abnauigauit in Syriā, comitātibus eum Priscilla & Aquila, postea quàm raserat caput in Cenchreis: habebat eīm uotū. Deuenitq; Ephesum, & illos ibi reliq̄t. Ipse uero ingressus synagogā, disputabat cum Iudæis. Rogantibus autē eis ut tēpore ampliori maneret

apud

παρ᾽ αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν, ἀλλὰ ἀπετάξατο αὐ-
τοῖς, εἰπών. δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχο-
μένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμ-
ψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ θεοῦ θέλοντος. καὶ ἀνήχθη
ἀπὸ τῆς ἐφέσου. καὶ κατελθὼν εἰς καισάρειαν,
ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέ-
βη εἰς ἀντιόχειαν. καὶ ποιήσας χρόνον τινά, ἐξῆλ-
θε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν γαλατικὴν χώραν
καὶ φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.
ἰουδαῖος δέ τις ἀπολλῶς ὀνόματι, ἀλεξανδρεὺς
τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς ἔφεσον
δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. οὗτος ἦν κατηχη-
μένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύ-
ματι ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ
τοῦ κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα ἰω-
άννου, οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συ-
ναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ ἀκύλας καὶ πρί-
σκιλλα, προσελάβοντο αὐτόν, καὶ ἀκριβέστερον
αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ θεοῦ ὁδόν. βουλομένου δὲ
αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν ἀχαΐαν, προτρεψάμε-
νοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέ-
ξασθαι αὐτόν. ὃς παραγενόμενος, συνεβάλετο πο-
λὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος. εὐτόνως
γὰρ τοῖς ἰουδαίοις διακατηλέγχετο, δημοσίᾳ, ἐπι-
δεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν χριστὸν ἰησοῦν.
ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ἀπολλῶ εἶναι ἐν κορίν-
θῳ, παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλ-
θεῖν εἰς ἔφεσον, καὶ εὑρών τινας μαθητάς, εἶπε
πρὸς αὐτούς. εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύ-
σαντες; οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν. ἀλλ᾽ οὐδὲ εἰ πνεῦ-
μα ἅγιον ἐστιν, ἠκούσαμεν. εἶπέ τε πρὸς αὐτούς.
εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον. εἰς τὸ ἰωάννου
βάπτισμα. εἶπε δὲ παῦλος. ἰωάννης μὲν ἐβά-
πτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων εἰς
τὸν ἐρχόμενον μετ᾽ αὐτόν, ἵνα πιστεύσωσι, τουτέ-
στιν, εἰς τὸν χριστὸν ἰησοῦν. ἀκούσαντες δὲ ἐβα-
πτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ. καὶ ἐπι-
θέντος αὐτοῖς τοῦ παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσ-
σαις, καὶ προεφήτευον. ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄν-
δρες ὡσεὶ δεκαδύο. εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συνα-
γωγὴν, ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς, διαλεγό-
μενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ.
ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακο-
λογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀπο-
στὰς ἀπ᾽ αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ᾽ ἡμέ-
ραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.
τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κα-
τοικοῦντας τὴν ἀσίαν, ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ κυ-
ρίου ἰησοῦ, ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας. δυνάμεις
τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ θεὸς διὰ τῶν χειρῶν
παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρε-
σθαι

apud se, nõ annuit, sed ualedixit illis, dicẽs:
Oportet omnino me festũ quod instat, age
re Hierosolymis, sed iterũ reuertar ad uos,
deo uolẽte. Et soluit Epheso. Quumq; de-
scendisset Cæsareã, ascendissetq; & salu-
tasset ecclesiã, descendit Antiochiã. Et cõ-
moratus illic aliquantũ tẽporis, profectus
est perambulans ex ordine Galaticã regio
nem ac Phrygiã, confirmãs omnes discipu
los. Iudæus aũt quidam Apollos nomine,
Alexandrinus genere, uir eloquens, deue-
nit Ephesum, potens in scripturis. Hic erat
institutus in uia domini, & feruens spiritu
loquebat̃ & docebat diligẽter ea quæ sunt
domini, sciens tantũ baptisma Ioannis. Et
hic cœpit libere loqui in synagoga. Quem
quũ audissent Priscilla & Aquila, assump-
serunt eum, atque exactius exposuerunt ei
uiã dei. Quũ aũt uellet ire in Achaiã exhor
tati fratres scripserũt discipulis, ut suscipe-
rent eũ. Qui quũ uenisset, cõtulit multum
his qui crediderunt per gratiã. Vehemen-
ter enim Iudæos reuincebat, publice, ostẽ-
dens per scripturas, quod Iesus esset Chri-
stus. Factũ est aũt quũ Apollos esset Co XIX
rinthi, ut Paulus peragratis superioribus
partibus ueniret Ephesum, et repertis qui-
busdã discipulis, dixit ad eos: Num spiri-
tum sanctum accepistis, postea q̃ credidi-
stis? At illi dixerũt ad eum: Imò neq; sit ne
spiritus sanctus, audiuimus. Et ait ad illos:
Quo ergo baptizati estis? At illi dixerunt
Ioãnis baptismate. Dixit aũt Paulus: Ioan-
nes quidem baptizauit baptismo pœnitẽ-
tiæ, populo loquẽs de eo qui uẽturus esset
post ipsum, ut crederẽt: hoc est, de Christo
Iesu. His auditis baptizati sunt in nomine
dñi Iesu. Et quum imposuisset illis manus
Paulus, uenit spiritus sanctus sup eos, & lo
quebãtur linguis, & prophetabãt. Erãt aũt
oẽs uiri fere duodecim. Introgressus aũt sy
nagogã, libere loquebatur ad tres menses,
disputans & suadẽs de regno dei. Quũ aũt
quidã indurarentur, ne crederent, male lo-
quẽtes de uia domini corã multitudine, di-
gressus ab illis, segregauit discipulos, quo-
tidie disputans in schola tyranni cuiusdã.
Hoc aũt factũ est per bienniũ, ita ut omnes
qui habitabant in Asia, audirẽt sermonem
domini Iesu, Iudæi simul & Græci. Virtu
tesq; non uulgares ędebat deus per manus
Pauli, ita ut etiam super infirmos deferren

σθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια, ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν. ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων ἰουδαίων ἐξορκιστῶν, ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ, λέγοντες. ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν ἰησοῦν, ὃν ὁ παῦλος κηρύσσει. ἦσαν δέ τινες υἱοὶ σκευᾶ ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες. ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπε. τὸν ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ; καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ. πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν. ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. οὕτως κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν. ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν μακεδονίαν καὶ ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλὴμ, εἰπών. ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ ῥώμην ἰδεῖν. ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, τιμόθεον καὶ ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν ἀσίαν. ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν. ἄνδρες ἐπίστασθε, ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι. καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς ἀσίας ὁ παῦλος οὗτος πείσας, μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων. ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ, οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον λέγοντες, μεγάλη ἡ ἄρτεμις ἐφεσίων. καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες γάϊον καὶ ἀρίσταρχον μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ παύλου. τοῦ δὲ παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν

εἰς

tur à corpore eius sudaria & semicinthia: & recederēt ab eis morbi, & spiritus mali egrederetur. Tentauerunt aũt quidā è circũeuntibus Iudęis exorcistis inuocare sup eos qui habebant spiritus malos, nomē domini Iesu, dicentes: Adiuramus uos per Iesum, quē Paulus prædicat. Erant aũt quidā filij Sceuæ Iudæi principis sacerdotum septem, qui hoc faciebāt. Respondēs aũt spiritus malus, dixit: Iesum noui, & Paulum scio: uos aũt qui estis? Et insiliens in eos homo, in quo erat dęmoniũ malũ, & dominatus eis, inualuit cōtra eos, ita ut nudi et uulnerati effugerent de domo illa. Hoc aũt innotuit omnibus Iudæis simul & Gręcis, q habitabāt Ephesi: & incidit timor sup oēs illos, & magnificabatur nomen domini Iesu. Multiq; credentiũ ueniebāt cōfitētes & annunciātes facta sua. Multi aũt ex eis qui curiosas artes exercuerant, cōportatos libros exusserunt corā omnibus: & supputatis precijs illorum, repererunt pecuniæ quinquaginta milia. Ita fortiter crescebat sermo dei, & cōfirmabatur. His aũt expletis, proposuit Paulus in spiritu, trāsita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymā, dicēs, Postq̃ fuero ibi, oportet me & Romā uidere. Missis aũt in Macedoniā duobus ex ijs qui ministrabant sibi, uidelicet Timotheo & Erasto, ipse remansit ad tempus in Asia. Ortus est aũt illo tempore tumultus non exiguus de illa uia. Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius, qui faciebat delubra argentea Dianæ, præstabat artificibus nō exiguũ quæstũ: quibus conuocatis & ijs qui similiũ rerũ erant opifices, dixit: Viri, scitis quod ex hoc opificio quæstus nobis est: & uidetis, & auditis, q nō solũ in Ephesina ciuitate, sed penè per totam Asiam, Paulus hic persuasit et auertit multam turbā, dicēs, quod non sunt dij qui manibus fiant. Non solum aũt hęc pars nobis in periculũ uenit, ne reprobet: uerũ etiam ne magnę deæ Dianæ templum pro nihilo habeatur: futurumq; sit ut etiā destruatur maiestas eius, quā tota Asia & orbis colit. His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt, dicētes: Magna Diana Ephesiorum. Et impleta est ciuitas tota cōfusione, & impetum fecerunt uno animo in theatrũ, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. Paulo aũt uolēte intrare

ad

εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί. τινὲς δὲ καὶ τῶν ἀσιαρχῶν, ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν, μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον. ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον. ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ἤδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν. ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν ἰουδαίων. ὁ δὲ ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ. ἐπιγνόντων δὲ ὅτι ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, μεγάλη ἡ ἄρτεμις ἐφεσίων. καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν. ἄνδρες ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν ἐφεσίων πόλιν, νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς. ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν. εἰ μὲν οὖν δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις. εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται. καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν μακεδονίαν. διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν ἑλλάδα. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ μακεδονίας. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος βεῤῥοιαῖος, θεσσαλονικέων δὲ ἀρίσταρχος καὶ σεκοῦνδος καὶ γάϊος δερβαῖος καὶ τιμόθεος, ἀσιανοὶ δὲ τυχικὸς καὶ τρόφιμος. οὗτοι προελθόντες, ἔμενον ἡμᾶς ἐν τρωάδι, ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε. οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά. ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου. ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι. καθήμενος

ad populū,nō permiserunt discipuli. Qui/
dam aūt & ex Asiæ primoribus qui erant
amici eius miserunt ad eum,rogantes ne se
daret in theatrum. Alij quidē igitur aliud
clamabant.Erat enim contio cōfusa,& ple
riq; nesciebant qua ex causa conuenissent.
De turba aūt protraxerunt Alexandrum,
propellentibus eum Iudęis. Alexāder aūt
manu silentio postulato,uolebat rationem
reddere populo.Quem ut cognouerūt Iu/
dæum esse, uox orta est una omniū,ferme
ad horas duas,clamātium: Magna Diana
Ephesiorū. Quum aūt sedasset scriba tur/
bam,dixit: Viri Ephesij,quis enim est ho/
minum,qui nesciat Ephesiorum ciuitatem
cultricē esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue
delapsi simulacri. Quum igitur his nemo
contradicat, oportet uos sedatos esse, &
nihil præcipitāter agere. Adduxistis enim
hoīes istos,neq; sacrilegos,neq; cōtumelio
sos in deā uestrā:quod si Demetrius et qui
cum eo sunt artifices, habent aduersus ali/
quem causam, *conuentus* forenses agūtur &
proconsules sunt,accusent inuicē. Si quid
aūt de rebus alijs quæritis,in legitima con/
tione dirimetur.Nam periculū est,ne sedi/
tiōis hodiernæ rei fiamus,quū nulla subsit
causa, unde poterimus reddere rationē cō
cursus istius.Et quum hæc dixisset, dimisit
contionem. Postquā aūt cessauit tumul/ XX
tus,uocatis ad se Paulus discipulis,cōple/
xusq; illos profectus est,ut iret in Macedo
niam. Quū aūt perambulasset partes illas,
& exhortatus eos fuisset multo sermone,
uenit in Græciā,& ibi peractis mēsibus tri
bus,quū essent illi structæ insidiæ à Iudæis
soluturo in Syriā,habebat in animo, ut re/
uerteretur per Macedoniā. Comitatus est
aūt eum usq; ad Asiā Sopater Berrhœen/
sis, Thessalonicensium uero Aristarchus
& Secundus ac Gaius Derbæus ac Timo
theus, Asiani uero Tychicus & Trophi/
mus.Hi quū præcessissent, expectarūt nos
Troade:nos uero abnauigauimus post di/
es azymorum à Philippis, & uenimus ad
eos Troadē intra dies quinq;,ubi demora/
ti sumus diebus septē. Vno aūt die sabba/
torū,quū cōuenissent discipuli ad frangen
dū panē,Paulus disserebat eis profecturus
postridie,protraxitq; sermonē usq; in me/
diam noctem.Erant autem lucernæ multę
in cœnaculo ubi eramus cōgregati. Sedēs

δέ τις νεανίας ὀνόματι εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρί/
δος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομέ/
νου τοῦ παύλου, ἐπὶ πλεῖον κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ
ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη
νεκρός. καταβὰς δὲ ὁ παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ
καὶ συμπεριλαβὼν, εἶπε. μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ
ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. ἀναβὰς δὲ καὶ κλά/
σας ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλή/
σας ἄχρι αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν. ἤγαγον δὲ τὸν
παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.
ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν
εἰς τὴν ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν
τὸν παῦλον. οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλ/
λων αὐτὸς πεζεύειν. ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς
τὴν ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν, ἤλθομεν εἰς μι-
τυλήνην. κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ
κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρε/
βάλομεν εἰς σάμον, καὶ μείναντες ἐν τρωγυλ/
λίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον. ἔκρινε γὰρ
ὁ παῦλος παραπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, ὅπως μὴ
γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ ἀσίᾳ. ἔσπευ
δε γὰρ εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς πεν-
τηκοστῆς γενέσθαι εἰς ἱεροσόλυμα. ἀπὸ δὲ τῆς μι/
λήτου πέμψας εἰς ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς
πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. ὡς δὲ παρεγένον/
το πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐπίστασθε ἀπὸ
πρώτης ἡμέρας, ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν ἀσίαν,
πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην, δου
λεύων τῷ κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύ/
νης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν
συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν ἰουδαί/
ων, ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων,
τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δη/
μοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους, διαμαρτυρόμενος ἰου/
δαίοις τε καὶ ἕλλησι, τὴν εἰς τὸν θεὸν μετάνοι/
αν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν.
καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ πνεύματι,
πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναν/
τήσοντά μοι μὴ εἰδώς. πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα
τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον, ὅτι
δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν, ἀλλ' οὐδενὸς
λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τι/
μίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου
μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον πα/
ρὰ τοῦ κυρίου ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐ/
αγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν ἰδοὺ
ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου,
ὑμεῖς πάντες ἐν οἷς διῆλθον, κηρύσσων τὴν βα/
σιλείαν τοῦ θεοῦ. διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ
σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵ/
ματος πάντων. οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην ὑμῖν
τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ
θεοῦ

aūt quidā adolescens nomine Eutychus in
fenestra, quū degrauaretur somno profun
do, disserente diu Paulo magis depressus
somno, decidit ex tertio cœnaculo deor/
sum, & sublatus est mortuus. Quū descen/
disset aūt Paulus, incubuit super eū, & cō/
plexus dixit: Nolite turbari: anima eñ eius
in ipso est. Quum ascēdisset aūt, fregissetq;
panē ac degustasset, diu colloquutus usq;
ad diluculū, ita demū profectus est. Addu/
xerunt aūt puerum uiuentē, & refocillati
sunt nō mediocriter. Nos aūt cōscensa na/
ui soluimus Asson, inde excepturi Paulū.
Sic enim ordinauerat, ipse per terrā iter fa/
cturus. Quum aūt conuenissemus Asson,
recepto eo, uenimus in Mitylenem. Et in/
de nauigantes, sequenti die uenimus con/
tra Chium. Postridie uero appulimus Sa/
mum, & cōmorati Trogyllij, proximo die
uenimus in Miletum: proposuerat enim
Paulus præternauigare Ephesum, ne tem/
pus tereret in Asia. Festinabat eñ, si possi/
bile sibi esset, ut diē pentecostes ageret Hie
rosolymis. A Mileto aūt missis Ephesum
nūcijs, accersiuit presbyteros ecclesiæ, qui
quū peruenissent ad ipsum, dixit eis: Vos
scitis à primo die quo ingressus sum Asiā,
quomodo uobiscū per omne tempus fue/
rim, seruiens domino cum omni animi hu
militate, cumq; multis lachrymis & tenta/
tionibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs
Iudæorū: ut nihil suffugerim eorum quæ
essent in rem uestrā, quin annunciarem uo
bis & docerē uos publice ac per singulas
domos testificans Iudæis simul & Gręcis,
eam quę erga deū est pœnitentiā, ac fidem
quæ est erga dominum nostrum Iesum. Et
nunc ecce ego alligatus spiritu, proficiscor
Hierosolymam, quæ in ea obuentura sint
mihi ignorans, nisi quod spiritus sanctus
per singulas ciuitates testificatur, dicens, ꝙ
uincula & afflictiones me manēt. Verum
nihil me mouet, neq; uita mea chara est mi/
hi ipsi, ut cōsummē cursum meū cum gau/
dio & ministerium quod accepi à domino
Iesu, ad testificandū euangeliū gratiæ dei.
Et nunc ecce ego scio, quod posthac nō ui
debitis faciē meam, uos omnes per quos
transiui, prædicās regnū dei. Quapropter
cōtestor uos hodierno die, ꝙ mundus ego
sum à sanguine omniū. Nō enim subterfu/
gi, quo minus annūciarim omne cōsilium
dei

θεοῦ. προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ,
ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους
ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἣν περιεποιή-
σατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι
εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς
εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου. καὶ ἐξ ὑμῶν
αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες, λαλοῦντες διεστραμ-
μένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν. διὸ
γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες, ὅτι τριετίαν νύκτα
καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθε-
τῶν ἕνα ἕκαστον. καὶ τὰ νῦν παρατίθημι ὑμᾶς ἀ-
δελφοὶ τῷ θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ
τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν
κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν. ἀργυ-
ρίου, ἢ χρυσίου, ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα. αὐ-
τοὶ δὲ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι
μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται. πάντα
ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτως κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμ-
βάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λό-
γων τοῦ κυρίου ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε. μακάριόν ἐστι
διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. καὶ ταῦτα εἰπών,
θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύ-
ξατο. ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων, καὶ ἐπι-
πεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ παύλου, κατεφί-
λουν αὐτὸν, ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ
εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεω-
ρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον. ὡς δὲ
ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐ-
τῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν κῶν, τῇ δὲ
ἑξῆς εἰς τὴν ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς πάταρα. καὶ εὑρόν-
τες πλοῖον διαπερῶν εἰς φοινίκην, ἐπιβάντες ἀ-
νήχθημεν. ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον, καὶ κατα-
λιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς συρίαν,
καὶ κατήχθημεν εἰς τύρον. ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον
ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον. καὶ ἀνευρόντες μα-
θητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά. οἵτινες
τῷ παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ πνεύματος, μὴ ἀνα-
βαίνειν εἰς ἱερουσαλήμ. ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρ-
τίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προ-
πεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις,
ἕως ἔξω τῆς πόλεως, καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰ-
γιαλὸν προσηυξάμεθα. καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλή-
λους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον. ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν
εἰς τὰ ἴδια. ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ τύρου,
κατηντήσαμεν εἰς πτολεμαΐδα, καὶ ἀσπασάμενοι
τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.
τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν παῦλον, ἤλ-
θομεν εἰς καισάρειαν. καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον φι-
λίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν
παρ' αὐτῷ. τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσ-
σαρες, προφητεύουσαι. ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας
πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς ἰουδαίας προφήτης,
ὀνόματι

dei uobis. Attēdite igitur uobis & cuncto
gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit e-
piscopos ad regendū ecclesiā dei, quā ac-
quisiuit sanguine suo. Ego enim noui hoc,
quod ingressuri sint post discessum meū lu
pi graues in uos, nō parcentes gregi. Et ex
uobisipsis exorietur uiri, loquētes peruer-
sa, ut abducant discipulos post se. Propter
quod uigilate, memores, quod ꝑ triēnium
nocte & die non cessauerim cū lachrymis
monere unūquenq;. Et nūc cōmendo uos
fratres deo & sermoni gratiæ ipsius, q̄ po-
tens est supstruere & dare uobis hæredita-
tem inter sanctificatos oēs. Argentū & au
rū, aut uestē nullius cōcupiui. Imò ipsi sci-
tis quod necessitatibus meis & his q̄ mecū
sunt, suppeditauerūt manus hæ. Omnia o-
stendi uobis, quod sic laborātes oportet su
scipere infirmos, ac meminisse uerborū do
mini Iesu, quoniā ipse dixit: Beatū est dare
potius q̄ accipere. Et quū hæc dixisset, po-
sitis genibus suis, orauit cū omnibus illis.
Magnus autē fletus coortus est omniū, &
ruētes in collū Pauli, osculabātur eū dolen
tes, maxime ob sermonem quē dixerat, ꝙ
amplius faciem eius nō essent uisuri. Et de-
ducebāt eum ad nauē. Quū aūt factum XXI
esset ut soluissemus auulsi ab eis, recto cur-
su uenimus Coū, & sequēti die Rhodum,
& inde Pataram. Et nacti nauē quæ traijce
ret in Phœnicen, ea conscensa soluimus.
Quum autē cœpisset nobis apparere Cy-
prus, relicta ea ad sinistrā, nauigauimus in
Syriā, ac uenimus Tyrū. Nam huc nauis
exponebat onus. Repertisq; discipulis, man
simus ibidē diebus septem: qui Paulo dice
bant per spiritū, ne ascenderet Hierosoly-
mam. Et expletis diebus profecti ibamus;
deducentibus nos omnibus unà cum uxo
ribus & filijs, donec exissemus ciuitatem:
& positis genibus in littore, precati sumus.
Et cōsalutatis nobis inuicē, conscēdimus
nauim: illi autē redierunt ad sua. Nos uero
nauigatione explicita à Tyro, descēdimus
Ptolemaidam, & salutatis fratribus māsi-
mus diē unū cum illis. Postridie uero nos
qui eramus cū Paulo, uenimus Cęsaream.
Et ingressi domū Philippi euangelistę, qui
erat unus è septem, mansimus apud eum:
huic autē erant quatuor filię uirgines, pro-
phetantes. Et quū permaneremus dies cō-
plures, aduenit quidam à Iudęa propheta,

nomine

ὀνόματι ἄγαβος. καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄ-
ρας τὴν ζώνην τοῦ παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τὰς
χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε. τάδε λέγει τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον, τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕ-
τως δήσουσιν ἐν ἱερουσαλὴμ ἰουδαῖοι, καὶ παρα-
δώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν. ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦ-
τα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ
μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ. ἀπεκρίθη
τε ὁ παῦλος. τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύ-
πτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δε-
θῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς ἱερουσαλὴμ ἑτοί-
μως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἰησοῦ. μὴ
πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες. τὸ
θέλημα τοῦ κυρίου γενέσθω. μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας
ταύτας ἀποσκευασάμενοι, ἀνεβαίνομεν εἰς ἱερου-
σαλήμ. συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ και-
σαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν,
μνάσωνί τινι κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ. γενομέ-
νων δὲ ἡμῶν εἰς ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο
ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ παῦλος
σὺν ἡμῖν πρὸς ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένον-
το οἱ πρεσβύτεροι. καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς
ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον, ὧν ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν
τοῖς ἔθνεσι, διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ. οἱ δὲ ἀκού-
σαντες, ἐδόξαζον τὸν κύριον. εἶπόν τε αὐτῷ.
θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἰου-
δαίων τῶν πεπιστευκότων; καὶ πάντες ζη-
λωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι. κατηχήθησαν δὲ
περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ μω-
σέως, τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους,
λέγων, μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μὴ δὲ
τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν. τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ
πλῆθος συνελθεῖν, ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλή-
λυθας. τοῦτο οὖν ποίησον, ὅ σοι λέγομεν. εἰσὶν
ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυ-
τῶν. τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐ-
τοῖς. καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσων-
ται τὴν κεφαλήν. καὶ γνῶσι πάντες, ὅτι ὧν
κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς
καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων. περὶ δὲ τῶν πε-
πιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναν-
τες, μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυ-
λάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον καὶ τὸ αἷ-
μα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν. τότε ὁ παῦ-
λος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡ-
μέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς, εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν,
διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγ-
νισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκά-
στου αὐτῶν ἡ προσφορά. ὡς δὲ ἔμελλον αἱ
ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς ἀσί-
ας ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συ-
νέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖ-
ρας

nomine Agabus. Is cũ uenisset ad nos, tu-
lit cingulũ Pauli, & alligans sibi pedes ac
manus, dixit: Hęc dicit spũs sanctus: Virũ
cuius est cingulũ hoc, sic alligabunt Hiero
solymæ Iudæi, tradentq; in manus gentiũ.
Quum aũt audissemus hęc, rogabamus et
nos & cæteri q̃ loci illius erant, ne ascende
ret Hierosolymã. Tunc respondit Paulus,
ac dixit: Quid facitis flentes & affligentes
cor meũ? Ego uero nõ solum uinciri, sed et
mori paratus sum Hierosolymis pro noĩe
domini Iesu. Quum uero illi nõ persuade-
retur, acquieuimus, dicentes: Domini uo-
luntas fiat. Post dies aũt istos sublatis sarci
nis cõscendebamus Hierosolymã. Vene-
runt aũt unà quidam ex discipulis à Cæsa-
rea nobiscũ, adducentes secũ apud quem
hospitaremur, Mnasonẽ quendã Cypriũ,
antiquum discipulũ. Et quum uenissemus
Hierosolymã, libenter exceperunt nos fra
tres. Postero aũt die introibat Paulus nobi
scum ad Iacobũ, omnesq; cõuenerũt pres-
byteri. Quos quũ salutasset, narrabat per
singula quæ deus fecisset inter gentes per
ministeriũ ipsius. At illi quũ audissent, glo
rificabant dñm, dixeruntq; ei: Vides fra-
ter, quot milia sunt Iudæorũ qui credide-
runt, & omnes studiosi sectatores sunt le-
gis. Audierunt aũt de te, q̃ defectionẽ do-
ceas à Mose, oẽs qui inter gentes sunt Iu-
dæos, dicens, nõ debere eos circũcidere fi-
lios, neq; secundum instituta uiuere. Quid
est ergo? omnino oportet cõuenire multi-
tudinem. Audient enim te uenisse. Hoc er
go fac quod tibi dicimus. Sunt nobis uiri
quatuor uotum habentes super se. His as-
sumptis purifica te cum illis, & impẽde su
per illis, ut radãt capita: et sciant oẽs quod
quæ de te audierũt, nihil sunt, sed ambulas
& ipse custodiens legẽ. De his aũt qui cre
diderunt ex gentib. nos scripsimus, decer-
nentes ne q̃d huiusmodi obseruent, nisi ut
caueãt & ab his quæ sunt imolata simula-
cris, & à sanguine et suffocato & scortatio
ne. Tunc Paulus assumptis uiris postero
die purificatꝰ cum illis intrauit in templũ,
annuncians expletionem dierum purifica
tionis, donec offerretur pro unoquoq; eo
rum oblatio. Dum aũt septem dies iam pe
nè essent expleti, hi q̃ ab Asia erant Iudæi,
quum uidissent eum in templo, conturba
runt totum populum, & iniecerunt ei ma-
nus

ρας ἐπ' αὐτὸν, κράζοντες. ἄνδρες ἰσραηλῖται,
βοηθεῖτε. οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατὰ τοῦ
λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάν-
τας πανταχοῦ διδάσκων, ἔτι τε καὶ ἕλληνας
εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον
τόπον τοῦτον. ἦσαν γὰρ ἑωρακότες τρόφιμον τὸν
ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον, ὅτι
εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ παῦλος. ἐκινήθη τε ἡ
πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ. καὶ
ἐπιλαβόμενοι τοῦ παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ
ἱεροῦ, καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι. ζητούν-
των δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χι-
λιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέχυται ἱερου-
σαλήμ. ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ
ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. οἱ δὲ
ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύ-
σαντο τύπτοντες τὸν παῦλον. ἐγγίσας δὲ ὁ χιλί-
αρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι
ἁλύσεσι δυσὶ, καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ
τί ἐστι πεποιηκώς. ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ
ὄχλῳ. μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ
τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν πα-
ρεμβολήν. ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς,
συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν
διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου. ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆ-
θος τοῦ λαοῦ, κράζον. αἶρε αὐτόν. μέλλων τε εἰσά-
γεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ παῦλος, λέγει τῷ
χιλιάρχῳ. εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν πρός σε; ὁ δὲ ἔφη. ἑλλη-
νιστὶ γινώσκεις; οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ αἰγύπτιος, ὁ πρὸ
τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν
εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν
σικαρίων; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐγὼ ἄνθρωπος μέν
εἰμι ἰουδαῖος ταρσεὺς, τῆς κιλικίας οὐκ ἀσήμου
πόλεως πολίτης. δέομαι δέ σου ἐπίτρεψόν μοι
λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν. ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ,
ὁ παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ
χειρὶ τῷ λαῷ. πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσε-
φώνει τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων. ἄνδρες
ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου, τῆς πρὸς ὑ-
μᾶς νῦν ἀπολογίας. ἀκούσαντες δὲ ὅτι ἑβραΐδι δια-
λέκτῳ προσφωνεῖ αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυ-
χίαν. καί φησιν. ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ ἰουδαῖος, γε-
γεννημένος ἐν ταρσῷ τῆς κιλικίας, ἀνατεθραμ-
μένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας γα-
μαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πα-
τρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ, καθὼς
πάντες ὑμεῖς ἐστὲ σήμερον, ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν
ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς
φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. ὡς καὶ ὁ ἀρχιε-
ρεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, παρ'
ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς
δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας
δεδεμέ-

nus, clamantes: Viri Israelitæ, succurrite.
Hic est ille homo qui aduersus populū &
legem & locū hunc oēs ubiq; docet, insu-
per & Græcos induxit in templū, & pro-
phanauit sanctū locum hunc. Viderāt e-
nim Trophinū Ephesium in ciuitate cum
ipso, quē existimauerunt quòd in templū
introduxisset Paulus. Commotaq; est ciui
tas tota, & factus est concursus populi: &
apprehensum Paulum, protrahebāt è tem
plo, statimq; clausæ sunt fores. Quærenti-
bus aūt illis eum occidere, nunciatū est tri
buno cohortis, quod tota cōturbata esset
Hierosolyma. Qui statim assumptis militi
bus ac centurionibus, decurrit ad illos. At
illi quum uidissent tribunū ac milites cessa
uerunt percutere Paulum. Tunc accedēs
tribunus apprehendit eum, & iussit alliga
ri catenis duabus, & interrogabat quisnā
esset, & quid fecisset? Alij autem aliud cla-
mabāt in turba. Et quū non posset certum
cognoscere prę tumultu, iussit duci eum in
castra. Et quum uenisset ad gradus, conti-
git ut portaretur à militibus propter uio-
lentiam turbæ. Sequebāt enim multitudo
populi clamās, Tolle eum. Et quū cœpis-
set induci in castra Paul⁹, dicit tribuno: Li
cet ne mihi loqui ad te? Qui dixit: Græce
nosti? Nōne tu es ille Aegyptius, qui ante
hos dies tumultū concitasti, & eduxisti in
desertum quatuor milia uirorum sicario-
rū? Dixit aūt Paulus: Ego sum homo qui-
dem Iudæus Tarsensis, nō obscuræ Cili-
cum ciuitatis ciuis. Rogo aūt te, pmitte mi
hi loqui ad populū. Et quū ille permisisset,
Paulus stans in gradibus annuit manu ad
plebē: & magno silētio facto, alloquutus
est lingua Hebræa, dicens: Viri fratres & XXII
patres, audite meam, qua nunc apud uos
utor, excusationē. Quū audisset aūt quod
Hebræa lingua sibi loqueretur, magis præ
stiterūt silentiū. Et dicit: Ego quidem sum
uir Iudæus, natus in Tarso Ciliciæ: cęterū
educatus in hac ciuitate ad pedes Gama-
lielis, institutus accurate in patria lege, se-
ctator dei, sicut & uos oēs estis hodie: qui
hanc uiā psequutus sum usq; ad mortē, al-
ligans ac tradens in carceres uiros pariter
ac mulieres, sicut & princeps sacerdotum
mihi testis est, & tot⁹ seniorū ordo: à qbus
etiā epistolis ad fratres acceptis Damascū
pergebā, adducturus & illos q illic essent

δεδεμένους εἰς ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν. ἐγέ-
νετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ δαμα-
σκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμὲ, ἔπεσά τε
εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς, λεγούσης μοι.
σαοὺλ, σαοὺλ, τί με διώκεις; ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην.
τίς εἶ κύριε; εἶπέ τε πρός με. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὁ να-
ζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις. οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες, τὸ
μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, τὴν
δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. εἶπον
δὲ, τί ποιήσω κύριε. ὁ δὲ κύριος πρός με. ἀναστὰς
πορεύου εἰς δαμασκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται
περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. ὡς δὲ οὐκ
ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χει-
ραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον
εἰς δαμασκόν. ἀνανίας δέ τις ἀνὴρ εὐσεβὴς, κα-
τὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων
τῶν κατοικούντων ἰουδαίων, ἐλθὼν πρός με καὶ
ἐπιστὰς, εἶπέ μοι. σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον.
κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν. ὁ δὲ
εἶπεν, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσα-
τό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸ δί-
καιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐ-
τοῦ, ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώ-
πους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας. καὶ νῦν τί μέλ-
λεις; ἀναστὰς βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁ-
μαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ κυ-
ρίου. ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς ἱερουσα-
λὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέ-
σθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά
μοι. σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ ἱερουσα-
λὴμ, διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρί-
αν περὶ ἐμοῦ. κἀγὼ εἶπον. κύριε, αὐτοὶ ἐπίστα-
ται, ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ
τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σε. καὶ
ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου,
καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀ-
ναιρέσει αὐτοῦ, φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναι-
ρούντων αὐτόν. καὶ εἶπε πρός με. πορεύου, ὅ-
τι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε. ἤκουον
δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν
φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες. αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν
τοιοῦτον. οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν. κραζόν-
των δὲ αὐτῶν καὶ ῥιπτόντων τὰ ἱμάτια, καὶ
κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν
αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβο-
λὴν, εἰπὼν, μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐ-
πιγνῷ δι᾽ ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.
ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε
πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ παῦλος. εἰ
ἄνθρωπον ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν
ὑμῖν μαστίζειν; ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος
προσ-

uinctos Hierosolymā, ut punirent. Acci-
dit aūt mihi iter facieti & appropinquanti
Damasco circiter meridiē, ut subito de coe-
lo circūfulguraret me lux multa, cecidiq;
in solū, & audiui uocē dicentē mihi: Saul,
Saul, quid me psequeris? Ego uero respō-
di: Quis es dñe? Dixitq; ad me: Ego sum
Iesus ille Nazarenus, quem tu psequeris.
Et qui mecū erant, lumen quidē uiderūt,
et exterriti sunt: uocem autē non audierūt
eius qui loquebat mecum. Dicebam autē:
Quid faciam dñe? Dominus aūt dixit mi-
hi: Surge, ac uade Damascū, et ibi tibi dice-
tur de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut
facias. Et quum nō uiderem præ gloria lu-
minis illius, per manū deductus à comitib.
qui erāt mecū, ueni Damascum. Ananias
aūt quidam, uir pius, secundū legem, testi-
monio probatus omniū illic habitantium
Iudæorū, ueniens ad me & astās, dixit mi-
hi: Saul frater, recipe uisum. Et ego eadem
hora recepto uisu, uidi illum. At ille dixit:
Deus patrū nostrorū præparauit te, ut co-
gnosceres uoluntatem suam, & uideres id
quod iustū est, et audires uocē ex ore eius:
quia eris testis illi apud oēs homines eorū
quæ uidisti & audisti. Et nunc quid conta-
ris? Exurge & baptizare & ablue peccata
tua inuocato nomine dñi. Factū est autem
quum essem reuersus Hierosolymā, & ora-
rem in templo ut raperer extra me, et uide-
rem eum dicentē mihi: Festina & exi uelo-
citer Hierosolymis, quoniā nō recipiēt te-
stimoniū tuū de me. Et ego dixi: Dñe, ipsi
sciūt ꝙ ego ptrahebā in carcerē, & cędebā
in singulis synagogis eos q credebāt in te.
Et quum funderet sanguis Stephani testis
tui, ego quoq; assistebā & assentiebar mor-
ti illius, & custodiebā uestimenta interfici-
entiū illum. Et dixit ad me: Vade, quoniā
ego ad gentes procul mittā te. Audiebant
aūt eū usq; ad hoc uerbū, atq; sublatis uoci-
bus, dicebāt: Tolle de terra hominē istius-
modi, nō enim phas est eum uiuere. Voci-
ferantib. aūt eis, & proijciētibus uestimen-
ta, & puluerē iactantib. in aerem, iussit tri-
bunus eū induci in castra, & imperauit eū
flagris examinari, ut sciret propter quam
causam sic acclamarēt ei. Et quū astrinxis-
set eū loris, dixit astanti sibi cēturioni Pau-
lus: Num hominē Romanū et indemnatū
licet uobis flagellare? Quo audito, cēturio
acces-

προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ λέγων. ὅ/
ρα, τί μέλλεις ποιεῖν; ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος ῥω
μαῖός ἐστι. προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος, εἶπεν αὐ/
τῷ. λέγε μοι, εἰ σὺ ῥωμαῖος εἶ; ὁ δὲ ἔφη, ναί. ἀπε
κρίθη τε ὁ χιλίαρχος. ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου
τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. ὁ δὲ παῦ/
λος ἔφη. ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. εὐθέως οὖν ἀ/
πέστησαν ἀπ᾽ αὐτοῦ, οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετά/
ζειν. καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι
lias ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν * δεδεκώς. τῇ δὲ
ἑώς ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, τὸ,
τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐ
τὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν. καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς
ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν. καὶ κα
ταγαγὼν τὸν παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

ἀτενίσας δὲ ὁ παῦλος τῷ συνεδρίῳ εἶ/
πεν. ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀ/
γαθῇ πεπολίτευμαι τῷ θεῷ, ἄχρι ταύτης τῆς
ἡμέρας. ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς πα
ρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα. τότε ὁ
παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε. τύπτειν σε μέλλει ὁ
θεός τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με
κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύ
πτεσθαι; οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον. τὸν ἀρχιερέα
τοῦ θεοῦ λοιδορεῖς; ἔφη τε ὁ παῦλος. οὐκ ᾔδειν
ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, ἄρ
χοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. γνοὺς δὲ
ὁ παῦλος, ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ σαδδουκαίων,
τὸ δὲ ἕτερον φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνε/
δρίῳ. ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς
φαρισαίου, περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν
ἐγὼ κρίνομαι. τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐ/
γένετο στάσις τῶν φαρισαίων καὶ τῶν σαδδου
καίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος. σαδδουκαῖοι
μὲν γὰρ λέγουσι, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγ/
γελον, μήτε πνεῦμα. φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦ/
σι τὰ ἀμφότερα. ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη.
καὶ ἀναστάντες γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν φα
ρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες. οὐδὲν κακὸν εὑ
ρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. εἰ δὲ πνεῦ/
μα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.
πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χι
λίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ παῦλος ὑπ᾽ αὐτῶν,
ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβῆναι καὶ ἁρ/
πάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν
παρεμβολήν. τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐ
τῷ ὁ κύριος εἶπε. θάρσει παῦλε. ὡς γὰρ δι
μαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς ἱερουσαλήμ, οὕτως
σε δεῖ καὶ εἰς ῥώμην μαρτυρῆσαι. γενομένης δὲ
ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν ἰουδαίων συστρο
φήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες, μήτε φα/
γεῖν μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν παῦλον.
ἦσαν

accessit ad tribunũ,& nunciauit ei, dicens:
Quid facturus es? Hic enim homo Roma
nus est. Accedẽs autem tribunus dixit illi:
Dic mihi, nũ tu Romanꝰ es? At ille dixit:
Etiã. Et respõdit tribunus: Ego multa sum
ma ciuitatẽ istam cõparaui. At Paulus ait:
Ego uero & natus sum. Protinus ergo di/
scesserunt ab illo, qui eũ fuerant examina/
turi. Tribunus quoq; timuit postq̃ resci/
uit q̃ Romanus esset, & q̃ uinxisset eum.
Postero aũt die uolẽs scire certum, qua ex
causa accusaret̃ à Iudæis, soluit eum à uin/
culis, & iussit principes sacerdotũ conue/
nire, totumq; conciliũ, ac deductum Pau/
lum sistebat coram illis. Intentis autem XXIII
oculis in cõcilium, Paulꝰ ait: Viri fratres,
ego omni cõscientia bona cõuersatus sum
coram deo usq; in hodiernum diem. Prin/
ceps autem sacerdotũ Ananias præcepit
astãtibus sibi, ut percuterent os eius. Tũc
Paulus dixit ad eum: Percussurus est te de
us, paries dealbate. Et tu sedes iudicãs me
secundũ legem, & contra legem iubes me
pcuti? Et qui astabant, dixerunt: Summo
sacerdoti dei maledicis? Dixit aũt Paulus:
Nesciebã fratres, quod pontifex esset. Scri
ptum est enim: Principi populi tui nõ ma/
ledices. Sciens aũt Paulus, quod una pars
esset Sadducæorũ, & altera pharisæorum,
exclamauit ĩ cõcilio: Viri fratres, ego pha
risæus sum, filius pharisæi, de spe & resur/
rectione mortuorũ, ego iudicor. Et quum
hoc dixisset, facta est dissensio inter phari/
sæos ac Sadducæos, & dissecta est multitu
do. Nam Sadducæi quidẽ dicunt, non esse
resurrectionẽ, neq; angelum, neq; spiritũ:
pharisæi aũt utraq; cõfitentur. Factus est
aũt clamor magnus: & cũ surrexissent scri
bæ de factione pharisæorũ, depugnabant,
dicẽtes: Nihil mali inuenimus in homine
isto. Quod si spũs loquutus est ei aut ange-
lus, ne repugnemus deo. Et quum magna
seditio coorta esset, ueritus tribunus ne di
scerperet̃ Paulus ab ipsis, iussit milites de
scendere & rapere eum de medio eorum,
ac deducere eum in castra. Sequẽti aũt no
cte assistens ei dñs, ait: Bono animo esto
Paule. Vt enim testificatus es de me Hie/
rosolymis, sic te oportet & Romæ testifi/
cari. Facto aũt die collegerũt se qdã ex Iu/
dæis, et deuouerũt se dicentes, neq; esuros
se neq; bibituros, donec occiderẽt Paulũ.
Erant

ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα, οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες. οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον. ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι, ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν παῦλον. νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ. ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν. ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς παύλου τὸ ἔνεδρον, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ παύλῳ. προσκαλεσάμενος δὲ ὁ παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη. τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον. ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ. ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καὶ φησίν. ὁ δέσμιος παῦλος προσκαλεσάμενός με, ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι. ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ᾽ ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι; εἶπε δέ, ὅτι οἱ ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ. σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα. οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν. καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν παραγγείλας, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν. ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός, κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν παῦλον διασώσωσι πρὸς φήλικα τὸν ἡγεμόνα, γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. κλαύδιος λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι φήλικι χαίρειν. τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν, δι᾽ ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν. ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν ἄξιον θανάτου, ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα. μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ἀπὸ τῶν ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. ἔρρωσο.

οἱ μὲν

Erant aūt plures ꝙ quadraginta uiri qui hanc cōiurationē fecerāt, qui accesserunt ad principes sacerdotū ac seniores & dixerunt: Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos, donec occidamus Paulū. Nunc ergo uos significate tribuno & concilio, ut cras producat illum ad nos, tanꝙ aliqd certius cognituros de eo. Nos uero prius ꝙ appropinquet, parati sumus interficere illum. Quum aūt audisset filius sororis Pauli insidias, uenit &ītrauit in castra, nunciauitq́ Paulo. Accersito autē Paulus ad se uno ex centurionibus ait: Adolescentem hunc abduc ad tribunum: habet enim quod renunciet illi. Et ille quidē assumens eum, duxit ad tribunū, et ait: Vinctus Paulus accersitum me, rogauit ut hunc adolescentem perducerem ad te, habentem aliquid quod loquatur tibi. Apprehensa aūt tribunus manu illius, secessit cum eo seorsum, & percōtatus est illū, Quid est quod habes significandum mihi? Ille autē dixit: Iudæi conspirarunt ut rogarent te uti crastino die educeres Paulum in cōciliū, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo: tu uero ne morē gesseris illis. Insidiātur eī ei ex eis uiri plures quadraginta, q seipsos deuouerunt, ne uel edant uel bibāt, donec interficiant eum: & nunc parati sunt expectantes, ut promittas. Tribunus igitur dimisit adolescentē, præcepitq́ ei, ne cui effutias, inquiens, quod hæc indicaueris mihi. Et accersitis duobus quibusdā centurionibus, dixit: Parate milites ducentos, ut eant Cæsareā, & equites septuaginta, & lancearios ducētos, à tertia hora noctis, et iumenta præbete, ut impositū Paulum, saluū perducant ad Felicem præsidē, scriptis literis in hanc formā. Claudius Lysias potentissimo præsidi Felici salutem. Virū hunc cōprehensum à Iudæis, quum iam esset interficiendus ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quod Romanus esset: uolensq́ scire causam ob quam accusarēt illum, deduxi illum in conciliū eorū. Quē comperi accusari de quæstionibus legis ipsorum, nullum dignum morte aut uinculis habentem crimen. Et quum indicatum esset mihi de insidijs quas parauerant illi Iudæi, protinus misi eum ad te, præcepto dato etiam accusatoribus, ut quæ habent aduersus eum, dicant apud te. Vale.

Milites

οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν ἀντιπατρίδα. τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν. οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν παῦλον αὐτῷ. ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ κιλικίας, διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ ἡρώδου φυλάσσεσθαι. μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ παύλου. κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ τέρτυλλος, λέγων· πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας. ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμόν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἱρέσεως· ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. παρελθὼν δὲ λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε, κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ, παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ. συνέθεντο δὲ καὶ οἱ ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν. ἀπεκρίθη δὲ ὁ παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν. ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι, δυναμένου σου γνῶναι, ὅτι οὐ πλείους εἰσίν μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ πόλιν. οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτως λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων. ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

δὲ

Milites uero iuxta quod sibi iniūctū̄ erat,
receptū Paulum duxerūt per nocte Anti-
patridē. Postero aūt die dimissis equitibus
ut cum eo irent, reuersi sunt in castra. Qui
quū uenissent Cæsareā, ac tradidissent epi
stolam præsidi, statuerunt corā eo & Pau-
lum. Quum legisset aūt præses, & interro-
gasset ex qua prouincia esset, et cognouis-
set ꝙ ex Cilicia, Audiā te, inquit, quum ac
cusatores quoq; tui aduenerint. Iussitq; in
prætorio Herodis custodiri eum. Post XXIIII
quinq; aūt dies descendit princeps sacer-
dotū Ananias cum seniorib⁹ & Tertullo
quodā oratore, qui adierunt præsidē con-
tra Paulū. Et citato Paulo, cœpit accusare
Tertullus, dicens: Quū in multa pace aga
mus per te, & multa recte gerant̄ in popu-
lo hoc per tuam prouidentiā, & semper et
ubiq; cōprobamus præstantissime Felix,
cum omni gratiarū actione. Sed ne diutius
te detineā, oro te, ut audias nos paucis pro
tua humanitate. Nacti enim sumus uirum
hunc pestiferū & concitantē seditionem
omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & auto
rem sectæ Nazarenorū, qui etiā templum
prophanare conatus est: quē & apprehen
sum uoluimus secundū legem nostrā iudi
care. Sed superueniēs tribunus Lysias, cū
magna ui eripuit eum e manib. nostris, iu-
bens accusatores eius ad te uenire: ex quo
poteris ipse inquisitione facta de omībus
istis cognoscere, de quib⁹ nos accusamus
eum. Adiecerunt aūt & Iudei, dicētes hæc
ita se habere. Respondit aūt Paul⁹, quum
annuisset ipse preses, ut diceret: Aequiore
animo ꝓ meipso causam dico, quū sciam
te multis iam annis iudicē fuisse gēti huic,
ꝗ possis cognoscere, quod nō plures sunt
mihi dies ꝗ̄ duodecim, ex quo ascēdi ado
raturus Hierosolymam: & neq; in templo
cōpererunt me cum aliquo disputantem,
aut cōcursum facientem turbæ, neq; in sy-
nagogis, neq; ī ciuitate, neq; probare pos-
sunt ea de quibus me accusant. Confiteor
aūt hoc tibi, quod iuxta uiam quā uocant
hæresim, sic colo patrium deum, credens
omnibus quæ in lege & prophetis scripta
sunt, spem habens in deū, fore, quam & hi
ipsi expectant, resurrectionem mortuorū,
iustorum simul & iniustorū. Quin in hoc
et ipse studeo sine offendiculo conscientiā
habere erga deū & erga homines semper.

Post

δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παραγενόμενος, ἐλεημοσύ-
νας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς. ἐν οἷς
εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου,
οὐδὲ μετὰ θορύβου. τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς ἀσίας ἰου-
δαῖοι, οὓς δεῖ ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν,
εἴ τι ἔχοιεν πρός με. ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν, εἴ
τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συ-
νεδρίου, ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκέκραξα
ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ
κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν. ἀκούσας δὲ ταῦτα
ὁ φῆλιξ, ἀνέβαλε αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ
περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. ὅταν λυσίας ὁ χιλίαρχος
καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς. διαταξά-
μενός τε τῷ ἑκατοντάρχῳ τηρεῖσθαι τὸν παῦλον,
ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων
αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. μετὰ δὲ
ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ φῆλιξ σὺν δρου-
σίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, οὔσῃ ἰουδαίᾳ, μετεπέμ-
ψατο τὸν παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς
χριστὸν πίστεως. διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δι-
καιοσύνης καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος
τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ
φῆλιξ, ἀπεκρίθη, τὸ νῦν ἔχον πορεύου, καιρὸν δὲ
μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε. ἅμα δὲ καὶ ἐλπί-
ζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ παύ-
λου, ὅπως λύσῃ αὐτόν. διὸ καὶ πυκνότερον αὐ-
τὸν μεταπεμπόμενος ὡμίλει αὐτῷ. διετίας δὲ
πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ φῆλιξ πόρκιον
φῆστον. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς ἰου-
δαίοις ὁ φῆλιξ, κατέλιπε τὸν παῦλον δεδεμέ-
νον. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ
τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς ἱεροσόλυμα ἀπὸ καισα-
ρείας. ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ
πρῶτοι τῶν ἰουδαίων κατὰ τοῦ παύλου, καὶ πα-
ρεκάλουν αὐτόν, αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ,
ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ, ἐνέ-
δραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.
ὁ μὲν οὖν φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν παῦλον
ἐν καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπο-
ρεύεσθαι. οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκατα-
βάντες, εἴ τί ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγο-
ρείτωσαν αὐτοῦ. διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας
πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς καισάρειαν, τῇ ἐ-
παύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε
τὸν παῦλον ἀχθῆναι. παραγενομένου δὲ αὐτοῦ,
περιέστησαν οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων καταβεβηκότες
ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες
κατὰ τοῦ παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι,
ἀπολογουμένου αὐτοῦ, ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν
ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερόν, οὔτε εἰς καίσαρά τι
ἥμαρτον. ὁ φῆστος δὲ τοῖς ἰουδαίοις θέλων χάριν
καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ παύλῳ, εἶπε. θέλεις
εἰς

Post annos autem plures accessi, eleemosy
nas exhibiturus in gentē meā, & oblatio/
nes, in quibꝰ cōpererunt me purificatū in
templo, haud cū turba, neqꝫ cum tumultu.
Quidam aūt ex Asia Iudæi, quos oporte/
bat apud te præsto esse & accusare, si quid
haberēt aduersum me: aut hi ipsi dicant, si
qd deprehēderunt in me iniquitatis, quū
stem in concilio, nisi de una hac uoce qua
clamaui inter eos stās, de resurrectiōe mor
tuorū ego iudicor hodie à uobis. Auditis
aūt his, Felix distulit illos, certo sciēs quæ
ad eam uiā attinebant, dicens: Quū tribu/
nus Lysias descēderit, pernoscā causam ue
stram. Iussitqꝫ cēturioni, ut custodiret Pau
lum, sineretqꝫ eū relaxari, & ne quē ex illi/
us familiarib. uetaret subministrare ei, aut
adire eū. Post aliquot aūt dies cū aduenis/
set Felix cū Drusilla uxore sua, quę erat Iu
dæa, accersiuit Paulum, & audiuit ab eo fi
dem, quę est in Christū. Disputāte aūt illo
de iustitia & tēperantia & de iudicio futu/
ro, tremefactus Felix respōdit: In præsen-
tia abi: cæterū opportunitatē nactus accer
sam te. simul & illud sperans fore, ut pecu
nia sibi daret à Paulo ut solueret ipsū, pro/
pter qđ & frequēter accersens eū, loque/
bať cū eo. Biēnio aūt expleto, accepit suc/
cessorē Felix Porciū Festū. Volēs aūt gra
tiam præstare Iudęis Felix, reliqt Paulum
uinctū. Festus ergo suscepta prouincia XX
post triduū ascendit Hierosolymā ab urbe
Cæsarea. Significarūtqꝫ illi princeps sacer
dotū ac primores Iudęorū de Paulo, & ro
gabant eū postulātes fauorē aduersus eū,
ut accerseret eū Hierosolymā, insidias ten
dētes ut interficerēt eum in uia. Festus aūt
respōdit, ut seruaret quidē Paulus Cæsa/
reę, se uero breui illò profecturū. Qui ergo
inter uos, inqt, potentes sunt, unà nobiscū
descēdāt: & si quod est in hoc uiro crimē,
accusent eū. Demoratus aūt inter eos die/
bus amplius ꝙ decē, descēdit Cæsareā: &
postero die sedit ꝓ tribunali, iussitqꝫ Paulū
adduci. Qui quū perductus esset, circūste/
terūt eum q ab Hierosolymis descenderāt
Iudæi, multa & grauia crimina intēdentes
aduersus Paulū, quæ nō poterāt probare:
Paulo pro se respōdente, ꝙ neqꝫ in legem
Iudæorum, neqꝫ in templum, neqꝫ in Cęsa
rem quicqꝫ peccasset. Festus aūt uolēs gra
tificari Iudęis, respōdens Paulo dixit: Vis
Hiero/

εἰς ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνε-
σθαι ἐπ᾽ ἐμοῦ; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐπὶ τοῦ βήματος
καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. ἰουδαίους
οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.
εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι,
οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν. εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν
οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς
χαρίσασθαι. καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. τότε ὁ φῆστος
συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη.
καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ καίσαρα πορεύσῃ. ἡ-
μερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, ἀγρίππας ὁ βασι-
λεὺς καὶ βερνίκη κατήντησαν εἰς καισάρειαν, ἀσπα-
σόμενοι τὸν φῆστον. ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον
ἐκεῖ, ὁ φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν παῦ-
λον, λέγων. ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ φή-
λικος δέσμιος, περὶ οὗ γενομένου μου εἰς ἱεροσό-
λυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι
τῶν ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην, πρὸς
οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος ῥωμαίοις χαρί-
ζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κα-
τηγορούμενος, κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγό-
ρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλή-
ματος. συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβο-
λὴν μηδὲ μίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ
τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα, περὶ
οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐ-
πέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. ζητήματα δέ τινα περὶ
τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ
περί τινος ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ παῦ-
λος ζῆν. ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὴν περὶ τούτου
ζήτησιν, ἔλεγον, εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς ἱερου-
σαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. τοῦ δὲ παύ-
λου ἐπικαλεσαμένου, τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ
σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν,
ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς καίσαρα. ἀγρίππας
δὲ πρὸς τὸν φῆστον ἔφη, ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀν-
θρώπου ἀκοῦσαι. ὁ δὲ αὔριον φησὶν, ἀκούσῃ αὐ-
τοῦ. τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ ἀγρίππα καὶ
τῆς βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελ-
θόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις
καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ
κελεύσαντος τοῦ φήστου, ἤχθη ὁ παῦλος. καὶ φη-
σὶν ὁ φῆστος. ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ
συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ
οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν
τε ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν
ζῆν αὐτὸν μηκέτι. ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν
ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ
τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν σεβαστὸν, ἔκρινα πέμ-
πειν αὐτόν. περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυ-
ρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ
μάλιστα ἐπὶ σοῦ βασιλεῦ ἀγρίππα, ὅπως τῆς
ἀνα-

Hierosolymã ascendere, & ibi de his iudi-
cari apud me? Dixit aũt Paulus: Ad tribu-
nal Cęsaris sto, ubi me oportet iudicari. Iu
dæis nullam iniuriã feci, sicut & tu melius
nosti. Si enim nocui, ac dignũ morte aliqd
feci, nõ recuso mori. Si uero nihil est eorũ
de quib. hi accusant me, nemo potest me il
lis donare. Cæsarẽ appello. Tunc Festus
cum cõsilio colloquutus, respondit: Cæsa
rem appellasti? ad Cęsarẽ ibis. Et quũ dies
aliquot trãsacti essent, Agrippa rex & Ber
nice descẽderunt Cæsaream salutaturi Fe
stum. Et quũ dies cõplures ibi cõmorarẽn
tur, Festus regi retulit causã Pauli, dicens:
Vir quidã est relictus à Felice uinctus, de
quo quũ uenissem Hierosolymã, significa
runt mihi principes sacerdotũ & seniores
Iudæorum postulãtes aduersus illum sen-
tentiam. Quibus respondi: Nõ est Roma-
nis cõsuetudo ob gratiã donare aliquẽ ho
minem ut pereat, prius ꝗ̃ is qui accusatur
præsentes habeat accusatores, locumq; de
fendendi accipiat de crimine. Quum ergo
huc cõuenissent, sine ulla dilatiõe, sequen-
ti die sedẽs pro tribunali iussi adduci uirũ.
De quo cũ stetissent accusatores, nullum
crimen intendebant super hisce rebus, de
quib. ego suspicabar: sed quęstiones quas-
dam de sua superstitione habebant aduer-
sus eum, & de quodã Iesu defuncto, quem
affirmabat Paulus uiuere. Hęsitans autem
ego de huiusmodi quæstione, dicebã, num
uellet ire Hierosolymam, & ibi iudicari su
per istis. Paulus aũt quum appellasset, ut
seruaretur Augusti cognitioni, iussi serua-
ri eum, donec mitterem eum ad Cęsarem.
Agrippa aũt dixit ad Festũ: Volebam &
ipse hominẽ audire. Cras inqt, audies eũ.
Postero aũt die quum uenisset Agrippa &
Bernice cũ multo apparatu, & introissent
in auditoriũ cũ tribunis & uiris principali
bus ciuitatis, iubente Festo adductus est
Paulꝰ. Et dicit Festus: Agrippa rex & oẽs
ꝗ simul adestis nobiscũ uiri, uidetis hunc
hominẽ de quo oĩs multitudo Iudæorum
interpellauit me & Hierosolymis et hic, ac
clamantes nõ oportere eum uiuere ampli
us: ego uero cõperi nihil dignũ morte eũ
admisisse. Cęterũ cũ is ipse appellasset Au
gustũ, statui mittere eũ: de ꝗ qd certũ scri-
bã dño, nõ habeo. Quapropter ꝑduxi eũ
ad uos, & maxime ad te, rex Agrippa, ut
u exa-

ἀνακρίσεως γενομένης, σχῶ τι γράψαι. ἄλογον
γάρ μοι δοκεῖ πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς
κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι. ἀγρίππας δὲ πρὸς
τὸν παῦλον ἔφη, ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ
λέγειν. τότε ὁ παῦλος ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν
χεῖρα. περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ ἰουδαίων
βασιλεῦ ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον,
μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώ
στην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ ἰουδαίους, ἐθῶν τε καὶ
ζητημάτων. διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί
μου. τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν
ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν ἱεροσολύ
μοις, ἴσασι πάντες οἱ ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές
με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν
ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας,
ἔζησα φαρισαῖος, καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς
τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ,
ἕστηκα κρινόμενος, εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν
ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπί-
ζει καταντῆσαι. περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι
βασιλεῦ ἀγρίππα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων. τί ἄπιστον
κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; ἐγὼ
μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα ἰησοῦ τοῦ να
ζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι, ὃ καὶ ἐποίη
σα ἐν ἱεροσολύμοις. καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ
φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων
ἐξουσίαν λαβών, ἀναιρουμένων τε αὐτῶν, κατή
νεγκα ψῆφον. καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς
πολλάκις τιμωρῶν αὐτούς, ἠνάγκαζον βλασφη
μεῖν, περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίω-
κον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις. ἐν οἷς καὶ πορευό-
μενος εἰς τὴν δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπι
τροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡμέρας μέσης, βα
σιλεῦ, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν
λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ
τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. πάντων δὲ καταπε
σόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦ-
σαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ.
σαοὺλ, σαοὺλ τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέν
τρα λακτίζειν. ἐγὼ δὲ εἶπον. τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ εἶ-
πεν. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. ἀλλὰ ἀνάστηθι
καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου. εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην
σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα, ὧν
τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενός σε
ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλ-
λω, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ὑποστρέψαι
ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ σατα
νᾶ ἐπὶ τὸν θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρ
τιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς
ἐμέ. ὅθεν βασιλεῦ ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπει
θὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τοῖς ἐν δαμασκῷ
πρῶτον, καὶ ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώ-
ραν

examinatiōe facta, habeā quod scribā. Ini-
quū enim mihi uidetur, mittere uinctū, & cri
mina de quibus accusatur nō significare.
Agrippa uero ad Paulū ait: Permittitur ti- XXVI
bi loq pro temetipso. Tūc Paulus extenta
manu, ꝓ se dicebat: Sup omibus de qb⁹ ac
cusor à Iudæis, rex Agrippa, existimo me
beatū, q causā dicturus sim apud te hodie:
quū tu maxime sis gnarus earū quæ apud
Iudęos sunt, & cōsuetudinū & quęstionū.
Quapropter obsecro te, ut patiēter me au-
dias. Itaq uitā qdē meā, quā egi ab adole-
scētia, q̄ ab initio fuit in gēte mea Hieroso-
lymis, nouerūt oēs Iudæi, q prius nouerāt
me ab initio, si uelint testimoniū ferre: q̄d
secūdū exqsitissimā sectā nostræ religiōis
uixerim pharisæus. Et nūc ob spem repro
missionis quæ ad patres nostros facta est à
deo, sto iudicio subiect⁹, ad quā duodecim
trib. nostrę īstāter nocte et die colētes deū,
sperāt se ꝑuēturas. de qua spe accusor, rex
Agrippa, à Iudęis. Cur incredibile iudicatur
apd uos, si de⁹ mortuos suscitat? Et ego q-
dē existimabā me aduersus nomē Iesu Na
zareni multa repugnādo facturū, qd & fe
ci Hierosolymis: & multos sanctorū ego
carcerib. īclusi, à principib. sacerdotū pote
state accepta: & cū occiderentur, detuli sentē-
tiā. Et ꝑ oēs synagogas frequēter puniens,
eos cōpellebā blasphemare, et ampli⁹ insa
niēs in eos, ꝑsequebar etiā ī exteras usq ci
uitates. Quarū rerū studio quū irē Dama
scū cū autoritate & ꝑmissu principū sacer
dotū, die medio, rex, in uia uidi è cœlo, sup
splēdorē solis circūfulsisse me lumē & eos
q mecū faciebāt iter. Quū aūt oēs nos deci
dissem⁹ in terrā, audiui uocē loquentē ad
me, ac dicentē hebraica lingua: Saul, Saul,
qd me ꝑsequeris? Durū est tibi cōtra stimu
los calcitrare. Ego autē dixi: Quis es dñe?
at ille dixit: Ego sū Iesus quē tu ꝑsequeris.
Sed exurge & sta sup pedes tuos. Ad hoc
enī apparui tibi, ut cōstituā te ministrū ac
testē & eorū quę uidisti & eorū in qb⁹ ap-
parebo tibi, eripiēs te à populo & gētib. in
quas nūc te mitto: ut apias oculos eorū, ut
cōuertantur à tenebris ad lucē, & à potestate
satanę ad deū, ut accipiāt remissionē pecca
torū, & sortē inter eos q sanctificati sunt ꝑ
fidē quę ē erga me. Vnde, rex Agrippa, nō
fui inobediēs cœlesti uisioni, sed his q sunt
Damasci primū et Hierosolymis et ꝑ oēm
regionem

ρας τῆς ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων
μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεόν, ἄξια τῆς
μετανοίας ἔργα πράσσοντας. ἕνεκα τούτων με
οἱ ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο
διαχειρίσασθαι. ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ
τοῦ θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυ/
ρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέ
γων, ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γί
νεσθαι, καὶ μωσῆς, εἰ παθητὸς ὁ χριστός, εἰ πρῶτος
ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν
τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολο/
γουμένου, ὁ φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, μαίνῃ
παῦλε. τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περι/
τρέπει. ὁ δὲ, οὐ μαίνομαί φησι κράτιστε φῆστε, ἀλ
λὰ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγ
γομαι. ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς,
πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ. λανθά/
νειν γὰρ αὐτόν τι τούτων, οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ
γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. πιστεύεις βα
σιλεῦ ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύ/
εις. ὁ δὲ ἀγρίππας πρὸς τὸν παῦλον ἔφη. ἐν ὀλί/
γῳ με πείθεις χριστιανὸν γενέσθαι. ὁ δὲ παῦλος
εἶπεν. εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν
πολλῷ, οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκού
οντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους, ὁποῖος κἀ
γώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. καὶ ταῦ/
τα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγε/
μὼν, ἥ τε βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.
καὶ ἀναχωρήσαντες, ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους λέ
γοντες. ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν
πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. ἀγρίππας δὲ τῷ
φήστῳ ἔφη, ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος
οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο καίσαρα. ὡς δὲ ἐκρί
θη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν ἰταλίαν, παρεδί
δουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώ
τας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι ἰουλίῳ, σπείρης σεβα
στῆς. ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ ἀδραμυττηνῷ μέλλον
τες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν τόπους, ἀνήχθη
μεν, ὄντος σὺν ἡμῖν ἀριστάρχου μακεδόνος θεσ
σαλονικέως. τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς σιδῶνα.
φιλανθρώπως τε ὁ ἰούλιος τῷ παύλῳ χρησάμε
νος, ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, ἐπι
μελείας τυχεῖν. κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύ
σαμεν τὴν κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναν
τίους. τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν κιλικίαν καὶ
παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς
μύρα τῆς λυκίας, κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος
πλοῖον ἀλεξανδρινὸν, πλέον εἰς τὴν ἰταλίαν,
ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις
βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν
κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπε/
πλεύσαμεν τὴν κρήτην κατὰ σαλμώνην. μόλις τε
παρα

gionem Iudææ,deinde & gētibus annun-
ciabam,ut pœnitentiam agerēt,& conuer
terentur ad deū, opera facientes digna his
qui resipuissent.Hac ex causa Iudæi me in
templo comprehensum tentauerunt inter
ficere. Auxilium igitur nactus dei, usq; in
hodiernum diem sto, testificās tum paruo
tum magno, nihil aliud dicens, q̃ ea quæ
prophetæ prædixerāt futura esse, & Mo/
ses,an passurus fuerit Christus, an primus
ex resurrectione mortuorū lumen annun-
ciaturus sit populo et gētibus.Hæc autem
quū pro se diceret,Festus magna uoce ait:
Insanis Paule:multæ te literæ ad insaniam
cōuertunt.Et Paulus : Nō insanio,inquit,
optime Feste, sed ueritatis & sobrietatis
uerba eloquor. Scit enim de his rex apud
quem & libere loquor.Latere enim eū ni/
hil horū arbitror. Neq; enim hoc in angu
lo gestū est.Credis rex Agrippa, prophe/
tis?Scio q᷑ credis. Agrippa autē ad Paulū
ait:Modica ex parte p̄suades mihi ut fiam
Christianus.Et Paulus ait:Optarim à deo
non solū modica ex parte,uerum etiā ma/
gna : nō te modo,sed oēs etiam qui me au/
diunt hodie, esse tales,qualis ego sum, ex/
ceptis uinculis his. Et hæc eo loquuto,sur
rexit rex ac præses & Bernice & q assidebant
eis.Et quū secessissent,loquebant̄ in/
ter se dicentes:Nihil morte aut uinculis di
gnū facit homo iste. Agrippa aūt Festo di/
xit:Dimitti poterat homo hic,si nō appel/
lasset Cæsarē. Postq; aūt decretum est, XX/
ut nos nauigaremus in Italiā, tradiderunt VII
& Paulū & quosdā alios uinctos cēturio/
ni,noīe Iulio,cohortis Augustæ.Conscen
sa aūt naue Adramyttina nauigaturi iuxta
loca Asiæ,soluimus, perseuerāte nobiscū
Aristarcho Macedone Thessalonicēsi.Se
quēti aūt die appulimus Sidonē. Et Iulius
humaniter tractato Paulo, permisit ut ad
amicos profectus, ab illis curaret̄. Et inde
quū soluissemus , subnauigauimus iuxta
Cyprū,propterea quod essent uēti cōtra/
rij.Et pelagus quod est contra Ciliciam et
Pamphyliā,emensi,peruenimus Myram,
quæ est Lyciæ, & ibi nactus Centurio na/
uem Alexandrinā, nauigātem in Italiam,
imposuit nos in eam. Et quū multis dieb.
tarde nauigaremus , uixq; deuenissemus
cōtra Gnidū,prohibente nos uento,adna
uigauimus Cretæ iuxta Salmonē. Et uix

 præ/

παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ, καλούμενον καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις λασαία. ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ παῦλος, λέγων αὐτοῖς. ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας, οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις. ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον. ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον, παρελέγοντο τὴν κρήτην. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων. συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης, ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν. μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς. πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν. ἔδει μὲν ὦ ἄνδρες πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ ζημίαν. καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου. παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω, λέγων. μὴ φοβοῦ παῦλε, καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι. καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ. διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες. πιστεύω γὰρ τῷ θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι. εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν. ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ ἀδρίᾳ κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς, ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν, καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι, βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε. φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας

præterlegētes illā, ꝑuenimus in locū quendam q̃ uocat̃ Pulchri portus, cui uicina erat ciuitas Lasæa. Multo aūt tēpore peracto, & quū iam esset periculosa nauigatio, quod iam ieiunij quoq; tēpus præterisset, admonebat eos Paulus, dicēs eis: Viri, uideo quod cū iniuria multoq; dāno, nō solū oneris & nauis, sed etiā aïarū nostrarū futura sit nauigatio. Cēturio aūt gubernatori & nauclero magis credebat, q̃ his quę à Paulo dicebāt̃. Et quū aptus portus nō esset ad hybernandū, cōplures ceperūt cōsiliū soluēdi illinc, si quo modo possent ꝑuenti Phœnicē illic hybernare. Is est portus Cretę spectās ad Africū & ad chorū. Aspirāte aūt Austro, rati se ꝓpositi cōpotes, cū soluissent Asson, prēterlegebāt Cretā. Verū haud multo post coortus est cōtra ipsā uētus Typhonicus, q̃ uocat̃ Euroaquilo. Quūq; correpta esset nauis, nec posset obniti uēto, data naue flatibus, ferebamur. In insulā aūt quādā deuecti, quę uocat̃ Clauda, uix potuimus obtinere scaphā. Qua sublata adiutorijs utebāt̃, subcingētes nauē: timētes ne in Syrtim inciderēt, demisso uase, sic ferebant̃. Quū aūt uehemēti tēpestate iactaremur, sequēti die iactū fecerūt, ac tertio die nostris manib. armamenta nauis ꝓiecimus. Porrò neq; sole neq; syderib. apparentibus ad cōplures dies, & tempestate nō exigua īminēte, iam ablata erat spes oīs salutis nostrę. Quū aūt multa iam esset inedia, tūc stans Paulus in medio eorum, dixit: Oportebat quidē, ó uiri, audito me nō soluere à Creta, nec accersere nobis iniuriā hāc & iacturā. Et nunc hortor, ut bono animo sitis. Iactura enim animæ nulla erit ex uobis, sed tantū nauis. Astitit enim mihi hac nocte angelꝰ dei cuius sum ego, quem & colo, dicēs: Ne timeas Paule, Cæsari te oportet sisti. Et ecce donauit tibi deus oēs qui nauigāt tecū. Propter quod bono aïo estote uiri. Credo eñ deo quod sic erit queādmodū dictū est mihi. In insulam aūt quādā oportet nos eijci. Sed post ea q̃ quartadecima nox suꝑuenit, nauigantib. nobis in Adria circa mediū noctis, suspicabāt nautæ apparere sibi aliquā regionē: q̃ & demissa bolide reperunt passus uiginti, ac pusillū inde digressi, rursūq; demissa bolide reperunt passus q̃ndecim: timentesq; ne ī asp̃a loca inciderēt, de puppi iactis ancoris

κύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι. τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείναιν, εἶπεν ὁ παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῳ καὶ τοῖς στρατιώταις. ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν. ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων. τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι, διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς. τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν. εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς. ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ, διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ. κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν. ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον, κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο εἰ δυνατὸν, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον. καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες, εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν. περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν. καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα, ἔμεινεν ἀσάλευτος. ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων. τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μή τις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι. ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος. ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι, καὶ τοὺς λοιποὺς οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται. οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος. συστρέψαντος δὲ τοῦ παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα, καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ. ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους. πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν. ὁ μὲν οὖν ἀπο-

coris quatuor,optabāt diem oriri. Nautis
uero quærentib. fugere è naui, quū demi-
sissent scaphā in mare, sub prætextu uelut
è prora ancoras extēsuri, dixit Paulus cen
turioni & militibus: Nisi hi in naui manse-
rint, uos salui fieri nō potestis. Tunc absci
derunt milites funes scaphæ, & passi sunt
eam excidere. Et quū dies inciperet appa-
rere, hortabat Paulus oēs sumere cibū, di-
cens: Dies hic decimusquartus est, ꝙ expe
ctantes ieiuni ꝑmanetis, nihil accipientes:
propter quod hortor uos, ut sumatis cibū:
hoc enim ad salutem uestram pertinet; ꝗa
nullius uestrū capillus de capite cadet. Et
quū hęc dixisset, sumpto pane gratias egit
deo in cōspectu omnium, & quum fregis-
set, cœpit edere. Porrò animis iam recrea-
tis omniū, sumpserunt & ipsi cibum. Era-
mus uero uniuersæ animæ in naui ducen-
tę septuagintasex. Et satiati cibo, alleuabāt
nauem, eijcientes triticū in mare. Quū aūt
dies esset, terrā non agnoscebāt: sinum ue-
ro quendā animaduertunt, habentem lit-
tus: in quod cogitabāt, si possent, impinge
re nauem. Et quū ancoras sustulissent, cō-
mittebant se mari: simul laxatis iuncturis
gubernaculorū, & sublato artemone ad
auræ flatū, tendebant ad littus. Et quū inci
dissent in locum bimarē, impegerunt na-
uem. Ac prora quidē infixa manebat īmo
bilis: puppis uero soluebatur à ui undarū.
Militum aūt consiliū erat, ut uinctos occi-
derent, ne quis quum enatasset, effugeret.
At centurio uolens seruare Paulum, cōpe
scuit eos à consilio: iussitqꝫ ut qui possent
natare, abijcerēt se primos, & in terrā eua-
derēt: cæteriqꝫ partim in tabulis, partim in
quibusdā nauis fragmentis. Et sic factum
est, ut omnes incolumes euaderent in ter-
ram. Et quum euasissent, tunc cogno- XXVIII
uerūt quod Melite insula uocaref. Barba-
ri uero præstabant nō uulgarem humani-
tatē nobis. Accensa enim pyra, recipiebāt
nos omnes propter imbrem qui immine-
bat, & propter frigus. Quum cōgregasset
autem Paulus sarmentorū multitudinem,
& imposuisset in ignē, uipera è calore pro
repens, inuasit manum eius. Vt uero uide
runt Barbari pendentem bestiam de ma-
nu eius, inter sese dicebant: Omnino ho-
micida est homo hic, quem seruatū è ma-
ri, ultio non sinit uiuere. Et ille quidem

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΤΑΥΤΗΝ ἐπιστέλλει ἀπὸ Κορίνθου, μήπω μὲν ἑωρακὼς Ῥωμαίους, ἀκούων δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐπιποθῶν αὐτοὺς ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν καταγγελλομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν προθέμενον ἐλθεῖν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, καὶ τέως μὴ δεδυνῆσθαι. καὶ λοιπὸν διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολὴν ποιεῖται περὶ κλήσεως ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ περιτομὴ ἕως καιροῦ ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ λέλυται τὸ παράπτωμα τοῦ Ἀδάμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τὴν μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως γεγενῆσθαι κατασκευάζει, οὕτως ἀποδείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον εἶναι τὸν νόμον, καὶ πάντας ἀδιδάκτως τῇ φύσει, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως δύνασθαι γινώσκειν τὸν θεόν. διὸ καὶ εἰκότως αἰτιᾶται πρῶτον Ἕλληνας, ὡς τοῦ μὲν θεοῦ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς ἀϊδίου δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐτοὺς δὲ ἐγνωκέναι μὲν ἐκ τῶν κτισμάτων, εἶναι θεὸν τὸν τούτων δημιουργόν, τὰ δὲ ποιήματα θεοποιήσαντας, καὶ τῇ κτίσει μᾶλλον, ἢ αὐτῷ λατρεύσαντας. αἰτιᾶται δὲ καὶ Ἰουδαίους, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, καὶ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας συγκλείει, καὶ ἐλέγχει ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ. ἵνα δείξῃ, ὅτι ἴσοι γενόμενοι πάντες, ἐπ' ἴσοις οἱ πάντες ὡς ὑπεύθυνοι τοῦ λυτρουμένου δέονται. τῆς δὲ χάριτος καὶ λυτρώσεως ἐπ' ἴσης τοῖς Ἰουδαίοις γενομένης καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, εἰκότως καὶ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. τῆς δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γενομένης, ἐξ ἀνάγκης πέπαυται ἡ περιτομή, καὶ ἡ ἐν τῷ νόμῳ σκιά. ὁ γοῦν Ἀβραὰμ φησὶν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ τῆς περιτομῆς δικαιωθείς, μετωνομάσθη μὲν Ἀβραάμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαιωθῆναι καὶ τὴν περιτομὴν ἐν σαρκί, ἵνα σημεῖον ᾖ τοῖς κατὰ σάρκα γενομένοις ἐξ αὐτοῦ, παύσασθαί ποτε τὴν περιτομήν, ὅτ' ἂν τὰ ἔθνη γένηται τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀρξάμενα πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυστίᾳ. τούτου γὰρ χάριν καὶ μετωνομάσθη Ἀβραάμ. ἀνάγκη δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, παύσασθαι τὸ σημαῖνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, παυέτωσαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ καλείσθω Ἄβραμ. εἰ δὲ Ἀβραὰμ παρὰ θεοῦ μετωνομάσθη, οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδὲ αὐτοὺς ἔτι τοὺς κατὰ σάρκα Ἰουδαίους, ἵνα ᾖ τὸ ὄνομα βέβαιον, καὶ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν καλεῖται. καὶ γὰρ οὐ χρείαν ἔχει τις λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμενος τῇ πίστει τοῦ Ἀβραάμ, οὐδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ πίστεως δικαιοῦταί τις, καθάπερ καὶ Ἀβραάμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀποδείκνυσι πάλιν. ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοιτο λύτρωσις καὶ χάρις τῷ Ἰσραήλ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ διαλυθῇ ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, ἡ εἰς πάντας γενομένη. δι' ἄλλου δὲ μὴ δύνασθαι αὐτὴν ἐξαλειφθῆναι φησὶν, ἢ διὰ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν, ἄλλον λῦσαι τὸ παράπτωμα. δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. ἔτι γράφει, ὅτι ἄλλως τοῦτο οὐ μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσῃ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα τοῦτο προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοὺς μὲν Ἰουδαίους παραμυθεῖται, ὅτι οὐ παραβάται γίνεσθε τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς Χριστὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς κλάδοι ἐπ' ἐκείνους, ὡς ἐπὶ τὴν ῥίζαν ἐνεκεντρίσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη, διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

νίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας. καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν. ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ παύλου ῥῆμα ἕν. ὅτι καλῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγον. πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν. ἔμεινε δὲ ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι. καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτὸν, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ κυρίου ἰησοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

ΠΡΑΞΕΩΝ
ΤΕΛΟΣ

spitium cōplures, quibus exponebat testificans regnū dei, suadensq; eis de Iesu ex lege Mosi & prophetis, à mane usque ad uesperā. Et quidā credebant his quæ dicebantur, quidā uero nō credebāt. Quūq; inter se non essent cōcordes, discedebāt, ubi dixisset Paulus unū uerbum: Bene spiritus sanctus loquutus est per Hesaiā prophetā ad patres nostros, dicēs: Vade ad populum istū, & dic: Auribus audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & nō perspicietis. Incrassatū est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierūt, & oculos suos cōpresserunt: ne quādo uideāt oculis, et auribus audiāt, & corde intelligāt, & conuertantur & sanē eos. Notū ergo sit uobis, quod gētibus missum est hoc salutare dei, & ipsi audiēt. Et quum hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi, multā habētes inter se disceptationē. Mansit aūt Paulus biennio toto in suo conducto: & suscipiebat oēs qui ingrediebātur ad ipsum, prædicās regnum dei, ac docens quæ sunt de domino Iesu, cū omni fiducia, nemine prohibente.

ACTORVM
FINIS

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΤΑΥΤΗΝ ἐπιστέλλει ἀπὸ Κορίνθου, μήπω μὲν ἑωρακὼς Ῥωμαίους, ἀκούων δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐπιποθῶν αὐτοὺς ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν καταγγελλομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν προθέμενον ἐλθεῖν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, καὶ τέως μὴ δεδυνῆσθαι. καὶ λοιπὸν διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολὴν ποιεῖται περὶ κλήσεως ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ περιτομὴ ἕως Χριστοῦ ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι διὰ τοῦ Χριστοῦ λέλυται τὸ παράπτωμα τοῦ Ἀδάμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τὴν μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως γεγενῆσθαι κατασκευάζει, οὕτως ἀποδείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον εἶναι τὸν νόμον, καὶ πάντας ἀδιδάκτως τῇ φύσει, καὶ ἀπ᾽ αὐτῆς τῆς κτίσεως δύνασθαι γινώσκειν τὸν θεόν. διὸ καὶ εἰκότως αἰτιᾶται πρῶτον Ἕλληνας, ὡς τοῦ μὲν θεοῦ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς ἀϊδίου δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ δι᾽ οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐτοὺς δὲ ἐγνωκέναι μὲν ἐκ τῶν κτισμάτων, εἶναι θεὸν τὸν τούτων δημιουργόν, τὰ δὲ ποιήματα θεοποιήσαντας, καὶ τῇ κτίσει μᾶλλον, ἢ αὐτῷ λατρεύσαντας. αἰτιᾶται δὲ καὶ Ἰουδαίους, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, καὶ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας συγκλείει, καὶ ἐλέγχει ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ. ἵνα δείξῃ, ὅτι ἴσοι γενόμενοι πάντες, ἐπ᾽ ἴσοις οἱ πάντες ὡς ὑπεύθυνοι τοῦ λυτρουμένου δέονται. τῆς δὲ χάριτος καὶ λυτρώσεως ἐπ᾽ ἴσης τοῖς Ἰουδαίοις γενομένης καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, εἰκότως καὶ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. τῆς δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γενομένης, ἐξ ἀνάγκης πέπαυται ἡ περιτομή, καὶ ἡ ἐν τῷ νόμῳ σκιά. ὁ γοῦν Ἀβραάμ φησιν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ τῆς περιτομῆς δικαιωθείς, μετωνομάσθη μὲν Ἀβραάμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαιωθῆναι καὶ τὴν περιτομὴν ἐν σαρκί, ἵνα σημεῖον ᾖ τοῖς κατὰ σάρκα γενομένοις ἐξ αὐτοῦ, παύσεσθαί ποτε τὴν περιτομήν, ὅτ᾽ ἂν τὰ ἔθνη γένηται τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ἀρξάμενα πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυστίᾳ. τούτων γὰρ χάριν καὶ μετωνομάσθη Ἀβραάμ. ἀνάγκη δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, παύσασθαι τὸ σημαῖνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, παυέτωσαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ καλείσθω Ἄβραμ. εἰ δὲ Ἀβραὰμ παρὰ θεοῦ μετωνομάσθη, οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ᾽ οὐδὲ αὐτοὺς ἔτι τοὺς κατὰ σάρκα Ἰουδαίους, ἵνα ᾖ τὸ ὄνομα βέβαιον, καὶ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν καλεῖται. καὶ γὰρ οὐ χρείαν ἔχει τις λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμενος τῇ πίστει τοῦ Ἀβραάμ, οὐδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ᾽ ἐκ πίστεως δικαιοῦταί τις, καθάπερ καὶ Ἀβραάμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀποδείκνυσι πάλιν, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοιτο λύτρωσις καὶ χάρις τῷ Ἰσραήλ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ διαλυθῇ ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, ἡ εἰς πάντας γενομένη. δι᾽ ἄλλου δὲ μὴ δύνασθαι αὐτὴν ἐξαλειφθῆναι φησί, ἢ διὰ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν, ἄλλον λῦσαι τὸ παράπτωμα. δι᾽ αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. εἶτα γράφει, ὅτι ἄλλως τοῦτο οὐ μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσῃ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα τοῦτο προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, οὕτω καὶ δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοὺς μὲν Ἰουδαίους παραμυθεῖται, ὅτι οὐ παραβάται γίνεσθε τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς Χριστὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς κλάδοι ἐπ᾽ ἐκείνους, ὡς ἐπὶ τὴν ῥίζαν ἐνεκεντρίσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΕΙΣ ΠΑΣΑΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

ΣΥΝΕΧΩΣ ἀκούων ἀναγινωσκομένων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μακαρίου παύλου, καὶ καθ᾽ ἑκάστην ἑβδομάδα δὶς πολλάκις καὶ τρὶς καὶ τετράκις ἡνίκα ἂν μαρτύρων ἁγίων ἐπιτελῶμεν μνήμας, χαίρω τῆς σάλπιγγος ἀπολαύων τῆς πνευματικῆς, καὶ διανίσταμαι καὶ θερμαίνομαι τῷ πόθῳ τὴν ἐμὴν φίλην ἐπιγινώσκων φωνήν, καὶ μονονουχὶ παρόντα αὐτὸν δοκῶ φαντάζεσθαι καὶ διαλεγόμενον ὁρᾶν. ἀλγῶ δὲ καὶ ὀδυνῶμαι, ὅτι τὸν ἄνδρα τοῦτον, οὐχ ἅπαντες ἴσασιν ὥσπερ εἰδέναι χρή, ἀλλ᾽ οὕτως τινὲς αὐτὸν ἀγνοοῦσιν, ὡς μηδεμίαν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ εἰδέναι σαφῶς. τοῦτο δὲ γίνεται, οὐ παρὰ ἀμαθίαν, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συνεχῶς ὁμιλεῖν τῷ μακαρίῳ τούτῳ. οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς ὅσαπερ ἴσμεν, εἴπερ τινὰ ἴσμεν, δι᾽ εὐφυΐαν, καὶ ὀξύτητα διανοίας ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ διὰ τὸ συνεχῶς ἔχεσθαι τοῦ ἀνδρὸς, καὶ σφόδρα διακεῖσθαι πρὸς αὐτόν. τὰ γὰρ τῶν φιλουμένων πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων, οἱ φιλοῦντες ἴσασιν, ἅτε δὴ μεριμνῶντες αὐτούς. ὅπερ μακάριος οὗτος ἐνδεικνύμενος ἔλεγε φιλιππησίοις, καθὼς δίκαιόν ἐστιν ἐμὲ τοῦτο φρονεῖν περὶ ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου. ὥστε κἂν ὑμεῖς θέλητε μετὰ προθυμίας προσέχειν τῇ ἀναγνώσει, οὐδενὸς ἑτέρου δεήσεσθε, ἀψευδὴς γὰρ ὁ τοῦ χριστοῦ λόγος εἰπών. ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τὸ πλέον ἡμῖν τῶν ἐνταῦθα συλλεγομένων, καὶ παιδοτροφίαν, καὶ γυναικὸς ἐπιμέλειαν, καὶ οἰκίας πρόνοιαν ἀνεδέξαντο, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἂν ἀνάσχοιντο ὅλους ἑαυτοὺς ἐκδοῦναι τῷ πόνῳ τούτῳ, πρὸς γοῦν τὸ λαβεῖν τὰ παρ᾽ ἑτέρων συλλεγέντα, διανάστητε, καὶ τοσαύτην ἀπονέματε σπουδήν, τῇ τῶν λεγομένων ἀκροάσει, ὅσην τῇ τῶν χρημάτων συλλογῇ. εἰ γὰρ καὶ αἰσχρὸν τοσαύτην ἀπαιτῆσαι παρ᾽ ὑμῶν μόνην, ἀλλ᾽ ἀγαπητὸν ἄν. τοσαύτην γοῦν δότε, καὶ γὰρ ἐντεῦθεν τὰ μυρία ἔφυ κακὰ, ἐκ τῆς τῶν γραφῶν ἀγνοίας. ἐντεῦθεν ἡ πολλὴ τῶν αἱρέσεων ἐβλάστησε λύμη, ἐντεῦθεν οἱ ἠμελημένοι βίοι, ἐντεῦθεν οἱ ἀκερδεῖς πόνοι. ὥσπερ γὰρ οἱ τοῦ φωτὸς τούτου ἐστερημένοι, οὐκ ἂν ὀρθὰ βαδίσαιεν, οὕτως οἱ πρὸς τὴν ἀκτῖνα τῶν θείων μὴ βλέποντες γραφῶν, πολλὰ ἀναγκάζονται καὶ συνεχῶς ἁμαρτάνειν, ἅτε δὴ ἐν σκότῳ χαλεπῷ βαδίζοντες. ὅπερ ἵνα μὴ γένηται ἀνοίξωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν λαμπηδόνα τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων. καὶ γὰρ ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἔλαμψεν ἡ τούτου γλῶττα, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπλεονέκτησε τῷ τῆς διδασκαλίας λόγῳ. ἐπειδὴ γὰρ περισσότερον αὐτῶν ἐκοπίασε, πολλὴν καὶ τοῦ πνεύματος ἐπεσπάσατο τὴν χάριν. καὶ τοῦτο οὐκ ἀπὸ τῶν ἐπιστολῶν ἰσχυρίζομαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν πράξεων. εἰ γάρ που δημηγορίας ἦν καιρὸς, αὐτῷ πανταχοῦ παρεχώρουν. διὸ καὶ ἑρμῆς εἶναι ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀπίστοις, διὰ τὸ τοῦ λόγου κατάρχειν. μέλλοντας δὲ εἰς τὴν ἐπιστολὴν κατιέναι ταύτην, ἀναγκαῖον καὶ τὸν χρόνον εἰπεῖν καθ᾽ ὃν ἐγράφη. οὐδὲ γὰρ ὥσπερ οἱ πολλοὶ νομίζουσι πρὸ πασῶν τῶν ἄλλων ἐστίν, ἀλλὰ τῶν μὲν ἐκ ῥώμης γραφεισῶν προτέρα πασῶν, τῶν δὲ ἄλλων προτέρα, εἰ καὶ μὴ πασῶν. καὶ γὰρ αἱ πρὸς κορινθίους ἀμφότεραι πρὸ ταύτης εἰσὶν ἀπεσταλμέναι. καὶ τοῦτο δῆλον ἀφ᾽ ὧν ἐν τῷ τέλει αὐτῆς ἔγραψεν, οὑτωσὶ λέγων, νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις, εὐδόκησε γὰρ μακεδόσι, καὶ ἀχαΐᾳ κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ. κορινθίοις δὲ ἐπιστέλλων ἔλεγεν, ἐὰν ᾖ ἄξιον τὸ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται, περὶ τῶν ἀποκομιζόντων ἐκεῖσε τὰ χρήματα, ταῦτα λέγων. ὅθεν δῆλον ἡνίκα μὲν ἀπέστελλε κορινθίοις, ἀμφίβολον ἦν τὸ τῆς τοιαύτης ἀποδημίας αὐτοῦ. ὅτε δὲ ῥωμαίοις, ἦν κεκυρωμένον λοιπόν. τούτου δὲ ὡμολογημένου κἀκεῖνο δῆλον, ὅτι αὕτη μετ᾽ ἐκείνας ἡ ἐπιστολή. καὶ ἡ πρὸς θεσσαλονικεῖς δὲ ἐμοὶ δοκεῖ, προτέρα τῆς πρὸς κορινθίους ἐπιστολῆς εἶναι. καὶ γὰρ ἐκείνοις πρότερον ἀποστείλας, καὶ τὸν τῆς ἐλεημοσύνης πρὸς αὐτοὺς κινήσας λόγον, ὅτε ἔλεγε, περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν, αὐτοὶ γὰρ θεοδίδακτοί ἐστε, εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφούς, τότε κορινθίοις ἐπέστελλε, καὶ τοῦτο αὐτὸ δηλοῖ λέγων. οἶδα γὰρ τὴν προθυ-

μίαν ὑμῶν ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, ὅτι ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἐξ ὧν ἔδειξεν ὅτι πρώτοις ἐκείνοις περὶ τούτου διελέχθη. τούτων μὲν οὖν ὑστέρα τῶν ἐπιστολῶν, αὕτη. τῶν δὲ ἀπὸ ῥώμης πρώτη, οὐδέπω γὰρ τῆς ῥωμαίων πόλεως ἐπιβὰς ἦν ἡνίκα ταύτην ἔγραφε τὴν ἐπιστολήν. καὶ τοῦτο δηλοῖ λέγων, ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ ὑμῖν χάρισμα πνευματικόν. ἀπὸ ῥώμης δὲ φιλιππησίοις ἐπέστελλε. διό φησι, τοὺς ἀπὸ τῆς ἰταλίας ἀσπάζεσθαι πάντας αὐτούς. καὶ τὴν πρὸς τιμόθεον δὲ ἐπιστολὴν καὶ αὐτὴν ἀπὸ ῥώμης δεδεμένος ἔπεμψεν, ἣ καὶ ἐσχάτη μοι δοκεῖ πασῶν τῶν ἐπιστολῶν εἶναι, καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ τέλους. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν. ὅτι δὲ ἐκεῖ τὸν βίον κατέλυσε παντί που δῆλόν ἐστιν. ἡ δὲ πρὸς φιλήμονα ἐσχάτη μὲν καὶ αὕτη, πρὸς γὰρ ἐσχάτῳ γήρᾳ αὐτὴν ἔγραψε, διὸ καὶ ἔλεγεν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ. τῆς μέντοι πρὸς κολασσαεῖς προτέρα. καὶ τοῦτο ἀπὸ τοῦ τέλους δῆλόν ἐστι. κολασσαεῦσι γὰρ γράφων φησί, ὅτι τυχικὸς πάντα γνωρίσει ὑμῖν, ὃν ἔπεμψα σὺν ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ, καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ. ὀνήσιμος δὲ οὗτος ἦν ὑπὲρ οὗ τὴν πρὸς φιλήμονα ἐπιστολὴν συνέθηκε. καὶ ὅτι οὐκ ἦν ἄλλος ὁμώνυμος ἐκείνῳ οὗτος, δῆλον ἀπὸ τοῦ ἀρχίππου. ὃν γὰρ ἔλαβε συνεργὸν ἐν τῇ πρὸς φιλήμονα ἐπιστολῇ, τῆς παρακλήσεως τῆς ὑπὲρ ὀνησίμου, τοῦτον καὶ παρὰ κολασσαεῦσι ἐπιστέλλων διεγείρει λέγων. εἴπατε ἀρχίππῳ, βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. δοκεῖ δέ μοι καὶ ἡ πρὸς γαλάτας προτέρα εἶναι τῆς πρὸς ῥωμαίους. εἰ δὲ ἐν τοῖς βιβλίοις ἑτέραν ἔχουσι τάξιν, θαυμαστὸν οὐδέν. ἐπεὶ καὶ οἱ προφῆται οἱ δώδεκα, οὐκ ἐφεξῆς, ἀλλὰ πολὺ διεστηκότες ἀλλήλων ἐν τῇ τῶν βιβλίων τάξει ἐφεξῆς εἰσι κείμενοι. ὁ γοῦν ἀμὼς καὶ ζαχαρίας καὶ ἀγγαῖος μετὰ τὸν ἰεζεκιὴλ, καὶ δανιὴλ προεφήτευσαν. καὶ πάλιν μετὰ τὸν ἰωνᾶν καὶ σοφονίαν, καὶ τοὺς ἄλλους δὲ ἅπαντας, ἀλλ᾽ ὅμως συνημμένοι πᾶσίν εἰσιν ἐκείνοις, ὧν τοσοῦτον τῷ χρόνῳ διεστήκασιν. μηδεὶς δὲ πάρεργον ἡγείσθω τοῦτον τὸν πόνον, μηδὲ περιεργίας περιττῆς τὴν τοιαύτην ἔρευναν. συντελεῖ γὰρ ἡμῖν πρὸς τὰ ζητούμενα οὐ μικρὸν ὁ τῶν ἐπιστολῶν χρόνος. ὅταν γὰρ ἴδω ῥωμαίοις καὶ κολασσαεῦσιν, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν μὲν ἐπιστέλλοντα, οὐχ ὁμοίως δὲ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, ἀλλ᾽ ἐκείνοις μὲν μετὰ πολλῆς τῆς συγκαταβάσεως, ὅταν λέγῃ, τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει πάντα φαγεῖν. ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. καὶ κολασσαεῦσι δὲ οὐχ οὕτως περὶ τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ πλείονος παρρησίας, εἰ γὰρ ἀπεθάνετε φησὶ σὺν χριστῷ, ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινὶ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, οὐδὲν ἄλλο αἴτιον εὑρίσκω τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἢ τὸν τῶν γραμμάτων χρόνον. ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ συγκαταβαίνειν ἔδει, μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι. καὶ πολλαχοῦ τοῦτο ἄν τις εὕροι ποιοῦντα αὐτόν. οὕτω καὶ ἰατρὸς καὶ διδάσκαλος ποιεῖν εἰώθασιν. οὔτε γὰρ τοῖς ἐξ ἀρχῆς νοσοῦσιν ἰατρὸς καὶ τοῖς πρὸς τὸ τέλος ὑγείας ἐλθοῦσιν, οὔτε τοῖς ἐξ ἀρχῆς μανθάνουσι παιδίοις ὁ διδάσκαλος, καὶ τοῖς τῶν τελειοτέρων δεομένοις διδαγμάτων, ὁμοίως χρήσαιντο. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις, ἐξ αἰτίας τινὸς καὶ ὑποθέσεως κινούμενος ἐπέστελλε, καὶ δηλοῖ τοῦτο κορινθίοις μὲν λέγων, περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καὶ γαλάταις δὲ ὁμοίως, ἐκ τοῦ προοιμίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς ἁπάσης τοῦτο ἐμφαίνων. τούτοις δὲ τίνος ἕνεκεν καὶ διὰ τί; καὶ γὰρ φαίνεται μαρτυρῶν αὐτοῖς, ὅτι μεστοί εἰσιν ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης τῆς γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. τίνος οὖν ἕνεκεν ἐπέστελλε; διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ φησι τὴν δοθεῖσάν μοι, εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ καὶ ἐν ἀρχῇ ἔλεγεν. ὀφειλέτης εἰμὶ τὸ κατ᾽ ἐμὲ πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. καὶ γὰρ τὰ εἰρημένα, οἷον ὅτι δύνανται καὶ ἄλλους νουθετεῖν. καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐγκωμίου μᾶλλόν εἰσι καὶ προτροπῆς, καὶ ἀναγκαία καὶ ἡ διὰ τῶν γραμμάτων διόρθωσις, καὶ τούτοις ἦν. ἐπειδὴ γὰρ οὔπω παραγενόμενος ἦν, διπλῇ ῥυθμίζει τοὺς ἄνδρας, καὶ τῇ τῶν γραμμάτων ὠφελείᾳ, καὶ τῇ τῆς παρουσίας προσδοκίᾳ. τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ ἁγία ψυχή, πᾶσαν περιελάμβανε τὴν οἰκουμένην, καὶ ἐν αὐτῷ περιέφερεν ἅπαντας, καὶ συγγένειαν μεγίστην τὴν κατὰ θεὸν εἶναι νομίζων, καὶ ὥσπερ πάντας αὐτοὺς ἀποτεκὼν, οὕτως ἐφίλει. μᾶλλον δὲ πατρὸς παντὸς μείζονα ἐπεδείκνυτο φιλοστοργίαν. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις, νικᾷ τὰς σαρκικὰς ὠδῖνας, καὶ θερμότερον ἐπιδείκνυται τὸν πόθον. καὶ τοῦτο μάλιστα ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῆς ψυχῆς παύλου, ὃς καθάπερ πτηνός τις ὑπὸ τῆς ἀγάπης γενόμενος, ἅπαντας περιῄει συνεχῶς, οὐδαμοῦ μένων οὐδ᾽ ἱστάμενος. ἐπειδὴ γὰρ ἤκουσε τοῦ χριστοῦ λέ-

γοντος

γοντος, πέτρε φιλεῖς με, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου, καὶ τοῦτο μέγιστον ὅρον ἐκφέροντος ἀγάπης μεθ' ὑπερβολῆς αὐτὸν ἐπεδείκνυτο. τοῦτον οὖν καὶ ἡμεῖς ζηλώσαντες, εἰ καὶ μὴ τὴν οἰκουμένην, μηδὲ πόλεις ὁλοκλήρους καὶ ἔθνη, ἀλλὰ τὴν οἰκίαν ἕκαστος ῥυθμιζέτω τὴν ἑαυτοῦ, τὴν γυναῖκα, τὰ παιδία, τοὺς φίλους, τοὺς γείτονας. καὶ μή μοι λεγέτω τις, ὅτι ἄπειρός εἰμι καὶ ἰδιώτης. οὐδεὶς ἀμαθέστερον πέτρου. οὐδεὶς ἰδιωτικώτερον παύλου, καὶ τοῦτο αὐτὸς ὁμολογεῖ καὶ οὐκ αἰσχύνεται λέγων, εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ὅμως ὁ ἰδιώτης οὗτος, καὶ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος μυρίους ἐνίκησαν φιλοσόφους, μυρίους ἐπεστόμισαν ῥήτορας, ἀπὸ τῆς αὐτῶν προθυμίας καὶ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος, τὸ πᾶν ἐργασάμενοι. τίνα οὖν ἕξομεν ἀπολογίαν ἡμεῖς, οὐδὲ τοῖς συνοικοῦσιν ὄντες χρήσιμοι; σκῆψις ταῦτα καὶ πρόφασις. οὐδὲ γὰρ ἀμαθία καὶ ἀπαιδευσία κωλύει τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ νωθρεία καὶ ὕπνος. τοῦτον οὖν ἀποτιναξάμενοι τὸν ὕπνον, μετὰ πάσης σπουδῆς ἀντεχώμεθα τῶν οἰκείων μελῶν, ἵνα καὶ ἐνταῦθα πολλῆς ἀπολαύσωμεν τῆς γαλήνης, κατὰ τὸν τοῦ θεοῦ φόβον τοὺς ἡμῖν προσήκοντας ῥυθμίζοντες, καὶ ἐκεῖ μυρίων μετάσχωμεν ἀγαθῶν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS ARGVMENTVM PER DES. ERASMVM ROT.

IAM QVO RES SIT DILVCIDIOR, argumentum epi
stolæ paucis explicandum. Atque ut exordiar ab ipso nomine,
quanquam me nō fugit Hieronymum in commentarijs, quos
scripsit in epistolam ad Philemonē in hac esse sententia, ut exi/
stimet apostolum prius uocatum Saulum, Pauli uero cogno/
men ceu trophęum usurpasse à Sergio Paulo procōsule, quem
Christo lucrifecit: quemadmodum legimus in Actis apostolo
rum capite decimotertio. Rursus alios esse, quibus placeat in
Iudaismo dictum Saulū, mutata religione simul & nomen mu/
tasse. Sed alteram minus probabilē facit, quod Lucas hoc ipso
quod modo citauimus capite scribit: Saulus qui & Paulus repletus spiritu sancto. haud
obscure declarans eum binominē fuisse, prius ꝙ Sergius Paulus esset conuersus. alteram
planè refellit: quod quū alijs aliquot locis, tum in eodem capite, Saulus dicitur, iam Chri/
sti prædicans euangelium: Dixit illis spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barna/
bam. Proinde mihi uero propior uidetur Origenis opinio, quemadmodum in ueteris in/
strumenti libris aliquot comperimus diuersis nominibus notatos, uelut Idida dictum, qui
aliàs uocatus est Salomon: & Oziam alicubi dictum, qui alibi sit Azarias. Item in euāge/
licis literis, Lucæ dictum Leui, qui se in suo euangelio Matthæum nominat: ita Paulo ge/
minum fuisse uocabulum: quanquam ipse in suis epistolis se nunquam Saulum appellat,
sed ubiq; Paulum: fortassis ob id, quod Pauli uocabulum, Græcorum ac Romanorum ad
quos scribebat, auribus esset familiarius. Saulus enim sic à Saul Hebræa uoce deflexū ap/
paret, ut Græci à Ioseph Iosephum deflexerunt. Paulus autem Hebræis sonat mirabilē, si
tamen ferendum putamus, Romanæ seu Græcanicæ uocis etymologiam à peregrina lin/
gua peti. Quod tamen Hieronymus quum alicubi in alijs reprehendat, hic sibi permittit,
opinor, ut in re non admodum seria. Certe Græcis sonat quietum, Latinis pusillum. Saul
Hebræis sonat postulatum, & si Ambrosio credimus, inquietudinem siue tentationem.
Atque hæc quidem de ratione nominis, ut in argumento penè plus satis. Cæterum dicta/
uit hanc epistolam, excipiente Tertio, quod is quoque in calce epistolæ testatur, adijciēs:
Saluto uos ego Tertius, qui scripsi epistolam in domino. Missam apparet è Corintho, per
Phœbem fœminam Cenchreensem. Est autē Cenchreę portus Corinthiorum, haud pro/
cul ab urbe dissitus. Quod si tempus quoq; requiratur, scriptam apparet post utramq; ad
Corinthios epistolam: unde putant in hac absolutæ iam & confirmatæ pietatis argumen/
ta potissimum elucere: id temporis quum peragrata iam Achaia, in qua Corinthus est, &
huic finitima Macedonia usque ad Illyricum: ac non solum prædicato ubiq; Christi euan
gelio, in his duntaxat locis, in quibus aliorum apostolorum nemo prædicauerat, uerum
etiam iuxta Petri monita, collecta à suis aliquanta pecunia in subsidium pauperum, ador/
naret iter Hierosolymam, ut exhibito quod acceperat, illinc proficisceretur in Hispaniam,
Roma iter facturus, atq; illic obiter salutaturus Christianos, de quorum fide ac religione
audierat, quum ipsos nondum uidisset. Acciderat enim illis diuersum quiddā atque Ga/
latis. Siquidem hi primum recte à Paulo instituti, postea fraude pseudapostolorum circun
uenti sunt, & retracti in Iudaismum. Contrà Romani, primum male instituti à pseudapo/
stolis, simul atque pro sua prudentia senserant fraudem, resipuerūt, & in eo quod rectum
esse cognouerūt, perseuerabant. Nam in ecclesiæ nascentis primordijs erant qui existima
rent, euangelij gratiam, quoniam Abrahæ posteris & Iudaicæ genti peculiariter promissa
uidebatur, non esse propagandam in prophanas gētes, & simulachrorum ac dæmonum
cultui deditas. In qua sententia & Petrum apparet fuisse, qui uiso monendus erat, ut Cor
nelium centurionem admitteret: quo nomine mox illi exhibitū est negotium Hierosoly/

mis

nis,expostulantibus his qui ex Iudaismo conuersi fuerant ad Christum, quod cum incircuncisis habuisset commercium: atque in his probabile est & apostolos aliquot fuisse. Sic enim legimus in Actis capite undecimo: Audierunt autem apostoli & fratres qui erant in Iudæa,quoniam & gentes receperunt uerbū dei. Quum autem ascendisset Petrus Hierosolymam,disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione, dicētes: Quare introisti ad uiros præputium habentes,& manducasti cum illis? Erant rursus, qui licet non existimarent gentes prorsus arcendas ab euangelij consortio,non admittendas tamen ducebant nisi circunciderentur ritu Iudaico: perinde quasi Christus egeret adminiculo legis Mosaicæ:simul ut euangelij gloriā in suam gentē transferrent. Et in Actis apostolorū capite undecimo proditū est,eos qui ob persequutionem quę accidit à morte Stephani,profugerant in Phœnicen, in Cyprum & in Antiochiā, nemini prædicasse Christū nisi solis Iudæis. Rursus capite decimoquinto: Quidā Iudæi ueniunt Antiochiā, palàm aduersus Paulum & Barnabam,prædicantes non esse spem salutis: nisi iuxta Moysi præscriptū circunciderentur. Tantusq; tumultus per hos cōcitatus est, ut coacto concilio decretum sit, ut Paulus & Barnabas unà cum aduersarijs Hierosolymam irent,& lis apostolorum ac seniorum arbitrio componeretur. Atque illic rursum acriter obnitentibus nōnullis, præsertim factionis pharisaicæ Christianis,cuius fuerat & Paulus,coacta est synodus apostolorum & seniorū,ac Petri Iacobiq; autoritate decretū est,ne gentes onerarētur lege Mosaica,tantum temperarent ab esu suffocati animātis: à sanguine, à carnibus simulacro immolatis,& à stupris. Quod tamen pro ratione temporū, inuincibili Iudęorum superstitioni datum esse uel illud argumēto est,quòd tria illa iam olim uidemus esse sublata,ac prorsus abolita. Ex eodem fonte nata est illa Pauli cum Petro concertatio Antiochiæ,quum gentium apostolus cernens suos ob Petri simulationē periclitari, palàm illū redarguit, quemadmodum refert ipse in epistola ad Galatas capite secūdo. Rursum Hierosolymis autore Iacobo, quo purgaret iam inter Iudæos sparsum rumorē,quod retrahere uideretur à lege Mosaica,cum cęteris caluitium induxit capiti,& iuxta ritum Iudaicum purgatus munus obtulit in templo,sicuti refert Lucas Actorum capite uigesimoprimo. Quo quidem ex loco uidetur Iacobus, tametsi gentes prius onere legis Mosaicæ propemodum liberasset, esse tamen in hac sententia,ut putaret à Iudæis exigendā esse legis obseruationem, uel in hoc ut placarentur ij,qui nondum sic profecerant in euangelica ueritate,ut possent omnino patrios ritus contemnere. Sic enim loquitur,ut est coniectandum multitudinis congregatæ nomine,Iacobus: Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens legē. Nec alia de causa,opinor,totōdit caput ex uoto Cenchreis, capite decimooctauo. Consimili necessitate circuncidit Timotheū,capite decimosexto: quum esset matre quidem Iudęa natus,sed patre ethnico. Tātæ molis erat ex Iudæo facere Christianum. Est enim ei genti peculiaris quędam pertinacia,nec ulla fuit unquam suæ religionis tenacior:ut eleganter docet Iosephus in apologia Iudaicarum antiquitatū. Ad hęc ut Iudæorum natio tum omnibus orbis nationibus erat peculiariter inuisa,ita uicissim omnes execrabantur illi, ceu impuros,prophanos & impios: adeo ut nec cōgressu dignarentur,& templū suum pollui crederent,si quis forte incircuncisus esset ingressus. Tantum erat præcisæ pelliculę supercilium. Quum igitur spes non esset fore, ut Græci Romaniq; legem inuisam reciperent,& incredibili pertinacia reclamarent Iudæi, Paulus intelligens periculum esse,ne tam exitiabili dissidio magna ex parte periret euāgelij fructus,& Christi gloria Mosaici nominis obscuraretur admixtu,hoc in primis agit ubique, ut legis ceremonias abroget atq; antiquet,omnemq; salutis adipiscēdæ fiduciam, in unum Christum transferat. Sicut autē Galatas acriter, sed tamen amanter obiurgat, quod essent in Iudaismum adducti: ita Romanos pręmunit & instruit,ne ab pseudapostolis,quos sciebat nusquam cessare,illaqueētur incauti: sed in recta doctrina quam amplecti cœpissent, persisterent. Erat enim Romæ ingens Iudæorum numerus, siue illuc à Pompeio translatus, siue quod iam Romanorum esset prouincia Iudæa: quorum superstitio crebro & apud Iuuenalem atq; Horatium & apud Senecam notatur. Cum quibus & Paulo multum negotij

x fuisse

fuisse, postea quàm Romam peruenisset: testatur extremum caput Actorum apostolicorum. Ac miro consilio singularis artifex in hac epistola sermonem temperat inter Iudæos & gentes, dum studet omneis omnibus modis ad Christum pellicere: neque uult, si fieri possit, quenquam omnino mortalium perire suo duci cui militabat. Itaq; nunc hos obiurgat, nunc illos: nunc rursus erigit, ac subleuat. Gentium supercilium deprimit, ostendens nihil illis profuisse neque naturæ legem, neq; philosophiam, cuius professione tumebant, quo minus in omne scelerum dedecus prolaberentur. Rursum Iudæorum arrogantiã coercet, qui legis fiducia perdidissent id quod erat totius legis caput, fidem in Christum Iesum: docens legis ceremonias antiquatas esse, iam coruscante Christi euangelio, quem legis umbræ deliniarant, abrogata iam ocia sabbatorum, circuncisionis iniuriam, calendarum recursus, ter quotannis redeuntes ferias, delectum ciborum, in singulos dies iterum sordidãda lauacra, pecudum innoxiarum lanienam, templi religionem assiduis inquinati cædibus. Has rerum umbras emicante luce ueritatis euanescere. Veros esse filios Abrahæ, qui fidem Abrahæ referrent: uere Iudæos esse, qui Christũ profiterentur: uere circuncisos, qui mentem haberent à fœdis cupiditatibus repurgatam: ueram iustitiam ac perfectam salutem citra legis auxilia, per euangelium ac solam fidem in Christo conferri ex æquo omnibus: licet ea salus peculiariter olim esset promissa Iudæis: sed ita his promissa, ut prophetæ non tacuerint, fore ut illis reijcientibus, ad gentes prædicatio Christi propagaretur. Per legem Mosaicam ueram iustitiam nulli contingere, sed per fidem: idq; docet tum exemplo Abrahæ, tum uarijs ipsius legis testimonijs. Et ad eum modum detracto utrisq; supercilio, adempta utrisque fiducia sui, omneis æquat in negocio fidei euangelicę, ita gratulans saluti gentium, ut suæ gentis cæcitatem paterno deploret affectu, licet illam ubique pertinacissime infensam experiretur: atq; id per se durum, ita mitigat, ut dicat nec omneis excæcatos, & fore ut aliquando resipiscat Iudæorum natio, fide gentium prouocata. Atq; hic obiter uaria multiplexq; doctrina de præfinitis siue de prædestinatis, de præscitis, de uocatis, de gratia & merito, & libero arbitrio, de diuino cõsilio nobis inscrutabili, de lege naturæ, de lege Moysi, de lege peccati. Varij itẽ allegoriarũ fontes, dum duos facit Adã: alterum, quo nascimur iuxta carnem mortales: alterum, quo renascimur immortales futuri. Duos homines, internum, & externum: internum, spiritui & rationi parentem: externum, cupiditatibus & affectibus obnoxium. quorum priorem, aliquãdo spiritum appellat: posteriorem, interim corpus siue membra, interim carnẽ, aliquoties legem peccati uocat. Duplicem mortem, corporis, & animi: & tertiam qua morimur peccato & peccandi affectibus. Triplicem item uitam, qua uiuimus corpore, qua animo, & qua uiuimus iustitiæ & peccato. Duplicem seruitutem aut libertatem, qua uicissim uel innocentiæ seruimus, emancipati à peccatis: uel peccatis seruimus, liberi à iustitia. Duplicem Iudaismum: duplicem circuncisionem: geminos posteros Abrahæ. duas parteis legis Mosaicæ: carnalem, ueluti corpus: spiritualem, uelut animam legis. Duplicem baptismum: quo primum abluimur à peccatis pristinis, sacro lauacro: & quo Christo cõmorimur, abdicatis mundi affectibus. Duplicem sepulturam: corporalem, qua triduo sepultus est Christus: & spiritualem, qua nos semoti à mundi uitijs, requiescimus in illo. Duplicem resurrectionem: alteram, quæ præcessit in Christo, in nobis sequutura: alteram, qua nos à peccatis pristinis rediuiui, progredimur à uirtute ad uirtutem, hac parte quoad licet futuram immortalitatem meditantes. Duplicem iustitiam, dei, & hominum. Duplex iudicium, dei, & hominũ. Duplicem gloriam siue laudem, apud deum, & apud homines. His dissertis, transit ad locum moralem: in primis adhortans ad mutuam concordiam, exemplo membrorũ corporis. Et quoniam pax constare non potest, ubi fastus est aut liuor, obsecrat, ut obsequijs mutuis, mutuum amorem alant foueantq;: Romanos, ut Iudæorum infirmitatem ex diutina legis assuetudine relictam ferant: Contrà, Iudæos, ne gentibus in euangelij consortium ascitis inuideant, sed illorum fidem ac libertatem potius æmulentur: & quum idem sit omnium deus, idem Christus, eadem gratia, idem præmium, omnes in unum corpus coalescant, neque quisquam sibi arroget quicquam: sed si qua dote præcellat aliquis, eam

ad fratris

ad fratris opem accommodet. Atque hunc locum uarie tractat, docens, quales se præstare debeant erga Iudæos incredulos, quales erga Christianos superstitiosiores, siue, ut ipse uocat, infirmos: quales erga superiores, quales erga inferiores, quales erga pares, quales erga principes ac magistratus Ethnicos, sed suo utcunque fungentes officio: quales in prosperis, quales in aduersis. Deinde rursum laude Romanorum, mitigat admonitionis acerbitatem: & suam apud illos autoritatem commendat, commemorans quãto plus cæteris promouerit in euangelio Christi: declarat quãta teneatur illos uidendi cupiditate, & spem facit sui aduentus: cur eum differre cogatur, aperit, laudans spontaneã Macedonum & Corinthiorum in pauperes sanctos liberalitatem, tacite ac uerecunde Romanos ad æmulandum prouocans. Caput extremũ penè totum occupat salutationibus non frigide congestis multorũ nominibus, sed mire suo cuique addito elogio. Postremo, quoniam penitus nouerat & pseudapostolorũ improbam uersutiam, & Romanorum simplicitatem, ac facilitatem: admonet etiam atq; etiam caueant, ne illorum blandiloquentia fallantur. Quanquam autem horum pleraq; peculiarius ad eam pertinent ætatem, in qua rudis adhuc paulatim suppullulabat ecclesia Iudęis & gẽtibus admixta, ac principibus Ethnicis obnoxia: tamen nihil est, unde non ad hæc quoq; tempora salutaris aliquid doctrinæ possit accommodari: ueluti de fugienda superstitione, quæ dissidiorum est seminarium: & sic habet speciem pietatis, ut nihil sit ueræ pietati aduersius: de stulta fiducia philosophię mundanæ, de merito fidei, de uitando fastu, de toleranda alicubi minus eruditorũ aut superstitiosorum imbecillitate, de mutuis obsequijs alenda concordia: de ferendis aliquousq; malis principibus & impijs episcopis, ne turbetur ordo status publici: de malefactis beneficentia superandis, de nõ iudicando quod ad te nõ pertineat, de cõmode interpretando quicquid recto animo fieri potest, de cauenda insidiosa blandiloquentia: alijsq; id genus rebus, in quibus hodieq; communis hominum uita uersatur. Sed utilitatem huius epistolæ æquat, ac penè superat difficultas: idq; mihi tribus potissimum de causis accidere uidetur: siue quod non alibi sermonis ordo confusior, nusquã oratio hyperbatis magis hiulca, nusquã anantapodotis crebrius inabsoluta: quod subinde queritur interpres Origenes, in huiusmodi difficultatibus passim luctans ac laborans. quod utrum interpreti aut scribæ Tertio sit tribuendum, an ipsi Paulo, aliorum esto iudicium. Ipse sanè agnoscit sermonis imperitiam, licet rerum inscitiã deprecetur. Rursus adeo non affectauit orationem arte humana compositam, ut eam sibi fugiendam etiam duxerit, ne quid hinc decederet gloriæ crucis: atque ob id Origenes existimat superuacaneum esse, sermonis compositionem in eo requirere. Hieronymus aliàs illi uindicat orationis artificium, aliàs adimit, ingenue confitẽs e corrupto Cilicum sermone nonnihil traxisse uitij. Augustinus etiam rhetorum ornamẽta flosculosq; ex huius depromit epistolis. Quin & in Actis dux uerbi est: & in epistola ad Corinthios priore, supra cæteros omnes linguis loquitur. Quamuis enim, ut testatur Hieronymus, id temporis totus oriens Græce loqueretur: tamen ut cõsentaneũ est, apud Celtas non eandem fuisse Romani sermonis castimoniam, quæ fuit Romæ: ita uerisimile est, non parum interfuisse inter Cilicem Græce loquentem, & Atticum. Ad hæc orationis incommoda accessit Hebraismus: cuius idiomata passim refert, ita Græce loquens, ut nihilo secius interim Hebræum agnoscas. Alteram difficultatis causam arbitror, quòd ob rerum inexplicabilium obscuritatem, nõ alia sit crebrioribus impedita salebris, aut altioribus interrupta uoraginibus, adeo ut ipse relicto quod instituerat, exclamare cogatur: O altitudo diuitiarũ. Quid quod quædã mysteria prudens sic attingit, ut ceu per transennam duntaxat ostendat, pro temporum illorum ratione, proq; captu eorum quibus scribit, orationem attemperans. Nouerat & uiderat ille quædã, quæ nephas esset homini loqui. & nouit quatenus esset opus lacte, quatenus cibo solido. Sciebat ætatum in Christo gradus, & quid cuiq; foret adhibendum. Hoc consilio Petrus apostolus apud rudem cõtionem uerba tacturus de Christo, uirum eum nominat, deum tacet. Tertiam, opinor, crebram ac subitam personarum mutationem, dum nunc Iudæos, nunc gentes, nunc utrinque, modo credentes, modo incredulos respicit, aliàs infirmi, aliàs firmi, interim pij, interim impij, perso

nam sustinet. Quibus fit, ut lector uelut in labyrinthis ac Mæandris quibusdam inextricabilibus oberrans, nec unde sit ingressus satis uideat, nec quà sit exitus. Vt mihi non minus uere quàm elegāter Origenes Paulum adsimilem faciat ei, qui hospitem in opulentissimi cuiuspiam principis palatium inducat, diuersis uiarum ambagibus & conclauium secessibus perplexum. Quædam autem procul ostendat, ex ditissimo opum thesauro, quædam propius admoueat, quædam uideri nolit. Sæpe interim per aliud ingressus hostium aliunde exeat, ut hospes ipse miretur unde uenerit, ubi sit, aut qua sit exeundum. Agnouit hoc & Petrus apostolus in epistola secunda, testans esse in Paulinis epistolis quædam intellectu difficilia, quæ parum eruditi, parumq; firmi deprauarent ad suam perniciem. Nos difficultates has pro uirili conati sumus amoliri, nisi quòd quædam Paulinæ linguæ adeo peculiaria sunt, ut aliquoties mutari nō queant: ueluti hæc, fides, gratia, corpus, caro, membra, spiritus, mens, sensus, ædificare, aliaq; huius generis, quæ ut prorsus mutari non debuerunt, ita quoad licuit emollire studuimus.

EPISTOLAE PAVLI

APOSTOLI AD GRAECAM VERITATEM ET VETERVM Latinorum codicum fidem recognitæ, per DES. ERASMVM ROT. sacræ theologiæ professorem.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

α ΑΥΛΟΣ ΔΟΥΛΟΣ ἰησοῦ χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, ὃ
p προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, δι᾽ οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν, εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐστὲ καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ ἰησοῦ χριστοῦ. πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ὑμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

β πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, δεόμενος εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως, ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

γ οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις, ὀφειλέτης εἰμί. οὕτως τὸ κατ᾽ ἐμὲ, πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. δύναμις γὰρ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS

AVLVS SERVVS Iesu Christi, uocatus ad munus apostolicũ,
P segregatus in euangelium dei, quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis, de filio suo qui genitus fuit ex semine Dauid secũdum carnẽ, qui declaratus fuit filius dei cum potentia, secũdum spiritũ sanctificationis, ex eo quod resurrexit e mortuis Iesus Christus dominus noster, per quẽ accepimus gratiã ac muneris apostolici functionẽ, ut obediatur fidei inter omnes gentes, super ipsius nomine, quorum de numero estis & uos, uocati Iesu Christi. Omnibus qui Romæ estis dilectis dei, uocatis sanctis, gratia uobis & pax a deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Primum quidẽ gratias ago deo meo per Iesum Christũ super omnibus uobis, quod fides uestra annunciatur in toto mũdo. Testis enim mihi est deus, quẽ colo spiritu meo, in euangelio filij ipsius, quod indesinenter mentionem uestri faciam semper in precibus meis, orans si quo modo tandẽ aliquando prosperum iter contingat, uolente deo, ut ueniã ad uos. Desidero enim uidere uos, ut aliquod impertiar uobis donum spirituale, quo confirmemini: hoc est, ut communem capiam consolationẽ in uobis, per mutuam fidem, uestram simul & meam.

Nolo aũt uos ignorare fratres, quod sępe proposuerã uenire ad uos, licet præpeditus fuerim ad hunc usq; diem, quo fructum aliquem haberem inter uos quoq;, queadmodum & inter reliquas gentes. Græcis simul & barbaris, eruditis pariter ac rudibus, debitor sum: ita quãtũ in me est, paratus sum uobis quoq; qui Romæ estis, euangelizare. Nõ enim me pudet euãgelij Christi. Potẽtia

 siqui

γὰρ θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύον-
τι, ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. δικαιοσύνη
γὰρ θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς
πίστιν. καθὼς γέγραπται. ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πί-
στεως ζήσεται.
δ ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ,
ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν, καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, τῶν
τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. διότι τὸ
γνωστὸν τοῦ θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ
θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ,
ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα κα-
θορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειό-
της, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, διότι
γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ηὐχα-
ρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισ-
μοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν
καρδία. φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθη-
σαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου
θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου,
καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν.
διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπι-
θυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ
ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς. οἵτι-
νες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύ-
δει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτί-
σει, παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς
αἰῶνας, ἀμήν.
ε διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς πάθη
ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν
τὴν φυσικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως
τε καὶ οἱ ἄρσενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν
τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς
ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην
κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει
τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.
καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπι-
γνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον
νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα, πεπληρωμένους
πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κα-
κίᾳ, μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοη-
θείας, ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβρι-
στάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν,
γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀ-
στόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας. οἵτινες τὸ δι-
καίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦ-
τα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου εἰσίν, οὐ μόνον
αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς
πράσσουσι.
ς διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε, πᾶς ὁ
κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυ-
τὸν κατακρίνεις. τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ
κρίνων. οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ
ἐστὶ

siquidē est dei, ad salutem omni credenti, Iu-
dæo primū simul & Græco. Iustitia enim dei
per illud patefit ex fide in fidē: sicuti scriptū
est: Iustus aūt ex fide uicturus est. Palā fit
enim ira dei de cœlo aduersus omnē impie-
tatem et iniustitiā hominū, qui ueritatē in in-
iustitia detinēt: propterea ꝙ id quod de deo
cognosci potest, manifestū est in illis. Deus
enim illis patefecit. Siquidē quæ sunt inuisi-
bilia illius, ex creatione mundi, dū per opera
intelliguntur, peruidētur, ipsaq; æterna eius
potentia ac diuinitas, in hoc ut sint inexcusa
biles: propterea ꝙ quū deum cognouerint,
non ut deum glorificauerūt, neq; grati fue-
runt: sed frustrati sunt per cogitationes suas,
& obtenebratū est insciēs cor eorū. Quum
se crederēt esse sapiētes, stulti facti sunt: mu-
taueruntq; gloriā immortalis dei, per imagi-
nem, non solū ad mortalis hominis similitu
dinem efficiā, uerum etiā uolatiliū & qua-
drupedum & reptiliū. Quapropter tradidit
illos deus per cupiditates cordium suorū, in
immunditiā, ut ignominia afficiant corpora
sua inter se mutuo: qui cōmutarūt ueritatem
eius mendacio: & uenerati sunt, colueruntq;
ea quæ cōdita sunt, supra eum qui condidit,
qui est laudādus in secula, amē. Quāobrē
tradidit eos deus in cupiditates ignominio-
sas: nam & fœminæ illorū mutauerūt natu-
ralem usum, in eum qui est præter naturam:
similiterq; & masculi, relicto naturali usu fœ
minæ, exarserunt per appetentiā sui, alius in
alium, masculi in masculos fœditatē perpe-
trātes, & præmiū quod oportuit erroris sui
in sese recipiētes. Et queādmodū nō proba-
uerunt ut deum agnoscerent, ita tradidit eos
deus in reprobā mentē, ut facerent quæ non
cōueniebat: repleti omni iniustitia, scortatio
ne, uersutia, auaritia, malitia, pleni inuidia,
cæde, cōtentione, dolo, malis præditi mori-
bus, susurrones, obtrectatores, dei osores, cō
tumeliosi, elati, gloriosi, excogitatores malo-
rum, parētibus immorigeri, expertes intelli-
gentiæ, pactorū haudquaꝗ tenaces, alieni à
charitatis affectu, nescij fœderis, immiseri-
cordes: qui quū dei iustitiā nouerint, nempe
quod ij qui talia faciūt, digni sint morte, non
solū ea faciunt, uerū etiā assentiūtur ijs qui fa
ciūt. Quapropter inexcusabilis es ô homo, II
quisqs es qui iudicas. Nā hoc ipso quod iu-
dicas alterū, teipsum condēnas. Eadē eī fa-
cis, tu qui iudicas. Scimus aūt ꝙ iudiciū dei
est

ἐστι κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσον-
τας. λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ
τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκ-
φεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ; ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστό-
τητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυ-
μίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ
εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά
σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σε-
αυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως
δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ
τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου
ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦ-
σι, ζωὴν αἰώνιον. τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπει-
θοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ,
θυμός, καὶ ὀργή, θλίψις, καὶ στενοχωρία, ἐπὶ πᾶ-
σαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κα-
κόν, ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ ἕλληνος. δόξα δέ,
καὶ τιμή, καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγα-
θόν, ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. οὐ γάρ ἐστι προ-
σωποληψία παρὰ τῷ θεῷ. ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρ-
τον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρ-
τον, διὰ νόμου κριθήσονται. οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ
τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ
νόμου δικαιωθήσονται. ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον
ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ
ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυν-
ται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις
αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως,
καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούν-
των, ἢ καὶ ἀπολογουμένων, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ
θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν
μου διὰ ἰησοῦ χριστοῦ. ἴδε σὺ ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ,
καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν θεῷ,
καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ δια-
φέροντα κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, πέποιθάς
τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,
παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχον-
τα τὴν μόρφωσιν γνώσεως, καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ
νόμῳ. ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις.
ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις. ὁ λέγων μὴ μοι-
χεύειν, μοιχεύεις. ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱε-
ροσυλεῖς. ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβά-
σεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζεις. τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ
θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, κα-
θὼς γέγραπται. περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν νόμον
πράσσῃς. ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή
σου ἀκροβυστία γέγονεν. ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δι-
καιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία
αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται; καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ
φύσεως ἀκροβυστία, τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν
διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νό-
μου; οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ ἰουδαῖός ἐστιν. οὐδὲ
ἡ ἐν

est secundũ ueritatẽ aduersus eos q̃ talia a-
gunt. Cogitas aũt hoc, ó homo q̃ iudicas
eos q̃ talia faciũt, et facis eadẽ, q̄ tu suffugi
es iudiciũ dei? Aut diuitias bonitatis illius
ac tolerãtiæ lenitatisq́ cõtẽnis, ignorãs q̄
bonitas dei ad pœnitẽtiã te inuitat? Sed iu
xta duritiã tuã et cor pœnitere nesciũ, colli
gis tibiip̃si irã in die iræ, quo patefiet iustũ
iudiciũ dei, q̃ redditurus est unicuiq́ iuxta
facta sua: his q̃dẽ q̃ p̃seuerãtes ĩ benefaciẽ
do, gloriã et honorẽ et ĩmortalitatẽ q̃runt,
uitã æternã: iis uero q̃ sunt cõtentiosi & q̃
ueritati q̃dẽ nõ obtẽperant, sed obtẽperãt
iniustitiæ, uẽtura est ĩdignatio & ira, & af-
flictio & anxietas aduersus oẽm animã ho
minis p̃petrãtis malũ, Iudæi primũ simul
& græci: gloria uero & honor & pax omĩ
operãti bonũ, Iudæo primũ simul & græ-
co. Nõ eñ est p̃sonarũ respectus apd' deũ.
Quicũq́ eñ sine lege peccauerũt, sine lege
& p̃ibũt: & q̃cũq́ in lege peccauerũt, p̃ le-
gem iudicabũt. Nõ eñ q̃ audiũt legẽ, iusti
sunt apud deũ: sed q̃ legẽ factis exprimũt,
iusti habebunt. Nã quũ gẽtes quæ legẽ nõ
habẽt, natura quæ legis sunt, fecerint: eæ le
gẽ nõ habẽtes, sibiip̃sis sunt lex, q̃ ostẽdũt
opus legis scriptũ in cordib. suis, simul at-
testãte illorũ cõscientia, et cogitationib. in
ter se accusantib. aut etiã excusantib. in eo
die, quũ iudicabit dñs occulta hominũ, iu-
xta euangeliũ meũ p̃ Iesum Christũ. Ecce
tu Iudæus cognominaris, & acq̃escis in le
ge, & gloriaris in deo, & nosti uolũtatẽ, ac
p̃bas eximia, ĩstitutus ex lege, cõfidisq́ te-
ip̃sũ ducẽ esse cęcorũ, lumẽ in tenebris uer
santiũ, eruditorẽ ĩsipiẽtiũ, doctorẽ impito
rũ, habẽtẽ formã cognitiõis ac ueritatis p̃
legẽ: q̃ igit' doces aliũ, teip̃sũ nõ doces: qui
prędicas nõ furãdũ, furaris: q̃ dicis nõ adul
terandũ, adulteriũ cõmittis: q̃ execraris si
mulacra, sacrilegiũ admittis: q̃ de lege glo
riaris, p̃ legis trãsgressionẽ deũ dehonestas.
nã nomẽ dei, p̃pter uos male audit inter gẽ
tes: queadmodũ scriptũ est. Nã circũcisio
q̃dẽ p̃dest, si legẽ seruaris. q̄ si trãsgressor le
gis fueris, circũcisio tua in præputiũ uersa
est. Ergo si preputiũ iustificatiões legis ser
uauerit, nõne præputiũ illius, p̃ circũcisiõe
imputabit'? & iudicabit q̃d' est ex natura
præputiũ, si legẽ seruauerit, te q̃ per literã
& circũcisionẽ trãsgressor es legis? Nõ is
qui in manifesto Iudęus sit, Iudęus est: nec

ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ᾿ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι. οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ᾿ ἐκ τοῦ θεοῦ.

ζ τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ. τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει; μὴ γένοιτο. γινέσθω δὲ ὁ θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης, καθὼς γέγραπται. ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

η εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν, θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι. τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ θεός, ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; κατὰ ἄνθρωπον λέγω. μὴ γένοιτο. ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον; εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι; καὶ μὴ καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν. ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά. ὧν τὸ κρῖμα ἔνδικόν ἐστι.

θ τί οὖν προεχόμεθα; οὐ πάντως. προῃτιασάμεθα γὰρ ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας πάντας ὑφ᾿ ἁμαρτίαν εἶναι, καθὼς γέγραπται. ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν θεόν. πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν. ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν. ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει, ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα. σύντριμμα, καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. οὐκ ἔστι φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. οἴδαμεν δέ, ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ, ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ θεῷ. διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας. νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. δικαιοσύνη δὲ θεοῦ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ εἰς πάντας, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας. οὐ γάρ ἐστι διαστολή. πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον, διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι

ea quę in manifesto sit carnis circũcisio, circũcisio est: sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est: & circũcisio cordis, circũcisio est, quæ spũ constat, non litera: cuius laus nõ ex hoĩbus est, sed ex deo. Quid III igitur habet in quo præcellat Iudæus? aut quæ utilitas circũcisionis? Multũ per oẽm modũ. Nam primũ quidẽ illud, quod illis cõmissa sunt oracula dei. Quid enim, si quidam fuerunt increduli? Nũ incredulitas illorũ, fidem dei faciet irritã? Absit. Imò sit deus uerax, oĩs autẽ homo mẽdax. Quemadmodũ scriptũ est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas quum iudicaris.

Quod si iniustitia nostra, dei iustitiã cõmendat, q̃d dicemus? Nũ iniustus deus, q̃ inducat irã. Humano more loquor. Absit. Nã quomodo iudicabit deus mundũ? Etenĩ si ueritas dei, per meũ mendaciũ excelluit in gloriã ipsius, q̃d posthac & ego ueluti peccator iudicor? Ac nõ potius (quẽadmodũ de nobis male loquunť, & sicut q̃dã aiũt nos dicere) faciamus mala, ut ueniãt bona: quorũ dãnatio iusta est? Quid igiť præcellim⁹ eos? Nullo modo. nã ante causis redditis ostẽdimus & Iudęos et grecos omẽs peccato esse obnoxios: sicut scriptũ est: Nõ est iustus, ne unus q̃dẽ: nõ est q̃ intelligat, nõ est qui exquirat deũ: oẽs deflexerunt, simul inutiles facti sunt: nõ est q̃ exerceat bonitatẽ, nõ est usq; ad unum. Sepulchrũ apertũ guttur eorũ, linguis suis ad dolũ usi sunt, uenenũ aspidũ sub labijs eorũ. Quorũ os execratione et amarulẽtia plenũ est: ueloces pedes illorũ ad effundẽdũ sanguinẽ. Cõtritio & calamitas in uijs eorũ, et uiam pacis nõ cognouerũt. Nõ est timor dei corã oculis eorũ. Scimus autẽ q̃ quæcũq; lex dicit, his q̃ in lege sunt dicat: ut omne os obtureť, & obnoxi⁹ fiat totus mũdus deo: p̃pterea q̃ ex operib. legis, nõ iustificabiť oĩs caro in conspectu eius. Per legẽ enim agnitio peccati. Nũc uero absq; lege iustitia dei manifestata est, dũ cõprobatur testimonio legis ac prophetarũ. Iustitia uero dei per fidẽ Iesu Christi in omnes & super oẽs qui credunt. Nõ enim est distinctio. Omnes enim peccauerũt, ac destituuntur gloria dei. Iustificantur aũt gratis per illius gratiã, per redemptionẽ, quæ est in Christo Iesu, quẽ proposuit deus recõciliatorẽ per fidẽ, interueniẽte ipsi⁹ sanguine

ματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως ἰησοῦ.

ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. διὰ ποίου νόμου, τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως. λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου. ἢ ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν. ἐπείπερ εἷς ὁ θεός, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

τί οὖν ἐροῦμεν ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα; εἰ γὰρ ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὸν θεόν. τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα. τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην. καθάπερ καὶ δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων. μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. μακάριος ἀνήρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται κύριος ἁμαρτίαν. ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γάρ, ὅτι ἐλογίσθη τῷ ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην. πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ᾽ ἐν ἀκροβυστίᾳ. καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι᾽ ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην, καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς πίστεως, τῆς ἐν ἀκροβυστίᾳ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἀβραάμ. οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως. εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου κληρονόμοι, ἐκκεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία. ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις. διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ

ἐκ

guine ad ostẽsionem iustitiæ suæ, propter remissionẽ præteritorum peccatorũ, quæ deus tolerauit, ad ostẽdendã iustitiã suam in præsenti tẽpore, in hoc, ut ipse sit iustus: & iustificãs eum q est ex fide Iesu. Vbi igitur gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? Operũ? Non: imò per legẽ fidei. Arbitramur igitur fide iustificari hominem absq operib. legis. An Iudæorũ deus tantum? An nõ & gentium? Certe & gentiũ. Quandoquidẽ unus deus qui iustificabit circũcisionem ex fide, & præputiũ per fidem. Legem igitur irritã facimus per fidẽ? Absit. Imò legem stabilimus.

Quid igitur dicemus, inuenisse Abrahã patrem nostrum secundũ carnẽ? Nam si Abrahã ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at nõ apud deũ. Quid enim scriptura dicit? Credidit aũt Abrahã deo, & imputatũ est ei ad iustitiã. Ei uero qui operatur, merces nõ imputatur secundũ gratiã, sed secundũ debitum. Porrò ei qui nõ operatur, sed credit in eũ qui iustificat impiũ, imputat̃ fides sua ad iustitiã. Quemadmodum & Dauid explicat beatificationẽ hominis, cui deus imputat iustitiã absq operibus. Beati quorũ remissæ sunt iniquitates, & quorũ obtecta sunt peccata. Beatus uir, cui nõ imputauit dñs peccatũ. Beatificatio igitur hęc, in circũcisionem tantum, an & in prẹputiũ deuenit? Dicimus enim quod imputata fuerit Abrahæ fides ad iustitiã. Quomõ ergo imputata est? quũ esset in circũcisiõe, an quũ esset in prẹputio? Non in circũcisione, sed in præputio. Et signum accepit circũcisionis, signaculũ iustitiæ fidei, quæ fuerat in præputio, ut esset pater omniũ credentium per præputium, ut imputaretur & illis iustitia, & pater circũcisionis ijs qui nõ solum genus ducerẽt à circũcisis, uerum etiã ingrederẽtur uestigijs fidei, quæ fuit in præputio patris nostri Abrahæ. Nõ enim per legẽ promissio cõtigit Abrahæ, aut semini eius, illum hæredem fore mundi, sed per iustitiã fidei. Et enĩ si ij qui ad legẽ pertinẽt, hæredes sunt, inanis facta est fides, & irrita facta est promissio: nam lex iram operat̃. Siquidẽ ubi nõ est lex, ibi nec trãsgressio est. Idcirco ex fide dat̃ hæreditas, ut secundũ gratiã, ut firma sit, pmissio uniuerso semini: nõ ei quod est ex lege tantũ, uerum etiam ei quod est

ex

IIII

ἐκ πίστεως ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν.
καθὼς γέγραπται, ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν
τέθεικά σε, κατέναντι, οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, τοῦ
ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ
μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. ὃς παρ᾽ ἐλπίδα ἐπ᾽ ἐλπίδι
ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολ
λῶν ἐθνῶν κατὰ τὸ εἰρημένον. οὕτως ἔσται τὸ
σπέρμα σου. καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ
κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον,
ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρω-
σιν τῆς μήτρας σάῤῥας, εἰς δὲ τὴν ἐπαγγε-
λίαν τοῦ θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ᾽ ἐνε-
δυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ θεῷ, καὶ
πληροφορηθεὶς, ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός
ἐστι καὶ ποιῆσαι. διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιο
σύνην. οὐκ ἐγράφη δὲ δι᾽ αὐτὸν μόνον, ὅτι
ἐλογίσθη αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἡμᾶς, οἷς μέλ-
λει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγεί-
ραντα ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν, ὃς
παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠ-
γέρθη διὰ τὴν δικαιοσύνην ἡμῶν.
ιε δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχο-
μεν πρὸς τὸν θεὸν, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰη-
σοῦ χριστοῦ, δι᾽ οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχή
καμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην. ἐν ᾗ
ἑστήκαμεν καὶ καυχώμεθα ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς δό-
ξης τοῦ θεοῦ. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμε-
θα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες, ὅτι ἡ θλίψις ὑ-
πομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκι-
μὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ κα-
ταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐκκέχυται ἐν
ταῖς καρδίαις ἡμῶν, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ
δοθέντος ἡμῖν.
ιϛ ἔτι γὰρ χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν κατὰ
καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γὰρ ὑ-
πὲρ δικαίου τὶς ἀποθανεῖται. ὑπὲρ γὰρ τοῦ
ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.
συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς
ὁ θεὸς, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν χρι-
στὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. πολλῷ οὖν μᾶλ-
λον δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐ-
τοῦ, σωθησόμεθα δι᾽ αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.
εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες, κατηλλάγημεν τῷ θεῷ
διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ
μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ
ζωῇ αὐτοῦ. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυ-
χώμενοι ἐν τῷ θεῷ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἰησοῦ χριστοῦ, δι᾽ οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν
ἐλάβομεν. διὰ τοῦτο, ὥσπερ δι᾽ ἑνὸς ἀν-
θρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε,
καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕ-
τως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλ-
θεν

ex fide Abrahæ,qui est pater omnium no
strum:sicut scriptum est: Patrẽ multarum
gentium cõstitui te. nimirũ ad exemplum
dei cui crediderat,qui uitę restituit mortu-
os:ac uocat ea quæ nõ sunt,tanꝗ sint:qui
præter spem sub spe credidit, se fore patrẽ
multarũ gentium: iuxta id quod dictũ est:
Sic erit semen tuũ. Ac nõ infirmatus fide,
haud cõsiderauit suum ipsius corpus iam
emortuũ, quum cẽtum fere natus esset an
nos,nec emortuam uuluam Saræ:uerũ ad
promissionẽ dei nõ hæsitabat ob incredu-
litatẽ,sed robustus factus est fide,tribuens
gloriam deo: certa persuasione concepta,
quod is qui promiserat, idem potens esset
& præstare. Quapropter etiam imputatũ
est illi ad iustitiam.Non scriptũ est aũt pro
pter illum tãtum,imputatum fuisse illi,sed
etiã propter nos,quibus imputabitur,cre
dẽtibus in eum qui excitauit Iesum domi-
num nostrũ à mortuis, qui tradit⁹ fuit pro
pter peccata nostra, & excitatus est pro-
pter iustificationẽ nostri. Iustificati igi- V
tur ex fide, pacem habemus erga deũ, per
dñm nostrum Iesum Christum: per quem
& contigit nobis,ut fide perduceremur in
gratiam hanc,in qua stamus & gloriamur
sub spe gloriæ dei. Nec id solum,uerum e-
tiam gloriamur super afflictionibus,scien
tes quod afflictio patientiã pariat,patiẽtia
uero probationẽ,probatio aũt spem.Por-
rò spes nõ pudefacit, quod dilectio dei ef-
fusa sit in cordibus nostris,per spiritũ san-
ctum q datus est nobis. Christus enim,
quũ adhuc essemus infirmi, iuxta tẽporis
rationẽ,pro impijs mortuus est. Nam uix
pro iusto quisꝗ morietur. Siquidẽ pro bo
no forsitã aliquis etiã mori sustinet.Com-
mendat aũt suam charitatẽ erga nos deus,
quod quum adhuc essemus peccatores,
Christus pro nobis mortuus fuit. Multo
igitur magis iustificati nũc sanguine eius,
seruabimur per eum ab ira. Nam si quum
inimici essemus, reconciliati fuimus deo
per mortẽ filij eius, multo magis recõcilia
ti seruabimur per uitã ipsius. Non solũ au
tem hoc, uerũ etiam gloriantes in deo per
dominũ nostrũ Iesum Christũ, per quem
nunc recõciliationẽ assequuti sumus. Pro
pterea, queadmodũ per unum hominem
peccatum in mundum introijt, ac per pec
catũ mors, & sic in oẽs homines mors per
uasit

θεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον. ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρ-
τία ἦν ἐν κόσμῳ, ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται, μὴ
ὄντος νόμου.

ιγ ἀλλ᾽ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ ἀδὰμ μέ-
χρι μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ
τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως ἀδάμ, ὅς ἐστι
τύπος τοῦ μέλλοντος.

ιδ ἀλλ᾽ οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ
χάρισμα. εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολ-
λοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ θεοῦ,
καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι, τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἰη-
σοῦ χριστοῦ, εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε. καὶ οὐχ
ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. τὸ μὲν
γὰρ κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα
ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα. εἰ γὰρ
τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασί-
λευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισ-
σείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιο-
σύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ
τοῦ ἑνὸς ἰησοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ὡς δι᾽ ἑνὸς παρα-
πτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατά-
κριμα, οὕτω καὶ δι᾽ ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάν-
τας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς. ὥσπερ γὰρ
διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, ἁμαρτω-
λοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτως καὶ διὰ τῆς
ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολ-
λοί. νόμος δὲ παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ πα-
ράπτωμα. οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερε-
περίσσευσεν ἡ χάρις. ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ
ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτως καὶ ἡ χάρις βα-
σιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ
ἰησοῦ χριστοῦ.

τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ,
ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ; μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀ-
πεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν
αὐτῇ;

ιε ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς χρι-
στὸν ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθη-
μεν; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσ-
ματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη χρι-
στὸς ἐκ νεκρῶν, διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός, οὕτω
καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν. εἰ
γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανά-
του αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα.
τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄν-
θρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶ-
μα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς
τῇ ἁμαρτίᾳ. ὁ γὰρ ἀποθανὼν, δεδικαίωται
ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χρι-
στῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ. εἰ-
δότες ὅτι χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἔτι
ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.
ὃ γὰρ

uasit, quatenus omnes peccauimus. Vsque
ad legem enim peccatū erat in mundo: por-
rò peccatum non imputatur, quum non est
lex. Imò regnauit mors ab Adam usque ad
Mosen, in eos quoque qui non peccauerāt ad
similitudinem transgressionis Adam, qui ty-
pum gerit illius futuri. At non ut pecca-
tum, ita & donū. Nam si unius delicto multi
mortui sunt, multo magis gratia dei, & do-
num per gratiam, quæ fuit unius hominis Ie-
su Christi, in multos exuberauit. Et non si-
cut per unum qui peccauerat, uenerat mors,
ita donum. Nam condemnatio quidem ex
uno delicto ad cōdemnationem, donum au-
tem ex multis delictis ad iustificationē. Ete-
nim si per unius delictum mors regnauit per
unum, multo magis ij qui exuberantiā gra-
tiæ & doni iustitiæ accipiunt, per uitā regna-
bunt autore uno Iesu Christo. Itaque sicut per
unius delictum propagatū est malum in om-
nes homines ad cōdemnationem, ita & per
unius iustificationē propagatur bonum in
oēs homines ad iustificationem uitę. Quem-
admodum enim per inobediētiam unius ho-
minis, peccatores constituti fuimus multi:
ita per obedientiam unius, iusti constituen-
tur multi. Cæterū lex obiter subijt, ut abun-
daret delictum. Vbi uero exuberauit pecca-
tum, ibi magis exuberauit gratia: ut quemad-
modum regnauerat peccatum in morte, sic
& gratia regnaret per iustitiā ad uitam æter-
nam per Iesum Christum. Quid igitur VI
dicemus? Manebimus in peccato, ut gratia
abundet? Absit. Qui mortui sumus pecca-
to, quomodo posthac uiuemus in eodem?

An ignoratis, quod quicunque baptizati su-
mus in Christum Iesum, in mortem eius ba-
ptizati sumus? Sepulti igit̄ sumus unà cum
illo per baptismum in mortem, ut quemad-
modum excitatus est Christus ex mortuis,
per gloriam patris, ita & nos in nouitate ui-
tæ ambulemus. Nam si insititij facti sumus
illi, per similitudinem mortis eius: nimirum
& resurrectionis participes erimus: illud sci-
entes, quod uetus ille noster homo cum illo
crucifixus est, ut aboleret̄ corpus peccati, ut
posthac nō seruiamus peccato. Etenim qui
mortuus est, iustificatus est à peccato. Quod
si mortui sumus cum Christo, credimus
quòd & uiuemus cum illo. Scientes quòd
Christus excitatus à mortuis, non amplius
moritur: mors illi non amplius dominatur.
Nam

ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ. ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ. οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς, νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ θεῷ ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

ις μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα δικαιοσύνης τῷ θεῷ. ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει. οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν. τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; μὴ γένοιτο. οὐκ οἴδατε, ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε, ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην; χάρις δὲ τῷ θεῷ, ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας, εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ. ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ, καὶ τῇ ἀνομίᾳ, εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω καὶ νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ, εἰς ἁγιασμόν. ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος. νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον. τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος. τὸ δὲ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος, ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

ιζ ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ, γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ; ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ὥστε ἀδελφοί μου καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ. ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ. νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα,

ὥστε

Nam quod mortuus fuit, peccato mortuus fuit semel: quod autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos reputate uosipsos, mortuos quidem esse peccato, uiuentes autem deo per Christum Iesum dominum nostrum. Ne regnet igitur peccatum in mortali uestro corpore, ut obediatis illi per cupiditates eius. Neq; accommodetis membra uestra, arma iniustitiæ peccato: sed accõmodetis uosmetipsos deo, uelut ex mortuis uiuẽtes, & membra uestra arma iustitiæ deo. Peccatũ enim uobis nõ dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia. Quid igitur? Peccabimus, quod nõ simus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis, quod cui accommodatis uosipsos seruos ad obediẽdũ, eius serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortẽ, siue obedientiæ ad iustitiã? Gratia aũt deo quod fuistis quidem serui peccati, sed obedistis ex animo, in eam in quã traducti estis formam doctrinæ. Cæterum liberati à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum quiddã dico, propter infirmitatẽ carnis uestræ. Quẽadmodũ enim præbuistis mẽbra uestra serua immũditiæ & iniquitati, ad aliã atq; aliã iniquitatẽ: sic & nunc prębete mẽbra uestra serua iustitiæ ad sanctificationem. Quum enim serui essetis peccati, liberi eratis iustitiæ. Quem igitur fructum habebatis tunc in his, de quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors. Nunc uero manumissi à peccato, serui autẽ facti deo, habetis fructũ uestrũ in sanctificationẽ, finem autẽ uitam æternã. Etenim autoramenta peccati, mors: donum aũt dei, uita æterna per Christum Iesum dominũ nostrũ.

VII An ignoratis fratres, scientibus enim legem loquor, quod lex tãtisper minetur homini, quoad ea uixerit? Nam uiro obnoxia mulier, uiuenti uiro alligata est per legem: quod si mortuus fuerit uir, liberata est à lege uiri. Proinde uiuente uiro, adultera uocabitur, si se iunxerit alteri uiro. Sin aũt mortuus fuerit uir, libera est à iure uiri: ut non sit adultera, si iuncta fuerit alteri uiro. Itaq; fratres mei, uos quoq; mortificati estis legi per corpus Christi, ut iungeremini alteri: nimirum ei qui ex mortuis surrexit, ut fructificemus deo. Quũ enim essemus in carne, affectus peccatorum qui sunt per legem, uigebant in membris nostris ad fructificandum morti. Nunc aũt liberati sumus à lege, mortui ei in qua detinebamur,

ut

ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων, εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν, εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, οὐκ ἐπιθυμήσεις. ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα, ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν. χωρὶς γὰρ νόμου, ἁμαρτία νεκρά. ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ. ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον. ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀπέκτεινεν. ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή. τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν. ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ, ὅτι καλός. νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν. τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλόν, οὐχ εὑρίσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ᾽ ὃ οὐ θέλω κακόν, τοῦτο πράσσω. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγώ, τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλόν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται. συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον. βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου, ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; εὐχαριστῶ τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.

οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώ-

ut seruiamus per nouitatē spūs, & nō per uetustatē literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatū est? Absit. Sed peccatū nō cognoui, nisi per legē. Nam & concupiscentiam nō nouissem, nisi lex dixisset, Non cōcupisces. Sed occasione accepta, peccatū per præceptū genuit in me oēm concupiscentiam. Siquidē absq; lege, peccatū erat mortuum. Ego aūt uiuebā sine lege quondam. Porrò ueniente mādato, peccatū reuixit: ego uero mortuꝰ sum. Et repertū est, mandatum quod institutū erat ad uitam, mihi cedere ad mortem. Nam peccatū occasione accepta per præceptū, decepit me: & per illud occidit. Itaq; lex ipsa quidem sancta, & præceptū sanctum ac iustum & bonum. Ergo quod bonū erat, mihi factum est mors? Absit. Imò peccatū. Ut appareret peccatū, per id quod erat bonū mihi gignere mortē, ut fieret maiorē in modum peccans peccatū per præceptū. Scimus enim quod lex, spūalis est: at ego carnalis sum, uenditus sub peccatū. Quod enim ago, nō probo. Non eñ quod uolo, hoc facio: sed quod odi, hoc ago. Si uero q̄d non uolo, hoc facio, consentio legi, ꝙ bona sit. Nunc aūt nō iam ego ꝑpetro illud, sed inhabitās in me peccatū. Noui eñ quod nō habitet in me, hoc est in carne mea, bonū. Nam uelle adest mihi, at ut faciā bonum, nō reperio. Nō enim quod uolo facio bonū, sed quod nō uolo malū, hoc ago. Porrò si quod nō uolo ego, hoc facio: nō iam ego ꝑpetro illud, sed inhabitās in me peccatū. Reperio igit̄ per legē uolenti mihi facere bonū, quod mihi malum adiunctū sit. Delectat eñ me lex dei secundū internum hominē. Sed uideo aliā legem in membris meis, rebellantē legi mentis meæ: & captiuū reddentē me legi peccati, quæ est ī mēbris meis. Miser ego homo, q̄s me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Gratias ago deo per Iesum Christū dn̄m nostrum. Itaq; idem ego mēte quidē seruio legi dei, carne uero legi peccati.

VIII Nulla igit̄ nunc est cōdemnatio, his q̄ insiti sunt Christo Iesu, qui nō iuxta carnē uersantur, sed iuxta spiritum. Nam lex, spiritus uitæ per Christum Iesum, liberū me reddidit à iure peccati & mortis. Etenim quod lex præstare non poterat, ea parte qua imbecillis erat per carnē, hoc deus ꝓprio filio, misso sub

ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτί-
ας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα
τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, τοῖς
μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ
πνεῦμα. οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς
σαρκὸς φρονοῦσιν. οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ
πνεύματος.

ιθ τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος.
τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰ-
ρήνη. διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς
θεόν. τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑποτάσσε-
ται, οὐδὲ γὰρ δύναται. οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες,
θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν
σαρκὶ, ἀλλ᾽ ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα θεοῦ
οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις πνεῦμα χριστοῦ οὐκ ἔ-
χει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. εἰ δὲ χριστὸς ἐν ὑ-
μῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν διὰ ἁμαρτίαν, τὸ δὲ
πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. εἰ δὲ τὸ πνεῦ-
μα τοῦ ἐγείραντος ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν
ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιή-
σει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ ἐνοι-
κοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν.

κ ἄρα οὖν ἀδελφοὶ ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ
σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν. εἰ γὰρ κατὰ
σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν. εἰ δὲ
πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανα-
τοῦτε, ζήσεσθε. ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄ-
γονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ θεοῦ. οὐ γὰρ ἐλάβε-
τε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ᾽
ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, ἀβ-
βᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ
τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ.
εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι. κληρονόμοι μὲν
θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ, εἴπερ συμ-
πάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. λογίζο-
μαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν
καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκα-
λυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς
κτίσεως, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ
ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑ-
πετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαν-
τα ἐπ᾽ ἐλπίδι. ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευ-
θερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς
τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ.
οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ
συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ
αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες,
καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθε-
σίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώ-
ματος ἡμῶν.

τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλε-
πομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις,
τί καὶ

specie carnis peccato obnoxię, pręstitit, ac
de peccato cōdemnauit peccatum per car/
nem, ut iustificatio legis impleretur in no/
bis: qui nō secundū carnem uersamur, sed
secundū spiritum. Nam qui carnales sunt,
quæ carnis sunt curant: at qui spirituales,
quę spiritus sunt. Nam affectus carnis,
mors est. Affectus uero spūs, uita & pax.
Propterea quod affect9 carnis, inimicitia
est aduersus deū: nam legi dei nō subdit, si
quidem ne potest quidē. Qui uero in car/
ne sunt, deo placere non possunt. Vos aūt
nō estis in carne, sed in spū: siquidem spūs
dei habitat in uobis. Quòd si quis spiritū
Christi nō habet, hic non est eius. Porrò si
Christus in uobis est, corpus quidē mor/
tuum est propter peccatū, spiritus aūt uita
est propter iustificationem. Quòd si spiri/
tus eius qui excitauit Iesum à mortuis, ha
bitat in uobis: is qui excitauit Christū ex
mortuis, uiuificabit & mortalia corpora
uestra, propter ipsius spiritū inhabitātem
in uobis. Proinde fratres, debitores su/
mus, nō carni, ut secundum carnem uiua/
mus: nam si secundū carnē uixeritis, mo/
riemini. Quòd si spū facta corporis morti
ficetis, uiuetis. Etenim quicunq; spiritu dei
ducuntur, hi sunt filij dei. Non enim acce/
pistis spiritū seruitutis iterū ad timorem,
sed accepistis spiritū adoptionis: ꝑ quem
clamamus, Abba, pater. Idem spiritus te/
statur unà cum spiritu nostro, quod simus
filij dei. Quòd si filij, igit & hæredes. Hæ/
redes quidem dei, cohæredes aūt Christi:
siquidem simul cum eo patimur, ut & unà
cum illo glorificemur. Nam reputo, non
esse pares afflictiones præsentis temporis
ad gloriam, quæ reuelabitur erga nos. Ete
nim solicita creaturæ expectatio expectat
ut palā fiant filij dei. Quippe uanitati crea
tura subiacet: nō uolens, sed propter eum
qui subiecit illam sub spe. Quoniā & ipsa
creatura liberabitur à seruitute corruptio/
nis, in libertatem gloriæ filiorum dei. Sci/
mus enim quod oīs creatura cōgemiscit,
simulq; nobiscū parturit usq; ad hoc tem/
pus: non solum aūt illa, sed & ipsi qui pri/
mitias spiritus habemus: & nos ipsi in no
bisipsis gemimus, adoptionem expectan/
tes, redemptionem corporis nostri. Siqui/
dem spe seruati sumus. Porrò spes si ui/
deat, non est spes. Quod enim quis cernit,
cur

τί καὶ ἐλπίζει; εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζο-
μεν, δι᾽ ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. ὡσαύτως
δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς
ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα κα-
θὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑ-
περεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, στεναγμοῖς ἀλαλή-
τοις. ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ
φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐν-
τυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. οἴδαμεν δὲ, ὅτι τοῖς
ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγα-
θὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν. ὅτι οὓς
προέγνω, καὶ προώρισε, συμμόρφους τῆς εἰκό-
νος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότο-
κον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.
κβ οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε,
καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν. οὓς
δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε. τί οὖν ἐ-
ροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς
καθ᾽ ἡμῶν; ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο.
ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν,
πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χα-
ρίσεται.
κγ τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν θεοῦ; θεὸς
ὁ δικαιῶν. τίς ὁ κατακρίνων; χριστὸς ὁ ἀπο-
θανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἔστιν ἐν
δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.
τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ;
θλῖψις; ἢ στενοχωρία; ἢ διωγμὸς; ἢ λιμὸς; ἢ
γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ μάχαιρα; καθὼς γέ-
γραπται. ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα, ὅ-
λην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα
σφαγῆς. ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶ-
μεν, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. πέπει-
σμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔ-
τε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε
ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔ-
τε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡ-
μᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ, τῆς ἐν χρι-
στῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.
κδ ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι,
συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου, ἐν
πνεύματι ἁγίῳ, ὅτι λύπη μοι ἐστὶ μεγάλη,
καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου. ηὐ-
χόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ
χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν
μου κατὰ σάρκα, οἵτινές εἰσιν ἰσραηλῖται,
ὧν ἡ υἱοθεσία, καὶ ἡ δόξα, καὶ αἱ διαθῆκαι,
καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγ-
γελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ χριστὸς,
τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογη-
τὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.
κε οὐχ οἷον δὲ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λό-
γος

cur idem ſperet? Si uero qd᾽non uidemus,
ſperamus,id ꝑ patientiã expectamus.Cõ-
ſimiliter aũt & ſpiritus auxiliat̃ infirmita-
tibus noſtris. Siquidẽ hoc ipſum quid ora
turi ſimus, ut oportet, nõ nouim⁹: uerum
ipſe ſpũs intercedit pro nobis,gemitib.in-
enarrabilibus.At ille qui ſcrutat̃ corda,no
uit quis ſit ſenſus ſpũs: quoniam ſecũdum
deũ intercedit pro ſanctis. Scimus autem
quod his qui diligunt deũ,omnia ſimul ad
iumento ſunt in bonum, nimirũ his qui iu
xta propoſitũ uocati ſunt. Quoniã quos
præſciuerat,eoſdem & præfiniuit, confor
mes imaginis filij ſui,ut ipſe ſit primogeni
tus inter multos fratres. Porro quos prę
definierat,eoſdem & uocauit.Et quos uo-
cauit,eos et iuſtificauit.Quos aũt iuſtifica
uit,hos & glorificauit. Quid igit̃ dicemus
ad hæc? Si deus pro nobis,qs contra nos?
Qui proprio filio nõ pepercit, ſed pro no
bis omĩbus tradidit illum, qui fieri poteſt,
ut nõ & cum eodem omnia nobis donet?
Quis intentabit crimina aduerſus electos
dei? Deus eſt qui iuſtificat.Quis ille q̃ con
demnet? Chriſtus eſt,qui mortu⁹ eſt,imò
qui & ſuſcitatus eſt, qui etiam eſt ad dexte
ram dei,qui & intercedit pro nobis. Quis
nos ſeparabit à dilectione dei? nũ afflictio?
num anguſtia? num ꝑſequutio? nũ fames?
nũ nuditas? num periculũ? num gladius?
Quẽadmodũ ſcriptũ eſt: Propter te morti
tradimur tota die, habiti ſum⁹ uelut oues
deſtinatæ mactationi. Verum in his omni
bus ſuperamus, per eum qui dilexit nos.
Nam mihi perſuaſum habeo,quod neque
mors,neq; uita,neq; angeli,neq; principa-
tus,neq; poteſtates,neq; inſtãtia,neq; futu
ra,neq; altitudo,neq; profunditas,neq; ul-
la creatura alia poterit nos ſeparare à dile-
ctione dei,quæ eſt in Chriſto Ieſu dño no-
ſtro. Veritatẽ dico in Chriſto,non men IX
tior,atteſtãte mihi ſimul cõſcientia mea, ꝑ
ſpũm ſanctũ,quod dolor mihi ſit magnus
& aſſiduus cruciatus cordi meo.Optarim
eñ ego ipſe, anathema eſſe à Chriſto pro
fratribus meis,cognatis meis ſecundũ car
nem,q̃ ſunt Iſraelitæ, quorũ eſt adoptio et
gloria & teſtamenta & legis cõſtitutio &
cultus & ꝓmiſſiones, quorũ ſunt patres et
ij ex qbus eſt Chriſt⁹ quãtũ attinet ad car
nẽ, q̃ eſt in oĩbus deus laudãdus in ſecula,
amẽ. Nõ aũt hæc loquor ꝙ exciderit ſer

γος τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραὴλ, οὗτοι ἰσραήλ. οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα ἀβραὰμ, πάντες τέκνα, ἀλλ' ἐν ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα, τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας, λογίζεται εἰς σπέρμα. ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ σάρρᾳ υἱός. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ῥεβέκκα ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν. μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ πρόθεσις μένῃ, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος, ἐρρέθη αὐτῇ. ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. καθὼς γέγραπται. τὸν ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ ἠσαῦ ἐμίσησα.

κς τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ θεῷ; μὴ γένοιτο. τῷ γὰρ μωσῇ λέγει. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. ἄρα οὖν, οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ φαραώ. ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

κζ ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει. ἐρεῖς οὖν μοι. τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι, ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν; εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν, οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν. ὡς καὶ ἐν τῷ ὠσηὲ λέγει. καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου. καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ, οὗ ἐρρέθη αὐτοῖς, οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ θεοῦ ζῶντος.

κθ ἠσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ ἰσραήλ. ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ καθὼς προείρηκεν ἠσαΐας. εἰ μὴ κύριος σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν. τί οὖν ἐροῦμεν

mo dei. Non em̃ oẽs q̃ sunt ex Israel, sunt Israel: neq; q̃a sunt semen Abrahæ, statim oẽs filij: sed per Isaac nominabitur tibi semen: hoc est, nõ q̃ filij carnis, ij filij dei: sed qui sunt filij promissionis, recensent̃ in semen. Promissionis enim sermo hic est: In tempore hoc ueniã, & erit Saræ filius. Nõ solum aũt hoc, sed & Rebecca ex uno cõceperat Isaac patre nostro: nondũ enim natis pueris: quũ neq; boni quippiã fecissent neq; mali, ut secundũ electionem, propositum dei maneret: non ex operibus, sed ex uocante, dictum est illi: Maior seruiet minori. sicut scriptũ est: Iacob dilexi, Esau uero odio habui. Quid igitur dicemus? Num iniustitia est apud deũ? Absit. Nam Mosi dicit: Miserebor cuiuscũq; misereor, & cõmiserabor quencunq; cõmiseror. Itaque nõ uolentis est, neq; currentis: sed miserentis dei. Dicit enim scriptura Pharaoni: In hoc ipsum te excitaui, ut ostẽdam in te potentiã meam, & ut annuncietur nomen meum in tota terra. Itaq; cui uult, miseret̃: quem aũt uult, indurat. Dices ergo mihi: Quid adhuc cõqueritur? Nã uoluntati illius q̃s resistit? Atqui, ó homo, tu quis es, q̃ ex aduerso respõdes deo? Num dicet figmentũ, ei q̃ finxit, cur me finxisti ad hunc modũ? An non habet potestatẽ figulus luti, ut ex eadem massa fingat aliud quidem uas in honorẽ, aliud uero in ignominiã. Quod si deus uolẽs ostẽdere iram, & notã facere potentiã suã, tulit multa animi lenitate uasa iræ, apparata in interitũ, et ut notas faceret diuitias gloriæ suæ, erga uasa misericordiæ quæ præparauerat ĩ gloriam: quos & uocauit, nimirum nos, nõ solum ex Iudæis, uerum etiam ex gentibus, quemadmodũ & Osee dicit: Vocabo populum qui meus non erat, populum meum, & eam quæ dilecta nõ erat, dilectam: & erit in loco ubi dictum fuerat eis, Non populus meus uos: ibi uocabũtur filij dei uiuẽtis. Hesaias aũt clamat super Israel: Si fuerit numerꝰ filiorũ Israel, ut arena maris, reliquiæ saluæ erũt. Sermonẽ enim perficiens & abbreuians cum iustitia, quoniã sermonem abbreuiatũ faciet dominus in terra. Et quemadmodum prius dixit Hesaias: Nisi dominꝰ Sabaoth reliquisset nobis semen, ut Sodoma facti fuissemus, & Gomorrhæ assimilati fuissemꝰ. Quid igit̃ dicemus

μεν; ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κα/
τέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πί
στεως. ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς
νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἐκ
πίστεως, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ
τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος. καθὼς γέγραπται.
ἰδοὺ τίθημι ἐν σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ
πέτραν σκανδάλου. καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐ/
τῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.
λα ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας,
καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεόν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ
ἐστιν εἰς σωτηρίαν. μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, ὅτι ζῆ
λον θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν. ἀ/
γνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ
τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δι/
καιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. τέλος γὰρ
νόμου χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πι/
στεύοντι.
λβ μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν
ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζή/
σεται ἐν αὐτοῖς. ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη, οὕ/
τως λέγει. μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναβή
σεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι χριστὸν καταγα/
γεῖν. ἤ, τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τουτέ
στι χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. ἀλλὰ τί λέγει;
ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν
τῇ καρδίᾳ σου. τουτέστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως, ὃ
κηρύσσομεν. ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί
σου κύριον ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ
σου, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθή/
σῃ. καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στό/
ματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. λέγει γὰρ ἡ
γραφή. πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, οὐ καταισχυν
θήσεται. οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ ἰουδαίου τε καὶ
ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων, πλου
τῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.
πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου,
σωθήσεται.
λγ πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπί/
στευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὗ οὐκ ἤκουσαν;
πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος; πῶς
δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέ/
γραπται. ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζο/
μένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.
ἀλλ᾽ οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. ἡ/
σαΐας γὰρ λέγει. κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡ/
μῶν; ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς. ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥή/
ματος θεοῦ. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μεν/
οῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος
αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης
τὰ ῥήματα αὐτῶν. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἔγνω
ἰσραήλ; πρῶτος μωσῆς λέγει. ἐγὼ παραζη
λώσω

dicemus? Quòd gentes quę non sectaban
tur iustitiã, apprehenderunt iustitiã: iusti/
tiam aũt eam quæ est ex fide. Cõtrà, Israel,
qui sectabat legem iustitiæ, ad legẽ iustitiæ
nõ peruenit. Propter quid? Quia nõ ex fi/
de, sed tanquam ex operibus legis. Impegerũt
enim in lapidẽ offendiculi. Quemadmo/
dum scriptũ est: Ecce pono in Sion lapidẽ
offendiculi, & petrã offensionis: & omnis
qui credit in eo, non pudefiet. Fratres, X
propensa quidem uoluntas cordis mei, &
deprecatio quæ fit ad deũ, pro Israel est ad
salutem. Testimoniũ enim illis perhibeo,
quòd studiũ dei habent, sed nõ secundum
scientiam. Nam ignorãtes dei iustitiam, &
propriam iustitiã quærentes cõstituere, iu
stitiæ dei nõ fuerunt subditi. Nam perfe/
ctio legis, Christus ad iustificationem om/
ni credenti. Moses enim scribit de iusti/
tia quæ est ex lege, quòd qui fecerit ea ho/
mo, uiuet per illa. Cæterũ quæ ex fide est
iustitia, ea sic loquitur: Ne dixeris in corde
tuo, Quis ascendet in cœlũ? Hoc est, Chri
stum ex alto deducere. Aut, quis descẽdet
in abyssum? Hoc est, Christũ ex mortuis
reducere. Sed quid dicit? Prope te uerbũ
est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est, uer/
bum fidei, quod prædicamus: nẽpe si con/
fessus fueris ore tuo dñm Iesum, & credi/
deris in corde tuo, quòd deus illum excita
uit a mortuis, saluus eris. Corde enim cre/
ditur ad iustitiã, ore autem confessio fit ad
salutem. Dicit enim scriptura: Omnis qui
fidit illi, nõ pudefiet. Non enim est distin/
ctio uel Iudęi uel Græci: nam idem dñs o/
mnium, diues in omnes inuocãtes se: quis/
quis enim inuocauerit nomen dñi, saluus
erit. Quomodo igitur inuocabũt eum,
in quem non crediderunt? Quomodo aũt
credent ei, de quo nõ audierunt? Quomo/
do autem audient absque prædicante? Quo
modo aũt prædicabunt, nisi missi fuerint?
Sicut scriptũ est: Quàm speciosi pedes an
nunciantiũ pacem, annunciãtiũ bona. At
non omnes obedierunt euãgelio. Hesaias
enim dicit: Dñe quis credidit sermonibus
nostris? Ergo fides, ex auditu est: auditus
aũt per uerbum dei. Sed dico, an nõ audie
rũt? Atqui in omnem terram exiuit sonus
eorum, et in fines orbis terrarum uerba il/
lorum. Sed dico, nunquid non cognouit
Israel? Primus Moses dicit: Ego ad æmu
y 3 lationem

λώσω ὑμᾶς ἐπ᾽ οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ
παροργιῶ ὑμᾶς. ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ
λέγει. εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφα-
νὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. πρὸς
δὲ τὸν ἰσραὴλ λέγει. ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξε-
πέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦν-
τα καὶ ἀντιλέγοντα.
λδ λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν
αὐτοῦ; μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ ἰσραηλίτης εἰ-
μὶ, ἐκ σπέρματος ἀβραὰμ, φυλῆς βενιαμίν.
οὐκ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέ-
γνω. ἢ οὐκ οἴδατε, ἐν ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γρα-
φή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ ἰσραὴλ,
λέγων. κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτει-
ναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν, κἀ-
γὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυ-
χήν μου. ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός.
κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας,
οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ βάαλ. οὕτως
οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ᾽ ἐκλο-
γὴν χάριτος γέγονεν. εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ
ἔργων. ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ
δὲ ἐξ ἔργων οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις. ἐπεὶ τὸ ἔργον,
οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.
λε τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ ἰσραὴλ, τοῦτο οὐκ ἐπέ-
τυχεν. ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐ-
πωρώθησαν. καθὼς γέγραπται. ἔδωκεν αὐτοῖς
ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ
μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἕως τῆς
σήμερον ἡμέρας. καὶ δαβὶδ λέγει. γενηθήτω
ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν,
καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐ-
τοῖς. σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ
μὴ βλέπειν, καὶ τὸ νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς
σύγκαμψον.
λς λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν, ἵνα πέσωσι; μὴ
γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτη-
ρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. εἰ
δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου,
καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν, πό-
σῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν.
λζ ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον
μὲν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν
μου δοξάσω, εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρ-
κα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν. εἰ γὰρ ἡ ἀπο-
βολὴ αὐτῶν καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσ-
ληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν; εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁ-
γία, καὶ τὸ φύραμα. καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ
κλάδοι. εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν,
σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν, ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐ-
τοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος
τῆς ἐλαίας ἐγένου, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλά-
δων

latiōnē prouocabo uos per gentē quæ nō
est gens, per gentē stultā ad iram cōmoue-
bo uos. Hesaias aūt post hunc audet, ac di-
cit: Inuentus fui his q me nō quærebant:
cōspicuus factus sum his q de me nō inter
rogabant. Aduersus Israel aūt dicit: Toto
die expādi manus meas ad populū nō cre
dentem & contradicentē. Dico igit: Nū XI
repulit deus populū suum? Absit. Nam et
ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, trib.
Beniamin. Non repulit deus populū suū,
quem ante agnouerat. An nescitis, de Elia
qd dicat scriptura? Quomodo interpellat
apud deū aduersus Israel, dicēs: Dn̄e, pro-
phetas tuos occiderunt, & altaria tua sub-
ruerūt: & ego relictus fui solus, & insidian
tur uitæ meæ. Sed qd dicit ei diuinū respō
sum? Reliqui mihi ipsi septē milia uirorū,
qui non inflexerunt genu imagini Baal.
Sic igit & in hoc tempore, reliquiæ secun
dum electiōnē gratię fuerunt. Quod si per
gratiā, non iam ex opibus: quādoquidem
gratia, iam nō est gratia. Sin ex operib. iam
nō est gratia: quandoquidē opus, iam non
est opus. Quid igit? Quod quærit Israel,
hoc nō assequutus est: sed electio cōsequu
ta est, reliqui uero excæcati sunt: quemad-
modū scriptū est: Dedit eis deus spiritum
cōpunctionis, oculos ut nō uideant, & au
res ut nō audiant, usq; ad hodiernū diem.
Et Dauid dicit: Vertat mensa illorū in la-
queum & in captionē & in offendiculū et
in retaliationē ipsis. Obtenebrent oculi eo
rum, ut nō uideāt, & tergū illorū semp in-
curua. Dico igit, num ideo impegerunt,
ut cōciderent? Absit. Sed p lapsum illorū
salus cōtigit gentib. in hoc ut eos ad æmu-
landū ꝓuocaret. Quòd si lapsus illorū di-
uitiæ sunt mundi, & diminutio illorū diui-
tię gentiū, quanto magis plenitudo illorū?
Vobis enim dico gentib. quatenus ego
quidem sum apostolus gentiū, ministeriū
meū illustro, si quo modo ad ęmulandum
prouocē carnem meā, & saluos reddā nō-
nullos ex illis. Nam si reiectio illorū, est re
cōciliatio mundi: quæ erit assumptio, nisi
uita ex mortuis? Quòd si primitiæ sanctę,
sancta est & consperio: & si radix sancta,
sancti erūt & rami: qd si nōnulli rami de-
fracti sunt, tu uero cū esses oleaster, insitus
fuisti illis, & cōsors radicis & pinguitudi-
nis oleæ factus es, ne glorieris aduersus ra
mos

δων. εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστά-
ζεις, ἀλλ᾽ ἡ ῥίζα σέ. ἐρεῖς οὖν, ἐξεκλάσθησαν κλά-
δοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ. καλῶς. τῇ ἀπιστίᾳ ἐξ-
εκλάσθησαν, σὺ δὲ πίστει ἕστηκας. μὴ ὑψηλοφρό-
νει, ἀλλὰ φοβοῦ. εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλά-
δων οὐκ ἐφείσατο, μή πως οὐδὲ σοῦ φείσηται. ἴδε
οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν θεοῦ. ἐπὶ μὲν τοὺς
πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ χρηστότητα, ἐὰν
ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. καὶ
ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρι-
σθήσονται. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς πάλιν ἐγκεν-
τρίσαι αὐτούς. εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκό-
πης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς
καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι κατὰ φύσιν, ἐγ-
κεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ.
λη οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, τὸ μυστή-
ριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε παρ᾽ ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι
πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ
τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς
ἰσραὴλ σωθήσεται. καθὼς γέγραπται. ἥξει ἐκ
σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ ἰα-
κώβ. καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ᾽ ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν
ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. κατὰ μὲν τὸ εὐαγ-
γέλιον, ἐχθροὶ δι᾽ ὑμᾶς, κατὰ δὲ ἐκλογὴν ἀγαπη-
τοὶ διὰ τοὺς πατέρας. ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χα-
ρίσματα, καὶ ἡ κλῆσις τοῦ θεοῦ. ὥσπερ γὰρ καὶ
ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε
τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθη-
σαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.
συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν,
ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.
λθ ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως
θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ. καὶ
ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυ-
ρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; ἢ τίς προέ-
δωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; ὅτι
ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα.
αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.
μ παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρ-
μῶν τοῦ θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν, θυ-
σίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογι-
κὴν λατρείαν ὑμῶν, καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ
αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώ-
σει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς, τί τὸ
θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον καὶ
τέλειον.
μα λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι,
παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν, παρ᾽ ὃ
δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ
ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.
μβ καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολ-
λὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν
αὐτὴν

mos: ꝗ si gloriaris, nō tu radicē portas, sed
radix te. Dices igit͛, defracti sūt rami, ut ego
insererer. bene dicis. p̄ icredulitatē defracti
sūt, tu uero fide cōstitisti. Ne efferaris aīo,
sed timeas. Nā si deus naturalib⁹ ramis nō
pepcit, uide ne quā fiat, ut nec tibi parcat.
Vide igit͛ bonitatē ac seueritatē dei: in eos
quidē q̄ ceciderūt, seueritatē: in te uero bo
nitatē, si permanseris in bonitate. Alioq̄ &
tu excideris: & illi rursum, si nō permanse-
rint in incredulitate, inseret͛. Potest em̄ de-
us denuo inserere illos. Etenim si tu ex na-
turali exectus es oleastro, & præter naturā
insitus es in uerā oleā, quāto magis hi q̄ na
turales sunt, inserētur propriæ oleæ? Non
em̄ uolo uos ignorare fratres mysteriū hoc
ut ne sitis apud uosmetipsos elati aīo, ꝙ ex
cęcatio ex parte Israeli accidit, donec pleni
tudo gētiū aduenerit, & sic totus Israel sal-
uus erit: sicut scriptū est: Adueniet ex Sion
ille q̄ liberat, & auertet impietates à Iacob.
Et hoc illis à me testamentū, quū abstulero
peccata ipsorū. Secūdū euāgeliū qdē, ini-
mici propter uos: secūdū electionē aūt, di-
lecti propter patres. Nā dona qdē & uoca
tio dei eiusmodi sunt, ut eorū illū pœnitere
nō possit. quēadmodū enim & uos quōdā
increduli fuistis deo, nūc aūt misericordiā
estis cōsequuti p̄ illorū incredulitatē: sic &
isti nūc increduli facti sunt, ex eo ꝙ uos mi-
sericordiā estis adepti, ut & ipsi misericor-
diā cōsequant͛. Cōclusit enim deus oēs sub
incredulitatē, ut oīum misereret͛. O pro-
funditatē diuitiarū & sapiētię & cognitio-
nis dei, q̄ iscrutabilia sūt iudicia eius, & im
puestigabiles uiæ eius. Quis em̄ cognouit
mentē dn̄i? aut q̄s illi fuit à cōsilijs? aut q̄s
prior dedit illi, & reddet͛ ei? Quoniā ex illo
& p̄ illū & in illū oīa. Ipsi gloria in secula,
amē. Obsecro igit͛ uos fratres, p̄ miseratio XII
nes dei, ut prębeatis corpora uestra hostiā
uiuētē, sanctā, acceptā deo, rationalē cultū
uestrū: et ne accōmodetis uos ad figurā se-
culi huius, sed trāsformemini p̄ renouatiōē
mētis uestræ, ut ꝓbetis quę sit uolūtas dei,
qd̄ bonū est acceptūq; et p̄fectū. Dico em̄
p̄ gratiā quę data est mihi, cuilibet uersanti
inter uos, ne q̄s arrogāter de se sentiat, sup̄
q̄ oportet de se sentire: sed ita sentiat, ut mo
dest⁹ sit et sobri⁹, ut cuiq; de⁹ partit⁹ est mē
surā fidei. Quēadmodū em̄ in uno corpore
mēbra multa habemus: mēbra uero nō oīa

αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμα ἐσμὲν ἐν χριστῷ. ὁ δὲ καθεῖς, ἀλλήλων μέλη, ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, εἴτε ὁ διδάσκων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, εἴτε ὁ παρακαλῶν ἐν τῇ παρακλήσει, ὁ μεταδιδοὺς ἐν ἁπλότητι, ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ, ὁ ἐλεῶν ἐν ἱλαρότητι. ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι, τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ καιρῷ δουλεύοντες, τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες, τὴν φιλοξενίαν διώκοντες. εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε. χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς, μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες, μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γάρ, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν. ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

μγ πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ἀπὸ θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν. οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται. οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ. οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε. λειτουργοὶ γὰρ θεοῦ εἰσιν, εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

μδ ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον. τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος.

τῷ

eundē habent actū, sic multi unum corpus sumus in Christo: singulatim aūt alij aliorum mēbra: sed tamen habētes dona iuxta gratiā datā nobis uaria, siue prophetiā iuxta portionē fidei, siue ministeriū in administratione, siue qui docet in doctrina, siue q exhortatur in exhortatione, qui impertit in simplicitate, qui præest in diligentia, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sit nō simulata: sitis odio prosequētes quod malū est, adhærentes ei quod bonū est, per fraternā charitatē, ad mutuo uos diligēdos propensi, honore alius aliū præuenientes, studio non pigri, spiritu feruentes, tēpori seruientes, spe gaudentes, in afflictione patientes, precationi instantes, necessitatibus sanctorum cōmunicantes, hospitalitatē sectātes. Bene loquamini de ijs qui uos insectātur: bene loquamini, inquā, & ne male precemini. Gaudete cū gaudentibus, & flete cum flētibus: eodē animo alij in alios affecti, nō arrogāter de uobisipsis sentiētes, sed humilibus uos accōmodantes. Ne sitis arrogantes apud uosmetipsos, neq; cuiq̄ malū pro malo reddatis, prouide parātes honesta in cōspectu omnium hominū: si fieri potest, quantū in uobis est, cū oībus hominibus in pace uiuētes, nō uosmetipsos ulciscētes dilecti, quin potius date locū iræ: scriptum est enim: Mihi ultio, ego repēdā, dicit dominus. Si igit̄ esurit inimicus tuus, pasce illū: si sitit da illi potū. Hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput illius. Ne uincaris à malo, imò uince bono malū.

Omnis anima potestatibus supeminentibus subdita sit. Nō enim est potestas nisi à deo: quæ uero sunt potestates, à deo ordinatæ sunt. Itaq; q̄sq̄s resistit potestati, dei ordinatiōi resistit: q aūt restiterint, sibiṗsis iudiciū accipiēt: nam principes nō terrori sunt bene agentibus, sed male. Vis aūt nō timere potestatē? Quod bonū est facito, & feres laudē ab illa: dei enim minister est tibi in bonū. Quod si feceris id, q̄d malū est, time: nō eīm frustra gladiū gestat: nā dei minister est, ultor ad irā, ei q quod malū est fecerit. Quapropter oportet esse subditos, nō solū propter irā, uerū etiā propter conscietiā. Propter hoc enim & uectigalia soluitis: siq̄dē ministri dei sunt, in hoc ipsū incūbētes. Reddite igit̄ oībus quod debet̄: cui tributū, tributū: cui uectigal, uectigal: XIII

cui

τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον. τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν. μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκεν. τὸ γὰρ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται.

με πλήρωμα οὖν νόμου, ἡ ἀγάπη. καὶ τοῦτο εἰδότες, τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα, ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν. καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

μϛ τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα. ὁ δὲ ἀσθενῶν, λάχανα ἐσθίει. ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο. σὺ τίς εἶ, ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει, ἢ πίπτει, σταθήσεται δέ. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς στῆσαι αὐτόν. ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ φρονεῖ. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων κυρίῳ ἐσθίει, εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ θεῷ. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

μζ ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ κυρίῳ ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ κυρίου ἐσμέν. εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.

μη σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ. γέγραπται γάρ. ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ. ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ θεῷ.

μηκέτι

cui timorẽ, timorem: cui honorẽ, honorẽ. Nemini quicq̃ debeatis, nisi hoc, ut inuicem diligatis. Nam qui diligit alterum, legem expleuit. Siquidẽ illa: Non mœchaberis: nõ occides: non furaberis: nõ falsum testimoniũ dices: nõ concupisces: & si quod aliud præceptum, in hoc sermone summatim cõprehenditur: nempe, Diliges proximum tuũ sicut teipsum. Dilectio proximo malũ non operatur. Consummatio itaq; legis, est dilectio. Præsertim quũ sciamus tẽpus, quod tempestiuũ sit, nos iam à somno expergisci. Nũc enim propius adest nobis salus, q̃ tum quum credebamus. Nox progressa est, dies aũt appropinquat. Abijciamus igitur opera tenebrarum, & induamur arma lucis: tanquã in die composite ambulemus, nõ comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac lasciuijs, non contentione & æmulatione, sed induamini dominum Iesum Christũ: & carnis curam ne agatis ad concupiscentias. Porrò eũ qui XIIII
infirmatur fide, assumite, non ad dijudicationes disceptationũ. Alius quidem credit, uescendum esse quibuslibet. Alius aũt qui infirmus est, holeribus uescitur. Qui uescitur, non uescentẽ ne despiciat. Et qui non uescitur, uescentẽ ne iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas de alieno famulo? Proprio domino stat aut cadit, imò fulcietur ut stet. Potens enim est deus efficere ut stet. Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens: ille autem idem iudicat de quouis die. Vnicuiq; sua mens satisfaciat. Qui curat diem, domino curat. Et qui non curat diem, domino non curat. Qui uescitur, dño uescitur, gratias enim agit deo: & qui non uescitur, domino nõ uescitur, & gratias agit deo. Nullus enim nostrum sibiipsi uiuit, & nullus sibiipsi moritur. Nã siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Siue igitur uiuamus, siue moriamur, domini sumus. In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, ut mortuis ac uiuẽtibus dominetur. Tu uero cur iudicas fratrẽ tuũ? Aut etiã tu, cur despicis fratrem tuum? Omnes enim statuemur apud tribunal Christi. Scriptũ est enim: Viuo ego dicit dominus: Mihi sese flectet omne genu, & omnis lingua cõfitebit̃ deo. Igitur unusquisq; nostrũ de seipso rationẽ reddet deo.

Ne

μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο
κρίνατε μᾶλλον, τὸ, μὴ τιθέναι πρόσκομμα
τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον. οἶδα καὶ πέ-
πεισμαι ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι'
ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐ-
κείνῳ κοινόν. εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου
λυπεῖται, οὐκ ἔτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς.
μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε, ὑπὲρ οὗ
χριστὸς ἀπέθανε. μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν
τὸ ἀγαθόν. οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ
βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρή-
νη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ὁ γὰρ ἐν τού-
τοις δουλεύων τῷ χριστῷ, εὐάρεστος τῷ θεῷ,
καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις. ἄρα οὖν τὰ τῆς
εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τῆς εἰς
ἀλλήλους. μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ
ἔργον τοῦ θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά, ἀλλὰ κα-
κὸν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ διὰ προσκόμματος ἐ-
σθίοντι. καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πι-
εῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκό-
πτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ. σὺ πίστιν
ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μα-
κάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν, ἐν ᾧ δοκιμάζει. ὁ
δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται,
ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως. πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁ-
μαρτία ἐστίν.
μθ ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ, τὰ ἀσθενή-
ματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς
ἀρέσκειν. ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρε-
σκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν. καὶ γὰρ ὁ
χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ καθὼς γέγρα-
πται. οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέ-
πεσον ἐπ' ἐμέ.
ν ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν
διδασκαλίαν προεγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπο-
μονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν τὴν
ἐλπίδα ἔχωμεν. ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ
τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρο-
νεῖν ἐν ἀλλήλοις κατὰ χριστὸν ἰησοῦν, ἵνα ὁ-
μοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν θεὸν,
καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ
προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ χρι-
στὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν θεοῦ. λέ-
γω δὲ ἰησοῦν χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι
περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βε-
βαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.
τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεόν.
καθὼς γέγραπται. διὰ τοῦτο ἐξομολογή-
σομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψα-
λῶ. καὶ πάλιν λέγει. εὐφράνθητε ἔθνη με-
τὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. καὶ πάλιν. αἰνεῖτε
τὸν κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε
αὐτὸν

Ne posthac igitur alius aliũ iudicemus: ue
rum illud iudicate magis, ne offendiculum
ponatur fratri, aut lapsus occasio. Noui si-
quidẽ, & persuasum habeo per dominum
Iesum, nihil esse cõmune per se, nisi ei qui
existimat aliquid esse cõmune, illi cõmune
est. Verũ si propter cibũ frater tuus contri
statur, non iam secundũ charitatem ambu
las. Ne cibo tuo illũ perdas, pro quo Chri-
stus mortuus est. Ne uestrũ igitur bonum,
hominũ maledicentiæ sit obnoxium. Non
enim est regnũ dei cibus ac potus, sed iusti
tia & pax & gaudiũ, in spiritu sancto. Ete-
nim qui per hæc seruit Christo, acceptus
est deo, & probatus hominibus. Itaq; quæ
pacis sunt, sectemur, & quæ ædificationis,
alius erga alium. Ne cibi causa, destruas o-
pus dei. Omnia quidẽ pura: sed malũ est
homini, qui per offendiculũ uescitur. Bo-
num est nõ edere carnes, neq; bibere uinũ,
neq; quicq̃, per quod frater tuus impingit
aut offenditur aut infirmatur. Tu fidẽ ha-
bes? Apud temetipsum habe corã deo. Bea-
tus qui nõ iudicat seipsum, in eo quod pro
bat. At qui diiudicat, si ederit condẽnatus
est: quoniã nõ edit ex fide. Porrò quicquid
ex fide non est, peccatum est. Debemus XV
autẽ nos qui potentes sumus, infirmitates
impotentiũ portare, ac non placere nobis-
ipsis. Nã unusquisq; nostrũ proximo pla-
ceat in bonum ad ædificationem. Etenim
Christus nõ placuit sibiipsi, sed quẽadmo-
dum scriptũ est: Opprobria opprobrantiũ
tibi, inciderunt in me. Nam quæcunque
præscripta sunt, in nostram doctrinã præ-
scripta sunt: ut per patientiã & consolatio-
nem scripturarum spem habeamus. Deus
autem patientiæ & consolationis det uo-
bis idem mutuo inter uos sentire secũdum
Iesum Christũ, ut unanimiter uno ore glo
rificetis deum ac patrem domini nostri Ie-
su Christi. Quapropter assumite uos inui-
cem, quemadmodũ & Christus assumpsit
nos in gloriã dei. Illud autem dico, Iesum
Christum ministrum fuisse circumcisionis
pro ueritate dei, ad confirmandas promis-
siones patrum: cæterum, ut gentes pro mi-
sericordia glorificent deũ: sicut scriptum
est: Propter hoc cõfitebor tibi in gentibus,
& nomini tuo canã. Et rursum dicit: Gau-
dete gentes cum populo eius. Et rursum:
Laudate dñm omnes gẽtes, & collaudate
eum

αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. καὶ πάλιν ἡσαΐας λέγει, ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ᾽ αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος, πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης, ἐν τῷ πιστεύειν εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου. πέπεισμαι δὲ ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν. τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν ἀδελφοὶ ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν ἰησοῦ χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ἔχω οὖν καύχησιν ἐν χριστῷ ἰησοῦ τὰ πρὸς θεόν. οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ, ὥστε με ἀπὸ ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη χριστός, ἵνα μὴ ἐπ᾽ ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων, τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ. νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις. εὐδόκησαν γὰρ μακεδονία καὶ ἀχαΐα, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ. εὐδόκησαν γὰρ καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς. τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι᾽ ὑμῶν εἰς τὴν σπανίαν. οἶδα δὲ, ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ ἐλεύσομαι. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ

πρὸς

eũ omnes populi. Et rursum Hesaias dicit: Erit radix Iesse, & qui exurget ad imperandum gentibus: in eo gẽtes sperabũt. Deus aũt spei impleat uos omni gaudio & pace, in credẽdo in hoc ut exuberetis in spe per potentiã spiritus sancti. Persuasum eñ habeo fratres mei, & ipse ego de uobis, ꝙ & ipsi pleni estis bonitate, impleti omni scientia, ualentes etiã inuicẽ alius aliũ admonere. Sed tamẽ audacius scripsi uobis fratres ex parte, ueluti cõmonefaciẽs uos, propter gratiã quę data est mihi à deo, in hoc ut sim minister Iesu Christi in gẽtes, administrãs euangeliũ dei, ut fiat oblatio gentiũ acceptabilis, sanctificata per spiritũ sanctũ. Habeo igit̃ quod glorier per Christũ Iesum, in his quæ ad deũ pertinẽt. Nõ enim ausim loqui quicꝗ eorũ, quæ nõ effecit Christus per me, in obedientiã gentiũ, uerbo & facto per potentiam signorũ ac prodigiorũ, per potentiã spiritus dei, ut ab Hierusalem & in circũiacẽtibus regionibus usqꝫ ad Illyricum impleuerim euangelium Christi: ita porrò annitẽs prędicare euangeliũ, nõ ubi nominatus erat Christus, ut ne super alienum fundamentũ ædificarẽ, sed queadmodum scriptũ est: Quib. nõ est annũciatum de eo, uidebũt, & qui nõ audierant, intelligẽt. Quapropter & præpeditus sum sæpe, quo minus uenirẽ ad uos. Nunc uero quũ non amplius habeã locũ in regionibus his, desideriũ aũt habeã uenĩedi ad uos multis iam annis, quandocunqꝫ iter instituero in Hispaniã, ueniã ad uos. Spero enim fore, ut istac iter faciens, uideã uos, & à uobis ꝓducar illuc, si tamen uestra consuetudine prius ex parte fuero expletus. Nunc aũt proficiscor Hierosolymã, ministrans sanctis. Visum est enim Macedoniæ & Achaiæ, cõmunicationem aliquam facere in pauperes sanctos, qui sunt Hierosolymis. Nam ita uisum est ipsis, & debitores illorum sunt. Etenim si spiritualia sua cõmunicauerunt gentibus, debent & hæ in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur ubi perfecero, & obsignauero illis fructũ hũc, reuertar ꝑ uos in Hispaniã. Scio nanqꝫ quod ubi uenero ad uos, cũ plenitudine benedictionis euãgelij Christi uenturus sim. Obsecro aũt uos fratres per dominũ nostrũ Iesum Christum, & per dilectionẽ spiritus, ut me laborãtẽ adiuuetis precationibus pro me

ad

πρὸς τὸν θεόν, ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις, ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

συνίστημι δὲ ὑμῖν φοίβην, τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν κεγχρεαῖς, ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν κυρίῳ, ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, τοὺς συνεργούς μου ἐν χριστῷ ἰησοῦ, οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν. οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. ἀσπάσασθε ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς. ἀσπάσασθε ἀνδρόνικον καὶ ἰουνίαν, τοὺς συγγενεῖς μου, καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε οὐρβανόν, τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν χριστῷ, καὶ στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου. ἀσπάσασθε ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. ἀσπάσασθε ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ναρκίσσου τοὺς ὄντας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε τρύφαιναν καὶ τρυφῶσαν, τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ. καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε ἀσύγκριτον, φλέγοντα, ἑρμᾶν, πατρόβαν, ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς. ἀσπάσασθε φιλόλογον καὶ ἰουλίαν, νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ χριστοῦ. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας, καὶ τὰ σκάνδαλα, παρὰ τὴν διδαχὴν, ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν. οἱ γὰρ τοιοῦτοι, τῷ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας, καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων. ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν. θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγα-

θὸν

ad deum, ut liberer ab incredulis in Iudæa, utque ministerium hoc meum, quod exhibebo Hierosolymis, acceptum sit sanctis, ut cum gaudio ueniam ad uos, per uoluntatem dei, unaque uobiscum refociller. Deus autē pacis, sit cum omnibus uobis. Amen.

XVI Commendo autem uobis Phœben, sororem nostram, quæ est ministra ecclesiæ Cenchreensis, ut illam suscipiatis in Christo, ita ut decet sanctos, & adsistis ei, in quocunque uobis eguerit negocio: nam hæc quū multis adfuit, tum mihi etiam ipsi. Salutate Priscā & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu, qui pro anima mea suam ipsorum ceruicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed & omnes ecclesiæ gentium, item quę in domo illorum est congregationem. Salutate Epænetum dilectum meum, qui est primitiæ Achaiæ in Christo. Salutate Mariam, quę multum laborauit erga nos. Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos & concaptiuos meos, qui sunt insignes inter apostolos, q etiam ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliam, dilectū meum in domino. Salutate Vrbanum, adiutorē nostrum in Christo, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellam, probatū in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli familiaribus. Salutate Herodionē, cognatum meū. Salutate eos qui sunt ex Narcissi familiaribus, hos qui sunt in domino. Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in domino. Salutate Persidem dilectam, quæ multum laborauit in domino. Salutate Rufum, electum in domino, & matrē illius ac meam. Salutate Asyncritū, Phlegontē, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his sunt fratres. Salutate Philologū & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympam, & qui cum his sunt, omnes sanctos. Salutate uos inuicem cum osculo sancto. Salutant uos ecclesiæ Christi. Obsecro autē uos fratres, ut consideretis eos qui dissidia & offendicula contra doctrinā quam uos didicistis, gignunt, & declinetis ab illis. Nam qui eiusmodi sunt, dño Iesu Christo nō seruiunt, sed suo uentri: & per blandiloquentiam & assentationem decipiunt corda simplicium. Nam uestra obedientia ad omnes permanauit. Gaudeo igitur sanè de uobis. Sed uolo uos sapientes quidem esse ad bo-

num

θόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν, ἐν τάχει. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. ἀσπάζονται ὑμᾶς τιμόθεος ὁ συνεργός μου, καὶ λούκιος, καὶ ἰάσων, καὶ σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου. ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν κυρίῳ. ἀσπάζεται ὑμᾶς γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἔραστος, ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ κούαρτος ὁ ἀδελφός. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, καὶ τὸ κήρυγμα ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος, μόνῳ σοφῷ θεῷ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

πρὸς τοὺς ῥωμαίους.

ἐγράφη ἀπὸ κορίνθου διὰ φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

num, ſynceros autem ad malum. Deus autem pacis conteret ſatanam ſub pedes ueſtros, breui. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti ſit uobiſcum. Salutant uos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius, qui ſcripſi epiſtolam in domino. Salutat uos Gaius hoſpes meus & eccleſiæ totius. Salutat uos Eraſtus quæſtor ærarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti, ſit cum omnibus uobis. Amen. Ei autem qui potens eſt uos confirmare ſecundum euangelium meum, & præconiũ Ieſu Chriſti, iuxta reuelationem myſterij, tẽporibus æternis taciti, manifeſtati uero nunc, & per ſcripturas propheticas iuxta delegationem æterni dei, in obedientiam fidei, in omnes gentes patefacti, ſoli ſapienti deo, per Ieſum Chriſtum, cui gloria in ſecula. Amen.

Ad Romanos.

Miſſa fuit à Corintho per Phœben miniſtram Cenchreenſis eccleſiæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἤδη καὶ διδάξας, ὑπομιμνήσκων δὲ ὅμως διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. κορίνθιοι ἐκ φιλονικίας συναγόμενοι, ἐσχίζοντο ταῖς γνώμαις, καὶ λοιπὸν ἦν ἐν αὐτοῖς σχίσματα. καὶ ὄντων σχισμάτων παρεβλέποντο τὸν λαβόντα τὴν μητρυιάν. ἄλλοι δὲ ἤθελον καταλιμπάνειν τὰς ἰδίας γυναῖκας, προφάσει τῆς ἐγκρατείας. τινὲς δὲ καὶ ἐν εἰδωλείοις ἤσθιον, ὡς ἀδιαφόρων ὄντων τῶν εἰδωλοθύτων. ἄλλοι δὲ τοὺς μὲν ἄλλους ἐξουθένουν, τοὺς δὲ λαλοῦντας γλώσσαις ἐθαύμαζον. καὶ τέλος ἠπάτηντο καὶ εἰς τὸ περὶ ἀναστάσεως μυστήριον, λεγόντων, μὴ ἐγείρεσθαι τὴν σάρκα ταύτην. τούτων πάντων ἐν κορίνθῳ κινουμένων, γράφουσιν οἱ λαοὶ περὶ ἀποστόλῳ. καὶ λοιπὸν πρὸς πάντα ἀντιγράφει. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς ἐν φρονήσει καὶ γνώσει. οὐκ ἀποδέχεται δὲ αὐτοὺς ποιοῦντας τὰ σχίσματα, ἀλλὰ καὶ συμβουλεύει μὴ ἐν λόγῳ τὴν ἀρετὴν, ἀλλ᾽ ἐν ἔργῳ καὶ δυνάμει ἡγεῖσθαι. ἔπειτα ἐπιτιμήσας περὶ τὴν μητρυιὰν λαβόντι, καὶ παραινέσας μὴ ἔχειν κρίματα πρὸς ἑαυτοὺς, λοιπὸν περὶ ὧν ἔγραψαν ἀποκρίνεται, περὶ μὲν τοῦ γάμου διδάσκων ἄρρηκτον εἶναι τὴν συζυγίαν, καὶ ἐν καιρῷ μόνῳ σχολάζειν διὰ τὴν εὐχήν. διὰ δὲ τὸ ἀγαπᾶν αὐτοὺς τὴν ἐγκράτειαν, γράφει περὶ παρθενίας, ὅτι οὐ κατ᾽ ἀνάγκην, ἀλλὰ θέλουσι τοῦτο γινέσθω. εἶτα περὶ τῶν εἰδωλοθύτων, ἵνα μὴ καταχρῶνται τῇ γνώσει, ἀλλὰ τῇ ἀγάπῃ πολιτεύωνται. κωλύει οὖν τὰ ἐν εἰδωλείῳ συμπόσια, ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ μικροί. εἶτα περὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων γράφει, ἵνα μὴ διαφθονῶνται ἐν τοῖς χαρίσμασι, μηδὲ προκρίνωσι τὸν ἔχοντα χάρισμα τόδε, τοῦ ἔχοντος τόδε. πάντα γὰρ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος εἶναι λέγει. καὶ λοιπὸν περὶ ἀναστάσεως διδάσκει, ὅτι ἡ σὰρξ ἐγείρεται, ἀποθνήσκουσα μὲν σαρκὶ, ἐγειρομένη δὲ ἄφθαρτος κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν. τὴν δὲ ἀνάστασιν, ἀπὸ τοῦ ἐγηγέρθαι τὸν χριστὸν, συνίστησι. καὶ τέλος, παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη γράφει, καὶ περὶ λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους παραγγέλλει, καὶ οὕτως πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

Corinthus Achaię metropolis olim erat, ob portuum cōmoditatē, est enim Isthmos, emporium totius Achaiæ tum celeberrimū tum opulentissimum. Ferè fit autem ut eiusmodi ciuitatū mores multo sint corruptissimi, quòd undiq; ex omni natione, non tam mores quàm uitia soleant importari: & magnam uitæ licentiam, negociatorum genus sibi uindicat. Proinde Corinthij, tametsi prædicatione Pauli iampridē euangelicā doctrinam accepissent, tamen adhuc ingenij uitæq; prioris uestigia nonnulla ac reliquiæ manebant: adeo ut periculū esset, ne per philosophos, crucis prædicationē, ut humilem & indoctam fastidientes, & pseudapostolos ad Iudaismum inuitantes, à Christi synceritate alienarentur. Vsque adeo ardua res est, ab ijs in quibus natus sis & quibus diu assueueris, in alium hominem transformari. Quin diuus Hieronymus in præfatione secundi libri Commentariorum, quos scripsit in epistolā ad Galatas, testatur, sua etiamnum ætate apud Achaicos, horum quæ Paulus Corinthijs obijcit, extitisse reliquias. Quum hodie satis esse putemus, aquula modo tingi, ut subito fias Christianus. Paulus igitur sciens, non minoris esse uirtutis parta tueri, quàm parasse: filios suos, quos magno studio Christo genuerat, nam sesquiannum apud illos egerat, pari studio ad Christum reuocat, & in euāgelica doctrina confirmat: nunc apostolica sæuiens autoritate, corripiens, obiurgans, ac minitans deniq;: nunc paterno affectu blandiens atq; exhortans, & necessariæ reprehensionis acrimoniam laudis admixtu leniens: & sapientū medicorum exemplo, amarum absinthij pharmacum prælito melle condulcans, ac singulis malis opportuna admouens remedia. Primū, opulentiæ comes solet esse tumor ac ferocitas: & inter feroces plerūq; factiones oriuntur, dum nullus alteri uult cedere, & se quisq; potiorem ducit. Ad hęc opes comitatur luxus et gulę studium, luxus libidinem comitem trahit. Porrò negociatorū peculiaris est auaritia. Neq; uero solum tumebant opibus, uerum etiam Græcanicæ philosophiæ supercilio, sine qua cæteros ut barbaros despiciebant. Tumoris erat, quòd ex dignitate apostolorum, à quo

quisq;

quisque fuerat baptizatus, efferret sese. Hinc illę dissidiorum uoces: Ego Apollo: ego Cephæ: ego Pauli. Præterea quòd ne in conuenticulis quidem solennibus satis inter eos conueniret, quum in donis spiritualibus sibi quisque placeret: & dum in eodem dono sibi nollent inuicem cedere, tumultus & confusio nasceretur, adeo ut in publico cōuentu, mulieres etiam loquerentur ac docerent. Porrò luxus simul & tumoris erat, quòd quoties ad sacrosanctam cœnam conuenirent, quam Paulus dominicam uocat, in qua maxime conueniebat præstare Christianā concordiam, diuites non expectatis tenuioribus cibum caperent, & usque ad temulentiam sese ingurgitarent, esurientibus cæteris: ut iam non solum dissidium illic esset & intemperantia, uerum etiam indecora quædam inæqualitas, quam dominica cœna nesciebat. Iam partim tumoris, partim philosophiæ uitiū erat, quod Paulū quidam illorū, ut tenuē atque humilem, deinde ineloquentē & imperitum, fastidirent. Proprium uero philosophiæ fuit, quod resurrectionem mortuorum, fidei nostræ basim, in dubium uocarent. Luxus erat, quod promiscue uescerentur ijs, quæ tum simulachris dæmonum immolabantur, non uitato offendiculo infirmorū. Libidinis erat, quæ nusquam gentium regnabat impunitius quàm Corinthi: quòd præter alia repertus sit inter eos, qui patris uxorem, hoc est nouercam suā, stupro contaminarit: nec huius autorem flagitij e suo contubernio profligarint: quodque cum alijs flagitiosis Christianis cōmercium habuerint, uelut illorum uitijs fauentes. Huc pertinet, quod præter decorum & uiri essent comati, & mulieres non uererentur nudo capite conspici in cœtu ecclesiastico, uelut ipso corporis habitu mores effœminatos, ac delicias præ se ferentes. Auaritiæ erat, quòd non de fama, neque de capite, sed de re pecuniaria inter sese lites agitarent, eò gliscente pecuniæ studio, ut Christiani rerum eiusmodi cōtemptum professi, apud ethnicos & impios iudices litigarēt magno dedecore Christiani nominis. Et adeo non negligerent potius pecuniolæ iacturā, ut ipsi ultro alios in huiusmodi negocijs circumuenirent. Postremo de matrimonio inter sese dissentiebant, iam tum asseuerantibus quibusdam Christianis, in totum à coniugio temperandum, quum uiderent apostolos ab uxoribus suis abstinere. Morbos ostēdi Corinthiorum, non omnium, sed quorundam: qui ne gregem uniuersum contagio inficerēt, Paulus his remedijs occurrit. Primo loco præfatus fiduciam suam de futura illorum constantia in euangelio Christi, seuerius obiurgat, ac docet: ne per contentionem humanam in hominibus glorientur, sed per concordiam ex æquo glorientur in Christo: cui uni accepta ferēda sunt omnia, obiter indicās fontem eiusmodi dissidiorum, animi tumorem esse. Proinde à supercilio mundanæ philosophiæ ad crucis humilitatem reuocat: quæ licet ostētationem non habeat, uim tamen & energiam habet. Indicat & autores huius mali pseudapostolos, qui post Pauli abitum sese ingerebant, declarans se rectum iecisse fundamētum, cauendū ne illi superstruerent quod paulopost esset demoliendum: hoc est, ne quid discerēt Corinthij, quod mox esset dediscendum. Deinde ceu pater cum filijs expostulat, quòd huc prouecti sint magnitudinis, ut iam autorem suum uelut humilem, contemnant, nihil non perpetientem euangelij gratia, cui ob id ipsum magis etiam fauere conueniebat. Hortatur autem filios, ne degenerent à patre, nec ultro se pædagogis in seruitutem dedant. Atque hęc quidem potissimū agit capite primo, secūdo, tertio, & quarto. Porrò quarti finis ad quinti initiū mihi uidetur pertinere. De incesto præcipit, & publico cōsilio decernit, uitandā hominis consuetudinē, partim quo pudore correctus resipiscat, partim ne huius contactu cæteri inficiantur. Admonet autem non hunc modo uitandum, uerum etiam omnes qui falso titulo Christiani manifestis flagitijs essent infames. Nam ethnicos flagitiosos non ita oportere uitari, uel quòd nostra nō referat, quales illi sint: uel quòd passim essent flagitiosi, ut omnes uitādi fuerint ei, qui flagitiosos uellet effugere. Hæc agit capite quinto. Tertio de litibus admonet, si quid huiusmodi quæstionū inter ipsos natum esset, quòd ipsum tamen inter Christianos fœdum uideretur, ob pecuniam, quæ nobis debeat esse uilissima contendere: ne res eò procedat, ut ethnici iudices adeātur, sed ipsi per arbitros quoscunque, rem inter se transigant. Idque agit capite sexto, cuius magna pars ad septimū pertinet, mea quidem sententia: nimirum ab eo loco, quo de matrimonio tractaturus, inter cætera uitia scortationem, adulterium, & masculam Venerem damnat; idque prosequitur sub initium

proximi capitis: Nescitis quòd membra uestra templa sunt Christi? Quarto loco præcipit de matrimonio, de uiduitate, de impari cōnubio, de diuortijs, de uirginitate: obiter admonens, ob susceptum Christianismum non esse mutandum uitæ statum. Totoq; hoc sermone ita hortatur ad cœlibatum, & continentiam, ut tamen coniugij remedium non adimat ijs, quibus opus est. Hoc agitur capite septimo. Quinto docet, carnes immolatas simulacris, re nihil differre à cæteris carnibus: & tamen ab his abstinendum, si periculum sit, ne quis ethnicus, aut Christianus infirmior, ex eo quod uesceris, existimet te simulacrorū assentiri culturæ. Ab his & huiusmodi uitijs ueterum exemplo deterret. Idq; agit capite octauo, & rursus capite nono. Nam in medio expatiatur in cōmendationem sui, tacite se præferēs cæteris apostolis etiam summis, qui solus omnium Corinthijs gratis impartierit doctrinā euangelicam. Sexto docet, quid oporteat obseruari in conuentu publico Christianorum, ne uiri sint comati, ne mulieres nudo capillitio, tum in dominico conuiuio seruetur communitas & æqualitas: neq; enim illic agi negocium uentris, quod domi rectius agatur, sed mysticis epulis repræsentari cœnam dominicam. Præterea monet, ne quis ob dotem spiritualem sibi placeat, sed suam quisq; dotem in commune cōferat commodum, exemplo membrorum corporis, exhortans, ut reliquis quidem donis quæ cōtigerunt, recte utantur, præcipue tamen enitantur ad charitatem, sine qua reliqua adeo nihil conducant, ut officiant etiā. Porrò quum charitati primas tribuerit, proximas tribuit prophetiæ, sic enim uocat enarrationem arcanæ scripturæ. In hac admonet uitandum esse tumultum & confusionem. Id fore, si uicissim & pauci dicant, mulieribus interim silere iussis, adeo ut nec discendi gratia rogare liceat in cœtu. Hæc agit capite undecimo, duodecimo, decimotertio & decimoquarto. Septimo loco uarijs argumentis astruit resurrectionem mortuorum, declarās qualis & quibus modis ea sit futura. Atque id quidem capite decimoquinto. Postremo capite familiaria quædam subijcit, de collatione pecuniæ in subsidia pauperum, de suo ad Corinthios reditu. Postremo Timotheum & alios aliquot illis cōmendat.

Diuus Ambrosius putat hanc non esse primā epistolam, quam Paulus scripserit Corinthijs: hanc opinor coniecturam sequutus, quòd capite quinto: Scripsi, inquit, uobis in epistola. quasi prius alteris literis super hac re ad illos scripserit. Etiā si Græci interpretes dissentiunt. Hanc missam putant per Timotheum, cuius semel atq; iterum facit mentionem, simulq; per Stephanam, Fortunatum & Achaicum, quos illis cōmendat. Rursus alij putant ab Epheso missam, quod in calce scribat: Permanebo autē Ephesi usque ad pentecosten. Alij e Philippis, nam hanc inscriptionem habent Grecorum codices. Nec mihi cōiectare licet, quid sequuti sint, qui ita senserunt, nisi colligunt ex itinere scriptam, ob ea quæ scribit Paulus: ueniam autem quum Macedoniam pertransiero, nam Macedoniam pertransibo. Ac mox: Nolo enim uos modo in transitu uidere.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΠΡΩΤΗ

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ σωσθένης ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ, τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει, καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν, ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους, ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. πιστὸς ὁ θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

β παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

γ ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι. λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει. ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἐγὼ δὲ ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ κηφᾶ, ἐγὼ δὲ χριστοῦ. μεμέρισται ὁ χριστός; μὴ παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν; ἢ εἰς τὸ ὄνομα παύλου ἐβαπτίσθητε; εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ κρίσπον καὶ γάϊον, ἵνα μή τις εἴπῃ, ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα. ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν στεφανᾶ οἶκον. λοιπὸν οὐκ οἶδα, εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

δ οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ χριστοῦ.

ε ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ, τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις, μωρία ἐστί, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν, δύναμις θεοῦ ἐστι.

ς γέγραπται γάρ. ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; ἐπειδὴ

γὰρ

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS PRIMA

PAVLVS uocatus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei, & Sosthenes frater, ecclesiæ dei quæ est Corinthi, sanctificatis per Christũ Iesum, uocatis sanctis, unà cũ omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in quouis loco uel suo uel nostro: gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias ago deo meo semp pro uobis, de gratia dei quæ data est uobis per Christum Iesum, ꝙ in omnibus ditati estis per ipsum, in omni sermone & omni cognitione: quibus rebus testimoniũ Iesu Christi confirmatũ fuit in uobis, adeo ut nõ destituamini in ullo dono, expectãtes reuelationẽ domini nostri Iesu Christi: qui & cõfirmabit uos usq; ad finẽ, inculpatos in die domini nostri Iesu Christi. Fidelis deus, ꝑ quem uocati estis in cõsortium filij ipsius Iesu Christi domini nostri. Obsecro aũt uos fratres, per nomen domini nostri Iesu Christi, ut idem loquamini omnes, & non sint inter uos dissidia, sed sitis integrũ corpus, eadẽ mente & eadẽ sententia. Significatũ est enim mihi de uobis fratres mei, à familiaribus Chloæ, ꝙ contentiones sint inter uos. Dico aũt illud, quod unusquisq; uestrũ dicit: Ego quidẽ sum Pauli: ego uero Apollo: ego uero Cephę: ego uero Christi. Nũ diuisus est Christus? nũ Paulus crucifixus est pro uobis? aut in nomine Pauli baptizati fuistis? Gratias ago deo meo, quod neminẽ uestrum baptizauerim, nisi Crispũ & Gaiũ: ne qs dicat quod in meo noĩe baptizauerim. Baptizaui aũt & Stephanæ familiã: præterea haud scio, nũ quẽ aliũ baptizauerim. Nõ eñi misit me Christus ut baptizarẽ, sed euãgelizarẽ, nõ erudito sermone, ne inanis reddat crux Christi. Nam sermo crucis, ijs quidẽ qui pereunt, stultitia est: at nobis qui salutẽ consequimur, potẽtia dei est. Scriptũ est enim: Perdã sapientiã sapientiũ, & intelligẽtiam intelligentiũ reijciã. Vbi sapiens? ubi scriba? ubi disputator seculi huius? Nõne infatuauit deus sapientiã mundi huius? Nam

 post

γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς, διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ καὶ ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν. ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν χριστὸν ἐσταυρωμένον, ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἕλλησι δὲ μωρίαν. αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι, χριστὸν θεοῦ δύναμιν, καὶ θεοῦ σοφίαν.

C ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ. καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά. καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ. ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστὲ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις, ἵνα καθὼς γέγραπται, ὁ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω.

D κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς ἀδελφοὶ, ἦλθον οὐ καθ᾽ ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ ἰησοῦν χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον. καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ, καὶ ἐν φόβῳ, καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς. καὶ ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμά μου, οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει θεοῦ.

E σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων, εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

F ἡμῖν δὲ ὁ θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ. τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων, τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα

postq̃ in sapientia dei, non cognouit mun/
dus per sapientiā deum, uisum est deo, per
stultitiā prædicatiōis saluos facere creden
tes. Quãdoquidē & Iudæi signū postulāt,
& Græci sapientiā quærunt. Nos aūt præ/
dicamus Christū crucifixū, Iudæis quidē
offendiculū, Gręcis uero stultitiā: sed ijsdē
uocatis, Iudæis pariter & Græcis, Christū
dei potentiā ac dei sapientiā. Quoniā stulti
tia dei sapientior est q̃ hoīes, & imbecilli/
tas dei robustior est q̃ hoīes. Videtis enim
uocationē uestrā, fratres, quod nō multi sa
piētes secundū carnem, nō multi potētes,
non multi claro genere nati: uerū quę stul/
ta erāt secundū mundū, delegit deus, ut pu
defaceret sapientes: & quæ erāt imbecillia
in mundo, delegit deus, ut pudefaceret ea
quæ sunt robusta: & quę ignobilia erant in
mundo contēptaq;, delegit deus: & ea quę
non erant, ut ea quæ sunt, obliteraret: ut ne
gloriaret̃ ulla caro corā ipso. Ex eodē aūt
uos estis, in Christo Iesu, qui factus fuit no
bis sapiētia à deo, iustitiaq; & sanctificatio
& redēptio: ut queadmodum scriptū est:
Qui gloriatur in domino glorieť. Et ego 11
quū uenirē ad uos, fratres, non ueniebam
cum eminētia sermonis aut sapiētię, annū/
ciās uobis testimoniū dei. Non enim me iu
dicaui quicquam scire inter uos, nisi Iesum
Christū, & hunc crucifixū. Et ego per infir
mitatē, et cum timore, ac in tremore multo
apud uos uersatus sum: & sermo meus, &
prædicatio mea, nō erat in persuasorijs hu
manæ sapiētię uerbis, sed in ostēsione spiri
tus ac potentiæ, ut fides uestra non sit in sa
pientia hominū, sed in potētia dei. Porrò
sapientiā loquimur inter perfectos: sapien
tiam aūt non seculi huius, neq; principū se
culi huius qui abolētur: sed loquimur sapi
entiā dei in mysterio, quæ est recōdita, quā
præfinierat deus ante secula, in gloriam no
strā, quā nemo pricipū seculi huius cogno
uit: nā si cognouissent, haudquaq̃ dominū
gloriæ crucifixissent: sed queadmodū scri/
ptum est: Quæ oculus nō uidit, & auris nō
audiuit, & in cor hominis non ascenderūt,
quæ præparauit deus diligētibus se. No
bis aūt deus reuelauit per spiritū suū. Spiri
tus enim omnia scrutat̃, etiā profunditates
dei. Quis enim hominū nouit ea quæ sunt
hominis, nisi spiritus homins q est in eo?
Sic & ea quæ sunt dei, nemo nouit nisi spi/
ritus

μα τοῦ θεοῦ.
ια ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλά-
βομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶ-
μεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λα-
λοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας
λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου,
πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. ψυ-
χικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύ-
ματος τοῦ θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύ-
ναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.
ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ
ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου,
ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν χριστοῦ ἔχομεν.
ιβ καὶ ἐγὼ ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι
ὑμῖν, ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ᾽ ὡς σαρκικοῖς, ὡς νη-
πίοις ἐν χριστῷ. γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ
βρῶμα. οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι
νῦν δύνασθε. ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν
ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρ-
κικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; ὅτ-
αν γὰρ λέγῃ τις, ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἕτερος δὲ
ἐγὼ ἀπολλώ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε; τίς οὖν ἐστι παῦ-
λος; τίς δὲ ἀπολλώς; ἀλλ᾽ ἢ διάκονοι, δι᾽ ὧν
ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἔδωκεν. ἐγὼ
ἐφύτευσα, ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ᾽ ὁ θεὸς ηὔξα-
νεν. ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτί-
ζων, ἀλλ᾽ ὁ αὐξάνων θεός. ὁ φυτεύων δέ, καὶ ὁ πο-
τίζων, ἕν εἰσιν. ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψε-
ται, κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.
ιγ θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί. θεοῦ γεώργιον,
θεοῦ οἰκοδομή ἐστε, κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ,
τὴν δοθεῖσάν μοι. ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων, θε-
μέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκα-
στος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ. θεμέ-
λιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν
κείμενον, ὅς ἐστιν ἰησοῦς χριστός. εἰ δέ τις ἐποι-
κοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυ-
ρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην,
ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται. ἡ γὰρ ἡ-
μέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται.
καὶ ἑκάστου το ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκι-
μάσει. εἴ τινος τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐπῳκοδόμησε,
μισθὸν λήψεται. εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαύσε-
ται, ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕ-
τως δὲ ὡς διὰ πυρός.
ιδ οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦ-
μα τοῦ θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ
φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ θεός. ὁ γὰρ ναὸς τοῦ θεοῦ ἅ-
γιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.
ιε μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω. εἴ τις
δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ
μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. ἡ γὰρ σο-
φία

ritus dei. Nos uero nō spiritū mūdi acce-
pimus, sed spiritū q̄ est ex deo, ut sciamus
q̄ à Christo donata sint nobis, quæ & loq-
mur, nō sermonib. quos docet humana sa-
pientia, sed quos docet spūs sanctus, spiri-
ritualib. spūalia cōparantes. Animalis aūt
homo nō accipit ea quæ sunt spūs dei: stul-
titia siqdē illi sunt: nec potest cognoscere
ꝙ spūaliter dijudicat. At spūalis dijudicat
quidem oīa: ipse uero à nemine dijudicat.
Quis eñ cognouit mentē dñi, qui cōsiliū
daturus sit illi? Nos aūt mentem Christi te-
nemus. Et ego, fratres, nō potui loq uo- III
bis ut spūalibus, sed loquendū fuit ut car-
nalibus, ut infantib. in Christo. Lactis po-
tu uos alui, & nō cibo: nondū enim potera-
tis, imò ne nūc quidē adhuc potestis, nam
adhuc carnales estis: siquidē quū in uobis
sit æmulatio & cōtentio & factiones, nón-
ne carnales estis, & secūdū hominē ambu-
latis? Etem quū dicat aliquis, Ego quidem
sū Pauli: alter uero, ego Apollo, nōne car-
nales estis? Quis igit est Paulus? quis autē
Apollo, nisi ministri p quos credidistis, &
ut cuiq; dñs dedit? Ego plātaui, Apollo ri-
gauit, sed deus dedit incremētū. Itaq; neq;
q plantat, est aliq d, neq; q rigat, sed q dat
incrementū, deus: cæterū is q plantat, & is
qui rigat, unū sunt: unusq́sq; tamē suā mer-
cedē accipiet, iuxta suū laborē. Etem dei
sumus cooperarij, dei agricolatio, dei ędifi-
catio estis, iuxta gratiā dei quæ data est mi-
hi. Vt sapiēs architect⁹ fundamētū posui,
alius aūt sup illud ędificat. Porrò quisq; ui-
deat quomodo supstruat. Nā fundamen-
tum aliud nemo potest ponere, prēter hoc
quod positū est, quod est Iesus Christus.
Quòd si quis supstruit super fundamentū
hoc, aurū, argētū, lapides preciosos, ligna,
fœnū, stipulā, cuiusq; opus manifestū fiet.
Dies eñ declarabit, quod in igne reuelat:
et cuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si
cuius opus māserit quod supstruxit, mer-
cedē accipiet: si cui⁹ opus exustū fuerit, da-
mnū patiet, ipse uero saluus fiet, sed sic tan-
ꝙ per ignem. An nescitis ꝙ templū dei
estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si q̄s
templū dei prophanat, hunc perdet deus.
Nam templum dei sanctum est, quod estis
uos. Ne quis seipsum fallat. Si quis sibi ui-
detur sapiens esse inter uos, in seculo hoc
stultus fiat, ut reddatur sapiens. Etenim sa-

φία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. καὶ πάλιν, κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

ις ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις. πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν, εἴτε παῦλος, εἴτε ἀπολλὼς, εἴτε κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν, ὑμεῖς δὲ χριστοῦ. χριστὸς δὲ θεοῦ.

ιζ οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ. ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ. ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω. οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι. ὁ δὲ ἀνακρίνων με, κύριός ἐστιν. ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος. ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ θεοῦ.

ιη ταῦτα δὲ ἀδελφοὶ μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν, καὶ ἀπολλὼ, δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ, εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι, ὡς μὴ λαβών; ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε, καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

ιθ δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους, ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους. ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. ἡμεῖς μωροὶ διὰ χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν χριστῷ. ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί. ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι. ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί. λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν. διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα. βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

κ ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

κα παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε. διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς

pientia mūdi huius, stultitia est apud deū. Scriptū est eīm: Qui cōprehēdit sapiētes in astutia ipsorū. Et rursum: Dn̄s nouit cogitationes sapientiū, quod sint uanę. Itaq; ne q̄s glorieť in hominib. oīa nanq; uestra sunt, siue Paul⁹, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura: oīa inq̄ uestra sunt, uos aūt Christi, Christus uero dei. IIII Sic nos ęstimet homo, ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorū dei: quod superest aūt, illud reqritur in dispēsatorib. ut fidus aliq̄s reperiať. Mihi uero pro minimo est, ut à uobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum diiudico. Nullius enim rei mihi cōscius sum, sed nō p̄ hoc iustificat⁹ sum: cæterū q̄ me iudicat, dn̄s est. Proinde ne ante tēpus quicq̄ iudicetis, donec uenerit dn̄s q̄ & illustraturus est occulta tenebrarū, & patefaciet cōsilia cordiū, ac tunc laus erit unicuiq; à deo. Hæc aūt fratres p̄ figurā transtuli ad meipsum & in Apollo ꝓpter uos, ut ī nobis disceretis, ne quis supra id q̄d scriptū est, de se sentiat: ut ne, hic illius, ille huius noīe inflemini alius aduersus aliū. Quis eīm te diiudicat? Quid aūt habes, quod nō accepisti? Q̄d si etiam accepisti, q̄d gloriaris, quasi nō acceperis? Iā saturati estis, iā ditati estis, absq; nobis regnū adepti estis: atq; utinā sane adepti sitis, ut et nos simul uobiscū regnemus. Arbitror eīm quod deus, nos q̄ sumus apostoli postremi, ostēderit tanq̄ morti addictos: quoniā spectaculū facti sumus mūdo et angelis et hoībus: nos stulti propter Christū, uos aūt prudētes p̄ Christū: nos ībecilles, uos aūt ualidi: uos clari, nos cōtempti. Ad hoc usq; tēpus & esurim⁹ & sitimus & nudi sum⁹, & colaphis cędimur, & īcertis uagamur sedib. & laboramus operātes proprijs manib. male audiētes, benedicimus: p̄secutionē patiētes, sustinem⁹: cōuitijs affecti, obsecramus: ueluti excremēta mūdi facti sumus, oīm reiectamentū ad hūc usq; diē. Nō quo uos pudore suffundā, hęc scribo: sed ut filios meos dilectos admoneo. Nā etiā si īnumeros pędagogos habeatis ī Christo, nō multos tn̄ habetis patres. Siquidē in Christo Iesu, p̄ euangeliū ego uos genui. Adhortor itaq; uos, ut imitatores mei sitis. Hac de causa misi uobis Timotheū, q̄ est fili⁹ me⁹ dilect⁹, & fidelis ī dn̄o, qui

ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου, τὰς ἐν χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω. ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες. ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν. οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει. τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματί τε πραότητος;

κβ ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν, καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας.

κγ ἐγὼ μὲν γὰρ, ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν, τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ.

κδ οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε, ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθὼς ἐστὲ ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη χριστός. ὥστε ἑορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

κε ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις, καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις. ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν, μὴ συναναμίγνυσθαι. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ, τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε; τοὺς δὲ ἔξω ὁ θεὸς κρίνει. καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν, ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

κϛ τολμᾷ τις ὑμῶν πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων; οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι. καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων; οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μή τι γε βιωτικά; βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξου-

qui uobis in memoriā reducet uias meas
quæ sunt in Christo, quemadmodū ubiq;
in omni ecclesia doceo. Perinde quasi non
sim uēturus ad uos, inflati sunt quidā. Sed
ueniā breui ad uos, si dn̄s uoluerit, et cog-
noscā non sermonē istorū qui inflati sunt,
sed uirtutē. Nō enim in sermone regnum
est dei, sed in uirtute. Quid uultis? Cū uir-
ga uenio ad uos, an cum charitate & spiri
tu lenitatis? Omnino auditur inter uos V.
stuprū, & huiusmodi stuprū quod nec in-
ter gentes nominat̄, ut aliquis uxorem pa-
tris habeat. Et uos inflati estis, ac non poti-
us luxistis, ut tolleret̄ de medio uestrū, qui
facinus hoc ꝑpetrasset. Nam ego quidē,
ut absens corpore, pręsens aūt spiritu, iam
decreui tanꝙ præsens, ut is qui sic hoc pa-
trauit, in noīe domini nostri Iesu Christi,
cōgregatis uobis & meo spū, unà cum po
testate dn̄i nostri Iesu Christi, tradatur sa-
tanę ad interitū carnis, quo spiritus saluus
sit in die dn̄i Iesu. Non est bona gloriatio
uestra. An nescitis quod paululū fermenti
totam conspersionē fermentat? Expurga-
te itaq; uetus fermentū, ut sitis noua con-
spersio, sicut estis infermētati. Nam & pa-
scha nostrū pro nobis immolatus est Chri
stus. Itaq; festū celebremus, nō in fermēto
ueteri, nec in fermēto maliciæ & uersutiæ,
sed in panibus fermento carentib. hoc est,
synceritate & ueritate. Scripsi uobis per
epistolā: Ne cōmisceremini cum scortato
ribus: ac nō omino cum scortatorib. mun-
di huius, aut cum auaris, aut cum rapacib.
aut simulacrorū cultorib. Alioqui utinam
uidelicet è mundo exissetis. Nunc aūt scri
psi uobis, ne cōmisceamini. Si quis quum
frater appellet̄, fuerit scortator, aut auarus,
aut simulacrorū cultor, aut cōuitiator, aut
ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi ne cibū
quidē capiatis. Quid enim ad me attinet,
etiā de his qui foris sunt iudicare? Nonne
de his q intus sunt, iudicatis? eos uero qui
foris sunt, deus iudicat. Etiā profligate istū
q malus est, ex uobisipsis. Sustinet ali- VI.
quis uestrū, negociū habēs cum altero, iu
dicari sub iniustis, et nō magis sub sanctis?
An nescitis, ꝙ sancti mundū iudicabūt. Et
si ꝑ uos iudicat̄ mūdus, indigni estis mini-
mis iudicijs? An nescitis ꝙ angelos iudica
bimus, nō tantū ista quę ad uictū ꝑtinent?
Proinde iudicia siquidem habueritis de ijs
quæ

ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους κα/
θίζετε. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ
ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖ/
ναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἀλλὰ ἀδελ/
φὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ
ἀπίστων;
κζ ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρί/
ματα ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν. διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀδι/
κεῖσθε; διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε; ἀλλὰ ὑμεῖς
ἀδικεῖτε, καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς;
κη ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ἄδικοι βασιλείαν θεοῦ οὐ κλη
ρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰ
δωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε
ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται,
οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλεί
αν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. καὶ ταῦτά τινες ἦτε,
ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλὰ ἐδι/
καιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ, καὶ ἐν
τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν.
κθ πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει.
πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσο/
μαι ὑπό τινος. τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοι
λία τοῖς βρώμασιν. ὁ δὲ θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦ/
τα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα, οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ
τῷ κυρίῳ, καὶ ὁ κύριος τῷ σώματι. ὁ δὲ θεὸς καὶ
τὸν κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνά
μεως αὐτοῦ.
λ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη χριστοῦ
ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ χριστοῦ, ποιήσω πόρνης
μέλη; μὴ γένοιτο. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος
τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; ἔσονται γάρ φησιν, οἱ
δύο εἰς σάρκα μίαν. ὁ δὲ κολλώμενος τῷ κυρίῳ,
ἓν πνεῦμά ἐστι.
λα φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα,
ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐ/
στιν. ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτά
νει. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς
τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀ/
πὸ θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν; ἠγοράσθητε γὰρ
τιμῆς. δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑ/
μῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐ/
στι τοῦ θεοῦ.
λβ περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώ
πῳ, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. διὰ δὲ τὰς πορ/
νείας, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ
ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω. τῇ γυναικὶ ὁ ἀ/
νὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω, ὁμοίως
δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώ-
ματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ᾽ ὁ ἀνήρ. ὁμοίως
δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιά
ζει, ἀλλ᾽ ἡ γυνή. μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή
τι ἐὰν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε
τῇ νηστείᾳ

quæ ad uitæ usum attinent, qui contempti
sunt in ecclesia, eos constituite. Ad erube/
scentiam uestram dico. Adeo nō est inter
uos sapiens, ne unus quidē, qui possit diju
dicare inter fratrē suum & fratrē? Sed fra/
ter cum fratre litigat, idq; sub infidelibus.
Itaq; iam quidem omnino delictū in uo
bis est, quòd lites habetis inter uos inuicē.
Cur non potius iniuriā patimini? cur non
potius damnū accipitis? Imò uos iniuriā
facitis, & dāno afficitis: idq; fratres? An
nescitis, quòd iniusti, regni dei hæreditatē
nō consequent? Ne erretis: neq; scortato/
res, neq; cultores simulacrorū, neq; adulte
ri, neq; molles, neq; q̃ cōcumbūt cum ma/
sculis, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi,
neq; maledici, neq; rapaces, regni dei hære
ditatē accipient. Atq; hæc eratis quidā, sed
abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustifi/
cati estis p̱ nomen dn̄i Iesu, et per spiritum
dei nostri. Omnia mihi licent, at nō om
nia cōducunt. Omniū mihi potestas est, at
ego non redigar sub ullius potestatē. Escæ
uentri destinatæ sunt, & uenter escis: deus
aūt & hunc & illas abolebit. Corpus uero
non stupro, sed dn̄o, & dominus corpori.
Deus aūt & dominū suscitauit, & nos su/
scitabit per potentiā suam. An nescitis,
quod corpora uestra, membra sunt Chri/
sti? Num igit̃ tollēs membra Christi, faciā
scorti membra? Absit. An nescitis quod q̃
adglutinat̃ scorto, unum corpus est? Redi
gentur enim, inq̃t, duo in carnē unam. At
qui adglutinat̃ dn̄o, unus spiritus est. Fu
gite scortationē. Omne peccatū quodcun
que fecerit homo, extra corpus est: sed qui
scortat̃, in propriū corpus peccat. An ne/
scitis quod corpus uestrū, templum est ha
bitantis in uobis spūs sancti, quem habe/
tis à deo, & nō estis ipsi uestri iuris? Nam
empti estis precio. Glorificate iam deū in
corpore uestro, & in spū uestro, quæ sunt
dei. Cæterū de quibus scripsistis mihi: VII
Bonum est homini, uxorem nō attingere.
Attamē propter stupra uitāda, suā quisq;
uxorem habeat: & suum quæq; uirum ha/
beat. Vxori uir debitā beneuolentiā red/
dat: similiter aūt & uxor uiro. Vxor pro/
prij corporis ius nō habet, sed maritus. Si/
militer & maritus proprij corporis ius nō
habet, sed uxor. Ne fraudetis uos inuicē,
nisi si q̃d ex cōsensu, pro tēpore ut uacetis
ieiunio

τῇ νηστείᾳ, καὶ τῇ προσευχῇ. καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐ-
τὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς
διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.
λγ τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ᾽ ἐπι-
ταγήν. θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι, ὡς καὶ
ἐμαυτόν. ἀλλ᾽ ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ θεοῦ,
ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.
λδ λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις, καὶ ταῖς χήραις, κα-
λὸν αὐτοῖς ἐστιν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ. εἰ δὲ οὐκ ἐγ-
κρατεύονται, γαμησάτωσαν. κρεῖσσον γάρ ἐστι γα-
μῆσαι, ἢ πυροῦσθαι.
λε τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐ-
γώ, ἀλλ᾽ ὁ κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χω-
ρισθῆναι. ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγα-
μος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω. καὶ ἄνδρα,
γυναῖκα μὴ ἀφιέναι. τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέ-
γω, οὐχ ὁ κύριος.
λς εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ
αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω
αὐτήν. καὶ γυνή, ἥ τις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ
αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω
αὐτόν. ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυ-
ναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀν-
δρί. ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι,
νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται,
χωριζέσθω. οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελ-
φὴ ἐν τοῖς τοιούτοις, ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡ-
μᾶς ὁ θεός. τί γὰρ οἶδας γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώ-
σεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις; εἰ
μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ θεός, ἕκαστον ὡς κέκλη-
κεν ὁ κύριος, οὕτως περιπατείτω, καὶ οὕτως
ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι. περι-
τετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. ἐν
ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω. ἡ πε-
ριτομὴ οὐδέν ἐστιν, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν,
ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν θεοῦ.
λζ ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει, ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύ-
τῃ μενέτω. δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω,
ἀλλ᾽ εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλ-
λον χρῆσαι. ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος,
ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν. ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύ-
θερος κληθείς, δοῦλός ἐστι χριστοῦ. τιμῆς ἠ-
γοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. ἕ-
καστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέ-
τω παρὰ θεῷ.
λη περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν κυ-
ρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι, ὡς ἠλεη-
μένος ὑπὸ κυρίου πιστὸς εἶναι. νομίζω οὖν
τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀ-
νάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ, τὸ οὕτως εἶ-
ναι. δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυ-
σαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. ἐὰν δὲ καὶ
γήμῃς

ieiunio & precationi: & rursum in unũ cõ-
ueniatis, ne tentet uos satanas propter in-
temperantiã uestram. Hoc aũt dico iux
ta indulgentiã, non iuxta præceptũ. Nam
uelim oẽs homines esse, ut et ipse sum. Sed
unusquisq; propriũ donum habet ex deo,
alius quidem sic, alius aũt sic. Dico aũt
inconiugatis & uiduis, bonũ eis est si man
serint ut & ego: quod si se nõ continẽt, cõ-
trahant matrimoniũ. Nam satius est matri
monium cõtrahere, q̃ uri. At cõiugatis
pręcipio, nõ ego, imò dñs: Vxor à uiro ne
separetur: quod si separata fuerit, maneat
innupta, aut marito recõcilietur: & mari-
tus uxorẽ ne dimittat. Reliquis aũt ego di
co, non dñs. Si quis frater uxorẽ habet
infidelẽ, & hæc assentitur ut habitet cũ il-
lo, ne dimittat eã: & mulier quæ habet ma
ritum infidelem, & is assentitur ut habitet
cum ea, ne dimittat illũ. Sanctificatus est
enim maritus incredulus per uxorẽ, et san
ctificata est uxor incredula per maritum.
Alioqui filij uestri immũdi essent, nũc aũt
sancti sunt. Quòd si incredulus discedit, di
scedat. Nõ est seruituti subiectꝰ frater aut
soror in huiusmodi, sed ĩ pace uocauit nos
deus. Qui nãq; scis mulier, an maritum sis
seruatura? aut q̃ scis uir, an uxorẽ sis serua
turus? Vtcunque fuerit, unusquisq; ut ipsi
partitus est deus, unusquisque ut illum
uocauit dñs, ita ambulet: & sic in ecclesijs
omnib. ordino. Circũcisus aliq̃s uocatus
est? ne accersat præputiũ. In præputio ali-
quis uocatus est? ne circuncidat. Circunci
sio nihil est, & præputiũ nihil est, sed obser
uatio mandatorũ dei. Vnusquisq; in ea
uocatiõe in qua uocatus fuit, maneat. Ser-
uus uocatus es? ne sit tibi curæ: quinetiam
si potes liber fieri, potiꝰ utere. Etenim q̃ in
dño uocatus est seruus, libertꝰ domini est.
Similiter & q̃ liber uocatus fuit, seruus est
Christi. Pretio empti fuistis, nolite fieri ser
ui hominum. Vnusquisq; in eo, in quo uo-
catus fuit, fratres, maneat apud deum.

De uirginibus autem præceptũ domi-
ni non habeo: consilium tamen do, tanq̃
misericordiam consequutus à domino, in
hoc ut sim fidelis. Arbitror igitur hoc bo-
num esse propter præsentẽ necessitatem.
Nam bonum est homini sic esse. Alligatus
es uxori? ne quære diuortium. Solutus
es ab uxore? ne quæras uxorem. Quòd si
duxeris

γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες. καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι. τοῦτο δέ φημι ἀδελφοί, ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι. καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες. καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες. καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες. καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ κυρίῳ. ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί. τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως.

λθ εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω. οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ. ὥστε ὁ ἐκγαμίζων καλῶς ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων κρεῖσσον ποιεῖ.

μ γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. ἐὰν δὲ καὶ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν κυρίῳ. μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτως μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν.

περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε, καθὼς δεῖ γνῶναι. εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς θεὸς ἕτερος, εἰ μὴ εἷς. καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν εἷς θεός, ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς κύριος ἰησοῦς χριστὸς

duxeris uxorẽ, non peccasti. Et si nupserit uirgo, nõ peccauit. Attamen afflictionẽ in carne habituri sunt huiusmodi. Ego uero uobis parco. Cæterũ illud dico fratres, tẽpus contractũ est: supest, ut qui habẽt uxores, sint tanq̃ non habeãt: & qui plorant, tanq̃ non plorent: & qui gaudent, tanquã nõ gaudeant: & qui emunt, tanq̃ nõ possideant: & qui utuntur mundo hoc, tanquã non utantur. Præterit enim habitus huius mundi. Velim aũt uos absq; sollicitudine esse. Qui cœlebs est, curat ea quę sunt dñi, quomodo placiturus sit dño. At qui duxit uxorẽ, sollicitꝰ est de his quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit uxori. Diuisa sunt hæc duo: mulier & uirgo. Innupta curat ea quæ sunt dñi, ut sit sancta quum corpore tum spiritu. Cõtrà, quæ nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit uiro. Hoc aũt ad id, quod uobis cõducibile est, dico: non uti laqueum uobis iniiciam: sed ut quod honestũ ac decorũ est, sequamini, & adhæreatis dño, absq; ulla distractione. Quòd si quis indecorũ uirgini suę putat, si prętereat nubendi tempus, & sic oportet fieri: quod uult faciat, non peccat, iungantur matrimonio. Cæterum qui stat firmus in corde, nõ habens necessitatem, sed potestatem habet propriæ uolũtatis: & hoc decreuit in corde suo, ut seruet suam uirginẽ, bene facit. Itaq; qui elocat nuptum, bene facit. Attamen qui non elocat nuptũ, melius facit. Vxor alligata est matrimonio, quandiu uiuit maritus eius: quòd si dormierit maritus illius, libera est ad cui uelit nubendũ, modo in dño. Attamen beatior est, si sic maneat, iuxta meam sententiã. Opinor aũt quod & ipse
spiritũ dei habeam. Cæterũ de ijs quæ VIII
simulacris immolañt, scimus ꝙ oẽs scientiam habemus. Scientia inflat, charitas uero ædificat. Quòd si qs sibi uideẽt aliq̃d scire, nõdum quicq̃ nouit, quemadmodũ oporteat scire. At si qs diligit deũ, hic cognitus est ab illo. De esu igitur eorũ quæ simulacris immolañt, scimus quod nullũ est simulacrum in mundo, & ꝙ nullus sit deus alius, nisi unus. Nã etiã si sunt q̃ dicañt dij, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum sunt dij multi, & domini multi: nobis tamen unus est deus, qui est pater ille ex quo oĩa, & nos in illũ: & unus dñs Iesus Christus

στός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα, μολύνεται. βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν. οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα. βλέπετε δὲ, μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν. ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σὲ, τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν; καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν χριστὸς ἀπέθανεν. οὕτως δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς χριστὸν ἁμαρτάνετε. διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

μα οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ ἰησοῦν χριστὸν τὸν κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστὲ ἐν κυρίῳ; εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμί. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς, ὑμεῖς ἐστε ἐν κυρίῳ. ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν αὕτη ἐστί. μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ κυρίου, καὶ κηφᾶς; ἢ μόνος ἐγὼ καὶ βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει; μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; ἐν γὰρ τῷ μωσέως νόμῳ γέγραπται. οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη. ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει, ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν; εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ. οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται

stus, per quem oĩa, & nos per illũ: sed non in omnibus est scientia. Nōnulli uero cum cōscientia simulacri usq; ad hoc tempus, tanq̃ simulacris immolatũ edunt, & conscientia illorum infirma quũ sit, polluitur. Atqui esca nos non cōmendat deo: neq; si comedamus, aliquid nobis superest: neq; si nō comedamus, quicq̃ nobis deest. Sed uidete ne quo modo facultas illa uestra, offendiculo sit ijs qui infirmi sunt. Etenim si quis cōspexerit te, qui habes scientiã, in epulo simulacrorũ accũbentem, nõne cōscientia eius qui infirmus est, ædificabitur ad edendũ ea quæ sunt simulacris immolata? Et pibit frater qui infirmus est, in tua scientia, propter quẽ Christus fuit mortuus. Sic aũt peccãtes in fratres & uulnerantes illorum conscientiã infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca offendit fratrẽ meum, haudquaq̃ uescar carnibus in ęternum, ne fratri meo sim offendiculo.

An nō sum apostolus? an nō sum liber? IX
an nō Iesum Christũ dñm nostrum uidi? an non opus meũ uos estis in dño? Si cæteris nō sum apostolus, at sane uobis sum: siquidẽ sigillum apostolatus mei, uos estis in dño. Mea responsio apud eos qui me interrogant, hæc est: An nō habemus potestatẽ edẽdi ac bibẽdi? An nō habemus potestatẽ sororẽ mulierẽ circũducẽdi, quemadmodũ & cæteri apostoli & fratres dñi & Cephas? Aut solus ego et Barnabas nō habemus potestatẽ hoc faciendi? Quis militat suis stipendijs unq̃? Quis plantat uineã, et de fructu eius nō edit? Aut quis pascit gregẽ, & de lacte gregis nō edit? Num secundũ hominem hęc dico? An nō & lex eadem dicit? Etenim in Mosi lege scriptũ est: Non obligabis os boui triturãti. Num boues curæ sunt deo? An hoc propter nos omnino dicit? Propter nos enim hoc scriptũ est, quod sub spe debeat is qui arat, arare: & q̃ triturat sub spe, spei suæ particeps esse debeat. Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos uestra carnalia messuerimus? Si cæteri potestatis erga uos participes sunt, quur non potius nos? Atqui nō usi fuimus potestate ista, sed omnia sufferimus, ne quod offendiculum demus euãgelio Christi. An nescitis quod ij qui in sacris operant̃, ex sacrificio uiuunt? Qui sacrario assistunt, unà cũ sacrario par

μερίζονται; οὕτως καὶ ὁ κύριος διέταξε, τοῖς
τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγ/
γελίου ζῆν. ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τού/
των. οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα, ἵνα οὕτως γένη/
ται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν,
ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ. ἐὰν γὰρ εὐ
αγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη
γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ
εὐαγγελίζωμαι. εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μι/
σθὸν ἔχω. εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.
τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος,
ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ,
εἰς τὸ, μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν
τῷ εὐαγγελίῳ.
μβ ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν
ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.
καὶ ἐγενόμην τοῖς ἰουδαίοις, ὡς ἰουδαῖος, ἵνα
ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ
νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω. τοῖς ἀνό/
μοις, ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος θεῷ, ἀλλ᾽ ἔννο
μος χριστῷ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους. ἐγενόμην τοῖς
ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδή/
σω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως
τινὰς σώσω. τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα
συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.
μγ οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάν
τες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον;
οὕτως τρέχετε, ἵνα καταλάβητε. πᾶς δὲ ὁ ἀγω/
νιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν
οὖν, ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ
ἄφθαρτον.
μδ ἐγὼ τοίνυν οὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως.
οὕτως πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων. ἀλλ᾽ ὑπω/
πιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μή πως ἄλ
λοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.
με οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὅτι οἱ πα
τέρες ὑμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν,
καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον, καὶ
πάντες εἰς τὸν μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νε
φέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πάντες τὸ αὐ/
τὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες
τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπιον γὰρ
ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. ἡ δὲ
πέτρα ἦν ὁ χριστός.
μϛ ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδό/
κησεν ὁ θεός, κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.
ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶ/
ναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι
ἐπεθύμησαν. μὴ δὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε,
καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται. ἐκάθι/
σεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν
παίζειν. μὴ δὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν
ἐπόρνευ/

tem accipiunt? Sic et dñs ordinauit, ut qui
euangeliũ annunciant, ex euãgelio uiuãt.
Ego tamẽ nullo horũ usus sui. Quanq̃ nõ
scripsi hęc, ut ita fiat in me. Nam bonũ est
mihi mori potius, ꝙ̃ ut gloriationẽ meam
aliquis inanem reddat. Etenim si euangeli
zem, nõ est quod glorier. Necessitas enim
mihi incumbit. Væ aũt mihi est, nisi euan/
gelizem. Nam si uolens hoc faciam, præ/
mium habeo: sin inuitus, dispensatio com
missa est mihi. Quod igitur mihi est præ/
mium? Vt quũ euangelizem, gratuitũ effi
ciam euangeliũ Christi, in hoc, ne abutar
potestate mea in euãgelio. Etenim quũ
liber sim ab omnib⁹, omnib. meipsum ser/
uum feci, quo plureis lucrifaciã: & factus
sum Iudæis, quasi Iudæus, ut Iudæos lucri
faciã: ijs qui sub lege sunt, quasi sim sub le/
ge, ut eos q̃ sub lege sunt, lucrifaciã: his q̃ si
ne lege sunt, tanq̃ sim sine lege: quũ nõ sim
sine lege deo, sed obnoxius legi Christi, ut
lucrifaciã eos qui sunt sine lege. Fact⁹ sum
infirmis quasi infirmus, ut infirmos lucri/
faciam. Omnibus factus sum oĩa, ut omni
no aliquos seruem. Hoc aũt facio propter
euãgeliũ, ut particeps illius fiam. An ne/
scitis quod q̃ in stadio currũt, oẽs quidem
currunt, sed unus accipit præmiũ? Sic cur
rite, ut cõprehendatis. Omnis aũt qui cer/
tat, per oĩa temperãs est: illi quidem igitur,
ut peritura corona accipiãt, nos aũt ut æ/
ternã. Ego itaq; sic curro, ut nõ in incer/
tum: sic pugilẽ ago, non uelut aerẽ feriens:
uerũ subijcio corpus meum, & in seruitu/
tem redigo, ne quo modo fiat, ut quũ alijs
prædicarim, ipse reprobus efficiar. No/ X
lim autẽ uos ignorare fratres, quod patres
nostri oẽs sub nube erant, & oẽs per mare
trãsierunt, & oẽs in Mosen baptizati sunt
in nube & in mari: & oẽs eandem escã spi/
ritualem comedebant, & oẽs eundem po/
tum spiritualem bibebant. Bibebant enim
de spirituali, quę illos comitabat, petra: pe
tra uero fuit Christus. Sed plures illorũ
nõ approbauit deus: p̃strati sunt eñ in de/
serto. Hæc aũt figuræ nostri fuerũt, ne nos
simus cõcupiscentes rerũ malarũ, queãd/
modũ et illi cõcupierũt. Neq; simulacrorũ
sitis cultores, sicuti quidã illorũ, queadmo
dum scriptum est: Sedit populus ut ederet
ac biberet, et surrexerũt ad ludendũ. Neq;
stupris inquinemur, sicuti quidam illorũ
stupris

ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς
χιλιάδες. μὴ δὲ ἐκπειράζωμεν τὸν χριστόν, κα-
θὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν
ὄφεων ἀπώλοντο. μὴ δὲ γογγύζετε, καθὼς καί
τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ
ὀλοθρευτοῦ.
μζ ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκεί-
νοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ
τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. ὥστε ὁ δοκῶν ἑ-
στάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ
εἴληφεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος.
μη πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρα-
σθῆναι, ὑπὲρ ὃ δύνασθε. ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πει-
ρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑ-
περενεγκεῖν. διόπερ ἀγαπητοί μου φεύγε-
τε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς φρονίμοις λέγω,
κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.
μθ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν,
οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ ἐστι; τὸν
ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος
τοῦ χριστοῦ ἐστιν; ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολ-
λοί ἐσμεν. οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου
μετέχομεν.
ν βλέπετε τὸν ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. οὐχὶ οἱ
ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου
εἰσί; τί οὖν φημι, ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν; ἢ ὅτι εἰδω-
λόθυτόν τί ἐστιν; ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαι-
μονίοις θύει, καὶ οὐ θεῷ. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινω-
νοὺς τῶν δαιμόνων γίνεσθαι. οὐ δύνασθε ποτή-
ριον κυρίου πίνειν, καὶ ποτήριον δαιμονίων. οὐ
δύνασθε τραπέζης κυρίου μετέχειν καὶ τραπέ-
ζης δαιμονίων. ἢ παραζηλοῦμεν τὸν κύριον; μὴ ἰ-
σχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν; πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ'
οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ
πάντα οἰκοδομεῖ. μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλ-
λὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.
να πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, ἐσθίετε,
μηδὲν ἀνακείνοντες, διὰ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ
κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. εἰ δέ τις
καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι,
πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνα-
κείνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.
νβ ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐ-
στι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν
συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρω-
μα αὐτῆς. συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ,
ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου
κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; εἰ δὲ ἐγὼ χά-
ριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι, ὑπὲρ οὗ
ἐγὼ εὐχαριστῶ;
νγ εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖ-
τε, πάντα εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε. ἀπρόσκοποι
γίνεσθε

stupris polluti sunt, & cōciderunt uno die
uiginti tria millia. Neq; tentemus Christū,
sicut & quidā illorum tentauerunt, & à ser
pentibus extincti sunt. Neq; murmuretis,
sicut & quidam illorū murmurauerunt, et
interempti sunt ab extinctore. Hæc aūt
oīa figuræ contigerunt illis. Scripta uero
sunt propter admonitionē nostri, in quos
termini ætatū inciderunt. Proinde qui sibi
uidet̄ stare, uideat ne cadat. Tentatio uos
non cępit, nisi humana. Sed fidelis est
deus qui nō sinet uos tētari supra id quod
potestis: imò faciet unà cum tentatione e-
uentū, quo possitis sufferre. Quapropter
dilecti mei, fugite ab simulacrorū cultu, ut
prudentibus loquor, iudicate uos quod di
co. Poculū benedictionis, cui benedici-
mus, nōne cōmunicatio sanguinis Christi
est? Panis quem frangimus, nónne cōmu-
nicatio corporis Christi est? Quoniā unus
panis, unum corpus multi sumus. Nam o-
mnes ex eodē pane participamus. Vi-
dete Israelem iuxta carnem. Nónne qui e-
dunt uictimas, participes sacrarij sunt?
Quid ergo dico, quod simulacrū aliq̄d sit?
aut quod simulacris immolatū aliquid sit?
Non: uerū illud dico, quod quę immolant
gentes, dæmonijs īmolant, & nō deo. No
lim aūt uos cōsortes dæmoniorū esse. Nō
potestis poculū dn̄i bibere, & poculū dæ-
moniorū. Non potestis mensæ dn̄i partici
pes esse, & mensæ dæmoniorū. An prouo
camus dn̄m? Num fortiores illo sumus?
Omnia mihi licent, at non oīa conducunt.
Omnia mihi licent, sed non oīa ædificant.
Nemo quod suū est, quærat, sed quisq; q̄d
alterius est. Omne quod in macello uen
ditur, edite: nihil interrogātes, propter cō-
scientiā. Dn̄i siquidē est terra, et plenitudo
eius. Quòd si quis uocat uos infideliū, &
uultis ire, quicq̄d apponit̄ uobis, edite: ni-
hil interrogātes, ꝓpter cōscientiā. Quòd
si quis uobis dixerit, Hoc simulacris īmo-
latum est: ne edatis propter illum qui indi-
cauit, & propter conscientiā. Domini siq-
dem est terra, & plenitudo eius. Porrò cō-
scientiam dico, non tuā, sed illius alterius.
Cur em̄ libertas mea iudicatur ab alia cō-
scientia? Quòd si ego cū gratia participo,
cur ob id mihi male dicit̄, pro quo ego gra
tias ago? Siue igit̄ editis, siue bibitis, siue
quid facitis, oīa in gloriā dei facite. Tales

γίνεσθε, καὶ ἰουδαίοις, καὶ ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ. καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι. μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ χριστοῦ.

ϙδ ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε. καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

ϙε θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλή, ὁ χριστός ἐστι, κεφαλὴ δὲ γυναικός, ὁ ἀνήρ. κεφαλὴ δὲ χριστοῦ, ὁ θεός.

ϙς πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος, ἢ προφητεύων, κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. πᾶσα δὲ γυνή, προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω. εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω. ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν. οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα. διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους, πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικός, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν κυρίῳ. ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτως καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ. ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε, πρέπον ἐστί, γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ θεῷ προσεύχεσθαι; ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι; γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῆς ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται.

ϙζ εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ. τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν καὶ μέρος τι πιστεύω. δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι, φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

ϙη συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτό, οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν, ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν. καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει. μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ. ἐγὼ γὰρ παρέ-

estote, ut nullũ præbeatis offendiculũ, neque Iudæis, neq; Grecis, neq; ecclesiæ dei: quemadmodũ ego per omnia omnib. placeo, non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorũ ut salui fiãt. Imitatores mei XI
estote, sicut & ego Christi. Collaudo autẽ uos fratres, quòd omnia mea memoria tenetis: & quemadmodũ tradidi uobis, instituta tenetis. Sed uolo uos scire, quòd omnis uiri caput Christus est: caput aũt mulieris, uir: caput uero Christi, deus. Omnis uir orans, aut prophetans, quicquã habens in capite, probro afficit caput suum. Omnis uero mulier, orans aut prophetãs nõ uelato capite, dehonestat caput suum. Nam id perinde est prorsus, ac si rasa esset. Etenim si nõ uelatur mulier, etiam tondeatur. Quòd si fœdũ est mulieri tonderi aut radi, ueletur. Vir quidem non debet uelare caput, quũ is imago sit & gloria dei. At mulier, gloria uiri est. Non enim est uir ex muliere, sed mulier ex uiro. Neq; eñ conditus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter angelos: alioqui neq; uir absq; muliere, neque mulier absq; uiro in dño. Nam queadmodum mulier ex uiro est, ita & uir per mulierem, omnia uero ex deo. Inter uosipsos iudicate, num decorũ est, mulierem nõ uelatam deum orare? An ne natura quidem ipsa hoc docet uos, quòd uiro quidẽ si comatus fuerit, probro sit? Contrà mulieri, si comata fuerit, gloriæ sit? eo quod coma ꝑ uelamine data sit. Cæterũ si quis uidetur contentiosus esse, nos huiusmodi consuetudinẽ non habemus, neq; ecclesiæ dei. Illud tamen præcipiens, non laudo quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. Nam primum quidem, quũ conuenitis in ecclesia, audio dissidia in uobis esse, & aliqua ex parte credo. Oportet eñ & sectas in uobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter uos. Igitur quum conuenitis in eundem locum, nõ licet dominicam cœnam edere, quod unusquisq; propriam cœnam occupat in edendo. Et hic quidem esurit, ille uero ebrius est. Nũ sane domos non habetis ad edendum & bibendũ? An ecclesiam dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid uobis dicam? Laudabo uos? In hoc nõ laudo. Ego enim accepi

παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα
ὑμῖν, ὅτι ὁ κύριος ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρε-
δίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε,
καὶ εἶπε. λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶ
μα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν
ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον με
τὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ και
νὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι. τοῦτο ποιεῖ-
τε, ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὁ-
σάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ
ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ κυ-
ρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ. ὥστε ὃς
ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον
τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος
καὶ αἵματος τοῦ κυρίου. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος
ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ
τοῦ ποτηρίου πινέτω. ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων
ἀναξίως, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρί
νων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου.

νθ διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι,
καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν,
οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου
παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατα-
κριθῶμεν.

ξ ὥστε ἀδελφοί μου συνερχόμενοι εἰς τὸ
φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε. εἰ δέ τις πεινᾷ,
ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα συνέρχησθε.
τὰ δὲ λοιπὰ ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

ξα περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν ἀδελφοὶ, οὐ θέ-
λω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς
τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμε
νοι. διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύμα-
τι θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν. καὶ οὐ
δεὶς δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν πνεύ
ματι ἁγίῳ. διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ
δὲ αὐτὸ πνεῦμα. καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰ-
σι, καὶ ὁ αὐτὸς κύριος. καὶ διαιρέσεις ἐνεργη-
μάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ
πάντα ἐν πᾶσιν. ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρω
σις τοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ συμφέρον. ᾧ μὲν
γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας,
ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦ
μα, ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι,
ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ
πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλ
λῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμά
των, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμη
νεία γλωσσῶν. πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν
καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, κα-
θὼς βούλεται. καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ
μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος
τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ χρι-
στός

accepi à dño, quod & tradidi uobis, quod
dñs Iesus, in ea nocte qua traditus est, acce
pit panẽ: & postq̃ gratias egisset, fregit, ac
dixit: Accipite, edite. Hoc meũ est corpus,
quod pro uobis frãgitur, hoc facite in mei
cõmemorationem. Ad eundem modũ &
poculũ, peracta cœna, dicens: hoc poculũ
nouũ testamentũ est in meo sanguine: hoc
facite, quotiescunq; biberitis, in mei cõme
moratione. Quotiescunq; enĩ comederitis
panẽ hũc, & de poculo hoc biberitis, mor
tem dñi annunciatis, donec uenerit. Itaq;
quisq; ederit panẽ hunc, aut biberit de po
culo dñi indigne, reus erit corporis & san
guinis domini. Probet aũt homo seipsum,
& sic de pane illo edat, & de poculo illo bi
bat. Nam q edit & bibit indigne, iudiciũ si
bijpsi edit & bibit, non dijudicãs corpus
domini. Propter hoc inter uos multi im
becilles et inualidi, & dormiũt multi. Ete-
nim si nosipsos dijudicassem⁹, haudquaq̃
iudicati fuissem⁹. At quũ iudicamur, à do-
mino corripimur, ne cum mundo cõdem
nemur. Itaq; fratres mei, quum cõueni-
tis ad comedendũ, alius alium expectate.
Quòd si quis esurit, domi edat, ne ad cõde
mnationem cõueniatis. Cætera uero, quũ
uenero disponã. Porro de spũalibus fra XII
tres, nolo uos ignorare. Scitis q gentes fui
stis, & ad simulacra muta utcunq; duceba
mini sequẽtes. Quapropter notũ uobis fa
cio, q nullus per spiritũ dei loquens dicit
anathema Iesu: & nemo potest dicere do-
minũ Iesum, nisi per spiritũ sanctum. Diui
siones aũt donorũ sunt, sed idẽ spũs, & di-
uisiones ministeriorũ sunt, & idem domi-
nus: & diuisiones operationũ sunt, sed idẽ
est deus, efficiẽs oĩa in omnibus. Vnicuiq;
uero datur manifestatio spũs ad id quod
expedit. Nam huic quidẽ per spiritũ datur
sermo sapientiæ, alij uero sermo sciẽtiæ, se
cundũ eundem spiritũ: alij uero fides per
eundẽ spiritũ: alij uero dona sanationũ p
eundẽ spiritũ: alij uero efficaciæ potentia-
rum: alij uero ꝓphetia, alij uero discretio-
nes spirituũ, alij uero genera linguarũ, alij
uero interpretatio linguarum. Sed omnia
hæc efficit unus ille et idem spũs, diuidens
peculiariter unicuiq; sicuti uult. Quemad
modũ enĩ corpus unũ est, & mẽbra habet
multa, oĩa uero membra corporis unius,
multa quũ sint, unũ sunt corp⁹, sic & Chri

στός. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε ἰουδαῖοι, εἴτε ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι. καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά. ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις; νυνὶ δὲ ὁ θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν. εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα; νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα. οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, χρείαν σου οὐκ ἔχω. ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι, καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει. τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει. ἀλλ᾽ ὁ θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν, ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη. εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους. καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν. μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι; ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. καὶ ἔτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

ξβ ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται. ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ. ἡ
ἀγάπη

stus. Etem per unū spiritū nos oēs in unū corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & oēs unū spiritum hausimꝰ. Etenim corpus nō est unū membrū, sed multa. Si dicat pes, non sum manus, non sum de corpore: num idcirco nō est de corpore? Et si dicat auris, nō sum oculus, nō sum de corpore: num ideo non est de corpore? Si totū corpus oculus, ubi auditꝰ? Si totū auditus, ubi olfactus? Nūc aūt deus posuit membra, unūquodq; singulatim in corpore, quemadmodū uoluit. Quod si essent oīa unū membrū, ubi corpus? Nunc aūt multa quidē membra, unū uero corpus. At non potest oculus dicere manui, nō est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, nō est mihi opus uobis. imò multo potius, quæ uident membra corporis imbecilliora esse, necessaria sunt: & quę putamus minus honesta esse corporis, his honorē uberiorē apponimus: & indecora nostri, copiosiorē decorem habent. Cæterum quæ decora sunt nostri, nō indigent: sed deus simul tēperauit corpus, ei cui deerat, copiosiorē addens honorē, ne sit dissidium in corpore, sed inuicē alia ꝓ alijs eandem sollicitudinē gerant membra. Et siue patit̄ unum mēbrum, simul patiunt̄ oīa mēbra: siue glorificat̄ unū membrū, simul gaudēt oīa membra. Vos aūt estis corpus Christi, & membra ex parte. Et alios quidem posuit deus in ecclesia, primū apostolos, deinde ꝓphetas, tertio doctores, deinde potestates, deinde dona sanationū, subsidia, gubernationes, genera linguarū. Nū oēs apostoli? num oēs prophetæ? num omnes doctores? num oēs potestates? num omnes dona habent sanationū? nū oēs linguis loquuntur? num oēs interpretantur? Sectemini uero dona potiora. Et adhuc
his excellentiorē uiam uobis ostēdo. Si XIII
linguis hominū loquar & angelorum, charitatem aūt non habeā, factus sum æs resonans, aut cymbalū tinniens. Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria oīa, omnemq; scientiā: & si habeā oēm fidē, adeo ut montes loco dimoueā, charitatē autem non habeā, nihil sum. Et si insumam in alimoniam oēs facultates meas, & si tradam corpus meū ut cōburar, charitatē aūt non habeam, nihil utilitatis capio. Charitas patiens est, benigna est: charitas non inuidet:
charitas

ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ
ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται,
οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ,
συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα
πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀ/
γάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. εἴτε δὲ προφητεῖαι
καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε
γνῶσις καταργηθήσεται. ἐκ μέρους γὰρ γινώ/
σκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν. ὅτ᾽ ἂν δὲ
ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθή/
σεται. ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς
νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην. ὅτε δὲ
γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. βλέπομεν
γὰρ ἄρτι δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ
πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἄρτι γινώσκω ἐκ μέ/
ρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώ/
σθην. νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία
ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευ/
ματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. ὁ γὰρ λα/
λῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ
θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυ/
στήρια. ὁ δὲ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκο/
δομήν, καὶ παράκλησιν, καὶ παραμυθίαν. ὁ λα/
λῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ. ὁ δὲ προφητεύων,
ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ. θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λα/
λεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.
μείζων γὰρ ὁ προφητεύων, ἢ ὁ λαλῶν γλώσ/
σαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία
οἰκοδομὴν λάβῃ. νυνὶ δὲ ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω
πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελή/
σω; ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω, ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ
ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ; ὅ/
μως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλός,
εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ
δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον, ἢ τὸ κι/
θαριζόμενον; καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλ/
πιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;
οὕτως καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔ/
σημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λα/
λούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες. το/
σαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστὶν ἐν κόσμῳ, καὶ
οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν
δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρ/
βαρος, καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. οὕ/
τως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων,
πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα
περισσεύητε. διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευ/
χέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι
γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς
μου ἄκαρπός ἐστι. τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ
πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ. ψαλῶ τῷ
πνεύματι

charitas nō est procax, non inflatur, nō est
fastidiosa, nō quærit quæ sua sunt, non iri/
tatur, non cogitat malum, nō gaudet de in/
iustitia, sed congaudet ueritati: omnia suf/
fert, omnia credit, omnia sperat, oĩa susti/
net. Charitas nunq̃ excidit: siue prophetię
abolebunt̃, siue linguæ cessabũt, siue scien/
tia abolebit̃. Ex parte enim cognoscimus,
& ex parte prophetamus. Ast ubi uenerit
quod perfectũ est, tũc qđ ex parte est, abo/
lebitur. Quum essem puer, ut puer loque/
bar, ut puer sentiebã, ut puer cogitabã. At
ubi factus sum uir, aboleui puerilia. Cerni/
mus enim nũc ꝑ speculũ in ænigmate, tũc
aũt facie ad faciẽ, nunc cognosco ex parte,
tunc uero cognoscã queẽadmodũ & cogni
tus sum. Nunc aũt manet fides, spes, chari/
tas, tria hæc, sed maxima in his charitas.

Sectemini charitatẽ, ęmulemini spiritua XIIII
lia, magis tamen ut prophetetis. Nã qui lo/
quitur lingua, nō hominibus loquitur, sed
deo. nullus enim audit: spiritu uero loquit̃
mysteria. Cæterũ q̨ prophetat, hominibus
loquitur ædificationẽ & exhortationẽ &
cōsolationẽ. Qui loquitur lingua, seipsum
ædificat: at qui prophetat, cōgregationem
ædificat. Volo aũt oẽs uos loq̨ linguis, ma
gis tamen ut prophetetis. Maior em̃ q̨ pro
phetat, q̃ qui loquitur linguis, nisi interpre
tetur, ut ecclesia ędificationẽ accipiat. Nũc
aũt fratres, si ueniã ad uos linguis loquens,
quid uobis prodero? nisi uobis loquar aut
per reuelationẽ aut ꝑ scientiã aut per pro/
phetiã aut per doctrinã? Quin & inanima
uocẽ reddentia, siue tibia siue cithara, nisi
distinctionẽ sonis dederint, quomodo co/
gnoscetur quod tibia canitur aut cithara?
Etenim si incertã uocẽ tuba dederit, quis
apparabitur ad bellũ? Sic & uos ꝑ linguã,
nisi significantẽ sermonẽ dederitis, quomo
do intelligetur quod dicitur? eritis enim in
aerem loquẽtes. Tam multa, uerbi gratia,
genera uocum sunt in mundo, & nihil ho/
rum mutũ. Itaq; si nesciero uim uocis, ero
ei qui loquitur barbarus, & qui loquitur,
apud me barbarus. Itaq; & uos, quãdo qui/
dem sectatores estis spirituũ, ad ędificatio/
nẽ ecclesię quærite, ut excellatis. Quapro/
pter qui loquitur lingua, oret ut interprete
tur. Nã si orẽ lingua, spiritus meus orat, at
mẽs mea fructu uacat. Quid igitur est? O/
rabo spiritu, sed orabo & mente. Canam

 spiritu

πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ. ἐπεὶ ἐὰν εὐλο-
γήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ
ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν, ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ;
ἐπειδὴ, τί λέγεις, οὐκ οἶδε. σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐ-
χαριστεῖς, ἀλλ᾽ ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται. εὐχα-
ριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσ-
σαις λαλῶν. ἀλλ᾽ ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λό-
γους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους
κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ. ἀδελ-
φοὶ, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσὶν, ἀλλὰ τῇ κα-
κίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε. ἐν
τῷ νόμῳ γέγραπται. ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ
ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ
οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει κύριος.
ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖον εἰσὶν, οὐ τοῖς πιστεύου-
σιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις. ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς
ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν. ἐὰν οὖν συνέλθῃ
ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσ-
σαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι,
οὐκ ἐροῦσιν, ὅτι μαίνεσθε; ἐὰν δὲ πάντες προφη-
τεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγ-
χεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων,
καὶ οὕτως τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανε-
ρὰ γίνεται, καὶ οὕτως πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον,
προσκυνήσει τῷ θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὁ θεὸς ὄν-
τως ἐν ὑμῖν ἐστι. τί οὖν ἐστιν ἀδελφοί; ὅτ᾽ ἂν συ-
νέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν
ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν
ἔχει. πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω. εἴτε γλώσ-
σῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ
ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω. ἐὰν δὲ μὴ ᾖ
διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ
λαλείτω καὶ τῷ θεῷ.

ξδ προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν,
καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν. ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀπο-
καλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω. δύνα-
σθε γὰρ καθ᾽ ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα
πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶν-
ται. καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑπο-
τάσσεται. οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ θεὸς, ἀλλ᾽
εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν
ἁγίων.

ξε αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγά-
τωσαν. οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν,
ἀλλ᾽ ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει. εἰ
δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας
ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκ-
κλησίᾳ λαλεῖν. ἢ ἀφ᾽ ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ
ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν; εἴ τις
δοκεῖ προφήτης εἶναι, ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινω-
σκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.
εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. ὥστε ἀδελφοὶ, ζηλοῦτε
τὸ προ-

ſpiritu,ſed canã & mente. Alioqui ſi bene-
dixeris ſpiritu, is qui implet locũ indocti,
quomodo dicturus eſt Amen, ad tuam gra
tiarum actionẽ? quandoquidẽ quid dicas,
neſcit. Nam tu quidẽ bene gratias agis, ue-
rum alius non ædificatur. Gratias ago deo
meo, quod magis q̃ omnes uos, linguis lo-
quor. Sed in eccleſia uolo quoq; uerba men
te mea loq, ut & alios inſtituã, potius q̃ de
cem milia uerborũ lingua. Fratres, ne ſitis
pueri ſenſibus, ſed malitia pueri ſitis: ſenſi-
bus uero pfecti ſitis. In lege ſcriptũ eſt: Va
rijs linguis & labijs uarijs loquar populo
huic, & ne ſic quidẽ audient me, dicit dñs.
Itaq; linguæ ſigni uice ſunt, non ijs qui cre-
dunt, ſed incredulis: cõtra prophetia, nõ in
credulis, ſed credẽtibus. Ergo ſi cõuenerit
eccleſia tota ſimul, & oẽs linguis loquant:
ingrediatur aũt indocti aut increduli, non-
ne dicẽt uos inſanire? Quod ſi oẽs prophe
tetis, ingrediatur aũt incredulus aut indo-
ctus, coarguit ab omnibus, dijudicatur ab
omnibus: & ſic occulta cordis eius manife
ſta fiunt: atq; ita procidẽs in faciẽ adorabit
deũ, renunciãs quod deus reuera in uobis
ſit. Quid igitur eſt fratres? Quoties conue-
nitis, unuſquiſq; ueſtrũ canticũ habet, do-
ctrinã habet, linguã habet, reuelationẽ ha-
bet, interpretationẽ habet: omnia ad ædifi
cationẽ fiãt: ſiue lingua quis loquitur, fiat
per binos, aut ad ſummũ ternos, idq; uiciſ-
ſim, & unus interpretetur: quod ſi non ſit
interpres, taceat in eccleſia: cæterũ ſibijpſi
loquatur & deo. Prophetę uero duo aut
tres loquãtur, & cæteri dijudicẽt. Porrò ſi
alij fuerit reuelatum aſſidenti, prior taceat.
Poteſtis enim ſingulatim oẽs prophetare,
ut omnes diſcãt, & omnes cõſolationẽ acci
piãt, & ſpiritus prophetarũ prophetis ſub
ijciũtur. Nõ enim eſt cõfuſiõis autor deus,
ſed pacis, ut in omnibus cõgregationibus
ſanctorũ. Mulieres ueſtrę in eccleſijs ſi-
leant: nec enim permiſſum eſt illis ut lo-
quãtur, ſed ut ſubditæ ſint: queadmodum
& lex dicit. Quod ſi quid diſcere uolũt, do
mi ſuos uiros interrogent. Nam turpe eſt
mulieribus in cœtu loqui. An à uobis ſer-
mo dei profectus eſt? An in uos ſolos inci-
dit? Si quis uidetur propheta eſſe, aut ſpiri
tualis, agnoſcat quę ſcribo uobis, quod do
mini ſint præcepta: cæterũ ſi quis ignorat,
ignoret. Proinde fratres ad id enitamini, ut
prophe-

τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ
κωλύετε. πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τά-
ξιν γινέσθω.

ξε γνωρίζω δὲ ὑμῖν ἀδελφοὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὃ
εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ
καὶ ἑστήκατε, δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγε-
λισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπι-
στεύσατε. παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ
παρέλαβον, ὅτι χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁ-
μαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφὰς, καὶ ὅτι ἐτά-
φη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ
τὰς γραφὰς, καὶ ὅτι ὤφθη κηφᾷ, εἶτα τοῖς
δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις
ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ἐξ ὧν οἱ πλείους μένου-
σιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν. ἔπειτα
ὤφθη ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔ-
σχατον δὲ πάντων ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι
ὤφθη κἀμοί. ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν
ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπό-
στολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ.
χάριτι δὲ θεοῦ εἰμι, ὅ εἰμι. καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ
εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐ-
τῶν πάντων ἐκοπίασα. οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χά-
ρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί. εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖ-
νοι, οὕτως κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε. εἰ
δὲ χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται,
πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν
οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ
χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται,
κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πί-
στις ὑμῶν. εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες
τοῦ θεοῦ, ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ θεοῦ, ὅτι
ἤγειρε τὸν χριστὸν, ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα
νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται. εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγεί-
ρονται, οὐδὲ χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ
ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν. ἔτι ἐστὲ ἐν
ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες
ἐν χριστῷ, ἀπώλοντο. εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλ-
πικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι
πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. νυνὶ δὲ χριστὸς ἐ-
γήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημέ-
νων ἐγένετο. ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνα-
τος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. ὥσπερ
γὰρ ἐν τῷ ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕ-
τως καὶ ἐν τῷ χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσον-
ται. ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι, ἀπαρ-
χὴ χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ παρου-
σίᾳ αὐτοῦ. εἶτα τὸ τέλος, ὅτ' ἂν παραδῷ τὴν
βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, ὅτ' ἂν καταργήσῃ
πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύνα-
μιν. δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ
πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ,
ἔσχατος

prophetetis, & loqui linguis ne uetueritis
Oĩa deceter, & secũdũ ordinẽ fiat. Notũ XV
aũt uobis facio fratres, euãgeliũ quod euã-
gelizaui uobis, qđ & accepistis, in q̃ & sta-
tis, p quod & salutẽ cõsequimini: quo pa-
cto annũciarim uobis, si tenetis, nisi frustra
credidistis. Tradidi enim uobis in primis,
quod et acceperã: quod Christus mortuus
fuerit, p peccatis nostris, secũdũ scripturas:
& quod sepultus sit, & q̃ resurrexerit ter-
tio die, secũdũ scripturas: & q̃ uisus sit Ce-
phę, deinde duodecim illis: postea uisus est
plus q̃ quĩgẽtis fratrib. simul: ex q̃bus plu-
res manẽt ad hunc usq̃ diẽ, q̃dã aũt & ob-
dormierũt: deinde uisus est Iacobo, pòst a-
postolis oĩbus, postremo uero oĩum uelut
abortiuo uisus est & mihi. Ego eñ sum mi-
nimus apostolorũ: q nõ sum idoneus ut di-
car apostolus, propterea q̃ psequutus sum
ecclesiã dei: sed gratia dei sum id quod sum.
Et gratia eius quæ profecta est in me non
fuit inanis, sed copiosius q̃ illi oẽs labora-
ui: nõ ego tamẽ, sed gratia dei quę mihi ad-
est. Siue igit̃ ego, siue illi, sic prædicamus, et
sic credidistis. Quòd si Christus prædicat̃
à mortuis resurrexisse, quomõ dicũt q̃dã
inter uos nõ esse resurrectionẽ mortuorũ?
Porrò si resurrectio mortuorum nõ est, ne
Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus
nõ resurrexit, inanis uidelicet est prædica-
tio nostra, inanis aũt est & fides uestra. Re
perimur aũt & falsi testes dei, q̃m testifica-
ti sumus de deo, quod excitauerit Christũ,
quẽ nõ excitauit, si uidelicet mortui nõ re-
surgunt. Etenim si mortui nõ resurgũt, ne
Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus
nõ resurrexit, supuacanea est fides uestra:
adhuc estis in peccatis uestris. Igit̃ & q ob-
dormierũt in Christo, pierũt. Si in uita hac
spem in Christo tantũ fixã habemus, maxi
me miserabiles omniũ hoĩum sumus. Nũc
aũt Christus surrexit ex mortuis, primitiæ
eorũ q dormierãt, fuit. Postq̃ eñ p hoĩem
mors, etiã p hoĩem resurrectio mortuorũ.
Queadmodũ eñ p Adã oẽs moriunt̃, ita
et p Christũ oẽs uiuificabunt̃: unusq̃sq; aũt
in proprio ordine: primitiæ Christus, dein
de ij q sunt Christi in aduẽtu ipsius: mox fi
nis, quũ tradiderit regnũ deo & patri, quũ
aboleuerit omnẽ principatũ & oẽm pote-
statẽ ac uirtutẽ: nã oportet eũ regnare, do-
nec posuerit oẽs inimicos sub pedes suos:
Nouissimus

ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ὅταν δὲ εἴπῃ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δηλονότι, ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται, τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν; καθ᾽ ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. μὴ πλανᾶσθε. φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ἀγνωσίαν γὰρ θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται; ἄφρον. σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν. ὁ δὲ θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ *πτηνῶν. καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια. ἀλλ᾽ ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων. ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτως καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει. σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτως καὶ γέγραπται. ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. ἀλλ᾽ οὐ πρῶτον, τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός. ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί. καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. τοῦτο δέ φημι ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται. οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω.

πάντες

* Aliàs πετεινῶν

Nouissimus hostis aboletur mors. Nā oīa subiecit sub pedes illius. Atq̄ quū dicat, q̄ oīa subiecta sint, palā est, excipiendū eū q̄ subiecit illi oīa. Quū aūt subiecta fuerint illi oīa, tūc & ipse filius subijcietur ei qui illi subiecit oīa, ut sit deus omnia in omnibus. Alioq̄ quid faciēt ij q̄ baptizātur pro mortuis, si omnino mortui nō resurgūt? Cur & baptizātur pro mortuis? Quid & nos periclitamur omni tēpore? In dies morior per nostrā gloriationē, quā habeo in Christo Iesu dn̄o nostro. Si secundū hominē cū bestijs depugnaui Ephesi, quę mihi utilitas, si mortui nō resurgūt? Edamus & bibamus, cras em̄ morimur. Ne decipiamini. Mores bonos colloq̄a corrūpūt mala. Expergiscimini iuste, & ne peccetis: nam ignorationē dei nōnulli habēt. ad pudorē uobis loquor. At dicet aliquis: Quo modo resurgūt mortui? Quali aūt corpore ueniēt? Stulte. Tu q̄ seminas, nō uiuificat̄, nisi mortuū fuerit. Et hoc quod seminas, nō corpus quod nascet̄, seminas, sed nudū granū, exēpli causa, tritici aut alicuius ex cæteris. Sed deus illi dat corpus ut uoluit, et unicuiq̄ seminū suū corpus. Nō omnis caro, eadē caro: sed alia quidē caro hoīum, alia uero caro pecorum, alia uero pisciū, alia uero uolucriū. Et sunt corpora cœlestia & sunt corpora terrestria. Verū alia q̄dē cœlestiū gloria, alia uero terrestriū: alia gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarū. Stella siq̄dē à stella differt in gloria. Sic & resurrectio mortuorū. Seminat̄ ī corruptiōe, resurgit in īcorruptibilitate: seminat̄ in ignominia, resurgit in gloria: seminat̄ in infirmitate, resurgit in potētia: seminat̄ corpus aīale, resurgit corpus spirituale. Est corpus aīale, et est corpus sp̄uale: queadmodū & scriptū est: Factus est primus homo Adā in animā uiuētē, extremus Adā in spūm uiuificātē. At nō primū, quod sp̄uale, sed quod aīale, deinde quod sp̄uale. Primus homo de terra, terrenus: secūdus homo, ipse dn̄s de cœlo. Qualis terrenus ille, tales & hi q̄ terreni sunt: & qualis ille cœlestis, tales & ij q̄ cœlestes sūt. Et queadmodū gestauimus imaginē trrreni, gestabimus & imaginē cœlestis. Hoc aūt dico fratres, quod caro & sanguis regni dei hæreditatē cōsequi nō possunt: neq̄ corruptio incorruptibilitatis hæreditatē accipit. Ecce mysteriū uobis dico.

Non

πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι. σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος. κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία. ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. τῷ δὲ θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κυρίου πάντοτε, εἰδότες, ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν κυρίῳ.

ις περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. κατὰ μίαν σαββάτων, ἕκαστος ὑμῶν παρ᾽ ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅτι ἂν εὐοδῶται, ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται. ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάζητε δι᾽ ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς ἱερουσαλήμ. ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ, κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται. ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν μακεδονίαν διέλθω. μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι. πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε, οὗ ἐὰν πορεύωμαι. οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν, ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ. ἐπιμενῶ δὲ ἐν ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς. θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί. ἐὰν δὲ ἔλθῃ τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς. τὸ γὰρ ἔργον κυρίου ἐργάζεται, ὡς καὶ ἐγώ. μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ, προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με. ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν. περὶ δὲ ἀπολλῶ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν. καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα, ἵνα νῦν ἔλθῃ. ἐλεύσεται δὲ, ὅταν εὐκαιρήσῃ. γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει. ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε. πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις

Non omnes quidē dormiemus, omnes tamen immutabimur, in puncto tēporis, in momento oculi, per extremā tubā. Canet enim, & mortui resurgent incorruptibiles, & nos immutabimur: Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptibilitatē, et mortale hoc induere immortalitatē. Quū aūt corruptibile hoc induerit incorruptibilitatē, & mortale hoc induerit immortalitatē, tūc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoriā. Vbi tuus mors aculeus? Vbi tua inferne uictoria? Aculeus aūt mortis, peccatū: potentia uero peccati, lex. Sed deo gratia, qui dedit nobis uictoriam, per dominū nostrū Iesum Christum. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles sitis, immobiles, abundātes in opere domini semper, quū sciatis quòd labor uester nō est inanis
in domino. Cæterum de collatione in XVI
sanctos, quemadmodū ordinaui ecclesijs Galatiæ, ita & uos facite. In una sabbatorum unusquisq; uestrū apud se seponat, recondēs quicquid cōmodū fuerit: ne quum uenero, tunc collationes fiant. Vbi uenero aūt, quoscunq; probaueritis per epistolas, hos mittā ut perferant munificentiā uestram Hierosolymā. Quòd si fuerit operæ preciū ut & ipse proficiscar, mecum proficiscentur. Veniam aūt ad uos, quū Macedoniam transiero. Macedoniā enim pertransiturus sum. Apud uos aūt forte permanebo, aut etiam hybernabo, ut uos me deducatis quocūq; proficiscar. Nolo enim uos nunc in transcursu uidere, sed spero tēpus aliquantum mansurū me apud uos, si dominus permiserit. Cōmorabor autem Ephesi, usq; ad diē quinquagesimū. Nam hostiū mihi apertū est magnū & efficax & aduersarij multi. Quòd si uenerit Timotheus, uidete ut absq; metu sit apud uos: opus enim domini operatur, quēadmodum & ego. Ne quis igitur eum spernat, sed prosequamini eum cum pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illū cum fratribus. Porrò de Apollo fratre: Multū hortatus sum illum, ut iret ad uos cum fratribus, & omnino nō erat uoluntas nunc eundi. Venturus est aūt quū opportunitatē erit nactus. Vigilate, state in fide, uiriliter agite, estote fortes. Omnia uobis cum charitate fiāt. Obsecro autē uos fratres: nostis familiā Stephanæ esse primitias Achaiæ, & ꝙ in ministeriū sanctis

ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι. χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ στεφανᾶ, καὶ φουρτουνάτου, καὶ ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, οὗτοι ἀνεπλήρωσαν. ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα, καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς ἀσίας. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν κυρίῳ πολλὰ ἀκύλας καὶ πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου. εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα, μαραναθά. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους, πρώτη.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων διὰ στεφανᾶ
καὶ φουρτουνάτου καὶ ἀχαϊκοῦ
καὶ τιμοθέου.

sanctis ordinarūt seipsos, ut & uos subditi sitis talibus, & omni adiuuanti & laboranti. Gaudeo uero de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam id quod mihi deerat uestri, hi suppleuerūt: refocillauerunt enim spiritū meū ac uestrū: agnoscite itaque huiusmodi. Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Priscilla, cum ea quæ in domo est ipsorum ecclesia. Salutant uos fratres omnes. Salutate inuicem osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli: Si quis nō diligit dominū Iesum Christū, sit anathema, maranatha. Gratia domini Iesu Christi sit uobiscum. Dilectio mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios, prior.

Missa fuit è Philippis, per Stephanam &
Fortunatum & Achaicum &
Timotheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κορινθίους δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ μακεδονίας, ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. δεξάμενοι κορίνθιοι τὴν προτέραν ἐπιστολὴν, κατενύγησαν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ τοῦ λαβόντος τὴν μητρυιὰν, καὶ ἐλυπήθησαν, ὡς παιδεύοντες τὸ τοιοῦτον ἁμάρτημα. εἶτα ὑφηρπάζοντο ὑπό τινων, τῶν καὶ τὰς προφάσεις τῶν σχισμάτων ποιούντων, ὥστε παραδέξασθαι τῷ γράμματι τοῦ νόμου, καὶ ἀδιάφορον ἡγεῖσθαι τὴν παρὰ τοῦ χριστοῦ χάριν, καὶ μᾶλλον προσέχειν τοῖς ἐν προσώπῳ καυχωμένοις. ἦσαν δὲ καὶ περὶ τῆς λογίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους φροντίζοντες καλῶς. πρὸς ταῦτα οὖν ἀντιγράφει ὁ ἀπόστολος. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τοὺς ἐκβαλόντας τὸν παρανομήσαντα. ἔπειτα ἀξιώσασιν αὐτοῖς αὐθικετεύει, καὶ μετανοήσαντα ἐκεῖνον κελεύει δεχθῆναι. ἐν αὐτῇ δὲ διδάσκει περὶ τοῦ νόμου, διαιρῶν τὸ γράμμα τοῦ νόμου. καὶ δείκνυσιν, ὅτι οὐ δεῖ λαμβάνειν τὰ γράμματα μόνον τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ γράμματι τὴν διάνοιαν ἐρευνᾶν. οὐ γὰρ μόνον ῥῆμά ἐστιν ὁ νόμος, ἀλλ' ἐν τοῖς ῥητοῖς ἐστι, καὶ ὁ νοῦς τοῦ πνεύματος. ἔπειτα ὅτι τοῦ χριστοῦ ἐλθόντος, καινὴ κτίσις γέγονεν, καὶ οὐ δεῖ κατὰ τὸ παλαιὸν ζῆν. ἀλλ' ὡς ἐν καινῇ κτίσει, ἐν πᾶσιν ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἀργὴν εἶναι λοιπὸν τὴν περιτομήν. ἀποδέχεται δὲ αὐτοὺς καὶ περὶ τῆς διακονίας, καὶ προτρέπεται αὐτὴν μᾶλλον πλεονάζειν. αἰτιώμενος δὲ τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καταλέγει πάντα, ἅπερ πέπονθε διὰ τὸν κύριον. καὶ τὰς ὀπτασίας δὲ διηγεῖται, ἅσπερ ἑώρακεν, εἴς τε τὸν παράδεισον, καὶ εἰς τὸν τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγείς. εἶτα παραγγείλας μὴ ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ μετανοεῖν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐν εὐχαριστίᾳ, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν. ἔστι δὲ καὶ ταῦτα, ὁ πᾶς λόγος ἐστὶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ περί τε ἑαυτοῦ, καὶ περὶ κορινθίων, καὶ τῶν ψευδαποστόλων. καὶ ἐκ ταύτης τῆς ὑποθέσεως, πρόεισιν εἴς τε τὰ τῆς χάριτος θεοῦ, καὶ περὶ ἀγαθῆς πολιτείας, κατὰ τὸ δυσωπέδητον, καὶ τὸ ἐναγώνιον, καὶ τὸ ἀφιλοχρήματον, καὶ περὶ τῆς μεταδοτικῆς ἀρετῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν ψευδαποστόλων ἀλαζονείας καὶ πονηρίας.

IN SECVNDAM AD CORINTHIOS EPISTOLAM argumentum per Des. Erasmum Rot.

PRimum reddit causas Corinthijs, quare nō reuiserit illos, quemadmodum pollicitus est epistola superiore: prius quædam præfatus de suis afflictionibus, quas ob euangelium Christi perpetiebatur, ostendens in tantis malis deum sibi fuisse solatio. Mox recōciliat Corinthijs eum, quem superiore epistola iusserat tradi satanæ, ut amanter reciperēt castigatum, quem peccantem eiecerant. Hæc fermè capite primo ac secundo. Deinde prædicat studium suum in euangelio prædicando, obiter taxans ac notans cæteros pseudapostolos, qui suo seruientes quæstui, suæ studentes gloriæ, nusquā non pelliciebant ad legem Mosaicam, quam Christo sic conabantur admiscere, quasi sine huius accessione non esset spes salutis. Itaque umbris legis Mosaicæ præfert euangelij lucem: subinde adhortās illos non ad ceremonias legis, sed ad conscientiā uitamq; Christo dignam: testans interim qua synceritate prædicauerit euangelium Christi, quantumq; malorū eius gratia perpessus sit spe præmij cœlestis. Ad hæc indicat quibus in rebus sita sit potissimum Christiana pietas. Hæc tractātur in calce capitis secūdi, capite tertio, quarto, quinto, & principio sexti. Nam reliqua huius capitis parte, simulq; initio proximi hortatur illos, ut agnoscētes dignitatem & sanctitatem suæ professionis, modis omnibus abstineant ab inquinamētis ethnicorum, cum quibus nihil esset illis cōmune. Quarto loco lenit superioris reprehensionis acerbitatem, collaudās illorum obedientiam, quod epistolæ suæ, licet obiurgatrici, per omnia paruissent: gratulaturq;, quòd is mœror temporarius summum gaudium utrisq; pepererit, uelut quum ex amaro pharmaco consequitur gratissima sanitas. Quinto loco quū exemplo Macedonum, tum uarijs argumētis ac scripturarum testimonijs prouocat, ut pro sua quisque facultate, proq; animi propensione conferat aliquid in subsidium sanctorum qui Hierosolymis agebant, memor hoc sibi mandatū à Petro: ad hoc negocij misso Tito cum altero collega, ut plerique putant, Luca, quos cōmendat Corinthijs. Hæc agit capite octauo & nono. Sexto, quos ante taxauit oblique, palàm insectatur pseudapostolos, qui fastu ac supercilio dignitatem ac maiestatem apostolicam præ se ferebant, Paulum in contemptum uocantes uelut humilem, ut qui cerdonicam exercuerit, uelut imperitum & infantem, ad hæc toties cæsum ac uexatum iniurijs. Aduersus hos autoritatem suam asserit apud Corinthios, testans nusquam sibi deesse autoritatem ac potestatem apostolicam, sed qua nolit uti, grauandis alijs, quemadmodum cæteri, sed tantum ad commodum suorum & Christi gloriam. Deinde præfatus ueniam stultitiæ, quòd de se gloriosius quædam dicere cogeretur: primum æquat se summis apostolis: deinde præfert etiam, idq; multis nominibus, uel quòd latius sparserit euangelij doctrinam, uel quòd unus gratuito eam tradiderit, neq; per se neq; per suos grauans Achaicos, uel quòd plura perpessus sit euangelij causa, quàm illorum quisquam: ea sibi gloriæ uertens, ob quæ quibusdam uidebatur contemptior. Porrò sermonis imperitiam agnoscens modestiæ causa, rerum scientiam sibi uindicat, ne quid uel hic desiderent. Postremo quoniam pseudapostoli fictis angelorum uisionibus sese uenditabant apud simplices, Paulus ueram & insignem adducit uisionem, se raptum in tertium usque cœlum, atq; illic edoctum, quæ captum hominum excedant. Hæc ferè capite decimo, undecimo, & duodecimo. Septimo, ne per pseudapostolos relaberentur in pristina uitia, testatur sibi in animo esse, inuisere illos: cum autoritate interminās, ne tales eos offendat, ut sui similis esse cogatur: aut ne, sicut epistola sæuire coactus est, ita præsens quoq; sæuire cogatur, quod antehac non fecerit, quum suo iure potuisset. Hæc agit in calce capitis duodecimi, & capite decimotertio. Græcorum inscriptiones testantur, hanc epistolam missam è Philippis per Titum & Lucam. Cæterum argumenta quæ nullo autore, sed commoda breuitate habētur in Latinis codicibus, testantur, per eosdem missam è Troade: nam huius loci meminit capite secundo.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

α ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ ἀχαΐᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ὑμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν, τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτως διὰ χριστοῦ περισσεύει, καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτως καὶ τῆς παρακλήσεως.

β οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν, τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς, ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται. εἰς ὃν ἠλπίκαμεν, ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

γ οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε, καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμὲν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS SECVNDA

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uolūtatē dei, ac Timotheus frater, cōgregatiōi dei quæ est Corinthi, unà cū sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dn̄o Iesu Christo. Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui est pater misericordiarū, & deus omnis cōsolationis, consolans nos in omni afflictione nostra, in hoc ut possimus cōsolari eos qui sunt in quauis afflictione, per cōsolationē qua nosipsos consolatur deus. Quoniā sicut abundant afflictiones Christi in nobis, ita per Christū abūdat & cōsolatio nostra. Siue aūt affligimur, id fit pro uestri consolatione ac salute quæ operatur in tolerātia earūdem afflictionū, quas & nos patimur: siue cōsolationē accipimus pro uestri consolatione ac salute, spes etiam nostra firma est pro uobis, quū sciamus quod quemadmodū participes estis afflictionū, sic futuri sitis & cōsolationis. Non enim uolumus uos ignorare fratres, de afflictione nostra quæ nobis accidit in Asia, quoniam supra modū grauati fuimus supra uires, adeo ut desperauerimus etiā de uita. Quin ipsi in nobisipsis, sententiā mortis acceperamus, ne confideremus in nobisipsis, sed in deo, qui ad uitam suscitat mortuos, qui ex tāta morte eripuit nos, & eripit: in quo spem fixā habemus, quod etiā posthac erepturus sit, simul adiuuātibus et uobis, per deprecationē pro nobis, ut ex multis personis, pro dono in nos collato, p multos gratię agātur pro nobis: nam gloriatio nostra hęc est, testimoniū consciētiæ nostræ: quod cū simplicitate & synceritate dei, nō sapiētia carnali, sed per gratiā dei conuersati fuerimus in mundo, abūdantius aūt erga uos. Non em̄ alia scribimus uobis, ꝗ quæ legitis aut etiam agnoscitis. Spero aūt quod usq; ad finem quoq; agnoscetis, queadmodū & agnouistis nos ex parte, quoniam gloria uestra sumus, queadmodum & uos nostra, in die domini Iesu. Et hac fiducia uolebā ad uos uenire prius, ut geminā apud uos inirē

χάριν ἔχητε, καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς μακεδο-
νίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς
ὑμᾶς. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν ἰου-
δαίαν. τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μή τι ἄρα τῇ ἐ-
λαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρ-
κα βουλεύομαι; ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ
οὒ, οὔ. πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς
ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναί, καὶ οὔ. ὁ γὰρ τοῦ θεοῦ υἱὸς
ἰησοῦς χριστός, ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθείς, δι' ἐ-
μοῦ καὶ σιλουανοῦ καὶ τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ
καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. ὅσαι γὰρ ἐπαγ
γελίαι θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀ-
μήν, τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν. ὁ δὲ βεβαιῶν
ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς χριστόν, καὶ χρίσας ἡμᾶς,
θεός, ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν
ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις
ἡμῶν.

Δ ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν
ἐμὴν ψυχήν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον
εἰς κόρινθον. οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πί-
στεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ
γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Ε ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν
λύπῃ πρὸς ὑμᾶς. εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς
ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐ-
μοῦ; καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλ-
θὼν, λύπην σχῶ, ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν. πε-
ποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς, ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ πάν-
των ὑμῶν ἐστιν. ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως, καὶ συ-
νοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν, διὰ πολλῶν δα-
κρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην
ἵνα γνῶτε, ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς. εἰ
δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ'
ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς. ἱκα-
νὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν
πλειόνων. ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρί-
σασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μή πως τῇ περισσο-
τέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος. διὸ παρακα-
λῶ ὑμᾶς, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην. εἰς τοῦτο
γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ἡμῶν, εἰ
εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε. ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ
ἐγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισ-
μαι, δι' ὑμᾶς ἐν προσώπῳ χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονε-
κτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοή-
ματα ἀγνοοῦμεν.

Ε ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν τρωάδα, εἰς τὸ εὐαγγέλιον
τοῦ χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν κυρίῳ,
οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑ-
ρεῖν με τίτον τὸν ἀδελφόν μου, ἀλλὰ ἀποταξά-
μενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς μακεδονίαν. τῷ δὲ
θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν
τῷ χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐ-
τοῦ

gratiã, & p̄ uos ptrãsire in Macedoniã, &
rursum à Macedonia uenire ad uos, ac à uo
bis deduci in Iudæã. Hoc igitur quũ in aĩo
uersarẽ, nuncubi leuitate sum usus? aut nũ
quæ cogito, secũdũ carnẽ cogito? Vt sit a-
pud me quod est, etiã, etiã, & quod est, nõ,
non. Imò fidelis deus ꝙ sermo noster erga
uos, nõ fuit etiã & nõ. Nam dei filius Iesus
Christus, q inter uos p̄ nos prædicatus est,
p̄ me & Syluanũ ac Timotheũ, nõ fuit etiã
& nõ, sed etiã p̄ ipsum fuit. Quotq̃t enim
sunt promissiones dei, p̄ ipsum sunt etiã, &
p̄ ipsum amẽ, deo ad gloriã p̄ nos. Porrò q
cõfirmat nos unà uobiscũ in Christũ: & q
unxit nos, deus est: q etiã obsignauit nos,
deditq́ arrã spiritus in cordib. nostris. Ego
uero testẽ deũ inuoco in animã meã, ꝙ par
cens uobis, nõdũ uenerim Corinthũ, nõ ꝙ
dominemur uobis noĩe fidei, sed adiutores
sumus gaudij uestri: nã fide statis. Sed de II
creui apud memetipsum hoc, non iterũ cũ
dolore ad uos uenire. Nam si ego mœrore
uos afficiã, & qs est q exhilaret me, nisi is
qui mœrore afficit ex me? Et scripsi uobis
hoc ipsum: ne si uenissem ad uos, dolorẽ ca
perẽ ex his, ex qbus oportebat me cape uo
luptatẽ: fiduciã hãc habẽs erga uos oẽs, ꝙ
meũ gaudiũ omniũ uestrũ sit. Nã ex multa
afflictiõe & anxietate cordis scripsi uobis,
p̄ multas lachrymas, nõ ut mœrore affice-
remini, sed ut cognosceretis charitatẽ quã
habeo abũdãtius erga uos. Quod si qs do-
lore affecit, nõ me dolore affecit, sed ex par
te, ne aggrauẽ omneis uos. Sufficit istius-
modi homini increpatio hæc, quæ facta est
à plurib. adeo ut è diuerso magis cõdonare
debeatis & consolari: ne quo modo fiat, ut
immodico dolore absorbeat huiusmodi.
Quapropter obsecro uos, efficite ut ualeat
in illũ charitas. Nã & in hoc scripserã ut co
gnoscerẽ probationẽ uestri an ad oĩa obe-
dientes sitis. Cui uero cõdonatis aliqd, &
ego cõdono. Nã et ego si qd cõdonaui, cui
cõdonaui, propter uos cõdonaui in cõspe
ctu Christi, ne occuparemur à satana. Non
eñ illius cogitatiões ignoramus. Cęterũ
quũ uenissem Troadẽ in euãgeliũ Christi,
& ostiũ mihi esset apertũ p̄ dñm, nõ habui
relaxationẽ spũ meo, eo quod nõ inuenis-
sem Titũ fratrẽ meũ, sed dimissis illis abij
in Macedoniã. Deo aũt gratia, qui semper
triũphat p̄ nos in Christo, & odorẽ notitię
suæ

τοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ. ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. οἷς μὲν ὀσμὴ θανάτου, εἰς θάνατον. οἷς δὲ ὀσμὴ ζωῆς, εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός; οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ θεοῦ, κατ' ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν. εἰ μὴ χρῄζομεν ὥς τινες συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν; ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν, ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων, φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη, οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν θεόν, οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ θεοῦ. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ. καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ. ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα, καὶ οὐ καθάπερ μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου, ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον, τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται. ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται μωσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται. ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. οὗ δὲ τὸ πνεῦμα κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος.

διὰ

suæ manifestat per nos in omni loco. Quo-
niam Christi bona fragrantia sumus deo,
in his q̃ salui fiunt: & in his qui pereũt, his
quidem odor mortis ad mortem: illis uero
odor uitæ ad uitã. Et ad hęc quis idoneus?
Nõ enim sumus ut pleriq; cauponãtes ser
monẽ dei, sed uelut ex synceritate, sed ue-
lut ex deo in cõspectu dei per Christũ lo-
quimur. Incipimus rursus nosipsos cõ- III
mendare. Nũ egemus ut nonnulli cõmen-
datitijs epistolis apud uos, aut à uobis cõ-
mẽdatitijs? Epistola nostra uos estis, inscri
pta in cordibus nostris: quę intelligitur &
legit ab omnibus hominib. dum declara-
tis q̃ estis epistola Christi, subministrata, à
nobis inscripta, nõ atramento, sed spũ dei
uiuentis, nõ in tabulis lapideis, sed in tabu
lis cordis carneis. Fiduciã aũt huiusmo-
di habemus per Christũ erga deum, nõ q̃
idonei simus, ex nobisipsis cogitare quicq̃
tanq̃ ex nobisipsis: sed si ad aliquid idonei
sumus, id ex deo est, q̃ et idoneos fecit nos
ministros noui testamẽti, nõ literæ sed spi-
ritus: nam litera occidit, spũs aũt uiuificat.
Quòd si administratio mortis in literis, de
formata in saxis, fuit in gloria, adeo ut nõ
possent oculos intẽdere filij Israel in faciẽ
Mosi, propter gloriã uultus eius, quę abo
letur: cur nõ potius administratio spũs erit
in gloria? Nã si administratio condemna-
tionis gloria, multo magis excellit admini
stratio iustitiæ in gloria. Quandoquidẽ ne
glorificatũ quidẽ fuit, q̃ glorificatũ est in
hac parte, propter eminẽtẽ gloriã. Etenim
si quod abolet̃ fuit in gloria, multo magis
id quod manet, est in gloria. Itaq; quum ha
beamus huiusmodi spem, multa libertate
utamur: et nõ quemadmodũ Moses pone
bat uelamen in facie sua, ne intenderẽt filij
Israel in finẽ eius quod abolebat̃. Sed ob-
cæcati sunt sensus illorũ. Nã usq; ad diem
hodiernũ, idem uelamen in lectione uete-
ris testamenti manet, nec tollit̃ uelũ, quod
per Christũ abolet̃: sed ad hunc usq; diem
quũ legitur Moses, uelamen cordib. illorũ
impositũ est: at ubi conuersi fuerint ad do-
minum, tolletur uelamẽ. Dñs aũt spiritus
est. Porrò ubi spiritus domini, ibi libertas.
Nos autem omnes retecta facie, gloriã do
mini in speculo repræsentãtes, ad eandem
imaginem transformamur à gloria in glo-
riam, tanquam à domini spiritu.

B 3 Propterea

θ διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ᾽ ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας, συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

ι εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον, ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ χριστὸν ἰησοῦν κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ ἰησοῦν. ὅτι ὁ θεὸς, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι. ἀπορούμενοι ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι. διωκόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. καταβαλλόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἀπολλύμενοι. πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

ια ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν. ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα, καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν, εἰδότες, ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. τὰ γὰρ πάντα δι᾽ ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν, περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ᾽ εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ᾽ ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

ιβ οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ, ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες. εἴ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα. καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει

Propterea quũ ministerium hoc habeamus, ut nostri misertus est deus, haud degeneramus, sed reiecimus occultamẽta de decoris, nõ uersantes per astutiã, neq; dolo tractãtes uerbũ dei, sed manifestatiõe ueritatis, cõmendãtes nosipsos apud omnẽ cõscientiã hominũ, in cõspectu dei. Quod si adhuc uelatũ est euangeliũ nostrũ, in his qui pereũt uelatũ est: in quibus deus huius seculi excæcauit sensus incredulorũ, ne illucesceret illis lumẽ euãgelij gloriæ Christi, q̃ est imago dei. Nõ enim nosipsos prædicamus, sed Christũ Iesum dñm: nos aũt seruos uestros propter Iesum. Qm̃ deus est, q̃ iussit e tenebris lucẽ illucescere, q̃ luxit in cordibus nostris, ad illuminationem cognitiõis gloriæ dei, in facie Iesu Christi. Habemus aũt thesaurũ hũc in testaceis uasculis, ut uirtutis eminẽtia sit dei, & nõ ex nobis, dũ in oĩbus premimur, at nõ anxij reddimur: laboramus, at non destituimur: persequutionẽ patimur, at nõ in ea deserimur: deijcimur, at nõ perimus: semp̃ mortificationẽ dñi Iesu in corpore circũferentes, ut & uita Iesu in corpore nostro manifestet̃. Semper enim nos qui uiuimus, in mortẽ tradimur propter Iesum, ut & uita Iesu manifestetur in mortali carne nostra. Itaq; mors q̃dẽ in nobis agit, uita uero in uobis. Cæterũ quũ habeamus eundẽ spiritum fidei, iuxta illud quod scriptũ est: Credidi, & ideo loquutus sũ: & nos credimus, quapropter & loquimur, sciẽtes quod qui suscitauit dñm Iesum, nos quoq; p̃ Iesum suscitabit, & cõstituet uobiscum. Nam oĩa propter uos, ut beneficiũ quod exundauit, pluribus gratias agẽtibus exuberet in gloriã dei. Propterea nõ defatigamur sed quãuis externus homo noster corrumpit̃, internus tamen renouat̃ in dies singulos. Nã momẽtanea leuitas afflictionis nostræ mire supra modum æternũ põdus gloriæ parit nobis, dum nõ spectamus ea quæ uidentur, sed ea quæ nõ uidẽtur. Nã quę uident̃, tẽporaria sunt: at quæ nõ uidentur, eterna. IIII

Scimus eñ quod si terrenũ nostrũ domiciliũ huius tabernaculi destructũ fuerit, ædificationẽ ex deo habemus, domiciliũ nõ manufactũ, æternũ in cœlis. Nã in hoc gemimus, domicilio nostro qđ e cœlo est, superindui desiderãtes. Si tamẽ induti, nõ nudi reperiemur. Etenim qui sumus in hoc taber- V

* Alias ἐφ' ᾧ

σκήνει, στενάζομεν βαρούμενοι, * ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος. θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου. διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.

ιγ θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον. διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακόν. εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, θεῷ δὲ πεφανερώμεθα. ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι. οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ. εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν. ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον. καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι. ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.

ις ὥστε εἴ τις ἐν χριστῷ, καινὴ κτίσις, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς. ὡς ὅτι θεὸς ἦν ἐν χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. ὑπὲρ χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ. τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη θεοῦ ἐν αὐτῷ.

ιζ συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς. λέγει γὰρ καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία,

ἀλλ' ἐν

tabernaculo, gemimus onerati: propterea quod nolimus exui, sed supindui, ut absorbeatur mortalitas à uita. Porrò q parauit nos in hoc ipsum, deus est: q idē dedit nobis arrabonē spūs. Itaq; bono aīo sumus semp, & scimus ꝙ quū domi sumus in corpore, ꝑegrinamur à deo. Per fidē enim ambulamus, nō per speciē. Cōfidimus aūt & ꝓbamus magis, ꝑegre abesse à corpore, & præsentes adesse apd' deū. Quapropter cōtendim⁹, siue domi præsentes, siue foris peregre agentes, ut illi placeamus. Oēs eñ nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut reportet unusq́sq; ea quæ fiunt per corpus, iuxta id quod fecit, siue bonū siue malū. Sciētes igitur terrorē illum dñi, suademus hominib. deo uero manifesti sumus. Spero aūt nos et in cōscientijs uestris manifestos esse. Non enim iterū nosipsos cōmendamus uobis, sed occasionem damus uobis gloriādi de nobis, ut aliq̄d habeatis aduersus eos qui in facie gloriant̄, et nō in corde. Nā siue insanimus, deo insanimus: siue sani sumus, uobis sani sum⁹. Charitas enim Christi cōstringit nos, iudicantes illud, ꝙ si unus ꝓ omnib. mortuus fuit, ergo oēs mortui fuerūt: & pro oībus mortuus est, ut qui uiuunt, posthac non sibi uiuant, sed ei qui ꝓ ipsis mortuus est & resurrexit. Itaq; nos posthac neminē nouimus secūdū carnem. Porrò etiā si cognouimus Christū secundū carnem, nunc tamen nō amplius nouimus. Proinde si quis est in Christo, noua creatura est. Vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia. Omnia aūt ex deo, qui recōciliauit nos sibi per Iesum Christū, deditq; nobis ministerium recōciliationis: quandoquidē deus erat in Christo, mundū reconciliās sibi, nō imputans eis peccata sua, & posuit in nobis sermonē recōciliationis. Itaq; nomine Christi legatione fungimur: tanq̄ deo uos obsecrante per nos, rogamus ꝓ Christo, reconciliemini deo: eum enim qui nō nouit peccatum, pro nobis peccatū fecit, ut nos efficeremur iustitia dei per illum. Quin & VI

adiuuātes obsecramus, ne in uacuum gratiam dei receperitis. Dicit enim: In tempore accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi. Ecce nunc tempus acceptū, ecce nūc dies salutis. Ne quam usquam demus offensionē, ne reprehēdatur ministerium,

ἀλλ᾽ ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς θεοῦ διά-
κονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγ-
καις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν
ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νη-
στείαις, ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν
χρηστότητι, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυ-
ποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει θεοῦ,
διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ
ἀριστερῶν, διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας
καὶ εὐφημίας. ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς. ὡς ἀγνοού-
μενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. ὡς ἀποθνήσκοντες,
καὶ ἰδοὺ ζῶμεν. ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανα-
τούμενοι. ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες. ὡς πτω-
χοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες. ὡς μηδὲν ἔχοντες,
καὶ πάντα κατέχοντες.
ιη τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς Κορίνθιοι.
ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται. οὐ στενοχωρεῖσθε
ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑ-
μῶν. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέ-
γω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυ-
γοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ
ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς
δὲ συμφώνησις χριστῷ πρὸς βελίαρ; ἢ τίς με-
ρὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου; τίς δὲ συγκατάθεσις
ναῷ θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ
ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ θεός. ὅτι ἐνοική-
σω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐ-
τῶν θεός. καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός. διὸ ἐξέλ-
θετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει κύ-
ριος. καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέ-
ξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑ-
μεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει κύ-
ριος παντοκράτωρ.
ιθ ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας
ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παν-
τὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπι-
τελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ θεοῦ. χωρή-
σατε ἡμᾶς. οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐ-
φθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. οὐ πρὸς
κατάκρισιν λέγω. προείρηκα γάρ, ὅτι ἐν ταῖς
καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ
συζῆν.
κ πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι
καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν. πεπλήρωμαι τῇ παρακλή-
σει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλί-
ψει ἡμῶν. καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς μακεδονίαν,
οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἐν παν-
τὶ θλιβόμενοι. ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι. ἀλλ᾽ ὁ
παρακαλῶν τοὺς ταπεινούς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς
ὁ θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ τίτου. οὐ μόνον δὲ ἐν
τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλή-
σει, ᾗ παρεκλήθη ἐφ᾽ ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν
ὑμῶν

sed in oībus cōmendemus nosipsos ut dei
ministri, in tolerātia multa, in afflictionib.
in necessitatib. in anxietatib⁹, in plagis, in
carceribus, in seditionib. in laborib⁹, in ui-
giliis, in ieiuniis, ī puritate, in sciētia, in ani
mi lenitate, in benignitate, in spū sancto, in
charitate nō simulata, ī sermone ueritatis,
in potētia dei, per arma iustitiæ dextra ac
sinistra, p gloriā & ignominiā, per cōuitia
& laudes: quasi impostores, & tamen ue-
races: quasi ignoti, & tñ noti: quasi moriē-
tes, & ecce uiuimus: quasi correpti, et non
occisi: quasi dolentes, semp tamen gauden
tes: quasi pauperes, multos tamen ditātes:
ut nihil habētes, & tamen oīa possidentes.
Os nostrū apertum est erga uos Corin
thii: cor nostrū dilatatū est: nō estis angusti
in nobis, sed angusti estis in uisceribus ue-
stris. Eandē autē remunerationē ut à filiis
exigo. Dilatemini & uos, ne ducatis iugū
cū incredulis. Quod eñ consortiū iustitiæ
cū iniustitia? aut quæ cōmunio luci cū te-
nebris? aut quæ cōcordia Christo cū Be-
lial? aut quæ pars fideli cū infideli? aut qd
cōuenit templo dei cū simulacris? Nā uos
templū estis dei uiuentis, quemdmodū di-
xit deus: Inhabitabo in illis, & inambula-
bo, & ero illorū deus: et ipsi erunt mihi po
pulus. Quapropter exite de medio illorū,
& separemini ab illis, dicit dñs: & immun
dū ne tetigeritis, & ego suscipiā uos, et ero
uobis loco patris, & uos eritis mihi uice fi
liorū ac filiarū: dicit dñs oīpotēs. Has VII
igit̃ pmissiones quū habeamus charissimi,
mūdemus nosipsos ab omni inqnamento
carnis ac spūs, pficiētes sanctimoniā cum
timore dei. Capaces estote nostri: neminē
læsimus, neminē corrupim⁹, neminē frau-
dauimus. Nō hoc ad cōdemnationē uestri
dico. Siquidē iam ante dixi uobis, q̄ ī cor-
dibus nostris estis ad cōmoriendū & cōui
uendum. Multa mihi fiducia erga uos,
multa mihi gloriatio de uobis, īpletus sum
cōsolatione, uehemēter exundo gaudio in
omni afflictione nostra. Etēm quū uenisse
mus in Macedoniā, nullam habuit relaxa
tionē caro nostra, sed in oībus affligeba-
mur. Foris pugnæ, intus terrores. Verū q
consolat̃ humiles, cōsolatus est nos deus p
aduentū Titi: nō solum aūt per aduentum
illius, uerūetiam per cōsolationem quam
ille accepit de uobis, cū annunciaret nobis
uestrum

ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν
ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ, ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι. ὅ-
τι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ με-
ταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ,
ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύ-
πησεν ὑμᾶς. νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθη-
τε, ἀλλ᾽ ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπή-
θητε γὰρ κατὰ θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆ-
τε ἐξ ἡμῶν. ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη, μετάνοι-
αν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζε-
ται. ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργά-
ζεται. ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ θεὸν λυπη-
θῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπου-
δήν, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν,
ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον,
ἀλλ᾽ ἐκδίκησιν. ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυ-
τοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι. ἄρα εἰ
καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαν-
τος, οὐ δὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλ᾽
εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν
τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.
διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλή-
σει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν
ἐπὶ τῇ χαρᾷ τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦ-
μα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν. ὅτι εἴ τι αὐ-
τῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατησχύν-
θην, ἀλλ᾽ ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν
ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ τίτου, ἀ-
λήθεια ἐγενήθη. καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ πε-
ρισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου
τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου
καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν. χαίρω ὅτι ἐν παν-
τὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.
κα γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, τὴν χά-
ριν τοῦ θεοῦ, τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλη-
σίαις τῆς μακεδονίας, ὅτι ἐν πολλῇ δοκι-
μῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ
ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευ-
σεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.
ὅτι κατὰ δύναμιν, μαρτυρῶ, καὶ ὑπὲρ δύνα-
μιν αὐθαίρετοι, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως
δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν
τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι
ἡμᾶς. καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ᾽ ἑαυτοὺς
ἔδωκαν πρῶτον τῷ κυρίῳ, καὶ ἡμῖν διὰ θε-
λήματος θεοῦ, εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τί-
τον, ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτως καὶ ἐπιτε-
λέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.
κβ ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε
πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ
σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγά-
πῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύη-

τε

uestrũ desideriũ,uestrũ fletum, uestrũ pro
me studiũ, adeo ut magis gauisus fuerim.
Nã etiã si cõtristaui uos p̄ epistolã, nõ me
pœnitet,etiã si pœnituisset. Video nanq; q̄
epistola illa, tametsi ad tempus cõtristauit
uos. Nunc gaudeo,non q̄ cõtristati fueri
tis,sed q̄ cõtristati sitis ad pœnitentiã. Nã
contristati estis secundũ deũ,sic ut nulla in
re detrimento sitis affecti p̄ nos. Nam q̄ se
cundũ deum est dolor, is pœnitentiã ad sa
lutem haud pœnitendã parit:cõtrà mundi
dolor mortẽ adfert. Ecce em̃ istuc ipsum,
q̄ secundũ deum cõtristati fuistis,quãtam
in uobis genuit solicitudinem, imò satisfa
ctionem, imò indignationẽ, imò timorẽ,
imò desideriũ,imò æmulationẽ, imò uin-
dictam. Siquidẽ ubiq; cõmendastis uosip-
sos,q̄ puri sitis in eo negocio. Proinde ta-
metsi scripsi uobis,nõ id feci eius causa qui
læserat,nec eius causa qui læsus fuerat,sed
ob id ut palã fieret studiũ uestrũ pro nobis
apud uos in cõspectu dei. Idcirco consola-
tionẽ accepimus ex cõsolatione uestri: qn
uberius insup̄ gauisi fuim⁹ ob gaudiũ Ti-
ti,q̄ refocillatus sit spũs illius ab oĩbus uo
bis, q̄ si quid apud illũ de uobis gloriatus
sum,nõ fuerim pudefactus,sed ut oĩa cum
ueritate loquuti sumus uobis,ita & gloria
tio nostra qua usus erã apud Titũ, ueritas
facta est. Et uiscera illius maiorẽ in modũ
erga uos affecta sunt,dũ recolit omniũ ue-
strum obedientiã,queadmodũ cum timo-
re ac tremore exceperitis ipsum. Gaudeo
q̄ in omĩb. confidã uobis. Certiores aũt VIII
uos facio fratres, de gratia dei quæ data
fuit in ecclesijs Macedoniæ,quoniã p̄ mul-
tam probationem afflictionis exuberauit
gaudiũ illorum,et profunda paupertas il-
lorum exundauit in diuitias simplicitatis
ipsorũ. Nã pro uiribus testor,etiã supra ui
res prõpti fuerunt, multa cũ obtestatione
rogãtes nos,ut beneficiũ & societatẽ mini
sterij susciperemus in sanctos:ac nõ quate
nus sperabamus,quinetiã semetipsos dedi
derunt primũ dño,deinde & nobis per uo
luntatem dei, in hoc ut adhortaremur Ti-
tum,ut quemadmodũ ante cœpisset,ita et
cõsummaret hanc quoq; erga uos benefi-
centiã. Imò queadmodũ ubiq; abũdatis
fide & sermone & sciẽtia & omĩ diligẽtia
& in ea quæ ex uobis erga nos est charita
te,facite ut in hac quoq; beneficẽtia abun-
detis

τε. οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων. γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε. καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι. νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν. εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει. οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης, καθὼς γέγραπται. ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε. καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησεν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ τίτου, ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς. συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ὑμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, προνοούμενοι καλὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα χριστοῦ. τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν. οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν. ὅτι ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ. ἵνα καθὼς ἔλεγον, παρεσκευασμένοι ἦτε.

μήπως

detis. Nō secundū imperiū loquor, sed per sollicitudinē erga alios, etiā uestrę dilectionis synceritatē approbās. Nostis eñ beneficentiā dñi nostri Iesu Christi, ꝙ propter uos pauꝑ factus sit, quū esset diues, ut uos illius paupertate ditesceretis. Et cōsiliū in hoc do, nā hoc uobis cōducit: q̄ quidē non solū facere, uerū etiā uelle iam cœpistis anno superiore. Nunc aūt & illud quod facere cœpistis, perficite: ut quemadmodum uoluntas prōpta fuit, ita & ꝑficiatis ex eo q̄d potestis. Etenī si prius adsit animi prōptitudo, ea iuxta quicq̄d illud est q̄d possidet aliquis, accepta est, nō iuxta id q̄d non possidet. Nō enim ut alijs relaxatio sit, uobis aūt angustia, sed ut ex æquabilitate in præsenti tēpore uestra copia illorū succurrat inopię, & illorum copia uestræ succurrat inopię, ut fiat ęquabilitas, queādmodū scriptū est: Qui multū habebat, huic nihil sup̄fuit: & qui paulū habebat, is nihilominus habuit. Gratia aūt deo qui dedit eādē sollicitudinē ꝓ uobis in corde Titi, q̄ exhortationē acceperit: quin potiꝰ quū esset diligētior, suapte spōte ad uos uenerit. Misimus aūt unà cū illo fratrē eum cuius laus est in euāgelio ꝑ oēs ecclesias: nec id solū, uerum etiā delectus est ab ecclesijs, comes ꝑegrinationis nostræ, cū hac beneficentia q̄ administrat̄ à nobis ad eiusdē dñi gloriā, & animi uestri prōptitudinem: declinātes hoc, ne q̄s nos carpat ī hac exuberātia quę administrat̄ à nobis, procurantes honesta, nō tantū coram dño, sed etiā corā hoībus. Misimus aūt una cū illis fratrē nostrū, quē ꝓbaueramus in multis sæpenumero diligentē, nūc aūt multo diligentiorē, ob multam fiduciā, quā habeo erga uos, siue Titi noīe, qui socius meus est, & erga uos adiutor, siue aliorū, qui fratres nostri sunt & lēgati ecclesiarū, gloria Christi. Proinde documentū charitatis uestræ & nostræ de uobis gloriationis, in eos demonstretis etiam in cōspectu ecclesiarū.

Nam de submi- IX
nistratione quidem quæ fiat in sanctos, supacuū est mihi scribere uobis. Noui eñ prōptitudinem animi uestri, quā de uobis iacto apud Macedones, ꝙ Achaia parata est ab āno supiore, & uestrū exēplū ꝓuocauit cōplures. Misi tñ hos fratres, ne gloria nostra qua glorior de uobis, īanis fiat ī hac parte, ut queādmodū dicebā parati sitis,

ne quo

μή πως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ μακεδόνες, καὶ
εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυν-
θῶμεν ἡμεῖς, ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς, ἐν τῇ ὑ-
ποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. ἀναγκαῖον
οὖν ἡγησάμην, παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς,
ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσω-
σι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύ-
την ἑτοίμην εἶναι, οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ
ὥσπερ πλεονεξίαν. τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδο-
μένως, φειδομένως καὶ θερίσει. καὶ ὁ σπείρων
ἐπ᾽ εὐλογίαις, ἐπ᾽ εὐλογίαις καὶ θερίσει. ἕκα-
στος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, μὴ ἐκ λύ-
πης ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγα-
πᾷ ὁ θεός. δυνατὸς δὲ ὁ θεὸς πᾶσαν χάριν πε-
ρισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς, ἵνα ἐν παντὶ πάσαν αὐ-
τάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον
ἀγαθόν. καθὼς γέγραπται. ἐσκόρπισεν, ἔδω-
κε τοῖς πένησι, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν
αἰῶνα. ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείρον-
τι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πλη-
θύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννή-
ματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, ἐν παντὶ πλου-
τιζόμενοι, εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργά-
ζεται δι᾽ ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. ὅτι ἡ δια-
κονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προ-
σαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλ-
λὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν * εὐχαριστεῖν
τῷ θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς διακονίας ταύτης, δο-
ξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολο-
γίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ ἁ-
πλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάν-
τας, καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν ἐπιποθούν-
των ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ θεοῦ
ἐφ᾽ ὑμῖν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ
αὐτοῦ δωρεᾷ.

* Alias εὐχαριστιῶν

Αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς
διὰ τῆς πρᾳότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ χριστοῦ,
ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀ-
πὼν δὲ θαρρῶ εἰς ὑμᾶς. δέομαι δὲ τὸ μὴ πα-
ρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολ-
μῆσαι, ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς, ὡς
κατὰ σάρκα περιπατοῦντας, ἐν σαρκὶ γὰρ πε-
ριπατοῦντες οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα.
τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά,
ἀλλὰ δυνατὰ τῷ θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυ-
ρωμάτων, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν
ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ
θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς
τὴν ὑπακοὴν τοῦ χριστοῦ, καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔ-
χοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν
πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή. τὰ κατὰ πρόσω-
πον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ χρι-
στοῦ

ne quo pacto fiat, ut si mecū uenerint Ma-
cedones, & offenderint uos īparatos, nos
pudore suffundamur, ut ne dicā uos ī hoc
argumēto gloriatiōis. Proinde necessariū
arbitratus sum adhortari fratres, ut prius
accederēt ad uos, & præpararēt iam ante
ꝓmissam bonā collationem uestrā, ut ea sit
in prōptu, sic tanq̄ bona collatio, & nō tan
q̄ fraudatio. Illud aūt dico: Qui semente fa
cit parce, is parce messurus est. Et q̄ semen
tem facit, libenter ac benigne largiēdo, co-
piose messurus est, unusquisq; secundū ꝓ-
positū cordis, nō ex molestia aut necessita
te: nam hilarē datorem diligit deus. Potēs
est aūt deus efficere, ut totum beneficiū in
uos exuberet: ut in oībus omnē sufficiētiā
habentes, exuberetis in omne opus bonū,
quemadmodū scriptū est: Dispersit, dedit
pauperib. iustitia eius manet ī seculū. Por-
rò q̄ suppeditat semen semināti, is & panē
in cibū suppeditet, & multiplicet sementē
uestrā, & augeat ꝓuentus iustitiæ uestræ,
ut in oībus locupletemini, in omnē simpli
citatem, quæ ꝑ nos efficit, ut gratiæ agātur
deo. Nā functio huius ministerij nō solum
supplet ea quæ desūt sanctis, uerūetiā exu-
berat in hoc, ꝙ per multos agantur gratiæ
deo, q̄ per ꝓbationem ministerij huius glo
rificant deū sup obediētia cōsensus uestri
in euangeliū Christi, & de simplicitate cō-
municationis in ipsos, & in omneis, & in
illorū oratione ꝓ uobis, q̄ desiderāt uos ꝓ-
pter eminētem gratiā dei in uobis. Gratia
autem deo sup inenarrabili suo munere.

Cæterū ipse ego Paulus obsecro uos ꝑ
lenitatem & māsuetudinem Christi, q̄ iux
ta faciem quidē humilis sum inter uos, ab-
sens tamē audax sum erga uos. Rogo aūt
uos, ne præsens audeā ea fiducia, qua cogi
to audax fuisse in quosdā, qui putāt nos ue
luti secundū carnem ambulare: nam in car
ne ambulātes non secundū carnem milita
mus. Siq̄dem arma militiæ nostrę non car
nalia sunt, sed potentia deo, ad demolitio-
nem munitionū, quib. cōsilia demolimur,
& oēm celsitudinē quæ extollit aduersus
cognitionē dei, & captiuā ducimus omnē
cogitationem ad obediendū Christo, & in
promptu habemus uindictā aduersus om
nem inobedientiā, quum impleta fuerit ue
stra obedientia. Quæ in cōspectu sunt, ui-
detis? Si quis de seipso cōfidit, quod Chri
sti

στοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ. ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐ καταισχυνθήσομαι, ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν, ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φησὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραὶ, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ. οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν. ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ θεὸς μέτρου ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν. οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ, οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν, εἰς περισσείαν, εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι. ὁ δὲ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάσθω. οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ κύριος συνίστησιν.

κα ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου. ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ. ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ χριστῷ. φοβοῦμαι δὲ, μή πως ὡς ὁ ὄφις εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν χριστόν.

κε εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον, ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε. λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν, ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν; ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν. καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός

sti sit, illud rursum perpendat ex seipso, quod quemadmodum ipse Christi est, ita et nos Christi sumus. Nam si et amplius quippiam glorier de potestate nostra, quam dedit dominus nobis in aedificationem, & non in destructionem uestri, non pudefiam, ne uidear ceu per terrefacere uos per epistolas. Nam epistolae quidem, inquit, graues sunt & robustae, at praesentia corporis infirma, & sermo contemptus. Hoc reputet qui istiusmodi est, quod quales sumus sermone per epistolas, quum absumus, tales sumus & quum adsumus, facto. Non enim sustinemus inserere, aut conferre nosipsos cum quibusdam, qui seipsos commendant. Sed isti non intelligunt, quod ipsi inter se seipsos metiuntur, & comparant semet sibi. At nos non in immensum gloriabimur, uerum iuxta mensuram regulae, qua partitus est nobis deus, mensura pertingendi etiam usque uos. Non enim quasi non pertingamus usque ad uos, extendimus nosipsos supra modum. Nam usque ad uos quoque peruenimus in euangelio Christi, non in immensum gloriantes super alienis laboribus: sperantes futurum, ut subolescente fide uestra in uobis, magnificemur iuxta regulam nostram in exuberantiam: ut ijs quoque regionibus quae ultra uos sunt, euangelizem, non per alienam regulam, ut de his quae parata sunt gloriemur: sed qui gloriatur, in domino glorietur. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed is quem dominus commendat.

Vtinam tolerassetis me paulisper in insipientia mea: imo & suffertis me: nam zelotypus sum erga uos, dei zelo. Adiunxi enim uos uni uiro, ut uirginem castam exhiberetis Christo: sed metuo ne quam fiat, ut quemadmodum serpens Euam decepit uersutia sua, ita corrumpantur sensus uestri a simplicitate, quae erat erga Christum. XI Nam si is qui uenit, alium Iesum praedicat, quem non praedicauimus: aut si spiritum alium accipitis, quem non accepistis, aut euangelium aliud quod non accepistis, recte sustinuissetis. Arbitror enim me nihilo inferiorem fuisse eximijs apostolis. Caeterum licet impitus sim sermone, non tamen scientia. Verum ubique manifesti fuimus in omnibus erga uos. Num illud peccaui, quod meipsum humiliarim, ut uos exaltaremini, quod gratuito euangelium dei praedicauerim uobis? Ceteras ecclesias depraedatus sum accepto ab illis stipendio, quo uobis inseruirem. Et cum apud uos essem & egerem, non onerosus fui cuique

οὐδενός. τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρω/
σαν οἱ ἀδελφοί, ἐλθόντες ἀπὸ μακεδονίας. καὶ
ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ
τηρήσω. ἔστιν ἀλήθεια χριστοῦ ἐν ἐμοί, ὅτι ἡ καύ-
χησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμα
σι τῆς ἀχαΐας. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς;
ὁ θεὸς οἶδεν. ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα
ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν, τῶν θελόντων ἀφορ/
μὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται εὑρεθῶσι, καθὼς καὶ
ἡμεῖς.

κε οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργά/
ται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους
χριστοῦ. καὶ οὐ θαυμαστόν. αὐτὸς γὰρ ὁ σατα/
νᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. οὐ
μέγα οὖν, εἰ καὶ διάκονοι αὐτοῦ μετασχη/
ματίζονται, ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ
τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. πάλιν
λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι, εἰ δὲ μή
γε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι
κἀγὼ καυχήσωμαι. ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ κύ
ριον, ἀλλ᾽ ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑπο
στάσει τῆς καυχήσεως. ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται
κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι. ἡδέως γὰρ
ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες. ἀνέ/
χεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κα/
τεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ
τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει, κατὰ ἀτιμίαν λέ
γω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. ἐν ᾧ δ᾽ ἄν τις
τολμᾷ, ἐν ἀφροσύνῃ λέγω, τολμῶ κἀγώ. ἑ/
βραῖοί εἰσι, κἀγώ. ἰσραηλῖταί εἰσι, κἀγώ. σπέρ
μα ἀβραάμ εἰσι, κἀγώ. διάκονοι χριστοῦ εἰσι,
παραφρονῶν λαλῶ, ὑπὲρ ἐγώ. ἐν κόποις
περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν
φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλά/
κις. ὑπὸ ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα
παρὰ μίαν ἔλαβον. τρὶς ἐρραβδίσθην. ἅπαξ
ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα. νυχθήμερον ἐν
τῷ βυθῷ πεποίηκα, ὁδοιπορίαις πολλάκις,
κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κιν/
δύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κιν/
δύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κιν/
δύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλ
φοις, ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολ/
λάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλά/
κις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι, χωρὶς τῶν πα
ρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου, ἡ καθ᾽ ἡμέραν, ἡ μέ
ριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. τίς ἀσθενεῖ, καὶ
οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ
πυροῦμαι; εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας
μου καυχήσομαι.

ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ
οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδο/
μαι

cuiq;. Nam quod mihi deerat, suppleuerũt
fratres q̃ uenerãt à Macedonia: et in oĩbus
sic me seruabã, ne cui essem onerosus, atq;
ita seruabo. Est ueritas Christi in me, q̃ hęc
gloriatio nõ interrũpetur contra me in re/
gionibus Achaię. Quapropter? An quod
nõ diligã uos? Deus nouit. Verũ quod fa/
cio, idẽ & faciã, ut amputẽ occasionẽ ijs q̃
cupiũt occasionẽ: ut in eo de quo gloriant̃,
repiant̃, queadmodũ & nos. Siqdẽ istius/
modi pseudoapostoli, operarij dolosi sunt,
sũpta p̱sona apostolorũ Christi: atq; haud
mirũ, quãdoquidẽ ipse satanas trãsfigurat̃
in angelũ lucis. Nõ magnũ est igit̃, si & mi/
nistri illius p̱sonã in se trãsferũt, quasi sint
ministri iustitiæ, quorũ finis erit iuxta ope
ra eorũ. Iterũ dico, ne q̃s me putet insipien
tẽ esse, alioquin & iã ut insipientẽ accipite
me, ut paululũ q̃ddã & ego glorier. Quod
dico, non dico secundũ dñm, sed uelut per
insipientiã, in hoc argumẽto gloriationis.
Quãdoquidẽ multi gloriant̃ secundũ car/
nẽ, & ego gloriabor. Libenter eñ suffertis
insipiẽtes, quum sitis sapiẽtes. Suffertis eñ,
si q̃s uos in seruitutẽ adigit, si q̃s exedit, si
q̃s accipit, si q̃s attollit sese, si q̃s uos in fa/
ciem cædit: iuxta cõtumeliã loquor: perin/
de quasi nos infirmi fuerimus. Imò in quo
cunq; audet aliq̃s, per insipientiã loquor,
audeo & ego. Hebræi sunt, sum & ego. Is/
raelitę sunt, sum & ego. Semẽ Abrahę sũt,
sum & ego. Ministri Christi sunt, desipiẽs
loquor, excellentius sum ego: in laboribus
copiosius, in uerberibus sup̃ modũ, in car/
ceribus abundantius, in mortibus frequen
ter: à Iudæis q̃nquies quadragenas plagas,
una minus, accepi: ter uirgis cæsus fui: se/
mel fui lapidatus: ter naufragiũ feci: noctẽ
ac diẽ in p̱fundo egi: in itineribus sæpe, in
periculis fluminũ, periculis latronũ, peri/
culis ex genere, periculis ex gẽtib. pericu/
lis in ciuitate, periculis in deserto, periculis
in mari, periculis inter falsos fratres: in la/
bore & molestia, in uigilijs sępe, in fame et
siti, in ieiunijs sæpe, in frigore & nuditate:
pręter ea quę extrinsecus accidũt, incũbẽs
mihi quotidiana cura omniũ ecclesiarum.
Quis infirmat̃, & ego nõ infirmor? Quis
offendit̃, & ego non uror? Si gloriari opor
teat, de his quę infirmitatis meæ sũt, gloria
bor. Deus & pater dñi nostri Iesu Christi XII
q̃ est laudãdus in secula, nouit q̃ nõ men/

μαι. ἐν δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων, καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ. καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις κυρίου. οἶδα ἄνθρωπον ἐν χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα, ὁ θεὸς οἶδεν, ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ. καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα, ὁ θεὸς οἶδεν, ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι, ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου. ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων, ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ. καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ εἴρηκέ μοι. ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου. ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ χριστοῦ. διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ χριστοῦ. ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι. γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε, ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι. οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι. τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην. ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις. ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι. ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς, ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον. μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς; παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν. μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ

τῷ

tiar. In Damasci ciuitate, gentis præfectus nõie Aretę regis excubias posuerat in Damascenorũ urbe, cupiens me cõprehendere, ac p̃ fenestrã in sporta demissus fui per mœnia, effugiq́ manus eius. Gloriari sanè nõ expedit mihi, ueniã enim ad uisiões & reuelationes dñi. Noui hominẽ in Christo ante annos quatuordecim, an in corpore, nescio: an extra corpus, nescio, deus nouit: raptũ huiusmodi in tertium usq́ cœlũ: & scio huiusmodi hominẽ: an in corpore, an extra corp⁹, nescio, deus nouit: raptũ fuisse in paradisum, & audisse arcana uerba, quę fas nõ sit homini loq. Sup̃ huiusmodi hoie gloriabor, de meipso uero nõ gloriabor, nisi sup̃ infirmitatib. meis. Nam si uoluero gloriari, nõ ero insipiẽs, ueritatẽ eñ dicã: sed parco *uobis*, ne quis de me cogitet, supra id quod uidet esse me, aut quod audit ex me. Et ne excellentia reuelationũ supra modũ efferrer, dat⁹ fuit mihi stimulus p̃ carnẽ, nũcius satanæ, ut me colaphis cæderet, ne supra modũ efferrer. Sup̃ hoc ter dñm rogaui, ut discederet à me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nã uirtus mea p̃ infirmitatẽ perficitur. Libentissime igitur gloriabor potius sup̃ infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi. Quãobrem placeo mihi in infirmitatibus, in cõtumelijs, in necessitatibus, in p̃secutionibus, in anxietatibus pro Christo. Quũ enim infirmus sum, tũc robust⁹ sum. Factus sum insipiẽs gloriãdo. Vos me coegistis: nam ego debuerã à uobis cõmendari. Nulla enim in re inferior fui summis apostolis: tametsi nihil sum. Signa quidẽ apostoli pacta fuerũt inter uos cum omni patientia et signis & ꝓdigijs & potentib. factis. Nam q̃d est in quo fuistis inferiores cæteris ecclesijs, nisi ꝙ ipse ego nõ fuerim uobis onerosus? Cõdonate mihi hanc iniuriã. Ecce tertio ꝑpẽsus aĩo sum, ut ueniã ad uos, nec ero uobis onerosus. Nõ eñ quæro quæ uestra sunt, sed uos. Nõ enim debent filij parẽtibus recõdere, sed filijs parẽtes. Ego uero libentissime impendã, & expendar pro aĩabus uestris: licet uberius uos diligẽs, minus diligar. Sed esto, ipse nõ grauaui uos: uerũ quũ essem astutus, dolo uos cępi. Nũ p̃ quenq́ eorũ quos misi ad uos, expilaui uos? Rogaui Titũ, et unà cum illo misi fratrem. Nũ quid à uobis extorsit Titus? An

non

τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς
αὐτοῖς ἴχνεσι; πάλιν δοκεῖτε, ὅτι ὑμῖν ἀπο-
λογούμεθα; κατενώπιον τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ
λαλοῦμεν. τὰ δὲ πάντα ἀγαπητοὶ ὑπὲρ τῆς
ὑμῶν οἰκοδομῆς. φοβοῦμαι γὰρ, μή πως ἐλθὼν,
οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑ-
μῖν οἷον οὐ θέλετε, μή πως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί,
ἐριθεῖαι, καταλαλιαὶ, ψιθυρισμοὶ, φυσιώσεις,
ἀκαταστασίαι. μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώ-
σῃ ὁ θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολ-
λοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάν-
των ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελ-
γείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στό-
ματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται
πᾶν ῥῆμα. προείρηκα καὶ προλέγω, ὡς πα-
ρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς
προημαρτηκόσι, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν
ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι. ἐπεὶ δοκι-
μὴν ζητεῖτε, τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος χριστοῦ, ὃς
εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.
καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ
δυνάμεως θεοῦ. καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐ-
τῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως
θεοῦ εἰς ὑμᾶς. ἑαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ
πίστει. ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκε-
τε ἑαυτοὺς, ὅτι ἰησοῦς χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ
μή τι ἀδόκιμοί ἐστε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι γνώσεσθε,
ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι. εὔχομαι δὲ
πρὸς τὸν θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν.
οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς
τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.
οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑ-
πὲρ τῆς ἀληθείας. χαίρομεν γὰρ ὅτ' ἂν ἡμεῖς ἀ-
σθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐ-
χόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν. διὰ τοῦτο ταῦ-
τα ἀπὼν γράφω, ἵνα μὴ παρὼν μὴ ἀποτόμως
χρήσομαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκέ μοι ὁ
κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.
λοιπὸν ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακα-
λεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε, καὶ ὁ θεὸς
τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἀ-
σπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπά-
ζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες. ἡ χάρις τοῦ κυ-
ρίου ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, καὶ
ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος, μετὰ πάν-
των ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους, δευτέρα.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων τῆς μακεδονίας
διὰ τίτου καὶ λουκᾶ.

nō eodem ſpū ambulauimus? an nō iiſdē
ueſtigiis? Rurſum arbitramini φ nos uo-
bis excuſem⁹? In cōſpectu dei, in Chriſto
loqmur, ſed oīa chariſſimi ꝓ ueſtri ędifica
tione. Nam metuo ne quà fiat ut ſi uenero,
nō quales uelim, reperiā uos, & ego repe-
riar uobis qualē nolitis, ne quo modo ſint
cōtentiones, æmulationes, iræ, cōcertatio-
nes, obtrectationes, ſuſurri, tumores, ſedi
tiones. Ne iterū ubi uenero, humilē faciat
me deus meus apud uos, & lugeā multos
eorū q ante peccauerūt: nec eos pœnituit
immūdiciæ libidiniſq; & impudicitię quā
patrarūt. Hic tertius erit aduētus meus XIII
ad uos. In ore duorū teſtiū aut trium cōſti
tuet omne uerbū. Prædixi & prædico, ut
præſens quū eſſem iterū, ita & abſens nūc
ſcribo iis q ante peccauerūt, & reliqs om
nibus: φ ſi uenero denuo, nō parcā. Quan
doquidē experimētū quęritis ī me loquen
tis Chriſti, q erga uos nō eſt infirmus, ſed
potens eſt in uobis. Nā quāuis crucifixus
fuit ex īfirmitate, uiuit tn̄ ex uirtute dei. Si
quidē et nos infirmi ſumus in illo, ſed uiue
mus cū illo ex uirtute dei erga uos. Voſip
ſos tentate, num ſitis in fide. Voſipſos pro
bate. An nō cognoſcitis uoſmetipſos, φ Ie
ſus Chriſtus in uobis eſt? Niſi ſicubi repro
bi eſtis. At ſpero uos cognituros φ nos nō
ſimus reprobi. Opto aūt apd' deū, ne quid
mali faciatis: nō quo uos probati apparea
mus, ſed ut uos quod honeſtū eſt, faciatis,
nos uero ueluti reprobi ſimus. Non enim
poſſum⁹ quicq; aduerſus ueritatē, ſed pro
ueritate. Gaudemus enim cū nos infirmi
fuerimus, uos autē ualidi fueritis. Hoc aūt
inſup optamus, ueſtrā integritatē. Propte-
rea hæc abſens ſcribo, ne quū præſens fue
ro, rigidus ſim iuxta poteſtatē quā dedit
mihi dn̄s ī extructionē & nō in deſtructio
nē. Quod ſupeſt fratres, ualete, ītegri eſto-
te, cōſolationem habete, unanimes ſitis, in
pace agite, & deus charitatis ac pacis erit
uobiſcū. Salutate uos mutuo ſancto oſcu-
lo. Salutant uos ſancti oēs. Gratia dn̄i Ieſu
Chriſti, & charitas dei, et cōmunicatio ſpi
ritus ſancti ſit cū omnibus uobis. Amen.

Ad Corinthios, ſecunda.

Miſſa fuit à Philippis Macedoniæ
per Titum & Lucam.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἤδη καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. διδαχθέντες καλῶς οἱ γαλάται παρὰ τοῦ ἀποστόλου, καὶ πιστεύσαντες γνησίως εἰς τὸν χριστόν, ἀποδημήσαντος τοῦ ἀποστόλου, ὑφηρπάσθησαν παρά τινων, ὥστε περιτέμνεσθαι. τοῦτο τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει πρὸς αὐτούς. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς περὶ ἧς εἶχον πίστεως, καὶ γνησίας εἰς χριστὸν διαθέσεως. μέμφεται δὲ ὡς ἀνοήτως πράξαντας, καὶ μεταβαλλομένους αὐτούς. ἔπειτα διαλαμβάνει περὶ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐπὶ τὸν ἀβραὰμ πίστεως, καὶ ἀποδείκνυσιν ἔκ τε τοῦ νόμου, καὶ τῶν γυναικῶν τοῦ ἀβραάμ, ἀλληγορήσας αὐτάς, μέχρι καιροῦ δεδόσθαι τὴν σκιάν, καὶ τὴν περιτομήν, καὶ ἀργεῖν αὐτὰ λοιπὸν τῇ τοῦ χριστοῦ παρουσίᾳ. καὶ οὕτως ἀποδείξας, παραγγέλλει λοιπὸν αὐτοῖς, μηκέτι προσέχειν τοῖς ἀπατήσασιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἔχεσθαι τῆς ἐν χριστῷ πίστεως, καὶ γινώσκειν, ὅτι ἡ ἐν χριστῷ χάρις καταργεῖ τὴν ἐπὶ σάρκα περιτομήν. καὶ οὕτως πάλιν εἰς τὰ ἤθη παραινέσας καὶ διδάξας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

GAlatæ Græci sunt, sed ex Gallis oriundi: unde iuxta D. Hieronymum, originis ingenium, ingenij tarditate referebant: quandoquidē & Hilarius Gallus ipse, in hymnorum carmine, Gallos indociles uocat. Et Paulus illos obiurgās, ἀνοήτους appellat. Ad quorum ingeniū suum attemperans sermonē, acerbius illos castigat q̄ ullos in cæteris epistolis, & reprehendit magis q̄ docet, ut quibus ratio suadere nō poterat, reuocaret autoritas. Agit in hac epistola quod nusq̄ non agit, ut à legis Mosaicæ seruitute inuitet ad euangelij gratiā: quod idem agit in epistola ad Romanos: nam utrisq̄ idē error acciderat, sed diuersa ratione: nam Romani primū in Iudaismū inducti, postea resipuerunt: Galatæ rectè ab apostolo instituti, pseudapostolorū opera in Iudaismum retracti fuerunt. Quod Romani perperā instituti sunt, simplicitatis erat: quod mox admoniti resipuerūt, prudentiæ. Contrà, quod Galatæ Christū amplexi sunt, facilitatis erat: quod protinus in Iudaismum relapsi sunt, leuitatis atq̄ stultitiæ. Ad hos igitur subierant pseudapostoli, uelut à Petro & Iacobo summatibus apostolis missi: & Pauli autoritatē calumnijs eleuabāt, negātes illi fidem habendā qui sibi non cōstaret, nunc legis utens ceremonijs, susceptis uotis, rasoq̄ capite, & circūciso Timotheo, nūc cum ethnicis legem negligens ac damnās: potius audiendos qui apud Petrum & Iacobū uersati fuissent, quiq̄ dominū Iesum uidissent: quū Paulus nec uidisset Christū, et discipulorū duntaxat discipulus esset, nō Christi. Proinde Paulus uehemēti & acri oratione, neq̄ enim est ulla epistola cōcitatior, salubriq̄ austeritate & clemēti sæuitia, simul & Galatarum errori medetur, & suam asserit autoritatē, & pseudapostolorum fraudulētiā aperit. In ipso statim epistolæ limine testatur, sese uel summis apostolis parem, aut etiam superiorē, in hoc quod euangelij prædicādi autoritatem à Christo immortali cœlitus accepisset: atq̄ hoc autore fretū, in Arabia & Damasci aliquādiu prædicasse Christum, prius q̄ cum quoquā apostolorū cōtulisset: deinde Hierosolymis uidisse quidem Petrū ac Iacobū diebus perpaucis, neq̄ quicquā tamē ab illis adiutū esse: sub hæc in Syria & Cilicia quatuordecim annis Christi præconem egisse: donec admonitus diuinitus, Hierosolymā reuersus unà cū Barnaba ac Tito, cū primarijs apostolis contulit euangeliū suum. Non quod de tot annorū prædicatione iam uenisset in dubiū: sed ut eorum cōprobatione, quorum sūma erat apud omnes autoritas, magis confirmaretur cæteri: sed ita contulisse cū Petro, ut ab illo nihil accesserit, quod ad euangelij rem attineret: & adeo nō fuisse se compulsum à Petro, ut gentibus legis onus imponeret, ut Antiochiæ Petrum cibis cōmunibus uescētem, ubi se metu superuenientiū Iudæorū, è cōuiuio subduceret, palam in os reprehēderit, docens, ex fide contingere salutem euangelicā, non ex obseruatione legis iam antiquatæ. Id ueluti Petro dici cœptū, latius prosequitur, uersus ad Galatas: demonstrans, legem Mosaicā ad tempus modo fuisse datā, & ad unum Christū illa spectasse omnia: in illa fuisse carnem, in euangelio spiritum: in illa umbras, in euāgelio lucem: in illa imagines, in euangelio ueritatem: in illa seruitutem, in euangelio libertatē. Demētiæ uero esse, gustatis potioribus, ultro recidere ad deteriora. Hęc agit capite primo, secundo, tertio, quarto. Deinde grauiter interminatus eis, ne circuncisione recepta, turpiter se dedāt in seruitutem legis: ostēdit, Christianam libertatē non esse peccādi licentiam, sed ultroneam functionē officiorū pietatis, quæ charitate dictante, non lege iubēte præstantur. Postremo hortatur ad Christianā concordiā, ad subleuandos infirmiores aut lapsos, ad benemerendum de ijs qui nos fidē edocuerunt. Huiusmodi factis quoniam spiritus sunt, æterna deberi præmia: quū ceremonijs temporarijs temporaria sit gloria: obiter in odium uocans pseudapostolos, qui nō ob aliud studebant circuncidi Galatas, nisi ut super hoc gloriarētur uelut autores huius facinoris. Cui morbo affines sunt, q hodie nouos cultus & prodigiose insignes reperiunt, ut dicatur, Hoc hominū genus ille instituit. Hanc epistolam, ut apparet, Paulus, quo singularē erga Galatas affectum testaretur, totam sua manu scripsit: quum in alijs soleat duntaxat subscribere. Nostra argumenta scriptā testantur ab Epheso ciuitate: Græcorum inscriptiones, ab urbe Roma.

ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος, οὐκ ἀπὸ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ θεοῦ πατρὸς, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι * χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο, εἰ μή τινές εἰσιν, οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην. γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον. οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως ἰησοῦ χριστοῦ. ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν, καὶ προέκοπτον ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεός, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως, οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ἀλλὰ ἀπῆλθον εἰς ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς δαμασκόν. ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι πέτρον, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε. ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου. ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύ-

* Alias θεοῦ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS

PAVLVS apostolus non ab hoĩbus, neq; per hominem, sed ꝑ Iesum Christũ ac deũ patrẽ, q̃ suscitauit illum ex mortuis, quiq; mecum sunt oẽs fratres, ecclesijs Galatiæ: gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo, q̃ dedit seipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsenti seculo malo, iuxta uoluntatẽ dei & patris nostri, cui gloria in secula seculorũ, Amen. Miror ꝙ à Christo q̃ uocauit uos ꝑ gratiã, adeo cito transferamini in aliud euangeliũ, quod nõ est aliud, nisi ꝙ quidã sunt qui turbant uos, & uolũt inuertere euangeliũ Christi. Cæterũ etiã si nos aut angelus è cœlo prædicauerit uobis euangeliũ, præter id quod predicauimus uobis, anathema sit. Quemadmodũ ante diximus, & nunc iterũ dico: si quis uobis prædicauerit euangeliũ præter id quod accepistis, anathema sit. Nunc enim utrũ hoĩbus suadeo, an deo: aut quæro hoĩbus placere? Nã si hactenus hoĩbus placuissem, Christi seruus haudquaq; essem. Notũ aũt uobis facio fratres, euangelium quod prædicatũ est à me, non esse secundum hominẽ. Neq; enim ego ab hoĩe accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim meã conuersationẽ quondã in Iudaismo, ꝙ supra modũ ꝑsequebar ecclesiã dei, ac depopulabar illam, & proficiebã in Iudaismo supra multos æquales in genere meo, quũ uehementer essem studiosus à maioribus meis traditorũ institutorũ. Ast ubi deo, qui segregauerat me ab utero matris meę, & uocauit ꝑ gratiã suam in hoc, ut reuelaret filium suũ per me, uisum est ut prædicarem ipsum inter gentes, cõtinuo, non cõtuli cũ carne et sanguine, neq; redij Hierosolymã, ad eos q̃ ante me fuerant apostoli: sed abij in Arabiã, ac denuo reuersus sum Damascum. Deinde post annos treis redij Hierosolymã ut uiderem Petrũ, & mãsi apud illũ dies quindecim. Alium aũt ex apostolis non uidi quenq;, nisi Iacobũ fratrẽ dñi. Porrò quę scribo uobis, ecce corã deo nõ mentior

ψεύδομαι. ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς
συρίας καὶ τῆς κιλικίας. ἤμην δὲ ἀγνοούμενος
τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἰουδαίας,
ταῖς ἐν χριστῷ. μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, ὅτι
ὁ διώκων ἡμᾶς ποτὲ, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν
πίστιν, ἥν ποτε ἐπόρθει, καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ
τὸν θεόν.

ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πά-
λιν ἀνέβην εἰς ἱεροσόλυμα μετὰ βαρνάβα,
συμπαραλαβὼν καὶ τίτον. ἀνέβην δὲ κα-
τὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ
εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κα-
τ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν
τρέχω, ἢ ἔδραμον. ἀλλ' οὐδὲ τίτος ὁ σὺν
ἐμοὶ, ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι,
διὰ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵ-
τινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευ-
θερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα
ὑμᾶς καταδουλώσωνται. οἷς οὐδὲ πρὸς ὥ-
ραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ
εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς. ἀπὸ δὲ
τῶν δοκούντων εἶναί τι ὁποῖοί ποτε ἦσαν,
οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον ἀνθρώπου
θεὸς οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες,
οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰ-
δόντες, ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς
ἀκροβυστίας, καθὼς πέτρος τῆς περιτο-
μῆς. ὁ γὰρ ἐνεργήσας πέτρῳ εἰς ἀποσο-
λὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς
τὰ ἔθνη. καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δο-
θεῖσάν μοι, ἰάκωβος καὶ κηφᾶς καὶ ἰωάν-
νης, οἱ δοκοῦντες στύλοι εἶναι, δεξιὰς ἔ-
δωκαν ἐμοὶ καὶ βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡ-
μεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περι-
τομήν, μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύω-
μεν. ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆ-
σαι. ὅτε δὲ ἦλθεν πέτρος εἰς ἀντιόχειαν,
κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατε-
γνωσμένος ἦν. πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινὰς
ἀπὸ ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν.
ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυ-
τὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ
συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, καὶ οἱ λοιποὶ ἰου-
δαῖοι, ὥστε καὶ βαρνάβας συναπήχθη αὐ-
τῶν τῇ ὑποκρίσει. ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι οὐκ
ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγ-
γελίου, εἶπον τῷ πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων.
εἰ σὺ ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ
ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;
ἡμεῖς φύσει ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτω-
λοὶ, εἰδότες, ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ
ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ,
καὶ

mẽtior. Deinde ueni in regiones Syriæ Ci
liciæq́. Eram aũt ignotus iuxta faciem ec-
clesijs Iudææ, quæ erãt in Christo. Sed tan
tũ hic rumor apud illos erat: qui persеque-
batur nos aliquando, nunc prædicat fidẽ,
quã quondã expugnabat, & glorificabãt
in me deũ. Deinde post annos quatuor II
decim rursum ascendi Hierosolymã unà
cũ Barnaba, assumpto simul & Tito: ascen
di aũt iuxta reuelationẽ, & contuli cum il-
lis euangeliũ quod prædico inter gentes,
sed priuatim cum ijs qui erãt in precio, ne
quo modo in uanũ currerem aut cucurris-
sem. Sed neq; Titus qui mecũ erat, quum
esset Græcus, cõpulsus fuit circũcidi, pro-
pter obiter ingressos falsos fratres, qui sub
introierant ad explorandum libertatẽ no-
stram, quam habemus in Christo Iesu, quo
nos in seruitutẽ adigerent. Quibus ne ad
tẽpus quidẽ cessimus per subiectionẽ, ut
ueritas euãgelij permaneret apud uos. Ab
ijs aũt qui uidebantur aliquid esse, quales
aliquãdo fuerint, nihil mea refert. Personã
hominis deus non accipit. Nam mihi qui
uidebãtur esse in precio, nihil cõtulerunt.
Imò contrà, quũ uidissent mihi concredi-
tum fuisse euangeliũ præputij, queadmo-
dum Petro circuncisionis. Nã qui efficax
fuit in Petro ad apostolatũ circũcisionis,
efficax fuit & in me erga gentes. Quumq;
cognouissent gratiã mihi datã Iacobus &
Cephas & Ioannes, qui uidebãtur esse co-
lumnæ, dextras dederunt mihi ac Barna-
bæ societatis, ut nos in gentes, ipsi uero in
circũcisionẽ apostolatu fungeremur, tan-
tum ut pauperũ memores essemus. In quo
& diligens fui, ut hoc ipsum facerẽ. Quũ
aũt uenisset Petrus Antiochiã, palàm illi re
stiti, eo quod reprehensus esset. Nã anteq̃
uenissent quidã à Iacobo, unà cum genti-
bus sumebat cibũ: quũ aũt uenissent, sub-
duxit ac separauit se ab illis, metuens eos
qui erant ex circũcisione: ac simulabãt unà
cum illo cæteri quoq; Iudæi, adeo ut Bar-
nabas simul abduceretur in illorũ simula-
tionem. Verũ ubi uidissem q̃ nõ recto pe-
de incederẽt ad ueritatẽ euãgelij, dixi Pe-
tro corã omnibus: Si tu quũ sis Iudæus, gẽ
tiliter uiuis, ac nõ Iudaice, cur gẽtes cogis
Iudaisare? Nos natura Iudæi, & nõ ex gen
tibus peccatores: q̃m scimus nõ iustificari
hoĩem ex opib. legis, nisi p̃ fidẽ Iesu Christi

καὶ ἡμεῖς εἰς χριστὸν ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου, διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ. εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοὶ, ἄρα χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα θεῷ ζήσω. χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

ὦ ἀνόητοι γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκηνε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, ἐν ἡμῖν ἐσταυρωμένος. τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; οὕτως ἀνόητοί ἐστε, ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε; τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴ γε καὶ εἰκῇ. ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; καθὼς ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. γινώσκετε ἄρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ ἀβραάμ. προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ θεὸς, προευηγγελίσατο τῷ ἀβραάμ. ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ ἀβραάμ. ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσίν. γέγραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ θεῷ, δῆλον, ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται, ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. χριστὸς ὑμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ὑμῶν κατάρα. γέγραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς, ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου, ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ ἀβραὰμ γένηται ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως. ἀδελφοὶ, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην, οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται. τῷ δὲ ἀβραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς

& nos in Christũ Iesum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi, & nõ ex operibus legis: propterea quod nõ iustificabitur ex operibus legis omnis caro. Quòd si dũ quærimus iustificari per Christũ repimur & ipsi peccatores, num ergo Christus peccati minister est? Absit. Nã si quę destruxi, ea rursum ædifico, transgressorẽ meipsum constituo. Ego enim per legẽ legi mortuus fui, ut deo uiuerẽ, unà cũ Christo crucifixus sum. Viuo tñ, nõ iam ego, sed uiuit in me Christus. Vitã aũt quam nunc uiuo in carne, per fidẽ uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Nõ aspernor gratiã dei. Nã si per legẽ est iustitia, igi
tur Christus frustra mortuus est. O stul III
ti Galatæ, quis uos fascinauit, ut nõ crederetis ueritati? quibus prę oculis Iesus Christus ante fuit depictus, inter uos crucifixus. Hoc solũ cupio discere à uobis, Ex operibus legis spiritũ accepistis, an ex prædicatione fidei? Adeo stulti estis, quũ spũ cœperitis, nunc carne cõsummamini? Tã multa passi estis frustra, si tamẽ & frustra. Qui igitur subministrat uobis spũm, & operatꝰ uirtutes in uobis, utrũ ex operibus legis, an ex predicatiõe fidei id facit? Quẽadmodũ Abrahã credidit deo, & imputatum est illi ad iustitiã. Scitis igiť ꝙ qui ex fide sunt, ij sint filij Abrahæ. Præuidens aũt scriptura, ꝙ ex fide iustificet gentes deus, prius rẽ lætã nũciauit Abrahæ: Benedicentur, inquiens, in te oẽs gentes. Itaqꝫ qui ex fide sunt, benedicuntur cũ fideli Abraham, Nã quotquot ex operibus legis sunt, execrationi sunt obnoxij. Scriptũ est eñ: Execrabilis omnis, q nõ manserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quod aũt in lege nullus iustificetur apud deum, palàm est. Siquidẽ iustus ex fide uiuet, lex aũt nõ est ex fide: sed qui fecerit ea homo, uiuet in ipsis. Christus uos redemit ab execratiõe legis, dũ pro uobis factus est execratio, Scriptũ est enim, Execrabilis omnis qui pẽdet in ligno. ut in gẽtes benedictio Abrahę ueniret per Christum Iesum, ut promissionẽ spiritus acciperemus per fidem. Fratres, secundum hominem dico. Hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo reijcit, aut addit aliquid. Porrò Abrahę dictę sunt promissiones & semini eius. Nõ dicit, Et seminibus: tanquam

ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ᾽ ὡς ἐφ᾽ ἑνός, καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι χριστός. τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστόν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος, οὐκ ἀκυροῖ εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν. εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας. τῷ δὲ ἀβραὰμ δι᾽ ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ θεός. τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι᾽ ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ θεὸς εἷς ἐστιν. ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος, ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη. ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι. πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι. ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν. ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν. πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστὲ διὰ τῆς πίστεως ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ὅσοι γὰρ ἐβαπτίσθητε, χριστὸν ἐνεδύσασθε. οὐκ ἔνι ἰουδαῖος οὐδὲ ἕλλην. οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος. οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοῦ, ἄρα τοῦ ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ᾽ ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

λέγω δὲ, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. οὕτω καὶ ἡμεῖς. ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, ἀββᾶ, ὁ πατήρ. ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ᾽ υἱός. εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς. νῦν δὲ γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς. φοβοῦμαι ὑμᾶς, μή πως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς, ἀδελφοί

tanq̃ de multis, sed tanq̃ de uno: & in semine tuo qui est Christus. Hoc aũt dico, testamentũ ante cõprobatũ à deo erga Christũ, lex quę post annos quadringẽtos & triginta cœpit, nõ facit irritũ, ut abroget promissionẽ. Nam si ex lege est hæreditas, nõ iam ex promissione. Atqui Abrahæ per promissionẽ donauit deus. Quid igit̃ lex? Propter trãsgressiones addita fuit, donec ueniret semẽ cui promissum fuerat, ordinata p̃ angelos in manu intercessoris. Intercessor aũt unius non est, at deus unus est. Lex igit̃ num est aduersus promissiones dei? Absit. Etenim si data fuisset lex, quæ possit uiuificare, uere ex lege esset iustitia. Sed cõclusit scriptura oĩa sub peccatũ, ut promissio ex fide Iesu Christi daret̃ credẽtibus. Cæterũ anteq̃ uenisset fides, sub lege custodiebamur, cõclusi in eã fidẽ quæ erat reuelanda. Itaq; lex pædagogus noster fuit ad Christum, ut ex fide iustificaremur. At postquã uenit fides, nõ amplius sub pædagogo sumus. Oẽs enim filij dei estis, eo quod credidistis Christo Iesu. Nã quicunq; baptizati estis, Christũ induistis. Nõ est Iudæus neq; Græcus. Nõ est seruus neq; liber. Non est masculus ac fœmina. Omnes enim uos unus estis in Christo Iesu. Quod si uos estis Christi, igitur Abrahæ semẽ estis, & iuxta
promissionẽ hæredes. Dico aũt, q̃ diu hę IIII
res puer est, nihil differt à seruo, quũ sit dñs omniũ, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad tempus quod pater præscripserit. Sic & nos quũ essemus pueri, sub elementis mundi eramus, in seruitutem adacti. At ubi uenit plenitudo tẽporis, emisit deus filium suũ, factũ ex muliere, factũ legi obnoxium: ut eos qui legi erãt obnoxij, redimeret: ut adoptione ius filiorũ acciperemus. Quoniã aũt estis filij, emisit deus spiritũ filij sui in corda nostra clamantẽ, abba pater. Itaq; iam nõ es seruus, sed filius: quod si filius, & hæres dei per Christum. Sed tum quidem quum ignoraretis deum, seruiebatis ijs qui natura nõ sunt dij. At nunc post ea q̃ cognouistis deũ, quin potius cogniti estis à deo, quomodo conuertimini denuo ad infirma & egena elemẽta, quib. iterũ ab integro seruire uultis? Dies obseruatis & mẽses et tẽpora et annos. Metuo de uobis, ne frustra laborauerim erga uos. Estote ut ego sum, quandoquidẽ & ego sum ut uos, fratres

ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε. οἴδατε δέ, ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον. καὶ τὸν πειρασμόν μου, τὸν ἐν τῇ σαρκί μου, οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς χριστὸν ἰησοῦν. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν, ὅτι εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι. ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν; ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς. τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ χριστὸς ἐν ὑμῖν. ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου, ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν. λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γὰρ, ὅτι ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσι δύο διαθῆκαι, μία μὲν ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἥ τις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. γέγραπται γὰρ, εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. ἡμεῖς δὲ ἀδελφοὶ κατὰ ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν. ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὕτως καὶ νῦν. ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. ἄρα ἀδελφοὶ οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε. ἴδε ἐγὼ παῦλος λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν, ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; ἡ πεισμονὴ

fratres,rogo uos. Nihil me læsistis. Nostis
ꝙ per infirmitatẽ carnis euangelizauerim
uobis prius,& experimẽtũ mei quod erat
in carne mea nõ estis aspernati,neq; respui
stis,sed me uelut angelũ dei suscepistis,ue/
lut Christũ Iesum. Quæ est igit̃ beatitudo
uestra? Testimoniũ enim reddo uobis ꝙ si
fieri potuisset, oculos uestros effossos de/
dissetis mihi. Igit̃ inimicus factus sum uo/
bis,uera loquẽdo uobis? Ambiũt uos non
bene,imò excludere uos uolũt, ut ipsos æ/
mulemini. Bonũ aũt est ęmulari in re bona
semper,& nõ solũ quũ præsens sum apud
uos filioli mei, quos iterũ parturio, donec
formet̃ Christus in uobis. Vellẽ aũt adesse
apud uos nũc,& mutare uocẽ meã, qm̃ cõ
silij inops sum in uobis. Dicite mihi q̃ sub
lege uultis esse,legẽ ipsam nõ auditis? Scri
ptum est enim ꝙ Abrahã duos filios habe
bat,unũ ex ancilla,& unũ ex libera. Verũ
is q̃ ex ancilla natus est, secundũ carnẽ na/
tus est:qui uero ex libera per repromissio/
nem,quæ per allegoriã dicuntur. Nã hæc
sunt duo testamẽta,unũ quidẽ à monte Si/
na,in seruitutẽ generãs, qui est Agar:nam
Agar, Sina mons est in Arabia,cõfinis est
aũt ei,quæ nunc uocatur Hierusalẽ: seruit
aũt cum filijs suis. At quæ sursum est Hie/
rusalẽ, libera est, quæ est mater omniũ no/
strũ. Scriptũ est em̃:Lætare sterilis quæ nõ
paris,erũpe & clama quæ nõ parturis,qm̃
multi liberi desertæ, magis q̃ eius quæ ha/
bet uirũ. Nos aũt fratres secũdũ Isaac pro/
missionis filij sumus. Sed queadmodũ tũc
is qui secundũ carnẽ natus erat ꝑsequeba/
tur eum, qui natus erat secundũ spiritũ,ita
& nũc. At quid dicit scriptura? Eijce ancil/
lã & filiũ illius:nõ enim hæres erit filius an
cillæ cũ filio liberę. Itaq; frẽs,nõ sumus an
cillæ filij,sed liberę. In libertate igit̃ qua V
Christus nos liberauit,state,et ne rursus iu
go seruitutis ĩplicemini. Ecce ego Paulus
dico uobis,ꝙ si circũdamini, Christus ni/
hil uobis ꝓderit. Cõtestor aũt oẽm hoiem
qui cicũcidit̃, ꝙ debitor est totius legis ser
uãdæ. Christus uobis factus est ociosus,q̃/
cũq; per legẽ iustificamini,à gratia excidi/
stis. Nos enim spũ ex fide,spẽ iustitiæ expe
ctamus. Nã in Christo Iesu,neq; circũcisio
quicq̃ ualet,neq; præputiũ, sed fides ꝑ di/
lectionẽ operãs. Currebatis bene,quis uos
impediuit,ut nõ crederetis ueritati? Nẽpe
persuasio

πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. μικρὰ
ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. ἐγὼ πέποιθα εἰς
ὑμᾶς ἐν κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε. ὁ δὲ
ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ.
ἐγὼ δὲ ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί
ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον
τοῦ σταυροῦ. ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστα/
τοῦντες ὑμᾶς. ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλή/
θητε ἀδελφοί. μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀ/
φορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δου/
λεύετε ἀλλήλοις. ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ
πληροῦται, ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου
ὡς ἑαυτόν. εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατε/
σθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.
λέγω δέ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν
σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε. ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κα/
τὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς
σαρκός. ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ
ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε. εἰ δὲ πνεύματι ἄγε/
σθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον. φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα
τῆς σαρκός, ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκα/
θαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρία, φαρμακεία,
ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι,
αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια
τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον,
ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν θεοῦ
οὐ κληρονομήσουσιν. ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύμα/
τός ἐστιν, ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρη/
στότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια.
κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος. οἱ δὲ τοῦ
χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθή/
μασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις. εἰ ζῶμεν πνεύ/
ματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. μὴ γινώμεθα
κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλους
φθονοῦντες.

ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος
ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πρᾳό/
τητος, σκοπῶν σεαυτόν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.
ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
πληρώσατε τὸν νόμον τοῦ χριστοῦ. εἰ γὰρ δοκεῖ
τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ. τὸ
δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τό/
τε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ
εἰς τὸν ἕτερον. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον
βαστάσει. κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν
λόγον τῷ κατηχοῦντι ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. μὴ
πλανᾶσθε, θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν
σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. ὅτι ὁ
σπείρων εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρ/
κὸς θερίσει φθοράν. ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦ/
μα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.
τὸ δὲ

persuasio nõ ex eo profecta, q̃ uocat uos.
Paulũ fermẽti totã cõspersionẽ fermentat.
Ego cõfido de uobis in dño, ꝙ nihil aliud
sensuri sitis. Cæterũ q̃ cõturbat uos, porta
bit iudiciũ, quisq̃s fuerit. Ego aũt fratres, si
circũcisionẽ adhuc prędico, q̃d adhuc per
sequutionẽ patior? Abolitũ est igit̃ offendi
culũ crucis. Vtinã & abscindãtur qui uos
labefactãt. Vos eñ in libertatẽ uocati fui/
stis fratres, tãtũ ne libertatẽ in occasionem
detis carni, sed ꝑ charitatẽ seruite uobis iui/
cẽ. nã tota lex in uno uerbo cõpletur, nẽpe
hoc: Diliges proximũ tuũ ut teipsũ. Quòd
si alius aliũ uicissim mordetis & deuoratis,
uidete ne uicissim alius ab alio cõsumami/
ni. Dico aũt, spũ ambulate, & cõcupiscẽtiã
carnis nõ perficietis. Nam caro cõcupiscit
aduersus spiritũ, spũs aũt aduersus carnẽ.
Hæc aũt inter se mutuo aduersant̃, ut non
q̃cũq̃ uolueritis, eadẽ faciatis. Quòd si spũ
ducimini, nõ estis sub lege. Porrò manife/
sta sũt opa carnis, quæ sunt hęc: adulteriũ,
scortatio, immũdicia, lasciuia, simulacrorũ
cultus, ueneficiũ, inimicitiæ, lis, æmulatio/
nes, iræ, cõcertationes, seditiones, sectę, in/
uidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, &
his similia: de q̃bus prædico uobis quẽad/
modũ & prædixi, ꝙ q̃ talia agũt, regni dei
hęredes nõ erũt. Cõtrà, fructus spiritus est,
charitas, gaudiũ, pax, lenitas, benignitas,
bonitas, fides, mãsuetudo, tẽperantia. Ad/
uersus huiusmodi nõ est lex. Qui uero sũt
Christi carnẽ crucifixerũt cũ affectibus &
cõcupiscẽtijs. Si uiuimus spũ, spũ & ince/
damus. Ne efficiamur inanis gloriæ cupi/
di, inuicẽ nos ꝓuocãtes, inuicẽ inuidẽtes.

Fratres, etiã si occupatus fuerit homo in VI a
aliq̃ delicto, uos q̃ spũales estis, instaurate
huiusmodi spũ mãsuetudinis, cõsiderãs te/
metipsum, ne et tu tẽteris. Inuicẽ alij aliorũ
onera portate, & sic cõplete legẽ Christi.
nã si q̃s sibi uidet̃ aliq̃d esse, quũ nihil sit,
suũ ipse fallit animũ. Opus aũt suũ probet
unusq̃sq̃, & tũc in semetipso tãtũ gloriatio
nẽ habebit, & nõ in alio. Vnusquisq̃ enim
propriã sarcinã baiulabit. Cõmunicet aũt
qui catechizat̃ sermõe, ei qui se catechizat
in omnibus bonis. Ne erretis, deus nõ irri
det̃. Quicquid eñ seminauerit homo, hoc
& metet. Nã qui seminat per carnẽ suã, de
carne metet corruptionẽ: sed qui seminat
per spiritũ, de spiritu metet uitã æternam.
Bonum

τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν. καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν μὴ ἐκλυόμενοι. ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς οἰκείους τῆς πίστεως. ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται. οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται. ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, δι᾽ οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις, καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω. ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν ἀδελφοί. ἀμήν.

πρὸς γαλάτας.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης.

Bonum autē faciendo ne defatigemur. Tēpore eñ suo metemus nō defatigati. Itaq; dum tēpus habemus, operemur bonum, quum erga omnes, tum uero maxime erga domesticos fidei. Videtis quāta uobis epistola scripserim mea manu. Quicunq; uolunt iuxta faciē placere in carne, ij cogunt uos circuncidi, tātum ne ob crucē Christi persequutionē patiamur. Nā qui circumciduntur ne ipsi quidē legē seruant: sed uolunt uos circumcidi, ut in uestra carne glorietur. Ego uero absit ut glorier, nisi in cruce dñi nostri Iesu Christi, per quē mihi mūdus crucifixus est, & ego mundo. Nam in Christo Iesu neq; circumcisio quicq̄ ualet, neq; præputium, sed noua creatura. Et quicunq; iuxta regulā hanc incedunt, pax super eos, & misericordia, & super Israelem dei. De cætero ne quis mihi molestias exhibeat, ego enim stigmata dñi Iesu in corpore meo porto. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, Amen.

Ad Galatas.

Missa fuit e Roma.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἐφεσίους ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, οὔπω μὲν αὐτοὺς ἑωρακώς, ἀκούσας δὲ περὶ αὐτῶν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐφέσιοι πιστεύσαντες εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν, γνησίαν ἔσχον εἰς αὐτὸν τὴν πίστιν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους τὴν ἀγάπην, καὶ ἐβούλοντο παρὰ τοῦ παύλου βεβαιωθῆναι. μαθὼν τοίνυν ὁ ἀπόστολος, γράφει πρὸς αὐτοὺς ταύτην τὴν ἐπιστολήν, ὥσπερ κατηχητικήν. καὶ πρῶτον μὲν δείκνυσι, μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ἡμᾶς μυστήριον, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ταύτην εὐδοκίαν τοῦ θεοῦ, ὥστε τὸν χριστὸν ὑπὲρ ἡμῶν παθεῖν, καὶ ἡμᾶς σωθῆναι. ἔπειτα περὶ κλήσεως ἐθνῶν διαλέγεται, ἵνα δείξῃ ἀξίως αὐτοὺς πεπιστευκέναι. καὶ παραδείκνυσιν, ὅτι ἡ κλῆσις αὐτῶν γέγονεν, οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ὅς ἐστιν υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα καὶ ἐκ τούτου μάθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπολάτραι γεγόνασι, πιστεύσαντες τῷ χριστῷ, ἀλλ' ἀληθινοὶ θεοσεβεῖς. σημαίνει δὲ καὶ ἑαυτὸν διὰ τοῦτο ἀπεστάλθαι κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον, καὶ ὅτι περὶ αὐτῶν ἐφρόντισεν. ἔπειτα παραινετικοὺς λόγους ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ πατράσι καὶ τέκνοις, κυρίοις καὶ δούλοις, τίθησιν ἐν τῇ ἐπιστολῇ. καὶ καθόλου πάντας παρασκευάζει κατὰ τοῦ διαβόλου, καὶ τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, λέγων πρὸς ἐκείνους ἡμῖν εἶναι τὴν πάλην. καὶ ὥσπερ ἀγαθὸς ἀλείπτης ἀλείψας τοῖς λόγοις πάντας κατὰ τῆς διαβολικῆς ἐνεργείας, οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGUMENTUM per Des. Erasmum Roterodamum.

Ephesus metropolis quondam erat Asiæ minoris, ciuitas superstitiose dedita cultui dæmonum & præcipue Dianæ, unde & in Actis, Dianæ νεωκόρος dicitur, non illius uenatricis, cui poetæ sagittas & arma tribuũt, sed multimamiæ, quam Græci πολύμαστον appellant, quam uolebant omniũ animantiũ esse nutricẽ, ut indicauit Hieronymus. Nam de tẽplo Ephesiæ Dianæ, toto orbe celebratissimo, passim etiã ethnici meminere scriptores. Hos curiosarũ artium tenebat studium. Vnde legimus, ad prædicationẽ apostolorũ magicos libros ab eis cõportatos, igni traditos fuisse, & supputato precio, compertum fuisse quinquagies mille numûm argenti: sicut refertur in Actis cap. xix. Vt igitur à tantis erroribus illos abduceret, trienniũ apud illos egit, nihil interim nõ faciens quod ad illorũ salutem faciebat, magno studio reclamantibus & obstrepentibus multis, sicut ipse testatur alicubi: ubi & bestijs obiectus est, quemadmodũ ipse testatur in secunda ad Corinthios epistola. At discedẽs, Timotheũ apud eos remanere iussit. Abũdabat aũt ea ciuitas, ut curiosis & magiæ deditis, ita doctissimis uiris. Vnde Paulus, ut ad omniũ mores & ingenia sese attemperat, de dæmonibus ac spiritibus crebro meminit, bonorũ ac malorũ differentiam indicãs. Ad hæc retrusa quædã aperit. Nec enim est ulla epistola, quæ tam abditos habeat sensus, ut ob hanc potissimũ Petrus scripsisse uideatur: Sicut & charissimus frater noster Paulus secundũ datam sibi sapientiã scripsit uobis, sicut in omnibus epistolis loquens in eis de his, in quibus sunt quædã difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras scripturas, ad suã ipsorum perditionẽ. Difficultas aũt non tam in uerbis sita est, quanquã haud alibi sermonis phrasis perplexior, q̃ in sensibus: quod agnoscit & D. Hieronymus in præfatione Cõmentariorũ. Hæc idcirco uniuersa replicauimus, ut ostenderemus, quare apostolus in hac uel potissimũ epistola obscuros sensus & ignota seculis sacramẽta cõgesserit. Hos igitur quoniã in fide perstiterãt, hortatur ut pergant, & ad perfectionẽ proficiant, cõmonefaciens cuiusmodi fuerint, quũ uitijs addicti seruirent impijs spiritibus, & quales nunc facti sint, insiti Christo, docens interim euãgelij gratiã cõsilio diuino, licet Iudæis promissam, in gẽtes quoq; recte propagatã & huius muneris se ministrũ à deo constitutũ. Quoniã aũt scripsit è carcere, hortatur ne deijciantur animo, ob ipsius afflictiones, uerũ eas potius sibi gloriæ ducãt. Hæc agit capite primo & secũdo. In cæteris tribus uitæ formã illis præscribit, demonstrans quid sequendũ, quid fugiendũ: quæ officia maritorũ in uxores, uxorũ in maritos: quæ parentũ in liberos, liberorũ in parẽtes: quæ dominorũ in seruos, seruorũ in dominos. Scripta est epistola ab urbe Roma per Tychicũ diaconũ, cuius meminit in calce, fidelẽ ministrũ eũ uocãs. Ambrosius addit, scriptã è carcere, quũ Hierosolymis Romã deductus sub fideiussore degeret extra castra in suo conducto.

ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ
χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ
τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν ἐφέ-
σῳ, καὶ πιστοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.
χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ
πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰη-
σοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυ-
ρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πά-
σῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χρι-
στῷ. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβο-
λῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατ-
ενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱο-
θεσίαν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδο-
κίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς ἔπαινον δόξης τῆς
χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγα-
πημένῳ. ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵ-
ματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων
κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἧς ἐπερίσ-
σευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει,
γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐ-
τοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ
εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνα-
κεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ χριστῷ, τά τε ἐν
τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ
καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθε-
σιν, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος, κατὰ τὴν βου-
λὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς
ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν
τῷ χριστῷ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον
τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν,
ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύ-
ματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν
τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς
περιποιήσεως εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. διὰ
τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ᾽ ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ
κυρίῳ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας
τοὺς ἁγίους, οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν,
μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν
μου, ἵνα ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ
πατὴρ τῆς δόξης δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ
ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμέ-
νους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ
εἰδέναι ὑμᾶς, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ,
καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐ-
τοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος
τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, τοὺς πιστεύοντας κατὰ
τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν

ἐνήργησεν

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS

PAVLVS apostolus Iesu Chri
sti per uoluntatē dei, sanctis
qui agūt Ephesi, & fidelibus
in Christo Iesu: gratia uobis
& pax a deo patre nostro, et
dño Iesu Christo. Benedictus deus & pa
ter dñi nostri Iesu Christi, q benedixit nos
omni benedictiõe spirituali in cœlestibus
Christo. Quẽadmodū elegit nos in ipso,
anteq̃ iacerētur fundamēta mūdi, ut esse-
mus sancti & irreprehensibiles corā illo p
charitatē, qui prædestinauit nos ut adopta
ret in filios per Iesum Christū in sese, iuxta
beneplacitū uolūtatis suæ, ut laudetur glo
ria gratiæ suæ, qua charos reddidit nos p
illū dilectū. Per quē habemus redemptio-
nem per sanguinē ipsius, remissionē pecca
torum, iuxta diuitias gratiæ suæ: de qua u-
bertim nobis impartiuit in omni sapientia
& prudētia, patefacto nobis arcano uolū-
tatis suæ, iuxta beneplacitū suū: quod pro-
posuerat in seipso, usq; ad dispēsationē ple
nitudinis tēporū, ut summatim instauraret
oīa p Christū & quæ in cœlis sunt & quæ
in terra per eundē: per quē & in sortē asci-
ti sumus, prædestinati secundū propositū
ipsius: cuius ui fiunt uniuersa iuxta decre-
tum uolūtatis ipsius, ut simus nos in laudē
gloriæ illius: q priores sperauimus in Chri
sto, in quo speratis & uos, audito uerbo ue
ritatis, euangelio salutis uestræ: in quo etiā
postea q̃ credidistis, obsignati estis spiritu
promissionis sancto, qui est arabo hæredi-
tatis nostræ, in redēptionē acquisitæ pos-
sessionis, in laudē gloriæ ipsius. Quapro-
pter & ego quū audissem, eam quæ in uo-
bis est fidē in dño Iesu, & charitatē in om-
nes sanctos, non desino gratias agere pro
uobis mentionē uestri faciens in precibus
meis, ut deus dñi nostri Iesu Christi, pater
gloriæ det uobis spiritū sapiētiæ & reuela-
tionis, p agnitionē sui, illuminatos oculos
mētis uestræ: ut sciatis quæ sit spes ad quā
ille uocauit, et q̃ opulēta gloria hereditatis
illius in sanctis, & quę sit excellēs magnitu
do potētiæ illius in nos, q credimus secun
dū efficaciā roboris fortitudinis eius, quā

exercuit

ἐνήργησεν ἐν τῷ χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν,
καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις
ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας καὶ δυνά/
μεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀ/
νομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ
καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ
τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑ/
πὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐ/
τοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πλη/
ρουμένου.

καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώ/
μασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατή/
σατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν
ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύμα/
τος, τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπει/
θείας, ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν πο/
τε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν ποιοῦν/
τες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς, καὶ τῶν διανοιῶν,
καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. ὁ
δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀ/
γάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡ/
μᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίη/
σε τῷ χριστῷ. χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, καὶ συνή/
γειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν χρι/
στῷ ἰησοῦ, ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερ/
χομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάρι/
τος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.
τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως,
καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν. θεοῦ τὸ δῶρον, οὐκ ἐξ ἔρ-
γων, ἵνα μή τις καυχήσηται. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν
ποίημα, κτισθέντες ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀ/
γαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ θεός, ἵνα ἐν αὐτοῖς πε
ριπατήσωμεν. διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτὲ
τὰ ἔθνη ἐν σαρκί, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία, ὑπὸ τῆς
λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, ὅτι ἦτε
ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, χωρὶς χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι
τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραήλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς
ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ
κόσμῳ. νυνὶ δὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ὑμεῖς, οἱ ποτὲ ὄντες
μακρὰν ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ χριστοῦ. αὐ
τὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότε/
ρα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχ/
θραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγ
μασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς
ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκα/
ταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ θεῷ διὰ
τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐλ/
θὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς
ἐγγύς. ὅτι δι᾽ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ
ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα,
ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμ/
πολῖται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ, ἐποικο

exercuit in Christo, quũ suscitaret eum ex
mortuis, & sedere fecit ad dextrã suã in cœ
lestibus, supra omnẽ principatũ ac potesta
tẽ & uirtutẽ & dominiũ & omne nomen
quod nominaẽ, nõ solũ in seculo hoc, uerũ
etiã in futuro. Et oĩa subiecit sub pedes il/
lius, & eũ dedit caput super oĩa ipsi eccle/
siæ, quæ est corpus illius, cõplementũ eius
qui omnia in omnibus adimplet. Et uos II
quum essetis mortui delictis ac peccatis, in
quibus aliquando ambulastis iuxta seculũ
mũdi huius, iuxta principẽ cui potestas est
aeris, & spũs nũc agẽtis in filijs cõtumaci/
bus, inter quos & nos oẽs cõuersabamur
aliquãdo in cõcupiscentijs carnis nostræ,
faciẽtes quæ carni ac menti libebãt, & era/
mus natura filij iræ, queãdmodũ & cæteri.
Sed deus q diues est in misericordia, pro/
pter multã charitatẽ suã qua dilexit nos,
etiã quũ essemus mortui per delicta, cõui/
uificauit nos unà cũ Christo: per gratiam
estis seruati, simulq; cũ eo resuscitauit, et si/
mul cum eo sedere fecit inter cœlestes, in
Christo Iesu, ut ostẽderet in seculis superue/
niẽtibus eminentẽ opulentiã gratiæ suę, be
nignitate erga nos per Christũ Iesum. Gra
tia eñ estis seruati per fidẽ, idq; non ex uo
bis. Dei donũ est, nõ ex opibus, ne qs glo/
rieẽ. Nã ipsius sumus opus, cõditi in Chri/
sto Iesu ad opa bona quę pręparauit deus,
ut in eis ambularemus. Quapropter me/
mentote q̄ uos quondã gẽtes in carne, uo
cabamini præputiũ, ab ea quæ uocaẽ circũ
cisio in carne, quæ circũcisio manibus fit:
quod in quã eratis in tẽpore illo, sine Chri/
sto: abalienati à republica Israelis, & extra
nei à testamẽtis promissionis, spem nõ ha/
bẽtes, deoq; carẽtes in mũdo. Nũc aũt per
Christũ Iesum, uos q quondã eratis lõgin
qui, propinq facti estis per sanguinẽ Chri
sti. Ipse eñ est pax nostra, q fecit ex utrisq;
unũ, et interstitiũ macerię diruit, simultatẽ
per carnẽ suã, legem mãdatorũ in decretis
sitã abrogãs, ut duos cõderet in semetipso
in unũ nouũ hominẽ, faciens pacem: & ut
recõciliaret ambos in uno corpore deo p
crucẽ, perẽpta inimicitia per eã: & ueniens
euãgelizauit pacẽ uobis, qui procul abera
tis, & ijs qui prope. Quoniã aũt p illũ ha/
bemus aditũ utriq; in uno spiritu ad patrẽ.
Iam igitur non estis hospites & incolæ, sed
conciues sanctorũ ac domestici dei, super/

δομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμᾶς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ θεοῦ ἐν πνεύματι.

τούτου χάριν ἐγὼ παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν. εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς, ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ. πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ χριστοῦ, ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς, οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν πνεύματι, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ, κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παρρησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, τῇ διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. διὸ αἰτοῦμαι, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν. τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δώῃ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατοικῆσαι τὸν χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ θεοῦ. τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν, αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν κυρίῳ

ἀξίως

structi super fundamētū apostolorū ac prophetarū, summo angulari lapide ipso Iesu Christo, in q̃ quæcunq; structura coagmētatur, ea crescit in tēplū sanctū in dn̄o, in quo et uos coędificamini in habitaculū dei per
spiritū. Huius rei gratia ego Paulus uin III
ctus sum Christi Iesu pro uobis gentibus. Siquidē audistis dispensationē gratiæ dei, quæ data est mihi in uos, q̄ secūdū reuelationē notū mihi fecit mysteriū, quēadmodū ante scripsi paucis, ex quibus potestis legētes intelligere cognitionē meā in mysterio Christi, quod in alijs ætatibus nō innotuit filijs hominū, quēadmodū nunc reuelatū est sanctis apostolis eius & prophetis per spiritū, ut sint gentes cohæredes, & eiusdē corporis, consortesq; promissionis eius in Christo, per euangeliū cuius factus sum minister, secundū donū gratiæ dei, q̄ datū est mihi secundū efficaciā potētiæ illius. Mihi minimo oīum sanctorū data est gratia hæc, ut inter gētes euāgelizē imperuestigabiles diuitias Christi, & in lucē proferam omnibus quæ sit cōmunio mysterij quod erat absconditū à seculis in deo, qui uniuersa cōdidit per Iesum Christū: ut nota fiat nunc principatibus ac potestatibus in cœlestibus per ecclesiā, uehementer uaria sapientia dei, secundū præfinitionē seculorū, quā fecit in Christo Iesu domino nostro, per quē habemus audaciā & aditū cū fiducia, quę est per fidē illius. Quapropter peto, ne deficiatis ob afflictiōes meas quas pro uobis tolero, quæ est gloria uestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrē domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis à cōmuni patre cognatio in cœlis & in terra nominatur, ut det uobis iuxta diuitias gloriæ suæ, ut fortitudine corroboremini per spiritū suū in internū hominē, ut inhabitet Christus per fidē in cordibus uestris, fixis in charitate radicibus, et fundamēto iacto: ut ualeatis assequi cū oībus sanctis, quæ sit latitudo & lōgitudo & profunditas & sublimitas, cognoscereq; præminentē cognitioni dilectionē Christi, ut impleamini in omnē plenitudinē dei. Ei uero qui potest cumulate facere ultra omnia quæ petimus aut cogitamus, iuxta uim agentē in nobis, sit gloria in ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum, Amen.
Hortor itaq; uos ego uinctus in domino IIII

ut

ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως, ἧς ἐκλήθητε, μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ, σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν. εἷς κύριος, μία πίστις. ἓν βάπτισμα. εἷς θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν. ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ. διὸ λέγει. ἀναβὰς εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς. ὁ καταβὰς αὐτός ἐστι, καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ, μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης. ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ᾽ ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους, τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ. τοῦτο οὖν λέγω καὶ μαρτύρομαι ἐν κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν χριστόν, εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ, ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν, καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος

ut ambuletis, ita ut dignū est uocatiōe qua uocati estis, cū omni submissione ac mansuetudine, cū animi lenitate, tolerātes uos inuicē per charitatē, studētes seruare unitatem spūs p uinculū pacis. Vnū corpus & unus spiritus, queādmodū & uocati estis in una spe uocatiōis uestrę. Vnus dn̄s, una fides, unū baptisma, unus deus & pater omniū qui est super oīa & per oīa, & in omnibus uobis. Verū unicuiq; nostrū data est gratia iuxta mensurā donationis Christi. Quapropter dicit: Quū ascēdisset in altū, captiuā duxit captiuitatē et dedit dona hominibus. Cæterū illud ascēdit, quid est, nisi ꝙ etiā descenderat prius in infimas partes terræ? Qui descēdit, idem ille est, qui etiam ascendit supra oēs cœlos, ut impleret oīa. Et idem dedit, alios quidē apostolos, alios uero prophetas, alios aūt euāgelistas, alios aūt pastores ac doctores, ad instaurationē sanctorū in opus administrationis, in ędificationē corporis Christi, donec perueniamus oēs in unitatē fidei & agnitionis filij dei, in uirū perfectū, in mensurā ætatis plene adultę Christi, ut nō amplius simus pueri, qui fluctuemus & circūferamur quouis uento doctrinæ, per uersutiā hominū, per astutiā, qua nos adoriūtur, ut imponāt nobis, sed ueritatē sectātes in charitate, adolescamus in illū per omnia, qui est caput, nēpe Christus: in ꝗ totū corpus, si coagmentetur, & cōpingatur per omnē cōmissurā subministrationis, iuxta actū in mensura uniuscuiusq; partis, incremētū corporis facit, in ædificationē sui ipsius per charitatē. Hoc itaq; dico, & testor per dominum ne posthac ambuletis, queādmodū et reliquę gentes ambulāt in uanitate mentis suæ, dū mentē habent obtenebratā, abalienati à uita dei, propter ignorantiā quæ est in illis, et excęcationē cordis eorū, qui postea ꝗ peruenerūt eò ut dolore desierint, semetipsos dediderūt lasciuiæ, ad patrandū immundiciam omnē cum auiditate. Vos aūt non sic didicistis Christū: siquidē illum audistis, & in eo docti fuistis queādmodum est ueritas in Iesu, deponere iuxta priorē cōuersationē ueterē hominē, qui corrūpitur iuxta concupiscētias erroris: renouari uero spiritu mētis uestræ, & induere nouū hominē, qui iuxta deum conditus est per iustitiā & sanctitatē ueritatis. Quapropter deposito menda-

δος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλη-
σίον αὐτοῦ, ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη. ὀργίζεσθε,
καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ
τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, μήτε δίδοτε τόπον τῷ
διαβόλῳ. ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλ-
λον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς
χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.
πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκ-
πορευέσθω, ἀλλ᾽ εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν
τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσιν. καὶ μὴ
λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσ-
φραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. πᾶσα
πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ
βλασφημία ἀρθήτω ἀφ᾽ ὑμῶν σὺν πάσῃ κα-
κίᾳ. γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι,
χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ θεὸς ἐν χριστῷ
ἐχαρίσατο ὑμῖν.

γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγα-
πητὰ, καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ
χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν
ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὀσ-
μὴν εὐωδίας. πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία,
ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς
πρέπει ἁγίοις, καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ
εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον
εὐχαριστία. τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι
πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς
ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ
βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ καὶ θεοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς ἀπα-
τάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ
ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. μὴ οὖν
γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν. ἦτε γάρ ποτε σκό-
τος, νῦν δὲ φῶς ἐν κυρίῳ. ὡς τέκνα φωτὸς πε-
ριπατεῖτε. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐν
πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀλη-
θείᾳ, δοκιμάζοντες, τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυ-
ρίῳ. καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀ-
κάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.
τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ᾽ αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι
καὶ λέγειν. τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ
φωτὸς φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον,
φῶς ἐστι. διὸ λέγει, ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνά-
στα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός.
βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε μὴ ὡς
ἄσοφοι, ἀλλὰ ὡς σοφοὶ, ἐξαγοραζόμενοι τὸν και-
ρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. διὰ τοῦτο μὴ γί-
νεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες, τί τὸ θέλημα
τοῦ κυρίου. καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν
ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦν-
τες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς
πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ
καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ, εὐχαριστοῦντες πάν-

τοτε

mendacio,loquamini ueritatē q̄ſq; proxi-
mo ſuo,qm̄ ſumus īuicē mēbra.Iraſcimini
& nō peccetis.Sol ne occidat ſuper irā ue-
ſtrā,neq; detis locū calūniatori. Qui fura-
batur, nō amplius furet̄:magis aūt laboret
operādo manibus quod bonū eſt.ut poſſit
impartiri ei qui opus habuerit. Oīs ſermo
ſpurcus ex ore ueſtro ne procedat:ſed ſi qs
eſt bonus ad ædificationem, quoties opus
eſt,ut det gratiā audientib.Et ne cōtriſtetis
ſpiritū ſanctū dei, p̄ quē obſignati eſtis in
diē redēptionis.Omnis amarulentia & tu
mor & ira & uociferatio & maledicentia
tollatur à uobis, cū omni malicia.Sitis aūt
inuicem alius in aliū comes,miſericordes,
largientes uobis inuicē, quemadmodū &
deus per Chriſtū largitus eſt uobis. Sitis V
igit̄ imitatores dei,tanq̄ filij dilecti, & am-
buletis in dilectione,queadmodū & Chri
ſtus dilexit nos,et tradidit ſemetipſum pro
nobis oblationē ac uictimā deo in odorem
bonæ fragrātię.Ceterū ſcortatio & oīs im
mundicia aut auaricia ne nominet̄ q̄d ē in-
ter uos: ſicut decet ſanctos: aut obſcœni-
tas,aut ſtultiloquiū,aut urbanitas,quæ nō
cōueniūt,ſed magis gratiarū actio.Nā hoc
ſcitis, q̄ oīs ſcortator, aut immundus, aut
auarus,qui eſt ſimulacrorū cultor,non ha-
bet hæreditatē in regno Chriſti & dei. Ne
q̄ſq̄ uos decipiat inanibus ſermonib.Pro-
pter hæc eñ uenire ſolet ira dei in filios in-
obediētes.Ne ſitis igit̄ cōſortes illorū.Era-
tis quondā tenebrę,nūc aūt lux in dn̄o. Vt
filij lucis ambulate: nā fructus ſpiritus ſi-
tus eſt in omni bonitate & iuſtitia & uerita
te,probātes quid ſit acceptū dn̄o.Et ne cō-
merciū habueritis cū opibus infrugiferis
tenebrarū,quin ea potius etiā arguite. Nā
quę ſecreto fiūt ab iſtis, turpe eſt uel dice-
re:ſed oīa dū produtūr à luce manifeſta fi-
unt.Nā q̄cq̄d manifeſtū reddit̄,lumen eſt.
Quapropter dicit: Exp̄giſcere q̄ dormis,
& ſurge à mortuis, & illuceſcet tibi Chri-
ſtus.Videte igitur quō circūſpecte ambu-
letis,nō ut inſipientes,ſed ut ſapientes, re-
dimentes occaſionē,q̄ dies mali ſint. Pro-
pterea ne ſitis imprudētes, ſed intelligētes
quæ ſit uolūtas dn̄i. Et ne inebriemini ui-
no,in quo luxus eſt,ſed impleamini ſpū,lo
quētes uobiſipſis p̄ pſalmos & hymnos et
cantiones ſpirituales,canentes ac pſallētes
in corde ueſtro dn̄o,gratias agentes ſem-
per

ποτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρί. ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ θεοῦ. αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ, ὅτι ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος. ἀλλ᾽ ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ χριστῷ, οὕτως καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί. οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς, ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ᾽ ἵνα ᾖ ἁγία, καὶ ἄμωμος. οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ. οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ κύριος τὴν ἐκκλησίαν. ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω, ὡς ἑαυτόν, ἡ δὲ γυνή, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν κυρίῳ, τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον. τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ πατέρες, μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ κυρίου. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ χριστῷ, μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἐκ ψυχῆς, μετ᾽ εὐνοίας, δουλεύοντες τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος. καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτῷ. τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη

πρὸς

per de omnibus, in nomine dñi nostri Iesu Christi, deo & patri. Subditi uicissim alius alij cum timore dei. Vxores proprijs uiris subditæ sitis, ueluti dño: quoniā uir est caput uxoris, quemadmodū & Christus est caput ecclesiæ: & idem est, qui salutem dat corpori. Itaq; quemadmodū ecclesia subdita est Christo, sic & uxores suis uiris subditæ sint in omnibus. Viri, diligite uxores uestras, sicut et Christus dilexit ecclesiā, et semetipsum exposuit pro ea, ut illam sanctificaret, mundatā lauacro aquæ per uerbum, ut adhiberet eam sibijpsi gloriosam, ecclesiā, nō habentem maculā aut rugam, aut quicq̄ eiusmodi, sed ut esset sancta et irreprehēsibilis. Sic debent uiri diligere suas uxores, ut sua ipsorum corpora. Qui diligit suam uxorem, seipsum diligit. Nullus enim unq̄ suam ipsius carnē odio habuit, imò enutrit ac fouet eam, sicut & dñs ecclesiam. Quoniā membra sumus corporis eiusdē, ex carne eius & ex ossibus eius. Huius rei gratia, relinquet homo patrē ac matrem, & adiungetur uxori suæ, atq; è duobus fiet una caro. Mysteriū hoc magnum est, uerū ego loquor de Christo et de ecclesia. Quanq̄ & uos singulatim hoc præstate, ut suam quisq; uxorē diligat tanquā se-
ipsum: uxor aūt ut uereatur uirum. Fi VI
lij, obedite parētibus uestris in dño, nā id est iustum. Honora patrē tuum & matrē: quod est præceptū primum in promissione, ut bene tibi sit, & sis longæuus in terra. Patres, ne prouocetis ad iram liberos uestros, sed educetis eos per eruditionem & correptionē dñi. Serui obedite ijs qui dñi sunt iuxta carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis uestri, tāquam Christo, nō ad oculū seruientes, uelut hominibus placere studentes: sed tanq̄ serui Christi, facientes quæ uult deus ex aīo, cū beneuolentia, seruientes dño, & nō hominibus: illud scientes ꝙ unusquisq; quod fecerit boni, hoc reportabit à deo, siue seruus fuerit, siue liber. Et uos domini eadem facite erga illos, remittētes minas, scientes ꝙ & uester ipsorū domin⁹ est in cœlis, nec ꝑsonæ respect⁹ est apud illū. Quod superest fratres mei, sitis fortes per dominū, perq; potentiam roboris illius. Induite totam armaturam dei, ut possitis stare aduersus assultus diaboli. Quoniā nō est nobis lucta

πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. στῆτε οὖν, περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι. καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα θεοῦ, διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι. ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ᾽ ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης πρὸς ἐφεσίους διὰ τυχικοῦ.

aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus principatꝰ, aduersus potestates, aduersus mundi dominos rectores tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales astutias in cœlestib. Quapropter assumite uniuersam armaturā dei, ut possitis resistere ī die mala, & omnibus peractis stare. State igitur, lumbis circūcinctis baltheo per ueritatē, & induti thoracē iustitiæ, & calciati pedibus, ut parati sitis ad euangeliū pacis, super oīa assumpto scuto fidei, quo possitis oīa iacula mali illiꝰ ignita extinguere. Galeāq; salutaris accipite, et gladiū spiritus, qui est uerbū dei, in omni deprecatione & obsecratione, orantes in omni tempore, in spiritu, & ad hoc ipsum uigilantes cum omni sedulitate & deprecatione pro omnib. sanctis, & pro me: ut mihi detur sermo in apertione oris mei cum libertate, ut notum faciam mysteriū euangelij mei, super quo legatione fungor in catena, ut in eo libere loquar, sicut oportet me loqui. Ut autē sciatis & uos quæ ad me ptinent, quid agam, de omnibus uos certiores reddet Tychicus dilectꝰ frater & fidus minister in dño, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognosceretis de rebus nostris, & consolaretur corda uestra. Pax fratribus, & charitas cum fide à deo patre, & dño Iesu Christo. Gratia sit cum omnib. diligentibus dñm nostrum Iesum Christum cum synceritate. Amen.

Missa fuit è Roma ad Ephesios per Tychicum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠ/πησίους ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἅπαξ καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη· πεμψάντων Φιλιππησίων διακονίαν τῷ παύλῳ, καί τινων περιερχομένων, καὶ διαφθειρόντων τὰς ἀκοὰς τῶν ἀκεραίων προφάσει τῆς σκιᾶς τοῦ νόμου καὶ τῆς περιτομῆς, καὶ λεγόντων, χωρὶς ταύτης μὴ δύνασθαι δικαιωθῆναι, μαθὼν ὁ ἀπόστολος γράφει Φιλιππησίοις, καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται αὐτῶν τὴν πίστιν, καὶ σημαίνει μνημονεύειν αὐτῶν. ἔπειτα διηγεῖται ὡς ἀπελογήσατο ἐν ῥώμῃ, καὶ ὅτι τινὲς αὐτῷ βαρεῖς γεγόνασιν, ἐν τοῖς δεσμοῖς φθόνον αὐτῷ κινοῦντες. ἔπειτα αὐτοὺς προτρέπεται ἀλλήλους ἀγαπᾶν, ἐξηγούμενος τὴν τοῦ σωτῆρος φιλανθρωπίαν, ὅτι θεὸς ὤν, ἄνθρωπος γέγονε δι' ἡμᾶς. εἶτα περὶ τῆς περιτομῆς, καὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου διαλαβών, ἀποδεικνύει λοιπὸν ἀργὴν γεγενῆσθαι τὴν περιτομήν, λαμβάνων ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ παράδειγμα, καὶ λέγων, ὅτι ταῦτα πάντα ἥγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζημίαν. διὸ καὶ τοὺς μὲν διδάσκοντας ἔτι περιτομήν, καὶ θέλοντας αὐτοὺς ἀπατῆσαι μεμψάμενος, καὶ εἰπὼν ἐχθροὺς αὐτοὺς εἶναι τοῦ χριστοῦ. ἀποδέχεται Φιλιππησίους διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν τῆς κοινωνίας δόσιν. καὶ προτρεψάμενος πάλιν εἰς τὰ ἤθη αὐτούς, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

PHilippenſes in prima Macedoniæ parte ſunt, ut narratur in Actis capite decimoſexto, colonia oriunda ab urbe Philippis, dicta à Philippo conditore. Horum metropolis eſt Theſſalonice. Qui quoniam in fide ſemel accepta perſtiterant, nō admiſſis pſeudapoſtolis, quibus auſcultarant Corinthij & Galatæ, merito ab apoſtolo collaudantur. Ad hos Paulus, admonitu ſpiritus profectus, complures dies apud illos egit, non ſine negocio. Nam hic flagris cæſus eſt Paulus, & cum Sila coniectus eſt in carcerem. Quo tempore carceris cuſtos cum tota familia baptizatus eſt. Hic erat & Lydia purpuraria, quæ prima cōuerſa, Paulum excepit hoſpitio. Hic & milites, cognito quòd Romanus eſſet ciuis, ultro rogarunt, ut quò uellet abiret, & Chriſti nomen ſatis felicibus auſpicijs inclaruit. Quinetiā quum Paulus Romæ ageret in uinculis, miſerunt illi quę ad uitæ neceſſitatē pertinebant, per Epaphroditū: quod & ante fecerant, quum ageret Theſſalonicę, ſicut in hac ipſe teſtatur epiſtola. Collaudatos igitur eos adhortat̃, ut perſeuerent ac proficiant: oſtendens gloriandū etiam in afflictionibus, quæ ad illuſtrandū Chriſti euangelium facerent: ſe uero uel mortem adeo nō horrere, ut optet etiam, ſi Chriſto uolente contingat. Deinde quum primis hortatur ad mutuam concordiā, quæ inter elatos eſſe non poteſt. Et quo æquiore ſint animo, pollicetur Timotheum atq; etiam ipſum breui ad illos rediturum: interim miſſo Epaphrodito, qui ex periculoſiſſima ægrotatione cōualuerat. Hęc agit duobus primis capitibus. Nam in tertio confirmat animos illorum aduerſus pſeudapoſtolos, ad Iudaiſmum ubiq; ſollicitātes, quos canes appellat, operarios iniquitatis, inimicos crucis Chriſti, & qui uentrem dei loco colerent, nuſquā apertius in eos ſtomachatus. Quartum cōmendationibus & ſalutationibus occupat, niſi quòd monita quædam obiter admiſcet, & Philippenſibus pro ſua in ſe munificentia gratias agit. Scripſit ex urbe Roma per Epaphroditum, quum iterum eſſet in carcere. Nam poſt primam defenſionem, rurſus in carcerem ductus eſt: cuius rei meminit ipſe in epiſtola ad Timotheum.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ τιμόθεος δοῦλοι ἰησοῦ χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν, πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος, ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν, πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας ἰησοῦ χριστοῦ, καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ, τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεὸς, ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς, καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν χριστοῦ πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης, τῶν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον θεοῦ. γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι ἀδελφοὶ, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ, μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν, ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν. τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν χριστὸν κηρύσσουσιν. οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἀγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι. τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, χριστὸς καταγγέλλεται, καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι. οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου,

εἴτε

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES

PAVLVS ac Timotheus serui Iesu Christi, om̃ibus sanctis ĩ Christo Iesu q̃ sũt Philippis, unà cum episcopis ac diacõis: gratia uobis et pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo in omni memoria uestri, semꝑ in omni precatione mea ꝓ oĩbus uobis, cũ gaudio precationẽ faciens: ꝙ ueneritis in cõmunionẽ euangelij, à primo die usq; ad hoc tempus: ꝑsuasum habens hoc ipsum, ꝙ is q̃ cœpit in uobis opus bonũ, ꝑficiet usq; ad diẽ Iesu Christi: sicut iustũ est mihi, ut hoc sentiã de oĩbus uobis: propterea quod habeã uos in corde & in uinculis meis & in defensione & confirmatione euãgelij, quũ sitis oẽs mihi cõsortes gratię. Testis enim mihi est deus, q̃ desiderẽ uos oẽs in uiscerib. Iesu Christi. Et illud oro, ut charitas uestra adhuc magis ac magis exuberet in agnitione omniq; intelligentia, ut probetis quæ sunt præstãtia, ut sitis synceri: ac tales, ut nemini sitis offendiculo in diem Christi: impleti fructu iustitię, q̃ contingit per Iesum Christũ ad gloriam & laudem dei. Scire aũt uos uolo fratres, ꝙ quę mihi acciderũt, magis ad profectũ euangelij euenerunt: ita ut uincula mea manifesta facta sint in Christo in toto prętorio ac cæteris oĩbus: utq; plures ex fratrib. in domino, freti uinculis meis, uberius auderẽt, impauide sermonẽ loqui. Nõnulli quidem ꝑ inuidiã & cõtentionẽ, nõnulli uero & propter bonã uolũtatẽ Christũ prędicãt. Alij q̃dem ex cõtentiõe Christũ annũciant nõ pure, existimãtes sese afflictionem addere uinculis meis: alij rursus ex charitate, scientes ꝙ in defensionẽ euãgelij cõstitutꝰ sim. Quid eñ? Attamẽ quouis modo siue per occasionẽ, siue per ueritatẽ, Christus tamẽ annunciat̃: & in hoc gaudeo, quinetiã gaudebo. Noui eñ ꝙ hoc mihi cedet in salutẽ per uestrã deprecationẽ & subministrationem spũs Iesu Christi, secundũ expectationem & spẽ meã, ꝙ nulla in re pudefiã: sed cũ omni libertate, ut semper, ita nũc quoq; magnificabitur Christus in corpore meo,

siue

εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου. ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν
χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν
σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. καὶ τί αἱρήσομαι
οὐ γνωρίζω. συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν
ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλύσαι, καὶ σὺν χρι
στῷ εἶναι, πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον. τὸ δὲ ἐπιμέ-
νειν ἐν τῇ σαρκὶ ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς. καὶ
τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαρα-
μενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν
καὶ χαρὰν τῆς πίστεως, ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν
περισσεύῃ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐν ἐμοί, διὰ τῆς ἐμῆς
παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς. μόνον ἀξίως τοῦ
εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλ
θὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν ἀκούσω τὰ πε
ρὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυ-
χῇ, συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου, καὶ
μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικει-
μένων, ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας,
ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ θεοῦ, ὅτι ὑμῖν
ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν
πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν, τὸν
αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, οἷον ἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ
νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν χριστῷ, εἴ τι
παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύ-
ματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, πλη
ρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν
αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρο-
νοῦντες, μηδὲν κατὰ ἐρίθειαν ἢ κενοδοξίαν, ἀλ
λὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑ-
περέχοντας ἑαυτῶν, μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκο-
πεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος. τοῦτο γὰρ φρο
νείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ
θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι
ἴσα θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου
λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ
σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν
ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θα
νάτου δὲ σταυροῦ. διὸ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερύ-
ψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν
ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ
ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ
πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι κύριος ἰη-
σοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. ὥστε ἀγαπη-
τοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν
τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον
ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυ
τῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε. ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνερ
γῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν, καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς
εὐδοκίας. πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν, καὶ
διαλογισμῶν, ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι,
τέκνα θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς
καὶ

ſiue ꝑ uitã ſiue per mortẽ. Nam mihi uita
Chriſtus eſt, & mors lucrũ. Quod ſi cõtin
gat uiuere in carne, ea res mihi fructus eſt
operis, & qd eligã, ignoro. Coartor eñ ex
his duob. deſiderãs diſſolui, et eſſe cũ Chri
ſto, multo lõgeq; melius eſt. Cæterũ mane
re in carne, magis neceſſariũ, ꝑpter uos. Et
hoc certo ſcio ꝙ mãſurus ſim, & cũ oĩbus
uobis ꝑmãſurus ſim, in ueſtrũ profectũ &
gaudiũ fidei, ut gloriatio ueſtra exuberet
ꝑ Chriſtũ Ieſum in me, ꝑ meũ ad uos redi-
tum. Tantũ ut dignũ eſt euãgelio Chriſti,
conuerſemini, ut ſiue cũ uenero & uidero
uos, ſiue abſens ſim, audiã de rebꝰ ueſtris:
ꝙ ſtetis in uno ſpũ, una aĩa, adiuuantes de-
certantẽ fidem euãgelij, nec in ullo terrea-
mini ab aduerſarijs, quæ illis quidẽ eſt cau
ſa ꝑditionis, uobis aũt ſalutis: et hoc à deo:
qa uobis donatũ eſt ꝑ Chriſto, nõ ſolũ ut
in eũ credatis, uerũetiã ut ꝑ illo patiamini,
idẽ certamen habẽtes quale uidiſtis in me
& nũc auditis in me. Si qua igit̃ cõſolatio II
in Chriſto, ſi qd' ſolatiũ dilectionis, ſi qua
cõmunio ſpũs, ſi qua uiſcera ac miſeratio-
nes, cõplete meum gaudiũ, ut ſimiliter affe
cti ſitis: eandem charitatẽ habentes, unani
mes, idẽ ſentiẽtes, ne qd fiat ꝑ cõtentionẽ
aut ꝑ inanẽ gloriã, ſed ꝑ humilitatẽ animi,
aliũ quiſq; ſe pręſtantiorẽ exiſtimet: ne ſua
qſq; ſpectetis, ſed unuſqſq; quæ ſunt alio-
rum. Is eñ affectus ſit in uobis, q fuit & in
Chriſto Ieſu: q quũ eſſet in forma dei, non
rapinã arbitratus eſt, ut eſſet æqualis deo,
ſed ſemetipſum inaniuit, forma ſerui ſum-
pta in ſimilitudine hominũ cõſtitutus, & fi
gura reptus ut homo, humilem præbuit ſe
metipſum, factus obediens uſq; ad mortẽ,
mortẽ aũt crucis. Quaꝑpter & deus illũ in
ſummã extulit ſublimitatẽ, ac donauit illi
nomẽ, qd' eſt ſuꝑ oĩe nomen: ut in noĩe Ie
ſu omne genu ſe flectat, cœleſtiũ ac terre-
ſtriũ & infernorũ, oĩſq; lingua cõfiteat̃ ꝙ
dñs ſit Ieſus Chriſtus ad gloriã dei patris.
Proĩde dilecti mei, queadmodũ ſemp obe-
diſtis, nõ tãq̃ ĩ præſentia mea ſolũ, ſed nũc
multo magis in abſentia mea, cũ timore ac
tremore ueſtrã ipſorũ ſalutẽ opemini: nã
deus eſt is q agit ĩ uobis, & ut uelitis & ut
efficiatis ꝑ bono animi ꝑpoſito. Oĩa facite
ſine murmuratioĩbꝰ ac diſceptatioĩb. tales
ut nemo de uobis q̃ri poſſit, ſynceriq; filij
dei irreprehẽſibiles ĩ medio natiõis prauæ
ac

καὶ διεστραμμένης, ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆ/
ρες ἐν κόσμῳ, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύ/
χημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κε/
νὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα. ἀλλ' εἰ
καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ, καὶ λειτουργίᾳ
τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶ/
σιν ὑμῖν. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγ/
χαίρετέ μοι. ἐλπίζω δὲ ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, τι/
μόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐ/
ψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν. οὐδένα γὰρ ἔ/
χω ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν
μεριμνήσει. οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζη/
τοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. τὴν δὲ δοκι/
μὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον
σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον. τοῦ/
τον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω
τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς. πέποιθα δὲ ἐν κυ/
ρίῳ, ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι. ἀναγ/
καῖον δὲ ἡγησάμην, ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελ/
φὸν, καὶ συνεργὸν, καὶ συστρατιώτην μου, ὑ/
μῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας
μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπειδὴ ἐπιποθῶν
ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκού/
σατε, ὅτι ἠσθένησε. καὶ γὰρ ἠσθένησε παρα/
πλήσιον θανάτῳ, ἀλλ' ὁ θεὸς αὐτὸν ἠλέη/
σεν, οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα
μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ. σπουδαιοτέρως
οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν, πά/
λιν χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ. προσδέ/
χεσθε οὖν αὐτὸν ἐν κυρίῳ, μετὰ πάσης χα/
ρᾶς, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, ὅτι
διὰ τὸ ἔργον τοῦ χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγ/
γισεν, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα
πληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με
λειτουργίας.

Τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν κυ/
ρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνη/
ρὸν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. βλέπετε τοὺς κύνας,
βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν
κατατομήν. ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομὴ, οἱ
πνεύματι θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι
ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες,
καί περ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί.
εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ
μᾶλλον, περιτομὴ ὀκταήμερος ἐκ γένους ἰσ/
ραὴλ, φυλῆς βενιαμὶν, ἑβραῖος ἐξ ἑβραίων,
κατὰ νόμον φαρισαῖος, κατὰ ζῆλον διώκων
τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νό/
μῳ, γενόμενος ἄμεμπτος. ἀλλ' ἅ τινά μοι
ἦν κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζη/
μίαν. ἀλλὰ μὲν οὖν καὶ ἡγοῦμαι πάντα
ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως
χριστοῦ

ac tortuosę, inter quos lucete tanq̃ lumina
ria in mundo, sermonẽ uitæ sustinentes, ut
gloriari possim in diem Christi, ꝙ nõ in ua
num cucurrerim, nec in uanum laboraue/
rim. Quinetiã si immolor sup hostia sacrifi
cioq; fidei uestræ, gaudeo & cõgaudeo o/
mnib⁹ uobis. Ob id ipsum aũt & uos gau
detis, & cõgaudetis mihi. Spero aũt in do
mino Iesu, me Timotheũ breui missurum
uobis, ut & ego læto sim animo, cognito
statu uestro. Neminẽ enim habeo pari me
cum aĩo præditũ, qui germane res uestras
curaturus sit. Nam oẽs quæ sua ipsorum
sunt, quærunt, nõ quæ Christi Iesu. Porrò
probationẽ eius nostis, ꝙ ut filius mecum
ueluti cũ patre seruierit in euangeliũ. Hũc
igitur spero me missurum, mox ubi uidero
mea negocia. Cõfido aũt in dño, ꝙ & ipse
breui uenturus sim. Sed operæpretiũ arbi
tratus sum, Epaphroditũ fratrem & colle/
gam et cõmilitonem meũ, uestrum autem
apostolum, quiq; mihi subministrat in ne/
cessitate mea, mittere ad uos. Quandoqui
dem desiderabat oẽs uos anxi⁹ animi, pro
pterea quod audissetis eũ infirmatũ fuisse.
Et certe fuit infirmus, ita ut esset uicinus
morti, sed deus misertus est illius: at nõ illi
us tantũ, sed & mei, ne dolorẽ haberẽ sup
dolorẽ. Studiosius itaq; misi illũ, ut quũ ui
deretis illũ, denuo gaudeatis, et ego magis
uacẽ dolore. Excipite igit̃ illum in dño cũ
omni gaudio, & q̃ huiusmodi sunt, eos in
precio habete: quoniã propter opus Chri
sti eò accessit, ut morti ꝓximus fuerit, non
habita ratiõe uitæ, ut suppleret id quod in
uestro erga me officio fuit diminutum.

Quod supest fratres, gaudete in dño. Ea III
dẽ scribere uobis, me q̃dẽ haud piget, uo/
bis aũt tutum est. Cauete canes, cauete ma
los operarios, cauete cõcisionẽ. Nos em̃ su
mus circũcisio, q̃ spũ deũ colimus, & glo/
riamur in Christo Iesu, et nõ cõfidimus in
carne, quanq̃ ego confidã etiã in carne. Si
quisq̃ alius uidet̃ fiduciã habere in carne,
ego magis habeo, circũcisus octauo die, I/
srael ex genere, tribus Beniamin, hebręus
ex Hebræis, iuxta legẽ pharisęus, iuxta stu
dium ꝑsequens ecclesiã, iuxta iustitiã quę
est in lege, factus irreprehẽsibilis. Sed quæ
mihi erãt lucra, ea arbitratus sum propter
Christũ damnũ esse. Quinetiã arbitror oĩa
damnũ esse ꝑpter excellentiã cognitionis
Christi

χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου μου, δι' ὃν τὰ πάντα
ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα
χριστὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔ-
χων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν
διὰ πίστεως χριστοῦ, τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην
ἐπὶ τῇ πίστει, τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύ-
ναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινω-
νίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος
τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, εἴ πως καταντήσω εἰς τὴν
ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον,
ἢ ἤδη τελείωμαι, διώκω δὲ, εἰ καὶ καταλά-
βω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ χριστοῦ
ἰησοῦ. ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὔπω λογίζομαι
κατειληφέναι. ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλαν-
θανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος,
κατὰ σκοπὸν διώκω, ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω
κλήσεως τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ὅσοι οὖν τέ-
λειοι, τοῦτο φρονῶμεν, καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖ-
τε, καὶ τοῦτο ὁ θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει. πλὴν εἰς
ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐ-
τὸ φρονεῖν. συμμιμηταί μου γίνεσθε ἀδελφοὶ,
καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτως περιπατοῦντας, κα-
θὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς. πολλοὶ γὰρ περιπα-
τοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ
κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ χρι-
στοῦ, ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοι-
λία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ
ἐπίγεια φρονοῦντες. ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα
ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκ-
δεχόμεθα, κύριον ἰησοῦν χριστὸν, ὃς μετα-
σχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς
* Aliàs γενή- τὸ * γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς
σαι δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύ-
νασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ
πάντα.

ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπι-
πόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτως στήκετε
ἐν κυρίῳ ἀγαπητοί. εὐοδίαν παρακαλῶ, καὶ
συντύχην παρακαλῶ, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν κυ-
ρίῳ. ναὶ ἐρωτῶ καὶ σὲ σύζυγε γνήσιε, συλλαμ-
βάνου αὐταῖς αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συ-
νήθλησάν μοι, μετὰ καὶ κλήμεντος καὶ τῶν λοι-
πῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ
ζωῆς. χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε, καὶ πάλιν ἐ-
ρῶ χαίρετε. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν
ἀνθρώποις. ὁ κύριος ἐγγύς. μηδὲν μεριμνᾶτε,
ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει με-
τὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω
πρὸς τὸν θεόν. καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ ἡ ὑπερέχου-
σα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ
τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τὸ λοιπὸν ἀδελ-
φοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια,
ὅσα

Christi Iesu dñi mei, propter quē oïa pro
damnis duxi, habeoq; ꝑ reiectamentis, ut
Christū lucrifaciā: utq; reperiar in illo non
habens meam iustitiā ex lege, sed eam quę
per fidē est Christi, quæ est ex deo iustitiā
sup fide: ut cognoscā illum, & potentiā re-
surrectionis illius, & cōmunionē afflictio-
num illius, dum cōformis fio morti eius,
si quo modo pertingā ad resurrectionem
mortuorū: non q̄ apprehenderim aut iam
pfectus sim, sed sector si etiā apprehendā,
quatenus & apprehēsus sum à Christo Ie
su. Fratres, ego meipsum nondū arbitror
assequutū esse. Vnum aūt illud ago, ea qui
dem quę à tergo sunt obliuiscens, ad ea ue
ro quæ à fronte sunt, enitens: iuxta præfi-
xum signū insequor ad palmā supnę uoca
tionis dei, p Christū Iesum. Quotq̄t itaq;
pfecti sumus, hoc sentiamus: & si qd aliter
sentitis, hoc quoque uobis deus reuelabit.
Attamē ad id quod assequuti sumus, eadē
ꝓcedamus regula, ut simus cōcordes. Pari
ter estote imitatores mei, fratres, & cōside
rate eos q sic ambulāt, quēadmodū habe-
tis nos pro exemplari, Nam cōplures am-
bulant, de qbus sæpe dixi uobis: nunc aūt
& flens dico, inimici crucis Christi, quorū
finis perditio est, quorū deus uenter et glo
ria in dedecore ipsorū, qui terrestria curāt.
Nā nostra cōuersatio in cœlis est, ex quo
& seruatorē expectam⁹, dñm Iesum Chri
stum: qui trāsfigurabit corpus nostrū hu-
mile, ut conforme reddat corpori suo glo-
rioso, secundū efficaciā, qua potest etiā sub
ijcere sibi oïa. Proinde fratres mei dile- IIII
cti ac desiderati, gaudiū & corona mea, sic
state in dño dilecti. Euodiā obsecro, et Syn
tychen obsecro, ut sint concordes in dño.
Sanè rogo & te compar germana, adiuua
eas quæ in euāgelio decertarunt mecum,
unà cū Clemente quoq; & reliquis coope
rarijs meis, quorū noïa sunt in libro uitæ.
Gaudete in domino semper, & iterū dico
gaudete. Modestia uestra nota sit om̄ibus
hoïbus. Dominus ꝓpe est. De nulla re sol-
liciti sitis, sed in omni precatione & obse-
cratione cū gratiarū actione petitiones ue
stræ innotescant apud deū: & pax dei quæ
superat omnē intellectū, custodiet corda
uestra & sensus uestros p Christū Iesum.
Quod reliquū est fratres, quæcūq; sunt ue
ra, quæcūq; honesta, quæcūq; iusta, quæ-

ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε, ἃ καὶ ἐμάθετε καὶ παρελάβετε καὶ ἠκούσατε καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί. ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἐχάρην δὲ ἐν κυρίῳ μεγάλως, ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ. οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω. ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμὶ, αὐτάρκης εἶναι. οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν, ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι. πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με χριστῷ. πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει. οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ μακεδονίας, οὐδὲ μία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι. ὅτι καὶ ἐν θεσσαλονίκῃ, ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε, οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν. ἀπέχω δὲ πάντα καὶ περισσεύω. πεπλήρωμαι, δεξάμενος παρὰ ἐπαφροδίτου, τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν εὐάρεστον τῷ θεῷ. ὁ δὲ θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν, κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐν δόξῃ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τῷ δὲ θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί. ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς καίσαρος οἰκίας. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ ἐπαφροδίτου.

cunq; pura, quęcūq; accōmoda, quęcūq; boni ominis, si qua uirtus, & si qua laus: hæc cogitate quæ & didicistis & accepistis, & audistis & uidistis in me: hęc facite, et deus pacis erit uobiscū. Gauisus sum aūt in dño magnopere, ꝙ iam tādē reuiguit uestra pro me sollicitudo, in eo in quo & soliciti eratis, uerū deerat oportunitas: non ꝙ iuxta penuriā loquar: nam ego didici, in quibus sum his cōtētus esse. Noui & humilis esse, noui & excellere: ubiq; & in oībus institutus sum, & saturari & esurire, et abundare & penuriā pati. Oīa possum per Christū, q me corroborat. Attamē recte fecistis, ꝙ simul cōmunicastis meę afflictioni. Nostis aūt & uos Philippēses, ꝙ in principio euāgelij quū proficiscerer à Macedonia, nulla mihi ecclesia cōmunicauerit in ratione dandi & accipiēdi, nisi uos soli: nam & in Thessalonica quū essem, semel & iterum quod opus erat mihi misistis: nō quod requirā munus, sed requiro fructū exuberātem in ratione uestrā. Recepi tamē oīa, & abundo. Expletus sum postea q̄ accepi ab Epaphrodito, quæ à uobis missa fuerant, odorē bonæ fragrātiæ, hostiā acceptā gratamq; deo. Deus aūt meus supplebit quicqd opus fuerit uobis, secūdū diuitias suas, cū gloria p Christū Iesum. Deo aūt & patri nostro gloria ī secula seculorū, Amen.

Salutate omnem sanctū in Christo Iesu. Salutant uos q mecū sunt fratres. Salutāt uos oēs sancti, maxime uero q sunt ex Cæsaris familia. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.

Scripta est è Roma per Epaphroditum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κολασσαεῖς ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, οὐχ ἑωρακὼς μὲν αὐτούς, ἀκούσας δὲ περὶ αὐτῶν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τοὺς κολασσαεῖς ἠβούλοντό τινες ἀπατῆσαι σοφίσμασιν ἑλληνικοῖς, ἤδη τῆς εἰς ἰησοῦν πίστεως, καὶ περὶ τῶν ἐν νόμῳ βρωμάτων, καὶ περιτομῆς. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει τὴν ἐπιστολὴν ὥσπερ κατηχητικὴν αὐτοῖς ταύτην. καὶ πρῶτον μὲν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ, σημαίνει ἀπὸ τοῦ σκότους αὐτοὺς μεταβεβηκέναι εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ χριστὸς εἰς ὃν ἐπίστευσαν εἰκών ἐστι τοῦ θεοῦ καὶ λόγος, δι᾽ οὗ τὰ πάντα γέγονε, καὶ ὅτι ἔπρεπεν αὐτὸν δημιουργὸν ὄντα, γενέσθαι αὐτὸν πρωτότοκον τῆς κτίσεως καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα τὰ ἀμφότερα συνάψῃ, καὶ ζωοποιήσῃ τὰ πάντα. προτρέπει δὲ αὐτοὺς ἐμμένειν ἐν τῇ πίστει, σημαίνων, ὅτι αὐτὸς παῦλος διάκονός ἐστι τοῦ εὐαγγελίου, ἐν ᾧ κατηχήθησαν. εἶτα καὶ περὶ τοῦ νόμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ βρωμάτων, καὶ περὶ ἡμερῶν, καὶ ἐνιαυτῶν ἐξηγεῖται. καὶ ἀποδείκνυσι ἠργηκέναι λοιπὸν τὰ παλαιά, καὶ τὴν περιτομήν, συμβουλεύει τε αὐτοῖς μὴ πλανᾶσθαι ἀπὸ τῶν σοφιζομένων, καὶ πλανᾶν αὐτοὺς θελόντων. καὶ λοιπὸν παραινέσας, καὶ ὧδε γονεῦσι καὶ τέκνοις, ἀνδράσι καὶ γυναιξί, δούλοις καὶ κυρίοις, καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὰ ἤθη συμβουλεύσας, πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

Colossenses in Asia minore sunt, finitimi Laodicensibus. Hos nõ uiderat apostolus. Nam Archippi, siue, quod addit Ambrosius, Epaphræ, quibus hoc delegatũ erat, prædicatione conuersi sunt ad Christum. His uehementer imminebant pseudapostoli conantes in dogma multo peruersissimum inducere, docentes non esse filium dei salutis autorem, sed per angelos uiam patere ad patrem. Neq; enim uenisse filium dei in hunc mundum, neq; uenturũ: quum in ueteri testamento per angelos administrata sint omnia. Deinde Iudaismum & philosophiæ superstitionẽ cum Christi doctrina miscebant, obseruantes quædam legis instituta, & superstitiose obseruãtes solem, lunam, ac stellas, & elementa huius mundi, quibus docebant nos esse obnoxios. Hos igitur suæ professionis commonefacit, ostendens illos quicquid hactenus assequuti sunt, nõ angelis debere, sed Christo angelorum conditori: hunc unum esse caput ecclesiæ, nec ab alio quoquam petendam salutem. Atq; interim autoritatem suam asserit. Diligenter autem monet, ne pseudapostolorum magniloquentia confictis q; uisionibus angelorum sibi imponi paterentur, & uel in Iudaismum uel in philosophicam superstitionẽ prolaberentur. Atq; hæc agit duobus primis capitibus. In reliquis hortatur ad officia pietatis, nominatim prescribens, qualis uxor erga maritum, qualis debeat esse maritus in uxorem, qualis parẽs erga liberos, liberi erga parẽtes, serui erga dominos, domini erga seruos. Extrema pars salutationibus occupatur, nisi quod Archippum cõmonet officij sui. Scripsit autem e carcere ab Epheso per Tychicum: quod ipse palàm testatur in huius epistolæ capite quarto, cui collegam dederat Onesimum. Græcorũ inscriptiones ex urbe Roma missam, testantur. Hinc certe remisit Onesimum, quem illic in uinculis genuerat Christo.

ΠΡΟΣ ΚΟΛΑΣΣΑΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τοῖς ἐν κολασσαῖς ἁγίοις, καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι, ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε, καὶ ἔγνωτε τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ χριστοῦ, ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ, περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς, εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ, τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ, ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι. τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς

EPISTOLA PAVLI AD COLOSSENSES

PAVLVS apostolus Iesu Christi p uoluntatem dei, & Timotheus frater, ijs qui sunt Colossis sanctis ac fidelib. fratrib. in Christo: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias agimus deo & patri dñi nostri Iesu Christi, semp de uobis, quũ oramus: quoniam audiuimus fidem uestrã in Christo Iesu, et charitatẽ erga oẽs sanctos, ꝑpter spem repositã uobis in cœlis: de qua prius audieratis per sermonẽ ueracẽ euangelij, quod ꝑuenit ad uos, quemadmodũ & in toto mundo etiã fructificat, sicut & in uobis, ex eo die quo audistis & cognouistis gratiã dei per ueritatẽ. Quemadmodum & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, q est fidus ꝓ uobis minister Christi, q et exposuit nobis uestrã dilectionem in spũ. Propterea & nos, ex quo die audiuimus, nõ desinimus, ꝓ uobis orare et poscere ut impleamini agnitione uoluntatis eius, in omĩ sapiẽtia & prudẽtia spũali: ut ambuletis digne dño, ut per oĩa placeatis, in omĩ opere bono fructificãtes, & crescentes in agnitionẽ dei, omni robore corroborati, iuxta potentiã gloriæ illius, ad omnem tolerãtiã ac patientiã cum gaudio: gratias agentes patri, q idoneos nos fecit ad participationẽ sortis sanctorũ in lumine, q eripuit nos à potestate tenebrarũ, ac trãstulit in regnũ filij sibi dilecti, ꝑ quẽ habemus redemptionẽ ꝑ sanguinẽ ipsius, remissionẽ peccatorũ: q est imago dei inconspicui, primogenitus uniuersæ creaturæ, quod ꝑ illum creata sint oĩa quæ in cœlis sunt & quę in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dñationes, siue principatus, siue potestates. Oĩa per illum & in illum creata sunt, & ipse est ante oĩa, & omnia ꝑ illũ consistũt: & ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est principiũ, primogenitus ex mortuis, ut sit in oĩbus ipse primas tenẽs: quoniã in illo complacitũ est patri uniuersam plenitudinẽ inhabitare, & per eum reconciliare cuncta erga se, pacificatis ꝑ sanguinem crucis eius, per eundẽ, siue quæ in terra

τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὑμᾶς ποτὲ
ὄντας ἀπηλλοτριωμένους, καὶ ἐχθροὺς τῇ δια/
νοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκα
τήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ
τοῦ θανάτου παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώ
μους καὶ ἀνεγκλήτους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ. εἴγε
ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖ
οι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ
εὐαγγελίου, οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν
πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενό
μην ἐγὼ παῦλος διάκονος. νῦν χαίρω ἐν τοῖς
παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ
τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ σαρ
κί μου ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλη/
σία, ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκο/
νομίαν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς πλη
ρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκε/
κρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν.
νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, οἷς ἠθέλησεν
ὁ θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυ/
στηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑ/
μῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης, ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νου
θετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες
πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστή/
σωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν χριστῷ ἰησοῦ,
εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν
αὐτοῦ, τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι, ἡλίκον ἀγῶνα
ἔχω περὶ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι
οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί, ἵνα
παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβα/
σθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον
τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνω/
σιν τοῦ μυστηρίου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ
χριστοῦ, ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σο
φίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι. τοῦτο δὲ λέ
γω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανο
λογίᾳ. εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύ
ματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν
τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστε/
ως ὑμῶν. ὡς οὖν παρελάβετε τὸν χριστὸν ἰη/
σοῦν τὸν κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐρρι/
ζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ
βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε,
περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ. βλέπετε,
μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλο/
σοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν
ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ
κατὰ χριστόν. ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλή
ρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ
πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς
καὶ ἐξουσίας, ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχει
ροποιήτῳ.

terra sunt, siue quæ ĩ cœlis. Et uos q̃ quon/
dam eratis abalienati, & inimici mente in
opibus malis: nũc tamen recõciliauit ĩ cor
pore carnis suæ ꝑ mortẽ, ut exhiberet uos
sanctos & irreprehẽsibiles & inculpatos
in cõspectu suo. Siqdem ꝑmanetis in fide
fundati ac stabiles, nec dimouemini à spe
euãgelij, quod audistis, quod prędicatũ est
apd' uniuersam creaturã quę sub cœlo est,
cuius fact⁹ sum ego Paulus minister. Nũc
gaudeo sup afflictionib. meis pro uobis, et
suppleo quod deerat afflictionũ Christi in
carne mea, ꝑ corpore ipsius, quod est eccle
sia: cuius ecclesiæ factus sum ego minister
iuxta dispensationẽ dei, quæ data est mihi
in uos implendi sermonẽ dei, mysteriũ qđ
reconditũ fuit à seculis et à generationib⁹.
Nunc aũt patefactũ est sanctis illius, q̃bus
uoluit deus notum facere quæ sint diuitiæ
gloriæ mysterij huius inter gentes, qui est
Christus in uobis, spes gloriæ: quẽ nos an
nunciamus, admonentes oẽm hominẽ, &
docentes omnẽ hoĩem in omni sapientia,
ut exhibeamus omnẽ hominẽ ꝑfectum in
Christo Iesu: ad quod etiã enitor, decertãs
secundũ efficaciã eius, agẽtem in me ꝑ uir
tutem. Nã uolo uos scire, quantã sollici/ II
tudinẽ habeã de uobis & his qui sunt Lao
diciæ, & quotquot nõ uiderunt faciẽ meã
in carne, ut consolationẽ accipiãt corda il/
lorum, quũ fuerint cõpacti in charitate &
in omnẽ opulentiã certæ ꝑsuasionis intelli
gentiæ, in agnitionẽ mysterij dei & patris
& Christi, in quo sunt oẽs thesauri sapien
tiæ ac scientiæ reconditi. Hoc aũt dico, ne
quis uobis imponat ꝓbabilitatẽ sermonis.
Etenim quãuis carne sim absens, tamẽ spi
ritu uobiscũ sum, gaudẽs ac uidens uestrũ
ordinẽ & soliditatẽ uestræ in Christũ fi/
dei. Queadmodũ igitur accepistis Christũ
Iesum dñm, ita in eo ambulate, sic ut radi/
ces habeatis in illo fixas, et in illo supstrua
mini confirmeminiq; per fidẽ, sicut edocti
estis, exuberãtes in ea cum gratiarũ actio/
ne. Videte ne quis sit qui uos deprædetur
per philosophiã & inanẽ deceptionẽ, iux/
ta constitutionẽ hominũ, iuxta elementa
mundi, et nõ iuxta Christũ. Quoniã in illo
inhabitat omnis plenitudo deitatis corpo
raliter, & estis in illo cõpleti, qui est caput
omnis principatus ac potestatis, per quẽ
& circũcisi estis circuncisione quæ fit sine

 manibus

ροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν. καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησεν σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων, ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ. εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε; μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων, ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθήμενος. τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ χριστῷ ἐν τῷ θεῷ. ὅτ' ἂν ὁ χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ. νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρία, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς. νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν. μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, ὅπου οὐκ ἔνι ἕλλην καὶ ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος·

manibus, dum exuistis corpus peccatorũ carnis p̃ circuncisionẽ Christi, cõsepulti si mul cum illo p̃ baptismũ, in quo simul etiã cum illo resurrexistis per fidẽ operationis dei, q excitauit illũ ex mortuis. Et uos quũ essetis mortui, p̃ delicta & per præputium carnis uestræ, simul cũ illo uiuificauit, condonans nobis oĩa delicta, deleto quod aduersus nos erat, chirographo, qđ erat contrarium nobis p̃ decreta, & illud sustulit e medio, affixũ cruci: expoliatosq; principatus ac potestates ostentauit palàm, triumphãs de illis p̃ semetipsum. Ne quis igitur uos iudicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut nouilunij, aut sabbatorũ, quę sunt umbra rerũ futurarũ, corpꝰ aũt Christi. Ne quis uobis palmã interuertat data opera per humilitatẽ & supstitionem angelorũ, in ijs quæ non uidit fastuosus incedẽs, frustra inflatus à mẽte carnis suæ, nec obtinẽs caput, ex quo totũ corpus p̃ commissuras & cõpagines subministratũ et cõpactum, augescit augmẽto dei. Itaq; si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, q̃d quasi uiuẽtes in mũdo, decretis tenemini: Ne tetigeris, ne gustaris, neq; cõtrectaris, quæ oĩa ipso pereunt abusu, iuxta præcepta & doctrinas hominũ, quæ uerbotenus q̃dem habent speciẽ sapientiæ per superstitionẽ ac humilitatẽ animi & læsionẽ corporis, nõ per honorẽ aliquem ad expletionẽ carnis.

Itaq; si resurrexistis unà cũ III
Christo, superna quærite, ubi Christus est ad dexterã dei sedens. Superna curate, nõ terrestria: siquidẽ emortui estis, & uita uestra abscõdita est cũ Christo in deo. Quandocunq; Christus manifestatus fuerit, uita nostra, tũc & uos cũ illo manifestabimini in gloria. Mortificate igitur membra uestra terrestria, stuprũ, imundiciã, mollicĩe, concupiscentiã malã, & auaritiã, quæ est simulacrorũ cultus, ob quæ uenire solet ira dei in filios intractabiles: inter quos ambulabatis quondã, quũ uiueretis in his. Nũc aũt deponite & uos oĩa, iram, indignationem, maliciam, maledicentiã, turpiloquẽtiam ab ore uestro. Ne mẽtiamini alius aduersus aliũ, postea q̃ exuistis ueterẽ hominem cum factis suis, & induistis nouũ, qui renouatur ad agnitionẽ & imaginem eius qui condidit illum, ubi non est Græcus & Iudæus, circuncisio & præputium, barbarus

ρος, σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι χριστός. ἐνδύσασθε οὖν ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτως καὶ ὑμεῖς. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος, καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι, καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. ὁ λόγος τοῦ χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ. διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ. καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι κυρίου ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ. αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν κυρίῳ. οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς. τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα. τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν θεόν. καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες, ὅτι ἀπὸ κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας, τῷ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε, καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς. τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ, προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ χριστοῦ, διὸ καὶ δέδεμαι, ἵνα φανερώσω αὐτό, ὡς δεῖ με λαλῆσαι. ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφός, καὶ πιστὸς διάκονος καὶ σύνδουλος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν, σὺν ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

ἀσπάζ-

rius, Scytha, seruus, liber: sed oīa in omnibus Christus. Sitis igit̃ induti tanq̃ electi dei, sancti ac dilecti, uiscera miserationum, comitatē, modestiā, mansuetudinē, lenitatem, sufferentes uos inuicē, et cōdonantes uobis mutuo, si q̃s aduersus aliquē habuerit querelā: queadmodū & Christus cōdonauit uobis, ita & uos. Super oīa aūt hæc, charitatē, quæ est uinculū perfectionis, & pax dei palmā ferat in cordibus uestris, in quā & uocati estis in uno corpore, & grati sitis. Sermo Christi inhabitet in uobis opulēte cū omni sapiētia. Doceteq́; et cōmonete uos inuicē, cātionibus & laudibus & cantilenis spiritualibus cū gratia canentes in corde uestro dn̄o. Et quicq̃d egeritis sermone aut facto, oīa in nomine dn̄i Iesu facite, gratias agētes deo & patri per illū. Vxores, subditæ estote proprijs uiris, sicuti conuenit, in dn̄o. Viri, diligite uxores, & ne sitis amarulenti aduersus illas. Filij, obedite parētibus in omnibus: hoc enim bene placet dn̄o. Patres, ne prouocetis liberos uestros, ne despondeāt animū. Serui, obedite per oīa ijs qui domini sunt secundū carnē, non obsequijs ad oculū exhibitis tanq̃ hominibus placere studentes, sed cū simplicitate cordis, timentes deū. Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquā dn̄o & nō hominibus, scientes quòd à domino recipietis mercedē hæreditatis, nā domino Christo seruitis. Cæterū qui peccarit, reportabit peccatū suū, & nō est personarū respe-
ctus. Vos domini, æquitatē & æquabi- IIII
litatē seruis exhibete, scientes quòd & uos habeatis dominum in cœlis. Obsecrationi instate, uigilātes in ea cum gratiarū actione, orātes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostiū sermonis, ut loquamur mysterium Christi, propter quod & uinctus sum, ut manifestē illud, sicut oportet me loqui. Sapiēter ambulate erga extraneos, opportunitatē redimentes. Sermo uester semper cum gratia, sit sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respōdere. De omnibus rebus meis certiores uos faciet Tychicus dilectus frater & fidus minister & cōseruus in dn̄o, quē misi ad uos, in hoc ipsum ut cognoscat quid agatis & consoletur corda uestra, unà cū Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex uobis: de omnibus, uobis exponēt, quæ hic agātur.

 Salutat

ἀσπάζεται ὑμᾶς ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ μάρκος ὁ ἀνεψιὸς βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτὸν, καὶ ἰησοῦς ὁ λεγόμενος ἰοῦστος. οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ. μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ, ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν ἱεραπόλει. ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς, καὶ δημᾶς. ἀσπάσασθε τοὺς ἐν λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῶν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ, καὶ τὴν ἐκ λαοδικείας, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε, καὶ εἴπατε ἀρχίππῳ, βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου. μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ τυχικοῦ καὶ ὀνησίμου.

Salutat uos Aristarchus cōcaptiuus meus, & Marcus cōsobrinus Barnabæ, de q̄ accepistis mādata. Si uenerit ad uos, excipite eū, & Iesus qui uocat̄ Iustus, qui sunt ex circuncisione. Hi soli cooperarij sunt ad regnū dei, qui fuere mihi solatio. Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi, semper anxie laborans pro uobis in precationibus, ut stetis pfecti & cōpleti in omni uolūtate dei. Testimonium enim illi perhibeo, quod habeat multū studium pro uobis & his qui sunt Laodiceæ & his qui Hierapoli. Salutat uos Lucas medicus dilectus & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceę, & Nymphā, & quæ in domo illius est congregationē: & quū recitata fuerit à uobis epistola, facite ut & in Laodicēsium ecclesia recitetur, & eam quæ scripta est ex Laodicea, ut uos quoq; legatis. Et dicite Archippo: uide ministeriū quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutatio mea manu Pauli. Memores sitis uinculorum meorū. Gratia uobiscum. Amen.

Missa è Roma per Tychicum & Onesimum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ θεσσαλονικεῖς πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ Ἀθηνῶν, ἑωρακὼς πρότερον αὐτούς, καὶ διατρίψας παρ' αὐτοῖς. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ὁ ἀπόστολος πολλὰς θλίψεις παθὼν ἐν Βεῤῥοίᾳ, καὶ ἐν Φιλίπποις τῆς μακεδονίας καὶ ἐν κορίνθῳ, γινώσκων τε ὅσα πέπονθε καὶ ἐν θεσσαλονίκῃ, φοβούμενος μὴ ἀκούσαντες οἱ θεσσαλονικεῖς ἃ πέπονθεν ἐν ταῖς προειρημέναις πόλεσι, παρασαλευθῶσιν ὑπὸ τοῦ πειράζοντος, καὶ σκανδαλισθῶσι, μαθὼν δὲ ὅτι καὶ ἤδη τοῖς ἀποθνήσκουσι κατώδυνοι ἐγένοντο, ἀπέστειλε τιμόθεον πρὸς αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. καὶ πρῶτον μὲν ἐπιστηρίζει αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει, ὥστε μὴ σαλεύεσθαι διὰ τὰς θλίψεις, καὶ μηδὲν ξένον αὐτοὺς πεπονθέναι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων. χριστιανῶν γὰρ ἴδιον τὸ θλίβεσθαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἔλεγεν. πολλὰ δὲ παραινέσας αὐτοῖς οὕτως, ὡς παρέλαβον παρ' αὐτοῦ, ἀναστρέφεσθαι, γράφει περὶ τῶν τελευτώντων, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ διδάσκων μὴ βαρέως φέρειν. οὐ γὰρ εἶναι τὸν θάνατον ἀπώλειαν, ἀλλ' ὁδὸν ἀναστάσεως. ἔπειτα δὲ καὶ περὶ τῶν χρόνων αὐτοὺς διδάσκει, ἵνα ἄδηλον τὴν ἡμέραν γινώσκοντες, ἀεὶ ἕτοιμοι γίνωνται, καὶ μηδενὶ προσέχωσιν ἀπαγγελλομένῳ περὶ αὐτῆς. ἔσεσθαι γάρ φησι τὴν παρουσίαν οὕτως, ὥστε τοὺς περιλειπομένους καὶ εὑρισκομένους ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, μὴ φθάνειν τοὺς ἐκ νεκρῶν ἐγειρομένους. ἅμα γὰρ γίνεσθαι τὴν πάντων ἀλλαγήν, διδάσκει. πρὸς τούτοις, προτρέπων αὐτοὺς βελτιοῦσθαι ἐν τοῖς ἤθεσι, προτρέπει αὐτοὺς καὶ ἀεὶ χαίρειν τῇ ἐλπίδι, καὶ προσεύχεσθαι, καὶ εὐχαριστεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τῷ κυρίῳ, ἐνορκίζων αὐτοὺς ἀναγνῶναι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES PRIOREM argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

Theſſalonica Macedoniæ metropolis eſt, unde & regionis incolæ Theſſalonicenſes appellati. Hi in fide ſemel accepta, tanta conſtantia perſtiterũt, ut & Pauli exemplo, ciuium ſuorũ perſequutiones, infracto & alacri pertulerint animo, nec ullo pſeudapoſtolorum ſuaſu quiuerint ab euangelica inſtitutione deflecti. Quod ueritus Paulus, quẽ non latebat pſeudapoſtolorũ improbitas, quũ ipſi non liceret illos inuiſere, miſit Timotheum. Ex quo reuerſo quum didiciſſet illorum cõſtantiam, collaudat eos, gratias agẽs deo. Atq; id quidem agit capite primo & ſecundo. In cæteris duobus inſtituit eos in uarijs pietatis officijs, ſubindicans eſſe inter eos, qui nondũ omnino puri eſſent ab omni libidine, nec deeſſe qui ocio dediti grauarent alios: item qui inquieti ipſi, turbarent eccleſiæ tranquillitatẽ, quos corripi iubet. Præterea qui de reſurrectione nondum ſatis confirmata eſſent opinione, quũ defunctos ita lugerent, quaſi periſſent, ac non potius ad meliora demigraſſent: hos inſtituit atq; confirmat. Rurſus alios diſputaſſe de die aduentus domini, quaſi is præſciri prædiciq; poſſit, quum incertus ſit omnibus. Verum eum ait ſubitum, & præter omnium expectationẽ adſuturum, quo magis ſimus ad omne momentum parati. Scripſit ab Athenis per Tychicum miniſtrum, iuxta Græcorũ inſcriptionem: cui collegam addunt Oneſimum noſtra argumenta, quæ incerto autore leguntur in uulgatis exemplaribus.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς καὶ τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων, ἐν θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, εἰδότες ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν, ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ, καθὼς οἴδατε, οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου, ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ μακεδονίᾳ καὶ ἀχαΐᾳ. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ μακεδονίᾳ καὶ ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι. αὐτοὶ γὰρ περὶ ὑμῶν ἀπαγγέλλουσιν, ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν θεῷ ζῶντι, καὶ ἀληθινῷ, καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ἀδελφοὶ τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε ἐν φιλίπποις ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν, λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι. ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ, ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ θεῷ, τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακίας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας, θεὸς μάρτυς, οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς χριστοῦ ἀπόστολοι,
ἀλλ'

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES PRIMA

PAVLVS & Siluanus & Ti-
motheus ecclesiæ Thessalo-
nicensiū,in deo patre & dño
Iesu Christo:gratia uobis &
pax à deo patre nostro & do
mino Iesu Christo . Gratias agimus deo
semper de oībus uobis mentionē uestri fa-
cientes in precibus nostris,indesinēter me
mores uestri propter opus fidei ac laborē
charitatis,& quod ꝑmāsistis in spe dñi no-
stri Iesu Christi, corā deo & patre nostro,
sciētes fratres dilecti à deo electionem ue-
strā:qm̄ euangeliū nostrū fuit erga uos nō
per sermonē solū, uerū etiā per uirtutē &
per spiritū sanctū,perq; certitudinē multā,
quēadmodū nostis quales fuerimus inter
uos,uestra causa . Et uos imitatores nostri
facti fuistis,et dñi,recipiētes sermonē cum
afflictione multa,cum gaudio spūs sancti:
adeo ut fueritis exēplo omnibus credenti-
bus in Macedonia & Achaia. A uobis eñ
pertonuit sermo dñi,non solū in Macedo
nia & Achaia,uerū etiā in omni loco fides
uestra quæ est in deū,dimanauit, ut non sit
nobis necesse loqui quicq;. Siquidē ipsi de
uobis annunciāt,qualē ingressum habueri
mus ad uos,& quomō conuersi fueritis ad
deū à simulacris,ut seruiretis deo uiuēti &
ueraci, & expectaretis filiū eius de cœlis,
quē excitauit à mortuis Iesum, qui liberat
nos ab ira uētura. Nā ipsi nostis frēs,in- II
troitū nostrū ad uos,ꝙ nō fuerit inanis, sed
ꝙ antè malis afflicti & cōtumelijs affecti,
quēadmodū scitis Philippis, audacter ege
rimus in dño nostro ad loquendum apud
uos euangeliū dei,in multo certamine. Si-
quidē exhortatio nostra nō fuit ex impo-
stura,neq; ex immundicia,neq; cum dolo,
sed quēadmodū probati fueramus à deo,
ut nobis cōmitteretur euangeliū:ita loqui-
mur, nō ut hominibus placētes,sed deo,q
probat corda nostra . Neq; enim unq; per
sermonē adulatiōis uersati sumus,quēad-
modū nostis : nec per occasionē auaritiæ,
deus est testis : neq; quærētes ex hominib.
gloriā,nec à uobis, nec ab alijs : quū posse-
mus ī autoritate esse, tāq̄ apostoli Christi:
sed

ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν, οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε. μνημονεύετε γὰρ ἀδελφοὶ τὸν κόπον ἡμῶν, καὶ τὸν μόχθον. νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ. ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν. καθάπερ οἴδατε, ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι καὶ μαρτυρούμενοι εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ θεοῦ, τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ᾽ ἡμῶν τοῦ θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθώς ἐστιν ἀληθῶς λόγον θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν. ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε ἀδελφοὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, τῶν οὐσῶν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ταὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων ἰησοῦν, καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. ἡμεῖς δὲ ἀδελφοὶ ἀπορφανισθέντες ἀφ᾽ ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ. διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ἐγὼ μὲν παῦλος, καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ σατανᾶς. τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως, ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς, ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ; ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν ἀθήναις μόνοι, καὶ ἐπέμψαμεν τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ διάκονον τοῦ θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ἡμῶν, τῷ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα. καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν, ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο καὶ οἴδατε. διὰ τοῦτο

κἀγὼ

ſed fuimus placidi in medio ueſtri, perinde ac ſi nutrix foueat ſuos filios, ſic affectu ꝑpenſi in uos, aīo cupiebamus impertire uobis, nō ſolū euangeliū dei, uerūetiā noſtras ipſorū animas, propterea quod chari nobis facti eſtis. Meminiſtis eñ fratres laboris noſtri, ac ſudoris: nocte eñ ac die opus faciētes, ob id ne cui ueſtrū eſſemus oneri, prædicauimus apud uos euangelium dei. Vos aūt teſtes eſtis & deus, q̄ ſancte & iuſte & inculpate uobiſcū qui credebatis uerſati fuerimus: quēadmodū noſtis, ut erga unumquenq; ueſtrū, tanq̄ pater erga filios ſuos, fuerimus affecti, obſecrātes uos et cōſolātes & obteſtātes, ut ambularetis digne deo, qui uocaſſet uos in ſuū regnū ac gloriam. Quapropter & nos gratias agimus deo indeſinēter, ꝙ quū acciperetis ſermonem à nobis, quo deū diſcebatis, accepiſtis nō ſermonē hominū, ſed ſicut erat uere ſermonē dei, qui & agit in uobis credētibus. Vos enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarū dei quæ ſunt in Iudæa, in Chriſto Ieſu, ꝙ eadē paſſi ſitis & uos à proprijs contribulibus: quēadmodum & ipſi nos à Iudæis, q̄ ut & dñm occiderūt Ieſum, & proprios prophetas, ita & nos perſequuti ſūt, & deo nō placēt, & omnibus hominibus aduerſantur: qui obſiſtūt nobis, ne loquamur gētibus, quo ſalui fiant, ut expleāt ſua peccata ſemper: peruenit aūt in illos ira in finem. Cæterū nos fratres, orbati uobis ad ſpatium tēporis, aſpectu, non corde, uehementius ſtuduimus uidere faciē ueſtram, cum multo deſiderio. Quapropter uoluimus uenire ad uos, ego quidē Paulus, & ſemel & iterū, & obſtitit nobis ſatanas. Nā quæ eſt noſtra ſpes aut gaudiū aut corona gloriationis, an nō & uos in conſpectu domini noſtri Ieſu Chriſti, in eius aduentu? Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.

III Proinde quū non amplius ferremus, uiſum eſt nobis, ut Athenis reſideremus ſoli, ac miſimus Timotheū fratrem noſtrū ac miniſtrū dei & adiutorem operis noſtri in euangelio Chriſti, ut cōfirmaret uos & cōſolaretur uos de fide noſtra, ne quiſq; turbaretur in afflictionibus his. Nam ipſi noſtis, nos in hunc uſum poſitos eſſe. Etenim quū apud uos eſſemus, prædicebamus uobis fore, ut afflictionē pateremur, quēadmodum & euenit, & noſtis. Quapropter

& ego

καὶ ἐγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν. ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν, καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς. διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν ἀδελφοὶ ἐν ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως. ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν κυρίῳ. τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ, ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι, εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς. ὑμᾶς δὲ ὁ κύριος, πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

τὸ λοιπὸν οὖν ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν, τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν, καὶ ἀρέσκειν θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον. οἴδατε γάρ, τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ θεοῦ ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ εἰδότα τὸν θεόν, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα. οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεόν, τὸν διδόντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ εἰς ὑμᾶς. περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφούς, τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον καὶ φιλοτιμεῖσθαι, ἡσυχάζειν καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω,

καὶ

& ego nõ amplius ferẽs, miſi ad hoc,ut cognoſcerẽ fidẽ ueſtrã,ne quo pacto tẽtaſſet uos ille q̃ tẽtat,& inanis factus eſſet labor noſter. Nup̃ aũt quũ ueniſſet Timotheus ad nos à uobis,et annũciaſſet nobis fidẽ ac dilectionẽ ueſtrã,& quod habeatis memoriã noſtri bonã ſemper,deſiderãtes nos uidere, queadmodũ nos quoq; uos. Idcirco cõſolationẽ accepimus frẽs per uos ſuper omni afflictione & neceſſitate noſtra, per ueſtrã fidẽ. Qm̃ nunc uiuimus,ſi uos ſtatis in dño. Quã enim gratiarũ actionẽ poſſumus deo rependere de uobis ſuper omni gaudio,qđ gaudemus propter uos in conſpectu dei noſtri, nocte ac die ſupra modũ orantes,ut uideamus ueſtrã faciẽ, & ſuppleamus quæ deſunt fidei ueſtræ. Ipſe uero deus & pater noſter & dñs noſter Ieſus Chriſtus dirigat uiam noſtrã ad uos. Vos aũt dñs abũdãtes & exuberãtes faciat mutua inter uos charitatẽ,& in oẽs,queadmodum & nos in uos,ut confirmet corda ueſtra,irreprehenſibilia in ſanctimonia corã deo & patre noſtro,in aduẽtu dñi noſtri Ie-
ſu Chriſti, cũ oĩbus ſanctis eius. Quod ſu IIII
pereſt igitur frẽs, rogamus uos & adhortamur p̃ dominũ Ieſum,queadmodũ accepiſtis à nobis,quõ oporteat uos uerſari et placere deo, ut abundetis magis. Noſtis enim quæ præcepta dederimus uobis per dominũ Ieſum. Hæc eñ eſt uolũtas dei,ſanctificatio ueſtra,ut abſtineatis à ſcortatione, & ſciat unuſquiſq; ueſtrũ ſuũ uas poſſidere, cũ ſanctificatione & honore, nõ cum affectu cõcupiſcentiæ, queadmodũ & gentes quæ nõ nouerũt deũ,ne quis opprimat ac fraudet in negocio fratrem ſuũ:propterea quod ultor eſt dñs de omnibus his,quemadmodũ & ante diximus uobis, ac teſtati ſumus. Nõ enim uocauit nos deus immũdiciæ cauſa,ſed ad ſanctificationẽ. Proinde qui reijcit,nõ reijcit hoĩem, ſed deũ, qui dedit ſpiritũ ſuũ ſanctũ in uos. Cæterũ de fraterna charitate non neceſſe habetis, ut ſcribã uobis. Ipſi nãq; diuinitus docti eſtis, ut diligatis uos inuicẽ. Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui ſunt in tota Macedonia. Obſecramus aũt uos fratres,ut abũdetis magis,& in hoc incũbatis,ut quieti ſitis,& agatis res proprias,& operemini proprijs manibus ueſtris, ſicuti uobis præcepimus, ut uos geratis honeſte erga extrarios,&

καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς
ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα
μὴ λυπεῖσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχον/
τες ἐλπίδα. εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι ἰησοῦς
ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τοὺς
κοιμηθέντας διὰ τοῦ ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.
τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου, ὅτι
ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν πα/
ρουσίαν τοῦ κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοι/
μηθέντας, ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι,
ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ κα/
ταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ
ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες,
οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγη/
σόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου
εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσό/
μεθα. ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λό/
γοις τούτοις.

περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν ἀ/
δελφοὶ, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι. αὐ/
τοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡμέρα κυρίου, ὡς
κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται. ὅταν γὰρ
λέγωσιν, εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδι/
ος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν
τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν. ὑ/
μεῖς δὲ ἀδελφοὶ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέ-
ρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ. πάντες ὑ/
μεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας, οὐκ ἐσμὲν
νυκτὸς οὐδὲ σκότους. ἄρα οὖν μὴ καθεύδω/
μεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ
νήφωμεν. οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύ/
δουσι, καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.
ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμε/
νοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικε/
φαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας. ὅτι οὐκ ἔθετο ἡ/
μᾶς ὁ θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σω/
τηρίας διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ
ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν,
εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν. διὸ
παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν
ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε. ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς
ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ
προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦν/
τας ὑμᾶς, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισ/
σοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν, εἰρηνεύε/
τε ἐν αὐτοῖς. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελ/
φοὶ, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖ/
σθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθε/
νῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας. ὁρᾶτε, μή τις
κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε
τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάν/
τας. πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχε/
σθε, ἐν

rios,& nulla re uobis sit opus. Cæterũ no/
lo uos ignorare fratres, de ijs q obdormie/
runt, ne doleatis, quemadmodum & cæte
ri non habentes spem: nam si credimus ꝙ
Iesus mortuus est & resurrexit, sic & deus
eos qui obdormierunt per Iesum, adducet
cum illo. Hoc enim uobis dicimus in uer-
bo domini, quòd nos qui uiuemus & reli/
qui erimus in aduentum domini, nequa/
quã præueniemus eos qui dormiunt: quo
niam ipse dominus cum hortatu & uoce
archangeli, ac tuba dei descendet de cœlo,
& mortui in Christo resurgent primũ, de/
inde nos qui uiuemus, qui reliqui erimus
simul cum illis rapiemur in nubibus in oc
cursum dñi in aera: & sic semper cũ domi/
no erimus. Proinde consolemini uos mu/
tuo sermonibus his. Porrò de tempori/ V
bus & articulis temporũ, fratres, nõ est o-
pus ut uobis scribã. Ipsi em̃ planè scitis, ꝙ
dies ille dñi, ut fur in nocte, ita uēturus sit.
Quum enim dixerint, Pax, & tuta omnia:
tunc repētinus eis imminet interitus, sicu/
ti dolor partus mulieri prægnanti, nec effu
gient. At uos fratres, non estis in tenebris,
ut dies ille uos tanq̃ fur opprimat. Om̃es
uos filij lucis estis, ac filij diei: nõ sumus no
ctis, neq; tenebrarum. Proinde ne dormia/
mus, sicut & cæteri, sed uigilemus et sobrij
simus. Nam qui dormiũt, nocte dormiunt,
& qui inebriantur, noctu sunt ebrij: at nos
qui sumus diei, sobrij simus, induti thora/
cem fidei & charitatis, & pro galea spē sa/
lutis. Quoniã non constituit nos deus, ut
iram nobis cōcitemus, sed ut salutē conse/
quamur per dominũ nostrum Iesum Chri
stum qui mortuus est pro nobis, ut siue ui/
gilemus siue dormiamus, simul cum illo ui
uamus. Quapropter adhortemini uos mu
tuo, et ędificetis singuli singulos, sicut & fa
citis. Rogamus aũt uos fratres, ut agnosca
tis eos qui laborant inter uos, & qui præ/
sunt uobis in domino, & admonēt uos, ut
habeatis illos in summo precio per chari/
tatem propter opus illorũ: pacē habete cũ
illis. Obsecramus autē uos fratres, mone/
te inordinatos, consolamini pusillanimes,
subleuate infirmos, patientes estote erga
omneis. Videte, ne quis malum pro malo
cuipiam reddat, sed semper quod bonũ est
sectemini, tum erga uos inuicem, tum erga
omneis. Semper gaudete, indesinēter ora/
F te, in

σθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε. τοῦτο γὰρ θέλη/
μα θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ εἰς ἡμᾶς. τὸ πνεῦμα
μὴ σβέννυτε. προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε. πάν
τα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. ἀπὸ παν
τὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς
τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς. καὶ ὁλό/
κληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ
σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡ-
μῶν ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη. πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς,
ὃς καὶ ποιήσει. ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡ/
μῶν. ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν
φιλήματι ἁγίῳ. ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον, ἀ/
ναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις
ἀδελφοῖς. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χρι/
στοῦ μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς θεσσαλονικεῖς πρώτη, ἐγρά/
φη ἀπὸ ἀθηνῶν.

te, in omnibus gratias agite. Hæc enim est
uoluntas dei per Christū Iesum erga uos.
Spiritum ne extinguatis, prophetias ne a/
spernemini. Omnia probate: quod bonū
fuerit, tenete. Ab omni specie mala absti/
nete. Ipse autem deus pacis sanctificet uos
totos: & integer uester spiritus, & anima
& corpus, ita ut ĩ nullo possitis culpari, in
aduentu domini nostri Iesu Christi serue/
tur. Fidelis est qui uocauit uos, qui idē effi
ciet. Fratres, orate pro nobis. Salutate fra/
tres omneis cū osculo sancto. Adiuro uos
per dominum, ut recitetur hæc epistola o/
mnibus sanctis fratribus. Gratia domini
nostri Iesu Christi sit uobiscum.

Ad Thessalonicenses prima, scri/
pta fuit ex Athenis.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ θεσσαλονικεῖς δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τινὲς ἀπὸ θεσσαλονίκης ἀργοὶ καὶ ἄτακτοι περιερχόμενοι, τοὺς ἀδελφοὺς ἀφήρπαζον, ὡς ἤδη τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἐνστάσης. ἠπάτων δὲ τοὺς ἀκούοντας, ὡς τοῦ ἀποστόλου τοῦτο δηλοῦντος, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀκούσαντες. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει τὴν ἐπιστολήν, καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν αὐξάνουσαν. καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐκαυχᾶτο, τὰς θλίψεις γενναίως ὑποφέρουσι διὰ τὸν χριστόν. καὶ παραμυθεῖται δὲ αὐτοὺς ὡς ἐσομένης ἐκδικίας παρὰ τοῦ θεοῦ κατὰ τῶν αὐτοὺς ἐκδιωκόντων. ἔπειτα περὶ τῆς παρουσίας τοῦ σωτῆρος διδάσκει, μηδένα αὐτοὺς πείθεσθαι, μηδὲ θροεῖσθαι αὐτούς, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε ὡς αὐτοῦ γράψαντος, μηδ᾽ ὅλως νομίζειν ἤδη παρεῖναι αὐτήν. μὴ γὰρ πρότερον ἔσεσθαι αὐτήν, ἐὰν μὴ ἡ ἀποστασία πρῶτον ἔλθῃ, καὶ μετ᾽ αὐτὴν ὁ ἀντίχριστος, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, οὗ τὴν παρουσίαν ἐν σημείοις καὶ τέρασι ψευδέσι κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἔσεσθαι, σημαίνει. εἶτα παραινέσας αὐτοῖς στήκειν γενναίως, καὶ κρατεῖν τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθησαν παρ᾽ αὐτοῦ, παραγγέλλει μηδὲ μίαν κοινωνίαν ἔχειν μετὰ τῶν ἀτάκτων, ἀλλὰ ἀποβάλλειν αὐτούς. εἶναι γὰρ περιέργους καὶ πλάνους ἐδήλωσε τοὺς τοιούτους. καὶ καθόλου δὲ παρήγγειλε τὸν μὴ ὑπακούοντα τοῖς λόγοις αὐτοῦ, τοῦτον ἀποσυνάγωγον γίνεσθαι. καὶ λοιπὸν ἐπευξάμενος αὐτοῖς εἰρήνην, τελειοῖ τὴν ἐπιστολὴν τὸν ἀσπασμὸν τῇ ἰδίᾳ χειρὶ γράψας, ὅπερ σημεῖον ἐν πάσης ἐπιστολῆς δεδήλωκεν.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES posteriorem, argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

QVoniam non contigit Paulo facultas reuisendi Thessalonicenses, per epistolã confirmat illorum animos, ut fortiter ferant illatas ob Christum afflictiones, nec ipsis defuturũ præmium, nec aduersarijs uindictam. Rursum de die aduentus domini, de quo nonnihil attigerat in epistola superiori, monet, ne quid cõmouerentur quorundam dictis, qui asseuerabant illum iam instare, tecte, sicuti putant, significans, prius abolendum Romanum imperium, ac deinde uenturum antichristum. Attentius etiam inculcat, coercendos esse, qui ocio & curiositate sua turbarẽt quietem & ordinem publicũ, & ad opus adigendos, quum ipse Paulus apud eos manibus suis laborarit. Scripsit Athenis per eosdem per quos misit priorem epistolam, ut nostra docent argumenta.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς καὶ τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους, ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως, ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε, ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε. εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς, θλίψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει, ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ ὑπὲρ παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν, εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθε, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ χριστοῦ, μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ὡς θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ θεός.

οὐ μνη-

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES SECVNDA

PAVLVS & Siluanus ac Ti
motheus ecclesiæ Thessalo-
nicensiū, in deo patre nostro
& dño Iesu Christo: gratia
sit uobis & pax à deo patre
nostro & dño Iesu Christo. Gratias agere
debemus deo semper de uobis, fratres, ut
par est quod uehementer augescit fides ue
stra, & exuberat mutua uestra omniū cha-
ritas, cuiusq̃ in alterum, adeo ut nos ipsi de
uobis gloriemur in ecclesiis dei, de toleran
tia uestra & fide super omnibus persequu
tionibus uestris et afflictionibus quas susti
netis, documentū iusti iudicij dei, in hoc ut
digni habeamini regno dei, pro quo & pa
timini. Siquidē iustum est apud deū, redde
re ijs qui affligunt uos, afflictionē, & uo-
bis qui affligimini relaxationē nobiscum,
quū reuelabitur dominus Iesus de cœlo,
cū angelis potentiæ suæ, cū incendio flam
mæ, qui infligit ultionem ijs qui non noue
runt deum, & qui non obediunt euāgelio
domini nostri Iesu Christi: qui pœnā luēt,
interitum æternū, à facie domini, & à glo-
ria fortitudinis illius, quū uenerit ut glori-
ficetur in sanctis suis, & admirādus fiat in
omnibus credētibus, quòd fides habita sit
testimonio nostro erga uos in die illo: ad
quod etiā oramus semp pro uobis, ut uos
dignos habeat ista uocatione deus noster,
& cōpleat omne bonū propositū bonita-
tis, & opus fidei cum potētia: ut illustretur
nomē domini nostri Iesu Christi per uos,
& uos per illum, iuxta gratiā dei nostri &
domini Iesu Christi. Rogamus autē uos II
fratres, per aduentum domini nostri Iesu
Christi, & nostri aggregationē in illum, ne
cito dimoueamini à mente, neq̃ turbemi-
ni, neq̃ per spiritū, neq̃ per sermonē, neq̃
per epistolam, tanquam nobis autoribus,
quasi instet dies Christi, ne quis uos deci-
piat ullo modo: quoniā nō adueniet dñs,
nisi uenerit defectio prius, & reuelatus fue
rit homo ille scelerosus, filius perditus, qui
est aduersarius, & effertur aduersus omnē
qui dicitur deus aut numē, adeo ut in tem-
plo dei sedeat, ostētans seipsum esse deum.

An

οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνθ᾽ ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει· ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ᾽ εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ θεὸς ἀπ᾽ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας, εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι᾽ ἐπιστολῆς ἡμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς καὶ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν, καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι, παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

τὸ λοιπόν, προσεύχεσθε ἀδελφοὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται, καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς, καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. πεποίθαμεν δὲ ἐν κυρίῳ ἐφ᾽ ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε. ὁ δὲ κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ. παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβον παρ᾽ ἡμῶν. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν, οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐλάβομεν παρά τινος, ἀλλ᾽ ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν. οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς. καὶ γὰρ ὅτε

An non meministis, ꝙ quum adhuc essem
apud uos, hæc dixerim uobis? Et nūc quid
detineat scitis, nēpe, ut ille reueletur in suo
tempore. Nam mysteriū nunc agit iniqui-
tatis, tantum qui tenet, in præsentia teneat,
donec e medio tollatur, & tūc patefiet ini-
quus ille, quē dominus cōficiet spiritu oris
sui, & abolebit claritate aduētus sui, cuius
est aduentus secundum operationem sata
næ, cū omni potētia & signis ac prodigijs
mendacibus, & cū omni deceptione iniu-
stitiæ in ijs q pereūt, pro eo quod dilectio-
nem ueritatis nō receperūt, in hoc ut salui
fierēt. Et propterea mittet illis deus effica-
ciam illusionis, ut credant mendacio, ut iu
dicētur omnes qui nō crediderūt ueritati,
sed approbauerunt iniustitiā. Nos autem
debemus gratias agere deo semper de uo-
bis, fratres dilecti à domino, quòd elegerit
uos deus ab initio in salutē, per sanctifica-
tionem spiritus ac fidē ueritatis, ad quod
uocauit uos per euangeliū nostrum, in ac-
quisitionē gloriæ domini nostri Iesu Chri
sti. Itaq; fratres state, et tenete institutiones
quas didicistis siue per sermonem, siue per
epistolā nostrā. Ipse uero dominus noster
Iesus Christus & deus ac pater noster qui
dilexit nos & dedit consolationē æternam
& spem bonam per gratiam, cōsoletur ue-
stra corda et stabiliat uos in omni sermone
& opere bono. Quod superest, orate fra III
tres pro nobis, ut sermo dñi currat & glori
ficet sicut & apud uos, & ut eripiamur ab
absurdis ac peruersis hominibus. Nō em̄
omnium est fides, sed fidelis est dominus,
qui stabiliet uos & custodiet à malo. Con-
fidimus autē per dominū de uobis, quòd
quæ præcipimus uobis & faciatis & factu
ri sitis. Porrò dominus dirigat uestra cor-
da in dilectionem dei & in expectationem
Christi. Præcipimus aūt uobis fratres, per
nomē domini nostri Iesu Christi, ut subdu
catis uos ab omni fratre qui inordinate se
gerit, & nō iuxta institutionē quā accepit
à nobis. Nā ipsi scitis, quomodo oporteat
imitari nos: quoniam nō inordinate gessi-
mus nos inter uos, neq; gratis panem acce
pimus à quoquā, sed cum labore et sudore
nocte dieq; faciētes opus, ad hoc ne cui ue-
strum essemus oneri: nō quòd id nobis nō
liceat, sed ut nosmetipsos formam exhibea
mus uobis ad imitandū nos. Etenim quū

ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω. ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες. εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ, καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος τῆς εἰρήνης δώῃ ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ. οὕτως γράφω. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἀθηνῶν.

essemus apud uos, hoc præcipiebamus uobis, ut si quis nollet operari, is nec ederet. Audimus enim quosdam uersantes inter uos inordinate, nihil operis facientes, sed curiose agentes. Iis autẽ qui sunt istiusmodi, præcipimus & obsecramus per dominum nostrum Iesum Christũ, ut cum quiete operantes, suum ipsorũ panem edant. Vos autem fratres, ne defatigemini in bene faciendo. Quod si quis non obedit sermoni nostro, per epistolam hunc indicate: & ne commercium habeatis cum illo, ut pudore suffundatur: neq; uelut inimicũ habeatis, sed admonete ut fratrem. Ipse autẽ dominus pacis det uobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signũ in omni epistola. Ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus uobis. Amen.

Missa fuit ex Athenis.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ Τιμόθεον πρώτης ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἀπέστειλεν ἀπὸ Μακεδονίας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐν τῇ Ἐφέσῳ τινὲς ἰουδαΐζοντες ἐπεχείρουν ἑτεροδιδασκαλεῖν, καὶ ἀπατᾶν τοὺς ἀκεραίους προφάσει τοῦ νόμου. τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ ἀπόστολος, παρατρέπει τὸν Τιμόθεον ἐκεῖ προσμεῖναι πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολήν, καὶ πρῶτον μὲν ὑπομιμνήσκει Τιμόθεον, εἰδότα τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν, διδάσκων αὐτὸν περὶ τοῦ νόμου κωλύειν τοὺς παρὰ τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν λαλοῦντας, ἐπιτιμᾶν τε αὐτούς. καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς Ὑμέναιον καὶ Ἀλέξανδρον ναυαγήσαντας περὶ τὴν πίστιν, παρέδωκε τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. ταῦτα ὑπομνήσας, λοιπὸν διατάσσει αὐτῷ κανόνας ἐκκλησιαστικοὺς περὶ προσευχῆς, πῶς καὶ ποῦ, καὶ περὶ τίνων δεῖ προσεύχεσθαι, περὶ τοῦ σιγᾶν ἐν ἐκκλησίᾳ τὰς γυναῖκας, καὶ μᾶλλον μανθάνειν, καὶ μὴ διδάσκειν αὐτάς. περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, πῶς καὶ ὁποίους εἶναι δεῖ τοὺς καθισταμένους. περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χηρῶν, ἀπὸ πόσων ἐτῶν χρὴ ταύτας καταλέγεσθαι, καὶ ὁποίας αὐτὰς εἶναι δεῖ, καὶ πῶς αὐταῖς δεῖ παρέχειν. περὶ τοῦ σωφρονεῖν τοὺς νεωτέρους, καὶ γαμεῖν μᾶλλον, καὶ μὴ αἰσχρῶς ζῆν. περὶ τοῦ παραγγέλλειν τοὺς πλουσίους, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἐλπίζειν ἐπὶ πλούτῳ. περὶ τούτων διαταξάμενος προτρέπεται αὐτὸν τοιαῦτα διδάσκειν, καὶ μηκέτι ὑδροποτεῖν, προσέχειν δὲ ἑαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, εἰδότα, ἔσεσθαι καιροὺς ἐν οἷς ἀρνήσονταί τινες τῆς πίστεως. διδάξας δὲ καθαρὰ εἶναι καὶ τὰ βρώματα, καὶ παραγγείλας αὐτῷ ἐκτρέπεσθαι τὰς ἐμφιλονείκους ζητήσεις ὡς βεβήλους, ἐφ' ἃς τινὲς καυχώμενοι παρέβησαν τὴν πίστιν, οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM PRIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

Timotheum matre Iudæa, sed Christiana, patre Græco, Paulus in ministeriũ adoptarat, probæ indolis iuuenem, & sacris literis eruditum, quẽ tamen ob Iudæos coactus est circuncidere. Quoniam autem huic ecclesiarum curam delegarat, sicut & Tito, quas ipse non poterat adire, instituit eum in functione episcopali, & in disciplina ecclesiæ, non sic admonens ut discipulum, sed ut filium & collegam. Id quo cum maiore faciat autoritate, subinde apostolicam autoritatem sibi uindicat. Admonet autem, ut reiectis qui Iudaicas fabulas inueherent, ea doceret quæ essent fidei & charitatis: deinde principũ licet ethnicorum, autoritatem, quoniam hinc pendebat ordo ciuitatis & tranquillitas rei publicæ, adeo non spernendam Christianis, ut pro his orari iubeat. Quid uiros deceat in cœtu ecclesiastico, quid mulieres, præscribit. Episcopum depingit cum sua familia. Atque hæc ferme tribus capitibus. Deinde admonet, ne recipiat Iudaicas fabulas, de ciborũ delectu, de uitando cõiugio. Mox docet, qualem se præstare debeat erga grandes natu uiros, erga iuuenes, erga anus, erga puellas, erga uiduas diuites ac pauperes & ecclesiæ stipe alendas, erga adolescentiores & suspectæ etiamnum ætatis. Ad hæc præscribit, quid præcipere debeat dominis, quid seruis, quid diuitibus: admonens modis omnibus reijciendas contentiosas quæstiones sophistarum, inani doctrinæ specie sese uenditantium. Scribit e Laodicea per Tychicum diaconum.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ὑμῶν καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, μηδὲ προσέχειν μύθοις, καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν θεοῦ τὴν ἐν πίστει. τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου. ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. οἴδαμεν δὲ, ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται, εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλοίαις, καὶ μητραλοίαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν, τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον, καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν, ἀλλὰ καὶ ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ. ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως, καὶ ἀγάπης, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ τιμὴ, δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

ταύτην

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM PRIMA

PAVLVS apostolus Iesu Christi iuxta delegationē dei seruatoris nostri et domini Iesu Christi, q̄ est spes nostra: Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax à deo patre nostro & dn̄o Iesu Christo domino nostro. Quemadmodum rogaui te, ut remaneres Ephesi, quū proficiscerer in Macedoniā, ita facito: ut denuncies quibusdā, ne diuersam sequant̄ doctrinā, nec attendant fabulis & genealogijs nunquam finiendis, quę quæstiones præbent magis quàm ædificationem dei, quæ est per fidem. Porrò finis præcepti, est charitas ex puro corde, & cōscientia bona & fide nō simulata. A quib. q̄ aberrarunt quidam, deflexerūt ad uaniloquiū, uolentes esse legis doctores, non intelligentes quæ loquūtur, neq; de quibus asseuerant. Scimus autem q̄ bona sit lex, siquis ea legitime utatur, sciens illud, q̄ iusto lex nō sit posita, sed iniustis & inobsequentibus, impijs & peccatoribus, irreuerentibus & prophanis, patricidis & matricidis, homicidis, scortatoribus, masculorū cōcubitoribus, plagiarijs, mēdacibus, periuris, & si q̄d aliud est quod sanæ doctrinæ aduerset̄ secūdū euāgeliū gloriæ beati dei, quod concreditū est mihi. Et gratiā habeo, qui me potētē reddidit Christo Iesu dn̄o nostro, q̄a fidelem me iudicauit, ponēdo in ministeriū, qui prius erā blasphemus & persequutor & uiolentus, sed & misericordiā adeptus sum, quod ignorās fecerim per incredulitatē. Exuberauit autē supra modū gratia domini nostri cū fide & dilectione, quæ est per Christū Iesum. Certus sermo & dignus, quē modis omnibus amplectamur, q̄ Christus Iesus uenit in mundū, ut peccatores saluos faceret, quorū primus sum ego. Verū ideo misericordiam sum adeptus, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam ad exprimendū exemplar ijs, qui credituri essent in ipso, in uitam æternā. Regi aūt seculorū īmortali, inuisibili, soli sapiēti deo honor, gloria in secula seculorū, amē.

Hoc

ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι
τέκνον τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ
σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν
καλὴν στρατείαν, ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συ/
νείδησιν ἥν τινες ἀπωσάμενοι περὶ τὴν πί/
στιν ἐναυάγησαν, ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ ἀλέ/
ξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ σατανᾷ, ἵνα παι/
δευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

παρακαλῶ οὖν, πρῶτον πάντων ποιεῖ/
σθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχα/
ριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βα/
σιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων,
ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πά/
σῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. τοῦτο γὰρ καλὸν
καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν
θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι,
καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. εἷς γὰρ
θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄν/
θρωπος χριστὸς ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυ/
τρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰ/
δίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστο/
λος, ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι,
διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.
βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν
παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χω/
ρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. ὡσαύτως καὶ τὰς
γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς
καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέ/
γμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ
πολυτελεῖ, ἀλλ᾽ ὃ πρέπει γυναιξὶν, ἐπαγ-
γελλομέναις θεοσέβειαν δι᾽ ἔργων ἀγαθῶν. γυ/
νὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποτα/
γῇ. γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐ/
δὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ᾽ εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. ἀ/
δὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα εὔα, καὶ ἀ/
δὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν
παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνο/
γονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ
ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

πιστὸς ὁ λόγος. εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέ/
γεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ. δεῖ οὖν τὸν ἐ/
πίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς
ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλό/
ξενον, διδακτικὸν, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην,
μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ᾽ ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφι/
λάργυρον, τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμε/
νον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης
σεμνότητος. εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆ/
ναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσε/
ται; μὴ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμ/
πέσῃ τοῦ διαβόλου. δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν
καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν, ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν
ἐμπέσῃ

Hoc preceptū cōmēdo tibi fili Timothee,
iuxta prophetias quæ de te præcesserunt,
ut milites in eis bonā militiā habens fidem
& bonam conscientiā,qua repulsa nōnul/
li circa fidem naufragiū fecerunt, quorum
de numero est Hymenæus & Alexander,
quos tradidi satanæ,ut discant nō maledi/
cere. Adhortor igitur ut ante oīa fiant II
deprecationes, obsecrationes, interpella/
tiones, gratiarū actiones pro oībus homi/
nibus,pro regibus,& omnibus in eminen
tia constitutis, ut placidā ac quietā uitam
degamus cum omni pietate & honestate.
Nā hoc bonū est & acceptū coram serua/
tore nostro deo, q cunctos hoīes uult sal/
uos fieri, & ad agnitionē ueritatis uenire.
Vnus em̄ deus, unus etiā conciliator dei
& hominū, homo Christus Iesus, qui de/
dit semetipsum preciū redemptionis ꝓ o/
mnibus,ut esset testimoniū temporib. suis,
in quod positus sum ego præco & aposto
lus. Veritatē dico in Christo, nō mentior,
doctor gentiū cum fide & ueritate. Volo
igit orare uiros in omni loco sustollentes
puras manus,absque ira & disceptatione.
Cōsimiliter & mulieres in amictu mode/
sto,cū uerecūdia & castitate ornare semet/
ipsas,nō tortis crinib. aut auro aut marga/
ritis aut uestitu sūptuoso,sed qđ decet mu
lieres,profitētes pietatē p opa bona. Mu/
lier in silentio discat cū omni subiectione.
Cęterū mulieri docere nō pmitto,neq; au
toritatē usurpare in uiros, sed esse in silen/
tio. Adam enim prior formatꝰ est, deinde
Eua:et Adam nō fuit deceptus,sed mulier
seducta obnoxia facta est trāsgressioni:sal/
ua tamē fiet p generationē liberorū,si mā/
serint in fide ac dilectione & sanctificatio/
ne cū castitate. Indubitatus sermo: si qs III
episcopi munus appetit, honestū opus de
siderat.Oportet igit episcopū irreprehen/
sibilē esse, unius uxoris maritū, uigilantē,
sobriū,modestū,hospitalē,aptū ad docen/
dum,nō uinolentū,nō pcussorem,nō tur/
piter lucri cupidū,sed æquū, alienū à pug/
nis, alienū ab auaritia, q suæ domui bene
præsit,q liberos habeat in subiectiōe cum
omī reuerētia. q si qs ꝓprie domui pręesse
nō nouit,quō ecclesiā dei curabit? Nō no/
uitiū,ne inflatus in cōdemnationē incidat
calūniatoris.Oportet aūt illū & bonū ha/
bere testimoniū ab extraneis, ne i probrū
incidat

ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς, ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες. γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι. διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων. οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον. ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας, καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ θεὸς ἔκτισεν, εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας. τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ, γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν. ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίας ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν, καὶ τῆς μελλούσης. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε. μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. ἕως ἔρχομαι, πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ. μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας μετὰ

incidat & laqueum calumniatoris. Ministros itidem cõpositos, non bilingues, nõ multo uino deditos, nõ turpiter lucri auidos, tenentes mysteriũ fidei cum pura cõscientia: atq; hi probent̃ prius, deinde ministrent, sic ut nemo possit illos criminari. Vxores similiter modestas, nõ calũniosas, sobrias, fidas in omnibus. Diaconi sint unius uxoris mariti, q̃ liberis recte præsint & ꝓpriis familiis. Nã qui bene ministrauerint, gradũ sibi bonũ acquirũt, & multam libertatem in fide quæ est in Christo Iesu. Hęc tibi scribo, sperans fore, ut ueniam ad te cito. Quod si tardius uenero, ut noris quõ oporteat in domo dei uersari, quę est ecclesia dei uiuẽtis, columna & stabilimentum ueritatis. Et citra cõtrouersiã magnũ est pietatis mysteriũ. Deus manifestat⁹ est in carne, iustificatus est in spũ, uisus est angelis, prædicatus est gentibus, fides illi habita est in mundo, receptus est in gloria.

IIII Spũs aũt certo loquitur, ꝙ in posterioribus temporib. desciscãt quidã à fide, attendentes spiritibus impostorib. ac doctrinis dæmoniorũ per simulationem falsiloquorum, cauterio notatã habentium conscientiam, prohibentiũ cõtrahere matrimoniũ, iubentiũ abstinere à cibis, quos deus creauit ad sumendũ cum gratiarũ actione fidelibus & iis q̃ cognouerũt ueritatẽ, ꝙ quicquid creauit deus bonũ sit: & nihil reiiciendum, si cum gratiarũ actione sumat̃. Sanctificat̃ enim per sermonẽ dei, ac precationem. De his, si cõmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonib. fidei, bonęq; doctrinæ, quã usq; secutus es. Ceterũ ꝓphanas & aniles fabulas reiice, quin potius exerce temetipsum ad pietatẽ. Nã corporalis exercitatio, paululũ habet utilitatis: at pietas ad oĩa utilis est, ut quæ ꝓmissiones habeat uitæ præsentis ac futuræ. Indubitatus sermo dignusq; q̃ omnib. modis approbet̃. Nam in hoc & laboramus & probris afficimur, ꝙ spem fixam habeamus in deo uiuente, q̃ est seruator omniũ hominũ maxime fideliũ. Præcipe hæc & doce. Nemo tuam iuuentutẽ despiciat, sed esto forma fideliũ in sermõe, in cõuersatione, in dilectiõe, in spũ, in fide, in puritate. Donec uenero attẽde lectioni, exhortationi, doctrinæ. Ne neglexeris qđ in te est donũ, quod datũ est tibi ꝑ prophetiã cum

μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι, ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν. ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ. ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα, νεωτέρους ὡς ἀδελφούς. πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νεωτέρας ὡς ἀδελφὰς ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ. χήρας τίμα, τὰς ὄντως χήρας. εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεόν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας. ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκεν. καὶ ταῦτα παράγγελε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν. εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων. χήρα καταλεγέσθω, μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή, ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας. οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα. βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν, ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. εἴ τις πιστός, ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ. οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. λέγει γὰρ ἡ γραφή, βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καί, ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι. διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. χεῖρας ταχέως

cum impositione manuū, autoritate sacerdotij. Hæc exerce, in his esto, ut tuus profectus manifestus sit in omnibus. Attende tibijpsi & doctrinæ, persiste in his. Nam id si feceris, teipsum seruabis, & eos qui te audierint. Seniorē ne sæuius obiurges, sed V
adhortare ut patrē: iuniores, ut fratres: mulieres natu grādiores, ut matres: iuniores, ut sorores, cū omni castitate. uiduas honora, quæ uere uiduæ sunt. Quòd si qua uidua liberos aut nepotes habet, discant primum propriā domū pie tractare, & uicem rependere maioribus. Hoc em̄ est honestū & acceptum corā deo. Porrò quæ uere uidua est ac desolata, sperat in deo, & perseuerat in obsecrationibus ac precationibus noctu dieq;. Porrò quę in delicijs uersatur, ea uiuens mortua est. Et hæc præcipe, ut ir reprehēsibiles sint. Quòd si qua suis & maxime familiaribus nō prouidet, fidē abnegauit, & est infideli deterior. Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit unius uiri uxor, in operib. bonis hominū testimonio cōprobata, si filios educauit, si fuit hospitalis, si sanctorū pedes lauit, si afflictis subministrauit, si in omni opere bono fuit assidua. Porrò iuniores uiduas reijce: quū enim lasciuire cœperint aduersus Christū, nubere uolūt, habētes cōdemnationē quòd primā fidem reiecerint: simul autē & ociosę discūt circūire domos: imò non solū ociosæ, uerum etiā garrulæ & curiosæ, loquētes quę nō oportet. Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullā occasionē dare aduersario, ut habeat maledicendi causam. Iam enim nōnullæ deflexerūt, sequutæ satanā. Quòd si qs fidelis, aut si qua fidelis habet uiduas suppeditet illis, & nō oneretur ecclesia: ut ijs quæ uere uiduæ sunt, suppetat. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeātur: maxime ij q laborāt in sermone et doctrina. Dicit em̄ scriptura: Boui triturāti nō obligabis os. Et: Dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterū accusationē ne admiseris, nisi sub duobus aut tribus testib. Eos qui peccant, corā omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant. Obtestor in conspectu dei & domini Iesu Christi & electorū angelorū, ut hęc serues sine precipitatione iudicij, nihil faciens iuxta propensionē animi. Manus cito

χέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει. μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ᾽ οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύνανται.

Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται. οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει. εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ τῇ κατ᾽ εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί, παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας. οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα, ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον, καὶ ἀπώλειαν. ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς. σὺ δὲ ὦ ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, ταῦτα φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα. ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ, τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ ποντίου πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριος τῶν κυριευόντων

cito ne cui imponas, neq; cõmunices peccatis alienis. Temetipsum purũ serua. Ne posthac bibas aquã, sed uino paululo utere propter stomachũ tuũ, & crebras tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, præcedẽtia ad iudicium, quosdam uero & subsequuntur. Consimiliter & bona opera ante manifesta sunt, & ea quæ secus habent, occultari
nõ possunt. Quicunq; sub iugo sunt ser- VI
ui, suos dominos omni honore dignos ducant, ne nomen dei & doctrina male audiat. Qui uero fideles habent dños, ne contemnant, quod fratres sint: sed magis inseruiant, quod fideles sint ac dilecti, q̃ beneficentiæ participes sunt. Hęc doce & exhortare. Si quis diuersam sequitur doctrinã, et nõ accedit sanis sermonibus dñi nostri Iesu Christi, & ei qui secundũ pietatẽ est doctrinæ, is inflatus est, nihil sciens, sed insaniens circa quęstiones ac disputationũ pugnas, ex quibus nascitur inuidia, cõtentio, maledicentia, suspiciones malæ, superuaneæ cõflictationes hominũ mente corruptorum, & quibus adempta est ueritas, q̃ existimant quæstum esse pietatẽ. Seiungere ab ijs qui eiusmodi sunt. Est aũt quæstus magnus, pietas cum aĩo sua sorte contento. Nihil enim intulimus in mundũ, uidelicet nec efferre quicq̃ possumus: sed habentes alimenta, & quib. tegamur, his contenti erimus. Ceterũ qui uolunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum & cupiditates multas, stultas, ac noxias, quę demergunt homines in exitium & interitũ. Siquidem radix omnium malorũ est studium pecuniæ, quam quidam dum appetunt, aberrauerunt à fide, & seipsos implicuerunt doloribus multis. Tu uero homo dei, ista fuge: sectare autem iustitiã, pietatẽ, fidem, charitatem, patientiã, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei: apprehende uitam æternã, ad quam & uocatus es, et professus es bonam professionem coram multis testibus. Præcipio tibi in conspectu dei, q̃ uiuificat oĩa, & Iesu Christi, q̃ testatam fecit sub Pontio Pilato bonam professionẽ, ut serues pręceptum immaculatum, irreprehensibilis, usq; ad apparitionem domini nostri Iesu Christi: quam temporibus suis ostẽsurus est ille beatus & solus princeps, rex regnantiũ, & domin⁹ dominantium

κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον, ἀμήν. τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ᾽ ἐν τῷ θεῷ τῷ ζῶντι τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς, ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς. ὦ τιμόθεε τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. ἡ χάρις μετὰ σοῦ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις φρυγίας τῆς πακατιανῆς.

minantiũ, qui ſolus habet ĩmortalitatẽ, lucem habitãs inacceſſam, quem uidit nemo hominũ, neq; uidere poteſt: cui honor & imperiũ ſempiternũ, amen. His q diuites ſunt ĩ præſenti ſeculo, pręcipe ne elato ſint aĩo, neq; ſpem ponãt in diuitijs ĩcertis, ſed in deo uiuente, qui præbet nobis oĩa affatim ad fruendũ, ut bene faciant, ut diuites ſint operib. bonis, ut faciles ſint ad impartiendũ, libenter cõmunicantes, recondentes ſibiipſis fundamentũ bonum in poſterum, ut apprehendãt ęternã uitã. O Timothee depoſitũ ſerua, deuitãs ꝓphanas uocum inanitates, & oppoſitiones falsò nominatæ ſciẽtiæ, quã nõnulli ꝓfitẽtes, circa fidẽ aberrauerũt. Gratia ſit tecũ. Amen.

Miſſa fuit ex Laodicea, quę eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ δευτέρας ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει πάλιν ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τῶν συναποδημούντων τῷ παύλῳ καταλειψάντων αὐτόν, βουλόμενος αὐτὸς ὁ ἀπόστολος ἐλθεῖν τιμόθεον πρὸς αὐτόν, γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ πρῶτον μὲν σημαίνει ἑαυτὸν μνημονεύειν αὐτοῦ τῆς εὐλαβείας, καὶ διὰ τῶν προγόνων αὐτοῦ πίστεως. ἔπειτα δηλῶν, ὅτι οἱ ἀπὸ ἀσίας, ὧν ἐστι φύγελλος καὶ ἑρμογένης, ἀπεστράφησαν αὐτόν, ὁρῶντες αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις. μόνῳ δὲ ὀνησιφόρῳ μαρτυρεῖ σπουδὴν, καὶ ὅτι περ ἀπεδέξατο, ἐλθόντα εἰς τὴν ῥώμην, καὶ προσμείναντα αὐτῷ. παραγγέλλει δὲ αὐτὸν παραιτεῖσθαι τὰς μωρὰς ζητήσεις, διὰ τὸ ἐξ αὐτῶν γεννᾶσθαι μάχας. καὶ γὰρ ὑμέναιος καὶ φίλητος οὕτως ἐκτραπέντες, περιέβησαν τὴν ἀλήθειαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ τινὰς ἀνατρέπουσι. μᾶλλον οὖν παραινεῖ αὐτῷ προσέχειν ἑαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ εἰδέναι μὲν, ὅτι ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἔσονται οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, καὶ φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. προβλέποντα δὲ ταῦτα, ἀσφαλίζεσθαι τοὺς λαούς, μή τις ἐξ αὐτῶν ἀπατηθῇ, καὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ εἰς τῆς διδασκαλίας ἀκρίβειαν. πολλὰ προτρεψάμενος αὐτόν, καὶ σημάνας τὸν καιρὸν τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ ἐνστῆναι, καὶ μέλλειν σπένδεσθαι καὶ μαρτυρεῖν, ἐντέλλεται αὐτῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ταχέως, κομίζοντα τὸν φαιλόνην καὶ τὰ βιβλία. παραινεῖ δὲ αὐτῷ ἀλέξανδρον τὸν χαλκέα φυλάττεσθαι, ὡς πολλὰ κακὰ ἐνδειξάμενον αὐτῷ, καὶ οὕτως πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM POSTERIOREM argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

QVoniam in ſuperiori epiſtola ſpem ſui reditus fecerat Timotheo, apud Epheſios agenti, nec fuit eius præſtandi facultas, quòd Romæ in uinculis haberetur, literis eum cõfirmat, ne perſequutionum procellis deijciatur, ſed ſuo exemplo animum ad martyrium præparet. Inſtare enim tempora periculoſa ob quoſdam, pietatis prætextu ueram pietatem ſubuertentes: itaq; ſeſe iactantes, quaſi in uerbis ſit Chriſtiana religio, ac nõ potius in animi puritate. Deinde teſtatus, imminere diem obitus ſui, ſeq; iam à pleriſque deſtitutum, iubet, ut Timotheus unà cum Marco propere ad ſe Romã ueniat. Scripſit Romæ, quum iterum ad Neronis tribunal ſiſteretur.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, διὰ θελήματος θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. χάριν ἔχω τῷ θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ, ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου εὐνίκῃ. πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε, ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν, μὴ δὲ ἐμὲ, τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν, καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω, ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ, ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παρακαταθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν. ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τὴν καλὴν * παρακαταθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὧν ἐστι φύγελος καὶ ἑρμογένης. δῴη ἔλεος ὁ κύριος τῷ ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη ἀλλὰ γενόμενος ἐν ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε. δῴη αὐτῷ ὁ κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν ἐφέσῳ διηκόνησε

* Alias παραθήκην

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM SECVNDA

PAVLVS apostol⁹ Iesu Christi p̃ uoluntatẽ dei, secũdum promissionẽ uitæ quæ est in Christo Iesu, Timotheo dilecto filio: gratia, misericordia, pax à deo patre et Christo Iesu dño nostro. Gratiã habeo deo, cui seruio à maioribus cũ pura cõscientia, ꝙ citra ullã intermissionẽ faciã de te mentionẽ in precationib⁹ meis noctu dieq́ꝫ, desiderãs te uidere, memor tuarum lachrymarũ: ut gaudio replear, ubi cõmonefactus fuero eius quę est in te nõ simulatæ fidei: quæ habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica: certũ aũt scio, ꝙ ĩ te quoq́ꝫ. Quã ob causam cõmonefacio te, ut suscites donũ dei, quod est in te p̃ impositionẽ manuũ mearum. Nõ eñ dedit nobis deus spiritũ timiditatis, sed potẽtiæ ac dilectionis & sobrietatis. Ne igitur te pudeat testimonij dñi nostri, neq́ꝫ te pudeat mei, q̃ sum uinct⁹ illius, sed esto particeps afflictionum euangelij iuxta potentiã dei: q̃ saluos fecit nos, & uocauit uocatione sancta, nõ secundũ opera nostra, sed secũdũ suũ propositũ & gratiã quæ data quidẽ est nobis p̃ Christũ Iesum ante tempora æterna, sed palã facta est nũc p̃ apparitionẽ seruatoris nostri Iesu Christi: q̃ mortem quidẽ aboleuit, uitã aũt in lucem produxit ac immortalitatẽ, per euangelium in quod positus sum ego præco & apostolus, ac doctor gentiũ: quam ob causam & hæc patior, attamen non erubesco. Noui enim certusq́ꝫ sum, quod is cui credidi, potens sit depositũ meũ custodire in illum diẽ. Formã habeto sanorũ sermonũ, quos à me audisti cũ fide & charitate quæ est in Christo Iesu. Egregiũ depositũ serua to p̃ spiritũ sanctum q̃ inhabitat in nobis. Nosti hoc, ꝙ auersati fuerint me omnes q̃ sunt in Asia, quorum est Phygelus & Hermogenes. Det misericordiam dñs Onesiphori familię, quoniã sæpe me refocillauit & de catena mea nõ erubuit: sed quũ esset Romæ, studiosius quæsiuit me, & inuenit. Det ei dñs, ut inueniat misericordiã apud dñm in die illo. Et in q̃ multis Ephesi ministrauerit

κόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

σὺ οὖν τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ ἃ ἤκουσας παρ᾽ ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται, καὶ ἑτέρους διδάξαι. σὺ οὖν κακοπάθησον, ὡς καλὸς στρατιώτης ἰησοῦ χριστοῦ. οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν. νόει ἃ λέγω, δώῃ γὰρ σοι ὁ κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι. μνημόνευε, ἰησοῦν χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος. ἀλλ᾽ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ οὐ δέδεται. διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν. εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν. εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς. εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται. ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρούμενος ἐνώπιον τοῦ κυρίου, μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο. ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει. ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ φιλητὸς, οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ ἀνατρέπουσι τὴν τινῶν πίστιν. ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα χριστοῦ. ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα, καὶ ὀστράκινα, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον, εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην, μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας. τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι γεννῶσι μάχας. δοῦλον δὲ κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ᾽ ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον, ἐν πρᾳότητι, παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ δια-

strauerit,melius tu nosti. Tu igit̃ fili mi, II
fortis esto in gratia,q̃ est ꝑ Christū Iesum,
& in his quæ audisti à me ꝑ multos testes.
Hæc cōmenda fidelib. hoībus,ꝗ erunt ido
nei,ut alios quoq; doceāt. Tu igit̃ feras af-
flictionē,ut bonus miles Iesu Christi. Ne-
mo ꝗ militat, implicat̃ uitæ negocijs, ut ei
ꝗ se in militiā delegit,placeat. Quòd si cer-
tet etiā aliꝗs,nō coronat̃, nisi legitime cer-
tauerit. Laborantē agricolā oportet primū
de fructib. ꝑcipere. Cogita quæ dico. Det
em̄ tibi dn̄s in oībus intellectū. Memento,
Iesum Christū resurrexisse ex mortuis, ex
semine Dauid,secundū euangeliū meū, in
quo malis affligor, quasi facinorosus usq;
ad uincula. At sermo dei nō fuit uinctus.
Propterea oīa suffero,ꝓpter electos, ut &
ipsi salutē cōsequant̃,quę est in Christo Ie
su,cū gloria æterna. Certus sermo. Nam si
cōmortui sumus,& cōuiuemus, si sufferi-
mus,& cōregnabimus: si negamus,& ille
negabit nos: si increduli sumus, ille fidelis
manet,negare seipsū nō potest. Hęc admo
ne,cōtestans corā dn̄o ne uerborū pugnas
sequant̃, ad nullā utilitatē, ad subuersionē
audientiū. Stude teipsū probatū exhibere
deo,oꝑariū nō erubescendū, recte secantē
sermonē ueritatis. Cæterū ꝓphanas uocū
inanitates prætermitto: ad maiorē em̄ pro
ficiēt impietatē: & sermo illorū, ut cancer
morbus pastionē habebit,quorū de nume
ro est Hymenæus & Philetus, ꝗ circa ueri
tatē aberrarūt dicētes,resurrectionē iā esse
factā,& subuertūt quorūdā fidē. Solidū ta
men fundamentū dei stat,habēs signaculū
hoc: Nouit dn̄s ꝗ sint sui,& discedat ab ini
quitate oīs,ꝗ noīat nomē Christi. Cæterū
in magna domo nō tātum sunt uasa aurea
& argentea,uerū etiā lignea ac testacea,&
alia q̃dē in honorē,alia uero in cōtumeliā.
Si q̃s igit̃ expurgarit seipsū ab his,erit uas
in honorē sanctificatū, accōmodū usibus
dn̄i,ad om̄e opus bonū præparatū. Iuueni
les aūt cōcupiscentias fuge,sectare uero iu
stitiā, fidē,charitatē,pacē,cū his ꝗ inuocāt
dn̄m ex puro corde. Stultas aūt & inerudi
tas quęstiones respue,sciens eas parere pu
gnas. Porrò seruū dn̄i nō oportet pugnare
sed placidū esse erga oēs,ꝓpensum ad docē
dū,tolerātē malos cū mansuetudine,erudiē
tē eos ꝗ obsistūt,si qn̄ det illis deꝰ pœnitē-
tiā ad agnoscendū ueritatē, & resipiscāt è

τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί. ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι, προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι, καὶ τούτους ἀποτρέπου. ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα. ὃν τρόπον δὲ ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς ἀντέστησαν μωσῇ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν, ἀλλ᾽ οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο. σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ, τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν ἀντιοχείᾳ, ἐν ἰκονίῳ, ἐν λύστροις, οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα. καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ κύριος, καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, διωχθήσονται. πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι, καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι. σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες, καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. κήρυξον τὸν λόγον. ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως. ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ. ἔσται γὰρ καιρὸς, ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται. σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ

καιρὸς

diaboli laqueo, capti ab eo ad ipsius uolun
tatem. Illud aũt scito, ꝙ in extremis die/ III
bus instabunt tempora ꝑiculosa. Erunt e/
nim hoĩes sui amãtes, auari, fastuosi, super/
bi, maledici, parentib. immorigeri, ingrati,
impij, carentes affectu, nescij fœderis, calu
mniatores, intemperãtes, ĩmites, negligen
tes bonorũ, proditores, præcipites, inflati,
uoluptatũ amantes potius ꝙ̃ amãtes dei,
habentes formã pietatis, sed q uim eius ab
negarint. Et istos auersare. Ex his em̃ sunt
q subeunt in familias, & captiuas ducunt
mulierculas oneratas peccatis, quę ducun
tur cõcupiscentijs uarijs, semp discentes,
nec unq̃ ad cognitionẽ ueritatis uenire ua
lentes. Quemadmodũ aũt Iannes & Iam/
bres resistebãt Mosi, ita & hi resistunt ueri
tati: hoĩes mente corrupti, reprobi circa fi/
dem: sed nõ ꝓficiẽt amplius. Siqdẽ amen/
tia istorũ euidẽs erit oĩbus, quemadmodũ
& illorũ fuit. Tu uero assectatus es doctri/
nam meã, institutionẽ, propositũ, fidem, le
nitatem, charitatẽ, patientiã, ꝑsecutiones,
afflictiões, quæ mihi acciderũt Antiochię,
Iconij, Lystris, quas ꝑsecutiones sustinue/
rim. Et ex oĩbus eripuit me dominus. Sed
& oẽs qui uolunt pie uiuere in Christo Ie/
su, ꝑsecutionẽ patienẽ. Porrò mali hoĩes et
impostores proficient in peius, dum & in
errorẽ adducunt, & errant ipsi. At tu persi
stito in his quæ didicisti, & quæ tibi cõcre/
dita sunt, sciens à quo didiceris, & ꝙ à pue
ro sacras literas noueris, quæ te possunt e/
ruditũ reddere ad salutẽ per fidem quæ est
in Christo Iesu. Oĩs scriptura diuinitus in
spirata, et utilis ad doctrinã, ad redargutio
nẽ, ad correctionẽ, ad institutionẽ quæ est
in iustitia, ut integer sit dei homo, ad oĩe
opus bonũ apparatus. Obtestor igiẽ ego IIII
corã deo & domino Iesu Christo, q iudica
turus est uiuos & mortuos in apparitione
sua & in regno suo. Prędica sermonẽ, insta
tempestiue, intẽpestiue: argue, increpa: ex
hortare cũ oĩni lenitate & doctrina. Nam
erit tẽpus, quum sanã doctrinã nõ sustine
bunt: sed iuxta cõcupiscentias suas coacer
uabũt sibi doctores, ij qbus pruriũt aures,
& à ueritate quidẽ aures auertent, ad fabu
las uero conuertenẽ. At tu uigila in omni/
bus, obdura in afflictionibus: opus peragę
euãgelistę, ministeriũ tuum ad plenũ pro/
batum reddito. Nam ipse iam immolor, &

tempus

καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε. τὸν ἀγῶνα
τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν
πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δι/
καιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ κύριος
ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής, οὐ μόνον δὲ
ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφά/
νειαν αὐτοῦ. σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.
δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν
αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς θεσσαλονίκην. κρήσκης
εἰς γαλατίαν, τίτος εἰς δαλματίαν, λουκᾶς ἐστι
μόνος μετ' ἐμοῦ. μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ
σεαυτοῦ, ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν. τυ
χικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς ἔφεσον. τὸν φαιλόνην, ὃν
ἀπέλιπον ἐν τρωάδι παρὰ κάρπῳ, ἐρχόμενος
φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.
ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδεί
ξατο, ἀποδώη αὐτῷ ὁ κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐ
τοῦ, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς
ἡμετέροις λόγοις. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐ
δείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκα
τέλιπον. μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι πα
ρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυ/
γμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη,
καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ῥύσεταί
με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώ
σει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον,
ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἄσπα
σαι πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, καὶ τὸν ὀνησιφόρου
οἶκον. ἔραστος ἔμεινεν ἐν κορίνθῳ, τρόφιμον δὲ ἀπέ
λιπον ἐν μιλήτῳ ἀσθενοῦντα. σπούδασον πρὸ χει
μῶνος ἐλθεῖν. ἀσπάζεταί σε εὔβουλος, καὶ που/
δης, καὶ λῖνος, καὶ κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάν
τες. ὁ κύριος ἰησοῦς χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός
σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης ἡ πρὸς τιμόθεον δευτέ/
ρα, ὅτε παρέστη παῦλος τῷ καίσα
ρι νέρωνι ἐκ δευτέρου
πάλιν.

tempus meæ resolutiõis instat. Certamen
bonũ decertaui, cursum cõsummaui, fidẽ
seruaui. Quod supest, reposita est mihi iu/
stitię corona, quam reddet mihi dñs in illo
die, q est iustus iudex: nõ solũ aũt mihi, sed
& oĩbus q diligũt aduentũ ipsius. Da ope
ram ut uenias ad me cito: nã Demas me
dereliqt, amplexus præsens seculũ, & pro
fectus est Thessalonicã, Crescens in Gala/
tiam, Titus ĩ Dalmatiã, Lucas mecũ est so
lus. Marcũ assumptũ adducito unà tecũ:
est enim mihi putilis ad ministeriũ. Porrò
Tychicũ misi Ephesum. Penulã quam re/
liqui Troade apud Carpũ, quũ uenies ap/
porta, & libros, maxime aũt membranas.
Alexander faber ærarius multis malis me
affecit, reddat illi dñs iuxta facta ipsiꝰ: quẽ
& tu caue. Vehementer eñ restitit sermo/
nibus nostris. In prima defensione nemo
mihi adfuit, sed oẽs me deseruerũt. Ne il/
lis imputet̃: sed dominꝰ mihi adfuit, & cor
roborauit me, ut ꝑ me præconiũ expleret̃,
& audirẽt oẽs gentes, & ereptus fui ex ore
leonis, & eripiet me dominus ab omni fa/
cto malo, seruabitq; in regnũ suũ cœleste,
cui gloria in secula seculorũ, Amẽ. Saluta
Priscã & Aquilã, & Onesiphori familiã.
Erastus mansit Corinthi. Trophimũ autẽ
reliqui in Mileto languentẽ. Da operã ut
uenias ante hyemẽ. Salutat te Eubulus &
Pudens & Linus & Claudia & fratres o/
mnes. Dominus Iesus Christus cum spiri
tu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

Scripta è Roma ad Timotheum
secunda, quum Paulus ite/
rum sisteretur Cæsa/
ri Neroni.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙ- τὸν ἐπιστολῆς παύλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ νικοπόλεως, ἐκεῖ γὰρ παρεχείμαζεν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. εἰς μὲν τὴν κρήτην ἀπέλειπε τὸν τίτον, ἵνα καταστήσῃ κατὰ πόλεις κληρικούς. πολλῶν δὲ ὄντων ἐκεῖ τῶν ἀντιλεγόντων προφάσει τοῦ νόμου ἀπατώντων τοὺς λαούς, μεθ' ὃ μαθὼν ὁ παῦλος γράφει. καὶ πρῶτον μὲν ἐν χαιρετισμῷ τῷ θεῷ διὰ τὴν αὐτοῦ εὐλάβειαν, σημαίνει τὴν ἐν χριστῷ πίστιν μὴ νεωτέραν εἶναι, ἀλλ' ἐξ αἰῶνος ἡτοιμάσθαι καὶ ἐπηγγέλθαι παρὰ τοῦ θεοῦ ταύτην. ἔπειτα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν καὶ τούτων διδάσκει, πῶς, καὶ ὁποίους αὐτοὺς εἶναι δεῖ. καὶ ἐπιτιμᾶν δὲ ἐντέλλεται αὐτῷ τοῖς ἀντιλέγουσι τῇ ὑγιαινούσῃ πίστει, μάλιστα δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς. εἰδέναι τε τοὺς κρῆτας, ὅτι ἀργοί εἰσι καὶ χρῄζουσιν ἐπιτιμίας. διδάξας δὲ πάντα τὰ βρώματα καθαρὰ εἶναι τοῖς καθαροῖς, καὶ ὁποίας εἶναι δεῖ τὰς πρεσβύτιδας τὰς ὀφειλούσας σωφρονίζειν τὰς νέας, παραινεῖ πῶς δεῖ καὶ τοὺς δούλους τοῖς ἰδίοις δεσπόταις ὑπουργεῖν. καὶ τέλος ὑπομνήσας, ὅτι ἡ τοῦ σωτῆρος χάρις οὐκ ἐξ ἔργων ἡμᾶς ἐδικαίωσεν, ἀλλὰ τῇ ἰδίᾳ φιλανθρωπίᾳ, καὶ παραγγείλας τὰς νομικὰς μάχας ἐκτρέπεσθαι ὡς ἀναιχώτους οὔσας, δηλοῖ αὐτῷ, μετὰ τὸ πέμψαι πρὸς αὐτὸν ἀρτεμᾶν ἵνα ἔλθῃ πρὸς αὐτόν. ἐντέλλεταί τε αὐτῷ ὥστε διδάσκειν, καὶ τοὺς αὐτοῦ καλῶν ἔργων προΐστασθαι, καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TITVM ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

Titum discipulũ suum ac filij loco habitum, ob eximias dotes insulæ nobilissimæ Cretæ præfecerat apostolus, & illinc abiens, archiepiscopũ cõsecrarat. Huic scribit ex urbe Nicopoli, quæ est in Actiaco littore, rebus, ut apparet, adhuc trãquillioribus: siquidem afflictionũ aut psecutionum nulla mentio. Monet aũt ut quod ipse apud Cretenses cœperat, cõsummet absoluatq; per singulas ciuitates, quas centũ habuisse memoratur ea insula, episcopos instituat, quos & presbyteros uocat, idonei episcopi formã præscribens. Et quoniã huc quoq; penetrarant pseudapostoli, qui Iudaismũ suum omnibus ingerebãt, animat eum, ut eos fortiter reijciat ac refutet. Deinde personarũ & ætatum præscribit officia, quemadmodũ Timotheo præscribit: illud addens, ne quisquã Christianæ religionis prætextu principibus ac magistratibus resisteret, suo fungẽtibus officio, quãuis essent à Christi fide alieni: quin magis eos leniter ferendos, si quãdo forte, uolente deo & illi resipiscãt. Postremo iubet Titum ad se uenire Nicopolim, sed prius ꝙ Paulus Artemam aut Tychicum illuc misisset, ne Cretenses destituti uiderentur episcopi solatio.

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας, τῆς κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι, ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην. εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα. δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ, ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, καὶ ματαιολόγοι, καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς, οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν. εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν, ἴδιος αὐτῶν προφήτης. κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων, ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν. πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς. τοῖς δὲ μεμιασμένοις, καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

σὺ δὲ λάλει, ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. πρεσβύτας, νηφαλίους εἶναι, σεμνοὺς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ. πρεσβύτιδας ὡσαύτως, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ

πολλῷ

EPISTOLA
PAVLI AD TITVM

PAVLVS seruus dei, apostolus aūt Iesu Christi, iuxta fidē electorū dei & agnitionē ueritatis, quę est secundū pietatē in spe uitæ æternæ, quā promisit is q̄ mētiri nescit, deus, ante tēpora æterna: patefecit aūt tēporibus suis sermonē suū per prædicationē, quæ cōmissa est mihi, secūdū delegationē seruatoris nostri dei: Tito germano filio iuxta cōmunē fidem, gratia, misericordia, pax à deo patre & dño Iesu Christo seruatore nostro. Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut quę desunt, pergas corrigere, & cōstituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi ordinarā. Si q̄s est inculpatus unius uxoris uir, liberos habēs fideles, nō obnoxios crimini luxus, aut q̄ nō sint intractabiles. Oportet enim episcopū inculpatū esse, tanq̄ dei dispensatorē, non pręfractū, nō iracundū, nō uinosum, nō percussorē, nō turpiter lucro deditum: sed hospitalē, bonarū rerū studiosum, sobriū, iustū, pium, tēperantē, tenacē eius qui secundū doctrinā est, fidelis sermonis: ut potēs sit etiā exhortari per doctrinā sanā, & cōtradicentes cōuincere. Sunt enim multi intractabiles & uaniloqui & mentiū seductores, maxime ij qui sunt ex circuncisione, quibus oportet obturare os, q̄ totas domos subuertunt, docētes quæ nō oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidā ex istis, proprius ipsorū propheta: Cretenses semper mēdaces, malæ bestiæ, uētres pigri. Testimoniū hoc, est uerum: quā ob causam redarguito illos seueriter, ut sani sint in fide, nō attēdentes Iudaicis fabulis et pręceptis hominū, auersantiū ueritatē. Omnia quidem pura puris. Porrò pollutis & infidelibus, nihil est purū: sed polluta est illorum & mens & conscientia. Deū profitentur se scire, cæterum factis negāt, quum sint abominabiles, & dicto nō audiētes, & ad omne opus bonū reprobi.
II Tu uero loquere quæ decent sanā doctrinā. Senes, ut sobrij sint, graues, modesti, sani fide, charitate, patientia. Anus itidē, ut in habitu sint qui religionem deceat, non calūniatrices, nō uino

multo

πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους, ἵνα σω-
φρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκ-
νους, σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς ἀγαθὰς, ὑπο-
τασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν. ἵνα μὴ ὁ λόγος
τοῦ θεοῦ βλασφημῆται. τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως
παρακάλει σωφρονεῖν, περὶ πάντα σεαυτὸν πα-
ρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων ἐν τῇ διδασκα-
λίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκα-
τάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔ-
χων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον. δούλους ἰδίοις δε-
σπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶ-
ναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ
πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν, ἵνα τὴν
διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ κοσμῶ-
σιν ἐν πᾶσιν. ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σω-
τήριος πᾶσιν ἀνθρώποις παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα
ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς
ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς
ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μα-
καρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ
μεγάλου θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,
ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται
ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυ-
τῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.
ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε
μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περι-
φρονείτω.

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς, ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις
ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀ-
γαθὸν ἑτοίμους εἶναι, μηδένα βλασφημεῖν, ἀ-
μάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους
πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. ἦμεν γάρ
ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμε-
νοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποι-
κίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγη-
τοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους. ὅτε δὲ ἡ χρηστότης,
καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ,
ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ
ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς, διὰ λουτροῦ παλιγγε-
νεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου
οὗ ἐξέχεεν ἐφ᾽ ἡμᾶς πλουσίως, διὰ ἰησοῦ χρι-
στοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἵνα δικαιωθέντες
τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα, κα-
τ᾽ ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. πε-
ρὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα
φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πε-
πιστευκότες τῷ θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ
ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις,
καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς
περιΐστασο. εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιαι.
αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν
νουθεσίαν

multo seruientes, ut honesta doceant, quo
possint modestas reddere adolescētulas, ut
maritos suos diligāt, ut liberos amēt, ut so/
brię sint, purę, domus custodes, bonę, sub/
ditæ suis uiris, ne sermo dei male audiat.
Adolescentes cōsimiliter adhortare, ut so/
brij sint, per oīa temetipsum prębēs formā
bonorū operū in doctrina, integritatē, gra
uitatē, sermonē sanū, irreprehensibilē: ut is
qui repugnat rubore suffundatur, nihil ha
bēs, quod de uobis dicat mali. Seruos hor
tare, ut suis dominis pareāt, in omnibus il/
lis placeāt, nō respōsatores, nō suffurātes,
sed fidē omnē ostendētes bonā, ut doctri/
nam seruatoris nostri dei ornent in omni/
bus. Illuxit eñ gratia dei, salutifera omni/
bus hominibus, erudiens nos, ut abnegata
impietate & mundanis cōcupiscentijs, so/
brie & iuste & pie uiuamus in præsenti se/
culo, expectātes beatā illā spem & illustra/
tionē gloriæ magni dei & seruatoris nostri
Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro no/
bis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et
purificaret sibijpsi populū peculiarē, secta
torem bonorū operū. Hæc loquere & hor
tare, & argue cum omni præcipiendi stu/
dio. Nemo te despiciat. Admoneto illos III
ut principatibus ac potestatib. subditi sint,
ut magistratibus pareāt, ut ad omne opus
bonū sint parati, ne de quoquā maledicāt,
ne sint pugnaces, sed humani, omnē exhi/
bentes māsuetudinē erga oēs hoīes. Nam
eramus quondā & nos stulti, inobediētes,
errātes, seruientes desiderijs ac uoluptati/
bus uarijs, in malitia & inuidia degētes, o/
diosi, inuicē odio prosequētes. At postquā
bonitas & erga hoīes amor apparuit serua
toris nostri dei, nō ex operibus quę sunt in
iustitia, quæ faciebamus nos, sed secūdum
suā misericordiā saluos nos fecit per laua/
crum regenerationis ac renouationis spiri
tus sancti, quē effudit in nos opulente, per
Iesum Christū seruatorē nostrū, ut iustifi/
cati illius gratia, hęredes efficeremur iuxta
spem uitæ æternæ. Indubitatus sermo. De
his uolo ut cōfirmes, ꝙ solliciti sint, ut bo/
nis operibus præsint qui crediderunt deo.
Hæc enim sunt honesta & utilia homini/
bus. Stultas autem quæstiones & genealo
gias & contentiones ac pugnas legales o/
mitte, sunt enim inutiles & superuacaneæ.
Sectarū autorē hominē, post unā & alterā
admo/

νουθεσίαν, παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. ὅταν πέμψω ἀρτεμᾶν πρός σε ἢ τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς νικόπολιν, ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ ἀπολλῶ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ. μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι. ἀσπάζονταί σε οἱ μετ᾽ ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἐκ νικοπόλεως τῆς μακεδονίας.

admonitionē fuge, sciens ꝗ euersus sit, qui eiusmodi est, & peccet per se damnatus. Quum aūt misero Arteman ad te, aut Tychicum, da operā ut uenias ad me Nicopolim: nam illic decreui hybernare. Zenā legisperitū & Apollo studiose deducito, ne quid illis desit. Discant aūt & nostri, bonis operibus preesse, ad necessarios usus, ut nō sint infrugiferi. Salutāt te, qui mecum sunt omnes. Saluta eos, qui diligūt nos in fide. Gratia cum omnibus uobis. Amen.

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ φιλήμονα ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ὀνήσιμος ὁ οἰκέτης φιλήμονος ἔφυγε, καὶ ἀπελθὼν πρὸς τὸν ἀπόστολον, κατηχήθη παρ᾽ αὐτοῦ, καὶ γέγονεν αὐτῷ χρήσιμος εἰς διακονίαν. περὶ τούτου τοίνυν γράφει φιλήμονι, παρατιθέμενος αὐτῷ τὸν ὀνήσιμον ἵνα προσέχῃ αὐτῷ γνησίως, καὶ μηκέτι ἔχῃ αὐτὸν ὡς δοῦλον, ἀλλ᾽ ὡς ἀδελφόν. προετρέψατο δὲ αὐτὸν καὶ ξενίαν αὐτῷ ἑτοιμάσαι, ἵνα ἐὰν ἔλθῃ, εὕρῃ ποῦ μένῃ. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM ARGVMENtum per Des. Erasmum Roterodamum.

GRæci tradunt, hunc Philemonem genere Phrygem fuisse, quam nationem intractabilem ac seruilem esse, uel Græco prouerbio iactatum est: Phryx plagis emendatur. Quem tamen Paulus ob pietatem & officia in sanctos, inter præcipuos habuit amicos. Huius seruus Onesimus Romam profugerat, non sine furto, quod fere serui solent. Illic audito Paulo, qui tum in uinculis erat, euangelicam doctrinam amplexus est, ac Paulo seruiuit in carcere. Verum ne quid herus ob serui fugam animo cruciaretur, remittit eum: sed miro studio, miraq; ciuilitate seruum & fugitiuum & compilatorem domino recōcilians, se interim sponsorē offerens, depensurus, si quid ille suppilasset in fuga. Scribit enim e uinculis per dictum Onesimum, quem & filium uocat.

ΠΡΟΣ ΦΙΛΗ- ΜΟΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος χριστοῦ
ἰησοῦ καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,
φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ
συνεργῷ ἡμῶν, καὶ ἀπφίᾳ
τῇ ἀγαπητῇ, καὶ ἀρχίππῳ
τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ
κατ᾽ οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη
ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐ/
χαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμε/
νος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, ἀκούων σου τὴν ἀγά
πην καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν κύριον ἰη/
σοῦν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, ὅπως ἡ κοινωνία
τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παν
τὸς ἀγαθοῦ, τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς χριστὸν ἰησοῦν. χάριν
γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγά/
πῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυ/
ται διὰ σοῦ ἀδελφέ. διὸ πολλὴν ἐν χριστῷ παῤῥη/
σίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, διὰ τὴν ἀγά
πην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς παῦλος
πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ. πα
ρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς
δεσμοῖς μου, ὀνήσιμον, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ
δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον, ὃν ἀνέπεμψα. σὺ δὲ αὐ/
τὸν, τουτέστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα προσλαβοῦ, ὃν
ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ
σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου, χω
ρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα
μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ
ἑκούσιον. τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν,
ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς, οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ᾽
ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ,
πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ, καὶ ἐν κυρίῳ; εἰ
οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.
εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.
ἐγὼ παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ἐγὼ ἀποτί/
σω. ἵνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφεί
λεις. ναὶ ἀδελφέ. ἐγώ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ. ἀνά/
παυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν κυρίῳ. πεποιθὼς
τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς, ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ
λέγω, ποιήσεις. ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν. ἐλ
πίζω γὰρ, ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρι/
σθήσομαι ὑμῖν. ἀσπάζονταί σε ἐπαφρᾶς ὁ συναιχ
μάλωτός μου ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μάρκος, ἀρίσταρχος,
δημᾶς, λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου. ἡ χάρις τοῦ κυ/
ρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑ-
μῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ ὀνη/
σίμου οἰκέτου.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctus Christi
Iesu & Timotheus fra/
ter, Philemoni dilecto &
collegę nostro, & Ap/
phiæ dilectæ, & Archip/
po cõmilitoni nostro, &
quæ domi tuæ est, cõgregationi: gratia uo/
bis & pax à deo patre nostro & dño Iesu
Christo. Gratias ago deo meo, semp men/
tionẽ tui faciẽs in precib. meis, quũ audiã
tuã charitatẽ ac fidẽ, quã habes erga dñm
Iesum & erga oẽs sanctos, ut cõmunicatio
fidei tuæ efficax fiat in agnitiõe omnis bo
ni, quod est in uobis erga Christũ Iesum.
Gaudiũ eñ habemus multũ, & cõsolatio/
nẽ in dilectiõne tua, ꝙ uiscera sanctorũ re/
focillata sunt ꝑ te frater. Quapropter quã/
uis multã in Christo fiduciã habeã iniun/
gẽdi tibi, id quod officij tui erat: tñ propter
charitatẽ potius rogo, quũ talis sim, nẽpe
Paulus senex, nunc aũt etiam uinctus Iesu
Christi. Rogo aũt pro filio meo quẽ genui
in uinculis meis, Onesimo quondã tibi in/
utili, nũc uero tibi & mihi perutili, quẽ re/
misi. Tu aũt eum, hoc est uiscera mea susci
pe, quẽ ego cupiebã apud me retinere, ut
pro te ministraret mihi in uinculis euãge/
lij, sed absq; tua sentẽtia nihil uolui facere,
ne uelut ex necessitate bonũ tuũ esset, sed
spõtaneũ. Nã propterea forsitan secessit ad
tẽpus, ut æternũ eũ reciperes, nõ iam ut ser
uũ, sed supra seruũ, nẽpe fratrẽ dilectũ, ma
xime mihi, quãto aũt magis tibi & in car/
ne & in dño? Si igit̃ me habes cõsortẽ, susci
pe illũ tanq̃ me. Quòd si q̃d læsit te, aut de
bet, hoc mihi imputato. Ego Paulus scripsi
mea manu. Ego depẽdã, ut ne dicã tibi, ꝙ
etiã teipsum mihi insup debes. Etiã frater.
Ego te fruar in dño. Refocilla mea uiscera
in dño. Cõfisus de obediẽtia tua scripsi tibi
sciẽs, ꝙ etiã ultra q̃ dico facturus sis. Simul
autẽ etiã prępara mihi hospitiũ. Spero eñ
ꝙ auxilio precũ uestrarũ donabor uobis.
Salutant te Epaphras cõcaptiuus meus in
Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, De/
mas, Lucas, adiutores mei. Gratia dñi no/
stri Iesu Christi sit cum spũ uestro. Amen.

Missa fuit è Roma per One/
simum seruum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἑβραίους ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ἰταλίας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐπειδὴ οἱ ἰουδαῖοι φυσιοῦντο περὶ νόμου καὶ τὰς σκιάς, διὰ τοῦτο ὁ ἀπόστολος παῦλος διδάσκαλος ἐθνῶν γενόμενος, καὶ εἰς τὰ ἔθνη ἀποσταλείς, κηρύττει τὸ εὐαγγέλιον. γράψας τε πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, γράφει λοιπὸν καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς πιστεύσασιν ἑβραίοις ἀποδεικτικὴν ταύτην ἐπιστολήν, περὶ τῆς τοῦ χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ πεπαῦσθαι τὴν σκιὰν τοῦ νόμου. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδείκνυσι τοὺς προφήτας ἀπεστάλθαι, ἵνα περὶ τοῦ σωτῆρος ἀπαγγέλλωσι, καὶ μετ᾽ αὐτοὺς αὐτὸς ἔλθῃ, δούλους τε εἶναι τοὺς προφήτας, καὶ μηνυτὰς τῆς αὐτοῦ παρουσίας, αὐτὸν δὲ τὸν χριστὸν υἱὸν εἶναι θεοῦ, δι᾽ οὗ τὰ πάντα γέγονε. καὶ ὅτι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἔδει ἄνθρωπον γενέσθαι, ἵνα διὰ τῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ θυσίας καταργήσῃ τὸν θάνατον. οὐ γὰρ δι᾽ αἵματος μόσχου, ἢ τράγου, ἀλλὰ δι᾽ αἵματος χριστοῦ ἔσεσθαι τὴν σωτηρίαν τοῖς ἀνθρώποις. ἀποδείκνυσι δὲ ὅτι ὁ νόμος οὐδὲν ἐτελείωσεν, ἀλλὰ σκιὰν ἔχει τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. καὶ οὐ κατέπαυσεν ὁ λαός, ἀλλὰ κοινὴ πᾶσιν ἡμῖν ἀπολείπεται ἡ ἡμέρα τῆς καταπαύσεως. πάλιν δὲ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ ἱεραρχικὴ λειτουργία μετετέθη ἀπὸ ἀαρὼν εἰς τὸν χριστόν, οὗ τύπος ἦν ὁ μελχισεδέκ. οὐκοῦν ἐκ τοῦ λευῒ πίστει δεδικαιῶσθαι τοὺς πατέρας σημαίνει, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου. εἶτα πάλιν εἰς τὰ ἤθη προτρεψάμενος αὐτούς, καὶ ἀποδεξάμενος αὐτῶν τὴν διὰ χριστὸν ὑπομονήν, καὶ πάντας τιμᾶν τοὺς πρεσβυτέρους, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

NVlla gens obstinatioribus animis repugnabat euangelio Christi, quàm Iudæorum, qui Paulo etiam peculiariter erant infensi, quòd se gentium apostolum profiteretur, quas Iudæi ut prophanas & impias abominabantur: quodq; legem Mosaicam, quam illi sacrosanctam habebãt, & euangelij uice per uniuersum orbem spargi cupiebant, antiquare uideretur: adeo ut essent inter hos quoq; qui Christi doctrinam receperãt, qui putarent legis obseruationem cum euangelio miscendam. Hierosolymis igitur qui crediderãt, uarijs calamitatibus afficiebantur ab ijs qui resistebant euangelio: nam penes hos erat publica autoritas: conijciebantur in uincula, cædebantur, diripiebantur illorũ bona. Hos itaque cõsolatur Paulus, partim exemplo ueterum sanctorum, quorum pleriq; similibus aut grauioribus calamitatibus exerciti sunt, quo uirtus illorum esset exploratior spectatiorq;, ac præcipue exemplo Christi, partim spe præmij cœlestis. Deinde declarat, coruscãte iam euangelio Christi, cessasse umbras legis Mosaicæ, multa repetens ex ueteri testamento, & ad Christum accommodans. Docet non ex obseruatione legis, ad tempus datæ & imperfectæ, sperandam esse salutem, sed ex fide, qua ueteres etiam illi probatæ sanctimoniæ uiri, quorum memoria Iudæis erat sacrosancta, deo potissimũ placuissent. In fine tradit præcepta quædam ad mores Christianos facientia.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυ-
τρόπως πάλαι ὁ θεὸς λαλή-
σας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς
προφήταις ἐπ' ἐσχάτων τῶν
ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡ-
μῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονό-
μον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. ὃς
ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς
ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥή-
ματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρι-
σμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθι-
σεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης, ἐν ὑψηλοῖς, το-
σούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ δια-
φορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα. τί-
νι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων. υἱός μου εἶ σύ,
ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσο-
μαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν.
ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς
τὴν οἰκουμένην, λέγει. καὶ προσκυνησάτωσαν αὐ-
τῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ. καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέ-
λους λέγει. ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύμα-
τα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.
πρὸς δὲ τὸν υἱόν, ὁ θρόνος σου ὁ θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα
τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς
βασιλείας σου. ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμί-
σησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός
σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους
σου. καὶ σὺ κατ' ἀρχὰς κύριε τὴν γῆν ἐθεμελίω-
σας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί, αὐ-
τοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς
ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον
ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται, σὺ δὲ αὐτὸς εἶ,
καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. πρὸς τίνα δὲ τῶν
ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε; κάθου ἐκ δεξιῶν μου,
ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν πο-
δῶν σου. οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύμα-
τα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, διὰ τοὺς μέλλον-
τας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς
ἀκουσθεῖσι, μή ποτε παραῤῥυῶμεν. εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγ-
γέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ
πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον
μισθαποδοσίαν, πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλι-
καύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λα-
βοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκου-
σάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, συνεπιμαρτυροῦν-
τος τοῦ

BEATI PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD HEBRAEOS

DEVS olim multifariam, mul-
tisq; modis loquutus patri-
bus per prophetas, extremis
diebus hisce loquutus est no
bis, per filium quem consti-
tuit hæredem omnium, per quem etiam se
cula condidit: qui quum sit splendor glo-
riæ, & expressa imago substantiæ illius,
moderetur'q; omnia uerbo potentiæ suæ:
per semetipsum purgatione facta peccato-
rum nostrorum, consedit in dextera maie-
statis in excelsis: tanto præstantior factus
angelis, quanto excellentius pre illis sorti-
tus est nomen. Nam cui dixit unquã ange-
lorum: Filius meus es tu, ego hodie genui
te? Ac rursum: Ego ero ei pater, & ille erit
mihi filius. Rursum aũt quum inducit pri-
mogenitum in orbem terrarum, dicit: Et
adorent eum omnes angeli dei. Et ad ange
los quidẽ dicit: Qui creat angelos suos spi
ritus, & ministros suos ignis flammã. Ad
filium autem: Thronus tuus deus in se-
culum seculi, uirga rectitudinis, uirga re-
gni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniqui-
tatem, propterea unxit te deus, deus tuus,
oleo exultationis ultra consortes tuos. Et
tu in initio domine terrę fundamenta ieci-
sti, & opera manuum tuarum sunt cœli:
ipsi peribunt, tu autem permanes, & om-
nes ut uestimentum ueterascent ac uelut a-
mictum circumuolues eos, & mutabun-
tur: tu autem idem es, & anni tui non defi-
cient. Ad quem autem angelorũ dixit un-
quam: Sede à dextris meis, donec posuero
inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
Nonne omnes sunt administratorij spiri-
tus qui in ministerium emittuntur propter
eos qui hæredes erũt salutis? Propterea II
oportet nos uehemẽtius attendere ijs quę
dicta sunt nobis, ne quãdo perfluamus. Et
enim si is qui per angelos dictus fuerat ser-
mo fuit firmus, & omnis transgressio & in
obediẽtia iustã præmij repensationẽ acce-
pit, quomodo nos effugiemus, si tantã ne-
glexerimus salutẽ? quæ cum primũ enar-
rari cœperit per ipsum dominum, ab ijs
qui audierãt, in nos cõfirmata fuit, attestã-
te deo

τοῦ θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικί/
λαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισ/
μοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. οὐ γὰρ ἀγγέλοις
ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν περὶ
ἧς λαλοῦμεν. διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων.
τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀν/
θρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν. ἠλάττωσας αὐ/
τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστε/
φάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔρ/
γα τῶν χειρῶν σου. πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω
τῶν ποδῶν αὐτοῦ. ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ
πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν
δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμέ/
να, τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον
βλέπομεν ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου,
δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι θεοῦ
ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου. ἔπρεπε γὰρ
αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολ
λοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς
σωτηρίας αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελειῶσαι.
ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι ἐξ ἑνὸς
πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελ/
φοὺς αὐτοὺς καλεῖν, λέγων. ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά
σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνή/
σω σε. καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐ-
τῷ. καὶ πάλιν. ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι
ἔδωκεν ὁ θεός. ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε
σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως
μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ
τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν
διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θα/
νάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας. οὐ
γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρ/
ματος ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται. ὅθεν ὤφειλε κα
τὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων
γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν θεόν, εἰς
τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. ἐν ᾧ γὰρ
πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πει/
ραζομένοις βοηθῆσαι.

ὅθεν ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέ
τοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα
τῆς ὁμολογίας ἡμῶν χριστὸν ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα
τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ
οἴκῳ αὐτοῦ. πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ μω
σῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ
οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. πᾶς γὰρ οἶκος
κατασκευάζεται ὑπό τινος. ὁ δὲ τὰ πάντα
κατασκευάσας θεός. καὶ μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν
ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον
τῶν λαληθησομένων. χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶ
κον αὐτοῦ, οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάν περ τὴν
παρρησίαν, καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος,
μέχρι

te deo et signis et,pdigijs simul,uarijsq; uir
tutib.& spiritussancti distributionib.iuxta
ipsius uolũtate. Nõ em̃ angelis subiecit or
bẽ terrę futurũ,de quo loquimur. Testat⁹
est aũt alicubi qdã dicẽs.Quid est homo ꝙ
memor es eius , aut filius hoĩs ꝙ inuisis
illũ? Fecisti em̃ paulisp inferiorẽ angelis,
gloria & honore coronasti eũ & cõstitui/
sti eũ sup opa manuũ tuarũ.Oĩa subiecisti
sub pedib.eius. In hoc em̃ quod ei subiecit
oĩa,nihil omisit illi nõ subiectũ. At nondũ
uidemus illi oĩa esse subiecta. Eũ uero qui
paulisp diminutus fuerat ĩfra angelos,cer/
nimus Iesum,propter cruciatũ mortis,glo
ria & honore coronatũ,ut p gratiã dei pro
omni gustaret mortẽ.Decebat em̃ eũ pro/
pter quem sunt oĩa & per quẽ sunt oĩa, ut
multis filijs in gloriã adductis, principẽ sa
lutis illorũ per afflictiones perfectũ redde
ret. Quãdo qdẽ & q sanctificat & qui san
ctificant,ex uno sunt oẽs.Quã ob causam
nõ erubescit fratres illos uocare,dicẽs: An
nunciabo nomẽ tuũ fratribus meis,in me/
dio ecclesiæ laudabo te. Et rursũ: Ego ero
fidẽs ĩ illo.Et iterũ:Ecce ego et pueri quos
mihi dedit deus.Postea q̃ igit̃ pueri cõmer
ciũ habẽt cũ carne & sanguine,et ipse simi
liter particeps factus est eorũdẽ,ut p mor/
tẽ aboleret eũ q mortis habebat imperiũ,
hoc est diabolũ, & liberos redderet eos,q/
cũq; metu mortis p oẽm uitã obnoxij erãt
seruituti. nõ em̃ uidelicet angelos assumit,
sed semẽ Abrahæ assumit. Vnde debuit p
oĩa fratrib.similis reddi,ut misericors esset
& fidelis põtifex,in his quæ apd' deũ forent
agẽda,ad expiandũ peccata populi.Nã ex
hoc quod ipsi cõtigit tentatũ esse,potest &
ijs q tẽtant̃ succurrere. Vnde frẽs sancti, III
uocationis cœlestis participes, cõsiderate
apostolũ & pontificẽ confessionis nostræ
Christũ Iesum,ꝙ fidelis sit ei q ipsum cõ/
stituit,queadmodũ et Moses in tota domo
ipsius. Tãto naq; maiore gloria q̃ Moses,
hic dignus est habitus,quãto maiorẽ habet
honorẽ is qui cõstruxit domum q̃ ipsa do
mus.Omnis enim domus cõstruitur ab ali
quo.Porrò qui cõdidit omnia,deus est.Et
Moses qdẽ fidelis fuit in tota domo illius
ueluti minister, in testimoniũ eorum quæ
post dicẽda erant. At Christus tanq̃ filius
administrauit domũ ipsius, cuius domus
sumus nos,si fiduciã & gloriationem spei,

μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. Διὸ καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ. καὶ εἶπον, ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Βλέπετε ἀδελφοί, μή ποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ θεοῦ ζῶντος, ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας. μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως, μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν, ἐν τῷ λέγεσθαι, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως. τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν; ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ; τίσι δὲ ὤμοσε, μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι; καὶ βλέπομεν, ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

Φοβηθῶμεν οὖν, μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι. ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου, καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτως. καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων ἔργων αὐτοῦ. καὶ ἐν τούτῳ πάλιν. εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες, οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν, πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν σήμερον ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον καθὼς εἴρηται. σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. ἄρα

ad finem usq; firmā tenuerimus. Quapropter sicut dicit spiritus ille sanctus: Hodie si uocē eius audieritis, ne obduretis corda uestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, ubi tentauerūt me patres uestri, probauerunt me, & uiderunt opera mea quadraginta annis. Quapropter infensus erā generationi illi, & dicebā: Semper errant corde, ipsi uero nō cognouerūt uias meas, sicut iuraui in ira mea, si ingressuri sunt in requiē meā. Videte fratres, ne quādo sit in ullo uestrum cor prauum, obnoxium incredulitati, ut desciscat à deo uiuente, sed exhortemini uos inuicē quotidie, quoad appellatur dies hodiernus, ne quis ex uobis induret seductione peccati. Christi participes facti sumus, si sanè initiū substātiæ, usq; ad finē firmum tenuerimus. In hoc quod dicitur, Hodie si uocē eius audieritis, ne obduretis corda uestra, sicut in exacerbatione. Nam quidā quū audissent, exacerbauerunt: at non omnes qui profecti fuerāt ex Aegypto per Mosen. Quibus aūt infensus fuit quadraginta ānis? Nonne ijs qui peccauerant? quorū membra conciderunt in deserto? Quibus autē iurauit, nō ingressuros in requiē suam, nisi ijs qui non obedierant? Et uidemus quod non potuerint ingredi propter incredulitatē.
IIII
Metuamus igitur ne quādo derelicta promissione introeundi in requiem eius, uideatur aliquis ex uobis fuisse frustratus. Etenim nobis annunciatū est, quēadmodū & illis. At non profuit illis audisse sermonē, quod is non esset cum fide cōiunctus ijs qui audierant. Introimus enim requiem nos qui credidimus, quemadmodū dixit: Sicut iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam, licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis. Dixit enim quodā in loco de septimo die sic: Et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in hoc rursum: Si introibūt in requiē meam. Postea quàm igitur illud reliquum est, aliquos introire in eam, & quibus prius annunciatum fuit, nō introierunt propter incredulitatē: rursum quendā præfinit diem, hodie, in Dauid dicēs, post tantum temporis, quemadmodū dictum est: Hodie si uocem eius audieritis, ne obduretis corda uestra. Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nequaq̄ de alio posthac die loquutus fuisset.

Itaq;

ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ. ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ θεός. σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε, καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας, καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ. πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας. οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειραμένον δὲ κατὰ πάντα, καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. προσερχώμεθα οὖν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν. καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτως καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ ἀαρών. οὕτως καὶ ὁ χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν. υἱός μου εἶ σύ ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν, καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν, αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου, προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν, ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς. καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς. πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος

Itaq; relinquitur sabbatismus populo dei.
Nā qui ingressus est in requiē illius, & ipse
requieuit ab operibus suis, queadmodū à
suis deus. Studeamus igitur ingredi in illā
requiē, ne quis eodē cōcidat incredulitatis
exēplo. Viuus est eñ sermo dei & efficax
& penetrātior quouis gladio utrinq; inci-
dēte, ac pertingēs usq; ad diuisionē animæ
simul ac spiritus, cōpagumq; & medulla-
rū, & discretor cogitationū & intentionū
cordis, nec est ulla creatura quæ non mani
festa sit in cōspectu illius. Sed oīa nuda &
resupinata oculis eius, ad quē nobis est ser
mo. Habētes igitur pontificē magnū qui
penetrauit cœlos Iesum filium dei, tenea-
mus professionē. Nō enim habemus pon-
tificē qui nō possit affici sensu infirmitatū
nostrarū, sed tentatū per oīa iuxta similitu-
dinē absq; peccato. Accedamus igit̄ cum
fiducia ad thronū gratiæ, ut consequamur
misericordiā, & gratiā inueniamus ad op-
portunū auxiliū. Nā omnis pōtifex qui V
ex hominibus assumitur, pro hoībus cōsti
tuitur in his quæ apud deū agūtur, ut offe-
rat donaria & uictimas pro peccatis, q pla
cabilis esse possit ignorātibus & errātibus,
quādoquidē & ipse circūdatus est infirmi-
tate. Et propter hāc debet, queadmodum
pro populo, ita et pro seipso immolare pro
peccatis. Nemo sibijpsi usurpat honorem,
sed qui uocatur etiā à deo, queadmodū &
Aaron. Ita & Christus nō semetipsum glo
rificauit, ut fieret pōtifex, sed is qui dixerat
illi: Filius meus es tu, ego hodie genui te.
Sicut & alibi dicit: Tu es sacerdos in æter-
num secundū ordinē Melchisedec. Qui in
diebus carnis suæ, quū & precationes &
supplicatiōes apud illū qui poterat ipsum
à morte seruare, cum clamore ualido & la-
chrymis obtulisset, & exauditus esset pro
reuerētia, tametsi filius erat, tamen didicit
ex his quæ passus est, obediētiā, ac pfectus
redditus, oībus qui sibi obedierūt fuit cau-
sa salutis æternæ, cognominatus à deo pon
tifex secūdū ordinationē Melchisedec. de
quo nobis multa forent dicēda, eaq; diffici
lia explicatu, quādoquidē segnes facti estis
auribus. Etenim quū debeatis pro tēporis
ratiōe doctores esse, rursum opus habetis,
ut doceamus uos quæ sint elemēta initij e-
loquiorū dei: factiq; estis ij, quibus lacte sit
opus, & nō solido cibo. Nā quisquis lactis

λακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης, νήπιος γάρ ἐστι. τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα, μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν, βαπτισμῶν, διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου. καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάν περ ἐπιτρέπει ὁ θεός. ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. γῆ γὰρ, ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ᾽ αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις, δι᾽ οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ. ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας, καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος, καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτως λαλοῦμεν. οὐ γὰρ ἄδικος ὁ θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις, καὶ διακονοῦντες. ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας. Τῷ γὰρ ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ θεὸς, ἐπεὶ κατ᾽ οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ᾽ ἑαυτοῦ, λέγων. ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε. καὶ οὕτως μακροθυμήσας, ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας. ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας, εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος. ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν, οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος, ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς, ἀσφαλῆ τε, καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς

τὸ

est particeps, is rudis est sermonis iustitiæ, infans enim est. Porrò perfectorū est solidus cibus, nempe horū qui propter assuetudinem, sensus habēt exercitatos ad discretionē boni pariter ac mali. Quapropter o- VI
misso qui in Christo rudes inchoat, sermone, ad perfectionē feramur, nō rursum fundamentū iaciētes pœnitētiæ ab operibus mortuis, & fidei in deū, baptismatū, doctrinæ, ac manuū impositionis, & resurrectionis mortuorū, & iudicij æterni. Atq; id faciemus, si quidē permiserit deus. Nam fieri non potest, ut qui semel fuerint illuminati, gustauerintq; donū cœleste, & participes facti fuerint spiritus sancti, gustauerintq; bonū dei uerbū, ac uirtutes futuri seculi, si prolabant, denuo renouētur per pœnitentiā, ab integro crucifigētes sibimetipsis filiū dei, & ludibrio exponētes. Siquidē terra quæ imbrē sæpius in se uenientē combiberit, & progenuerit herbā accōmodā eis, opera quorū & colitur, recipit benedictionē à deo. At quæ produxerit spinas & tribulos, reproba est, & maledictioni cōfinis, cuius exitus huc tendit ut exuratur. Cæterum persuasimus nobis de uobis dilecti, quæ his sint meliora, & cū salute cōiuncta, tametsi sic loquamur. Nō enim iniustus est deus, ut obliuiscatur operis uestri, & laboris ex charitate suscepti, quā exhibuistis erga nomen illius, qui ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus aūt ut unusquisq; uestrū idē præstet studiū ad plenā spei certitudinē, usq; ad perfectionē, ne sitis imbecilles, sed imitatores eorū, qui per fidem ac patiētiā hæreditatē accipiūt promissionis. Deus enim pollicitus Abrahæ, quū nō posset per quenq̄ maiorē iurare, iurauit per seipsum dicēs, Nisi benedicens benedixero tibi, & multiplicās multiplicauero te. Atq; ita quum patiēter expectasset, cōsequutus est promissum. Nā hoīes quidē per eum iurant qui sit maior, atq; ijsdē omnis controuersiæ finis est, si accedat iurisiurādi cōfirmatio. Qua in re deus quū eximie uellet hęredibus promissionis ostēdere firmitatē cōsilij sui, interposuit iusiurandū, ut per duas res immutabiles in quibus fieri nō posset ut mētiretur deus, ualidā consolationē haberemus, qui huc cōfugimus ut potiamur proposita spe, quā uelut ancorā tenemus animæ tū tutā tū firmā & introeuntē usq;

ad

τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος, ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν ἰησοῦς κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

Οὗτος γὰρ ὁ μελχισεδὲκ βασιλεὺς σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτὸν, ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν ἀβραὰμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς σαλὴμ, ὅ ἐστι, βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων, ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές. θεωρεῖτε δὲ, πηλίκος οὗτος. ᾧ καὶ δεκάτην ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης; καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες, ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος ἀβραάμ. ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν ἀβραὰμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν. χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται. καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν, ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος, ὅτι ζῇ, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ ἀβραὰμ καὶ λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ μελχισεδέκ. εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, ὁ λαὸς γὰρ ἐπ᾽ αὐτῇ νενομοθέτητο, τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν ἀαρὼν λέγεσθαι; μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται. ἐφ᾽ ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ᾽ ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. πρόδηλον γὰρ, ὅτι ἐξ ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης μωσῆς ἐλάλησε. καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος, ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. μαρτυρεῖ γὰρ, ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι᾽ ἧς ἐγγίζομεν τῷ θεῷ, καὶ καθ᾽ ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. οἱ μὲν

ad ea quæ sunt intra uelum, ubi præcursor pro nobis ingressus est Iesus iuxta ordinē Melchisedec, pontifex factus in æternum.

VII Nā hic erat Melchisedec rex Salē, pontifex dei altissimi, q̧ occurrit Abrahæ reuertenti à cęde regū, et benedixit illi, cui et decimas ex oībus impartitus est Abraham: qui primū quidē ex interpretatiōe dicitur rex iustitiæ, deinde uero etiā rex Salē, qđ est rex pacis, ignoti patris, ignotæ matris, ignoti generis, nec initiū dierū, neq; uitæ finē habēs, sed assimilatus filio dei, manet sacerdos in perpetuū. Cōsiderate uero quātus hic fuerit, cui etiā decimas dederit Abrahā patriarcha de spolijs? Atq; ij quidē q̧ ꝙ sint de numero filiorū Leui, sacerdotij functiōnē sumūt, pręceptū habēt, ut decimas accipiāt à populo iuxta legē, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lūbis Abrahæ. At is cuius genus nō recēset ex illis, decimas accepit ab Abraham, & habēti promissiōes benedixit. Porrò nemo negat qn id q̄d minus est, ab eo quod maius est benedictionē accipiat. Atq; hic quidē hoīes q̧ moriūtur, decimas accipiunt. Illic aūt is de quo testatū est quòd uiuat, et, ut ita loquar, in Abrahā decimatus est etiā ipse Leui, qui decimas solet accipe. Nā is adhuc in lūbis patris erat, quū occurreret Abrahæ Melchisedec. Proinde si cōsummatio per Leuiticū sacerdotiū erat, siquidē per hoc populus legē accepat, q̄d præterea fuit op⁹ aliū exoriri sacerdotē, q̧ secundū ordinē Melchisedec, & nō secundū ordinē Aaron diceret? quādoquidē trāslato sacerdotio, necesse est ut legis quoq; translatio fiat. Nā is de quo dicunt̄ hæc, ad aliā tribū ꝑtinet, de qua nullus altari astitit. Palā est em̄ ꝙ è tribu Iuda exortus sit dñs noster. At nihil loquutus est de sacerdotio Moses, q̄d ad hāc tribū ꝑtineat. Idq; magis etiā liquet, siquidē ad similitudinē Melchisedec exorit̄ sacerdos alius, qui nō iuxta legē mādati carnalis factus sit, sed iuxta potētiā uitæ indissolubilis. testificat̄ enim ad hūc modū, Tu sacerdos in æternū secūdū ordinē Melchisedec. Abrogat̄ enim qđ præcessit præceptum propter imbecillitatē & inutilitatē. nā nihil ad perfectionē adduxit lex, uerum erat introductio ad spē potiorē per quam appropinquamus deo, atq; hoc potiorē, ꝙ non absq; iureiurando res acta sit. Nam illi

γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες. ὁ δὲ
μετὰ ὁρκωμοσίας διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν.
ὤμοσε κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. σὺ ἱε/
ρεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ.
κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγ
γυος ἰησοῦς. καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες
ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν. ὁ
δὲ διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἀπαράβα/
τον ἔχει τὴν ἱερωσύνην, ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ
παντελὲς δύναται, τοὺς προσερχομένους δι᾽ αὐ/
τοῦ τῷ θεῷ πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν
ὑπὲρ αὐτῶν. τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιε/
ρεύς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος
ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐ/
ρανῶν γενόμενος, ὃς οὐκ ἔχει καθ᾽ ἡμέραν ἀνάγ/
κην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδί/
ων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ
λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνε/
νέγκας. ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιε/
ρεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν. ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμο/
σίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετε/
λειωμένον.

κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον
ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρό/
νου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τῶν ἁ/
γίων λειτουργός, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς,
ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. πᾶς
γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρα καὶ θυσί/
ας καθίσταται, ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦ/
τον, ὃ προσενέγκῃ. εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν
ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων
κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα. οἵτινες ὑποδείγματι
καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς
κεχρημάτισται μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκη
νήν. ὅρα γάρ φησι, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν
τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. νυνὶ δὲ
διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ
κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείτ/
τοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. εἰ γὰρ ἡ πρώ/
τη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζη/
τεῖτο τόπος. μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει.
ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ συν/
τελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον ἰσραήλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον
ἰούδα, διαθήκην καινήν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην
ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπι/
λαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐ/
τοὺς ἐκ γῆς αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν
τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει κύ/
ριος. ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ
ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει κύριος,
διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ
καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι
αὐτοῖς

quidē citra iusiurādū sacerdotes facti sunt,
hic uero cū iureiurādo, per eū qui dixit ad
illū: Iurauit dñs & nō pœnitebit eum, tu sa
cerdos in ęternū secūdū ordinationē Mel/
chisedec. Tāto potioris testamēti spōsor fa
ctus est Iesus. & illi quidē plures facti fue/
rūt sacerdotes, propterea ꝙ per mortē nō
sinerētur ꝑmanere. at hic quod idē maneat
in æternū, perpetuū habet sacerdotiū, un/
de et saluos facere ad plenū potest, q ꝑ ipsū
adeunt deū, semper uiuēs, ad hoc ut inter/
pellet pro illis. Talis enim decebat ut esset
nobis pōtifex, pius, innocēs impollutus, se
gregatus à peccatorib. & sublimior cœlis
fact⁹, cui nō sit quotidie necesse, quēadmo
dū illis pōtificibus, prius pro proprijs pec
catis uictimas offerre, deinde pro peccatis
populi. Nā id fecit semel, quū semetipsum
obtulit. Si quidē lex hoīes cōstituit pōtifi/
ces, habētes infirmitatē. Porrò sermo iusiu
rādi, qui supra legē fuit, filiū cōstituit in æ/
ternū cōsummatū. Cæterū eorū quæ di/ VIII
cimus illud est caput, ꝙ talē habemus pon
tificē, q cōsedit ad dexterā throni maiesta/
tis in cœlis, sanctorū administrator, ac ueri
tabernaculi quod fixit deus, & nō homo.
Omnis eñ pontifex ad offerendū donaria
& uictimas cōstituitur, unde necesse est, ut
hic etiā habeat aliqd quod offerat. Nam si
esset in terra, nē sacerdos qdē esset, ubi sūt
sacerdotes q offerūt iuxta legē donaria, q
quidē exēplari & umbræ deseruiūt cœle/
stiū. quēadmodū oraculo respōsū est Mo-
si, quū esset absoluturus tabernaculū: nam
uide, inquit, ut facias oīa secundū exēplar
quod ostēsum est tibi in monte. nunc uero
hoc excellētius sortitus est sacerdotiū, quo
pręstātioris est testamēti intercessor, quod
in præstātiorib. promissis sancitū est. Etēm
si prius illud tale fuisset, ut nihil in eo posset
reprehēdi, haudquaq̄ fuisset secūdo quæsi
tus locus. Nā incusans eos loqᵣ illis, Ecce
dies uenięt, dicit dñs, et cōsummabo super
domū Israel & sup domū Iuda, testamētū
nouū, nō iuxta testamētū quod feci patri/
bus illorū in die quū apprehenderē manū
illorū, ut educerē eos ex Aegypto, qm ipsi
nō ꝑstiterūt in testamēto meo, et ego negle
ctui eos habui, dicit dñs. Nam hoc est testa
mētū quod disponā domui Israel post dies
illos, dicit dñs, dans leges meas in mentem
illorū, et in corde illorū inscribā illas, et ero
illis

αὐτοῖς εἰς θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν. καὶ
οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ
ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, γνῶθι τὸν κύ/
ριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν
ἕως μεγάλου αὐτῶν, ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικί/
αις αὐτῶν καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀνο/
μιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. ἐν τῷ λέγειν και/
νήν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην. τὸ δὲ παλαιού/
μενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λα/
τρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. σκηνὴ γὰρ κατε/
σκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία, καὶ ἡ τράπε/
ζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἁγία.
μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνή, ἡ λε/
γομένη ἅγια ἁγίων, χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατή/
ριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης, περικεκα/
λυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ
ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἡ βλα/
στήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. ὑπεράνω
δὲ αὐτῆς χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ
ἱλαστήριον, περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέ/
ρος. τούτων δὲ οὕτως κατεσκευασμένων, εἰς
μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διὰ παντὸς εἰσίασιν
οἱ ἱερεῖς, τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες, εἰς δὲ τὴν
δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς,
οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ
τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. τοῦτο δηλοῦντος τοῦ
πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι
τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς
ἐχούσης στάσιν, ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν
τὸν ἐνεστηκότα, καθ᾽ ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι
προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδη/
σιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα, μόνον ἐπὶ βρώ/
μασι καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ
δικαιώμασι σαρκός, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπι/
κείμενα. χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν
μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειο/
τέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύ/
της τῆς κτίσεως, οὐδὲ δι᾽ αἵματος τράγων καὶ
μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσῆλθεν ἐφά/
παξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.
εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων, καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δα/
μάλεως, ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιά/
ζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, πόσῳ μᾶλ/
λον τὸ αἷμα τοῦ χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰω/
νίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ θεῷ, κα/
θαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων,
εἰς τὸ λατρεύειν θεῷ ζῶντι. καὶ διὰ τοῦτο διαθή/
κης καινῆς μεσίτης ἐστίν, ὅπως θανάτου γενο/
μένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ δια/
θήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ
κεκλημένοι, τῆς αἰωνίου κληρονομίας. ὅπου γὰρ
διαθήκη

illis deus, & ipsi erũt mihi populus. Et non
docebũt q̃sq; p̃ximũ suũ et unusquisq; fra
trem suũ, dicentes: Cognosce dñm, q̃ oẽs
cogniturí sint me, ab eo q̃ pusillus fuerit in
ter eos usq; ad eũ q̃ magnus est inter illos:
quoniã placatus ero sup̃ iniustitijs illorũ et
peccatis eorũ, & iniq̃tatũ illorũ nõ recor/
dabor amplius. Per hoc q̃d dicit nouũ, an/
tiquauit prius. porrò quod antiquat̃ ac se/
nescit, in propinquo est ut euanescat. Igit̃ IX
habebat quidẽ etiã prius illud, iustificatio
nes cultus ac sanctũ mũdanũ. Siq̃dẽ taber
naculũ factũ fuit primũ, ĩ quo erãt & lucer
næ & mẽsa & propositio panũ quã uocãt
sancta. Post secũdũ aũt uelũ erat tabernacu
lũ, q̃d uocat̃ sanctũ sanctorũ, aureũ habẽs
thuribulũ & arcã testamẽti undiq; circũte
ctam auro, in qua urna aurea habẽs mãna
& uirga Aaron quę germinauerat & tabu
læ testamẽti. Supra hãc aũt Cherubim glo
riæ, obũbrãtia propitiatoriũ. de quibus nõ
est nũc dicendũ singulatim. His aũt ad hũc
ordinatis modũ, in prius quidẽ tabernacu
lũ semp̃ ingrediũt̃ sacerdotes, q̃ sacrorũ ri
tus pagant: in secundũ aũt semel quotãnis
solus põtifex, nõ sine sanguine quẽ offert
pro seipso et pro populi ignorãtijs. Illud si
gnificãte spũsancto, nõdũ manifestatã esse
sanctorũ uiam, adhuc priore tabernaculo
cõsistente, quæ erat similitudo pro tẽpore
tũ præsente, in quo dona sacrificiaq; offe/
runt̃, quæ nõ possint iuxta cõscientiã pfe/
ctũ reddere cultorẽ, in cibis dũtaxat & po
tionibus et diuersis ablutionib. ac iustifica
tionib. carnis usq; ad tẽpus correctiõis im
posita. At Christus accedẽs põtifex futu/
rorũ bonorũ, p̃ maius & pfectius taberna
culũ nõ manu factũ, hoc est, nõ huius stru
cturæ, neq; p̃ sãguinẽ hircorũ ac uitulorũ,
sed p̃ propriũ sanguinẽ ingressus est semel
in sancta, æterna redẽptione repta. Nam si
sanguis taurorũ & hircorũ & cinis iuuen/
cæ, aspgens inqnatos, sanctificat ad carnis
purificationẽ, quãto magis sanguis Chri/
sti qui per spiritũ æternũ seipsũ obtulit im
maculatũ deo, purgabit conscientiã uestrã
à mortuarijs operib. ad seruiendũ deo ui/
uẽti. Et ob id noui testamẽti cõciliator est,
ut morte intercedente, ad redemptionẽ ea
rum præuaricationũ, quæ fuerãt sub prio/
ri testamẽto, ij qui uocati sũt, promissionẽ
accipiãt æternę hæreditatis. Siquidem ubi

 testa/

διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου. διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μή ποτε ἰσχύει, ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος. ὅθεν οὐδ᾽ ἡ πρώτη, χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται. λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ μωσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε, λέγων. τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός. καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι πάντα ὁμοίως ἐῤῥάντισε. καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις. ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι. αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια, κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας. οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ᾽ εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. οὐδ᾽ ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτόν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ᾽ ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ, ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται. καὶ καθ᾽ ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις, οὕτως καὶ ὁ χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν.

σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ᾽ ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές, οὐδέ ποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι. ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους. ἀλλ᾽ ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ᾽ ἐνιαυτόν. ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας. διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει. θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας. σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας, τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥκω, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι ὁ θεὸς τὸ θέλημά σου. ἀνώτερον λέγων, ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν, καὶ ὁλοκαυτώματα, καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας, αἵτινες κατὰ τὸν νόμον

testamentũ est, mors intercedat necesse est testatoris. Nam testamentũ in mortuis ratum est, quandoquidẽ nondũ ualet quũ uiuit testator. Vnde ne prius qdẽ illud absq; sanguine dedicatũ fuit. Quũ enim Moses omne prçceptũ iuxta legẽ exposuisset omni populo, sũpto sanguine uitulorũ & hircorũ, cũ aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librũ & totũ populũ aspersit, dicẽs: Hic est sanguis testamenti, quod mãdauit uobis deus. Insuper aũt & tabernaculũ & oĩa uasa ministerij, sanguine cõsimiliter aspergebat. Et oĩa fere secundũ legem sanguine purificãtur, & absq; sanguinis effusiõe nõ fit remissio. Itaq; necesse est ut exemplaria quidẽ eorũ quæ sunt in cœlis, hisce rebus purificent̃, cçterum ipsa cœlestia potioribus q̃ hæ sint, uictimis mundentur. Non enim in manu facta sancta ingressus est Christus, exẽplaria uerorũ, sed in ipsum cœlũ ut appareat nunc in cõspectu dei pro nobis, non ut sæpius offerat se metipsum, quemadmodũ pontifex ingreditur in sancta singulis annis per sanguinẽ alienũ. Alioqui oportuisset illum sæpius passum fuisse à cõdito mũdo. Nunc aũt semel sub cõsummationem seculorũ, ad profligationẽ peccati, per immolationẽ suijpsius apparuit. Et quatenus illud manet homines, ut semel moriant̃, post hoc aũt iudiciũ: ita et Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, rursus absq; peccato cõspicietur, ijs qui illũ expectant in salutẽ.

Nã lex umbrã obtinens futurorũ bono X
rum, non ipsam imaginẽ rerum his hostijs quas singulis annis easdẽ cõtinenter offerunt, nunq̃ potest accedẽtes perfectos reddere. Alioq nõnne desijssent offerri? propterea q̃ nullã iam habuissent conscientiã peccatorũ, qui sacrificassent, ac semel purgati essent. Atq; in istis commemoratio fit peccatorũ quotãnis. Non eñ potest sanguis taurorũ & hircorum auferre peccata. Quapropter quũ ingressurus est mũdum, dicit: Sacrificium & oblationem noluisti. Corpus autẽ aptasti mihi, holocautomata et pro peccato non comprobasti. Tunc dixi: Ecce adsum, in capite libri scriptum est de me, ut faciam deus uoluntatem tuã. Superius quum dicit, Sacrificium & oblationem & holocautomata & pro peccato noluisti, neque comprobasti, quæ iuxta legem

νόμον προσφέρονται, τότε εἴρηκεν, ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι ὁ θεὸς τὸ θέλημά σου, ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ, ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν, οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ ἐφάπαξ. καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ᾽ ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας. αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος, ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους. μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι, αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς, μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτοὺς, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. ἔχοντες οὖν ἀδελφοὶ παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι ἰησοῦ, ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς. καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα, ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος, ἀκλινῆ. πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης, καὶ καλῶν ἔργων, μὴ ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν. ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία, φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους. ἀθετήσας τις νόμον μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει. πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας, ὁ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας. οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. καὶ πάλιν, κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ. φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας θεοῦ ζῶντος. ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν

ἄθλησιν

legē offerunt̄, tunc dixit: Ecce adſum ut faciam deus uoluntatē tuā: tollit prius, ut poſterius ſtatuat: per quā uolūtatē ſanctificati ſumus per oblationē corporis Ieſu Chriſti ſemel peractā. Et oīs quidē ſacerdos aſſiſtit quotidie, ſacra peragēs, & eaſdē ſępius offerens hoſtias quę nunq̄ poſſint auferre peccata. Hic uero una pro peccatis oblata uictima, perpetuo ſedet ad dexterā dei, id quod ſupereſt expectās, donec reddāt̄ inimici ipſius ſcabellū pedū eius. Vnica enim oblatiōe perfectos effecit in perpetuū eos qui ſanctificant̄. Teſtificatur aūt nobis & ipſe ſpūs ſanctus, nimirū quum prædixerit, Hoc eſt teſtamētū quod condā erga illos poſt dies illos, dicit dominus, dās leges meas in corde illorū, & in mentibus illorū inſcribā eas, & peccatorū atq; iniquitatū illorū nō recordabor amplius. Porrò ubi horū eſt remiſſio, non eſt amplius oblatio pro peccato. Quum igitur fratres, habeamus libertatē adeūdi in ſancta per ſanguinem Ieſu, ea uia quam dedicauit nobis recentem ac uiuentē, per uelamentū, hoc eſt per carnem ſuā, quumq; habeamus ſacerdotem magnū pręfectū domui dei, accedamus cum uero corde, in certitudine fidei, aſperſi cordibus, ac depulſa cōſcientia mala, & abluti corpore, aqua pura, teneamus confeſſionē ſpei, non uacillantē: fidelis em̄ q̄ promiſit: & cōſideremus nos inuicē, in hoc, ut prouocemus ad charitatē & bona opera, nō deſerentes aggregationē noſtri mutuā, ſicuti mos eſt nonnullis, ſed adhortantes inuicē, idq; hoc magis quod uidetis appropinquantē diem. Nā ſi uolentes peccauerimus poſt acceptā cognitionem ueritatis, nō ultra pro peccatis reliqua eſt hoſtia, ſed formidabilis quædam expectatio iudicij, & ignis uehemētia, q̄ deuoraturus eſt aduerſarios. Qui aſpernatus fuerit Moſi legem, abſq; miſericordia ſub duob⁹ aut tribus teſtibus morit̄. Quāto putatis peioribus afficietur ſupplicijs, q̄ filium dei conculcarit, & ſanguinē teſtamenti ceu rē prophanā habuerit, p̄ quē fuerat ſanctificat⁹, & ſpiritū gratiæ cōtumelia affecerit. Nouimus em̄ eū q̄ dixit, Meū eſt ulciſci ego rependā, dicit dn̄s. Et rurſum, Dn̄s iudicabit populū ſuū. Horrendū eſt incidere in manus dei uiuētis. Redeāt aūt uobis ī memoriā ſup̄iores dies, in q̄bus illuminati ingēs

certamen

ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων. τοῦτο μὲν,
ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦ
το δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενη/
θέντες. καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθή/
σατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν
μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔ/
χειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς
καὶ μένουσαν. μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤ/
ῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν με/
γάλην. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέ/
λημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐ/
παγγελίαν. ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχό/
μενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. ὁ δὲ δίκαιος ἐκ
πίστεως ζήσεται, καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐ
δοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσ/
μὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς
περιποίησιν ψυχῆς.

Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις,
πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. ἐν
ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.
πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥή/
ματι θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλε
πόμενα γεγονέναι. πίστει πλείονα θυσίαν ἄ/
βελ παρὰ κάϊν προσήνεγκε τῷ θεῷ, δι᾽ ἧς
ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος
ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ δι᾽ αὐ/
τῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖ. πίστει ἐνὼχ μετε/
τέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρίσκε
το, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. πρὸ γὰρ τῆς
μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέ
ναι τῷ θεῷ. χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐα
ρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμε/
νον τῷ θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐ/
τὸν μισθαποδότης γίνεται. πίστει χρηματισθεὶς
νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβη/
θεὶς, κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ
οἴκου αὐτοῦ, δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον καὶ
τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρο
νόμος. πίστει καλούμενος ἀβραὰμ ὑπήκου
σεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον, ὃν ἤμελλε λαμ
βάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπι-
στάμενος ποῦ ἔρχεται. πίστει παρῴκησεν εἰς
γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν
σκηναῖς κατοικήσας μετὰ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ
τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐ
τῆς. ἐξεδέχετο γὰρ, τὴν τοὺς θεμελίους
ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουρ-
γὸς ὁ θεός. πίστει καὶ αὐτὴ σάῤῥα δύνα/
μιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ
παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγή
σατο τὸν ἐπαγγειλάμενον. διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑ/
νὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου,
καθὼς

certamen sustinuistis afflictionū, partim q
dem dū & probris & pressuris affecti, spe/
ctaculo fuistis oībus, partim dum cōsortes
ita cōuersantiū facti estis. Siqdem & affli/
ctionū quæ ex uinculis meis cōtingerunt
participes fuistis, & direptionē facultatū
uestrarū cū gaudio accepistis, scientes uos
habere in uobis, potiorē substantiā in cœ/
lis ac manentē. Ne abieceritis igit̄ fiduciā
uestrā quæ magnā habet præmij retribu/
tionē. Nā patiētia uobis est opꝰ, ut ubi uo
luntatē dei peregeritis, reportetis promis/
sionē. Adhuc em̄ pꝑusillū temporis et qui
uēturus est ueniet & nō tardabit. Iustꝰ aūt
ex fide uicturus est: & si se subduxerit, non
probabit aīo meo. At nos nō sumus q sub
ducamus nos in perditionē, sed ad fidē pti
nemus in acquisitionē aīæ. Est aūt fides XI
earū rerū quæ sperant̄, substātia, argumen
tum eorū quę nō uident̄. p hāc em̄ testimo
niū meruerūt seniores. Per fidē itelligimus
pfecta fuisse secula uerbo dei, ut ex his quę
nō apparebāt, ea quæ uident̄ fieret. Per fi/
dem uberiorē hostiā Abel obtulit deo q̄
Cain: p quā testimoniū meruit, q̄ esset iu/
stus, testimoniū phibēte de donarijs illius
deo, & p hanc mortuus adhuc loquit̄. Per
fidē Enoch fuit translatus, ne uideret mor
tē, nec fuit inuētus propterea quod trāstu
lerat illū deus: prius q̄ em̄ trāsferret̄, testi/
moniū meruerat, quod placuisset deo. At
qui sine fide, fieri nō potest, ut quis illi pla/
ceat. Nam q accedit ad deū, hunc credere
oportet esse deū & esse remuneratorē quę
rentib. se. Per fidē admonitꝰ oraculo Noe
ea quæ nōdū uidebant̄, ueritus, apparauit
arcā ad salutē domus suæ, p quā arcā con/
demnauit mundū, & eius quæ secundū fi/
dem est, iustitiæ factus est hęres. Per fidem
appellatus Abrahā obedijt, ut exiret in lo/
cum quē accepturus erat in hæreditatē, &
exiuit, nesciens quò esset uēturus. Per fidē
cōmigrauit in terrā ꝓmissionis, ueluti pe/
grinā, qū in tabernaculis habitasset cum
Isaac & Iacob cohæredib. eiusdē ꝓmissio/
nis. Expectauerat em̄ habentē fundamēta
ciuitatē, cuius opifex & cōditor est deus.
Per fidē & ipsa Sara uim ad cōcipiendum
ac retinendū semen accepit, ac præter æta/
tis rationem peperit, q̄ fidelem iudicaret
eum qui ꝓmiserat. Quapropter & ex uno
ꝓgnati sunt posteri, eoq̄ iam annis effœto
tanto

καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος. κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν, ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι. καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ θεός, θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν, ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν. πίστει προσενήνοχεν ἀβραὰμ τὸν ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, πρὸς ὃν ἐλαλήθη, ὅτι ἐν ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα, λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ θεός, ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν ἰσαὰκ τὸν ἰακὼβ καὶ τὸν ἠσαῦ. πίστει ἰακὼβ ἀποθνήσκων, ἕκαστον τῶν υἱῶν ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. πίστει, ἰωσὴφ τελευτῶν, περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο. πίστει, μωσῆς γεννηθείς, ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. πίστει, μωσῆς μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς φαραώ, μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. πίστει κατέλιπεν αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε. πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν. πίστει δὲ διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς, ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ αἰγύπτιοι, κατεπόθησαν. πίστει τὰ τείχη ἱεριχὼ κατέπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. πίστει ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ᾽ εἰρήνης. καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ γεδεών, βαράκ τε, καὶ σαμψὼν καὶ ἰεφθάε, δαβίδ τε καὶ σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν, οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός ἔφυγον

tãto numero quãto sunt stellæ cœli, & uelut arena quæ est iuxta marginẽ maris innumerabilis. Iuxta fidẽ mortui sunt hi oẽs, quũ nõ accepissent ꝓmissiones, sed procul eas uidissent & credidissent, salutassentq; & cõfessi fuissent se hospites atq; aduenas esse in terra. Nã hæc q̃ dicunt, declarant se patriã inquirere. Et si illius quidẽ memores fuissent unde fuerãt profecti, habebãt opportunitatẽ reuertẽdi. Nũc aũt meliorẽ expetunt, hoc est cœlestẽ. Quapropter nõ erubescit ipse deus uocari deus illorũ. parauerat enim illis ciuitatẽ. Per fidem obtulit Abrahã Isaac, quũ tentaret, & unigenitum obtulit, in quo ꝓmissiones acceperat, ad quẽ dictũ fuerat, In Isaac uocabit tibi semen, quũ illud secum ꝑpendisset, deũ uel à mortuis excitare posse, unde illũ etiam resurrectionis typo reduxit. Per fidẽ de futuris benedixit Isaac filio Iacob & Esau. Per fidẽ Iacob moriẽs, singulis filijs Ioseph bñdixit, & adorauit fastigiũ uirgæ illius. Per fidẽ Ioseph moriens, de egressione filiorũ Israel meminit, deq; ossibus suis mãdauit. Per fidẽ quum natus esset Moses, occultatus est menses treis à parentib. suis, propterea q̃ uiderent elegantẽ puellum, nec ueriti sunt edictũ regis. Per fidem Moses iam grãdis renuit uocari filius filię Pharaonis, potius eligẽs simul malis affici cum populo dei, q̃ tẽporarijs peccati cõmodis frui, maiores arbitratus diuitias probrũ Christi, q̃ Aegyptiorũ thesauros. Respectũ eñi habebat remunerationis. Per fidẽ reliquit Aegyptũ, haud ueritus ferociã regis. Perinde eñi quasi uidisset eum q̃ est inuisibilis ita obdurauit. Per fidẽ fecit pascha & effusionẽ sanguinis, ne is q̃ perimebat primogenita, tãgeret ipsos. Per fidem trãsierunt rubrũ mare, ueluti ꝑ siccã terrã, q̃ quũ tentassent Aegyptij, absorpti sunt. Per fidem mœnia Hiericho cõciderunt, circũdata ad dies septem. Per fidem Raab meretrix nõ perijt unà cum ijs qui nõ obedierãt, quum excepisset hospitio exploratores pacifice. Et quid præterea loquor? Deficiet eñi me tempus, cõmemorantem de Gedeone, de Barac & Sampsone & Hiephthae, necnõ Dauid & Samuele ac prophetis, qui per fidem expugnauerũt regna, operati sunt iustitiã, assequuti sunt promissiones, occluserunt ora leonum, extinxerunt uim ignis,

effugerunt

ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων. ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν. ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς, ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς. καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν.

τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι᾽ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν, καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἐκάθισεν. ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι. οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι, καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται. υἱέ μου μὴ ὀλιγώρει παιδείας κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει. μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί. εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς καὶ ἐνετρεπόμεθα, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν; οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδευον, ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ. πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης. ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι᾽ αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης. διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε, καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ

effugerunt acies gladij, ualidi facti sunt ex imbecillitate, effecti sunt robusti in bello, incursiones auerterunt exterorum. Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos. Alij uero distēti sunt, aspernati redēptionem, ut potiorē sortirētur resurrectionem. Alij rursus ludibrijs & flagris explorati sunt, insuper & uinculis & carcere, lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, occisione gladij occubuerũt, oberrarũt in ouillis et caprinis pellibus, destituti, pressi, afflicti, quibus indignus erat mundus, in desertis errãtes & montibus ac speluncis & cauernis terræ. Atq; oẽs hi testimonium promeriti per fidẽ, non acceperant promissionem, ꝙ deus de nobis melius quiddã prouiderat, ne sine nobis cõsummarentur.

Proinde nos quoq; quũ tãta septi simus XII
nube testiũ, deposito onere omni, et tenaciter inhærente peccato, ꝑ tolerantiã curramus in proposito nobis certamine, respicientes ad fidei ducẽ et cõsummatorem Iesum, q̃ proposito sibi gaudio ꝑtulit crucẽ ignominia cõtempta, & ad dexterã throni dei cõsedit. Reputate enim ꝙ is talẽ sustinuerit à peccatoribus aduersus se cõtradictionem, ne defatigemini, animis defecti. Nondũ usq; ad sanguinẽ restitistis, aduersus peccatũ repugnantes, & obliti estis exhortationis quę uobis tanq̃ filijs loquitur: Fili mi, ne neglexeris correptionẽ domini, neq; deficias quũ ab eo argueris. Quẽ eñ diligit dominus, corripit: flagellat aũt omnem filium quem recipit. Si castigationem sustinetis, ueluti filijs uobis offert se deus. Quis enim est filius, quem non castigat pater? Quod si alieni estis à castigatione, cuius participes sunt oẽs, igitur spurij estis, nõ filij. Itaq; quum carnis nostrę patres habuerimus castigatores, & reueriti simus illos, an non multo magis subijciemur patri spirituum & uiuemus. Atq; illi quidem ad paucos dies, pro arbitratu suo nos erudiebant: hic autem ad cõmodum nostrum in hoc ut impartiat nobis sanctimoniã suam. Omnis aũt castigatio in præsens quidem, non uidetur esse gaudij, sed molestiæ. At postea fructum trãquillum iustitiæ reddit ijs qui per illã fuerint exercitati. Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite, & facite ut recti sint gressus pedibus uestris, ne claudicatio aberret à uia, imò sanetur

θῇ δὲ μᾶλλον. εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων,
καὶ τὸν ἁγιασμόν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν
κύριον, ἐπισκοποῦντες, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς
χάριτος τοῦ θεοῦ, μή τις ῥίζα πικρίας, ἄνω
φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολ
λοί, μή τις πόρνος ἢ βέβηλος ὡς ἠσαῦ, ὃς ἀν
τὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐ-
τοῦ. ἴστε γάρ, ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρο
νομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετα/
νοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δα-
κρύων ἐκζητήσας αὐτήν. οὐ γὰρ προσεληλύ/
θατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ
καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ, καὶ σάλ/
πιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκού/
σαντες, παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς
λόγον. οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, κἂν
θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βο
λίδι κατατοξευθήσεται, καὶ οὕτως φοβερὸν
ἦν τὸ φανταζόμενον. μωσῆς εἶπεν, ἔκφοβός
εἰμι καὶ ἔντρομος. ἀλλὰ προσεληλύθατε σιὼν
ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, ἱερουσαλὴμ ἐπου
ρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ
ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμ
μένων, καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, καὶ πνεύμα/
σι δικαίων τετελειωμένων, καὶ διαθήκης νέ/
ας μεσίτῃ ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, κρεῖτ
τονα λαλοῦντι παρὰ τὸ ἄβελ. βλέπετε μὴ
παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ
ἔφυγον, τὸν ἐπὶ γῆς παραιτησάμενοι χρημα
τίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, οἱ τὸν ἀπ' οὐ
ρανῶν ἀποστρεφόμενοι, οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐ/
σάλευσε τότε, νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων. ἔ/
τι ἅπαξ ἐγὼ σείω, οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ
καὶ τὸν οὐρανόν. τὸ δὲ ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν
σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων,
ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. διὸ βασιλείαν
ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χά/
ριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ θεῷ με/
τὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλί/
σκον. ἡ φιλαδελφία μενέτω. τῆς φιλοξενίας μὴ
ἐπιλανθάνεσθε. διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες
ξενίσαντες ἀγγέλους. μιμνήσκεσθε τῶν δεσμί/
ων, ὡς συνδεδεμένοι, τῶν κακουχουμένων, ὡς
καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. τίμιος ὁ γάμος
ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. πόρνους δὲ
καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός. ἀφιλάργυρος ὁ τρό
πος, ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ
εἴρηκεν, οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκα/
ταλείπω, ὥς τε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, κύ
ριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποι/
ήσει μοι ἄνθρωπος. μνημονεύετε τῶν ἡγου/
μένων

netur potius. Pacē sectemini cū oībus & san
ctimoniā, sine qua nemo uidebit dn̄m, cu/
ram agētes ne q̄s sit q̄ deficiat à gratia dei,
ne qua radix amarulentię suppullulās ob/
turbet, & p̄ hāc inquinent multi; ne q̄s scor/
tator aut, p̄phan⁹, uelut Esau, q̄ unico edu/
lio p̄mutauit ius primogeniti. Scitis em̄ q̄
& postea quū uellet hęreditario iure bn̄di
ctionē asseq; reprobatus sit. Nō enim repe
rit pœnitētiæ locū, tametsi cum lachrymis
quæsiuissent eā. Non em̄ accessistis ad cō/
tactū montē & incēsum ignē ac turbinē et
caliginē & procellā tubæq; sonitū & uocē
uerborū, quā q̄ audierāt deprecati sunt nē
his adiungeret oratio. Non em̄ ferebāt q̄d
edicebat. Si bestia tetigerit montē, lapida/
bit aut iaculo cōfiget. et adeo terribile erat
uisū q̄d apparebat. Moses dixit, Expauefa
ctus sum ac tremebūdus: sed accessistis ad
montē Sion & ad ciuitatē dei uiuētis, Hie
rusalē cœlestē, & ad innumerabiliū ange/
lorū cœtū, & ad cōtionē primogenitorū q̄
cōscripti sunt in cœlis, & ad iudicē uniuer
sorū deū, et ad sp̄us iustorū p̄fectorū, & ad
noui testamēti cōciliatorē Iesum, et ad san
guinē aspsionis, meliora loquētē q̄ loque/
bat sanguis Abel. Videte ne asp̄nemini eū
q̄ loquit. nā si illi nō effugerūt q̄ auersabā/
tur eū qui loquebat in terra, multo magis
nos, si eū qui de cœlis est auersemur: cuius
uox tū cōcussit terrā, at nūc denūciauit di/
cens, Adhuc semel ego cōcutio, nō modo
terrā, uerū etiā cœlū. Porro illud quod di/
cit, Adhuc semel: significat eorū quę cōcu
tiunt translationē, utpote quę facta sint, ut
maneāt ea quæ nō cōcutiūt. Quapropter
regnū assumētes quod cōcuti nō possit, ha
beamus gratiā, p̄ quam ita colam⁹ deū, ut
illi placeamus cū reuerentia & religione.
Etem̄ deus noster cōsumēs ignis est. Fra XIII
terna charitas maneat. Hospitalitatis ne si
tis imemores. Per hanc em̄ quidā insciētes
exceperūt angelos hospitio. Memores e/
stote uinctorū, tāq̄ unà cū illis uincti, eorū
qui affligūt, ueluti ipsi quoq; uersantes in
corpore. Honorabile est inter oēs cōiugiū
& cubile impollutū. Scortatores aūt & ad
ulteros iudicabit de⁹. Sint mores alieni ab
auaritia, cōtēti ijs quę adsunt. Siquidē ipse
dixit, Nō te desero neq; derelinquo ut fidē
tes dicam⁹, Dn̄s mihi auxiliator, nec time/
bo q̄d faciat mihi homo. Memores estote

μένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν. ἰησοῦς χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον, ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ, χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες. ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας, εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς. διὸ καὶ ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε. τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες. οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρομεν θυσίαν αἰνέσεως διὰ παντὸς τῷ θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. πείθεσθε δὲ τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπείκετε. αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες, ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες. ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν, πεποίθαμεν γὰρ, ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι. περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν, καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως. καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν. γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ, ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἰταλίας διὰ τιμοθέου.

eorũ qui præsunt uobis, q locuti sunt uobis sermonẽ dei, quorũ imitemini fidẽ, cõsiderãtes qui fuerit exitus cõuersationis illorũ. Iesus Christus heri & hodie, idem est etiã in secula. Doctrinis uarijs ac peregrinis ne circũferamini. Bonũ est enim gratia cõstabiliri cor, nõ escis quę nõ profuerunt ijs qui uersati sunt in illis. Habemus altare de quo nõ est fas edere ijs qui tabernaculo deseruiunt. Animaliũ enim quorũ sanguis infertur pro peccato, in sancta per pontificem, horũ corpora cremant̃ extra castra. Quapropter et Iesus ut sanctificaret p proprium sanguinẽ populũ, extra portã passus est. Exeamus igitur ad eũ extra castra, opprobriũ eius portãtes. Non enim habemus hic manẽtẽ ciuitatẽ, sed futurã inquirimus. Per ipsum igit̃ offerimus hostiã laudis semp deo, hoc est fructũ labiorũ confitentium nomini eius. Cæterũ beneficẽtiæ & cõmunicationis ne obliuiscamini. Talibus enim uictimis placetur deo. Parete ijs qui præsunt uobis, & cõcedite: siquidẽ illi uigilant pro aĩabus uestris, tanq̃ rationem reddituri, ut cum gaudio hoc faciãt, & nõ gementes. nam id est inutile uobis. Orate pro nobis: cõfidimus enim ꝙ bonam habemus conscientiã inter oẽs cupientes honeste cõuersari. Magis aũt obsecro uos ut id faciatis, quo celerius restituar uobis. Deus autem pacis qui reduxit à mortuis pastorem ouium illum magnũ per sanguinẽ testamenti æterni, dñm nostrum Iesum, absolutos uos reddat in omĩ opere bono, ad faciendũ uoluntatẽ ipsius, efficiẽs ut quod agitis, acceptũ sit in conspectu suo per Iesum Christũ, cui gloria in secula seculorũ. amen. Obsecro uos fratres, sufferte sermonem exhortationis. Etenim paucis scripsi uobis. Scitis fratrem nostrũ Timotheum solutũ esse, cum quo, si celerius uenerit, uisam uos. Salutate omnes qui præsunt uobis, & oẽs sanctos. Salutant uos Itali. Gratia cum omnibus uobis. amen.

Missa ab Italia per Timotheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙ-κῆς τοῦ ἁγίου ἰακώβου.

Ταύτην ἐπιστέλλει τοῖς ἀπὸ τῶν δώδεκα φυλῶν διασπαρεῖσι, καὶ πιστεύσασιν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν. γράφει δὲ διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολήν, διδάσκων περὶ διαφορᾶς πειρασμῶν, ποῖος μὲν ἔστιν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ποῖος δὲ ἀπὸ τῆς ἰδίας καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐστί. καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ δείκνυται ἡ πίστις, καὶ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου, ἀλλ᾿ οἱ ποιηταὶ δικαιοῦνται. περί τε πλουσίων παραγγέλλει, ἵνα μὴ προκρίνωνται τῶν πτωχῶν οἱ πλούσιοι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιπλήττωνται ὡς ὑπερήφανοι. καὶ τέλος παραμυθησάμενος τοὺς ἀδικουμένους, καὶ προτρεψάμενος αὐτοὺς μακροθυμεῖν, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, καὶ διδάξας περὶ ὑπομονῆς ἐκ τοῦ ἰὼβ τὸ χρηστὸν τῆς ὑπομονῆς, παραγγέλλει προσκαλεῖσθαι τοὺς πρεσβυτέρους ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ σπουδάζειν ἐπιστρέφειν τοὺς πλανηθέντας ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, ἔστι γὰρ τούτου μισθὸν παρὰ τοῦ κυρίου, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM IACOBI ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

IAcobus quoniã erat Hierosolymitarũ episcopus, scribit & cæteris Iudæis, qui per omnes nationes sparsi habitabant, uarijs præceptis uitam illorũ formans & instituens.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΙΑΚΩΒΟΣ θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν. πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις. γινώσκοντες, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος, καὶ δοθήσεται αὐτῷ. αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ. μὴ γὰρ οἰέσθω ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ κυρίου. ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς, ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. οὕτως καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται. μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι. ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος. εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν. ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην θεοῦ οὐ κατεργάζεται. διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν. γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ ἀκροα-

ταὶ

EPISTOLA BEATI IACOBI

IACOBVS dei ac domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutē. Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tētationes incideritis uarias, illud scientes, ꝙ exploratio fidei uestræ parit patiētiam. Cæterũ patientia opus perfectũ habeat, ut sitis ꝑfecti & integri, nullaq; in parte diminuti. Quòd si cui uestrũ deest sapientia, postulet ab eo qui dat, nēpe deo, qui dat inꝗ oĩbus simpliciter, nec exprobrat, ac dabit ei. Sed postulet cũ fiducia, nihil hęsitãs. Nã ꝗ hæsitat, is similis est fluctui maris ꝗ uentis agitur & impetu rapit. Neq; enim existimet homo ille, se quicꝗ accepturũ à domino. Vir aio duplici, incōstans est in omnibus uijs suis. Glorief aũt frater ꝗ est humilis, in sublimitate sua: contrà qui diues est, in humiliatione sui, quoniã ueluti flos herbæ præteribit: exortus est eñi sol cũ æstu, & exaruit herba, & flos illius decidit, & decor aspectꝰ illius perijt: sic & diues in uijs suis marcescet. Beatus uir ꝗ suffert tentationē, quoniã quum probatus erit, accipiet coronã uitę, quã promisit dñs ijs à quibus fuerit dilectus. ne quis quum tentat, dicat se à deo tentari: nã deus ut malis tentari non potest, ita nec ipse quenꝗ tentat, imò unusquisq; tentatur, dum à propria cōcupiscentia abstrahit & inescatur. deinde cōcupiscentia postea ꝗ concepit, parit peccatũ: peccatũ uero ꝑfectum, progignit mortem. Ne erretis fratres mei dilecti. Oĩs donatio bona & omne donũ perfectũ, è sũpnis est, descendēs à patre luminũ, apud quem nō est trãsmutatio aut cōuersionis obumbratio. Is destinata uoluntate, ꝓgenuit nos sermone ueritatis, ut essemus primitię quędã suarũ creaturarũ. Itaq; fratres mei dilecti, sit oĩs homo uelox ad audiendũ, tardus ad loquendũ, tardus ad iram: nã ira uiri iustitiã dei nō efficit. Quapropter deposita omni immundicia & redundãtia maliciæ, cũ mãsuetudine recipite insitum sermonem, qui potest saluas reddere animas uestras. Sitis aũt effectores sermonis, & nō audito-

res

τοὺ παραλογιζόμενοι ἑαυτούς. ὅτι εἴ τις ἀκροα
τὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀν-
δρὶ, κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐ
τοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν καὶ ἀπε-
λήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν. ὁ δὲ
παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερί
ας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπι-
λησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗ-
τος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσαι. εἴ τις
δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσ
σαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου
μάταιος ἡ θρησκεία. θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀ-
μίαντος παρὰ τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν,
ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλί
ψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ
κόσμου.

ἀδελφοί μου μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔ-
χετε τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τῆς
δόξης. ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν
ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰ-
σέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, καὶ
ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν
λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, σὺ κάθου ὧδε κα-
λῶς, καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κά-
θου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου, καὶ οὐ διεκρί
θητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισ-
μῶν πονηρῶν. ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.
οὐχ ὁ θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τού
του, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βα-
σιλείας, ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;
ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι
καταδυναστεύουσιν ὑμῶν καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑ-
μᾶς εἰς κριτήρια; οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ κα
λὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς. εἰ μέν τοι νόμον
τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν γραφὴν, ἀγαπήσεις
τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε. εἰ δὲ
προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχό
μενοι ὑπὸ τοῦ νόμου, ὡς παραβάται. ὅστις γὰρ
ὅλον τὸν νόμον τηρήσει πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάν
των ἔνοχος. ὁ γὰρ εἰπὼν, μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ,
μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσῃς, φονεύσῃς δὲ, γέ
γονας παραβάτης νόμου. οὕτως λαλεῖτε, καὶ οὕ-
τως ποιεῖτε, ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες
κρίνεσθαι. ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι
ἔλεος. καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. τί τὸ
ὄφελος ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔ-
χειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις
σῶσαι αὐτόν; ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυ-
μνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέ
ρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπά-
γετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζε-
σθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώ-
ματος

res, fallẽtes uoſmetipſos. quoniã ſi qs audi
at ſermonẽ, nec eum factis exprimat, hic ſi
milis eſt uiro cõſideranti faciẽ natiuitatis
ſuæ in ſpeculo: cõſiderauit em̃ ſeipſum &
abijt, & cõtinuo oblitus eſt qualis eſſet. At
q pſpexerit in legẽ perfectã, quæ eſt liber-
tatis, & permãſerit, hic quũ nõ ſit auditor
obliuioſus, ſed effector operis, beat⁹ facto
ſuo erit. Si qs uidet religioſus eſſe ĩter uos,
q nõ frenat linguã ſuam, ſed aberrare ſinit
cor ſuũ, huius uana eſt religio. Religio pu-
ra & ĩmaculata apud deũ & patrẽ hęc eſt,
inuiſere orphanos & uiduas in afflictione
ſua, ĩmaculatũ ſeipſum ſeruare à mundo.
Fratres mei, ne cũ reſpectu perſonarũ II
habeatis fidẽ dñi noſtri Ieſu Chriſti ex opi
nione. nã ſi ingrediat in cœtũ ueſtrũ uir au
reum geſtãs anulũ, ueſte indutus ſplẽdida,
ingrediat aũt & pauper in ſordida ueſte,
& reſpexeritis ad illũ q ueſtẽ geſtat ſplen-
didam, & dixeritis illi. Tu ſede hic bene: et
paupi dicatis, Tu ſta illic, aut ſede hic ſub-
ter ſcabellũ meũ: & non dijudicati eſtis in
uobiſipſis, & facti eſtis iudices cogitatio-
nũ malarũ. Audite fratres mei dilecti, nõn
ne deus elegit pauperes mũdi huius, diui-
tes in fide, & hæredes regni q̃d pmiſit ijs à
quib. dilectus fuerit? Vos aũt cõtemptui
habuiſtis pauperẽ. Nõne diuites tyranni-
dem exercẽt in uos, & ijdẽ trahunt uos ad
tribunalia, et ijdem male loquunt de bono
noĩe quod inuocatũ eſt ſuper uos? Si legẽ
quidẽ regiã perficitis iuxta ſcripturã. Dili-
ges proximũ tuũ ſicut teipſum: bene faci-
tis. ſin uero perſonã reſpicitis, peccatũ cõ-
mittitis, & redarguimini à lege ueluti trãſ-
greſſores. Quiſqs em̃ totam legẽ ſeruaue-
rit, offenderit aũt in uno, factus eſt omniũ
reus. nã qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiã,
Ne occidas. quod ſi nõ fueris mœchatus,
occideris tamẽ, factus es trãſgreſſor legis.
Ita loquamini, & ita faciatis, ueluti per le-
gẽ libertatis iudicandi. ſiqdẽ iudiciũ abſq;
miſericordia erit ei, qui non præſtiterit mi
ſericordiã: & gloriat miſericordia aduer-
ſus iudiciũ. Quę utilitas fratres mei, ſi fidẽ
dicat aliquis habere ſe, facta uero nõ habe
at? Nũ poteſt fides ſaluũ facere illũ? Quòd
ſi frater aut ſoror nudi fuerint, & egentes
q̃tidiano uictu, dicat aũt aliqs ueſtrũ illis,
Abite cũ pace, caleſcite & ſaturamini: nõ
tamẽ dederitis illis quę ſunt neceſſaria cor

ματος, τί τὸ ὄφελος; οὕτως καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ
ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν. ἀλλ' ἐρεῖ τις, σὺ
πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω. δεῖξόν μοι τὴν πίστιν
σου ἐκ τῶν ἔργων σου. κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔρ-
γων μου τὴν πίστιν μου. σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ θεὸς εἷς
ἐστι; καλῶς ποιεῖς. καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ
φρίσσουσι. θέλεις δὲ γνῶναι ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι
ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν; ἀβραὰμ ὁ
πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας
ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; βλέπεις,
ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν
ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη; καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ,
ἡ λέγουσα. ἐπίστευσε δὲ ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλο-
γίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. καὶ φίλος θεοῦ ἐκ-
λήθη. ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄν-
θρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον; ὁμοίως δὲ καὶ
ῥαὰβ ἡ πόρνη, οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη. ὑποδε-
ξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;
ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν
ἐστιν, οὕτως καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νε-
κρά ἐστι.

μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε ἀδελ-
φοί μου, εἰδότες, ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.
πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ
πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγω-
γῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χα-
λινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν, πρὸς τὸ πείθεσθαι
αὐτοὺς ἡμῖν καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.
ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκλη-
ρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχί-
στου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος
βούληται. οὕτως καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος
ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκην
ὕλην ἀνάπτει. καὶ ἡ γλῶσσα τὸ πῦρ, ὁ κόσ-
μος τῆς ἀδικίας, οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν
τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ
φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογι-
ζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων
τε καὶ πετεινῶν ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμά-
ζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ. τὴν
δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμά-
σαι, ἀκατάσχετον κακόν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.
ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν
αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁ-
μοίωσιν θεοῦ γεγονότας. ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρ-
χεται εὐλογία καὶ κατάρα. οὐ χρὴ ἀδελφοί μου
ταῦτα οὕτως γίνεσθαι. μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς
ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; μὴ δύναται
ἀδελφοί μου συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι; ἢ ἄμπελος σῦ-
κα; οὕτως οὐδὲ μία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆ-
σαι ὕδωρ. τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξά-
τω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰ-
τητι

pori, quæ erit utilitas? Sic & fides si facta
nō habuerit, mortua est p̄ se. Sed dicet ali-
quis, Tu fidē habes, & ego facta habeo: o-
stende mihi fidē tuā ex factis tuis, et ego o-
stendā tibi ex factis meis fidē meā. Tu cre
dis q̄ deus unus est? Recte facis. Et dæmo
nia credūt ac cōtremiscūt. Vis uero scire ó
homo inanis, q̄ fides absq̄ factis mortua
sit? Abrahā pater noster nōne ex factis iu-
stificatus est, cū obtulisset Isaac filiū suū su
p̄ altare? Vides q̄ fides adiumēto fuerit fa
ctis illius, et ex factis fides p̄fecta fuerit? Et
impleta est scriptura quæ dicit, Credidit
Abrahā deo, et imputatū est illi ad iustitiā,
& amicus dei uocatus est. Videtis igit̄ q̄
ex factis iustificet̄ homo, & nō ex fide tan
tum? Similiter aūt & Rhaab meretrix, an
non ex factis iustificata est quū excepisset
nūcios & alia uia emisisset? Nā queādmo-
dū corpus absq̄ spū mortuū est, ita et fides
absque factis mortua est. Nolite plures III
magistri fieri fratres mei, scientes q̄ maius
iudiciū sumpturi simus. In multis ēm labi
mur oēs. Si q̄s in sermone nō labit̄, hic p̄fe
ctus est uir, q̄ possit freno moderari totum
etiā corpus. Ecce equis frena in ora immit
timus, ut obediāt nobis, & totū corpus illo
rū circūagimus. Ecce naues quoq̄ quū tan
tæ sint, & à uentis sęuis agant̄, circūagun-
tur à minimo gubernaculo, quocūq̄ impe
tus dirigētis uoluerit. Ita & lingua pusillū
membrū est, et magna iactat. Ecce exiguus
ignis quātam materiā incendit. Et lingua
ignis est, mūdus iniquitatis, sic lingua cōsti
tuit̄ in mēbris nostris, quæ maculat totum
corpus, & inflāmat rotā natiuitatis, & in-
flāmatur à gehēna. Oīs enim natura & fe-
rarum & uolucrū serpentiūq̄ & marino-
rum domat̄, & domita est à natura hūana.
Linguā aūt nullꝰ hominū domare potest,
incoercibile malū, plena ueneno mortife-
ro. Per ipsam b̄ndicimus deo & patri, & p̄
ipsam maledicimus hoībus, q̄ ad similitu-
dinē dei cōditi sunt. Ex eodē ore procedit
b̄ndictio et maledictio. Nō oportet fratres
mei hęc ita fieri. Nunquid fons ex eodē fo
ramine emittit dulcem & amarā aquam?
Nunq̄d potest fratres mei, ficus oleas gi-
gnere, aut uitis ficus? Sic nullꝰ fons salsam
ac dulcē potest ædere aquā. Quis sapiēs et
scientia præditus inter uos? Ostēdat ex bo
na conuersatione opera sua cum mansue-
tudine

τητι σοφίας. εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε, καὶ ἐρί/
θειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε, καὶ
ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σο/
φία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ᾽ ἐπίγειος, ψυχι/
κή, δαιμονιώδης. ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια,
ἐκεῖ ἀκαταστασία, καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα. ἡ δὲ
ἄνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰ/
ρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρ/
πῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.
καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται
τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦ/
θεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν
τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε. φο
νεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν.
μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε. οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰ/
τεῖσθαι ὑμᾶς. αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κα
κῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανή/
σητε. μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ
φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν βου/
ληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ θεοῦ
καθίσταται. ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει.
πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν
ἐν ἡμῖν. μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. ὑποτάγητε
οὖν τῷ θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται
ἀφ᾽ ὑμῶν. ἐγγίσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. κα/
θαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ καὶ ἁγνίσατε καρ/
δίας δίψυχοι. ταλαιπωρήσατε, καὶ πενθήσα/
τε, καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος με/
ταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν. ταπει/
νώθητε ἐνώπιον τοῦ κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς. μὴ
καταλαλεῖτε ἀλλήλων ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν
ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, κατα/
λαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις,
οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής. εἷς ἐστιν ὁ νομο
θέτης, ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. σὺ τίς
εἶ, ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον; ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, σήμε
ρον καὶ αὔριον πορευσώμεθα εἰς τήνδε τὴν πό/
λιν, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπο/
ρευσώμεθα, καὶ κερδήσωμεν, οἵτινες οὐκ ἐπί/
στασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν;
ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπει/
τα δὲ ἀφανιζομένη, ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς. ἐὰν
ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν
τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλα/
ζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά
ἐστιν. εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁ/
μαρτία αὐτῷ ἐστιν.

ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύ/
ζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερ/
χομέναις. ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, τὰ ἱ/
μάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν. ὁ χρυσὸς
ὑμῶν

tudine sapiētię. Quòd si æmulationē ama
rā habetis & cōtētionē in corde uestro, no
lite gloriari & mēdaces esse aduersus ueri/
tatē. Nō est enim ista sapiētia è supernis de
scēdēs, sed terrena, aīalis, dæmoniaca. Vbi
eñ ęmulatio & cōtentio, ibi incōstantia &
omne opus prauū. Quæ aūt è sup̄nis est sa
piētia, primū quidē casta est, deinde pacifi
ca, modesta, tractabilis, plena misericordia
& fructibus bonis absq; dijudicatione sine
simulatione. Fructus aūt iustitiæ in pace se
minat̄, facientibus pacē. Vnde bella & li/ IIII
tes ī uobis? Nōne hinc? nimirū ex uolupta
tibus uestris quæ militāt in mēbris uestris?
Cōcupiscitis & nō habetis, inuidetis & ę/
mulamini, et nō potestis adipisci. pugnatis
& bellatis: nō habetis, propterea ꝙ nō po/
stulatis. Petitis & nō accipitis, eo qđ male
petatis, ut in uoluptatib. uestris insumatis.
Adulteri & adulteræ nescitis ꝙ amicitia
mūdi, inimicitia est cū deo? Quicūq; ergo
uoluerit amicus esse mūdi, inimicus dei cō
stituit̄. An putatis ꝙ inaniter scriptura di/
cat: Ad inuidiā cōcupiscit spūs qui habita
uit in nobis? Maiorē aūt dat gratiā. Subdi/
ti ergo estote deo, resistite aūt diabolo, et fu
giet à uobis. Appꝑinquate deo, & appro/
pinquabit uobis. Emūdate manus ô pecca
tores, & purificate corda duplices aīo. Af/
fligimini & lugete & plorate. risus uester
in luctū cōuertatur, & gaudiū in mœrorē.
Humiles uos reddite in cōspectu dñi, et eri
get uos. Nolite detrahere uobis īuicē frēs.
Qui detrahit fratri, q̄q; iudicat fratrē suū,
detrahit legi & iudicat legē. ꝙ si iudicas le/
gē, nō es obseruator legis, sed iudex Vnus
est legislator q̄ pōt seruare & perdere. Tu
q̄s es q̄ iudicas aliū? Age nūc q̄ dicitis, Ho
die & cras eamus in hāc ciuitatē, & facia/
mus ibi annū unū et mercemur & lucrū fa
ciamus, qui ignoratis q̄d futurū sit postero
die. Quæ est eñ uita uestra? Vapor eñ est
q̄ ad exiguū tēpus apparet & deinde eua/
nescit, ꝓ eo ꝙ dicere debueritis, Si dñs uo/
luerit, & si uixerimꝰ, faciamꝰ hoc aut illud.
Nūc aūt exultatis in superbijs uestris. Oīs
exultatio talis mala est. Igitur qui nouerit
recte facere, nec facit, hic peccato tenetur.

Agite nūc diuites, plorate, ululātes sup̄ V
miserijs uestris q̄ aduenīet uobis. Diuitiæ
uestræ putrefactę sunt, uestimēta uestra ti/
neis obnoxia facta sunt. Aurū & argētum

 uestrum

ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν, ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν κράζει. καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε. ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον, οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν. μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοὶ ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου. ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἕως λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον. μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ κυρίου ἤγγικε. μὴ στενάζετε κατ᾽ ἀλλήλων ἀδελφοί, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν. ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας τοὺς προφήτας, οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι κυρίου. ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ κύριος καὶ οἰκτίρμων. πρὸ πάντων δὲ ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε, μήτε τὸν οὐρανόν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον. ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί. καὶ τὸ οὔ, οὔ. ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε. κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω. ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ᾽ αὐτόν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη. ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι, καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ. καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς. ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν, γινωσκέτω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

uestrũ erugine uitiatũ est, & erugo eorum in testimoniũ uobis erit, & exedet carnes uestras sicut ignis. Thesaurũ cõgessistis in extremis diebus. Ecce merces operariorũ qui messuerũt regiones uestras, quæ fraude nõ reddita est a uobis, clamat: & clamores eorũ qui messuerãt, ĩ aures dñi sabaoth introierũt. In delicijs uixistis super terram, & lasciuistis, enutrijstis corda uestra, ut in die occisionis. Cõdemnastis, & occidistis iustũ, & non resistit uobis. Patientes igitur estote fratres usq; ad aduentũ domini: Ecce agricola expectat preciosum fructũ terræ, patienter expectãs illũ, donec accipiat pluuiam tẽpestiuã & serotinã. Patiẽtes igitur estote & uos, & confirmate corda uestra, quoniã aduentus domini appropinquat. Nolite ingemiscere alius aduersus aliũ fratres, ut ne cõdẽnemini. Ecce iudex ante ianuam assistit. Exemplũ accipite fratres mei afflictionis ac patientiæ prophetas, qui loquuti sunt in noĩe domini. Ecce beatos ducimus eos qui sustinẽt. Tolerantiã Iob audistis, & finẽ domini uidistis, φ ualde misericors sit dñs ac cõmiserans. Ante omnia aũt fratres mei, nolite iurare neq; per cœlũ neq; per terrã neq; p̃ aliud quodcũq; iusiurandũ: sit aũt uestrũ, est, est: nõ, non: ut ne in simulationẽ incidatis. Affligitur aliquis inter uos? oret. Aequo animo est aliq̃s? psallat. Infirmat̃ quis inter uos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orẽt super eum, ungentes eum oleo in noĩe domini. Et obsecratio fidei saluũ reddet laborantẽ, & eriget eum dominus: & si in peccatis fuerit, remittentur ei. Confitemini inuicẽ alius alij delicta, et orate pro uobis inuicẽ, ut sani sitis. Multum enim ualet deprecatio iusti efficax. Helias homo erat similiter obnoxius affectionibus ut nos, & precatione precatus est ne plueret: & non pluit super terrã annos tres & mẽses sex. Et rursum orauit, & cœlũ dedit pluuiã & terra produxit fructũ suũ. Fratres, si quis inter uos errauerit à ueritate, & conuerterit quis eum, sciat, φ qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiæ suæ, saluam faciet animã à morte, & operiet multitudinem peccatorum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
τοῦ ἁγίου ἀποστόλου πέτρου.

Ταύτην ἐπέστειλεν ὁ μακάριος πέτρος τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ οὖσιν, ἰουδαίοις καὶ γενομένοις χριστιανοῖς. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολὴν διδασκαλικήν, ἐπιστηρίζων αὐτοὺς, διότι γὰρ ἀπὸ ἰουδαίων ἐπίστευσαν. καὶ πρῶτον μὲν ἐξηγεῖται καὶ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ εἰς τὸν χριστὸν πίστις, ἀπὸ τῶν προφητῶν κατηγγέλθη, καὶ δι᾽ αὐτῶν ἐμηνύθη, ἡ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ λύτρωσις. καὶ ὅτι αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν εὐηγγελίσθη τὰ πάντα, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. εἶτα συμβουλεύσας ἀξίως τοῦ καλέσαντος ἀναστρέφεσθαι, προτρέπει καὶ βασιλέας τιμᾶν. γυναιξί τε γὰρ καὶ ἀνδράσιν ὁμοφροσύνην καταγγέλλει. καὶ εἰς τὰ ἤθη προαινέσας ὀλίγα, σημαίνει, ὅτι καὶ εἰς τὸν ᾅδην γέγονε παρὰ κυρίου τὸ κήρυγμα τῆς σωτηρίας καὶ ἀναστάσεως. ἵνα καὶ οἱ προθανόντες ἀναστῶσι, καὶ κριθῶσι μὲν τῷ σώματι, τῇ δὲ χάριτι τῆς ἀναστάσεως διαμένωσι, καὶ ὅτι τὸ τέλος πάντων λοιπὸν ἤγγικε καὶ ὀφείλουσι πάντες ἕτοιμοι γίνεσθαι, ὡς λόγον ἀποδώσοντες τῷ κριτῇ. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI PRIOREM ARGVMENTVM
per Des. Erasmum Roterodamum.

Petrus quemadmodum & Iacobus, Iudæis scribit, sparsim incolentibus gentium regiones, epistolam profecto dignam apostolorum principe, plenam autoritatis ac maiestatis apostolicæ, uerbis parcam, sententijs differtam. Hortatur autem ad tolerantiā malorum, quæ ob euangelij inuidiam perpetiebantur, spe præmiorum. Ad hæc admonet, ut iuxta prophetiarū oracula in tantam dignitatem uocati gratis, uitam præstent sua professione dignam: Christianismum enim non in titulo aut baptismo tantum, sed in morum innocentia situm esse. alioqui quod affliguntur malis, non cessurum ad gloriam Christi, si ob malefacta pœnas dare uideantur. Ad hæc admonet, ne freti Christianismo, detrectent parére magistratibus licet ethnicis, ne prouocati nec conuertantur ad Christum, & acrius sæuiant: item ne serui negent officium suum heris, licet ethnicis. Christianæ bonitatis esse omnia perpeti: item ne mulieres Christianæ uiros suos licet ethnicos contemnant, sed moribus suis ad meliora studeant prouocare. Maritos admonet, ut uxoribus suis deferant, ut à coitu nonnunquam temperent, quo magis uacet orare. Deinde exemplo Christi prouocat ad tolerantiam malorum, ne conentur iniuriam iniuria pensare, sed mansuetudine & benefactis uincere studeant male meritos. Atq; hæc agit tribus primis capitibus, & initio quarti. Post hæc hortatur ad nouitatem uitæ, dehortās à uitijs gentium. Inuitat ad sobrietatem, ad uigilantiam, ad preces assiduas, in primis ad mutuam charitatē, ad hospitalitatem, ad officia mutua, rursus ad patientiā persequutionū ob Christi nomen illatarū. Mox episcopos instituit, & his subditū populum. In calce testatur sese & alterā epistolā ad eosdem scripsisse per Syluanum, quæ intercidit. Hanc scriptā apparet ex Babylone: nam huius ecclesiæ uerbis iubet eos saluere, si cui de Roma commentum non probatur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΡΟΣΤΟΛΟΥ ΓΕΤΡΟΥ ΓΡΩΤΗ

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς πόντου, γαλατίας, καππαδοκίας, ἀσίας καὶ βιθυνίας, κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος ἰησοῦ Χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι᾽ ἀναστάσεως ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς, εἰς ὑμᾶς τοὺς ἐν δυνάμει θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν, ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ, ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμὴν, ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ, καὶ δεδοξασμένῃ, κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν, περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν, καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες, ἐρευνῶντες εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου, τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ, ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ᾽ οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε, διότι γέγραπται. ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. καὶ

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI PRIMA

PETRVS apostolus Iesu Christi, aduenis sparsim incolētibus, Pontū, Galatiā, Cappadociā, Asiā & Bithyniā, delectis iuxta præfinitionem dei patris, per sanctificationē spūs, in obedientiam & aspersionē sanguinis Iesu Christi: gratia uobis et pax multiplicet. Laudādus est deus & pater dñi nostri Iesu Christi qui iuxta copiosam suā misericordiā regenuit nos in spem uiuā, per hoc q̄ resurrexit Iesus Christus ex mortuis in hæreditatē immortalē & incōtaminabilē atq; immarcessibilē, cōseruatā in cœlis erga uos qui uirtute dei custodimini per fidē ad salutē, quę in hoc parata est, ut patefiat in tempore supremo: in quo exultatis, nunc ad breue tēpus afflicti in uarijs experimētis, si opus sit, quo exploratio fidei uestræ, multo preciosior auro quod perit, & tamen per ignem probatur, reperiatur in laudē & gloriā & honorē, tū quū reuelabitur Iesus Christus: quē quū non uideritis, diligitis: in quem in præsentia, quū nō uideatis, credētes tamē, exultatis gaudio ineffabili & glorificato, reportātes finē fidei uestræ, salutē animarum: de qua salute exquisierūt & scrutati sunt prophetæ, qui de uētura in uos gratia uaticinati sunt, scrutātes ad quē aut cuiusmodi tēporis articulū significaret q̄ in illis erat spūs Christi: qui prius q̄ acciderēt, testabatur uenturas in Christū afflictiones, & quæ essent consecuturæ glorias: quibus & illud reuelatū est, q̄ haud sibijpsis, imò nobis ministrarēt hęc, q̄ nūc annūciata sūt uobis per eos qui uobis prædicauerūt euāgeliū, per spiritū sanctū emissum è cœlo, in quæ desiderāt angeli prospicere. Quapropter succincti lūbis mētis uestræ, sobrij p̄fecte sperate in eā quæ ad uos defertur gratiā, dū uobis patefit Iesus Christus, tanq̄ filij obedientes, ut nō accōmodetis uos pristinis cōcupiscētijs, q̄bus dū adhuc ignoraretis Christū, agebamini, sed queadmodū is q uos uocauit, sanct⁹ est, ita ipsi quoq; sācti in oī cōuersatione reddamini, propter ea q̄ scriptū est, Sācti estote, nā ego sāctus

sum

μι. καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε. εἰδότες, ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ, προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς, τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς θεόν, τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν, καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς θεόν. τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς, ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα. διότι πᾶσα σὰρξ, ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιάς, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε. εἴπερ ἐγεύσασθε, ὅτι Χριστὸς ὁ κύριος, πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ θεῷ ἐκλεκτόν, ἔντιμον, καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικός, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ Χριστοῦ. διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ. ἰδοὺ τίθημι ἐν σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτόν, ἔντιμον. καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν. ἀπειθοῦσι δὲ λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου, οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς θεοῦ. οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες. ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους,

ἀπέχεσθε

sum. Et si patrē inuocatis citra psonarū respectū iudicantē iuxta cuiusq; opus, uidete ut in timore cōuersantes incolatus uestri tēpus trāsigatis. Quū sciatis uos, nō caducis rebus uelut argēto & auro fuisse redēptos à uana uestra cōuersatione, quā ex patrum acceperatis traditione, sed precioso sanguine uelut agni immaculati & incōtaminati Christi: qui præordinatus quidē fuerat, anteq̄ cōditus esset mūdus, sed manifestatus fuit extremis tēporibus propter uos qui p illū creditis in deū: qui illū excitauit è mortuis, & gloriā ei dedit, ut uos fidē ac spē haberetis erga deū, qui animas uestras purificastis obediēdo ueritati, per spiritū cū charitate fraterna, ab omni simulatiōe aliena, ex puro corde uos inuicē diligite impense, renati nō ex semine mortali sed ex immortali per sermonē uiuētis dei & manētis in æternū, propterea q̄ omnis caro gramē sit, & omnis gloria hominis quasi flos graminis. Exaruit gramē, & flos decidit: at uerbum dñi manet in æternū. Hoc aūt est uerbum, quod per euāgeliū delatū est ad uos.

Proinde deposita omni malitia & omni II
dolo & simulationibus et inuidētijs & omnibus obtrectatiōibus, ut modo nati infantes, lac illud nō corporis sed animi qđ dolū nescit, appetite, ut p illud subolescatis. Siquidē gustastis q̄ benignus sit dñs, ad quē accedētes, qui lapis est uiuus, ab hoībus quidē reprobatus, apud deū uero electus ac preciosus: ipsi quoq; ueluti uiui lapides ædificemini, domus spūalis, sacerdotiū sanctum ad offerēdū spūales hostias, acceptabiles deo p Iesum Christū. quapropter & cōtinet scriptura, Ecce pono in Sion lapidē, in summo ponendū angulo, electū, preciosum: & q crediderit in illo, nō pudefiet. Vobis igit̄ preciosus est, qui creditis. Cęterū ijs qui nō credūt, lapis quē reprobauerāt ædificātes, hic cœpit esse caput anguli: & lapis in quē īpingit̄, & petra ad quā offendāt, nēpe ijs qui īpingūt ī sermonē, neq; credunt in id ad qđ & instituti fuerāt. Vos aūt genus electū, regale sacerdotiū, gēs sancta, populus q in lucrū accessit, ut uirtutes predicetis illius q è tenebris uos uocauit ī admirabilē suā lucē: q quōdā eratis nō populꝰ, nūc populꝰ dei: q quōdā nō cōsecuti misericordiā, nūc estis misericordiā cōsecuti. Dilecti, obsecro tāq̄ aduēas ac pegrinos

abstinete

ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵ τινες
στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν
ὑμῶν ἔχοντες καλὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἵνα ἐν ᾧ
καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν κα-
λῶν ἔργων ἐποπτεύοντες, δοξάσωσι τὸν θεὸν
ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. ὑποτάγητε οὖν πάσῃ
ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν κύριον, εἴτε βασιλεῖ
ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμ-
πομένοις, εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαι-
νον δὲ ἀγαθοποιῶν. ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα
τοῦ θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀ-
φρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν, ὡς ἐλεύθεροι, καὶ
μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν
ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι θεοῦ. πάντας τι-
μήσατε, τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν θεὸν
φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε. οἱ οἰκέται ὑπο-
τασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ
μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ
τοῖς σκολιοῖς. τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνεί-
δησιν θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας πάσχων ἀ-
δίκως. ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ
κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποι-
οῦντες, καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε. τοῦτο γὰρ
χάρις παρὰ θεῷ. εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι
καὶ χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμ-
πάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς
ἴχνεσιν αὐτοῦ, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ
εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ὃς λοιδο-
ρούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπεί-
λει. παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως. ὃς
τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώ-
ματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις
ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν, οὗ τῷ
μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε. ἦτε γὰρ ὡς πρόβα-
τα πλανώμενα, ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ
τὸν ποιμένα, καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν
ὑμῶν.

ὁμοίως αἱ γυναῖκες ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰ-
δίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ οἵ τινες ἀπειθοῦσι
τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς
ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται, ἐποπτεύσαντες
τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν, ὧν ἔσω
οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐκ πλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέ-
σεως χρυσίων ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, ἀλλ'
ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀφ-
θάρτῳ, τοῦ πραέως καὶ ἡσυχίου πνεύματος,
ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πολυτελές. οὕτω γάρ
ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες, αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ
τὸν θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς
ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς σάρρα ὑπήκουσε τῷ ἀ-
βραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε
τέκνα ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μη-
δεμίαν

abſtinete à carnalibus concupiſcentijs quę
militãt aduerſus animã, & cõuerſationẽ ue
ſtram habete honeſtã inter gẽtes, ut in hoc
quod obtrectant uobis quaſi maleficis, ex
bonis operibus æſtimãtes uos, glorificent
deũ in die uiſitationis. Proinde ſubditi eſto
te cuiuis humanæ creaturæ propter dñm,
ſiue regi tanꝙ præcellẽti, ſiue præſidibus
ut qui per eum mittãtur ad uindictã quidẽ
nocentiũ, laudẽ uero recte agentiũ. Quo-
niã ſic eſt uolũtas dei, ut benefaciẽdo obtu
retis os hominibus ſtultis & ignorãtibus,
tanꝙ liberi, & nõ ueluti prætextũ habẽtes
maliciæ libertatẽ, ſed tanꝙ ſerui dei. Om-
nes honorate, fraternitatẽ diligite, deum ti
mete, regem honorate. Famuli ſubditi ſint
cum timore dominis, nõ ſolũ bonis ac hu-
manis, uerũ etiã prauis. Nã hæc eſt gratia,
ſi quis propter cõſcientiã dei ſuffert mole-
ſtias, præter meritum affectus malis. Quæ
enim eſt laus, ſi quũ peccantes alapis cædi
mini ſufferetis? At ſi quũ benefacitis, & ta
men malis afficimini, ſuffertis. Hæc enim
eſt gratia apud deũ. Siquidẽ in hoc uocati
eſtis, quoniã & Chriſtus afflictus eſt pro
nobis, relinquẽs nobis exemplum ut inſe-
quere mini ueſtigia ipſius qui peccatũ non
fecerat, nec inuentus eſt dolus in ore illius:
qui quũ maledictis inceſſeretur, nõ regeſ-
ſit maledicta: quũ malis afficeretur, nõ mi-
nabatur: ſed tradidit uindictã ei qui iudicat
iuſte, qui peccata noſtra ipſe pertulit in cor
pore ſuo ſuper lignũ, quo peccatis mortui
iuſtitiæ uiueremus: cuius eiuſdẽ uibice ſa-
nati fuiſtis: nã eratis uelut oues errãtes, ſed
cõuerſi eſtis nunc ad paſtorẽ & curatorem
animarũ ueſtrarũ. Similiter uxores ſub- III
ditæ ſitis ueſtris uiris, ut etiã qui nõ obtem
perãt ſermoni, per uxorũ cõuerſationem
abſq; ſermone lucrifiãt: dũ conſiderãt cum
reuerẽtia coniunctã caſtã cõuerſationẽ ue
ſtrã, quarũ ornatus ſit nõ externus, q ſitus
eſt in plicatura capillorũ et additione auri,
aut in palliorũ amictu, uerũ occultus, q eſt
in corde homo, ſi is careat omni corrupte-
la, ita ut ſpũs placidus ſit ac quietus, q ſpũs
in oculis dei magnifica ac ſumptuoſa res
eſt. Nã ad eũ modũ olim & ſanctæ illę mu
lieres ſperãtes in deo, comebãt ſeſe, & ſub-
ditæ erãt ſuis uiris, quẽadmodũ Sara obe-
diuit Abrahę, dñm illũ appellãs, cuius fa-
ctę eſtis filię dũ benefacitis, et nõ terremini
ullo

δὲ μίαν πτόησιν. οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν. τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες, μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας, τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες, εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε. ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν. ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά. καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε; ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι. τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε, κύριον δὲ τὸν θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν χριστῷ ἀναστροφήν. κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας. ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἔπαθεν, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς, ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε. ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τουτέστιν, ὀκτὼ ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος, ὃ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς θεόν, δι' ἀναστάσεως ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανόν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας, εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι

ullo pauore. Viri ſimiliter cohabitẽt ſecun
dũ ſcientiã, uelut infirmiori uaſi muliebri
impartientes honorẽ, tanq̃ etiã cohęredes
gratiæ uitæ, ne interrũpant preces ueſtræ.
In ſumma, oẽs ſitis unanimes, ſimiliter affe
cti, fraterna præditi charitate, miſericor/
des, affabiles, nõ retaliantes malũ malo aut
conuitium cõuitio, ſed cõtrà, benedicẽtes:
ſciẽtes uos in hoc uocatos eſſe ut benedi/
ctionẽ hæreditate poſſideatis. Nã qui uult
uitã diligere, et uidere dies bonos, coerceat
linguã ſuã à malo, & labia ſua ne loquant
dolũ. Declinet à malo, & faciat bonũ, quę/
rat pacẽ & perſequatur eam: quoniã oculi
domini ſuper iuſtos, & aures eius ad de/
precationẽ illorũ. Rurſus aſpectus domi/
ni ſuper eos qui faciũt mala. Et quis eſt qui
ſit afflicturus uos, ſi bonitatis æmulatores
fueritis? Imò ſi quid etiã acciderit incõmo
di propter iuſtitiã, beati tamen eſtis. Cæte/
rum terrore illorũ ne terreamini, neq; tur/
bemini, ſed dominũ deũ ſanctificate in cor
dibus ueſtris. Sitis aũt parati ſemper ad re/
ſpõdendũ cuilibet petẽti, ut loquamini de
ea quæ in uobis eſt ſpe, cũ mãſuetudine &
reuerẽtia, conſcientiã habentes bonam, ut
in hoc quod uobis detrahunt tanq̃ ſcelero
ſis, pudefiant hi qui inceſſunt ueſtrã bonã
in Chriſto conuerſationẽ. Præſtat enim ut
bene agentes, ſi ita uelit dei uolũtas, malis
afficiamini, q̃ male faciẽtes. Quãdoquidẽ
& Chriſtus ſemel pro peccatis paſſus fuit,
iuſtus pro iniuſtis, ut nos adduceret deo,
mortificatus quidẽ carne, ſed uiuificatus
ſpiritu, in quo etiam abijt & ſpiritibus qui
erant in carcere prædicauit, qui inobedien
tes fuerant quondã. Quum ſemel expecta
batur dei lenitas in diebus Noe, quũ appa
rabatur arca, in qua paucæ, hoc eſt octo a/
nimæ ſeruatæ fuerũt per aquã: cuius figu/
ræ nunc reſpondẽs baptiſmus, nos quoq;
ſaluos reddit: quo non carnis ſordes abij/
ciuntur, ſed quo fit ut bona cõſciẽtia bene
reſpondeat apud deũ, per reſurrectionem
Ieſu Chriſti qui eſt ad dexterã dei, profe/
ctus in cœlũ, ſubiectis ſibi angelis & pote-
ſtatibus ac uirtutibus. Quũ igitur Chri/ IIII
ſtus paſſus ſit ꝑ nobis carne, uos quoq; iu/
xta eandẽ cogitationẽ armemini, q̃ qui pa
tiebatur in carne, deſtitit à peccato: in hoc
ut iam nõ concupiſcentijs hominũ ſed uo/
luntati dei, quod ſupereſt in carne tempus

χρόνου. ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις. ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες, οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι. πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς. πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες. ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν. φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους ἄνευ γογγυσμῶν. ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος θεοῦ. εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια θεοῦ. εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος, ἧς χορηγεῖ ὁ θεός, ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος, ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι. εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεύς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος. εἰ δὲ ὡς χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ὅτι καὶ ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ θεοῦ εὐαγγελίῳ. καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ, ὁ συμπρεσβύτερος, καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός, ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως, μὴ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως, μηδὲ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γιγνόμενοι

uiuat. Sat em̃ est nobis ꝙ anteacto uitæ tē-
pore uoluntatē gentiũ patrauerimus, quũ
uersaremur in lasciuijs, cõcupiscẽtijs, uino
lẽtijs, comessationibus, cõpotationibus, et
nefarijs simulacrorũ cultib. Atq; id absur-
dũ illis uidet, ꝙ nõ accurratis unà cũ ipsis ĩ
eandē luxus refusionē, qui de uobis male
loquunt. Qui redditurí sunt rationē ei qui
paratus est ad iudicãdũ uiuos & mortuos.
Nam in hoc mortuis quoq; prædicatũ est
euãgeliũ, ut iudicẽtur quidē secũdũ hoies
carne, uiuãt aũt iuxta deũ spũ. Porrò rerũ
omniũ finis imminet. Sitis igitur sobrij &
uigilãtes ad orãdũ: ante oĩa uero charitatē
inter uos uehementē habẽtes: nã charitas
operiet multitudinē peccatorũ. Hospitales
estote erga uos inuicē, sine murmurationi-
bus, ut quisq; accepit donũ, ita alius in aliũ
illud ministrãtes, ut boni dispẽsatores ua-
riæ gratiæ dei. Si quis loquit, loquat ut elo
quia dei: si qs ministrat, ministret tanq̃ ex
uirtute quã suppeditat deus, ut oĩbus glo-
rificetur deus p Iesum Christũ, cui est glo-
ria et imperiũ in secula seculorũ, amē. Cha
rissimi, ne miremini, dũ per ignē explora-
mini, quę res ad experimentũ uestri fit, per
inde quasi nouũ aliq̃d uobis obtingat: imò
in hoc q̃d cõsortes estis afflictionũ Christi,
gaudete, ut in reuelatione quoque gloriæ
eiusdē gaudeatis exultãtes. Si probris affi-
cimini in noĩe Christi, beati estis: quoniam
gloria & spũs dei super uos requiescit. Iux
ta ipsos quidē maledictis afficit, iuxta uos
aũt glorificat. Ne quis em̃ uestrũ affligat,
ut homicida, aut fur, aut facinorosus, aut
curiosus alienarũ rerũ. Porrò si ut Christia
nus affligitur aliquis, ne pudefiat, imò glo
rificet deũ in parte hac. Quãdoquidē & tē
pus est ut ĩcipiat iudiciũ à domo dei: quod
si primũ incipit à nobis, quis erit finis eorũ
qui nõ credũt dei euãgelio? Et si iustus uix
saluus efficit, impius & peccator ubi cõpa
rebit? Proinde qui affligũtur iuxta uolũta-
tem dei, tanq̃ apd' fidelē cõditorē deponãt
aĩas suas benefaciẽdo. Presbyteros q in- V
ter uos sũt obsecro, q sũ & ipse presbyter,
ac testis afflictionũ Christi, atq; idē cõsors
gloriæ quæ reuelabitur, pascite quantũ in
uobis est gregē Christi, curã illi⁹ agẽtes nõ
coacte, sed uolẽtes: nõ turpiter affectantes
lucrũ, sed propẽso aĩo, neq; ceu dominium
exercẽtes aduersus cleros, sed sic ut sitis exē
plaria

μένοι τοῦ ποιμνίου. καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχι/
ποιμένος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης
στέφανον. ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυ/
τέροις, πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν τα/
πεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ θεὸς ὑπερη/
φάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χά/
ριν. ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα
τοῦ θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν
μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ᾽ αὐτὸν, ὅτι αὐ/
τῷ μέλει περὶ ὑμῶν. νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ
ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος
περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίῃ. ᾧ ἀντίστητε στε/
ρεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων
τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι. ὁ δὲ
θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώ/
νιον αὐτοῦ δόξαν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὀλίγον παθόν/
τας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι,
θεμελιώσαι. αὐτῷ ἡ δόξα, κράτος εἰς τοὺς αἰῶ/
νας τῶν αἰώνων, ἀμήν. διὰ σιλουανοῦ ὑμῖν πιστοῦ
ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι᾽ ὀλίγων ἔγραψα, πα/
ρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ
χάριν τοῦ θεοῦ, εἰς ἣν ἑστήκατε. ἀσπάζεται ὑμᾶς
ἡ ἐν βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ μάρκος ὁ υἱός
μου. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγά/
πης. εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ ἰησοῦ.
ἀμήν.

plaria gregis. Et quū apparuerit ille paſto/
rum princeps, reportabitis ĩmarceſcibilē
gloriæ coronā. Similiter iuniores ſubditi
eſtote ſenioribus, ſic ut omnes alius alij ui/
ciſſim ſubijciamini. Humilitatē animi uo/
bis infixā habete propterea ꝙ deus ſuper/
bis reſiſtit, humilibus aūt dat gratiā. Humi
liemini igitur ſub potenti manu dei, ut uos
extollat quū erit opportunū, omni cura ue
ſtra cōiecta in illum. nam illi cura eſt de uo
bis. Sobrij eſtote, uigilate, quoniā aduerſa
rius ueſter diabolus tanq̄ leo rugiēs obam
bulat, quærēs quem deuoret. Cui reſiſtite,
ſolidi fide, ſcientes eaſdem afflictiones ue/
ſtræ quæ in mundo eſt fraternitati cōſum/
mari. Sed deus omnis gratiæ, qui uocauit
nos ad æternā ſuam gloriā per Chriſtum
Ieſum, parū per afflictos, idē inſtauret uos,
fulciat, roboret, ſtabiliat: Ipſi gloria, impe/
rium in ſecula ſeculorū, amē. Per Syluanū
uobis fidelē fratrē, ut arbitror, paucis ſcri/
pſi, adhortās ac teſtificās hanc eſſe ueram
gratiā dei, in qua ſtatis. Salutat uos ea, quæ
eſt in Babylone, ueſtræ cōſors electionis ec
cleſia, & Marcus filius meus. Salutate uos
mutuo charitatis oſculo. Pax uobis omni/
bus, qui eſtis in Chriſto Ieſu.
Amen

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου πέτρου.

Ταύτην πάλιν ὁ αὐτὸς πέτρος ἐπιστέλλει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. ἔστι δὲ ἡ ἐπιστολὴ, ὑπόμνησις τῶν πρώτων. εἰδὼς γὰρ ταχεῖαν ἑαυτοῦ ἔσεσθαι τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σώματος, σπουδάζει πάντας ὑπομνῆσαι περὶ ὧν κατηχήθησαν, τὴν διδασκαλίαν. καὶ πρῶτον δείκνυσιν ἐκ τῶν προφητῶν αὐτὴν εὐαγγελισθεῖσαν, καὶ ὅτι αἱ προφητεῖαι αἱ περὶ τοῦ σωτῆρος, οὐκ εἰσὶν ἀνθρώπιναι, ἀλλὰ περὶ θεοῦ ἐλαλήθησαν. ἔπειτα παραγγέλλει μὴ προσέχειν τοῖς ἀπατῶσι, λέγων ἔσεσθαι αὐτῶν ἀπώλειαν, ὥσπερ καὶ τῶν παραβάντων ἀγγέλων γέγονε. προμηνύει δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἡμέρας ἔσεσθαι ἐν αἷς ἐμπαῖκται περιπατήσουσι, καὶ θελήσουσιν ἀπατᾶν τινὰς, λέγοντες, μάτην λέγεσθαι παρ᾽ ἡμῶν τὴν παρουσίαν τοῦ σωτῆρος, διὰ τὸ ἀεὶ λέγεσθαι, καὶ μήπω παραγίνεσθαι. ἐκ τούτων οὖν καὶ μάλιστα ἀπέχεσθαι παραγγέλλει, διδάσκων μὴ ὀλιγωρεῖν ἐν τοῖς χρόνοις. πάντα γὰρ τὸν χρόνον, μηδὲν εἶναι ἐνώπιον κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν μίαν ἡμέραν ὡς χίλια ἔτη, εἶναι, καὶ τὰ χίλια ἔτη, ὡς ἡμέραν μίαν. ἔσεσθαι δὲ ταχέως τὴν ἡμέραν κυρίου διαβεβαιοῦται καὶ προδείκνυσι, καὶ ἐντέλλεται ἑτοίμους εἶναι πάντας εἰς αὐτὴν, ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ ἀγαπᾶν τὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου παύλου γραφέντα, καὶ μὴ προσέχειν τοῖς διαβάλλουσιν αὐτὰ, διὰ τὸ καὶ πάσας τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν αὐτούς. ὑπομνήσας οὖν καὶ διδάξας πάντας προειδέναι τὰ πράγματα, παραινεῖ μὴ ἐκπίπτειν τοῦ στηριγμοῦ τῆς πίστεως, καὶ οὕτως πληροῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI POSTERIOREM ARGVMENtum per Des. Erasmum Roterodamum.

Hanc, ut apparet, scripsit admodum senex, & iam morti uicinus, quandoquidem de obitu suo meminit. Scribit autem promiscue Christianis omnibus, adhortans ad uitæ puritatem, & ueterum exemplis ac terrore iudicij extremi deterrens à turpibus, uehementer insectans eos qui simplicium animos peruersa doctrina corrumperent, negantes aduenturum Christum.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΤΡΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΣΥΜΕΩΝ πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ σωτῆρος ἰησοῦ Χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ, καὶ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς. καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν, ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν, ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην. ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀπράκτους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν. ᾧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. διὸ μᾶλλον ἀδελφοὶ σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες, οὐ μὴ πταίσητέ ποτε. οὕτως γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ Χριστοῦ. διὸ οὐκ ἀμελήσω, ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς, ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν, καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς

ἐκείνου

EPISTOLA PETRI APOSTOLI SECVNDA

SYMEON Petrus ſeruus et apoſtolus Ieſu Chriſti, ijs qui æque precioſam nobiſcū ſortiti ſunt fidē per iuſtitiam dei noſtri et ſeruatoris Ieſu Chriſti: gratia uobis & pax multiplicet̃ p̃ agnitionem dei et Ieſu dñi noſtri, ſic ut eius diuina uirtus omnia nobis largita eſt, quæ ad uitā ac pietatem pertinent, per agnitionē eius qui uocauit nos per gloriā & uirtutē, per quæ precioſa nobis ac maxima promiſſa donata ſunt, ut per hęc efficeremini diuinę cōſortes naturæ, ſi refugeritis à corruptione quæ eſt in mūdo per concupiſcentiam. Sed in hoc ipſum omni adhibito ſtudio, ſubminiſtrate in fide ueſtra uirtutē, in uirtute uero ſcientiā, in ſcientia uero tēperantiam, in tēperātia uero patientiā: rurſus in patiētia pietatem, in pietate aūt fraternam charitatem, in fraterna uero charitate dilectionem. Hæc enim quum uobis adſint & exuberent, haud ocioſos, nec in irritum laborantes efficiunt, ad domini noſtri Ieſu Chriſti cognitionem. Nam cui non adſunt hæc, is cæcus eſt, & manu uiā tentans, oblitus ſeſe à ueteribus peccatis ſuis fuiſſe purgatū. Quapropter fratres potius operam date, ut uocationē & electionem ueſtram firmam efficiatis. Hæc enim ſi feceritis, nō labemini unquā. Siquidem ad hunc modum, abūde ſubminiſtrabitur uobis introitus in æternū regnum domini noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti. Quapropter haud negligam, uos ſemper commonere de his, tametſi ſciatis, & confirmati ſitis in præſenti ueritate. Attamen iuſtū arbitror, quandiu ſum in hoc tabernaculo, excitare uos per commonitionem, quum ſciam breui futurum, ut deponā hoc tabernaculum meum: queadmodū & dñs noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi. Quin & dabo ſemper operam, ut uos poſt exitum meum, horum mentionem facere poſſitis. Non enim arte compoſitas fabulas ſequuti, notam uobis fecimus dñi noſtri Ieſu Chriſti uirtutē & aduētū, ſed q̃ oculis noſtris aſpeximus

illius

ἐκείνου μεγαλειότητος. λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ
πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν, φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ
τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, οὗτός
ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.
καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν, ἐξ οὐ-
ρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει
τῷ ἁγίῳ. καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητι-
κὸν λόγον. ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύ-
χνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα
διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρ-
δίαις ὑμῶν. τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅ-
τι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως
οὐ γίνεται. οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέ-
χθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ᾽ ὑπὸ πνεύματος
ἁγίου φερόμενοι, ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι θεοῦ ἄν-
θρωποι.

ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ,
ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτι-
νες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν
ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπά-
γοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ
ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι᾽ οὓς
ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται, καὶ ἐν
πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσον-
ται, οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώ-
λεια αὐτῶν οὐ νυστάζει. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁ-
μαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου
ταρταρώσας, παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημέ-
νους, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ ὄγ-
δοον νῶε δικαιοσύνης * κήρυκα ἐφύλαξε, κατα-
κλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας, καὶ πόλεις σο-
δόμων καὶ γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κα-
τέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθει-
κώς. καὶ δίκαιον λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς
τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύ-
σατο. βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγ-
κατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυ-
χὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. οἶ-
δε κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι,
ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομέ-
νους τηρεῖν, μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρ-
κὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ
κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐ-
θάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦν-
τες. ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μεί-
ζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ᾽ αὐτῶν πα-
ρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. οὗτοι δὲ ὡς
ἄλογα ζῶα φυσικὰ γεγενημένα, εἰς ἅλω-
σιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφη-
μοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρή-
σονται, κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδο-
νὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπῖ-
λοι καὶ

*Alias κήρυγμα

illius maiestatē. Acceperat enim à deo pa
tre honorē & gloriā, uoce ad illū delata hu
iusmodi à magnifica gloria, Hic est ille fi-
lius meus dilectus, in quo mihi cōplacitū
est. Et hāc uocē nos audiuimus ē cœlo de-
latā, quū essemus unà cū illo in monte san-
cto. Et habemus firmiorē sermonē prophe
ticum, cui dū attenditis, ceu lucernæ appa
renti in obscuro loco, recte facitis, donec
dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordi
bus uestris. Si illud prius noueritis, quod
oīs prophetica scriptura nō sit priuatæ in-
terpretationis. nō enim uolūtate hominis
allata est olim prophetia, sed à spiritu san-
cto impulsi, loquuti sunt sancti dei hoīes. II

Fuerūt aūt & pseudoprophetæ in popu
lo, quēadmodū & inter uos erunt falsi do-
ctores, qui clam inducent sectas pernicio-
sas, etiā dn̄m qui illos mercatus est, abne-
gantes, accersentes sibiipsis celerē interitū:
& pleriq; sequentur illorū exitia: per quos
uia ueritatis maledictis afficietur, & per a-
uaritiā facticiis sermonibus de uobis ne-
gociabūtur, quib. iudiciū iam olim nō tar-
dat, & perditio illorū nō dormitat. Nam si
deus angelis qui peccauerant nō pepercit,
sed catenis noctis in tartarū præcipitatos,
tradidit seruatos in iudiciū, & prisco mun-
do non pepercit, sed octauū iustitiæ præco
nem Noe seruauit, diluuio in mundū im-
piorum inducto, et ciuitates Sodomorum
ac Gomorrhæ in cinerē redactas, subuer-
sione cōdemnauit, eosq; fecit exēplum iis
qui impie forent acturi: & iustum Lot qui
opprimebatur à nefariis per libidinosam
cōuersationē, eripuit. Is enim oculis & au-
ribus iustus, quū habitaret inter illos, quo-
tidie animā iustā iniquis illorū factis excru
ciabat. Nouit dn̄s pios ē tētatione eripere,
iniustos aūt in diē iudicii puniendos serua
re, maxime uero illos qui carnē sequentes
in cōcupiscentia pollutionis ambulant, ac
dominationē contēnunt, audaces, præfra-
cti, qui gloria præcellentes nō uerentur cō
uitiis incessere. Quū ipsi angeli qui sunt ro
bore ac uirtute maiores, non ferunt aduer-
sus sese apud dn̄m, maledicū iudicium. At
isti ueluti bruta animātia, natura genita in
capturā & in perniciē, in his quæ nō intel-
ligunt maledicētes in perditione sua peri-
būt, reportātes mercedē iniustitiæ, pro uo
luptate ducētes, si in diē deliciis fruātur, la
bes ac

λοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν συνευωχούμενοι ὑμῖν, ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα, καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν, ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας, ὑποζύγιον ἄφωνον, ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν. οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται. ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κυρίου, καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς, μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν, ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς. συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.

Ταύτην ἤδη ἀγαπητοὶ δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος, τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι, καὶ λέγοντες, ποῦ ἐστιν ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο. οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ αὐτοῦ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. οὐ βραδύνει ὁ κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδύ/

bes ac maculæ, qui conuiuantes in erroribus suis insultant uobis, oculos habentes plenos adulteræ, & q à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes exercitatū rapinis, execrabiles filij qui relicta recta uia aberrarunt, sequuti uiam Balaam, filij Bosor, qui mercedē iniquitatis dilexit, sed redargutus fuit de sua iniquitate: aīal subiugale mutum, humana uoce loquens, prohibuit prophetę dementiam. Isti sunt fontes aqua carētes, nebulæ quæ à procella feruntur, quibus caligo tenebrarū in æternū seruata est. Siquidē ubi uehemēter fastuosa uanitatis uerba sonuerint, inescant hoīes per cōcupiscentias carnis uoluptatibus, eos qui uere aufugerant ab his q in errore conuersant, dum illis libertatem pollicent, quū ipsi serui sint corruptionis. Siquidē à quo qs superatus est, huic etiā in seruitutē est addictus. Nam si postea q̄ refugerūt ab inquinamentis mundi, p agnitionē dn̄i & seruatoris Iesu Christi, tamen his rursum inuoluti superant, facta sunt illis postrema peiora primis. Satius em̄ fuisset illis, nō cognouisse uiam iustitiæ, q̄ ubi cognouerūt, cōuerti ab eo quod illis traditū fuit, sancto præcepto. Verum accidit illis id quod uero prouerbio dici solet: Canis reuersus ad suum ipsius uomitū:
& sus lota, reuersa ad uolutabrum cœni. III

Hasce iam alteras uobis charissimi scribo literas, in qbus extimulo uestram, per cōmonitionem, syncerā mentē, ut memores sitis uerborū, quæ prædicta sunt à sanctis prophetis, & mandati nostri, q sumus apostoli dn̄i et seruatoris, illud primū sciētes, uenturos in extremis diebus illusores, q iuxta proprias cōcupiscentias ambulēt, & dicāt: Vbi est pollicitatio aduētus eius. Siquidē ex quo die patres obdormierunt, sic oīa pmanent ab initio cōditionis. Nam illud uolentes nesciūt, q cœli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquā cōsistens dei sermone, per quæ is qui tum erat mundus, aqua inundatus perijt. At q nūc sunt cœli ac terra, eiusdē sermone repositi sunt, & seruantur igni, in diem iudicij & perditionis impiorum hominū. Vnum autem hoc ne lateat uos dilecti, quòd unus dies apud dominū perinde est ut mille anni, & mille anni ut dies unus. Haud tardat dominus qui promisit, quemadmodū nonnulli

 tardi/

βραδυτῆτα ἡγοῦνται. ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται. τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται. καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ. διὸ ἀγαπητοὶ ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι, καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ. καὶ τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε. καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς λαλῶν ἐν αὐταῖς, περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. ὑμεῖς οὖν ἀγαπητοὶ προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ, αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι, καὶ γνώσει τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος.

ἀμήν.

tarditatē existimāt. Verū patiens est erga nos, dū nō uult ullos perire, sed oēs ad pœnitentiā recipere. Veniet aūt dies dñi sicut fur in nocte, quo cœli, procellæ in morem trāsibunt: elementa uero æstuantia soluentur, terraq; & quę in ea sunt opera, exurentur. Quum igitur hæc oīa soluantur, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus ac pietatibus, expectātes & accelerantes aduentū diei dei, ꝑ quē cœli incensi soluent̄, & elementa ęstuantia liquescēt. Sed cœlos nouos ac terrā nouā iuxta promissum illius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Quapropter dilecti, hæc expectantes, date operā, ut immaculati & incōtaminati, ab illo reperiamini in pace: dominiq; nostri patientiā, salutem arbitremini. quemadmodū & dilectus frater noster Paulus, iuxta sibi datam sapientiā scripsit uobis, etiā in omnib. fere epistolis loquēs de his, inter quæ sunt nōnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumq; firmi detorquent, sicut & cæteras scripturas ad suam ipsorū perniciē. Vos igit̄ dilecti, postea ꝙ præmoniti estis, cauete ne simul cū alijs nefariorū errore abducti, excidatis à propria stabilitate, sed crescite ī gratia, & cognitione dñi nostri et seruatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis.

Amen.

ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

Ταύτην αὐτὸς ὁ ἰωάννης, τὸ εὐαγγέλιον γράψας, ἐπιστέλλει, ὑπομιμνήσκων τοὺς ἤδη πιστεύσαντας εἰς τὸν κύριον. καὶ πρῶτον μὲν ὥσπερ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ θεολογεῖ περὶ τοῦ λόγου, ἀποδεικνὺς αὐτὸν εἶναι ἀεὶ ἐν τῷ θεῷ, καὶ διδάσκων τὸν πατέρα φωτὸς εἶναι, ἵνα καὶ οὕτως γνῶμεν τὸν λόγον, ὡς ἀπαύγασμα ἐξ αὐτοῦ εἶναι. θεολογῶν δὲ, ἐξηγεῖται μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ἡμᾶς μυστήριον, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς μὲν καὶ ἀεὶ τυγχάνειν αὐτὸ, νῦν δὲ πεφανερῶσθαι ἐν τῷ κυρίῳ, ὅστις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, καὶ θεὸς ἀληθινός. καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῆς τούτου παρουσίας, καὶ ἐπιφανείας αὐτοῦ τίθησι, λέγων εἶναι τοῦτο, ἐπὶ τὸ λῦσαι τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, καὶ ἡμᾶς ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ γινώσκειν ἡμᾶς τὸν πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν. γράφει οὖν πρὸς πᾶσαν ἡλικίαν, πρὸς παιδία, πρὸς νεανίσκους, πρὸς γέροντας, ὅτι ὁ μὲν θεὸς ἐγνώσθη, ἡ δὲ διαβολικὴ ἐνέργεια λοιπὸν νενίκηται καταργηθέντος τοῦ θανάτου. εἶτα λοιπὸν δι' ὅλης τῆς ἐπιστολῆς περὶ ἀγάπης διδάσκει, θέλων ἡμᾶς ἀλλήλους ἀγαπᾶν, ἐπειδὴ καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς. ἐξηγεῖται οὖν περὶ διαφορᾶς φόβου καὶ ἀγάπης, καὶ τέκνων θεοῦ καὶ τέκνων διαβόλου, καὶ περὶ ἁμαρτίας θανατικῆς καὶ μὴ θανατικῆς, καὶ περὶ διαφορᾶς πνευμάτων. καὶ λοιπὸν διαιρεῖ, ποῖον μὲν πνεῦμα ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, ποῖον δὲ τῆς πλάνης, καὶ πότε μὲν γινωσκόμεθα τέκνα θεοῦ, πότε δὲ διαβόλου, καὶ περὶ ποίας ἁμαρτίας ὀφείλομεν εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων, καὶ περὶ ποίας οὐ δεῖ εὔχεσθαι, καὶ ὅτι ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, οὐκ ἔστιν ἄξιος τῆς κλήσεως, οὐδὲ δύναται λέγεσθαι τοῦ χριστοῦ. καὶ τὴν ἑνότητα δὲ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα δείκνυσι, καὶ ὅτι ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. διακρίνει δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, λέγων, καὶ τὸ ἴδιον τοῦ ἀντιχρίστου, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ λέγειν, μὴ εἶναι τὸν υἱὸν αὐτὸν τὸν χριστὸν, ἵνα δῆλον ὡς μὴ ὄντος ἐκείνου, ἑαυτὸν εἴπῃ εἶναι ὁ ψεύστης. παραινεῖ δὲ δι' ὅλης ἐπιστολῆς, μὴ ἀθυμεῖν τοὺς πιστεύοντας τῷ κυρίῳ, εἰ μισοῦνται ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ μᾶλλον χαίρειν, ὅτι τὸ μῖσος τοῦ κόσμου, δείκνυσι τοὺς πιστεύοντας μεταβεβηκέναι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κόσμου, καὶ εἶναι λοιπὸν τῆς οὐρανίου πολιτείας. καὶ ἐν τῷ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς πάλιν ὑπομιμνήσκει λέγων, ὅτι ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς, ζωὴ αἰώνιός ἐστι, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ ἵνα τούτῳ δουλεύωμεν, καὶ φυλάττωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

IN EPISTOLAM IOANNIS PRIOREM ARgumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

Hanc epistolam esse Ioannis apostoli qui scripsit euangeliũ, uel ipse sermonis charaćter arguit. Multus est in mẽtione lucis ac tenebrarũ, uitæ ac mortis, odij & charitatis, in iterãdis uerbis, uelut exceptis ex sermone proximo. Quod genus est illud, ut exemplo quod dicimus, fiat dilucidius: Nolite diligere mundũ: neq; ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundũ, non est charitas patris in eo, quoniã omne quod in mundo est: & cætera. Ac mox: Non est ex patre, sed ex mũdo est. Et, mundus transit. Quoties hic iterat̃ mundus? Postremo, est in toto huius sermone quiddã minus astrićtum, ac fusius q̃ in sermone reliquorum apostolorũ. Est autem dilucidior epistola, q̃ ut egeat argumento: quemadmodum & duæ sequentes, quæ Ioanni cuidam presbytero, non apostolo tribuuntur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟ ΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ
ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς
ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ
χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν
περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, καὶ
ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωρά/
καμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ καταγγέλλομεν ὑ/
μῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πα/
τέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν. ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκη/
κόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινω/
νίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέ/
ρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ
Χριστοῦ. καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ὑ/
μῶν ᾖ πεπληρωμένη. καὶ ἔστιν αὕτη ἡ ἐπαγγελία,
ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑ/
μῖν, ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ
ἔστιν οὐδὲ μία. ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν
μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευ/
δόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. ἐὰν δὲ ἐν
τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φω/
τί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷ/
μα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ
πάσης ἁμαρτίας. ἐὰν εἴπωμεν, ἁμαρτίαν οὐκ ἔ/
χομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν
ἐν ἡμῖν. ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πι/
στός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας,
καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. ἐὰν εἴπω/
μεν, ὅτι οὐκ ἁμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐ/
τόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

Τεκνία μου ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ
ἁμάρτητε, καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον
ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.
καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν,
οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ
ὅλου τοῦ κόσμου. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι
ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶ/
μεν. ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐ/
τοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλή/
θεια οὐκ ἔστιν. ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀ/
ληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τετελείω/
ται. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν.
ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει καθὼς ἐκεῖνος
περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν. ἀδελ/
φοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν
παλαιάν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά
ἐστιν ὁ λόγος, ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς. πάλιν ἐντο/
λὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ
ἐν ὑμῖν

EPISTOLA
IOANNIS APOSTO/ LI PRIMA

QVOD erat ab initio, q̃d
audiuimus , quod uidi/
mus oculis nostris, quod
perspeximus, & manus
nostræ contrectauerunt
de sermone uitæ, & uita
manifestata est, uidimus: etiã testamur, &
annunciamus uobis uitam æternam quæ
erat apud patrẽ, & manifestata est nobis.
Quod uidimus & audiuimus annuncia/
mus uobis, ut & uos societatẽ habeatis no
biscum, & societas nostra sit cum patre &
filio eius Iesu Christo. Et hæc scribimus
uobis, ut gaudiũ uestrum sit plenũ. Et hęc
est promissio quam audiuimus ex ipso, &
annũciamus uobis, ꝙ deus lux est, & tene
bræ in eo nõ sunt ullæ. Si dixerimus quod
societatẽ habemus cũ eo, et in tenebris am
bulamus, mentimur, & ueritatẽ non faci/
mus. Quòd si in luce ambulamus, sicut ip/
se est in luce, societatẽ habemus inter nos
mutuã, & sanguis Iesu Christi filij eius e/
mũdat nos ab om̃i peccato. Si dixerimus,
Peccatũ nõ habemus: nosipsos fallimus,
et ueritas ĩ nobis nõ est. Si cõfiteamur pec
cata nostra, fidelis est & iustus, ut remittat
nobis peccata nostra, & emũdet nos ab o/
mni iniquitate. Si dixerimus, Nõ peccaui
mus: mẽdacẽ facimus eũ, & sermo eius nõ
est in nobis. Filioli mei, hęc scribo uobis, II
Ne peccetis: & si qs peccauerit, aduocatũ
habemus apud patrẽ Iesum Christũ iustũ.
Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris:
nõ pro nostris aũt tantum, sed etiã pro to/
tius mũdi. Et p hoc scimus quod cognoui/
mus eũ, si iussa illius obseruamus. Qui di/
cit, Noui eum, & præcepta eius nõ seruat,
mẽdax est, & in eo ueritas nõ est. Qui aũt
seruat sermonẽ eius, uere in hoc charitas
dei pfecta est. Per hoc scimus, quod ĩ ipso
sumus. Qui dicit se in eo manere, debet si/
cut ille ambulauit & ipse ambulare. Fra/
tres, nõ præceptũ nouum scribo uobis, sed
præceptũ uetus, quod habuistis ab initio.
Præceptũ uetus, est sermo quẽ audistis ab
initio. Rursum præceptũ nouũ scribo uo/
bis, Quod uerũ est in ipso, idem uerũ est et
in uobis

ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει. ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι. ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν. ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ. γράφω ὑμῖν τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. γράφω ὑμῖν πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. γράφω ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν. γράφω ὑμῖν παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν. μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ. ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί. καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ. ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα. παιδία ἐσχάτη ὥρα ἐστί, καὶ καθὼς ἠκούσατε, ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν. ὅθεν γινώσκομεν, ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν. ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν. καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. οὐκ ἔγραψα ὑμῖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι. τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν. πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ, καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία, ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ὑμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ ἐν ὑμῖν μένει. καὶ οὐ χρείαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς. ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. καὶ καθὼς ἐδίδαξεν

in uobis: quia tenebræ prætereunt, & uerum lumen iam lucet. Qui dicit se in luce esse, & fratrē suum odit, in tenebris est usque adhuc. Qui diligit fratrē suū, in lumine manet, & offendiculū in eo nō est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius. Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniā cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescētes, quoniam uicistis illum malum. Scribo uobis filioli, quoniā cognouistis patrē. Scripsi uobis patres, quoniā cognouistis eum qui ab initio est. Scripsi uobis adolescentes, quoniam fortes estis, & uerbū dei manet in uobis, et uicistis illum malum. Ne diligatis mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo: quoniam omē quod est in mundo, ueluti cōcupiscentia carnis & concupiscentia oculorum & fastus uitę, nō est ex patre, sed ex mūdo est. Et mundus transit et concupiscentia eius. Qui autem facit uoluntatem dei, manet in æternum. Filioli, nouissimum tempus est: & sicut audistis quod antichristus uenturus sit, etiam nūc antichristi multi cœperunt esse: unde scimus nouissimū tempꝰ esse. E nobis egressi sunt, sed nō erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Sed ut manifesti fierent, quod non sint omnes ex nobis. Sed uos unctionem habetis à sancto illo, & nostis omnia. Non scripsi uobis, quasi ignorātibus ueritatem, sed tanquam scientibus eam: quodque omne mendacium ex ueritate non est. Quis est mendax, nisi is qui negat Iesum esse Christum? Hic est antichristus, qui negat patrem & filium. Quisquis negat filium, is ne patrem quidē habet. Vos igitur quod audistis ab initio, in uobis permaneat. Si in uobis permanserit quod audistis ab initio, & uos ī filio & patre manebitis. Et hęc est repromissio qua ipse pollicitus est nobis, uitam æternam. Hæc scripsi uobis de his qui seducunt uos. Et unctio quam uos accepistis ab eo, manet in uobis. Et non necesse habetis ut quisquam doceat uos, sed sicut ipsa unctio docet uos de omibus & uerax est, & nō est mendacium. Et sicut docuit

ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ. καὶ νῦν τεκνία μένετε ἐν αὐτῷ, ἵνα ὅτ' ἂν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα θεοῦ κληθῶμεν. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν. ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη, ὅτι ἐσόμεθα. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτὸν, ἁγνίζει ἑαυτὸν καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι. πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. καὶ οἴδατε, ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι. πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει, πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν. τεκνία μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς. ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν. ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία, ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. οὐ καθὼς κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια. μὴ θαυμάζετε ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ. πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί. καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν. ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι. ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ μένει ἐπ' αὐτῷ; τεκνία μου μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμπροσθεν

πείσομεν

docuit uos, manete in ea. Et nũc filioli manete in eo, ut quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non pudefiamus ab eo in aduẽtu eius. Si scitis ꝙ iustus est, scitote ꝙ omnis qui facit iustitiã, ex ipso natus est.

Videte qualẽ charitatẽ dedit nobis pa- III
ter, ut filij dei noĩemur. Propter hoc mundus non nouit uos, quia non nouit eum. Charissimi, nunc filij dei sumus, & nondũ apparuit id quod futuri sumus. Scimus autem quòd si apparuerit, similes ei erimus: quoniam uidebimus eum sicuti est. Et omnis qui habet hanc spem in eo, purificat se sicut & ille purus est. Omnis qui committit peccatum, idem & iniquitatẽ committit: & peccatũ est iniquitas. Et scitis quòd ille apparuit, ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est. Omnis qui in eo manet, non peccat: omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eũ. Filioli, nemo uos seducat. Qui exercet iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est. Qui cõmittit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. Ad hoc apparuit filius dei, ut dissoluat opera diaboli. Omnis qui natus est ex deo, peccatum nõ committit: quoniam semen ipsius in eo manet, & nõ potest peccare, eo quod ex deo natus est. In hoc manifesti sunt filij dei & filij diaboli. Omnis qui non facit iustitiã, non est ex deo, & qui non diligit fratrem suum. quoniam est hæc annũciatio quam audistis ab initio, ut diligamus nos inuicem. Nõ sicut Cain, ex illo malo erat, & occidit fratrẽ suum. Et propter quid occidit eum? Quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta. Ne miremini fratres mei, si odit uos mũdus. Nos scimus quòd trãslati sumus de morte ad uitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte. Om̃is qui odit fratrẽ suum, homicida est. Et scitis quòd omnis homicida non habet uitam æternã in se manentem. Per hoc cognouimus charitatẽ, quoniam ille animã suã pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere. Qui uero habuerit substantiam mundi, & uiderit fratrem suum egentem, & clauserit uiscera sua ab eo, quomodo charitas dei manet in eo? Filioli mei, ne diligamus uerbo neq; lingua, sed opere & ueritate. Per hoc cognoscimus, quòd ex ueritate sumus, & in con

speciu

προσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν. ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα. ἀγαπητοὶ, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολήν. καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι μένει ἐν ἡμῖν ἐκ τοῦ πνεύματος, οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

ἀγαπητοὶ, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον. ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔστι. καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε, ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη. ὑμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστε τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτοὺς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν, ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ. αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσὶ, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει. ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμεν. ὁ γινώσκων τὸν θεὸν, ἀκούει ἡμῶν. ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης. ἀγαπητοὶ, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν θεόν. ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν θεὸν, ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν. ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ. ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν θεὸν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. ἀγαπητοὶ εἰ οὕτως ἠγάπησεν ἡμᾶς ὁ θεὸς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν. θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν. καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν, ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου. ὃς ἂν ὁμολογήσῃ, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ θεῷ. καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην, ἣν ἔχει ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστί. καὶ

ὁ μένων

spectu eius suadebimus cordibus nostris.
Quoniā si condemnet nos cor nostrū, ma
ior est deus corde nostro, & nouit omnia.
Charissimi, si cor nostrū non condemnet
nos, fiduciā habemus erga deum: & quic/
quid petierimus, accipimus ab eo: quoniā
præcepta eius custodimus, & ea quæ sunt
placita corā eo, facimus. Et hoc est præce/
ptum eius, ut credamᵘˢ nomini filij eius Ie/
su Christi, & diligamus nos mutuo, sicut
dedit præceptū. Et q̄ seruat pręcepta eius,
in illo manet, & ipse in eo. Et p̄ hoc scimus
ꝙ manet in nobis è spū quem nobis dedit.
Charissimi, ne cuiuis spiritui credatis, IIII
sed probate spūs an ex deo sint, quoniam
multi pseudoprophetæ exierunt in mun/
dum. Per hoc cognoscite spiritū dei. Om/
nis spūs qui confitetur Iesum Christum in
carne uenisse, ex deo est. Et omnis spiritus
qui non confitetur Iesum Christum in car
ne uenisse, ex deo non est. Et hic est ille spi
ritus antichristi, de quo audistis, ꝙ uentu/
rus sit, & nunc iam in mundo est. Vos ex
deo estis filioli, & uicistis eos: quoniā ma/
ior est qui in uobis est, q̄ qui in mūdo. Ipsi
è mundo sunt, ideo è mundo loquūtur, &
mūdus eos audit. Nos ex deo sumus. Qui
nouit deum, audit nos: qui non est ex deo,
non audit nos. Per hoc cognoscimus spiri
tum ueritatis et spiritū erroris. Charissimi,
diligamus nos inuicem: quia charitas ex
deo est. Et omnis qui diligit ex deo natus
est, et cognoscit deum. Qui nō diligit, non
nouit deum, quoniam deus charitas est. In
hoc apparuit charitas dei in nobis, quòd
filium suum unigenitū misit deus in mun/
dum, ut uiuamus per eum. In hoc est cha/
ritas, non ꝙ nos dilexerimus deum, sed ꝙ
ipse dilexerit nos: & miserit filium suū pro
pitiationem pro peccatis nostris. Charissi
mi, si sic deus dilexit nos, & nos debemus
nos mutuo diligere. Deum nemo uidit un
quam. Si diligamus nos inuicē, deus in no
bis manet, & charitas eius est p̄fecta in no
bis. Ex hoc cognoscimus, in eo nos mane/
re, et ipsum in nobis: ꝙ de spiritu suo dedit
nobis. Et nos uidimus & testamur, ꝙ pa/
ter misit filium seruatorē mūdi. Quisquis
confessus fuerit, quòd Iesus est filius dei,
deus in eo manet, & ipse in deo. Et nos co
gnouimus & credidimus charitatē, quam
habet deus in nobis. Deus charitas est, &

L   qui

ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ. ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ᾽ ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ᾽ ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει. ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

πᾶς ὁ πιστεύων, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ χριστός, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ, ὅταν τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν, καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη, ἡ νικήσασα τὸν κόσμον ἡ πίστις ἡμῶν. τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι᾽ ὕδατος καὶ αἵματος ἰησοῦς χριστός, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι. καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατήρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον. καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, καὶ ὕδωρ, καὶ αἷμα. καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ μείζων ἐστίν, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ, ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ. ὁ μὴ πιστεύων τῷ θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν, ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεός, καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν. ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωήν. ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν. καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν ὃ ἂν αἰτώμεθα,

οἴδαμεν

q manet in charitate, in deo manet, et deus in eo. In hoc perfecta est charitas nobiscū, ut fiduciam habeamus in die iudicij, quòd sicut ille est & nos sumus in mundo hoc. Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras eijcit timorem, quoniam timor cruciatum habet. Qui autem timet, nō est perfectus in charitate. Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos. Si quis dixerit, Diligo deum, & fratrem suum oderit, mēdax est. Qui enim nō diligit fratrem suum quem uidit, deum quem non uidit, quomodo potest diligere? Et hoc praeceptum habemus ab eo, ut qui diligit deum, diligat & fratrem suum. Omnis qui cre V
dit Iesum esse Christū, ex deo natus est. Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit et eum qui natus est ex eo. In hoc cognoscimus quòd diligamus filios dei, quū deum diligimus, & pręcepta eius seruamus. Hęc est enim charitas dei, ut praecepta eius seruemus, & praecepta eius grauia non sunt. Quoniam omne quod natum est ex deo, uincit mundum: & haec est uictoria quae uicit mundū, fides nostra. Quis est qui uincit mundū, nisi qui credit, quòd Iesus est filius dei? Hic est qui uenit per aquam et sanguinem Iesus Christus: nō per aquam solum, sed per aquam & sanguinem. Et spiritus est qui testificatur, quoniā spiritus est ueritas: quoniam tres sunt qui testimoniū dant in coelo, pater, sermo, & spūs sanctus: & hi tres unū sunt. Et tres sunt qui testimoniū dant in terra, spiritus, & aqua, & sanguis: & hi tres unum sunt. Si testimoniū hominū accipimus, testimonium dei maius est: quoniam hoc est testimonium dei, quo testificatus est de filio suo. Qui credit in filium dei, habet testimonium in seipso. Qui non credit deo, mendacem fecit eum: quia non credit in testimoniū, quod testificatus est deus de filio suo. Et hoc est testimonium, quòd uitam aeternam dedit nobis deus: & haec uita in filio eius est. Qui habet filium, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam non habet. Haec scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quòd uitam habetis aeternam, & ut credatis in nomine filij dei. Et haec est fiducia quam habemus apud deū, quòd si quid petierimus secundū uoluntatē eius, audit nos. Et si scimus, quòd audit nos quicquid petierimus,

scimus

οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ' αὐτοῦ. ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ. πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστίν. καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον. οἴδαμεν, ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχ ἁμαρτάνει, ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτόν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ. οἴδαμεν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμέν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. οἴδαμεν δέ, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἥκει. καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν. καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς θεός, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος. τεκνία φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

ἀμήν.

ſcimus quòd habemꝰ petitiones quas poſtulauimus ab eo. Si quis uiderit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei uitam, peccantibus non ad mortem. Eſt peccatum ad mortem, nō pro illo dico ut roges. Om̄is iniquitas peccatum eſt. Et eſt peccatum nō ad mortem. Scimus quod omnis qui natus eſt ex deo, non peccat: ſed qui genitus eſt ex deo, ſeruat ſeipſum, & malus ille non tangit eum. Scimus quòd ex deo ſumus, & mundus totus in malo conſtitutus eſt. Scimus autem quòd filius dei uenit, & dedit nobis mentem, ut cognoſcamus illum qui uerus eſt: & ſumus in uero, in filio eius Ieſu Chriſto. Hic eſt uerus deus, & uita æterna. Filioli, cauete uobis à ſimulacris.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

Ταύτην ὁ πρεσβύτερος γράφει κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς, αὕτη. ὁρῶν τὰ τέκνα αὐτῆς καλῶς ἀναστρεφόμενα ἐν τῇ πίστει, καὶ πολλοὺς πλάνους περιερχομένους, καὶ λέγοντας, μὴ εἶναι τὴν παρουσίαν τοῦ χριστοῦ ἐν σαρκί, γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται αὐτῆς τὰ τέκνα. εἶτα διδάσκων, μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ὑμᾶς μυστήριον, παραινεῖ πάλιν περὶ ἀγάπης, καὶ ἵνα μένωσιν ἐν τῇ διδαχῇ τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς, καὶ λοιπὸν διδάσκει ἀντίχριστον εἶναι, τοὺς λέγοντας, μὴ ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι τὸν χριστόν. παραγγέλλει δέ, ὥς τε τοὺς τοιούτους μὴ δέχεσθαι τινὰ εἰς οἰκίαν, μηδὲ λέγειν τοῖς τοιούτοις, χαίρειν. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα. ἔσται καθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, παρὰ θεοῦ πατρός, καὶ παρὰ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρός, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ. ἐχάρην λίαν, ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός. καὶ νῦν ἐρωτῶ σε κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινήν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολή, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος. βλέπετε ἑαυτούς, μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν. πᾶς ὁ παραβαίνων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει. εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε. ὁ γὰρ λέγων χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς. πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος. ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη. ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς.

ἀμήν.

EPISTOLA BEATI IOANNIS SECVNDA

SENIOR electæ dominæ & filijs eius, quos ego diligo in ueritate: et nō ego solus, sed & oēs qui cognouerunt ueritatē, propter ueritatē quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum. Erit nobiscum gratia, misericordia, pax, à deo patre et à dño Iesu Christo filio patris in ueritate & charitate. Gauisus sum ualde, ꝙ inueni de filijs tuis ambulantes in ueritate, sicut præceptū accepimus à patre. & nunc rogo te dña, non tanquā mandatum nouum scribo tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus nos mutuo. Et hæc est charitas, ut ambulemus secundū præceptum eius. Hoc est præceptū, quemadmodum audistis ab initio, ut in eo ambuletis: quoniam multi seductores ingressi sunt in mundū, qui non confitent̄ Iesum Christū uenturū in carne. Hic est seductor & antichristus. Intuemini uosipsos, ne perdamus quæ operati sumus, sed ut mercedem plenam recipiamus. Omnis qui trāsgreditur, et non manet in doctrina Christi, deū non habet. Qui manet in doctrina Christi, hic & patrem & filium habet. Si quis uenit ad uos, & hanc doctrinam non affert, ne recipiatis eum in domū, nec Aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi Aue, cōmunicat operibus eius malis. Quum multa haberem uobis scribenda, nolui per chartā & atramentum. Sed spero me uenturū ad uos, & præsentem præsentibus loquuturū, ut gaudiū nostrum sit completum. Salutant te filij sororis tuæ electæ.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου ἀποστόλου τοῦ θεολόγου.

Ἔστιν ἡ ἐπιστολὴ περὶ φιλοξενίας. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τὸν γαΐον, μαρτυρούμενον παρὰ πάντων ἐπὶ φιλοξενίᾳ. καὶ προτρέπει τῇ αὐτῇ προθέσει ἐμμένειν, καὶ ὑποδέχεσθαι τοὺς ἀδελφούς. πάλιν τε αὐτοῦ μὲν τὴν προσφορὰν ἀποδέχεται. αἰτιᾶται δὲ διοτρεφῆ, ὡς μήτε αὐτὸν παρέχοντα τοῖς πτωχοῖς, ἀλλὰ καὶ κωλύοντα τοὺς ἄλλους, καὶ πολλὰ φλυαροῦντα. τοὺς δὲ πιστοὺς λέγει ἀλλοτρίους εἶναι τῆς ἀληθείας, καὶ μηδὲ ἑωρακέναι τὸν θεόν. δημήτριον δὲ συνίστησι μαρτυρῶν αὐτῷ τὰ κάλλιστα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ Γ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ. ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι, καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή. ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς. μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα. ἀγαπητὲ πιστὸν ποιεῖς, ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους, οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας, οὓς καλῶς ποιήσεις, προπέμψας ἀξίως τοῦ θεοῦ. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ. ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ᾽ ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς. διὰ τοῦτο ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς, καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει. ἀγαπητὲ μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν. ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν θεόν. δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς ἀληθείας, καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἴδατε, ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι. πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ᾽ οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι. ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν. εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ᾽ ὄνομα.

EPISTOLA CATHOLICA BEATI IOANNIS THEOLOGI III

SENIOR Gaio dilecto, quē ego diligo ĩ ueritate. Dilecte, de omnibus opto, ut prospere agant & recte ualeãt, sicut prospere agit anima tua. Gauisus sum enim ualde uenientibus fratribus & testimonium reddentibus ueritati tuæ, sicut tu in ueritate ambulas. maius ĳs non habeo gaudiũ, quàm ut audiam filios meos in ueritate ambulare. Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres & in hospites qui testimoniũ reddiderunt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ: quos benefacies, si deduxeris digne deo. Pro nomine eñ eius profecti sunt, nihil accipientes à gentibus. Nos ergo debemus recipere huiusmodi, ut cooperatores simus ueritati. Scripsi ecclesiæ, sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes non recipit nos. Propter hoc si uenero, indicabo facta illius quæ facit, uerbis maliciosis garriens in nos: & nec his cõtentus, non solum non recipit fratres, uerũ etiam uolentes recipere, prohibet, & è cõgregatione eĳcit. Dilecte, ne imiteris quod malũ est, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex deo est: qui aũt malefacit, nõ uidet deũ. Demetrio testimoniũ redditũ est ab omnib. & ab ipsa ueritate: sed & nos testimoniũ perhibem⁹, & nostis ꝙ testimoniũ nostrum uerũ est. Multa habebã quæ scriberem, sed nolo per atramentum & calamũ scribere tibi: spero aũt protinus me uisurum te, & præsentes corãm loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑ ἐπιστολῆς.

Ταύτην τὴν ἐπιστολὴν γράφει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. ἡ δὲ πρόφασις αὕτη. παρεισελθόντων τινῶν, καὶ διδασκόντων ἀδιάφορον εἶναι τὴν πίστιν, καὶ ἀρνουμένων τὸν κύριον, ἀνάγκην ἔχει γράψαι, καὶ ἀσφαλίσασθαι τοὺς ἀδελφούς. καὶ πρῶτον μὲν παρακαλεῖ αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι, καὶ ἐμμένειν τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς πίστει. ἔπειτα ἀποκηρύττει τοὺς τοιούτους, ὡς πλάνους. καὶ παραγγέλλει, μηδὲ μίαν κοινωνίαν ἔχειν πρὸς τοὺς τοιούτους, εἰδότας, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ τὸ κληθῆναι μόνον, ἐὰν μὴ καὶ ἀξίως περιπατήσωμεν τῆς κλήσεως. καὶ γὰρ καὶ τὸν πρότερον λαὸν ἐξαγαγὼν ἐξ αἰγύπτου ὁ θεός, καὶ μὴ ἐμμείναντας τῇ πίστει, ἀπώλεσε, καὶ ἀγγέλων δὲ μὴ τηρησάντων τὴν ἰδίαν τάξιν, οὐκ ἐφείσατο. δεῖ οὖν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀναχωρεῖν. καὶ γὰρ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, οὐχ ὑπήνεγκε βλασφημίαν τοῦ διαβόλου, ἔσεσθαι γ᾽ οὖν τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ὡς σοδόμων διδάσκει. εἶτα παραινεῖ εἰς τὰ ἤθη. καὶ ἐπευξάμενος αὐτοῖς βεβαιότητα τῆς πίστεως παρὰ τοῦ κυρίου, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM IVDAE ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

MVltis uerbis destomachatur in eos, qui cupiditatibus suis excæcati, aduersabātur euangelio. Quod tamen nouum uideri non debeat, quum iam olim in hoc destinati sint, & ab apostolis prædictum sit, id genus homines irrepturos in gregem Christianorum. Aduersus hos sic armat eos, ut studeant & illos uel increpatione coercere, uel admonendo seruare. Quod si non queant, certe ipsi sese parent in aduentum Christi.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΟΥΔΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΙΟΥΔΑΣ ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου, τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ ἰησοῦ χριστῷ τετηρημένοις, κλητοῖς. ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη. ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει. παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην θεόν, καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἀρνούμενοι. ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ κύριος λαόν, ἐκ τῆς αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν. ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. ὡς σόδομα, καὶ γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις, τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι. ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν. ὁ δὲ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν. ἐπιτιμήσαι σοι κύριος. οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν, ὅσα δὲ φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται. οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ κορὲ ἀπώλοντο. οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες, νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινά, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα, κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλα-

EPISTOLA CATHOLICA BEATI IVDAE APOSTOLI

IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, frater Iacobi, ijs qui in deo patre ſanctificati ſunt, quiq; Ieſu Chriſto ſeruati ſunt, uocatis. Miſericordia uobis & pax & charitas multiplicetur. Dilecti, tãtum mihi ſtudium fuit ſcribẽdi ad uos, de communi ſalute, ut non potuerim nõ ſcribere uobis, obſecrãs, ut ueſtris laboribus adiumento ſitis fidei, quæ ſemel data eſt ſanctis. Obiter enim ſubierũt quidam homines impij qui prius deſcripti fuerãt in hoc iudicium, qui dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, ac deum qui ſolus eſt herus, ac dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ negant. Volo aũt uos commonefacere, quum ſciatis ſemel illud, quod dominus poſtea q̃ populum ex Aegypto ſaluum eduxerat, rurſus eos qui non credebãt, perdidit: quodq; angelos qui nõ ſeruauerant ſuam originem, ſed reliquerant ſuum domicilium, ad iudicium magni illius diei uinculis æternis ſub caligine ſeruauit. Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates, quæ ad conſimilem modũ cum illis ſtupris inquinatæ fuerant, ac ſequutæ fuerant carnem alienam, propoſitæ ſunt exẽplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes. Similiter ſane & hi deluſi inſomnijs carnem quidem polluũt, dominos uero ſpernũt, in poteſtate præditos maledicta congerunt. At Michael archangelus, quũ aduerſus diabolum certãs diſceptaret de corpore Moſi, nõ auſus eſt illi impingere notã maledicti, ſed dixit: Increpet te dominus. At iſti quę nõ nouerũt, ea maledictis inſectãtur: quæ uero natura ceu animãtia rationis expertia ſciũt, in his corrũpuntur. uæ illis quoniã uiã Cain ingreſſi ſunt, & deceptiõe mercedis, qua deceptus fuit Balaã, effuſi ſunt, et cõtradictione Core perierũt. Hi ſunt ĩter charitates ueſtras, maculę ĩter ſe cõuiuãtes, abſq; ullius timore, ſuopte ductu arbitrioq; uiuẽtes, nubes aquã nõ habẽtes, quę à uẽtis circũaguntur, arbores autũno marceſcẽtes, infrugiferę, bis emortuę et eradicatę, undę efferę maris, deſpumantes ſua ipſorũ dedecora, ſtel-

ρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, εἰς αἰῶνα τετήρηται. προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ ἀδὰμ ἐνὼχ, λέγων. ἰδοὺ ἦλθε κύριος ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν, περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν, ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐλάλησαν κατ᾽ αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς. οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι, καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὀφελείας χάριν. ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅτι ἔλεγον ὑμῖν, ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες. ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι, ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον. καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα. τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι αὐτοὺς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει, μόνῳ σοφῷ θεῷ σωτῆρι ἡμῶν, δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

ἀμήν.

læ erraticæ, quibus caligo tenebrarũ in æternũ seruata est. Prius aũt his uaticinatus est septimus ab Adam Enoch, dicẽs: Ecce uenit dñs in sanctis milibus suis, ut faciat iudiciũ aduersus omneis, & redarguat oẽs ex ijs q sunt impij, de factis omnibus quæ impie patrarunt, deq; omnibus duris quæ loquuti sunt aduersus eum, peccatores impij. Hi sunt murmuratores, queruli, iuxta cõcupiscentias suas ambulantes, & os illorum loquit᷑ tumida, admirantes personas, utilitatis gratia. Vos aũt dilecti, memores estis uerborũ quæ ante hac dicta fuerũt ab apostolis dñi nostri Iesu Christi, quòd dixerũt uobis in extremo tẽpore futuros illusores, q iuxta suas ĩpias cupiditates ambularẽt. Hi sunt qui segregãt animales, spiritum nõ habẽtes. Vos aũt dilecti, sanctissimæ uestræ fidei superstruentes uosipsos, per spiritũ sanctũ orãtes, uos inuicẽ in charitate dei seruate, expectãtes misericordiã domini nostri Iesu Christi in uitã æternã. Et hos quidẽ cõmiseremini dum iudicamini: illos aũt per timorẽ saluos facite, ex incendio rapiẽtes, odio prosequẽtes, & eam quæ in carne est maculatã tunicã. Ei uero q potest illos seruare à peccato immunes, & statuere in cõspectu gloriæ suæ, incõtaminatos cũ exultatione, soli sapiẽti deo seruatori nostro, gloria & magnificẽtia & imperiũ & potestas, nũc & in omnia secula, Amen.

ἈΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΤΟΥ ἉΓΙΟΥ ἸΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ἰησοῦ χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει, καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε. μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς. ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ ἀσίᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἃ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ ἰησοῦ χριστοῦ ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ, αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἰδοὺ ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν. καὶ κόψονται ἐπ᾽ αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, ναὶ, ἀμήν. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ παντοκράτωρ. ἐγὼ ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ. ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος, λεγούσης. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις, ταῖς ἐν ἀσίᾳ, εἰς ἔφεσον, καὶ εἰς σμύρναν, καὶ εἰς πέργαμον, καὶ εἰς θυάτειρα, καὶ εἰς σάρδεις, καὶ εἰς φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς λαοδικείαν. καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν, ἥτις ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ. καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς, καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν. ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ, ὡσεὶ ἔριον λευκὸν, ὡς χιών. καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός. καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκο-

APOCALYPSIS BEATI IOANNIS THEOLOGI

REVELATIO Iesu Christi, quā dedit illi deus, ut palā faceret seruis suis, quæ oporteat fieri cito, & significauit, quū misisset mandatum per angelum suum seruo suo Ioanni, qui testificatus est sermonem dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunq; uidit. Beatus qui legit & audit uerba prophetiæ, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. Tempus enim prope est. Ioannes septem ecclesijs quæ sunt in Asia: gratia uobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui uenturus est, & à septem spiritibus qui in cōspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ: ei qui dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris per sanguinem ipsius, & fecit nos reges & sacerdotes deo & patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum, Amen. Ecce uenit cum nubibus, et uidebit eum omnis oculus, & qui cōpunxerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terræ, Etiam, Amen. Ego sum alpha & Ω, principium & finis, dicit dominus, qui est, & qui erat, & qui uenturus est omnipotens. Ego Ioannes frater uester & particeps in afflictione & regno & patientia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter sermonem dei & testimoniū Iesu Christi. Fui in spiritu in dominico die, & audiui post me uocem magnam tanquam tubæ, dicentis: Ego sum alpha & Ω, primus & nouissimus. Quod uides scribe in libro: & mitte septem ecclesijs, quæ sunt in Asia, Epheso & Smyrnæ & Pergamo & Thyatiræ & Sardis & Philadelphiæ & Laodiciæ. Et conuersus sum, ut uiderem uocem quæ loquebatur mecum. Et conuersus, uidi septem candelabra aurea, & in medio septem cādelabrorum aureorum similem filio hominis, uestitum ueste ad pedes usque demissa, & præcinctum ad mamillas zona aurea. Caput autem eius & capilli erant candidi, uelut lana alba, & tanquam nix. Et oculi eius tanquā flamma ignis, et pedes eius similes chalco-

χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. καὶ
ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν. καὶ ἔ-
χων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά, καὶ
ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκ-
πορευομένη. καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὡς ὁ ἥλιος φαίνει
ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα
πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός. καὶ ἐπέθηκεν
τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ᾽ ἐμὲ λέγων μοι. μὴ
φοβοῦ, ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ
ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ
ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου. γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ
εἰσιν, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα. τὸ μυ-
στήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δε-
ξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ
ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰ-
σι. καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλη-
σίαι εἰσί.

Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον.
τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δε-
ξιᾷ αὐτοῦ ὁ περιπατῶν ἐπὶ μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυ-
χνιῶν τῶν χρυσῶν. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κό-
πον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου. καὶ ὅτι οὐ δύνῃ
βαστάσαι κακούς, καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας
εἶναι ἀποστόλους καὶ οὐκ εἰσί. καὶ εὗρες αὐτοὺς
ψευδεῖς, καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις,
καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμη-
κας. ἀλλ᾽ ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν
πρώτην ἀφῆκας. μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτω-
κας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίη-
σον. εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν
λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετα-
νοήσῃς. ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν νι-
κολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω,
τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Τῷ νικῶντι
δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν
ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ θεοῦ. καὶ τῷ ἀγγέ-
λῳ τῆς ἐκκλησίας σμυρναίων γράψον. τάδε λέ-
γει ὁ πρῶτος, καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρός,
καὶ ἔζησεν. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλῖψιν
καὶ τὴν πτωχείαν, πλούσιος δὲ εἶ, καὶ τὴν βλα-
σφημίαν τῶν λεγόντων ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς,
καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ. μη-
δὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν. ἰδοὺ μέλλει βα-
λεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακήν, ἵνα πει-
ρασθῆτε, καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου
πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον
τῆς ζωῆς. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέ-
γει ταῖς ἐκκλησίαις. ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ
θανάτου τοῦ δευτέρου. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν περγά-
μῳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομ-
φαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ
ποῦ

chalcolibano, uelut in camino ardentes. Et
uox illius tanq̄ uox aquarū multarū, & ha-
bebat in dextera sua stellas septē. Et de ore
eius gladius utraq; parte acutus exibat, &
facies eius sicut sol lucet in uirtute sua. Et
quum uidissem eum, cecidi ad pedes eius
tanq; mortuus. Et posuit dexterā suam su-
pe me, dicens mihi: Noli timere, ego sum
primus & nouissimus & uiuus, & fui mor-
tuus, & ecce sum uiuens in secula seculorū
Amen, & habeo claues inferorum & mor-
tis. Scribe quæ uidisti, & quæ sunt, & quæ
oportet fieri post hęc. Sacramentū septem
stellarū, quas uidisti in dextera mea, & se-
ptem candelabra aurea. Septem stellæ, an-
geli sunt septē ecclesiarum: & candelabra
septem quæ uidisti, septem ecclesiæ sunt.

Angelo Ephesinæ ecclesiæ scribe: Hæc II
dicit qui tenet septē stellas in dextera sua,
qui ambulat in medio septem candelabro-
rum aureorū. Scio opera tua, & laborem
& patientiam tuam, & quòd non potes su-
stinere malos, & tentasti eos qui se dicunt
apostolos esse, & nō sunt: & inuenisti eos
mendaces, & tulisti, & patientiā habes, &
propter nomen meū laborasti, & nō defe-
cisti. Sed habeo aduersum te, quòd chari-
tatem tuam primā reliquisti. Memor esto
itaq; unde excideris, & age pœnitentiam,
& prima opera fac: sin minus, ueniam tibi
cito, & mouebo candelabrum tuum de lo-
co suo, nisi resipueris. Sed hoc habes, quia
odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.
Qui habet aurem, audiat quid spiritus di-
cat ecclesijs: Vincēti dabo edere de ligno
uitæ, quod est in medio paradisi dei. Et an-
gelo Smyrnæorum ecclesiæ scribe: Hæc
dicit primus & nouissimus, qui fuit mor-
tuus & uiuit. Scio opera tua & afflictio-
nem & paupertatem, sed diues es: & blas-
phemiam eorum qui se dicunt Iudæos es-
se, & non sunt, sed sunt synagoga satanæ.
Nihil horum timeas quę passurus es. Ecce
missurus est diabolus aliquos ex uobis in
carcerem ut tentemini, & habebitis affli-
ctionem dierum decem. Esto fidelis usque
ad mortem, & dabo tibi coronam uitæ.
Qui habet aurem, audiat quid spiritus di-
cat ecclesijs: Qui uicerit, nō lædetur à mor-
te secunda. Et angelo Pergamensis eccle-
siæ scribe: Hæc dicit qui habet rhomphæā
utraque parte acutam: Scio opera tua, &
ubi

που κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ. καὶ
κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν
*Alias ἐν αἷς
μου. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις * ἐμαῖς, ἀντίπας ὁ μάρ-
τυς μου ὁ πιστὸς ὃς ἀπεκτάνθη παρ᾽ ὑμῖν, ὅπου
κατοικεῖ ὁ σατανᾶς. ἀλλ᾽ ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα,
ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν βαλα-
άμ, ὃς ἐδίδασκεν ἐν τῷ βαλὰκ βαλεῖν σκάνδα-
λον ἐνώπιον τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυ-
τα, καὶ πορνεῦσαι. οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦν-
*Alias ὁμοίως
τας τὴν διδαχὴν τῶν νικολαϊτῶν, * ὃ μισῶ. με-
τανόησον, εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ πολε-
μήσω μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου. ὁ
ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκ-
κλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ
μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον
λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμ-
μένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ λαμβάνων. καὶ τῷ
ἀγγέλῳ τῆς ἐν θυατείροις ἐκκλησίας γράψον.
τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς
αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι
χαλκολιβάνῳ. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγά-
πην καὶ τὴν διακονίαν καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν
ὑπομονήν σου καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα
πλείονα τῶν πρώτων. ἀλλ᾽ ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα,
ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυ-
τὴν προφῆτιν, διδάσκειν, καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς
δούλους πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν. καὶ
ἔδωκα αὐτῇ χρόνον, ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορ-
νείας αὐτῆς. καὶ οὐ μετενόησεν. ἰδοὺ ἐγὼ βάλλω
αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ᾽ αὐ-
τῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ
τῶν ἔργων αὐτῶν, καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ
ἐν θανάτῳ. καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι,
ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας, καὶ
δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν. ὑμῖν δὲ
λέγω, καὶ λοιποῖς τοῖς ἐν θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔ-
χουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγ-
νωσαν τὰ βάθη τοῦ σατανᾶ, ὡς λέγουσιν, οὐ βα-
λῶ ἐφ᾽ ὑμᾶς ἄλλο βάρος, πλὴν ὃ ἔχετε, κρατή-
σατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω. καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄ-
χρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν
ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ
σιδηρᾷ, ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβε-
ται. ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου, καὶ
δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν. ὁ ἔχων
οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκ-
κλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν σάρδεσιν ἐκκλησίας γρά-
ψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ,
καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ
ὄνομα ἔχεις, ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ. γίνου γρηγο-
ρῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ, ἃ μέλλει ἀποθανεῖν.

οὐ γὰρ

ubi habitas, ubi sedes est satanæ: & tenes
nomẽ meum, & non negasti fidem meam.
Et in diebus meis, Antipas testis meus fi-
delis, qui occisus est apud uos, ubi satanas
habitat. Sed habeo aduersus te pauca, quia
habes isthic tenentes doctrinam Balaam,
qui docebat in Balac mittere scandalũ co-
ram filijs Israel, edere ex ijs quę simulacris
immolantur, & scortari: ita habes & tu te-
nẽtes doctrinam Nicolaitarum, quod odi.
Resipisce, alioqui ueniam tibi cito, & pu-
gnabo cũ illis gladio oris mei. Qui habet
aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs.
Vincenti dabo edere ex manna abscondi-
to, & dabo illi calculum candidũ, & in cal-
culo nomen nouum scriptum: quod nemo
scit, nisi qui accipit. Et angelo Thyatiren-
sis ecclesiæ scribe: Hæc dicit filius dei, qui
habet oculos tanquam flammam ignis, &
pedes eius similes chalcolibano: Noui ope
ra tua & charitatem & ministerium & fi-
dem & patientiam tuam & opera tua &
nouissima plura prioribus. Sed habeo ad-
uersus te pauca, quia permittis mulierem
Hiezabel, quę se dicit prophetam, docere,
& seducere seruos meos, scortari & edere
ex ijs quæ simulacris immolantur. Et dedi
illi tẽpus, ut resipisceret à scortatione sua,
nec resipuit. Ecce ego mitto eã in lectum,
& qui adulterio miscentur cum ea, in affli-
ctionem maximam, nisi pœnitentiam ege-
rint ab operibus suis, & filios eius interfi-
ciam morte: & scient omnes ecclesię, quòd
ego sim ille scrutans renes & corda, & da-
bo unicuiq; uestrum secundum opera sua.
Vobis autem dico, & cæteris qui Thyati-
ræ estis, Quicunq; non habent doctrinam
hanc, & qui non cognouerunt profundita
tes satanæ, quemadmodũ dicunt, non mit
tam super uos aliud pondus: tamẽ id quod
habetis, tenete, donec ueniam. Et qui uice-
rit & custodierit usq; in finem opera mea,
dabo illi potestatem super gentes, & reget
eas uirga ferrea, & tanquã uasa figuli con-
fringẽtur. Sicut et ego accepi à patre meo,
et dabo illi stellam matutinam. Qui habet
aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs.

Et angelo ecclesiæ quę est Sardis, scribe: III
Hæc dicit qui habet septẽ spiritus dei et se-
ptem stellas: Scio opera tua, quia nomẽ ha
bes quòd uiuas, et mortuus es. esto uigi-
lans, et cõfirma cætera quæ moritura erãt.

Non

οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώ-
πιον τοῦ θεοῦ. μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤ-
κουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. ἐὰν οὖν μὴ γρη-
γορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης. καὶ οὐ μὴ γνῷς
ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ. ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ
ἐν σάρδεσιν, ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ
περιπατήσουσιν μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰ-
σιν. ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευ-
κοῖς. καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ βί-
βλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐ-
τοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγ-
γέλων αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦ-
μα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν
φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ
ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ δαβίδ,
ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς
ἀνοίγει. οἶδά σου τὰ ἔργα. ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν
σου, θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖ-
σαι αὐτήν, ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρη-
σάς μου τὸν λόγον. καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.
ἰδοὺ δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ σατανᾶ τῶν
λεγόντων αὐτοὺς ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ
ψεύδονται. ἰδοὺ ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσιν καὶ
προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶ-
σιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε, ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον
τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ
πειρασμοῦ τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκου-
μένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς
γῆς. ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς
λάβῃ τὸν στέφανόν σου. ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύ-
λον ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ
ἔτι. καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου,
καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ θεοῦ μου τῆς καινῆς ἱε-
ρουσαλήμ, ἡ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ
θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν. ὁ ἔχων οὖς ἀκου-
σάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ
τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας λαοδικέων γράψον. τά-
δε λέγει, ὁ ἀμὴν ὁ μάρτυς ὁ πιστός, καὶ ἀληθινός, ἡ
ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι
οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός, ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζε-
στός. οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε
ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, ὅτι λέ-
γεις, ὅτι πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐ-
δενὸς χρείαν ἔχω, καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαί-
πωρος καὶ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, καὶ τυφλὸς καὶ
γυμνός. συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυ-
σίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς, καὶ
ἱμάτια λευκὰ ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ
αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου, καὶ κολλούριον ἔγ-
χρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς. ἐγὼ ὅσους
ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω, καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ
μετανόησον. ἰδοὺ ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω.
ἐάν τις

Non enim inueni opera tua plena corā deo.
In mente ergo habe, qualiter acceperis &
audieris, & ſerua, & reſipiſce. Si ergo non
uigilaueris, ueniam ad te tanq̄ fur, & ne-
ſcias qua hora ueniam ad te. Habes pauca
nomina & Sardis, qui non inquinauerunt
ueſtimenta ſua, & ambulabunt mecum in
albis, quia digni ſunt. Qui uicerit, ſic ueſtie
tur ueſtimentis albis: & nō delebo nomen
eius de libro uitæ, & cōfitebor nomē eius
coram patre meo & corā angelis eius. Qui
habet aurem audiat, quid ſpiritus dicat ec-
cleſijs. Et angelo Philadelphienſis eccleſię
ſcribe: Hæc dicit ſanctus & uerax, qui ha-
bet clauē Dauid, qui aperit, & nemo clau-
dit: claudit, et nemo aperit. Scio opera tua.
Ecce dedi coram te oſtiū apertū, & nemo
poteſt claudere illud, quia modicam ha-
bes uirtutem. Et ſeruaſti ſermonē meum,
& non negaſti nomen meum. Ecce do de
ſynagoga ſatanæ, qui dicūt ſe Iudæos eſſe,
& non ſunt, ſed mentiuntur. Ecce adigam
illos ut ueniant & adorēt ante pedes tuos,
& ſciant quòd ego dilexi te, quoniam ſer-
uaſti ſermonem patientiæ meæ, & ego ſer-
uabo te ab hora tentationis, quæ uentura
eſt in orbem uniuerſum, ut tentet habitan-
tes in terra. Ecce uenio cito, tene quod ha-
bes ut nemo accipiat coronam tuam. Qui
uicerit, faciam illum columnam in templo
dei mei, & foras non egredietur amplius.
Et ſcribam ſuper eum nomen dei mei, &
nomen ciuitatis dei mei nouę Hieruſalem,
quæ deſcendit de cœlo à deo meo, & no-
men meum nouum. Qui habet aurem au-
diat, quid ſpiritus dicat eccleſijs. Et ange-
lo Laodicenſium eccleſiæ ſcribe: Hęc dicit,
Amē teſtis fidelis & uerus, principiū crea-
turæ dei. Scio opera tua, quia neque frigi-
dus es, nec̨ feruidus, utinam frigidus eſſes
aut feruidus. Itaque quoniam tepidus es
& nec frigidus nec feruidus, incipiam te
euomere ex ore meo: q͂a dicis, Diues ſum,
& ditatus ſum, & nullius egeo, & neſcis
quòd tu es miſer & miſerabilis, & pauper,
& cæcus, ac nudus. Suadeo tibi emere à
me aurum ignitum ex igni, ut locuples fi-
as, & ueſtimentis albis induaris, ut non ap
pareat dedecus nuditatis tuę, et collyrio in
unge oculos tuos ut uideas. Ego quoſcun-
que amo, arguo & caſtigo. Aemulare er-
go ac reſipiſce, ecce ſto ad oſtium & pulſo.
Si quis

ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύ/
ραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω με/
τ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ. ὁ νικῶν δώσω αὐ/
τῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ
ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ
θρόνῳ αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα
λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ θύρα ἠνεῳγμένη
ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη, ἣν ἤκουσα ὡς
σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, ἀνά/
βα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦ/
τα. καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι. καὶ ἰδοὺ
θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου
καθήμενος. καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει
λίθῳ ἰασπίδι, καὶ σαρδίνῳ, καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ
θρόνου, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ. καὶ κυκλό/
θεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ ἐπὶ
τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσ/
βυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱμα/
τίοις λευκοῖς, καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν
στεφάνους χρυσοῦς, καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται
ἀστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ φωναὶ, καὶ ἑπτὰ λαμ
πάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ
εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἐνώπιον
τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ. καὶ
ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσα-
ρα ζῶα, γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθε, καὶ ὄπι/
σθεν. καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ
δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶ/
ον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέ/
ταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ. καὶ τέσσα/
ρα ζῶα, *ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυ
κλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν. καὶ ἀνά/
παυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα.
ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκρά/
τωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. καὶ ὅταν δώ
σουσι τὰ ζῶα δόξαν, καὶ τιμὴν, καὶ εὐχαριστίαν
τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶ
νας τῶν αἰώνων, πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσα/
ρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ
θρόνου, καὶ προσκυνοῦσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων. καὶ βάλλουσιν τοὺς στεφάνους αὐτῶν
ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες. ἄξιος εἶ κύριε λα/
βεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὴν δύναμιν,
ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου
εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ
τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπι/
σθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά. καὶ
εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγά/
λῃ. τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι
τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ; καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ
οὐρανῷ

*Aliàs ἓν κα- θ' ἓν αὐ/ τῶν ἔχον

Si quis audierit uocem meam et aperuerit
ianuã, intrabo ad illum & cœnabo cum il/
lo et ipse mecum. Qui uicerit, dabo ei sede
re mecum in throno meo, sicut & ego uici
& consedi cum patre meo in throno eius.
Qui habet aurem, audiat quid spiritus di/
cat ecclesiis.

Post hæc uidi, & ecce ostium aper/ IIII
tum in cœlo, & uox prima quam audiui
tanquam tubæ loquentis mecum, dicens,
Ascende huc, & ostẽdam tibi quę oportet
fieri post hæc. Et statim fui in spiritu. Et ec
ce sedes posita erat in cœlo, & supra sedem
sedens. Et qui sedebat, similis erat aspectu,
lapidi iaspidi & sardio, & iris erat in circũ/
itu sedis, similis aspectu smaragdino. Et in
circumitu sedis sedilia uigintiquatuor, &
super thronos uidi uigintiquatuor senio/
res sedentes, circumamictos stolis albis, &
habebãt in capitibus suis coronas aureas.
Et de throno procedebant fulgura & toni
trua, & uoces, et septem lampades ignis ar
dentes ante thronum, quæ sunt septem spi
ritus dei. Et in conspectu sedis tãquam ma
re uitreum simile crystallo, & in medio se/
dis & in circũitu sedis quatuor animalia,
plena oculis ante et retro. Et animal primũ
simile leoni, & secundum animal simile ui
tulo, & tertium animal habens faciem ue/
lut homo, & quartum animal simile aqui/
lę uolanti. Et quatuor animalia singula eo/
rum habebãt alas senas in circumitu, & in
tus plena erant oculis. Et requiem non ha/
bent die ac nocte, dicentia: Sanctus, san/
ctus, sanctus dominus deus omnipotens,
qui erat, & qui est, & qui uenturus est. Et
quum darent illa animalia gloriam & ho/
norem & benedictionẽ sedenti super thro
num, uiuenti in secula seculorum, proci/
dunt uigintiquatuor seniores ante seden/
tem in throno, & adorant uiuentẽ in secu/
la seculorum, & abiiciunt coronas suas an
te thronum, dicentes: Dignus es domine
accipere gloriam & honorẽ & uirtutem:
quia tu creasti omnia, & propter uolunta/
tem tuam sunt, & creata sunt.

Et uidi in dextera sedentis super V
thronum librum scriptum intus & in ter/
go, signatum sigillis septem. Et uidi ange/
lum fortem, prædicantem uoce magna:
Quis est dignus aperire librum et soluere
signacula eius? Et nemo poterat neque in

οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό. καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι, καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό. καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, μὴ κλαῖε. ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς ἰούδα, ἡ ῥίζα δαβίδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγίδας αὐτοῦ. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας, καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων, καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινήν, λέγοντες. ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους, καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων, λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ. ἄξιόν ἐστιν ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. καὶ πᾶν κτίσμα, ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας. τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, ἀμήν. καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ εἶδον, ὅτι ἤνοιξε τὸ ἀρνίον ἓν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς. ἔρχου, καὶ βλέπε, καὶ εἶδον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ ἔχων τόξον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγίδα τὴν δευτέραν, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου, λέγοντος, ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός, καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ, λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι, καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

καὶ ὅτε

cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum nec aspicere illum. Et ego flebam multũ, quod nemo dignus inuentus esset aperire & legere librum, nec uidere eum. Et unus de senioribus dicit mihi: Ne fleueris. Ecce uicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, ut aperiat librum, & soluat septem signacula eius. Et uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliũ, & in medio seniorum agnus stans tanquam occisus, habẽs cornua septẽ & oculos septem, qui sunt septem spiritus dei, missi in omnem terrã. Et uenit, & accepit de dextera sedentis in throno librum. Et quum accepisset librum quatuor animalia, & uigintiquatuor seniores ceciderunt coram agno, habẽtes singuli citharas & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt precationes sanctorum, & canunt canticum nouum, dicentes: dignus es accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos deo per sanguinem tuum, ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos deo nostro reges & sacerdotes, & regnabimus super terrã. Et uidi & audiui uocem angelorũ multorum in circuitu throni & animalium & seniorum & milia milium, dicẽtia uoce magna: Dignus est agnus qui occisus est, accipere uirtutem & diuitias & sapientiam & fortitudinem & honorem & gloriam & benedictionem. Et omnẽ creaturam quæ in cœlo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui, dicentes: Sedenti in throno & agno benedictio & honor & gloria & potestas in secula seculorum. Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et uigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas, & adorauerunt uiuentem in secula seculorum.

Et uidi quum aperuisset agnus unum VI
de sigillis, & audiui unum de quatuor animalibus, dicens tanquam uocem tonitrui: Veni, & uide. Et uidi, et ecce equus albus, & qui sedebat super eum, habebat arcum, & data est ei corona, & exiuit uincens & ut uinceret. Et quum aperuisset sigillum secundum, audiui secũdum animal, dicens: Veni, & uide. Et exiuit alius equus rufus, & qui sedebat super illum, datum est ei, ut tolleret pacem de terra, et ut inuicem se interficiant, & datus est ei gladius magnus.

Et quum

καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου, λέγοντος. ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγουσαν, χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου, καὶ τὸ ἔλαιον, καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου, λέγουσαν. ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ. καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ἐν λιμῷ, καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον. καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες. ἕως πότε ὁ δεσπότης ἅγιος, καὶ ὁ ἀληθινός, οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς; καὶ ἐδόθησαν ἑκάσταις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐῤῥέθη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως οὗ πληρώσονται, καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί. καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη. καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἑλισσόμενον. καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος, καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων, καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου, ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα θεοῦ ζῶντος, καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις, οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, λέγων, μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα ἄχρι σφραγίζωμεν τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ

Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal, dicẽs: Veni, & uide. Et uidi, & ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat statheram in manu sua. Et audiui uocem in medio quatuor animalium, dicentem: Chœnix tritici denario uno, & tres chœnices hordei denario uno, & uinũ & oleum ne læseris. Et quum aperuisset sigillũ quartum, audiui uocẽ quarti animalis, dicentem: Veni, & uide. Et uidi, & ecce equus pallidus, & qui sedebat super eũ, nomen illi mors, & infernus sequitur eũ. Et data est illis potestas interficiendi super quartam partem terræ, gladio & fame & morte & à bestijs terræ. Et quũ aperuisset sigillum quintũ, uidi subter altare animas interfectorũ propter uerbũ dei & propter testimoniũ quod habebant. Et clamabant uoce magna, dicentes: Vsquequo domine, qui es sanctus & uerax, non iudicas ac uindicas sanguinẽ nostrum de his qui habitant in terra? Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictum est illis, ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec cõplerentur conserui eorum & fratres eorũ, qui interficiendi essent sicut & illi. Et uidi, quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est. Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis, & stellæ de cœlo ceciderunt super terram, sicut ficus abijcit grossos suos, quum à uento magno mouetur. Et cœlum recessit sicut liber qui circumuoluitur, & omnis mons & insulę de locis suis motæ sunt, & reges terrę, principes & diuites & tribuni & fortes & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium. Et dicunt montibus & petris: Cadite super nos, abscondite nos à facie sedentis super thronũ, & ab ira agni: quoniã uenit dies magnus iræ illius. Et quis poterit stare?

Post hæc uidi quatuor angelos stantes VII
super quatuor angulos terræ, tenẽtes quatuor uentos terræ, ne flaret uẽtus super terram, neq; super mare, neque in ullam arborem. Et uidi alterũ angelum ascendentem ab ortu solis, habẽtem sigillum dei uiui, & clamauit uoce magna quatuor angelis, quibus datum est nocere terræ & mari, dicẽs: Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos dei

θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ ἤκουσα
τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ χιλιά-
δες ἐσφραγισμένοι, ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν ἰσρα-
ήλ. ἐκ φυλῆς ἰούδα, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισ-
μένοι. ἐκ φυλῆς ῥουβὶμ, ιβ χιλιάδες ἐσφρα-
γισμένοι. ἐκ φυλῆς γὰδ, ιβ χιλιάδες ἐσφρα-
γισμένοι. ἐκ φυλῆς ἀσὴρ, ιβ χιλιάδες ἐσφρα-
γισμένοι. ἐκ φυλῆς νεφθαλὶμ, ιβ χιλιάδες
ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς μανασσῆ, ιβ χιλιά-
δες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς συμεὼν, ιβ χι-
λιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς λευΐ, ιβ χι-
λιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ἰσαχὰρ, ιβ
χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ζαβουλὼν,
ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς ἰωσὴφ,
ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς βενια-
μὶν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. μετὰ ταῦ-
τα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐ-
τὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν
καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρό-
νου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στο-
λὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν,
καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, ἡ σωτη-
ρία τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἡμῶν,
καὶ τῷ ἀρνίῳ. καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν
κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν
τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου
ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ,
λέγοντες, ἀμήν. ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία
καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ
ἰσχὺς τῷ θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀ-
μήν. καὶ ἀποκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων
μοι. οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς, τὰς λευ-
κὰς τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον; καὶ εἴρηκα αὐτῷ.
κύριε σὺ οἶδας. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμε-
νοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης, καὶ ἐπλάτυναν
τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν
τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου, διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ
θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυ-
κτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ. καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρό-
νου σκηνώσει ἐπ᾽ αὐτούς. οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ
διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἥλιος,
οὐδὲ πᾶν καῦμα. ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀναμέσον τοῦ θρό-
νου ποιμανεῖ αὐτοὺς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας
πηγὰς ὑδάτων, καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δά-
κρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγίδα τὴν ἑβδόμην ἐ-
γένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον. καὶ εἶδον
τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι, καὶ
ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες. καὶ ἄλλος ἄγ-
γελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἔχων
λιβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα
πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάν-
των

dei nostri in frõtibus suis. Et audiui nume-
rum signatorum, cẽtum quadragintaqua-
tuor milia signati, ex omni tribu filiorum
Israel. Ex tribu Iuda, duodecim milia si-
gnati: ex tribu Ruben, duodecim milia si-
gnati: ex tribu Gad, duodecim milia signa
ti: ex tribu Aser, duodecim milia signati: ex
tribu neptalim, duodecim milia signati: ex
tribu Manasse, duodecim milia signati: ex
tribu Symeon, duodecim milia signati: ex
tribu Leui, duodecim milia signati: ex tri-
bu Isachar, duodecim milia signati: ex tri-
bu Zabulon, duodecim milia signati: ex
tribu Ioseph, duodecim milia signati: ex tri
bu Beniamin, duodecim milia signati. Post
hæc uidi, & ecce turba multa, quam dinu-
merare nemo poterat, ex omnibus genti-
bus & tribubus & populis & linguis, stan
tes ante thronum, & in conspectu agni, a-
micti stolis albis, & palmæ in manibus eo-
rum, & clamabant uoce magna, dicentes:
Salus ei qui sedet super thronũ dei nostri
& agno. Et omnes angeli stabant in circu-
itu throni & seniorum & quatuor anima-
lium, & procubuerunt in conspectu thro-
ni in facies suas, & adorauerunt deũ, dicen
tes: Amẽ. Benedictio & claritas & sapien-
tia & gratiarumactio, honor & uirtus &
fortitudo deo nostro in secula seculorum:
Amen. Et respondit unus de senioribus,
& dixit mihi: Hi qui amicti sunt stolis al-
bis, qui sunt & unde uenerunt? Et dixi illi:
Domine, tu scis. Et dixit mihi: Hi sunt qui
uenerunt ex afflictione magna, & dilataue
runt stolas suas, & dealbauerunt eas per
sanguinem agni. Ideo sunt ante thronum
dei, & seruiunt ei die ac nocte in tẽplo eius:
& qui sedet in throno, habitabit super il-
los. Non esurient, neq; sitient amplius, nec
cadet super illos sol, neq; ullus æstus: quo-
niam agnus qui in medio throni est, reget
illos, & deducet eos ad uiuos fontes aqua-
rum, & abstersurus est deus omnẽ lachry-
mam ab oculis eorum.

Et quum aperuisset sigillum se- VIII
ptimum, factum est silentium in cœlo,
media ferme hora. Et uidi septem ange-
los stantes in conspectu dei, & datæ sunt
illis septem tubæ. Et alius angelus uenit,
& stetit ante altare, habens thuribulum
aureum, & data sunt illi incensa multa,
ut daret de precationibus sanctorum om-
nium

τῶν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ
θρόνου. καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς
προσευχαῖς τῶν ἁγίων ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου ἐνώ-
πιον τοῦ θεοῦ. καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανω-
τὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστη-
ρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐγένοντο φωναὶ
καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμὸς, καὶ οἱ ἑπτὰ
ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν
ἑαυτοὺς, ἵνα σαλπίσωσι. καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος
ἐσάλπισε. καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ μεμιγμένα
αἵματι. καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν. καὶ τὸ τρίτον τῶν
δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατε-
κάη. καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος
μέγα πυρὶ καιόμενον, ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν,
καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα, καὶ ἀ-
πέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων, τῶν ἐν τῇ θα-
λάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς. καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοί-
ων διεφθάρη. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ
ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς
λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν,
καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέ-
ρος λέγεται ἄψινθος. καὶ γίνεται τὸ τρίτον εἰς
ἄψινθον. καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν
ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγε-
λος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου,
καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης, καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων,
ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν. καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαί-
νῃ τὸ τρίτον αὐτῆς. καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως. καὶ εἶδον καὶ
ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήμα-
τι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοι-
κοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλ-
πιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλ-
πίζειν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε. καὶ
εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν,
καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου,
καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου, καὶ ἀνέβη καπνὸς
ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης, καὶ
ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέα-
τος. καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν
γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία, ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν
οἱ σκορπίοι τῆς γῆς, καὶ ἐρρέθη αὐταῖς, ἵνα μὴ ἀ-
δικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐ-
δὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους, οἵ-
τινες οὐκ ἔχουσιν τὴν σφραγῖδα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν
μετώπων αὐτῶν. καὶ ἐδόθη αὐτοῖς, ἵνα μὴ ἀπο-
κτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ᾽ ἵνα βασανισθήσωνται μῆ-
νας πέντε, καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν, ὡς βασανισ-
μὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον. καὶ ἐν ταῖς
ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θά-
νατον, καὶ οὐκ εὑρήσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀπο-
θανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ᾽ αὐτῶν. καὶ τὰ ὁμοιώ-
ματα τῶν ἀκρίδων, ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις
εἰς

niũ super altare aureũ, quod est ante thro-
num. Et ascendit fumus incensorũ de pre-
cibus sanctorũ e manu angeli coram deo.
Et accepit angelus thuribulum, & imple-
uit illud de igne altaris, & misit in terrã: &
facta sunt tonitrua & uoces & fulgura &
terræmotus, & septem angeli qui habebãt
septem tubas, præparauerũt se, ut tuba ca-
nerent. Et primus angelus tuba cecinit, &
facta est grando & ignis mixta sanguine,
& missa sunt in terram, & tertia pars arbo-
rum concremata est, & omne fœnũ uiride
combustũ est. Et secũdus angelus tuba ce-
cinit, & tanquã mons magnus igne ardẽs
proiectus est in mare. Et facta est tertia
pars maris sanguis, & mortua est tertia
pars creaturarũ, quæ erãt in mari, quæ ha-
bebãt animas, & tertia pars nauiũ interijt.
Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit e
cœlo stella magna ardẽs tanquã facula, &
cecidit in tertiam partẽ fluminũ, & in fon-
tes aquarũ, & nomen stellæ dicitur absin-
thiũ. Et uersa est tertia pars in absinthium,
& multi homines mortui sunt ex aquis,
quia amaræ factæ sunt. Et quartus angelus
tuba cecinit: & percussa est tertia pars so-
lis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stella-
rum, ita ut obscuraretur tertia pars eorũ,
& diei non luceret pars tertia, & noctis si-
militer. Et uidi, & audiui unũ angelum uo-
lantem per mediũ cœli, dicentem uoce ma-
gna: Væ uæ uæ habitantibus in terra, e cæ-
teris uocibus tubæ trium angelorum, qui
erant tuba canturi. Et quintus angelus IX
tuba cecinit, & uidi stellã de cœlo cecidisse
in terram, & data est ei clauis putei abyssi.
Et aperuit puteum abyssi, et ascẽdit fumus
putei, sicut fumus fornacis magnæ, & ob-
scuratus est sol & aer a fumo putei. Et de
fumo exierũt locustæ in terram, & data est
illis potestas, sicut habent potestatem scor
piones terræ. Et præceptum est illis ne læde
rent fœnum terræ, neque omne uiride, neque
omnem arborem, nisi tãtum homines, qui
non habẽt signum dei in frontibus suis. Et
datum est illis, ne occiderẽt eos, sed ut cru-
ciarẽtur mensibus quinque. Et cruciatus eo
rum, ut cruciatus scorpij, quũ percusserit
hominem. Et in diebus illis quærẽt homi-
nes mortem, & nõ inuenient eam & desi-
derabunt mori, & fugiet mors ab eis. Et si-
militudines locustarũ similes equis paratis

in præ-

εἰς πόλεμον, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ. καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων. καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν, ὡς λεόντων ἦσαν. καὶ εἶχον θώρακας, ὡς θώρακας σιδηροῦς, καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν, ὡς φωνὴ ἁρμάτων ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον. καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις. καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε. καὶ ἔχουσιν ἐπ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου, ὄνομα ἑαυτῷ ἑβραϊστὶ ἀββαδὼν, καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει, ἀπολλύων. ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα. λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ εὐφράτῃ, καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτὸν, ἵνα ἀποκτείνωσιν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων. καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ δύο μυριάδες μυριάδων. καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις. καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον. ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ, καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν. αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιοι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσιν. καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ τὰ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιβεβλημένον νεφέλην. καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στύλοι πυρός. καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ *βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον, καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, ὥσπερ λέων μυκᾶται. καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς. καὶ ὅτε ἐλάλησαν ἑπτὰ βρονταὶ

* Alias βιβλίδιον

in prælíū, & super capita earū tanquā coronæ, símiles auro, & facies earū tanquam facies hominū: & habebant capillos sicut capillos mulierū, & dentes earū quasi leonū erant: & habebant loricas sicut loricas ferreas, & uox alarū earū sicut uox curruum equis multis currentibus ad bellum: & habent caudas símiles scorpionum, & aculei erant in caudis earū, & potestas earum nocere hominibus mensibus quinq;. Et habent super se regem angelū abyssi, cui nomen Hebraice abbadon, Græce aūt ἀπολλύων, id est perdens. Væ unū abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ post hæc. Et sextus angelus tuba cecinit, & audiui uocē unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos dei, dicentem sexto angelo qui habebat tubam: Solue quatuor angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Et soluti sunt quatuor angeli, qui parati erāt in horā & diē & mensem et annū, ut occiderēt tertiā partē hominū. Et numerus equestris exercitus uicies millies decē millia. Et audiui numerū eorū. Et ita uidi equos in uisione, & qui sedebāt super eos, habebant thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos. Et capita equorum erant tanquā capita leonū, & de ore ipsorū procedebat ignis & fumus & sulphur. Ab his tribus *plagis* occisa est tertia pars hominum, de igne & de fumo & sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorū. Potestas enim eorū in ore eorū est, *& in caudis eorum.* Nam caudæ eorum símiles serpentibus, habentes capita, & per hæc nocēt. Et cæteri homines qui nō sunt occisi his plagis, neq; resipuerunt ab operibus manuū suarum, ut non adorarent dæmonia & simulacra aurea & argētea & ęrea & lapidea & lignea, quæ neq; uidere possunt neq; audire neq; ambulare, & nō egerunt pœnitentiam ab homicidijs suis, neq; à ueneficijs suis, neq; à fornicatione sua, neq; à furtis suis.

Et uidi alium angelū fortem descendentem de cœlo, amictū nube, & iris in capite eius, & facies eius erat ut sol, et pedes eius tanq̄ colūnę ignis, Et habebat in manu sua libellū apertū, et posuit pedē suū dextrū super mare, sinistrū aūt super terrā, et clamauit uoce magna, queādmodum quū leo rugit. Et quū clamasset, locuta sunt septē tonitrua uoces suas. Et cū locuta fuissent septē X

tonitrua

βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν. καὶ
ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσάν μοι, σφρά-
γισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα
γράφῃς. καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θα-
λάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν
οὐρανὸν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ,
καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν,
καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ἀλλὰ ἐν
ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅτ'
ἂν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ
θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προ-
φήταις. καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πά-
λιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα. ὕπαγε, λά-
* Aliàs βε τὸ * βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγ-
βιβλί- γέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς
διον γῆς. καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον λέγων αὐτῷ,
δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. καὶ λέγει μοι, λάβε, καὶ
κατάφαγε αὐτὸ, καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλ-
λ' ἐν στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι. καὶ ἔλαβον
τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κα-
τέφαγον αὐτὸ, καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου, ὡς μέλι γλυ-
κύ. καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.
καὶ λέγει μοι, δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ
λαοῖς, καὶ ἔθνεσι, καὶ γλώτταις καὶ βασιλεῦσι
πολλοῖς.

καὶ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ,
λέγων, ἔγειραι καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ,
καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐ-
* Aliàs τῷ. καὶ τὴν αὐλὴν τὴν * ἔσωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε
ἔξωθεν ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς. ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθ-
νεσι, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆ-
νας τεσσαράκοντα δύο, καὶ δώσω τοῖς δυσὶ
μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χι-
λίας διακοσίας ἑξήκοντα περιβεβλημένοι σάκ-
κους. οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι
αἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι. καὶ εἴ τις
αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ
στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐ-
τῶν. καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτως δεῖ αὐ-
τὸν ἀποκτανθῆναι. οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖ-
σαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις αὐτῶν τῆς προφητείας, καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν
ἐπὶ τῶν ὑδάτων στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατά-
ξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσιν.
καὶ ὅτε τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρί-
ον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον
μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτοὺς,
καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλε-
ως τῆς μεγάλης ἥτις καλεῖται πνευματικῶς σό-
δομα καὶ αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐσταυ-
ρώθη. καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ
γλωττῶν

tonitrua uoces suas, & ego scripturus erã.
Et audiui uocẽ de cœlo dicentẽ mihi: Ob-
signa quæ loquuta sunt septẽ tonitrua, &
ne ea scribas. Et angelus quẽ uidi stantem
sup mare & super terram, leuauit manum
suam ad cœlum, & iurauit per uiuentẽ in
secula seculorum, qui creauit cœlum & ea
quæ in illo sunt, & terram & ea quæ in ea
sunt, & mare & ea quæ in eo sunt: tempus
nõ fore amplius, sed in diebus uocis septi-
mi angeli, cum cœperit tuba canere, con-
summandũ esse mysterium dei, sicut euan-
gelizauit seruis suis, pphetis. Et audiui uo-
cem de cœlo iterum loquentẽ mecum, &
dicentẽ: Vade et accipe libellum apertum
in manu angeli, stãtis super mare & super
terram. Et abij ad angelum, dicens ei, ut da
ret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe *li-
bellum* & deuora illum, & faciet amaricari
uẽtrem tuum, sed in ore tuo erit dulcis tan
quam mel. Et accepi libellum de manu an
geli, & deuoraui illum, & erat in ore meo
tanq̃ mel dulcis. Et quũ deuorassem eum,
amaricatus est uenter meus. Et dicit mihi:
Oportet te iterum prophetare in gẽtibus
& linguis et *populis* & regibus multis.

Et datus est mihi calamus similis uir XI
gæ, & dictũ est mihi: Surge & metire tem-
plum dei & altare, & adorantes in eo. Et
atrium quod intra templũ est, eijce foras,
& ne metiaris illud, quoniã datum est gen
tibus & ciuitatem sanctam calcabunt men
sibus quadragintaduob⁹, et dabo duobus
testibus meis, et prophetabunt diebus mil
le ducentis sexaginta amicti saccis. Hi sunt
duæ oliuæ et duo cãdelabra in conspectu
dei terræ stantia. Et si quis uoluerit eis no-
cere, ignis exit de ore eorum et deuorat ini
micos eorum. Et si quis uoluerit eos læde-
re, sic oportet eum occidi. Hi habent pote
statem claudendi cœlum, ne pluat diebus
prophetiæ ipsorum, et potestatem habent
super aquas conuertendi eas in sanguinẽ,
& percutiendi terram omni plaga quo-
tiescunque uoluerint. Et quum finierint
testimonium suum, bestia quę ascendit de
abysso faciet aduersus eos bellum, & uin-
cet illos, & occidet eos. Et corpora eorum
iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ
uocatur spiritualiter Sodoma & Aegy-
ptus, ubi & dominus noster crucifixus
est. Et uidebunt de tribubus & populis, et

γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν, ἡμέρας
τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφή
σουσι τεθῆναι εἰς μνήματα. καὶ οἱ κατοικοῦντες
ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσι ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ εὐφρανοῦν-
ται, καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ
δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας
ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ
πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ
ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας
ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς. καὶ ἤκουσαν
φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς,
ἀνάβητε ὧδε. καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ
νεφέλῃ. καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.
καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ
τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθη-
σαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες
ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν
δόξαν τῷ θεῷ τοῦ οὐρανοῦ. ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλ
θεν, ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη, ἔρχεται ταχύ. καὶ ὁ ἕβδομος
ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι
ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι. ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι
τοῦ κόσμου τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ,
καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ οἱ
εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ
θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν
ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ
θεῷ, λέγοντες, εὐχαριστοῦμέν σοι κύριε ὁ θεὸς ὁ παν
τοκράτωρ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὅτι εἴλη
φας δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευ-
σας. καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή
σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν κριθῆναι καὶ δοῦναι
τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις. καὶ
τοῖς ἁγίοις, καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου,
τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, καὶ διαφθεῖραι
τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν. καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς
τοῦ θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς
διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο
ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμός, καὶ
χάλαζα μεγάλη.

Καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ, γυνὴ
περιβεβλημένη τὸν ἥλιον καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω
τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφα-
νος ἀστέρων δώδεκα, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδί
νουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν. καὶ ὤφθη ἄλλο ση-
μεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρ-
ρός, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ
τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά. καὶ ἡ οὐρὰ
αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔβα
λεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν. καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον
τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ τὸ
τέκνον αὐτῆς, καταφάγῃ. καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα ὃς
μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ῥάβδῳ σιδηρᾷ.

καὶ

linguis, & gentibus corpora eorum, per
tres dies & dimidium, & corpora eorum
non sinent poni in monumentis. Et inha-
bitantes terram, gaudebunt super illis &
lætabuntur, & munera mittent inuicem:
quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt
eos qui habitāt super terram. Et post dies
tres & dimidium spiritus uitæ à deo intra-
uit in eos. Et steterunt super pedes suos, &
timor magnus cecidit super eos qui uide-
runt eos. Et audierunt uocem magnam de
cœlo, dicentem ipsis: Ascendite huc. Et a-
scenderunt in cœlum in nube, & uiderunt
illos inimici eorū. Et in illa hora factus est
terræmotus magnus, & decima pars ciui-
tatis cecidit. Et occisa sūt in terræmotu no
mina hominū septem milia & reliqui terri
ti sunt, & dederunt gloriam deo cœli. Væ
secundum abijt, & ecce uæ tertium ueniet
cito. Et septimus angelus tuba cecinit, &
factę sunt uoces magnæ in cœlo, dicentes:
Facta sunt regna huius mundi domini no
stri & Christi eius, & regnabit in secula se
culorū, *Amen.* Et uigintiquatuor seniores,
qui in cōspectu dei sedent in sedibus suis,
ceciderunt in facies suas, & adorauerunt
deum, dicentes: Gratias agimus tibi domi
ne deus omnipotens, qui es & qui eras &
qui uenturus es, quia accepisti uirtutem
tuam magnā, & regnasti. Et iratæ sunt gen
tes, & aduenit ira tua & tempus mortuo-
rum, ut iudicentur: & reddas mercedem
seruis tuis prophetis & sanctis, & timenti
bus nomē tuum pusillis & magnis, et per-
das eos qui perdūt terram. Et apertum est
templum dei in cœlo, & uisa est arca testa-
menti eius in templo eius, et facta sunt ful-
gura et uoces & tonitrua et terręmotus &
grando magna.

Et signum magnum apparuit in cœlo: XII
Mulier amicta sole & luna sub pedibus e-
ius, et in capite eius corona stellarum duo
decim. Et in utero habēs, clamat parturiēs,
et cruciatur ut pariat. Et uisum est aliud si-
gnum in cœlo, & ecce draco magnꝰ rufus
habens capita septem, et cornua decem: et
in capitibus suis diademata septē, et cauda
eius trahit tertiā partē stellarū cœli, et mi-
sit eas in terrā, et draco stetit ante mulierē
quæ erat paritura: ut quū peperisset filium
eius deuoraret. Et pepit filium masculū q
recturus erat omnes gētes in uirga ferrea:

& raptus

καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν
θρόνον αὐτοῦ. καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον,
ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ
τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκον
τα. καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ μιχαὴλ
καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δρά/
κοντος. καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε, καὶ οἱ ἄγγελοι
αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν
ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας,
ὄφις ὁ ἀρχαῖος ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ σα
τανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς
τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθη/
σαν. καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην, λέγουσαν. ἐν
τῷ οὐρανῷ ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύνα/
μις, καὶ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία
τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος
τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον
τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός. καὶ αὐτοὶ ἐνίκη/
σαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λό/
γον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν
ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου. διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε
οἱ οὐρανοί, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. οὐαὶ τοῖς
κατοικοῦσι τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κα/
τέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, ὁ ἔχων θυμὸν μέγαν,
εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει. καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δρά-
κων, ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα,
ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα, καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ
δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτη
ται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέ
φεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ
ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως. καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω
τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς πο/
ταμόν, ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ. καὶ
ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στό/
μα αὐτῆς καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δρά/
κων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων
ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον με
τὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρού/
ντων τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυ
ρίαν τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον
τῆς θαλάσσης.   καὶ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης
θηρίον ἀναβαῖνον ἔχον κεφαλὰς ἑπτά, καὶ κέρα/
τα δέκα καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήμα
τα. καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημί
ας. καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ
πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα
λέοντος. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύνα/
μιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγά/
λην. καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμέ
νην εἰς θάνατον, καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθερα
πεύθη. καὶ ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ὀπίσω τοῦ θη/
ρίου. καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν
ἐξουσίαν

& raptus est filius eius ad deū & ad thro/
num eius: & mulier fugit in solitudinē, ubi
habet locum paratum à deo, ut ibi pascant
eam diebus mille ducentis sexaginta. Et fa
ctum est prælīū magnū in cœlo. Michael
& angeli eius præliabant cum dracone, &
draco pugnabat & angeli eius, & non ua/
luerunt, neq; locus inuentus est eorum am
plius in cœlo. Et proiectus est draco ille ma/
gnus, serpens antiquus, qui uocatur diabo
lus & satanas, qui seducit totum terrarum
orbem: & proiectus est in terram, & ange
li eius cum illo proiecti sunt. Et audiui uo/
cem magnam dicentē: In cœlo nunc facta
est salus & uirtus, & regnum dei nostri, &
potestas Christi eius: quia proiectus est ac
cusator fratrū nostrorum, qui accusabat il
los ante conspectū dei nostri die ac nocte:
& ipsi uicerūt eum propter sanguinē agni
& propter sermonē testimonij sui, & non
dilexerūt animā suam usq; ad mortē. Pro/
pterea lętamini cœli et qui habitatis in eis.
Væ habitatoribus terræ & maris, quia de
scendit diabolus ad uos habens iram mag
nam, sciens quod modicū tempus habet.
Et postq̃ uidit draco quod proiectus esset
in terram, persequutus est mulierem quæ
peperit masculū. Et datæ sunt mulieri alæ
duæ aquilæ magnæ, ut uolaret in desertū
in locum suū ubi alitur per tempus & tem
pora & dimidiū temporis à facie serpen/
tis. Et eiecit serpens ex ore suo post mulie/
rem aquā tanq̃ flumen, ut eam faceret ra/
pi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, &
aperuit terra os suum, & absorbuit flumē
quod eiecerat draco ex ore suo. Et iratus
est draco aduersus mulierem, & abijt ut fa
ceret pręlium cum reliquis de semine eius
qui custodiunt mandata dei, & habent te/
stimonium Iesu Christi. Et steti super are/
nam maris.   Et uidi de mari bestiam XII
ascendentē, habentem capita septē & cor/
nua decem, & super cornua eius decē dia
demata, & super capita eius nomen blas/
phemiæ. Et bestia quā uidi, similis erat par
do, & pedes eius sicut pedes ursi, et os eius
sicut os leonis. Et dedit illi draco uirtutem
suam & sedem suam & potestatē magnā.
Et uidi unum de capitibus eius quasi occi
sum in mortē, & plaga mortis eius curata
est. Et admiratio fuit in uniuersa terra post
bestiam. Et adorauerūt draconem q̃ dedit
potesta/

ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ, τίς δύναται πολεμῆσαι μετ᾽ αὐτοῦ; καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο, καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν θεὸν βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας. καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ ἔθνος, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω. εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει. εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων. καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίου, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων. καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰ σημεῖα, ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας καὶ ἔζησε. καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι. καὶ ποιεῖ πάντας τοὺς μικροὺς, καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους, καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους, καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν, καὶ ἵνα μή τις δύναται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι εἰ μὴ ἔχων τὸ χάραγμα ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου. ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστὸς ἐπὶ τὸ ὄρος σιὼν, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης. καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν. καὶ ᾄδουσιν ὡς

ᾠδὴν

potestatem bestiæ, & adorauerūt bestiam dicentes: Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea? Et datū est ei os loquens magna & blasphemias, & data est ei potestas faciendi menses quadraginta duos. Et aperuit os suū in conuitia ad deum, ut conuitijs afficeret nomen eius & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitāt. Et est datū illi bellum facere cum sanctis, & uincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum & populum & linguā & gentem, & adorabunt eam omnes qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro uitæ agni, qui occisus est ab origine mūdi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem ducit, in captiuitatem uadit: qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic est patiētia & fides sanctorum. Et uidi aliam bestiam ascēdentem de terra, & habebat cornua duo, similia agni, & loquebatur sicut draco. Et potestatem prioris bestiæ omnem facit in conspectu eius, & facit terram, & inhabitantes in ea, adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis. Et facit signa magna, ut etiā ignem faceret de cœlo descendere in terram in conspectu hominum. Et seducit habitantes in terra propter signa, quæ data sunt illi ut faceret in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra, ut faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, et uixit. Et datum est illi ut daret spiritū imagini bestiæ, & ut loquatur imago bestiæ, et faciet ut quicunque non adorauerint imaginem bestiæ occidantur. Et facit omnes pusillos & magnos & diuites & pauperes & liberos & seruos accipere characterem in manu sua dextera, aut in frontibus suis. Et ne quis posset emere aut uendere, nisi qui habeat characterem, aut nomen bestię aut numerum nominis eius. Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerū bestiæ. Numerus enim hominis est & numerus eius sexcenti sexaginta sex.

Et uidi, & ecce agnus stans super mon- XIIII
tem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor milia habentia nomen patris eius scriptum in frontibus suis. Et audiui uocem de cœlo tanquam uocem aquarum multarum, & tanquā uocem tonitrui magni, & uocem audiui citharœdorum citharizantium citharis suis. Et cantant quasi

canticum

ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδήν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς. οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν, παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοι οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχὴ τῷ θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ, καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐκ εὑρέθη δόλος. ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος, καὶ φυλήν, καὶ γλῶσσαν, καὶ λαόν, λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ. φοβήθητε τὸν θεόν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν γῆν, καὶ θάλασσαν, καὶ πηγὰς ὑδάτων. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων. ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικεν πάντα ἔθνη. καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, εἴ τις τὸ θηρίον προσκυνεῖ, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ, ἐνώπιον ἀγγέλων τῶν ἁγίων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων. καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν, ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ. καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι. γράψον, μακάριοι οἱ νεκροί, οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. ναί, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκή, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης. πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον, ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι, ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς. καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ. καὶ ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελος, ἔχων

καὶ αὐτὸς

canticum nouum ante ſedem & ante quatuor animalia & ſeniores, & nemo poterat diſcere canticum, niſi illa centum quadragintaquatuor milia, qui empti ſunt de terra. Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati: uirgines enim ſunt. Hi ſequuntur agnum quocunque ierit. Hi empti ſunt ex hominibus primitiæ deo & agno, & in ore eorum nõ eſt inuentus dolus. Sine macula enim ſunt ante thronum dei. Et uidi alterum angelum uolantem per medium cœli, habentem euangelium æternum, ut euangelizaret habitantibus ſuper terram, & omni genti & tribui & linguæ & populo, dicentem magna uoce: Timete deum, & date illi honorem, quia uenit hora iudicij eius: & adorate eum, qui fecit cœlum & terram, mare & fontes aquarum. Et alius angelus ſequutus eſt, dicens: Cecidit, cecidit Babylon ciuitas illa magna: quia à uino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes. Et tertius angelus ſequutus eſt illos, dicens uoce magna: Si quis adorauerit beſtiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte ſua aut in manu ſua, & hic bibet de uino iræ dei, quod mixtum eſt mero in calice ipſius. Et cruciabitur igne & ſulphure in conſpectu angelorum ſanctorum, & ante conſpectum agni. Et fumus tormenti eorum aſcendit in ſecula ſeculorum. Nec habent requiem die ac nocte, qui adorant beſtiam & imaginem eius, & ſi quis acceperit characterem nominis eius. Hic patientia ſanctorum eſt. Hic qui cuſtodiunt mandata dei, & fidem Ieſu. Et audiui uocem de cœlo, dicentem mihi: Scribe: Beati mortui, qui in domino moriuntur amodo. Etiam, dicit ſpiritus, ut requieſcant à laboribus ſuis. Sed opera illorum ſequuntur illos. Et uidi, & ecce nubem candidam, & ſuper nubem ſedentem ſimilem filio hominis, habentem in capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam. Et alius angelus exiuit de templo, clamans uoce magna ad ſedentem ſuper nubem: Mitte falcem tuam, & mete, quia uenit tibi hora ut metas, quoniam aruit meſſis terræ. Et miſit qui ſedebat ſuper nubem, falcem ſuam in terrã, & demeſſa eſt terra. Et alius angelus exiuit de templo, quod eſt in cœlo, habens

& ipſe

καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός, καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς. καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἐτρύγυσε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τὴν μεγάλην, καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τοῦ ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτὰ ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί, καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ θεοῦ. καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν μωσέως δούλου τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων. τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν. καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον. καὶ ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγάς, ἐκ τοῦ ναοῦ ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρόν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς, καὶ ἓν τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, ὑπάγετε, ἐκχέετε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τὴν εἰκόνα προσκυνοῦντας αὐτοῦ. καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ, καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς

& ipse falcem acutam. Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem, & clamauit uoce magna ad eum, qui habebat falcem acutam, dicens: Mitte falcem tuam acutam, & uindemia botros terræ, quoniam maturæ sunt uuæ eius. Et misit angelus falcem suam acutam in terram. & uindemiauit uineam terræ, et misit in lacum iræ dei magnum, & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu, usq; ad frenos equorum per stadia mille sexcenta.

Et uidi aliud signum in cœlo magnum XV
& admirabile, angelos septem, habentes plagas septem nouissimas, quoniam in illis cōsummata est ira dei. Et uidi tanquam mare uitreum mixtum igni, & eos qui uictoriam reportarant de bestia & de imagine eius, & de charactere eius, & de numero nominis eius, stantes super mare uitreum, habentes citharas dei, & cantant canticum Mosi serui dei, & canticum agni, dicentes: Magna et mirabilia sunt opera tua domine deus omnipotens: iustæ & ueræ sunt uiæ tuæ rex sanctorum: Quis non timebit te domine, & magnificabit nomen tuum? Quia solus pius es, quoniam om̄es gentes uenient, & adorabunt in cōspectu tuo, quoniā iudicia tua manifestata sunt. Et post hæc uidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cœlo, et exierunt septem angeli habentes septem plagas, de templo, uestiti lino mūdo & candido, et præcincti circa pectora zonis aureis. Et unum ex quatuor animalibus dedit septem angelis septem phialas aureas, plenas iracundię dei uiuentis in secula seculorum. Et impletū est templum fumo a maiestate dei, & de uirtute eius, & nemo poterat introire in templū, donec consummarent̄ septem plagæ septem angelorum.

Et audiui uocē magnam de templo di- XVI
centē septem angelis: Ite, effundite *septem* phialas iræ dei in terram. Et abijt primus *angelus* & effudit phialam suam in terrā, & factum est uulnus malum ac noxiū in homines qui habebant characterem bestiæ et in eos qui adorabant imaginem eius. Et secūdus angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui, & oīs anima uiuens mortua est in mari. Et tertius angelus effudit phialam suam in flumina

εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδά-
των, καὶ ἐγένετο αἷμα. καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου
τῶν ὑδάτων λέγοντος, δίκαιος κύριε εἶ ὁ ὢν
καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας, ὅτι αἷ-
μα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεον. καὶ αἷμα αὐ-
τοῖς ἔδωκας πιεῖν, ἄξιοι γάρ εἰσιν. καὶ ἤκουσα ἀλ-
λου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, λέγοντος. ναὶ κύριε ὁ θεὸς
ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις
σου. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιά-
λην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυμα-
τίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί. καὶ ἐκαυματί-
σθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα. καὶ ἐβλασφήμη-
σαν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ
τὰς πληγὰς ταύτας. καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι
αὐτῷ δόξαν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν
φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου, καὶ ἐγέ-
νετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασῶν-
το τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου, καὶ ἐβλασ-
φήμησαν τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐ-
τῶν, καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν
ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε
τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν
εὐφράτην, καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμα-
σθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.
καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος, καὶ ἐκ τοῦ
στόματος τοῦ θηρίου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευ-
δοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια
βατράχοις. εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποι-
οῦντα σημεῖα ἐκπορεύεσθαι ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς
γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης συναγαγεῖν αὐτοὺς
εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ
θεοῦ τοῦ παντοκράτορος. ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέ-
πτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια
αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν
ἀσχημοσύνην αὐτοῦ. καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν
τόπον τὸν καλούμενον ἑβραϊστὶ ἀρμαγεδδών. καὶ ὁ
ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς
τὸν ἀέρα. καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ
τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, γέγονε. καὶ ἐ-
γένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί, καὶ σεισ-
μὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄν-
θρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς τηλικοῦτος σεισμὸς
οὕτως μέγας. καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς
τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον. καὶ βα-
βυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ θεοῦ δοῦναι
αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐ-
τοῦ. καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.
καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐβλασφήμη-
σαν οἱ ἄνθρωποι τὸν θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλά-
ζης, ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα. καὶ
ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων, τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ
φιάλας

in flumina & in fontes aquarum & factæ
sunt sanguis. Et audiui angelum aquarum
dicentem, Iustus es dñe qui es & qui eras,
& sanctus quia hæc iudicasti, quia sangui-
nem sanctorum & prophetarũ effuderũt,
& sanguinẽ eis dedisti bibere, digni enim
sunt. Et audiui alterum e sanctuario dicen
tem, Etiam dñe deus omnipotens, uera &
iusta iudicia tua. Et quartus angelus effu-
dit phialam suam in solem, & datum est il-
li æstu affligere hoĩes per ignem. Et æstua
uerunt homines æstu magno, & blasphe-
mauerũt nomen dei habentis potestatem
super has plagas, neq; egerunt scelerũ pœ
nitẽtiam, ut darent illi gloriam. Et quintus
angelus effudit phialã suam super sedem
bestię, & factũ est regnũ eius tenebrosum,
& cõmanducauerunt linguas suas præ do
lore, & couitijs affecerunt deum cœli præ
doloribus suis & ulcerib. suis, nec resipue-
runt ab operib. suis. Et sextus angelus effu
dit phialam suam in flumẽ illud magnum
Euphraten, & siccata est aqua eius, ut præ
pararetur uia regũ ab ortu solis. Et uidi ex
ore draconis et ex ore bestię et ex ore pseu
doprophetę exire spiritus tres immundos
in modũ ranarum. Sunt enim spiritus dæ-
moniorum faciẽtes signa, ut procedãt ad
reges totius terrę ad congregandũ illos in
prælium diei illius magni dei omnipoten-
tis. Ecce uenio sicut fur. Beatus qui uigilat
& custodit uestimenta sua, ne nudus am-
bulet & uideant turpitudinẽ eius. Et con-
gregauit illos in locũ qui uocatur Hebrai-
ce Armageddon. Et septimus angelus ef-
fudit phialã suam in aerem, & exiuit uox
magna de templo cœli à throno, dicẽs, Fa
ctum est. Et facta sunt fulgura & uoces &
tonitrua et terrẽmotus factus est magnus,
qualis nunquam fuit, ex quo homines fue
runt super terrã, talis terrẽmotus adeo ma
gnus. Et facta est ciuitas magna in tres par
tes, & ciuitates gentium ceciderũt. Et Ba-
bylon magna uenit in memoriã ante deũ,
ut daret illi calicem uini indignationis iræ
suæ. Et omnis insula fugit, & montes non
sunt inuenti. Et grando magna sicut talen
tum descẽdit de cœlo in homines, & blas-
phemauerunt deum homines propter pla
gam grandinis, quoniam magna facta est
plaga eius uehementer. Et uenit u- XVII
nus de septẽ angelis, qui habebant septem

φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ, λέγων μοι, δεῦρο, δείξω σοι τὸ κρῖμα τῆς πόρνης, τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν, μεθ᾽ ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν. καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι. καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα. καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ, καὶ λίθῳ τιμίῳ, καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον μυστήριον, βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς. καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων ἰησοῦ. καὶ ἐθαύμασα ἰδὼν αὐτὴν θαῦμα μέγα. καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος. διὰ τί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς, καὶ τὰ δέκα κέρατα. θηρίον ὃ εἶδες, ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει, καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἔστιν. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ᾽ αὐτῶν, καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν. οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἔστι, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε, καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι. καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει. καὶ τὰ δέκα κέρατα, ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου. οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν. οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς, ὅτι κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ κλητοὶ, καὶ ἐκλεκτοὶ, καὶ πιστοί. καὶ λέγει μοι, τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη, καὶ γλῶσσαι, καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν, καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί. ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην

phialas, & loquutus est mecum, dicens mihi, Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnę, quę sedet super aquas multas, cum qua scortati sunt reges terrę, & inebriati sunt qui inhabitant terram de uino prostitutionis eius. Et abstulit me spiritu in desertum. Et uidi mulierem sedētem super bestiam coccinam, plenam nominibus maledicentiæ, habentem capita septem & cornua decem. Et mulier erat circundata purpura & coccino & inaurata auro & lapide precioso & margaritis, habēs poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immūditia libidinis suæ. Et in fronte eius nomen scriptum mysterium, Babylon magna mater scortationum & abominationum terræ. Et uidi mulierem ebriam de sanguine sanctorū & de sanguine martyrum Iesu. Et miratus sum quū uiderem illam admiratione magna. Et dixit mihi angelus, Quare miraris? ego dicā tibi mysterium mulieris & bestiæ quæ portat eam quę habet capita septem & cornua decem. Bestia quam uidisti, fuit, & nō est, & ascensura est de abysso, & in interitū ibit, & mirabuntur inhabitantes terram, quorū nomina scripta non sunt in libro uitæ a cōdito mundo, uidentes bestiā quę erat & non est. Hic est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, septē mōtes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinq; ceciderunt, unus est, & alius nondum uenit. Et quum uenerit, oportet illum breue tempus manere. Et bestia quæ erat, & non est, & ipse octauus est, & de septem est, & in interitum uadit. Et decem cornua quæ uidisti, decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges una hora accipient cum bestia. Hi unum consilium habēt, & uirtutem & potestatem suam bestiæ tradēt. Hi cum agno pugnabūt, & agnus uincet illos, quoniam dominus dominorum est, & rex regum: et qui cum illo sunt uocati, & electi & fideles. Et dicit mihi: Aquę quas uidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt & turbę & gentes & linguæ. Et decem cornua quæ uidisti in bestia, hi odio prosequētur meretricem, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne concremabūt. Deus enim dedit in corda eorum, ut faciant quod placitum est illi, ut unā faciant

γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θη-
ρίῳ ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἡ γυνὴ
ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασι-
λείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.
καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνον-
τα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην
καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἔκρα-
ξεν ἐν ἰσχύϊ φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, ἔπεσεν ἔπε-
σε βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικη-
τήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύμα-
τος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀ-
καθάρτου καὶ μεμισημένου, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυ-
μοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη.
καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ᾽ αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ
οἱ ἔμποροι τῆς γῆς, ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐ-
τῆς ἐπλούτησαν. καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ
οὐρανοῦ λέγουσαν, ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου,
ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς,
καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς, ὅτι ἠκο-
λούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς. ἀπόδο-
τε αὐτῇ, ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ἡμῖν. καὶ δι-
πλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς, ἐν τῷ
ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν. ὅ-
σα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δό-
τε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος, ὅτι ἐν τῇ καρ-
δίᾳ αὐτῆς λέγει, κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ
εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω. διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέ-
ρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς θάνατος, καὶ πέν-
θος καὶ λιμός, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅ-
τι ἰσχυρὸς κύριος ὁ θεὸς ὁ κρινῶν αὐτήν. καὶ κλαύ-
σονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ᾽ αὐτῇ οἱ βασι-
λεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ᾽ αὐτῆς πορνεύσαντες, καὶ
στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν
τῆς πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες
διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες,
οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη βαβυλὼν, ἡ πόλις
ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.
καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι, καὶ πενθοῦ-
σιν ἐπ᾽ αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγο-
ράζει οὐκέτι, γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου
τιμίου, οὔτε μαργαρίτου καὶ βύσσου καὶ πορφύ-
ρας καὶ σηρικοῦ καὶ κοκκίνου καὶ πᾶν ξύλον θύϊον
καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον καὶ πᾶν σκεῦος
ἐκ ξύλου τιμιωτάτου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ
μαρμάρου καὶ κινάμωμον καὶ θυμιάματα καὶ μύ-
ρον καὶ λίβανον καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδα-
λιν καὶ σῖτον καὶ κτήνη καὶ πρόβατα καὶ ἵππων
καὶ ῥεδῶν καὶ σωμάτων καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων καὶ
* Aliás ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν
ἀπώ- ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ *ἀπῆλ-
λοντο θεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά. οἱ ἔμ-
ποροι

ciant uoluntatem, ut dent regnum suum
bestiæ, donec consummētur uerba dei. Et
mulier quam uidisti, est ciuitas magna quę
habet regnum super reges terræ. Et post XVIII
hæc uidi alium angelum descendentem de
cœlo, habentē potestatem magnam, & ter
ra illuminata est à gloria eius. Et exclama-
uit per fortitudinem uoce magna, dicens,
Cecidit cecidit Babylon magna, & facta
est habitatio dæmoniorū, & custodia om-
nis spiritus immūdi, & custodia omnis uo
lucris immundę & inuisæ: quia de uino irę
scortationis eius biberunt omnes gentes.
Et reges terræ cū illa scortati sunt, & mer-
catores terræ de uirtute deliciarum eius di
uites facti sunt. Et audiui aliam uocem de
cœlo dicentē, Exite de illa populus meus,
ne participes sitis delictorū eius, & de pla-
gis eius ne accipiatis. Quoniam peruene-
runt peccata eius usq; ad cœlum, & recor-
datus est deus iniquitatum eius. Reddite
illi sicut & ipsa reddidit uobis, & duplica-
te ei duplicia secundum opera eius. In po-
culo quo miscuit, miscete illi duplū. Quan
tum glorificauit se & in delicijs fuit, tātum
date illi tormentum & luctum, quia in cor
de suo dicit, Sedeo regina, & uidua non
sum, & luctum nō uidebo. Ideo in una die
uenient plagæ eius, mors & luctus & fa-
mes, & igne cōburetur: quia fortis est do-
minus deus, qui iudicabit illam. Et flebūt
illam, & plangent se super illa reges terrę,
qui cum illa scortati sunt, & in delicijs ui-
xerunt, quum uiderint fumū incēdij eius,
longe stantes propter timorem tormenti
eius, dicētes, Væ uæ ciuitas illa magna Ba
bylon, ciuitas illa fortis: quoniā in una ho-
ra uenit iudiciū tuum. Et negociatores ter
ræ flent & lugent super illa: quoniam mer
ces eorum nemo emit amplius, merces au
ri & argenti & lapidis preciosi, neq; mar-
garitæ & byssi & purpuræ & serici & coc
cini & omne lignū thyinum, & omne uas
eburneū & omne uas de ligno preciosissi-
mo & ære & ferro & marmore & cinna-
momum & odoramētum & unguentum
& thus & uinum & oleum & similā & tri-
ticum & iumenta & oues & equorum &
rhedarū & mancipiorum et animas homi
nū. Et poma desiderij animæ tuæ discesse-
runt à te, & oia pinguia & præclara perie-
rūt à te, & amplius illa iā nō inuenies. Mer
catores

ποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, καὶ λέγοντες, οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος. καὶ πᾶς κυβερνήτης καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος καὶ ναῦται καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν, καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες. τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες. οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη. εὐφραίνου ἐπ' αὐτὴν οὐρανὲ καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγα, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν, οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

καὶ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγοντος τὸ ἀλληλούϊα. ἡ σωτηρία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν, ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινεν τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ δεύτερον εἴρηκαν, ἀλληλούϊα. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἔπεσον οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου λέγοντες, ἀμὴν ἀλληλούϊα. καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθεν λέγουσα, αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτόν, καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι. καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντες

catores horum qui diuites facti sunt, ab ea longe stabunt propter timorem tormenti eius, flentes ac lugẽtes, & dicentes, Vę uæ ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, et deaurata erat auro & lapide precioso et margaritis: quoniam una hora destitutę sunt tantæ diuitiæ. & omnis gubernator et omnis in nauibus uersantium turba & nautę & qui in mari operantur, longe steterunt. & clamauerunt, uidentes fumum incendij eius, dicẽtes, Quę similis ciuitati huic magnæ? Et miserunt puluerem super capita sua, & clamauerũt flentes ac lugentes, dicẽtes, Væ uę ciuitas illa magna, in qua diuites facti sunt omnes qui habebãt naues in mari de precijs eius, quoniã una hora desolata est. Exulta super eam cœlum & sancti apostoli & prophetæ, quoniã iudicauit deus iudicium uestrũ de illa. Et sustulit unus angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & ultra iam non inuenietur: & uox citharœdorũ & musicorum & tibia canentium & tuba, nõ audietur in te amplius, & omĩs artifex cuiuscunque artis non inuenietur in te amplius, & uox molæ non audiet̃ in te amplius, & lux lucernæ non lucebit in te amplius, & uox sponsi & sponsæ non audietur posthac in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in ueneficijs tuis errauerunt omnes gentes, & in ea sanguis prophetarum & sanctorum inuẽtus est, & omnium qui
interfecti sunt in terra. Post hæc audiui XIX
uocem magnam turbæ multæ in cœlo dicẽtis, Alleluia: salus & honor & gloria & uirtus domino deo nostro est: quia uera et iusta iudicia eius, quia iudicauit de meretrice magna, quę corrupit terram prostitutione sui, & uindicauit sanguinem seruorum suorum de eius manu. Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascendit in secula seculorum. Et ceciderunt uigintiquatuor seniores, & quatuor animalia, & adorauerunt deum sedentem super thronum, dicentes, Amen alleluia. Et uox de throno exiuit, dicens, Laudem dicite deo nostro omnes sancti eius, & qui timetis eum pusilli & magni. Et audiui sicut uocem turbæ multæ et sicut uocem aquarum multarum & sicut uocem tonitruorum magnorum, dicentium

λέγοντας, ἀλληλούϊα, ὅτι ἐβασίλευσεν κύριος ὁ
θεὸς ὁ παντοκράτωρ. χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιώμε/
θα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γά
μος τοῦ ἀρνίου. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἑτοίμασεν ἑαυ
τήν. καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον
καθαρὸν καὶ λαμπρόν. τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δι/
καιώματά ἐστι τῶν ἁγίων. καὶ λέγει μοι γρά/
ψον. μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ
ἀρνίου κεκλημένοι. καὶ λέγει μοι, οὗτοι οἱ λόγοι
ἀληθινοί εἰσι τοῦ θεοῦ. καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν
τῶν ποδῶν αὐτοῦ, προσκυνῆσαι αὐτῷ. καὶ λέ
γει μοι, ὅρα μή, σύνδουλός σου εἰμί, καὶ τῶν ἀδελ
φῶν σου, τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰησοῦ.
τῷ θεῷ προσκύνησον. ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ ἰησοῦ
ἐστι τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας. καὶ εἶδον τὸν οὐ/
ρανὸν ἀνεῳγμένον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ
ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ
ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.
οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά, ἔχων
ὄνομα γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός.
καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵμα/
τι. καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ.
καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐ
τῷ ἐφ᾽ ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον
λευκὸν καὶ καθαρόν. καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ
ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσ
σῃ τὰ ἔθνη. καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ
σιδηρᾷ. καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ
θυμοῦ, καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ παντοκράτορος.
καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, τὸ
ὄνομα γεγραμμένον, βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κύ
ριος κυρίων. καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ
ἡλίῳ. καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς
ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανίσματι, δεῦ
τε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου θεοῦ,
ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρ
χων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων, καὶ τῶν
καθημένων ἐπ᾽ αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευ
θέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων. καὶ
εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ
στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον
μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ τοῦ στρα/
τεύματος αὐτοῦ. καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον. καὶ μετὰ
τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώ
πιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χά/
ραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι
αὐτοῦ. ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ
πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ. καὶ οἱ λοιποὶ ἀ/
πεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ
ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ πάν
τα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

dicentium, Alleluia: quoniā regnauit do/
minus deus noster omnipotens. Gaudea/
mus & exultemus & demus gloriam ei:
quia uenerunt nuptiæ agni, & uxor eius
præparauit se. Et datum est illi ut cooperi-
at se byssino puro & splendido. Byssinum
enim iustificationes sunt sanctorum. Et di
cit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nu/
ptiarum agni uocati sunt. Et dicit mihi:
Hæc uerba dei uera sunt. Et cecidi ante pe
des eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi,
Vide ne feceris: cōseruus tuus sum, & fra/
trum tuorum habentium testimonium Ie
su. Deum adora. Testimonium enim Iesu,
est spiritus prophetiæ. Et uidi cœlū aper/
tum, & ecce equus albus, & qui sedebat su
per eum, uocabatur fidelis et uerax, & per
iustitiam iudicat & pugnat. Oculi autem
eius sicut flamma ignis, & in capite eius
diademata multa, habens nomen scriptū
quod nemo nouit nisi ipse. Et uestitus erat
ueste tincta sanguine, & uocatur nomen
eius, Sermo dei. Et exercitus qui sunt in
cœlo, sequebātur eum in equis albis, ue/
stiti byssino albo & mundo: & ex ore eius
procedit gladius acutus, ut eo percutiat
gentes. Et ipse reget eas uirga ferrea. Et
ipse calcat torcular uini furoris & iræ dei
omnipotentis. Et habet in uestimento &
in femore suo nomen scriptum: Rex re/
gum & dominus dominantium. Et uidi
unum angelum stantem in sole, & clama
uit uoce magna, dicens omnibus auibus
quæ uolabant per medium cœli: Venite
& congregamini ad cœnam magni dei, ut
edatis carnes regum & carnes tribuno/
rum, & carnes fortium, & carnes equo/
rum, & sedentium in ipsis, & carnes om/
nium liberorum ac seruorum, & pusillo/
rum ac magnorum. Et uidi bestiam & re/
ges terræ, & exercitus eorum cōgregatos
ad faciendum prælium cum illo qui sede/
bat in equo & cum exercitu eius. Et appre
hensa est bestia, & cum illa pseudoprophe
ta, qui fecit signa corā ipsa, in quibus sedu
xit eos qui acceperunt characterē bestiæ,
& qui adorauerunt imaginem eius. Viui
coniecti sunt hi duo in stagnum ignis ar/
dens sulphure: & cæteri occisi sunt gla/
dio sedentis super equum, qui procedit
ex ore ipsius, & omnes aues saturatæ sunt
carnibus eorum.

καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ. καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη, καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν αὐτὸν καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ χίλια ἔτη. καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον. καὶ εἶδον θρόνους καὶ ἐκάθισαν ἐπ᾽ αὐτούς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν, καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ χριστοῦ χίλια ἔτη. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη ἄχρι. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη. μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ. ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ᾽ ἔσονται ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ᾽ αὐτοῦ χίλια ἔτη. καὶ * ὅτε ἐτελέσθησαν τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγὼγ συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης. καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην. καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς, καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς, καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον, καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν καὶ τὸν καθήμενον ἐπ᾽ αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον * τοῦ θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν. καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς, καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς, καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός. οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος, καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

* Aliás ὅταν τελεσθῇ

* Aliás θρόνου

καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν. ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθον

XX Et uidi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi & catenā magnam in manu sua: & apprehendit draconem serpentem antiquū, qui est diabolus & satanas, & ligauit eum per annos mille, & misit eum in abyssum, & clausit eum, & signauit super illū ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni. Et post hoc oportet illū solui modico tempore. Et uidi sedes, & sederūt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu & propter sermonē dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterē eius in frontibꝰ suis aut in manibus suis, & uixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis. Cęteri uero mortuorum nō reuixerunt, donec cōsummentur mille anni Hæc est resurrectio prima. Beatus & sanctus qui habet partē in resurrectione prima. In ijs secunda mors nō habet potestatem, sed erunt sacerdotes dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis. Et quū consummati fuerint mille anni, soluetur satanas de carcere suo, et exibit ut seducat gentes quæ sunt super quatuor angulos terrę, Gog & Magog, ut congreget eos in præliū, quorū numerus est sicut arena maris. Et ascenderūt super latitudinem terræ & circūierunt castra sanctorum et ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à deo de cœlo, & deuorauit eos: & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia et pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorū. Et uidi thronum magnum candidum & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et uidi mortuos magnos & pusillos stantes in cōspectu dei, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, q est uitæ, & iudicati sūt mortui ex his quæ scripta erant in libris secundū opera ipsorum: & dedit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus dederūt eos, qui in ipsis erant mortuos, & iudicatum est de singulis secundū opera ipsorum. Et infernus & mors coniecti sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secunda. Et qui nō inuētus est in libro uitę scriptus, cōiectus est in stagnum ignis.

XXI Et uidi cœlum nouū & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra abijt

παρῆλθον, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι. καὶ ἐγὼ
ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ
καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ,
ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀν-
δρὶ αὐτῆς. καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ, λεγούσης. ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ θεοῦ μετὰ τῶν ἀν-
θρώπων, καὶ σκηνώσει μετ᾽ αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ
αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς ἔσται μετ᾽ αὐτῶν
θεὸς αὐτῶν. καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον
ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται
ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος οὐκ
ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον. καὶ εἶπεν ὁ κα-
θήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου. ἰδοὺ καινὰ πάντα ποιῶ.
καὶ λέγει μοι. γράψον, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ
καὶ πιστοί εἰσι. καὶ εἶπέ μοι. γέγονε, ἐγώ εἰμι τὸ Α
καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶν-
τι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς
δωρεάν. ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι
αὐτῷ θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός. δειλοῖς δὲ καὶ
ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρ-
νοις καὶ φαρμακεῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶ-
σι τοῖς ψεύδεσι τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ
καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνα-
τος. καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν
ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ
πληγῶν τῶν ἐσχάτων. καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ, λέ-
γων. δεῦρο δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν
γυναῖκα. καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ᾽ ὄρος
μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν με-
γάλην τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καταβαίνουσαν ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ
θεοῦ, καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ
ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, ἔχουσά τε τεῖχος
μέγα καὶ ὑψηλὸν, ἔχουσα πυλῶνας δώδεκα, καὶ
ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα
ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν
ἰσραήλ. ἀπ᾽ ἀνατολῆς πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ βοῤῥᾶ
πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ νότου πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ δυ-
σμῶν πυλῶνες τρεῖς, καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως
ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα
τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ λαλῶν
μετ᾽ ἐμοῦ εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ
τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖ-
χος αὐτῆς. καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ
τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτον ἐστὶν ὅσον καὶ τὸ πλάτος,
καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν ἐν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων
δώδεκα χιλιάδων, τὸ μῆκος, καὶ τὸ πλάτος, καὶ
τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστίν. καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐ-
τῆς ἑκατὸν τεσσαράκοντα τεσσάρων πηχῶν, μέ-
τρον ἀνθρώπου ὅ ἐστιν ἀγγέλου. καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις
τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθα-
ρὸν ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ. καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους
τῆς

abijt, & mare iam non est. Et ego Ioannes
uidi sanctam ciuitatē Hierusalem nouam
descendentē de cœlo, à deo paratam, sicut
sponsam ornatā uiro suo. Et audiui uocem
magnam de cœlo dicentem, Ecce taberna
culū dei cum hominibus, & habitabit cum
eis. Et ipsi populi eius erunt, & ipse deus
cum eis erit eorū deus. Et abstersurus est
deus omnem lachrymā ab oculis eorum.
Et mors ultra nō erit neq; luctus neq; cla-
mor neq; dolor erit ultra, quia prima abie-
runt. Et dixit qui sedebat in throno, Ecce
noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe,
quia hęc uerba fidelia sunt & uera. Et dixit
mihi: Factum est. Ego sum alpha & ω, ini-
tium & finis. Ego sitienti dabo de fonte a-
quæ uiuæ gratis. Qui uicerit, possidebit
omnia, & ero illi deus, & ipse erit mihi fi-
lius. Timidis autē & incredulis & execra-
tis & homicidis et scortatoribus & uenefi
cis & idololatris & omnibus mendacibus
pars illorum erit in stagno ardenti igne &
sulphure, quod est mors secunda. Et uenit
ad me unus de septem angelis habentibus
septem phialas plenas septē plagis nouis-
simis, & loquutus est mecum, dicēs, Veni
ostēdam tibi sponsam uxorem agni. Et su-
stulit me spiritu in mōtem magnum & al-
tum, & ostendit mihi ciuitatem magnam,
sanctam Hierusalem descendentē de cœlo
à deo habentē claritatem dei. Et lumē eius
simile lapidi preciosissimo tanquam lapidi
iaspidi crystallisanti. Et habebat murū ma-
gnum & altum habentē portas XII, & in
portis angelos XII, & nomina inscripta,
quæ sunt nomina XII tribuum filiorū Is-
rael. Ab oriēte portæ tres, ab aquilone por
tæ tres, ab austro portæ tres, ab occasu por
tæ tres: & murus ciuitatis habēs fundamē-
ta XII, & in ipsis duodecim nomina XII
apostolorū agni. Et qui loquebatur mecū
habebat mensurā arundineam auream, ut
metiretur ciuitatem & portas eius & mu-
rum eius. Et ciuitas in quadro posita est, &
longitudo eius tāta est quāta & latitudo, et
mensus est ciuitatē de arūdine *aurea* per sta
dia duodecim milia, et lōgitudo et altitudo
et latitudo eius ęqualia sunt. Et mensus est
murū eius CXLIIII cubitorū, mēsura ho-
minis quę est angeli. Et erat structura muri
eius ex iaspide. Ipsa uero ciuitas aurū mun
dū, similis uitro mūdo, & fundamēta muri
N 4 ciuitatis

τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ
θεμέλιος ὁ πρῶτος ἴασπις, ὁ δεύτερος σάπ-
φειρος, ὁ τρίτος χαλκηδών, ὁ τέταρτος σμα-
ραγδος, ὁ πέμπτος σαρδόνυξ, ὁ ἕκτος σάρ-
διος, ὁ ἕβδομος χρυσόλιθος, ὁ ὄγδοος βήρυλ-
λος, ὁ ἔννατος τοπάζιον, ὁ δέκατος χρυσόπρα-
σος, ὁ ἑνδέκατος ὑάκινθος, ὁ δωδέκατος
ἀμέθυσος. καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα
μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν
ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου, καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως
χρυσίον καθαρόν, ὡς ὕαλος διαφανής. καὶ ναὸν
οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ. ὁ γὰρ κύριος ὁ θεὸς ὁ παντο-
κράτωρ ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον. καὶ ἡ πό-
λις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου, οὐδὲ τῆς σελήνης ἵνα
φαίνωσιν ἐν αὐτῇ. ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ ἐφώτισεν
αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον. καὶ τὰ ἔθ-
νη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατή-
σουσι. καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν
καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν, καὶ πυλῶνες
αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας. νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται
ἐκεῖ. καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθ-
νῶν εἰς αὐτήν, καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοι-
νοῦν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος, εἰ μὴ οἱ
γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.
καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος
ζωῆς λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ
τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου. ἐν μέσῳ τῆς
πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ
ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα,
κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν
αὐτοῦ. καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν
ἐθνῶν, καὶ πᾶν * κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι. καὶ
ὁ θρόνος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται. καὶ
οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ὄψονται
τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν με-
τώπων αὐτῶν. καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ
ἔχουσιν λύχνου, καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι κύριος ὁ
θεὸς φωτίζει αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοι οἱ λόγοι
πιστοὶ καὶ ἀληθινοί. καὶ κύριος ὁ θεὸς τῶν ἁγίων
προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι
τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. ἰδοὺ
ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς
προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. καὶ ἐγὼ ἰωάν-
νης ὁ βλέπων ταῦτα, καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκου-
σα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπρο-
σθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι
ταῦτα, καὶ λέγει μοι. ὅρα μή, σύνδουλός σου γάρ
εἰμι καὶ τῶν ἀδελφῶν σου προφητῶν, καὶ τῶν τη-
ρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ θεῷ
προσκύνησον. καὶ λέγει μοι. μὴ σφραγίσῃς τοὺς
λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

ὅτι

* Alias κατά-θεμα

ciuitatis omni lapide precioso ornata. Fun-
damentum primum iaspis, secūdum sap-
phirus, tertium calcedonius, quartum sma-
ragdus, quintum sardonyx, sextū sardius,
septimum chrysolitus, octauū berillus, no-
num topazius, decimū chrysoprasus, un-
decimum hyacinthus, duodecimum ame-
thystus. Et duodecim portæ duodecim
margaritæ sunt, p singulas, & singulæ por
tę singulis margaritis, & platea ciuitatis au
rum mūdum tanquā uitrum perlucidum.
Et templum nō uidi in ea. Dominus enim
deus omnipotens templum illius est & a-
gnus. Et ciuitas non eget sole neq; luna, ut
luceant in ea. Nam claritas dei illuminauit
eam, & lucerna eius est agnus. Et ambula-
bunt gentes quæ seruatæ fuerunt in lumi-
ne eius, & reges terræ afferent gloriā suam
& honorem in illam, & portæ eius nō clau
dentur per diem. Nox enim non erit illic.
Et afferent gloriam & honorem gentium
in illam. Nō intrabit in eam aliquid quod
inquinat, aut abominationem facit et men
dacium, nisi qui scripti sunt in libro uitæ
agni. Et ostendit mihi purum fluuium XXII
aquæ uiuæ, splendidum tanquam crystal-
lum, procedentem de sede dei & agni. In
medio plateæ eius, & ex utraque parte flu-
minis lignum uitæ afferens fructus duode
cim, per menses singulos reddens fructum
suum, & folia ligni ad sanitatem gentium.
Et omne maledictum nō erit amplius, sed
sedes dei & agni in illa erit, & serui eius ser
uient illi. Et uidebunt faciem eius, & no-
men eius in frontibus suis. Et nox illic non
erit, & non egent lumine lucernæ, neq; lu-
mine solis, quoniam dominus deus illumi-
nat illos, & regnabūt in secula seculorum.
Et dixit mihi: Hæc uerba fidelia sunt & ue
ra. Et dominus deus sanctorum propheta-
rum misit angelum suum ostendere seruis
suis, quæ oportet fieri cito. Et ecce uenio
uelociter. Beatus qui custodit uerba pro-
phetiæ libri huius. Et ego Ioānes qui audi-
ui & uidi hæc. Et postquā audissem et ui-
dissem, cecidi ut adorarem ante pedes an-
geli, qui mihi hæc ostendebat. Et dicit mi-
hi, Vide ne feceris: conseruus enim tuus
sum, et fratrum tuorum prophetarum, et
eorum qui seruant uerba *prophetiæ* libri hu
ius. Deum adora. Et dicit mihi: Ne ob-
signaueris uerba prophetiæ libri huius.

Tempus

ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν. ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι. καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι. καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι. καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι. καὶ ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. καὶ ὁ μισθός μου μετ᾽ ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος. μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν. ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος. ἐγὼ ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός. καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω. καὶ ὁ θέλων, λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν. συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους προφητείας βιβλίου τούτου. ἐὰν εἴ τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ. καὶ ἐὰν εἴ τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ. λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα. ναὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν, ναί, ἔρχου κύριε ἰησοῦ. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ΤΕΛΟΣ

Tēpus enim prope est. Qui nocet, noceat adhuc: et qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc, & sanctus sanctificetur adhuc: & ecce uenio cito, et merces mea mecū est, ut reddam unicuique ut opus illius erit. Ego sum alpha & ω, primus & nouissimus, principium & finis. Beati qui seruant mandata illius, ut sit potestas eorum in ligno uitę, & per portas intrent in ciuitatem. Foris autem canes & uenefici & impudici & homicidę & idolis seruientes, & omnis qui amat & facit mendacium. Ego Iesus misi angelum meum, ut testificaretur uobis hæc in ecclesijs. Ego sum radix & genus Dauid, stella splēdida & matutina. Et spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit dicat, Veni. Et qui sitit, ueniat: & qui uult, accipiat aquam uitæ gratis. Contestor enim omni audienti uerba prophetiæ libri huius: si quis apposuerit ad hæc, apponet deus super illum plagas scriptas in libro isto: & si quis diminuerit de uerbis libri prophetiæ huius, auferet deus partem eius e libro uitæ & a ciuitate sancta, & ex his quę scripta sunt in libro isto. Dicit qui testimonium perhibet istorum: Etiam, uenio cito. Amen, etiam: ueni domine Iesu. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amen.

FINIS

FINIS NOVI TESTAMENTI TOTIVS, AD GRAECAM VERITATEM uetustissimorumque codicum latinorum fidem & ad probatissimorum autorum citationem & interpretationem iam postremum accurate recogniti, opera studioque Des. Erasmi Roterodami theologiæ professoris ANNO M. D. XXXV.

τῷ θεῷ δόξα.

BASILEAE, APVD HIERONYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM ANNO M D XXXIX MENSE SEPTEMBRI

Index ternionum.
α β γ δ a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z A B C D E F G H I K L M N
Omnes terniones.

FRO BEN

DES. ERASMI ROT. IN NOVUM TESTAMENTUM ANNOTATIONES AB IPSO AUTORE iam postremum sic recognitæ ac locupletatæ, ut propemodum nouum opus uideri posit.

FRO BEN

PLATO

Pulcherrimum uictoriæ genus est, seipsum uincere.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA
ANNO M D XL

IN ANNOTATIONES

NOVI TESTAMENTI PRÆFATIO, PRIMÆ ÆDITIOnis quæ fuit An. M. D. XV. cui tamen post admixta sunt quædam, quæ ad tempus posterius pertinent usque ad annum uigesimum primum, uigesimum septimum, & trigesimum quintum. Hoc te lector nescire nolui, ne quid offendaris.

DES. ERASMVS ROTERODAMVS PIO LECTORI S. D.

QVANQVAM id pro nostra uirili, in ipso statim huius operis uestibulo fecimus, tamē haud abs re fuerit, denuo lectorem commonere paucis, & quid illum in hisce commentariolis oporteat expectare, & quid nobis uicissim ab ipso præstari conueniat. Primum annotatiunculas scribimus, non cōmentarios, & eas duntaxat, quæ ad lectionis synceritatem pertinēt, ne quis ut improbus conuiua pro merenda cœnam efflagitet, & requirat à nobis, quod ab argumenti suscepti professione sit alienum. Hanc in pręsentia fabulam agendā suscepimus. Proinde ut nobis argumento seruiendū fuit, ita par est, ut candidus & comis lector ceu commodus spectator, faueat agentibus & præsenti scenæ sese accōmodet. Testamētum, quod uocant Nouum omni qua licuit diligentia, quaq; decuit fide recognouimus, idq; primum ad Græcam ueritatē, ad quam ceu fontem si quid inciderit confugere, nō solum illustrium Theologorum exempla suadent, uerumetiā toties monent Hieronymus & Augustinus, & ipsa Romanorū Pontificum decreta iubent: Deinde ad fidem uetustissimorum Latinæ linguæ codicum, quorum duos exhibuit eximius ille diuinæ Philosophię mystes Ioannes Coletus, Paulinæ apud Londinum ecclesiæ Decanus, adeo priscis literarum typis, ut mihi ab integro discenda lectio, & in noscitandis elementis fuerit repuerascendum. Tertium præbuit illustrissima uirago Margareta Caroli Cęsaris amita, cuius in hac ęditione tertia frequenter adduximus testimonium aurei Codicis titulo, quod totus & auro sit cōuestitus, & aureis literis pulchre descriptus. Mox aliquot mirę uetustatis exhibuit Brugis, ut antiquissimū, ita longe celeberrimum collegium, diui Donatiani. Nam ante, codicem belle castigatum prębuerat collegiū Corsendonkense, pręter eos quos nobis eruditissimi fratres

Amerbachij communicarant. Non igitur ad animi nostri somniū emendauimus quædā, sed ad horum quos recensui codicum fidem, & aliorum his similium, quos nō perinde refert memorare. Postremo ad probatissimorum omnium suffragijs autorum, uel citationem, uel emendationem, uel enarrationē, nempe Origenis, Chrysostomi, Cyrilli, Hieronymi, Ambrosij, Hilarij, Augustini, Theophylacti, Basilij, Bedæ: quorū testimonia cōplusculis locis in hoc adduximus, ut cū prudens lector perspexerit certis in locis nostram emendationem cum illorum iudicio cōsentire, in cæteris item nobis habeat fidem, in quibus haud scio an casu factū sit, ut illi nihil annotarint, aut alioqui suffragati fuerint. Verum quoniam sciebam hominum more fieri, ut cū omnibus in rebus, tum præcipue in studijs semper offendat nouitas, & ueterem illum gustum ac familiarem notamq;, sicut aiunt, saliuam pleriq; requirant, deinde perpendens quanto facilius sit, his præsertim temporibus, emēdatos libros deprauare, quàm deprauatos emendare, sacris libris recognitis, hos uelut indices annexuimus: partim ut lectori faceremus satis reddita ratione, quid cur mutatū sit, aut certe placaremus, si quid forte offenderit, ut uaria sunt mortaliū tum ingenia, tum iudicia: partim ut operis incolumitati cōsuleremus, ne posthac cuiuis in procliui esset rursum uitiare, quod tantis sudoribus fuerat utcūq; restitutum. Primum igitur si quid librariorum uel incuria uel inscitia, si quid temporū iniuria uitiatū comperimus, id non temere, sed omnia quæ licuit, subodorati, germanæ reddidimus lectioni: si quid obscurius dictum occurrit, illustrauimus: si quid ambigue dictū ac perplexius, id explicuimus: sicubi uarietas exemplariorū, aut diuersa distinctio, aut ipsa sermonis ambiguitas uarios gignit sensus, sic eos aperuimus, ut ostēderemus quid nobis magis probaretur, cæterū lectori iudiciū deferentes. Et quanquam ab interprete quisquis is fuit, ob inueteratam & receptam æditionē non libenter dissentimus, tamē sicubi res ipsa palàm clamitat illum, uel dormitasse, uel hallucinatum fuisse, nō ueriti sumus & hoc indicare lectori, ita patrocinantes ueritati, ut in neminem simus contumeliosi. Solœcismos euidentes ac prodigiosos submouimus, & ita sermonis elegantiam ubiq;, quantū licuit, secuti sumus, ut nihilo minor esset simplicitas. Neque piguit, ubi Gręci sermonis uel ἰδίωμα, uel ἔμφασις aliquid habet, quod ad mysterij rationem pertinet, cōmonstrare & aperire. Deniq; testimonia Veteris instrumenti quæ non pauca citātur, uel ex interpretatiōe Septuaginta, uel ex ipsis Hebræorum fontibus, si quando illorū æditio cum Hebraica dissentit origine, contulimus & excussimus: quanquàm id quidē οὐκ ἄνευ θησέως, ut Gręcorum habet prouerbiū: nihil enim alienius ab ingenio moribusq; meis, quàm ad exemplū Aesopicæ corniculæ alienis me uenditare plumis. Hac igitur in parte cum primum hoc opus æderemus non nihil adiuti sumus opera subsidiaria uiri non solū pietate, uerumetiam trium peritia linguarum eminentis, hoc est ueri Theologi Ioānis Oecolampadij Vinimontani, quod

ipse

ipſe in literis Hebraicis nondū eò proceſſerā, ut mihi iudicādi ſumerem
autoritatē. Equidē haud neſciebā, has minutias & ceu ſpinas longe plus
habere ſudoris ꝗ̃ gloriæ, neqꝫ multū gratiæ ex hoc genere laboris ſolere
redire ad autorem, tum lectori magis uſui eſſe ꝗ̃ uoluptati. Verum ſi nos
tantū tædiȷ publicæ utilitatis reſpectu deuorauimus, par eſt nimirū, ut le/
ctor item, uel ſuæ utilitatis cauſa non nihil moleſtiæ decoquat, & eum ani/
mum quē nos iuuandis aliȷs præſtitimus, ipſe præſtet ſibi ſuoqꝫ cōmodo.
Sunt hæc quæ tractamus minutiſsima, fateor, ſed eius generis, ut minore
propemodū negocio magna illa tractari potuerint, quæ ſublimes Theo/
logi magno ſupercilio, buccis typho crepantibus ſolent ἐκτραγῳδίζειν.
Ad hæc, eiuſmodi, ut ob has munitiſsimas minutias, & illa maxima fue/
rint aliquoties excutiēda. Minima ſunt, uerū ob hęc minima, uidemus ma
ximos etiā Theologos nōnunquā & labi inſigniter & hallucinari. Quem
admodum & locis aliquot indicauimus, non uti quenquam inſectemur
(qui morbus ab opere Chriſtiano, imò à tota uita Chriſtiana quàm lon/
giſsime debet abeſſe) ſed ut paucis exemplis citra cuiuſquā contumeliam
adductis noſtram fidem lectori probemus, ne quis has ceu nugas cōtem/
nat, quandoquidem re uera iuxta Flacci dictum, hæ nugæ ſeria ducunt. *Horatius*
Cur in ciborū apparatu tam moroſi ſumus, in cultu minimis etiam offen/
dimur, in re pecuniaria nihil eſt tam minutum, cuius non habeatur ratio,
in ſolis literis diuinis diſplicet hæc diligētia, placet neglectus? Vt ne dicam
interim eam eſſe rei maieſtatem, ut nulla pars tam humilis eſſe poſſit, quæ
ſit homini pio faſtidienda, imò quæ nō reuerenter ac religioſe tractanda.
Humi reptat, inquiunt, in uerbulis ac ſyllabis diſcruciatur. Cur ullum eius
uerbum contemnendum ducimus, quem uerbi titulo colimus & adora/
mus? Præſertim cum ipſe ne minutiſſimum quidem Iota, aut apiculum in
uanum abiturū teſtatus ſit. Infima pars eſt, quam uocāt literam, ſed huic *Litera*
ceu fundamēto myſticus innititur ſenſus. Rudera ſunt, ſed his ruderibus
admirandi illius ædificiȷ moles auguſta fulcitur. Diuus Hieronymus exi/
mios aliquot Græciæ ſcriptores taxat, quod hiſtorico contempto ſenſu,
ſuo arbitratu maluerint in allegoriȷs ludere: ſeqꝫ ipſum deplorat, quod ca
lidus adhuc iuuenta, prophetam Abdiam allegorice fuiſſet interpretatus,
cuius neſciret hiſtoriam. Vt in uiliſsima concha precioſum latet margari/
tum, ut ſub friuola ſiliqua nobile tegitur granum, ut ſub arida minutaqꝫ
tunicula, tam miranda ſeminis uis latet: ita in uerbis, ut apparet plebeis,
in ſyllabis, in ipſis denique literarum apiculis, ingentia diuinæ ſapientiæ
myſteria condita ſunt. Qui miratur, cur ſpiritus ille diuinus ſuas opes his
inuolucris tegere uoluerit, idem miretur, cur æterna ſapientia pauperis, hu
milis & contempti damnatiqꝫ hominis perſonā aſſumpſerit. Vt hæc mi/
nuta ſciret diuus Hieronymus, nec Iudæum, eumqꝫ nocturnum aſperna/ *Hieronymus*
tus eſt doctorem, nec ullum fugit laborē. Ob has minutias diuus Augu/ *Auguſtinus*
ſtinus, iam epiſcopus, iam ſenex ad puero ſibi faſtiditas Gręcas literas re/

Origenes uersus est. Ob has Origenes, iam canus & senex ceu repuerascens ad He/ bræææ linguæ descendit elementa, Catonem etiam illum Romanum supe/
Ambrosius rās. Ad has minutias libēter alludit Ambrosius, resistit Hilarius. Has pas
Hilarius sim excutit, in his pia curiositate philosophatur, ille nō ore tantum aureus
Io. Chrysostomus Chrysostomus. Et Cyrillus hunc secutus, grande mysterium ex articulo
Cyrillus Græco, id est unica literula ὁ, depromit, hinc uelut ineuitabile telum mutuatur, quod torqueat in hęreticos. Vt ne dicā interim quod dum hęc ex professo curamus, illa tamē aliquoties obiter aperiuntur. etenim quemadmodum qui sententias enarrant, coguntur aliquoties uerborū explicare rationem, ita nos dum in uerbis explicandis uersamur, cogimur interim & sententiarum uim aperire. Denique hæc grauioribus orsis & cœptis iam olim in Paulum cōmentarijs præparamus. In quibus fortassis apparebit, utrū iudicio, an casu ad has minutias descēderim. Sed age, fingat me qui uolet, nihil aliud præstare potuisse, & uel ob ingenij tarditatem, & frigidum circum præcordia sanguinē, uel ob eruditionis inopiam, infimā hanc sumpsisse prouinciam, tamen Christiani pectoris est, qualecunque officium boni consulere, quod pia sedulitate præstatur. CHRISTVS coniectum in gazophylacium à paupercula quadrantē laudauit, rem per se uilissimam animo æstimans offerētis. In re uehemēter præclara, uel extrema functio splendida est. In regijs, & qui uerrunt, & qui coquūt habētur honesti. Cæterum in domo dei, quæ tandē functio fastidienda uideri potest? Nos rudera cōportauimus, sed ad structuram templi dei. Alij locupletiores, ebur, aurum, marmor, & gēmas addituri sunt. Nos uiam ante salebris ac lamis molestam, industria nostra cōstrauimus, sed in qua deinde magni Theologi cōmodius essedis ac mannis uectentur. Nos circi solum æquauimus, in quo iam inoffensius præclaras illas suæ sapientiæ pompas ædant. Nos noualē antehac spinis ac lappis incōmodum sarculo repurgauimus, quo facilius illi felicem exerceant segetem. Nos campum aperuimus, amoliti quæ obstabant, in quo qui uolent posthac arcanas explicare literas, uel colludant liberius, uel congrediantur expeditius. Quibus uetus illa theologia magis arridet, ij magnum habent adminiculum, quò nituntur eluctandi. Rursus qui iuxta parabolam Euangelicā dicit, uetus uinum melius est, & huius recentioris Theologiæ studio ueterem negligit, habet is quoque quo sua quæ mauult, certius ac fidelius tractet. Et ut nihil hinc accedat commoditatis, nihil certe perditurus est de suo, si hæc accesserint ijs, qui malunt diuinas literas è purissimis fontib⁹, quam ex qualibuscunque riuulis ac lacunis haurire, toties aliunde aliò trāsfusis, ne dicam ungulis suum & asinorū perturbatis. Vt gratius est pomum, quod tuis manibus ex ipsa matre decerpseris arbore, ut dulcior aqua, quā ex ipsa uena subscatentem hauseris, ut iucundius uinū, quod ex eo deprompseris dolio in quo primū fuerat cōditum: ita diuinæ literæ, nescio quid habent natiuæ fragrantiæ, nescio quid spirāt suum ac genuinū, si eo sermone legātur, quo primū scripserunt ij, qui par/
tim

tim è ſacro illo cœleſti hauſerunt ore, partim eiuſdem afflati ſpiritu no/
bis tradiderunt. Si Chriſti ſermones extarent Hebraicis aut Syriacis, hoc
eſt, iiſdem uerbis proditi quibus ille locutus eſt, cui non cordi foret in illis
philoſophari, & non ſolum uerborum uim ac proprietatem, uerum ſingu
los etiam apices excutere? Certe quod huic eſt proximum habemus & ne
gligimus. Si quis oſtentet Chriſti ueſtem, aut pedis ueſtigium, procumbi/
mus, adoramus, exoſculamur. Atqui ut uniuerſas illius ueſtes, & totam ma
ternę domus ſupellectilem proferas, nihil eſt quod Chriſtum expreſsius,
efficacius, abſolutius, referat, exprimat, repræſentet, q̃ Euangeliſtarum &
Apoſtolorũ literæ. Proinde ſi cui aut nõ licet, aut non libet, in his ſacris uer
ſari delicijs, certe ne obſtrepat, ne obturbet, ne inuideat meliora conãtibus.
Amplectantur ipſi quod amant, habeant, fruantur. Nemo uetat. Nos illis
hæc non ſcripſimus. Sed erunt è diuerſo quibus hæc admodũ pauca uide/
antur, & malint nihil cũ æditione uulgata conuenire. Verũ nõ hoc egimus
ut ſermo politior eſſet, ſed ut emendatior ac dilucidior: nec erat hic in ſcyr/
po, quod aiunt, quærendus nodus. Quin illud potius optãdum eſt omni/
bus, ut nihil uſquã ſit obuium in ſacris literis, quod hanc operã poſtulet. In
Euangelijs, quoniã per ſe dilucidus ac prope ſemet explicans hiſtoriæ te/
nor ſimplici & inaffectato ſermone profluit, ne fieri quidẽ potuit, ut admo
dum multa uitiare potuerit, uel interpres uel librarius. Quanq̃ hæc ipſa,
ſi quis ad ſummã expendat, nimiũ etiam multa ſunt, illic ubi nullum opor
tebat ſubeſſe ſcrupulũ. Cæterũ in epiſtolis Apoſtolicis ob ſermonis pari/
ter & ſententiarũ obſcuritatem, plura neceſſe fuit immutare. Nos interim
adnotãdi diligentiã ita moderati ſumus, ut nec ſuperſtitione moleſti, nec
indiligẽtia diminuti uideremur. Rem autem omnẽ quàm potuimus pau/
ciſsimis uerbis indicauimus magis quàm explicuimus, ne negocio ſuapte
natura parum amœno, loquacitatis quoq; tædium adderemus. Pium eſt
opus, Chriſtianũ eſt opus. Proinde te quæſo lector optime, ut tu quoq; ui
ciſsim pias aures, & Chriſtianũ pectus ad legẽdum adferas. Ne quis hæc
eo animo in manus ſumat, quo fortaſsis ſumit noctes Gellianas aut An/
geli Politiani miſcellanea, uidelicet quo neruos ingenij, uim eloquentiæ, &
eruditionẽ retruſam uelut ad Lydium exigat lapidẽ. In re ſacra uerſamur,
& in ea re, quæ ſimplicitate puritateq; potiſsimum eſt orbi commenda/
ta. In qua ridiculum ſit humanam eruditionẽ oſtentare uelle, impium hu/
manam iactare eloquẽtiam, quam etiã ſi forſan adeſſet, diſsimulare conue
niebat, ne quis merito poſsit obijcere τὸ ἐν φακῇ μύρον. Simplici puroq;
ſtudio tradidimus hæc Chriſtianis auribus, quo poſthac in ſacroſancta
hac philoſophia, & plures uerſarentur, & lubẽtius, deniq; ut minore cum
negocio, ita maiore cum fructu. Chriſtũ ipſum, quo teſte & adiutore mo/
limur hæc, parum mihi propitium imprecor, niſi ex hiſce laboribus adeo
nihil uenamur emolumẽti, ut magnã etiam certamq; rei pecuniarię iactu
ram ſcientes ac uolentes acceperimus. Porrò famę dulcedine tantum ab/
eſt ut

est ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus ascripturi, ni ueriti fuissemus, nec hac ratione operis minueretur utilitas: quod apud omnes suspecta res sit liber ἀνώνυμος. Nos ad utrunque iuxta parati sumus, ut uel rationem reddamus si quid recte monuimus, uel ingenue confiteamur errorem, sicubi lapsi deprehẽdimur. Homines sumus, & humani nihil alienum à nobis esse ducimus. Hoc igitur animo cum ego dederim hæc optime lector, fac ut tu quoque simili accipias. Ea res utrique nostrum commodo futura est. Nam & tu plus capies utilitatis, si libẽter & candide quod donatur acceperis, & me mearum uigiliarum minus pœnitebit, si cognouero bonis usui fuisse. Quod si quis existet, uel adeo præfractus ac morosus, uel adeo durus & iniquus, ut nullis incantamentis deliniri queat, ab hoc certe uel precibus impetrare nitar, ut illud saltem æquitatis tribuat pijs studijs, quod tribunalia tribuunt parricidis & sacrilegis. Illic turpe iudicatur, si cognitionem anteuertant calculi, nec pronunciatur, nisi causa diligenter excussa. Legat prius ac inspiciat, deinde si uideatur, damnet ac reijciat. Superbum est de libro ferre sententiam, quem non intelligas, superbius & de eo quem ne legeris quidem. Vale lector quisquis es, quem etiam atque etiam rogo, ut si quid fructus è nostris excerpseris lucubrationibus, officij memor sicuti Christiano dignum est, me uicissim pijs uotis Christo commendes, à quo uno solidum laboris huius præmium expectamus.

Calculi ne cognitionem anteuertant

IN NOVVM TESTAMENTVM, PRIMVM AD GRAECAM VERITATEM, DEINDE AD uetustissimorū Latinæ linguæ codicum fidem, postremo ad probatissimorū scriptorum citationē & enarrationē quintum iam diligenter recognitū, cumq; suis collatum fontibus, adnotationes DES. ERASMI ROTERODAMI, in quibus aperitur quibus locis nostra uulgata æditio, cum Græcorū uoluminibus, uel congruat, uel dissonet, ubi deprauatior, ubi castigatior. Quod deprauatum erat, emendatur: quod obscurum, explanatur: quod anceps & impeditum, expeditur: quod intollerabili solœcismo fœdum, restituitur. Et non solum id agitur, ut castigata sit lectio, sed ne in posterum quoq; facile deprauari possit.

EVANGELIVM secundum Matthæum) εὐαγγέλιον Græce sonat bonum nunciū. Quanq; Homerus in Odyssea hoc uerbo est usus, pro præmio quod dari solet lætū adferenti nunciū. Igitur historiam euangelicam, nec prophetiam uocauit, nec aliud simile: sed rem nouam, nouo uocabulo signauit, quemadmodum & Christus apostolis uocabulum innouarat.

Euangelium quid Græcis

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu uice tituli. Nam Mattheus, & Marcus, ꝑphetico more ingressi sunt euangelicā historiam: siquidē prophetæ solent à titulo exordiri: Visio Esaiæ filij Amos. Et, Verba Hieremiæ filij Helciæ. Ita & Marcus: Initium euangelij Iesu Christi. Quanq; uideo Herodotū ad consimilem modum suam exorsum historiam: Ἡροδότου ἁλικαρνασσῆος ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε: Et Lucianum libellum de Astrologia, Ἀμφί τε οὐρανῶν, ἀμφί τε τῶν ἀστέρων ἡ γραφή. Vt appareat gentis etiam fuisse cōsuetudinem. Quanquam hic titulus non est uniuersi argumenti: nec enim complectitur summam historiæ euangelicæ, sed initium ac fontem duntaxat.

Titulus initium libri, more prophetico

Filij Dauid filij Abraham) υἱοῦ δαβίδ, υἱοῦ ἀβραάμ. Græcus sermo non nihil habet ambiguitatis: potest enim hic esse sensus, filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abrahæ: Potest & sic accipi, ut intelligatur Christus esse filius utriusq;. Porrò filiū uocat nepotem: quemadmodum fratres uocant Hebræi, nō solum ijsdem prognatos parentibus, sed & aliâs ex eadem generis serie propagatos. Illud obiter adnotandū, Matthæum genealogiæ recensionem accommodasse, ijs quibus scripsit hoc euangeliū. Scripsit enim Hebræis, nimirum ut creditur Hebraice, quorū affectibus sciebat fore gratissimū, si perspexissent Christum esse filium Abraham ac Dauid, quorū memoria apud illos erat sacrosancta: & ad quos de Christo præcesserat pollicitatio. Contrà Lucas, quia gentibus scripsit euangeliū, ab Adam ad ipsum usq; deum, porrigit genealogiæ seriem, ut intelligerent Christi gratiam, non ad Iudæos solum, sed ad uniuersum quoq; mortaliū genus pertinere. Indicauit hoc & Chrysostomus. Porrò Dauid priorem nominat: nō solum ob id quo cōmodius citraq; repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam reddidit diuus Hieronymus: uerumetiam quod huius esset apud Hebræos & recentior, & celebrior memoria, quod adfert Chrysostomus.

Filij dicuntur omnes posteri

Christus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus

Genuit Isaac.) ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. Græcus interpres, quisquis is fuit. Nam autore Hieronymo, constabat olim hoc euangeliū à Matthæo scriptum Hebraice fuisse, quod tamen Chrysostomus non audet asseuerare: Sed dicitur, inquit, quod quamtumuis cōstet, ego tamen malim extare quàm cōstare. Etiam si sunt qui putent à Ioanne uersum in linguā Græcam. Etenim quantū ipse memoria cōsequor, nusquam Hieronymus euidenter indicat se uidisse Matthæi euangeliū Hebraice scriptum, maxime cum profiteatur se quatuor euangelia ad Græcam ueritatem emendasse, cumq; in hoc unum scripserit cōmentaria. Tum quod in hoc euangelio non pauca citentur ex libris ueteris testamenti, quæ uideantur ab ipsis fontibus dissidere. Vt uel hæc occasio compulsura fuerit Hieronymū, ad archetypum Matthæi confugere: maxime cum id alijs in locis frequenter, non admodum graui de causa soleat, gaudeatq; facere. Porrò quis ex Hebraico sermone uerterit in Græcum, ne id quidem ullo modo cognitū. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione. Sed ut cœperā, quisquis

Euangelium Matthæi an Hebraice scriptum

fuit interpres, Hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos: ut quoniam barbarica sunt uocabula, nec ulla casuū inflexione uariantur, lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, τὸν ἰσαὰκ, ἐκ τῆς θάμαρ. Iam illud minutius uideri poterat, quàm ut admoneretur, nisi nunc potissimum in eo negocio uersaremur, uariare Græcos codices, in quibusdam addi ν. ἐφελκυστικὸν, in plerisq; non addi, ἐγέννησε non ἐγέννησεν. Siquidem Attici perpetuo addunt, siue sequatur cōsonans, siue uocalis, Iones contrà. Argumento est illud apud Aristophanem in Pluto, Καὶ μάντις, ὥς φασιν, σοφός. Etenim si φασὶ legas non cōstabit metri ratio. Posterioris exemplum est illud Homericū: ἠτίμησ' ἀρητῆρα, pro ἠτίμησεν ἀρητῆρα. Et quod passim est apud Græcos ἔσθ' ὅτε pro ἔστιν ὅτε. Proinde nō est quod ea res magnopere moueat lectorem, siue reperiat additum ν, siue secus. Etiamsi nos cōmunem Græcorum linguam in hoc secuti sumus, addito ν, quoties sequitur uocalis, omisso quoties sequitur consonans: præsertim cum uideremus in hoc plerosq; Græcorū codices consentire.

N. ephelcticon

De Thamar.) ἐκ τῆς θάμαρ. De Rahab ἐκ τῆς ῥαχάβ. Mirum cur interpreti Latino magis placuerit præpositio de quàm ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa? Non quod nesciam alicubi reperiri de, positum pro ex apud probatos autores. Verum & uitandum arbitror, quod est inusitatum: & stultum fuerit si quis putet hoc passim licere, quod uno aut altero loco sibi permisit scriptor aliquis. Quis enim ferat si quis dicat, Cognoui de literis tuis, cum Latine dicamus, Cognoui ex literis tuis. Cæterum Græci, quoniā non habent quo aspirent uocalē, nisi in principio dictionis, Hebraicam aspirationem ח, quomodo possunt exprimunt per χ, sic, רחב ῥαχάβ. Et ad eundem modū hodieq; sonant Iudæi, sicuti narrant, Hispani eam literam. Certe Rachab scriptum comperi in bibliotheca illustrissimæ D. Margaretæ, fœminæ supra sexus modū, omni uirtutum genere cumulatæ, planeq; dignæ & Maximiliano patre, & Philippo fratre, & Carolo Cæsare, Ferdinandoq; nepotibus: quorū alterum eò felicitatis euexit fauor numinis, ut uix ab homine sit optanda maior felicitas: alter sic ornatus est omnibus heroicis, uereq; regijs dotibus, ut nulla possit accidere tam ingens fortuna, quæ ueris & proprijs illius bonis non uideatur inferior. Atq; utinam exemplum Margaretæ uel uiri imitentur, malintq; quod datur uacui temporis à negocijs, lectione bonorū uoluminū consumere, quàm lusibus aut inanibus fabulis terere. Codex est insignis, totus aureis conscriptus literis. Seruatur Mechliniæ, si quis forte uolet fidei meæ periculū facere. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi. Theophylactus dubitare uidetur, an hęc fuerit Rhaab quæ exceperit exploratores Hebræos Hierichonte, sic enim loquitur, putant quidam.

Hebræam aspirationē Græci exprimūt per χ

Margareta Caroli Cæsaris amita

David regem.) Interpres addidit articulum τὸν βασιλέα, ueluti discernens eum ab alio quopiā Dauid, qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur: cum alios multos reges cōmemoret, nulli tamen asscribens regij cognominis honorē. At mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recentem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore cōmendaret. Porrò si ideo addidit articulum, quod hic primus omnium rex fuerit eorum qui recensentur in genealogia, sufficiebat addere βασιλέα, sine articulo.

Dauid cur solus cognominetur rex

Ex ea quæ fuit Vriæ.) ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου, id est, Ex uxore Vriæ, siue ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Nā in huiusmodi Græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulopost uertat τὸν τοῦ ζεβεδαίου, filium Zebedæi: quemadmodum scriptum comperi in nonnullis exemplaribus: quæ tandem erat religio hic uertere uxorem Vriæ? Illud adnotandū, cur maluerit hac nota signare Bethsabee, quàm proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipso mulieris nomine, siue quod ad mysterium Christi & ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

Bersabeæ nomen cur non ponatur

In transmigratione Babylonis.) A nobis quidem satis percipitur sensus, sed quibus ex Hebræorū annalibus cognitum est Iudæorū gentem per Nabuchodonosor regem, Babylonem ductam fuisse captiuam, ac rursus per Esdram suis sedibus restitutam. Cæterum ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, quàm uel Babylonem ipsam aliquò demigrasse, uel Babylonē alios aliquò traduxisse, si transmigrationē usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eum cognoscant, discantq; rem, ij quibus antea fuerat incognita nō ut agnoscamus, ac diuinemus, quod prius noueramus. Recte monet Fabius amphibologias

logias esse uitandas, quoad fieri potest, etiam si sensus nihil recipiat ambiguum: Veluti si quis dicat, Video struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat struthiocamelum. Id igitur multomagis cauendum, quoties aut anceps redditur sententia, aut absurda, aut nulla. De quo diligēter admonet Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Verti poterat, Posteaq̃ demigratū erat Babylonem, &c, Cum demigrassent Babylonem, aut, posteaq̃ deducti fuerant Babylonem: si cui placet μετοικεῖν usurpare transitiue, aut, In demigratione Babylonica. Quanq̃ planius etiā erat in exilio seu captiuitate Babylonica, &c, Post exilium aut captiuitatē Babylonicam. Siquidem euangelista, rei acerbitatem, uerbi lenitate temperauit, captiuitatem & exilium, demigrationem appellans μετοικεσίαν, quod conuenit & in eos qui sua sponte sedes ac domicilia mutāt. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus. Porrò transmigrandi uerbum est apud Suetonium in Tiberio Cæsare: tametsi demigrare Latinius est, quemadmodum idem dixit, transportauit, pro deportauit.

Amphibologia omnis uitanda

Transmigratio pro exilio

Iechonias genuit Salathiel.) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias hic ad finem superioris τεσσαρεσκαιδεκάδος referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim duntaxat: Vnde putat hunc Iechoniam, qui est pater Salathiel non fuisse filium Iosiæ, quem in proxima serie penultimū recensuit, sed illius Iechoniæ filium. Cæterum Iechoniam uocari, qui idem uocetur Iehoiachim: uerum patrem à filio distingui duabus literulis. Nam illum יְהוֹיָקִים Iehoiakim dici per ק &, ם, id est, per k & m: hunc יְהוֹיָכִין Iehoiachin per כ ch & ן n. Tametsi fatetur, hanc scripturæ differentiam apud Græcos, pariter ac Latinos scriptorum uitio, & longitudine temporū prorsus esse confusam: alioquin & בַּת־שֶׁבַע Bathscheba pro Betsabee dicendum, unde ne nos quidem quicq̃ ausi sumus immutare.

Iechonias idem Iehoiachim

Hebræa, longe aliter scribūtur à græce scribentibus

Virum Mariæ.) τὸν ἄνδρα μαρίας. Dicere poterat & æque Latine, & haud scio an uerecundius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius, & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Quod si quis abhorret à uocabulo mariti, audiat Augustinū ita loquentem libro aduersus Faustum xxiij. Primo, inquit, quia maritus eius fuerat, propter uirilem sexum potius honorāda persona. Neq; enim quia con cubitu non permixtus, ideo non maritus. Porrò quæ Valla cauillatur hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicaui, quàm ut his lectorem uoluerim onerare. Præsertim cum si qui forte requirant, ab illius commentarijs per nos olim æditis petere possint.

Vallæ annotationes

De qua natus est Iesus.) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus. Est enim passiuum eius uerbi, quod toties uertit genuit ἐγέννησεν. Nihil enim est quod quenquā moueat ille scrupulus, impropriè dici gignere mulierem, cum idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud Græcos, tum apud Latinos gignere & gigni, tam mulieri competere, quàm uiro. Nec abs re ridet hoc in loco quorundam inscitiam, qui uelut oraculum pronunciant discrimen inter has duas præpositiones, de & ex: quasi sic loquendum sit perpetuo, conceptus de spiritu sancto, natus ex Maria uirgine, cum apud Græcos eadem sit prępositio ἐξ, quam interpres suo arbitratu nunc de uertit, nunc ex, utcunq; uisum fuerit. Certe hic locus palàm refellit friuolam & commentitiam illorum distinctionem.

Gignit & mulier

Qui uocatur Christus.) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito discreuit à cæteris. Quanq̃ uideo doctos aliquot in hac esse sententia, ut existiment seruatoris nostri Iesu nomen nōnihil diuersum esse, à ducis Iesu & Iesu sacerdotis uocabulo, quod Hebræis scribitur יְהוֹשֻׁעַ Cæterū nostri Iesu nomen ijsdem scribi literis, quibus olim ineffabile dei nomen signabatur, interposita una duntaxat consonante Sin. Quod utinā tam doceri possit solidis argumentis, quàm dictu plausibile est & gratiosum auribus Christianorū. Optarim equidem uel hanc unam ob causam extare euangelium Matthæi uerbis & literis Hebraicis scriptum. Quod si esset, nil negocij foret, hanc de nomine Iesu opinionem, uel refellere, uel astruere. Porrò Christus Græce unctum significat, quo uocabulo Hebræi signant regem: quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperent honorē, atq; hoc nomine suū illum nimium iam diu expectatum appellāt מָשִׁיחַ Messiah Hebræi, uno uocabulo, simul & regis & sacerdotis dignitatem explicantes. Nam utriq; cōmunis est unctio, & utraq; dignitas uni cōpetit Christo. Illud tametsi leuiculū est, tamen obiter admonuisse, non abs re

Christus Grece, Messiah Hebraice, unctus Latine

 fuerit,

Christe non Criste pronunciandum

fuerit, clericorũ uulgus in templis primam Christi syllabam exilem sonare, hoc est, per cappa, non per chi: ut quoties Christum uocandi casu cõpellãt, cristas alloqui uideantur, non Christum. Atqui non offenditur ille barbarismis, fateor, at idem non delinitur. Detur sane uenia, ijs qui per inscitiam simpliciter errauerint, at si iure optimo tantum honoris defert ecclesia huic nomini, ut eo pronunciato, corpus inflectat, caput aperiat, genua curuet, qui sit piæ mentis, non grauabitur, opinor tantillum operæ sumere, ut uoces illas sacrosanctas quantũ in ipso est, integre, & emendate pronũciet. Et sicuti Christianæ mãsuetudinis est, non acerbius insectari, conuicijs ue percellere simpliciter errantium imperitiam, nec in huiusmodi leuiculis erratis atroces mouere tragœdias: ita rursus Christianæ simplicitatis est, eruditiorũ monitis libẽter obsequi. Alioqui si quis admonitus obstinate persistat in erratis, ac monitorẽ cui gratiã debeat, ultro rideat & incessat: atq; id deniq; postulet, ut illi secum errent potius, hoc est, ut uidentes cæcum sequantur errantem, citius quàm ipse errorẽ mutet, quis non intelligit quantũ hic absit ab illa Christiana simplicitate, cui uenia debeatur? Et si deus odit fastuosam peritiam, quantopere tandem credimus illum auersari superciliosam & intractabilẽ inscitiam? Nõ ferant ipsi, si quis pro Petro Phetrum, aut pro Philippo Pilipphum appellet: nec aliam ob causam id nõ ferant, nisi quia sic ipsi non soleant loqui. Et tamen in ijs, in quibus fœdior est lapsus, admoneri se non patiuntur.

Omnes generationes.) πᾶσαι γενεαί. Græca uox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet et ad uniuersum, unde hic magis quadrabat uniuerso, quandoquidẽ significat rei summa.

Cur in genealogia præteriti quidam. Genealogia seruatoris quosdã prætermittit

Generationes quatuordecim.) Origenes in commentarijs quos scripsit in epistolam ad Romanos, et diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæum, indicant à Dauid, usq; ad id temporis, quo deducti sunt Babylonem, non quatuordecim, sed septemdecim, deprehendi generationes: idq; neq; mẽdacio, neq; negligentiæ uitio, sed consulto factum, ut tres in medio generationes præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæũ Ioras genuit Oziam, cum is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro Regum quarto, Ioras genuit Ozochiam, Ozochias Ioan, Ioas Amasiam, Amasias Oziam, quem eundem nonnunq; & Azariam uocant. Origenes contemnit literam, idq; facit suo more. Hilarius ideo putat præteritas, quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ozochiam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israëlis, usq; ad quartam generationem, labem ethnici generis, euangelista uoluit abolere silentio. Sed hęc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omniũ Græcorũ & Latinorũ exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdã inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verũ hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Illud expendat diligens lector, qui conueniat hic euangelistam offensum fuisse quorundam impietate, cum ante Ruth posuerit & uxorem Vriæ, & Rahab scelere nobiles fœminas.

Generatio uox ambigua

Christi autem generatio.) ἡ γέννησις. Mea sententia rectius erat natiuitas quàm generatio uel ob id quo uitaretur amphibologia: etiam si nobis nõ est ambiguum. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerumetiam ad generantem pertinet. Et Latinius erat, Sic habebat quàm sic erat, sensu nihil immutato. Leuiculum est, quod in Gręcis codicibus habetur Iesu Christi, τοῦ δὲ Ἰησοῦ χριστοῦ. Suspicor autem additum Iesu, uel à scriba, uel ex consuetudine recitationis ecclesiasticæ. Nam neque Chrysostomus quicquam attingit de nomine Iesu, cum de Christo, hoc est Messia, faciat mentionem. Et ad contextũ sermonis non perinde congruit additum Iesu nomen. Sic enim habet: Et à trãsmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim. Christi autem generatio sic erat. Repetitur uox Christi è proximo. Eleganter autem hac ceu pręfatiuncula excitauit auditoris animũ, rem inauditam ac prodigiosam narraturus.

Iesu nomen additum uidetur

γὰρ particula connectens orationem

Cum esset desponsata.) Deest apud nos coniunctio γὰρ, id est, enim. μνηστευθείσης γὰρ. Quanquam ea nihil habet momenti, nisi quod narrationẽ cum pollicitatione pręcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accõmodatior, magisq; peculiaris. Siquidem illi μνηστῆρας uocãt, qui puellæ nuptias ambiunt, qui Latinis dicũtur proci. Et μνηστεύειν tradere sponsam proco.

Mater Iesu Maria.) Mater eius est Græce. Nam Christi paulo ante meminit, ne uideatur de alio quopiam ordiri sermonem, τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Atque ita scriptum legitur in peruetustis

uetustis Latinorũ exemplaribus, nominatim in duobus, quæ mihi in secũda recognitione aderant, Paulino & Corsendoncensi. Itidem in aureo codice Margaretæ, consentientibus quatuor uetustissimis exemplaribus, quæ nobis præbuit collegium diui Donatiani Brugis. Et ad eum modum citat Origenes in homilia, quæ uulgo legitur in cultu ecclesiastico, uarijs nominibus explicans uim eius pronominis eius. Neq; secus legit Chrysostomus homilia in Matthæum quarta, cumq; hoc Theophylactus. *Exemplaria uetustissima*

Priusquam cõuenirent.) πρὶν ἢ συνελθεῖν. Verecunde significat cõiunctionem uxoris & mariti. Alioqui conueniunt potius qui cõcordant, aut qui in eundem congregant' locum. Congredi tamen & congressum legimus pro consuetudine mariti & uxoris. Quanquã & coire quondam uerbum uerecundũ, postea factum est usurpatione parum castum. Eos uero qui ex hoc loco sumũt ansam insaniendi, ut dicant Mariam postea more uulgari fœminarũ peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribens aduersus Heluidium, et Chrysostomus hunc edisserens locũ. Deniq; suffragatur et Laurentius exemplis aliquot ex ethnicorum quoq; libris in medium adductis. Nam id additum est ab euangelista, non ut quod secutũ esset significaret, sed ut inusitatæ rei miraculũ aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de causa pronunciasse priusquã causam cognoscerent: cũ iuxta solennem morem prius audiant iudices quàm ferant sententiã. Qui sic loquitur, nõ hoc sentit, iudices cognouisse causam, posteaq; tulerint sententiã. Vt igitur illic priusquã causam cognoscerent, nihil aliud est quàm non cognita causa, & citra causæ cognitionem: ita hic priusquã coirent, nihil aliud est, quàm sine congressu connubiali, siue absq; coitu. Cæterũ ut res est gesta, ita narrat euangelista, non ut ipse nouerat. Nondum intelligebat Ioseph mysteriũ: grauidam uidet: congressum non intercessisse nouit, & idcirco nõdum euangelista pronunciat uirgineum esse conceptũ, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominũ suspicaretur, mulierem è spiritu cœlesti concepisse fœtum humanũ? Sed minus offendiculi habiturus erat sermo, si uertisset per præteritũ tempus, Priusq; conuenissent, siue ut nos uertimus, priusquã congressi fuissent. Siquidem mollius est, priusquã cognouissent causam, damnauerũt reum, quàm priusq; cognoscerẽt. Iam enim magis uidetur cognitio sequutura. *Conuenire pro coire* *Heluidianorum error* *Priusquam quomodo accipiendum*

Inuenta est in utero habens.) εὑρέθη. Cur non potius deprehensa est, aut certe reperta? Nam inuenimus quod quærimus, Deprehendimus, quod latebat, præsertim in flagitijs. Reperimus, uel casu obuia, uel præter spem oblata. Porrò participiũ ἔχουσα uice uerbi infiniti positum est, Deprehensa est habens, pro eo quod est, Deprehensa est habere. Annotauit super hoc uerbo nõnihil & Chrysostomus homilia quarta, significans id reperiri, quod nouum præter spem, ac preter expectationem compertum sit. Mirum est autem quam ob causam interpretem Latinũ delectauerit ea περίφρασις, In utero habens, pro grauida, siue prægnante: cum hæc non solum idem significent, sed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt Latini. Quanq; enim in utero habere Græcis eleganter & usitate dicitur, at Latinis non itidem. Proinde Mattheus, aut huius interpres Græcus eleganter dixit, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Quandoquidẽ Atheneus libro Dipnosophistarũ decimo scribit hunc in modum de Ischomacho mimo: Καὶ πτωχῆς τινὸς τὴν γαστέρα πονούσης, ἐπεὶ ὁ ἰατρὸς ἐπυνθάνετο, μὴ ἐν γαστρὶ ἔχει, πῶς εἶπεν, τριταία μὴ βεβρωκυῖα, id est, Et cum pauperculæ cuidam doleret uterus, ac medicus interrogasset, num in utero haberet, qui possit, inquit, cũ triduo nihil ederit. Cauillũ in hoc est, quod cũ medicus sentiret, num grauida esset mulier, mimus ex ambiguo sumpsit ansam iocãdi. Item Herodotus libro 3. scribit Cambysen regem Persarũ, aduersus sororem & eandem uxorẽ θυμωθέντα ἐπιπηδῆσαι αὐτῇ ἐχούσῃ ἐν γαστρὶ καὶ ἐκτρώσασαν ἀποθανεῖν, id est, cõmotum irruisse in eam quum esset in utero habens, ac aborsu facto mortuam esse. Verũ de hoc mox paulo plura dicemus. *Inuenire, reperire, deprehendere, parum eleganter positum* *Iocus mimi ex Athenæo*

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματος ἁγίου, id est, è spiritu sancto. Nihil est enim quod nos moueat factitia quorundam differentia, Quanquam hic quoq;, loco uiri positus est spiritus sanctus. Siquidem lector audiens illam cum marito non fuisse congressam, et iam ferre uterum, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiro? Proinde mox excludit hanc cogitationem, non ex uiro, inquiens, sed ex spiritu sancto. Illud perpendat uelim, prudens, ac uigilans lector, num hoc loco locus sit distinctioni diui Augustini, quam tradidit libro de natura boni, quem scripsit aduersus Manichæos capite uicesimo sexto. Ex aliquo recte *Ex & de quid differant*

dici, quicquid de illo sit, at non retrorsum. Ex deo siquidem omnia sunt, uelut ab autore, at non de deo, quod res conditæ, non sint participes substantiæ diuinæ. Sed humanus ille fœtus, quatenus erat humanus, iuxta prædictam distinctionem accommodatius, opinor, dicetur è spiritu sancto, quàm de spiritu sancto. Certe apud Græcos eadem est præpositio, quam nos nunc de, uertimus, nunc ex.

Cum esset uir iustus.) δίκαιος ὤν. Quoniam Græcus sententiam extulit per participium, liberū nobis reliquit, addere coniunctionē, quæ cōmodissime faceret ad sensum. Sed hæc uox cum, magis aliquoties sonat aduersum quiddam. Vt cum sis pauper, tamen fastu turges. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illam traducere, quod iustus esset. Quasi dixisset, Ioseph eo quod esset uir iustus noluit eam infamare. Mire uero iustum uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq; punire quod lex punire iubet. Iustum autem uocat, non ob unam uirtutem, quæ prima est inter quatuor morales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in Ethicis, Iustitia, inquit, in sese uirtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato usurpant sacræ literæ. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam prorsus raræ cuiusdam ac prodigiosæ probitatis erat, cum sponsæ tumentem uterum, & indubitata cōceptus signa uideret, nec expostulare cum uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discruciari, nec in ius ire, & ad pœnam rapere, sed suos æstus apud se duntaxat premere: tantum in animo secum de secreto diuortio cogitare. Grauidam uidebat & mysterium, ut dixi, nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Iustus pro bono

ἀδικία pro omni peccato

Nollet eam traducere.) παραδειγματίσαι, Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut interpreti Latino, sermonis politiem aliàs negligere solito, tam elegans uerbum in mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphrasim, exemplum facere. Siquidem elegantior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres aliquot Theologi lapsi sint hoc loco. Quorū de numero est haud aspernādus theologus Petrus Lombardus ῥαψῳδός eius operis, quod uocant Sententiarū: quem arbitror equidem & probum fuisse uirum, & ut illa ferebat ætas, eruditum. Atq; utinam illius labor tam feliciter cessisset orbi Christiano, quàm ab illo susceptus est pio studio. Siquidem apparet illum hoc egisse, ut semel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstiones omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exijt. Videmus enim ex eo opere, nunquam finiendarum quæstionum, nō examina, sed maria prorupisse. Is in quarto sententiarū libro semel atq; iterum sic usurpat hoc uerbum, quasi tum sponsus traducat sponsam, cum rem habuerit cum illa. Sic enim habet distinctione uigesima septima: Quidam tamen asserunt uerum coniugiū non contrahi ante traductionem & carnalem copulam, nec uere esse coniuges aliquos, nisi intercedat commixtio sexus. Rursum aliquanto post: Sed quia nondum traducta, nec res uxoria intercesserat, id est, concubitus coniugalis. Satis autem arbitror liquere Petrum Lombardum, coniunctionem &, accipere interpretatiue, Alioqui si traducere dixit pro eo quod est sponsam in domum sponsi deducere, Coitus intercedere potest sine hac deductione, nec statim cognoscitur quæ deducta est, Exemplū est mater domini Iesu. Et hodie quum sponsa est admodum puella, mos est ut sponsus in unis ædibus annū unum habitet cum sponsæ parentibus. Haud tamen inficior, traducere natiuo significatu esse alicunde aliò ducere, quemadmodum Demea Terentianus, traduci iubet & matrem et omnem familiam, Verum ibi Terentius non est usus uerbo connubiali, nec uerisimile est hunc autorem imitatum fuisse Terentium, sed quoniam tantum Latine nouit, nec id exacte, quod in euangelio legerat, noluit eam traducere, interpretatus est noluit cum ea rem habere, quia cogitabat diuortiū. Neq; me fugit, quosdam sic hinc elabi uelle, ut dicant traductionē hic accipi pro consensu ad cohabitandū, quod aliquanto etiam est absurdius, Perinde quasi quis refellens eum qui diceret cucurbitā significare tergum asini, neget significare tergū ipsum, sed clitellas tergo impositas. Quod si traductio est consensus ad cohabitandū, cur is separatur à reliquis officijs coniugū: aut quod erit coniugiū sine consensu domesticæ consuetudinis? Deniq; cum hic cōsensus sit mutuus, traductio tam sponsæ tribuetur quàm sponso. Quis autē unquam legit traduci sponsum? Iam ubi apud iurecōsultos de matrimonio tractantes fit mentio traductionis? Quod si cōtendant sponsam traduci, cū in ędes sponsi deducit, iam Iosephus & Maria iunctim in unis ędibus habitabāt, imò Maria in ędibus Ioseph sponsi sui habitabat.

Petrus Lombardus notatus

Traductionem nō rectè accipi pro consensu ad cohabitandum

Id quod

Id quod clare testatur Chrysostomus homilia in Matthæū quarta, addens id ueteri consuetudine receptū, ut sponsæ in sponsorū ædibus haberentur. Et aliquanto inferius in eadem homilia. Neq; enim, inquit, expellere de domo uoluit, sed à se tacite dimittere. Expellere de domo uocat traducere, quod id citra infamiā sponsæ fieri nō posset, maxime cum esset grauida. Proinde res satis indicat, Petrum Lombardū, aut alium quem is secutus est autorem, ex hoc loco sumpsisse occasionē erroris, qui intellexerit Ioseph ob suspicionē adulterij noluisse coitu cōfirmare matrimoniū. Pudendus quidem lapsus, præsertim in ijs, qui se totius orbis doctores profiteanť, sed ætati magis imputandus quàm homini. Quid enim poterat eo seculo, quo prorsus extincta lingua Græca, maxima ex parte & Latina, Literis Hebraicis plusquā sepultis, obliteratis omnibus fermè uetustis scriptoribus, si quid erat explicandum ad Isidorū uelut ad sacram ancoram confugiebatur: quem idem secutus Metropolis interpretatur à μέτρον mensura, & πόλις ciuitas, quū Græce sit μητρόπολις, & Acolytos, siue ut ego sanè legendum arbitror, acoluthos, sic enim Græci famulos à corpore uocant, interpretatur ceroferarios, aliaq; cōsimilia: nisi quod magis arbitror, hæc à recentioribus assuta, qui ferè mos est, prǽsertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicauerit Nicolao Lyrensi, traducere idē esse quod propalare. Sic enim interpretať. Et in glossa quam uocant ordinariā adiecit nescio quis, Pro traducere Grǽci habent propalare: perinde quasi propalare, Græca uox sit. Hugo Cardinalis traducere interpretať in damnū suum ducere. Quanq; multis argumentis colligere licet, temporū illorum plerosq; scriptores, Grǽcorum etiam cōmentarijs adiutos fuisse, qui tum ferè quomodocunq; uersi fuerant in Latinū sermonem, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare ex ea translatione quid sentiret Aristoteles, quā nec ipse fuerat Aristoteles intellecturus, etiam si Romane calluisset? Neq; uero damno, quod aliorū monumētis adiuti sint. Illud demiror, cur ceu data opera, cælent eorū nomina per quos profecerant. Magis aūt, cur libri quoq; suppressi sint, unde decerpserant. Verū hæc aliàs. Coaceruator sententiarū uidetur hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locum præsentem edisserens, scribit in hunc modū: Si quis fornicariæ coniungitur, unum corpus efficitur. Et in lege scriptū est, Non solum reos, sed & conscios criminū, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit Mariam traducere, hoc est cōiungi cum ea, quod adulteram iudicaret, ne fieret unū corpus cum ea. Atqui non illic agit Hieronymus de coniunctione cōnubiali, sed causam aperit, cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulam reddere, quod palàm testanť ea quæ mox cōsequuntur. Nempe hęc, Sed hoc testimoniū Mariæ est, quod Ioseph sciens illius castitatē, & admirans quod euenerat, cælat silentio, cuius mysteriū nesciebat. Est aūt uarius usus apud Latinos huius uerbi, traducere. Verum ut nullus elegantior, ita nec rarior alius, quàm cum significat promulgare quempiam, & in publicum uulgi sermonem efferre. Sic enim Martialis:

Isidorus notatus

Metropolis

Acoluthi

Aristoteles misere uersus olim

Traducere quid sit Latinis

Rideris, multoq; magis traduceris Afer,
Quàm nudus medio si spatiere foro.

Et arbiter Petronius, Neue traducere uelitis tot amicorū consilia secreta, quæ uix mille homines nouerūt, hoc est, ne uelitis in uulgus efferre. Apposite usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Lucilliū centesima: Volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi. Quoniam enim libido latebris gaudet, ac lucem hominumq; conspectum fugitat, optat ut traducatur hic morbus, quo uel pudoris remedio sanetur. Translatum apparet ab ijs, qui quo cōspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producūtur, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominiæ causa fieri solet. Ita Liuius libro ab urbe condita secundo, Vos omnibus ciuibus, peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominū. Vtitur in eundem sensum Tranquillus in Vespasiano. Diuus Chrysostomus hunc edisserens locum apertissime uim indicat huius uerbi cum ait: Non solum noluit eam damnare, sed ne publicare quidem. Nam hoc uerbo usus est interpres Chrysostomi, quū pro damnare sit κολάσαι, pro publicare παραδειγματίσαι. Rursum idem uerbum traducere, in iudiciū trahere: item publicare, & in iudicium tradere interpretať. Nec ab hoc multū abhorret Hilarius, qui παραδειγματίσαι, putat esse legū exemplū ædere in quempiā. Sic enim ait in expositione canonis, quem cōposuit in Matthæū: Quia iustus ipse nollet in eam lege decerni. Quin libro Numerorū cap. xxv.

quod nostra habet æditio: Tolle cunctos principes populi, & suspende eos cōtra solem in patibulis, Diuus Augustinus iuxta illius regionis æditionē legit hunc in modum: Ostenta domino duces populi cōtra solem. Cæterum quod ille uertit, Ostenta, Græcus uerterat παραδειγμάτισον, uelut in exemplū æde, quo cæteri hoc exemplo terreātur. Idem hunc ipsum adducēs locum epistola 54. pro traducere legit, diuulgare. Quin & diuus Ambrosius enarrans psalmū, Beati immaculati, sermone septimo palàm à nobis stat, scribēs hūc in modū: Quia iustus seipsum accusare malit, quàm alium deformare. Deniq; de Ioseph, cui desponsata erat Maria mater domini scriptū est, Quod cum eam grauem utero uidisset, cum esset iustus, noluit eam traducere: et utiq; nullum adhuc audierat oraculum, Itaq; non solum ab ultionis atrocitate, sed etiā ab accusationis seueritate iusti aliena persona est: potiusq; ducit, suam remissionē accusari, quod non indicauerit, quàm alienū crimen arguere. Atq; his omnibus consentiens Theophylactus Bulgariensis episcopus, Græcus interpres noui testamenti παραδειγματίσαι inquit τοῦτ' ἔστι φανερῶσαι καὶ κολάζεσθαι, id est, palàm facere ac punire. Deniq; est quidē anceps latina uox, siquidem nōnunq; traducit qui in diuersam ducit partem, sic enim usurpauit, tum Cicero, tum Suetonius. Atqui Græca uox non patitur, ut huc confugiamus. Sed ob morosos quosdam diutius inmoror his euincendis, quàm eruditus lector laturus sit. Sensus igitur est, Cum Ioseph esset uir probus, uideretq; sponsam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, ut posset adulteriū credere, cælandum esse duxit, quod admirabatur. Quanq; reperio Theophylactū in hac esse sentētia, ut dicat Ioseph ob id clanculū uoluisse diuertere, quod se iudicaret indignū consuetudine coniugis, quæ iam è spiritu cœlesti concepisset. Verum hæc interpretatio coactior est. Nam si complexim legas, Reperta est, nimirum ab Ioseph, in utero habens è spiritu sancto, ut sit sensus: Iam tum fuisse compertū Ioseph, quod sponsa conceperat nō ex ullo uiro, sed è spiritu, quorsum postea opus fuit angelo, qui moneret in somnis? Porrò cū hanc addit causam, cur timere non debeat, Quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est, satis indicat metum Ioseph, non è reuerentia, sed uel è suspicione, quod non ueritus est dicere Chrysostomus: uel certe ex admiratione fuisse profectum. Alioqui ex sermone angeli magis debuerat timere, certior factus de mysterio cœlesti. Quod si cui durius dictum uidetur Ioseph quicq; addubitasse de castitate Mariæ, is audiat Augustinū durius etiam loquentem in epistola 54. ad Macedonium: Vnde Ioseph, inquiens, cui mater domini fuerat desponsata, cū eam cōperisset esse prægnantem, cui se nouerat non esse cōmixtum, & ob hoc nihil aliud quàm adulteram credidisset, puniri tamen eam noluit, nec approbator flagitij fuit. Item Ambrosius de institutione uirginis. Quid autē, inquit, præiudicat Mariæ, si cœlestis consilij mysterium Ioseph non intellexit, & putauit uirginem non esse, quam prægnantē uideret? Vsus est traducendi uerbo duobus in locis diuus Paulus apostolus, in epistola ad Colossenses cap. secundo. καὶ ἐκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, id est, Expolians principatus & potestates traduxit confidenter. Quod uicti soleant in triumphis circūduci, palamq; ostendi populo. Et in epi. ad Hebræos cap. sexto: ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. Interpres proximo loco uertit traduxit, hic uertit ostētui habentes. Quanquam mihi sanè nonnihil interesse uidetur inter δειγματίζειν & παραδειγματίζειν, Siquidem δειγματίζειν est simpliciter exempli causa ostendere, παραδειγματίζειν ob præpositionem additam, in malam partem sonat. Etiam si utrunq; deducitur à δεῖγμα, quod est exemplum, & δεῖγμα à δεικνύω deductum est, quod est ostendo.

Ioseph cur noluerit Mariam dimittere

δειγματίζειν & παραδειγματίζειν

Occulte dimittere.) ἀπολῦσαι Græcis ambiguū est uerbum. Dimittimus exercitū instructum: dimittitur senatus: dimittitur concio, cum unicuiq; potestas fit quò uelit abeundi. Dimittimus & amicū uolentē proficisci. At hoc loco Latinius simul et apertius erat amittere à se, siue repudiare, siue diuortiū cū ea facere (Id enim sensit euangelista) idq; clanculū, quod palàm non posset citra periculū simul & infamiā uxoris. Etiamsi me non fugit, apud Suetoniū dimissam dici, quæ sit repudiata. Neq; par est quenq; offendi, ceu duriore uerbo repudiandi, cum Hilarius eruditus iuxta ac pius autor, nō ueritus sit uti duriore. Sic enim ait exponens canonē Matthæi: Volenti eam abijcere. Id nimirū atrocius est q; repudiare.

Dimittere pro repudiare

In somnis.) κατ' ὄναρ, id est, per somnium. Quanq; sensum eleganter expressit interpres. Nam quod in somnis apparet, per somnium appareat necesse est. Nec est apud Græcos

Apparuit

Apparuit Ioseph, sed apparuit illi. Certe ei legitur, in emendatioribus nostris, nominatim in aureo Codice. Nam liceat interim hac nota significare librum, quem diximus esse in aulica bibliotheca Mechliniæ.

Accipere Mariam coniugem.) παραλαβεῖν, id est, adiungere in consuetudinẽ uitæ. Iam enim acceperat, sed diuortiũ meditabatur. Rursus interpres abhorruit à uocabulo uxoris, cum euangelista non uereatur Ioseph patrem uocare Iesu. Certe diuus Hieronymus uxorem legit, non coniugem. Id quod & interpretatio illius declarat. Excusat enim uxores in diuinis literis aliquoties dici quæ sponsæ sint. Alioqui Græci sponsam appellant νύμφην. Porrò γυνὴ Græcis nunc uxorem sonat, nunc quamcũq; mulierẽ. Chrysostomus homilia in Mattheum quinta, indicat nomen hoc parum competere in uirginem, sed tamẽ crebro tributum ab euangelistis quo mysterium cælarent, & arcerent stupri suspicionem.

Accipere παραλαβεῖν melius adiungere

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, id est, genitum. Sic enim appellat id quod conceptũ est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiam id, quod quocũq; modo cœpit esse. Nos tamen conceptũ uertere maluimus, ne quem torqueret sermo minus usitatus. Porrò natum hic positum pro conceptum fatetur & indicat diuus Augustinus libro primo quæstionum in Genesin. Et Tertullianus libro de carne Christi. Nam ex hoc loco insanus Valentinus dicebat Christum natum per uirginem non ex uirgine, quũ paulo superius Matthæus non abhorruerit ab hac præpositione, Ioseph genuit Iacob uirum Mariæ, ex qua natus est Iesus.

Natum pro conceptum

Valentinus ait Christũ natum per uirginem nõ ex uirgine

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου, id est, è spiritu sancto est, siue ut nos uertimus, A spiritu sancto profectum est: ut autorem indicet præpositio. Iam diximus, quod recentiores aliquot Theologi, ingens mysterium subesse uolunt in hisce præpositionibus ex & de: cum apud Græcos eadem sit præpositio, apud nos diuersa, tantum quia libuit interpreti, qui frequenter affectat uarietatem, ubi nihil opus.

De & ex apud Græcos eadem

Pariet autem filium.) Annotauit Chrysostomus, nõ esse dictum, Pariet tibi filium, quemadmodum solet dici patribus: Et tamen dictum est, Vocabis nomẽ eius Iesum: quod autoritas imponendi nominis soleat esse penes maritum. Id tametsi uidetur à suscepto negocio alienius, tamẽ admonere uisum est, quod ad tuendã lectionis integritatẽ pertinere uideret.

Et uocabis nomen eius Iesum.) Vel hic refelli potest Iudæorũ nostræ tempestatis uæsania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomen, à nomine ducis Iosue, & Iosue sacerdotis. Certum est enim ישֻׁעַ, siue additis duabus literis Vau & He יְשׁוּעָה Hebræis sonare salutem. Et angelus uocabuli rationẽ exponens, Ipse enim, inquit, saluũ faciet populũ suum. Id quod annotauit et Hieronymus. Et diuus Chrysostomus homilia prima testatur in ipso statim euangelij frontispicio: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, studio ab euangelista additum Christi cognomen, ut eo discerneretur à duce Iosue. Rursum additum, Filij Dauid, quod ille Iosue de tribu Dauid non fuerit. Porrò si nomen erat diuersum, quorsum attinent hæ notæ, nomen à nomine secernentes? Cæterum Latinius erat, A peccatis suis, quàm eorum. Verũ interpres, opinor, uitauit amphibologiam: sed dum uitat hoc incommodum, in aliud incidit incõmodum. Neq; uero periculum erat ne quis acciperet Iesum liberasse suos Iudæos à suis ipsius peccatis. Medium erat à peccatis ipsorum.

Iesu seruatoris nomen idem esse cũ nomine Iosue ducis

Per prophetam dicentem.) Sermo Græcus bifariam accipi potest. Altero modo sic, ut impleretur, quod dictum erat à domino, qui loquutus est per prophetam. Altero sic, Vt impleretur, quod dictum erat à domino per os prophetæ, cuius hæc sunt uerba, Hæc amphibologia Græcis hinc nascitur, quod utraq; præpositio ὑπὸ & διὰ, id est, à & per, eundem nominis casum asciscunt. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου, διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. Verum posterior sensus mihi magis probatur, quod uideam hanc sermonis figurã solennem esse sacris literis, quoties aliena uerba recitant. Id quod Latini faciunt per, inquit, & inquam. Iam uerbum impleretur, pro perficeretur, ut ignotum est Latinis auribus, nisi cum sentimus addi quod deerat rei consummandæ, ita ex Hebræi sermonis proprietate relictum est. Quod genus permulta licebit in apostolorum literis animaduertere.

Amphibologia triplex

Implere, pro perficere

Ecce uirgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud prophetam Hebræum nomen est, non בְּתוּלָה Bethula, quod proprie uirginẽ significat, & intactam uiro, sed עַלְמָה alma siue alama, quod puellam siue adolescentulam significat. Hoc ætatis est nomen, illud integritatis. Cæterum

Alma quid Hebræis

Hieronymus

Hieronymus negat usquã inueniri in ueteri testamento uocabulum alma, nisi de uirgine. Certe Genesis capite xxiiij. Rebeccam adhuc uirginem alma uocat. Et deuteronomij capite xxij. lex punit raptorẽ alma, id est, puellæ, haud dubium quin de uirgine sentiens, quẽ locum adducit & Origenes aduersus Celsum. Proinde Septuaginta uocem hanc interpretati sunt ἡ παρθένος, id est, uirgo, cæteris licet omnibus puellam interpretantibus. Quanꝗ apud Hebræos uox est anceps, ut quæ tum puellam significet, tum absconditã, quod עלם alam Hebræis sonet, abscondit. Vnde quod in titulo noni psalmi positum est עַלְמוּת pro quo cæteri interpretes transtulerunt pro adolescentia, Septuaginta transtulerunt, Pro absconditis: ut alma non solum uirginem significet, sed κατ' ἐπίτασιν uirginem absconditam, & à uirorum conspectu seclusam. Qui mos & hodie ferè manet Italis. Quin & punica lingua, quam nonnulli uolunt ab Hebręis ortam, alma uirgo dicitur. Nam quod adiecit Hieronymus, Latinis quoꝗ quod sanctum sit almum dici, ioco uerius quàm serio locutus uidetur. Neque enim si in tot milibus uocum una aut altera casu conueniat, continuo uideri debet linguarũ cõmertio fuisse factum. Neꝗ tamen alma uocabulũ competit in quamuis uirginem, potest enim & anus esse, sed in eam uirginem duntaxat, quæ puella sit, & iam nubilis, ac nondum nupta, hoc est cognita uiro. Verum si cum contentiosis agatur, quantumuis constet alma significare uirginem, non tamen euincemus ex his uerbis uirginem fuisse quæ conceperit. Sic enim de infantula liceat loqui, Hæc pariet liberos, at non protinus pariet infantula. Verum cum ceu nouum signum polliceatur deus, quid noui fuerat, si quæ prius erat uirgo, postea congressa uiro, conciperet ac pareret, id quod est omnium cõmune? Postremo nec illud arbitror negligendum, non dictum esse simpliciter παρθένος, sed ἡ παρθένος: Vt non de quauis uirgine possit accipi, quod nihil erat monstri, sed certa quæpiam: ut insignis uirgo denotetur, quæ sit paritura. Proinde uertendum erat: Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis aliquot articuli uim expressimus. Et ה apud Hebræos hoc loco præpositum articuli uim habet.

Virgo illa

In utero habebit.) ἐν γαστρὶ ἕξει, pro eo quod est, Grauida siue prægnans erit. Nam apud Esaiam cap. vij. unde locus hic citatus est, הָרָה habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cum tamen Hebræa uox hic uideatur esse præsentis temporis. Cæterum diuus Hieronymus hunc enarrans locum legisse uidetur ἔχει præsentis temporis, non ἕξει futuri: quasi propheta ceu rem futuram prædixerit, & ob id scripserit, accipiet, Euangelista respexerit ad id quod iam erat factum. Eaꝗ gratia scripserit habet. Quod uerbum tametsi præsentis sit temporis, tamen respondet uerbo præteriti temporis. Neque enim aliud pollet, habet in utero quàm concepit. Ostendit Hieronymus simile quiddam factum à Paulo qui cum adducat testimonium psalmi sexagesimi septimi: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, accipiet dona in hominibus, Accipiet futuri temporis uerbum, uerterit in dedit. Atqui haud scio an hic locum habeat illa Hieronymi excusatio, quod quæ propheta prædixerat futura, hic narrat facta, cum Matthæus ipsum prophetam adducat suis uerbis loquentem: Vt impleretur, inquit, quod dictum fuerat à domino per prophetam ita loquentem. Postremo si euangelista narrat id quod gestum est, non dicendum erat habet in utero, sed habuit. Iam enim Maria desierat esse grauida. Hi nodi non uideo qui possint explicari, nisi succurrat Hebræi sermonis proprietas, quem quisquis ignorat, multis in locis aut hæreat, aut impingat necesse est. Hic quoque locus argumentum præbet, hanc æditionem qua uulgo utimur, tum nec in usu fuisse Hieronymo, nec ab illo castigatam. Nam si usus fuisset, legisset & hic habet: Si castigasset, haberemus quod ille probat, ac sequitur. Verum, ut pace Hieronymi dicam, cur magis respexit huc, in habebit quàm in pariet, ubi tempus futurum relinquitur? Aut quid peractum est Paulo, postea quàm mutauit (accipiet) in dedit, cum duxit præteriti temporis uerbum maneat? Nam si prophetæ scribentis tempus respicias, nondum Christus ascenderat in altum, neque captiuam duxerat captiuitatem. Hæc attingere uisum est, quo præberem eruditis, ac studiosis qualemcunꝗ uestigandi occasionem. Sed interim in mentem uenit, hunc quoque locum deprauate legi in commentarijs huius loci. Nam sciolus aliquis, audiens fieri mentionem futuri, mutauit accepit in accipiet. Accipiet dona in hominibus, quum & iuxta Septuaginta sit ἔλαβεν, & iuxta ueritatem Hebraicam similiter uerterit Hieronymus. Nec

Excussa Hieronymi annotatio

Nec aliter citat hunc locum Epist. ad Ephesios, capite quarto. Non animaduertit autẽ rationem futuri temporis, non esse in uoce uerbi, sed in re. Nam qui accepit elargienda nondum elargitus est, ut quæ cõcepit, nondum peperit. Similis error quendam impulit, ut hoc loco mihi grauem moueret tragœdiam. Non grauabor autem & hoc indicare lectori pio, locũ hunc in cõmentarijs Hieronymi, in omnibus quæ uiderim exemplaribus, haberi deprauatũ, etiam in hac, quantũ licuit elaboratissima æditione Basiliensi. Lectio restituetur ad hunc modum. Sed propheta quia futura prædicit, significat quid futurum sit, & scribit accipiet. Euangelista quia non de futuro, sed de præterito narrat historiã, mutauit accipiet, & posuit habet. Qui enim habet, nequaquam accepturus est. Certe ex hac clausula: Qui enim habet, nequaquam accepturus est, palàm est Hieronymũ legisse habet, nõ habebit. Idem mendum esse uidetur in cõmentarijs quibus enarrat septimum caput Esaiæ.

Emendatus in Hieronymo locus

Et uocabitur nomen eius.) καλέσουσιν, id est, Vocabunt, nõ uocabitur. Atque ita scriptum comperitur in antiquissimis simul & emendatissimis Latinorum exemplaribus. Quin & Hieronymus cõmentariorum in Esaiam libro tertio, & illud adnotauit, euangelistã nonnihil immutasse de uerbis huius prophetiæ: quippe qui pro וְקָרָאת, quod Hebræis sonat & uocabis in masculino, siue uocabit in fœminino, ut referatur ad ipsam quæ peperit uirginem, uocabunt mutarit. Nam uocabunt legit & Origenes, testimonio hoc utens aduersus Celsum. Et Chrysostomus clarissime testatur uocabunt esse legendũ, homilia quinta. Sed uocabunt, inquit, ponens multitudinis numero Mattheus respexit populi personam, cuius illa uox est, Nobiscum deus, nimirum sibi gratulantis de tali partu. Qua de re nonnihil etiam meminit Theophylactus Bulgariensis episcopus, Græcus interpres etiam si recentior, haud aspernandus tamen. Emanuel autem Hebræis sonat, nobiscum deus. Nam עִמָּנוּ nobiscum אֵל deus, עִמָּנוּאֵל nobiscum deus. Cæterum, quod est interpretatũ, quoniam inusitatior est sermo, nec amphibologia carens, nos periphrasi maluimus reddere, Quod si quis interpretetur, sonat nobiscum deus.

Vocabunt non uocabitur

Theophylactus

Exurgens autem Ioseph.) διεγερθεὶς, id est, experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quanquàm huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eum qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem.) Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim παραλαμβάνειν cum eo quod est ἀπολῦσαι, id est, reijcere. Sic enim usus est & diuus Paulus scribens ad Romanos: τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, id est, Eum qui infirmus est fide, ne reijcite, sed admittite, & adiungite uobis.

Filium suum primogenitum.) τὸν πρωτότοκον. Græcus articulus fauere uidetur Heluidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium à cæteris, sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est qui est primogenitus: ut intelligas eundem illum filium, de quo prius est locutus, & quem è spiritu dixit conceptũ. Eadem de causa addidit αὐτῆς, id est, suũ. Alioqui quæ mulier parit alienum filium? ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cæterum quod ait, Donec peperit, Latinius erat, donec peperisset. Ex his quoque uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrocinium, haud animaduertentes Hebræi sermonis proprietatem. Ad eundem modum legis de coruo emisso Genesis cap. viij. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccarentur aquæ super terrã: cum significet auem nunquã fuisse reuersam. Quanquam hac de re superius item nonnihil attigimus. Porrò quũ extra cõtrouersiam sit hic ἐγίνωσκεν uerecundiæ causa positũ pro coijt cum ea, coactũ ac frigidum est quod quidam cõmenti sunt, ante partum non cognouit quantæ dignitatis esset, post partum uisis miraculis cognouit illam esse toto mundo superiorem.

Donec quomodo accipiendum

EX CAPITE SECVNDO.

CVm ergo natus esset.) Græci codices, autem habent, non ergo. τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννηθέντος, id est, Nato autem Iesu, atque ita legit Chrysostomus, quanquam refragantibus antiquis exemplaribus Latinis. Neque magni refert ad sententiam.

In Bethlehem Iudæ.) Iudææ legendum arbitror, non Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis. ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας. Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est enim Bethlehem oppidulum situm in tribu

Iuda

Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autē regionis nomen addere, etiam discernendi gratia, uelut Antiochiam Palęstinæ, quod altera sit eiusdem nominis in Asia, id quod hic quoq; locū habet. Siquidē alteram esse Bethlehem in Galilæa,

Bethlehem duæ

indicat liber Iosue, quemadmodū autor est Hieronymus in suis cōmentarijs, ac rursus enarrans quintū Michææ caput. Scribit enim hunc in modum: Pulchre autem dicitur in Bethlehem Iuda, ad distinctionem eius Bethlehem, quæ in Galilæa sita est: sicut in eodem Iesu uolumine repperi. Consimiliter deprauatū est quod paulo post sequitur: In Bethlehē Iudæ

Expensa opinio Hieronymi

pro Iudææ. Hieronymus tamen arbitratur librariorū errore factum, quod scriptum sit Iudææ pro Iuda: cum in Michæa legatur Iuda, usus hoc argumento, quod nō sit altera Bethlehem aliarum gentium, sed in Iudæa duæ sint, altera in tribu Iuda, altera in Galilæa. Consentiunt quidem exemplaria, quæ uiderim, tum Græcorum tum Latinorū cum opinione Hieronymi: licet argumentum illius refelli poterat, quod ille Iudęam pro uniuersa regione accipit, quæ duodecim tribus complectitur: cum Iudæa proprie dicenda sit pars Iuda & Beniamin.

Iudæa duas tribus complectitur

Quod si quis contendat, Iudæam non usurpari, nisi pro uniuersa Iudæorum regione, is protinus ex ipsius Matthæi refelletur autoritate, qui paulo post scribit in hunc modum: Cum audisset Archelaū regnare in Iudæa, loco Herodis patris sui, timuit illuc abire, sed oraculo admonitus in somnis, secessit in parteis Galilææ. Nam qui consistet, eū fugisse è Iudæa, & Galilæam adisse, si & Galilæa Iudææ pars est. Etenim si Hieronymo creditur, gentium Galilæa, erat in sorte tribus Neptalim, altera in tribu Zabulon. Cæterum quod Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto sic diuidit totam gentem ab Hieroboam filio Nabath sectam in duas partes, ut decem tribus quibus ipse imperabat, dicerentur Israël, cæteræ uero duæ Beniamitica, & ea quæ ex regio genere Dauid duxit originem sit Iuda: quibus semper iuncta fuit tribus Leuitica, unde sacerdotes legebantur: quicquid autem locorum hæc natio acceperat à deo, cōmuni uocabulo dici Iudæam: ut in genere uerum sit, certe non uidetur perpetuò uerum. Sed hæc ad sensum Euangelistæ perpusillū habent momenti. Proinde siue Iuda legamus, siue Iudææ, non est quod aliquis digladietur, cum sensus sit idem: & constet olim etiam Iudææ scriptum fuisse in uulgatis exemplaribus. Certe in uaticinio prophetæ, quod mox adducetur, Iuda legitur non Iudææ, magno consensu codicum, tum Græcorū, tum Latinorū. Ad hęc Hebræis peculiare est, hominis uocabulum usurpare pro gente seu loco. Cæterum בית לחם Bethlehem Hebræis sonat domum panis, לחם lehem panis, בית domus. יהודי Iudæus cōfitens: quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum pertinacissime pernegant. Bethlehem ab Hieronymo in locis Hebraicis, ciuitas dicitur Dauid, quæ eadem dicta est Ephrata. Abest ab Aelia sex M. P. ad plagam meridianam. Idem enarrans 5. Michææ caput, paruum uiculum appellat, sed ad reliquarū ciuitatū comparationem. Nam & Lucæ capite secundo πόλις dicitur. Addam & illud: Si Hieronymus uidisset Hebraicum Euangeliū, ut creditur à Matthęo scriptum, nō opinaretur hic corrupte legi Iudææ pro Iuda, sed ex illius autoritate planè pronunciaret. Porrò quod magi nominantur: nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidē quos Græci

Magi qui

sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Danielem. Illud minutius, quod παρεγένοντο, id est, accesserūt, uertit uenerunt: Venerunt Hierosolymam, dicentes. Nomen urbis apud Gręcos ferè neutro genere pronunciatur ἱεροσόλυμα & σόλυμα: populus ipse Hierosolymi dicūtur, masculino genere, numero multitudinis,

Hierosolyma. um, & Hierosolyma, Solymæ

quemadmodū & Solymi. Semel dūtaxat, quod equidem meminerim, Hierosolymā lego, idq; apud Cornelium Tacitum libro Augustæ historiæ xxi. Solymos, inquit, carminibus Homeri celebratam gentem, cōditam urbem Hierosolymā nomine suo fecisse, plurimi autores consentiūt. Verum haud scio an hic appositiue usurparit Hierosolymā, quemadmodum Iuuenalis in Satyris: Interpres legum Solymarum, Suetonius in Tito Vespasiano: Cuius breui compos, & ad perdomandam Iudęam relictus, nouissima Hierosolymorū oppugnatione, &c. Quanq; autem hoc leuius esse duco, quàm ut ea gratia quisquā cum alio digladietur, tamen quoniā ita reperio scriptum ab ipsis, ut opinor, euangelistis, quomodo sæpius obuium est apud probatos autores, præsertim apud Tacitum eo, quem modo citauimus, libro, nos sequi maluimus. Nonnunq; placuit periphrasis, utpote mollior, ac dilucidior, sicuti mox: Et tota Hierosolymorum urbs.

Qui

Qui natus est.) ὁ τεχθεὶς, non γεννηθεὶς. Participium est à uerbo pario, quasi dicas partus est. Nos uim articuli cupientes exprimere, uertimus: Vbi est ille qui natus fuit, uel est rex Iudæorum? Et rursum in stella apposuit articulum, αὐτοῦ τὸν ἀστέρα. Vt certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Articulus additus

Et uenimus.) Venimus prima acuta pronunciandum est, utpote præteriti temporis ἤλθομεν. Quod ego minutius esse ducerem quàm ut admoneretur, nisi passim audirem multos in hoc & ambigere, & errare. Proinde nos uertimus accessimus. Ad hæc:

Venimus adorare.) Græcanice dixit magis quàm Latine, uenimus ut adoremus, siue ad adorandũ. Minutius & illud, quod ἀκούσας participiũ præteriti temporis uertit audiens. Rectius erat, cum audisset, siue ut nos uertimus, auditis autem his Herodes. Ad hæc, quod hic in pronominis casu uariant Greca exẽplaria, dum in nõnullis legitur προσκυνῆσαι αὐτῷ in aliјs προσκυνῆσαι αὐτὸν, non est quod quenquã moueat, quod uerbum προσκυνεῖν, apud Græcos autores utriq; casui iunctũ reperiatur. Id exemplis quoq; docerem, ni per se clarũ esset. Præterea quod omnis Hierosolyma poëtice magis quàm historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra uitium amphibologiæ, quasi plures sint Hierosolymæ. Rursum quod fecit in ἀκούσας, idem fecit in συναγαγών. Verum hæc quoniam leuicula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

προσκυνεῖν & dandi & accusandi casum admittit

Principes sacerdotum.) ἀρχιερεῖς, id est, primarios sacerdotes, quos aliâs sæpe uertit, põtifices: & nos alicubi sequuti sumus, quod uereremur ne non ferrent aures Christianorũ, si dixissem, pontifices maximos, more Latinorũ. Alioqui princeps sacerdotum esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

ἀρχιερεὺς quem aliâs pontificem uertit

Et tu Bethlehem.) Testimoniũ hoc sumptum est ex Michææ capite quinto. Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur à Matthæo, neque cum æditione Septuaginta, neq; cum Hebraica ueritate per omnia conuenire: siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisæorum in diuina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Euangelistæ testimonia huiusmodi non è libris deprompserint, sed memoriæ fidentes, ita ut fit, lapsi sint: quandoquidem deprehẽditur aliquoties in sensibus quoq; nõnulla diuersitas, ut uerba prudentes neglexerint. Atq; hic sanè ne quis offendi possit infirmior, aut etiam morosior, non grauabor ipsa Hieronymi uerba subscribere ex huius loci cõmẽtarijs. Quod inquit, testimoniũ nec Hebraico, nec septuaginta interpretibus conuenire, me quoq; tacente perspicuum est, & arbitror Matthæum uolentem arguere, scribarum & sacerdotum erga diuinæ scripturę lectionem, negligentiam, sic etiam posuisse, ut ab eis dictum est. Sunt autem qui asserunt, in omnibus penè testimonijs, quæ de ueteri testamento sumuntur, istiusmodi inesse errorẽ ut aut ordo mutetur, aut uerba, & interdum sensus quoq; ipse diuersus sit, uel apostolis, uel euangelistis, non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriæ credentibus, quæ nonnunquã fallitur. Hactenus Hieronymi uerba recensuimus. Apparet autem hoc loco uirum eruditissimũ magnis fuisse constrictum angustijs, unde uix explicare sese potuerit. Nam prior illa ratio, quam suo nomine refert, ut cum sanctissimi uiri pace dixerim, coactior uidetur & affectatior. Primum enim id quod sequitur, Sic enim scriptum est per prophetam non minus cõmode potest ad Euangelistæ quàm ad pharisæorũ personam referri. Deinde nusq; reperire licet, phariseos & scribas in hoc notatos, quod legẽ ignorarent, sed quod ambitione, & auaricia corrupti, uidentes nõ uiderent. Etenim iurisperitus rogatus à Christo, quid legeret de magno mandato, respondet incontanter: Diliges dominũ deum tuum &c. & ille approbato illius responso: Hoc fac, inquit, & uiues. Porrò Sadducæis dictũ est, Non intelligẽtes scripturas. Arbitror autẽ eundem esse locum qui narratur Lucæ decimo, Matthæi uigesimo secundo, & Marci duodecimo: apud Lucam Iurisperitus interroganti domino respondet, apud Matthæum dominus respondet, quemadmodũ & apud Marcum. Sed ipse Marcus præbet ansam soluendæ dissonantiæ, apud hunc enim scriba repetit et approbans domini responsum uelut interpretatur. Apud Matthæum uero fit mentio pharisæorum qui per legisperitum proponunt quæstionem. Iam altera defensio, quam aliorum nomine recenset Hieronymus, aliquanto etiam est durior: uidelicet memoria lapsos Euangelistas, sæpenumero dissentire uerbis ab Hebræo, nonnunq; & sensibus. Et hanc senten-

Pensitata Hierõnymi opinio

Dissensio LXX ab Hebræo

Lucæ 10

An lapsi sint alicubi memoria euangelistæ

tiam ita refert aliorum titulo, ut tamen non insectetur uelut impiam. Notauit hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachiũ de optimo genere interpretandi, palàm ostendens Euangelistam non solum uerbis dissidere à prophetæ uerbis, uerũetiam sensum prorsus esse contrariũ. Nam quod est in Hebræo, Paruulus es in milibus Iuda, & Septuaginta uerterunt; Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetæ sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut cõfundat fortia. Atq; hunc locum ita claudit Hieronymus: Hęc replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorũ est, Celsi, Porphyrij, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiæ, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Hactenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiã. At in Euangelista fatetur sensum prorsus esse pugnantẽ cum sensu prophetæ. Quod si conceditur Euangelistæ, multo magis ignoscendum sit Hieronymo. At falsitatis crimen abominatur in Euangelistis, τὸ μνημικὸν ἁμάρτημα non item. Neq; enim continuo forte uacillet totius scripturæ sacræ autoritas, sicubi uarient, uel in uerbis, uel in sensu, modo summa constet earum rerum de quibus agitur, & unde cardo pendet nostræ salutis. Vt enim spiritus ille diuinus mentium apostolicarũ moderator, passus est suos ignorare quędam, & labi, errareq; alicubi iudicio siue affectu, nõ solum nullo incõmodo Euangelij, sed hunc etiam ipsum errorem uertit in adiumentũ nostræ fidei: ita fieri potuit, ut sic temperarit organum apostolicæ memoriæ, ut etiam si quid humano more fugisset, id non solum non deroget fidei diuinæ scripturæ, uerũetiam fidem arroget, apud eos, qui alioqui de composito scriptum calumniari poterant. Quod genus sit, si nomen pro nomine sit positum, id quod alicubi factum fatetur Hieronymus: aut si quid non suo narretur ordine, in quo sæpenumero torquentur ueteres interpretes. Et Hieronymus in præfatione cõmentariorum, quos scripsit in Matthæum, testatur Marcum ea quæ audiuit à Petro, iuxta fidem gestorum retulisse potius quàm ordine. Spiritus ille cœlestis totum hoc salutis nostræ mysterium arcanis consilijs & abstrusis humano ingenio rationibus moderatus est. Neq; nostræ facultatis est, neque Christianæ modestiæ, quibus modis suum negocium temperarit præscribere. Solus Christus dictus est ueritas, unus ille caruit omni errore. Adfuit spiritus diuinus & diuo Cypriano, ut est probabile, & tamen quædam illius reijciuntur ab orthodoxis: adfuit & Hieronymo, reijciuntur & huius nonnulla: adfuit Augustino, atque ipse quædam sua recantauit. Prima quidem autoritas debetur apostolis & Euãgelistis: sed fieri potuit, ut Christus occulto nobis consilio, quiddam humanũ in his quoq; residere uoluerit, perspiciens hoc ipsum ad humani generis restitutionem conducere. Poterat suos semel omni ignorantia, omni liberare errore, at iuxta Augustinũ, & post acceptum spiritum sanctum deliquit Petrus, & ita deliquit, ut à Paulo meruerit acriter obiurgari. Dissentit à Barnaba Paulus, quod fieri non potuit, nisi alterutro errante. Quod si prorsus existimemus labefactari scripturæ totius autoritatem, si uel leuissimus error usquam insit, certe plusquam probabile est, in omnibus exemplaribus, quibus nũc utitur ecclesia catholica, nullum esse tam emendatum, cui non uel casus, uel studium alicuius, mendi nonnihil asperserit. Iam si placet superior ratiocinatio, aut hoc planè negandum est, aut labascet uniuersa fides diuinæ scripturæ. Atq; hæc dixerim optime lector, non quod huius sententiæ uelim uel autor esse, uel patronus, sed si qui forte sunt, qui putent huiusmodi nodos, quos aliquot nectit Hieronymus, explicari non posse, ne protinus sic interpretentur, ob unũ aut alterum uerbulum, labefactandam totius scripturæ sacræ autoritatem, iniquiores erga sacros libros, quàm erga prophanos. Grauis autor est Suetonius, etiam si in uno, aut altero loco lapsus esse comperiatur. Quod suffugium si non recipitur, equidem malo credere, uel apud Hebræos, uel apud nos locum esse deprauatum, aut si quid mutatum est diuino consilio mutatum in melius: aut deniq; scripturã quidem esse synceram, sed nostram imbecillitatẽ non assequi mysterium. Illud repetam, si Hieronymo fuisset Euangelium Matthæi scriptũ Hebraice, hoc sanè loco testimoniũ illius adduxisset. Quanq; autem impudens uideri possit, si nos conemur explicare nodum, quem Hieronymus ipse nõ explicat, explicaturus haud dubie

Excusa quædam Hieronymi

Errarũt & apostoli, ut homines, at non in ijs, quæ ad salutẽ nostram pertinebant

Spiritus non semper agit in sanctis

Euangelium Hebraice scriptum an uiderit Hieronymus

dubie, si potuisset: tamen illud secum perpendat uelim lector pius ac diligens, num hac ratione possit ex his angustijs emergi, ut dicamus, subito in medio sermone personam cōmutatam, quod aliâs quoq; factum animaduertimus in sacris literis. Imaginemurq; prophetę uerba sic recitari, uel â pharisæis, uel ab euangelista, ut de suo nonnihil admisceat, quod tamen haudquaq; aduersetur sensui prophetiæ. Siquidem cū propheta sentiret antea Bethlehem humilem, contemptamq; fuisse præ cæteris Iudæ ciuitatibus, tamen futurū, ut eiusmodi partu ædito, superet omnes felicitate, celebritateq;: quod â propheta dictū erat, tacuit Euangelista, quod sensit explicuit, non ad id tempus respiciens, quo hæc scripsit propheta, sed ad sua tempora, quibus ædito Iesu, desijt esse minima Bethlehē, ac maxima cœpit esse. Perinde quasi dixisset: Quod olim prædictum est â uate, fore ut ex omnium minima, fieres omniū maxima, id iam contigit. Adijciam & illud, quo lectori copiosiorem cōmentandi materiam suppeditem, Haud scio an per hyperbolen dictū accipi possit: Nequaq; minima es in principibus Iuda, ut quā uehementer humilem intelligi uoluit, negaret uel minimam esse inter principes, perinde ac si extremę notæ hominē, negemus esse in hominū numero: & quemadmodū Paulus supra modum contempta, uocat ea quæ non sunt. Subindicat et tale quiddam diuus Hieronymus Michææ locum enarrans: Et tantis, inquit, milibus com parata, uix paruus es uiculus. Hæc uisum est in mediū afferre, partim quo liberū sit lectori sequi, quod maxime probandū existimarit, partim ut ex his aliquid forte succurrat melius, ut solent alia ex alijs in mentem uenire studiosis. Septuaginta uerterunt ad hunc modum: καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ Ἰσραήλ, id est, Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaq; minima es, ut sis in milibus Iuda. Ex te mihi egredietur, ut sit in principē Israël, etiamsi in Aldina æditione deest ἥκιστα, aut οὐδαμῶς, si uera refert Hieronymus. Hebraica hunc in modum transtulit Hieronymus: Et tu Bethlehē Ephratha, paruulus in milibus es Iuda: ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israël. Cæterū quod Latine dicitur paruulus, Hebræis צָעִיר non simpliciter paruulum significat, sed adulescentulū & iuuenculū. Vnde & in psalmo: Adulescentulus sum ego, & contemptus. Pro adulescentulo est צָעִיר. Ad hæc notat Hieronymus eandem ciuitatulā Bethlehem, quæ sita est in regione Ephrata, nunc uendicari sorti Iudæ, nunc Simeonis, nunc Beniamin. Porrò Ephrata אֶפְרָתָה Hebræis sonat furorē, siue καρποφόρον, id est, frugiferā, autore Hieronymo. Illa quoniā leuicula sunt, satis est indicasse, quod, In principibus dixit, pro inter principes, & exiet, pro exibit. Item pro Dux esse ἡγούμενος, participium eius uerbi, unde deductū est ἡγεμὼν, quod principem, ac ductorē significat, ac modo uerterat, principem. Vnde forte melius uertisset: Exibit qui dux sit populo meo.

Nodus explicatus, quē Hieronymus nō explicuit

Hyperbole.

Quomodo possit accipi, Bethlehem non esse minimam

Paruula quid proprie sit Hebræis

Qui regat populum meum.) ὅστις ποιμανεῖ, id est, Qui recturus est, siue reget futuri temporis, suffragantibus & Latinis exemplaribus uetustis, nominatim eo quod exhibuit Ioannes Coletus. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quomodo pastor gregem. Quanquā Græca uox non respondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis significat. Cæterum in psalmo, Quare fremuerunt gentes: Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, quod uerterunt Septuaginta, respondet Hebraicæ quæ est תְּרֹעֵם. de quo nonnihil annotauit & Hilarius psalmum hunc enarrans.

ποιμαίνειν

Regere bifariā

Interrogate diligenter.) ἀκριβῶς, id est, Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum ἀκριβόω, quo mox usus est: ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν, id est, Diligenter didicit ab illis, Id significat accurate, exactaq; cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incumbit. Nec est, interrogate, sed, exquirite, siue examinate, ἐξετάσατε. Quin & illud parum commode reddidit, Tempus stellæ quæ apparuit eis, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, quę apparuisset, siue apparuerat. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus hunc in modū: Quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Græcos eis. Cæterum pronomen interpres addidit, quo dilucidior esset narratio.

Inuenerunt puerum.) Minutula sunt & illa, quod Græce non παῖς est, sed παιδίον diminutiuum, quasi dicas, puellum: quemadmodum & superius, diligenter interrogate de puero, περὶ τοῦ παιδίου. At paulo superius, Præcedebat eos, προῆγεν. Quod ita est præcedere quempiam, ut sit ceu dux uiæ. Præterea, Gaudio magno, χαρὰν μεγάλην, id est, Gaudium magnum Atticorum more dictum est, quod tamen Latine uertit interpres. Etiam si

Diminutiua pro primitiuis usurpantur.

Atticus tropus gaudere gaudiū

Terentius dixit: Solidum gaudere gaudium. Et Vergilius: Furere furorem. Item quod Intrantes domum, pro ingressi domum, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Nam quod πεσόντες, id est, prostrati, uertit procidentes, propè coactus fecit, & mollius est. Hæc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Dicat aliquis: Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant? χρησμοὶ dicuntur oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed petentibus aut consulentibus. Vnde commodius uertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Nisi forte destituti ductu stellæ, desiderarunt aliquod signum diuinæ uoluntatis. Deinde, Ne redirent, Græce est, μὴ ἀνακάμψαι, id est, Ne reflecterent, si libeat superstitiose uertere. Verbum aptum, ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac mox:

Responsum pro oraculo

Apparuit in somnis.) φαίνεται κατ᾽ ὄναρ, id est, apparet per somnium, uerbo præsentis temporis: quanquã interpres Latine ac probe uertit. Rursus illud, Surge & accipe, ἐγερθεὶς παράλαβε, id est, Experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox, ὁ δὲ ἐγερθεὶς, At ille experrectus siue excitatus. Quanquã ante iam admonuimus hanc uocem cõmunem esse expergiscenti, surgenti, & reuiuiscenti.

Dissensio Septuaginta ab Hebraica ueritate

Ex Aegypto uocaui filiũ meum.) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Oseẽ cap. undecimo, Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod Euangelista uiolente detorserit ad Christũ, quod dictum sit de Israële, nimirũ sequutus æditionem Septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum. Quia paruulus Israël, & ego dilexi eũ, & ex Aegypto uocaui filios eius. Sicut uocaui eos, ita abierunt à facie mea. Ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem Hebraicã diuus Hieronymus ita transtulit. Quia puer Israël, & dilexi eum, & ex Aegypto uocaui filium meum. Vocauerũt eos, sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris sacrificabant. Verum hisce de rebus, neq; enim nos in præsentia hoc agimus, Hieronymus copiose disserit, hunc enarrans locum: idemq; proprium super huiusmodi quæstionibus tractatum ædidit: nec præterijt locum hunc in libro ad Pammachiũ, de optimo genere interpretandi. Idem indicat, posse uideri sumptum è libris Numerorũ, capite uigesimoquarto, dicente Baalam: Deus ex Aegypto uocauit eum, gloria eius quasi gloria unicornis.

Et mittens.) καὶ ἀποστείλας, id est, Missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; enim alioqui recipit Latini sermonis consuetudo. Quanq; Græcis ἐπιστέλλειν dicitur absolute, qui mittit epistolam: & ἀποστέλλειν, qui mittit mandatum aut nuncium.

ἐπιστέλλω, ἀποστέλλω, absolute

Et in omnibus finibus eius.) τοῖς ὁρίοις αὐτῆς. Eius, non refert Herodem, sed Bethlehem: id quod in Græcis indubitatum est. Eam ambiguitatem quo nos effugeremus, uertimus In omnibus finibus Bethlehemiticis.

ἀκριβόω

A bimatu & infra.) ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, id est, omnes qui bimuli essent, aut minores. Nam διετὴς Græcis duorum annorum spatium est. Rursum, ἠκρίβωσε, quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisierat.

Dissensio LXX & Hebræorũ

Vox in Rama audita est.) Testimonium desumptum est ex Hieremiæ cap. trigesimoprimo. Quanq; Euangelista nec iuxta Hebræũ retulit, nec iuxta Septuaginta æditionem. Quemadmodum clare fatetur Hieronymus, prophetiam edisserens, ne quis mihi succenseat. Siquidem iuxta Septuaginta sic legimus: φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκούσθη θρήνου, καὶ κλαυθμοῦ, καὶ ὀδυρμοῦ, ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. Ad hunc quidem modum habet æditio Aldina, tametsi non omnino respondet ad ea quæ refert Hieronymus: nisi quod suspicor in Latinorũ codicibus hæc pleraq; fuisse deprauata. Siquidem hic quæ tribuũtur Septuaginta, magis congruunt cum his quæ Hieronymus uertit ex Hebraica ueritate, nisi forte hæc librariorũ incuria confusa fuerunt: Vox in Rama audita est, lamentatio, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit cõquiescere, quia nõ sunt. Iuxta Hebraicam ueritatem ita uertit Hieronymus: Vox in excelso audita est, lamentationis, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit consolari super filijs suis, quia nõ sunt. Hieronymus admonet hic Rachel positũ nõ pro muliere, sed pro loco ipso, quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehem. Itaq; propter corpusculi hospitiũ locus nomen accepit sepultæ. Præterea Rama nõ esse uocabulum loci quemadmodum uidetur: Sed רָמָה, Rama Hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateq; sonantem

Rachel pro loco figurate

Rama quid Hebræis ex Hieronymo

nantē, plorantis uocem intelligas. Proinde mirū est interpretē, quisquis fuit, Græcū: nam Matthæus Hebraice scripsisse creditur, reliquisse uocem Hebraicā ברמה, nisi forte pro loci uocabulo trāstulit. Nā est omnino huius nominis locus in tribu Beniamin, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus.) Pro duobus quæ nos legimus, Græci codices habent tria, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς, id est, Lamentatio, ac ploratus ac fletus. Ac totidem recenset Hieronymus, idq́ iuxta autoritatē tum Septuaginta, tum Hebraicę ueritatis, tametsi in cōmentario non recenset nisi duo. Sunt autē nominandi casu posita, cum per genitiuū uerterint & Septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterū quod sequitur, Noluit cōsolari, uel amphibologiæ uitandæ gratia potius uertēdū erat, Noluit consolationē admittere. Quia non sunt: Hoc subito uidetur ad Rachelis personā referri, Noluit hoc nomine consolationē admittere, quasi non essent ij qui mortui sunt, quū ad meliorem uitam profecerint. Tale quiddam admonet Hilarius in Canone. Simile quiddā & Theophylactus. Mihi simplicius uidetur, ut intelligamus non esse dictos, qui perierūt. Siquidē his uerbis, non sunt, propheta uoluit explicare dolorem Rachelis inconsolabilē: & Herodis immanissimā crudelitatē. Offendit Hilariū quod nō esse dicatur, qui pro Christo trucidantur. Illud leuiculū, quod ἰδοὺ φαίνεται, id est, Ecce apparet, uerterit, Ecce apparuit, mutato uerbi tempore. Cum præsentis ab usus aptus sit rem ceu iam geratur narranti. Nam de hoc ἐγερθεὶς παράλαβε superius admonuimus.

Amphibologia semper uitanda

Non esse quomodo dicti sunt infantes

Rursum audiens, ἀκούσας δὲ, pro, Cum audisset autem: id quod passim negligit interpres, nec id tamen perpetuo, ut intelligas ῥαθυμίαν fuisse potius, quàm iudiciū aut inscitiā. Illud rectè mutauit, Quod regnaret, ὅτι βασιλεύει: quod Gręcus interpres Hebraice magis quàm Græce dixit, Quod regnat. Cæterū Herodes hic pater fuit Archelai, quo Lugdunū relegato per Tiberium Cæsarem, substitutus est in regnū frater huius Herodes à quo fuit irrisus Christus, filius illius sub quo fugit in Aegyptū. Ita Hieronymus. Quanq́ Iosephus quem citat Hieronymus diuersa refert: Siquidem Iudaicę antiquit. Libro 17. ca. ultimo ita refert: Cæsar autē uidelicet Caius Tiberij successor, ueniente Archelao aliquibus accusatoribus astantibus causam hinc inde cognoscit, sed ubi se parū expurgat Archelaus, in exiliū trudi pręcipitur, in Vienna Gallię habitaculo cōtributo: pecunias uero eius, rationibus iussit applicari fiscalibus. De fratre huius Archelai Herode Tetrarcha, ita memorat idem Iosephus libro 18. cap. 16. Tunc Cæsar ueram credēs accusationē, Tetrarchiā eius abstulit, & Agrippæ regno coniunxit, sed etiā omnes eius opes Agrippæ contribuit: ipsum autē æterno condemnauit exilio, habitaculum ei constituens in Lugdunēsi Galliæ ciuitate. Hęc Iosephus. Vnde consequitur aut Hieronymū fuisse memoria lapsum, aut locum esse deprauatum in cōmentario, aut Iosephi codices nō carere uitio. Iudæam hic pro parte regionis Iudaicę positum admonuimus antea. Timuit illò ire.) ἐκεῖ ἀπελθεῖν. Illò aduerbium est, etiam si in uetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

Herodes quis

Et admonitus.) χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ. Miras huius interpretis delicias, quod modo uerterat, Respōso accepto, nūc transfert, Admonitus. Diuus Hieronymus putat χρηματισμὸν dici, quoties deus per se respondet. Nec est, Et responso accepto, sed, Sed accepto responso, licet reclamantibus exēplaribus Latinis. Quanq́ minutius hoc, uelut & illud, ἐλθὼν κατῴκησεν, Profectus habitauit, siue, Venit & habitauit. Etiamsi in nōnullis codicibus est ἀπελθών.

χρηματισμὸς quid proprie

Per prophetas, quoniā Nazaræus.) διὰ τῶν προφητῶν. Solitus citare nominatim autorem prophetiæ, nunc in genere dixit, Per prophetas, quod נזיר Hebræis sanctus siue consecratus dicitur iuxta Septuaginta. Et nō uno in loco, sed passim Christus sanctus dicitur, quando de illo scriptū est. Cum uenerit sanctus sanctorū, cessabit unctio uestra. Symmachus separatum uertit. Alij floridū exponūt נצר Nezer enim Hebræis flos uel germē, ut Septuaginta uerterūt, dicitur: uerum צ illud per ז scribitur. Huc respicientes aliqui, dum conantur hoc testimoniū ad certū referre locū, sumptū putant ex Esaiæ cap. xi. Et egredietur uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Porrò גזע, quod soli Septuaginta transtulerunt Radicē, Aquila Symmachus ac Theodotion uerterunt κορμὸν, id est, Stirpem siue truncū. In hāc ferme sententiā Hieronymus, qui locū hunc annotauit, et in libello ad Pammachiū de optimo genere interpretandi. Chrysostomus homilia in Matthæū nona, existimat hoc oraculū adductū ex aliquo uoluminū, quæ uel negligentia, uel impietate Iudeorū, uel temporum, ac bellorū iniuria perierūt. Illud addam, ὅτι, id est, Quia, coniunctio hoc sanè loco fuerat omittenda, nisi reddidisset hunc ad modum, Quod Nazareus uocandus esset.

Nazaræus quid Hebræis

גזע truncus est, non radix Hebræis

EX CAPITE TERTIO.

μετανοεῖν mutatam mentẽ sonat non afflictionẽ corporis

POenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod plerunq; uertit, Pœnitentiã agite. Opinor quod Pœnitete, siue Pœnitemini, parum Latinũ uideretur: quanq; & sic uertit alicubi. At nostrũ uulgus putat esse pœnitentiã agere, præscripta pœna quapiam luere commissa: quod apud Christianos, qui publice peccassent, eiecti è consortio, propalàm affligerent. Eaq; satisfactio siue pœna, pœnitentia uocari cœpta. Qua quidem ex re, non mediocris error theologis quibusdam, qui quod Augustinus de pœnitẽtia, hoc est, publica satisfactione scripsit, ad animi dolorẽ, quam contritionẽ uocãt detorquẽt. Alioqui μετάνοια dicta est à μετανοεῖν, hoc est à posterius intelligẽdo: ubi quis lapsus, re peracta, tum demũ animaduertit erratũ suum. Quæ iuxta prouerbiũ Homericũ, prudẽtia stultorũ est. Eodem spectat alterũ prouerbiũ δεύτεραι φροντίδες ἀμείνονες. Vnde quod nos legimus pœnitet me fecisse hominẽ, Augustinus libro de ciuit. dei 15. cap. 24. pro pœnituit legit recogitauit, iuxta fidem uetustissimi codicis. Indidem dicta est μεταμέλεια: quũ socordes in re gerenda, sero incipimus esse attẽti, iam admoniti nostris malis. Græcæ uocis elegantiã annotauit Tertullianus libro aduersus Marcionẽ secũdo. Nam & in Græco, inquit, sono pœnitentię nomen non ex delicti cõfessione, sed ex animi demutatione compositũ est. Meo iudicio cõmode uerti poterat, Resipiscite, siue Ad mentem redite. Siquidem resipiscit, cui uita superior displicet. Cæterum, pœnitentiã agere, pro affici ducíq; pœnitudine, ut nolim pronũciare barbarũ ac solœcum, ita nõ memini legere apud probos autores. Actus pœnitentia, pro ductus pœnitudine, semel est apud Suetonium. Et apud Plinium in epistolis, pœnitentię pœnitentiã egit, reperitur, sed addito casu paterno. Sic enim dixisse uidetur, Pœnitentiã agere, pro pœnitere: quemadmodũ dicimus, Vitam agere, pro uiuere. Absolute posuit Valerius Max. cap. de sapienter dictis ac factis. Respondit, utrum horũ fecisset, pœnitentiã acturũ, quod ex ijs quæ mox præcedunt, facile liquet, cuius rei sit pœnitudo. Veluti quũ dicimus, duxi uxorẽ, sed pœnitet. Fabius lib. 9. indicat Salustiũ scripsisse, non pœniturũ, pro non acturũ pœnitentiã. Cæterũ non admodũ arrisit periphrasis, Vitæ prioris pœnitentiã agite, aut, Delictorũ pœnitentiã agite. Et tamẽ erant homines pij iuxta ac eruditi, quibus circumitio magis placuit, ne quis calumniaret, ut nũc sunt mores ac tempora, pœnitentiã ab Euãgelio profligatam. Quanq; non protinus ideo profligatur salubris illa satisfactio, quæ comitatur resipiscentiã, ac lachrymis, pijsq; officijs delet, & quodãmodo pẽsat delictum, si Græca uox, nõ à pœna, ut quibusdã uidetur ducta pœnitentia, quũ probabilius sit ductam à pone tenendo, sed à resipiscendo, mutataq; sententia deducitur. Nos igitur utrunq; uertimus, ut omnibus quantũ licet gratificemur.

Resipiscere, pro pœnitentiam agere

Pœnitentiam agere pro pœnitere

Pœnitentiæ uox unde dicta

Appropinquabit enim.) ἤγγικεν. Dubium nõ est, quin errore librariorũ acciderit, quod perpetuo penè legatur futurum pro prẹterito, in hoc sanè uerbo, cum sit appropinquauit. Atq; ita citat Chrysostomus homilia decimaquarta. Id eo frequẽtius accidit, quod nõnullę nationes præpostere uice. b. pronunciant. u. & contra, ut uiuere pro bibere, bibere pro uiuere. Quanq; in huiusmodi uerbis Græci nonnunq; abutuntur præterito uice præsentis. Mollius erat, instat, siue adest, siue in propinquo est regnũ dei. Nam id est appropinquasse in propinquo esse. Siquidẽ Iudæis adhuc in umbris & ceremonijs uersantibus, aduẽtabat quidem, sed eminus. Certe appropinquauit præteriti temporis scriptũ reperi in uetustissimis exemplaribus Latinis in hoc consentientibus, atq; etiam in excusis plerisq; castigatioribus. Subindicauit & Origenes uerbum Appropinquauit, non ad tempus, sed ad actum referri, homilia in Matthæum prima. In uno Donatianico erat, appropinquat.

Appropinquabit, non recte

Vox clamantis.) Ipse Ioãnes Baptista, apud Ioannẽ euangelistã testatur hoc de se dictũ. Est autẽ apud Esaiam cap. 40. cõsentiente Hebraica ueritate, cum æditione Septuaginta: nisi quod Septuaginta nõ repetunt, In solitudine. Grẹca sic habẽt φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Porrò quod apud prophetã est, Dei nostri, Euangelista sensum reddens, nõ uerba, posuit Eius. Cæterũ Parate, Græce est, ἑτοιμάσατε, hoc est, Promptã, paratã, & expeditã reddite. Hebraica uox פַּנּוּ proprietatẽ habet, ut significet uiam apertam, & oculis intuentiũ conspicuã facere, à uerbo פָּנָה quod est Respexit. Obstant enim affectus mundani, quo minus homines uideant Christum aduenientem: quibus sublatis, iam ceu præparata uia domini, conspicitur adueniens salus.

Habebat uestimentũ de pilis.) ἔνδυμα αὐτοῦ, id est, Indumentum suum, & è pilis magis

quàm de pilis: deinde cameli, non camelorum. Quanquā hæc non magnopere faciunt ad sententiam: tamen quo scripturæ seruaretur integritas, non abs re putauimus admonere. Et zonam Græce dixit, pro cingulo: tametsi zonæ uocabulum Latinis receptum scio.

Esca autem.) τροφὴ, id est, cibus siue alimonia, à τρέφω nutrio. Quod interpres uertit locustas, Græce sunt ἀκρίδες, uox inde dicta, quod id animal summas aristas aduolans depascatur. Coactior enim uidetur etymologia, quæ ἀκρίδας hinc dictas existimat, quod exiguo sint capite, quasi ἀκαρίδας. Theophylactus, quem quidam titulo decepti putant Athanasiū esse, indicat ἀκρίδας herbæ aut fruticis agrestis genus intelligi posse, nō animal. diuus Hieronymus super hac uoce nihil annotauit, non taciturus opinor, si de frutice sensisset Euangelista. Hilarius autem, atq; etiam recētiores Rabanus & Lyranus animal accipiunt. Qui ἀκρίδα nolunt esse animal, uocem dictam existimant, à particula Gręcis augente α & γράω quod est edo, inde fruticem aut herbam dictam γράστιν, quod uirens etiānum edatur ab animantibus. Quanq; hæc etymologia rectius quadrat in animal, quod segetes depopulatur quemadmodū legimus Exodi decimo. At Aelius Dionysius negat Atticis herbam γράστιν dici, sed κράστιν, quanq; hęc adhuc multū absunt ab Acridibus, nec huc pertinet, quod quidā tradunt ἀκρίδας dici panniculos ab auena depēdentes. Verum hæc utcunq; habent, apud Latinos certe ueteres, non memini legere locustam pro frutice aut herba, sed tantū pro animante, quod geminū memorāt terrestre ac marinū. Illud probabiliter colligitur ex ijs quæ de locustis prodidit antiquitas, eas fuisse non per omnia similes nostratibus. Nam illę uolabant quaternis alis, & ex Affrica nōnunq; cōmigrabāt in Italiam: quū de nostratibus non querātur agricolę, nec ipsæ in alienā regionē agminatim deuolēt. Id si cui mirum uidetur, cōferat nostrates colūbas cū columbis Italicis, dicas esse diuersi generis. Simile discrimen est & in piscibus et in arboribus ꝑmultis. Cogor hoc loco desiderare prudentiā in nōnullis scriptoribus, quorū de numero est Nicolaus Perottus, uir alioqui pulchre doctus, uariæ lectionis, ac suo sæculo de studijs præclare meritus: qui nolunt locustā hoc loco animal esse, sed fruticē nescio quem aut surculū delicatū, & ceu rem uehementer impiam execrantur, si Ioannes Baptista tam uili cibo pastus dicat̃. Atq; hic deum immortalē quàm insulse rhetoricatur λεξικογράφος quidam, rogās cur non eadem opera amicus dei, muscas cęteraq; portenta ederit, quibus deus afflixit inimicos suos Aegyptios, quasi uero non reddamur ob id ipsum deo chariores quod pietatis amore ciborū delicias cōtemnimus. Primū si istis absurdum uidet̃, hominē uesci locustis, meminisse debebāt ab claris autoribus proditū, non Parthos modo sed alias quoq; nationes locustarū esu uictitasse. Siquidē Plinius lib. 11. cap. 29. testatur hoc istis tam abominandū animalculū, Parthis etiam in delicijs fuisse. Idem lib. 6. cap. 30. refert quosdam Aethiopiæ populos non alio cibo uiuere solitos, ꝙ locustarū, quas in hunc usum fumo saleq; durāt. nec id latuit Perottum, tantū cibi uilitate offenditur. Qui lustrarūt procul semotas regiones, narrant & hodie Aegyptios uulgo uesci locustis. Itaq; si locustā immundū animal uocāt quod plebeiū, uile, parabile, ac pauperū cibus fuerit, hoc ipsum in laudē sanctissimi uiri retulit Euāgelista, quod cum iuuenis esset magni sacerdotis filius, magna tum apud populū tum apud regē autoritate, in deserto potius ferarū ritu, uili parabiliq; cibo uiuere maluerit: nō quod hoc cibi genus superstitiose affectarit uir pius, sed partim quod eremus hūc cibum ultro suppeditaret, opinor enim illum quū apud ciues aut regē ageret, nō requisiuisse locustas: partim ut iuxta uaticiniū Esaiæ, Christiq; testimoniū Heliā prophetā referret. Ad hęc, quos offendit cibi uilitas, cur ijdem nō offendunt̃ pilis camelorū, & cingulo coriaceo? Quasi uero magis cōuenerit ut pauperis Christi prodromus & ad crucē destinati, placentis & atticis bellarijs saginaret̃, mulsum & aromatitē pro aqua biberet, pro pilis camelorū byssinis & holosericis uestiret̃, pro loro baltheo bullis aureis insignito cingeret̃. Videntur igitur hæc non minus ethnico spiritu dicta, ꝙ Platina, uir sanè doctus Gregorio pōt. Ro. eius nominis primo, patrocinat̃ aduersus nescio quos, qui illius gloriam hac calumnia conabātur obscurare, quod dū urbē templis, basilicis, monasterijs, ac xenodochijs exornat, quasdam uetustas structuras sit demolitus. sic autem ait causam illius, ut utatur inficiatione: quasi fuisset Gregorius natione Romanus uehemēter impius in patriā futurus: si quas colūnas, arcus, & amphitheatra ueteris paganismi reliquias fuisset hoc animo demolitus, ne hospites eiusmodi spectaculis à templis ac basilicis auocarent̃, quū hodie uideamus si qua supsunt paganicæ uetustatis monumēta, à multis longe pluris

fieri,quàm loca sacra. Sed ut ad rem,si uilitas istos offendit,hoc uituperāt,quod in summā laudem cōmemorat Euāgelista:sin immundū appellant animal,quod Iudæis uesci nephas erat, declarant q̃ non diligenter uersati sint in sacris uoluminibus,quū Leuitici undecimo inter uolucres nominatim excipiant Bruchus, Atacus, Ophimachus, et Locusta,quæ inter se finitimi generis sunt, & inter munda censentur, eò quod licet habeant quaternos pedes, tamen posterioribus lōgioribus saliunt super terrā. Plinius lib.11.cap.29. referens locustas fœminas mox à partu perire, uermiculo circa fauces innascente, & eodem tempore perire mares,miratur eas tam friuola ratione mori,quū singulæ quoties libuit serpentē necent faucibus eius apprehensis mordicus. Hoc locustarū genus uidetur esse,quod alij uocant ophimachū,serpentibus infensum. Nec recte colligit Lyranus hinc,ophimachū uesci serpentibus, quod Aristoteles dicat animantia coitus aut cibi causa pugnare, quū aranea perimat serpentē,quo tamen nō uescitur. rursus alienū est quod ait,ophimachū esse mali nutrimēti quod uescatur serpentibus, innuens ophimachū inter immunda censendū,quū illic referatur inter munda. et si mali nutrimēti est quod uescitur homini noxijs,abstinendum esset à ceruina quod cerui uescantur serpētibus, demū & à gallinis,quod delectentur araneis & scorpijs. Non hæc cōmemoramus,quod omnino negem hic ἀκρίδας accipi posse pro frutice aut herbæ genere,licet id nondū satis liqueat,quū de locustis nulla sit controuersia quin & in cibis fuerint, alioqui Leuiticus ridicule cōmemorasset eas inter mūda, nō sacrificijs,sed hominū esui: Verū ut eos refellam, qui pernegant & absurdū existimāt,hoc loco animal esse locustam,interim et interpretē accusantes,qui sic uerterit,et Hieronymū qui non emendarit,ni doceant & locustā apud Latinos pro herba aut frutice inueniri. Porrò quū eremus multas gignat arbores frugiferas licet fœtu fortassis immitiore, quum ultro multos gignat frutices & holera quibus olim uictitabant prophetarū filij,deliciarū genus erat unica tantum herba uesci, aut summa uirentiū decerpere,præsertim quū his per hyemem deficientibus locustæ solis æstu desiccatæ, hybernis quoq; mensibus sint usui.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ ἰορδάνου, id est, Et omnis regio undiq; finitima Iordani. Omitto leuicula illa,quod ἰδὼν uertit Videns,pro, Cum uidisset. Quod πολλοὺς τῶν φαρισαίων, id est, Multos pharisæorum, Græce magis quàm Latine dixerit,pro Multos è pharisæis,siue Multos pharisæos.

Progenies uiperarum.) γεννήματα τῶν ἐχιδνῶν. Idem est,quod aliâs uertit, Genimina ui-
Genimen inaudita uox perarū,sed parum Latine. Nam progenies dicūtur ab alio progeniti: atq; idem sonat Græca uox. Poterat dicere,filios,siue germina. Genimen enim haud arbitror usquā comperiri apud probatos autores. Nā geno pro gigno,quo usus est Varro & Lucretius,sed in poëmate,uerbū est obsoletius, quàm ut hodie quisq; uti uelit. Atq; ut hoc utcunq; reperitur, ita genimen nusq; est inuenire. Ego sanè quod ad me pertinet,uellē inueniri,ac receptū esse.

Quis demonstrauit uos.) In uetustis & emēdatioribus codicibus scriptū est, Vobis,nō Vos, ὑπέδειξεν ὑμῖν, & magis Subindicauit,siue submōstrauit, q̃ demōstrauit: quasi dicas, clanculū indicauit & admonuit, ut fugeretis imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς, id est, A futura ira, uertit A uentura ira, recte mutauit: nisi quod apertius erat Ab ira quæ futura est,ut certā intelligas iram iam instantē. Certe Futura legitur in aureo codice.

Fructum dignum pœnitentiæ.) καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, id est, fructus dignos pœnitentia. Quanq; ambiguum est,utrum genitiuus pœnitentiæ,pertineat ad nomen fructus,
Dignus cui casui adiungatur an ad dignos,quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positum est,ut magis uideatur referendum ad proximā uocem dignos: ut sit sensus, Si uere uos pœnitet,ut præ uobis fertis,sic uiuite: ut appareat uos resipuisse, & ex animo pristinæ uitæ pœnitentia teneri. In eum fermè sensum Chrysostomus enarrat. Nos uertimus: Facite fructus qui deceant pœnitentiam,quo uitaremus amphibologiam,uel sensum potius absurdum. Nam fructus digni pœnitentia sunt,quorum merito aliquem pœnitere debeat. Nec mihi displicet ut Dignos accipiatur absolute pro legitimos & idoneos, quomodo non infrequenter usurpatur apud Græcos,apud Latinos quoq; nonnunquam.

μὴ δόξητε Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δόξητε λέγειν, id est, Ne uideamini dicere: ut sit sensus, Ne sic uiuatis ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quanquam potest & sic accipi, Ne sitis in hac opinione,ut dicatis uos esse filios Abrahæ: tanquam id sufficiat ad iustitiam,è sanctis esse prognatos. Et mox: Quoniam potens est.)

ὅτι coniunctio aut omittenda erat aut uertenda in quod, non in quoniam, aut quia.

Filios Abrahæ.) τέκνα τῷ ἀβραάμ. Articulus Græcus indicat Abrahæ, datiui casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahę non defuturos filios, etiã si illi non sint nati. Quidã in huiusmodi uice articuli addunt pronomẽ ipsi, sed amphibologia tolletur, si legas Abrahamo.

Amphibologiã tollit articulus

Iam enim securis.) ἤδη γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη, id est, Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio: indicat enim cum epitasi proximũ instare periculum. Siquidem quamdiu spes est remedij, stercoratione, aut putatione subuenitur arborum uitijs. Cæterum ultimæ desperationis indiciũ est, quoties securis admouetur radici. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrunque uerbum Græcis præsentis temporis est, Exciditur, & mittitur, ἐκκόπτεται, καὶ βάλλεται: Primum ut sententia sit generalis: deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminentis: uelut admota radicibus securi, iamiam futurũ sit, ut funditus excidatur arbor. Atque ita legisse Cyprianum, conijcere licet ex ipsius uerbis, quæ scribit in expositione orationis dominicæ. Nam cum omnis, inquit, arbor non faciens fructũ, excidatur, & in ignem mittatur, utique et sermo &c. Alioqui dicturus erat: Cum omnis arbor sit excidenda, & in ignem mittenda. Illud leuius, quod εἰς μετάνοιαν, uertit in pœnitentiam, pro ad pœnitentiam.

Exciditur mittitur

Tempus præsens aliquando significat actionem tantum

Qui autem post me uenturus est.) ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, Qui uenit, pręsentis temporis, aut qui uenturus est. Est enim hoc participiũ, quemadmodũ & illius uerbũ anceps, ut intelligas uel ætate iuniorem Christũ, uel successurũ in munus prædicandi. Illud minutulum.

Non sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, nõ ad animi magnitudinẽ, ἰσχυρότερος, id est, Valentior, siue plus potens quàm ego, quum iuxta Latini sermonis elegantiam fortitudo magis sit animi quàm corporis. Et ὑποδήματα soleas sonat, magis quàm calceamenta: hinc dicta Græcis, quod pedibus subligentur.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, Et igni, in nõnullis Græcorũ exemplaribus erasum est, fortassis odio quorũdam hæreticorũ, qui pro lotione utebantur inustura. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni: atque item Hilarius, cumque his Cyprianus: & in nonnullis Græcorũ codicibus additum cõspicitur. Atqui Chrysostomus homilia in Matthæũ undecima, legit & interpretatur, In spiritu & igni. Quanque secus legit Theophylactus. Porrò ne quis in nostris codicibus arbitretur casu additũ, sic legit & interpretatur Hieronymus. Quod autem ait in spiritu & igni trifariã potest accipi: primũ ut referatur ad spiritum sanctũ specie linguarũ ignearũ in die Pentecostes missum in discipulos, quem ipse dominus Act. primo baptismũ appellat: Ioannes baptizauit uos aqua, uos aũt baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies. dein, ut pertineat ad ignem afflictionum & crucis: Nam hunc quoque baptismũ appellauit dominus, ita respondens filijs Zebedęi: potestis bibere calicem quem ego bibo, & baptismo quo ego baptizor baptizari? Tertio per ignem intelligi potest uigor Euangelicæ gratiæ, qui intus datur, quũ Iudaici ritus fuerint frigidi. Ignis enim inter omnia elementa maximam habet agilitatem, omnia in se transformãs ac sursum rapiens. Tametsi In præpositio, iuxta idioma Hebræi sermonis addita est. Quod genus est illud apud Ioannem, In spiritu dei eijcio dæmonia, quod perinde ualet, quasi diceret, Spiritu dei eijcio. Annotat hoc ut rem seriam Augustinus in homilia de uerbis domini ex Matthæo undecima, proferens similes formas, percusserunt in gladio, Succenderunt in igni, & accepit cultros petrinos in quibus circunciderat filios Israel.

In spiritu & igni baptismus

Cuius uentilabrũ.) πτύον Græcis instrumentũ quo grana repurgant à paleis. Augustinus edisserens psal. 92. legit palam pro uentilabro, quod idem pala quoque fieri cõsueuerit.

Triticum in horreum suum.) τὸν σῖτον αὐτοῦ, id est, Triticũ suum: Vt Suum pertineat ad triticum non ad horreum. Atque ita scriptum est, non solum in omnibus Græcis exemplaribus, uerumetiam emendatis, ac uetustis Latinorũ codicibus, non solum calamo descriptis uerumetiam formulis excusis. Deinde paleam est, non paleas τὸ δὲ ἄχυρον, licet reclamantibus nostris exemplaribus. Verum hoc nihil ad sensum.

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed χρείαν ἔχω, id est, Opus habeo ut abs te baptizer. Porrò uerbo baptizandi, tametsi Gręco, tamen quoniam res ipsa noua eo ad nos permanauit, placuit constanter uti. Quanquam Cyprianus in epistola ad Cæcilium ausus est

Debeo pro opus habeo

ita

Baptizo Latine tingo

ita legere: Docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti.

Sine modo.) ἄφες ἄρτι. Quod hic uertit, Sine, mox transfert, Dimisit, cum utrobiq; sit idem uerbum. Quanq; non est idem, sinere, & dimittere. Rogo quis est hic lusus in literis diuinis? Aut dicendũ erat, Omitte nunc, ut intelligas id, quod est cõsentaneum, Ioannem iniecta manu, conatum uetare Iesum. Ac mox, Tunc omisit illum, aut, Sine nunc, & tunc sinit illum. Nam ἀφίησιν, præsentis temporis est, non præteriti.

Baptizatus aũt Iesus.) Iesus in aureo codice non addebatur, nec in uno Donatianico. Siquidem quũ essemus proxime Brugis, qua non alia ciuitas hodie florentior, aut bonorũ ingeniorũ feracior, in omnium celeberrimo cõgressu, quũ aliorum principum innumerabilium, tum præcipue Caroli Cæsaris semper Augusti, & R. D. Thomæ cardinalis Eboracensis, scrutati sumus bibliothecã uetustissimi collegij, uulgo dicti, sancti Donatiani: quod hodieq; ueteris eruditionis ac disciplinæ non pauca tenet uestigia. Ibi reperimus Euangeliorũ codices complures, quorum aliquot inscriptione etiam testabantur se descriptos ante annos octingentos. Vnũ, in quo testamentũ nouum totum habebatur: alterum omnium uetustissimum, & usu tritissimũ, sed mutilum & accisum: in quo nihil erat noui testamenti, præter epistolam Pauli ad Romanos, epistolas Iacobi, Petri, Ioannis, & Iudæ. Horũ nobis copia facta est, per omni uirtutum genere præcellentem Marcum Laurinum, eius collegij decanum. Habebat ea bibliotheca complures alios libros antiquitatis uenerandę, qui neglectu quorundam perierunt, ut nunc fermè sunt sacerdotum mores, magis incumbere patinis quàm paginis, & potiorem habere curam nummorũ quàm uoluminũ. Hoc te nescire nolui lector, quod horum codicũ testimonio sum frequenter usurus in hoc opere. Et εὐθὺς quod hic est apud Græcos, in plerisq; Latinis codicibus non additur.

Donatiani collegium Brugis

Sicut columba

Sicut columbã.) ὡσεὶ περιστεράν. Obscurius reddidit interpres. Videtur enim dicere, more columbæ descendisse spiritum sanctum, cum sentiat eum specie columbæ descendisse.

Amphibologia

Et uenientem super se.) Ex Græco sermone non liquet utri sint aperti cœli, Christo, an Ioanni, tũ uter uiderit columbã descendentẽ. Atqui ex Euangelistæ uerbis magis uidetur ad Christũ referri, quàm ad Ioannem, nisi quod sequitur, ἐπ' αὐτὸν, quod interpres uertere debuisset, Super eum, siue super ipsum. Alioqui si Super se sentiendũ erat, dixisset, ἐφ' αὑτὸν. Ad hæc, non referebat ut Christus hæc uideret, quæ fiebant propter Iudæos, quo euidenti signo intelligerent eum esse Messiam, non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palàm designasset Iesum. At Marcus, qui Matthæum redegit in compendium, aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarent hæc duo uerba, ἐπ' αὐτόν, prorsus intelligeremus Christũ uidisse, nõ Ioannem. Lucas ita recensset, ut quis uiderit, nõ aperiat. Solus Ioannes palàm explicat, Ioannem Baptistam uidisse.

Marcus Matthei abbreuiator, autore Augustino

εὐδοκεῖν, quid Græcis

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac præcipuũ quendam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, In quo bonam de meipso habeo opinionem: & ut ita loquar, Ipse mihi placeo: siue, In quo mihi complacitũ est. Augustinus sermone sexagesimotertio legit, In quo bene sensi, sequutus Cyprianum suum, qui itidem legit libro aduersus Iudæos primo, cap. decimoquarto. Vterq; sequutus uidetur Tertullianũ qui libro contra Praxean legit, in quem bene sensi, & hic sequutus ut opinor Irenæũ, qui frequenter hoc modo loquitur. Nam εὐδοκεῖν id Gręcis sonat. Vnde illis εὐδόκιμοι dicuntur, celebres & de quibus magnifica est opinio. Cæterum illud Dilectus, quod mox præcesserat, ἀγαπητὸς est Græcis, quod plerunq; uertere solet, Charissimus. Est enim nomen, nõ participiũ, & omnino plus quiddam indicat, quàm dilectus. Atqui si usquam erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat, cum de filio Christo loquatur. Et ita citat aliquoties Hieronymus.

ἀγαπητὸς quid

EX CAPITE QVARTO.

πνεῦμα, πνοὴ, quid differant

TVnc ductus.) ἀνήχθη, id est, subductus, siue sublatus, uelut è medio abductus. Nec enim protinus cœpit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porrò quod simpliciter dixit, à spiritu, solitus addere sanctum, palàm est eum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Nam quoties is accedit, ferè de spiritu sancto sentiendum esse docet Didymus in opere de spiritu sancto. Etiam πνεῦμα pro quocunq; spiritu, nonnunq; & pro mentis

mentis impetu usurpetur: cum πνοὴ non aliter quam pro flatu positũ reperiatur in arcanis literis, subnotãte Augustino libro de ciuitate dei decimo tertio. Rursum diaboli nomen ubique reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritũ impiũ, sed simpliciter delatorẽ aut calumniatorẽ significare uidetur. Id enim Græcis sonat διάβολος à uerbo διαβάλλειν, quod est deferre, traducere, siue infamẽ reddere. Cæterũ quod in Hilario pro à diabolo legit, à Zabulo, fortassis errori librariorũ est ascribẽdum. Tametsi eadem uox & aliàs apud hunc legitur: nec tamen apud hũc solum. Verum undecunque hoc inoleuit, certe constat ab Euãgelistis diabolum appellari, non zabulum siue zabolum ut scriptum reperi in emendatioribus codicibus. Sunt qui za positum existimant, pro διά, quod à uetustis Græcis in aliquot dictionibus factum esse uerissimũ est, nimirum iuxta proprietatẽ Aeolicam. Sed mirum unde recentiores Latini, affectarint eam antiquitatẽ. Friuolum enim est quod nonnulli zabulũ media producta, compositũ putant ex za syllaba, quæ Græcis nõnunquam uim habet augendi, ut in ζάθεος, & βουλή, quod abundet cõsilijs. Dictus est enim accusator fratrũ, à διαβάλλω. Ad hæc quod hic uertit postea, ὕστερον, sæpe uertit nouissime, uerti poterat, Tandem esurijt, siue denique esurijt, ut intelligas eum tum demum sensisse famem.

Accedens tentator.) ὁ πειράζων, id est, Is qui tentat. Ad eundẽ modum Paulus apostolus, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, id est, Ne quo modo tentasset uos, ille qui tentat, hoc est, ille qui solitus est tentare. Quanquam nomẽ uideri poterat πειράζων, uelut, εἴρων, pro dissimulatore.

πειράζων participium, pro nomine, ut βασανίζων.

Non in solo pane.) Testimoniũ est Deut. cap. octauo, quod ad uerbũ penè retulit Christus. Vt ostẽderet tibi, quod nõ in solo pane uiuat homo, sed in omni uerbo, quod egreditur de ore domini. Cæterũ tam Græce quàm Hebraice, uiuet est futuri temporis, ζήσεται, יִחְיֶה.

Tunc assumit.) παραλαμβάνει, id est, Assumpsit, hoc est, comitem abducit. Ac rursum paulo inferius, παραλαμβάνει est præsentis temporis. Cæterum pinnaculum, πτερύγιον est diminutiuum ab ala, quod in alarum morem motetur.

Angelis suis mandauit.) ἐντελεῖται, id est, Mandabit, futuri temporis. Atque ita scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi, consentientibus tribus Donatianicis. Similiter & apud Hebræos, יְצַוֶּה. Atque ita legitur in psalmo nonagesimo, unde locus hic desumptus est consentientibus & septuaginta: ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. Calumniatur autem Hieronymus hoc in loco calumniatorẽ, quod perperam citarit scripturę testimonium decerpens quod erat cõmodum, & prætermittens quod offendebat. Omisit enim illud, Vt custodiant te in omnibus uijs tuis. Deinde tacuit quod ibidem sequitur, Super aspidem & basiliscum ambulabis. Postremo quod de quouis uiro bono dictum est, id detorsit ad Christum, cum ei totus psalmus non queat accõmodari. Verum opinor diabolum non ob hoc uocandum in ius, quod inerudite citarit scripturã, sed quod maliciose & impie. Ad hæc μήποτε, quod suo more uertit, Ne forte: rectius erat, Ne quando.

Corsendoncense uetustũ exemplar

Diabolus à calumnia desensus

Dixit illi Iesus rursum.) πάλιν ita positũ est, ut utrouis referri possit. Dixit rursum, aut, Rursum scriptum est. Deinde uox ea nonnunquam sonat iterationem, nonnunquam contrarietatem. Si ad, dixit, referatur, iterationẽ significat: nam semel ante responderat. Si ad sequens uerbum, contrarietatẽ, quasi dicas, è diuerso scriptum est, ut opponat scripturam illius scripturæ. At mox haud dubie significat iterationem, πάλιν παραλαμβάνει.

πάλιν Græcis bifariam accipitur

Non tentabis.) Locus est Deuteronomij cap. sexto. Apud Hebræos pluratiuo numero legitur, Ne tentetis dominũ deum uestrũ, secundũ quod tentastis in loco tentationis. Et hic Christus tantum decerpit, quantũ erat cõmodum. Reliquit enim quod sequitur: Sicut tentasti eum in loco tentationis, quod ea pars non competebat, nisi in populum Israëliticum.

Si cadens.) εἰ πεσών, id est, Si prostratus, siue pronus, Qui gestus est adorantis. Eodem uerbo usus est de Magis.

Vade satana.) Quid est uade? Num eum aliquò mittit Christus, ut dicat uade? Græce est ὕπαγε, id est, Abi, siue discede. Et additum est in Græcorum codicibus uulgatis, ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Post me satanas, at perperam siquidem Origeni credimus. Is enim annotat hanc differentiam homilia prima, Petro dictum esse, uade post me, satanæ tantum dictum abi: quod prius illud competat in discipulum, iuxta illud: Venite post me, faciam uos fieri piscatores hominũ. Posterius cõueniat in eum, qui tantum reijciendus esset, non etiam ad morem gerendũ inuitandus. Nec addit hæc uerba, Post me, Chrysostomus hũc enarrans locum

Vade & uade post me

Nostra lectio præfertur Græcæ

Zabulus, pro diabolo

ζα pro διά

Vos fieri piscatores.) Fieri, redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Porrò piscatores hominū, mollius est apud Græcos, ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Nam piscator à piscibus dictus est, ἁλιεὺς à mari, quasi iuxta Gallorū linguā dicas, marinatores, quod in mari uenent, Quanquam hoc minutulū uelut & illud aliquāto post, Relictis retibus & patre, Græci addūt, suo αὐτῶν.

Et sanans omnem languorem.) θεραπεύων. Quod sæpe uertit, curans: & omnino θεραπεύειν est mederi pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, θεραπευτικὴν appellat. Proinde miror Euangelistę interpretem hoc uerbo abusum, quod magis uidebatur fugiendum. Quanquam eodem uerbo abusus est Marcus capite primo: καὶ ἐθεράπευσε πολλούς. Item Lucas capite quarto: ἐθεράπευσεν αὐτούς. Eadem ratio in uerbo Latino curare, quæ in Græco. Hoc loco fuit interpres Latinus, ac uertit sanans pro θεραπεύων. Cæterum in Marco ac Luca non uitauit. Non enim statim sanantur qui curantur: & multi sanantur non curati. Deinde νόσον, quod planè morbum significat, hic plerunque uertit languorem. Rursum μαλακίαν, quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit, infirmitatem, rectius tamen uersurus, languorē. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualetudine. Denique fortasse melius erat, Quemuis morbum, quàm omnem. Neque enim sanauit omnes ægrotos, sed quemuis morbum: quosdam enim morbos medici putant immedicabiles. Nisi quod omnis pro quiuis abutuntur nonnulli Latinorum.

θεραπεύειν — *Apostoli non sanabant pharmacis* — *νόσος & μαλακία quid differant* — *Omnis pro quiuis*

Abijt opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ, id est, Abijt auditus, ut uerbum uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus, Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Opinio pro fama

Tormentis comprehensos.) βασάνοις συνεχομένους, id est, Qui cruciatibus siue torminibus coarctabantur, siue contrahebantur. A morbis separauit tormina, quorum uiolentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob uitandam amphibologiam: sunt enim & quæstionum tormenta.

Tormina & tormenta

Qui dæmonia habebant.) δαιμονιζομένους. Vnica uox est, qui à dæmonibus agebantur. Simile est quod sequitur, σεληνιαζομένους, quod interpres uertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos uere affectos fuisse ui syderis Lunæ, cum essent dæmoniaci, sed arte dæmonū factū, quo creaturā dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor nō esset perpetuus, sed certis recurreret interuallis.

Lunatici qui

De trans Iordanem.) καὶ πέραν Ἰορδάνου, Trans Iordanem. Interpres addidit, De. Reperiuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum à loco significent. Vt Quintilianus: Salutem publicā trans mare petendam, id est, E transmarinis regionibus. Et peregre redijt, id est, ex peregrinatione. Et, foris accessit, id est aliunde. Nam, De sub pede, de post fœtantes, orationes sunt inauditæ Latinis. Poterat explicare periphrasi, à regionibus ultra Iordanem sitis.

Trans mare pro è transmarinis — *Foris pro ἔξωθεν*

EX CAPITE QVINTO.

VIdens autem Iesus.) Iesus, hoc loco non additur, nec in Græcis, nec in uetustis Latinorū codicibus. ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, id est, Cum uidisset autem turbas.

Beati pauperes spiritu.) Video theologorū uulgus, inter quos est & Beda id interpretari de tenuitate facultatum, & qui scripsit in hunc Euangelistam opus imperfectū, annotat quod dictum sit πτωχοὶ non πένητες, id est, mendici non egeni, ut exprimeret summam egestatem, cū potius referendum sit ad animi celsitudinem ac ferociā. Siquidem Græci μέγα πνεῖν dicunt elato esse animo, ac præferoci, cuiusmodi ferè sunt principes, aut qui regnum ambiunt. Atque hic est fermè malorum omnium fons. Ad hunc sensum facit et id, quod annectitur, Quoniam ipsorum est regnū cœlorum. Porrò pauperes spiritu dixit, quod diuitum familiaris sit ferocia. Certe diuus Augustinus palàm in hanc sententiam interpretatur, cōmentariorum, quos in hūc domini sermonem ædidit, libro primo, ac rursum enarrans psalmum septuagesimum tertium. Neque dissentit Hieronymus, ita scribens: Adiunxit spiritu, ut humilitatem intelligeres, non penuriam. Itidem interpretatur & Chrysostomus homilia in Matthæum decimaquinta. Et huic consentiens Theophylactus. Neque secus, diuus Hilarius in Canone Matthæi. Itaque coactius & alienius mihi uidetur hic inducere quęstionem de professione mendicitatis aut uoluntariæ paupertatis; sed dominus per modestiam ac submissionē sui ostendit uiam ad ueram sub-

Pauperes spiritu qui Christo dicti

Vos fieri piscatores.) Fieri, redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Porrò piscatores hominū, mollius est apud Græcos, ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Nam piscator à piscibus dictus est, ἁλιεὺς à mari, quasi iuxta Gallorū linguā dicas, marinatores, quod in mari uenent. Quanq̄ hoc minutulū uelut & illud aliquāto post, Relictis retibus & patre, Græci addūt, suo αὐτῶν.

Et sanans omnem languorem.) θεραπεύων. Quod sæpe uertit, curans: & omnino θεραπεύειν est mederi pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, θεραπευτικὴν appellat. Proinde miror Euangelistę interpretem hoc uerbo abusum, quod magis uidebatur fugiendum. Quanquam eodem uerbo abusus est Marcus capite primo: καὶ ἐθεράπευσε πολλούς. Item Lucas capite quarto: ἐθεράπευσεν αὐτούς. Eadem ratio in uerbo Latino curare, quæ in Græco. Hoc loco fuit interpres Latinus, ac uertit sanans pro θεραπεύων. Cæterum in Marco ac Luca non uitauit. Non enim statim sanantur qui curantur: & multi sanantur non curati. Deinde νόσον, quod planè morbum significat, hic plerunque uertit languorem. Rursum μαλακίαν, quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit, infirmitatem, rectius tamen uersurus, languorē. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualetudine. Denique fortasse melius erat, Quemuis morbum, quàm omnem. Neque enim sanauit omnes ægrotos, sed quemuis morbum: quosdam enim morbos medici putant immedicabiles. Nisi quod omnis pro quiuis abutuntur nonnulli Latinorum.

θεραπεύειν — *Apostoli non sanabant pharmacis* — *νόσος & μαλακία quid differant* — *Omnis pro quiuis*

Abijt opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ, id est, Abijt auditus, ut uerbum uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus, Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Opinio pro fama

Tormentis comprehensos.) βασάνοις συνεχομένους, id est, Qui cruciatibus siue torminibus coarctabantur, siue contrahebantur. A morbis separauit tormina, quorum uiolentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob uitandam amphibologiam: sunt enim & quæstionum tormenta.

Tormina & tormenta

Qui dæmonia habebant.) δαιμονιζομένους. Vnica uox est, qui à dæmonibus agebantur. Simile est quod sequitur, σεληνιαζομένους, quod interpres uertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos uere affectos fuisse ui syderis Lunæ, cum essent dæmoniaci, sed arte dæmonū factū, quo creaturā dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor nō esset perpetuus, sed certis recurreret interuallis.

Lunatici qui

De trans Iordanem.) καὶ πέραν Ἰορδάνου, Trans Iordanem. Interpres addidit, De. Repériuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum à loco significent. Vt Quintilianus: Salutem publicā trans mare petendam, id est, E transmarinis regionibus. Et peregre redijt, id est, ex peregrinatione. Et, foris accessit, id est aliunde. Nam, De sub pede, de post fœtantes, orationes sunt inauditæ Latinis. Poterat explicare periphrasi, à regionibus ultra Iordanem sitis.

Trans mare pro è transmarinis — *Foris pro ἔξωθεν*

EX CAPITE QVINTO.

Videns autem Iesus.) Iesus, hoc loco non additur, nec in Græcis, nec in uetustis Latinorū codicibus. ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, id est, Cum uidisset autem turbas.

Beati pauperes spiritu.) Video theologorū uulgus, inter quos est & Beda id interpretari de tenuitate facultatum, & qui scripsit in hunc Euangelistam opus imperfectū, annotat quod dictum sit πτωχοὶ non πένητες, id est, mendici non egeni, ut exprimeret summam egestatem, cū potius referendum sit ad animi celsitudinem ac ferociā. Siquidem Græci μέγα πνεῖν dicunt elato esse animo, ac præferoci, cuiusmodi ferè sunt principes, aut qui regnum ambiunt. Atque hic est fermè malorum omnium fons. Ad hunc sensum facit et id, quod annectitur, Quoniam ipsorum est regnū cœlorum. Porrò pauperes spiritu dixit, quod diuitum familiaris sit ferocia. Certe diuus Augustinus palàm in hanc sententiam interpretatur, cōmentariorum, quos in hūc domini sermonem ædidit, libro primo, ac rursum enarrans psalmum septuagesimum tertium. Neque dissentit Hieronymus, ita scribens: Adiunxit spiritu, ut humilitatem intelligeres, non penuriam. Itidem interpretatur & Chrysostomus homilia in Matthæum decimaquinta. Et huic consentiens Theophylactus. Neque secus, diuus Hilarius in Canone Matthæi. Itaque coactius & alienius mihi uidetur hic inducere questionem de professione mendicitatis aut uoluntariæ paupertatis; sed dominus per modestiam ac submissionē sui ostendit uiam ad ueram sub-

Pauperes spiritu qui Christo dicti

limitatem, Nam Adam per superbiam deiectus est à regno in seruitutem.

Beati qui lugent.) In Græcis codicibus prius est, Qui lugent: postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod in huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Periphrasis in sacris literis

Misericordiā consequent.) ἐλεηθήσονται. Cur nō est ausus uti periphrasi in cōsolabuntur, cum hic nō uereatur facere. Hilarius longiore, sed dilucidiore circumitione est usus, Quia ipsis, inquiēs, misericordiā prestabit deus. Et Augustinus, Quoniā ipsorū miserebit deus.

Cor, oculus animi

Beati mundo corde.) καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, id est, mundi corde. Pro quo Augustinus dictione composita legit, mundicordes, cum Græcis duæ sint dictiones. Fortassis hic non parum quadrasset, Puri corde, quod mundicies sordibus magis opponatur, purum autem proprie dicatur, quod nullius admixtione sit uitiatum, nam oculorum uice posuit cor. Et aliâs oculum simplicem uocat.

Pacifici, qui pacem conciliant

Beati pacifici.) εἰρηνοποιοί. Vt intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium. Annotauit hoc diligenter Chrysostomus. Sed hæc, ut nunc ferè sunt mores, surdis canuntur.

Addita uox

Cum maledixerint uobis homines.) Homines non est in Græcis libris, sed hoc uel interpres, uel quod probabilius est, librarius addidit de suo: quanq; nō erat admodum opus. Id eò uisum est admonere ne quis frustra philosophetur hic in dictione homines. Quod genus est apud Paulum, si adhuc hominibus placerem.

Et persequuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, Vos, quod apud Latinos maledicere & persequi, non recipiant eundem casum quem apud Græcos. Addidit iterum, homines, quod nec apud Græcos est, nec in aureo codice.

Omne malum.) Græci codices quidam addunt uerbum, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, id est, Quoduis malum uerbum. Consentit exemplar quod à Leone pontifice missum sequuti sunt Hispani, licet Chrysostomus citans hunc locum lib. 3. cap. 11. de sacerdotio non addat ῥῆμα, & εἴπωσι πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν, & dixerint omne malum aduersum uos. Nam quod mox πολύς, id est, multa, uertit copiosa, probe fecit. Atq; hæc sunt illius sacro sanctæ philosophiæ

Philosophia peculiaris Christi

dogmata, quæ Christus tanta cura, tantaq; autoritate tradidit: neque id promiscuæ turbæ, sed peculiariter suis, hoc est, sacerdotibus & episcopis, imò omnibus ingenue Christianis: neq; quouis loco, sed in monte. Nec frustra addidit Matthæus, aperiens os suum. His nominibus ipsa ueritas, quæ neq; fallit, neq; fallitur, nobis felicitatem promisit. Et tamen mirum quàm ad hæc frigemus omnes. Imò non pudet quosdam absolutam profitentes religionem, hæc eludere, uelut antiqua iam & obsoleta. Impiū ferè habetur, non constabilisse rem, quocunq; modo. Bellum etiam in templis laudatur ab episcopis, à theologis, à monachis. Nam ipse noui quosdam, qui decantandis belli laudibus, ad episcopi dignitatē emer-

Aristoteli plus satis tribuimus

serunt. Aristotelis decreta nos magis commouent quàm Christi. Atqui hæc est illius cœlestis doctoris propria peculiarisq; doctrina, quam nemo philosophorū unquam efficaciter tradidit. Audiui quosdam qui sibi uehementer theologi uiderentur, ad hæc adoranda nobis, si modo uere Christiani sumus, nasum sanna corrugantes, & ea modis omnibus abominantes, quæ Christus æterna felicitate pensat. Neq; ueritus est optimus ille Chrysostomus ad singulos beatitudinis gradus interpretari, quod Christus pronunciauit beatum, etiam in hac qualicunq; uita beatius esse, quam illud quod mundus beatissimum esse iudicat. Nos qui nobis uidemur plusquam sesquichristiani, ne id quidem æquis auribus accipimus, si quis simpliciter accipiat eorum, quæ Christus docuit hic præstanda, præmium ab ipso reponendum in futuro. Et cum nobis permittamus, ut in his, in quibus totius religionis nostræ cardo est, impune simus impij, blasphemiq;, dictu mirum quas tragœdias excitemus, si quis ad commentitias quorundam propositiones audeat hiscere. Sed his deplorandis alius fortasse commodior dabitur locus.

Sal fatuus

Sal euanuerit.) μωρανθῇ. Vt nihil causer de genere salis, quid est euanescere? Qua uoce reddidit in Paulo, ἐματαιώθησαν. Hic cum de sale loquatur, dicere debuit: Infatuatus fuerit, siue insipidus factus fuerit, aut certe, ut Vallæ placet, desipuerit. Quandoquidem Martialis, & betas, quod insipidæ sint, fatuas uocat. Porrò quod taxat Valla, πόλιν non urbem, sed ciuitatem, esse uersum, non solum minutius est, uerumetiam iniquius, Quod genus est & illud, ὑπὸ μόδιον, id est, Sub modium, siue subter modium; cum alioqui Græcis μέδιμνος

modius

modius sit. Annotandum autem interpretem, aut fortassis Euangelistam ipsum Romana usum uoce, quod & aliâs sæpicule facit, uelut indicabimus suis locis.

Modio Romana uoce usus Euangelista

Vt luceat.) καὶ λάμπει, id est, Et lucet. Ostendit enim quid consequatur, non quid affectandum sit. In exemplari Paulino scriptum erat, Et luceat. Refertur enim ad lucernam quæ sic lucet, si fuerit imposita candelabro.

Quoniam ueni soluere,) ὅτι ἦλθον, id est, Quod ueni, siue quod uenerim. Siue, quod Latinius est, Ne putetis me uenisse. &, Ad soluendum potius quàm soluere. Quanquam hoc ipsum καταλύσαι potius significat destruere ac demoliri uel abrogare, quàm soluere: aliter enim soluitur lex, aliter pecunia debita, aliter zona siue nodus.

Soluere pro destruere

Amen dico uobis.) אָמֵן, quod apud Hebræos sonat fiat, siue uere, ceu uocem Hebræis peculiarem nemo Latinus uertit, neque quisquam Euangelistarum Græce scribens. Est autem uox confirmantis & asseuerantis.

Iota unum aut apex.) Cum probabile sit Iesum Hebraice fuisse loquutum, dubium non est quin quod hic Iota uocat, ea sit litera, quam Hebræi iod appellant, omnium minutissima, quę sic nonnunquam adijcitur, ut propemodum superuacanea uideri queat. Sed quid apicem dixit? Cum ne Græcorum quidem uetustissimis mos fuerit apicibus uti, & sero apud Hebræos receptum sit, accentiuncularũ notas ascribere, quibus tamen hodie nõ utuntur, nisi forte summũ elementi fastigium apicem uocauit, aut eam notam quæ nõnullis addita facit o אֹל. Mihi uidetur hic sermo καθ' ὑπερβολὴν dictus. Neque enim laboratur de literarũ apiculis: cum constet non pauca etiam uolumina ueteris instrumenti intercidisse, quorum nomenclaturã adhuc uidemus in canonicis uoluminibus, ueluti libros bellorũ domini, qui citãtur Numerorũ 21. & librũ Iustorũ qui citatur Iosue cap. 10. & 2. Regnorũ cap. primo, aliosque qui citantur in libris Regum & Paralipomenon. Oportuit autem summæ fuisse autoritatis, quorum autoritate toties nititur scriptura Canonica. An uero fuerint in Canone Hebræorũ alijs excutiendũ relinquo. Non igitur laboratur de apicibus, sed asseuerãt nihil omnino promissum aut proditum in lege Mosaica, quod Euangeliũ nõ absoluat. Ab hac sententia non abhorret Augustinus exponens sermonem domini in monte habitum.

Iota & apex quid sit in euangelio

Hebræi sero receperunt apices

Hyperbole

Non intrabis.) οὐ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positũ esse δυνητικῶς, ob geminatam negationem. Etiam si non negarim hęc aliquando significare tempus futurum, præsertim conduplicata negatione. Reus erit.) ἔνοχος ἔσται. id est, Obnoxius erit. Quanquam & rei dicuntur obnoxij: ueluti reus uoti, qui uoto sese adstrinxit, ac debitorem constituit.

Negationes duæ pro una

οὐ μὴ pro una negatione & facit tempus futurum aut modum potentialem

Qui irascitur fratri suo.) In nonnullis Græcorũ codicibus ascriptum est εἰκῆ, id est, Temere, aut sine causa. Verum Hieronymus edisserens hunc locum, itemque secundo dialogo aduersus Pelagium, negat id in uetustis, ac bonę fidei exemplaribus repertum. Et additum uidetur ab audaculo quopiam, qui ceu mitigare uoluerit, quod alioqui durius dictum uidebatur. At quin eadem opera in cæteris idem adiecit, εἰκῆ: Qui dixerit racha sine causa, qui dixerit fatue sine causa. Proinde diuus Hieronymus duas has uoces, Sine causa, iubet eradi. Quanquam prior lectio magis probatur Laurentio. Et Chrysostomus homilia in Matthæum decimasexta, legere uidetur εἰκῆ, distinguens iram opportunam ab intempestiua, & negans affectum penitus eximi nobis, sed cohiberi duntaxat ac regi. His consentanea scribit Theophylactus. Non erat opus hic distinguere iram iustam ab iniusta, aut iram carnis ab ira animæ, aut iram qua irascimur homini, & qua irascimur hominis uitio, si sentiamus dominum hic loqui de ira uulgari, qui est motus animi tendens ad ultionem doloris, nimirum primus ad homicidium gradus. Alioqui & iudex qui cum ira punit nocentem, peccat aut certe imperfectus est, quum hic Christus doceat perfecta. Verum ut redeamus ad particulam εἰκῆ, id est, sine causa, quam diuus Hieronymus negat esse in ueris exemplaribus, quid hic adferent qui contendunt hanc translationem ab Hieronymo fuisse castigatam? Quod damnat relictum est, quod relictum est ad sensum pertinet non ad uerba, quę uidetur alicubi neglexisse. Augustinus lib. retract. 1. cap. 19. testatur in Græcis codicibus nõ addi sine causa. Nam in sermone habito in monte, uult etiam in cæteris duabus partibus subaudiri, qui dixerit, racha, sine causa, qui dixerit, fatue, sine causa.

Sine causa additum autore Hieronymo

εἰκῆ additum

Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos contumeliæ uox est, quasi Latine dicas cerebrosum, aut cerebro carentem siue uacuũ. In psalmo quarto exponitur, ריק per uanitatem

Racha quid iuxta diuersos interpretes

tatem: Decidam merito ab inimicis meis inanis. Atq; in hac quidem sententia est Hieronymus, qui perinde ualere putat racha, ac si Græce dicas κενός. Quin & Græci hominem nihili, ῥάκος appellant, à ueste detrita, reijculaq; sumpto conuicio. Quod indicat & diuus Augustinus cōmentariorum, quos in hunc ædidit locum, libro primo. At uidetur racha, magis esse uox indignantis, uelut interiectio. Alioqui quid intererit, inter racha et fatuum?

Excussa Hieronymi opinio

Consentaneum enim Christum gradus quosdam ostendere, quorum primus sit irasci, secundus sono aliquo incerto motum animi significare, tertius in manifestum conuicium prorumpere. Atq; ita sentit Augustinus eo loco quem paulo ante adduxi, addens se id à Iudæo quopiam accepisse, Racha Hebræis interiectionis instar esse, eaq; uoce nihil certi, sed tantum animi indignationē significari. Chrysostomus homilia decimasexta, tradit racha, nō esse uocem grauioris aut atrocis cōuicij, sed ab impatientia, stomachoq; loquentis proficisci: quomodo seruis nonnunq; stomachosius loquentes dicimus: Abi tu, dic illi tu. Quin & Syriacæ linguæ testimonium adducit, in qua racha ponatur pro eo quod est, tu. Sic enim seruis loquimur, & his quos cōtemnimus. Cum Chrysostomo concordat Theophylactus. Nonnulli sic distinguunt inter racha & fatuum, ut differentia peccati non sit in dictis, sed in animo dicentis. Nam dominus suo more doctrinam suam attemperans ad captum simplicium, hoc modo proposuit exemplum iræ leuis, quæ nondum decreuit ultionem, & iræ grauioris per racha, & iræ grauissimæ quæ proxima sit homicidio per fatue. Alioqui plerunq; grauius peccat, qui tacitus irascitur, quàm qui conuicijs debacchatur.

Racha siue rocho non esse interiectionem

Nec desunt qui recha doceant esse legendum, nō racha, quod Chaldæis sonet rocho. Eam uocem nolunt esse interiectionem, sed simpliciter significare uacuū. Nec esse conuicium, aut si est, leuius esse conuicium, quod competat in eum qui careat eruditione, aut alia re, quam sibi quisq; parare ualeat sua industria, cum fatui conuicium pertineat ad impietatem. Quod attinet ad dictionem racha, si recha legendum est, quū in codicibus Græcis ac Latinis summus sit consensus, aut Euāgelista reprehenditur si Græce scripsit, aut interpres quem oportet antiquissimum fuisse, quisquis fuit, nam quidam autumant fuisse Ioannem Euangelistam. Deinde quum dominus sit usus uulgari lingua, quæ Syro Chaldæoq; sermone corrupta fuit, si Chaldæi pro racha dicunt rocho, quid mirum, si dominus pro recha dixit racha. Neq; enim consequitur, sic scribitur in ueteris testamenti uoluminibus, igitur sic pronunciauit Christus, tametsi Græci codices rhaca habent non racha. Quod attinet ad distinctionem fatui constat Græce scriptum μωρὲ, quid Hebraice scripserit Matthæus nobis incertum, qua uoce Paulus usus est de discipulis domini: quæ stulta sunt mundi elegit deus: non utique significans impios, sed humiles & imperitos iuxta mundum. & ipse Paulus agnoscit stulti uocabulum, nō quod uere stultus esset, sed quod stultorum sit de seipsis magnifice prædicare, quod tamen non est impietatis, sed ineptum potius, si modo uera prædicent. Iam ut non est conuicium, si quis hominem tardum obiurgans appellet tardum, ita non sit cōuicium, si quis hominem impium emendare cupiens, appellet stultum. In singulis igitur subaudiendum est, si quis iratus dixerit, racha, si quis iratus dixerit, fatue.

Fratris uocabulum quos cōplectatur

Quidam philosophantur in dictione fratris, quasi fratres non sint nisi qui cōmunem agnoscunt patrem. Ego arbitror hic nomine fratris omnes homines intelligi. Etenim quum dominus præcipiat, ut maledicentibus impijs benedicamus, cui concedit dicere fatue, duntaxat iuxta sensum quem indicauimus.

συνέδριον & βουλὴ

Concilio.) Non est βουλὴ, quod & ipsum significat concilium, sed συνεδρίῳ, quod consessum iudicum significat, id quod indicatū est & à Chrysostomo. In huiusmodi consessibus, uelut Athenis in curia Martis, grauiores causæ solent agitari. Nam in iudicio quod interdum ab uno paragitur multa spes est elabendi, ad synedrion nō nisi grauis causa defertur, iamq; non tam de damnando reo quàm de supplicij modo deliberatur.

Gehenna quid

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναν τοῦ πυρός, id est, ad gehennam ignis. Sed Hebraice magis quàm Græce aut Latine dictum est, gehennæ ignis, pro gehennæ incendio, siue gehenna ardente. Porrò apud Hebræos gehenna גֵּיא־הִנֹּם sonat, Vallis ennon, de quo inferius plura dicemus capite decimo.

Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi, διαλλάγηθι. Vnde nos uertimus reconcilieris, ne

ris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in peruetustis Latinorum exemplaribus, uelut in Paulino. Et in Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium indicabat, & illic scriptum fuisse, reconciliare. Omittam ὕπαγε, abi potius uertendũ fuisse, quàm uade. Nec esse, offeres, sed πρόσφερε, id est, offer, siue adfer.

Esto consentiens.) ἴσθι εὐνοῶν, id est, Esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus, benignus, etiamsi non uideam quid benignus respondeat ad εὐνοῶν. Nonnulli uerterũt concors quemadmodum indicat Augustinus.

Et aduersario.) ἀντιδίκῳ. Non absolute sonat aduersariũ, sed aduersariũ causæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus aũt μήποτε, Ne forte, uertit cũ rectius sit, Ne quando, aut simpliciter, Ne. Præterea ὑπηρέτῃ, quod hic uertit ministro, nonnunq̃ carnificem transtulit, aliâs exactorẽ. Est aũt is qui exequitur iudicis sententiam.

ἀντίδικος *ὑπηρέτης uarie translatum*

Nouissimum quadrantem.) ἔσχατον κοδράντην. Cur non potius extremum quàm nouissimum? Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet hic quoque Romanam uocem usurpatam ab exteris, id quod in plerisq; fit, sed deprauate. Est autem quadrans nummulus, quarta pars assis, quam à tribus uncijs Plinius triuncium uocat. Gulielmus Budæus immortale suæ gentis decus: utpote uir non solum omniũ quos unquam Gallia genuit eruditissimus, uerumetiam diligentissimus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur teruncius. Atq; eum nummum uulgo ceu minutum contemptui fuisse, prouerbio quoq; testatum est, id quod in Chiliadibus nostris adnotauimus.

Latina dictio usurpata à Græco scriptore *Gulielmus Budæus* *Triuncius & teruncius*

Mœchatus est eam.) Vt dissimulem interim, quod toties iam uertit quia pro quod: ut demus mœchari Latinis esse receptũ: Nam & Catullus mœchari dixit, & Terentius mœchum, Quis unquã Latinus dixit, mœchatur illam? Proinde si mœchari hoc loco significat adulterium cõmittere, uertendum erat ad hunc modum, Qui uiderit uxorem siue matronam ad concupiscendam eam, iam adulterium cum illa cõmisit. Sin mœchari positum est pro quouis illicito concubitu, quemadmodum aliquoties inuenitur, pro Mœchatus est dicendum erat, Stuprauit eam, siue ut Suetonius loquitur, adulterauit eam.

Adulterat eam

Scandalizat te.) Mirum est Græcam uocem usqueadeo placuisse, cum dicere licuerit, Offenderit, siue obstaculo, aut offendiculo fuerit. Nam quod ἔξελε, id est, Exime, siue extrahe uertit, Erue, reprehendi non potest.

Quàm totum corpus tuũ.) Huiusmodi sermonis character apud Græcos inuenitur, & apud nonnullos Latinos, sed græcissantes. Verum id, cum additur ἤ, ut subaudias μᾶλλον. At hic secus habetur, καὶ μὴ ὅλον, & non totum &c. Atq; itidem in parte proxima. Proinde mirum est interpretem affectasse græcanicum schema, quod sermo Græcus non habebat. Nec est, Eat in gehennã, sed βληθῇ, id est, cõijciatur. Etiamsi sic loquunt̃ Græci βάλλ' εἰς κόρακας, Abi ad coruos, sed subaudientes σεαυτόν. quasi dicas, abijce teipsum, siue aufer te.

Quàm, Græcis subauditur

Libellum repudij.) Quod Græce unico uerbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas, diuortionale, hoc est, libellum diuortij. Annotauit hoc loco Chrysostomus, quod pręcipit de uxore non relinquenda, pendere ex superioribus: Inter tales enim, quales paulo ante descripsit, neq; quisquam eijciet uxorem nisi adulteram, neq; quisquam recipiet alienam cũ iniuria prioris mariti. Moxq; subiungit de non iurando, quod ita uetuit, ut nihil omnino exceperit. Et tamen quasi non sit hoc à Christo serio dictum passim iuramus. Certe uotis omnibus optandum, ut tales sint Christiani, ut neq; diuortio sit opus, neq; iureiurando.

Ἀποστάσιον quid *Iurare uetitum Christianis*

Qui dimissam duxerit, adulterat.) μοιχᾶται. Quod uerterat mœchatur, tandem transfert adulterat. Quanquam aliud est adulterare, quàm adulterium committere, quoties absolute ponitur. Augustinus de adulterinis coniugijs ad Pollentium, indicat hanc clausulam, Et quicunq; dimissam duxerit, mœchatur, in nonnullis codicibus Græcis ac Latinis non ascriptam fuisse: quod ex superiore sermone satis consequatur. Quod tamen apud neminem alium reperi, uel scriptum, uel annotatum.

Adulterat Latinis nõ ponitur absolute, quemadmodũ mœchat

Iterũ audistis.) πάλιν ἠκούσατε, Rursum audistis. Nec eñ iteratione significat, sed ordinẽ.

Neq; per cœlum.) μήτε ἐν οὐρανῷ, id est, Neq; in cœlo, quã tamen præpositionem, opinor iuxta proprietatem Hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut in digito dei, & In nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est: non, non.) ναί, ναί. οὔ, οὔ. Quod hic uertit est, Græcis est aduerbium affirmandi,

Ναί

ναί, sed quod usurpetur & à Latinis, Interpres aliquoties uertit, Etiam, quod uulgo, parum eruditi dicunt Ita: quasi ita respondeat negationi, Non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, Quod genus est illud, Sic erit. Cæterum nemo putet conduplicationem ad eundem pertinere, sed prior pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem. Nisi sic accipias, Si sermo uester affirmat, uere affirmet, sin negat, uere neget. Quod secus habet apud istos, qui quod pollicentur non præstant, & quod se negant facturos, faciunt.

Ita quomodo affirmat

His abundantius est.) τὸ δὲ περισσὸν τούτων, id est, Quod præter hæc accesserit. Mire torquent hunc locũ Theologi quidam, A malo est, alij interpretantur, à malo diffidentis, non à malo iurantis, alij à malo pœnæ, non à malo culpæ. Verum opinor Christum simpliciter sensisse, perfectis (Nam de his loquitur) omnino nõ esse iurandũ, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Alioqui in causa fidei, aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant. Vult enim suos esse tales, ut non sit opus ullo iureiurando. Quorsum enim attineat iurare, si nemo sit, qui quenꝙ uelit circũuenire, etiam si id possit impune, sed è suo quisꝙ alterum æstimans animo nemini diffidat? Nam qui uere sit Christianus, etiam suo incõmodo consulit cõmodis alienis: tantũ abest, ut ullũ uelit fallere. Et charitas adeo credit omnia, adeoꝙ non diffidit, ut parum etiam honesta, quoad potest, interpretetur in bonũ. Hac aũt ratione multarũ quæstionũ nodi dissolui poterunt, si intelligamus Christũ non simpliciter hæc uetuisse, sed uetuisse eo more fieri, quo uulgato more hominũ fiebant. Sic uetuit irasci, sic uetuit salutare quenꝙ in uia, sic uetuit ditescere, sic uetuit resistere malo, sic uetuit appellari magistros, sic uetuit uocare patrẽ in terris. Verũ hæc ad hoc institutũ proprie nõ pertinent.

Excussum præter ueterum expositionẽ, quomodo uetemur iurare

Dentem pro dente.) Græci addunt cõiunctionem, &, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Eadẽ additur in uetustis exẽplaribus Latinis. Illud obiter adnotandũ, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi Græcum articulum: quod quilibet oculus & quilibet dens significetur.

Quõ prohibemur resistere malo

Non resistere malo.) μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad hominem, præterea potest ablatiuus esse instrumenti. Nolite resistere cuiquam, malo, hoc est iniuria, siue uersutia. Hic sensus placuit Chrysostomo, quum ait resistẽdum homini malo, sed patientia: non enim ignem igni extingui, sed aqua. Mirum est autem hic additus articulus quam uim habeat, τῷ πονηρῷ, quasi certum malum significet. Nisi forte uoci appositiuæ adiunctus est: quasi dicas ei qui malus est. Quidam interpretanť nomine mali significatũ diabolum, quorũ est Theophylactus. Quis autem sic loquitur? Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne usquam abeas? Deinde quid facient huic loco, qui lites, qui bella calculis omnibus approbant inter Christianos? Christus absolute uetuit resisti malo, nimirum uulgari uia, ut malum malo repellatur, hoc est conuiciũ conuicio, uulnus uulnere, bellum bello, cædes cæde. Imò quid prætexent ij, qui beneficiũ maleficio repensant. Illud leuiculum, quod ὅστις uertit, Si quis, pro quisquis: nisi forte legit, ἄν τις. Item quod στρέψον, id est, Verte, siue obuerte, transtulit præbe. Augustinus alicubi legit Para.

Præbere maxillam, quomodo intelligendum

Præbe ei & alteram.) Hæc Christi hyperbole mea sententia nihil aliud docet, quàm summam patientiam, animiꝙ moderationem, utꝙ tantum absimus à cupiditate uindictæ, ut ultro parati simus alteram potius iniuriam admittere, quàm malum malo pensemus. Atꝙ hoc fortasse sensit Augustinus, cum aliâs, tum in libello de mendacio, & libro uigesimo secundo contra Faustum, scribit illam præparationem alterius maxillæ in corde faciendam, non in corpore. Nec enim hoc sensit Christus obuertendam sinistram malam, ei qui dextram percusserit, sed ea nos uoluit esse lenitate, ut ad alteram iniuriam accipiendam simus paratiores, quàm ad retaliandam priorem. Neꝙ uero continuo cum mendacio coniunctum uideri debet, quicquid habet hyperbolen. Quam & aliàs annotauit præter Origenem, Hieronymum, & Chrysostomum, diuus Augustinus in diuinis literis. Quod genus illud in libro Iudicum: Camelis eorum non erat numerus, & erant sicut arena, quæ est in littore maris. Rursum illud in psalmis: Ascendunt in cœlos, & descendunt usꝙ in abyssum: nempe de undis maris uicissim attollentibus sese, ac subsidentibus. Certè schema hoc palàm annotauit Augustinus in epistola ad Marcellinũ quinta, ostendens, si quis tropum sermonis reijciat, magis conuenire, ut in sinistram primus ictus dicatur exceptus, quod in hanc magis, quàm in dextram fertur impetus ferientis. Idem admonet in Luca non fieri ullam

Hyperbole

lam sinistræ, dextræ ue mentionē: ut intelligamus hoc loco sinistram ac dextram nihil aliud esse, quàm unam & alteram. quemadmodum in alia quadam parabola, quinq; talenta posuit pro plurimis dotibus, duo pro mediocribus, unum pro minimis. Cæterum animaduertendum est, ut subito mutarit numerum Ego autem dico uobis: Sed quisquis percusserit te in maxillam &c. Non ob aliud, nisi quod hic numerus accommodatior est ad insigendum animo quod dicitur, dum quisq; sibi dici putat, quod dicitur.

Dextra ac sinistra prouna, aut altera

Numerus cur aliquando mutatur

Et pallium.) καὶ τὸ ἱμάτιον. Hic recte distinxit uestimenti genus. Siquidem χιτὼν, tunica, uestis est interior, ἱμάτιον exterior, quæ Romanis est toga, Græcis pallium. Nisi quod ἱμάτιον, apud Græcos interdū pro quouis uestimenti genere ponitur. Vnde recte monet Augustinus hunc esse sensum, si quis tollat unam aliquam uestem, concede illi potius si quid aliud habes uestium quàm cōtendas. Alioqui præposterus esset sermo. Pallium enim quæ summa uestis est primum detrahitur, deinde tunica.

ἱμάτιον
χιτὼν
Species pro genere

Mille passus.) μίλιον ἕν, id est, Miliarium unum. Alioqui non respondet quod sequitur.

Alia duo.) Ne illud quidem, alios duos. Atq; hic rursus Græcus usurpauit uocem Latinam: Etiamsi huius uocis mentionem fecit Hesychius. Nec est Alia duo Græcis, sed ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. ut intelligas duplum oportere concedi, simplum extorquenti: quemadmodum docuit de maxilla, & ueste. Etiamsi diuus Augustinus philosophatur hic in numero ternario, Theophylactus & Chrysostomus non attingunt. Nam quod αἰτοῦντί σε, id est, Poscenti te, uertit, petenti abs te, recte fecit.

Lapsus interpretis

Ne auertaris.) μὴ ἀποστραφῇς, Ne auerseris, ut legit Augustin. hoc est, ne reijcias. Quanq; & auertor reperitur, ut sit uerbum deposititiū, sed in carmine usitatius, ut apud Boeotium:

Eheu quàm surda miseros auertitur aure. Sicut præuertitur.

Diliges proximum tuum.) Græci τὸν πλησίον appellant familiares, & quibuscum habemus arctam ac domesticam consuetudinem, non solum cognatos. Neq; enim est superlatiuus gradus apud illos.

Et odio habebis inimicum.) Hoc quoniam non legitur in ueteris instrumenti literis quidam interpretantur hanc esse additionem pharisæorum, non scripturam. Idem prædicant de cæteris articulis, quasi Christus nihil addiderit præceptis legalibus, sed tantum explanauerit. Certe diuus Augustinus in priore libro quo enarrat hunc locum, sic refert, quasi reperiatur in sacris libris, Sic enim ait: Nec quod in lege dictum est, oderis inimicum tuum, uox iubentis iusto accipienda est, sed permittentis infirmo. Tale nimirum erat Iudæorum uulgus. Quemadmodū autem in irascendo accipimus tropum, itidem & in odio receptus nodum explicat. Certe Chrysostomus fatetur, dominum olim non exegisse ab infirmis, quod suo tempore præcepit iam instructioribus.

Odio habebis inimicum, unde additum

Diligite inimicos uestros.) Post hæc uerba, particulā addunt Græci codices, inter quos & Theophylactus, quā in nostra æditione nō reperio. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, id est, Bene precemini deuouētibus uos. Quam sanè nec Hieronymus addit, nec Chrysostomus Proinde haud scio, an eam studiosus aliquis ob affinitatem sententiæ, ex epistola Pauli ad Romanos huc ascripserit. Nam hac occasione comperimus locos aliquot immutatos.

Additum aliunde

Pro persequentibus & calumniantibus.) ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων: quorū utrunq; penè idem ualet, nam ἐπήρεια Græcis dicit insultus proprie in bello, quasi dicas, ἐπάρεια, à Marte, Hinc dictum apparet uerbū, ἐπηρεάζω, quod est uexo, siue uim facio, & impeto. Sed quoniam Græci docent ἐπηρεάσαι nonnunq; idem ualere quod βλάψαι, nos uertimus lędunt.

ἐπηρεάζω unde dictum

Qui solem suum.) ὅτι τὸν ἥλιον, id est, Quia solem suum. Licet refragantibus exemplaribus Latinis, Et fieri potest, ut interpres pro ὅτι legerit ὅς, siue ὅστις. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Et ἀνατέλλει, recte circumlocutus est, Oriri facit, siue expromit. Item, Pluit, Græcis est βρέχει, rigat. Rursum:

Quam mercedem habebitis.) Græce est, ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis, ut rei significatio sit, non temporis. Porrò mercedem pro gratia posuit.

Et publicani.) τελῶναι, id est, qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Genus hominū olim infame apud Iudæos, nunc apud Christianos, cū primis honestum. Nec id sanè mirum, cum institores, ac mensarij omnibus penè anteponātur apud utriusq; Reipublicæ summates, quos nec Aristoteles, nec Tullius inter honestos ciues haberi uult.

Publicani olim infames, nunc in primis honesti habiti

Nec est, Hoc faciunt, sed τὸ αὐτὸ, id est, Idem faciunt. Et salutaueritis, est ἀσπάσησθε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, uerumetiam apud Græcos & Romanos. Alioqui uulgare est officium obuio dicere salue.

Fratres uestros.) Pleriq; Græci codices habent, τοὺς φίλους ὑμῶν, id est, Amicos uestros. Verum Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos, atq; ita legit Hieronymus.

Quid amplius facitis.) τί περισσὸν, Quid eximium, aut quid supra cæteros.

Non'ne & ethnici?) Rursus hoc loco nõnulli codices Græci habent τελῶναι, id est, Publicani. Cæterũ ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illũ ethnici legisse, cũ ait: Propter quod etiã hic Gentiles & publicanos producit in mediũ, ut talibus discipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutẽ accendat. Certe Theophylactus repetit hic τελῶναι, id est, publicani. Nam ethnicus gentilẽ sonat, qua Græca uoce uidetur interpres de-

Gentilis quid proprie Latinis

lectatus, ob id, opinor, quod gentilis aliud quiddam significet Latinis auribus, nempe gentis affinitate coniunctũ. Ac rursum, non est hic, Hoc faciunt, sed Sic faciunt, οὕτως ποιοῦσιν.

Estote igitur uos.) ἔσεσθε, id est, Eritis. Interpres legisse uidetũ, ἔστε. Omitto, quod ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quod uertere solet, Qui est in cœlis, nũc mutauit, cœlestis. Cæterũ coniunctio &, sicut Et pater, non additur apud Græcos. Tantũ est, Sicut pater uester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

NE iustitiam uestram.) Græcis est, ἐλεημοσύνην, id est, Eleemosynam, non iustitiam, ut respondeat quod sequitur: Cum ergo facis eleemosynam. Ita legit, & interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Tametsi Hieronymus iustitiam legit, sed interpretans eleemosynam. Atq; item Augustinus sermone secundo de uerbis domini ex Matthæo, similiter, interpretans ut legit. Illud

Eleemosyna sex syllabis

obiter admonendum, Latinos usurpantes Græcam eleemosynæ uocem, fraudare illam una syllaba, cum Græcis habeat sex syllabas.

Videamini ab eis.) Augustinus eo quem modo citauimus loco indicat hãc particulam

Vt, aliquoties sequelã significat, nõ finem

sic addendam orationi superiori, ut finem significet coniunctio Vt, non sequelam. Neque enim uetat conspici recta facta, sed nõ uult hoc animo fieri. Apud Latinos enim hic sermo anceps est, ut uideamini, id est, sic ut uideamini, aut hoc animo ut uideamini. Cæterum in Græcis nulla est amphibologia, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Rursum in eo quod sequitur:

Mercedem non habebitis.) Verbi tempus mutauit, οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis.

Sicut hypocritæ.) Hæc quoq; de uocum est numero, quibus interpres uidetur delecta-

Hypocrita Græcis histrio

tus. Alioqui ὑποκριτὴς Græcis histrionem significat: hoc est, qui ficta persona fabulam agit apud populũ, quos eosdem actores uocamus. Vnde quam nos pronunciationẽ, aut actionem dicimus, illi ὑπόκρισιν appellant. Quanquã quisquis quouis modo simulat, ac fingit, hypocrites uocari potest. Vnde Paulus, ἀγάπη ἀνυπόκριτος, id est, Charitas non ficta, simulandi nescia. Ceterũ quod ad histrionicam gesticulationem attinet, belle quadrat quod

θεαθῆναι

modo dixerat, πρὸς τὸ θεαθῆναι, id est, Vt spectentur, quod actorum est, & hinc theatrum. Quis enim mimus, quis histrio minus est id quod uidetur, quàm isti, qui inani labiorum motu, & uocum strepitu uideri uolũt precari deum, cumq; illo colloqui? Aut qui Iudaicis

Synagoga conciliabulum

ceremonijs sanctimoniã mentiuntur? Rursum quod hic uertit, In synagogis, apertius erat, In conciliabulis. Significat enim cõuenticula, quæ solent fieri in plateis, ac foro, seu triuijs. Et uicos hoc loco intellige, non eos qui non sunt oppida, sed in quos diuiditur urbs. Nam

Platea quid proprie

paulo post meminit platearũ, quæ proprie dicũtur uiæ latiores, in quibus solent fieri plebis conuenticula, in qua dictione philosophantur quidam, quod impiorũ ciuitates plateas habent, quum uia uirtutis sit arcta. Ad hæc: Receperunt mercedem.) ἀπέχουσιν, id est, Habent, siue tulerunt. Nam ἀπέχειν, sonat quod alicunde sit acceptum.

ἀπέχω quid proprie

Nesciat sinistra tua.) Græce duæ sunt dictiones, μὴ γνώτω, ne sciat.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.) Non absq; figura dictum est, sed ὑπερβολικῶς, quasi dicas, Ipse nescias, quod facis, si fieri potest, tantũ absit, ut alijs ostentes. Figurã anno-

Hyperbole

tauit & Chrysostomus homilia xix. & hunc sequutus Theophylactus. Cæterum addunt Græci, ἐν τῷ φανερῷ, id est, in propatulo, siue in aperto. Quod tamen Augustinus negat se comperisse in Græcis codicibus, & ideo nec exponendum arbitratur. Theophylactus interpretatur

terpretatur etiam, ἐν φανερῷ, quum manifestabuntur omnia bona malaq; opera. Mihi germana lectio uidetur quam probat Augustinus.

Reddet tibi.) Græce est, αὐτὸς ἀποδώσει σοι, id est, Ipse, siue idem reddet tibi, quo dilucidius distinguat personam patris, ab eorum persona quibus confertur beneficium.

Et cum oratis.) καὶ ὅτ' ἂν προσεύχῃ, id est, Cum oras. Nam & paulo ante usus est numero singulari, Cum facis eleemosynam. Etiamsi mox uariat. Nec est:

Non eritis, sed οὐκ ἔσῃ, id est, non eris.) Et in nonnullis Latinorum codicibus ascriptum est, sicut hypocritæ tristes, quũ hæc dictio tristes nec apud Græcos sit, nec in nostris emendatioribus. Qui amant.) φιλοῦσιν. Quod licet significet, amant, tamen Græcis frequenter usurpatur pro solent. Hoc certe loco magis quadrabat, solent. Rursum est: *φιλοῦσιν Amant Græce pro solent*

Synagogis.) Quod nos uertimus, conciliabulis. Et anguli uocantur nõ recessus, ut uulgus accipit, sed flexus uiarum, ueluti iuxta compita, ac triuia.

Vt uideantur ab hominibus.) ὅπως ἂν φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Conspicui sint hominibus, seu potius ut conspicui possint esse. Cæterum:

In cubiculum.) Est ταμεῖον, quod Latine penu, siue cellam appellant, ubi reconduntur, quæ ad usum domesticum pertinent, nos conclaue uertimus. Interpres Origenis quisquis fuit, Nam Hieronymũ non esse stylus arguit, homilia in Matthæum uigesimatertia, uertit promptuariũ: quod tamiæ Græcis dicantur, quos nos promos condos appellamus. ταμεῖον tamen utrunq; significare uel cellam promptuariam, uel conclaue, seu cubiculum, testis est Hesychius. Clauso ostio.) Græci addunt, tuo, σου. Atq; item uetusti Latinorum codices, quod suæ quisq; domi maxime in occulto sit. Præterea: *Tamias, promus condus*

Patrem tuũ in abscondito.) Nõnulli codices habebant, τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, id est, Patrẽ tuũ qui est in abscondito, ut certũ intelligas patrem, diuersum à corporali, & arcanũ singulare, quo pater occultatur cœlestis qui nusq; non adest, sed nobis occultus. Ac rursum additur.

In manifesto.) ἐν τῷ φανερῷ. Atq; ita legit Chrysostomus homilia decimasexta. Annotauit & hoc loco tropum sermonis Chrysostomus. Neq; enim hoc sensit Christus, non esse Christianis precandum, nisi in penuario domus, sed non magis affectandum, ut homines laudent precantem, quàm si abditi in retrusissima ædium parte soli precentur. *Addunt Græci quod in nostris abest*

Nolite multũ loqui.) μὴ βαττολογήσητε. Græcis est dictio cõposita prouerbialis, à Batto quodam poëta, qui conscripsit hymnos, in quibus eadẽ subinde inculcauit: quemadmodũ copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Huc allusit Ouidius cũ Battum indicem eadem facit iterantem. In illis Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis. Cuius βαττολογισμὸν ridicule imitatus Mercurius, Et me mihi perfide prodis, Me mihi prodis ait. Sunt qui malint Battum fuisse quempiam balbũ, & hæsitanti ore, impeditaq; lingua: cui uidelicet hominũ generi peculiare uidemus, cum ne semel quidem, quod cupiunt, possint effari, uoces easdem iterum atq; iterũ repetere. Vnde quod hic docet Christus, non solum pertinet ad immodice prolixas preces, cùm alioqui Paulus iubeat nos citra intermissionẽ orare, & ipse Christus legatur orasse prolixius: uerũ etiam ad illos, qui superstitiose preculas easdem sine fine iterant. Quo quidem morbo usqueadeo nõ uacant Christiani quidam, ut in his summũ pietatis fastigiũ collocent. Porrò quod hodie uidemus sacerdotes, nihil dicam qualibus, sed certe nimium prolixis precibus, hisq; præscriptis, aliquoties ineptis, ac ridiculis, ne dicam impijs, oneratos, quid super hac re sentiam, satius est non attingere: partim quod res paucis explicari non possit, partim quod fortassis nec citra periculũ: ne dum huic malo mederi conamur, alterũ inuitemus grauius: ut sunt, qui uitijs suis patrociniũ undelibet aucupentur. Illud dicam, nõ esse prudentis cũ suo seculo pugnare. Et bonæ mentis est, maiorũ decretis libenter ac simpliciter obsequi. At rursus illorũ est, ut summa uigilantia, quod sit optimũ, & cum Christi dogmatis maxime cõsentiens statuant. Hieronymus admonet, ex hoc loco natã hæresim quorundã, qui Christianorũ precationes ueluti superuacaneas in totũ aspernabantur. Fuit his diuersa factio Psallianorũ, siue Euchitarũ, nomen inditũ ab orando, qui totos dies ociosi, tantũ precularũ emurmurabãt, mira linguæ uolubilitate, ut Augustinus id scripserit incredibile. Monachos uetabant sustentandæ uitæ causa manibus operari, ne quando cogerentur precationes interrũpere. Vtinam quicunq; Christi philosophiam profitentur, sic abhorreat ab hac superstitione, ut precũ puram *Battologia ex prouerbijs* *Superstitio quorundam in precibus* *Euchitæ Psalliani*

et illibatā uictimam, Christoꝗ; gratam offerant. Nam cantiuncularū, clamorū, murmurū, ac bomborū ubiꝗ; plus satis est siquid ista delectant superos. Abunde satis erat hoc indulgere idiotarū, ac stultorū affectibus, ut cuiꝗ; liberū esset priuatim quæ uellet, aut quantum uellet precari. Cæterū publicas preces optarim esse moderatas: nec in his quicꝗ; admisceri, non depromptum ex sacris literis, aut certe ab his uiris profectum, quorū scripta spiritum apostolicū resipiūt. Nunc cuiusmodi est, compelli tanta censura sacerdotes, ut deliri senis, aut muliercula næniae legant sacris admixtas? Leuius uideri poterat quàm ut operæprecium esset admonere apud Græcos non esse uerbum nolite, etiam si latine uertit interpres, nisi uiderim Augustinū in hac uoce frustra philosophari, quū aliàs, tum in libro de gratia & lib. arb. ad Valentinū cap. ij. Ratiocinans enim hominem sua uoluntate in lege dei cōsistere, subijcit hæc uerba. Deinde tam multa mandata, quę ipsam quodāmodo nominatim cōueniunt uoluntatem, sicut est, noli uinci à malo. Et huius formę multa refert è sacris uoluminibus. Hoc semel admonitū uolui, ne quis imprudens ad eundem impingeret lapidem.

Publicas preces conuenit moderatas esse, & sanctas

Philosophari uolēs inductionibus, fontes consulat oportet

Sicut Ethnici faciunt.) Faciunt non additur nec apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis. In multiloquio.) Hic non est βαττολογία, sed proprio usus est uerbo πολυλογία: uelut exponens quid dixerit, βαττολογεῖν.

βαττολογεῖν πολυλογία

Petatis eum.) πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Et Latinius & apertius dixisset, Priusꝗ; petatis ab eo. Deinde, προσεύχεσθε ὑμεῖς, id est, Orate uos, non Vos orabitis. Maior enim est pronominis emphasis in fine appositi, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in cœlis.) Articulus Græcus ueluti distinguit illum patrem à patre terrestri, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Perinde quasi dicant. Nos in terris patrem nescimus, ex te uno pendemus pater cœlestis: à quo nobis petenda sunt omnia, quibus opus est ad ueram uitam.

Sanctificare pro illustrare

Sanctificetur nomen tuum.) ἁγιασθήτω. Sanctum dicitur non solum purum, & impollutum, uerumetiam uenerandum, & inuiolatum. Et Augustinus explicans tropos ueteris instrumenti libro quarto, ostendit hic Sanctificetur dictum, nō pro eo quod est fiat sanctum, sed pro, declaretur sanctum. Quanꝗ; apud Hieremiam queritur deus nomen suum pollui inter gentes culpa suorum. Nullum autem probri genus intolerabilius ingenuis animis, quàm parentum ignominia. Siquidem uerissime dictum est apud Græcum tragicum:

Δουλοῖ γὰρ ἄνδρα κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ, ὅταν συνειδῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά.

Rursum nulla res æque fulcit, & exhilarat filiorū animos, ac parentū gloria. Nam hos affectus, quos hominū uulgus habet erga corporeos parētes, transfert in deū. Quod genus est & illud quod sequitur, Adueniat regnū tuū. Si patres ad amplos honores prouehant, sub eorū umbra regnant & filij, & sibi putant accrescere quicquid dignitatis, aut autoritatis accreuit patri. Iam ut regni, ita & familiæ in hoc sita est felicitas, ut autoritati patris, aut regis morigeri sint omnes, nec ulla sit factio, dissidium ue, sed ab unius uolūtate pendeāt omnia.

Fieri uoluntas nō sine tropo dicitur

Fiat uoluntas tua.) Tropi nouitatem annotauit & Augustinus. Non enim fiunt uerba nostra, quum perficitur quod iussimus, sed quū iubemus. Nec facit sermonem, qui re præstat quod dictum est, sed qui loquitur. Nec fiunt uota nostra quū contingit quod optamus, sed optando fiunt. Ita fit uoluntas nostra, quū datur uolendi facultas. Verum hęc sermonis forma sumpta ab Hebræis, adeo frequens est in literis sacris, ut mutanda non fuerit. Alioqui latinius erat, fiat quod uis etiam in terra, quemadmodum fit in cœlis.

Sicut &

Sicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Quemadmodum in cœlo, sic etiam in terra. Interpres dum exprimit Græcam figuram, obscurius extulit sententiam. Sensus aūt est: Sic fiat, quod tu uis in terris, hoc est, in tuo populo cœlesti, qui adhuc corpore uersatur in terris, quemadmodum fit in cœlo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

ἐπιούσιον quid

Cotidianum quid Græcis

Panem nostrum cotidianum.) τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. Quod hic uertit supersubstantialem, ad uerbum superessentialē sonat. Id autore Hieronymo Septuaginta plerūꝗ; transferunt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur סְגֻלָּה, quod Symmachus ἐξαίρετον, id est, eximium, siue egregium uertit: quanꝗ; idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio, quod appellatur Hebræorum, pro supersubstātiali pane reperit Hieronymus מָחָר, quod dicitur crastinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod postremo loco positum est, mihi maxime probatur. Nec enim in precatione tam cœlesti Christus de hoc, opinor, loquitur pane, quem à suis parentibus accipiunt & gentes. Et apud Græcos αὔριον crastinus

nus dicitur dies. Sic enim usus est & Lucas in Actibus apostolorũ capite septimo, τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ, id est, postero die. Et indicat Augustinus nõnihil tale, sermone uicesimo octauo, ut hic sit sensus: Quemadmodũ patres terreni prospiciunt liberis suis panem, quo corpus alatur, etiam in posterũ diem, ita tu nobis prospice panem cœlestem animi cibum, qui pater es cœlestis, & pater spirituũ. Verum hac de re nonnihil dicemus & aliâs.

Et dimitte.) ἄφες. Cur nõ potius remitte? Nam Græca uox polysemos est. Audio quosdam offensos, quod pro dimitte uerterim, remitte. Cur isti non item offendunt, quod 2. Paralip. 36. Manasses sic orat, Peto rogans te domine, remitte mihi, remitte mihi: quod in symbolo apostolorũ, ut uocatur, credamus remissionem peccatorũ potius quàm dimissionem? Quod si primus omnium pro dimitte dixissem remitte, quid erat flagitij? Nunc diuus Cyprianus enarrans hunc locũ toties iterat remitte pro dimitte, idq; in uoluminibus à me non æditis: ut quod aliquoties relictum est, Dimitte, probabile sit à scriba positum. Ad eundem modum citat, libro ad Quirin. iij. cap. xxij. referens ex Marco, Remittite, si quid habetis, ut & pater uester qui in cœlis est, remittat uobis. Item eiusdem operis cap. xxviij. Iterũ in psalmis, Remisisti iniquitatem peccati mei, & remisisti iniquitatẽ plebis tuæ. Quin & Augustinus libro ad Catechumenos ij. cap. x. quoties utitur remittendi uerbo: Tibi cõfide, quoniam remissa sunt tibi peccata tua. Rursum: Et hanc professionem fidei suæ, in qua remittuntur omnia peccata &c. Quod si apud hunc frequenter inuenimus dimittere pro remittere, aut datum est uulgatæ consuetudini sermonis popularis, aut à librarijs deprauatũ est. Quorsum aũt attinet excutere quoties hoc uerbum sit obuium apud alios scriptores ecclesiasticos pro condonare, quũ toties occurrat in euangelicis & apostolicis literis, uelut Matthæi 12. Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus. Et Lucę 7. Remittuntur ei peccata multa q. d. multũ. Et Ioannis 20. Quorũ remiseritis peccata, remittũtur eis. Quod si usq; adeo sanctum existimant male Latine loqui, non obstamus, quo minus isti fruantur suo Dimittite. Quod quæso est illud hominum genus? Nos modestissime duobus uerbis annotauimus, quod rectum est: neq; cuiquam unquã uel uerbo molesti fuimus, si cui magis arrideat, dimitte. Isti recte admoniti, quiritantur in concionibus apud indoctam plebeculam, ad lapides prouocantes: debacchantur in cõuiuijs: latrant in gynæceis, in nauibus, in uehiculis, & ubi non? Clamant actum esse de religione Christiana, se frustra theologos esse, repertum qui nõ ueritus sit precationem dominicam corrumpere. O linguas execandas, & indignas, quibus Euangelium Christi prædicetur. Ad hoc explicandũ infantes, & insulsi, ad lacerandam hominis benemerentis famã, & diserti sunt, & uenusti scilicet, Sycophantas præstant, hierophantas professi. Quid autem arrogantius? Per nos illis licet, quantum libitum fuerit σολοικίζειν, nullus obstrepit, nullus reclamat, nobis per illos emendate loqui non licebit? Sed præstat id quod erat institutum persequi.

Dimitto pro remitto

Rabulæ quidam notati

Sycophãtæ pro hierophantis

Debita nostra.) ὀφειλήματα. Quidam hic argutãtur debiti uocem plura complecti quàm peccati, uidelicet pœnam culpæ debitam, quod an uerum sit nunc nõ excutio. Certe diuus Augustinus simpliciter interpretatur debita peccata, et Lucas undecimo pro ὀφειλήματα ponit ἁμαρτίας, & interpres uertit peccata nostra.

Debiti uox plus complectitur quàm peccatum

Sicut & nos.) ὡς καὶ ἡμεῖς: Hoc loco non conditio, sed similitudo significatur: id quod euidentius explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filios cœlestis patris, alterum rogat ut fiat. Neq; enim rogant, ut uicissim inter sese sibi dent ueniam, quod in ipsis situm est, sed quemadmodũ ipsi inter sese mutuis erratis ignoscũt, ut facere par est eiusdẽ familiæ filios: ita sit & ille propitius pater, nec ulcisci uelit, si quid forte aduersus ipsum deliquerunt.

ὡς non conditionem sonat, sed similitudinem

Et ne nos inducas.) εἰσενέγκῃς. Augustinus indicat in nõnullis codicibus fuisse scriptum ne inferas, ad sensum tamen arbitratur nihil referre. Nec refert, nisi quod εἰσενέγκειν, magis sonat impingere ac ui inducere, quum inducatur & uolens amicus. Hoc indicasse satis est huic proposito: Cætera petantur ab alijs.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Potest & ad rem referri, quasi dicas, à malitia. Verum articulus additus suadet, ut magis referatur ad diabolũ. Nam huius est tentare. Et hunc opponit patri, unde cœpit precatio. Ita docet Chrysostomus, hunc edisserens locum.

A malo, quomodo accipiendum

Quia tuum est regnũ.) Hanc coronidem in omnibus Grẹcorũ exemplaribus adiectam cõperio, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, id est, Quoniam tuum

est

Adiecta pars precationi dominicæ apud Græcos

eſt regnum,& poteſtas,& gloria in ſecula amen. Verum quando nec in ullis Latinorũ exemplaribus aſcriptum uiſitur, nec exponitur ab Hieronymo, aut ullo prorſus interpretũ, præter Chryſoſtomũ,& huius abbreuiatorẽ recentem Theophylactũ, apparet ex ſolenni conſuetudine ſic additum,ut angelicæ ſalutationi quædam adiecerũt,nec ab angelo dicta, nec à quopiam alio. Nam,benedicta tu in mulieribus,Elizabeth uerba ſunt,Et: Quia peperiſti ſeruatorem animarũ noſtrarum,à nemine dictũ eſt. Conſimili ſtudio adiectum eſt in fine pſalmorũ,Gloria patri.Proinde non eſt cur Laurentius Valla ſtomachetur bonam precationis dominicæ partem fuiſſe decurtatam.Magis taxanda fuerat illorum temeritas, qui non ueriti ſint,tam diuinæ precationi ſuas nugas aſſuere. Nugas enim iure dixerim ad diuinam doctrinam,quicquid ab hominibus profectum fuerit:præſertim ſi quod ab hominibus annexum ſit,ad Chriſtum autorem conferatur.Quod ſi quis contendat,hoc ab ipſo Chriſto fuiſſe additũ,neceſſe eſt,ut fateatur omnes noſtros,ac totam Romanam eccleſiam hactenus fugiſſe bonã partem dominicæ precationis.Ac ne Africanã quidem recte legiſſe. Nam Cyprianus enarrans peculiari libello locũ hunc Euangelij,ne uerbo quidẽ agnoſcit hanc coronidem. Porrò qui ideo putant ab Euangeliſta fuiſſe additam,quod Chryſoſtomus interpretetur,leui nituntur argumento. Siquidem interpretatur ille,quod ſolennis uſus eccleſiæ Græcanicæ quotidie ſonabat:perinde quaſi quis enarrans Pſalmos,interpretaretur ſolennem illam Coronidẽ,Gloria patri & filio. Nec mirũ ſi hoc dignatus eſt facere Chryſoſtomus,cum in homilijs diligenter exponat hymnum quo Monachi quidam ſoliti ſunt conſecrare conuiuiũ ſuum.In aurea Catena hoc modo citatur Chryſoſtomus, Quia uero ſolicitos nos fecerat inimici memoria, in hoc quod dixerat, libera nos à malo, rurſus audaciam præbet per hoc,quod in quibuſdam libris ſubditur, quia tuum eſt regnum &c. quod unde ſumptum ſit neſcio. Nam hæc uerba non reperiuntur in Chryſoſtomi cõmentarijs. Qui contendunt hanc Coronidem aſcriptam fuiſſe ab Euangeliſta, ijdemq́ confirmant hanc æditionẽ,aut eſſe Hieronymi,aut certe ab illo caſtigatã, uelim ut explicent nobis,cur ille tantam ſacræ precationis partem auſus ſit omittere, qui ne in cõmentarijs quidem ullam huius fecerit mentionem. Hęc cũ ſint dilucidiora,quàm ut argumentis egeant, tamen non defuerunt,qui mihi ex hoc quoq; loco grauem ſtruerent calumniam. Cęterum

Amen quid

Amen,quod Aquila interpretatur fideliter,& hic ſimili modo uideri poterat adiectũ, Hieronymus admonet orationis dominicæ eſſe ſignaculum.

Peccata eorum.) παραπτώματα, id eſt, Delicta, ut mox uertit,ſiue errata, ſiue lapſus. Siquidem à labendo uox dicta eſt. Et Latinius, Sua quàm Eorum, id quod conſtanter contemnit interpres. Ac rurſum,Dimittet,pro remittet.

Triſtis quid proprie

Hypocritæ triſtes.) σκυθρωποὶ, id eſt, Tetrici, parumq́ alacres, Latine uertit interpres, modo intelligatur, Triſtis,non qui doleat,ſed qui uultu ſit inamœno,ac ſeuero. Nam aliàs Triſtis eſt anima mea, pro dolente uertit, & contriſtare pro dolore afficere, λυπεῖσθαι. Miror hypocritæ Græcam uocem uſque adeo placuiſſe Chriſtianis Latinis,cum ſimulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recenſeam quod adiectum eſt in Ly-

Lyranus notatus

rani cõmentarijs. Neq; enim ſuſpicari libet,illum uſque adeo ineptiſſe, Hypocrita,inquit, dicitur ab hypos, quod eſt ſub, & criſis aurum: quia ſub auro uel ſub honeſtate exterioris conuerſationis habet abſconditũ plumbum falſitatis. Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an ſecus.

Exterminare quid Græcis ἀφανίζουσιν quid

Exterminant enim.) ἀφανίζουσιν. Quod Chryſoſtomus interpretatur, διαφθείρουσι καὶ ἀπολλύουσιν,id eſt,corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odioſius putat perſonis hiſtrionum. Siquidem illi natiuam faciem perſona tegunt duntaxat, iſti uero corrumpunt ac perdunt propriam faciem,& citra perſonam agunt fabulam. Qui ſic interpretãtur, hoc mihi uidentur ſecuti,quod qui perit è medio ſublatus dicitur etiam Græcis. Diuus Hieronymus uer-

Exterminare uerbum interpretis damnatum ab Hieron.

tendum putat,demoliuntur, addens exterminandi uerbũ inſcitia interpretum frequenter obuium eſſe in ſacra ſcriptura: cum aliud quiddam ſignificet, quàm illi ſentiri uolunt. Siquidem exterminare,eſt è terminis,ac finibus profligare,quemadmodum eliminare,extra limen,ac foras efferre. Sic uſus eſt Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco ἀφανίζειν interpretatur conficere,nec id ſanè ineleganter. Eſt enim obſcurare,ac uelut è conſpectu tollere;uelut qui fucis utuntur,cælant ſuam faciem,ac ceu perſona tegunt: ita

qui ficta

qui ficta macie, tristiq; pallore sanctimoniam simulant. Nam & pietas suam habet tenuitatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Vt pareant hominibus.) ὅπως φανῶσιν. Quod modo uertit, Vt uideantur, nunc uertit, Vt pareant, mire lasciuiens sua copia. Cæterum, νηστεύοντες participiū uerbi infiniti uice positum uidetur, more Græcorū, unde nos ita uertimus, Quo perspicuū sit hominibus ipsos ieiunare. Nec enim in hoc reprehendunt, quod studerent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuū esse uellēt, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus ieiunās, ne conspicuū sit hominibus te ieiunare.

Parere pro apparere

Receperunt mercedem.) Rursus est ἀπέχουσι, id est, Habent, ut ante cōmonstrauimus.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices, ἐν τῷ φανερῷ, id est, In propatulo, ut opponatur ei, quod est in occulto. Cæterū, hic quod ἀφανίζει uertit, demolitur, ex sententia Hieronymi facit. Quanq; ego malim Corrumpi, quū de tineis loquatur & blactis. Nam Demoliri potius est parietem, aut murum destruere. Verbum à mole dictum.

ἀπέχω

Thesaurizate.) Mirum cur Græca uox usqueadeo delectarit θησαυρίζετε, cum dicere potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim proprie diuitiæ sunt sepositæ, & in longum tempus reconditæ, quam Persæ gazam appellant. Constat enim Græcis θησαυρὸν dici παρὰ τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, hoc est, in crastinum siue in posterum reponere. Neque tam est effodiunt, quàm perfodiunt διορύσσουσι. Siquidem perfosso pariete, fures ad scrinia penetrant.

θησαυρίζειν

διορύσσω

Nec erugo nec tinea.) οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις. Cyprianus libro tertio ad Quirinum legit, Neque tinea, neque comestura exterminabit. Nec est:

Thesaurus tuus.) sed uester ὑμῶν. Etiamsi mox numerum mutat, Si oculus tuus simplex. Nec est, Est cor tuum, sed ἔσται erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, sed tantū corporis, & sententia plusculū habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucerna est in domo, id est, oculus in corpore, non in tuo solum, aut meo, sed in quouis hominis, aut animantis corpore. Atq; ita legit diuus Chrysostomus in his homilijs, quas Basileæ uidimus Græce scriptas, cōsentiente Theophylacto & æditione Hispaniensi, atq; ita citat Hieronymus scribens aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum comperimus, & in peruetustis Latinorū codicibus. Sumitur enim similitudo ab oculo corporis ad oculum mētis. Quod est oculus in corpore animātis, id est affectus in animo, qui si purus fuerit, totus animus erit syncerus Proinde prior illa pars, Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Posterior, Si oculus tuus fuerit simplex &c. pertinet ad ea, ad quæ accōmodatur similitudo: unde addit, tuus, qui spiritualis es, & cuius oculos synceros requiro.

Tui redundat

Si oculus tuus nequam.) πονηρός, id est, malus, siue peruersus. Nam græca uox magis sonat uersutū, ac maliciosum, ut opponatˀ simplici. Simplex oculus est nulla re uitiatus, puta lemis, aut pituita, aut morbo. Cęterū lippus, aut strabus, aut lusciosus, deprauatus est. Alioqui nequam oculus emendate loquentibus magis sonat libidinosum, quàm uitiatum.

Nequam, pro malus

Ipsæ tenebræ quantæ.) τὸ σκότος πόσον, Quod addidit ipsæ, recte explicuit uim articuli Græci. Cæterum festiuior erat oratio, si non addidisset, Erunt, quod apud Græcos non additur. Tantum est, tenebræ quantæ?

Vnum odio habebit.) τὸν ἕνα μισήσει. Sermo nonnihil habet obscuritatis, etiamsi sensus liquet. Duos enim ponit, puta, Demeam, ac Mitionem, quorum alterutri sit adhærendum nam utriq; simul non potest. Aut Demea diligendus est, ut oderis Mitionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeam. Proinde mea sententia rectius uertisset per Hunc & hunc, quàm per unum & unum. Deinde non est ociosus Græcus articulus, certum enim significat, perinde quasi demonstret aliquem, τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον.. Quanquam illud, τὸν ἕνα, non sic accipiendum est, ut prius referatur ad deum, alterum ad Mammona: Alioqui bis idem diceret, sed ut utrunq; τὸν ἕνα, ad utramlibet personam pertineat: quam utramcunq; delegeris, ei opponitur, τὸν ἕτερον. Quod si hic accipias, ut iuxta consuetum distribuendi morem, prius ἕνα notet Demeam, posterius Mitionem, iam hic erit sensus, Demeam odio habebit, ac Mitionem diliget: aut Mitioni adhærebit, & contemnet Demeam. Itaq; uides idem bis dici, quum, aut coniunctio significare soleat diuersitatē. Sed tota oratio ad utram

Vnum & unū obscure

Tropus perplexus, explanatus

libet personam pertinet, nec aut coniunctio mutat personam, sed rem. Annotauit super ea re nonnihil & Chrysostomus homilia uigesima secunda.

Mammona quid

Et mammonæ.) Mammona neque Græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut ostendit diuus Hieronymus, idem apud eos significans, quod apud Græcos πλοῦτος, quem poëtæ deum faciunt. Est enim uox singularis numeri, generis masculini. Diuus Augustinus indicat linguam Pœnorum affinitatem habere cum Hebræorum lingua: id quod alicubi fatetur & Hieronymus: Porrò Pœnorum lingua Mammon uocari lucrum. Cæterum quod idem mammona uocem putauit Hebraicam, cum Syra sit, mirum non est, cum inter Hebræam quoque & Syram nonnulla sit cognatio.

Afrorum lingua finitima Hebraicæ

Anima pro uita

Animæ uestræ.) τῇ ψυχῇ. Animam pro uita posuit, uelut & aliâs: Qui perdiderit animam suam. Cæterum:

Additum aliquid

Quid bibatis.) Etiamsi reperitur additum in nonnullis codicibus, superfluum est, quod cibi nomine potus contineatur, & aquæ potus nemini non pateat. Certe nec apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nonnullis codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit. Nos passi sumus adijci, ne Latina non responderet Græcis. Certe in peruetustis exemplaribus non ascribitur, licet paulo inferius etiam potus fiat mentio. Nolite esse solliciti dicẽtes, quid mãducabimus, aut quid bibemus. Ac rursum:

Nonne anima.) Apertius erat, nonne uita.

Quàm esca.) τῆς τροφῆς, id est Cibo, siue alimonia, ut potum quoque cõplectatur. Etiamsi Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibũ in membra digerere. Cæterũ pro πλεῖον, quod Græcis sonat plus, rectè mutatũ est pluris, & Latinitatis habita ratio.

Respicite uolatilia.) ἐμβλέψατε τὰ πετεινὰ, id est, Intuemini ad uolatilia, ut uerbum uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos. Vnde maluimus circumloqui, Vertite oculos ad uolatilia cœli.

ὅτι εἰδικῶς sumptum

Quæ non serunt.) Sic enim legitur in plerisque codicibus, ὅτι, id est, Quia non serunt. Et diuus Hieronymus legit quoniam. Ego malim Quod, ut accipiatur εἰδικῶς. Siquidem idipsum est, quod nos uult intueri, aues non facere sementem, cum tamẽ hominum more uiuant, nec interim ulla distringantur sollicitudine parandi uictus.

Magis pluris διαφέρειν duo sonat

Magis pluris estis.) μᾶλλον διαφέρετε, id est, Magis antecellitis siue præstatis illis. Siquidem διαφέρειν Græcis non solum est differre, sed & præcellere. Quoniam in ipso uerbo uis est comparatiui: aut congeminatio epitasin habet eminentiæ, aut μᾶλλον positum est pro potius. Proinde nos uertimus, Nónne uos longe præcellitis illa? Nam interpres uidetur etiam affectasse sermonis absurditatem. Augustinus de tropis ueteris testamenti demonstrat apud Hebræos aduerbium comparandi nonnunquam adijci ex superfluo. Et fieri potest ut hanc quoque sermonis formam expresserit Græcus interpres.

μεριμνῶν quid propriè

Quis ex uobis cogitans.) μεριμνῶν. Plus est quàm cogitans, sed anxie ac sollicite cogitans, Participium eius uerbi quod sæpe uertit, Sollicitũ esse. Porrò, quod sequitur:

Ad staturam suam.) Græcis est ἡλικίαν, quæ & ætatem significat, quasi dicas granditatem. Vnde & maior & minor, & grandis ad ætatem referuntur: quod ex auctu corporis ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri

Lilia agri.) τοῦ ἀγροῦ. Non ociose addidit, ἀγροῦ, quod hortensia lilia nonnihil debere uideri poterant curæ humanæ: quemadmodum ante dixerat, uolucres cœli, ut distingueret ab altilibus. Nec est considerate, sed καταμάθετε, id est, Cognoscite, siue cognoscitis. Nam Græca uox anceps est. Vt omittam, quod ὅτι rursum uertit: Quoniam pro quod, tametsi præstabat omitti. Ac rursus: Coopertus est, pro amictus fuit, siue indutus, περιεβάλετο. Ad hæc: Pro Vnum, rectius uertisset, unum quodlibet horum.

Quanto magis) οὐ πολλῷ μᾶλλον, id est, An non multo magis. Vbi quæso quid erat causæ, cur interpres uariaret Græcum sermonem? Porrò,

ὀλιγόπιστοι Vocabula quædam sic recepta, ut tolli non possint

Modicæ fidei.) Græcis est dictione cõposita ὀλιγόπιστοι, quod in Luca uertit, Pusillæ fidei. ἀξιόπιστος est grauis & idoneus cui fides habeatur. ὀλιγόπιστος, siue cui parum fidendum, siue qui parum fidit. Sunt enim in sacris literis uoces aliquot, receptiores, quàm ut possint loco moueri, quarum est, Fides, quæ Latinis magis pertinet ad eum qui pollicetur aut præstat, quàm ad eum qui fidit: nisi cum dicimus fidem habere, pro credere. Proinde magis hic

quadrabat

quadrabat, exiguæ fiduciæ, quàm modicæ fidei. Siue ut nos uertimus, Parum fidentes.

Scit enim pater uester.) Hoc loco Græci addunt, ὁ οὐράνιος, id est, cœlestis. Nec est in plerisque, Sollicitus erit sibi, sed curam habebit suijpsius, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, id est, curabit sua. Augustinus in libro aduersus Adimantum legit: Nolite cogitare de crastino, nam crastinus dies ipse cogitabit sibi. Eundem ad modum legit Cyprianus, enarrans precationem dominicam. Et nonnulla exemplaria habent, μεριμνήσει ἑαυτῆς.

Sufficit diei malicia sua.) ἡ κακία, Malum. Vt apud Græcos κακόν, itidem apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At κακία uirtuti opponitur, quam Latini nonnulli maliciam uocant, alij uitium. Cæterum κάκωσις afflictionē sonat, à uerbo κακόω, quod est malis afficio. Abusus est igitur κακία, pro κάκωσις, ut indicat Hieronymus, edisserens hunc locum. Præterea in cōmentarijs Ecclesiastæ: Rursus in cōmentarijs Amos, & Chrysostomus homilia uigesima tertia. Satis malorum adfert ipsum tempus, ut non affligamus nosmetipsos sollicitudine futurorum malorum. In hanc sententiam adducit hunc Euangelistæ locum Augustinus in secundo commentario sermonis Christi in mōte dicti. Maliciam interpretans malum pœnale. Docuit hoc primus omnium Tertullianus libro aduersus Marcionem secundo. *Κακία & κάκωσις quid differunt*

EX CAPITE SEPTIMO.

Nolite cōdemnare, & non condemnabimini.) Hæc uerba nec in ullis Græcorum exemplaribus reperi, nec apud Hieronymū referuntur, nec apud Chrysostomum, nec apud Hilarium, denique nec in uetustissimis codicibus Latinis. Vnde uidentur è spatio marginali delata in contextum. Interpretatus est aliquis, quod dixit, Iudicare, hoc loco nihil aliud esse quàm dānare: sicut et apud Paulum subinde iudicium pro condemnatione ponitur. Nec est paulo ante: *Redundat in nostris*

Et non iudicabimini.) sed Ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Atque ad eum modum legit Hilarius, consentientibus exemplaribus diui Donatiani. Vt dissimulem, quod pro κρίνετε & μετρεῖτε, id est, Iudicatis & metimini, uerterit, iudicaueritis, & mensi fueritis, quodque pro μετρηθήσεται uerterit remetietur uobis, reclamante latinitate. Nam addito nomine dicere poterat, alij metientur uobis. Verum haud scio an satis latine dici possit, iudicabimini. Neque enim opinor, iudicatus dicitur, de quo pronuntiatū est, sed res iudicata, & iudicata causa, de homine iudicatū, nisi addas iudicatur insanus, pro habetur. Proinde mea sententia tolerabilior est Augustini lectio: Nolite iudicare, ne iudicetur de uobis: quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis. Optimum autem fuerit si legamus: Nolite condemnare, ne condemnemini. *Iudicare Hebræis pro condemnare*

Et trabem in oculo tuo.) τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς. id est, Quæ uero est in oculo tuo trabem, non animaduertis. Præterea, frater sine, Frater, nec ascriptum est in Græcis, nec in Latinis antiquis, sed tantum, ἄφες ἐκβάλω, id est Sine eijciam, consentit & codex aureus. Rursum: *Redundat*

Et ecce trabes est in oculo.) Græce festiuius est, subaudito uerbo substantiuo, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σου, id est, Et ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc:

Videbis eijcere.) Nimiū græcanice dixit, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν, id est, Dispicies ut eijcias. *Videbis eijcere Græce*

Nolite sanctum dare.) μὴ δῶτε, id est, Ne detis. Id quod ad eundem modum perpetuo uariat. Id indico, non quod male uertat interpres, sed ne quis in uerbis frustra philosophetur: quasi uoluntas etiam sit hic uetita. Et rectius erat proijciatis, quàm mittatis, βάλητε. Vt ne dicam, quod μήποτε, id est, Ne quando, uertit, ne forte, parum tempestiuiter, extenuans periculum, quod auctum magis oportuit. Nec est, Pedibus suis, sed ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, id est, Inter pedes suos: nisi placet, ἐν, usurpatum pro per, more Hebræorum. Sanctum autem positū est neutro genere pro re sancta, τὸ ἅγιον. nos uertimus, quod sanctum est. Iudæi sanctum appellabant, quod esset semotum ab usu prophani uulgi, & à consecratis cum reuerentia tractandum. *Nolite dare pro ne detis*

Et canes conuersi.) Canes apud Græcos non additur, nec attingitur ab interprete Chrysostomo, neque in emendatioribus Latinorum exemplaribus, ac ne in aureo quidem. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos referri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab unguentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuisse precium, abunde testis est Pli- *Redundat canes*

 nius

nius. Deniq; quod dixit Conuersi, στραφέντες, apertius erat, Versi in uos. Nec est Dirumpant, sed ῥήξωσιν, id est, Laceret, siue lanient.

Durus sermo Nunquid lapidem porriget ei.) Hanc locutionis duriciem molliuimus interpretatione sensu tamen manente, ne quis calumnietur, quod à uerbis discessimus.

Data δόματα Bona data.) δόματα ἀγαθὰ, id est, Donationes bonas, siue bona dona. Est autē hic tropus ex idiomate sermonis Hebræi: quod genus est illud in numeris: Ego accepi fratres uestros leuitas, de medio filiorū Israël, dationem datam domino. Sic enim legit Augustinus, indicans tropos huius uoluminis, cum Græci legant, δόμα δεδομένον. Nec enim hic data participium est, sed nomē. Alioqui qui datur, quod iam datum sit? Ac maluerā dona quàm data: nisi quod δόμα recte dici possit, quocunq; modo datum, ut medici sua pharmaca δόσεις uocant, cum donum sit gratuitū, quod Græci sua uoce δῶρον appellant. Rursus & illud:

Dabit bona petentibus se.) Quod nos explicuimus, si postuletis ab ipso, quemadmodū & superius fecit interpres. Item Et uos facite illis, omisit uoculam οὕτως καὶ ὑμεῖς, id est, sic & uos facite. Atq; ita legit Chrysostomus. Augustinus item cōmentario secundo in hunc locum. Idem ait in uulgatis codicibus scriptum fuisse: Omnia quæ uultis ut faciant uobis homines bona, ita & uos facite illis. Putatq; bona additū ab interprete Latino explicandæ

Varietas exemplariorum rei gratia, cum in Græcorum exemplaribus non habeatur. Quanquā ea dictio additur & apud Cyprianum in expositione precationis dominicæ. Rursum:

Quæ ducit.) ἀπάγουσα, id est, Quæ abducit. Ac mox:

Quàm pro quia Quàm angusta porta.) ὅτι στενὴ, id est, quia angusta porta. Quanquam dissentientibus exemplaribus plerisq; Latinis. Interpres legisse uidetur, ὡς στενὴ. Certe in Paulino codice utrobiq; scriptum erat, quia.

Pseudoprophetæ qui A falsis prophetis.) ψευδοπροφητῶν. Græcis una est dictio, sicut pseudochristi, & pseudapostoli. ψεῦδος Græce mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, quàm falsos. Et

ἐπιγνῶναι, & γνῶναι quid differāt mox, ἐπιγνώσεσθε, agnoscetis est potius quàm cognoscetis. Et:

Nunquid colligunt.) Quidam habent, μή τινες, id est, num qui. Rursus:

Arbor mala.) σαπρὸν est, non πονηρὸν, quod magis putrem sonat & carie uitiatam, aut marcidam, quàm malam, si quid Suidæ credimus. Vt ne cōmemorem, quod utrunq; uer-

Præsens tempus pro nullo certo tēpore bum præsentis temporis uertit per futurum, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, id est, exciditur & mittitur. Atq; ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus prædicit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arboribus, idem ostendit euenturum infrugiferis hominibus.

Domine domine.) κύριε κύριε. Non solum retulit βαττολογίαν precantium, quam ante

Cōduplicatio apud Hebræ. taxauit, uerum etiam expressit sermonis Hebraici proprietatē: quæ quod exaggerat, congeminatione auget: quod genus illud apud Hieremiā capite septimo: Templum domini, tēplum domini, templum domini. Cæterum hæc uerba:

Ipse intrabit in regnum cœlorū.) In Græcis codicibus non adduntur nec repetuntur ab

Redundat in nostris Hieronymo, refragantibus licet exemplaribus Latinis. Nec est:

In nomine tuo.) sed per tuum nomen, τῷ σῷ ὀνόματι, absq; præpositione ἐν quam solet apponere, quanquam id nihil refert ad sensum.

Virtutes multas.) δυνάμεις, ut intelligas potēter facta, quæ uim diuinā demonstrarēt. Itē

Virtutes Hebræi uocāt potenter facta Omnes qui operamini.) Omnes nec est in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis, sed tantum, οἱ ἐργαζόμενοι, id est, Qui operamini. Rursus:

Et irruerunt.) καὶ προσέκοψαν, id est, impegerūt, diuersum est ab eo quod mox præcessit, προσέπεσαν, siue προσέπεσον. Et admirabantur.) Græcis est uehementius, ἐξεπλήσσοντο, id est, Stupuerunt, siue attoniti facti sunt: siue stupore perculsi sunt.

Sicut potestatem habens.) ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Vt condonem quod pro tanquā uertit, sicut.

Ἐξουσία & δύναμις differunt Potestatem.) Non est hic δύναμιν, sed ἐξουσίαν, quod magis sonat autoritatem, hoc est potestatem & ius aliquid faciendi. Non ut scribæ qui sibi uindicabant autoritatem. Non enim dicit, hæc ait dominus, sed ego dico uobis: & in ædēdis miraculis, nō implorat opem patris, sed ait, adolescens tibi dico surge. Rursus in

Scribæ.) Eorum additur apud Græcos γραμματεῖς αὐτῶν, Et de Pharisæis hoc loco nulla mentio, in Græcis quæ quidem uiderim exemplaribus.

Cum

EX CAPITE OCTAVO.

CVm autem deſcendiſſet.) Ieſus hic apud Græcos non additur, ut illa diſſimulem, ἐὰν θέλῃς Si uelis, quod tranſtulit, ſi uis. Et:

Extendens manum.) Pro extenſa manu, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Volo mundare.) καθαρίσθητι. Mundare paſſiuũ uerbũ eſt, imperandi modo. Proinde uertimus, uolo, mundus eſto. Cæterũ ἑκατόνταρχος, quẽ hic centurionem uocat, ſic enim Græce ſonat, qui decẽ decurijs præſit, Hilario tribunus dicitur. Et:

Ἑκατόνταρχος Hilario tribunus dictus

Rogãs eũ.) παρακαλῶν, id eſt, obſecrãs. Eſt enim uehemẽtius hoc, illud δεόμενος abiectius.

Puer meus.) παῖς μου. Ea uox & ætatem ſignificat, & filium & miniſtrum. Tametſi Lucas δοῦλον, id eſt, ſeruum, appellat uoce non ambigua. Nec eſt ſimpliciter, iacet, ſed βέβληται, & aliquanto poſt, βεβλημένον, ubi quis toto corpore proſtratus iacet, id quod in grauibus accidit morbis. Nec eſt:

Male torquetur.) ſed δεινῶς βασανιζόμενος, id eſt, Grauiter, ſiue acerbe diſcrutiatus. Vt ne dicam, quod ἄλλῳ, pro Alteri uertit alio, contempta grammatica.

Sub poteſtate conſtitutus.) Conſtitutus aliquis addidit de ſuo, nec reperitur in exemplaribus emendatioribus, nec in aureo.

Non inueni tantam fidem.) οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ, id eſt, Ne in Iſraël quidem. Vt intelligas Cẽturionem non fuiſſe Iſraëliten, id quod indicant Hilarius & Hieron. Atq; item Chryſoſtomus homilia uigeſimaſeptima. Putatq́ eũdem hunc eſſe Centurionem cum eo de quo meminit Lucas, licet in nonnullis à Matthæi narratione uideatur diſcrepare.

Centurio an idem fuerit

In tenebras exteriores.) Græci ſubinde uſurpant comparatiua uice ſuperlatiuorũ. Vnde nos uertimus, Tenebras extremas. Neque tamen eſt, ἐσχάτας, ſed ἐξωτέρας, quaſi dicas, extimas, ut intelligas in regno lumen eſſe, à quo quo longius abſit aliquis, hoc magis uerſari in tenebris.

Cõparatiuum pro ſuperlatiuo

In illa hora.) Poſt hæc in nonnullis exemplaribus aſcripta reperi, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα, id eſt, Et reuerſus Centurio in domum ſuam, in illa hora offendit famulum ſuum ſanum. Nos ea ſequi maluimus, quæ cum noſtris conſentiunt.

Varians locus

Dæmonia habentes.) δαιμονιζομένους, id eſt, Dæmoniacos, ſiue qui à dæmonibus agebantur. Sed addunt Græci codices, ſimiliter & uetuſti Latini πολλοὺς, id eſt, multos.

Ipſe infirmitates noſtras.) Adduxit hoc teſtimonium Matthæus ex Eſaiæ capite quinquageſimotertio, nonnihil ad ſuum deflectens negocium. Etenim quod illic dictum eſt de paſſione Chriſti, et ſublatis hominum peccatis, hic accõmodat ad ægrotos ſanatos: quanq́ hęc ſanatio, illius typum habebat. Ad hunc modum excuſat Euangeliſtam Chryſoſtomus homilia uiceſimaoctaua. Septuaginta ita reddiderunt καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Cæterũ quod in noſtris legimus, Et ægrotationes noſtras portauit, ſciat lector, noſtras hoc ſanè loco, nec eſſe apud Græcos, nec in aureo codice, nec in alijs emendatioribus, ſed repetitur è proxima particula. Ita mox: Et dicit eis Ieſus. Ieſus additum eſt, nec eſt in Græcis, nec in aureo codice. Hebræa Hieronymus ita reddidit, Vere lãguores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros portauit. Pro languoribus Septuaginta uerterunt peccata.

Vaticiniũ nonnihil deflexum ab Euãgeliſta

Iuſſit diſcipulos ſuos ire.) Diſcipulos ſuos addidit interpres explicandæ rei gratia, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. Nec additum comperi in aureo codice. Cum enim turbam cuperet effugere, dubium non eſt, quin diſcipulos uoluerit comites, certe è turba pauciores. Verti poterat per imperſonale uerbum, Iuſſit abiri ſiue diſcedi. Et quod ſequitur, Trans fretum, εἰς τὸ πέραν, etiam ad montem referri poterat, aut ſimile quippiam, niſi mox fieret mentio nauiculæ. Significat enim ulteriorem ſtagni ripam.

Addita quædã

Trans fretum Græcis habet amphibologiam

Vulpes foueas habent.) φωλεοὺς. Fortaſſis aptius erat cauernas. Et quod hic uertit nidos Græce eſt κατασκηνώσεις, quod magis ſonat obũbracula. Auguſtinus aduerſus Fauſtum lib. xxij. cap. xlviij. legit diuerſoria. Eodẽ modo refert Cyprianus libro ad Quirinũ tertio. Habent enim aues in tempeſtate præter nidos receptacula ſua, uelut cauos arborum truncos, aut denſa dumeta, aut arborum frondes.

φωλεός κατασκηνώσεις

Filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου. Vt nihil ex his uerbis agat Auguſtinus, qui putat Chriſtum non dici filium Adæ. Atq; huc torquet, quod dictum eſt in pſalmis: Ego ſum uermis &

Auguſtini ſententia expẽſa

non homo: cum aliâs, tum epistola centesima uigesima. Rursus agens contra Faustum lib. quinto, locum hunc adducit, probans Christum natum ex fœmina. Verum haud difficilis est huius noduli solutio. Siquidē Christus se filium Adæ uocat, quod ex eius posteris prognatus esset, ex quo prodissent & cæteri mortales uniuersi. Diuus Hieronymus edisserens caput Ecclesiastæ nonum, admonet iuxta sermonis Hebraici proprietatem, uulgus hominum, filios hominis dici. Nam ijs quoq; locis ubi nos legimus, filij hominū, apud Hebræos haberi בְּנֵי הָאָדָם hoc est filij hominis, uidelicet Adam.

Filius hominis pro filio Adæ

Redundat suū Vbi caput suum reclinet.) Suum pronomen, nec additur in Græcis codicibus, nec apud Chrysostomū aut Theophylactū, nec in antiquis Latinis, ne in aureo quidem ac Donatianicis. Et absolutior est sermo, ut intelligas adeo nō esse ubi totum corpus acquiescat, ut nec sit, ubi uel caput acclinet. Vt dissimulem, quod paulo post ἄφες pro sine uertit, dimitte. Nec est simpliciter Suos, sed τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, id est, Suos ipsorum mortuos.

Et ascendente eo.) ἐμβάντι αὐτῷ, id est, Ingressum eum, siue cum inscendisset nauim. Nec est nauiculam, sed nauim πλοῖον. Ne quis hic ingens somniet subesse mysterium, quod nauiculam dixerit non nauim. Sanè nauiculā dixit non Euangelista, sed interpres haud scio quis, & incertum quid secutus. Certe τὸ πλοῖον, id est, nauigium siue nauim scribunt Euangelistæ cæteri, quos Grece scripsisse consensus est omniū, ut donemus Matthæo Hebraice scriptum Euangeliū, quod ipsum mihi non fit uerisimile, cum nemo sat idoneis argumentis testetur se uidisse ullum illius Hebraici uoluminis uestigium. Siquidem illud quod Nazarenorum uocant, nec Hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed Chaldaice, formulis duntaxat Hebraicis, inter apocrypha censetur. Deinde stilus Matthæi cum stilo Marci planè consentit, haud admodum dissentiens à dictione Ioannis. Proinde mihi uidetur probabilius hoc Euangelium eadē scriptum fuisse lingua, qua cæteri scripserunt Euangelistæ. Idem sentio de epistola ad Hebræos, quæ nō ob aliud uisa est quibusdam primū Hebraico sermone conscripta, nisi quod ad Hebræos sit inscripta. Quasi uero necesse sit, si ipse nunc librum ædidero aduersus Iudæos, me iudaice fuisse locutum, aut si ad Scotos, Scotice. Verum demus, ut dixi, Matthæū Hebraice scripsisse, non Græce. Certe apud alios item Euangelistas πλοῖον legimus hoc loco, non πλοιάριον, id est, nauim, nō nauiculam. Et tamen hinc ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellent Petri, quoties ecclesiam significant. At magis conueniebat ingentem esse nauim, quæ uniuersum hominum genus reciperet, magisq; responderet ad typum arcæ, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilē modum concilum distinguunt à conciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuū, aut compositum, quasi dicas concilium diaboli, cū apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiatur, uelut in epistola ad Gerontiam uocat cōciliabula Christi. At hæc pluribus fortassis admonemus quàm res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdam in huiusmodi nugis, uelut in re seria mire philosophari, uel somniare potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis Græcanici. Quis enim suspicaretur hunc toties frustra dicere nauiculam pro naui? Et tamen si quis interpretem percontetur cur toties nauiculam dixerit, non habiturus sit quod respondeat, nisi forte quod apud Lucianum in insulis fortunatis respondet Homerus rogatus cur Iliadem exorsus esset à μῆνιν, Sic mihi tum libuit. Rursus paulo post pro naui nauiculā uertit parum tempestiuiter ὑποκορίζων. Item pro fluctibus, à fluctibus, est ὑπὸ κυμάτων, atq; ita legit Chrysostomus: ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq; de suo.

Nauicula pro naui

Matthæus an Euāgeliū scripserit Hebraice

Euangelium Nazarenorū

Nō statim Hebraice scribit, qui scribit Hebræis

Nauicula Petri, cuius typus arca Noë

Iocus de Homero: cur orsus sit Iliadem à uoce μῆνιν

Et accesserūt ad eum discipuli eius.) Discipuli eius non additur in aureo codice. In Græcis tamen reperio discipulos.

Impauit pro increpauit Imperauit uentis.) ἐπετίμησεν, id est, increpauit. Atq; ita primitus fuisse scriptum opinor. Cæterum aliquis offensus dandi casu, uentis, quem tamen hic more Græcanico solet addere, mutauit, imperauit. Hieronymus hunc explanans locum, utriusq; uerbi meminit: Creaturæ, inquiens, quas increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem. Quod quisquis ἐπιτιμᾷ imperat quidem, sed pœnam comminans, ni pareatur. Atq; illud Qualis, non est ποῖος quo simpliciter interrogamus, sed ποταπός quod admirationis habet ἔμφασιν. Mox autem perperam omisit Græcam coniunctionem: quia uenti & mare, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα, quia & uenti & mare. Consentit Græcis codex aureus. Etiam si

Ποῖος ποταπὸς differunt

prior

prior coniunctio, non tantum connectit, uerum etiam auget. Quia mare quoque & uenti obediunt ei, quæ nulli solent obedire. Rursus:

Et cum uenisset Iesus.) καὶ ἐλθόντι αὐτῷ, id est, cum uenisset, nec additur Iesus.

Gerasenorum.) Græci legunt γεργεσηνῶν, id est Gergesenorũ. Hieronymus in locis Hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul à lacu Tiberiadis, ubi porcos in mare præcipites isse memorabãt. Quanquam apud Marcum hic ipse locus Gadarenorũ uocatur, & eodẽ nomine apud Lucã, unde colligere licet, eidem urbi, quæ regioni dedit nomen, diuersa fuisse nomina, & eandem dictam Gerasam, ac Gadarã. Id quod indicat & diuus Hieronymus in locis Hebraicis, addens Gerasenorũ mentionem fieri in Euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare: ut consequatur, aut Gergessam uiculum esse in regione Gadarenorũ, aut eandem esse Gergessam et Gadarã. Quam Græci uocãt Gergesam, opinor Hieronymo dici Gargasi, quã ait esse ciuitatẽ trans Iordanem, iunctam monti Galaad, quæ ipsius ætate dicta sit Gerasa, urbs insignis Arabiæ. Hanc ut refert, quidam existimabant eandem esse cum Gadara.

Gergessa eadẽ quæ Gadara

Sæui nimis.) χαλεποὶ λίαν. Hilarius legit periculosi pro sæui. Nam Græcis χαλεπὸς uox est πολύσημος, nunc sæuum, nunc molestum, ac difficilem, nunc atrocem, nonnunquam & periculosum significans.

χαλεπὸς multa declarat Græcis

Quid nobis & tibi.) Imò quid hic interpreti cum Græca figura? Vertendum erat, si latine loqui uoluisset, Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox:

Locutio græca male reddita. Quid nobis & tibi

Erat autem non longe.) Græci habent longe, ἦν δὲ μακρὰν, magno quidem consensu codicum quos ego uiderim, sed reclamãtibus item magno cõsensu nostris. Ex Chrysostomo non potest certum colligi quid legerit, ne ex Hieronymo quidem, ex Hilario tantundem. Apud Theophylactũ reperio ἦν δὲ μακρὰν scriptum: licet ex interpretatione parum liqueat quid legerit, quemadmodũ Chrysostomus uersus. Probabilius autẽ est dæmones procul à Christo fuisse relegatos. Cum codicibus quos uidimus consentit etiam æditio Hispaniensis. Nihil tamen ad sensum refert utrum legas procul an non procul. Nam si grex conferatur ad eos qui Christo erant proximi, procul erat, Sin & alia loca semotiora, nõ procul erat quia erat in prospectu. Puta enim gregem abfuisse ad trecentos passus. Quod aurem alij Euangelistæ addunt ἐκεῖ, id est, ibi, siue illic, non arguit magnitudinẽ interualli. Hæc enim aduerbia nonnunquam totam regionem complectuntur. Nec est,

Erat nõ longe pro erat longe. in quo consentit æditio Hispaniensis

Si eijcis nos hinc.) sed εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, id est, Si eijcis nos, consentientibus & Latinis exemplaribus peruetustis, cumque his aureo codice & Donatianicis. Nec uideo quid efficiat aduerbium hinc. Rursus ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην, id est, Permitte nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit, Mitte nos in porcos.

Redundat hinc

Magno impetu abijt.) Vnicum uerbum Græcum, tribus est circumlocutus, ὥρμησεν, id est, Ferebatur, siue ruebat. Nã omnino ὁρμὴ impetũ significat. Et in aureo codice, Impetu tantum legitur, magno non additur, consentientibus & Donatianicis. Ac rursum:

ὁρμάω quid Periphrasis interpretis

In aquis.) Hilarius in Canone quem æditit in Euangelium Matthæi, admonet fuisse scriptum, In aquis multis, quum nihil huiusmodi reperiã apud Latinos aut Græcos, quos ego sanè uiderim.

Hæc omnia.) Hæc pronomen addidit aliquis de suo, quod nec in Græcis extat codicibus, nec in uetustioribus Latinis, nec in aureo. Ac mox, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων, quod commode uerti poterat, Et quæ accidissent dæmoniacis. Ac mox:

Additum ab interprete

Et rogabant eum.) Eum addidit aliquis. Nec additur in aureo codice. Et aliquanto post, A finibus eorum, dixit pro à finibus suis, uel à finibus ipsorum.

EX CAPITE NONO.

ET ascendens Iesus.) Iesus hoc loco non reperitur, nec in Græcis, nec in antiquis Latinorũ codicibus. Etiamsi in prima æditione, haud scio quo casu fuerat additũ. Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de altero quopiam Iesu loqui uideatur. Nec est, Ascendens, sed ἐμβὰς, id est, Ingressus, siue conscensa aut inscensa naui, pro quo hic rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea διεπέρασεν, id est, traiecit, rectius quàm transfretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Non enim quod mare est, statim & fretum, Nam

Iesus additum

Nauicula pro naui

Fretum pro mari

mare inclusum angustijs fretũ dicitur, quanquam poetæ suo iure uocibus his abutunt̃ interdũ.

In ciuitatem suam.) εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, id est, in propriam ciuitatẽ, uidelicet Capernaum. Siquidẽ Matthæi quarto legimus, quod relicta Nasareth, cõmigrarit Capernaũ. Ac mox:

Iacentem.) βεβλημένον, proiectum, de quo superius admonuimus.

Redundat

Dimittuntur tibi peccata tua.) Tua non additur in uetustis Latinorũ codicibus, nec in Græcis aliquot habetur, ne in aureo quidem. Idem accidit paulo post in repetendo.

Videns autem Iesus.) καὶ ἰδὼν, id est, Cum uidisset autem. Et mox suo more, dimittuntur, pro remittuntur.

Amphibologia in Græcis

Dixerunt intra se.) Sermo Græcus anceps est: potest enim accipi ut intelligamus illos inter se murmurasse. Sed satius est ut accipiamus, illos tacitos sic in animo fuisse locutos, propter id quod sequitur, Iesus sciens cogitationes illorum, Ac paulo post,

Et cum uidisset Iesus.) καὶ ἰδών. Chrysostomus legit, καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, id est, cum sciret Iesus. Theophylactus legit ἰδὼν, Ad sensum minimum refert. Præterea:

Vt quid cogitatis.) omisit uos, ἵνα τί ὑμεῖς, id est, Vt quid uos. Et,

Persona subito mutata

Quid est facilius.) τί γάρ ἐστιν, id est, Vtrum enim est, Consentientibus & Latinis uetustis, quod ad coniunctionem pertinet.

Vt autem sciatis.) Subito mutata persona, duriusculam facit orationem: sequitur enim, Tunc dicit paralytico.

Duplex lectio

Turbæ timuerunt.) Græcis est ἐθαύμασαν, id est, admiratæ sunt. Ita legit Chrysostomus homilia xxx. & huic concinens Theophylactus. Etiamsi Hilarius legit timuerũt. Addidit enim. Opus istud admiratio consequi non metus debuit, Vnde apparet in quibusdam scriptum fuisse pro ἐθαύμασαν ἐθάμβησαν. Quarũ uocum magna inter ipsas affinitas est.

τελώνιον τέλος τελώνης

In Telonio.) ἐπὶ τὸ τελώνιον, id est, Ad teloneum. Locus est in quo sedet Telones, id est, publicanus exigens tributum, quod Græcis τέλος dicitur. Vt ne recenseam illa minutula quod Matthæum nomine pro ματθαῖον λεγόμενον. Quod in,

Amphibologia nõ uitata

Ecce multi.) coniunctionem &, omiserit. Quod ἀκούσας uerterit uidens. Quod non uitarit amphibologiam, Non est opus medico ualentibus, cum licuerit dicere, Non egent qui recte ualent medico.

Cum publicanis.) Notatus est ab Hieronymo Tertullianus, quod hos dictos publicanos putarit ethnicos fuisse. Vide libellum ad Damasum de filio prodigo.

Misericordia pro beneficentia

Misericordiã uolo.) Locus est Osee capite sexto. Hebraica Hieronymus uertit ad hunc modum: Quia misericordiã uolui, & non sacrificium, consentientibus per omnia Septuaginta, ὅτι ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Offenditur hic nonnihil Laurentius Valla, quod θυσίαν uerterit sacrificium, quum eãdem uocem in Luca uerterit hostiam. Nam sacrificium dici potest & suffitus & deprecatio, Hostia proprie est mactatæ pecudis, quæ tamen & ipsa dicitur θυσία ob nidorem quem reddit quum incenditur. Ac paulo post,

θυσία à nidore

Sed peccatores.) Græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiamsi non addit Hieronymus: apud Chrysostomum tamen reperio. Nam leuiculum est, quod mox προσέρχονται, id est, Accedunt, uertit accesserunt.

νυμφὼν duo significat

ἐπίβλημα assumentũ

Filij sponsi.) υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, id est, Filij thalami nuptialis, id quod plus est quàm sponsi, hoc est, filij sponsi domestici ac proximi. νυμφῶνα uocat ecclesiam quã opponit synagogæ quæ seruorũ est, non filiorũ, Ac aliquanto post: Immittit cõmissuram ἐπιβάλλει ἐπίβλημα, id est, ut ad uerbum reddam, Immittit immissuram, siue ut alibi uertit, assuit assumentum. Horatius pannum uocat: Assuitur, inquiens, pannus. Vulgus petiam uocat. Ac mox:

Et peior scissura fit.) σχίσμα, quod rupturã uertere poterat. Nonnunquam uocem Græcam relinquit, ut apud Ioannem: Et erat schisma inter eos, cum potuerit dicere dissensio.

ῥάκος & rudis quid ἄγναφον qd

Hugo Cardinalis notatus

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπίβλημα, hic uocat ῥάκος, quæ est particula panni. ἄγναφον, quod nondum est à fullonibus apparatũ, uelut cum pannus à textore uenit. Quanquam γναφεῖς, id est, fullones, ueteres etiam uestes, aut sordidatas renouãt ac repurgant, Et rude dicit̃, quod recẽs est. Sic enim uocat animos nondũ humanis traditiũculis infectos. Operæpreciũ est uidere ac ridere, quantũ hic tumultuet̃ Hugo Cardinalis disputãs, num hinc colligi possit, neophytis non esse indicendũ ieiuniũ. Imò putat hęc ipsa ad monachos quosdã pertinere, qui quoslibet illectant in nassam sui instituti. Denique notari & istos

qui

qui uersicolori amictu utūtur. O scriptorem copiosum, sic nascuntur ingentia uolumina.

Plenitudinem eius.) τὸ πλήρωμα, id est, supplementum. Sic enim appellant pannum additum uesti, ad sarciendam rupturā. Offensus enim dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Item:

Vinum nouū in utres nouos.) Nouū & nouos nō respondent eidem uoci apud Grecos. Nouū enim dicitur νέον, quod proprie respondet senio, & cōpetit ijs quæ sentiūt ætatē: καινοὺς opponit uetustati. Est autē & uinis sua quædā ætas, utribus aut panno nō item. Porrò

Nouus νέ@. Nouus καινός. αἱμοῤῥοοῦσα

Quæ sanguinis fluxum patiebat.) Græcis unica dictio est, αἱμοῤῥοοῦσα, id est, sanguinis profluuio laborās, ab αἷμα sanguis, & ῥόος fluxus. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ, Intra se uerterit, pro Intra sese: quod λέγει, Dicit, dicebat: quod ὄπισθεν, id est, à tergo, transtulit, retro. Cæterū θάῤῥει, quod hic male uertit cōfide, quodq́ nos aliquoties uertimus, Bono animo esto, Ambrosius enarrans psalmū, Beati immacul. sermo. iij. legit: Constans esto filia.

θαῤῥεῖν quid proprie

Impone manum tuam.) Tuam non addebatur in aureo codice cum sit apud Græcos.

Et dixit, puella surge.) Hæc quatuor uerba, nec habentur in Græcis exemplaribus, nec in uetustis Latinis, nec adduntur ab Hieronymo. Postremo nec in aureo codice comperi, nec in Donatianicis. Ac paulo post:

Et dixit eis Iesus.) καὶ λέγει, id est, Dicit, consentientibus & uetustis codicibus Latinorū.

Quia possum hoc facere uobis.) Vobis non additur apud Græcos. Et ὅτι perperam uertit, Quia, pro, quod possim, siue, Creditis me posse. Ac mox, Vtiq;, Græcis est ναί, quod aliâs uertit etiam. Est enim aduerbium affirmantis. Ac paulo post:

Comminari uarie Græcis

Et comminatus est eis.) Non est ἐπετίμησεν, quod aliquando uertit Increpare, aliquando Comminari, sed ἐνεβριμήσατο, quod proprie significat acriter, ac uelut iracunde comminari cum austeritate, uox à fremitu dicta. Vt euidentius sit, quod sequitur, illos omnia diuulgasse. Sic enim rectius opinor transtulisset διεφήμισαν, quàm diffamauerunt. Certe circumloqui poterat, Sparserunt famam eius. Item:

ἐπιτιμᾶν uarie uertit

Nunquam apparuit.) Recte omisit ὅτι, quod tamen libenter solet addere. Vt dissimulem quod hic κώμας uertit castella, cum alibi frequenter transferat uicos. Cum uici mœnibus careant, castella minuta sint oppida, sed mœnibus cincta. Et quod νόσον languorē pro morbo. Nam quod μαλακίαν infirmitatem transtulit tolerabile est, Siquidem & Græci dicunt μαλακῶς ἔχειν, pro parum commode habere.

κώμη uicus pro quo castellum

μαλακῶς ἔχειν

Misertus est eis.) Plusculum emphaseos habet græca uox ἐσπλαγχνίσθη, id est, Affectu misericordię tactus est. Siquidem Hebręi uehementem ac pium affectum uiscera uocant. Et rectius erat erga eos, quàm eis. Ac mox:

σπλαγχνίζομαι quid proprie

Quoniam erant uexati.) Ad eum modum legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius. Chrysostomus quoq; legit ἐσκυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos. Quādoquidem grāmatici uexare dictum uolunt à ueho. Nōnulli codices habebāt ἐκλελυμένοι, id est, dissipati seu dissoluti. Alterū uenit à λύω, alterum à σκύλλω. Iam quod protinus sequitur, ἐῤῥιμμένοι, quod hic uertit Iacentes, rectius uertisset disiectos siue sparsos, à uerbo ῥίπτω, quo participio usus est & Lucianus, agens de stellis toto cœlo passim, temere, nulloq́ ordine sparsis. Quanq́ potest ἐσκυλμένοι, pertinere ad ouium uellera sentibus lacerata, & hoc posterius ἐῤῥιμμένοι, ad oues huc & illuc dispersas: id quod accidere solet, cum abest pastor. Nec enim aliud est animal destitutius, magisq́ pendens de præsidio pastoris, q̄ oues: id quod etiam prouerbio testatum est, προβάτειον ἦθος, id est, ouilli mores.

ἐσκυλμένοι ἐκλελυμένοι

Ouilli mores

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλῃ, id est, ut eijciat. Ita scriptum reperi in peruetustis codicibus, nominatim in aureo, ac Donatianicis, atque ita uertit paulo superius interpres, Nos maluimus Extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & contantes extrudendos in opus dei: id quod alicubi notauit Hieronymus hunc citans locum. Hilarius pro mittat legit eijciat.

ἐκβάλλειν uarie uertit

EX CAPITE DECIMO.

ET conuocatis duodecim.) καὶ προσκαλεσάμενος. Ita fermē uertit, nec omnino perperā, nec apte tamē, cum græca uox sonet Ad se uocatis. Proinde nos uertimus, Accersitis duodecim. Et Grecus articulus additus τοὺς, indicat nō posse accipi, de quibuslibet duodecim, sed de certis, nēpe illis quos delegerat Iesus.

Potestatem

Potestas spirituum, sicut potestas maris an recte

Potestatem spirituũ immundorũ.) Pleriq; Græci codices habent, ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, Potestatẽ aduersus spiritus immundos. Quanq; apud Chrysostomũ, si modo liber mendo uacat, non reperio additam præpositionem, nec apud Theophylactũ Alioqui potestas spirituũ intelligi poterat potestas, quam habent illi. Nisi quod Græcis potestas est, ἐξουσία, id est, ius in aliquẽ & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit, Potestatẽ eijciendorũ spirituũ immundorũ. Quanq; & hoc mox addidit Euãgelista. Subinde rursum, Omnem languorem. Languorem uertit νόσον, de quo iam dictum est.

νόσος morbus uerius quàm languor

Primus Simon.) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recenseri Apostolos ab alijs Euangelistis quo à Matthæo: ne quis ob hoc omnium primum faciat Petrum, quod hic primo loco ponitur. Nam cæteri in iugis Matthæum præponunt Thomæ, Matthæus ipse Thomam præfert modestiæ causa. At in epistola ad Galatas Paulus primo loco recenset Iacobũ, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur esse columnæ. Et Hieronymus existimat eius esse, ordinem ac merita singulorũ Apostolorũ distribuere, qui illos delegit, innuens, ut uidetur, autoritatem Apostolis omnibus parem fuisse, quod ad apostolici muneris functionem attinet. Certe ex ordine recensionis, non efficaciter colligitur quis cui sit præferendus. Siquidem ubi multi numerantur, aliquis primus sit oportet. Cæterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, nonnihil dissidet à Græcis: at Græci consentiunt cum Hieronymo, qui per iuga digerit Apostolorũ numerum, sic ut primo loco iungat Petrum & Andream, Proximo Iacobum Zebedæi & Ioannem fratres: Tertio Philippum ac Bartholomæum: Quarto Thomam & Matthæum: Quinto Iacobum Alphæi, & Lebbæum cognomento Thaddæum: Sexto Simonem Cananæum, & Iudam Iscariotem. Simonem Petri cognomine distinguit à Simone Cananæo: & Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum ὁ τοῦ ζεβεδαίου, articulum Græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur, uidelicet filius, quemadmodum in ὁ τοῦ ἀλφαίου. Cæterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discerneretur: & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamen addidit ὁ τελώνης, siue ut se deijceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si Græcus articulus patitur, ut uertatur, Qui fuerat publicanus, aut, Ille quondam publicanus.

Ordo apostolorum

Publicani nomen cur additum Matthæo

Iudas trinominis

Cæterum Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iuda Iacobi fratre, qui idem Thaddæus ac Lebbæus dictus est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eum ei facinori natum, quod Isachar יִשָּׂשכָר Hebræis sonat mercedem: atque à tribu unde fuit oriundus nomen sortitus uidetur. Quanquam non desunt, qui à uiculo cognomen deductum malint. Nec est Schariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Iscariotes. Nam idem facimus Latini cognomento Iudæ, quod Græci scriptores ecclesiastici faciunt Hispaniæ, σπανίαν pronunciantes, cum teste Plinio, terra sit insigni fertilitate. Opinor id à Prænestinis natũ, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Apud Chrysostomum Iscariotes legitur. Ad hæc:

Iscariotes

Spania pro Hispania dicitur Græcis. Sic inuenitur & apud Chrysostomũ & apud Athanasium

Lebbæus cognominatus.) In Latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddæus Hieronymũ autem ita legisse declarat, quod in nominibus Hebræis apud Matthæum meminit Lebbæi, corculum interpretans.

Misit Iesus.) ἀπέστειλεν, id est, Emisit, siue potius emandauit. Siquidem id est proprie ἀποστέλλειν, cum mandatis emittere, à quo uerbo dicti sunt apostoli.

Samaria ciuitas & regio

Nec est, In ciuitates Samaritanorum.) sed in ciuitatem, εἰς πόλιν. quod efficacius est: ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Quanq; non incõuenienter accipi potest de ciuitate quæ regionis nomen obtinet, tanquam metropolis. Rursus:

Ad oues quæ perierũt.) πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα, id est, Ad oues perditas: ut frequenter citat hunc locum Hieronymus. Vt ne dicam, quod ὅτι ἤγγικεν, primum omittẽda fuerit coniunctio Græca: deinde appropinquabit, Græcis nõ esse futuri temporis, sed præteriti, uertendum, Adest, siue instat, siue in propinquo est. Qua de re iam admonuimus.

κτήσασθε quid

Nolite possidere.) μὴ κτήσασθε. Quod magis significat parare, quàm possidere. Vt hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, In zonis. Siquidẽ ex hisce tribus rebus solet cudi moneta: quæ primum ærea fuit ac ferrea, nam utrunq; significat χαλκὸς, deinde argentea, postremo aurea. Vt cõtra acciderit pecuniæ, ac moribus hominũ, qui ex aureis degenerarunt in

χαλκὸς pro pecunia

runt in plusquã ferreos, χαλκὸν interpres uertit pecuniam, quasi aurum & argentũ non sit pecunia. Certe Marci sexto χαλκὸν uertit æs, quum illic tolerabilius uersurus fuerit pecuniam, ut generali nomine cõplecteretur omnem monetam: hic post cõmemoratas omnes species dure subiecit genus complectens & alia, præter monetam. Porrò quod dixit εἰς τὰς ζώνας, id est, In cingulos, iuxta ueterum morem locutus est: iuxta quem milites, si quid erat æris, id in zonis gestabant. Vnde prouerbiũ illud apud Flaccum, Zonam perdidit. De eo cui nihil erat pecuniæ, quemadmodum in Chiliadibus nostris copiosius explicatũ est. Nos uertimus, In crumenis, non quod esset elegantius, sed quod apertius idem significaret.

Zona pro crumena

Neq; duas tunicas.) δύο χιτῶνας. Latinius erat, neq; binas tunicas. Nam Græci nesciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda Latino interpreti.

Interrogate.) ἐξετάσατε, id est, Exquirite. Et ἄξιος, dignus posuit absolute pro idoneus, quod nonnulli Latini perperam imitantur.

Donec exeatis.) ἕως ἐξέλθητε. Id pertinet ad illud quod proxime præcessit εἰσέλθητε, & utrunq; refertur ad ciuitatem. Nam præceptum eò spectat, ne crebro mutent hospitium, néue ambiant apud quem diuersentur: Neque rursus temere in quamuis irruant domum quæ paulo post sit mutanda. Sic Ambrosius & Chrysostomus.

Donec exeatis quomodo intelligendũ

Dicentes pax huic domui.) Horum uerborũ nihil est in Græcis exemplaribus, nec adduntur ab Hieronymo. Tantum est salutate eam. Imò cum ait Hieron. Occulte salutationem Hebraici, ac Syri sermonis expresiit, indicat salutationẽ non fuisse explicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, Veniet pax uestra super eam. In uetustissimo quodam exemplari Latino ascriptum reperi, sed in margine: Primum dicite, pax huic domui. Vnde conijcio, quod ferè fit, hoc ex alijs Euangelistis huc additum fuisse. Quanq; ne quid dissimulem, additur apud Hilariũ in canone, & apud Chrysostomum homilia tricesimatertia, sed latine uersa, quũ in Græcis cõmentarijs non addatur. Rursus apud Theophylactum non additur. Porrò ne quis existimet nouum hoc salutationis genus primum à Christo fuisse repertum: qui sic usus est omnibus rebus uulgatissimis, ut eas longe aliò traheret, quemadmodum Græci solenni more dicunt χαῖρε, Latini salue, sic Hebræi Syriq; שָׁלוֹם לָךְ Scholom lecho, id est, pax tibi. Eam salutationem nũc sibi, ceu peculiarem uendicant episcopi, parum decoram ijs, qui non solum ipsi belligerantur, uerumetiam alios ad bella concitant Cæterum in, Domus illa.) Illa addidit interpres de suo, cum non sit nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Pax huic domui non additur

Pax tibi, salutatio uulgaris apud Hebræ.

Veniet pax uestra.) ἐλθέτω, id est, Veniat. Nec est reuertetur, sed reuertatur, ἐπιστραφήτω. Suffragantibus & uetustissimis Latinorum codicibus. Ac paulo post,

De domo uel ciuitate.) Græci addunt ἐκείνης, id est, Illa

Et simplices.) Non est ἁπλοῖ, sed ἀκέραιοι, quod aliâs uertit synceri. Mire uero pinxit Christus hac similitudine simplicem prudentiam, ac prudentem simplicitatem hominum uere Christianorum. Innoxium animal columba, et cui totum salutis presidium in alarum pernicitate situm est. Est enim hæc auis pernicissimi uolatus. Et arte magis quàm uiribus suam incolumitatem tuetur serpens. Nam hactenus consistit collatio.

Simplex bifariam dicitur Græcis

Simplex prudentia Christianorum

Cauete autem ab hominibus.) ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, id est, Ab illis hominibus, id indicante articulo. Neque enim monet omnes homines obseruare, sed malos, de quibus mox dixerat, ac paulo post loquitur.

Articuli uis

In consilijs.) εἰς συνέδρια, id est, In concilia, hoc est, consessus senatorum, ac iudicum. Ac rursus Synagogas, rectius uertisset conciliabula, siue conciones. Nec enim tantum loquitur de templis Iudæorum.

Synagoga conciliabulũ

Ad præsides autem.) Græce est ἡγεμόνας. Quod omnino præsidem, seu præfectum prouinciæ significat aliquoties. Cæterum illud,

Nolite cogitare.) Græce est, μὴ μεριμνήσητε, id est, Ne sitis anxij, siue solliciti. Non cogitationem dominus iubet abijcere, sed sollicitudinem. Et rursum:

μεριμνᾶν

Odio omnibus.) μισούμενοι ὑπὸ πάντων, id est, Odio habiti ab om̃ibus, uariauit, sed recte. Nec additur apud Græcos hominibus, ac ne in aureo quidem codice.

Non consummabitis ciuitates.) οὐ τελέσητε. Quid est nõ consummabitis? Num illi ædificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus est à uerbis aliquantũ recedere, cum idem sæpe-

Consummabitis obscure uersum

numero

numero faciat sine causa? Nam sensus est, Filium hominis cito uenturũ, & priusquam illi possint peragrare omnes ciuitates Israëliticas. Proinde nos periphrasi explicauimus, Non perambulaueritis omnes ciuitates &c, quo redderemus emphasim græcæ uocis τελέσητε. Itaque scriptum est in aureo codice. Ac rursum Donec, ἕως durius positum quàm in initio huius Euangelij. Ad hæc, ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, ὑπὲρ τὸν κύριον, Super magistrum, super dominũ, Cur non potius Supra præceptorem, supra dominũ, siue superior aut potior domino?

Beelzebub qd sonet Hebræis

Beelzebub.) Mirum cur Græci perpetuo mutent b in l in hac dictione, beelzebul, scribentes pro beelzebub, cum neutrum elementum apud illos finale sit β & λ. Alioqui hæc uideri poterat causa: præsertim cum neque uocum, neque figurarum ulla sit affinitas, ut aurium, aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse Beel & baal, & sonare Hebræis idolum, à Sidonijs ad Iudæos profectũ, siue à Babylonijs. בעל & zebub, זבוב muscam, quasi dicas idolum muscæ, atque hoc nomine spurcissimũ idolum fuisse Accaronitis, qui sunt quidem in regione Iudææ, sed impij. Ab hoc Hebræos principem demoniorum Beelzebub appellasse.

προσονομασία non reddita

Quod non reueletur.) ἀποκαλυφθήσεται, id est, Reuelabit, atque ita legit Hilarius. Etiamsi nondum redditur Græcarum uocum inter sese affinitas κεκαλυμμένον & ἀποκαλυφθήσεται, id est, Tectum & retegetur. Ac rursum γνωσθήσεται, id est, Scietur, non sciatur.

Gehenna quid & unde dicta

Prædicate.) κηρύξατε. Quod proprium est præconum, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid. Gehenna uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum à Christo proditum. Locus est in sorte tribus Beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant dæmonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno. Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon quemadmodum legis quarto Regum, capite uicesimotertio. Vbi legis hunc in modum: Contaminauit quoque Tophet quod est in coualle filij Ennon, ut nemo consecraret filium suum aut filiam per ignem Moloch. Item Paralip. 28. de Achas ita legimus: Qui adoleuit incensum in ualle Ennon, & lustrauit filios suos in igni iuxta ritum gentiũ quas interfecit dominus. Cæterum גיא Hebræis uallem significat. Et dominus apud Hieremiam capite septimo, cõminatur se cõmutaturum nomen loco: ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal neque uallis Ennon, sed πολυάνδριον id est, tumulus multorum cadauerum. Vnde

πολυάνδριον κυνόσαργες

locus apud Iudæos execrabilis habebatur, quemadmodũ apud Græcos κυνόσαργες, de quo dictum est à nobis in Chiliadibus. Apud Euangelistas usurpatur, pro loco, in quo crucian tur impij. Apud Hieremiã autem ita legis cap. 7. Aedificauerũt excelsa, siue aram Tophet quæ est in ualle filij Ennon, ut incenderẽt filios suos, & filias suas igne &c. Ac mox: Et non

Tophet

dicetur amplius Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis interfectionis, & sepelientur in Tophet, eo quod non sit locus &c. Rursus cap. 19. Non uocabitur amplius locus iste Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis occisionis. Pro Tophet Septuaginta uerterunt πολυάνδριον. Rursum 32. Et ædificauerunt excelsa Baal, quæ sunt in ualle filij Ennon, ut initiarent filios suos & filias suas Moloch &c. Hæc ideo lector retuli, ut obiter indicem cuiusdam calu-

Iudæus quidã calumniator notatus

mniatoris rabiosam insectationem, qui tamen plurimorũ iudicio doctissimus habetur, suo ipsius planè deus est, nisi quod doctis etiam omne iudicium eripit liuor & odium. Scribit enim me hoc loco tot ferè mendacia assuisse quot sunt uerba. Primum mendacium facit, quod in locis quos cito, ex libro Regum 4. cap. 23. & Hieremiæ 7. hæ duæ dictiones, ge & ennon, non legantur cõiunctim, sed alter habeat gia hennon, id est, uallis Ennon, alter gia ben hennon, id est, uallis filiorum Hennon. Quæso quod hic mẽdacium est, quum ego de iunctis aut disiunctis dictionibus non loquar, sed indicem quibus in locis fiat mentio rei unde nomen hoc sumptum est quo significamus inferos? Si illic nulla fit mentio Tophet, ubi initiabant atque etiam occidebãt filios suos idolo Moloch, iure mihi obijciet mendaciũ. Nihil enim aliud professus sum. Audi nũc alterum mendacium non à me positum, sed in me scriptum. Aio Tophet esse in tribu Beniamin. Hoc, inquit, in locis quæ commemorat non habetur. Quid? An istuc promiseram haberi in locis quæ cito? Hieronymus in locis indicat Tophet esse in suburbanis Hierusalem, & Hierosolyma erat in sorte Beniamin, quemadmodũ in ijsdem locis testatur Hieronymus. Iste profert nobis caput Iosue 18. Ibi, inquit, inuenies utrunque. Quod utrunque? gehennon unica dictione. Quis hoc negabat?

&in

& in Beniamin sorte locum esse, Hoc ego docui, quanquam nõ citato loco, nisi quod autorem profiteor Hieronymũ. Atqui hoc ipsum iste magno conuicio obijcit, quod hoc autore nitor in Hebraicis. Me uero non pudet illum uirum alicubi sequi autorem, cuius interpretationem amplexa est, & quem inter præcipuos doctores habet ecclesia. Obijcit & Hieronymo mendaciũ, quod dixerit gehennæ uerbum in ueteribus libris nõ inueniri, sed primum à Christo proditum pro inferis, quum reperiatur in libro Abot, quasi diuus Hieronymus illic somniarit de apocryphis Iudæorũ libris, ac non potius agat de ueteris testamenti uoluminibus. Rursus impingit mihi quod scripserim illic liberos à parentibus immolari solere, quum Hieronymus tantum dixerit, initiari. imò Hieronymus hũc enarrans locum, dicit: filiosque suos incenderent uel initiarent. Idem enarrans locum apud Hieremiã, ita loquitur: Filios suos in igne idolis consecrarint, siue holocaustum obtulerint. Arrodit & illud, quod quum Hieronymus scripserit Tophet locum fuisse delitiarũ, ego dixerim Iudæis fuisse nomen abominabile, quemadmodum apud Græcos est cynosarges. Miræ uero delitiæ, idolo incendere filios. Atqui locus qui prius alliciebat amœnitate, postea factus est abominandus, uidelicet impletus hominũ cadaueribus, quemadmodũ docet scriptura sacra. Et ideo manebat abominabile nomen Iudæis, quod illic detestabili superstitione perierint animæ plurimorũ, filiorũ etiam corpora. Impingit quod negẽ me uidere quid intersit inter racha & fatuum, & hinc colligit homo dialecticus me Christo tribuere iniustitiã. Imò sic loquor: Si uerum est, quod scribit Hieronymus racha sonare cerebro uacuum, non uideo quid intersit inter racha & fatuũ. Atrocius est carere cerebro quàm appellari fatuũ. Obijcit quod unum tantum locũ citarim ex psalmis, ubi racha ponitur pro uacuo, hinc ratiocinans me non legisse, nisi unum aut alterũ psalmum, quasi quod ipse fecit difficile fuerit uel ex lexico facere, si ad id quod instituerã pertinuisset. Obijcit, quod quũ cæteri dubitent de racha, ego solus affirmẽ. Imò Hieronymus affirmat, & item Chrysostomus: ego solus dubito, negans me uidere discrimen inter racha & fatuum, si uera est Hieronymi sententia. Et Hieronymi sententiam ipse reijcit mecũ faciens. Atque obiter admiscet me detraxisse uirgini matri perpetuam integritatem, Christo suam diuinitatem, perfricta fronte mentiens: ad hæc Germanos docuisse sedis Romanæ contemptũ. Et his alia multa similia blaterat homo qui sibi uidetur fato seruatus fulciendæ Ecclesiæ dei, uociferans impudentissimũ esse quenquã hoc seculo scribere libros quo uiuit tale ingenium. Quid autem post tot fumos, tot glorias, tot conuitia docet nos? recha legendum non racha, & rheca posse dici, qui tamen abundet diuinis dotibus: & unde hæc docet? Ex libris Iudæorum quos non agnoscit ecclesia Christianorũ. Deinde gehennon compositũ legi in libro Iudicum, & gehennã pro inferis inueniri in libris Abot, similia prolaturus mysteria, nisi uereretur, ne sanctum canibus, & margaritas obijciat porcis. Nimirũ huiusmodi scriptores si nobis Ecclesia Romana miserit, facient illam apud omnes gratiosam. Imò nisi tales aluisset euexissetque Romana sedes, non uenisset in publicum orbis odium. Nos humilia tractamus, nimirũ pro natura argumenti quod suscepimus, nulli obstantes, quo minus adferat sublimiora. Imò nisi hæc humilia præcessissent, fortassis non essent qui ista sublimia discere, uel cuperent, uel possent.

Hieronymus à calumnia defensus

Tophet quomodo dictus locus deliciarum & execrabilis

Romanæ ecclesiæ maxime nõ cent qui uolunt uideri prodesse maxime

Duo passeres.) δύο στρουθία, id est, Duo passerculi, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum ἀσσαρίου, Asse diminutiuũ est, quasi dicas terunciolo. Quanquam Romanam uocem effinxit, siue interpres, siue Euangelista. As enim siue assis, qui & libella dicitur, nummulus erat, cuius uilitas etiam prouerbijs testata est. Catullus, Omnes unius æstimemus assis. Illud mirum, Hilarium subinde repetisse unum pro unus, quod στρουθίον apud Græcos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs. Cyprianus citat, neuter, quod duorũ esset facta mentio. Mirum autem quid secutus Chrysostomus legat, & unus ex illis non cadet in laqueum sine patre uestro. Et ad eundem sanè modum legit Origenes homilia in Lucam trigesimasecunda. Nam ut Origenis non sit hoc opus, tamen hominis est eruditi. Theophylactus nobiscum legit, Super terram. Vnde probabile est, Chrysostomo fuisse exemplar, in quo scriptum erat, εἰς παγίδα, pro ἐπὶ τὴν γῆν.

Passerculi

Ἀσσάριον

Cadet in laqueũ pro cadet in terrã, ad eundem modum locis aliquot citat Athanasius

Vestri autem.) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quàm deriuatiuum, quasi dicat, de uobis. Nam Græci carent hac distinctione. Significat autem uilissimam hominis partem, Interpres, aut certe scriba omisit Græcam coniunctionem, καί, &: Et capilli,

Et pro etiam seu magis pili, quę tamen ad emphasin facit, cum sentiat, adeo nos non esse neglectui patri cœlesti, ut is capillos etiam nostros habeat numeratos. Pauloq; post,

Meliores estis.) διαφέρετε, id est, Præstatis, quod alibi uertit, pluris estis. Nec est,

Confitebitur me.) sed in me, ἐν ἐμοί. Hoc est in nomine meo. Item cõfitebor in eo, ἐν αὐτῷ. Sic legit & Chrysostomus. Quanq; hunc sermonem suspicor esse idiomatis Hebraici.

Διχάσαι Separare hominem aduersus &c.) διχάσαι, quod significat in duo diducere quæ prius erant coniuncta, quod subnotasse uidetur et Chrysostomus hunc edisserens locum. Vnde Græci διχοστατεῖν, uocant per seditionem inter se contendere, & seditionem διχοστασίαν, quoties Scinditur incertũ studia in contraria uulgus. Locus autem est apud Michæam capite septimo, iuxta ueritatẽ Hebraicam: Ab ea quę dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui, quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam, inimici hominis domestici eius. Græca uox est anceps νύμφη quæ si referatur ad maritum, sponsam sonat, si ad parentes sponsi, nurum.

νύμφη sponsa uel nurus

Qui inuenit.) ὁ εὑρὼν, id est, Qui inuenerit. Est enim præteriti temporis, ut & illud ὁ ἀπολέσας, qui perdiderit. sic paulo post:

In nomine prophetæ quomodo intelligendũ In nomine prophetæ.) Scio quosdam has particulas, in nomine iusti, & in nomine prophetæ referre ad Christum, qui uere iustus sit & propheta. Quanquã mihi uidetur hic esse sensus, Qui recipit iustum, non quia cognatus sit, aut affinis, aut diues, aut potens, sed quia iustus, erit & ipse iustus accepturus mercedem suę iustitiæ. Et in nomine reliquimus, quod aliquoties nec sub nomine, nec per nomen, nec nomine omissa præpositione satis explicat idioma sermonis Hebraici. Ac mihi sanè nimium morosi uidentur, qui nusquã cõcedunt euangelicis literis sua peculiaria uocabula, quum in rhetoricis ferant statum & constitutionem uoces longe aliud significantes Latinis auribus, & finem pro definitione, & superlationem, uocem Latinis inauditam, pro eo quod Græci uocant hyperbolen.

Peculiaria uocabula concedenda sacris literis

Articuli uis Mercedem prophetæ accipiet.) Neq; prophetæ, neq; iusti, apud Græcos additur articulus τοῦ, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq;, non de eo qui recipitur. ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetam receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum. Nam hic sensus arridere solet Ioanni Coleto. Quanquã secus interpretari uidetur Chrysostomus.

Ex minimis his.) τῶν μικρῶν τούτων, id est, E pusillis his siue ẽ paruis. ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cũ alij minorũ occuparint cognomen. Quanquam minimis legit & interpretatur Hilarius. Ex Hieronymi, Chrysostomiq; interpretatione, non satis liquet quid legerint. Et huius ipsius Euangelistæ capite uicesimoquinto, ἐλαχίστων legitur, Quamdiu fecistis uni ex minimis istis &c. At mox.

Frigidam poposcit Calicem aquæ frigidæ.) Græce est ποτήριον ψυχροῦ, id est, Poculum frigidæ, ut subaudiendum sit ὕδατος. Sic enim loquũtur & Latini, frigida lauat: Et, frigidam poposcit. Porrò μόνον, id est, tantum, quod proxime sequitur referri potest, uel ad superiora: ut sit sensus, sufficere si quis uel frigidam duntaxat aquam exhibeat: uel ad sequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanquam discipulo Christi.

Addere ausus est interpres

EX CAPITE VNDECIMO.

Consummauit præcipiens Cum consummasset præcipiens.) Græcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positum uice uerbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσσων, pro διατάσσειν. Quemadmodum μέμνημαι ἐλθὼν, id est, Memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, Cum finem fecisset Iesus mandandi, siue præcipiendi.

In uinculis.) ἐν δεσμωτηρίῳ, id est, In carcere. Nomen est à uinculis dictũ. Nam est aliud φυλακὴ à custodia dictum. Et mox τὰ ἔργα, cur non potius facta quàm opera? Nam opus est quod extat, ueluti domus. Quanquã in his minutulis sæpe conniuemus. Vt ne dicam quod in πέμψας, Mittens uertit, pro missis duobus, non obseruata temporis ratione.

ἔρχομαι utriusq; temporis Tu es qui uenturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, id est, Tu es ille ueniens siue uenturus. Est enim græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Illud maioris est momenti, quod ἀκούετε καὶ βλέπετε, id est, Auditis & uidetis uertit, Quæ audistis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur.

Et cæci

Et cęci uident.) ἀναβλέπουσι. Gręcis expressius est, quasi dicas reuidēt, seu recipiūt uisum. *ἀναβλέπω uisum recipio*

Pauperes euangelizantur.) εὐαγγελίζονται. Planè Græcorum more locutus est interpres, qui cum dicant benefacio te, benedico te: proinde & passiuis horum ἀναλόγως utuntur, bene patitur abs te, benedicitur abs te. Nam utroq; modo loquuntur, εὐαγγελίζω σοι, & εὐαγγελίζω σε, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, Pauperes lætum accipiunt Euangelij nuncium. Allusit enim ad uerba prophetæ: Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον uertit, Agitatam, pro eo quod est, quæ agitatur siue mouetur, sed huc et huc undarū more. Vnde Hilarius, ut temporis etiam rationem obseruet, uertit, Arundinē uento moueri. Et quod οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, uertit, Qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimenta. *Euangelizo te Græce duntaxat*

Etiam dico uobis.) ναί, id est, Certe. Aduerbiū confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremum hoc confirmat. *ναί*

Et plusquam prophetam.) Bene uertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorem propheta. Nec hic liceret articulum apponi, τοῦ προφήτου: quod ad nullum certum prophetam possit accōmodari, cum illum omnibus anteponat. *Articuli uis*

Sed quid existis uidere.) Hinc distinctio nonnihil habet ambiguitatis: apud Origenem hanc comperimus distinctionem, ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε, ἰδεῖν προφήτην, id est, Quur existis, ad uidendum prophetam?

Inter natos mulierum.) ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint è mulieribus nasci. Opinor enim γεννητοῖς neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat quàm homines, sed quod schema sermonis habeat epitasin. Vehemētius enim est, nullum animal hoc sceleratius, quàm nullus homo sceleratior. Iam tametsi pie ratiocinatur Hieronymus, Christum non teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, tamen ad reuincendū contentiosum non satis haberet ponderis: cū alibi Christus ipse matri loquens dicat γύναι, id est, mulier. Præterea qua fronte Paulus Galatis scribit, factum ex muliere, si Christus ex muliere natus non est? Verum est mulierē apud Latinos aliquando significare corruptam, & tamen hoc nō obstitit interpreti, quo minus uirginem Mariam mulieris nomine cōpellarit. Quod si uirgo adulta Latine Græceq; dicitur mulier, multo minus absurdum est, maritatam & matrem dici mulierem. Deinde quorsum opus erat mox excipere se ipsum, si non tenebatur hac formula? Ait enim de se, sed qui minor est in regno cœlorū, maior est illo. Augustinus quum aliàs, tum contra aduersariū legis & prophetarū lib. 2. cap. 5. argutatur de distinctione, quod hęc particula, in regno cœlorū, possit utrolibet referri. Qui minor est, uidelicet tempore, is in regno cœlorū maior est. Aut qui minor est in regno cœlorum, is illo maior est. Hæc uidebuntur puerilia, sed ad præsens institutum pertinent. *Nati mulierum qui, contra opinionem Hieronymi* *γυνὴ mulier uel uxor* *Distinctio notata*

Non surrexit maior.) Annotauit hoc Hieronymus Ioannem non præferri prophetis ac patriarchis omnibus, sed æquari, Non enim si Petrus non est maior Ioanne, statim Ioannes erit maior Petro. *Ioannes non præfertur prophetis*

Vim patitur.) βιάζεται, id est, Vi inuaditur, siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac ui conantiū irrumpere, adeo iam urgebat tempus Euangelij. Etiamsi me non fugit Hieronymum, Augustinum, cumq; his plerosq;, secus hunc locum interpretari. Verum liceat & à probatissimis autoribus alicubi dissentire: quandoquidē illi non solum fuerunt homines, uerum permisere sibi in tropologia nonnunq; abuti scripturæ testimonijs. Primū illud liquet opinor, hoc loco regnū cœlorum dici, nouam Euangelij doctrinam, ad quam iam ultro confluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; ui rapitur, si nos uim admouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad hęc quid hic senserit ipse mox explicat: Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannem, uidelicet causam reddens, cur ita cupiant irrumpere, cum Mosaicæ legis tempus iam præterisset. Ita connectit sermonis consequentiam, & Chrysostomus homilia trigesimaoctaua, Huic succinit Theophylactus. Nec Hilarius ab hac nostra sententia admodum discrepat, interpretans cœlorū regnum Iudæis ueluti debitum ex pacto, uiolentia fidei occupandum à gentibus. Eius uerba si quis requiret, subscribam. Vt rerum, inquit, natura exigit, uim potentior affert minorq; erit cui uis affertur. Quid est ergo, quod diripiens est, quodq; uim patitur, contuendum est, Infidelitatem discipulorū Ioannis dominus animaduerterat; turbæ etiam *Regnū cœlorū uim patitur, secus interpretatur quàm pleriq; accipiunt* *Hilarius unus nobiscū faciēs*

opinionem de eius nuncio intellexerat, in cuius scandalo ingens fidei periculum sentiebat, ire potius apostolos ad oues perditas Israël iusserat. Ipsos instituí oportebat in regno, & in Abrahæ, ac Isaac, & Iacob familia retineri. Sed omnis hæc prædicatio profectū publicanis & peccatoribus afferebat. Ex his enim iam credentes, ex his iam apostoli, ex his iam regnū cœlorū. Cæterū Ioanni à plebe non creditur, autoritatē Christi opera non merentur. Crux futura erat scandalo, iam prophetia cessat, iam lex expletur, iam prędicatio omnis includit, iam Heliæ spiritus in Ioannis uoce præmittitur. Alijs Christus prædicatur, & ab alijs agno scitur. Alijs nascitur, & ab alijs diligitur. Sua eum respuunt, aliena suscipiunt. Proprij insectantur, cōplectuntur inimici. Hæreditatē adoptio expetit, familia reijcit. Testamentū filij repudiant, serui recognoscūt. Itaq; uim regnum cœlorū patitur, inferentes diripiunt illud. Quia gloria Israël patribus debita, à prophetis nunciata, à Christo oblata, fide gentium occupat & rapitur. Hactenus Hilarij uerba retulimus. Hoc sermone dominus excludit mur mur Iudęorum, qui indignabantur, quod ab ipsis promissam Euangelij gratiam, reciperet quoscunq;. Imò, inquit, non illos recipio, sed ipsi uobis contantibus irrumpunt.

Rapiunt illud.) Aptius est quod legitur cum in alijs uetustis, tum in aureo codice: Et uiolenti diripiunt illud. Sumpta metaphora ab arce quæ irrumpentibus hostibus diripitur.

Helias apud Malachiam Ipse est Helias.) Locus est in calce Malachiæ prophetæ, Ecce ego mittam Heliam prophetam, antequàm ueniat dies domini magnus & horribilis.

Helias qui uenturus est.) Mollius erat, qui uenturus erat. Nam quo pacto uenturus est, *Participia Græca* qui iam prædicationem suam peregerat? Notum est autem participia præsentis temporis, etiam ad præteriti imperfecti significationem pertinere.

Similem æstimabo.) ὁμοιώσω, id est, Assimilabo, siue quod Latinius est, similem esse dicam. Hieronymus annotauit hic Græce esse, ἐν ἀγοραῖς, id est, In mercatibus siue foris. Nam *Forum duplex* Latinis forum est etiam in quo aguntur causæ. Cæterum ἀγορὰ Græcis proprie forum est rerum uenaliū. Vnde uerbū ἀγοράζομαι, id est, emo. Nec est, Clamantes, sed προσφωνοῦσιν, id est, acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est, Coæqualibus, sed ἑταίροις, id est, so-*Prouerbium euangelicum* dalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem, ex quo conijcio illum legisse ἑτέροις pro ἑταίροις. Nec est simpliciter cecinimus, sed ηὐλήσαμεν. id est, cecinimus tibijs. Ita sanè citat diuus Augustinus libro quęstionū Euangelicarū secundo, capite undecimo, Cantauimus tibijs & non saltastis, Itaq; uocem hanc eandem uertit Lucæ capite septimo. Quis autem unquā dixit lamentauimus? ἐθρηνήσαμεν, id est, lamentati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidē ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium, Dorium, Lydium, uarios mouebāt affectus, tibijs ad alacritatē incitabant, Et legimus ἀδμήτου μέλος, pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis cōmoueri. Porrò planxistis, Gręcis est ἐκόψασθε, quod inde dictū est, quod olim in luctu seipsos cæderent manibus, qui propric planctus dicitur. Apparet autem uulgarem fuisse cantiunculam, quā pueri inter se canerent. Quemadmodū & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lusitantes mittit, ut audiat τὴν περὶ σαυτοῦ ἔλα. Sicut copiosius dictum est in Chiliadibus nostris.

Dæmonium habet.) In nonnullis scriptum erat, ὅτι πνεῦμά ἐστιν, id est, Spiritus est. Sed dissentientibus cæteris omnibus. Erat autem & hoc unū è criminibus Socratis, quod Genium haberet peculiarem, qui uocabatur Socratis dæmonium.

Filius hominis id est, Adæ Venit filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου, ut ad Mariā referri nō possit, cū articulus sit generis masculini, ne quis hic frustra philosophet in filio hominis, quod alicubi facit Augustinus.

Homo uorax.) Græcis est φάγος, q̄d magis sonat edacē siue comedonē. Deīde q̄d sequit.

Vini potator.) Apud Græcos iucundius est ob dictionem cōpositam οἰνοπότης, quasi dicas uinibibus, cui pugnat ὑδροπότης, aquębibus. Augustinus libro aduersus Faustum xvi. *ὑδροπότης* cap. xxxi. pro οἰνοπότης refert uinaria, uoce ni fallor deprauata ex uinauria, ab hauriendo *οἰνοπότης* uino. Atq; hinc uerba composita, οἰνοποτεῖν, ὑδροποτεῖν. Horatius: Quæ scribuntur aquæ potoribus. Ac rursum. Plurimæ uirtutes δυνάμεις est, uox diuinam potentiam significans, de quo iam admonuimus. Nec est, Corazam apud Græcos, sed χωραζείν, id est, Chorazin. *χωραζείν ubi* Sunt autem castella Galilææ Bethsaida & Chorazin, Item ἀνεκτότερον, Remissius, quod ante uerterat Tolerabilius.

Quia

Quia non egissent pœnitentiam.) Quod hic est semel atque iterum μετενόησαν, non poterat æque commode reddi per resipuissent: itaque periphrasi rem expressimus.

Nunquid usque in cœlum.) Interpres legisse uidetur ἦ pro ἡ, hoc est, coniunctionem pro articulo, & diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam haberi in exẽplaribus. In his quæ nos uidimus sic est scriptum, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως τοῦ ᾅδου καταβιβασθήσῃ, id est, Quæ ad cœlum usque exaltata es, siue elata, usque ad inferos deduceris. Et sic adducit Chrysostomus homilia in Ioannem uicesimasecunda, ac rursus in Matthęum tricesima octaua, & huic concordat Theophylactus. Lectio duplex

Forte mansissent.) ἔμειναν ἄν. Quorsum opus erat hic Forte, nisi quod interpres omnino abusus uidetur passim, Forte, uice coniunctionis expletiuæ. Paulo superius eandem prætermisit: In cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Et quam nunc dubitantis esse uult, alibi facit cõfirmantis, ut in epistola ad Hebræos, Si illud prius culpa uacasset, non utique secundi locus quęreretur. Valla pluribus locis in mediũ adductis, arguit interpretis incõstantiam. Obsecro quid sibi uult hæc tam auida uarietatis affectatio, uel cum ipsius incõmodo sensus? Nam hic confirmationẽ res ipsa desiderabat potius, quàm addubitationẽ. Quin & illud excutiendum, quomodo Iesus scribatur respondisse, cum nullus quicquã interrogarit: nisi forte ideo responsum dicitur, quod superiori sermoni subijciatur. Alij malunt hoc esse idiomatis Hebraici sermonis, ut respondere ponatur pro dicere. Ac paulo post. Forte pro utique non recte

Quia abscondisti.) Rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis Hebræi proprietatẽ, pro laudo, seu gratias ago: unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Confitetur enim & agnoscit beneficiũ, qui gratias agit. Ac mox Paruulis, est νηπίοις, quod & stultum significat & infantem, hoc est, qui ætatis uitio nondum sapiat. Non enim dixit μωροῖς, quod annotauit & Chrysostomus. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus. Nec est quod quenque offendat stulti cognomen, cũ palàm dicat Paulus: Quæ μωρά, id est, stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapiunt, sed qui mundo uidentur sapere. Sic stultos uocat, non qui uere stulti sint, sed qui mundo stulti sint. Et tamen nos hac in re quorundam sensum nostro iudicio prætulimus. Stulti cognomen in literis diuinis νήπιοι & μωροὶ quid differunt

Sapientibus & prudentibus.) σοφῶν, qui Græcis interdum eruditi uocantur, & συνετῶν, quod magis sonat intelligentes. Non enim est φρόνιμοι. his duabus uocibus opponit unam, νηπίοις, quasi dicas simplices infantes, qui propter ætatem, nec eruditione polleant, nec usu rerum sapiant.

Ita pater.) ναὶ ὁ πατήρ. Quod aliàs uertit etiam, aliàs utique, nunc uertit Ita. Præterea pater nominandi casus est, nõ uocandi: quo tamen, haud scio quam ob rem, in diuinis literis abutuntur, ut deus meus, ὁ θεός μου. Porrò, Sic fuit, recte omisit coniunctionem ὅτι. Etiam si quidam habent, Quoniam sic fuit. ναὶ

Et placitum fuit.) ἐγένετο εὐδοκία, id est, Fuit bona uoluntas, siue beneplacitum. εὐδοκία

Et ante te.) ἔμπροσθέν σου, id est, Coram te, siue in oculis tuis. Hoc peculiari uerbo sacræ literæ significant fauorem ac beneuolentiam numinis, non tributam nostris meritis, sed ab ipsius gratuita bonitate profectam. Rursus illud, Reficiam uos, est ἀναπαύσω, id est, refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remediũ lassitudinis: cum ab hoc uerbo deductum sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectionem. Super aquas refectionis ἀναπαύσεως. Cæterum,

Iugum meum suaue.) χρηστὸν magis sonat facile, cõmodum, aut humanũ, siue blandum quàm suaue, quod aliàs uertit bonum, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco. Nam iugum appellat imperium, quod mite, blandum, ac minime asperum, minimeque seuerũ uult intelligi. Mirum quid secutus Augustinus, locũ hunc sic adduxit libro quæstionũ ad Simplicianum primo: Iugum enim meum leue est, & sarcina mea suauis est: nisi forte id librariorũ incuria fuit inuersum. In epistolis nominatim 45. extat uera lectio, Iugũ appellans lene, & sarcinã leuem. Ambrosius explanans psalmum, Beati immaculati, uocis huius proprietatem annotauit, uertens χρηστὸν suaue. Sed in psalmo pro eo quod nos legimus bonitatem, ille iucunditatẽ legit. Cyprianus libro aduersus Iudæos secũdo cap. xiij. legit iugum meum bonum est. Illud constat χρηστὸν Græcis dici παρὰ τὸ χρῆσθαι, hoc est, ab utendo, Vnde χρηστότης facilitas & cõmoditas morum ad uitæ consuetudinem. & χρηστολόγοι dicti sunt, qui Iugum suaue

dictis essent blandi magis quàm factis benigni. Mouet hoc loco diuus Hieronymus quæstionem, quomodo iugum Euangelicæ legis leuius ac mollius dicatur lege Mosaica, cum hæc factum duntaxat puniat, nostra uoluntatem quoq;, neq; soluit quod proposuit. Certe Mosaicam legem superstitioso, ac rebelli populo pro tempore impositam, Petrus in Actis apostolorum aperte uocat onus durum, & graue, quod nec ipsi, nec maiores ipsorum portare ualuerint. *Christi iugum per se leue, quo modo aggrauatum à nobis* Neq; dubitari potest, quin uerum sit quod ueritas ipsa pronunciauit. Vere blandum est iugum Christi, & leuis sarcina, si præter id quod ille nobis imposuit, nihil imponeretur ab humanis constitutiunculis. Præter mutuam charitatem nihil ille præcipit: neq; quicquam tam amarum est, quod non cōdiat, condulcetq; charitas. Facile toleratur, quicquid est secundum naturam. Nihil autem magis cōgruit cum hominis natura, quàm Christi philosophia, quæ penè nihil aliud agit, quàm ut naturam collapsam suæ restituat innocentiæ, synceritatiq;. Sed quemadmodum apud Iudæos legem per se molestam aggrauabant hominum constitutiones, ita cauendum est etiam atq; etiam, ne Christi legem per se blandam ac leuem, grauem & asperam reddant humanarum constitutionum, ac dogmatum accessiones. *Obrepunt onera* Quæ sic primum obrepunt, ut uel tanquam pusilla negligantur, uel pietatis specie cōmendata libenter amplectantur etiam homines probi magis quàm prouidi. Semel recepta paulatim gliscunt, augescuntq;, donec in immensum aucta, iam nolentes premant, & obruant: seu consuetudinis, cuius uiolenta tyrannis est, præsidio, seu principum autoritate, quod temere receptum est in suum emolumentū abutentium, mordicusq; retinentiū. *Fides quomodo aggrauata* Quàm pura, quàm simplex fides à Christo nobis tradita, quàm huic simile symbolum, siue ab apostolis ipsis, siue à uiris apostolicis proditum: huic deinde multum adiunxit ecclesia, dissidijs hæreticorum dissecta, uexataq;: quorum & si quædam sunt, quæ citra fidei dispendium poterant omitti, tamen pleraq; uidebantur etiamnum ad rem pertinere. Tot iam erant symbola, quot homines, nihilo melius bonæ fidei signum, quàm cum in cōtractibus res multis, ac uerbosis syngraphis agitur, quæ cum ad excludendas captiones adhibeantur, quo circumspectius scriptæ sunt, hoc plus captionum solent ferè gignere. Postremo res eò paulatim deducta est, ut scholasticorū aliquot placita, quos articulos uocāt, aut homunculorū quorundam noua quædam ad fastum cōminiscentium, uel opiniones, uel somnia, propemodum æquentur articulis fidei apostolicæ. Atq; in his nec scholæ diuersæ, nec eiusdem scholæ mystæ inter se consentiunt: neq; apud ipsos perpetua sunt, sed pro tempore mutantur. Et tamen ita primum irrepserunt, ut in scholis tantum haberentur probabiles opiniones. Mox scholæ parietes egressæ in libros, & in publicas adeo conciones eruperunt. Ac sæpenumero fit, ut quod semel utcunq; prodidit definiendi temeritas, confirmet & augeat tuendi pertinacia. Sunt autem pleraq; huius generis, ut impium sit homini de his definire. Qualia ferè sunt, quæ de ratione essentiæ diuinæ, deq; distinctione personarū, philosophamur. Ea si tantum in hoc adhibeantur, ut animos nostros abducant ab his sordidis cogitationibus ad sublimiora, non est improbandum studium. Sin, ut hæc quę longe superant humani ingenij captum, cum supercilio pronunciemus: & earum rerum scientia, quas nec angeli satis intelligunt nos iactemus apud populum, mihi nec pium uidetur, nec utile. His proxima sunt, quæ de ratione mysteriorū, uelut è cœlo petita pronunciamus: cum magis ad pietatem faciat ex his excerpere, quæ ad uitæ sanctimoniam conducant. Verum hæc pronunciandi temeritas à ueteribus orta nunc longius progressa est, quàm ut ferri possit. Sunt qui nectant nobis frigidum syllogismum, & ex loco parum intellecto, aut ex hominis constitutiuncula pariunt articulū fidei. Atq; ex his Christiani aut non Christiani censemur, quæ ne tantulum quidem Christianā attinent pietatem. *Doctrina aggrauata* Iam quàm popularis, quàm expedita est doctrina Christi, apostolica, & patrum apostolicorū, quàm nunc impedita, spinosa, ne dicam tenebricosa facta, partim admixtu legū, ac disciplinarum humanarum, partim somnijs, & inuentiunculis ambitiosorum hominum, posteaq; sacræ theologiæ professio scenica quædam ac theatrica res esse cœpit. Tota hominis ætas non sufficit quæstiunculis, & inutilium argutiarum labyrinthis. Inter hæc quando Christianæ *Constitutionum onus* uitæ studium, si iam octogenarij tantum dubitare didicimus? Nam de humanarum constitutionum onere, quid attinet dicere, cū iam olim diuus Augustinus in epistola ad Ianuarium, stomachetur ac deploret ecclesiam Christi sic premi, ut tolerabilior propè fuerit Iu-

dæorum

daeorũ quàm Christianorũ conditio? Et tamen ille ob friuola quædam nudipedalia nescio quæ destomachatur. Quid si uideret liberum illum Christi populum, tot legibus, tot ceremonijs, tot laqueis irretitum? neq; simplici hominum tyrannide oppressum? principum prophanorũ, episcoporum, cardinalium, pontificum? multoq; maxime, horum satellitum, qui religionis imagine personati, uentris agunt negocium? Ipsis sacramentis ad hominum salutem institutis, ad quæstum nostrum, ad fastum, ad tyrannidem, ad opprimendum plebeculam abutimur quidam. Iudæis nullum uestis genus erat interdictum, præter id quod esset è lino, lanaq; contextum. Nunc quot de cultu constitutiones, quanta uestium, colorumq; superstitio? Quàm ex huiusmodi nugis, quæ per se nec honestatem habent, nec turpitudinem, sed pro temporũ ratione, pro mortalium opinione mutantur, censentur Christiani, de quibus nihil unquam meminit Christus. Pauca erant Iudæorũ ieiunia, & tamen nemo capitale esse dixit, si quis illis ipsis statis diebus non ieiunasset. Nos quot grauamur inedijs? ad quas non inuitamur, sed cogimur sub pœna, ut aiunt, æternæ damnationis. Iudæis certa piscium & aliorum animantium genera sunt interdicta, sed ad esum non admodum expetenda. Nos bonã anni partem piscium esu cõtabescimus, inedia disrumpimur. Nec ætati subuenitur, nec morbo, nisi legis relaxatio nummis redimatur. Quin & festorũ apud Hebræos mediocris erat numerus. Aetas Hieronymi præter diem dominicum paucissima nouerat festa. Nunc feriarũ, neq; finis, neq; modus, quæ cum primitus ad pietatis uacationem paucæ sint institutæ, nunc ad scelerũ exclusionem tolli debebant, nisi sacerdotum auaritia suis rebus consuleret potius, quàm ueræ religioni. Quid loquar de perplexis & inextricabilibus uotorũ uinculis, quorũ alia redimi possunt, sed immensa pecunia, alia nullo modo possunt. Atq; hæc in dies magis ac magis urgemus, ne quæstus nobis pereat. Iam matrimonij conditio quanto cõmodior Iudæis, quàm nobis? Quot laqueis, quot tricis coniugium inuoluimus? ne scholasticũ dogma nobis pereat. Pœnitentiæ & confessionis sacramentum quibus modis arctauimus, quot hominum decretis impeditum reddidimus? ut ne quid dicam interim de onere precum, quæ quotidianis etiam accessionibus aggrauantur. Ad hæc quasi parum sit legum, & constitutionũ decretalium, indies nouarum cõstitutionum examina prorumpũt. Imò uelut hoc quoq; parum sit, grauari nos uolunt iure nescio quo cõsuetudinis, quæ primum à duobus deliris profecta paulatim inualuerit. Excommucationis fulmen ubiq; promptum & intentatum, irregularitates, anathematizationes occursant undiq;. Pontificis Romani sacrosancta autoritate, quę non nisi subleuandis ecclesiæ rebus ualere debet, sic abutuntur quidam in absolutionibus, in dispensationibus, in condonationibus, in executionibus, ut permulta sint, quæ uere pij sine gemitu spectare non possint. Sacerdotiorum adeo perplexa res est, ut Aristotelicam philosophiam omnem perdiscas citius, quàm praxin sacerdotiorum. In templis uix uacat Euangelium interpretari. Concionis bona pars ad cõmissariorum arbitriũ consumenda est. Nonnunq; & sacrosancta Christi doctrina, aut supprimenda, aut ad illorũ rem detorquenda. Ad hæc qui modeste pij sunt, taciti secum ingemiscunt. Qui populi malis aluntur, & quorũ interest Christi gregem, quem ille suo sanguine liberum reddidit, quàm maxime seruum esse, & obnoxium, adeo non reclamant, ut modis omnibus exaggerent. Accedunt ijs, qui uel ambiunt præmiũ aliquod obsequij, uel timent pœnam libertatis. Ita dum nemo succurrit, res paulatim eò prolabitur, ut penè nihil iam pudeat. Et charitas quidem iuxta Paulum omnia sustinet. Fateor. Sed hæc mala multo mitiora sunt, quoties ab hostibus gregis Christiani ingeruntur. Olim sæuiebat tyrannus impius, sæuiebat hæreticus, Episcopi consolabant. Ipsi mutuis hortatibus animabãt sese. Titulus honestus solatij pars erat. Deniq; graue non erat, quod Christi nomine perpetiebantur. Verum intolerabile est, ut inquit Augustinus, cum eadem hæc à membris, imò à moderatoribus ecclesiæ, corpus ecclesię patitur. Ab ijs potissimum inijciuntur laquei, unde par erat impeditis subueniri. His malis medicandis una superesse solet ancora sacra, generale concilium. At nũc hæc ipsa uertuntur in reipub. caput. Nec ulla superest medendi spes, nisi si Christus ipse uertat, aut certe excitet pontificum, ac principũ animos, ad ea quæ uerę sunt pietatis: Aut Theologi, & cõcionatores, nõ seditiosis clamoribus, sed sobrie placideq; quæ Christo digna sint magno cõsensu doceãt & inculcẽt. Nam ut Turcus, aut Tyrannus quispiam per tumultũ subuerso rerũ ordine, per occasionem

Vestitus

Ieiunia. Ciborũ discrimina

Festa

Vota

Matrimonium

Confeßio

Constitutiones humanæ

Suppressa Christi doctrina

Persecutrix ecclesia non persecutionẽ patiens

ſionem reſtituat rem Chriſtianam, non opinor ullis pijs optandum. Ego certe abominor etiam. Vnum illud etiam atque etiam admonendi ſumus omnes, ut iuxta Pauli doctrinam ſic libertatem à Chriſto datam amplectamur, ne eam occaſionem demus carni, et ſub libertatis prætextu, turpius ſeruiamus uitijs. Sed ſic excutiamus iugum hominũ graue, ut uere blando Chriſti iugo premamur. Minus imperat Euãgelica charitas, ſed plus impetrat. Tumultus ubique uitandus: & præſtat ferre principes impios, quàm nouatis rebus grauius malum accerſere. Sed tamen ardentibus uotis aſſidue pulſandus Chriſtus, ut ſuis uicarijs mentem inſpiret loco dignam, ut omiſſo ſuæ gloriæ, ſuæ uoluptatis, ſui lucri ſtudio: ſtudeant gloriæ lucroque Chriſti: Malintque Chriſtum late regnare legibus euangelicis, quàm ſe in anguſto tyrannidem obtinere decretis humanis. Verum hæc pluribus à me diſſerta uideo, quàm uel propoſueram, uel annotationes profeſſo conueniebat.

EX CAPITE DVODECIMO.

ABijt Ieſus.) ἐπορεύθη. Cur non potius Ambulauit, ſiue Iuit? Itidem uertit & in primo pſalmo: Abijt in conſilio impiorum. Nec eſt Sabbato, ſed Sabbatis, σάββασι, ut legit & Hilarius. Siquidem & totum illud tempus ſeptem dierum, ſabbatũ appellabatur, & ſinguli ſabbata. Ac mox inuertit, ἐν σαββάτῳ, id eſt, in ſabbato, uertens ſabbatis: tametſi multa huiuſmodi ſolet admiſcere caſus.
Sabbatũ δευτερόπρωτον Chryſoſtomus admonet hoc eſſe ſabbatum, quod Lucas appellat δευτερόπρωτον, id eſt Secundo primum: de quo ſuo dicetur loco. Deinde,

Quod nõ licet eis.) Eis, addidit de ſuo, uel interpres, uel librarius. Nã abſolutius eſt, Non licet. Ac mox paria fecit, Eſurijt Dauid, omiſſo αὐτὸς, id eſt, ipſe: Ipſe & qui cũ eo erant. Et

Sabbatum uiolant.) βεβηλοῦσιν, id eſt, Prophanant. Siquidem βέβηλοι prophani dicunt.

Sacerdotes in templo.) Perijt apud nos iucunda uocum inter ſe redditio, ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ: quaſi dicas, Sacrifici in ſacro, quæ ſeruata eſt in ſabbatis & ſabbato. Item,

Et ſine crimine ſunt.) ἀναίτιοί εἰσιν, id eſt, Inculpati ſunt, ſiue Nihil eis imputatur: aut ut nos uertimus, Crimine uacant. Quanquam aptius eſt quod hic uertit interpres, Sine crimine,
ἀναίτιος, inſons, uel inculpatus quàm quod alicubi citat Hieronymus, Sine culpa ſunt, Siquidem αἰτία crimen eſt potius quàm culpa. Etiamſi nõ ſum neſcius, apud Græcos ἀναίτιον aliquoties accipi pro innoxio, ſiue inſonte, quemadmodum mox uertit: Nequaquam condemnaſſetis innocentes, ἀναιτίους.

Hic aduerbiũ Quia templo maior eſt hic.) ὧδε. Hic, hoc loco aduerbium eſt demonſtrandi, non pronomen: quod admonuit et Hieronymus, ut intelligas eum locum eſſe ſanctiorem templo, qui templi dominũ teneret. Quidam Græci codices habebant pro μείζων μεῖζον, id eſt, Maius, quod plenius eſſet: ut ſit ſenſus, eſt hoc loco, quod ſit maius templo.

Et ſi ceciderit.) ἐμπέσῃ, id eſt, Inciderit. Nec eſt Habeat, ſed Habebit, ἕξει.

Nónne tenebit & leuabit eã.) κρατήσει καὶ ἐγερεῖ, id eſt, Apprehẽdet & eriget. Habet enim hoc ouillũ genus, ut fulmine aut ictu alioqui proſtratũ, niſi erigatur à paſtore, pereat. Et mox

Quanto magis melior.) πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος, id eſt, Quanto magis præſtat homo, ſiue præſtantior eſt. Quorſum opus erat hic affectare ſermonis abſurditatem? διαφέρει dictum pro antecellit. Et aliquanto poſt,

Reſtituta eſt ſanitati.) ὑγιής, id eſt, Sana. Quanquam interpres hoc ſanè bene uertit.

Euangelium Nazarenorum Tunc dicit homini.) In Euangelio quo quondam utebantur Nazareni, & Ebionitæ, quodque locis aliquot citatur ab Hieronymo, teſtaturque à ſe ex Hebræo ſermone uerſum in Græcum: neque defuerunt qui putarint ipſius Matthæi authenticum eſſe, ſcriptum fuit, hunc hominem fuiſſe cæmentarium, atque huiuſmodi uocibus Ieſu opem imploraſſe: Cæmentarius eram, manibus uictum quæritans, Precor te Ieſu, ut mihi reſtituas ſanitatem, ne turpiter mendicem cibos.

Faciebant conſilium.) ἔλαβον, id eſt, Ceperunt: & συμβούλιον conſilium, hoc eſt, conſultationem inter ſe. Et,

Receſſit.) ἀνεχώρησεν. Laurentius mauult, Seceſſit, quod aptius ſit ſubducenti ſe. Vnde & à ſeceſſu dicti anachoritæ. Et,

Sequuti ſunt eum multi.) Græci addunt, ὄχλοι, id eſt, Turbæ multæ.

Laurentius notatus Ne manifeſtum eum.) Latinius erat, Ne ſe aut ne ipſum manifeſtũ facerent. Argutatur hic neſcio quid Laurentius, nimirũ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδῶν, Chriſtũ ob id interminatum

ne ſe

ne se proderent, quod profugisset à pharisæis, quasi metueret, ne ab illis deprehenderetur. Aliud in hisce rebus mysteriũ. Nam non semel hoc à Christo factum legimus, quo fugeret gloriæ captatę suspitionẽ, quoq; nobis prębeeret exemplũ modestię. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset, ut nos doceret, dei gloriã nõ esse celandã.

Ecce puer meus.) Testimoniũ est apud Esaiam capite quadragesimosecundo. Quanq; Matthęus aliquanto diuersius citat, quàm uel apud Septuaginta legatur, uel apud Hebræos. Nam Hebræa diuus Hieronymus reddidit ad hunc modum: Ecce seruus meus, suscipiam eum. Electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritũ meũ super eum. Iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet personam, nec audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudicium. Nõ erit tristis, neq; turbulentus, donec ponet in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabũt. Ea Septuaginta uertunt hunc in modum: Ecce Iacob puer meus, assumam eum. Israël electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus educet. Non clamabit, neq; dimittet, neq; audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet, sed in ueritate reducet iudicium. Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt. Cæterũ quod una uaticinij pars in medio prætermissa sit, Non erit tristis, neq; turbulentus, donec ponat in terra iudicium, Siue iuxta Septuaginta, Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui, quod sæpenumero fit, ea uerba, quæ intercesserant inter iudicium, & iudicium oblitus omiserit. Verum hac de re qui cupiet edoceri copiosius, legat enarrationem Hieronymi, in hunc prophetæ locũ: ad hæc, libellũ eiusdem ad Algasiam quæstione secunda. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimonium à Matthæo adductum, iuxta interpretationem Septuaginta, cũ longe magis consentiat cum Hebraica ueritate, etiamsi ab hac quoq; nonnihil discrepãs, sed uerbis potius, quàm sensu. Annotandum obiter & illud, cũ Hieronymus edisserens præsentem prophetæ locum, releget nos ad suos in Matthæum cõmentarios, in quibus plenius super hac re disseruerit, atque in ipsis commentarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor, id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, à fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermissis in medio quæ non intellexerit. Quos tametsi fatetur ipse neq; iustos esse, neq; plenos, tamen ad alios quos ille in prophetas & aliquot epistolas Pauli plenos scripsit, uix cõmentarioli dici merentur. Idem factũ arbitror in cõmentarijs, quos idem scripsit in Psalmos: quanquam in hos quisquis is fuit, gemina debacchatus est iniuria. Primum, quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, quod compluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannum assuerit. Nam quod in Marcum habemus cõmentum, præter titulum nihil habet Hieronymi. Cæterum cõmentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderũt. Visum est obiter ostendere lectori, quomodo Cyprianus adducat hunc locum in libello, quem scripsit aduersus Iudæos: Ecce puer meus, filius meus dilectissimus. Super eum ponam spiritum meũ, & iudicium gentibus nunciabit. Non clamabit, neq; contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linũ fumigans non collocabit, quoadusq; expellat in contentione iudiciũ, et in nomine eius gentes credant. Etiamsi hunc ipsum locum aliquanto secus adducit libro aduersus Iudæos secundo, capite duodecimo. Porrò quod nos pro puero uertimus Filium, Septuaginta δοῦλον, id est, Seruum, ut Gręcis ac Latinis παῖς & puer ambigua uox est, itidem & Hebræis עבד. Quod si usquam conueniebat παῖδα uertere Filium, certe hic quadrabat, cum de Christo loquatur. Neque defuerunt apud Gręcos, qui serui uocabulum uererentur tribuere filio dei. Quorum est Chrysostomus, si modo illius sunt cõmentarij, quos habemus in epistolam ad Hebræos.

Euangelista & à LXX & ab Hebræo dissonans

Omissum aliquid in Euangelio

Cõmentaria in Matthæũ Hieronymi uideri decurtata

Cõmentaria in Marcum non sunt Hieronymi

Christus filius aptius dicitur quàm seruus

Cęcus & mutus.) τυφλὸς καὶ κωφός, id est, Cęcus & mutus. Quanq; κωφὸς Græcis etiã surdũ significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sunt, ijdẽ & muti sint oportet. Ac mox,

Ita ut loqueretur, & uideret.) Hic repetunt Græci codices Cæcus & mutus. In nonnullis etiam congeminatur coniunctio, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, in nonnullis non geminatur. Quod erat reddendum, ut is qui cæcus erat ac mutus, & loqueretur & uideret.

Κωφὸς Græcis & surdus est, & mutus

Nunquid hic est,) Hic nonnulli Græci codices addunt, ὁ χριστός, id est, Num hic est ille

Christus

Articuli uis

Christus filius Dauid? Quanquã hic quoq; ὁ υἱὸς articulus appositus facit, ut non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nempe qui prophetarũ oraculis promissus expectabatur. Et, In se diuisum.) καθ' ἑαυτῆς. Et fidelius & apertius reddidisset, Diuisum aduersus semetipsum, ut mox uertit, Contra se.

Spiritus blasphemia — *Erratum inexcusabile in uulgatis codicibus* — *Hugo Card. taxatus*

Spiritus autem blasphemiæ.) Id certe palàm est librariorum uitio corruptum esse, quod tamen in omnibus fermè codicibus inoleuit. Nam apud Græcos est, ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, id est, Sed spiritus blasphemia: ut intelligas maledictum, quod fiat aduersus spiritum. Iuxta synceram ac germanam lectionem adducit hunc locum diuus Hilarius in Canone quo explicat Matthæum. Item Augustinus sermone de uerbis domini ex Euangelio Matthæi undecimo: idq; iterum atq; iterum, ne quis casum esse causetur, hoc tantum disputans, blasphemiã nõ pro quouis accipi maledicto, nec spiritus, pro quouis spiritu. Sed quod hic confusius dixit Spiritus blasphemia, alibi clarius expressum est, Qui blasphemauerit in spiritum sanctum. Etiamsi non negem in Græcis uerbis amphibologiã esse: quod intelligi possit, conuiciũ ab ipso spiritu profectum. Carrensis hunc enarans locum, Quid ergo, inquit, aliud est spiritus blasphemiæ, quàm affectatio & desiderium uituperationis diuinæ? Spiritus blasphemiæ spirat ad odium dei: Spiritus sanctus spirat ad amorem dei. Atqui ne quis Græcorum codicum autoritatem impudenter cõtemnat, consentiunt cum Græcis uetusta Latinorũ exemplaria: cum primis autem & codex aureus, & inter excussa typis suffragatur & glossæ, quam uocant ordinariam, æditio Mogontinensis.

Qui autem dixerit uerbũ contra spiritum.) Verbum, hoc quidem loco non ponitur, sed subauditur è proximo. Græcis suffragatũ & codex aureus. Rursum est σημεῖον, de quo diximus. Et γεννήματα, quod aliâs uertit Genimina, hic recte uertit Progenies. Et ἐκβάλλει, quod hic uertit Profert, aliâs uertit eijcit, aliâs Emittit. Nos expromit ac Depromit transtulimus.

Triduũ quod Christus egit in sepulchro

Tribus diebus, & tribus noctibus.) Licet Latinus extulerit per ablatiuum casum, tamen Græcis est accusatiuus: ut iam nõ possit accipi species temporis, sed spacium, τρεῖς ἡμέρας, καὶ τρεῖς νύκτας. Proinde diuus Hieronymus quæstionẽ explicat per tropũ qui grammaticis Synecdoche dicitur. Siquidem cum unus duntaxat dies huius tridui fuerit integer, nempe Sabbati cũ nocte adiuncta, nec Christus in sepulchro fuerit, nisi uespera parasceues, ac diluculo dominicæ quo surrexit, tres tamen dies in sepulchro scribitur egisse. Ad eandem rationem explicat diuus Augustinus libro de quæstione Euangeliorũ primo, quæstione .7. Etiamsi Faber usqueadeo fastidit Synecdochen libello de triduo Christi, odio opinor grãmatices, cum qua illi parum conuenit, ut ipsa indicat res, ne cui parũ philosophus uideatur

Hic nomen, hic aduerbiũ

Plusquam Ionas hic.) Item,

Plusquam Solomon hic.) Vtrobiq; est ὧδε aduerbiũ, non pronomen, ut ante monstrauimus. Quod ueteres orthographi solent distinguere, Hic pronomen scribentes per i simplex, Hic aduerbium per Græcam diphthongum ει, heic. Id quod Valla testatur sibi compertum, in aliquot peruetustis marmorum inscriptionibus.

ἄνυδρα

Per loca arida.) Non est ξηρῶν, sed ἀνύδρων, id est, Aquis carentia, & siticulosa. Nam huiusmodi ferè sterilia sunt, & ob id desolata. Vnde filia Calep, agrum irriguum superne atq; inferne petit. Vt omittam, quod πονηρότερα uertit Nequiores, pro Sceleratiores: quod ex generatione mala fecit pessimam, cum sit πονηρᾶ.

Et intrantes habitant ibi.) In exemplari quodam scriptũ erat, καὶ εἰσελθὸν, Et ingressus ut referatur ad spiritũ qui collegit socios. Verũ hoc ad sensum minimũ refert. Ac paulo post,

Quærentes eum.) Græci addunt, Quærentes ei loqui, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. Neque enim perierat, sed expetebatur ad colloquium. Item paulo post,

Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit Mariæ uirgini

Quærentes te.) ζητοῦντές σοι λαλῆσαι, id est, Quærentes tibi loqui. Vtinam autem populus Christianorũ uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur. Cæterum aut hodie uulgus pio quodam fauore plus satis illi tribuit, aut parum tribuit Chrysostomus, hunc explanãs locum homilia duodecima. Nam ipsius uerba ex interprete subscribam: Quamuis, inquit, ex facto matris nonnihil importunitatis quoq; accessit. Considera igitur tam matris quàm fratrum importunitatem. Nam cum debuissent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentione commoti, foras eum in præsentia

omnium

omnium euocauerunt. Cæteraq; quæ sequuntur in hanc sententiam. Rursus in altera ædi tione, nam uariāt codices, eiusdem numeri homilia, hanc imperiosam importunitatem in fratres potissimū refert, matri parcens. At idem enarrans Euangelium Ioannis de nuptiali miraculo agens, clarius etiam tribuit Mariæ affectum aliquem ambitionis, gloriæq; huma næ, Optabat enim inquit, ut iam hominum gratiam conciliaret, & ipsa clarior filij gratia efficeretur: & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu: quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo, cupidi eius miraculis sibi famam comparare. Ac paulo post idem agens: Siquidem nō adhuc debitam de ipso opinionē habebant, sed more matrum Maria iure omnia se filio præcepturam censebat, cum tanquam dominum colere & uereri fas esset. Hactenus Chrysostomi uerba recensuimus. Augustinus uidetur illi tri buere nonnihil diffidentię. Nos eam prorsus à peccato originali facimus immunem, at hic uidetur aliquod actuale, ut uocant, peccatum tribuere: nisi forte is affectus omni culpa ua-cat, quem illi tribuit. Atq; ita potius arbitror sentiendum. Nam ut ignorantia quædam esse potest absq; culpa, ita et dubitatio & affectus maternus culpa uacare potest. Christus apud Lucam quoq; parū blande respondet parentibus: Quid est quod me quærebatis? An ne-sciebatis quod in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Mox subijcit Euangelista: Et ipsi non intellexerūt uerbum. Rursus prædicanti beatum uentrem matris, & ubera lactatricis: Quinimò, inquit, Beati qui audiunt uerbū dei. Rursus in cruce mulierem uocat, & Ioanni transcribit. Quibus ex rebus stultissime collegerant Manichæi, Mariam nō fuisse matrem Iesu, nisi uulgi opinione, uidelicet negantes eum fuisse hominē. Nos id sanè possumus pie colligere, quoties agitur negocium reipublicæ, quoties agitur negociū religionis, non mul tum apud nos ualere oportere corporalis affinitatis affectū. Hieronymus sic elabi conatur, ut dicat hunc qui renunciauit Christo, insidiose fecisse, tentantem, num ob suorū affectum intermissurus esset prædicandi munus. Atq; ob id acrius à Christo responsum. Ego hac in re meam non interpono sententiam: tantū optarim, sedulitatem quorundam omnia in san ctis in immensum exaggerandi, uerti potius ad studium æmulandi, quod illos uere beatos reddidit. Verum hæc leuiculi sunt momenti. Quod genus & illa, quod pro,

Christus parum blandus matri

In negocio rei publicæ & fidei non multū tribuendum affectibus cognationis

Extendens manum.) Græci legunt, Manum suam. Deinde, quod in his

Ipse meus frater.) Nonnulli codices habent αὐτὸς, nonnulli οὗτος, id est, Hic.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

SEdebat secus mare.) Eruditi quidam uehementer hanc uocē Secus, execrant, ut Gotticam, & Sarmaticam, aut siquid his quoq; barbarius: cū tamen recen-seatur à Donato, operis exigui non exiguo autore. Neq; uideri potest uox ab interprete cōficta, qua tam frequēter utitur. Vsus est ea Plinius lib. 24. cap. 15. Chamæleucen, inquit, apud nos farranū siue farfugiū uocant: nascitur secus fluuios, folio populi. Quintilianus libro institutionū. 8. cap. 2. tractans περὶ τῶν ἀδιανοήτων, hoc adducit exemplū, Conductus est cæcus, secus uiam stare. Nec dubito quin alijs cōplu-ribus locis inueniri possit. Si quis uelit esse morosior, fortasse causabitur aliquis, nō perinde apte dici, Sedet secus uiam, ac Nascitur secus fluuios, aut Pascitur secus ripam, quod in his imaginemur ceu motum quendā rei sequentis. Nam apparet, secus & secundū habere co-gnationē cū uerbo, sequor. Itaque de herba rectius dici, nascit secus fluuios, quēadmodum salices secus ripam, quod in his intelligat series quædā. De uno homine sedente non item.

Secus pro iuxta reperiri apud idoneos autores

Exijt qui seminat.) ἐξῆλθεν ὁ σπείρων, id est, Exibat qui seminabat, siue seminator. Siqui-dem huiusmodi participia accōmodant se uerbis, quibus adiunguntur.

σπείρων ut πειράζων

Seminare semen suum.) Semen suum, nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Nam illud recte, Et dum seminat, ἐν τῷ σπείρειν, id est, Inter seminandum. Ac mox, βάθος uertit Altitudinem, pro Profunditate. Et, ἐκαυματίσθη, Aestuauerunt, pro Exusta sunt, siue Aestu perierunt. Ac rursum, ἐξηράνθη Exaruerūt, uertit Aruerūt. Item ἀνέβησαν, Surrexerūt, quod aliâs uertit, Ascenderūt. Mollius Succreuerūt, aut Increuerunt, siue Emerserunt spinæ.

Et dederunt fructum.) Hic interpres maluit Latinitati consulere, quàm uoces reddere Græcas, Alioquin ad uerbum ita uertendum erat: Et dederunt fructum, hoc quidem cen-tum, illud uero sexaginta, illud uero triginta, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. Tametsi uerti poterat, Hoc quidem centuplum, illud uero sexagecuplum, aliud

uero

Centesimũ pro centuplum uero trigecuplum. Siue, Aliud centena, aliud autem sexagena, aliud autem tricena, ut subaudias, grana. Nam Græci carent huiusmodi distributiuis. Abusus est hoc loco articulis postpositiuis uice præpositiuorũ, quod tamen & aliâs sæpe fit.

Quod minus quidem est omnibus seminibus.) Quidam mouent hic scrupulum, existimantes semen papaueris & rutæ minutius esse semine sinapis, quasi semen papaueris semper & ubiq; sit eiusdem magnitudinis. satis est in genere uerum esse quod dicit dominus. Quin illud perpendendum est, hic granum sinapis non simpliciter conferri cum quibuslibet seminibus: alioqui uinceret cupressus arbor procera, cuius semen adeo minutum est, ut uisum etiam fallat: sed cum seminibus holerum λαχάνων. atqui papauer non censetur inter holera, sicuti nec ruta, quod utraq; herba in medicinis usum habet uerius q̃ in culinis.

Vt adimpleat̃ in eis.) Nonnulli codices habebant, καὶ ἀναπληροῦται ἐν αὐτοῖς, Et impletur. Ita legit diuus Chrysostomus: itaq; scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi. Cæterum In eis, in plerisq; Gręcis exemplaribus non habebatur, nec in Latinis uetustioribus. sed Eis duntaxat. Nec est Dicentis, sed λέγουσα, id est, Dicens. Consentiente & aureo codice, ac Donatianicis, siue Quæ dicit. Facit enim ipsam scripturam loquentem.

Auditu audietis.) Testimoniũ quod adducit, extat apud Esaiam capite sexto. Dissentit autẽ hoc quoq; loco ueritas Hebraica ab æditione Septuaginta. Nam Septuaginta sic tradunt hunc locum, quasi deus prædixerit futurum, ut audientes non audirent, & uidentes non uiderent. At Hebraica ueritas indicat hoc iussum à domino, ut uidentes nõ uiderent, & audientes non audirent. Iuxta Septuaginta citat Lucas, utpote Græce doctus magis q̃ Hebraice, in Actis apostolicis capite uigesimooctauo, πορεύθητι καὶ εἰπὲ λαῷ τούτῳ. ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὠσὶ ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσωμαι αὐτούς: id est, Vade ad populum istum, & dic, Aure audietis, & non intelligetis, & uidentes uidebitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte uideant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant se, & sanem eos. Cæterũ Hebræa ita reddidit Hieronymus: Auditu audite, & nolite intelligere, & uidete uisu, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & sanetur. Apparet igitur Septuaginta consulto mutasse scripturam Hebraicã, ne impijs daretur ansa blasphemię, quasi deus esset nobis autor malorũ. Verum cum huiusmodi complura sint loca in diuinis literis, uelut illa: Indurauit deus cor Pharaonis Et, Fiat mensa eorũ in laqueum &c: Non oportuit offendi hoc uno, sed agnoscere potius idioma sermonis diuini, qui hac figura cõminatur, ac terret impios, ceu iubens eos id facere, quod suapte malicia facturi sunt: sicut dictum est Iudæ, Quod facis, fac citius. Illud admirandum cum Hieronymus nõ uno in loco dicat apostolos iuxta ueritatẽ Hebraicam citare solitos testimonia ueteris instrumenti, & nõ iuxta Septuaginta, Matthæum hoc loco non idem facere, præsertim cũ ipse Hebræo sermone scripsisse credatur Euangeliũ. Nam Lucam excusat haud scio quàm commode, quod magis callueritt Gręcas literas, quàm Hebraicas. Alioqui uerisimillimum esse Paulum Hebræum cum Hebræis agentem, adducturum fuisse testimonium Esaiæ iuxta ueritatem Hebraicam. Hanc excusationem nõ admittent opinor, qui quicquid in apostolis fuit, diuini spiritus peculiare donum esse uolunt, pręcipue donum linguarum. Et epistolam ad Hebræos, Hieronymus testatur ob id nõ fuisse receptam à quibusdam, quod quædam adducat testimonia ueteris instrumenti, quæ in Hebræorũ uoluminibus nõ habeantur. Quin hunc ipsum edisserens locum, super hac re nullam facit mentionẽ, ceu dissimulans opinor, quod explicari nõ poterat. Nisi forte mutarũt hunc locũ, quos offendit, hoc ipsum, quod offendit Septuaginta, maxime cũ sic adducatur in Actis apostolorũ. Et sæpenumero cõperimus locum ex altero loco mutatũ: dum lector uel melius esse putat, quod alibi legisse meminit, uel deprauatũ suspicatur, quod diuersum est. Cæterũ quod Valla legendũ putat, Audietis & non intelligatis, uidebitis & non perspiciatis, ut sit imprecantis, non assentior homini: quod compertũ sit hæc uerba sæpenumero pro futuris usurpari, certe apud Euangelistas, præsertim addita duplici negatione, οὐ μή.

Hebraica ueritas

Septuaginta cõsulto quædam mutarũt

Lucas Græcis literis magis quàm Hebraicis eruditus

Vallæ opinio reiecta

Vobis

Vobis datum est nosse mysteria.) μυςήριον, id est, Arcanum, tametsi de rebus sacris plerunque usurpatur.

Aliud centesimum, aliud sexagesimum.) Græce quidem habetur ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα, id est, Centum, sexaginta, & triginta, atque itidem codex aureus. Quod ea, ut dixi, lingua careat nominibus numerorũ distributiuis. Sentit enim ex singulis granis plura prouenisse, ex hoc centena, ex alio sexagena, ex alio rursum tricena. Mihi dudum non liquebat centesimũ pro centenum, aut centuplum apud probos autores reperiri. Videtur tamen in hunc sensum usurpasse Plinius lib. 5. cap. 4. Ita inquit appellatur fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Rursus lib. 18. cap. 10. Cum centesimo quidem & Leontini Siciliæ campi fundũt. Porrò quod torquetur hic Hieronymus, centuplũ prouentum referens ad uirgines, sexagecuplum ad uiduas & continentes, trigecuplum ad cõiugatos, cum alij primum prouentũ tribuerint martyrio, secundum uirginibus, tertium uiduis & continentibus, nullum locum relinquentes honorabili cõnubio: Augustinus in quæstionibus Euangeliorũ, quæstione nona, primas tribuit martyribus, secundas uiduis, tertias coniugatis: Theophylactus centesimũ refert ad anachoritas ut apparet, hoc est, paupertatem perfectam assequutos, tantumque uacantes rebus diuinis, sexagesimũ ad cœnobitas, qui laborent adhuc unde uiuant, trigesimum ad cõiugatos. Ego ut hanc piam diligentiam, sanctamque curiositatem nõ improbo in literis diuinis, ita simplicius arbitror accipere ut Christus docendi gratia, posuerit centuplum pro summo, trigecuplum pro infimo, sexagecuplum pro mediocri: quemadmodũ fecit in talentis decem, quinque, & uno. Atque id sanè sic admonitũ esse uelim, ut nullius sententiæ sit præiudicatum à nobis. Apud Lucam nulla graduũ mentio, tantũ centeni fructus meminit. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimo primo, testatur quosdam hunc locum stultissime huc detorsisse, ut dicerẽt, impios à sanctis liberandos ab æterno supplicio, ab alijs trigenos, ab alijs sexagenos, ab alijs centenos, pro portione meritorũ. Verũ quoniã certus sit præscriptus numerus, si hac fiducia negligamus fieri meliores, periculũ esse, ne sanctorũ numerus nõ respõdeat tantæ multitudini malorũ.

Certi numeri positi ad crassius designãdos certos gradus

Stulta opinio de fructuũ gradibus

Qui iuxta uiam seminatus est.) ὁ σπαρεὶς. Seminatur semen, & seminatur terra. Sicut aspergitur humor, & aspergitur humore uestis. Sic igitur hic dicit hominem seminari, ut terram satam dicimus, & agrum consitum. Quanque effugere poterat hanc sermonis duriciem, si dixisset, in quem iuxta uiam incidit semen.

Hic est qui uerbum dei audit.) dei nec additur apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis, sed articulus additus, τὸν λόγον, indicat de quo uerbo loquatur. Iam hoc interim dissimulandum, quod uerbum uice sermonis usurpat.

Redundat dei Articuli uis

Sed temporalis est.) ἀλλὰ πρόσκαιρός. Expressius Græce, quasi dicas, Ad tempus, & non perpetuus, nec sibi constans, sed ad exortam occasionem mutabilis. Ac mox,

Et fallacia diuitiarum.) ἀπάτη τοῦ πλούτου. Græca uox indicat fallaces dici, non quod fallant, hoc est, frustrentur hominem, sed quod à uia deducant: id enim est proprie ἀπατᾶν. Siquidem πάτος, uia trita.

Ἀπατᾶν à uia deducere

Hic est qui audit uerbum &c.) Non est simpliciter, Et fructum adfert, sed ὃς δὴ, id est, Quod denique, ut intelligas cæteros omnes infrugiferos, hunc demum reddere fructũ. Cæterum articulus Græcus ὁ μὲν, ὁ δὲ, potest uel ad uerbum referri, uel ad hominẽ: quod λόγος uerbum apud Græcos generis sit masculini. Quanque ad uerbum esse referendum arguit, quod superius idem tribuit semini iacto, quod hic uerbo: nam uerbum semen est.

Δὴ quid ualeat

Superseminauit.) καὶ ἔσπειρε, id est, Seminauit. Apparet interpretem legisse, ἐπέσπειρε. Ac paulo post.

Cum autem creuisset herba.) ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, id est, Cum autem germinasset, siue pullulasset herba. Nam χόρτον aliquando uertit Herbam, aliquando fœnum, nonnunquam gramen. Item,

χόρτον nunc herbam, nunc fœnum uertit

Vis imus & colligimus.) θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis igitur abeamus & colligamus ea? Ac rursum μή ποτε uertit, Ne forte, pro nequando.

Sinite utraque crescere.) ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα, Sinite pariter crescere ambo. Rursus

Ad comburendum.) Græci codices addunt αὐτὰ, id est, Ea: consentientibus & uetustis exemplaribus Latinis: quod tamen recte omissum est ab interprete. Nam quod μικρότερον,

id est, Minus, uertit Minimum, recte fecit. Atqui cur quod hic fecit in Minus, non idem fecit in maius est omnibus, ut diceret, Maximum est omnium. Ac mox,

Et habitarent.) καὶ κατασκηνοῦν, id est, Nidulentur. Quandoquidem & ante κατασκηνώσεις uertit Nidos. Rursus.

Quod acceptum.) ἣν λαβοῦσα. Recte mutauit genus uerbi: modo intelligamus ipsam mulierem cepisse fermentum.

Sata, Cabus, Batus, mensuræ

In farinæ satis tribus.) σάτα τρία. Sata non est hic participiū à ferendo, sed Hebræa, aut certe Syra uox est, significans mensuræ genus, quæ capit sesquimodium, iuxta morem prouinciæ Palęstinæ, autore Hieronymo. Cuiusmodi sunt & illa, Cabus, & Batus. Genesis capite decimooctauo, quod Hebraice legitur, שלש סאים קמח. Nostra æditio habet Sata, quod ipsum nomen aliâs uertit Mensuras. Atque ita legit hoc quoq; loco diuus Hilarius: Abscondit in farinæ mensuris tribus. Quanq; hæc uox mēsura, cōmunis est Hebręis cum Latinis, quemadmodum nugæ & aliæ nonnullæ, ut testis est Hieronymus in cōmentarijs quos ædidit in Esaiam. Porro tribus addidit, ut ostenderet ingentem farinæ magnitudinē, quæ tamen tota paululo fermento afficiatur. Et Chrysostomus putat Tria positū pro multis. Hieronymus magis ad mysterium trinitatis refert, gaudens in numero philosophari.

Nomē pro nomine in Euangelio
Esaias pro Asaph
Prophetas omnes dictos q sacra scribunt

Aperiam in parabolis os meum.) Admonet hoc loco diuus Hieronymus, in plerisq; codicibus scriptū fuisse, Per Esaiam prophetam. Deinde cum id nusquam reperiretur apud Esaiam, à prudētibus sublatum fuisse nomen prophetæ. Coniectat autem primū ab Euangelista scriptū fuisse, Non Esaiam, sed Asaph: deinde factum, ut scriba, cum nō agnosceret nomen Asaph, putans librarij uitio uocem inductam, mutauerit Asaph in Esaiā: ut cuius nomen & notius esset, & subinde citaret̄ à Matthæo. Nam psalmus septuagesimussextus, unde mutuo sumptū est hoc testimoniū, inscribitur Asaph. Cæterū non solum Dauid, sed et cęteros omnes qui psalmos scripsere, prophetas uocari, ne in solos duodecim hoc cognominis putemus competere. Quanq; nec hic Euangelista superstitiose curauit Hebręa uerba reddere, contentus explicuisse sententiā. Nam quod Septuaginta uerterunt φθέγξομαι, id est, Loquar, hic reddit ἐρεύξομαι, id est, Ructabo: quod illi προβλήματα, id est, Problemata: siue ut nos legimus, Propositiones: hic κεκρυμμένα, id est, abscondita. Nam Hebræa sic uertit Hieronymus: Aperiam in parabola os meum, loquar ænigmata antiqua.

Constitutio καταβολή

A constitutione mundi.) καταβολῆς, quod à deijciendo nomen habet, uidelicet cum in imo iacitur fundamentum, quasi dicas, A fundatione mundi, siue A iactis mundi fundamentis. Et aliquanto inferius.

Commentarij Hieronymi in psalmos contaminati

Edissere nobis.) φράσον ἡμῖν, id est, Dic nobis. Quanquam antiquissimi codices habent dissere, non Edissere. Est autem φράσον, omnino plus quiddam quàm loquere. Hoc loco succurrit illud admonere, impostorem nescio quem, non solum ædidisse permulta sua, nomine Hieronymi, uerumetiam medijs illius commentarijs suas nænias intermiscuisse: id quod haud dubie fecit in hoc psalmo, quem modo citaui. Rem ex Hieronymo sublegit: Cæterum ineptia sermonis, ridiculi διαλογισμοί, βαττολογίαι, solœcismi, cæteraq; id genus delicię ipsius sunt, ut aliâs euidentius aperiemus.

Filij nequam.) εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ. Obsecro, quis ex his Latinis possit percipere, quid sibi uelint Græca? Nam Nequam genitiuus casus est Græcis: & uidetur ad diabolum pertinere, propter additum articulum τοῦ. ut impij dicantur filij diaboli: quem & in precatione signat hoc nomine. Nisi mauis πονηροῦ sumi pro substantiuo nomine neutri generis, ut intelligas filios maliciæ.

Quem qui inuenit.) ὁ εὑρών. Præteriti tèmporis est, Qui inuenerat.

Abscondit.) Item præteriti temporis ἔκρυψε. Multa minutula sciens ac prudens prætereo, ne nimium molestus sim lectori.

Bonas margaritas.) καλούς. Quod nō solum Bonas significat, sed frequentius Pulchras. Siquidem in his pulchritudo precium auget.

Sagena, quod alibi uertit Rete

Sagenæ missæ.) Græcā uoce reliquit, cum ante specie̜ genere reddiderit in ἀμφίβληστρον. Retis est genus, quod Laurentius Latine dici putat uerriculū, à uerrendo mari dictū, quod ingens longissimis funibus circūducitur. βληθείσῃ rectius uertisset iactæ, quàm missæ.

Ex omni genere.) Piscium, non additur apud Græcos. Tantū est, ἐκ παντὸς γένους, etiamsi

Piscium

Piscium subauditur. Ex Hieronymi Chrysostomiq́ interpretatione non satis liquet, addiderint nec ne. Certe apud Origenem non additur, quũ toties hunc locum iteret inter enarrandum. Deinde συναγαγοῦσι, rectius erat Contrahenti, quàm congreganti. Ac mox.

Educentes, & secus littus sedentes &c.) Græca aliquanto secus habet, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, id est, Cum subduxissent in littus, sedentes collegerũt quæ bona erant in uasa. Nec enim additur Sua, ne in aureo quidem codice. Etiamsi in nõnullis exẽplaribus scriptũ deprehendit, καὶ καθίσαντες, id est, Et cum sedissent. Indicat enim id per ocium fieri. Nec est Bonos, sed absolute Bona, ut ad genera referat piscium, quod ante dixerit Ex omni genere. Neq́ enim hic cõmemorandũ arbitror, & aliud nonnunq́ retibus attrahi: quod Plautino illi euenit, qui iacto reti, Vidulum cepit. Ac mox *Secui*

Malos.) σαπρὰ, id est, Mala, q̃d superius indicauimus magis sonare Putria, siue Vitiosa.

Intellexistis hæc.) Hunc sermonem apud Græcos præcessit proxime,

Dicit illis Iesus.) λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Et,

Etiam.) Rursus est, ναί, confirmantis aduerbium. Pauloq́ post:

Paterfamiliâs.) οἰκοδεσπότης, id est, Dominus domus: ut accipiamus, non cui sint liberi, sed qui familiæ suæ ius habeat. Ac mox,

Doctus in regno dei.) Non est πεπαιδευμένος, sed μαθητευθεὶς, ut intelligas ex discipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, nisi qui prius ipse paruerit imperio, iuxta prouerbiũ, ita nemo bene agit magistrum, nisi prius egerit bonum discipulum. Nec est In regno, sed Ad regnũ εἰς τὴν βασιλείαν, ut intelligas longe diuersum doctrinæ, & institutionis genus. Origenes inter enarradũ toties iterans hæc uerba constanter legit τῇ βασιλείᾳ, hoc est ipsi regno doctus, ut idem sensus sit, doctus regno et doctus in regnum, quasi dicas rudiori doctrina præparatus regno, id est, doctrinæ spirituali. Rursum quod sequitur Virtutes, est δυνάμεις, de quo iam sæpe diximus. *Παιδευθεὶς μαθητευθεὶς*

Fabri filius.) τέκτονος. Valla putat Græce τέκτονα fabrum esse lignarium: cum Suidas palàm indicet uocabulum lapidarijs ac lignarijs esse commune. Apparet enim dictionem à τεύχω ductam. Ac nos cum Puteolis essemus, in antiquissimis saxis templi, uidimus nomina tectonum esse inscripta, nimirum Græcam uocem Latinis literis, quod ea pars Italiæ quondam Græcissauerit: id quod indicât antiqua monumenta. Porrò apud alium Euangelistam, ipse Christus faber appellatur, ut consentaneũ sit eum aliquandiu manibus laborasse. Cæterum mater Iesu, Mariam est hoc loco iuxta sermonem Hebraicum. *Faber etiã lapidarius Græcis*

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebræorũ, fratres uocat, non quibus cõmunes essent parentes, sed quibus stirps, ac genus esset cõmune: qua de re doctissime simul & copiosissime disseruit Hieronymus in libro aduersus Heluidium. Cæterũ illud obiter demiror, cur idem hunc enarrans locum scripserit: Miraris si errant in fratribus, cum errent in patre? Nam in patre uere errabant, existimantes Iesum filium esse Ioseph, cui nupserit Maria. At in fratribus, qui nam errabant, nisi forte isti cognati erant Ioseph, nõ Mariæ, ut illorũ affinitas nihil attinuerit ad Christum: ad hoc sanè ut illius cognati huius fratres dici possent. Licet eodem in opere, quo refellit Heluidium diuus Hieronymus, fateatur illos non aliter dictos fratres Iesu, quàm Iesus ipse dictus sit filius Ioseph. Atqui si falso crediti sunt fratres, quemadmodũ Ioseph falso creditus est pater, qui consistit, quod paulo ante scripsit illos cognatione dictos fratres, Verum hæc ad uiuum exigere non est huius instituti proprium. *Excussa Hieronymi sententia*

Et Ioseph.) Ἰωσῆς, id est, Ioses, quod quidam inflectunt Iosetis. Id nomen quoties occurrit deprauant in Ioseph. Atqui Hieronymus citans hũc locum aduersus Heluidium, Ioses legit & Iosetis, non Ioseph. Item, *Ioses non Ioseph*

Sine honore.) ἄτιμος, Vilis, siue neglectus, aut contemptus. Cui diuersum est ἔντιμος, Charus, siue in precio habitus. Nam de uirtutibus sæpius iam admonui.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Pveris suis.) παισὶν, id est, Ministris, seu famulis. Quanquam Græca uox & seruos, & ancillas, & liberos, & omnes deniq́ domesticos complectitur, præter patremfamiliâs, & matrem familiâs, Ac subinde,

Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργοῦσιν, Non est, ἐργάζονται, quod significat operari: uerum hac uoce ἐνεργοῦσιν uis quædam efficax significatur, ut &

aliàs indicauimus. Neq; enim est idem uerbũ, quod alibi: Pater meus usq; modo operatur, et ego operor. Quem locũ hic citat Laurentius, at parum in loco. Nec enim est idem uerbũ illic, quod hic. Alioqui si Valla nobis probare uoluit operari uocem Latinã interdũ accipi actiue, ridiculã sumpsit operam. Illud admonere uoluit: hoc loco operanť, nõ posse passiue accipi, quũ Græce sit ἐνεργοῦσιν. Et κρατήσας, magis est Cepit, q̃ Tenuit, aut iniecta manu. Et in nonnullis exemplaribus habebatur, ἐν φυλακῇ, in alijs rursum, εἰς φυλακήν.

Herodes qui Herodiadem.) Patronymici speciẽ habet, aut certe diminutiui nominis. Hieronymus tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eam Philippo Tetrarchæ Itureæ, ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se, & generum simultate, filiam ab illo abductã, Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illum ureret. Cæterũ hic Herodes filius esse traditur Herodis Ascalonitæ, illius sub quo Christus fugit in Aegyptum, frater illius sub quo passus est. Vero tamen propius est eundem fuisse Herodem qui decollauit Ioannem, & sub quo passus est dominus. Plurimũ autem obscuritatis attulit historiæ regum quorundam ambitio, qui locis innouarunt uocabula, & uel tradito suo nomine uolebant in posteris esse superstitem sui memoriam, quod accidit in Ptolemæis, aut celebrium principũ nomina sibi usurpabant, uel modica deflexione distinguebãt successorem, ut Constans, Constantius, Constantinus.

γενέσια Die autem natalis.) γενεσίων δὲ ἀγομένων, id est, Cum agerentur autem natalicia. Atque ita legit Chrysostomi interpres. Ac mox,

Saltauit filia.) ὠρχήσατο. Non subsilijt, ut uulgus putat, sed quemadmodũ gesticulantur in choreis. Nam id proprie sonat Latinis saltare, Græcis ὀρχεῖσθαι. Et paulo post,

Postulasset ab eo.) Ab eo, præterquam quod barbare additum est nec in Græcis habetur exemplaribus. Ab ipso dicendum erat. Et rursum:

Præmonita à matre.) προβιβασθεῖσα, id est, Prius instructa: quod uulgo dicunt informata.

πίναξ pro disco In disco.) ἐν πίνακι, Quod alibi uertit, Catinum: etiamsi Græce magis sonat Tabulam. Quandoquidẽ quadris tabellis cibus apponitur. Apparet enim hoc ludibrij causa factum quasi & hic missus quidam esset genialis illius ac natalicij conuiuij. Pauloq; post,

Et misit.) καὶ πέμψας. Cõmodius suppleßet, Misso carnifice, aut ministro: id quod alibi facit. Certe Marcus expreßit, q̃d hic erat subaudiendũ, καὶ ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα. Porrò quod hic uertit Decollauit, Græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbũ sonat Decapitauit. Quanq; decollandi uerbo usus est Seneca in ludo de morte Claudij: uerũm poterat eo usus uideri ludibrij causa, nisi idem uerbũ esset apud Suetoniũ in Caligula Cæsare. Imò apud eundẽ Senecã libro de Ira ad Nouatũ. Illud adnotandũ, cur dixerit, Missos ab Herode qui Ioanni caput præcideret, tamen mox subijcit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet,

Decollare apud Suetoniũ

Decollat qui iubet

Addidit interpres Et illa attulit matri.) Illa, additum est explicandi gratia, alioqui nec in Græcis nec in Latinis uetustioribus codicibus habetur: postremo nec in aureo, nec in Constantiensi, & tamen additum probo. Ac rursum,

Misertus est.) ἐσπλαγχνίσθη. de quo iam admonuimus. Ac mox,

Et curauit languidos.) ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους, id est, Sanauit male ualentes, siue Qui mala erãt ualetudine. Mirum enim quàm interpres hoc uocabulo languoris sit delectatus. Vt interim præteream illa minutiora, quod ἀπελθεῖν pro abire, uertit Ire. Quod ὁ δὲ εἰπών, id est, Ille autẽ dixit, uertit, Qui dixit: quod & aliàs facit. Quod ὄχλους Turbam pro turbas. Quod ἐπὶ χόρτους, id est, Super herbas, siue gramina transtulerit, Super fœnum, cum ante uerterit herbam. Quod ἀναβλέψας. Aspiciens pro Suspiciens: siue ut temporis etiam habeatur ratio, Sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε, id est, Fregit ac dedit, tolerabilius est: quanquam apertius erat, Cum fregisset, dedit. Deniq; quod,

Additum dederunt Discipuli dederunt turbis.) Dederunt uerbum de suo addiderit, quod nec additum est à Græcis, nec in uetustis Latinorũ codicibus inuenitur. Nec erat opus addere.

Et tulerunt reliquias.) Græca sic habent, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorum duodecim cophinos plenos.

Cophinus mẽsuræ genus Cophinus autẽ ueteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce: quanq; hic pro sportis positum apparet, quod Lucas σπυρίδας appellet, hoc est, sportulas.

Manducantium autem &c.) οἱ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων

παίδων, id est, Erant autē qui comederant, fermè quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verum hic Latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterū quod iussit posuit pro Compulit, siue id factū est ab interprete, siue à librario, cum sensus etiam iniuria coniunctū est. Nam Græce plus est quàm iussit, ἠνάγκασεν, id est, coëgit, siue compulit. Vt intelligamus eos inuitos à præceptore discessisse, quem sic amabant, ut nec punctum temporis possent abesse. Quemadmodū annotauit & diuus Hieronymus, qui compulit legit, nō iussit. Annotauit idem Theophylactus. Et his omnibus antiquior Origenes, identidem iterans hanc uocem atq; etiam interpretans. Certe compulit habet etiam codex aureus. Offendit aliquē inepte misericordem, uox cōpellendi durior. Atqui non coëgit dominus, nisi iubēdo. Verum ea uox dura cōmendat nobis & amorem discipulorū erga dominū, & obedientiā. Quū enim illis dulcissimū esset semper adesse præceptori, tamen quod iubētur faciunt, non responsantes, secus quàm uulgus discipulorū solet, qui & libēter absunt ab oculis magistri, & si quid imperatur aduersum affectibus ipsorū, excusant responsantq;. Vt illa dissimulem, quod *Iussit pro compulit, nō recte*

Præcederent eum.) Dixit pro præcederent se, aut præcederēt ipsum. Nam quod Valla mauult Præirent, quàm præcederent, non uideo quid illum debuerit offendere. Et, *Præcedere præire*

Dimitteret turbas.) Eleganter uertit, si modo intelligamus eum non fugisse simpliciter turbas, sed ab se dimisisse, quo modo solemus amicos abeuntes dimittere. Quanq; ἀπολύω Græca uox anceps est ad multa, ad absoluere, repudiare, dimittere quomodocunq;.

Solus orare.) κατιδίαν, id est, Seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodum alibi uertit. Porrò aduerbiū utrolibet referri potest, ad uerbum superius, Ascendit, aut ad Adorare: quanquam rectius ad posterius. Ac mox,

Nauicula autem.) τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης, id est, Nauis autē iam medio mari. Mirum enim quàm hoc diminutiuo delectetur. Deinde, *Nauicula pro naui*

Iactabatur.) Græce est, ἦν βασανιζόμενον, Quod ante uertit Torqueri, nos uertimus Afflictabatur. Ac rursum, *Βασανίζεσθαι uarie uertit*

Venit ad eos.) ἀπῆλθεν, Abijt. Quanq; apparet eum sic abusum hoc uerbo ἀπελθεῖν, quemadmodum Græci ἀφικνεῖσθαι, id est, Peruenire.

Phantasma est.) Græcam dictionem reliquit, Latine poterat Spectrum dicere: qua uoce usus est Tullius, ac Plinius. Græcis etiam φάσμα dicitur. Nam illa leuicula sunt, quod εὐθέως δὲ, id est, Statim autem, uertit, Statimq;. Quod θαρσεῖτε, id est, Bono animo sitis, siue Fidite, uertit, Habete fiduciam, ociosa periphrasi. Quod *φάσμα, φάντασμα θαῤῥεῖν*

Super aquam.) ἐφ᾽ ὕδατα, pro Super aquas. Porrò quod hic uertit Mergi, Græcis est καταποντίζεσθαι, id est, Inuolui undis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστε, iam diximus. Ad hæc, *ὀλιγόπιστος*

Quare dubitasti?) εἰς τί ἐδίστασας, id est, ad quid uacillasti? Id enim Græca uox sonat, cum animus nunc huc, nunc illuc impellitur. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus: at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus. *Vacillare*

Et cum ascendisset.) καὶ ἐμβάντων αὐτῶν, id est, Et ingressis illis. Loquitur enim de Iesu & Petro simul ingressis: Ac mox, αὐθις αὖ, Nauiculam pro naui, cum sit πλοῖον. Nec est, *Nauicula pro naui*

In terram Genezar.) Sed Genezareth. Quanq; apparet apud illos utrunq; nomen esse eiusdem lacus. Nam sentit regionem ei lacui finitimā. Magno autem consensu Genezar legunt Chrysostomus & Hilarius, suffragantibus & uetustis exemplaribus. Cæterū Hieronymus hoc loco scribit in hunc modum: Si sciremus quid in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus per typum apostolorū, & nauis, ecclesiam de persequutionū naufragio liberatā, transducat ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere. Hæc Hieronymus. Primum, quid suam dicit linguā? non opinor Syrorū, inter quos habitabat id temporis: quam si callebat, non defuisset Latina uox qua Syram expressisset. Dein cum ait, Si sciremus, uidetur confiteri incompertam eius nominis interpretationem. In uulgatis Hebraicorū nominum collectaneis, legimus Genesar significare ortus principium, siue initium natiuitatis, nec aliud significare Genezareth, quàm Genesar. Quanq; ad hanc interpretationem non uideo quid faciant uerba Hieronymi. *Genezareth quid Hebræis*

Cum cognouissent.) ἐπιγνόντες, id est, Cum agnouissent. Est enim consentaneū multos illic fuisse, qui Iesum antea uiderant: à qua sententia non abhorret Hieronymus. Ac mox, *Agnoscimus ante uisum*

Miserunt.) ἀπέστειλαν. Cur non est ausus addere Nuncios? Nec est, In uniuersam re-

gionem, sed εἰς τὴν ὅλην περίχωρον, In totam undiq; finitimam regionem. Nam illud,

Omissa uox

Vt uel fimbriam.) Eleganter uertit, cum sit Græce, κἂν μόνον ἅψωνται, id est, Vt uel tangerent duntaxat. Et quod est, uestimenti, Gręcis est ἱματίου. quod aliquãdo pallium uertit. Significat enim summam uestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Scribæ ab Hierosolymis

TVnc accesserunt.) τότε προσέρχονται, id est, Tunc accedunt. Ac mox,

Ab Hierosolymis scribæ.) οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, ut uertendum fuerit, Qui ab Hierosolymis uenerant scribæ, siue Hierosolymitani scribæ. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locum, Nam erãt & aliarum urbium scribæ. Nec est, Traditiones, sed παράδοσιν, id est, Traditionem, consentiente uetustissimo codice Latino, atq; etiam Constantiensi. Nos institutũ, siue constitutionẽ uertere possumus. Nec enim queruntur de omnibus traditionibus, sed de una duntaxat: nempe de non lauando manus.

παράδοσις quid

Traditio, institutum à maioribus profectũ

Nam deus dixit.) Græce est, ἐνετείλατο λέγων, id est, Præcepit dicens. Vt respondeat ad id quod præcessit, ἐντολὴν Mandatum, siue quod malim, Præceptum. Cæterum

Honorare parentes, quid

Honora.) Græce est, τίμα, quod significat, Honorem habe. Verum secundũ consuetudinem sermonis scripturarũ, magis pertinet ad subsidiũ, quàm ad honorem. Pręcipit enim deus id quod gentiliũ quoq; legibus cautum est, ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopia laborãtibus, uel alioquin afflictis, opitulentur, & ut Græci loquũtur, ἀντιπελαργῶσι. Id hodie quidam non intelligentes, parẽtes suos tantum non adorant, eumq; honorem parentes à liberis exigunt, atq; ita totum pietatis officium abunde persolutũ arbitrantur. Ad eundem modũ usus est Paulus scribens Timotheo: Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus: Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin et apud Latinos, honor pro pręmio gratiaq; usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμὴ, à τίω deductũ est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat dependo, siue persoluo.

Munus quodcunque, locus uarie expositus

Munus quodcunq; est.) δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, id est, Donum quodcunq; ex me profectum fuerit adiuueris. Cæterũ sensus uerborũ est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multifariam exponitur. Quidam enim hæc uerba tribuunt filio, qui sic loquatur patri: Donarium quod ex me uenturum erat in corban, nam Syram uocem posuit Marcus, hoc est, in gazophylacium templi, id totum consumitur in tuos usus, tibiq; iuuando impenditur, nimirum fraudato templo. Atq; ita prætextu pietatis bis uiolabant pietatem: primum desertis parentibus, uelut in gratiam dei: deinde deum ridebant, non immolantes, quod immolatum fingebant, ut ait Chrysostomus. Velut si pater ouem, aut simile quippiam petijsset à filio, ne deesset negandi prætextus, fingebat filius eam ouem templo destinatam. Idq; scribæ nefas uideri uolebant, in priuatos usus asserere, quod templo dicatum esset: perinde quasi deus suo iure fraudaretur. Atq; utinam hic pharisæorũ morbus à Christianorũ moribus abesset. Huiusmodi captionũ plena sunt omnia. Et Christi aut Marię peculium dicitur, quod uel in luxũ sacerdotũ ac monachorũ seruatur, uel in principis alicuius prædam. Sacrilegium habetur hinc egenis subuenire. Horum laqueis testamenta transferuntur ad alendum ocium, & luxum quorundam religionem cultu tituloq; profitentium, fraudatis & exclusis aliquoties & liberis: quasi quod datur alendis liberis aut cognatis, consecretur diabolo. Cæterum ideo dixit pharisæis, Vos autem dicitis, non quod hæc illorũ sint uerba, sed quod illi docerẽt liberos ad eum modum loqui patri: quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his, quæ uidebantur destinata templo, penuria conficerentur: atq; ita quod deus iusserat impendi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, qui uerbis huiusmodi terrerent debitorẽ, grauantem reddere quod debebat. Nam arte id agebant pharisęi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorqueri, creditor pecuniam eam cõsecraret corbonæ. Iamq; ius exigendi transierat ad istos qui debitorem territabant, ad hunc modum: Tu pecuniam deo dicatam, apud te detines, & in prophanos consumis usus, quod templo consecratum est? Atq; ita fraudabatur creditor sua pecunia. Verum hæc non uideo quid ad parentes honorandos pertineant, tametsi hũc quoq; sensum recensent Hieronymus ac Theophylactus. Magis ad rem facit, ut filius dicat, quicquid templo dicauero, id patri impensum est, nempe

deo, atq; ita irrisum patrem destituat. Sic enim interpretabātur legem diuinam, quæ prouiderat ne parētibus, morbo, ætate, inopiáue laborantibus deesset subsidiū. Honora patrem & matrem, Patrem honora, id est, deum patrem omnium, et Synagogam matrem. Nam illam interpretationē reijcit etiam Chrysostomus, si modo nō fallit interpres. (siquidem hactenus suppeditabat Græcum exemplar.) ut filius dicat patri, nullum honorem tibi debeo, sed si quid impendero est donum. Siquidem nec hoc ad pharisęos pertinet, quo titulo filius officium præstet patri. Loci obscuritas fuit in causa, ut interpretes alia atq; alia diuinarent. Quod autem adfert Aurelius Augustinus in libro Quęstionum Euangelicarū primo, quęstione decimasexta, hisce uerbis filios adultos negare sibi gratum esse, quod parentes pro ipsis offerrent munera, posteaq; ad eam ætatem peruenissent, ut ipsi pro se possent offerre donaria, an Euangalico congruat sensui, alijs expendendū relinquo. Mihi sanè non admodum probatur. Sed hūc locū aliquanto dilucidius explanat Origenes, in fragmento quod nos uertimus. Cæterū in ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, omnino subaudiendū est aliquid, ut exprimas articuli Græci uim, & liberum est subaudire, quod sententiæ sit accōmodum, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde ὠφεληθῆς, magis legendum uidetur ὠφεληθῇ, ut sit Iuuaris. Tu iuuaris omni dono, quod daturus eram templo. Quandoquidem Christus hoc uelut exemplum contumeliæ cōmemorat, qua liberi edocti à pharisæis, afficiant suos parentes, nisi cōiunctio ἐὰν referatur etiam ad uerbum ὠφεληθῆς, ut accipiatur δυνητικῶς, id est, iuuaberis siue iuuari poteris. Deinde τιμήσῃ, si per η scribatur sonat, Honorabis: si per ῃ, Honorabit. Nostra uero translatio, neq; cum Græcis satis quadrat, neq; sententiam ullam explicat. Proinde quantū licuit in tanta sententiarū uarietate, id quod optimum iudicauimus sequuti, uertimus ad hunc modum: Quicquid doni à me profecturū erat, id in tuum uertitur cōmodum, & non honorabit patrem suum, aut matrem suam, nempe filius sic edoctus à uobis. Et tamen quicunq; sensus erit, durior est sermonis compositio, quod hæc particula, Quicunq; dixerit patri & matri, non habet quod respondeat, nisi subaudiamus, Benefacit, aut aliud simile, quod nullus admonuit præter glossam, quam adducit Catena aurea. Mirum est Lyranum sic scribere in hunc locum, quasi non legerit quenquam ueterum interpretum. Nec enim admodum refert attingere, quæ hoc loco aduersus Lyranum disserit quidam, & rursus in hunc alius quispiam.

Excussa Augustini sententia

Subaudiendum aliquid

Labijs me honorat.) Apud Græcos plusculum est uerborum, ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, id est, Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat. Verum adiecit nonnihil aliquis, qui uoluerit absolutū reddere prophetæ testimomium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetę locum, indicet Euangelistam decerpsisse, quod sibi cōmodum iudicabat: & neq; retulisse per omnia, ut in Hebræo scriptū est, neq; ut à Septuaginta uersum. Est autē locus apud Esaiā capite uigesimonono. Hebraica sic reddit Hieronymus: Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autem eius longe est à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum: ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με. ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ. μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας, id est, Appropinquat mihi populus iste ore suo & labijs suis honorat me, cor autem eius longe est à me, frustra autem colunt me, docentes hominum præcepta, atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat, hoc testimonium non ita legi à Græcis, ut est adductum ab Euangelista, sed ut est restitutū à studioso quopiam: qui cum deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat, expleuit: Idq; non ex Hebræorū libris, quos ignorabat, sed ex æditione Septuaginta, quam Gręci sequuntur. Porrò quod hoc loco interpres, haud scio quis, uertit

Deest in nostris

Deprauatus locus apud Euangelistā

Sine causa.) Græce est, μάτην, id est, Frustra, & sine fructu potius quàm sine causa. Atq; ita legitur in translatione Septuaginta. Deniq; Longe est, Græce est, ἀπέχει, id est, Abest, Nec est,

Doctrinas & mandata hominum.) Apud Græcos enim hoc loco non additur coniunctio. Verum διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων, id est, Doctrinas, mandata hominum, ut appositiue legatur Doctrinas, quæ sunt mandata hominum, non dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quæ iam compluscúlis locis adduxi, Latinis exemplaribus: postremo in

Præcepta hominum

aureo codice & in exemplari quod erat ad manum quum hanc æditionē quartam adornaremus Constantiensi. Et consentiunt Hebraica, מִצְוַת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה, quod ad uerbum ita reddere liceat, Mandata hominum doctrinas. Nec tam est Colunt, quàm Reuerentur, σέβονται, quod propius etiam accedit ad Hebraicam ueritatem, כִּבְּדוּנִי.

Κοινοῦν, pro phanare

Conuocatis turbis.) προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, id est, Aduocata, siue uocata ad se turba, aut accersita. Quod tamen ita fermè perpetuo transfert. Cæterum Coinquinat, Græcis est, κοινοῖ id est, Commune facit: siue ut Augustinus legit, Communicat, libro aduersus Faustum decimosexto, capite trigesimoprimo. Nam Iudæi quod sanctum purumque non sit, id cōmune uocant, quod Latini prophanum, impurum, aut nefastum. Nam pura, sancta, minimeque prophana uocantur, Vnde nos uertimus, Impurum reddunt. Ac mox, Impurum reddet hominem. Annotauit hoc Origenes, seu potius Origenis interpres, edisserens caput epistolæ ad Romanos decimumquartum, indicans in nonnullis exemplaribus Latinis fuisse scriptum, Communicant, in nonnullis Coinquinant.

Adnominationis gratia neglecta

Sed quod procedit.) Perdidit interpres gratiam προσωνομασίας, atque item ἀντιθέσεως in his uocibus τὸ εἰσερχόμενον, & τὸ ἐξερχόμενον, id est, Quod ingreditur, & quod egreditur. Ac paulo post, οἶδας ὅτι, id est, Nosti, & Quia uertendum erat in Quod: aut certe per infinitum uerbum reddendus sensus. Ad hæc, ἀκούσαντες τὸν λόγον τοῦτον, Pro uerbum, rectius uertisset, Sermonem: cū Græca uox sermonem significet magis, quàm uerbum, aut certe dictum. Vt ne dicam, Scandalizatos positum pro offensos,

Verbum pro dicto

Cæci sunt duces cæcorū.) Græcus sermo festiuior est, ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, id est, Duces sunt cæci cæcorum. Nam ὁδηγοὶ proprie dicuntur, qui cōmonstrant uiam, ab ὁδὸς uia, & ἄγω duco, siue ἡγοῦμαι præcedo, Ac mox φράσον, edissere, de quo superius admonuimus, etiam si mihi non improbatur. Nec est,

Non, pro nondum

Non intelligitis.) Sed οὔπω, id est, Nondum, ut respōdeat ad ἀκμὴν, id est, Adhuc, quod tamen uehementius quiddam est, quàm ἔτι.

Cogitationes malæ, homicidia.) In Græcis aliquot exemplaribus scriptum erat, φθόνοι, id est, Inuidiæ. Atque ita sanè habet æditio Aldina. Huic simillima uox est φόνοι, id est, Cædes siue homicidia. Nec ex Chrysostomo nec ex Hieronymo liquet quid legerint.

Male, pro misere

Male uexatur.) κακῶς δαιμονίζεται, id est, Misere. Quanquā & Male Latinis usurpatur pro Misere. Ac rursum ὁ δὲ, id est, At ille ait, uertit, Qui ait, uelut affectata dissonantia, tametsi id non magni refert. Item,

Non respondit ei uerbum.) λόγον. Rursus cur potius uerbum quàm sermonem? Nam sensus est, non respondit illi quicquam. Nec enim est idem tropus in sermone Græco, qui est in Latino: quemadmodū dicimus non rescripsit literam pro eo, quod erat nihil omnino rescripsit. Præterea ἠρώτησαν, id est, Interrogabant, quo tamen uerbo nōnunquam abusus uidetur pro rogo. Nam hæc uox Latinis est anceps. Item,

Dimitte illam.) ἀπόλυσον, id est, Absolue illam: siue ut impetrato quod petit abeat, siue ut aliquo pacto illi satisfiat. Nos uertimus, Amitte pro eo quod est ablegato. Sic enim Terentius usus est amittendi uerbo, ut opponatur retinendi uerbo. Neque enim semper amittere idem est quod perdere.

Adiuuare Βοηθεῖν & Βοηδρομεῖν unde dicta

Ad oues que perierunt.) τὰ ἀπολωλότα, id est, perditas, ut sæpe citat Hieronymus. Cæterum articulus indicat non omnes oues intelligi, sed eas quæ perissent. Et, Adiuua, Βοήθει rectius, Succurre. Nam adiuuamus laborantem, & Βοηθεῖν, inde dictum, quod ad uocem periclitantis & quiritantis accurritur, id quod & Βοηδρομεῖν uocant.

Non est bonum.) Græce est καλὸν, quod magis honestū & pulchrum significat, quàm bonum, ἀγαθὸν. Nam indecorum est, cibum filiorum obijcere canibus. Hęc enim Iesus ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iudicabant, cæteros omneis canum habebant loco, & liberorū est magis quàm filiorum, τέκνων: ut ea uox filias quoque complectatur, præsertim cum mulieri loquatur.

Abijcere potius quàm mittere

Mittere canibus.) βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, id est, abijcere catellis. Eadem est uox, quam mox uertit diminutiue. Nam & catelli edunt.) καὶ γὰρ τὰ κυνάρια. Ne quis in huius mutatione uocis somniet subesse mysteriū, cum apud Græcos utrobique sit eadem. Tametsi diuus Hilarius uidetur altero loco legisse canibus, nisi forte non consuluit exemplar Græcum

cum. Ait enim mulierē diminutiui nominis blandimēto canum opprobriū leniſſe. Quod cōmentum non habet locum, niſi priore loco, legas κυσὶ. Præterea,

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Confirmantis eſt aduerbiū, non refellentis. Verum eſt quod dicis, Turpe eſt panes filiorū abijci catellis, ego licet ſim canis, micas peto non panes. ναὶ

Habentes ſecum.) ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν, id eſt, Adducentes ſecum. Nam id quoqꝫ ſignificat ἔχω. Hieronymus interpretatur deducentes, ſiue portantes. Ac ſubinde,

Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, id eſt, Claudos, cæcos, mutos, mutilos, ſiue mancos. Hieronymus admonet, ꝗd hic uertit debiles, Græcis eſſe κυλλοὺς: quod ita refertur ad manū, quemadmodū χωλὸς ad pedem: ut ſicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus manca aut trūcata ſit, κυλλὸς dicatur. Nam debilitas generale malū eſt totius corporis. Vnde cum paulo poſt, ſanatos referens, dixiſſet mutos loquētes, cæcos uidentes, claudos ambulantes, non repetit κυλλοὺς, quod nihil haberet, quod huic nomini reſponderet. Ex quibus Hieronymi uerbis conſtat, id quod reperitur in Græcis exēplaribus κυλλοὺς ὑγιεῖς, id eſt, Debiles ſanos, additū à quopiā, qui id putauerit librarij uitio prætermiſſum, Vt diſſimulem, quod ἐδόξασαν uerterit, magnificabāt pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμενος, & σπλαγχνίζομαι, non ſemel iam admonuimus. Κυλλοί quid Græcis

Ne forte deficiant.) μή ποτε, id eſt, Ne, aut nequando. Ac paulo poſt,

Vnde ergo nobis.) Ergo redundat, πόθεν ἡμῖν, id eſt, unde nobis.

Panes tantos.) ἄρτοι τοσοῦτοι, id eſt, Tot panes, ſiue tam multi panes, aut certe tantum panum. Nem Græca uox numerum ſignificat, non magnitudinem, hoc eſt, quantitatem diſcretam, non continuam, ut loquuntur Dialectici. Porrò, Tanti pro tot non recte.

Vt diſcūberent.) Græcis eſt ἀναπεσεῖν, quod ſignificat humi conſidere, non in lectis. Et,

Gratias agens fregit.) εὐχαριστήσας ἔκλασεν, id eſt, Cum gratias egiſſet, ſiue gratijs actis fregit. Ac rurſum,

Diſcipuli dederunt populo.) Dederunt interpres Latinus addidit de ſuo. Nec eſt,

Quatuor milia hominū.) ſed τετρακισχίλιοι ἄνδρες, id eſt, Quater mille uiri. Nam quod χωρὶς uertit Extra pro præter, laudo copiam, etiamſi nihil opus. Deinde παίδων Pueros uertit paruulos, ita ſolet reddere νηπίους.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά, id eſt, In fines Magdala. Atqꝫ ita legit diuus Chryſoſtomus, addens Ieſum abiſſe in fines Magdalorū. Sic enim uertit interpres. Nam hic ut ante dixi, deſtituit nos Græcum exemplar truncū. Ac meminit quidem Hieronymus Magdali in deſcriptione locorū. Cæterū hoc loco Magedam legit, non Magdalā, his quidem uerbis: Magedam, ad cuius fines Matthæus euangeliſta ſcripſit dominū perueniſſe, ſed & Marcus eiuſdem recordatur. Nunc autem regio dicitur Macera, contra Ieſuram. Rurſus interpretans uoces Hebraicas apud Matthæum meminit Mageda. In uetuſtiſſimo codice qui habebat cōmentarios Theophylacti, ſcriptum erat, ὄρη non ὅρια, id eſt, montes non fines. Sed uni teſti, ut aiunt, ne Catoni quidem creditur. Marcus pro Magedan habet Dalmanutha, putantqꝫ locum fuiſſe binominem. Magedæ Magdala

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Serenum erit.) εὐδία, id eſt, Serenitas, ut ſubaudias erit, ſicut & in proximo,

Hodie tempeſtas,) ſubauditur erit, σήμερον χειμών. Ac magis exprimit certum prognoſtæ iudicium hoc ſchema ſermonis. Porrò, Prognoſtæ

Rutilat.) Idem uerbū eſt, quod modo uerterat, rubicundū eſt, πυρράζει. Et,

Non poteſtis ſcire.) Scire non additur nec in pleriſqꝫ Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. Quanquam in nonnullis reperi ſcriptum, οὐ δύνασθε, Non poteſtis, in quibuſdam, οὐ συνίετε, id eſt, Non intelligitis. Item,

Intuemini & cauete.) ὁρᾶτε καὶ προσέχετε, id eſt, Videte & cauete, ſiue ut alibi uertit, Attendite. Quis enim unquam dixit, Intuemini pro cauete? Nam hæc uerborum idem ſignificantium conduplicatio, nihil aliud quàm epitaſin cautionis habet. Videre pro cauere

Inter ſe.) ἐν ἑαυτοῖς, Inter ſe mutuo, ſiue intra ſeſe. Intra ſe habet codex aureus, ut intelligas tacitam cogitationem. Nam διελογίζοντο quoqꝫ ambiguum eſt ad diſputantem, & ad cogitantem. Ac mox, ἐν ἑαυτοῖς, id eſt, Inter uos, ſiue intra uos. Ac paulo poſt, ἑαυτοῖς ad utranqꝫ perſonam

Quinqꝫ panum, & quinqꝫ milia.) Cur non potius quinqꝫ milium? Quanqꝫ accuſatiuus

panes erat cõmodior ob turbam genitiuorũ. Quidam Latini codices habebant, quinq; panum & quinq; milium, quidam, quinq; panum in quinq; milia, quum emendatiores cum Græcis legant quinq; panum quinq; milium, ut non sit asyndeton, sed panes illorũ dicantur qui eos comederunt, aut certe genitiuo græco absolute posito, quũ essent quinq; milia. Similis uarietas est in proximo sermone, septem panum & quatuor milia, uel in quatuor milia, uetustiores habebãt, septem panum, quatuor milium. Cæterum articulus additus facit ut de certis panibus deq; certis hominibus intelligamus τοὺς πέντε ἄρτους, & τῶν πεντακισχιλίων, Quinq; illos panes, illorum quinq; milium. Poterat fortasse posterior genitiuus absolute uerti, Cum essent quinq; milia hominum. Et aliquanto post,

Lectio uarians / *Articuli uis*

Quare non intelligitis.) πῶς οὐ νοεῖτε, id est, Quomodo non intelligitis, ut sit obiurgantis, hoc est, Qui fit, ut non intelligatis?

Cæsareæ duæ Cæsareæ Philippi.) καισαρείας τῆς φιλίππου. Dilucidius erat Cæsareæ eius quæ cognominatur Philippi, Siquidem articulus additus distinguit hanc Cęsaream, quæ Philippi cognomen habet, ab ea quæ citra cognomẽ Cęsarea dicitur. Ea est, quam maior ille Herodes Iudæorum rex instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Cæterum Cæsarea Philippi ea est, quam extruxit eius filius Philippus Tetrarcha Itureæ et Trachonitidis, in honorem Tiberij Cęsaris, quæ mutato nomine, deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnices ad radices Libani, ubi Iordanis è duobus oritur fontibus, Ior & Dan, autore Hieronymo.

Quem me dicunt, deest in nostris pronomen Quem dicunt homines?) τίνα με λέγουσιν, id est, Quem me dicunt: atq; ita scriptum deprehendi & in uetustissimis codicibus Latinis, nominatim in exẽplari Paulino. Vetustissimus omnium Irenæus lib. 3. cap. 2. pronomẽ addidit, quem me dicunt. In nõnullis Græcis tantum erat, quem me dicunt esse? Quanq; Hieronymus in cõmentarijs negat Christum, uelut arroganter de se percontantem dixisse, Quem me dicunt esse, sed Quem dicunt esse filiũ hominis, etiamsi potest intelligi modestiæ argumentũ non esse in omisso pronomine sed in addita particula, filium hominis. Nec ex Origene, nec ex Chrysostomo satis liquet additum fuisse me. Apud Theophylactum addi constat. Et,

Articuli uis / *Filius hominis* Filium hominis.) τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat, nempe Adæ, qui apud Hebræos אָדָם, id est, Homo dicitur. Proinde friuolum est istorum cõmentum, qui putãt Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre duntaxat sit progenitus, cum hic homini præponatur articulus masculinus, τοῦ. Itidem in eo quod sequitur.

Articulus qd ualeat Tu es Christus.) ὁ χριστὸς, id est, Tu es ille Christus, & tu es ille filius dei. Quin etiam participio ζῶντος, articulus additus est apud Græcos, idq; non abs re, quod subindicat Origenes, adducens illud, Viuo ego dicit dominus. Filius, non cuiuslibet dei, Nam erant & gentibus sui dij, sed filius illius dei, qui solus habet immortalitatem, quiq; fons est, & parens omnis uitæ. Leuiculum est, quod paulo ante,

Iesu nomen additum Dicit illis Iesus.) Iesus additum est, cum absit in Græcis atq; aureo codice.

Bariona quid Simon Bariona.) Mirũ cur id uterq; interpres alia lingua maluerit q̃ Gręce, aut Latine. Nam alibi uertit, ut apud Ioannẽ cap. primo, Tu es Simõ filius Ioannis, & rursus cap. xxi. Simon Ioannis diligis me plus his? Nisi forte allusit ad mysteriũ reuelationis. Bar בַּר enim filium sonat, & יוֹנָה columbã. Addito elemento יוֹחָנָן sonat Ioannẽ. Porrò Ioanna interpretantur domini gratiam. Hieronymus putat deprauatũ esse Bar Iohanna in Bariona.

Petrus Ceohas Quia tu es.) ὅτι, Quod non quia, id est, dico te esse Petrum. Petrus autem Græcis saxum significat πέτρος. quemadmodũ & Cephas Syro sermone, ut testis est Hieronymus, non Hebraico, soliditatẽ sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in cõfessione fidei, & non uulgarium opinionum leuitate huc & illuc uacillet: & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionẽ extruam ecclesiam meam, in quo fundamento si constiterit, nec inferi quicquã aduersus illam poterunt, nedum homines. In eam sententiam Theophylactus & Chrysostomus, quem citat Catena aurea. Etiamsi diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hanc petram, ipsi accõmodat Christo, non Petro: Tu es, inquit: Petrus, & super hanc petram quam confessus es, super hanc petram quam cognouisti, dicens: Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiã meam, id est, Super meipsum

Locus explicatus uarie

filium

filium dei uiui, ædificabo ecclesiam meam, Super me ædificabo te, non me super te. Nam uolentes homines ædificari super homines, dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autē Apollo, ego uero Cephæ, ipse est Petrus, Et alij qui nolebāt ædificari super Petrum, sed super petram, Ego autē sum Christi. Idem libro retractationū priore, cap. 21. recenset utranq; sententiam, propensior tamen in hanc, ut Petrus profitens Christum filium dei uiui typum gerat ecclesiæ, cui traditæ sint claues. Cæterum lectori liberum facit eligere, utram uoluerit. Proinde miror esse, qui locum hūc detorqueant ad Romanum pontificem, in quem haud dubie cōpetunt in primis uelut in Christianæ fidei principem. At nō in hunc unum, sed in omnes Christianos, quod eleganter indicat Origenes homilia prima, harū quas habemus. Verum sunt quibus nihil satis est, nisi quod sit immodicū. Ita quidam ad inuidiam usque Franciscum prodigiosis efferūt laudibus, quem exprimere magis oportebat, q̄ in immensum attollere. Nam deiparæ uirgini, & Christo fortasse nō potest ascribi nimium. Quanq; hic quoq; optarim omnes tam ad imitandi studium inflāmatos, quàm quosdam uidemus sedulos in exaggerandis laudibus. Diuus Cyprianus in epistola primi libri tertia, uidetur accipere super Petrum esse fundatā ecclesiam, Petrus tamen, inquiens, super quem ab eodem domino fundata fuerat ecclesia. Nisi forte sic excusandus est Cyprianus, quod Petrū hic non pro homine illo sed pro typo accepit, quod propemodum indicant quæ sequūtur: Vnus pro omnibus loquens, & ecclesiæ uoce respondens, ait, Domine quò ibimus? Similiter excusari possunt loca in quibus S. Hieronymus in epistolis uidetur dicere super Petrū fundatā ecclesiam Christi. Itaq; Petrus saxeus solidam ecclesiæ fidem repræsentat. Cæterū nostra interpretatio uerbis duntaxat dissidet ab Augustiniana, quā ideo induximus, quod illius uideretur coactior, ad quam tamen maluit deflectere, quàm in alterum incurrere scopulum, uidelicet ut in homine poneret ecclesiæ fundamentum. *Ecclesia non est fundata super Petrum*

Non præualebunt aduersus eam.) Notauit huius sermonis amphibologiam Origenes, quod pronomen eam, uel Petram referre potest, uel ecclesiam. Verum id ad sententiam perparui refert. Porrò inferi posuit, pro inferno. Quanquam ne id quidem satis Latinum Græcis est, ᾅδου, id est, Tartari, siue orci, Lactantius tamen in carmine sic usus est: *Amphibologia*

Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Item,

Erit ligatum & in cœlis.) Et coniunctio redundat, nec apud Græcos additur, nec in uetustis exemplaribus. Ad eundem modum, Solutum in cœlis legendum: Pro solutum & in cœlis. Ac paulo post,

Mandauit discipulis suis.) διεστείλατο, Quod uerbum in psalmos uertit, distinxit. Rectius erat edixit. Nam hinc dictum uidetur, quod edictum ad omnes mitti solet. Ac rursum,

Quia ipse esset Iesus Christus.) ὅτι, uertendum erat, per quod. Et Iesus non additur, nec in Græcis exemplaribus, nec in emendatis nostratibus. Quanq; in Paulino scriptum erat Iesus Christus, In altero, quoniam ipse esset Christus Iesus. Origenes homilia in Matthæū prima, frequenter adducit hunc locum iuxta nostram sententiam. Videamus ergo, inquit, si iam opera apostolatus facientes eos uolebat etiam prædicare, quoniā ipse erat Christus. Et si uolebat, dignū est quærere quid est, quod nunc pręcipit discipulis suis, ut nemini dicāt quoniam ipse est Christus. Item aliquanto post: Ideo & saluator mittens apostolos, uolebat ut nemini dicerent manifeste, quoniam ipse erat Christus. Ad eundem modum semel atq; iterū repetit in sequentibus, distinguens tempus, quo satis erat prædicare Iesum, & tempus quo pręđicandus erat Christus. Et obstat sensui, si Iesum addas. Nihil enim magni erat esse Iesum, quod uocabulū erat hominis, haud dubium quin id temporis sexcētis cōmune. At Messiam esse, magnū erat. Alioqui perinde fuerit, ac si legas, ut nemini dicerent se esse Iesum Christū. Etenim quo minus huc confugiamus, ut dicamus accipi posse, ne cui diceret, quod Iesus esset Christus, obstat primū pronomen ipse, deinde etiam ipse sermonis ordo. Neq; enim quisq; ita loquitur, Nemo credit, quod fuit Plato Christianus: Sed nemo credit quod Plato fuit Christianus. Quanq; hoc sanè mollius est aliquanto, quàm quod hoc loco legimus. Nescio an hic Iesus nō pro uocabulo hominis ꝓprio, sed pro seruatore sit positū, ut intelligamus illum uetuisse, ne se dicerent esse seruatorē Messiam. Neq; enim, opinor, Iesus siue Iosuah simpliciter seruatorē sonat Hebręis, sed à salute denominatū est. Ac mox *Prædicare Iesum* *Prædicare Christum*

Quia oportet ire.) ὅτι Quod oporteret se abire, aut Quod sibi esset abeundum.

A senioribus

A senioribus.) πρεσβυτέρων. Haud scio an rectius fuerit Græcam uocem relinquere, A presbyteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris uocabulũ est potius quàm ætatis. Ac paulo inferius,

Et assumens eum.) καὶ προσλαβόμενος, Et apprehensum eum, nimirum ut solent familiarius aliquid dicturi.

Increpare eum.) Idem uerbum quod aliquoties uertit, cõminari, nimirum ἐπιτιμᾶν.

Propitius tibi esto *Verba mutauit interpres*

Absit à te domine.) Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur à Græcis, ἵλεώς σοι κύριε, id est, Propitius tibi domine, ut subaudias, esto aut sis. Ad hunc modũ legisse Origenem homilia in Matthæũ prima, declarat interpres, & hunc secutus Chrysostomus, homilia quinquagesimaquinta, ac rursus, octogesimatertia. Nec dissonat Theophylactus. Atq; ipsa uerbi omissio facit ad affectũ Petri, uehementer quod dictum erat abominantis. Est autem sermo abominantis, peculiaris Hebræis. Mihi magis uidetur subaudiẽdum, Sit tibi deus, quàm sis: quanq; ita uisum est Hieronymo. Augustinus in psalmum trigesimum quartum, legit, Propitius tibi esto, non fiet istud. Item sermone de uerbis domini ex Matthæo xiij. Rursum libro aduersus Faustum xvi. capite decimoseptimo. Ac mox,

Vade retro post me soli Petro dicitur

Vade retro satana.) ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Abito post tergum meum satana. שָׂטָן Hebræis sonat aduersariũ. Vnde Petrum satanam uocat, nõ diabolũ intelligens, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino. At totidem penè uerbis nũc repellit Petrũ, quibus ante tentantẽ diabolũ. Illud indicauit Origenes hoc loco dici Petro, Vade post me.

Vade & uade post me

Cæterũ apud hunc ipsum Matthæũ capite quarto, diabolo tantum dici ὕπαγε, id est, Abi: nec addi Post me, quod obediẽtiæ sit ire post Christũ. Id autẽ in apostolos quadrat, non in diabolum, quemadmodũ & illic admonuimus: licet hæc differentia, nec in Græcis codicibus, nec in nostris satis constanter obseruatur, haud scio an incuria scriptorum.

Scandalũ unde dictum Græcis

Scandalum es mihi.) Mirum quàm hæc quoq; Græca uox placuerit Christianis, quæ nobis obstaculum, seu impedimentũ sonat, ut testatur et Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, σκῶλον & σκάνδαλον, à ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obstet eunti, & σκάζω claudico, quod claudus inflectens se, uideatur tendere ad ruinam. Vertere poterat, Obstaculo mihi es, etiam si Græce est μου, non μοι, id est, Meum, non mihi.

ἀντάλλαγμα

Quam dabit homo commutationem?) ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Hic ἀντάλλαγμα uocat, id, quo dato redimitur aliquid, iuxta priscorum cõmercia, quæ nõ moneta, quemadmodum hodie, sed mutua rerum permutatione cõstabant. Est igitur sensus, omnium rerum iacturam esse faciendam citius quàm uitæ. Quæ si semel pereat, nihil est tam charum, cuius permutatione possis illam redimere, quicquid dederis. Proinde nos uertimus. Aut quid dabit homo, quo redimat animã suam? Sanè animam uitam appellat. Quemadmodum & Horatius, Animæq; magnę prodigum Paulum: & in hunc certe sensum interpretatur Origenes. Sumitur enim similitudo à uita corporis quæ cuiq; charissima est, ad uitam animi, quam oportet esse multo chariorem.

Anima pro uita

De hic stantibus *Articulus additus aduerbio*

De hic stantibus.) Nonnulli Græci codices habebãt, τῶν ὧδε ἑστώτες, id est, Sunt quidam inter hos qui hic sunt, stantes, siue sunt aliquot præsentiũ stantes. Vt articulus τῶν referatur ad aduerbium ὧδε, quemadmodũ dicimus, τοὺς νῦν, τοὺς πάλαι. Origenes homilia tertia, nonnihil philosophatur de stantibus, quasi non omnes steterint, sed ij duntaxat, qui affixi essent Christo, quasiq; non omnes essent uisuri regnum dei.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Dissonantia in numero

ET post dies sex.) De numero dierum consentit Marcus cum Matthæo, cum Lucas tradat octo fermè dies intercessisse, id ita explicat Chrysostomus, ut dicat Matthæũ ac Marcum eos tantum dies supputasse, qui medij intercesserãt inter sermonẽ habitũ, & montẽ aditũ: Lucam uero duos etiã extremos imputasse, nempe eum quo prior habitus est sermo, et eũ quo montẽ conscenderũt.

Assumpsit Iesus.) παραλαμβάνει, id est, assumit, præsentis temporis. Item paulo post.

Duxit illos.) ἀναφέρει αὐτοὺς, id est, Subducit illos, siue abducit eos. Nec est, Resplenduit sed ἔλαμψεν, id est, Fulsit siue splenduit, non ἀπέλαμψεν. Ad hæc in omnibus quæ quidem ego uiderim Græcis exemplaribus scriptum erat, non, Sicut nix, sed ὡς τὸ φῶς id est, Sicut lux, cõsentiente etiam æditione Hispaniensi. Vnde uideri poterat errore scribæ, lux mutatum in

Sicut nix & sicut lumen

tum in

tum in nix, nisi tantus esset Latinorũ codicum consensus: præsertim cum alius Euangelista meminerit fullonis, cuius ars est candidare uestes. Apud Theophylactũ contextus habet, sicut lux, ex cõmentarijs non liquet quid legerit, ne ex Chrysostomi quidẽ aut Hieronymi. Inter colores plurimũ lucis habet albus, & quæ lucent candida dicũtur, ueluti luna. Faciem domini comparauit soli, qui solus aureus est, uestimenta lumini reliquo, quod candorẽ habet, quanquam obscuratur à sole. Quanquam Valla de his uerbosius argutatur: quæ si quis cupiat cognoscere, & si quid uidebuntur ad Euangelij sensum facere sunt in promptu. Dubiũ nõ est quin Origenes legerit, Sicut lumen, homilia tertia, non dissimulans interim apud Marcum non luminis, sed niuis fieri cõparationem. Itidem citat homilia xxx. Et

Cum eo loquentes.) συλλαλοῦντες, magis sonat confabulantes, ut familiare colloquium intelligamus. Et hoc loco rabula quispiam publicitus apud populũ detulit Erasmi nomen qui scripsisset, Euangelia nihil aliud esse quàm fabulas aniles, cum ego nihil aliud annotassem quàm Græce uocis proprietatem, neque mutarim in uertendo uerbum colloquendi. Et hic tamen erat insignis cultu dominicali, Baccalaureus sacrosanctæ theologiæ, doctrinæ Euangelicæ præco. Non miror inter tot huius ordinis milia, existere talia portenta: illud miror, non compesci à cæteris huiusmodi labes ac dedecora, non solum ordinis sui uerum etiam totius populi Christiani. Pauloque post, *Rabula quidã notatus*

Respondens autem Petrus.) ἀποκριθείς, Abutitur & aliâs hoc uerbo, cum nihil præcesserit, ad quod respondeat.

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quod Cyprianus ita reddit, in quo bene sensi: Itidem Irenæus.

Ipsum audite.) Iam iterum ea uox audita summam autoritatem arrogat Christo, unum hunc doctorẽ creauit ipse deus pater. Hoc autoritatis nulli Theologorũ, nulli episcoporũ, nulli pontificum, aut principum tributum est. Non quod his non sit parendum, sed quod Christo præcipue, & ob Christum illis, si modo Christo digna præcipient, & si sequentur eorum uestigia, de quibus dictum est, Qui uos spernit me spernit, & qui uos audit, me audit. At nunc uidemus dormitari passim ad Christi doctrinã, ceu crassam ac rudem, et cõcionis auribus inculcari quid dixerit Scotus, quid Thomas, quid Durandus, & pluris fieri inter monachos, quid statuerit Benedictus, aut Bernardus, aut Franciscus, quàm quid is docuerit, de quo uno uox patris audita est, Ipsum audite. Illi ferre non possunt, si quis uerbulo eleuet Dominici aut Francisci autoritatẽ, & nos feremus æquo animo seruulos anteponi domino? Illud obiter admonendũ, ubi narrat uox hæc patris audita iam baptizato domino, non additur ab Euangelistis, ipsum audite, probabile tamen & hanc partem non abfuisse, & si non fuisset prolata, sensus eam includit. In hoc enim manifesto testimonio cõmendat filium suũ, ut illi fides haberetur. Vnde cultus ecclesiasticus in Epiphanijs canit publicitus, Spiritus sanctus uisus est, paterna uox audita est, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Cæterũ quod aiunt sese ex scribis audisse, id legitur in calce Malachiæ: Ecce mittam uobis Heliam prophetã, antequam ueniet dies domini magnus et horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorũ ad patres eorum, ne forte ueniam & percutiam terram anathemate. Porrò quod hic scribarũ fit mentio, non sic est accipiendũ, quasi quorũlibet scribarũ partes fuerint ex prophetarũ oraculis respõdere, sed erat hominũ genus, quos Hebręi suo quodam nomine uocant, quorũ hęc erat professio, ut quemadmodũ olim apud Romanos in rebus dubijs ex Sibyllæ libris per aruspices responsa petebant, ita isti consulti ex prophetarũ libris responderent, quos & Herodes consuluisse narratur. *Autoritas Christi summa. Ipsum audite* *Scribæ qui Iudæis*

Heliam oportet primum uenire.) ἐλθεῖν πρῶτον, id est, Venire prius. Hic certe faciendum erat, quod aliâs facit, ut superlatiuum uerteret per comparatiuum. Sentiunt enim Heliam uenturum antequam ueniret Christus. *Primum pro prius*

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν. Græcis unica dictio est, perinde sonans, quasi dicas, accidens ad genua. Et aliquanto post,

Incredula & peruersa.) διεστραμμένη, id est, Distorta: ac recte sanè uertit, modo recte intelligatur. Peruersum enim proprie dicitur, quod à rectitudine deflexum est.

Quousque ero.) ἕως πότε ἔσομαι, id est. Quousque tandem. Nec enim ociosa est expletiua coniunctio, sed impatientiam quandam tædij indicat. Rursus aliquanto post,

Amphibologia Et increpauit eum.) Ambigit & Hieronymus utrò referendum ſit eum, ad hominem an ad dæmonium. Quum enim ait, ſiue, ſubindicat uariam ſententiam. Mihi magis ui[illegible]etur ad dæmonium pertinere. Vnde uertendum erat illud, nõ illum: certe ad dæmonium refert Chryſoſtomus in Cathena aurea, & hũc ſequutus Remigius. Theophylactus ad puerum refert. Ex Origene & cæteris parum liquet. Illud conſtat Chriſtum nuſquam increpare dæmoniacos, dæmones frequenter. Nam in eo quod ſequitur:

Solœciſmus Quare nos non potuimus eijcere illum?) Apparet librariorũ errore factum, ut illum ſcriptum ſit pro illud. Eſt enim Græce αὐτὸ, & dæmonium præceſſit.

Tranſi hinc.) Omiſſa eſt apud nos una uox, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, id eſt, Tranſi hinc illuc, licet alterum aduerbiũ non reperiam apud Chryſoſtomũ. Omiſſum arbitror ab interprete, certe apud Theophylactũ eſt, quemadmodum & apud Origenem. Nec eſt,

Non eijcitur.) Sed οὐκ ἐκπορεύεται, id eſt, Non egreditur. Interpres legiſſe uidetur, ἐκβάλλεται. & ad ſenſum haud magni refert. Porrò quod ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ, id eſt, In oratione et

In, pro per apud Hebræos ieiunio tranſtulit per orationẽ & ieiuniũ, bene mutauit Hebraicam figurã. Nam Hebræi בְּ, id eſt, in ut בְּיָד חֲזָקָה in manu forti, בַּיהוה in domino, utuntur pro per, ut iam admonui.

Qui didragmam accipiunt.) Bis in unica dictione peccamus: & quod per g ſcribimus, cum ſit per ch ſcribenda: & quod ſingulari numero, ac genere fœminino proferimus, quæ eſt neutri & pluralis, quæ uox emendate legitur in aureo codice, atq; etiam in Donatiani uoluminibus, atq; etiam Conſtantienſi. Siquidem eſt Græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, Accipiunt: ut intelligas eos ſolitos à ſingulis accipere, & idcirco abſolute dixit multitudinis nu-

Drachma Didrachma quid mero. Eſt enim Græcis δραχμὴ, id eſt, Drachma, nomiſmatis genus, nempe ſex continens obolos, minæ Atticæ centeſima pars. Inde didrachmum nomiſmatis uocabulum duplum drachmæ, & tridrachmũ & tetradrachmum. Quorum omnium meminit Iulius Pollux libro de rerum uocabulis nono. Et quod continenter ſequitur,

Præſentis temporis natura Non ſoluit didrachma.) Soluit præſentis eſt tẽporis, τελεῖ. ut intelligamus exactorem illũ, non hoc percontari, num Ieſus iam ſoluiſſet uectigal, ſed deberétne ſoluere, & an illius eſſet ſoluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui reſponderit ναὶ, id eſt, etiam. Cæterũ quę Lyranus nugatur hoc loco, de didrachma ex Iſidoro & Papia, quis poſſet abſq; riſu legere?

κῆνσος census Præuenit illũ Ieſus.) προέφθασεν, id eſt, Occupauit ſiue anteuertit. Indicat enim Petrum ea de re Ieſu locuturũ fuiſſe, ſed ille non expectata oratione Petri anteuertit. Nec eſt tributum, ſed tributa, τέλη. Nam quod addit κῆνσον, Latinam uocem Matthæus aut huius interpres uſurpauit, nimirũ quod res eſſet Latinorũ, & ſolent plerunq; res peregrinæ & aliunde inuectæ, ſuæ gentis uocabula ſecum adducere. Porrò στατὴρ, tametſi ponderis quoq; modus eſt, quem Hebræi שֶׁקֶל uocant, hoc ſanè loco nummũ ſignificat, qui quatuor con-

Stater quid tinebat drachmas. Nam cum didrachmũ exigeretur à ſingulis, Ieſus ſtaterem reddi iuſſit duorũ nomine, ſuo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata eſt inter diſcipulos diſceptatio, quis primas teneret in regno cœlorũ, quod Petrus æquatus Chriſto, cęteris antepoſitus uideretur. Illud obiter annotare uiſum eſt, etiamſi ad hoc inſtitutũ proprie non pertinet, non ſatis intelligi mihi, quid ſibi uelit, quod in hũc locũ ſcribit Hieronymus, Dominus noſter, & ſecundum carnem, & ſecundũ ſpiritum, filius regis erat, uel ex Dauid ſtirpe generatus,

Excuſſa Hieronymi opinio de uectigali eccleſiaſticorum uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quaſi regum filius non debebat: ſed qui humilitatem carnis aſſumpſerat, debuit adimplere omnem iuſtitiam. nos infelices, qui Chriſti cenſemur nomine, et nihil dignũ tanta facimus maieſtate. Ille propter eximiam charitatem pro nobis & crucem ſuſtinuit, & tributa reddidit, nos pro illius honore tributa non reddimus, & quaſi filij regis, à uectigalibus immunes ſumus. Siquidẽ uidetur Hieronymus hoc arrogantiæ tribuere, quod eccleſiaſtici grauentur tributũ pendere principibus, cum hodie ſumma pietas habeatur, pro immunitate clericorũ modis omnibus digladiari. Chriſtus teſtatus ſe non debere, ſoluit tamen, at nõ pro ſuis omnibus, ſed pro ſe duntaxat ac Petro, ſimul & detrectans ſolutionẽ, & obſequens illorũ rapacitati. Fortaſſis illud docens, non dandum quod nõ debetur, & tamen ubi res poſcit, aliqua pecunię iactura redimendã magnatũ offenſam. Poſſunt & ſic accipi Hieronymi dicta, Chriſtus tantus pro nobis ſe ſubmiſit,

Excuſſa Auguſtini ſententia & nos qui Chriſti nomine gloriamur & fruimur immunes à uectigalibus, nõ reſpõdemus illius erga nos charitati. Auguſtinus quęſtione in Matthæũ uiceſimatertia, ex hoc loco colligit

legit immunitatem Christianorũ. Quod dixit, inquiens, ergo liberi sunt filij, in omni regno intelligendũ est, liberos esse filios, id est, nõ esse uectigales: multo ergo magis liberi esse debent in quolibet regno terreno filij regni illius, sub quo sunt omnia regna terrae. Hactenus Augustinus. Quod si recipimus, nulli Christiani debent uectigal suis principibus, cum omnes sint illius regni filij. Atque haud scio, an mutato regno, uectigalis quoque genus fuerit mutandũ, & num Augustinus de hoc agat tributo, quod nos principi Christo debemus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

QVis putas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres posuit loco cõiunctionis expletiuae. Et μείζων comparatiuũ superlatiui uice positũ apparet, cũ de pluribus fiat sermo. Certe sic legit Augustinus in homilijs, quas aedidit in Mattheũ. Ac mox,

Aduocans paruulum.) προσκαλεσάμενος. Quod toties iam uertit conuocans, ut ne quid interim causer de mutato participij tẽpore. Nec est paruulũ, sed παιδίον, id est, Puellum diminutiuũ à puero. Etsi non sim nescius alicubi diminutiuum hoc usurpari pro grandi puero, tamẽ hoc sanè loco nõ fuerat ociosa diminutio. Facit enim ad emphasim, dum non solum inuitat illos ad imitationem cuiuscunque pueri, sed pueri admodum pusilli. Nec uideo, cur nõnullis puelli uocabulum mollius uideatur, cum Prudentius non ueritus sit Christum appellare pusionem, Nec Hieronymus abhorruerit à uocabulo puelli. Cur autem obscoenius sit puellus, quàm puella? Ac rursum, *Paruulus pro puero* *Puellis uox casta*

Sicut paruuli.) ὡς παιδία, id est, Sicut puelli. Atque ita citat diuus Hieronymus enarrans Esaiam: Et iterum,

Sicut paruulus iste.) ὡς τὸ παιδίον, id est, Vt puellus, siue puerulus, nam & hoc est apud probatos autores. Illud mirum, interpretem qui soleat copiam affectare, hoc loco non mutasse paruulum. Praesertim cum paruuli uocabulũ nõ admodum faciat ad sensum Christi. Siquidem paruulus esse potest, & qui natu sit grandis, cuiusmodi sunt Pumiliones, & Pygmaei, quibus à cubitali proceritate nomen est inditũ. At hic innocentiã ac simplicitatem intelligi uoluit, qua prima puericiae aetas praedita est. Sed huiusmodi quaedã uoces illa tempestate fuerant receptae. Nec additur Iste in plerisque Graecorũ exemplaribus, nisi quod articulus, τὸ fermè tantundem efficit. Dilucidius autem uertisset in hunc modum: Nisi quis se reddiderit humilem, ut est puellus hic, hoc est tantulum, quantulus hic puer est, & deijciat semetipsum ad huius modulum. Caeterum Iesus per humilitatem corporis innuit ταπεινοφροσύνην, hoc est animi modestiam, & per corporis proceritatem significat animum elatũ. *Articuli uis*

Hic maior est in regno.) μείζων, id est, Maximus, ut paulo superius indicauimus. Nam sunt, quorũ est Origenes, qui haec ad ipsum Christum pertinere putant, quo ut nihil humilius fuit, ita nihil maius. Nec ociose uidetur additus articulus ὁ μείζων, quasi dicas ille maximus: ad quem quo quisque propius accesserit, hoc maior erit in regno coelorũ. Quanquam & alioqui articulus reddit maximum illum de quo disputabant apostoli. *Maior pro maximus*

De pusillis istis.) τῶν μικρῶν. Non est eadem uox Graecis, quae modo fuit paruulorũ, παιδίων. Atque hoc duntaxat loco Origenes, uel huius potius interpres legit Pusillis, siue paruulis, cum in superioribus legat puerum. Ac paulo post,

Mola asinaria.) μύλος ὀνικός. Significat ingens saxum. Siquidem in molis saxum quod substernitur, ut alterũ quod circumagitur sustineat, Grecis ὄνος, id est, Asinus dicitur, unde & prouerbiũ, ἀντρώνιος ὄνος, sicut in Chiliadibus annotauimus. Nec absurdũ est tamen, quod secutus est Hilarius, ut molam asinariã accipiamus quam asellus circumagat. Siquidem molae leuiores, quas trusatiles uocant, hominis manu circũferuntur. Caeterũ grauiores à iumentis, quibus occluduntur oculi, aguntur in gyrum. Expressit aũt supplicij genus peculiare Palaestinis, ut indicat Hieronymus, quod ob enormia crimina solet exigi. Igitur ex atrocitate poenae crasso populo demonstrat culpae magnitudinem. Caeterum, *Lapis molaris*

In profundũ maris.) Graece est, ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης, id est, In Pelago maris, pro eo quod est in medio mari. Nam longius à litore solet esse profundius, Quandoquidẽ qui Graecas tradunt etymologias, pelagus dictũ putant, quod sit πέλας τῆς γῆς, id est, Procul à terra, quasi telagus. Certũ igitur exitiũ duabus rebus significat, magnitudine saxi, & profunditate maris. *πέλαγος unde dictum*

Vae homini per quem.) Plerique Graecorum codices addunt ἐκείνῳ, id est, Illi. Et,

Abcide eũ.) Nõnulli codices habebãt αὐτά, id est, Ea, ut ad utrunque quod praecessit referat. Et,

 Debilem

κυλλὸς Debilem.) Est, κυλλὸν, de quo iam dictum est. Significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus,

Cum uno oculo.) Græcis uox est composita, μονόφθαλμον, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quemadmodum uertit alibi.

Varia lectio Venit enim filius hominis seruare quod perierat.) In nonnullis Græcis exemplaribus hæc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum in cōmentarijs horum ulla est mentio, ne Origenes quidem hanc particulam attingit. In nonnullis contra reperiuntur, uelut apud Chrysostomum, Theophylactum, & Hilarium. Et,

Quæ errauit.) Græcis est, τὸ πλανώμενον, id est, Errantem. Nec est,

Quia gaudebit.) sed ὅτι χαίρει, id est, Quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post,

Vt pereat unus de pusillis istis.) ἓν neutro genere, ut referat παιδίον. Vnde recte uertisset, Vnus puellus. Nec est,

Lucratus eris.) Sed ἐκέρδησας, id est, Lucrifecisti, aut Lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

παρακούειν ut παροράω Quod si non audierit.) ἐὰν δὲ παρακούσῃ, id est, Quod si auditũ neglexerit, atq; idem uerbũ mox repetitur. Quanq; in nōnullis priore loco erat, μὴ ἀκούσῃ, posteriori παρακούσῃ. Ac mox,

Addita coniunctio Erunt soluta & in cœlo.) Coniunctionem addidit de suo, ut superius indicatum est. In hoc autem mire philosophatur Origenes, quod hic dictum sit In cœlo, cum Petro tradantur claues regni cœlorum, ut quicquid ille soluerit, aut alligauerit in terris, id solutum aut alligatum dicatur in cœlis, non in cœlo.

πάλιν Et iterum dico uobis.) πάλιν, ἀμὴν, id est, Rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabolæ. Rursus autem apud Latinos anceps est ut apud Græcos πάλιν. At iterum apud nos non item.

Septuagesies septies, quomodo accipiendum Vsq; septuagesiesseptíes.) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, id est, Vsq; septuagiesseptem, sic enim Græca ad uerbũ reddi possunt, ut subaudias peccata aut uitia, aut simile quippiã. Nec accipiendus est numerus septuagintaseptem duntaxat, sed quadringentorũ nonaginta: quandoquidē hanc summã efficiunt septuagiesseptem, interprete Theophylacto, & item Hieronymo. Nam ingentē numerũ posuit pro infinito, quem tropum euidenter indicauit Chrysostomus, quod probabile non sit quenq; toties offensam repetiturũ. Ita loquimur trecentos insere, pro innumeris, & milies audiui. In eadē sententia fuisse uidetur Hilarius quũ ait: Quanto magis oportere ostendit sine modo ac numero ueniam à nobis esse reddendã &c. Atqui septuagintaseptem, non est numerus infinitus. Allusit aũt dominus ad locũ qui est Geneseos quarto. Vbi deus cōminatur ei qui occiderit Cain, pœnam septuplam. Lamech autem ait qui ipsum occidisset, daturum pœnas septuagiesseptíes. Quem numerũ Hebræi putant nō excedere septuagintaseptem. Itidem Origenes, aut certe huius interpres in calce homiliæ sextę, uidetur accipere simpliciter errata septuagintaseptem. Maior numerus bene conuenit in condonando, at in ulciscendo non item.

Rationē ponere.) συνάραι, id est, Conferre, ac simul subducere, aut suscipere cōputum. Nam id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebat, aut certe explicandis aut cōplicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Nam quod decem milia talenta dixit, pro talentorũ, Latinitatis duntaxat iniuria factum est, sensu incolumi. Et mox:

Non haberet unde redderet.) μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, id est, Cum non posset autem soluere. Siquidem ἔχω additum uerbis infinitis plerunq; significat possum. Latinissime dixisset, cum non esset soluendo. Pauloq; post:

Varia lectio Rogabat eum dicens.) Vetustissimi codices Latini scriptum habebant, orabat. Pleriq; Græci προσεκύνει, adorabat, pro eo quod est supplicabat: quod supplices contacta gena & genu uelut adorabant, obtestantes per numen, cui supplices curæ sunt: nõnulli παρεκάλει, id est, obsecrabat.

μακροθυμεῖν Et patientiam habe.) Græce est, μακροθύμησον, id est, Longanimis esto, siue Leni animo, pro quo multi legunt magnanimũ, & pro μακροθυμία, magnanimitas. Nam inter se natura cohærent, magno esse animo, & leni, quod uindictæ cupiditas arguat pusillum animum.

Et debitum dimisit.) τὸ δάνειον ἀφῆκεν, id est, mutuum remisit, siue æs alienum remisit. Ac paulo post:

Et suffo-

Et ſuffocabat eum.) Et dilucidius & fidelius erat, κρατήσας αὐτὸν, ἔπνιγεν, id eſt, iniecta illi manu, obtorto collo trahebat. Id enim eſt κρατεῖν & πνίγειν hoc loco. Nam κρατεῖν pro inijcere manum, & aliâs utuntur Euangeliſtæ. Porrò quod addit πνίγειν pertinet ad ui trahentem, uel in carcerem, uel ad iudicem. Item Narrarunt διεσάφησαν, id eſt, Indicarũt, ſiue aperuerunt, aut prodiderunt. Rurſus:

Suffocat pro trahebat

Serue nequam.) πονηρὲ, id eſt, Male, ſiue ſceleſte. Verum huiuſmodi permulta prætereo ſciens, ne moroſiore diligentia moleſtus ſim lectori. Ac mox:

Omne debitum remiſi tibi.) πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα, id eſt, Totum illud debitum remiſi. Ac ſubinde.

De cordibus ueſtris.) Hic addunt Græci τὰ παραπτώματα αὐτῶν, id eſt, Errata ipſorum, quod haud ſcio an explicãdi cauſa ſit additum, quandoquidẽ apud Hieronymũ non additur. Etiamſi additur apud Chryſoſtomum, ac Theophylactum.

EX CAPITE DECIMONONO.

Dimittere pro repudiare

SIlicet.) Pro licet ne, Græce dixit, magis quàm Latine, Et ἀπολῦσαι repudiare, ſiue abijcere. Quacunq; ex cauſa.) κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, id eſt Ex quauis cauſa. Nimirum illud ſentientes, eſſe cauſas aliquas iuſtas diuortij, quemadmodũ indicat Origenes. Siquidem Moſes tantum iuris permiſit maritis, ut iniqua uideatur lex aduerſus uxores, quibus nulla de cauſa licebat à marito diuertere, cum his eſſet poteſtas ob quamlibet leuem fœditatẽ abijcere uxores, tantum ſcripto libello repudij. Sic enim legimus Deutero. cap. xxiij. Si acceperit homo uxorẽ, & habuerit eam, & illa non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatẽ, ſcribet libellũ repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo ſua. Cumq; egreſſa alterũ maritum duxerit, & ille quoq; oderit eam, dederitq; ei libellum repudij, & dimiſerit de domo ſua, uel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in uxorem. Proinde Chriſtũ tentant phariſæi, ut ſi probaſſet Iudæorũ repudia tam licentioſa, uideretur aduerſus naturalem æquitatẽ pronunciare, quæ ethnicis quoq; fauorabilis eſt, apud quos ius erat mutui diuortij, neq; quauis tamen ex cauſa: ſin ſecus, uideretur in Moſaicã legem contumelioſus. Illi putabant ſibi licere quauis de cauſa quoties libuiſſet uxorem abijcere: Id Chriſtus aſtringit, unicam duntaxat cauſam excipiens, nempe ſtupri. Annotauit huius dictionis ἔμφασιν, is quiſquis fuit, cuius extat homilia xxxviij. inter mixtas Chryſoſtomi titulo. Origenes hunc ediſſerens locum, putat & alia crimina uel paria adulterio, uel etiam grauiora, ueluti ueneficiũ, parricidiũ, dirimere matrimoniũ. Auguſtinus in cauſa diuortij, idololatriã æquat adulterio: quod cultus idolorũ, ſit adulterio miſceri cum immundis ſpiritibus. Sed ad hanc rationem omne peccatũ, quod nos alienat à deo, dirimet matrimoniũ. Ego puto ob id exceptũ adulteriũ, quod hoc ex diametro pugnet cum natura matrimonij. Neq; protinus tollitur matrimonij ſacramentũ, ſi in paucis coniugium male initum bene dirimatur: non profecto magis quàm adulterijs quæ nunc paſſim crebra ſunt, aut diuortio quod nos indulſimus male cohærẽtibus. Quanq; hanc rationem de ſacramento, nullus ueterum, quod ſciam adduxit, cum tamen ſuper his crebra prolixaq; ſit diſputatio, prꝯſertim Auguſtino, ac Hieronymo. Neq; ſtatim homo diſiungit, quod deus coniunxit, imò quod per lenas, ac lenones, per uinolentiã, per ſtultitiam & incogitantiã male cõiungit diabolus, id per autores ac miniſtros eccleſiæ ſuæ bene diſiungit deus. Atq; utinam ſic coirent inter Chriſtianos omnia matrimonia, ut autore deo iure dici debeant inita: aut tales eſſemus omnes, ut non opus foret aliquo diuortio: nec eſſet in nobis ea σκληροκαρδία, ob quam olim Iudæis permiſſum eſt uxorem abijcere. Auguſtinus ad Pollentium exceptionẽ torquet ad partem duntaxat priorem: Facit eam mœchari: ut ad hoc tantum ualeat exceptio, non quo liber ſit à matrimonio qui repudiat uxorem, ſed ne uideať illam facere mœcham cum mœcham repudiet. Cæterum quicunq; eam duxerit, ſiue cauſa adulterij repudiatam, ſiue alia quauis de cauſa, cõmittit adulterium. Quod Auguſtini cõmentum an perinde cum ipſa ueritate, naturaq; conſentiat, ut eſt argutũ, eruditis expendendũ relinquo. Certe locus hic difficultatũ plenus eſt, ut de quo non eadem ſenſerint eccleſiaſtici doctores: Cum Ambroſius exponens epiſtolam ad Corinthios priorem, tribuat marito ius repudiandi, neq; ſecus ſentiat Origenes. Vnde coacti ſumus aliud quoddam diuortij genus inducere, quod ita di

Ius repudiandi immodicũ apud Hebræos

Quacunq; de cauſa, id eſt, quãlibet leui

Cur fornicatio potiſſimũ excepta

Exceptionẽ argute torquet Auguſtinus

rimat consuetudinẽ domesticã, ut nihilo secius maneat cõiugij uinculum. Quod quidem diuortij genus, imò nomen duntaxat diuortij cum à nobis sit repertum, de hoc non percontatos fuisse Iudæos per se liquet, quibus hoc prorsus erat incognitũ. Porrò quod hodie passim in scholis dictitant, solo consensu cõtrahi matrimonium, utinam tam probatum esset, quàm receptum est. Neq; postulo ut hic quicquam de pristina patrum constitutione demutet ecclesia, si id antehac nunquam est factum. Quod si factum est alijs aliquot in rebus, optarim & hic fieri, si id pertineat ad salutem hominum. Si fieri non potest, certe uotum à pietate proficiscitur: & optat sæpenumero charitas, non quod fieri possit, sed quod fieri uelit. Sed hisce de rebus, ut antehac attigimus nonnihil, ita copiosius dicetur in paulinis epistolis 1. Corinth. 7. Quanquam hæc ipsa sic dicta uelim accipi, non quasi asseram, sed qui proponam eruditis excutienda. Ac mox:

Diuortiũ nomine tantũ à nobis repertum

Masculum & fœminam.) ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, neutri generis apud Græcos.

Amphibologia

Et dixit propter hoc dimittet homo.) Incertum erat an deus ille creator olim hoc dixerit, an Christus hæc locutus, illud adiecerit. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem. Augustinus libro de nuptijs, & concupiscentijs secundo, capite quarto, sic accipit, quasi dixerit deus: Quod tamen, inquiens, dominus Iesus in Euangelio deum dixisse cõmemorat, quia deus utiq; per hominẽ dixit, quod homo prophetando prædixit. Quanq; & Genesis capite secundo, unde hæc desumpta sunt, ita referũtur hæc uerba, ut uel ab Adam dicta uideri possint, uel ab eo qui texuit orbis conditi historiam, uel ab ipso deo.

ἀπολύω καταλείπω

Dimittet patrem & matrem.) καὶ καταλείψει. Relinquet seu deseret potius quàm dimittet, dimittimus discedentem, deserimus cui periclitanti desumus.

προσκολλᾶσθαι qd proprie

Et adhærebit uxori suæ.) προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur. Metaphora sumpta ab his, quæ glutino sic cõmittuntur, ut putes unum esse. Annotauit emphasin uerbi Chrysostomus homilia sexagesimatertia. Ac mox:

Caro pro homine

In carnẽ unã apud Hebræos

Duo in carne una.) δύο εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, e duobus fiet unus, siue unum: quandoquidem masculus & fœmina Græcis neutri generis sunt. Annotauit hanc sermonis Hebraici formã Augustinus, libro huius argumenti septimo. Quod genus sunt & illa libro Iudicũ. Et eris nobis in caput omnibus habitantibus Galaad. Item in psalmis, Esto mihi in deum protectorẽ. Ne articulus quidem uidetur ociosus καὶ ἔσονται οἱ δύο, hoc est, Erunt qui duo fuerant, in carnem unam. Nam totum hominẽ carnem uocat, ut & aliàs scriptura diuina totum hominem animam appellat. Astipulante nobis & diuo Augustino libro de ciuitate dei decimoquarto. Quod genus & illud est Pauli ad Romanos: Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quid enim est omnis caro, nisi omnes homines? Et uerbum caro factum est, id est, Sermo diuinus homo factus est. Porrò in carnem legendum esse, non in carne, demõstrauimus ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus illum illustrauimus, ubi sic explicat Matthæi uerba, In unam dixit, non in duas. Et Cyprianus epistola libri secundi octaua, Erunt, inquit, duo in unam carnem. Et Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio, Et suggerens Ephesijs quod in primordio de homine prædicatũ est, relicturo patrem & matrem, & futuris duobus in unam carnem, id est, in Christum & ecclesiam. Rursum libro de monogamia, et erunt duo in unam carnem non tres neq; plures. Hæc admonere uisum est, ne quis hic frustra obscœni quippiam imaginetur, aut illud somniet, quod est in tabulis Græcorũ, ἄρθρα γὰρ ἄρθοις ἔχων. Tametsi in Genesi unde locus hic sumptus est, non est, Erunt duo, sed tantum erunt וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד Duo addidit euangelista explicandi gratia, aut certe interpres Gręcus adiecit, si Matthęus scripsit Hebraice, quod mihi non fit uerisimile. Ac mox,

Euangelista addidit de suo

Itaq; iam non sunt duo.) οὐκ ἔτι, id est, post hac non sunt duo: nempe post initum coniugiũ. Creati fuerant duo, non unus, nimirum masculus ac fœmina. Rursus copula matrimonij e duobus reddidit unum. Non abludit prorsus ab hac sententia fabula Aristophanis, quam apud Platonẽ adducit in conuiuio. Quanq; obscœnior est.

Coniunxit συνέζευξεν

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, & eodem iunxit iugo. Translatum à bubus simul ducentibus idem iugũ. Nos uertimus Copulauit. Et,

Ad duriciem cordis.) Græcis unica dictio est, σκληροκαρδίαν.

Non expedit nubere.) γαμῆσαι, id est, Ducere uxorem, aut certe contrahere matrimoniũ

siue

siue contraxisse. Nam apud Latinos, uir nō dicitur nubere, nisi qui seruit uxori, uelut illa potius uir sit quàm ille. Etiamsi Festus Pompeius indicat olim nubere Latinis etiam uiris cōmune fuisse uerbum, quemadmodū Græcis γαμεῖν. At apud Hebræos, ut dictum est, nō erat mutuū repudiandi ius, quemadmodū apud Romanos, sed soli marito phas erat repudiare. Cuius etiam zelotypiæ mederi cogebatur uxor, fœdo horrendoq; exemplo. *γαμεῖν Græcis anceps*

Non omnes capiunt.) χωροῦσιν. Hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt, siue apprehendunt, ut Lyra uidetur sensisse, qui commenti uice addidit: Quia altus est status, ad quem infirmi non possunt ascendere. sed capiunt, id est, capaces sunt: quomodo locum capacem uocamus, qui tam est spaciosus, ut possit recipere quod infertur. Ita Paulus uult dilatari Corinthios, quo se capiant. Procliue est enim intelligere quod dictum est, uerum id dictum non descendit in animos omnium, quod sint alijs affectibus occupati, ut illic non sit locus diuino consilio. Atq; idem uerbum legis in eo quod sequitur: *Capere χωρεῖν*

Qui potest capere capiat.) ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω.

Qui facti sunt.) οἵ τινες εὐνουχίσθησαν, Qui castrati sunt, siue, Qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi repetendū erat. Atq; idem uerbū mox ipse uertit castrati sunt. Porrò εὐνοῦχος Græce sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas uxores seruādas cōmittere soleant. Porrò ui execti Spadones dicuntur. Petrus Comestor, eunuchos interpretatur beneuincentes, ab eu, bene, & nuche, uictoria, quod sit summa uictoria: quasi non sit durius uincere inanem gloriā, aut etiam pecuniæ studium aut iram. Eunuchus autem dicitur ab εὐνὴ cubile, & ἔχω, sicut, δαδοῦχος & σκηνοῦχος. Idem Spadones interpretatur, à spata dictos: ad quam etymologiā, omnes germani, Spadones dici possint. Et hoc cōmentū sequitur Hugo Cardinalis. Quū tales scriptores olim sint amplexi theologi, nunc quidam Erasmum ferre non possunt. Quin Hugoni castrati dicūtur, quasi castinati. Dominus tria eunuchorū genera distinxerat, unū eorū, qui natura non possunt aut non appetunt congredi cū muliere. Alterū eorum qui ui execantur, Tertium qui uolentes ob regnū dei sese continent. In qua classe ponemus eorum genus, qui uel arte, uel metu detruduntur in cœlibatū, ut scortari liceat, uxorem ducere non liceat: adeo ut si profiteantur cōcubinā, sint catholici sacerdotes, sin uxorem dici malint, conijciantur in ignem. Mea sententia clementius tractarent suos liberos parentes, si quos cœlibatui destinassent, pueros etiamnū curarent execandos, quàm si integros nolentes aut inscios conijcerent in hoc incēdiū libidinis. Ac rursus, Oblati sunt ei paruuli, τὰ παιδία, id est, Puelli. *Eunuchus unde dicitur* *Hugonis Cardinalis taxata etymologia* *Nemo detrudendus ad professionem cœlibatus*

Quid me interrogas de bono.) Plerique Græci codices habent τί με λέγεις ἀγαθόν, id est, Quare me uocas bonū, sed perperā, ni fallor, ex alio euāgelio uerbis huc trāslatis. Quanquam ad eum modū legit Theophylactus & Hilarius. At secus Hieronymus, Origenes homilia viij. & Chrysostomus lxiiij. Apparet offensum lectorē parum attentum, quod non perinde uideret quadrare Christi responsum. Solus deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum, quod ipsum bonū diceret, quanquam bone apud Hilariū nō additur, sed quod homo cum esset, de bono percontaretur, cum in hominibus nihil sit boni. Porrò bonus est qui bene facit. Quod si nihil est uere boni in humanis factis, nec bonus dicetur quisquam. Quicquid enim in nobis boni est, diuini muneris est. Quod si maxime legamus, Quid me dicis bonum, nihil est necesse ut hæreticorū interpretationē recipiamus, qui putāt boni cognomen in unum patrem proprie cōpetere. Imò Christus subindicat se esse deum, et ob id iuxta quorundā interpretationē obiurgat hominē, quod ei tribueret cognomē boni, quem nōdum crederet deum, quod haud scio an quisquā apostolorū adhuc perfecte crediderat. Hoc loco caute legēdus est Origenes, alioqui sermo illius resipit Arianū quiddam, quasi ne filius quidē dicatur proprie bonus, nec aliter filij bonitas differat ab hominū bonitate, nisi quod filius in omnibus bonis uicinior est patri, quàm cæteri filio. Quemadmodū autē fatetur nullū hominē proprie dici bonum ad cōparationē diuinæ bonitatis, ita putāt nullum hominis opus dici bonum, si ad diuinam iustitiam conferatur. Et perturbate uertit, *Varia lectio, qd me interrogas de bono* *Bonus solus deus*

Vnus est bonus deus.) οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nullus est bonus, nisi unus, nempe deus, ut ὁ sit articulus explicantis. *Locus noue expositus*

Diliges proximum tuum sicut teipsum.) Origenes hunc enarrans locum homilia inter æditas octaua, testatur sibi uideri hæc uerba addita, nec esse scripta ab ipso Matthæo, idque *Locus expensus p Origenē*

duobus colligit argumentis. Primum quod apud Marcum, & Lucam nihil addatur huiuſmodi, cum res alioqui eadem referatur. Deinde, cum Paulus in epiſtola ad Romanos cap. decimotertio teſtetur his uerbis: Diliges proximū tuum ſicut teipſum, ſummā totius legis contineri: qui conuenit, ut dicatur adhuc aliquid deeſſe, qui ſe prædicet hæc omnia præſtitiſſe? Atq; illic deplorat librariorū incuria, & caſtigatorū uitio ſic fuiſſe deprauata noui teſtamenti exemplaria, ut difficillimum ſit reſtituere. Quanq; ob contentioſos explicuit utcunq; nodū hunc ex Euāgelio apocrypho, quod inſcribitur Hebræorū. In quo de iuuene hæc res exponitur hunc ad modum, Dixit ad eum alter diuitum. Magiſter quid bonum faciens uiuam? Dixit ei, Homo leges & prophetas fac. Reſpondit ad eum, feci. Dixit ei: Vade uende omnia quæ poſſides, & diuide pauperibus, & ueni ſequere me. Cœpit autem diues ſcalpere caput ſuum, & non placuit ei. Et dixit ad eum dominus: Quomodo dicis legem feci & prophetas, quoniā ſcriptum eſt in lege: Diliges proximū tuum ſicut teipſum? Et ecce multi fratres tui filij Abrahæ, amicti ſunt ſtercore, morientes præ fame, & domus tua plena eſt multis bonis, & non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. Et conuerſus dixit Simoni diſcipulo ſuo, ſedēti apud ſe, Simon filius Ioannę: Facilius eſt Camelum intrare per foramen acus, quàm diuitem in regnū cœlorum. Ex his ratiocinatur Origenes, ut donemus ſic fuiſſe ſcriptum ab Euangeliſta, quemadmodum nos legimus, tamen difficultatem quæſtionis ſic explicari poſſe, ut accipiamus Chriſtum redarguiſſe iuuenem, credentem ſe legem impleſſe, cum id quod eſt caput legis præteriſſet, ſinens pauperes inopia perire, cum ipſe diues eſſet. Chryſoſtomus illud etiam addit, quod elatus eſſet, quod mendax, quod tentandi animo percontaretur. Verum ad hæc non quadrat id quod legimus apud Marcum, & Ieſus dilexit, ſiue oſculatus eſt eum. Mihi ſimplicius uidetur ut accipiamus adoleſcentem in ſuo genere bonum, ob imbecillitatem nondum fuiſſe capacem euangelicæ perfectionis. Nec eſt:

Euangelium apocryphū Hebræorum

Vende omnia quæ habes.) Sed πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, id eſt, Vende tua, ſiue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Nec in aureo codice, nec additur apud Græcos coniunctio, &. Tantum eſt, Vade uende, nec ſua gratia caret ἀσύνδετον.

Et abijt triſtis.) Magis eſt, dolens, ſiue mœſtus, λυπούμενος. Et nōnulli codices habebant, καὶ πάλιν. At in emendatioribus ſcriptū eſt πάλιν δὲ. Rurſus aūt, ſiue, Imò iterū dico uobis. Corrigit enim quod ante, licet mollius dictum, offenderat diſcipulos: idq; durius repetit.

Camelus per foramen acus

Facilius eſt camelum.) Diuus Hieronymus haud dubie camelum accepit pro animante, ſecutus opinor Origenem. Theophylactus diſſentit, uolens hoc loco ſignificare rudentē nauticum, atq; id ſanè magis quadrat ad foramen acus. Et apud unum Suidam, κάμιλον eo reperio ſignificatu: poſt hūc Camers κάμηλον ait eſſe rudentem, ſed nullum citat autorem. Iulius Pollux inter inſtrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis aſſentior Hieronymo. Nam quod iſtos offendit, qui ex camelo funem faciūt nauticum, nempe quod abſurdū uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipſum pro nobis facit: Siquidem Chriſtus hoc exemplū uelut ἀδυνάτον propoſuit. Vult enim omnino uideri impoſſibile, ut Camelus ingens animal, ac tortuoſum, per foramen acus tranſeat. Quod ſi uidetur ſubabſurda collatio, meminerit alibi reprehenſum à domino, qui paret eijcere feſtucam ex oculo fratris, quū ipſe trabem in oculo ſuo nō uideat. Quid abſurdius quàm hominem geſtare trabem in oculo? Verum hæc ſermonis abſurditas ad Emphaſim facit. Nec eſt, quod hic fabulas aniles cōminiſcātur: Hieroſolymis fuiſſe portam cui nomen fuerit acus: aut q̄d impoſſibile, pro difficile poſitum interpretentur. Imò ſi diuitem interpretent̄ fidentem ſuis diuitijs, id quod ferè diuitum uulgus facit, ita demū poterunt hunc explicare nodum. Atq; hunc ſenſum aperuit nobis Marcus capite decimo. Filij, quàm difficile, inquit, eſt confidentes in pecunijs in regnū dei introire. Quod ſi uerum eſt ingentes funes nauticos Camelos uocari Græcis, apparet ab animātis & ingentis, & diſtorti ſimilitudine dictos: niſi forte ob id quod apud illos nautici funes è camelorum pilis texerentur. Neq; uero meo animo per omnia ſatis facit, quod Hieronymus annotauit non eſſe dictum à Chriſto, Impoſſibile eſt diuitem intrare, ſed difficile. Vbi difficile ponitur, inquit, non impoſſibilitas prætenditur, ſed raritas demōſtratur: cum mox fateatur idem ab eodem dictum impoſſibile. Siquidem allata comparatione Cameli per foramen acus euntis, Hoc dicto, inquit, oſtenditur, non

Diuites qui dicti Chriſto

difficile

difficile esse, sed impossibile. In dialogo aduersus Pelagianos primo, diuersa ratione explicat sese, negans esse eos diuites, qui aliis diuites fuerunt potius quàm sibi. Quin & illud per foramen acus, bifariam accipi potest, siue pro foramine quod habet acus, siue pro foramine acu facto. Postremo non est,

In regnũ cœlorũ.) Sed in regnũ dei, εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ, Quanquam mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomũ & Hieronymũ, Regnum cœlorũ. Sentit enim diuites non esse accõmodos euangelicæ doctrinæ, quam ferè uocat regnum cœlorum.

Quis ergo poterit.) τίς ἄρα δύναται, id est, Quis nam potest, id quod supra uertit, Quis putas. Et aliquanto post,

In sede maiestatis.) ἐπὶ θρόνου δόξης, id est, In throno gloriæ. *Maiestas pro gloria*

Centuplum accipiet.) ἑκατονταπλασίονα, quasi dicas singula centuplicata. Est enim numerus multitudinis. Et,

Vitam æternam possidebit.) κληρονομήσει, quod ad uerbum uertit aliquoties Hæreditabit. Nos circumlocuti sumus, & uitæ æternæ sortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

Simile est regnum.) ὁμοία γάρ ἐστιν, id est, Simile est enim. Cohæret enim cum superiori sententia.

Et primo mane.) ἅμα πρωΐ, id est, Ipso statim diluculo, seu primo statim diluculo, siue, Mox ut diluxit. Pauloque post,

Ex denario diurno.) ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν. Primum nihil opus erat addere Græcam præpositionẽ Ex, quũ Latini dicant conductũ denario. Deinde denarius hic nummi Romani genus est, ualens treis solidos, & semissem, ut autumat Gulielmus Budæus homo nusquam nõ diligentissimus, non solum eruditissimus. Nec est diurno, sed in singulos dies, siue dietim. Vnde uerti poterat, Pactus cum operis in singulos dies denario. *Denarius*

Ite & uos in uineã meam.) Meam nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Rursum:

Quod iustum fuerit.) καὶ ὃ ἐὰν, id est, Quodcunque, siue quicquid. Ac mox de undecima conductis hora,

Ite & uos in uineam.) In uulgatis Græcorũ exemplaribus nõ additur Meam, nec apud Theophylactum, nec apparet Hieronymũ addidisse. Nec additum comperi in exemplari Constantiensi, nisi quod pronomen explicat uim articuli τὸν ἀμπελῶνα. Præterea hoc loco addunt Græci, quod in nostris exemplaribus non habetur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Quodcunque siue quicquid iustum fuerit, accipietis. Verum id quoniam apud Hieronymũ non additur, uideri potest ex superiori loco repetitum. Item: *Articuli uis*

Acceperunt singulos denarios.) ἀνὰ δηνάριον, id est, Denariatim ut ita loquar, & singuli potius quàm singulos.

Hi nouissimi una hora fecerunt.) μίαν ὥραν ἐποίησαν, id est, Vnam horam fecerunt. Incertum an unam horam sit accusatiuus transitiuus, an temporis, hoc est, ut accipiamus eos fecisse horam, qui spacium horæ peregerint in opere, an eos fecisse opus horæ spacio. *Facere horam*

Diei & æstus.) Non est æstus, sed æstum βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, id est, Pondus diei, & æstum. Siquidem in Græcorũ exemplaribus magno consensu, non solum habetur καύσωνα, sed etiam additur articulus τὸν καύσωνα, ut intelligas diuersum esse sensum, quod prior particula referatur ad diuturnitatẽ laboris, posterior ad difficultatẽ temporis. Siue enim allegoriã accõmodes ad Iudæos prius uocatos & ad gentes posterius, siue ad eos qui iuuenes uocantur, & ad eos qui senes: congruet pondus diei, quod Iudæi, post diutinã legis obseruationẽ uocati sunt ad euangeliũ: gentes subito ad eandem gratiã admissæ sunt. Cęterũ diei æstus est, quod sub lege magis feruebat concupiscentia, & in iuuenibus grauius est incendium libidinis & iræ, quũ hæc in senectute, quæ uespera est uitæ, remissiora sint. Non igitur est ociosa distinctio utcunque in Latinos codices irrepsit error. Certe Augustinus sermone 59. de uerbis domini in Euangeliũ Ioannis legit æstum non æstus. Deinde, *Aestus pro æstum*

Volo autem & huic.) Et, redundat θέλω δὲ τούτῳ, Volo autem huic. Rursum,

Aut non licet mihi quod uolo facere.) Græci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς, id est, In rebus meis, tametsi potest & ad personas referri. Augustinus loco quem mox indicaui legit iuxta Græcos, de meo. Et mox:

An non licet geminalectio An oculus tuus nequam est &c.) Apparet aurium errore uariatam scripturã, quod εἰ, & ἢ uel eadem uoce sint apud Græcos. Si leges, si pendere potest à superioribus oratio, ut sit sensus, num ideo mihi minus licet benigniter facere de bonis meis ut uolo, si tu oculum habeas maliciosum & inuidum? cum ego certe non possim, non esse bonus. Si legis ἢ, An uertendũ erat non Aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in cæteros cruciat tuos oculos? Quandoquidem ex huius beneficentia nata est illius inuidentia, non ex iniuria dantis id, quod erat in pactis. Certe An habet codex aureus & Constantiensis. Etiamsi neque nescio,
εἰ nonnunquam percontandi uim habet neque inficias eo, εἰ quoque Græcis nonnunquam habere uim percontandi: neque reclamo, si cui uetus translatio magis arridet.

Multi sunt uocati.) πολλοὶ γὰρ, id est, Multi enim. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia κλητοὶ ἐκλεκτοί, quæ tamen propemodum uice participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post,

Secreto & dixit.) Desunt in nostris aliquot uerba κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, id est, Seorsim in itinere. Quanquam hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nonnunquam. Noluit enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius,

Sinister Εὐώνυμα Et unus ad sinistram.) Vt ne cõmemorem interim Latinius fuisse futurum, A dextris mihi, quàm meis, Hoc loco A sinistris est ἐξ εὐωνύμων. Sic enim Græci ominis causa dicunt sinistram corporis partem εὐώνυμα, hoc est, boni ominis: sicut poëtę furias uocant Eumenidas, ut apud Iob, Benedicere positum est pro maledicere.

Potestis bibere calicem.) ποτήριον, id est, Poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculũ ad unguem exprimat Græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bi-
Calix poculi species apud Macrobium bitur, ut ποτήριον, & ipsum à potando dictum. At calix poculi species est, quæ Græcis sua uoce κύλιξ, dicitur. Est aũt sermo prouerbialis, De eodem bibere poculo, pro eo quod est, participem esse mali: quemadmodũ fusius in Chiliadibus explicuimus. Et in emendatioribus Græcorũ exemplaribus non legitur μέλλω πίνειν, id est, Bibiturus sum, sed πίνω, id est, Bibo, ut præsens narratur, quod instabat. Atque ita legit Chrysostomus. Insuper post hæc additur apud Græcos, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι, id est, Baptismate quo ego ba-
Deest in nostris ptizor baptizari? Nam & apud Marcũ hæc adduntur. Atque ad hunc modum eadem mox repetuntur, Calicem quidem meũ bibetis, & baptismo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc in locum ex Marco traducta sint: id quod sæpenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymũ addita non comperiam. Quanquam adduntur apud Origenem & Chrysostomum, ac Theophylactum. Deinde,

Non est meum dare Non est meum dare uobis.) Vobis addidit aliquis de suo, apud Græcos tantum est οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, id est, Non est meum dare, ut sit absolutum, & intelligas totum hoc reijci in patrem, atque ita legit Chrysostomus consentiente Theophylacto. Verum ut adderent Vobis, in causa fuit, quod sequitur: Sed quibus paratum est. Verum ea oratio ἀκέφαλος est, subaudiendum enim, id ijs continget quibus præparatum est à patre meo. Neque tamen dissimularim Hieronymum sic interpretari, ut propemodum suspicari possis, eum legisse ut nos uulgo legimus, licet patris quoque mentionem admisceat.

Principes gentium dominantur eorũ.) ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, Cum præcesserit gentiũ, cur non repetit earum, imò cur non eis? Ac mox In eas magis quàm in eos?
Dormitatio interpretis Nam ἔθνος neutri generis est. Nec est simpliciter Dominantur, sed κατακυριεύουσι Dominantur in eas, siue aduersus eas. Frequenter enim ea præpositio in malum sonat, quod tyranni populi malo gerant principatũ. Nec est, Qui maiores sunt, sed οἱ μεγάλοι, id est, Magni siue magnates. Siquidem id erat proprium cognomentum regis Persarum, unde Alexander magnus est dictus. Ac rursum,

Potestatem exercent.) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, id est, Ius siue autoritatem exercent. Et præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cum malo parentium esse coniunctam. Vnde in quibusdam codicibus perperam mutatum est Inter eos pro in eos. Porrò quod hic interpres Græcã uocem expressit periphrasi, poterat & in priore parte facere, dominium exercent in eos. Ac paulo post,

Quicunque uoluerit maior fieri.) μέγας γενέσθαι, id est, Magnus fieri. Atque ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis xlv. Ne quis causificet Græcam scripturã esse uiciatã.

Non

Non uenit ministrari.) Quis unquam dixit hominem ministrari, cui ministerium exhibetur? Non hercle magis quàm benedici, de quo quis bene loquatur, aut annunciari, cui nunciatur aliquid. Atqui sic loquuntur Græci, sed Latinorũ auribus prorsus inauditum. Vertere commode poterat ad hunc modum. Non uenit ut sibi ministraretur, sed ut alijs ipse ministraret, οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursum hic animam uitam appellat, non eam partem quæ est altera hominis. Rursum:

Solœcismus interpretis

Anima pro uita

Pro multis.) ἀντὶ πολλῶν. Aliud quiddam sonat Græcis, quàm Latinis: apud nos tantum opponitũ paucis, apud illos populi multitudinẽ sonat, atq; id fermè quod Latinis sonat uulgus. Et redemptionẽ, Græce est, λύτρον, quod proprie precium significat, quo redimuntur captiui aut serui, quod Galli uocant ransonam, à uerbo λύω, quod est soluo. Deinde:

πολλοὶ Græcis nõnunquam sonat uulgus

Redemptio λύτρον

Et confestim uiderunt.) Græci nonnihil addunt uerborum, ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, id est, Visum receperunt illorum oculi, quod antea mentio facta sit oculorum.

ἀναβλέπειν

EX CAPITE VIGESIMO PRIMO.

AD montem oliueti.) ἐλαιῶν est, id est, Oliuarũ. Semel duntaxat in Actis apostolorum legimus montem, qui dictus est ἐλαιών, id est, Oliuetum, si modo scriptura non fallit. Etenim eadem dictio si ultima sit acuta, significat oliuetum, sin circumflexa oliuarum. Hic certe est oliuarum, propter additum articulum τῶν. Pauloq; post:

ἐλαιῶν

ἐλαιών

In castellum.) εἰς τὴν κώμην. Vicum aut oppidum sonat, ne quis putet arcem esse, aut magnatis palatium, quod opinari uidetur Carrensis.

κώμη castellũ

Et confestim dimittit.) In nonnullis Græcis codicibus habetur ἀποστέλλει, præsentis temporis, ut pertineat ad discipulos. Verum quid opus erat repetere: Et dimittet eos, cum iam dixerit: Ite in castellum. Vnde mihi legendum uidetur ἀποστελεῖ, id est, Emittet, ut referatur ad iumenta, quemadmodum legitur apud Marcum capite undecimo. Atq; ita legit Chrysostomus, Theophylactus ac Hieronymus, cõsentientibus Latinis exemplaribus uetustis: neq; secus interpretatur Hilarius. Potest tamen fieri ut Matthæus aut huius interpres maluerit tempus præsens ad significandam celeritatẽ. Deinde quidam habebant, Hoc factum est: quidam, Hoc totum factum est. Neq; magni refert. Chrysostomus non addit totum, si credimus interpreti, Nam Theophylactus addit.

Dimittit eos

Dicite filiæ Sion.) Testimonium hoc sumptum est ex Zachariæ capite nono. Quanq; Euangelista nec usquequaq; cõuenit cũ Hebraica ueritate, neq; cum Septuaginta. Nam Dicite, nec est apud Hebræos, nec apud Septuaginta. Rursum quod hic dicit:

Euangelista nec cũ LXX consentit p omnia nec cum Hebræo

Venit tibi mansuetus.) Hebræis est, עָנִי, id est, pauper. Nam eadem dictio, si scribatur per י, pauperem sonat, si per ו, mansuetũ. Hebræa sic reddidit Hieronymus, Exulta satis filia Sion, Iubila filia Hierusalem: Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator. Ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Iuxta Septuaginta sic legimus. Χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιὼν, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλὴμ, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς, πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, id est, Gaude uehementer filia Sion, prædica filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans ipsos, mansuetus, & ascendens super subiugalem & pullum nouum. Interpres legisse uidetur αὐτοὺς, quũ Aldina æditio habeat αὐτὸς. Porrò quod hic est saluator, Hebræis est נושע alludens ad nomen Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiam referunt ad Christum. Item:

Pauper pro mansueto

Sedens super asinum.) ἐπιβεβηκὼς, id est, Conscensa asina. Et rursum:

Vestimenta.) Magis est togas, siue pallia, τὰ ἱμάτια, id est, summas uestes.

Osanna filio Dauid.) Non sine causa Matthæus, aut interpres, Hebraicam reliquit uocem, opinor, quod peculiaris sit eius gentis acclamatio: quemadmodum apud Romanos, Iò triumphe. Verum super hac uoce uaria fuit interpretum opinio. De quo qui uolet edoceri plenius, legat Hieronymi libellum ad Damasum pontificem Romanũ, in quo notat Hilariũ, quod ob imperitiã Hebraicæ linguæ osanna interpretatus sit, redemptio domus Dauid. Licet ad eundem fermè modum interpretetur Ambrosius. Atq; omnino sic interpretatus est Hilarius in canone, quem scripsit in Matthæũ. Nam osanna, inquit, Hebraico sermone significatur redemptio domus Dauid: insigni nimirum lapsu, cum Hebreis id quod constat פדות redemptio dicatur, tum domus בית, Porrò Dauid cum eadem uox sit apud

Lapsus Hilarij in osanna

Hilarius non uult mutari Septuaginta interpretationem

apud Hebręos, quę apud Grecos, ac Latinos, uel ab ipso quantumuis inscio sermonis Hebræi deprehendi poterat, si modo animum aduertisset. Verum cōijcio sanctum Hilarium cum hæreret ad eam uocem, ex Iudæo quopiam sciscitatū, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret Christianū respōdisse, quod in buccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in expositione psalmi secundi, non probat ullam interpretationem ueteris instrumenti, præter eam quæ fertur esse Septuaginta, propterea quod Bresith בראשית quæ prima uox est libri Geneseos apud Hebræos tria significet, in principio, in filio, & in capite. Nimirum sic est humanum ingenium, tantum probat quisq;, quantū se confidit assequi posse. Græce utcunq;

Hilarius leuiter Græce doctus

nouerat Hilarius. Nam prodidit Hieronymus, huic aurulam modo Græcanicę literaturę fuisse gustatam. Et idcirco Græcorū flosculis libenter ornat sua cōmentaria. Verum cum literas Hebraicas prorsus ignoraret, interpretationi Septuaginta nihil uolebat accedere. Porrò diuus Augustinus, quoniā ne is quidem Græce ad plenum sciebat, non probat Hieronymi studium, qui nouū testamentū ex Gręcorum fontibus, uel uerterit, uel emendarit. Quanq; hoc utcunq; tolerandum putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset

Augustinus senex rediijt ad Græcas literas

Augustinus ex Latinis æstimat Hebræa nō ex fonte

Hieronymianā in ea re fidem. Nam Augustinus Græcas literas puer utcunq; degustarat, ad quas senex redire coactus est: quandoquidē & Epiphanij Græcū de hæresibus librum ut potuit, est imitatus. Cæterū Hebræi sermonis quoniam prorsus erat ignarus, ferendum non putat, ut Hieronymus quicquam ex Hebræorū fontibus mutaret, idq; cum fidem hominis in nouo testamento iam haberet cōpertam. Et tamen hic ipse, qui uetat Hieronymū trium linguarū egregie peritum, quicq; innouare in sacris libris, plurimos locos annotauit in uoluminibus instrumenti ueteris, atq; id sane non ex Hebræorū, sed Latinorū, & Græcorum exemplaribus, quod genus illud libro ex numeris, adducto loco, Et omnem multitudinem mulierum, quæ nō nouit concubitū masculi, uiuificate. Mox subijcit, Nusquam certius apparet Hebræa locutione mulieres etiam dici uirgines solere. Sed qui nam id apparet, nisi uocem Hebræam proferat? Quod si cōtigisset Augustino linguarū peritia, quæ Hieronymo, nō dubitasset facere, quod illum facere uetat. At hodie magni quidam, ut sibi uidentur, theologi, cum ne Latine quidem sciant, omnis antiquę, bonæq; literaturę rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verū quemadmodum Hebrææ literæ ab Hilario neglectæ sui cōtemptum ultæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectum bonæ literę, dum subinde impingunt nusquam non hærent, nusquā non labuntur, & æruditis uiris de se uel risum uel cōmiserationem excitant. Hęc nequaq; dicta sunt in contumeliā ordinis theologici, sed in quosdam parum dignos hoc ordine. Sed ut ad rem redeamus, Hieronymus indicat hunc locū sumptum ex psalmo cxvij. in quo præter alia, quæ manifeste de Christo dicta reperiuntur, hoc quoq; legitur: O domine saluum me fac, ó domine bene prosperare: benedictus qui uenit in nomine domini. Porrò pro eo quod habetur in Septuaginta: O domine saluū me fac, in

Osanna quid

Hebræo legitur אנא יהוה הושיעה נא, quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: Obsecro domine, saluum me fac obsecro. Siquidem הושיעה saluifica significat, & נא interiectio est apud Hebræos, uelut efflagitantis, aut obtestantis.

Benedictus, id est, quod laudatus

Benedictus qui uenit.) εὐλογητός. Hæc uox passim occurrit in arcanis literis, aliena quidem à sermone Latino: nec est tamen quam illius uice subdamus, nisi placeret dicere, laudandus, aut laudatus. Græcis εὐλέγει benedicit aliquis illum, de quo bene prædicat, & is benedicitur, de quo est honesta fama. Quemadmodum & benefacit aliquis illum, in quem confert beneficium. Et bene passus dicitur ille, qui beneficio fuerit adiutus. Quod dictum est de benedicere, & benedictus, idem dictum puta de maledicere, & maledictus. Quod si Christianū est, in his contempta linguæ Latinæ consuetudine peregrinū idioma recipere, & ceu nouum sermonem Christianis peculiarem fingere, cur id non fit & in cæteris omnibus. Nam quod rectum est quodq; iudicio fit, id perpetuo factum oportuit. Nunc si teme-

Inconstantia interpretis

re, & utcunq; incidit in animum interpreti, modo uitata est peregrini sermonis proprietas, modo recepta, quid uetat ab alijs eruditis quædam in melius restitui? Equidem arbitror ad hanc formam pertinere, quod Augustinus in annotandis tropis ueteris testamenti citat ex Deuteronomij capite undecimo: Quæ fecit uirtutem Aegyptiorū. Atq; is putat perperam

à Latinis

à Latinis uirtutem uerti in uirtuti, cum sensus sit: Virtutem Aegyptiorū ad nihilum redactam, uidelicet non animaduertens idioma Græci sermonis, quod an cum Hebræis conueniat, non satis habeo compertum. Mirum autem cur hic non agnouerit idioma sermonis, seu Græci, seu Hebraici, cum mox libro sexto, adducat exemplum, quo dictum est: Ancillam tuam facias, pro ancillæ tuæ facias. *Facere illum Græce, pro facere illi*

Qui uenit in nomine domini.) ὁ ἐρχόμενος, Ille qui uenturus erat siue est. Potest enim esse futuri temporis, atque ita legitur in aureo codice, suffragantibus & Donatianicis.

Propheta à Nazareth.) ὁ ἀπὸ ναζαρὲθ, id est, ille Nazarenus. Ac quod paulo post adducit:

Mensas numulariorum.) κολλυβιστῶν, qui ijdem trapezitæ uocantur. Porrò testimonium, quod adducit, sumptū est ex Esaiæ capite quinquagesimosexto: Domus enim mea domus orationis uocabitur cunctis gentibus, Consentientibus & Septuaginta. *κολλυβισαὶ*

Ex ore lactentium & infantium.) Sumptum est ex Psalmo octauo. Porrò quod hic uertit Infantium, Græce est νηπίων, quod hactenus uertit, paruulos.

Abijt foras extra ciuitatem.) ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως. Quid opus erat foras? Exiuit è ciuitate, sat erat, aut abijt extra ciuitatem. Ac subinde:

Et mansit ibi.) ηὐλίσθη, quasi dicas, stabulauit, hoc est, diuersatus est. Vnde illud in Actis apostolorum, συναυλιζόμενος, de quo suo dicemus loco. Pauloque post: *αὐλίζεσθαι*

Fici arborem.) συκῆν μίαν, id est, Ficum quandam. Siquidē Hebræi unum pro quodam usurpant. Interpres addidit arborē, ne de fructu acciperemus, ob quod aliás atque adeo mox uertit ficulneam, nō satis probato apud Latinos uocabulo, quum ficulnus sit appositiuū à ficu, quemadmodum quernus à quercu. Nec est: *Vnū pro quodam ponunt Hebræi* *Ficulnea, an Latinum*

Secus uiam.) sed ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, id est, In uia, Hæc est illa ficus cuius folijs nonnulli suam obtegunt inscitiam: cum ea signarit magis istos qui cultu, qui titulis, qui spendidis uerbis sanctimoniam præ se ferunt, cum uita nō respondeat. At isti sedulo cauent, ne quid bonarum attingant literarum: & dicunt quàm possunt insulsissime, ne quid affinitatis habeant cum hac ficu. Cæterū ista ratione maxime in ficum incidunt. Audio incultam ac sordidam orationem, expecto uitam simplicem, & innocentem, hoc est fructum, quem orationis species, id est, folia pollicebātur. Vbi propius uentum est Sardanapalos inuenio, inuenio Midas ac Satrapas: Omnia tyrannica: solus sermo refert apostolos. Hæc est illa ficus, quam odit & execratur Christus: cui si putet elata doctrina, & fastuosa eloquentia, quanto magis oderit arrogantē, ac superciliosam inscitiam, & sanctimoniæ fuco personatam infantiam? Verum hæc ut πάρεργα, missa faciamus. *Allegoria ficus perperam accepta multis*

Quomodo continuo aruit.) In uulgatis Græcorum codicibus repetitur ficus, sed à librarijs, ut opinor, additum: quandoquidem in uetustis exemplaribus non repetitur, nec apud Hieronymum. *Addita uox*

Et non hæsitaueritis.) μὴ διακριθῆτε, id est, Non dijudicaueritis. Etenim qui diffidit, dispicit ac dijudicat. Ac mox, τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, id est, id quod accidit ficui facietis. Deinde:

Tolle & iacta.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, id est, Tollere ac mittere passiue, quasi dicas tollitor, ac proijcitor. Et rursum aliquanto post:

In qua potestate.) Vtrobique potestas hic Græcis est ἐξουσία, quod ius & autoritatem significat, non potentiam, aut uires. Item: *Potestas ἐξουσία*

Cogitabant inter se.) παρ' ἑαυτοῖς, id est, Apud sese. Et aliquanto post:

Omnes enim habebāt Ioannem.) Emendati codices Græcorū habent ἔχουσιν, id est, Habent, ut referatur ad ipsos Pharisæos ita cogitantes, suffragante Latino codice Corsendonensi, atque item aureo, consentientibus & duobus Donatianicis, denique Constantiensi. *Habēt Ioannē non habebant*

Nec ego dicam uobis.) Dico ex Græcorū codicum & aurei codicis autoritate. *Dico pro dicam*

In uineam meam.) ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου, id est, In uinea mea, suffragantibus & uetustissimis Latinorum exemplaribus. Et ibidem:

Eo domine.) In Gręcis legitur Ego domine, non eo. Qui sermo est sese pręsto, ac promptum offerentis ad quiduis. Ita puer Samuel quum se uocatum crederet ab Heli, dicebat: Ecce ego, pro quo Latini dicunt, Eccum, siue præsto sum. Origenes legit ναὶ κύριε, id est, Etiam domine. In nonnullis tamen Græcis reperio pro ἐγὼ ὑπάγω, id est, abeo, sed ut arbitror ad Latinorum exemplaria castigatis. *Ego domine*

πρῶτος pro prior

Et dicunt ei, primus.) πρῶτος. Augustinus annotans idioma sermonis Hebraici, libro sexto, cõmonstrauit hic improprie positum superlatiuum, cum de duobus fiat sermo. Nisi quod illic Nouissimus scriptum est, lapsu, ni fallor, memorię, nisi malumus id scribæ imputare, qui putarit & illic Nouissimus scribendum, quod superius de nouissimo facta sit mentio in parabola uineæ. Atqui Nouissimus scriptum comperi in exemplari quod exhibuit Constantia, ut casu factũ uideri non queat. Vnde colligitur aut narrationis diuersum fuisse ordinem in his libris quos habuit Augustinus, aut nouissimũ dictũ, de quo primum facta sit mentio. Is enim à præsenti loco nouissimus est, hoc est, extremus. Quemadmodũ à patre sursum genealogiã supputanti, nouissimus est tritauus, ita qui primus erat in proponẽdo, nouissimus est in responsione. Hieronymus meminit utriusque lectionis, sed hãc qua nos utimur magis probat, quam eum & fuisse sequutũ liquet ex ipsius interpretatione, ut accipiamus Iudæos ex ipsorũ responsione coargui. Et tamẽ si cui placet altera lectio sic nodum explicat, ut dicat Iudæos peruerse respondisse, quod intelligerent se captari quæstiuncula. Atqui cur hic uitent captionem cum in proxima parabola respõdeant, malos male perdet. Obiter et illud indicabitur. Quũ hic locus ex Hieronymo referatur in Catena aurea, nec in his cõmentarijs illius quos habemus reperiatur, nec alibi in eius scriptis, certe quod meminerim, argumentũ est hos fuisse decurtatos, quam suspitionem meam & aliás significaui. Diuus Hilarius primum & alterũ dictum esse putat pro maiore natu & minore. Ac mox:

Augustini opinio excussa

Hieronymi cõmentarios in Matthæũ uideri decurtatos

Meretrices præcedunt

Meretrices præcedent.) προάγουσιν, Præcedunt præsentis temporis, suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis, cumq; his aureo codice & Constantiensi. Sentit enim illas esse promptiores ad accipiendam Euangelij doctrinam. Nec est:

In regno dei.) Sed in regnũ dei. Græcis exemplaribus suffragatur codex aureus.

Et fodit in ea torcular.) ληνόν. Nam lacunis olim effossis, uinũ recens expressum excipiebatur. Vnde & alibi lacum uertit. Hinc Bacchus poëtis Lenæus dicitur. Ac paulo post:

Verebũtur forte filium. forte additũ perperam Matthæo

Parabolæ non necesse est ut cõgruant per omnia

Verebuntur forte filium meum.) Forte, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorũ exemplaribus, nec in aureo codice, ne in Constantiensi quidem, qui mihi postremus contigit, nec apud Hieronymum. Additũ apparet à quopiam, qui uerebatur, ne deus aut mentitus uideretur, qui futurũ dixerit quod non euenit, aut inscius futuri. Quasi uero necesse sit, ut per omnia quadrent, et, ut aiunt, ad amussim parabolæ. Quędam admiscentur ut expleatur narrationis ordo, id quod testatur et Augustinus in opere De doctrina Christiana. Locus hic à duobus impetitus est graui calumnia, qui cõtendunt ab Euangelistis scriptum fuisse: Forte uerebuntur: uidelicet à Matthæo hoc loco, & à Marco capite xij, sed uocem erasam à falsarijs nescio quibus, præsertim cum apud Lucam capite uigesimo, sine controuersia addatur forsan, ἴσως. Primum non hoc, opinor, exiget à me quisquam, ut quicquid plus minus ue sit apud aliquem Euangelistã, id ad cæteros ilico transferatur. Præterea pro me facit codicum Gręcorũ omnium consensus. Ad hæc Latinorũ ferè omnium, quos ego sanè uiderim, pręsertim emendatiorũ. Consentit & æditio Basiliensis, quam fratres Amorbachij è uetustissimis exemplaribus nobis summa fide dederunt. Ac ne Hieronymus quidem hunc locum enarrans, usquam admiscet aduerbium forte. De quo mox plura dicam. Certe Origenes exponẽs hunc Matthæi locum, tota enarratione declarat se legisse quod nos legimus. Siquidẽ homilia xix. mouet huiusmodi quæstionẽ: Cum paterfamiliás deus dixerit, Verebuntur filium meum, & exitus doceat illos nõ fuisse reueritos, apparet deum ignorasse quid esset futurũ. Huius quæstionis nodum ita soluit, ut dicat id quod in genere dictum est, Reuerebũtur filium meum, constare, Propterea quod aliqui qui Christum amplexi sunt, non illum occiderunt, sed reueriti sunt. Nimirum hoc agit Origenes, ut si deus prædixit futurũ, quod non euenit, aut ignorarit quid esset futurũ, aut mentitus sit. Cumq; inter tractandũ subinde repetat Euangelistæ uerba, nusquam tamen addit forte: ut id casu factum uideri nõ possit. Nec aliter quæstionẽ hanc ingreditur Hieronymus, quàm Origenes. Porrò, inquit, quod iungitur, Verebuntur filium meũ, non de ignorantia uenit. Quid enim nesciat paterfamiliás, qui hoc loco deus pater intelligitur? Ex his nimirum liquet hoc offendi Hieronymũ, quod secus euenit, quàm pater familiás euenturũ prædixerat. Sed apertius pro nobis facit, quod legitur eodem in loco apud eundem Hieronymũ, Interrogemus Arium et Eunomium, Ecce pater dicitur ignorare, & sententiã temperat, et quantũ in

uobis

uobis est, probatur esse mentitus. Si legit hic Hieronymus, Forte reuerebũtur filium meũ, potuisset uideri inscius futuri deus, mentitus uideri nõ poterat. Nam qui sic loquitur, Cras forte rex appellet: si non appulerit, nemini dicetur mentitus, cum nihil certi pronunciarit. Quid est igitur temperare sententiam? Relinquere locum resipiscentiæ, dum sermone suo spem aliquam sibi reliquã esse significat. Verum illud aduersum nos facere uidetur, quod Hieronymus meminit de ambigẽdo: sed semper, inquit, deus ambigere dicitur. Etenim qui hoc animo dicit aliquid futurũ, ut animum addat, aut spem faciat, is nimirũ uidetur ambigere. Sic enim deprecamur pro uapulaturis, Posthac erit bonæ frugi. Et cum animum addimus, dicimus: Posthac non cõmittes, ut quisquã te officio superet, aut Dabis operam, ut hunc lapsum officio penses. Ad eũdem modum deus, cum præsciret Iudæos interfecturos filium suum, tamen ut admoneat illos, quid facere debeãt, ita loquitur, quasi spes esset fore, ut reueriti filium tandem resipiscerẽt, qui toties prophetas occiderãt. Ac rursus pro diuersa parte stare uidetur Chrysostomus homilia sexagesimanona. Nam hunc obijciunt, Ad hoc ita respõdeo. Primum fieri potest, ut hic, forte, interpres addiderit de suo. Fieri potest, ut Chrysostomus aduerbiũ hoc, retulerit ex Luca: quemadmodũ enarrans Matthæũ, è Luca retulit, De domo et familia Dauid, quod apud Matthæũ in contextu nõ erat. Deniq; quod ad sensum attinet, nihil est in Chrysostomo, quod cogat addi Forte. Cũ enim ait: Nõ ignorantis certe, absit hoc enim, sed magnitudinẽ peccati uolentis ostendere, cuius nullam unq; satisfactionem ostendere potuerunt: magis uidetur ignorare qui prædicit futurũ quod futurum non est, quàm qui dicit, Forte futurũ est. Item magis ostendit magnitudinẽ peccati, qui hoc dicit futurũ, quod omnino fieri debuit, quàm qui dicit, Forte facient. Probabile est igitur apud Chrysostomũ Grecum non addi forte, quando nec apud Theophylactum additur. Cęterũ similia loca quæ proferuntur ex prophetis, Si forte uel ipsi audiant, & Si forte quiescant, non est in Græcis ἴσως, sed ἐάν ἄρα. Quid sit apud Hebræos nescio. Porrò quod addit Hieronymus in cõmentarijs simile quiddam haberi, & in Euangelio, Forte uerebuntur filium meũ, non dubium est, quin ex Luca citarit, sensum referens potius, quàm uerba. Hæc uisum est asscribere, non quod absurdum existimem, si quod addit Lucas, & hic adiectum esset, sed ut integritatem lectionis, ac nostram industriam à calumnijs defendam. Illud non omittam, quod legimus in cõmentariolo Hieronymi, quo locum hũc explanat: Sed semper ambigere dicitur deus, suspicor librariorũ uitio, pro Sæpe, mutatum Semper. Neque enim semper sic loquitur in sacris literis deus. *Locus à calumnia defensus*

Dixerunt intra se.) ἐν ἑαυτοῖς. Græcis quidem anceps est sermo, utrum sentiat intra se, an inter se. Quanquam accommodatius est inter se, ut intelligas illos colloquio conspirasse aduersus filium. Nec est:

Et habebimus hæreditat.) Sed κατασχῶμεν, id est, Occupemus, siue obtineamus, aut ut legit Chrysostomus: Vt possideamus. Ac subinde:

Et eiecerunt extra uineam.) ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος. Latinius erat, E uinea, pro Extra uineã: etiam si Qu. Curtius scripsit, extra munimenta se uoluit. Et in, *Eijcere extrà uineam*

Male perdet.) Græcus addidit αὐτούς, id est, Eos, iuxtra morem Hebræorum, Latinus interpres recte omisit.

In caput anguli.) εἰς κεφαλὴν γωνίας. Hebraica figura dixit: Factus est in caput, pro eo quod erat, Cœpit esse caput anguli. Vnde Paulus scribens Corinthijs, uocat eum ἀκρογωνιαῖον, id est, Summũ in angulo. Is enim solidissimus, ac maximus sit oportet, qui parietem utrunq; committat, & contineat. Et rursus ibidem: *Factũ est istud caput, aut angulus iste*

A domino factum est istud.) Istud, siue hoc, non pertinet ad totum hoc quod præcessit, sed uel ad caput, uel ad angulum: quod utrunque Græcis sit generis fœminini, uelut αὕτη pronomen. Similiter id quod sequitur:

Et est mirabile.) θαυμαστή, id est, Admirandus angulus, siue Admirabile caput anguli. Sic enim interpretatur Origenes homilia decimanona. Cuius uerba non pigebit hic asscribere, quantũ ad huius rei probationẽ attinet: Et iste lapis donum est donatum à deo ædificio uniuerso, et admirabile caput in oculis nostris, qui possumus eum uidere oculis mentis. Qui Chrysostomum Latine reddidit, ita uertit, ut nos uulgo legimus. Mihi tamen subolet Chrysostomũ ad lapidem angularem retulisse pronomen, qui duos maxime inter se dissi-

dentes populos in eandem religionem coagmentarit, quando ita scribit: Et ut uideãt nihil horum deo esse aduersum, sed ualde acceptum atque gratum, mirabile præterea stuporisq; plenum à domino factum esse, subiunxit, lapidem. Hæc & quæ sequũtur, si cõferas lector, uidebitur Chrysostomus de lapide loqui, quamuis interpres, aut fortassis scriba, sequutus suam memoriam, lectionem perturbarit. Subindicat enim Chrysostomus doctores Iudæorum uoluisse ædificare, sed absque lapide Christo, qui connecteret utrunq; populum. Atq; hęc ex cõiectura duntaxat diuinamus, certius iudicaturi, si Gręci codicis esset copia. Certe manifestum est Theophylactũ legere factum esse, & mirabilem, referre ad angulum. Sic enim exponit, ἡ γωνία δὲ αὕτη θαυμαστή ἐστι, καὶ παρὰ κυρίου ἐγένετο, id est, Hic autem angulus admirabilis est, et à deo factus. Iam quid Hieronymus uerterit ex Hebræo, non satis liquet cum cõstet pleraq; eius uolumina fuisse deprauata à sciolis scribis: nec ipsis uoluminibus inter se consentiẽtibus. Proinde fieri potest, ut ex sua memoria reposuerit, illud factum est istud, & hoc est mirabile. Quod si maxime demus ita uersum ab Hieronymo, tamen istud ad caput referri potest, hoc est, ad Christum. Nec est necesse ut ad complexum orationis, quæ præcessit, referatur. Certe Hieronymus enarrans Psalmũ cxvij. legit & exponit hunc in modum: Et est mirabilis in oculis nostris. Non in illorum, qui eum reprobauerũt, sed in nostris, qui eum credendo suscepimus. Hactenus Hieronymus. In genere nobiscum facit Augustinus, tametsi locus mendo non caret ni fallor. Ipse sermonis tenor docet sic esse legendum, id est, caput anguli à domino factus est. Quod si maxime legimus, factum est ei, tamen quæ sequũtur arguunt quid senserit. Sequũtur enim hæc. Quamuis enim hoc non esset factus, nisi fuisset passus, non tamen hoc ab eis à quibus passus est, factus est. Quin & Arnobius, Mirabilis refert ad lapidem, nõ ad complexum sermonis. Et ipsum, inquit, lapidem mirabilem in suis oculis habentes, confitentur &c. Porrò siue referas ad lapidem, siue ad caput, siue ad angulum, sensus est idem, & ad Christum pertinet. Cum tot autores tam graues sequutus sim in annotatione mea, cum sensus optime quadret ad nostram lectionẽ, tamen extitit quidam, qui tragicis uerbis exaggerauit hic inextricabilem errorem meum, ex Hebręi sermonis idiomate petens huiusmodi solutionem. Hebræi, inquit, cum careant neutro genere, abutũtur fœminino. Huius generis esse quod legitur Iosue capite tertio: In hoc scietis: Cum Hebręis sit, In hac scietis. Et Psal. xl. In hoc cognoui, pro, In hac cognoui. Porrò Psal. xxvi. interpres etiam Hebraicũ genus reliquit, Vnam petij à domino hanc requiram. In hãc fermè sententiã ille. Quæ ut demus maxime esse uera, nihil aliud efficiunt, nisi ut intelligamus sic posse legi, ac uerti, quemadmodũ habet æditio uulgata. Non consequitur autem, ut necesse sit, cum cõmodior etiam sit sensus, ut ad caput seu angulũ, hoc est, ad Christum referatur, quemadmodũ faciunt probatissimi interpretes. Vbi est igitur error ille inextricabilis, ac periculosus, nisi hic nouus Hebræus succurrisset? Addam ridiculum quiddam: A duobus ut dixi, locus hic fuit impetitus, quorum prior confessus est apud Hebræos sic haberi, quemadmodũ ego notaram, alter affirmat contrà haberi, uterq; se profitetur scire Hebraice, & uterq; suam sententiam scriptis euulgauit, & interim Erasmus uocatur intractabilis, qui diffidat talibus monitoribus. Atq; ego sanè uix unquam duos uidi, qui in re Hebraica consentirent, siue hoc linguæ, siue hominum est uitium. Porrò testimonium cõflatum est è duobus locis, prior pars è Psalmo centesimodecimoseptimo, secunda ex Esaia capite uigesimooctauo. Nempe ea quæ mox subsequitur: Qui ceciderit super lapidem &c. Non quod dominus referat uerba prophetæ, sed quod ad illa alludens uelut interpretetur. Nam propheta sic loquitur, iuxta translationem Septuaginta, Qui crediderit, non confundetur. Ex quo colligitur sensus contrarius: Qui non crediderit, confundetur. Non credere impingere est, & confundi conteri.

Calumniator taxatus sine nomine

Calũniator à calumniatore ex diametro dissentiens

Iusticia regni cœlorum

Quia auferetur.) ὅτι, Quia. Quod interpres aliquot locis recte prætermisit, hic sine causa addidit, ut hoc magis sit oscitantiæ, quàm imperitiæ, aut superstitionis. Nam si religio fuit quicquam omittere, cur omisit alibi? si iudicio omisit, cur alibi apponit? Item,

Facienti fructus eius.) Eius ad regnum refertur, non ad deum, αὐτῆς, quod Græca legentibus per se liquet. Pauloq; post,

Tenere.) κρατῆσαι, quod melius capere, siue manus inijcere. Et,

Sicut prophetam.) Commodius erat, Tanquam prophetam, siue Velut prophetam. In uetustissi

uetustissimo exemplari, nempe Corsendoncēsi, scriptum reperi, Habent, præsentis temporis uerbo. Quanquam hoc sanè loco duriusculum est & refragabatur alter codex, nempe Paulinæ bibliothecæ. Certe Græcis est εἶχον.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

ET altilia.) καὶ σιτιστά. Belle respondet uox Latina Græcæ. Vt enim altilia ab alendo dicuntur, ita σιτιστὰ ἀ σιτίζω, quod est cibo, siue nutrio. Irenæus, aut huius interpres, alicubi uertit, saginata. Cæterum, Occisa, parum apte reddidit: nam τεθυμένα, magis sonat Immolata, aut certe mactata, quod olim in nuptijs sacris epulis agerentur conuiuia. Cæterum,

In uillam suam.) Non admodum incōmode εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, id est, In propriū agrum, ut uerbo reddam uerbum, aut In rus suū, ut sensum magis exprimam. Porrò uilla domus est in agro. Et aliquanto inferius. *Villa domus agri*

Et egressi serui eius. ἐκεῖνοι, id est, Illi, non eius. Nec est,

Quos inuenerunt. Sed ὅσους, id est, Quotquot repererunt. Ad hæc:

Malos ac bonos.) Græce est, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, id est, Malosq; ac bonos, si quis ad uerbū reddi uelit. Aut si Latinè, Seu malos seu bonos, ut intelligas nullo delectu. Nam hic est sensus, ut boni pertineat ad Iudæos, qui sibi & hodie uidentur boni, mali ad gentes. Ex Iudæorum enim affectu loquutus est Christus, cum utriq; fuerint mali. Ac mox,

Et impletæ sunt nuptiæ discumbentium.) Interpres dormitans Græcum genitiuū reliquit, cum dicere debuerit, Discumbentibus. Neq; enim uerisimile est eum affectasse Vergilij more loqui, Implentur ueteris Bacchi, pinguisq; ferinæ. *Interpres dormitans*

Iam quanq; alicubi licet reperire, Implentur ueteris Bacchi, Totam Siciliam impleuit nominis sui, & impleuit socios spei, haud tamē inuenias, Domus impletur hominum, ut iam cōtemnas amphibologiā. Deniq; patiar interpretem hic affectasse Liuiano more uoluisse loqui, nisi aliâs sic impingit ad eundem lapidem ut nulla sit excusatio. De tenebris exterioribus, iam ante dictū est. In nonnullis Græcis codicibus sic legitur, δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος, id est, Ligatis manibus ac pedibus eius, tollite eum eijcite in tenebras &c. Ac rursum, Vocati & electi, nomina sunt Græcis, non participia, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοί, cum paulo ante fuerit κεκλημένοις, Dicite inuitatis. *Genitiuus rei non personæ*

Vt eum caperent.) παγιδεύσωσιν, id est, Illaquearent. παγὶς enim laqueus quo feram capimus, aut auem. Cæterum Herodianos appellat milites Herodis. Is fuit Antipatri filius, quem alienigenam ac proselytum Augustus præfecerat Iudæis dato regno, ut ab ijs imperatoris Romani nomine tributa colligeret. In hac sentētia uideo fuisse Hieronymum, qui cum res erat haud mecum illi qui locum hunc calumniatus est. Theophylactus putat Herodianos dictos, nō quod essent illius ministri, sed factio quæpiam Iudæorū affirmantium Herodem esse Christum, quod homo nō Iudæus apud Iudæos regnaret omnium primus nempe filius Antipatri, quod ridiculum putat Hieronymus. Verū pharisæi contendebant Iudæorū populum, qui decimas solueret, essetq; deo dicatus, non debere soluere tributum Cæsari, nec prophanis parere legibus. Herodiani contra principis sui negocium agebant. Proinde simul adeunt Christum, uni pariter utriq; molientes insidias, ut quicquid respondisset, alterutri factioni redderet obnoxius. Chrysostomus putat Theodam et Iudam quorum mētio fit in actis ob id interisse, quod negarent tributū oportere pendi Cæsari. Huius autem dogmatis autor fuit Iudas quidam Gaulonites, qui Essenis, Sadduceis et Pharisæis, quartam sectam adiunxit, Vide Iosephum libro antiquitatū 18. cap. 2. *Herodiani qui* *Capere παγιδεύειν*

Cognita autem Iesus nequitia.) πονηρίαν, id est, Malicia, seu uersutia. Nam nequitia magis ad libidinem pertinet. Deinde cur non potius dixit inscriptio, quàm superscriptio? cum Græce sit, ἐπιγραφή. Ac paulo post,

Reddite igitur Cæsari.) Mire Christus temperauit responsum: rogatus insidiose de re mundana, iubet ostendi numisma, uelut ignotū: ubi ostensum est, sic agit quasi non agnoscat imaginem, neque inscriptionem. Quod ubi didicit ab illis, non dixit absolute, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, sed, Reddite igitur. Quasi diceret, si uerum est quod dicitis, hæc esse Cæsaris, soluite illi quod illius est. Neq; enim continuo quicquid imaginem habet Cæsaris, debetur Cæsari, aut principi. Fortassis alienius fuerit admonere Græcam uocem ἀπό- *Cæsaris imago* *Cæsari debitū tributum*

δοτε, esse ancipitem, quod accipi possit, Reddite, uel redditis, ut intelligamus Christum arrepta occasione notasse uitam illorum, qui solliciti quid deberetur Cæsari, non illud potius curabant quid deberetur deo. Redditis Cęsari quod illius habet imaginem, & illud reddite deo, quod dei habet inscriptionem, atque imaginem, nempe animam.

Si quis mortuus fuerit non habens filium.) ita magno consensu habēt omnes Latini codices, quos mihi uidere contigit, etiam uetusti ac manu descripti, quum Græci constanter habeant, μὴ ἔχων τέκνα, id est, non habens liberos. Deuteronomij 25. pro liberis habetur semen, hoc est posteritas. Fortassis apud Hebræos nomen non transibat ad posteros nisi per masculos, alioqui Græcis τέκνον tam filia dicitur quàm filius. Et apud Latinos liberorum parens dicitur is quoq; cui unica proles est. Quisquis enim orbus non est, liberorum parens dicitur. Apud Marcū ca. duodecimo habetur τέκνα, & interpres uertit filios. Fortassis hic sciolus aliquis metuens, ne mulier unius filij mater cogeretur fratri coniugis defuncti nubere, filios mutauit in filium, quum hæc cauillatio sit planè sophistica. Ad sensum enim nihil refert, utrum dicas, non reliquit filium, an non reliquit filios, propterea quod hic non agitur de numero sed de specie. Itaq; filios non habere dicitur, qui nullam habet prolem.

Noua interpretatio Neq; nubent, neq; nubentur.) Neq; temporis ratio seruata est, neq; latinitatis. Nam Græce est, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, id est, Neq; ducunt uxores, neq; nuptum dantur: ut γαμοῦσιν pertineat ad sponsos, & ἐκγαμίζονται ad puellas. Quis enim unquam audiuit nubuntur? Quanq; interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat. Neque ducunt uxores, neq; ducuntur. Augustinus in cōmentario in sermonem domini in mōte habitum primo, legit, Neq; nubent, neq; ducent uxores. Sed arbitror locum à librarijs deprauatum. Rursum sermone primo, de uerbis apostoli, nisi quod hic deprauatoris incogitantia Nubent legitur non nubunt, quū sequatur, ducūt, nō ducent, nempe iuxta Græcos. Deprauasset & hunc locum, si fuisset attentus. Consimiliter adducit hunc locū & Ambrosius in expositione Psalmi cxviij, sermone undecimo: Neq; nubunt, neq; uxores ducunt. Non enim designat tempus, sed uitæ genus exprimit

Nubunt, non nubent

Sed erunt s.a. pro sunt Sed erunt sicut angeli dei.) ἀλλ' ὡς ἄγγελοι θεοῦ εἰσι, id est, Velut angeli dei sunt. Atq; ad eum modum comperi scriptum, et in uetustis exemplaribus Latinis, nominatim in aureo, tum in uetustissimo quod exhibuit in hūc usum ecclesia diui Pauli Londinensis. Atq; item in eo quod exhibuerūt canonici collegij Corsendoncensis in Brabantia. Postremo quod præbuit collegium Constantiense. Ex quo satis, opinor, liquet in superioribus uerbis tempus librarij uitio mutatum. Offendit lectorem aliquem, quod resurrectio nondum accidisset, atque ea gratia futurum tempus magis conuenire. At Christus indicat resurrectionis tempus iam adesse. Sic enim resurrectioni destinatos uocat resurrectionem, sicut euangelicam sequentes doctrinam uocat regnum cœlorum. Post apparebit in nobis resurrectio, at interim peragitur in nobis resurrectionis negociū. Quin & Origenis interpres ita uertit homilia uigesima secunda. In resurrectione neque nubunt, neq; uxores accipiunt, sed sunt sicut angeli in cœlo. Itaq; paulo post repetit, ne quis casum esse causetur.

Regnū cœlorum apud nos

Non est deus mortuorum.) In exemplaribus quæ mihi uidere contigit, repetebatur hæc uox Deus, οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς νεκρῶν, id est, Non est deus, deus mortuorum. Verum idem non reperio apud ullum interpretem. Vnde coniectādum est, quod erat subaudiendum id abs quopiam adiectum fuisse, nisi quod Theophylactus ut legit, ita repetit, enarrans, deus, deus.

Φιμόω Quod silentium imposuisset.) ἐφίμωσεν, id est, Obturasset os siue occlusisset os. Et in Paulo, Non alligabis boui, est οὐ φιμώσεις, Non occludes os. Nec est,

Legis doctor.) sed νομικός, id est, Qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbum sonat legalis, siue legitimus, etiamsi non damno quod uertit interpres. Nec est,

Ex toto corde.) Sed in toto corde, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ, Etiamsi apud Græcos, ac Latinos superuacanea est præpositio. Et rursum non est,

Hoc est maximū & primum.) Sed πρώτη καὶ μεγάλη, id est, Primum ac magnum, quanq; hic primum dixit præcipuum. Hilarius legit, quod est magnum ac primum.

Sicut te ipsum ὡς apud Græcos Sicut teipsum.) ὡς σεαυτόν. Græcis unicum aduerbium est ὡς, quod nos uix duodecim reddimus. Proinde frustra cauillantur, qui putant hic non modum amoris æqualem significari

ficari, sed similitudinem, ut amemus proximum, non æque atq; nosipsos, sed simili genere amoris. Horum argutationes licebat excludere, si uertisset, Proximum tuum perinde ut teipsum. Neq; enim huius est loci refellere eos, qui nimis Aristotelice inducunt charitatis ordines. Magis placet mihi Paulina similitudo de membris corporis, in quo plus etiam honoris adhibemus ijs quæ per se sunt infirmiora. Porrò quod interpres uertit Proximum, Græce est τὸν πλησίον. Eam uocem frequenter obuiam in sacris literis, ne quis ut parum Latinam fastidiat, est apud Suetonium in Othone. Alij febrim simulasse aiunt, eamq; excusationem proximis mandasse, nisi quod apud Græcos familiares duntaxat dicuntur οἱ πλησίον. Familiaritatis autem est hęrere lateri. Nec est,

Aristoteles facit bonorũ ordines

Proximus

Vniuersa lex.) Sed tota, ὅλος ὁ νόμος.

EX CAPITE VIGESIMOTERTIO.

SVper cathedram Moysi.) ἐπὶ τῆς μωσέως καθέδρας, id est, In Moysi sede. Porrò pro Sederunt rectius diceretur Sedent, siue Consederunt, quemadmodũ adducit Augustinus aduersus Faustum lib. xvi. cap. xxix. In his enim uerbis sic usurpamus uocem præteriti temporis, ut intelligamus actum etiamnum manentem, uelut in Stetit, & appropinquauit. Hunc locũ quidam eò torquent, quasi parendum sit omnibus, quæ præcipiunt episcopi, aut præpositi, etiam impij, ob muneris autoritatem: cum Christus de ijs loquatur, qui recte docerent legem Mosaicam, non qui suis constitutiunculis illaquearent homines. Ita nunc quoq; fortassis audiendus sit episcopus, qui recte doceat Euangelium, etiamsi ipse parum euangelice uiuat. Cæterum quis ferat eos aduersus Christi doctrinã, pro suo cõmodo fixis, ac refixis legibus, meram tyrannidem exercentes in populum, suoq; quæstu ac maiestate metientes omnia? Qui constitutiunculis ad quæstum, ad tyrannidem excogitatis irretiunt populũ, non sedent in cathedra euangelica, sed in cathedra Simonis magi, aut Caiphæ. Atq; hoc ita dictum sit de malis episcopis, qui utinam nulli sint usquam, ut bonorũ autoritati nulla in parte derogetur. Id adijcere superuacaneum erat, nisi hoc seculo nihil non arroderet calumnia.

Cathedra Moysi quomodo accipienda sit

Excipit bonos à nota

Quæcunque dixerint uobis, seruate.) Apud Græcos additur una dictio ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν τηρεῖτε, id est, Quæcunq; dixerint uobis seruare, seruate. Positum est autem dixerint Gręco more, pro Iusserint.

Vt uideantur ab hominibus.) πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, id est, Ad hoc ut spectentur hominibus, hoc est, Spectaculo sint hominibus, siue conspicui sint. Conuenit enim spectaculi uerbum histrionibus, ut & superius indicatum est. Cæterũ φυλακτήριον phylacterium Greca uox Latinis est conseruatoriũ, quod in his seruatur memoria legis, à uerbo φυλάττω, quasi sic præstaret, id quod deus iubet per Mosen, seruari præcepta sua. Nam huius superstitionis occasionem sumpsisse uidetur partim ex Deutero. cap. xvi. Audi Israël, dominus deus uester, deus unus est. Diliges dominũ deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Eruntq; uerba hęc, quæ ego pręcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, & meditaberis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atq; consurgens. Et ligabis ea quasi signum in manu tua. Eruntq; & mouebuntur inter oculos tuos, scribesq; ea in limine, & ostijs domus tuæ. Proinde pharisæi, quo uiderentur admodum obseruãtes legis, scribebant Decalogum in membranis, ceu duobus uoluminibus, quorum alterum fronti coronæ uice circumponebant, alterum brachio: ut siue quò manum porrigerent essent in conspectu, siue caput mouissent ob oculos essent. Itaq; personati sese plebis, ac muliercularũ oculis uenditabant. Hunc morem testatur Hieronymus ad suam usque ætatem durasse apud Iudæos, Persas ac Babylonios, atque eos qui id facerent apud illos habitos ceu religiosos. Velut hodie apud nos habentur, qui diuersis, ac nouis cultuũ formis & coloribus sanctimoniam apud uulgus profitentur, quũ non omnes suo respõdeant ornatui. Partim ex Numerorũ cap. xvi. Legimus enim illic hũc in modũ: Loquere filijs Israël, & dices ad eos, ut faciant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorũ, ponentes in eis uittas hyacinthinas, quas cum uiderint recordetur omnium mandatorum domini. Siquidem hinc hypocritæ captantes auram popularem, atque ex mulierculis sectantes lucra, faciebãt grãdes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant, quo uidelicet ambulantes, aut sedentes aliquando pungerentur, nec sinerentur usquam obliuisci legum.

Phylacteria quæ

Superstitio quorundam Christianorum Et quo quisque latiores fimbrias circumferret, hoc religiosior habebatur apud superstitiosos ac simplices. Atque utinam hoc histrionum genus non adeo passim esset apud Christianos, ad quos collati pharisæi, synceri, simplicesque queant uideri. Non quod non oporteat pietatem etiam cultus, aut uictus simplicitate, mundicieque profiteri, sed quod superstitionem, & ostentationem ubique oporteat abesse, & præcipuam pietatis partem in animo, ac moribus deceat esse sitam. *Superstitiosa pharisæorũ hypocrisis* Damnat hoc loco Hieronymus muliercularũ quarundam superstitionem, quæ quod olim in phylacterijs faciebãt pharisæi, id tum facerent in paruulis Euangelijs, & in crucis ligno, alijsque rebus huiusmodi. Quæ habent, inquit, zelum dei, sed non iuxta scientiam, culicem liquantes, & camelum glutientes. Si uir sanctissimus hæc sentit de mulierculis, quarum infirmitati par erat nonnihil condonare, quid dicturus sit, si uideat hodie passim ad quæstum ostentari lac Mariæ, quod honore propemodum æquant corpori Christi consecrato: prodigiosum oleum, fragmentula ligni crucis, tam multa, ut si in aceruum redigantur, uix una nauis oneraria uehat: hic ostentari Francisci cucullam, illic intimam uestem Mariæ uirginis, alibi pectinem Annæ, alibi caligam Ioseph, alibi calceum Thomæ Cantuariensis, alibi Christi præputium: quod cum sit res incerta, religiosius adorant, quàm totum Christum. *Superstitiosa reliquiarum ostentatio* Neque uero hæc ita proferuntur tanquam ferenda, & plebeculæ donanda affectibus, uerum huc ferè summa religionis uocatur, auaritia sacerdotum, & monachorũ quorundam hypocrisi: quos alit populi stultitia. Atque in hisce comœdijs primas agunt episcopi quidam factitij, ne nusquam ualere uideantur, hæc suis diplomatis approbant, suis condonationibus ornant, tanta grauitate, ut quoties mihi legitur istorum comprobatio, minus credam, quàm antea credebam. Quibus in rebus, nisi grauis inesset ueræ pietatis iactura, Christus non tam acriter in hoc hominum genus inueheretur, cum alioqui lenis sit in peccatores. *Christus in solos hypocritas sæuit*

Ac magnificant fimbrias.) Græcis additur hic, τῶν ἱματίων αὐτῶν, id est, Vestimentorum, siue palliorum suorum. Etiamsi Latinius erat Dilatant.

Primos recubitus.) Græcis iucundior est elocutio per dictiones compositas πρωτοκλισίαν καὶ πρωτοκαθεδρίαν, quasi dicas, Præcubitum. Et præsidentiam. Et,

Nolite uocari rabbi.) Græcis in nonnullis exemplaribus congeminatur ῥαββὶ ῥαββὶ, id est, Rabbi rabbi. Ad eundem modum et Iudas salutat dominũ, Rabbi rabbi. Videtur autẽ ea conduplicatio apud Hebræos honoris aliquid habere, Vnde morem hunc exprimens Christus, Nõ omnis, inquit, qui dicit mihi domine domine intrabit. Et hodie sacerdotes & episcopos honoris gratia bis dominos facimus, Quanque nec apud Hieronymũ, nec apud Origenem, nec apud Chrysostomũ, nec apud Theophylactum huiusce rei certum inuenio uestigiũ. Augustinus in Annotationibus troporum ueteris instrumenti, cõmonstrat uarie conduplicari dictionem apud Hebræos, aliquoties ita significari multitudinem, aut distributionem. *Cõduplicatur dictio uarie apud Hebræos* Quod genus est illud in Exodo, iuxta ueterẽ æditionẽ, Et colligebant aceruos aceruos, quasi dicas aceruatim. Nonnunque indicari uehementiã, quale est illud apud Hieremiam, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Interim generalitatis habet significationem: Quod genus illud in Leuitico: Homo homo si male dixerit deum, suum peccatũ accipiet, pro eo quod erat, Homo quicunque is fuerit. Item in Numeris, Viri uiri, si præuaricata fuerit uxor eius. Huic affine tropo est, quod Latini quoque passim usurpant, Vt ut, pro utcunque: ubi ubi, pro ubicunque: qualis qualis, pro qualiscunque. Item cum ter beatum uocant, magnopere beatum. Iam de tropo sermonis, qui sic accipiendus est, nõ ut intelligamus uetitum quocunque modo uocari magistros, sed certo modo uetari, diligenter & copiose disputat Augustinus sermone de uerbis domini, ex Matthæo xi.

Vnus est enim uester magister.) Addunt Græci, ὁ χριστός: id est, Qui est Christus. Eadem uox paulo post repetitur. *Rabbi* Nec uocemini magistri. Si rabbi idem sonat quod magistri, uidetur idem bis dixisse, cum paulo superius dixerit: Nolite uocari rabbi. Ni forte rabbi præceptoris est uocabulũ, nempe qui docet: unde & apud Hebræos רב à multitudine scientiarũ dicta est uox. *καθηγητὴς* Et nonnulli Græcorũ codices non utrobique repetũt, Vnus est magister uester *διδάσκαλος.* καθηγητὴς, sed priore loco habent, διδάσκαλος, quod doctorẽ sonat, & respondet uocabulo rabbi. In altero ponitur καθηγητὴς, quod gubernatorẽ ac moderatorẽ uitæ significat.

Quia clauditis, non qui Qui clauditis.) ὅτι κλείετε, id est, Quia clauditis, non qui, suffragante & Paulino codice

Latino

Latino, & eo quem sequuti sunt fratres Amerbachij. In Constantiensi rasura declarabat scriptum fuisse quia. Ac mox item,

Qui circuitis mare.) ὅτι περιάγετε, id est, Quia circumitis, ut paulo superius, ὅτι κατεσθίετε quod utrobiq; librariorũ errore factum apparet, quanq; id ad sensum haud magni refert.

Orationes longas orantes.) Græce est, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, ut ad uerbum reddam, Et prætextu longum orantes, hoc est, Sub prætextu longæ precationis, qua sanctimoniæ uenabantur opinionem. Sic enim uertit eadem apud Marcum, sub obtentu longæ orationis. Et apud Lucam, Simulantes orationẽ longam, Interpres Origenis uertit, Longa occasione orãtes. Is autẽ legisse uidetur μακρᾷ dandi casu. Neq; uero est ociosa coniunctio καὶ. Sentit enim illos hoc grauius esse puniendos, quod non solũ explerent uentres suos facultatibus uiduarũ, quarum tenuitati magis debebant subuenire, uerumetiã rem impiam facerent, prætextu pietatis, id quod diligenter annotauit et Chrysostomus. Vtinã hic locus emendet quosdam, qui simili arte deuorant domos, nõ modo uiduarũ, sed uxorum, uirginũ, senum, adolescentũ, rusticorũ, atq; etiam principum, nec deuorãt tantũ, sed etiam contaminant & inficiunt. Hos uentres orbi pestilentes, taxat hoc loco Chrysostomus.

Prolixæ preces

Mare et aridam.) Hebraico more terram, aridam uocat יַבָּשָׁה Et proselytus Græca uox est, προσήλυτος, nobis aduena. Sic enim dicebatur Hebræis, quem ex aliena natione in suæ legis consortium recepissent, illi uocant גֵּר Ac mox:

Et facitis eum filium gehennæ duplo, quàm uos.) Græce est διπλότερον ὑμῶν, id est, Duplicius quàm uos estis. Quasi utriq; sint duplici nomine filij gehennæ, uerum hic aduena magis quàm illi. Ita citat Augustinus libro secũdo contra literas Petiliani cap. lxxij. Facitis eum filium gehennæ duplicius quàm uos. Id enim sonat sermo Græcus. Etiamsi secus interpretantur omnes: nempe ut intelligamus illos uno duntaxat nomine malos esse, quod non seruarent legem, in qua nati essent: aduenã gemino nomine, primum quod ethnicus, & idololatra, mox nec Iudæus probus, dum relabitur in uitã pristinam, & ex malo ethnico fit peior Iudæus. Fortassis & hoc ad nostros mores pertinet, qui magnum quiddam existimamus, Iudæum ab baptismum pellexisse. Non quod hoc non sit optãdum omnibus nobis, ut omnes Iudæi resipiscant: Sed quod quidam ex ea re suæ gloriæ cõsulunt, nec ea uia pelliciunt, qua oportet, & pellectum nõ ea docent, quæ uere sunt Christianismi. Nam qui fieri potest, ut alios reddamus Christianos, nisi prius ipsi fuerimus Christiani? Fit igitur aliquoties, ut pro scelerato Iudæo, sceleratiorẽ habeamus Christianũ, cuius rei uel Hispaniæ testes esse possunt. Et sunt qui nouo exemplo armis Christianos faciant, sub religionis ampliandæ prætextu, suis opibus, suæq; ditioni consulentes. Nihil agetur his rebus, nisi negocium animo pure Christiano suscipiatur. Huic confine est, quod monachorũ nonnulli faciunt, qui partim astu, partim studio pietatis, sed absq; iudicio, quos possunt ad suũ quisq; uitæ institutũ pelliciunt, præsertim quos augurentur sibi futuros usui: ac miris technis rudi simpliciq; insidiantur ætati, quæ nondum nouit, neq; se, neq; ueram religionem.

Duplo filij gehennæ quomodo accipiendi

Iudæi Baptizati

Turcæ quõ uincendi

Pueros nõ pelliciendos arte neq; ui cõpellendos ad laqueos uitæ monasticæ

Debitor est.) ὀφείλει Debet, hoc est, reus est, ac pœnæ debitor: quod lex uetet iurare per nomen dei. Totus autem hic locus pertinet ad eos, qui quod caput est omnis religionis, tacent apud populum, si quid minus ad rem pertineat id inculcant: ueluti de potestate pontificis, de condonationibus, de opinionibus Thomistarum, aut Scotistarum.

Cõtra eos qui humana prædicant potius quàm quæ sunt Christi

Stulti & cæci.) Apud Græcos repetitur & in altero loco μωροὶ καὶ τυφλοί.

Qui mundatis.) ὅτι καθαρίζετε, id est, Quia mundatis, consentientibus & nostris emendatioribus, præsertim aureo. Cæterum:

Quod intus est calicis, & quod deforis.) Quæ Græce pure dicuntur, parum munde reddidit Latine, τὸ ἔξωθεν καὶ τὸ ἐντός. Vertere poterat, Exteriorem populi partem, & id quod intus est. Nec est,

Pleni estis.) Sed plena sunt γέμουσιν, ut pertineat non ad pharisæos, sed ad poculum & catinum. Consentiunt Latini codices uetusti cum Græcis exemplaribus. In Constantiensi deprauator ueram lectionem eraserat. Nam sensus est, Pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas, ac bene lotas: Cæterum ipsum uinum ipsosq; cibos esse immundos, utpote partos rapinis, & fraude: atque hanc immundiciam præcipue uitãdam ijs qui uere mundi uideri uellent. Id cum quidam non intelligerent, ἀδικίαν, id est, Iniusticiam, uerterunt in

Mundicies pharisaica

Immundiciam. Quanquam in nonnullis exemplaribus ἀκρασίαν, id est, Intemperantiam inuenio, quomodo legisse uidetur Origenes. Noster interpres legisse uidetur ἀκαθαρσίαν. In summa uidetur hic locus apud Chrysostomũ, & alios ueteres uarius habitus fuisse. Augustinus sermone trigesimo legit, Pleni estis dolo & rapina, sed Lucam opinor edisserens.

Paropsis & parapsis

Porrò paropsis Græcis patella est, aut disculus, quo apponitur cibus aut condimentum. Quandoquidem apud Italos sua cuique patella apponitur, distributo in partes conuiuio. Parsimonia comunem patinam inuenit. Legitur & parapsis eodem sensu apud Suidam, uocem dictam apparet à rotunditate, flexuq́;.

Quia similes estis.) Germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu, Cum in,

Qui mundatis.) fuerit deprauata in multis. Et,

Opus albariũ

Dealbatis.) est κεκονιαμένοις, id est, Incrustatis, quod opus albarium dicitur. Incrustantur enim gypso, aut calce. Et φαίνεσθε Paretis: Cur non potius apparetis, siue uidemini?

Qui ædificatis.) ὅτι οἰκοδομεῖτε, id est, Quia ædificatis. Vt dissimulem,

Si fuissemus non essemus.) Pro, si fuissemus, non fuissemus, cum Græcis idem uerbum repetatur, ἦμεν οὐκ ἦμεν, siue ut in quibusdam est scriptum ἤμεθα ἤμεθα. Merito mouet hoc loco quæstionẽ Origenes, cur imprecetur hoc nomine, uæ pharisæis. Neq; enim ideo sunt execrandi quod extruerent monumenta prophetarũ, neq; in hoc quod ab homicidis prophetarũ essent progeniti: cum in altero sit officium, alterũ non sit in manu nostra unde nascamur. Verum ideo reprehendũtur, quod ad simulãdam sanctimoniã extruerent monumenta sanctorũ, & falsò negarent se consensuros fuisse in illorũ cædem, si ijsdem temporibus uixissent, cum re ipsa declararent se crudelius etiam sæuituros fuisse in prophetas, cum ipsum Christum pararent occidere. Addit illud Chrysost. illos haudquaquam studio erga prophetas extruxisse monumenta illorũ, sed ne non extaret trophæum, ac uestigiũ egregij facinoris à maioribus patrati, atq; ita deterrerentur cæteri à libertate reprehẽdendi. Cæterum de Zacharia filio Barachiæ, quæstio est impeditior, neq; prorsus adhuc à quoquã explicata. Quidam fabulam adducunt ex apocryphis libris, fuisse in templo certum locũ designatũ, ubi inter sacra peragenda consisterent uirgines, in eo dum staret Maria mater Iesu, iam autẽ constabat eam peperisse, nec uulgus intelligebat diuinitus concepisse, id populus indigne ferebat. Hic cum à Zacharia patre Ioannis defenderetur, per tumultum interfectũ fuisse inter ædem posteriorẽ & altare. Ita fermè Origenes, eadem fermè Hieronymus, nisi quod hic uariat, dicens Zachariam patrem Ioannis Baptistæ ideo fuisse occisum, quod Christi prædicarit aduentum. Alij referunt ad Zachariam Barachiæ filium, qui in duodecim prophetis habetur undecimus. Verum quanquã in hoc patris nomen cõsentit, tamen parum est uerisimile, quod huiusmodi nihil reperiatur in historijs diuinis de Zacharia propheta. Ad hæc cum illis tẽporibus uix extiterint ullæ templi ruinæ. Tertia opinio propior uero est, ut intelligamus de Zacharia filio Ioiadæ, quẽ in libris Regũ, & Paralipomenon, occidit rex Ioas inter aram & templum. Res & nomen conuenit, solum patris nomen reclamat, quod is Ioiadæ filius scribatur, non Barachiæ. Ex hac postrema difficultate bifariã elabuntur. Hieronymus testatur in Euangelio Nazarenorum, cum hæc refertur historia, Zachariam nõ Barachiæ dici filium, sed Ioiadæ: nimirum innuens in codicibus librariorum errore pro Ioiada scriptum Barachiam. Chrysostomus aliam aperit fenestram, uidelicet, Barachiam binominem, eundem Ioiadam dictum fuisse.

Locus obscurus explicatus

Zacharias filius Barachiæ quis

Nomen pro nomine

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod superius recte uerterat, Progenies.

Verbum præsentis tẽporis Actus sine temporis ratione

Quæ occidis prophetas.) ἡ ἀποκτείνουσα. Quoniã participio præsentis temporis est usus, & sermo Christi ad utrunq; tempus respicit, accipi potest actus citra tẽporis certam rationem, perinde quasi dicas, Interfectrix prophetarũ, quæ & occidisti, & occidis, & occisura es. Hoc ideo admonui, quod uideam Origenem uehemẽter torqueri, quo explicet rationẽ historiæ, cũ nusq; legamus Hierosolymis occisos, aut lapidatos prophetas plures. Opinor & Hierusalem nomine, quæ caput erat Iudææ, totã intelligi regionem. Nec est,

Ecce relinquitur, non relinquetur

Ecce relinquetur.) Futuro tempore, sed præsenti, ἀφίεται, id est, Relinquitur, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus.

Et sub alas suas.) Suas addidit de suo nescio quis. Nam nec apud Græcos est, nec in aureo codice, nec in Constantiensi.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO.

IPse autem respondens dixit.) Apud Græcos non est, Ipse, nec respondens, Nihil enim interrogabant discipuli, sed, Iesus autem dixit illis. Nec est,

Videtis hæc?) sed οὐ βλέπετε πάντα, Ita legit & Theophylactus, id est, Nónne uidetis hæc. Et,

Non relinquetur hic lapis.) Hic, hoc loco aduerbium est ὧδε, id est, In hac structura. Siquidem hoc animo discipuli ostendebant structuras templi, ut Christus commotus operis magnificentia, mutaret sententiam, nec sineret euenire, quod euenturum paulo ante prædixerat: aut certe sentiebant, opus esse maius, aut munitius, quàm ut quisquam posset demoliri.

In montem oliueti.) ἐλαιῶν, id est, Oliuarum. Et mox, Secreto, κατ' ἰδίαν, id est, Seorsim, siue Priuatim. hoc est, Semotis turbis. Et aliquanto inferius:

Prælia & opiniones præliorum.) πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, id est, Bella, & rumores, siue famam bellorũ. Siquidem ἀκοάς, ad uerbum sonat auditiones. Interpres nullum facit discrimen inter prælium & bellum. Deinde opinio nõnunq̃ pro fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem refertur, non cum ad rem. Alioquin opinio belli est, quoties putatur esse bellum, cum non sit. Est autem rumor belli nonnunq̃ tristior ipso bello. *Opinio belli pro rumore belli*

Oportet enim hæc fieri.) Pro hæc, Græci legunt τὰ πάντα, id est, Omnia.

Sed nondum est finis.) Nonnulli codices habebant, ἔσται, id est, Erit finis.

Pestilentiæ & fames.) Iocundam uocum affinitatem latinus interpres non potuit reddere in λιμοὶ, & λοιμοὶ, quæ scriptura magis quàm pronũciatione discerni possunt. Deinde in tribus dictionibus gratiam habet ὁμοιοτέλευτον, λιμοὶ, λοιμοὶ, σεισμοί. Et ad harmoniam facit τὸ ἀσύνδετον. Et Pseudoprophetæ unica dictio est cõposita, quam uulgus illiteratũ diuidit ψευδοπροφῆται. Nec significat prophetã mendacem, sed qui falso nomine propheta uocetur, cum non sit: sicut ψευδαπόστολοι, qui sibi uindicant eum titulum falsò. *λιμὸς fames λοιμὸς pestis*

Quoniam abundabit iniquitas.) διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Verbum infinitũ præteriti temporis, quoniam adhæret uerbo futuri temporis, transit & ipsum in uim futuri. Quanquam cõmodius uertisset per participium ad hunc modum, Multiplicata iniquitate frigescet charitas multorum, ut locis aliquot citat diuus Hieronymus. Nisi quod hic præpositionis uis non redditur, διὰ τό, quæ facit ut intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficisci, quàm ex magnitudine iniquitatis.

Et tunc ueniet consummatio.) τέλος, quod hactenus uertit, finis. Et paulo superius, & hic addidit articulum, τὸ τέλος. quasi dicas, ille finis qui expectabatur. Facit enim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele.) διὰ Δανιὴλ, id est, per Danielem. Est autem locus apud hunc prophetã in calce capitis noni, Consummabit autẽ pactum multis hebdomada una, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia, & sacrificium, Et erit in templo abominatio desolationis, & usque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Porrò quod Græcus appellat βδέλυγμα, id est, Abominationem, siue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo. Idq̃ nonnulli de statua Adriani Cæsaris interpretantur, quæ usque ad ætatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo antea fuerat sanctum sanctorum, & ob id addit Desolationis, quod templum dirutum fuerit. Et nonnulli codices habebant, τὰ ἐκ τῆς οἰκίας id est, Res domesticas, siue supellectilem domesticam. *Daniel citatus à Christo* *Adrianus subuertit sanctũ sanctorum*

In tecto.) ἐπὶ τοῦ δώματος, aut cœnaculum intelligit, aut ipsum tectum, in quo ueteres inambulabant. Cæterum non est simpliciter:

Non reuertatur.) sed μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω, id est, Ne redeat retro, hoc est & latinius, & apertius, ne rursum redeat. Nec est,

Tollere tunicam.) sed τὰ ἱμάτια, id est, uestimenta, siue pallia, hoc est, summas uestes. Quanquam Hilarius legit tunicam.

Prægnantibus & nutrientibus.) Prægnãtibus recte mutauit, & Latinius extulit, quàm si Græca ut sunt reddidisset, ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, id est, In utero habentibus, ut aliâs solet transferre. Cæterum Nutrientibus, Græce est accõmodatius θηλαζούσαις, lactantibus, siue mamma nutrientibus, quod θηλὴ papillam fœmineæ mammæ significat. Vnde Augustinus

nus edisserens Psalmum trigesimūnonum, Mammantibus dixit, pro nutrientibus. Itidem citat libro de Triade 9. cap. 9. iuxta fidem ueterum exemplariū manu descriptorū. Nec est,

Iter sabbati Hyeme uel sabbato.) sed χειμῶνος μηδὲ ἐν σαββάτῳ, id est, Hyeme neq; sabbato. Hyems ad iter faciendū incōmoda est. Et sabbatis nefas erat Iudæis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime, ac procul esse fugiendum, ideoq; cauendū, ne quid obstet celeritati fugæ. Magna pars euangelicæ intelligentiæ in tropis est sita.

Vsque modo.) μέχρι τοῦ νῦν, id est, Vsque ad præsens tempus, aut quod apertius erat, Vsque nunc, etiam si parum latinum & hoc.

Negationes tres pro una Neq; fiet.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neq; fiat, ut sit abominantis. Quanq; uideo illos non nunquam his uerbis abuti pro futuro, si gemina præcedat negatio οὐ μὴ. Porrò congeries trium negationum emphasim habet negandi.

Nisi breuiati fuissent.) ἐκολοβώθησαν, id est, Decurtati fuissent, cum aliquid amputatur, ac præciditur. Vnde Græcis κολοβῶται dicuntur, qui uerba trunca, ac dimidiata pronunciant. Nec est, Fieret salua.) sed οὐκ ἂν ἐσώθη, id est, Nequaquam esset seruata, siue Haudquaquam fuisset incolumis omnis caro. Ac rursum Hebræorū more carnē pro

Caro pro toto homine homine posuit, tametsi absolutius quiddam habet caro: ueluti cum Latini, omnes mortales pro omnes homines dicunt. Sunt enim mortales, qui homines non sunt: & caro est, quæ non sit hominis. Illud haud scio, an sit admonendum,

hic ὧδε Ecce hic Christus.) Hic aduerbiū esse, non pronomen, ὧδε. & ὁ χριστὸς, Ille Christus, ut certum aliquem intelligas. Elegantior autem est sermo, non addito uerbo est, quod non additur in aureo codice. In Constantiēsi quidam inter uersus ascripserat barbarica manu, est. Neq; enim significat quemuis unctum è multis, sed unicum illum, qui ab omnibus expectabatur. Hunc locum enarrās diuus Augustinus in Quæstionibus euangelicis, recte quidem interpretatur, his uerbis excludi schismata hæreticorum, sed cauendum est, ne ad nos quoq; pertineant, qui nobis orthodoxi uidemur. Audimus monachos passim clamantes, de superstitiosis loquor, nō de pijs, Ecce Christus hic est, nec hos tamen inter se consentire. Obseruantes dicunt, apud Coletas & Conuentuales non est Christus, sed hic est. Iacobitæ, clamant, hic est Christus, apud Augustiniēses nō est. Rursus Benedictini clamant, hic est Christus, non apud mendicantes. Deniq; clamat hoc genus omne, hic est Christus. Apud sacerdotes, qui cucullam non gestant, Christus non est. Tot undiq; uoces obstrepunt clamantium, hic est Christus. Sed quid ait ipse Christus? Nolite credere. Non est diuisus Christus, nō est in rebus corporalibus. Nusquā non est Christus, ubicūq; sunt affectus Christo

Christus omniū maxime cōmunis digni. Vult ille cōmunis esse omniū, qui sol est mundi. Non dignatur circūscribi loco, non

Ceremoniæ non damnatæ sed harum fiducia includi titulis humanis, aut cultu, ceremonijs ue. Deniq; non uult ostendi digito, sed affectibus uult exprimi. Hic denuo testandum est, me non damnare ceremonias quæ conducunt ad pietatem, dissidium damno & superstitiosam fiduciam, atque utinam eò proficiat omnium pietas, ut hæc mihi sine causa dicta uideri queant, aut certe tanto cum fructu dicantur, quàm syncero animo dicuntur à nobis.

Sicut fulgur.) ὥσπερ ἀστραπὴ. Nihil fulgure celerius, & quanq; fulgur non pertingit ab oriente usq; ad occidentē, tamen nobis ita uidetur. Certe breuissimo tempore immensum conficit spacium. De fulgore solis nō potest accipi: sol enim paulatim oritur, eiusq; aduentus diu præsentitur antequā appareat. Deniq; ἀστραπὴ nihil aliud sonat quàm fulgur. Neq; reuera fulgur emicat è cœlo, sed regione nubium: neq; dominus dicit quod fulgur ab oriente pertingat usq; occasum, sed quod emicans ab oriente subito adpareat in diuersa parte cœli. Lucas dicit emicare de sub cœlo in ea quæ sub cœlo sunt. Quod si quis dicat Christū non loqui more poëtarum apparentia sed uera, dicendum est, ad exprimendū subitum & inexpectatum sed omnibus conspicuū aduentum Christi, satis esse accōmodare quod apparet oculis nostris. Tonitru expectatur uiso fulgure, sed quando sit erupturū fulgur, nullo indicio præsentitur, sed antequam expectes iam emicuit & abijt.

ψευδόχριστοι Pseudochristi.) Vnica dictio est ψευδόχριστοι, ne quis & hanc dirimat, id est, falso nomine Christi, quod modo indicauimus. Item illud, ὥστε πλανᾶσθαι, maluissem uertere, Vt fallendi sint, propter uerba futuri temporis, ad quæ referuntur hæc,

Si fieri potest.) εἰ δυνατόν. Cur non potius, Si fieri possit?

Si in

Si in penetralibus.) Græce est, ἐν τοῖς ταμείοις, quod ante uertit, In cubiculis. Sunt enim ταμεῖα, loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus, quæ uolumus esse tuta. Vnde & à penitus, penu dictum est.

Vbicunque fuerit corpus.) πτῶμα, Græcis est, id est, Cadauer, illis à cadendo dictũ, quem admodum & cadauer Latinis. Loquitur enim de corpore animantis mortui. Atque ita frequenter adducit hunc locum Origenes homilia trigesima. Quanquam Hieronymus frequenter adducens hunc locum, corpus legit, non Cadauer. Admonet tamen significantius dici Cadauer. Chrysostomus homilia septuagesima Corpus legit, non Cadauer, id est, σῶμα, non πτῶμα, si modo non fallit interpres. Nam Theophylactus πτῶμα legit, non σῶμα. Item qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus Origenis titulo, homilia decimasexta, Cadauer legit. Nec addunt Græci coniunctionem, Et aquilæ, sed οἱ ἀετοὶ, id est, Aquilæ. Conuolant enim aquilæ, & maxime uultures ad animantium cadauera.

Σῶμα πτῶμα

Plangent.) κόψονται, ut intelligas planctum insanum: qui fit, ubi quis præ doloris impatientia suum ipsius corpus cædit, ac lacerat.

Plãgere quid

Cum uirtute multa & maiestate.) μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, id est, Cum potentia & gloria multa. Gloriam certe legit Hieronymus, citans hunc locum in commentarijs Zachariæ. Rursum, Emittet est magis quàm Mittet, ἀποστελεῖ. Nec est,

Cum tuba & uoce magna.) Sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, id est, Cum tuba uocis magnæ, ut intelligas tubam uocalẽ, & procul sonantem. Aut cum tubæ uoce magna: nam Grecus sermo anceps est.

Tuba & uoce pro tuba uocis

A summis cœlorum.) ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν, id est, A summis cœlis, hoc est, à summis uerticibus cœlorum. Et quod hic uertit,

Ad terminos eorum.) Græce est, ἕως ἄκρων αὐτῶν, id est, Vsque ad summos eosdem, siue usque ad summa eorum, ut duo summa intelligas, suprema & ima.

Ab arbore fici.) Græce est, A ficu. Sed quoniam uox Latina est anceps, bene reddidit periphrasi. Et mox,

Arbor fici, pro ficu

Discite parabolam.) Hic certe magis conueniebat Latine loqui, Discite similitudinem, siue Collationem, ne quis somniet ficum parabolas dicere.

Tener fuerit.) Gemmam sentit in surculis, unde erumpunt frondes. Nec est Nata, sed Enata ἐκφυῇ.

Et scitote.) γινώσκετε. Anceps uerbum est, quod modo uertit, Scitis. Vt omittam quod ὅτι transtulit, Quia, non suo loco. Et,

In ianuis.) Rectius erat, In foribus, siue ad fores. Est enim sermo prouerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo.

Generatio hæc.) ἡ γενεὰ αὕτη. Illud obiter annotandum, γενεὰν apud Græcos aliquoties accipi, non pro ipsa natione, seu gente, sed pro eo, quod Latini nunc ætatem uocant, nunc memoriam, nõnunquam & seculum. Vnde Nestor τρεῖς γενεὰς uixisse legitur, quod tres hominum ætates durauerat. Ad eum modum uidetur hoc accipi loco.

Generatio pro ætate hominum

Donec omnia fiant.) ταῦτα πάντα, id est, hæc omnia.

Non præteribunt.) παρέλθωσιν. Et paulo superius, οὐ μὴ παρέλθῃ. Abuti uidetur his uerbis, præsertim cum his uocibus οὐ μή: alioqui magis sonat, non prætereant, siue Præterire non possint, δυνητικῶς.

Nec angeli cœlorum.) Expressius erat, Ne angeli quidem. Cæterũ in Marco additum est, μηδὲ ὁ υἱός, id est, Neque filius. Et fatetur diuus Hieronymus hoc ascriptũ fuisse etiam apud Matthæum in nonnullis Latinis codicibus, in Græcis non haberi, præsertim in exemplaribus Adamantij, ac Pierij. Atqui ex homilijs Origenis, quas scripsit in Matthæũ, apparet illum addidisse filium, cuius hæc sunt uerba: Qui non cognouerunt de die illo, & hora, neque angeli cœlorum, neque filius. Præparat enim filius scientiam diei illius & horę cohæredibus promissionis illius, ex quo se ipsum exinaniuit. Ac paulo post: Et præparans omnẽ quem uult scire illum diem, & horam cum sanctis angelis, & cum ipso domino nostro Iesu Christo. Ad eundem modum legit Augustinus in homilijs quas ædidit in Matthęum, sermo. xxi. nec legit solum, uerumetiam interpretatur. Cumque hoc Hilarius, cum ait in expositione canonis, dicens diem illum omnibus esse incognitum, & non solum angelis, sed

Nec filius dei nouit diem extremi iudicij

etiam filio ignoratum. Legit & interpretatur eodem modo Chrysostomus. Apud Theophylactum in contextu quidem nescio quo casu non additur, quum interpretetur particulam de filio. Denique & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hanc lectionem. Et cum Marcus ὑπόμνημα scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc à nonnullis subtractum, ne Arianis esset ansa confirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscum aliquid ignoraret. Verum erat igitur ex Marco item eradendum, ubi planè legitur. Neque conuenit hac uia tollere occasiones hęreticorum, alioqui bona pars euangeliorum foret eradenda. Et in primis illud, Pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura: calamo, non scalpello.

Vitata occasio Arianorum

Sicut autem in diebus Noë.) Etiamsi nihil refert ad sensum, tamen non est, In diebus Noë, sed ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, id est, Sicut dies illi Noë, sic erit &c.

Nubere γαμεῖν

Nubentes, & nuptui tradentes.) γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες. Rursum, Nubentes accommodauit uiris. Dicere poterat, Ducentes uxores, & nuptum dantes, ut alterum ad uiros pertineat, seu magis ad utrosque, sponsum ac sponsam: alterum ad soceros, & socrus.

Extremi iudicij dies omnibus incertus, & semper expectatus

Vnus assumetur.) Latinius Vnus & unus, uertisset in Vnus & alter, aut in Alter & alter. Deinde librarius, opinor, mutauit tempus uerborum. Nam Gręcis est, ἀφίεται & παραλαμβάνεται, id est, Relinquitur & assumitur. Nec est ociosa temporis catachresis. Indicat enim rem mox, ac certo futuram. Quandoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarent parati, ceu mox uenturum, non quod uellet eos errare, sed quod uere mox uenit, etiam quod post aliquot annorum milia uenit, si quis æternitatem contempletur. Et quod certo scitur esse uenturum, nec scitur quando, semper uelut instet expectatur. Atque in hac opinione fuisse uidemus Petrum, Paulum, Hieronymum, Gregorium, cumque his innumeros alios.

Redundat in nostris

Duo in lecto, unus assumetur, & unus relinquetur.) Hanc particulam hoc loco non addunt Græci codices. Nec apud Theophylactum, uel legitur, uel exponitur. Chrysostomus tamen exponit, nescio an aliunde ascitum. Videtur huc ascriptum ex Lucæ cap. xvij. Græcæ lectioni suffragabantur duo codices diui Donatiani, & Constantiensis. Nec est,

Si sciret.) Sed εἰ ᾔδει, id est, Si scisset.

Qua hora pro qua custodia

Qua hora fur uenturus esset.) Nonnulli Græci codices scriptum habebant, ποίᾳ φυλακῇ, id est, Qua custodia. Atque ita legit Origenes in homilijs. Porrò custodiam uocauit tempus excubiarum. Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebant, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patremfamiliâs excubantem, & furem insidiatem. Nec est,

Sineret, sed εἴασε, id est passus fuisset, aut siuisset. Fingit enim alicui parum uigilanti, domum perfossam à furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porrò furem uult intelligi, diem illum extremum: patremfamiliâs, unumquemlibet nostrum. Ergo cum ille ueluti Fur obrepere tentet, & incertum sit quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes opprimat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum, licet autorem sequutus sit Origenem, sed sæpe coactius enarrantem sacras literas. Nihil enim est quod nos offendat dissimilitudo rerum, aut personarum collatarum. Satis est in hoc constare similitudinem, ad quod adhibetur. Fur non expectatus obrepit: eaque res facit, ut semper uigilet paterfamiliâs: Ita dies ille inopinantes opprimet, ni semper excubuerimus.

Similitudo non est necesse ut quadret per omnia

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis.) Græci sic habent, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, id est, Quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chrysost. uel huius interpres, etiamsi secus legit Theophylact. quem Græcum habebamus.

Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quisnam. Nam ita maulult Valla.

Constituit, pro constituet

Quem constituet.) κατέστησεν, constituit, præteriti temporis est. Ponit enim quod acciderit ad similitudinem.

Familiam suam.) θεραπείας, id est Famulicium, ut intelligatur eum prefectum famulis. Vt dissimulem, quod εὑρήσει rectius uertisset, Offenderit, siue Repererit, quàm Inuenerit.

Super omnia bona, ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ, id est, Super omnes res suas: siue, ut alicubi citat Hieronymus, Super uniuersam substantiam: propius accedens ad Grecum sermonem exprimendum. Etiamsi non male uertit interpres.

Moram

Moram facit dominus meus uenire.) χρονίζει ἐλθεῖν, id eſt, Contatur redire, ſiue differt reditum. Nec additur ſuos, ſed tantum eſt, Conſeruos. *χρονίζειν*

Manducet autem & bibat.) ἐσθίειν τε καὶ πίνειν, id eſt, Ederecꝫ & bibere, ut pendeat à uerbo incipiet. Quanquam in nõnullis eſt ἐσθίειν δὲ, id eſt, Edere uero.

Qua nõ ſperat.) ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, id eſt, In die quo nõ expectat. Mirum autẽ cur hic interpretẽ delectarit ἀκυρολογία, qui ſperare maluerit, q̃ expectare, cũ Græce ſit expectare. *Sperare, pro expectare*

Et diuidet eũ.) καὶ διχοτομήσει, id eſt, Diſſecabit: à δίχα τέμνειν, id eſt, In duas diſſecare partes.

EX CAPITE VIGESIMO QVINTO.

OBuiam ſponſo & ſponſæ.) Et ſponſæ, non additur in Gręcis codicibus. Nec apud Chryſoſtomum, aut Hilarium ulla fit Sponſę mentio, apud Chryſoſtomum homilia ſeptuageſimanona, qua locum hunc ediſſerit: Ac ne in contextu quidẽ, qui pręferri ſolet, nec in tota enarratione, ſponſa nominatur, quod attinet ad occurſum: quemadmodũ nec apud Theophylactum. Quanquam apud Origenem homilia trigeſimaſecunda, in titulo hiſtorię Euangelicæ, neſcio quis adiecit, cum ipſe diſſerẽs, nullam Sponſæ faciat mentionem: Aut potius ſic facit mentionem, ut declaret, ſe Sponſo tantũ legiſſe, non Sponſo & Sponſæ. Sic. n. exponit: Omnes iſti ſenſus lampadas ſuas accipiunt, id eſt, Organa ſua naturalia, ſiue ſecundum uerbum dei uti uolentes, ſiue & contra uoluntatem dei, tamen accipiunt eas, quando recipiunt ſponſum eſſe eccleſiæ, uerbum dei, & filium dei. Et egrediuntur de mundo, & de erroribus deorum multorum, Et ueniũt obuiam ſaluatori, qui ſemper paratus eſt uenire ad uirgines eas, ut ſimul ingrediatur cum dignis earum ad beatam ſponſam eccleſiã. Hactenus Origenes. Ex his liquet obuiã iri ſponſo eunti ad ſponſam, ut illum deducant in ædes ſponſæ. Nam ſponſa domi ſedet, ſponſum operiens. Non prodit foras, uelut auida uiri. Item in cæteris. Cum repetitur de mora ſpõſi, de clamore coorto, Ecce ſponſus uenit, de ſponſa ſiletur. Tantum uno loco uidetur Origenes occurſum & ad ſponſam referre, cum ait, oportere obuiam ire ſponſo uerbo, et eccleſiæ immaculatæ. Atqui ubi de clamore dicitur, quo omnes uocantur ad occurſus officium, cõſtat nullam fieri ſponſę mẽtionem. Ait enim, Ecce ſponſus uenit, exite obuiam ei. Nec ſtatim conſequens eſt, ſi enarratio facit mentionem ſponſæ, ab euangeliſta ſponſam expreſſam eſſe. In relatiuis enim alterũ ex altero intelligitur. Nemo poteſt ſpõſum animo cõcipere, niſi ſimul et ſpõſam cogitet. Hac ratione ſolui poterat, quod Hilarius ſpõſæ meminit, in una perſona Chriſti ſpõſum & ſpõſam interpretãs, ut ſpõſum accipiamus naturã diuinã, ſpõſam humanã, niſi ipſe Hilarius indicaſſet ſe legiſſe ſpõſo & ſponſæ, his uerbis, Denicꝫ tuba excitante ſponſo tãtum obuiam proditur. Erant enim iam ambo unum, quia in gloriam ſpiritualẽ carnis humilitas exceſſerit. Ex his uerbis apparet Hilarium priore loco legiſſe, ſponſo & ſponſæ, poſteriore ſponſo tantum. Nec Hieronymus in huius loci cõmentario ullam facit ſponſæ mentionem. Quancꝫ hac de re non eſt, quod quiſquam contendat. Quod ſi quis alicubi repererit additum Sponſam, intelligat & ſponſam aliquouſcꝫ ſponſo occurrere, ut ſponſi comites recte dicantur utricꝫ occurriſſe. Sponſus Chriſtus eſt, & huc ſpectat tota parabola, ut illi iã aduenienti, fide ac pijs factis obuiam eamus. Ad ſponſam nulla parabolæ pars pertinet: imò illi ipſi qui bene occurrunt, ſponſa ſunt, etiamſi me non fugit, apud Auguſtinum addi ſponſæ mentionem, epiſtola centeſima uigeſima. At rurſum ſermone de uerbis domini ex Matthęo uigeſimoſecundo, locum hunc ediſſerens, nec legit, nec enarrat ſponſæ uocabulum. *Spõſus occurrens ſponſæ* *Sponſo & ſponſæ*

Non ſumpſerunt.) ἔλαβον. Aptius erat ſumpſerant. In his enim præterito imperfecto aut ſecundo indefinito, uice præteriti pluſquamperfecti abutimur. *Non ſumpſerunt*

Ne forte non ſufficiat.) μήποτε, id eſt, Ne non ſufficiat: aut ſi mauis exprimere coniunctionem expletiuam, Ne quando non ſufficiat. Nec eſt ſimpliciter,

Emite uobis.) Sed ἀγοράσατε ἑαυταῖς, id eſt, Emite uobis ipſis. Eſt autem inabſoluta oratio, ni ſubaudias, timemus, aut periculum eſt, aut non faciemus. Intelligitur enim id, quod non explicatur, prudentes uirgines negaſſe illis oleum. Nec eſt, *Sermo imperfectus*

Dum irent emere.) Sed ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, id eſt, Abeuntibus autem illis ad emendum, uenit ſponſus &c.

Nouiſſime.) ὕστερον, id eſt, Deinde, ſiue poſterius. Quod ut aliâs tolerabile ſit, hic certe *Nouiſſime pro poſtea*

non quadrabat, cum de duobus uirginũ ordinibus loquatur. Vero non additur nec apud Græcos, nec in codice aureo: ne in Constantiensi quidem, nisi quod hic quoq; quidem diuersa manu adiecerat, Vero.

Vigilate itaq;.) Quidam addunt, Et orate, quod nec in Græcis inuenitur, nec in nostris emendatioribus. Imò totam hanc particulã, nec legit nec attingit enarrãs Theophylactus, quemadmodum nec Origenes, nec Hilarius: tametsi Hieronymus et legit & interpretatur nõ indilĩgẽter, similiter & Chrysost. Si adiecticia est, asscripta uideri potest ex Marci ca. 13.

Quia nescitis diem, neq; horam,) Hoc loco repetunt Græci codices, quod superius addebatur, In qua filius hominis ueniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona sua.) τὰ ὑπάρχοντα, Facultates suas, siue substantiã suã, uti superius admonuimus.

Virtus δύναμις Propriam uirtutem.) δύναμιν, id est, Facultatem, siue Potestatem: ut ad uires, non ad probitatem pertineat.

Et lucratus est.) καὶ ἐποίησε, id est, Fecit siue Cõfecit. Et Latinius, Altera duo quàm Alia duo.

Venit & posuit.) Vtrunque præsentis est temporis, ἔρχεται καὶ συναίρει, id est, Venit & subducit, siue Ponit. Ac paulo post. προσήνεγκεν, id est, Attulit potius quàm tulit.

Superlucratus sum.) ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς, id est, Lucratus sum supra, siue ultra ea. quod idẽ & postea simili modo repetitur. Certe lucratus sum habebat codex aureus. Quidã codices pro ἐπ' αὐτοῖς, habebant ἐν αὐτοῖς, id est, In illis, Hebraico more, pro eo quod est, Per illa.

Euge εὖ Euge serue. εὖ δοῦλε, id est, Bene, seu Recte serue. Vox est collaudantis, & applaudentis, ei qui functus officio. Licet idem polleat euge, εὖγε, bene sane.

Congregans ubi non sparsisti.) καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, id est, Congregans inde, ubi non sparsisti.

Meto ubi non semino.) θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, id est, Meto ubi non seminaui, præsertim quum sequatur, & congrego ubi non sparsi. Ac paulo ante seruus ita loquitur, Metis ubi non seminasti, quæ uerba dominus retorquet in famulum. Nec est Pecuniam Græce, sed

Pecunia ἀργύριον ἀργύριον, id est, Argentum. Quam uocem diuus Hieronymus ad mysterium accõmodat, etiamsi Græcis nõnunquã pro pecunia usurpatur, sed argentea, per synecdochen, quemadmodum pro gladio dicimus ferrum.

Committere pecuniam meam.) Committere non est hic credere, se βαλεῖν, hoc est, Deponere. Quanq; sensum bene reddidit interpres. Ac mittere cõperi scriptũ in codice aureo. In codice Cõstantiensi rasuræ uestigiũ testabatur scriptũ fuisse mittere. καταβαλεῖν Græcis dicuntur, qui præsentem numerant pecuniam, & crumena βαλάντιον dicta uidetur quod in eam mittatur pecunia.

Et quod uidet̃ habere.) καὶ ὃ ἔχει, id est, Et quod habet. Atq; ita legit & Hilarius, unde apparet ex altero euãgelista huc trãscriptũ, qđ absurdũ uidebat̃ tollere quicq; ab eo, qui nihil habeat.

Maiestatis suæ.) δόξης, id est, Gloriæ. Nam ita frequenter gaudet uertere.

Additum alicunde Et separabit eos adinuicem.) Cum præcesserit Gentes, tamen mutato genere subiecit Eos, quod tamen interpreti non potest imputari, cum sic habeatur in Græco. Verum ab inuicem Latinius certe reddi poterat, Separabit eos, alios ab alijs, siue Alteros ab alteris: cum de duobus loquatur ordinibus, altero piorum, altero impiorum. Porrò συνηγάγετε belle uertit Collegistis, pro Hospitio excepistis hospitem & errantem.

Tunc dicet rex & his qui à sinistris.) Rex, nec additur apud Græcos, nec in aureo cod.

Sitientem.) ἢ διψῶντα, id est, Aut sitientẽ: consentientibus & antiquis Latinorũ codicib.

Fratribus meis minimis.) ἐλαχίστων. Mirum quid interpreti uenerit in mentẽ, ut eandem uocem paulo post uerteret per comparatiuum minoribus, cum de eisdem loquatur. Et tamen ex hoc loco, puto, sibi cognomen Minorum sumpserũt quidam Franciscanæ familiæ. *Minores unde*

Maledicti.) κατηραμένοι, id est, Execrati, siue deuoti.

EX CAPITE VIGESIMOSEXTO.

PAscha fiet.) γίνεται καὶ παραδίδοται, id est, Fit & traditur. Vtrunque Græcis præsentis est temporis.

Caiphas tetrasyllabum Græcis Caiphas.) Græci scribunt,) Καϊάφας, id est, Caiaphas, quãtuor syllabis.

Ne forte tumultus fieret,) ἵνα μὴ θόρυβος γένηται, id est, Ne tumultus fiat, ut referatur ad personam Pharisæorum, his uerbis inter se consultantium, Ne

quid

quid tentamus in die festo, ne tumultus oriatur in plebe per occasionem diei festi. Nam forte, addidit de suo interpres. *Persona alia*

Alabastrum.) ἀλάβαστρον, delicata pyxis unguentaria uitrea, ita dicta à λαβεῖν prehendere, & particula priuatiua α, addita per pleonasmum ρ, quod ob leuorem comprehendi non possit. Sic & Horatius: Nardi paruus onyx. Et, Preciosi, est βαρυτίμου, quasi dicas, grauis precij, quod olim appenderetur æs, non numeraretur. *Alabastrus unguenti, ut onyx nardi*

Vt quid perditio.) Non est hic ἵνα τί, sed εἰς τί, id est, Ad quid, siue Quorsum.

Multo.) Est quidem Græce πολλοῦ, tamen Latinius, opinor, erat Magno.

Quid molesti estis.) τί κόπους παρέχετε, id est, Quid molestias exhibetis, aut Cur negociũ facessitis? Quanquam recte uertit interpres.

Opus bonum.) ἔργον καλὸν, quod non simpliciter bonum, sed egregium, ac pulchrum significat. Et

Meipsum autem non semper habebitis.) Vtrobiq; Græcis est ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis. Nec est ἀεὶ, aut διὰ παντὸς, id est, Semper, sed quouis tempore, πάντοτε, quod ποτὲ, unde compositum est, ad hunc quoq; modum possit accipi. *Pauperes habetis*

Mittens enim.) βαλοῦσα præteriti tẽporis est, unde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit unguentũ hoc in corpus meũ, id fecit in sepulturã mei, ut significet se breui moriturũ.

Dicetur quod hæc.) λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, id est, Dicetur & hoc quod hæc fecit. Nam Quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomen relatiuum.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Eius, fœminini generis est, unde ad ipsam refertur mulierem, magis congruebat ipsius. Porrò μνημόσυνον non simpliciter significat memoriam, sed pignus aliquod, aut monumẽtum, quod amicus apud amicũ relinquit, quod illum sui commonefaciat. Vnde non inepte uertisset, In monumentum ipsius. Cęterũ hæc particula In memoriam eius, non refertur ad propius uerbum fecit, sed ad prius dicetur. *Memoria μνημόσυνον*

Iudas Scariot.) ἰσκαριώτης, id est, Iscariotes: de quo iam admonuimus. *Iscariotes*

Primo autem die.) Die, apud Græcos subauditur, nõ explicatur: sicut & illic, Prima aũt sabbati. hic τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, id est, ut uerbum uerbo reddam, Primo infermentatorũ, ut subaudias totidem substantiua, quot sunt articuli, Primo die panum infermentatorum. *Azymi infermentati*

Ad quendam.) Non est πρός τινα, sed πρὸς τὸν δεῖνα, id est, Ad illum. Sic autem loquuntur Græci, cum significant certum hominem, quem tamen non nominent. Vnde apparet Christum ædidisse nomen, cæterum Euangelistam obticuisse. Hic scrupulus uehementer torsit Augustinum libro De consensu Euang. cap. 80. *δεῖνα*

Qui intingit mecum.) ὁ ἐμβάψας, id est, Qui intinxit. Etenim si, illo intingente manum, dixisset, Qui intingit mecum, hic me prodet, indubitatum ac manifestum fuisset signum. Nunc autem uoluit etiam locum dare pœnitentiæ Iudæ. Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio, uerumetiam in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimæ familiaritatis. Quemadmodum annotauit & Origenes homilia trigesimaquinta, sic enarrans hunc locum, ut hoc sermone Christi magis sit exaggerata insignis Iudæ malicia, quem ne mensæ quidem communis familiaritas, quæ solet ethnicis quoq; haberi sacra, à destinato facinore retraheret. *Qui intinxit, pro qui intingit*

In paropside.) ἐν τρυβλίῳ, id est, In catino, siue patina. Mirum quur libuerit Græcam uocem altera Græca reddere.

Per quem filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis uerbum. Iam enim hoc agebatur, nimirum præstituta pecunia. Et mox,

Qui tradidit illum. ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, id est, Qui tradebat, siue traditor illius.

Cœnantibus autem.) ἐσθιόντων, id est, Edentibus, siue Vescentibus.

Accipite & comedite. (λάβετε, φάγετε, Sumite, edite, citra copulã. Et hic Chrysostomus enarrãs, repetit illa ex Paulo, Quod pro uobis frangitˀ. Seu magis ex Lucæ ca. 22. ubi legitur, quod pro uobis datur, hoc est, distribuitur: quemadmodum de poculo dixerat, diuidite inter uos, panis autem frangendo distribuitur. Theophylactus admonet fuisse uerum corpus, non corporis figuram, quod panis ineffabili modo transformetur. *Accipite, edite*

Et accipiens calicem.) καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. Et sumpto poculo, & gratijs actis, dedit illis.

Hic est enim sanguis.) Enim non est in nõnullis Græcis codicibus, ut nec paulo antè in consecratione corporis.

Noui testamenti.) Articulus additus significantiorem Græcis reddit orationem, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, id est, Qui est noui testamẽti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri. Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est,

Effunditur frangitur

Qui pro multis effunditur. Quanquam reperio hoc nonnunquam pro futuro poni, sicut ἐρχόμενος: nisi quod Paulus utrunqꝫ præsentis temporis participio extulit, τὸ κλώμενον, & τὸ ἐκχυνόμενον, id est, Quod frangitur, quod effunditur, quemadmodum suo annotabimus loco. Effunditur legit & interpres Origenis homilia trigesimaquinta.

Hymno dicto

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Cum dixissent, siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Oliueti.) Rursum ἐλαιῶν, id est, Oliuarum, quod iam toties fuit obuium.

Percutiam pastorem.) Vaticinium est apud Zachariam prophetam capite decimotertio. Conuenit autem æditio Septuaginta cũ Hebraica ueritate, nisi quod pro eo quod Hieronymus uertit, Super uirum adhærentem mihi, Septuaginta uerterint, ἐπ᾽ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, id est, Super uirum ciuem eius. Id Hieronymus accidisse putat ambiguitate unius elementi ו quod non discrepet à י nisi sola magnitudine: & si י legatur, Meum significat,

Percutiam pastorem
Excussa Hieronymi sententia

si ו, Eius. Septuaginta uerterunt hoc modo, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα. Ex πάταξον, Euangelista fecit πατάξω, & ex διασκορπισθήτωσαν, fecit διασκορπισθήσονται. Præterea quod illic dictum est sub persona prophetæ rogantis, ut deus percutiat pastorem, Euãgelista accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro De optimo genere interpretandi ad Pammachium: atqꝫ eadem ferè repetit, enarrans hunc prophetæ locum. Atqui hac sanè in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus: quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquẽtia, incomparabili sanctimonia, ita hominem fuisse non possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophetæ locum, is comperiet, nihil esse necesse, imò non nisi dure hæc ad prophetæ personam accommodari. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsa uerba subscribam. Framea suscitare super pastorem meum, & super uirum cohærentẽ mihi, dicit dominus exercituum. Hæc certe palàm est dici sub persona dei, cum addiderit, dicit dominus exercituũ. Ac mox sequitur: Percute pastorem, & dispergentur oues. Hæc quoque sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit aliò torquere, certe quod sequitur non sinet: Et conuertam manum meam ad paruulos. Atqꝫ adeo reclamat euidentius, quod continenter adiungitur. Et erunt in omni terra, dicit dominus. Hunc quoqꝫ locũ magnis tragœdijs calumnia-

Calumnia impudẽs depulsa

tus est quidam, qui si tam esset ad docendum quæ recta sunt instructus, quàm uidetur animatus ad calumniandũ aliena, dignus esset qui inter celebres scriptores annumeraretur. Cum nemo plus tribuat Hieronymo, cum illud in me criminati sint quidam, libris etiam æditis, quod Hieronymũ Augustino, alioqui summo prętulerim: hic me clamitat mihi Hieronymum unum ex omnibus delegisse, qui cum monomachiam susciperem, & canit frigidum Hieronymi encomium, quasi non ante sit à me maiore spiritu laudatus. Quan quam hoc ipsum laudis quod hic tribuit Hieronymo, mutuatus uidetur ex meis scriptis. Et hos tumultus cit homo turbulentus, quod in re minime periculosa dissenserim ab Hieronymo, cum summa tamen honoris præfatione, præsertim cum ipse Hieronymus sibi parum constet. Ego sacrilegus, qui Hieronymum dixerim hominem esse. Quid autem dici potest clementius? Et actum erat de honore Hieronymi, ni lapis iste uiri patrocinium tanto spiritu suscepisset. Sed ut omissis cauillis, rem lectori paucis aperiamus, In libello De optimo genere interpretandi, cum hoc ageret ex professo Hieronymus, ut ostenderet quædã apud Hebræos discrepare ab interpretatione Septuaginta, aut apostolorum citationibus, adduxit & hunc Zachariæ locum, sic distinguens personas, ut argumento, quod instituerat tunc, congrubat. Cęterum in commentarijs quibus locum hunc Euangelistæ enarrat, sic temperat sententiam, ut quod in libello De optimo genere interpretãdi scripserat, propemodum recantare uideatur: Hoc, inquit, alijs uerbis in Zacharia propheta scriptum est, & ni fallor, ex persona prophetæ ad deum dicitur, Percute pastorem. Porrò quod hunc sensum confirmat consensu psalmi sexagesimi: Quoniam quem tu percussisti, persequuti sunt, Vt de-

mus hoc sensisse psalmographum, quod interpretatur Hieronymus, haud cogit tamen, ut persona loquentis mutetur. Cum enim constet priorem partem uaticinij, Framea suscitare super pastorem meum, pertinere ad deum patrem, si quod mox sequitur ad eundem referatur: Percute pastorem &c. tamen idem existit sensus, Christum à patre fuisse percussum, qui suo gladio mandauit, ut percuteret. Percutit enim, qui percutiendum tradit. Cæterum Hieronymus enarrans ipsum prophetam, magis etiam à se ipso dissentit, & accommodat totam orationem patri. Quod quo magis perspicuum sit, ipsius uerba subscribam: Nec putandum est de altero loco assumptum testimonium, quia in Euangelio deus à se pastorem dicit esse percussum, & in præsenti loco gladio atque mucroni legimus imperatum: Percute pastorem, et dispergentur oues. Hactenus Hieronymus. Vides palàm patris imperantis mucroni suo uocem esse, Percute pastorem, non autem uerba prophetæ obsecrantis. Vides nullam esse mentionem eius rei, quam posuerat in libello De optimo genere interpretandi, cum hic maxime tempestiuum fuerit hoc inculcare. Quid igitur dissonat in Mathæo? Verba dissonant, res eadem est. Quisquis enim loquitur gladio suo, Percute, significat se mox uelle percutere, & ideo Matthæus uerbis omissis sensum expressit: Percutiam pastorem. Quin & pronomen omisit Matthæus, quum in propheta sit, Super pastorem meum. Quod ipsum etiam inuitat, ut sermonem patri potius accōmodemus. Suum enim uocat unicum illum se dignum, cum alijs alij sint pastores, quorum nonnulli tales sunt, ut illis percussis, melius habeat grex. Sed exultat calumniator, docens nos personas in literis diuinis aliquando mutari subito. Nihil erat necesse, ut hoc ab isto disceremus, quod toties in libris nostris testati sumus. Verum hic nihil cogebat mutare personā. Et apparet Hieronymum suæ sententiæ pœnituisse. Atq; hic est doctor iste egregius, qui omnibus rebus instructus, accessit ad tractādas sacras literas, quas ego heri aut nudiustertius cœpi attingere. Cum ante annos uiginti scripserim Enchiridion: et in hoc opere tumultuario quod inficiari non possum, plura citem ex diuersis autoribus, quàm operis ratio postulet. Ipse tātum in his quæ à nobis citantur obambulet, uenans quod arrodat. Ac ne hoc quidem quanq; non tumultuanter, sed per ocium agat, illi feliciter succedit. Sed ut missum faciam, hunc lapidem, arbitror Hieronymum hac in parte æquiorem esse suo Antimacho, quàm tali Symmacho.

Dissonat Matthæus à propheta, sed uerbis non sensu.

Gallus cantet.) φωνῆσαι, id est, Sonet. Et Græcus quidem sermo per se anceps est, nisi hypostigme iungat, Ter, aduerbium uerbo Abnegabis: etiamsi apud alios Euangelistas non est eadem ambiguitas.

Tunc uenit Iesus.) Venit præsentis est temporis, ἔρχεται.

In uillam quæ dicitur Gethsemani.) χωρίον, id est, In locum: quando ita mauult Valla. Nam ad sensum haud magni refert. Alibi uertit agrū, & agrū hoc loco legit Hilarius. Porrò Gethsemani, Hebreis sonat, uallis pinguedinum. Nam גֵּיא uallem, שֶׁמֶן pinguedinem significat. Ea est ad radices montis Oliueti, ut testatur Hieronymus in locis Hebraicis.

Gethsemani uallis pinguedinum autore Hieronymo

Contristari & mœstus esse.) λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Dolere & grauiter angi. Nam ἀδημονεῖν, impotentem animi molestiam significat: quo uerbo usus est & Paulus, ut suo demonstrabimus loco.

Tristis est anima mea.) Triste magis dicitur, quod tristitiam adfert, seu molestiam. Latinius erat, In dolore est, siue Mœret, aut Mœsta est anima mea.

Sustinete hic.) μείνατε ὧδε, id est, Manete hic. Et aliquanto inferius,

Iterum secūdo abijt.) Latinius erat, Et rursus iterum abijt, πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθών.

Venit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis, ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, & reperit potius quàm inuenit. Sic non potuistis.) οὕτως οὐκ ἰσχύσατε, id est, Adeo non potuistis, siue Siccine non potuistis: suffragante & aureo codice.

Transire nisi bibam illum.) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ αὐτὸ πίω, id est, Transire à me, ut non bibam, siue Quo minus bibam illum. Atque ita sanè legit Chrysostomi interpres homilia trigesimaquinta.

Et uenit iterum.) καὶ ἐλθὼν εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, id est, Et cum uenisset, reperit eos denuo dormientes.

Tunc uenit ad discipulos.) Hic Venit & Dicit utrunque præsentis est temporis ἔρχεται καὶ λέγει.

Dormite iam & requiesc. Amphibologia

Dormite iam & requiescite:) Dubium erat, an legendum esset: Dormite & requiescite, an Dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν, id est, Posthac, siue De cætero, pro quo interpres posuit iam: Nec id sanè male. Argutatur hoc loco Laurẽtius Valla, nescio quid, non conuenire, ut qui paulo ante obiurgauerit suos quod dormierant, nunc dormire iusserit: præsertim cum mox subijciat: Surgite eamus hinc. Quanquam Origenes, Chrysostomus, Hilarius, & Hieronymus in hunc sensum interpretantur, ut Christus iusserit eos dormire, Et allegorijs rem explicant. Verũ saluo aliorum iudicio, potest sermo Christi habere nonnullam ironiam: Hactenus non potui à uobis impetrare, ut paulisper mecum uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atqꝫ ita probe quadrant ea quæ consequuntur, Surgite, ecce appropinquat. Atqꝫ hæc mea sententia minus mihi displicere cœpit, posteaquam comperissem Theophylactum in Marcum multis uerbis eam inculcare.

Notatus Valla

Ironia in sermone Christi

Ecce appropinquabit.) ἰδοὺ ἤγγικεν, id est, Ecce appropinquauit, præteriti temporis, siue Adest, aut In propinquo est.

Et filius hominis tradetur.) Traditur est Græce, præsentis temporis, παραδίδοται.

Appropinquauit pro imminet

Ecce appropinquabit qui me tradet.) ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με, id est, Appropinquauit qui me tradit.

Cum gladijs & fustibus.) καὶ ξύλων, id est, Et lignis. Atqꝫ ita uertit alibi.

Missi à principibus.) Missi, addidit interpres explicandi causa, quanquam non habita generis ratione, cum præcesserit turba: ut dicendum potius fuerit missa.

Ad quid uenisti.) ἐφ' ᾧ πάρει, id est, Ad quid ades, siue aduenis. Nec ita potest accipi, ut intelligamus. Quò malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti? quandoquidem articulus est dandi casu ᾧ. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum reperio ἐφ' ὅ. Quanquam omnino noue, articulus postpositiuus usurpatus est uice τίνι aut τί.

Amputauit.) ἀφεῖλεν, id est, Abstulit.

Gladio perire qui gladio percusserit quomodo accipiendum

Gladio peribunt.) In gladio est Græce, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Nec est Peribunt in nonnullis exemplaribus, sed morientur, ἀποθανοῦνται. Atqꝫ ita legit Augustinus secundo commẽtario, quo explicat sermonem Christi habitum in monte. Locus hic nonnihil distorsit diuum Augustinum, quod palàm refelli possit hic sermo, gladio perituros, quicunqꝫ gladium sumpserint, cum constet latrones etiam aliquot non perire gladio. Proinde interpretatur gladio peccati iugulari animam eius qui gladio percusserit. Quod si uerum est, quid opus erat uerbum futuri temporis Morietur? Iam enim mortua est anima percussoris etiam priusquam gladium uibret in proximum. Itaque mea quidem sententia simplicius erit, ut dicamus Christum in genere sensisse, nõ esse apostolicum uti huiusmodi defensione, ut ferrum ferro repellamus, & iniuriam iniuria retaliemus. Nec enim ad eum modum uitari malum, sed fieri ut mutuis iniuriarum uicibus sine fine propagetur malum. Alioqui si ad uiuum exigamus hunc sermonem, imò si ad uerba, quid faciemus iudici & magistratui gladium portanti? quid imperatori, qui solenni etiam ritu gladium accipit à Christi uicario? Sunt huiusmodi permulta Christi dicta, in quibus sententiæ summam spectare conuenit.

Modo, pro nunc

Et exhibebit mihi modo.) Modo, in locum non suum translatũ est, cum debuerit adiungi uerbo rogare, ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι, id est, Quod non possim nũc rogare. Suffragatur & codex aureus. In Constantiensi rasura declarabat studium deprauatoris.

Legiones.) Hic quoqꝫ Græcus usurpauit uocem Latinam, λεγεῶνας.

Quia sic oportet fieri.) Si, quod, accipitur εἰδικῶς, supplendum est aliquid ad sensum, Scripturæ quæ dicunt, quod ita oportet fieri.

Vt adimplerentur.) πληρωθῶσιν, Vt impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quanquam potest & ad apostoli personam scribentis referri.

Vsqꝫ in atrium.) ἕως τῆς αὐλῆς, id est, Vsqꝫ atrium, siue usqꝫ ad atrium.

Vt eum morti traderent.) ὡς, siue ὅπως θανατώσωσιν, id est, Vt occiderent: aut si placet periphrasis, Morte afficerent: etiamsi Vergilius dixit, Dede neci.

Deest in nostris

Et non inuenerunt.) In Græcis codicibus bis ponitur, Et non inuenerunt, siue inueniebant, καὶ οὐχ εὗρον, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, id est, Et non inuenerunt.

Et cum

Et cum accesissent multi falsi testes, non inuenerunt. Ad eum modum legit interpres Origenis homilia trigesimaquinta. Nec est ociosa repetitio. Itidem legit & Theophylactus.

Nouissime.) ὕστερον, id est, Deinde, siue posterius: quod iam sæpius ita uertit. Fortasse comparatiuum positum pro superlatiuo.

Et post triduum reædificare illud.) καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν, id est, Per treis dies, siue triduo ædificare illud. Sic enim mox exprobrant: Qui destruis templum dei, & in triduo ędificas, non reædificas. *Aedifico, non reædifico*

Ad ea quæ isti aduersus te testificantur.) τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι; id est, Quid, siue Cur isti contra te dicunt testimonium?

Adiuro te.) ἐξορκίζω, Exorcizo. Idem uerbum quo utimur in consecratione aquæ sacræ, & eijciendis immundis spiritibus. Sed ubi est interim, quod tã magnifice præcipit Calepinus quidam, clamans ἐξορκίζειν uerbum est barbarum, & solœcismos nostros rideri à spiritibus immundis, quoties legimus, exorcizo te, cum dicendum sit, exorgico te: idq; probat admodum dialectice: Suida, inquit, scribit ἐξορυγεῖν esse εἰς τὴν ὄρυγα ἐμβαλεῖν. Quod perinde est ac si quis dicat, Cepe herbam significat, Igitur Sæpe uidi, non Latine dicitur. Et tamen sunt qui mihi indignantur, quod ab hoc ausim dissentire. *Calepinus taxatus*

Si tu es Christus filius dei uiui.) Viui, nec est in Græcis, nec in aureo codice.

Dixit illi Iesus.) Dicit est & in Græcis, & in antiquis Latinis.

Blasphemauit.) ὅτι ἐβλασφήμησεν, id est, Quod blasphemauit. Quanquam quod coniunctio, ut superuacanea recte omissa est. Nã ut Gręcis habet uim affirmandi, ita Latinis uitiaret sermonis puritatẽ. Porrò blasphemandi uerbũ scio Latinũ nõ esse, sed blasphemiam tamen reliqui, quod nobis atrocius quiddã sonat q̃ conuicium, nempe conuicium in deum. *ὅτι quum habet uim affirmandi, omittitur Latinis*

Quid adhuc.) τί ἔτι, id est, Quid præterea: aut, Quid insuper.

Audistis blasphemiam.) Græci addunt αὐτοῦ, id est, Eius, siue ipsius.

Palmas in faciem dederunt.) Græcis unica dictio est ἐρράπισαν, id est, Alapas impegerunt. Non reprehendo tamen, quod periphrasis exprimat indignitatem rei.

Vna ancilla.) παιδίσκη. Potest accipi, ut sonet puellam. Est enim diminutiuum à παῖς.

Exeunte autem illo.) Græce accusatiuus est, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν, id est, Egressum autem eum. Nec est Ianuam, sed In uestibulum, εἰς πυλῶνα, siue In uestibulo, aut Ianua.

Alia ancilla. Ancilla addidit interpres. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, Vidit illum altera.

Detestari.) ἀναθεματίζειν, id est, Deuouere, aut Execrari, siue ut in quibusdam legitur, καταναθεματίζειν, quod grauius est quàm ἀναθεματίζειν. *καταναθεματίζειν*

Quia non nouisset.) ὅτι οὐκ οἶδα, id est, Quia non noui. Quanquam coniunctio ὅτι, non respondet Latino: & recte mutauit interpres figuram Hebraicã. Quod tamen aliâs nescio qua superstitione non audet: uelut ibi, Et confessus est, quia non sum ego Christus.

Gallus cantauit.) ἐφώνησε, id est, Clamauit, siue Sonuit. Quanquam recte gallicinium, siue galli cantus dicitur.

Quod Iesus dixerat.) Græci addunt αὐτῷ, id est, Sibi siue ipsi. Et cui legendum est, non quod, τοῦ εἰρηκότος, id est, Qui dixerat. Id palàm fit ex interpretatione Origenis: cuius interpres pro, Quod dixit, uertit, Dicentis, sensus enim est, qui dixerat ita futurum. Quandoquidem huiusmodi participium seruit utriq; tempori, præterito perfecto, & præterito plusquam perfecto. Idem interpres pro eo quod Græcis est αὐτῷ, uertit, Ad se. Ne quis hoc omnino contemnat, per nos annotatum. *Qui dixerat*

EX CAPITE VIGESIMO SEPTIMO.

PRINCIPIBVS sacerdotum, & senioribus populi.) Hoc loco nõ additur Populi, nec apud Græcos, nec in aureo codice, sed subauditur è loco qui proximè præcessit. *Redundat apud nos populi*

Sanguinem iustum.) ἀθῷον, id est, Insontem, siue innocentem. Ita mox uertit, Innocens ego sum à sanguine iusto.

Tu uideris.) σὺ ὄψει, id est, Tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiui à uidero. Nec uideo qui constet ratio sermonis, nisi aut dicamus indicandi modum usurpatum pro modo imperandi, aut imaginemur ab ὄψομαι futurum, præsens ὄψω: unde sit imperatiuum ὄψε, sicut à ποιέω ποίει.

Laqueo

Periphrasis interpretis probata

Laqueo se suspendit.) ἀπήγξατο. Vnum uerbum tribus est circumloquutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio, ac si dicas, laqueo se praefocauit. De corbona dictũ est aliâs, quod aliter uocant gazophylacium.

Prophetae citatũ testimoniũ expẽsum

Ager ille Acheldemach.) Graeci codices non habent uocem Hebraicam, sed tantum Dictus est ager ille, ager sanguinis. Annotauit hunc quoq; locum diuus Hieronymus in libro cui titulus, De optimo genere interpretandi, negans quod hic citat ex Hieremia Matthaeus, prorsus extare apud Hieremiam: uerum esse apud Zachariam prophetam, sed ita ut quae retulit Euangelista, parum respondeant ad Hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam aeditionem Septuaginta. Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imò penè diuersa. Ob calumniosos, ipsius Hieronymi uerba subscribã. Rursus in Matthaeo, redditis à Iuda proditore triginta argenteis, & empto ex eis agro figuli, scribitur: Tunc impletum est, quod scriptum est per Hieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt &c. Hoc in Hieremia penitus non inuenitur, sed in Zacharia alijs multo uerbis, ac toto ordine discrepante. Vulgata quippe aeditio ita se habet: Et dicam ad eos, Si bonum est coram uobis, date mercedem mihi, aut renuite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Dixitq; dominus ad me: Pone illos in conflatorium, & considera si probatum sit, sicut probatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domo domini in conflatorium. Quantum distet ab Euangelistae testimonio Septuaginta translatio, perspicuum est. Sed & in Hebraeo, cum sensus sit idem, uerba praepostera sunt, & penè diuersa. Ex dixi, inquit, ad eos, Si bonum est in oculis uestris, adferte mercedem meam, et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit dominus ad me, proijce illud ad statuarium, decorum precium, quo appreciatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci eos in domo domini ad statuarium. Accusent Apostolum falsitatis, quod nec cum Hebraico, nec cum Septuaginta cõgruat translatoribus, & quod his maius, erret in nomine, pro Zacharia quippe Hieremiam posuit. Sed absit hoc de pedisequo Christi dicere, cui curae fuit non uerba aut syllabas aucupari, sed sentẽtias dogmatum ponere. Hactenus Hieronymi uerba tetulimus. Is excusari facile potest, quod hic aliud agens non explicuerit nodum propositae quaestionis. Magis mirum, cur nec ipsum prophetae locum edisserens, nec Matthaeum enarrans diluat, quod fatetur etiam maius esse quàm uerbis & ordine discrepare, pro Zacharia positum Hieremiam: praesertim cum idem in huius Euangelistae capite decimotertio, ubi itidem ex Esaia citatur, quod est Asaph, dicat scriptoris accidisse uitio. Origenes ingenue fassus, quae hic citantur ex Hieremia, nusquam apud Hieremiam legi, ne apud Hebraeos quidem, duplicem aperit rationem expediendae quaestionis. Aut enim culpa scribarum commutatum nomen, praesertim cum inter uoces nonnulla sit affinitas: Aut testimonium assumptum ex libro, qui inscribitur Apocrypha, hoc est, occulta Hieremiae, quae Hieronymus fatetur à se lecta, Quanquam non probat, ut ad apocryphorũ autoritatem locus hic referatur. Nec mihi sanè probatur, praesertim cum adducatur, non monendi, arguendi, aut hortandi causa: quas ad res nonnunquam & ethnicorum testimonijs abutimur: sed ut serium oraculum, quo passionis mysterium sit explicatum. Origenes minus iniquus apocryphis quàm Hieronymus, existimat hoc è libris apocryphis peti posse: sicut illud quod adducit Paulus in epistola ad Corinthios priore, Quod oculus non uidit &c. ex Heliae apocryphis desumptum arbitratur. Item in epistola ad Timotheum secunda, capite tertio, de Iamnes & Mambres, qui restiterunt Moysi, cum horum in Exodo nulla fiat mentio, desumpta uideri ex apocrypho libro, cui titulus, Iamnes & Mambres. Nec defuisse, qui ob hanc causam contenderint, hanc ad Timotheum epistolam, Pauli non esse, sed frustra: cum eodem nomine nemo taxauerit priorem ad Corinthios. Chrysostomus autem enarrans epistolam ad Timotheum, indicat alias duas uias explicandae quaestionis de nomine: quarum altera est, quod Iudaei quaedã habuerint, quae citra librorum monumenta, per manus tradebant uiua uoce, ea uocabant ἄγραφα, siue traditiones. Fieri autem posse, ut huiusmodi loca ab illis hausta sint. Altera est, quod ait fieri potuisse, ut licet haec scripta non fuerint, nec ab alijs audierit, tamen afflatu sancti spiritus didicerit Apostolus. Mihi uero proximũ uidetur, apud Graecos errore scriptorum mutatum nomen, atque inde deceptum interpretem Latinum, nobis tradidisse quod legerat.

Hieronymus · *Error in nomine autoris* · *Apocrypha Hieremiae* · *Apocrypha Heliae* · *Ἄγραφα Iudaeorum*

Equidem

Equidem arbitror nihil esse huiusmodi in Euangelistis, Glossa, quam uocant ordinariam, haud scio unde hauserit, quod indicat in quibusdam codicibus non haberi nomen Hieremiæ, sed tantum, per prophetam. Addit aliam elabendi uiam: Quoniam eodem spiritu afflati scripsere prophetæ, non absurde uni cuipiam tribuebatur quod ab alio dicitur, nec obliuionē fuisse, quod Matthæo pro nomine Zachariæ, occurrerit nomen Hieremiæ, sed moderationem diuini spiritus. Aperit & aliam rimam, quod nōnihil huius prophetiæ sit apud Hieremiam capite trigesimosecundo, uidelicet de agro empto. Cæterum hæc uerba, Quæ appreciauerūt, nec apud Hieremiam esse, nec apud Zachariam, sed addita sub persona Euangelistæ. Hæc in medium profero, iudicium lectori relinquens. Cæterum etiamsi fuisset in nomine duntaxat memoriæ lapsus, non opinor quenquam adeo morosum esse oportere, ut ob eam causam totius scriptutæ sacræ labasceret autoritas, præsertim quum Augustinus libro De consensu Euāgelistarum 3. cap. 7. tribuat audaci imperitiæ, quod in nonnullis codicibus pro Hieremia scriptum inueniatur Zacharia: Putat autem germanam et apostolicam scripturam esse Hieremia. Nominis autem errorem tribuit lapsui memoriæ, cui aliud nomē pro alio occurrerit, ita occultis de causis spiritu sancto moderāte scriptoris mentem. Idem in hoc opere multis locis tribuere uidetur obliuionem quandam & reminiscentiam Euangelistis, siue dum pōst illis in mentem uenit quod multo ante fuerat gestum, atque hinc subinde distinguit ordinem recordationis, ab ordine rerum gestarum: siue dum alijs uerbis eandem efferunt sententiam, ueluti quum unus ait, non sum dignus portare calciamenta illius, alius, nō sum dignus soluere corrigiam calciamenti illius: quū uterque declaret summam excellentiam Christi. Item in Quæstionibus cap. xv. sic loquitur de Euangelista, Non enim omnino secūdum rerum gestarum ordinem, sed secundum suę quisque recordationis facultatem, narrationem quam orsus est ordinauit. Hæc Augustini uerba nec tueri nec refellere propositū est: mihi illud aduersus quosdam omnia calumniātes satis est, quod uir pius huiusmodi multa commemorat, nō ad infirmandam Euangeliorum autoritatem sed ad retūdendam illorum impudentiam, qui uanitatem impingebant Euangelistis. Addam de meo quintam extricandæ quæstionis rationem. Si dixerimus Zachariam fuisse binominem, sicuti paulo ante dictum est de Zacharia filio Barachiæ, qui idem sit dictus Ioiadas: refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum à quodam Iudęo factionis Nazarenæ, in quo hæc ad uerbum, ut ab Euangelista citantur, haberentur. Verum, ut dixi, non probat ut Apostolus ex apocryphis adduxerit testimonium: præsertim cum hic mos sit Euangelistis & apostolis, ut neglectis uerbis, sensum utcunque reddant in citandis testimonijs. Porrò Syris חקל est ager, דמא sanguis. Hieronymus testatur & sua ætate locum extitisse Hierosolymis ad latus Australe mōtis Sion, ubi tum quoque pauperum ac tenuium cadauera, partim terra obruebantur, partim sub dio putrescebant.

Memoriæ lapsus an fuerit in euāgelistis

Aceldema quid Syriace

Quod appreciauerunt.) ὃ ἐτιμήσαντο, id est, Quem appreciauerunt, hoc est, quem præcio æstimauerunt.

Tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex: ut de eo rege intelligas, qui tū à Iudæis expectabatur.

Ad ullum uerbum.) πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα. Sermo Græcus anceps est. Siquidem hic potest esse sensus, Et non respondit ei uerbum ad quicque, siue, non respondit ei ad ullum uerbum.

Per diem autem solennem,) κατὰ δὲ ἑορτὴν, id est, in festo uerò. Nec opus erat periphrasi.

Populo dimittere.) τῷ ὄχλῳ, id est, Turbæ, siue multitudini.

Habebat autem tunc unum uinctum.) Vnum, nō est in Gręcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Nec uinctum apud Græcos participium est, sed nomen, δέσμιον.

Pro tribunali.) τοῦ βήματος, id est, In tribunali. Quanquam Latine uertit interpres, & eleganter magis quàm suo more: ut hic quoque admonendus sit lector, ne fallatur.

Interpres à more latinitatis recedit à uerbis

Nihil tibi et iusto.) Latinius certe fuerat, Ne quid rei tibi sit cum iusto illo. Vt Christi innocentia undique meruit testimonium, Iudæ, Pilati, huius uxoris, Annæ, testium, latronis, satellitum qui missi fuerant ad comprehendendum eum, Magorum, Chananæorum, Samaritanorum, centurionum. Sed hoc uni illi contigit, quo certius foret, totum hoc quod ille passus est, nobis impensum esse.

Iesu innocētia omnium testimonio cōprobata

Per uisum.) κατ' ὄναρ, id est, In somnis. Sic enim uertit in initio huius Euangelij, & recte. De quibus pluribus uerbis disserit Valla, qui ὅραμα, id est, Visum, putat esse uigilantium

κατ' ὄναρ, uarie transfert

tium, cum ὄναρ somnium sit, & quod in somnis apparet, ἐνύπνιον Græcis dicatur.

Persuaserant populis.) Et hic rursus est Turbis, non Populis, ὄχλους.

Facere illum Græce Quid igitur faciam de Iesu.) De, præpositio non est in Græcis, τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν; Cæterum Græci abutuntur in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significāt bene aut male fieri cupiā. Vnde uertēdū erat, Quid faciā Iesu qui dicit Christus?

Dicunt omnes.) λέγουσιν αὐτῷ, id est, Dicunt ei: Quanquam hic Græca uariant exemplaria.

Ait illis.) Illis, non est in Græcis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Præses autem ait.

Lauit.) ἀπενίψατο, id est, Abluit. Et.

Accepta aqua.) λαβὼν, id est, Cum accepisset, siue sumpsisset.

Innocens.) Idem est uerbum, quod paulo superius uerterat Iustum, ἀθῷος, id est, Insons & innoxius.

Vos uideritis Vos uideritis.) ὑμεῖς ὄψεσθε, id est, Vos uidebitis. Sicut & antea, Tu uideris, ut sit medium actiuæ significationis uerbum futuri temporis.

Latina uox usurpata græce scribenti Flagellatum.) φραγελλώσας. Et hic Romana uoce Græce scribens est usus cōmutata una litera: quod damnatos ante ultimum supplicium uirgis cædere ex more esset Romano.

Tradidit eis Tradidit eis.) Eis, non est in Græcis emendatioribus, & officit nonnihil sensui. Neque enim Iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiamsi haud scio quo casu in nostra prima æditione fuit additum. Atque ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus, testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) παραλαβόντες id est, Accipientes, uel potius Acceptum: ut sæpe aliâs mutat genus uerbi, quo respondeat tempus.

Cohors & σπεῖρα quæ dignitates κόκκος Cohortem.) τὴν σπεῖραν, quod & funem significat Græcis. Nam cohors rusticana militum manus est.

Coccineam.) κοκκίνην, Coccinam magis. Nam coccus, siue coccum granum. Et grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quædam, quod lucem addāt colori: uide Plinium lib. nono cap. quadragesimoprimo. Porrò chlamys palliū est militare: ut & color & forma uestis militaris sit: eoque magis ad ludibrium faciens, cum pius impiorum uestem gestaret.

Plectentes coronam.) πλέξαντες, id est, Plexam siue concinnatam, ut cōueniat tempus.

Deposuerūt super caput.) ἐπέθηκαν, id est, Imposuerūt. In nōnullis habebatur posuerūt.

Expuentes in eum.) καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, id est, Cum inspuissent in eum.

Et postquam illuserunt.) καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν, id est, Cum illusissent.

Vt crucifigerent.) εἰς τὸ σταυρῶσαι, id est, Ad crucifigēdum. Et paulo ante,

Vestimentis eius.) Magis quadrasset, Vestimentis suis.

Angariare, Persicum uerbum uidetur Hunc angariauerunt.) Mirum cur hic delectarit peregrina uox, cum dicere potuerit, Adegerunt, siue Compulerūt. Siquidem Suidas indicat uocem esse Persicam, quod apud illos regij nuncij ἄγγαροι dicerentur. Vnde & qui literas inuicem tradunt perferendas, angari dicuntur, quos eosdem ἀστάνδας appellabant. Denique translata uox est ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortassis ea uox iam militibus erat usurpata, quemadmodum habebant sua castrensia.

Qui dicitur Golgotha.) Hieronymus in libro quo explicat uoces Hebraicas apud Matthæum, admonet Golgotha Syrum esse uerbum, nō Hebræum, sonareque locum calui, siue

Golgotha, & Golgoltha caluariæ. Sunt qui malint Chaldaicum esse, & Golgoltha pronunciandum, addito altero Lambda. Equidem non arbitror operæprecium de barbarica uocula uehemētius contendere, & magis libet Latinorum & Græcorum in hoc consensum sequi. Cuiuscunque linguæ est, ita dictus est locus in Aelia ad Septentrionalem partem montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum. Nam quod nonnulli dicūt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam reijcit Hieronymus, cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta Hebron.

Vinum myrrhatum Acetum Dederunt ei uinum.) Quidam Græci codices nō habebant uinum, sed Acetum cum felle mixtum. Quemadmodum legit & interpretatur Hieronymus. Quanquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tametsi nō multum interest inter acetum, & accidum uinum. Certe paulo post mentio fit aceti non uini, neque fellis.

Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum

felle

felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, Ioannes acetum cum felle, ex quo palàm est Origenem quoq; acetum legisse non uinum. Et magis congruit cum propheta qui dicit, Dederũt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Illud admonendus lector, nõ uideri eundem potum hic datũ Christo, qui datur in cruce pendenti. Apparet enim bis datum, semel antequam tolleretur in crucem ex more ni fallor, quod & hodie seruatur: Rursus in cruce poscenti. Sic enim narrat Matthæus, Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus, & dederunt ei uinum bibere cum felle mixtum. Marcus hunc in modum, Et perducũt illum in Golgotha locum, quod est interpretatum caluariæ locus, & dabant illi bibere myrrhatum uinum, & non accepit: & crucifigentes eum &c. Quod autem nõnulli putant in narratione temporis ordinem inuersum esse, durius est, quũ mox sequatur apud eundẽ Euangelistam, Et cõtinuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto & imposuit harundini & dabat illi bibere, præsertim quum in priore loco nominetur uinum felle mixtum, in altero acetũ, similiter narrante Marco. Et ad pietatem conducibilius est, si hanc quoq; dominicæ crucis partem nõ ignoremus. Meminit & Augustinus lib. De consen. Euang. tertio separatim potus ante crucifixionem exhibiti. Theophylactus putat hic porrectũ acetum, ut citius moreretur, priusquam ueniret Helias. Nam suspicabantur eũ implorasse Heliam, quum diceret Heli Heli. At id facit, quod alij dicunt, sine uideamus an ueniat Helias.

Vt impleretur quod.) Hoc prophetæ testimonium nõ citatur in plerisq; Græcorũ codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullam omnino de eo facit mentionem. Lyranus addit, iuxta Hieronymum hoc testimonium à Matthæo non fuisse positum, sed duntaxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exemplaribus. Certe non addebatur in uno uetustissimo codice diui Donatiani. Ne in Constantiensi quidem, nec in alio quodam uetustæ æditionis typographicæ qui est apud me. Cæterũ locus est in psalmo uigesimoprimo. Leuiculum est, quod interpres de suo addidit Sibi, cum pronomen nec sit apud Græcos, nec in aureo codice, Diuiserunt sibi uestimenta mea. *Additum aliquid in Euangelio*

Super uestem meam.) καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου. Quod magis sonat uestitum q̃ uestem. Vt non multum agant qui hinc ratiocinantur Christo fuisse quinq; uestes. Duas fuisse cõstat ex Euangelio. Magis autem uidetur eiusdem uerbi aut similis repetitio, ex proprietate sermonis prophetici. Satis enim constat unam uestem consutilem fuisse diuisam in quatuor partes. Et sedentes seruabant eum.) Græci addunt ἐκεῖ, id est, Illic.

Super caput.) ἐπάνω τῆς κεφαλῆς, id est, Supra caput. Non enim erat titulus in capite.

Causam.) αἰτίαν, Quæ uox apud Græcos, & causam significat, & accusationem, siue crimen. Tunc crucifixi sunt.) τότε σταυροῦνται, id est, Tunc crucifiguntur, præsentis temporis: ut historico more res iam geri putetur. *Causa*

Vah qui destruis.) Interiectio, uah, non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita uidetur. In Constantiensi codice rasura testabatur deprauationẽ. Et articulus ὁ nõnullam habet ἔμφασιν, quasi dicas, Tu ille destructor templi.

Reædificas.) οἰκοδομῶν, id est, Aedificas, ut superius admonui. Origenis interpres uertit, Qui destruebas, &, Qui ædificabas. In aliquot uetustis exemplaribus scriptũ erat, Destruit & reædificat, tertia persona. Consentiebat Constantiensis.

Et credimus ei.) καὶ πιστεύσομεν ἐπ' αὐτῷ, id est, Credemus in eo. Quanquam paulo inferius est, Ei, ut nihil intersit utrum legas.

Confidit) πέποιθεν, id est, Confisus est, siue, fiduciam habet in deo: quandoquidem in his, ut dictum est, abutuntur tempore. *Omissum aliquid*

Liberet eum nunc si uult.) Græci addunt alterum pronomen εἰ θέλει αὐτόν, id est, Si uult eum. Videntur enim alludere ad illud psalmi: Sperauit in domino, eripiet eum, saluum faciet eum, quoniam uult eum. Alioqui conuicium uidebatur non in Christum modo, uerumetiam in deum recidere.

Improperabant ei.) ὠνείδιζον αὐτόν, id est, Opprobrabant, siue eadem probra dicebant in illum. Augustinus explicans tropos Exodi, libro annotationum suarum tertio, putat hic σύλληψιν esse, ac numerum multitudinis positum pro numero singulari, propterea quod apud alios Euangelistas alter duntaxat conuicia dicit in Christum. Vnde mirum est, cur *Tropus in Euangelio*

Hieronymus in cōmentarijs ſyllepſin appellet, tropum quidem agnoſcens, ſed aliam ſubnectens rationem, qua tropo non ſit opus: ut primum uterque conuiciatus ſit Chriſto, mox mota terra alter reſipuerit. Hugo Card. quaſi neutrum legerit, ut arbitror, Hoc inquit, uidetur falſum. Tam ciuiliter mouet de fide Euangeliſtarū quæſtionem. Ac mox, ad hoc, inquit, dicitur, ut putes dictum inter pocula. O theologum ſobrie ac reuerēter tractantem ſacras literas. Et me ſacrilegij reum agunt quidam, quod hunc non habeam pro deo, cum fuerit ordinis Iacobitici.

Et tenebræ factæ ſunt ab hora ſexta.) Iam igitur tribus horis pependerat in cruce: ſiquidem Marcus teſtatur eum hora tertia fuiſſe crucifixum. Quanquam & de illius loci lectione uariatum eſt olim, ut ſuo demonſtrabimus loco.

Tota terra quomodo accipiendum

Tenebræ factæ ſunt ſuper uniuerſam terram.) ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, id eſt, In totam terram, ſiue ſuper totam terram. Neque enim illæ tenebræ occupabant uniuerſum terrarum orbem, ut meo iudicio recte ſentit Origenes, ſed Iudæam duntaxat, aut terrā Hieroſolymitanam, diſſentiente Theophylacto. Alioqui uel caſu meminiſſent huius prodigij rerum geſtarum ſcriptores. Quemadmodū & uniuerſus orbis apud Lucam deſcribi dicitur, cū intelligatur orbis duntaxat Romanus deſcriptus. *Eclipſin ſolis in paßione negat Origenes* Indicat Origenes in nōnullis codicibus adiectū fuiſſe, Tenebræ factæ ſunt ſuper totam terrā deficiente ſole, quaſi ſolis deliquiū eas induxerit tenebras. Atque ita certe tradit epiſtola quæ nomine Dionyſij circūfertur, mihi ψευδεπίγραφος uidetur. Verū hanc opinionē longe reijcit Origenes, & ſcripturā mutatam improbat.

Hebraica Græci ſcribunt ad hunc modum, ἠλὶ ἠλὶ λαμὰ σαβαχθανί, id eſt, Heli, heli lama ſabachtani. Ac mirum non eſt ſi peregrinæ linguę uerba deprauatim ſcribunt, & pronunciant Græci, Latinique. Cæterum in ſua lingua ſcribuntur ad hunc modum אֵלִי אֵלִי לָמָּה עֲזַבְתָּנִי, id eſt, Deus meus, deus meus, cur me deſeruiſti? Eſt enim primus uerſiculus pſalmi uigeſimiprimi, in quo uertēdo Septuaginta, cur tria uerba de ſuo admiſcuerint, amota una dictione, mirum eſt. Sic enim illi reddiderūt: Deus deus meus, reſpice in me, quare me deſeruiſti. At Matthæus ita retulit, ut habetur apud Hebræos. *Qua lingua pronūciauerit Chriſtus* Porrò Hebræa diſtinguenda ſunt ad hūc modum אֵלִי, id eſt, deus meus. *Deus meus deus meus* אֵלִי, id eſt, deus meus. לָמָּה, ut quid. עֲזַבְתָּנִי dereliquiſti me. Siquidē probabile eſt Chriſtū uerba pſalmi pronunciaſſe, ut ab ipſo pſalmographo deſcripta ſunt. Alioqui uideri poterat uſus Chaldæorum lingua, qui ſabactani pronūciant, quod Hebræi, Azabthani. Hoc uiſum eſt aſſcribere, quo, quandoquidē hæc uerba publice recitantur in tēplis, minus deprauate poſt hac pronūcientur. Nec eſt ſimpliciter apud Gręcos κατέλιπες, id eſt, Reliquiſti, ſed ἐγκατέλιπες, quod proprie ſignificat in diſcrimine deſerere: ueluti ſiquis deſerat hominē immerſum luto, ut ita loquar docēdi gratia.

Heliam uocat iſte.) φωνεῖ, Quod expreſſius reddidiſſet, Inclamat, ſiue inuocat.

Et impleuit aceto.) Hic palàm aceti fit mentio. Porrò legimus apud Plutarchum in uita M. Antonij, uinū Antonio datum, quo celerius ex uulnere moreretur, quod ea res mortem acceleret. *Acetum maturat mortem uulneratis* Siquidem ſimilis eſt penetrandi uis uino & aceto: idque indicat obiter & Hieronymus, cum ait hunc ediſſerens locum, ut eum conſopiant: quemadmodum paulo ante notauimus ex Theophylacto.

Liberans eum.) σῶσαι αὐτόν, id eſt, Ad liberandum eum. Nonnulli codices habebant σώσων αὐτόν, liberaturus eum. Interpres legiſſe uidetur, σώζων.

Clamans uoce magna.) κράξας, id eſt, Cum clamaſſet: ne quis putet ſimul & clamaſſe, & expiraſſe. Quanquam hoc ipſum mirum, parumque ex cōmuni hominum more, ſtatim à magno clamore emori.

Et multa corpora quæ dormi.) Græci ſic diſtinguunt, ut appareat eos ſtatim mortuo Chriſto, reſurrexiſſe: uerum non egreſſos è monumentis, nec apparuiſſe, priuſquam reſurrexiſſet Chriſtus. Vnde reſurrexerunt poſitum eſt pro reuixerūt. *Reſurrexerūt pro reuixerūt* Atque id ſatis indicat Hieronymus, ſcribens in hunc locū: Quomodo Lazarus mortuus reſurrexit, ſic & multa corpora ſanctorum reſurrexerunt, ut dominum oſtenderent reſurgentem. Et tamen cum monumenta aperta ſint, non ante reſurrexerunt quàm dominus reſurgeret, ut eſſet primogenitus ex mortuis. Idem indicat Chryſoſtomus, cum ait ad Chriſti morientis uocem excitatos mortuos, qui poſtea, reſurgente Chriſto, pariter exirent: idque declarat apertius Origenes hunc enarrans locum. Sed hanc ſententiam uix recipit Theophylactus, exiſtimans eos

qui

qui tum reuixerunt, post denuo fuisse mortuos: quemadmodū Lazarus & cæteri quos uel à domino uel ab apostolis resuscitatos legimus, bis mortui sunt. Augustinus epistola 99. putat per anticipationem dictum, quod resurrexerint, quæ paulo post resurrexerunt.

Erant autem hic mulieres.) Quidam Græci codices habebant, καὶ γυναῖκες, id est, Et mulieres. Et in Græcis non solū habetur A longe, sed Eminus spectantes ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι. Ita sanè legit & interpretatur Origenes, adducens illud ex Esaia uaticinium, Mulieres uenite ad spectaculum. Non enim est populus habens sapientiam.

Et Ioseph.) Græce est Iose, diuersus ab Ioseph, De quo antea admonui. Licet Origenes non uideat distinguere hunc Ioseph siue Iose, ab eo Ioseph filio Iacob patriarchæ. Sic enim ait, Et Ioseph mater, secundū nomen patriarchæ Iacob supplantatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit, Adijciat mihi dominus filium alterum. *Ioseph Iose an idem*

Cum autem sero esset factum.) ὀψίας. Cur non potius uespera, quàm sero?

Quidam homo.) Quidam non est apud Græcos, sed tantum homo.

Ioseph.) Hic Græcus habet ἰωσήφ, id est, Ioseph.

Discipulus fuerat Iesu.) ἐμαθήτευσεν τῷ ἰησοῦ, id est, discipulum præbuerat ipsi Iesu, Quo uerbo aliàs usus est transitiue μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν. Et rursum in proximo capite, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, id est, Docete omnes gentes. *μαθητεύω doceor, sum discipulus*

Maria Magdalene.) Mariam iam bis posuit Magdalenam, Hebraica pronunciatione, cum cæteras Marias dixerit non Mariam, licet hic uarient Græci codices.

Altera autem die.) τῇ δ' ἐπαύριον, id est, Postero autem die, siue postridie.

Quia seductor ille.) ὁ πλάνος ἐκεῖνος, Planus, id est, impostor. Sic enim uertit Augustinus homilia ex quinquaginta, trigesimasexta: Domine, audiuimus quia planus ille, id est, impostor. Porrò rectè interpres addidit ille, uim exprimens articuli. Cæterum quod aiunt post tres dies, etiamsi non negem sic posse reijci, quod hoc non ab Euangelista, sed à pharisæis dicitur, tamen licebit & ad hunc intelligi modum, mea quidem sententia, ut post tres dies dictū factumúe dicatur, quod à tertio die cœpto factum est per tropum qui, synecdoche dicitur. Cur enim uereamur in tertio die recipere tropum, cum in primo necessario recipiamus? Sed hac de re in Marco plusculum dicemus. *Impostor πλάνος* *Tres dies per tropum dicti*

Post tres dies resurgam.) ἐγείρομαι, id est, Resurgo, præsentis.

Ne forte.) μήποτε. Quod ita gaudet uertere. Et quidam codices addūt hic νυκτὸς. i. Noctu.

Habetis custodiam.) ἔχετε κουστωδίαν. Incertum est an sit habete modo imperandi, an habetis indicandi. Et custodiā, uocē Latinā Græci iā usurpabāt. Cuius meminit etiā Suidas.

Ite custodite.) ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε, id est, Abite, munite. Nam ἀσφαλίζεσθαι, est rem tutam reddere. Quemadmodum mox uertit, ἠσφαλίσαντο, id est, Munierunt. Cum & superius uerterit, custodiret.

Cum custodibus.) μετὰ τῆς κουστωδίας, Cum custodia. Quanquam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet aūt eiusmodi fermè genus hominum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti, ad publicam ciuitatis custodiam designati. *Custodia manus custodum*

EX CAPITE VIGESIMOOCTAVO.

Vespere autem sabbati.) ὀψὲ δὲ σαββάτων, id est, Vespere sabbatorū. Et quod aut qui lucessit dicendum erat, non Quæ, ut referatur ad uesperum, aut uesper, nisi legas Vespera sabbatorum.

In prima sabbati.) εἰς μίαν σαββάτων, id est, In unam sabbatorum, ut intelligas unum diem è septem. Sentit enim, ni fallor, crepusculum extremi diei pręcedentis hebdomadis, lucescens in sequentem diem, qui primus erat succedentis sabbati. Nisi forte iuxta sermonis Hebræi proprietatem unum dicitur quod primum est, sicut nos alterum dicimus quod secundum est. *Prima pro certa* *Vnum pro primo*

Reuoluit lapidem.) Græci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id est, Ab ostio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ, id est, Supra eum.

Aspectus eius.) ἰδέα αὐτοῦ, id est, Species eius, siue forma.

Et uestimenta.) Et Græci, & uetusti codices Latini habent Vestimentum, Græci addunt, album, ut nix.

Custodes.) οἱ τηροῦντες, id est, Qui seruabant.

Respondens autem angelus.) ἀποκριθεὶς. Abusus est enim eo uerbo, cum illæ nihil interrogassent, nisi quod ad cogitationes respondet.

Venite & uidete.) Et, non est in Græcis, sed δεῦτε ἴδετε, id est, Venite uidete.

Et præcedet.) Et Græci, & antiqui Latini habent Præcedit præsentis temporis προάγει.

Ecce prædixi.) ἰδοὺ εἶπον, id est, Ecce dixi, non prædixi.

Et ecce Iesus.) Ab hoc loco in nostris codicibus desunt aliquot uerba quę uidentur incuria scribarũ omissa, qui ferè labi solẽt, quoties eadẽ dictio diuersas claudit orationes, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, id est, Cum aũt issent ad renunciandũ discipulis illius.

Ibi me uidebunt.) Omissa est coniunctio, κἀκεῖ, id est, Et illic.

Dicite quia discipuli eius.) Hic certe omittenda fuerat Græca coniunctio, propter pronomen sequens, Nobis dormientibus.

Auditum fuerit à præside.) ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, id est, Sub præside, hoc est, si res apud illum iudicem agatur.

πείθω suadeo persuadeo, & obedio

Nos suadebimus ei.) πείθω Græcis tria significat, pareo, siue morem gero, suadeo & persuadeo. Sensus igitur postulabat, ut hic diceret Persuadebimus potius quàm suadebimus, siue nos Placabimus eum.

Et securos uos.) ἀμερίμνους, id est, Securos uos reddemus, aut Liberabimus uos omni solicitudine: id em̃ sonat ἀμερίμνους, quod plus est q̃ reddere ἀκινδύνους, id est, Expertes periculi.

Nõ extat quod Origenes & Chrysostomus scripserunt in ultimum Matthæi caput

Euntes ergo.) Ergo, nõ inuenio in Græcis codicibus. In nonnullis codicibus pro Ergo reperio Autem. Nescio quo casu acciderit, ut nec Origenes, nec Chrysostomus, quũ in cętera scribant commentarios, in hoc unum caput quicq̃ ędiderint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod hæc ad resurrectionem pertineant. Theophylactus tamẽ enarrat, & Catena aurea crebro citat Chrysostomum in hoc capite quemadmodũ in cęteris. Anianus uero præfans in uersionem suam testatur Chrysostomũ in Matthæum scripsisse λόγους nonaginta unum, quum in ędítione uulgata non habeamus nisi 89. unde probabile est duas homilias intercidisse.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONUM IN EUANGELIUM MATTHÆI FINIS.

IN EVANGELIVM MARCI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

QVONIAM cõperiebamus opus in modum longe maiorem opinione succrescere, Nam hęc simul & scribebantur à nobis, & typis excudebantur, uisum est idem compendij, quod Marcus in cõtrahendo Matthæi euangelio præstitit, in nostris præstare annotamentis: quo simul & lectoris, & nostro tędio alioqui intolerabili medeamur, & intra sui temporis stadiũ, operis cursus expleatur. Pauculos enim menses ad hũc laborem ab illustrissimi Burgundionũ principis Caroli obsequijs, in cuius famulitium nuper asciti fuimus, usurpauimus uerius q̃ impetrauimus, idq̃ testor Iesum, non sine graui rei familiaris iactura. Quanq̃ ea sanè me leuiter commouet. Res pecuniaria uel sarciri potest, uel negligi. Cæterum ut est boni uiri nõ deesse suo officio, ita probi ac uerecundi est hominis, non cõmittere, ut cuiquam uideatur oblitus officij. Memini quantũ debeam maximo illi Philippo Maximiliani filio, nõ solum ut principi, addam, nõ solum ut optimo principi, uerumetiam ut de me magnificentissime merito. Quicquid aũt debebam patriæ, quicquid principi, quicquid optimo principi, quicquid benemerito, id totum est mihi refundendũ in Carolum, quãdoquidem illum, sic fatis uisum est, cernere licuit uerius q̃ frui. Iam nominis proprij citius queam obliuisci, q̃ benignissimi illius Mœcenatis mei, Gulielmi Vuarami Archiepiscopi Cãtuariensis, qui sic meritus est de probis ac literatis uiris, ut ab omnibus probitatis, ac literarum cultoribus certatim debeat celebrari. Porrò me tantis prosecutus est officijs, tanta obruit benignitate, ut omnia posthabenda sint, quoties officij ratio iubet huius obsequi uoluntati. Proinde

Carolus rex catholicus

Philippus Maximiliani filius

inde cũ utrico debeamus patriæ, nam in altera geniti, in alteram cooptati sumus: cũ utrico debeamus principi, quorum alteri iam plurimis ac maximis beneficijs sumus astricti, ab altero humanissime inuitamur, ad ea quæ nec promeremur, nec postulamus, atque hoc ipso nomine plus debemus: nõ fuit mihi integrum opus hoc longius producere, maturũ utrisco reditum pollicito. Rem tamen ita moderati sumus, ut nonnihil adiecerimus moræ, nonnihil item contraxerimus operis modum. Quanco id quoco hactenus ut uerborum magis quam rerum esset parsimonia, quo simul & operi & officio qua licuit, satisfaceremus. Porro mihi sanè spes est fore pariter, ut & breuitas, quæ nobis fuit necessaria, lectori quoco commoda sit, & grata. Quis enim tam patientis est stomachi, ut in his rerũ minutijs citra fastidium diu uersari possit? Quanco quantula quæso huius molestiæ portio redit ad lectorem? At nos dum inter tot Græcos, Latinos, Hebræos codices sursum ac deorsum discurrimus, uelut aciculam, quod aiunt, in aceruo quærentes: dum excutimus, quid ille uerterit, quid alius legerit, quid ibi sit deprauatũ, quid hic interpretetur, quid ille correxerit, quid ipsi signauerimus, ubi Latini codices cum Græcis, Hebræi cum utrisco dissentiant, aut etiam consentiant: denico quæ sit eiusdẽ linguæ codicum inter se uel pugna uel concordia: dũ, inquam inter has spinas distringimur ac torquemur, non unam aut alteram horam, sed menses fermè sex, cogita, quæso, lector optime, quantum tædij utilitatis publicæ gratia deuoremus. Neco uero pigebit, si posthac per ocium continget alia conquirere, quæ possint opus hoc uel locupletius reddere, uel emendatius, illa quoco in cõmunem usum adijcere. Plusculum autem præsidij nobis suppetebat in Matthæo ex ueterum commentarijs, ut in quem complures scripserunt, Origenes, Chrysostomus, Hieronymus. In hunc nihil habemus, quod equidem sciam uetustum. Nam Theophylactus neotericus est: & ij commentarij, qui Hieronymi titulo circunferuntur, ut non sint usquequaco reijciendi, tamen non magis sapiũt Hieronymũ, quàm sorba ficum. Cæterum quo pauciores in hunc scripserint, illud opinor in causa fuisse, quod explicato Matthæo, & hunc explicatum esse putarent. Iam illud te nolim lateat lector, quod hactenus præfati sumus in Marcum, ad primam huius operis editionem pertinere, cum hæc sit æditio quinta, qua decreuimus esse contenti: non quod ullum sit opus, cui non possit adijci, quod ue nõ possit reddi melius: sed quod uideam Sycophantis nunc ubico regnantibus dandum esse locum, et existimem in tam humili, tamco inamœno argumento diligentiam immodicam merito reprehendendam esse.

Molestia ac tædiũ huius operis

Cõmentarij in Marc. falso inscripti Hieronymo

Initium euangelij.) Et hic Hebræorum more exorsus est ab ipso operis titulo, quemadmodum Matthæus, cuius epitomen scripsit Marcus autore Augustino.

In Esaia propheta.) In Græcorum exemplaribus, quæ quidem ego uiderim, Esaiæ nomen non exprimitur, sed tantum, ἐν τοῖς προφήταις, id est, In prophetis. Verum id apparet mutatum data opera à doctis, qui deprehenderant hoc testimoniũ è duobus prophetis esse conflatum: Quemadmodũ indicat Hieronymus in libro De optimo genere interpretandi. Siquidem prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te, est apud Malachiam cap. tertio. Quo sanè loco illud obiter annotandum, Hieronymum in eo, quod modo citauimus opere, memoria lapsum uideri posse, cũ ait, hoc testimoniũ haberi in fine Malachiæ. Nam cum totum huius prophetæ uaticinium quatuor capitibus absoluatur, & hic locus in ipsa statim fronte tertij capitis, in medio uerius est, quam in fine. Verum suspicor quæ res imposuerit Hieronymianæ memoriæ, nimirum quod in extremo calce habeatur non dissimile uaticinium, quod & ipsum de Ioanne interpretantur: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetam antequam ueniet dies domini. Neco enim mihi satis facit excusatio cuiusdam, qui putat in fine dictũ esse, quod sit paulo infra medium. Sunt qui indicent in bibliotheca uaticana haberi codicem Græcũ maiusculis descriptum, qui consentiat cũ latina æditione. Quid mirum si consentiat ad Latinorum exemplaria castigatus? Quanco arbitror hanc germanam esse lectionem. Duriusculũ est quod adfert Beda Augustinũ, ni fallor sequutus, fieri potuisse ut Marco scribenti aliud nomen pro alio occurrerit, quod tamen admonitus nõ putarit corrigendum, eo quod arbitraretur non temere permisisse spiritum sanctũ, ut nomen pro nomine tum occurrerit scribentis animo. Frigidior est & illa solutio, quoniam prophetæ licet diuersis modis eadem prædixerunt eodem spiritu, omnium omnia esse communia. Quod si recipimus, non refert quo

Hieronymus memoria lapsus

titulo citetur aliquid è ſacris uoluminibus. Certū eſt hic alteram uaticinij partem eſſe apud Eſaiam. Sed hoc quæri poterat, quur geminum adducens uaticinium, unum tantum prophetam nominet. Quod ad ſenſum attinet, unum reuera uaticinium eſt. Sed apud Matthæum 4. quem ſequitur Marcus, ſolus Eſaias nominatur, & huius tantū uerba citantur: Marcus Eſaiæ uaticinio prætexuit uaticinium Malachiæ, cōtentus nominare prophetam celeberrimi nominis. Cæterum quanq; ſententiæ ſumma conſentit, uerba tamen Euangeliſtæ nōnihil diſſident tū à Septuaginta, tū ab Hebraica ueritate. Siquidem Hebræa ſic reddidit Hieronymus: Ecce ego mitto angelū meū, & præparabit uiam ante faciem meam, cōſentientibus per omnia Septuaginta, niſi quod Mitto, uerterūt in futurū, mittā, in quo Mar-

Varietas interpretum cus cōcordat cū Hebræis. Ceterū addidit, Tuam, cū tantum ſit uiam. Et rurſum quod illic eſt, Ante faciem meā, hic refert ante faciē tuam, mutata perſona loquentis. Nam apud prophetam hæc uerba uidentur eſſe Chriſti de ſe loquentis, etiamſi mox mutata perſona, de ſe tanq; de alio loquatur: Et ſtatim ueniet ad templū dominator. Contra apud Euangeliſtam hæc uerba patris ſunt loquentis ad filiū, Qui præparabit uiam tuam ante te. Iam poſterior pars, Vox clamantis in deſerto, parate uiam domini &c. eſt apud Eſa. cap. quadrageſimo. Hebraica ſic uertit Hieronymus, Vox clamantis in deſerto, parate uiam domini, Rectas

Diſſonantia Euangeliſtarū in uerbis facite ſemitas dei noſtri, In nullo diſſentientibus Septuaginta ab Hebræis. Diſſentiunt & hic nōnihil Euangeliſtæ, ſed in uerbis duntaxat. Nam quod cæteri dixerūt, Rectas facite ſemitas eius, Ioannes dixit: Dirigite uiam domini. Deinde quod habet Hebraica ueritas, et Septuaginta tranſtulerunt: Rectas facite ſemitas dei noſtri, Matthæus, Marcus, & Lucas poſuerūt ſemitas eius: opinor quod Euangeliſtæ, cū Hebraice ſcirent, nō indigerent tranſlatione Septuaginta: deinde cū ab Hebræis non anxie decerperent, quod ſcriptum eſſet, ſed quod memoria ſuggerebat, deſcriberent, uerbis nōnunquam diſſident, in ſententia cōcordant, id quod pluribus in locis admonuit diuus Hieronymus. Iam illud, quando notū eſt ijs quoq; qui græce neſciunt, angelum ſignificare nuncium, non arbitror admonendū.

Angelus nuncius Fortaſſis hic melius uertiſſet, Nuncium. Deinde nō dixit ſimpliciter, Angelum, ſed addito articulo, τὸν ἄγγελον, ut certum aliquem angelum, ſiue nuncium intelligas deſignari: cum omnes alioqui prophetæ nuncij fuerint uenturi Chriſti. At hic unicus ille, & eximius fuit nuncius, qui non ſolum prænunciarit aduentum domini, procul aduentantis, ſed qui præcurrens ipſe præpararit uiam iam aduenientis. Præterea quod ait,

Ante faciem Ante faciem tuam.) Nō eſt Græcis ἔμπροσθεν, aut, ἐνώπιον, Quod aliquoties ita uertit, hoc eſt, corā te, & in cōſpectu tuo, ſed πρὸ προσώπου, ut intelligas hūc nunciū præcedere, & hoc diſcutiente obſtacula uię, iam uideri, & apparere faciem aduenientis domini. Mox autem,

Qui præparabit uiam tuam ante te.) Græce eſt, ἔμπροσθέν σου, Quaſi dicas à fronte tua: ut intelligas Chriſtum qui nunciabatur iam adeſſe. Aliter enim dicitur, Ante Ciceronem dixit hoc Cato, id eſt, priuſquam Cicero diceret.

Fuit in deſerto.) Quidā offenſi hyperbato, ſic legunt, Ioannes baptizans in deſerto, fuit

Diſtinctio initium euangelij. Non abſurde tamen, ut mihi quidem uidetur, hæc uerba, Initium euangelij Ieſu Chriſti, &c. tituli loco erunt, qui mos eſt prophetis, & Herodoto quoq; atq; in totum illi genti. Porrò quod Valla mauult extitit, pro fuit, & argutatur neſcio quid, de,

Fuit Ioannes baptizans.) Haud multum ad rem theologicam pertinet. Erat enim idioma ſermonis Hebræi, quod tamen reperies & apud Atticos. Erat baptizans, id eſt, baptizabat. ἐτύγχανε βαπτίζων.

Baptizans.) Articulum non addidit Græcus, unde perinde ualere poteſt, ac ſi dicas, Cœpit baptizare, ἐγένετο βαπτίζων, factus eſt baptizans: ſiue cœpit baptizare.

Ordo Fuit in deſerto.) Apud Græcos alius eſt uerborum ordo. Fuit Ioannes baptizans in deſerto. Ac rectius, Erat, quàm fuit.

In remiſſionem pec.) In, hic præparationem ſignificat non effectū, Nam Ioannis baptiſmus, pręparabat ad Chriſti baptiſmum, quo remittebantur peccata. Fortaſſis & illud annotandum, quod apoſtoli iubentur prius docere, poſtea baptizare. Ioannes prius baptizare dicitur, deinde prædicare baptiſmum. Iudæus per ceremonias ducitur ad cognitionem, Chriſtianus prius diſcit: niſi mauis intelligere de baptiſmo Chriſti, quem poſt ſuum baptiſmum prædicabat Ioannes. Sequitur enim: Ego quidem baptizaui uos in aqua. Ille uero

baptizabit

baptizabit uos &c. Hinc apparet quod baptizatis ab ipso prædicarit Christi baptismum mox sequuturum, ne ipsius baptismo confiderent.

Iudææ regio.) ἡ ἰουδαία χώρα, id est, Iudæa regio, ut cohæreant duo nomina substantiua.

Et Hierosolymitæ uniuersi.) Græci secus distinguunt. καὶ οἱ ἱεροσολυμῖται καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες, id est, Et Hierosolymitæ & baptizabantur omnes. Nec enim ueniebant omnes Hierosolymitę, sed ex omni Iudæa & Hierosolyma qui uenerant baptizabantur. Nam omnem Iudæam, dixit pro eo quod erat, ex omnibus Iudææ partibus. Nec est, In Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem, quod uox Iordanis esset plerisque ignota. Distinctio

Et erat.) ἦν δὲ, id est, Erat autem.

Vestitus.) ἐνδεδυμένος, id est, Indutus. Et pilis camelorũ.) Cameli est Græcis, & item in aureo codice, Item in Constantiensi. Quanquam hoc nihil ad sensum. Camelus enim hic speciem notat animantis, non unum aliquod eius generis. Suffragabantur aureo codici uolumina diui Donatiani. Speciem animantis expressit, ut ostenderet uestis asperitatem, iuxta domini testimonium, Qui mollibus uestiuntur in domibus regum sunt. Pictores onerant Ioannem exuuio cameli quemadmodum Græci uestiunt Herculem exuuio leonis. Imò uestis erat contexta non è lana britannica, aut sericum uelleribus, aut lino Hollandico, sed è pilis camelorum. Asperitatem augebat zona pellicea premens ilia.

Et zona pellicea.) καὶ ζώνην δερματίνην. Ablatiuus est nobis, non nominatiuus, & refertur ad participium, uestitus, sicut & ablatiuus, pilis. Et lumbos suos dicendum erat, nõ eius.

Mel syluestre edebat.) ἔσθιων, id est, Edens, ut pertineat ad uerbum quod præcessit, erat. Quanquam hoc recte uariauit, nisi quod aptius erat, Vescebatur, quàm edebat, aut certe uictitabat, siue esitabat, cum de genere cibi loqueretur.

Venit.) ἔρχεται Venit, Græce uel præsentis est temporis, uel futuri. In Donatiani lib. habebatur ueniet. Et notandus est articulus ὁ ἰσχυρότερος, id est, Ille qui me fortior, & potentior est.

Nõ sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Nõ sum idoneus, aut sufficiens, ut uulgo loquũtur.

Et calciamentorũ eius.) Eius, addidit Hebræorum more, Latinis non est phas ita loqui. Eius Hebræorũ more additur

Ego baptizaui.) ἐγὼ μὲν. Non in tempore omisit, Quidem coniunctionem, quæ hanc partem opponit spiritui. Spiritu sancto.) In spiritu sancto est Græcis, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Quidã codex Græcus hoc quoque loco addebat, Et igni, καὶ πυρὶ, ex Matthæo sicuti conijcio, quanquam Theophylactus non addit. Additũ aliquid

Ascendens uidit.) Sermo græcus anceps est, utrum Ioannes uiderit an Christus.

Vidit cœlos apertos.) εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, id est, Vidit scindi, siue diffindi cœlos. Nam participium est passiuum præsentis temporis, quod non per scissos, ut Laurentio uisum est, sed per uerbum, erat transferendum. Elegantius aũt uertisset, Diduci cœlos, siue findi.

Et spiritum sanctum.) Sanctum non additur, nec in Græcis, nec in antiquissimis Latinis codicibus, nec in aureo codice, ne in Cõstantiensi quidem. Porrò articulus additus indicat intelligendum de spiritu sancto, de quo paulo ante meminit. Similiter paulo post, Et statim spiritus expulit eum, ut de eodem accipias spiritu.

Descendentem & manentem.) Et manentem nõ additur in Grecis, uidetur ascriptum ex euangelio Ioannis. Ex sermone Greco non potest aliud intelligi, quàm spiritus descendens, à Christo uisus fuisse, cum res magis postulet, ut intelligatur à Ioanne, cæterisque uisus descendere. Deinde si Christum accipimus uidisse, dicendum erat ἐφ' αὐτόν, id est, super se, non ἐπ' αὐτόν, id est, Super eum. Neque uideo tamen quo pacto queat res explicari, nisi dixerimus ἀναβαίνων rectum casum positum loco paterni ἀναβαίνοντος, id est, quum ascenderet ex aqua Iesus, uidit &c. Nisi accipiamus Ioannem unà cum Iesu descendisse in flumen ad tingendum eum, atque ita legamus, Ioannes ascendens ab aqua, uidit &c. Et manentem aliũde additũ Anceps sermo

Dilectus.) ὁ ἀγαπητός. Articulus non caret emphasi, quasi dicas ille dilectus. Idem additur filio ὁ υἱός. multi filij, multi dilecti, at hic ille eximius & unice dilectus. Deinde nomẽ hic est, non participium Dilectus, quod uertere solet charissimus.

Complacui.) εὐδόκησα, quasi dicas, bonã habeo opinionẽ, siue bene cõplacitum est mihi. Complacui εὐδόκησα

Expulit.) ἐκβάλλει, id est, Emittit præsentis temporis. Quanquam ἐκβάλλειν aliquando est eijcere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocunque uelit. Theophylactus & Chrysost. in Catena citatus admonent significari, nõ esse cõmittendum

Periculum non accersendū, sed si uitari non potest, fortiter ferendum. Id pulchre declarat Athanasius in apologeticis de fuga sua

ut homo semet cōijciat in periculū tentationis, sed si deo uolente incidat, fortiter agendum.

Et erat in deserto.) Quidam codex Græcus tantum habebat, Et erat ibi. Alter præterea addit, In deserto. Quorsum autem attinebat repetere desertum, cum mox præcessisset?

Quadraginta diebus,) In Græcis non additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum.) ὅτι, Hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit.) ἤγγικεν. Et appropinquauit, siue appropinquat, ut in huiusmodi uerbis Græci nonnunquam utuntur præteritis loco præsentiū, ut non semel iam admonuimus.

Pœnitemini barbara uox

Pœnitemini.) μετανοεῖτε, id est, Pœniteat uos, quod consueuit uertere, Pœnitentiam agite, aut quod ego malim, resipiscite.

Lex quando abrogata

Varia lectio

Et credite euangelio.) ἐν εὐαγγελίῳ, id est, In euangelio, tametsi id ex proprietate est sermonis Hebræi. Theophylactus putat hic abrogatam legis obseruationem, quum ait, credite Euāgelio, quasi dicat, Cessent umbræ, lux adest. Ad id facit quod præcessit, tempus impletum est, Proinde non omnino idem docuit Christus initio quod Ioannes.

Et præteriens.) περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Ambulans autem ad mare, siue iuxta mare. Quanquam alius codex habebat, καὶ παράγων παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Præteriens iuxta mare. Porrò lacum mare uocat.

Fratrem eius.) Pro eius Græce est, Simonis. Quidam utrunque repetunt αὐτοῦ τοῦ σίμωνος, id est, Ipsius Simonis, siue eius nempe Simonis, quod opinor additū à quopiam qui uoluerit effugere ἀμφιβολογίαν, ne intelligeremus fratrem ipsius Christi. Nec est hoc loco Retia, ut paulo post δίκτυα, sed ἀμφίβληστρα, id est, genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Componentes retia.) καταρτίζοντας, id est, Sarcientes, siue reconcinnantes.

Secuti sunt eum.) ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ, id est, Abierunt post eum, ut uerbum uerbo reddatur. Quod & aliâs uerti poterat, ὕπαγε ὀπίσω μου, sequere me. Theophylactus putat hic narrari secundam uocationem, eò quod narratio Lucæ 5. dissonet à narratione Matthæi & Marci. Cæterum quod addit Petrum & Andream fuisse discipulos Ioannis Baptistæ, qui permoti illius de Christo testimonio Christum sequi cœperint, sed Ioanne coniecto in carcerem redierint ad pristinum quęstum, unde denuo uocati protinus sequuti sint, quoniam nulla scripturæ autoritate nititur, pro coniectura humana habendum censeo.

Quasi pro tanquā ineleganter

ea sine, aut eia

Quasi potestatem habens.) ὡς, id est, Tanquam. Quanquam hoc Quasi, & quod mox sequitur, sic, eidem Græcæ uoci respondent ὡς, unde uertere poterat utrobique, ut. Porrò de potestate ἐξουσία diximus in Matthæo.

Quid nobis & tibi.) ἔα τί ἡμῖν καὶ σοί, id est. Sine quid nobis & tibi? Quanquam ἔα rectius accipitur, ut sit aduerbium Græcis, nobis interiectio exclamantis: & Latine uertisset, Quid rei nobis tecum est? Aut, quod pollet idem, Quid tibi nobiscum est rei?

Sermo durus

In spiritu immundo.) Quid hac forma loquendi durius Latinis simul & Græcis auribus? Dici poterat, Obnoxius immundo spiritui.

Redundat, ante tempus

Venisti ante tempus perdere nos.) Ante tempus, nec additur apud Græcos, nec in codice aureo, ne in Constantiensi quidem. Videtur huc adiectum è Matthæi capite octauo.

Scio quod sis.) οἶδά σε τίς εἶ, id est, Scio te qui sis, & sic habent antiqui nostri codices, qui sis, non quod sis, siue Noui te quis es, ut magis ad uerbum exprimam.

Articuli uis Sanctus dei

Sanctus dei.) ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. Nec hic articulus ociose additur, ut aliâs sæpius indicatum est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed ὁ ἅγιος, ut certum & insignem intelligamus, Videlicet illum unum uere sanctū, & omnis humanæ sanctimoniæ fontem. Proinde dilucidius erat Noui te qui sis, nempe sanctus ille dei.

Et comminatus est.) καὶ ἐπετίμησεν, id est, Et increpauit.

De homine.) Græcis est ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo.

Tempus pro tempore

Et discerpens eum & exclamans.) Vtrunque participium Græcis præteriti temporis est, σπαράξαν κράξαν, quasi dicas Discerpto illo, & clamore emisso.

Quid nam est hoc.) τί ἐστι τοῦτο, Particulam nam, addidit interpres de suo, cum aliâs negligat exprimere, nimirum ad hunc modum paria faciens. Et rursum.

Sensus anceps

Quæ nam doctrina.) τίς ἡ διδαχή, Quæ doctrina, de suo addidit, nam. Quia in potestate & spiritibus imperat.) Quia in potestate & spiritibus, habetur tum in Græcis, tum in antiquis Latinis, ut coniunctio addat epitasin. Cæterum Græci codices locum bifariam distinguunt

distinguunt. Nonnulli sic legunt, Quæ est hæc doctrina, quoniam secundum potestatem, ut subaudias, est. Alij coniungunt hæc cum his quæ mox sequuntur, quę est doctrina hęc, quoniam cum autoritate spiritibus quoq; immundis imperat.

Et processit.) καὶ ἐξῆλθεν, id est, Et exiuit, siue emanauit.

Rumor eius.) ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ, id est, Fama eius, quod alicubi uertit opinio. Cæterum ut famam hominis dicimus, ita non dicimus rumorem hominis in eodem sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, ut rumor belli. Fama generale nomen est. *Rumor pro fama non recte*

Regionem.) περίχωρον, id est, Totam undiq; regionem Galilææ finitimam, ut intelligamus & ultra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recumbebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, ut & antiqui codices habent, cũq; his aureus ille, atq; etiam Constantiensis. Recumbit enim quiescens & supinus. Accumbitur in conuiuio. Decumbit ægrotus lecto affixus. *Recumbo accumbo decumbo*

Apprehensa manu eius.) κρατήσας, quod toties uertit, tenuit, ueluti de Iesu capto, Tenuerunt eum, ubi tempestiuius erat comprehenderunt. Et cur non potius reliquit quàm dimisit, ἀφῆκεν; nisi forte febris dicto uale discessit. *κρατεῖν uarie transfert*

Omnis ciuitas.) ἡ πόλις ὅλη, id est, Ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui uexabantur.) κακῶς ἔχοντας, id est, Male habentes, siue Male affectos.

Varijs languoribus.) ποικίλαις νόσοις, id est, Varijs morbis: quod tamen ita perpetuo ferè uertit. *Languor morbus*

Quoniam sciebant eum.) Græce sic est, ὅτι ᾔδεισαν αὐτὸν χριστὸν εἶναι, id est, Quod nouerant ipsum Christum esse. Nam hæc duo uerba adduntur in nonnullis Græcis exemplaribus, uelut in Theophylacto, In nostris tantum est, Quoniam sciebant eum. Gręcus tamen sermo ambiguus est, nõ passus est eos hoc proloqui quod agnoscerent Iesum: siue, nõ passus est eos omnino loqui, propterea quod agnoscerent Christum esse Messiam, ne id ante tempus effutirent. In priore sensu magis conueniebat, ipsum, quàm eum.

Et diluculo ualde.) καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν, id est, Et mane, multa adhuc nocte. Nam id sonat ἔννυχον, cum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt.) λέγουσι, id est, Dicunt. Et mox, Quia omnis. ὅτι cõiunctio fuerat omittenda.

In proximos.) εἰς τὰς ἐχομένας, id est, Adhærentes, siue contiguos.

Vicos & ciuitates.) Græcis est dictio composita κωμοπόλεις, quod quidam interpretantur muncipia. Oppidula rusticana significat, quæ uel uici, uel oppida uideri possint. Siquidem ex uico & oppido Græca uox composita est. *κωμόπολις Rusticanum oppidulum*

Vt ibi prædicem.) Græce est ἵνα καὶ ἐκεῖ, Vt & ibi. Consentientibus & antiquis exemplaribus nostris. Et in hoc, apertius erat, Ad hoc, siue hac gratia, εἰς τοῦτο.

Et in omni Galilæa.) Et non est Græcis, sed in Synagogis illorum per totam Galilæam.

Si uis.) Hoc loco interpres recte omisit ὅτι. quod cum alicubi faciat, mirandum, cur non idem perpetuo faciat, quoties sermonis exigit ratio.

Volo, mundare.) Mundare hic passiuum est, imperandi modo θέλω, καθαρίσθητι, quemadmodum est in Matthæo.

Et comminatus est.) καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν, id est, Cõminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, necubi proferret. Et eiecit dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini.) ὅρα μηδενὶ, id est, Vide ne cui.

Ostende te.) ἑαυτὸν δεῖξον, id est, Teipsum ostende. Quanquam interpres huiusmodi composita pronomina plerunque uertit per simplicia. Et quod in nostris codicibus legitur Principi sacerdotum, apud Græcos est τῷ ἱερεῖ, nisi forte id efficit articulus, ut de summo sacerdote dictum accipiatur. *Summo sacerdoti, pro sacerdoti*

Cœpit prædicare.) Græci addunt πολλὰ, id est, Multum siue multa.

Diffamare.) διαφημίζειν Græce non sonat in malam partem. Verti poterat Spargere seu diuulgare. *Diffamare pro diuulgare*

Ita ut non posset iam.) Ex Græcis uerbis apparet de mundato dictum, Proinde ne quid hic hæreret lector, pro αὐτὸν subiecimus Iesus, hoc est nomen pro pronomine, Ne quis hoc ut temere factum statim corrigat.

In de-

In desertis locis esse.) Erat, Græce est, non esse, ἦν.

Et conueniebant.) καὶ ἤρχοντο, id est, Et ueniebant.

EX CAPITE SECVNDO.

Post dies nec addendum octo

Post dies.) δι' ἡμερῶν, id est, Per dies. Nec addendum est octo, quod in quibusdam habetur codicibus Latinis. Certe in Paulino habebatur, Post dies, in Corsendoncensi recenti manu additum erat octo. Sed lucidius erat Diebus aliquot, siue Post dies aliquot. Nam post dies Latine nihil significat.

Et conuenerunt.) καὶ εὐθέως συνήχθησαν, id est, Confestim conuenerunt, siue collecti sunt.

Nec ad ianuam.) Græca sic habent, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, id est, Ita ut iam non caperent, ne ea quidem quæ erant iuxta ianuam, ut intelligas domum adeo fuisse refertam, ut ne uestibulum quidem & partes ostio uicinæ caperent turbam. Aureus codex habebat, non caperet, itidem Costantiensis, denique meus uetustæ typographiæ: ut Caperet uerbum, pertineat ad domum, sitque gemina negatio, nec domus capiebat, nec loca uicina ianuæ, hoc est uestibulum.

Et uenerunt.) καὶ ἔρχονται, id est, Veniunt.

ἀποστεγάζειν Detegulare

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, id est, Detexerunt tectum. Est enim παρονομασία, quasi dicas, detegulauerunt tegulas.

Et patefacientes.) καὶ ἐξορύξαντες, id est, Cum effodissent, ut intelligamus etiam superne perfodi tecta.

χαλάω

Submiserunt.) χαλῶσι, id est, Demittunt, proprie funibus, quemadmodum demittitur ancora, aut saxum è sublimi.

In quo paralyticus iacebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, quod paulo ante deprauatum erat recumbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat.) Græce est blaspemias, βλασφημίας, loquitur blasphemias.

Nisi solus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus.

Dimittuntur.) ἀφέωνται, id est, Remittuntur, siue remissa sunt. Nam uidetur esse præteritum Atticum pro ἀφεῖνται. Thema actiuum est ἀφέωκα, passiuum ἀφέωνται. Ita tradit Herodianus. Fortassis interpres legit ἀφίονται per o micron ut deducatur à uerbo ἵω unde ἵημι. ut nos superiore editione poneremus remittantur, in causa fuit quidam insigniter Græce doctus, ad hæc non mediocri uir autoritate, qui consultus super hoc loco, iussit ut suo periculo uerterem remittantur. Obsequutus sum, & falsus. Id quum mihi non semel acciderit, tamen audio pertinax, & nulli cedens.

Vt mirarentur.) Plus dixit Græcus sermo ὥστε ἐξίστασθαι, id est, Vt essent attoniti, & uelut extra se. Nam ab hoc uerbo dicta ecstasis, quæ est raptus mentis.

Honorificarent.) δοξάζειν, id est, Glorificarent.

Leui Alphæi.) τὸν τοῦ Ἀλφαίου, id est, Alphæi filium.

Ad Teloneum.) Græcam uocem reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicanorum, ubi colligunt uectigal, quod Græce τέλος dicitur.

Soloecismus

Videntes quia manducaret.) ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα, id est, Cum uidissent eum edentem. Mirum quur hic placuerit soloecismus, quum Græcus sermo non præbuerit occasionem.

Quare.) τί ὅτι, id est, Quid quod, id est, Quid est quod.

Magister uester.) Laurētius negat hæc addita in exemplaribus quibus est usus. In nōnullis tamen addita comperi, Tametsi Theophylactus nō addit. In Constantiensi fuit erasum.

Non necesse habent.) οὐ χρείαν ἔχουσι, id est, Non opus habent.

Sani.) ἰσχύοντες, id est, Valentes, siue qui ualent.

Vocare iustos.) Græci addunt εἰς μετάνοιαν, id est, Ad pœnitentiam. Quanquam id suspicor adiectum à quopiam. Nam nec in antiquissimis codicibus nostris reperitur, nec in Constantiensi, nec in meo uetustæ typographiæ, etiamsi apud Theophylactum additū est.

Et pharisæi.) Quidam Græcus codex habebat καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, id est, Et pharisæorum, ut subaudias discipuli, quemadmodum est item paulo post: nisi mauis, Ii qui sunt ex Pharisæis, hoc est è factione Pharisaica.

Nunquid possunt.) μὴ δύνανται, id est, Num possunt.

Filij

Filij nuptiarum.) Græca nonnihil dissonant, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστὶν νηστεύειν, id est, Filij thalami nuptialis in quo sponsus cum eis est ieiunare. Νυμφὼν enim nuptiale cubiculum significat, interprete Suida. Deinde continenter ipse sibi respondet, ὅσον χρόνον μετ᾽ αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν, id est, Quanto tempore secum habent sponsum, non possunt ieiunare.

Filij nuptiarum

Assumentum.) ἐπίβλημα, quod antè uerterat commissuram, ut Matthæi nono, & Lucæ quinto, ad uerbum sonat immissuram. Dilucide tamen uertit interpres.

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, id est, Panni nondum à fullone curati. Nam hunc rudem uocat interpres. Siquidem γναφεὺς, fullonem significat.

ἄγναφος

Aufert, supplementum nouum.) Gręcus addidit, eius, ut subaudias uestis. Quod hic uertit supplementum, aliâs uerterat plenitudinem, πλήρωμα. ut Matthæi nono. Sic autem uocat eam panni particulam, qua uestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo.

Vinum nouum in utres nouos.) Græcis non est eadem προσονομασία, cum illis habeatur νέον & καινὸς, quorum prius illud aptius dicitur de ijs quæ sentiunt ætatem.

Nouum νέον
nouum καινὸν

Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, id est, Cœperũt discipuli eius iter facere. Nã quod Græcus habet sermo, ἤρξαντο, id est, cœperunt, hoc interpres retulit ad personam: ueluti cũ dicitur, ἄρχεσθαι λέγειν, non qui initiũ dicendi facit, cũ ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit uerba facere, & ob id uertit progredi. Nimirũ offensus absurditate sermonis, quod cũ paulo ante dictũ esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idem subijciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi. Verum hic nec initiũ itineris significatur, nec ordo ingredientiũ, sed uellendi initium. Iam enim inter eundũ cœperũt uellere spicas.

Cœperunt progredi non apte uersum

Et uellere spicas.) τίλλοντες, id est, Vellentes, siue uellendo.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Vt paulo superius non addebatur magister uester, ita hic non additur apud Græcos, Discipuli tui. Quorsum enim attinebat eos nominare, cum digito illos ostenderent, ecce?

Sub Abiathar principe sacerdotum.) Diuus Hieronymus in libello De optimo genere interpretandi, indicat nomen Abiathar pro Achimelech esse positum, propterea quod libro Regũ primo capite xxij. ubi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed duntaxat Achimelech, Siue id acciderit uitio scriptorum, siue quod eiusdem hominis uocabulum sit Abiathar & Abimelech. Nam Lyranus putat hunc Abiathar fuisse filium Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo cæso iussu Saulis, comes fuerit fugæ Dauidicæ. Hieronymus ut nectit nodum, ita non explicat. Theophylactus aperit aliam rimam, ut accipiamus alium fuisse Achimelech, qui in libro regum tantũ sacerdos sit dictus ἱερεὺς, quum hic Abiathar dicatur ἀρχιερεὺς. Mirum quum Latini codices constanter habeant Achimelech, quur in Græcis Euangelijs semper habeatur Abimelech, nisi quod Suidas in dictione εὐαγγέλιον admonet eundem utroq; nomine signari.

Abiathar pro Achimelech

Redundat in nostris

Nisi solis:) Solis non additur apud Græcos, nec erat in codice Constantiensi.

Et dedit eis.) Græci addunt καὶ, καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι. Pro eis melius uertisset, Qui secum erant, Et dederit his quoq; qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

BEnefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiam, quasi dicas, Vtrum prodesse fas est sabbatis an lædere?

Benefacere pro beneficio afficere

Aut perdere, ἢ ἀποκτεῖναι. id est, An occidere.

Et circunspiciens.) περιβλεψάμενος, id est, Cum circumspexisset. Nec est, Contristatus, sed συλλυπούμενος, id est, Condolens seu uerius condolescens.

Et restituta est manus illius. Græce est, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Et restituta est manus illius sana ut altera. Verum haud scio an uerbis aliquot ex Matthæo huc asscriptis.

Vt nauicula sibi deseruiret.) ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, id est, Vt nauicula inseruiret sibi, hoc est, ut nauicula esset sibi usui, siue adhiberetur sibi. Nam προσκαρτερεῖν sæpe aliâs uertit assistere, siue insistere.

προσκαρτερεῖν

Non

Non comprimerent eum.) μὴ θλίβωσιν αὐτὸν, id est. Ne se premerent. Primum Latinius, deinde accommodatius ad Græcum sermonem.

Plagas.) μάστιγας, id est, Flagella. Sic enim uocat afflictionē qua deus corripit homines.

Clamabant dicentes.) λέγοντα. Dicentes ad ipsos spiritus refertur, quod ea uox Græcis est neutri generis.

Comminabatur.) ἐπετίμα, id est, Increpabat. Quanquam hoc loco tolerabilius erat, interminabatur.

Et ascendens in montem aduocauit.) Græce est, ἀνέβη καὶ προσκαλεῖται, id est, Ascendit & aduocat, ut posterius sit præsentis temporis.

Et fecit duodecim.) Græca nonnihil dissident, καὶ ἐποίησε δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, ἵνα ὦσιν μετ' αὐτοῦ, id est, Et fecit duodecim, quos & apostolos nominauit, ut essent secum. Quanquam id in emendatioribus Grecorum exemplaribus non est ascriptum: & magis conuenit breuiloquentiæ Marci, ut omittatur. Atque hic quoque multa prudens dissimulo, uel quod minutula sint, uel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit.) καὶ ἔχειν, id est, Et habere, siue ut haberent. Pendet enim à superioribus, Vt essent secum, & haberent potestatem: aut certe cum proximo uerbo cōnectendum, κηρύσσειν καὶ ἔχειν mitteret eos ad prædicandum utque haberent.

Et imposuit Simoni.) Ante hæc uerba habent nonnulli Græci codices πρῶτον σίμωνα, id est, Primum Simonem. Verum id in emendatioribus non reperitur, & uidetur ex Matthæo desumptum. Certe apud Theophylactum non reperi, nec in æditione Aldina.

Et imposuit Simoni nomen Petrus.) Græce quidem est πέτρον. Sed Petrus, aut Petro, aut Petri, Latinius est, ni fallor, nisi magis placet periphrasis.

Boanerges Boenarges.) Nam Hebræis בְּנֵי filios sonat, רֶגֶשׁ tonitrui uel fremitus. Ita nos docet libellus de nominus Hebraicorū interpretatione, in certo titulo. Tametsi Hieronymus putat uocem esse deprauatam, ac legendum esse Banerrem, reges enim Hebræis sonare fremitum, nisi malis רַעַשׁ tumultus uel commotio, non raro enim ע per g enunciarunt Septuaginta, ut est uidere in Gomorrha. Quanquam fremitus minimum abest à tonitruo. Cum Homerus Iouem ὑψιβρεμέτην & ἐρίγδουπον appellet, non ob aliud quàm ob tonitrua. Porrò quid est quod Hieronymus appellat corruptum? An quod Syro sermone aut Chaldaico deflexum est. Huiusmodi uerbis subinde utuntur Euāgelistæ. Imò hac lingua Christus uidetur fuisse loquutus, quæ tum cōmuni populo fuit quàm maxime familiaris. Quod si Euangelista corrupit, non temere corrupit, neque nobis pro corrupto debet haberi, quod scripsit euangelista à Christo prolatū, quodque Græce nobis dignatus est interpretari. Quare nihil erat cur in me debaccharetur quidam, quod hic Euangelistæ autoritatem sequi maluerim

Calumnia repulsa quàm Hieronymi: præsertim cum hic in huiusmodi rebus nonnūquam uel conniueat, uel parum sibi constet, neque dubitandum quin alicubi fallatur.

Et Matthæū.) Quidam Græcus codex addit τὸν τελώνην, id est, Publicanum. Quanquam nec id reperio in emendatioribus, ac uetustis exemplaribus.

Et conuenit iterum turba.) καὶ συνέρχεται πάλιν. Conuenit præsentis temporis est, ut prima syllaba pronuncietur acuta, id tametsi minutulum est, tamē haud indignum iudicaui quod indicaretur, propterea quod in re tam sacra nefas sit, uel minima negligere.

Sic ut nō possent.) Græcis quidem duæ sunt negationes, ὥς μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτους φαγεῖν. Quod duobus modis Latine reddi poterat, Conuenit iterū turba tanta, ut non possent ne panibus quidem uesci. Aut sic, Vt nō possent uel panes edere. Sentit enim tantam fuisse multitudinem, ut non solum non suppeterent obsonia, sed ne panum quidem satis esset in cibum. Aut certe tantum fuisse confluxum, ut discipulis non esset ocium sumendi cibi, tantum aberat, ut ad alia foret ocium. qui posterior sensus meo iudicio uerior est.

οἱ παρ' αὐτοῦ cognati Et cū audissent sui.) οἱ παρ' αὐτοῦ, id est. Qui ad illum pertinebāt, & ex illius erāt familia seu cognatione. itidē paulo inferius τὰ παρ' αὐτοῦ, uertit sua. Sentit em̄, cognatos, et affines eius.

Exierunt tenere eum.) κρατῆσαι αὐτόν, id est, ut comprehenderent eum, siue ut manus inijcerent. Nam id est agnatorum, si quis commotæ mentis esse cœperit.

In furorē uersus est.) id est, ἐξέστη, Mente captus est, siue ut in quibusdā legitur ἐξίστη.

Beelzebub Beelzebub.) βεελζεβούλ, id est, Beelzebul, de quo diximus in Matthæo.

Quia

Quia in principe.) Hic omittendum erat ὅτι, aut uertendum erat, quod eijceret, quemadmodum illud quod proxime præcessit, quoniam Beelzebub habet.

In se.) ἐφ᾽ ἑαυτήν, id est, In seipsam, siue Aduersus seipsam.

Dispertiatur.) Idem uerbum quod modo uertit diuidatur, μερισθῇ.

Dispertitus est.) Græca sic habent, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ᾽ ἑαυτόν, καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, id est, Et si satanas insurrexit in seipsum, ac diuisus est, non potest stare.

Quibus blasphemauerunt.) ὅσας ἂν βλασφημήσωσι, id est, Quascunque blasphemauerint. Sic enim loquuntur Attici, Conuicia conuiciantur, & fugam fugiunt.

Non habebit remissionem.) οὐκ ἔχει, id est non habet. Ita legit codex aureus, atque etiam Constantiensis.

Aeterni delicti.) αἰωνίου κρίσεως, id est, Aeterni iudicij, siue æternæ damnationis. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Per synecdochen enim aliud ex alio intelligitur. *Delicti pro iudicij*

Et circumspiciens.) καὶ περιβλεψάμενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους, id est, Et cum circumspexisset in circumitu circū se discipulos sedentes. Quanquam in quibusdam exemplaribus μαθητὰς non additur, & est alius ordo περιβλεψάμενος κύκλῳ περὶ αὐτὸν καθημένους. In priore lectione sensus est, discipulos undique dominū circunsedisse: in posteriore intelligimus dominum circuntulisse oculos per auditores, ut nulli sederint à tergo Iesu. *Varia lectio*

EX CAPITE QVARTO.

SEcus uiam.) Hic reliquimus præpositionem secus, quod in progressu iacientis semen motus quidam sit. Nam uocem esse Latinam aliâs docuimus. *Secus præpositio*

Exæstuauit.) ἐκαυματίσθη, id est, Exustum est, siue æstu perijt.

Ascendentem.) ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα. Vt prius uerbum pertineat ad herbam emergentem è terra, posterius ad herbam grandescentem & adolescentem.

Vnum centesimum.) καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν, id est, Attulit unum triginta, & unum sexaginta, & unum centum. Laurentius Valla declarat se legisse ἐν præpositionem, non ἓν nomen numerandi. Et ipse sic scriptum comperi in libris emendatioribus. Nominatim in uetustissimo codice, qui habebat cōmentarios Theophylacti, quanquam dissentiebat editio Aldina. Quo modo si legamus, ad uerbum ita reddi potest. Et adferebat in triginta & in sexaginta & in centum: ut præpositio ἐν posita sit pro ἀνὰ, quasi dicas per triginta, per sexaginta, per centum, quod tamen commode uerti poterat. Et adferebat, tricena, sexagena, & centena, ut ex singulis granis tantum granorum intelligatur enatum. Quanquā paulo inferius idem occurrit locus, itidem per præpositionem scriptus. Cæterum quoniam in hoc facile labi potuit librarius, rem lectoris arbitrio committo, præsertim cum & altera lectio probe defendi possit. Nisi quod in posteriore loco, quū dominus discipulis explicat parabolam, duriuscule dicitur unum & unum, cum de hominibus loquatur, non de seminibus. Proinde nos periphrasi sumus usi. *Centesimum pro centuplū* *ἐν & ἓν pro ἀνὰ*

Cum esset singularis.) ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, id est, Cum autem cœpisset esse solus, siue solitarius. Nam solus uertit in Luca, Cum autem esset solus orans. *Singularis pro solitarius*

Qui cum eo erant duodecim.) Hic uariāt Græci codices: Nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, id est, qui circa illum erant cum duodecim. Atque ita sanè scriptum erat in libro qui habebat commentarios Theophylacti, cōsentiente æditione Hispanica, & Aldina. Mei habebant, ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, id est, Interrogauerunt eum discipuli eius.

Mysterium regni.) μυστήριον, id est, Arcanum, siue secretum, non cōmunicandum prophanis, quod aliquoties uertit sacramentum.

Illis autem qui foris sunt.) τοῖς ἔξω. Rectius uertisset per adiectiuum, id est, Exteris extraneis, siue externis, aut exoticis. *Articulus cum aduerbio*

Videant & non uideant.) Græcus mutauit uerbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, id est, Vt cernentes cernant, & non uideant. Quasi plus sit uidere quàm cernere. Nam intuemur quædam, quæ tamen non uidemus, animo aliud agente. Quanquam refragantur magno consensu Latini codices, nec apud Theophylactum licet ex ipsius enarratione lectionem hanc deprehendere.

Et ærumnæ.) καὶ αἱ μέριμναι, id est, Sollicitudines. *Erumnas uertit μερίμνας*

Hi aūt sunt qui &c.) Abusus uidetur semel atque iterum ὅτι pro οἱ: uelut demonstret

hos & illos, quod solemus docendi causa & gestu repræsentare. Et seminari dicitur semen quod iacitur, item ager in quem iacitur, quemadmodum aspergitur aqua & aspergitur homo. Notat Laurentius, quod interpres sementem dixerit pro semine, quū sementis sit ipsa satio, semen quod iacitur. Sementem facere Latine dicitur, semen facere non item.

Sementis & semen

Vnum tricesimum.) Triginta, sexaginta, centum ut paulo superius admonui, consentientibus & peruetustis Latinis codicibus, de quo copiosius diximus in Matthæum.

Nunquid uenit.) Græce est, ἴδετε, μή τι λύχνος καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, id est, Videte num lucerna incenditur, ut sub modium ponatur? Quanquam illud ἴδετε in multis Græcorum codicibus non reperio asscriptum, uelut in Theophylacto. In ęditione Aldina scriptum est ἔρχεται pro καίεται, quemadmodum & in Theophylacto.

Non est enim.) οὐ γάρ ἐστι τι κρυπτόν, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, id est, Non est enim quicq; absconditum, nisi ut manifestetur. Tametsi dissentiunt hic exemplaria. Theophylactus legit, οὐ γάρ ἐστι κρυπτόν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, id est, non est occultum quicquam, quod non patefiat.

In absolutū apud nos

Neq; factum est.) οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, id est. Neq; factum est occultum, sed ut in apertum ueniat, Etiamsi legi potest, Neq; fuit occultum. Videtur autem in nostro sermone oratio parum absoluta, supplebitur hunc in modum. Neq; factum est occultum, ut maneat occultum, sed ut ueniat in apertum. Hæc sententia pulchre quadrat in doctrinam Euangelicam. Occultata sunt quædam, non ut semper laterent, sed ut suo tempore proferrentur in lucem.

Varia lectio apud Græcos

Videte quid audiatis.) Hic quoque Græca dissident, tametsi Latina exemplaria magis consentiunt quàm Græca, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis, & apponetur uobis audientibus. Qui enim habet, dabitur ei, et qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Græcæ lectioni suffragabatur codex Donatiani.

Deinde sequitur, ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν, id est, in qua mensura metimini, metietur uobis, & adiicietur uobis. Theophylactus ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε, ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis. In qua mensura metimini, in ea alij metientur uobis, qui auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabitur, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Huic lectioni cōsentiebat codex aureus, & item Constantiensis.

Nocte & die secus quàm solet expositū

Nocte & die.) Quidam utrunq; uerbum, dormiat & exurgat putant referendū ad eum qui iecit semen: ita ut intelligamus illum dormire nocte & exurgere die: & in hunc quidem sensum interpretatur Theophylactus. Ego magis arbitror posterius uerbum referendum ad semen, quod nullo colente tacitis auctibus & nocte & die proficit usq; ad maturitatem. Nam dormire dicitur, qui securus est nec iam laborat. Hūc sensum sequutus est, quisquis scripsit in Marcū scholia, quæ Hieronymo tribuuntur. Sic enim loquitur, Homo iactans semen, filius hominis est, semen uerbum uitæ, terra corda humana: dormitatio hominis, mors est saluatoris: exurgit semen nocte & die &c.

Et increscat dum nescit ille.) Sermo Græcus ambiguus est, καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Potest enim accipi ut semen exoriatur & exurgat ui naturæ, cum ipsum hoc nesciat, eo quod σπόρος semen sit masculini generis.

Parabolæ collatio

Cui parabolæ comparabimus.) ἢ ἐν τίνι παραβολῇ αὐτὴν θῶμεν, id est, Aut in qua parabola illud ponemus siue ponamus. Etiamsi nonnulli codices pro θῶμεν habeant παραβάλωμεν, id est, Per quam collationem conferemus. Quandoquidem παραβολὴν, Cicero uertit collationem. Et præpositione In, Hebræi abutuntur pro Per. In alijs pro τίνι scriptū est, ἐν ποίᾳ. Verum hæc minutiora duxi quàm quæ annotentur.

Natum pro seminatum

Et cum natum fuerit, ascendit in arborem.) Græcis hic repetitur, καὶ ὅταν σπαρῇ, id est, Cum seminatum fuerit, suffragante & codice aureo, Constantiensi, alijsq; multis. Offendit lectorem, quod absurde uideatur idem repeti, & quum seminatum fuerit.

Ascendit in arborem.) ἀναβαίνει, id est, Surgit. Porrò illud in arborem, nec additur apud Græcos, nec in antiquis codicibus nostris, nec in aureo. Asscriptum apparet ex Lucæ & Matthæi decimotertio.

Habitare.) κατασκηνοῦν, Quod alibi uertit nidificare, uerbum à scena dictum.

Differe-

Differebat.) ἐπέλυσεν, id est, Dissoluebat, siue exponebat: aut quo aliàs est usus, Edisserebat. Soluuntur enim ænigmata, & obscura ueluti nodosa.

Transeamus contra.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν, id est, Transeamus in ulteriorem partem: siue ut sæpe iam uertit, Trans fretum.

Et facta est.) καὶ γίνεται, id est, & fit, siue oritur, quasi res iam geratur.

Mittebat in nauim.) ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, id est, Irruebat in nauim, ut sit uerbum neu- *ἐπιβάλλω*
trum quod ad significatum attinet. *irruo*

Super ceruical dormiens.) ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον, quod inde Grecis nomen habet, quod capiti admoueatur. Ezechiel execratur eos, qui consuunt puluillos sub omni cubito, & ceruicalia sub omni capite. Quod tum exhibuit Iesus, id hodie in nobis agitur. Quàm peri- *Somnus episcoporum*
culose indormiunt hodie puluillis ac ceruicalibus huiusmodi, præsules ac pontifices quidam horum temporum? Periclitatur uniuersus populus, nec est qui Christum excitet in illis profundissime dormientem. Imò nolunt excitari, & habent qui somnum hunc pestilentissimum foueant, occinentes ad aurem blando susurro, euge euge. Expergiscere tandem optime Iesu, ne pereamus.

Non ad te pertinet.) οὐ μέλει σοι, id est, Non est tibi curę. Nam aliud est Pertinere ad nos, aliud, Esse curæ. Siquidem multa ad nos maxime pertinent, quæ minime sunt curæ.

Quia perimus.) ὅτι, id est, Quod, hoc sanè loco.

E xurgens, comminatus est.) καὶ ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν, id est, Et excitatus increpauit.

Obmutesce.) πεφίμωσο. Augmentum additum, etiam celeritatem indicat: ueluti di- *πεφίμωσο*
cas, Mox obmutesce. *mox obmutesce*

Quid timidi estis?) τί οὕτως δειλοί ἐστε; id est, Quid adeo timidi estis? Alij habebant τί δειλοί ἐστε οὕτως; id est, Quid timidi estis adeo?

Necdum habetis.) οὔπω, id est, Nondum. Alij habebant, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν, id est, Qui *πῶς apud Græcos interdū obiurgantis aut asseuerantis est*
fit ut non habeatis fidem? Et οὕτως, referunt ad præcedentem orationis partem. Laurentius ad sequentem adiunxit. Siccine nondum habetis fidem. Porrò Quomodo, parum Latine reddidit πῶς, quod ita uertendum erat, Qui fit ut non habeatis fidem? Est enim non interrogantis, sed obiurgantis.

Ad alterutrum.) πρὸς ἀλλήλους, id est, Inter sese. Quod crebrius iam admonui. Verum interpres perpetuo peccat in hoc uerbo, tanquam prudens.

Quis putas.) τίς ἄρα. Melius Quisnam, aut certe quis. Nam hoc loco uix habet Latinus sermo, quod respondeat ἄρα.

EX CAPITE QVINTO.

TRans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius uertit Contra, id est, In ulteriorem *Fretum*
partem. Quanquam in Matthæo sæpenumero uertit Trans fretum. Lacum *Mare*
ut dixi, appellant mare: tamen iisdem uerbis uti licuisset, etiam amne trans- *Lacus*
misso, aut aggere, aut monte. Fretum uero non idem est quod mare, etiamsi fretum omne dicitur mare.

Gerasenorum.) γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorum. Ad eundem modum legimus & *Geraseni*
apud Lucam, cum Matthæus uocet Gergesenorum, de quo nonnihil attigimus in Mat- *Gadareni*
thæo capite octauo.

Legio mihi nomen.) λεγεών. Grece scribens usus est uoce Latina, tametsi mutato genere. *Legio uox Romana usurpata Euāgelistæ*
Pascens in agris.) In agris, hic nec apud Græcos additur, nec in codice aureo, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi.

Et magno impetu.) καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη ἐπὶ τοῦ κρημνοῦ, id est, Et impetu ferebatur grex per præceps in mare. Magno, addidit interpres de suo.

Ad duo millia.) ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, id est, Erant autem fermè duo millia, siue Bis mille: & subaudiendum est Porci, non Spiritus: quod Spiritus Græce est neutri generis, & δισχίλιοι masculini, ut ad Spiritus referri non possit.

Quid esset facti.) τί ἐστι τὸ γεγονός, id est, Quid esset quod factum erat, siue Quod acciderat. Quanquam haud male uertit interpres.

Et uenerunt.) καὶ ἔρχονται, id est, Et ueniunt, præsentis temporis. Et ita habent codices emendatiores Latini.

Et sanæ mentis.) Post hæc uerba Græci codices addunt, quod in Latinis non habetur, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα, id est, Eum qui habuerat legionē: quod quoniam uisum est super es se, cū modo facta esset mētio dæmoniaci, eraserūt. At repetitur ad emphasim miraculi, esse iam sanæ mentis, qui nō solum fuerit obnoxius dæmonio, uerumetiam legioni dæmonū.

Cumq; ascenderet.) καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ, id est, Ingresso eo nauim, siue conscensa naui.

Non admisit.) οὐκ ἀφῆκεν, id est, Non permisit, siue Non passus est.

Quanta.) ὅσα, quod sæpenumero significat quæcunque. Hic interpres legisse uidetur πόσα, non ὅσα.

Et misertus sit tui.) Hoc non parum dure cohæret cum eo quod præcedit: Quanta tibi fecerit deus. uertendum erat, Quæ tibi fecerit deus, & in quibus misertus tui fuerit: siue, Quantopere misertus sit tui.

Vnus, pro quidam

Et uenit quidam.) καὶ ἔρχεται εἷς, id est, Et uenit unus. Sed utinam interpres Hebraicam figuram, ut hic mutauit, itidem mutasset ubiq;, tantum abest ut reprehendam. Et Iairus pe nultima acuta pronunciandum est Latinis, ob diphthongum ἰάειρος.

Quoniam filia.) Nec in Græcis est ὅτι, quod tamen erat omittendum si fuisset. Hic addidit de suo Quoniam.

Filia mea.) θυγάτριον, id est, Filiola. Est enim Græcis diminutiuum.

In extremis est.) ἐσχάτως ἔχει, ad uerbum sonat, Extreme habet, perinde ualet ac si dicas, Pessime affecta est, siue In summo uitæ discrimine est.

Vt salua sit & uiuat.) ὅπως σωθῇ, καὶ ζήσεται, id est, Vt salua fiat, & uiuet. Vt uerbum posterius sit futuri temporis. Alioqui quid aliud est ægrotam seruari, quàm uiuere? Nam sensus est, Impone illi manus, ut seruetur. Quod si non grauaberis facere, futurum est ut uiuat. Nam fieri potest, ut imponat aliquis manus ægroto, ad hoc ut sanetur, & tamen moriatur ægrotus. Quanquam hoc uitio interpretis non accidit, sed librariorum. Vt opinor, tribuunt huic archisynagogo fidem imperfectam. non credebat excitari posse mortuam: egrotam sanari posse credebat, si modo dignaretur illi dominus imponere manus. Ad hūc intellectum facit annotatio mea.

Et sensit corpore.) καὶ ἔγνω τῷ σώματι, id est, Cognouit corpore, quod interpres non inepte uertit, Sensit. Nam sensus est, Illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, quod iam carebat cruciatu & fluxu.

Quia sanata esset à plaga.) μάστιγος, id est, Flagello, quemadmodum superius indicatum est. Et quia ὅτι uertendum erat in Quod.

Virtutē quæ exierat

Cognoscens uirtutem quæ exierat.) ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν. Quæso, quod hoc sermonis dedecus? Num qua uirtus erat illi incognita? Proinde participium uertendum erat in uerbum infinitum: Iesus autem ut agnouit, siue sensit in seipso, uirtutem prodisse ex sese. Nec enim hoc loco ferendum erat De illo, pro Ex se, quod nostra habet æditio.

Omnem ueritatem.) ἐνώπιον πάντων πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, id est, Coram omnibus omnem causam suam, etiam si illud coram omnibus non reperi scriptum in omnibus Græcorum exemplaribus. Et in nōnullis pro αἰτίαν, scriptū erat ἀλήθειαν. Quod nos sequi maluimus, uel ob hoc, quod cum Latinis exemplaribus cōcordaret. Porrò Lucas αἰτίαν, habet.

Veniunt nuncij.) Nuncij, addiderunt nescio qui, quanquam non male. Certe non erat in codicibus Donatiani, ne in Constantiensi quidem. Nec est,

Ad archisynagogum deprauate

Ad archisynagogum.) sed Ab archisynagogo, magno consensu Græcorum codicum, ut intelligas ab illius uenisse domo, qui nunciarent mortem filiæ. Cæterum non animaduertens, siue lector, siue interpres hanc loquendi figuram, Eamus ad me, pro eo quod est, ad domum meam, &, à uobis exit, id est, è domo uestra, existimauit non posse uitari, quin illi ad archisynagogam uenerint: quandoquidem is iam erat apud Iesum. Verum & ab illo uenerunt & ad illum, hoc est, ab illius ædibus, ad ipsum. Germanam scripturam cū Græcis consentientem repperi in codice Constantiensi. Tametsi sermo Græcus potest uideri dictus κατ᾽ ἔλλειψιν, quemadmodum dicunt ἐν ᾅδου, & uenimus ad Vestæ. Ita ueniunt ab archisynagogi, subaudi, domo.

Iesus autem.) Græci addunt, εὐθέως, id est, Statim.

Admisit

Admisit.) ἀφῆκεν, id est, Permisit, siue Passus est. Nam quis dicat, admisit sequi. Mire lasciuit sua copia, cum hoc uerbum solitus sit uertere, Dimisit.

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Et eiulantes.) ἀλαλάζοντας, quod in psalmis uertit, Iubilare. Nam ὀλολύζειν est eiulare, uox ab illa non multum dissimilis. Quanquam Valla ex autoritate Varronis ostendit iubilatum esse clamorem rusticorum, ut quiritatum urbanorum. Certe Chrysostomus homilia prima aduersus Iudæos ὀλολύζειν dicit Pastores clamore deterrentes lupum ab ouili. *ἀλαλάζειν ὀλολύζειν*

Quid turbamini.) τί θορυβεῖτε, id est, Quid tumultuamini, ab eadem uoce, quam modo uerterat tumultum, θόρυβον.

Et deridebant eum.) Græci nõnulli addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν, id est, Scientes quod esset mortua, siue Cum scirent esse mortuam. Verũ id suspicor huc asscriptum ex Matthæo.

Qui secum erant.) Legendum est, Et qui secum erant, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ut intelligas paucos illos, quos passus fuerat sequi, nempe discipulos quos nominatim recensuit.

Tabita cumi.) Talitha per λάμβδα scribunt Græci, non Thabita per βῆτα, suffragantibus Græcæ lectioni uetustissimis codicib. Donatianicis atq; item Constantiensi. Deinde,

Puella tibi dico.) Tibi dico, de suo adiecit, siue is fuit Euangelista, siue alius quispiam, quo significantius redderet, & sensum uocantis, & autoritatem imperantis: ut testatur & Hieronymus ad Pammachiũ, in libello, cui titulus, De optimo genere interpretandi. Hebræas uoces Marcus ipse, qui sine controuersia Græce scripsit Euangelium, nobis interpretatur, Puella surge. Diuus Hieronymus in libello quo colligit uoces Hebraicas Euangeliorum, admonet hunc sermonem Thabita Cumi, sic enim illic scribitur, corrupte ut arbitror, Syrum esse, non Hebraicum. טליתא Syriace puella significat. At idem in libro De optimo genere interpretandi, fatetur Hebræum esse: Arguatur, inquit, Euangelista mendacij, quare addiderit, Tibi dico, cum in Hebræo tantum sit, Puella surge, nisi forte quod Chaldaicũ aut Syriacum sit, id Hebræũ dici possit, non contrà, quod Chaldæorũ aut Syrorum sermo nihil aliud sit q̃ Hebræus, nõ eodem modo deprauatus, exceptis paucis uocibus, quas, ut fit, aliunde sibi asciuerunt. Nisi probabilius uidetur Hebræos, posteaq; in Syriam demigrarant, illius gentis linguã didicisse, atq; ea lingua libros sacros, qui interciderant, per Esdram fuisse restitutos. Porrò sermonem uulgarem nunquam diutius eundem esse, uel in quauis huius ætatis lingua perspicuum esse potest. Tanta est rerum humanarum uolubilitas. Neq; uero mihi dissimile ueri est, Christum populari sermone usum, qui tum promiscuæ multitudini erat in usu: præsertim cum apud populum uerba faceret. Qui profitentur hoc literarũ genus, aiunt Talitha, quemadmodũ magno consensu legimus in Græcis codicibus, Chaldæis sonare puellam. Et fieri potest ut uox sit utrisq; communis. *Talitha Syris puella* *Christus non pure Hebraice, sed Syriace loquutus*

EX CAPITE SEXTO.

Faber filius Mariæ.) Antiqui codices aliquot habent, Fabri filius & Mariæ, suffragantibus & Græcis, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ μαρίας. Verum in alijs erat scriptum, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων ὁ υἱὸς μαρίας, id est, Nonne hic est faber ille filius Mariæ? Atq; hanc quoque scripturam reperimus in uetustis Latinorum exemplaribus, nominatim in Corsendoncensi. Deinde annotandũ est, Græcum articulum utrobique esse appositum, ὁ τέκτων ὁ υἱός, id est, Ille faber ille filius Mariæ. Præterea uel ex hoc loco licet colligere, nihil referre, Mariam dicas more Hebræorum, an Maria more Græcorum: qua de re multis uerbis disceptat Valla. Postremo notandum & hoc, apud Matthæum, non fabrum uocari Christum, sed Fabri filium. Hinc accipimus illum & patris sui legalis exercuisse artem. Cur enim hoc recusasset nostra causa dei filius, qui ne crucem quidem recusauit, neq; Paulum tantum uidelicet Apostolũ puduit opera manuaria parare, quo uictitaret. Quanquam non inficior, in Gręcis uerbis facillimũ esse lapsum in τέκτονος υἱός, & τέκτων ὁ υἱός, nisi quod parũ apte adhæret Mariæ. Proinde curatũ est à spiritu sancto ne multa proderentur literis de rebus externis domini Iesu, ueluti de forma habituq; corporis, de cibis ac uestibus, ne mentibus hominum ad superstitionẽ pronis daretur occasio: quandoquidem ex hoc quod Euangelistæ tradũt Iesum fuisse fabri filium ac fabrum ipsum, exortum est genus hominum, qui Iesuitę uocari uolunt, quod in monasterijs fabrilem artem exerceant, malleumq; gerunt pro insigni, quum incertum sit quod ge- *Christus faber* *Paulus opifex*

nus fabricæ exercuerit Ioseph ac dominus. Sunt enim fabri aurarij, argentarij, ærarij, ferrarij, lignarij & lapidarij. Miror non extitisse, qui gerant intonsum capillitium, aut qui summam tunicam gestent inconsutilem. Ad harum rerum imitationem non inuitauit nos dominus, in quibus ipse se gessit ut unum quemlibet è numero multitudinis, nec hinc Iesuitæ dici meremur: sed si auscultemus illi dicenti: Discite à me quod mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Qui gratis docent Euangelium, qui pro conuicijs & calumnijs reponũt salutiferam doctrinam, pro malefactis beneficentiam, qui nusquam spectant ad emolumentum aut gloriam suam, sed proximorum commodũ ac dei gloriam in omnibus habent pro scopo, in hos magis competit Iesuitarum cognomen.

Iose — Et Ioseph.) ἰωσῆ, id est, Iose, legit Laurentius. Nonnulli codices habebant ἰώσητος, id est Iosetis, iuxta Græcam inflexionem: ut Crates Cratetis, Chremes Chremetis.

Quia non est.) Quia, de suo addidit, cum nihil sit opus.

Sine honore.) ἄτιμος, id est, Inhonoratus, siue contemptus. Cui contrarium est ἔντιμος siue τίμιος, id est, In pretio habitus.

Patria, cognati, domus — Et in domo, & in cognatione sua.) Communissimum enim est patria, deinde cognatio, proximum domus ac familia. Deinde additur,

Et in cognatione sua.) καὶ ἐν τοῖς συγγενέσιν, id est, Inter cognatos.

Nisi paucos infirmos.) Latinitatis ratio postulabat, ut adderet Quod, Nisi quod. Deinde Infirmos, Græcis est ἀῤῥώστους id est, Aduersa ualetudine laborantes.

Et conuocauit.) προσκαλεῖται, id est, Aduocat, siue accersit, præsentis temporis. Reclamabit aliquis forte morosulus, dum huiusmodi sectamur minutias, cur potius Aduocat, quàm Conuocat: & cur aduocat potius quàm Aduocauit? Cui totidem respondebo uerbis, Cur Conuocauit potius quàm Aduocauit? & cur Aduocauit magis quàm Aduocat? quod posterius ut elegantius est, ita scriptum ab Euangelista.

Binos, δύο, δύο. — Binos.) δύο δύο. Eleganter expressit interpres Latinus, cum Græce sit, Duos, duos, hoc est, per paria, siue per iuga, ut intelligas omnes duodecim fuisse missos, sed sena iuga. Quandoquidem & Matthæus recensens duodecim Apostolorum nomina, binos copulauit.

Potestatem spirituum immundorum.) Quo uitaremus amphibologiam, uertimus, Potestatem in spiritus immundos. Nam potestas dicitur tum eius qui habet, tum eius rei cuius potentes sumus.

Calceatos sandalijs.) σανδάλιον Græcis est calciamenti genus, conueniens mulieribus quod plantas pedum modo tuebatur ab iniuria, superne ansulis quibusdam aut funiculis alligatũ. ὑποδήματα uero quæ frequenter hic uertit calciamenta, inde nomen habent, quod pedibus subligentur. Vnde probabile est Euangelistas inter ὑποδήματα et sandalia nullum posuisse discrimen, præsertim quum hic utrunque coniungat ὑποδεδεμένους σανδάλια. Cæterum quæ hic Græca uoce sandalia dicũtur, in Actis Cap. 12. Interpres uertit caligas, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Veteres autem non nouerunt hoc caligarum genus quod nunc tegit etiam ilia, sed erat & hoc calciamenti genus. Vnde Caio imperatori Caligulæ cognomen militari ioco fuit additũ, & caliga Maximini castrensi ioco abijt in prouerbium, quod calceus illius argueret illi fuisse pedes supra iustam longitudinem. Autores Suetonius, Ausonius & Iulius Capitolinus. Postremo Plinius meminit de calceatu equorum, quibus tamen adduntur soleæ tantũ. Itaque meo iudicio frustra quidam hic disputant an sandalia calceorum nomine contineantur, & an Christus usus sit calceis, deque duplici calceamentorũ genere, altero quod gestatur in pedibus, altero quod gestatur in tergo, ex hoc colligentes Christũ fuisse nudipedem, quod in cõuiuio peccatrix unxerit Iesu pedes, & lachrymis humectatos capillis suis extersérit. Probabile est Christum aliquando fuisse usum calciamentis, aliquando non fuisse usum, uidelicet prout res præsens exigebat. Alioqui Baptista non pronuntiasset se indignum qui solueret corrigiam calceamentorum Iesu. Nec magnum erat olim in calidis regionibus incalceatum ingredi. Apud Horatium libri secundi Satyra ultima, Nasidienus qui iam accubuerat, dum parat redire ad culinam curaturus reliquum apparatum, poscit soleas. Et ut narrat Plinius iunior in Epistola ad Tacitum, Auunculus quum absque soleis studeret conscensurus locum unde prospici poterat Vesuuij montis incendium, poscit soleas. Apud Platonem autem in conuiuio Aristodemus, ni fallor, admiratur

ratur Socratem soleatum ad Agathonis conuiuium accedere, positurum utiq; in accubitu calceamenta. Et apud priscos aliter discumbebant in cõuiuijs quàm hodie discumbimus. Ad hæc uidetur id olim hospitalitatis fuisse, conuiuæ aut hospiti ante discubitum lauare pedes. Superest scrupulus de dissonantia Matthæi 10. apud quem dominus uetat ne ituri ad prædicandum Euangelium gestent calciamenta, quum diuersum scribat Marcus. Ad hoc non absurde respondent quidã Apostolos non fuisse prohibitos in pedibus gestare calceamenta, sed in sarcinis. Videmus & hodie morem esse, præsertim apud Hispanos, ut famulus hero gestet togam humero pulchre complicatam, si forte oboriatur pluuia. Eoq; non absurde Baptista pronũciat se indignum qui baiularet calceamenta Iesu. Verũ simplicius est dicere Christum discipulis adhuc rudibus, crasso more loquendi uoluisse persuadere, ut absq; sarcinulis & impedimentis aggrederentur prædicandi negociũ, nec ulla de re sollicitinisi ut annunciarent regnũ cœlorum. Nec puto Christo fuisse displiciturum, si quis Apostolorum, uel ob itineris asperitatem, uel ob pedem offensum usus fuisset calceis. Eodem sensu uetuit ne quem salutarent in uia, per hyperbolen summũ studium accelerandi negocij significans. Sic 4. Reg. 4. Helizeus mittens famulũ cũ baculo suo, uetat ne quem obuium salutet, non hoc sentiens ne cui dicat salue, sed ut q; maxime properaret. Itaq; hæc ad literam urgere tendit ad superstitionem. Paulus ille insignis Euangelij præco 2. Tim. 4. iubet sibi remitti penulam Troade relictam, præterea libros præsertim in membranis descriptos. Hoc plus est q; habere calceamenta mutatoria. Non est igitur Euangelicæ perfectionis Christum in externis anxie exprimere. Non uenit in mundum, ut doceret nos quo modo oporteat calceari aut uestiri. Simili studio quo Christũ faciunt nudipedem, faciunt & mendicum. Paupertas conuenit Christo, mendicitas derogat illius dignitati. Mendicitatem enim nulla res excusat, nisi ineuitabilis necessitas. Eoq; pontificum constitutionibus cautum est, ne quis ad presbyteri gradum recipiatur, nisi paratũ sit unde uiuat. Quam ob rem? Ne per inopiam adigantur ad mendicitatem, quæ derogat sacerdotis dignitati. Stulta uero cõstitutio, si mendicitas est pars Euangelicæ perfectionis. Paulus apud Corinthios ne mendicaret, non dico ostiatim, in diuersorijs & in nauibus, sed ne quid peteret à quoquam, noctu consuit pelles in usum tabernaculorum. Christus in egenos erat benignus, tantum abest ut ipse mendicaret, ac interdum mittit Apostolos ut emant cibum. Nec dissimile ueri est dominum ex bonis paternis ac maternis, aut etiam ex opificio nonnihil habuisse suum. Alioqui quomodo legitur à Nazareth commigrasse Capharnaum, ibiq; habuisse domiciliũ, si nec domũ habuit, nec supellectilem? Quin & illud probabile est, Christum fuisse mundo honestoq; amictu. Alioqui milites non fuissent inter se partiti laceros pannos. Porrò quod sponte dabatur ab amicis opulentis, aut pijs mulieribus, multũ abest à mendicitate. Nec urget quod ipse dicit filium hominis non habere ubi caput suum reclinet. Siquidem hic sermo non proprie pertinet ad inopiam, sed ad omnia in quibus hominum mundo deditorum animus conquiescit. Hoc autem in affectibus situm est, nõ in rebus externis. Affectus autem glorię periculosior est, q; affectus diuitiarum. Quid sequantur, qui hoc ipso uideri uolunt homines Apostolici & Euangelicæ perfectionis, quod priuatim ac publice mendicent, ipsi uiderint. Certe nusquam legimus dominum mendicasse: quod enim adferunt de Samaritana friuolum est. Sic potuisset quiuis rex mendicare. Nec tamen constat dominum bibisse, sed quæsiuit occasionem insinuandi mulierculæ quis esset. Nec usquam legimus Apostolos mendicasse, nec ut id facerent unquam à domino iussos. Ne paupertas quidem per se uirtus est, quemadmodum nec opulentia uitium. Est autem duplex paupertas, altera quæ suppeditat frugalem uictũ, nihil habens superflui. Huic pulchre conuenit cum Euangelica philosophia. Est altera quæ urget ac premit, ac frequenter ad grauiora scelera sollicitat, q; diuitiæ. Proinde Solomon utrunq; pariter deprecatur, *Prouerb. 30* diuitias quia nonnunquam gignunt obliuionem dei, paupertatem quia solicitat ad furandum & ad peierandum nomen dei, quod utiq; blasphemiæ genus est. Verũ ad multa alia pertrahit inopia quæ nõ commemorat Solomon, ad sacrilegia, ad ueneficia, ad lenocinia, ad latrocinia, ad parricidia. Laudandi igitur qui diuitijs sine fraude quæsitis recte utuntur: & laudandi sunt, qui paupertatem adactam patienter alacriterq; ferũt. Nec uituperandos arbitror, qui spontaneam paupertatem amplectuntur, modo ea conducat ad parandũ ac

propagandum regnũ dei, reijcienda si officiat. Sunt item qui nolunt Christum exercuisse paternum opificium, quod tales operæ retrahant intentionem mentis ab ijs quæ propius faciunt ad regnum dei, uelut à studio theologiæ, à contemplatione rerum cœlestium, à pure orando. Verum ab hoc impedimento nihil erat periculi Christo, nec Paulum auocauit ab Euangelij negocio, quod consuit coria. Fateor tamen illis recte concedi ocium, qui sese toto pectore parant ad prędicandum uerbum dei. Verum an hoc otium mereantur qui nihil aliud q̃ canunt, aliorum esto iudicium. Apud ueteres laicorum erat cantus, quæ nunc summa sacerdotum est religio. Postremo sunt qui cõtendunt Apostolos emisisse uota, uidelicet illa tria substantialia. In cuius manus? Haud dubiũ est, quin in manus Christi Abbatis omnium supremi. Vtinam ea potius studeamus æmulari in Christo, quorum imitatio reddit beatos, & quibus Apostoli dominum imitantes, uere magni fuerũt, & in quibus beatus Paulus profitetur se imitatorem Iesu Christi. Quid prodest non gestare æs in zona, si gestes in linteolo, aut si habeas penes receptores depositũ. Quid autem magni est, si pro sandalijs habeas calceos superne fenestratos? Quantus porrò numerus est eorum, qui ideo profitentur paupertatem, ut effugiant paupertatem. Aut etiam ut accepta Abbatia possideant opimas diuitias? Professio trium uotorum non adfert perfectionem Euangelicam, sed imitatio Christi. Sic enim audit adolescens qui iubetur uendere omnia & dare pauperibus, & ueni sequere me. Paulus aũt Corinthios hortatur, ut ipsum imitentur, quemadmodum ipse imitabatur Christum. Sed in quibus? Hoc paulo ante expressit. Vsq; in hanc horam, inquit, & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur et benedicimus, persequutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus, tanquam purgamenta huius mundi facti sumus omniũ, propter ipsum usq; adhuc. Similiter Petrus Apostolus adhortans ad imitationem Christi, nõ cõmemorat cibos, uestes aut pedes incalceatos. Sed quid? Qui peccatum nõ fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. Qui quum malediceretur, non remaledicebat, quum pateretur non comminabatur &c. Sed hisce de rebus iam plus satis opinor. Est alter scrupulus de uirga quam dominus apud Matthęum 10. et Lucam 9. uetat tolli, hic concedit. Augustinus ut elabatur è quæstionis angustia, confugit ad allegoriam: ut accipiamus uirgam prohibitam, quæ ad defensionem corporis gestatur à uiatoribus, sed uirgam potestatis uiuendi ex Euangelio concessam. Hoc cõmentum eò ualet, ne nihil responsum esse uideatur. Atqui durum est, quũ cætera simpliciter ac citra allegoriam accipiantur, subito uirgam accipere pro potestate Euangelica. Deinde quid opus erat hoc sub ænigmate uirgæ concedere, quod apertis uerbis concessit, uidelicet ut ederent ac biberent quæ apud illos essent, quibus annunciabant Euangelium. Pręstat igitur mea sententia tropum in omnibus accipere, ut intelligamus ista non simpliciter prohibita, alioqui nec hodie phas esset Ecclesiasticis aliquid horum in uia tollere, sed dominum uoluisse suos Apostolos in legatione Euangelica liberos & expeditos esse ab omni solicitudine, quæ torquet alios peregrinationem ituros. Prouident sibi de commeatu, armant se calceis ac uestibus aduersus iniuriam cœli, baculo aduersus uim hominũ, instruunt se uiatico ne quid desit. nimirum hoc est æs in zonis, commeatus in pera, calciamenta & altera tunica in sarcinis, & baculus ad pugnam apparatus. Sed cõceduntur sandalia in pedibus, quia nec impediunt iter, nec aliquid addunt sarcinæ: conceditur & uirga, non illa grauis quæ gestatur ad pugnam, sed quę subleuat euntem, et lassum recreat. Fortasse nec illud fuisset piaculum, si quis Apostolorum forte habuisset aliquid nummulorum in crumenula, sed ista dominus apud Matthæum prohibet possideri, hoc est, sollicita prouidentia parari tanquam ad Euangelij prædicationem necessaria. Quemadmodum non uiolassent præceptum domini, si cui forte obuio dixissent aue, nullo susceptæ legationis dispendio. His igitur tropis animorum solicitudo adimitur Apostolis potius quàm res ipsæ interdicuntur.

Additũ aliquid apud Græcos

In testimoniũ illis.) Addũt hoc loco Gręci codices, an recte nescio, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, id est, Amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, q̃ ciuitati illi. Verũ haud scio an id sit ex Matthęo huc trãscriptũ. Quod in Marco qui ferè cõsentit cũ Matthęo, nisi quod breuius narrat, frequentius accidit. Quanq; cõsentiunt Græcorũ exemplaria, quę quidẽ mihi uidere cõtigit.

Et ungebant

Et ungebant oleo.) Hinc natum apparet, quod hodie sacro oleo unguntur periculose laborantes, nō perinde ut reualescant, atque ut tutius emigrent: cuius rei meminit & Iacobus. *Vnctionis extremæ origo*

Et audiuit rex Herodes.) Quidam Græci codices addunt, τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, id est, Famam Iesu: aliunde, ni fallor asscriptum.

Herodes autem metuebat.) Enim legunt Græci, non Autem, consentientibus & antiquis exemplaribus. Addidit aūt paulo superius αὐτὸς, id est, Ipse, ut intelligeremus hunc eundem esse qui Ioannem occidit & qui Christo male uolebat, diuersum ab eo, sub quo fugit dominus. Siquidem illi misere extincto successit Archelaus filius, cui post decem annos regno depulso, successit frater Herodes iunior, cuius hic mentio, regno iam in tetrarchias diuiso, inter hunc Philippum & Lysaniam. Sic refert Eusebius in Ecclesiastica historia libro primo, capite octauo, nono, & decimo. *Herodes qui*

Et custodiebat.) καὶ συνετήρει, id est, Conseruabat, uel magis Obseruabat. Id quod indicant ea quæ mox subsequuntur.

Herodes natalis sui.) ὅτε ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίησεν, id est, Cum Herodes natalicijs suis cœnam faceret, siue In natalicijs suis conuiuiū exhiberet. Et principibus est μεγιστᾶσι, id est, primatibus siue primoribus. Quo uerbo usus est & Suetonius in Caligula Cęsare, Regem etiam regum & exercitatione uenandi, & conuictu megistanum abstinuisse. *Megistanes*

Et tribunis.) καὶ χιλιάρχοις, quod Græce sonat eos, qui millenis præfecti sint, ut militum tribunos intelligas. *Tribuni, χιλίαρχοι*

Filia ipsius Herodiadis.) Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim & hic accipi sensus: Cū esset ingressa filia ipsa Herodiadis: id quod per se liquebit Græca relegenti.

Licet dimidium.) ἕως ἡμίσους, Vsque ad dimidium.

Et contristatus est rex.) Græca sic habet, καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἤθελεν αὐτὴν ἀθετῆσαι, id est, Et dolore affectus rex, propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, noluit eam reijcere siue spernere. Quanquam ex Matthæo liquet, post rex, hypostigmen apponendam esse, ut intelligas eum non contristatum propter iusiurandum, sed propter iusiurandum ac propter simul accumbentes noluisse frustrari puellam, quum Ioannem uellet incolumem. Nec est hoc loco,

Noluit eam cōtristare.) Quemadmodum in Matthæo λυπεῖσθαι, sed ἀθετῆσαι, id est, Reijcere siue repellere, quod miror cur Laurentius uertendū putarit, Fraudare aut frustrari.

Misso spiculatore.) καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα. Euangelista Latinam usurpauit uocem, mutata uocali, quum prima spiculatoris sit longa. Ac mox, *Latinam uocem usurpat Euangelista. Spiculator*

Et tulerunt corpus eius.) πτῶμα est, hoc est, Cadauer. Interpres legisse uidetur σῶμα,

Quæ egerant & docuerant.) Græcus sermo geminat coniunctionem, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν, id est, Et quæ egissent, & quæ docuissent.

Venite seorsum.) δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν, id est, Venite uosipsi seorsum. Porrò αὐτοὶ positum est pro Soli, hoc est, dimissis cæteris: quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur, qui solus est, & absque arbitris.

Et uiderunt eos abeuntes.) Græce est, καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, id est, Et uiderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eum: ut prius pronomen ad omnes communiter pertineat, posterius ad Christum solum.

Et cum iam hora multa fieret.) Græci sermonis sensus est, Cum iam admodū tempestiuum esset sumere cibum. Nam ex alijs Euangelistis apparet iam diei uesperum appetisse.

In proximas uillas.) εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγρούς, id est, In circumiacentes agros. Et quoniam ex agris nihil emitur, nisi uillæ sint, uertit Villas. Nam uillæ domus sunt in agro. *In proximas, pro, in circumiacentes*

Emant sibi cibos.) ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, id est, Emant sibijpsis panes. Nam Hebræi omne edulium panis nomine complectuntur.

Quos manducent.) Pro hoc Græce est, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν, id est, Nam quid edant, non habent. Etiam τί noue positum est.

Date illis manducare.) Græci addunt Vos, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Atque ita habent antiqui codices Latini, Date illis manducare uos.

Et dabimus.) καὶ δῶμεν, id est, Demus.

Secundum contubernia.) συμπόσια, συμπόσια, id est, Conuiuia, conuiuia, hoc est, distributis

butis conuiuijs, ut ante dixit, δύο, δύο. Laurentius mallet, Manipulatim.

Super uiride fœnum.) ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, id est, In uiridi herba.

Et discubuerunt in partes.) καὶ ἀνέπεσαν πρασιαὶ, πρασιαὶ, id est, Et discubuerunt prasiæ, prasiæ. Dicuntur autem prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolæ hortorum: πράσιον enim uiride. Cæterum & hoc prasiæ, prasiæ, & illud συμπόσια, συμπόσια, dictum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad quam formam multa annotauit diuus Augustinus, in libris quos scripsit De tropis ueteris instrumenti, uelut illud: Decima, decima agno uni septem agnis. Et mille ex tribu, & mille ex tribu, pro eo quod est, ex singulis tribubus millenos.

Conuiuia conuiuia, iuxta tropũ Hebraicum

Per centenos & quinquagenos.) ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, ut ad uerbum reddam, id est, Per centum & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo: & pro magnitudine in alijs accubuisse centenos, in alijs quinquagenos.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας, id est, Suspiciens, siue Sublatis oculis.

Et sustulerunt.) καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, id est, & sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos. genitiuus referri potest uel ad plenos uel ad cophinos.

Et statim coëgit,) ἠνάγκασεν, idem uerbum quod in Matthæo uerterat iussit, sed perperam, ut illic indicauimus.

Dimittere ἀποτάσσεσθαι

Et cum dimisisset eos.) καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Non est idem uerbum, quod paulo superius ἕως ἀπολύσει, uerum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto uale ac mandatis quæ uolueris mandare: quemadmodum solemus dimittere notos & amicos. Eandem uocem in actis capite decimooctauo uertit ualefaciens. Similiter 2. Corinthiorum 2. Græca uox sonat, quasi dicas amandare.

Et uidit eos laborantes.) βασανιζομένους, in Matthæo uertit Vexatos, aliâs iactatos.

In remigando.) ἐν τῷ ἐλαύνειν, quod significat agere ac regere uel nauem, uel equum, uel currũ, uel simile quippiam. Nam remigare Græcis ἐρέσσειν dicitũ, ἐλαύνειν generale uerbũ est.

Conduplicatio

Et plus magis,) καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ, id est, Valde ex abundanti, siue ualde supra modum. Rursus hic est ἐξίσταντο, quod uehementem significat admirationẽ, ut homo præ admiratione nõ sit apud se, Et tamen in Græcis codicibus additũ καὶ ἐθαύμαζον, Et admirabantũ: uelut interpretetur Euangelista quid dixisset ἐξίστασθαι, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

ἐξίστασθαι

Et cognouerunt eum.) Addunt Græci, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est, Viri loci. Quanquam id in plerisq; codicibus non inuenitur.

Vbi audiebant eum esse.) ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, id est, Simulatq; audissent quod illic esset, ut intelligas eos qui agnouerant Iesum renunciare cæteris, illum adesse.

In plateis.) ἐν ταῖς ἀγοραῖς, i. In foris. Quanq; & platea uia fusior ac laxior, forũ esse potest.

EX CAPITE SEPTIMO.

Vituperauerũt.) ἐμέμψαντο, id est, Accusarũt, siue incusabãt, siue Questi sunt.

πυγμῇ uersum crebro pro ad cubitum

Nisi crebro lauerint manus.) ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας. Theophylactus interpretatur πυγμῇ ut sit aduerbium, pro eo quod est usq; ad cubitũ, siue ut quidam interpretatus est cubitaliter, quod ex instituto Pharisæorum soliti sint ante cibum lauare manus usque ad cubitum, id quod lex non præcipit. Equidem reperio apud Græcos etymologistas πυγμὴν significare duo, pugnum, hoc est, manum complicatam, à uerbo πτύσσω, quod est plico, unde πυγμὴ quasi dicas πτυγμὴ, Et cubitum, quem Græci πῆχυν uocant, Nam hac parte brachium est complicatile. Hinc & Pygmeos populos appellari putant, quorum meminit Homerus, quod cubitali sint proceritate. Verum non reperio πυγμῇ apud Græcos usurpatum aduerbij loco, & haud scio an à substantiæ uocibus similia ueniant, quemadmodum à πᾶς πάντῃ, ἐρῆμος ab ἐρήμη. Quod si maxime fieret, tamen magis quadrabat πυγμῆθεν, id est, à cubito siue cubito tenus, quàm πυγμῇ. Ad hæc nihil uideo causæ, quur hæc fabula de lotione cubitali huc accersatur. Nam si constaret hoc à lege præscriptum, ne quis caperet cibum nisi lotis manibus, probabiliter uideri poterat inducta cubitalis lotio. Tum enim adderetur aliquid legis præscripto. Nunc tale nihil à lege præcipi testatur dominus dicens, Non lotis manibus manducare non coinquinat hominem. Vnde probabile est, in uetustioribus codicibus scriptum fuisse, nõ πυγμῇ sed πυκνῶς, aut πυκνὰ, aut πυκνῇ, quod sonat frequenter aut crebro, siue subinde. Verum hoc eruditis expendendum relinquo.

Et

Et à foro uenientes.) Venientes, tametsi non male addidit tamen non est in Græcis codicibus. Et à foro, idem nomen est quod modo uertit Plateam, ἀγορᾶς.

Quæ tradita sunt illis.) Sensus omnino conuenit, tamen Græce est. ἃ παρέλαβον τηρεῖν Siue, ut nõnulli codices habent, κρατεῖν, Quæ acceperũt seruanda siue tenenda. Verum quoniam παραλαμβάνειν uidetur esse, ab alio traditum accipere, idcirco interpres conatus est explanatius efferre sententiam.

Baptismata.) Miror cur interpres maluerit dicere Græce quàm Latine, Lotiones, siue Ablutiones, cum hic de uulgari lotione sit mentio. *Baptismata lotiones*

Et urceorum.) ξεστῶν, apparet intelligenda esse lignea, quod subiecit Aeramentorum. ξεστὰ autem dixit, quod torno poliantur, aut quod sculpturis ornata sint, quod poculorum genus & hodie reperitur apud Heluetios. Cæterũ lectos appellat spondas, in quibus accumbebant sumentes cibum, non solum in quibus dormitur.

Et interrogabant.) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν, Deinde interrogant.

Bene prophetauit Esaias de uobis hypocritis sicut scriptũ est.) Cum Græca congruant, tamen haud scio quo casu ita scriptum comperi in aureo codice, Bene prophetauit de uobis Esaias dicens.

Doctrinas & præcepta,) Et coniunctio tollenda, διδασκαλίας ἐντάλματα, id est, Doctrinas, mandata per appositionem: sicut admonitum est in Matthæo. Vera lectio superest ad huc in codice Constantiensi. *Doctrinas præcepta sine coniunctione*

Mandata dei.) ἐντολὴν, id est, Mandatum quemadmodum & παράδοσιν, id est, traditionem. Proponit enim dominus exemplum in uno præcepto & una traditione.

Irritum fecistis.) ἀθετεῖτε, id est, irritum facitis. Consentientibus & antiquis codicibus nostris atque in his aureo. Quanquam potius erat Reijcitis, quemadmodum & Cyprianus legit. *ἀθετεῖν*

Si dixerit homo.) Hic explicat quod obscurius erat in Matthæo, his uerbis à pharisæis instrui quosdã, ut parentibus desertis, pecuniam conferant in donaria templi. Quanquam sermo uidetur parum absolutus, sed subaudiendum, Satis est, aut simile quippiam. *Si dixerit homo*

Rescindentes uerbum dei.) ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, id est, Irritum facientes, siue Abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυροῦν est proprie detrahere autoritatem, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatum. *ἀκυροῦν*

Iterum turbas.) πάντα τὸν ὄχλον, id est, Totam turbam.

Nihil est extra hominem.) οὐδὲν ἔστιν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸ, id est, Nihil est quod aliunde quàm ab homine ingreditur in eum: quasi dicas, Deforis, ut paulo post uertit, omne extrinsecus introiens, τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον.

Parabolam.) περὶ τῆς παραβολῆς, id est, De parabola, siue de similitudine.

Imprudentes.) ἀσύνετοι, id est, Absq; intellectu, ut ante uerterat: aut expertes intelligentiæ, Et melius erat, Siccine uos quoq;, quàm sic & uos: aut Itáne uos quoq;.

Purgans.) καθαρίζων id est, Expurgans, ad uerbum.

Oculus malus.) ὀφθαλμὸς πονηρός. Cur non & hic dixit, Oculus nequam, sicut in Matthæo, Si oculus tuus nequã est, quia ego bonus. Nam eadem uerba Græca sunt utrobiq;. Sentit autem oculũ non simplicem & purum, sed fascinatorem & inuidum atq; iniquum. *Oculus malus*

In fines Tyri.) μεθόρια, id est, Confinia, hoc est, Tyro finitimas regiones, siue Quæ interiacent inter Tyrum & Sidonem. Quanquam paulo post utitur simplici uoce ὁρίων in eundem sensum.

Ad pedes eius.) Hoc loco sequitur, ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνὶς συροφοίνισσα τῷ γένει, id est, Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere. Alij codices habebant, σύρα φοινίκισσα, sed mendose: nam si Syra erat, & regionis Phœnices, quæ sine dubio Iudæorum est, qui potuit esse Græca natione. Cæterum quod Gentilem dixit, non est Græce ἐθνική, sed ἑλληνὶς, ut non patriam intelligas designatam, sed quo declaret non esse Iudæam religione. Siquidem gente Chananea erat non Græca, sed Græca dicitur ex Hebræorum consuetudine, quod esset aliena à religione legis Mosaicæ. Frequenter enim ἕλληνα Gentilem uertit interpres. Est autem una Syriæ pars quæ dicitur Syrophœnice in qua est Damascus ut indicat Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio. *Syrophœnissa*

Vtiq;

Vtique domine.) In codicibus quos hactenus uiderim, nihil erat loco Vtique, sed tantum κύριε, καὶ τὰ κυνάρια, id est, Domine, & catelli, Quanquam postea in nonnullis reperi.

Inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmoniũ exisse.) In uulgatis Græcorum codicibus ordo sermonis inuersus est. Nam illic reperit exisse dæmonium, & puellam lecto decumbentem, & super lectum, latinis erat, ἐπὶ κλίνης.

Nam & catelli.) Eadem uox est Græcis, canibus & catellis: quanquam utrobique diminutiuum est apud illos, κυνάριον, ut admonuimus. Ad hoc παιδίων, rectius uertisset Filiorum quàm puerorum, cum præcessit τέκνων.

δεκάπολις Fines decapoleos.) δεκαπόλεως. Regio est trans Iordanem decem ciuitatum: unde & nomen habet Græcis, circa Hippum, Pellen, & Gadaran, ut testis est Hieronymus in locis Hebraicis.

Surdum & mutum.) κωφὸν μογιλάλον, id est, Surdum impeditæ linguæ, siue balbum, dictione composita à μόγις uix, & λαλεῖν loqui. Est autem id uitij penè perpetuum insanis aut melancholicis, aut fatuis natura, ut testis est Aristoteles.

Adaperire.) Aperire ἐφφαθά, uocem Hebraicam & hic adijcit, quemadmodum & superius, In cumi. Est autem הִפָּתַח unum ex eo uerborum genere, quæ Hebræi grauia uo-
Adaperire. Aperire cant, & quę uim habeant transitiuam, quasi dicas, Præsta te apertum, siue fias apertus. Neque uero libet hic commemorare ridiculam differentiam inter aperire & adaperire, quam Laurentius argutius irridet quàm grauem deceat uirũ, etiam si merito id facit. Certe apud Euangelistam nulla differentia est, cum idem utrobique sit uerbum διανοίχθητι & διηνοίχθησαν, quorum alterũ uertit, Adaperire, alterum, Apertæ sunt, perinde quasi nefas esset Latinis eandem uocem repetere.

Magis, pro potius Tanto magis plus.) Græci quidem codices ita distinguunt, ut Magis non referatur ad Præcipiebat, quod præcesserit ὅσον non ὅσῳ, uel ὅσου, sed ad idem uerbum ad quod refertur, nempe ad prædicabant plus: licet Græci uideantur ὅσον usurpare nonnunquam aduerbialiter: sed περισσότερον uerti poterat Vehementer, aut magnopere, ut comparatiuum positum sit loco positiui: aut μᾶλλον uertendum erat potius, ut non habeat uim comparandi, sed corrigendi: perinde quasi dicas. Tantum aberat ut facerent id quod erant iussi, ut hoc amplius etiam prædicarent quod essent uetiti.

Et surdos fecit audire.) Vt ne quid causer de integritate Latini sermonis, quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit ut surdi audiant, muti loquantur, Tempus quoque uerbi mutauit interpres, aut certe librarius. Est enim ποιεῖ, id est, Facit: idque absolutius est. Laurentius testatur in nõnullis exemplaribus Latinis conduplicari coniunctionem. Et surdos fecit audire, & mutos loqui.

ἄλαλος κωφός Et mutos loqui.) ἀλάλους λαλεῖν, Gratiam annominationis non potuit interpres reddere, quasi dicas, elingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAVO.

CVm turba multa esset.) Græce est παμπόλλου, id est, Admodum multa, siue plurima, Nec additur Cum Iesu, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus, nec in aureo, nec in Constantiensi denique,

Sustinent me.) προσμένουσί μοι, id est, Manent apud me.

Vnde istos.) πόθεν, quo Græci utũtur in negatione, pro Qui aut Quomodo.

Et ipsos benedixit.) καὶ αὐτὰ εὐλογήσας, id est, Cum & his benedixisset. Quanquam in nonnullis exemplaribus sic habebatur, καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά, id est, Et cum benedixisset, iussit apponi & hos.

Dalmanutha Quasi quatuor millia.) ὡς, id est, Fermè, aut circiter quatuor millia.

In partes Dalmanutha.) Quidam Græcus codex habebat μαγδαλά, cuius mèminit Matthæus, siue ut quidam legunt, Magedam. Nec apud quenquam adhuc reperi huius loci descriptionem, nisi quod in collectaneis Hebraicarũ uocum, hanc quoque reperio expositam, sed ita, ut ad hunc locum nihil attineat. Augustinus de consensu Euangelistarum putat eiusdem regionis plura esse uocabula, addens, quod hoc quoque loco quidam codices habebant Mageda.

Conquirere cum eo.) Laurentianũ exemplar, ut uidetur, secus habuit, Meum ad hunc modum

modum, ἤρξαντο συζητοῦντες παρ᾽ αὐτοῦ σημεῖον, id est, Cœperunt simul quærere ab eo signum. Quanquam postea nactus sum, in quibus ita scriptum reperi, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, καὶ ζητεῖν παρ᾽ αὐτοῦ σημεῖον. id est, Et cœperunt disputare cum eo, & requirere ab eo signum. In quibusdam pro καὶ ζητεῖν, erat ζητοῦντες.

Ingemiscens spiritu.) Græci addunt Suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si dabitur generationi isti signum.) Si, hoc loco est abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addunt, emoriar, dispeream, aut simile quippiam. Mire retudit arrogantiam pharisæorum, qui uideri uolebant cum cœlo habere commercium cum essent sceleratissimi. At Christus illis ex imo corde terræ signum promittit diuersissimum ab eo quod postulabant. *Si, abiurantis*

Et obliti sunt sumere panes.) Quidam Græcus codex addidit, discipuli eius: mihi magis placet non addi.

Videte & cauete.) ὁρᾶτε, βλέπετε. Duo uerba sunt Græcis idem significantia, citra interuentum coniunctionis, quasi dicas, Videte, cernite: siue Cauete, fugite, quo diligentiorem cautionem exprimeret.

A fermento Herodis.) ἡρωδιανῶν, id est, Herodianorum, pro Herodis habebant nonnulli. Et in Matthæo mentio fit Herodianorum, ueluti factionis cuiusdam, quæ simul cum pharisæis aggressa sit Christum. *Herodiani*

Et aspiciens.) ἀναβλέψας, id est, Recepto uisu.

Video homines.) βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας, id est, Video homines, quoniam uelut arbores uideo ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referri potest, quod illis arbores sint neutri generis. *Nostra dissident à Græcis*

Et cœpit uidere.) καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, id est, Fecit eum denuo uidere. Bis enim recepit uisum, primum utcunque, deinde perspicue.

Et restitutus est.) Ante hoc addit Græcus codex, καὶ διέβλεψεν, id est, Et peruidit. Nec est Omnia, sed ἅπαντας, id est, Omnes: etiamsi hic facillimus in scriptura lapsus.

Etsi in uicum introieris.) palàm est Græca exemplaria passim discrepare. Nam Laurentianus codex habebat, Et neque in uicum introieris, neque cuipiam dixeris in uico. Meus autem habebat, καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ, id est, Et si oppidũ ingressus fueris, ne cui dixeris, ne in oppido quidẽ. Tamen postea nactus sum exemplar consentiens cũ codice Laurentiano: atque id sequi malui, præsertim cũ ita legat Theophylactus. *Varia lectiõ*

In castella.) εἰς κώμας, eadem uox, quam toties uertit Vicum.

Alij uero quasi.) Quasi non additur apud Græcos.

Tu es Christus.) Additum arbitror ex alio loco, Filium dei uiui, quod tamen in emendatioribus exemplaribus Latinis non additur apud Marcum, sed apud Matthæum. *Additum aliquid*

Et comminatus est.) ἐπετίμησεν, id est, Increpauit. Quanquam hic tolerari poterat, Interminatus est: cum additis minis, aliquid interdicimus.

De illo. περὶ αὐτοῦ, id est, De se.

Et cœpit.) καὶ ἀπὸ τότε ἤρξατο, id est, Extunc, siue ex eo tempore cœpit: ut habebatur in quibusdam exemplaribus.

Quoniam.) ὅτι, id, Quod.

Post tres dies.) In paucis scriptum reperi, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, id est, Tertio die: sed apparet data opera mutatam scripturam, quod prima fronte falsum esse uideatur, Christum resurrexisse post tres dies, qui tertio die surrexerit: præsertim cum emendatissima Græcorum exemplaria, cum nostra cõsentiant æditione. Atque hac quidem de re diligenter disseruit Iacobus Faber Stapulensis, in libello cui titulum fecit, de Magdalenis, ac triduo Christi, nullum nõ mouens lapidem ut hanc explicet difficultatem, nunc addens horas aliquot ei diei quo reuixit Christus, proximæ nocti detractas, nunc eundem ante diem prẽmittens ad inferos, cum in horto tæderet ac mœreret, nunc uni diei geminas addens noctes, uidelicet parasceuæ. Mihi uero non est necesse de singulis illius disputationis partibus quid sentiam aperire. Certe nõ uideo cur Bedam notandum existimarit, qui tridui mysterium conatus sit per synecdochen explicare, nimirum figuram grammaticam. Quasi uero non totam historiam Euangelicam grammaticis figuris debeamus, aut quasi nõ ueteres ad unũ omnes *Triduũ post quod resurrexit Christus quomodo accipiendum*

m tum

Figuræ grãmaticæ in diuinis literis tum Græci tum Latini quæstionem hanc per synecdochen explicent: Inter quos est & Thomas, enarrans prioris ad Corinthios epistolæ caput decimumquintũ. Quoties per Hyperbolen, Enallagen, similesque tropos sensum diuinorum uoluminũ explicant sacri doctores? Iam allegoria, parabola, uocabula passim in arcanis literis obuia, nõne grammaticorũ sunt schemata? Quid est quod tam procul à sacris ablegamus grammaticos de diuinis literis aliquanto melius meritos, quàm sint frigidi quidam ac ieiuni dialectici, ne dicam sophistæ. Imò ipse Faber, qua tandem bipenni, Gordianũ hunc nodũ dissecuit: nonne ab Apollonio porrecta, primũ ethnico, deinde qui nihil aliud sit quàm grammaticus? Qui nisi succurrisset, totus adhuc erraret mundus, & in Marco legeret Christum resurrecturũ post tres dies. Sic enim argumentatur: Non surgit post tres dies, qui surgit tertio die, sed constat Christum tertio die surrexisse. Aduersatur igitur Euangelijs, aduersatur articulis fidei, aduersatur omni ueritati, quisquis ait Christum post triduũ surrexisse. Atque ita sanè tot iam seculis, magno consensu Græca pariter ac Latina legit, canit & scribit ecclesia. Neque quisquam adhuc mortalium tam impium errorem animaduertit, nec erat elabendi spes, nisi Apollonius rei literariæ peritissimus commõstrasset, μετὰ Græcis nonnunquam usurpari uice ἐν uel διὰ. Tantum habet pondus unicũ unius grammatici testimoniũ, quoties nobis ita collubuit. Quanquam nec hoc exemplũ quod ex Apollonio produxit Faber, uidetur ad sermonem Euangelicũ respondere. Neque enim simile est, μετὰ χεῖρας ἔχειν & μεθ' ἡμέραν, ei quod ait Marcus μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Siquidem apud Apollonium μετὰ positum uidetur pro μεταξὺ, aut certe pro κατὰ. Quo tamen modo non liceat abuti, si certum addas numerum. Iam constat μετὰ frequenter ab Euangelistis usurpari ad hunc modum, nec aliud significari quàm post. Velut apud Matthæum capite uigesimo sexto, Post biduum pascha fiet, μετὰ δύο ἡμέρας. Item apud Lucam, Post dies octo. Apud Marcum, Post dies sex. In Actibus, Non post multos hos dies, Alijsque locis compluribus. Sed ut his omissis, quod sentio, paucis expediam, mihi nihil causæ uidetur, cur hic excitemus huiusmodi tragœdiam, aut cur ad tam coactam ac uiolentam interpretationem cõfugiamus, quum nodus bifariam explicari possit, haud magno negocio. Primum, si tertium diem numeremus nõ à morte seruatoris, sed à tota passione, quæ cœpit pridie parasceues, cum iam iniretur consilium de comprehendendo Iesu, cum uenderetur, cum tæderet, ac mœreret. Siquidem passionis summam uidetur & ipse Marcus suis uerbis complecti: & cœpit, inquit, docere eos, quod oporteret filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus summisque sacerdotibus, ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Sic enim recensuit, ut post tres dies, ad totum sermonem qui præcessit referri possit, non tantum ad id quod erat postremum, occidi. Quemadmodum proximo capite recensuit, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertio die resurget. Hic quoniam triduum numerat ab occisione, tertio die dixit non post triduum. Alter modus est, si per synecdochen accipiamus, factum post tres dies, quod factum sit post tertium diem exortum. Quemadmodum & uulgo loquimur, Ab eo die cœpit odisse me, cum eodem die cœperit odisse. Et post eum diem desijt amare, cũ eodem die desierit. Hęc, ni fallor, minus certe coacta sunt, quàm quæ Stapulensis tanto molimine prodidit. Quod si quis adduxerit his etiam meliora, non grauabimur sequi.

μετὰ uarie usurpatur

Ratio bifariam explicãdi quæstionem

Post triduum id est, post tertium diem exortum

Et palàm.) καὶ παῤῥησίᾳ. id est, Libere & audacter. Neque enim hoc dicebat, nisi suis, sed aperte, & sine inuolucro, quemadmodum solet: tametsi sermo hic esset durissimus.

Comminatus est Petro.) Miræ deliciæ huius interpretis, qui quod aliâs uertit increpare, idem nunc uertit Comminari, cum nec ad sententiam quadret Comminari. Nam quod sequitur.

Vade retro me satana.) Nimirum increpantis est, non comminantis. Postremo ut legimus interminari, pro interdicere, ita comminari in eundem sensum non memini legere. Est autem ὀπίσω μου, quod in Matthæo notauimus.

Aut quid dabit homo commutationis.) τί ἀντάλλαγμα, id est, Quam communitationem: de quo quid nobis uideretur, indicauimus in Matthæo.

Error manifestus in nostris codicibus Qui enim me confessus.) Antiqui codices magno consensu pro Confessus, & Confitebitur, habebant, Confusus fuerit, & confundetur: suffragante his & aureo codice & meo uetustæ typographiæ, In Constantiensi rasura prodebat operam deprauatoris. Atque ita habent

ita habent Græca, ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, id est, Quicunq; enim erubuerit me, & meos sermones. Ac paulo post, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, id est, Et filius hominis erubescet de eo: aut, Filium hominis pudebit illius. Pro nobis facit interpretatio Theophylacti. Apud Bedam in contextu quidem legitur confessus & confitebitur, sed ipsa enarratio quæ uerecundiæ meminit, declarat illum legisse confusus & confundetur. Idem liquet ex uerbis Gregorij quæ referuntur in Cathena. In eundem sensum legit diuus Augustinus, refellens Adimantum Manichæum: Omnis qui confusus fuerit me in gente ista adultera, & peccatrice, & filius hominis confundetur illum cum uenerit in gloria patris sui. Quin & Irenæus lib. tertio cap. uigesimo ad eundem modum abutitur confusus & confundi. Satis hic apparet, confessus & confitebitur uerba esse supposita ab audaculo quopiam. Cæterum an satis Latine dicamus, Confundor te, pro eo quod Pudet me tui, uiderint literatores. *Confundi pro erubescere*

EX CAPITE NONO.

Regnum dei ueniens. ἐληλυθυῖαν id est, Venisse. Est enim participiũ præteriti temporis, quod uertendum erat per infinitum, ob inopiam Latini sermonis.

Et post dies sex.) Lucas facit, Dies fermè octo. Marcus consentit cum Matthæo in numero. Hoc admonui ne quis temere scripturam mutet: difficultatem quæstionum explicant doctores. *Dissonant Euãgelistarũ uerba*

Et duxit.) καὶ ἀναφέρει, id est, Subducit, præsentis temporis, ut, Et assumit παραλαμβάνει.

Seorsum solos.) Sic habebat antiquissimus codex, κατ' ἰδίαν μόνους, id est, Seorsum solos. Latina uetera consentiebant in, Seorsum, sed Paulinum habebat Solus, Corsendoncense, Solos. Itidẽ & Constantiense. Aliquis offensus perissologia, uocẽ alterã ut superuacaneam reliquit. Verum hoc modo uoluit Euangelista significare secessum uehementer secretum.

Et transfiguratus est.) Græce est, καὶ ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτούς, μετεμορφώθη, id est, Et dum orant illi, transfiguratus est: Quanquam illud Dum orant, in plerisq; Græcorũ codicibus non additur, nec à nobis est additum. Apparet huc transscriptum ex Lucæ nono: quando Theophylactus nec legit, nec attingit hanc particulam.

Splendentia & candida.) Abest in Græcis coniunctio, στίλβοντα, λευκὰ λίαν, ut intelligas ex insigni candore fuisse relucentia. Hoc et ideo uisum est admonere, quo minus absurdum uideatur quod in Matthæo Græci legunt, ut lux, non ut nix. *Splendentia candida sine coniunctione*

Qualia fullo.) Poterat uitare absurditatem sermonis, si οἷα uertisset in aduerbiũ, Quàm candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.) θέλεις ποιήσωμεν, id est, Vis faciamus. Quanquam pleraq; Græcorum exemplaria consentiunt cum nostra æditione uulgata.

Charissimus.) est ἀγαπητός, id est, Dilectus siue charus, nisi quod articulus additus indicat unice dilectum, ὁ ἀγαπητός.

Quid ergo dicunt.) πῶς οὖν λέγουσι, id est, Quomodo ergo dicunt. Quanquam emendati codices habebant, ὅτι λέγουσιν id est, Quod dicunt. Et mox,

Primo restituet omnia.) ἀποκαθιστᾶ, id est, Restituit præsentis temporis, ut referatur ad prophetiam Malachiæ, quæ prædixit id futurum, non ad tempus aliquod definitum, & primum Græcis dictum pro prius. *Restituet, pro restituit*

Quid inter uos conquiritis.) καὶ ἐπηρώτησεν τοὺς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. Potest & hic sensus accipi, & interrogauit scribas, Quid conquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum illis. Apparet interpretem legisse, πρὸς ἑαυτούς, siue πρὸς αὐτούς, id est, Inter uos. Sed aliâs admonuimus hanc orthographiæ rationem passim negligi in Græcis codicibus. *Cõquirere, pro disceptare*

Spiritus conturbauit.) Græce est, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξε τὸ παιδίον, id est, Statim spiritus discerpsit puerum. Opinor interpretem legisse, ἐτάραξεν, ac fortasse rectius. Quanquam in plerisque exemplaribus non erat παιδίον, sed αὐτόν, Apparet enim iam non fuisse puerum, cum pater respondeat hoc illi à puero accidisse: etiamsi paulo post uocat eum puerum, pater pueri.

Elisus in terram.) καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Lapsus in terra uoluebatur.

Ab infantia.) παιδιόθεν, id est, A puero. Sed recte mutauit interpres, nisi dicere maluisset *A puero παιδιόθεν*

 A prima

A prima pueritia: iam enim puer erat, cum sanaretur. Et in aquam Græcis est in aquas, εἰς ὕδατα, consentientibus & uetustis exemplaribus, nominatim Constantiensi.

Articulus additus Si potes credere.) τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Addidit articulum, qui tamen ad superiora referri potest, ut respōdeat Dixit ei, uidelicet illud quod audies, siue ad sequētia: Hoc si potes nempe credere. Quemadmodum dicitur Græcis, τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν με τέρπει. Nec enim est hic ociosus articulus qui magno consensu habetur in Græcorum exemplaribus.

παρὰ in compositione quā uim habeat Prætergrediebantur Galilæam.) παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας. Præpositio παρὰ, facit ut intelligas illos clàm, aut celeriter & in transcursu, uelutque obiter fecisse iter per Galilæam, ita ut nec aperirent se usquam, nec commorarentur. & uideri poterāt declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διὰ, quæ facit, ut non possit aliud accipi, quàm illis iter esse factum per Galilæam.

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, ut intelligas mox futurum.

Et illi ignorabant uerbum: & timebant interrogare.) Hæc nō hebentur in æditione Aldina. Quod an casu factum sit nescio. Poterat uideri factum ab eo quisquis fuit, qui sibi uidetur habuisse studio, ut assutis aliunde fragmentis, redderet Marci Euangelium aliquanto copiosius, Nam hæc habentur in Luca, nisi consentirent Latini codices cum Græcis.

Qui cum domi esset.) καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, Et cum esset in domo, siue in ædibus, non utique suis.

Quis eorum maior esset. Græce tantum est, τίς μείζων, id est, Quis maior. Reliqua addita sunt explicandæ rei gratia.

Complecti ἐναγκαλίζειν Quem cum complexus esset. καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Cum posuisset in ulnis, ut solemus infantulos. Complectimur enim & eos, quos in ulnas non sumimus.

Negatio corrigens non remouens Non me suscipit.) οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με, id est, Non me recipit solum, sed eum qui me misit. Sic habebant nonnulli Græcorum codices, uerum altera lectio mihi magis probatur. Nec enim hic negatio remouet, sed corrigit magis. quasi dicas, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me.

Et prohibuimus eum.) Post hæc in Græcis exemplaribus repetitur ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, id est, Quod non sequeretur nos. Probabile est aliquem offensum iteratione, sustulisse posteriorem particulam.

Calida frigida sine aqua Calicem aquæ frigidæ.) Frigidæ, nec in Græcis additur exemplaribus, nec apud Hieronymum in æditione Basiliensi, nec in uetustissimis exemplaribus, nominatim in Paulino, nec in Corsendoncensi, nec in Constantiensi, nec in aureo denique.

Non perdet mensuram suam.) Mercedem legendum pro mensura. Atque ita scriptum est in emendatioribus Latinorum exemplaribus.

Mola asinaria.) Græci legunt, λίθος μυλικὸς id est, Saxum molare. Apud Matthæum autem Mola asinaria.

Cyllus manu manca Debilem.) κυλλόν. Cyllus proprie Græcis dicitur, cui altera manus trunca sit, aut manca. Nam debilitas ad omnia membra pertinet, quemadmodum χωλὸς ad pedes proprie pertinet.

Vbi uermis,) ὅπου ὁ σκώληξ. Alibi uertit Eruginem, quod hic Vermem. Cæterum moritur & extinguitur, utrunque præsentis temporis est Græcis. Licet in Latinis codicibus aliquot deprauare cœperint, Morietur, & extinguetur. Qui ex hoc loco contendunt ignem apud inferos esse materialem, necesse est ut fateantur illic & uermem esse materialem. quod si hic tropum admittunt uermem interpretantes remorsum conscientiæ, poterant & per ignem accipere perpetuum cruciatum animæ, In quem sensum hunc locum interpretatur Theophylactus.

Luscus quid proprie Luscum. μονόφθαλμον, id est, Vnoculum. Quod tamen eleganter uertit hoc sanè loco. Luscus enim Latinis dicitur, non qui strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum.

In quo illud condietur.) Condietis lego in uetustis codicibus, ἀρτύσετε. Sic enim legisse uidetur qui sic uertit, Et aptius erat Ipsum, quàm Illud. Omnis enim igne salietur.) Quo sermo foret mollior, nos de nostro addidimus, Omnis homo.

Insulsum, pro fatuum Si sal insulsum fuerit.) Reddidit προσονομασίαν ἅλς ἄναλον, id est, Si sal sale caruerit.

Habete

Habete in uobis.) Salem hic usurpauit masculino genere, nihil aliud opinor sequutus, quàm dictionis euphoniam. *Salem genere masculino*

EX CAPITE DECIMO.

VLtra Iordanem.) διὰ τοῦ πέραν τοῦ ἰορδάνου, quod magis sonat, Per regionem, siue ripam quæ est ultra Iordanem. Etiamsi sensum expressit interpres. *Articulus additus aduerb.*

Et erunt duo.) οἱ δύο, Quid duo fuerant, ut intelligamus è duobus hominibus uelut unum fieri. Nec est,

In carne una.) Quod sordide quidam interpretantur de coitu, sed unam, ut & aliâs indicauimus.

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, si quis ad uerbum malit reddere. *Caro pro homine*

Mœchatur. Græce est idem uerbum quod modo uertit, Adulterium committit, μοιχᾶται. Quid autem est,

Super eam.) ἐπ' αὐτήν, Cur nō potius Aduersus illā, siue In illā, hoc est, in iniuriam illius?

Offerebant illi paruulos.) παιδία, id est, pueros, siue puellos.

Comminabantur.) ἐπετίμων, id est, Increpabant. Mirum cur hanc uocem plerunque interpres gaudeat uertere, Comminabantur, etiam refragante sententia.

Sinite paruulos.) τὰ παιδία, id est, Puellos, ut modo dictum est. Nec additur apud Græcos coniunctio, Nec prohibueritis. Viuidius enim est, Sinite, ne prohibueritis. Anadiplosis sententiæ facit ad epitasin. *Asyndeton uehementius*

Non intrabit.) οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Conduplicata negatio uim addit futuri, aut certe modi potentialis. *Conduplicata negatio*

Et complexans.) καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Suscipiens eos in ulnas: sicut paulo ante dictum est.

Procurrens.) προσδραμών, id est, Accurrens. Interpres nisi dormitauit, legisse uidetur προδραμὼν id est, Præcurrens.

Vitam æternam percipiam.) κληρονομήσω, quod aliâs uertit, Hæreditabunt.

Nisi unus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus, siue Nempe deus, ut articulus uim habeat uelut interpretantis, quis sit ille unus.

Nec fraudem feceris.) μὴ ἀποστερήσῃς, id est, Ne fraudaueris. Fraudamus enim illū, quem priuamus re debita, Quanquam & qui spoliat, Græcis ἀποστερεῖ.

Et intuitus eum Iesus, dilexit eum.) ἠγάπησεν αὐτόν. Origenes uidetur legisse ἐφίλησεν, non ἠγάπησεν. Argumento est quod homilia in Matthæum adducens hunc locum, ita legit: Dilexit eum, siue osculatus est eum Neque enim, ἠγάπησεν, opinor, ad osculi significationem potest pertinere. Cæterum de dilectione, nec apud Matthæum, nec apud Lucam ulla fit mentio. Et fieri potest ut aliquis offensus uel ambiguitate uocis, uel osculo adolescentis ex ἐφίλησεν, fecerit ἠγάπησεν, quanquam & in Græcis Lexicis inuenio ἀγαπάζομαι pro amplector, sed ut amplectimur quod probamus, uelut amplectimur bonas literas. *ἀγαπᾶν tria significat, amare, amplecti, & boni consulere*

Et ueni sequere me.) Addunt hic Græci codices, ἄρας τὸν σταυρόν, id est, Sublata cruce, quum tamen hoc non habeatur in ueteribus codicibus, nec reperiatur apud alios euangelistas, ut illinc huc ascriptum uideri possit. *Additum in nostris*

Filioli.) τέκνα, id est, Filij, siue nati. Neque enim hic est diminutiuum, quemadmodum illud apud Paulum ad Galatas, τεκνία μου, Filioli mei.

Confidentes in pecunijs.) πεποιθότας, Fretos, siue fisos. Etenim quū confidere sit idem quod fidere, tamen confidens non idem ualet ut indicauit M. Tullius, nec uidetur participium, sed nomen, eoque ponitur absolute, homo confidens non confidens mihi. Hic satis aperit, quos dixerit diuites, non quibus diuitiæ obuenerunt, sed qui iuxta diuitum uulgus multum tribuunt diuitijs. *Confidens in malā partem sonat*

Qui magis admirabantur.) ἐξεπλήσσοντο, id est, Obstupescebant, uerbum Græcum est uehementius. Aut filios.) τέκνα, id est, Liberos, ut utrunque sexum complectaris.

Aut patrem, aut matrē.) Hoc loco Græci codices addunt, ἢ γυναῖκα, id est, Aut uxorem. Quod tamen perperā à quopiam additum, uel hinc licet cōijcere, quod mox cū repetit res relictas, non addit uxores. Verisimile est uxoris nomen hic adiectum ex Matthæo & Luca. Verum Marcus breuitatis studiosus, sub nomine domus iudicauit contineri uxorem. *Additum aliquid*

Ad dextram meam uel ad ſiniſtram. Vt ſenſus ſit idem, Latinius eſt, Sedere mihi à dextris, & ſedere mihi à ſiniſtris. Nec eſt in Græcis meũ dare uobis, ſed ſolum, Non eſt meum dare. Conſentiebat cum Græcis codex Conſtantienſis.

Dare uobis. nobis redũdat

Sermo inabſolutus

Sed quibus paratum eſt.) Sermoni parum abſoluto adiecimus duo uerba. Subauditur enim, Sed ij ſedebunt à dextris ac ſiniſtris mihi, quibus &c.

Et audientes decem indignati ſunt.) ἤρξαντο ἀγανακτεῖν, id eſt, Cœperunt indignari. Et ſic habent uetuſti codices noſtri.

Et principes.) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, id eſt, Magni illorum, Quod tamen haud male uertit, niſi malis dici, Et qui magni ſint inter eos, aut Magnates illorum.

Fieri maior.) μέγας, id eſt, Magnus, & in hunc modum ſubinde citat Hieronymus. Alluſit Chriſtus ad uitam communem hominum, inter quos magnates & optimates è ſublimi deſpiciunt infimates, nec præ ſe ducunt pro hominibus, cũ ipſis nihil ſit abiectius, ſi uelimus hominem ſuis æſtimare uirtutibus.

Et proficiſcente eo.) καὶ ἐκπορευομένου, Egrediente eo.

Bartimæus quid

Bartimæus.) Filius Timęi, additum uideri poteſt interpretandi cauſa. Nam id ſonat Bartimæus, Hebræis enim בַּר filius, & Timæus: quemadmodum & Bartholomæus, filius Ptolemæi, conflatis diuerſarum linguarum uocibus, & deprauata, ni fallor, una aut altera litera. Cæterum quod diximus de Bartimæo, quidam miro cachinno proſequitur in ſuis annotationibus, cum id hauſerim ex Hieronymi cõmentario in epiſtolæ ad Galatas cap. 4. In illum igitur ſuos cachinnos torqueat non in me.

Calumniator notatus

Et comminabantur.) καὶ ἐπετίμων, id eſt, Et increpabant.

Animæquior eſto.) θάρσει, id eſt, Bono animo eſto, ſiue Confide. Nec enim eſt comparatiuum, ſed poſitiuum: & aliud eſt Fidere, hoc eſt, θαῤῥεῖν, ꝙ æquo animo eſſe. Aequo animo eſt, qui boni conſulit, ac tolerat. Fidit cui certa ſpes eſt.

Exiliens uenit.) Græce non eſt ἐξαλλόμενος ſed ἀναστὰς, id eſt, ſurgens. Nam paulo ante dictus eſt ſedere iuxta uiam. In Actis capite tertio de claudo legitur ἐξαλλόμενος, id eſt, exiliens, Nam ea uox ad miraculi magnitudinẽ declarandam facit, quia qui ſanabatur, adeo claudus erat, ut à baiulis geſtaretur. Hic in oculis non in pedibus miraculum eſt.

Rabboni

Rabboni ut uideam.) Rurſus Hebræam uocem poſuit, pronunciatione nõnihil mutata, cum alibi Rabbi ſit, quod Hebræorum lingua, Chaldæorũ, ac Syriacæ cõmercio uitiaretur: quemadmodũ & hodie Iudęi Rabeni magiſtrũ uocant, ſed inſignem & eminentem.

Vt uideam.) ἵνα ἀναβλέψω, id eſt, Vt uiſum recipiam.

Et confeſtim uidit.) ἀνέβλεψε, id eſt, Viſum recepit.

EX CAPITE VNDECIMO.

Betphage Bethania

ET cũ appropinquarent Hieroſolymæ.) Hic Gręcus codex addit Betphage, ut ſint tria loca, Hieroſolyma, Betphage, Bethania. Siquidem mons Oliueti duobus paſſuũ milibus abeſt ab Hieroſolymis, in cuius latere eſt Bethania, Betphage in ipſo monte ſita eſt.

Quid facitis?) τί ποιεῖτε τοῦτο. id eſt, Cur facitis hoc.

Et ſedit ſuper eum.) Nonnulli Græci codices habent, ἐπ' αὐτὸν, ut ſit aſinus, aut certe Pullus aſinæ. Nonnulli ἐπ' αὐτὴν, id eſt, Super illam, ut ſit aſina fœmina. Quod poſterius conſentit cum Matthæo.

Cum ueſpera eſſet hora.) ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, id eſt, Cum ueſpertinum iam eſſet tempus. Siquidem horam, Græce loquens, pro tempore poſuit.

Et alia die.) καὶ ἐπαύριον, id eſt, Poſtridie, ſiue poſtero die.

ἄρα uertit forte, ſed perperam

Siquid forte.) εἰ ἄρα εὑρήσει τι, id eſt, Siquid inuenturus eſſet. Coniunctionem expletiuam uertit in Forte, idq́ ſuo more, ſed nullius eruditi hominis exemplo. Quorſum enim attinebat addere Forte, cum dominus planè ſperaret cibum, aut certe uolebat uideri ſperare.

Cui male dixiſti.) ἣν κατηράσω. id eſt, Quam deuouiſti, ſiue Quam execratus es, ſiue Cui male precatus es.

Habete fidem dei.) Bona fide Græca reddidit interpres πίστιν θεοῦ. Cæterum ſentit fiduciam erga deum.

Tollere & mittere.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, Paſſiua ſunt imperatiui modi.

Cum

Cum stabitis ad orandum.) καὶ ὅτ' ἂν στήκητε προσευχόμενοι, id est, Cum steteritis deprecantes. Ex quo apparet olim stantes precari solitos. *Stabant olim precantes*

Peccata uestra.) Augustinus libro De ciuitate dei, uigesimoprimo, capite uigesimo septimo annotauit uim & emphasim huius pronominis uestra. Nam intelligi peccata non quælibet, aut quamlibet grauia, sed eiusmodi, sine quibus non uiuunt etiam probi, quales tum erant apostoli quibus hęc dicuntur. *Peccata uestra, id est, Leuia*

Quod si uos non dimiseritis.) Hæc in Græcis plerisque codicibus nō addūtur, Nec Theophylactus legit aut interpretatur. Videri potest huc asscriptum ex Matthæi sexto.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον, id est, Vnum sermonem, potius hoc certe loco.

Baptismum Ioannis.) βάπτισμα, id est, Baptisma, siue Baptismus. Cum enim habeamus hoc baptisma & hunc Baptismum à Græcis, quorsum opus erat confingere barbaram uocem, tertiam, hoc baptismum? Adeo nihil interesse putant quidam, quomodo loquantur. Huiusmodi fermè destomachatur hoc loco Laurentius Valla non absque causa, licet ignarus, ut apparet, Augustinum ita frequenter loqui, & adeo frequenter, ut non queat prętexi scriptoris error. Sic enim loquitur tractatu in Ioannem quarto in caput primum: itaque non durauit diu baptismum Ioannis. Rursus tractatu proximo, Illi enim nullum baptismum erat necessarium. Ac mox: quoniam ergo Ioannes acceperat baptismum, quod proprie Ioannis diceretur. Iterum paulo inferius, Tale erat baptismum Ioannis. Nec alibi tamen raro idem facit. Etiamsi & in homilijs Origenis semel atque iterum sic positum offendimus. Et apud Irenæum, ut appareat eruditos in hoc populi imperitiæ gessisse morem. *Baptismū hoc à Valla taxatum*

Timemus populum. ἐφοβοῦντο τὸν λαόν, id est, Timebant populum, Atque ita habent uetustissimi codices Latini, nominatim exemplar Paulinum & Cōstantiense. In Corsendoncensi uidere erat etiamnum rasuræ uestigium. Offendit autem castigatorem persona dure subitoque mutata, quasi uero hoc esset nouum in Euangelistis. Id incommodi uitari poterat mutata sermonis figura, Metuendus est nobis populus, aut mutata alterius uerbi persona, quemadmodum nos fecimus. At si dixissent ex hominibus. *Timemus pro timebant*

Quia uere propheta.) ὅτι, id est, quod potius, quam Quia, & fuisset potius, quam Esset. Opinor enim Ioannem iam fuisse mortuum, ex ipsius Marci narratione.

EX CAPITE DVODECIMO.

PASTINAVIT.) ἐφύτευσεν, id est, Plantauit. Vox à pastino dicta, quæ declarat instrumentum bifurcum quo semina pangūtur, unde uites sterilescentes quum refodiuntur dicuntur repastinari. *Pastinare pro plantare*

Et fodit lacum.) ὑπολήνιον, In quod excipitur liquor uuarum.

In capite uulnerauerunt.) λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, id est, Iactis lapidibus capitauerūt, ut ad uerbum reddam, hoc est, Comminuerunt caput. Verum quoniam interpres uidit illum redisse uiuum, uertit, Vulnerauerunt, ne putaretur extinctus. *λιθοβολήσ ἐκεφαλαίωσαν*

Et contumelijs affecerunt.) καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, id est, Remiserunt affectum contumelia seu potius ignominia. Nam contumelia magis in uerbis est.

Charissimum.) ἀγαπητόν, id est, Dilectum.

Quia reuerebuntur.) ἴσως ἐντραπήσονται, Forsitan reuerebuntur. Quanquam nonnulli Græcorum codices habebant ὅτι, pro ἴσως. Sic enim legit Theophylactus & æditio Hispaniensis, Certe Latini codices uetusti, habent quia pro forte, Quæ lectio magis mihi probatur. Nec enim est consentaneum diffidere eum, qui mittit filium unicum. Et ὅτι quanquam Latine reddi non potest hoc loco, tamen apud Græcos uim habet confirmandi. *Forte pro ὅτι*

A domino factum est istud.) Istud referendū est ad caput, aut certe ad angulum, id quod sermo Græcus indicat, εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, id est, in caput anguli. A domino factum est hoc, subaudi Caput, nisi malis angulum, de quo dictum est in Matthæo. Illud extra controuersiam est, αὕτη Theophylacto referri ad angulum, quam interpretatur ecclesiam, quod utrunque populum connectat in fide Christi. Hieronymus enarrans Psalmum 118. unde hoc desumptum est testimonium, legit: factus est iste. ut ad lapidem & Christum referatur. *A domino factum est istud caput*

Mirabile.) θαυμαστή. Et hoc ad caput, siue ad angulū refertur, quemadmodū, Factum est.

Vt eum caperent,) ἀγρεύσωσι, id est, Captarent, siue uenarentur. Et cur non potius in ser-

mone, quàm in uerbo, cum Græca uox sermonem significet magis, quàm uerbum.

Non curas quenquam.) οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, id est, Non est tibi curæ de quoque: tametsi Græcis οὐδενός, uel ad hominem referri potest, uel ad rem. Hoc est, Non curas ullum hominem, aut nō curas rem ullam: quanquam quod sequitur indicat ad hominē magis esse referendum, quod alij uerum reticerent, ne quosdam offenderent.

Facies pro persona In faciem hominum.) εἰς πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, id est, Ad personam hominum. Quanquam Græce πρόσωπον, utrunque significat, faciem & personam, hoc tamen loco mollius erat Persona, quam facies: Atque ita uerterat eandem dictionem in Matthæo cap. 22.

κῆνσος Licet dare tributum.) κῆνσον, id est, Censum, quæ uox latina est, ut iam indicauimus.

An non dabimus.) Græce est, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν; id est, Licet ne censum dare Cæsari, an non? Demus, an non demus? Vrgent enim hac iteratione responsum, quasi futurum sit, ut si responderit non dandum, daturi non sint, sin dandum, daturi. Hic consentiebat codex Hispaniensis cum Theophylacto. Licet Theophylactus non attingat hanc lectionem in cōmentario. Opinor hic latinam esse ueriorem. Alioqui bis idem quæritur in priore parte, licet dare, & dabimus. Qui deprauauit locum non animaduertit ἢ μὴ δῶμεν habere uim potentialem, quasi dicas an non debemus dare, ut respondeat illi, licet ne dare. Græci nimiū sibi permiserunt in sacris libris, præsertim in Marco & Actis Apostolorum: tametsi scribis hoc potissimum imputandum, qui quo studiosus aliquis sibi notarat in suo codice, retulerunt in contextum.

Versutia pro hypocrisi Qui sciens uersutiam.) ὑπόκρισιν, id est, Simulationem, quod miror quare libuerit interpreti mutare, nisi forte legit, πονηρίαν.

Cæsar Christo uelut ignotus Quæ sunt dei deo.) Haud scio casu ne factum sit, an data opera, quod deo bis addidit articulum, Cæsari nequaquam, τὰ καίσαρος καίσαρι, τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ: tanquam Cæsarem, uelut incertum et ignotum nominet, quod multi sint eius nominis, deum ueluti certum designet.

Et uenerunt super eum.) καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτόν, id est, Et ueniunt ad eum.

Et filios non reliquerit.) τέκνα, Liberos, nam Græca uox etiam filias complectitur. Matthæi cap. 22. quum Greci magno consensu legant τέκνα, tamen latini codices habent filium non filios, quanquam ad sensum nihil refert, utrum legas. Nec est,

Semen pro posteritate Suscitet semen fratris sui.) Sed fratri suo dandi casu, ἀδελφῷ αὐτοῦ. Semen enim appellat posteritatem, siue prolem, quam frater fratri suscitat non sibi, eo quod in mortui nomen transit quod nascitur. Hac enim ratione mortuis quodam modo adoptabantur filij.

Nonne ideo erratis?) οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε; An non igitur erratis? ut referatur ad id, quod sequitur, & sit sensus, eos ob id errare, quod nō intelligerent scripturas. Siquidem Pharisæi errabant, non quod ignorarent scripturas, sed, quod auaritia & ambitione forent excæcati Sadducæi labebantur ob imperitiam scripturarum.

Neque nubentur.) Græce γαμοῦσι, uerbum est commune, & uiro, & mulieri. Verum de hoc dictum est in Matthæo.

Conquirentes.) συζητοῦντας, id est, Simul disputantes.

Virtus pro robore Ex tota uirtute.) ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, id est, Ex toto robore tuo. Nam ipse mox uertit, Fortitudine. uirtus enim apud Latinos ambigua uox est.

Simile est illi.) Græce est, Simile est illud. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. Primum præceptum est, Diliges dominum deum tuum. Et alterum simile, uidelicet hoc, Diliges proximū &c. Interpres legisse uidetur ταύτῃ pro αὕτη.

νουνεχῶς Quod sapienter respondisset.) νουνεχῶς. Composita dictio est ab eo quod est, νοῦν ἔχειν, id est, Mentem habere, qua periphrasi Græci significant sapere, siue cordatum esse, unde Cordate uertimus.

Respondendi uerbū ubi nullus interrogat Et respondens Iesus dicebat docens.) καὶ ἀποκριθείς. Reperies aliquot locis hoc participium ita positum, ut sensus magis exigat, ἀνακρινόμενος, id est, interrogans. Nisi mauis ex hoc intelligi sermonem aliorum præcessisse, quem Euangelista non retulerit.

Et primos discubitus.) Debebat sibi constare interpres, postea quam cœperat nomina uertere in uerba, Sic enim est Græce, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις, id est, Volētibus in stolis obābulare, & salutatiōes in foris, & presidētias in synagogis, & primos accubitus in cœnis. aut qui

cupiunt

cupiunt in stolis obambulare, ac salutari in foris, & primas tenere cathedras in synagogis, primoque loco accumbere in cœnis.

Prolixæ preces hypocritarum

Qui deuorant domos &c. Græca sic habent, οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, Deuorantes domos uiduarum, & prætextu longas facientes precationes, siue sub prætextu prolixe precantes.

Iudicium pro cõdemnatione

Prolixius.) περισσότερον, id est, Abundantius, siue Plus iudicij. Porrò iudicium appellat condemnationem, quemadmodum frequenter accipitur in arcanis literis. Quam rem annotauit & diuus Augustinus libro De agone Christiano, capite uigesimoseptimo.

Iactaret.) βάλλει, id est, Mitteret, siue iaceret. Nam iactu mittunt huiusmodi.

Quod est quadrans.) Græce scribens abusus est uoce Latina, κοδράντης, licet deprauata.

Et conuocans.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, Siue cum ad se uocasset.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Quales, ποταποί

QVALES lapides.) ποταποί. Miror cur Laurentius Quales mutandum putarit in Quantos. ποταπὸς enim sonat cuiusmodi, sed ita ut non simplicem habeat interrogationẽ, ut ποῖος, sed admirationẽ potius in bonã partẽ, uelut si de ignoto sciscitaris, recte dixeris. ποῖος οὗτος, sed ποταπὸς non recte dixeris. Vide has omnes.) βλέπεις, id est, Vides. In nonnullis erat βλέπετε, id est, Videtis. Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. Quia hoc loco tantum affirmat, & ob id erat omittendum. Sermo neque ad Græcam proprietatem respondet, neque ad Romanã. Potest autẽ bifariam accipi: Dicentes, Ego sum, ut subaudias Christus. Aut dicentes, se esse eum qui ego sum. Incommodum uitari poterat, si uertisset, Dicentes, Ego sum Christus.

Solœcismus manifestus

Et opiniones.) ἀκοὰς, id est, Rumores. Nam ad uerbum sonat auditiones.

Et regnum super.) Cur non potius, Contra regnum? Sicut modo uerterat. Nam eadem est præpositio Græcis, ἐπί.

Videte pro cauete

Videte uosmetipsos.) Consentiunt quidem Græci codices, uerum mutanda erat hoc loco græci sermonis figura: Cauete uobisipsis. Neque uero est ociosa pronominis additio, quo discernuntur discipuli à Cæteris. Et haud scio, an scriptum fuerit à Marco, ἑαυτοῖς.

In concilijs.) Rectius erat, In concilia, εἰς συνέδρια.

Et ante præsides.) καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀχθήσεσθε, id est, Et sub præsidibus & regibus ducemini, ut intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.) μὴ προμεριμνᾶτε, id est, Ne ante sitis solliciti, siue anxij, siue, Ne cum sollicitudine præcogitetis, id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum uobis.) ὃ ἐὰν δοθῇ, id est, Quodcunque datum fuerit.

Non enim uos estis loquentes.) οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, id est, non enim uos estis qui loquimini, ut uertit in Matthæo.

Et consurgent.) ἐπαναστήσονται, id est, Insurgent.

Additum quiddam

Abominationem desolationis.) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Sed hoc loco addunt Græci codices, an recte, uiderint alij, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου, id est, Dictum à Daniele propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum. Quanquam & illic ab alio quopiam additum uideri poterat, nisi sic ab Origene citaretur.

Vbi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ, Vbi non oportet.

Nutriẽtes pro θυλαζούσαις

Et nutrientibus, καὶ θηλαζούσαις, id est, Lactantibus.

Tribulationes.) θλῖψις, id est, Tribulatio, qualis non fuit: ut sit appositio ad epitasin faciens, cum dies calamitosos calamitatem uocet.

κτίσις

Creaturæ.) κτίσεως. Vt sit uerbale. Quanquam reperimus hanc dictionem ancipitem in literis sacris. Aliquoties usurpatur pro ipsa conditione seu creatione, nonnunquam pro rebus conditis.

οὐ μὴ

Neque fient.) οὐδ' οὐ μὴ γένηται, id est, Neque fiat Quanquam uidetur abusus tempore, ut sæpenumero occurrunt huiusmodi, præsertim addita gemina negatione, οὐ μή.

κολοβοῦν

Abbreuiasset dies.) ἐκολόβωσεν, id est, Decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nam hoc est κολοβοῦν, ut admonuimus in Matthæo.

Ecce hic est.) ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, id est, Ecce hic Christus. Et hic aduerbium est non nomen.

Neque

Necq; angeli in cœlo.) οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ, id est, Qui sunt in cœlo. Apud Matthæum non est mentio filij.

Potestatem cuiusq; operis.) Græce est, ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, id est, Vnicuique opus suum. Cæterum in nonnullis codicibus Græcis habebatur τὴν οὐσίαν, id est, substantiam, in alijs τὴν ἐξουσίαν, id est, Potestatem. Prior lectio magis congruit cũ parabola quæ est apud Matthæum de bonis in famulos distributis.

An galli cantu.) ἀλεκτοροφωνίας, id est, Gallicinio. Est enim Græcis dictio composita, sicut & illa, μεσονυκτίου, quasi dicas medinoctio.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ἄζυμα sicut ἐπιφάνια

PAscha & azyma.) Azyma pluralis est numeri, quemadmodum dicimus Lupercalia, Saturnalia, unde uertere poterat, Tempus azymorum, quo abstinebant à fermentatis.

Dolo tenerent.) ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν, id est, Per dolum captũ, siue comprehensum occiderent. In enim præpositio, pro Per usurpatur Hebræis.

Dicebant enim.) ἔλεγον δὲ, Dicebant autem, Quanquam id minimum refert.

Ne forte tumultus.) μήποτε, id est, Ne, aut Nequando, de quo nõ semel iã admonuimus.

Nardus pistica Nardi spicati.) Pisticæ legendum, quod nardus sit fœminini generis. Laurentius existimat pisticam uocari, probatam & spectatam, arguens diuum Augustinum, qui putet à loco dictum. Allusum autem ad fidem Christianam, quod Grece pistis dicatur fides. Interpres uertit Spicatam, eo quod nardi genus quoddam uocetur spica, siue spicum nardi. Theophylactus Græcus interpres, licet recentior, ambigit utrum pistica dicatur, species nardi eius cognominis, an probata, uelut ἄδολος, hoc est, germana, nulla arte uitiata. At Dioscorides complura nardorum genera commemorans, quibus cognomina sint à locis addita, pisticæ nullam mentionem fecit, necq; Plinius. Is, cuius extant in Marcum commentaria Hieronymi nomine, sed falso, belle & expedite scilicet interpretatur pisticam, hoc est, *Nardi folium in unguentis* mysticam. Hugo Carrensis interpretatur unguentum mixtum, quod nõ solum è folijs, ac radice, uerumetiam è spicis nardi conflatum sit, quasi uero non longe optimum sit quod è folijs conficiatur. Plinius enim libro duodecimo cap. duodecimo tradit folium nardi in unguentis tenere principatũ. Quo loco licebit plura de generibus nardi discere, si cui uacat. *ψευδόναρδον* Inibi fit mentio pseudonardi passim nascentis: hanc herbã esse puto quam uulgo dicimus lauendulam, crassiore, ut inquit, atq; latiore folio, & colore languido in candidum uergente. Veram autem nardum depingit his uerbis. Frutex est graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragiliq; quamuis pingui, situm redolente ut cyperi, aspero sapore, folio paruo densoq;. Cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Fieri tamen potuit, ut Marcus uulgari more loquens latinam uocem corrupte posuerit, pisticam appellans pro spicatam. Mirum enim quàm deprauate Græci latinorũ nomina usur- *Alabastrus* pent. De alabastrite lapide meminit idem lib. 36. cap. septimo. Quum enim proximo capite meminisset Onychis, ita prosequitur, Hunc alioqui lapidem alabastritem uocant, quem cauant ad uasa unguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur. Hæc consen- *Beda dissimulans autorem* tiunt cum eo quod scribit Horatius in odis. Nardi paruus onyx eliciet cadum. Beda refert de nardo, & alabastro ex his duobus Plinij locis, quos indicaui, mutatis aliquot uerbis, mire dissimulans autorem, quasi Plinius sit autor pudendus, præsertim quum de rebus naturalibus agitur. Quanquã fieri potest, ut Beda Plinium in spacio marginis annotarit, quemadmodum in præfatione testatur se annotasse titulos eorum è quibus hauserat quæ refert. Verum hos omisit scribarum inertia. Quod idem factum est in commentarijs quos ædidit in Euangelium Lucæ, quum ipse lectorem aut scribam obsecret, ne has nomenclaturas omitteret. Cautius fecit Thomas Aquinas, qui in Cathena sua titulos autorum ipsi *Autores data opera suppressi* cõtextui admiscuit. Ex Catena uidetur & Theophylactus id temporis fuisse uersus, adeo cõueniunt quæ illic referuntur nomini Theophylacti. Quin & illud mirandum, quum plerasq; Græcorum monumenta tum in sacris literis tum in philosophicis appareat tum fuisse uersa, sic interisse, ut nusquam extent. Id casu factum uideri uix potest. Lyranus macerat sese, num herba sit nardus, an frutex, an paruula arbuscula.

Vt quid.) ἐς τί, id est, Ad quid.

Præuenit

Præuenit ungere corpus meum.) Non est χρῖσαι, quod est quocunque illitu ungere, sed μυρίσαι, quod proprie est unguentis, & odoramentis ungere.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, id est, In monumentum eius, subaudi mulieris, de quo in Matthæo admonuimus. *μνημόσυνον Memoria pro memoriali*

Lagenam.) κεράμιον. id est, Vas fictile, siue aqualem fictilem, nisi quod dure hydriæ siue aquali additur aquæ, Mollius erit si dicas aquæ plenam, Nam aqualis est etiam uacua.

Vbi est refectio.) κατάλυμα. Laurentius mauult diuersorium, ut uertit apud Lucam, quanquam utrunque uox Græca significat.

Cœnaculum.) ἀνώγεον. triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discumbebatur. Dictum est autem Græcis, ἀνώγεον, quod subductius sit à solo, quod ueteres in superiore ædium parte cœnitarent. *Cœnaculum in ædito*

Stratum.) Post hoc in Græcis codicibus additur ἕτοιμον, id est, paratum, sed aliunde ni fallor huc transscriptum.

Nunquid ego.) Græci sic habent, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ; id est, Nunquid ego? & alius, nunquid ego? At mihi sane uidetur hoc ex interpretamento quopiam adiectũ. Nam cum semel dixisset, εἷς καθ' εἷς, quid erat necesse addere, & alius, & deinde alius? Præsertim quum Marcus nihil aliud fere scripserit, quàm Matthæi compendium?

Qui intingit manum.) ὁ ἐμβαπτόμενος. id est, Qui intingit. Manum interpres addidit de suo. Atque sic habent antiquissimi codices: quanquam in Matthæo erat ἐμβαψάμενος, id est, qui intinxit. Nec hic necesse est accipi exacte temporis rationem. Non enim hoc expressit quid tum ageret Iudas, sed his uerbis indicauit ad quantam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella cum Christo peteret intinctum. *Qui intingit in Matthæo, intinxit*

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis, sed usurpatum uice futuri. Sunt qui moueant scrupulum de uerbo trado, cui non putant esse locum, nisi cum res in manum datur, aut posteris traditur: cum prodere sit nonnunquam indicare, nonnunquam deserere, aliquoties in manum dare, sed in malam partem. *Tempus pro tempore*

Et benedicens fregit.) καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν, id est, Cum benedixisset fregit, non enim simul benedixit ac fregit. Et benedicere non est pingere gestu manus, signum crucis, sed laudes deo canere, & uerba boni ominis dicere.

Sumite, hoc est.) Græci addunt λάβετε, φάγετε, id est, Sumite, edite, quemadmodum erat in Matthæo.

Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Iam enim hoc repræsentabat, quod paulo post esset futurum. Qui tantopere asseuerant, quibus uerbis Christus consecrauerit, cum id nusquam expresse legatur, hunc annotent locum, quo res ita narratur, quasi Christus prius poculum porrexerit, deinde ubi bibissent, tum demum dixerit, Hic est calix, &c. Sic enim habent uerba Euangelistæ, Et accepto calice gratias agens, dedit eis, & biberunt ex illo omnes, & ait illis: Hic est sanguis meus. &c. Quanquam hac in re nolim esse peruerse contentiosus, cum locus excusari possit per figuram πρωθύστερον. *Effunditur* *Consecrationis uerba*

Quod iam.) ὅτι οὐκέτι. Iam posuit pro post hac, nec male, quanquam obscurius.

Ex hoc genimine.) ἐκ τοῦ γεννήματος. γέννημα Græca uox est, quæ uerti poterat, Fructu, siue fœtu. Et, hoc, pronomen, nec additur in Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. ut sit sensus, illum nullum uinum postea gustaturũ. Vnde & in cruce, uinum myrrhatum admotum ori reiecit: nisi quod articulus τοῦ, nonnullam habet emphasin.

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Postquam dixissent laudes, ut intelligas ab omnibus decantatas laudes.

Bis uocem dederit.) Quod erat anceps in Matthæo, Marcus expedite dixit ut bis referatur ad cantum Galli. Noctem enim ueteres sic diuidebant, Occidente sole dicebatur uespera, ab hoc tempore prima fax, deinde cõcubia, & intempesta, quod noctis est medium, Mox inclinatio noctis, deinde gallicinium, inde conticinium, quum & galli conticescunt, & homines etiamnum quiescunt. Post hæc diluculum, quo rarescunt tenebræ. Deinde mane clarum, Ita Iuuenalis. Quod tamen ad galli cantum facit ille secundum, *Noctis diuisio*

Proximus ante diem caupo sciet.

At ille

Distinctio uaria At ille amplius loquebatur.) ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον. Rursum conduplicauit comparatiuũ, exprimere uolens uehementem asseuerationem Petri. Nisi mauis μᾶλλον, distinctione semouere à superioribus, & annectere his quæ consequuntur, μᾶλλον ἐάν με δέῃ, id est, Quin si me oporteat &c. Ac mox conduplicata negatio, οὐ μὴ, non caret emphasi constantis asseuerationis, quasi dicas haud unquam.

Gethsemani In prædium.) εἰς χωρίον, quod aliâs uertit Agrum, aliâs uillam, significat aũt locum. Cæterum Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti. De quo admonuimus in Matthæo.

ἀδημονεῖν Pauere & tædere.) ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Expauescere, & anxius esse. Est enim posterius hoc impotenter angi animo, & supra modum ægrescere: cuiusmodi affectio corripit hominem primo obiectu magni discriminis, ut aliquandiu non sit apud se.

Abba pater Abba pater.) Euangelista uocem Syriacam posuit, eamq́ uelut interpretatur, subijciens ὁ πατήρ. *Error in Augustini libris* Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, putat abba uocem esse Græcam, nisi forte uitiata est scriptura. Nam De consensu Euang. lib. 3 cap. 4. dicit Abba uocem Hebraicã esse. Sed hac de re nõnihil attingemus in epistola Pauli ad Romanos cap. 8.

Non quod ego.) Græce est, ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ, ἀλλὰ τί σύ, id est, At non quid ego, sed quid tu. Quanquam hic Græca uariant exemplaria, nonnulla habebant, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ, id est, Non ut ego uolo, sed ut tu. In alijs sic erat, ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ, id est, Non quid ego uelim, sed quid tu. Nam omnino sermo est inabsolutus.

Et uenit & inuenit.) Vtrunq́ præsentis temporis ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, Vênit priore circunflexa, & inuenit prima acuta, ne quis hic indecore uel hæsitet, uel erret.

Et reuersus denuo.) Denuo apud Græcos refertur ad Dormientes, non ad Reuersus εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. Certe sermo Græcis est anceps.

ἀπέχει pro sufficit Sufficit.) ἀπέχει τὸ τέλος. Etiamsi τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur, neque nobis uisum est addere. Porrò quod hic Christi sermo magis sit exprobrantis, quàm iubentis, admonuimus in Matthæo.

Et filius hominis tradetur.) Traditur & in Græcis & in antiquis Latinis exemplaribus παραδίδοται.

Qui me tradet.) ὁ παραδιδούς με, id est, Qui me tradit. Prope est.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, siue Adest. Hic interpres recte mutauit uerbi tempus.

Signum σύσσημον, Signum.) σύσσημον, quod sonat cõmune signum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ milites uocant symbola, quorum alia sunt uocalia, alia muta.

Et ducite caute.) ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, id est, Abducite tuto, siue certo, hoc est, exacta custodia, ne quà posset elabi.

Rabbi.) Græci congeminant, ῥαββί, ῥαββί, Rhabbi rhabbi, an recte nescio.

Additũ in Græcis magno consensu Et tenuerunt eum.) Nonnulli Græci codices sic habebant, quod & nos sequuti sumus, haud scio an perperam, καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι, id est, Tenent eum adolescentes, siue comprehendunt eum, aut inijciunt illi manus, ut iuuenes iuueni manum iniecerint. Quidam diuinant hunc adolescentulum fuisse è familia ubi dominus comederat pascha, Alij putant fuisse Iacobum fratrem domini, cui cognomentum est additum Iusti, Gregorius suspicatur de Ioanne Euangelista. Cæterum illam uocem νεανίσκοι Theophylactus legit quidem, uerum in enarrando non attingit. Additur & in æditione Hispaniensi.

Sed ut impleantur scripturæ.) Abruptus est sermo, subaudiendum enim, Hæc fiunt, ut impleantur, &c.

Et calefaciebat se ad.) καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς. Illud, Ad lumen, referendum ad Sedens, non ad calfaciebat. Siquidem lumen illum prodidit.

Aequalia pro idonea Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν, id est, Aequalia testimonia non erant. Paria uocauit, opinor satis idonea, siue, ἴσαι, quod inter se non consentirent. Nam hoc indicio primum coarguuntur falsa testimonia.

Post triduum. διὰ τριῶν ἡμερῶν, id est, Per tres dies, siue triduo, non μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus & exemplaria S. Donatiani, deniq́ & Constantiense, in quibus habetur Per triduum.

Templum hoc manufactum.) Græcæ compositæ dictiones, manufactum χειροποίητον, & non manufactum, ἀχειροποίητον. Alioqui quis dicitur ædificaturus, quod manufactum sit: Græ-

sit: Græcæ uoces perinde sonãt: quasi dicas tẽplũ operis manuarij & opificij nõ manuarij.

Et non erat conueniens.) καὶ οὐδὲ οὕτως, id est, Ne sic quidem. Iam enim semel reiecta fuerant illorum testimonia.

Quæ tibi obijciuntur.) Græce est, ὅτι σου καταμαρτυροῦσι, id est, Quid, siue Cur isti aduersus te testificantur?

Quid adhuc desideramus testes?) τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; id est, Quid adhuc opus habemus testibus? Ac proprie quidem & eleganter uertit interpres, Desideramus, pro Requirimus. Verum haud scio, an lector tantum expectet.

Ante atrium.) εἰς τὸ προαύλιον, id est, In uestibulum atrij, siue locũ, qui erat ante atrium.

Nam Galilæus es.) Addunt hic Græci codices, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει, id est, Loquela tua similis, est siue conuenit: ex Matthæo, ni fallor, ascriptum in hunc locum. *Additum aliquid*

Anathematizare.) Quod in Actis Apostolorum uertit, Deuouere, in Matthæo detestari, hic reliquit.

Et iterum gallus cantauit.) ἐφώνησε, idem uerbum quod ante, tametsi uerbis non ijsdem uerterat uocẽ dederit φωνῆσαι. Quum autem res eadem narratione iteretur, conuenientius erat uocem eandem repetere. Proinde non in tempore hic affectata est uarietas.

Et cœpit flere.) καὶ ἐπιβαλὼν, ἔκλαιε, Erumpens, siue subito fleuit, aut prorupit in fletum. Siquidem ἐπιβάλλειν inter uarias significationes interdum declarat aggredi, siue impetum sumere ad aliquid agendum, hinc ἐπιβολὴ pro impetu. Hoc igitur uerbo Marcus exprimere studuit uehementem ac subitam Petri mutationem.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

ET uniuerso concilio.) Cum hic bis dicatur concilium, Græce diuersæ sunt dictiones. Prior est συμβούλιον conciliabulum, posterior συνέδριον, id est, Consessus, siue conuentus.

Et cum ascendit turba.) καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, Et cum acclamasset turba. Quoniam uero constanter dissonant à Latinis exemplaria Græca, in coniecturam uenio, interpretem aliud atque nos legimus, legisse, nisi fallor, ἀναβάσας, pro ἀναβοήσας. Etiamsi ἀναβοήσας legit Theophylactus, consentiente Hispana æditione, quanquam ex interpretatione Theophylacti non liquet quid legerit. *Duplex lectio*

Cœpit rogare.) ἤρξατο αἰτεῖσθαι, id est, Cœpit petere siue postulare. Nam ita modo uerterat, ὅνπερ ᾐτοῦντο. id est, Quencunque petissent.

Sicut semper faciebat illis.) Vt sermo sit absolutus supplendũ est, Vt faceret sicut semper fecerat ipsis.

Pontifices autem.) Quod modo dixit summos sacerdotes, nũc uertit pontifices. Nam Græcis eadem est uox, ἀρχιερεῖς.

Concitauerunt turbam.) ἀνέσεισαν. Nonnulli Græcorum codices habebant ἀνέπεισαν, id est, Persuaserunt, siue retraxerunt in hanc sententiam.

Pilatus uero dicebat illis. Quid enim mali fecit.) Diuus Augustinus libro de Consensu Euang. 3. cap. 13. ut rem seriam annotauit, quod hic Euangelista dixerit, Pilatus dicebat non Pilatus dixit, nimirum subindicans non semel hoc à præside dictum, sed multum temporis in hoc sermone consumptum. Et Græcis quidem est ἔλεγεν. Atqui in Matthæo est εἶπεν uerbum eiusdem temporis, ubi interpres uertit dixit, non dicebat. Idem fecit in Luca. Hoc ideo tãtum annotaui, ut ostenderem, quod omnia quamuis minuta rapiamus ad causæ præsidium, quoties constringimur angustijs. *Augustinus ex re minutissima colligit argumentum*

In atrium prætorij.) ἔσω τῆς αὐλῆς ὅ ἐστι πραιτώριον, id est, In atrium quod est prætorium. Et hic Græce scribens, Romana uoce abusus est.

Patrem Alexandri & Rufi.) πατέρα ἀλεξάνδρου τοῦ ῥούφου, id est, Patrem Alexandri Rufi, siue Rufi filium. Nonnulli Grȩcorum codices cum nostra ȩditione consentiebant: ut accipiamus Simoni fuisse duos filios. Sic enim interpretatur Theophylactus, addita filiorum nomina, quo certior esset narrationis fides. Eandem lectionẽ sequitur is qui scholia scripsit in Marcũ, quæ Hieronymo ascribuntur, qui putat Alexandrũ & Ruffum fuisse discipulos domini, quũ pater esset Cyrenensis, & Cyrenæ sit Lybiæ ciuitas. Adeo late se iam tum *Alexãdri & Ruffi amphibologia*

propagauerat Iudaica religio. Siquidem in actis inter uarias nationes, quæ stupebant, ob linguarum miraculum commemorantur & qui habitabant partes Libyæ circa Cyrenen. Rursus eiusdem operis cap. 6. inter eos qui disputabant cum Stephano, commemoratur synagoga Libertinorum Cyrenensium & Alexandrinorum. Item cap. 11. fit mentio quorundam Cypriorum ac Cyreneorum utique Iudæorum. Nec est angariauerunt, sed angariant, ἀγγαρεύουσι, de qua uoce dictum est nobis alibi.

Et crucifigentes eum.) καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, id est, Cum crucifixissent eum.

Hora crucifixionis diuersa — Erat autem hora tertia.) Admonet hoc loco Petrus Comestor ex autoritate diui Hieronymi, in Marco scriptum fuisse, quod dominus crucifixus fuerit hora sexta, uerum id Græci scriptoris accidisse uitio, qui pro ς, quæ Græcis litera non est, sed literis mixta est nota numeri, nec alium habens usum, Sequitur enim literam ε, quæ Græcis significat quinque, & præcedit ζ, quæ notat septem, pinxerit, γ, quæ signat tria. locus est apud Hieronymum in expositione Psalmi 77. Idem paulo ante citat eum ex breuiario maiore, quod opus non agnoscimus, nisi forte designat opinor commentarios in Psalmos, ut in Matthæum sit breuiarium minus, quod hic sit contractior. Quod si Hieronymi sententiam recipimus, facilis exitus est huius quæstionis, in qua mire se torquet Augustinus libro de Consensu Euangelistarum 3. cap. Et ad eundem modum explicatur nodus lib. Quæstion. ueter. & noui testam. quæst. 65. Inde petat qui uolet. Nos adiecimus quod nacti sumus.

Qui reædificas.) Græcus sermo ambiguus est propter participia. At Hieronymus in Esaiam citat persona tertia: Vah qui destruit templū, & in triduo instaurat illud. Atque ita scriptum comperi in codice S. Donatiani, item in Cōstantiensi. Illud annotandum, quod in Græcis codicibus nō additur dei, sed templū tantum est: suffragantibus libris diui Donatiani & Cōstantiensi. Et in nostris aliquot pro Aedificas, perperam mutatū est, Reædificas.

Eloi, eloi, lamazabatani.) Non est dubitandum, quin Euangelista uoces Hebræas, siue Syras recte reddiderit, utcunque à nobis sonantur, de quo dictum est à nobis in Matthæo.

Deus deus meus.) In Græcis exemplaribus, librariorum, opinor, incuria, non repetitur
Deus meus — pronomen meus, cum apud Hebræos repetatur Deus meus, deus meus. Proinde non dubitauimus apponere: præsertim hoc freti, quod uideamus apponi apud Matthæum. Post comperimus additum & in Græcis uelut in Hispaniensi, & in Theophylacti uetustissimo codice non addebatur, quemadmodum nec in editione Aldina, quod incuria librarij factum arbitror. quū enim in Hebræo sit eloi eloi, id est, deus meus, deus meus, qui conuenit ab hoc discrepare interpretationem Euangelistæ.

Vt quid.) εἰς τί, id est, ad quid.

Calamus. Arundo — Circūponensque calamo.) Paulo superius calamū uertit Arundinem. Nunc oblitus, opinor, Græcam uocem reliquit: quod idem fecit in Psalmo. Emittens chrystallum sicut buccellam, cum pro Chrystallo uertere debuerit glaciem: fit enim mentio de niue, deque frigore.

Centurio ἑκατόνταρχος — Videns autem centurio.) Et hic usus est Romana uoce Euangelista, ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων, quem aliâs uocat ἑκατόνταρχον, Græca uoce. Nec est,

Clamans expirasset.) sed κράξας, hoc est, Clamore emisso, siue cum clamasset, mox enim à clamore expirauit.

Iacobi minoris.) τοῦ μικροῦ. Græcis positiuum est parui, non comparatiuum minoris. Et apparet fuisse cognomen.

Quod est ante sabbatum.) Græcis una dictio est, προσάββατον, quasi dicas præsabbatum, hoc est, Initium sabbati.

Et Ioseph.) ἰωσῆ, id est, Iose.

Venit Ioseph ab Arimathia.) Non potest accipi, quod ab eo loco uenerit, cum interce-
Ioseph Arimathæus — dat articulus ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, id est, Arimathæus, ut patriam additam intelligas. Hieronymus in catalogo locorum indicat dictam Arimatha sophim, ciuitatem Elchanę, & Samuelis in regione Tamnitica, iuxta Diospolim, patriam Ioseph, cuius hic fit mentio.

Audacter introiuit.) τολμήσας, id est, Sumpta audacia, quanquam probe uertit interpres. Ne quis hunc arbitretur à me suggillatum, quod aliter uerterimus. Porrò audacia nō semper opponitur consilio, sed sæpe refertur ad periculum. Sentit enim hoc Euangelista, Decurionem hoc non sine periculo fuisse ausum amore Iesu.

Nobilis

Nobilis decurio.) εὐσχήμων βουλευτὴς, id est, Honestus senator. Laurentius admonet hic Decurionem accipiendum pro Senatore municipiali. *Decurio*

Si iam mortuus.) εἰ πάλαι ἀπέθανε, id est, Si dudum, aut iamdudum mortuus esset. Etiamsi nonnulli codices, pro πάλαι habent ἤδη. Atq; ita post repperi in editione Aldina consentiente Hispaniensi, atq; item Theophylacto. Proinde non assentior eruditis quibusdam, qui putant hic εἰ ualere idem quod coniunctio quod. Siquidem adhuc dubitasse Pilatum indicant ea quæ mox sequuntur: Et re cognita ex Centurione. Porrò forma sermonis neminem debet offendere, cum ita loquatur Terentius: Mirabar si sic abiret. Ex hoc loco Origenes colligit animam Christi nō reliquisse corpus suum more uulgari hominum morientium, sed ultro excessisse è corpore, cum uisum esset. Neq; enim iuxta naturam tam mature reliquisset corpus iuuenile, præsertim cum illi crura non essent fracta, quod alijs fieri solet ad maturandam mortem. *Si, dubitantis*

Maria Ioseph.) Rursum est, Iose, non Ioseph.

EX CAPITE VLTIMO.

Coopertum stola.) περιβεβλημένον, id est, Amictum. Nam coopertus esse potest, qui non sit amictus.

Nolite expauescere.) μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Idem est uerbum Græcis, quod uertit modo Obstupuerunt.

Inuaserat enim eas timor.) εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, Habebat autem eas tremor ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati.) σαββάτων, habent pleriq; Græci codices.

Nouissime recumbentibus illis.) Augustinus De concordia Euangelistarum lib.3. torquet seipsum quæstione, qui consistat quod Marcus dicit hic Iesum nouissime apparuisse, quum Ioannes referat illum post apparuisse suis ad mare Tiberiadis. Hunc nodum sic explicat, ut nouissime referatur, non ad numerum apparitionum simpliciter, sed ad apparitiones eo die factas. Atqui quum Græce sit ὕστερον, quod sonat deinde siue postea, non erat quur moueret quæstionem, si Græcos consuluisset codices: quanquam nolim dissimulare cōparatiua nonnunquam usurpari uice superlatiuorum. quoniam itaq; dixerat primum, interpres hic maluit dicere postremum. *Augustinus aliquoties nō consulit Græcos codices*

Illis undecim.) αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα. Diuus Augustinus ex addito pronomine illis, & ex articulo Græco colligit hunc locum non posse accipi nisi de Apostolis. Atqui Græce non est ἐκείνοις αὐτοῖς, quod si relatiue sumatur, sonat Iesum ijsdem duodecim Apostolis apparuisse quibus prius apparuerat. Sin discretiue, sensus erit Iesum apparuisse, non mulieribus aut quibuslibet discipulis, de quibus ante dictum erat, sed ipsis undecim nimirum Apostolis, qui narrantibus non crediderant. Etiamsi Marcus ita contexit quasi hoc senserit. Primum apparuit Mariæ Magdalenæ. Post hæc duobus ambulantibus in uillam. Postremo recumbentibus undecim. Nec obstat huic sensui si iam uni aut alteri ex Apostolis apparuerat. Certe undecim simul discumbentibus nondum apparuerat. *Articuli uis*

Qui uiderant eum resurrexisse.) Græce est ἐγηγερμένον, suscitatum siue excitatum. Nec uideo causam quur hic Gregorius aut Bernardus inducant angelos, qui soli uiderint dominum resurgentem. Qui prius mortuum uiderant, ac mox uiuum, utiq; uiderūt eum resurrexisse. Illi fortassis legebant, qui uiderant eum resurgentem, ut hic interpres frequenter participia præteriti temporis uertit in participia præsentis tēporis. Diuus Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæstione tertia indicat hoc extremum Marci caput à plerisq; non fuisse receptum, quod in raris Latinorum codicibus, Græcorum penè nullis habebatur, præsertim quum uideatur narrare quædam manifeste pugnantia cū alijs Euangelistis. Velut illud quod refert dominum resurrexisse mane prima Sabbati, quum Matthæus tradat eum resurrexisse uespera Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati. Pugnant aūt inter sese, uespere & mane. Huius difficultatis ostendit Hieronymus geminā solutionem, quarum prior hæc est. Aut enim, inquit, nō recipimus Marci testimoniū, quod in raris fertur Euangelijs, omnibus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc solutio impia erat, si tum temporis hoc Capitulum idem habebat autoritatis, quod reliquum Marci Euangelium. Admonet autē & illud Hieronymus sub distinctionem esse faciendam ante

mane: ut intelligamus Christum uespere surrexisse, deinde prima Sabbati uisum esse Mariç, hoc modo legentes: quum surrexisset Iesus, & hic interposita hypostigme sequatur, mane prima Sabbati apparuit primo Mariæ. Hanc distinctionem indicat & Theophylactus. Nos quo dilucidior esset sermo, pro ἀναςὰς, quod interpres uertit surgens, uertimus quum surrexisset. Est enim participium præteriti temporis, quod circumitione reddendum erat. Idem Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagium disputans, narrat in fine Euangelij iuxta Marcum, in nonnullis exemplaribus maxime Græcorum Coronidem fuisse adiectam, hisce Marci uerbis. Postea quum accubuissent undecim, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulitatem & duriciem cordis eorũ, quod multis qui uiderant eum resurgentem, nõ crediderunt. Hic additum erat. Et illi satisfaciebant dicentes. Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quç non sinit per immundos spiritus ueram dei apprehendi uirtutem. Idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Cæterum ut hoc extremum Marci Caput hodie habetur in omnibus, quæ sanè uiderim Græcorũ exemplaribus, quod enarrat etiam Theophylactus: ita Coronidem hanc ex apocrypho quopiam Euangelio ascriptam apparet à lectore nimium audaci. Nam Euangelium Hebræorũ quod tum à Nazareis & Essenis legebatur, Hebraicis scriptũ literis, sed sermone Chaldaico, Hieronymus testatur à se uersum in linguam Græcam, & ex eo nonnulla profert testimonia, in quo leguntur quædam his non dissimilia. Hoc autem assumentum, quoniam nihil habet Euangelisticæ grauitatis, sed olet potius dogma Manicheorum, merito resectum ac reiectum est tam à Græcis, quàm à Latinis. Beda testatur diuum Ambrosium accurate scripsisse in hunc Euangelistam, è cuius cõmentarijs fatetur se multa decerpsisse. Hoc opus nobis intercidit, nisi forte Beda sensit commentarios in Marcum, qui feruntur Hieronymi titulo, esse Ambrosij. Quod ego nec refello nec asseuero. Videntur enim hominis nec infantis, nec ineruditi, cui illud certe cum Ambrosio commune, quod multus est in allegorijs & affectibus. Præfationem autem ineptam & indoctam addidisse uidentur Librarij, quo gratiosi nominis lenocinio allicerent emptorem. Illud addam, quod Hieronymus alijs uerbis refert hunc locum quàm habetur in Marco Latinæ editionis, quũ tamen aduersus Pelagianos scripserit admodũ senex: unde cõiectare licet, aut hanc editionem non esse Hieronymi, aut ipsum neglexisse quod tradiderat. Nam quod hic indico, perquam frequens est illi in eo opere.

IN EVANGELIVM LVCAE ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Lucas cæteris Græce peritior

QVONIAMQVIDEM.) Solus Lucas & prçfatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tametsi cçteris purior est, ac dilucidior in eloquendo, ob Grçcarũ peritiam literarum, quam in Catalogo scriptorũ tribuit illi Hieronymus, tamẽ multum & ipse admiscet ex idiomate sermonis Hebræi. Cæterũ quod hic uertit ἐπειδήπερ, Quoniamquidem: haud scio, num apud emendate loquentes reperiatur Quoniamquidem, in priore sermonis parte. Ego maluissem, Quoniam, aut Postquã, aut Quandoquidẽ. Quanquam haud omnino male uertit. ἐπεχείρησαν conati sunt: ut intelligamus illos uoluisse magis quàm præstitisse, & tentasse rem uerius quàm effecisse. Neque enim Matthçi tantum id temporis extabat Euangelium aut Marci, sed multa ferebantur Euangelia, Nazaræorum, Thomæ, Matthiæ, secundum Aegyptios, secundũ duodecim, Nicodemi, atque item aliorum, quæ deinde uelut apocrypha reiecit ecclesia. Porrò ἐπιχειρεῖν, proprie est aliquid in manus sumere & aggredi.

Euangelia apocrypha

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι. Quod ego uertissem, Digerere, siue Contexere: siquidem id est in ordinem disponere, quod cæteri carptim, aut non iuxta perpetuam rerum gestarum seriem prodidissent quædam. Quin & Matthæus ipse, quanquam cæteris est plenior, & ab ipsa Christi natiuitate exorditur historico more, tamen totam ferè pueritiam, & adolescentiam Christi prætermisit. Porrò Marci Euangelium, eius quod à Matthæo proditum est, uideri possit epitome, multa prætermittens, & historiam Euangelicam auspicans

auspicās à prædicatione Ioannis. Ioannes quædam attingit carptim, uelut ab alijs omissa. Proinde Ambrosius tribuit Lucæ stilum historicum ceu peculiarem. Cum enim sua singulis attribuisset, inquit: At uero sanctus Lucas uelut quendam historicū ordinem tenuit, & plura nobis gestorum domini miracula reuelauit: Ita tamen ut omnes sapientiæ uirtutes Euangelij istius complecteretur historia. Idem aliquanto post: Historico enim stilo diximus hunc Euangelij librum esse digestum. Deniq; describendis rebus, quàm exprimendis præceptis, studium uberius, comparatione aliorum, uidemus impensum. Et ipse Euangelista historico more de narratione sumpsit exordium. Fuit, inquit, in diebus Herodis regis Iudææ, sacerdos quidā nomine Zacharias, eamq; historiam plena digestione prosequitur.

Lucas unus totā uitæ seriem prosequitur

Quæ in nobis completæ sunt rerum.) Quæso quis ex hac interpretatione percipere queat, quid senserit Euangelista? Nec enim simpliciter accipiendum est accidisse, quæ narraturus est, sed certissima fide comperta esse, & argumentis indubitatis persuasa. Id enim sonat Græcis πεπληροφορημένων, à uerbo πληροφορέω, quod est, plenam facio fidem. Vnde πληροφορία, certa fides quæ fit argumentis aut re exhibita: & πληροφόρημα uocant, quod nos uulgo dicimus certificationem. Et πληροφορεῖσθαι dicitur, cui certa fit rei fides, ut iam nihil addubitet: Hinc uoce composita, quod adducantur, quæ ad plenam rei comprobationem requiri solent. Proinde in epistola Pauli ad Romanos, capite quarto, πληροφορηθεὶς, interpres uertit, Plenissime sciens. Et rursum in eadem, capite decimoquarto: Vnusquisq; in suo sensu abundet, Græce est, πληροφορείσθω, hoc est, Vnicuique sua mens satisfaciat, & in eo conquiescat. Vtitur eodem uerbo Paulus in alijs compluscululis locis: atque adeo Lucas ipse in Actis Apostolorum, id quod indicabimus suo loco. Quin & Origenis interpres uertit ad hunc modum: Quæ in nobis manifestissime sint ostensæ: & subijcit idem, πεπληροφορημένων, quod uno uerbo Latinus sermo non explicat: certa enim fide & ratione cognouerat. Quanquam ex his uerbis colligere licet, scriptorem hunc, aut Paraphrasten Origenis fuisse, non interpretem, aut nonnihil addidisse de suo, quo res esset explanatior. In eandem sententiam interpretatur Theophylactus Græcus interpres recentior, sed haud quaquam malus mea sententia. Ait enim πεπληροφορημένων δὲ εἶπε πραγμάτων, οὐ γὰρ κατὰ ψιλὴν παράδοσίν εἰσι τὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐν ἀληθεῖ καὶ βεβαίᾳ πίστει, καὶ μετὰ πάσης πληροφορίας, πῶς δὲ εἰσὶ πεπληροφορημένα ταῦτα εἶπεν ὁ Λουκᾶς; καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου, id est, Res autem gestas dixit πεπληροφορημένας. Nō enim gesta Christi simpliciter uulgariq; more tradita sunt, sed uera firmaq; fide, cū omni certitudine constant. Sed age dic Luca, unde ista rerum certitudo? Sicut tradiderūt nobis ab initio qui ipsi ab initio spectatores ac ministri fuerunt eorū quæ narrant. Indicat huiusmodi nonnihil & Ambrosius, licet obscurius, scribens hunc in modum: quæ in nobis cōpletæ sunt, uel quæ in nobis redundant. Quod enim redundat nulli deficit: de completo nemo dubitat, cum fidem effectus astruat, exitus prodat. Ac mox: Ergo fundatus in petra, & qui omnem fidei sumpserit plenitudinem, firmamentumq; cōstantiæ, recte dicit, Quæ in nobis cōpletæ sunt. Argute quidem lusit in uerbis Ambrosius, sed interim gnarus Græcæ linguæ satis indicat uim Græcæ uocis πεπληροφορημένων. Nescio, an illud sit operæprecium adijcere uocem hanc & ad rem accommodari, & ad personam. Nam cui persuasum est πληροφορηθεὶς dicitur, & quorum est facta fides πεπληροφορημένα dicuntur, quemadmodum & homini fit fides & rei fidem facimus. Suetonius suo more Græcam loquutionem referens scripsit in Tiberio, Persuasionisq; plenus cuncta facto agi, uelut exprimens Græcam uocem πληροφορηθεὶς.

Interpres obscure uertit πεπληροφορημένων

Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet, Lucam Euangelistam ab alijs audita scribere. Traditur enim id quod narratione transfunditur ab alijs in alios. Nisi sic malumus accipere, Sicut nobis tradiderunt absolute dici: ut ipse Lucas sit è numero eorum qui tradiderunt, & Nobis ad omnes referatur, qui ex prædicatione Apostolorum Christū didicerunt. Verum id ut est à nemine dictum, ita coactius est, mea quidem sententia. Quorsum autem opus est hic laborare in probationibus, cum diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum, ingenue fateatur Lucam ea stilo fuisse prosequutum, quæ ab alijs acceperat, sed fidei certissimæ uiris, hoc est, non à quibuslibet, sed ab ijs qui omnibus quæ narrabant interfuissent. Hieronymi uerba super hac re subscribam, si quis forte requiret: Et Lucam, inquit, nō solum ab Apostolo Paulo didicisse Euangelium, qui cū domino in carne

Lucas audita scripsit in Euangelio

non fuerat, sed à cæteris Apostolis. Quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat: Sicut tradiderunt nobis qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur Euangelium sicut audierat scripsit. Acta uero Apostolorum, sicut uiderat composuit. Et apertius etiam in præfatione, quam præfixit commentarijs in Matthæum: Tertius, inquit Lucas medicus, natione Syrus, Antiochensis, cuius laus in Euangelio, qui & ipse discipulus Apostoli Pauli, in Achaiæ, Bœotiæq; partibus uolumen condidit, quędam altius repetens, & ut ipse in procemio confitetur: audita magis, quàm uisa describens. Hactenus Hieronymus. Verum de hoc paulo post, per occasionem aliarum uocũ, aliquanto plura dicemus. Dubitari poterat utrò referenda esset hæc particula, Sicut tradiderant nobis, ad superiora, ut sit sensus: Certitudinem persuasionis hinc esse, quod qui ea retulerant, non solum ipsi interfuerant, ceu testes ac spectatores rerum gestarum, uerum ipsi quoq; rerum aliquarum partem gessissent. An ad sequentia: ut sit sensus, se quoq; uelle contexere Christi uitam, bona fide, quam totam, pleneq; à grauissimis autoribus didicisset.

αὐτόπται Qui ab initio ipsi uiderunt.) Quod interpres circunloquutus est, Qui ipsi uiderant, Græcis est unica dictio αὐτόπται, à pronomine αὐτὸς ipse, & ὄπτω uideo. Certissimus enim habetur testis oculatus, ut aiunt. Hoc quoq; indicio colligere licet, Lucam non uidisse quæ scribit in hoc libro: cum ipse se scriptorem fateatur, illos αὐτόπτας, non à sese, sed ab illis autoritatem fidemq; mutuans. Cæterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum gestarum uocat ὑπηρέτας, hoc est, ministros. Subseruit enim qui adiuuat in re peragenda. αὐτόπται erant *ὑπηρέται* cum cernerent eijcientem dæmonium, ὑπηρέται cum soluerent Lazarum, cum & ipsi iussu domini æderent miracula, cum illius causa periclitarentur. Græci literatores uocem existimant ductam ab ὑπὸ & ἐρέσσειν, hoc est, ab subremigando, quod nauclero remiges sub*Minister* seruiant. Cæterum quoniam dure uidebatur Latinis dici minister negocij, non qui fuerit exequutor, sed qui partem ipse gesserit ac passus sit, maluimus ita reddere. Ac pars aliqua fuerunt eorum quę narrabant. Sic & Vergilianus Aeneas sibi fidem conciliat:

Quæq; ipse miserrima uidi,
Et quorum pars magna fui.

Hieronymus in præfatione quam ædidit in omnia Euangelia paulo aliter legit. Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonem, & ministrauerũt ei. Neq; uero quicq; *Vallæ reiecta annotatio* ad rem facit quod argutatur Valla, hic λόγον potius uertendum fuisse, Verbi, quàm Sermo*Verbum pro re gesta* nis, quo cõmodius possit ad Christum referri. Quandoquidem hoc loco λόγον uocat ipsas res gestas quæ narrantur. Qui sermonis typus in libris sacris, haud quaquam est nouus. Quod genus est libri Reg.3.cap.15. Non declinasset ab omnibus quæ præceperat ei, cunctis diebus uitæ suæ, excepto sermone Vriæ Ethæi. Nihil enim hic dixisse fertur Vrias, sed intelligi uoluit facinus nepharium, quod Dauid in illũ perpetrarat, cuius rumor iam peruenerat ad multos. Nec huic arbitror dissimile, quod legimus apud hũc ipsum Euangeli*Anagoge durior* stam: Videamus hoc uerbum quod factum est nobis. Sentiunt enim se uelle experiri, quod audierant nunciantibus angelis. Nec illepidum est quod hic philosophantur Origenes, & Ambrosius, quomodo uerbum, quod magis auditu percipitur, q̃ oculis, hic dicatur cerni, propterea quod ait, Videamus, & hic habetur αὐτόπται τοῦ λόγου. Neque falsa est distinctio uerbi substantialis, ut appellant, quod caro factum est, & uerbi quod aëris ictu pertingit ad aures. Neq; non uerum est, factis esse præstandum, quod intellectu cognoris, quodq; animo destinaris. Nam huc detorquent illud ministri uerbi. Sed tamen hoc in loco nõ uidentur admodum tempestiua. Vbi allegoriæ nubilum admittit huiusmodi coniecturas, non improbarim lectoris animum auocari similibus commentatiunculis, ne uel desperans desinat legere, uel offensus absurditate sensus historici resiliat. In cæteris probarim sensum sim*Christus & sermo dictus* plicissimum, minimeq; detortum in sacris literis. Iam quod negat Valla Christum in mysticis literis usquam sermonem dici, sed duntaxat uerbum, in promptu est refellere, cum passim reperiatur, non apud Lactantium modo, quem is unum excipit, uerum etiam apud Cyprianum, Hilarium, Hieronymum, Augustinum, Ambrosium, Prudentium, et his recentiores Bedam, Anselmum, ac Remigium: quemadmodũ satis declarauimus in apolo*παρακολουθεῖν* gia, quam hac de re cõscripsimus, & in Euangelio secundũ Ioannem carptim attingemus.

Assequuto omnia.) παρηκολουθηκότι. Assequuto non est hic accipiendum, quemadmodum

dum utuntur Latini, quibus assecutus omnia dicitur is, qui nulla in re frustratus sit, quod Graeci uocant τυχεῖν, cui diuersum est ἀτυχεῖν, Sed παρακολουθεῖν est assectari, & adesse, & subsequi potius quam assequi. Vt enim assidere dicitur literae, qui nusquam discedit à litera, Ita παρακολουθεῖν dicitur, qui quoquò uersum te conferas, adest, & assectatur indiuiduus comes. Neque uero desunt qui ex occasione huius uerbi sic interpretentur, Lucam ab initio interfuisse omnibus quae scribit. Sic enim istis, opinor, uisus est sentire, quisquis fuit, cuius extant in Lucam commentarij, Adamantij titulo. Verum huic interpretationi palàm reclamant ea, quae praecedunt in hoc ipso sermone Lucae, quae quantumuis torqueas, obsecro num omnibus interfuit Lucas quae narrat? Num etiam colloquio Mariae cum Angelo, num spectaculo Iesu transfigurati? Quanquam si quis Origenis sermonem diligentius expendat, sentiet illum nō hoc affirmare, quod Lucas interfuerit omnibus, quae texit in historia, uerū negat se carptim & ex rumore cognouisse, hoc est, dubio atque incerto autore, sed rem omnem ordine ex grauissimis ac certissimis testibus. Verba ipsius subscribam: Visum & mihi assequuto ab initio. Inculcat ac replicat, quoniam ea quae scripturus est, nō rumore cognouerit, sed ab initio ipse fuerit consequutus. Vnde & ab apostolo merito collaudatur, dicente: Cuius laus est in Euangelio per omnes ecclesias. Hactenus ille. Certe Lucas obambulans per omnes ecclesias, non uidit ea quae gessit Christus, sed ab ipsis discipulis, et Apostolis cognouit ac didicit, quae gesserat ac docuerat. Atque illos non esse uanos autores, & uita ipsorum ac miracula declarabant. Neque tamen hoc sentio, πᾶσιν referendū ad personam, ut intelligamus Lucam omnibus Apostolis adfuisse, sed ad rem: ut sensus sit. Illum omnia ordine persequutum, & sic omnia cognouisse ex his, qui quae uiderant memorabant, ut nihil praetermiserit, quod ad historiae seriem pertineret. Augustinus libro de consensu Euang. 4. cap. 8. legit assequuto à principio omnibus, seruata constructione graeca. Scripsit autem non omnia, sed ex omnibus, ut annotauit Ambrosius. Porrò ne quis nobis diffidat, usus est hoc uerbo Demosthenes, ἐν τῷ περὶ παραπρεσβείας, ἵνα ὡς μετὰ πλείστης συγγνώμης παρ᾽ ὑμῶν, ὅ τε τούτου πονηρεύματα εἶδ᾽ ὡς ἐγώ, καὶ παρακολουθηκὼς ἅπασι, κατηγορῶ. Sentit autem nō se fuisse spectatorem ac testem, quae gesserat Aeschines, sed omnia peruestigasse. Idem alibi, ὑμεῖς γὰρ δικασταὶ ῥᾷον παρακολουθήσετε πᾶσι τοῖς λεγομένοις. Sequitur enim cogitatio iudicis, ordinem referentis. Et apud Galenū legimus παρακολουθῆσαί τινι θεωρίᾳ, quod animi cōtemplatio sequatur orationem: quod nō faciunt ij, qui parū attenti sunt ijs quę dicuntur. Vsus est aliquoties hoc uerbo & Paulus in suis epistolis in eundem ferme sensum, uelut ad Timotheum capite quarto, ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας, id est, De his si cōmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonibus fidei, & bonę doctrinae, quam usque sequutus es. Neque enim assentior ijs, qui idem putant esse Graecis παρακολουθεῖν, & ἐπιτυχεῖν, siue ἐφικνεῖσθαι. Siquidem assequimur expetita ac difficilia. Assectamur & παρακολουθοῦμεν, à quibus non recedimus. Qua de re plura dicemus in locum Pauli, quem modo adduximus. Iam quod dixit ἄνωθεν, aut intelligendum est ab initio, & ordine, ut intelligamus nihil prętermissum, aut denuo ac deintegro: ut quod alij uel carptim uel parum certa fide narrarunt, ipse denuo plena certissimaque fide eisdem de rebus texat historiam. Siquidem haec uox ἄνωθεν, Graecis tria declarat, desuper, hoc est, è supernis, ab integro, siue denuo, & ab initio usque ad finem, siue à summo usque ad imum.

Assequuto quid Graecis

Assequi & assectari

Optime Theophile.) Miror unde Lyranus suspicatus sit Theophilū magnatem quempiam, aut principem fuisse, quod Lucas optimi cognomen addiderit. Ita ne primates optimos uocare solemus, aut num illis peculiare est optimos esse? Verū id Lyranus in aliquo legerat glossemate, quod ut legere potuit, ita ob inscitiam Graecae linguae intelligere non potuit. Nam apud Grecos κράτος robur sonat, siue imperium. Et κρατεῖν est uincere, siue compotem esse, unde Paulus in Actis Apostolorū Festū κράτιστον uocat, quasi dicas plurimum pollentē. Id quod attestantur & interpretes, Origenes, Theophylactus, Ambrosius. Quanquam κρείττων nō solum potentiorem significat, ac superiorem, cui respondet ἥττων, uerum etiā potiorem, ac pluris faciendū, cui superlatiui uice est κράτιστος. Qui uertit homilias Origenis in Lucam annotauit κράτιστον significare optimū, siue potentissimū. Caeterum Theophilus sonat amans dei, siue gratus deo, quod utrum proprium sit nomen, an epitheton

Optimus κράτιστος

pij lectoris, alij disputent, Ego proprium hominis uocabulum esse puto.

Vt cognoscas.) ἵνα ἐπιγνῷς. Annotat hoc & Theophylactus, non dictum esse ἵνα γνῷς, id est, Cognoscas, sed ἐπιγνῷς, Agnoscas. Cognoscimus enim quæ discimus antea nobis incognita. Agnoscimus quæ prius utcunque nouimus, uelut faciem ante annos aliquot uisam agnoscimus. Indicat hanc elegantiam duorum uerborũ & diuus Hieronymus, cum aliâs, tum in apologijs aduersus Rufinum.

Cognosco Agnosco

De quibus eruditus es.) περὶ ὧν κατηχήθης. Olim qui baptismatis essent candidati ijs tradebantur fidei Christianæ mysteria, sed uiua uoce, sine scripto, quemadmodum priscis illis theologis mos erat apud Aegyptios, & apud Gallos Druidibus. Id erat initiari mysterijs, quod Paulus & Lucas uocant κατηχεῖν. ἠχεῖν enim est uoce sonare. Inde κατηχεῖν uoce erudire, quæ scripto nolis cõmittere. Vnde qui docebantur ad eum modum, catechumeni, siue κατηχούμενοι uocabantur, qui docebant catechistæ, quos Dionysiacus interpres susceptores, ut arbitror, nominat, uulgo cõpatres dicuntur. Vsurpauit hoc uerbi Lucianus in Asino, ἐμὲ δὲ ἀποδίδωσιν ἀπελευθέρῳ τινὶ τῶν αὐτοῦ νεανίσκων, καὶ εἶπε κατηχεῖν, ὅσα ποιῶν, μάλιστα ψυχαγωγεῖν αὐτὸν δυναίμην, id est, Me uero tradidit libertino cuipiam ex suis adolescentulis, iussitque ut doceret quæ facienda essent, quibus maxime sibi uoluptati esse possem. Ridicule Lucianus facit puerũ asini catechistam. Etiamsi in Actis apostolicis Lucas κατηχήθη usurpauit pro Resciuit, siue edoctus est, non de fidei mysterijs agens, sed de præfecto præmonito. Verum ecclesia sic uerbum hoc suũ fecit, ut non aliter quàm catechumenos uocent, etiam ij quid sit Catechumenus non intelligunt. Sensus igitur hic est, meo quidem iudicio, ut ea quæ olim catechumenus uiua uoce didicisti, nunc plenius, ac certius scripto cognoscas. Opponit enim hæc inter se ceu pugnantia γράψαι, & κατηχήθης. Quanquam, ut dixi, in Actis semel atque iterum usus est hoc uerbo, κατηχήθη, pro Auditum est, simpliciter.

Catechumeni

Eruditus es ueritatem.) Græcis est nõ ἀλήθειαν, sed ἀσφάλειαν, id est, Certitudinem. Nam ueritas & fides constabat etiam ijs quæ in catechismo didicerat. Cæterum ἀσφαλὲς dicitur quod certũ est ac tutum, & in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc enim Græca uox dicta est à σφάλλομαι, labor, & α particula priuatiua. Certius enim scimus, quæ scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab alijs audierimus, aut etiã ab ijsdem eadem. Quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidem arrogat rebus.

EX CAPITE PRIMO.

Fuit in diebus.) ἐγένετο, erat potius.

De uice Abia.) ἐξ ἐφημερίας. Græca uox euidentior est, indicans certos dies esse præscriptos, in quibus certi sacerdotũ ordines administrarent. Nec est, Vxor ei, dandi casu, sed αὐτοῦ, id est, illius, atque ita legitur & in Latinis codicibus emendatis. Licet ad sensum nihil referat.

ἄμεμπτοι

Sine querela.) Græcis unica dictio est, ἄμεμπτοι, quod sonat, quasi dicas eiusmodi, ut de his nemo queri possit: dicere poterat Inculpati siue irreprehẽsibiles. Nam quod mutat Valla innoxij siue insontes, mihi nõ perinde probatur. Maior enim quædam laus uidetur esse, ἄμεμπτον esse quàm innoxium. Maximum enim est sic temperare mores ac uitam omnem, ut hominum etiam iudicio satisfacias, ut improbis quoque quod in te est placeas. Porrò quod uertit processissent &c. προβεβηκότες, usitatius prouectæ ætatis dicimus.

Factum est autem.) Hæc orationis forma frequens est apud Lucam, quasi dicas factum est, ut Petrus me inuiseret, pro eo quod erat, accidit ut me inuiseret.

Cum sacerdotio fungeretur Zacharias.) Græcis pro Zacharias est αὐτὸν, quod tamen nihil refert ad sensum, Nec additur in aureo codice, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Pronomen αὐτὸς ita reddi poterat, cũ is sacerdotio fungeretur. Et in ordine uicis, rursum est ἐφημερίας. Cæterum quod sequitur Secundum consuetudinem sacerdotij, non est Græcis ἱερωσύνης, sed ἱερατείας nomen ab eo uerbo, quod modo melius uerterat, Sacerdotio fungeretur. Potuit igitur & hic transferre iuxta cõsuetudinem functionis sacerdotalis.

Sorte exijt pro sortitus est

Sorte exijt.) Græcis est ἔλαχεν, id est, Sortitus est, quod interpres, ni fallor, uolens dilucidius reddere periphrasi uerterat, Sors exijt, quod sortibus missis in urnam, sors illius, aut illius exisse diceretur. Id aliquis deprauauit, in Sorte exijt, proinde nos uertimus, sorte

illi obuenit. Alioqui Zacharias ingressus est, non exijt. Quod subindicat Ambrosius: Sorte ergo eligebatur, inquit, ut introiret templum sacerdos. Sermo perinde sonat, quasi inter sacerdotes sortitio facta sit, quis ingrederetur, immolaturus incensum: & tamen quidam quorum est Beda, putant illi suum sacerdotiū prius obtigisse sorte: quod an uerum sit alijs iudicandum relinquo. Nam fieri potest, ut inter plures sacerdotes primarios in ipsa functione sors deligeret ingressurum.

Vt incensum poneret.) τοῦ θυμιάσαι, id est, Vt adoleret thymiamata, siue odores incenderet. Nam incensum non probatur Laurentio, quod ea uox non per omnia respondeat huic rei, Latini suffitum uocant. Quaquam mox quoque Hora incensi, uertit, θυμιάματος, & paulo post denuo, A dextris altaris incensi.

Apparuit autem.) Non est ἐφάνη sed ὤφθη, id est, Visus est, siue conspectus est. Nam apparent & quæ non sunt: quanquam non reprehendo quod transtulit interpres. Hoc indicare uisum, quod Augustinus epistola centesimaduodecima sequutus Ambrosium philosophatur, de uerbo apparuit, quæ non admodum ad rem pertinent.

Multi in natiuitate eius gaudebunt.) ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ, id est, De natiuitate eius, siue super natiuitate eius.

Vinum & ciceram.) Sicera scribendum est per s, non per c. Nec enim à cicere dicitur leguminis genere, uerum uox est Hebraica, quæ per Syn apud illos scribitur, à uerbo שָׁכַר quod sonat inebriari. Vnde apud illos omnis potus factitius, qui possit inebriare, sicera dicitur. Porrò uini factitij usum fuisse apud Aegyptios, testis est Diodorus Siculus historiæ suæ libro primo, quod sua lingua uocarent Zuthum, siue ut in quibusdam habetur, corrupte opinor Citon, id quod olim Galli ceruisiam uocabant, Hispani cœliam, teste Plinio. Cuius meminit & Dioscorides libro secundo docens ex hordeo potissimum fieri, confici tamen & ex triticea fruge, qua soleant uti gentes occidentales, Hiberiæ ac Britanniæ. Cæterum potionis genus uehementer improbat, ut multis modis noxium.

Sicera quid Hebræis

Zuthum
Ceruisia
Cœlia

Adhuc ex utero.) ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidem annumerauit bona fide. Cæterum purius ac Latinius extulisset, iam inde ab utero matris: sic enim significamus longe repetitum initium.

Et uirtute Heliæ.) δυνάμει. Vt intelligas uim miraculorum, non solum probitatem, ut crebro iam admonuimus, licet nō extet in literis Ioannem edidisse miracula, aderat tamen fidei robur usq; ad uitæ contemptum. Hoc autem conuenit cum uaticinio Malachiæ, qui prædixit Heliam uenturum, priusquam ueniret dies domini magnus, ut indicauimus in Matthæo. At ne Lucas quidem, aut angelus, cuius uerba refert, citat ad uerbum Malachiæ testimonium, sic enim legimus iuxta ueritatem Hebraicam, interprete Hieronymo: Et cōuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Pro quo legunt Septuaginta, ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱόν, καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, id est, Qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum.

Euangelista nō citat ad uerbum prophetiam

Et incredulos.) Incredulos Græce est ἀπειθεῖς, Quod aliquoties uertit inobedientes, hic fortasse magis quadrabat, cum mentio facta sit patrum & filiorum. Nam incredibiles pro incredulos, quod legisse uidetur Valla, quandoquidem notat, ego nusquam adhuc scriptum offendi, præterquam in duobus uetustis exemplaribus: deniq; & in Constantiensi.

Ad prudentiam iustorum.) Nescio an Lucas abusus sit præpositione ἐν pro εἰς, quemadmodum fecit cap. xxiij. ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Certe est, In prudentia iustorum. Et tamen altera lectio mollior est. Alioqui sensus esse poterat, adducet eos, non ui, sed prudentia iustorum, Iusti enim non ulciscuntur, sed sobrietate persuadent.

Parare domino.) Recte taxat interpretem Laurentius, quod siue oscitans, siue uarietatem affectans, alterum infinitum uerterit, in modum finitum: alterū ut erat reliquerit, Vt conuertat corda patrum & parare domino: cum eadem opera dicere potuerit, Vt conuertat & paret. Quod tamen ita crebro facit, ut studio fecisse uideatur. Quod si uerum est, miror cur affectarit, quod erat fugiendum. Itidem in psalmis: Insidiatur ut rapiat pauperem, rapere pauperem dum attrahit eum. Cum utrobiq; sit ἁρπάσαι. Et aliquanto post, Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui, cum Græce sit ποιῆσαι & μνησθῆναι. Ac rursum, Illuminari his, qui in tenebris & umbra mortis sedent,

Interpres oscitans

ad di-

ad dirigendos pedes, cum sit ἐπιφᾶναι & κατευθῦναι, utrunque uerbum infinitiuum.

Plebem perfectam.) κατεσκευασμένον. Quod magis sonat instructam & adornatam siue apparatam. In hoc enim præcursor erat Ioannes, ut suo baptismo, prædicatione, ac testimonio de Christo, Iudæorum animos dociles redderet euangelicæ philosophiæ, quod diligenter explicat Theophylactus. Interpres noster legisse uidetur, κατηρτισμένον.

Quod tardaret ipse in templo.) ἐν τῷ χρονίζειν αὐτόν. Ipse non erat hoc loco reddendum, si uoluisset Latine loqui, quod tamen aliâs in consimili sermonis genere non semel ausus est omittere.

Et permansit mutus.) Mirum cur Laurentium offendat mutus, quasi κωφὸς tantum significet surdum. unde igitur prouerbium illud κωφὸν πρόσωπον, id est, Muta persona? Is qui collegit Græcarum uocum etymologias, citatis autoribus docet κωφὸν dici Græcis, non solum qui surdus sit, uerumetiam qui mutus, quem ἄλαλον uocant, neque quicquam interesse, nisi quod ἄλαλος dicatur, qui fari per ætatem non possit, uelut infantes, κωφὸς, cui nulla sit omnino uox.

κωφὸς Græcis & surdus & mutus

Dies officij.) λειτουργίας, id est, Ministerij, quod tamē plerunque de sacris ministerijs accipitur.

Quia sic fecit.) ὅτι cōiunctio erat omittēda Latine uertenti, quod alicubi tamē ausus est.

Et respexit auferre.) ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, id est, respexit, subaudi me, ut auferret &c. id est, misertus mei abstulit opprobrium.

Desponsatam uiro.) Desponsam & desponsatam utrunque reperio apud probos autores, Græce est μεμνηστευμένην, Quod est proprie proco tradere sponsam. Iam enim ut apparet, puella cum sponso habitabat, etiam si coitus non intercesserat.

Viro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid.) Chrysostomus homilia in Matthæum secunda, indicat hoc loco legi, De domo ac familia, ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς, Sic accipiens quasi domus appellatio latius pateat, familia pertineat ad pauciores. Quanquam nec apud Ambrosium ita legimus, nec in antiquissimis exemplaribus. Verum familiæ nomen additur proximo capite: Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethleem, eo quod esset de domo & familia Dauid, Consentientibus nostris exemplaribus cum Græcis. Proinde fieri potest, ut Chrysostomus memoria lapsus sit, præsertim cum locum hunc secus adducat, quàm habeatur apud Lucam: Adducit enim hunc in modum, Audi ad Gabriel loquentem dominum: Vade ad uirginem desponsatam uiro, cui nomen Ioseph, ex familia & domo Dauid. Licet Chrysostomus ex altero loco idem poterat conficere, quod conficere uolebat ex hoc. Neque enim hic contendit ad uirginem esse referendum quod dicitur, de domo & familia Dauid, sed ad Ioseph, Verumtamen hinc colligi Mariam eiusdem fuisse tribus. Quod si utroque loco agebatur: De domo & familia, mirum cur Chrysostomus non utrunque adduxerit. Certe Theophylactus hoc loco familiæ non meminit.

Domus et familia quid differāt πατριὰ

Et nomen uirginis Maria.) μαριὰμ uoce & accentu Hebræo. Quanquam ostendimus hoc non obseruari perpetuo: siue id accidit incuria librariorum, siue quod nihil intersit.

Maria et mariā

Aue gratia plena.) χαῖρε κεχαριτωμένη. Idem uerbum χαίρειν apud Græcos tria significat, gaudere, saluere, & ualere. Vnde nihil referebat, salue uertisset an aue. Nec est,

Gratia plena.) sed ut ad uerbū reddam Gratificata. Verbo, unde hoc participium deductum est, utitur Paulus in epistola ad Ephesios cap. primo: Gratificauit nos in dilecto filio suo, ἐχαρίτωσεν, hoc est, gratos & charos reddidit. Quanquam participio, quod idem pollet, Homerus usus est pro unice dilecto, ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ, id est, Meo dilecte animo. Nam charus esse potest, qui se nobis suis officijs cōmendauit. At κεχαριτωμένος, non dicetur, nisi quem gratuito quodam animi fauore cōplectimur. Porrò gratiosi Latinis dicunt, quibus fauetur, propenso quodam animi studio. Est autem uox uelut amorem alicuius erga uirginem nunciantis, eo quod sonat blandū quiddam. Vnde & turbata uirgo cogitabat, qualis esset ea salutatio. Annotauit & Origenes hanc salutandi formam nusquam extare in libris sacris, nec ad uirum ullum, nec ad mulierem. Itaque nouitas quoque ipsa stuporem auxit uirginis. Ad id facit, quod Græce non est ποῖος, sed ποταπὸς, ut insignem ac miram accipias salutationem. Nam solennis Iudæorū salutatio pacem optabat. Cæterū aptissimum erat, ut gaudij uocabulo salutaretur quæ ueræ uoluptatis autorem erat conceptura: & gratiæ

Gratia plena

Gratiosi

Noua salutatio

uocabulo

uocabulo compellaretur, quæ Iesum erat paritura, finem ceremoniarum frigidarum, & salutaris gratiæ principem autoremq́ue. Video theologos quosdam uiros alioqui doctos ac pios, quorum est Bernardus, mire philosophatos in his uerbis, Gratia plena, uelut hoc peculiariter competat in Mariam, gratia plenam appellari, Cum nec hoc loco dixerit Lucas gratia plenam, et is sermo multis promiscue tributus in arcanis literis reperiatur. Siquidem de Ioanne Baptista legimus: Et spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ. Rursum de Elisabet: Repleta est spiritu sancto. Ac mox Zacharias spiritu sancto repletus legitur. Et in actibus apostolicis, spiritu sancto repleti leguntur qui cōuenerant. Et Stephanus plenus spiritu sancto dicitur, ac plenus gratia & uirtute. Nec ista cuiquam uideri oportet negligenda. Siquidem, ut est elegans in huiusmodi minutijs apte philosophari in arcanis literis, ita fœdum extra rem nugari. Proinde ne quis ad eundem impingat lapidem nos uertimus Gratiosa.

Bernardus
Gratia plena

Pleni spiritu dicuntur & alij sancti

Benedicta tu.) εὐλογημένη, Quod sonat laudatam siue præclara fama, de qua omnes bene loquantur. Licet aūt benedictus ac maledictus pro laudato & illaudato non reperiatur apud Latinos autores, tamen uelimus nolimus ad quædam eiusmodi conniuendum est, receptiora quàm ut citra tumultum mutari possint. Et,

Benedicta laudata

In mulieribus.) ἐν γυναιξὶν, id est, Inter mulieres: quod ipse paulo post ad eum transtulit modum, & ita legit diuus Ambrosius. Quanquam haud sum nescius In pro Inter usurpari, nonnunquam apud Latinos quoq́ue.

Quæ cum audisset.) Græci secus habent, ἡ δὲ ἰδοῦσα, id est, At illa cum uidisset. Ita scriptum fuisse in nonnullis uetustis codicibus attestatur Valla. In codice Constantiensi rasor nescio quis, ex uidisset fecerat audisset. Et ne quis pergat causari, sic legit diuus Ambrosius. Quanquam apud hunc non est Turbata in sermone, sed introitu. Legit enim ad hunc modum: Ipsa autem ut uidit eum, mota est in introitu eius. Et ne quis causetur casu mutatam scripturam subijcit, interpretans quid legerit: Trepidare uirginum est, & ad omnes uiri ingressus pauere, omnes uiri affatus uereri. Nisi forte hic Ambrosius, nonnihil immutauit de suo. Quanquam his consentanea dicit libro off. 1. cap. decimooctauo. Quod salutata ab angelo tacet & mota est in introitu eius, quod ad uirilis sexus speciem peregrinam turbatur aspectus uirginis. Iam & in catena aurea referuntur uerba Græci nescio cuius, ex quibus satis liquet & ipsum legisse cum uidisset, non quum audisset. Sic habent. Quum assueta foret his uisionibus. Euangelista non uisioni, sed relationibus turbationē attribuit dicens, Turbata est in sermone eius &c. Et paulo post, & cogitabat qualis esset ista salutatio, non conceptio, nam adhuc ignorabat immensitatem mysterij, sed salutatio, nunquid libidinosa, ut à uiro ad uirginem, an diuina, dū dei faceret mentionem dicens, Dominus tecum. Hæc Græcus ille. Quum ego tribus uerbis annotassem, angeli salutationem amatorium quiddam, ac procorum præ se tulisse, & ob id Mariam principio fuisse turbatā, deum immortalem, quas hic tragœdias excitauit quidam, & alius ab integro renouauit, quum hæc retulerit diuus Thomas in catena sua, nequaquā relaturus si blasphema essent & impia. Ego dixeram amatorium quiddam, ac nescio quid procorum, extenuans utrunq́ue, hic plus ausus meminit libidinis. Cum his uero sic concordat Theophylactus, ut ipsius uerba relata uideri queant in catena, cuius uerba subscribam, διελογίζετο δὲ περὶ τοῦ ἀσπασμοῦ ποταπὸς εἴη οὗτος, μὴ ἄρα ἄτοπός τις ἢ πορνικὸς, ὡς δὴ ἀνδρὸς πρὸς κόρην, ἢ θεῖος, ἐπειδὴ καὶ θεοῦ μνήμην συνῆπται τῷ ἀσπασμῷ, τὸ ὁ κύριος μετὰ σοῦ, id est, Cogitabat autem de salutatione qualis esset ista, utrum absurda quæpiā ac scortatoria, ueluti à uiro proficiscens ad puellam, an diuina, quandoquidem dei mentio salutationi miscetur, in hoc quod ait, dominus tecum. Hæc Theophylactus. Ego procorum memineram tantum, & proci uocabulum non minus honestum est, quàm sponsi, & amatoriū dixi, quæ uox nō est obscœna, sponsus enim sponsæ scribit amatorias literas, & uociferantur rem esse plenam blasphemiæ: hic meminit libidinis & scortationis. Quid cæcius istorum iudicio? Iam non expendo quale sit hoc quod prior ille Græcus ait, Virginem non turbatam aspectu, sed oratione, eo quod assueuisset angelorum uisioni. primum enim non cōstat an uirgo sic assueuerit, ut nō turbaretur primo aspectu: & si agnouit angelū, quid est quod metuit à sermone, aut cur dubitat utrum salutatio libidinosa sit an ex deo; illud mihi satis est quod legerit, quum uidisset. Alioqui friuolum

Varia lectio

Quæ cum uidisset Maria

Calumnia depulsa

Maria turbata aspectu & uerbis angeli

friuolum erat annotare uirginem sermone fuisse turbatam, nõ aspectu, nisi aspectus simul & uisionis facta fuisset mentio. Proinde pium arbitror credere uirginem pudicam, initio tum aspectu iuuenis, tum blanda nouaque salutandi forma fuisse turbatam. Cęterum quod Laurentius subindicat hoc loco nescio quid argutulũ: Nolo, inquiens, disputare nunc quare sit melius, Quæ cum uidisset, quàm quæ cum audisset, ne de fide scripturæ dubitare uidear, quid sibi uelit, ut ingenue dicam, non satis intelligo. Nam ipse puto Euangelistam sic esse locutum, ut ostenderet uirginem duplici nomine turbatam fuisse: primum, quod uideret iuuenem ad se ingredientem, deinde quod audiret salutationem nouam ac præter solitum blandam. Et quo castior erat uirgo, hoc magis suæ pudicitiæ metuebat, ne quis clamitet indignum hunc metum tribuere me uirgini, quem in illa laudauit Ambrosius.

Qualis esset.) Rursus hic est, ut dixi, ποταπὸς, quod in Marco Laurentius transferre uolebat per quantus. Et aptius erat Reperisti, siue nacta es gratiam quam Inuenisti, hoc est, obtigit tibi esse gratiosam apud deum. Nam apud Græcos εὑρεῖν polysemon est. Vnde qui hic philosophantur, non inueniri, nisi quod perijt, argute magis quam apposite disserunt.

Inuenisti gratiam

Et filius altissimi,) ὑψίστου. Quod quidam legit summi. Idem uerbum, quod aliâs uertit In excelsis, ἐν ὑψίστοις.

Dauid patris eius.) Latinius erat patris sui, atque ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro, In æternum, est εἰς τοὺς αἰῶνας, id est, In secula. Nam quod πῶς ἔσται, id est, Quomodo erit, uertit, Quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Nõ cognosco

Virum non cognosco. Cum hic consentiant Latina cum Græcis exemplaribus, mirum est, unde Ambrosius unus legat cognoui non cognosco, nisi forte hoc librariorum errore inductum est, qui noui, uerterint in cognoui. Siquidem præsens uerbi tempus melius explicat uirginis propositum.

Quod nascetur ex te.) τὸ γεννώμενον, id est, Quod natum fuerit. Cæterum illa duo uerba, ex te, nec in ullis Græcorum exemplaribus addita reperi, ne apud Theophylactũ quidem, nec in antiquis codicibus Latinis, pręterquam in uno, in quo, nescio quis, in margine adiecerat. Proinde miror, unde in primam huius operis æditionem inuaserint. Est autem absolutior sermo, si non addantur. Non enim hic agitur de persona cõcipientis, sed de nouo modo concipiendi, deque foetus excellentia. Apparet adiecta ab explanatore quopiam: tametsi in Aldina æditione comperi addita.

ἀδυνατεῖν
Verbum ῥῆμα non λόγον

Quoniam non erit impossibile.) ἀδυνατήσει, uerbo composito. Sensus est, nihil à deo promitti tam nouum aut magnũ, quod ipse non queat præstare. Atque hic planè Verbum posuit pro oratione ῥῆμα. Ac paulo post, Fiat mihi secundum uerbum tuum, ῥῆμά σου. Nisi forte licet ῥῆμα natiuo significatu usurpare, quo ῥῆσιν uocamus orationem.

In montana.) εἰς ὀρεινὴν, id est, In montanam, ut subaudias regionẽ. Eadem uox est aliquanto inferius. Et factus est timor super omnia mõtana Iudęę, ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ. Quanquam interpres probe reddidit sententiam, ne quis putet illum à me reprehendi.

Salutationem Mariæ.) Hic certe Mariam pronunciauit inflexione Græca, non Hebraico more.

Exultauit.) ἐσκίρτησεν, id est, Salijt, siue subsultauit, idem est paulo post, exultauit in gaudio, Nec est, ἐν χαρᾷ, sed ἀγαλλιάσει, quod gesticulationem magis sonat lętantis quàm ipsum gaudium. Vnde in psalmis ἀγαλλιασώμεθα uertit exultemus.

Exultauit spiritus meus.) ἠγαλλίασεν. Quoniam In positum erat pro Per, uertimus præ gaudio.

Et beata quæ credidisti.) Quoniam Græce participium est ἡ πιστεύσασα, poterat & ad secundam personam sermo referri, quemadmodum fecit interpres. Id erit cõmodius etiam, si αὐτῇ, quod sequitur habeat aspirationem αὑτῇ, ut sit pro ἑαυτῇ. Neque uero nescio, neque non testor alicubi, hanc differentiam non obseruari in sacris libris, incertum qua de causa. Nos itaque uertimus per tertiam personam, non quod damnemus, id quod uertit interpres, sed quod hic sermo uideatur habere quiddam propheticum. Certe utraque persona eundem reddit sensum. Et in uetustis aliquot exemplaribus ita scriptum uisitur, Beata quæ credidit, uelut in meo ueteris typographiæ, similiter in Constantiensi.

αὐτῇ
αὑτῇ

Quæ dicta sunt tibi à domino,) παρὰ κυρίου, Quod ita sonat, non quasi dominus dixerit,

sed

sed quod nomine domini, & illius, ut nos loquimur, uerbis, hæc illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, Dic illi ex me salutem. Potest & sic ordinari, Perficientur à domino.

A domino, id est nomine domini

Et ait Maria.) In homilijs scriptis in Lucam, quas Origenis titulo legimus, indicatum est in nonnullis codicibus fuisse scriptum prophetauit, pro, ait. Et stilus cantici propheticum quiddam sapit. Nam Origenes uaticinium appellat.

Magnificat anima mea.) μεγαλύνει. Aptius erat magnifacit quàm magnificat. Quanquam magnificat positum est pro extollit & effert laudibus, quemadmodum & beatificare dicimus pro beatum prædicare.

Salutari meo.) pro σωτῆρί μου, id est, Saluatore meo, siue ut Latini loqui malunt, Seruatore meo. Interpres legisse uidetur σωτηρίῳ.

Humilitas ταπείνωσις non ταπεινοφροσύνη

Humilitate ancillæ.) ταπείνωσιν. Vt intelligas paruitatē, non animi uirtutem, quam suo uocabulo Græci uocant ταπεινοφροσύνην. Nec est, Respexit humilitatem, sed Aspexit ad humilitatē, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, ut sit contrarium ei, quod est auersari. Sitque sensus, & si sim infima ancilla, tamen non est auersatus me. Rideat qui uolet has grāmatistarū annotationes, modo fateat terque quaterque theologos in his labi. Tolerabile si tātum laberentur nisi lapsui iungerent impudentiā calumniandi. Etenim quum hæc æditio quam quartā damus adornaret, Theologus quidam Parisiensis qui sibi uidet præcipuus Atlas nutātis ecclesiæ, ex hoc loco probat Mariā uirtute humilitatis promeruisse, ut fieret dei mater, Luteranismū impingens, quod exponens angeli sermonem, inuenisti gratiam, & κεχαριτωμένη, scripserim, nō est meriti tui, sed fauoris diuini. Certe quatenus erat gratiæ, nō erat meriti. Aliquousque fuisse meriti nō sum inficiatus. Verū quod in Euangelio scriptū repperi, ut paraphrastes sum interpretatus, quod nō repperi nō habebā necesse attingere. Verum ut demus ταπείνωσιν accipi pro uirtute, quæ Græcis ταπεινοφροσύνη, Latinis modestia dicitur, ut demus esse uerum, Mariā animi modestia promeruisse tantam felicitatē, qui conuenit ut Maria, quæ se ancillam professa, cœperit magnificare dominum, mox extollat seipsam, dicens quod uirtute sua promeruerit tantam dignitatem, ut deum uirgo pareret. Igitur ex hoc loco probari nō poterat uirginem modestia uirtute promeruisse quod accepit. Si promeruit, ubi est gratia quam prædicat angelus? Si uirtute sua promeruit, quomodo cohæret, Ecce enim ex hoc beatam me dicēt omnes generationes. Nullus enim felix dicitur, ob hæc quæ sua uirtute sibi parauit. Deinde qui cōgruit, Quia fecit mihi magna, Non dixit, remunerauit me magnifice, Nec addit, quia iustus est, sed quia potēs est & misericors. Sequitur enim & misericordia eius à progenie in progeniem. Non hæc eò spectant ut uirgini sanctissimæ detrahamus meritū, sed ut arguamus hæc quæ Theologus Atlanticus adduxit aduersus meam interpretationē, magis aduersari sententiæ quam conatur defendere. Iam uero non me fallit esse qui occasione huius uocis, humilitatē, multa prædicent de modestia, præsertim is qui mihi suspecto Origenis titulo scripsit homilias in Lucam. Verum huius autoritate quem nemo nouit, non patiar me premi, nisi si quis omnia probarit quæ in illis habentur. Habentur autem permulta, quæ damnantur à Theologis. Quod si permittunt sibi, ut ab hoc opere in multis dissentiant, æquum est ut mihi dent ueniam si uno in loco sequi malo sententiam aliorum, quæ mihi uidetur probabilior. Ne persequar autem omnes omnium opiniones, unum duntaxat adducam Theophylactum, cuius uerba referuntur in Catena Thomæ, sed truncatim. Sic autem ille scripsit Græce, παρθένος τελειότερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γάρ φησιν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα, ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί, οὐ μόνη δὲ ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί. ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ δυνατός, δυνατὸν δὲ ὠνόμασεν αὐτόν, ἵνα μηδεὶς ἀπιστήσῃ τοῖς λεγομένοις, λογισάμενος, ὅτι δυνατός ἐστι ταῦτα ποιεῖν ὁ κύριος. ἅγιον δὲ εἶπε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δηλοῦσα ὅτι οὐδὲ μολύνεται γυναικὸς μήτρᾳ συλλαμβανόμενος ὁ καθαρώτατος, ἀλλ' ἅγιος μένει. οὐκ εἰς ἐμὲ δὲ μόνην τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Quæ nec interpretari grauabimur ob Græci sermonis ignaros: Virgo, inquit, plenius edocta glorificat deum, illi miraculum ascribens, non sibi ipsi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi, Ille mei misertus est, non ego illum quæsiui. Et ex hoc tempore beatam me dicent omnes genera-

Calumnia depulsa

Meritum & gratia pugnant inter se

tiones, non sola uero Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? Num propter meam uirtutem? Nequaquam, sed quia fecit mecum magnifica is qui potens est. Nam potentē eum appellauit, ne quis non habeat fidem ijs quæ narrantur, nimirum reputans quod dominus potest hæc facere. Porrò sanctum dixit nomen eius, declarans quod nec utero muliebri cōceptus polluitur ille purissimus, sed sanctus manet. Cæterū non in me solā illius misericordia, sed in omnes qui timent ipsum. Hæc tam multa inter se congruentia satis declarant Mariam non prædicare suam modestiam, qua promeruerit fieri mater dei, sed dei gratiam ac misericordiam erga ipsam, & erga omnes extollere. Quanto melius ageretur cum re Theologica, si qui Theologiam absolutam profitent̃ à linguacibus & grāmatistis comiter acciperent, quod illi pro sua qualicunque portione conferunt in medium: & illis uicissim, illa sublimiora mysteria fraterne communicarent, hoc maiore modestia, quo penitius ingressi sunt in eius philosophiæ penetralia, quæ dedocet fastum omnem ac supercilium, docetq; summam tolerantiam erga imbecilles.

Ex hoc pro post hac Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac, siue ad uerbum, Ex hoc nunc, quod tamen aliquoties non dubitat ita uertere. Neq; tamen parum Latine uertit interpres, si modo latine scripsit Suetonius in Claudio Cæsare. Atq; ex eo nunquam non in senatu nouissimus consularium sententiam dixit.

Beatam me dicent.) μακαριοῦσι, id est, Beatificabunt, quod tamen apud Græcos significat felicem iudicare, sicut et magnificare laudibus tollere. Quemadmodum & εὐδαιμονίζειν, pro fortunatum dicere, siue felicem iudicare.

Magna qui potens est.) μεγαλεῖα, quod aliâs uertit magnalia. Et,

Qui potens est.) ὁ δυνατός, id est, Ille potens, siue qui potest.

Et sanctum nomen eius.) Beda hanc particulam refert ad proxima, qui potens est, ex-
Bedæ distinctio ponens quid Græce sonet ἅγιος, quasi ἄγεως, id est, procul à terra, ut intelligas diuinam uirtutem, quum Græci putent ἅγιον dici, ab ἅζομαι τὸ σέβομαι, id est, ueneror religiose, quasi dicas ἅζιος. Mihi magis referendum uidetur ad superiora. Et misericordia eius. Sanctum enim dixit gloriosum. Tum enim glorificatur nomen dei, quum nihil nostris meritis, sed totum tribuitur illius misericordiæ.

A progenie in progeniem.) εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, id est, In generationem et generationem. Laurentius legit in suis exemplaribus, εἰς γενεὰς γενεῶν, id est, In generationes generationum. Vt intelligas ętates innumerabiles. Atq; ita sanè legit quisquis fuit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legimus, homilia octaua. Et ipse in uno duntaxat ita scriptum reperi. Ostēdit idem in nostris quoq; exemplaribus, uariam fuisse scripturam. In duobus omnium uetustissimis scriptum erat, In progenies & progenies, quod perinde ualet ac si dicas, in progenies innumeras, Hebræorum more.

Fecit potentiam.) κράτος, robur siue imperium. Nam utrunq; significat κράτος. Et in bra-
Cordis sui chio, pro eo, quod est per brachium, Hebræorum more dixit.

Cordis sui.) καρδίας αὐτῶν. Græca uox indicat sui non esse referendum ad deum, sed ad superbos. Nec est Mente proprie, sed διανοίᾳ cogitatione, ut intelligas superbos suis ipsorum consilijs dispergi.

Deposuit potentes.) καθεῖλεν δυνάστας, id est. Detraxit primores, siue magistratus. Nam δυνάστης proprie, qui potestate fungitur publica in ciuitate, uelut hi, qui sunt in imperio. Neq; est De sede, sed ἀπὸ θρόνων, id est, A sedibus.

Dimisit.) Non est hic, permisit, sed emisit à se, ἐξαπέστειλε, ueluti frustratos. Cæterum participia Græca commodius uertisset per uerba, Eos qui esuriebant impleuit bonis, & eos qui diuites erant dimisit inanes siue uacuos.

Suscepit Israel.) ἀντελάβετο, Quod proprie est succurrentis, ac manum porrigentis.

Memorari pro meminisse Memorari.) μνησθῆναι, id est, Vt memor esset. Primū abusus est modo uerbi interpres. Deinde haud scio an usquā legatur memorari pro recordari. At chorus Ecclesiasticus hodie canit: Recordatus misericordiæ suæ. Nec Suæ addit̃ apud Græcos, sed tantum est misericordiæ, licet reclamantibus cunctis Latinis, quæ sanè uiderim, exemplaribus.

Sicut loquutus est.) ἐλάλησεν, Quoniam uerbum est præteriti temporis, sed indefiniti, re-

ti, rectius hic uertisset, Sicut locutus fuerat. Est enim gemini præteriti tẽporis significatio.

Abraham & semini.) Abraham tametsi est indeclinabile, tamen articulus appositus indicat esse datiui casus, τῷ ἀβραάμ, hoc est, Ipsi Abraham, ut dilucide loquar potius quàm Latine. Nimirum Abrahamo & latinum erat & ambiguo uacat. Cæterum quod Laurentius disputat, dicendũ potius, Apud patres nostros, quàm ad patres nostros, somnium est. An sic deus locutus est apud patres Iudęorum, ut nos loquimur apud iudicem aut principem? Quod si alicubi πρὸς sonat apud, ut illic, Verbum erat apud deũ, nõ statim oportet ubiq; idem exigere. Imò quemadmodũ Latine dicimus: Scribo tibi, & scribo ad te: Mitto tibi, & mitto ad te: Loquor tibi, & loquor ad te, itidem & Græci. Proinde quoniam utroq; modo licuit dicere, Lucas uariauit sermonis figuram. Sentit autem Maria hoc deum præstitisse iam humano generi quod olim maioribus fuerat pollicitus. Quibus autem maioribus? Nempe Abraham ad quem loquitur deus, Et in semine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde semini, id est, posteris huius, nempe Dauid, cui promissum est, De fructu tuo ponam super sedem tuam. Et hunc locum monachi quidam impudentissime calumniati fuerant apud Cardinalem Sedunensem, cui persuaserant, me pro semini, mutasse seminibus, idq; uolebant hæresim sapere, quod pugnaret cum uerbis Pauli, qui scripsit, Non in seminibus, quasi multis, sed in uno semine, quod est Iesus Christus. Ac super hac re me serio uir ille admonuit, cũ à prandio literatis fabulis tempus falleremus, sollicitus de meo periculo, pro suo erga me studio. Qua calumnia nihil unquam audiui impudentius. Nec eram cuiquam crediturus, nisi post sexcentas comperissem his non dissimiles. Quibus rebus adeo proficiunt, ut non pro theologis, sed pro scurris habeantur apud cordatos, ac ne tum quidem illis habeatur fides cum uera prædicant. Primũ impudens mendacium erat me mutasse, quod non mutaram. Deinde si Græci legerent seminibus, nihil facerent aduersus modo citata uerba Pauli. Cum Paulus illic agat de Christo, per quem unum nobis erat promissa salus Euangelica, hic Maria non loquatur de Christo, sed de Abraham, & posteris Abrahæ, quibus promissus erat seruator Iesus. Hoc tametsi non erat huius instituti, tamen obiter indicare uolui, ut posteritas norit, quas beluas habuerit hoc seculum: qui cum uentri suo seruiant, tam stolidis sycophantijs obstrepunt alienæ industriæ. Et hi falsa opinione doctrinæ falsaq; specie sanctimoniæ, quas res titulis tragicoq; cultu sibi comparant apud simplices & imperitos, habentur bases & columnæ ecclesiæ Catholicæ, cum illius uomicæ sint uerius quàm membra.

Valla taxatus

Calumnia depulsa

In secula.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum. Quanquam apud quosdam lego ἕως αἰῶνος, id est, Vsque in æuum.

Quasi mensibus.) ὡσεὶ, id est, Ferè, siue circiter, aut plus minus.

Et congratulabantur.) συνέχαιρον, id est, ut ad uerbum reddam, Congaudebant quod Latini ferè dicunt gratulari. Quanquam congaudere potest qui non gratuletur, cum illud sit animi, hoc uoce testantis gaudium.

Venerunt circumcidere.) Sunt qui hoc putent & ad Mariam pertinere, quæ interfuerit circumcisioni Ioannis, & per tropum excusant quod ante dicta sit reuersa in domum suam. Verum hæc quid ad rem pertineant non uideo, non hercle magis quàm quod Ioannes Gerson torquet sese quot annos natus Ioseph duxerit Mariam, & quo tempore facta sit celebritas nuptiarum, quam Gerson factam existimat posteaquam deprehenderat uxorem grauidam: huc enim torquet illud, priusquam conuenirent, quasi conuenirent hic aliud sonet quàm coirent: item illud, noli timere accipere Mariam coniugem tuam, præter omnium ueterum interpretationem, & an idem fuerit angelus qui apparuit Mariæ, & qui Ioseph.

Gerson alicubi minutula prosequens

Quia nemo est.) ὅτι prorsus hic erat omittendum, cum sermo Latinus huiusmodi genus orationis respuat.

Quem uellet uocari.) τί ἂν θέλει καλεῖσθαι, id est, Quid uellet uocari, hoc est, quo nomine.

Et postulãs pugillarem.) Quomodo scripsit in pugillaribus, postulans ut adferrentur? Proinde Græcum participiũ præteriti temporis, ita uertendum erat, Et postulata tabella. Sentit enim tabellam ceratam, quam πινακίδιον uocat, in his enim olim scribebatur.

Scripsit dicens.) Si dixit quid opus erat scribere? Vnde dicens, hoc loco referendum

est, non ad Zachariam loquentem, sed scripturam loquentem. Aut, ut dicam apertius, ad Zachariam non lingua, sed scripto loquentẽ. Nam mox subditur apertam fuisse linguam illius & cœpisse loqui.

ἄρα putas Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quis nam. Nam ἄρα coniunctio est expletiua. Pleriq; codices habebant, τί ἄρα, id est, quid nam. Nam puer Græcis neutri generis est παιδίον. Certe quid, legit Augustinus lib. De consen. Euang. secundo.

plebs populus Plebis suæ.) τῷ λαῷ αὐτοῦ, id est, Populo suo, consentientibus & uetustis Latinorũ exemplaribus, in quibus est plebi suæ. Laurentius Latinitatis obseruantissimus mauult Populo q̃ plebi, quod populus uniuersos ciuitatis ordines cõplectatr̃, plebs infima pars sit.

Prophetarũ eius.) Suorũ erat dicendũ Latine, &, qui à seculo fuerunt potius quàm sunt.

Salutem ex inimicis.) σωτηρίαν. Quod magis sonat seruationem siue incolumitatem.

Σωτὴρ σωτηρία Σωτὴρ enim seruator siue sospitator, inde σωτηρία. Quanq; superius idem uerbum fuit: Erexit cornu salutis. & paulo post, Ad dãdam scientiam salutis plebi eius. Porrò uersus aliquot sequentes pendent ab eo, quod præcessit, Sicut locutus est. Quid locutus est? Salutem ab inimicis locutus est, quod faceret misericordiam, ac memor esset testamenti: loquutus est, quod præstaret iusiurandum: & loquutus est, fore ut daret nobis ut sine timore &c. Proinde nos hæc liberius explanauimus interpretatione, ne quis calumnietur, siquid prima fronte dissonat.

Ad faciendam &c. memorari.) Vtrunque Græcis est uerbum infinitum, ποιῆσαι μνησθῆναι, id est, Vt faceret & memor esset.

Daturum se.) δοῦναι ἡμῖν, id est, Dare nobis. Quanquam Græca uerba nonnihil aliud significant, quàm nos accipimus, τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ, id est, Vt daret nobis absq; metu de manibus inimicorum nostrorum liberatos seruire sibi.

Parare uias eius.) ἑτοιμάσαι, id est, Ad parandum.

Ad dandam scientiam salutis.) Cum mox reliquerit infinitum ἑτοιμάσαι, nunc uertit in gerundium τοῦ δοῦναι, ad dandum. Atq; hæc ad puerum quoq;, quem alloquitur, probe referri possunt: Præibis enim ante faciem domini, ut pares uias illius, & des cognitionem

In remissione pro per remissionem salutis populo illius, in remissionem peccatorum. Ioannis enim prædicatio fecit, ut intelligerent instare salutem, quæ contingeret in remissione, hoc est, per remissionem peccatorum. Neq; enim est in remissionem Græcis, sed ἐν ἀφέσει. Non quod ipse Ioannes remiserit peccata, sed quod suo baptismo præparauerit illos ad pœnitentiam. Alioqui remissionem peccatorũ non fuisse ex Ioanne, palàm arguit quod mox sequitur, Per uiscera misericordiæ. Certe de Ioanne interpretatur Theophylactus & Ambrosius cæteriq;, quod ad priorem partem attinet.

In remissionem peccatorum.) Ita & Græce legitur, & in uetustis Latinorum exemplaribus. Cæterum quando ad sensum nihil intererat, ad effugiendum τὸ δύσφθεγκτον maluimus Eius aut ipsius. In quibus dictum est, pro per quæ uiscera misericordiæ.

Oriens ἀνατολή Oriens.) Non est hic participium, sed nomen substantiuum, ἀνατολή. Quæ uox significat exortum solis aut regionem, unde oritur. Christum igitur ipsum, solem uocat oriẽtem. Quod diligenter annotauit Theophylactus. Addit ἐξ ὕψους, id est, ex altitudine siue sublimitate, ad differentiam corporei solis qui nobis oritur ab inferis surgens in altum, hic sol contra è sublimi exortus descendit ad nos, ut nobis illucesceret.

Illuminare.) ἐπιφᾶναι, id est, Illuce, siue illucesce, siue exorere. Quanq; magis placet, ut sit infinitũ uerbum, quod tamen in alium modum erat uertendũ: Visitauit nos oriens ex alto, ut illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebant, siue nobis qui sedebamus, & dirigeret pedes nostros. Alioqui mutanda erat persona, quum hactenus sermo ad Ioannem habitus sit. Theophylactus nobiscum facit, & coniunctim legit.

Et confortabatr̃.) ἐκραταιοῦτο, hoc est, Fiebat robustus ac ualidus, non corpore tantum, sicut uulgus, sed spiritu. Nam ætas corpori robur ac uires paulatim addit, quod hic transtulit ad animum. Nec est simpliciter Crescebat, sed ηὔξανεν, id quod peculiare est plantis & animantibus. Cæterum hic accommodatius dixisset, adolescebat.

Ostensionis suæ ad israel.) ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰσραήλ. Quorum uerbo-

rum hic

rum hic sensus est, Donec denuo proferretur & ostenderetur apud populum Israel, qualis esset. Nam interea ueluti latebat, suo tempore proditurus.

EX CAPITE SECVNDO.

EDictum.) δόγμα, id est, Decretū, quod tamen recte mutauit interpres. Nos decretum uertimus, non corrigentes quod ille uertit sed explanantes.

δόγμα, pro edicto

Cyrenius

Cyrino.) κυρηνίου, id est, Cyrenio. Tametsi sunt qui putent hanc uocem corrupte prolatam ab Euangelista, quomodo sæpe Græci pronunciant Latinas, & pro Quirino dictum κυρηνίου: præsertim cum Iosephus antiquitatum Iudaicarum lib. xvij. Cyrinum appellet hunc censui faciendo præfectum, non Cyrenium. Cui sententiæ ut non est consilium admodum repugnare, ita libentius accederem, nisi Euangelista pro ι posuisset η, & rursum ος uertisset in ιος. Præterea si Ruffinus uertisset Quirinus non Cyrinus. Nec est A præside, sed ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente, siue pręside. Porrò prima referri potest ad præsidem Cyrenium, ut non accipias simpliciter primam, sed primam sub illo indictam.

Prima sub hoc

Vt profiterent.) ἀπογράφεσθαι. Idem uerbum quod hactenus uertit describeretur. Cæterum eadem res, cum agitur in re militari, uocatur dare nomē, cum in æstimandis facultatibus & expendendo numero capitum, appellat̄ census. Sic enim Vlpianus, uitia priorum censuum, æditis nouis professionibus euanescunt. Proinde magistratus censet, populus profitetur. Et superius Latinius uertisset censeretur q̃ describeretur. Et professio rectius quàm descriptio. Declarat & Ambrosius hoc loco nihil aliud esse professionem quàm censum. Professio, inquiens, ista fidei, census animorum est. Porrò quod dixit, Vniuersus orbis, Ambrosius ad allegoriam trahere mauult, cum Augustus id temporis, nec Armenijs nec Gottis imperarit. Verum ut historiæ quoq; sua cōstet fides, totus orbis aut accipiendus est per synecdochen, ut intelligas maximam orbis partem, aut ut intelligas totum orbem Rhomanum. Ex hoc enim loco colligunt nonnulli ad imperatorem totius orbis imperium pertinere, cum nec hoc agat Lucas, nec Augustus ipse totius orbis imperium tenuerit. Quanquam ut non improbarim, si quis unus totius orbis imperio potiatur, modo is quantum præmineret autoritate, tantum & præstaret prudentia simul & integritate: Ita stultissimum arbitror id somniare, quod nec fuerit unquam, & hoc ipsum quod fuit, iam olim è uita hominū sublatum sit: crudelissimum autem huiusmodi factitios titulos, tanto rerum omnium tumultu, tantaq; sanguinis iactura persequi. Postremo neutiquam tutum rebus humanis, tantam potestatem unius hominis libidini cōmittere, qui uir pessimus, atq; etiam stultissimus possit obtingere. Neque uideo quorsum hoc sit euasurum, nisi ut crescat tyrannis miseræ plebi.

Nullus imperator tenuit totū orbem

An expediat uni committi omnia q possit esse malus

In suam ciuitatem.) Hic licebat uertere, In sua ciuitate, hoc est in sua quisq; ciuitate, nisi referas ad ibant.

In Iudæam ciuitatem.) εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν δαβίδ, In Iudæam, in ciuitatem Dauid. Deest In prępositio in ciuitatem. Prius enim posuit nomen regionis, deinde ciuitatis.

Et familia.) καὶ πατριᾶς. Idem uerbum, quod in paulinis epistolis uertit paternitas, Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur, sed hac de re proximo capite nonnihil annotabimus.

Vxore prægnante.) Ita uertit interpres, ut Ioseph uideatur duxisse Mariam uxorem iam tunc prægnantem ante coniugium initum, cum Græce sit οὔσῃ ἐγκύῳ, id est, Quæ erat grauida, siue quæ ferebat uterum. Ordo sermonis nonnihil habet amphibologiæ, quod ordinari possit hunc in modum. Ascendit Ioseph, cum uxore prægnante, aut ascendit ut profiteretur cum uxore prægnante. Id tamen ante nos annotauit Petrus Comestor, ne quem omnino sua laude fraudemus.

Petrus Comestor

Primogenitum.) πρωτότοκον, etiam ethnicis primogenitus dicitur, ante quem nemo natus est, etiamsi nemo sequatur: addidit autem primogeniti nomen quod is partus sacer esset iuxta legem, & primi partus in alijs sunt difficiliores.

Et pannis.) ἐσπαργάνωσεν. Ad uerbum sonat infasciauit, id est, fascijs inuoluit, ne quis imaginet̄ laceros pannos. Opinor enim Mariæ paupertatem fuisse mūdam. Porrò quod Suidas ait, σπάργανα proprie dici τὰ ῥάκη, non est necesse, ut de uetustate laceris pannis

Mariæ paupertas munda

intelligamus, cum apud Matthæum ῥάκος ἀγνάφου dicatur rudis ac recens pannus.

Non erat ei locus.) Eis est Græce αὐτοῖς. Vt accipias de ambobus. Cæterum qui conuenit non fuisse locum in diuersorio, cum præsepe pars, opinor, fuerit diuersorij: nisi quod alibi κατάλυμα uertit refectionem, & cœnaculum. Non erat locus aptus parturienti, quæ solitudinem requirit.

Vigilantes ἀγραυλοῦντες

Vigilantes.) ἀγραυλοῦντες, id est, In agris agentes, siue stabulantes. Nam hinc Græcis est composita dictio, ἀγρὸς ager, αὐλὴ stabulum. In septis enim noctu seruantur greges, ob incursum luporum, uerum ea septa in agris sunt.

Et custodientes uigilias.) φυλάσσοντες φυλακὰς, id est, Custodientes custodias, siue excubantes excubias.

Et claritas.) καὶ δόξα, id est, Gloria, quod aliquoties uertit maiestatem.

Stetit iuxta illos.) ἐπέστη αὐτοῖς. Magis significat angelum imminuisse ex alto supra illos, quàm astitisse. Hoc admonuisse cõtenti reliquimus quod uertit interpres, propterea quod Græca præpositio sit anceps. Et fieri potuit, ut astiterit qui nunciauit primus.

Inuolutum pannis.) ἐσπαργανωμένον. Participium est eius uerbi, de quo paulo ante diximus, id est, fascijs puerilibus inuolutum, ne rursum mendicorum pannos imaginemur.

Christus pauper at nō mēdicus ut uulgo sunt

Nam ut parentibus Iesu tenuitatem ac paupertatem libenter tribuimus, ita sordes ac mendicitatem procul amouemus. Habet & paupertas suam mundiciem. Nam quo minus in conclaui pepererit Maria, non paupertas obstitit, sed diuersantium turba. Alioqui si Christo tantopere placuisset mendicitas, ut quidam putant, in ptochodochio nasci poterat.

Ociosa mendicitas improbanda

Nunc mendicantium uocabulo sese uēditant, & ij qui Satraparum opes domi possident. Nec insector quorundam institutum, qui uere mendicato uiuunt, sed rectius opinor facturos, si qui ualent, ut ualent permulti, manibus pararent, unde tum sibi, tum alijs egenis possent suppeditare.

In hominibus bonæ uoluntatis, exactius declaratum quàm hactenus

Hominibus bonæ uoluntatis.) καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, id est, Et in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Vt intelligas tria distributa, ac singula singulis reddita, gloriam uni deo tribuit, idque in altissimis: terræ pacem: hominibus bonam uoluntatem, εὐδοκίαν, quod aliâs uertit beneplacitum. Siquidem homines ueluti tertios ac medios inter cœlum & terram ponit. Neque uero sic accipiendum, opinor, ut ipsis hominibus sit bona uoluntas, sed ut intelligant hanc gloriam, hanc pacem, non ex hominum meritis exhibitam mundo, sed duntaxat ex beneplacito dei, cui sic uisum fuit hominibus gratificari. Atque ita sanè interpretatur Chrysostomus in commentarijs, quos scripsit in epistolam ad Colossenses. Porrò cum ita constanter habeatur in omnibus Græcis

Diuersa à ueteribus recentium Græcorum lectio

exemplaribus, & ad eum modum Chrysostomus exponat & Theophylactus, mirum est nusquam hanc lectionem, nec apud Hieronymum deprehendi, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum. Theophylactum inspicere cuiuis promptum est, qui planè legit ἐν ἀνθρώποις, distinguens hanc particulam à superiore, εὐδοκίαν in hominibus interpretans, requiem ac refocillationem dei in hominibus, quam in illis prius non inuenerat: ut ex eo palàm sit bonam uoluntatem non pertinere ad homines quasi qui bonam habebant uoluntatem, sed ad deum, qui propicius factus sit hominibus per filium suum. Cuius uerba subscribam, eo quod is qui nuper uertit subobscure uidetur reddidisse sententiam. δόξα γὰρ τῷ θεῷ φασίν. ἐπὶ γῆς γὰρ εἰρήνη νῦν γέγονε. πρώην μὲν γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἔχθραν εἶχε πρὸς θεόν, νυνὶ δὲ τοσοῦτον κατηλλάγη, ὥστε καὶ προσεπλάκη τῷ θεῷ καὶ ἡνώθη αὐτῷ σαρκωθέντι. ὁρᾷς οὖν εἰρήνην τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἄλλως δὲ νοηθήσεται, εἰρήνη ἐστὶν αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ἐγὼ γάρ φησιν ἡ εἰρήνη. αὕτη οὖν ἡ εἰρήνη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπὶ γῆς γέγονε. καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκία, τουτέστιν ἐπανάπαυσις τοῦ θεοῦ. ἐπανεπαύθη γὰρ ὁ θεὸς νῦν, καὶ εὐηρεστήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς πρώην γε οὐκ ηὐδόκει, οὐδὲ ἠρέσκετο ἐν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Gloria enim deo, inquiunt, Nam in terra pax nunc facta est. Prius siquidem humana natura inimicitiam habebat aduersus deum, nunc uero adeo reconciliata est, ut & conglutinata sit deo, & unita illi incarnato. Vides igitur pacem dei cū homine. Potest & aliter intelligi, Pax est ipse filius dei. Ego enim, inquit, sum pax. Hæc igitur pax, nempe filius dei, in terra facta est. Et in hominibus bona uolūtas, seu beneplacitū, hoc est, refocillatio dei. Refocillatus est ēm deus nunc & bene habitus est in hominibus, quemadmodū prius quidem non sibi cōplacuit, nec bonum affectū habuit in hominibus.

Hic certe pro nobis in hoc facit, quod bonam uoluntatem refert nō ad homines, sed ad deum, quodque pacem refert ad dei erga nos bonam uoluntatem, hoc est, animum tranquillum, ut ita loquar, ac posita ira, amanter affectum erga nos, undecunque irrepsit huc coniunctio, quæ sensui obstat, nec est in Latinis codicibus, nec in Græcis emendatioribus. Cæterum Chrysostomus in epistolam ad Colossenses, his uerbis utitur: διὸ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. ἰδοὺ φησὶ καὶ ἄνθρωποι ἐφάνησαν εὐαρεστοῦντες. λοιπὸν, τί ἐστιν εὐδοκία; καταλλαγή. οὐκ ἔτι μεσότοιχόν ἐστιν ὁ οὐρανός, id est, Propterea gratias agentes dicimus: Gloria in altissimis deo, & in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Ecce, inquit, & homines declarati sunt gratiosi. Superest quid sit bona uoluntas, reconciliatio. Iam non amplius interstitium est cœlum. Ex his palam est illum & distinguere, quemadmodum distinguunt Græci codices, & interpretari quemadmodum nos admonuimus. Quod enim deo reconciliati sumus, id non contigit ex nostris meritis, sed illius gratuita in nos beneuolentia. Quin & in his libris quos habemus ex Chrysostomo uersos, reperitur hæc lectio, nominatim in homilijs De uita monachorum. In nonnullis Græcorum codicibus reperio præpositionem ἐν non addi, Hominibus bona uoluntas, manente tamen recto casu. Iam ex Origenis uerbis quæ referuntur in catena aurea colligi potest illum sentire nobiscum, sunt autem hæc. Sed diligens lector inquirat quomodo saluator dicat: Non ueni pacem mittere super terram, & nunc angeli de eius natiuitate cantant: In terra pax hominibus, sed hoc quod pax esse dicitur in hominibus bonæ uoluntatis soluit quæstionem. Pax enim quam non dat dominus super terram, non est pax bonæ uoluntatis. Hic perspicuum est bonam uoluntatem non referri ad homines, sed ad pacem: præterea non additur coniunctio, &, & additur præpositio in, quæ in uulgatis Latinorum codicibus non additur. Nam codex quem nobis postremum exhibuit collegium Constantiense, habebat præpositionem uetusta manu asscriptam. Ad hanc sententiam penè compellit nos ipsa dictio Græca εὐδοκία. Nam si dixisset ἀγαθὸν θέλημα, quadrare poterat in hominem, nunc non item, neque enim apte dixeris εὐδοκίαν hominis erga deum. Quare puto ueteres qui Græce sciebant idem sensisse quod interpretati sunt. Alios minus attentos quid fefellerit uideor mihi deprehendisse. Pacem hic uocat reconciliationem. Ita Christus apud Paulum dicitur pax nostra, hoc est, reconciliatio, & idem suis precatur pacem, hoc est, peccatorum remissionem. Cæterum nominatiuus hic εὐδοκία per appositionem refertur ad pax, perinde quasi percontanti, unde ista pax quam nunciatis, respondeant angeli, non est ex meritis uestris, sed hæc pax est pius affectus dei erga homines. Sic enim ordinandus est sermo: in terris pax, quæ est bona uoluntas dei in hominibus, id est, erga homines. Nam hæc sermonis forma congruit cum illa, in quo mihi complacui, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quemadmodum enim illic dictum est, in quo mihi complacui, pro eo quod erat, erga quem habeo bonum effectum, ita hic dicitur beneplacitum in hominibus, pro bono affectu erga homines. Similiter loquutus est Paulus 1. Corinth. 10. ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεός, id est, Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo. Multisque alijs scripturæ locis ponitur εὐδοκία, ad exprimendum liberam & gratuitam dei beneuolentiam, uelut huius Euangelistæ Cap. 10. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Porrò Latinus interpres nominatiuum appositiuum uertit in genitiuum, quemadmodum dicimus urbem Romæ pro urbe Roma. Quoniam autem genitiuus referri uidetur ad id, quod est proximum, uidelicet hominibus, data est Latinis lapsus occasio, quum referatur ad pacem. Itaque tres particulæ seu duæ potius ad idem pertinent. Angeli nunciant adesse tempus, quo deus constituerat ex sua misericordia gratuita seruare genus hominum, pro qua bonitate admirabili stupescunt angeli, & canunt gloriam deo in altissimis, ubi nullum erat peccatum, & ob id nulla reconciliatio, sed pacem annunciant terris, hoc est abolitionem peccatorum, quæ gratis datur per fidem: & ob id hāc pacem uocat εὐδοκίαν, hoc est, amicum ac beneuolum affectum dei erga homines. Itaque nullus erit scrupulus si legamus ac distinguamus hūc in modum: Gloria in excelsis deo, & hic interposito puncto, sequatur, & in terra pax. Rursus interiecta hypostigme, addatur, in hominibus bona uoluntas. Ad sensum tamen haud ita magni refert, si genitiuus bonæ uoluntatis referatur ad homines, modo intelligamus homines sic dici bonæ uolūtatis, quemadmodum

Pax, est bona uoluntas dei erga homines

εὐδοκία quid

dum dicũtur filij gratiæ, filij charitatis, filij electionis, & filij iræ, quos deus sua gratia, suaq; charitate dignatur, aut quos elegit, aut in quos exercet iram suam, Ita dicantur homines bonæ uoluntatis, erga quos deus gerit bonam uoluntatem, qui non secundum iusticias nostras, sed secundũ suam misericordiam saluos nos fecit. Quæ sententia congruit cum uerbis beati Pauli compluribus locis, nominatim 2. Tim. 1. Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam. Quod hic uocat εὐδοκίαν, illic appellat πρόθεσιν καὶ χάριν. Ad hanc rationem hæc particula in hominibus bonæ uoluntatis astringit eam quæ proxime præcessit, Super terrã pax. Ne quis eam pacem putaret ad omne genus animantium in terra degentium pertinere, adiecit in hominibus. Rursus ne putaremus eam pacem cunctis hominibus promiscue dandam, addidit bonæ uoluntatis, ut intelligamus electos tantum designari, quos deus libera uoluntate sua dignatus est Euangelica gratia. Alioqui hominis bona uoluntas gratiæ donum est. Hæc opinor candido lectori fore satis. Nam arbitror me quod uerum est deprehendisse. Canticum angelorum quod hodie canitur in templis, auctum est per Telesphorum. hoc eò partim admonui, quod Petrus Comestor indicarit esse in uitis pontificum: partim ut intelligeres quibus modis creuerit missa, abbreuiatis ijs quæ erant pręcipua, & adiectis quæ minus ad rem pertinebant. Nam quæ adiecit Telesphorus, si tamen hoc uerum est, plus habent uerborũ quàm sententiæ, & utinam uel illa magis quadrarent ad argumentum cantici, quę diuinis attexuit humana. Hoc exemplum latius serpsit. In multis ecclesijs publice consecratur aqua, & canitur responsorium, pro missæ introitu. psalmus qui totus cani solet abbreuiatus est. Ante Euangelium canuntur prosę nonnunquam indoctæ, & præmittitur symbolum fidei. Ante canonem missæ, canitur præfatio aucta, sub consecrationem canitur Sanctus: quum ostẽduntur mysteria, canitur cantio implorans opem beatæ uirginis, aut S. Rochi, & supprimitur precatio dominica. Hęc impia non sunt, sed recedunt à grauitate pristini cultus, & si nullus obsistat, tendunt ad superstitionem.

Missa quomodo creuerit

Pastores loquebantur.) In plerisque Græcis codicibus sic erat scriptum, καὶ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον, id est, Et homines illi pastores dicebãt, ut homines opponantur angelis. Consentiebat hic æditio Hispaniẽsis. Iam uero illud, Ad inuicem, pro inter sese, crebrius occurrit quàm ut libeat admonere.

Transeamus usq;.) Græci addunt coniunctionem expletiuam διέλθωμεν, δὴ quæ nonnunq; urgens quiddã habet, ut hic emphasim habeat accelerantium ac gestientium abire.

Verbum pro re gesta

Verbum hoc quod factum est.) Nihil obsto quo minus hic philosophetur, qui uolet, de uerbo facto, modo sciat iuxta proprietatem Hebręi sermonis uerbum dici rem nouam quę rumore diuulgetur: & ita esse deprehẽdet, quisquis obseruare uoluerit. Annotauit hoc & ante nos Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, locum adducens ex Iosue cap. 8. Quid uerbũ hoc fecisti nobis, ut non uocares nos? Non est autem hic λόγον, qua uoce designatur aliquoties filius dei, sed ῥῆμα. Nec est,

Ostendit nobis.) sed ἐγνώρισεν, id est, Notificauit, siue mauis notum fecit, aut indicauit & aperuit. Quis enim alioqui dicitur ostendisse uerbum?

Et inuenerũt Mariam.) Deest una coniunctio, καὶ εὗρον τήν τε μαριὰμ, id est, Mariamq; & Ioseph. Quanquam hoc loco penè fuit ociosa prima coniunctio Latinis: & Græcis aliquoties sic apponitur, ut uideatur magis ad uenustatẽ facere sermonis, q; emphasim, quo sermonis genere uidemus delectatum Ennium.

Et cognouerunt de uerbo.) ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν, id est, Vbi uidissent notum fecerunt, siue diuulgarunt: ut intelligas illos quod uiderant, alijs, qui non uiderant prædicasse. Est enim uerbum cõpositum à γνωρίζειν, quod modo uertit ostendit nobis. Astipulatur huic interpretationi Theophylactus, in hanc enarrans sententiam. Officium itaq; spiritualium pastorum fuerit quærere panem cœlestem, quem quũ uiderint, debent illum & alijs prædicare, sicut & pastores qui uiderunt infantem loquuti sunt de eo & alijs. Ne quid tamen dissimulem, Græca uox διαγνωρίζειν anceps est, ad cognoscere, seu potius pernosse, & in aliorum noticiam adducere. Itaq; magis quadrabat pernouerunt, quod perfecta cognitio sit ab oculis magis quàm ab auribus. Pastores autem uulgasse quod uiderãt, colligi potest ex eo quod sequitur, Et omnes qui audierunt, mirati sunt.

διαγνωρίζειν nosse & notũ facere

Maria

Maria uero.) ἡ δὲ μαριὰμ. Expressius erat, si uertisset, Ipsa uero Maria, propter additum articulum, quo magis distinguatur ab alijs, qui hisce de rebus loquebantur ipsa tacente.

In omnibus.) ἐπὶ πᾶσι, id est, Super omnibus, siue de omnibus.

Sicut dictum est ad illos.) Hæc clausula referenda est duntaxat ad proximum uerbum, & uiderant. Audierant enim, & audita uiderant.

Dies purificationis eius.) Vnus codex habebat αὐτοῦ, ut purificationem referas ad Christum, Hispaniensis editio αὐτῆς, ut referatur ad Mariam, Tertius αὐτῶν, ut ad utrunque. Atque ita sanè legit & enarrat Origenes, aut quisquis fuit homilia decimaquarta scribens hunc in modum: Si scriptum esset propter purgationē eius, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quęstionis oriretur, & audacter diceremus, Mariā, quæ homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc uero in eo, quod ait, Dies purgationis eorum, non uidetur unum significare, sed alterum, siue plures. Rursum homilia decimaoctaua, refert oblationē oblatam pro mundatione Christi, non id sentiens, quod Christus esset immundus, sed quod eodem ritu purgatus sit, quo cæteri solent sordibus obnoxij. Ne quid hic frustra philosophetur aliquis de purificatione Mariæ, nam purificationē uocat eas ceremonias, quibus olim & puerpera, & fœtus lustrabatur. Vox autem purificationis in eodem sensu usurpatur à Suetonio in Octauio Augusto, Quasi à cōcubitu mariti purificasse se. Id admonere uisum, ob quosdam plus satis morosos in excutiendis uocabulis. *Purificatus dicitur & Christus*

Vt sisterent.) παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, id est, Vt exhiberet siue cōmendarent. Nam utrunque significat Græca uox.

Adaperiens uuluam) διανοῖγον μήτραν, Aperiens uterum, sic enim mauult Laurentius, homo superstitiose uerecūdus, quasi uero uulua sit obscœnū uocabulū, aut quasi legis huius uerba de Maria proprie dicta sint, ac non potius de omnibus fœminis quæcunque pariunt. Siquidē, adaperiens uuluā iuxta sermonis Hebraici proprietatē dictū est, pro nascens. Atque idem quisquis fuit, in homilia 14. cuius modo testimoniū adduximus, putat & Christum matris adaperuisse uuluā, sed nequaquam more cæterorum. Cęterorum enim conceptus quoque mulieris uterū aperit, cum Christus clauso uirginis utero sit cōceptus, citra uirilem operā, ubi uirtus altissimi obumbrans cœlitus, uice cōplexus fuit, spiritus sanctus illabens uice seminis masculini. Porrò nascens aperuit uterū, sed ita ut nō conuelleret claustra pudicitiæ uirginalis. Atque hæc quidē est illius sententia, pro qua nō est animus in præsentia digladiari, etiamsi pugnant cum eo quod iam olim pia credulitas omniū animis infixit, Christum sine sordibus, sine nixu ac labore parturientis, clauso uirginis utero prodisse. Quæ sanè ut sunt dictu plausibilia, nec irreligiosa, ita certis scripturarū sacrarū testimonijs doceri non possunt. Certe diuus Ambrosius nō abhorret ab illius sentētia, hunc enarrans locum. nam cōmentarium his clausit uerbis, Qui enim uuluā sanctificauit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui aperuit matris suæ uuluā, ut immaculatus exiret. Potest enim sic religiose intelligi prodisse clauso uirginis utero, ut uirginei pudoris claustra non uiolarit. *Vulua non est obscœnū uocabulum nō magis q̄ matrix* *Adaperiens uuluā & ad mariā pertinere* *Quō Christus matris aperuerit uterum.*

Et ecce homo erat. Ex his uerbis colligit Theophylactus Simeonem non fuisse sacerdotem, sed tantum uirum iustum, ut ex omni hominum genere Christus haberet testimonium. Lyranus affirmat fuisse sacerdotem, sed argumento planè friuolo. Iusticiæ nomine pietatisque commendatur non sacerdotij. *Simeon non fuit sacerdos*

Et timoratus.) εὐλαβὴς, id est, Pius siue religiosus. Inde dicta uox quod reuerenter ac circunspecte tractetur aliquid.

Et responsum acceperat.) Hic respōsum accipe oraculum, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, id est, Erat illi promissum oraculo.

Parentes eius.) Eius non additur apud Grecos, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον, id est, Cum inducerent parentes puerum Iesum.

Nunc dimittis.) ἀπολύεις. Annotauit hunc locū Augustinus libro De ueteris instrumenti tropis quarto, quod raro reperiatur de morte dictum. Nam ἀπολύεται uxor, quæ repudiatur. Adducit locū qui est in Numeris, Et uidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron, pro quo nostra habet editio, Omnis autem multitudo uidēs occubuisse Aaron fleuit &c. *Dimitti dicitur, qui moritur*

Ante faciem omnium.) κατὰ πρόσωπον. Quod magis sonat in conspectu.

Et erat pater & mater.) In Græcis aliquot codicibus lego pro pater, Ioseph: quod arbitror

tror immutatū à quopiā, qui uereretͬ Ioseph uocare patrē Iesu, cū postea ipsa Maria uocet illū patrē Iesu. Certe August. lib. De cōsensu Euā. 2. c. 1. citat hūc locū iuxta nostrā lectionē.

Ioseph dictus pater Iesu

Benedicere hoc est, bene precari Christo non absurde dicimus

Et benedixit illis.) Quoniam proxime præcessit mentio patris, matris & filij, potest illis ad omnes referri. Nec est absurdum, si quis dicatur benedicere Christo, siue optemus illi gloriam, siue prædicemus illius laudes. Optando dicimus patri, Sanctificetur nomen tuum. Et in Psalmis, Omnia opera domini benedicant domino. Qui offendūtur benedicendi uerbo, imaginantur talem fuisse Simeonis benedictionem, qualis est hodie episcoporum. Maior enim benedicit minori. Olim parentes benedicebant filijs. Quid absurdi, si Simeon senex ut pater benedicit puero, optans illi successum negocij ad quod erat missus. Votum est hæc benedictio. Cæterum differentia quam quidam adferunt inter, benedico te, & benedico tibi, planè ridicula est, quum hoc ipso loco sit idem uerbum Græcum εὐλόγησεν, & utrobiq; sit additus accusandi casus τὸν θεόν, ac mox αὐτούς. deinde quum ecclesia cantet, benedicite cœli domino. Et tamen hanc retrusam distinctionem multis conuicijs docuit quidam τρὶς μέγιστος Rabbinus parisiensis, quod tamen citra ordinis contumeliam dictum uideri uelim, nequaq; dicturus nisi ipso libro prodito gloriaretur hoc se docuisse.

Benedico te & benedico tibi differentia ridicula

Cui contradicetur.) ἀντιλεγόμενον, id est, Cui cōtradicitur, ut absolute accipiamus. Atq; ita citat Augustinus cum aliâs, tum uero psalmum enarrans 88. Atq; ita subinde adducit Origenes in homilijs, quibus hunc explicat Euangelistam, si uerax est titulus operis. Item Tertullianus libro de carne Christi, Et in signū, inquit, quod cōtradicitur. Ac mox, Agnoscimus, inquit, ergo signum contradicibile, conceptum & partum uirginis.

Et tuam ipsius animam.) καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν, id est, Et tuam autem ipsius animam pertransibit. Nec est ociosa coniunctio δὲ, significans mutari personam, & ueluti noui doloris initium. Neq; uero lubet hic referre uarias interpretationes, quas Lyranus & Carrensis in hunc congerunt locum, quorum posterior etiam citat autorem Chrysostomum huius sententiæ, quod Simeon dixerit tuam ipsius animam, id est, animam filij tui, quam ut tuam ipsius animam diligis. Quanquam hoc ipsum commentum hausit ex Petro Comestore. Illud constat Ipsius non posse referri, nisi ad Mariam, cum sit αὐτῆς. Nec est quod hic prodigiosas interpretationes cōminiscamur, cū sensus sit expeditus, fore ut Christo reclametur, & hinc nonnullā doloris portionem ad matrem redituram. Cæterum istos illoto sermoni magis assuetos offendit, tuam ipsius, elegantius dictum, quàm pro illorum auribus. Quanquam uenustius erat, penetrabit quàm pertransibit, uel ob id quod pertransit etiam quod præterit. Atq; hinc hausisse uidetur Augustinus lib. Quęstionum ueteris & noui testamenti, quæstione septuagesima tertia, cum scribit, Mariam quoq; Iesu matrem nonnihil in fide uacillasse, cum uideret extinctum filium, sed tantisper donec à mortuis resurgeret, & ob eam causam pertransijt gladius, quod hæc dubitatio non insederit illius animo, sed pertransierit duntaxat. Hæc quoniā præter publicam theologorum opinionem dicta sunt, ne quis me uocet in ius, ipsius uerba subscribam: Quod autē adiecit dicens, & tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reuelētur multorū cordium cogitationes, hoc utiq; significauit, quia etiam Maria, per quam gestum mysterium incarnationis saluatoris, in morte domini dubitaret: ita tamen ut in resurrectione firmaretur, omnes stupore quodam in morte domini dubitarent. Quis enim non ambigeret, uidens eum qui se filium dei dicebat, humiliatum, ut usq; ad mortem descenderet? Et quia, ut dixi, omnis ambiguitas in resurrectione domini recessura erat, pertransire dixit gladium, nō supercadere aut contingere transeuntem membrum aliquod. Vt sicut gladius missus, pertransiens iuxta hominem, timorem facit, & tamen non percutit, ita & dubitatio mœstitiam faceret, non tamen occideret, quia non sedit in anima, sed pertransijt quasi per umbram contingens corda discipulorum. Hactenus Augustinus. Theophylactus indicat intelligi posse, uel de dolore passionis, uel de subdubia cogitatione, quū uideret filium sic natum, tot miraculis clarum in cruce mori. Nec arbitror ab hac sententia abhorruisse Chrysostomum, qui Marię tribuit nōnihil affectus, qualem habet matrum uulgus erga filios, de quorum factis sibi gloriæ nonnihil uindicant: Considera, inquit, tam matris quàm fratrum importunitatē: nam cum debuissent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentatione commoti, foris eum in præsentia omnium

Tuam ipsius animam ridicule expositū à quibusdam

Augustini lapsus notatus

Augustinus uidetur tribuere Mariæ leuem de Christo dubitationem

Chrysostomus quoq; tribuit Mariæ aliquid humanum

omnium euocauerunt &c. Idem enarrans Ioannis Euangelistæ capitulum secundum, homilia uicesima, consimilem affectũ tribuit Mariæ: Optabat enim, inquit, ut iam hominum gratiam cõciliaret, & fortassis aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo. Et aliquanto post: Siquidem non adhuc debitam de ipso opinionem habebant, sed more matrum Maria, iure omnia filio se præcepturam censebat, cum tanquam dominũ colere & reuereri liceret. Ad hæc is quisquis fuit, qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus ex Merlini cuiusdam æditione, Origeni inscriptas, apertius etiam docet, scandali gladium attigisse Marię pectus: Quid putamus, inquit, quod scandalizatis apostolis, mater domini à scandalis fuerit immunis? si scandalum in domini passione passa non est, non est mortuus Iesus pro peccatis eius. Si autem omnes peccauerunt, & egent gloria dei iustificati gratia eius & redempti, utiq; & Maria illo tempore scandalizata est. Ac mox ibidem: Pertransibit infidelitatis gladius, & ambiguitatis mucrone ferieris, & cogitationes tuæ te in diuersa lacerabunt &c. Idem homilia uigesima, Ioseph & Mariæ tribuit fidem nondum perfectam, cum puerum reprehensum è templo abducerent. De quorum opinione aliorum facio iudicium. Ego ut pro hac sentẽtia nolim digladiari, ita non probo quorundam uel audaciam, uel pertinaciam, qui quantum animo possunt imaginari tribuunt Mariæ, atq; id ita tuentur, quasi sit oraculum Euangelicum, hæreticum clamitantes, si quis addubitarit. Cęterum cum Christus ineffabili, nouoq; consilio redimere uoluerit genus humanum, impiæ cuiusdam audaciæ uidetur, si quis ei præscribere contendat, quibus rationibus id egerit, præsertim in huiusmodi rebus, quæ nobis certo sciri non queunt. Certe quod ad præsens munus attinet, multo aliud est Græcis διελθεῖν & παρελθεῖν, hoc est, Pertransire & præterire. Atqui Lucas ait, διελεύσεται, hoc est, per medium ibit, & medium cor scindet. Eamus nunc & ceu rem superuacaneam irrideamus Græcę linguæ cognitionem, cum hoc uideamus accidisse tam insigni ecclesiæ doctori, quod Græcæ uel parum calluerit, uel non consuluerit. Quod tamen nemo sic interpretabitur, quasi dictum sit in tam sacri doctoris contumeliam, sed potius ad excitanda bonorum iuuenum studia. Sunt enim quidam sic addicti certis autoribus, ut protinus non ferendam contumeliam clament, si quis uel unguem latum ab hoc aut illo discrepet. Franciscanus non fert usquam discedi à suffragio Lyrani: Prædicator non tolerat quicquã conuelli ex Thomę aut Carrensis placitis: Augustiniensis non patitur ab Augustino dissentiri. Atqui si hoc recipimus, ut suum quisq; autorem mordicus teneat, fiet tandem ut prorsus à nemine liceat dissentire, cum ipsi autores inter sese non cõsentiant, imò cum singuli à se ipsis aliquoties dissentiant. Nullius autoritati debet addictus esse, qui ueritatis agit negocium, neq; par est hoc cuiquam hominum tribuere quod nec ipsi sibi postulant, & si postularent tanto minus erat tribuendum.

Origenes

Non temere definienda quæ probari non possunt

Addicti autoribus

Et hæc uidua usq;.) καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων. Et hæc uidua circiter annorum octoginta quatuor. Interpres legisse uidetur ἕως pro ὡς. Quod tamen ita est accipiendum, ut annorum numerus non ad ætatem mulieris pertineat, sed ad spacium uiduitatis, in quã tot annos perseuerarat. Id palàm ostendit Ambrosius: Non ociose tamen, inquiens, annos octoginta quatuor uiduitatis expressit. Ita quidem Ambrosius, etiamsi subdurum est creditu, tãtum annorum exactum fuisse à coniugio, nisi uehementer anus fuit, aut admodum mature nupsit.

Vidua octoginta annorum

Obsecrationibus.) δεήσεσι. Miror quare displicuerit interpreti precibus aut deprecationibus, cum obsecratio aliud quiddam significet, nempe quoties per rem sacram obtestamur, quod Græci uocant ποτνιᾶν.

Ieiuniis & obsecrationibus seruiens.) Incertum an hi datiui Græcis sint ad aliquid, an instrumentales, ueluti dicas, Seruio lucro, & seruio corpore, hoc est, an intelligendũ, illam seruisse deo, an eam illum coluisse talibus uictimis ieiuniorum & deprecationum.

Hæc ipsa hora.) αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Clarius erat eadem hora.

Superueniens.) ἐπιστᾶσα. id est, Assistens. Quod autem Valla monet, friuolum est, potest enim superuenire, dum hæc fiunt, quæ tamen in aliqua templi parte sit.

Taxatus Valla

Confitebatur domino.) ἀνθωμολογεῖτο. Non est simpliciter cõfitebatur, sed confessione respondebat, ut referatũ ad cõfessionẽ Simeonis & aliorũ, quorũ hęc cõfessioni respondebat.

ἀνθωμολογεῖσθαι

Redem-

Redemptionem Israel.) Non est israel in Graecis, sed in Hierusalem, ἐν ἱερουσαλὴμ. Vetustissimi codices habent Hierusalem absq; praepositione. Et ita legit diuus Irenaeus. Item Augustinus De consensu Euang. lib. 2. cap. 5. nec aliter legit Beda.

An in Christo uere creuerit gratia

Et confortabatur.) Graeci codices addūt spiritu, τῷ πνεύματι. Porrò quod sequitur Plenus, non est nomen πλήρης, sed πληρούμενον, quod indicat illum iam impleri accessu aetatis, non quod proficeret hominū uulgariū more cum ętate sed quod paulatim emicaret in illo diuina gratia, ne res ante tempus prodigiosa uideretur. Ita quidē Theophylactus, mecum faciens, quod quidē attinet ad emphasim participij. Cęterum uix hominū est definire, quomodo & quatenus diuina natura sese communicauerit humanae naturae in Christo.

Per omnes annos,) κατ' ἔτος, id est, Annue, siue in singulos annos, siue quotannis.

Periphrasis affecta

In die solenni paschae.) τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα id est, In festo paschae. Quorsum enim pertinebat periphrasis? Ac paulo post,

Cum redirent.) Dilucidius erat, si addidisset illi. Eo quod mox cōsequitur, Remansit puer Iesus. Et Gręce est, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς. Hoc pronomen ut aliâs citra incommodum nonnunquam omittitur, ita hoc loco commodum erat addere.

Et non cognouerūt parentes eius.) Graeci codices habēt, καὶ οὐκ ἔγνω ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, id est, Et non cognouit Ioseph & mater eius, quod & ipsum mutatum arbitror, praesertim cum in nonnullis exemplaribus secus habeatur, nempe οἱ γονεῖς αὐτοῦ, id est, Parentes eius, quemadmodum paulo superius.

In comitatu.) ἐν συνοδίᾳ. Quod proprie sonat comites & socios eiusdem itineris.

Stupebant autem.) ἐξίσταντο, quod significat uehementem admirationem aut metum, ita ut quis non sit apud se: cui finitimum est illud quo mox utitur ἐξεπλάγησαν, quasi dicas, attoniti facti sunt.

Maria quaedam nesciuit

Christus nusquam legitur blandus fuisse matri

Et ipsi non intellexerunt uerbum.) Hoc sanè loco ῥῆμα positum est pro sermone, siue dicto. Quid autem facient huic loco quidam qui sedulo magis quàm circumspecte beatae uirgini ferè tantum tribuunt felicitatis, iam inde ab initio, quantum nunc possidet? Certe non obscure locutus est Christus, & tamen subijcit Euangelista, ab illis non fuisse intellectum, quod dixerat Iesus. Quin & illud annotandum, quàm non blande respondet parentibus puer obiurgatus, imò penè obiurgat obiurgantes. Neque enim hoc ueritus est dicere Ambrosius, sic enim ille scribit hunc in locum: Duae sunt in Christo generationes, una est paterna, materna altera. Paterna diuinior, materna quae in nostrum laborem usumq; descendit. Et ideo quae supra naturam, supra aetatem, supra consuetudinem fiunt, non humanis assignanda uirtutibus, sed diuinis referenda sunt potestatibus. Alibi cum ad mysterium mater impellit, hic mater arguitur, quia adhuc quae humana sunt exigat. Caeterum in his quae sequuntur suspicor subesse mendum. Sed quum, inquit, hic duodecim describatur annorum, illic discipulos habere dicatur, uides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore mysterium, quae stupebat in iuniore miraculum. In libris enim emendatioribus ita legitur. Vides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore miraculum, quae stupebat in iuniore mysterium. Prius enim obstupuerat, quum repperisset in medio doctorum. Ita Lucas ἰδόντες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. Hinc fiduciam concepit, ut in nuptijs flagitaret miraculum. Sed in priore loco, ad mysterium mater impellit, haud dubium est, quin legendum sit, ad ministerium, hoc est ad obsequium, legitur enim: Et subditus fuit illis: in iuniore stupebant mysterium, quia legitur, Et ipsi non intellexerūt uerbum: Mysteriū occultū est. Obsequium igitur filij pueri docuit matrem, ut in nuptijs à grandiore exigeret ministeriū. Adeo Christus suum negociū, quod totū è coelo pendebat, purum esse uoluit ab humanis affectibus, nec hic ullam hominis autoritatē passus est admisceri: sic & Petrum admonentem ne iret Hierosolymā statim reiecit, Abi retro satana. Nunc humanis cupiditatibus geruntur omnia, quae tamen cum primis coelestia uideri uolumus. Tum inter docendum à matre & fratribus interpellatus parum blande respōdet, Quae est mater mea? Similiter & in nuptijs compellatus de uino deficiente. Hoc quod arguit interpellantis est, quod non intellectus obtemperat, obsequij est, quae res & illi cōueniebat aetati, & parentum infirmitati obsecundabat. Quidam metum parentum ad unū Ioseph referunt, similiter & obiurgationē filij, Quid est &c. Postremo & illud, Et ipsi nō intellexerunt

Ambrosij locus emēdatus

Euāgelico negocio non admiscendos affectus hūanos

uerbum, quasi nihil horum conuenerit in uirginem, quæ non tam sollicita fuerit de filio ne quid illi accidisset, quàm ne quid ipsi per negligentiam omisissent. Equidem ut fateor esse pium affectum istorum, qui uirgini sanctissimæ dotes quam perfectissimas tribuere gaudent, ita non nimium abest à periculo temeritatis præter autoritatem scripturarum definire quibus gradibus Christus matrem suam ad perfectam sui cognitionem euexerit.

Mariæ quidã plus satis tribuere uidẽtur

Et erat subditus illis.) ὑποτασσόμενος, subijciebatur, id est, obsecundabat. Nec enim statim minor est qui obsecundat. Sæpenumero pater obsecũdat filio, dominus seruo, non ex necessitate, sed ex humanitate. Durum est quod asseuerant quidam Christum etiam in euangelico negocio debuisse matri obedientiam, quum qui rempub. administrat non teneatur autoritate patris. Neque enim patris est episcopo præscribere, quomodo debeat administrare doctrinam euangelicam. Sed multo durius est, quod ijdem docent, beatam uirginem etiam nũc ut homini posse imperare Christo, & hoc esse quod canit ecclesia. Monstra te esse matrem, sumat per te precem &c. id est, præcipe filio tuo ut nos exaudiat. Hoc si uerum est, mater imploranda est potius quàm filius, nec omnis potestas tradita est Christo etiam iuxta naturam humanam, si tenetur matris imperio. Nec illa filio remisit adhuc ius maternum, quum pater filio tradiderit omnem potestatem in cœlo & in terra. Ius ciuile per emancipationem consuluit libertati filiorum, & Christus adhuc in potestate matris est. Iam illud qui conuenit, quod negant in contrahendo matrimonio liberos teneri potestate parentum, similiter nec in professione uitæ monasticæ, & uirgini matri fuisse ius præscribendi filio in negocio Euangelico? Filijs ideo præcipitur obedire parentibus, quod ætas imprudens eget alienis cõsilijs. Nec tamen parentibus arbitror perpetuum esse ius præscribendi filijs quæ uelint. Dominus non egebat maternis monitis, ad exemplum tamen præstitit summam obedientiam non tantum matri, sed etiam Ioseph, qui pater non erat. Durum mihi uerbum uidetur in Christo, debuit obedientiam, Qui debet, peccat nisi præstet. Clamare solent, hæc offendunt pias aures. At ista certe offendunt aures meas. Verum hæc πάρεργα missa faciamus.

Christus quomodo subditus matri

Christũ etiam nunc esse sub imperio materno docent quidam

Et Iesus proficiebat &c.) Non me fugit, quibus rationibus explicent hunc locum interpretes, Christũ profecisse, non quod illi quicq̃ accesserit à tempore quo conceptus est in utero matris, sed quod dotes suas, quibus erat cumulatissimus magis ac magis expromeret, exerceretq́, idq́ tum apud homines, quorũ saluti consulebat, tum apud deum, cuius gloriam illustrabat. Rursum sunt qui sic expediant, ut dicant Christo dotes easdem aliter cõtigisse, & quod prius afflatu tenebat, mox usu, studioq́ humano comparasse. Quorum ego sententiam nõ refello, tantum illud uelim expendat lector, num incolumi fidei synceritate, sentiri possit, cum extra controuersiam sit dotes omneis, quibus præditus fuit Iesus ut homo, beneficentiæ fuisse diuinæ, deitatem per gradus quosdam eas impartisse naturæ humanæ assumptæ, præsertim cum id apud Lucam eodem capite bis legamus. ait enim paulo superius: Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapiẽtia. quod enim corroboratur, auctu quodam uirium fulciri uidetur. Ac rursum apertius hoc loco, Et Iesus proficiebat, sapientia & ætate & gratia, apud deũ & apud homines. Cum enim tria coniungat, sapientiam, ætatem, & gratiam, sicut uere profecit ætatis accessu, ita uere profecisse uidetur dotium incrementis. Nam quod adferunt quidam Iesum ab initio gratia plenum fuisse, non impedit profectum, cum idem de Ioanne, deq́ alijs dictum sit, quibus gradus & accessionem uirtutum nihilo secius tribuimus. Neq; uero perinde nos moueat, si id pugnet cum aliquo placito scholasticorũ, aut alicuius hominis opinione: sed an quod aperte scripsit Lucas fidei synceræ aduersetur, cui semper est modis omnibus adhærendum. Atq; hoc ipsum quicquid est haud alio studio proposui, q̃ ut lector pius & eruditus secum expendat. Iam illud etiam excutiendum, cur ætatem mediam fecerit, inter sapientiam & gratiam, cum ætati ceu parti leuissimæ primus locus magis competere uideatur: nisi forte ætatis uocabulum hic omneis dotes complectitur, quas anni subolescentes solent aduehere. Rursum Gratia, anceps est, an sentiat eum profecisse dotibus diuinitus infusis, an gratiosiorem fuisse factum commendatione uirtutum in eo sese proferentiũ. Cæterum quod hic uertit ætatem, eadem uox est Græce, quam Matthæi capite sexto transtulerat staturam, nimirum ἡλικίαν. Item huius ipsius Euangelistæ cap. xix. Quia statura pusillus erat.

Iesus quomodo dictus profecisse

Sapiẽtia, ætate & gratia anceps sermo

EX CAPITE TERTIO.

Herodes maior

PRocurante Pontio.) Interpres delectatus est uarietate, qui nunc uertat Procurante, quod modo uerterat præside ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente.

Tetrarcha autem.) Et hæc apud Græcos participia sunt absolute posita τετραρχοῦντος, id est, Tetrarcham agente. Erat Herodes maior, Antipatri Ascalonitæ, & matris Cypridis Arabicæ filius. Is alienigena fauore Octauij Augusti Cæsaris & Senatus accepit regnum Iudææ, per quem & sacerdotium prophanatum & in alienos translatum est iuxta prophetiam. Sub hoc natus est mundi redemptor, sub eodem fugit in Aegyptum. Is Herodes quum diu regnasset, perijt morbo pediculari, relictis quatuor filijs, Archelao, Herode iuniore, Philippo, & Lysania, quanquam de Lysania an fuerit filius Herodis quidam addubitant. Beda hunc enarrans locum, ait Lysaniam Herodem iuniorem & Philippū fuisse filios Herodis sub quo natus est dominus. Id sequuta est Glossa ordinaria similiter & cathena aurea. Tametsi Lyranus adijcit id nullo graui autore proditum fuisse. Quod Beda scribit sensisse uidetur Theophylactus ita scribens in hunc locum. Tetrarchiam aūt Herodis Ascalonitæ filijs tenentibus &c, nulla nota distinguens Lysaniā ab Herode & Philippo. Iosephus libro Iudaicarū antiquitatū 14. ca. 21. meminit Lysaniæ qui Ptolemæo Mineę patri in regnum successerit, matre Alexandra Aristobuli filia. Hūc Petrus Comestor Iosephū opinor, sequutus, ait sub Libano habitasse. Archelaus autē ob immanitatem decimo principatus sui anno relegatur Viennam Galliarum urbem. Romani uero quo frangerent potentiā regni, Tetrarchias inter fratres Herodis filios distribuerunt, sic ut Herodes quē arbitror Antipatrū cognominatū, administraret Galileā, Nam Iudæam Pontius Pilatus pręses administrabat, Philippus aūt Itureā & Trachonitidē, quas Hieronymus sic recēset, quasi sit eadem regio duplici nomine, dicens Trachonitidis regio, siue Iturea, cuius Tetrarches fuit Philippus, in qua est Cęsarea Philippi, eadē dicta Paneas. Lysanias obtineret Abilenem, quę est inter Libanum & Antilibanū, quam Ptolemęus Lysanion appellat. Hoc ex historicis attigisse satis ad hunc locum & hoc institutum arbitror.

In omnem regionem.) εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, In omnem regionem circa Iordanem, siue finitimam, aut circumiacentem Iordani.

Euangelista prophetiam non citat ad uerbum

Rectas facite semitas eius.) Et hic pro Dei nostri, quod est apud Hebræos, ac Septuaginta, mutauit eius, de quo admonuimus superius. Nisi quod Lucas longius prosecutus est Esaiæ testimoniū, in quo consentit cum Hebraica ueritate simul & Septuaginta, Nam pro eo quod habet Hebraica ueritas: Et uidebit omnis caro pariter quod os domini locutum est, hic uelut interpretans cum Septuaginta dixit, τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, id est, Salutare dei. Cæterū Hebraica sic extulit Hieronymus: Omnis uallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in uias planas, & reuelabitur gloria domini, & uidebit omnis caro pariter, quod os domini locutum est.

Praua pro distorta

Praua in directa.) τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, id est, Obliqua in rectā, ut subaudias uiam. Nam hic interpres praua posuit non pro malis, sed pro distortis. Vsus est autem figura Hebraica, qua illi sic loquuntur, Erit mihi in patrem, erunt duo in carnem unam, pro eo quod est, erit mihi pater, & erunt duo una caro.

Et aspera in uias.) καὶ τραχεῖαι, id est, Et asperæ, ut subaudias uiæ. Et,

Planas.) Græce est λείας leues, quod prima syllaba producta opponitur aspero.

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod aliâs uertit progenies, id quod non semel iam admonuimus.

Quis ostendit.) τίς ὑπέδειξεν, Quod magis sonat subindicauit, hoc est, clâm commōstrauit, quemadmodum solemus instante periculo.

Dignos pœnitentia

Dignos pœnitentiæ.) ἀξίους τῆς μετανοίας. Potest accipi & ita, dignos pœnitentia. Nam dignus apud Græcos gignendi casum habet. Verum hoc admonuimus in Matthæo.

Ne cœperitis dicere.) Quod in Matthæo dictum est, μὴ δόξητε, hic dixit, μὴ ἄρξησθε. Græci hic addunt, ἐν ἑαυτοῖς. id est, In uobis ipsis, siue intra uos, hoc est in animo uestro.

Et filios Abrahæ.) Abrahæ Græcus datiuus casus est, τῷ ἀβραάμ, hoc est, ipsi Abrahæ.

Iam enim securis.) Græci addunt copulam, Et securis καὶ ἀξίνη, quæ sanè non est ociosa: significat enim præsens periculum, ni resipiscant.

Ad radicem

Ad radicem arboris.) Arborum est & apud Græcos, & in uetustissimis nostris codicibus, τῶν ἀνθρώπων. Sentit enim de cunctis hominibus, atq; ita legit Ambrosius.

Excidetur.) Exciditur & mittitur est Græcis, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, quemadmodum & in Matthæo.

Det non habenti.) μεταδότω, id est, Communicet, siue impartiat. Neq; enim iubet dari duas tunicas, sed è duabus unam. Nam id est, μεταδοῦναι.

πράττειν exigere

Quàm quod constitutum est uobis faciatis.) Miror non esse animaduersum, nec à Laurentio, nec à quopiam alio, ne à Beda quidem, πράσσετε, hic uertendum fuisse non Faciatis, sed Exigatis: cum loquatur de publicanis, hoc est, publicorum uectigalium redemptoribus: quibus hic & hodie mos extorquere à plebecula, non quantum princeps iusserit, quod ipsum per se iniquum est, sed quantum omnino possint, utrunque enim significat πράττω. Vnde πράκτορες, exactores. Et aliquanto post semel atq; iterum πράκτορας, uertit, Exactores, & capite decimonono, ἔπραξα, uertit Exegissem. Atque ita sanè legisse uidetur Ambrosius, huius loci sententiam reddens his uerbis: Singulis quoq; generibus hominum, conueniens tribuit sanctus Ioannes Baptista responsum, unum omnibus, ita publicanis, ne ultra præscriptum exigant, militibus ne calumniam faciant, ne prædam requirãt. Consimiliter Augustinus sermone de uerbis domini ex Matthæo decimonono, legit & interpretatur: Nihil amplius exigatis, quàm quod constitutum est uobis. Theophylactus etiam exponit Græcam uocem alia Græca εἰσπράσσειν τοῦτ' ἐστιν ἀπαιτεῖν, id est, exigere, hoc est poscere, nam utroq; modo dicitur, πράττειν & εἰσπράττειν.

Calumniam faciatis.) συκοφαντήσετε. συκοφαντεῖν apud Grecos non uno sumitur modo, uerum plerunq; συκοφαντεῖν est falso deferre, & crimen data opera impingere, quo nonnihil emolumenti extorqueatur à reo. Duo igitur uult abesse à militibus, uim qua prouinciales opprimebant, & calumniam, qua deferebant illos apud suos præsides, quo sine ui, sed non minus perniciose spoliarent. Interdum spoliant homines naues aut uicos, ac post confingũt illos fauisse hosti, aliud ue quippiam peccasse. Audiui ducem quendam ita suos admonentem, prędarētur quicquid possint, siue essent inimicorum bona siue amicorum, ut enim res pessime caderet, cogerentur ad restituendum, sed interim aliquam prædæ portionem residere penes raptorem. Mihi uero nõ admodum probatur, quod quidam ex hoc loco probare nituntur bellum: quasi uero Ioannes hæc dixerit Christianis, ac non potius ethnicis, aut certe prophanissimis Iudæis, si qui tamen Iudæi meruerunt unq; sub ethnicis: aut hoc egerit, ut præscriberet cuiusmodi deberent esse milites, & non illud potius, ut qui pessimi erant, inciperent esse minus mali. Notat id eleganter Theophylactus, Turbas, inquit, hortatur ut aliquid boni faciant, hoc est, sua impartiant, Publicanos autem ac milites ut desistant à malis, Neq; enim capaces illi erant, neq; bonum quippiam facere poterant, sed sufficiebat eis non facere malum. Ita Theophylactus. Miles enim qui spoliat iniuste, ne miles quidem bonus est, tantũ abest ut sit uir bonus. Sic enim undiq; præparabat uiam domini. Alioqui qui potuisset Ioannes ab illis extorquere militiam, cum Christus à Iudæis non extorserit ceremonias & superstitionem Mosaicæ legis, & hominum constitutiunculas? Quis negat Iudæis permissum fuisse bellũ? sed ijsdem, quibus permissum fuit odium inimici. Bellasse Iudæos legimus, stipendijs meruisse sub alienis ducibus non legimus. Bellabant Iudæi, sed iussu numinis. An ob id uolumus Christianos contra Christi iussum belligerari? Imò ferrum & lanienam habere uenalem? Gregorius negotiationem inter eas artes ponit, ad quas à baptismo nõ sit fas redire, & nos homines facinorosos, qui quauis mercede pellecti, aduolant ad bellum & cædem Christianorum, imò si desit conductor, ultro erumpunt, inter Christianos habemus, & hos euangelico patrocinio tuemur? Neque uero me fugit, quid hic disputet Augustinus, cum aliàs, tum aduersus Faustum: Sed fas esse puto, Christi & apostolorum doctrinam anteponere Augustini sententiæ. Nec tamen ille probat hoc bellorum genus, quibus nos sine fine collidimur. Pro publica Christianorum pace tuenda, Cæsari, Cæsarisq; præfectis concedit arma. Verũ hæc non est purissima pars corporis Christi. Religiosus erat id temporis imperator, quisquis non opprimeret ecclesiam, & alicubi faueret. Nunc belligerantur episcopi, nec aliud fere q̃ belligerantur. Ambrosius libro de uiduis, palàm declarat, quibus armis uelit esse instructos sacerdotes & pu-

Bellũ quidam approbãt ex euangelio, an rectè

Bellum Iudæorum

Nec Augustinus probaret hoc bellandi genus

Arma sacerdotum

re Christianos. Arma, inquit, ecclesiæ fides est: arma ecclesiæ oratio est, quæ aduersarium uincit. Atque inibi: Ecclesia autem non armis secularibus uincit aduersarias potestates, sed armis spiritualibus, quæ sunt fortia deo. Sit igitur bellum si uidetur inter necessaria mala si modo legitimū sit, nec est necesse, ut hoc ius ex euangelij præscriptis repetamus. Sed hisce de rebus alius dabitur dicendi locus.

ὀψώνιον pro stipendio Stipendijs uestris.) ὀψωνίοις ὑμῶν, quo uerbo Terentius usus est pro cibis lautioribus. Quanquam Paulus quoque semel atque iterum usus est hoc uerbo pro stipendio, siue autoramento militari. Apte uero præmium sordidorum hominum, sordido uocabulo expressit. Siquidem opsonium, uentris præmium est, dignum ijs, qui uentri militant.

Estimātē, pro expectante Existimante.) προσδοκῶντος δὲ, id est, Expectante, siue sperante, uelut ex euentu iudicaturus esset. Ambrosius legit Aestimante, nec addit, Cogitantibus omnibus, sed tantum Aestimante populo & cogitante. Nisi quod ex interpretatione propemodum licet subodorari, Ambrosium legisse Expectante. Sic enim ait inter cætera: Erat enim qui expectabatur, & ipse utique qui expectabatur, non is qui non expectabatur aduenit. Cum autem uetustissimi codices consentiant cum æditione uulgata, nō satis queo coniectare quid legerit interpres, nisi forte pro προσδοκῶντος legit δοκοῦντος.

Ne forte.) μήποτε. Num, ipse mallē, quam Ne. Nam πότε hic plane coniunctio est expletiua.

Cuius non sum dignus.) Ambrosius uidetur hoc loco legere, Cuius nō sum dignus calciamenta portare, quemadmodum legimus in Matthæo.

Cuius uentilabrum.) τὸ πτύον: quod inde dictum, quod paleas secernat à granis. Nam πτύω est, expuo, uelut abijcio ac repurgo.

In horreum suum.) εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ. Incertum, an pronomen suum referatur ad triticum, an ad Christum, sed magis opinor ad triticum, ut indicatum est in superioribus.

Deprauatio ordinis Adiecit & super hoc omnia.) Librarij uitio deprauatus ordo. legendum aūt, Adiecit & hoc super omnia, quemadmodū reperio scriptū et in emendatioribus Latinorū codicibus.

Factū est aūt.) Poterant commodius reddi Græca, Accidit aūt cum baptizaretur totus populus, ut Iesu quoque baptizato & orante aperiretur cœlum, & descenderet spiritus sanctus corporali specie ueluti colūba super illū, & uox è cœlo proficisceretur quæ diceret.

Sicut columba.) ὡσεὶ περιστερά. Laurentius mauult, Velut columba, quod alioqui uideatur sensus, & columbam descendisse in Iesum. Nunc uero sentit spiritum sanctum descendisse, sed specie columbæ.

Tu es filius meus.) σὺ εἶ ὁ υἱός μου, id est, Tu es ille filius meus, propter Græcum articulum, cuius uis non est hoc loco ociosa.

Incipiens esse annorum triginta Quasi annorum.) ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, id est, Annorum circiter triginta. Quanquam nonnulli codices sic habebant, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὢν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Quorum uerborum hic est sensus: Et ipse Iesus ingressus erat annum trigesimum, ut putabatur filius Ioseph. aut certe ad hunc modum, Et ipse Iesus accedebat ad annum trigesimum: ut intelligamus illum, aut agere cœpisse trigesimum annum, aut accessisse iam ad illud ætatis. Cæterum participium uerbi substantiui ὢν, ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad inferiora referri. Origenes, si modo non fallit inscriptio, homilia in Lucam xxviij. palàm admonet, in Luca tantum esse uerbum incipiendi, trahens ad allegoriam, quod à baptismo, ceu renati esse incipimus. Verum qui potuit esse filius Ioseph, si putabatur tantum & non erat? Vnde res ipsa cogit, ut ad superiora referatur, & accipiamus participium usurpatum uice uerbi infiniti, nempe ὢν pro εἶναι, Qui incipiebat esse, quod sanè non infrequens est apud Græcos.

Articulus additus in indeclinabilibus nominibus Qui fuit Heli.) τοῦ Ἡλὶ, id est, Qui fuit filius Heli. Græce hæc nomina connectuntur per articulos. Proinde nostrum qui, non est referendum ad Ioseph, nec ad Christum, sed ad proximum nomen, excepto primo, quod ad proximum Ioseph pertinet. Vt intelligamus Ioseph fuisse filiū Heli, rursum Heli fuisse filium Mathat, atque item de cæteris. Quanquam Augustinus quæst. ueter. & noui testamenti question. 56. negat Heli fuisse patrem Ioseph. Vult enim sic Christum dici filium Heli, quemadmodū dicitur filius Dauid. Ioseph enim & Heli erant fratrum filij. In recensendis nominibus mira in Græcorū codicibus confusione Latinis quidē inter se cōsentiētibus, alibi deerat, alibi supererat, inuersa ac deprauata ple

raque

raq;, quæ nos diligentissima collatione, quâ licuit, restituimus. Cæterum quod Matthæus discrepat à Luca in recensenda genealogia Christi, quod hic per Nathan stirpis seriem deducat ad Dauid, ille per Solomonem, longum sit altius repetere theologorum quorundam super hac re digladiationem, quorum nonnulli uolunt hunc Nathan non fuisse filium Dauid, sed prophetam, quem Dauid adoptarit in filij uicem, suum uidelicet obiurgatorem: & ne ipsa temporis ratione refellantur, uolunt Nathan μακροβιώτατον fuisse, cæteros qui ante hunc regnauerunt à Solomone μινυνθαδίους ut Homerico utar uerbo. Et in hac quidem sententia uideo propemodum fuisse diuum Hieronymum, Ambrosium, & ante hos Origenem. Nam Augustinus opinionis suæ canit palinodiam, quum aliâs tum lib. retractationum. ij. cap. xvi. his quidē uerbis: Item ubi dixi, Lucas uero per ipsum Dauid ad Nathan ascendit, per quem prophetam deus peccatum ipsius expiauit: Per cuius nominis prophetam dicere debui, ne putaretur idem fuisse homo, quum alter fuerit, quāuis & ipse hoc uocaretur. Quanquam nihil erat opus ad hæc suffugia diuertere, si perpendissent apud Hebræos duplici ratione dici filios, iuxta legem, & iuxta naturam. Lex erat, Siquis sine liberis decessisset, ut huius frater instauraret posteritatem defuncti. Itaq; qui sic natus erat, duos habebat patres, alterum naturalem, ex quo natus erat, alterum legalem, in cuius nomen & progeniem succedebat, nempe defuncti. Ad hūc modum cum posteritas Solomonis defecisset in Ochozia, ex Simeon cognominato Ioas, qui prognatus erat è stirpe Nathan filij Dauid, instaurata est posteritas Solomonica, ut mox latius docebimus. Quod quidem palàm arguit illa præfatio, haud scio cuius, quæ Lucæ euangelio præfertur. Nam ab Hieronymiano stilo tantum abest, ut nullius omnino Latini uideri possit, sed Græci cuiuspiam, eruditi tamen, & eloquentis. Quidam Isidoro tribuunt, sed nihil minus cōgruit. In ea sic legimus, Cui ideo post baptismum filij dei, à perfectione generationis in Christo completæ, repetendæ à principio natiuitatis humanæ potestas permissa est, ut requirentibus demonstraret, in quo apprehendēs erat per Nathan filium Dauid, introitu generationis recurrentis in deum admisso, indisseparabilis dei, ut prędicās hominibus Christum suum, perfecti opus hominis redire in se per filium faceret, qui per Dauid patrem uenientibus iter præbebat in Christo. Obsecro quis hunc sermonē asscribat Hieronymo? Sed ut ad rem. hic quisquis est, palàm asseuerat stirpem Dauidicā intercidisse, & per Nathan filium Dauid restitutam seriem generis. Suffragatur huic sententię & Gregorius Nazianzenus in carmine genealogico, duos recensens Δαυίδα, id est filios Dauid, Solomonem & Nathan, nec ullam adoptionis faciēs mentionē. In opere quod fertur Augustini titulo De quæstionibus ueter. & noui testamēti quæst. 56. habentur hæc. Heli autem filius Mathat, à Dauid per Nathan filiū eiusdem Dauid ordinē tenet. Idem repetit & inculcat toto capite. Nec refert hoc opus non esse Augustini, quū res indicet esse alicuius in sacris literis exercitatioris q̄ fuit Augustinus. Quin libro Paralipomenon primo cap. tertio, palàm inter filios, quos Dauid suscepit ex Bethsabeæ Hierosolymis, nominatim recensetur Nathan, ordine prior Solomone. Porrò omnē adoptionis causationē palàm excludit, quod additur, Filijs Dauid ex Bethsabeę. Disseruit accuratius hac de re, magnus ille bonarum literarum antistes Iacobus Faber Stapulensis in commētarijs quos ædidit in epistolam ad Hebręos. Neq; pauca refert Ioannes Annius ex Philone. Ea quanquam admodum probabilia sunt, tamen quoniam is nō tam certo citat quàm uellem, præsertim in re controuersa, neq; nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda iudicauimus, & in hoc duntaxat, quo lectori diligenti cætera peruestigandi præberemus ansam, præsertim cum hæc penè πάρεργα sint huic instituto. Iam quoniam hinc plerīq; falluntur, quod nonnulli sint ὁμώνυμοι, nōnulli binomines, aut etiam trinomines, interdū cognomina addita, ipsis misceantur nominibus, pauca recensebimus quibus cognitis, minor sit errandi occasio.

Nathan non esse prophetā

Præfatio in Lucam falso inscripta Hieronymo

Nazianzenus

Iacobus Faber

Binomines

Primum Elih Idem est cum Iehoiackim, quem corrupte uocāt Ioachim, pater naturalis Marię uirginis, & auus Iesu Christi secundū carnem. Quod testatur & Hieronymus. Atq; hinc colligere licet, Lucam naturalem Christianæ genealogiæ seriem secutum esse, non legalem, siquidem ad Christum respicias, sin ad Ioseph referas, contra erit. Nam Matthæus per naturæ lineam deuenit ad Ioseph, quæ ad Christum tendendi legalis est.

Deinde Iane Et hunc & Ianum, qui præcessit, unà cum his qui inter hos duos interce-

dunt, Philo testatur Israelitico functos imperio. Recensentur autem his insigniti cognomentis, Ianeus secũdus, Hircanus, Ioseph iunior, Arses, Matthatia, Siloa, Amos, Shyrach, Nahum, Maslot, Hesli, Aglai, Nagid, Artaxat, Maath, Aser, Elih, Matthathias, Semei, Abner, Ioseph primus, Iudas primus, Hircanus, Iana, Ianeus primus.

Præterea Zorobabel idem dictus Barrachias, duos habuit filios, unum Resa nomine, cognomine Misciollam, quemadmodũ legis in Neemia. Huius propaginẽ Lucas narrat, alterum Abiud, cognomento Anania. Cuius stirpem Matthæus prosequitur. Ex horum stirpe descendunt, & qui apud Lucam, & qui apud Matthæũ deinceps referuntur. Ad hęc Salathiel, rectius, ni fallor, dicendus שְׁאַלְתִּאֵל Shealthiel, si modo uocẽ Hebraicam red‑

Multorum nominum reges dere uolumus, idem alio nomine dictus Mezebeel, et Zorobabel, tam apud Lucam quàm apud Matthæum recensentur: ut coniectare liceat hos ex Nathan ortos. Iam & Neri idem est, qui apud Matthæum dicitur Iechonias, Id cognominis illi tributũ est à populo, posteaquã ereptus è carcere, in precio habitus est apud Euilmerodach, quod lucerna Dauidici generis, quæ uidebatur extinguenda, redaccensa sit in hoc. Is igitur tum genuit Salathiel. Proinde frustra Iulianus calumniam struit Euangelistis, quasi duos patres uni tribuant filio, cum idem sit Neri & Iechonias, quemadmodum cæteri quoque reges, qui hunc præces‑

πολυώνυμοι serunt πολυώνυμοι fuerunt, usque ad Ioas, qui est Simeon apud Lucam, haud ille quidem è stirpe Solomonis, quæ iam intercideratin Ochozia, sed ex Nathan, cuius posteritas ius habebat hactenus in regnum succedendi. Cæterũ quod parum respondeat numerus eorum, qui apud Lucam referũtur, & qui apud Matthæum, haud ita mirum uidebitur, si quis perpenderit, primum quod & Hieronymus indicauit, & ante hunc Origenes, nõnullos in genealogiæ serie fuisse prętermissos, idque data opera, quemadmodum annotauimus in Matthæum. Quandoquidẽ nec Ioas usquam recensetur. Quos si cæteris adieceris, comperies & numerum consentire. Præterea Iechonias idem est cum eo, qui dictus est Neri. Huius pater Ioachim prætermissus apud Matthæum, idem est cum Melchi, ante quem regnauit mensibus tribus Ioachaz, quem ne ipsum quidem cõmemorauit Matthæus. Et haud scio an huic respondeat Addi. Rursus Iosias, Amon, Manasses, Ezechias, & Achas, cognomentis designãtur hisce, Cosam, Elmodam, Er, Ieso, Eliezer, quorum sanè cognominum & Philo meminit. Deinde Ioathan, Asarias, Amasias, Ioas adnominati sunt his nominib. quæ sunt apud Lucam, Ioram, Matha, Leui, Simeon, quorum Matthęus omnino non meminit. Quin & Simeon, qui est apud Lucam, trinominis fuit, idem dictus Simeon, Heli, et Ioas. Hic primus ortus est ex posteritatis Dauidicę instauratoribus, quos Hebręi אֲחֵשָׁרִים Achesarim uocant, ceu regni adiutores, cum iam in Ochozia posteritas Solomonis defecisset: nec hæc modo, uerumetiam ipsa familia Achesarim, nimirum omnibus ab Athalia interremptis, hoc solo superstite, quod hunc Iosaba Ochoziæ soror seruasset, etiamnum in

Ioas non erat filius Ochoziæ naturæ iuxta Philonem cunis agentem. Neque enim erat is Ioas filius Ochoziæ natura, sed successione duntaxat, iuxta ius Achesarim. Licet libro Regũ quarto, capite undecimo, uocetur Ochoziæ filius. Philo tamen aperte pronũciat, hunc natura filium non fuisse, sed ut modo dictum est, iure successionis. Proinde ab hoc reliqua posteritas omnis ad Nathan pertinet, ut unde duxerit genus, licet in sorte collocetur Solomonis. Quod si stirps regia defecit in Sedechia, sicut apparet ex quarto regum, capite ultimo, & Hieremiæ cap. xxij. non protinus consequitur antea non defecisse. Porrò Nathan hic de quo cœperamus in initio dicere, filius fuit Dauid, frater Solomonis ex Bethsabeæ, quemadmodũ legis Paralipomenon libro primo, capite tertio. Is ut dixi, nec erat propheta, nec adoptatus à Dauid in ius filiorum, uerum huius posteritatem ius regni manebat, idque ex edicto Dauid, si quando Solomonis stirps intercidisset, id quod Annio citãte docet Philo. Idem propemodum colligere licet ex libro Regum tertio, capite quarto: Nempe quod Nathan Achisar institutus fuerit, hoc est, regiæ stirpis instaurator. Sic enim & illic appellatur filius Nathan, quem אֲחִישָׁר Lucas uocat Nathan. Huius partes erant, uniuersam familiam regiam moderari: & ob id ius dicebantur Hebræis מְיֻתָּהִים id est, Donati ad succedendũ, & אֲחִישָׁרִים hoc est, fratres principum, quia in pari honore cum regũ filijs habebãtur. Ad hos pertinebat tribus Beniamin, cum ad posteritatem Solomonis, sola domus Iuda pertineret. Hęc pauca è multis carptim delibauimus, ne nihil lucis præberemus auidis eadem exactius inquirendi, præsertim cum

ad histo

ad historiæ fidem faciant. Neque rursum probarim in huiusmodi quæstionibus uel anxie distorqueri, uel cōtentiose digladiari: in quibus haud multo plus fructus esse uideo, quàm illa nobili pugna Theologorum de conceptione deiparę uirginis: Et Paulus non uno in loco monet, pijs hominibus huiusmodi Genealogias, & nunquam finiendas quęstiones esse uitandas, quod non solum nihil conducant ad pietatem, uerumetiam pariant lites & contentiones, pestem Christianæ concordiæ.

In genealogijs nō anxie digladiandū

EX CAPITE QVARTO.

EGressus est à Iordane.) Regressus legendum est, ὑπέστρεψεν, reuertit, siue reuersus est. Certe regressus constanter habent uetusti codices.

Egressus pro regressus

Et agebatur.) καὶ ἤγετο, id est, Ductus est, siue actus, cum alibi dicatur expulsus à spiritu.

In deserto.) εἰς τὴν ἔρημον, id est, In desertum accusandi casu.

Tentatus quadraginta dies

Diebus quadraginta.) ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος, id est, Et quadraginta dies tentatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad sequentia accōmodari, uerum mollius est, ut ad inferiora pertineat: non quod toto hoc tempore tentatus sit à diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Certe Origenes, aut quisquis fuit alius, homilia uigesimanona, ita legit ut sentiat eum quadraginta diebus tentatū. Nec abhorret ab hac sentētia quod scribit Marcus capite primo. Et statim spiritus expulit eum in desertum, & erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à satana. Sed magis etiam facit ad hunc sensum sermo græcus, qui habet πειραζόμενος. Matthæus capite quarto sic narrat, quasi post quadragesimū, aut quadragesimo demū die tentatus sit, quanquam fieri potest, ut & alijs diebus fuerit tentatus, alijs rationibus.

Viuit homo.) Græcis est ζήσεται, id est, Victurus est, siue uiuet, uerbum futuri temporis. Consentientibus uetustis Latinorū exemplaribus, nominatim codice Corsendoncensi. In Constantiensi rasor mutarat e in i.

In momento temporis.) ἐν στιγμῇ χρόνου, id est, In puncto temporis, qua Græci prouerbiali figura breuissimum tempus indicant. Sumptum est à puncto mathematico.

Et cui uolo.) καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, id est, Cuicunque uolo, siue uelim.

Si procidens adoraueris.) σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, id est, Tu igitur si adoraueris coram me. Atque ita sanè legitur in uetustis Latinę linguæ codicibus, nominatim in Corsendoncēsi, & item aureo, Constantiēsi, ac meo uetustæ typographiæ, sed refragante Paulino. Proinde quisquis addidit Procidens, rem fecit explanatiorē. Est enim προσκυνεῖν adorare, sed gestu corporis, uerbum uel à moto galero dictum Græcis, uel ab osculando.

προσκυνεῖν unde dictum

Scriptum est.) Hic Græci codices addunt, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Vade post me Satana. Sic enim erat in Matthæo, sed in Petrum dictum, diabolus tantum audiuit ὕπαγε. Verum apparet huc asscriptum ex eo loco: quo studio mira deprauatio irrepsit in sacros libros, quando nec apud Ambrosium quicquam huiusmodi legitur, nec apud Origenem, cuius titulo habemus homilias in hunc euangelistam. Imò cum is annotarit ὀπίσω μου, non addi, quum iubetur abire diabolus. Apud Theophylactum tamē additur ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ: contra Origenis annotationem: & Theophylacto consentiebat æditio Hispanica. In Latinis codicibus nihil horum uerborum est.

Post me additur apud Lucam

Serules.) λατρεύσεις, Quod plerunque ad diuinū cultum pertinet, unde & latria dicta est.

Mandauit de te.) ἐντελεῖ, id est, Mandabit futuri tēporis, ut indicatū est à nobis & alibi.

Ne forte.) μήποτε, id est, Nequando, siue ne. Quorsum autem erat opus forte?

Per uniuersam regionem.) καθ' ὅλης τῆς περιχώρου, id est, Per totam finitimam regionem, siue, Per omnem undique regionem.

Et magnificabatur.) δοξαζόμενος, id est, Glorificabatur. Non satis uideo, cur hic Laurentium offendere debuerit coniunctio. Mauult enim ille, Docebat in synagogis eorum omnibus eum glorificantibus.

In die sabbati.) σαββάτων, id est, Sabbatorum.

Et reuoluit librum.) καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον. Quod ego maluissem uertere, Et explicito libro, nam ipse mox uertit, cum plicuisset librum, καὶ πτύξας τὸ βιβλίον.

Spiritus domini super me.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimoprimo. Quan-

Lucas sequitur Septuaginta

quam hoc sanè loco citatio Lucæ magis consentit cum æditione Septuaginta, quàm cum Hebraicis uoluminibus, etiamsi dissonat ab utrisque. Siquidem Hebræa uertit ad hunc modum Hieronymus. Spiritus domini dei super me, eo quod unxit me dominus. Ad annunciandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, & prędicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, & annunciarem annum placabilem domino. Porrò iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμὲ. οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν, id est, Spiritus domini super me, propter quod unxit me, Euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis ut uideant, uocare annum acceptabilem domino.

Eo quod unxit me.) οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, id est, Propter quod unxit me. Atque ita legitur in antiquissimis Latinis exemplaribus, sed Græcis ad uerbum redditis, magis quàm eleganter.

Et cæcis uisum.) καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Quod magis sonat redditum uisum, quàm uisum, quasi dicas, reuidentiam.

Additum aliquid apud nos

Et diem retributionis.) Hæc uerba nõ adduntur in Græcis uoluminibus, nec adduntur ab Hieronymo, qui citat hunc locum è Luca, edisserens Esaiam prophetam. Quemadmodum nec illud congruit, Dimittere confractos in remissionem.

Deest in nostris

Impleta est scriptura.) Hæc, addendum est, & ita legitur in emendatioribus libris, Impleta est hæc scriptura.

Vtique dicetis.) πάντως ἐρεῖτε, id est, Omnino dicetis, Est enim aduerbium confirmandi.

Quanta pro quæcunque

Quanta audiuimus.) ὅσα, id est, Quæ, siue quæcunque. Atque ita legit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legit uulgus.

In ueritate dico uobis.) Græci addunt coniunctionem non ociosam ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, Sed in ueritate dico uobis. Aduersatur enim hæc pars superiori quæ de cõtemptu meminit. Atque ita concinnandus ordo, Contemnitis me, quod præsto sim, uerum non omnibus datum est habere talem, qualis ego sum.

Potestas pro autoritate

Quia in potestate erat sermo ipsius.) Nemo nescit quid sit esse in potestate. Atqui hic iuxta proprietatem Hebræi sermonis, sentit sermonem Iesu cum autoritate & potestate fuisse coniunctum. Ita aliàs, In uirtute ueniet, dictum est, pro, cum uirtute ueniet.

Sine.) ἔα. Quod tamen aliquoties est aduerbiũ exclamantis: De figura sermonis, Quid tibi & mihi, iam dictum est, non semel.

Scio te quis sis.) οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ, id est, Noui te quis es, nempe sanctus ille dei.

Et factus est pauor.) θάμβος, Quod sæpe uertit stupor. Est autem plus quiddam quàm timor aut admiratio. Nam hoc loco magis uidetur admirantium esse, quàm timentium.

ἦχος pro rumore

Diuulgabatur fama.) ἐξεπορεύετο ἦχος αὐτοῦ. Nomen est à uerbo ἠχεῖν, quod est, resonare, unde & echo dicta est, quæ uocem acceptam reddit, quod fama tinniat, & pro una uoce plurimas reddat. Ab eodem composita est uox catechumenus.

Febribus pro febri

Magnis febribus.) πυρετῷ μεγάλῳ, id est, Febre magna. Dices lector quid refert, magnis febribus legas, an magna febri. Ne quis hic sine causa philosophetur tractans sensum allegoricum, quomodo multæ febres teneant eandem mulierem. Nec est, Tenebatur, sed συνεχομένη, quod aliàs uertit coartari. Attamen interpres Latine reddidit sensum.

Et stans super illam.) καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, Interpretis sermo perinde sonat quasi Iesus pede calcauerit mulierem. hoc an uerum sit nescio: probabilius uidetur astitisse & inflexo corpore incubuisse in illam, uelut appellantem dormientem.

Imperauit deprauatũ pro increpauit

Imperauit febri.) ἐπετίμησε, id est, Increpauit. forte scriptum erat Increpauit febri, more Græcorum. Et offensus quispiam nouitate constructionis, mutauit Increpauit in Imperauit: id quod & aliàs factum deprehendimus, et suo commonstrabimus loco. Porrò quod sequitur, Et dimisit illã, maluissem reddi, Eaque reliquit illam, ne Christus uideatur reliquisse mulierem. Vt ne addam,

Et surgens ministrabat illis.) Parum commode redditum, cum dicendum fuerit Erecta ministrauit illis, siue surrexit ac ministrauit illis.

Cum autem sol occidisset.) δύνοντος δὲ, id est, cum occideret, siue, occidente uero sole. Consentaneum est autem eos magis accelerasse quod nox immineret.

Quia

Quia sciebant.) ὅτι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. Et hic sensus esse potest, quod scirent se, siue ipsum Christum esse. Vt intelligamus eos uetitos dicere, quod nossent eum. Sunt enim qui putent hoc mysterium non liquido fuisse cognitum dæmonibus ante mortem Christi.

Quia & alijs ciuitatibus.) Hic coniunctionem redundare notauit & Hugo Cardinalis scribens esse pleonasmum ex idiomate sermonis Hebraici.

EX CAPITE QVINTO.

IRRVERENT in eum.) ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ, id est, Cum turba irrueret illi, siue urgeret eum.

Præceptor.) ἐπιστάτα. Non est, διδάσκαλε, neque καθηγητὰ, sed tertium quoddam, quod sonat, quasi præfectum.

Venirent & adiuuarent eos.) Se dicendum erat, non eos, & in altera naui potius quam alia.

Ita ut penè mergerentur.) Penè non additur, nec in Græcis, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in aureo. Verum lector aliquis, nolens illic perire apostolos, addidit penè. *Distinctio*

In captura piscium.) Hæc pars non est referenda ad uerbum, erant, sed ad uerbum, Pauor habebat, ut intelligas eos stupefactos ob tantum piscium captum.

Ex hoc iam.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac.

Eris capiens.) ζωγρῶν. Est autem ζωγρεῖν proprie capere uiuum, quemadmodum fit in bello, dictione composita ex ζῶ, uiuo, & ἀγρεύω, uenor, siue uenatu capio. Nunc qui Turcas inuadunt, ut illos iugulent, ac spolient, mortuos capere malunt, quam uiuos. Imò pecunias Turcarum uenamur potius quam turcas ipsos. *Capere ζωγρεῖν*

Volo mundare.) Mundare passiuum est, & imperatiui modi, καθαρίσθητι.

Sed uade, ostende.) Hic nonnihil addendum erat, nempe, inquit, Sed uade, inquit, osten de te sacerdoti. Quod ne quis putet illum religione non fecisse, fecit idem in Actis apostolicis, Quam audistis, inquit, per os meum. *Addit aliquid de suo interpres*

Et ipse sedebat docens.) Ad eum quidem modum habent Græca. Verum Lucas aliquoties adhibet eam coniunctionem καὶ, ut planè uideatur superesse. *καὶ apud Lucā sic aliquoties additur ut uideatur superesse*

Quid cogitatis mala.) Mala superest, nec additur apud Græcos, nec in emendatioribus Latinis. Iesus enim ciuiliter sic taxat illorū impias cogitationes, ut non prodat tamen apud populum, quod essent impiæ.

Magnificans deum.) δοξάζων τὸν θεόν, id est, Glorificans. Ac mox,

Et magnificabant deum.) καὶ ἐδόξαζον.

Quia uidimus mirabilia.) παράδοξα. Quod aliquando uertunt, noua, aut incredibilia.

Nomine Leui.) Lucas inflexit λευίν uelut à nominatiuo Leuis.

Conuiuium magnum.) δοχὴν μεγάλην, id est, ut ad uerbum reddam, Acceptionem magnam, inde dictum, quod accipiantur inuitati, Vnde & splendide acceptos dicimus, qui lauto conuiuio pasti sint. Athenæus libro Dipnosophistarum quinto, splendida conuiuia ὑποδοχὰς uocat. Ac rursum libro octauo splendidum epulum δοχὴν appellat. Hoc admonendum duximus, ne quis de nomine cauilletur, ut sunt nonnulli in his anxij. *Conuiuium δοχὴ*

Non potestis filios sponsi.) νυμφῶνος, id est, Filios thalami, sed proprie in quo spōsus & sponsa uersantur, ut & ante commonstrauimus.

Commissurā à uestimento.) Rursus est ἐπίβλημα ἐπιβάλλει, id est, Immissuram immittit.

Vetus melius est.) Græce est, χρηστότερος, Quod magis sonat suauius, aut blandius. Sic enim uertit Iugum meum suaue est, χρηστός. Siquidem ut poma ita & uina per se austera mitescunt uetustate, ita leuiora nobis uidentur, quibus assueuimus. *Melius pro suauius*

EX CAPITE SEXTO.

IN sabbato secundoprimo.) δευτεροπρώτῳ. Annotauit Ambrosius noue positum à Luca, secundoprimum sabbatum potius quam primosecundum, cum magis debuerit præferri quod natura prius est. Verum nihil explicat præter allegoriam, dicens hac dictione significari sabbatum Euangelicum quod est spiritale. Id & secundum dicitur & primum, secundum quia successit legis carnali sabbato, primum quia prelatum ei sabbato cui successit, quemadmodū secundus Adam prælatus est priori Adam. Hunc sequutus Beda similia fermè congerit. Diuus Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, narrat se, cum uersaretur apud Nazianzenum, hanc *δευτερό-πρωτον*

hanc illi proposuisse quæstionem, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum δευτερόπρωτον. At illum, cum, opinor, non haberet in promptu quod responderet, elusisse ioco, Docebo te, inquit, apud populum, ubi acclamantibus, & applaudentibus cunctis uelis nolis cogeris nobis assentiri. Lyranus salebram hanc fortiter transilit. Hugo Carrensis addit secundo primum sabbatum dici, quod à præcedenti proximum sit. Atqui iuxta hanc rationem omnia sabbata δευτερόπρωτα erunt, excepto eo quod fuit omnium primum. Admonet idem nimirum homo diligens, secundo primo duas esse dictiones, ne quis uel imprudens bene posset errare: ut quemadmodum apud Græcos è duabus unica composita est dictio, itidem apud Latinos unam faceret, & ita diceret secundoprimo, quemadmodum Plautus dixit Tragicocomœdiam, & nos dicimus Gallogræciam. Equidem super hac re nihil adhuc apud autores comperi, quod satis faciat. Cæterum quod Theophylactus Græcus interpres, etiamsi recentior, in hunc prodidit locum hic asscribam, & quidem ipsius uerbis, οἱ ἰουδαῖοι πᾶσαν ἑορτὴν σάββατον ὠνόμαζον, ἀνάπαυσις γὰρ τὸ σάββατον. πολλάκις οὖν ἀπήντα ἡ ἑορτὴ ἐν τῇ παρασκευῇ. καὶ ἐκάλουν τὴν παρασκευὴν σάββατον, διὰ τὴν ἑορτήν. εἶτα τὸ κυρίως σάββατον ὠνόμαζον δευτερόπρωτον, ὡς δεύτερον ὂν προηγησαμένης ἄλλης ἑορτῆς, καὶ σαββάτου. Quæ quidem ut non grauatus sum asscribere in eorum gratiam qui diffidunt, ita non pigebit interpretari Latine, propter eos, qui Græce nesciunt: Iudæi, inquit, omne festum sabbatum uocabant. Nam sabbatum requiem sonat. Sæpenumero igitur incidebat festum in parasceuen, & uocabant parasceuen sabbatum propter festum. Itaque quod proprie sabbatum erat nominabant secundoprimum, quod secundum esset ab ab altero festo & sabbato quod præcesserat. Hactenus Theophylactus. Chrysostomus homilia in Matthæum quadragesima, indicat hoc esse sabbatum, cuius meminit ille capite duodecimo: addens secundoprimum uocari, quando quies atque ocium duplex erat, tam sabbati domini, quam solennitatis alterius succedentis. Miserabile uero dictu, quam hoc loco sese torqueat Petrus Comestor, explicare conans quid sit primosecundum, uertens sese in omnia, ac ne sic quidem elabens. Nec multo minus Carrensis. Simplicius erat dicere nescio. Nec libet excutere quid hic diuinet Isidorus aut alius huic similis. Hęc rectius explicaret Iudęus, si quid tamē illi possunt adferre quod ad rem pertineat. Nuper quidā monachus & idem Theologiæ professor, in conuiuio rogatus ab erudito quopiam, sed tamen aliud studiorum genus professo, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum secundoprimum, negauit quicquam tale reperiri usquam in euangelijs, quæ alioqui probe teneret. Cumque alter asseueraret apud Lucam esse, ibi prouocat uir fortissimus ad certaminis periculum: Hanc, inquit, cappam meam depono, si quid tale scripsit usquam Lucas.

Secundo primū sabbatum

Petrus Comestor

Interrogo uos.) ἐπερωτήσω, id est, Interrogabo.

Si licet sabbatis.) τί ἔξεστι, id est, Quid liceat, siue utrum liceat, quandoquidem de duobus interrogat, Interpres pro τί legisse uidetur εἰ.

Restituta est manus eius.) Exemplar Græcum addit ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Sana quemadmodum altera. Verum haud scio an aliunde huc asscriptum.

Repleti sunt insipientia.) ἀνοίας, id est, Dementia.

Simonem quem cognominauit.) ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, id est, Quem & nominauit Petrum, siue quem eundem, ut binominem intelligas, quanque aliâs cognomen appellat.

Iacobum Alphæi.) Subaudi filium, quanquam interpres addere debuit, quod in articulo Græco subauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τῆς παραλίου τύρου, id est, Et maritima Tyro, citra coniunctionem. Siquidem olim Tyrus insula fuit, post facta peninsula, per Alexandrum magnum regaliter insanientem. Potest tamen accipi maritima substantiue, ut subaudias regione, quemadmodum ante dixit montanam Iudææ. In Constantiensi codice, rasura mutarat locum, uidebatur fuisse scriptum maritimis & Tyri & Sidonis, Nam utraque ciuitas emporium est ad littus maris.

Regaliter insanire

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit Græcum genitiuum, nisi, ut dixi, putauit utrunque relinquendum fuisse, ut subaudias regione, ad hunc modum, A maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte, qua spectat ad mare. Aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone.

Beati

Beati pauperes.) Hic aperit cœlestis ille doctor arcanā illam suam philosophiam, quam ut traderet suis, e cœlo descenderat in terras: & hanc Christianorum uulgus libenter antiquari sinimus, ac uelut obsolescere, & alias nugas agimus, cum hæc in primis sint inculcanda animis omnium. Quod si fieret, non ita passim omnes pro rebus friuolis, pro pecuniola, pro uanissimis imperij titulis, pro quauis iniuriola digladiaremur. Hæc demum sunt, quæ uere reddunt Christianos, non argutię Scotistarum, aut Occanistarum, frigidæ ue hominum constitutiunculæ. Philosophia Christi

Exprobrauerint.) ὀνειδίσωσι, id est, Probris affecerint.

Væ cum benedixerint uobis omnes homines, aut ut in uetustis legitur, quum bene uobis dixerint. Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.) Græci legunt non prophetis, sed ψευδοπροφήταις, id est, Falso prophetis, consentientibus & Latinorum codicibus emendatioribus nonnullis, sed reclamāte Paulino. In Corsendoncensi, pseudo asscriptum erat, manu recentiore, quemadmodum et in Constantiensi. Vnde mihi suboritur suspicio utriusq; linguæ exemplaria uariasse. Et haud scio an germana lectio sit prophetis. Cæterum quoniam sententia prima specie uidetur durior, opinor offensum eruditulum quempiam, mutasse scripturā. Meo iudicio probe quadrat, ut hic quoq; legamus prophetis, illic ejciebant prophetas, quod uera loquerentur, hic ita faciebant prophetis, quod ab eis assentationem exigebant, potius quàm ueritatē. Quod si cui magis placet diuersa lectio nō admodum repugnarim. Superius enim totidem uerbis de prophetis locutus est. At hic de adulatoribus prophetis. Illic faciebant, significabat affligebant: hic faciebant, significat præbebant sese, & demulcebantur illorum assentatione. Ex Ambrosio colligi non potest quid legerit. Certe Beda legit & interpretatᷓ prophetis, Ireneus pseudoprophetis. Theophylactus prophetis legit, sed in enarrando non attingit hanc dictionem. Varia lectio

Et qui te percusserit.) Subito mutatus numerus, facit ad inculcādum præceptum, quod unusquisq; sic audire debeat, quasi sibi uni dicatur. Ac paulo post redit ad numerum multitudinis, & pro ut uultis ut faciant.

Aufert tibi uestimentum.) ἱμάτιον, id est, Pallium, hoc est, summam uestem. Nam tunica infra pallium est. Vnde Plautinum illud, Tunica pallio propior est.

Et si benefeceritis ijs, qui uos diligunt.) καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας, id est, Et si benefeceritis benefacientibus, consentiunt & Latinorum uetusti codices. Interpres legisse uidetur τοὺς ἀγαπῶντας.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.) τὸ αὐτὸ ποιοῦσι, id est, Idem faciunt.

Peccatores peccatoribus fœnerantur.) δανείζουσι, id est, Mutuum dant. Nam est idem uerbum quod superius ita transtulit. Cæterum interpres intelligens fœnerari uitio datum, non ausus est uti eo uerbo, de probis uerba faciens. illic igitur dixit mutuum dare, hic fœnerare, cum Græcis utrobiq; idem sit uerbum, quod tamen illis anceps est. Nam & qui citra usuram dat mutuum δανείζει, & qui ad usuram dat δανείζει. Verum hic perpetuo uertendum erat, Dare mutuum. Agit enim non de quæstu fœneratorum, sed de mutuis officijs amicorum inter ipsos. At inter impios quoq; reperias, qui amico credat pecuniam mutuam. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni faciunt. Extenuat enim Christus uulgaria officia, utpote cōmunia cum Ethnicis ac malis, ut ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorum, ut sit in quo cæteros antecellant. Verum eò redierunt mores, ut si titulum, si ceremonias subduxeris, hac nota uix posśis Christianum ab Ethnico dignoscere. De uulgo Christianorum loquor, non de omnibus. Fœnerare δανείζειν

Verum tamen.) πλὴν, id est, Imò.

Nihil inde sperantes.) μηδὲν ἀπελπίζοντες. Græcis composita dictio est, ἀπελπίζειν, ex re quapiam sperare. Sētit enim opinor de fœnore, quod ex mutuo redit. Nam in hunc sensum interpretantur ueteres. Inde sperātes ἀπελπίζοντες

Quia ipse benignus est.) χρηστὸς, quod sæpenumero uertit bonus, Sonat autem commodum & humanum, ac facilem ad gratificandum, id quod propemodum declarat & benignus, qua de re complusculis locis, & dictum est, & dicetur.

Dimittite & dimittetur uobis.) Latinius erat, remittite & remittetur. Credi uix possit, quantas tragœdias excitarint apud indoctam plebeculam, sycophantæ quidam, cuculla Dimittite pro remittite

personati

personati, quod in oratione dominica, maluerim, Remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus, quasi sit atrox contumelia facta Christo, si quis malit dicere remitte quam dimitte. Atqui diuus Augustinus libro quinquaginta homiliarum, homilia uigesima nona, adducens hunc locum, legit, Remittite, & remittetur: quur non æque clamant in illum?

πεπιεσμένον de mensura

σεσαλευμένον

Confertam & coagitatam.) πεπιεσμένον. Quod sonat pressam. Id enim fit in aridis, quo plus capiat mēsura. Et coagitatam, est σεσαλευμένον, id est, Concussam. Nam & hoc pacto fit, ut plus capiat uas quo metimur. Gaudet enim Christus harum rerum collationibus uti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

Et supereffluentem.) ὑπερεκχυνόμενον. Satis expressit interpres Græcam uocem inde dictam, quod superne effundatur, id quod mensura non capit.

Sicut magister eius quomodo accipiendū

Si sit sicut magister eius.) Græca secus habent, nempe ad hunc modum κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, id est, perfectus autem omnis erit sicut magister ipsius. non enim uetat Christus ne sit perfectus discipulus, at non uult, ut discipulus usurpet sibi, quæ præceptor non usurpauerit, ac præire conetur: sed ita perfectus erit, si per omnia imitetur suum præceptorem. Et in hanc sententiam legit, & interpretatur Theophylactus. Itaque citat Irenæus circa finem operis sui. Christus non usurpauit opes & honores huius mundi, hæc si affectet Christi uicarius, uidetur plus quiddam usurpare sibi, quam usurparit Christus.

Trabem autem quæ in oculo tuo.) ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, id est, In tuo ipsius oculo, siue in proprio oculo. Qui fodit in altum.) Sensum recte uertit. cæterum Græce est ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, hoc est, ut ad uerbum reddam, Fodit & profundauit.

Aedificanti domum suam.) οἰκοδομήσαντι, id est, Qui ædificauit domum suam, præteriti temporis. Nec est supra petram, quod Græci dicunt ἄνω πέτρας, sed ἐπὶ πέτραν, id est, Supra petra, siue in petra.

EX CAPITE SEPTIMO.

παῖς pro famulo

Centurionis autem.) Ex hoc loco constat, quem Matthæus παῖδα uocat non filium fuisse, sed famulum. δοῦλος enim nihil aliud quam seruum, aut famulum significat. Et quod hic uertit,

Preciosus noue pro charus

Erat moriturus.) ἤμελλε τελευτᾶν uertere poterat, Agebat animā, aut erat in periculo mortis, aut certe incipiebat mori. Sic enim uertit aliquoties. Deinde,

Qui erat illi preciosus.) Noue dixit. Charus enim tum ad rem, tum ad hominem pertinet. Preciosus non nisi ad rem, nisi per metaphoram. Proinde ἔντιμος uertendū erat Charus, aut in precio habitus.

Pharisæi captatores

Solicite.) σπουδαίως, Diligenter, siue ut magis ad uerbum studiose, ac sedulo. Et quia coniunctio erat omittenda. Annotandum autem quod Iudaica cōmendatio, quam non sine causa recensuit Lucas: Amat, inquiunt, gentem nostram, & synagogam nostram ipse ædificauit nobis. Ad eundem modum & hodie quidam, quæstui prætexentes pietatem, adulantur diuitibus. Benigne largitur fratribus, extruxit nobis monasterij partem, fauet ordini nostro, tantum legauit, fraudatis etiam liberis. Quasi quod illis datur, fortassis ad luxum, deo detur, quod liberis aut cognatis egentibus relinquitur deo non detur. Hæc non eo spectant, ut damnem benignitatem in monachos præsertim pios, sed ut admoneam quosdam nihil aliud agentes, quam ut captent diuites.

Nec in Israel tantam fidem inueni.) Ambrosius ostendit olim in Latinis codicibus hanc fuisse lectionem, In nullo tantam fidem inueni in Israel, quum iuxta Græcos legendum sit, Nec in Israel tantam fidem inueni.

Discipuli eius.) Græci addunt, ἱκανοί, id est, Multi.

Laurentij Vallæ sententia pensitata

In ipsa autem hora.) ἐν αὐτῇ. In eadem autem hora: quanquam hoc loco tempus significat potius quàm horam.

Pauperes euangelizantur.) Demiror quid Laurentio acciderit, cum hoc loco mauult euangelizant, quàm euangelizantur, Quasi uero sensus sit, pauperes prædicasse Euangelium, ac non potius accepisse euangelium. Etenim ut Græci dicunt, euangelizo te, pro eo quod est, adfero tibi bonum nunciū, ita dicunt, ille euangelizatur, pro eo quod est, accipit lætum nuncium, ut & aliâs indicauimus. Id quanquam ad apostolos pertinere potest, tamen hoc non erat argumentum uenisse Mesiam, quod apostoli prædicarent Euangelium, sed

quod

quod humiles & idiotæ reciperentur ad Euangelij gratiam, Dominus autem alludit ad Prophetiam, Euangelizare pauperibus misit me. Hoc indicio significat se esse Christum. Porrò pauperes uocat mites, siue mansuetos Hebræorum more, quibus עָנִי ab Hieronymo uertitur, pauper, à septuaginta mansuetus, quod ferè diuitias comitetur ferocia, & ferocia indocilis sit. *Pauperes Hebræis dicūtur mansueti*

Quid existis.) In nõnullis uetustis codicibus hic locus alio pacto distinguit. Quid existis in desertũ? Videre arundinem uento moueri? Sed quid existis? uidere prophetam? Eadem distinctio posset esse in Græcis, etiam si id nihil refert ad sententiam.

Vento agitatam.) σαλευόμενον, id est, Quæ agitatur, siue uacillantem. Est enim passiuum præsentis temporis. Proinde Ambrosius legit Arundinem uento moueri, participio uerso in uerbum, ut temporis ratio conueniret. Atq; ita sanè legit in codice aureo, in Constantiensi, alijsq; multis.

In ueste preciosa.) ἐνδόξῳ, id est, Gloriosa, siue splendida. Nec enim est ἐντίμῳ, siue πολυτελεῖ. Quod si Latine loqui uoluisset, mutanda erat forma Græcanici sermonis. Nam, illi τοὺς ἐν πορφύρᾳ dicunt, hoc est, Illum qui est in purpura, pro purpurato, siue purpuram indutο. Vertẽdum igitur erat ad hunc modum: Qui splendido uestitu utuntur, & in delicijs uersantur, in regijs sunt, siue in regum palatijs sunt. Est enim Græcis ἐν τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) ναί, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.) ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, id est, Aspernati sunt aduersus seipsos. Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecisse. Ambrosius legit in se. Potest et εἰς accipi positum uice ἐν, atq; ita fuerit sensus: Intra sese, hoc est in animo suo, cum non auderent palàm damnare, quod impense placeret populo. *Sensus uarius*

Et loquentibus ad inuicem.) καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, id est, Acclamantibus inter sese. De cæteris item quæ sequuntur, diximus in Matthæo. *προσφωνεῖν*

Venit autem.) ἐλήλυθεν γὰρ, id est, Venit enim, suffragantibus & antiquis exemplaribus. Nec est, Deuorator, sed edax, φάγος.

Et bibens uinum.) οἰνοπότης, id est, Vinipotor, seu uinibibus, cõtumeliæ uox.

Sapientia ab omnibus filijs suis.) Apud Lucam additur omnibus, πάντων, ut intelligamus Christi doctrinam placuisse omnibus, qui essent filij sapientiæ. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, uerumetiam interpretatur: atq; itidem scriptum est in libris emendatioribus tum Græcis, tum etiam Latinis. *Omissa uox*

Ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.) καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, id est, Et ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue quæ fuerat peccatrix. *Variat lectio Græcorum*

Lachrymis cœpit rigare.) Interpres omisit dictionem, κλαίουσα, quæ tamen haud scio an addita sit à studioso quopiam. Siquidem per se flere intelligitur & affatim flere, quæ lachrymis rigarit pedes, καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν, id est, Et stans iuxta pedes illius à tergo flens, cœpit rigare lachrymis &c. Cæterum conijcere licet triclinium more ueterum in ædito fuisse, ut stans attigerit pedes, à tergo lectis patentibus, in quibus discumbebatur.

Quæ & qualis.) Rursum est ποταπή, quod alibi Laurentius uerti uoluit in Quãta, quod hic certe nõ poterat, nisi dixisset, quanta peccatrix, Certe uox admirationem habet.

Cuidam fœneratori.) δανειστῇ, Quod non solum fœneratorem sonat, uerumetiam creditorem, nomen uerbale, à uerbo δανείζω, de quo supra diximus. Hoc sanè loco, magis quadrabat, creditori, quãdoquidem de officio loquitur. Alioqui quis unquam audiuit fœneratorem condonasse cuiquam æs alienum? *Fœnerator creditor*

Vnus debebat denarios.) Vnus & alter dicendum erat, non Alius, aut, alter & alter, si Latine loqui studuisset.

Donauit utrisq;.) ἐχαρίσατο, melius hic erat, Condonauit.

Quis ergo plus diligit.) Græci habent τίς οὖν αὐτῶν εἰπέ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; Horum igitur, dic, uter eum plus diliget,

Aestimo.) ὑπολαμβάνω, id est, Opinor, siue existimo.

Pedes meos.) ἐπὶ τοὺς πόδας μου, id est, In pedes meos.

Non cessauit osculari.) οὐ διέλειπε καταφιλοῦσα. Belle participium mutauit in uerbum

bum infinitum. Est enim Græce, non defecit deosculans.

Cui autem minus dimittitur.) ὀλίγον est Græce, id est, Parum, siue paulum, non minus.

Intra se.) Græcus sermo anceps est, Accipi potest, Intra sese, ut cogitarint duntaxat, aut Inter sese, ut collocuti sunt.

EX CAPITE OCTAVO.

Interpres ausus mutare Græca

Per ciuitates

PEr ciuitates & castella.) Vetusti codices habent, Per ciuitatem & castellum, numero singulari, nimirum Græcis ad uerbum redditis, κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Verum id perinde ualet Græce, ac si dicas oppidatim & castellatim, id est, Per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non omnino perperam mutauit numerum.

De ciuitatibus.) καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων, id est, Eorum qui oppidatim accedebant, hoc est, è singulis ciuitatibus.

Inter spinas.) ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, id est: In medio spinarum. Quanquam & hoc recte mutauit interpres.

Et exortæ spinæ.) καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι, id est, Simul enatæ spinæ, hoc est, una cum herba segetis.

Nam qui supra petram.) οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, id est, Qui uero in petra, qui cum audierint, ut subaudias, seminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt.) οἳ, Qui, est, non quia, ὅτι: suffragantibus etiam uetustis exemplaribus.

Suffocantur πορευόμενοι

Euntes suffocantur.) Pro Euntes Græce est πορευόμενοι. Apparet hoc participium non usurpatum, ut sit deponens, sed ut sit passiuum à πορεύω: quod, ut cõstat, significare ago, siue duco, ita haud scio an idem significet copiam adfero. Id enim est πορεῖν, & ποείζειν, ut ordinemus ad hunc modum, συμπνίγονται πορευόμενοι, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, καὶ ἡδονῶν, id est, Suffocantur dum obruuntur à curis, ac diuitijs & uoluptatibus. Verum hoc lectoris eruditi iudicio relinquo. Nam intelligi potest, progressu temporis accrescente diuitiarum copia. Quid si πορευόμενοι dictum est pro ἐμπορευόμενοι, ut ad negotiatores pertineat.

Non referunt fructum.) τελεσφοροῦσι. Vnicam dictionem Græcam duabus reddidit. Sonat autem Græca uox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum suo tempore. Herbescunt enim & illa semina, cæterũ non edunt fructum quem expectat agricola. Telos Græcis ut significat finem, ita etiã significat uectigal, siue emolumentum quod ex re quacunque capitur. Hoc sensit Euripides quum dixit τῶν ἀχαλίνων στομάτων τὸ τέλος ἐστὶν δυστυχία. Ex arbore mala, malus fructus prouenit. Idem Græcis sonat φόρος, ab adferendo, sicut τέλος à fine, quod fructus suo tandem tempore proueniunt. Hinc composita uox τελεσφορέω.

Bono & optimo Hebraica conduplicatio

Bono & optimo.) ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, id est, In corde honesto & bono, utrunque positiuum est. Sed conduplicatio facit ad epitasin, quasi dicas, egregie bono. Hoc loco in quibusdam libris comperi asscriptum, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.

Et subtus lectum.) Valla recte mutat Subtus aduerbiũ in Subter præpositionem.

Quod non manifestetur.) Græcis utrunque uerbum futuri temporis est, φανερὸν γενήσεται, καὶ γνωσθήσεται. Proinde mutato duntaxat uerbi modo, sic commode reddidisset, Nihil occultum, quod non futurum sit manifestum, & nihil absconditũ, quod non sit cognoscendum, & in propatulum uenturum.

In palàm.) εἰς φανερὸν, id est, In apertum aut in propatulum. Nec Latine locutus est interpres, nec Græca reddidit uerba.

Videte igitur quid audiatis.) πῶς ἀκούετε, id est, Quomodo audiatis.

Qui enim habet.) ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, id est, Quicunque enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere.) ὃ δοκεῖ ἔχειν, id est, Quod uidetur habere. Licet Græcus sermo ancipitem habeat sensum, uidetur habere sibi, & uidetur alijs.

Audire pro adire mẽdose

Et non poterant audire.) Adire legendum est, suffragantibus uetustis codicibus. Nam Græce est. οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ, id est, Et non poterant conuenire eum. Verum id non accidit iuterpretis culpa, sed librariorum.

In nauiculam.) εἰς πλοῖον, id est, In nauim, ut hunc præter diminuta nihil delectat.

Transfre-

Transfretemus trans stagnum.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, id est, Transeamus in ulteriora stagni. Deinde, Et ascenderunt, ἀνήχθησαν, potius est soluerunt, hoc est, discesserunt à litore subducti. Non iam excutio, an apte dicatur trãsfretari stagnum, cum fretum *Stagnũ à freto diuersum* sit rapidum, stagnum à stando nomen habeat, quemadmodum & λίμνη Greci dictam putant ἀπὸ τοῦ λίαν μένειν: Quanquam Homero & Oceanus dicitur λίμνη. ut in Iliade, ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνην Et hic lacus Tyberiadis, alicubi mare dicitur Euangelistis. Siquidem hunc esse lacum, indicat Hieronymus in locis Hebraicis: Gergessa, inquit, ubi qui à dæmonibus uexabantur saluator restituit sanitati, hodieq; super mõtem uiculus demonstratur iuxta stagnum Tyberiadis, in quod porci præcipitati sunt.

Compellebantur.) Hoc scio deprauatum à librarijs, tamen quia tam propè accedit ad *Cõpellebãtur pro complebantur* ueram lectionem, ne inualescat error, admonendum duxi, Complebantur, esse legendum, concordantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, nominatim aureo, συνεπληροῦντο. Latinus quidam codex addit fluctibus.

Præceptor.) Græce est, ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, id est præceptor præceptor, ut intelligas & Iesum altum dormisse somnum, & discipulos instanter inclamasse.

At ille surgens.) ὁ δὲ ἐγερθεὶς, id est, At ille experrectus.

Gerasenorũ.) τῶν γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorũ, de quo iam ante nõ semel disseruimus. *Gadareni*

Vir quidam.) Græci addunt, ἐκ τῆς πόλεως, id est, E ciuitate, quod tamen nusquam additum reperio apud Latinos: nec ex Ambrosianis cõmentarijs conijcere licuit illũ ita legisse. Apud Theophylactum Græcum reperio. Quanquam magis uertendum erat, Ex ea ciuitate, ut accipias dæmoniacum prodisse è ciuitate Gadara.

Arripiebat illum.) συνηρπάκει αὐτὸν, id est, Corripuerat illum. Nec est,

Et compedibus custoditus.) καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ ἠλαύνετο, id est, Et compedibus seruabatur, ac disrumpens uincula, agebat &c. Quod tamen mollius uerti potuit ad hunc modum: Cumq; compedibus seruaretur, tamen disrumpẽs uincula ferebatur à spiritu in loca deserta.

In deserto.) εἰς τὰς ἐρήμους, id est, In deserta, ut subaudiamus loca. Atq; ita legitur in codicibus Latinorum emendatioribus.

In abyssum.) Græca uox est, Latine uorago dicitur.

Præceps.) κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id est, Per præceps, siue per præcipitium. Et sic habent uetustissimi Latini codices.

A legione.) ὁ δαιμονισθείς, id est, A dæmonio uexatus, siue, A dæmonibus agitatus.

Multitudo regionis Gerasenorum.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν γαδαρηνῶν, id est, *Geraseni* Vniuersa multitudo regionis undiq; finitimæ Gadarenis. Ambrosius aut legit Gerasenos, aut eosdem pũtauit Gerasenos & Gadarenos, cum paulo post ait, Reliquerat in Gerasenis synagogam Christus &c.

Dimisit autem eum Iesus dicens.) Quoniam interpres alicubi usurpat Dimisit, pro Siuit, siue permisit, sciat lector hic esse ἀπέλυσε, hoc est, Non passus est esse secum, sed ablegauit à se.

Et hæc moriebatur.) ἀπέθνησκεν. Poterat esse, Et mortua erat, ut intelligamus iam tum puellam expirasse, licet id nondum sciret pater, qui reliquerat agentem animam. Imò haud scio an hoc uerbo secus liceat uti.

Et contigit dum iret.) Etiamsi ad sensum nihil omnino habet momenti, tamen in Græcis quos ego uiderim, non additur καὶ ἐγένετο. *συμπνίγω*

A turbis comprimebat.) οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτὸν, id est, Turbæ suffocabant eum, hoc est, *Vndiq; premo* constringebant & arctabant, diuersum uerbum ab eo quod mox uertit, Comprimunt.

Quæ in medicos erogauerat,) ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι, id est, Quæ cum insumpsisset in medicos totam substantiam, non potuit à quoquam sanari. Et aliquanto post,

Turbæ te comprimunt & affligunt.) συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι. Malim, Coarctant te, siue distringunt te atque affligant.

Nam & ego noui.) In Grecis tantũ est, Nam ego noui, consentiente exemplari Paulino, sed dissentiente Corsendoncensi. Ambrosius consentit cum Paulino.

Virtutem exiisse

Virtutem de me exiisse.) ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. Recte sanè hoc loco interpres mutauit participium in uerbum infinitum, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit.

Vade in pace.) εἰς εἰρήνην, id est, In pacem: quæ Græca præpositio anceps est.

Ab Archisynagogo Ad principē pro à principe

Venit quidam ad principem synagogæ.) ita quidem constanter habebant Latini codices, etiam uetusti. Ex Ambrosio non liquet quid legerit. Cæterum Græce est, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου λέγων αὐτῷ, id est, A principe synagogæ dicens ei. Verum offensus aliquis absurditate, quam prima fronte præ se fert sermo, mutauit A principe, in Ad principem. Atqui erat subaudiendū Domo, ut fieri solet in huiusmodi orationibus. Verum de hoc quoque superius dictum est copiosius in Marci caput quintum.

Vallæ sententia expensa

Ipse autem.) Hic addunt Græci, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, id est, Foras eiectis omnibus: id quod additur in cæteris Euangelistis. Quanquam apud Ambrosium non reperio additum, & haud scio an aliunde huc transcriptum sit. Argutatur Valla non conuenire parentes solos obstupuisse, si turba aderat illa tota, cuius ante facta est mentio. Præterea quorsum attinebat, inquit, interdicere, ne cui dicerent, si res tot testibus acta est? Ob hæc necesse putat adijci hæc uerba, quæ sanè in Græcis codicibus constanter adscripta uisuntur eiectis omnibus. Mihi, ut dixi, uidentur ex Marco ac Mattheo addita, quorum uterque testatur turbam fuisse eiectam. Matthæus capite nono narrat, turbam eiectā, idem dicens quod Marcus capite quinto, qui prodidit omnes fuisse eiectos, præter parentem utrunque puellæ, ac discipulos quos secum habebat, nimirum tres, Iacobum, Petrum, & Ioannem, quos paulo ante solos iusserat sequi. Neque erat causa cur hic adderetur, Eiectis foras omnibus, cum Lucas paulo ante testatus sit, Iesum non passum esse quenquam ingredi eò, ubi funus erat puellæ, præter patrem & matrem, ac treis modo dictos discipulos. Quos eiectos intelligamus, quomodo dicuntur obstupuisse? Neque periculum erat ne res celari non posset, tam paucis testibus gesta. Nihil est igitur quod hoc loco cauillatur Laurentius. Vnus modo scrupulus restat. Si iuxta Lucam Iesus non est passus turbam ingredi, quomodo dicitur eiecta? sed fieri potuit, ut in uestibulo, aut in atrio constiterit turba, funus autem in interioribus ædibus positum fuerit.

Et reuersus est spiritus eius.) ἐπέστρεψε. Conuersus potius quàm reuersus: nisi forte interpres legit ἀνέστρεψε.

EX CAPITE NONO.

Duas pro binas

IN uia.) εἰς τὴν ὁδόν, id est, in uiam. Et tuleritis, non est à uerbo fero sed à tollo. Ne quid tollatis in uiam, siue ad iter, hoc est, Ne quid deportetis.

Neque duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est, Neque binas tunicas, id est, singuli duas. Cæterum ἔχειν infinitum uerbum positum est uice imperatiui, more Græcanico. Tunicam autem dixit non pro quauis ueste, sed pro specie uestis, ut intelligas, alteram indui, alteram deportari in sarcina pro mutatoria.

Deprauatio in nostris manifesta

Et inde ne exeatis.) Græce secus est, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε, id est, Et inde exite. Sentit enim ut unis duntaxat ædibus uterentur: ne aliunde exirent relicturi ciuitatem quàm quò ingressi fuissent aduenientes, ne cui parum stabiles uiderentur. Ad eundem modum non legit modo Theophylactus, uerum etiam interpretatur. Verum hoc non interpretis culpa, sed librariorum uitio mutatum esse constat.

In testimonium supra illos.) ἐπ' αὐτούς, Quæso cur non potius Aduersus illos quàm Supra illos? adeóne studio fuit corrupte dicere?

Et hæsitabat.) διηπόρει. Quod ut significat hæsitare, ita significat & perplexū esse atque ancipitis consilij, & animi dubium. Metuebat enim, si is resurrexisset quem occiderat.

Qui est Bethsaidæ.) εἰς τόπον ἔρημον, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά, id est, In locum solitarium ciuitatis, quæ dicitur Bethsaida. In uetustis, lego qui est Bethsaidæ, ut intelligas desertum Bethsaidæ uicinum.

Quæ circa sunt

Qui cura indigebant.) θεραπείας. Cur non potius curatione, cum de morbis loquatur, cum & Latinius sit, & ad Græcam uocem exprimendam accommodatius?

Villasque quæ circa sunt.) εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, id est, In circumiacentes uicos, siue oppidula. Et rursus, Agros, uertit in uillas, nec id sanè male, modo bene intelligat.

Inueniant escas.) ἐπισιτισμόν, id est, Commeatum, ἐπισιτίζειν enim est cibarijs instruere.

Per conuiuia.) κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα, id est, In singulo quoque accubitu quinquaginta. Nam id intelligit interpres per conuiuia. Neque enim est hic συμποσία, ut in Matthaeo, sed κλισίαι, quod sonat accubitus, siue discubitus. *ἀνὰ distributiue positum*

Et discubuerunt omnes.) καὶ κατέκλιναν ἅπαντας, id est, Discumbere fecerunt omnes, quomodo legitur & in aureo codice. Interpres legisse uidetur ἅπαντες ut subaudias ἑαυτούς, aut uerbum trãsitiuum usurpes pro neutro. Alioqui uidetur bis idem dixisse: Et fecerunt sic, & discumbere fecerunt omnes.

At ille increpans illos.) Ante hac interpres penè perpetuo transtulit ἐπιτιμᾶν, comminari quod si usquam aliâs, hic certe faciendum erat. Cur enim increparet Christus discipulos ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios euangelistas? Proinde uertendum erat, Interdixit eis, siue interminatus eis, praecepit ne cui dicerent. *ἐπιτιμᾶν pro interdicere*

Dicens, quia oportet filium hominis.) Aut omittenda erat interpreti coniunctio ὅτι, aut uertendum erat, Quod oporteret &c.

Tollat crucem suam cotidie.) Cotidie nonnullis Graecis codicibus non addebatur, sed refragantibus uetustissimis Latinis.

Nam qui perdiderit.) ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ. Quicunque uero perdiderit, nisi nam, positum est loco, autem.

Nam qui me erubuerit.) An hic sermo sit Latinus nescio, certe apud Q. Curtium legimus, Erubuit fateri, & Erubescunt fortunae. Nam apud exactius loquentes, erubescere ferme uerbum est absolutum. Certe optarim esse Latinum quod posuit interpres, nec ipse talibus offenderer, nisi essent aures meis delicatiores. Tolerabilius tamen hoc illo quod alibi notauimus, qui me confusus fuerit. *Erubescere*

Species uultus eius altera.) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον. Maluissem ita reddere, Species aspectus eius alia, diuersa. Aut si licet à uerbis discedere, Mutata est species uultus eius. *Altera pro diuersa*

Et uestitus eius albus & refulgens.) ἐξαστράπτων. Quasi dicas, ex se mittens fulgur, & effulgurans. Conuenit cum eo quod annotauimus in Matthaeo, sicut lux pro sicut nix. Deinde illud quod mox praecessit,

In maiestate.) ἐν δόξῃ, id est, In gloria, quemadmodum uertit & paulo superius.

Excessum eius.) Excessum, mortem intelligit. Nam Graece est ἔξοδον, id est, Exitum, non ἔκστασιν. Quandoquidem & excessum & exitum usurpari pro morte, compluribus exemplis docet Laurentius, à quo petat, si quis forte diffidet. Nos compendio studemus. *Excessus pro obitu*

Elisit eum daemoniũ, & dissipauit.) ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ συνεσπάραξεν, id est, Laniauit illum daemonium, & concerpsit. Interpres pro ἔρρηξεν legisse uidetur ἔρριψεν, pro quo reddidit, Elisit. Nec mihi displicet haec lectio.

Dilanians eum.) καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ᾽ αὐτοῦ συντρῖβον αὐτόν, id est, Et uix discedit ab illo lacerante se, ut intelligas puerum uix effugere à spiritu. Quanquam hoc loco uariant exemplaria Grecorum. Quaedam habebant συντρῖβον, id est, Comminuens aut discerpens, quae lectio mihi magis probatur, ut accipiamus spiritũ dilaniare puerum.

In magnitudine dei.) ἐν μεγαλειότητι, id est, In magnificentia, siue maiestate. Dictum est enim ab eo nomine quod solet uertere magnalia, μεγαλεῖα.

Ponite uos in cordibus uestris.) Graece est, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, id est, In aures uestras, hoc est, diligenter auscultate quae dicturus sum. Refertur enim ad sequentia. Porrò, In auribus dixit potius quàm in cordibus, propterea quod non essent intellecturi. Sequitur enim mox, At illi ignorabant uerbum istud.

Velatum ante eos.) παρακεκαλυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, id est, Absconditum ab illis.

Intrauit autem.) εἰσῆλθε, id est, Subijt.

Cogitatio.) διαλογισμός, id est, Disputatio. Quanquam Graeca uox anceps est. Caeterum ex alijs euangelistis liquet inter illos hac de re disceptatum fuisse, neque rem intra tacitam animi cogitationem constitisse. Atqui in eo quod mox sequitur,

At Iesus uidens cogitationes cordis.) significat se de cogitatione loqui. Est enim & hic eadem uox, διαλογισμόν. Est aũt in hoc loco magna inter euangelistas diuersitas, quae tamen haud magno negocio redigi potest in concordiã. Iam articulus Graecus, quẽ addit Lucas, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων, ita reddi potuit, De hoc quis nam esset futurus maior, siue maximus. *τὸ articulus*

In eos.) ἐν αὐτοῖς, id est, inter eos.

Hic maior est.) Græce sic habet, ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας, id est, Qui enim minor fuerit inter uos omnes, hic magnus erit. Iam ante demonstratum est, magnum dici magnatem, & minorem infimatem.

In ciuitatem.) εἰς κώμην, id est, In castellum. Nam ita plerunque uertit: tametsi quidam codices habent πόλιν, id est, Ciuitatem. Atque ita legisse uidetur interpres. Nam aliquanto post, εἰς ἑτέραν κώμην, uertit In aliud castellum.

Facies dicitur ire

Facies eius erat euntis.) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, id est, Facies eius erat uadens. Quanquam nihil refert ad sententiam. Et utinam frequentius id ausus esset, Euangelistæ sensum magis quam uerba reddere. Sicut enim oculi loqui dicunt, qui innuunt quod dictum uelis, ita facies ire dicitur, quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse.

Vis dicimus.) θέλεις εἴπωμεν, id est, Vis dicamus.

Additum aliquid apud Græcos

Et consumat illos,) ὡς καὶ ἠλίας ἐποίησε, id est, Quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Grecorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Verum haud scio an uelut ab explicante locum aliquo sit huc asscriptum. Neque enim in ullo ueterum exemplariorum nostrorum comperi, etiamsi sic legit & Theophylactus.

Non uenit animas perdere, sed seruare.) In Græcis, quos uidere memini, codicibus additur hominum, sed reclamantibus uetustis exemplaribus pluribus, atque etiam uulgatis, nec refert ad sensum. Quin totum hoc: Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare, non attigit Theophylactus, nec legens, nec interpretans, quod an casu acciderit incertum, uidetur incuria prætermissum. Alioqui uideri poterat huc adiectum ex Matthæi cap. 18.

Quocunque ieris.) ἀπέρχῃ, id est, Abieris.

Vbi caput suum reclinet.) Suum apud Latinos additum admonuimus alias.

Renunciare ijs quæ domi sunt.) Ex Græcis non liquet an legendum sit, Iis quæ domi sunt, an ijs qui domi sunt. Nisi quod uetustissimus codex habebat Iis qui domi sunt, genere masculino, consentiente & Corsendoncensi exemplari, nimirum ut ad personam referatur. Quanquam idem Lucas eodem uerbo sic usus est huius euangelij capite decimo quarto ut ad rem pertineat, Nisi quis renunciauerit, & cætera. Quemadmodum & hominem iubemus ualere, & uoluptates ualere iubemus. Poterat igitur & hic accipi, renunciare negocijs domesticis. Quod interpres hic uertit renunciare, alibi uertit Valefacere: uelut in epistola ad Corinthios posteriore, capite secundo, ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς, Sed uale faciens eis. Rursus in actis apostolorum capite uicesimo: Et exhortatus eum, ualedixit. Nam illic interpres legisse uidetur ἀποταξάμενος. licet nostri codices habent ἀσπασάμενος. Rursum eiusdem operis capite decimooctauo, Fratribus ualefaciens nauigauit in Syriam, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος. Est autem proprie ἀποτάσσεσθαι, mandatis ijs, quæ uelis, aliquem dimittere. An idem polleat renunciandi uerbum, mihi non admodum liquet. Aliquoties renunciare, comperio positum pro nunciare quod gestum est, aliquoties pro nuncio misso interdicere, ut Renunciauit illi hospitium, apud Ciceronem, & apud Suetonium in Caligula, renunciauit amicitiam qui denunciat inimicitiam, & apud eundem in Galba, renunciat uitæ, qui decreuerat mori. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus ualedicere, pro renunciare.

ἀποτάττεσθαι

Renunciare quid sit

Nemo mittens manum,) ἐπιβαλὼν, καὶ βλέπων. Alterum participium est præteriti temporis, alterum præsentis. Ea sic commode reddi poterant, Nemo si postquam admouit manum aratro, in tergum respexerit, accommodus est regno dei.

EX CAPITE DECIMO.

Discipuli septuaginta pro septuaginta duo

ET alios septuaginta duos,) Quod Laurentius arguit interpretes ueteris testamenti, cum numero fuerint septuaginta duo, quippe à singulis tribubus delecti sex, tamen incertum errore, an studio septuaginta uocari, non aliter quàm apud Romanos Centum uiri dicti sunt iudices è singulis tribubus, quæ triginta quinque erant, delecti terni, utique numero centum & quinque, uerum sit nec ne, non admodum arbitror ad hunc locum pertinere, Certe probabile est. Illud mirum quod è septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos: uelut idem oportuerit factum in discipulis, quod factum est in Septuaginta interpretibus, cum apostolos duodecim

tim elegerit, uerum non hos quidem è singulis tribubus singulos. Cęterum Græci codices consentiunt in Septuaginta. Atq; ita legisse uidetur & diuus Ambrosius, cum exponens hunc locum: Ecce ego mitto uos, sicut oues inter lupos, Ad septuaginta, inquit, discipulos dicit hoc. Pro nobis facit & typus ueteris testamenti, ubi duodecim fontes, & septuaginta palmæ in deserto repertæ præfigurant duodecim Apostolos & septuaginta discipulos. Quod diligenter annotauit Theophylactus, & Cyrillus, qui citatur in Catena consentit, præter duodecim fontes & septuaginta palmas, commemorat etiam illos septuaginta iudices, quos Moses delegit iussu domini, & impleti sunt spiritu sancto. Ac ne quis causetur solos Græcos ita legisse, diuus Hieronymus ad Fabiolam Mansione sexta scribit hunc in modum, Nunc prius occurrerũt fontes purissimi, nisi ubi magistrorũ doctrina prorupit, nec dubium quin de duodecim Apostolis sermo sit, de quorum fontibus deriuatæ aquę totius mundi siccitatem rigant. Iuxta has aquas Septuaginta creuerũt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante duodecim fuisse Apostolos & Septuaginta discipulos minoris gradus, quos & binos dominus ante se præmittebat. Ex his perspicuum est Augustino fuisse mendosum codicem, quemadmodum & alijs locis fuisse demonstrabimus. Obijcitur nobis unus codex è bibliotheca pontificia, quasi nesciamus, post Græcos in concordiam Romanæ sedis receptos, & codices illorum ad Latinorum exemplaria fuisse emendatos. Quorum de numero multis argumentis colligo fuisse codicem illum maiusculis descriptum. Nam si nos mouet pontificiæ bibliothecæ autoritas, etiam is codex, quẽ Romanus pontifex misit Francisco Card. Toletano, erat eiusdem bibliothecæ. Ratio quã adducit Beda de duodecim tribubus Israel, & septuaginta duabus orbis reliqui gẽtibus frigida est. Nec multo solidior quam adducit Augustinus de ter uiginti quatuor horis, qui numerus cõficit septuaginta duos. Quin & Dorotheus martyr in compendio rerum Apostolicarum & propheticarum nominatim recensens discipulos, septuaginta duntaxat facit, non septuaginta duos. Et his antiquior Irenęus quũ alias, tum lib. 3. cap. 13. LXX. legit non LXXII. Postremo Eusebius Ecclesiasticæ historiæ libro primo capite duodecimo, Septuaginta tantum refert fuisse delectos. Et tamen paulo inferius in uulgatis codicibus repetuntur septuaginta duo. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, ut apareat non casu, sed studio factum. Atq; in hoc mire consentiunt exemplaria Latinorum.

Dorotheus martyr

Rogate autem.) Rogate igitur legendum est, δεήθητε οὖν.

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλλῃ, id est, Vt extrudat, siue eijciat: ut intelligamus, aut inuitos emittendos, aut celeriter extrudendos, ut annotatum est in superioribus.

Inter lupos.) ἐν μέσῳ λύκων, id est, In medio luporum. Et Valla mauult, Velut oues, quàm sicut oues.

Sin autem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin minus, hoc est, Si non fuerit illic filius pacis. Nec est,

Quæ apud illos sunt.) Sed τὰ παρ' αὐτῶν, hoc est, Quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, τὰ παρ' αὐτοῖς.

Pœniteret.) μετενόησαν. Cur non potius pœnituissent, cum sit præteriti temporis: quandoquidem hoc uerbum personaliter usurpatum ex Pacuuio, citat Nonius Marcellus. Alijs magis arridet periphrasis Scelerum pœnitentiam egissent: quæ hoc sanè loco, non pessime quadrat, quod mentio fiat de sacco & cinere. Et quanquam resipiscentem sequitur dolor, de ijs quæ præcesserunt, non tamen Græcis μετάνοια dicitur à pœna, nec Latinis, ut opinor, pœnitere, sed potius à ponè tenendo, quod post factũ teneamus & intelligamus errorem. Postremo qui resipiscit, non statim à sceleribus resipiscit, sed interdum ab ignorantia aut errore simplici.

Pœnitẽtia nec Græcis nec Latinis dicta à pœna

Qui uos spernit, me spernit,) Hieronymus alicubi uertit, Qui uos reprobat, me reprobat. Est enim Græcum uerbum ἀθετεῖ, quod est reijcit & auersatur, & ita legit Cyprianus in epistola ad Cornelium fratrem. Et hunc locum detorquemus ad nostram tyrannidem. Christum spernit, qui spernit episcopum, qui spernit pontificem: uerum est, sed Apostolorum similes, & Christi negocium agentes, qui uos tales spernit, me spernit. Quin utrique demus operam, ut meminerimus officij: sacerdotes tales esse studeant, quales erant Apostoli, nos ut Christum ipsos recipiemus & obtemperabimus. Cæterum ubi sacerdos tyran

Qui uos spernit, meũ agentes negocium

num agit, uentris negociũ persequitur, non Christi, nescio an in tempore citetur, Qui uos spernit, me spernit. Scio tamen etiam malis obtemperandum interdum ne dissidium excitetur, modo ne cogant ad impietatem.

Septuaginta duo Reuersi sunt aũt septuaginta duo.) Rursum addidit duo, cũ Græcis nõ sint nisi septuaginta.

Ecce dedi.) ἰδοὺ δίδωμι, id est, Ecce do.

Videbam satanam.) ἐθεώρουν, in quodam Latino codice repperi uidebant, nam Græca uox ambiguitatẽ habet. Quanquam de prima persona interpretãtur omnes. Theophylactus hic inducit nouum sensum, uidelicet hunc, Non mirum est dæmones uobis subijci, quum ipsorum princeps iam deciderit ac deiectus sit.

Varia lectio Exultauit in spiritu sancto.) ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, id est, In eadem hora exultauit spiritu Iesus. Nec additur sancto, nec prępositio In, sed refragantibus uetustis Latinorũ exemplaribus. In quibus ut apponitur epitheton sancto, ita Iesu nomen non apponitur. Certe articulus facit, ut de spiritu sancto intelligamus.

Articuli uis Paruulis.) νηπίοις. Quod hoc sanè loco magis uertendum erat, Stultis, aut insipientibus, ut opponatur ei, quod præcessit Sapientibus, nisi sermo duriusculus uideretur. Quanquam & de hoc dictum est aliâs.

Etiam pater.) ναί. Quod superius uertit, utique. Est autem aduerbium confirmantis.

εὐδοκία Qm̃ sic placuit ante te.) ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου, i. Quia sic fuit bona uoluntas corã te. Sic em̃ uertit Hieronymus. Eadẽ uox q̃ usi sunt angeli nunciantes pacẽ in terris in hoĩbus bonę uolũtatis, qua significat̃ gratuita bñuolentia fauorque numinis erga mortales.

Omnia mihi tradita.) Ante hæc uerba Græci codices aliquot addunt, καὶ στραφεὶς πρὸς μαθητὰς εἶπε, id est, Et cõuersus ad discipulos dixit. Deinde sequitur, Omnia mihi tradita sunt. Et error hinc ortus, quod mox sequitur eadem oratio.

Et conuersus ad discipulos suos.) Verum hic addit Græcus codex, κατ᾽ ἰδίαν, id est, Seorsim: atque ita separatur à superiore, licet reclament Latinorum exemplaria.

Pro suscipiẽs suspiciens deprauate Suspiciens autem Iesus.) ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, id est, Suscipiens autem Iesus. Atque ita legitur in antiquissimis Latinorum exemplaribus. Positum est autem suscipiens, pro excipiens & succedens in uicem respondendi. Ad eundem modum Vergilius:

Excipit Ascanius. Et Xenophon, καὶ ὁ κῦρος ὑπολαβὼν εἶπε, id est, Et Cyrus suscipiens dixit. Ne id quidem commissum est interpretis uitio, sed scioli cuiuspiam, cui uisum est suscipiens hoc loco nihil significare, & uertit in suspiciens, quasi Iesus responsurus homini suspexerit in cœlũ. Nos uertimus respondens, ne rursus ad eundẽ lapidẽ lector impingeret.

Semiuiuo.) ἀφέντες ἡμιθανῆ, id est, Relicto semimortuo. Hieronymus in epithaphio Paulæ uertit seminece. Quanquam id quidem ad sententiam nihil habet momenti.

Stabulum pro diuersorio In stabulum.) εἰς πανδοχεῖον, id est, In diuersoriũ. Nam Græca uox hinc dicta est, quod accipiat quoslibet, quod Latini uocant diuersoriũ meritoriũ. Nec interpres sensit de stabulo iumentorũ, sed de loco in quo statur: Vnde & stabulari dicunt̃, qui locum habẽt alicubi.

Et altera die.) καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον, id est, Postero die.

Stabulario.) πανδοχεῖ, id est, Hospiti, sed meritorio.

In quoddam castellum.) εἰς κώμην τινά, id est, Oppidulum, siue uicum quendam, ne quis imaginetur arcem potentem similem ijs, quæ nunc castella uulgo uocantur.

Satagebat Satagebat.) περιεσπᾶτο, id est, Distrahebatur, siue distendebatur. quanquam interpres elegantius uertit, quàm ut rudis lector animaduertat, Siquidem satagere proprie est, anxie torqueri difficultate rei cõficiendæ. At Græca uox aptius quadrat cum eo quod sequitur Porrò unum est necessarium. Pugnant enim distrahi & intentum esse in uno.

Circa frequens ministerium.) περὶ πολλὴν διακονίαν, id est, Circa multam ministrationem.

Erga plurima pro erga plura Erga plurima.) περὶ πολλά, id est, Circa multa, siue plura: suffragantibus & antiquissimis libris nonnullis. Et haud scio an interpres scripserit plura, pro multa. Quod ita quispiã uertit in plurima, ut in preculis solennibus, legimus plurimorum martyrum, pro plurium.

Porrò unum est necessarium.) ἑνός δέ ἐστι χρεία, id est, uno opus est, ut opponatur, multa quæ uox præcessit. Quod ad historicum sensum attinet, dominus uidetur in Martha reprehendere, non quod appararet conuiuiũ, sed quod nimis uarium & accuratũ. Id enim ante dixit Lucas πολλὴν διακονίαν, quasi dicas uariam administrationem, quum simplex apparatus

Conuiuium simplex

apparatus sufficiat naturæ. Hoc est quod Iesus negans opus esse multis, dicit unum esse necessarium, Attingit hunc sensum & Theophylactus.

Optimam pro bonam

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μερίδα, id est, Bonam partem: nisi quod articulus additus declarat plusculum, nempe partem illam certam, quæ uere bona sit. Augustinus sermone in Lucam 26. non optimam legit, sed meliorem. Meliorem inquiens, partem elegit, non tu malam, sed illa meliorem. Neq; secus legisse uidetur Ambrosius, in commentariolis hæc subijciens, Nec Martha tamen in bono ministerio reprehenditur, sed Maria quod meliorem partem sibi elegerit, antefertur. Sunt quibus placeat iuxta proprietatem Hebræi sermonis positiuum positum uice comparatiui aut superlatiui, quod ea lingua careat huiusmodi uocibus. Quod quidem commentum ut mihi non usquequaq; displicet, ita non uideo cur hic magis ualere debeat, quàm alijs locis ter centum.

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hodie.) Hic uariant Greci codices. In nonnullis scriptū erat, δὸς ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, id est, Da nobis cotidie. Atque ita scriptum erat in codice aureo, atq; item Constantiensi. Offendit lectorem uox eadem repetita, quotidianum quotidie. Atqui non est Græce quotidianū, sed ἐπιούσιον, quod magis sonat crastinum. Nō enim petunt commeatum in multos annos, sed tantum in proximum diem. Et qui uesperi orat pro uictu postridiano, quid aliud petit quàm uictum quotidianum? Hoc admoneo ne quis arbitretur multum esse discriminis in sensu. Quanquam de hoc aliâs dictum aliquanto copiosius.

Dimitte nobis peccata.) τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Sunt qui putent esse discrimen inter debita, id est, ὀφειλήματα & peccata, quod debiti nomen complectatur non modo culpam, uerum etiam obligationem ad satisfactionem. At Lucas non existimauit quicquam interesse. Nec Augustinus de uerbis domini. Debitum autem, inquit, quid est nisi peccatum?

Precatio dominica iuxta Lucam

Sed libera nos à malo.) Hoc in quibusdam Latinis exemplaribus apud Lucam non additur, sicut & alia nonnulla, quæ uidentur ex alijs Euangelistis adiecta, ne uiderentur dissentire. Id quod conijcio factum & alijs item compluribus locis. Siquidē apud Lucam hęc oratio multo pauciora complectitur quàm apud cæteros, ad hunc modum, Pater sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. Sic enim habebatur scriptum in uetustissimis codicibus, quos id temporis nobis exhibebant Amorbachij, Paulino, & Corsendoncensi, deniq; & Constantiensi. Cæteri nec admodum hinc discrepant, nec omnino consentiunt, ne inter se quidem.

Contra superstitiosos in dicendis preculis

In Græcis codicibus precatio dominica ferebatur absoluta, excepta coronide, quam additam aliâs indicauimus. Vel hinc palàm est, quàm Euangelistæ non fuerint superstitiosi de uerbis. Præscripserat hanc precandi formā, non episcopus quispiam, non pontifex Romanus, sed ipse Christus, & tamen in tantula precatiuncula, quantā partem omisit Lucas. Et certe consentaneū uero est, eum sic orasse, ut nobis orandi formā tradit autore Christo. Et ubi sunt interim qui misere trepidant, quoties ex humanis preculis uocula fuerit omissa? At ijdem fortes sunt & intrepidi, quoties uirulenta lingua fratris lacerant famam. Nec hoc dixerim, quo minus attenti simus in precibus, sed ne præpostere simus superstitiosi.

Commodare mutuū dare

Commoda.) χρῆσον, id est, Mutua, siue mutuum da. Quanq; Græca uox anceps est ad rem quæ usu absumitur, & ad eam quæ non absumitur. Etenim qui petit panem dicit χρῆσόν μοι ἄρτους, & qui petit canistrum, dicit χρῆσόν μοι μάκτρον. Latinis uero diuersa sunt uerba, sed apud eosdem pecunia peculiare uerbum habet δανείζειν. Apud Latinos commodatur, cuius usus modo præstatur, ut equus, uestis, patella. Mutuum datur, quod usu absumitur, quem iurisconsulti uocant abusum, ut oleum, triticum, aut quod non idem redditur.

Additum aliunde

Si perseuerauerit pulsans.) Hæc in plerisq; Græcorum codicibus non repperi, consentiente uetustissimo codice Latino, quem exhibuit bibliotheca ecclesię Paulinæ apud Londinum, sed dissentiente Corsendoncensi.

Propter improbitatem.) διά γε τὴν ἀναίδειαν, id est, Propter impudentiam. Eleganter quidem uertit interpres, si modo recte intelligatur. Nam ut probus dicitur bonus, ita improbus

probus

probus malus, sed tamen qui urget nec cessat, interdum improbus uocatur, nonnunquam & in bonam partem, ut Virgilius, Labor omnia uincit Improbus.

Quis ex uobis patrem.) Græca nonnihil discrepant, τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, id est, Quem autem ex uobis patrē poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum, Quis autem ex uobis pater à quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi? Quanquam & hic sermo duriusculus est, opinor ex idiomate linguæ Hebreæ. Videtur autem allusum ad iocum uulgarem, quo panem expectanti lapidem porrigunt, iuxta Plautinum illud, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Item scorpium porrigunt uacuo oui putamini inclusum. Sic & ipsæ dipsades fallunt, struthiocamelorum inanibus putaminibus occultantes sese.

Sermo perturbatior

Bona data.) ἀγαθὰ δόματα, id est, Bonas dationes, si sic liceat loqui.

Diuersa lectio Dabit spiritum bonum.) Græci codices qui tum aderāt, habebāt πνεῦμα ἅγιον, id est, Spiritum sanctū, sed magno consensu reclamantibus exemplaribus Latinis, etiā uetustis, quibus ego sanè magis assentior. Ex Ambrosio, quoniā carptim ista tractat, nihil potest elici.

Valla taxatus Et illud erat mutum.) Hallucinatur & hoc loco Valla, in mutum & mutus, κωφὸν, & κωφὸς, putans utrobique surdum uertendum fuisse non mutum, aut non intelligens, aut certe non animaduertens utrunque Græcis sonare κωφὸν, quemadmodum & mox. Omne regnum in se ipsum diuisum, mauult In seipso siue super se ipsum, cū sit Aduersus seipsum quod Græcis hæc propositio sit anceps, ut ferè sunt omnes.

Desolabitur.) ἐρημοῦται, id est, Desolatur. Et paulo post, πίπτει, id est, Cadit, non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus Latinis.

In pace sunt omnia quæ possidet.) τὰ ὑπάρχοντα, id est, Ea quæ possidet, consentiente codice aureo.

Vniuersa arma.) τὴν πανοπλίαν. Qua uoce Græci declarant, quicquid ad iustum apparatum armati uiri pertinet.

Auferet.) αἴρει, id est, Tollit, & Distribuit, non distribuet, διαδίδωσιν, ut præsentis sint temporis, non futuri. Nec enim uaticinatur, quid futurum, sed quod fieri solet proponit, similitudinem conferens.

Inuenit eā scopis mundatā.) εὑρίσκει, id est, Inuenit præsentis tēporis, prima syll. acuta.

Scopis mundatam.) Græci codices addunt, καὶ κεκοσμημένον, id est, Et ornatam, quod haud scio an ex alijs Euangelistis sit huc asscriptum. Cæterū illud scopis mundatam, Græcis unica dictio est σεσαρωμένον, id est, Versam à uerbo uerro, non uerto.

Quinimo.) μενοῦνγε. Ea coniunctio neque negat quod dictū, neque reijcit, sed infert quod est certius. August. lib. de sancta uirginitate cap. 3. pro quinimo, legit imò, ut sit corrigētis.

Christus parū tribuit affectui cognationis Vides autem ut hic quoque Christus sui similis, haud multum tribuit cognationis affectui.

Turbis autem concurrentibus.) ἐπαθροιζομένων, id est, Coaceruantibus, conglobantibus, siue condensantibus se, aut Cum turbæ densius affluerent. Græcis enim συναθροισμὸς dicitur cum omnia confertim in unum conferuntur locum.

Plusque Solomon hic.) ὧδε, Hic, aduerbium est, hoc loco, non pronomen. Similiter & paulo inferius, Plusque Iona hic, ut Christus intelligatur maior templo, Solomone, & Iona.

Tui additum Lucerna corporis tui.) Tui non additur à Græcis, & sensus magis quadrat eo amoto. fit enim catholica sententia, ut & superius indicauimus.

Ne lumē quod in te est.) μὴ τὸ φῶς, Potest accipi, & Num lumē quod in te est? &c. quod aduerbium μὴ ad utrunque sensum sit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et sicut lucerna.) ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζει σε, Vt cum lucerna fulgore illuminat te. Vt sit sensus, non aliter tuum corpus erit lucidum oculo puro, quàm domus tua lucida est tibi, accēsa lucerna. Nec est illuminabit, sed illuminat. Alioqui sermo uideri possit subabsurdus, si totum lucidum fuerit, totū lucidum erit. Proinde nos de nostro adiecimus, Sic, quo magis sentiretur collatio.

Baptizatus pro lotus Baptizatus esset.) ἐβαπτίσθη. Cur non potius lotus esset, cum de simplici manuum lotione loquatur?

Catini.) τοῦ πίνακος. Quod non solum catinū, sed etiā quadram aut tabellam significat.

Intus est uestrum.) Vestri mauult Laurentius, ut sit genitiuus pronominis primitiui.

Vt non ad supellectile, sed ad ipsos pharisęos referat. Quod apud Matthæum 23. ambigue dictum fuit, Lucas explanat addito pronomine ὑμῶν. Quidam enim illic interpretantur immũdum esse quod in catinis & poculis cõtinebatur, eo quod fraude ac ui partum esset. Lucas autem uidetur totum hominem ligneis ac fictilibus uasculis comparare, quæ quum sint extra hominem, tamen in his mundandis nonnullam religionem sitam arbitrabantur. Similiter in lotionibus corporum, quæ pars hominis est externa, uidelicet animi domicilium, quum ipsam mentem sinerent uitiorum sordibus inquinatissimam esse. Commemorat autem duo uicia, quæ penitius latent in animo, auariciã ac maliciam, quam Theophylactus interpretatur inuidiam. neq; enim Græcis est κακία, aut ἀνομία, quam ferè uertit iniquitatem, sed πονηρία, quæ peruersam mentem significat: eocp dominus ostendit remedium maxime aduersans auariciæ & inuidiæ, eleemosynam. Qui largitur sua, multum abest ab alienorum rapina: & qui miseretur indolescens malis alienis, multum abest ab inuidia, quæ gaudet aliorum incommodis, ac maceratur commodis. Et tamen sensus ille quem primo recensui loco, non repugnat huic cõparationi. potest enim sic accipi. Vos pharisæi præ postero iudicio pluris facitis externa quàm interna, in discis & poculis quod externum est mundatis, nec datis operam ut cibus potusq; uester sit mũdus. Apud deum enim immundum est quicquid fraude partum est. Itidem crebris lotionibus curatis corporum mundiciem, quum mentem habeatis illotam. Huic interpretationi cõsentanea scribunt Ambrosius ac Theophylactus.

Quod superest.) τὰ ἐνόντα. Diuersa uox est ab ea quæ frequentior est ac tritior, τὸ λοιπόν. Cęterum quod noster interpres uertit, Quod superest, lõge secus interpretatur Theophylactus. Eius uerba subscribam, τὰ ἐνόντα οὖν, τουτέστι, τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν. καλῶς δὲ εἶπεν τὰ ἐνόντα, καὶ οὐκ εἶπεν ὄντα, διότι τὰ χρήματα ἔνεισι τῇ καρδίᾳ τοῦ φιλοχρημάτου, καὶ ἐγκάθηνται αὐτῇ. διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ φησι. μὴ προστίθεσθε τὴν καρδίαν ἐπὶ πλοῦτον, id est, Quæ insunt igitur, hoc est, quæ suppetunt uobis. Recte autem dixit quæ insunt, & non dixit quæ sunt, propterea quod pecuniæ insint cordi auari, atq; insideant ei. Quapropter & Dauid monet non apponendum esse cor diuitijs. Theophylactus accipere uidetur, ut τὰ ἐνόντα, & ἐλεημοσύνην appositiue iungantur, Date res uestras eleemosynam. Potest autem & sic accipi ut subaudiatur κατὰ, Iuxta ea quæ suppetunt uobis, date eleemosynam. Interpres intellexisse uidetur, iuxta ea quæ sunt in uobis. At quod præterijt non est in nobis, atq; ob id uertit, Quod superest, quanquam ἔνεισι sonat licet, unde, & ἐνόντα dici possunt, quæ sunt in nostra potestate. quidam interpretantur quod superest, id est, quod redundat, sed male. Expendat lector eruditus num τὰ ἐνόντα positum sit absolute, pro τὸ ἐνόν, ut intelligas quæ facta sunt non posse fieri infecta, illud restare quod est in potestate nostra, ut rapinas pensemus eleemosynis. Et hunc sensum attingit Beda. Illud adnotandum, cum modo fecerit mentionem rapinæ, in remedio non fieri mentionem restitutionis, tantum pollicetur eleemosyna data, omnia fore munda. Sed qui iubetur dare ijs quibus nihil debet, multo magis iubetur reddere, si quid cui debet. Præterea rapinam dominus appellat auariciam: ut quod pharisæi colligebant ex decimationibus licet iure, tamen quoniam cupiditati suæ seruiebant sub obtentu legis obseruandę, rapina fuerit. Postremo rapina est, quod diues licet recte partum possidet, si non impartiat egenti proximo. In his non exigitur restitutio, sed sufficit animi uicium eleemosyna redimere.

Quod superest τὰ ἐνόντα

Date eleemosynam.) δότε ἐλεημοσύνην. Anceps est, utrum sit date an datis, indicandi modo an imperandi. Iuxta posteriorem lectionem sensus erit. Existimatis uos data eleemosyna liberari ab omni rapina, si paululum ex ea contuleritis in pauperes? Siquidem obijcit alibi pharisæis, quod eleemosynam suam facerent coram hominibus. Iuxta priorem lectionem sensus manifestus est. Sed tamen hæc adhortatio duriuscule cohæret cum ijs quæ præcedunt ac sequuntur, quæ magis exprobrationem habent quàm admonitionem. Alioqui qui cõuenit, ut quos modo fecerit tam scelerosos, subito data eleemosyna uelit undiquacp mundos uideri.

Date eleemosynã, quomodo accipiẽdũ

Qui decimatis.) Græcis est ὅτι quia, quemadmodũ & in cæteris cõsentit exẽplar aureũ.

Mentam.) ἡδύοσμον. Vox dicta ab odoris gratia. Nominat autem duas herbas uiles nec admodũ necessarias ad usum humanæ uitæ. Et omne holus, dixit pro quouis holus,

hoc est quantumlibet contemptum, insignem illorum notans auariciã: Etiamsi diuus Ambrosius decimatis accipere uidetur, pro decimas datis. Sic enim scribit, Breuiter autem uicia eorum multa perstringit, qui uiliorum fructuum decimis conferendis omne studium intendunt suum. Neq; secus interpretantur Theophylactus & Cyrillus. Cumq; hac sententia magis congruit quod sequitur: Et præteritis iudiciũ & charitatem dei. Iudicium hominum est, cum quis ex huiusmodi obseruatiunculis iudicatur pius, si quis crebro ieiunet, si quis multum precularum dicat, si quis sordide uestiatur. Iudicium dei est, cum ex animi affectu pietas hominis æstimatur. Charitas hominum est, cum leuiculo beneficio iuuatur quispiam, quod aliquoties præstabat, collatum non esse. Charitas dei est, cum in his succurritur homini, quæ ad illius æternam salutem pertinẽt, cum hic affectus præstatur & inimicis. Et haud scio, an hic Christi sermo ad istos pertineat, qui benignitate sua rem augẽt monasteriorum, aut collegiorum, fortassis etiam pontificum opibus plus satis affluentiũ, præteritis egenis, nonunquam cognatis, aut etiam liberis.

Decimare pro decimas dare

Egenorum in primis habenda cura

Quæ portare non possunt.) δυσβάστακτα, id est, Difficilia portatu.

Non tangitis sarcinas.) τοῖς φορτίοις. Idem uerbum quod modo uertit onera. Et significantius erat Attingitis, quàm tangitis, & appositius ad Græcam uocem. Hic locus ad eos pertinet, qui constitutionibus humanis illaqueant populum, non aliò spectantibus quàm ad commodum eorum qui instituunt.

Cõstitutiones repertæ ad quæstũ

Quod consentitis.) συνευδοκεῖτε, id est, Comprobatis.

A generatione.) γενεά, quo sæpe utuntur sacræ literæ, Græcis sonat ætatem. Neq; enim est hic eadem uox, qua Matthæus utitur in generatione Christi.

Inter altare & ædem.) καὶ τοῦ οἴκου, id est, Domum, sed partem templi intelligit.

Ita dico uobis.) Ita non est hic οὕτως, sed ναί, quod aliquoties transfert Etiam, aliquoties utiq;, aduerbium uehementer affirmantis. Verti poterat profecto siue certe.

Ita pro etiam

Tulistis clauem.) ἤρατε. A tollo, hoc est, Recepistis in uos. Tollimus enim gladium ad iter, & tollimus, quod ab alijs auferimus.

Insistere.) συνέχειν, id est, Cohibere. Verum emendatiores codices habebant ἐνέχειν, id est, Immittere, siue urgere, atq; ita consentaneum est interpretem legisse.

Et os eius opprimere.) ἀποστομίζειν. Interpres legisse uidetur ἐπιστομίζειν, quod significat obturare os, nec sinere loqui. At Græci codices habent, ἀποστομίζειν, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur. Atq; id longe rectius quadrat cum his quę præcesserunt & sequuntur: Insistebant ei, & insidiabantur, & quærentes capere aliquid ex ore eius. Neque enim hæc competunt in eum qui occludat os loquentis. Deniq; ad hunc modum interpretantur Græci interpretes. Quod si quis mihi parum habet fidei, ipsius Theophylacti uerba subscribam, quod ad hunc attinet locum, καὶ δὲ ἀποστομίζειν αὐτὸν ἤρξαντο, τουτέστι πυκνῶς ἐρωτᾶν αὐτὸν καὶ ἀπορεῖν. γίνεται γὰρ τὸ ἀποστομίζειν, ὅταν πλείονες ἐρωτῶσιν ἕνα, περὶ ἄλλων καὶ ἄλλων ὑποθέσεων. τότε γὰρ μὴ δυνάμενος ἀποκρίνεσθαι, ἔμφασιν δίδωσι τοῦ ἀνοήτου δὴ ἐξαπορηθῆναι. τοῦτο τοίνυν ἐσοφίζοντο καὶ οἱ κατάρατοι ἐκεῖνοι ἐπὶ χριστοῦ. πολλοὶ γὰρ ἐρωτῶντες τὸν ἕνα, ἐδόκουν ἀποστοματίζειν αὐτὸν, καὶ εἰς ἀπορίαν ἄγειν, ὡς μὴ δυνάμενον ἀποκρίνεσθαι. ὅπερ εἰκότως ἐγένετο. πῶς γὰρ ὁ εἷς δύναιτο πολλοῖς ἀποκρίνεσθαι, ἄλλα καὶ ἄλλα ἐρωτῶσιν; δύναται δὲ τὸ ἀποστομίζειν, καὶ οὕτως νοηθῆναι, ἀντὶ τοῦ παγιδεύειν αὐτὸν, καὶ ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν. ὅταν γάρ τις κρατηθῇ ἀφ' ὧν λέγει, ἀποστομίζεσθαι δοκεῖ. τουτέστιν ἀπὸ τοῦ στόματος ἕλκεσθαι καὶ κατακρίνεσθαι. δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ τὰ ἐφεξῆς. ζητοῦντες γάρ, φησι, θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. ὅπερ γὰρ πρὸ ὀλίγου εἶπεν ἀποστοματίζειν, τοῦτο νῦν λέγει θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Quæ nec transferre grauabor in gratiam eorum, qui Græce nesciunt. Verum ἀποστομίζειν etiam illum cœperunt, hoc est, frequenter interrogare eum, & perplexum reddere. Fit enim τὸ ἀποστομίζειν, cum plures interrogant unum de alijs atque alijs argumentis, tum enim qui non potest respondere, speciem præbet stulti, quod hęreat. Hoc sane tunc moliebantur etiam scelesti illi aduersus Christum. Nam cum multi interrogarent unum, uidebantur ἀποστομίζειν illum, & ad hæsitantiam deducere, ut qui non posset respondere, id quod probabiliter accidisset. Quo pacto enim unus posset multis respondere, alia atq; alia interrogantibus. Quanquam potest ἀποστομίζειν & sic accipi, pro eo, quod est illaqueare eum, & ab ore capere. Cum enim quis capitur ex his, quæ dicit, ἀποστομίζεσθαι uidetur, hoc est, ab ore trahi ac condemnari. Declarant autem hoc & ea quæ sequuntur:

ἀποστομίζειν

Quærentes enim, inquit, uenari quippiam ex ore illius. Quod enim paulo ante dixerat ἀποστομίζειν, hoc nunc dicit uenari quippiam ex ore eius. Hactenus Theophylactus. Cæterum ne Laurentius quidem satis attentus fuit hoc loco, qui ἀποστομίζειν, siue ἀποστοματίζειν, nam utrunque reperio, putat unico uerbo reddi potuisse, interpellare, siue obstrepere, siue obloqui. Et tamen is ἐπιστοματίζειν legit, non ἀποστομίζειν. Equidem non memini legere uerbum hoc apud alios autores præter quàm apud paucos nempe Athenæum lib. dipnosophistarum octauo, pro eo quod est memoriter recitare, nullo codicis auxilio, quod uulgo dicunt oretenus dicere. Eius uerba subscribam, καὶ ὁ πλούταρχος ἔφη ῥοδιακὴν εἶν λεγομένην ἱστορίαν, ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποστοματίζειν οὐ δύναται, τῷ πάνυ πρὸ πολλοῦ ἐντετυχηκέναι τῷ ταῦτα περιέχοντι βιβλίῳ, id est, Et Plutarchus aiebat esse fabulam, quæ Rhodiaca diceretur, sed quam in præsentia non posset memoriter referre: quod ante plurimum temporis incidisset in eum librum, in quo illa continerentur. Astipulatur & Hesychius, ἀποστομίζειν, inquiens, ἀπὸ μνήμης ἀξιοῦν λέγειν, id est, Memoriter uelle dicere. Quanquam idem mox interpretatur ἀποστομίζων φιμοιῶν, id est, Obturans siue occludens os. Quod quidem posterius propius accedit ad sensum Euangelistæ. Verum haud scio an ἐπιστομίζειν legendum sit pro ἀποστομίζειν. Quo uerbo usus est Athenæus eodem in libro paulo inferius. πάντας γὰρ ἐπιστομίζειν προαιρούμενος, οὐδενὸς μὲν ἀμαθίαν κατέγνως, σαυτὸν δὲ ἀπέφαινες ἀγνωστότερον λεβηρίδος, id est, Etenim dum omnibus studes occludere os, non alios inscitiæ cõdemnas, sed teipsum ostendis inaniorem Leberide. Cõsimilem in modum usus est Paulus in epistola ad Titum cap. 1. οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, ubi Hieronymus uertit silentiũ indici. Theophylacti interpres, redargui. Cuius uerbi meminit Iulius Pollux lib. 2. exponens ἐπιστομίσαι, τὸ ἐπέχειν τὸν λέγοντα, id est, Cohibere loquentem. Idem indicat ἀποστοματίζεσθαι, & apud Platonem inueniri, qui scripserit alicubi, ὅσα παῖδας ἀποστοματίζεσθαι, quoties exigentibus præceptoribus pueri reddunt memoriter quæ præcepta sunt. Quin & ipsum quod redditur, ἀποστοματίζεσθαι dici, ut uel ad rem, uel ad personam referatur. Nos certe comperimus apud Aristotelem in Elenchis consimili sensu, Quod ipsum non male congruit huic loco. Etenim præceptores solent quum examinant discipulos, frequenter interpellare rogatiunculis, tentantes an intelligant quæ pronunciant, ut si quid errarint, corrigant. Sic isti quemadmodum interpretatur Cyrillus, multis questiunculis interpellabant dominum, ut si non responderet, uideretur indoctus: Sin male responderet, coargueretur: aut si bene quoque responderet, tamen ex multis præberetur ansa reprehendendi. Quæ nobis apud idoneos autores super hoc uerbo cõperta sunt, in medium attuli, prudenti lectori iudicium relinquens ac delectum.

Laurentius nõ satis facit ἀποστοματίζειν ore reddere

ἐπιστομίζειν Occludere os

EX CAPITE DVODECIMO.

MVltis turbis.) τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου id est, Myriadibus turbæ. Myrias autem Grece significat decem milia. Quanque ea uoce abutuntur pro innumerabili multitudine. Vnde uerti poterat, Innumera turbæ multitudo. Nec est,

Concurrentibus.) ἐπισυναχθεισῶν, id est, Simul aggregatis. Vetusti codices habebant, circunstantibus.

Ad discipulos. Hic Græci addunt πρῶτον, id est, Prius siue Primum. Quanquam aduerbium ita positum est, ut possit utrouis referri, primum dixit ad discipulos, siue primum attendite. Deinde est,

Attendite.) προσέχετε ἑαυτοῖς.

Reueletur.) Reuelabitur est Grece, & scietur, non sciatur, ἀποκαλυφθήσεται, γνωσθήσεται.

In cubiculis.) ἐν τοῖς ταμείοις, id est, In penetralibus, siue intimis ædium.

Cubicula ταμεῖα

Ita dico uobis.) Rursum est ναί, de quo modo admonui, Affirmantis aduerbium.

Dupondio.) Exposuit interpres quod uertit. Nam Græce est, ἀσσαρίων δύο, id est, Assibus duobus. Quanquam Græca uox diminutiua est, sicut & passerculi.

In obliuione.) ἐπιλελησμένον. Quasi passiue dicas oblitum.

Confessus fuerit me.) Græce est, ἐν ἐμοί, id est. In me. Sic non est, Confitebitur eum, sed in eo, id tamen ad sensum nihil refert, tantum est idiomatis Hebraici.

Qualiter aut quid respondeatis,) τί ἀπολογήσησθε, id est, Quid responsuri sitis, sed proprie accusanti. Hoc est, quibus modis uerba facturi sitis, & qua ratione instituturi defensionem, quidue adducturi pro defensione causæ, quemadmodum uulgus reorum facit, qui

Respondere ἀπολογεῖσθαι

solent utroque modo periclitari, si uel formam agendi nesciant, uel parum instructi sint ad refellendum quod obijcitur.

πλεονεκτεῖν

Ab omni auaricia.) Omni non additur in Græcis codicibus. Nec est simpliciter Auaricia, quæ magis dicitur φιλαργυρία, sed est, πλεονεξία, nomen à plus habendo dictum, quo sæpenumero usus est diuus Paulus. Vbi quis fraudatis alijs plus usurpat sibi quàm par est.

Epulari

Epulare.) εὐφραίνου, id est, Lætare. Neque enim opus erat repetere epulare, cum ante dictum sit, comede, bibe. Cæterum uerbum εὐφραίνομαι inde dictum, quod animo bene sit, omnes uitæ uoluptates complectitur, quibus animus oblectat se. Proinde in psalmis: Et uinum lætificat cor hominis, Græcis est, εὐφραίνει. At hic perpetuo uertit epulari. Nam & aliquanto post, uidelicet cap. 15. Adducite uitulum saginatum & occidite & manducemus, & epulemur, εὐφρανθῶμεν. Ac rursum,

εὐφρανθῆναι

Et cœperunt epulari.) εὐφρανθῆναι. Id secutus opinor, quod epulari non sit simpliciter agere conuiuium, sed genialiter & opipare comessari.

Repetent pro repetunt

Repetent.) ἀπαιτοῦσι, id est, Repetunt, siue reposcunt. Sic & Hieronymus subinde citat, ut sit præsentis temporis: & aptior est hypallage ad mox imminens periculum significandum. Cyprianus in precationem dominicam adducit his uerbis, Stulte hac nocte expostulatur anima tua. Et repetunt habebat exemplar Constantiense.

Cuius erunt?) τίνι ἔσαι, id est, Cui erunt? hoc est, cui cedent, & quem dominum sortientur. Et apud Paulum hic color, Si fuerit alteri uiro, id est, cum altero uiro.

Sic est qui sibi.) Est non additur in Græcis exemplaribus, ut liberum sit subaudire, quod commodissimum sit.

Valla taxatus

Quibus non est cellarium.) Pro cellario Græcis idem uerbum est, quod iam aliquoties uertit, cubiculum, ταμεῖον, Qui proprie locus est in ædibus, in quo esculenta poculentaque reponuntur, à ταμιεύειν, quod est dispensare uictum, & ταμίας promus cōdus. Porrò quod Laurentius cauillatur, cellam accipi pro uinaria duntaxat, & coruos esse hydropotas, bis errauit. Nam primum, cella à celando dicta, non uini tantum reconditorium est. Deinde, si corui non bibunt uinum, hoc magis facit ad sensum Euangelicum, ut qui quouis potu contenti, quem passim obuium præbet omnibus natura, non egeant cellis uinarijs.

διαφέρειν antecellere

Pluris estis illis.) διαφέρετε τῶν πετεινῶν, id est, Præcellitis uolucribus. Nam διαφέρειν tametsi significat differre, usurpatur tamen sæpenumero pro pręstare & antecellere. In quem sensum usus est & Paulus ad Philippen. cap. primo. Item ad Romanos cap. secundo.

Cogitando.) μεριμνῶν, id est, Sollicitudine. Quanquam Græce participium est, quasi dicas curans, siue sollicite cogitans.

Fœnum

Si autem fœnum.) τὸν χόρτον. Cur non potius gramen aut herba, quemadmodum & alias transtulit? Nisi forte nihil interest inter fœnum & gramen. Ad hoc enim adhibetur similitudo, ut intelligamus deum non neglecturum nos, cum curet & gramen, quod eodem die uiret, & desectum eodem die exarescit, maxime in æstuosis regionibus.

Quanto magis uos pusillæ fidei?) Vos accusandi casu profertur, ὑμᾶς, ut subaudias uestiet. Et modice fidei, Græcis composita dictio est, ὀλιγόπιστοι, quod sonat parum fidentes.

ὀλιγόπιστοι

Nam fides est præstantis, & fides est fidentis. Sic enim nos abutimur Christiani.

In sublime tolli.) μὴ μετεωρίζεσθε. Quod non proprie pertinet ad tumorem, quod Græci

μετεωρίζεσθε ad Astrologos pertinere

uocant μεγάλα φρονεῖν, sed magis ne curemus ea quæ supra nos sunt. μετέωρα enim uocantur, quæ sunt in nubibus, & in sublimi aëris regione, de quibus Meteorologica scripsit Aristoteles. Consentit cum doctrina Christi dictum illud Socraticum, Quæ supra nos, nihil ad nos. Nec uideo quomodo hæc particula quadret cum præcedentibus ac sequentibus, nisi sentiatur de his, qui ex astrorum cursu procul in futurum consulunt, qui ferè mos est diuitum ac principum. Theophylactus alijque Græci interpretantur μετεωρίζεσθαι, qui præsentibus non est contentus, sed semper inhiat maioribus, quæ profecto cupiditatum humanarum est natura. Et quodammodo supra conditionem hominis attollit sese, qui congerit opes in longinquum, ignarus an postridie sit uicturus.

Additum aliunde

Et iustitiam eius.) Hæc uerba non adduntur apud hunc Euangelistam, nec in Græcis nec in uetustis Latinorum exemplaribus, uerum ex alio loco huc translata sunt. Atque adeo nec primum aduerbium additur. Consentit cum Græca lectione codex aureus, atque etiam

Donatianici

Donatianici, postremo & Constantiensis. In quibus scriptũ repperi, Quærite regnum dei & hęc omnia adijcientur &c. Verum quod deesse uidebatur in Luca, studiosus aliquis adiecit ex sexto capite Matthæi.

Si sciret paterfamiliâs.) Lucas usus est uerbis præteriti temporis, Si scisset uigilasset, & non siuisset, ᾔδει, ἐγρηγόρησεν, ἀφῆκε. Ponit enim ueluti parabolam alicuius, cuius domus perfossa sit.

Super familiam.) ἐπὶ τῆς θεραπείας. id est, Super famulicium, ut intelligas tantum præfectum famulis, non etiam liberis. Quod genus seruorum columen familiæ uocant. Iam illud, τίς ἄρα, Quis putas uertit suo more pro quis, siue quisnam. Nec est, Constituit, præsentis temporis, sed καταστήσει constituet, futuri temporis, suffragante exemplari Paulino, licet in Matthæo habeatur Constituit. θεράπεια

Tritici mẽsuram.) σιτομέτριον. Referri potest ad omnem cibum. Id quod Latine uocant demensum, siue quod ad certum modum tribuatur, siue quod in singulos menses redderetur, ut Donato placet. Ita Terẽt. in Phormione: Quod ille unciatim uix de demẽso suo, suum defraudans genium comparsit miser. Et Plautus in Sticho: Vos meministis quot calendis petere demensum cibum. Cæterum Græcis dictio composita est σιτομέτριον, ex frumento & mensura, non ex tritico. Quanquam σῖτος Græcis aliquando frumentum, aliquando mutato genere, quemlibet cibum significat. Neq; enim serui solo tritico alebantur. Atq; illud Diuidet, est διχοτομήσει, id est, In duas diuidet partes, siue dissecabit. σιτομέτριον

Cum infidelibus.) μετὰ τῶν ἀπίστων, id est, Cum infidis, pro quo Matthæus dixit, Cum hypocritis. Nam qui fidus est, nõ simulat, neq; dissimulat.

Vapulabit multis.) Ac paulo post plagis uapulabit. Cur non utrobiq; addidit plagis, aut utrobiq; omisit? Quandoquidem apud Græcos utrobiq; subauditur plagis. Verum hoc nos distinctione corrupimus: etenim ablatiuus plagis, quẽ nos referimus ad paucis, ad digna fuerat referendum, ἄξια πληγῶν, atq; ita utroq; loco in πολλὰς & ὀλίγας subaudiendum πληγάς. Sic enim distinguunt Græci, ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. Ea uero forma dixit uapulare multas plagas, qua dicimus Attico more gaudere gaudium, & dolere dolorem. Augustinus ad Valentinum de gratia & libero arbitrio capite 3. nescio quid sequutus legit, Vapulabit pauca, & uapulabit multa.

Et quid uolo nisi ut ardeat? καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη, id est, Et quid uolo si iam accensus est? Sic adducit Hilarius commentario in canticum graduum. Etiamsi secus legit Ambrosius ac Hieronymus, quorum hic in Ionam ita citat, Ignem ueni mittere in terrã, & quem uolo ut ardeat. Verum opinor pro quam, deprauatũ fuisse quem. Nam alijs in locis quam inuenio. Apparet interpretem legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθαι, id est, Et quid uolo nisi accendi. Aut certe, quod uero propius est, τί θέλω, ἢ ἤδη ἀνήφθαι, id est, Quid uelim, nisi mox accensum esse. Quandoquidem Græcis ἢ adiungitur etiam positiuis, subaudito ἄλλο, quemadmodum Latini q̃ addunt positiuis, subaudito post aut simili uoce. Vt tertio die q̃ à me discessisti. Theophylactus non legit tantum, uerum etiam interpretatur iuxta nostram æditionem. Nam Quid uolo positũ est, pro eo, quod erat, nihil aliud uolo. & Si iam accensus est, celeritatis habet emphasim: & in Si, subest tacita significatio uoti. Varia lectio ἢ pro nisi

Erunt enim ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Post hac, siue amodo, ut loquuntur nonnulli Græcam formam reddentes.

Et duo in tres diuidentur.) Et hunc locum corrupta distinctione deprauarunt librarij, uerbum diuidentur referentes ad superiora, cum quibus ut cohæreret mutato numero ex diuidetur, διαμερισθήσονται, fecerunt diuidentur. At quid opus erat repetere in hac parte diuidentur, cum iam dictum sit, Erunt quinq; in domo una diuisi. Sic itaq; distinguendum erat: Diuidetur pater aduersus filium &c. Siquidem diuidi uocat, habere dissidium. Proinde melius uertisset: Aduersus filium, quàm in filium, cum anceps sit Gręca præpositio. Huius casum, si quem id forte moueat mutauit eodẽ in loco Lucas: qui cum ante cœperit adiungere datiuum, ἐπὶ δυσὶν, mox addit accusatiuum, ἐπὶ τὴν νύμφην. Distinctio apud nos corrupta

Et ita fiet.) Fit legendum est. Et Laurentius mauult imbrem quàm nimbum, cum Græce sit ὄμβρος. Imber nimbus

Quid autem & à uobis ipsis.) τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Dilucidius erat, Cæterũ cur non etiam

ex uobis ipsis iudicatis quid sit iustum? ut sit sensus, Aliunde captatis argumenta, ex quibus coniectetis ea quæ sunt extra uos: & earum rerum, quæ intra uos sunt, & quarum ex uobis ipsis colligi possunt argumenta, nullam facitis coniecturam.

Cum autem uadis.) Græcis enim, est pro autem. Cohæret enim cum ijs, quæ præcedunt ut intelligant adesse tempus resipiscendi, quod ni fecerint fore, ut durius cum illis in posterum agatur, si tam obuiam clementiam dei neglexerint.

Ad principem in uia.) ἐπ' ἄρχοντα. Quod Ambrosius haud male uertit, Ad magistratum, & In uia rectius refertur ad sequentia, In uia da operam.

Trahat Trahat te ad iudicem.) Demiror qd legerit Ambrosius, qui pro trahat, habet cõdemnet:
Condemnet nisi forte pro κατασύρῃ, legit κατακρίνῃ. Ac sensus sanè magis quadrat. Nec enim uidetur alius esse iudex, q̃ is, quem paulo ante dixit principẽ. Nam id uult agi cũ aduersario inter eundum, ne sit opus ad iudicem peruenire. Origenes seu quisquis fuit, homilia in Lucã 25. annotat amphibologiã esse in trahat, quod subaudiri possit uel princeps uel aduersarius.

Tradat te exactori.) πράκτορι à uerbo πράττω exigo, quod ante uertit facio, non recte, sicut admonuimus in Matthæo.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Siloë IN Siloë.) ἐν τῷ σιλωάμ, Hebræi sonant Siloah. Arbitror hanc esse ciuitatem in qua primum fuit tabernaculum, cuius meminit Psalmus 77. Et repulit tabernaculum Silo, ubi Græcus σιλώμ legit. Item Hieremias cap. 7. Quoniam hic additur articulus τῷ, uidetur significare fluuium Siloë, qui ciuitati suppeditat aquam, quum nec perpetuus sit nec copiosus. In uetustissimis Latinis alibi scriptum erat Siloa, alibi Siloam.

In ficulnea.) ἐν τῇ συκῇ, id est, In ficu. Eadem uox est quam modo uertit, Arborem fici, immodicus copiæ affectator, ne dicam intempestiuus.

Occupat Terram occupat.) καταργεῖ, id est, Onerat, sed inutili onere, hoc est, enim proprie καταρ-
καταργεῖ γεῖν. Et illud, Etiã terrã, ego sanè maluissem uertere, Cur uel terrã occupat, ut intelligamus infrugiferam, non solũ indignã stercoratione & cultu, uerũ etiam loco, quem occupabat.

Et mittam.) stercora, κοπρίαν, id est, Stercus, aut potius fimum: mox uertit sterquilinium.
κοπρία Nam Græca uox stercorationem sonat magis q̃ stercus. Et stercoratio non solum fit ex a-
Letamen nimantium excrementis, uerumetiam è stipulis, culmis, aut terræ medulla, quam mergam uocant Britanni, teste Plinio. Ambrosius legit cophinum stercoris.

Sin autem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin uero minus, aut Sin secus, siquidem fructum fecerit sermo imperfectus est. ut subaudias, sinemus illam, aut aliud commodius. Est enim Eclipsis aut
Gulielmus aposiopisis, siue ut Budæo nostro placet, ἀνανταπόδοτον, qui huius formæ exemplum unum &
Budæus alterum ex Aristophane Ciceroneq; adducit in annotationibus, quas scripsit in Pandectas Iuris. Nec enim est quisquam sua fraudandus laude. Porrò quod hic interpres uertit, Sin autem, parum Latine, tolerabilius aliquando uertit, alioqui.

Nec omnino.) εἰς τὸ παντελές, Quod aliâs uertit in æternum.

Nec est, inclinata.) sed συγκύπτουσα, id est, Toto corpote deflexa in terram, & contracta, cui contrarium est, quod sequitur ἀνακύψαι, quod uertit, sursum aspicere, hoc est, Erigere caput. Nec enim est mentio de aspiciendo, sed de gestu corporis, quo utuntur qui cupiunt sursum aspicere. Proinde & παράκυψις prospectus dicitur, ubi quis obliquato capite è fenestra prospicit.

Vocauit ad se.) προσεφώνησεν. Potest accipi quod appellauerit eam, hoc est, allocutus sit. Nam Ad se, non additur apud Græcos.

Requieuerunt.) κατεσκήνωσεν. Quod aliquoties uertit, nidificare, aliâs habitare.

Sata tria Sat a tria.) σάτα τρία. Superius admonuimus, satum non esse uocem Latinam, sed Syram, quæ apud illos mensuræ genus declaret capientis sesquimodiũ. Apud Ambrosiũ non additur sata tria. Tantũ est, Abscondit in farina, donec fermẽtatũ est totũ. Atq; adeo interpretans indicat hoc ex Matth. huc transscriptũ, cũ ait ad hunc modũ. Et quia in Matt. tribus mensuris absconditũ esse fermentũ &c. Quorsum enim attinebat ex Matth. citare, si
Additum idem legisset in Luca? Sed hoc iam in Euãgelicis uoluminibus nouũ uideri nõ debet, neq;
aliquid quenq; magnopere cõmouere, cum nec moribus pijs, nec fidei synceritati quicq; officiat.

Si pauci

Si pauci sunt qui saluantur.) Si non est anceps apud Latinos, ut εἰ apud Græcos, unde uertendum erat in an, quandoquidem interrogant.

Contendite intrare.) ἀγωνίζεσθε, id est, Certate, siue laborate. Quanquam apte uertit inter *Si pro an* pres, si modo intelligamus. Nam contendit & qui acriter adnititur.

Qui erant nouissimi.) Erunt utrobique legendum, ἔσονται. Sunt postremi, qui futuri sunt primi, & sunt primi, qui futuri sunt postremi. Agit enim de inuertendo ordine inter eos, qui tum erant, & qui successuri essent in Euangelio.

Ite & dicite.) Ite dicite, legitur in antiquis, πορευθέντες εἴπατε.

Tertio die consumor.) Consummor legendum est, duplicato m. Est enim τελειοῦμαι. Quod quoniam medium est uerbum, satius erat uertere actiue, ut intelligamus illum tertio die absoluturum opus suum. Quanquam ea consummatio mors erat & resurrectio.

Quia non capit.) ἐνδέχεται. Quod Matthæus dixit χωρεῖ. Est autem uelut impersonale, *Capit, pro* quasi dicas, ipsa natura rerum non fert. Idem autem aliquanto post dixit ἀνένδεκτόν ἐστιν, pro *possibile est.* eo quod est ἀδύνατόν ἐστι. Loquitur ad hunc modum subinde Tertullianus, capit pro conuenit, aut decet, & non capit, pro non conuenit.

Qui mittuntur ad te.) πρὸς αὐτήν, id est, Ad se, tertiæ personæ, nisi componatur cum alio pronomine. Ad hunc fermè modum sonat Græcis. Hierusalem Hierusalem, illa quæ occidit prophetas, & lapidat missos ad se. Deinde subito mutat personam. Sic & nos miscemus tertiam personam primæ, Tu illa lapidatrix prophetarum. Et tamen si cui magis placet secunda persona, cum hoc non est animus digladiari, propter pronomen anceps αὐτήν, siue αὑτήν, quod quidem arbitrantur omni personæ cōgruere, certe de sensu nulla est ambiguitas. Ne illud quidem ad sensum refert, quod cum in plerisque libris haberetur ἀπεσταλμένους in uno quopiam habebatur ἀποστελλομένους.

Quemadmodum auis.) ὄρνις, quod est anceps ad auem & gallinam. Est enim mirus amor auibus ad confouendos pullos; sed præcipue gallinis. Augustinus De consensu Euan *ὄρνις auis &* gelistarum lib. 2. cap. 75. legit auis. *gallina*

Ecce relinquetur.) ἀφίεται, id est, Relinquitur, ut admonuimus & antea.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ET factum est. De hac loquutionis forma peculiari Lucæ iam admonuimus.

Dicebat autem & ad inuitatos.) Et coniunctio non additur apud Græcos nec in uetustis exemplaribus.

Neque uicinos, neque diuites.) μηδὲ γείτονας πλουσίους, id est, Neque uicinos diuites. Attestantibus & uetustissimis exemplaribus nostris, & in his aureo codice, similiter & Constantiensi. Siquidem huc pertinet parabola Christi, ut beneficiū conferatur gratuito, citra spem redituri fœnoris. Id fiet, si præstetur egenis, quibus non est facultas referendæ gratiæ.

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne, siue ne quando. Et quod sequitur,

Et ipsi te reinuitent.) Commodius uerti poterat, uicissim te inuitent. Nam ut reinuitent sit Latinū, reinuitat qui semel uocatū iterū uocat. Græce est ἀντικαλέσωσι. Et quod hic uertit,

Honoratior.) est ἐντιμότερος. Quod & chariorem significat, & magis in precio habitum.

Non habent retribuere.) οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναι, id est, Non possunt retribuere. Nam ita *Non habent* frequenter accipitur ἔχω, cum adhæret uerbis infinitis. In aureo codice scriptum erat, Non *pro non* habent, unde retribuant. Ac mox pro in resurrectione scriptū erat In retributione. Itidem *possunt* comperi in duobus uetustis exemplaribus S. Donatiani. Sed reclamantibus Græcis.

Qui manducabit panem.) Nonnulli codices pro ἄρτον habebant ἄριστον, id est, Prandium sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis.

Qui manducabit.) ὃς φάγεται, Potest accipi, Qui manducat seu potius edit, præsentis temporis. Nam in his tribus uerbis φάγω, ἔδω, πίω, futurum medium nihil differt à præsenti, φαγοῦμαι, φαγῇ, siue φάγεσαι, φάγεται, non φαγοῦμαι, φαγῇ φαγεῖται. Verum hoc ad sensum perpusillum refert.

Vt uenirent.) ἔρχεσθε, id est, Venite. Interpres forte legit ἔρχεσθαι.

Simul omnes excusare.) παραιτεῖσθαι, id est, Recusare. Quanque interpres eleganter usus est excusandi uerbo. Si modo lector animaduertat eū excusare, qui adducta causa recusat quod rogatur.

Additum aliquid

Gustabit cœnam meam. Hoc loco addunt libri Græci, πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί, id est, Multi enim uocati, pauci uero electi. Quanquam id non reperiatur in omnibus exemplaribus. Suspicor aliunde huc asscriptum.

Nonne prius.) οὐχὶ id est, Non. Quanquam & hoc aliquando pro nonne ponitur.

Sedens cõputat.) καθίσας ψηφίζει, id est, Calculis subducit rationem, ut intelligas diligentem atque exactam supputationem. Ac paulo post, μήποτε. Tandem desijt uertere, ne forte pro nequando.

Iturus committere bellum.) ἀπερχόμενος συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, id est, Abit ut confligat, siue congrediatur bello. Etiamsi Latinius erat prælio.

Non sedens.) Hic est eadem uox, quam modo uerterat nonne οὐχὶ.

Ad se.) ἐπ' αὐτόν. Cur non potius contra se siue aduersus se?

In decẽ milib. iuxta Hebræam dialecton

Cum decem milibus.) ἐν δέκα χιλιάσι. Interpres haud male mutauit In, Græcam præpositionem ex idiomate sermonis Hebraici positã, in decẽ milibus. Quanquam castius erat prorsus omittere, quod apud nos nec ullũ habeat usum, & orationem reddat inelegantẽ. Quod genus sunt illa in Deuteronomio: Et incendens ciuitatẽ in igni. Item, Et lapidabis eos in lapidibus. Cuiusmodi cõplura recensuit Augustinus in annot. Hebræi sermonis.

Alioqui illo adhuc longe agente.) εἰ δὲ μήγε, Quod ante uerterat, Sin autem, non recte, hic recte uertit alioqui.

Lõge agente

Longe agente.) πόῤῥω αὐτοῦ ὄντος, id est, Cum procul est, siue procul abest.

Qui non renunciat.) οὐκ ἀποτάσσεται. Quod aliâs est dicto uale, dimittere.

Euanuerit.) μωρανθῇ, id est, Fatuum redditum fuerit. Siquidem non homines solum, sed & alia fatua dicuntur, quæ nihil sapiant. Quemadmodũ Martialis betas fatuas appellat.

Vtile est.) εὔθετον, id est, Accommodum, ante uertit aptum. Neque de genere uocis huius sal, ero anxius, cum sat sciam & in neutro reperiri, licet & frequentius, & apud probatiores autores in masculino.

EX CAPITE XV.

Congratulamini.) συγχάρητε, id est, Congaudete. Aut si cui id parum Latinum uidetur, Gaudete mecum.

Nonne accendit.) οὐχὶ; At non, magis hic quadrabat, siue, An non: etiam si hic sermo eodem laborat incommodo, quo is quem ante notauimus: Quis ex uobis pater si filius petet panem &c.

Euertit pro euerrit deprauatum

Euertit.) σαροῖ, id est, Verrit, hoc est, scopis purgat. Fortassis interpres scripserat, euerrit, id imperitus aliquis ac sciolus non intelligens, inuersa scriptura fecit, euertit. Quod sanè minus mirũ est fuisse deprauatũ, quàm non fuisse animaduersum. Adeo mendum hoc, in omnibus exemplaribus Latinis inoleuit, etiam uetustissimis. Sensit hic nonnihil incommodi & Carrensis, interpretans, Euertit totam domum, id est, Ea quæ in domo sunt. Et moraliter euertere domum, est perturbare conscientias peccatorum. Theophylactus uerrit, uertit repurgauit, & in eundem sensum Gregorius Nisenus, qui citatur in Catena: licet Gregorius pontifex Ro. deceptus uitio codicis, euertit interpretatur concussit conscientiam.

Carrensis ridicula interpretatio

Quæ me contingit.) τὸ ἐπιβάλλον, id est, Quæ redit ad me.

Substantiam.) Duæ sunt uoces apud Græcos, substantiæ & substantiã. οὐσίας καὶ βίον, id est, Substantiæ & uictum. Quanquam βίος & uitam ipsam significat apud Græcos & facultates quibus uiuitur.

Viuendo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, id est, Viuens luxuriose. Hinc & Paulus luxum uocat ἀσωτίαν: Vinum in quo est luxuria. Id autem non ad libidinem tantum pertinet.

Consummare pro cõsumere

Et postquam omnia consummasset.) δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, id est, Cum is consumpsisset, siue absumpsisset omnia. Quod quidem arbitror librariorũ uitio fuisse deprauatum, licet mirus sit nostratium exemplarium consensus. Ambrosius indicat sese legisse more Græcorum, cum ita scribit in commentarijs: Ille igitur uiuendo luxuriose consumpsit omnia ornamẽta naturæ. Vnde tu qui accepisti imaginẽ dei, qui habes similitudinem eius, noli eam irrationabili fœditate consumere.

Quanti pro quam multi

Quanti mercenarij.) Cur non potius, quot, πόσοι, siue quàm multi? Nec additur in domo, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus Donatiani, tantũ est, Quanti mercenarij

cenarij patris mei abundant,&c. Consentiebat Constantiense. Nam mercenarium opposuit filio. Et studiosus aliquis adiecit In domo, ut esset quod responderet aduerbio, hic.

Cum adhuc longe esset.) μακρὰν ἀπέχοντος, id est, Cum procul abesset.

Cito proferte.) Cito non additur in Græcis exemplaribus. Budæus existimat hic quoque exprimendam fuisse uim articuli, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, id est, Stolam illam primam. Est autem uestis genus in talos demissæ, ut intelligamus non de qualibet ueste dictum, sed de certa quapiam & eximia. Nam anulo & calciamentis non præponitur Græcus articulus. At rursum uitulo geminum addidit articulum ut stolæ, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, id est, Vitulum illum saginatum, ut certum & insignem uitulum accipiamus designari. Iam & in sequentibus, cum sæpe repetatur hic uitulus, semper adduntur articuli, quum hœdo non addatur ullus articulus, quod non unusquispiam insignis designetur, sed quilibet è grege. Vitulum autem interpretantur ipsum Christi corpus pro nobis immolatum. *Articuli*

Et epulemur.) εὐφρανθῶμεν, id est, Lætemur, ut placet Vallæ.

Et cœperunt epulari.) Rursum est εὐφραίνεσθαι, de quibus superius iam admonuimus.

Symphoniam & chorum.) συμφωνίας καὶ χορῶν, id est, Concentum & choros, hoc est, saltationes. Id enim hoc loco significat choros.

Cœpit rogare illum.) Græcis est παρεκάλει αὐτόν, Quod non solum significat rogare, sed & inuitare & adhortari.

Cum amicis meis epularer.) Rursus est εὐφρανθῶ. Item paulo post,

Epulari autem.) εὐφρανθῆναι.

Deuorauit substantiam suam.) Græci magno consensu legunt tuam, ut sit odiosius, ὁ καταφαγών σου τὸν βίον. Atque ita legisse Ambrosium, ex his illius uerbis licet colligere: Impius, inquit, qui accusabat fratrem, quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset. Non enim dixit suam substantiam, sed paternam. *Substantiam tuã non suam*

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

QVi habebat uillicum.) οἰκονόμον, id est, Dispensatorem, hoc est, œconomum ab οἶκος domus, & νέμειν distribuere, quod ea dispenset, quæ ad rem domesticam pertinent. Villicus, ut inquit Varro, in libris de re rust. agri colendi causa constituitur, appellatus à uilla, quod ab eo in eam conuehuntur fructus & euehuntur cum uenerint. Atque ipse diuus Hieronymus distinguit uillicum ab œconomo. Villicus, inquit, proprie uillæ gubernator, à uilla nomen uillici accepit: œconomus nõ tantũ frugum, sed & omniũ quæ dominus possidet, gubernator est. Vnde Oeconomicus Xenophontis pulcherrimus liber, qui non uillæ gubernationem, sed uniuersæ domus dispensationem, Tullio interpretante significat. Proinde magis quadrabat hoc loco œconomus siue dispensator quam uillicus. Quin & in his quæ mox sequuntur. *Villicus οἰκονόμος*

Redde rationem uillicationis tuæ &, Non poteris amplius uillicare.) Græce est, οἰκονομίας, & οἰκονομεῖν, id est, Dispensationis et Dispensare. Atque ita citat diuus Hieronymus, explicans hunc locum in epistola ad Algasiam: Redde rationem dispensationis tuæ, non enim poteris ultra dispensare. Cæterum quod hic uertit,

Diffamatus est.) Græcis est, διεβλήθη, quod magis sonat, Delatus est, à διαβάλλομαι, unde diabolus calumniator, διαβολὴ calumnia. Quãquam hoc interest, calumniator falsò defert, At defertur etiam qui merito accusatur. Nec est, Quasi, sed ὡς διασκορπίζων, ueluti dissipãs, siue Velut qui dissiparet, nimirum delatus est hoc nomine quod dissiparet bona illius. *Diffamatus est*

Mendicare erubesco.) ἐπαιτεῖν, pro quo aliàs usus est προσαιτεῖν.

Conuocatis itaque singulis.) προσκαλεσάμενος, id est, Ad se uocatis, siue accersitis.

Centum cados.) ἑκατὸν βάτους, id est, Centum batos, non cados. Nam Batus Hebraica uox est, illis mensuram significans liquidorum, ut docet Iosephus libro antiquitatum Iudaicæ gẽtis octauo. ea capiebat sextarios septuaginta duos: quemadmodum & illud quod mox sequitur, Coros. Ea mensura aridorum capiebat medimnos Atticos quadraginta unum, ut idem testatur libro tertio. *Cadus Batus mensuræ*

Accipe cautionem.) τὸ γράμμα. Idem uerbum quod mox uertit Literas, idque non Latine. Nam literæ numero multitudinis significãt epistolam, Aut igitur utrobique uertere debuerat

buerat cautionem, cum utrobiq; sit γράμμα, quod literam sonat, aut scriptum, aut syngrapham, aut codicillos, aut libellos, aut huiusmodi quippiam.

Villicus iniquitatis pro iniquo

Villicum iniquitatis.) Ex idiomate sermonis Hebræi dixit Villicum iniquitatis, pro dispensatore iniquo siue iniusto, cui non dissimile est quod mox sequitur.

De mammona iniquitatis.

Et in maiori.) ἐν πολλῷ, id est, In multo.

In minori.) ἐλαχίστῳ, id est, In minimo. Sed amat uariare interpres. Nec hic est,

Vestrum, pro uerum

In maiori, sed in multo, ut superius.

Quod uestrum est quis credet uobis.) τὸ ἀληθινόν, id est, Quod uerum est. Id quod in nonnullis codicibus, haud dubie librariorum uitio, fuerat deprauatum. Quandoquidem & in emendatioribus Latinorum exemplaribus uerum legimus, non uestrum. Opponit autem uerum iniquo. Nam ueræ diuitiæ sunt, quæ sine fraude parantur. Et hoc loco Credet, positum est pro committet. Porrò qui committit tibi, nimirum alienum committit, non tuum At in proxima clausula uestrum opponit alieno. Et quod uerum est non creditur, quod nostrum non datur.

Aut unū odio habebit excussum

Aut enim unum odiet.) Id quoniam totidem uerbis dicitur apud Matthæum inde petat qui uolet, quod in hunc annotauimus locum.

Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant auari, & deridebant illum.) Græci secus distinguunt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα, καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες ἐξεμυκτήριζον αὐτόν, id est, Audiebant autem hæc omnia, & Pharisæi qui erant auari deridebāt eum. Vt intelligas hæc omnia ceteris quoq; fuisse audita, uerum solos pharisæos offensos fuisse, quorum hulcus tetigerat, etiamsi nonnulla exemplaria, rursus addita coniunctione habebant, Et deridebant eum.

Subsannare μυκτηρίζειν

Deridebant.) ἐξεμυκτήριζον. Est autem μυκτηρίζειν, quod Latini uocant naso suspendere. Erat enim olim nasus irrisioni dicatus. μυκτὴρ Græce nasus, inde μυκτηρίζειν subsannare. Et quo usus est Cicero, ἀντιμυκτηρίζειν, uicissim irridere.

Ex eo.) ἀπὸ τότε, id est, Ex tunc, ut aliàs uertit, ut in Psalmo: Parata sedes tua ex tunc, ἀπὸ τότε. Latinius erat ex eo tempore, siue ab eo tempore.

Et omnis in illud uim facit.) Græca quidem reddidit: uerum Latinius erat incolumi tamen sensu, Et omnes in illud, quemadmodum legit Ambrosius, siue Quiuis in illud. Iam enim promiscue conabantur irrumpere etiam ethnici.

Purpura & bysso.) Mirum unde Augustinus in Psalmum quadragesimumoctauum pro purpura legat holosericis.

Epulabat.) εὐφραινόμενος, quod Irenæus alicubi uertit Iocundabatur. Vox enim Græca utrunq; significat, læticiam mentis, & hilare conuiuium.

Lazarus

Nomine Lazarus.) Hebræis sonat, adiutus à domino, ut ipsum etiam uocabulum faciat ad parabolam: Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deum. Siquidem עזר auxilium sonat, יה deus. Hoc sensisse uidetur, qui collegit syluam nominum Hebraicorum ex omnibus libris sacris. Cæterum is cuius extat in singulos euangelistas collectio nominum, Lazarum interpretatur adiutum.

Qui iacebat.) ἐβέβλητο, id est, Porrectus erat. Quo uerbo solet uti de uehementer ægrotante & affixo lecto. Nec est simpliciter Ianua, sed πυλῶνος, quod uestibulum sonat, siue ostium diuitum. Nomen deductū à porta. Nec est,

Hulceribus plenus.) sed ἡλκωμένος, id est, Hulceratus, siue hulcerosus, simile illi κεχαριτωμένη, id est, gratiosa, siue gratia plena.

Et nemo illi dabat.) Hanc particulam non reperio additam in Græcis codicibus, ne in his quidem quos nobis præbuit bibliotheca diui Donatiani, & Constantiensis. Quin ipse Beda nec legit nec interpretatur. Ex Ambrosianis commentarijs citius colligas micas fuisse datas quàm non datas. Neque enim hoc nomine reprehenditur diues, quod nihil impertierit pauperibus: sed quod in delicijs sustineret uiuere, quum uideret fratrem suum tot malis discruciari, nec collegerit iacentem, nec sua mensa dignatus sit, nec curarit hulcera illius, quum canes essent ipso humaniores: nec quicquam impertierit præter ea quæ decidebant de sumptuosa mensa, à canibus sublegenda.

Et sepultus

Et sepultus est in inferno.) Græce secus est. καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς, id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Vt sit sensus, diuitem quoq; qui felicitatem posuerat in opibus ac delitijs suis similiter mortuum fuisse ac supultum, quemadmodum & pauperculũ illum, Cæterum animam, quæ deuecta fuerat ad inferos, sublatis oculis uidisse Abraham. Alioqui qui poterat tollere oculos sepultus? Ad hunc sanè modũ planè distinguit & Theophylactus qui ab eo loco, Et in inferno eleuans oculos suos, noui capitis facit initiũ, cõmentario in medio interposito. Similiter distinguit Augustinus in sermone quo enarrat hunc uersiculum, Tibi derelictus est pauper: & uide, inquit, exitus amborum. Contigit enim mori inopem illum & auferri ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est & ddiues, & sepultus est, nam pauper forte non sepultus est &c. Rursus homilia quæ est ex quinquaginta septima, distinctionem Græcorum sequitur. unde mirum est Bedam Augustini cõpilatorem sequi diuersum. Quæ referunt in Aurea catena ex Chrysost. duobus uerbis deprauata sunt, quæ si abessent, prorsus nobiscum faceret. Nam in hoc philosophatur, quod diues tantum sepultus legitur, nec ulla fit mentio famulorũ aut amicorũ qui morienti adfuerint, eo quod diuitem ubi uentũ est ad uitæ finem omnes destituere solent. Tantum sepultus dicitur, iam bis sepultus, cuius anima prius erat sepulta in corpore. In hanc ferè sententiam Chrysostomus.

Distinctio apud nos uiciata. Id manifestum ex Chrysostomi homilijs quas scripsit de Lazaro

Recepisti bona.) Græci addũt tua, τὰ ἀγαθά σου, ut distingueret illius falsa bona ab huius ueris. Et mox, Similiter mala.) subaudias sua, nõ quod simpliciter essent mala, sed illius mala. Nunc autem hic consolatur.) παρακαλεῖται, passiue, hoc est, solatio fruitur, siue solatium habet, aut solatio afficitur, atq; ita uitasset amphibologiam.

Et in his omnibus.) καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Potest accipi & hic sensus. Et super hæc omnia siue Præter hæc omnia: ut intelligamus hoc accedere ad infelicitatem diuitis, quod ob uoraginem interiacentem non possit illi succurri.

In his omnibus pro super hæc omnia

Chaos magnum firmatum est.) Mirum quid uenerit in mentẽ interpreti, ut Græcam uocem alia Græca redderet, nec ea sanè idem significante. Siquidem Græce χάσμα est, quod hiatum terræ significat, qui solet existere nonnunquam in terræmotu, quem Aristoteles in libro de mundo chasmatian appellat, unde & chasmaticus terræmotus dictus. Nonnulli uoraginem uocant, quod fissura terræ in immensam deuergat profunditatem. Chaos autem confusionem significat, hoc dictum à χέω, fundo, illud à χαίνω hio. Annotauit hunc locum Gulielmus Budæus noster, nonnihil adijciens annotationi Laurentianæ. Hoc admonendum duxi, partim, ne quem suo fraudarem honore, partim, ut qui diligentius hæc & exactius uelit cognoscere, ex illius petat annotamentis, quæ scripsit in Pandectas iuris. Nam nos ubiq; seruimus compendio, ne lectori fastidio simus.

Budæus

Neq; inde.) μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν, id est, Neq; qui istinc. Nam Greci carent hac proprietate aduerbiorum, cum apud Latinos hinc referat ad primam personam, hoc est, loquẽtis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est,

Transmeare.) sed διαπερῶσιν, hoc est, Ne transcendant, subiunctiui modi. Nec est,

Tormentorum.) sed τῆς βασάνου, tormenti, siue cruciatus.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

LApis molaris.) μύλος ὀνικὸς, id est, Mola asinaria. Nam Græci ὄνον, id est, asinum uocant, & saxum substratum in mola, quod accipit frumentum, de quo dictum est in Matthæo.

Lapis molaris

Si pœnitentiam egerit.) εἰ μετανοήσῃ, id est, Si pœnituerit, siue si resipuerit. Ne accipiamus de satisfactione & pœna ceu proprie dictum. Vt dissimulem quod Dimittes toties dixit pro remittes.

Et conuersus fuerit.) In nonnullis Græcorum codicibus additum erat Ad te, ἐπὶ σε, in alijs non erat. Apud Ambrosium additur.

Si habueritis.) εἰ ἔχετε, id est, Si habetis, quod recte uertisset, Si haberetis.

Sicut granum sinapis.) Nescio an interpres usurpauit κόκκον neutro genere, Nec enim esset sensus, mea sententia, absurdus, coccum uelut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non ante prodit uigorem suum, q̃ attritu prouocatum. Sic alibi uocat nos ad exemplum passerculorum & liliorum. Quod si magis placet κόκκον hic positũ masculino

Amphibologia

lino genere, ὡς κόκκον, perinde ualebit ac dicas, fidem similem cocco.

Dicetis huic.) ἐλέγετε ἄν, id est, Dixissetis. Antiqui codices habent Diceretis, non dicetis, quod propius accedit ad Græcam ueritatem.

Morus arbor Arbori moro.) συκαμίνῳ. Est arbor sui generis, peculiaris Syriæ, quemadmodum indicat Hieronymus. Hesychius addit à nonnullis dici μορεάν, uulgato, ut conijcio, uocabulo. De hoc xix. capite plura dicentur. Deinde quod addit, Transplantare, sensum magis expressit quam uerbum. Nec enim est μεταφυτεύθητι, sed φυτεύθητι, hoc est, plantare.

Et obediet) καὶ ὑπήκουσεν ἄν, id est Obedisset. Antiquus codex habebat, obediret, ut respondeat diceretis. Quanquam ἄν modum reddit potentialem, & ob id fortassis tollerabilius erat futurum tempus.

Pascentem boues super est *Addidit interpres* Aut pascentem boues.) Græce non est boues, sed tantũ pascentem. Consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorũ, ποιμαίνοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouiũ, quam boum. Proinde in Corsendoncensi codice asscriptũ erat in interstitio uersuũ, oues: atque ita suspicor legisse Ambrosiũ, quanquam & illic uerterunt oues in boues.

Magnificans deum.) δοξάζων, id est, Glorificans: quod tamen subinde ita transfert, quo magis sit uarius.

Articuli uis Nouem ubi sunt?) Venustius est apud Grecos omisso uerbo, οἱ δὲ ἐννέα ποῦ, id est, Nouem autem illi ubi. Nam illi addo, loco articuli Græci.

Inuectus pro compertus Non est inuentus.) οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, id est, Non sunt reperti, reuersi dare gloriam deo, ut ad uerbum reddam. Porrò reperiri Græci dicunt, quod accidit, quodque compertum sit.

Quando desideretis.) ὅτε ἐπιθυμήσετε, id est, Cum desiderabitis. Quanquam legi potest & ἐπιθυμήσητε: ita reor legisse interpretem.

De sub cœlo, in ea quæ sub cœlo sunt.) ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, id est, E regione quæ sub cœlo est, in eam quæ sub cœlo est, hoc est, ex una cœli plaga in alteram. Ita enim uidetur oculis hominum. Similis loquutio est Deuter. cap. 4. A summo cœli, usque ad summum eius. Cęterum collatio hæc significat subitum & inexpectatũ esse aduentũ regni dei, non solũ quantũ ad tempus attinet, uerumetiã quãtum ad locũ, nõ aliter quam fulgur subito erumpit, nunc hinc, nunc illinc, quod prius uideas, quam expectes uenturum.

Primum autem oportet.) πρῶτον, pro prius positum est, Veniet quidem ut fulgur, sed nondum ueniet, imò prius oportet illum multa pati &c.

Nubunt, nubuntur Vxores ducebant.) ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο. Quod ante in Matthæo uertit nubunt, hic uertit, Ducunt uxores, quod illic nubuntur, hic Dabantur ad nuptias.

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos non additur in Luca, etiamsi meminit agri diuus Ambrosius. Imò in exemplari Paulino non erat mentio nisi de lecto. Theophylactus duo tãtum legit, de lecto & mola: tertium de agro, uidetur huc adiectũ ex Matthæi cap. 24. Cæterum Ambrosius pro eo quod est in Græcis ἐπὶ τὸ αὐτό, legit in pistrino, fortassis alterius Euangelistæ sententiam referens.

Corpus cadauer Vbicunque fuerit corpus.) Græce est ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί, id est, Vbi corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Quanquam nonnulli codices habent πτῶμα, id est, Cadauer, à cadendo dictum Græcis. Atque hanc lectionem uidetur magis approbare Hieronymus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

QVomodo oportet.) πρὸς τὸ δεῖν, id est, In hoc quod semper oportet orare. Porrò ἐκκακεῖν sonat segnescere, hoc est defatigari, quod hic uocat deficere. κακοὺς enim Græce nonnunquam uocant inertes & ignauos.

Per multum tempus.) ἐπὶ χρόνον, id est, Ad tempus, siue aliquandiu. Deinde εἰς τέλος, quod uertit, In nouissimo, rectius uertisset, denique.

Sugillare Sugillet me.) ὑπωπιάζῃ, id est, Vituperet, ac deroget. Nam id significat sugillare, uerbũ à pugilibus ductum, qui superne sugillant, genis liuore notatis, inferne supplantant, impulso ad ruinam antagonista.

Et patientiam habebit in illis.) Græca nonnihil discrepant, βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id est, Clamantium ad se nocte & die, & leni animo ferens

illos

illos. Sed alius codex habebat, καὶ λέγω μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, id est, Etiam dico, longanimis super illis faciet uindictam: ut intelligamus omnino ulturum, licet serius. Quanquam secus legit Theophylactus, & rectius, ni fallor, propterea quod sequitur ἐν τάχει, id est, Celeriter, id quod pugnat cum illo μακροθυμῶν. Chrysostomus item in oratione de orando deum, legit, μακροθυμεῖ, quod legisse uidetur interpres. *Varia lectio*

Putas inueniet.) Non est Græcis οἴει, sed ἄρα, an, siue, num.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, id est, Quod essent iusti: tametsi uerti poterat ad sententiam, tanquam essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iusticiam, & hac opinione fretos cæteros despexisse.

Cæteri hominum.) Græce dixit, nam homines dicendum erat Latine: cum Græci in his abutantur genitiuo pro quouis alio casu. *Cæteri hominum*

Velut etiam.) ἢ καὶ ὡς οὗτος, id est, Aut etiam ut hic. Laurentius uidetur suspicari scriptum fuisse, Vel & ut. Cæterum quod de mutata coniunctione cauillatur, leuiculum est, & ad elegantiam sermonis attinens magis, quam ad rem theologicam.

Nolebat nec oculos.) Fortasse torquebunt dialecticos hæ duæ negationes, uni additæ uerbo. Proinde uertere poterat, Nec oculos uolebat sustollere ad cœlum. Atque ita citat Cyprianus in expositione precationis dominicæ.

Iustificatus in domum suam ab illo.) Nonnulli Græci codices habebant κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἐκεῖνος, id est, Descendit hic iustificatus in domum suam, quam enim siue certe ille, hoc est magis certe quam ille. Sed in plerisque non inuenio γὰρ. Proinde uertendum erat, Potius quam ille, siue præ illo. Non quod nesciam sic alicubi loqui Gellium, friget ab illo, pro eo quod est, friget comparatus ad illum, sed quod præferam id quod est usitatius apud probos autores. Et ne quis existimet interpretationem nostram reijciendam, diuus Hieronymus aduersus Pelagianos citat, iustificatus plus quam ille. Et Augustinus epistola 86. ad Cassulanum, ita scribit, Non dixit damnatum Pharisæum, sed magis iustificatum dixit publicanum. *Ab illo, pro præ illo*

Conuocans illos.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, seu potius, Ad se uocatis illis. Et ad pueros referendum est αὐτὰ, quod est neutri generis, quemadmodum pueri παιδία, Accitis puellis: dixit, haud dubium quin prohibentibus.

Sicut puer.) Offendit Vallam, qui mauult, Velut puer, uel tanquam puer, ut intelligamus imitationem personæ, non acceptionis. Qui non acceperit regnum dei, factus puero similis, non intrabit. Hic est personæ imitatio. Qui non acceperit ut puer accipit, hic est actus imitatio.

Quid me dicis bonum?) Hoc nonnihil discrepat a Matthæo. Nam illic offensus est quod interrogasset de bono quod esset facturus. Audit enim iuuenis, Quid me interrogas de bono. Marcus consentit cum Luca. Quanquam utraque lectio tendit eodem, uidelicet non conuenire, ut homo sibi quicquam arroget boni. Christo quidem loquitur, sed ut homini tantum. Atque ut homo nihil habuit boni, quod sibi posset arrogare, uelut ex ipso profectum.

Per foramen acus transire.) Vtrobique Græcis est εἰσελθεῖν, intrare per foramen acus, & ingredi in regnum. Et tamen interpres bene reddidit sententiam.

De filio hominis.) Græcis non additur de, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, hoc est, Filio hominis.

Vt uideam, & respice.) Idem uerbum est Græcis, ἵνα ἀναβλέψω ἀνάβλεψον, quod significat recipere uisum. Id mirum cur mox mutarit interpres.

EX CAPITE DECIMONONO.

STatura pusillus erat.) Quod hic staturam uertit, alibi uertit ætatem. Græce est ἡλικίᾳ.

In arborem sycomorum.) Lucas sycomoream posuit, quam eandem esse uolunt, cum ea quam sycomorum appellant, quamque decimoseptimo capite uocauit sycaminum. Celsus Morosycon appellat, id est, fatuam ficum, & in 5. indicat Sycomorum & Sycaminum eandem esse arborem. Hæc Plinio ac Theophrasto ficus Aegyptia dicitur, quod existiment ibi tantum prouenire: cum Hieronymus enarrans Amos prophetæ caput septimum, testetur fuisse qui putarint hoc esse genus arboris, *Sycomorum*

Palestinæ

Paleſtinæ peculiare, gaudens locis campeſtribus, ac ficus afferens agreſtes, quod niſi uellicetur, amariſſimas cariculas facit, & fructus à culicibus corrumpitur. Quanquã Hieronymus horum ſententiæ non accedit, negans in ea ſolitudine in qua morabatur Amos ullam huius generis arborem gigni: ac mauult prophetæ ſermonem accipi de moris agreſtibus, quæ rubi porrigunt, ut his paſtores famem ac penuriam ſuam conſolentur. Dioſcorides libro περὶ τῆς ὕλης ἰατρικῆς primo, cap. clxiij. docet hanc arborem ut dictum eſt, tribus appellari nominibus, Sycomorum, Sycaminũ, & ficum Aegyptiã, addẽs hinc cognomen additum fœtui, quod ignaui ſit ſaporis. Quod idem ſcriptum eſt à Theophraſto, qui indicat & in Cypro naſci Sycomorum, ſed ab Aegyptia ſpecie diuerſam. Siquidem Aegyptia folijs noſtram morum refert, fœtu ficum noſtratem, niſi quod eum non profert ramis ſed ex ipſo caudice, non matureſcẽtem, niſi ferreis unguibus ſcalpatur. Cypria uero folijs non abſimilis eſt ulmo, fructum ædit pruno magnitudine æqualem, ſed ſuauiorẽ. Porrò quod Lucas pro ſycomoro ſycomoream nominat, neminem oportet moueri, cum Græci μορέαν appellent, quam Romani morũ, ſi Dioſcoridi credimus. Multis argumentis uideri poterat caprifici genus, uel quod ſucco ac ſapore caprifici fœtus referat, ut docet Theophraſtus, interprete Gaza: adeo, ut quemadmodũ refert Plutarchus, Athenienſis quidam dicaculus per contumeliam Syllam uocarit συκάμινον ἀλφίτῳ πεπασμένον, id eſt, Sycomorũ polenta maceratũ, quod in facie rubor candori inſperſus uiſeretur. Alioqui uideri poterat exprobrata ſtulticia, ſi συκόμωρος ſcribatur per ω mega. Ita fermè Plutarchus in huius uita, quod ad conuicij rationem attinet. Nec inficior conſtanter apud autores per ο μικρὸν ſcribi, atque haud ſcio an deprauate: præſertim cum morus arbor cui cognata eſt ſycomorus, ob foliorum ſimilitudinem, apud Naſonem ac Palladium mediam habeat productam. Athenæus libro 2. prodit συκάμινον nomen eſſe commune, ſolos Alexandrinos appellare μόρον ſiue μορέαν. Sed de Sycomoro iam ſatis arbitror dictum, quod ad hoc inſtitutum pertinet. Quod ſi quis exiſtimabit ad myſterij rationem pertinere exactius noſſe huius arboris uim ac formam, autores indicauimus, unde poſſit petere.

σικάμινον

Quia inde.) ἐκείνης, id eſt, Illac, nec enim eſt ἐκεῖθεν., Ambroſius legit illa parte pro illac.

Ad hominem peccatorem diuertiſſet.) εἰσῆλθεν καταλῦσαι, id eſt, Ingreſſus eſſet ad diuerſandum apud illum.

Et ſi quid aliquem defraudaui.) ἐσυκοφάντησα, quod eſt proprie delationibus extorquere aliquid, hic pro quacunque fraude poſuit.

Eo quod & ipſe filius ſit Abrahæ. Paulo durius eſt, quod hæc ſub tertia perſona pronunciantur à Chriſto, præſertim cum non ſcribatur ad alios uerſus. Proinde ſuſpicor, quod Græce dicitur filius Abrahæ, non pertinere ad Zachæum, ſed ad domum, quæ Græcis eſt maſculini generis. Nam quemadmodum nos domum Chriſtianam diceremus, ita ille domum dixit filiam Abrahæ, quod Abraham patrem fide imitaretur. Sub hac lectione manet tamen idem ſenſus, quem adferunt uetuſti interpretes: per domum enim intelligit paterfamilias. Plenius tamen eſt domum appellari filiam Abrahæ, quod talis eſſe ſolet familia, qualis eſt paterfamilias. Theophylactus legit & interpretatur, ipſam domum dictam filium, ſed per domum intelligi Zacheum inhabitatorem. Porrò generis incongruentia locum fecit errori, quæ apud Latinos eſt, apud Græcos non eſt. Si per domum deſignatur Zachæus, dure domus dicitur filius, durius filia Zachæus.

Domus filia Abrahæ

Homo quidam nobilis.) εὐγενής, id eſt, Clarus, & claro genere prognatus. Nam nobilis eſt qui quocunque modo notus eſt uulgo.

Decem mnas.) Latini interponunt, i. dicentes minas. In pleriſque Græcis codicibus reperio μνᾶς, nominandi caſu, ἡ μνᾶς σου, quod errore ne an ſtudio factum ſit, incertus ſum.

Quantum quiſque.) τίς, τί, id eſt, Quis quid, Ad eam formam: Quem cui commendes etiam atque etiam aſpice: Et quid cui des, Quid cui credas. Et,

Euge ſerue bone.) Id eſt, recte bone ſerue. Collaudat enim ſeruũ functũ officio ſuo.

Interpres dormitans

Exegiſſem illud.) Illam erat dicendũ, quemadmodũ ſcriptum cõperi in duobus codicibus diui Donatiani. Sed ἀργύριον apud Græcos eſt neutri generis. Et interpres oblitus ſe uertiſſe pecuniam, non argentum, reliquit illud. Ad hæc quod hic uertit Exegiſſem Græcis eſt ἔπραξα, idem uerbum quod ad eundem modum uerti oportuit ſuperius, cum de publi-

canis

canis loqueretur, Nihil amplius quam quod uobis constitutum est faciatis.

Omni habenti dabit̃ & abundabit.) Et abundabit nec est in Græcis codicibus nec in aureo, nec in Constantiensi. Suspicor ex alio Euangelista huc asscriptum.

Et quod habet auferetur ab eo.) Ab eo additum est ex idiomate sermonis Hebræi, ne quis uelut à nobis obliuione prætermissum reponat.

Præcedebat ascendens.) ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων, id est, Procedebat, hoc est, pergebat ire, siue ascendere.

In castellum quod contra uos est.) εἰς τὴν κατέναντι κώμην, id est, In castellum quod ex aduerso est. Tam enim erat contra Christum, quam contra apostolos. In aureo codice tantum habebatur, Quod cōtra est. Itidem Constantiensi, & in meo ueteris typographiæ.

Cōtra uos est, Vos additum est.

Pullum asinæ.) In Græcis codicibus non additur asinæ, tantum est πῶλον, & tamen nescio quorum errore repperi id additum in æditione secunda. Ex Ambrosij cōmentarijs satis colligi potest, illum legisse, quemadmodum legunt Græci. Ait enim: Et ideo secundum Matthæum, & asinam & pullum legimus &c.

Pullum asinæ Asinæ additū

Cui nemo unquam.) In quo nunquam legendum est, ἐφ᾽ ὅν. Suffragantibus & antiquissimis exemplaribus & Origene, licet interpres recte uerterit.

Quia dominus.) ὅτι anceps est, & hoc loco, aut erat interpreti omittenda coniunctio, aut uertenda Quod. Itidem in proximo loco.

Operam eius desiderat.) αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Eo opus habet.

Sicut dixerat eis stantem pullum.) Stantem pullum non addunt Græci codices. Apparet additum à latino quopiam, quo sermo foret dilucidior. Sed absolutior est sermo si non addatur, stantem pullum: ut intelligas illos comperisse, quicquid prædixerat dominus.

Additum apud nos

Quia dominus eum necessarium habet.) Hæc Græca nihil dissident à proximis, ubi uertit dominus eius operā desiderat, cum utrobique sit αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἐπιῤῥίψαντες, id est, Et iniectis uestibus, siue pallijs suis.

Omnes turbæ descendentium.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, id est, Vniuersa turba discipulorum. Nam mox iubetur increpare discipulos. Probabile est interpretem uertisse discentium, atque ita scriptum adhuc uisitur in nonnullis peruetustis codicibus. In Constantiensi apparebat rasuræ uestigium.

Deprauatio Descendentiū pro discētium

Gloria in excelsis.) ἐν ὑψίστοις, id est, In altissimis.

Lapides clamabunt.) κεκράξονται, quod Græci uocant μετ᾽ ὀλίγον μέλλον, hoc est, paulo post futurum, & habet urgens quiddam ac uehemens. Itaque nos uertimus, mox lapides clamabunt.

κεκράξονται

Quia si cognouisses & tu.) Omittenda erat coniunctio quia ὅτι, quæ ex idiomate Græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, non semel hunc citat locum, sed sensu nonnihil immutato, uidelicet ijs uerbis, Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi. Deinde subijcit de suo: Quam quia non suscepit, intulit, Nunc autem uenient dies super te &c. Consimiliter adducit & enarrat hunc locum, exponens Micheæ caput secundum. Quæ quidem interpretatio, ut longe lateque dissonat à recentium Theologorum interpretatione, ita uehementer consentit cum Græca ueritate & interpretamento Theophylacti. Nam Græci sic habent, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nosses & tu sanè in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam: ut subaudias quæreres, sitque sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor: quod si intelligeres quantum boni tibi offeratur, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, crederes & obtemperares mihi. Ad hunc modum legisse uidetur diuus Hieronymus. Cæterum in plerisque codicibus ita scriptum est, εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nouisses & tu, Saltem in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam pertinent, curares. Nec est ociosa coniunctionis iteratio καὶ & καί γε, quod prior ad personam urbis pertinet, altera ad diem. Vt intelligamus aduentum peculiariter pertinere ad ciuitatem Hierusalem, præsertim eo die, quo adueniebat iam moriturus. licet altera coniunctio non addatur apud Origenem, aut quisquis est autor, homilia xxxviij. Porrò quod recentiores interpretantur, Si nouisses imminentia tibi mala, fleres & tu &c. non cohæret cum eo quod sequitur, Nunc autem abscondita sunt ab oculis

Si cognouisses et tu, locus hactenus paucis intellectus

tuis. Repetit enim Chriſtus quod dixerat, Si cognouiſſes, nimirum indicans eos nō agnoſcere diem ſalutis ſuæ. Et hæc dixerim nullius ſententiæ præiudicans. Certe Cyrillus qui citatur in Catena, ſi cognouiſſes refert, nō ad mala imminentia, ſed ad intelligentiam prophetiarum de Chriſti aduentu. Et Euſebius ibidem citatus, pacem non refert ad delicias huius mundi, quemadmodum Gregorius, ſed ad reconciliationem humani generis, ne quis credat omnino ſomnium eſſe quod adduximus.

Solo æquare

Ad terram proſternent.) καὶ ἐδαφιοῦσιν. ἔδαφος ſolum ſiue pauimentum, Inde ἐδαφίζειν ſolo ęquare. Plus enim dixit Lucas, q̃ uerterit interpres.

Tempus uiſitationis.) ἐπισκοπῆς, id eſt, inſpectiōis. Interpres legiſſe uidetur ἐπισκέψεώς σου.

Suſpenſus erat audiens illum.) ἐξεκρέματο, id eſt, Pendebat, hoc eſt, inhiabat. Ita Vergilius: Pendetq; iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE VIGESIMO.

Vnus pro quidam

IN uno dierum.) Græci addunt ἐκείνων, id eſt, Illorum. Illud ſemel admonuiſſe ſat eſt, Hebręos unum dicere, quod Latini quidam, ut, Vno die, pro quodam die, & unus ſcriba, pro quidam.

Conuenerunt.) ἐπέστησαν, id eſt, Ingruerunt, ſiue aderant, ſiue quod malim Adorti ſunt. Sic enim utitur in Actis apoſtolorum.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον. id eſt, Vnum ſermonem. In aureo codice non addebatur unum, nec in Donatianicis. Nos ſenſum reddidimus, non uerba, Interrogabo uos & ego unum quiddam.

Certus ſum Perſuaſus ſum

Certi ſunt enim.) πεπεισμένος γάρ ἐστιν, id eſt, Perſuaſa eſt enim, ſiue perſuaſum habet, ut ſubaudias plebs, quæ modo præceſſit. Certus eſt enim aliquis de re uera: At perſuaſus eſſe poteſt, qui falſum credat.

Multis temporibus.) χρόνους ἱκανοὺς, id eſt, Multum tempus, ſiue temporis, ſi ſenſum maluiſſet reddere quàm uerba.

Conquaſſabitur.) συνθλασθήσεται, id eſt, Confringetur.

Abſurdum ad uerbum reddere græca

Qui negant eſſe reſurrectionem.) Qui putant nihil immutandum in ſacris literis, uertant hæc Lucæ ad uerbum ſi lubet, οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, id eſt, Qui contradicunt non eſſe reſurrectionem. Sed quorſum attinet ex innumeris unum aut alterum proferre? Illud annotādum, quoniam ἀνάστασιν dixit abſq; articulo, uertendum potius fuiſſe, Qui negant ullam eſſe reſurrectionem, Eſt reſurrectio corporum, & eſt animarū. Tum ſunt qui fatentur dominum reſurrexiſſe cum paucis, negantes uniuerſalem reſurrectionem.

Reſurrectio duplex

Filij liberi

Et mortuus eſt ſine filijs.) ἄτεκνος, id eſt, Orbus, ſiue abſq; liberis. Nam liberorum nomine & filiæ continentur.

Neque nubunt, neque ducunt uxores.) οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐκγαμίζονται, id eſt, Neque ducunt uxores, neq; nuptum dantur. Quod Cyprianus libro ad Quirinum tertio, uertit nubuntur, quanquam γαμοῦσιν ambiguum eſt. Aliâs certe uertit, Ducunt uxores, atque adeo paulo ſuperius in hoc ipſo Luca. Prius uerbū γαμοῦσιν pertinere poteſt & ad uiros ducentes & ad fœminas nubentes, ἐκγαμίζονται ad parentes elocantes.

Aequales enim angelis.) ἰσάγγελοι, dictione compoſita, hoc eſt, ſimiles ſiue pares angelis. Quemadmodum Homerus ἰσοθέους & θεῷ ἰκέλους, appellat eximios uiros, & dijs æquiparandos.

Quia uero reſurgent mortui.) ὅτι δὲ ἐγείρονται. Tametſi anceps eſt Græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, Quod autem reſurgant mortui, Siue reſurgere autem mortuos.

Prolixæ preces

Simulantes longam orationem.) καὶ προφάσει μακρᾷ προσεύχονται, id eſt, Et prætextu longo precantur. In nonnullis codicibus habebatur, προφάσει μακρὰ, ultima acuta, non circunflexa, Sub prætextu multa precantes. Nam quid ſibi uult longus prætextus? Nos magis ſenſum, q̃ uerba reddidimus, Simulantes longas preces. Neq; enim precatur, qui ad laudem humanam, aut quæſtum precatur.

κρίσιν uarie uertit

Damnationem maiorem.) περισσότερον κρίμα, id eſt, Maius iudicium. Interpres ſententiam explicat, non uerbum. Nam hic aliquoties κρίμα uſurpatur pro condemnatione.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

Respiciens autem.) Respicere est flexis in tergum oculis aspicere. At hic est ἀναβλέψας, quod aliquoties est recipere uisum, aliquoties attollere oculos uidendi gratia, siue quod gazophylacium in edito loco esset, siue quod antea suos intuitus, post tollit oculos in eos qui longius aberant.

Ex abundanti sibi.) ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς, id est, Ex eo quod sibi superest.

Ex eo quod deest.) ἐκ τοῦ ὑστερήματος, id est, Ex defectu, hoc est, Ex penuria.

Omnem uictum.) βίον, quod alibi substantiam uertit.

Et donis.) ἀναθήμασι. Ea dicuntur dona, quae dicata dijs suspenduntur in parietibus & columnis templi: cuiusmodi nunc uisuntur potissimum iuxta monumenta diuorum statuae argenteae, equi aurei, pocula gemmata, dicta ab ἀνατιθέναι, hoc est, à seponendo, siue suspendendo. Vnde & ἀνάθημα dicitur. *Anathemata, dona consecrata*

Cum fieri incipient.) μέλλει ταῦτα γίνεσθαι, futura sunt haec. Verum μέλλω sic & aliâs expressit per incipiendi uerbum.

Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. id est, Quod ego sim, hoc est, dicent se esse Christum qui sum ipse. Atque ita nos uertimus aperte magis, quàm ad uerbum. Ne quis id existimet errore factum.

Nondum statim.) οὐκ εὐθέως, id est, non statim.

Pestilentiae & fames.) Adnominationē in λιμοὶ & λοιμοὶ iam aliâs annotauimus. Et mox: *προσονομασία*

Terroresq́ de coelo.) φόβητρά τε, id est, Terriculamentaq́. Aliud enim terror, aliud monstrum, quod terrorem incutit.

Et eritis odio omnibus hominibus.) Nec in Graecis nec in aureo codice additur hominibus, nec in Constantiensi, nec in meo excuso.

Non praemeditari quemadmodum respondeatis.) μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι, id est, non ante meditandam esse defensionem. Id quod caeteri rei faciunt, qui ad lucernam elaborant arte orationem qua flectant iudicem. Cyprianus ultima tertij libri epistola, sic adducit hūc locum: Ponite in cordibus uestris, non praemeditari excusare. Porrò meditari dicimur ad quod nos cura praeparamus.

Omnes aduersarij uestri.) ἀντικείμενοι ὑμῖν, id est, Aduersantes uobis. Et aliquanto post,

Capillus de capite uestro non peribit.) ἀπόληται, id est, Perit. Habet nescio quid certius, & asseuerantius temporis ἐπίτασις.

Possidebitis.) κτήσασθε, id est, Possidete, siue obtinete. Apparet interpretem legisse κτήσεσθε, etiamsi Graeci codices quos ego uiderim, constanter habent κτήσασθε.

Et nutrientibus.) θηλαζούσαις, id est, lactantibus & mamma nutrientibus, ut superius indicatum est. Et Ambrosius pro nutrientibus legit, Quae ubera dant. Augustinus alicubi mammantibus legit. *Mamma nutrire*

Pressura.) συνοχή, id est, Coartatio, siue anxietas. Nōnulli codices habebant ἀνάγκην, quod necessitatem sonat & uim illatam. Nec est,

In ore gladij.) Sed ore gladij, στόματι μαχαίρας, quod tamen rectius uertisset, Acie gladij. Quandoquidem aciem gladij Graeci στόμα uocant, quod ea parte mordeat, & δίστομον utrinque incidens dicitur.

Tempora nationum.) ἐθνῶν, gentium. Idem nomen quod proxime praecessit. Interpres mire fugit eiusdem uocis iterationem, quum Euangelista non fugiat.

Prae confusione.) ἐν ἀπορίᾳ, id est, in perplexitate siue desperatione. Quanquam uterque genitiuus absolute potest legi, ut sit sensus, prę desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus. *Confusione, id est, desperatione*

Sonitus maris.) ἠχούσης θαλάσσης, id est, resonantis maris.

Arescentibus hominibus.) ἀποψυχόντων, quod sonat exanimari dolore, siue extabescere.

Videte.) ἴδετε. Grecum uerbū anceps est, an sit uidetis an uidete. *Produxerint prorupperint*

Cum producunt iam ex se fructum.) Graece tantum est προβάλωσιν ἤδη, quod ego uertissem proruperint. Neq́ enim de fructu sentit, sed de gemmis ac frondibus erumpentibus, id quod ex alijs Euangelistis liquet. Certe ex Marci cap. 13: qui de ramo tenero & frondibus erumpentibus meminit. Primum enim tenerescit ramus, ut gemmae protrudi queant.

Est autem hoc peculiare ficui, ut statim nullis floribus præcedentibus, protrudat grossos. Etiamsi gemmas protrudunt & aliæ arbores. Nam Lucas præter ficum & alias arbores addit. Quanquam & aliâs dissident Græca à nostris, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, id est, Cernentes ex uobisipsis cognoscitis, hoc est, cum uidetis protrudi gemmas & frondes in arboribus, etiamsi nemo admoneat, tamen ex ipsa re intelligitis adesse æstatem. Et paulo post, rursum μήποτε uertit Ne forte, quasi sit hoc in illorum fortuna situm, ac non potius in illorum cura.

Curis huius uitæ.) μερίμναις βιωτικαῖς, quod in Paulo uertit secularia βιωτικά. Significat autem eas curas quæ ad uictum parandum, uitæque usum faciunt.

Vt digni habeamini.) καταξιωθῆτε, id est, Digni reddamini, qui possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est, ut semper hoc ipsum orent quo possint effugere.

Manicare, pro mane uenire

Morabatur in monte.) ηὐλίζετο, quod ante uerterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam uocem imitatus est interpres, ὤρθριζε. Idem uerbum quod in Psalmis uertit De luce uigilo, ὀρθρίζω. Vetustissimus codex Latinus habebat diluculo ueniebat. Vnde mirum est unde hæc uox omnino Latinis inaudita, irrepserit, quam nec Augustini aures ferre queant. Notat enim hanc in librum Iudicum, quæstione quadragesimasexta, indicans quosdam interpretatos maturabis, ceu uox ea dicta sit à matutino. Sunt qui diuinent pro mane ibat corruptum fuisse manicabat. Verum nihil aliud quàm diuinant. Augustinus indicauit uariam scripturam sui temporis in libro Iudicum, & est idem uerbum illic ex interpretatione septuaginta quod est hic, ὀρθριεῖς καὶ ἐκτενεῖς, quod Hieronymus reddidit: Et primo mane oriente sole irrues super ciuitatem, ἅμα τῷ ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον, ὀρθριεῖς καὶ ἐκτενεῖς ἐπὶ τὴν πόλιν. Cæterum nec manicandi uerbum, nec maturandi placet Augustino, quod alterum neget inueniri apud probatos autores, alterius etymologiam non satis probat, & aliud est maturare, aliud mane uenire: frequenter enim sero uenit, qui mane uenit. Ad hæc commentarii Bedæ in contextu habent mendose nimirum manebat ad eum, in expositione legit manicamus.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

Præfecti templo tuendo

De duodecim.) ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, id est, Qui erat de numero duodecim.

Et magistratibus.) Et ductoribus, siue ducibus exercitus. Est enim στρατηγοῖς quos aliâs ni fallor, sentit præfectos tuendo templo, nec alios hic arbitror intelligendos. Theophylactus præter hanc opinionem & alias commemorat.

Sine turbis.) ἄτερ ὄχλου, id est, Sine turba, hoc est, sine tumultu. Nam utrunque significat ὄχλος, ut Latinis turba, & multitudinem, & tumultum.

Occidi pascha.) θύεσθαι, id est, Immolari.

Homo quidam.) Quidam non additur apud Græcos, sed Latinus interpres de suo addidit, quo sermo esset mollior.

Amphoram.) κεράμιον, quod significat uas fictile. Hoc idcirco admonui, quod mihi uideatur ad mysterium facere, si quis excutiat, quid sibi uelit hydria fictilis, quæ rumpitur apud Ecclesiasten, recurrente uitta aurea. Eadem uox est, quam alibi uertit lagenam.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo, nempe pascha, ne quis ad tempus referat.

Aenigma apud Ecclesiasten

Calicis mētio bis fit apud Lucam

Accipite & diuidite.) λάβετε τοῦτο, id est, Accipite hunc. Annotatum est hoc à ueteribus, apud Lucam bis fieri calicis mentionem. Prius enim accepit calicem, & gratiis actis ac benedictione facta dixit, Accipite & diuidite inter uos. Mox consecrato pane sequitur, Similiter & calicem postquam cœnauit dicens.

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod expressius extulisset, Ad renouandam mei memoriam.

In sanguine meo.) In positum apparet pro per. Vt uetus testamentum confirmatum ac dedicatum est, populo asperso sanguine pecudis, ita Christus per suum sanguinem dicauit nouum testamentum, quod eleganter explicat is, qui scripsit epistolam ad Hebræos. Nec uideo cur hic obstet religio, quo minus sensum reddamus magis perspicuum, quum his uerbis non consecrent hodie sacerdotes.

Qui pro uobis fundetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro uobis effunditur.

Cum

Cum paulo superius dixerit Datur, tempore præsenti, cur hic uereamur dicere effunditur, Et certe datur reperitur in exemplaribus nostris.

Per quem tradetur.) παραδίδοται, id est, traditur ut sit præsentis temporis.

Dominantur eorum.) Earum uertendum erat siue eis. Gens enim Græcis neutri generis est. Proinde in αὐτῶν, oblitus sui interpres, Græco usus est genere.

Dormitatio interpretis

Sicut minor.) ὡς ὁ νεώτερος, id est, Sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis contemptum significat, ꝙ ætatem. Vt enim honoris causa presbyteros uocabant, hoc est, seniores, ita contemptos iuniores: quod genus est illud in Psalmis: Adolescentulus sum ego & contemptus. Nam Hebræis צָעִיר sonat iuuenem & nullius autoritatis.

Iunior pro contempto

Et qui præcessor est.) ὁ ἡγούμενος, id est. Dux siue rector. Nam hoc quoque significat Græca uox, ac magis conuenit cum eo quod sequitur. Pugnant enim præsidem esse, & ministrum esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exemplaria Græcanica sic habent, εἶπε δὲ ὁ κύριος, σίμων σίμων, ἰδού, id est, Dixit autem dominus, Simon Simon, ecce &c. Porrò conduplicatio seruit affectui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Nec aliter refert Beda in commentarijs suis, ne quis casu factum esse putet.

Expetiuit uos.) ἐξητήσατο, quod magis sonat depoposcit. Deposcuntur enim, qui ad pœnam petuntur: uelut hoc efflagitarit Satanas ut illos comminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit, uerum præscriptis legibus. Ambrosius libro de uocatione omnium gentium primo, capite ulti. sic adducit hunc locum: Simon Simon ecce Satanas postulauit, ut uos cerneret sicut triticum. Siquidem à cernendo cribrum uidetur esse dictum. Græce est σινιάσαι.

Non cantabit.) οὐ φωνήσει, id est, Non sonabit, siue non ædet uocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Quæso te lector Christiane, quis tam est ἀγέλαστος qui possit à risu temperare, perpendens ꝙ ridicula recẽtiores quidam in hũc scripsere locum. Rursum quis est tam φιλόγελως qui non indignetur cœlestem illam doctrinam huiusmodi uitiari interpretamentis. Lyranus enim ille, ut multis uidetur, probatus doctor, huc detorquet uerba Christi, quasi moneat apostolos, ut ingruẽte procella persecutionum muniant se duabus rebus, nempe cōmeatu, & armorum præsidio, ne uel desit quod edant, uel à persecutoribus opprimantur. Atq; eadem multo impudentius inculcat Hugo Carrensis, siue quis alius fuit, autorem citans Chrysostomũ. sed huius uerba truncatim ac deprauate referunt recẽtiores quidam. Nam Chrysostomus de gladio cōmentũ planè reijcit, utcunq; de sacculo moderatã interpretationẽ. Huius uerba sunt in caput Matth. 26. ut facilius crederent quia traderetur, propterea dixit eis, emite gladios. Non ut percutiant animas, sed ut prædictionem hac re ante oculos poneret. Hæc ille. Quid autem sibi uelit, quod ait prædictionem, explicant illius uerba quæ referunt in Cathena aurea diui Thomæ. Quid est hoc, qui dixerat, si quis percusserit te in dextra gena, uertas ei & aliã: nũc armat discipulos, sed solo gladio. Nam si penitus armare dicebat, nō solum oportebat gladium possidere, sed & scuta & galeas. Sed etsi mille huiusmodi possiderent arma pro tot insultibus & insidijs populorum, tyrannorũ, urbium, nationum, qualiter undecim comparerẽt, & ex solo agminum aspectu non cōtremiscerent, nutriti in stagnis & fluuijs? Non ergo putemus eum iussisse ut gladios possiderent, sed per gladios innuit imminentes insidias Iudæorũ. Vnde sequitur Dico enim uobis, quoniam adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus est. Rursus aliquanto inferius, Et quidem si humano eos uolebat uti auxilio, nec cẽtum sufficerent gladij: quod si nolebat eos uti humano subsidio, etiam duo superuacanei sunt. Referunt illic uerba Basilij, ac Theophyli quẽ pro Theophylacto positum arbitror, in eandem sententiã, demum & Bedæ. Quod si cōstat, qui cōuenit ut simplicem sensum accipiamus in pera, in gladio quæramus figuratam interpretationẽ, quæ sensum aperiat cum uerbis pugnantẽ. Etenim si dominus iussit parari quæ pertinebant ad uictum ac defensionem, an uestis nō pertinet ad uitæ necessaria? Et hanc uẽdi iubet. Proinde quemadmodũ his uerbis præparauit animos Apostolorũ ad fortiter perpetiendã sæuitiam persequutorũ; ita sacculi tollendi mentione præparauit illos ad tolerantiã famis & omnium

Gladiũ emi iubet Christus quomodo intelligendum uaria sententia, & irrisa cuiusdam impudens calumnia

incommodorum quæ solent in bellis accidere. Malorum enim prædictio non hortatur ad prouisionem commeatus ac munimentorum, sed ad tolerantiam malorum, quę citius prosternunt hominem si ueniunt improuisa. Quoniam autem dominus donec adesset mortalis, illis cura uacuis abunde suppeditarat, & ab incursione malorū tutos reddiderat: imbecilles erant, sub ipsum dominicæ mortis tempus etiamnum contendentes de primatu, nec satis instructi aduersus malorum procellas, quæ imminebant. Præmonet igitur malorum, non ut suis fidant uiribus, sed ut uigilent aduersus ingruentem afflictionum tempestatem. Quomodo uigilēt? Nimirū quemadmodū ipse docuit exemplo pariter ac monitis, Vigilate & orate ne intretis in tentationem. Nec aliud q̄ à domino didicerant, eos fecisse legimus post acceptum spiritum sanctum. Volebat illos ex ipso pendere, non ut infantes, quemadmodum ante fecerāt, sed ut uiros qui suam industriam iungunt cum auxilio cœlesti. Hoc sensit Chrysostomus, hoc Theophylactus, hoc Basilius, qui hoc quoq; admonuit, in multis codicibus non haberi scriptum, accipiat, tollat, uel emat, sed tollet & emet, ut sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Quidam sic interpretantur, hunc sermonem non ad Apostolos tantum, sed ad omnes Iudæos pertinere, quibus immineret tanta procella belli, ut nec de cibo nec de uestitu sint futuri solliciti, sed tantum de tuenda uita, id significari tropo quo iubet diuendita tunica & pera, emi gladium. Quorsum igitur pertinent uerba Chrysostomi, Pullos ē nido educens, iubet proprijs uti pennis? An ad parandas lanceas, galeas, clypeos, & bombardas? Quid igitur interest inter Carem militem conductitium, & uirum Apostolicum? At mutatis, inquiunt, temporibus licet mutare uitæ rationem. Tempore pacis hæc interdicuntur, tempore belli permittuntur. Quasi uero unquam bonis defuerit persecutio. Itane Christus omnium illorum dogmatum suorum, de nō resistendo malo, de diligendis ac iuuandis inimicis, de bene precando ijs qui male precantur nobis, de beatis mitibus & persecutionem perpetiētibus propter iustitiam, de prębenda maxilla altera, si quis alteram percussisset. atq; alijs id genus plurimis, iam moriturus palinodiam canit, & ad comparādum commeatum & πανοπλίαν adornandam excitat suos? Oblitus etiam eorum quæ paulo ante dixerat: In patientia uestra possidebitis animas uestras? Atqui illic sanè de persecutione loquitur, nec meminit præsidiorū. Imò cum apud Matthæum uniuersam persecutionum tragœdiam ponit ob oculos, rogo num usquā ulla mentio defensionis? Vbi est illud quod unum Apostolos à se iubet discere, quod mitis esset & humilis corde? Vbi uox illa seuera. Nescitis cuius spiritus sitis, qua discipulos à uindictæ reuocat affectu? Vbi uox illa, qua negat se agnoscere discipulum, qui sublata cruce sua non sequatur se? Num hic crucem mutat in gladium? Deinde quid magni docet Christus suos, si hoc pręcepit quod sua sponte faciunt & piratę & latrones? Hæccine est illa doctrina cœlestis, quam ut nobis impartiret, relicto cœlo descendit in terras? Præterea autem, si id docuit quod isti uolunt, cur ipse nō præstat quod docet? quando ipse parauit sibi commeatum? quando ensibus aut machinis sese aduersus persecutorum uim communiuit? Nec uident quàm ista pugnent cum uaticinio quod ædidit in illum Esaias: Velut ouis coram tondente obmutuit. Vt interim sileam, ne

Inconsistens consistere quidem istorum commentum. Etenim fingamus hanc esse Christi mentem, ut uelit apostolos suos parare gladium ferreum, quo grassantur & latrones, & commeatum quem parant duces exercituum, qua ratione illud explicabunt, quod tunica diuendita iubet emi gladium? quandoquidem placet urgere literas ac syllabas sermonis. Num illos nudos ensibus accinctos mittit in bellum? Nouum uero copiarum genus. Ad hæc cum dixerit, Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram, qui cohæret quod mox sequitur, Et qui non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium? An non hinc satis euidens

Gladius est, non præcipi ut ferrent secū sacculū & peram, sed tollerent uendenda, precioq; redimerent gladium? Quod si nihil horū esset, tunicam uenundarent potius, q̄ gladius non esset. Vt maxime torqueant, non iubet parare sacculum aut peram, sed permittit ut tolerandum

Humanius est curare uictū, q̄ uindictam si quis forte possideat. At ensem etiā uendita tunica iubet emi. Proinde prospicere de uictu permittitur duntaxat, at gladio nos defendere tantopere iubemur, ut nudis etiam sit cum hoste confligendum, uelut in hoc summa pietatis sita sit. At saltem non resipiscunt ex his quæ mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat minaciter ac seuere Petrum

quod

quod utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio qui gladio pugnẽt, sibi non de-
futuras quamlibet multas legiones, à patre suppetias, si se ui defendere uoluisset. Præterea
quando unquã legimus Apostolos fecisse quod hic tantopere iubet Christus faciendum?
Fuisse legimus, respondisse legimus, loricam aut gladium gestasse nusquam legimus, ac
ne unguibus quidem unquam repugnasse, ne dicam gladijs. Denique cur in omnibus suis
epistolis audent à præceptoris sui doctrina dissonare? Tolerantiam uno ore docent om-
nes, iubent obrui beneficijs inimicum, & igneos carbones cõgeri in caput illorum. Paulus
iubet malum uinci bono, iactat toleratas calamitates suas, prostratos ac fusos hostes nõ ia-
ctat. Toties armat ille tironem Christianũ, Euangelica panoplia, galea salutis, scuto fidei,
gladio spiritus. Vbi inter hæc huius gladij mentio, quem nos comminiscimur? In nugis le-
uiculis, quæque citra dispendium Euangelicæ philosophiæ uel nesciri poterant, hæreses ac
blasphemias ἐκτραγῳδοῦσιν. Mihi nulla hæresis uidetur perniciosior, nulla blasphemia
sceleratior, quàm si quis Philistinorum exemplo Euangelici agri puteos, qui à Christo ue-
nam habent aquæ uiuæ scatentis in uitam æternam, terra oppleat, & sensum spiritualem
uertat in carnalem, doctrinam cœlestem deprauet in terrenam, ac sacrosancta Christi do-
gmata detorqueat, imò corrumpat, idque reclamãtibus omnibus eius præceptis, reclamante
tota ipsius uita, reclamante doctrina Apostolica, refragãtibus tot martyrũ millibus, repu-
gnantibus uetustis interpretibus. Nec animaduertunt quid hic interpretetur Ambrosius,
etiamsi in re tam perspicua, quid opus interprete? Cur inquit emere iubes gladium, qui fe-
rire me prohibes? Cur habere me præcipis, quem uetas promi? Nisi forte ut sit parata de-
fensio, non ultio necessaria, ut uidear potuisse uindicari, sed noluisse. Deinde dissoluens
quod poterat ex ueteris instrumenti literis obijci, permissum esse bellũ, Lex tamen, inquit,
referire me non uetat, & ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, sat est dicit: quasi licue-
rit usque ad Euangelium: ut sit in lege æquitatis eruditio, in Euangelio bonitatis perfectio.
mox aduersus reclamaturos opponit hæc: Multis hoc iniquũ uidetur, sed non iniquus do-
minus, qui cum se posset ulcisci, maluit immolari. Denique in calce hoc adijcit, duos gladios
interpretatus ueteris ac noui testamenti scientiam, Quasi nihil inquiens desit ei, quem utri-
usque testamenti doctrina munierit. Origenes Theologorũ priscorum sine controuersia do-
ctissimus, homilia in Matthæum 7. sermonem hunc Christi pestiferum esse pronunciat, si
ad literam accipiatur. Eum posteaque recitarat, subijcit hunc in modũ: Si quis ergo literam
uolens aspicere, & non intelligens uoluntatem uerborũ, uendiderit uestimentũ suum cor-
porale, & emerit gladiũ talem, contra uoluntatem Christi suscipiens uerbum eius, peribit,
forsitan & gladio peribit. De quo autem gladio dicat, non est loci huius exponere. Idem li-
bro aduersus Celsum secundo, pronunciat bellũ ab uno Christo sublatum, quasi hoc illi fu
erit peculiare. Consentiunt in hanc sententiam omnes omnium literæ, omnes sanctorum
libri, qui tolerantiam nobis commendant, non armaturam indicũt. Tolerandum utcunque,
si unum duntaxat locum philosophiæ cœlestis ad hunc corrupissemus modum. Nihil pro-
pemodum est dogmatis Christi, quod non huiusmodi cõmentis ac distinctiunculis subuer
tant quidã. Et hæc leguntur & approbantur à summis, ut uulgo uidentur, Theologis, hæc
uelut oraculo prodita citantur, hæc publice docentur, hæc audiunt principes, his animãtur
ad bellum, quasi uero non suapte sponte insaniant satis. Quibus rebus illud factum est, ut
apud Christianos insanius propè tumultuetur, litigetur, pugnetur, pro re, pro ditione, pro
uindicta, quàm usquã apud Ethnicos. Verũ moderandus est animi dolor, tametsi iustissi-
mus: præsertim cum indignitas rei uix ingẽti uolumine possit, ut par est, explicari. Nec isti
me uel tantulũ mouent, qui nolũt ius belli principibus adimi. Quomodo nunc bellẽt prin
cipes, nõ libet meminisse: neque necesse est hoc illos docere, quod ultro nimis acriter agunt:
si tamen hoc bellare est, ac nõ potius in populi perniciem inter se colludere, & bellorũ præ-
textu suam constabilire tyrannidem. Illud non fero, nos huiusmodi dogmata in Christum
autorẽ referre. Si quid habet humanę uitæ necessitas, ut habet multa necessaria mala, quem
admodum ait ille, si quid condonatur crassæ multitudini, quid hoc ad cœlestẽ Christi phi-
losophiam? Ille de celo uenit ut doceret cœlestia, crassa hæc aut uelut ignorauit, aut respu-
it, aut neglexit. Non agnoscebat Cæsaris imaginem. Reijcit eum à quo rogabatur ut arbi-
ter esset diuidundę hæreditatis. Adulteram mulierem, nec absoluit, nec damnat. Neque uero

Hæresis occulta

Ambrosius

Origenes

Christianorũ insana bella

Christus non nisi summa docuit

Augustinus bellū aliquod probans

me fugit diuum Augustinum hūc locum adducere aduersus Manichæum Faustum libro uigesimo secundo, qui bellum detestabatur & in Iudæis. Sed ita adducit, ut tamen Apostolos nolit bellare, ne imperatores quidē, nisi plene fisos pietati, nisi iusta de causa, nisi contra sacrilegos & dæmonū cultores, nisi pro publica tranquillitate. Neq; dissentit à nobis in pera & baculo in uiam tollendo: in hoc tantum discrepat, quod ille Petrum uult obiurgatum fuisse, quod iniussus pugnam aggressus sit, quod iussus quidem esset ferre gladium, at non ferire gladio. Quod commentum quantum habeat ponderis, alijs excutiendum relinquo, ne quid asperius dicere uidear in tantum ecclesiæ doctorem. Sunt enim qui protinus contumeliam interpretentur, si quis à receptis autoribus discrepat, cum hoc honoris, nec ipsi postulent. Imò contumeliosum fuerit opinor, si quis illos hominum more lapsos alicubi conetur aduersus ueritatem tueri. Nam cuiusmodi est obsecro tam serio præcepto, discipulos onerare gladio inutili, quem ne tum quidem liceat eximere cum maxime est opus? perinde quasi iubeat aliquis, fac habeas paratum ligonem, at caue ne quando fodias. Circumfer quidem soleas, semper tamen nudis incedas pedibus. Tolerabilior erat interpretatio, si ad hunc modum intelligamus, etiamsi quando adsit defendendi facultas, tamen abstinete à defensione, solo uerbi diuini gladio uos defendite. Hic frigidissimam distinctionem adferunt quidam, iussit habere gladium ad defensionem, uertuit promi ad uindictam. Iam illud uidendum, an de bello sibi satis constet Augustinus: qui cum tot locis Christiane bellum detestetur, nunc aduersus Manichęos ac Donatistas belli patronus esse uideatur. Siquidem is enarrans Psalmum tricesimumseptimum, scribit, Orandum pro inimicis, nō ut occidantur, sed ut corrigantur. Si non licet orare deum, ut inimici iusto supplicio coërceantur, multo minus nobis licet illos occidere. Idem epistola 158. scribit contaminari passiones sanctorum, si uicissim occidantur inimici. Rursus epistola quinta, quàm multa disseruit aduersus bellum. Porrò quot locis agit cum Cæsarianis præfectis, ne Donatistæ nō solum hæretici, uerum etiam horrendo latrocinij genere grassantes in Orthodoxos occiderentur, ne non essent qui possent corrigi, sed hactenus coërcerentur, ut ecclesię bonis aliò translatis, sequi cogerentur. Postremo cum toties Augustino tenderent insidias Donatistæ, quando legitur ille manum armatam aduersus illorum uiolentiam collegisse? Sed qua fronte faceret hoc ipse, qui tam obnixe intercedit & obtestatur ne fieret à Cæsarum præfectis? Verum ita ferè fit, ut in conflictu cum aduersarijs, scripturam sacram ad suam quisq; causam detorqueat. Et uerum est quod aiunt, hæreticos nonnulla ex parte profuisse religioni Christianæ, dum Orthodoxos ad diuinorum uoluminum peruestigationem extimulant. Atqui huic commodo illud adiunctum est incommodi, quod dum scripturarum testimonia uictoriæ seruire cogimus, non raro deflectimur à germana ueraq; sententia. Iam si uerum est quod isti interpretantur, quid senserunt illi qui putant hoc esse dictum ironice. Sufficit, uidelicet aduersus tantam multitudinem. Nec hanc opinionem reijcit Theophylactus, sed addit alteram quæ pariter facit pro nobis, Quum inquit, illi non intelligerent quod dicebat, reliquit illos, ne molestus esset, Certe iuxta carnem intelligebant Apostoli, ergo non iuxta carnem loquebatur dominus. Proinde mihi simplicius uidetur, Christum paulatim conantem suorum animis uulgares affectus eximere, cum prius eos liberasset cura commeatus, nunc & suppliciorum ac mortis metu liberare uoluisse. Sciebat quid illis adhuc rudibus in eo tumultu uenturum esset in mentem, & ideo de gladijs sinebat eos ad tempus errare, quo efficacius eximeret ex illorum affectibus uindictæ cupiditatem. Si tacuisset de gladio, uideri poterat licita defensio, quoties urgeret uitę periculū uiris Apostolicis. Nunc ita rem ac sermonem temperauit, ut nulli dubium esse possit, quin usum ferri suis interdixerit. Miserat eos paulo superius specimen sui daturos, & gustū quendā sumpturos Euangelici muneris, sed duntaxat intra Iudææ fines. Cumq; hic humana solicitudo cōmeatum, ac nonnulla uiæ solatia requireret, iussit suos proficisci sine pera, sine baculo, & tamen nihil defuerat, ultro suppeditantibus necessaria bonis hominibus. Atqui quoniam futurum erat, ut Euangelicæ prædicationis fastigiū, summaq; manus esset martyrium, & nihil morte formidabilius: aduersus hoc quoq; certamen suos instructos esse uoluit, non solum exemplo suæ mortis, uerumetiam admonitu. Proinde ut ex ijs quæ iam erant experti, fidem faceret eorum quæ postea essent consequutura, commonefacit eos pristinæ prædicationis.

Ridicule iubet portare gladium, qui nolit eo uti

Augustinus alibi detestās bellum

Donatistæ uigrassantes hæretici

Torquet scripturam qui pugnat

Quo consilio Christus iusserit emi gladium

Quando

siue pontificum, quanquam reclamantibus Latinis exemplaribus.

Petitionem eorum.) αἴτημα, id est, Postulationem. Efflagitant enim ac postulant.

Beatæ steriles, & uentres quæ.) Dicendum erat, Ventres qui non genuerunt. Apparet hallucinatum interpretem, quod κοιλίαι, id est, Ventres, apud Græcos sit fœminini generis. At mox certe Græcus sermo refert ubera, quæ sunt masculina apud illos, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. Nam Quæ non lactauerunt, ad ubera refertur, non ad mulieres. Alioqui fuerat in quo posset aliquis utcunq; tergiuersari. *Ventres qui*

In uiridi.) ἐν ὑγρῷ, id est, In humido, quemadmodum iuxta Græcam lectionem citat Hilarius, enarrans psalmum primum, atq; ita magis respondet, quod sequitur arido. Cohærent autem & humere & uirere, quanquam sensum expressit interpres.

Duo nequam.) δύο κακοῦργοι, id est, Duo malefici, siue facinorosi. *Nequam, pro facinorosis*

Et latrones.) καὶ κακούργους. Latrones nunc uertit, quod modo uerterat Nequam, homo nimirum copiosus.

Nesciunt quid faciunt.) An sic Latini loquantur nescio, fortasse rectius erat, Nesciunt quod faciunt. Quod si dicas, Nesciunt quid faciant, incidis in aliud incommodum, uidelicet amphibologiæ.

Stabat populus expectans.) θεωρῶν, id est, Spectans: suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris. Verum id haud dubium quin librariorum acciderit errore. *Expectãs, pro spectans*

Et deridebant eum.) ἐξεμυκτήριζον, id est, Subsannabãt. Idem uerbum cum eo quod, ut superius indicatum est, significat naso suspendere, siue dicterijs incessere.

Si tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex. Et paulo ante, ὁ χριστὸς, id est, Ille Christus. Ac rursum ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτὸς, id est, Ille dei electus. Nec enim in his ociosus est articulus Græcus. *Articuli uis*

Erat autem & superscriptio.) ἐπιγραφὴ, Cur non potius inscriptio, quàm superscriptio?

Græcis, & Hebraicis, & Latinis.) Alius est Græcis ordo, ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, id est, Grecanicis, Romanis, & Hebraicis. Quæ sanè tres linguę, uel hoc nomine Christianis omnibus deberent esse commendatæ, quod in cruce domini nostri Iesu Christi sint solæ omnium dedicatæ. Saltem hunc titulum conueniebat passim suis depingi formulis, quem Ioannes ad hanc formam ponit. *Tres linguæ præcipuæ*

יהושע הנזרי מלך היהודים

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM.

Qui pendebant latronibus.) κακούργων, quod modo uerterat Nequam.

Neq; tu times deum.) Tacita uis cõiunctionis Neq;, potest ad tria referri, nisi obstet compositio, ad Times, ad tu, & ad deum. Si ad deum, hic erit sensus. Non solum non times homines, sed ne deum quidem metuis. Si ad Tu, hic, Parum est, si isti deum contemnant, nisi tu quoq; cõtemnas. Si ad Times, sensus hic erit, Non solum non amas deum, sed ne times quidem, cum sis in supplicio constitutus. At ea est apud Græcos sermonis compositio, ut non possit accipi nisi hic sensus, quem postremo loco recensui, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, id est, Ne times tu quidem deum, id est, Non saltem times deum. *Trifariã accipitur eadem negatio*

Qui in eadem damnatione es.) Græcis non est ὃς, sed ὅτι, consentientibus & Latinorum uetustis exemplaribus. Siquidem in Paulino erat, Quõd, non Qui, concordans cum Constantiensi, In Corsendoncensi Quia, nisi quod a, uidebatur erasum, sed euidenti uestigio testante corruptelam. Et item in aureo codice scriptum erat quia. Porrò de sensus ambiguitate diximus aliâs. *Qui, pro quod*

Nihil mali.) οὐδὲν ἄτοπον, id est, Nihil absurdi.

Amẽ dico tibi hodie mecum eris in paradiso.) Theophylactus ostendit hic quosdam aliter distinguere sermonem. Volunt enim aduerbium hodie referri ad præcedentia. Amen dico tibi hodie, deinde interposita hypostigme adijciunt, mecũ eris in paradiso. Hoc commentum esse frigidum res ipsa loquitur, ad quod confugerunt, ut elaberentur è quæstione, quomodo potuerit esse uerũ quod promisit dominus, hodie mecũ eris in paradiso, quum eo die atq; etiam sequente corpus ipsius fuerit in sepulchro, anima descenderit ad inferos.

Sed

Sed dominus ut alibi gehennam appellat extremam infelicitatem, ita hic summā quietem ac uoluptatem appellat paradisum. Quanquam Theophylactus prolixius disputans in hunc locum quædam admiscet, quæ non satis conueniunt cum decretis scholasticorum huius temporis Theologorum.

Cōmendabo In manus tuas commendo.) Græcis est παραθήσομαι, id est, Commendabo, siue Deponam, futuri temporis. Idque iuxta ueritatem Hebraicam, quæ habet ad hunc modum: בְּיָדְךָ אַפְסִיר רוּחִי. Siquidem א additum huic uerbo פסר indicat futurum tempus. Atque ita sanè uertit diuus Hieronymus & Septuaginta. Etiamsi fieri potuit, ut Christus tempus mutauerit, tametsi consentiunt Græcorum codices, quos ego sanè uiderim. Locus autem sumptus est ex psalmo trigesimo, quem probabile est dominum recitasse in cruce, usque ad eum locum, atque illic intendisse uocem. In psalterio gallico quod ædidit Iacobus Faber, habetur commendabo, quemadmodum transtulerunt Septuaginta. Hic rursus obijcitur ille beatus codex pontificiæ bibliothecæ. Dominus de suo addidit pater, quum nec apud Hebræos nec apud Septuaginta sit patris aut domini nomen hoc loco. Nec male cōuenit uerbum futuri temporis, primum quia psalmum recitat, deinde quod prædicit se moriturum antequam moriatur. Cæterum παραθεῖναι est commendare, ueluti commēdatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore. Nam huc allusit Ambrosius cum ait, Bonū ergo pignus est spiritus, bonum depositum.

Commendare ut depositum

Qui erat decurio.) βουλευτής. Hic nomen est dignitatis, nō officij militaris: ac sonat ferme senatorem siue consultorem, de quo nonnihil dictum est alias.

Consilio & actibus.) τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει, id est, Consilio & facto. Interpres legisse uidetur πράξεσι.

Et posuit eum in monumēto.) Et posuit illud legendum est. Refertur enim ad corpus αὐτό. Atque ideo in Latinis quoque codicibus emendatioribus scriptum est illud, non illum, ut palàm sit librariorum esse peccatum, non interpretis: quemadmodū & participium depositum, καθελὼν αὐτό, quod quidem magis sonat detractum, quàm depositum. Quemadmodum & illud in Cantico Mariæ: Deposuit potentes, καθεῖλεν, detraxit. Nam καθελέσθαι dicitur quod in alto suspensum pendet, ueluti clypeus aut lagena.

In monumento exciso.) λαξευτῷ. Vt intelligamus solidum fuisse saxum, non compactile, aut structile, sed exculptum suo loco natiuo.

Siluerunt pro quieuerunt Sabbato quidem siluerūt.) ἡσύχασαν, id est, Quieuerunt, utrunque enim significat ἡσυχάζω.

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO.

VNa autem sabbati.) Vno sabbatorum est Græcis, ut subaudias die, τῇ δὲ μιᾷ σαββάτων.

Valde diluculo.) ὄρθρου βαθέος, id est, Diluculo profundo, hoc est, quod multum adhuc haberet noctis. Nam ab inclinatione noctis, est gallicinium, mox conticinium, deinde diluculum, quum incipit rarescere nox, postea mane, deinde dies exorto sole.

Ad monumentum. Hic Græci codices addunt, Et quædam cum illis, καί τινες σὺν αὐταῖς. quod tamen anceps est, de uiris dicat, an mulieribus, quod τινὲς communis sit generis.

Mente consternatæ essent.) ἐν τῷ διαπορεῖσθαι, id est, Dum hærerent, ac perplexæ essent & animi incerti.

In uestibus fulgentibus.) ἀστραπτούσαις. Quod magis sonat Fulgurantibus, & fulguris instar relucentibus.

ἔκφοβος *ἔμφοβος* Cum timerent autem.) Plus dixit Euangelista, quàm interpres, ἐκφόβων δὲ γενομένων, id est, Expauefactis autem illis, ac uultum deflectentibus in terram. Apparet interpretem legisse ἐμφόβων quod ipsum in nonnullis Græcorum codicibus inuenitur.

Recordamini qualiter dixerit.) μνήσθητε Græcis anceps est, quēadmodū nobis recordamini, imperatiui ne sit modi, an indicatiui, nisi quod ea quæ sequunt̄ arguūt imperatiuū modū.

Et recordati sunt uerborum &c.) Latinius erat, Vt dixerit, quàm, Qualiter locutus est. Laurentius mauult, Quod dixerit.

Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut uertendum in quod, mutato uerbi modo, Quod oporteret &c.

Et procumbens

Et procumbens uidit.) παρακύψας, quod eſt, obliquato capite proſpicere: ueluti ſi quis im miſſo per feneſtram capite proſpiciat. Vnde prouerbium παρὰ ὄνου παρακύψεως. Nec eſt Vidit, ſed uidet, βλέπει. Procumbens παρακύψας

Et linteamina ſola poſita.) κείμενα. Maluiſſem Iacentia, quàm poſita.

Et abijt, ſecum mirans.) Apud ſe, referendum ad participium admirans. Et abijt, admirans apud ſeſe, καὶ ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων, niſi mauis hunc ſenſum, abijt in domum ſuam admirans.

Nomine Emaus.) Græci ſcribunt ἐμμαοὺς per duplex m, ut ſit dictio triſyllaba, & inflectitur Emmauntos, ti, tem, ſicut Pityus Pityũtos. Emmaunti mutatum eſt poſtea nomen, Nicopolis dicta eſt.

Loquebantur ad inuicem.) ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους, id eſt, Colloquebantur, ſiue confabulabantur inter ſe. Nam idem uerbum mox uertit Fabulabantur.

Et ſecum quærerent.) Quid interpres legerit, non ſatis conijcio. Nam Græce tantum eſt συζητεῖν, hoc eſt, Simul quærerent, ſiue diſputarent, ſiue cõmentarentur.

Et eſtis triſtes.) σκυθρωποὶ, id eſt, Parum alacri uultu, ut ad habitum oris pertineat nõ ad animum.

Peregrinus es.) παροικεῖς, id eſt, Aduena es. Id habet duplicem ſenſum, Tu ſolus hoſpes es Hieroſolymitanus, ignorans ea quæ nemo neſcit quantumuis aduena. Aut, tu adeo peregrinus es, ut hæc ignores.

In damnationem.) Aliàs admonui κρίσιν & κρίμα ſæpe poni pro κατάκρισιν, ſimplex pro compoſito.

Quia ipſe eſſet redempturus Iſrael.) ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ, id eſt, Speraueramus, quod is eſſet ille qui redempturus eſſet Iſrael.

Et nunc ſuper hæc omnia.) ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, id eſt, Veruntamen cum omnibus his tertium hunc diem agit, ut ſubaudias, ille, aut tempus. Noue dixit Lucas, niſi forte ſcripſit ille, ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Nec eſt, σὺν pro ἐπὶ

Et nunc ſuper.) ſed ἀλλά γε id eſt, Atqui, ſiue Veruntamen. Nec eſt,

Mulieres quædam ex noſtris.) ſed ex nobis, ἐξ ἡμῶν, id eſt, Noſtri gregis. Deinde plus eſt quàm Terruerunt ἐξέστησαν, id eſt, Attonitos reddiderunt. Nam magis pertinet ad epitaſin admirationis, quàm timoris.

Quidam ex noſtris.) τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν, id eſt, Quidam eorũ qui erant nobiſcũ. Ac mox,

Et ita intrare.) Ita redundat, ſed additum eſt explanandi ſermonis gratia.

Euanuit ex oculis eorum.) ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν, Euanuit ab illis. Niſi quod interpres expreſſit uim nominis ἄφαντος. Cæterum magis hic congruebat dicere, deſijt illis eſſe conſpicuus. De fumo & ſpectris apte utimur euaneſcendi uerbo, hic non de ſpectro ſed de uero corpore fit mentio. Nec defuerunt hæretici qui tribuerint Chriſto corpus phantaſticũ. His non erat danda erroris anſa.

Ego ſum, nolite timere.) In Græcis exemplaribus tantum eſt, Pax uobis, cætera uidentur adiecta. Nec admodum cohærent cum ſequentibus, in quibus eximit eis terrorem: licet apud Ambroſium addantur, ſed ex alio Euangeliſta, ſicut opinor, admixta, Ad ſalutantis uocem exterriti ſunt. Eum terrorem dominus poſt eximit dicens, Quid turbati eſtis. Appa ret huc tranſſcriptum ex Euangelio Ioannis.

Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον, id eſt, Eſculentum, ſiue edulij. Ac mox, Addita aliunde

Fauum mellis.) ἀπὸ μελισσίου κηρίου, id eſt, De apiario fauo. Nam & alia quædam inſecta mel & fauum habent.

Et cum manducaſſet coram eis.) Græca diſſident, καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν, εἶπε δὲ αὐτοῖς, id eſt, Accipiens coràm illis comedit, dixit autem illis. Nam quod apud nos legitur, reliquias dedit illis, apud Græcos non reperitur.

Incipientibus.) ἀρξαμένων, Apparet interpretem legiſſe ἀρξάμενον, ut referatur ad diſcipulos. Atq; hanc germanam eſſe lectionem arbitror, licet reclamantibus Grecorum exemplaribus, atque inſuper æditione quæ nuper prodijt ex officina Aſulani. Quod ſi legamus ἀρξάμενον, ut pertineat ad Chriſtum, non Eius erat dicendum, ſed ſuo, ad hunc modum. Sic oportebat Chriſtum pati & reſurgere à mortuis tertio die, & prædicare in nomine ſuo pœ- Incipientibus uaria lectio

t nitentiam

nitentiam & remissionem peccatorum, exorsum, siue initio facto ab Hierusalem. At huic lectioni reclamant, quod Christus nõ cœperit ab Hierusalẽ, sed Apostoli. Et rursum quod sequitur, magis coheret cum hac lectione, Vos autem estis testes horum, licet ambiguũ sit, utrum Estis legendũ sit, an sitis, ἐστὲ, an ἔστε, & utrunq; satis quadrat.

Ab Hierosolyma.) Lurentius admonet Hierosolymã fœminino genere non inueniri, sed fallitur quũ Suetonius in Cæsare Augusto scribat. Et Caium nepotem quod Iudæam præteruehens apud Hierosolymam non supplicasset, collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nescias promissum esse nomen substantiuum, non participium.

Duo libri Lucæ, unũ opus est

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες, id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabant enim abeuntem in cœlum, ac deinde, recipiebant se Hierosolymam. Hoc loco subijcienda erãt acta apostolorũ. Nam Lucas historiam suam duobus libris complexus est, quos ambos ad eundem scripsit Theophilum. Atq; ipse secũdum exordiens connectit cum superiore. Deinde acta illa, planè pars est Euangelicæ historiæ. Verum ne uideremur Ioannem dirimere ab Euangelistis, distraximus duos Lucæ libros, & acta proximo subiecimus loco.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONUM IN EUANGELIUM LUCÆ FINIS.

IN EVANGELIVM IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Orbis conditi & redempti simile initium

IN PRINCIPIO erat uerbum.) Illud in primis annotandũ, quod indicauit & Chrysostomus, Ioannem neq; Matthæi, aut Marci more sumere exordiũ, neq; ad exemplũ Lucę, sed ijsdem uerbis ingressus est historiã Euangelicã, quibus Moses ingressus Genesin mundi. Cæterũ quod illic quidam interpretantur, In principio, id est, In filio, hic certe locum non habet.

λόγος multa declarat Græcis

Erat uerbum.) λόγος Græcis uaria significat, uerbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationẽ, nonnunquam & pro libro usurpatur, à uerbo λέγω, quod est dico, siue colligo. Horum pleraq; diuus Hieronymus aliqua ratione putat competere in filium dei. Miror autẽ cur uerbum Latinis placuerit magis quàm sermo. Nos tametsi uidebamus sermonis uocabulo rectius exprimi Græcam uocem, qua usus est Euangelista, λόγον, tamen in æditione prima superstitioso quodam metu non mutaueramus uerbum, quod posuerat interpres: ne quam ansam daremus ijs, qui quiduis ad quamuis occasionem calumniantur. Tantum testati sumus alicubi sermonis nomine non infrequenter signari filium dei in sacris uoluminibus. Mox ubi cõperimus hoc tam passim fieri & hoc ipso in loco quondam ecclesiam legisse, In principio erat sermo: Atq; ita citari in libris Cypriani & Augustini, non existimabã quenquam fore, qui offenderetur: præsertim cum hæc demus non in templis, sed in Museis legenda. Quid enim erat piaculi, si in libro qui priuatim legitur, pro uerbo dicam sermonem, aut eloquium, aut orationẽ, aut uocem, aut aliud quod idem polleat? Non magis opinor, quam si patrem dicam genitorem, satorem, parentem, & si qua uox alia Latinis auribus repræsentat autorem generis. Cum igitur nihil futurum fuerit causæ cum reprehenderer, etiamsi nusquã in sacris libris sermonis uocabulum tributum esset filio dei, nunc multo minus merebar reprehendi, quum sermo multis nominibus rectius & aptius exprimat Græcam uocem quàm uerbum, quũ ea uox toties reperiatur usurpata in recentioribus ac uetustis orthodoxis, quum eam & hodie publicitus usurpet usus ecclesiasticus, & olim publice sic legerit ecclesia, quemadmodum nos uertimus. Qua de re, si quis uolet exactius cognoscere, legat apologiam nostram, qua stolidissimos quorundam latratus retudimus. Ex hac in præsentia sat erit pauca quædam excerpere, quæ pro tempore lectoris animum placent, si quis forte commouebitur. Primum sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγον, quod apud Latine loquentes,

Sermo rectius quàm uerbũ

Apologia de In principio erat sermo

uerbum non sonet totam orationem, sed unam aliquam dictionem: raro tamen dictum ail quod breue, ueluti sententiam aut prouerbium, uetus uerbum est. At Christus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loquitur pater, per filium loquatur. Deinde generis congruentia facit, ut mollior sit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus est caro, quàm uerbũ dei factum est caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphasin Græcæ uocis λόγου, quàm oratio. Iam Cyprianus tot nominibus inclytus, primum eloquẽtia uere Theologica, deinde sanctimonia quadam apostolica, postremo martyrio, in opere, quod scripsit aduersus Iudæos libri secũdi capite quinto, non aliter refert hunc Euangelistæ locum, quàm nos uertimus: In principio, inquit, fuit sermo, & sermo erat apud deum, & deus erat sermo. Atque idem eiusdem libri capite tertio, cuius titulus est, Quod Christus idem sit sermo dei, inter complures sacræ scripturæ locos, quibus docet filium dei dici sermonem, & hunc adducit, Quanquam in hoc scriba sciolus in plerisque codicibus sermonem uerterat in uerbum: non animaduertens quid promittat titulus, qui haud dubie Cypriani est, non scribæ. Ad hæc Augustinus enarrans ex Ioannis cap. xvij. locum hunc: Sermo tuus ueritas est, palàm docet nihil referre, utrum sermonẽ dicas, an uerbũ. Docet & hoc loco plerosque codices habere, In principio erat sermo, & sermo erat apud deum, & deus erat sermo. Quin idem compluribus locis sermonis uocabulum in sacris libris interpretatur de filio dei, quæ necesse non est hic repetere. Quod si ista non legunt, qui tamen uideri uolunt ecclesiæ doctores, certe non potuit illos fallere, quod ex libro Sapientiæ quotannis canit ecclesia: Omnipotens sermo tuus domine exiliẽs de cœlo à regalibus sedibus. Hæc atque id genus alia loca, non ueteres tantum, sed & Thomas, Hugo Cardinalis, Glossa ordinaria, Beda, Remigius, Anselmus, interpretantur de filio dei, nihil desiderantes uerbi uocabulum, neque quicquam offensi dictione sermonis. Sanctus Hilarius libro de Trinitate secundo, dei filium nunc uerbum appellat, nũc sermonem. Etenim quum ait, Sermo cogitationis æternus est, cum qui cogitat est æternus, nónne palàm uocat Christum sermonem æternũ ex æterna mente patris, sine tempore proficiscentem? Ac mox cum ait, Nunquid audieras in deo, ut sermonẽ reconditæ cogitationis acciperes, an non tribuit Christo sermonis cognomen? Idem aliquanto post sic multis uerbis disputat de differentia sermonis humani ac diuini, ut nusquam horreat Christo tribuere sermonis uocabulum. Ad hæc Ambrosius libro de fide aduersus Arianos capite secundo, Christum nunc uerbum appellat, nũc sermonem. Quod tamen idem & alijs aliquot locis facit Hieronymus: in epistolæ ad Ephesios caput primum: Non, inquit, quod alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumpsit, &c. sermonem dixit, filium dei. Rursum eodem capite: Vt quomodo dominus noster Iesus Christus est sermo, sapientia, ueritas, Et Lactantius libro quarto capite octauo, dei filium sermonẽ appellat. Atque item capite proximo non semel. Claudianus uocem ausus est dicere: Vox summi sensusque dei: pro sermone uocem dixit, pro sapientia sensum. Prudentianis hymnis tantũ tribuit ecclesia, ut eos in sacris liturgijs solenniter decantet. Atque in his audit citra offensam ecclesia: Ades pater supreme, Quem nemo uidit unquam, Patrisque sermo Christe, Et spiritus benigne. Sed uideri poterat ineptum me hæc persequi, quæ si quis excutiat sacros scriptores finem non habent, nisi quidam tam impudenter obstreperent. Sic olim legit ecclesia, sic hodie canit, sic non raro loquuntur ueteres orthodoxi, sic recentiores: & tamen quidam sic offensi sunt sermonis uocabulo, quasi nusquam lectum aut auditũ esset apud Christianos. Sed offendit, inquiunt, nouitas. Quos tandem? Ipsos qui calumniãtur? At istis qui rei Theologicæ uideri uolunt doctissimi, non oportebat esse nouum quod toties est obuium in sacris autoribus. Idiotas? At istos res ignota nihil mouisset, nisi quidam seditiose clamassent apud populum, uanitatem addentes maledicentiæ. Actum, inquiunt, de re Christana posteaquam nouum habemus Euangelium. Quid hac uoce stolidius? An ideo nouatum est Euangelium, si pro uerbo dicitur sermo? Non hercle magis, quàm nouatus est Nicolaus, qui posita ueste candida, sumpsit fuscam. Scio plurimum esse tribuendũ tam inueteratæ consuetudini. Sed quoties apud populum agitur fabula. Receptum est, ut tingentes semigræce loquamur baptizo te. Nolim apud idiotas dicere, tingo te, quum tamen apud deum nihil referat. Nolim, ut nunc res habent, in templis recitare: In principio erat sermo, si probabiliter suspicarer fore, qui uehementer offendãtur, præsertim quũ hæc lectio sit proba, altera tolerabilis. Quod si lectio

Cyprianus

Huius loci exempla

Ex neotericis theologis

Ex antiquis

Prudentiani hymni

Nouitatis calumnia

recepta sit palàm mendosa, & sunt inter auditores, qui ueterem saliuam malint absque iudicio, sunt contra, qui iudicio malint quod rectum est, neque uitari potest, quin altera pars offendatur, utri iubebor obsequundare? Malim equidem omnibus ἀπρόσκοπος esse. Fortasse primum obsequar imperitis, quod hi magis soleant ferocire, ac mox placabo doctos. Sed tamen interim admonendi sunt imperiti, ne per suam imperitiam moueant tumultum in eos, quibus magis oportuit ipsos parere. Quemadmodum Paulus ex charitate uult abstineri ab idolothytis, ne frater infirmus offendatur: sed interim admonet & obiurgat infirmos, qui sine causa iudicant fratrem gratias agentē. Fateor quæ publice recepta sunt perperam, paulatim sunt abroganda, quemadmodum Paulus aboleuit legem Mosaicam, sed tamen antiquāda sunt. Scio fabulam Augustini, quę narrat in Affrica nescio quem episcopum penè destitutū à populo, propter unam uoculam, ex Hieronymi translatione secus apud populum recitatā, quàm solet.

Africanorū superstitio

At Hieronymus uir sanctus ac doctus, cucurbitarios illos Africanos fortiter irridet. Quod si placuisset omnibus omnia tribuere indoctis, iam nō haberemus tam multa per ueteres orthodoxos restituta. Nec enim quicquam adferunt, qui censent parcius fuisse uariandū quod erat receptum. Primum cum sint hominū uaria iudicia, quis præbebit regulam ad quam moderer uarietatem, quum mihi sciam euenisse, quod apud poëtas Ioui, qui neq; pluuius, neq; serenus potuerit omnibus placere? Deinde quod dicunt isti, fortasse nōnihil habeat momenti, si mea translatio publice receptam protruderet. At in hoc meo proposito, quo maior est uarietas, hoc plus est fructus. Siquidem quum hæc adhibeatur noua, non ut uetus antiquetur, sed ut sit & dilucidior & castigatior, expediebat singulas etiam uariari uoces, si cui libuisset. Quandoquidem Augustinus non uno loco fatetur se ex uarietate codicum plurimum accepisse lucis in sacris uoluminibus. Quis enim non probat operam literatorū, qui in ludis literarijs, Maronis aut Horatij uerba singula, singulis diuersis interpretantur, non hoc agentes, ut illi uideantur parum recte loquuti, sed ut intelligatur quod loquuti sunt. Cęterum illud propius ad hoc institutū pertinet, non simpliciter positum λόγος, sed additū articulum, ὁ λόγος, ut non possit de quouis accipi uerbo, sed de certo quopiam & insigni.

Articulus Græcus quantam uim habeat

Habet enim hanc uim articulus, quam Latine utcunq; reddidimus adiecto pronomine ille. Veluti cum Aristoteles in genere de quolibet agit bono, ἀγαθὸν uocat. Cæterum cum unicum illud ac summū bonum intelligi uult, addit articulum τ' ἀγαθόν. Item καλὸν appellant philosophi, quod quouis modo pulchrum sit. τὸ καλὸν eximium illud ac uere pulchrum siue honestum, quod à uirtute proficiscitur.

Exempla è philosophis

Item πᾶν appellant, quod quocunq; modo totum est, Verum absolutum illud uniuersum, quod uere complectitur omnia, non simpliciter πᾶν, sed τὸ πᾶν appellant. Itidem in diuinis literis, cum deos uocant amicos dei, non apponitur articulus sed tantum θεοί ἐστε, id est, Dij estis.

E literis sacris

Aut cum intelliguntur dij gentium, quale est apud Paulum in epistola ad Corinthios prima capite octauo: Etsi sunt qui dicuntur dij, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum, sunt dij multi, & domini multi. Nullus enim hic appositus est Græcus articulus: εἴ γάρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί.

Augustini exemplum

Augustinus in quæstionibus quas scripsit in Genesim libro primo, adducit & alterum exemplum ex Geneseos cap. xxxiij. in quo Iacob ait se uidisse faciē Esau, ac si quis uideret faciem dei, negans in Græcis exemplaribus esse scriptum, πρόσωπον τοῦ θεοῦ apposito articulo, sed πρόσωπον θεοῦ, citra articulum. At quoties significatur uerus ille & solus deus, semper additur articulus, ὁ θεός. Nisi si qua ratio peculiaris obstet. Et quoties se uult intelligi Christus, non quouis modo dei filium, sed natura ac uere filium, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ dicitur. Rursus ubi diuinitatem dissimulat, se filium hominis appellat, sed utriq; nomini, suo præposito articulo, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ceu non quilibet Adæ filius, sed eximius ille filius hominis, humani generis restitutor.

Filius hominis, id est, Adæ
Agnus dei
Lux mundi
Bonus pastor
Ostium
Messias
Rex

Rursum, ὁ ἀμνός, cum multi sint agni, unicus ille agnus intelligitur, cuius immolatione tolluntur peccata mundi. Et ὁ προφήτης, unicus ille propheta per Mosen promissus. Et cum lux illa designatur unde lux omnis nobis fluit τὸ φῶς dicitur, addito articulo. Et cum pastor bonus dicitur, unicus ille pastor Christus, ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, congeminato articulo. Et, ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, ego sum ostium, cum non quoduis ostium, sed unicum illud denotatur. Et paulo inferius, Inuenimus Messiam, τὸν μεσσίαν, unicum illum Messiam. Et tu es rex Israel, ὁ βασιλεὺς. Didymus libro de spiritu, quem Latinum fecit Hieronymus

diligenter,

diligenter & hoc adnotauit, quoties in diuinis literis mentio fit spiritus diuini, articulum apponi, τὸ πνεῦμα, idq́ confirmat compluribus arcanę scripturæ locis in hoc adductis. Atque hoc potissimum argumento docet eundem fuisse spiritum, qui afflauit prophetas, & quem hauserunt apostoli. Annotauit idem Athanasius libro de spiritu sancto ad Serapionem, & hic suam sententiam compluribus scripturarum testimonijs comprobans. Ac planè tantum habet momenti hoc loco prætermissus aut additus articulus, ut Chrysostomus & Cyrillus hoc potissimum argumento reijciant hæresim quorundam, qui negabant Christum illud esse uerbum, quod ab initio fuerat in patre, sed illud aliud quoddam fuisse uerbum interius patri, unde natum sit alterum uerbum quod esset Christus.

Spiritus

Duo uerba faciūt hæretici

Et uerbum erat apud deum.) Rursum addidit articulum, non solum uerbo, sed etiam deo, ut illud unicum ac uere uerbum intelligamus, de quo prius dixerat: Et patrem uere deum, non quemuis alium deum.

Cur uero deo non addatur articulus

Et deus erat uerbum.) Hoc loco deo non additur articulus, cum tamen uere ac natura deum significet, uerū id facit coactus. Alioqui non poterat simul explicare diuinam essentiam tribus communem personis. Nam si utrique addidisset articulum, καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, iam confudisset personarum proprietates. Atque hic fuisset sensus, & ille deus, nempe pater, erat illud uerbum nempe filius. Rursum si deo addidisset articulum non uerbo, καὶ ὁ θεὸς ἦν λόγος, iam duo significasset uerba, ac sensus fuisset, & ille deus, nempe pater, erat & ipse uerbum quoddam, & si non idem uerbum quod filius, tamen aliquod uerbum. In qua sententia fuere ueterum nonnulli, duo facientes uerba, gignens & genitum, ut dictum est paulo superius. Atque adeo Prudentius ipse uideri posset huiusmodi quippiam sensisse, cum in hymno Iambico de natali Christi scribit: Ex ore quamlibet patris, Sis ortus & uerbo æditus, nisi malumus uerbo interpretari, uerbi prolatione. Nunc quoniam uerbo addidit articulum, & deo non addidit καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, Christianam expressit sententiam, sic ut aliò detorqueri non possit: nimirum hanc, Et illud idem uerbum, quod modo dixi in principio fuisse apud deum, erat deus, hoc est, particeps essentiæ diuinæ, siue ut melius dicam Grece, ὁμοούσιον τῷ πατρί. Neq́ enim sic liceret loqui Græcis, ἡ ἐλάτη τὸ δένδρον ἐστὶν, id est Abies arbor est, aut, ἡ κιθάρα τὸ ξύλον ἐστὶν, id est, Cithara lignum est apposito articulo. Hæc ita esse ut diximus, facile comprobabit, qui uel mediocriter Græce nouerit. Nos quāquam in hoc exordio partius immutauimus, reueriti sacramentum ineffabile, tamen admonendum putaui, quo magis intelligant nostri Theologi nonnihil interesse, è suis haurias fontibus mysticas literas an è lacunis.

Prudentij dictū quomodo accipiendum

Homusion eiusdē essentia

Per ipsum, id est, uerbū

Omnia per ipsum facta sunt.) Cum de uerbo fiat hic quoq́ mentio, de quo modo locutus est, rectius uertisset, Omnia per illud facta sunt, ut repetat uerbū, siue Omnia per idem facta sunt, sicut paulo superius, Hoc erat in principio. Nisi mauis pronomen ipsum referri ad deum patrem, qui proxime præcessit. Verum huic sensui nōnihil refragatur præpositio διὰ per, quæ non perinde congruit cum ratione paterni principij, siue mauis Hilarij uerbo uti autoritatis, & magis concinit cum Paulinis uerbis, qui ait, Per quem fecit & secula, ut per filium intelligamus omnia condita à patre. At nunc Latinus ancipitem reddidit sententiam, quod Ipsum, pronomen utrolibet possit accōmodari. Quanquā et Gręcis ambiguus est sermo, sed quem Græci omnes interpretentur, ut Per ipsum ad uerbū referatur, non ad patrem. Siquidem hinc Orthodoxi probant filium fuisse ab ęterno. In principio creauit deus. Hæc creatio si per filium facta est, consequitur illum fuisse ante res conditas, nec inter res creatas numerari. Ex ijsdem uerbis arripuerunt occasionem Ariani, somniātes patrem in condendis rebus, filio ceu instrumento usum, cum ita per filium condiderit omnia pater ut is nihilo secius cum patre condiderit omnia. Ambrosius hæc uerba Fiat lux, uult esse patris ad filium, Et facta est lux, nimirū ex autoritate patris per filium. Cæterū eos qui ex argumento præpositionis ratiocinantur filium esse patre minorē, refellit Chrysostomus, ostendens hanc præpositionē in sacris literis interdum & patri tribui. Igitur & orthodoxorū sententia & hæreticorū calumnia declarant per ipsum ad filiū referri non ad patrem.

Arianorū error

Et sine ipso factum est nihil.) Hunc locum bifariam distinguūt. Chrysostomus homilia quartà, & hūc secutus Theophylactus, ita legunt coniunctim: Omnia per illud, subaudi uerbum, facta sunt, & absq́ illo factum est nihil quod factum est; ut intelligas nihil omnino

creatum, quod non sit creatum à patre per filium. Scribit autem Chrysostomus hæreticos
quosdam distinguere ad hūc modum, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est
nihil. Atq; hic interposita diastole, subijciunt, Quod factū est in ipso, uita erat, interpretan=
tes spiritum sanctum, quem creaturā faciūt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factum est.
Et tamen hunc in modū distinguunt Cyrillus Græcus, & Augustinus Latinus, quāquam
diuerso sensu. Nam Augustinus intelligit omnem creaturam in deo uitam esse, suo more
non libenter πλατωνίζων. Cyrillus autem sic interpretatur, ut intelligamus omnia per filiū
fuisse condita, tam uisibilia ꝗ inuisibilia, & quicquid conditum fuit, in eo uerbum illud est
uita: ut nō solum sit omnibus autor originis cum patre, uerumetiam idem admixtum om
nibus, ueluti uita tueatur & conseruet uniuersa quæ condita sunt. Atq; hāc distinctionem
sequitur Hilarius non admodum dissentiens & à Cyrilli sententia. Sequitur & Gregorius
Nazianzenus in opere de spiritu sancto, sic reijciens hæreticos, ut dicat hunc locum accipi
endum de ijs quæ facta sunt, ut ad filium aut spiritum sanctum accommodari non queat.
Cæterum quod quidam interpretantur nihil, peccatū aut maliciam quod ea sola sint, quæ
natura sunt, & ob id bona sunt, peccatum esse quidem priuatiuū, Sophisticum est magis
ꝗ Theologicum. Diuus Hieronymus enarrās Micheæ cap. ij. refert quosdam hoc loco, ni
hil, interpretari maliciam, & ex consequenti diabolum, quam opinionem non probat. Bea
tus Augustinus edisserens hunc locū, nihil interpretari uidetur, quod nō est natura, sed ma
licia uiciatum. Ita peccatum nihil esse, & hominem peccatorem fieri nihil, & diabolum esse
nihil. Angelum condidit deus non diabolum, & hominem condidit, non peccatorē, & ar=
borem condidit deus, non idolum. Sed hic rursus nascitur quæstio, utrum peccatū siue ma
licia, sit priuatio tantum an aliquid positiuum ut ipsi uocant, & an uipera dici possit natu=
ra mala. Cæterū quod ait Augustinus peccatorem fieri nihil, & idolum iuxta Paulum esse
nihil, non simpliciter est accipiendum. Alioqui quid attinebat negare à deo factum esse,
quod nihil sit, & ob id à nullo fieri possit. Verum nihil interdū sonat id quod omnino non
est in rerum natura, hoc est, quod neq; substantia sit neq; accidens. Interdū quod pro nihilo
ducitur, nonnunquam quod ex comparatione nihil est, uelut homo comparatus ad deum,
nihil est, & hominis sapientia ad diuinam collata sapientiā stulticia est. Hic igitur simplici=
ter negat. Nihil factū est sine illo, id est, Quicquid subsistit in rebus conditis à deo factum
est, sic interpretatur; libro de natura boni aduersus Manicheos cap. xxv. Sine eo factū est
nihil, nihil aliud ualere, ꝗ si dicas, quicquid factum est, non absq; eo factum est, irridens
superstitiosam Manichæorum distinctionem, qui negabant hunc sensum reddi, nisi cum
hoc ordine pronūciaretur: nihil sine eo factum est. Cæterum si pronuncies, Sine eo factum
est nihil, Nihil iam accipi pro eo quod sit aliquid, & factum sit. Id cū multis uerbis derideat
Augustinus, tamen Sophistæ putant non minimum interesse, quoties uox quæpiam in a=
lium transfertur locum. Hoc ut aliàs uerum sit, hic certe non habebat locum. Nam & alibi
sic loquitur dominus, Palàm loquutus sum uobis, & in occulto loquutus sum nihil. Cæte=
rum quid interest, utrum dicas, Stultiorem hoc homine uidi neminem, an neminē uidi stul
tiorem hoc homine. Cauillatur hoc loco nescio quid is cuius nomine extant aliquot homi
liæ in Ioannem Origenis titulo, sed falsissimo. Id quod uel me tacēte, res ipsa clamitat, cum
nihil illic sit, quod ullam Origenis uenam, ulla ex parte sapiat. Atqui eò res redijt, ut huius=
modi nugas etiam prudentes, dataq; opera adijciāt typographi, quo uolumine aucto quæ=
stus fiat uberior. Quod si illis licet quicquid uolūt quocunq; prodere nomine, & nobis fas
non erit titulo semel illito chartis refragari, bella nimirum erit studiosorum conditio, si ne=
bulonis aut impostoris nugas pro oraculis cogentur amplecti. Verum hæc πάρεργα. Vt ad
rem redeam. Is quisquis est, aut quicūq; sunt, siue homines, siue dij, argutatur, nescio quid
Græce significātius dici, pro eo quod nos dicimus, Et sine ipso factum est nihil. Apud illos
enim esse extra non absq;. Quod sanè quid sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod in omni
bus quæ quidē uiderim, Græcis exemplaribus scriptum comperio χωρὶς αὐτοῦ, id est, Absq;
illo. Atq; eadem est præpositio Græca Ioannis cap. xv. Sine me nihil potestis facere, χωρὶς
ἐμοῦ. At is utrobique uult legi Extra, non Sine. Nisi forte ille quisquis fuit, pro χωρὶς, legit
ἐκτός. Aut nisi χωρὶς, uertendum putat Extra, ἄνευ, Sine. Ad Cyrilli sententiam nonnihil
facit, quod cum bis dixerit Vitam, priori uitæ non addidit articulum, posteriori addidit. In
eo quod

Distinctio quantū ualet

Nihil, id est, peccatum

Homiliæ in Ioannem falso Origeni inscriptæ quamuis testetur Origenes se in Ioannem scripsisse

eo quod conditum est, uerbum illud erat quædam uita, dum impertit incolumitatem naturæ cõditæ. Ac mox cum ipsum uerbum peculiari modo uitam appellat, Et uita erat lux hominum, apposuit articulum, ueram illam ac ineffabilem uitam significans, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς. Augustinus indicat & hic distinctionem, sic enim docet legendũ, Quod factum est, ut hic interposito silentio, subijciatur, In ipso uita erat, ut accipias non in quouis creato esse uitam, iuxta Manichæos, cum lapides uita careant, sed creaturam fuisse in creatore qui uita est, uidelicet de ideis sentiens. Nam Manichæi sic distinguunt, Sine ipso factũ est nihil, Quod factum est in ipso, uita erat, ad hunc modum ratiocinantes uel potius irrationabiliter delirantes: Nihil non factum est in illo, hoc est, per illum, igitur quicquid conditum est, uita est, hoc est uiuit. Atqui Augustinus hanc particulã, in ipso, cõiungens cum his quæ sequuntur, uita erat, sentit quicquid conditum est uiuere, nõ in se ipso, quum multa sint quæ suapte natura nec sentiãt, nec uiuant, sed in eo qui cõdidit, in cuius æterna mente uiuunt omnia, etiam antequam condita fuerant. Mihi uidetur esse uera lectio quam hodie uulgo sequitur latinorũ usus. Quod factum est, in ipso uita erat. Congruit enim huius Euangelistæ peculiari sermoni, ferè membrũ sequens ex præcedentis membri fine inchoare. Factum est nihil, finis est superioris coli. Quod factum est, initiũ est alterius. Cuius formę sunt & illa. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. Dictio finiẽs priorem particulam, inchoat sequentẽ. In quarta repetit initium primæ, Hoc erat in principio, & ita absoluit periodum. Rursus in hoc quod sequitur, Quod factum est, in ipso uita erat, & uita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam nõ comprehenderunt. Semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis. Hilarius secus distinguit, Quod factum est in eo; ut hic distinguatur, deinde succedat, Vita erat. Quod ne cui dubium esse possit, faciunt ea quæ sequuntur: Hoc igitur nõ sine eo, quod in eo factum est. Nam quod in eo factum est, etiam per eum factum est. Quanquam autem similiter distinguit cum Manichæis, non tamen idem sentit cum illis.

Quõ uerbum uita, in rebus creatis

Manichæi & saxis uitam tribuunt

Hilarij distinctio

Fuit homo missus.) ἐγένετο. Idem uerbum quod modo transtulit, Facta sunt. Proinde Valla maluit hoc loco, Extitit, q̃ fuit. At ego malim, Erat homo missus, cum paulo inferius sequatur, Non erat ille lux. Illud annotandum, hic homini non præponi suum articulum, quo tantum hominis indicet naturam, & Ioannem hac nota separet à Christo, qui simul & deus erat, cui ut resp ondeat deus, & hoc citra articulum extulit παρὰ θεοῦ. Homo erat qui mittebatur ut hominibus annunciaret Christum. Sed ne cui leue sit huius testimonium hominis, à deo missus erat non ab homine. Et haud scio, an alioqui id perpetuum sit in arcanis literis, cum deo apponitur articulus, aut certam personam denotari in diuinis hypostasibus, aut uerum illum & unicum deum à reliquis gentium dijs distingui, licet non temere liceret addere aut demere articulum.

Articulus cur non additus deo

Cui nomen erat Ioannes.) ὄνομα αὐτῷ ἰωάννης, id est, Nomen ei Ioannes. Et mutauit nonnihil Latinus interpres, & addidit de suo, idq; nulla compulsus necessitate. Ne quis nobis succenseat, si quid forte mutamus alicubi, uel adacti necessitate, uel inuitati commoditate. Nec est simpliciter missus, sed ἀπεσταλμένος, participium eius uerbi, unde dicti sunt apostoli, emandatus. Nam Græcis βάλλει, qui mittit telum aut lapidem, πέμπει, qui quocunque modo mittit munus, aut aliquid simile, ἐπιστέλλει, qui mittit epistolam, ἀποστέλλει, qui emittit cum mandatis aliquem.

βάλλειν
πέμπειν
ἐπιστέλλει
ἀποστέλλειν

Vt omnes crederent per illum.) Græcis incertum est, an Per illum, referatur ad Ioannem: ut intelligamus illo testificante omnes debuisse credere in Christum, an omnes debuisse credere patri per illud lumen, cui testimonium perhibebat Ioannes: quod αὐτοῦ possit accipi masculino aut neutro genere. Verum δι' αὐτοῦ doctores referunt ad Ioannem, unde magis quadrabat hic ipsum quàm illum.

Non erat ille lux.) Primum illud admonendus est lector, quod Latinus hic interpres modo lumen uertit modo lucem, Græcis eandem esse dictionem φῶς. Ne quis Græcanici sermonis ignarus in commutata uoce Latina somniet subesse mysterium. In emẽdatioribus Augustini exemplaribus legitur, Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Cæterum illud non abs re quæritur à doctis, cum Christus apud Matthæum cap. v. suos apostolos uocet lucem mundi, & cum Ioannes Baptista nominatim dictus sit lucerna

Apostoli lux

ardens & lucens, cur hic eum lumen esse neget? Verum hunc tantum alioqui nodum additus aut omissus articulus dissecat: quandocunq; ueram illam & suapte natura lucidam lucem significat, articulum addit τὸ φῶς & τοῦ φωτός. Hic item cum negat Ioannem esse lucem, non dixit οὐκ ἦν ἐκεῖνος φῶς, hoc est, Non erat ille lux, sed οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, id est, Nō erat ille lux illa. Non erat illa uera lux. Annotauit hæc Cyrillus, si cui nostra leuis est autoritas, ac Theophylactus. Vt solus deus dicitur sapiens & immortalis, ita solus Christus dicitur lux. Ioannes φῶς erat, τὸ φῶς non erat. Aut sic accipe. Non erat ille lumen de quo modo locutus sum cum dicerem, Vt testaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus ut referat rem de qua prius fuerit sermo. Quod ideo adiecimus, quia apud Matthæum ubi Christus uocat suos lucem mundi & sal, utrobiq; additur Græcus articulus. Ad hæc cur magis placuit periphrasis ut testimoniū perhiberet de lumine quàm testificaretur, cum Græce sit μαρτυρήσῃ. Quanq; hic sermo nōnullam ellipsim habere uidetur, quę sic poterat suppleri, Non erat ille lumen, sed missus erat, ut testaretur de lumine.

Erat lux uera

Et lux uera.) Iam admonui lucem & lumen Græcis idem esse nomen: ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Cæterum illud magis ad rem pertinet, Erat quò referre oporteat, num ad uerbum. Nam quo minus ad Ioannem referatur obstat ipse sensus. Equidem arbitror, nec ad uerbum referendum, sed ad ipsum Lumen, quod mox sequitur, propterea quod utriq; nomini lux & uera suus præponitur articulus, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ut ad hunc legamus modum: Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hunc mūdum duntaxat missus, ut testificaretur de lumine. Nam lumen hoc de quo loquor erat lumen uerum quod illuminat omnem hominem, hoc est, erat fons luminis, unde ipsi quoq; Ioanni suum fluxit lumen.

In hūc mundū

Venientem in hunc mundum.) εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundū. Nam Hunc non addunt Græci: nisi quod ita frequenter uertit interpres, exprimere cupiēs, opinor uim articuli. Sed cur hic magis addidit Hunc, quàm in ijs quæ sequūtur: In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit, quæ singula cum suis articulis efferuntur. Et ἐρχόμενον sic positum est, ut possit & ad lumen in mundum ueniens pertinere, & hanc lectionem quosdam sequutos indicat Augustinus libro de pecc. mor. & re. primo cap. 25. Ambiguitatem sustulisset additus articulus, τὸν ἐρχόμενον.

Interpres immemor sui

Et mundus eum non cognouit.) αὐτὸν uidetur ad uerbum referri, quod Græcis quidem est masculini generis. Cæterum interpreti Latino uertendum erat in neutrum, Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendū de ijs quæ mox sequūtur, Et sui eum non receperunt, quotquot autem receperūt eū. Hoc certe incommodi uitari poterat, si pro Verbo, Sermo placuisset interpretibus. Cæterum illud, In propria uenit, & sui eum non receperūt, Græcis est eadem dictio, ἴδια, & ἴδιον, In sua uenit, & sui eum non receperunt. Et apparet sic legisse diuum Augustinū. Quandoquidem apud hunc scriptum uidemus, In sua propria uenit. Quod si Græci codices pro αὐτὸν, habuissent αὐτὸ, pulchre quadrasset sententia: lumen uenit in mundum, non creatum ut sol & luna, sed à quo conditus est mundus, & tamen mundus excæcatus uitijs non agnouit illud lumen. Ita ferè Cyrillus.

Ex sanguinibus, cur pluratiue dictum

Qui non ex sanguinibus.) Diuus Augustinus fatetur Sanguinibus non dici Latine numero multitudinis, sed interpretem abusum numero, ut declararet ad cōmunem hominis generationem non uiri solum, sed & mulieris semen concurrere. Idem admonet hoc loco carnem appellari fœminam.

Ex uoluntate carnis.) Annotandum neq; carni, neq; uiro, neq; deo, suum apponi articulum, ut speciem carnis aut uiri designari intelligas, non hanc, aut illam carnem aut uirum. Atque his tribus, Sanguinibus carni & uiro, opponitur deus, item absq; articulo. At Laurentius mauult hoc loco Geniti sunt, quàm nati ἐγεννήθησαν. Præterea non est, In nomine eius, sed in nomen, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Quanq; his promiscue utuntur Euangelistæ. Credere illi, & credere in illum, & in illo: Confiteri illum, & confiteri in illo, Baptizari in nomen Christi, & Baptizari in nomine Christi. Qua de re compluribus uerbis disputat Valla, si quis forte requiret.

Articulus cur nō additus

Et uerbum caro factum est.) καὶ ὁ λόγος, id est, Et uerbum illud, nempe de quo tam sublimia diximus, Ac recte sanè locis compluribus admonuit Augustinus, Caro hic positum

pro homine

pro homine partim ut excluderetur error Apollinaristarũ, qui negabant Christo animam fuisse humanam: partim ut euidentius esset miraculum coniuncto uerbo cum carne, quę pars est hominis crassissima. Idq; dictum est iuxta idioma sermonis hebraici, qui totum hominem, nunc animæ, nunc carnis appellatione notat. Cęterum quando sermo Græcus anceps est, Habitauit inter nos, aptius erat, quàm in nobis, ἐν ἡμῖν. Etiamsi Chrysostomus diuersam sequitur interpretationẽ, et huic accinens Theophylactus. Sentiunt enim diuinam naturã in hypostasi Christi iunctam fuisse corpori humano, quod tabernaculũ est animæ. Quanq; diuina natura in anima pariter & corpore Christi habitabat nõ inclusa, sed unita. Verum altera lectio, præterq; quod simplicior est, aptius congruit cum his quæ sequuntur, Et uidimus gloriam eius. Quidam exponunt, uidimus in monte Thabor. At mea sententia simplicius est, uidimus ex dictis ac factis illius quum inter nos uersaretur.

Caro, pro toto homine

Inter nos
In nobis

Et uerbum habitauit.) ἐσκήνωσεν, à tabernaculis dictum est, quod aliâs uertit Nidificare, ut intelligas temporariam apud nos habitationẽ. Admonẽdum & illud, Habitauit Latinis sonare quasi iam habitare desierit, cum Gręcis ἐσκήνωσεν sonet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis: ut intelligamus eum cœpisse habitare in nobis nec desijsse.

Et uidimus.) ἐθεασάμεθα, id est, Spectauimus, siue conspeximus, ceu nouum & admirandum spectaculum.

Gloriam quasi unigeniti.) Laurentius mauult, Tanquã unigeniti, quod uere esset unigenitus. Et in hoc uerbo philosophatur nonnihil Chrysostomus ac Theophylactus, interpretans ancipitem apud Græcos uocem ὡς, quæ tamen hic non sonet assimilationem, sed speciem ueri exhibitam. Veluti si descripto regio apparatu subijcias, Incessit tanquam rex, id est, apparatu regio. Et Vnigeniti non est hic participium, sed nomen, μονογενὴς unici. Vnde quod sequitur, A patre, magis pertinet ad gloriam, quàm ad unigenitum. Spectauimus gloriam eius, gloriam, inquam, non quamlibet, sed gloriam à patre exhibitam, quæ declararet eum esse unicum filium. Sentit enim, opinor, de baptismo Iesu & transfiguratione, cum audita est uox patris. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite. Verum non ex his tantũ eluxit unigeniti gloria. Moses habebat gloriam, ut seruus à domino, Christus ut filius unicus à patre deo.

Quasi, pro tanquã.

A patre

Plenum gratiæ & ueritatis.) Plenum hic nominandi casus est, non accusandi πλήρης, & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum Græcis est generis masculini, ut sit sensus, Verbum illud caro factum est, plenũ gratiæ & ueritatis. Alioqui uerba hæc magis uidebantur cohærere cum Ioanne qui sequitur: ut legamus, Plenus gratia & ueritate Ioannes testificatur de illo, ut accipiamus Ioannem hac præfatiuncula commendatum, quo plus ponderis habeat illius testimonium. Etiamsi non sum nescius interpretes omnes hoc ad Christum referre, non ad Ioannem. Verum quoniam duriuscule cohæret cum superioribus, lectorem admonendum putaui, quo rem expendat. Atque hæc quidem ita uelim accipiat lector, uelut ab admonente dicta, non tanquam à dogmatis autore. Nam quod sequitur, De plenitudine eius accepimus omnes, magis pro hac facit sententia. Siquidem illic Plenus gratiæ & ueritatis, de Baptista dicebat euangelista, hic Ioannes ipse fatetur suã quoq; gratiam qua plenus dicitur, ab illo fonte fluxisse. Nec est nouũ in literis diuinis, & alios sanctos plenos gratiæ ac perfectos dici, ne quis putet hoc uni Christo tributũ. Quandoquidem Stephanum plenum spiritu sancto legimus in Actis. & Zacharias legitur repletus spiritu sancto, & Baptista replendus spiritu dicitur ex utero matris suæ. Rursum in Actis apostolorum, Omnes qui conuenerant, dicuntur repleti spiritu sancto. In eodem opere: Paulus plenus spiritu sancto legitur, & ipse iubet, ut impleamur spiritu sancto. Verum, ut dixi, super hac re nihil definio, sequatur quisque quod magis probarit. Certe Theophylactus hæc uerba de plenitudine eius accepimus omnes, refert non ad Euangelistam, sed ad Ioannem, ita loquentem de Christo. Deinde noue mutauit subito tempus uerbi, μαρτυρεῖ, & κέκραγεν, id est, Testificatur & clamauit: nisi forte præteritum usurpatum est uice præsentis. Sic enim legit interpres Cyrilli: Testificatur & clamat. At is qui Chrysostomum transtulit, legit Testimonium perhibet, & clamabat.

Plenũ gratiæ utrũ ad Christum, an ad Ioannem referendum

Pleni gratia dicti sunt & alij

Qui post me uenturus est, ante me factus est.) ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Participium ἐρχόμενος, à uerbo ἔρχεται est, quod ad utrunque tempus solet accommodari,

præsens

præsens ac futurũ. Quanquam hoc loco, si cui placet tempus præsens, uertendum erat per præteritum, propterea quod adhæret uerbo præteriti temporis, γέγονεν, ad hunc modum, Qui cum post me uenerit, ante me factus est: ut intelligamus Christũ & serius natum fuisse, & serius prædicare cœpisse, quàm Ioannem, sed tamen autoritate anteuertisse. Id quod solet accidere gnauis cursoribus, ut serius digressi à linea, assequantur ac præcurrant eum qui multo ante discesserat. Et in hanc fermè sententiã edisserit Cyrillus, ac Theophylactus: Christus enim sex mẽsibus natus est post Ioannem, & Ioannes summam apud Iudæos autoritatem obtinebat quum Iesus adhuc ignotus esset, hoc est, post me uenit. Quid est ante me factus est? Qui posterior est tempore, factus est prior gloria. Quamobrem? Quia maiora de illo miracula præcesserãt, in natiuitate canentibus angelis, deinde adorantibus magis descendente in eum spiritu sancto, testificante è nubibus patre. Itaq; cœpit apud homines, esse prior. Quare prior habitus? Quia re uera prior erat dignitate: æquum autem erat, ut maior haberetur apud omnes, qui modis omnibus maior erat. Chrysostomus hanc particulam, post me uenit, non uult referri ad natiuitatem Christi, sed ad initium prædicationis. Etenim si loquutus fuisset, inquit, de natiuitate, non dixisset ἐρχόμενος uoce futuri aut præsentis temporis, sed ἐλθὼν præteriti temporis. Verum hic nihil est scrupuli, si ἐρχόμενος referas ad totum Christi aduentum qui & natiuitatem, & circũcisionem, & adolescentiam, & omnes nostræ redemptionis gradus cõplectitur usq; ad crucem. Hic unus erat cursus, cui præcursor erat Ioannes, qui ut prior ingressus est stadium, ita prior cursum suũ absoluit. Cęterum ex eo quod sequitur, ante me factus est, Ariani colligebant dei uerbum esse creaturam, non animaduertentes quàm totus hic sensus sit absurdus: Christus ante me, hoc est, priusquam ego conditus est, eo quod prior me fuerit. Quid enim stultius quàm ita loqui, deus creauit illum priusquã me, eo quod prior me erat, quum quod creatur nõ sit antequã creetur. Sed magis erat inuertendus ordo, Quia hic prior me est, hoc est, prior me cõditus, ideo ante me fuit. Similia quędam disserit Chrysostomus, sed locus adeo est obscurus, siue id interpretis accidit uitio siue librariorum, ut nisi Theophylactus eadem dixisset crassius, uix fuerim intellecturus. Verum quod hic est, factus est, Græcis ἐγένετο, uox anceps ad fieri & esse. Nam quod antea legimus, fuit homo missus à deo, erat ἐγένετο. Proinde factus est, non idem ualet quod πεποίηται aut κέκτισαι, sed factus est, positum est, pro eo quod est, Cœpit esse. Qui post me ueniebat, cœpit esse ante me, hoc est, Qui sequebatur, iam præcessit. Neq; enim Christus usquam simpliciter dicitur factus in literis diuinis, licet dicatur factus homo, factus hominibus notior. Quemadmodum dicimus, indies fit stultior, quum idem homo maneat, Ita Ioannes factus est posterior, qui fuerat prior, & contra Christus factus est prior qui fuerat posterior. Quod si alteram uocem, scilicet posterior, accipias de aduentu siue prædicatione, alteram nempe prior, de autoritate & gloria, nihil est scrupuli: siue mauis utranq; accipere de gloria & autoritate nihil fuerit absurdi, modo prius & posterius æstimes non ex natura, sed ex hominum notitia. Iam tametsi non est absurdum quod adfert Chrysostomus, factus est, positum esse pro, futurus est, idq; more prophetarum, tamen non est omnino necesse huc cõfugere, quum de Christo iam multa miracula testimoniaq; præcessissent, ut dixi, quæ superarent Ioannis uirtutem, etiamsi Christus nondum esset perinde notus multitudini. Ad hæc, ante, Gręcis est ἔμπροσθεν, non, πρὸ, ut intelligas præcedentem. Id quod subnotauit & diuus Augustinus.

Ante me factus est, quõ accipiendũ

ἐγένετο fuit uel factus est

Prior Potior

Quia prior me erat.) Prior, positum est pro Potior ac potentior, siue celebrior: quanquam Græce est πρῶτος, primus, superlatiuum uice positiui. Verum si prior erat, quomodo factus est prior? Sed quod erat, cœpit & agnosci. Rursum cum id temporis notior Christo esset Ioannes, quomodo iam prior factus dicitur? Chrysostomus putat more prophetarum præteritũ uice futuri positum, hoc est, Factus est pro futurus est. Iam illud Quia prior me erat, Diuus Augustinus uidetur ad tempus referre, cum ait, Prior me erat, quia in principio erat uerbum. Mihi uidetur ad dignitatẽ pertinere, qua Christus etiam ut homo, maior erat Ioanne. Cuius autoritatem sua maiestate obscurauit. Rursum, Post me uenit, ad natiuitatem refert, cum iuxta Chrysostomum magis ad prædicandi tempus attineat. Neque enim magnopere referebat ad autoritatem, si Ioãnes tribus aut quatuor mensibus Christo grandior erat.

De plenitu

Et gratiam pro gratia

De plenitudine eius accepimus omnes & gratiam pro gratia.) Admonet Augustinus ex Grecorũ codicum autoritate coniunctionem hoc loco addendam. Accipimus omnes, & gratiam pro gratia. Atq; ita scriptum comperi in peruetustis exemplaribus, quorum alterum exhibuit bibliotheca diui Pauli apud Londinum, alterum collegij canonicorũ Corsendoncensiũ, iuxta inclytam Brabantiæ Antuerpiam. Consentiebat codex Constantiensis. Quanq; Chrysostomus sic interpretatur, quasi coniunctio, &, nõ copulet hoc loco, sed interpretetur et explicet. Lex Mosaica nonnullam habebat gratiam, plenitudinem non habebat. At ex Christi plenitudine accepimus omnes, nimirum gratiam Euangelicam, pro gratia naturæ & legis Mosaicæ. Nec illud opinor omittendũ, quod Chrysostomus homilia xiij. admonet hæc uerba: De plenitudine eius accepimus omnes, & gratiam pro gratia, non ad Baptistæ solum, sed Euangelistæ personam esse referenda. Sic enim scribit: Et testimoniũ suum Baptistæ testimonio cõiungit. Hæc enim particula, De plenitudine eius nos omnes accepimus, nõ præcursoris uerbum est, sed discipuli. Id clarius efficit & pronomen nos, additum apud Græcos. Nam ij, quibus loquebatur Ioannes Baptista, nondum de plenitudine illius acceperant. Consentit Cyrillus. Theophylactus tamen ad Baptistæ personã refert, ut sit sensus, Nos prophetæ quicquid habemus, ab hoc hausimus, ut nos non referatur ad auditores, sed ad ordinem propheticũ, Sed huic opinioni nonnihil reclamat quod sequitur, Deum nemo uidit unquam, quæ uerba planè uidentur Euangelistæ.

Mutata persona

Per Iesum Christum facta est.) ne quis frustra hic somniet mysterium in Facta est, idem est uerbũ quod primum uertit, facta sunt, & factum est, deinde, Fuit homo, Rursum, Ante me factus est. Ergo facta est hoc loco, magis est, Cœpit esse, siue, orta est, aut, quod uerbum arridet Vallæ, extitit. Recte tamen hoc annotatũ à ueteribus, quod lex per Mosen dicitur data, qui legis autor non fuit, sed gratia per Iesum facta est ueluti per autorẽ ac fontem gratiæ. Nam & sub lege Mosaica pijs hominibus gratia nõ aliunde fluxit quàm ab hoc fonte. Augustinus cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Faustum xxij. cap. x. miror quid sequutus, legit hunc in modũ: Lex per Mosen data, gratia autẽ & ueritas per Iesum Christũ facta est: quasi senserit Euangelista, legem quã tulit Moses, eandẽ factam esse gratiam per Christum. Argute quidem Augustinus, etiamsi Græca non exprimunt hanc sententiã.

Articulus omissus cũ de patre loqui uideatur

Deum nemo uidit unquam.) Fortasse mirabitur quispiam, hic non apponi Græcum articulum θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Verum opinor ob id omissum, quod hoc loco deus, neque hac ponitur ratione ut distinguatur à cæteris dijs, neque pro certa persona, sed potius pro ipsa deitate, quando hoc uerbo usus est & Diuus Augustinus, siue pro natura diuina. Ad eundem modum paulo superius, Sed ex deo nati sunt, ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν. Sentit enim diuinam quandam generationem diuersam ab humana.

Enarrauit ἐξηγήσατο

Ipse enarrauit.) Annotauit & hanc uocem Chrysostomus, qua uult expressiorẽ ac certiorem declarari doctrinam. Siquidem Græcis est ἐξηγήσατο. & ἐξηγήματα dicuntur commentarij, quibus explicatius explanatiusq; edisserũtur obscurius dicta. Quod enim tectius dixerat pater, prophetarũ oraculis, id filius explicuit: atq; id quoq; ad plenitudinem, cuius modo meminit, pertinet. Quod autem uertit ipse, non est Græcis αὐτὸς, sed ἐκεῖνος, ille, ut appareat aliquid subaudiendum. Deum nemo uidit unquam, sed unigenitus qui est in sinu patris uidit. Ille igitur qui uidit, enarrauit. Id propemodum indicat enarratio Theophylacti. Cæterum ἐξηγήσατο non solum iam habet emphasim, quod Christus ea quæ uidit clarius enarrauit quàm Moses aut prophetæ: dilucidius enim enarramus ea quæ uidimus, uerumetiam, quod lex non loquebatur nisi Iudæis, Christus per Euangelium omnibus mundi nationibus exposuit dei gratiam.

Quia non sum ego Christus.) Aut uertendum erat omissa coniunctione, Non sum ego Christus, aut, Confessus est se non esse Christum, mutata persona pronominis. Aut quem admodum nos uertimus, Confessus est, inquiens, non sum ego Christus, quod ipsa Baptistæ uerba, sic uelut ab ipso loquente recitata, nõnihil ad emphasim fidei facere uiderentur. Alioqui quid aliud exprimebatur hisce uerbis, & confessus est quia non sum ego Christus, nisi Baptistam confessum esse, quod Ioannes Euãgelista non esset Christus. Et tamen illud interim donamus, Quia coniunctionẽ accipi posse αἰτιῶς, sicuti quod. Quod si non donetur, sensus erat, ideo Baptistam fuisse confessum, quod Euãgelista Christus non esset, Nec

Facilius ſemel diſcitur latina lingua, q̃ multę balbutiendi ſpecies

eſt quod hic reclament patres. Intelligebamus ſenſum qualibuſcunq; uerbis deſignatum, quorſum opus id admonuiſſe? Intelligebamus, non quod Latine ſciremus, ſed quod huiuſmodi ſolœciſmis eſſemus aſſueti. At quanto ſimplicius ita reddere ſententiam Euangeliſtę ut non ſit opus hac gratia nouam diſcere balbutiem, ſed quiſquis Latine norit, protinus intelligat. Verum ad huiuſmodi minutula ſæpenumero ſciens ac prudens conniueo, ne lectori moueam nauſeam.

Dirigite uiam domini.) εὐθύνατε, id aliàs redditũ eſt, Rectas facite, quod alij Euangeliſtæ dixerunt ἑτοιμάσατε, id eſt, Parate. Flexus enim uiæ facit, quo minus proſpicias aduentantem. & Hebræis eſt פַּנּוּ, quod nõ abhorret à uerbo Ioannis. Iubet enim amoliri obſtacula malarum cupiditatum, quæ faciunt ne Chriſtum aduentantem poſſint cernere.

Si tu non es Chriſtus, neq; Helias, neq; propheta.) Chriſto appoſitus eſt articulus ὁ χριστός, quo unicum illum exprimeret. Heliæ, nec hic, nec ſuperius apponitur, quod unus tantum eſſet Helias, quem quidam putabant reuicturum, & Chriſti aduentum prænunciaturum eſſe: iuxta quod legitur apud Malachiam capite quarto: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetã anteq; ueniet dies domini. Proinde fuiſſet ocioſus articulus, cum nihil eſſet quod diſcerneret, Sed quæri poterat, cur hic prophetæ non prætulerit articulum οὔτε προφήτης, cum paulo ante addiderit, Propheta es tu? ὁ προφήτης εἶ σύ; Verum ſolutio in promptu eſt. Nam cum interrogant ὁ προφήτης εἶ σύ, non interrogant illic ſimpliciter an propheta ſit quiſpiam, ſed an ille propheta, quẽ uelut eximium pollicitus eſt Moſes Deuteronomij decimooctauo, Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, ſicut me, ſuſcitabit tibi dominus deus tuus. Quod ante me Cyrillus annotauit. Hic οὔτε προφήτης ſentire uidentur Ioannẽ nullo modo eſſe prophetã. Antea ſciſcitabantur inuidẽtes gloriæ Chriſti, nunc uerſi in iram territant, dicentes, Qua tandem autoritate facis iſta, ſi neq; Chriſtus es, neq; illius præcurſor Helias, neq; omnino propheta. At Ioannes non ſe negarat eſſe prophetã, ſed illum prophetam quem promiſerat Moſes eſſe ſe negat: nõ negarat autem ſe eſſe prophetam quem promiſerat Eſaias. Etiamſi in nonnullis Græcorum exemplaribus additur articulus utrobiq;. Atq; ita Chryſoſtomũ apparet legiſſe, uel hoc argumẽto, quod cum annotarit alibi ὁ προφήτης, dictum cum articulo, nullũ mouerit ſcrupulũ de articulo mox omiſſo. Theophylactus aperte declarat ſe hic addidiſſe articulũ, arguens Phariſæorũ inſcitiã, qui putarint prophetã illum quem promiſerat Moſes alium quempiã eſſe à Chriſto, quũ idem ſit Meſſias à prophetis promiſſus, & propheta promiſſus à Moſe. Iidem in hoc errarunt, quod exiſtimarent Heliam præcurſorẽ fore prioris aduentus: quũ prophetia loquatur de aduentu ſecundo.

ὁ προφήτης propheta ille

Stetit pro ſtat

Medius autem ueſtrum ſtetit.) Melius legitur, ut in Aggæum citat diuus Hieronymus. Medius autem ueſtrum ſtat. Quod frequenter in his uerbis quæ ſignificant actionem manentem ut γέγηθα, δέδια præteritum tempus pro præſenti uſurpetur, quemadmodum iam locis aliquot admonuimus. Apertius etiam quod legit Cyprianus libro aduerſus Iudæos ſecundo cap. xviij. In medio ueſtri ſtat.

Ipſe eſt qui poſt me uenturus.) Totidem uerbis repetit ea quæ ſuperius poſuerat, de quo iam admonuimus.

Cuius non ſum dignus.) Eius ex ſuperfluo repetitum eſt iuxta proprietatem ſermonis Hebraici.

Bethania pro Bethabara

Hæc in Bethania facta ſunt.) Admonet etiam Chryſoſtomus, & huius æmulus Theophylactus in uetuſtioribus & emendatioribus exemplaribus non legi Bethaniam, ſed Bethabaram, quod Bethania non ſit tran Iordanem, nec in deſerto, ſed citra Iordanem proxima Hieruſalem. Ita legit et Origenes citatus in Cathena. Suidas aut quiſquis is fuit alius hominumúe, deúmue, corrigit hunc locũ, & hoc pro Bethania ſupponit Thabara θαβαρά. Ex locis Hebraicis diui Hieronymi nihil admodum comperti licuit excerpere, quod iſtorum uitio deprauata ſint apud omnes autores bonos omnia. Quanquã is eodem in ordine meminit Bethaniæ uillæ, quæ abſit ab Aelia, hoc eſt, Hieroſolymis bis mille paſſus, in latere montis Oliueti ubi Chriſtus Lazarum amicum reuocarit in uitam, ac mox ſubijcit Bethaibam, quæ fuerit trans Iordanem, ubi Ioannes baptizauit in pœnitentiam. Vnde Hieronymi quoq; tempore durabat conſuetudo, ut qui cuperẽt in Chriſto renaſci, eo in loco uitali gurgite ablueren tur. Neque dubium eſſe puto, quin hic ſit locus, quem deſignat Ioannes,

Thabara

Bethaiba

utcunq;

utcunq; uariatum est loci uocabulũ, maxime cum protinus coargui possit, Bethaniam ultra Iordanem non esse, nec in deserto. Glossa quædam admonet, forte fuisse duas Bethanias, nec ego negarim potuisse fieri. Iosephus libro antiquitatum decimo septimo cap. decimo meminit Bathaniæ, utrobiq; per a, de testamento Herodis maioris loquens, qui Philippo filio Gaulonitidem & Trachonitidem, Bathaniã & Paneada destinauit. Cuius nominis ac rei meminit eiusdem operis ac libri cap. 16. secũdum quosdam codices 17. Hanc autem Bathaniam opinor trans Iordanẽ esse. Quod si quis obijciat ad rem nihil attinere, quo sint hæc gesta loco, sciat secus sensisse Euangelistam, qui ad rei narratæ comprobationem putauit attinere loci quoq; testimonium. *Locus ad testimonij pondus facit*

Altera autem die.) τῇ ἐπαύριον, id est, Postero die siue postridie, ut intelligas diem proxime secutum. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει, præsentis temporis. Habet autem hæc temporis ἐναλλαγὴ miram gratiam in narrando, cum imaginamur iam geri quod gestum narramus. Hæc leuicula non tam subinde admonerem, ni perspicerem hanc diligentiam, uel illud præstaturam, ne posthac codices sacri facile queant deprauari, aut si deprauati fuerint, his adminiculis possint restitui. *Temporis enallage*

Agnus dei.) ὁ ἀμνὸς, id est, Ille agnus: ut unum & insignẽ agnum accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus coram tondẽte obmutuit. Indicauit & hoc Chrysostomus ac Theophylactus. Habet articulus nõ solum emphasim dignitatis, ut diximus, uerum etiam relationis, Hic est agnus ille de quo prædixit Esaias. Sic & paulo post, Hic est filius dei, appositus est Græcus articulus, ὁ υἱὸς, designans eum non generali piorum appellatione dici filium dei, sed peculiari quadam & insigni ratione. *ὁ ἀμνὸς Ille agnus*

Peccata mundi.) τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, id est, Peccatum mundi, numero singulari. Ac plus quiddam expressit, quàm si dixisset, peccata. Hic agnus, ipsa est innocentia. Et solus à suis tollit peccatũ, hoc est, ipsam tyrannidem, & uim omnium peccatorum, ut iam nullũ sit in eis peccatũ. Nam quemadmodũ idem Ioannes in epistola sua, summam omnis impietatis, & ceu mundũ uitiorum omniũ malignitatem uocat, cum scribit mundũ in maligno positum, ita hic peccatũ mundi uocat omniũ uitiorum colluuiem. Consentiunt cum Græcis exemplaribus duo uetustissimi codices, quorum testimonium non semel adduximus: consentiente Constantiensi. Deniq; sic hunc adducit locum Origenes homilia in Numeros decima. Rursum eiusdem operis homilia uicesima quarta. Item Augustinus libro aduersus Faustum 12. cap. 30. ex fide ueterum codicum. Rursus ad Bonifacium libro 3. etiam in excussis uoluminibus manet integra lectio. Quin & diuus Thomas quo probet esse in homine unum peccatum originis, non multa, profert hũc Ioannis locum. Annotatum est & illud à doctis, quod dixerit αἴρει, id est, Tollit, non remittit: uel quia penitus tollit, quod non poterat Ioannes, uel quia in se recipit. Tollimus enim onera, quæ nobis ipsis imponimus. Annotauit & temporis rationem Chrysostomus, nõ esse dictũ, tulit aut tollet, sed tollit, uerbo præsentis temporis: quod ab illo semper proficiscat̃ omnis purgatio criminum, ueluti dicas, Elleborũ purgat cerebrũ, significans illi perpetuã & natiuã inesse uim purgandi capitis. Id eo libẽtius admonuimus, q; tollit facile uerti poterat in tollet, scribarũ uitio. *Peccatum non peccata* *Tollit præsentis temporis*

Venit uir.) Venit præsentis est temporis, aut certe futuri, ἔρχεται. Quod ante dixerat per participium ὀπίσω μου ἐρχόμενος, hic per uerbum extulit. Quanquam in utroq; anceps est temporis significatio. & tamen interpres illic per uerbum futuri temporis reddidit, hic per uerbum præsentis temporis, etiamsi sensus ferme idem existit. Iam enim succedere cœperat Iesus in prædicationem Baptistæ, & illo extincto, prorsum erat successurus. Iam tum igitur qui prius sequebatur, dicitur anteuertisse, cum tam insigni patris testimonio commendatus esset.

Ego nesciebam eum.) Malim interpretari, Et ego non noueram eum: præsertim cum ita sonent Græca, κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Et ad huius loci quæstionem explicandam lectio hæc est accommodatior. Nam dictu mirum q; sese torqueat hic diuus Augustinus, dum conatur expedire, qui consistat, ut cum Ioannes paulo ante baptismum dixerit, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, nũc dicat se ignorasse quis esset, antequam spiritus columbina specie descendens Christũ designasset, nimirum intelligebat esse Messiam, à quo fatetur sibi Baptismi munus fuisse postulandũ. Ex hac difficultate sic conatur elabi, ut dicat *Ego nesciebã eum, excussus sensus* *Quomodo Ioannes non nouit Christum*

& ante Ioannem nouisse Christum, sed quiddam tamen ex indicio spiritus didicisse quod prius ignorarat, nempe hoc, quod sibi Christus reseruasset baptizandi autoritatem. id colligi ex his quæ sequuntur, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. Atq; equidem hanc interpretationem id temporis oportunam uisam arbitror refellendis præsertim apud rudem populum hæreticis, qui contédebant denuo baptizandos esse, qui à malis episcopis essent baptizati, Etenim si Christus est autor baptismatis, sacerdos nihil aliud q̃ minister, non par est, ob ministri uitium irritari boni autoris beneficium: cęterum ut ingenue, sed tamẽ cum pace tanti uiri dicam, coactiorem uiolẽtioremq;, & quam communis hominũ sensus non facile amplectatur, nisi forte mihi meus imponit sensus. Primum enim si ideo baptismus non datur homini puro, quod uis baptismi fluat ab ipso Christo, hac ratione nullum sacramentũ est homini datum: quandoquidem in omnibus Christus est, qui largitur uim & efficaciam, sacerdos nihil est aliud, q̃ alienę liberalitatis administrator. Neq; quisquã unquam hæreticorum tam crasse delirauit, ut sibi sumeret autoritatem suo nomine baptizandi, sed iuxta præscriptum Euangelicum tingebant & illi: In nomine patris & filij & spiritus sancti. Mirum igitur est hoc unum latuisse Ioannem, quod & malis hominibus est notum, & cum cętera sciret omnia, quę commemorat Augustinus, quod esset dominus, quod esset Christus, quod esset Iesus, quod esset natus ex uirgine, quod esset ipso posterior & prior: ob hoc unum spiritum sanctũ descẽdisse de cœlo, ne diutius hoc nesciret. Iam quod nusquam in scriptura sacra legitur, quisquam hominum dixisse baptisma suum, cum Paulus suum dicat Euangelium (Nam & hoc argumentum adducit Augustinus) responderi potest, publica ecclesiæ consuetudine comprobatum receptumq;, ut his uerbis peragatur baptismus, Ego baptizo te in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Si baptismus Græcis idem est quod Latinis baptizatio siue tinctio, & utiq; baptizatio est eius qui baptizat, sicut scriptio eius qui scribit, qui uetat aliquo modo baptismum hominis uocari, non uelut autoris, sed uelut ministri? Alioqui quo ore dicit sacerdos baptizo, si non baptizat? At Paulus suum alicubi dicit Euangelium, sed idem aliâs appellat Euangelium dei, & Euangeliũ Iesu Christi. Dei, uelut autoris. Christi, quod is primus prædicauerit, autor & ipse Paulo, qui muneris huius functionem à Christo delegatam susceperit. Quemadmodum idem & cæteris Apostolis prædicandi baptizandiq; uices mandauit, ut irent in orbem uniuersum, prædicarent Euangelium omni creaturæ, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Ita baptismus dici potest hominis administrantis, & idem negari potest esse hominis, quemadmodum Christus apud Ioannem negat sermonem suum esse suum. Alioqui nec Ioannis baptisma debuit dici Ioannis, cuius autorem habuerit deum. Illud uerum, quod in literis sacris post Ioannẽ, nullius baptismus dicitur, nisi Christi: & hoc fortasse sensit Augustinus, qui licet obscurius, tamen hoc agit in præsenti loco: non ut ostendat simpliciter baptismi autorem unicum esse Christum, potius quàm hominem: sed ut euincat baptismum à quocunq; datum, in nomine patris & filij, & spiritus sancti ratũ esse, nec iterandum, licet ab improbo impioue datum. Sic enim ratiocinatur. Si Christus est autor baptismi, nec hanc autoritatem ulli mortalium tradidit, non potest illius donum ministri quamlibet impuri uicio corrumpi. Hoc spiritus sanctus passus est Ioannem aliquandiu nescire, ut postea monitus redderet alijs indubitatum, quod seorsum didicerat. Etiamsi in hac tota disputatione mihi uidetur nonnihil coactius, & aliquid datũ illi tempori, ac plebeis auribus. Chrysostomus ingenue fatetur, Christum diu fuisse ignotum Ioanni, quod probabile sit eum qui nullis adhuc penè miraculis uulgo innotuisset, Ioanni, qui pleranq; ætatem in deserto exegerat, notum non fuisse. Nam miracula quæ de Christi infantia circunferebantur fabulas esse. Explicat autem nodum hac ratione, ut dicat id quod dictum est, Et ego nesciebam eum, non esse referendum ad proximum tempus, quo Iesus uenit ad Baptismum, sed ad longinquius, quo nondum Iesus miraculis inclaruerat. Atqui ea temporis longinquitas rectius opinor, explicatur per præteritum plusquam perfectum, Et ego nõ noueram eum. Theophylactus propius accedit ad cõmentum Augustini, Nouerat illum esse Messiam, non nouerat eum esse, qui baptizaturus esset spiritu sancto. Quanquã mihi ne hæc quidem interpretatio per omnia satisfacit, quod ipsa sermonis series planè declarat Christum ignotũ fuisse Ioanni, donec columbæ indicio certior esset factus. sic enim legimus, Et ego nesciebam

Pensitata Augustini interpretatio

Baptizat & homo

Euangelium Pauli

Euãgeliũ dei.

Solutio Chrysostomi

Infantia Iesu fabulosa

nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris spiritum descendentem. Nec huius est instituti, nec meæ tenuitatis est huiusmodi nodos explicare. Veruntamen admonere lectorem fas est, ut expendat num simplicius sit, dicere diuino consilio factū, ut Ioanni gradibus quibusdam Christus innotesceret, quo certius esset & exploratius illius de Christo testimonium. Quemadmodū passus est & Apostolos constantius credere, quo nobis certius fidem faceret eorum, quæ ipsi non temere credidissent. Cum diceret Ioannes, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, magnum quendam & eximium uirum agnoscebat, qui suo baptismo non egeret, forte nondum certus hunc esse filium dei. Proinde nesciebat eum quatenus nondum compertum habebat, signo nondum ædito quo pater id certum esse uoluit: eo prodito, libere ac palàm confessus est filium dei. Sciebat aut uenisse, aut iam uenturum Messiam: an is esset, nondum explorato nouerat. Ac subinde repetit, Et ego nesciebam eum. Partim ut ipse tandem certissimo argumento intelligatur agnouisse, quem prius non nouerat, partim, ne minus ponderis haberet Ioannis testimonium, si cognato & familiari redditū uideretur. Nunc datur ne de facie quidem noto, nec aliter cognito, quàm indicio symboli cœlestis. Cyrillus aliter extricat se ab hac quęstione, Nesciebam ex me, sed ex afflatu spiritus indicioq́ꝫ patris cognoui. Hęc opinio mollior fuerit si quis ἤδειν uertat noueram, pro nouissem, nisi pater admonuisset. Expende lector num ita possit accipi, non noueram eum, id est, nō acceperam ius illum in omnium noticiam perferendi. Mihi noueram non alijs, quemadmodum & filius dei nescisse dicitur extremum diem. Augustinus sic explicat: nouerat eum Ioannes, quia multa de illo tenebat, non nouerat, quia quædam illius ignorabat. Quidam, ut indicatum est, sic explicant, Nesciebam eum, nimirum de facie, Messiam uenisse sciebam spiritu, quis esset ille certum non sciebam, nec audebam palàm pronunciare, donec diuinitus esset demonstratus. Porrò quod Ioannes exultans in utero Christum agnouit, magis ad matres & ad nos pertinet, q̀ꝫ ad Ioannem, Nisi forte quum saxa scinderetur moriente domino, saxis sensum datum fuisse contendemus. Neq́ꝫ uero me fallit ilico reclamaturos hic, quibus illud unice studio est, diuorum doteis in immensum attollere, quasi indignum sit, si Ioannes, qui nōdum natus, spiritu prophetico Christum nondum natum senserit, eum iam grandis ignorarit. Verum etiam atq́ꝫ etiam uidendum istis, ne dum nimium laudes sanctorum exaggerant, non satis habeant rationem sapientiæ consilijq́ꝫ diuini, qui sic totū incarnationis & redemptionis negocium temperauit, ut alia uia non potuerit efficacius fieri. Et moderatius feret hoc de Ioanne dici, qui tale quiddam meminerit à Chrysostomo tribui uirgini matri, quæ humano quodā affectu dixerit filio, Vinum non habent. Sed præstat ipsius uerba subscribere, ea sunt in Ioannem homilia uicesima: Optabat enim, inquit, ut iam hominū gratiam cōciliaret, & ipsa clarior filij gratia efficeretur, & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende te ipsum mundo, cupidi eius, miraculis sibi famam comparare. Ideo asperius respondit, Quid tibi & mihi est mulier? Et aliquanto inferius: Siquidem nondum debitam de ipso opinionem habebāt, sed more matrum Maria, iure omnia filio se præcepturam censebat, cum tanquam dominum colere & uereri fas esset. Si nihil uolumus latuisse Ioannem, autore Augustino quomodo ignorauit, quod in Christo præcipuum erat? Cum enim Christus esset fons & autor salutis, & baptismus ad salutem est ianua, qui potest nescire baptismi ueri autorem esse Christum, qui Christū esse nouerit? Perinde quasi deū norit aliquis, qui nesciret an summe sapiens esset. Atq́ꝫ idem Hieronymi Gregorijq́ꝫ consensu dubitauit, num descensurus esset ad inferos, cum mittit discipulos percontatum: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? Verum hac quidem in re nihil pronuncio. Tantum erudito lectori cogitandi materiā subministro libenter amplexurus, si quid illi rectius suggesserit Christi spiritus.

Opinio Eras.

Christus de facie ignotus cognato

Chrysostomus gradus fidei ponit etiā in Maria

Ioannes quædā ignorauit

Sed ut manifestet in Israël.) Græcis abest præpositio τῷ ἰσραήλ. Atq́ꝫ ita legisse Chrysostomum apparet ex homilia uigesima.

Altera die.) Rursus ἐπαύριον, id est, Postero die, quod modo admonuimus.

Et respiciens Iesum.) ἐμβλέψας, id est, Intuitus, ut ipse cum aliâs sæpe, tum mox uertit, Intuitus autem eum Iesus dixit. Nam proprie respicit, qui flexo in tergum uultu aspicit.

Vbi habitas,) ποῦ μένεις, id est, Vbi manes. Idem est uerbum quod eodem in loco nunc

Idem uerbũ uarie uertit interpres

uertit manere, nũc habitare. Et uiderũt ubi maneret.) ποῦ μένει, Et rursum. Apud eum manserũt.) παρ' αὐτῷ ἔμειναν, Id admonere uisum, ne q̃s in uerbis philosophari cupiẽs, labi possit.

Quasi pro fermè

Hora autem erat quasi decima.) Nonnullis non probatur quasi, pro fermè, & fateor inusitatius esse apud autores emendate loquentes. Etiamsi sic alicubi loquitur Suetonius. Quanquam apud hunc & alia quædam reperiũtur noue dicta. Porrò hora nominata non solum ad fidem narrationis facit, uerum etiam ad explicandam auiditatem Apostolorum, qui cum esset tempus uespertinum, tamen ambiunt, ut cum Christo priuatim colloquantur: simulq; miram Christi humanitatem, qui non iusserit eos postridie ad se redire, excusans noctem imminentem. Iudæis enim ab exortu solis horas numerantibus, sexta meridies est, decima uergens ad uesperam.

Bariona

Tu es Simon filius Ioannis.) ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, id est, Filius Iona, quod hebraice בַּר יוֹנָה bar Iona, quod alibi uertit, Filius Ioannis. In uno uetustissimo codice scriptum repperi, Filius Iona non Ioanna, iuxta Grecam lectionem. Concordabat exemplar Constantiense. Nec hic ociose additus est articulus, Nec enim simpliciter significat eum filium Iona, sed ex mystica paterni nominis significatione declarat illius eximiam felicitatem.

Cephas Syrũ uerbum

Vocaberis Cephas quod &c.) Cephas Hieronymus in Hebraicis nominibus negat Hebræum esse uerbum, sed Syrum, & apud illos sonare, solidum. Vnde qui tradunt Græcorum nominum ἐτυμολογίας, & πέτρον hinc dictam uolunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπαύριον. Quod superius bis uertit Altera die, tandẽ mutauit in crastinum, at ne id quidem satis Latine aut commode, cum dicendũ esset, Postero die, aut postridie.

A Bethsaida ciuitate.) Græce est, ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως, id est. A Bethsaida de ciuitate, quasi Bethsaida sit regio, in qua sit ciuitas. Quanq; D. Hieronymus in locis Hebraicis ostẽdit Bethsaidã esse ciuitatẽ Galileę, uicinã stagno Genezareth, patriã triũ Apostolorum, Andreę, Petri, Philippi. Vnde uidetur ἐκ prępositio superesse, pręsertim cum nec apud Chrysostomũ uersum addat, nec apud Cyrillũ, nec in uetustis Latinorũ exẽplaribus. Nisi forte

Peculiaris sermo Ioannis

Articuli uis

hoc suo more dixit Ioãnes, ut in suo quisq; stilo habet aliquid peculiare. Nã proximo capite simili forma est usus, ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ, id est, Cum autem esset Hierosolymis in pascha, in festo, Cũ appositiue cohęreãt pascha & festũ, ceu genus & species, tamẽ iterauit pręposition ẽ, perinde quasi dicerẽ, Accepi literas à præceptore à Philippo, pro, à pręceptore Philippo. Et apud Theophyl. Græcũ, cõperio pręposition ẽ additam.

Inuenit Philippus Nathanaël.) Inuenit prima syllaba acuta pronũciandũ est, est enim pręsentis tẽporis. Quanq; Latinius erat reperit, εὑρίσκει, uelut obuiũ. Ac paulo superius, Inuenimus Mesiã. Etiamsi Chrysostomus diuersum approbat sensum, cũ ait, Inuenire enim quęrẽtis est. Verũ huius rei arbitrium penes lectorẽ esto. Admonet hic idem Chrysostomus additũ articulũ, cum unicũ illũ Christũ Iudæis promissum & expectatũ uellet intelligi, τὸν μεσσίαν. Alioqui reges omnes & sacerdotes, imò omnes deo sacri, Messiæ dicunt & Christi.

Iesus filius Ioseph

Filiũ Ioseph à Nazareth.) Vtrúm ne Ioseph fuit Nazaræus, an Christus? Nam Latinus sermo prorsus anceps, cũ Græce sit expeditus ac certus τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, hoc est, Nazarenum siue è Nazareth oriundũ. Id ne cui dubiũ esse posit, facit articulus ꝑpositioni præpositus.

A Nazareth pro Nazaræus

Varia lectio

A Nazareth potest aliquid.) In nonnullis Græcis scriptũ erat pronunciatiue, cum per interrogationẽ quoq; possit accipi, quemadmodũ annotauit & diuus Augustinus, qui putat id quod sequitur ex æquo cõgruere utriq; pronunciationi. Tametsi quod consequitur magis suadet, ut per interrogationẽ legatur, quod uideatur uelut interroganti responsum, ueni & uide. Atq; hunc in modũ legit Chrysostomus, indicans hãc interrogationẽ esse hesitantis de nomine loci, cum prophetia promisisset Christum proditurum ex Bethleem.

EX CAPITE SECVNDO.

Canæ duæ

In Cana Galilææ.) Hieronymus indicat duas esse Canas, maiorem iuxta Sidonem, & minorem in tribu Aser. Ad distinctionem igitur alterius additum est Galileę, τῆς γαλιλαίας. Est enim in Galilæa genitium, oppidum quod Hieronymus in Hebraicis locis testatur ætate sua adhuc extitisse.

Quid mihi & tibi.) Græce reddidit. Nam Latine dicendũ erat, Quid mihi tecum? τί ἐμοὶ καὶ σοί; Hydria Græca uox est, nam Plautus uocat aqualem, Quandoquidem & ὕδρία ab aq ua nomen habet Græcis.

Metretas

Metretas binas.) id est, Cados, Quanquã utraq; uox Græca est, sed Latinis usurpatur cadus apud Horatium: Nardi paruus onyx eliciet cadum: atq; apud Plinium. Metreta est apud Catonem & Columellam. Est autem cadus siue metreta mensura congiorum decem, ut docet copiosius noster Budæus, libro de Asse quinto, si quis forte plura desiderabit. *Metreta Cadus*

Architriclino.) Gręca uox est, significat eum qui pręfectus est apparando conuiuio. Triclinium locus tribus constratum lectis ad discumbendum.

Vsq; adhuc.) ἕως ἄρτι, id est, Vsq; nunc, siue usq; ad hoc tempus. *Architriclinus à tribus lectis accubitorijs*

Numularios sedentes.) κερματιστὰς dixit, non τραπεζίτας, id est, Mensarios. Sunt autem κέρματα minutiæ æris, unde cermatistæ, qui maiores nummos minutulis commutant non sine quæstu, qui mos & hodie durat apud Italos.

Et cum fecisset quasi flagellum.) Quasi, non additur in Græcis codicibus, καὶ ποιήσας φραγγέλλιον, id est, Facto flagello. Latinã uocẽ corruptè pronũciauit ex uulgi consuetudine. *Latina uoce usus Euangelista*

Oues quoq; & boues.) Non est quoq; Græcis, sed que, τά τε πρόβατα, ouesq;.

Zelus domus tuæ comedit me.) Extat id testimonium Psalmo sexagesimo octauo.

Soluite templum hoc &c.) ἐγερῶ. Græca uox anceps est ad id quod est excitare iacentem, dormientem, aut mortuum, & excitare ædificium, hoc est, extruere. Nam & in hunc sensum usurpatum comperimus excitare, apud Suetonium in Caligula: Et in indicium uictoriæ, altissimam turrim excitarunt.

Quadraginta sex annis.) Quanquam alienius est à nostro instituto, tamen admonere uisum est, quod serio nec semel indicat Augustinus, hunc numerum repperiri in nomine Adam si Græcis scribatur literis ἀδὰμ, quod geminum alpha notet duo, delta quatuor, my quadraginta. Id commenti, quanquam ab alijs repertum ac proditum est, ut ipse testatur, demiror tamen tam graui uiro tantopere arrisisse, cum ne quid aliud dicam, Hieronymus rideat Græcam allegoriam in uocabulis Hebraicis. Fortasse nonnihil fuisset, si hisce literis apud Hebręos hic numerus signaretur. Huic simillimum est, quod annotauit quatuor literis, quibus scribit Adã designari quatuor plagas, ἀνατολὴν, δύσιν, ἄρκτον, μεσημβρίαν. Quod quidem & ante hunc annotauit diuus Cyprianus, sed homo fuit uterq;. *Annotatio frigida de nomine Adam*

Quod ipse nosset omnes.) Omnia est Græce τὰ πάντα, in nonnullis, in alijs secus. Augustinus legit, nosset omnes.

EX CAPITE TERTIO.

Quod à deo uenisti magister.) Magister nominandi casus est, non uocandi, Deus te doctorem misit, non homo. Nam διδάσκαλος est, licet magister usurpatum reperias pro doctore.

Nisi quis renatus.) γεννηθῇ, id est genitus siue natus fuerit. Et in antiquissimis codicibus Latinis, natus fuerit, est, non renatus. Itaq; citat Augustinus libro aduersus Faustum 24. cap. 1. Itaq; scriptum est in codice aureo. Valla genitus mauult, quod è uiro quoq; gignatur aliquis, cum è muliere nascamur. *Renatus pro natus*

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι, id est, Nasci siue gigni, concordantibus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Et nasci denuo.) ἄνωθεν. Quo aduerbio usus est & Lucas in præfatione Euangelij sui, quod nos uertimus Ab integro. Chrysostomus annotauit Grecam uocem ancipitem esse. Nam idem pollere quod πάλιν, id est, iterum, ut referatur ad tempus retroactum, aut ἐκ τῶν ἄνω, id est, superne siue de supernis. In quem sensum usurpatur Ioãnis cap. 19. Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper. Posteriorem sensum sequitur Cyrillus, interpretans uelut è cœlo nasci, qui per spiritum sanctum renascitur. Annotauit hoc prior Origenes, edisserens epistolæ Pauli ad Romanos caput sextum, quo tamen in loco rursus Origenis interpres de suo nonnihil addidit. *Nasci denuo ἄνωθεν*

Ex aqua & spiritu sancto.) In Græcis non additur sancto, nec apud Augustinum, qui adducit hunc locum lib. aduersus Faustum 24. cap. 1. Nam ut distingueret cœlestem generationem à terrestri crassaq;, proposuit duo elementa liquidiora, aquam & aërem. Quin nec in aureo codice additur sancto.

Spiritus ubi uult spirat.) Vbi loci aduerbium est, non temporis. Valla mauult spirat quò uult, nam mox uertit ita ποῦ ὑπάγει, id est, quò abeat. Est enim simile de flatu, re quidem *Spiritus pro uento*

dem inuisibili, sed tamen efficaci. Atque hic spiritum accipere uidetur pro flatu huius aëris ut intelligas similitudinem duci ab hoc spiritu, re, cum non uideatur efficacissima, ad impetum illius diuini spiritus. Atque ita prorsus interpretatur Chrysostomus homilia 25. cumque hoc Cyrillus ac Theophylactus & Augustinus lib. de quæstionibus ueteris & noui testamenti, quęst. 59. apertissime testans, docendi gratia adhibitum exemplum de aëris impetu, ne quis hoc meum somnium esse clamitet.

Tu es magister in Israel.) τοῦ ἰσραὴλ, Israel genitiui casus, ut intelligas magistrum eius gentis. Nec hic abest articulus, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος, hoc est, Ille doctor, cuius tam celebris est opinio. Quod quo magis exprimeremus, uertimus, Tu es ille magister Israelis.

Si terrena dixi uobis & non creditis.) Variant hic Græcorum codices: quidam habent, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε, id est, Non credidistis. Alij rursus, οὐ πιστεύετε, id est, Non creditis. Nihil igitur causæ fuerit cur protinus radas scripturam: præsertim cum in huiusmodi uerbis præteritum tempus pro præsenti soleat usurpari. Cæterum quod sequitur Credetis, in emendatis exemplaribus Græcis est πιστεύσετε, id est, Credituri sitis, ob uim modi potentialis.

Ascēdit præteriti tēporis

Et nemo ascendit in cœlum.) Ascendit Gręcis præteriti temporis est, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν, ne quis putet de futura ascensione intelligi. Siquidem illud agit, se ideo solum loqui de superna renascentia, quod unus omnium e cœlis descendisset.

Christus fuit in cœlo

Qui est in cœlo.) ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Participium uerti poterat per pręteritum imperfectum, Qui erat in cœlo, uidelicet antequam descenderet, Sic enim filius hominis dicitur fuisse in cœlo aut uersari in cœlis, sicut dominus gloriæ dicitur crucifixus, ob proprietatum in hypostasi duas complectentem naturas communionem.

Exaltare pro in altū tollere probum uocabulum

Et sicut Moses exaltauit serpentem.) Sunt quibus exaltandi uerbū non satis Latinum habeatur. Mihi non placuit mutare, quod uox ipsa non uideatur absona: præsertim cū apud Senecam, certe non pessimum opinor autorem reperiatur: Atque etiam apud Columellam.

Sic enim deus dilexit mundum.) Ab hoc loco uideri poterant uerba Euangelistæ, pro sequentis & explanantis sermonem quem cœperat Iesus cum Nicodemo. Non enim prosequitur, quomodo discesserit Nicodemus, aut quid ad hæc tam miranda responderit. Simile quiddā indicauimus & in primo capite, De plenitudine eius accepimus omnes. Nec dissimilis casus accidisse uidetur Paulo in epistolæ ad Galatas cap. 2. ubi sermonē cum Petro cœptum non absoluit, sed ueluti Galatis interpretans prosequitur.

Iudico pro condemno

Non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum.) Iudicet positum est pro condemnet, quomodo subinde reperitur apud Paulum, ac cæteros, ut opponatur illi quod sequitur, Vt seruetur mundus per eum. Idem sentiendum in his quæ sequuntur,

Qui credit in eum non iudicatur. Et, Iam iudicatus est. Et mox,

Hoc est autem iudicium.) Iudicium pro condemnatione positum est.

Omnis enim qui male agit.) ὁ φαῦλα πράσσων, id est, Qui mala agit, tametsi sensus idem est, nisi quod male agere dicitur, & qui male habet, ac malis affligitur.

Locus apud nos mutilus

De terra loqui quid

Qui de terra est, de terra loquitur.) In Græcis exemplaribus adduntur aliquot uerba, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστιν, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, id est, Qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur. Perinde quasi dicas, Qui è terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neque enim loquitur de terra, quod erat, περὶ τῆς γῆς, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est, è terra uelut humilia. Atque ita legit Chrysostomus ac Theophylactus, cumque his Cyrillus & Hilarius in præfatione commentariorum quos scripsit in psalmos mysticos. Ad eundem modum scriptum reperio in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Qui de terra est, de terra est, et de terra loquitur. Consentiebat codex Cōstantiensis, & meus ueteris typographiæ: quanquam in codice Corsendoncensi, manifestissima uestigia testabātur erasam hanc particulā alterā, De terra est. Augustinus legit, Qui de terra est, terra est, & de terra loquitur, id cōfirmant ea quæ sequuntur. Nam si nō esset, inquit illuminatus, terra terrā loqueretur. Cæterum parum attentus lector scripturā mutauit, quod ociosa uideret iteratio, De terra est, de terra est. Non animaduertit aūt singulis opponi singula: Qui de cœlo uenit cœlestis est, hoc est supra omnes est, & cœlestia loquitur, & cœlestia facit, baptizans spiritu. Qui è terra profectus est, humilis est ac terrenus, & hinc loquitur unde est hoc, hoc est, humilis humilia, & uterque suam refert originē. Dilucidius aūt erat, si extremæ particulæ addidisset articulū, τὰ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ.

Et qui

Et qui de cœlo uenit.) Venit, est præsentis temporis, ὁ ἐρχόμενος, nisi quod hæc participia duobus temporibus deseruiunt, præsenti & præterito imperfecto. Atq; ita uertendum erat & ὤν, Qui è terra erat terrenus est, at qui de cœlo profectus erat, is supra omnes est.

Signauit.) ἐσφράγισεν, id est, Obsignauit, hoc est, signo confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit. *Signat pro obsignat*

Non enim ad mensuram dat deus spiritum.) Euangelista pronomen omisit τούτῳ, siue αὐτῷ, quod ex his quæ præcedunt & cōsequuntur satis liqueret de quo loqueretur. Id autem fit crebrius apud Græcos q̄ apud Latinos. Nos igitur ne quid offenderet lectorē, pronomen de nostro apposuimus in uersione duntaxat. Dictum est autē figura prouerbiali, Dat ad mensuram, pro eo quod est, parce, aut mediocriter. Qui largiter & effuse dat, nō metitur quod dat aut numerat, sed cumulatim profundit. Alioqui gratia in Christo, quatenus homo fuit, finita dici possit. & hic uidetur Euāgelista suum sermonem attexuisse sermoni Ioannis. Neq; enim absoluit quid acciderit discipulis. *Ad mensurā dare*

Et omnia dedit in manu eius.) Incertū est an abusus præpositione, senserit omnia filio tradita in manum, an omnia nobis dari per manum illius, quod iuxta proprietatem Hebraici sermonis In præpositio significationē habeat instrumenti: sed priorem sensum Græci sequuntur interpretes, & mihi magis arridet.

Sed ira domini manet.) μένει, id est, Manebit. Quanq; accentu mutato erit manet μενεῖ. atq; ita legitur in nōnullis exemplaribus, ac mea quidē sententia, rectius. Fides aufert peccatum, infidelitas relinquit peccatum, manet autem quod non tollitur. Quanq; Cyprianus aduersus Iudæos lib. 2. cap. 26. legit manebit. Et quod interpres uertit, Qui non credit, eleganter reddidit ille, Qui dicto nō est audiens. Grecis diuersę uoces sunt πιστεύων, & ἀπειθῶν, quarum posterior magis sonat inobedientem.

EX CAPITE QVARTO.

PEr mediam Samariā.) Mediam non additur, nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinorū exemplaribus magnopere cōsentientibus, ac ne in aureo quidem, διὰ τῆς σαμαρείας. Atq; ita legit Chrysostomus. Vnde mirum uideri potest, unde hoc inoleuerit in uulgatis exemplaribus, nisi forte quispiam sic interpretatus est, per Samariam, per mediū Samariæ, atq; id alius in contextum transtulit, qua quidem occasione deprehendimus cōplureis irrepsisse mendas. *Sic pro, simpliciter*

Sedebat sic supra fontem.) οὕτως, addit, μιμητικῶς, ut gestus exprimat hominis lassi, uel, sic, nempe quia fatigatus. Atq; hæc dictio consimilem ad modum usurpata reperitur apud Terentium, aliosq; probos autores. Chrysostomus subindicat habere significationem neglectus sic, id est, non in sella, aut cōmodo loco, sed neglectim humi, ut se locus fesso dederat. Idem admonet Theophylactus. Et melius erat ad fontem, q̄ supra fontem, sic enim habebatur in uulgatis exemplaribus, tametsi in antiquis legitur super, non supra. Sextam horam expressit, ut intelligeremus dominum nō solum iteneris labore, uerum etiam æstu meridiano fuisse fatigatum. *Super non supra*

Non enim coutuntur.) συγχρῶνται. Vocem Græcam facticia Latina reddidit. Quis enim unquam dixit couti, aut quis intellecturus sit, couti esse, habere commercium & mutuam uitæ cōsuetudinē. Nam & Latinis usus, familiaritatē significat. Et utimur his cum quibus agimus consuetudinē. Cæterū couti & cousus inauditæ uoces sunt. *Couti mutuū habere, commercium*

Tu forsitan petisses.) σὺ ἂν ᾔτησας, Tu poposcisses. Interpres pro ἂν coniunctione expletiua, posuit aduerbiū dubitantis, cum ἂν magis affirmet. Cæterum cum apud Euangelistam utriq; uerbo sit addita coniunctio ἂν, petisses & dedisset, in priore uertit forte, in posteriore non uertit. Atqui aut erat omittendum utrobiq;, aut utrobiq; addendum. *Forsitan pro utiq;*

Neq; in quo haurias.) ἄντλημα, id est, Haustrū. Nā eo uerbo usus est Lucretius, quandoquidem hauritoriū Vallę parum nitidū uidetur, Et Latinius erat, Quo haurias, quàm in quo haurias.

Altus.) βαθύ, id est, Profundus. Nam altus ambigua uox est.

Et pecora eius.) θρέμματα. Quæ uox omne animantis genus complectitur, ab alendo dicta, ut, βοσκήματα.

In æternum.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Sermo absurdus Quia non habeo uirum.) Quæso quid ex hisce uerbis percipi potest, nisi mulierem dixisse, quod Christus non habuerit uirum? Vsqueadeo nihil referre putamus, quomodo loquamur, aut quid auditurus sit qui legit? Omittenda igitur erat, si usquam aliâs, hoc loco coniunctio ὅτι quia: aut mutato uerbi modo, uertendum erat hoc pacto, Bene dixisti te uirum non habere, siue Bene dixisti, non habeo uirum. Quod si nunquam interpres omisisset Græcam coniunctionem, poterat uideri superstitione factum. Cæterum cum alicubi deprehendatur omisisse, mirum cur hic putarit addendam.

Qui adorent eum.) τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, id est, Adorantes se, siue qui adorent se. Apparet interpretem fugisse amphibologiam pronominis reciproci, quod accipi poterat, illos adorare seipsos. Ea uitari poterat, si dixisset, Qui adorent ipsum.

Quia Messias uenit.) ἔρχεται Quod. Greci nonnunquam usurpant pro futuro, tametsi præsentis temporis uox est. Hoc loco magis quadrabat ueniet, propter id quod sequitur: Cum ergo uenerit ille. Et ueniet legitur in antiquis & emendatis codicibus Latinis.

Et continuo.) καὶ ἐπὶ τούτῳ, id est, In hoc, siue interim, nimirum cum hæc dicerentur.

Quid pro cur Quid cum muliere loqueretur.) ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, id est, Quod cum muliere loqueretur, siue loquutus esset. Interpres pro ὅτι legisse uidetur τί. Non enim mirabantur quid esset quod cum illa fuisset colloquutus, sed illud admirabantur, Christum cum Samaritana paupercula tam familiariter colloquutum esse. Porrò muliere positum est pro ea, ut hominem, aliquoties pronominis uice usurpamus. Nec enim apostolis noua aut suspecta res erat Christum cum muliere colloqui. Quod diximus, propemodum ex Chrysostomi interpretatione licet conijcere. Astipulatur nobis & ueterum exemplariorum fides, in quibus scriptum est: Et mirabantur, quia cum muliere loquebatur, hoc est, mirabantur eum cum muliere colloqui. Nam quod sequitur, Quid loqueris cum illa, magis uertendum erat, Cur loqueris cum illa, nimirum Samaritana. Abhorrebant enim Iudæi à cõmercio Samaritanorum. Videtur siquidem discipuli uoluisse dirimere colloquium Christi cum muliere, uerum non ausi sunt hoc facere. *Samaritani abominabiles Iudæis*

Et dicit illis hominibus.) Illis, interpres addidit de suo, nec omnino intempestiuiter, Græce tantum est, τοῖς ἀνθρώποις. Ac rursum Hominibus dictum est pro eis.

Nunquid aliquis.) μή τις, id est, Num quis.

Vt perficiam opus eius.) Græce legunt, καὶ τελειώσω, Et perficiam, atque ita Chrysostomus. Licet hoc ad sensum parui referat. Et potest hac in parte repeti ἵνα, quasi dicas, utque perficiam opus eius. Et

Quod adhuc.) Coniunctio ὅτι non erat uertenda, cum ipsorum uerba referat.

Quatuor menses.) Græcis unica dictio est, τετράμηνον, id est, Quadrimestre.

Et messis uenit.) ἔρχεται. Poterat esse. Et uentura est.

In hoc enim est uerbũ uerum.) ὁ λόγος cum articulo, ut intelligas de eo sermone quem modo dixerat. Porro præfatus est uerum esse, cum rem nouam & incredibilem subijciat.

Propter sermonem eius.) Eius, ad Christum referendum est, non ad mulierem, αὐτοῦ, unde melius erat ipsius.

Saluator mundi.) Græci addunt Christus, ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

Regulus βασιλίσκος Quidam regulus.) τὶς βασιλικὸς, id est, Quidam regalis. Tametsi legendum opinor βασιλίσκος, etiamsi constanter reclamant Græcorum exemplaria. Quin & interpretes, qui scribunt in hoc euangeliũ, hunc basilicon dictum aiunt, uel quod esset generis regij, uel quod magistratu, munereque regio fungeret. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, nisi quod illic regulum lego, nõ regalem, haud scio interpretis ne an librarij uitio. Certe Theophylactus citra cõtrouersiam legit βασιλικὸς, id est, regius. Et Hieronymus in cap. Esa. 65. admonet de aula regia fuisse, quem rectius diceremus Palatinũ. Et paulo post,

Incipiebat enĩ mori.) ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, id est, Erat enim moriturus, siue, Nam agebat animã, hoc est, tendebat ad mortem, quod tamen hic data opera sic aliquoties uertit.

Melius habuerit.) κομψότερον ἔσχε, id est, Melius, siue cõmodius habuisset.

Hoc iterum secundum.) Videri poterat dixisse, Iesum duo secunda signa fecisse, & altera uox superesse, etiamsi Græca sic habent. Sensit hoc incõmodi Chrysostomus, quid autem ille nõ sentit? putatque secundum, data opera additum, quo magis inculcaret Galilæorum in-

rum incredulitatem, qui cum prius uidissent miraculum in nuptijs, ac rursum hoc de sanato puero, tamen persistebant diffidere Christo.

EX CAPITE QVINTO.

EST autem Hierosolymis probatica.) ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, id est, Est autem Hierosolymis super probaticam, siue ad probaticam piscina. Nam Græcis probatica datiuus est, piscina nominatiuus. Atq; ita sanè uidere est in codice aureo, super probatica: cõsentientibus exemplaribus S. Donatiani. In Constantiensi codice sciolus quispiam eraserat præpositionem, super. Sonat autem probatica, quasi dicas ouilla siue pecualis, ut uertit Hieronymus. Quanquam ex Chrysostomo aut Cyrillo certum deprehendi non potest de loci huius lectione. Et piscina hoc loco significat non uiuariũ piscium, sed in qua natatur, uel Græca uoce id attestante, quæ dicta est παρὰ τὸ κολυμβᾶν, id est, à natando. *Probatica quid* *Piscina natatoria*

Quæ cognominat̃ Hebraice Bethsaida.) Gręce est, βηθεσδά, id est, Bethesda. Quãquam eadem uox & apud diuum Hieronymũ erat deprauata. Quod uel hinc colligi licet, quod cum antea Bethsaida nominasset ciuitatẽ Galileæ patriã trium apostolorũ, Andreæ, Petri, Philippi, iuxta stagnum Genezareth, aliquanto post subijcit rursum Bethsaida piscinam, quæ fuerit Hierosolymis cognomento probatica, quam nos, inquit, pecualem possumus interpretari. Hæc quinq; quondam porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus quorum unus hybernis pluuijs adimpleri solet, alter mirum in modum rubens, quasi cruentis aquis antiqui in se operis signa testat̃. Nam hostias in ea lauari à sacerdotibus solitas ferunt, unde & nomen acceperit. Ita fermè Hieronymus. Porrò quod ait, hinc nomen inditũ, non solum pertinet ad uocem Græcam πρόβατον, quæ pecudem aut ouem sonat, uerum etiam ad Hebraicam בֵּית־עֵדֶר. Siquidem Hebræis בֵּית domus dicta est, עֵדֶר grex, siue pecus. Apparet igitur totum eum locum dictam probaticam, in quo fuerit aliqua pars seruata in usus natare uolentium. Hugo Carrensis admonet piscinam dictam per antiphrasin, quod minime haberet pisces. Quemadmodum sorores diaboli dictæ sunt Parcæ, quod nemini parcant. Nimirum hæc etymologia simillima est illi, quam attulit de sycomoro: Sycomorus, inquit, dicitur quasi sicut morus, quod sit similis moro. Ad hunc sanè modum, nõ est magnum ingentia condere uolumina, si libeat huiusmodi nænijs miseras cõtaminare chartas. Ne uero quisq; existimet hęc à me calumniandi morbo dici. Imò consulendum arbitrabar studijs quorundam, qui scriptorem hunc et alios huic similes, uelut addicti, nulloq; delectu legunt, alij quod cardinalis fuerit, alij quod ordinis dominicalis. Verum ut audio, Carrensem in numerum cardinalium ascitum fuisse, ita in diuorum numerum asscriptum non lego. Quod si maxime fuisset factum, tamen eatenus debetur sanctis uiris reuerentia, ut si quid errarint, nam errãt & sancti, citra personæ contumeliã, ueritati patrocinemur. Quanquam & in alios parcius dicendũ est q̃ res ipsa meretur, ut quod coarguimus eos, publicæ utilitati, quod moderatius id facimus, Christianæ modestiæ datum uideatur. *Bethesda pro Bethsaida legendum* *Probatica locus, cuius pars est piscina* *Carrensis etymologia* *Quare conducat indicare quorundam errata*

Et mouebatur aqua.) Antiqui codices habent, Et mouebat aquam, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Et turbabat aquam. Quanq; alij rursus habebant, ἐταράσσετο τὸ ὕδωρ. τὸ articulus occasio fuit erroris, cum eadem syllaba possit esse & finis uerbi. Chrysostomus sic interpretatur hunc locum, ut sentire possis ab angelo solitam turbari aquam. Certe Theophylactus legit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Turbabat illam aquam.

Et qui prior. Vetusti codices, consentientibus Græcis exemplaribus habent, Qui ergo primus, ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς, id est, Qui igitur primus ingressus fuisset.

Descendisset in piscinam.) In piscinam hoc loco, nec est in antiquis, nec in Græcis, uerum hoc aliquis explicandi gratia de suo adiecit, repetens è proximo loco, quod Euangelista maluit subaudiri. *Additum aliquid*

Post motionem aquæ.) μετὰ τὴν ταραχὴν, id est, Post turbationem, quod ante dixit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ.

Cognouisset quia iam multum tempus haberet.) Quando literatoris officio fungimur, nõ grauabimur & hoc admonere, hic subaudiendũ quod mox pręcessit, In infirmitate.

Dum uenio enim ego.) ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, In quo autẽ uenio, ut ad uerbum reddam, uertẽdum aũt erat, Cæterum, interea dum ego uenio alius ante me descendit.

Tolle

Grabbatum quid

Tolle grabbatum tuum.) Mirum est unde Græci scribant, κράββατον, per duplex ββ, cum Martialis primam huius dictionis syllabam corripuerit in epigrãmate: Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Præsertim cum Perottus etymologiã uocis petat à Græcis, dictum enim putat κράβατον, quasi καράβατον, à κάρα caput, & βατὸν peruium. Quod uerum sit nec ne, in præsentia non disputo. Certe lectuli genus est, seu lecticæ potius in magno Græcorum etymologico reperio κραββάτιον dictum παρὰ τὸ κρεμᾶν τὰς βάσεις, id est, à suspendendo pedes, quod sic in lecticis portarentur, ut pedibus non contingerent terram.

Homo ille.) Non est ille apud Grecos, sed interpres expressit uim articuli ὁ ἄνθρωπος.

Declinare, ἐκνεύειν

Iesus eñ declinauit à turba,) ἐξένευσεν. Incertum à νεύειν an à ξενεύειν. Hesychius indicat ἐκνεύειν idem esse quod enatare, à uerbo νεῖν, cum ita scribit, ἐκνεύσας, ἐκκολυμβήσας. Nec est,

A turba constituta in loco.) Alioqui addidisset articulum ὄχλου τοῦ ὄντος ἐν τόπῳ, sed Iesus subduxit sese cum turba esset in loco, quod inter plurimos facile est unum aliquem latere, quem deinde non agnoscas. Vnde magis dictum uidetur à ξενεύειν, uelut peregrinum, & ignotum fieri. Vt ne dicam, quod ὑγιὴς Sanus, magis pertinet ad integritatem membrorum, quàm morbum ueluti febrim. Nam morbo opponitur bona ualetudo; uitio corporis, opponitur debilitas.

Iam pro posthac

Iam noli.) μηκέτι, id est, Ne posthac. Quanquã recte uertit interpres, callẽtibus linguam Latinam, apud quos idem ualet iam, quod posthac.

Propterea persequebantur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in sabbato.) In Græcorũ codicibus additum reperio, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, fortassis ob hoc, quia sequitur. Propterea magis quęrebant eum interficere, &c. sed reclamantibus magno consensu Latinorum codicibus.

Pater meus usq; modo.) ὁ πατήρ μου. Annotat Cyrillus addito patri articulo, non declarari quemuis patrẽ, sed deum, hoc est illum uere patrem.

Nisi quod uiderit patrem.) ἐὰν μή τι βλέπῃ, id est, Nisi quid uiderit, aut certe nisi uiderit. Nam τι frequenter additur ex proprietate Græci sermonis.

Et maiora his.) καὶ μείζονα τούτων. Quod hic ausus est interpres, quur non idem ausus est apud hunc Euangelistam capite decimoquarto, & maiora horum faciet. Vbi totidem uerbis scriptum est, μείζονα τούτων.

Sed transiet.) ἀλλὰ μεταβέβηκεν, id est, Transijt, præteriti temporis, non futuri. Nam transijt facile deprauatum est in transiet. Transijt legit Theophylactus citans in Lucæ caput 23. Lectioni astipulatur illius commentum. In supplicium inquit non uenit, sed uiuit æternam uitam. Porrò qui uiuit, iam ad uitam transit. In aureo codice scriptum erat transit, in Constantiensi transijt.

Neque enim pater iudicat quenquam.) Cyprianus pro οὐδένα legisse uidetur οὐδὲν. Sic enim refert: Nihil pater iudicat. Ad eundum modum citat libro ad Quirinum tertio, capite trigesimotertio.

Et pater dedit ei potestatem iudicium facere.) καὶ, coniunctio sublata est in uulgatis exemplaribus, licet in uetustis reperiatur addita. Proinde nos reposuimus quoque, ut intelligamus & hoc autoritatis accessisse, ut liceret & iudicis personam gerere, ueluti paterni regni consortem.

Quia filius hominis est.) Mirum est hic neutræ dictioni Græcum articulum præponi, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. Cur autem hic omissus sit, equidem meam coniecturam in medium afferam. Opinor enim hic particulam hanc, Quia filius hominis est, nihil aliud ualere quàm

Articulus cur omissus

quia homo est, & ad eam sententiam exprimendam erat superuacuus articulus. Atq; hic mecum facit diuus Augustinus, qui subindicat iudicandi potestatem, quæ semper fuerit

Chrysostomus dissentiens ab Augustino

Christo, rursus eidem traditã à patre uelut homini. Etiamsi lectionis distinctionem quam sequitur Augustinus, non probat Chrysostomus: ostendens hanc, quam uulgus sequitur, esse cuiusdam Pauli Samosatensis hæretici, nec putat omnino consistere sensum, cũ Christus non ideo acceperit iudicandi potestatem, quod esset homo. Nam si ob id accepisset, danda erat eadem omnibus hominibus. Proinde distingui iubet ad hunc modum: Et dedit ei potestatem iudicium quoq; faciendi, atq; hic colon intercedat. Deinde subijciatur: Quia filius hominis est, nolite mirari hoc; ut sensus sit, Quod dixi de potestate dandi ui-

tam æternam,quod de potestate iudicãdi,ne uobis uideatur incredibile, eo quod me conspiciatis hominẽ esse. Quin ex ipsa Cyrilli interpretatione colligere licet eum cum Chrysostomo sentire. Quãquam interpres confudit distinctionem. Verum de ratione distinguendi sermonis,suum cuiq; permitto iudicium. Omnes hac in parte pro me faciunt, quod filius hominis simpliciter pro homine positũ est. Nam Chrysostomus ita scribit: Non enim propterea accepit iudicium,quia homo est. Nam nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Item Cyrillus, Nolite,inquit mirari,sic cum me hominem esse uideatis,suscitaturũ tamen mortuos me pollicear. Theophylactus similiter distinguit,ut hæc particula non pendeat à superioribus,sed referatur ad sequentia: Quia filius hominis est, nolite mirari. Negat esse mirandum, quod ei qui filius esset hominis data esset tanta autoritas, quum idem esset dei filius, Diuinam enim naturam declarat ex generali mortuorũ resurrectione, quæ soli filio dei seruata est.

Et audient uocem filij dei.) In Græco codice scriptum erat,Et audient uocem eius,quod paulo ante se uocauerit filium dei. Et ideo dure uidetur hic repeti filij dei. Exemplaria diui Donatiani,cumq; his Constantiense suffragabantur Græcę lectioni. *Distinctio*

Et procedent,qui bona fecerunt.)Est nonnihil momenti in distinctione,ut post uerbum procedent,addas hypodiastolen, ut intelligamus nõ bonos solum processuros, sed omnes quicunq; uocem audierint. Deinde subnectãtur duæ partes,altera bonorum, altera malorum. Si quis attentius legat Augustinum hæc edisserentem, sentiet illum hoc subnotasse. Scio crassulum esse quod dicturus sum, sed tamen quoniam hoc opus paratur imperitioribus,non piguerit admonere,procedent Græcis esse, ἐκπορεύσονται, id est, exibunt, siue prodibunt. Loquitur enim de ijs, qui proditurí sunt è monumentis ad uocem angeli tuba canentis. Alioqui procedit, quod bene succedit, aut prouehitur.

Verum est testimonium eius quod perhibet de me.) Eius pronomen nec apud Græcos additur,nec in uetustis codicibus.

Ego autem habeo testimoniũ maius Ioanne.)Interpres reddidit Græca bona fide. Nam si explanatius uoluisset exprimere, Habeo testimonium maius testimonio Ioannis,addidisset alterum articulum fœmininum, τὴν μαρτυρίαν μείζω τῆς τοῦ ἰωάννου. Et tamen dubium non est,quin hic sit sensus Euangelistæ. Neq; enim confertur testimonium cum Ioanne,sed testimonium patris cum testimonio Baptistæ. *Maius Ioanne*

Ea ipsa.) Ea referendum ad superiora,ipsa ad sequentia. Opera enim quæ dedit mihi pater,ut perficiam ea,ipsa opera &c. Hæc distinctio manet etiamnum in peruetustis Latinorum exemplaribus. Ea,additum est ex proprietate sermonis Hebraici. Ipsa,positum pro ultro,siue per sese. Opera quæ facio ultro testantur qui sim,etiamsi nullus testetur hominũ. Cæterum iteratio operum,ad asseuerationem facit. *Ipsa pro per se*

Scrutamini scripturas.) ἐρευνᾶτε. Non minus Græcis quàm nobis incertum est, utrum scrutamini imperandi modo dictum sit an indicandi. Et uterque sensus tolerabilis est, nisi quod Cyrillus putat indicandi modo dictum Vos scrutamini scripturas,et ijdẽ in eo quod est præcipuum,non creditis scripturis. Chrysostomus præfans arripere uidetur imperandi modum,annotans quod non dixerit legite,sed scrutamini: enarrans,indicandi modum, quum ait,nunquid admiramini scripturas. Non enim scrutarentur nisi mirarentur.

Vos putatis.) ὑμεῖς δοκεῖτε. Græcus sermo anceps, & sic accipi potest, Vos uidemini aut uidemini uobis.

Claritatem.) δόξαν. Miror quare non maluerit gloriam hoc loco. Tametsi δόξα,non est anceps ad claritatem, sed ad gloriam & opinionem. *Claritas pro gloria*

Non accepistis.) οὐ λαμβάνετε,id est, Non accipitis,uerbo præsentis temporis.

In quo uos speratis.) ἠλπίκατε,id est, Sperastis, tametsi bene uertit interpres,id est,spem collocastis.

Si enim crederetis, &c.) εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί,id est, Si enim credidissetis Mosi,credidissetis utique mihi. Rursum pro ἂν posuit forsan,haud sanè in loco,cum id in dubium uocet interpres,quod Christus affirmat.

Ex capite

EX CAPITE SEXTO.

MVltitudo magna.) πολὺς ὄχλος, id est, multa turba.

Ad eum) πρὸς αὐτὸν, id est, Ad se, prima pronominis uocali aspirata. Quod tamē haud scio quo casu in Ecclesiasticis libris apud Græcos nō obseruatur.

Pisces ὀψάρια

Et duos pisces.) καὶ δύο ὀψάρια. Et apud Terentium in Adelphis pisces obsonium uocantur. Siquidem opson Græci uocant edulium quod additur pani, præsertim coctū: unde obsonare lautius uesci. & ὀψοφάγοι obsonatores, olim male audiebant. ὀψάριον autem diminutiuum est ab ὄψον.

Quid sunt inter tantos.) εἰς τοσούτους, id est, Inter tam multos, siue inter tot. De numero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autem fœnum.) χόρτος, Herba, siue gramen.

Distribuit discumbentibus.) Græca nonnihil dissonant, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, id est, Et cum gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli uero discumbentibus. Nam ad eum fermè modum referunt & cæteri euangelistæ, ipsum non dedisse turbę, sed discipulis, deinde discipulos distribuisse multitudini: sed magno consensu reclamantibus Latinis codicibus: Vnde subolet hic aliquid ex alijs Euangelistis adiectum. Ex Chrysostomo ac Theophylacto non potuit diuinari quid legerint in contextu. Theophylactus habet quod est in Græcis codicibus, in Chrysostomo uerso, erat quod habetur in Latinis codicibus.

Quantum uolebat

De piscibus quantum uolebant.) ὅσον ἤθελεν, id est, Quantum uolebat, nempe Iesus, non quantum illa multitudo. Siquidem is erat qui suo arbitratu augebat commeatum illum alioqui exiguum. Atque ita legit Cyrillus. Licet ex Chrysostomo non possit certum colligi quid legerit. Cęterum una mutata literula erat, uolebant ἤθελον, quemadmodum lego apud Theophylactum, & in nonnullis alijs exemplaribus. Augustinus legit, quantum sufficiebat. Nisi forte illic Augustinus suis uerbis, euangelistæ sensum explicuit, quemadmodum fecit pauloante: Accepit autem dominus Iesus panes, gratias egit, iussit frangi panes, poni ante discumbentes. Aeditio Aldina non consentit cum nostra lectione, habet enim ἤθελεν, non ἤθελον.

Ne pereant.) μή τι ἀπόληται, id est, Ne quid pereat: nisi ꝯ malis superesse.

Duodecim cophinos fragmentorum.) Legi poterat, & Fragmentis, ut referatur ad uerbum Impleuerunt.

Ex quinque panibus hordeaceis & duobus piscibus.) Hæc particula, Et duobus piscibus, non adijcit in Græcanicis codicibus, atq; his suffragabat utrunq; exemplar Latinum uetustissimum: Suffragabatur & æditio fratrum Amorbachiorum, ex peruetustis ac fidelissimis exemplaribus. Deniq; suffragat codex aureus cum Constantiensi.

Propheta ille

Quia hic est uere propheta.) Quia, prætermittendū erat. Nec simpliciter uertendum erat propheta, sed Ille propheta, ὁ προφήτης. Siquidem ex uaticinio Malachiæ expectabatur Helias, aut illi similis. Item ex promisso Moysi.

Vt raperent eum, & facerent eum.) Vtroq; loco se, aut ipsum dicendum erat, non eum.

Fugit iterū.) ἀνεχώρησε, id est, Secessit, siue subduxit se. Mirum quur hic interpreti libuerit à Græco sermone discedere.

Vt aūt sero factū est.) ὀψία. Sero pro uespere semper utitur. Legimus apud Liuiū serum diei, pro sera parte diei. Sero non reperimus, nisi aduerbialiter usurpatum.

Cum ascendissent nauim.) εἰς τὸ πλοῖον. Cur hic oblitus est suæ nauiculæ? Nec est, Ascendissent.) sed ἐμβάντων, id est, Ingressi nauim, aut certe Conscensa naui.

Et proximū naui fieri.) Nimirum Gręce uertit, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, id est, Naui appropinquare, siue Accedere ad nauim.

Fuit ad terra

Fuit ad terram.) ἐγένετο ἐπὶ γῆς. Facta est in terra, siue Appulit terræ.

Quam ibat.) εἰς ἣν ὑπῆγον, id est, Ad quam ibant, nempe apostoli.

Altera die.) τῇ ἐπαύριον. id est, Postero die. Quod tamen recte uertit interpres.

Nauicula

Quia nauicula alia.) πλοιάριον. Hic uere diminutiuū est nomen.

Gratias agentes deo.) Hæc uerba, in altero exemplari non habebantur, in altero diuersa, ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, id est, Vbi comederant panem cum gratias

egisse

egiſſet dominus. Quanquam uetuſti codices cum noſtra æditione conſentiunt, aſtipulante & Auguſtino. Nam quid legerit Chryſoſtomus & Cyrillus, parum liquebat ex illorum interpretatione.

Quando huc ueniſti.) πότε ὧδε γέγονας. Hic γέγονας, uertit, ueniſti. Cur non & paulo ante ἐρχόμενος ἐπὶ γῆς, id eſt, Venit in terram.

Pater ſignauit.) ἐσφράγισεν. Vt intelligas autoritate patris, ac teſtimonio comprobatum, ſicut aliâs admonuimus. *Signauit pro confirmauit*

Non dedit uobis panem.) τὸν ἄρτον, id eſt, Illum panem. Neque enim negat ullum panem fuiſſe datum per Moſen, ſed non illum eximium, de quo ſenſit ſcriptura diuina. Item paulo poſt, Panis enim dei eſt. Nam ille panis dei eſt.

Ac mox, Pater meus dat uobis.) Multi Latinorum codices pro dat, habebant dabit, ſed mendoſe. nec enim hic dat habet rationem temporis, ſed poteſtatis. Dat enim qui ſolus poteſt dare. Græcis eſt, δίδωσι, non δώσει.

Panis enim uerus eſt.) Græci legunt, Panis enim dei eſt, conſentientibus & uetuſtiſtimis exemplaribus, atque in his codice aureo cum Conſtantienſi.

Qui credit in me non ſitiet in æternum.) Græcis eſt πώποτε, id eſt, Vnquam. Atque itidem habet codex aureus.

Quia dixiſſet ego ſum panis uiuus.) Hic non additur uiuus, ſed tãtum, ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ οὐρανοῦ, id eſt, Ego ſum panis ille qui deſcendit de cœlo. Conſentiente cum Græcis utroque uetuſtiſſimo codice, Atque etiam Donatianicis. Et paulo ſuperius panis uitæ legitur, & non panis uiuus.

Nónne hic eſt filius Ioſeph.) οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ υἱὸς ἰωσὴφ id eſt, Nónne hic eſt Ieſus filius Ioſeph? conſentiunt & antiquiſſima exemplaria Latinorum, adſtipulante & Auguſtino. Quo magis miror, quo conſilio Ieſus, è uulgatis exemplaribus fuerit ſublatus. Nam hoc loco Ieſu nomen uelut hominis plebei per contemptum additur. quemadmodum & hodie uulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine.

In uicem.) μετ᾽ ἀλλήλων, id eſt, Inuicem: ſiue inter uos.

Docibiles.) διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id eſt, Dociles dei, ut accipiamus paſſiue. Teſtimonium eſt apud Eſaiam capite quinquageſimo quarto, Vniuerſos filios tuos doctos à domino. Nam hinc diuus Hieronymus indicat ſumpſiſſe Ioãnem. At cur igitur non dixit in Eſaia, ſed in prophetis? Proinde diuus Hieronymus citat conſimilem huic ſententiam ex Hieremiæ capite trigeſimo primo. Porrò quod Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãſtulit, Doctos à deo, Septuaginta uerterũt διδακτοὺς θεοῦ, id eſt, Diſcipulos dei, ut intelligas paſſiue accipiendũ eſſe nõ actiue. Laurẽtius indicat in quibuſdam exemplaribus ſcriptum fuiſſe διδακτικούς, in alijs διδακτούς, ac poſteriorem lectionem magis approbat. Cuius ſententiæ & ipſe ſubſcribo. διδακτικὸς enim dicitur, qui eſt appoſitus ad docendum, interprete Hieronymo. Vnde Paulus inter cæteras dotes, uult epiſcopum eſſe διδακτικόν, hoc eſt, idoneum ad docendum, ut ſuo commõſtrabimus loco. Docilis autem eſt is, qui facile diſcit. Docibilis, uox eſt Latinis auribus inaudita. Paulus in epiſtola ad Theſſalonicenſes, compoſita extulit dictione, quod diuiſit Ioannes, αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε, id eſt, Nam uos ipſi à deo docti eſtis. Quanquam hoc docti, non eſt participium Græcis, ſed nomen, Vnde interpres ſtuduit nomen nomine reddere, conſimiliter compoſito. Homerus citharœdum αὐτοδίδακτον appellat, qui non ex arte, ſed afflatu numinis caneret, ex ſe ipſo doctus, Αὐτοδίδακτος δ᾽ εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας παντοίας ἐνέφυσεν. Proinde hoc loco non erat uertendum, Docibiles dei, ſed docti à deo. Vt conſentiat cum eo quod præceſſit, Niſi pater qui miſit me traxerit eum. hoc nimirum eſt eſſe θεοδίδακτον, trahi patris afflatu. *θεοδίδακτος* *αὐτοδίδακτος*

Hic eſt panis de cœlo deſcendens.) ὁ καταβαίνων, Hic uſus eſt participio præſentis temporis, nullum certum indicans tempus, Sentit enim nullum panem de cœlo deſcendere, aut deſcendiſſe præter ipſum. Nam idem & manna uerum erat. Quoniã aũt quod manna figurarat iam erat exhibitum, mutat tempus participij, ὁ καταβάς.

Carnẽ ſuã dare ad mãducãdũ.) Apud Grecos nõ addit̃ ſuã, ſed interpres expreſſit uim articuli τὴν σάρκα, nimirũ intelligi uolens carnẽ illã de qua prius eſt locutus Ieſus. Alioqui omiſſo articulo poterat eſſe ſenſus, Quomodo hic dabit nobis edendã carnem humanam?

Vt si quis ex ipso manducauerit.) ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ, Vt quis ex eo edat & non mariatur. Quanquam hoc ad sensum haud ita multum habet momenti.

Si quis manducauerit ex hoc pane.) Mirũ quid secutus Hilarius libro De triade ineffabili decimo, locum hunc his refert uerbis, Si quis manducauerit de pane meo uiuet in æternum, significans in hoc esse mysterium diuinæ naturæ assumentis humanam, quod cum affirmet se esse panem qui de cœlo descenderit, tamẽ eundem panem appellet suũ. Quanquam hunc locum ueteres interpretãtur de doctrina cœlesti, Sic enim dixit panem suum, ut frequenter dixit sermonem suum.

Litigabant ergo.) ἐμάχοντο, id est, Pugnabant, siue decertabant.

Litigare μάχεσθαι

Carnem suam.) τὴν σάρκα, in Græcis non additur suam, sed articulus τὴν refert eam carnem de qua fecerat mentionem, De sua autem carne loquutus est.

Non habebitis.) οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis, præsentis temporis. Quanquam uideri potest temporis catachresis.

Sicut misit me uiuẽs pater, & ego uiuo.) Addenda erat interpreti particula, quæ respondet Sicut, quo dilucidior redderetur oratio, Quemadmodum misit me pater qui uiuit, ita & ego uiuo propter patrem. Præterea ὁ τρώγων, id est, Qui manducat me, participium accommodandum erat uerbo cui adhæret, ζήσεται, uiuet: Qui ederit me, ipse quoq; uiuet propter me. Potest & sic distingui sermo, ut contexatur è duabus partibus, quarum utraque duobus constet membris. Quemadmodum misit me uiuens pater, & quemadmodum ego uiuo propter patrem, ita qui ederit me, uiuet ipse quoq; propter me. Cum hac distinctione congruit interpretatio diui Augustini: laborat enim quomodo constet collatio. Non enim sic nos uiuimus propter filium dei, quemadmodum ille uiuit propter patrem. Videtur autem abusus præpositione διὰ, cui addidit accusandi casum pro paterno.

Qui de cœlo descendit.) καταβὰς. Præteriti temporis est descendit.

Sermo inabsolutus

Si ergo uideritis filium hominis.) Aliquid subaudiendum, quo sermo fiat absolutus. Quid igitur si uideritis, ἐὰν οὖν θεωρῆτε, significans id futurum, quod admirabilius sit, nempe ut redeat in cœlum, unde uenerat.

Ex hoc.) ἐκ τούτου, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Diabolus est.) Miror hic placuisse uocem Græcam, dicere poterat, Delator est, siue calumniator est. Sic enim designat Iudam proditorem. Et tamen nos reliquimus diaboli uocem, quod uiderimus Chrysostomum, diabolum propemodũ interpretari pro Satana.

EX CAPITE SEPTIMO.

Non uolebat pro non ualebat

Habeo pro possum

IN Galilæam, non enim uolebat in Iudæam.) Euangelista scripsit in Galilæa & in Iudæa, ἐν γαλιλαίᾳ & ἐν ἰουδαίᾳ. Nam ambulare positum est pro uersari. Quod genus est illud: Cum bonis ambula, pro eo quod erat, Cum bonis uiris habe consuetudinem. In eo quod sequitur Chrysostomus nobiscum facit. Non enim legit, Non uolebat in Iudæa ambulare, sed non poterat in Iudæa ambulare. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsius uerba subscribam: Post hæc ambulabat Iesus in Galilæa. Non enim habebat potestatem in Iudæa. Atq; ut palàm sit Chrysostomum Euangelistæ uerba recensere, præmiserat, quod his uerbis Euangelista significat, moxq; subijcit. Quid dicis beate Ioannes, non enim habebat potestatem in Iudæa ambulare, qui potest omnia quæ uult? &c. Ac mox, Quum enim eum nõ habere potestatem dicit, tanquam de homine qui humana operaretur dicit. Ex his palàm fit Chrysostomum non legisse ἤθελε, sed εἶχεν ἐξουσίαν. Et offensus quispiam sententia, quod absurdum uideretur non potuisse illic uersari Iesum, qui cum uisum esset, è medijs insidiantium manibus elabebatur, mutauit εἶχεν ἐξουσίαν in ἤθελεν, id est, ualebat in uolebat. Siquidem in Latinis uocibus facilis lapsus fuerat. Et à nobis hic error uideri poterat ortus, nisi tantus esset secus legentium consensus. Quanquam cum Chrysostomo consentit Cyrillus, qui locum hunc enarrans, ita loquitur: Ambulabat, id est, conuersabatur in Galilæa, quod non ultro nec libenter, sed necessario factum adiecta causa ostendit. Idcirco, inquit, in Galilæa cum alienigenis longo tempore fuit, quia Iudæi quærebant ipsum interficere. Etenim quum ait eum nolentem uersatũ in Galilæa, significat illi non licuisse uersari in Iudæa. Proinde nos rem lectoris arbitrio relinquimus, licet grauis esse debeat Chrysostomi & Cyrilli autoritas. In

Theophy-

Theophylacto legitur ἤθελεν, etiamsi ex interpretatione nō satis liquet quid legerit, Quin su bodorari licet, & Augustinū legisse ualebat, quum ait non ipse perdiderat potestatem, sed nostram consolabatur fragilitatem. Habemus igitur tres autores haudquaꝗ leues, qui legunt non ualebat. Theophylactus fuit recentior, & haud scio an post Græcos Romanæ ecclesiæ fœderatos. Quod si ob huiusmodi scrupulos phas est mutare scripturam, mutandus erat locus Marci sexto. Et non poterat ibi uirtutem ullam facere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus curauit, & mirabatur propter incredulitatem eorum. Item illud apud eundem capite primo. Ita ut nō posset manifeste intrare in ciuitatem. In his non uerba mutanda sunt, sed uerborum sensus inquirendus. In Iudæa non poterat uersari, quia nolebat præueniri tempus passionis. Apud Marcum nō poterat multa miracula edere, quia obstabat incredulitas hominum. Iudæam autem hic appellat, non totam Iudæorum regionem, in qua erat & Galilæa, sed eam quæ duas tribus complectitur, Iuda & Beniamin.

Scenopegia.) σκηνοπηγία, scenopegia. Quæ uox composita Græcis, dicta est à figendis tabernaculis, Nostri perperam addunt aspirationem, quam Græca dictio respuit. *Scenopegia*

Et quærit ipse in palàm esse.) καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, id est, Et quærit ipse in libertate esse, hoc est, libere & audacter loqui. Quanꝗ iuxta Chrysostomi interpretationem ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, planè uidetur usurpatum pro celebrem esse, quod cognati illius iudicarent hoc ad gloriam eius facere, ut declararet se mundo. Porrò an reperiatur apud probos autores In palàm, sicut in coram, alijs excutiendum relinquo. *In palam*

Ego enim non ascendam.) ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω, id est, Nondum ascendo, alioqui mentitus uideri poterat, qui se negarit ascensurum, cum tamē ascenderit, Idꝗ palàm indicauit Chrysostomus, ne cui nostra leuis sit autoritas. Cyrillus legit. Ego non ascendo, exponēs hoc sermone significasse legis cęremonias abolendas, sed paulatim. Ascendit igitur & non ascendit, quasi mox subducturus sese. In exemplaribus Donatiani scriptum erat: Ego enim nondum ascendam. Rursus in uetusto exemplari quod habebat̃ Louanij in Collegio Canonicorum Martinensium: consentiebat codex Constantiensis. *Nondum ascendo*

Murmur multus.) γογγυσμὸς πολύς, id est, Murmuratio multa, siue murmur multum, ut legit Augustinus.

Nemo tamen palàm loquebat̃.) παῤῥησίᾳ ἐλάλει, id est, Libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Vtinam tam feliciter, ꝗ audacter interpres expressisset uocem Græcam μεσούσης, id est, Mediante. Cæterum Latine dicendum erat, Cum dimidium festi peractum esset, aut circa medium festi.

Propterea Moses dedit uobis circuncisionem.) In superiore loco est legis, hic circuncisionis mentio. Hoc admoneo, quod in Latinis aliquot codicibus hic quoque habebatur legem.

Mihi cur indignamini.) ἐμοὶ χολᾶτε, id est, Mihi succensetis. & cur aduerbium non additur, nec in Græco, nec in antiquis exemplaribus, ne in aureo quidem codice, tantum est, Mihi indignamini. *χολᾶν*

Nolite iudicare secundum faciem.) κατ' ὄψιν, id est, Secundum aspectum, hoc est, uulgari more, nimirum ex his quæ corporalibus cernuntur oculis. Augustinus sermone de uerbis Apostoli decimonono citat hoc modo. Nolite iudicare personaliter, sed iustum iudicium iudicate. Quanquam Græcis non est κατὰ πρόσωπον, & tamen πρόσωπον, ab aspectu dicitur. πρόσωπον autem interdum uertunt personam, ut κωφὸν πρόσωπον, id est, muta persona.

Ecce palàm.) ἴδε παῤῥησίᾳ λαλεῖ, id est, Libere loquitur, siue audacter loquitur. Omissa est nobis coniunctio καὶ quæ tamen uim habeat aduersatiuam, quemadmodum paulo superius, Et in sabbato circumciditis hominem. Ne quis admiretur tamen, à nobis additum, quo proprietatem sermonis magis explicaremus.

Nunquid uere cognouerunt quia hic est Christus.) In nonnullis Græcorum exemplaribus repetitur uere, ἀληθῶς, Num uere cognouerūt hunc esse uere Christum? Ad eum quidem modum legit Theophylactus. Cæterum apud Chrysostomum non additur.

Ego scio eum: & si dixero, &c.) Græca sic habent, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. ἐζήτουν οὖν, id est, Ego uero noui eum, quia ab eo sum, & ille me misit.

Quærebant igitur, &c. Antiquissimi codices propemodum cõsentiunt cum Græcis. Nam sic habent. Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse misit me. Quærebant ergo eum apprehendere. Proinde consentaneum uero est, ea uerba, Et si dixero, quia non noui eum, ero similis uobis mendax, è fine proximi capitis huc transcripta fuisse à studioso quopiam conferente loca, moxq; à parum attento in cõtextum relata, quum nec Augustinus nec Chrysostomus in commentarijs suis attingant hanc particulam.

Additum aliquid

In dispersionem gentium iturus est.) ἑλλήνων, id est, Græcorum, quod tamen aliquoties pro quibusuis gentibus usurpat. Vt paulo post, Docturus gentes, τοὺς ἕλληνας, id est, Græcos.

Locus obscurus explicatus

Qui credit in me, sicut dixit scriptura.) Ita distinguit Ioannes Chrysostomus, ut Sicut dicit scriptura, referatur ad uerbum credit in me. Et id quod sequitur: Flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, uerba sint Christi, & non scripturæ: ut hic sit sensus, Scriptura monet ut mihi credatur. Nam de me testificatur. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est ut ille conceptu spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ. Id apertius etiam tradit Theophylactus, admonens ut ita distinguamus, Qui credit in me, sicut dicit scriptura: & interposito puncto, subijciantur, flumina de uentre eius &c. quasi moneat ipsi credendum ob scripturas potius hoc iubentes quàm propter miracula. Ad hanc distinctionem confugit Chrysostomus, quod ea uerba quæ sequuntur, nusquam legantur in diuinis literis. Etiamsi Lyranus ex Solomone citata putat, sequutus opinor autoritatem Hieronymi, qui in prologo super pentateuchum, indicat hunc locum non esse in libris è Septuaginta uersis, sed ex Hebræorum fontibus petendum. Idem apertius etiam affirmat in prologo Paralipomenon. Thomas coniectat locum esse Prouerbiorum capite quinto: Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Verum hanc cõiecturam ipsa refellit res. cum enim interpretatio Septuaginta, nihil hic dissentiat à nostra æditione ecclesiastica, consequitur, ut aut hic non sit locus de quo sensit Hieronymus, aut translatio qua utitur ecclesia, non respondeat Hebraicæ ueritati. Sic enim legunt Græci, ὑπερεκχείσθω σοι τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς, εἰς δὲ τὰς πλατείας διαπορευέσθω τὰ σὰ ὕδατα, id est, Effundantur tibi aquæ è tuo fonte, & in plateas tuas diriuentur tuæ aquæ. Proinde aut Chrysostomo subscribendum est, aut alius quærendus locus. Quin & Augustinus sic enarrat hunc locum, ut hæc uerba tribuat Christo, Qui crediderit in me. Scribit enim hunc in modum: Vnde enim dixerit dominus, Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat, & qui credit in me, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, consequenter exposuit Euangelista dicens. Augustinus dominum loquentem facit, de citata scriptura nulla mentio. Cæterum quod Carrensis uelut ex Chrysostomo autore mutat aquam uiuam, in fontem uiuũ, quid sibi uelit, ipse uiderit. Nihil enim huiusmodi reperies apud Chrysostomum, uerum is ex alio loco citat, Fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Deniq; illud extra controuersiam est, hanc partem, flumina de uentre eius, non ad Christum pertinere, sed ad hominem credentem, Alioqui sermo esset inabsolutus.

Nondum erat spiritus, quo modo intelligendum

Nondum erat spiritus datus.) Pro datus, Græce est, sanctus, nec additur datus. Cęterum offensus quispiam prima sermonis fronte, quasi spiritus sanctus aliquando non fuerit, pro sanctus fecit, datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim non de substantia spiritus sancti, uerum de illo munere & afflatu, quo Apostoli subito mutati sunt in alios uiros. Atq; id propemodum licet ex Chrysostomi uerbis colligere. Quanquam apud hunc semel atq; iterum reperitur spiritus datus, quemadmodum & apud Theophylactum, cõsentientibus & uetustissimis exemplaribus Latinis. Itaq; super hac re nihil pronuncio, nisi in Græcorũ codicibus constanter haberi scriptum, Nondum enim erat spiritus sanctus. Certe Theophylactus, cuius exemplar est apud prædicatores Basilienses, planè legit spiritus sanctus, & interpretatur, Non erat, id est, Non erat datus. Imò si quis attentius legat Augustini commentarium, comperiet & ipsum legisse quemadmodum comperimus scriptum in Græcorum uoluminibus. Etiamsi scriba subinde admiscet datus. Sic enim mouet quæstionem: Sed quid est quod ait, Non erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus? In euidenti est intellectus. Non enim nõ erat spiritus dei qui erat apud deum, sed nondum erat in eis qui crediderant in Iesum. Ita enim disposuit dominus Iesus, nõ eis dare spiritũ istum,

de quo

de quo loquimur, nisi post resurrectionem suam, & hoc non sine causa. Ac mox mouet alteram quæstionem, quomodo negetur fuisse spiritus dei in sanctis, cum legamus prophetas, Simeonem, Annam uiduam non caruisse spiritu sancto, Zachariam repletum spiritu sancto, in uirginē matrem descendisse spiritum sanctum. Ad quam ita respondet, ut fateatur eundem quidem fuisse spiritum, sed modum donationis fuisse diuersum. Quod si Augustinus legisset datus, nullus erat locus priori quæstioni. Neq; secus legisse uidetur Origenes. Sic enim scribit. Neq; enim uenerat super aliquem ipsorum credentium in Iesum spiritus sanctus, sicut testatur Ioannes. Spiritum sanctum audis, dati nulla mentio. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione 9. ita citat hunc locū, ut datus supersit. Ait enim subijciens, non quod non esset spiritus sanctus, &c. Si additum fuisset datus, non erat occurrendum quæstioni. Ego arbitror primam scripturā, nec datus habuisse, nec sanctus, sed sanctus adiectum à Græcis, datus à nostris. In codice Constantiensi latino, datus recentiore manu superscriptum erat in interuallo uersuū. Chrysostomus in Acta Apost. hom. 3 & 2. legit, Nondum enim erat spiritus. Annotandum & illud quod apud Græcos hic non additur articulus, sed est, πνεῦμα ἅγιον, quod ut dixi non loquitur de natura spiritus, sed de spiritus ui, ac perinde sonat non erat spiritus, id est, discipuli adhuc erant carnales.

Ex illa ergo turba.) πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες, id est, Multi igitur de turba cum audissent.

Maledicti sunt.) ἐπικατάρατοι, id est, Deuoti siue execrabiles.

Scrutare scripturas.) Scripturas apud Græcos non additur, ne apud Chrysostomum quidem, quanquam non omnino perperam additum est. Tametsi potest idem & alijs coniecturis exquiri præter scripturas. Tantum est ἐρεύνησον. Græcæ lectioni suffragantur codices sancti Donatiani, & Constantiensis.

Ex Galilæa propheta non surgit.) οὐκ ἐγήγερται, id est, Non surrexit, siue exortus est, ut intelligas neminem exortum. Atq; ita legit Chrysostomus. Colligūt enim ex præteritis quod futurum est. In Augustini commentarijs legitur surget, sed adijcit, Sed dominus prophetarum inde surrexit, quasi legerit et ipse surrexit. Arbitror tamen germanam esse lectionem quam sequitur interpres.

Et reuersi sunt unusquisq; in domum suam.) Hæc clausula non additur apud Chrysostomum, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE OCTAVO.

ADDVCVNT autem scribæ & pharisæi mulierē.) Historia de muliere adultera, non habetur in plerisq; Græcis exemplaribus. In nonnullis adiecta erat in calce. Atq; adeo Chrysostomus nullam facit huius mentionem, edisserens Euangelium Ioannis, legens hoc contextu, Scrutare & uide, quia à Galilæa propheta non surgit, Rursum igitur Iesus illis loquutus est, dicens, Ego sum lux mundi, &c. Et ad eundem modum legit Theophylactus, cum alioqui perpetuam in totum Ioannis Euangelium commentationem scripserit. Vnde mirum est Chrysostomum alibi, uidelicet homilia 60. huius historiæ meminisse. Sic enim scribit inter cætera: Vt quū rogarūt, an liceret censum dare Cæsari, & an lapidanda esset adultera. Nisi forte putādum est alterum exemplum à studioso quopiam adiectum esse. Tametsi diuus Augustinus hūc locum & enarrat in commentarijs, & subinde citat in operibus suis. Quin & diuus Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos secundo, cum uehemēter egeret huius testimonio loci, quo quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hanc allegans historiam, ingenue fatetur, non in omnibus haberi codicibus, In euangelio, inquit, secundum Ioannem, in multis & Græcis & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere quę accusata est apud dominū. Eusebius Cæsariensis ecclesiasticæ historiæ libro tertio, indicat hanc historiam de muliere adulterij delata apud dominum, additam Euāgelio Ioannis, ex Euangelio quod inscribitur secundum Hebræos. Arbitror autē Eusebium sentire de euangelio apocrypho Nazoræorum. Alioqui si hæc historia haberetur in Euangelio quod scripsisse creditur Matthæus, illuc potius restituenda erat, unde fuisset decerpta. Nec Hieronymus rem tantam dissimulasset. At fieri potuit, ut quod ab Euangelio Ioannis perierat in apocrypho extaret. aut ut Ioannes post hanc partem adiecerit euangelio suo. Itaq; factum

Historia de muliere adultera in multis non est

ut in quibusdam codicibus haberetur, in quibusdam non haberetur. Postremo fieri potest, ut in apocryphis multa uera referantur. Ex ueris igitur hanc historiam adiectam, quæ iam autoritatem habet: nõ quod in apocryphis scripta fuerit, sed quod eam Papias è suo docto- re audierit, quodq; hanc ecclesię consensus, ut euangelio dignam cõprobarit. Proinde nos quoniam iam ubiq; recepta est, præsertim apud Latinos, noluimus suo mouere loco, maxi me cum et nos in uno quodam exemplari Græco partem hanc ascriptam compererimus. Et satis liquet in ijs exemplaribus, quibus usus est Laurentius, non abfuisse, uel hoc argu- mento, quod unum atq; alterum huius historiæ locum excutit.

Deprehensa est in adulterio.) κατειλήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη, hoc est, Deprehensa est in ipso facto cum adulteraretur. φωρᾶν enim est deprehendere in facinore ipso. Et huiusmo- di deprehensionem αὐτοφώρου appellat.

Sine peccato ἀναμάρτητος. Sine peccato est.) ἀναμάρτητος. Quod non solum significat eum qui non peccauit, sed qui peccare non possit, ut indicauit Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium.

Audientes autem hoc unus post unum.) Græca dissonant, οἱ δὲ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς, id est, At illi cum audissent, & à conscientia redargue rentur, exierunt singillatim. Quanq; aliter legit Valla. Et secus habet æditio Aldina.

A senioribus.) Addunt hic Græci quidam codices ἕως τῶν ἐσχάτων, id est, Vsque ad postremos.

Et remansit solus.) κατελείφθη, id est, Relictus est, siue desertus est. Mirum quur putarit à Græca uoce recedendum.

Forsitan & patrem.) Rursum coniunctionem ἂν uertit in forsitan, cum id Christus affir- met potius quàm uocet in dubium. Augustinus offensus aduerbio, monet forsitã hic non esse dubitantis sed increpantis.

Vos deorsum estis.) ἐκ τῶν κάτω, id est, Ex inferis, siue, Ex ijs, quæ inferne sunt. Antiqui li- bri habent, Vos de deorsum estis. Ac mox, ἐκ τῶν ἄνω, id est, è supernis, quod articulus addi- tus aduerbio uim habet nominis adiectiui.

Principium τὴν ἀρχὴν. Principium qui & loquor.) Principium, non est hic nominatiui casus, ut Christus dixe- rit se esse principium, nec accusatiui, id quod diuus existimat Augustinus, propterea quod non cohæreat cum ijs quæ præcedunt, sed aduerbium. Sic enim Græci dicunt τὴν ἀρχὴν pro primo, seu principio: quemadmodum τέλος pro postremo, aut deniq; aduerbialiter, ut subaudias præpositionem κατὰ. Nec est Græce qui ὅς, sed ὅτι, id est, quia uel quod, Quan quam his quoq; cognitis, sensus apud Græcos nonnihil habet ambiguitatis, Potest enim

Varij sensus huius loci. hic esse sensus, ut rogatus Iesus quis esset, responderit, Hoc primo loco dicam, is sum qui lo

Principiũ quia & loquor. quor uobiscum. Nam cætera de me indigni estis qui audiatis. Aut si legimus ὅτι, non ὅς, ut constanter habent Græci codices, assentientibus & Latinis aliquot exemplaribus, in qui- bus scriptum est, Principium quia & loquor uobis, potest hic esse sensus, Primum id sum, quod etiam dico uobis. Non explico quicquid sum indignis, hoc primum dico, me mis- sum esse à patre, & præconem uitæ, id quod iam dudum dico uobis. Siquidem Græca uox ὅτι anceps est, ad quod nomen, si ascribas hypodiastolen, ὅ, τι, & quia coniunctionem si subnotaris ὑφέν. Vt referat quod præcessit, nisi credideritis, quod ego sum. Nam hæc uox deo peculiaris est, ego sum. Et alibi dixit, Antequam Abraham fieret, ego sum. Roganti- bus igitur, tu quis es, tecte significans se deum esse, respondit principio hoc sum quod iam dudum loquor uobis, quum toties dicã ego sum. Potest accipi tertius quoq; sensus ut hæc cohæreant cum his quæ proxime sequuntur. Multa habeo de uobis dicere, primum ob id ipsum quod loquor uobis, quo beneficio uos præbetis indignos. Multa habeo quæ de uobis dicam, hoc est, multa sunt de quibus uos accusem & cõdemnem, plura habiturus si dicam quis sim, nimirum deus & homo. Nam id accessisset illis ad cumulum impietatis, cum hæc ipsa quæ audierant, inflamment illos ad consilium occidendi. In hunc fermè sen-

Chrysostomi sententia. sum edisserit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, Quorum uterq; sic accipit ut Christus nihil respõdere dignatus sit ad id quod interrogarãt, Tu quis es? ut qui dignio- res essent, qui audirent quid ipsi essent, nimirum impij, rebelles, scelerati, quàm quis esset Chri- stus, cui insidiabantur. Id quo lectori sit exploratius, Chrysostomi uerba subscribam. Prin- cipium quia & loquor uobis, hoc est, sanè indigni estis qui sermones meos audiatis, & qui sim

sim intelligatis. Vos ut me tentetis semper loquimini, mihi autem non attenditis, & in omnibus uos reprehendere nunc non possum. Hoc enim significat, Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Expende lector num & hūc in modum accipi possit, ut hæc pars, Principio quod & loquor uobis pertineat ad ea quæ præcesserunt, In peccatis uestris moriemini &c. Primum ob hoc quoq; ipsum quod hæc loquor uobis. Quod si quid suffragarentur exemplaria, uideo commode posse legi hoc pacto, τὴν ἀρχὴν ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, ut sit sensus, Principio sum ille qui etiam loquor uobis, siue qui loquitur uobis. Non quod autor esse uelim nouæ lectionis, sed quo lectorem admoneam, si quid forte reperiat in exemplaribus bonæ fidei. Porrò quod additū est, Principio, quasi plura sit additurus, pertinet ad id quod sequitur, Multa habeo de uobis dicere & iudicare. Cæterum diuus Augustinus huc detorquet hunc locum, ut hæc uerba, Tu quis es, perinde ualeat ac si dixissent, Quē te esse dicis, aut quem te esse credimus? Et quasi sic interrogassent, Christus respondit, Principium quia & loquor uobis: Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principiū. Quæ quidem interpretatio utinā tam esset apposita, q̄ ille frequēter eam inculcat ac repetit, uelut asseueratione molliens quod re durius erat. Quanquam illud certe sensit, principium hoc in loco fœminini generis esse, casus accusatiui. Quod ni sensisset, nullo scrupulo offenso, statim pronunciasset, Tu quis es, responsum esse, sum principiū. Etiāsi me nō fugit, Ambrosium hunc locum adducere iuxta Augustini opinionem, libro Hexaemerôn primo, cap. secundo. Sicut, inquit in euangelio dei filius, dicentibus sibi tu quis es? respondit, initium qui & loquor uobis. & rursus quarto. Et illud in euāgelio præcipue, quod interrogatus dominus quis esset, respondit, Initiū, quod & loquor uobis. Idem de fide lib. tertio cap. quarto. Nec de principio residet aliquid quęstionis, quum interrogatus in carne, Tu quis es, respōderit principium qui & loquor uobis. Ambrosius non consuluit Græca, & ideo non sentit scrupum: Augustinus quia consuluit torquetur, sed quod affert de casu accusandi planè durū est, & à nemine Græcorum annotatum. Coactius mihi uidetur & illud quod addit, Qui & loquor uobis. Nam ex sensu colligo eū quia, legisse non qui. Ait enim, Et addidit, Quia et loquor uobis id est, quia humilis propter uos factus, ad ista uerba descendo. Nam si principium sicuti est, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederetur, cum infirma corda intelligibile uerbum sine uoce sensibili audire non possint? Ergo, inquit, credite me esse principium, quia ut credatis, non nō solum sum, sed & loquor uobis. Ex hisce uerbis satis liquet, Augustinū quia legisse, non qui: præsertim cum idē libro de Genesi ad literam referat hoc pacto, Principium, quod & loquor uobis, ut modo citauimus ex Ambrosio. Verū si fas est à tantis uiris dissentire, neutra interpretationis pars mihi probatur. Ambrosius aliud agens adducit hunc locum. Augustinus sedulo protulit in mediū, quod tum ueniebat in mentem, mutaturus ni fallor sententiam, si propius rem fuisset intuitus, aut si Græcorum cōmentarios excussisset. Quamuis idem hunc Ioannis locū in eam sententiā citat, cum aliâs frequenter, tum in libro aduersus ἀνώνυμον legis aduersariū cap. tertio, hinc colligens ac demonstrans Christum recte dici principiū. Ac mihi uidetur Augustinus aliquoties in tuendis ijs quæ semel dixerit, paulo constantior q̄ res postulat. Quod si huic puero Græcæ literæ tam dulces fuissent q̄ erant Romanæ, nec ipse postea senex deplorasset adolescentiæ fastidiū, & felicius diuinas literas tractasset, Græcorum libris adiutus. Magis autem admiror Ambrosiū, qui pulchre Græce nosset, quiq; sacrorū uoluminum interpretationem ex Græcorum cōmentarijs haurire solet, hic cum Augustino cōsentire, atq; ex hoc loco docere Christum recte dici principium, cum aliâs, tum libro De fide tertio, cap. quarto. Quin & illud annotādum, neq; Chrysostomum, neq; Theopphylactum quicq; hoc loco offendi, cū offenderetur Augustinus, opinor quod Græci sermonis formam agnoscerent, scirentq; τὴν ἀρχὴν aduerbij uice poni, quemadmodum οὐδ' ἀρχὴν, pro nequaq;, & τέλος pro deniq;. Cæterum ut mihi grauis est Chrysostomi autoritas, ita interpretatio minus uidetur coacta. Vnus adhuc scrupus restare poterat, quod τέλος aut ἀρχὴν, quoties aduerbij uim habent, incertum sit an soleant apud autores articulo præposito usurpari. Sed ad hunc modū usurpauit Gregorius Nazianzenus sermone de paschate, οὐκ ἐπιορκήσεις, ἐκεῖνος· σὺ δὲ οὐδὲ ὀμῇ τὴν ἀρχὴν, id est, Non peierabis, ille: tu uero, nec iuraueris omnino. Et Galenus in libello de optimo docendi genere, ἀλλ' οὐδὲ διδασκαλίαν

Augustini sententia pensitata

Principium quia &

διασκαλίαν τὴν ἀρχὴν ἐναργῶς οἶμαι δεδιδάχθαι, id est, uerũ in nulla prorsus eruditione arbitror fuisse institutum. Iam & in hoc laborat Augustinus quomodo Christus dicatur principium, cum esse ab alio, pugnet cum principij ratione. Pater enim simpliciter & absolute principium uocatur. Absolute dico, non perfecte, cum hæc appellatio perfecte cõpetat & in filium, sed ita ut nihil nominari possit, cuius non sit principium. Siquidem pater principiũ est omnium & creatorum & increatorum. Filius patris certe principium dici nõ potest, ut neq; totius deitatis, quemadmodum sentit Augustinus. Quanquam Paulus in epistola ad Colossenses, eum principium uocat absolute, sed addens primogenitus ex mortuis, & paulo superius dixerat, Primogenitum omnis creaturæ. Quod aũt in apocalypsi dicitur principium & finis, cõstat intelligendum, Christum esse initium & cõsummationem ecclesiæ, quam priore aduentu constituit, posteriore perficiet. Et hic locus fuit impetitus atrocibus calumnijs. Ad quas quoniam abunde ni fallor, responsum est nobis semel atq; iterum edito libello, neq; res paucis uerbis repeti potest, nolim hoc uolumen amplius onerare. Petat inde, si cui lubet exactius cognoscere.

Quomodo filius principium

Patrem dicebat deum

Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, Quia patrem eis dicebat. Nã in Constantiensi recẽti manu nescio quis addiderat deum, quum tamen locus non esset, Græci sic, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, Quod patrem eis dixisset, nec additur deum. Sensus autem uidetur hic, non intellexisse Iudæos cum Iesus de patre loqueretur, quid uocaret patrem, Nam aliud quiddam uidebatur significare q̃ quod uulgo patrem uocant. Neque enim ignorare poterant, quod de patre loqueretur, cum pauloante manifeste de patre suo loquatur. Quin hæc fortasse sententia, ut est simplicissima, ita maxime probabitur eruditis, ut accipiamus Christum patrem eis dicere deum, pro eo quod erat, De deo patre loquetur. Quem in modum intellexisse uidetur Chrysostomus. Cum multa diceret de patre suo, non intelligebant illum de patre cœlesti loqui cum eum pro homine simplici haberent. Receptus est enim & hic sermonis color, hunc dico, pro de hoc dico.

Vere discipuli mei eritis.) Græci legunt ἐστέ, id est, Estis. Interpres legisse uidetur ἔσεσθε, Quemadmodum & hodie legitur in nonnullis. Et item paulo post, Vere libere eritis, ὄντως ἐλεύθεροι ἐστέ, id est, Vere siue reuera liberi estis.

Et ueritas liberabit uos.) ἐλευθερώσει, id est, liberos reddet. Annotauit hoc loco & diuus Augustinus Græcę uocis emphasim. Nam Latinis liberari dicuntur qui subducũtur à periculo aut morbo, at Græca uox ad libertatem pertinet quæ seruituti opponitur. Item Latinis liber dicitur, qui periculum effugit, sed Græca uox ingenuum sonat, & nulli seruituti obnoxium, Id ita esse declarat Iudæorum stomachus, Nemini seruiuimus unquam.

Sermo meus non capit in uobis.) οὐ χωρεῖ, id est, non habet locum in uobis, quia uos non estis capaces illius.

Et uos quæ uidistis apud patrem uestrum facitis.) Chrysostomus in Catena aurea citatus legit facite, pro facitis, quod ποιεῖτε Græca uox sit ambigua. Atqui ita sensisse Chrysostomum nec ex ipsius interpretatione satis liquet, quæ non minus ambigua est q̃ ipse contextus. Ex Augustino quid legerit non potest certo colligi.

Si filij Abrahæ estis.) εἰ τέκνα τοῦ ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐποιεῖτε, id est, Si Abraham filij essetis, opera Abrahæ faceretis, ut cohæreat cum eo quod sequitur, Nunc autem quæritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, non facite. Interpres legisse uidetur ποιεῖτε, Et hanc arbitror fuisse germanam lectionem. Ratiocinatur enim dominus ex signis reciprocis, siue ut dialectici loquuntur, conuertibilibus. Si animal est sentit, si sentit animal est. Ponit enim hanc definitionem, Filius est qui patrem imitatur. si estis filij Abrahę utiq; facitis illius opera, si facitis, estis filij, sed non facitis, non estis igitur.

Mẽdax & pater mendacij

Diligeretis utiq; me.) Cur hic non dixit, diligeretis forsitan? Nam eadem est coniunctio ἄν eodem modo posita, quam toties uertit forsitan & forte.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Sermo quidem Græcis anceps est, sed interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolũ, sed ad ψεῦδος, id est, mendaciũ. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, diuus Hieronymus, in explanationibus Esaiæ, atque item diuus Augustinus, Vt sit omnis homo mendax, cæterum diabolus mendacij pater, qui primus omnium mendacium produxerit: Eritis sicut dij. Ex hoc sanè loco

Manichæi

Manichæi errorem ſuũ hauſerũt, ut diabolo darent patrẽ, opinor mali principiũ, ut autor eſt diuus Auguſtinus. Porrò ut horũ iure optimo deteſtor ineptiam, ita nõnihil obſtat noſtrorum interpretationi, quod apud Græcos additur articulus, ὁ πατὴρ, quo magis certus aliquis pater deſignatur. Verum hoc quicquid eſt, erudito lectori diſcutiendum relinquo. ὁ πατὴρ

Arguet me de peccato.) Antiquiſſimi codices habent, arguit. Itidem & Græci, ἐλέγχει, ut arguit poſitum ſit pro, Poſsit me arguere, & arguere dixit, pro conuincere, non pro accuſare. Nam id eſt ἐλέγχειν.

Inhonoraſtis.) In nonnullis erat ἀτιμάζετε, non ἠτιμάσατε, id eſt, Contumelia afficitis. Antiqui habent, inhonoratis, conſentientibus Græcis quibuſdam.

Ero ſimilis uobis mendax.) Hinc erat tranſcriptum quod indicauimus additũ ſuperius. Nam hoc loco legit & interpretatur etiam Chryſoſtomus.

Quinquaginta annos.) Chryſoſtomus legit quadraginta, adijciens commenti uice ac ſi iam prope accederet ad eam ætatem. Eaq́ lectio magis mihi probaretur, ſi modo codex mendo uacaret, quem ago planè ſuſpicor uitiatum à librarijs, præſertim quum Theophylactus planè legat quinquaginta, addẽs curioſum eſſe quærere quur maluerint dicere quinquaginta quàm quadraginta. Sic enim in mentem ueniſſe Iudæis. Non enim tam reſpiciebant ad ætatem Chriſti, quàm ad longitudinem temporis quod interceſſerat ab Abraham uſq́ ad Chriſtum. Nec eſt quod faciamus Chriſtũ ſenili fuiſſe uultu ob labores. Cuius ſententiæ Carrenſis meminit. Sed ut dixi fieri poteſt, ut in Chryſoſtomo librarius ex quinquaginta fecerit quadraginta, præſertim cum tantus ſit exemplariorum conſenſus. Diuus Irenæus lib. 2. cap. 39. & 40. legit quinquaginta, ſed affirmat dominum maiorem annis quadraginta prædicaſſe Euangelium. Idq́ confirmat partim autoritate huius loci, partim eorum qui prædicabant ſeſe hoc ex ipſo Ioanne Euangeliſta audiſſe. uerum Euſebius lib. 3. cap. 39. notat Papiam Ioannis Euangeliſtę diſcipulum, quod ex Apoſtoli uerbis non ſatis intellectis tradiderit quædã, unde data eſt alijs erroris anſa. Et inter hos numerat Irenæum. Addit ex Papiæ libris perſpicuum eſſe eum uirum exigui fuiſſe ingenij. Quinquaginta annos non dum habes.

Antequam Abraham fieret.) πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι, id eſt, Priuſquam Abraham eſſet, ſiue fuiſſet. Fortaſſis interpres uerterat, foret, quod librariorum errore mutatũ ſit in fieret. Nos tranſtulimus Antequam Abraham naſceretur, ut diſtingueremus rationem qua eſt Abraham, ab ea qua ſemper eſt Chriſtus. Nam hoc loco philoſophat Auguſtinus, quod Abraham factus dicitur, Chriſtus eſſe. At in eo non philoſophat Chryſoſtomus, ſed in hoc duntaxat, quod in Abraham uſus eſt uerbo præteriti temporis, in Chriſto præſentis. Quomodo de ſe prædicat deus, Ego ſum qui ſum.

Abſcondit ſe.) ἐκρύβη, id eſt, Occultatus eſt. Quanquam rectè ſenſum expreſſit interpres, & uitauit amphibologiam.

Et exiuit de templo.) Poſt hæc uerba nonnulli Græcorum codices habebãt, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id eſt, Tranſiens per medium illorũ, & præterijt ſic. Quæ quidem uerba quando nec apud Chryſoſtomum reperio, nec apud Auguſtinum, nec in uetuſtis Latinorũ exemplaribus, ſuſpicor à ſtudioſo quopiam addita ex Lucæ capite quarto: ubi Ieſus ſimili modo elabitur è manibus Iudæorũ. Aliquis igitur loca confinia conferens, quod alibi abundabat, alibi adiecit. Deinde ut quod ſequiẗ cum ſuperiore narratione connecteret, interpoſuit. Et ſic præterijt, nimirum dilapſus inter eos, qui uitæ illius inſidiabantur, quod ſequitur, Præteriens autem. Proinde non ueriti ſumus hæc ſeu ſuperuacua prætermittere, etiamſi Theophylactus & legit & interpretatur exponens, ſic, id eſt, facile. Additum aliquid aliunde

EX CAPITE NONO.

ET præteriens Ieſus.) Ieſus in uetuſtis Latinorum exemplaribus non additur.

Hic aut parentes.) An parentes dicendum erat, non aut. Nam aut diſiungit, an interrogat, & ita legit diuus Auguſtinus. Porrò Græca uox ἢ anceps eſt ad aut et an.

Et liniuit.) καὶ ἐπέχρισε, Illeuit, ſiue inunxit.

In natatoria.) εἰς κολυμβήθραν, id eſt, in piſcina. Nam ſic antè uerterat. Sonat autem natatorium, ut antea admonuimus.

Quod interpretatur miſſus.) שָׁלַח Hebręis mittere, inde שִׁלֹּחַ.

Vicini

Vicini qui uiderant.) Addenda est coniunctio, Et qui uiderant, consentientibus antiquis & Græcis exemplaribus. Viderant eum qui uicini non erant.

Quia mendicus erat.) ὅτι τυφλὸς ἦν, id est, Quod cæcus esset. Quanquam Augustinus legit mendicus, non cæcus, consentientibus peruetustis Latinorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Proinde mihi πτωχὸς magis arridet quàm τυφλὸς, præsertim cum appositius sit ad sensum. Ob id enim notus erat cæcus ille, non quod cæcus esset, sed quod publice mendicus, & mendicus legit Theophylactus.

Cæcus pro mendicus

Et abij & laui.) ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα, id est, Cum abijssem autem & lauissem, recepi uisum.

Video ἀνέβλεψα

Et uideo.) καὶ ἀνέβλεψα, id est, Et uisum recepi. Ac mox.

Quomodo uidisset.) πῶς ἀνέβλεψεν, id est, Quomodo uisum recepisset.

Schisma erat.) σχίσμα Græca uox est, dissensionem poterat uertere. Nam hoc significat schisma, siue diuisionem siue dissidium. paulo post uertit dissensionem, alibi scissuram.

Qui pro quia

De eo qui aperuit tibi oculos.) Græce est, ὅτι ἤνοιξεν, id est, quia aperuit, ut sit sensus, Quẽ tu putas esse illum, ex hoc quod, ut dicis, aperuerit tibi oculos?

De se loquatur.) λαλήσει, id est, Loquetur, futuri temporis.

Extra synagogam fieret,) ἀποσυνάγωγος, id est, Alienus à congregatione, quod nunc uulgo uocant excommunicatum.

Male dixerunt ergo ei.) Nō est hic male precati sunt, sed ἐλοιδόρησαν, id est, cōuiciati sunt.

Audit, Exaudit

Peccatores deus nō audit.) Quod hic transtulit audit, idem mox uertit exaudit, Si quis dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit. Hoc admonendū duxi, ne quis Græci sermonis ignarus, putet hic latere mysterium, in quo explicando ridicule tumultuetur. uerum ita libuit interpreti ludere, tametsi in re plus quàm seria.

Non poterat quicq;.) οὐκ ἠδύνατο, id est, Non potuisset, siue nō posset. Pro οὐδὲν addidit quicq;, necessario recedens à Græcis uerbis. Alioqui qui non potest nihil, aliquid potest.

Peccatum uestrum manet.) Igitur deest, ἡ οὖν ἁμαρτία, id est, Peccatum igitur, nimirum ob id quod cum sitis cæci, uobis tamen oculati uidemini.

EX CAPITE DECIMO.

Ouile ouium perissologia

IN ouile ouium.) εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, id est, In septum, siue stabulum ouium. Alioqui cum ouile non possit esse nisi ouium, superuacaneum erat addere ouium. Cæterum αὐλὴ & aliarum pecudū potest esse. Nam αὐλὴ nonnunquam atrium, nonnunquam mansionem, aliquoties septum significat.

Hoc prouerbium.) παροιμίαν. Prouerbium parabolæ loco uidetur usurpasse, quod pleraq; prouerbia metaphoram habeant admixtam.

Diuersa lectio

Quid loqueretur eis.) Trifariam hic locus habetur apud Græcos, οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non intelligebant quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσάν τινα, ἢ ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non sciebant ulla, nisi quæ loquebatur illis. In quibusdam ita scriptum erat, οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est. Non cognouerunt quæ essent quæ locutus esset ipsis.

Quotquot uenerunt.) Græci πρὸ ἐμοῦ, id est, ante me, Quod tamen addditum uideri potest ab exponere uolente locum hunc.

Articuli uis

Ego sum pastor bonus,) ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Vtriq; nomini suum addidit articulū, Ego sum pastor ille bonus, siue egregius.

Et non pertinet ad eum de ouibus.) καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, id est, Non curat oues, aut Non est illi cura ouium. Potest enim ad nos pertinere, quod tamen curæ non sit.

Cognoscunt me meæ.) γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν, id est, Cognoscor à meis, etiamsi laudo quod fecit interpres.

Oportet me adducere.) ἀγαγεῖν, id est, ducere, quod interpretatur Theophylactus congregare, Nam uterq; grex carebat pastore.

Fiet unum ouile & unus pastor.) Primum perijt nobis uenustas Græcanici schematis quod situ erat in ποίμνη & ποιμὴν, id est, Ouili & pastore, utcunq; reddi poterat, unū ouile, & unus opilio, tametsi Græcis ποίμνη magis grex est, q̃ ouile, autore Valla. Et in nonnullis exemplaribus Grecis non additur coniunctio, &, uerum est, Fiet unū ouile, unus pastor. Quanq; & illud, Et unus pastor, uideri potest adiectiuū, cum non attingat Chrysostomus hunc

hunc edisserens locum, ac ne Augustinus quidem, licet hic posterior attingat, sermone de uerbis domini secundum Ioannem 49. & sequenti 50. Etenim cum se designarit unum pastorem, nihil restabat nisi ut fieret unum ouile, Gentibus ac Iudæis in unā religionem conspirantibus. Theophylactus tamen legit ut nos legimus, Vnum ouile & unus pastor, atq; etiam interpretatur.

Dissensio iterum facta est.) Et hic σχίσμα est.

Facta sunt encænia.) id est, Initialia, ut uerbum uerbo reddam, à καινὸν nouum, ἐγκαινόω, innouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Scribendum est autem encænia per æ diphtongū, quòd κενὸν *Encænia* per epsilon Græcis sonat inane. Quanq; inuitus occupo lectorem, & chartas huiusmodi næniis impleo, tamen haud mihi tempero, quin uel animi causa referam q̃ bellam huius uocis etymologiam adferat Hugo Carrensis, cuius homo suauis antepenultimā syllabam *Taxatus Carrensis* per e uult scribi encenia, quæ composita sit ab en quod est in, & neos nouum, & ce adiectio est illi intensiua. Nihil mirum est quosdam hæc nescire. Illud mirum, inueniri tam impudentes, qui quod prorsus non intelligunt, non uereantur tanta cum autoritate docere.

Animam nostram tollis.) Quum Græce sit αἴρεις, miror quur interpres Chrysostomi pro tollis uerterit, perdis, quum hic sonet suspendis. Solus Alcuinus in Catena uidetur priorem sequi sensum, Ait enim, suspensos & incertos dimittendo tolleret, qui uenit, ut animas sal- (uaret.

Dic nobis palàm.) παῤῥησίᾳ, id est libere, siue ingenue. Quanq; id non male uertit hoc sanè loco.

Loquor uobis.) εἶπον ὑμῖν, id est, Dixi uobis.

Quia non estis ex ouibus meis.) Hic addunt Græci, quemadmodum dixi uobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν, licet refragantibus magno consensu Latinorū exemplaribus. Apparet adiectū à studioso quopiam, quod idem dixisset aliquanto superius.

Non peribunt.) καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται, id est, Et non pereant nisi, quod ἀπόλωνται δυνητικῶς positum uidetur, quemadmodum & aliâs uidere est, οὐ μὴ, geminatum subiūctiuo iunctum potentialem modum efficere. Aut futuri temporis addere significationem.

Pater quod dedit mihi.) Secus habent Græca, ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι μείζων πάντων ἐστί, *Duplex lectio* id est, Pater qui dedit mihi maior omnibus est, siue maximus omniū est. Siquidē hoc argumento probat neminē esse, qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potētior sit ad seruandū q̃ aduersarius ad eripiēdum. Ita legit Chrysostomus, & huic cōcinens Theophylactus. Quanq; Augustinus diuersam sequit̃ lectionē. Et facilis est lapsus in Græcis dictionibus μείζων ac μεῖζον, & ὃ & ὅς. Iuxta lectionē Augustini, potest accipi de ecclesia, cuius aduersarij plurimi sunt, sed maior est uirtute pusillus ille grex, nō ex sese, sed quia pater dedit (filio.

Sustulerunt ergo lapides.) Græci addunt πάλιν, id est, Iterum.

Et non potest solui scriptura.) Soluitur quod destruitur, & soluitur quod explicatur. *Ordo perturbatior* Quanquam obscurior & confusior est aliquanto sermo totus. Proinde dilucidius ita reddi poterat: si illos uocauit deos ad quos sermo dei factus est, & non potest solui scriptura: ut hic sit interrogatio. Deinde subijciamus. Me quē pater sanctificauit & misit in mundum, uos dicitis blasphemare quod dixerim, filius dei sum. Aut hoc modo, Et non potest solui scriptura, subaudi, de eo quem pater sanctificauit & misit in mundum, deinde altero initio *Et non potest solui scriptura quomodo intelligendū* sequatur, Vos me dicitis blasphemare, quod dixerim, filius dei sum. Potest et hunc in modum accipi, Nónne scriptum est in lege uestra, ego dixi dij estis, & non potest solui scriptura: ut sit sensus, si hoc scriptum est in lege, & quod scriptum est, uerum sit oportet, &c. In eum certe sensum refert Hilarius in psalmū 154. Rursus lib. 4. de trin. 7. Cum enim inquit lex huius nominis appellationem sanctis hominibus decerneret, & sermo dei indissolubilis cōfirmaret, hanc impartiri nominis professionem. Item in Psalmo. Sed dominus inquit in Euangelijs nos errore nuncupationis huius liberauit dicens, Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes, Et adiecit, si ergo illos dixit deos ad quos uerba dei facta sunt non, & potest solui scriptura, indissolubilis dei sermo est, homines deos nūcupantis. Sic igit̃ est ordinādus sermo, Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est, & quod scriptum est, falsitatis argui non potest, quomodo uos me quē pater sanctificauit & misit in mundum, dicitis blasphemare, eo quod dixi me esse filium dei. Quidam codices addunt coniunctionem, &, Et uos

dicitis, ea perturbat sensum, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorum codicibus. Cyprianus adducens hunc locum libro aduersus Iudæos cap. quinto non addit scriptura.

Quęrebāt eū apprehendere.) Et hic addūt πάλιν, id est, Rursum, q ante tentarint idem.

EX CAPITE VNDECIMO.

ET Lazarus à Bethania.) Latinius erat Bethaniensis, etiamsi apud Grecos non additur articulus ὁ ἀπὸ Βηθανίας.

Et Marthæ sororis.) αὐτῆς, ut eius ad Mariam referatur, non ad Lazarum. Quanquam & harum frater erat Lazarus. Quidam codices habebant sororum, sed reclamantibus Græcis atq; etiam nostris uetustioribus.

Vt glorificetur filius dei per eum.) δι' αὐτῆς, id est, Per eam, ut pertineat ad infirmitatem, non ad Lazarum. Atq; ita legitur & in Latinis codicibus emendatioribus, nominatim in exemplari Corsendoncensi & Constantiensi. In codice aureo scriptum erat, filius hominis, pro filius dei, consentiebat Constantiensis.

Duodecim horæ quid Nónne duodecim horæ sunt.) Quanquam hoc extra huius operis institutum esse uideo, tamen quando incidit, libet admonere, mihi hoc loco ueterum interpretationem coactiorem uideri, cum germanus sensus in promptu sit. Augustinus Christum interpretatur diem, duodecim horas Apostolos. Chrysostomus bifariam exponit: Aut nihil esse timendum ijs, qui sibi nullius flagitij conscij sunt: aut luce nihil esse timendum, multo magis his qui Christo, qui lux erat mundi adhærebant. Atq; in his quidem interpretationibus, ut nihil est absurdum, ita simplicius mihi uidetur, ut accipiamus Christum dixisse, nihil adhuc esse periculi, nondum enim adesse tempus mortis suæ. Quemadmodum Lucæ 13. respondit pharisæis denunciātibus quod Herodes uellet eum interficere, sanitates perficio hodie, & cras, & tertio die consummor. Et passionis tempus, uocat potestatem tenebrarum, & horam impiorum. Dies habet suas horas, nec is nostro arbitrio fit breuior aut longior, & ego tempus habeo præscriptum, quo debeam redimendi orbis negocium peragere. Id Iudæorum malicia non potest anticipari, proinde nihil est, quod mihi timeatis. Porrò suum illud tempus & aliâs diem uocat: Optauit Abraham uidere diem meū, uidit & gauisus est. Theophylactus ab hac sententia minimum abest, qui diem uocat tempus quod præcessit passionem, noctem tempus quo captus est. Et apud nos dies æquinoctialis duntaxat habet duodecim horas, alijs temporibus uel plures uel pauciores, sed ut ante dixi, puto horas apud Iu- *Hora diei apud Iudæos* dæos fuisse inæquales, semper tamen inter exortum et occasum intercessisse duodecim horas, & noctem siue longissimam siue breuissimā totidem horis fuisse distinctam, quum apud nos qui pares habemus horas, aliquando dies non habeat nisi octo horas, aliquando sedecim. Nec in quibuslibet regionibus dies ac noctes eiusdem sunt longitudinis. Porrò qui inæqualibus horis utebantur à meridie, qui status est, sumebant certitudinem, cui respondebat μεσονύκτιον. Inæquales autem horas dico, nō quod sint inæquales horæ diei nocturnis, sed quod ipsæ sibi sunt inæquales. Velut huius diei horæ cras erunt longiores usq; ad solstitium æstiuū, noctis breuiores. A meridie igitur qui status est, sumitur non initium diei sed dimensio, ut pars antemeridiana diuidatur in sex partes, pomeridiana in totidem. Itidem è medio noctis.

Et moriamur.) Vt moriamur, ἵνα ἀποθάνωμεν, cōsentientibus & antiquis exemplaribus.

Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham.) τὰς περὶ μάρθαν καὶ μαρίαν. Non agnouit *Proprietas Græci sermonis* hoc loco Valla formam Græcanici sermonis, quo dicunt illi τοὺς ἀμφὶ πλάτωνα, pro Platone ipso, οἱ περὶ τὸν ἐπίκουρον, pro ipso Epicuro. Non enim inuisebāt eas quæ circa illas erant, *Taxatus Valla* sed ipsas in luctu cōstitutas, id quod palàm arguunt quæ sequuntur, Vt consolarentur eas de fratre suo. Vsus est simili forma sermonis in Actis Apostolorum Lucas cap. 13.

Vtiq; domine.) ναὶ κύριε, quod aliâs uertit, etiam.

Ego credidi quia tu es.) Frequenter admonuimus in huiusmodi uerbis ad affectū pertinentibus, præteritū tēpus usurpari loco pręsentis, γέγηθα, gauisus sum, pro gaudeo, δέδια, *Credidi pro credo* metui pro metuo, ἤλπισα, speraui pro spero. Itaq; nō ueriti sumus p credidi uertere credo.

Qui in hunc mundum.) Hunc, non additur Græcis, εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundum. Nec est Venisti, sed ὁ ἐρχόμενος, id est, Veniens, siue qui uenis, aut, Christus ille qui in mundum uenturus erat.

Silentio

Silentio dicens.) Qui uocare potuit silens? Græce est λάθρα, hoc est, clanculum.

Illa ut audiuit, surrexit.) ἐγείρεται, surgit, atq; ita scriptum uidemus in uetustis Latinorum codicibus. Et uenustius est uerbum præsentis temporis. *Surgit*

Et uenit. Item præsentis temporis ἔρχεται. Et castellum hic oppidulum aut uicum significat, ne quis imaginetur palatium, aut arcem tyrannicam.

Iã fœtet.) ἤδη ὄζει, id est, Iã olet. quæ uox Græcis anceps est, & uerecũdius est olet, quàm fœtet. *Institæ*

Ligatus manus & pedes institis, Synecdochen Græce extulit. Et institis, Græcis est κειρίαις, quæ uincula sunt sepulchralia.

Sudario.) Euangelista Græce scribens, Latino usus est uerbo, quod & aliâs facit.

Congregauerunt ergo pontifices & pharisæi consilium. Hoc loco in nonnullis Græcorum codicibus additum uidemus κατὰ τοῦ ἰησοῦ, id est, Aduersus Iesum, sed id suspicor ex alio Euangelista ascriptum.

Cum esset pontifex.) ἀρχιερεὺς, id est, Summus sacerdos. Et rursum, Sed cum esset pontifex, ἀρχιερεὺς ὤν.

Cogitauerunt ut interficerent.) συνεβουλεύσαντο, id est, Consultabant, siue consilium inibant inter se.

Apud Iudæos.) ἐν τοῖς ἰουδαίοις, id est, Inter Iudæos.

Quæ dicitur Effrem.) Græci legunt ἐφραίμ. Atq; ita refert Hieronymus in locis Hebraicis. In Chrysostomo uerso, nescio quo casu, pro Ephraim legitur Ephrata, nisi forte eiusdem loci uocabulum uarie pronunciatur. Nam et Hieronymus in dictione Ephron, significare uidetur eandẽ esse Ephraim & Ephron. Quin & Ephrata est in tribu Iuda, quemadmodum & illa uocabula.

EX CAPITE DVODECIMO.

LIBRAM unguenti. λίτραν. Videri poterat Euangelista Latinam uocem inflexisse in Græcã, nisi λίτρα Iulius Pollux testaretur uocem esse à uetustis scriptoribus Græcis usurpatam, ut probabilius sit Latinos eam uocem à Græcis sumpsisse mutuo, mutata literula.

Nardi pistici.) De hoc dictũ est in Marco, Nam ijsdẽ uerbis utitur uterq;.

Non quod de egenis pertinebat ad eum.) ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, Quod de egenis curaret. Simile illi quod paulo superius indicauimus, Et non pertinet ad eum de ouibus.

Et loculos habens.) τὸ γλωσσόκομον εἶχεν, id est, Marsupium, seu potius scrinium in quo pecuniæ reconduntur. Dictum à lingua, opinor, quod linguæ speciem haberent eiusmodi.

Sinite illam.) ἄφες αὐτὴν, Sine eam, consentientibus & uetustissimis exemplaribus nostris. Ad unum enim Iudam id dictum est, non ad omnes, quod cõsentaneum sit illum prohibiturum fuisse. *Sinite, pro sine*

Vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.) Græca dissident, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τετήρηκεν αὐτὸ, id est, In diem sepulturæ meæ seruauit illud. Iam enim illa præueniebat sepulturam Christi. Quanquam pro seruauit, Chrysostomus legit fecit, si modo non fallit interpres, nam Græci codicis non erat copia. Alioqui pro τετήρηκεν legisse uidetur πεποίηκεν.

Me autem non semper habebitis.) Vtrunq; uerbum est præsentis temporis; Pauperes semper habetis uobiscum, me uero non semper habetis, ἔχετε ἔχετε.

In crastinum.) ἐπαύριον, quod aliquoties uertit altera die. Vertendum erat postridie, siue postero die.

Ramos palmarum.) τὰ βαΐα τῶν φοινίκων. Est autem βαΐον proprie ramus palmæ, inde dictus, quod non facile reuellitur, eo quod hæc arbor natura sursum nitatur aduersus deprimentis manum, παρὰ τὸ βίᾳ τίλλεσθαι. Quidam illiterati palmam eandem putant quæ buxus est, quam & uulgus palmam appellat. *Palma diuersa à buxo*

Inuenit Iesus asellum.) εὑρὼν δὲ ὁ ἰησοῦς ὀνάριον. Verti poterat, Nactus Iesus asellã Etenim Græcis diminutiuum est neutri generis, quod ad utrunq; sexum possit accommodari.

Ecce rex tuus. Locus est apud Zachariam cap. nono. Quanquam Euangelista decerpsit è prophetia, quæ ad hanc rem pertinebant. Nam prophetia priore loco refert asinam. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinã & pullũ

filium aſinæ. Matthæus item narrat Chriſtum inſediſſe aſinæ. Ego puto uaticinium non laboraſſe de ſexu, ſed tantum uoluiſſe intelligi Meſſiæ aduentum fore manſuetum & humilem iuxta mundum. Et fortaſſe ut nomine liberorum continentur & filiæ, ita nomine pullorum continentur aſinæ. Hiſce de rebus nõnihil attigimus in Matthæum, de oſanna quoque aliâs dictum eſt.

Totus mũdus pro mundus

Ecce mundus totus abit poſt eum.) Totus, non additur apud Græcos. Cæterum apud Auguſtinum additum quidem eſt, uerum ex ipſius interpretatione conijcere licet illum ſecus legiſſe, ſic enim ſcribit Auguſtinus: Quid autem inuides cæca turba, quia poſt eum uadit mundus, per quem factus eſt mundus? Et Chryſoſtomus, Mundũ, inquit, hoc loco turbam appellat. Similia dicit Theophylactus, mundum legens, non totum mundum.

Quidam gentiles.) ἕλληνες, id eſt, Græci. quod frequenter uertit gentiles, cum gentiles dicantur ἐθνικοί.

Clarifica.) δόξασον, id eſt, Glorifica. Item in ſequentibus, Et glorificaui, & glorificabo, ſeu potius, Et illuſtraui, & rurſus illuſtrabo.

Omnia traham ad me

Omnia traham.) πάντας ἑλκύσω, id eſt, Omnes traham. Ad eum certe modum conſtanter habent exemplaria Græca: atq; in eum ſenſum interpretatur Chryſoſtomus, ut de hominibus duntaxat intelligatur, & ſenſus ſit, non modo Iudæos, uerumetiã Græcos ac barbaros eſſe trahendos. Quãquam diuus Auguſtinus nominatim etiam admonet, omnia legendũ, non omneis, Nam ita diſſerit: Nõ aũt dixit omnes, ſed omnia. Non enim omnium eſt fides. Non itaq; hoc ad uniuerſitatem hominum retulit, ſed ad creaturę integritatem, id eſt, ſpiritum & animã, & corpus, & illud quod intelligimus, & illud quod uiuimus, & illud quod uiſibiles & cõiectabiles ſumus. Ac mox, Aut ſi omnia ipſi homines intelligẽdi ſunt, omnia prædeſtinata ad ſalutẽ poſſumus dicere, ex quibus omnibus ait nihil eſſe peniturũ cum de ſuis ouibus loqueretur. Aut certe omnia hominũ genera, ſiue in linguis omnibus, ſiue in ętatibus, ſiue in gradibus honorum omnibus, ſiue in artium licitarũ & utilium profeſſionibus omnibus, & quicquid aliud dici poteſt ſecundum innumerabiles differentias, &c. Theophylactus cõſentit cum Chryſoſtomo. Verum ut ad id quod agitur recurramus, admodum tenue diſcrimen eſt in Græcis uocibus πάντας & πάντα, nec ad ſenſum magni refert: præſertim cum Chriſtus omnem creaturam uocet omne genus hominũ.

Modicum lumen in uobis non rectè accipi uulgo

Adhuc modicum lumen.) ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι, id eſt, Adhuc puſillũ temporis lumen uobiſcum eſt, ſiue ad breue tempus. Vt non intelligas puſillum luminis in illis ſupereſſe, ſed Chriſtum qui lux erat mundi, morte ſubducturum ſe breui, & in hunc ſenſum interpretatur Chryſoſtomus, & hunc ſecutus Theophylactus. Diuerſam lectionem ſequi uidetur Auguſtinus, interpretans hoc eſſe modicũ lumen, quod ſibi conſcij intelligerent, quid dixiſſet Exaltari à terra, cum iam tum in animo haberẽt eum tollere in crucem, aut quod intelligerent Chriſtum manere in æternum, Nec eſt in uobis, ſed μεθ' ὑμῶν, id eſt, Vobiſcum, ut intelligerent breui diſceſſurum, Quanquam, ut ingenue dicam, opinor χρόνον, & apud Græcos additum à quopiam, qui uoluerit locum explanatiorem reddere: pręſertim cum idem Ioãnes capite proxime conſimili modo loquatur, τεκνία ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμί. Atque hinc ſanè anſa erroris, quod non addiderit χρόνον. alioqui non fuiſſet locus lapſui: & tamen ne μικρὸν poſſet referri ad lumen obſtabat articulus ἔτι μικρὸν τὸ φῶς. Si ſenſiſſet paululum luminis dixiſſet μικρὸν φῶς.

Tanta ſigna.) τοσαῦτα. Senſus eſſe poteſt, tot ſigna, ſiue tam multa.

Domine quis credidit auditui noſtro.) Teſtimonium extat apud Eſaiam cap. liij. ſed iuxta ſeptuaginta magis quàm Hebræam ueritatẽ citat. Addidit enim ex illis domine. quemadmodum Paulus in epiſtolis hunc eundem adducens locum. Nam Hebræis ſic habet interprete Hieronymo: Quis credit auditui noſtro, & brachium domini cui reuelatum eſt? Cæterum teſtimonium proximum, quod ex eiuſdem prophetæ capite ſexto retulit, nec ad Hebræa, nec ad æditionem ſeptuaginta ſatis reſpondet, ſenſum modo delibauit Euangeliſta. Verum de hoc aliâs nonnihil annotauimus.

Euangeliſta nec cum Hebræo nec cum 70 per omnia conſonat

Et indurauit cor eorum.) καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, id eſt, Et excæcauit cor eorum. Interpres legiſſe uidetur ἐσκλήρωκεν.

De ſynagoga nõ eijcerent.) ἀποσυνάγωγοι γένωνται. De quo paulo ſuperius admonuimus,

Et non

Et non custodierit.) καὶ μὴ πιστεύσῃ, id est, Et non crediderit. Alij legisse uidentur, καὶ μὴ τηρήσῃ. ad sensum perpusillum refert.

Qui spernit me.) ἀθετῶν, Qui reijcit, ita legit Cyprianus.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

COENA facta.) δείπνου γενομένου. Diuus Augustinus putat hic factam accipi pro cœpta, siue parata, quemadmodum in sacris literis dicitur dies factus, quum exortus est sol, non quum peractus dies. Nam post legitur accubuisse, & buccellam tradidisse Iudæ. Et olim cœnaturi lauabant, nisi forte, quod post actum est, ad secundas mēsas pertinere uidebitur. *Facta pro cœpta*

Omnia dedit ei pater.) Cur non sibi potius, quàm ei, &, Dedisset potius, quàm dedit?

Cum accepisset linteum.) καὶ λαβὼν λέντιον, id est, Sumpto linteo. Mirum unde hæc uox Latinorum demanarit ad Iudæos aut Græcos. Quanquam id crebro faciunt Euangelistæ. *Linteum Græce usurpatum*

Et ponit uestimenta sua.) τὰ ἱμάτια. Summas uestes intelligit, ne quis Iesum planè nudum fuisse putet cum lauaret discipulis pedes. Idem uerbum capite decimonono, uertit eodem modo, Portans spineam coronam & purpureum uestimentum, τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, cum hic haud dubie pallium regale significet.

Et cœpit lauare.) καὶ ἤρξατο νίπτειν. Quoniam prius dicitur cœpisse, ac mox sequitur, Quū ergo uenisset ad Petrum Chrysostomus suspicatur eum exorsum ab ipso Iuda, quo magis eum hoc honore reuocaret ab instituto scelere. Sed dissentit Augustinus, non ferens ut apostolorum principi quisquam anteferatur. Mihi tamen magis arridet Chrysostomi suspitio. Non enim arbitror Christum hunc principatum in huiusmodi cęremonijs obseruasse, præsertim quum id temporis hoc ageret, ut omnem affectum ambitionis ex animis suorum reuelleret. Cum Chrysostomo consentit Theophylactus. Origenes qui citatur in Catena putat Christum omnibus lotis tum demum uenisse ad Petrum: Chrysostomus arbitratur Iudæ impudentia factum quod prior sit lotus, post hunc tamen uentum ad Petrum: hoc argumento quod solus Petrus recusauit, recusaturis nimirum & cæteris, nisi Petri castigati exemplum illos terruisset. Verum Origenes hoc feruori Petri tribuit, quod solus horruerit lotionem. *Ordo Apostolorum in lauando*

Non habebis partem.) οὐκ ἔχεις, id est, Non habes, præsentis temporis uerbo.

Magister ac domine.) Hæc apud Euangelistas nominandi casus sunt, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Nam & absentem sic appellabant. Vt Ioannes, Dominus est: unde nihil erat incommodi, si uertisset, magistrum ac dominum, & sensus esset plenior.

Alter alterius lauare.) Græce est ἀλλήλων, hoc est, Inuicem, siue Alij aliorū. Quanquam id quidem & apud Laurentium linguæ censorem defendi posset.

Nec apostolus maior est eo qui misit illum.) Non est allusio in uocibus apud Euangelistam, sed in rebus. Apostolus enim dicitur à uerbo ἀποστέλλειν, quod est proprie cum mandatis mittere, πέμπειν, quomodocunque mittere. Poterat ita reddere προσονομασίαν, Non est legatus maior eo qui se legauit.

Leuabit contra me.) Leuauit est & in Græcis, & in uetustissimis nostris exemplaribus ἐπῆρεν, ut sit præteriti temporis uerbum.

Leuabit contra me calcaneum suum.) Desumptum est ex psalmo quadragesimo. nec id ad uerbum curat adducere. Nam Hebręa sic habent interprete Hieronymo: Sed & homo pacificus meus in quo habui fiduciam, qui manducabat panem meum, leuauit contra me plantam. Septuaginta uerterunt ad hunc modum, καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν.

A modo.) ἀπ' ἄρτι, Posthac, seu potius Ex hoc tempore, nisi aduerbium ἀπ' ἄρτι, libeat referre ad uerba sequentia γένηται, & πιστεύσητε.

Protestatus.) ἐμαρτύρησε, id est testatus est.

Innuit ergo huic Simon Petrus.) Græca sic habent, νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος, πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει, id est, Innuit igitur huic Simon Petrus, ut interrogaret quis esset de quo diceret. Innuit autem præsentis temporis est.

Intinctum panem.) ψωμίον, id est, Buccellam siue offulam. *Buccella*

Dedit Iudę.) Dat, δίδωσι, & ἐμβάψας, ut intelligas ipsum Christum intinxisse. *Offula*

Iudę Simonis Ischariotis.) ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτῃ, id est, Iudæ Simeonis Iscariotæ, ut Iscariotæ sit dandi casus, & Iudas intelligatur Simonis filius.

Post buccellam.) Quod modo uertit bis Panem, nunc uertit buccellā, ne quis existimet aliquid diuersum esse apud Græcos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri.

Deus clarificabit eum in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Rectius habebat scriptura, ἐν αὑτῷ, ut referatur ad patrem, quanq; scio discrimen hoc in libris præsertim sacris nō obseruari perpetuo. Et opinor hic prępositionē in, iuxta sermonis Hebraici proprietatem usurpatam uice per.

Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα, id est, Filij, nonnulli τεκνία diminutiue Filioli, Cyrillus legisse uidetur τεκνία diminutiue.

Modicum subaudi tempus Ad huc modicum.) ἔτι μικρὸν, adhuc paulisper, de quo supra monui.

In hoc cognoscent omnes quod mei discipuli estis, si dilecti &c.) Mira nota qua sit distinguendus Christianus à cæteris, Nō dixit, si hoc aut illo titulo uocemini, si his aut illis uescamini cibis, si sic aut sic uestiamini, si tales aut tales obseruetis cæremonias, si tot ac tales exhauriatis preces, sed si dilexeritis uos inuicem, nec id sanè uulgari more, uerum si sic dilexeritis inuicem sicut ego dilexi uos. Hanc igitur notam cum præscripserit ipse Christus uelut unicam ac certam, nonne necesse est fieri, ut nostro uitio nomen Christi male audiat inter ethnicos, qui cum hæc legerint, aut certe audierint, conspiciunt apud Christianos, tot iam seculis principem cum principe, regnum cum regno, ciuitatem cum ciuitate iugibus conflictari bellis, ut omittam insanissimas apud iudices lites, & acres omnium inter se de quamlibet friuola causa digladiationes. Atq; hæc cum faciamus, tamen ob titulum & cęremonias, nescio quas, Christiani nobis ipsi uidemur.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Et ait discipulis suis.) Hęc in uetustis codicibus non addebantur, ac ne in Grę cis quidem omnibus. Adiecta uidentur ab erudito quopiam ad concinnandam sermonis seriem.

Ex iisdem uerbis quadruplex sensus Creditis in deum.) Vtrobiq; anceps est uerbum πιστεύετε, πιστεύετε, an sit Creditis, an credite. Vnde quadrifariam legi potest, Creditis in deum, & in me creditis. Atq; ita legisse uidetur ex interpretatione sua Chrysostomus, quasi fides quam habebant in deum, & in dei filium Iesum, illis abunde præsidio esset futura aduersus persecutionū procellas. Aut sic credite in deum, & in me credite, ut utrunq; iubeat fieri, ne turbentur. Ad hunc modū citat Hilarius libro de trin. nono. Tertio modo sic, Creditis in deū, & in me credite, ut sit sensus, Creditis in deum, ut Iudæi, credite & in me, ut sitis Christiani. Quarto sic, Credite in deum, & in me creditis: ut sit sensus, Credite in deum, quod si facitis, eadem opera in me quoq; creditis. Cyrillus interpretatur utrunq; uerbum imperandi modo: hoc tamen loco significantius erat, confidite siue fiduciam habete in me.

Si quo minus.) εἰ δὲ μὴ, id est, Sin minus, uel alioqui.

Quia uado parare.) Quia ὅτι non est in quibusdam Grecis codicibus, quanquam superflue additur, nisi sit causalis coniunctio. Ergo hic etiam si aderat, non erat uertenda, sed tantum, In domo patris mei mansiones multæ sunt, quod si secus esset, dixissem uobis, Vado parare uobis locum, siue, Quod eo paraturus uobis locum. *Reiecta Vallæ annotatio* Cæterum haud assentior hac in parte Laurentio uolenti, Alioqui dixissem uobis, finem esse prioris sententiæ, deinde alteram subijci, Vado parare uobis locum. Nam omnino cohęrent hæc duo, cum hic sensus sit, In domo patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, ut non mihi uni, sed omnibus item meis sit locus, Quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus, cum paratæ sint, & uos breui sequuturos expectent. Porrò quod abeo, ad breue tempus absuturus, non ob id abeo ut parem mansiones quæ iam paratæ sunt, sed ut uiam in cœlum mea morte uobis aperiam. Nam ante inuium erat iter. Quod autem dicit, iterum uenio pro ueniam, aut reditus celeritatem indicat, aut certam promissi fidem.

Vis articuli Ego sum uia ueritas & uita.) Annotandū singulis horum nominum apponi articulum, ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, ut intelligamus non quamlibet uiam, aut ueritatem, aut uitam, sed ueram illam et unicam.

Et patrem meum utiq; cognouissetis.) ἐγνώκειτε ἄν. Recte uertit ἄν in utiq;, quod aliâs uertit in Forsitan, cum hoc sit confirmantis, illud addubitantis.

Et amodo

Et amodo cognoscetis.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis, suffragantibus & antiquis exem*
plaribus, ut sit uerbum indicatiui modi præsentis temporis. Consentiente & interpreratio
ne Cyrilli, & Augustini si quis expendat. Atq; amodo quod Græcis est ἀπ' ἄρτι, iam semel
atq; iterum posuit pro nūc. Euidentius itaq; uertisset, & iam nunc cognoscitis eum. Ita
Cyrillus.

Et non cognouistis.) ἔγνωκας, id est, Cognouisti me Philippe. Sic enim legit Chrysosto-
mus, ut Philippus sit huius orationis occasio, & huic uni dicat, Non cognouisti me. Neq; *Non cognouisti*
secus legit Hilarius libro de trinitate septimo. Nam sequitur, Non credis, Mox subijcitur,
non creditis mutato numero. Et diuus Augustinus annotauit hic commutatum esse nu-
merum, quum prius solus Philippus esset obiurgatus.

Qui uidet me.) ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα, id est, Qui uidit me, uidit patrem, nec addit
apud Græcos coniunctio, & utrunq; uerbum præteriti temporis est. Astipulantur omni- *Qui uidit*
bus Græcorum codicibus quædam uetusta Latinorum exemplaria, ac nominatim omni-
um uetustissimum ex bibliotheca diui Pauli apud Londinum.

Nō creditis quia ego in patre, & pater in me est.) Ad hūc sanè modū legit Augustinus. *Nō creditis*
Verum Cyrillus & Chrysostomus, nō addunt οὐ, quod paulo ante Philippū obiurgarit per *pro credite*
huiusmodi interrogationē. Cæterū omnib. iubet, ut credāt, Credite quod ego in patre &c.

Alioqui propter opera.) εἰ δὲ μή. Quod modo trāstulit, Si quo minus, hic tolerabiliter
uertit Alioqui, hoc est, etiāsi aliàs non creditis, uel ipsis cōmoti factis credite, id quod prope
modū non est credere. Neq; enim proprie credimus quod uidemus, sed experimur potius.

Et maiora horum.) καὶ μείζονα τούτων, id est, Maiora his. Sed interpres per obliuionem re-
liquit Græcum genitiuum, cum nihil esset opus.

Et quodcunq; petieritis patrem.) Patrē non additur nec in Grecis, nec in antiquis exem-
plaribus, nec apud Augustinum interpretem, qui cum inter differendum toties repetat ea- *Interpres*
dem uerba nullam patris facit mentionem, nisi occasione illorum uerborum, Vt glorifice- *oscitans*
tur pater in filio. Nec uertēdum erat Quodcūq;, sed quicquid, ὅτι ἄν, siue ut alij legunt, ὅ ἐάν,
Ac mox non est eadem dictio Græca, sed ἐάν τι, id est, Si quid petieritis. In nonnullis etiam
uetustis exemplaribus habebatur Quodcūq; petieritis me in nomine meo. Atq; id prono-
men additum repperi in ęditione Aldina, cum adornarem tertiam æditionem. Cyrillus ac
Theophylactus non addunt, & commodius omittitur. Christus enim ubiq; autoritatem
defert patri, ipse tectius indicat diuinam naturam suam, quum pollicetur se præstaturum
quicquid à patre peterēt in nomine filij. Erat enim aduocatus, cui nihil negabat pater.

Et alium paraclitum.) Iam illud notius est, q̄ ut sit admonendum, paracletum per e scri-
bendum in penultima, eamq; producendam, cū Græce sit παράκλητος per ita. At hoc lo- *Paracletus*
co commodius erat uertere Consolatorem aut aduocatum, ne quis duos paracletos imagi
naretur. Nam quod hactenus loquutus est, cōsolandi gratia locutus est. Ita paracletus erat
Christus. Pollicetur autem sese & alterum missurum consolatorem, nempe spiritum uerita
tis, Paulus Christum appellat aduocatum nostrum apud deum, & idem de spiritu scribit,
quod interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

Quia non uidit eum.) οὐ θεωρεῖ, id est, Non uidet, præsentis temporis, quemadmodum est
in emendatioribus etiam Latinis. Ac mox:

Apud uos manebit.) Manet est, μένει, nisi mutato accentu legimus μενεῖ.

Non relinquam uos orphanos.) Orphanos Græca uox est, sed tamen Latinis usurpata.
Etymologiam quam adferunt Greci non libet ascribere, quod mihi uideatur ineptior, So-
nat autem orphanus, orbum parentibus, ac destitutum præsidijs amicorum.

Vos aūt uidebitis.) θεωρεῖτε, id est Videtis, consentientibus & antiquis exemplaribus.

Et manifestabo ei meipsum.) ἐμφανίσω, qd' magis significat tacite & clam indicare. Vnde
& ἔμφασις dicta, quod tacitā habeat uim, Idq; magis cōgruit cū afflatu, quo se deus insinuat
in animos suorū. Domine quid factū est,) τί γέγονεν, id est, Quid accidit? Sermo prouer-
bialis est, de re noua subitaq;. Quanq;, Quid factū est, in eundem sensum dixit Martialis.

Quid factum est rogo, quid repente factum?

Et sermonem quem audistis non est meus.) Non sine causa miratur Valla quid interpre *Sermonem*
ti uenerit in mentem, qui hoc sermonis genus affectarit in oratione soluta, quod uix tole- *quem audistis*
y 3 ratur

ratur apud Poëtas in carmine, præsertim cum Græcis non sit sermonem, sed sermo, ὁ λόγος. Certe diuus Augustinus legit. Sermo quem audistis, non sermonem quem audistis. Vnde planè suspicor hunc locum scriptoris errore fuisse mutatum. Nec est Audistis apud Græcos, sed ἀκούετε, Auditis, licet reclamantibus exemplaribus nostris. Nam ex Chrysostomi interpretatione, quid legerit nõ quibat colligi. Certe Theophylactus legit auditis. Idem legisse Cyrillum indicat quod enarrans ait. Qui enim per me priscis loquutus est, is etiam nunc ad uos hæc per me loquitur. Etiamsi facilis est lapsus in ἀκούετε & ἠκούετε. Proinde super hac re non censeo digladiandum, præsertim cum sensus fermè maneat idem.

Paracletus autem spiritus sanctus.) Duriuscule cohærent duo nomina substantiua, præsertim cum prius sit masculini generis, posterius neutri, ὁ παράκλητος, & τὸ πνεῦμα. Proinde commodius reddidisset ad hunc modum: Cæterum paracletus ille qui est spiritus sanctus, quem spiritum missurus est pater in nomine meo. Adduntur enim Græcis utrobiq; articuli ὁ & τὸ. Et articulus postpositiuus, quem, Græcis non potest referri, nisi ad spiritum, est enim ὅ non ὅν. Porrò quod accentus huius dictionis paracletus offendit Vallam, potest nonnullum inijcere scrupulum quibusdam superstitiosis uerius quàm religiosis, qui cardinem, imò puppim simul ac proram, quod aiunt, Christianæ pietatis in hoc consistere putant, si rite ac legitime persoluerint preces illas quas uocant horarias. Ad quod quidem præstandum cum alia requirũtur innumera, tum illud in primis, ut uerba singula plene & articulate proferantur. At qui, paraclitus penultima correpta sonant, quoties quoties id faciunt, deum, si non una syllaba, certe uno fraudant tempore. Quandoquidem iuxta grammaticorum leges, syllabæ longæ bina sunt tempora, breui unicum. Neque uero sunt audiendi, qui dicere solent, minuta res est syllabæ tempusculum, cum magis spectandum sit, quem fraudes, quàm quantulo fraudes. Quanquam ut & horum causam nonnihil, quoad licet, adiuuem, uideo ueteres Latinos in usurpandis Græcanicis uocibus, syllabæ quantitatem, iuxta rationem accentus Latini commutasse, id quod in idolo facit Prudentius uir quouis etiam seculo inter doctos numerandus. Cæterũ illud non paulo durius, quod in κύριε ἐλέησον, quæ uerba toties quotidie repetunt, diuinas aures duabus fraudant syllabis, ex domino trisyllabo disyllabum, & ex miserere quadrupede tripedem reddentes. Iam uero cum id flagitij singulis diebus fortasse cẽties aliquando committatur, si quis rationem subducat, quadraginta, aut quinquaginta annorum, & in summam redigat, non uideo, satis fore, si quis solidum annum nihil aliud iteret quàm κύριε ἐλέησον, idq; septem distinctis syllabis. Nam par est, opinor, deo restitui, si quid illum fraudauimus. Quandoquidem sexcẽtis legibus cauetur, ut homini reponat homo, si uel numulus subtractus fuerit. Etenim si sacrilegium est, paulum auri tollere de sacro, quanto grauius sacrilegium est, ipsum omnis autorem sacri, re longe sacratissima fraudare? Iam uero non sacrilegum modo, uerumetiam contumeliosum ac blasphemum uidetur, quod assidue ex Christo, Cristum faciunt, nec alio uocabulo regem suum compellant, quàm qua galeæ aut galli Cristas essent compellaturi. An hanc cõtumeliã laturus sit Christus maximus optimus, si tam morosus esset, quàm ipsi sunt in alios superstitiosi, aut tam iniquus erga homines deus, quàm ipsi iniqui sunt homines in hominem? non auderes apud regem homuncionem uerba faciens, pro Ferdinando Perdinandum dicere, neq; pro Philippo Pilippum, & non watereris in arcanis illis sacris, ubi nephas est uel iota deprauare, dicere Cristæ pro Christe. Vt nequid interim cauiller de accentu ab ultima perperam in primam translato syllabam. Cum tantum habeat ea res momẽti, ut subita metamorphosi ex uia facias canciunculã, si pro οἶμος pronũcies οἰμός, aut ex portu monile, si pro ὅρμος, ὁρμός, aut ex opulenta ciuitate pigrum hominem si pro ἄργος dicas, ἀργός. Neq; uero conuenit eos, hæc ut iocosa ridere, qui alijs in rebus his aliquanto leuioribus tam Iudaice sunt anxij. Verum ego quidẽ istos, ne cui uidear durior, lubens excusarim à culpa duntaxat capitali, quandiu per imprudentiã errarunt. Cæterum posteaquam moniti sunt amanter ab ijs, qui hisce in rebus sapiunt, cum eadem opera possint recte pronunciare qua perperam pronunciarũt, si postea perstiterint in male solitis, & reiecta spretaq; doctiorum admonitione, scientes iam errare pergant, non uideo sanè quo pacto queant à graui crimine excusari. Neque enim istis suffragabitur similiter errantium turba. Siquidem deus iudex, ut non corrumpitur, ita nec opprimitur. Iam uero quid dicendum

Verba sacra cõuenit etiam emendate pronunciare

Kyrie eleeson

Cristæ, pro Christe

Quantum ualeat accentus

dum arbitramur de ijs, qui quum plus quinquaginta annis tam periculose errarint, & errarint non in his solum, admoniti non solũ non resipiscunt, ac monitori gratias agũt, uerumetiam Sardonio quodam risu exibilant atq; explodunt, pro hoste ducunt bene merentem, conuitijs insectantur, hæreticũ clamitant. Et tamen dictu mirum, qui hic tam fortes sunt, q̃ sint infirmi, aut certe uideri uelint, in ijs quæ ipsi sibi persuaserunt. Nos superbos uocant, si quid tale uel amice per occasionẽ admoneamus: ipsi sancti ac modesti sibi uidentur, qui malunt in confesso errore persistere, ne quid ignorasse uideantur, ac prius habent fratrem bene merentem uel hæreseos labe aspergere, quàm suum agnoscere lapsum. Atqui ab istis libenter exegerim, si quoties inciderit in canone missæ, pro pater pronunciaret aliquis phater, pro filium pilium, num laturi sint? Non opinor. Imò uerberibus citius exigeret patrem & filium. Atqui, tolle assuetudinem, per se grauius etiam est ex Christo cristam facere, ex kyrieeleeson, kyrghelayson, & in tam paucis dictionibus, tot modis peccare, ut plura sint errata, quàm syllabę. Quoniam autem ludus literarius semper ad ecclesię curam pertinuit, prouidendum erat & illud, ut pueri germanã ac ueram Latini sermonis pronunciationem imbiberent, quandoquidem ita uisum est patribus ut in templis non nisi Latine peragantur sacra. Nunc huius rei tanta est negligentia, ut Italus Germanum Latine pronunciantem non intelligat, nec Germanus Gallum, imò nec inferioris Germaniæ qui sit intelligat superioris Germaniæ sermonem. Adeo tota pronunciatio petitur non ex grammaticæ regulis, sed ex uulgi consuetudine. Quod idem accidit apud Græcos, apud quos idem sonant, iota, η, υ, οι, ει, υι. Nec discrimen est inter ο, & ω. Et post accentum acutum sæpe breuis uidetur quæ longa est, ut ταπείνωσις. Rursus idem accentus sæpe facit uideri longam quæ breuis est, ut θεολόγος. Atqui olim etiam populus exibilabat histrionem, si syllabam lõgam saltasset breuem. Hæc omnia restituere difficillimum fuerit, quædam tamen ex uulgata pronunciatione restitui possunt. Apud Gallos adhuc audias diphthongum οι & αι, ου, & ευ in fide, facto, fulgure seu puluere & duo. Itidem in lingua nostra, hollandicam dico, in fœno, tenaci, sene, mendacio. Quin & quantitatis manifestum habent discrimen, quoties uocalem sequitur consonans. Eam quum uolunt significare longam, nec accentus id potest indicare, aut duplicem scribunt uocalem, ant addita uocali scribunt diphthongum. Græci μῦς sonant acutam & breuem, at Hollandi pronunciant longam & circunflexam, quemadmodum arbitror ueteres pronunciasse, quasi diphthongo dicant μῦς. Item quum album dicunt sonant i breue, quum latum, i longum, quum solutum dicunt sonant o breue & acutum, quum callidum, sonant o longum & circunflexum. Id imitari facillimum esset in dictionibus quæ desinunt in consantem: ut in καλὸς & καλῶς, ut ω sonetur quasi geminum οο. Hoc discrimen obscurius fiet in medijs syllabis, & tamen hic quoque seruari poterit, ut malum pro improbo, primam habeat acutam & breuem, malum pro pomi genere, eandem habeat longam & circunflexam, quasi dicas máàlum. Et quemadmodum nos distinguimus accentu & productione syllabæ, certum à sapiente, ita distingui potest latine, uis & lis, à bis. Similiter fex & lex, à nex. Galli quemadmodum acuunt omnes ultimas, ita & producunt. Iesus bene sonant, sed animus aut Christus non bene. Verum in his labentibus publica omnium consuetudo utcunq; patrocinatur. In hoc tamen admonui, ut literatores paulatim emendent quod deprauauit usus. In paracletis, idolis, & similibus inique sibi ignoscunt, qui tam morosi sunt in alios, si quid forte secus pronunciarint quàm ipsi, etiam si id rectius fuerit. Atq; hæc obiter admonui non meo stomacho consulens, qui ne tantulum quidem alienis erroribus soleam commoueri, sed ipsorum consulens saluti. Etenim si superbum est, non ferre male errantem in rebus diuinis, multo superbissimum est, in ijsdem non ferre bene monentem. Nunc ad id quod instituimus sese referat animus, sed si prius unum illud admonuerimus, in uocibus Græcis à nobis receptis, ut simplicius ac facilius est, ita rectius quoq; esse, si latinum sequamur accentum, propterea quod Græcus accentus pro eius linguæ legibus subinde migret aliò, uelut ἰάκωβος ἰακώβου. Latinus non item. Itaq; qui nominandi casu sonet paracletus secunda acuta, recte quidem pronunciet iuxta Græcos, uerum si idem faciat in paterno dandiq; casu, iam neq; Græce pronunciabit, neq; Latine.

Superbia inscitia

Pronunciatio uitiata uulgo

Gallorum pronũtiatio

Et suggeret uobis.) ὑπομνήσει, id est, Commonefaciet, siue submonebit, ut magis ad

uerbum exprimam. Duo poſuit, διδάξει Docebit & cõmonefaciet, Docemur quæ neſciebamus, commonemur eorum quæ iam exciderant. Et mox,

Omnia quæcunque dixero uobis.) Græcis eſt εἶπον, dixi, aut certe dixerim. Nam dixero futuri temporis eſt.

Pacem relinquo.) Annotauit hoc Auguſtinus quod in priore particula non additur meam, in ſecunda additur. Id quoniam ad lectionis integritatem attinet uiſum eſt admonere, ne quis ſcriba deprauet.

Necꝫ formidet.) δειλιάτω. Quod proprie eſt ob ignauiam refugere, & detractare periculum, animoꝗ pauido eſſe.

Abeo, & uenio

Vado & uenio ad uos.) ὑπάγω καὶ ἔρχομαι, id eſt, Abeo & uenturus ſum ad uos, hoc eſt, Diſcedo mox rediturus, etiamſi poſterius uerbum ambiguum eſt.

Quia pater maior me eſt.) Secundum Hilarium pater maior eſt filio autoritate, hoc eſt, ratione principij, quia à patre filius, non contrà, quam interpretationem probat et Cyrillus in Theſauro libro 2. Quod autem Hilarius dicit, Patrem eſſe maiorem filio, filium tamen non eſſe minorem, intelligendum eſt patrem eſſe principiũ filij, qui natura tamen ſit æqualis patri, eò quod eadem ſit natura patris & filij. In diuinis perſonis ordo quidẽ eſt, inæqualitas non eſt: quemadmodum diſtinctio eſt, diuerſitas nulla eſt.

Gauderetis utiꝗ.) Offenditur Laurentius, quod ἄν uerterit Vtiꝗ, quod ea coniunctio ſit expletiua, quanquam ne hæc quidem omnino nullum habent uſum.

Venit enim princeps.) ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, id eſt, Venit enim ille huius mundi princeps, ob articulũ appoſitũ, ut diabolum intelligamus. Additũ eſt etiam pronomen τούτου, ne mundũ uniuerſum intelligamus. Quanꝗ Cyrillus enarrãs nõ addit huius. Deinde ἔρχεται poteſt eſſe ueniet futuri temporis, propter inſtantem paſſionem & accuſationem. Hieronymus in commentarijs Oſeę citat Veniet. Certe præteriti temporis eſſe non poteſt.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Tempus præſens aliquoties actionem ſignificat ſine tempore

OMNEM palmitem in me non ferentem fructũ tollet.) Græce eſt αἴρει, id eſt, Tollit, præſentis temporis: in exemplari Conſtantienſi, quidam ex i, fecerat e, inflexo faſtigio: & eum, additum eſt, iuxta proprietatem ſermonis Hebraici. Ac mox:

Purgabit eum.) καθαίρει, Purgat ut actionem & functionem patris declaret abſꝗ ratione temporis.

Fructum plus

Fructum plus.) ἵνα πλείονα καρπὸν, id eſt, Vt plus fructus, aut copioſiorem fructum. id quod uideri poteſt deprauatum à librario, niſi altum dormiuit interpres.

Vos palmites.) κλήματα. Auguſtinus libro aduerſus literas Petiliani primo capite quinto, legit Sarmenta, pro palmitibus.

Miſſus eſt

Mittetur foras.) ἐβλήθη ἔξω, id eſt, Miſſus eſt foras, uel potius Eiectus eſt foras. Cum hoc congruit quod ſequitur & areſcit, Item,

Mittitur, & ardet

Et areſcit.) ἐξηράνθη, id eſt, Exaruit. In hoc certe ſuffragantibus antiquis codicibus, quanquam in Conſtantienſi uigilauerat raſor ille. Vnde probabile eſt, & mittetur, pro mittitur, quoniam id erat in procliui à librarijs deprauatum. maxime cum ſequatur Et ardet. Oſtendit enim per ſimilitudinẽ quid fieri ſoleat, ut per eam intelligamus quid in nobis futurum ſit, ni manſerimus in uite.

Solœciſmus manifeſtus

Et colligent ea.) καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, id eſt, Colligunt eos, ut ſubaudias palmites. Vetuſtiſſimus codex Latinus habet Colligent eos, nẽpe ut palmites, qui Gręcis ſunt neutri generis. & ardent non ardet. Duplex fuit hic erroris occaſio: altera quod ſubito mutatᷣ numerus in palmes, & palmites: altera quod etiã apud Græcos eſt uerbũ ſingularis numeri καίεται. Verũ in priore meminiſſe debebat, quod in his quæ genus rei ſignificant ſubinde mutatur numerus. Etenim nihil refert, utrum dicas Elephantus poſt decem annos parit, an elephanti pariunt. Hic ſpeciẽ palmitis diſtinxit à ſtirpe. In altero nõ animaduertit, nominibus neutri generis numeri pluralis addi uerbum ſingularis numeri. Et ne ſoli Græci ſic uideantur legere, in codice Conſtantienſi in ea, & in ardet erat raſura, ut agnoſcas fuiſſe ſcriptum, eos, & ardent. Ex Chryſoſtomo non liquet quid legerit, Theophylactus nobiſcum facit, Nec è Cyrillo, niſi quod exempli meminit, ex quo ſubindicat hæc de uite & palmitibus dici.

Numerus pro numero in collectiuis aut speciem ſignificantibus

Mittent

Mittent.) βάλλουσι, id est, Mittunt, & in hoc suffragantibus antiquissimis exemplaribus. quanquam aptius erat, Conijciunt.

Fructum plurimũ.) καρπὸν πολὺν, id est, Fructum multũ, siue ut alibi uertit, Copiosum.

Quàm ut animam.) ἵνα τις τὴν ψυχὴν, id est, Vt quis animam. Quàm nec additur, nec est addendum. Etenim si addas quàm, significas unam hanc esse charitatem maiorem ea quam habuit Christus, si quis animam impendat amicis. Certe codex aureus non addit, nec Constantiensis. *Sermonis ab surditas*

Iam non dicam.) οὐκέτι λέγω, id est, Iam non dico, siue, posthac nõ dico. Suffragatur Grecæ lectioni codex aureus.

Scitote quia me.) γινώσκετε. Græca uox anceps est ad Scitote & scitis.

Me priorem uobis.) ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, Me qui sum primus uestrum, siue me prius quàm uos. Nam sermo Græcus anceps est ad utrunque sensum, quãquam posterior magis probatur, ut πρῶτον aduerbium sit, & superlatiuum usurpatum uice comparatiui.

Mementote sermonis mei.) Mei non est in Græcis codicibus, sed interpres expressit emphasim articuli Græci τοῦ λόγου.

Nunc autem excusationem non habent.) πρόφασιν, Prætextum. Plus enim quiddam dixit, quàm si dixisset Excusationem. Nam & qui iustam excusationem non habent, tamen prætexunt aliquid. Istis erat adempta omnis tergiuersatio. *Excusatio πρόφασις*

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est psalmo sexagesimooctauo, iuxta nostram supputationem.

Cum autem uenerit paracletus, quem ego mittã uobis à patre spiritũ ueritatis.) τὸ πνεῦμα, Quoniam neutri generis est, incertũ est utrius sit casus, nominandi, an accusandi. Cæterum magis conueniebat spiritus. Interpretatur enim quis sit ille consolator, nempe spiritus ueritatis. Non enim mittendo fit spiritus, sed qui spiritus est mittitur.

Qui à patre procedit.) ἐκπορεύεται. Quod elegãter uerti poterat, & proficiscitur, nisi processionis uocabulum aures iam omnium occupasset. Atqui proprie procedit, qui pompa quadam prodit in publicum, uelut sponsus procedit, aut sponsa. Quod Vergilius dixit: Tandem progreditur. *Spiritus à patre prodiens*

Et uos testimoniũ perhibebitis.) Græce est μαρτυρεῖτε, id est, Testimonium perhibete, ut sit imperandi modus, aut testimoniũ perhibetis. Atque ita scriptum fuisse suspicor ab interprete. Sanè Cyrilli interpres uertit perhibete, nimirũ suum sequutus exemplar nõ nostram æditionem. Quanquam mihi uidetur accõmodatius Perhibetis μαρτυρεῖτε, hoc est, ipsi estis testes, & mox adijcit causam, Quia ab initio mecũ estis. In Cõstantiensi erat perhibetis.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

ABSQVE synagogis.) Græcis composita dictio est ἀποσυνάγωγος, quasi dicas Alienus à synagoga, & interdicent uobis synagogam.

Sed uenit hora.) ἔρχεται, Venit, aut præsentis est temporis, aut futuri. Hic magis uertendum erat, Veniet, siue instat. Et tempus potius quàm hora. *Hora pro tempore*

Arbitretur obsequium se præstare.) δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ, id est, Videatur cultum exhibere deo & sacrificium offerre. Obsequium apud Latinos longe aliud sonat.

Reminiscamini.) μνημονεύητε, id est, Memores sitis, siue Memineritis. Reminiscimur enim proprie quæ nobis exciderant.

Et iam non uidebitis.) καὶ οὐκέτι θεωρεῖτε, id est, Non amplius uidetis. Quanquã apparet eum abusum tempore. Item est οὐκέτι, id est, Postea, siue deinde.

Ille spiritus.) Ille non refertur ad spiritum quantum ad uocem, sed ad paracletum, id est, consolatorem, ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα, id est, Ille qui est spiritus. Nam spiritus, ut diximus, apud Græcos neutri generis est.

Docebit uos omnem.) Græce nõ est docebit, sed ducet, ὁδηγήσει, & in omnẽ ueritatem.

Modicum & nõ uidebitis.) θεωρεῖτε, id est, Videtis suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus. Quanquam ut dixi, uidetur abuti tempore, cum sequatur mutato uerbo ὄψεσθε, Videbitis. Cæterum quod modicum pro pusillo posuit, suo more facit, cum Latinis modicum dicatur moderatum, à modo. Hic ad tempus refertur μικρόν. *Modicũ pro pusillum*

Plorabitis

Plorabitis & flebitis.) κλαύσετε καὶ θρηνήσετε, id est, Plorabitis & lamentabimini, siue lugebitis. Nemo tollet à uobis.) οὐδεὶς αἴρει, id est, Nemo tollit, uerbo præsentis temporis. Hoc est nemo potest tollere.

In nomine meo.) Hebræis in nomine alicuius fieri dicitur, quod autoritate ac uirtute cuiuspiam fit. Id non uideo quomodo Latine possit exprimi. Siquidem In nomine meo, non est elegantiæ Romanę. Sub nomine meo, non prorsus idem exprimit. Nomine meo, certe ambiguum est. Proinde fortassis præstiterit hunc sermonē inter eos numerare, quos oporteat peculiari sacrarum scripturarū linguæ condonare.

Ipse pro ultro

Ipse enim pater.) αὐτὸς, apud Græcos quiddam habet, quod haud scio, an sit apud Latinos, ut ultroneum significet. sensus enim est, Non dico me rogaturum pro uobis, ut uobis faueat, iam enim ultro uos diligit, etiam nemine rogante. Vnde & αὐτόματα uocant illi.

Ecce uenit hora & iam uenit.) Prius Venit, præsentis est temporis, ἔρχεται quo tamen Græci aliquoties in significationem futuri utūtur. Græcis diuersa sunt uerba, Venit & uenit: cum posterius sit ἐλήλυθεν, Vnde rectius erat, Instat hora & iam adest.

In mundo pressuram habebitis.) ἔχετε, præsentis temporis, Habetis.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

POTESTATEM omnis carnis.) Carnem, hominem uocat.

Et omne quod dedisti ei, det eis uitam æternam.) Suspicor hanc loquendi formam ab Hebræis sumptā, quare sensus erat reddendus potius ꝙ̄ uerba.

Te solum uerum deum.) σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, id est, Te qui solus uerus es deus. Hic locus præter cæteros Arianis præbuit occasionem erroris, ut dicerent solum patrem esse uere ac proprie deum: quum quod solum dixit, non excludat filium, sed separet uerum deum à dijs gentium. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo capite primo, pro Deum legit dominum, nisi malumus hoc librarijs imputare. Diuus Augustinus locis aliquot distinctione propellit Arianos, sic ordinans: ut cognoscant te, et quē misisti Iesum Christum solum uerum deum, quæ distinctio quum dura sit apud latinos, apud Græcos durior est, ob articulum additum τὸν, etiamsi sententia quam adfert Augustinus uerissima est. Verum ante mysterium passionis Christus diuinam naturam sic indicijs prodidit, ut non nisi post resurrectionem clare intelligeretur. Nec tantum est tribuendum hæreticis, ut horum odio scripturam torqueamus. Hic exclamabunt scio, quod sacros ecclesiæ doctores taxem, qui scripturam interdū ad uictoriam detorserint. Suaues homines, ipsi fatentur in illis sacris doctoribus esse multas opiniones, quas si quis tueatur, conijciendus sit in rogum: & mihi clamant, ó cœlum, ó terra, quod indicem eos uno atꝗ altero loco scripturam ad uictoriam accommodasse, uel quia sic esse interpretādam sibi persuaserint, uel quia hoc sibi in conflictu cum impijs permiserint.

Clarifica me.) Verbum clarificandi toties hic repetitum Græce est Glorificare, δοξάζειν. Et claritate δόξῃ, id est, Gloria.

Priusquam mundus fierer.) Græce est, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί, id est, Priusquam mūdus esset: Interpres legisse uidetur γίνεσθαι, pro εἶναι. Hieronymus hunc citans locum ad Fretelam, legit esset, & Græce legit εἶναι.

Filius perditionis & similia

Nisi filius perditionis.) Et hic color sermonis peculiaris est Hebræorum, qui pro epitheto addunt genitiuū substantiuū, deus pacis, deus pacificus, lex mortis, lex mortifera, filij inobedientiæ, filij inobedientes. Alioqui quid est filius perditionis, nisi quē peperit perditio?

Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.) Potest & hic esse sensus si legamus coniunctim, Sicut tu me misisti in mundum, & sicut ego eos misi in mundum, ita pro eis quoꝗ sanctifico meipsum, ut quemadmodum ego sancte prædico ueritatem tuam, ita prædicent & illi quod à me didicerunt. Si placet hæc lectio, omittendum est aduerbium ita. In aureo codice non additur ita.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

Torrens cedron

TRANS torrentem Cedron.) τῶν κέδρων. Articulus additus indicat Cedron non esse nomen Hebraicum, Sed Cedrorum. Opinor torrentem ita dictum quod hinc & hinc cedros haberet, quemadmodū dictus est mons oliuarum. Diuus Hieronymus meminit huius nominis in locis Hebraicis, indicans torrentem

rentem ac uallem esse eius nominis ad orientalem plagam urbis Hierosolymitanæ. Atque haud scio, an à situ loci uocabulum loco sit inditũ, quum idem inibi testetur Cedem quod est apud Ezechielem, ab Aquila & Symmacho uersum fuisse orientem. Etiamsi Capnion noster putat ab obscuritate dictum Hebræis, & uocem Cedron Hebraicam esse, non Græcam, cum Hebræi Cedros arazim appellent. Fit autem huius torrentis mentio, libro Regum secundo capite decimoquinto, quẽ transisse legitur Dauid, fugiens Absolonem. Rursum libro Regum tertio, capite decimoquinto, Asa simulacrum Priapi exussit in torrente Cedron. Item libro Regum quarto, capite uigesimotertio Iosias rex prophanũ lucum qui erat in domo domini, exussit in conualle Cedron. Atq; ex primo loco non satis liquet quid senserint interpretes de Cedron. Sic enim legimus, καὶ ὁ βασιλεὺς διέβη τὸν χειμάῤῥουν κέδρων. In secundo loco uidemus additum articulum, καὶ ἐνέπρησε πυρὶ ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῶν κέδρων. Rursus tertio loco bis ponitur κέδρων absq; articulo, εἰς τὸν χειμάῤῥουν κέδρων, καὶ κατέκαυσεν αὐτὸν ἐν τῷ χειμάῤῥῳ κέδρων. Nec secus legitur libri Regum tertij capite secundo, quanquam ordo narrationis hic in Græcis codicibus dissidet à nostris exemplaribus Latinis, καὶ διαβήσῃ τὸν χειμάῤῥουν κέδρων. Neq; tamen negarim hęc omnia committi potuisse culpa librariorum Græce scientium, Hebraicæ nescientium. Proinde non inuitus subscribo sententiæ Capnionis. Tradit enim se dominus potestati tenebrarum.

Sinite hos abire.) Fateor alienius esse ab instituto meo, tamen quoniam incidit cõmode libet admonere. Noui quendam magni nominis Theologum, qui hæc uerba Christi torsit ad defendendam clericorum immunitatem, quasi Christus præceperit principibus, ne sacerdotes grauarent exactionibus, ac tyrannide. Sententiam uehementer probo. Melius enim cum principibus ageretur, si suis stipendijs essent contenti. Verum id ex hoc loco ridicule colligitur mea quidem sententia, quum Christus hic agat personam ueri pastoris, discipuli populum repræsentent Christianum. Docet igitur ut quoties ingruit procella persecutionis, episcopus pro suorum incolumitate, suum caput periculis obijciat, & illis quoad possit, consulat, secus q̃ aliquãdo facit principum ac pontificũ uulgus, par existimantium, ut unius capitis tuendi gratia, totus populus, imò tot populi, se, suos, ac sua perdant. *Sinite illos abire*

Cohors autem & tribunus.) Cohors Græce est, σπεῖρα, id est, Funis, siue caterua, & tribunus est χιλίαρχος, id est, Præfectus mille uiris. Diuus Augustinus cumq; hoc alij complures in hoc laborant, ut de negatione Petri narrationem Euangelicam redigãt in concordiam. Propterea quod Ioannes cap 18. uideat à cæteris omnibus dissentire, nec ea dissonantia tantum obstrepit in libris Latinis, uerumetiam in Græcis. Quo magis admirandum est nec Chrysostomum hac discrepantia fuisse offensum. Sic enim refert Ioannes: Iesum fuisse comprehensum, & ligatum primum ad Annam abductum: eò secutũ Petrum, atq; ibi primum negasse Iesum. deinde post multa subiungit Iesum ab Anna ad Caipham missum, ubi eum bis negauit Petrus: ex qua narratione declaratur primam negationem apud Annam esse factam, reliquas duas apud Caipham, cæteris Euangelistis magno consensu narrantibus, omnes Petri negationes in ædibus Caiaphę factas esse. Sensit hic nonnihil scrupuli & Ioannes Gerson, qui testatus uarios uarie hac de re sensisse, addit sibi uideri Augustinum in hac fuisse sentẽtia ut omnes negationes crederet esse factas in domo Annæ. Verum ex Cyrilli cõmentarijs uidetur hæc tota quæstionis difficultas explicari, qui & legens & interpretans satis declarat, & in Græcis & in nostris codicibus quædam uerba fortassis scribarum incuria prætermissa. Nam Græca sic habent, ἡ οὖν σπεῖρα, καὶ ὁ χιλίαρχος, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων συνέλαβον τὸν ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν, πρὸς ἄνναν πρῶτον, ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ καϊάφα ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, ἦν δὲ καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς ἰουδαίοις, καὶ τὰ λοιπά: quæ nostra translatio consentiens habet hunc in modum. Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primum. Erat autem socer Caiaphæ qui erat pontifex anni illius: Erat autem Caiaphas qui consilium dederat Iudæis &c. Cyrillus autem ut habetur latinus legit hunc in modum. Cohors ergo & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iẽsum, & ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primũ, Erat enim socer Caiaphæ, qui erat pontifex anni illius. Et interiecto commentario subijcit, miserunt autem eum ad Caiapham pontificem, erat autem Caiaphas qui consiliũ dedit Iudęis, quia expedit unum hominem

hominem mori pro populo. Sequebatur autē Iesum Petrus. Vnde liquet inter hęc uerba, qui erat pontifex anni illius, & inter hæc, Erat autem Caiaphas, qui consilium dederat, prætermissa fuisse hæc, & miserūt eum ligatum ad Caiapham pontificem, ut deinde sequatur, Erat autem Caiaphas qui cōsilium dederat Iudæis: & hoc ordine lectionis omnes negationes intelligentur esse factæ in domo Caiaphæ, nulla Annæ. Quid aūt senserit Gerson non satis intelligo, quum ex Augustini uerbis tale nihil possit colligi, nec in alijs Euāgelistis ullus est scrupulus, nisi quod omnes pretermittūt historiæ partem de Iesu ducto ad Annā. Siquidem Matthæus refert eum simul ut captus est fuisse ductum ad ædes Caiaphæ: idem narrant Marcus & Lucas, nisi quod nomen tacent, tantum uocant principem sacerdotum, cætera conueniunt: solus igitur scrupulus remanet in Ioanne, qui solus narrat eum primum ductum ad Annam, quod is, ut interpretatur Cyrillus, cum Iuda pactus fuerat: huic ubi satis factum est, sine mora ductus est uinctus ad Caiapham, uelut autoritate præminentem. Quid sit apud Annam actum non legitur, quicquid autē actum narratur, actum est in ædibus Caiaphæ. Restat adhuc unus scrupulus, qui cōueniat ut aliquanto post Ioannes prosequens historiæ narrationem, scribat, & misit eum Annas ligatum ad Caiapham pontificem. Non enim prosequitur ordinem rerum gestarum, sed ad gradum reuocat narrationē, ut id quod cœperat de negatione Petri perficiat. id quod & Cyrillus subindicat his uerbis: quasi currentem equum, narrandi progressum Euangelista utiliter reuocat, & ad priora rursum orationem reducit. Quare sic? Quia negationem Petri tertio factam exponere uoluit, repetit ergo breuiter, & missum ab Anna Iesum ad Caipham iterum dicit, Petrum interrogatum exponit: Hactenus Cyrillus. Astipulatur huic sententię & Cyrilli lectio. Nō enim legit, Et misit eum Annas, sed misit igitur eum Annas. Solet autem hæc dictio esse reuocantis orationem à digressione. Hoc quicquid est, uolui communicatum esse studiosis, citra cuiusquam præiudicium.

Ad prunas.) ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, id est, Congestis prunis, ita ut fit in atrijs magnatum, quod fumi minus habeant.

Ad Caipham pro à Caipha Adducunt ergo Iesum ad Caiapham in prætorium.) ἀπὸ τοῦ καϊάφα, id est, A Caiapha, nimirum à domo Caiaphæ. Atq; ita legitur & in nostris exemplaribus, uel mediocriter emendatis. Ad eundem modum legit Chrysostomus & Cyrillus, ut ne memorem de Theophylacto. Nec est Græcis, Adducunt, sed ducunt, ἄγουσι. Diuus Augustinus deceptus exemplari deprauato uehementer laborat hoc loco, conans expedire, qui conueniat in prætorium fuisse ductum Iesum, quum legatur adductus ad Caipham. Quandoquidem prætorium nihil aliud erat, q̄ domus præsidis. Aut igitur, inquit, aliqua urgente causa de domo Annæ, quò ad audiendum Iesum ambo conuenerant, Caiphas perrexit ad prætorium præsidis, & socero suo Iesum reliquerat audiendum: aut in domo Caiphæ Pilatus prætorium acceperat, & tanta domus erat, ut seorsum habitantem dominum suum, seorsum iudicem ferret. Ac mox, Non introierunt, inquit, in prætorium, hoc est, in eam partem domus quam Pilatus tenebat, si ipsa erat domus Caiphæ. Porrò quum in uulgatis typographorum exemplaribus habeatur, à Caipha, non ad Caipham, tamen Augustinum ita legisse ex ipsa liquet interpretatione, quum quærit, sed si ad Caipham, cur in prætorium? Cæterum nihil erat causæ, cur in has angustias conijceret Augustinus, tum se, tum pontificem ac præsidem, ut duo summo magistratu præditi, duo diuersissimæ religionis ac gentis, sub ijsdem tectis habitare cogerentur. Res ipsa in expedito est, totus error è menda scriptoris ortus, torsit Augustinum. Atqui cum tantopere hæreret, ut nec sibi satisfaceret, mirum est, non consuluisse Græcos codices, aut certe Latinos emendatiores. Primum Iesus adductus est ad Annam, is uinctum misit ad Caiapham generum, illinc cum tota nocte nihil responderet, mane deductus est ad ædes præsidis. Deprauandi occasio hinc nata est, quod lector non agnouit tropum sermonis, quo dicimus, ad nos, pro eo quod est ad ædes nostras, & à uobis est, id est, ab ædibus uestris. Similem errorem indicauimus Marci quinto, Ab archisynagogo. Est autem hic tropus synecdoches species, qua possessorē indicamus nomine rei possessæ. Quale est Vergilianum illud, Iam proximus ardet Vcalegon. Item illud ex Eunucho, Eamus ad me, id est ad ædes meas.

Pensitata Augustini sententia

Tropus ignotus

Ministri mei utiq; decertarent.) Cum Græcis constanter sit ἠγωνίζοντο, mirum, quid sequutus

ſequutus Cyprianus libro aduerſus Iudæos ſecundo, capite uigeſimooctauo, legerit, Miniſtri mei turbarentur.

EX CAPITE DECIMONONO.

ET dicebāt, aue.) In Latinis codicibus adduntur hæc: Et ueniebant ad eum, & dicebant aue. Id in Græcis non eſt, nec uideo qui congruat, ni forte alij percutiebant, alij ſalutabant.

Et exinde.) ἐκ τότε, id eſt, Ex eo, ut ſubaudias tempore.

Lithoſtratus.) λιθόστρωτος. Græce ſonat, quaſi dicas lapide ſtratus. Atque ita legitur in uetuſtis exemplaribus Latinis lithoſtrotos. Quanquam admodum inuitus in huiuſcemodi nugis facio iacturam temporis, tamen operæpretium eſt audire, quàm belle Græcam uocem λιθόστρωτος interpretentur duo magni nominis ſcriptores, Nicolaus Lyranus, & Hugo Carrenſis. Nam prior ille lichoſtratus, inquit, Græcum eſt uerbum, & dicitur à lichos lapis, & ſtratus quod eſt pauimentum, ſiue ſtratura. Poſterior autem, lichoſtratus, inquit, Græce eſt iudiciū, ſiue iudiciale. Obſecro te candide lector, quid efficiant ij, qui quicquid habent eruditionis ex huiuſmodi ſcriptoribus hauriunt, ex dictionarijs, ex ſummulis, undecunque iam plus decies congeſtis ac refuſis, idque ab ijs, qui ſi quid forte nacti fuerint eruditum in bonis autoribus, aut prætermittunt quia nō intelligunt, aut ſi attigerint, contrectatione conſpurcant & contaminant. Nihil autem tam fortunatum, quod iſti non reddant aliquo pacto deterius, & horum nænias uelut oracula legimus, in his conſeneſcimus. Proinde tales euadimus ipſi, quales ſunt ij, in quorum ſcriptis aſſidue uerſamur. Cæterū ut ad rē redeā, λίθος, lithos, non lichos Gręcis lapis eſt, & στρωννύω, ſterno, inde στρωτὸν dicitur quod quocunque modo ſtratum eſt, & στρῶτα, quod inſternitur. In codice aureo lithoſtrotus recte ſcriptum erat, quemadmodum & in Conſtantienſi. Cęterum Gabbata locum æditum ſonat hebræis. Vnde apparet locum fuiſſe æditiorem accommodum iudicio.

Lithoſtrotus

Ridicula interpretatio duorum

Non habemus regem niſi Cæſarem.) Cæſar hoc loco ſignificat imperatorem Romanum. Nam id cognominis etiamſi non fuit ortum à Iulio, tamen ab hoc imperij uſurpatore, in ſucceſſores tyrannidis eius deriuatū eſt. Porrò quod regem uocat non imperatorem, hoc eſt, βασιλέα, non αὐτοκράτορα, ſciendum eſt, Græcis & imperatorem Romanum dici βασιλέα.

Imperator

Et baiulans ſibi crucem.) Græci legunt, Crucem ſuam, τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. Hoc tametſi ad ſenſum nihil intereſt, tamen admonitum uolui lectorem, ne continuo radat.

Et titulum Pilatus.) Euangeliſta Latina uoce uſus eſt, τίτλον, ut ſupra in linteo & prætorio. Matthæus uocauit αἰτίον. Dicere poterat ἐπιγραφὴν, id eſt, Inſcriptionem, quemadmodum dixit Lucas.

In ſuam.) εἰς τὰ ἴδια, id eſt, In ſua, concordantibus & antiquiſſimis uoluminibus, hoc eſt, In ſuum ius. Sic etiam interpretatur Ambroſius in libello ad uirginem.

Titulus τίτλος

Vas aceto plenum.) Quum Gręce ſit σκεῦος, tamen Hilarius locum hunc adducens cōmentario in pſalmum lxviij. legit, pro uas, concha, ueluti uaſis genus exprimens.

Tradidit ſpiritum.) Cyrillus hic ſubijcit & interpretatur de uelo templi ſciſſo, quod nec in Latinis codicibus, nec in Gręcis additum comperitur: & tamen ille huic particulæ proprium caput tribuit, ne quis caſu factum exiſtimet.

Lancea latus eius aperuit.) ἔνυξε, id eſt, Fodit ſiue pupugit. Interpres legiſſe uidetur ἤνοιξε, quod ſignificat, Aperuit. Mirum unde nata ſit fabula, quæ iactat de perfoſſo Chriſti latere Matthæum diuerſa ſcripſiſſe, uidelicet domini latus lancea fuiſſe perfoſſum antequam emitteret ſpiritum, quum Ioānes id factum narret, poſteaquam expiraſſet. Atqui quum ea lectio nuſquam reperiatur apud Matthæum nec in libris Græcorum nec in libris Latinorum nec huiuſce rei quiſquam ullam omnino faciat mentionem, ex tam multis qui loca apud Euangeliſtas diſſonantiæ ſpeciem habentia conati ſunt in concordiam redigere, ueriſimile eſt, hoc eſſe commentum gloſſographorum, quos ipſa res docet nō minus impudentes fuiſſe quàm indoctos: quemadmodū in pandectas, quum nihil haberent quod adferrēt de Diomedis & Glauci permutatione, ridiculam ex ſe fabulam confinxere. Ita qui gloſſemata ſcripſit in primam Clementinarum, non intelligens cauſam quur Clemens quintus, aut Ioannes 23. qui Clementinas edidit, pronunciarit Ioannem Euangeliſtam dum narrat

Christo exanimi latus fuisse perfossum, rectũ tenuisse narrationis ordinem, affinxit apud Matthæum in quibusdam exemplaribus contrarium legi, & addit eum locum à Ioãne pontifice sublatum fuisse ex Euangelio Matthæi. Atqui complura sunt loca in quibus uidetur Euangelistarum sermo inter se pugnare, nec huiusmodi scrupulis medemur rasuris aut assumentis sed expositione. Ex eius Clementinæ fragmentis probabilius colligi potest, fuisse doctores scholasticos, qui senserint Ioannem posterius narrasse quod prius erat factum. Siquidem ante narrauit quod Iesus post gustatum acetũ inclinato capite tradiderit spiritum, dein prosequitur, quomodo ad maturandã mortem damnatorum fregerint crura duobus latronibus. Mox accesserũt ad Iesum idem facturi, ni comperissent eum iam esse mortuũ. Nõ fregerũt, inquit, eius crura, sed unus militũ lancea percussit latus eius. Hoc illi sic uidẽtur accepisse, quasi miles ille uiuo domino latus aperuerit, antequã latronibus frangerẽtur crura, quasiq; dominus ex eo uulnere fuerit mortuus, ut nõ fuerit opus frãgere crura. Græcum uerbum est ἔνυξε indefiniti temporis, quod si quis uertat pupugerat, haberetur sensus quem illi uolebant. Verum eam opinionem damnat hæc Clementina scribẽs scholæ Bononiensi, declarans que accipiendum rem eo gestam ordine, quo narrat Euangelista. Quod autem miles lancea pupugit latus Iesu, non erat crudelitatis, sed explorantis an certa mors esset. Quemadmodum in hostium strage, si dubitatur an qui iacet exanimi similis, adhuc spiret, pugione percutiunt pedem aut tibiam. Ad eum ictum commouet sese qui nondum est plane mortuus. Horum nihil casu gestum est, sed omnia numinis prouidẽtia, ne quis iactaret Christum non fuisse uere mortuũ. Illud leuiculum, quod sermo Græcus anceps est, eo quod αὐτοῦ ad lanceam referri potest, lancea sua percussit latus. Interpres uertit αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, id est, latus eius, ut αὐτοῦ Christum notet. Nulla esset ambiguitas si seruaretur differentia quam grammatici tradunt inter αὑτοῦ prima aspirata, & αὐτοῦ prima tenui.

Et ille scit quia uera dicit.) Sensus anceps est etiam Græcis, utrum Christus sciat quod Euangelista uera narret, an ipse Ioannes sibi conscius sit, quod uera loquatur, loquitur enim de se, ueluti de tertia persona.

Videbunt in quem transfixerunt.) Est apud Zachariam capite duodecimo. Iuxta æditionem Septuaginta legitur ad hunc modũ: Et aspicient ad me, pro eo quod insultauerunt, καὶ ἐπιβλέψονται πρός με, ἀνθ' ὧν ὠρχήσαντο. Hebraica ueritas sic habet, interprete Hieronymo: Et aspiciunt ad me quem confixerunt. Diuus Hieronymus indicat Septuaginta lapsos similitudine elementi. Nam si legatur, דָּקָרוּ sonat ἐξεκέντησαν, id est, Compunxerunt. Sin autem contrario ordine literis commutatis רָקָדוּ sonat ὠρχήσαντο, id est, Saltauerunt. Itaq; Ioannes neq; magnopere respexit quid uertissent Septuaginta, & ex Hebræo sensum magis curauit appendere, q̃ annumerare uerba. Citat hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachium de optimo genere interpretandi. *Cõpunxerunt insultarunt*

Et ligauerunt eum.) αὐτὸ, id est, Illud, nempe corpus. Atq; ita legit Augustinus.

EX CAPITE VIGESIMO.

CVCVRRIT ergo.) τρέχει, id est, Currit, uerbo præsentis temporis.

Inuolutũ in unũ locũ.) In uno loco, quanq; Græca præpositio anceps est.

Sudarium Et sudarium.) Latina usus est uoce Græce scribens. Nam illi καψιδρώτιον appellant autore Polluce.

Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.) Quid est, Iterum abire? an iam semel abierant? Proinde Rursus erat dicendũ, non iterũ. Et ad se dixit, pro domũ suã.

Et uidit duos angelos.) καὶ θεωρεῖ, id est, Cernit, siue uidet, præsentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit Grecã figuram, iuxta quam illi in purpura uocant hominem purpuratum: unde nos uertimus Albis amictos.

Conuersa est retrorsum & uidit.) Rursus est θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Ascendo ad patrem meum.) In hoc sermone semel duntaxat additur articulus, πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου, καὶ θεὸν ὑμῶν. Siue quod articulus præcedens seruit & reliquis partibus, siue quod hoc pacto magis exprimitur quod sensit Christus, se accedere ad eum qui esset pater sibi communis cum discipulis, atq; idem deus, sibi cum illis communis. Sic & Paulus alicubi, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Etenim si dixisset τὸν θεόν μου, uisus fuisset, alium dicere patrem suum, alium deum suum.

Quia uidi dominum, & hæc dixit.) ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. id est, Quod uidisset dominum, atque is hæc dixisset sibi. Interpres legisse uidetur ἑώρακα, nec refert ad sensum.

Dixit ergo eis iterum, pax uobis.) Vides ut nihil magis inculcauit Christus suis, quam pacem. In extrema illa oratione, quàm sollicite mandauit suis, ut inter sese amarent, quoties iterat hoc suum præceptum? Deinde quàm enixe obsecrat patrem, ut illi unum essent. Non ait, Cōcordes, sed unum, & addidit insigne exemplum summi consensus: Sicut tu & ego unum sumus. Hic rursus non contentus semel dixisse: Pax uobis, repetit Pax uobis, & non pudet hodie Christianum populum, nihil aliud quàm belligerari? Ferendum utcunque si tantum insaniret populus. Nihil aliud aucupantur plerique principes, imò quod fœdius est, non solum incitant ad hæc sacerdotes, uerum ipsi belligerantur. Qui profitentur Euangelium pacis, plebem ad bella cohortantur: & quorum erat inflāmare ad pietatē hic, classicum canunt, & huc detortis sacris literis, pacificum illum ac mansuetissimum Christum, belli faciunt autorem. Qui si rediret in hanc ætatem, dispeream, nisi durius tractandus sit ab hoc Pharisæorum genere, quàm ab illis olim fuit acceptus. Verum hæc πάρεργα. Annotandum & illud, quod semel & iterum precatus pacem, deinde insufflato spiritu dixit, Quorum remiseritis peccata, &c. Qui ex his posterioribus cristas erigunt, & tyrannidem quandam sibi uindicant, cur non meminerunt eorum quæ mox præcesserunt? Omnia plena dissidijs, litibus, bellis. Toti turgemus mundano spiritu, & tamen placemus nobis autoritate commissa remittendi, aut retinendi peccata. Tuere autoritatem, sed cura ut adsit spiritus, per quem ille tribuit autoritatem.

Christus nihil diligentius docuit, quàm concordiam

Autoritas remittendi peccata datur sed prius dato spiritu sancto

Fixuram clauorum.) τύπον, id est.) Figuram, atque ita legitur in quibusdam codicibus Latinorum. Certe in exemplari Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium, declarabat prius scriptum fuisse figuram, non fixuram. Constantiense sine rasura habebat figuram, etiamsi mihi neutrum uerbum satis arridet. Sentit enim uestigium uulneris ex clauis impressum. Augustinus enarrans epistolam Ioannis, uertit Cicatrices. Verum ut Latinis exiguum est discrimen inter fixuram & figuram, ita Græcis inter τόπον & τύπον. Apud Irenæum lego figuras.

Fixuram pro figura

Incredulus, sed fidelis.) ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, id est, Infidelis, sed fidelis, siue Incredulus, sed credulus, aut credens, ne pereat παρονομασία. Etenim quod scribit Valla, fidelem Latinis sonare bonæ fidei hominem magis quàm credentem, hoc est, non qui habeat alteri fidem, sed qui præstet fidem, uere quidem dicit, uerum ea uox iam ab omnibus Christianis scriptoribus in hunc sensum est usurpata.

Dominus meus et deus meus.) Hic est unus locus in quo palàm Euangelista Christo dei uocabulum tribuit, Alioqui cum innumera sint argumenta in libris noui testamenti, quibus euidenter liquet pijs mentibus, Christum deum pariter atque hominem fuisse tamen infrequens est aperte dici deum, quod tam cœleste mysterium aures adhuc plurimorum illius ætatis uix laturæ uidebātur. Qua de re paulo copiosius dicemus in Annotationibus, quas scribemus in prioris ad Timotheum epistolæ caput primum. Nec est quod cauilletur hæreticus, hoc à discipulo dictū, agnouit Christus, utique repulsurus si falso dictus fuisset deus, præsertim cæteris audientibus discipulis.

Christus aperte dictus deus

Qui non uiderunt & crediderunt:) οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες, Augustinus in eo quem paulo ante citauimus loco, uertit, Et credunt, quod apud Græcos rarum non est in uerbis affectuum, præsertim quæ notant actum manētem, Neque enim qui credidit, credere desijt, sicut qui cœnauit cœnare desijt.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

Et illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterum: Afferte de piscibus quos prēdidistis, In nonnullis habebatur, Ceperunt & cepistis. Græce est, ἐπίασαν & ἐπιάσατε, nisi quod magis proprie πιάζομεν, id est, prendimus, fugientia. Nam capimus quomodocunque.

Nunquid pulmētarium habetis.) προσφάγιον, quod mox appellat ὀψάριον, inde dictum quod addatur pani, et Num quod dicendum erat, aut certe nunquid pulmentarij. Tunica succinxit se.) τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, id est, Pallio, siue penula aut toga.

Pulmentariū προσφάγιον

Nam tunica uestis est interior. Ependytes dicta quod superne induatur. Sed ut Romæ populus infimus tunicatus appellatur apud Flaccum, quod pro toga tunicis uteretur, ita uerisimile est piscatoribus, tunicam fuisse summam uestem.

Prunas positas.) ἀνθρακιὰν, ignis est ex congestis carbonibus.

Piscem & piscibus.) ὀψάριον, ὀψαρίων. Hic palàm apparet ὄψον & ὀψάριον eius nominis diminutiuũ pro pisci accipi, cum dicatur ab ὀπτῶ, quod est, asso.

Tanti pro tot Et cũ tanti.) τοσούτων ὄντων, id est, Cũ tot essent. De numero loquitur, nõ de magnitudine.

Et accepit panem & dabat eis.) Venit, accipit, & dat, omnia Græcis præsentis sunt temporis, ἔρχεται, λαμβάνει, δίδωσι. Suffragatur Græcę lectioni codex aureus.

Hoc iam tertio.) τοῦτο ἤδη τρίτον, id est, Hac iam tertia uice. Tertium erat latinius.

Simon Ioannis.) σίμων ἰωνᾶ, id est, Simon Iona. Quanquam in nonnullis erat ἰωάννα quemadmodum & in Luca.

Diligis me plus his?) Cur interpres non uitauit amphibologiam, dicens, Diligis me plus quàm hi? Alioqui Diligis me plus his, poterat intelligi, Diligis me plus quàm hos.

Amo Tu scis quia amo te.) Quod modo Diligis erat, nunc mutat Amo. Verum uariauit &
ἀγαπῶ Euangelista Græcam uocem, prius illud est, ἀγαπᾷς, posterius, φιλῶ, quibus tamen citra di-
Amo scrimen est usus. Id quod indicauit & Augustinus libro de ciuitate dei decimoquarto, ne
φιλῶ quis arbitratus subesse mysterium in hac uarietate frustra philosophetur. Apud Latinos amo uehementius est, quàm diligo.

Oues, agni Pasce agnos meos.) Bis dixerat, βόσκε, id est, Pasce, siue ale, semel ποίμαινε, id est, Rege, ut pastor regit gregem. Nec est ubiq; Agnos, sed bis πρόβατα, id est, Oues, semel ἀρνία. Nec in his opinor ullum esse discrimen. Illud obiter est admonendum, qui ex hoc loco gloriantur sibi commissum gregem domini, eos primum oportere meminisse à Petro ter exactum amorem erga Christum, neq; quemlibet amorem, sed ardentiorem cæteris: deinde ter item
Episcoporum summa in gregem charitas commissam illi curam gregis. Illud nimirum significatum est, non esse idoneum sacerdotio, nisi qui neglectis omnibus, nihil amet, nisi Christum, hoc est ueritatem, innocentiam, pietatem. Ad hæc nihil huic antiquius esse debere, quàm incolumitatem gregis sibi crediti. Proinde quæso quid frontis est istis quibusdam, qui prophanis, imò sceleratis principum obsequijs, qui pecunijs huc penetrant, qui sacerdotium nihil aliud quàm quæstum ac tyrannidem esse putant? Nec meminerunt quàm attente quibusq; legibus Christus suas oues Petro commiserit? Nec commiserit deuorandas, sed pascendas. Pascendas exemplo piæ uitæ, pascendas Euangelicæ doctrinæ pabulo, siue lac desiderabunt, siue solidum cibum: pascendas etiam opum subsidio, si res ita poposcerit.

Quò tu non uis.) ὅπου οὐ θέλεις. At cur non et superius itidem uertit, Ibas ubi uolebas, cum sit idem aduerbium Græcum? quanquam ego malim utrobique, Quò ibas, quò uolebas, & Ducet quò non uis.

Qui tradet.) ὁ παραδιδοὺς, id est, Qui tradit.

Sic eum uolo manere Sic eum uolo manere.) Quum omnia Græcorum exemplaria constanter habeant scriptum, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, nemini dubium esse potest, quin coniunctio si, mutata sit in aduerbium sic, idq; non interpretis uitio, sed errore librarij. Siquidem apud Latinos facilis & procliuis prolapsus est, à si, in sic, ob uocum affinitatem. Cæterum apud Græcos nihil simile est inter ἐὰν & οὕτως, ut hac occasione lapsus uideri possit interpres. Nec uero solum consentiunt exemplaria Græcorum, uerumetiam interpretes, Cyrillus, Chrysostomus, Theophylactus. Quanquam in his uoluminibus Chrysostomi nuper excusis, ab indocto quopiam si, mutatum erat in sic. Verum ipsa interpretatio palàm arguit Chrysostomum si legisse, dum in hanc disserit sententiam, Christum noluisse respõdere Petro, quid esset facturus de Ioanne, sed uoluisse temerariam & curiosam illius interrogationem retundere: at id non fecit, si respondit illum mansurum. Quin & diuus Hieronymus primo aduersus Iouinianum libro, citat hunc locum iuxta Græcam ueritatem. Et tametsi solent huiusmodi omnia ad semel publicitus receptum errorem deprauari, tamẽ haud scio quo casu factum est, ut hic locus etiamnũ in uulgatis exemplaribus apud Hieronymum manserit incorruptus. Qui si maxime fuisset corruptus, tamẽ ipse disputationis tenor arguit Hieronymum si legisse non sic. Et quanquam ad rei comprobationem satis erat tantus Græcorum codicum

omnium

omnium consensus, tamen in exemplari, cuius copiã nobis fecit bibliotheca canonicorum Corsendoncensiũ, palàm scriptũ est, Si eum, non Sic eũ. Nec dubito quin itidem scriptum fuerit in Paulino codice, nisi quod extrema pagella nos destituerat. In uetusto codice, quẽ uidimus in bibliotheca collegij, quod est Brugis diuo Donatiano sacrum, asscriptum erat utrunq;, si sic, nec locus carebat rasura. Astipulãtur nobis uetustissimi codices, quorum autoritatem sequuti sunt Basileæ fratres Amorbachij. Item codex Euãgelicus qui ob uetustatis miraculum seruatur in bibliotheca collegij Cõstantiensis, cuius inspiciendi copiam nobis fecit uir candidissimi pectoris Ioannes Botzemus eius sodalitij canonicus, bis citra ullũ rasuræ uestigium habebat, si eum. Inter uetustiores solus Augustinus quibusdã legisse uidetur, Sic eum uolo manere: uir ille quidem, quod negari non potest, sanctus, integer, acuto præditus ingenio, uerum pro ingenij simplicitate impense credulus, neq; perinde munitus præsidio linguarum, etiamsi non omnino rudis fuit Grecanicæ literaturæ, at nõ eousq; doctus, ut græcos interpretes expedite posset euoluere. Adde quod & sero uenerit ad Christiani nominis professionẽ, & mox iuuenis ad episcopale munus raptus est, ut ferè docendo discere cogeretur quod doceret, & scribendo disceret, quod scriberet, ut ipse alicubi fatetur. Proinde si quid etiam laberetur, uir alioqui maximus, nõ erat tamen conuitijs insectandus, quod nimium acerbe fecit hoc loco Valla. Augustinus, inquiens, ne hic quidem Græcam consulens ueritatem, speret se inter falsa uerum inuenire. Et aliquanto post odiosius. Nunc in tanta re uel euãgelica, uel ad euangelium pertinente, Græci fontis ueritate omissa, postulat ut sibi credamus, &c. Imò si quis attentius excutiat expositionem Augustini, comperiet & illum legisse, Si eum, non sic eum, atque illud sic ab indocto quopiam corruptum. Etenim quum fatetur obijci posse, dominum non dixisse quidem quod Ioannes nõ esset moriturus, sed tamen innuisse, nõne satis aperit quid legerit? Nam rogatus quomodo uelit sterni lectum, si respondeat, sic uolo manere, nõ significat uelle instratum manere, sed clare explicat. At si respondeat, quid si ita uelim manere, subsignificat nolle sterni, sed sic, ut in dubio relinquat quid uelit: uelut in comœdia qui sic loquitur, Quid si tibi eam nolo uendere, coges tu me, non negat se uelle uendere, sed indicat sibi liberum esse uendere aut non uendere. Atq; hæc dixerim, non quod impium existimem alicubi dissentire ab Augustino, sed quod nolim eum sine causa reprehendi. Porrò quanquam hæc non faciunt hæreticum, si sic, legas pro si, tamen error tam manifestarius nõ est dissimulandus in literis Euangelicis. Et ut fateor, non insectandum conuitijs qui sic labatur, ita commiserandum aio, ac subleuandũ. Excusatur is qui per imperitiam literarum his uerbis baptizauit, In nomine patri, & filia, & spirita sancta. Nemo tamen sciens laturus sit huiusmodi baptizatorem. Quin ipse Augustinus nõ probabat, quod populus in templis caneret: Super ipsam autẽ floriet, pro florebit, etiam si sciret deum non offendi solœcismis. Quãto minus dissimulandum, si tanto fœdior menda in Euangelicas irrepserit literas? Quod si Latinus interpres indicandi modum uertisset in modum subiunctiuum, non perinde lubricus fuisset lapsus: Si eum uelim manere donec ueniam. Vt ne repetam interim, quod ipse sermonis contextus refellit istorum lectionem. Sequitur enim, Et non dixit Iesus, quod discipulus ille non moritur. Quod si superius legamus, Sic eum uolo manere, planè dixit eum non moriturum, donec ueniret, quod Ioannes dictum fuisse negat. Nec ambigit Ioãnes, quin Christus manere dixerit, non mori, uerum negat id affirmasse Christum, sed in ambiguo reliquisse, ut ea res nihil attineret ad Petrum. Iam quum in omnibus Græcis codicibus summus sit consensus, quũ in tot uetustis Latinorũ libris reperiatur scriptura cum Græcis consentiẽs, quum Cyrillus à Trapezontio uersus obtineat germanam scripturam, quæ quidem non semel repetitur, & liber est excusus Lutetiæ ex autoritate theologorũ, sicut indicat præfatio, quum eadem lectionis integritas maneat apud Hieronymũ, Deinde quum Hieronymi, Chrysostomi, Cyrilli, nec dubito quin Theophylacti interpretatio (Nam hic extrema pagina deciderat) non patiatur aliud legi, q̃ si eum uolo, tamen theologus quidam Cartusianus ædito libro fortiter esseuerat, sic esse legendum ex autoritate Græcorum & Latinorum omnium, duobus fretus argumentis: primum quod si habet codex Chrysostomi latine uersi, & indiligenter excusi, deinde quod sic hodie recitatur in ecclesia. Hanc enim legem nobis præscribit, ut eam scripturã habeamus pro germana, quam obtinuit usus uulgaris. Atqui codices

Augustinus defensus aduersus Vallã

Error manifestus etiam in uocibus non est ferendus

declarãt, añte annos trecentos aut quadringẽtos publicum usum habuisse, si. Hęc igitur tũ erat germana lectio iuxta huius præscriptum. Sed quoniam nunc deprauato loco, publicus usus habet sic, quæ prius erat germana lectio, nunc est notha. Tantum ualet usus, ut eadem res sit uitrum & gemma. Sed asscribam Cyrilli uerba, quibus declarat quid legerit. Hunc igitur, inquit, ita domino dilectũ quum respexisset Petrus, statim interrogauit quis uitæ illi terminus immineret. Sed quoniam curiosa magis quàm utilis rerum alienarum inquisitio est: respondet quidem, sed ita ut rogantis animum abducat ad alia: nec mortis expertem futurum Ioãnem ait, sed si eum uolo manere donec uenio, quid ad te? id est, audisti Petre quæ ad te pertinent, cur aliena quæris? cur diuinæ iustitiæ secreta rimaris? Nam si etiam uellem minime istum mori, quid tu unquam emolumenti, aut quid cõsolationis cõsequereris? Non erit ergo prudẽs curiosus, si quid passurus sit, utrũ etiam alij eadem subibunt an non, cum aliorum calamitate pericula sua non mitigentur. Quamuis communiter insitum esse hominibus uideatur, ut optent, si quid periculi subituri sint, nõ esse solos, sed cæteros etiam aut uidere similia pati, aut saltem audire perpessos fuisse, uel omnino idem passuros. Quin & in Catena quum multi frustulatim citentur, tamen bonus aliquis casus uno loco seruauit integram lectionem, in his quæ ut arbitror referuntur ex Theophylacto: Opus tibi commissum attende & perfice, hunc uero si uoluero manere hic, quid ad te? Solus Augustinus inter ueteres legisse potest uideri, Sic eum uolo manere, deceptus mendo codicis, & ob id offensus absurditate sermonis torquet sensum uarijs interpretationibus. Vt autẽ intelligas hoc librariorum temeritate factum esse, Priore loco lector offensus hoc sermone, Dixit ei Iesus: Si eum uolo manere, donec ueniam, non animaduertens si positum pro an, aut quid si, & hanc partem referri ad id quod sequitur, quid ad te, uertit si in sic, & particulam quid ad te separauit à superioribus, Mox ubi uidit repetitum, si eum uolo manere, nec perinde iam congruere, si, quid ad te, separes à superioribus, reliquit si, piguit tamẽ restituere, quod ante mutarat. Ita factum est ut in nonnullis codicibus prior locus habeat, sic, posterior si. Deinde uariante scriptura, quum in alijs sic, in alijs si reperiretur, aliquis asscripsit alterum in margine, tandem utrunque relatum est in contextum. Hoc deprauandi genus frequenter offendimus in Hieronymo & Cypriano. Si quando citabatur ab illis aliter scriptura, quàm uulgo legitur, offensus scriba doctulus mutauit quod citabatur ex sua memoria iuxta uulgatam æditionem. Post ubi uideret eadem sæpius repeti, sensit non esse lapsum scribarum desijtque mutare. Itaque uariabat lectio in principijs & in medijs aut fine. Posteaquam uero res tot argumentis perspicua est, si quis in codicibus uulgatis erasisset superfluam c, aut in templo pronuntiasset, si eum uolo manere, non erat carpendus sed imitandus, si modo mutatæ lectionis rationem redderet, Nunc ego nec radendi, nec in templis aliter pronunciandi sum autor, tantum indico germanam lectionem ex fide utriusque linguæ codicum, & ex interpretatione probatissimorum ecclesiæ doctorum. Ita qui ueritati commonstratæ non credat, fortasse pertinax dici possit, qui reclamet, impudens, qui monstratorem negligat ingratus, qui nõ assequatur tam euidentia, tardus. Cæterum qui pro errore inueterato docet quod rectum est, nec ingerit noua, sed uetera restituit, hunc si quis falsarium seditiose clamitet, & mundum in illum scriptis furiosis concitet, quæso quo nomine donandus uidetur? Vt ego taceam, res ipsa loquitur, Et tamen hi se iactant absolutos theologos, nec minus sibi uidentur pij quàm docti, abominandum facinus arbitrantes, si pro scaro uescantur ouilla, & meram religionem esse ducunt, si bene monentẽ sic calumnientur. Tale sanctorum genus gignunt nobis, linum & lana, corium & pannus, pisces & fabę, nigror & albor, nomina & tituli. Excitet dominus spiritum suum in omnibus.

Sancti quos gignunt cæremoniæ sine spiritu

Donec ueniam.) Fallit hic ut ita loquar, Christus suos discipulos in Donec ueniam. Expectabant enim mox uenturum regnum Israel. Sequi erat mori morte uiolenta, et Manere non significat, simpliciter non mori, sed non mori ad exemplum Christi.

Exire, pro diuulgari

Exiuit sermo inter fratres.) Quomodo exijt, si erat inter fratres? quanquam sic usus est hoc uerbo Suetonius in Nerone. Exijt, inquit, post scenicas coronas opinio. Proinde dilucidius ac Latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos cęteros, et quod illic erat dictum paucis audientibus, id serpsit ad plures uulgante fama.

Quia non moritur?) Rectius erat, Quod non moreretur. Quanquam cõmodius erat omittere

tere coniunctionem, propter id quod sequitur, Sed si eum uolo manere. Neq; enim Dixit ei, refertur ad Ioannem, sed ad Petrum. Hoc obiter adijcere uisum est, quod quidam eruditus hoc loco putauit non posse coniunctionem omitti citra incommodum.

Nec ipsum arbitror mundum capere posse.) Hic Augustinus offensus hyperbola, capere non ad spatium loci refert, sed ad animum. Verum ad eundem modum, nec unam paginã diuinæ sapientiæ capere possit mundus. Nihil tale Chrysostomus, & Cyrillus, ingenue fatentur hyperbolen esse. Sentit autem incredibilem uim, ac multitudinem librorum. Est enim Græcis χωρῆσαι, quod de spatio loci proprie dicitur, ut annotauimus in eum locum, Non omnes capiunt hoc uerbum. Nec est, posse capere apud Græcos, sed tantum χωρῆσαι, id est, capere, siue capturum. Certe in aureo codice posse non additur, Ne in Constantiensi quidem. Deinde qui scribendi sunt, melius erat, Qui scribendi forent. *Hyperbole*

FINIS ANNOTATIONVM IN IOANNEM.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM EX CAP. I.

ACTA Apostolorum.) πράξεις. Quod Cyprianus uertit acta, Hieronymus interim actiones, interim acta uocat. Cæterum actus masculino genere reperitur quidem, sed in carmine, ut apud Lucanum: Licet ingentes abruperit actus. Verum acta magis uocantur, quę iudicijs aut testamentis, aut consimilibus modis transiguntur. Proinde ego gesta malim quàm acta, si utrunq; sit ex æquo liberum. *Actus Acta Gesta*

Primum quidem sermonem.) Equidem cupiebam hunc librum Lucæ, cum priore coniungere. Quandoquidem ille historiam Euangelicam duobus est complexus uoluminibus, quorum utrunq; ad eundem scripsit Theophilum, & posterius auspicans, prioris facit mentionem. Cæterum uerebar, ne non ferendum uideretur, euangelia distrahere. Quanquam hæc historia quid aliud est, quam euangelij pars, eaque meo iudicio non minima. Siquidem illic describitur granum frumenti solo conditum, hic describitur enatum, suasque paulatim aperiens ac proferens opes. Quod ni per Lucam cognouissemus, quibus modis Christus reliquerit terras, ubi, quo loco, quibus modis aduenerit promissus ille spiritus, quibus initijs cœperit ecclesia, quibus rebus polluerit, quibus creuerit rationibus, nonne bonam euangelij partem ignorassemus? Atque utinam sanctus Lucas, quemadmodum exorsus erat hanc narrationem, ita longius fuisset prosecutus, ac de cæterorũ item apostolorum gestis nonnihil attigisset. Quo magis admiror, apud Græcos hunc librũ tam uarium haberi, neq; quenq; extitisse apud Latinos ex antiquis scriptoribus, qui tam præclarum opus, ac prorsus euangelicę tum maiestatis, tum fidei, suis commentarijs illustrarit. Nihil enim extat, quod sciam, in hoc, pręter aliquot locorum uocabula, quæ Hieronymus annotauit, uerum ea non solum pauca, sed etiam paucis, si tamen hoc ipsum opusculum Hieronymi censendum est: certe docti hominis est, nec indignũ Hieronymo, nisi quod ibi citatur Hieronymus. Sero recepta est epistola ad Hebręos. De epistola Iacobi nonnihil est addubitatum. Apocalypsim sero recepit Italia, Gręcia ne nunc quidem satis approbat. Cęterum de actis nulla unq; dubitatio. Nam quod hic liber non receptus fuerit à Manichæis, quemadmodum indicauit Augustinus libro quo refellit Adamantium Manichæum, hoc plus etiam ponderis apud orthodoxos habere conuenit, si displicuit hereticis non minus ridiculis q̃ impijs. Atq; hoc sanè maiore studio conuenit, ut Christiani suæ gentis incunabula studeant cognoscere: quo posteaquam cognitum habuerint quibus rebus adoleuerit, ijsdem intelligant collapsam religionem instaurandam esse. Quum quartam adornarem æditionem, forte nactus sum Græcos commentarios Ioannis Chrysostomi titulo, uero ne an falso nondum pronuncio. Ex his tertia æditione quædam retuleram schedis per amicos suppeditata. Is exordiens testatur hoc opus adeo non fuisse celebre apud Græcos, ut non *Hæc historia pars est euangelij* *Acta apud Græcos deprauata* *Chrysostomi commentarij in Acta amphiboli*

autor modo plerisq; fuerit ignotus, uerum ne id quidem sciretur, an extaret liber hic de gestis apostolorum. Hoc opinor illum de uulgo fuisse loquutum, non de doctis. Cæterum exemplaria declarant hunc librum non perinde fuisse tritum apud Græcos, ut Euangelia, aut epistolas Pauli. Nec enim in ullo uolumine (de sacris loquor) maior erat lectionis uarietas. Ex fragmentis quæ truncatim adferuntur in glossa quam uocant ordinariam, apparet extitisse tum in hoc opus commentarios neutiquam indoctos, quos ego ab istis rhapsodis studio suppressos fuisse suspicor, quo pluris fierent quæ collegerant. Idem suspicor de ueteribus, quos citari uidemus in Catena aurea. Quæ enim occasio tot uolumina sic extinxisset ut nullum usquam superesset, uel casus incolume beneficio? Apud me certe nulla est dubitatio, quin spiritus sanctus ad fidei nostræ certitudinem hoc opus superesse uoluerit, nec ultra tamen proferri rerum gestarum historiam, partim ne nobis incerta essent ecclesiæ crepundia, partim ne uarietate narrationum à Christo paulatim delaberemur ad humana. Et erat semel finienda scripturarum inuiolabilis autoritas, ne turba uoluminum eleuaretur.

Actorū liber necessarius

Etenim si legas ea quæ cæteri qui feruntur fuisse uicini temporibus apostolorū literis prodiderunt, uel ut ab ipsis audita conspectaq;, uel ab ijs qui uiderant accepta, uideberis tibi fabulas, ut ita dixerim legere, si conferas cum grauitate fideq; huius historiæ. Et in his esse cōstat, qui quod in dialogis fieri solet, ex his quæ sacris libris continentur narrationes fictas contexuerint, aut certe ueris falsa miscuerint: rursum, qui uel ob ingenij tarditatem, uel ob memoriæ debilitatem, ea tradiderint, quæ uel non audierant, uel non intellexerant. Huius generis esse puto scripta Clementis & Papiæ, fortassis & Dionysij. Certe Papiam notat Eusebius in historia ecclesiastica, quasi qui quæ à Ioanne audierat, ingenio nō sit assequutus, unde & scriptis suis præbuerit multis ansam erroris. Homines erant, & humanis affectibus obnoxij. Quod si statim in his qui uixerant cum apostolis reperta est suspicio uel erroris, uel uanitatis, quid futurum arbitraris fuisse, si talium narrationum aut scriptorum autoritas longo successionis ordine, trāsisset ad posteros? Summa cura pariq; fide contexuit ecclesiasticam historiam Eusebius Cæsariensis. At quàm multa illic referuntur, quæ nihil habent grauitatis Ecclesiasticæ?

Humanæ historiæ quales

Primum pro priorem

Primum quidem.) Sæpius admonuimus apud Græcos πρῶτον usurpari uice comparatiui. Primum, pro priorem, siue superiorem. Nam sermonem, haud dubie librum euangelicū uocat: neq; enim ea dixerat, sed scripserat. Et Isocrates suos libellos λόγους appellat. Deinde haud scio satis ne Latine dicatur, Facere sermonem, pro eo quod est, uerba facere. Vnde nos, quo dilucidior esset sensus, non ueriti sumus ad hunc transferre modum: superiore quidem uolumine diximus Theophile, de omnibus quę cœpit Iesus, tum facere, tum docere: Poterat & sic, Et facere & docere, siue uel facere uel docere. Nam facereq; & docere, poēticum est apud Latinos, apud Græcos secus, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Partitus enim est omnē Christi uitam in duo, in facta & doctrinam. Fecit is admiranda, sed non minus stupenda docuit. Facta constant miraculis, doctrina decretis. Porrò quod huc adducunt quidam, prius esse facere, deinde docere, id argutius est q̃ accommodatius. Et tamen ad exhortandum, non inutilis est argutatio.

Reiecta quorundam interpretatio

De omnib. & omnia quid differunt

De omnibus.) Annotauit & hoc Chrysostomus, quod non dixit, omnia, sed de omnibus, nimirum ordinem ac seriem rerum indicans potius quàm nihil esse prætermissum. Alioqui dissentiret à Ioanne, qui negat mundum fore capacem uoluminum si singula quę dominus dixit fecit'ue scriberentur. Quod autem de ordine loquitur arguit quod sequitur, usq; ad diem illum. Exorsus est à natiuitate præcursoris, prosequutus est narrationem usq; ad ascensionem domini. Quoniam autem Ambrosius tribuit Lucæ stilum historicū, multum lucis adferunt rerum trāsitiones eiusmodi, ceu commissuræ partium, quæ paucis repetendo quod dictum est, refricant lectoris memoriam, & proponendo quæ dicenda sunt, reddunt auditorem ad ea quæ restant magis docilem. Euangelicam, inquit, historiam ab initio prosequutus sum usque ad tempus ascensionis: quod superest, absoluam hoc libro. Annotauit & hoc Chrysostomus, quod modestiæ causa suum opus sermonem uocat non Euangelium.

Per spūm sanctū præcipiēs

Præcipiens apostolis per spiritum sanctum.) ἐντειλάμενος. Præteriti temporis est, hoc est, cum præcepisset. Et hunc locum quoniam alioqui uidebatur obscurior, paulo fusius explicuimus.

explicuimus ad hunc modum. Ad eum usque diem, quo postquam impartitus in hoc ipsum spiritum sanctum mandata dedisset, quos delegerat, apostolis, sursum assumptus est. Sensit hic nonnihil incommodi etiam Beda, nam meminit hyperbati. Cæterum illud Per spiritum sanctum, ita positum est, ut ambigi possit utro sit referendum, ad superiora, an ad sequentia. Verum sensus magis exigit, ut ad superiora referatur, Siquidem impartijt illis spiritum sanctum à resurrectione: & ita mandauit prædicandi munus. Nisi malumus accipere, quod ipse Christus in baptismo, spiritum sanctum in se descendentem acceperit, quo facto postea delegerit apostolos. Cæterum prior lectio mihi magis probatur. Præsertim cum huic assentiatur Chrysostomus, διὰ πνεύματος, inquiens, ἐντειλάμενος τουτέστιν, πνευματικὰ πρὸς αὐτοὺς ῥήματα, οὐδὲν ἀνθρώπινον. Neque enim perinde arridet quod additur Per spiritum sanctum, quasi illius essent, quæ mandasset. Nam & hunc sensum proponit Chrysostomus. Et quod ait præcepisse, idem Chrysostomus non refert ad id quod sequitur, Ab Hierosolymis ne discederent, sed ad illud potius, Ite & docete omnes gentes &c. ut intelligamus eam doctrinam non esse Mosaicam, neque mundanam, sed spiritualem ac cœlestem. Hoc admonere uisum est, quod uideam interpretes Latinos, hoc in loco torqueri nonnihil & uariare.

Sensus anceps

Quos elegit,) οὓς ἐξελέξατο. Hoc interiecit, ut appareat Christum non omnibus mandata dedisse, sed ijs duntaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nempe duodecim apostolis, & septuaginta discipulis.

Assumptus est,) ἀνελήφθη, quod magis sonat receptus est, uidelicet in cœlum unde uenerat. Nam assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν, Matthæi primo. Et προσλαμβάνεσθαι, Rom. xiiij. Et hanc ipsam uocem ἀνελήφθη uertit receptum est, Actuum decimo.

In multis argumentis.) τεκμηρίοις. Argumentum hic uocat signum aliquod, per quod fides fit rei alioqui dubiæ. Et in multis, Hebraico more dixit, pro per multa argumenta. Cæterum quod sequitur, ὀπτανόμενος, participium est passiuum præsentis temporis. Proinde interpres dum, quod non solet, conatur exprimere rationem temporis, nimis diluto usus est uerbo. Siquidem apparet id quoque quod non est. Nos itaque maluimus circumloqui, Dum conspicitur.

Argumentum signum

Et conuescens præcepit.) Laurentius Valla, putat perperam in Latinis codicibus legi conuescens, sed scriptum fuisse conuersans, non dissimulans interim in aliquot Græcis codicibus haberi συναυλιζόμενος, in alijs συναλιζόμενος. Prius illud interpretatur conuersans, posterius hoc, conueniens, siue coniungens se cum illis: sic tamen ut uelit utriusque dictionis eandem esse uim. Ac satis apparet συναυλίζομαι dictum ab αὐλή, quod stabulum sonat aut diuersorium. Cæterum unde dicatur συναλίζεσθαι, non perinde liquet, nisi quod Hesychius συναλιζόμενος, interpretatur συναχθεὶς, καὶ συναθροισθεὶς, id est, Congregatus & conglomeratus, nec aliò uergunt, quæ scribit Suidas. Licet apud hunc addatur, υ, συναυλίσας, inquit, συνάξας, συναθροίσας, ac paulo post συναυλίαν interpretatur συμφωνίαν. Quanquam autem ferè consequens est, ut qui sub eodem tecto uersantur, unà nonnunquam cibum capiant, tamen id nec ex ipsa uocis ratione, nec ex Græcis, quos citaui, autoribus liquere potest. Iam in aceruo uocabulorum ad conuiuium pertinentium, quæ congerit Iulius Pollux, nulla huius uocis mentio. Tametsi non inficior Hieronymum in quæstione ad Hedibiam septima, uideri legisse conuescens, quum scribit hunc in modum: In altero autem tanta familiaritas erat, & perseuerantia, ut cum eis pariter uesceretur. Vnde & Paulus apostolus refert, eum quingentis simul apparuisse discipulis. Et in Ioanne legimus quod piscantibus apostolis in litore steterit, & partem assi piscis fauumque comederit, quæ ueræ resurrectionis indicia sunt. Et Chrysostomus in commentarijs qui feruntur in hunc librum eo nomine, palàm interpretatur de cibo sumpto. Eius uerba subscribam διά τοι τοῦτο καὶ τότε τεσσαράκοντα ἡμέρας ἔμεινεν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἔλεγχον διδοὺς ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ὄψεως τῆς οἰκείας, ἵνα μὴ φάντασμα εἶναι νομίζωσι τὸ ὁρώμενον, καὶ οὐδὲ τούτῳ ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ τράπεζαν προσετίθει, ὅπερ οὖν καὶ προϊὼν λέγει, καὶ συναλιζόμενος αὐτοῖς. τοῦτο δὲ ἀεὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τεκμήριον ἐποιοῦντο τῆς ἀναστάσεως, λέγοντες, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, id est, Atque hac sanè de causa & ipse diebus quadraginta commoratus est post resurrectionem in terris, nimirum longo temporis spatio per argumenta certa declarans & comprobans

Conuescens Iesus
Lectio duplex

conspectum

conspectum suiipsius, ne spectrum & inane phantasma crederent quod uidebatur. Ac ne his quidem contentus fuit, sed mensam etiam addidit. Nimirum hoc est quod deinceps dicit, Et conuescens simul cum illis. Nam hoc argumento ipsi quoque apostoli semper astruxerunt resurrectionis fidem, ut quum aiunt, qui quidem cibum una sumpsimus & bibimus cum illo. Hæc si cui probantur, ut mihi sane non improbantur, expendat, num συναλίζεσθαι dicatur à salis communione, Iuxta prouerbium Salem & mẽsam ne pretereas. Alioqui ex hoc loco non liquet fuisse conuiuium Christo cum apostolis. Certe Cyrillus in opere quo exponit dictiones sacrarum scripturarum συναλιζόμενος interpretatur, συναθροιζόμενος à uo- *συναυλίζεσθαι* ce ἁλὴς siue ἁλία, quæ concilium siue congregationem sonat. Ita Herodotus in primo libro Κῦρος γράψας εἰς βιβλίον, τὰ ἐβούλετο, ἁλίην τῶν περσέων ἐποιήσατο: apud eundem frequenter *συναλίζεσθαι* obuiũ est συναλίζεσθαι pro cõgregare. Nec dubito quin ἁλία dicta sit à sale, iuxta illud, Salem & mensam ne pretereas. etymologicon indicat ἁλίαν dici uas in quo tunditur sal, aut ubi reponitur. Rursum uariat & ipsa sermonis distinctio. Nam quidam hoc participium referunt ad superiora, ut & hoc censeatur inter argumenta resurrectionis, quod domesticam cum illis ac diutinam egerit consuetudinem. Nam id est, ni fallor, συναυλίζεσθαι. Alij rursus ad sequentia, ut sub eodem tecto commorans apud illos, intelligatur mandasse ne discederent Hierosolymis. Id quod mihi probatur, quod quidem ad distinctionem attinet. Alioqui duriuscule cohæreant cum superioribus, quæ sequuntur. Cæterum si legamus, συναλιζόμενος, iuxta Vallam, id est, congregans se cum illis, siue congregans illos in idem loci, id magis congruit cum eo quod aliquanto post sequitur: Illi igitur cum conuenissent, interrogabant eum dicentes, Domine &c. Apparuit enim illis nunc paucioribus, nunc pluribus. Cæterum conscensurus in cœlum omnes uoluit adesse, ut ultima æderet mandata. Augustinus aliquot locis legit conuersatus.

Quam audistis, inquit, per os meum.) ἣν ἠκούσατέ μου, id est, Quam audistis ex me. Hilarius allegans hunc locum lib. de trin. octauo, non addit, inquit. Cæterum haud male inter- *Inquit, additum* pres addidit, Inquit, de suo, ne durior esset sermo, ob repente mutatam personam loquẽtis. Et ubi sunt interim, qui clamitant esse sacrilegium uel iota addere sacris uoluminibus.

Baptizabamini in spiritu sancto.) ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, per spiritum sanctum. Recte igitur prępositionẽ omisit interpres. Augustinus epistola centesima octaua admonet in nõnullis Latinis codicibus scriptũ fuisse pro baptizabimini incipietis baptizari. Verum hanc lectionem ut mẽdosam reijcit, ex autoritate Græcorum codicum, cum hic interpres subinde uerterit ad consimilem modum.

Si in hoc tempore.) εἰ apud Græcos frequenter est interrogantis. Rectius itaque uertisset, Num in tempore hoc, siue An in tempore hoc.

Restitues regnum Israel.) τῷ ἰσραήλ, id est, Israeli. Sic enim uocant gentem Iudaicam. Somniabant enim adhuc, nescio quod regnum Hebræorum.

καιρός Tempora uel momenta.) χρόνους ἢ καιρούς, id est, Tempora & articulos, siue opportunita- *χρόνος* tes. Quanquam apud Græcos καιρός nonnunquam pro χρόνος, usurpetur, at non contra. Est autem proprie χρόνος, quoties de genere seu modo spatioue temporis agitur, ueluti seculũ, annus, mensis, dies, hora. καιρός autem cum sentimus oportunitatem rei gerendæ. Nam utrunque refertur à Rhetoribus inter argumenta coniecturalia. Annotat hanc uocum differentiam & diuus Augustinus in epistola lxxviij. ad Hesychium. Quin apud Græcos καιρός deus est, quem Ausonius uertit occasionem. Neque uero καιρός species est huius ceu generis χρόνου, quemadmodum indicat Valla, diuersum magis est quàm pars. Et omnino plus quiddam καιρός quàm tempus, nempe articulus, ipsumque momentum ac punctum, ut aiunt, in quo res sit agenda. Vnde nonnunquam articulum uertit. Neque dubito quin illud Terentianum, Vt in ipso articulo oppressit, Græcis sit καιρῷ. Duabus dictionibus Gręcis respondet unica Latina, tempus. Augustinus locum hũc adduxerat hoc pacto, Nemo potest cognoscere tempora, quæ pater posuit in sua potestate. At Hesychius ex autoritate ueterum exemplarium, nobiscum legit, Non est uestrum.

Quæ pater posuit in sua potestate.) ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ. i. In ppria siue sua ipsius potestate.

δύναμις Accipietis uirtutem.) δύναμιν, id est, Robur ac fortitudinẽ, ne quis accipiat ἀρετὴν, quæ *ἀρετή* probitas est uitio opposita. Et, Superuenientis spiritus, ἐπελθόντος, præteriti temporis participium

participium est sed quod uerbo futuri temporis adhæreat. Vertere poterat, Illapsi in uos, siue ut nos uertimus, Postquam spiritus sanctus aduenerit super uos. Nam & illud ambiguum est apud Græcos, an genitiui casus ponatur absolute, Sic enim refert Hilarius in libris de trinitate. Superueniente spiritu sancto in uos.

Iudæa pro tota gente Iudaica

Testes in Hierusalem.) Gemina est coniunctio Græcis, ἔν τε ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ ἰουδαίᾳ: Cæterum quod subiunxit, Iudæam Hierusalem, totum parti, non potuit reddi, neque per geminum &, neq; per tum, Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, uerum etiam in uniuersa Iudæa. Nam hic Iudæam arbitror positam non pro tota regione Iudaicæ gentis quæ duodecim tribus complectitur, sed pro ea prouincia cuius metropolis est Hierosolyma, quanquam ipsa quidem est in tribu Beniamin. His enim gradibus propagatum est Euangelium. Ab Hierosolyma uelut à fonte dimanauit ad omnes Iudęę partes, deinde ad Samaritanos semipaganos & semiiudæos, Mox in Syriam, hinc in totam Asiam minorem, hinc in Græciam, postremo in Italiam, deniq; in uniuersum terrarum orbem.

Anceps sermo

Cumq; intuerentur in cœlum.) καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν, id est, Cum essent intentis siue defixis in cœlũ oculis. Id enim Græcis est ἀτενίζειν, fixis & immotis obtueri oculis, amantium more. In cœlum autem ita positum est, ut utrouis possit referri, uel ad intuentes, uel ad euntem. Nisi quod mox uelut explicat. Quid statis aspicientes in cœlum? Annotarat hoc nescio quis in glossa quam uocant ordinariam. Nam quod Veste alba, uertit uestibus albis, nihil refert ad sensum.

Ecce duo uiri.) καὶ ἰδού, Admonuimus esse peculiare Lucę καὶ coniunctionem ex superfluo addere. Proinde interpres recte omisit.

Quemadmodum.) ὃν τρόπον, ut quem ad modum, tres sint dictiones.

Sabbati iter

Sabbati habens iter.) σαββάτου ἔχον ὁδόν. Sentit spacium bis mille passuum. Longius iter facere Iudæis fas non erat sabbatis. Hoc enim indicat Hieronymus scribens ad Algasiam quæstione decima, nimirum Iudæis religiose obseruatũ, ne sabbatis ambularent, supra bis mille passus, ex institutione Barachibæ Simeonis, & Hellis Rabinorum, quos illi magistros nostros uocare soliti sunt, ut inibi docet Hieronymus. Præterea apud Ioannem cap. undecimo, Bethaniam abfuisse ab Hierosolymis stadijs fermè quindecim. Ea conficiunt paulo minus quàm passuum duo milia. Erat autem Bethania in latere montis Oliueti. Testatur hoc idem Chrysostomus enarrans conuiuium Simonis leprosi. Proinde miror unde apud Lyranum cæterosq; recentiores interpretes legamus, Iter sabbati non habere plus quàm mille passus: nisi forte hoc accidit uitio librariorum. Proinde nos uertimus, Abest ab Hierosolymis iter sabbati.

Cœnaculum ὑπερῷον

In cœnaculum.) εἰς τὸ ὑπερῷον. Hic cœnaculum non significat eum locum in quo cœnatur, sed superiorem domus partem, Id quod Græca uox indicat.

In cœnaculum ascenderunt.) ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, id est, Ascenderunt in cœnaculum, hoc est, Ingressi ciuitatem, conscenderunt cœnaculum. Nostra lectio perinde sonat, quasi ingressi cœnaculum conscenderint eò ubi manebat Petrus, Lyranus putat esse πρεσβυτέριον. In glossa ordinaria nescio quis admonet Grecæ lectionis. Quãquam nec in Latina lectione opus erat illa figura, Siquidem hypostigme addita dictioni introissent, excludit amphibologiam. In aliquot uetustis nostræ linguæ codicibus, habebatur: ascenderunt in superiora ubi manebat Pętrus. Et fieri potest, ut supra cœnaculum fuerit locus altior, quod capite huius operis decimo uocat δῶμα, quò Petrus ascendit oraturus.

Ordo diuersus

Petrus & Ioannes.) Suspicor incuria librariorum accidisse, quod hic perpetuo non distinguantur apostolorum iuga. Nos tamen nihil ausi sumus immutare, cum neq; suffragarentur exemplaria, nec interpretes idonei. Ne ordo quidem satis cõgruit. Apud nos enim Petrus copulatur cum Ioãne, apud Gręcos cum Iacobo. Apud nos Iacobus & Andreas, apud Græcos Ioannes & Andreas.

Perseuerantes.) προσκαρτεροῦντες, id est, Perdurantes, quod Augustinus alicubi uertit, asseruientes. In oratione.) Deest in Latinis codicibus, καὶ τῇ δεήσει, id est, Et obsecratione. Congeminat hæc ad eum modum sæpenumero & Paulus.

Cum mulieribus.) σὺν γυναιξί. Accipi potest, & cum uxoribus, propterea quod separauit Mariam à mulieribus. Ac rursum:

Cum

Cum fratribus eius.) Eius ad Iesum refertur, non ad Mariam αὐτοῦ. Annotauit & hoc Glossa ordinaria. Citatur autem nomine Bedę, quum in illius commentarijs nihil tale reperiatur. Id quum mihi compertum sit & alijs aliquot locis, suspicor hos, quos Badius nobis dedit, esse decurtatos.

Bedæ cōmentarios uideri decurtatos

In diebus illis.) ταύταις, id est, His, nec enim est ἐκείναις. Est autem historicum, referre rem quasi iam geratur.

In medio fratrum.) μαθητῶν, id est, Discipulorum. Et simul, est ἐπὶ τὸ αὐτὸ, id est, collecta siue congregata in eodem loco.

Hominū pro nominum

Erat autem hominum.) ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων, id est, Eratque turba nominum. Quod quidem palàm est nō accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiam fuisse deprauatum qui putarit nominum hoc loco nihil significare, cæterum hominū probe quadrare. Adeo præceps est iudex inscitia. Porrò nominū dixit, quod nominatim homines censeri soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniam per parenthesim est interiecta, suis notulis est utrinque semouenda, quæ tamen aptior erit, si legamus ἦν δὲ.

Oportet impleri.) ἔδει, id est, Oportebat, siue oportuit, de re peracta loquitur.

Quam prædixit.) ταύτην ἣν, id est, Hanc quam prędixit.

Qui fuit dux.) ὁδηγοῦ. Is proprie dicitur, qui commonstrat uiam: ne ductorem exercitus intelligat aliquis, cui apud Græcos aliud est nomen στρατηγός.

In nobis,) σὺν ἡμῖν, id est, Nobiscum. Et, Qui connumeratus est, ὅτι, quia, non qui.

Possedit pro parauit

Et possedit agrum.) ἐκτήσατο, quod uerti poterat etiam, parauit. Neque enim Iudas possedit hunc agrum, uerum ea pecunia paratus est is ager. Porrò de mercede iniquitatis, allusit, ni fallor, ad cognomen Iscariotæ, quod שָׂכָר Hebræis mercedem sonet.

Et suspēsus crepuit,) καὶ πρηνὴς γενόμενος, id est, Pronus factus, siue decliuis. πρηνὴς enim Græcis dicitur, qui uultu est in terram deiecto. Expressit autem gestum & habitum laqueo præfocati. Alioquin ex hoc sanè loco non poterat intelligi, quod Iudas suspenderit se. Augustinus libro primo contra Felicem Manichæum, capite quarto & quinto, hunc adducēs locum legit, Et deiectus in faciē, diruptus est medius.

Acheldemach.) Gręci scribunt ἀκελδαμὰ, propius accedentes ad uocem Hebraicam quàm nos. Hebræis חֲקַל fundus est siue facultas דָּם sanguis, etiamsi diuus Hieronymus indicat nomen esse Syrum.

Et manifestū factū est, Scrupulus excussus

Et notum factum est.) Quum Petrus hęc loquatur & Hierosolymis & Hebraice, tamen ita sonant Lucæ uerba, quasi Petrus alibi diuersa lingua loquatur. Etenim qui dicit, eorum uidetur de absentibus loqui, & qui dicit lingua eorum, uidelicet Hebraica, uidetur alia lingua loqui quàm Hebraica. Proinde quidam uoluerunt totam hanc sermonis partem. Et notum factum est, usque ad, scriptum est enim, Lucam Gręce scribentem intertexuisse de suo. Sunt qui lingua eorum, referant ad discrimen linguæ Galilææ, & Hierosolymitanæ, quæ tam uariabant, ut hinc Petrus fuerit deprehensus. Sed mea sententia simplicius est, ut intelligamus Lucam Græce scribentē, ad maiorē rei fidem addidisse uocem Hebraicā, & hanc particulam, lingua eorum, ad Theophili Lucęque personam esse referendam, quorum alter Græce scriberet, alter legeret. Probabile est enim hoc ipsum agri uocabulum Hebræum diuersæ linguæ hominibus innotuisse, quemadmodū aliquot exoticarum rerum uocabula, nonnulla etiam prouerbia sua lingua demigrant ad alienigenas.

Fiat commoratio.) ἔπαυλις. Compositum ab eadem dictione unde συναυλιζόμενος, de quo dictū est paulo ante. Augustinus eo quem modo citauimus loco legit, Fiat uilla eius deserta.

ἐπισκοπὴ

Cæterum episcopatum est ἐπισκοπὴν, quod Hebræis est פְּקֻדָּה. Id inter alia præfecturam quoque significat. Græca uox ab inspiciendo dicta. Audiui quendam Hebræum qui quod interpres Græcus ac Latinus uertit episcopatum, affirmaret Hebręis sonare uxorem egregie charam, quæ non prolis gignendæ gratia, sed animi causa haberetur in delitijs semota ac seclusa. Hoc an uerum sit nescio. Hoc testimonium è duobus psalmis sumptum est. Fiat commoratio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, sumptum est è psalmo sexagesimo octauo. Et episcopatum eius accipiat alter, sumptum est è psalmo cviij. Prius testimoniū quod pertinebat ad omnes Iudæos qui Christum persequuti sunt accommodauit ad Iudam. Porrò quum uterque psalmus inscriptus sit ipsi Dauid, aut non est uerum quod quidam annotant de titulis, aut hi psalmi non sunt scripti per Dauid. Et tamen Petrus ait spiritum sanctū loquutum per os Dauid. Cæterū quod Beda queritur

per

per imperitum lectorem contextum psalmorũ esse corruptũ, hodie nihil tale reperimus in codicibus nostris. Queritur enim priorẽ testimonij partẽ, quæ extat psalmo LXVIII fuisse additam psalmo CVIII. Qua de re nec Augustinus, nec Hieronymus queritur in commentarijs. Et tamen probabile est Bedam hoc alicunde hausisse. Nam adduntur hi uersus in psalterio quod dicitur Romanum. Verum interim dum hæc sector in aliud incidi. Aliâs admonui commentarios quos habemus in psalmos Hieronymi titulo, mihi uideri decurtatos alicubi, Contra locis aliquot ceu pannis assutis dilatatos. Quod enim in hunc uersiculum, Et episcopatum eius accipiat alter, additum est commenti, potest credi Hieronymi, est autem tale. Hoc & in actibus Apostolorum manifestius interpretatum est. Quod sequitur ambiguum est, Non solum autem in illo tempore de Iuda dictum est, sed usque hodie dicitur & usque in diem iudicij. Si ipse Iudas apostolatum perdidit, custodiant se sacerdotes & episcopi, ut non & ipsi suum sacerdotium perdant. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. Hæc ille. Ne quid hic exagitem sermonis ineptiam, minime congruentem Hieronymo, usq; hodie dicitur, & usque in diem iudicij, subaudi dicetur. Quid refert dici? quid fiat refert. Præterea si ipse Iudas, quasi is fuerit apostolorum princeps, Non satis erat dicere Iudas. Et custodiant se, pro caueant sibi, & ut non, pro ne, ut hæc inquam non excutiam, quid sibi uolunt quæ sequuntur. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. An idem est apostolus & monachus? Amphora cœpit institui, currente rota quur urceus exit? Ad hæc qui cohærent quæ adijcit: Virtus non perit, licet homo cadat & pereat, tamen dominus denarios suos dat sub fœnore. Si ille non duplicauerit, accipitur pecunia eius & dabitur habẽti. Pecunia domini ociosa esse nõ potest. Quis nõ uidet hæc esse non Hieronymi, sed hominis inepte loquacis, qui similibus emblematis totum hunc psalmum contaminauit, & utinam hunc solum. Qui uideri uolunt custodes scripturæ diuinæ, hæc æquis animis ferunt, & indignantur admonentibus, haud quaquam eadem usuri lenitate, si quis ad eundem modum istis imponat in uino aut panno, & si quis monitor ibi depulerit imposturam, magnas habituri gratias.

Psalteriũ Romanum à nostro diuersum

Hieronymi cõmentarij in psalmos contaminati

Libros deprauari patimur æquo animo

Alter.) ἕτερος, rectius erat alius. Nam Græci frequenter usurpant ἕτερος pro ἄλλος. Cæterum quod quidam alter refert ad duos designatos electioni, quorum alter succedat in locum Iudæ, coactius est.

Intrauit & exiuit.) Pro eo quod est perpetuam uitæ consuetudinem habuit. Dictum est autem figura prouerbiali. Cæterum hic sermo totus nonnihil habebat obscuritatis, non solum in lingua Latina, uerũ etiam Græca: Proinde nos quantum potuimus, conati sumus dilucidius uertere.

Intrauit & exiuit

Qui cognominatus est Iustus.) ἰοῦστος nomen Romanum. Quod cognomen olim inditum fuit Aristidi apud Athenienses. Glossa ordinaria dubitat Latinũ ne sit an Hebræum, & interpretatur tanquam Hebræum, quasi nouum sit Iudæos Græcorum ac Romanorũ designari cognominibus. Andreas Græcum est quemadmodum Barptolemeus. Marcus & Lucas latina uocabula sunt, Nicodemus Grecũ est. Et hoc citatur nomine Bedæ, quum in Bedæ commẽtarijs nõ habeatur. Paulo ante refertur opinio cuiusdam qui putarit hos duos de quibus fit sortitio fuisse è numero discipulorum septuaginta, quũ Beda numeret septuaginta duos. Et tamen hic erat adscriptum B. quid indicans nescio.

Bedæ locus citatur q apud illum nõ est

Qui corda nosti.) Græcis est dictio unica composita, καρδιογνῶστα, cognitor cordium. Et mox:

Ostende.) Est ἀνάδειξον, id est, Designa. Sic enim uertit, Designauit Iesus & alios septuaginta.

Accipere locum.) λαβεῖν τὸν κλῆρον, id est, Vt accipiat sortem, siue hæreditatem, aut successionem.

Vt iret in locum suum.) ἴδιον, id est proprium, Velut ante occupasset alienum.

Et dederunt sortes eius.) καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, id est. Et dederunt sortes eorum, nimirum duorũ, de quibus sortiebantur. Sors enim illius dicitur cuius nomine mittitur.

Et annumeratus est.) καὶ συγκατεψηφίσθη, id est, Suffragijs siue calculis additus est. Vallæ placet cooptatus est, neque mihi sanè displicet. Superius erat diuersum huic uerbum, κατηριθμημένος σὺν ἡμῖν, id est, Numeratus nobiscum. Totum hoc caput, ac sequentis bo-

nam partem recitat Augustinus libro, cuius paulo ante meminimus, uidelicet contra Manichæum Felicem 1. cap. 4. & 5. sed nonnulla secus quàm nos legimus, quæ qui putabit operæprecium cognoscere, quo commodius liceat cōferre nos hic asscripsimus: Et recitauit in actibus apostolorum: Primum quidem sermonem feci de omnibus ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere, in die quo apostolos elegit per spiritum sanctum: & præcepit prædicare Euangelium, quibus præbuit se uiuum post passionem in multis argumentis dierum, uisus eis dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conuersatus sit cum illis. Et præcepit eis ne discederent ab Hierosolymis, sed sustinerent pollicitationem patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Ioannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto incipietis baptizari, quem accepturi estis non post multos hos dies, usque ad Pentecosten. Illi ergo conuenientes, interrogabant eum dicētes, Domine si hoc tempore præsentabis regnum Israël? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientem in uos, & eritis mihi testes apud Hierosolymam, & in tota Iudæa & Samaria, & usque in totam terrā. Cum hæc diceret, nubes suscepit eum, & sublatus est ab eis. Et quomodo contemplantes erant, cum iret in cœlum, ecce duo uiri astabant illis in ueste alba, qui dixerunt ad eos: Viri Galilæi quid statis respicientes in cœlum? Iste Iesus qui assumptus est in cœlum à uobis, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tunc reuersi sunt Hierosolymam à monte qui uocatur Eleon, qui est iuxta Hierosolymam, sabbati habens iter. Et cum introissent ascenderunt in superiora, ubi habitabāt Petrus & Ioannes, Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi. Et erant perseuerātes omnes unanimes in orationibus, cum mulieribus & Maria, quæ fuerat mater Iesu, & fratribus eius. Et in diebus illis surrexit Petrus in medio fratrum & dixit. Fuit autem turba in uno, hominum quasi centum uiginti, Viri fratres, oportet adimpleri scripturam istam, quam prædixit spiritus sanctus, ore sancti Dauid de Iuda, qui fuit deductor illorum, qui comprehenderunt Iesum, qui annumeratus erat inter nos, qui habuit sortem huius ministerij. Hic igitur possedit agrum ex mercede iniustitiæ suæ, & collum sibi alligauit, & deiectus in faciem diruptus est medius: & effusa sunt omnia uiscera eius. Quod & cognitum factum est omnibus qui habitabant Hierosolymam, ita ut uocaretur ager ille ipsorū lingua Acheldemach, id est, ager sanguinis. Scriptum est enim in libro psalmorū, Fiat uilla eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea, & episcopatum eius accipiet alter. Oportet itaq; ex his uiris qui cōuenerunt nobiscum, in omni tempore quo introiuit inter nos & excessit dominus Iesus Christus, incipiens à baptismo Ioannis, usque in illū diem quo assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum esse. Et statuit duos, Ioseph qui uocatur Barsabas, qui & Iustus, & Matthiam, & precatus dixit: Tu domine cordium omnium intellector, ostende ex his duobus, quem elegisti ad suscipiendum locum huius ministerij & annunciationis à quo excessit Iudas, ambulare in locum suum. Et dederunt sortem, & cecidit sors super Matthiam, & similis deputatus est cum undecim apostolis duodecimus. Tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes simul in uno. Et factus est subito de cœlo sonus, quasi ferretur flatus uehemēs, & impleuit totam illam domum in qua erant sedētes. Et uisæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquenq; illorum, Et impleti sunt omnes spiritu sancto, & cœperunt loqui uarijs linguis, quomodo spiritus dabat illis pronunciare. Hierosolymis autem fuerunt habitatores Iudæi, homines ex omni natione quæ est sub cœlo. Et cum facta esset uox, collecta est turba & confusa est, quoniam audiebat unusquisq; suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem & admirabantur adinuicem, dicētes: Nonne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi & Medi, Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Armeniam & Cappadociam, Pontum, Asiam, Phrygiamq; & Pamphyliam, Aegyptum & partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & qui aduenerant Rhomani, Iudæiq; & Proselyti, Cretenses & Arabes, audiebāt loquentes illos suis linguis magnalia dei. Citatur hic locus ab eodem libro contra epist. Manichæi cap. 9.

Augustini lectio quantum à nostra uariet

Ex

EX CAPITE SECVNDO.

Dies Pentecostes.) Dies singularis est numeri. Itaq; compleretur legendũ est. Atq; ita sanè recitat Augustinus libro aduersus Felicem primo, cap. 5. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν, Quod ultimus ille dies quinquagesimus sit dictus. Quanquam uulgo tempus hoc uniuersum, quadragesima & quinquagesima dicitur.

Erant omnes pariter.) ὁμοθυμαδὸν, id est, Vnanimiter, quod ita paulo ante uertit, Perseuerantes unanimiter in oratione. Interpres legisse uidetur, ὁμαδὸν, quam lectionem suspicor esse ueram. Aliquis interpretatus est, ὁμοθυμαδὸν, ea uox quoniam magis arrisit, obtinuit. Augustinus contra epistolam Manichæi legit, eadem animatione. *ὁμοθυμαδὸν uertit pariter*

Aduenientis spiritus.) φερομένης πνοῆς, id est, Flatus qui fertur, quod proprium est uenti impetu citato euntis. Id quod propemodum expressit Augustinus libro De origene animę ad Renatum primo: Factus est subito de cœlo sonus, quasi ferretur flatus uehemens. Item in epistola cẽtesima secũda ad Euodiũ. Rursum sermone de uerbis Apostoli sexto. Iterum aduersus Felicem libro primo, cap. 5. Item contra epistolam Manichęi cap. 9. φορὰν Græci uocant impetum.

Vehementis.) Magis est uiolenti, βιαίας.

Et apparuerunt illis.) καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς, id est, Visæ sunt illis, seu potius conspectæ.

Dispartitæ linguæ.) διαμεριζόμεναι præsentis temporis, id est, quæ dispartiebantur. Potest autẽ geminus intelligi sensus, ut uel accipiamus ipsas linguas fuisse sectiles, uel ut intelligamus, eas è cœlo delapsas sese in singulos discipulos fuisse dispartitas.

Tanquam ignis.) Ignis hoc loco genitiui casus est, non nominatiui, ὡσεὶ πυρός, id est, Velut ex igni. Nos uertimus igneæ, quo uitaremus amphibologiam.

Et repleuit totam domũ.) Dubium est an uerbum referatur ad flatum siue ad sonitum, an ad ignem, quæ uox proxime præcessit. Is cuius Græca cõmentaria titulo Chrysostomi feruntur in acta apostolorũ, putat totã domũ sic fuisse impletã igni, licet inuisibili, quemadmodum piscina impletur aqua. Simplicius est, ut domus impleta dicatur, quod in eadem essent permulti, & linguæ singulorum uerticibus insidebant. *Amphibolum*

Varijs linguis.) ἑτέραις, id est, Alijs linguis. Ita citat & Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, iuxta uetustos codices, ut conueniat cum illo euangelico, Linguis loquẽtur nouis. Nam quod aliud est, idem est nouum.

Ex omni natione quæ sub.) τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν, id est, Earũ quæ sub cœlo sunt. Siue eorum qui sub cœlo sunt, ut referatur ad homines. Lubens rogarim istos, qui nõ recipiũt hyperbolen in sacris uoluminibus, an in hoc conuentu fuerint etiam Angli, aut Scoti.

Facta autẽ hac uoce.) γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Quidam interpretantur de sonitu flatus, quidã de uoce qua cœperunt apostoli loqui, quod mihi nõ displicet. Mihi uidetur uox, dictus rumor rem peractam diuulgãs, quemadmodum aliâs indicauimus sermonem aut uerbum pro re gesta poni, quæ rumore dissipatur. Augustinus non addit pronomen, hac, sed interpres uidetur expressisse articulum.

Et mente confusa est.) Mente non lego in Græcis codicibus. Tantum est συνεχύθη, confusa est, ita legit Augustinus, quod tamẽ ad perturbationem uel admirationem pertineat, non pudorem, quomodo solet hic uertere.

Et mirabantur dicentes.) Addunt Græci, πρὸς ἀλλήλους, id est, alius alij, siue inter sese: adinuicem legit Augustinus.

Et quomodo nos audiuimus.) ἀκούομεν, Audimus præsentis temporis, id quod à librarijs est deprauatum: pro audimus, Augustinus legit Agnoscimus.

Linguam nostram.) ἰδίᾳ διαλέκτῳ, id est, Propria lingua, siue sermone, ut subaudiamus, loquentes eos. Græcis dialectus est, linguæ proprietas aut species, uelut apud Græcos cum una sit lingua, quinq; tamen sunt dialecti, ut qui Græce calleat, mox possit agnoscere, Atticus sit qui loquitur an Doricus, Ionicus an Lacedæmonius. Probabilius est autem apostolos sua lingua fuisse locutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisq; linguam audisset. Nec unquam legimus hoc miraculi accidisse aliâs, nisi forte semel atque iterũ, Veluti Actorum 10. de familia Cornelij, Audiebant illos loquentes lin- *Apostoli qua lingua sint usi*

guis. Et Paulus scribens Corinthijs, gloriatur quod omniũ illorũ linguis loqueretur. Dubitandum nõ est quin apostoli fuerint diuersis loquuti linguis quoties id postulabat euangelij negotium. Verum eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis implicat contradictionẽ. Restat ille scrupulus an Cretenses & Medi cæteriq; procul à Iudæis dissiti nouerint Syriace, an suam tantũ linguam. Nunc enim Iudęi incolentes Germaniã præter uulgi linguam & suam habent. Itidem qui incolunt Hispaniam & Italiam. Cæterum illud ἡμῶν Latine commode reddi non poterat.

Et qui habitant.) καὶ κατοικοῦντες, id est, Habitãtes. Alioqui si per uerbũ libuit transferre, dicendum erat, Qui habitamus, propter uerbum quod pręcessit, audimus.

Aduenæ Rhomani.) Non est προσήλυτοι, quo mox utitur, sed ἐπιδημοῦντες, hoc est, illic uersantes. Cæterum Hebræi Proselytos Hebraice גֵּרִים uocabant, qui diuersæ factionis nati in ius Mosaicę legis reciperentur. Hic sentit Iudæos quidem religione, uerum Rhomæ domicilium habentes.

Iudęi quoq;.) ἰουδαῖοι καὶ προσήλυτοι, id est, Iudæiq; et Proselyti, ut sit gemina coniũctio. Videntur hæ duæ particulæ referri ad id quod præcesserat Romani, Romani siue Iudæi genere, siue Proselyti, hoc est, non gentes, sed adoptione Iudæi: Rursus quod sequitur Cretes & Arabes, incertum est utrum referendum sit ad generalem partitionem gentium, an ad Proselytos tantum, quorum alij sint Cretenses alij Arabes. Beda putat hoc loco Iudæam accipi non pro tota regione Iudæorum, sed pro ea duntaxat quæ complectitur tribum Iudæ & Beniamin. Verum id uerisimile non est. Nam addidisset & Galilæos & Samaritanos & Decapolitas: nunc harum nullam commemorat, sed alias regiones in quas Iudæi suis finibus pulsi confugerant. Porrò quod in fine repetit, Iudæiq; & Proselyti, Iudæi, non ex gente dicuntur sed ex religione & origine, à quibus distinguit Proselytos natione paganos religione factos Iudæos. Verum Cretes & Arabes sic adiecti sunt, ut ad priorem recensionem referri possint, ut accipiamus ex cæteris quoq; nationibus uenisse Proselytos admixtos Iudæis. Ex Creta uero & Arabia nullos uenisse Iudæos, quod eò non profugissent, sed tantum Proselytos. Cretes interpres Græce dicere maluit quàm Cretenses.

Iudæa pro tota Iudæorum regione

Iudæi religionis uocabulũ

Et partes Libyæ.) pro Libyæ Augustinus legit Africę. Nec temere additum est circa Cyrenen. Hieronymus in locis huius operis indicat duas esse Libyas prouincias, alteram Cyrenaicam de qua hic sentit Lucas iuxta Cyrenen. Hæc, inquit, porta Aegypti in parte Aphricæ prima est: & mari Libyco cognomen dedit, Alteram post hanc ponit Libyam Aethiopum, quę usque meridianum pertingat Oceanum.

Audiuimus eos.) Rursus ἀκούομεν, id est, Audimus, ut superius admonuimus.

Stupebant διηπόρουν

Stupebant autẽ omnes & mirabantur.) καὶ διηπόρουν. Id uerbum significat eos animo hæsitasse ac perplexos fuisse. Quo uerbo usus est de Herode, cum crederet Ioannem reuixisse, διηπόρει, quod illic uertit, hæsitabat. Et Augustinus hic pro mirabantur legit, hæsitabant. Cæterum aliquis mutauit hunc locum ex superiori, quem tamen puto corruptum, ἐξίσαντο δὲ καὶ ἐθαύμαζον, quod plus sit prius illud, quàm hoc posterius.

Ad inuicem dicentes.) ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, id est, Alius ad alium dicentes, siue inter se dicentes.

Musto pleni.) μεμεστωμένοι, id est, Impleti sunt. Augustinus legit, musto onerati sunt.

Pleni sunt isti.) Isti redundat. Nec habetur in emendatioribus Latinis.

Quum sit hora diei tertia.) Tempus erat Pentecostes, quo sol exoritur ante quintam, ni fallor. Quam igitur tertiam uocat Petrus, nobis esset octaua. Atqui prodigium non sit apud nationes quasdam hominem esse temulentum hora octaua. Verum in illis regionibus, iuxta Pauli dictum, qui erant ebrij, nocte erant ebrij.

Per prophetam Iohel.) Testimonium quod citat est apud eum prophetam cap. 2. Ac mire declarat largitatem diuini muneris, quod solis Iudęis antea uidebatur deberi, iam in omnes orbis nationes redundantis. Cæterum Lucas nonnihil discrepat & ab Hebræis, & à Septuaginta, quibus hoc loco cum illis est ferè concordia. Nec est apud Hebræos, in diebus nouissimis, sed post hæc.

Lucas addit aliquid de suo

Et dicit dominus.) Lucas aut certe Petrus addit de suo, quod ea clausula prophetijs omnibus soleat opponi, Deinde, De spiritu, iuxta Septuaginta dixit, cum Hebræis sit, spiritum

ritum meum. Porrò quod priori loco posuit iuuenes, deinde senes, cum & apud Hebræos & Septuaginta diuersus sit ordo, librariorum errore factum suspicor. Præterea quod Latinus interpres uertit, Et quidem super seruos meos, legisse uidetur καί τοι. Hieronymus uertit, Sed & super seruos meos. Rursus post hæc uerba, In diebus illis effundā spiritum meū, Lucas addidit de suo, Et prophetabunt. Quod nec apud Hebręos est, nec apud Septuaginta, si bona fide recēsentur apud Hieronymum ab his uersa. Verum ut hoc huc translatum est ex initio huius uaticinij, ita ex hoc loco translata sunt in initiū illa uerba, In diebus: nisi forte lectori malumus hoc imputare: Ac mox, Dabunt prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum. Sursum ac deorsum & signa, tria uerba de suo adiecit Lucas, quæ nec apud Hebręos sunt, nec apud Septuaginta. Deniq;

Dies domini magnus & horribilis.) Pro horribilis Lucas posuit ἐπιφανὴς, id est, manifestus, siue illustris, cum Hebræis sit horribilis. Vt intelligere liceat, id quod frequenter admonuimus, apostolos & euangelistas non fuisse anxios in reddendis uerbis prophetarum, sed ipsam sententiam bona fide reddidisse. Quanquam potest aliquoties fieri, ut lector eruditus nōnihil corrumpat, dum corrigere nititur ad æditionem Septuaginta. Cæterum quo lector ipse facilius hæc conferat, Hebræa sic uertit Hieronymus: Et erit post hæc effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri, & filiæ uestrę, senes uestri somnia somniabunt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Sed & super seruos meos & ancillas meas, in diebus illis effundam spiritum meum, & dabo prodigia in cœlo, & in terra, sanguinem & ignem, & uapores fumi. Sol conuertetur in tenebras & luna in sanguinem antequam ueniat dies domini magnus & horribilis Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini saluus erit. Iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, καὶ ἔσαι μετὰ ταῦτα, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται. Καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου. Καὶ προφητεύσουσι, καὶ δώσουσι τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ. ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ. καὶ ἔσαι πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου σωθήσεται, id est, Et erit post hæc, effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & senes uestri somnia somniabūt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Et super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo & prophetabunt. Et dabunt prodigia in cœlo, & super terrā sanguinem, ignem, et uaporem fumi. Sol cōuertetur in tenebras, & luna in sanguinē, antequam ueniat dies domini magnus & illustris. Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini, saluus erit. Illud obiter admonēdum, quod apud Hieronymū non refert, Et prophetabūt, haberi tñ in hac ęditione, quam nobis nuper dedit officina Asulani. Et quod illic redditū est Dabo, Græci legūt, dabunt, cum Lucas habeat δώσω. Annotauit Hieronymus hoc uerbū אשפוך quod Septuaginta uerterūt ἐκχεῶ, id est, effundā. Effundimus enim, nō quod dispensamus ac parce damus, sed quod ampliter & effusè largiterq́;.

Euāgelistæ nō fuerunt anxij in reddendis scripturæ uerbis

Iuxta Hebraicā ueritatem

Iuxta Septuaginta

Effundendi emphasis

Virum approbatum.) Interpres legisse uidetur, ἀποδεδεγμένον, ab ἀποδέχομαι, quod nonnunquam sonat approbo. Nostri codices habebant ἀποδεδειγμένον, id est, demonstratum, declaratum siue exhibitum. Vtraq; lectio tolerabilis est. Laudatur hic Petri prudentia qui apud rudem multitudinem Christum magnificè laudat, sed uirum tantum nominat, ut ex factis paulatim agnoscant diuinitatem.

Varia lectio

Præscientia dei traditum.) Variant hic Græci codices à nostris, ἔκδοτον λαβόντες, id est, traditum accipientes. Id annotauit & Rabanus. Cæterum sermo non caret amphibologia. Potest enim intelligi deum tradidisse filium, & potest accipi iniquos tradidisse. Prior sensus mihi magis arridet. Consentit enim cum uerbis Pauli, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Cæterū aduerbium οὕτως in codicibus Græcis quos hodie uidemus nō additur, quum tamen non careat emphasi. Sic traditum quemadmodū à deo fuerat præscitū ac decretum. Quibus uerbis Petrus ostendit in Christo nihil temere gestum, sed immutabili dei consilio facta omnia, simulq́; mitigat Iudæorum facinus, qui licet imprudentes subseruierunt diuino consilio. Simili orationis forma Lucas dixit huius operis capite 27, & summisso uase sic ferebantur.

Rabanus

Affligentes pro affigētes

Affigētes interemiſtis.) Quũ græce ſit προσπήξαντες, dubitari non põt, q̄n interpres uerterit affigētes. Sic & Iren. citat, ac germana ſcriptura adhuc extat in uetuſtis exēplaribus.

Solutis dolorib.) λύσας. Vnde neceſſe eſt intelligere deũ ſoluiſſe dolores. Porrò quod admonet Beda in Græcis codicib. haberi ſoluens ꝑ ipm, in noſtris codicibus nõ addit δι' αὐτοῦ.

Doloribus inferni.) Interpres legiſſe uidetur ᾅδου, quum noſtri codices habeant θανάτου, Vnde ab ea non ab eo uertendum erat.

Teneri ab illo.) Teneri eſt Gręcis κρατεῖσθαι, quod ſonat uinci ſiue captum eſſe.

Iuxta quod.) καθ' ὅτι, id eſt, Quatenus, ſiue propterea quod. & ab ea, non ab eo, ut mortem referat.

Ne commouear.) ἵνα μὴ σαλευθῶ. Quod eſt proprie loco moueri.

ἐξὸν abſolute poſitũ

Liceat audēter dicere.) ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας, Cum liceat libere loqui. Eſt enim participium imperſonale poſitum abſolute, caſu nominãdi, quod alioqui fit in genitiuis apud Grecos. Sed interpres arbitratus eſt ſermonem parum fore concinnum, niſi participiũ mutaſſet in uerbum. Præmollit enim hoc procemio Petrus ſermonem, qui durior erat futurus auribus Iudæorum, ſi nude dixiſſet, hoc nõ fuiſſe prædictum de Dauid, ſed de Chriſto. Sic nimirum interpretatus eſt Chryſoſtomus, prædicans Petri modeſtiam, qui non aperte negarit hoc eſſe dictum de Dauid, ſed de Chriſto, uerum præfatus multum honorem prophetæ Dauid, præmollierit ſermonem, ne quid offenderentur orationis libertate.

Quoniam defunctus eſt.) Quod & defunctus eſt Græce, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε.

Iureiurando &c.) Græca plus habent quàm Latina, ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου, id eſt, Quod iureiurando iuraſſet ſibi deus, ex fructu lumbi ſui, quantum ad carnem, ſurrecturum Chriſtum, ut ſederet in throno. tametſi uariant hoc loco Græci codices. Et ſuſpicor adiectum ab eruditulo quopiam, cui alioqui ſermo uidebatur parum abſolutus. Cæterum in his uerbis iureiurando iurauit, non eſt apud Græcos ea uocum affinitas, ὅρκῳ ὤμοσεν. Ad hæc, De fructu lumbi eius ſedere, ſupplendum erat, aliquem.

Deeſt in noſtris

De fructu lumbi eius.) Græci plus habent quàm noſtri, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστὸν. Rurſum in Græcis uerbis ambiguus eſt ſenſus. Nam καθίσαι ſonat & ſedere & collocare, & ἀναστῆσαι ſonat excitare & reſurgere. Senſus actiuus magis conuenit prophetiæ, quæ promittit, futurum ut deus excitaret illum & collocaret in throno Dauid. Is eſt thronus regni euangelici.

Prouidēs.) προϊδὼν, id eſt, Præuidēs. Quanq̃ in nonnullis erat προειδὼς, id eſt, præſcius.

Neque derelictus eſt infer.) ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, id eſt, Quoniam non eſt derelicta anima eius.

Effudit hunc.) ἐξέχεε τοῦτο. Græcus ſermo eſt anceps, Poteſt enim intelligi effudit in hunc ſpiritum, quod πνεῦμα apud Græcos ſit neutri generis. Nam quod gloſſa ordinaria admonet in Græco eſſe, hoc donum, δῶρον in Græcis codicibus non reperio.

Certiſſime ſciat.) ἀσφαλῶς οὖν, id eſt, Certo igitur.

His autem auditis.) ἀκούσαντες δὲ, id eſt, Cum audiſſent autem. Laudo tamen interpretem qui feliciter receſſit à uerbis, cum nulla neceſſitas compelleret.

Pœnitentiam agite.) μετανοήσατε, id eſt, Pœniteat uos, ſiue reſipiſcite.

Vobis enim eſt promiſſio.) Addendum erat facta, ſiue ad uos.

Alijs etiam.) ἑτέροις τε, id eſt, Alijſq́ꝫ.

Præpoſitio ſubaudita

Qui ergo receperunt.) οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι, id eſt, Qui libenter receperunt.

In die illo.) τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id eſt, Diei illi, niſi ſubaudias præpoſitionem ἐν.

Tria in cōgregatione Chriſtianis, doctrina, fractio penis et precatio

Fractione panis.) καὶ τῇ κλάσει, id eſt, Et in fractione panis, ut ſint quatuor, doctrina, communio, fractio panis, & precationes. Ita quidem conſtanter habēt Græci codices & ita interpretatur Chryſoſtomus. Fortaſſe cõmunicationem uocat, communionem facultatum. Illud animaduertendũ, quod primo loco poſuit doctrinam, ſed euãgelicam, proximo mutuam charitatem, quæ faciebat inter eos omnia communia, tertio ſymbolum illud ſacrum Chriſtianæ conſpirationis, quarto precationes. Noſtra lectio tria duntaxat ponit, doctrinam, fractionem panis, quam uocant communionem & preces. Qui mos diu perdurauit apud ueteres, ut epiſcopi aut hoſpites alioqui graues cum epiſcopo primũ orarent, deinde

ſumerent

sumerent fracti panis partem, postremo colloquerentur. Ita dicebantur eiusdem communionis, quod ad eam communionem non admitteretur hęretici. Incertum an hic loquatur de pane consecrato quum nulla fiat mentio calicis.

In Hierusalē.) Hæc duo uerba nō reperio in Gręco codice. Nec addunt apud Chrysost.

Et metus erat magnus in uniuersis.) At ne hęc quidem asscripta reperi.

Omnes etiam.) πάντες δὲ, id est, Omnes autē. Opinor interpretem legisse πάντες τε.

Erant pariter.) ἐπὶ τὸ αὐτὸ, Quod antea uertit in eodem loco.

Possessiones &c.) Græce est, Et possessiones & facultates, geminata coniunctione, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις.

Circa domos.) κατ' οἶκον, id est, Per singulos domos, siue domesticatim. Quemadmodum κατὰ πόλιν, & καθ' ἡμέραν, id est, Oppidatim & cotidie.

Sumebant cibum.) μετελάμβανον, Quod est ab alio sumere, & participem esse. Nos uertimus, Inuicem sumebant. Ac rursum,

Ad omnem plebem.) Omnem pro totam dixit, & plebem pro populum, ὅλον τὸν λαόν.

Dominus autem augebat.) Græca sic habent, ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. id est, Dominus apponebat eos, qui salui fiebant cotidie ecclesiæ. Suspicor interpretem scripsisse, addebat, idq́ scribam deprauasse, in augebat. Annotauit & hoc nescio quis in glossa ordinaria, Gręcos codices à nostris discrepare, quanq́ ridiculo lapsu scribarum pro ecclesiæ positum est, ecce. *Addebat in augebat*

In idipsum.) Id Latini referre uidētur ad superiora, cōtrà Gręci referūt ad ea quæ sequuntur, ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος, id est, Simul autem Petrus, ut ἐπὶ τὸ αὐτὸ, non solum pertineat ad locum, uerum etiam ad tempus. Certe Chrysostomus ab his ἐπὶ τὸ αὐτὸ, orditur nouum caput commentariorum. Distinctionem uiciatam annotauit nescio quis in glossa ordinaria. *Distinctio*

EX CAPITE TERTIO.

AD portam.) πρὸς τὴν θύραν, id est, Ad ianuam.

Incipientes introire.) μέλλοντας εἰσιέναι, id est, Ingressuros.

Rogabat ut eleemosynam acciperet.) Græce tantum est, Rogabat eleemosynam, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. In nonnullis tamen additur λαβεῖν, ut cum nostris consentiant.

Intuens.) ἀτενίσας, id est, Defixis in eum oculis.

Respice in nos.) βλέψον εἰς ἡμᾶς, id est, Aspice in nos, siue Aspice nos.

Et apprehensa manu.) καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς. Pro πιάσας, in nonnullis erat κρατήσας, hoc est, Apprehensa manu illius dextra.

Consolidatæ sunt bases.) βάσεις Græcam uocem reliquit interpres. Vertere poterat, gressus, siue pedes. Aut quoniam sequitur σφυρὰ, uox pene idem pollens, plantæ ac tali, ut basis sit infima pedis pars. Ireneus pro bases legit gressus. *Bases pro pedibus*

Ambulans & exiliens.) καὶ ἁλλόμενος, id est, Saliens, ut significaret non solum incessum more uulgari, uerum etiā alacrem et gestientem. Ita refert Ireneus. Ac paulo ante uerbum erat compositum, καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, id est, Et exiliens stetit.

Ad eleemosynam sedebat.) ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, id est, Ille ad eleemosynam sedens, siue qui sederat.

Et ecstasi.) καὶ ἐκστάσεως. Quod aliâs uertit stuporem. Verum quia sic reddidit θάμβους, deerat quo redderet ecstasin. Poterat θάμβους uertere admiratione. Sic enim usurpatur apud Homerum θάμβος δ' ἔχεν εἰσορόωντας. Deduci putant à uerbo θήπω, quod est admiror.

Cum uiderent autem &c.) Græca diuersa sunt, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς, id est, Cum teneret autem is qui sanatus fuerat claudus Petrum et Ioannem, concurrit ad eos totus populus. Quin & in nostris codicibus aliquot scriptum uisitur pro uiderent, tenerent, unde satis constat scriptum fuisse teneret. Chrysostomus hoc interpretatur argumentum amoris erga apostolos, à quibus non poterat auelli qui claudus fuerat.

Ad porticum.) ἐπὶ τῇ στοᾷ, id est, in porticu.

Videns autem.) ἰδὼν participium præteriti temporis, uerti poterat, Id cum uidisset Petrus, siue eo uiso Petrus.

Nostra uirtute aut potestate.) ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ, id est, Proprijs uiribus, aut religione, siue pietate. Apparet interpretem legisse ἐξουσίᾳ, pro εὐσεβείᾳ. Atque ea sanè lectio mihi magis probatur. Ireneus non meminit potestatis. In peruetusto codice Constantiensi erat pietate.

Deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob.) Græci tantum semel ponunt deus, Deus Abraham, & Isaac & Iacob. Apud Chrysostomum quater repetitur ὁ θεός, atque ita sanè frequenter nominatur in sacris literis. Sciolus aliquis offensus, quod ex uno deo uideretur fieri plures, sustulit bis ὁ θεός.

Iudicante illo.) κρίναντος, præteriti temporis, Cum iudicasset, siue cum statuisset ille absoluere.

Facũdia Petri Virum homicidam.) Graphice sanè maiestatem illam Apostolicam expressit, quam illi fuisse in dicendo, uel una eius testatur epistola. Retulit inter se contraria non minus grauiter, quàm festiuiter. Homicida eripit uitam, huic Iudæi donarunt uitam & autorem uitæ traxerunt in mortem.

Sermo ambiguus Et in fide nominis eius.) καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Sermo Græcus multum habet ἀμφιβολογίας, quod incertum sit quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus uerbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Mihi uidetur hoc sensisse Petrus, Deus patrum nostrorum cõfirmauit suum nomen, per fiduciam de nomine Iesu, quam hic habuit, quem uidetis ac nostis. Quod si hæc duo uerba amputarentur ὄνομα αὐτοῦ, tum sensus esset, Deus consolidauit hunc quem conspicitis ac nostis fuisse claudum, ob fiduciam quam habuit uel ipse, uel Petrus in nomine Iesu. Quod si ὄνομα sit rectus casus, hic sensus erit, nomen Christi confirmauit hunc quem uidetis ac nostis per fiduciam nominis ipsius.

Hunc quẽ uos uidistis.) τοῦτον ὃν θεωρεῖτε, id est, Quem uidetis, uerbũ præsentis temporis.

Nomen eius & fides.) Apud Græcos alia est distinctio, nomen eius referunt ad superiora, fides ad ea quæ sequuntur.

Et fides quæ per eum est.) Rursus incertum, an αὐτοῦ referat Christum, an nomen, per illum an per illud.

Dedit integram.) ἔδωκεν αὐτῷ, id est, Dedit illi.

Integram sanitatẽ istam,) ὁλοκληρίαν ταύτην, id est, Integritatẽ hanc cui opponitur debilitas, quæ proprie significat uitium membrorũ. Ireneus pro ὁλοκληρίαν legit incolumitatem.

Deus autem qui.) Non est qui Græce, sed quæ ἃ. Deus ea quæ prius nunciarat fore, idque per omnium prophetarum ora, sic impleuit ut prædixerat.

Pœnitemini pro resipiscite Pœnitemini igitur.) μετανοήσατε. Demiror cur hic suo more non dixerit, Pœnitentiam agite. Verti poterat, Resipiscite, quemadmodum legit Tertullianus libro de carnis resurrectione, quanquam excusi primum codices habebant respicite pro resipiscite, siue pœniteat uos uitæ prioris, aut aliud simile.

ἀναψύξεως Vt cum uenerint tempora.) Apparet hoc anapodoton esse, nec enim explet quod cœpit. Aut igitur aliquid subaudiatur oportet, ut salui sitis, cum uenerint tẽpora refrigerij &c. Aut ὅπως ἂν positum est pro utcunque. & ἂν accipiendum est ut sit coniunctio expletiua, utcunque ueniant tẽpora refrigerij. Nã interpres legisse uidetur, ὅπως ὅτε. Alioqui uertẽdum erat, Vt si uenerint tempora refrigerij. Tertullianus libro de resurrectione carnis, tollit hoc incommodum sublato uocabulo ὅτε, ut tempora uobis superueniant refrigerij ex persona dei. Nec aliter legit Ireneus, ut deleantur peccata uestra, & ueniant uobis tempora refrigerij domini. Cæterum illud à facie domini, referendum est ad dictionem refrigerij, ut intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, pijs tamen fore refrigerium. Hoc admonendũ duxi, quod uideam recentiores interpretes secus interpretari.

Qui prædicatus est uobis.) Opinor errore scribarum accidisse, quod pro prædicatus in quibusdã Latinis habebatur prędicaturus. In nonnullis Græcorum exemplaribus pro τὸν κεκηρυγμένον scriptum erat προκεχειρισμένον, id est, præparatũ. Nam hoc uerbo semel atque iterum usus est circa cap. 22. Nec tamen est simpliciter prædicatus, sed ante prædicatus.

Tempora restitutionis.) ἀποκαταστάσεως, pro quo miror quid sequutus Ireneus legit dispositionis.

Per

Per os ſanctorum.) Græci codices hic repetunt omnium, πάντων: quemadmodum & apud nos additur in ijs, quæ præcedunt ac ſequuntur.

Moyſes quidẽ dixit.) μωϋσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, id eſt, Nam Moyſes quidem ad patres dixit. Exponit enim quare dixerit προκεκηρυγμένον.

Prophetam ſuſcitabit uobis dominus deus.) Teſtimonium quod adducit extat Deuteronomij capite decimooctauo. Petrus ſentẽtiam reddidit non uerba. *Diſtinctio apud nos uitioſa*

Tanquam meipſum.) Diuidenda eſt hæc dictio, ut me referatur ad ſuſcitabit, ipſum ad audietis. Id enim indicat ſermo Græcus, προφήτην ἀναστήσει ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε, id eſt, Prophetam excitabit deus mei ſimilem, uos illum audietis. Porrò tanquam meipſum, paulo poſt dicit Similem tui, ὥσπερ σε.

Exterminabitur.) ἐξολοθρευθήσεται. Græca uox non ſonat eiectionẽ, ſed exitiũ, ab ὄλεθρος. Verum ut ſalus eſt ex adiunctione ad eccleſiam, ita exitium eſt in diſceſſu ab eccleſia.

Et omnes prophetæ à Samuel & deinceps.) Græci addũt cõiunctionẽ καὶ, quæ ſermonem reddit inabſolutũ, ea apud Latinos omittitur. Verũ quoniã uidemus in oratione Petri, ſeu potius in ſermone Lucæ frequẽter huiuſmodi incidere, haud ſcio an aliquis offenſus eam ſuſtulerit. Proinde cui uidebiť addẽda, is ſubaudiat oportet aliquid, ut ſit ſenſus, nõ ſolum Moyſes, ſed et oẽs ꝓphetę huiuſmodi quiddã polliciti ſunt q̃tquot etc. Nec eſt ſimpliciter, Et oẽs prophetæ, ſed καὶ πάντες δὲ, id eſt, Sed & omnes, ut pertineat ad Moyſen qui pręceſſit. *Moſes propheta*

Omnes familiæ terræ.) Pro familijs Græce eſt πατριαὶ, quod aliâs uertit, paternitates. Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur. Aliâs familiæ, De domo & familia Dauid. In nonnullis exemplaribus habebatur φυλαὶ, id eſt, tribus. *Familia*

Vobis primum deus ſuſcitans.) ἀναστήσας præteriti temporis, excitatum ſiue productum, Nam ſuſcitari dicit exoriri, non reſurgere à mortuis. Reſpexit Petrus ad uerba Moyſi, Suſcitauit uobis deus prophetam.

A nequitia ſua.) ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, id eſt, A malicijs ueſtris, tametſi rectè mutauit interpres ſermonis formam, ut peregrinã Latinis auribus. Etiamſi Græca non carent amphibologia. Poteſt enim & hic ſenſus accipi, In hoc quod unumquemq; ueſtrum auertat à uitijs ſuis. Benedictionẽ enim uocat fauorem ac beneficiũ dei. Id ſitũ erat in hoc, quod auocauit nos à peccatis ad innocentiam. Qui ſuperſtitioſius obſeruant elegantiam linguæ Latinæ, docent nequiciæ uocem proprie cõgruere flagitijs, quæ luxu libidineq; cõmittuntur, quanquam hanc præceptiunculam negligit aliquoties Seneca. *Anceps ſermo* *Benedictio dei fauor*

EX CAPITE QVARTO.

ET magiſtratus templi.) καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, id eſt, princeps ſiue dux templi. Nam magiſtratus hic ſingularis eſt numeri, & hominem quempiam ſignificat, cui commiſſa fuerit tutela templi.

Virorum quinque milia.) Fermè quinq; milia, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, quod ante uertit circiter.

Et Caiphas.) καὶ καϊάφαν, id eſt, Et Caiaphan, quatuor ſyllabis, & Hebræa deſinentia, ſicut & Annan.

Et ſeniores Iſrael audite.) Audite, non additur apud Græcos, uerum id aliquis adiecit de ſuo. In codice Conſtantienſi nec erat audite, nec Iſrael. *Additum in noſtris*

In benefacto hominis infirmi, in quo iſte ſaluus factus eſt.) Primum quis unquam dixit benefactum illius, qui beneficio ſit adiutus? Deinde quid eſt hoc, In quo iſte ſanus factus eſt? Niſi forte Petrus hoc interrogat, & ipſe ſibi mox reſpondet. Sanè Græca ſic habent, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. Quæ quidẽ ſic fuerãt reddenda: Si nos examinamur hodie, de hoc quod benefecerimus homini infirmo, ſiue q̃ benefactũ ſit homini infirmo, in quo, ſiue per quẽ, aut q̃d hic ſaluus factus ſit, notũ ſit omnib. uobis, & toti populo Iſrael, q̃ in nomine Ieſu Nazareni &c. hoc eſt, Si hac de re quęſtio eſt, & ſi hoc à nobis cupitis cognoſcere, cuius uirtute, & cuius noĩe hic claudus reſtitutus ſit ſanitati, Scitote id eſſe factũ nec arte magica, neq; noſtris uiribus, ſed in nomine dñi Ieſu. *Obſcurus ſermo*

Qui reprobatus eſt.) ἐξουθενηθεὶς, id eſt, Qui contemptus fuit, ſiue pro nihilo habitus.

Datum hominibus.) τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id eſt, Quod datum ſit inter homines,

nes, hoc est, quod contigerit audiri inter homines. Iesus enim hominis est nomen. Inter homines addit, ob Moysen, cui fidebant Iudaei.

Petri constantiam.) τοῦ πέτρου παῤῥησίαν, id est, Petri in dicẽdo audaciam siue libertatem.

Et cognoscebant eos.) Et Latinius & aptius ad Graeca exprimenda uertisset, Et agnouerunt, καὶ ἐπεγίνωσκον.

Hominem quoque.) Graece est τὸν δὲ ἄνθρωπον, id est, Hominem autem. Interpres legisse uidetur, τόν τε ἄνθρωπον.

Quoniã quidem notũ signũ factũ est.) Dilucidius fuerat, si uertisset ad hunc modũ, Etenim manifestariũ signũ factũ esse p illos, palàm est omnib. habitãtibus Hierosolymis, nec possumus negare. γνωστὸν enim refert ad signũ, & φανερὸν ad ὅτι, & ea quae huic adhęrẽt.

Hebraeum idioma Ne amplius diuulgetur in populum.) διανεμηθῇ. Maluissem serpat, & sic uertit alicubi, Vt cãcer serpat νομὴν ἕξει, 2. Timoth. 2.

Comminemur eis.) ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα, id est, Minando minemur illis. Idq; Hebraeorum more, quo uehementem & acrem significant interminationem.

Et uocantes eos denunciauerunt.) Quomodo denũciamus praesenti? Proinde παρήγγειλαν, maluissem praeceperunt. Siquidem παραγγέλματα praecepta dici constat. Atq; ita uertit ipse proximo capite sequenti, praecipiendo praecipimus.

In nomine In nomine hoc.) Hic sermo nobis frequenter obuius est in sacris libris, & aliquoties in, praepositio non inepte uertitur in per, aliquoties melius omittitur. Hic quoniã neutrum satis quadrare uisum est, reliquimus id quod erat, petentes à lectore, ut hic nobis det eam ueniam, quam in alijs pauculis excepimus. Sub nomine non placet quibusdam, quod fictionem sonare uideatur, quod tamen non est illi perpetuum.

Ne omnino loquerentur.) μὴ φθέγγεσθαι, quod plus est, quàm ne loquerentur, quasi dicas, ne hiscerent, aut ullam uocem aederent de Iesu.

Si iustum est.) εἰ δίκαιον, id est, An iustum sit, siue iustum ne sit. Ac mox:

At illi comminantes.) προσαπειλησάμενοι, id est, Additis minis. Prius enim tantũ praeceperant. Qua uia cum parum profecissent, addidere minas supplicij capitalis, ni parerent.

Clarificabant id q̃d factũ fuerat.) ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι, id est, Glorificabãt deum sup eo quod factũ fuerat. Alioqui uidet ide bis dictũ, id q̃d fuerat factũ in eo q̃d acciderat.

Quanta.) ὅσα, id est, Quaecunq;, alioqui dixisset πόσα.

Domine tu qui fecisti.) Apud Graecos plusculũ est, δέσποτα σὺ ὁ θεὸς, id est, Dñe tu qui es deus, siue, tu es ille deus. Nisi enim subaudieris uerbũ substãtiuũ, sermo nõ erit absolutus.

Tu qui fecisti.) σὺ ὁ θεὸς ὁ ποιήσας, id est, Tu es deus, qui fecisti.

Qui spiritu.) Hoc quoq; loco Graeca nonnihil discrepant. Sic enim habẽt, ὁ διὰ στόματος δαβὶδ παιδός σου, id est, Qui per os Dauid pueri tui.

Lucas sequitur LXX Quare fremuerũt gentes.) Hos duos uersus ad uerbũ reddidit iuxta aeditionẽ Septuaginta. Caeterum illud συνήχθησαν, non est simpliciter cõuenire, sed in concionẽ aut concilium cõgregari, ac ueluti cõspirare, quod Hebraica quoq; uox indicat. נוסדו. Item illud fremuerunt, ἐφρύαξαν, Hebręis est רָגְשׁוּ quod significat, cum tumultu fremituq; cõglobati sunt.

Vere in ciuitate ista.) In ciuitate ista, non reperio in Graeco codice, & additum uidetur ab interprete quopiam.

Christus an recte, dicatur seruus Aduersus sanctũ puerum tuũ Iesum.) Stomachatur hoc loco Valla, qud Iesu filio dei, serui cognomen tribuerit interpres. Quanquam & puer apud Latinos filiũ significat, sed infrequenter. Seruũ frequentius, frequentissime aetatis pimae hominem. At Christus cum salutem adferret, puer nõ erat. Siquidem morte sua nos seruauit, de qua loquitur hic. Et fortasse serui appellatio, in hunc non conuenit, etiamsi obediuit, & subditus fuit patri iuxta assumptum hominem, sed ut filius, non ut seruus. Proinde uertendũ erat hic παῖδα filium, non puerum. Licet non sim nescius id quod est apud Paulum, Formam serui accipiens,

Forma serui à quibusdam referri ad naturam humanã assumptam, ut ferè fuerit seruus. At mihi magis probatur ut dicatur inanitus, nõ quod esset homo, sed quod ut seruus, & seruus flagitiosus flagris afficeretur & cruce. Nam quod paulo ante Dauid puerum, hoc est, famulũ dei uocat, recte facit. Si nusquam interpres παῖδα uertisset filium, uideri poterat in hac opinione fuisse, non licere secus uertere. Nunc cum aliàs saepenumero sic transtulerit, atque adeo paulo

paulo post, mirum cur hoc loco uariarit. Certe Ambrosius locum hunc adducens libro de uocatione gentium secundo, capite quinto, Filium legit nõ puerum, ne quis mihi moueat atrocem tragoediam. Præterea sanctus Hilarius in commentarijs quibus hunc enarrat psalmum, filium legit non puerum aut seruum. Ac rursus libro de Trin. undecimo, atque his omnibus recentior Cassiodorus. Et Chrysostomus enarrãs hunc locum ex epistola ad Hebræos: Sedes tua domine, negat filium appellari seruum, cum angelos dixerit ministros. Neque tamen me fugit Hieronymũ multis locis contendere, in Christum competere serui uocabulum. At interim nõ uideo, cur aut ille laboret in hoc, ut Christus alicubi dicatur seruus, aut alij tãtopere abhorreant à serui uocabulo, Iesu ut homini tribuendo. Etenim si seruus est, qui bona fide obedit iussis domini, Christus ut homo, cur non dicatur seruus? Sin seruus est, qui malo coactus, suum officium facit, nõ competit in Christũ serui cognomen. Hic cum recesserim in prima æditione sententiã Vallæ, tamen locus hic fuit acriter à duobus impetitus, quorũ alteri respondi ædito in hoc ipsum libello. Alter non contentus impegisse imperitiam sacrarum scripturarũ, sugillat me, quasi cum Apollinari sentiam, qui detraham aliquid humanæ naturæ. Nam id auguror illum sentire. Iam atrociorem etiam suspicionem colligit ex his uerbis meis: Etiamsi obediuit & subditus fuit patri, sed ut filius nõ ut seruus, quasi cum Ario sentiam filium non esse æqualem patri. Quid impudentius hac calumnia? Qui fatetur Christũ subditũ patri, nónne fatetur hominem? Porrò filius dei dicitur, iuxta naturã utranq;. Nec alio sensu negant filium dei seruum, nisi quo Christus negat suos discipulos uocandos seruos, sed potius amicos. Si serui appellatio rectè adimitur apostolis, hæresis est eam in Christo nõ admittere? Et non pudet homines, qui sibi uidẽtur absolute docti huiusmodi nænias literis prodere, atq; ex uanissimis somnijs impingere geminam hæresim? Atq; huiusmodi periculosos errores pollicetur se quamplurimos indicaturum. Si hæc lues habet literas theologicas, multo præstat aut in poëticis philosophicisq; literis cõsenescere, aut fiscellã hibisco texere. Postremo non agitur hic an serui cognomen tribui possit Christo, sed an tribui soleat in sacris literis.

Hieronymi expensa sententia

Calũnia depulsa

Herodes & Pontius Pilatus.) ἡρώδης τε καὶ πόντιος. Græcis gemina est coniunctio, & Herodes & Pontius, aut, Herodes simul & Põtius. Delectatus uidet hac cõgeminatione Paulus quoq;. Et omnino ambobus nonnihil est affinitatis in ratione sermonis.

Et populis Israel.) Nõnulli codices habebant, καὶ λαὸς & populus, magis probatur καὶ λαοῖς. Interpretans enim psalmum, gentes refert ad cohortes Herodis ac Pilati, populos ad Iudæos.

Facere quæ manus tua.) Vertit Græcam figuram interpres, quam uitasset si dixisset, ut facerent.

Decreuerat fieri.) προώρισε γενέσθαι, id est, Præstituerat ut fieret, siue præfinierat futura.

In eo quod manum tuam extendas.) ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, id est, In extendendo manum tuam. Sentit enim ita futurum, ut libere & intrepide loquantur uerbum dei apud populum, si ille porrigat manum, & adiuuet loquentes, addita uirtute signorum. *προσθεῖναι*

Ad sanitates.) εἰς ἴασιν, id est, Ad sanationem.

Filij tui Iesu.) παιδός. Eadem uox est Græca, quam modo uertit, pueri, haud scio quo cõsilio uarietatem hanc affectans.

Cum fiducia.) μετὰ παῤῥησίας, id est, Audacter ac libere.

Multitudinis autem credentium.) τῶν πιστευσάντων, id est, Eorum qui crediderant. Augustinus adducẽs hunc locum in epistola octaua ad Lætum, addit duo uerba: Dictum est, inquit, Erat illis in deum cor unum & anima una, licet stilus huius epistolæ, magis sapiat Paulinum, quàm Augustinum.

Epistola Augustini suspecto titulo

Ante pedes.) παρὰ τοὺς πόδας, id est, Iuxta pedes.

Ioseph.) ἰωσῆς, id est, Ioses. *Ioses*

Quod est filius cõsolationis.) Barnabas. Est enim uox Hebraica. בר filius est נבש præter alia recreari significat & refrigerari ac consolari. Etiamsi Hieronymus uarie interpretatur. Filius prophetæ, filius uenientis, siue filius consolationis. Quod extremũ significat plurimis placuisse. Est qui putet hanc uocem in Paulo deprauatam, ac pro Barnaba legendum Barnahum, ac uocem esse Syram non Hebraicam. Quod ut ego in tanto codicum

Barnahũ pro Barnaba

consensu

consensu diuinare non audeo, ita non est animus acriter refellere. Hoc autem honoris habere uoluit illius pietati, qui syncere obtulerit sua, quo detestabilius redderet exemplum diuersum, quod sequitur. In nonnullis Græcorum codicibus additum erat μεθερμηνευόμενον, id est, Quod est interpretatum, siue, si quis interpretetur.

EX CAPITE QVINTO.

VEndidit agrum.) ἐπώλησε κτῆμα, id est, Vendidit possessionem, hoc est domum aut prædium.

Et fraudauit de precio.) ἐνοσφίσατο, hoc est, Seposuit & auulsit, quod tamen recte uertit interpres.

Adferens partem quandā.) ἐνέγκας μέρος τι, id est, Allatā partem aliquam.

Ad Ananiam.) Hæc duo uerba nec apud Græcos habentur, nec in uetustis codicibus Latinis.

Cur tentauit.) διὰ τί ἐπλήρωσεν, id est, Impleuit. Ita legit Augustinus in libello de tempore Barbarico, cap. tertio. Annotauit hic diuersam apud Græcos lectionem, nescio quis in Glossa ordinaria. Chrysostomus legit ἐπλήρωσεν. Opinor interpretē legisse, ἐπείρασεν.

Mentiri te.) Rursum uertit Græcam figuram, Vt mentireris.

Mentiri spiritum Spiritui sancto. Græce est, spiritū sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.) Siue quod ita loquantur Græci, mentior te, sicut Euangelizo te, & benefacio te, siue quod sensus sit, eum mentiri spiritum sanctum, qui ficte simulet & imitetur, quod cæteri instinctu spiritussancti faciebant. Nam mētitur nō solum qui falsum dicit, uerumetiā qui simulat, ut, Faciem mentita Creusæ. Et, æs mentitur aurum. Augustinus in libello quem modo citaui, legit mentiri apud spiritum sanctum, quasi Græce fuerit, πρὸς τὸ πνεῦμα. Chrysostomus legit quidem nobiscum, cæterum ex interpretatione non soluitur ambiguitas lectionis.

Manens tibi manebat.) Rursum Hebræorum more congeminatione uocis, expressit epitasin μένον ἔμενεν, hoc est, Vere ac prorsus manebat, nemine ullo pacto cogente. Accusat autem eum Petrus duobus gradibus. Primum manebat, cum nemo cogeret uendere. Deinde si uendere libuit, nemo cogebat adducere precium.

Dormitans interpres Et uenundatū erat in tua potesta.) καὶ πραθὲν. Interpres diuersas apud Græcos dictiones per eandem Latinam reddidit. Illis est κτῆμα possessionem, & χωρίον prædium aut uillam, hic utrunque uertit agrum: & tamen oblitus sui subiecit, uenundatum, respondens ad Græcam uocem, oblitus Latinæ, cum dicere debuerit, uenundatus.

Horarum trium spacium,) διάστημα, id est, Interuallum.

Dixit autem ei Petrus.) ἀπεκρίθη, id est, Respondit, cum nihil sit interrogatum. Atque ita scriptum comperi in exemplaribus uetustioribus Latinis aliquot.

Conuenit uobis.) τί ὅτι συνεφωνήθη, id est, Quid conspiratum est à uobis, & in hoc consentitis, ut tentetis spiritum domini, aut quæ est inter uos conspiratio.

Ad uirum suum.) πρὸς τὸν ἄνδρα. Cur non potius, Iuxta uirum.

Magis autem augebatur credētium in domino.) Grece paulo diuersius est, μᾶλλον δὲ προσετίθοντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, hoc est, ut uerbum uerbo reddam: Magis autem apponebantur credentes domino, multitudines uirorumque & mulierum. Cæterum illud, Ita ut in plateas eijcerēt, aliquanto durius cohæret cum his quæ præcedunt, nisi subaudias unà cum turba famam item apostolorū creuisse. Vtinā hæc attente legant isti, qui toti addicti commodis huius mundi, Christi paupertatem & humilitatem uel contemnunt, uel irrident etiam. Quod regnum, quas opes, quam potestatem cum hac *Apostolica maiestas uera* apostolorum gloria conferant? Omnia sunt in Christo multo splendidiora, quàm hic mundus præbere possit. Cæterum alio modo. Nec ea communicat, nisi qui contemptis cæteris huic regno toto pectore sese addixerit. Ipse spectaui primum Bononiæ, deinde Romæ, Iulium pontificem Romanum, eius nominis secundū, splendidissimos agentem triumphos, ac prorsus tales, ut cum Pompeianis, aut Cæsarianis triumphis conferri possent. Verum quid illi ad hanc Petri maiestatem, non armis, non copijs, non machinis, non auro, sed sola fide totum orbem in sui miraculum conuertentis? Atque eadem magnificentia & hodie se quereretur apostolorum successores, si pares essent spiritu.

Eijcerēt infirmos.) ἐκφέρειν, id est, Educerēt, siue exportarent. Inhumanum enim eijcere.

Nec

Nec est Græce ἐκβάλλειν, ut coactus fuerit ita uertere.

Et grabatis.) καὶ κραβάττων. Græca uox est, recepta tamen apud Latinos, mutatis duabus literulis. Quenquam illorum.) Latinius, aliquem.

Et liberarentur ab infirmitatibus suis.) Nō est in Græcis exemplaribus, sed adiectum apparet à quopiam, qui uoluerit interpretari. Græcæ lectioni suffragantur uetustissimi codices sancti Donatiani. *Redundat in nostris*

Et omnes seniores.) τὴν γερουσίαν, id est, Ordinē seniorum.

Ambigebant de illis.) διηπόρουν. Plus quiddam dixit, perplexum esse, & ancipitis animi, consilijque inopem.

Præcipiendo præcepimus.) παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν, id est, An non præcepto præcepimus, hoc est, acriter præcepimus, ut ante dixit. Minis comminemur.

Obedire oportet deo.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie parere principi aut magistratui, dictione composita, à πείθειν obedire, & ἄρχων princeps. Ac paulo post, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, id est, obedientibus sibi. *πειθαρχεῖν*

Quem uos interemistis.) διεχειρίσασθε. Quod est manibus uiolentis occidere. Hinc enim dicta uox Græca. Nam interimitur, & qui iure meritoque plectitur.

Principem & saluatorem.) ἀρχηγὸν, Ducem & autorem. Quanquam non reprehendo quod uertit interpres.

Et nos sumus testes.) Græci addunt genitiuum αὐτοῦ, id est, Eius, quem Latinus poterat uertere in datiuum, ei. Nec est simpliciter, Et spiritussanctus, sed, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, Quin & spiritussanctus, ut sit ueluti correctio superioris dicti: Quasi diceret, non tam nos testes sumus illi, quàm ipse spiritussanctus, cuius uirtute hæc fiunt.

Et cogitabant interficere illos.) ἐβουλεύοντο, id est, Consultabāt ut interficerent. Interpres ἐβούλοντο legit, aut certe somniauit.

Homines fieri.) Græce est apostolos, non homines. Nec est fieri, sed facere, ποιῆσαι, hoc est, emittere foras.

Extitit Theodas.) Eleganter uertit, extitit, ἀνέστη, id est, surrexit, siue exortus est. Græci codices habent θευδᾶς, id est Theudas, non Theodas. Hos Chrysostomus putat ob id sublatos è medio, quod uetuerint censum dari Cæsari, fuisseque pharisæos. Vide Eusebium in historia Eccles. lib. 2. capite undecimo. *Theodas*

Cui consensit.) προσεκολλήθη. Quod aliàs uertit, adhæsit, rectius & hic ita uersurus. Non solum enim consenserunt, sed & conspirarunt cum illo, & eadem docebant.

In diebus professionis.) ἀπογραφῆς. Quam in euangelio uertit descriptionem. *Professio descriptio census*

Auertit populum.) Græci addunt ἱκανὸν, id est, Multum.

Consilium hoc opus.) βουλὴ ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, id est, Consilium aut opus hoc.

Ne forte.) μήποτε, id est, ne quando.

Et deo repugnare uideamini.) καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, Et cum deo pugnantes reperiamini. Græcis est dictio composita, deriuataque à uerbo θεομαχεῖν. Cæterum recte uertit interpres, nisi quod Græca plus habent emphasis, habitum significantia, non tantū actionē, quasi dicas hostes dei, aut rebelles deo. *θεομαχεῖν*

Consenserunt autē illi.) ἐπείσθησαν, id est, Paruerunt siue obtemperarunt.

Ne omnino loquerent.) Omnino, non inuenio in Græcis codicibus, tantū est, μὴ λαλεῖν, id est, ne loquerentur. Suffragabantur uetusti codices.

Et circa domos.) κατ᾽ οἶκον, id est, Per singulas domus, siue domesticatim.

Docentes.) ἐπαύοντο διδάσκοντες. Vertendum erat, Cessabant docere & Euangelizare, participio commutato in infinitum. *Participium pro infinito*

EX CAPITE SEXTO.

CRescēte numero discipulorum.) πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, id est, Cum plures fierent discipuli. Quanquā periphrasin interpretis probo.

Murmur Græcorū.) Non est ἑλλήνων, sed ἑλληνιστῶν Hellenistarum. Nam Iudæi Grecos appellabant omnes paganos & alienos à lege Mosaica. Et probabile est in hoc numero nondum fuisse quenquam gentium, proinde non ἕλληνας dixit sed ἑλληνιστὰς, Iudæos qui nati fuerant aut uixerant inter gentes, eiusque gentis

ubi uixerant, lingua loquebantur. Itaq; qui nati erant in regionibus Iudæorũ, Iudæos alibi natos aliaq; loquẽtes lingua, pro semipaganis ducebãt, quos hic nõ appellat Iudæos, quod religionis erat nomen, sed Hebræos, quod magis indicat gentem & nationem.

Sensus anceps Eo quod despicerentur.) Et hic sensus anceps est, utrum ideo uiderentur despici, quod non admitterentur ad ministerium, ceu non uere Iudææ, an quod grauarentur onere sordidioris ministerij. Et ideo uidentur electi septem diaconi, non ut ipsi ministrarent omnibus, sed ut dispensarent ministrandi uices & ordines, ne similibus querelis interpellarentur apostoli.

Conuocãtes autem duodecim.) Obscure explicuit. Potest enim accipi ut fuerint ab alijs aduocati duodecim discipuli, unde nos dilucide uertimus. Iam in, Instantes erimus, quid opus erat paraphrasi? Rursum in, Multa etiam turba, τε est, id est, Que: nec aliud est ad quod respondeat etiam.

Non est æquum.) οὐκ ἀρεστόν, id est, Non est placitum, siue Non est gratum, aut Non est eiusmodi ut nobis placere debeat.

Boni testimonij.) μαρτυρουμένους, Quasi dicas, testimoniatos. Hoc est, spectatæ probatæq; integritatis, de quibus alij bene testentur. Alioqui boni testimonij dici uidetur, qui bona fide fert testimonium.

Super hoc opus.) ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης, id est, In hoc usu, siue, Super hanc necessitatem, id quod magis blanditur Vallæ, mihi non item, quanquam functio magis quadrat.

Nicolaus proselytus Et Nicolaum aduenam.) Rectius dixisset proselytum, annotãte Valla, ut intelligamus ad legem Mosaicam receptũ, utpote patria Antiochenum, religione Iudæum. Hic post habitus est Heresiarches, quanquam Clemens apud Eusebium ipsum diligenter excusat.

Et imposuerunt illis manus.) Rabanus opinor admonet hunc esse modum in conferendis sacris ordinibus, ut populus eligat, episcopus ordinet. Ea certe consuetudo diutissime perseuerauit in ecclesia, uerum ob tumultus populares recte mutata est.

Duplex sensus Spiritui qui loquebatur.) ᾧ ἐλάλει. Quod sic accipi potest, ut sit sensus, Non poterant resistere spiritui qui loquebatur. Quanquam et altera lectio probe habet, ut ᾧ positum sit pro ὃ, propter datiuum præcedentem πνεύματι. Hic in uetusto codice asscriptũ comperi, Propter quod redarguerentur ab eo cum omni fiducia. Idem habebat æditio Hispaniensis, uerum in Græcis non additur, nec in Latinis nisi paucis.

Non cessat loqui uerba.) ῥήματα βλάσφημα, id est, Verba blasphema siue maledica, Quanquam opinor blasphema additum. Quorsum enim opus cum sequatur aduersus locum sanctum? Certe Chrysostomus hunc enarrans locum, nullam facit mentionem blasphemorum. Nec additur usquam in Latinis codicibus uetustioribus.

Et mutabit traditiones.) τὰ ἔθη, id est, Consuetudines aut instituta.

Si hæc ita se habent.) εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει, id est, Num hæc ita se habent?

Interpres parum attentus Qui ait.) Obsecro quæ tandem est hæc supinitas in uertendo? Quomodo cohæret cum proximo sermone qui ait? Præcessit enim: Dixit autem princeps sacerdotum, si hæc ita se haberent. Atqui Grece est ὁ δὲ ἔφη, id est, At ille ait.

EX CAPITE SEPTIMO.

Narratio uidetur dissonare Priusquam habitaret in Charran.) Videbatur nonnihil discrepare Stephani narratio, cum historia Geneseos capite 12. quod illic facta mentione Tharæ patris Abraham, post refertur cum illo colloquutus deus. Neque satis conuenit de numero annorum. Verum hac de re nodum explicuerunt Hieronymus in quæstionib. Hebraicis, & Augustinus lib. de ciuitate dei 16. capite 15. Rursum in quæstionibus super Genesim libro primo.

Nec passum pedis Nec passum pedis.) οὐδὲ βῆμα ποδός, id est, Ne uestigium quidem pedis. Nam passus aliquot pedes complectitur, nec potest unius pedis esse passus. Tolerabilius igitur est quod legit Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, Nec spacium pedis. Quo quidem loco simul illud excutit, qui fieri potuerit, ut qui prius legatur emisse agrum circa puteum iurisiurandi, nunc ne pedis quidem uestigium illic possideret. Non possedit, nec tantillum ex munere diuino, de cuius pollicitatione illic agit Stephanus. Nam pecunia licebat ubiuis parare agros.

Loquutus est autem ei.) οὕτως, Loquutus est autem sic, est Græce, & non additur ei.

Quia erit semen eius accola.) ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον. Vt cōniueamus quod quia, abusus sit pro quod, quod accola posuit genere neutro. Certe aliud est incola quàm accola. Siquidem accolæ dicuntur finitimi, ut accola Rheni, Incola qui non sit αὐτόχθων. Quanquam Græcis est πάροικος, qui aliunde profectus alibi domum habet. Nos uertimus inquilinum, ad hunc modum, Loquutus est autem deus sic, quod futurum esset semen eius inquilinum in terra aliena, quodque seruituti illud subiecturi essent &c. Mollius erat posteri eius incolæ. Semen enim posteros appellat. Nec in clausula est, Dicit dominus, sed εἶπεν ὁ θεὸς, id est, Dixit deus. πάροικος αὐτόχθων

Male tractabunt.) Est κακώσουσι, id est, affligent siue cruciabunt.

Annis quadringentis.) In æditione peruetusta, legebatur quadringentis triginta, atque ita legit Rabanus ex supputatione temporum. Beda indicat hyperbaton, erit incola annis quadringentis, ut quod in medio intercessit, & seruituti eos subijcient & male tractabunt eos, non impediat contextum præcedentiū & sequentium. Quanquam mea sentētia non est opus ad hoc hyperbaton confugere. *Hyperbaton*

Et sic genuit Isaac.) Interpres, nisi mendum est, legisse uidetur οὕτως, cum in Græcis codicibus sit οὗτος hic, siue iste. Si legas, οὕτως, sensus est, illum non genuisse Isaac nisi circumcisum, cum Ismaëlem suscepisset incircuncisus. Suspicor factum, ut Græci odio circuncisionis mutarint οὕτως in οὗτος. Tametsi uariabant Græci codices, Chrysostomus & Hispaniensis æditio habebant οὕτως, mei codices & Aldina æditio οὗτος.

Et Isaac Iacob.) τὸν ἰακὼβ, Vt subaudias, genuit.

Non inueniebant cibos.) χορτάσματα. Vox est à saturando dicta.

Et in secundo.) καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ, Et in secundo, ut uerbum uerbo reddatur, Altera uice, siue Cum iterum misisset eos. *Ordo*

Quod emit Abraham precio argenti à filijs Emor filij Sichem.) Et hunc locum annotauit Hieronymus in libro ad Pammachium de optimo genere interpretandi, qui secus habeatur in Genesi, ubi legitur, quod Abraham emerit ab Ephron Etheo filio Saor, iuxta Hebron quadringentis drachmis speluncam duplicem, & agrum circa eam, sepelieritque in ea Saram uxorem suam. Atque in eodem legimus libro, postea reuertentem è Mesopotamia Iacob cum uxoribus & filijs suis, posuisse tabernaculum ante Salem urbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, & habitasse ibi, & emisse partem agri, in quo habebat tentoria, ab Emor patre Sichem, centum agnis, & statuisse ibi altare, & inuocasse deum Israel. Proinde Abraham nō emit specum ab Emor patre Sichem, sed ab Ephron filio Saor, nec sepultus est in Sichem, sed in Hebron, quæ corrupte dicitur Arboch. Porrò duodecim Patriarchæ non sunt sepulti in Arboch, sed in Sichem, qui ager non est emptus ab Abraham, sed à Iacob. Hunc nodum illic nectit Hieronymus, nec eum dissoluit hoc sane loco, sed eum eleganter explicat in quæstionibus Hebraicis. *Locus discrepans prima fronte*

In septuaginta quinque animabus descendit Iacob.) Geneseos cap. 46. diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam uertit Septuaginta tantum. Et tamen Lucas sequutus uidetur autoritatem Septuaginta, tum ubique receptam, siue quod apud Hebræos additi sunt à librarijs anni quinque, siue quod non existimarit numeri rationem ad id quod tum agebatur pertinere.

Quam cōfessus erat.) ἧς ὤμοσεν, id est, Quam iurauerat. Interp̄s legisse uidetur ὡμολόγησεν.

Qui non sciebat.) ὃς οὐκ ᾔδει, id est, Qui non nouerat.

Ne uiuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id est, Ad hoc, ut partus non essent uitales.

Gratus deo.) ἀστεῖος τῷ θεῷ. ἀστεῖος aliâs sonat festiuus, siue urbanus. Abusus uidetur hac uoce pro χαρίεις, quod gratum significat, & item urbanum.

Existimabat autē intelligere fratres.) Hic fratres uocat suæ gentis homines, quod post translatum est ad Christianos. Augustinus in quęstionibus in Exodum, dubitat utrum homicidium Moysi duntaxat indolis specimen sit, an laudi dandum, quod ex hac oratione Stephani uideatur id fecisse numinis admonitu. *Fratres qui eiusdem gentis*

Litigantibus.) Græce est μαχομένοις, id est, pugnantibus. Recte tamen uertit interpres.

In igne flammæ rubi.) Græce est contrarius ordo, ἐν φλογὶ πυρός, id est, In flamma ignis. Tametsi & alioqui sermo duriusculus est nobis ob proprietatem sermonis hebraici.

Videns uidi.) Hebræum est schema, pro eo quod est, Attente uidi.

Et nunc ueni & mittam.) καὶ νῦν δεῦρο, id est, Et nunc uenito, siue nunc adsis, ut secundæ personæ sit uerbum, non primæ. Iubet enim Moysen adesse.

Tanquam me audietis, audietis redundat

Tanquam meipsum audietis.) Audietis hoc loco in nōnullis exemplaribus Græcis non scribitur. Donatiani codices suffragabātur Græcæ lectioni, in quibus erat. De fratribus uestris tanquam me. Apud Chrysostomum nec in contextu nec in enarratione fit huius clausulæ mentio. Quod autem dictum est tanquam me, Chrysostomus exponit, contemptum & insidijs appetitum, quod ut Christo puero insidiatus est Herodes, ita Pharao Mosi in Aegypto, & uterque saluus euasit. Superius demonstratum est, ipsum, pertinere ad uerbum audietis, non ad me, quod pertinet ad uerbum suscitabit: Suscitabit uobis prophetam ut me, id est, similem mei, & uelut alterum me, ipsum audietis. Quanquam apparet interpretem legisse ὡς ἐμαυτοῦ, nisi, quod probabilius est, hoc aliquis assuit de suo.

In ecclesia & in solitudine.) Et, apud Græcos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, In cōgregatione, in deserto, citra coniunctionē, consentiētibus Latinis emendatioribus.

Verba uitæ dare uobis.) Nōnulli codices habebāt, λόγον ζῶντα, id est, sermonem uiuum. Nonnuli λόγια ζῶντα, id est, Eloquia uiua. Sic enim solitus est uertere λόγια.

Patres uestri.) Vtroque loco Græcis est ἡμῶν, id est, Nostri, primæ personæ.

Mosi enim huic.) ὁ γὰρ μωϋσῆς, id est, Nam Moyses iste: & sic habet exemplar Constantiense. Quanquam id recte mutauit interpres.

Interpres recte discedit à uerbis

Quas fecistis adorare.) Interpres nō notauit Græcam figuram loquendi. οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς, id est, Quas fecistis ut adoretis eas. Sed mirum non addi articulum uerbo infinito.

Trans Babylonem Trans Damascum

Et transferam uos trans Babylonem.) In nonnullis exemplaribus repperi mutatum, trans in, In. Locus sumptus est ex Amos prophetæ capite quinto. Quanquā illic pro trans Babylonem legitur trans Damascum, ex autoritate ueritatis Hebraicæ simul & Septuaginta. Hieronymus sic excusat Stephanum, ut dicat eum magis sensum reddidisse quam uerba, quod Iudæi trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem. Sunt qui malunt fateri scripturam esse deprauatam, & pro Trans Damascum scriptum fuisse Trans Babylonem.

Cum patribus.) Cum, redundat.

Deus loquens.) ὁ λαλῶν, id est, Ille qui loquebatur.

Patres uestri.) ἡμῶν Græce est, id est, nostri, quemadmodum admonuimus modo.

Sed non excelsus in manu factis.) Græcus addit templis, ἐν χειροποιήτοις ναοῖς. Et Manufactis unica illis dictio est.

Stephani oratio cū lōga sit, est inabsoluta

Dura ceruice.) Græcis epitheton est compositum, σκληροτράχηλοι, Quasi dicas, duriceruicos, ut Pacuuius apud Quintilianum, & hunc imitatus Politianus dixit, incuruiceruicum pecus. Cæterum apparet orationem Stephani clamoribus obstrepentium Iudæorum interruptam fuisse. Neque enim satis alioqui respondet hic finis, tam alte repetito principio, præsertim cum in ea multa sint, quæ non ita multum pertinere uideantur ad id quod instituit.

Restitistis.) ἀντιπίπτετε, id est, Resistitis.

Et homicidæ.) φονεῖς, id est, Occisores.

In dispositione.) εἰς διαταγάς, id est, In dispositiones, siue ad dispositiones: à διατάττω quod est ordino. Augustinus libro de ciuitate dei 10. citat aliquoties, in edictis angelorum, pro eo quod nos legimus, in dispositione angelorum.

Virtutis dei.) Virtutis, in Græco codice non reperio. Tantum est à dextris dei, suffragantibus & Latinis uetustioribus.

Additum in nostris

Obdormiuit in domino.) In domino non additum est in Græco exemplari, tantum est ἐκοιμήθη, id est, Dormiuit. Suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis.

EX CAPITE OCTAVO.

IN ecclesia.) ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, id est, In ecclesiam, siue Aduersus ecclesiam.

Curauerunt autē Stephanū.) συνεκόμισαν δὲ, id est, Simul aūt curauerunt.

Viri timorati.) εὐλαβεῖς, id est, Religiosi siue pij.

Per domos intrans.) κατ' οἴκους, id est, Domesticatim, ut ita loquar, siue per singulas domos, ut ostendat ingens studium perdendi.

Igitur qui dispersi erant.) οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, id est, Igitur illi quidem dispersi. Iam enim dispergebantur.

In ciuitatem Samariæ.) Videtur appositiue dictum ciuitatem Samariæ, ut Samaria sit nomen non regionis, sed ciuitatis, unde tota regio nomen est sortita. Eadem autem dicta est Sebaste.

Multi eorum qui habebant spiritus immundos clamantes uoce magna exibant.) Quæso qui nam exibant? num ipsi homines? Nec Græca reddidit ut habent, nec ita uertit ut possit sensus percipi. Quod genus est illud quod canitur in laudibus deiparæ uirginis. Cuius dominus humilitatem respiciens, angelo nunciante concepit redemptorem mundi. Ex his uerbis quid aliud Latinus intelligat, nisi dominum factum esse grauidum? usqueadeo nihil interesse putant, quomodo loquamur, modo ipsi intelligamus quod loquimur. Sed quod ad hunc attinet locum, Græca sic habent, πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο. Ea quoniam ad uerbum reddi non poterant, nos sensum expressimus in hunc modum. Spiritus enim immundi, à multis qui ab illis tenebantur, clamantes uoce magna exibant. In duobus codicibus Donatiani non addebatur hæc particula, opinor, quod eam scriba prætermiserit offensus absurditate sermonis. Nam Græci codices consentiunt. *Locus ridicule redditus ab interprete*

In ciuitate magus.) ἐν τῇ πόλει μαγεύων, id est, artem exercens magicam.

Cui auscultabant.) Hoc auscultabant, & quod mox sequitur, attendebant, Græcis idem est uerbum προσεῖχον.

Quæ uocatur magna.) Quæ uocatur, non additur in Græco codice, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη, id est, Dei uirtus magna. Interpres studuit explicare uim articuli Græci ἡ μεγάλη.

Propter quod.) διὰ τὸ, id est, Propterea quod: & tamen hanc sermonis formam uideo fuisse familiarem priscis Christianis, quum longe aliud significet.

Magicis suis.) ταῖς μαγείαις, id est, Magijs siue magicis artibus.

Dementasset.) ἐξεστακέναι αὐτοὺς, id est, Stupefacti essent, & uelut à mente alienati.

De regno dei in nomine Iesu.) Grece est, Et nomine.

Stupens admirabatur.) ἐξίστατο. Interpres unam Græcam uocem, duabus Latinis reddidit. Stomachatur hoc loco nonnihil Laurentius, nec sanè prorsus abs re, quod interpres tantum sibi permiserit, ut eandem dictionem Græcam eodem in loco trifariam reddiderit. Siquidem quod paulo ante uertit, seducens, Grecis est ἐξιστῶν. Quod dementasset, est ἐξεστακέναι: Quod stupens admirabatur, est ἐξίστατο. *Interpretis copia*

Et rogabāt pro eis.) Dubiū est an ipsi apostoli rogarint deum pro eis, an Philippus et qui cum illo erant rogarint apostolos. Posteriorem sensum sequi uidentur interpretes, quod Græce sit προσηύξαντο, qua uoce scriptura solet uti pro deprecatione ad deum.

In quenquam illorum uenerat.) ἦν ἐπιπεπτωκὸς, id est, Erat elapsus siue delapsus.

Manus apostolorum.) χειρῶν, id est, Manuum. Sed interpres offensus concentu genitiuorum uariauit.

Si forte.) εἰ ἄρα. Coniunctionem expletiuam suo more uertit in forte.

In felle amaritudinis.) εἰς χολὴν πικρίας, id est, In bili amaritudinis, id est, Amara bili. Non irascebatur Magus, sed uitiatum animum expressit per bilis amaritudinem.

Et in obligatione.) καὶ σύνδεσμον, id est, In colligatione, hoc est In uinculis.

Quæ dixistis.) ὧν εἰρήκατε. Articulus postpositiuus congruit cum casu antecedentis, dissidens à suo uerbo. Annotandum quod uni Petro respondens, multitudinis utitur uerbo, dixistis. Vnde probabile est, quod Petrus admonuit, cæteros item admonuisse. *Articulus præcedenti uerbo cōgruēs à suo dißidens*

Et multis regionibus.) πολλάς τε κώμας, uicis siue pagis. Apparet interpretem legisse χώρας.

Contra meridianum.) κατὰ μεσημβρίαν, id est, Meridiem uersus, siue ad meridiem.

Quæ descendit ab Hierusalem.) καταβαίνουσαν. Quod Hierosolymorum urbs in monte Sion sita sit ex parte. Nonnulli codices habebant φέρουσαν, id est, Quæ ducit.

Gaza Gazam.) Ciuitas est insignis Palæstinæ, destinata in sortem tribus Iuda, licet obtineri non potuerit. Desertā addit quod uetus illa Gaza, de qua Sophonias, Gaza destructa erit, sic fuerit diruta, ut uix urbis extet uestigium, pro qua extructa est alia, sed non eodem loco.

Et ecce uir eunuchus.) Annotauit Hieronymus uirū dici qui sit eunuchus, cum pugnet inter sese, uirum esse & eunuchum esse, unde & euirati dicuntur. Verum in Christo neque sexus est, neque conditio, sed noua creatura.

Dynastæ præfecti Eunuchus potens.) δυνάστης, id est, Magistratus siue præfectus. Græca uoce usus est & Cicero, Tetrarchæ & Dynastæ, Non enim dicitur reginæ eunuchus, sed reginæ præfectus nimirum gazophylax.

Candacis.) κανδάκης, id est, Candaces, à nominatiuo Candace. Quod nomen ita uidetur commune fuisse reginis, ob quandam reginam Aethiopiæ nomine Candacen de gente illa optime meritam, ut apud Aegyptios Pharao & Ptolemæus, regibus.

Venerat adorare.) προσκυνήσων, id est, Adoraturus.

Putas ne intelligis.) ἆρά γε. Num, siue an, siue Nunquid intelligis quæ legis?

Et quomodo.) Et, non est apud Græcos, sed tantū πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, Qui enim possim, aut Qui nam possim. Subauditur enim negatio non intelligo.

Ostenderet mihi.) ὁδηγήσῃ με, id est, Duxerit me.

Locus pro argumēto Locus autem scripturæ.) ἡ δὲ περιοχή. Quod continentiam possis dicere: nos uertimus argumentum, poterat dici & sententia.

Eunuchus è Græco legit Tanquam ouis ad occisionem.) Locus est apud Esaiam capite LIII. Verum apparet eunuchum hunc non ex Hebræo libro, sed ex Græco hæc legisse, quod omnia adamussim consentiant cum æditione Septuaginta. Et Aegyptus id temporis græcissabat ob commercium cum Romanis & ante hoc cum Alexandro. Nam Hebræa Hieronymus ita uertit, Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus est, generationem eius quis enarrabit, quia abscisus est de terra uiuentium. Iuxta Septuaginta legimus hunc in modum, *Cōsentit cum Septuaginta* ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται, ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, id est, Sicut ouis ad uictimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est, generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra uita eius. Porrò pro tollitur αἴρεται perperam habetur in nostris codicibus tolletur, uerbum futuri temporis, quemadmodum & pro aperit legimus aperuit.

Dicit hoc.) λέγει τοῦτο, id est, Dicit hoc, quasi iam loquatur tibi, cuius scripta legis.

Quis prohibet.) τί κωλύει, id est, Quid prohibet, seu potius, Quid uetat, aut quid obstat quo minus baptizer.

Dixit autem Philippus. Si credis &c. usque ad eum locum, Et iussit stare currum, non reperi in Græco codice. Quanquam arbitror omissum librariorum incuria. Nam & hæc in quodam codice Græco asscripta reperi, sed in margine. Cæterum apud interpretem Chrysostomum hæc non adduntur. Nec in æditione Hispaniensi. In Aldina fuit additum.

Vterque.) ἀμφότεροι, id est, Ambo.

Philippus & eunuchus.) ὅ τε Φίλιππος καὶ εὐνοῦχος, id est, Et Philippus & eunuchus conduplicata coniunctione.

Spiritus domini rapuit Philippum.) Rabanus in glossa ordinaria uidetur annotasse diuersam lectionem, quasi spiritus dictus sit irruisse in eunuchum, & rapuerit Philippum, uerum huiusmodi nihil reperio uel in Græcis uel in Latinis codicibus.

Azotus Inuentus est in Azoto.) Quis quærebat illū, ut illic fuerit inuentus? Repertus est, erat tolerabilius. Est enim sensus, Philippum subito fuisse Azoti. Ea ciuitas est Palestinæ una è quinque ciuitatibus Allophylorum, Hebræis dicta אשדוד Aschdod.

EX CAPITE NONO.

Adhuc spirans.) ἐμπνέων, Forte pro ἔτι mutatũ est ἐμ. In alijs habetur utrunq;, ἔτι ἐμπνέων, id est, Etiamnum spirans. Sed unde minarum? Neq; enim ut dicimus, Cupit te, & cupiens est tui, ita dicere licet, Vox non sonat hominem, & uox non est sonans hominis, & Sapit uinum, & est sapiens uini. Proinde meo iudicio uertendum erat, Spirans minas ac cædem, Et,

In discipulos domini.) Apertius erat aduersus discipulos domini. *Articulus uice pronominis*

Huius uiæ uiros,) τῆς ὁδοῦ ὄντας, id est, Qui eius essent sectæ. Articulus enim pronominis uice fungitur hoc loco. Et pro uiæ, multi codices habebant uitæ.

Viros ac mulieres.) ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, id est, & uiros ac mulieres, aut seu uiros seu mulieres.

Circumfulsit.) περιήστραψεν, id est, Circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam enim lucem fulgur appellat.

Saule Saule.) Σαοὺλ Σαούλ, id est, Saul Saul. Cum Lucas alibi Saulum uocet ac Paulum, hic Hebræam uocem integram reliquit, quod Christus illum Hebraice compellarit, ut & ipse postea testatur. Atque item Ananias, Σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, de quo nonnihil attingemus in Paulinis epistolis. *Saul*

Durum est tibi.) In plerisq; Græcis codicibus non additur hoc loco, cum mox sequatur surge, sed aliquanto inferius, cum narratur hæc res. Neq; raro contingit, ut scriba doctulus aliunde addat aliquid in spacijs, quod post alius indoctior referat in cõtextum. Certe Chrysostomus hoc loco nullam mentionem facit huius particulæ. Est autem ethnicis etiam in prouerbio πρὸς τὸ κέντρον λακτίζειν, id est, Aduersus stimulum calcitrare. Translatum à bubus aut alijs iumentis quæ stimulo incitantur, ut equi calcaribus. In uetustioribus codicibus ne hæc quidem habebantur, & tremens ac stupens dixit, Domine quid me uis facere? & dominus ad eum, tantum est, durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego sum Iesus, quem tu persequeris, surge & ingredere &c. *Parœmia*

Qui concomitabantur cum illo.) οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, id est, Qui iter faciebant cum illo, siue comites itineris. Interpres nec Latine loquutus est, nec Græco uerbo respondit.

Stabant stupefacti.) ἐνεοί, Græca uox inde facta est, quod rei nouitas hominem reddat attonitum.

Nihil uidebat.) οὐδένα ἔβλεπεν, id est, Neminem uidebat. Apparet interpretem legisse οὐδὲν ἔβλεπεν.

Ad manus autem illum trahentes.) χειραγωγοῦντες δὲ αὐτόν, id est, Manu ducentes illum. Quorsum enim opus erat trahentibus, cum sponte iret? Atque ita uertit ipse paulo post, Ad manum autem deductus à comitibus.

In uicum qui uocatur rectus.) ἐπὶ τὴν ῥύμην. Vicus hoc loco non est pagus aut oppidulum, ne quis in hoc erret, nam id est Græcis κώμη, sed pars urbis. Ciuitas enim distinguitur in uicos, uici in uias, uiæ in domos. *Vicus pars urbis*

Quanta mala fecerit sanctis.) ὅσα, id est, Quot, siue quæcunq;. Item paulo post, Quanta oporteat illum pro nomine meo pati.

Et hic habet.) Hic hoc loco aduerbium est, non pronomen ὧδε, id est, In hac ciuitate.

Vas electionis.) σκεῦος. Ego maluissem organum electum. Quanquam uasa ueteribus omnis dicebatur supellex.

Saule frater.) Σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, quod consentaneum sit Hebraice fuisse loquutum Ananiam. *Saul*

Vt uideas.) ὅπως ἀναβλέψῃς, id est, Vt uisum recipias. Sic enim idem uerbum paulo ante traduxerat. Ceciderunt ab oculis eius.) ἀπέπεσον, Deciderunt.

Qui expugnabat.) Græce militari est usus uerbo. πορθεῖν enim Græcis est urbem excindere ac depopulari.

Vt uinctos illos duceret.) ὡς ἀγάγῃ, id est, Ducat siue pertrahat, id quod mauult Valla. *Cõfundo pro pudefacio*

Et confundebat.) Non est hic pudefaciebat, ut aliàs solet uti, sed συνέχυνε, hoc est, Commouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christum.

Consilium fecerunt in unum.) In unum, non reperio in libris Græcorum, quos ego sanè

uiderim tantũ est συνεβουλεύσαντο. Nisi forte uoluit exprimere uim præpositionis σύν.

χαλάσαντες Submittentis in sporta.) χαλάσαντες. Quod est funibus ex alto pensilem demittere, ut aliàs indicauimus.

Intrans & exiens.) In Græcis exemplaribus tantum reperio εἰσπορευόμενος intrans, ἐκπορευόμενος non inuenio. Quanquam ingrediens & egrediens Hebraica figura dictũ est pro uersans, quomodo Latini dicunt, domi ac foris. Itaque ex commentarijs qui Chrysostomi titulo leguntur adieci, καὶ ἐκπορευόμενος, quanquam hoc ad sensum minimum habet momenti, arbitror autem alteram lectionem esse germanam.

Fiducialiter agens.) παῤῥησιαζόμενος, id est, Libere siue cum fiducia loquens aut agens, sed magis ad sermonem pertinet, unde & Græca dictio composita est.

ἑλληνιστάς Et disputabat cum Græcis.) συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς, Disputabat aduersus Græcos. Rursus usus est uerbo Hellenistæ, significat enim Iudæos ibi natos. Nondum autem erat tempus disputandi cum gentibus. Cæterum illud quod præcessit, Cum gentibus, in Græcis codicibus non inuenio, ne in Latinis quidem uetustioribus. Et mox,

Quærebant eũ occidere.) Græcis est ἐπεχείρουν, id est, Conabãtur, siue aggrediebantur.

Ecclesia quidem.) αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι, id est, Igitur ecclesiæ quidem, numero pluratiuo, quod tum omnes congregationes Christianorum dispersæ dicerẽtur ecclesiæ, quæ tamen omnes in unam recidunt ecclesiam.

Dum transiret uniuersos.) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperam, quandoquidem de hominibus sentit Lucas, non de locis.

Sanet te dominus.) ἰᾶται. Poterat accipi & sanat, indicandi modo non imperandi.

Assaron Lyddæ & Assaronæ.) λύδδαν καὶ τὴν ἀσσάρωνα. Haud scio an hæc sit quam in Hebraicis nominibus corrupte legimus Accaron, quam eandem quidam putarunt esse turrim Stratonis, postea Cæsaream nominatam. Vero proximum est, hanc esse regionem, quam

Sarona Hieronymus in nominibus locorum appellat Saronas, id Hebræis sonat campestrem regionem. Est autem à Cæsarea Palestinæ pertingens usque ad oppidũ Ioppe. Testatur sua etiamnum ætate illic agrum fuisse pascendis gregibus aptum. Porrò Ioppe non longe aberat à Lydde. Quanquam est & altera eiusdem nominis regio inter montem Thabor & stagnum Tyberiadis, cuius meminit Esaias, In paludes uersus est Saron. Verum priorem fuisse eam de qua hic sentit Lucas, indicat Hieronymus.

Capnion Nomine Tabitha.) Hoc certe loco Tabitha non potest esse uerbum. Ioannes Capnion

Thabia Thabiam legendũ esse putat, uocẽ enim Assyriã esse, quæ illis Capreã significat. Certe qui

Chaldæis Capra literas callent Hebraicas, fatentur hoc puellæ uocabulũ nõnihil habere cognationis cum uerbo uidendi, quod illis dicitur נבט. Et Græcis item δορκάς caprea, à δέρκομαι uideo deducta est, quod id animal acri oculorum acie putetur esse. Vnde & qui sunt perspicacibus oculis ὀξυδερκεῖς uocantur. Cæterũ Laurentius maluit ab interprete Latinam uocem fuisse redditam, nempe capream. Nam Lucas Dorcadem interpretatur, sed Græce scribens.

Quam cum lauissent.) Glossa ordinaria submonet in quibusdam codicibus scriptum fuisse Lauissent unguentis. Sed more ueterũ primum lauabant corpus, deinde ungebant. Quanquam probabile non est, hic tantũ sumptus fuisse factum in Dorcade.

Miserunt duos uiros.) In plerisq; Græcis codicibus, tantũ est ἀπέστειλαν, id est, Emiserunt. In uno reperi δύο ἄνδρας asscriptum, sed in spacio marginali.

Ne pigriteris.) Sine causa mutauit personam, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν, id est, Ne pigritaretur, siue ne grauaretur pertransire usq; ad sese, siue ad ipsum.

Quas faciebat illis Dorcas.) ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ δορκάς, id est, Quas faciebat secum uiuens Dorcas, siue quas faciebat dum cum ipsis esset Dorcas.

Et multi crediderunt domino.) ἐπὶ τὸν κύριον, id est, In dominũ. Vnde apparet interpreti nihil retulisse, utrum dicas Credere domino, an credere in dominum.

Petrus hospes coriarij Apud Simonem Coriarium.) βυρσεῖ. Quod opificium non solũ plebeium, uerũ & sordidum habetur. O quantus hospes, & apostolici culminis princeps apud cuiusmodi diuersatur hospitem? Nunc in immensum creuerunt opes ecclesiæ. Gratulandum est felicitati, si modo uere sita est in hoc ecclesiæ felicitas, & si felicitati respondet pietas.

EX CAPITE DECIMO.

Centurio cohortis.) Minus ambiguum erat. Ex cohorte. Neque enim is erat princeps totius cohortis, quæ circiter mille milites continet, sed unus ex ea cohorte. Atque ita est Græce, ἐκ σπείρης. Spiram autem Chrysostomus aut quisquis is fuit interpretatur νούμερον, & hic Latine loquens.

Quis es domine.) τί ἐστι κύριε, id est, Quid est domine, hoc est, Quid rei est. Atque ita legendum arguit ipsa etiam angeli responsio, Orationes tuę &c.

Hic tibi dicet quid te oporteat facere.) Hoc non habebatur in æditione Hispaniensi, & uidetur asscriptũ ex capite quod proxime præcessit, & in hoc ipso mox repetitur inferius.

Duos domesticos.) δύο τῶν οἰκετῶν, id est, Duos famulorum.

Et militem timentem dominum.) στρατιώτην εὐσεβῆ, id est, militem pium. Quid hic opus erat periphrasi? Cæterum ne lector offenderetur, quod Cornelius ad pietatis negocium uteretur milite, addidit pium.

Qui illi parebant.) τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, id est, Qui illi assistebant, siue ut alibi uertit, inseruiebãt. Parebãt & cæteri milites, uerũ hi semper aderant ministerij gratia. Periphrasis sine causa capta

In superiora.) ἐπὶ τὸ δῶμα. Quod in euangelijs uertit, tectum. Apparet enim Petrum conscendisse tectum, in quo soliti sunt inambulare quidã, ut oraret sub dio, ceu uicinior deo, tum etiam semotior ab hominum strepitu. δῶμα

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Vas quoddam uelut linteum.) Hieronymus in Esaiam citàt, Vas quoddam linteum, nec id uno sanè loco, Vt accipiamus ipsum linteũ fuisse uas, atq; ita mox appellat absq; ὡς.

Quatuor initijs summitti.) Gręci legunt, Quatuor initijs alligatum ac demissum è cœlo, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ καθιέμενον. Vas linteum

Quadrupedia &c.) Græce sic habet τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, id est, Quadrupedia terræ, & bestiæ, & reptilia. Porrò θηρίον Græcis proprie noxiam bestiam significat, ueluti uiperam aut lupum.

Occide & manduca.) θῦσον καὶ φάγε, id est, Sacrifica, siue macta, & ede. θηρίον

Absit domine.) μηδαμῶς, id est, Nequaquam.

Iterum secundo.) πάλιν ἐκ δευτέρου, Rursus iterum.

Tu commune ne dixeris.) Communia, uertendum erat. Quanquam Græce uerbũ est μὴ κοίνου, id est, Ne communica, hoc est, ne feceris communia. Sic enim Hebræi uocant impura & nefasta.

Per ter.) ἐπὶ τρίς, id est, Ad ter, quanquam satis erat dicere ter. Nouum sermonis decus commentus est interpres. Quidam hũc locũ sic defendit à solœcismo, quod interpres reddidit Gręcam formam. At dicendum erat, ad ter. Et Latini dicunt ad calendas Ianuar. pro circiter. Quanquam reddere figuram Græcam Latine frequenter, est σολοικίζειν. Atqui ex hoc solœcismo natus est opinor, Apologus, qui uulgo fertur nõ infestiuus. Sacerdos quispiam rusticanæ plebis rusticior pastor, cum primũ esset baptizaturus infantem, ac in libro unde solennia uerba pronunciabat, minio asscriptum offenderet, Salta per ter, quibus uerbis librarius admonebat, tres retro paginas esse reuoluendas, mox iussit, ut æditus adduceret hastile, quo crux imposita circũfertur. Eo accepto, bene sit, inquit, antehac nunquam idem expertus sum, sed ita res postulat, & hastili innixus, apsidem saxeam ter transilijt, atque ita recepto codice, reliqua peregit. Per ter

Et statim receptum est.) καὶ πάλιν ἀνελήφθη, id est, Et rursus receptum est, nimirum quod inde uenisset.

Descendens autem Petrus ad uiros.) Post hæc uerba in nonnullis Græcorum exemplaribus additum erat, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est, Qui missi fuerant à Cornelio ad se.

Accersire te.) Rursum uertit figuram Græcam. Latine dixisset. Vt accerseret te.

Introducens ergo.) εἰσκαλεσάμενος, id est, Introuocatos siue inuitatos. ἀθέμιτον uertit abominandum nõ recte

Quomodo abominatum est.) ὡς ἀθέμιτόν ἐστι, id est, Vt nefas est. Nam parum erat ciuile, ut Petrus apud ethnicum dicat, abominãdum esse cum eo colloqui. Verum ait ex cõsuetudine suæ gentis sibi non esse fas cum illo congredi. Et mox.

Con-

Coniungi.) Græcis est κολλᾶσθαι adhærere siue adglutinari.

Sine dubitatione.) ἀναντιῤῥήτως, id est, Citra contradictionem, siue incunctanter.

Nudius quarto die &c.) ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος, id est, Quarto ab hinc die, usque ad hanc horam, sedebā ieiunans, & hora nona orans. Ex uerbis interpretis apparet Corneliū ieiunasse & orasse totum quatriduum. Sentit autem se ieiunasse & orasse die quodam, qui quartus esset ab eo quo colloquebantur cum Petro. Siquidem usq; ad hanc horam dixit, pro usq; ad hoc tempus, & pro ἤμην sedebam, nonnulli legunt ἦμην eram, prima uocali attenuata.

Obscure reddita græca

In ueste candida.) λαμπρᾷ, id est, Splendida.

Eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt.) ἐμνήσθησαν, id est, In memoria habitæ, Nam memoratur quod narratur.

Simonis coriarij iuxta mare.) Sub hæc addunt Græci codices, quod in nostris omnino non habetur, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, id est, Qui adueniens loquetur tibi.

In conspectu tuo.) Græci legūt in cōspectu dei, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Est aūt sermo cōfirmantis animi simplicitatē, cuius deum facit testem. Annotat hic nōnihil & glossa ordinaria.

Adsumus audire.) Græcanici sermonis formam reddidit, πάρεσμεν ἀκοῦσαι, pro eo quod est, Adsumus ut audiamus, siue ad audiendum.

Sed in omni gente.) ἐν παντὶ ἔθνει, id est, In quauis gente.

Verbum misit filijs.) τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν, id est, Verbum quod misit. Offensus lector oratione non absoluta sustulit, quod. Aut enim anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est, uerbū quod misit filijs Israel. Aut, quod mihi maxime probatur, accusatiuus hic λόγον referendus est ad uerbum quod sequitur οἴδατε, id est, scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγον, alia uoce repetijt ῥῆμα, ut legamus ad hunc modum, Verbum quod misit filijs Israel, annuncians pacem per Iesum Christum: deinde per parenthesim interijciatur (hic est omnium dominus) moxq; sequatur, Ipsi nostis, uerbum inquam, quod factum est per omnem Iudæam.

Ordo perturbatior

Incipiens enim.) Enim adiecit aliquis de suo, cum non sit in Græcis ex emplaribus. Et incipiens, ἀρξάμενον hoc loco neutri generis est, ut referatur ad uerbum. Porrò uerbum hoc in loco nihil aliud dicit, quàm rem populari sermone iactatam. Eum rumorem ait ortum ex Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris, uidelicet de Iesu Nazareno.

Verbum res acta

Quomodo unxit eum.) Quidam codices habebant, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quomodo unxerit eum. Quidam ὃν ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quem unxit eum. Cęterum illud pronomen eum omittendum erat interpreti, quod ex idiomate sit sermonis Hebræi. Incertum Petrus hæc Hebraice dixerit an Græce. Tamen etiam cum Græce scribunt apostoli, multum referunt ex proprietate suæ linguæ. Quemadmodū & hodie qui latine loquuntur, parum alioqui literati, nonnihil admiscent ex sermone uernaculo, uel imprudentes, puta Gallus è sermone gallico, Britānus è britannico, Germanus è germanico, Nam apostoli Græcitatem suam non è Demosthenis orationibus, sed è uulgi colloquio didicerūt. Sic enim uisum est sapientiæ diuinæ, nullis eloquentiæ mortalis adminiculis orbem in suam sententiam pertrahere. Neq; enim donū illud linguarū oportebat esse perpetuū. Satis erat adesse quoties usus postulabat. Vt non semper excitabant mortuos, nō semper sanabāt ægrotos, sed tum demum cum ad religionis & euāgelij negocium pertinebat. Semel duntaxat legimus apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse. Et huius uoluminis cap. 19. narrantur, qui baptizati spiritum sanctum acceperāt, linguis loquuti & prophetasse. quanquam uero propius est apostolos id temporis unica lingua fuisse loquutos, ac uirtute diuina factum, ut æque ab omnibus intelligerentur. Neque uero necesse est, opinor, quicquid fuit in apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quędam ignorabant, in nonnullis errabant. Etiam post acceptum spiritum sanctū obiurgatur, ac docetur Petrus à Paulo. Paulus à Barnaba dissentit, usque ad diuortium. Et haud scio an hoc magis congruerit euangelio Christi, ut simplici inconditoq; sermone proderetur in uulgus, ac talis esset apostolorum oratio, qualis cultus, qualis uictus, qualis omnis uita, exceptis ijs quæ sunt pietatis & animi, nequid in hoc negocio sibi uindicare posset humanæ facundiæ supercilium. Sæpe relinquebat discipulos

De sermone apostolorū an è spiritu sancto

Miraculū linguarum raro legitur

Homines erāt apostoli

pulos suos Christus humanis uiribus, esuriebāt, sitiebant, fatigabantur corporis laboribus, animi curis, sentiebant ingrauescentem ætatem, aliaq; fragilitatis humanæ incommoda. Sed idem aderat, quoties maiestatem suā mundo uoluit innotescere. Atq; ita temperabat organa suorum, quibus ad euangelij propagationem utebatur, quatenus intelligebat ad diuini sui consilij rationem, adq; mortaliū salutem maxime cōducere. Neq; uero mirum, si cum Aegyptus ac Syria, Cilicia, totaq; penè minor Asia, primum ob imperium Alexandri, mox Romanorum, uulgo Græce loqueretur, apostoli citra miraculū Græce nouissent præsertim cum postea tot annos inter Græce loquentes uersarentur. Neque enim statim ab ijs conscriptum est euangelium. Qui inter Gallos uiuit, uno protinus anno Gallice loquitur, etiamsi prius nihil eius sermonis tenuerit. Et miramur apostolos tot annis mediocrem sermonis facultatem fuisse consequutos? Iam uero non sum nescius à Paulo commemorari genera linguarum & interpretationem sermonum inter dona spiritus. Et ipse gloriatur quod plus cæteris omnibus loquatur linguis. Verum id cuiusmodi fuerit, nō est fortassis huius loci persequi. Sed ut donemus interim simile fuisse ei, quod accidit à spiritu sancto in apostolos effuso, addamus & illud, non contigisse illis hoc dono politam et exactam linguarum peritiam, sed eatenus duntaxat, quatenus maxime conducebat ad negocium euangelicum: sicut cui contigerat prophetiæ donum, ut hunc aut illum locum explanaret, non continuo quouis tempore, quemuis scripturæ locum poterat explicare, quod eas dotes deus singulis impartiret ad mensuram fidei, teste Paulo: ita si cui contigerat pro re nata linguarum peritia, non statim apud quosuis, in quouis argumento idem potuisse uidetur. Siquidem existimamus et Augustino prophetiæ donum adfuisse in explicandis sacris literis, & tamen alicubi nō assequitur sensum scripturæ germanum. Neq; Hieronymo defuit, opinor, donum linguarū, & tamen in nonnullis dissentiunt ab eo, qui literas Hebræas profitentur. Quod si quis omnino contendat, apostolis infusam cœlitus omnium linguarum peritiam, atque hoc donum illis fuisse perpetuum, cum ea quæ fiunt uirtute diuina perfectiora sint ijs, quæ fiunt iuxta naturæ ordinem, aut per humanā industriam, autore Chrysostomo, qui fit ut apostolorum sermo non solum impolitus sit & incōditus, uerum etiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans. Neq; enim id negari potest, quod res ipsa clamitat. Placebat spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen & integra, atq; ijs uacans incommodis, quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atque in his passim desudāt interpretes Græci, quibus Demosthenes & Plato facilis erat ac perspicuus. Quoties Origenes in Paulo desiderat Græcanici sermonis integritatem? Quoties hyperbatis, anapodotis, & amphibologijs offenditur? Neq; id negat Chrysostomus, & fatetur compluribus in locis Hieronymus, aperte Paulo tribuens Græcanici sermonis imperitiā. Idem Lucæ plus tribuit in literis Græcis quàm Hebræis, non ob aliud, nisi quod in his magis esset institutus, quippe Antiochenus. Idem fatetur Paulū disertiorē in lingua Hebræa quàm Græca, quod in illa natus esset, in hac institutus. Rursus alicubi, quod posterior epistola Petri dissideat à phrasi prioris, hāc adducit causam, quod in ea sit alio usus interprete. At quorsum opus interprete, si perfectā omniū linguarum peritiā dabat spiritus sanctus? præsertim cum extra controuersiā sit apostolos omnes Græce duntaxat scripsisse excepto Matthæo iuxta quorundā opinionem. Cur ausi sunt interpretari ueteres, quod Paulus ob id Titum desideraret, quod is in Græci sermonis facultate esset promptior? Hæc non multum absint à blasphemia, si quis hanc sententiam de dono linguarum mordicus teneat. Et tamen ea nō ueriti sunt ecclesiæ probatissimi Doctores libris suis prodere. Atque hæc pluribus à me disserta sunt, quàm fortassis annotationum argumentum postulabat, ne quis impie aut temere à me dictum existimet, apostolos sermonem Græcum non ex orationibus Demosthenicis, sed ex populari colloquio didicisse. Neque enim ex orationis, sed ex mentis habitu metienda est apostolorum autoritas. Neque magis pium hominem debet offendere in apostolis sermo incultus, quàm corpus illotum, aut uestis plebeia. Quin ipse Christus, ut multis colligi potest coniecturis, uulgatissimo maxime que populari sermone est usus, Syriace loquens, & fortassis aliquando Chaldaice, & haud scio an Græce nonnunquam, ut erat id temporis populi sermo uarijs linguis corruptus, quandoquidem & apostoli Græce scribentes, Romanorum multis uocibus utuntur. Atq; hanc de apostolorū sermone

Poterāt apostoli & citra miraculū Græce scire

Dona linguarum nō erant perpetua

Apostolorum sermo obscurus sæpe & perturbatior

Apostolici sermonis simplicitas nō est decori illis

mone opinionem ipsa res nobis persuadet, etiamsi nõ suffragaretur summorũ uirorũ autoritas. Mihi tamen nõ est animus, neq; pro hac, neq; pro ulla alia digladiari, si diuersum sentit ecclesia. Lectorem admonemus, non proponimus oracula, nusquam non parati cedere melioribus. Addam ridiculũ quiddam. Quum alicubi scripsissem sermonem quo dominus est usus, fuisse nõ purè Hebraicum, sed Syra Chaldęaq; lingua corruptum, quidam trismegistus theologus è Sorbona libro uulgato uociferatus est μάλα τραγικῶς, quod domini & apostolorum sermonem dixerim corruptum. Idem clamaret opinor, si scripsissem dominum non bibisse syncerum uinum, sed aqua dilutum. Huc reciderunt Rabinorum quorundam iudicia.

Calumnia sutoria

Omnes oppressos.) καταδυναστευομένους. Recte uertit interpres, modo intelligamus hic oppressos dici, qui tyrannide & potẽtia cuiuspiam opprimũtur, id enim sonat Græca uox.

In regione Iudæorum.) ἔν τε τῇ χώρᾳ, id est, Et in regione Iudæorum, conduplicata coniunctione.

Præordinatis à deo.) προκεχειροτονημένοις: Quod magis sonat delectis, ut fit per suffragia. Græca uox dicta est, à porrigendis digitis, quo gestu suffragabatur olim populus.

Qui manducauimus et bibimus. Glossa ordinaria monet in Gręcis scriptum fuisse, Qui quadraginta dies &c. Quanquam id in nostris codicibus non reperitur.

Remissionem peccatorũ accipere.) ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν, id est, cõsequi remissionẽ peccatorum, siue remissionem peccatorum accepturum esse.

Omnes qui credunt.) πάντα τὸν πιστεύοντα, id est, Omnẽ qui credit, aut quisq; credidisset.

Ex circuncisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς, id est, Qui erat ex circuncisione.

Et in nationes.) καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, id est, Et in gentes. Nec est gratia, χάρις, sed δωρεὰ donum. Et quia effusa est, dictum est, pro, Quod effusum esset.

Noua interpretatio Nunquid aqua.) Græci legunt in hunc modum, μήτι ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους. Et apparet hunc esse sensum: Num quis uetare potest, quo minus aqua baptizentur ij, qui spiritum sanctum acceperũt sicut & nos? Veluti plus sit spiritus quàm aqua, cumq; ille contigerit, nihil esse magni si hoc accesserit. Cæterum τὸ ὕδωρ accusatiuus, aut pendet à præpositione subaudita κατὰ, aut adhæret uerbo βαπτισθῆναι, ea forma qua dicimus, βαπτίζομαι βάπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

QVare introisti.) ὅτι πρὸς ἄνδρας, Ad uiros præputiũ habentes introisti. Nam ὅτι hoc loco cõfirmantis est. Nec interrogant, sed accusant, aut certe expostulant. Interpres legisse uidetur τί pro ὅτι.

Nequaquam dñe.) μηδαμῶς, Idem uerbum quod superius uerterat absit.

Pœnitentiam dedit.) Græci codices addunt, εἰς ζωὴν, id est, ad uitam.

Sub Stephano.) ἐπὶ στεφάνῳ, id est, In Stephano siue aduersus Stephanũ. Nam sub eo res geri dicitur, qui imperio potitur. Sed tum Græci addunt paternum casum.

ἑλληνιστὰς Loquebantur & ad Græcos.) Rursus non est ἕλληνας sed ἑλληνιστὰς, significat enim religione & origene Iudæos, sed alibi natos, qui nondum crediderant euangelio. Alioqui uideri poterat exemplũ baptizati Cornelij tantum animi addidisse Christianis, ut iam etiam gentibus auderent prædicare Christum.

Permanere in domino.) Plusculum hic habent Græci sic, προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, id est, proposito cordis adhærere domino, siue perseueranter adhærere domino. Latini addidere bis præpositionem, in. Quod autem dixit proposito cordis, perinde ualet quasi diceret ex animo & libera uoluntate, non metu neq; pudore humano.

Ita ut cognominarentur.) ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι τὸν ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς, id est, Accidit autem ut annum totum consuetudinem agerent cũ congregatione, docerentq; turbam multam, & primum Antiochiæ discipulos uocarent Christianos. Nam illi uocabant eos Christianos, sed Lucas appellat eos discipulos. Sẽsum explicat historia ecclesiastica. Ibi, inquit, primum discipuli, ueluti perenni fonte sumpto uocabulo, appellati sunt Christiani. Vsus est autem nouo uerbo χρηματίσαι pro ὀνομάζεσθαι, quod idem usurpauit Paulus in epistolæ ad Ro. capite septimo. Videtur autẽ inde dicta uox, quod cognomen ex officio quo quis

Christianorũ cognomẽ, ubi primũ natum

fungitur

fungitur addi solet, ueluti publicani dicuntur, quod publica uectigalia colligunt, ita Christiani, quod Christum profiterentur. Porrò quod actiuo uerbo uidetur abusus pro passiuo simile est ei quod Latini dicunt, audit doctor, pro eo quod erat appellatur doctor.

In ministerium mittere.) εἰς διακονίαν. Ministerium uocat subsidium, siue suppeditationem. Subministrat enim qui necessaria suppeditat. Sic appellat & Paulus.

EX CAPITE DVODECIMO.

Misit Herodes rex.) ἐπέβαλεν, id est, Iniecit, siue inijciebat. Quem hic Lucas uocat Herodem, Iosephus Agrippam appellat, qui & maior dictus est ad discretionem filij Agrippæ. Videtur autē nomen Herodis multis fuisse commune, quemadmodū Herodes Antipater filius Herodis maioris, & Philippus Herodes huius frater. Hic autem Herodes Agrippa frater fuit Herodiadis quæ fuit uxor Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, qui fuit filius Herodis maioris, frater Alexandri, quos ambos pater interfecit. Hunc Agrippam Tiberius Cæsar coniecerat in uincula, quod in splendido conuiuio quo Caium Germanici filium excipiebat, palàm comprecatus est, ut Tiberio mature defuncto Caium uideret imperatorem. Fuit autē sex menses in carcere, usque ad mortem Tiberij, quem Caius, cui Caligulæ cognomen additum fuit, non solum liberauit, uerum etiam tres illi tetrarchias contulit, Philippi, Lysaniæ, & Herodis iunioris Lugdunum relegati, insuper & regij nominis honorem concessit. Ita ferme sane Iosephus libro de bello Iudaico secundo cap. 8. & libro Antiquitatum Iudaicarum capite 9.

Quia placeret.) ὅτι ἀρεστόν ἐστι, id est, Placitum, siue gratum esse. Idem nomen quod ante uertit æquum est: Non est æquum relinquere uerbum dei, & ministrare mensis. ἀρεστόν uarie uertit

Apprehendere.) συλλαβεῖν, id est, Comprehendere.

Erat autem dies.) ἦσαν, erant, numero multitudinis.

Sine intermissione.) ἐκτενής, id est, Prolixa, ut uertit in euangelio, siue intenta.

Et calcia te caligas tuas.) καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου, id est, Subliga sandalia tua. Caliga pro sandalijs

Consideransq́ue.) συνιδών τε, id est, Req́ue perpensa, nisi mauis ad cognitā domū referre.

Ad ostium.) Ad, redundat.

Ianuæ.) πυλῶνος, non θύρας. Cum enim dicat ostium ianuæ τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, aut uestibulum ædium habebat ostium, quemadmodum & hodie uidemus in plerisque ædificijs aut ianuam uestibuli, dixit primum ostium quod expositum erat uestibulo.

Ad uidendum.) ὑπακοῦσαι, id est, Vt subauscultaret. Sequitur enim. Et agnita uoce Petri.

Annuens autem.) κατασείσας δὲ, Mota manu innuens.

Quid nam factum esset de Petro.) τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο, id est, Quid Petrus esset factus, siue quia sic permisit sibi loqui Lucas, ut quemadmodum Græci dicunt, fecit illum, pro, fecit illi, ita per uerbum passiuum dixerit, quid factus esset: siue quod suspicarētur Metamorphosi mutatum in aliud quiddam, iuxta uulgi stulticiam, qua creditum est magicis artibus homines uerti in aues, aut in genios. Quid factus esset

Iussit eos duci.) ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Parum liquet an Lucas Romano more dixerit duci eos, qui ducuntur ad supplicium, an abduci à sese in carcerem. θυμομαχῶν

Erat autem iratus Tyrijs.) θυμομαχῶν. Quod Laurentius uertendum putat, Irate siue acerbe pugnans. Quanquam hic homini non assentior, nam dictio Græca composita est ex θυμός animus, & μάχεσθαι pugnare. Quod nondum indixisset bellum, sed iam animo bellum agitaret, ni placassent iratum.

Eo quod alerentur regiones eorū ab illo.) διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, id est, Eo quod ipsorum regio aleretur à regia, ut subaudias annona pecunia aut alimonia, siue hoc intelligendum est de commercio Iudaicæ gentis siue de salario.

Dei uoces.) φωνὴ θεοῦ, id est, Vox dei. Interpres legisse uidetur φωναί. Cum in Græcis codicibus constanter habeatur φωνὴ ultima graui, tamen quidam contendit legendum φωνῆ ultima circumflexa, & interpretatur dei uocē, qua deo acclamamus non homini. Imò quum Lucas memoret eum fuisse concionatū, rectius est, ut per adulationē acclamarint uocem non hominē sonare, sed deum. Quemadmodū apud Vergilium Aeneas ex uoce agnoscit Venerem. In hanc certe sententiā narrat Iosephus, & interpretatur Chrysostomus. Calumnia cuiusdam improbi depulsa

C Honorem

Honorem deo.) δόξαν, id est, Gloriam.

Et consumptus à uermibus.) καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, id est, Obnoxius factus morbo,
quo qui laborant, exeduntur à uermibus. Opinor eundem esse quem medici pedicularem
uocant, quo perijt & Lucius Sylla, certe ibi non felix.

Reuersi sunt ab Hierosolymis.) εἰς ἱερουσαλὴμ, id est, In Hierusalem. Ita legunt Græci. Ve
rum haud scio an perperam, Tametsi consentit æditio Aldina.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Niger Græce Simon qui uocabatur Niger.) Mirum est Latinam uocem ab Euãgelista esse
positam, etiam forma Latina. Nã eiusmodi nomina apud nos in er desinen-
tia deflectere solent in ρος. Ad hæc pro Simon in nõnullis exẽplaribus Græ
σύντροφος corum scriptum erat Simeon, uoce trisyllaba.

collactaneus Collactaneus.) σύντροφος, id est, Simul cum eo educatus, quanquam scie-
remus collactaneum legi apud iureconsultos dig. nouo titul. de manumissis uindicta ex
Vlpia. leg. §. Collactaneus.

Ministrantibus autem illis.) λειτουργούντων. Quod proprium est operantium sacris. Nul-
lum autem sacrificium deo gratius, quàm impartiri doctrinam euangelicam.

Segregate mihi Saulum.) Interpres omisit δὴ, ἀφορίσατε δή μοι, id est, Separate iam mihi.

Assumpsi.) προσκέκλημαι, id est, Aduocaui, siue accersiui.

Abierunt Seleuciam.) Si regionem accipias, rectius erat, In Seleuciam. Sin ciuitatẽ eius
nominis sic à Seleuco dictam, recte loquutus est. Est autem duplex Seleucia, una in pro-
montorio Cœles Syriæ quæ Syria dicitur Antiochia, altera in Pisidia. de priore hic loquit.

Salamis Et cum uenissent Salaminam.) Græce, γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, Cum essent Salamine. Ea est
in Cypro ciuitas Cypri, post dicta Constantia, autore Hieronymo, quã Iudæi funditus demoliti sunt
Traiani principis temporibus, extinctis omnibus accolis.

Paphus Vsque ad Paphum.) Ea est ciuitas Cypri quondã sacra Veneri. Vt autẽ Salamis extre-
in Cypro ma est Cypri ad Orientem, ita Paphus extrema est ad Occidentem, ut intelligas totã insu-
lam peragratã. Hieronymus refert eam olim nobilem, suis temporibus frequẽti terræmotu
sic collapsam fuisse, ut uestigijs duntaxat quid aliquando fuisset ostenderet.

Barieu Barieu.) Græci legunt Βαριησοῦ, quod sonat filium Iesu, dictione tamen composita. Vt
appareat quod superius adiectum est, ᾧ ὄνομα non fuisse scriptum à Luca, quæ uox expli-
cuerit nõ ipsius hominis nomen, sed patris duntaxat, ipsius nomen paulo post adiecit. Ve-
rum cur addidit μεθερμηνεύεται, ueluti translatum indicans? Aut quò refertur hæc interpre
tatio? Ad Bariesum? non potest, cum illud sonet filium Iesu, aut certe filium Ieu, Elymas
idem sit quod faciens præuaricari, siue ut Lyranus interpretatur mensura dei mei, siue dei
mei census. Nam אֵלִי deus meus, מַס census, unde sunt qui missam pro sacrificio Chri-
stianorum deductã putant, mihi non fit uerisimile. An ad linguam diuersam? Iudæus erat,
& Elymas neque Græcum est, neque Latinũ. Quur igitur dicit interpretari Elymas? nisi
forte Bariesu dictus sit à parentibus, deinde ob uitæ merita commutatum sit illi nomẽ Ely-
mas. Beda indicat hanc uocem Bariehu seu Bariem corrupte scribi pro Barieu. Suspicatur
autem scripturam corruptam hac occasione, quod Βαριησῦ si superponas uirgulam abbre
uiationis notam, significat idem quod Βαριησοῦ, plene scriptum. Nõ patitur autem hoc san-
ctum nomen imponi mago. Quasi magus ille prior non habuerit nomen cum Petro apo-
stolo commune, dictus Simon.

Resistebat autem illi.) Græci legunt illis, ut referatur ad Barnabam & Paulum. Nam il-
li refertur ad uerbum dei.

Saulus autẽ qui & Paulus.) Laurentius hoc loco litigat de nomine Pauli, de quo non-
nihil attingemus cum ad Paulinas epistolas uentum erit. Qui Laurentiana uolet cogno-
scere, ex ipsius petat libris. Certe ante hac perpetuo dictus est Saulus. Hic primum admo-
Fallacia nuit de Pauli uocabulo.

ῥαδιουργία Et omni fallacia.) ῥαδιουργίας. Dolum ante dixit, hic magis addendum erat diuersum
quiddam. Et Græca uox significat propensionem ad quoduis facinus patrandum, à ῥᾴδιον
facile, & ἐργάζομαι, operor. Licet Hesychius uocem existimet esse Polysemon, significare
eandem πλαστογράφον, ταχυγράφον, πονηρόν, μηχανουργόν, πολυμήχανον, id est, Falso aut etiam

celeriter ſcribentem, uerſutum, artificem, uerſipellem. Nec eſt proprie Subuertere, ſed διαστρέφειν, id eſt inuertere, deprauare, ex rectis facere flexuoſa.

Qui ei manum darent.) χειραγωγοὺς, id eſt, Manuductores, ut uerbum uerbo reddam, ſiue qui ſe manu ducerent.

Paulus & qui cum eo erant.) οἱ περὶ τὸν παῦλον. Ad uerbũ ſonat, qui circa Paulũ erant, ſed iuxta ſermonis Græci proprietatem, ſonat Paulus. Verum ne abiret incomitatus, interpres utrunq; ſenſum reddidit, Paulus & qui cum eo erãt. Arbitror enim hic eadẽ figura dictum οἱ περὶ τὸν παῦλον, qua Græci dicunt, οἱ ἀμφὶ τὸν πλάτωνα, Platonem ipſum ſentientes.

Perge

Venerunt Pergen Pamphyliæ.) Prouinciæ nomen adiecit non ob diſcretionem, cum non ſit niſi una Perge, ſed quod oppidi uocabulum non perinde notum eſſet omnibus ut prouinciæ. At paulo inferius diſcernendi cauſa appoſuit prouinciæ nomen, Antiochiam Piſidiæ, quod duæ ſint Antiochiæ. Altera Syriæ Cœles autore Hieronymo, in qua Barnabas & Paulus apoſtoli ſunt ordinati, altera Piſidiæ, in qua prædicarunt.

Pertranſeuntes Pergen uenerunt Antiochiam.) Græca nonnihil diſſident, αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένοντο εἰς ἀντιόχειαν, At ipſi cum peragraſſent relicta Perga, uenerunt Antiochiam. Siquidem ipſi, diſcernit illos ab Ioanne, qui recta reuerſus eſt Hieroſolymã, cum ipſi peragratis, quæ in medio erant, oppidis peruenerint Antiochiam.

Interpres audet de ſuo addere

Et manu ſilentium indicens.) καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ. Idem hoc loco participium eſt, quod ſuperius uerterat, Annuẽs manu. Sonat autem mota manu. Nam hoc geſtu olim uerba facturi pro concione, ſilentiũ exigebant. Perſius. Feciſſe ſilentia turbæ maieſtate manus.

Plebis Iſrael.) τοῦ λαοῦ τούτου, id eſt, Populi huius.

Mores eorũ ſuſtinuit.) ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς. Græcis unica dictio eſt conflata è duabus, τροποφορεῖν, quod eſt ferre ac tolerare mores alicuius.

Quaſi poſt &c.) Græca nonnihil diſſident à noſtris. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς, id eſt, Et poſt hæc annis circiter quadringentis & quinquaginta.

Eduxit Iſrael ſaluatorem.) ἤγαγε τῷ ἰσραὴλ σωτηρίαν, id eſt, Adduxit Iſraeli ſalutem. Eſt autem Iſrael hoc loco dandi caſus. Interpres legiſſe uidetur σωτῆρα ſiue σωτήριον.

Ieſum pro ſeruatorem

Ieſum.) Ieſum non additur apud Græcos in nonnullis exemplaribus, ſed tantum ſeruatorem. Et fortaſſe nondum erat tempus explicãdi nominis apud eius ſermonis admodum rudes, Etiamſi mihi probabile uidetur apud Græcos ortũ hunc ſcripturæ errorem, ex illorũ notulis. Fortaſſis enim ex σρα ιν parum attentus ſcriba aut luſcioſus etiam, fecit σωτηρίαν. Hoc, utcunq; habet, certe Chryſoſtomus interpres nõ addit, legens in hunc modum. τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ ἰσραὴλ σωτῆρα, προκηρύξαντος ἰωάννου.

Prædicante Ioanne.) προκηρύξαντος ἰωάννου, id eſt, Vt ante prædicarat Ioannes.

Quem me arbitramini eſſe, non ſum.) Aut Lucas abuſus eſt τίνα pro ὅν, aut ſecus eſt diſtinguendum, Quem me arbitramini eſſe; ut hic ſit interrogatio, Deinde reſpondeat, Non ſum ego ille, Nam Græcis eſt τίνα με ὑπονοεῖτε; Admonet & gloſſa quam uocant ordinariã, quem me eſſe dicitis, per interrogationem legi poſſe.

Et q in uobis timẽt.) Mire miſcuit duas pſonas, ita ut ſeparari nõ queãt, uobis & timent.

Vt interficerent eũ.) Poteſt accipi ut Pilatus occideret eũ, Nã Græcus ſermo anceps eſt.

Adimpleuit filijs ueſtris.) τοῖς τέκνοις αὐτῶν, id eſt, Filijs illorum, nempe patrum.

Secundus Pſalmus pro primo

Sicut in pſalmo ſecũdo ſcriptum eſt.) Quidã codices habebant in pſalmo ſecũdo, quidã in pſalmo, omiſſo numero. At Hieronymus hunc ediſſerẽs pſalmũ, palàm teſtatur in actis hunc pſalmum, qui apud nos ſecũdus eſt, primi titulo citari. Et hinc ſumit argumentũ: aut primum illũ: Beatus uir, præfationis additũ uice, aut illum & proximũ, Quare fremuerũt, eundem eſſe pſalmũ. Idem prodit fermè Hilarius, illud ingenue teſtatus, hũc primũ citari à Paulo. Quin & diuus Auguſtinus in commentarijs indicat hũc potius eſſe unum quàm primum. Proinde nos his autoribus germanam reſtituimus ſcripturam.

Senſus anceps

Voluntati dei.) τῇ βουλῇ, id eſt, Conſilio dei. Sẽſus apud Græcos nonnihil habet ambigui, δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, id eſt, Nam Dauid quidem, cum ſuæ generationi miniſtraſſet, dei conſilio dormiuit, Vt accipiamus Dauid non uixiſſe, niſi ſuam ætatem, & rebus bene geſtis obdormiſſe cum cæteris, cæterum Chriſtum eſſe immortalem. Interpres legit ἰδίᾳ γενεᾷ, ſubaudiens præpoſitionem ἐν, & ὑπηρετήσας, refert

ad consilium, siue ut ille uertit Voluntatem dei. Mihi prior lectio uidetur syncerior.

Numeri ἑτέρωσις Quod dictũ est in prophetis.) Abusus est numero pro numero, cum sit apud Abakuk capite primo. Hoc quoque Paulus adduxit iuxta æditionem Septuaginta. Siquidem Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicã ita uertit, Aspicite in gẽtibus & uidete & admiramini, & obstupescite, quia opus factũ est in diebus uestris, quod nemo credet cum narrabitur.

Et disperdimini.) καὶ ἀφανίσθητε, id est, Euanescite. Est enim ita tolli è medio ut nusquam appareat, Pro quo Hieronymus uertit obstupescite.

Exeuntibus autem illis.) Et hoc loco nonnihil dissident Græca, ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι, id est, Egressis è synagoga Iudæis, rogabant gentes, ut sequenti sabbato loquerẽtur. Quidam addunt αὐτοῖς τὰ ῥήματα, id est, Sibi uerba. Quanquam sermo Græcus habet ambiguitatem, potest enim utrunlibet accipi, Iudæos egressos è cœtu, & apostolos egressos è cœtu Iudæorum.

Et colentium deum.) σεβομένων, id est, Religiosorum.

προσηλύτοι Aduenarum.) προσηλύτων, id est, Proselytorum. Sic enim aliquoties uertit.

Contradicebant ijs quæ dicebãtur à Paulo blasphemãtes.) Greci adijciũt uerbũ unum haud scio an recte, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες, id est, Contradicentes & blasphemantes.

Constanter.) παῤῥησιασάμενοι, id est, Sumpta fiducia aut audacia.

Præordinati.) τεταγμένοι, id est, Ordinati ad uitam.

Disseminabatur autem uerbum.) διεφέρετο, id est, Differebatur, dispergebatur. Apparet interpretem legisse διεσπείρετο.

Mulieres religiosas.) σεβομένας. Item participium quod modo uerterat, Colentes deum, uarietatis affectator.

Et honestas.) καὶ εὐσχήμονας. Quod ad cultum habitumq́ corporis decorum ac probis dignum pertinet.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

FActum est autem in Iconio.) Cum Iconium ciuitatis sit nomen non regionis, Iconij dicendum erat, non in Iconio. Iconij habebat exemplar Constantiense. Sunt autẽ duæ huius nominis, altera Lycaoniæ ad montem Taurum, altera Ciliciæ. De priore, nisi fallor, hic loquitur.

Suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt.) ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν, id est, Concitauerunt & corruperunt, Nam afflixerunt hic non congruebat.

ὑβρίσαι uim facere Contumelijs afficerent.) ὑβρίσαι. Potius est hoc loco, ut uim facerent. Neque enim usque adeo timebant contumelias, Deinde quod sequitur de lapidando, uelut interpretatur superius uerbum, ὑβρίσαι.

Intelligentes fugerunt ad ciuitates Lycaoniæ.) συνιδόντες. Aptius erat, Re intellecta, siue Quod cum animaduertissent.

Latini codices plus habent Et uniuersam in circuitu regionem.) καὶ τὴν περίχωρον, id est, Et in circumiacentem regionem. Quorsum autem hic attinebat addere uniuersam? Hoc loco Latini codices plus habẽt, quàm Græci. Nimirum hæc, Et commota est omnis multitudo in doctrina eorum, Paulus autem & Barnabas morabãtur Lystris. Quæ uerba Beda, ni fallor, in glossa quam uocant ordinariam, fatetur in nonnullis Latinorũ codicibus non haberi, & certe in eo contextu, non habentur. Nec hæc attingit Lyranus, cum scribat commentarium perpetuum. Cæterum in æditione cui sunt adiecti commentarij Carresis, adiectum uidemus in spacio marginali: Aliâs non habet, sed est in Græco. Ne Chrysostomus quidem diligenter enarrans hunc locum, quicquam horum uerborum attingit. Quin etiam paulo superius, post hæc uerba, Et uniuersam in circuitu regionem, Beda notat in Græcis codicibus plus esse, Deus autem pacem fecit. quod in nostris aliquot non habeatur. Cum hodie nec in Græcis, nec in Latinis haberi uideamus. Ac ne Chrysostomus quidem attingit quod indicauimus deesse, Surge super pedes tuos rectus. Et hic Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in Græcis libris secus haberi. Nimirum hunc in modum, Dixit magna uoce, tibi dico in nomine domini nostri Iesu Christi, surge super pedes tuos rectus. Ac fieri potest, ut tale quippiam repertũ sit in aliquo Græco codice, cum mire uarient in actis. Certe in his quos ego uiderim nihil hic discrepat à nostra lectione. Post additum comperi in æditione hispaniensi

nienſi, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. In Aldina non addebatur.

Lyſtra.) Ciuitas Lycaoniæ, quemadmodum & Derbe, ut tradit Hieronymus.

Dij ſimiles facti hoīb.) ὁμοιωθέντες, Adſimilati, ut ita loquar, hoc eſt, dij ſpecie humana.

Ante ianuas.) ἐπὶ τοὺς πυλῶνας, id eſt, Ad fores ſiue ad ueſtibula.

Cum populis.) σὺν τοῖς ὄχλοις, id eſt, Cum turbis.

Volebat ſacrificare.) Nonnulli codices habebant ἤθελον, uolebāt, quod dictum ſit Cum turbis, nonnulli ἤθελε uolebat. Id tamen nihil refert ad ſententiam.

Exilierunt in turbas.) εἰσεπήδησαν, id eſt, Inſilierunt in turbam, eſt enim, ὄχλον.

Mortales ſumus ſimiles uobis.) καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν, id eſt, Et nos iiſdem obnoxij ſumus paſſionibus, ſiue malis, homines. Neque enim hoc ad mortem tantum pertinet ſed ad omnia quæ poſſunt homini accidere.

Omnes gentes ingredi uias ſuas.) ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, id eſt, Vijs ſuis. Nam ingredi poſuit pro uiuere, & uiam pro ratione uitæ.

Non ſine teſtimonio.) Græce eſt, ἀμάρτυρον, dictione compoſita, id eſt, non expertem teſtium, ſiue teſtimonij. Et pro εἴασε Laurentius mauult permiſit. Ego malim, Nō paſſus eſt eſſe ſe expertem teſtimonij, hoc eſt, aliquo modo teſtatā eſſe uoluit et illis ſuā diuinitatem.

Ne ſibi immolarent.) Sub hæc uerba nonnulli Græcorum codices hic addebant, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια, διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, id eſt, Sed iret quiſq; ad ſua. Cæterum cum illic uerſarentur, ac docerent, ſuperuenerunt &c. *In Græcis plus eſt quàm in noſtris*

Et perſuaſis turbis.) καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν παῦλον, id eſt, Et perſuaſis turbis, ac lapidato Paulo. Verum pro his longe ſecus habebatur in nonnullis Græcorum exemplaribus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται, id eſt, Et cum illi fortiter diſputarent, perſuaſerunt turbis, ut deſciſcerent ab eis, dicentes, quod nihil ueri dicerent, ſed omnia mentirentur. *Mire Græci diſſentiunt à noſtris*

Et cum conſtituiſſent illis.) χειροτονήσαντες, Creatis ſiue delectis illis presbyteris, ut intelligamus ſuffragijs delectos. Quanquam ſuperius nonnihil abuſus eſt eo uerbo.

Loquentes uerbum domini in Pergen.) λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, id eſt, Locuti Pergæ ſermonem, nec additum eſt domini. Articulus indicat, quem ſermonem dicerent. Ac mox,

Deſcenderunt in Italiam.) Græci legunt, εἰς ἀττάλειαν, id eſt, Attaliam. Quidam uetuſtus codex habebat Mattaliam pro Attalia. Ea ciuitas eſt Pamphiliæ maritima, autore Hieronymo. Nam Stephanus eam ponit in Lydia. Siquidem procul aberant ab Italia. *Deprauatio manifeſta in noſtris*

Morati ſunt autem tempus.) Græcis additur ἐκεῖ, Commorati ſunt illic tempus.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Acta autem ſeditione non minima.) Græcis pro una duæ ſunt dictiones, στάσεως καὶ συζητήσεως, id eſt, Seditione & diſceptatione. Alioqui non quadrat quod ſequitur, Cum Paulo & Barnaba. Nec eſt Non minima, ſed οὐκ ὀλίγης, id eſt, Non exigua.

Et quidā alij ex alijs.) Pro ex alijs, Græci legunt ἐξ αὐτῶν, id eſt, Ex eis.

Pertranſibant Phœnicem.) Phœnicen legendum eſt per n, à φοινίκη, hoc eſt, Phœnice Phœnices, non à phœnix.

Ab apoſtolis & ſenioribus.) Pluribus uerbis agit hoc loco Laurentius, quoties dignitas ſignificatur, Græca uoce fuiſſe utendum presbyteri. Sic enim olim uocabantur epiſcopi, teſte non uno in loco diuo Hieronymo. Quoties ætas indicatur, Latine dicendum erat ſeniores. Nunc interpres ſuo arbitratu, ne dicam abſque delectu, modo presbyteros uocat modo ſeniores. *Seniores honoris uocabulū*

Et qui nouit corda.) Rurſus eſt dictio compoſita καρδιογνώστης, id eſt, Cordis cognitor.

Fide purificans.) καθαρίσας, Præteriti temporis, id eſt, Cum fide purificauerit corda eorum. Agit enim de iis qui iam crediderant.

Simon narrauit quemadmodū.) συμεὼν, Simeon. Haud ſcio utrū errore perperam ſcriptum, an quod nihil interſit inter Simonē & Symeonem: niſi quod forte Symeon Hebraice dicitur, Græce inflexa uoce Simon, ut à Saul Saulus. Sic enim diuinat Valla. *Simon Symeon idem*

Dirupta pro diruta

Iacobus prophetiã non adducit ad uerbum

Et dirupta eius.) κατεσκαμμένα, id est, diruta. atque ita legitur & in Latinis emendatioribus. Cęterum testimonium quod adducit, est Amos capite nono, quanquam Iacobus ita adducit sensum uaticinij, ut nec Septuaginta sit usus uerbis, nec ad Hebræorum lectionem per omnia responderit, Siquidem Hebręa sic habent, interprete Hieronymo: In die illa suscitabo tabernaculũ Dauid quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & ea quæ corruerant instaurabo, & reædificabo illud sicut in diebus antiquis, ut possideant reliquias Idumeæ, & omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos, dicit dominus faciens hæc. Porrò iuxta æditionem Septuaginta legimus ad hunc modum. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβίδ, τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσί με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου, λέγει κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα. id est, In die illo suscitabo tabernaculum Dauid quod ceciderat, & reædificabo ea quæ corruerant, & quæ suffossa sunt suscitabo, & instaurabo ea sicut dies antiquos, ut quærant me reliqui hominum, & omnes gentes super quas inuocatũ est nomen meum, dicit dominus faciens hęc omnia. Primum, pro In die illo, posuit. Et post hæc, ac reuertar addidit de suo. Cæterum in hoc, Vt quærant me reliqui hominum: Septuaginta sequutus est, non Hebræorum libros. Deniq; quòd nos suffossa citauimus, in uulgatis exemplaribus est Suffusa, sed mendose. Respondet enim illi Græco, κατεσκαμμένα, à κατασκάπτειν, quod est suffossione demoliri.

Deprauatio manifesta in nostris

Super quas inuocatum est nomen meum.) Interpres recte omisit, ἐπ᾽ αὐτοὺς: quod additum est ex idiomate sermonis Hebraici, quum tamen non addatur apud Septuaginta.

Notum à seculo.) Gręce est γνωστὰ, numero multitudinis, id est Nota sunt deo opera sua, & additur, πάντα, id est, omnia.

Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω, accommodatius erat, Ego censeo: deinde, Non inquietari: quod Græcis est μὴ παρενοχλεῖν, rectius uertisset, non obturbandum esse: siue, non addendũ molestiam. Id enim sonat παρὰ præpositio.

A temporibus antiquis.) ἐκ γενεῶν, id est, à generationibus antiquis, si uoluisset ad uerbum reddere. Iam admonuimus aliquoties, γενεὰν, pro ætate poni.

Viros primos in fratribus.) ἄνδρας ἡγουμένους, id est, præcedentes siue præminentes: hoc est primarios, magis quàm primos.

Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ.) κατὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν. Opinor hic Antiochiã regionem esse non ciuitatẽ, quod iungatur Syriæ & Ciliciæ, quæ sunt utiq; regiones. Vnde addenda erat præpositio, Qui sunt in Antiochia & Syria & Cilicia. Interpres neque Græca reddidit, neque Latinitatis habuit rationem. Nam ut reperiatur alicubi Vixit Galliæ, pro in Gallia, certe inusitatus ac durus sermo est.

Quibus non mandauimus.) Ante hæc uerba Græci codices addunt, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, id est, iubentes uos circumcidi & seruare legem. Indicauit hoc Beda.

Collectis in unum.(γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, id est, consentientibus siue communi consensu animorum.

Immolaticia

Ab immolatis simulacrorum.) τῶν εἰδωλοθύτων, id est, ab ijs quæ immolantur simulacris. Suspicor interpretem scripsisse Ab immolatitijs simulacrorum. Nam hoc uerbo frequenter utitur Ambrosius. Hunc locum quum aliquoties referat Irenæus, tamen non meminit suffocatorum, sed tantum idolothytorum sanguinis & fornicationis.

Verbo plurimo.) διὰ λόγου πολλοῦ, id est, sermone multo aut multis uerbis. Quid autem est Verbo plurimo? aut quid attinebat positiuum nomen uertere in superlatiuum?

Consolati sunt fratres & confirmauerunt.) καὶ ἐπεστήριξαν, hoc est addiderunt confirmationem, iam confirmatis ipsa epistola: ea uis est præpositionis ἐπί.

Ad eos qui miserant illos.) πρὸς τοὺς ἀποστόλους, id est, ad apostolos, Apparet interpretem legisse, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας.

Manere ibi.) ἐπιμεῖναι αὐτοῦ, id est permanere ibidem. Cæterum post hæc uerba, quod sequitur in nostris exemplaribus, Iudas autem solus abijt Hierusalem: apud Gręcos non reperio. imò ne hæc ipsa quidem, Visum est autem Silæ manere ibi, reperi nisi in uno duntaxat codice, eaq; adiecta in margine. Verum id librariorum errore factum uideri potest.

Barnabas autem uolebat.) ἐβουλεύσατο, id est, consulebat siue cogitabat. Interpres legisse uidetur ἐβούλετο.

Interpres mitigat Græca

Paulus autem rogabat.) Videtur interpres mitigare uoluisse dissidij suspicionem. nam Græce est ἠξίου, id est, censebat aut æquum iudicabat. Nec est simpliciter Discessisset, sed τὸν ἀποστάντα, id est, qui desciuisset siue defecisset, participium eius uerbi, unde dictus ἀποστάτης, desertor siue defector.

παροξυσμός

Facta est autem dissensio.) Rursum studuit mitigare Græcam uocem, quæ est παροξυσμός, quæ plus significat quàm dissensionem, à παροξύνω, irito, prouoco, exacerbo. Significat igitur illos usq; ad cōmotionem hac in re dissensisse, & adeo ut diuellerentur. Apostoli erant, sed tamē homines erant. Origenes ingenue fatetur inter optimos quoq; uiros, huiusmodi incidere dissidia, dū in suo quisq; sensu abundat: quæ tamē non procedāt eò, ut Christiana scindatur charitas, aut Christi religio labefactetur. Porrò stultum est, consentiētibus exemplaribus Græcis, ad eum modum mederi uelle incōmodo. nos uertimus, Tam acris autem fuit inter eos disceptatio.

Præcipiens custodire præcepta apostolorum & seniorum.) Hæc uerba in Græcorum codicibus non inuenio. Vidētur huc translata ex capite quod proxime sequitur, Tradebant eis custodire dogmata.

EX CAPITE XVI.

Deprauatio manifesta in nostris

Filius mulieris uiduæ fidelis.) Apud Græcos ita legimus, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, id est, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis. Et ad hanc lectionem respondet, id quod sequitur, patre uero gentili. Nam gentilem patrem opponit Iudææ matri. At scriptor parum attētus ex Iudęa, uiduā fecit, transpositis literis aliquot. Atq; adeo in nonnullis libris scriptū fuisse Iudææ, submonuit et Rabanus in glossa quam uocāt, ordinariam. Nec rursum est gentilis hic ἐθνικός, sed ἕλλην, id est, Græcus, quam uocem uarie uertit interpres, nunc Gręcum nunc gentilem.

Dogmata, quæ erant decreta.) κεκριμένα, id est, iudicata, recte uertit in decreta. Cæterum dogmata Græca uox est, significans & ipsa decreta siue placita, non doctrinam ut uulgus existimat. Interpres aliâs decretum uertit δόγμα, aliâs edictum.

Asia minor

Loqui uerbum in Asia.) Asiam eam sentit non quæ generali uerbo dicitur minor, undique mari cincta, præter eam partem qua spectat orientem, quæq; complectitur Phrygiam, Pamphyliam, Lycaoniam, Ciliciam, Galatiam, aliasq; nōnullas, sed qua finitima est Epheso: nam hæc proprie minor Asia dicitur, de qua hic uidetur sentire.

Troas

Descenderunt Troadem.) Nam ea ciuitas est Asiæ maritima, dicta eadem Antigonia.

Samothrace

εὐθυδρομῶν

Recto cursu uenimus.) Vnum uerbum Græcum tribus Latinis est circumloquutus, εὐθυδρομήσαμεν, id est, recto cursu contendimus. Cursus enim & nauigātium proprie dicitur.

Venimus Samothracē.) Ea est insula in sinu Pagusiaco, è regione Thracię, nomine composito ex Samijs & Thracibus.

Neapolis

Philippi

Neapolin.) Non est ea quam nūc in Italia tenent Hispani, Sed altera Cariæ in Asia. De hac sensisse uidetur Hieronymus colligēs nomina locorum in Actis apostolicis, sed falsus opinor. Sunt qui malint Neapolin esse Thraciæ siue Macedoniæ iuxta Ptolemæum, non procul à Philippis. Et hæc opinio probabilior est. nam sunt huius nominis complures, Philippi ciuitas est in prima parte Macedoniæ.

Colonia

Ciuitas colonia.) κολώνια, Vsurpauit Lucas uocem Latinam, tum ut apparet & Græcis usurpatam. Addidit enim coloniam, quod ea ciuitas ab aliunde deductis habitaretur.

Diebus aliquot consistentes.) Indicat glossa ordinaria in nonnullis libris fuisse conferentes, pro Consistentes. Nam διατρίβεται, qui commoratur, & διατρίβονται, qui conferunt ac disputant: unde scholasticas disputationes Græci diatribas appellant.

Consistētes.) διατρίβοντες, quod magis sonat commorantes.

Solœcismus affectatus

Foras portam.) ἔξω τῆς πόλεως, id est, è ciuitate, siue omissa præpositione, egressi sumus ciuitatem. Quod quæso sermonis schema est, foras portam?

Vbi uidebat̃ oratio esse.) οὗ ἐνομίζετο, id est, ubi putabatur futura precatio, aut certe quod ego malim, ubi solebat esse præcatio: quandoquidem νόμος nonnunquam & consuetudinem sonat, & νομίζεσθαι solitum esse.

Lydia purpuraria.) πορφυρόπωλις, id est, purpurarum uenditrix, à nomine πορφύρα purpura, & πωλεῖν uendere Nam purpurarij magis uidentur dici qui colligunt purpuras, hoc est, urinatores, aut qui tingunt. Purpuræ uenditricem interpretatur Hieronymus in dictione Thyatira, quæ dictio multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas est Lydiæ in Asia. Vnde quod dictum est Lydia non uidebatur esse nomen puellæ, sed regionis, nisi additum fuisset nomine Lydia.

Thyatira

Et coëgit nos.) καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς. Magis est Adegit nos quàm coëgit.

Puella pro ancilla

Puellam quandam.) παιδίσκην, id est, Ancillam quandam, quod mox fiat mentio dominorum, ut intelligamus conditionem explicatam, non ætatem mulieris.

Habentem spiritum Pythonem.) πύθωνος legunt Græci, hoc est Pythonis, Id erat nomen draconis, quem iaculis suis confecit Apollo, unde & ipse Pythius dictus. Deinde spiritus ille quo afflati prædicebant futura, pytho uocari cœptus est.

Pytho

Dolens autem Paulus.) διαπονηθεὶς, quod aliâs uertit moleste ferre, διαπονούμενοι.

Magistratibus.) τοῖς στρατηγοῖς, Quod magis sonat primores exercitus, quum tamen pro magistratu accipiatur, qui olim militum satellitio ministerioque utebatur.

Morem quem non licet.) ἔθη, id est, Mores, sed recte mutauit numerum, quod mores aliud quiddam sonet quàm morem. Dicere poterat, Alias consuetudines, siue alia instituta, ut interim ne dicam, quod suo more ἱμάτια uertit tunicas.

Sciſſis tunicis eorum.) Græcus anceps est sermo, utrum magistratus lacerarint apostolorum tunicas an suas ipsorum.

Strinxit ligno.) ἠσφαλίσατο. Verbum est cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo uertit diligenter, aliâs caute, Significat autem tuto & sine periculo.

Adorantes, laudabant deum.) προσευχόμενοι ὕμνουν, Cur non potius orantes quàm adorantes? quandoquidem προσεύχομαι, utrunque significat, imò precari potius quàm adorare, teste & Augustino, Et laudabāt est ὕμνουν, id est, canebant & hymnis laudabant.

Introgressus est.) εἰσπηδήσας, id est, Insilijt siue introsilijt, aut irruit, siue irrupit, ut impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodum Græca uox facit.

Procidit Paulo & Silæ ad pedes.) Ad pedes interpres addidit de suo. Græce tantum est, προσέπεσε τῷ παύλῳ. Verum recte addidit interpres uitans amphibologiam.

Et omnis domus eius.) καὶ οἱ αὐτοῦ, id est, Illius familiares siue domestici.

Cum omni domo sua.) πανοικὶ. Græcum aduerbiū, tribus circūlocutus est dictionibus. Est autē commodius, ut πανοικὶ referatur ad participium proxime sequens πεπιστευκώς.

Nec est simpliciter Lætatus est, sed ἠγαλλιάσατο, id est, exultauit. Sic enim ferè solitus est uertere.

Lictores

Miserunt magistratus lictores.) ῥαβδούχους, A uirgis gestandis. Nos uiatores uertimus, quod his quoque mos sit gestare uirgas. Nam ij proprie dicūtur per quos magistratus denunciant quid uelint.

Ipsi nos eijciant.) Paulo ante Occulte nos eijciunt, erat ἐκβάλλουσιν, hic diuersum est uerbum, ἐξαγαγέτωσαν, id est, educant. Nam illud conueniebat clàm extrudendis, hoc conuenit palàm educendis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertum an ad Lydiam mulierem paulo ante conuersam, an in regionem, Verum prior sensus mihi probatur. Nam Lydia in minore est Asia, moxque peruenitur ad Amphipolim & Apolloniā, quæ minimū absunt à Philippis. Nec arbitror hìc quicquam esse scrupuli, nisi quod præpositio Græca εἰς, non perinde uidetur cōgruere personæ, ut πρὸς, nisi Lydiam accipiamus pro domo Lydiæ.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Caeterum Amphipolis, de qua hìc sentit locus, & Apollonia ciuitates sunt Macedoniæ, quemadmodum & Thessalonica. Quanquam est altera Amphipolis in Syria. Apollonia item altera in prouincia Aphricæ, quæ & Pentapolis dicta est.

Secundum consuetudinem autem.) Græcus sermo expressius dicit, κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ, id est, Paulus ut erat illi mos, siue ut solitus erat, siue pro sua consuetudine ingressus est.

Et

Et insinuans.) καὶ παρατιθέμενος, hoc est, citans siue allegans. Nec est De scripturis, sed ἀπὸ τῶν γραφῶν, id est, è scripturis. Hinc enim adducebat testimonia. Demiror autẽ quid sequutus interpres hoc loco posuerit insinuans, quum præcedat adaperiens. Nam insinuare est latenter inducere, pugnans cum aperiendi uerbo, nisi forte pro παρατιθέμενος, legit παρεντιθέμενος, ut Iudæis exposuerit scripturas, sed obiter ubi locus ferret, faceret mentionem Christi, quam illi laturi non fuerant, nisi deliniti scripturarum expositione.

Insinuans pro allegãs

Quem ego annuncio uobis.) Cum subito mutata sit persona, cur non & hic addit, inquit: ut in initio huius operis fecit, Quem audistis, inquit, per os meum.

Et de colentibus gentilibusq́ꝫ.) τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, id est, Religiosorumq́ꝫ Græcorũ multitudo magna. Quis intellexisset, colentes significare pios ac religiosos? Iam nõ semel admonui, Græcũ, in literis apostolorũ aliq̃ties pro gente, aliq̃ties ꝓ ethnico poni.

Colẽtes pro religiosis

Zelantes autem Iudæi.) Græci nonnihil hic addunt uerborum ζηλώσαντες οἱ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι, id est, Zelo autem commoti, ĳ qui non credebant Iudæi, & assumptis nonnullis circũforaneis. Nam Græce est ἀγοραίων, quod interpres uertit de uulgo. Quanquam hoc in loco nonnihil uariabant Græcorum exemplaria.

Et assistentes domui.) Quid audio? Num defensabant domum Iasonis? Est autem ἐπιστάντες, id est, Adorti, siue urgentes & imminentes.

Aßistentes pro adorti

Et quosdam fratres.) Quoties fratres absolute ponit, Christianos intelligit, quos eosdem aliquando discipulos uocat. Hic Beda, qui citatus in glossa ordinaria, notat in Græcis haberi, Et quosdam alios fratres, ex hoc colligens & Iasonem fuisse Christianum. Verum ἄλλους apud Grecos non repperi.

Hi qui urbem concitant.) Orbem haud dubie legendum, τὴν οἰκουμένην, quod frequenter uertit orbem terrarum. Nec est concitant, sed ἀναστατώσαντες, id est, commouerunt, hoc est, qui rerum statum cõturbarunt. Id quod fieri consueuit rebus nouatis. Sensus est, quod ubique fecerunt, hic quoque facturi adsunt.

Quos suscepit Iason.) ὑποδέδεκται, i. Clanculum siue furtim excepit, ob præpositionẽ ὑπό.

Contra decreta Cæsaris.) τῶν δογμάτων. Quod paulo ante ut erat Græce extulit dogmata.

Decreta δόγματα

Dimiserunt Paulum & Silam.) ἐξέπεμψαν, τόν τε παῦλον τόν τε σίλαν, id est, Emiserunt, tum Paulum, tum Silam. Ac mox, Berrhœam scribunt quidam, tametsi Stephanus Βέῤῥοιαν & Βέῤῥοιαν appellat, id est, Beroam. Est autem ciuitas Macedoniæ, non procul à Pella patria Alexandri Magni.

Qui cum uenissent in synagogam Iudæorum introierunt.) Alius est ordo sermonis apud Græcos, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῄεσαν τῶν ἰουδαίων, id est, Qui posteaquam aduenerant, in Synagogam abierunt Iudæorum. Vt prius referatur ad ciuitatem, proximum ad conciliabulum. Deinde nobiliores, rectius uertisset in nobilissimos, tametsi uideo Catullum, & Plinium, cumq́ꝫ his Q. Curtium, alicubi more Græcorum abusos comparatiuo uice superlatiui, εὐγενεστέρους, id est, summo loco natos inter eos qui erant Thessalonicæ. Quanquam Græci sermonis sensus prorsus anceps est, ac magis uidetur hic esse. Hi autẽ erant generosiores Thessalonicensibus, ut generositas ad animum referatur, promptiorem magisq́ꝫ docilem.

Cum omni auiditate.) προθυμίας, id est, Animi promptitudine, siue libenter, aut propensis animis. Ac mox: Si hæc ita se haberent. εἰ uertendum erat in an.

Mulierum gentilium.) ἑλληνίδων, id est, Græcarum. Et mox, Honestarum, est εὐσχημόνων, quod ut diximus, ad habitus, cultus & incessus honestatem pertinet.

In Thessalonica Iudæi.) ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, id est, Thessalonicenses Iudæi.

Commouentes & turbantes.) σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, id est, Commouentes turbas. Turbantes non offendi in Græcis exemplaribus, præterquam in uno codice Greco, idq́ꝫ ascriptum in margine, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους. Opinor adiectũ ab eo qui uoluerit uocem uoce simili explicare.

Vt iret usque ad mare.) ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν, id est, Velut ad mare. Interpres legisse uidetur ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Incertum est autem an Paulus Athenas peruenerit nauigio an itinere pedestri. Nisi quod probabilius est eum nauigauisse, uel quia refertur deductus ad mare, uel quia nulla mentio fit eorum quæ Paulus in itinere gesserit, cui fuerant tot ciuitates

tes

tes peragrandæ, quum ille non soleat ullam ciuitatem transire tacitus, nisi forte solus & collegis destitutus tacuit.

Accepto mandato ab eo.) Ab eo, addidit interpres, quo sensus esset explanatior, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν, id est, Cum accepissent mandatum ad Silam.

Vt quàm celeriter.) Latinius & Græco sermoni congruentius erat, quàm celerrime? Siquidem Græce est ὡς τάχιστα, id est, quàm celerrime.

Incitabatur spiritus eius.) παρωξύνετο, id est, Irritabatur, quemadmodũ legit Augustinus libro aduersus Cresco. primo cap. 12. Irritabatur spiritu sancto intra se. Idem est uerbum, unde deductum est nomen παροξυσμὸς quod paulo ante transtulit dissensionem. Hoc sane loco melius reddidit.

Paroxysmus

In ipso uidens.) Græcis est θεωροῦντι, id est, Videnti siue cũ uideret. Paulus enĩ uidebat deinde uidẽti cõmotus est animus. Interpres aut legit, aut certe somniauit, θεωρῶν pro θεωροῦντι.

Idololatriæ deditam.) Non male circũlocutus est κατείδωλον, quasi dicas obnoxiam simulacris, quod præpositio κατὰ subiectionem sonet.

Et colentibus.) τοῖς σεβομένοις, id est, Religiosis, & diuino cultui deditis.

Colentes

Ad eos qui audierant.) πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, id est, Ad eos q forte accedebãt. Palàm autem hoc nõ interpretis esse uitiũ, sed librarij, qui ex adierãt fecerit audierant.

Deprauatio manifesta

Epicurei & Stoici.) Epicurei ab Epicuro, Stoici dicti à Stoa porticu. Rabanus hic annotat, Stoici, inquit, Græce, Latine elementa. Hoc quid sibi uelit planè nõ intelligo, nisi quod diuino causam erroris. Quisquis is fuit, habebat Lexicum Græcarũ dictionum, male Græcis scriptum literis, στοῖχοι ascriptum erat elementa, Is ex χ fecit κ, ita in elementa uersi sunt στωικοί, iam facti στοῖχοι.

Rabani ridiculus lapsus

Disserebant cum eo.) συνέβαλλον αὐτῷ, id est, Congrediebantur siue committebant cum eo. Idem uerbum quo significant conserere manus in bello.

Seminiuerbius.) Pro quo Augustinus citat, seminator uerborum, atq; adeo sic scriptum uisitur in nonnullis nostræ æditionis exemplaribus, ὁ σπερμολόγος. Interpres effinxit Græcanicam compositionem. Mirum autẽ cur id magis libuerit in hac una dictione, quàm in alijs multis. sed quid tandem significat Latinis seminiuerbius? Fortasse felicius effinxisset, si dixisset uerbisator, pro eo qui nouos rumores spargit in uulgus, siue seminilegus, pro loquutuleio, et ad quæstum quiduis garriente. Hesychius interpretatur σπερμολόγος ὁ φλύαρος, hoc est, nugator, aut ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, id est, qui semina colligit. Atq; hinc auem de genere graculorũ dictam fuisse σπερμολόγον. Meminit & Athenæus Dipnosophistarum libro secũdo, sed σπερματολόγος illic scriptũ reperio, τέτρακες τε σπερματολόγοι, id est, Tetraces seminum sublectrices. Nam suspicor tetracem, siue tetricem, quando utrunq; scriptũ reperio, dici auem, quam sentit Athenæus. Meminit idem auis σπερμολόγου libro nono. Vsus est hoc uerbo & Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte: Καὶ εἰ μὴ ἡ βουλὴ ἡ ἐξ ἀρείου πάγου τὸ πρᾶγμα αἰσθομένη, καὶ τὴν ὑμετέραν ἄγνοιαν ἐν οὐ δέοντι συμβεβηκυῖαν ἰδοῦσα ἐπεζήτησε τὸν ἄνθρωπον, καὶ συλλαβοῦσα ἐπανήγαγεν ὡς ὑμᾶς, ἐξήρπαστ' ἂν ὁ τοιοῦτος, καὶ τὸ δίκην δοῦναι διαδὺς ἐξέπεμπετ' ἂν ὑπὸ τοῦ σπερμολόγου τουτουί. Qui uoculas aliquot ex hoc sublectas interpretatur, ait, hoc conuicium dici solere in hominem nequam, minimiq; precij & pro nihilo habitum, addubitans etiam, num conueniat in eum qui non ex suis alatur, sed alieno pascatur cibo. Metaphora sumpta ab auicula cuius modo meminimus. Cæterum Demosthenes Aeschinem σπερμολόγον appellat, contumelioso uocabulo, quod ad quæstum quiduis diceret, quo conuicio nos rabulas dicimus. Huiusmodi quispiam et Paulus adhuc incognitus, uisus est quibusdam Atheniẽsibus. Vnde & σπερμολογεῖν pro nugari. Leonardus Aretinus, pro spermologon uertit rabulam, hoc est intemperantis ac molestæ loquacitatis hominem. Porrò non potest accipi pro seminatore uerborum, quod arbitratur Augustinus, cum uox composita sit à σπέρμα, & λέγω τὸ συλλέγω, hoc est à colligendis seminibus, σπερολόγος magis exprimeret quod sentit Augustinus.

Spermologus pro nugatore uulgatũ apud Athenienses conuitium

Athenæus

Demosthenes

Nouorum dæmoniorum.) ξένων δαιμονίων, id est, Peregrinorum deorum: maxime cum hæc dicant ethnici, qui dæmonia deos uocãt. Porrò ξένων, ut sonat peregrinum, ita declarat & nouum & inauditum, nonnunquam absurdum.

Dæmonia pro dijs

Ad Areopagum.) ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον, id est, Ad Martium pagum. Sunt enim Græcis

Areopagi

duæ

duæ uoces. Est autem locus æditus, ut uertex collis seu scopuli. Miror autem cur Hieronymus hoc loco pagum interpretetur uillam, Si tamen hoc opus est Hieronymi. Ego uicum maluissem, quandoquidem constat Martium uicum fuisse Athenis. Nec omnes erant iudices qui illic habitabant.

Noua enim quædam.) ξενίζοντα γάρ τινα. Participium uerbi deductum ab eo nomine quod modo uertit nouorum ξένων.

Et aduenæ hospites.) καὶ ἐπιδημοῦντες ξένοι, id est, Et qui illic uersabantur hospites siue peregrini.

Ad nihil aliud uacabant.) εὐκαίρουν. Hoc bene reddidit, uelut ad cætera occupati. Verum illud, aut dicere, aut audire, Laurentianis auribus nimis Græce transtulit, rectius dicturus, nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui: quod tamen ipsum est καινότερον, ut extenuet etiam, quasi ad quæcunque noua audienda fuisset illis ocium.

Superstitiosos uos uideo.) Sermo Græcus paulo ciuilior est, ὡς δεισιδαιμονεστέρους, id est, Fere superstitiosiores. Certe superstitiosiores non superstitiosos habebant codices Donatiani. Mitigauit enim odium dicti, primum aduerbio ὡς, deinde comparatiuo. Hoc enim erat fieri omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret. *Pauli ciuilitas*

Et uidens simulacra uestra.) ἀναθεωρῶν, id est, Considerans & inspectans, uelut ij qui rem diu non uisam inspiciunt. Nec simulacra hoc loco est εἴδωλα, quod uerbum erat odiosius, sed σεβάσματα, quod uerbum complectitur omnia quæ ueneramur, nempe aras, delubra, statuas, monumenta, à uerbo σέβομαι, quod proprie ad religionem pertinet. Hieronymus citans hunc locum in commentarijs in epistolam ad Titum, ἀναθεωρῶν uertit contemplans, & σεβάσματα, culturas. *σεβάσματα*

Ignoto deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulum pia quadam usum uafricie, quod nonnihil mutauit in titulo, non pauca omisit,, quo commodius detorqueret ad exordium prædicandi Christum. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citaui Hieronymo, Dijs Asiæ, & Europæ, & Africæ, dijs ignotis & peregrinis. Ex dijs ignotis deum fecit ignotum, & mentionem cæterorum omisit. Quam equidem ciuilitatem imitandam arbitror ijs, quibus studium est ethnicos, aut principes mala educatione deprauatos, ad pietatem adducere, ne protinus conuicijs rem agant & exacerbent, quibus mederi uolunt, sed multa dissimulantes, paulatim illos adducant ad mentem meliorem. Et fortassis reprehendi non oporteat, si boni uiri hoc animo in regum aulis agant, quo paulatim irrepant in principum affectus, modo ne sint autores eorum quæ palàm sunt iniqua, licet ad quædam conniueant inuiti. *Pauli uafricies pia* *Titulus ignoti dei* *Boni uiri in aulis principum*

Quod ergo ignorantes.) ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω, id est, Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio. Loquitur enim de deo ignoto.

Manibus hominum colitur.) θεραπεύεται, pro quo Irenæus legit tractatur. Nam & famuli & medici Græcis dicuntur θεραπεύειν.

Vitam & inspirationem.) ζωὴν καὶ πνοήν, id est, uitam & halitum, uelut exponens quid sit uita animantis: in Græcis uocibus est iucundus concentus.

Fecitque ex uno omne hominum genus.) Græci legunt, ἐξ ἑνὸς αἵματος, id est, Ex uno sanguine, quod indicauit etiam Beda: Verum haud scio an perperam à librarijs mutata scriptura. Deinde quod subijcitur, Inhabitare super faciem, infinitum mutandum erat in gerundium, Ad inhabitandum super faciem terræ. Alioqui sensus erit, deum effecisse, ut omne genus hominum habitaret in terra. Imò condidit omnes, & in hoc condidit, ut agerent in terris. *Græci addunt*

Definiens statuta tempora.) ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, id est, Cum definisset prius statuta tempora. Tempora non est χρόνους, sed καιρούς, ut accipiamus à deo præfinitum, quid quaque ætate fieret. Distinxit enim, imperia ad certum tempus duratura, exilia, migrationes. Item legem naturæ, Mosi & Euangelij. Neque enim horum quicquam temere gestum est, sed suo quicque tempore.

Et terminos habitationis.) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, id est, Præfixis terminis habitationis eorum. Nam ὁροθεσία est designatio terminorum.

Si forte attrectent eum.) ψηλαφήσειαν, id est, Palpent, quod est cæcorum manu uestigantium.

Quidam uestrorum.) τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν, id est, Vestratium poëtarum. Augustinus explicans questiones aliquot in epistolam ad Romanos legit, Sicut & quidam secundum uos dixerunt. Itidem legit & Irenæus omissa mentione poëtæ. *τῶν καθ' ὑμᾶς Vestratium*

Ipsius

Aratus à Paulo citatus

Ipsius enim & genus sumus.) Hemistichium est heroicum, ex Phænomenis Arati. Ac mire quod dixit de Ioue, hic torquet ad uerum deum. Horum aliquot locorum patrocinio solet uti diuus Hieronymus, aduersus eos qui calumniabantur quod sacras literas ethnicorum sordibus contaminaret. Verum Paulus id uno aut altero fecit loco, idq; penè cogente occasione prædicandi euangelij. Quid hæc ad istos, qui coacte & affectate non solum poëtarum & oratorum, sed omnium sophistarũ, philosophorum, mathematicorum, denique & magorum literas inuehunt in doctrinam Christi, quam simplicissimam ac purissimam oportebat esse. In nonnullis Græcorum exemplaribus habebatur τοῦτο γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. sed mendose, ni fallor, cum apud Aratum poëtico more τὸ positum sit uice τοῦ γε. Interpres Arati admonet dictum esse iuxta illud quod apud Hesiodum & Homerum frequens est, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Nos hemistichium hemistichio reddidimus: Nam huius progenies etiam sumus.

Doctrina Christi pura

Non debemus æstimare.) νομίζειν, id est, Existimare, siue putare.

Deinde aut lapidi sculpturæ artis.) Sculpturę, datiuus est, & appositiue refertur ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, auro. Nos igitur quo planior esset sensus, ita uertimus, Non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi arte sculpto, & inuento hominis numen esse simile.

Despiciens deus.) ὑπεριδών. Interpres intellexisse uidetur ex alto uidens, id enim dixit despiciens. At ὑπεριδεῖν, est ueluti dissimulare, & cum uideas perinde te gerere, quasi non uideas. Et temporis ratio erat interpreti seruanda in ὑπεριδών, hoc est, dissimulatis temporibus ignorantiæ. Tum enim silebat, nunc omnibus denunciat, non dissimulaturus amplius. Lyranus interpretans despiciens, nempe deos, quod nollet eos amplius durare, quid senserit ipse uiderit.

In uiro in quo statuit.) ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, id est, in uiro quem definierat, siue statuerat. Græcis enim postpositiuus articulus sæpenumero congruit cum eo nomine quod antecessit non respondens sequenti uerbo.

Fidem præbens omnibus.) Duo sunt participia præteriti temporis, quorum neutrum ut par erat uertit. Sensus autem est, deum iam fidem exhibuisse cunctis, Christum esse per quem statuerat innouare mundum, quod illum excitasset à mortuis: hoc unum nulli contigit mortalium, nec Mosi, nec prophetæ.

In quibus & Dionysius.) ἐν οἷς. Laurentius hoc loco refellit eorum opinionem, qui putant hunc Areopagitam fuisse autorem eorum librorum, quos habemus de Hierarchijs ac diuinis nominibus, & eundẽ esse, qui apud Lutetiam Parisiorũ martyrio fuerit laureatus, è tribus, ni fallor, Dionysijs unum reddentes. Primum Areopagitæ iudices erant non philosophi. At isti Dionysium summum faciunt philosophum, qui ex eclipsi solis deprehẽderit periclitari rerum naturam, cum consentaneum non sit eas tenebras Athenas usque peruenisse. Nam quod ait Euangelista tenebras factas super uniuersam terram, eius regionis terram intellexit, assentiente & diuo Hieronymo, & asseuerãte Origene in homilijs, quas scripsit in Matthæum: ubi planè negat eas tenebras è solis accidisse deliquio, sed aut nubibus intercedentibus, aut alioqui aëris densitate coacta. Quod si hæ tenebræ tanto spacio contigissent per uniuersum orbem, aliquis certe seu Latinus, seu Græcus scriptor eius rei meminisset. Iam epistolam super hac re, uelut Dionysij nomine confictam dedit Laurentius. Mihi non uidetur priscis illis temporibus tantũ fuisse Christianis cęremoniarũ, quantum ille describit. Deinde mirum si tam priscus autor fuit, & tam multa scripsit, à nemine ueterum, seu Græcorum seu Latinorum fuisse citatum, non ab Origene, non à Chrysostomo, ne ab Hieronymo quidem, qui nihil intentatũ reliquit. Quin & Gregorius ipse uir probæ fidei, citans huius literas, nõ indicat eum fuisse Dionysium Areopagitam. Porrò quum in ecclesiastica historia multa fiat mentio de libris Dionysij Corinthiorum episcopi, non est probabile taciturum fuisse Eusebiũ de tanto Pauli discipulo, si tantũ uoluminum reliquisset. Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriũ unum aut alterum Dionysium recenset, huius libros non recenset. Laurentius indicat fuisse suæ ætatis doctissimos uiros, qui iudicarint eos libros esse Apollinarij. Tametsi eius nominis duos commemorat Hieronymus, alterum Hierapolitanum episcopum, qui floruit sub M. Antonio secundo. Alterum Laodicenum

Dionysius quis

dicenum in Syria episcopum. Neutri tamē huiusmodi quicquam tribuit operum. Neque enim opinor hæc Apollinari hæretico tribuenda. Ante complures annos, ut memini, uir incomparabilis Gulielmus Grocinus, ut theologus summus, ita in nulla disciplina nō exquisite doctus & exercitatus, auspicaturus Londini in æde diuo Paulo sacra enarrationem cœlestis hierarchiæ, meditata præfatione multū asseuerauit hoc opus esse Dionysij Areopagitæ, uehementer destomachans in eorum impudentiam qui dissentirent. At idem prius quàm operis dimidium confecisset, ubi gustum attentius cepisset, ingenue coram auditorio fassus est, sibi uerso calculo non uideri id opus esse Dionysij Areopagitæ. Demiror autem quur Beda putet hunc Dionysium factum episcopum Corinthiorum, quum Ecclesiastica historia palàm ostendat alium fuisse Dionysium episcopum Corinthiorum, qui multa conscripserit. Atque huius autoritas ibi citatur, qui in epistola quadam quam scripsit ad Athenienses, ostēderit Dionysium Areopagitam à Paulo cōuersum, primum fuisse Athenis episcopum, ab eodem apostolo institutum. Nec aliud quicquā apud priscos scriptores comperitur de Dionysio Areopagita. Verum hæc, ceu πάρεργα paucis indicasse sat erit. *Gulielmus Grocinus*

EX CAPITE XVIII.

EGressus ab Athenis.) χωρισθεὶς, id est, digressus Athenis.

Ponticum genere.) Pontus enim Asiæ minoris pars est, non enim à mari hic dictus est ponticus. Hunc salutat Paulus in epistola ad Romanos, nisi quod illic uxor pro Priscilla, Prisca nominatur, adnotāte Origene. Hæc scribenti risus obortus est, quòd in uoluminibus Origenicis primum à Badio nostro excusis, ita nescio quis scripturam deprauarat: Post hæc autem discedens Paulus ab Athenis, uenit Corinthum, & inuento ibi quodam Iudæo nomine Aquila, de pontificio genere, pro eo quod erat, de Pontico genere. Offensus opinor, quod absurdum putaret, Pontici generis dici, qui Iudæus esset. Quasi id temporis non habitarint per omnes fermè regiones sparsi Iudæi. Certe Petrus nominatim scribit ad eos qui in Galatia, qui in Bithynia, qui in Ponto habitabant, Iudæos. Verum hac de re nonnihil attingemus in epistola ad Romanos. *Pontus* *Deprauatio ridicula. Badius*

Eiusdem erat artis.) ὁμότεχνοι dicuntur Græcis, eiusdem artificij, siue opificij: uelut pictori pictor, faber fabro, sutor sutori, nauta nautæ ὁμότεχνος est.

Scenofactoriæ artis.) ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην, id est, erant enim aulæorum, siue tabernaculorum texendorum artifices. Interpres Origenis enarrātis epistolam Pauli ad Romanos, interpretatur σκηνοποιοὺς artifices tabernaculorum, hoc est, sutores: ob id opinor, quòd tabernacula apud priscos pellibus conficiebantur. Et nunc apud Hispanos fiunt aulæa. Idem testatur Homilia in Numeros decimaseptima. O uere pontificem, uere suisque dotibus maximum. Nos satellicio, copijs, censu, minis, magni uideri uolumus. Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens nomen domini Iesu: suadebatque Iudæis & Græcis. Totum hoc non habetur in quibusdam codicibus etiam excusis. Vnus codex Donatiani consentiebat cum Græcis: qui quum cætera habeant, non addunt tamen, Interponens nomen domini Iesu. *σκηνοποιὸς Paulus*

Instabat uerbo Paulus, testificans.) Græci longe secus legunt quàm nos: συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος διαμαρτυρόμενος, id est, coartabatur spiritu Paulus, testificans Iudæis. ut intelligas illum inuitum & animo reluctante id fecisse, ceu præsentiret se lusurum operam.

Titi Iusti.) Titi, non reperio in Græcis codicibus: sed tantum, Iusti, Verum opinor incuria librariorum prætermissum. Quandoquidem Hieronymus, aut quisquis fuit is autor huius meminit Titi, in nominibus scripturæ sacræ. Quanquam nec illic de Iusti cognomine ulla mentio.

Propter quod ego tecum.) διότι, propterea quod ego tecum sum.

Et nemo apponetur tibi.) οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι, id est, nullus adorietur, siue inuadet te. Quandoquidem id quoque significat, ἐπιτίθεσθαι. Nec est, *Apponetur, pro inuadet*

Vt noceat te, sed τοῦ κακῶσαί σε: id est, ut affligat te, siue ad affligendum te.

Quoniam populus est mihi multus.) διότι. Quur non & hic transtulit, Propter quod: ut modo fecit: aut quur non ante uertit, Quoniam?

Proconsule Achaiæ,) ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαΐας, id est, quum ageret proconsulē Achaiæ.

D Persuadet

Persuadet hominibus.) ἀναπείθει, suadet potius quàm persuadet: atque adeo resuadet, si sic liceat loqui, quòd Paulus à ueteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autem Paulo.) μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα. quum autem aperturus esset os. Quod tamen aliquoties data opera sic uertit interpres, nec id sanè perperam.

Iniquum aliquid aut facinus.) ἀδίκημα, quod magis sonat iniuriam illatam, aut maleficium. Deinde qui hic uertit Facinus ῥᾳδιούργημα, cur huic cognatam uocem ῥᾳδιουργίαν, superius transtulit Fallaciam? Nec est, Pessimum, sed Malum, πονηρόν. Nec est, Recte uos sustinerem, sed κατὰ λόγον, hoc est probabiliter, siue merito.

Deest in nostris De uerbo & nominibus legis uestræ.) Deest apud nos una coniunctio Et, περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς. id est, de uerbis & nominibus & lege uestrate. Verba opposuit factis. Deinde, quæstiones de communi & non communi, deque genealogijs, uocat nomina. Ceremonias Mosaicas uocat legem.

Et uideritis.) Futuri temporis est, ὄψεσθε: quemadmodum in euangelio.

Et minauit eos.) ἀπήλασεν: Cur nõ potius Abegit, siue Depulit? nam Minare, sanè quàm insolens uerbum est Latinis auribus.

Fratribus uale faciens.) ἀποταξάμενος, id est dimissis fratribus, siue uale dicto fratribus. Nec est, Nauigauit, sed ἐξέπλει, id est abnauigauit.

Qui sibi totonderat caput.) Ex ipso sermone Græco, non liquet uter sibi raserit caput, *Ambiguus sermo* Paulus an Aquila. Ad hæc, participium est præteriti temporis, κειράμενος τὴν κεφαλὴν, id est tonso capite. Prius enim tonsus est in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis, legendum est nomine trisyllabo Cenchreæ, sicut Athenæ. Portus est Corinthiorum.

Iterum reuertar ad uos.) In Græcis exemplaribus plus est quàm in nostris: δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς. id est, Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis, sed denuo conferam me ad uos.

Profectus est ab Epheso.) καὶ ἀνήχθη. Quod ego maluissem, Soluit Epheso.

Apollo nomine.) ἀπολλώς, id est Apollos: cuius genitiuus Apollo, non Apollinis. Memi *Apollos* nit huius Paulus in epistolis.

Vir eloquens.) λόγιος, quod & eruditum sonat & prudentem.

Hic erat edoctus:) κατηχημένος, participium ab eo uerbo unde dicti sunt catechumeni. *κατηχημένος* Non igitur erat edoctus uiam domini, quam mox discit à Priscilla & Aquila, uerum erat utcunque initiatus baptismo Ioannis.

Quum autem uellet ire Achaiam.) Quum Græce sit, εἰς τὴν ἀχαΐαν, mirum cur interpres omiserit præpositionem, reclamantibus grammaticis, eo quod Achaia regionis nomen est, non ciuitatis.

Contulit multum his qui crediderunt.) Hic Græci codices addunt, διὰ τῆς χάριτος, id est per gratiam. Hoc adiectũ est, ut intelligeremus muneris esse diuini, quod conduceret Christianis. Beda admonet in nonnullis codicibus pro Contulit, scriptum fuisse Profuit. Et Vehementer est, εὐτόνως acriter. Et Publice, incertum utrò sit referendum, opinor ad superiora, nam id erat gratiæ, quòd publicitus etiam ausus sit refellere Iudæos.

Esse Christum Iesum.) εἶναι τὸν χριστὸν ἰησοῦν. Non negabant Iudæi Iesum esse, uerum nega *Articulι uis* bant illum esse Messiam, quem expectabant: unde Christo præposuit articulum, τὸν χριστὸν, id est, illum Christum, siue ostẽdens quod Iesus esset Christus, siue Iesum esse Christum.

EX CAPITE XIX.

Si, pro An siue Num SI spiritum sanctum.) εἰ, suo more uertit per Si, quum uertendum fuerit per num, aut an, aut ne. Num spiritum sanctum accepistis? aut, Accepistis ne spiritum sanctum? Et mox,

Si spiritus sanctus est.) Pro eo quod erat, Sit ne spiritus sanctus.

Tyranni schola In schola tyranni cuiusdam.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatem ac potentem significet, an proprium sit hominis uocabulum. Sed quid Scholæ cum tyranno? Deinde si nomen est proprium, cur addidit τινός. Proinde suspicor, fuisse secessum magnatis alicuius, in quo solitus sit ociari, quandoquidem Schola Græcis sonat Ocium. Hieronymus alludens ad uoces magis quàm ad sensum, huc torquet alicubi, ut scholam tyranni uocet, ubi res non agitur argumentis, sed autoritate ac ui. Quod displi

cuit

cuit etiam Augustino, qui nec hæreticos uult cogi, nisi doceantur. Nunc satis esse iudicamus, si dicatur, Hic error est, recanta: hæc hæresis est, abnega. Quasi qui alios insimulant hæreseos, ipsi non possint errare. *Docendi sunt homines, non cogēdi tātum*

Iudæi atque gentiles.) ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας. id est, Tum Iudæi, tum Græci, quos hic gentiles uertit.

Virtutesq́ non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi in nonnullis exemplaribus Latinorum. Verum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorū, qui dictionem Modicas, quam quispiam interpretamenti uice adiecerat, retulerunt in contextum uelut à scriptore prætermissam, δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας, id est, uirtutesq́ non quaslibet, siue non uulgares: ad uerbum, non contigentes. In alijs scriptum habebatur, Virtutes quaslibet, omissa negatione. Carrensis putat utrunq́ posse legi, sed reclamat sermo Græcus. *Quaslibet* *τυχούσας*

Sudaria & semicinctia.) Vtramq́ uocem Latinam usurpauit, σουδάρια καὶ σιμικίνθια.

Dæmonium pessimum,) τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν, id est, spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, Et dominatus: quidam Græci codices habebant, κατακυριεῦσαν, ut referendum sit ad dæmonium dominatum. Quidam κατακυριεύσας, id est, dominatus, ut pertineat ad hominem in quo erat dæmonium. Porrò quoniam nostri codices habent amborum, interpres pro αὐτῶν legisse uidetur ἀμφοῖν.

Confitentes & annunciantes actus suos.) Vel hinc colligi potest fuisse & antiquitus nōnullam cōfessionem male actæ uitæ, sed apertam, ut opinor, & in genere, quam nec ipsam legimus exactam abs quoquam. Cæterum quæ nunc recepta est clancularia & in aurem fit, uidetur ex consultationibus priuatis esse nata, quę solent apud episcopos fieri, si qui scrupulus urgeret animum. Et, Actus, τὰς πράξεις, facta, siue quæ fecissent. *Olim fuit aliqua cōfessio licet nō omnino talis qualis nunc recepta est*

Qui fuerant curiosa sectati.) τὰ περίεργα πραξάντων, id est, Qui curiosas artes exercuissent. Sic enim uocat artes magicas.

Pecuniam denariorum quinque milium.) ἀργυρίου μυριάδας πέντε. id est, Quinquagies mille nummûm.

Turbatio non minima.) τάραχος οὐκ ὀλίγος. id est, turbatio non exigua. Ac paulopost, Non modicum quæstum.) ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. id est, quæstum non exiguum.

De uia domini.) περὶ τῆς ὁδοῦ. id est, de uia, siue de hac uia. Nam articulus additus facit ut certam accipiamus uiam. Porrò Domini, addiderunt, quo res esset explicatior, aut certe mollior.

Demetrius quidam nomine argentarius.) Argentarius aliâs Latinis & mensarium significat, & numularium: uerum hoc loco sonat opificem & sculptorem argenti, quem nos aurificem seu aurifabrum uocamus, quādoquidem quicūq́ cudunt aurum, ijdem cudunt & argentum. Est enim ἀργυροκόπος, ab elaborando argento dictus: nisi mauis à κόπτω deducere, unde & monetam Græci κόμμα dicunt, πονηροῦ κόμματος. *Argentarius Aurifex*

Aedes argenteas.) ναούς, id est, templa. Sentit enim ædiculas, seu thecas, effigie templi in quibus reponebantur statuæ. Nos uertimus, delubra.

De hoc artificio est nobis acquisitio.) ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστιν. Quod modo uertit Quæstum, nunc uertit Artificium, & εὐπορίαν, acquisitionem. Ex hoc quæstu nobis suppeditat rerum copia.

Non solum Ephesi.) Non est ἐν ἐφέσῳ, sed ἐφέσου, ut referatur ad multam turbam. Vnde quoniam nōnullos offendebat amphibologia, pro Ephesi, uertimus Ephesinę ciuitatis.

Non solum autem hæc periclitabitur.) κινδυνεύει, id est, periclitatur. Quanquam totus hic sermo parum commode redditus est ab interprete Latino: οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν, εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς. id est, Non solum autem hæc pars, siue hac parte nobis periclitatur, ne reprobetur, siue ne reprobemur: uerum etiam ne magnæ Dianæ templum, pro nihilo habeatur. Porrò autem ne fiat, ut maiestas quoque destruatur eius, quam tota Asia & orbis colit.

Et destrui incipiet maiestas eius.) Interpres legisse uidetur μέλλειν τε, atque ita scriptum erat in plerisque Græcorum libris. In alijs rursus erat μᾶλλον δὲ, magis autem, ut sit corrigentis, quasi grauissimum sit omnium futurum, si maiestas ac numē ipsius depereat apud *Varia lectio apud Græcos*

uulgus. Hieronymus in prima præfatione Cōmentariorum, quos ædidit in epistolam ad Ephesios, indicat hāc Ephesiorum Dianam non fuisse iaculatricem illam, sed cognomēto πολύμασον, id est, multimāmiam: quod eam omniū uiuentium nutricem haberi uolebant.

Comitibus Pauli.) συνεκδήμους, id est, socios peregrinationis, qui & comites dicuntur.

Erat enim ecclesia confusa.) Quum de promiscua multitudine loquatur, magis conueniebat contionem dicere, quàm ecclesiam.

Detraxerunt Alexandrum.) προεβίβασαν, id est, prius instruxerunt. Nam id est προβιβάζειν, Et instruimus patronum, causam nostram acturum. Interpres, ni fallor, legit προεβίβασαν: etiam si προβιβάζεσθαι dicitur, qui cogitur prodire, ac protruditur.

Manu silentio postulato.) Mira uarietate ludit in hoc sermone reddendo interpres, κατασείσας τὴν χεῖρα, id est mota manu. Ita Persius: Et calidæ fecisse silentia turbæ Maiestate manus.

Et quum sedasset scriba turbas.) καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, id est, ubi uero scriba compescuisset turbam. Verum ex uerbis Græcis parum liquet, uter sedata turba sit loquutus, Alexander, an scriba.

Cultrix νεωκόρος Cultricem esse magnæ Dianæ.) Vsus est peculiari uerbo, νεωκόρον: quæ uox composita est ex νεώς, quod Atticè sonat templum, & κορῶ purgo siue uerro, autoribus Hesychio, Etymologico & Suida, unde acuitur penultima νεωκόρος. Solent autem qui impensius dediti sunt alicui diuæ, aram illius uarijs ornamentorum generibus cohonestare, quemadmodum facit apud Apuleium Psyche.

Iouisque prolis.) Græca longe secus habent, τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς, id est Magnæ illius Dianæ, & è cœlo delapsi, ut subaudias signi aut simulachri. Siquidem articulus τοῦ, facit ne possit διοπετοῦς ad Dianam referri, sed ad ἄγαλμα, hoc est, statuam Dianæ. nam Diopetes Græcis dicitur, quod ab Ioue delapsum sit, ac è cœlo uenerit. Porrò opifices simulacrorum, quo maior esset superstitio uulgi, fingebant ea cœlitus delapsa: hoc est esse διοπετῆ. Idem uulgo creditum fuit de simulacro Dianæ Ephesiæ, ut testis est & Suidas in dictione διοπετές. Pro nobis facit & coniunctio καὶ, quod fuerat superuacanea, si διοπετοῦς pertineret ad Dianam. Sensus igitur est: Apud Ephesios templum fuisse Dianæ, & huius simulacri, quod cœlo delapsum putabatur. Quod ipsum Numa persuasit Romanis de ancylibus. Homerus hoc cognomenti tribuit regibus, uelut à Ioue profectis. Id sequutus uidetur interpres, cuius liber fortasse non habebat additum articulum τοῦ.

Contradici non possit.) ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων. Poterat accipi, Quum his nemo cōtradicat.

Conuentus forenses.) Conuentus addidit explicandæ rei causa, quū Græce tantum sit, ἀγοραῖοι ἄγονται, id est forenses aguntur: ut subaudiendum sit, cognitiones aut lites.

Ecclesia, pro contione In legitima ecclesia poterit absolui.) Quum de prophano promiscuoque hominum cœtu loquatur, contio dicenda erat potius quàm ecclesia. Atque ita mox, Dimisit ecclesiam: pro contionem. Deinde legitima est ἐννόμῳ, hoc est, quæ non tumultu, sed legitimo more sit indicta. Nec est,

Poterat absolui.) sed Absoluetur. ἐπιλυθήσεται.

Quum nullus obnoxius.) μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, id est, quum nemo sit in culpa, siue quum nemo fuerit autor huius cōcursus. Nam illud de quo poterimus reddere rationem, per parenthesim interiectū est. Quanquam in nonnullis exemplaribus reperio scriptum, περὶ οὗ οὐ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον, id est, de quo non poterimus reddere rationem: hoc est, quod non sumus defensuri. Denique illud μηδενὸς αἰτίου, incertum est ad hominem referatur, ut sit masculini generis: an ad rem, ut sit neutri. Itaque hic fuerit sensus: Quum nihil subsit causæ per quam poterimus defendere hunc populi concursum.

EX CAPITE XX.

Variant à nobis Græci ET exhortatus eos ualedixit.) Græca dissonant à Latinis. προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος ἐξῆλθε. id est, Paulus ad se uocatis discipulis, & cōplexus eos exiuit. Interpres legisse uidetur παρακαλεσάμενος, pro προσκαλεσάμενος. Atque id sanè mihi magis probatur.

Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Berœensis.) Pyrrhi Græcis non additur. Sed ut hoc deest, ita supersunt hæc: Vsque ad Asiam, quæ apud Latinos non

inuenio

inuenio. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος βεῤῥοιαῖος, id est, consequutus est aūt illum usq; ad Asiam Sopater Berrhœensis. Nam & Sopater, habent Græci, non Sosipater. Beda subindicat, in uetustis exemplaribus Latinis scriptum fuisse, Sosipater Pyrrhi: quasi filius fuerit notior patre.

Sustinuerunt nos.) ἔμενον ἡμᾶς, id est, Expectarunt nos, siue, ut ad uerbum, Manebant nos.

Vna sabbati.) σαββάτων, id est uno die sabbatorum. Vna, dictum apparet pro prima.

Paulus disputabat cum ijs.) διελέγετο αὐτοῖς, id est disserebat illis, siue colloquutus est cū illis. Nec enim disceptabat cum eis qui uenerant ad frangendum panem: uerum illic apud eos orationem habuit Paulus. Nam quod συνηγμένων τῶν μαθητῶν, id est, congregatis discipulis uertit, quum conuenissent, tolerabile est.

Profecturus in crastinum.) μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον. id est, Profecturus siue discessurus postridie. Nam crastinum diem dicimus qui proxime sequitur hūc in quo iam loquimur. Porrò quoties ad præteritum aut futurum aliquem diem respicitur, non dicendum, est heri, aut cras, sed pridie, aut postridie.

Quum mergeretur somno.) καταφερόμενος, id est, quū deorsum traheretur, id quod accidit ei qui sedens grauius obdormiscat. Neque tamen hic est somno graui, sed βαθεῖ, id est, alto siue profundo. Interpres legisse uidetur βαρεῖ.

Disputante Paulo.) Et hic malim disserente. Ne quis imaginetur inter illos pure Christianos disputationem fuisse sophisticam.

Ductus somno cecidit.) κατενεχθεὶς, id est, deorsum tractus, siue depressus, aut deuectus. Et fortasse deuectus scripserat interpres. Cæterum illud ἐπὶ πλεῖον, quod interpres retulit ad superiora, Græcis sic est in meditullio positum, ut utrouis possit accommodari, ad diutius disserentem Paulum, & ad magis etiam depressum somnio. Ac mea sententia, ad sequentem particulam referre satius est. Primum enim nutabat deorsum uergente corpore, deinde magis depressus cecidit.

De tertio cœnaculo.) ἀπὸ τοῦ τριστέγου, uerti poterat & à tertia contignatione. Id enim adiecit Lucas, ut intelligeremus lapsum fuisse letalem, nimirum ex loco tam alto. Vox dicta est à τρὶς, ter, & τέγος, tectum. Deum immortalem quas nænias adducit autor Catholicon de hac uoce Tristegum. O miserum illud seculum, quum ex huiusmodi libris, uelut ex adytis petebantur oracula literarum. Cæterum solum primæ contignationis, tectum est infimæ partis ædium. Rursum secundæ solum, tectum est primæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ. *Tristegum*

Et consolati sunt non minime.) οὐ μετρίως, id est, non mediocriter. Quod equidem demiror cur interpres putarit immutandum.

Nauigauimus in Asson.) Nonnulli codices Thasson habebant pro Asson. Est enim & Thassus insula Thraciæ opposita, de qua natum est prouerbiū, Θάσος ἀγαθῶν, id est, Thassus bonorum. Cæterum complures sunt urbes huius nominis Assos: una Lyciæ, in prærupto sita: altera in Aeolide: tertia in Mysia: quarta in Lydia: quinta in Epiro minore, Cleanthis patria. Diuus Hieronymus hanc ponit in Asia, quæ eadem dicta sit Apollonia, suffragante & Plinio libro quinto capite trigesimo. Carrensis facit nobis liberum, utrum malimus Asson insulam esse an ciuitatem. *Asson*

Ipse per terram iter facturus.) οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. sic enim ordinauerat ipse pedestri itinere uenturus, siue pedibus iter facturus. Interpres uitasse uidetur, ne quis Paulum existimaret, non equis aut uehiculis, sed pedibus eò uenisse. Atqui hoc ipsum accedebat ad Pauli gloriam, q; mallet iter laboriosius, modo maiore cū fructu. *Paulus pedes*

Mytilene.) Ciuitas est littoralis Lesbi obuia ad dextram nauigantibus in Chium insulam. Samos insula è regione Cariæ. Miletum oppidum est littoralis Cariæ.

Et sequenti die uenimus contra Chium.) Hoc loco Græca dissident ab ijs quæ nos legimus, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς σάμον, καὶ μείναντες ἐν τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον. id est, Postridie deuenimus contra Chium: altero uero die appulimus Samum, & commorati Trogyllij, proximo die uenimus in Miletum. Cæterum Trogyllium promontorium est è regione Sami, autore Ptolemæo & Strabone, *Græca dissonant* *Trogyllium*

tametsi sunt eiusdem nominis alia.

Transnauigare Ephesum.) παραπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, id est, præternauigare siue præteruehi. Quid enim est omnino transnauigare ciuitatem, nisi nauis feratur in nubibus? Ephesus autem ciuitas littoralis prior occurrebat, quàm Trogyllium.

χρονοτριβεῖν

Ne qua mora illi fieret.) μὴ γένοιτο αὐτῷ χρονοτριβῆσαι, id est, ne contingeret sibi terere tempus in Asia. Interpres elegantius reddidit quàm uerius. Neq; enim Paulus timebat quamlibet moram, sed longiorem metuebat, nimirum properans Hierosolymam.

Maiores natu.) πρεσβυτέρους: quos nunc seniores uocat, nunc presbyteros Græca uoce, nunc maiores natu: quū hoc loco magis quadraret Græca uox, honorem indicans potius quàm ætatem. Quandoquidem hic episcopos intelligit & primores ecclesiarum, qui nonnunquam iuuenes erant, quemadmodum Timotheus.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O uocem dignam uere magno pontifice.

Interpres obscure reddidit

Vt nihil subtraxerim uobis.) Nunc uidetur id dicere, se nihil subtraxisse ab illis bonarū rerum, hoc est, in nullo fraudasse illos: quum contrà sentiat Paulus, se nihil detrectasse neq; periculi neq; laboris, qui modo ad illorū pertineret utilitatem. Ac paulo post idem uerbū transtulit Subterfugi, Non enim subterfugi: & cætera.

Publice & per domos.) κατ' οἴκους, id est, publicitus ac domestice, siue per singulas domos: quod respondere uidetur ei quod Latini dicūt, priuatim. Hieronymus in præfatione Commentariorum in epistolam ad Ephesios uertit, Publice ac domestice.

Vincula & tribulationes me manent.) μένουσιν, idem est uerbum quod aliquanto superius uertit, sustinent.

Nihil horum uereor.) ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, id est, Nihil curo, siue Nihil me mouet, Quomodo non uerebatur, quum sciret uentura? sed contemnebat.

Interpres non expressit sensum

Nec facio animam preciosiorem quàm me.) Quid mouit interpretem, ut neq; sensum exprimeret, neq; uerba redderet Lucæ? οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν μου τιμίαν ἐμαυτῷ. id est, neq; habeo siue duco uitam preciosam mihi ipsi. Augustinus in Psalmo trigesimosexto legit: Non facio animam meam preciosam mihi. Lyranus interpretatur animā intellectiuam. At Paulus sentit se contemnere uitam amore euangelij.

Lyranus delirans

Dummodo consummem cursum meum.) Græcus addit μετὰ χαρᾶς, id est, cum gaudio.

Omne consilium dei.) Mirum quid sequutus Iræneus, pro cōsilio dei, legit sententiam: nam Græce est βουλὴν, non γνώμην.

Regere ecclesiam dei.) ποιμαίνειν, quod est pastorum more gubernare & curare gregem: nam mox mentionem facit luporum.

Deprauatio manifesta

Lupi rapaces.) βαρεῖς, id est graues, non rapaces. Suffragabatur unus codex Donatiani. Nec aliter refert hunc locum Irenæus libro tertio capite decimoquarto.

Viri loquentes peruersa.) διεστραμμένα, id est, distorta & obliqua, hoc est, minime simplicia, minimeq; syncera. Nam ueritatis, ut ait Tragicus, simplex est oratio.

Non cessaui monens.) Et hic participium uertendum erat in uerbum infinitum, Non cessauerim monere.

Interpres dormitans

Qui potens est.) Quod, erat potius quàm qui, quum referat uerbū. Cæterum quia uerbum Græcis est masculini generis, id nimirum fefellit interpretem. Nec est simpliciter ædificare, sed ἐποικοδομῆσαι, id est superstruere, uidelicet his fundamentis quæ iecerat Paulus.

Oportet suscipere infirmos.) ἀντιλαμβάνεσθαι. quod est proprie porrecta manu retinere lapsurū alioqui aut abiturū. Paulus, ne ullius omnino iacturam faceret, cauebat, ne quam ansam præberet infirmis & alienandis à Christo, quod nollent grauari sumptu. Vtinā hoc exemplo delectentur, qui dum decimas tam non sacerdotaliter exigunt à populo, sui officij prorsus obliuiscuntur: nō quòd negem illas deberi, sed quòd cæteri apostoli oblata duntaxat acceperint. Paulus ne oblata quidem, quum unus plus omnibus laborarit.

Decimæ exactæ

Beatius est dare magis quàm accipere.) Neque Latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo Græcus habebat. Mirum itaq; quid interpreti uenerit in mentem, μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν. id est, Beatum est dare magis quàm accipere. Cæterum hoc testimonium negāt usquam inueniri dictum à domino. Vtinam autē hunc animum

Solœcismus sine causa affectatus

Pauli tam excelſum & ab omni ſpecie quæſtus abhorrentem, imitarentur noſtri temporis cōtionatores. Fuit aliquis qui ſibi in omnem uitam interdixit eſum carnium, inueniuntur qui imitentur: fuit qui ſemper nudis inceſſerit pedibus, habet imitatores: fuit qui fune ſe cinxerit, non deſunt qui ſtudioſe ęmulentur: fuit qui ſemper pullatus inceſſerit, repperit æmulatores: ſolum hoc pulcherrimum exemplum Pauli non habet æmulos.

EX CAPITE XXI.

VEnimus Coum.) Nonnulli codices habent κῶ, nōnulli κῶν: utroq; modo pronunciari fatetur Stephanus, quin & κέων dictam fuiſſe quondam: unde & Plinius admonet Ceam dictam et κόον, inſula notior eſt quàm ut ſit explananda.

κῶς inſula uarie pronūciata

Et inde Pataram.) πάταρα Græci pronunciant neutro genere numero pluratiuo, quanquam utroq; modo reperio uſurpari huiuſmodi nomina, Lyſtra & Lyſtram, Pſyra & Pſyram.

Quum aperuiſſemus autem Cypro.) Suſpicor interpretem ita uertiſſe, Quum aperuiſſemus autem Cyprum, nam Græce eſt, ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον. Porrò qui nauigant nunc hanc nunc illam terram dicuntur aperire aut celare, quum incipit in proſpectu eſſe, aut ſecus. Proinde uertimus, Quum autem cœpiſſet nobis apparere Cyprus. Conſimili figura dixit Vergilius, Terræq; urbesq; recedunt. In codice diui Donatiani, Apparuiſſemus, erat deprauatum: ſed Cyprū relictum, indicabat germanam lectionem fuiſſe, Quum aperuiſſemus Cyprum.

Locus deprauatus

Venimus Tyrum.) Ciuitas eſt maritima, metropolis Phœnices, quondam inſula ſeptingentis paſſibus diuiſa à continente, mari præalto, ſed uix credibili opere comportatis aggeribus per Alexandrum magnum adiuncta continenti. Eſt in tribu Neptalim, uiceſimo ferme miliario à Cæſarea Philippi.

Valefeciſſemus inuicem.) ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, id eſt complexi alius alium, ſiue conſalutatione mutua facta. Apparet interpretem legiſſe ἀποταξάμενοι.

Venimus Cæſaream.) Hæc eſt Cæſarea Palæſtinæ ciuitas litoralis, primum dicta turris Stratonis: deinde ab Herode inſtaurata in honorem Cæſaris Auguſti, Cæſarea dicta eſt. Eſt altera Cæſarea Philippi, ad radices montis Libani, in honorem Tyberij Cæſaris Cæſarea dicta. Eſt tertia Cappadocię, quò Paulus Epheſo delatus ſalutauit eccleſiam, autor Hieronymus. Per dies aliquot.) ἡμέρας πλείους, id eſt dies complures.

Cæſarea

Nos & qui loci illius erant.) ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, id eſt, tum nos tū ij qui erant illius loci.

Et quum ſuadere ei non poſſemus.) Quid eſt hoc? An non dixerat modo illos ſuaſiſſe? Verum interpres abuſus eſt Suadere, pro perſuadere. Suadet enim qui conſulit, perſuadet qui quò uult inducit hominem. Græca uox anceps eſt ad utrunq;: πείθειν inſuper conuenit non ſolum ſuadenti aut perſuadenti, uerumetiam obtemperanti. μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ. Cæterum quum illi non perſuaderetur, ſiue quum ille non obtemperaret, quieuimus.

Suadere, pro perſuadere

Præparati aſcendebamus.) ἀποσκευασάμενοι. quod ego puto uertendum, ſublatis ſarcinis.

Iaſonem quendam.) Græci legunt, μνάσωνί τινι, id eſt Mnaſonem quendam. Licet apud Chryſoſtomum in epiſtolam ad Romanos capite ultimo, legitur ἰάσωνα: tametſi ſcribæ ſolent eiuſmodi multa deprauare, ut diſſimilem quod ἐδόξαζον uerterit Magnificabant, pro glorificabant.

Audierunt aūt de te) κατηχήθησαν. idem uerbū unde diximus dici catechumenos. Eodem utitur paulopoſt, ὅτι ὧν κατήχηνται. Nec eſt Diſceſſionem, ſed ἀποστασίαν, id eſt defectionem.

κατηχήθησαν audierunt

Eorum qui per gentes ſunt Iudæorum.) τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, id eſt, Eos qui in gentibus ſunt omnes Iudæos. Offendit interpretem geminus accuſatiuus additus uerbo docendi.

Neq; ſecundum conſuetudinem ingredi.) μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν, Neq; iuxta conſuetudines ambulare. Nam ambulare, uocat uiuere, & cōſuetudines, inſtituta & morem eius gentis. Nec eſt, Falſa ſunt: ſed οὐδέν ἐστιν, id eſt Nihil ſunt. Atq; ex hoc ſanè loco Iacobus uidetur, tum adhuc in ea fuiſſe ſententia, ut exiſtimaret Iudæis aliqua ex parte ſeruandam eſſe legem Moſaicam, quum Petrus & Paulus gentilium more uixiſſe legantur. Non quod illam exiſtimaret neceſſariam ad ſalutem, ſed utilem ad uitandum offendiculum infirmorum, quū Paulus putaret iam eſſe tempus negligendi eam ſuperſtitionem, utpote uergen-

ἔθη

Iacobus aliquid tribuens legi

tem in magnum discrimen euangelicæ doctrinæ. Nec est,

Sanctifica te.) sed ἁγνίσθητι, id est purifica te. Et paulo post, Purificatus, ἁγνισθείς.

Concitauerunt omnem.) συνέχυνον, id est confundebant siue conturbabant. Et, Totum, potius quàm Omnem. Nec est, Populum: sed ὄχλον, turbã siue multitudinem. Et, Succurrite, potius quàm Adiuuate, βοηθεῖτε, nam adiuuat, qui est particeps operis. Et, Hic est homo, ὁ ἄνθρωπος, id est, ille homo.

Adiuuare Ab idolis immolato: & cætera.) Nos quatuor habemus, quemadmodum & Græci. Augustinus in Speculo, non commemorat nisi tria, idolothyta, sanguinem, & fornicationem. Et ne quis hunc casum interpretetur, addit quosdam ex his Lucæ uerbis occasionem erroris arripuisse, ut dicerent non esse nisi tria crimina letalia.

Omnes ubique docet.) Perijt apud nos gratia schematis, πάντας πανταχοῦ, id est, omnes omni in loco. Nec est, Violauit sanctum locum istum, sed κεκοίνωκε, id est, prophanauit, siue, ut Hebræi loquuntur, communem reddidit.

Certum cognoscere.) τὸ ἀσφαλές. Recte sanè hoc. At cur non itidem transtulit in præfatione Euangelij, τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem.

Iussit eum duci in castra.) εἰς τὴν παρεμβολήν. Ita uocat locum communitũ. Cæterum quidam ex Castris, fecerãt carcerem: et ob id admonẽdum duximus, ne serpat id mendi latius.

Nónne tu es Aegyptius.) Aegyptij male audiebant olim, tanquam malarum autores artium. Id quod non paucis locis indicat Iuuenalis ac Lucianus. Quin et prouerbijs aliquot huius gentis mores notati sunt, quæ recensuimus in Chiliadibus nostris.

Latinam uocem usurpauit Et sicariorum.) Grece scribens, usus est uoce Latina, id quod iam nouum uideri non potest, quum toties sit obuium.

Tarsus Ciliciæ A Tarso Ciliciæ.) ταρσεὺς τῆς κιλικίας. id est, Tarsensis, quæ est ciuitas Ciliciæ. Est autem metropolis eius regionis. Nec est, Ignotæ: sed ἀσήμου, id est, obscuræ: nisi quòd ignotos homines, Horatius dixit obscuros & ignobiles. Testatur idem Stephanus De nominibus urbium, hanc ἐπισημοτάτην appellans, hoc est primariam ac præter cæteras insignem, olim dictam Terson, per e psilon, siue quòd illic à diluuio primum apparuerit terra sicca, siue quòd illic delapsus Pegasus talo fracto, quem illi ταρσόν appellant, claudicationem contraxerit. Porrò quantumuis fuit celebris alijs nominibus, nullo tamen insignior, quàm quòd illi Paulum debemus, usqueadeo præcipuum Christianæ philosophiæ præconem ac propugnatorem, ut ni ille nobis diuino munere contigisset, periculum fuerit futurum, ne Christiani omnes in seruilem illam & humilem Moysi legem relaberentur. Quanquam nunc quoque ratione magis quàm numero ceremoniarum ab illis differimus: eò Christus progressu temporum recidit. Est & alia eiusdem nominis in Bithynia. Rursus alia quæpiam in India, ut indicat Hieronymus in Commẽtarijs quos conscripsit in Ionam. Iosephus putat Tarsum Ciliciæ esse in quam fugerit Ionas. Porrò quod quidam legunt Municeps, *Municeps πολίτης* quidam Ciuis, Græcis est πολίτης, id est ciuis. Verum opinor interpretem offensum affinitate uocum, ciuitatis & ciuis, quæ tamen eadem est in sermone Græco, πόλεως, πολίτης. Subest & amphibologiæ nonnihil; uidetur enim πόλεως appositiue iungi Ciliciæ, quum pertineat ad Tarsum.

EX CAPITE XXII.

REddo rationem.) ἀπολογίας, Quod & defensionem & excusationem significat.

Iuxta ueritatem paternæ legis.) κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. id est, Iuxta exactam rationem patriæ legis, siue iuxta rigorem patriæ legis. Et, *Patrius & paternus* Patriæ, potius quàm Paternæ: quum non de patre suo, sed de omnibus maioribus sentiat.

Aemulator legis.) ζηλωτὴς τοῦ θεοῦ, id est æmulator dei, legimus apud Græcos.

Sicut princeps sacerdotum.) ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, id est, Quemadmodum & pontifex mihi testis est. Et rursum, αὖθις ὤν.

Omnes maiores natu, quum Græce sit, πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, id est omnis presbyterorum ordo. Opinor enim hic de dignitate sentiendum, non de ætate.

Ad fratres.) πρὸς τοὺς ἀδελφούς. Aut fratres hic dicit Iudæos, aut πρὸς rectius uertisset

aduersus

aduersus, si fratres dixit Christianos.

Vt adducerem inde uinctos.) ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους. id est, adducturus & eos qui illic essent, uinctos Hierusalem.

Circumfulsit me lux copiosa.) περιαστράψαι est circumfulgurare, potius quàm circumfulgere: quemadmodum indicatum est & ante.

Et decidens in terram.) ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος. id est, Cecidíque in solum. Id enim sonat ἔδαφος, etiam si saxeum sit aut ligneum.

Saule Saule.) Græci legunt, Saul, Saul, Hebræorum more. Quum illi Christus Hebraice loqueretur, ut posterius testatur ipse Paulus.

Et qui mecum erant, lumen quidem uiderunt.) His addunt Græci, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, id est, Et territi sunt. Deinde adijcitur, Vocem autem non audierunt, quæ loquebatur mecum. Equidem non possum non uehementer probare diligentiam Laurentij Vallæ, qui quum homo rhetoricus esset, ut uulgus existimat, certe theologiam non profiteretur, tamen uigilantia tanta uestigarit, quid in sacris literis aut dissideret aut conueniret aut deprauatum esset: quum hodie tot sint theologorum, ausim dicere millia, qui usqueadeo non utantur hac conferendi disquirendíque solertia, ut ne id quidem cognitum habeant, qua lingua scripserint apostoli. Et quum forte fortuna audiunt Marcum, Lucam, Paulum, Petrum, ac Ioannem Græce scripsisse, uelut ad rem inauditam & incredilem obstupescunt. Alius putat illos nihil nisi Hebraice scripsisse, quum fuerint Hebræi. Alius hæc ab illisædita credit, quæ nos uulgo legimus: tanta est in re tam necessaria socordia. Rogat autem qui consistere possit, ut quum Lucas superius capite nono, scripserit eos qui Paulo comites erant, uocem quidem audisse, cæterum neminem uidisse, hic neget eos audisse uocem loquentis cum illo, sed tantum uidisse lumen. Deinde qui conueniat, ut quum illic dicantur stetisse stupefacti, paulo post, nimirum capite uigesimosexto, hanc eandem rem exponens Agrippæ Paulus, dicat omnes fuisse collapsos in terram: quod hic de se tantum narrat. At illic: Die, inquit, media in uia uidi rex, de cœlo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui simul mecum erant: omnésque quum decidissemus in terram, audiui uocem mihi Hebraica lingua dicentem, Saul Saul. Quomodo factum est, ut pugnantia scripserit Lucas, & illic sub persona sua referat comites audisse uocem loquentis, quum Paulus hic rursus ipse narret uocem uni sibi fuisse auditam? Nam quod differit de stando & cadendo, non ita magni negocij est dissoluere. Siquidem fieri potest, ut ad primum pauorem collapsi, mox erexerint sese, Paulo adhuc iacente. De uoce audita & non audita, durior est nodus. Recentiores utcunque tergiuersantur, quum aiunt uocem quidem, hoc est sonitum uerborum auditum, cæterum uerba uni Paulo percepta: ita factum, ut audita fuerit uox, et eadem non audita. Valla magis existimat superiorem locū, in quo Lucas hanc historiam sub sua ipsius persona recenset, fuisse deprauatum, transpositis duabus uoculis, ijsque inter sese non admodum dissimilibus, apud Græcos duntaxat, φῶς & φωνή: cæterum à Luca sic fuisse scriptum, Videntes quidem lumen, neminem autem audientes. Huic sententiæ quantum tribuendum sit, alij uiderint. Petrus Comestor per aliam rimam elabitur. In capite nono dicuntur audisse uocem loquentis, non Christi compellantis, sed Pauli respondentis. Hic quum Paulus negat illos audisse uocem, de Christi uoce sentit.

Vallæ diligentia

Narratio quæ sibi non constare uidetur.

Quæ te oporteat facere.) In nonnullis sic habebatur, περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. id est, de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut facias. In alijs rursus tantum erat, τί σε δεῖ ποιεῖν, aut ποιῆσαι, id est, quid te oporteat facere.

Quum non uiderem præ claritate luminis.) ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου. id est, præ gloria luminis illius.

Ananias quidam uir secundum legem testimonium habens.) Græci codices nonnihil addunt: ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐλαβὴς, κατὰ τὸν νόμον μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων. id est, Ananias autem quidam, uir pius, siue religiosus, in lege testimonio probatus omnium habitantium in Iudæa. Laurentius indicat se in uno Latino codice reperisse additum quod Græcæ uoci responderet: Ananias quidam uir timoratus. Timoratum enim pro religioso dixit. Cæterum pro εὐλαβὴς, in nonnullis exemplaribus erat, εὐσεβὴς, hoc est, pius.

Et quod hic uertit,

Secundum

Secundum legem.) Verti poterat & In lege. Potestque ea particula utroque uersum referri: ad superiora, ut sit sensus, Religiosus siue pius in lege, siue iuxta legem, non iuxta euangelium: aut ad sequentia, Probatus omnium testimonio in lege, siue iuxta legem.

Ab omnibus cohabitantibus Iudæis.) Habitantibus est, siue Inhabitantibus, κατοικούντων. Et quidam Græcus codex habebat adscriptum, sed in spacio dirimente uersus, ἐν Δαμασκῷ, ab omnibus habitantibus Damasci Iudæis.

Respice ἀνάβλεψον

Respice.) ἀνάβλεψον, hoc est, Recipe uisum, siue Attolle oculos. Vt mox, Et respexi.) ἀνέβλεψα.

Præordinauit te.) προεχειρίσατο, id est, præparauit te, siue prius apparauit te: nisi quis malit, προεκυρώσατο, id est, prius statuit. Cęterum id non erat in ullis Gręcorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de prædestinatione diuina, sed de ruina ac cæcitate Pauli, quibus rebus Christus iam agebat & aggrediebatur, ut hac occasione cognosceret euangelij fidem. Nec annotatio mea excludit prędestinationem, sed explicat proprietatem Græcæ uocis. Chrysostomus hunc enarrans locum nullam facit mentionem prædestinationis.

Articuli uis, ut uideres iustum

Vt uideres iustum.) τὸ δίκαιον, id est, iusticiam, siue id quod iustum est: hoc est, cernas id quod antehac zelo legis excęcatus non uidebas. Rursum in alijs habebatur, τὸν δίκαιον, hoc est, iustum illum, uidelicet Christum: idque congruit cum eo quod sequitur, Et audires uocem ex ore eius. Videtur enim sentire de luce quam uiderat, & uoce Iesu quam audierat: quanquam & mox narret quomodo uiderit & audierit dominum in templo.

Articulus congruens antecedenti

Quæ uidisti & audisti.) ὧν ἑώρακας. Articulus postpositiuus, iuxta Græcorum idioma, congruit antecedenti pronomini, quod subauditur Eorum, dissidens à suo ipsius uerbo. Interpres bene adiecit de suo Eorum.

Ego stabam & consentiebam.) Hic Græci addūt duo uerba, τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, id est, morti eius. καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν, id est, & ipse eram assistens & comprobans interfectionem eius.

Tolle de terra huiusmodi.) τοιοῦτον, id est, talem: ut ad Paulum referatur. Vnde non male addidisset Huiusmodi hominem. Et mox,

Non est fas.) sed καθῆκον, id est, non conuenit, siue non decet.

Torqueri addidit interpres

Et flagellis cædi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν. id est, Iussit eum tribunus duci in castra, dato mandato, ut flagris examinarent eum. Nec aliud fuisse iussum, indicant ea quæ sequuntur, ut illud interim dissimulem, quòd si hominem Romanum dixit, pro An hominem: quandoquidem adeo cōstanter id facit, ut suo iure uideatur facere.

Multa summa.) πολλοῦ κεφαλαίου. Ita Græci uocant supputationem in summam subductam. In nonnullis legimus, Hanc ciuitatem, in alijs ciuilitatem, Græce πολιτείαν. Laurentius magis probat Ciuilitatem, ego contrà Ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicuntur Latinis, quibus ius ciuitatis concessum: & ut Græcis à πολίτης, πολιτεία, sic nobis à ciue, ciuitas dicitur. Beda subindicat in nonnullis codicibus sermonem fuisse magis dilucidum, in quibus sic erat scriptum: Dixit tribunus, Tam facile dicis ciuem Romanum esse te. Ego enim scio, quanto precio ciuilitatem possedi istam. Nec est, Consequutus sum, sed ἐκτησάμην, id est, paraui, quod ante uertit, Possedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens scire diligentius.) τὸ ἀσφαλές, id est, certum: ut & superius uerterat Certius, quod nunc uertit diligentius.

EX CAPITE XXIII.

Percutiet te deus

Percutiat te deus, paries.) In plerisque Latinis exemplaribus, Percutiet, mutatum erat in Percutiat: quasi Paulus imprecaretur pontifici malum. At Græci legunt, τύπτειν σε μέλλει, id est, Futurum est, ut te percutiat deus. Atque ita citat Augustinus libro secundo Commentariorum, quos scripsit De sermone domini in monte habito. Rursum in epistola quinta ad Marcellinum, ubi declarat & interpretatio quam subijcit, quòd Percutiet, legerit uerbo futuri temporis. Succedit enim, ut qui saperent, intelligerent destruendum esse aduentu Christi parietem dealbatum, hoc est, hypocrisim sacerdotij Iudæorum. Ad eundem modum legit & interpretatur Chrysostomus. Nec in his apud Græcos est facilis scripturæ deprauatio, nisi quis

locum

locum hunc studio mutauit, ne Paulus uideretur oblitus exempli Christi, qui similiter accepta plaga, mansuete tranquilleq; respondit, quiq; iussit ut bene precaremur male precantibus, bene mereremur de male merentibus. At si Paulus tantum prædixit futurum ut deus illum feriret, cur mox uocant maledictum? Et ipse ueluti redarguens seipsum: Scriptum est inquit, Principi populi tui non maledices. nisi fortè qui commoto animo prædicit euenturum, is maledicit. Quanquam de conuicio facile sit explicare, quandoquidem in pariete dealbato manifestum conuicium est. Sed qui potuit fieri, ut Paulus non agnosceret primarium sacerdotem, uel ex ipso ornatu, præsertim homo Iudæus nusquàm loci non uersatus? Deinde cur recantat, non quòd homini maledixerit, sed quod principi populi? At sanè iudicem esse sciebat, etiam quum conuicium diceret: Tu, inquit, sedens iudicas me secundum legem. An cæteris licet maledicere, soli principi non licet? At Christus noluit cuiquam omnino maledici. Diuus Hieronymus adducens hunc locum in dialogis aduersus Pelagium excusat quidem Paulum, attamen fatetur eum non præstitisse mãsuetudinem eam, quam præstitit Christus. Verum hoc scripsit Hieronymus undecunque suam muniens causam, & in ipso quoq; Christo aliquod imperfectæ pietatis uestigium inquirens. Nec ipse dissimulat, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum. Aliud agit qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Deinde ut sunt diuersa hominum ingenia & instituta, ita sunt & diuersæ sententiæ. At nos nulla harum rerum habita ratione, ex quouis cuiusuis operis angulo, tria uerba decerpimus, & inde contexto syllogismò, nouum ędimus oraculum. Equidem non nego Paulum non caruisse prorsum humanis affectibus, quum ipse meminerit de stimulo carnis, & constet inter Barnabam & ipsum, nempe duos optimos uiros, dissidium aliquod extitisse. Cæterum hoc loco consentaneum est Paulum non ignorasse summum sacerdotem, nec tamen illi male precatum hoc animo quo uulgus iritatum solet, sed apostolico spiritu incanduisse aduersus eum, qui quum optimi uiri teneret locum, ne speciem quidem æquitatis præberet, quam præstabant etiam ethnici. Sic Petrus incãduit aduersus Ananiam & Sapphiram. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est quod excusat se, Nesciebam quòd esset pontifex? Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificèm dicit, qui se nõ pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq; gemino nomine concedit turbæ. Primum agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat nisi paries dealbatus: deinde conuiciũ esse non negat, quod illis uidebatur conuicium, quum non esset conuicium, sed libera obiurgatio. Chrysostomus indicat quibusdam hoc per ironiam uideri dictum, Nesciebam quòd pontifex esset. Verum ipse prorsus asseuerat illum uere ignorasse, uel quòd diutius abfuisset à consuetudine Iudæorum, uel quòd Ananiam in turba multorum non agnosceret. Beda nõ dissentiens à Chrysostomo, addit argutam magis quàm ueram interpretationem, Nesciebam eum esse pontificem, quod per euangelium iam cessasset sacerdotium Mosaicum: & tamen ita corrigit se quasi peccasset, ut alios doceret deberi reuerentiam ijs, in quorum potestate sumus. Porrò testimonium quod adduxit, extat Exodi capite uigesimosecũdo: Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices. Siquidem illi iudices ac magistratus, deos uocant.

Hieronymi sententia excussa

Vafricies Pauli pia

Nesciebam fratres quia princeps est.) Quia, redundat Latinis: apud Græcos nonnunquam additur affirmandi causa. Annotauit & Augustinus libro de Geneseos loquutionibus primo, Quia sæpe redundare in sacris libris: uelut illo loco, Et dixit, quia dominus est in loco hoc, ego autem ignorabam.

Quia, superfluum

Et soluta est multitudo.) καὶ ἐσχίσθη, id est, secta est. interpres legisse uidetur ἐλύθη.

Quid si spiritus loquutus est ei aut angelus.) Græci secus legunt: εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν. id est, Quod si spiritus loquutus est illi aut angelus, ne pugnemus cum deo. quo uerbo usus est antè Gamaliel. Hæc clausula, Ne repugnemus deo; non habebatur in nostris exemplaribus Latinis: & adscriptam apparet ex superioribus.

θεομαχεῖν

Deuouerunt.) ἀνεθεμάτισαν. quod tamen eleganter uertit interpres. Demiror equidem quis hoc indicarit Carrensi, Gręcis hoc loco scriptum anathematizauerunt. Et paulo post,

Deuotione deuouimus.) ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν, id est, execrari seipsum, ac dijs manibus, ut ethnici loquuntur deuouere.

Deuouere

Notum

Notum facite tribuno.) Græca nonnihil dissonant à nostris: νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον, τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, Nūc igitur indicate tribuno & concilio, ut cras eum producat ad nos, uelut disquisituros exactius de causa illius. Cum hac lectione concordat Chrysostomus & Aldina æditio, tametsi nonnulli Gręci codices propemodum consentiūt cum nostris exemplaribus, in quibus est, ὑμᾶς uos, pro ἡμᾶς, & μέλλοντος pro μέλλοντας. Atque ita sensus erit: Nos planè decreuimus quocunque periculo Paulum occidere, uos adiuuate, ut tantum producatis eum ad populum, abutentes hoc prætextu, quasi uelitis exactius de causa disputare. Alioqui sciebant tribunum non producturum Paulum cognitis insidijs. Atqui sic exponit Carrensis, uelut hoc ipsum uoluerint nunciari tribuno & concilio, quod destinassent per tumultum occidere Paulum. Iam uero Lyranum apparet ita legisse, Nunc autem uos notum facite tribuno cum concilio, quomodo legitur in nonnullis Græcis exemplaribus. Id quum idem ualeat, sic interpretatur & ordinat: Vos, inquit, cum concilio, id est uos simul conciliati Pharisæi & Sadducæi, ne per uestram dissensionem impediatis mortem Pauli. Eamus nunc & negemus quicquam referre utrum Gręca quis conferat, an non. Iam non satis intelligo quur quibusdam hic magis arrideat, ut μέλλοντας uertatur per debet, uerbum. Fingit enim hoc futurum, & ideo apponitur ὡς. Nec usquam comperi μέλλω sic usurpatum, nisi quod indocti dicunt, Vult uenire, & Debet uenire, pro Venturus est.

Carrensis & Lyranus

Lapsus ex Græcis non inspectis

Tanquam aliquid certius cognituri de eo.) Si πυνθάνεσθαι referatur ad tribunum & consilium, fortasse congruentius erat Audituri. Nam Græca uox anceps est, præsertim quum præcesserit διαγινώσκειν: quod magis uidetur ad iudicem pertinere, quàm actorem. Atque ita in priore parte legendum μέλλοντος, non μέλλοντας: & nominandi casus accipiendus esset pro gignendi casu, absolute posito, tametsi Gręci nonnunquam & accusandi casum usurpant absolute. Iam πρὸς ἡμᾶς, an πρὸς ὑμᾶς legendum sit, expendendum.

Quoniam hæc nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam, nam Græce est, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα, ἐνεφάνισας πρός με, id est, Iussitque ne cui efferet quòd hæc indicaueris mihi. Nisi mauis infinitum modum positum uice imperatiui, quemadmodum nos uertimus, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ne cui patefacias.

Et lancearios ducentos.) δεξιοβόλους, quod dextra mitterēt hastilia. Siue, ut in alijs legitur, δεξιολάβους, nam olim ferè missilibus utebantur. Ac mox,

Et iumenta præparate.) κτήνη τε παραστῆσαι, id est, iumentaque exhibere, & hic usus est infinito pro imperatiuo.

Desunt in Græcis

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.) Quæ hactenus recensui, omnia desunt in Græcis exemplaribus, quæ quidem mihi uidere contigit. Nec offendit hic locus Laurentium Vallam: unde apparet aut exemplar illius hæc habuisse, aut ipsum non animaduertisse. Certe Lyranus negat hæc haberi in libris emendatioribus: uerum hoc glossema adiectum fuisse in margine, quod inscius quispiam retulerit in cōtextum. Certum est autem hoc non somniasse Lyranum. Iam nec Chrysostomus enarrans hunc locum, legit aut exponit, quę nos ostendimus in Græcis non haberi.

Optimus κράτιστος

Optimo præsidi.) τῷ κρατίστῳ, Græca uox magis competit in potentē, quàm in bonum uirum: ut dictum est in præfatione Lucæ, in suum euangelium.

Per noctem in Antipatridem.) Nihil opus erat pręposititionem apponere, quum Antipatris uocabulum sit ciuitatis Palestinæ, ab Antipatro patre Herodis sortita nomen.

De qua prouincia esset.) ἐκ ποίας ἐπαρχίας, quod sanè non inelegāter reddidit interpres.

EX CAPITE XXIIII.

Oratio rhetorica, non apostolica

QVi adierunt præsidem.) ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου. Sensum quidem probe reddidit interpres: Adeunt enim iudicem, qui deferunt reum. Cæterum ἐνεφάνισαν sonat Significarunt, nisi subaudias ἑαυτούς. Quidam deprauate legebant Audierunt, pro Adierunt.

Et multa corrigantur per tuam prouidentiam.) Græcis est non ἀνορθωμάτων, sed κατορθωμάτων, quod rem cum uirtute & laude factam significat, interprete Cicerone

rone, quod Latini uocant officium, à uerbo κατορθόω. Sensus enim est, Quum per tuam prouidentiam multa fruamur pace, multaque officia præstes huic populo.

Suscipimus optime Felix.) ἀποδεχόμεθα. Quo uerbo nõnunquam & Paulus usus est pro approbare & amplecti. *Suscipere, pro approbare*

Optime Felix.) Græce non est βέλτιστε, sed κράτιστε: Quod, ut modo dixi, magis sonat potentissime. Nos uertimus, præstantissime.

Ne diutius te protraham.) ἐγκόπτω, id est, impediam, siue morer, aut detineam. Et pro Tua clementia, est ἐπιεικεία, quod aliâs humanitatem, aliâs æquitatem uertunt.

Hominem hunc pestiferum.) Græcis nõ est pestiferum, sed λοιμόν, hoc est pestem, quemadmodum exitialem uocant ὄλεθρον, id est exitium. Nec est, Hominem, sed Virum.

Et autorem seditionis sectæ.) Seditionis, abest in Græcis codicibus. πρωτοστάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἱρέσεως. id est, autorem seu præfectum sectæ seu factionis quæ dicitur Nazarenorum. *αἵρεσιν uertit seditionem*

Etiam templum conatus est uiolare.) βεβηλῶσαι, id est, prophanare, nimirum quod induxerit Græcos. Ne quis imaginetur accusari Paulum, quod uim admouerit templo.

Quem & apprehensum uoluimus secundum legẽ nostram iudicare. Superueniens autem tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te uenire.) Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In uno duntaxat reperi adscripta, sed minutissimis formulis, idque in spacio marginali. Vnde & adiecimus. Quin et Beda, ni fallor, in glossa quam Ordinariam uocant, indicat in Latinorũ codicibus aliquot uersus defuisse, qui Græcis legantur ad hanc sententiam, Quem apprehendimus: & cætera: quemadmodum modo retulimus. Porrò non dissimile ueri est, Bedæ fuisse commentariolos aliquos eruditorum, qui nobis non extent. In præfatione fatetur se in hoc opere quorundam scriptorum commentarijs fuisse adiutum, quorum tamen neminem nominat, præter Aratorem, qui carmine contexuit huius operis historiam: quum in alijs soleat autorum nomenclaturam in marginibus annotare. Illud mirum, hæc quæ notat olim desiderata in Latinorum codicibus, nunc constanter in his haberi, & in plerisque Græcorum codicibus desiderari. In peruetusto codice quem nobis exhibuit Constantia, eadem desiderabantur. Fieri potest, ut aliquis adiecerit è narratione capitis prioris, ubi legitur, Et quũ magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum. Aut potius ex epistola Lysiæ, Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cũ exercitu eripui. Porrò quod his è medio sublatis, non uidetur cohærere sermonis ordo, secus habet. Potest enim sic legi, Quem & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare, à quo poteris iudicans ipse de omnibus istis cognoscere. De Paulo comprehenso fuerat mentio, & illum hic repetit, à quo poteris. Nec erit opus narrare illum deductum ad Felicem, quum id ipsa res loqueretur. Pro superueniens, quidam Latini codices habebant Intercedens.

A quo poteris ipse iudicans.) Quum Græce sit ἀνακρίνας, magis hic quadrabat Interrogans, siue facta interrogatione, aut ut nos uertimus, inquisitione facta.

Annuente sibi præside.) νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος, id est, quum annuisset ipse præses. Interpres legisse uidetur αὐτοῦ: nec admodum refert.

Bono animo pro me satisfaciam.) εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. seu περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι. id est, æquiore animo pro mea causa respondeo. Est enim præsentis temporis ἀπολογοῦμαι, quod interpres uarie uertit. Est autem proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus. *Apologia*

Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.) οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. id est, nec exhibere me possunt in his de quibus accusant me. Exhibere dixit, pro conuincere.

Secundum sectam quam dicunt hæresim.) Quum hæresis apud Græcos, nihil aliud sit quàm secta, quid uenit interpreti in mentem, ut Latinam uocem interpretaretur per Græcam, sed idem significantem? An uerebatur, ne quis parum intellecturus esset uocabulum Sectæ, & ob id Græca uoce ceu notiore explicuit? Quapropter sciat lector, hoc loco Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum, secta & secta: sed ὁδόν, id est uiam, κατὰ τὴν *Ridicule Latinam uocẽ per Græcam interpretatur*

ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, id est, iuxta uiam quam dicunt hæresim, siue sectam. Exponit enim Paulus quid dixerit uiam, hoc est uitæ institutum, quod notiore uerbo sectam uocant. Sentit enim, opinor, de secta Pharisæorum, quæ cæteris antecellebat eruditione. Id ex eo colligitur, quod addit, Credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deum, quam & hi ipsi expectant resurrectionem futuram iustorum & iniquorum. Dissimulat Apostolus odiosum nomen Nazarenorum, quod impegerat accusans Tertullus. Simili prudentia usus est & superiore capite, clamans, Viri fratres, Pharisæus ego sum, filius Pharisæorum, de spe & resurrectione ego iudicor. Cæterum hæresis, apud ueteres non erat tam odiosum uocabulū, quàm est hodie apud Christianos. Quibus cum summa competat cōcordia, utpote eiusdem corporis membris, iure uidelicet optimo inuisum est sectæ uocabulum, diuisionem sonans. Quod annotauimus de uia & hæresi, pòst comperimus à Beda notatū in Scholijs in hoc opus. Refertur in Glossa ordinaria. Quanquam illi non omnino assentior quod addit, ab incredulis hæresim appellari, quum eo seculo nōdum esset infame uocabulum hæreseos, imò potius exponit nota uulgo uoce, quod Hebraice magis quàm Græce dixerat Viam. In his enim Pauli uerbis, Quam hæresim dicunt: subauditur, Nazarenorum, quæ reuera erat hæresis, legem cum euangelio commiscentium. Huius sectæ Paulus non erat, qui docebat circuncisionem cum cæteris legis ceremonijs per euangelium antiquatam esse. Pharisæum autem se profitetur, quod inter accusatores multi essent Pharisæi, nec is titulus laboraret simili inuidia atque Nazarenorum. Quod autem hæreseos uocabulum olim non fuerit tam inuidiosum quàm nunc est, multis argumentis potest colligi. Primum quod Iosephus Iudæorum sectas commemorans, Esseis & Sadducæis annumerat Pharisæos, quibus quartam adiungit Herodianorum. At Pharisæis nullus error obiectus est. Quin ipse Paulus huius operis capite uigesimosexto, hunc in modum loquitur, Secundum certissimam nostræ religionis sectam, uixi Hierosolymis pharisæus. Quod hic interpres uertit sectam, Græcis est hæresis, citra cōtrouersiam in bonam partem. Apud Iudæos igitur nihilo inuidiosius erat sectæ uocabulum, quàm apud Græcos, Platonicum, aut Stoicum, aut Peripateticum appellari. Et si uoces ipsas excutiamus, odiosius est sectæ uocabulum, quod à secando dicitur, quàm hæreseos, quod Græcis dicitur ab eligendo. *Secta* Secta autem proprie dicitur uia è multis una. Sic usus est Columella libro secundo: Quam uelut sectam legemque in proscindendis agris sequuntur agricolæ.

Deseruio patri & deo meo.) Primum deseruio est λατρεύω, quod est cultum exhibere, à quo uerbo dicta est theologorū latria. Quo quidē in loco nescio quid sibi uelit Hugo Carrensis, excusans Paulum quod sese hic æquarit prophetis, quū nihil huiusmodi percipi possit ex uerbis Pauli. Deinde non est,

Patri & deo, pro patrio deo Patri & deo.) sed, patrio deo, τῷ πατρῴῳ θεῷ. Quod tamen haud accidit interpretis uitio, sed librariorum errore. Neque uero hoc loco dormiuit Carrensis, addens quod deum patrem suum dixerit Paulus, cuius filius demonstraretur, non seruus. Quasi uero Paulus ullo titulo magis soleat gloriari, quàm quod seruus esset dei ac Iesu Christi. Se nunquam uocat filium, nisi quū de omnibus in genere facit uerba, ut illic, Quod sumus filij dei. Porrò patrium deum uocat, quod idem esset, cuius cultum à maioribus suis accepisset, ne uideretur abrogare religionem Iudæorum, quasi dixisset, Deo Abraham, Isaac & Iacob.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπρόσκοπον συνείδησιν, ueluti dicas, inoffensam conscientiam, siue expertem offensæ: hoc est, quæ nusquam offendat.

Et apprehenderunt me, clamantes & dicentes, Tolle inimicum nostrum.) Hæc uerba in duobus peruetustis exemplaribus S. Donatiani non addebantur, ne in Constantiensi quidem, quibus uerbis submotis unà cum coniunctione, Quidam ex Asia, refertur ad Inuenerunt me.

Sermo inabsolutus Quidam autem ex Asia Iudæi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Et, quod demiror, sensit hoc Carrensis, ac supplēdum autumat, Viderūt me in templo. Quasi uero id quicquam ad huius causæ defensionem pertineat, si uisus est ab Asianis Iudæis in templo. Ego puto è proximo sarciendum quod deest, Nam quum modo dixerit se fuisse purificatum in templo, sed citra tumultum, subijcit, Cęterum quidam Asiani Iudæi: subaudias, concitarunt eum tumultum, non ego. Ad hanc coniecturam facit id quod legimus capite

pite nono: Quum autem septem dies consummarentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quũ uidissent eum in templo, concitauerunt omnem populum, & iniecerunt ei manus. Chrysostomus in commentarijs Græcis non addit coniunctionem δὲ, nec erat in æditione Hispaniensi. Potest & sic accipi, quasi Paulus interrogatus qui nam essent illi à quibus fuisset inuentus in templo: quia tantum dixerat Inuenerunt, non designata persona, responderit, Quidam autem ex Asia Iudæi: atque eos oportebat adesse. Potest & sic intelligi, non omnes fuisse Iudæos Asianos, sed aliquot ex illis: qui hoc commodius poterant adesse, quod essent Asiatici, quemadmodum erat Paulus.

Nisi de una hac solummodo uoce.) Interpres pro ἢ, legisse uidetur εἰ μή. Quid autem? Agnoscit Paulus hoc unum crimen, quod ea uoce concitarit seditionem? Non opinor, ni forte data opera hoc admiscuit quo rursus Iudæos inter se commissos à sese auerteret. Rabanus in glossa quam uocant ordinariam, indicat hoc dictum κατ' ἀντίφρασιν, quasi Paulus sensisset hanc uocem non posse uideri causam seditionis, nec in crimen uocandam ab Asianis, qua testatus est se idem prædicare, quod ipsi crederent. Certe sic legunt Græci: ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, id est, Aut de una hac uoce qua clamaui stãs inter eos, ut sit sensus: Si nihil aliud habent, uel hoc obijciant crimen. Potest ἢ accipi pro quàm, cum quo uim eandem habet aliquoties Nisi: ut, Nihil aliud habent nisi uerba: nihil aliud quàm uerba: Ac tum quidem oportet supplere, quod ultro uidetur consequi quæ dicta sunt: aut hi ipsi dicant, si quid inuenerunt in me iniquitatis, Sed non habent quod obijciant, nisi de una hac solummodo uoce. *Græci dissidẽt à nobis*

Certissime sciens.) ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, id est, Quum exacte nosset eam uiam. Abusus est comparatiuo uice positiui, ni referas ad Lysiam tribunum, ut intelligamus Felici notiorem fuisse eam sectæ rationem quàm Lysiæ, quod diutius fuisset apud Iudæos magistratu functus.

Et habere requiem.) ἄνεσιν, id est, relaxationem: hoc est, ne durius aut arctius haberetur. Ac mox,

Nec quenquam de suis.) καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. id est, Et ne quem familiarium illius uetaret inseruire aut adire eum. ἰδίους enim uocat Pauli uel amicos familiares uel ministros uel discipulos. In nonnullis Græcis codicibus pro ἰδίων scriptum erat ἰουδαίων, id est Iudæorum. At altera lectio uel hoc nomine mihi magis probatur, quod cum nostra consentiat æditione.

EX CAPITE XXV.

Dieruntq; eum principes sacerdotum.) ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ, id est, significarũt ei: idq; priuatim. Superius uertit, notum facere: ac mox, adire. Interpres legisse uidetur ἐνετύχησαν. Nec mihi displicet. Præsertim quum aliquanto post ubi res narratur Agrippæ, rursus æditio uetus habeat Adierunt.

Postulantes gratiam aduersus.) αἰτούμενοι χάριν. Gratiam hoc loco uocat fauorem iudicis. Et mox,

Potentes.) δυνατοί, hoc est, qui possunt, & quibus commodum est, eò nos consequantur.

Dies non amplius quàm octo aut decem.) Græci legunt, πλείονας ἢ δέκα, id est, plures quàm decem.

Si enim nocui aut dignum.) εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, id est, si lædo, aut si iniuriam facio. Repente mutauit tempus. Sequitur enim πέπραχα. unde ἀδικῶ, hic sonare uidetur actum ἐμμένοντα, si sum iniurius, aut sum in noxa.

Postulantes aduersus illum damnationem.) δίκην. quod causam ac litem siue ius significat, nonnunquam & pœnam. Nos uertimus sententiam, uerti poterat cognitionem. Quis enim postulat damnationem à iudice indicta causa? Sed postulabant, ut ficta specie cognitionis Paulus uideretur iure damnatus. Id enim indicat uerba Festi. Non est consuetudo Romanis donare aliquẽ hominem: & cætera. Et tamen qui malunt δίκην uerti pœnam aut damnationem, uerbo magis à nobis dissident quàm sententia. Nec enim in aliud postulabant cognitionem, nisi ut damnaretur ficto iuris prætextu. Proinde in horum gratiam posuimus Sententiam, pro Cognitione. *δίκην uertit damnationem*

Aliquem donare prius quàm.) In nonnullis scriptum erat Damnare, pro Donare: quod *Donare, in damnare*

præcesserit de postulata damnatione. Cæterum Græce est, χαρίζεσθαι εἰς ἀπώλειαν, id est, donare in perniciem siue in interitum. Est autem χαρίζεσθαι, in gratiam alicuius donare.

Nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.) Locus hic apud Latinos nonnihil est corruptus, quum apud Græcus syncerus habeatur. οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. id est, nullum crimen intentabant super hisce rebus de quibus suspicabar ego. Suspicabatur enim eos accusaturos Paulum de alijs rebus, quàm de quæstionibus legis, quas ut superstitiosas negligebant Romani.

Cum multa ambitione.) μετὰ πολλῆς φαντασίας. id est, cum multa ostentatione. Nos strepitum siue apparatum dicere possumus. Annotauit hoc ante nos Beda.

Interpellauit me.) ἐνέτυχόν μοι, id est, adijt siue conuenit me. Quanquam hoc sanè recte uertit interpres.

Adduxi eum ad uos.) ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ. quod magis sonat Græcis, ad cognitionem siue iudicium tuum, quàm ad te, aut ad uos.

Sine ratione mihi uidetur.) ἄλογον, id est iniquum, quod uulgo uocant irrationabile.

EX CAPITE XXVI.

AEstimo me beatum.) Vt ne quid causemur quod pro existimo, dixit æstimo, quum Græce sit ἥγημαι, quod Quum sim defensurus, pro Quod sim defensurus. Cæterum ἐπὶ σοῦ, apud te, belle uertit: quum antea uerterit Ad te. Iam quum præcesserit Apud te, uide quàm concinne cohæreat, Maxime te sciente. Verum illud omniũ suauissimũ, quod addit, Omnia quæ apud nos sunt consuetudines & quæstiones: ceu fas sit ita loqui, Omnia consuetudines & quęstiones. At qui Hieronymus in libro quẽ scripsit ad Pammachiũ de optimo genere dicẽdi, citans hũc locum, uertit ad hunc modum: De omnibus quibus accusor à Iudæis ô rex Agrippa, existimo me beatum, quum apud te sim hodie defendendus, qui præcipue nosti cũctas quæ in Iudæis sunt consuetudines & quæstiones. Atque huius loci per Hieronymum restituti meminit Beda. Nos uertimus hunc in modum: Super omnibus de quibus accusor à Iudæis rex Agrippa, existimo me beatum, qui causam dicturus sim hodie apud te, quod tu maxime sis gnarus earum quæ apud Iudæos sunt & quæstionum & consuetudinum. Græca sic habent: περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων βασιλεῦ ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατ᾽ ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Quanquam dure congruit, ὄντα σε, nisi forte scribendum erat, ὄντος σοῦ. aut nisi placet accusandi casum pro genitiuo poni absolute. Hic Beda refert aliam æditionem quæ sic habuerit, Aestimo me ipsum beatũ apud te, incipiẽs reddere rationem hodie. Libens rogarim istos, qui contendunt hanc translationem esse Hieronymi, & afflatu spiritus sancti proditam, & hæreticum esse quicquid ab ea diuersum est, cur Hieronymus ausus est eam immutare? Aut si post hæc emendauit, cur delectatus est inutili solœcismo, præsertim quum Græcus sermo tale nihil habeat. In ὄντα consentiunt Græci codices, nec uideo solutionem, nisi subaudiamus εἰδώς, id est, sciens.

Egregie dormitans interpres

Quæ ab initio fuit in gente mea.) Bis est hoc loco ἄνωθεν, quod interpres uertit Ab initio. Significat autem uitæ seriem ab initio usque ad finem.

ἄνωθεν

Secundum certissimam sectam.) κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Pharisæorum sectam hæresim uocauit, haud dubie quin in bonam partẽ. Deinde quod hic uertit Certissimam, Græcis est ἀκριβεστάτην, hoc est, exactissimam ac diligentissimam: quod esset eruditior ac rigidior quàm Sadducæorum, proximeq́ ad uerum accedens.

Hæresis in bonam partem

Et nunc in spe quæ ad patres.) ἐπ᾽ ἐλπίδι. Melius erat De spe, siue ob spem. Et mox, Duodecim tribus.) τὸ δωδεκάφυλον. Græcis una dictio est, quæ significat unam aut alteram sectam, sed uniuersam gentem Iudæorum in duodecim tribus distinctam: cui respondet parcicipium λατρεῦον quod, ut sæpe iam diximus cultum numinis significat: unde nos uertimus, colentes deum. Cæterum apud nos desunt duo uerba, ἐν ἐκτενείᾳ, id est, acriter siue assidue, ut legas, Duodecim tribus instanter nocte ac die seruiuimus.

δωδεκάφυλον

Detuli sententiam.) κατήνεγκα ψῆφον. Incertum an sentiat illum adduxisse decretum a synagoga factum, an ipsum quoq́ suo suffragio damnasse Christianos. Nam fert sententiam iudex, fert suffragium qui dicit in concilio sententiam, & defert minister, aut exquutor

tor. In posteriore sententia est Lyranus, in priore Rabanus.

In quibus dum irem.) ἐν οἷς, hoc est in his uersans, & hæc agens: qua figura sermonis & antea semel est usus.

Vt constituam te ministrum.) προχειρίσασθαι, id est, Vt præparem: quod ante uertit, præordinare.

Eripiens te de populis & gentibus in quas.) Græcis est, ἐκ τοῦ λαοῦ, id est, de populo: sentiens nimirum de Iudæis. Et nonnulli Græci codices, pro populo, habebant Iudæis. Repetit ad eundem modum paulopost: τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι, id est, populo & gentibus. Verum apud illos non est, In quas: ut respondeat gentibus: sed οὓς, id est Ad quos: rei magis habita ratione, quàm uocis.

Digna pœnitentiæ opera.) Si Digna, sumis absolute, bene habet oratio: sin minus, opera digna pœnitentia siue pœnitentiæ sunt, quorum iure pœniteat, de quo nonnihil dictum est nobis, Matthæi capite tertio.

Interficere διαχειρίσασθαι

Volentes me interficere.) διαχειρίσασθαι. quod magis significat iniecta manu uiolare, quàm interficere.

Si passibilis Christus, parum commode redditum

Si passibilis Christus.) εἰ παθητὸς ὁ χριστός. an pati debuerit Christus: Sic enim disputabat ex prophetis, ut ostenderet illorum uaticinia competere in Christum. Siquidem hæc referenda sunt ad prædictionem prophetarum, non ad Christum passum: alioqui parum apte cohærebit, Lumen annunciaturus sit populo.

Neq; enim in angulo quicquam horum gestum est.) Non displicet quod legit interpres, Græci tamen aliquanto secus habent, οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. id est, neq; enim hoc in angulo factum est.

Suadere, pro persuadere

In modico suades.) ἐν ὀλίγῳ με πείθεις. Primũ, modicum, pro paulo, suo more usurpat. Deinde iter suadere & persuadere non sentit esse discrimen apud Latinos, etiam si apud Græcos unicum uerbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in procliui commode locum hunc uertere. Valla putat ita reddi potuisse: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit: Optarim apud deum, siue parum siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse: Aliquantulum mihi persuades ut fiam Christianus. Et Paulus ait, Optarim à deo, ut non solum aliquantum, uerum etiam multum, neque te tantum, sed & omneis qui audiunt me hodie, & cætera. Neque enim opinor id sensisse Agrippam, parum abesse quin cuperet fieri Christianus, sed aliquantulum huc propensum esse redditum oratione Pauli.

EX CAPITE XXVII.

VT autem iudicatum est eum.) ἐκρίθη, id est, Decretum est, siue constitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, qui sic statuerant audito Paulo.

Et tradiderunt Paulum cum reliquis custodijs.) παρεδίδουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας. id est, Tradiderunt tum Paulum, tum alios quosdam uinctos.

Adrumetina

Nauim Adrumetinam.) Carrensis interpretatur Adrumetinam nauem quæ Romam petat. Cæterum Adrumetum siue Adrumetium ciuitas est Mysiæ, autore Stephano. Est & Adramyttis insula Lyciæ, et Adrumes Adrumetis ciuitas Aphricæ: unde dicẽdum erat Adrumetinam: licet in his uariẽt codices. Nam Hieronymus, aut si quis alius fuit autor, in Catalogo locorum huius operis, indicat Adrumetum esse ciuitatem in Byzacio regione Africæ. Plinius Adrumetum uocat neutro genere. In Græcis codicibus Adramyttinam legimus. Et Stephanus ab Adramyttio oppido deformat Adramyttenum.

Lystra, pro Myra

Venimus Lystram quæ est Lyciæ.) κατήλθομεν εἰς μύρα τῆς λυκίας. id est, deuenimus Myram quæ est Lyciæ, siue ciuitatem Lyciæ. Pronunciatur autem bifariam genere neutro & fœminino, meminit huius Strabo libro decimoquarto. Cęterum Lystra Lycaoniæ est, nõ Lyciæ. Carrensis homo uigilans admonet hoc loco apud Gręcos haberi Smyrnam, sed ab Hieronymo poni Myrrham. Et omnino in recẽsione locorũ huius operis meminit, Smyrnæ Lyciæ: admonẽs in nõnullis exemplaribus fuisse scriptum, Venimus in Lystram quæ est in Cilicia, atque eo loco pannum suum assuit nescio quis. Porrò Hieronymus in libris

Hebræorum nominum ponit Smyrnam, & interpretatur amaram. Verum de locis acuratius differemus in peregrinatione diui Pauli.

Βραδυπλοῶ Tarde nauigaremus.) Græcis composita est dictio βραδυπλοοῦντες.

Gnidum.) Gnidus insula est opposita Asiæ, spectans prouinciam Cariam, atque est eiusdem nominis oppidum in insula Calymna, autore Hieronymo in libello qui fertur ipsius titulo, quem sequutus est Beda. At Pomponius Mela ostendit Gnidum esse oppidum in cornu peninsulæ Cariæ: & huic sententiæ suffragatur Ptolemæus in prima Asiæ tabula. Constat autem illos tunc legisse oras Asiæ minoris, in qua est Caria. Recenset & hanc Strabo libro decimoquarto, qui eam appellat insulam, quum fateatur aggeribus continēti iunctam. Ambitu uero esse septem stadiorū, duos habentem portus, ut ipse loci situs in edito, uelut ad spectaculum expositus efficiat, ut insula uideatur habere duas ciuitates, hoc est, δίπολις esse. Horatius in Odis indicat hoc loco solere coli Venerem:

O Venus regina Gnidi Paphique.

Beda indicat, in quibusdam codicibus pro Gnidum, scriptum Chium. sed reijcit.

Iuxta Salmonem.) Salmon, ciuitas est maritima insulæ Cretæ, autore Hieronymo.

Boni portus Qui uocatur Boni portus.) Boni portus, pluratiui sunt numeri, καλοὺς λιμένας, quanquā magis dixit, Pulchros portus quàm bonos. Sentit autem, ni fallor, de ciuitate Cretensium, cui nomen καλὴ ἀκτή, id est, pulchrum littus, cuius meminit Stephanus.

Deprauatio manifesta Cui iuxta erat ciuitas Thalassa.) Indicat & diuus Hieronymus hunc locum corrupte legi Thalassa. Quanquam id ipsum quod uice corrupti uocabuli subiecit, in uulgatis codicibus corruptum erat: siquidem scriptum erat, Laphet. Græci legunt Lassæa, quæ & ipsa ciuitas est littoralis Cretæ, haud procul à Bonis portibus. Quidam excusi codices pro Thalassa, habebant Thessala.

Eo quod ieiunium iam præterisset.) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. Non me fugit quibusdam hic ieiunium esse tempus aliquod, quo ex more soliti sint ieiunare Iudæi. Sed primum quid centurioni et nautis cum huiusmodi ieiunijs? Deinde, si iam præterierat ieiunium, eo commodior debebat esse nauigatio. Burgensis indicat præcipuum apud Iudæos ieiunium incidere solere circiter æquinoctium autumnale, quo tempore iam incommodior est nauigatio. Atqui Iudæis non unum erat ieiunij tempus, & circiter æquinoctiū autumnale sat commoda nauigatio est. Burgensis contendit ieiuniū Iudęorum fuisse omnium præcipuum quod celebratur festo expiationis. Id autem festum incidebat in diem mensis septimi decimum, qui mensis ferè conuenit cum septembri. Restabat autem longa nauigatio, quum immineret October ac Nouember, menses parum accommodi ad nauigandum olim quidem, quum hodie nostri nautæ uel media bruma uolitent per omnia maria. Is cuius extant in hoc opus Græci commentarij titulo Chrysostomi, per ieiunium uult intelligi non inediam nautarum, sed anni tempus, astipulans Burgensi. Accedit huc & illud argumentum, quod hoc ieiunium appellat νηστείαν, quæ uox ferè pro religioso ieiunio usurpatur, nautarum inediam ἀσιτίαν, uocat. Quanquam utraque uox eandem habet etymologiam à priuatione cibi, νηστεύειν, νὴ ἐσθίειν. Adiuuat hanc opinionem, quòd additur articulus τὴν νηστείαν, qui non quoduis ieiunium, sed notum ac celebre nobis designat. Sed quærendum quid agat illic coniunctio καὶ. διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, eo quod iam etiam ieiunij tempus præterisset. Indicat coniunctio nauigationem duplici nomine fore periculosam: & quod tempestas urgeret: & quod instaret tempus quod per se reddit incommodā nauigationem. Prius sequuti fueramus Lyrani sentētiam, qui putat illis quum suppeteret commeatus, tamen ob curam ac mœrorem non uacasse cibum sumere. Atque ideo Paulus suadet manendum, quo liceat reficere corpora. Quin & illud mirum uideri potest, quomodo nautæ edax hominum genus, quatuordecim dies durauerint ἄσιτοι, id est, impasti: nisi fortè non sumpsisse cibum dicuntur, qui per ocium non egerint conuiuium, quemadmodum solent nautæ tranquillo mari.

Consolabatur pro admonebat Consolabatur eos Paulus.) Quid acciderat illis, ut egerent consolatore? Nam Græcis est παρῄνει, id est, hortabatur siue admonebat, ne longius irent: quanquam ipsa Pauli oratio quæ mox subijcitur, satis arguit illum non consolari, sed dare consilium.

Incipit esse nauigatio.) μέλλειν ἔσεσθαι, id est, futuram esse nauigationem: quod tamen frequenter

frequenter ad hunc uertit modum,

Deuenientes Phœnicem hyemare.) Phœnicem hic est accusatiuus à Phœnix, quæ Græcis palmam significat: unde & Phœnicen Syriæ partem apparet dictam. Ipse Lucas indicat esse portum Cretæ huius nominis. *Phœnix portus*

Ad Africum & ad Corum.) Ventorum nomina sunt. Duos nominat, quod ad utrunque uergeret is portus. Dixerit quispiam: Quorsum opus erat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò quorsum attinebat, ut Hugo Carrensis tantus Theologus adscriberet Commentarijs: Chorum esse insulam aut ciuitatem in Creta? Vsqueadeo nihil referebat, utrum nouam extrueret insulam, an nouam conderet ciuitatem in uetustissima insula. *Chorus, Hugo Card. ex uomo facit insulā*

Quum sustulissent de Asson.) ἄραντες ἆσσον. id est, Quum sustulissent Asson. Incertum autem an illuc appulerint, & rursum inde soluentes præteruecti sint Cretam, an Asso præterita, putarint se iam esse in tuto. Est enim Assos maritima Lyciæ ciuitas, in ædito sita promontorio, adeo ut parum tutum sit accedere. Vnde iocus Nicostrati Citharœdi: ἆσσον ἴθ᾽ ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ᾽ ἵκηαι. id est, Asson eas ut citius ad exitij terminos perueniās. Ac Hieronymus quidem Asson ponit in Asia, maritimam urbem, quæ eadem dicta sit Apollonia: teste Plinio quoque libro quinto, capite trigesimo. Cæterum opinor Lucam sentire de Asso oppidulo Cretæ: unde dictus est & Iupiter Asius. Nam adhuc lambebant littora Cretæ. *Assos Cretæ*

Ventus Typhonicus.) Vnus est è uentis subitis ac repentinis nomine Typhon. Quibus omnibus illud est commune, quod exhalante terra coorti, nubibus obductis inclusi non uno erumpant modo. Nam uagantes, ac torrentium more ruentes, tonitrua & fulgura ædunt. Cæterum maiore illati pondere incursuque, si flatu siccam ruperint nubem, procellam gignunt, quæ Græcis dicitur ἐκνεφίας. Sin uero depresso sinu arctius rotati effregerint sine igni, hoc est sine fulmine, uorticem faciunt, qui typhon uocatur, id est, uibratus Ecnephias. Defert hic aliquid secum è nube gelida abreptum, conuoluens uersans que & ruinam suam illo pondere aggrauans, locum ex loco mutans rapida uertigine. Quod si maiore depressæ nubis eruperit specu, sed minus alto quàm procella, nec sine fragore, turbo dicitur, proxima quæque prosternens. Idem si fuerit ardentior accensus que, prester dicitur, amburens contacta pariter, ac proterens. Porrò Typhonem Plinius appellat, præcipuam nauigantium pestem, ut qui non antemnas modo, uerum etiam ipsa nauigia contorta frangat. Cęterum tanto malo scribit tenui remedio occurri, si acetum in aduenientem effundas, cuius uis frigidissima est. Idem illisu ipso repercussus, correpta secum in cœlum refert, sorbet que in excelsum. Dictus est autem Typhon, à Græco uerbo τύφω, quod est inflammo. Rabanus in glossa ordinaria, super uerbo Typhonicus, adscribit: Alia translatio. Ventus tempestiuus. Suspicor aliquem commenti uice adscripsisse. Ventus tempestuosus. *Typhonicus uentus*

Qui uocatur Euroaquilo.) Græci, pro Euroaquilo legunt, εὐροκλύδων: uox hinc dicta quod ingentes excitat fluctus. Verū haud scio, an Lucas, tametsi Græce scribens, effinxerit uocem nostram, dicens: εὐρακύλων quemadmodum aquilam Paulus quoque facit ἀκύλαν. Addidit autem non solum cognomen Typhonis, ut periculum exprimeret, uerum etiam unde erumperet: ut intelligeremus hoc quoque nomine incommodum, quod non faceret ad institutum cursum, quum Notus sit accommodus è Syria nauigantibus in Italiam. *Euroaquilo*

Non posset conari in uentum.) ἀντοφθαλμεῖν, quod Græcis sonat Obtueri, hoc est, ex aduerso aspicere. Porrò qui renititur, obuertit oculos.

Data naue flatibus.) Græcis unica dictio est, ἐπιδόντες, & referri potest ad τῷ ἀνέμῳ, ut ea uox in confinio sita utroque respondeat, ad Obniti, & Data.

Quæ uocatur Clauda.) Ptolemæo Claudos dicitur, spectans Cretam inter meridiem & occidentem, quo magis consentaneum est huc depulsos fuisse flatu Euroaquilonis. Tametsi quidam admonet in codice Græco pontificiæ bibliothecæ scriptum haberi, καῦδα id est, Cauda. Et Suidas indicat insulam uicinam Cretę, quæ dicta sit καυδώ, hoc nomine memorabilem, quod illic nascantur ingentes onagri. *Clauda*

Suis manibus armamenta nauis proiecerunt.) αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐῤῥίψαμεν, id est, nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legisse ἔῤῥιψαν, & ad sensum perpusillum interest.

Multa ieiunatio.) ἀσιτία, id est inedia.

Audito me.) πειθαρχήσαντας, id est, obtemperasse mihi, tametsi non uideo cur hoc loco Valla notet interpretem. Nam audit qui obtemperat. Iustius annotasset quod πειθαρχεῖν, proprie dicuntur Græcis, qui obtemperant principibus aut magistratibus.

Non tollere à Creta.) Græce est, μὴ ἀνάγεσθαι. hoc est, non soluere à Creta.

Lucrifacere pro accersere — Lucriq; facere iniuriam.) κερδῆσαι, hoc est, Accersere sine causa. Id enim lucrifacere sonat hoc loco. Et ὕβριν, id est, iniuriam, uocat incommoditatem cœli, ac uiolentiam maris. Nec est,

Suadeo.) Sed παραινῶ, id est Hortor.

Angelus dei cuius sum.) Incertum erat utrum Cuius, referat deum an angelum: nisi addidisset, ᾧ καὶ λατρεύω, id est quem colo, siue cui seruio.

Apparere sibi.) προσάγειν, quod magis sonat Accedere: nisi forte interpres legit προσαυγεῖν, id est affulgere.

Bolis — Submittentes bolidem.) βολὶς dicitur à βάλλειν, quod est mittere: id est pondus funiculo affixum, quo deiecto nautæ explorant altitudinem maris. Idem aliquoties efficiunt hastili aut conto prælongo demisso in mare. Et missiles hastæ, Græcis bolides dicūtur: autore Hesychio. Cæterum Lucas unico uerbo dixit, quod interpres duobus reddidit, βολίσαντες.

Commisissent scapham.) Scapha Græcis duo significat, ligonem, & nauigij leuioris genus, à uerbo σκάπτω, fodio. nam ligo fossorium est instrumentū, & scaphæ fiunt è trunco excauato, quod genus adhuc uidemus in Reno. Beda putat è uiminibus corio cōtectis fieri scaphas. Addit scapham Græcis etiam dici catascopum, à cōtemplando. Hinc error eorū qui concinnarunt Glossam ordinariam, putantium scapham dici à contemplando. Catascopus Græce dicitur explorator: id nominis inditum est scaphæ, quod hac emissa nautæ explorent profunditatem per littus, aut alia pericula maris.

Inciperent ancoras extendere.) μελλόντων ἐκτείνειν, id est extensuri: quod sæpenumero fecit interpres. Verum hic duriusculum erat. Ac paulo post: ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, id est, quum futurus esset dies: hoc est, quum instaret dies, & non longe abesset.

Animæquiores autem facti.) εὔθυμοι, id est, bono animo, siue recreatis iam animis, positiuum est, non comparatiuū.

Littus in quē cogitabant.) ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὅν. cur non potius in quod, quàm in quem? quandoquidem αἰγιαλὸς, Græcis est masculini generis: quemadmodum & κόλπος, nam terram, opinor, expetebant. Et multa sunt littora apud cosmographos, quæ proprio uocabulo Aegiali uocantur, uelut inter Sicyonem & Buprasium. Est & alius finitimus Ponto,

Aegiali — post promontoriū Carambin, cuius meminit Homerus. Rursus est Thraciæ apud fluuiū Strymonem. Postremo est Aegialus, cognomento magnus, inter Aegyptum & Aethiopiam. Et Hieronymus hunc locum citans, Aegiali meminit.

Artemon — Leuantes artemonem.) ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα. id est, sublata artemone. & τῇ πνεούσῃ, quod interpres uertit, Secundum auræ flatum, puto ad ἐπάραντες esse referendum: ut accipiamus carbasa oppansa flatibus, antemna in altum subrecta: quo magis uenti arbitrio ferretur in littus. Cæterum artemon uidetur hic pro ueli genere positum: quod indicauit & Beda in Glossa ordinaria: à suspendendo nomen habet, siue ab assuendo. Solet enim imis uelis affigi pars aliqua, quo plus uenti concipiant, Sunt qui pro artemone, antemonem malint scribi.

Dithalassus — In locum bithalassum.) Nec exposuit Græcam uocem interpres, nec nos eam incorruptā seruauimus, pro dithalasso legentes bithalassum. Nam Lucas scripsit, εἰς τόπον διθάλασσον, id est, In locum bimarem. Sic enim Horatius in Odis:

Bimaris'ue Corinthi Mœnia.

Quod ea sit Isthmos, & utrinque mari alluatur. Contendebant, ut si possent, in sinum impellerent nauim. Verum id non contigit, uentis impellentibus in Isthmum aliquam in mare prominentem.

EX CAPITE XXVIII

Deprauatio manifesta

Quia Mitilene insula uocabatur.) Hugo Carrensis liberum nobis facit utrum malimus Militen legere an Miletum: etiamsi sunt qui corruptius legunt Mytilene. Græci legunt Melite. Ea est insula inter Aphricam & Siciliam; unde Melitęi dicti, canes in delicijs habiti. Cuius meminit Strabo libro sexto. Ptolemæus Geographię libro quarto, Melitam recenset inter insulas Aphricę. Plinius libro tertio capite octauo, inter insulas Siculi maris. Quanquam est Mitilene Cappadociæ ciuitas, uerum hic insulam uocat.

Reficiebant nos omnes.) προσελάβοντο, id est recipiebant.

In tumorem conuertendum.) μέλλειν πίμπρασθαι, id est inflammari siue incēdi, quāquam inflammationem comitatur tumor.

Benigne triduo habuit.) φιλοφρόνως ἐξένισεν, id est amice tractauit, aut si dicere liceret, hospitatus est. Cæterum demiror qui uerbum tam elegans in mentem uenerit interpreti, tantum abest ut reprehendam quod ille uertit, Habuit, pro Tractauit.

Insigne castrorum, pudenda deprauatione

Cui erat insigne castrorum.) Castorum esse legendum, indicant etiam recentiores, Lyranus & Carrensis. Nam Græcis est, διοσκούρων, Id enim nominis est Castori & Polluci, filijs Iouis & Ledæ. Nam & Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in nonnullis codicibus scriptum fuisse, pro Castorum, Iouis filij. Credidit antiquitas eos esse deos salutares nauigantibus, si simul apparerent: apparent autem ignis specie, malo aut antemnæ insidentes: contrà diros si singuli aut solitarij. Horum igitur insigne habebat ea nauis. Quæso te lector, si libet ridere, legito quæ prodiderit hoc loco Carrensis de insigni castrorum, quanquam adiecit denique nescio quis, ueram ac seriam interpretationem. Mihi uidetur totum hoc opus, quod Hugoni tribuitur, à multis fuisse conflatum. Neque uero minus festiua sunt, quæ prodidit de tribus tabernis. Cęterum ambo Castores nonnunquam uocantur, quum alteri duntaxat id nominis fuerit. Nos quo minus posthac erraret lector, uertimus, Castor & Pollux.

Tres tabernæ

Rhegium

Deuenimus Rhegium.) Nam ea ciuitas est Italiæ maritima, à promontorio Peloro dissita uiginti milia passuum. nomen Græcum à ruptura sortita, quod ea Siciliæ pars olim cohærens cum Brutio agro Italiæ, postea mari interfuso sit reuulsa: fretum quindecim milibus passuum longum, mille quingentis latum intercurrit. In eo Scylla est scopulus, & Charybdis mare uorticosum. Hæc fermè Hieronymus. de quo mirum quid sequutus Rhegium appellet ciuitatem Siciliæ, quum geographi doceant eam esse in agro Brutiorum, qui populus est Italiæ. Nisi fortè pro Italiæ, scriba corrupit Siciliæ. De modo interualli Strabo libro sexto tradit Rhegium ab Messana, quæ ciuitas est in Peloro, distare stadijs sexaginta, hoc est fermè millibus septem & quinquaginta pasibus. De mensura freti interiacentis suspicor locum apud Hieronymum esse corruptum. Si tamen hoc opus est Hieronymi, quum in eo citetur Hieronymus.

Appij forum

Error quorundam

Vsque ad Appij forum.) Quoniam præcessit, Et sic Romam uenimus: ac postea mentio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in urbe Roma esse: idq; legitur & in catalogo locorū, quos indicauit diuus Hieronymus in Actis apostolorum. Verum ut illinc complura detracta suspicor à compendiarijs, quibus impendio placet adagium illud inter pocula natum: Gaudent breuitate moderni. ita uideo nonnulla ab alijs adiecta, quorum hoc unum esse crediderim. Alioqui cōstat oppidum, quod Appij forum dicitur, longius abesse à Roma, quàm sit Aricia; id quod declarat Horatius Sermonum libro primo, satyra quinta:

Egressum magna me accepit Aricia Roma,
Hospitio modico, rhetor comes Heliodorus
Græcorum longe doctissimus, inde forum Appi.

Proinde quum Lucas in summa dixisset Romā esse itum, retrocedit nōnihil, ut occursum fratrum describat apud Appij forum ac Tres tabernas. Sic enim legimus in emendatis exemplaribus Latinis, quum in nonnullis scriptum sit, Et tribus tabernis. Alioqui si Appij forum & Tres tabernæ Romæ sunt, quid sibi uult quod mox subijcit,

Vt uenimus autem Romam permissum est Paulo manere.) Hic Græci plus ha-

bent: ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς ῥώμην ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ, τῷ δὲ παύλῳ, id eſt, Quum autem ueniſſemus Romam, centurio tradidit uinctos principi exercitus, ſiue tribuno: permiſſum eſt autem Paulo.

Permanere ſibimet.) μένειν καθ' ἑαυτόν. id eſt, manere apud ſemetipſum, hoc eſt ſolum & ſine reliquis captiuis.

ἀναδίπλωσις Aure audietis.) ἀκοῇ ἀκούσετε, id eſt, ut ad uerbum reddamus, Auditione audietis, atque ita uertit Hieronymus interpres Didymi, de ſpiritu ſancto. Eſt autem cōduplicatio Hebraica, perinde quaſi dicas, audientes audietis: hoc eſt, prorſus audietis: Nec improbo quod hic uertit Aure, niſi quod ego malim Auribus. Sic enim loquūtur Latini, Hiſce oculis uidi, hiſce auribus audiui.

Et quum hæc dixiſſent, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter ſe quæſtionem.) Hæc uerba in aliquot uetuſtis codicibus non repperi.

Sine prohibitione.) ἀκωλύτως. Quod bifariā accipi poteſt, à nemine prohibitus ſiue uetitus, aut hoc animo ut à nemine poſſit impediri.

ANNOTATIONES DESERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS PAVLI APOSTOLI

diligenter recognitas ab eodem, primum ad Græcam ueritatem, deinde ad uetuſtiſſimorum exemplarium Latinorum fidem, poſtremo ad probatiſſimorum autorum citationes ſimul & interpretationes.

Pauli nomen unde PAVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuiſſe uocabulum à cōuerſione, atq; inter hos eſt Ambroſius: licet diuus Hieronymus enarrans epiſtolam ad Philemonē arbitretur pro Saulo, Paulum uocari cœptum ob Sergium Paulum proconſulem, quem hic apoſtolus primum omnium ex gentibus Chriſto lucrifecit: ſicut legimus Actorum apoſtolicorū capite decimotertio. Chryſoſtomus putat illi diuinitus fuiſſe mutatum nomē, quemadmodum apoſtolorum principi, qui pro Simone dictus eſt Cephas, ſeu Petrus. Sunt rurſum qui putant illum fuiſſe binominē: id quod mea ſentētia uero propius eſt. Quanquam arbitror Paulo primum Hebręo, nomē Hebraicum inditum Saul. Nam hoc nomine compellat illum Chriſtus in uia: σαοὺλ σαοὺλ τί με διώκεις; id eſt, Saul Saul quid me perſequeris? Deinde quoniam Aegyptus, Cilicia, & huic finitima Syriæ pars, propter Alexandri Magni imperium, et poſtea Romanam adminiſtrationem, iam ferè Gręco ſermone utebatur, Hebraicā uocem in Græcam formā fuiſſe deflexam, quod Grcæi nullum habeant uocabulum in λ deſinens, atq; ita ex Saul factum eſſe Saulum, quemadmodum & hodie Latini ex Adam faciunt Adamū, ex Abrahā Abrahamum, ex Ioſeph Ioſephum. Deniq; quoniā Pauli nomen iuxtà Gręcis ac Romanis erat familiare, è Saulo rurſum factum eſſe Paulum, ut uocabulum etiam lubentius agnoſcerēt, quorum ſe doctorem profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipſe certe hoc nomi-*Saul quid ſonet Hebræis* ne perpetuo eſt uſus in ſcriptis ſuis. Saul שָׁאוּל Hebræis ſonat petitum, paſſiuum à שָׁאַל: quod aſcitus fuerit ad munus apoſtolicum. Ambroſius indicat Saulum dici tentationem ſeu inquietudinem. Addunt alias item interpretationes neſcio quas in nominibus Hebraicis, quæ uocum alluſionem modo tenuem habent, quas, quoniam non eſt huius inſtituti, non anxie diſcutiam. Cæterum Græcis σάυλος, υ duntaxat abiecta, commotionem ac tumultum ſonat proprie maris ac fluctuum, σάλος, Paulus autem Græcis ſonat quietum, à uerbo παύομαι, inde & παῦλαν quietem appellāt. Romanis puſillum ſonat. Nam quod Hieronymus admonet Paulum Hebræis ſonare mirabilem, demiror ipſum committere quod alias reprehendit in aliis, qui uocum etymologias è diuerſa lingua petebant. Etenim quum

quum constet Paulus aut Romanā esse uocem, aut certe Græcam, non conueniebat eius etymologiam ab Hebræis mutuari. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligātur ea quæ sancti interpretes de nominū ratione uel attingunt uel alludunt in suis commentarijs.

Vocatus apostolus.) κλητὸς ἀπόστολος. Vocatus, hoc loco non est participium Dictus aut Nominatus: quemadmodū nunc uulgo quidam modestiæ causa scribūt, Vocatus episcopus: significantes non tā modeste quàm uere, se magis nomine quàm re episcopos esse. etiamsi in hoc κακόζηλον incidit diuus Bernardus, uir alioqui & Christiane doctus, & sancte facundus, et pie festiuus, sic sui nominis titulum moderans, uocatus Abbas: uerum nomen est substantiuum, uelut apostolus κλητὸς, non λεγθεὶς, aut κεκλημένος: quemadmodum & paulo inferius. Vocati Iesu Christi, κλητοὶ. & subinde κλητοῖς ἁγίοις, id est, Vocatis sanctis. Est autem Vocati, nomen absolutum: quemadmodum olim apud Romanos, euocati dicebantur, qui uelut amici ad bellum accersebātur: & hodie quoq; Gallis nonnulli uocantur electi, qui proximi sunt senatoriæ dignitati. Valet autem fermè perinde quasi dicas, Vocaticius apostolus, siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim enim in ipso exordio suum agit negocium, conciliatq; sibi fidem & autoritatem. Primum cum ipso nomine præ se fert nouatum uitæ genus. Deinde quum seruum se uocat, indicat se non suum negocium agere, sed eius à quo missus fuerat. Ad hæc quū addit, Iesu Christi, excludit Mosen, qui sic insederat animis Iudęorum, ut periculum esset, ne gentes etiam in seruitutē Mosaicæ legis abducerentur. Et planè futurum erat, nisi Paulus acerrime manibus pedibusq; restitisset, ut per hunc athletam, euangelium Christi uelut renatum uideri possit. Post hæc adijcit. Apostolus: quod significat legatum, siue ab alio missum. Et quoniā id temporis erāt multi pseudapostoli, qui sese famæ, quæstus ue gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κλητὸς, uocatus, quod geminam habet sententiam: siue quod ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindicarit apostolicam functionem, imò nec ab homine susceperit hoc muneris, sed ab ipso Christo: siue quod hoc uerbo meritum operaq; legis excludat, et Euangelij gratiam afferat, quæ datur omnibus, non è Mosaicæ legis ceremonijs quibus fidebant Iudæi, non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex uocatione numinis. Nam id potissimum agit in hac epistola diuus Paulus, ut utrisq; detrahat supercilium, & Iudæis adimat Mosaicæ legis fiduciam, et Gręcis philosophiæ præsidium, atque ita utrosque ex æquo coniungat in Christo. Habent apostoli sua quædam peculiaria uerba, gratiam, uocationē, electionem, præscientiam, destinationem, ac prædestinationē, quæ fermè semper legis fiduciæ opponuntur, quod inde tum præcipuum periculum immineret uideretur. Non me clam est, quædam ab Origene disseri ex huius uocis occasione de uocatis quidem, sed desciscentibus à muneris fructu, sanè argute & erudite, quæ mihi non est animus reijcere, sed magis arrident in literis diuinis quæ simplicissima sunt minimeq; coacta. Quanquam haud inficias iuerim, hanc uocem κλητὸς, aliquoties sic usurpari, ut non multum absit à natura participij, uelut apud Matthæum: Multi sunt uocati, pauci uero electi. ἐκλεκτοὶ legitur, & κλητοί. Hæc uox peculiaris est Paulo, cui studium est omnibus adimere fiduciam operum humanorum, totamq; gloriam transferre ad uocantem deum, cui uocanti qui auscultat saluus est. Ita Paulus è cœlo uocatus mox obedit.

Vocatus apostolus non dictū est ut uocatus abbas

Euocati

Consiliū Pauli in dicendo

Origenes uiolentior interpres alicubi

Segregatus in euangelium dei.) ἀφωρισμένος. Mira epitasi commendat suum officium qui non solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionem, uerūetiam ut uas electum sepositus sit & separatus in munus euangelij prædicandi. Est enim ἀφορίζειν, non solū separare, uerumetiam iudicio seponere ac secernere: unde medici ἀφορισμοὺς uocant leges absolute breuiterq; pronunciatas, quemadmodum uocātur sapientum ἀποφθέγματα. Neq; simplicem ἔμφασιν habet hæc dictio. Primum enim deprecatur inconstantiæ crimen, q; à Mosaica lege desciscere uideretur: Vocatus, inquit, & segregatus: uelut eximium quoddam & electum organum, ipso testāte Christo: Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram gētibus. Deinde allusit ad factionē suam quam sequebatur in Iudaismo. Quum enim Iudæorū populus, quanq; eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus: quarum præcipuas Iosephus libro Antiquitatum decimooctauo, capite secūdo, refert Esseos, Sadducæos & Pharisæos: Paulus Pharisaicæ hæreseos erat: quæ sic appellatur ab Hebræa uoce, pharas פרש: quod ob insignem uitæ sanctimoniā et excellētem doctrinā, semoti separatiq;

Segregatus

ἀφορισμοί

Sectæ Iudæorum uariæ

ratióque à uulgo uideri uellent. Cœpit igitur Paulus esse in euangelio, quod fuerat in Iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat à Mose ad Christum, à litera ad spiritum, à fiducia operum ad gratiam.

Paulus pharisæus

Qui factus est ei.) τοῦ γενομένου, Laurentius Valla mauult genitus aut natus, quàm factus: cuius equidem sententiam in præsentia nec probo nec improbo. Certe genitus esset, si scriptum fuisset γεννηθεὶς, aut γενόμενος. Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite quarto, testatur in nonnullis Latinis codicibus pro Factus, scriptum fuisse Natus. Et tamen idem alibi reddit causam cur apostolus maluerit dicere Factus est, quàm Natus est: nimirum quod non ex semine uirili, sed ex opificio spiritus sancti conceptus ac natus sit. Et tamen hæc causa nō obstat quo minus alibi dicatur Natus. Cæterum pronomen Ei, quod additur in Latinorum codicibus, in nullis Græcorū inuenitur. Sed quoniam subabsurdus sermo uidebatur si dixisset, Qui factus est ex semine Dauid: explicandi causa adiecit Ei. Quanquam huius pronominis additamentum adeo nihil facit ad sensum, ut officiat quoque. Neque enim hoc agit Paulus, ut appareat cui natus sit Christus, uerum ut liqueat, eum à quo segregatus fuerat in præconium euangelij, fuisse deum uerum, & eundem item uerum hominem. Hominem, ex eo quod natus esset ex semine Dauid secundum carnem: Deum, ex hoc quod uirtus eius diuina declarata sit per spiritum sanctificationis & resurrectionem à mortuis. Quod si quid ad rem pertinuisset definire, cui natus aut factus esset, nobis natus erat potius quàm patri, quorum negocium agebatur. Quod si cui non satis arridet uerbum illud Natus, & mauult illud quod habet uulgata æditio, factus, equidē non admodum refragabor, modo intelligat hoc loco Factum dici, pro eo quod est, esse cœpisse. Quod genus est & illud: Qui post me uenit, ante me factus est: hoc est, qui me sequebatur, cœpit esse prior, & præcessit me: quemadmodum in euangelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunquam cœpit esse deus, homo tamen esse cœpit.

Ei additum temere

Factus est, pro cœpit esse

Qui prædestinatus est.) Magno consensu Græci codices habent ὁρισθέντος, id est, qui finitus seu definitus erat, hoc est, iuxta Græcorum scholiorum interpretationem, certo pronunciatus, demonstratus, ac declaratus. Atque ita legit Chrysostomus & Theophylactus, ac legendum esse nominatim etiam admonet Origenes, enarrans hunc locum. In quo tamen illud obiter succurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco citet exemplaria Latinorum, in quorum plerisque fatetur, pro Destinatus, haberi prædestinatus, nisi forte interpres aliquid addidit de suo: aut Origenes quo studio peruestigarat Hebræorum fontes, non contentus tot æditionibus, eodem Latinos quoque codices lustrauit. Dictu mirum est, quàm se torqueat hoc loco Thomas Aquinas, uir alioqui non suo tantum seculo magnus. Nam meo quidem animo nullus est recentium theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio: planeque dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaque bonarum literarum supellex contingeret, qui ijs quæ per eam tempestatem dabantur tam dextre sit usus. Quare si magni scriptores nonnunquam hæsitant in Paulinis epistolis, id partim imputandum est sermonis ac sensuum obscuritati, partim infelicitati temporum, quibus bonæ literæ penè funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingeniosus, omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quispiam semet in omnia uertit, si quà possit elabi, nunc lectionē Origenicam sequens, nūc ad nostram se recipiens, & nunc interpretatur Destinare, pro mittere, nunc ordinare, rursum prædestinare, nunc præscire, nunc aliud quiddam esse uult, ac uarias inducit destinationis, ac prædestinationis relationes. Atqui Origenes quidem expedite definit prædestinationem ac destinationem, ita pronuncians. Destinari eum qui iam est, prædestinari qui nondum sit. Vnde notat diuus Hieronymus, enarrans primum caput epistolæ ad Ephesios, ex huius opinor sententia, Paulū his uerbis προορίζειν, non uti, nisi quum de nobis loquitur, ac palàm admonet hoc loco de filio dictum esse ὁρισθέντος, non προορισθέντος, id est destinati, non prædestinati. Cæterum si hoc nos offendit, quod prædestinari ob additam antecessionis præpositionem referatur ad aliquid quod nondum sit, idem scrupulus manet in uerbo simplici. Quū enim destinare sit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, sed certum aliquid in animo præfigere, nimirum ipsa uerbi natura rei futurę significationem habet, quemadmodum sperare, timere, decernere, deliberare, statuere. Nihil enim horū fit, nisi ad aliquid futurum

Origenes adducens testimonia Latinorū uoluminum

Thomas Aquinas laudatus

Destinari, prædestinari, quid intersit

Expensa Origenis sententia

referatur

referatur. Rursum, si malumus hũc futuri respectum aliò deriuare, quàm ad ipsam filij dei rationem, ut is qui ab æterno genitus fuit dei filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiam obstat præpositio Præ. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium, prędestinatũ uocare, ad id quod postea accidit. Nisi fortè placet quod Origenes sensisse uidetur: in prædestinare, duplicem esse respectum futuri: in destinare, duntaxat unicum. Etenim si filio iam mihi nato, destinem sponsam, persona cui destino, ad præsens tempus pertinet, id quod destino ad futurum. Cæterum si in animo sta tuo filium qui primus mihi nascetur, theologicis literis dedicare, persona simul & res ad futurũ tempus pertinẽt, & ad huiusmodi uoluit Origenes pertinere prædestinandi uerbum. Verum siue destinatus legas, siue prædestinatus, & quocunq; referas eam futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur. Filius dei secundum spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem æternam, ut semper destinatus fuerit ad hoc ut esset filius dei, quomodo iam cohæret per spiritum sanctificationis, & Ex resurrectione mortuorum? Quid enim hæc ad illam destinationem. Vnde Ambrosius laborans & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba: Vt manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet nonnunquam in diuinis literis dici fieri, quum aliqua intelliguntur fieri & innotescunt. Atq; hęc quum dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quanquam nihil erat necesse aliunde petere quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nã ipsa Græca uox ὁρίζειν, non solum significat definire ac decernere, uerum certo pronunciare, ac prouulgare quod decreueris: unde certam de rei natura sententiam, ὅρον appellant. Et indicatiuum modum quod certum aliquid indicet ac declaret, ὁριστικὸν appellant grammatici. Proinde si pro prędestinatus, legas declaratus, tota undiq; sententia uel ad amussim quadrabit, neq; quicquã usquam occurret salebræ. Hominem fuisse Christum, euidens est argumentum quod natus sit ex semine Dauid, id ipsis comprobatum est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mundo. Quem igitur cõstabat esse hominem, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, uirtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum alijs quidem modis, nempe uaticinijs prophetarum, signis innumeris, tum uero præcipue ex resurrectione mortuorum. Ad hunc modum interpretantur, ut dictum est, & Græcorum scholia, è quibus ipsa subscribam uerba, ne quis nobis diffidat. ὁρισθέντος τουτ' ἐστὶν ἀποδειχθέντος, ἀποφανθέντος, διά τε τῶν προφητῶν, διά τε τῶν τοσούτων θεοσημειῶν, διά τε τῆς ἀναστάσεως, id est, Definiti, hoc est demonstrati, declarati, tum per prophetas, tum per tot diuinitatis signa, tum per ipsam resurrectionem. Hactenus Grecorum scholia. A quibus adeo non dissentit Theophylactus, ut non aliam quàm hanc adducat interpretationem, exponens ὁρισθέντος υἱοῦ τοῦ θεοῦ, cogniti pro filio dei, tum ostensi, confirmati, indicati, nam ijs uerbis utitur interpres operis, falsò inscripti Athanasio: quum id quod ante suspicabamur, mox collato Gręco Latinoq; comperimus esse Theophylacti: cuius uerba sunt hæc, ἀποδειχθέντος, βεβαιωθέντος, κριθέντος. id est, demonstrati siue declarati, confirmati, iudicati, siue decreti. Chrysostomus hisce uerbis èxponit, δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ὁμολογηθέντος, id est, demonstrati, declarati, iudicati, confessi. Semper quidem fuerat filius dei, sed paucis cognitus, uidelicet Iudæis, & horum etiam paucis. Verum post declaratus est talis uniuerso mundo. Quo magis autem liqueat hic non fieri mentionem æternæ prædestinationis, Chrysostomus addit: Iudicati omnium suffragio, ex prophetis, ex mirabili natiuitate secundum carnem, ex uirtute signorum, ex spiritu per quem dedit sanctificationem, ex resurrectione, per quam mortis soluit tyrannidem. Hæc satis arguunt ὁρισθέντος aliud sonare Græcis, quàm interpretantur Latini.

Ambrosij sententia

ὁρίζειν declarare

Qui prædestinatus est, secus à ueteribus expositũ quàm exponũt recẽsiores

In uirtute.) ἐν δυνάμει. Recte quidem uertit, si modo recte accipiamus. Nam Latina uox anceps est: & aliquoties sic accipitur, ut opponatur uitio, & respondeat Græce ἀρετῇ: nonnũquam ut pugnet cum imbecillitate. Proinde nos maluimus alicubi uertere Potentiam, siue potestatem: quandoquidem à δύναμαι dicta est δύναμις. Miro autem consilio Paulus, contraria contrarijs opposuit. Primum enim Paulum opposuit Saulo, seruum Iesu Christi Mosaicę legis seruituti, uocatum Apostolum, ijs qui se ingerebant, segregatum in Euangelium, pharisaismo quem ante profitebatur. Atq; hactenus se suumq; cõmẽdauit officium.

Virtus δύναμις

Pauli consilium

Quæ sequuntur pertinent ad commendationem Christi, qui promissus fuit, non à quouis sed ab ipso deo, nec per quosuis, sed per prophetas suos, hoc est ueros ac diuinos, nec id quibuslibet instrumētis, sed in scripturis sanctis. Deinde Christi geminam in eadem hypostasi naturam, mira uerborū emphasi describit, de homine dicit, Factus est: ut intelligas aliquid accessisse quod non erat, de diuinitate dicit: Declaratus est. Illic addit, Secundum carnem: cuius comites sunt infirmitas & impuritas, unde, Spiritus quidem promptus, caro uero infirma. Et concupiscentias carnis uocant affectus ad uicia sollicitantes. Proinde carni opposuit uirtutem dei, & spiritum sanctificationis, hoc est, potentiam imbecillitati, & sanctificationem immundiciæ. Assumpsit igitur nostram carnem, & ostendit suam potentiam: idq; potissimum ex eo, quod suapte uirtute resurrexit à mortuis, & animam quam uolens depo suerat moriens, quum uisum est, recepit. Ac rursum quoniam carnis est mortalitas, & huic opposuit resurrectionem mortuorum, quæ est immortalitas. Illud uero uisum est admonere, ἐν δυνάμει, id est In uirtute, præpositionem hanc in Euangelicis & apostolicis literis non nunquam sic usurpari, ut idem sit fermè quod Per: ut sit sensus, In uirtute dei, id est per uirtutem diuinam, siue ex uirtute, quemadmodum interpretatur Chrysostomus: A Dauid accepit ut mori posset, à patre ut nos redderet immortales.

Ordo uarius

Per spiritum sanctificationis.) Thomas indicat fuisse qui hæc uerba torquerent ad particulam incarnationis: Qui factus est ex semine Dauid: idq; nō uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo cōceptus fuit mirabilis ille fœtus. Verum hæc opinio absurdior est, quàm ut uel refelli mereatur: unde non laborabimus in explodēda ea, quam & ipse Thomas reiecit. Illud est admonēdus lector, huiusmodi sermonis typos peculiareis esse uiris apostolicis, ut pro Filijs inobedientibus, dicant Filios inobediētiæ: pro saxo offensorio, petram scandali: ita hic quoq; pro spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis dixit Paulus. Cæterum quod hic meminit Origenes suæ diuisionis de carne, anima, & spiritu, quanquam id suo loco belle dicebatur, tamen hoc loco alienius est & coactius.

Spiritus sanctificationis

Iesu Christi domini nostri.) Id quoq; lector in Paulo comperies, quemadmodum annotauit & Ambrosius, atq; item in cæteris apostolis. Patri ferè tribuunt cognomen dei, Christo domini, quum utrunque uocabulum utrique pariter competat, eo quod idem est dominium patris & filij.

Gratiam & apostolatum.) χάριν καὶ ἀποστολήν. Gratia quoque Paulinum est uerbum, quod libenter inculcat, excludere cupiens carnalem fiduciam legis Mosaicę. χάρις autem apud Græcos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito: unde & χαρίζομαι uerbum, largior, siue gratuito dono. nonnunquam fauorem: ut, Inuenisti gratiam apud deum. nonnunquam obligationem beneficij: ut ἔχω χάριν, οἶδα χάριν, καὶ μιμνήσκομαι χάριν. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox Apostolatus, parum probata Latinis auribus, & Græcam uocem malint ἀποστολήν. Quorum ego sententiæ facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen ut apostolatū. Ad hæc uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hāc in plerisque recepisse, clericatus, diaconatus, episcopatus. Nos uertimus, apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem à Paulo putet significari: ut enim ἐπισκοπὴ, est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολὴ, apostolatus. Gratiam hic uocat, quod ab errore sit reuocatus, nec reuocatus modo, uerum etiā ad hoc delegatus, ut alios cum autoritate uocaret ad euangelij gratiam.

Ex resurrectione mort. uarie posse legi

Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi.) Locus hic multifariam legi potest. Nos rationes omnes simpliciter, id quod huius est instituti, proponemus: penes lectorem erit, & iudicandi ius, & eligendi potestas. Primam lectionem ueteres fermè sequuti uidētur, uidelicet ut sensus sit, uirtutem diuinam, & spiritum sanctificationis fuisse declaratum, ex hoc quod multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo: quemadmodū recensuit Matthæus euangelista. Cui sententiæ non admodum refragor, præsertim quum uideam non displicuisse Origeni, Hieronymo uero etiam placuisse, maxime quum Paulus Collossensibus scribens, Christum appellet primogenitum ex mortuis. & in priore ad Corinthios epistola uocet primitias dormientium. Super omnia, quod capitis & membrorum eadem sit resurrectio, ut quemadmodum Origenes scribit, Christi gloriam quodammodo nondū esse perfectam, nisi collectis totius corporis membris, ita resurrectio illius non sit perfecta, nisi

Capitis & membrorum uidetur eadem resurrectio

nisi reliqua etiam membra suo capiti socientur. In Christo igitur cœpta est resurrectio, & spes prębita membris, unde sic accipi potest, ut mortuorum Iesu Christi, et ipsius eadem sit resurrectio. Alioqui quod Paulus scribit Corinthijs, Nunc autem Christus surrexit primitiæ dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis surrexerant, sed ad omnia Christi membra, quibus Paulus resurgendi spem conatur infundere ex eo quod ipse Christus resurrexerit. Nec enim consentaneum est, caput & tale caput, quum uiuat & regnat deserturum sua membra. Primum autem illud constat, opinor, Paulum hoc agere ut persuadeat Christum hominem fuisse, qui pro nobis immolarit seipsum, & eundem deum, cuius uirtute simus sanctificandi, & immortalitatē assequuturi. Atq; in transcursu attingit ex argumentis præcipua, nempe genus Dauid, tum mortem, quæ præcesserit oportet resurrectionem: deinde resurrectionem à mortuis, unde totus fidei nostræ cardo pēdet. Porrò de his mortuis qui cum Christo resurrexerūt, Paulus nusquam alibi fecit mentionem in suis epistolis, quum sæpius conetur astruere resurrectionē mortuorum, imò ne euangelistarum quidem quispiam, excepto Matthęo, qui tamē ipse paucis hoc, ac uelut obiter attingit, non explicatis, uel qui fuerint qui resurrexerant, uel quibus apparuerint. Quod sane non ideo dixerim, quasi minus certa sit Matthæi narrātis fides, ꝙ si idem literis prodidissent omnes: nec enim ad eandem coticulā, euangelistarū ac cæterorum historicorum fidem exploramus: sed quod probabile sit, si ea res proprie pertinuisset ad Christi diuinitatem comprobandā, cæteros euangelistas rem tanti momenti non fuisse omissuros præsertim quum nusquam fuerint diligentiores, quàm in resurrectionis argumētis approbandis. Vt ne dicam interim, quod ex Matthæi uerbis, horum resurrectio uideatur Christi resurrectionem præcessisse. Sic enim legimus apud hunc: Iesus autem iterum clamās emisit spiritum: & ecce uelum templi scissum est in duas partes, à summo usq; ad imum, & terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorū qui dormierant, surrexerunt, & exeuntes de monumētis, post resurrectionem uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. Atq; id magis apparet ex ipsis Græcis, ut suo indicauimus loco, hæc uerba, Post resurrectionem, referenda esse ad proxima, nempe ad hæc, Apparuerunt multis, aut certe ad id quod proxime præcessit, Egressi de monumentis, ut accipias statim in ipsa morte reuixisse corpora mortuorum, at non apparuisse nisi post resurrectionem Christi, ut quemadmodum Ioannes prædicationis & passionis Christi, ita hi resurrectionis πρόδρομοι fuerint. Neque uero me clam est Hieronymum, quumq; hoc complures interpretes in hac esse sententia, ut dicant monumenta duntaxat aperta fuisse moriente Christo, uerum nō resurrexisse quenq; nisi post peractam illius resurrectionem. Et facile cedimus autoritati. Quanquam si quis expenderit ipsa Matthæi uerba deprehendet hanc interpretationem nonnihil esse detortam. Porrò si quem hoc torquet, ne Christus non sit primitiæ dormientium, quemadmodum scripsit Paulus, quid is dicet quod Lazarus & præter hunc multi reuixerunt ante Christum? At illi resurrexerunt denuo morituri, hi semper uicturi, fateor, interest omnino nonnihil. Verum ut demus hos priores reuixisse nihilosecius primitiæ dormientium erit Christus, qui princeps & autor fuerit omnis resurrectionis, per quem & illi reuixerunt qui priores illo reuixerunt: uerū hac de re nihil digladior. Illud propius ad rem nostram pertinet, Paulus cum obiter & in transcursu uoluerit asserere diuinitatem & uirtutem Christi, magis debebat, ut uidetur, ipsius adducere resurrectionem quàm aliorum, de quibus haud scio, an Romani quicquam audierāt: & sicut proposuit ipsius natiuitatem per quam declararet hominem, ita & eiusdem proponeret resurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota resurrectione accipiendum est quæ cœpit in Christo, aut de ipsius Christi resurrectione. Ad quem sensum proxime accedit secunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuisse, acerrimi sanē iudicij uiro, ut genitiuus Latinus, Iesu Christi, uertatur in ablatiuum: nam apud Græcos genitiuus ἰησοῦ χριστοῦ, potest utrolibet referri uel ad mortuos, uel ad id quod præcessit, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, de filio suo Iesu Christo: deinde post hyperbaton, quo sæpe Paulus utitur, reddatur Iesu Christo. Hanc equidem Laurentij sententiam adeo non improbo, ut admirer nec Origeni, nec Chrysostomo, nec Theophylacto, nec Augustino, nec Ambrosio, tale quicquam in mentem incidisse, pręsertim quum locus nonnihil torqueret. Sensit enim

Euangelistarum fides

Reuixerūt'ne aliqui ante resurrectionem Christi

Christus primitiæ dormientium

Secūda lectio

Augustinus incommodū, quod sic adijci uideretur Iesu Christi, qualis alius esset filius dei alius Iesus Christus: qua de re disseruit enarrans psalmum sexagesimum septimum. Atqui hoc incommoditatis effugerimus, si Laurentianā amplectemur lectionem. Alij sic medentur, ut dicant hanc eiusdem dictionis iterationem esse ex idiomate sermonis Hebraici, qui uice pronominis proprium nomen repetunt, quod genus est illud, Fecit Moses sicut praecepit dominus Mosi, pro eo quod erat sicut praecepit dominus ei. *Tertia lectio* Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi, sit casus paternus, sed ad resurrectionem tantum referatur, non ad alios mortuos, non quod eos excludamus à resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, non efficit ut de alijs mortuis intelligamus, quàm de Christo. Sed quoniam anceps erat apud Latinos resurrectionis, apud Graecos ἀναστάσεως uocabulum, resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat, & dicturi sententiam in senatu ἀνίστανται, addidit Mortuorum, ne quis esset amphibologiae locus. Duo igitur haec uerba, Resurrectio mortuorum: uelut periphrasi rem eandem explicantia, complexim referūtur ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui sicuti factus fuit homo, iuxta carnem natus ex Dauid: ita declaratus est filius dei, in uirtute dei per spiritum sanctificationis. Declaratus, inquam, ex eo quod resurrexit à mortuis, quod quidem solius est dei. Porrò si quem etiam ille *Praepositio omissa* scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiam Graeca praepositio ἐξ, fuerit addenda, ἐξ ἀναστάσεως, ἐκ τῶν νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ, huic responderi potest, praepositionem quae praecessit facile repeti posse, praesertim quum eadem fuerit repetenda, & uel ob hoc omissam uideri posse: deinde passim apud Graecos omitti praepositiones, praesertim ἐν, σὺν, περὶ, ἐξ, ἀπὸ. Id quod hic quoq; fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtineat praepositionis, & motum à loco quopiam significet. In quod genus uerbis, Latini quoq; non infrequēter omittunt praepositionem si libeat, ut surrexit terra, & surrexit à terra, deiecit coelo, deiecit è coelo. Deniq; si quis Resurrectionis mortuorum, complexim accipiat, ita ut ostēdimus antea, ne opus quidem fuerit ulla prępositione, quum duae dictiones pro unica ponantur. Cęterum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu. primum nihil uariat Pauli sententiam, & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioqui ad uerbum reddi poterant ad hunc modum, De filio suo genito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christo domino nostro. Quin & illud diligens lector expendat uelim, num hic ἀνάστασις accipi possit transitiue, ut perinde *Resurrectio actiue qua erigit aliquis* ualeat ac si dicas, resuscitatione mortuorum. Quod quidem propemodum subindicauit Chrysostomus & huius imitator Theophylactus, quum ait: Christum primum omnium ac solum fuisse qui seipsum suscitarit, atque hoc potissimum argumento liquere, quod fuerit filius dei. Illud certe recte monstrauit Augustinus, Ex resurrectione mortuorum, referendum esse non ad proxime praecedentia, sed ad id quod praecessit, Qui praedestinatus est. Atqui illud praedestinatus est, dure cohaeret, quum Ex resurrectione, nisi interpretemur Declaratus est. Idem Augustinus, Praedestinatus ex mortuis: interpretatur, Praedestinatus in hoc, ut primus resurgeret, ut praepositio Prae, pertineat ad ordinem resurgendi. Caeterum hunc sensum ipsa Pauli uerba non satis exprimunt. Vt igitur sermonem prolixum conferam in epilogum, si legimus Iesu Christi, triplex est uarietas, prima ut anastasis accipiatur actiue siue neutraliter, idq; gemino sensu, siue ut pater intelligatur suscitasse filium à mortuis, siue ut filius suscitarit seipsum. Nam uterque sensus pius est. Deinde ut resurrectio dicatur passiue, sentiamusq; mortuos suscitandos ad uocem filij dei, quemadmodum & Lazarum pręter alios suscitauit. Quanquam nihil uetat hic resurrectionem accipi pro resurrectione uniuersali, quae est & capitis & totius corporis mystici. Postremo genitiuus hic Mortuorum, refertur ad Iesum Christum, cuius mortui dicuntur qui moriuntur in fide, ut intelligas hic tantum fieri mentionem de resurrectione iustorum. Potest & complexim legi Resurrectio mortuorum, pro resurrectione à mortuis, ut Iesu Christi pertineat ad ἀνάστασιν, non ad mortuos. Caeterum si legimus, Iesu Christo: pertinebit ad superiora, de filio suo Iesu Christo, qui praedestinatus est, & caetera. Haec paulo uerbosius disserui quàm huius instituti fortasse patiebatur ratio: sed id consulto fecimus, ne quis clamitet me temere pręter omnium superiorum sententiam huius loci mutasse lectionem. Quod superest, ego

sum

sum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Ad obediendum fidei.) Nomen est apud Graecos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, id est, ad obedientiam fidei. Verum quoniam is sermo Latinis anceps erat, interpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, Vt obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei quemadmodum exponit Chrysostomus, quod non accipiatur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione: idque ad utrunque populum pertinet, & Iudaeorum, qui signa requirebant, & gentium, quae philosophicas rationes flagitabant, & hodie fortassis, ad quaestionum scholasticarum labyrinthos inexplicabiles, de his rebus quae pie nesciuntur. *Obedientia fidei*

Pro nomine eius.) ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, id est, De nomine, siue super nomine eius. Nam Graeca praepositio ancipiti est significatu: sicut sunt apud illos pleraeque, ut sit sensus, Accepimus apostolicum munus in hoc, ut in omnibus gentibus, non solum apud Iudaeos obediatur fidei, quae est de nomine Iesu Christi. Idem indicant Graecorum scholia, ut haec uerba De nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Theophylactus ὑπὲρ exponit per περὶ. Tametsi dissentit eximius ille uir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis, quem ego quoties nomino, honoris causa nomino, nempe cuius ardentissimum in restituendis bonis literis studium magnopere comprobo, eruditionem tam uariam minimeque uulgarem admiror: raram quandam morum comitatem ac facilitatem adamo. Porrò singularem uitae sanctimoniam ueneror etiam & exosculor. Verum quis unquam fuit uel adeo doctus uel attentus, qui non hallucinatus sit ac dormitarit alicubi, praesertim in tot uoluminibus, totque rerum difficultatibus uersans? Neque quicquam addubitarim, quin ipse sua relegens, alicubi facturus sit quod in suis libris fecit Augustinus. Proinde nemo ueluti contumeliosum interpretetur, si locis aliquot ab eo dissentiens, pro mea uirili patrocinor ueritati. Quod ego uicissim in me fieri non solum aequo feram animo, uerum etiam summi beneficij loco ducturus sum, modo absit procacitas. Quanquam hoc in loco nec mihi sanè Fabri displicet sententia, ut Super nomine eius, referatur ad illa superiora, Accepimus apostolatum, hoc est functionem apostolicam & legationem hanc qua fungimur, sed qua de re: nempe de nomine Iesu praedicando. Proinde utraque lectio probe quadrat, adeo ut difficile sit pronunciare utram alteri praeferri oporteat. Chrysostomus interpres sequi uidetur posteriorem sententiam. Sic enim exponit: Non missus sum ut ratiocinarer, sed ut quod mihi commissum est, redderem. Graeca sic habent: εἰς ὑπακοὴν, οὐκ εἶπε ζήτησιν καὶ κατασκευὴν, ἀλλ' ὑπακοήν. οὐδὲ γὰρ ἐπέμφθημεν φησὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅπερ ἐνεχειρίσθημεν ἀποδοῦναι. *Duplex sensus* *Fabri Stapulensis laus*

In quibus estis.) ἐν οἷς, id est, Inter quas, uel quarum de numero, hoc est gentium uocatarum. Quod genus est illud, In omnibus gentibus, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, id est, Inter omnes gentes. Quanquam haud me fugit ad Graecanicum modum & Latinos autores aliquoties fuisse loquutos. At nos quod dilucidius erat sequuti sumus. Annotauit hoc Chrysostomus, quod Paulus Romanis rerum dominis nihil eximium attribuerit, sed in euangelij ratione unam è numero caeterarum gentium fecerit. *In quibus pro inter quas*

Omnibus qui sunt Romae.) πᾶσι τοῖς οὖσι ἐν ῥώμῃ. Quoniam Graecè per participium extulit, potest accipi uel tertia uel secunda persona, Omnibus qui sunt, aut Omnibus qui estis. Ad uerbum sonat, Omnibus entibus Romae: quanquam ea res nihil ad sententiam pertinet. Et iam solenne est nomen eius quem salutamus epistola, in tertia persona adscribere: Plinius Tacito suo S. D. Atque hactenus quidem totus sermo suspensus fuit: nunc demum absoluto commate principali, redditur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Romanis lingua Romana scripsisse, sicut Hebraeis scripsit Hebraice, & Graecis Graece. Neque enim scribit Romanis tantum, sed omnibus qui Romae agerent. At eò iam confluxerat tota ferè Graecia: adeo ut Iuuenalis Graecam urbem appellet. Certe Graecorum linguam iam non Italia solum, uerum etiam Syria, Aegyptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quòd si Romane scripsit, immerito queritur Origenes hanc interpretans epistolam, Graecam dictionem esse perplexam, & hyperbatis obscuratam, & è Cilicum idiomate quaedam parum Graeca peregrinitatem resipere. *Longum hyperbaton* *Error existimantium Paulum Romanis scripsisse Romane*

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς θεοῦ. Hæc est ea uox, quam subinde uertunt in charissimos. Est autem Græcis non participium, sed nomen: quasi dicas, amicus: & idcirco apud illos molli us adhæret nomini dei.

Vocati sancti non nati

Vocatis sanctis.) κλητοῖς ἁγίοις. Superius admonui, uocatis, hoc loco non esse participium, sed nomen, & perinde ualere quasi dicas, uocatis ad sanctimoniã. Gentium enim nomen Iudæis inuisum erat, quod hos haberent tanquã prophanos, & à deo Moseq; alienos. Amolitur igitur hanc opinionem Paulus, quum ait Romanos, quod ad ius attinet esse de numero gentium, cæterum hoc pares esse Iudæis, quod diligantur ab eodem deo, uocatiq; sint ab eodem ad eandem sanctimoniam. Iudæi sua opinione nascebantur sancti à sanctis oriundi, & in sancta lege nati: at quod his præstare uidebatur genus, hoc gentibus præstabat fauor & uocatio dei. Gratiam aũt uocat gratuitam munificentiam. Prius dixerat ἀγαπητοῖς, mox κλητοῖς. quoniam autem potest aliquis suo merito uocari ac diligi, addit gratiam. Gratia data parit remissionem peccatorum, quam suo more pacem uocat. Peccatum enim inimicitiam ponit inter deum & homines. Ille nos uocauit, non nos illũ quæsiuimus: ille nos dilexit prior, quum essemus inimici: ille pœnam commeritis impartijt spiritus donum. Per spiritum autem, peccatorum ueniam & abundantiam charismatum.

Christus quãdo dicitur deus ex consuetudine sacræ scripturæ

A deo patre & domino nostro Iesu Christo.) Sermo quidem Græcus anceps est. Siquidem accipi potest, A patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem nobis cum illo communem: aut à patre nostro & domino Iesu Christo, ut intelligas gratiam quam illis precatur, proficisci simul & à patre: quem, ut modo dictũ est, suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat: & à filio, quem pleruq; dominum appellare gaudet, deum perquàm raro: quum in hac ipsa epistola palàm hominem dicat, capite quinto: Multo magis gratia dei & domini, in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. & Petrus in actis apostolorum, uirum appellat, Virum approbatum à deo. Item Paulus apud Atheniẽses, In uiro quo statuit. Atq; hanc posteriorem lectionem magis approbo, præsertim quum id annotatum sit, & ab Ambrosio, & Didymo in libro De spiritu sancto, secundo, sed ita ut ea sermonis forma, nec patri auferat dominationem, neque filio deitatem. Siquidem eadem ratione qua pater dominus est, & filius deus est, sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. nam his uerbis usus est Didymus. Siquidem hæc annotatio nõ aliò spectat, quàm ad indicandum morem apostolici sermonis. Annotauit idem Tertullianus libro quem scripsit aduersus Praxeam. Huius uerba præstiterit subscribere. Itaq; deos omnino nõ dicam, nec dominos, sed apostolum sequor, ut si pariter nominandi fuerint pater & filius, deum, patrem appellem, et Iesum Christum, dominum nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem Apostolus: Ex quibus Christus qui est, inquit, deus super omnia benedictus in æuum omne. Nam & radium solis seorsum solem uocabo, solem autẽ nominans, cuius est radius, non statim & radium solem appellabo. Nam etsi soles duos faciam, tamen & solem & radium eius tam duas res & duas species unius et indiuisæ substantiæ numerabo, quàm deum & sermonem eius, quàm patrem & filium.

Christus solis radius

Origenis in scripturis excutiendis diligentia

Primum quidem gratias ago.) Quis satis admiretur Origenis in excutiendis sacris literis diligentiam? Hoc quoque torsit hominem, quum Paulus hic dicat primum, quæ pars huc respondeat quæ, sit secunda, & dubitat an illic reddatur, Nolo autem uos ignorare fratres. Verum in exordio cuiusuis argumenti, fortassis non sit absurdum dici primum, etiam si nihil proprie reddas.

Hyperbole autore Origene

In uniuerso mundo.) Quum Græce dictum sit, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, in toto mundo. Id'que iuxta Græcos interpretes dictum sit ὑπερβολικῶς, pro eo quod est, In multis partibus mundi: quorsum attinebat ut Latinus interpres exaggeraret etiã, dicens, In uniuerso mundo. Nam quod Origenes post indicatam hyperbolen, philosophari pergit de mundo angelico, & hoc nostro non inelegantem habet anagogen. Cæterum nos simplicia & γνήσια magis delectant, quæ sensum Apostoli potius ostendunt, quàm interpretis ingenium ostentant.

Testis enim mihi est deus.) μάρτυς γάρ μου ἐστίν. id est, testis enim meus est deus. quanquam interpres belle uertit, & magis seruiuit Latinis auribus, quàm exprimendo Græco sermoni, nisi forte legit μοι, pro μου.

Cui

Cui seruio.) ᾧ λατρεύω. id est, quem colo. Diuersum enim ab eo quod est Grecis δουλεύω, unde λατρείαν uocant cultum, qui præstatur diuis aut deo. Græci uocem deductam putant ex λα, quæ particula uehementiam significat apud illos, & τρεῖν, quod est tremere siue metuere. Quanquam interpres & aliàs nunc obsequium, nunc seruitutem uertit λατρείαν, rectius uersurus, cultum. Subindicat enim Paulus religionis et cultus rationem esse nouandam, urgentibus Iudæis, ut ad Mosaicæ legis ceremonias pertrahentur ethnici. Proinde quanquam ipse Paulus à Mose prouectus ad Christum, iam non immolaret pecudes, tamen eundem deum alio ritu colebat, nempe prædicando filij Euangelio, qui cultus spiritualis esset, & ob id deo longe gratissimus. Quum enim dicit, In spiritu meo, excludit corporeas uictimas. Porrò, In spiritu, præpositionem ἐν, additam esse datiuo instrumenti aut modi, iuxta proprietatem sermonis Hebræi, frequenter iam ostendimus.

Seruire pro colere

Spiritus opponitur ceremonijs

Memoriam uestri.) μνείαν ὑμῶν. Quum Grecis ad utrumque sit anceps uox, & facio memoriam, non dicamus Latine: commodius uertisset, mentionem. quadoquidem orare nihil aliud est quam colloqui cum deo, ne quis putet durius dictum Mentionem uestri facio.

Memoria pro mentione

Si quomodo.) εἴπως ἤδη ποτὲ. id est, Si quo pacto iam aliquando, siue tandem aliquando. Nam ἤδη apud Græcos nonnunquam urgentis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionum congeries, πὼς, ἤδη, ποτὲ, mirum quoddam & impatiens exprimunt desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonet & Græcanica scholia.

Epitasis

Prosperum iter habeam.) Græcis est, εὐοδωθήσομαι, uerbum duabus è partibus compositum, εὖ bene, & ὁδὸς uia, εὐοδόω. quo uerbo utuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo: Et omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. εὐοδωθήσονται. Significat enim Paulus hactenus non successisse.

In uoluntate.) ἐν τῷ θελήματι. Admonuimus quum aliàs tum paulo superius, hanc præpositionem ἐν nonnunquam usurpari pro Per, figura loquendi, sicut opinor, ab Hebræis sumpta. Proinde nos exprimentes sensum magis quàm uerba, uertimus, Volente deo.

Veniendi ad uos.) ἐλθεῖν. Rectius erat, Venire, siue ut ueniam: ut infinitum uerbum referatur ad participium quod paulo ante præcessit, δεόμενος. Orans ut ueniam ad uos, siquando mihi contingat, uolente deo, prosperum iter. Nam hæc est uerborum Græcorum sententia.

Aliquid impartiar gratiæ.) ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα. id est, Donū, non gratiam, χάριν. Quanquam interpres in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit Donum: ut illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα. Alibi Græcam uocem reliquit, quasi deesset quo redderet eam Latine: ut illic, Sectamini charismata meliora, ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Porrò quid intersit inter χάριν & χάρισμα, alijs exprimendum relinquo. Illud constat & χάριν pro beneficio poni, & χαρίζομαι beneficium largior, siue ad gratiam facio. unde uerbale nomen deductum χάρισμα. à χάρις χαρίζομαι. à κεχάρισμαι χάρισμα profectum est. Vtrumque competit ubi quid gratis donatur, aut benefit alicui.

Gratia, pro dono

χάρισμα χάρις

Simul consolari.) Laurentius hic interpretem μαστιγοῖ, nec prorsus abs re. Quid enim erat causæ quum Græcis utrobique uerbum sit infinitum, στηριχθῆναι & συμπαρακληθῆναι, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utrunque pertinere ad accusatiuum ὑμᾶς, quia præcedit in ordine: ut sit sensus, Vt uos confirmemini, simulque consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud Simul consolari, subiecisse uidetur non ad diuersa digrediens, sed uelut expositione molliens quod dixerat, Ad confirmandos uos: ne quid offenderetur Romanorum arrogātius ingenium, si uiderentur egere confirmatione ceu uacillātes ac nutantes. Sed eam confirmationem, mutuam consolationem interpretatur, suo more modestissime loquens. tametsi Græcanica scholia posterius uerbum συμπαρακληθῆναι referunt & ad Paulum, ut intellligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli: Paulum autem solatium mutuum accepturum ex illorum confirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ personæ ἐμὲ siue ὑμᾶς, id est me uel nos. Et ad hanc quidem sententiam interpretatur Origenes ac Theophylactus, mihi'que hoc magis ea probatur quod addidit coniunctionem δέ. τοῦτο δέ ἐστι, quæ palàm indicat mitigari & corrigi quod præcessit, Quod genus est & illud, Sacramentum

Simul consolari, sensus uarius

hoc magnum est, ego autem dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset, Inter uos, ἐν ὑμῖν: magis dixisset ἐν ἑαυτοῖς. Denique magis quadrat quod sequitur. διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. id est, per mutuam fidem uestram simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaq; collatione facta futurum erat ut utrinq; in sua, hoc est communi fide, alteri ab alteris fulcirentur. Quemadmodum fit quoties duo rem à diuersis acceptam autoribus inter se conferunt, uterque certius credit quod audierat ob narrationis mutuæ consensum. Illud adijciam, ne quid fugiat lectorem, συμπαρακληθῆναι referri posse uel ad mutuam consolationem uel ad mutuam exhortationem. Et quum mox loquutus sit de confirmandis illis, ad id magis quadrat exhortatio mutua q; consolatio. Theophylactus admonet hoc loco cõsolationem pro gaudio non inepte posse accipi. Chrysostomus refert ad lenimentum afflictionum, quas ob Christi nomen perpetiebantur qui credebant euangelio, simul indicans gradus quibus Apostolus lenijt ac temperauit sermonẽ. Quum enim dixisset, confirmari, metuens ne Romani arrogantes dicerent, Quid; an uacillamus, ut tua lingua simus fulciendi: mitigauit hoc, & uerbum confirmãdi, uertit in consolandi. nec hoc contentus, non dixit παρακληθῆναι, sed συμπαρακληθῆναι: quasi non minus ipse egeret illorum consolatione. Deniq; iunxit fidei communionem, deponens doctoris personam & induens condiscipuli. Sic Paulus fit omnia omnibus, ut omnes lucrifaciat. Hæc est pia uafricies, & sancta, ut ita dixerim, adulatio. Interpretatio Theophylacti non dissentit à Chrysostomo.

Hyperbaton Nolo autem uos.) Origenes hoc loco commonstrat hyperbaton, hoc est confusum orationis ordinem, putans nonnihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc modum posse restitui: Sicut fructum habui in cæteris gentibus (Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad scripturæ distinctionem pertineat.

Et prohibitus sum.) ἐκωλύθην, quod magis sonat Præpeditus sum, quàm prohibitus, nimirum obstantibus negocijs, quod Græci dicunt ἐμποδίζειν. Prohibet enim proprie, qui interdicit ne facias. nisi sentiamus Paulum prohibitum à spiritu sancto: quemadmodum Actorum decimosexto, uolentem proficisci in Bithyniam, non permisit spiritus sanctus. Nam tale quiddam subindicat Chrysostomus quum ait: τῷ μὲν θελήματι τοῦ θεοῦ οὐκ ἀντιπίπτων, τὴν δὲ ἀγάπην διατηρῶν. Etiamsi Paulus non datam proficiscendi Romam opportunitatem, religiose interpretatur dei uoluntatem.

Habeam in uobis.) σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν. id est, habeam & in uobis. Nec enim emphasi caret *Et in uobis, in uobis quoque* Et coniunctio. Apud Græcos omneis aliquid fructus collegerat, idem optat apud Romanos. Rursum, In uobis, positum est pro eo quod est, Inter uos.

Græcis ac Barbaris.) Apud Græcos gemina est copula: ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις. id est, *Græci & Barbari* Græcisq; ac Barbaris. Ac rursum: σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. id est, Sapientibusq; & insipientibus. Nec est ociosa coniunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prædicationem euangelij *Sophi docti* ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic σοφοῖς non tam sapientes significat quàm eruditos, & ἀνοήτοις, crassos potius & indoctos, quàm Stultos. Sapientiam enim, hoc est eruditionem, sibi uendicabant Græci. Porrò Græcos quos aliquoties pro quibusuis gentibus *Stulti rudes* positos reperies, hic barbaris opposuit, quos ἀνοήτους uocat, ceu rudes philosophiæ & indoctos.

Promptũ pro prõptitudine Ita quod in me promptum est.) Laurentius admonet hoc loco, promptum accipiendum substantiue, nempe pro ipsa promptitudine: quemadmodum illi χρυσὸν uocant χρυσότητα, ταχὺ ταχύτητα, appositiuis abutentes pro substantiuis nominibus, ut sit sensus: Ita pro mea uirili promptus sum, & promptitudo animi mihi adest, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Atque ita sanè legit Ambrosius: Itaque quod in me est promptus sum: & cætera. At sunt qui malint infinitum εὐαγγελίσασθαι referre ad nomen uerbale ὀφειλέτης, & οὕτως aduerbium sic accipere, non ut connectat hanc orationis partem cum superioribus, sed referatur ad reliquos, quibus iam prædicauerat euangelium Paulus, ut sit sensus, Sicut alijs gentibus iam prædicaui, quum omnibus debeam, sic quantum ad animi mei promptitudinem

titudinem attinet, debeo & uobis qui Romæ agitis, tametsi sapientes, potentes, & docti sitis, prædicare euangelium Christi. Atque id sanè belle quadrat cum ijs quæ mox sequuntur.

Non enim erubesco euangelium.) οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubesco, adiungens accusandi casum. Latinius erat, Nō enim me pudet Euāgelij. Quanquā apud Q. Curtium scio legi, Erubescit fortunæ. quod si crebro occurreret in bonis autoribus non pigeret imitari: Græci codices aliquot addunt, Christi. τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ persuasione turgidos, contemptum haberetur, apud quos Platones, Pythagoræ, Zenones, Aristoteles erant in precio. Quanquam Chrysostomus non addit, τοῦ χριστοῦ. sed articulus indicat de euangelio sentiendum de quo prius dixerat, Euangelium dei. *Erubesco hos aut illud an Latine* *Erubescit fortunæ apud Qu. Curtium*

Virtus enim dei est.) δύναμις γὰρ θεοῦ. id est, potentia enim dei est. ut ostendat ne Romanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilem & inefficacem. Hoc admonui quod uirtus apud Latinos sit anceps, quæ nonnunquam sic usurpatur, ut respondeat ei uoci quæ apud Græcos est ἀρετή, & opponatur κακίᾳ, hoc est uitio: aliquoties ut respondeat Græcæ, quæ est δύναμις, & opponatur imbecillitati siue impotentiæ. Addidit autem Dei, ne Christus ut homo contemneretur ab infirmis & incredulis. Nō additur articulus, τοῦ θεοῦ, quod deus hic ponitur non tanquam certa persona, sed pro ipsa natura diuina, ut distinguatur aduersus homines. *Virtus δύναμις*

Omni credenti.) παντὶ τῷ πιστεύοντι, Dilucidius erat, Cuiuis credenti. Non enim uult haberi delectum gentis aut fortunæ, modo fides sit communis. *πᾶς pro quis*

Iudæo primum & Græco.) Et hic gemina Græcis est coniunctio: ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. id est, Et Iudæo primum & Græco. Primum autem hoc loco perinde ualet, quasi dicas potissimum: quod Iudæis promissus esset Christus, à quibus & exortus est, & Græci sapientia præstarent. Cęterum hoc loco Græcum accipit pro ethnico, atq; ita uertit alibi non uno in loco. Tametsi superius, Græcis ac Barbaris, pro peculiari gente posuerit. *Græcus pro ethnico*

Ex fide in fidem.) Sermo Latinus nullam habet uocem satis respondentem πίστει. Latinis enim, habere fidem alicui dicitur, qui credit dictis illius: & dare fidem dicitur, qui sancte promittit: & astringit fidem suam, qui se obligat alicui. Liberat autem fidem suam, qui præstat quod promisit. Fide caret, cui non creditur, Fronti nulla fides: Fidem uiolat, qui non præstat conuenta: unde & perfidus dicitur & perfidia. Fidem derogat alicui, qui facit ne illi credatur. Fidem conciliat, qui contrà. Desideramus fidem in eo, qui non præstat ea quæ recepit. Probamus fidem illius, qui quod potuit fecit sedulo. Et in fidem alicui tradimus, quod illius fidei committimus. Et bonæ fidei possessor dicitur, qui sine dolo cœpit possidere. Qui contrà, malæ fidei. De fide seruorum in dominos, multa legimus. Et fidem facit qui persuadet, & fidus dicitur qui bona fide rem gerit, item fidelis. Fides igitur apud Latinos interdum est promittentis, interdum præstantis promissum, interdum credentis, interdum eius cui creditur, interdum generale nomen, ut quum dicimus fidem sublatam è moribus hominum, sentientes neminem præstare quod promittit, neq; quenquam alteri fidere. Et Græce πίστις, nonnunquam sonat fidem præstantis aut promittentis, nonnunquam probationem per quam persuademus. Et πιστὸς dicitur qui non fallit: ἄπιστος infidus siue diffidens. πιστεύει qui credit siue confidit aut committit: & ἀπιστεῖ qui non fidit. Apud Latinos, incredulus est qui diffidit. Credulus enim, & credulitas, in uitium ferè sonant. & credere, uarium est. Credit, qui assentitur dictis: & credit, qui fidit: & credit uxorē alteri, qui committit. Iam & fidentem & fiduciam dicimus in bonam partem, quæ tantum est in credente. Confidere item & fidere, in bonam partem. Confidentem & confidentiam, in malā partem. Verum his uocibus frequenter abutuntur sacræ literę. nam fidem frequenter usurpāt pro fiducia erga deum, ut non multū differat à spe. Interdū pro credulitate siue persuasione, qua assentimur his quæ de illo nobis tradita sunt, qua credūt & dęmones. Nonnunq; hæc omnia cōplectitur fidei uocabulū, assensum illum & in narratis & in promissis, & fiduciam ex illius omnipotēte bonitate conceptam, non sine spe, hoc est expectatione promissorū. Et hactenus quidē dicitur fides hominis. Cæterū & dei fides dicitur, quā ille præstat in promissis: unde deus fidus siue fidelis, hoc est πιστὸς dicitur, eo quod nō fallat: *Fides uerbum secus ab ecclesiasticis usurpatū quàm à priscis* *Credulus* *Confidens* *Fidens*

sed

sed homo fidelis dicitur, qui credit promittenti, præter usum Latini sermonis, & tamen sic frequenter loquuntur sacræ literæ. Nam dispensator fidelis Latine dicitur: infidelis autem non Latine, sed in scripturis, dicitur qui diffidit: Græce melius, ἄπιστος, siue ἀπειθής. Nonnũquam fides dei dicitur, qua nos illi fidimus potius quàm homini: cuius dicitur, et ob hoc quod ab illo donatur, non solum quod in illum tendat. Interdum utriusq;, ut Iustus ex fide uiuet: dei, qui non fallit in promissis: & hominis, qui deo fidit. Ad utrumque pertinet quod hic dicit, Ex fide in fidem. Quemadmodũ enim deus statis temporibus aperire cœpit qualis esset, & præstare quæ promiserat: ita creuit per gradus hominibus erga deum cognitio & fiducia. Prophetis pauci credebant prius quàm dominus exhibuisset oculis quæ illi promiserant. Rursus ex his quæ uidimus & uidemus confirmatur fides de ijs quæ prædicta sunt de postremo aduentu.

Fidelis Fidus — *Ex fide in fidem*

Ex fide uiuit.) Viuet, legendum est uerbo futuri temporis. ἐκ πίστεως ζήσεται. Atque ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola diui Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus, exponens de futura uita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, uiuet, non uiuit. Locus autem quem adducit Paulus, est apud prophetam Abacuc capite secundo, quem Septuaginta sic interpretati sunt, Iustus autem ex fide mea uiuet. Vnus Symmachus significantius expressit. ὁ δὲ δίκαιος τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσεται, id est, Iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est. Hieronymus putat Septuaginta lapsos Hebraicorum elementorũ similitudine, quæ mensura tantum inter se distant. Nam בֶּאֱמוּנָתוֹ sonat Hebræis, In fide sua: quod ו uau litera quum est appendix dictionis, uim habet huius pronominis Sui, aut Eius. Iod י item adiecta, uim habet huius pronominis Mei: בֶּאֱמוּנָתִי id est, In fide mea. Porrò uiuet futuri temporis esse uerbum, non solũ indicat æditio Græca, quam citat Hieronymus, quæq; extat in uulgatis Grecorum codicibus, uerum etiam in Hebræo uerbo יִחְיֶה additum enim י à principio tertiam personam futuri masculini efficit. Opinor autem Paulum utrũq; pronomen omisisse, siue quod Romanis nota esset æditio Septuaginta, & ob id ab ea dissentire nollet, neque rursum Hebraicam ingerere, quam nesciebant. Siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudiri, siue quo sententiam redderet absolutiorem, magisq; catholicam.

Iustus ex fide uicturus est — *Paulus ex propheta pronomen omisit*

ἐκ πίστεως.) Præpositio significat originem. Vita enim ex hoc habet initiũ, quod submittentes humanum sensum credimus uerbis diuinis. Hoc aduersus philosophos dictum est.

Ex præpositio

Reuelatur.) ἀποκαλύπτεται, id est retegitur & aperitur, quum palàm fit quod antè tectum fuerat. Nam ante proditum euangelium Christi, in solos Iudæos uidebatur aperta, reserataq; ira dei, si peccassent. Atq; ob id addit, Super omnem impietatem, quod ad omneis ex æquo pertineret euangelij gratia. Iam illud uel citra monitorẽ opinor intelligi, iram ex consuetudine sermonis Hebræi frequenter usurpari pro ultione suppliciòq;.

Reuelatur quod apitur

Veritatem dei.) Dei, apud Græcos non additur, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, nec attingit Chrysostomus. Sentit enim ueritatem cognitã philosophis, quæ ipsorum potius est quàm dei. Nam dei ueritas confert uitam, philosophorum ueritas inflat. Sed ueritatem unde debebant ad altiora proficere detinebãt in iniustitia.

Dei, additum

Quod notum est dei.) τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognosciq; potest, astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanæ mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

Manifestũ est in illis.) In illis noue dictum est pro Apud illos, siue Inter illos. Nec enim in illis referri potest ad res conditas, de quibus nondũ facta est mentio, sed ad philosophos. Cæterum adiecit In illis, ut eos distingueret à Barbaris & uulgo indocto.

A creatura mundi.) κτίσις. Ambigua uox est apud Græcos, ut quæ uel creationẽ ipsam significare possit, hoc est, actum creandi siue condendi: uel creaturam ipsam, hoc est, rem creatam. Interpres, κτίσιν ad hominem referre uidetur: τὰ ποιήματα, ad res creatas, ut intelligas à creatura, hoc est ab homine creato cõspici animo, quæ corporeis oculis cerni nõ possunt, idq; per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alij cõtrà: hoc, ad hominem referre malunt: illud, ad mundi creationem. Quanquã utrobiq; idem redditur sensus, mihi uidetur utrũq; ad mundum conditum nõ absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei cerni ex ipsa mũdi creatione, dum intelliguntur per opera, quæ dei conditoris potentiam,

Creatura Græcis ambigua uox — *Noua interpretatio*

sapientiam ac bonitatem prae se ferunt. Vt datiuus Graecus ποιήμασιν, pertineat non ad uerbum καθορᾶται, sed ad participium νοούμενα, id est quae intelliguntur, per quae: nimirum τοῖς ποιήμασιν, hoc est per opera, ueluti per instrumentum. Quandoquidem Grecis dandi casu exprimitur instrumentum, ut nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα, quod uertit intellecta, participium esse presentis temporis, non praeteriti. Non enim ita conspiciuntur, ut prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, quum ex rebus conditis intelliguntur, uelut exponat quid senserit quum ait, Conspiciũtur. Sic enim intelliguntur ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, unde & κάτοπτρον habet nomen. Quin & pronomen αὐτοῦ utrolibet potest referri, ad τὰ ἀόρατα, ut accipias, dei naturam, ac uirtutes quae cerni non possunt; uel ad id quod proxime sequitur τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, id est, à creaturis illius.

Intellecta conspiciuntur

Sempiterna quoque

Sempiterna quoque.) ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις. Graece non est quoque, qua coniunctione illi prorsus carent, sed quam. Quanquam interpres probe reddidit, si modo uera est Origenis interpretatio, ut inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, uidelicet substantias separatas, non ad ipsum deum, quem postea subijcit separatim. Mihi sanè non displicet Origenica diligentia, quae nusquam non philosophatur, uerum ea sententia quam sequitur Ambrosius & Chrysostomus mihi uidetur simplicior.

Additũ in nostris quod subuertit sensum

Ita ut sint.) Ita, non solum redundat, uerum etiam subuertit sensum si addatur. Graeci sic habent εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, id est, Vt sint inexcusabiles: siue, In hoc, ut sint inexcusabiles. Siue quod per dei cognitionem eò deducti sint, ut ignorantiam non queant praetexere quum peccant: siue quod deus in hoc ipsum indulserit eis sui cognitionem, ut postea nihil haberent, quod praetexerẽt suae incredulitati si Christum reijcerent. Etiamsi Theophylactus indicat, Paulum abusum hoc typo sermonis, quum non sentiat de fine, sed de consequentia, quod genus est & illud è Psalmo: Quoniam malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus. Neque enim hoc sentit, ideo se peccasse, ut deus appareret iustus, sed hoc consequutum, ut dum ille peccare non desinit, elucescat dei iustitia, qui peccanti quoque promissa praestet.

Vt, aliquando finem indicat aliquando sequelam

Euanuerunt, pro Frustrati sunt

Sed euanuerũt.) ἐματαιώθησαν, id est, uani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt, μάτην enim frustra: inde μάταιος superuacaneus & nullius usus: hinc ματαιόομαι, frustror. Vulgo uanum uocant gloriosum ac superbum, & ad eum sensum exponit Lyranus. Qui Latine callent, uanum dicunt, aut quod uerum non est, aut quod friuolum est & inane, nihil habens solidi. Ceterum euanescere dicitur, quod cum prius falsa imagine offerretur oculis, deinde desinit apparere ueluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est longe secus euenisse quàm putabant, id quod declarant quae mox sequuntur, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Id enim est frustrari, quum summam sapientiam tibi speraris, in summam incidere stulticiam. Et quum clarissimam lucem somniaris, in altissimas demergi tenebras: & quum raram quandam gloriam apud mortales tibi proposueris, in adeo probrosas prolabi cupiditates, ut ab ijs & brutorum animantium natura abhorreat. Est autem διαλογισμός, non simplex cogitatio, sed cogitatio raciocinantis & expendentis ac dijudicantis, quod alienissimum est à fide Christi, ad quam illos uocat Paulus. Taxat enim obiter dialecticas philosophorum argutias, quibus frustra freti, sapientiam absolutam & sibi uindicabant, & alijs pollicitabantur.

In cogitationibus

Dicentes, pro putantes

Dicentes se esse sapientes.) φάσκοντες εἶναι σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis literis, cur hic interpres ausus est Graecam sermonis figuram Latinam reddere? Quanquam ne sic quidem ad plenum expressit sententiam. Nam φάσκοντες εἶναι magis sonat, qui cum putarent aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur saepe φημί pro οἶμαι. Iam coniunctio enim, quae additur in nostris plerisque, nec habetur in Graecis uoluminibus, nec in uetustis Latinorum, nominatim ijs quae nobis prębuit bibliotheca collegij quod est Brugis S. Donatiano sacrum.

Stulti facti sunt.) Graecis unica dictio est, ἐμωράνθησαν, id est, infatuati sunt.

Incorruptibilis dei.) ἀφθάρτου. quod aliâs uertit, immortalis, ut primae Timothei primo, immortali deo, ἀφθάρτῳ θεῷ. & hoc sanè loco magis quadrabat. Opponit enim deum immortalem simulacro hominis mortalis, φθαρτοῦ, nisi quòd ἄφθαρτον plus quiddam

significat

significat, quàm ἀθάνατον. Nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἄφθαρτοι nequaquam.

In similitudine, pro Per assimilationem

In similitudinem imaginis.) ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. in similitudine imaginis, uel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Neque enim sentit illos uertisse dei gloriam in imaginem hominis, sed aliter sensisse de deo quàm oportebat, quum illi cui simile nihil est in rebus corporeis affingerent imaginem hominis: Atque ita dictum est in similitudine, quasi dicas, per assimulationem imaginis. Ad eundem modum paulo post μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει. id est, Transmutauerunt ueritatem eius in mendacio, ut utrobique sit auferendi casus, non accusandi. Nec enim uerterunt ueritatem dei in mendacium, sed quum ipsi uersarentur in mendacio, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes quàm est. Certe, In mendacio, habebat uetustissimus codex è bibliotheca S. Donatiani. Si hominem pro deo coluissent, magna erat in conditorem contumelia, leuior tamen fuisset insania: nunc simulachrum mendacium uocat, quod specie mentitur hominem aut aliud animal, quum nec uiuat nec sentiat. Præstabilior enim uiua simia, quàm simulachrum hominis.

In mendacio pro per mendacium

In desideria cordis.) ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν. id est, in concupiscentijs cordium suorum: non cordis, nec in desideria. Quo sane loco uideri poterat abusus præpositione id quod & aliâs facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus Tradidit, positum pro Destituit. Non enim illos deus adegit in concupiscentias fœdas, sed destituit suapte uicio illuc eũtes. Potest & sic accipi, ut in concupiscentijs dictum sit, per concupiscentias. In tantas turpitudines prolapsi sunt, illecti & abstracti suis ipsorum cupiditatibus, permittente deo. Nec emphasi caret quod cordium, dictum est multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

In cõcupiscentijs, pro Per cõcupiscẽtias

Corpora sua in semetipsis.) ἐν ἑαυτοῖς, id est inter sese: Significat enim, ni fallor, masculorum mutuum inter ipsos stuprum, & mutuum item coitum fœminarum inter ipsas.

Dei, pro Eius

Veritatem dei.) τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. id est, Veritatem eius: nempe dei. Alioqui quum mox præcesserit, Deus, duriusculum est subito repetere: quanquam hic uariabant Græcorum codices.

σεβάζομαι

Et coluerunt.) ἐσεβάσθησαν, id est, Venerati sunt, quod proprie dicimus de ijs quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβαστὰ, id est, augusta dicuntur. Quod sequitur, ἐλάτρευσαν, seruierunt: nos uertere maluimus, coluerunt.

Potius quàm creatori.) παρὰ τὸν κτίσαντα, id est, Vltra eum, siue supra eum qui creauit, hoc est, plus honoris exhibuerunt rebus creatis, quàm illi qui creauerat. Hilarius libro De triade duodecimo: Seruierunt, inquit, creaturæ, præterito creatore, pulchre sensum exprimens.

Benedictus, laudandus

Qui est benedictus.) εὐλογητός. quod nos ob rudiores uertimus, laudãdus, εὐλογεῖν enim Græcis est honorifice loqui de quopiam, unde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur, beneque ominentur. Etiamsi hoc uerbum adeo passim receptum est in sacris literis, ut uix liceat mutare.

Passiones πάθη

In passiones ignominiæ.) εἰς πάθη ἀτιμίας. πάθη apud Græcos nonnunquam perturbationes animi sonat aut motus aut morbos, aut quod maxime placet Fabio, affectus. In tanta copia probatorum nominum, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo? Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effeminatam libidinem & Horatius morbum appellat. Cum grege turpium morbo uirorum. Porrò quod addidit, Ignominiæ: ex Hebraica sermonis proprietate sumptũ apparet, pro eo quod est, In affectus dedecorosos, siue contumeliosos, et ignominiosos. Siquidem libidinẽ contumeliam corporis appellat, ut paulo superius, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus interprete Hieronymo honorem uocat uxoris, si coitu non contaminetur. Honori uero apponitur ἀτιμία.

Passiões ignominiæ, pro Ignominiosis

Nam & fœminæ illorum commutauerunt naturalem usum fœminæ.) Postrema uox fœminæ θηλείας additur in nonnullis Græcorum codicibus, sed mendose, ni fallor, uidelicet ex proxima parte huc adiecta.

Merces ἀντιμισθία

In desiderijs suis.) ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, id est, In appetentia sua, siue quod malim sui: ut intelligas masculorum mutuam inter ipsos appetentiam.

Et mercedem quam.) Græce significãtius est ἀντιμισθίαν: quasi pensationem dicas, aut

aut repensationem, ac præmij retributionem, seu mercedem meritis respondentem. Sunt
enim quædam flagitia eiusmodi, ut non solum ipsa sint scelera, uerum etiam scelerum poe-
næ. Augustinus aduersus Iulianum lib. 5. cap. 3. aliquoties citat, mercedem mutuam, uelut
exprimens uim præpositionis ἀντὶ: Nam ἀντικατηγορία dicitur accusatio mutua. Verum
non est hoc perpetuũ ei uoci, nonnunquam enim redditionẽ indicat tantũ, quemadmodũ
latinis re, in respondere & rependere: et tamen non absurde diceretur mutua, si merces mer
cedi rependeretur, sicut mutuum amat, qui respondet in amore: uerum hic peccatori repen
ditur pœna, non peccatum peccato. Multo uero absurdius, si mutuam referas ad personas
miscentes obscœnam uoluptatem.

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus: sed uterque redditur Græcis uerbis,
καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Siue enim accipis hũc sensum, Et quemad- *Duplex sensus*
modũ non probauerũt, hoc est, noluerũt deũ habere in agnitione. nam hic agnitio magis
est quàm cognitio, & cognitũ utcunq; noluerũt agnoscere: uidetur deesse articulus τὸ τὸν
θεὸν ἔχειν. Siue hunc, quemadmodũ nõ probauerũt quod deus agnosceret & sciret omnia,
quo ueluti nihil intelligente licenter peccabant. uidetur accusatiuus deesse quem exigebat
uerbum ἔχειν, qui exprimeret quid deus haberet in noticia. Et quanquam alicubi uidentur
usurpare ἐπίγνωσιν pro γνῶσιν, id est, Agnitionem pro cognitione, tamẽ horum nominum
differentia notatur & ab Hieronymo nostro, & à Græcis interpretibus. Hoc sanè loco pul
chre conueniebat agnitum. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum, at hic negat agni
tum. Cognoscere est intelligẽtis: agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium,
uerum dum dissimulat se debere, non agnoscit. Theophylactus admonet hic ἐδοκίμασαν, *Cognoscere Agnoscere*
positum pro ἔκριναν, id est non uisum est eis, ut intelligas incusari nõ inscitiam sed peruer-
sam uoluntatem. Nam probandi uerbũ Latinis anceps est: Probat qui approbat, probat,
qui tentat, probat, qui docet argumentis. Sensus igitur iuxta Græcos interpretes sic fermè
habet, Non uisum est illis deum quem cognoscebant, agnoscere ac uenerari.

In reprobum sensum.) εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Non est hic sensus αἴσθησις, quod genus sunt ui-
sus, auditus, sed νοῦς, hoc est mens. unde dilucidius erat, in reprobam mentem. Est autem fe
stiua uocum affinitas in ἐδοκίμασαν, & ἀδόκιμον, id est, Probauerunt & reprobum. Nam hic
probari dicitur quod placet, & ἀδόκιμον, quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quę
commemorat flagitiorum portenta, quæ execrantur & ipsi ethnici.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθήκοντα, Sensus est, indigna se, hoc est, quæ tales uiros
dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit ad uerbũ quod præcessit, tradidit. At con-
modius referuntur ad infinitum uerbum ποιεῖν. quod posteaquam mutauerit in alium mo
dum, mutandi simul erant accusatiui in nominatiuos, ut facerent quæ non cõueniebant,
repleti omni iniquitate.

Auaricia.) πλεονεξία. Quod aliquoties uertit rapinam, aliquoties fraudem, nonnunquam *Auaricia πλεονεξία*
auariciam. Est autem πλεονεκτεῖν uerbum compositum à πλέον ἔχειν, hoc est, à plus haben-
do. quo Græci utuntur cum quis sibi plus usurpat quàm ius est, aut potiores partes, frau-
datis etiam cæteris occupat. inde πλεονέκτης & πλεονεξία. Non solum autem nullus auarus
est qui non sit idem fraudator, sed ne diues quidem ullus, qui nõ aut iniquus sit, aut iniqui
hæres, si prouerbio credimus. Cæterum quoties incidit huiusmodi nominum catalogus,
nonnihil dissonant exemplaria, siue Græca consulas, siue Latina. id quod obliuione nota
riorum accidit quod difficile sit huiusmodi meminisse. Nec usquequaq; probo quorũdam *Anxia diligẽtia in nominibus congestis*
nimis anxiam in hisce rebus diligentiam, qui numerum quoque putant obseruandum in
congesta nominũ sylua, uelut cum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Galatas, quorsum
attinet numerare fructus spiritus: cum opera carnis, neq; numero, neque generibus respon
deant, denique catalogo adijcitur, & his similia.

Nequitia.) κακία. Quæ dictio Græcis nunc uitium sonat & opponitur ἀρετῇ. Aliquan- *Nequitia, pro malicia*
do ignauiam, unde ἐκκακεῖν deficere ac delassari, nonnunquam afflictionem. quod rectius
tamen κάκωσιν dicimus. Hoc loco maluissem uertere, maliciam, quæ apud Senecam sim-
pliciter usurpatur pro uitio. alioqui peruersitatem sonat, cum quis data opera male agit.
At πονηρίαν uertit, maliciam, quæ uox aliquando non solum maliciam significat, sed uer- *πονηρία*

ſutiam & aſtutiã. unde ꝓxime præcedit auariciã uelut illius germana. Neq̃tia uero ꝓprie ad libidinẽ & luxũ pertinet, q̃d hæc uitia hominẽ perditũ & nihili declarẽt, & ab omnibus cõtẽni ſoleãt his obnoxij. Eſt aũt Græca legẽtibus nõ ingrata affinitas in πορνείᾳ & πονηρίᾳ.

Adnominatio Inuidia, homicidijs.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas eſt in φθόνου, φόνου. Quanquam cæde, potius eſt, ſingulari numero quàm homicidijs.

Malignitas pro aſperitate morũ Malignitate.) κακοηθείας. Quod magis ſonat morũ aſperitatem ac difficultatem. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati ſeu candori, & maligne laudat, qui parce ac pro pemodum inuide laudat, & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos καταλάλους, id eſt, Obtrectatores. nam detra hit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

θεοσυγής Deo odibiles.) Vnica uox eſt apud Græcos θεοσυγεῖς, & magis ſonat, quibus deus eſt inuiſus, quàm, quos deus habet inuiſos. Atq; ita interpretãtur Græcanica ſcholia, licet Theo phylactus utroq; modo interpretetur, Chryſoſtomus nõ attingit. Cyprianus item in epiſto la quarta libri primi legit, deo abhorrentes. nimirũ ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, ſcientiam uiarum tuarum nolumus. Iulius Pollux inter uocabula quibus impieta tem exprimimus commemorat & θεοσυγής, admonens eam uocem eſſe tragicam.

Contumelioſos.) ὑβριστάς, id eſt, Feroces & per uim alios opprimentes. quaſi dicas, iniuri atores, unde mox ſubijcit huic cognatum uitium, ὑπερηφάνους, ſuperbos.

Elatos.) ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα uertit glorioſum, quẽ & faſtuoſum recte dixeris. Vox dicta Græcis παρὰ τὸ ἐν ἄλῃ ζῆν, quod impoſtores eiuſmodi ſubinde mutare ſolent locũ, quo facilius fallant quibus ſunt ignoti. ἀλαζὼν diuerſus eſt ab eo quem εἴρωνα uocant Græci. Siquidem ille præ ſe fert & oſtentat quod non eſt, hic diſſimulat quod eſt.

Inuentores malorũ.) ἐφευρετάς, id eſt, Adinuẽtores: Siue quod in rebus per ſe bonis aliq̃d admiſceãt mali, ſiue quod ſemper addant mala malis. Semper enim malum è malo gignit.

Non obediẽtes.) ἀπειθεῖς, id eſt, Immorigeros, ſeu inobedientes, ſiue intractabiles. nec hic opus erat periphraſi.

Adnominatio Inſipientes, incompoſitos.) Rurſus eſt iucundiſſima uocũ affinitas in Græco ſermone, quam interpres nec affectauit, nec potuit reddere. ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους. Theophylactus incompoſitos, interpretatur, infidos, minimeq; tenaces pactorum, ac lubricæ fidei in conuen tis, quod paciſci Græcis dicatur & συντίθεσθαι, & conuenta, συνθῆκαι. Porrò ἀσυνέτους uocat quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & ſine qua homo deſinit eſſe homo.

ἄστοργος Sine affectione.) ἀστόργους. Vt ne excutiã interim quod interpres abuſus eſt, affectione pro affectu, cum multum interſit. Affectibus carere iuxta Stoicos ſumma laus eſt, ſic apud nos quoq; malis uacare affectibus, laudi ducitur. At στοργὴ non ſimpliciter affectum ſignificat, ſed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tangũtur erga liberos, ac uiciſsim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eò proceſſerunt in uitijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipſum naturæ ſenſum obſurduerint, ἄστοργοι uocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus, Nec amat, nec amatur ab ullo. Chryſoſtomus ita connectit has uoces enarrãs, ἀσυνθέτους, ἀσπόνδους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας: quaſi prima pertineat ad naturalẽ omniũ animantiũ affectũ, quo communi ſpecie conciliantur, ut homo ho mini, lupus lupo: Secunda ad fœdera ciuilia, quæ fiunt ex pactis, tertia ad affectus propinquitatis aut affinitatis, quarta ad affectum miſericordiæ, quo & hoſtiũ malis indoleſcimus interdũ. Exaggerat autẽ, quod ad omnes hos naturæ affectus obſurduerit illorũ impietas. Eundem uocũ ordinem ſequitur Theophylactus: ἀσυνθέτους, interpretãs τοὺς συμπεφωνημένοις οὐκ ἐμμένοντας, id eſt, non perſiſtentes in conuentis.

Sine fœdere Abſq; fœdere.) Quæſo quid hoc eſt, ſine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœ dera, an eos potius, qui nullis fœderibus coërcẽtur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœ difragos dicere potius debuit. Quanquam aliâs Græci ἄσπονδον uocant irreconciliabilem,

ἄσπονδος ut ἄσπονδος πόλεμος. & σπονδὴ ſodalitatẽ quoq; ſignificat, ut intelligas, intractabiles, ſibi uiuentes, erga neminem iure neceſſitudinis utentes. Hic συναθροισμός, id eſt, Congeries uocũ & ἀσυνδέτων mire facit ad orationis impetũ ac uehemẽtiã. Et παρονομασία non ſolum ad iucunditatem facit, uerum etiã ad odium & inculcationem rei moleſtæ: ueluti ſi dicas de manifeſto mendacio, hoc neq; ſcriptũ, neq; pictũ eſt uſquam.

Sine

sutiam & astutiã. unde ꝓxime præcedit auariciã uelut illius germana. Neq̃tia uero ꝓprie ad libidinẽ & luxũ pertinet, q̃d hæc uitia hominẽ perditũ & nihili declarẽt, & ab omnibus cõtẽni soleãt his obnoxij. Est aũt Græca legẽtibus nõ ingrata affinitas in πορνείᾳ & πονηρίᾳ.

Adnominatio Inuidia, homicidijs.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas est in φθόνου, φόνου. Quanquam cæde, potius est, singulari numero quàm homicidijs.

Malignitas pro asperitate morũ Malignitate.) κακοηθείας. Quod magis sonat morũ asperitatem ac difficultatem. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati seu candori, & maligne laudat, qui parce ac propemodum inuide laudat, & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos καταλάλους, id est, Obtrectatores. nam detrahit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

θεοστυγής Deo odibiles.) Vnica uox est apud Græcos θεοστυγεῖς, & magis sonat, quibus deus est inuisus, quàm, quos deus habet inuisos. Atq; ita interpretãtur Græcanica scholia, licet Theophylactus utroq; modo interpretetur, Chrysostomus nõ attingit. Cyprianus item in epistola quarta libri primi legit, deo abhorrentes. nimirũ ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, scientiam uiarum tuarum nolumus. Iulius Pollux inter uocabula quibus impietatem exprimimus commemorat & θεοστυγής, admonens eam uocem esse tragicam.

Contumeliosos.) ὑβριστάς, id est, Feroces & per uim alios opprimentes. quasi dicas, iniuriatores, unde mox subijcit huic cognatum uitium, ὑπερηφάνους, superbos.

Elatos.) ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα uertit gloriosum, quẽ & fastuosum recte dixeris. Vox dicta Græcis παρὰ τὸ γῆν ἀλᾶν ζητεῖν, quod impostores eiusmodi subinde mutare solent locũ, quo facilius fallant quibus sunt ignoti. ἀλαζὼν diuersus est ab eo quem εἴρωνα uocant Græci. Siquidem ille præ se fert & ostentat quod non est, hic dissimulat quod est.

Inuentores malorũ.) ἐφευρετάς, id est, Adinuẽtores: Siue quod in rebus per se bonis aliq̃d admisceãt mali, siue quod semper addant mala malis. Semper enim malum è malo gignit.

Non obediẽtes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeros, seu inobedientes, siue intractabiles. nec hic opus erat periphrasi.

Adnominatio Insipientes, incompositos.) Rursus est iucundissima uocũ affinitas in Græco sermone, quam interpres nec affectauit, nec potuit reddere. ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους. Theophylactus incompositos, interpretatur, infidos, minimeq; tenaces pactorum, ac lubricæ fidei in conuentis, quod pacisci Græcis dicatur & συντίθεσθαι, & conuenta, συνθῆκαι. Porrò ἀσυνέτους uocat quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & sine qua homo desinit esse homo.

ἄστοργος Sine affectione.) ἀστόργους. Vt ne excutiã interim quod interpres abusus est, affectione pro affectu, cum multum intersit. Affectibus carere iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoq; malis uacare affectibus, laudi ducitur. At στοργὴ non simpliciter affectum significat, sed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tangũtur erga liberos, ac uicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eò processerunt in uitijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum obsurduerint, ἄστοργοι uocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus, Nec amat, nec amatur ab ullo. Chrysostomus ita connectit has uoces enarrãs, ἀσυνθέτους, ἀσπόνδους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας: quasi prima pertineat ad naturalẽ omniũ animantiũ affectũ, quo communi specie conciliantur, ut homo homini, lupus lupo: Secunda ad fœdera ciuilia, quæ fiunt ex pactis, tertia ad affectus propinquitatis aut affinitatis, quarta ad affectum misericordiæ, quo & hostiũ malis indolescimus interdũ. Exaggerat autẽ, quod ad omnes hos naturæ affectus obsurduerit illorũ impietas. Eundem uocũ ordinem sequitur Theophylactus: ἀσυνθέτους, interpretãs τοὺς συμπεφωνημένοις οὐκ ἐμμένοντας. id est, non persistentes in conuentis.

Sine fœdere Absq; fœdere.) Quæso quid hoc est, sine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœdera. an eos potius, qui nullis fœderibus coërcẽtur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœdifragos dicere potius debuit. Quanquam aliàs Græci ἄσπονδον uocant irreconciliabilem,

ἄσπονδος ut ἄσπονδος πόλεμος. & σπονδὴ sodalitatẽ quoq; significat, ut intelligas, intractabiles, sibi uiuentes, erga neminem iure necessitudinis utentes. Hic συναθροισμός, id est, Congeries uocũ & ἀσύνδετον mire facit ad orationis impetũ ac uehemetiã. Et παρονομασία non solum ad iucunditatem facit, uerum etiã ad odium & inculcationem rei molestæ: ueluti si dicas de manifesto mendacio, hoc neq; scriptũ, neq; pictũ est usquam.

Sine

uerunt immortalis dei gloriã imagine effictа ad similitudinem mortalis hominis, & uolucrum & quadrupedũ ac serpentium. Et quoniã adulterauerũt ueritatem dei mendacio, & coluerũt ac uenerati sunt creaturam potius quàm creatorem, nec placuit illis deum agnoscere, ut hactenus sit congeries causarũ, mox cõiungãtur malorũ species in quæ tradiderit illos. Propter hæc omnia tradidit illos deus in desideria cordis sui, & in immundiciã, ut contumelijs afficiãt corpora sua: & tradidit eos deus in affectus probrosos, ut fœminæ eorum inuerterent naturalẽ usum in eum qui est cõtra naturã, similiter & masculi. Sed & tradidit illos deus in reprobam mentẽ, ut faciãt ea quæ non cõueniunt, qui erant repleti omni iniquitate, libidine, fraude, auaricia, malicia, plenicꝫ erant liuore, homicidijs, cõtentione, dolo, ac cæteris malis quæ cõmemorat. Quicꝫ cum cognouissent iustitiam dei hanc esse, ut qui talia agũt, digni sint morte, non solũ qui faciũt illa, sed & qui cõsentiunt facientibus. Et ideo pro omnibus his malis inexcusabiles erũt, dum alios iudicãt ac damnãt super his quæ committunt ipsi. Nam de se pronũciat, qui alterũ punit ob ea quæ ipse committit. Hunc lectionis ordinem indicauit Origenes. Sed interim ex hoc loco conijcere licet illum secus legisse quàm hodie legunt Græci, non finiens orationẽ ubi nos finem facimus capitis, sed connectens cum initio proximi capitis, propter quod inexcusabilis es ô homo. Atque hic sensus probe constaret, si ex Græcis uerbis elici quiret. Posset autẽ, unico addito articulo οἱ, ut legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι: Neque enim conuenit, opinor, tam crassum solœcismum tribuere Paulo, ut datiuum usurparit uice recti, hoc est, ποιοῦσιν, & συνευδοκοῦσι, pro ποιοῦντες & συνευδοκοῦντες. Et haud scio an interpres mutarit Græcam lectionem, Certe locis aliquot utitur paraphrastæ libertate.

Origenes secus distinguit quàm Græcorum libri.

Omnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρίνων, id est, Quisquis iudicas, uel quisquis es qui iudicas.

In quo enim alterum.) ἐν ᾧ γάρ. Sensus est, aliũ iudicando teipsum cõdemnas. hoc est, eo ipso quod iudicas, te cõdemnas. id habet proprietas Græcanici sermonis. Ita Petri 1. cap. 2. ἐν ᾧ καταλαλοῦσι. Hæc enim proprie dicũtur in magistratus & cẽsores morũ, dum in alium fers sententiã, in te ipsum fers: quemadmodum legimus Dauid in seipsum mortis sententiam pronunciasse. Est quiddã alioqui duriusculũ, in numero repente mutato, in quo, & eadem enim agis. Præterea quum subijcit, eadem enim agis, &c. propemodũ eandem repetit sententiã, ni legas iuxta nostram annotationem.

Eadem enim quæ iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων, id est, Eadem facis tu qui iudicas, uel tu ille iudicans. Quanquam hic error uetustos etiã codices occupauit, siue quod facillimus sit lapsus in qui & quæ, siue quod nonnulli legerint pro ὁ κρίνων ἃ κρίνεις. Cæterum nec ex Origenis, nec ex Chrysostomi, nec Theophylacti interpretatione, nec Ambrosij, liquet quid legerint hac quidem in parte, nisi quod in Grę̨cis constanter habetur ὁ κρίνων.

προσονομασία non reddita

Iudicas, condemnas.) κρίνεις κατακρίνεις. Iucunditas Græcanicæ figuræ non potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia nõ respondeat in Latinis uocibus.

Bonitas pro benignitate

Diuitias bonitatis eius.) ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarũ uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur, quoties ingentẽ rei cuiuspiã uim & copiam uult intelligi. Porrò bonitatis nõ est ἀγαθοσύνης, quod eam significat bonitatem quæ opponitur πονηρίᾳ, id est maliciæ, sed χρηστότητος, quæ benignitas Latine dicitur: eam ita finiunt philosophi, Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita. unde Græca uox ab utilitate dicta est. Quanquam eadem accipitur pro cõmoditate suauitatecꝫ morum, qua nos faciles ad uitæ consuetudinem præstamus. Siquidem usum pro familiaritate siue consuetudine dicunt & Latini. Et Græci uehementer comes ad congressum ac blandiores χρηστολόγους appellant. Nec multum abest bonitas à benignitate. Etenim cum deos bonos uocant, beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod præterquam quod certum, etiã dilucidius erat, & ad hunc locum accommodatius, sequi maluimus. Lenitatem autem & mansuetudinem dei, quodcꝫ minime sit austerus, χρηστότητα uocat.

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est, Ignorans, astipulãte uetustissimo codice Donatiani. Participium est apud Græcos, & à superioribus pendet. Et ita refert Hieronymus in Ezechielem.

Quod bonitas dei.) ὅτι τὸ χρηστόν. Adiectiuũ nomen posuit loco substantiui, estcꝫ eadem dictio quam mox exposuimus.

Ad pœnitentiam te adducit.) ἄγει, id est Ducit, hoc est allicit & inuitat. Hieronymus in

in Ezechielem uertit, prouocat. Alioqui idem est adducere, quod perducere.

Cor impœnitens.) Significantius Græce ἀμετανόητον, quasi dicas, impœnitibile, quodque nulla dei beneficentia possit ad pœnitentiam adduci. Porrò μετάνοιαν recte uerteris, & resipiscentiam, & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus homo sentiat se peccasse, à μετὰ post, & νοεῖν intelligere. *Impœnitentes*

Thesaurizas tibi.) θησαυρίζεις σεαυτῷ, id est, Thesaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pronomen compositum, significans ipsum sibi causam esse tanti mali, cum bonitas dei illum aliò prouocet. Miror autem cur interpretem Græca uox tantopere delectet, cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam irã, ut tandem uniuersa depromatur more thesauri. *Thesauro recondito*

Reuelationis iusti iudicij.) Græci diuidunt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est, Reuelationis & iusti iudicij. Quanquam Græcis iusti iudicij unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret nouato uerbo, diuinum iudicium à nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabitur, & innocẽs damnatur. Tribus notis signauit eundem diem. Iræ quod tum misericordiæ locus nõ erit: Reuelationis, quod omnia nuda erũt quæ nunc latent: Et iusti iudicij, quod recte pro cuiusque meritis pronunciandum est. Atque ita deprehendet legisse Theophylactum, quisquis huius interpretationem attẽtius legerit. Certe contextus sic habet, & apud hunc & apud Chrysostomum. Attamen in nonnullis Græcorũ exemplaribus non additur tertia coniunctio, ut sit sensus. In eo die quo impij nõ bonitatem dei quam contempserũt, sed iram, hoc est, iustitiam & ultionem experturi sunt, quoque aperietur diuinum iudiciũ, quod interim latet apud mortales. *Variãt Græci*

Secundum opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Iuxta facta. & Sua, non eius, Nisi mauis ipsius, quod pronomen ad reciproci naturam proxime accedit.

Secundum patientiam.) καθ᾽ ὑπομονὴν, id est, Perseuerantiam aut sustinentiam boni operis, hoc est, quod perseuerauerit in bono opere.

Quærentibus uitam.) Hic locus parum cõmode redditus est, cum Græca lectio, siquis attendat, pulchre habeat, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ᾽ ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est, Qui reddet unicuique iuxta opera sua: his quidem qui per perseuerantiam operis boni, gloriam, & honorem, & immortalitatem quærunt, siue quæsierunt, uitam æternam. ut ζωὴν αἰώνιον referatur ad uerbum, ἀποδώσει, id est, reddet, τοῖς articulus ad participium ζητοῦσι, ut sit sensus, his qui hic quærunt gloriam illam, et honorem, & immortalitatem, perseuerantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, nimirum id quod quæsierũt. E diuerso qui maluerunt esse contentiosi, nec obedierunt ueritati, ijs uentura est ira, &c. Ad hũc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait, Quærentibus, inquit, gloriam & honorem & incorruptionem, pro boni operis patientia uita dabitur æterna: ac mox. Nunc quidem gloriam & honorem requiramus. Ad eundem modum legit & exponit Theophylactus Archiepiscopus Bulgariensis & Chrysostomus, ac cætera Græcorũ scholia, ut intelligamus hoc egregium præmium dari, sed ijs modo qui ambierint, ambiri autem recte factis: & ingens est exemplariorum consensus. Distinctio quidem sermonis eadem est apud utrunque. Theophylactus tamen apertius hos accusatiuos, gloriam & honorem & incorruptionem refert ad participium ζητοῦσι, quàm Chrysostomus. Nescio quid sequutus Ruffinus libro περὶ ἀρχῶν tertio, locum hunc ita refert. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloria et incorruptio, qui quærunt uitam æternam. His autem qui ex contentione: & qui non credunt quidem ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, &c. Vt in utraque parte subaudiatur uerbum erit. Tametsi constat Ruffinum esse parum bonæ fidei interpretem. Atque hæc uersio præbet occasionem alterius lectionis, quæ constabit translata in proximum locum hypostigme, ut primores accusatiui gloriã, honorẽ & incorruptionem pertineant ad uerbũ præcedens, reddet, uitam æternã, ad participiũ quærentibus, ut hic sit ordo, His qui sunt iuxta patientiam boni operis, quærẽtibus uitam æternam, dabit gloriam, honorem &c. Vt post boni operis, ponatur hypostigme, & subaudiatur uerbum sunt, quod interpres in altera parte expressit, τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, his qui sunt ex contentione. Hanc lectionem sequutus uidetur Ambrosius, & hoc sane loco Ruffinus. Quæ mihi quidem nõ displicet, sed neutram *Manifesta deprauatio in nostris libris* *Locus lõge aliter expositus*

dilucide expressit interpres, eo quod participium nō uerterit in uerbum, quum articulum uerterit in pronomen, his qui quærunt, ut respōdeat diuersæ parti, his uero qui sunt ex contentione, Nam contentionem opposuit patiētiæ. Nec multum est discriminis inter sententias duas, quas facit aliter posita hypostigme. Nihil enim refert utrum bonis operibus ambiatur uita æterna, an gloria, honor & immortalitas, quū hæc omnia nobis sit deus. Porrò ne quem offendat quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatē, uertit ad eundem modum Ambrosius in epistola priore ad Timotheum capite primo, ἀφθάρτῳ, immortali deo, & eodem pacto legit Ecclesia. Imò ea uis est Græcanicæ dictionis. Nam incorruptio an Latina uox sit nescio.

ἀφθαρσία immortalitas

Ex contentione contentiosi

Ex contentione.) τοῖς δ' ἐξ ἐριθείας, id est, Contentiosis, ut annotauit & Theophylactus, siue Qui sunt ex contentione. Nam Græci τοὺς ἐκ στοᾶς Stoicos uocant, & Paulus τοὺς ἐκ περιτομῆς circuncisos appellat.

Non acquiescunt.) Græcis unica uox est, & participium ἀπειθοῦσι, id est, Nō parentibus siue obtemperantibus, neque redditur apud nos iucunditas Græci sermonis quam habet ἀντίθεσις ἀπειθοῦσι & πειθομένοις, id est, Non obtemperātibus & optemperantibus.

ἀντίθεσις non reddita

Iudæi primum & Græci.) In his quoque est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus, τε καὶ, Iudæiq́ primum & Græci. Opinor autem aduerbiū primum ad utranque gentem pertinere, Iudæorū & Græcorum, ut accipiamus, sicut Christi gratia primum prodita est Iudæis & Græcis, ita pœnam his potissimum infligendam si donum oblatum aspernentur.

Acceptio personarū

Acceptio personarum.) προσωποληψία, Vnica uox est, quæ significat respectum personæ, cum huic magis fauemus quàm illi, non ob ipsius rei, sed personæ discrimen. Huic opponitur quod paulo superius dixit, δικαιοκρισίαν, id est, Rectum iudiciū. Acceptio personæ Latinis auribus nihil significat, tametsi frequens est in sacris literis: προσωπόληπτοι uero magis uidentur appellari, quos cepit personæ fauor, quàm qui accipiunt, quemadmodum & δωροπόληπτοι & νυμφόληπτοι, dicūtur. Nec magis ad personā pertinet hæc uox quàm ad faciem. Certe sic alicubi, negat deum iudicare secundum faciem.

Sine lege peccauerunt.) Græcus sermo festiuior est per aduerbium ἀνόμως, quasi dicas, illegaliter siue exlegaliter, quod utrobique dictum est. Nam exlegem legimus pro ἄνομος. Quanquam totus hic sermo, repetitione dictionū, & contrariis inter se relatis, picturatus, ac membrorum numeris modulatus est, ἀνόμως ἀνόμως, ἐν νόμῳ, διὰ νόμου, ἥμαρτον ἥμαρτον, ἀπολοῦνται, κριθήσονται.

Sine lege

Sine lege peribunt.) Græcis est καὶ ἀπολοῦνται, id est, Et peribunt, ut intelligas reddi similitudinem. & talem fore exitum, qualis fuerat uita.

Factor legis

Sed factores legis.) ποιηταὶ, id est, Qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt legem.

Eiusmodi legem.) Gręcis est οὗτοι, id est, Hi, non eiusmodi. Interpres legisse uidetur τοιοῦτοι, nec ad sensum refert.

Scriptum in cordibus.) Scriptum, nomen est Græcis, non participiū, γραπτὸν, quasi dicas, scripticium, ut opponatur illi quod ἄγραπτον uocant iureconsulti, ius nō scriptum.

Testimonium illis reddente &c.) συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, id est, Simul testificāte ipsorum conscientia. Nam illis, apud Grecos non est: ut intelligas conscientiam illorum consentire cum iudicio dei.

Interpres palàm dormitās

Cogitationū accusantium.) Mire dormitauit interpres, cum uerso altero genitiuo Græco in ablatiuū Latinum συμμαρτυρούσης, alterū relinqueret. Vertendū erat, Cogitationibus inuicem accusantibus, aut etiā defendentibus. Atque ita recenset Hieronymus, edisserens Ezechielis caput decimum sextū. Ad eundē modū legit Ambrosius interpres. Itidem Augustinus cum aliàs frequenter, tum libro de Ciuitate dei uigesimo, cap. 26. Quanquam aliter citat exponens sermonem domini in monte habitum, si tamen codex mendo uacat. Solent enim scribæ citationes ueterum ad hanc uulgatam æditionem emendare. Nec secus legit interpres Origenis in hāc epistolam, quisquis is fuit. Qui nolūt interpretem usquam errasse, & eum spiritu sancto suggerēte uertisse, uel unum hunc locum si possint expediant. Atqui huius unius loci tam insignis supinitas & oscitantia tam euidens, satis argumento potest

potest esse, quantum illi fidendum sit in alijs. De commoditate sermonis loquor, nō de sententijs. Nec est necesse ut spiritui sancto tribuamus omnia. Quidam hos genitiuos cogitationum referre conantur ad uocē quæ præcesſit, conſcientia, cōſcietia cogitationum. Verum id perquam durum est. Mea sentētia non potest melius excusari interpres, quàm si dicamus tum temporis uulgus ad imitationem Græcorū ita solere loqui, cui nauabat hanc operam potius quàm eruditis.

Si autem.) Verior & antiquior apud Græcos scriptura est, ἴδε, id est, Ecce, non εἰ δὲ id est, si uero. Alioqui non satis cohæret ordo cum eo quod sequitur, Qui ergo aliū doces. Quanquam Ambrosius legit εἰ δὲ, si modo libri non fallunt, tum Origenes & Theophylactus. Neque quod ad sensum attinet quicquam est incommodi, nisi quod, ut modo dixi, duriusculе cohærent quæ sequuntur. Qui igitur doces alium &c. Quanquam hoc quoq; neque nouum est in Paulo, & alioqui tolerabile. *ἴδε εἰ δὲ*

Probas utiliora.) τὰ διαφέροντα, id est, eximia siue egregia. Interpres legisse uidetur συμφέροντα, id est, utilia siue conducibilia. Demiror autem cur Theophylactus διαφέροντα uoluerit interpretari pro συμφέροντα, nisi forte loquuntur Græci more Latinorum, ut dicant interesse cuiuspiam, quod ad rem illius pertineat. Cæterum probas hoc loco est δοκιμάζεις, hoc est, Comprobas, quod est iudicio ac uelut exploratum approbare. *διαφέρειν differre διαφέρειν excellere*

Instructus per legem.) Græce est κατηχούμενος, id est, Eruditus siue initiatus, & institutus. Est autē uerbum Paulo peculiare, quod uidetur esse dictum à uoce qua olim mysteria tradebantur, quæ nefas erat libris cōmittere. Eodem usus est huius discipulus Lucas in præfatione Euangeliorum, ut illic indicatum est.

Magistrum infantium.) διδάσκαλον νηπίων. νήπιος, ut iam aliquot admonuimus locis cum ad ætatē refertur, significat infantem, cum ad animū significat parum eruditū, parum ingenio & usu rerū callentem. Hic tempestiuius erat, stultorū, insipientium aut puerorum. Quis enim docet infantes? Paruulorū erat tolerabilius, ut sæpe uertit aliàs. Nam hoc loco non est magister qui regat, sed διδάσκαλος, hoc est, qui doceat. Porrò quod mox præcessit παιδευτὴν anceps est nomen, commune tum ei qui instituit pueros, tum ei qui castigat & corrigit errātes. Apparet hic Paulum tacite alludere ad locum qui est apud Esaiam cap. 33. Vbi est scriba? ubi legis uerba ponderans? Vbi doctor paruulorum? *Infantes νήπιοι, quod solet uertere, paruulos*

Habentem formam.) μόρφωσιν, id est, Formationem, quasi dicas, instituendi, formandiq; rationem quam alijs præscribat, ut sunt & hodie qui profiteantur se posse formare cōsciențias singulorum. Itidem Iudei sibi placebant, quod proselytis ueluti stupidis, formam uitæ præscriberent. In hanc sententiam enarrat & Theophylactus, sed illud adijciens, fuisse qui μόρφωσιν hoc loco interpretarentur nō formam, sed mentitam & adumbratam imaginem iustitiæ, cum ita præciperent, Ne tetigeris, ne gustaueris, ne contrectaueris. *Forma μόρφωσις*

Inhonoras.) ἀτιμάζεις, id est, Dehonestas, siue ignominia afficis.

Blasphematur.) Græcis uox est βλασφημεῖται, quod Latine uertas licet, Male audit, siue maledictis afficitur. Testimonium quod adducit Paulus, Origenes refert ad Esaiam apud quē legis cap. 52. Quoniā ablatus est populus meus gratis, dominatores eius inique agunt dicit dominus, & iugiter tota die nomen meū blasphematur. Porrò hæc duo uerba, In gentibus, addita sunt ex æditione Septuaginta, qua Paulus hoc loco uidetur abusus. Alioqui ueritas Hebraica habet, Et iugiter tota die nomē meū blasphematur. Diuus Hieronymus locum hunc apud Esaiam edisserens, indicat & ad Ezechiel referri posse, apud quem legis cap. 36. Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierunt & polluerunt nomen sanctū meum, cum diceretur de eis, Populus domini iste est, & polluerunt nomen sanctum meum. Cæterum quid sibi uoluerit hoc loco Lyranus, uiderit ipse. Cōsentit enim nostra æditio cum Septuaginta & Hebraica ueritate. Nec hoc sanè loco ullū discrimen est, si qua fides habenda est uulgatis exemplaribus. Iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas lōge diligentior hoc loco nescio qua de causa, duplicem inducit lectionem, cuius equidē uerba nō grauabor ascribere, quo facilius sit lectori super hac re, uel iudicare, uel inquirere. Cum enim citasset locū qui est apud Esaiā: Dominatores eius inique agunt, & iugiter tota die nomen meum blasphematur, subijcit ex Hieronymo nimirum alterū testimoniū his quidem uerbis: Et Ezechielis 36, secundū aliam literā, ubi nostra sic habet, Nō propter uos ego faciam *Expensa Lyrani ac Thomæ opinio*

domus Israël, sed propter nomen sanctũ meũ, quod polluistis in gentibus. Hactenus Aquinas. Quæso quæ nã est alia lectio, siue ut ipsi uocant, litera, quæ dissideat ab altera? Excute, disquire, nihil huiusmodi reperies. Proinde conijcio Thomam aliò properantem, hæc non hausisse ex ipsis fontibus, sed ex aliorũ collectaneis. Sunt enim apud Ezechielem in eodem capite duo loca in consimilem sententiã. Prior est, quem nos modo citauimus, in quo nulla pugna est inter Hebræam ueritatẽ & æditionẽ Septuaginta. Alter qui nõ magno sequitur interuallo, repetẽs quod iam dictũ erat, quem citat Aquinas, Non propter uos ego faciam domus Israël, sed propter nomen sanctũ meũ quod polluistis in gentibus ad quas intrastis. Ac ne hic quidẽ ulla discordia est inter translationem Hieronymi & Septuaginta. Quod si quis nobis diffidit, cõferat utranq; æditionẽ coniunctam in operibus Hieronymi proxime æditis Basileæ. Iam uero quod Paulus admonuit Iudæos, id multo magis cauendũ est nobis Christianis, quorũ uita si nihil differat ab Ethnicorum uita, nisi titulo Christiani nominis, ac ceremonijs, cæteris in rebus par, aut etiã contaminatior, periculũ est, ne sanctissimũ illud Christi nomen polluatur, & cõtumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudęos & Turcas, si conspiciant nos non minus abiecte seruire libidini, nihilo moderatius inhiare lucris, non minus cupidos uindictæ, nõ minus timidos mortis, & auidos uitæ, non minus furiose belligerantes, tumultuantes, digladiantes, quamlibet leuibus de causis.

Impia uita Christianorũ facit ut Turcæ de Christo male sentiant

Per uos blasphematur.) Græce est δι' ὑμᾶς, id est, propter uos, ut intelligas non instrumentum, sed causam.

Non enim qui in manifesto Iudæus.) Hoc loco breuitatẽ quam Græcis adferũt articuli præpositiui, nos quo dilucidior esset sensus, cõplusculis uerbis explanauimus, sed ita ut ne tantulũ quidẽ de sensibus immutaremus, in hunc modũ, Non is qui manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quæ in manifesto sit carnis circũcisio, circũcisio est, sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est, & circũcisio cordis circũcisio est, quæ spiritu cõstat nõ litera.

EX CAPITE TERTIO.

QVid ergo amplius.) περισσόν Græce aliquando superuacaneum significat, aliquando eximium, hoc est, ἐξαίρετον. Hic eximiũ pro excellentia accipitur, Sequitur enim τῷ ἰουδαίῳ, id est, In quo excellit Iudus.

Multũ.) πολύ. Sic & apud Græcos habetur per hypsilon. Quanquã legendum uidetur πολλή, & per duplex λ, & η, ut sit epitheton huius nominis utilitas, ὠφέλεια, πρῶτον, primum, hic ordinem significat sermonis, potius quàm præcipue.

Illis eloquia.) Illis, apud Græcos non est, sed interpres addidit necessario, ἐπιστεύθησαν, id est, Credita sunt eloquia, pro eo quod est, Concredita siue cõmissa sunt illis eloquia dei. Sic enim Græci loquuntur ἐνεχειρίσθην ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν, ἐπιτέτραμμαι τὴν δίαιταν, id est, Cõmissa mihi est hæc prouincia, delegata est mihi hæc cognitio, quasi Græce dicas, Creditus est hanc rem, & commissus sum hoc negocium: quemadmodum Latini dicunt, doctus sum grãmaticam. Porrò quod nos legimus eloquia, Paulo est λόγια, philosophatur nonnihil in hoc uerbo Origenes. Cæterum λόγια dixit oracula. quod is populus seruabat oracula, alijs magis profutura quàm ipsi, & tenebat non intellecta, Sic enim Hesychius interpretatur, λόγια, θέσφατα, μαντεύματα, φῆμαι, χρησμοί, id est, Numinum responsa, uaticinia, rumores, oracula. Et in hũc sensum frequenter repetitur apud Aristophanem in Equitibus. Apud Latinos eloquium, pro eloquentia usurpauit Iuuenalis: Eloquium & famam Demosthenis.

Credita com missa

Euacuauit.) Græcis futuri tẽporis est καταργήσει, id est. Abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo uerbo frequẽter utitur diuus Paulus. Interpres sępenumero uertit destruere. ἀργὸν ociosum, inde καταργεῖν, ociosum & superuacaneum reddere.

Euacuare pro abrogare

Est autẽ.) γινέσθω Græcis est, sit, siue fiat autẽ deus uerax. Fortassis interpres uerterat esto, quemadmodum uertit interpres Theophylacti, falso Athanasij inscripti hactenus. positũ est autẽ γινέσθω pro φανερούσθω, ἀποδεικνύσθω, id est, declaretur, ostẽdatur. Neq; enim fieri potest, ut deus uerax nõ sit, sed nostra refert, ut talem esse intelligant homines. Quanquam potest esse δοξολογοῦντος, quemadmodum dicimus, Gloria tibi domine.

Est pro esto deprauate legimus

Absit.) Frequenter obuium apud Paulum. Græce est μὴ γένοιτο, id est, Ne sit, aut Ne contingat, siue Deus auertat, aut prohibeat. Est autẽ abominãtis sermo.

Vt iustificeris in sermonibus.) Testimonium est ex psalmo quinquagesimo, ut iustificeris. Et cum iudicaris, apud Græcos uerbũ est passiuum ἐν τῷ κριθῆναι uel κρίνεσθαι, ut alij legunt. Cæterum Hebræis בְּשָׁפְטֶךָ anceps est, utrũ de iudicato deo, an de iudicãte loquať. Hieronymus uidetur ita locũ hunc interpretari, ut intelligat deum iudicatũ, sed dum iudicatur ab incredulis, & ipsius declarari fidẽ in promissis & illorum uanitatẽ in iudicãdo. Sic est Omnis homo mendax, uel, quia pręstare non potest, quod pollicetur quantũ in ipso est, uel quod mendax sit quisquis diffidit dei promissis, cum ille nihil non præstet.

Mẽdax non qui mẽtitur, sed qui mentiri possit & solcat

Si autem iniquitas nostra iustitiam dei commendat.) συνίστησι, id est Constituit, hoc est, stabilit ac confirmat, fulcitq;. Quanquam & cõmendat recte uertit. Nam si Hesychio credimus, συνιστάνειν Græcis multa declarat, ἐπαινεῖν, φανεροῦν, βεβαιοῦν, προστιθέναι, id est, Laudare, illustrare, cõfirmare, adiungere siue cõmendare. Origenes ipse paulo post edisserens eum Pauli locum, Commendat autem charitatem suam deus in nobis, indicat, commendat idem pollere, quod confirmat aut amabilem facit.

Nunquid iniquus deus qui iram infert.) Origenes hunc edisserens locum siue mauis Hieronymus aut Ruffinus, ostendit in nõnullis Græcorũ codicibus legi: Qui infert iram aduersus hominem: nimirum ut pro κατ' ἄνθρωπον λέγω, id est, iuxta hominem dico, scribatur κατ' ἀνθρώπου: id est, aduersus hominem, omisso uerbo λέγω. Alteram lectionẽ interpres opinor Origenis adiecit inueniri in Latinorũ exemplaribus, nonnullis etiã Gręcorũ. Cum autem neutram reijciat lectionem, liberum erit cuique utram malit sequi. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legunt simul & interpretãtur κατὰ ἄνθρωπον λέγω, id est, Iuxta sensum humanũ loquor, respondẽs pro deo, quũ illius iudicia sint inscrutabilia. Hactenus imposuit mihi titulus & peroratio commentariorũ Origenis in epistolã ad Romanos ut crederem eos ab Hieronymo uersos, tametsi de phrasi dubitabã nonnihil, quę tamen hic mihi uisa est purior quàm in cæteris uersionibus est Ruffini. Magis autẽ offendebant admixta multa, quæ partim à Græco scriptore Romani sermonis ignaro dici non poterant, partim ex diametro pugnãt cum Origenis dogmatibus. Hieronymus autẽ in uertendo religiosior est quàm Ruffinus, qui non solum permittit sibi de suo sentẽtias aliquot intertexere, uerũ etiam totos libros prætermittit, & pro his suos supponit. Vnde propemodum pedibus eo in sententiam eorum qui putant hanc uersionem esse Ruffini. Nam titulum probabile est à scriba immutatum quo librum redderet uendibiliorem, gratiosi nominis lenocinio. Eiusdem artificio in peroratione bis Ruffini nomen mutatum est in nomen Hieronymi. Cæterum relictum est quod prodat fucum. Ait enim sese à Gaudentio urgeri, ut Clementem quem uertere instituerat, absoluat. Constat autẽ Clementem à Ruffino uersum, & Gaudẽtio inscriptum. Ruffinus apud multos audiebat Origenista, eoq; monet in peroratione ut omisso nomine interpretis, scriba ponat nomẽ autoris.

Distinctio uaria.

Iudicabit deus hunc mundum.) τὸν κόσμον, id est Mundum, non hunc mundum, quasi sit alius mũdus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa designetur.

Sicut blasphemamur.) Vsus est Græca uoce βλασφημούμεθα, id est, Male audimus, siue Male de nobis loquuntur homines.

Faciamus mala.) Non inepte omisit ὅτι, quod aliàs solet libenter addere, cum alioqui nihil sit opus.

Præcellimus eos.) προεχόμεθα. Eos apud Græcos non additur: sed tantum est præstamus, siue præcellimus, Siquidem Græci distinctionem subijciunt his uerbis, Quid igitur? Alioqui legi coniunctim poterat, In quo igitur præcellimus.

Causati sumus.) προῃτιασάμεθα, id est, Ante causam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et, coniunctio redundat.

Quia non est iustus.) ὅτι, Quia, redundat, quod erat omittendũ hoc sanè loco, quemadmodum paulo ante fecit.

Iustus quisquam.) οὐδὲ εἷς, id est, Ne unus quidem.

Requirens,) ὁ ἐκζητῶν, id est, Qui exquirat. Nam requirimus non quod uestigamus sed quod abesse dolemus. requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἀρᾶς, id est, Deuotione, execratione, siue imprecatione. Cæterum illud obiter admonitum lectorem uolo, testimonium hoc quod Paulus de ueteri sumpsit instru

mento

mento, uarijs ex locis esse contextum, atque, ut ita dicam, consarcinatum. Nam prima pars sumpta est de psalmo xiij. sed ita ut sententiã magis quàm uerba reddiderit Apostolus. Proximi duo uersus, Sepulchrũ patens est guttur eorum. Linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur: Venenũ aspidum sub labijs eorũ, centesimi xxxix. psalmi est. Rursum quod annectitur, Quorũ os maledictione & amaritudine plenum est, è nono psalmo desumptũ est. Porrò tres qui sequuntur uersiculi, Veloces pedes eorũ adeffundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in uijs eorũ. Et uiã pacis nõ cognouerũt &c. ex Esaia decerpti sunt. Vltimus autẽ uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorũ, in trigesimi quinti psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertexuit nescio quis psalmo xiij. quod idoneũ locũ non inueniret ad quem hoc Pauli referret testimoniũ, cum in Hebraicis codicibus non habeantur. Id indicauit Hieronymus, modo citatũ Esaiæ locum edisserens, & iterum copiosius, præloquens in commentariũ decimum sextum. Cæterũ quæ ex Esaia mutuatus est, habentur apud eum prophetã capite 59. iuxta Hebraicam ueritatẽ ad hunc modum, Cogitationes eorũ cogitationes inutiles, uastitas & cõtritio in uijs eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum.

Subditus obnoxius

Subditus.) ὑπόδικος. Quasi dicas obnoxius & reus. Nam δίκη Græcis, & crimen significat & causam, & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται. id est, Carent siue destituuntur, ad uerbũ sonat posteriorantur, quasi non assequentes quod optabant. Et gloria, Græcis est, non gratia, sicut legimus & in Latinis codicibus emendatioribus, δόξης τοῦ θεοῦ. Glorificatur enim deus in hoc, quod ex sua bonitate seruat humanum genus.

Iustificati gratis.) δικαιούμενοι. Participiũ est passiuũ, sed præsentis tẽporis. unde nos uertimus, Iustificantur autẽ, addita de meo coniunctiuncula, quo sensum redderẽ dilucidiorẽ.

Nunc autem sine lege iustitiæ de m. e.) Augustinus contra Pelagium & Celest. de gratia Christi lib. 1. cap. 8. indicat distinctionem huius sententiæ: pronunciandũ enim, Iustitia dei sine lege, nunc manifestata est. Aliquid esset quod dicit, si aduerbio præpositus fuisset articulus, νυνὶ δὲ ἡ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη. Id quoniam factum non est, intelligendum est iustitiam dei promulgatam esse omnibus, absq; præsidio legis profuturam. Quanquam ad sensum minimum refert quomodo distinguas. Augustini uerba subscribã. Quomodo ergo inquit, sine lege manifestata, si per legem testificata? Nõ ita sine lege manifestata, sed sine lege iustitia: quæ iustitia dei est. Hęc Augustinus. Scrupulus autẽ qui mouit Augustinũ nullius est momenti. Iustitia dei per fidem & gratiam manifestata est per aduentũ Christi, sed hoc futurum prædixerat lex.

Redemptio

Per redemptionem.) διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως. Quæ proprie est redemptio captiui, persoluto pro capite illius precio, quod Gallorũ uulgus appellat ranson. τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, & hic ἐν posita uidetur pro διὰ, quæ redemptio contingit per Christũ Iesum, hoc enim repetit, ut rursus excludat gloriam operum humanorum.

Propiciatorem.) ἱλαστήριον, id est, Propiciationem, seu magis propiciatoriũ, ut quod Origeni placet, respiciat ad propiciatorium Iudæorũ, Christi nostri typum, quemadmodum & sanguinis meminit. Ad eundẽ modũ exponit Theophylactus, & ante hũc Chrysostomus: postremo & Augustinus libro de spiritu & litera cap. 13. Forte interpres masculino genere accipit τὸν ἱλαστήριον, sicuti τὸν σωτήριον.

Ambrosius diuersa legens

Propter remissionem.) Mirum quod exemplar sequutus Ambrosius legat, Propter propositum præcedentium delictorum. Nam Græci πάρεσιν habent, non πρόθεσιν, nisi forte mendosus est codex Ambrosianus. Quanquã quod interpretans subijcit, Sciens deus propositum benignitatis suæ, subindicat illum propositum legisse non remissionẽ. Eodem modo legit Augustinus loco quem modo indicauimus.

In sustentatione.) ἐν τῇ ἀνοχῇ, id est, In patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est & tua, addidit interpres. Nam Græce est ποῦ οὖν ἡ καύχησις, id est, Vbi igitur gloriatio? atq; ita sanè absolutius est. Plurimum acrimoniæ addunt orationi percontationes eiusmodi, præsertim re iam argumentis euicta.

Arbitramur enim.) λογιζόμεθα οὖν, Reputamus siue colligimus igitur. Nam Theophylactus

ctus interpretatur συλλογιζόμεθα, uelut hoc iam argumentando collegerit.

ναὶ uertit imò

Imò & gentium.) Pro imò, Græcis est ναὶ, quod est affirmantis aduerbium, quasi dicas, nimirum & gentium.

Qui iustificat.) δικαιώσει, Iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui adhuc essent in Iudaismo seu paganismo. In codice diui Donatiani scriptũ erat iustificauit, b mutato in u, consonans, qua quidem in re subinde peccant scribæ.

Legem ergo destruimus.) καταργοῦμεν, id est, Irritam facimus, siue abolemus, ut paulo superius ostendimus. Porrò quod sequitur, Legem statuimus, ἱστῶμεν dictum est pro fulcimus seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans. Alioqui latinis aliud sonat statuere, nimirum decernere.

EX CAPITE QVARTO.

Distinctio uaria

QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secũdum carnem.) Incertum est utrò referatur hæc particula, secũdum carnem, ad Abraham patrem, an ad inuenisse. Scio in plerisque Græcorum codicibus hunc esse ordinem, Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundũ carnem? Verum secus legit Origenes, secus Ambrosius, secus habetur in uetustis Latinorum codicibus, nimirum hac distinctione, ut patrem nostrum, proxime adhæreat ad hanc particulam, Secundum carnem. Sentit enim Paulus, Abraham iuxta uocationem ad fidem, & gentium esse patrem, cæterum Iudęorum esse patrem duntaxat iuxta carnem. Sic etiam interpretatur Theophylactus, πατέρα δὲ, inquit, κατὰ σάρκα καλεῖ αὐτὸν, ἐκβάλλων αὐτοὺς τῆς κατὰ πνεῦμα συγγενείας, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνάγκην αὐτοῖς προστιθεὶς τοῦ μιμήσασθαι αὐτὸν κατὰ πάντα, id est, Patrem autem iuxta carnem uocat illum, excludens eos à cognatione spirituali, seu potius compellens eos, ut illum imitentur in omnibus. Similia Chrysostomus: πατέρα δὲ αὐτὸν κατὰ σάρκα ἐκάλεσεν, ἐκβάλλων αὐτοὺς τῆς πρὸς αὐτὸν γνησίας συγγενείας, καὶ προοδοποιῶν τοῖς ἔθνεσι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγχιστείαν, id est, Patrem autem illum dixit, excludens eos à uera Abrahæ cognatione, simulq; uiam aperiens gentibus ad affinitatem Abrahæ consequendam. Et tamen alium sensum indicat ordo Gręci sermonis, unde hyperbaton accipiamus oportet, Alioqui legendum erat, τί οὖν ἐροῦμεν ἀβραὰμ τὸν κατὰ σάρκα πατέρα εὑρηκέναι. Proinde non ueriti sumus pristino ordini reddere hunc sermonem. Quanquam haud me fugit Ambrosium sic locum hunc interpretari, ut Secundum carnem, referatur ad inuenisse: ut intelligamus adeo Mosaicam legem nõ posse præstare salutem, ut nec Abraham ipse quicquam consecuturus fuerit secundum carnem, hoc est per circuncisionem, nisi fidei merito placuisset deo.

Habet gloriam.) καύχημα. Gloriationẽ magis significat quàm gloriam, quemadmodũ & καύχησις, hoc est, Habet quod glorietur & iactet se.

Abram Abraham

Credidit Abraham.) Argutatur nonnihil Origenes, subhæsitans an hic uitio librariorum legatur Abraham pro Abram, hoc est trisyllabum nomen pro dissyllabo, quod id temporis quo promittenti credidit deo, nondum esset Abraham: sed Abram. Vnde consentaneum est illic apud Hebræos non haberi, Credidit Abraham deo, sed credidit Abram. Atque ita uerterunt Septuaginta ἀβράμ. Equidem laudo hominis diligentiam, & pudet nostræ oscitantiæ. Tamen hoc sanè loco, si sermo referatur ad eum qui scripsit, siue Moses is fuit, siue Esdras: siue alius quispiam, illi certe fuit Abraham. Cæterũ ubi deus narratur illum nominatim compellare, Abram dicitur nõ Abraham, donec illi nomen auctum esset accessione syllabæ. Sunt qui dicãt & in peruetustis codicibus Latinis hoc loco legi Abram non Abraham.

Valla taxat interpretem

Er reputatum est.) ἐλογίσθη, id est, Imputatum est, hoc sanè loco. Nam Græca uox anceps est. Cæterum longe aliud est reputare quàm imputare. Reputare est animo considerare, imputare est acceptum ferre, aut in rationẽ addere, plerunq; citra reprehensionẽ. Deputare idem est, quod supputare aut existimare seu æstimare, quũ Græca uox sit polysemos ad reputare, imputare, æstimare. ἐλογίσθαι ꝓprie sonat imputare, quo uerbo & aliâs usus est Apostolus. Nec iniuria Valla taxat hoc loco puerilem affectationẽ copię in interprete, dum idem uerbum Græcum, eodem in loco, nunc uertit reputatur, nunc accepto fert, nũc imputatur, quasi nefas esset eandem uocem sæpius repeti.

Ei uero qui non operatur, credenti autē.) Vtrunq; Græcis participiū est, μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ, id est, Non operanti, tamē credēti. Et rursum reputatur, pro imputatur.

Secundū propositum gratiæ dei

Secundū propositum gratiæ dei.) Hæc clausula nō est in Grecis codicibus. Etiamsi Ambrosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba. Vnde apparet illum diuerso usum exemplari. In codice peruetusto, cuius copiā fecit Ioānes Coletus è Paulina bibliotheca, non erant in contextu, sed diuersa ac recentiore manu in ima margine adiecta.

Accepto fert.) λογίζεται, id est Imputat, siue acceptū fert. Est autē acceptum ferre pro accepto habere quod nō acceperis, quæ apud iurecōsultos, ni fallor, uocatur acceptilatio.

Non imputauit.) λογίσεται. Futuri temporis est, tametsi esse potest aoristus subiunctiui si scribatur per η, λογίσηται, ut sit imputauerit: licet hæc quoq; pro futuris usurpentur.

Additū aliquid

Tantum manet.) Manet, apud Græcos non inuenio. Sic habent Græci codices ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν περιτομήν, ἢ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Beatitudo igitur ista, siue beatificatio, aut beatio, utrum in circuncisionem an in præputium? ut subaudias, uenit, competit, aut simile uerbum: atque ita Græcorum scholia legūt & interpretantur, Theophylactus enarrans, pro uerbo subaudito quod interpres reddidit, manet supponit πίπτει, id est cadit, siue competit: quemadmodum dicimus, Non cadit in sapientē iracundia. Atq; adeo haud

Manat deprauatū in manet

scio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem scripserit, Manat in circuncisionem, quod postea mutatum sit in manet. Alioqui præpositio ἐπὶ dure iungeretur accusandi casui. Potest & è superioribus repeti uerbum, Dauid dixit beatitudinem, &c. Hæc igitur beatitudo num dicta est in circuncisionē tantū an etiā in præputium. Annotandū & illud apud Origenem & Ambrosium addi tantum, quod in uulgatis Grecorum codicibus non reperio, ne in uetustis quidem Latinorum exemplaribus. Certe in paulino illo codice sic reperio scriptum: Beatitudo ergo hæc in circuncisione, an etiā in præputio? Quanquam non negarim uim eius aduerbij latere in coniunctione καὶ, an etiam in præputio, quod ut fieret explanatius, adiecerunt tantum. Ne illud quidem arbitror negligendum μακαρισμὸν hic accipi non pro ipsa qualitate beati, sed pro præconio beatitudinis, quod Dauid tribuit homini non ex operibus sed ex gratia dei per fidem non imputantis peccata. Græcis enim μακαρίζεσθαι dicuntur qui prædicantur beati, etiam falso. Iusticiam autem hic appellat non uniuersam uirtutem, sed innocentiam, quæ contingit gratuita cōdonatione peccatorum. Porrò beatitudo & iusticia natura inter se cohærent: unde consequitur, ut in quemcunque cadit iusticiæ elogium, in eundem cadit & beatitudinis elogium. Sed Abrahæ nondum circunciso tributum est iusticiæ elogium: in eundē igitur & per hunc in gentes incircuncisas competit beatitudinis elogium, quod prædicat Dauid circuncisus. Ita nō tantū paria facit præputium cum circuncisione, uerum etiam in hoc antecellit, quod ante natam circuncisionem id laudis promeruit.

ἐμπερίτομος

In circuncisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, Cum esset in circuncisione, quod perinde ualet ac si dixisset ἐμπεριτόμῳ, id est circunciso, sicut ἐν ἀκροβυστίᾳ, pro eo quod erat ἀκροβύστῳ. Præter interrogationis gratiam multum lucis addit δίλημμα, cuius altera parte reiecta, alteram euincit. Nullum enim argumentandi genus, uel apertius uel uiolentius.

σημεῖον σφραγὶς

Signaculum.) Duo uerba ponit Paulus σημεῖον & σφραγῖδα, posterius est σφραγῖδα, id est, Signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus obsignare, quod certū esse uolumus. Atque ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus sepositum ac recōditum esse cupimus suo loco depromendū. Alioqui uideri poterat Paulus bis idem dixisse, cum paulo ante dixisset signum, mox repetens signaculū. Alterum est Græcis σημεῖον, signum, quo aliud significatur. Siquidem iam tum carnalis illa circuncisio, typum gerebat Christianæ circuncisionis, quæ non aufert pelliculam à glande, sed amputat omnes noxias cupiditates à corde. Erat & signaculum quod ad tempus tegeret mysterium post aperiendum, uidelicet iusticiæ quæ confertur per fidem. Potest autem aliquid esse signum quod non sit signaculum, ut statua signum est, at anuli symbolum affixum syngraphæ, σφραγὶς est. Est autem in his duabus dictionibus appositio. Eadem enim res dicitur σημεῖον, quatenus declarat iustitiam ex fide quæ erat in Abraham ante circuncisionem, & σφραγὶς, quatenus exemplo Abrahæ omnibus credentibus promittebatur iusticia ex fide sine circuncisione. Annotatum est hoc diligenter ab Origene.

Non

Non his tantũ qui ſunt ex circũciſione.) Græca multo ſecus habẽt τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι, id eſt, Qui nõ tantũ ſunt ex circũciſione, ſed etiã incedunt per ueſtigia etc. ut intelligas nõ eſſe ſatis Iudæũ fuiſſe natũ, ad hoc ut ſis filius Abrahę, niſi eiuſdẽ ingrediaris ueſtigijs, id quod eſt filiorũ. Mecũ facit Ambroſius legens ad hunc modũ: Vt ſit pater circũciſionis eorũ, qui nõ ſolũ ex circũciſione ſunt, ſed & eorũ qui inſequũtur ueſtigia fidei. Nec abhorret ab hac lectione Origenis interpretatio, ſignificans ita demũ Iudæos patrẽ habituros Abrahã, ſi ad fidẽ pertinerent, quę illi nondũ circũciſo iuſti cognomẽ conciliaſſet. Certe mecũ facit Chryſoſtomus, etiãſi Theophylactus aliquãto ſecus exponit. In codice quo ſum uſus, ſcriba per negligentiã omiſerat οὐ. Eã uoculã aliquis aſſcripſerat nõ ſuo loco, οὐ τοῖς μόνον, quũ Chryſoſtomus legat τοῖς οὐ μόνον, & diſtinctioni reſpõdet enarratio. Non enim hoc ſentit his uerbis, Abrahã eſſe patrem & Iudæorũ & gentiũ, ſed non eſſe patrẽ Iudæorũ niſi ſequãtur illius ueſtigia. Nã ante dixit, illũ eſſe patrẽ omnium gentiũ, nõ ſimpliciter omniũ, ſed credentiũ: Eundẽ hic dicit patrẽ Iudæorũ, qui ne putarẽt eſſe ſatis prognatos eſſe ex ſtirpe Abrahã, oſtendit inutilẽ eſſe ſanguinis propinquitatẽ, niſi fidẽ illius imitãtes declarẽt ſe germanos illius filios. Offendit nõnihil articulus mox pręter uſum repetitus, ἀλλὰ καὶ τοῖς. Verũ fieri potuit, ut eã ſyllabã ſcriba quiſpiã adiecerit. Denuo nactus græcũ Theophylacti codicẽ, inſpexi locũ attẽtius. Eandẽ ſane lectionẽ, quã indicaui habere, per οὐ adiectũ ſupra uerſum, repetit in enarrãdo, admonẽs etiã quomodo ſit legendũ, quanq; in ſententia nõ diſſentit à Chryſoſtomo. Qui uertit Theophylactũ ſic reddidit Gręca, ut neſciã an ſatis intellexerit: proinde nõ grauabor hũc locũ bona fide reddere: Exiſtentẽ obiectionẽ diſſoluit, Nam fortaſſis dicturus erat aliquis, ſi quũ præputiatus eſſet iuſtificatus eſt Abrahã, qua gratia circuncíſus eſt? Ad hoc reſpõdet, quod circũciſionis ſignũ acceperit loco ſignaculi, quod obſignaret prędicaretq; ipſum ex fide fuiſſe iuſtificatũ, quã fidẽ exhibuerat prius quũ eſſet præputiatus. Itaq; quoniã duo hęc cõſiderantur in Abrahã, præputiũ & circũciſio, per pręputium quidẽ declaratur pater pręputiatorũ. Sed quorũ? Eorũ qui ſimiliter atq; ipſe crediderat, crederet, ut et illis fides imputaret ad iuſtitiã, id eſt, in hoc ut iuſti fierẽt: Per circuncíſionẽ uero rurſus declarat pater circũciſionis, hoc eſt circũciſorũ. Eſt aũt pater nõ his ſolũ qui circũciſionẽ habẽt, ſed et his qui ingrediuntur illius fidei ueſtigijs, quam fidẽ habuit in pręputio. Ad hũc igit modũ legendũ eſt, Et pater eſſet circũciſionis, nõ his qui circũciſione tantũ illũ referũt, uerũ etiã ijs qui incedũt ueſtigijs fidei, hoc eſt qui credũt ſimiliter atq; ille, mortuorũ corporũ reſurrectionẽ &c. Interpres omiſit quædã uerba et addidit unũ. Suſpicor aũt locũ apud Theophylactũ nõ carere mẽdo. Quũ enim admonet quo pacto ſit legendũ, probabile eſt illũ eã poſuiſſe lectionẽ quam ſequutus eſt Chryſoſtomus, quandoquidẽ et reliqua cõmẽtarij pars declarat illũ eandẽ ſequi ſententiã. Sed uidere mihi uideor exitũ huius difficultis, ut nihil offendat articulus repetitus aut trãſpoſita negatio. Nimirũ ut μόνον nõ pertineat ad negationẽ quemadmodũ interpretat Chryſoſtomus, ſed ad ἐκ περιτομῆς, ut intelligamus inter Iudæos duos ordines, alterũ qui nihil habẽt Abrahæ, niſi quod circũciſi ſunt, & horũ negatur eſſe pater, alterũ eorũ qui pręter circũſionem etiã fidẽ illius imitãtur, horũ demũ patrẽ uult eſſe Abrahã. Hunc ſenſum & hãc lectionẽ ſequutus eſt Theophylactus, nec diuerſus eſt à ſentẽtia Chryſoſtomi. Verũ hic obſtrepit coniũctio καὶ, nõ ſuo loco poſita, ἀλλὰ καὶ τοῖς Quod ſi legamus ἀλλὰ τοῖς καὶ, ne tãtulum quidẽ reſidet ſcrupuli. Id autẽ probabile eſt incuria ſcribarũ cõmiſſum. Vtraq; lectio ſenſum habet catholicũ ac ferme eundẽ. In utraq; tamen eſt ſcrupulus, in priore de τοῖς repetito, in altero de καὶ trãſpoſito. Prior ſic habebit ſublato articulo τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, id eſt, his qui nõ ſolum ſunt circũciſi, ſed qui ingrediũtur etiã per ueſtigia fidei, quę fuit in præputio. Poſterior ſic habet, οὐ τοῖς ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι πίστεως, id eſt, Nõ his qui nihil aliud ſunt q; circũciſi, ſed his q etiã incedunt per ueſtigia fidei, ut cõiunctio etiã repetat circũciſionẽ. Poſterior mihi magis probatur. Interpres neutrã lectionẽ reddidit, niſi quod ſuſpicor locũ à librarijs deprauatũ. Nõ enim per legẽ promiſſio Abrahę.) τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, Melius hic addidiſſet, Contigit quod hæres eſſet mundi, uel hæredẽ mundi futurum.

Abolita eſt.) κατήργηται. Quàm uarie tranſtulit eandem uocem, tamen hoc loco recte, Irrita facta eſt, abrogata eſt, antiquata eſt.

Nõ ei qui ex lege eſt ſolum.) Apud Gręcos Abrahæ uidetur datiui caſus, ut pertineat ad pronomen ei, alioqui addidiſſet τῷ ἀβραάμ. οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως ἀβραάμ,

Tantũ non ſuo loco

Abrahæ duo Adæ duo

id est, Nō solū ei Abrahę, qui est ex lege peculiaris Iudęis, sed etiā ei qui est ex fide cōmunis omnib. gētibus, ut duos Abrahā imagineris in uno. Tametsi sensus alter mihi nō displicet, sed hic posterior argutior. Etenim ut duos facit Adā, terrenū & cœlestē: ita quasi duos facit Abraham, iustificatū in præputio per fidē, qui pater est gentiū spiritualis, & iustificatū per fidē in circūcisione, qui duplici nomine pater est Iudęorū credētiū. Quanq̃ uideo plerosq; diuersam seq sentētiā. Verū quod legimus, Nō ei qui ex lege solū, magis cōueniebat quod, quum præcesserit semen. Semen autē hic posteros dixit, ex Hebræi sermonis proprietate.

Aquinatis annotatio Quia patrē multarū gentiū posui te.) Si fas nō est omittere quicq̃, cur alibi omisit supfluā coniunctionē ὅτι, sin licet alicubi, hic certe fuerat omittēda. Thomas Aquinas indicat quosdā codices, pro posui habere cōstitui, uidelicet annotaturus & alia quę maioris sunt momēti, si id illi per linguarū peritiā licuisset. Nā unicā dūtaxat linguā nouerat, nec eā sanè ad plenū. Quanq̃ apud Græcos ponere, frequēter usurpat̃ pro facere. Porrò locus est Genesis 13. Quo loco & illud obiter annotādū prophetico more tēpus pręteritū positū esse pro futuro, cōstitui pro constituā.

Duplex sensus Cui credidisti.) Græce est κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, id est, Corā deo cui credidit: sic Augustinus, siue ad exemplū dei, cui credidit. Nā hoc Paulus ad suā retulit personā. Sentit enim quemadmodū deus nō est deus huius aut huius nationis tantū, sed cōmunis omniū, sic & Abrahā fore patrē omniū credentiū. Nam ad hūc modū interpretātur Chrysostomus, Theophylactus et Gręcorū scholia, κατέναντι τοῦ θεοῦ, ne quis ut nostrū somniū aspernetur. Exēplar enim ex aduerso positū reddimus. Tametsi Ambrosius legit ἐπίστευσας id est, Cui credidisti, ut referatur ad ethnicum quem alloquitur. Sic enim ait, Vt unum deū omniū doceat, alloquitur gētiles. Nec est quod offendat numerus singularis, cū huiusmodi ἐναλλάξεις crebræ sint apud Paulum. Origenes item indicat hanc clausulā, Corā deo cui credidit, ex Pauli persona fuisse additam, sed Cui credidit legit, nō cui credidisti.

Nō entia dicūtur cōtempta Tanquam ea quæ sunt.) ὡς ὄντα, id est, Tanquam sint, neq; enim est τὰ ὄντα. Plus autem dixit nō esse quàm mortuū esse. Ac iuxta Græcam ueritatē adducit hunc locū Augustinus explicans psalmū 104. Nam ille uocauit famē, qui uocat ea quæ nō sunt tanq̃ sint. Nec ibi Apostolus dixit, Qui uocat ea quę nō sunt ut sint, sed tanq̃ sint. Nā prisci quoq; scriptores non esse dicebāt quę nullius erāt ponderis. M. Tul. Minutij cuiusdā testamētum appellare uidetur nullum, quod irritum esset & lege reiectum. & Gręci νόμους οὐκ ὄντας uocant, irritas et àbrogatas. Diuus Hieronymus in primū Hieremiæ caput, ita refert hūc locū: Qui uocauit ea quæ nō erant, quasi ea quæ essent: uerbis à nobis dissentiens, re consentiens.

Contra spem in spem, quō intelligendū Contra spem.) παρ' ἐλπίδα, id est, Præter spem siue ultra spem, hoc est, cum nō appareret quod sperari posset, tamen summam habuit fidem pollicenti deo.

In spem.) ἐλπίδι ἐπίστευσεν, id est, Spei fisus est, siue spei credidit. Quanquam nonnulli codices habebant ἐπ' ἐλπίδι, in spe, siue sub spe. Est autē iucunda uocis eiusdem traductio, tū contrariorū inter se relatio: quasi dicas, Sperabat in rebus desperatis, & cū spes non esset, tamen sperabat, sibi diffidēs, deo fidens. Atq; ea demum est deo gratissima fides, quoties destituti nostris opibus toti pēdemus à deo. Sic enim expedite distinguit Chrysostomus παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρωπίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ, id est, pręter spem humanā, in spe dei. Spem autē dei uocat, quam habebat Abraham in promissis dei.

Vt fieret.) εἰς τὸ γενέσθαι, Melius erat, Fore se patrem. Nam id erat quod præter spem sperauit. Et apertius erat, Iuxta id quod dictum fuerat, quàm dictum est. Cęterū ei, pronomen interpres addidit explicandi gratia.

Addita in nostris, sicut stellæ cœli Sicut stellæ cœli, & harena maris.) Nihil horū uerborū habet̃ in Græcis codicibus, tantū est, Sic erit semen tuū. Cætera nec apud Chrysostomū, nec apud Theophylactū, nec apud Ambrosium addūtur. Quanquā qui uertit Theophylactū adiecit ex æditione uulgata. Verum apparet addita à quopiā, cupiente sensum reddere dilucidiorem. Retulit enim Paulus uerba dei, stellas cœli ostendētis Abrahę. Quemadmodū legis Genesis cap. decimoquinto Numera stellas si potes, sic erit semen tuum. Hic uero parū apte cohæret sermo, Sic erit semen tuū sicut arena maris &c. Satis erat dicere, Erit semen tuum ut stellæ cœli.

Non est infirmatus in fide.) μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non infirmatus fide, hoc est, haud debilitatus parumq; firmus ac robustus fide. Nam in præpositio, superest apud nos.

Compositō pro simplici Corpus suum.) ἑαυτοῦ σῶμα, id est, Suum ipsius corpus. Quanq̃ Paulus suo more libenter utitur hoc pronomine simplici pro cōposito, hic tamen nonnullam habet emphasim.

Ferē

Ferè centum esset.) ἑκατονταέτης που, που coniunctio expletiua addita, fecit annos incertos. Nam id temporis Abraham nonaginta nouem habebat annos, ut indicãt Græca scholia, & ita scriptum est in Genesi.

Emortuam uuluam.) νέκρωσιν τῆς μήτρας, id est, Quasi dicas, mortificationem uuluæ. Cæterum emortuum hic uocat effœtum νενεκρωμένον, ne quis eum iam cadauer fuisse putet, sed inualidum senio, non simpliciter, nam postea sustulit liberos ex Cethura, nullo insigni miraculo, sed hactenus emortuum, ut citra opem diuinam non posset gignere ex anu. Nam Cethuram integra etiamnum ætate mulierem duxisse legitur. Huiusmodi fermè Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo. Vuluã autem uocat, non membrum muliebre pudendum, ut indoctum uulgus accipit, sed matricem qua cõcipitur fœtus, quę cum destituitur ui attrahendi ac retinendi semen, sterilescit mulier. *Emortuum. Abrahã post genuit ex Cethura*

In repromissione etiam dei.) εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, In promissione uero dei. Et sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduersetur superioribus, Non est infirmatus, non considerauit &c. sed nihil diffisus est, nihil hæsitauit in promissis dei, siue potius ad promissa dei. Est enim Græce εἰς ἐπαγγελίαν.

Non hæsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, Non dijudicauit aut disquisiuit, quod est diffidentis. Dispicit enim ac dijudicat qui non plene confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est, inualuit & potens factus est, ut respondeat illi superiori, μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non debilitatus fide. Nec hic additur in præpositio, ne in ue tustis quidem Latinorum codicibus. Quanquam ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) πληροφορηθεὶς, id est, Certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuimus in præfatione Lucæ in euangelium.

Quæcunque promisit deus.) ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Quia quod promissum est, potest etiam facere. Et cõiunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι, quod εἰδικῶς accepto non ἀποδεικτικῶς, id est, non ita ut causam declaret, sed exponat quid habuerit persuasum. *Quod εἰδικῶς*

Quia reputatum est ei.) Hic ubi tertio iam repetitur Genesis testimonium, Latini codices addunt, ad iustitiam. Nam Græci tantum legunt ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, id est, Imputatum est ei. Atque id satis erat. Notat enim quod superius dictum est ueluti iam cognitum. Et exemplar omnium quæ uiderim antiquissimum ex bibliotheca diui Pauli consentit cum Græcis exemplaribus. *Plus est in nostris*

Quibus reputabitur.) οἷς μέλλει λογίζεσθαι, id est, Quibus imputabitur. Miror Iacobum Fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari. Quasi debet significationem habeat futuri temporis, ut apud Græcos μέλλει. Et quasi idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditum putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum. *Faber*

Qui suscitauit Iesum Christum.) χριστὸν apud Græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

PAcem habeamus ad deum.) In plerisque Græcorum codicibus scriptum habetur ἔχομεν, in alijs uariat scriptura: Velut apud Theophylactum contextus habet ἔχομεν, habemus, enarratio ἔχωμεν habeamus. Apud Chrysostomum contextus habet ἔχωμεν habeamus, atque item commentarium, sed hoc incuria librariorum fuisse commissum subindicat illud quod sequitur τὸ τ' ἐστιν, οὐκέτι ἁμαρτάνομεν, id est, non amplius peccamus, ubi reliquit o micron. Iam haud scio an primæ personæ τῶν ὑποτακτικῶν congruant cum indicatiuis, quemadmodũ secundæ ἔχωμεν ἔχετε. Quod ut donemus, sensus hic non patitur imperãdi modum. Siquidem Apostolus loquitur hic de iustificatis per fidem, qui iam pacem habent cum deo: quos si uoluisset deterrere à peccando ne pacem acceptam amitterent, dixisset aptius τηρῶμεν quàm ἔχωμεν. Non enim hic monet iustificatos, sed gratulatur illorum felicitati, quod non ex suis meritis, sed ex gratuita dei benignitate liberati sint à peccatis, eiq; reconciliati, quem prius habebant infensum. Huic sensui respondent ea quæ sequuntur, de fiducia accessus ad deum, de spe gloriæ filiorum dei, quæ perseuerat & in afflictionibus huius mundi, de charitate dei, qui morte unigeniti sibi recõciliauit mundum. Constat Ambrosium legisse habemus non

habeamus, arguunt hæc uerba. Pacē, inquit, habere cum deo fides facit, non lex. Hęc enim nos deo reconciliat sublatis peccatis, quæ nos deo fecerāt inimicos: & quia dominus Iesus huius gratiæ minister est, per ipsum pacificati sumus deo &c. Apud Origenē in contextu legimus habemus, itidem repetit in commentarijs, Si diaboli arma proiecimus & signum Christi & crucis eius uexilla suscepimus, pacem utiq; habemus ad deum: & huic lectioni respondet enarratio. Apertissime enim, inquit, per hæc quæ intellexit, quid sit ex fide, & non ex operibus iustificari, ad pacem dei, quæ exuperat omnem sensum, in qua & summa perfectionis cōsistit, inuitat. Hactenus Origenes. Sic qui uitæ monasticæ tranquillitatem, qui uirginitatis laudes prædicat, inuitat ad hoc uitæ genus eos qui nondum amplexi sunt. Sequitur apud eundem Origenem, Cum essemus, inquit, inimici dei, reconciliati sumus deo &c. Ostendit autem Origenes consequens esse, ut qui gratis deo recōciliatus est, non amplius cogitet ea quæ sunt inimica deo. Nec mirum si post sub sua persona loquens uertit indicatiuum modum in imperatiuum, habeamus pacem, nō sit in nobis est & non. Ad hanc igitur exhortationem non est opus uerbo imperandi, sed ipsa res hortatur, ne semel liberati à peccatis deoq; reconciliati relabamur in ea, quæ dirimunt amicitiam inter deum & homines. Hac ratione constant et ea quæ scribit Chrysostomus, & ab hoc sua mutuatus Theophylactus. Hoc autem admonendi genus magis congruit Paulinæ modestiæ ac ciuilitati. Nec ille tropus est infrequens, ut hoc fieri dicamus, quod debere fieri uolumus intelligi, ut illud, Qui ex deo natus est nō peccat, & mater non potest odisse filium, princeps omnia metitur Reip. cōmodis. Hæc ita disserui, ut alteram tamen lectionem non omnino damnem. Potest enim hic sermo pertinere ad baptizatos adhuc imbecilles spiritu & subinde recidentes in peccatum, ut Apostolus quo mitigaret admonitionem, suam admiscuerit personam.

Accessum.) προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν, id est, Aditum habuimus, siue nacti sumus. Tametsi non me clam est Græcos in nonnullis uerbis præterito pro præsenti abuti, præsertim affe-

γέγηθα præsens significat ctuum, ut γέγηθα, δέδοικα, & in hoc quod paulo post sequitur, ἑστήκαμεν stetimus, pro stamus. Vbi illud annotandum, ἐν ᾗ, in qua stamus, incertum an articulus postpositiuus referat gratiam an fidem. Ambrosius uidetur ad fidem referre, cum ait, Ideo stantes quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus, &c.

Additum apud nos In spe filiorum dei.) Græci legunt In spe gloriæ dei, ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. Nec addunt, filiorum. Palàm est Origenem legisse in spe gloriæ dei, ex ipsius enarratione. Nec ullum uestigium deprehendi potest ex interpretatione Ambrosiana, quo sentiri queat illum addidisse filiorum. Sic enim scribit, Credentes autem erecti sumus, gloriantes in spe claritatis quam promisit deus nobis: non abhorrens ab Origene qui interpretatur, Gloriantes in spe uidendæ gloriæ dei. Theophylactus interpretatur, in spe bonorum quæ nobis contingent non ex merito nostro, sed ut glorificetur deus. Nec secus legit Chrysostomus.

οὐ μόνον δὲ Græcis peculiare Non solum autem.) οὐ μόνον δὲ. Sermo Latinus hanc loquendi formā non agnoscit: mollius erat si addidisset pronomen, Neque id solū, aut neque hæc solum. Siquidem Origenes existimat hanc particulam nō solum esse referendam ad id quod proxime dictum est, Gloriamur in spe gloriæ dei, sed ad cætera quoq;, quæ docuerat nos esse cōsecutos per Iesum Christum: uidelicet iustificatos esse ex fide per illum, per eundem aditum esse datum in gratiam istam, per eundem contigisse, quod licet gloriari & sperare gloriam dei. Mihi uidetur ad horum postremum non inconcinne referri.

Cōfundit pro pudefacit Non confundit.) οὐ καταισχύνει, id est, Non pudefacit aut pudore afficit. Quis Latinus intelligeret confundit pro pudefacit. Suffundi dicūtur qui rubescunt, confundi qui perturbantur animo, id sane gignit nonnunquam in homine uehemens pudor, sed nō ideo idem sonant confundere & pudefacere, quemadmodum aliud est bibere uinum, aliud inebriari. Nam quod est in Actis, Et confundebat Iudæos, nō est κατῄσχυνεν, sed κατέχυνεν, hoc est, perturbabat ac reddebat inopes cōsilij. Verisimile est autē tum uulgum ita fuisse loquutū, & uulgata lingua traditum est olim nouum testamentum. Augustinus libro de doctrina Christiana quarto capite septimo, indicat huius loci schemata, quorum unum appellatur

Gradatio Græce κλῖμαξ, Latine gradatio, multum faciens ad iucunditatem orationis. Ea fit, quoties membrum sequens uocem postremam excipit præcedentis, ut ita per gradus quosdā deue-

niatur

niatur, ad ultimum: uelut hic, ex tribulatione patientia, ex patientia probatio, ex probatione spes connectitur. Indicat & compositionis decus, quod orationem colis & commatis modulatam absoluit periodus. Primum membrum est, Quoniã tribulatio patientiam operatur: Secundum patientia autem probationem: Tertium, probatio uero spem. Deinde additur periodus, & ipsa constans tribus membris: quorum primum est, Spes autem non confundit: secundum, Quia charitas diffusa est in cordibus nostris: tertium, Per spiritũ sanctum qui datus est nobis. Huiusmodi fermè Augustinus. Quanquam mea sententia nihil uetat, quo minus priorem compositionem quatuor membris absoluamus, ut quartum sit, Spes autem non confundit: hic enim est finis gradationis. Deinde accinitur periodus uel unico uel duobus membris constans, Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Quin & superiora cola possunt in bina commata diuidi: ut comma sit, quoniam tribulatio, & post minimum respirationis succedat, patientiam operatur, atque item de cæteris. Hæc diuus Augustinus fatetur nequaquam fuisse ab Apostolo affectata, sed eloquentiam ultro comitem fuisse sapientiæ, nec sapientiam talem aspernari comitem. *Augustinus in Paulo notat schemata rhetorum*

Diffusa est.) ἐκκέχυται, id est, Effusa est, uel effusa fuit, ut intelligas largiter effusam.

Vt quid enim.) Græce secus est, ἔτι γὰρ χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, id est, Nam Christus cum adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quem secutus est interpres habuisse εἰς τί, id est, ad quid? Vterq; sensus est tolerabilis. Ad quid enim subaudi, ne spes confundat. Et ut quid legit Ambrosius quoq;. Theophylactus legit & interpretatur ἔτι.

Secundum tempus.) κατὰ καιρόν. Si referatur ad infirmos, mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorum tempori sit imputanda, quo nondum apparuerat gratia euangelij. Sin referatur ad mortuus est, intelliges illum idoneo tempore & à patre præscripto, mortem oppetisse. Atque ita Græca interpretãtur scholia. Eamq; sententiam sequitur Ambrosius, ita scribẽs, Si pro incredulis ac dei inimicis Christus ad tempus morti se dedit. Ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit. Ac mox, Apud homines igitur, id est, secundũ tempus mori uisus est. Consentit & Origenes, & huic penè succinens Theophylactus, interpretans secundũ tempus, opportuno destinatoq; tempore. Quanquam Ambrosius refert ad temporis breuitatem magis quàm opportunitatem. Chrysostomus hãc particulam κατὰ καιρὸν non attingit enarrãs. Origenes uidetur utranq; lectionem attingere. Siquidem in contextu ita distinguitur sermo, Quum adhuc essemus infirmi secũdum tempus, & pro impijs mortuus est. Rursus enarrans quum ait, Qui secundũ illud tempus quo passus est, pro impijs & iniustis mortem perpeti non refugit: uidetur idem sentire quod expressit Ambrosius, Aliquanto post quum addit, præcipue si intellexit, quia quum adhuc secundum tempus impij essemus et infirmi, ipse prior pro nobis mortuus est, attingit alteram distinctionem. Vtraq; lectio sensum habet pium. Is cuius scholia feruntur in epistolas Pauli Hieronymi titulo, triplicem sensum complectitur infirmi secundũ tempus, quum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur: Et secundũ tempus infirmi, quo iam penè defecerat iustitia. Addit alterũ, Siue quia ultimo tempore passus est Christus. Addit tertium qui peculiaris est Ambrosio, Siue ad tridui tempus, ut prædicebatur est mortuus. Attingit & Thomas uariam distinctionem. *Duplex lectio*

Pro iusto moritur.) ἀποθανεῖται, id est, Morietur. Porrò iustum & bonum hoc loco non personam aliquam significat, sed rem, hoc est ipsam iustitiam & bonitatem, ut sit neutri generis non masculini, quemadmodum putat diuus Hieronymus in epistola ad Algasiam quæstione septima. Origenes utroq; modo edisserit pro iusto uiro & iusta causa. Ambrosius priorem sensum sequitur, ad personam referens iusti uocabulum. *Locus anceps*

Audeat mori.) Et audet, uel etiam ausit mori, καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. Quanquam hic rectius uertisset sustinet, quo uerbo in consimili sensu usus est Suetonius. *τολμᾷ sustinet*

Quoniam si.) Secus est apud Græcos, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, Quod cum adhuc peccatores essemus, ut hæc particula pendeat à superioribus. Fortassis erit qui pro bono moriatur. Attamen dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humanã uincit quantumuis magnam, quod pro impijs & indignis, filium unicum mori uoluerit. deinde colo interposito sequatur, Multo magis ergo nunc iustificati &c. Ea distinctio si quis mihi diffi-

dit, extat in exemplari Paulino, cuius sæpe meminimus. Commendat autem suam charitatem deus in nobis, hic interposito commate sequitur, Quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. hic periodi nota interiecta, quod sequitur à maiuscula incipit. Multo igitur magis etc. Quanquam posterior quispiam uolens opinor emendare quod erat scriptum, in spacio quod dirimit uersus ascripserat, si. Quoniam si cum adhuc peccatores &c. Eandem distinctionem habebat meus codex ueteris typographiæ, nec additur, si.

Distinctio deprauata in nostris

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι, id est, Sed & gloriantes. Quanquam ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis Græcorũ exemplaribus καυχώμεθα reperi scriptum, uelut in eo quod nobis exhibuit monasteriũ Prędicatorum apud Basileam.

Propterea s.p.u.h.

Propterea sicut per unum hominem.) Sic quidem est apud Græcos, διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, sed non respondet quod sequitur ad ὥσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὥσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὥσπερ pro tanquam, nisi quis malit hoc quoque ἀναπόδοτον esse, qualia multa uidetur Paulus habere. Origenes duas refert opiniones. Iuxta priorem uult Paulum non ob inscitiam Græcanici sermonis hanc partem imperfectam reliquisse, sed data opera suppresisse, quod alioqui subijciendum erat, quia commodius iudicaret utrunque subaudiri quàm palàm explicari. Nam si adiecisset eam partem quæ respondet sicut &c, Sic per unum hominem uenit iustitia in mundũ, & per iustitiam uita in omnes homines pertransiuit: periculum erat ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperent expectare quod postea continget, aut ne putarent hic oscitantibus obtingere quod non sine cura studioq; cõsequimur. Proinde in cæteris, alteram partem commutato tempore reddit per uerbum futuri temporis, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabũtur. Iuxta posteriorem, uult alteram partem, in posterioribus esse redditam, licet interuallo longiore, nempe illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, et donum per gratiam unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud Græcos frequens est in coniunctione καὶ subaudiatur οὕτως. cuius exemplum habes in euangelio, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Sicut in cœlo, ita et in terra, οὕτως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unũ hominem peccatum in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors, ut intelligas utrunq; nobis ab Adam esse profectum. Ille peccauit & ob peccatũ incidit in mortem. nos item quoniã illum sequentes peccamus, in mortem incurrimus, Atq; ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

Sermo Pauli uidetur inabsolutus

Tertia ratio explicandæ quæstionis

In quo omnes peccauerunt.) ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. In quo quidam referunt ad Adam, in quo uelut in massa latebat posteritas, & in eo peccarunt omnes. Augustinus putat referri posse ad peccatum, ut intelligamus uno Adæ peccato quodammodo peccasse omnes: quæ lectio non cõsistit, quum peccatum apud Grecos sit generis fœminini ἁμαρτία. Alioqui minimum referebat ad sententiã. Alij interpretãtur in quo, eo quod, siue quatenus. Qui priorem sensum urgent, hinc potissimum astruunt peccatum originis, cuius acerrimus defensor est diuus Augustinus, maxime posteaquam incaluit pugna cum Pelagio & Iuliano. Nec ab huius sententia abhorruit diuus Ambrosius qui sequutus ut solet Origenem in hoc quoque philosophatur, quod Apostolus non dixerit ἐφ' ᾗ, id est, in qua, sed ἐφ' ᾧ, id est, in quo, hoc est uiro non muliere: quod uir sit præcipuus autor posteritatis, tametsi mulier prior est lapsa. Quibus posterior sensus arridet, ἐφ' ᾧ, nec ad Euam referunt nec ad Adam, sed ad rem ipsam absolute, hoc est in eo quod omnes peccauerũt. Nec hæc tamen lectio simpliciter excludit peccatum originis, potest enim accipi omnes peccasse in Adam in quo & mortui sunt priusquam nascerentur. Nam hic tropus uitari non potest. Alioqui nec peccant, qui nihil agunt, nec moriuntur qui nondũ sunt. Ad hæc quum peccato Adæ deberetur non solũ mors corporis, uerum etiam mors gehennæ, nec hoc peccatũ transijt in omnes, nec illa mors transit in infantes si decedant absq; regenerationis lauacro, si modo nostrorum temporum Theologis credimus. Vnde constat sermonem nõ carere tropologia, quam si excludimus, plurima consequũtur absurda. Nam si uelimus amplecti uel definitionem Theologorum, uel sensum communem, peccatum est dictum aut factum &c.

tale

tale nihil est in infantibus recens natis. Quod si peccatum hic accipitur pro subtractione gratiæ diuinæ quæ fuit in Adam antequam peccaret, aut pro naturali quadam pronitate ad peccandum, quæ uidetur omnibus insita, quanquam arbitror hanc magis ab exemplis proficisci, quàm à natura: hæc sunt pœna peccati uerius quàm peccatum. Itaque qui dicũt totam posteritatem peccasse in Adam, uelut in massa, nihil aliud uidentur dicere, quàm Adæ peccatum omnibus posteris nocuisse, ac fuisse damno: qui si non uiolasset præceptũ dei, sui similes genuisset immortales, plenos noticia, timore, charitate & fide, dociles & alacres ad omne bonum, quos nunc gignit tot malis obnoxios, quę tamen scholastici non patiũtur dici peccatũ, qui ne cõcupiscentiã q̃dem patiuntur appellari peccatũ, alijs reclamantibus. Atqui hæc mala non adimit infantibus baptismus: Manet enim moriendi necessitas: corpus morbis obnoxium, & ad peccandum procliuitas, licet utrunq; pijs uertatur in bonum. Cętera excusant per habitus gratiarum infusos. Hunc labyrinthum hic nõ ingrediar altius, tantum attigi quantum satis est ad demonstrandum hunc Apostoli sermonem non carere tropis. Ad hæc nescio an Græcus sermo recipiat hunc sensum, ut in Adam dicantur omnes peccasse, uelut in hoc latentes. Non enim dixit, ἐν ᾧ, sed ἐφ᾽ ᾧ. grauida dicitur ἐν γαστρὶ ἔχειν, ἐπὶ γαστρὶ non item. & ἐν τόπῳ dicitur, quod loco continetur potius quàm ἐπὶ τόπῳ. Quanquam dicitur ἐπ᾽ οἴκου, καὶ ἐπὶ τῆς χώρας. Nam quoties ἐπὶ declarat super, aut in, paterno casui iungitur, ut ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ πάντων, super omnia. Item quum tempus indicat aut ditionem, ut ἐπὶ καίσαρος ὀκταβίου, & Actorum 26. μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ. Quum causam indicat siue imminentiã, datiuo iungitur, ut ἐπὶ θανάτῳ, id est, spe mortis. Item quum uiciniam declarat, ἐπὶ γήραος οὐδῷ: Rursus quũ potestatem ἐπὶ τῷ βασιλεῖ, id est, in manu regis. Item quum accessionem, ut ἐπὶ τούτοις, id est, ad hæc siue post hæc: aut quum conditionem, ἐπὶ τούτοις ἀφίημί σε, id est, hac lege te dimitto, & ἐπὶ ῥητοῖς, id est, certis præscriptis. Denique quum supra, ἐπὶ στύλῳ, supra columnam: cui simillimum est illud, ἐπὶ γήραος οὐδῷ. Accusandi casum habet quoties significat motum ad locum. Quoniam autem uarius est usus Græcarum pręposizionum, non ausim affirmare nusquam inueniri ἐπὶ iunctum dandi casui, ubi quid declaratur esse in alio, uelut arbor est in semine. Certe mihi non contingit hactenus aliquid inuenire simile. Nam ad Hebræos 7. quum Paulus dicit Leui fuisse in lumbis Abrahæ, non ait ἐπ᾽ ὀσφύϊ, sed ἐν ὀσφύϊ. Contra prima Corinth. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes uiuificabuntur, non est, ἐπὶ τῷ ἀδάμ, ἐπὶ τῷ χριστῷ, sed ἐν τῷ ἀδάμ, ἐν τῷ χριστῷ. Iam ut demus fuisse scriptũ ἐν ᾧ, quid usitatius in sacris literis, q̃ in usurpari pro, per, ut sensus esse possit, Mors transiuit in omnes, per hoc quod omnes peccauerunt, siue eò quod omnes peccauerunt. Ad hæc quod interpres uertit pertransijt, græce est διῆλθεν, quod nos maluimus uertere peruasit, simul ut fugeremus amphibologiam, simul ut celeritatem ac uiolentiam mali in omnes dimanantis exprimeremus: præsertim quum animaduerterem beatũ Augustinum hac occasione lapsum, qui putarit pertransire idem esse quod præterire: unde colligit & uirginẽ matrem in morte domini nonnihil dubitasse, sed ita ut gladius transierit illam non contigerit. Locus est libro quæstionum ueteris & noui testamenti, quæstione 73. quemadmodum annotauimus in Lucæ caput 2. Eiusdem autem naturæ sunt διελεύσεται, quod est apud Lucam, & διῆλθεν, quod est hoc loco, quod optime reddi poterat per dimanauit siue deriuatũ est, nisi placuisset uim & impetum mali omnes transilientis exprimere. Ad hæc dubitabam num pertransit, apud emendate loquentes reperiretur, quum peruadendi uerbum sit & elegans, & huic sensui accommodum. Præterea quum in Græca uoce non sit nisi unica præpositio, magis conueniebat transijt quàm pertransijt. Transire uero dicũtur quæ contagio ab alijs ad alios propagantur. Vnde illud Nasonis: Multaq; corporibus transitione nocent. Nihil igitur est hic in uerbis, quod nõ accommodari possit ad peccatum imitationis. Solæ duæ syllabæ uidebantur obstare ἐφ᾽ ᾧ, quas ostendi uix eum reddere sensum, quem quidam unicum esse uolunt: & si esset, ἐν ᾧ, non multum obstaret illorum opinioni, qui putant hic Paulum loqui de peccatis singulorum ad imitationem Adæ cõmissis. Neque nos sumus huius interpretationis autores, quum totum hunc locum sic exponat quisquis fuit, cuius in omnes Pauli epistolas scholia ferũtur nomine Hieronymi. His enim uerbis, Peccatum intrauit, & per peccatum mors: subnectit hoc scholium exemplo uel forma. Rursus post

hæc uerba, & ita in omnes homines pertransiuit, subijcit, dum ita peccant, & similiter moriuntur. Atq; ut intelligas illum de capitali crimine, deq; morte animæ loqui, subdit, Non enim in Abraham et Isaac et Iacob pertransijt, de quibus dicit dominus, Omnes illi uiuūt. Hic autem ideo dicit, omnes mortuos, quia in multitudine peccatorum non excipientur pauci iusti: sicut ibi, Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Et, Omnis homo mendax. Nam quod Origenes philosophatur in uocabulo mūdi, quasi peccatum nō transierit nisi in mundum, hoc est, in homines mundano spiritu, mihi uidetur coactius, quod tamen commentum hic quoq; attingit, quum ait, Siue in eos omnes pertransijt qui humano non cœlesti ritu uiuebant. Mox subijcit, Transiuit enim & in omnes homines qui naturalem legē præuaricati sunt. Iam illis apostoli uerbis, In quo omnes peccauerunt, tale subijcit scholium: hoc est, in eo quod omnes peccauerūt exemplo Adæ peccant. Hactenus ille. Nihil igitur ambigui relinquitur, quin is quisquis fuit, totū hunc locum interpretetur de peccato imitationis, & morte animæ. Fateor hoc opus non esse Hieronymi, quemadmodum mentitur inepta præfatio: docti tamē hominis esse res ipsa clamitat: & qui titulis omnibus habendam fidem contendunt, nostrasq; censuras reijciunt, his certe oportet esse Hieronymi. Ex Origene uero, qui per se lubricus esse solet in disputando, præsertim quum hunc habeamus libere uersum adiectis, detractis ac mutatis permultis, non perinde facile est colligere quid senserit. Primū enim nonnihil attigit de massa in qua peccauerūt omnes, Si ergo, inquit, Leui qui generatione quarta post Abraham nascit in lumbis Abrahæ fuisse perhibetur, multo magis omnes homines qui in hoc mūdo nascūtur & nati sunt, in lumbis erāt Adæ, quū adhuc esset in paradiso: & omnes homines cū ipso uel in ipso expulsi sunt de paradiso, cum ipse inde pulsus est: & per ipsum mors quæ ei ex præuaricatione uenerat, cōsequenter & in eos pertrāsijt, qui in lūbis eius habebātur: & ideo recte dicit Apostolus, Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabūtur. Neq; ergo ex serpente qui ante mulierē peccauerat, neq; ex muliere quæ ante uirū in præuaricatione facta est, sed per Adam ex quo omnes mortales originē ducūt, dicitur introisse peccatum, & per peccatū mors. Sed hic nimirū est unus homo, per quem peccatū introiuit, & per peccatum mors &c. Hisce quidem uerbis uidetur respicere ad peccatum originis, quum propius inspicienti secus appareat. Tantum ostendit quare beatus Paulus nec diabolum, nec Euam faciat autorem peccati, quum re uera inuidia diaboli mors introiuerit in orbem terrarum, ac per diabolum transierit in Euam, per Euam in Adam: quodq; primus autor peccādi fuerit serpens, mox Eua uirum pertraxit in peccatum. Sed quoniam patris nomine censetur posteritas, ideo dicit omnes peccasse in Adam, qui peccandi exemplum transmisit in posteros suos, & corruptus corruptos gignit. Iam Origenem non hic propriē loqui de peccato originali, satis arguunt quæ continenter subijciuntur, quum hortatur nos abiecta imagine terreni, imaginem portare cœlestis, id est ut secundum uerbum dei uiuentes renouemur & reformemur secūdum interiorem hominē ad imaginē dei qui creauit eum &c. Cum ait, uiuentes, indicat se de peccato imitationis loqui. Rursus in eadē serie disputationis aliquanto post, Conuersationem non in hoc mundo, sed in cœlis habētes. Ac mox, Cum imagine terreni ambulat, & secundū imaginem terreni ambulat, & carnem cogitat, & quæ carnis sunt sapit &c. Horum nihil competit in infantes. Hic sequūtur quædam ut uidetur, uel de lapsu satanæ, uel de animabus, quæ iuxta Platonem peccauerunt priusquam immitterentur in corpora, quæ interpres prætermisit. Porrò quum nihil non attingat tamen de peccato infantium nullam omnino facit mentionem, ad quos uolunt hunc locum proprie pertinere: Deinde quum addit hic Paulum loqui de morte animæ, citās illud prophetæ, Anima quæ peccat ipsa morietur, palàm est illum de personali peccato disserere. Euidentius etiam hoc arguit, quod mouet quæstionem, Quare Christus mortem perpessus sit, quum nunq; peccarit. Respondet, Christum quoniam erat immunis à peccato, nulli debuisse mortem, sed pro nostris peccatis sponte posuisse animam suam. Nec hic meminit peccati originis, sed non fecit, inquit, peccatum. His quoq; euidentius est quod sequitur: Aggreditur enim ipsum articulum quem urgent ad peccatum infantium. Sed uideamus, inquit, quomodo in omnes homines pertransijt mors, In quo omnes inquit, peccauerunt. Absoluta sentētia pronunciauit Apostolus in omnes homines mortē pertrāsisse peccati, in eo in quo omnes

pecca-

peccauerunt. Hic suspicor esse mendum, & fuisse scriptum in eo quod uel quo omnes peccauerunt, ut accipiatur ἐφ᾽ ᾧ ἀπολογικῶς. Vt autem intelligas illum de peccatis singulorum agere, Omnes, inquit, peccauerunt, & egent gloria dei: & ideo si etiam Abel illum iustum dixeris, non potest excusari, Omnes enim peccauerunt. Ab Abel progreditur ad Aenos, ab Aenos ad Enoch, ab Enoch ad Mathusalem, à Mathusalem ad Noë, à Noë ad Abrahã declarans argumẽtis singulos peccasse suis peccatis. Veritus autem recensere cæteros, ne quem offendat, si peccatum tribueret ijs, quos mũdus habet in summa ueneratione, uenit ad Christum: ad quem dicit uenisse peccatũ, opinor quum tentaretur à satana, sed ab hoc uno fuisse repulsum: itaque uictam mortem, cuius aculeus est peccatum: unde scriptũ est. Vbi est mors aculeus tuus? &c. Ex his arbitror satis liquere, quod Origenes hunc locum interpretatus est de peccato imitationis, quemadmodum ille Scholiastes: quorum prior quum singulas etiã uoces excutiat, ueluti quum distinguit mundũ ab hominibus, quod & in mundum intrauit peccatum, nec exisse dicitur, in homines pertrãsiuit, uidelicet exitum præbente pœnitentia: ne uerbo quidem attingit peccatum infantiũ, ad quos hic locus proprie pertinebat. Hæc non eò nobis dicuntur, ut in dubium uocem, an sit aliquod peccatum originis, sed ut declarem eos mentiri qui dicunt me unum meminisse huius interpretationis, mihiq́ commentũ hoc cum Pelagio esse peculiare. Pelagij sententiam damno, neq́ me fugit ueterum hac de re consensus: tantum de huius loci sensu disputatio est, an proprie pertineat ad peccatum originale. Primum illud in confesso est, totius huius disputationis exordium aliunde profectum quàm à peccato originali, ac disputationis summam alium habere exitum. Siquidem primo capite gentibus exprobrat, quod præter naturæ legem ac philosophiæ cognitionem degenerarint in omne scelerum genus: in secundo reprehendit Iudæos, quod legem qua gloriabãtur non obseruarent: in tertio colligit & gentes & Iudæos pariter obnoxios egere gratia dei: in quarto docet, nec gentes nec Iudæos seruari ex suis operibus, sed per fidem: et Abrahæ factam promissionẽ ad omnes pertinere, qui illum fide referunt: in quinto docet, remissionem peccatorum, ac iustitiæ, hoc est, innocentiæ donum, omnibus cõtingere per gratuitã dei charitatem, qui sanguine unigeniti sui omnium peccata abluit. Hactenus nihil est, quod non competat in peccata personalia, sic enim appellant scholastici. Chrysostomus autem admonet in quinto capite Paulũ aggredi quomodo qui iustificati sunt baptismo, debeant instituere uitam, hoc est in posterum abstinere à peccatis, ne pacẽ cum deo sartam rescindamus. Nihil hic adhuc de peccato originis. Mox quæ sequuntur, Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputabatur &c. constat plerosq́ doctores interpretari de peccato imitationis. Diuus enim Ambrosius ita scribit: Vsque ad legem datam nõ imputatum est peccatum: putabãt enim se homines apud homines impune peccare, sed non apud deum: Nec enim lex naturalis penitus obtorpuerat, quia non ignorabant, quia quod pati nolebant, alijs facere non debebant &c. Hic sermo plane testatur, Ambrosium sentire hunc locum de personalibus commissis loqui. Iam siue legas in similitudine Adæ, siue non in similitudine, utranque lectionem referunt ad peccatum imitationis. Quin & illum locum, Si enim unius delicto multi mortui sunt &c. qui uidebatur iterũ ad peccatũ originis posse referri, sic interpretatur: hoc est, si unius delicto multi mortui sunt imitãtes præuaricationẽ eius, magis gratia deo &c. Ac paulo post, Neq́ mortẽ inquit, in omnes regnasse, sed in eos qui delicto Adæ mortui sunt, quos in similitudinem præuaricationis Adæ dicit peccasse. Rursus super his uerbis, Nam iudiciũ quidem ex uno in condemnationẽ, ita cõmentatur: Manifeste diuersum est, quia uno peccato Adæ condemnati sunt, qui in similitudinem præuaricationis eius peccauerunt. Iterum hęc uerba, Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem &c. sic exponit: hoc est, Sicut per unius delictum omnes homines condemnationem meruerunt, similiter peccantes, ita et iustitia unius omnes iustificabũtur credẽtes: Totamq́ deinceps disputationẽ sic temperat, ut intelligas eum loqui de peccatis singulorũ proprijs. Sed in medio scribit: Manifestum itaque est, in Adam omnes peccasse quasi in massa: Ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit omnes nati sunt sub peccato: ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. Moxq́, Est & alia mors, inquit, quæ secunda dicitur in gehenna, quam nõ peccato Adæ patimur, sed eius occasione proprijs peccatis acquiritur

quiritur &c. Hic distinguit peccatum Adæ, à peccatis personalibus, & mortem corporis à morte gehennæ. Verum nō hoc nunc agitur, an Ambrosius agnoscat peccatū originale quod constat illum compluribus facere locis, sed an necesse sit hunc locum de peccato originis accipere. Nam si hic sermo, ita in omnes homines mors pertrāsijt, in quo omnes peccauerunt, necessario intelligitur de peccato originis, necesse est, ut quod huic annectitur, usque ad legē enim peccatum erat in mundo, similiter intelligamus, quod hęc pars causam reddat dicti superioris. Sed hanc partē Ambrosius interpretatur de peccatis ab unoquoq; commissis. Quomodo igitur constabit disputationis tenor, si & quæ præcedunt, & quæ sequuntur accipiuntur de commissis singulorum, in medio subito admisceatur diuersi generis peccatum, præsertim quum cōiunctio, enim, ita cōnectat inferiora cum superiotibus ut appareat eandem rem agi. Quemadmodum autem coniunctio γὰρ, cōglutinat id quod sequitur cum præcedentibus, ita διὰ τοῦτο, id est propterea, connectit hanc particulam cum ijs quæ præcesserāt: pręcesserat autē, quod Christus pro inimicis ac peccatoribus mortuus esset, cuius sanguine liberati ab ira dei, pro morte uitā, pro ignominia gloriā filiorum essemus adepti. Nihil enim interest, nisi quod quum dicimus propterea, causa præcessit, effectus sequit: quū enim, cōtra. Si Titius Actio deberet mille nummū mutui nomine, x drachmas depositi nomine, nūquid uideretur hic sermo sibi cohęrere, si diceret, Nunq; habui cōmodiorē creditorē quàm Actium, cui quum deberē ex mutuo mille nummum, uideretq; me rei familiaris angustia laborare, ultro condonauit eam summam, meq; ex æris alieni debitore, reddidit astrictiorem beneuolentiæ debitorem. Semper enim nihil promeritum singulari beneuolentia complexus est, eoq; me liberauit obligatione: poterat enim mutui nomine me cōuenire, & ni soluissem in carcerem ducere, aut res meas loco pignoris occupare. Hic quum prima & ultima loquantur de mutuo quis suspicaretur illa in medio, dum me liberat obligatione, pertinere ad depositum? Atqui duæ coniunctiones faciūt, quapropter & enim, ut hic sermo multo durius cohæreat, nisi totum accipiamus de peccato originis, aut totum de peccato personali, aut totum de utroq;. At sunt quæ de peccato originis non possunt intelligi, sunt quæ de utroque non possunt. Iam diuus Chrysostomus in hūc locum quem necessario uolunt accipiendum esse de peccato originis, nihil aliud commentatur quàm hoc, τί δέ ἐστιν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον; ἐκείνου πεσόντος, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου γεγόνασιν ἐξ ἐκείνου θνητοί, id est, Quid autem est in quo omnes peccauerunt? Illo lapso, & hi qui non ederant de ligno, facti sunt ex illo mortales. Hic sermo potest ad utrunque peccati genus pertinere. Porrò locum qui huic annectitur, bifariam exponit: ipsius uerba subscribam, bona fide latine reddita: Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputatur, quum non est lex. Illud quod dicit usque ad legem, quidam putant Apostolum de illo sentire tempore, quod fuit ante datam legē, ueluti quod fuit sub Abel, sub Noë, sub Abraham usque ad illud quo Moses natus est. Quod igitur tum erat peccatum? Quidam aiunt eum loqui de eo quod fuit in paradiso, Nondum enim, inquit, erat dissolutum, quin potius florebat illius fructus. Nam communē mortem illud inuexit, quæ uincebat ac regnabat. Qua igitur de causa subijcit, Peccatum autem non imputatur ubi non est lex? Qui nostra disseruerunt aiunt Apostolum hunc sermonem posuisse sub persona Iudæorū obijcientium, Si non est peccatum absq; lege, quomodo mors eos absumpsit qui fuerunt ante legē? At mihi uidetur, quod nunc dicturus sum, esse probabilius, magisq; consentaneum esse apostolico sensui. Quid autem hoc est? Quum ait peccatum usque ad legem erat in mundo, hoc mihi uidetur dicere, quod lege data peccatū superabat, uidelicet quod erat ex præuaricatione, & eousque superabat, quousque fuit & lex. Nō enim potest consistere peccatum si non sit lex. Itaque si hoc, inquit, peccatum, ex legis præuaricatione mortem genuit, qui factum est ut omnes qui fuerūt ante legem, mortui sint? Etenim si ex peccato mors radicem traxit, quum autem nō est lex non imputatur peccatum, quomodo mors superabat? Vnde perspicuum est, quod nō hoc peccatum uiolatæ legis, sed illud per inobedientiam Adę cōmissum, erat quod omnia contaminabat. Quod huius rei signum? Illud quod etiam ante legem omnes moriebantur. Regnabat enim mors ab Adam usque ad Mosen, etiam in eos qui non peccauerunt, &c. Hisce uerbis Chrysostomus non tribuit ullum peccatum infantibus, sed ait mortem corporis in eos dimanasse, perinde quasi cum

Adam

Adam progenitore de uetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas. Theophylactus autem uersus quum ita loquitur, Nam eo labente uel qui de ligno nihil edissent suo crimine mortales sunt facti, perinde ac si ipsi peccato forent obnoxij, quia ille peccasset: nonne pronunciat infantes non esse obnoxios peccato? Quanquam si hunc locum accipimus de morte gehennæ quam cōmeruerat Adam, hac non puniūtur infantes: si de morte corporis, ab hac non liberat baptismus. Hęc perspiciens Origenes, confugit ad mortem animæ, quę per peccatum separat deum ab illa. Quam mortem si accipimus, non potest hic locus accipi de peccato originis. Sed hunc locum quem Chrysostomus interpretari uidetur, de præuaricatione Adæ, Ambrosius interpretatur de peccato personali, quemadmodum ostendimus. Falsum est igitur quod iactat quidā, ueteres omnes tum Græcos tum Latinos magno consensu hunc locum interpretatos de peccato originis, quum secus interpretetur Origenes Græcus, & Scholiastes latinus: ac proinde falsum est hanc interpretationem mihi peculiarem esse cum Pelagio, quum & Ambrosius & priora & sequentia interpretetur de peccatis singulorum, tantū in medio uideatur attingere peccatum Adæ. Sed falsius etiam est, hanc interpretationem pugnare cum Paulinæ dictionis & Græcæ lectionis proprietate, quum declararim, & sermonis proprietatem, & seriem tenoremq́ disputationis mollius quadrare ei sententiæ, quam ostendo posse consistere. Non iam excutiam quæ recitātur à cæteris ad pertrahendum hunc locum ad peccatum originis: loquuntur enim tropis ambiguis: certe nullus illorum tribuit infantibus peccatum, sed aliquam pœnæ partem aiunt transisse in posteros. Superest illa rixa, quod opituler Pelagianis, exarmans ecclesiā: nimirum extorto hoc telo omnium, ut aiunt ualidissimo. Primum alia esse docui ualidiora: deinde qui facio pro Pelagianis, quorum sententiam aperte detestor? Sed indico utranq; lectionem consistere. Hoc uel tacente me res ipsa clamitat, scripturam commodius accipi de peccato singulorū. Sufficiebat unus scripturæ locus aduersus Pelagium, & tuta erat ecclesia etiam hoc telo destituta. Sed tota ecclesia sic hunc locum interpretatur. An tota ecclesia sunt tres aut quatuor doctores? Tota ecclesia docet omnes Adæ posteros nasci pœnæ obnoxios ob peccatū Adæ: sed hunc locū nō posse accipi nisi de peccato originis, nusquā docet uniuersalis ecclesia. Atqui hoc solū erat quod annotaui. Sed in affricano inquiunt concilio, Miluetano opinor, pronūciatur anathema in eos qui Pauli locum hunc secus interpretarentur. Imò ibi pronunciatur anathema in eos qui docebant infantes non egere baptismo, quod nihil haberent contagij ex Adam: & post anathema subijcitur, quia non debet aliter intelligi. Non hic excutio quantum sit anathematum in illis concilijs prouincialibus, quæ utcunque uertit Hilarius, neque puto me usque adeo astringi eiusmodi synodis. Alioqui si quis urgeat esse seruanda quæcunque in illis decreta sunt, proferam ex illis dogmata quædā, quæ nunc ecclesia damnat pro hæreticis: proferā institutiones, quas nusquam nunc seruat ecclesia: proferāt ex uniuersali synodo, quæ prohibuerit hunc locum secus enarrari. Damnarit sanè Miluetana synodus Pelagianam interpretationem, nihil ad me pertinet: ille sic tollit hanc interpretationem, ut astruat quam improbauit ecclesia, ego demonstrans hunc locum ad reuincendos Pelagianos nō esse satis efficacem, relego disputantem ad alia loca hoc certiora. hoc nō est eripere telum ecclesiæ, sed indicare tela certiora pro parum certo: nec est aperire rimam hostibus, sed admonere ne hic urgeamus hostem, ubi possit elabi. Fatemur ecclesiam habere autoritatem interpretandi scripturas, sed ecclesiæ doctores quamlibet celebres, in multis scripturæ locis hæsitant, multa uarie, nonnulla etiam perperam sunt interpretati. Neque quisquam contendit hunc locum nō posse secus intelligi, præter sanctum Augustinum, posteaquam incaluit conflictio cum Pelagianis. Quod si non permittunt hic hactenus ab Augustino dissentire, ut liceat hunc Pauli locum bifariam interpretari, quin idem honoris habetur omnibus quæ uir ille docuit & asseuerauit in hac ipsa disputatiōe. In hac enim toties inculcat infantes frustra baptizari, nisi detur eis corpus & sanguis domini. Eam sententiam hausit ex Ioannis cap. 6. Amen amen dico uobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis & biberitis eius sanguinem, non habebitis uitam in uobis. Ad eum locum à priscis interpretatū de doctrina Christi, posteriores adiecerunt alterum sensum de sumenda eucharistia. At nūc ecclesia quod Augustinus & cum Augustino tota, ut probabile est, occidētalis ecclesia iudicauit ad salutem necessarium, nec

facit

facit nec finit fieri, & illius interpretationem reijcit, pro hæretica habitura si quis uelit illam pertinaciter tueri. In eadem inculcat, unum Christum fuisse immunem ab omni peccato, idq; docet multorum testimonijs: & hanc sententiam damnant Theologorum classes præcipue Parisiensium, ingenue reijcientes talium uirorum & dogma, & scripturæ interpretationem. Ibidem citat Ambrosium, qui lotionem pedum in apostolis, interpretatur de peccato originis, quum hodie liceat secus interpretari. Nam Petrus iam circuncisus non erat obnoxius illi peccato: Illic citat Cyprianum, qui scripserat infantibus per baptismũ aliena remitti peccata, quum hodie doceat ecclesia, non nisi primum illud & unicum Adæ peccatum imputari nascẽtibus, ne id quidem in totum: illic adfertur ex 1. Cor. 15. ad probandum originis peccatum, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes uiuificabuntur, quur eum locum ausus est de peccatis singulorum interpretari Chrysostomus? Sic enim commentatur, Quid igitur, dic mihi, omnes mortui sunt morte peccati in Adam? Quomodo igitur Noë iustus in generatione sua, quomodo Abrahã, quomodo Iob, quomodo cæteri omnes &c. Hæc frustra cõmemorat si locus sentit de peccato originis, quandoquidem ab hoc nullus illorũ fuit immunis. Atqui hunc Pauli locum diuus Augustinus adeo putat de peccato originis intelligendum, ut, quoniam ad fundamenta fidei pertinet, quisquis conetur illum secus interpretari, totum quod in Christum credimus auferre moliatur. Adducitur & illud aduersus Pelagianos: Eramus natura filij iræ, quur diuus Hieronymus eum locum ausus est secus interpretari quàm de peccato originis, quur ausus est indicare φύσει accipi posse ut idem ualeat quod prorsus siue omnino? Quur hic nemo uociferatur telum ereptum ecclesiæ propugnatoribus? An hac lege cõstringent nos, ut nefas habeatur, si quis ullum scripturæ testimonium secus interpretetur quàm interpretati sunt prisci doctores ecclesiæ confligtantes cum hæreticis? At quid dicent, ubi ex illis conflictationibus protulerimus tot sententias, tot interpretationes illorum, quas recentiores Theologi non solum reijciunt, sed impias & hæreticas iudicant? Quod si labascit tota ecclesia, quod annotarim hunc locũ aliter posse interpretari, non damnata altera enarratione, quur hactenus nemo reclamauit in scholia Hieronymi titulo commendata, quæ totum hunc locum exponũt de peccatis uoluntate commissis? Constat totam hanc Pauli disputationem esse plenam obscuritatibus, quemadmodũ uere præfatur Origenes: cõstat multa non sine tropo dici: nos peccatũ originis non hic tantũ asserimus, sed compluribus lucubrationum mearum locis, atque in ipsa etiam paraphrasi, sensum utrunque complectimur, ita loquentes, Etenim si tantũ ualuit ille peccandi princeps, ut tantus hominum numerus ob unius commissa, morti sit obnoxius &c. ac mox, Sic ut Adæ damnum dei benignitate nobis in lucrum cesserit. Rursum, Licet per unum Adam peccantium inuecta sit pernicies, & per Christum innocentem inuecta sit salus, tamen utrunque alteri par non est. Siquidem pernicies sic orta est, ut unius peccatum in omnes posteros propagaretur, atque ita tandem omnes redderet obnoxios, contrà &c. Ac mox, Quod si tantum ualuit unius hominis culpa, ut omnes mortis tyrannidi redderet obstrictos &c. Quid? An hoc est excludere peccatum originis? Iam quod uertimus, pro ἐφ' ᾧ quatenus, potest ad utrunlibet sensum uel ad utrũque potius accommodari, id est, mors transijt eo quod omnes peccauerunt, nimirum in Adam. Quid igitur est quod timent? An continuo reuixerint Pelagiani, si locum hunc unum secus interpretatus sum quàm in pugna interpretatus est Augustinus, quum sint alia multa quibus efficacius reuinci possint hæretici? Verum qui minus hic liceat, quod in alijs locis ab eodem citatis licuit orthodoxis? An dicent dissimulandũ fuisse, locum hunc bifariam exponi? Quasi me silente non id perspecturi sint hæretici, imò quasi nõ hoc perspexerint ante annos mille? Quod si fidei præsidiũ in silentio collocamus, quid sibi uolunt tot quæstionum uolumina, quibus recentiores Theologi mũdum impleuerunt, propositis argumentis omnia uocantes in dubium, prȩsertim Scotus, cuius argumenta ueritatem oppugnantia, quȩ illi uocant ante oppositum, interdum neruosiora sunt ijs quibus illa diluit. Quur hic non metuunt ne præbeatur ansa hæreticis? Sed illa, inquiunt, disputantur inter scholasticos. At mea uix leguntur in cubiculis, nam Theologis illa scripsimus nõ grammaticis. Nobis sufficit unicum scripturæ testimonium, interdum & sine scripturis autoritas ecclesiæ. Aduersus autem hæreticos quid proderit censere locum hunc nõ aliter oportere

intelligi

intelligit, quum ipsa res clamitet posse secus intelligi. Postremo si quid hic offendiculi est, utris potius imputandũ, ei ne qui hæc tribus uerbis annotarat, an illis qui tales annotatiunculas atrocibus tragœdijs exagitantes in theatrum populare proferunt.

Vsque ad legem enim peccatum.) ἄχρι γὰρ νόμου. Origenes interpretatur, Vsque ad finem legis Mosaicæ, hoc est, usque ad Christum. Sic & Augustinus in sententijs annotatis in epistolã ad Romanos, Intelligendũ est, inquit, quousq; ueniret gratia: cõtra eos enim dictum est, qui arbitrantur per legem auferri posse peccata. ac mox, Non ergo putemus usque ad legem ita dictum esse, quasi iam sub lege non esset peccatum, sed sic dictum est usque ad legem, ut totũ legis tempus annumeret usque ad finem legis, quod est Christus. Apud Chrysostomum γὰρ non additur, licet apud Theophylactum addatur.

Vsq; ad l. e. p. diuersum legit Origenes

Non imputabatur.) οὐκ ἐλλογεῖται, id est, Imputatur, præsentis temporis, ut sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad utrunq; tempus quadrat, quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est, ubicunque non est lex, ibi peccatum non imputatur. Atque ita sanè legit Origenes. Itaque scriptum comperi in uetustissimo nec minus emendato codice Paulino. Hic quidã interpretatur ἐλλογεῖται non pro imputatur, sed pro reputatur, hoc est, iudicatur: ut intelligas nulla lege lata, peccantes nõ habere pro peccato quod committunt, cum nulla lege facere prohibeantur. Quidam non ineruditus libro ædito, putat Græcam lectionem esse deprauatam, & pro ἐλλογεῖται, scribendum ἐλλογεῖτο. Quasi uero non sit impudens dissentire à tanto consensu Græcorum uoluminum, aut quasi si quis tempus præteritum imperfectum postulet, ἐλλογεῖτο dicendum sit, ac non potius ἐνελογεῖτο. Atque hic est qui sibi miram eruditionem uindicãs, me sine fine iactat nihil omnino scire. In codice Donatiani scriptum erat, Quum lex non est. Vnde cõiectare licet & illud imputabatur, deprauatum, pro imputatur. ἐλογεῖτο tolerari poterat, si diceretur λογίω pro λογίζομαι. ἐλογεῖτο scriptum erat in commentarijs Chrysostomi, in Theophylacti ἐλλογεῖτο, sed utrunque deprauate, ni fallor. illud obiter annotandũ, Paulum hoc loco promiscue uti his duobus uocabulis, ἁμαρτία & παράπτωμα, cum Hieronymus alicubi putet παράπτωμα leuius esse quàm ἁμαρτίαν.

Taxatus quidã qui in uerbis Pauli deprauauit ἐλλογεῖτο, quod uerbũ Græca lingua nõ recipit, pro ἐλλογεῖται

ἁμαρτία παράπτωμα

In similitudinem.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine, non in similitudinem præuaricationis Adæ. Potest autẽ hæc particula In similitudinem referri uel ad illud superius, Regnauit mors in similitudine, uel ad propius hoc, Qui nõ peccauerunt in similitudine. Origenes & Ambrosius, atque etiam Augustinus libri de peccatorum meritis & remissione, primi, capite undecimo, rursum epistola 89. indicant duplicem huius loci fuisse lectionem. Vnam, regnauit mors etiam in eos qui peccauerunt in similitudine Adæ. Atque hanc uidetur habere potiorem Origenes, ut quam priore loco ponat, quemadmodum & Ambrosius. Alteram, quam indicat haberi in nonnullis exemplaribus, Regnauit mors ab Adam etiam in eos qui non peccauerunt. Prioris lectionis in qua non additur negatio hæc est sententia, Mortem regnasse nõ solum in Adam, sed in omneis etiam, qui ad illius exemplum peccauerunt. Posterioris lectionis duplex est sensus. Prior est, mortem regnasse non solum in Adam & in eos qui ad illius exemplum peccauerunt, uerum in eos quoque qui aut non peccauerunt, aut certe non perinde grauiter peccauerant atque ille. Posterior sensus est, mortem regnasse & in eos qui non peccassent, regnasse autem non ob ipsorum commissa, sed in similitudine præuaricationis Adæ, hoc est, perinde quasi & ipsi præuaricati fuissent quemadmodũ Adam. Iam cum alibi dixerit, Conclusit deus omnia sub peccato, et omnes peccauerant & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nõ peccasse? Verum non peccauerunt ad illius similitudinem, hoc est, nõ tam capitaliter, nec accepto mandato, quæ proprie præuaricatio dicitur. Nam Adæ merito est imputatum peccatum, ut cui præscriptum esset, quid sequi, quid fugere deberet. Sed ante Mosi legem non imputabatur peccatum, hoc est, non uidebatur imputandum, quod non esset lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, non esse ὁμοιώσει, sed ὁμοιώματι, quod magis assimilationem sonat quàm similitudinem, ut accipias eos qui peccant in hoc referre parentem peccatorem. Vsus est eodem uerbo aliquanto superius, In similitudine imaginis hominis. Cæterum haud me fugit quosdam totum hunc locum ad peccatum originale referre. Quibus equidem non admodum repugno, tamen & alteram interpretationem indicare uisum est, quam nec Am-

In similit. p. a. locus uarie expositus

Varia lectio

ὁμοίωσις ὁμοίωμα

Originale peccatum

brosius omnino prætermisit, Origenes penè solam sequitur. Is cuius scholia legimus titulo Hieronymi similiter. Sic enim loquitur. Quum enim exposuisset eos qui nõ peccauerunt in similitudinem Adæ, esse qui ante legem Mosi peccarunt, explicat quod dixit his uerbis, Hi sunt qui non ad similitudinẽ præuaricationis Adæ peccauerunt, qui per naturalem legem transgresi sunt, & non sicut Adam per mandatum. Ac mox subijcit, Sicut enim Adam primus mandatum dei præuaricatus exemplum est legem dei præuaricari uolentibus, sic & Christus uoluntatem patris complexus exemplũ est imitari eum cupientibus. Sed quid hæc persequor, quum is ut dictũ est, totum caput interpretetur de peccatis quæ committunt homines imitatione primi parentis. Quod si quis nobis proferat exemplum uirginis, ueteres neminem à peccato liberarunt in totum præter unum Christum, Si infantes, de his hic non uidetur agere Paulus, nec ea quæstio tum mouebatur, quum nondum esset receptum infantes baptizari. Quin & illud nobis uidendum, ne plus satis oderimus

Peccatũ originale negabãt Pelagiani

Pelagianos, non quod nolim illorum explodi sententiam, qui negant ullum esse peccatum originale, sed quod nolim illud per occasionem affectate admisceri ubi non est opus, siue quod in ea disputatione libeat argutari, siue ut quemadmodum astrologi repertis epicyclis sese è multis difficultatibus expediunt, ita nos affectate ad hoc quæstionum κρησφύγετον passim recurramus. Nisi forte nobis permittimus ut in disputando cum aduersario qui uincendus est magis quàm docendus, scripturæ uerba ad uictoriam nostram utcunque detorqueamus. Quod aduersus Iouinianũ pugnans Hieronymus facere uidetur nõnunquam, & Augustinus aliquoties, interim & Ambrosius. Hæc dixerim inquam, nõ quod faueam negantibus esse peccatum originis, sed quod nolim, si fieri posit, ullam uim fieri scripturis diuinis. Quin potius ex ipsa disputationis consequentia diligenter expendamus, quid senserit Paulus, dispiciẽtes quid hic agat, unde cœperit, quorsum tendat, & num consentaneũ sit illum statim mysterium hoc gentibus aperire uoluisse, quod hodie quoque magis creditur

Calumnia depulsa

quàm intelligitur, nimirum cõmuni sensu reclamante. Frustra uero quidam calumniãtur, quod hac annotatione uidear labefactare peccatũ originis, quum tot locis in scriptis ingenue profitear & asseram. Verum hic locus mihi uidetur mollius exponi de personalibus commissis posterorum Adæ, sic tamen ut nullius sententiæ præiudicem.

Forma futuri quò referẽdũ

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, Figura seu typus futuri, hoc est, uenturi Christi, ut futuri nomen non pertineat ad tempus quo hæc scribebat Paulus, sed ad Adam qui præcessit Christum, cuius typum gerebat. Quo elocutionis genere scripsit Colossensibus de Sabbatis & Neomenijs agens: Quæ sunt umbra, inquit futurorum. Iam enim illa Paulo futura non erant sed præsentia. Coactius enim mihi uidetur, quantumuis argutum dixeris, quod Origenes indicat hæc & ad uenturi seculi cõditionem posse referri. Forma igitur

Similitudo nõ per omnia cõgruens

& typus erat Christi Adam. Quanquam ea figura in diuersum recidit & analogia potius est quàm similitudo. Nam ut ille princeps peccandi & moriendi, ita hic dux & autor innocentiæ & immortalitatis. Proinde eleganter scripsit Origenes & hunc secutus Ambrosius, iuxta genus constare similitudinẽ, iuxta speciem repugnantiã esse. Vt ab Adam quiddam dimanauit in omnes, ita & à Christo, hic genus est. Cæterum ab illo mors & peccatum, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porrò forma Græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autem & illud τοῦ μέλλοντος absolute sumi neutro genere, ut referatur nõ ad posteriorem Adam sed ad ipsum peccatum quorumlibet Adam parentem imitantium. Is enim fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi quis sensus è uerbis Græcis excerpi posit, sequetur prudens & cordatus lector quod optimum iudicabit. Illud adijciendum, quod interpres hoc loco nunc uertit plures, nunc multi, Græcis eadem

πολλοὶ pro omnibus

est dictio πολλοὶ, quam Origenes positam putat pro omnibus, quo magis respõdeat unius. Etenim ubi sunt omnes, ibi sunt & multi.

Obscurus sermo Pauli, ut & illeque pro multis effundetur

Et non sicut per unum peccatum.) Apud Græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, id est, Et non sicut per unum qui peccauit donum. Sic enim ad uerbum uertere licet, & necesse est nõnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam Græcorum scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingresa est mors, ita per unum uenit donum, hoc est, non eodem modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificantur omnes. Quodque uulgati codices habent per unum peccatum

catum, Ambrosius legit peccantem non peccatum, δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, id est, Per unum qui peccauit. Atque ita legisse Theophylactum ex ipsius interpretatione licet colligere. Certe sic legit Chrysostomus, quanquam mox ἑνὸς refertur ad peccatum, τὸ μὲν κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, quia sequitur, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Quum unum peccatum dicit, Adæ peccatum significat: quum multa, cætera peccata intelligit, quæ sibi quisque addit.

Nam iudicium ex uno.) Ex uno, non refertur ad personam Adæ, sed ad peccatum, ut *Ex uno peccato*
subaudias παραπτώματος, cui paulo post respondet, ex multis. ut sit sensus, Nam iudicium quidem ex uno peccato in cōdemnationē, donum autem ex multis peccatis in iustificationem. Quanquam consentiunt hic interpretes omnes. Augustinus de nuptiis & concupiscentia ad Valeriū libro secūdo, cap. uigesimoseptimo. Item epistola 89. palàm asseuerat, Ex uno peccato sentiendum non ex uno homine, ut respondeat ad id quod sequitur, gratia autem ex multis delictis: ut intelligamus unum peccatum suffecisse ad condēnationem uniuersi generis humani, gratiam autem unam ad uniuersa peccata delenda. Idem affirmat aduersus Iulianum Pelagianum libro primo. Rursum libro de peccatorum meritis & remissione lib. 1. cap. 11. Sequitur enim, gratia autem ex multis delictis.

Gratia ex multis delictis.) χάρισμα. Quod modo donū uerterat, & recte, nūc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes.) Legendū est doni iustitiæ, ut intelligas ipsam iustitiam esse donum, καὶ τῆς δωρεᾶς δικαιοσύνης, Sublata coniunctione: *Thomæ distinctio reiecta*
iamq́ non erit opus illa distinctione Thomæ explicantis quid intersit inter gratiam donationem, & iustitiam. Quanquam Ambrosius addit, nostro more coniunctionē, legēs, et iustitiæ, sed arbitror mendum esse codicis, quandoquidem tale nihil indicat illius enarratio. Certe Chrysostomus ac Theophylactus nobiscum faciūt.

Igitur sicut per unius delictum in omnes homines.) Hic sermo mutilus est, & opus ha- *Sermo mutilus*
bet quæ subaudiatur, uidelicet quid per utrunq́ sit inductū. Itaq́ sicut per unius delictum irrepsit peccatum ad condemnationem, ita per unius iustitiam ingressa est salus ad iustificationem omnium. Ita propemodum Theophylactus, in enarrando supplens, quæ desunt orationi. Vide Augustinum epist. 89.

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt.) Illud ad sensum nihil attinet, quod in nostris habetur tertia persona, Cōstituti sunt, quod habebatur in nonnullis Græcorum codicibus, κατεστάθησαν, cum in plerisq́ Græcis habeatur κατεστάθημεν quemadmodum & in æditione Aldina.

Lex autem subintrauit.) παρεισῆλθεν. Quasi dicas obiter irrepsit, ob præpositionem Græ- *παρεισῆλθεν*
cam quæ fermè in malam partem additur.

Superabundauit gratia.) Hic χάρις est, non χάρισμα, id est, Gratia, non donum. Quanquam χάριν, id est gratiam Græci aliquoties accipiunt pro beneficio. Cæterum quod Latinus interpres dixit superabundauit, Græce est ὑπερεπερίσσευσεν, quod non perinde ualet quasi dicas, sic abundare liquorem, ut effundatur quod superfluum est, sed quasi dicas uehementer ac supra modum abundare. Auget enim ὑπὲρ apud Græcos nō aliter atq́ quàm *ὑπὲρ auget Græcis*
aut per, apud nos. Vnde nonnulli Græcorū more loquētes, sed parū Latine, dicunt superbenedictus, pro eximie benedicto, superexcelsus pro uehementer excelso.

Vt sicut regnauit peccatum in morte.) Origenes putat sub mortis nomine diabolum posse intelligi, in hoc uelut & in superioribus locis, quod Græcis mollius est, quibus θάνατος mors, masculini generis est. Ambrosius putauit ad animi mortē referendū sensum. Origenes & de corporali morte interpretat᷑ disputās de Enoch à morte subducto. Porrò quū ait, Regnauit peccatū in morte, ἐν τῷ θανάτῳ, apparet Paulū abusum esse præpositione ἐν pro εἰς: debebat enim hæc particula congruere illi quæ sequitur, ut gratia regnaret per iustitiam in uitam æternā, ubi non dixit ἐν ζωῇ αἰωνίῳ, sed εἰς ζωὴν αἰώνιον.

In mortem.) ἐν τῷ θανάτῳ, id est, in morte, hoc est, per mortem, quemadmodum superius admonuimus.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Dominum nostrum, hoc loco non adijcitur *Additum*
apud Græcos, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, etiamsi apud Ambrosiū additur. *in nostris*

ſed ita ut ex interpretatione non poſſit eſſe compertum ita legiſſe. Quanquam in nõnullis Grę̨cis exemplaribus dominum noſtrum additum repperi, eodem, opinor, caſu quo apud nos, duabus uocibus aliunde huc tranſcriptis.

EX CAPITE SEXTO.

Qui enim mortui ſumus peccato.) Enim, redundat οἵτινες ἀπεθάνομεν, id eſt, Quicunque mortui ſumus, aut qui mortui ſumus peccato. & peccato dandi caſus eſt non auferendi, quaſi quis alloquens peccatum dicat, tibi mortuus ſum ſed Chriſto uiuo.

Viuemus in illo.) ἐν αὐτῷ. In ipſo, aut in eodem fuerat ſignificantius.

Fratres additum

An ignoratis fratres,) Fratres, additum eſt ab interprete aut ſcriba, ἢ ἀγνοεῖτε, id eſt, An ignoratis. Atque ita ſanè legit Origenes & Ambroſius, neque ſecus habent uetuſtiſſimi codices Latini manu deſcripti.

Baptizati in Chriſtum

Baptizati ſumus in Chriſto Ieſu.) Græcis eſt in Chriſtum Ieſum, & in mortem, εἰς χριστὸν ἰησοῦν, & εἰς τὸν θάνατον. Quanquam ea præpoſitio ancipitis eſt naturæ apud Græcos. Hic tamen magis cõgruebat in Chriſtum, quod per baptiſmum inſerimur in corpus Chriſti myſticum.

Si enim complantati facti ſumus.) σύμφυτοι. Hoc eſt, inſititij et participes. Alluſit enim ad inſitionem plantæ quæ reſpondet cõmunioni corporis Chriſti. Quemadmodũ ſurculus decerptus è ſua arbore, particeps fit humoris eius arboris cui inſerit̃, ita qui per baptiſmum Chriſti corpori inſerũtur, conſortes fiunt bonorum illius. Vide uero an præpoſitio σὺν pertineat ad Iudæos & gentes ſimul in unum Chriſtum collectos.

Simul & reſurrectionis.) Græcis eſt, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως, id eſt, Igitur & reſurrectionis. Interpres legiſſe uidetur pro ἀλλὰ, ἅμα. Cæterum ἀλλὰ cõiunctio eſt ratiocinãdi, quam uertimus nimirũ. & Reſurrectionis erimus bifariã accipi poteſt: erimus reſurrectionis, id eſt,

Duplex ſenſus

Pertinebimus ad reſurrectionẽ, aut erimus cõplantati ſimilitudini reſurrectionis eius. Nos priorem ſententiã ſecuti, uertimus addito uerbo, Et reſurrectionis erimus participes.

Qui ſimul etiam uiuimus cũ illo.) Græcis eſt συζήσομεν αὐτῷ, conuiuemus illi. Quanquã interpres bene reddidit ſententiam.

Reſurgẽs à mortuis,) ἐγερθεὶς, id eſt, Excitatus ſiue qui reſurrexit à mortuis. Nam præteriti temporis participium eſt. Quanquam aliâs huiuſmodi participijs abutitur.

Vltra non dominabitur.) οὐκ ἔτι κυριεύει, id eſt, Non amplius dominatur, præſenti tempore non futuro, quemadmodum illud non moritur. Reddit enim cauſam, quare non moritur, Quia per illum ſublatum eſt mortis dominium. Nam hæc uerba non ſolum pertinent ad Chriſtum, uerum etiam ad myſticum corpus Chriſti, cui ſenſui magis congruebãt uerba præſentis temporis. Atq; ita legit Theophylactus, nec diſſonat enarratio Chryſoſtomi. Non moritur enim poſitum indicat pro eo quod erat, eſt immortalis: & mors iam illi non dominatur, poſitum eſt pro eo quod erat, mors in illum non habet ius, qui moriendo peperit ſibi ſuiſq; immortalitatem.

Quod enim mortuus eſt quomodo intelligendum

Quod enim mortuus eſt.) ὃ γὰρ ἀπέθανε. Laurẽtius caſtigat, quod enim mortuum eſt, neutro genere. Nam apud Græcos ὃ articulus eſt poſtpoſitiuus non coniunctio. Ac ſanè iuxta Laurentij ſententiam legit Hilarius libro de Trinitate 9. iuxta fidem uetuſtorum codicũ mortuum referẽs ad corpus humanum, uiuit, ad naturam diuinam: ſed mea ſententia, melius ad Chriſtũ ſimpliciter refertur ἀπέθανεν, ut ſit ſenſus: hoc ipſum quod mortuus eſt Chriſtus, ſemel duntaxat mortuus eſt, idq; peccato, quod autem uiuit &c. Quaſi dicas mortem eam quam mortuus eſt, mortuus eſt peccato, uitam quam uiuit, uiuit deo. Eſt autem iuxta Græcorum diſtinctionem ſignandum comma poſt ὃ γὰρ ἀπέθανε, ut quod ſequitur, Mortuus eſt ſemel, ad peccatum referatur, quæ uox hic datiui caſus eſt, quemadmodum deo, non ablatiui. Cõſimili modo dixit in epiſtola ad Galatas, ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ, id eſt Quod autẽ nunc uiuo in carne, in fide uiuo. Cæterũ quis tandẽ ſenſus eſt, ſi legas, Id quod mortuum eſt &c. Quin potius illud agit Paulus, ut quemadmodum Chriſtus ſemel mortuus peccato, ſemper immortalis manet, ita nos ſemel mortui peccato, per baptiſmum & in illo renati, deinde non recidamus in peccatum. Hac ratione interpres à gemino ſolœciſmo abſoluetur, quem illi noſter impegit Stapulenſis.

Exiſti

Existimate uos mortuos.) ἑαυτοὺς, id est, Vos ipsos, quod sæpius obuium interpres uidetur neglexisse. Et existimate Græcis est λογίζεσθε, uerbũ cogitantis, ut annotauit & Origenes, quod ea res à cogitatione potissimum pendeat. Quoties enim cogitamus nos esse mortuos cum Christo, premuntur & euanescunt carnis cupiditates. Vnde magis quadrabat, reputate, hoc est considerate, & præ oculis habete.

In Christo Iesu.) Græci addunt, domino nostro.

Vt obediatis concupiscentijs eius.) εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, id est, Ad obediendũ ei, in cõcupiscentijs ipsius: ut pronomen ei referat peccatum, ipsius referat corpus: ut intelligas obediri peccato per affectus corporis ad peccatũ sollicitantes.

Sed neq; exhibeatis.) μηδὲ παριστάνετε, id est, Nec exhibete siue accõmodate. sed redũdat.

Gratias autẽ deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia autẽ deo, ut subaudiatur sit. Hic quidam stomachatur, clamitãs ethnicorũ esse dicere dijs gratia, Christianorum deo gratias. Verum ita loquebantur olim Christiani, sed imperiti literarum, subaudiẽtes agimus siue agamus. Atqui Paulus aliter loquutus est, à cuius sermone quid attinebat recedere uelut affectato solœcismo. Est gratissima deo cantio, deo gratias, non ob solœcismum, sed ob canentis pietatem: nec minus grata esset, deo gratia, si simili affectu pronuncietur.

Serui facti estis iustitiæ.) Iustitiæ, datiuus est casus, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est, Cœpistis esse serui iustitiæ addicti.

Humanum dico.) ἀνθρώπινον λέγω. Hac loquendi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere uidetur, aut inconsideratius. Secũdum hominem loquor.

Seruire immundiciæ.) Græce nomen est, & iucundius δοῦλα, id est Serua, uel seruientia membra, ac uelut obnoxia.

Liberi fuistis iustitiæ.) Peccati, hoc loco genitiuus est apud Græcos, iustitiæ datiuus, hoc hoc est liberi à iustitia. Et eratis, potius quàm fuistis, eo quod præcedit, quum essetis.

Finem uero uitam æternam.) Faber Stapulensis legit In uitam æternam. Verũ in emendatis codicibus reperio uitam æternam absq; præpositione, consentientibus & Græcis & Latinis exemplaribus, ut sit appositio. Illud uisum est submonere lectorem, hoc loco, atque etiam in eo quod præcessit, finis illorum mors, τέλος accipi posse pro tributo siue uectigali, quod colligitur è seruitute peccati. Nam mox sequitur ὀψώνια. Tametsi secus interpretatur Ambrosius & Chrysostomus. Videtur ὀψώνιον esse quod datur alendo militi, τέλος extremum premium quo iam sibi uiuat missione donatus. Obstat huic sensui quod adfert Chrysostomus, in mentione peccati nominari obsonia, hoc est stipendia: in mentione uitæ æternæ, non nominari mercedem.

Stipendia enim peccati mors.) τὰ γὰρ ὀψώνια, id est, Obsonia. Milites enim cibis alliciebantur ac donarijs, siue autoramentis, ut hominũ genus omnium longe uilissimũ, quippe quod cibi uentrisq; causa uitam habet uenalem, sed in quod olim ab imperatoribus Romanis omnia fermè dignitatũ insignia collata sunt. Ambrosius legit merces & quæstus. Seneca quod prius appellarat autoramentum uiciorum, mox appellat mercedem. *Obsonia*

Gratia autem dei.) τὸ δὲ χάρισμα, id est Donũ, ut opponatur τοῖς ὀψωνίοις, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

LEx in homine dominatur quàm diu uiuit.) Nobis ambiguum est, accipiendum ne sit quàm diu uiuat homo, an quam diu uiuat lex. Atque eadem ambiguitas est in uerbis Græcis. Mihi uidetur uiuit, uerbum referendum ad lex potius quàm ad homo: idq; ut malim, faciunt ea quæ mox sequuntur. Porrò licebat amphibologiam ad hunc modum effugere, Lex dominatur homini quoad ea uixerit: aut quod fuerit elegãtius, tantisper dum ea uixerit. Hæc ubi scripseram, consulo Origenem, & comperio id ab eo diligenter annotatum fuisse, quod in conferenda similitudine Paulus, legem uiri loco posuit, & hominem uxoris uice. Vt morte uiri liberatur uxor, ita antiquata lege, liberatur obnoxius prius legi. Legem autẽ uiuere dicit, quàm diu ualet, mortuam esse posteaquam desijt habere uigorem. Iam κυριεύειν non tantũ Græcis est dominatur, sed etiã ius habet & autoritatẽ. Illud obiter annotãdum, exemplum adduci de muliere non de uiro, quod apud Iudæos ius esset uiris diuertere ab uxoribus, cum *Amphibologia* *Diuortij ius*

illas sola mors à maritali iure liberaret. Nec est quod ex hoc loco magnopere ratiocinemur, Christianis modis omnibus interdictum esse diuortium. cum enim addit, Nam scientibus legem loquor, palàm indicat sese non legem condere Christianis de matrimonio, sed ex Mosaica lege similitudinem docendi gratia ducere. Neq; uero necesse est ut quod similitudinis gratia producitur, quadret per omnia. satis est si ad id quadret, cuius docendi probandiq; causa adhibetur. Aduentus Christi in Euangelicis libris comparatur nocturno suffossori domus, non quod undiq; congruat furis & Christi aduenientis similitudo, sed hactenus modo congruit, quod uterque non expectatus adest.

Parabola non semper quadrat per omnia

Quæ sub uiro est.) ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, id est, Obnoxia uiro, quasi dicas subuiralis, et γυνὴ significat & uxorem & mulierem.

Viuente uiro alligata est lege.) τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, id est, Viuenti uiro alligata est lege, hoc est per legem. Legem autem matrimonium siue ius matrimonij uocant etiam Græci, ut mox A lege uiri.

χρηματίσει

Adultera uocabitur.) χρηματίσει. quod Græcis est χρηματίσει, non χρηματίσεται proprietas est Græci sermonis. Quemadmodum enim dicimus, Audit pater, audit princeps, qui pater & princeps appellatur, Ita Græcis χρηματίζει ῥήτωρ, qui profitetur rhetorem, aut qui habetur pro rhetore. Vsus est hoc uerbo Lucas in Actis cap. 11.

Si fuerit cum alio uiro.) ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, id est, Si cōtingat alteri uiro, aut Si cœperit esse alterius uiri, nisi malumus subaudire præpositionem σύν. Augustinus indicans tropos ueteris instrumenti, & hunc ostendit ex Leuitici cap. 22. Et filia sacerdotis si fuerit uiro alienigenæ, pro eo quod erat, si nupserit uiro alienigenæ. Et tamen hunc locum calumniatus est quidam ædito libello, cum sic interpretetur Augustinus: nisi forte aliud est iungi uiro, aliud nubere uiro. Atqui hanc sermonis formam legimus in Hecyra Terentiana, Vt alij si huic non sit, siet. Vbi de matrimonio nō de coitu filiæ sentit pater.

Tropus Hebraicus

Si autem mortuus fuerit uir eius.) Eius apud Græcos non additur. Item postea, Soluta est à lege uiri, uiri nō est apud Græcos, nec ad rem pertinet. Nā articulus additus indicat eū loqui de lege de qua prius dixit, Mulierem uiro alligatam per legem. Quanquam τοῦ ἀνδρὸς in quibusdam inuenio codicibus. Nec est Græce Liberata est, sed libera est, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου. Id quum ad sensum minime referat, non uideo tamen quur uisum sit ab apostolico uerbo discedere. Quanquam suspicor à librarijs ex libera factam liberatam.

Liberata est à lege uiri.) κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου. Verbum κατήργηται significat ius abolitum & antiquatum, ut & aliquanto post, νυνὶ δὲ κατηργήθημεν.

Vt sitis uos alterius.) Superflue addit uos in uertendo, etiamsi apud Græcos additur. Satis erat, ut sitis alterius: quanquā Græce est alteri, non alterius, id est, ut alius uos habeat, & non sitis uestri iuris. Græcus sermo nihil offendit, ob uerbū impersonale, sed in Latino uerbo subauditur prima & secunda persona, nisi uel emphaseos, uel discretionis causa exprimatur. In emendatioribus Latinis nō additur uos, ut hoc scribis sit imputandum potius quàm interpreti.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν, id est, Vt fructificemus. Sequitur autem ὅτε γὰρ ἦμεν, in eadem persona, id est, cum essemus. Allusit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quæ parit suo uiro.

Passiones

Passiones peccatorum.) παθήματα, id est, Morbos, cupiditates, siue affectus, siue perturbationes.

Quæ per legem erant.) τὰ διὰ τοῦ νόμου. Hoc loco, quæ, non refert peccata, sed passiones, παθήματα, ut intelligas legem excitasse peccandi libidinem.

Operari ἐνεργεῖν

Operabantur in membris.) ἐνηργεῖτο. Quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ἐνέργεια, uelut in semine, & uis mentis in homine.

In qua detinebamur.) ἐν ᾧ ad legem refertur, non ad mortem. Nec enim in plerisq; Græcis est mortis, sed mortui, ἀποθανόντες. Origenes testatur utranq; lectionem sibi notam fuisse. Verum hanc quam nos sequimur magis approbat. Ambrosius diuersam sequitur, utraq; satis congruit his quæ sequuntur. Dicta est aūt lex mortis, pro lex mortifera. Proinde illud, In qua detinebamur, referri potest uel ad legem, ut sit sensus: Nos iam mortui in Christo, liberati sumus à iure legis in qua detinebamur: uel ad mortui, ut subaudias pronomen, mortui

tui ei legi qua detinebamur. Diuus Chrysostomus tertiam habet lectionem, ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, id est, à lege emortua. Id ne quis tribuat scribis, interpretatur, ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι᾽ οὗ κατειχόμεθα ἐνεκρώθη καὶ διεῤῥύη, id est: quasi dixisset, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit.

Occasione autē accepta.) ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία. Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuū, ut conueniret tempus. Nam λαβοῦσα praeteriti temporis est. Nec uideo quur hic Stapulensis debuerit offendi.

Ego autem mortuus sum,) ἀπέθανον, id est, Mortuus eram, siue mortuus fui, ut sit praeteriti temporis, & respōdeat illi reuixit, Trāsfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati, mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, ilico consecuta est mors hominis.

Seduxit me,) ἐξηπάτησέ με, id est, Decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν.

Sed peccatū ut appareat &c.) Variat huius loci distinctio. Sic autem distinguunt Graeci, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? absit, sed peccatum, ut subaudias mihi factum est mors. Graeca sic habēt, τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία.

Operatum est mihi.) κατεργαζομένη, id est, Operans, participium, infiniti uerbi uice positum, id est, ut uideatur peccatum per id quod bonum est mihi operari mortem, non operando, quemadmodum placet Laurentio. Consistet autem & Laurētiana annotatio, si ἵνα φανῇ ἁμαρτία, uelut parēthesi interiectum accipiatur, in hunc modum, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit, sed peccatum ut redderetur euidentius quantum sit malum, mihi factum est mors, dum per salutiferam legem mihi peperit exitium, & admotum remedium uertit in augmentū morbi. Ingens enim malum sit oportet, quod rem optimam uertit in perniciem. Hāc lectionem sequitur Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus, nisi quod Origenes interpres participium uertit in uerbum, Nam Chrysostomus ac Theophylactus legūt κατεργαζομένη, interpres legisse uidetur κατηργάζετο, nec magni refert ad sensum. Porrò quod addit, ut fiat supra modum peccans peccatum, inculcatio & exaggeratio est eius quod praecessit, ut appareat peccatum. Nec est opus, ut ἵνα γένηται accipiamus pro ut appareat, quum re uera peccatum auctum sit per legem, & oppositis praeceptis ueluti repagulis incruduerit concupiscentia.

Supra modum peccans peccatum.) καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία. Quod ita sonat quasi dicas, scelestū scelus, aut si quis dilucide potius quàm Latine uertat, peccaminosum peccatum. Nam quod uertit peccans, Graecis non participium est, sed nomen adiectiuum. Annotauit hoc diligēter siue Origenes, siue huius interpres, à Paulo ceu personā quandā fingi peccati, quod Graecis est generis foeminini, ut liceat apud illos dici, peccatrix peccantia. Quod si apud nos peccatum esset generis masculini, ut uelut de homine liceret dicere, peccatum uehementer peccator, minus esset elocutio dura. Neque uideo tamen cur Hieronymus dicat se malle uicium sermonis admittere, quàm non satis integre exprimere sensum Pauli. Siquidem Graecis non est soloecismus ἁμαρτωλὸς ἁμαρτία, certe iuxta dialecton Atticam. Porrò quis Latinus intellecturus sit, quid sit peccatum peccator, pro peccato insigni & euidenti: aut cur potius peccator peccatum, quàm peccatrix peccatum? Et tamen ita legit Augustinus, libro primo ad Simplicianum, quaestione prima, nisi quod in aeditis exemplaribus mendose legitur, Super modū peccator aut peccatū, pro eo quod erat, Supra modum peccator peccatum: nisi quod idem eodem modo legit sermone 4. de uerbis Apostoli, quae res probabilem coniecturam praebet, autorem uersionis quem ibi sequutus est Augustinus legisse καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία.

Venundatus sub peccato.) πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, id est, Venditus siue addictus sub peccatum, id est, In seruitutem & iugum peccati. Neq; uideo quae obscuritas hic offenderit Fabrum.

Non enim quod uolo bonum.) Bonum & malum apud Graecos non est, οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, id est, Non enim quod uolo hoc ago, sed quod odi. At paulo inferius, hae duae uoces, bonum & malum adduntur. Non enim quod uolo facio, nempe bonum.

Iam nõ ego.) οὐκ ἔτι ἐγώ. Quod elegãter & Latine uersum ab interprete, miror quãobrem cuiquam mutandum uideatur.

Sermo Pauli parũ integer

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum.) Origenes ut & aliâs in Paulo desiderat elocutionis integritatem, ita putat hunc sermonem parum cõstare, uel quod coniunctiones sint superfluæ, uel quod nõ adhibitæ ut oportet. Putat autem incommodum hoc, tali ordine posse tolli, si legamus hoc pacto, Igitur quia malũ adiacet, uolẽs facere bonum, inuenio legem dei, & condelector ei secundũ interiorem hominem, &c. Mea sententia potest & sic accipi, ut coniunctio ὅτι, non sit hic causalis, quemadmodum accipit Origenes, sed accipiatur ἄλλως, sitq; sensus, Dum conor parẽre legi bonæ, & uincẽte cupiditate, pertrahor ad malum, sentio malum illud in me esse, non in lege. Atque hic quidẽ sensus probe habet. Verũ si hunc probamus, necesse est, ut Paulum fateamur hoc sermone balbutisse, nec absoluisse quod instituerat. Apparet enim tale quiddã dicturum fuisse: Comperio igitur legem, si quando coner benefacere, hoc efficere in me, ut intelligam peccãdi maliq; fontem in me ipso esse, non in lege. Theophylactus restituit hunc in modum, Inuenio ergo legem fauentem, uolenti mihi quod bonum est facere, sed non facienti, eo quod adiacet mihi malum. Fatetur autem obscurum esse sermonem, quod uideatur deesse nonnihil. Idem indicat alios ad hunc ordinare modum, Inuenio igitur legem nemini alteri esse, nisi mihi facere bonum uolenti. Nam qui recte cupit agere, ei demum lex est lex, ut quæ id faciendum præscribat, quod ille cupit facere. Atque hæc est sententia Chrysostomi, ad quam congruit quod sequitur. Condelector enim legi. Quemadmodũ lex mihi fauet uolẽti quod bonum, ita & ego quod honestum est cupiens, probo legem.

Paulus Græce balbutiẽs

Repugnantem legi.) ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ. Quasi dicas contra militantem & rebellantem. Gaudet enim Paulus metaphoris quæ militiam sapiunt. Velut ante meminit de stipendijs.

Captiuantem me in lege peccati.) αἰχμαλωτίζοντί με τῷ νόμῳ, id est, Qui reddit me captiuum legi peccati.

Corpus mortis quid

De corpore mortis huius.) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου. Græca magis ita sonant, ut huius ad nomen corpus referatur, quàm ad mortem, ex hoc corpore mortis. Nam mortis corpus uocat corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit, ex hoc corpore, quod in se sumpserit personam hominis sentientis huiusmodi affectus. Quandoquidem hæc est uelut una clauis ad intelligentiam Pauli, si quis animaduertat mutationem personarum, de quibus & ad quas loquitur. Certe palàm est Theophylactum idem sentire, quod nos indicauimus, si quis obseruet, non quid uerterit interpres, sed quid interpretetur ipse: subijcit enim, id est, morti subiecto. Neque secus interpretatur Origenes mortem interpretans peccatum, & ob id uocari corpus mortis in quo habitet peccatum. Et hijs ferè subscribunt recentiores. Nam quod quidam exponit corpus mortis, de turba malorum ingruentium, durius est.

Gratia dei pro gratias ago

Gratia dei,) εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, id est, Gratias ago deo. Atque ita legitur in emendatis Latinorum codicibus, ut sermo sit ostendentis per quem sit liberatus, nempe per eum cui gratias agit. Tametsi Laurẽtius indicat in quibusdam exemplaribus scriptũ fuisse χάρις τῷ θεῷ, id est, Gratia deo, quod uerbis diuersum, re idem est. Ex Origenis interpretatione non liquet quid legerit, sed tamen cõijcere licet illum legisse quod nos ostendimus esse apud Græcos, uel ex hisce uerbis, Respondetur uero ad hoc quod dixerat. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Iam non ex illius, sed ex apostolica autoritate, gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. Vnde apparet quod propterea hæc omnia describit Apostolus, & mala quæ intra nos gerebantur, exposuit, ut ad ultimum ostenderet & doceret, de quantis nos malis, & de quantis nos mortibus Christus eripuit. Hactenus Origenes, indicans quæ hactenus dicta sunt à Paulo sub eius persona dicta, qui nondum gratiæ diuinæ particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, impar illis. Verum quod exclamationi respondetur non sub eadem dici persona, sed sub eius qui non per legem, sed per gratiam Christi liberatus sit ab illa miserrima seruitute. Ad aliam itaque personam refert exclamationem, Infelix ego homo, quis me &c, ad aliam sermonem agentis gratias deo: quemadmodum idem Origens ea quæ superius multa cõmemorat Paulus de lege mortis ac membrorum,

de

de neceſſitate peccãdi, uult ſub alterius perſona dici. Ambroſius idem interpretatur ex his uerbis accipiendum hominem gratia dei liberatum eſſe de corpore mortis huius, non liberandum. Aſtipulantur his quæ mox ſequuntur. Lex enim ſpiritus uitæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à lege peccati & mortis. Atqui ſi legiſſet gratia dei, non congruebat hæc particula in Paulũ, qui non liberandus erat, ſed liberatus: nec conſiſtunt ea quæ ſcribit Ambroſius. Igitur aut Gratia deo, legendum, aut Gratias ago. quibus uerbis iam liberatus gratias agit deo, per cuius gratiam aſſequutus ſit, quod nec naturæ, nec Moſi lex, nec conſcientia, nec opera præſtare poterant. Chryſoſtomus ſine controuerſia legit & interpretatur, εὐχαριστῶ. Sic enim loquitur: εἰ γὰρ καὶ τῷ πατρὶ εὐχαριστεῖ, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστίας ταύτης καὶ ὁ υἱὸς αἴτιος. id eſt, Quanquam enim & patri gratias agit, attamen huius gratiarum actionis autor eſt & filius. Et in enarratione reliqua toties repetuntur εὐχαριστῶ, ut non poſsit librariorum incuria uideri factum. Theophylactus per omnia ſequitur Chryſoſtomum. Quin & diuus Hieronymus ad Algaſiam quęſtione octaua, legit Gratia deo: ipſaq́; enarratio declarat illum ita legiſſe, quum ait, Conuerſus in ſe apoſtolus, imò homo ſub cuius perſona apoſtolus loquitur, agit gratias ſaluatori, quòd redemptus ſit ſanguine eius, & ſordes in baptiſmo depoſuerit. Ac mox, Gratias ago deo per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum, qui me de corpore mortis huius liberauit. Nec ad rem facit quòd quidam interpretes hunc locum adducentes meminerunt gratiæ dei, & admonent hic oſtenſum eum qui liberat à corpore mortis, quãdo quiſquis agit deo gratias liberatus, hoc ipſum indicat per quã et alij poſſint liberari. Cæterum quod agit gratias ueluti liberatus, omnes ad Pauli perſonam accommodant, de exclamatione uariant: uetuſtiores nolunt ad apoſtoli perſonam pertinere. Hieronymus arbitratur ſub cuiuſuis hominis perſona dici. Et tamẽ ſi corpus mortis accipimus procliuitatem ad peccandum, quaſi dicas moribũdum, nihil uetat, quo minus hæc omnia quadrent & in Paulum, iuxta Latinorum lectionem. Certe hoc agit Auguſtinus aduerſus duas epiſtolas Pelagianorum libro primo, capite octauo, & aliquot ſequentibus: ut totus hic locus competat Paulo, uel puero, uel ſub lege peccati, uel ſub gratia ſentienti motus affectuum, licet non aſſentienti: ſed adeo dure multa torquens, ut magis conueniat Paulum humani generis perſonam in ſe recipere, in qua eſt ethnicus exlex, Iudæus carnalis ſub lege, & ſpiritualis per gratiam liberatus.

EX CAPITE OCTAVO.

LEx enim ſpiritus uitæ.) Spiritus, hoc loco genitiuus eſt caſus, ut intelligas legem, non carnis, quæ mortem adfert, ſed ſpiritus qui uitam largitur. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος. Quanquam Græca ſunt huiuſmodi, ut hic ſenſus eſſe poſſit, Lex ſpiritus qui eſt uita, τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς. quoniam uitæ, præponitur articulus maſculinus. Lex autẽ ſpiritus perinde ſonat, quaſi dicas, legem ſpiritualem, iuxta proprietatẽ ſermonis Hebraici. Etiamſi me non fugit Theophylactum duos genitiuos ad eandẽ uocem referre, legem ſpiritus, legem uitę. Redarguit enim eos qui legem uitæ, Moſi legem interpretantur. His penè eadem diſſerit Chryſoſtomus.

Lege peccati et mortis.) ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Et hic elegantius uertiſſet, A iure peccati. Cæterum ſermo Græcus anceps eſt, Poteſt enim ſic accipi, A lege peccati & mortis, ut lex ad utrumque ex æquo referatur: ſiue à lege peccati & à morte, quæ comes eſt peccati, Porrò quod apud Chryſoſtomum, pro Liberauit me, legitur Liberauit te: nihil refert ad ſenſum.

Nam quod impoſsibile erat legi.) τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Græce eſt, legis, paterno caſu: non Legi, dandi. Atq́; ita ſanè legit Ambroſius. Verum habet hic ſermo nonnihil difficultatis, ſiquidem intelligi poterat, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. impotentia enim legis, ſiue imbecillitas legis, per quam erat infirma & inefficax. Verum iam non congruunt ea quæ ſequuntur niſi fateri uelimus Paulum uel obliuione uel imperitia uel neglectu Græci ſermonis, non reddidiſſe reliquam partem. Nam mihi quidem locum hũc pro mea uirili perpendenti, uidetur aliquid uerborum deeſſe ad explendam ſententiã, ueluti ſi ſic legamus: Nam quod lex Moſaica non potuit iuxta partem carnalem, ſecundum quam erat imbecillis & inefficax, hoc deus præſtitit miſſo filio ſuo, qui ſpiritualem legis partem abſoluit. Atque id ut magis probem, facit coniunctio quæ ſequitur, Et de peccato damnauit peccatum. Niſi

Sermo imperfectus Pauli

enim

enim ſubaudias uerbum præſtitit, aut effecit, aut aliud his ſimile, coniunctio uidetur ocioſa. Niſi placet ut ἀδυνάτου nominatiuus, poſitus ſit abſolute loco genitiui: ut ſenſus ſit, quũ enim eſſet impoſſibile: etc. Alioqui hæc pars, Nam quod impoſſibile erat legis: in quo infirmabatur, referenda eſſet ad id quod ſequitur, De peccato damnauit peccatum, id quod lex facere non poterat.

In quo infirmabatur.) ἐν ᾧ ἠσθένει. Poteſt & ſic accipi, In eo quod infirmabatur: hoc eſt quatenus infirmabatur, ut ἐν poſitũ ſit pro διὰ. Porrò infirmabatur dixit, pro eo quo eſt Inualida parumq́ue efficax erat. Et ne legẽ uideretur incuſare, addidit Per carnem: hoc eſt per carnalem legis intelligẽtiam, ſiue carnis infirmitatem, cui deerat euangelica gratia.

In ſimilitudinem carnis peccati.) ἐν ὁμοιώματι, id eſt, In ſimilitudine, quod ut ſuperius indicatum eſt, magis ſonat aſſimilationẽ & imaginem. Nam quod Chriſtus nocentis perſonam aſſumpſit, hypocriſis quædam erat, abſit inuidia dicto. Id quo fieret euidentius, uertimus, Sub ſpecie carnis peccato obnoxiæ: quod ad exprimendã falſam ſimilitudinem, accommodatior uidetur uox ſpecies: Porrò iuxta proprietatẽ Hebræi ſermonis, carnem peccati dixit, carnem peccato obnoxiam. Et ideo complexim eſſe legendum admonet Auguſtinus, ſermone de uerbis apoſtoli trigeſimo primo: Vere carnem habebat Chriſtus, peccati carnem uidebatur habere quum non haberet.

Similitudo falſa ſpecie

De peccato damnauit peccatum.) Indicauit Origenis interpres, nam id de ſuo addidit, Græcis non eſſe de peccato, ſed pro peccato: ut intelligamus peccatum fuiſſe damnatum de peccato. Neq́ue enim accipi poteſt, peccatum ex peccato damnatum, quum ſit περὶ ἁμαρτίας. & tamen ita uidentur interpretari. Mihi uidetur non abſurde hic ſenſus accipi poſſe. Chriſtus miſſus damnauit etiam peccatum de peccato: hoc eſt, conuicit & coarguit peccatores, ut qui antehac falſa iuſtitiæ imagine deceperant, nunc palàm eſſet eos impios fuiſſe, quum Chriſtum legis finem ſub prætextu legis ſeruandæ occiderent. Alij, de peccato, exponunt accipi pro uictima quæ ſolet iuxta ritum Moſaicæ legis immolari pro delicto. Atque id ſanè pulchre quadrat in Chriſtum, tantum obſtrepit præpoſitio περὶ. Mollius erat ſi fuiſſet παρὰ. Græcæ lectioni magis congruit quod adfert Theophylactus, Peccatum ſuo quodam iure ſæuiſſe in peccatores. Cæterum ubi impegit in innocentem dominum, iam quodammodo deprehenſum eſt in peccato. Verum hæc curioſus lector exactius perpendet. Nos in hoc argumento potiſſimum ea perſequimur, quæ faciunt ad lectionis ſynceritatem.

Senſus uarius

Quæ ſpiritus ſunt, ſapiunt.) φρονοῦσι, non repetitur apud Græcos. Et magis eſt Sentiunt ſiue Curant, quàm ſapiunt. Mirum autem cur hic interpres inutilem affectarit copiã, quæ officiat etiam intelligentiæ. Etenim idem uerbum quod modo uertit Sapiunt, nunc uertit Sentiunt. Dices, Quid refert? Plurimum, ei qui uelit in his tractandis philoſophari.

Quoniam ſapientiam carnis.) φρόνημα. Idem uerbum quod modo ſæpius uerterat Prudentiam. Eſt autem uerbale nomen à uerbo quod modo uertit, Sapiunt et Sentiunt, quum potius ſignificet affectum animi: ut μέγα φρονεῖν, elato eſſe animo, & θνητὰ φρονεῖν, humana curare. Ita hoc loco φρόνημα, non tam ſignificat ſapientiam aut prudẽtiam quàm affectum & curam, ſeu cogitationem. Indicant hoc ab eodem fonte manantia φροντὶς & φροντίζειν. Sapere carnem, Latine dicitur, qui carnalibus ducitur affectibus: ſapientiam pro affectu nuſquam repperi. Quod Origenes philoſophatur ſuo more de intelligentia legis carnali, nihil mirum, quum ex craſſis affectibus naſcatur intelligentia craſſa, et contrà, Origenis cõmentum attingit & diuus Chryſoſtomus. Nec eſt apud Græcos,

Prudẽtia, pro affectu

Inimica eſt deo.) ſed, Inimicitia eſt aduerſus deum, ἔχθρα εἰς θεόν. Et ad hunc modum citauit diuus Hieronymus nõ ſemel aduerſus Iouinianum. Nec aliter Auguſtinus, quum aliàs aliquoties, tum explicans aliquot huius epiſtolæ locos, ni fallor. Supereſt enim in uulgatis codicibus hæc ſcriptura: Quia carnis prudentia, inimica eſt in deũ. probabile eſt, inimica, mutatum pro Inimicitia. Ad hęc, ſermo concinnior eſt, ſi abſtractũ abſtracto reſpondeat, præceſsit enim, Prudentia carnis, mors: prudentia autem ſpiritus, uita & pax. Quod enim ante dixerat Mors eſt, exaggerat repetens Inimicitia eſt aduerſus deum: quaſi diceret, aliquid morte peius. Ita Chryſoſtomus. At Græcis ſanè ſi accentus transferatur in extremam ſyllabam, ἐχθρὰ, ſonabit Inimicam. Verum id φρόνημα, præcedens neutri generis

ἔχθρα pro ἐχθρὰ

neris nomen, non finit: quum magis dicendum foret, ἐχθρόν. Vnde miror quosdam contendere recte legi, inimica: nisi forte putant mutandam scripturam, in omnibus exemplaribus consentientem. Iam non mirum, si qui Latini inter enarrãdum dicant, sapientiam esse inimicam deo: quum utraque lectio eundem prope declaret sensum, nisi quod efficacius est inimicitia, magisque congruens Paulinæ phrasi.

Si tamen spiritus dei.) εἴπερ est Græce, quod ualet fermè, sanè, aut siquidem. Quanquam hoc loco non uidetur esse dubitantis, sed ratiocinantis, quasi dicas, quandoquidem spiritus dei habitat in uobis. Etiamsi Origenes & Ambrosius ambigue legit & exponit. Probabilius tamen est Paulum illis tribuere spiritum quos alloquitur, mox enim durius loquens auertit ab illis sermonem, dicens, si quis aũt spiritum Christi non habet: quod annotauit & Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: qui admonet εἴπερ apud Paulum frequenter esse confirmantis non dubitantis, quasi dicas ἐπείπερ. quod genus est primæ Thessalonicensis secundo: εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν. Theophylactus annotauit hic, εἴπερ non sonare dubitationem, sed fiduciam. Interdum est & obtestantis: Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam dulce meum. Hanc ambiguitatem quũ interpres sustulerit, cur hic tacent qui uociferantur à me cõtrahi sensus latitudinem? quasi sermonis ambiguitas sit scripturę fœcunditas, aut quasi hanc fœcunditatem non magis etiam pariat imperitia. Nec enim laudanda est illa fœcunditas, quum Iureconsulti dicunt, Vel dic, uel dic, uel dic.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem uiuit.) Pro uiuit, Græcis est, uita est. atque ita citat Augustinus in explanandis quæstionibus huius epistolæ. Ac rursum edisserens Psalmum septuagesimũquintum, Item libro de ciuitate dei tredecimo. Et contra Faustum libro uigesimo quarto, capite secundo. Item Hilarius libro de trinitate octauo. Consimiliter Athanasius in libello de spiritu sancto ad Serapionem. Atque item Ambrosius hunc explanans locum, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus manu scriptis. Fortassis efficacius est, Vita est, quàm Viuit. Siquidem uita est quod uitam præbet. Agit enim, ni fallor, de spiritu Christi, non nostro, quod propemodum indicãt quę mox consequuntur, Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis. Est autem facilis lapsus in ζωὴ & ζῇ, uita, & uiuit: ac minimum interest, quantum ad sententiam attinet, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Nec mirum si qui autores hic meminerunt de spiritu nostro. quandoquidem sicut corpus Christi resuscitatum resurrectionem promittit nostris corporibus, ita Christi spiritus immortalis, nostro spiritui confert uitam. Theophylactus uero non solum legit ζωή, uerum etiam interpretatur in hanc sententiam, uita: Non solũ, inquit, ipse uiuit, sed & alijs hoc potest donare. Idem admonet fuisse qui spiritum hic intelligerent ipsum Christum.

Vita est, pro Viuit

Propter iustificationem.) διὰ τὴν δικαιοσύνην, id est, propter iustitiam: ut & aliàs sæpe uertit. Nam δικαίωσις magis sonat iustificationem.

Propter inhabitantem spiritum eius in uobis.) Hilarius libro de trinitate secundo legit, Propter spiritum suum qui habitat in uobis. & Latinius. Quãquam id minutius est, quàm ut de eo sit contendendũ. Variabant hic quædam exẽplaria Græcorum, quum in plerisque esset, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν. id est, propter spiritum suum qui habitat in uobis. In nonnullis: διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. id est, per spiritum suum qui habitat in uobis. Ad sensum haud magni refert. Licet enim διὰ prępositio genitiuo addita significet instrumentum, accusatiuo adiuncta causam, tamen nihil uetat quo minus alicubi res eadem tum causa sit tum instrumentum.

Varia lectio

Iterum in timore.) εἰς φόβον. id est, ad timorem siue terrorem.

Spiritũ adoptionis filiorũ dei.) Pro tribus uocibus una est apud Gręcos, υἱοθεσίας, quę uox filiorũ adoptionẽ significat. Imò adoptionẽ eorũ qui natura filij nõ sunt, in locum filiorũ. Nam adoptãtur & nepotes, licet hæc sit adoptio charissima. Sermo Grecus nihil habet incõmodi, Latinus nõ uideo quî possit cõsistere. Nã si adoptio sumatur actiue, quasi filij adoptent, absurdus est sermo: sin passiue, nõ dicitur adoptari filij, quũ per adoptionẽ ueniũt in alienã familiã, quemadmodũ dicitur creari magistratus aut eligi episcopus, quũ suffragijs fit magistratus aut episcopus, nec ita dicitur adoptio filiorũ, quẽadmodũ dicitur creatio magistratuum

gistratuum: sed alieni filij, alteri adoptantur in locum filiorum, & dicũtur per adoptionem fieri filij adoptantis, & adoptator siue arrogator filios alienos aut nepotes facit suos. Pater aut patruus dicitur dare in adoptionem. Si accipimus adoptionẽ filiorum, qui prius erant filij satanæ: hoc non sentit scriptura. Si accipimus adoptari filios dei, non cõsistit sermo Latinus: dicẽdum potius erat, Spiritum adoptionis in filios dei. Quemadmodum autem licet Paulo Scipionis filium adoptare in locum sui nepotis, ita licet illius nepotem adoptare sibi in filij locum. Hoc incommodum ut uitaret quidam, uerterũt, Spiritum adoptionis: quod adoptare in filij locum sit præcipuum adoptionis genus: unde per se positum intelligitur de eo quod est eximium. Ipse uero sermonis apostolici tenor, declarat hic agi de adoptatis in filiorum ius. Porrò genitiuus Dei, additus est, quum in Græcis codicibus non habeatur. Non enim hic discernit filios dei à filijs hominum, sed distinguit filios gratiæ à seruis legis.

Abba pater, quomodo intelligendũ

Abba, pater.) אב siue אבי Hebræis, imò Syris, quemadmodũ indicat Hieronymus, sonat patrem, dictio è duabus primis literis composita, aleph & beth. Sed uocẽ Hebræam reliquit, quo significaret peculiare quiddam esse in ipso uocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus, uox infantibus peculiaris. Cæterum quod addidit, ὁ πατήρ, Græcis incertum est, utrum conduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Romanis uocabuli, maxime quum additum sit nominandi casu. Quanquam mihi uero propius uidetur κατ' ἀναδίπλωσιν dictum, quum is loquendi colos Hebræis sit penè peculiaris, ἐπιτάσεως gratia, nunc eandem uocem iterantibus, nunc eandem alia idem pollente reddentibus, ut: Non omnis qui dicit mihi, Domine, domine, &: Deus meus, deus meus. &: Ficus bonas, bonas. et: Domine dominus noster. Nam in hoc postremo exemplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. prior est uocabulum dei tetragrammaton, constans hisce literis, יהוה Iod, he, uau, he: quod illi uocant, ἄῤῥητον, id est, ineffabile Posterior est, אדני Adonai: quod commune est, ac sæpenumero tribuitur & hominibus. Sunt autem hic eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrem apud Marcum capite

Expensa Augustini sententia

decimoquarto, Abba pater. Cæterum librariorum uitio factum arbitror, quod Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, scribit, abba Græcum est uocabulum, pater Latinum: quum neque Paulus Latine scripserit Romanis & extra controuersiam sit, abba Syriacum aut Hebræum esse uocabulum. Sed Augustini uerba subscribã: Non accipiatur Paulus, qui dicit Romanis scribens, In quo clamamus Abba pater. In uno nomine duabus utitur linguis, dicit enim abba Græco uocabulo patrem, et Latine nominat identidem patrem. Equidem arbitror hæc uerba assuta scriptis Augustini. Melius Thomas qui dicit abba uocem esse Hebraicam, pater Græcam siue Latinam: similiter Græci compellãt patrem & Latini.

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ. Redditur, uel quod refertur uel quod debetur, Ita redditur lotium, et redditur ratio. At Græcis est, Attestatur: siue ut magis ad uerbum reddam, Contestatur: ut intelligas geminum esse testimoniũ duorum spirituum, nostri, & dei. Porrò testimonium spiritus nostri, cõfirmatur testimonio spiritus diuini: quemadmodum symmachi dicuntur, qui in pugna ferunt suppetias. Atque usitate dicimus, Teste cõscientia, Humani spiritus testimonium imbecille est, præsertim in imperfectis, nisi accedat spiritus diuini testimonium. Neque quicquam uetat, ut dicamus mutuam charitatem inter deum & hominem, quum charitas sit dei donum: ita mutuum esse testimonium inter spiritũ dei & nostrum, non quod noster spiritus cõfirmet deum, sed quod sibi testis est. Chrysostomus subindicat σὺν Græcam præpositionem referri ad uocale testimonium, eo quod præcessit, In quo clamamus, abba pater: uocis autem testimonium, cõfirmatur arcano testimonio spiritus diuini, qui suo dono confirmat eam uocem. Non dissentit Theophylactus.

συμπαθεῖν

Si tamen compati m.) εἴπερ, id est, siquidem. quod hic quoque posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati, est non quod uulgo accipiunt indocti, moueri malis alterius, sed socium esse & imitatorem atque æmulum afflictionum Christi.

Vt & glorificemur.) Vnà glorificemur, συνδοξασθῶμεν, ut intelligas communem nobis cum Christo gloriam.

Existimo enim.) λογίζομαι, id est, perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus

ceu

ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo. Non enim loquitur de fide ad quā exprimendam nimis diluta uox est existimo, quę frequenter coniuncta est dubitationi, sed de consideratione eorum quæ credidit, per quam ueluti rationem subducit, cōferens huius uitæ molestias propter euangeliū tolerādas, cum æternæ uitæ præmio, quod pijs omnibus promisit Christus. Collatio uero facit, ut hæc quæ hic patimur, leuia uideātur, dum animo reputamus æternā illam felicitatem. Equidem λογίζεσθαι pro existimare, nondū legi, quod Græci dicunt οἴεσθαι, ἡγεῖσθαι, δοκεῖν, νομίζειν. Tolerabilius esset æstimare, quod uerbum rationi congruit. existimamus illud charum, quod putamus esse magni pretij: sed ęstimamus pro charo, quod animi inductione pro charo habemus. Quod si λογίζεσθαι nihil aliud sonat Græcis ꝙ nobis Existimare, perperā loquutus est Paulus ad Philippenses quarto: ταῦτα λογίζεσθε, aut certe peccauit interpres, qui uertit, Hæc cogitate: quum uertere debuerit, Hæc existimate. Et secundæ Corinthiorum capite decimo. τοῦτο λογιζέσθω πάλιν. uertit Hoc cogitet iterum. Paulus usus est hoc uerbo, pro Aestimare, μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται. hoc est, Ne quis me pluris æstimet, quàm re uera sum. In epistolæ ad Romanos secūdo Paulus usurpauit, pro Cogitas, λογίζῃ δὲ τοῦτο ὦ ἄνθρωπε. Eiusdem epistolæ capite sexto, οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθαι ἑαυτοὺς. non docet quid debeant credere, qui hoc iam pridem didicerant, sed quid meminisse & in animo uoluere, ubi magis conueniebat æstimate, quàm existimate. Rursum primæ Corinthiorum quarto, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος. æstimet, quadrabat magis quàm existimet. Mirum enim si nondum Corinthij suspicabantur Paulum dispensatorem mysteriorum dei. Rursus secundę Corinthiorum capite decimo. Ea confidentia qua existimor audere in quosdam, interpres λογίζομαι uertit Existimor: quum Chrysostomus exponat Cogito. Hoc enim sermone minatur quibusdam, qui Paulū ut hominem quemlibet contemnebant. Nondum ait se decreuisse, sed tantum de illis puniendis cogitare, nisi resipuerint. Theophylactus λογίζομαι interpretatur ὑπολαμβάνω, στοχάζομαι, id est suspicor & destino. Qui suspicatur se facturum, nondum concepit certum animi propositum: & qui destinat, adhuc habet telum in manu, cogitans in quos & quomodo sit mittendum. Cęterum qui docuit existimare esse certæ opinionis, rem plane falsam docuit. Nihilo minus enim est existimatio dubia, quàm opinio, imò existimatio sæpe fallax est: ut est illud, Qui se existimat aliquid esse. & Existimabant se spiritum uidere.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum ἀποκαλυφθῆναι, debeat referri ad præpositionem πρὸς, an ad participium μέλλουσαν. Nam si referatur ad præpositionem, erit sensus, Ad hoc ut futura Gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus τὸ, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur: πρὸς τὴν δόξαν τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι. id est, ad gloriam quæ reuelabitur. Nec est, In nobis: sed, In nos: seu potius, Erga nos. iuxta illud, Videmus nunc per speculum & in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. quanquam præpositio εἰς, uti sæpius admonui, Græcis anceps est. & sensum pium habet hæc quoq; lectio.

Nam expectatio creaturæ.) ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία. quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementem & anxiam expectationem: ut testantur & Græca scholia, quæ Grecanicæ uocis emphasim indicant, quum ex corde quippiam expectatur. unde nos uertimus, Sollicita expectat. Græca uox è tribus composita est, ex ἀπὸ præpositione, & κάρα caput, & δοκεῖν uideri: quod qui uehementer desiderāt aliquid uidere, porrecto capite subinde prospiciunt: unde Ambrosius exponit, Frequentem expectationem: Hilarius, longinquam: quod prolato capite longius prospicimus. Vsus est Paulus eadē uoce in epistola ad Philippēses capite primo. Aristophanes in Equitibus, omissa prępositione dixit, καραδοκεῖν ἐκαραδόκησαν εἰς ἔμ' ἡ βουλὴ πάλιν. id est, Ad me uertebant oculos, erecti ad promissionem, ut sensum reddam magis quàm uerba exprimam. ἀποκαραδοκία

Vanitati enim creatura subiecta est.) Vanitas non hic sonat mendacitatem, sed potius frustrationem, ματαιότητι, quod creatura interim non assequatur, quod utcunque contendit efficere. Verbi causa, dum aliud ex alio propagans, indiuiduis uicissim cadentibus ac renascētibus speciem tuetur ne intercidat, meditatur immortalitatē quandam, sed frustra. Vanitas ματαιότης

Qui subiecit eam.) Eam, additum est explicandi causa. διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Et in spe. ἐπ' ἐλπίδι, magis est, sub conditione spei. Cæterum quod sequitur, Quia & ipsa creatura

liberabitur, & cætera, connecti poterat superioribus: Subiecit sub spe: nimirum hac, quod & ipsa liberanda sit à seruitute, sed creatura repetita, duriusculam reddit orationem.

Liberabitur à seruitute corruptionis.) ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς. id est, libera reddetur, siue In libertatem uindicabitur. Et φθορὰ corruptio, Græcis quoque uox est anceps: nam & de uitiato dicitur, & de pereunte: hic interitum sonat. Atque ita legit Augustinus explanans epistolam ad Galatas. Sensus autem est, Creaturam quæ nunc obnoxia est exitio, asserendam in libertatem, hoc est, in gloriam filiorum dei.

Omnis creatura ingemiscit & parturit.) Aptius Græce συστενάζει καὶ συνωδίνει, id est Congemiscit & comparturit siue condolet, ut ita loquamur. Certe congemiscit citat Hieronymus in Commentariorum Esaiæ libro octauo. & Augustinus octogintatrium quæstionum sexagesimaseptima, legit Congemiscit & dolet. Pro dolet, parturit legit Ambrosius: ut præpositio συν, uel ad nos referatur, indicans etiam elementa muta quodammodo nobiscum gemere: uel ad uniuersam inter se creaturam, ut accipiamus uniuersum mundum in melius commutãdum. Paulus enim ut tropologicos magnitudinem malorum exprimat, fingit uniuersum hunc mũdum uelut unam personam: cui quum nõ insit sensus, tamen ita sensum tribuit, quemadmodum in Psalmis montes dicuntur exultare, flumina plaudere. Origenes item nominatim annotat dictum esse Congemit, pro eo quod est, cum alio gemit: haud tamen dissimulans uariare libros: in nonnullis enim fuisse στενάζει.

Non solũ, peculiare Paulo Non solum autem illa.) Illa, non additur apud Græcos, οὐ μόνον δέ. Sed tamen ex ijs quæ mox sequuntur apparet subaudiendum. Quid hic faciant, qui nec apicem mutari uolunt in literis sacris? frequenter indicat hanc eloquutionis formam in Paulo Origenes.

Receptaculũ, pro primitijs Primitias spiritus habentes.) τὴν ἀπαρχὴν. Mirum quid sequutus Ambrosius legerit, Sed & nos qui receptaculum spiritus habemus. quanquam ex enarratione non satis perspicuũ est quid legerit, nisi forte quod ille scripserat Inceptaculũ, scriba uertit In receptaculũ.

Intra nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, id est, in nobis ipsis ingemiscimus, siue intra nos ipsos, hoc est, taciti.

Adoptionem filiorum dei.) υἱοθεσίαν, id est, adoptionem. Sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædã uerbula: idque perpetuo facit in hac dictione. Augustinus libro aduersus Faustum tertio, capite tertio non addit Filiorum, tantum citat adoptionem. Quis enim adoptat suos filios? Alieni qui adoptantur, non adoptantur filij, sed in locũ filiorum, ut ante dictum est.

Redemptionem corporis.) ἀπολύτρωσιν. quæ proprie dicitur, quum dato pretio redimũtur captiui, uelut à piratis aut in bello capti. Corporis, dictum est pro A corpore: ut liberemur à corpore illo, quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum quasi uoluerit interpretari υἱοθεσίαν adoptionem, quæ adoptio nihil aliud est quàm ut ab hoc corpore liberemur, & immortale corpus recipiamus.

Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει; Quid etiam, aut quid insuper sperat? Non ociosa erat coniunctio, significans frustra iam sperari quod uideas.

Adiuuat συναντιλαμβάνεται Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero pluratiuo, Infirmitates, siue imbecillitates nostras. συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. Est autem συναντιλαμβάνεσθαι in re quapiam suscepta, auxilio adesse laboranti. & idcirco addidit ὡσαύτως, id est, consimiliter. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Articuli uis Nam quid oremus.) τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα. interpres non expressit uim articuli τὸ qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur. unde nos uertimus, Siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet, non nouimus. hoc est, tantũ abest, ut ipsi nobis possimus esse præsidio, ut nesciamus quibus præsidijs sit opus.

ἐντυγχάνει ὑπερεντυγχάνει Spiritus postulat.) ὑπερεντυγχάνει. quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est autem quoties quis conuenit aliquem super negocio alterius, uelut si quis adeat principem, commendaturus causam amici. Illud annotandũ quod nõ simpliciter dixit ἐντυγχάνει, sed ὑπερεντυγχάνει. Nam hæc præpositio solet excellentiam significare Grecis. Sensus enim hic est, ni fallor, etiamsi spiritus hominis aliquando petit nocitura, tamen spiritus sanctus afflans animos aliquorum corrigit quod male petebatur, ueluti

luti præfectus omnibus interpellationibus.

Desiderium φρόνημα

Quid desideret spiritus.) τὸ φρόνημα, id est sensum, siue quid sentiat spiritus: hoc est, affectum spiritus. quod Terentius uertit sensum, Illius sensum pulchre calleo. Eadem est uox Græca, quam toties iam uertit, prudentia. Nescio quid sibi uelit quidam, qui putat sensum & affectum esse uoces carnales, nec conuenire spiritui diuino. An putamus illũ quum hæc scriberet esse sobrium? An non de deo dictum est, Quis cognouit sensum domini? & misericordia non est affectus quæ deo præcipue tribuitur? Et si spiritus dei recte dicitur desiderare, concupiscere, gemere & interpellare, an illi absurde tribuitur affectus? Sed in deo nõ sunt affectus quemadmodum in nobis: uerum nec sapere, nec uiuere, nec misereri, nec diligere est in illo, quemadmodum in nobis, et tamen huiusmodi uerbis humanis scriptura passim abutitur de illo loquens.

Duplex sensus

Cooperantur in bonum.) συνεργεῖ referri potest apud Græcos uel ad spiritum uel ad omnia: ut iuxta priorem sensum intelligas spiritum sanctum omnia uertere in bonum suo auxilio: iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiumento esse sanctis ad felicitatem. & hic sensus magis mihi arridet, atque hunc sequitur Chrysostomus ac Theophylactus. Nec est quod moueat quenquam, uerbum singularis numeri συνεργεῖ, quum πάντα nominatiuus sit neutri generis.

πρόθεσις

Secundum propositum.) κατὰ πρόθεσιν. id est, iuxta animi distinctionem, ut Propositum referatur non ad Sancti, aut ad hominem recti propositi, sed ad Prædestinationem dei. Ita Origenes ac Thomas, etiamsi Ambrosius utrumq; sensum uidetur attingere. quãquam & Origenes aliquanto inferius explicans qui dicantur uocati & non electi, qui uocati & electi, nonnihil a se ipso dissidet, interpretans secundum propositum uocatos dici, qui prius quàm uocarẽtur, propenso iam tum erãt animo ad cultum diuinum, quorumq; promptæ iam uoluntati tantum deerat uocatio, uidelicet ut Propositum, non ad deum destinantem, sed ad hominem in animo statuentem pertineat: nisi forte interpres hæc adiecit de suo. Ambrosium sequitur Augustinus in libello De correptione & gratia, capite septimo: Electi inquit, sunt, quia secundum propositum uocati sunt, propositum autem non suum sed dei. Nam Paulus proximo huius Epistolæ capite, simili sensu dixit propositum dei, rursus ad Ephesios capite primo. Neq; uero apud Græcos adiungitur Sancti, tantũ est Vocati. Atq; ita legisse Origenem ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Videndum est ne forte ex hoc quod dicit, ijs qui secundum propositum uocati sunt & quos præsciuit & quos prædestinauit, & cætera. Neq; secus legit Ambrosius, sic enim edisserit, Hi autem secundum propositum uocantur, quos credentes præsciuit deos futuros sibi idoneos, ut antequam crederent, scirentur. Legit idem Augustinus libro de correptione & gratia. Sequitur hãc tum lectionem tum sententiam Chrysostomus & Theophylactus, quanquam refragatur Thomas & uetusti Latinorum codices plerique. Apparet autem Sancti, additum ex alijs locis, in quibus hæ duæ uoces, Vocati sancti, sæpenumero copulantur.

Iuxta propositum

Vocati sunt sancti.) κλητοῖς οὖσιν. qui sunt uocati, Primum Sancti, ut dictum est, redundat: deinde Vocati, hic non participium est, sed nomen: quemadmodum in initio indicauimus, ut rursus excludat opera legis, quibus male fidebant Iudæi, & ostendat ueram sanctimoniam contingere ex uocante deo.

Quos præsciuit

Quos præsciuit.) οὓς προέγνωκεν. siue ut quibusdam legitur προέγνω. Iam superius admonuimus apud Græcos hoc uerbum aliquoties accipi pro statuit, siue decreuit, quod cognitio coniuncta sit deliberationi: & uidentur hæc non tam genere aut ratione inter se dissidere, quàm gradibus quibusdam & interuallis inter se distincta connecti, quo magis rem Paulus exponat oculis, ut προγνῶναι sit deliberantis ac statuentis, quod tamen aliquo modo possit immutari, ut hominum more loquamur. Deinde προορίζειν siue ὁρίζειν, quod decretum fuerit iam palàm pronunciantis, quod fieri non solet, nisi quum ita decretum est aliquid, ut mutari non possit. Porro ubi pronunciaris quod decreuisti, superest ut exhibeas ac præstes quod es pollicitus. Incipit autem exhibere, qui uocat & inuitat. Deinde ne uideatur frustra uocasse, uocatos iustificat etiam, sine quo non sumus capaces promissi. Denique iustificatis datur præmium. Igitur προέγνωκεν deus ab æterno, quos decreuit ac statuit ad immortalitatem uocandos esse: προώρισεν, de quibus iam per prophetas suos,

Prædestinare Vocare

Iustificare Glorificare

ac multo magis per filium pronunciauit promulgato decreto suo. Vocauit autem per prædicationem Iesu, iustificauit per mortem illius, glorificauit per resurrectionem ac premium immortalitatis. Siue uocauit per doctrinam Euangelicã, iustificauit per baptismum, glorificauit per dona spiritus. Ad hũc modum Paulus gradibus quibusdam, ab eo quod est omnium primum, peruenit ad id quod est omnium summum, quo res esset firmior & absolutior. Quod si quis durius existimet: me tollere prescientiam hoc loco, sciat ad eum modum

πρόγνωσις ὁρισμός προορισμός

interpretatum esse Theophylactum Græcum interpretem, & quo quidam credent libentius, recentem, qui hoc putat interesse inter πρόγνωσιν & προορισμὸν siue ὁρισμὸν, quod illud sit minus firmum, hoc firmius. quin etiam ubi Petrus scribit προεγνωσμένους γὰρ πρὸ τῆς καταβολῆς τοῦ κόσμου, quo loco Præscitos erat uertendum iuxta horum sententiam, nec Lyranus ueretur exponere præordinatos. Et Thomas indicat fuisse, qui hoc loco præscientiã aliud quiddam fuerint interpretati, nempe preparationem ad gratiam, quam pro tempore deus ostendit in sanctis, ne uidelicet nihil interesset inter præscire & prædestinare, quorum commentum idem merito reijcit. Quanquam nec Origenes hoc loco probat, ut πρόγνωσιν, id est, præscientiam, iuxta communem sensum accipiamus, iuxta quem deus & perituros præsciuit, ut iam falsum sit, quoscunq; præscierit, eosdem & prædestinasse. Verum sicuti diuina scriptura iuxta consuetudinem sermonis sui, cognosci dicit eos, quos deus affectu complectitur, Non noui uos. &, Nouit dominus uiam iustorum, ita hic præcogniti dicũtur. Neque uero me clam est quosdam ex hoc loco quæsisse campũ exercendi ingenij, in quo de præscientia, deq; prædestinatione dei philosopharentur, uidelicet Origenem, diuum Augustinum, Thomam Aquinatem, & post hos omnes theologorum scholas, quorum ego industriam non improbo. Verum hic sensus quem ostendimus, mihi uidetur simplicior magisq; germanus. Quod si cui diuersa placent, per me suo quisque iudicio fruatur. Nos admonemus, non præimus, & ita nostra conferimus in medium, ut nullius omnino sententiæ præiudicemus.

Non quisquis præscitus, idẽ & prædestinatus

Prædestinatio campus ingeniorum

Illos & magnificauit.) Græce est, ἐδόξασε, id est, glorificauit, nimirum per dona spiritus & adoptionem cœlestem. & rectius erat Eosdem, quàm Illos. Ambrosius legit, Magnificauit. Origenes edisserens hunc locum legit, glorificauit; licet adscripserint contextum ex nostra æditione uulgata.

Qui etiam proprio filio suo.) Suo, redundat apud nos; nam satis erat ἰδίου, id est, suo uel proprio. Certe Suo, non additur in uetustis exemplaribus; nec apud Augustinum, qui hunc locum adducit libro de Doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Quin & Ambrosius aliquot locis hoc testimonium adducit iuxta Græcorum lectionem. Hilarius libro de triade sexto, hoc etiam annotandum putauit, quod dixit Proprio filio, potius quàm suo.

Omnia nobis donauit.) χαρίσεται, id est, donabit, futuri temporis. atq; ita exponit Ambrosius ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus, etiamsi reclamant antiqui codices & ueterum citationes. Proinde suspicor uariatum in Græcis exemplaribus, in quorum nonnullis scriptum fuerit ἐχαρίσατο, pro χαρίσεται. Vterque sensus bene habet. Suspicor offensum quempiam, quod nondum omnia nobis uideantur donata à deo, mutasse uerbi tempus. Sed nihil uetat donationẽ iam peractam esse, quæ decreto constat, licet nondum sit plena donati possessio.

Quis accusabit aduersus electos dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ θεοῦ; id est, quis accusabit, aut quis crimen intendet aduersus electos dei? Faber ita legit, ut κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ, id est, Quis accusationem instituet pro electis dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationem intelligamus efficere negationem: ut sit sensus, Neminem ausurum criminare eos, quos deus non solum uocauit, sed etiam elegit. Proinde quæ sequuntur, usque ad illum locum, Quis nos separabit à charitate? sub eadem interrogatione sunt legenda, ut intelligas ἀδύνατον. Quanquam audimus hæc etiam in templis publicitus pronunciatiue legi, non interrogatiue. Sic enim habent plerique codices uulgati. Quis est qui condemnet? Huic percontationi uelut respondentia subijciuntur: Christus Iesus qui mortuus est, imò & resurrexit, qui est ad dexteram dei, qui etiam interpellat pro nobis. Annotauit hunc locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, capite tertio. Quanquam ille quidem aliquanto secus distinguit

Fabri sententia perpensa

Sensus & pronũciatione uariatur, adeo ut sermo perperam pronũciatus sensum faciat hæreticum interdũ.

ſtinguit hũc ſermonem, quàm nos uulgo facimus. Quum enim indicaſſet differentiolam inter percontationem & interrogationem, quod ad percontationem multa reſpõderi poſſent, ad interrogationem uero, nõ, aut etiam, ſubijcit, pronunciabitur ergo ita, ut poſt percontationem qua dicimus, Quis accuſabit aduerſus electos dei? illud quod ſequitur ſono interrogantis enuncietur, Deus qui iuſtificat? ut tacite reſpõdeatur, non. Et iterum percontemur, Quis eſt qui condemnet? Rurſusq́, interrogemus, Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt? *Auguſtini diſtinctio* Magis autem qui reſurrexit, qui eſt in dextera dei? qui & interpellat pro nobis? ut ubique tacite reſpondeatur, non. Ad eũdem modum diſtinxiſſe Ambroſium, colligere licet ex his uerbis, quibus hunc enarrat locum: Deum qui nos iuſtificat, accuſare nos negat. Simul & Chriſtum damnare nos non poſſe, quia eo affectu dilexit nos ut moreretur pro nobis, et reſurgens ſemper cauſas noſtras agit apud patrem. Origenes uidetur more noſtro duas particulas haſce coniungere: Deus qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet: pugnat enim iuſtificare & condemnare. *Origenis diſtinctio* Deinde, Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, & cætera, non uidetur legere uelut à percontante dicta, ſed ab enunciante, nõ ut reſpondeatur ſuperiori interrogationi quæ iam abſoluta eſt, ſubaudito Nullus: ſed ut ſit noua coaceruatio argumẽtorum: ſitq́ hic ſenſus, Deus eſt is qui iuſtificat, quis erit ille qui condemnet? Chriſtus eſt is qui mortuus eſt pro nobis, imò qui & reſurrexit, & ſedens ad dexteram dei patris interpellat pro nobis, quis accuſabit electos aut quis condemnabit? ut ex tot argumentis ſimul congeſtis pariter conſequatur, neminem fore qui nos uel criminetur uel cõdemnet. *Origenis diſtinctionem præfert cæteris* Ac mihi quidem hæc lectio germanior eſſe uidetur, uel ob hoc quod alioqui nihil magnum colligi uidebatur, ſi conficiatur, patrem non accuſaturum electos, quum iuſtificet, aut Chriſtum non cõdemnaturum, quum interpellet pro nobis. Illud efficacius, quum habeamus iudicem deũ nos iuſtificantem, filium dei pro nobis mortuum & adhuc pro nobis interpellantem, nihil eſſe quod ullius metuamus criminationem. Nec Chryſoſtomus, nec Theophylactus hic meminerunt percontationis, ſed hæc, Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, & cætera, pronunciatiue legunt, non diſſentientes ab Origene. Poterat hæc pars connecti cum ſequenti, Quis ergo nos ſeparabit, & cætera. Conſequens enim eſt, ut eum qui ſic nos amauit, ut pro nobis mortuus ſit, pro nobis reſurrexerit, iamq́ patri dexter aſsidens non deſinat agere cauſam noſtram, conſtanter redamemus, etiam ſi qua dura fuerint illius cauſa ferẽda: ſed hanc diſtinctionem non uideo quenquam interpretem eſſe ſequutum. Multum autem lucis acceſsiſſet orationi, ſi interpres addidiſſet unam ſyllabam, Deus eſt qui iuſtificat: &, Chriſtus eſt qui mortuus eſt. Nam apud Græcos articuli reddunt orationem ſatis perſpicuam: θεὸς ὁ δικαιῶν, τίς ὁ κατακρίνων. deus eſt ille qui iuſtificat, quis eſt ille qui condemnet. χριστὸς ὁ ἀποθανών, Chriſtus eſt ille qui mortuus eſt, & cætera, ut hic repetatur quod præceſsit, τίς ὁ κατακρίνων. quis eſt ille qui condemnet?

Quis ergo nos ſeparabit?) Ergo additum eſt à latinis, & melius omittitur. Nam ſi ſepares hunc ſermonem à ſuperioribus uidetur Paulus ueluti ſubito raptus affectu in hanc ceu exclamationem prorupiſſe ob tanta fiduciæ argumenta quæ præceſſerunt. Ita uidetur Theophylacto iuxta Chryſoſtomi ſententiam, qui ſeparat. Sin coniunctim legas, melius cohæreret, ſublata coniunctione, Quum deus & Chriſtus ſit talis erga nos, quis nos ſeparabit à charitate? Charitas autem hic actiue uidetur accipi, ἀγάπη, nempe qua nos dilexit deus, & ad redamandum prouocauit. Minoris eſt momenti quod Ambroſius legit, A charitate Chriſti: Origenes, A charitate dei. Totum autem hunc locum Auguſtinus libro de doctrina Chriſtiana quarto, capite uigeſimo, profert uelut exemplar orationis, quæ uehementiam, hoc eſt, δείνωσιν, cum ornatu coniunxerit. *δείνωσις* Iucunditas enim orationis partim eſt in gradationibus Præſciuit, prædeſtinauit, uocauit, iuſtificauit, magnificauit: partim in ſimiliter deſinentibus & cadentibus, προώρισεν, ἐκάλεσεν, & cætera: rurſus ὑπὲρ ἡμῶν, καθ' ἡμῶν. *Rhetoricæ uirtutes per Auguſtinũ indicatæ in Pauli ſcriptis* partim in eiuſdem uocis iteratione, quam traductionem uocant, ut in proximo exemplo, ἡμῶν, ἡμῶν. tum in contrarijs, iuſtificat, & condemnat: mors, uita: inſtantia, futura, altitudo, profunditas. Nam comparia & aſyndeta faciunt etiam ad δείνωσιν, quemadmodum & interrogatio. Totus autem hic ſermo percontationibus & interrogationibus ſcatet. Quod ſi quis diſtinguat acrimoniam ſeu contentionem orationis, à granditate, qui tertius eſt apud rhetores dictionis character, ad acrimoniam facit interrogatio uehemen-

tior etiam asseueratione. Nam uehemẽtius est, quomodo etiam non cum illo nobis omnia donabit: q̃ si dixisset, Haud dubie & omnia nobis cũ illo donabit. Hac enim fiducia manifestę ueritatis sic urgetur auditor, quasi non habeat quod respondeat. Itẽ acrius est an tribulatio, an angustia, an persequutio, an fames, q̃ si negasset. Ad idem faciunt incisa, ab eadem dictione incipientia, sicut modo retuli, uelut & in illo, Neq; mors, neq; uita, neq; angeli, & cætera. Grandem aũt orationem illa proprie reddunt, quod uelut afflatus numine nihil humile loquitur. Proponit enim magnifice, Scimus quod diligẽtibus deum omnia, & cętera. Deinde totus sermo cõstat magnificis tum rebus, tum personis: mors, uita, fortitudo, altitudo: deus, Christus, ad dexterã dei, angeli, principatus, uirtutes. Quin & illud magnificũ, In his omnibus ὑπερνικῶμεν. et, Certus sum enim. Quid unquã Cicero dixit grandiloquẽtius?

Sicut oues occisionis.) Testimoniũ sumptum est ex Psalmo quadragesimotertio. Porrò quod interpres uertit occisionis, Hebraice est טִבְחָה, quod magis apud illos sonat mactationem: ea est quum lanius cõtrectat & explorat pecudem, num idonea sit ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud Latinos mactatio. unde Horatius: Mactata ueniet lenior hostia. Proinde Oues occisionis, dixit, pro eo quod est oues occisioni destinatæ. Cęterum hoc loco fuerat interpreti pretermittenda coniũctio ὅτι. quid enim hic sermo significat Latinis, Scriptũ est quia propter te mortificamur, nisi ob id scripturã esse proditam, Quia nos propter deum mortificamur tota die. Apud Gręcos uaria est huius cõiunctionis uis, apud nos non item: quoties aũt habet uim confirmandi, præstabat omittere, si uelimus loqui Latine. Fateor ecclesiasticos frequenter Quoniam, & quia, sic usurpare, ut uel confirment, uel accipiantur ἀδήλως, præsertim utentes scripturarum testimonijs, sed non ideo Latine dicitur.

Oues occisionis

Superamus propter eum.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ. id est, superuincimus. ut plus aliquid intelligas, quàm Vincimus: sed res tantas etiam facile uincimus, omnibus illis malis superiores. Ita Theophylactus. Deinde, Per eum qui, & cætera. non, Propter eum. διὰ τοῦ. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimosecũdo, capite uigesimotertio, refert hunc ad modum: In his omnibus superuincimus per eum qui dilexit nos. Ad eundem modum citat libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Itidem legit et Origenes sic edisserẽs: Et id eo, inquit, in his omnibus superamus, non nostra uirtute, sed per eũ qui dilexit nos. Diuus autem Basilius ad Amphilochium De spiritu sancto, capite octauo, ita refert, Per eum: ut si legas Propter eum, corruat illius argumentatio. Ambrosius tamen legit, Propter: intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare amore Christi, qui nobis tantum impenderit, quodammodo rependentes illi moriendi uices. Ipsius Ambrosij uerba sunt hæc, si quis forte requiret: Et quid mirũ, si serui moriantur pro bono domino, quãdo dominus mortuus est pro seruis & malis? Vincunt ergo beneficia & exhortantur animum ad perseuerandum propter eum qui dilexit nos. Nobiscum faciunt Chrysostomus & Theophylactus, & legentes & interpretãtes, non mirum esse si tãtis malis superiores euadimus, quum deum habeamus propugnatorem. Atq; hãc arbitror germanã lectionem. Nam quoniam magnifica quædam dixerat Apostolus, suo more gloriam omnẽ transfert in Christum.

Certus sum enim.) πέπεισμαι γάρ. id est, Persuasus sum, siue confido, ut uertit diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione nona. Atq; ita legit Ambrosius.

Additum aliquid

Neq; futura, neq; fortitudo. Fortitudo apud Græcos non legitur, nec habet ad quod respondeat, quum Instantia, id est præsentia, respõdeant futuris, altitudo profunditati. Quanquam in eo quem modo citaui loco, diuus Hieronymus addit fortitudo, sed omissis uirtutibus, quas Grecus δυνάμεις legit: quas Hieronymus, ut uidetur dixit Potestates. Apud Ambrosium nonnihil ab hac diuersa reperitur lectio, nouem duntaxat partes recensentẽ: Neq; mors, neq; uita, neq; angelus, neq; uirtus, neq; altitudo, neq; profundũ, neq; præsentia, neq; futura, neq; alia creatura. Atq; ita legisse Ambrosium palàm arguit & ipsius interpretatio. Ex quo liquet, quod loco Fortitudinis, apud nos non suo loco positę, ille posuerit proximã angelis uirtutem, quam refert ad miraculum. Cęterum principatuum nõ meminit, etiamsi Origenes inter enarrãdum nonnihil attingit de principatibus, nec alioqui anxius hoc loco in recensendis huius synathrœsmi partibus. Augustinus in explicãdis huius epistolæ quæstionibus aliquot, recenset Mortem, uitam, angelũ, principatũ, præsentia, futura, uirtutem, altitudinẽ, profundũ, et aliam creaturã. Verum ferè fit, ut in huiusmodi singulorũ catalogo nominũ uarient alicubi codices, labẽtibus memoria scribis.

Ex cap.

EX CAPITE NONO.

Testimonium mihi perhibente conscientia mea.) Quum sit συμμαρτυρούσης, aut conscientiæ testimonium intelligitur alijs testimonijs accedere: aut iuxta uulgatam loquendi formam, conscientiæ persona affingitur, ueluti quum al loquimur animum nostrum, siue quum dicimur cum animo nostro rixari, quum animus sit qui sibi loquitur: aut ociosa est præpositio σὺν. Certe nemo ueterum, quod sciam, annotauit huius uim hoc quidem loco.

Optabam enim ego ipse.) Anathemata Grecis dicuntur res dijs dicatæ, & in hoc sepositæ. Vide lector, num accipi possit ηὐχόμην ἄν, δυνητικῶς pro optarē, siue optarim, etiāsi non additur ἄν, ut accipias Optarim si fieri posset. Porrò illud A Christo, refertur ad anathema: quasi dicas, quiddam sepositum et alienū à Christo. Siquidem ἀναθήματα dicuntur dona in templis dicata numinibus: unde & ueteres, sacrum, in malū sensum usurpabant. ut Horatius, Sacer intestabilis esto. Et Vergilius: Auri sacra fames. Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, putat hic anathema accipi posse pro occisione corporali, nō pro exitio mētis: uerum reclamat quod sequitur, A Christo. Proinde ridet Chrysostomus quorundā nugale commentū, qui uoluerint ἀνάθεμα positū pro κειμήλιον, hoc est pro re chara seposita, quam uulgo uocamus cleinodium. Notat et illud quod dixerit, αὐτὸς ἐγώ, quum alterū pronomen uideatur superesse: uerū emphasim habet, Ipse qui tātum laborarim, ne seiungar à Christo. mihi uidet̄ & singularitatis habere significationē, unus pro tā multis optarim pire, si liceat. Anathema

Quorū adoptio.) ὧν ἡ υἱοθεσία, id est, quorū adoptio: sicut admonuimus et antea. Interpres uoluit explanare uim Græcæ uocis, quod adoptent̄ & fratres aut nepotes. Augustinus nō addit Filiorū, libro aduersus Faustū tertio, capite tertio. qua de re supra dictū est copiosius.

Et testamentum.) καὶ διαθῆκαι, id est, testamenta. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, in libris manu descriptis, ac mox differens in hūc locum repetit testamenta: Ad filios enim tabulæ testamenti pertinent. Ita legit Hieronymus ad Algasiam quęstione nona, interpretans alterum in littera, alterum in spiritu. Atque ita scriptum est in uetustissimis exemplaribus Latinis, quāquam Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductum est à nostris magis sonare Pacta, quàm Testamenta.

Legislatio.) ἡ νομοθεσία. Græcis unicum est uerbū, quod ad omnes leges condendas pertinet, nō solum ad unam. Augustinus in libello quem scripsit aduersus aduersarium legis, legit Legis cōstitutio. Sentit enim Paulus gloriam à deo conditæ legis, penes illos fuisse.

Et obsequium.) ἡ λατρεία. id est, Cultus, siue religio: quod alibi uertit, seruitutem. Sentit autem officia sacerdotalia, & ritus ac ceremonias sacrorum, interprete Origene. Quis autem per Obsequiū, quicquam tale Latinus intelligeret? Obsequium enim dicitur morem gerentis alienæ uoluntati, quod frequenter sonat in malam partem. Certe nemo Latine loquentium, pro numinis cultu usurpauit: sed interpres uulgari sermone loquutus est. Obsequium pro cultu

Et promissio.) ἐπαγγελίαι. id est, Promissiones, aut promissa: ut legit Ambrosius.

Qui est super omnia deus.) Locus hic trifariam potest distingui: primum ut hæc particula Qui est super omnia, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, adhæreat superioribus, & separetur à sequētibus sic: Ex quibus Christus iuxta carnem, qui Christus est super omnia, siue qui erat super omnia. Ne quis enim suspicaretur Christi dignitatē imminutā per assumptā hominis naturā, respiciens ad diuinitatē, adiecit Qui est super omnia. Hęc distinctio tribuit diuinitatē Christo, quod nihil sit super omnia præter unū deum. Nam ἐπὶ positū est pro ἐπάνω. deinde interiecto colo sequatur, Deus benedictus in secula, ut hęc sit gratiarū actio ex contēplatione tantæ charitatis erga genus humanū, ut deus filium deum nostra causa uoluerit corpus humanū assumere. Verū in hac lectione in ὁ ὢν articulus propemodū superest, in θεὸς εὐλογητὸς deest. Altera lectio sic habet, ut totus sermo sibi cohæreat: Ex qbus Christus secūdū carnē, qui Christus quū sit deus super omnia, benedictus est, siue sit in secula. hæc lectio euidētissime pronūciat Christum deū, mollior tamē futura, si pro ὁ ὢν, scriptū fuisset ὃς ὤν. Tertia nihil habet incōmodi, quod ad sermonis rationē attinet: Ex qbus Christus iuxta carnē. hic colō finit sentētiā: mox ex cōsideratiōe tātæ dei bonitatis subijcit̄ gratiarū actio, ὁ ἐπὶ πάντων θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. id est, deus qui est sup omnia, sit benedictus in secula: ut accipiamus & legem datā & testamētū & prophetias & Christū deniq; humano corpore missum, hæc

omnia deum ineffabili consilio procurasse, ad redimendum genus humanum, atque hic si
deum accipias pro tota triade sacra, quod frequenter fit in sacris literis, ueluti quum iube-
mur solum deum adorare, & illi soli seruire, non excluditur Christus: Sin pro persona pa-
tris, quod apud Paulum est frequens, præsertim si eodem in loco fit mentio Christi aut spi-
ritus, quanquam ex alijs scripturæ locis sole clarius est Christũ non minus uere dici deum
quàm patrem aut spiritum sanctum: tamen hic locus non est efficax ad reuincendos Aria-
nos, quando nihil uetat quo minus ad patris personam referatur. Itaque qui contẽdunt ex
hoc loco euidenter euinci, Christum aperte dici deum, aut uidentur alijs scripturæ testimo
nijs parum fidere, aut nihil ingenij tribuere Arianis, aut parum attente contemplati sermo
nem Apostoli. Similis locus est huius epistolæ capite undecimo, ubi patrem dicit benedi-
ctum in secula. deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula. Nam
illic apud Gręcos, benedictus non potest nisi ad patrem referri. Ambrosius subindicat fuis
se, qui conarentur hęc ad patrem detorquere, maxime quum hic præcesserit filij mentio. Id
quoties fit, Apostolus solet dei uocabulo signare gignentis personam. Ambrosius autem
qui contendit non posse locum hunc intelligi nisi de filio, uidetur cessurus, si proferãt aliam
personam in quam hic sermo competat: atqui id esse facillimum ipsa loquitur res. Qui post
Arium prostratum fuertũ, magna contentione hoc agunt, ne possit aliter quàm de filio ac
cipi, quorum est Theophylactus, qui nominatim admonet hoc loco refelli Arianorum im
pietatem, qui solum patrem uolebant uere proprieq; dici deum. Illud mirum quod similia
disserit in commentarijs Origenes, indicans id temporis fuisse, qui non audebãt Christum
appellare deum, ne plures deos facere uideretur. Verum uerisimile est hunc locum ab Hie
ronymo, aut si quis alius fuit interpres, fuisse correctum in commentarijs, qui initio operis
non dissimulat sese quædam adiecisse de suo, tantaq; libertate est usus, ut interdum confe-
rat Græcorum exemplaria cum Latinis. Et diuus Hieronymus obijcit Ruffino, quod in li
bris quos ex Origene uerterat, omnes illius errores reliquerit, præter quàm de personis di-
uinis, quod tam insignem blasphemiam sciret Romanis auribus prorsus intolerabilem fo-
re. Docebat enim Origenes filium esse creaturam, spiritum sanctum creaturæ ministrum.
Qui consistit igitur Origenem aduersus Arianorum dogma pugnare, quod illi ex ipsius li
bris hauserant, ac multis post annis cum suo dogmate damnati sunt? Dixerit aliquis Orige
nem hic correxisse, quod in libris περὶ ἀρχῶν impie disseruerat. Atqui Hieronymus aduer
sus Ruffinum negat millius scriptis inueniri, ubi catholice loquutus sit de dogmatibus, de
quibus in libris περὶ ἀρχῶν scripsit hæretice. Chrysostomus licet non excludat filij diuinita-
tem, tamen huius testimonij telo non utitur aduersus Arianos, quod tamen ille solet per oc
casionem facere libenter. Quoniam autem subobscure uidetur hunc interpretari locum,
commentum quod ad hunc attinet locum bona fide adscribam: Nam & adoptio, inquit,
fuit gratiæ dei, & gloria & promissiones & lex, quæ omnia cõsiderans animo, ac reputans
quantum deus cum filio suo studium adhibuerit ad seruandos Iudæos, uehementer excla-
mauit, dicẽs, Qui est benedictus in secula, amen. pro omnibus his gratiam referens ad uni-
genitum dei. Quid enim, inquit, si cæteri maledicunt? Nos tamen qui nouimus illius arca
na, & ineffabilem sapiẽtiam, multamq; prouidentiam, certo scimus illum esse dignum qui
glorificetur, non qui conuitijs incessatur, et cętera. Primum hunc locum coniunctim inter
pretatur de patre & filio, quum in contextu nulla sit mentio patris, nisi nomine dei intelli-
gatur: deinde quum ait gratiarum actionem pro omnibus quæ commemorauit reddi uni-
genito dei, significat hæc uerba, Benedictus in secula, referẽda ad filium, cui Iudæi maledi
cebant, quod alijs promisisset, alijs exhiberet promissum. Atqui hæc particula non potest
ad Christum pertinere, nisi ad eundem & illa referantur, qui est super omnia deus. Friuo-
lum enim arbitror, quod aliquis forte posset quartam lectionem comminisci, ut hæc par-
ticula, Qui est super omnia deus, per parenthesim sit interiecta contextui, ueluti subito
raptu mentis, tanquam ab admirante diuini consilij profunditatem, cui sic placuit ge-
nus humanum redimere: quemadmodum Thomas apostolus inabsolutam orationem
pronunciauit, Dominus meus & deus meus: reliquus sermo cohæreat, Ex quibus Chri-
stus secundum carnem, benedictus in secula. Ex scriptura quæ nonnunquam uitiatur
à scribis, non potest duci certum iudicium. Eam apud Chrysostomum ita distinctam
repperi

repperi, αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. hic interposito colo sequitur, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεός, hinc addita hypostigme, sequitur, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. quae distinctio reddit, ut dictum est, hanc sentētiam: Ille qui est super omnia, nempe deus, sit benedictus in secula. Eadem erat apud Theophylactum, nisi quod post θεός non addebatur hypostigme. Sanctus Cyprianus aduersus Iudaeos libro secūdo capite quinto, adducit hūc locum, omissa dei mentione. Itidem Hilarius enarrans Psalmum centesimum uigesimum secundum. quod incuria librariorum esse omissum uideri potest. Etiā Chrysostomus nullam dat significationem se hoc loco legisse deus: quae uox poterat adiecta uideri à studioso quopiam, uelut exponente, quis esset ille super omnia, nimirum deus. Nec est quod hic uociferemur Christum spoliari diuinitate, quum idem dicat periphrasis, quod nomē dei, ueluti si quis pro deo dicat, cœlestium ac terrestrium conditor. Quiescant igitur isti, qui gloriae studio titillati, ad omnem occasionem tumultuantur, quasi ruitura sit ecclesia: Siue hic omittatur Dei uocabulum, nihil refert ad sententiam, quum periphrasis aptius praestet sensum, quàm solum dei nomen. Vt enim hęc omnia quae commemorauit de adoptione, gloria, testamentis, legislatione, cultibus ac promissis, deque patribus ex quibus Christus iuxta carnem ortus est, declaret non fortuito facta, sed admirabili dei prouidentia, qui tot modis procurauit salutem humani generis, non simpliciter dixit Deus, sed is qui rebus omnibus praeest, omnia suo diuino consilio dispensans moderansque, cui dicit deberi laudem in omne aeuum, ob tam insignem erga nos charitatē, cui maledicebant Iudaei, dum filium illius unicum blasphemijs impeterent. Ergo nihil decedit gloriae dei, etiam si non addatur hoc uocabulum: Siue hic locus refertur ad totam triadem, nō excluditur filius, quemadmodum nec spiritus sanctus: siue proprie refertur ad patrem, qui promisit ac misit filium suum ad redimendum hominum genus, ex alijs scripturarum locis abunde demonstrata est Christi diuina natura: nec arbitror hodie quenquam esse Christianae professionis, cuius aures laturae sint hac de re dubitantem. Caeterum si ecclesia doceat hunc locum non aliter interpretandum quàm de diuinitate filij, parendum est ecclesiae, uerum hoc nihil ad reuincendos haereticos, aut eos qui non audiunt nisi scripturam: sin dicat hunc locum non posse aliter exponi iuxta Graeci sermonis proprietatem, hoc asseuerat quod ipsa mox refellit res. Iam & illud in conspicuo est, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, bifariam accipi posse: super omnia, aut super omnes. utramque lectionem attingit interpres Origenis. absolutius est Super omnia, sed Super omnes, magis proprie competit Christo, ut praeferatur & patriarchis & prophetis & Mosi, ueluti filius unicus seruis aut etiam amicis. Superest una lectionis uarietas, potest enim ἐπὶ πάντων referri ad Benedictus, ut accipiamus Christum super omnes aut super omnia laudandum in aeternum. Mihi nec articulus uidetur ociosus in τὸ κατὰ σάρκα, quum alioqui uideatur superuacaneus: habet enim expressiorem uim excipiendi. Alioqui poterat Christus simpliciter uideri natus ex iudaeis, nec aliud fuisse quàm homo: nunc articulus uelut excludit hanc cogitationem, τὸ κατὰ σάρκα, hoc est, duntaxat, quod ad corpus attinet humanum: nam iuxta meliorem naturam, ex Deo natus est Deus, quemadmodum ex patribus homo.

Non autem quod exciderit uerbum dei.) οὐχ οἷον δέ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Quod ita uertas licebit, Non autem uelut exciderit uerbum dei: id est, quod sic opto, ceu desperās illos, non est tale ut putem promissa diuina irrita fuisse, quum deus promiserit salutem Israëli: & tropus habet eclipsim. Non autē haec dico quod, et cętera. Sic & Latini, non quod, sed addita coniunctio facit orationem aliquanto duriorem. *Excidit quod irritum est factum*

Non enim omnes.) Ex circuncisione, non est apud Graecos, sed ad hunc modum, οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραήλ, οὗτοι ἰσραήλ. Non enim omnes qui sunt ex Israël, hi Israël, ut subaudias Sunt. nam secundo loco gentem ipsam uocat Israël, Non omnes orti ex stirpe Israëlis, sunt Israëlitae. Nec id rarum est in sacris libris, Iudam non pro homine poni, sed pro gente: et Iacob pro Hebraeis ipsis usurpari. Caeterum uideo ueteres ferè consentire in interpretatione huius nominis, quorum de numero est & Origenes & Hieronymus, ut Israël interpretentur, uirum uidentem deum, quum haec uocis interpretatio non quadret loco Genesis trigesimosecundo, ubi nomen commutatur Iacob, Nequaquā Iacob appellabitur nomen tuū, sed Israël, quoniam si contra deum fortis fuisti, quanto magis contra homines pręualebis? *Israël, uir uidens deū, hactenus perperā intellectū*

Hic

Hic enim indicat ideo commutatum nomen, quod aduersus angelũ in lucta præualuisset. Hæc est enim illa uis, qua deus gaudet nos irrumpere in regnum cœlorum, fide ac precibus improbis ab eo extorquere benedictionem, quam non promerebamur, quaq; martyres dum tentantur uarijs afflictionibus usque ad uitæ contemptum perseuerant in professione nominis Iesu. Solus Tertullianus mihi uidetur rectam interpretationem attingere, libro aduersus Marcionẽ quarto. Et alius, inquit, inscribitur in nomine Israëlis, Quid enim sapientius & incontradicibilius cõfessione simplici & exerta, |in martyris nomine cum deo inualescentis, quod est interpretatio Israëlis. In hac sententia fuit Iosephus: quam cur reijciat Hieronymus non uideo, quum ipse interpretetur, Si cum deo princeps fuisti. At principem esse in lucta cum deo, est præualere. Siquidem cum deo hic idem ualet, quod aduersus deum: quemadmodum pugnare dicimur cum eo, aduersus quem pugnamus. Solus Theodotion uertit, Fortis fuisti cum deo. Diuus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis fatetur se opprimi autoritate celebrium autorum, qui Israël interpretati sunt, uirum aut mentem uidentem deum. Eam porrò interpretationem, quanquam alicubi sequitur, hic fortiter reijcit.

Qui, pro quia Neque qui semen sunt.) οὐδ᾽ ὅτι. id est, neque quod, siue quia: Atque ita legit Ambrosius, Consentit cum hoc uetustissimum exemplar Paulinæ bibliothecæ, unde hoc à librarijs est deprauatum, Alioqui interpres pro ὅτι, legisse uidetur ὅσις. Neque ideo statim sunt filij Abrahæ, quod ex illo ducant genus.

Promissionis enim uerbũ.) ὁ λόγος, sermo, siue oratio. neq; enim unum ponit uerbum.

Secundum hoc tempus.) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, id est, in tempore hoc.

Non solum autem illa.) οὐ μόνον. Illa, pronomen addidit interpres, ut mitigaret Græcam figuram: idq; haud perperam, quod tamen aliàs non est ausus.

Duplex lectio Ex uno concubitu Ex uno concubitu.) ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. id est, ex uno concubitum habens. potest bifariam legi, Ex uno Isaac: atq; ita genitiuus Gręcus uertendus erat in ablatiuum Latinum, πατρὸς ἡμῶν, id est, patre nostro. aut, Ex uno, subaudi filio: deinde, Concubitum habens, id est Connubium patris nostri Isaac, ut intelligas ex una prole constitisse promissionem, uidelicet Iacob: nam Esau reiectus est. Postremo, nisi intelligas ἦν, id est, erat habens, oratio uidetur imperfecta, nisi repetas superiora. Imputabatur in numero filiorum Abrahæ quantum ad filios attinet, quum eos pariter ex eodem patre sustulisset: sed qui reprobatus est, non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porrò Cubile habens, uerecunde dixit pro eo quod est concepit. Laurentius Valla optimo iure refellit eos, qui hoc loco putant Rebeccam ex eodem concubitu concepisse geminos, quasi illud ad hãc rẽ pertineat, quoto coitu concepti sint Iacob & Esau. Imò Paulus ut adimat parentum fiduciam, proponit duos fratres ex eodem patre, eadem matre, simulq; eodem die progenitos, quorum alter tamen reiectus sit. Quid, quod ne potest quidem uno concubitu *Locus palàm deprauatus* cohærere, quum κοίτη apud Græcos fœminini generis sit, ἑνὸς masculini. Nec κοῖτος legitur, sed κοίτην, id est Cubile. Quidam impudentissime meam criminatus est impudentiam, quod hunc locum recensuerim inter manifeste deprauata. Audi gloriosum hominis sermonem: Profecto si sic sunt cætera, quæ in illo catalogo locorum deprauatorum recenset Desiderius, neq; sint alia loca magis in Latina æditione deprauata, uereor ne minus pudenter dictũ sit, ut ne dicam impudẽter, hunc locum ex infinitis manifeste deprauatis unũ esse. Hæc ille. Atqui susceperat interpretem defendendum, uiamq; monstrarat, ut si quid incideret quod excusari non posset, id librarijs imputaretur. Hoc quum hic faciam, tamen atrociter destomachatur: idq; facit eo impudentius, quod hunc locum quem dixi deprauatum, ipse non possit expedire. Quis, inquit, unquam dixit Habere cubile, pro concipere? Imò quis unquam dixit Habere, pro Grauidã esse? Atqui sic accipiatur hic necesse est, si legamus ex uno cõcubitu. Quid aũt prodigij fuisset, si quũ uerecũdiæ causa dicamus esse cognitã à uiro, quæ rem habuit cũ uiro: & Paulus ad Hebræos 13. thorũ immaculatũ appellat castũ usum cõiugij: hic dixisset habere cubile, ꝓ cõcipere, seu grauidã esse. Nõ sic loquunt̃ Latini, fateor: sed probabile est sic fuisse loquutos Hebræos, quorũ idiomata frequenter exprimit apostolus. bene habet, inqt, ex uno cõcubitu, si pro κοίτην legamus κοίτου. Nõne belle explicuit nodũ: ego notaui uocẽ à librarijs deprauatã, cõcubitu pro cõcubitũ: ille mauult

Apostoli

Apostoli sermonem depravatum haberi, quum nullus Græcus codex hoc habeat, neque quisquam Grecus ad eundem modum interpretetur. Nam Chrysostomus & Theophylactus, de parentibus ijsdem meminerunt, deq; eodem partu geminorum: de eodem cōcubitu nequaquam. Quis autem hoc novit, an gemini eodē coitu seminentur? Quod ait Theophylactū videri sentire de eodem coitu, fucum esse testantur ipsa verba quæ refert ex Theophylacto, qui sequutus suo more Chrysostomū indicat hoc interesse, inter exēplum Isaac & Ismahelis, et inter exemplum Esau et Iacob, quod illi patrem tantum habuerint communem, hi utrumq; parentem, præterea gemini unicoq; partu æditi. In Origenis libere versi contextu, habetur quidem ex uno concubitu: sed in enarratione, nulla syllaba est quæ declaret illum ita legisse. Tantundem ex Irenęi verbis. Nec Ambrosius quicquam attingit de eodem coitu. Supersunt duo Latini qui legisse videntur, Ex uno concubitu: sed, ut coniectandum est, decepti mendo codicum. Ad scholiasten, qui falso dicitur Hieronymus, nihil respondeo. Augustinus non raro fallitur depravata scriptura, præsertim quum non consulit Græca exemplaria. Vbi nunc est igitur ille chorus Græcorum & Latinorum, qui legūt, ex uno concubitu? Ambrosianus contextus habet, Ex uno concubitu habēs Isaac patrem nostrum. sed mēdose, ni fallor. Nec enim Rebecca genuit Isaac, sed ex eo suscepit geminos Iacob & Esau. Nec multo commodior est nostra lectio. Proinde quidam offensi verbis nihil significantibus, adiectis verbis aliquot ita legebant. Sed & Rebecca ex uno concubitu, habens geminos filios, quemadmodum indicat ac reprobat Lyranus. Et tamē ita vertit interpres Theophylacti, quum apud autorem Græcum nihil sit huiusmodi. At mihi videtur hoc ipsum quod superest incommodi posse tolli, si nominatiuum participij pro genitiuo absolute posito accipias, ἔχοντα pro ἐχούσης, id quod Græci nonnunquam faciunt. At tum hic erit ordo: Non solum autem Sara, quin etiam cum Rebecca gravida esset ex uno, eoq; patre nostro. Deinde veluti per parenthesim interijciantur illa, Nondum enim natis pueris, quum neq; boni quippiam fecissent neque mali ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, succedat. ad quod respondet, Dictum est illi: ac deinde, Maior serviet minori. Sanctus Augustinus in explicandis aliquot huius epistolæ quæstionibus, refert hunc in modum: Nondum enim nascentium nec agentium aliquid boni aut mali. Sic tum opinor vulgo loquebantur. *Ordo*

Maior serviet minori.) Maior & minor, hic non ad ætatem proprie referuntur, sed ad vires & præcellentiam, μείζων, ἐλάσσων. Quanquam Hebræis altera vox est, רב quæ dignitate præeminētem indicat, unde & Rabbi dictum, צעיר altera quæ nonnunquam adolescentulum significat. *Maior* *Minor*

Miserebor cui misertus sum.) Apud Græcos secus est, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. id est, Miserebor cuiuscunq; misereor, & commiserabor quemcunq; commiseror. id est, quemcunq; decretum fuerit commiserari. Certe in priore sermonis huius parte nobiscum faciebat codex Donatiani, in quo sic habebatur scriptum, Miserebor, cui misereor. Hic quoque interpres minus feliciter copiam, ut solet affectat, οἰκτειρήσω vertens in Misericordiam præstabo, οἰκτείρω in Misereor. Imò potius destituit illum necessaria copia. Siquidem Hebræis diversa sunt verba quemadmodum & Græcis, quasi dicas, Miserebor & cōdonabo, sive gratiā faciam. Porrò novè dictū est quod sequitur, Scriptura dicit Pharaoni, pro eo quod erat, Scriptura refert dictum Pharaoni. *Depravatio in nostris*

Igitur non est volentis neq; currentis.) Hanc particulam Chrysostomus antithesin vocat, quasi obijciatur ab adversario, qualis est & illa, Ergo cui vult, miseretur. Sed ubi solutio? O homo tu quis es, & cætera.

Quid adhuc queritur.) τί ἔτι μέμφεται. id est, Quid adhuc conqueritur. aut incusat? subaudi Deus. Etiamsi Laurentius ac Stapulensis dissentiunt: quorū hic Queritur, impersonaliter accipi vult, ille passive: quanquam Laurentius nostram adiungit sententiam, ad quam interpretantur omnes Græci interpretes. Primum μέμφεται, non invenio ad istum modum positum, ut persona non addatur. deinde mea sentētia probe quadrat ijs quæ sequuntur: O homo tu quis es, qui respondes deo, Ruffinus libro περὶ ἀρχῶν tertio, sententiam reddit mutatis verbis. Quid ergo adhuc culpamur? Illud tantum admonendus est crassus lector, Queritur, hoc loco, à queror deponenti verbo, non à quęro, activo dictum *Queri* *Conqueri*

esse

esse. Hic derideat qui uolet grammaticulam annotatiunculam, modo sciat sanctum Thomam in hunc impegisse lapillum, nisi quod adijcit alterum sensum, sed priorem non reijcit.

O homo tu quis es, qui, & cætera.) μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε. Atqui ô homo quis es. Cæterum interpres inferius uertit, Et quidem μενοῦν, hic dissimulauit. Est autem ἀντίθεσις tacita in uocibus, homo, & deus: præterea emphasis, haudquaquam ociosa, nihil enim homo, collatus deo.

Qui respondeas deo.) ὁ ἀνταποκρινόμενος, id est, Contra respondens: ut sane adducitur ab Origene Homilia in Exodum quarta, uel, Qui respondes aduersus deum, quia dixerat, quid igitur habet quod queratur, si quæ uult, facit? Ac mea quidem sententia rectius erat Qui respondes, quàm Qui respondeas. Iam enim fecerat Respondentē. Nec enim indignatur quod respōdeat, sed quod impie respondeat. nec deterret illum ne respōdeat, sed obiurgat quod sic ausus sit respōdere. Origenes uersus habet quidem Qui respondeas, sed interpretatio declarat illum legisse Qui respondes: indicans ideo huic imponi silētiū, quod proterue deo obmurmurasset: quemadmodum dominus in Euangelio procaciter percontantes qua autoritate faceret quæ faciebat, aut eam potestatem unde accepisset, ne responso quidem ullo dignatus est, sed obiecta quæstione quam dissoluere non audebant, occlusit illis os. At reuerenter sciscitantibus idem ubiq; placide respondet. In sententia non multum est discriminis, sed Græca uix recipiunt illud Respondeas, Velut ante πᾶς ὁ κρίνων, non est uersum, Omnis qui iudices: quemadmodū huius Epistolæ capite decimoquarto, σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην, interpres uertit, Tu quis es qui iudicas alienum seruum. Nec Chrysostomi, nec Theophylacti, nec Ambrosij, nec Augustini interpretatio declarat potius esse legendum Qui respondeas, quàm Qui respondes. Paranti respondere petulantius, apte diceretur, Tu quis es qui respondeas. at obiurganti eum qui iam respondit proterue, magis congruit, Tu quis es qui respondes. A malis seruis sumpta est metaphora, qui quum dominorum iussis obmurmurāt, responsatores dicuntur. Itaq; sic hoc loco dictum est, Quid facis homo responsans deo? Tractat hunc locum Augustinus in octoginta triū quęstionum sexagesimaoctaua, refellens hæreticorum calumnias, colligentium ob id Paulum ad conuitia subito deflexisse, quod nodum quæstionis propositæ explicare nō posset.

Ei qui se finxit.) Qui finxit, est Græce. & satis erat, τῷ πλάσαντι. Se, pronomen superuacaneum est.

Ex eadem massa.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος, quod Augustinus adducit ex eadem conspersione. Sentit enim argillam humore maceratam temperatamq;.

Contraria Aliud in honorem.) τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, Laurentius rectius uerti posse putat, Decus ac dedecus: maxime quod in uasa non cadat contumelia. Atqui quum à contemnendo dicatur contumelia, quid obstat quo minus in rem inanimam competat contumelia, quum ea & expetatur & contemnatur? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiam etiam adiungeret: ueluti si quis Bassum aureis uasis excipientem onus uentris, apud Martialem, dicat aurum afficere contumelia. Illud uerum est, in decus ac dedecus, schematis iucunditatem reddi, quæ perit in honore & contumelia.

Ordo uarius Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur quod respondeat, quapropter ad superiora referamus oportet, uel ad illud, Quis es tu homo qui respondes deo? uel ad illud, An non habet potestatem? Origenes existimat orationem alioqui incompositiorem componi posse ad hunc modum, Volens deus ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinet in multa patientia uasa iræ, apta in perditionem, ut notas faceret diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ. Quod si supplere placet aliquid, quandoquidem deesse constat, subaudiri potest, non habent quod incusent aut disceptent cum deo. Quidam Latini codices habebant, Quid si deus, uerum Græcis est εἰ δέ.

Tulit, attulit aut pertulit Sustinuit in multa patientia.) ἤνεγκεν, Græcis uerbum est anceps, quod Augustinus in quæstionibus in Exodū ita legit, Attulit in multa patientia uasa iræ: Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo capite secundo. Neque enim Græce est ἔφερεν, quod significat ferre, sed ἤνεγκεν, quod magis sonat in medium adducere aut offerre. Et ne quid hoc loco causemur scripturam casu uitiatam, citat idem ad eūdem modum, quum alias: tum libro secundo contra duas epistolas Pelagianorum, ad Bonifacium. Quod si uera lectio est, sensus

sensus erit: Ea uasa parata in interitum, diu expectata, tandem adducta in suam pœnam: quanquam Origenes plane interpretatus est, Sustinuit ac tolerauit: atque hunc non illibenter sequi solitus Ambrosius. Consentiunt cum his Chrysostomus, & huic accinens Theophylactus.

Apta in interitum.) κατηρτισμένα. id est, Aptata, siue parata.

Vasa misericordiæ.) σκεύη ἐλέους. Recte illud annotauit Augustinus, σκεῦος Græcis dici, non proprie uas excipiendo liquori paratum, sed quodcunque pertinẽs ad usum dome- *Vasa, σκεύη, quid proprie*
sticum. Proinde apud Liuium in conceptis legatorum orationibus, puerorum et uasorum nomine, tota suppellex significatur. Cæterum liquoris capax uas, ἀγγεῖον appellant Græci.

Præparauit in gloriam.) Græci in nonnullis codicibus addunt αὐτοῦ id est, suam. Mihi magis probatur altera lectio, ne bis idem dicere uideatur. Quod enim antea uocauit τιμὴν, hic uocat Gloriam.

Quos & uocauit.) οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς. id est, Quos & uocauit nos. quanquam illud ἡμᾶς in quibusdam Græcis codicibus non adscribitur: additũ est autem explicandi causa, Quos et uocauit, nempe nos. Ac rursum, ne nos, uideretur ad solos Iudæos pertinere, subijcit, Nõ solum ex Iudæis uerumetiam ex gentibus.

Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.) Id in Græcis codicibus non habetur adscriptum: nec additur ab Augustino, qui testimonium hoc refert libro aduersus Faustum uigesimosecũdo, capite octuagesimonono. Porrò Ambrosius nec legit hanc partem, nec interpretatur. Origenes in commentarijs locum hũc apud Paulum recenset his uerbis: Qui ante non eramus plebs eius, nunc plebem suam uocauit, & non dilectam, dilectam: & cætera, unde apparet hunc unicam tantum particulam legisse, ἠγαπημένην. Quin & Chrysostomi pariter ac Theophylacti interpretatio, palàm declarat illos non aliter legisse quàm legit Origenes & Ambrosius. Cæterum apud Oseæ capite secũdo, quo ex loco testimonium hoc assumpsit Paulus, nec habetur Misericordiam consequuta, nec Dilecta: sed duntaxat, Et erit in loco ubi dicetur eis, non populus uos, dicetur eis, filij dei uiuentis. nisi quod ibi præcessit, Et miserebor eius, quæ fuit absque misericordia. Siquidem Apostolus magis sententiam reddidit, quàm uerba prophetæ. Quanquam diuus Hie- *Additum aliquid, fatente et Hieronymo. Et nõ misericordiam cõsequutum*
ronymus edisserens huius prophetæ caput primum, unde locus hic pendet, indicat geminam fuisse lectionem: in alijs scriptum fuisse, quemadmodum nos habemus, οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. in alijs, οὐκ ἠλεημένην. Ac posteriorem ceu ueriorem magis approbat, tum quod ita legatur in emendatioribus exemplaribus, tum quod aptius respondeat ad Israël non cõsequutum misericordiam, quum è diuerso sequatur, Et domui Iuda miserebor. Rectius autem congruit & cum eo quod in fine capitis secundi legimus, Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia. Quum autem hic locus è superiore pendeat, ubi dicitur, Voca nomen eius absque misericordia, probabile est & hic fuisse scripturam uariam. Proinde lector aliquis offendens diuersam lectionem, arbitratus est in utraque scriptura particulam orationis esse omissam, & addidit quod putabat deesse. Augustinus existimat ex eodem prophetæ loco sumptum, quod scribit Petrus apostolus in epistolæ prioris capite secundo, Qui aliquando non populus, nunc autem populus dei, quorum aliquando non misertus est, nũc autem miseretur. Videtur Petrus in hoc dissidere à Paulo, quod Misertus, legit pro Dilectus: sed in ordine æque dissidet cum propheta, apud quem prior est filia, cui nomen absque misericordia, cui succedit filius, cui nomen non populus meus. Idem est ordo in commutatione priorum nominum in fine capitis secundi, Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia, & dicam non populo meo, populus meus es tu. Porrò quod sequitur apud Paulum, Et erit in loco ubi dictum est eis, non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij dei uiui: è primo capite sumptum est. Quod aũt apud prophetam dictum est de populo Israëlitico, Paulus per similitudinem detorsit ad gentes. In codice peruetusto Donatiani alteram particulam omissam repperi. Sic enim habebat: Vocabo non plebem meam, plebẽ meam, & non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.

Ibi uocabuntur.) ἐκεῖ additum est ab Apostolo, quum in propheta non sit, uidelicet quo magis dilucide diceret.

Dei uiui.) Viuentis est Græce, ζῶντος.

Pro Israël.) Super Israël, siue de Israël. ὑπὲρ, quanquam præpositio hæc anceps est.

Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam capite decimo, in quo quum consentiant Septuaginta cum Hebraica ueritate, Paulus tamen nonnihil dissidet, licet in uerbis magis quàm in sententia. Siquidē Septuaginta uerterunt τὸ ὑπόλειμμα ὑποστρέψει. id est, Residuum conuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modum, Si enim fuerit populus tuus Israël quasi harena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.

Verbū cōsummans, quomodo accipiēdū Verbum enim consummans.) Verbum, accusatiui casus est, consummans & abbreuians, masculini generis, ut subaudias Est, nempe deus, λόγον γὰρ συντελῶν. id est, Sermonem enim consummans. Id palàm aperiunt Chrysostomus ac Theophylactus hunc enarrantes locum. Nec obstrepit huic annotationi, quod Origenes & Ambrosius de uerbo abbreuiato interpretantur, quum hic utrumque pasitum sit, Qui consummat et abbreuiat pater est, qui consummatur & abbreuiatur uel Christus est uel huius doctrina. Quanquam hęc quoque nonnihil dissentiunt ab Hebraica ueritate iuxta quam ita legimus autore Hieronymo: Consummationem enim et abbreuiationem dominus deus exercituum faciet, in medio omnis terræ. Locus est huic affinis sententiæ apud eundem prophetam capite octauo. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à domino deo exercituum super uniuersam terram. Porrò quod adiecit, Prædixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium præcesserit illud quod prius adduxit, unde commodius erat, Sicut superius dixit Esaias. Porrò צְבָאוֹת sabaoth, Hebræam uocem reliquit Apostolus, quam Septuaginta bifariam solent uertere, aliquando παντοκράτωρ. id est, Omnipotens: aliâs τῶν δυνάμεων, id est, Virtutum. Solus Aquila uertit, τῶν στρατευμάτων, id est, Exercituum. Indicauit hoc Hieronymus enarrans Esaiæ caput primum. Paulus ut dixi, uocem Hebraicam non putauit esse mutandā, opinor ob id quod in ea lateat nonnihil mysterij, quod aliena lingua reddi non potuerit.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπεν. id est, Reliquisset in nobis. Testimonium sumptum est ex Esaiæ capite primo.

Pronunciatio Quid ergo dicemus?) Quod sequitur, pronunciatiue legendum est, non interrogatiue, Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iustitiam consequutas: & cętera. Annotauit hunc quoq; locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Et ad hunc modum edisserit Theophylactus.

Peruenit, pro assequutus est Non peruenit.) οὐκ ἔφθασε. quod uerbum uarie uertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandum aliquid: ut intelligas et Israëlitas eò contendisse per opera legis, uerum gētes exclusis illis occupasse.

Quasi ex operibus.) ὡς ἐξ ἔργων. id est, Tanquam ex operibus, & addunt Græci νόμου, id est, legis, ut intelligas de operibus fide charitateq; uacuis, apud Latinos non additur. Annotauit Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, uoculam ὡς, quasi significet Iudæorum opera, non fuisse uere opera legis. Mihi uidetur et ad imputationem referri posse. Nam Iudæi salutem acceptam ferebant suis operibus exclusa gratia dei.

Petram σκανδάλου.) Græcam uocem hanc libenter usurpant interpretes, quum possent dicere, offensæ siue offendiculi aut obstaculi, licet haud nesciam interim manere dialecton Hebraicam, lapis offendiculi, pro lapide offensorio, aut lapis in quem offendunt. Nec uideo quid offendat quosdam in προσκόπτω, quod haud dubie significat impingo, uel offendo. Cæterum testimonium hoc contextum est è duobus Esaiæ locis. Initium enim, nempe, Pono in Sion lapidem: & finis, nempe, Et omnis qui credit in eo non confundetur: sumpta sunt ex Esaiæ capite uigesimooctauo. Cęterum quod in medio intertexuit, Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est ex eiusdem capite octauo. Quanquam hoc quoque loco Paulus magis studuit sensum reddere quàm uerba. Quum enim Hebraica ueritas habeat, Qui crediderit non festinet: iuxta septuaginta æditionem dixit, Non confundetur.

Paulus Septuaginta sequutus Non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται, id est, Non pudefiet.

EX CAPITE DECIMO.

VOluntas quidem cordis.) ἡ μὲν εὐδοκία. quod significat aliquid animo gratum et acceptum. Aurelius Augustinus explicans carptim aliquot huius epistolæ quæstiones, legit pro εὐδοκία, bona uoluntas: quemadmodũ hic interpres uerterat in Luca. Græcæ uoci ad Hebræam effictæ, nihil habet sermo Romanus quod proprie respõdeat. Nam nemo laturus sit, opinor, si quis dicat, Delicium cordis mei. Sonat autem propensam beneuolentiam, ac fauorem gratuitum quem quis gerit erga alterum, qualis est dei erga nos. Item quæ sequuntur non per omnia quadrant: sic enim Græci, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεόν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν. id est, Et deprecatio quæ fit ad deum, pro Israël est ad salutẽ. Sentit enim se præstare Iudæis quod potest, propensam animi uoluntatem & precationes apud deum. *εὐδοκία*

Quod æmulationem quidem.) ὅτι ζῆλον θεοῦ. id est, Aemulationem dei: sine Quidem. Qui nihil sciat nisi Latine, quem sensum percepturus est ex his uerbis, Aemulationem dei habẽt? Aemulatio in bonam partem, sonat imitationem: in malam, inuidẽtiam. Neutrum hic quadrat. Itaque nos Studium, uertimus, qua uoce Latini significant uehementem animi fauorem. Et Scientia, magis cognitionem sonat, κατ᾽ ἐπίγνωσιν. Aderat studium, sed sine iudicio: ut sedulitas, quem stulte diligit, urget. *Aemulatio.* *Studium*

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt, iustitiam. Est enim sermo ex traductione uocis eiusdem festiuior. Subest & ἀγνωτισμός, in Suam, & Dei: item in Statuere, & Non sunt subiecti. Hæc enim inter se pugnant sensu magis quàm uerbis. Est autem ἰδίαν id est Propriam significantius quàm Suam.

Finis enim legis Christus.) τέλος hoc loco consummationẽ ac perfectionem sonat, non interitum: quod indicauit & Augustinus explanans Psalmum quintum. Rursus aduersus Priscillianistas & Origenistas, capite septimo. Nam Græci quod absolutum & omnibus quæ solent requiri, perfectum est, τέλειον appellant. Summa igitur legis est Christus. Et in Psalmis, quorum titulus habet In finem, existimãt aliquid reconditius & secretius esse uestigandum. Quod hic dixit τέλος, aliàs uocat πλήρωμα. *Finis, pro Perfectio*

Moses enim scripsit.) Scribit, est Græcis. Hic locus deprauatus est apud nos, apud Græcos recte sic habetur, μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. id est, Moses enim scribit iustitiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Laurentius argutatur hoc loco, sed obscurius: id sentiens, non totam orationem ad Mosen esse referendam, nempe hanc, Quoniam iustitiam quæ ex lege est, homo uiuet in ea, quasi totum hoc scripserit Moses, uerum posterius hoc duntaxat, Qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Retulit enim uerba quæ sunt Leuitici capite decimooctauo: Custodite leges meas atque iudicia, quæ faciens homo, uiuet in eis. Itidem legis Ezechielis uigesimo: Iudicia mea proiecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus docendi gratia geminam facit iustitiam: alteram Mosi, quæ requirit opera legis: alteram euangelij, quæ fidem requirit in Christum. De altera dicit Moses, aut si mauis, ipsa iustitia loquitur, Qui fecerit hæc, uiuet in ipsis. Altera quæ est ex fide, sic loquitur, Ne dixeris in corde tuo. Ad hunc modum interpretatur Chrysostomus: Moses, inquit, ostendit nobis iustitiam quæ est ex lege, qualis sit & quanti momenti. Qualis igitur est, & unde commendatur? Ab eo quod implet præcepta, Qui fecerit ea, inquit, uiuet in illis. ac paulo post, Sed dic nobis ô Paule, & alteram illam iustitiam quæ est ex gratia, & cætera. Lectio Theophylacti consentit cum lectione Chrysostomi, nec dissentit enarratio. Ambrosius legit & interpretatur iuxta Græcos codices. Moses enim scripsit iustitiam quæ ex lege est, quia qui fecerit homo ea, uiuet in eis. Interpres Origenis legit & interpretatur, quod nostra uulgata habet æditio. Sed huius libertas facit ut hinc non possimus certo iudicare quid legerit. Lector offensus absurda sermonis specie transtulit coniunctionem ὅτι, & sublato pronomine Ea, in fine pro Eis, posuit Ea. Moses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, uiuet in ea. Principio durum uidebatur, Scribit iustitiam: pro eo quod erat, Describit iustitiam, siue Scribit de iustitia. deinde durius etiam uidebatur, Qui fecerit ea uiuet in eis: non animaduertenti referri uerba scripturæ sub persona Mosi, siue iustitiæ, ut ὅτι accipiatur ἁπλῶς. Moses descripsit iustitiam quæ est ex lege. Mox quasi roganti *Nostra deprauata*

qualis esset illa, respondit illi uerbis Leuitici, Qui fecerit ea, uiuet in eis. quod bifariam accipi potest: habebit eam uitam, quam ad tempus prestant opera legis: aut, nō habebit uitam, quia nemo sine dono fidei praestat opera legis. In nostra uero lectione ipse sermo perturbatior arguit locum à scriba corruptum. Moses enim scripsit, Quoniam iustitiam quae ex lege est qui fecerit, uiuet in ea. Ne quid memorem de ὅτι, uerso in quoniam.

Omnis qui credit in illum non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται. Frequenter ita uertit, & uulgo tum, ut apparet, ita loquebantur, quum Cōfundi proprie sit commisceri aut perturbari. Suffundi dicuntur, qui pudescunt. Quanquam interdum uehemēs pudor sic perturbat, ut homo reddatur deliranti similis. Ceterum quod legitur in Actis, & confundebat Iudaeos: aliud est uerbum, κατέχυνεν. hoc est, reddebat perturbatos ac perplexos animo, ut nescirent quò se uerterent. Origenis interpres hic καταισχυνθήσεται uertit Erubescet, adducens exemplum Adae, qui post peccatum erubuit & abscondit se. Verum erubescunt & hi quos sua spes destituit: pudor enim iusti, probri metus est. Sic Iudei Christo uelut omni spe frustrato insultarunt, Si filius dei est, descendat nunc de cruce.

Sensus apud nos obscurus

Deducere.) καταγαγεῖν. uelut ex alto deorsum ducere: cui respondet, ἀναγαγεῖν, quod interpres uertit Reuocare, quum significantius sit ab imis in altum reducere. Nam mihi uidetur hoc loco, presertim Latini interpretes, uehemēter laborare, quum sensus perspicuus sit. Dixerat enim ab euangelio, tantum requiri fidem. Porrò fides non flagitat experimentum, animo cernit, & suis quibusdam oculis uidet qui credit: at qui diffidit, etiam sensuum exigit testimonium, dicens apud se id quod legitur Deuteronomij capite trigesimo, Quis ascendit in coelum? idq; de lege dictum, Paulus interpretatur accommodās Christo. Nam id, inquit, est Christum è coelo detrahere, ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, quis credat quae de inferis dicuntur, nisi uiderit? Hoc est, inquit, Christum à mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad inferos, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, quum haud ita procul petenda sint argumenta rerum, si fides adsit in corde. Iam illud, Sed quid dicit: ambiguū uideri potest, utrò referatur Dicit, ad Mosen, an ad iustitiam fidei, quae Christus est, quam mox loquentem fecit, ut putat Origenes, atque etiam Chrysostomus: quanquam & aliàs Paulus posuit Dicit, ad hunc eundem modū, ut subaudias Scriptura. Proinde interpres haud inepte adiecit de suo, sermonis explicandi gratia.

Prope est uerbum.) ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα. Prope te est uerbum. hoc est, non opus est tam procul è coelo aut abysso petere, quum sit intra te. Caeterum testimoniū, ut modo dixi, sumptum est ex Deuteronomij capite trigesimo. Quod indicauit primum Origenes, deinde Augustinus: nisi quod hic addit, Valde: Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo. quemadmodum legitur & in nostra uulgata aeditione. Quanquam alia quoq; nonnihil discrepant in uerbis Paulinis ab Hebreis, imò à nostra aeditione, quae habet ad hunc modum, Mandatum hoc quod ego praecipio tibi hodie, non supra te est, neq; procul positum, nec in coelo situm, ut possis dicere, Quis nostrum ualet ad coelum conscendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atq; opere compleamus: neq; trans mare positum, ut causeris & dicas, Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos usque deferre, ut possimus audire & facere id quod praeceptum est? sed intra te est sermo ualde in ore tuo & in corde tuo, ut facias illum. Primum quod illic positum est, Quis è nobis poterit transfretare mare? Paulus uertit, Quis descendet in abyssum? Caeterum quod legit Augustinus in Questionibus in Deuteronomion, Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo et in corde tuo & in manibus tuis facere illud. extremam particulam, Et in manibus tuis, quam existimat à Paulo praetermissam, nostra certe uulgata aeditio non habet, an apud Hebraeos sit, uiderint earum literarum periores. Fieri potest, ut hunc locum è Paulo correxerit aliquis. Certe apud Septuaginta habetur: καὶ ἐν χερσί σου ποιεῖν αὐτό.

Collata Pauli citatio cū nostra aeditione

Iudaei & Graeci.) ἰουδαίου τε καὶ ἕλληνος. Rursus congeminata coniunctio uehementiorem facit orationem, quam nos uertimus in Vel, coniunctionem eandem exprimentem sententiae uim.

Diues in omneis.) Graece participium est, πλουτῶν. id est, Diuitijs abundans, siue affluens.

Quem

Quem non audierunt.) Poterat uerti, De quo non audierunt. Sic enim est Græce; ὃν οὐκ ἤκουσαν.

Quàm speciosi pedes.) Paulus hoc testimonium retulit iuxta ueritatem Hebraicam, iuxta quam ita legis Esaiæ capite quinquagesimo secundo, interprete Hieronymo: Quàm pulchri super montes pedes annunciantis et prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam septuaginta uerterunt, ὡς ὥρα. quæ dictio si cum aspiratione scribatur, aut tempus significat, ut duodecim sunt horæ diei: aut anni partem, uarijsque mundum temperat horis, unde & ἔξωροι dicuntur, quorum flos ætatis præterijt, aut pulchritudinem, unde ὡραῖον pulchrum dicunt. sin absque aspiratione, ὤρα, curam ac solicitudinem declarat. Vnde iuxta Septuaginta sic legimus: Sicut hora super mōtes, sic pedes euangelizantis. At diuus Hieronymus magis probat, Quàm pulchri. quanquam hæc lectio nō multum abest à Græca lectione Septuaginta, modo ὤραν accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur: Sicut amœnitas super montes, ita pedes: & cætera. *Quàm pulchri pedes*

Obediunt euangelio.) Obedierunt, est Græce, ὑπήκουσαν, uerbum præteriti temporis: nisi forte hoc uerbum de numero eorum est, quæ significant actum manentem, cuiusmodi γέγονα, οἶδα. in quibus præteritum usurpatur loco præsentis. Qui librum descripsit, iam non scribit: sed qui dicitur sperasse in domino: iuxta Græci sermonis idioma, non desierunt sperare. Et alioqui præsens tempus frequenter conuenit omni tempori.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimonium sumpsit ex Esaiæ capite quinquagesimo tertio, Septuaginta sequutus æditionem: qui dictionem hanc Domine addiderunt explicandæ personæ gratia, quum in Hebræo non habeatur, sed tantum, Quis credidit auditui nostro? Quod idem obseruatum est & ab Origene. Illud admonendus lector, hoc loco Auditum, poni pro ipso sermone qui auditur. proinde dilucidius erat, Quis credidit uerbis nostris? aut, quis credidit auditis nostris? Auditus enim nomē, Latinis nihil aliud sonat quàm uim ac sensum audiendi. Quod si nihil aliud nobis sonat ἀκοὴ quàm Auditus, cur hic idem interpres aliter uertit Matthæi tertio, καὶ ἀκοὰς πολέμων. id est, Opiniones bellorum: potius quàm Auditus bellorum? Et Actorum ultimo: ἀκοῇ ἀκούσετε, cur ausus est uertere, Aure audietis? Hunc locum recensueram inter manifestos solœcismos, addens hæc: Quis unquam Latine loquens, auditum dixit sermonem loquentis? Hinc destomachatur rixator quidam iactans se declaraturum, quod à me dictum est, esse meram falsitatem, nec ullum hic esse sermonis uitium. Hieronymus, inquit, Augustinus & Ambrosius nouerunt Latine, & tamen ita loquuntur. Primum nō numeramus hos autores in eorum numero, quorum autoritate possit excusari solœcismus. Nam partim demiserunt elegantiam sermonis ad aures imperitæ multitudinis, cui tum & scribebant & loquebantur, partim ipse sermo Romanus id temporis degenerarat ab illa germana puritate. Deinde quid mirum, si utentes scripturæ testimonijs, eiusdem uerbis utuntur? At quis illorum suo nomine loquens scripsit, Olim pœnitebit te non auscultasse auditui meo: pro eo quod erat, Non auscultasse uerbis meis? Nec tamen ego negaui Latinum esse quisquis ita loqueretur, sed negaui quenquam Latine loquentem, ad eum loqui modum. Id si erat mera falsitas, uel unus locus erat producendus ex probatis autoribus. Nonne pulchre defensus est interpres à solœcismo, & magnifice declaratum me meram dixisse falsitatem? Et qui tam indoctas nænias euulgant libris, miro supercilio obiurgant, miro fastu insultant ac tantum non triūphant, rectius facturi, si discerent interim Grecæ Latinæque grāmatices rudimenta. *Paulus sequens Septuaginta* *Auditus pro Sermone*

Per uerbum Christi.) θεοῦ, Dei: non Christi. Certum est Chrysostomum legere θεοῦ, sic enarrantem hūc locum, ut pertineat etiam ad sermonem prophetarum. Consentit huic Theophylactus, licet interpres aliud uerterit quàm legit, uterque indicat uerbum Dei, dictū ad differentiam humani sermonis, qui cōtemni poterat. Ambrosius quid legerit, parum liquet ex commētario. Origenis interpres legisse uidetur Christi, pro dei. Ad sensum non ita magni refert, nisi quod Dei uox magis exaggerat sermonis apostolici dignitatem, & latius patet sensus. Nam propheta uidetur suo nomine querelam hāc ponere, quam Paulus ceu uaticinium accommodat ad euangelij præcones.

Primus Moses.) πρῶτος μωσῆς. Quo Græci sæpius abutūtur pro comparatiuo, Prior Moses. Refertur enim ad Esaiam, quem mox citat, licet aliud commentum attulerit Tho- *Primus, pro Prior*

mas Aquinas, quaſi primus dictus ſit, quia præcipuus: uel primus, quia primus inter cęteros hoc dixerit: quanquam poſterior illius ſententia non multum abhorret à noſtra.

Ad æmulationem uos adducam.) παραζηλώσω, id eſt, Ad æmulandum prouocabo, & quaſi ſimulabo inuidia ac dolore. Ita Ambroſius.

In non gentem.) ἐπ' οὐκ ἔθνει. id eſt, In non gente, nam Græce datiuus eſt. Item mox: In gente inſipiente. Gentem enim non gentem dixit, contemptiſsimam, nec ullo dignam honore: quod exponens addit, In gentem inſipientem. Sic alibi uocat quę non ſunt, quæ nullo erant in precio.

Eſaias autem audet.) Coniunctio δὲ connectit hanc partem cum Moſe qui præceſſit, ut oſtendimus. Nec eſt ſimpliciter τολμᾷ, ſed ἀποτολμᾷ, quaſi ſumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit.

Inuentus ſum à non quærentibus.) Locus eſt apud Eſaiam capite ſexageſimoquinto, ſenſus ferè idem apud Hebræos & Septuaginta. Hebraica ueritas ſic habet, Quæſierunt me, qui ante me non interrogabant. Inuenerunt qui nõ quęſierunt me. Iuxta Septuaginta ſic legimus, Apparui non quęrentibus me, inuentus ſum ab his qui me non interrogabãt.

Paulus ſententiam reddens non uerba

Paulus nec Hebræam ueritatem, nec Septuaginta æditionem anxie uidetur ſequutus, ſententiam contentus reddere.

Ad Iſraël autem.) πρὸς δὲ τὸν ἰσραὴλ. Poteſt accipi et aduerſus Iſraël: non enim alloquitur Iſraël, ſed contra Iudæos facit quod dictum eſt. Siquidem præpoſitio πρὸς anceps eſt Gręcis. Annotauit hoc & Thomas Aquinas. Teſtimoniũ quod adducit Paulus eſt apud Eſaiam capite ſexageſimo quinto. Origenes indicat in exemplaribus Hebræorum non adijci

Paulus ſequutus Septuaginta

particulam, & contradicentem mihi, uerum eam additam fuiſſe à Septuaginta ſenioribus. Idq; uerum eſſe declarat interpretatio Hieronymi ex Hebraica ueritate quę ſic habet, Extendi manus meas tota die ad populum incredulũ. Aeditio Septuaginta ſic habet, Expandi manus meas tota die ad populum incredulum & contradicentem.

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi, à nobis additum eſt. Satis erat contradicentem, hoc eſt, rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Gręci. Et comperi non additum in codice Donatiani.

EX CAPITE VNDECIMO.

Dico ergo, nunquid deus.) Græcis tantum eſt, μὴ, num: ſeipſum interrogat ac ſibi reſpõdet, quo ſchematis genere ſcatet omnis Pauli ſermo. Plurimum autem lucis & acrimoniæ adducit, præſertim in argumentãdo. Quidam appellant ratiocinationem.

Scire pro probare, & ſcita pro legibus.

Quam præſciuit.) προέγνω. Illud admonendum hoc loco, uerbum γνῶναι, apud Græcos non ſemper ſignificare ſcire, ſiue cognoſcere, ſed aliquoties decernere, ſiue iudicare: unde & γνῶμαι dictæ ſunt. Et apud Latinos legimus, Populus ſciuit, & ſcita populi. Quanquam plus aliquid indicare uidetur προορίζειν, quàm προγνῶναι, quod poſterius pertineat ad animi decretum, quod integrum eſt cuique mutare, prius illud ad certam ſententiæ pronunciationem, quam reſcindere non ſit integrum. Vnde nec Lyranus ueretur exponere hoc loco præſciuit, prædeſtinauit: atque ita ſanè interpretatur Auguſtinus libro De bono perſeuerantiæ ſecundo, capite decimooctauo. Nos maluimus uertere, Quos ante cognouit. iuxta proprietatem ſcripturæ diuinæ, qua deus cognoſcere dicitur, quibus fauet, quoſq; amplectitur, ut & ſuperius admonuimus ex Origenis ſententia. Nec enim conſentaneum eſt quod deus populum reiecit, quem ante ſic adamauit, & ueluti peculiarem complexus eſt. Chryſoſtomus putat additum, ὃν προέγνω, propter electos ex Iudæis. Inter quos commemorat ſeipſum, & ne ſolus uideatur, ſubijcit & de ſeptem milibus uirorum. Non enim ſimpliciter dixit Populum ſuum, ſed Populum ſuum quem ante cognouit. Cæterum præpoſitio πρὸ, referri poteſt ad æternam illam prædeſtinationem, quę fuit antequàm Iudæorum populus naſceretur, aut ad gentes poſterius uocatas ad Euangelij gratiam, iuxta illud Euangelicum, Erunt nouiſſimi primi, & primi nouiſsimi.

Quemadmodum interpellat.) Ambroſius legit, Poſtulat. Græcè eſt, ὡς ἐντυγχάνει.

Suffoderunt.) κατέσκαψαν, quod ſignificat aliquando Subruerunt, ſiue ſubuerterunt.

Diuinum reſponſum.) χρηματισμός, id eſt, Oraculum. Quod explicuit interpres

ωτεια

περιφρόνσει.

Curuauerũt genua.) Genu, eſt Græcis, Et Baal, datiuus eſt ſine prępoſitione Ante, quã addunt Latini: & τῇ βάαλ, ut intelligas imaginem, non ipſum homin em. Nam præfectum & idolum Hebræis ſonat בַּאַל : unde Beelphegor, idolum cadaueris: Beelzebub, muſcarum idolum. *Baal idolum*

Saluæ factæ ſunt.) γεγόνασι. id eſt, Factæ ſunt. Saluæ, redundat: ſicut & Dei, ſupereſt. tantum eſt, οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ᾽ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. id eſt, Sic & hoc in tempore, reliquiæ iuxta electionem gratiæ ſunt. Non enim illud agit hoc loco Paulus, cuius ſit gratia, ſed gratiam opponit operibus legalibus, & electionem opponit generis affinitati. Et tamen haud ſcio quî factum ſit, ut in expoſitione Origenica legatur, Saluæ factę ſint iam: etiamſi Dei, non additur. Quanquam admonui, interpretem in illis commentarijs ſibi multum iuris ſumpſiſse. Certe nec apud Chryſoſtomum, nec apud Theophylactum adduntur. Nec mirum ſi qui inter enarrandum meminerunt de his qui ſeruati ſunt, quum hic reliquias iuxta electionem gratiæ Paulus appellet illos, qui ex Iudæorum populo prædeſtinati fuerant ad ſalutem. Vnde probabile eſt, ea quæ nos dicimus ſupereſſe, à ſtudioſo quopiam adiecta, quo ſermonem redderet explanatiorem. Denique dum excutio commentarium Origenis, deprehendo illum legiſſe, quemadmodum legit Chryſoſtomus. Sic enim loquitur, Pauli ſermonem referens, Sed quod dicit ſecundum gratiam factas eſſe reliquias, hic mihi uidetur ſuperflua eſſe electionis adiectio. Hic reſedit germana lectio, utcunque cætera mutarit lector. Nam in primo contextu addidit etiam Dei, quum in exponendo non addatur. Multa deprauauit in uetuſtis autoribus illorum ſedulitas, qui iuxta uulgatã æditionem emendarunt citata ſcripturæ teſtimonia. *Additum in noſtris*

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάριτι. Gratia, ablatiuus eſt, non nominatiuus.

Alioqui gratia.) ἐπεὶ, id eſt, quoniam, ſiue quandoquidem. Tametſi recte ac dilucide uertit interpres, ſubauditur apud Græcos, εἰ δὲ μή: ut mox indicabimus.

Alioqui gratia iam non eſt gratia.) Græci codices aliquanto plus habent hoc loco quàm noſtri. Repetunt enim, In operibus quæ non ſint opera, quod noſtri de gratia tantum pronunciant ad hunc modum, εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον. id eſt, Quod ſi per gratiam, non iam ex operibus, quandoquidem gratia iam non eſt gratia: ſin uero ex operibus, iam non eſt gratia, quandoquidem opus iam non eſt opus. Atque ita ſane legit atq; etiam interpretatur Theophylactus. Verum quoniam hanc additionem non reperio apud Origenem, nonnihil addubito num ea ſit germana lectio, præſertim quum Chryſoſtomus hunc enarrans locum tantum legat, εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. Nec addit his quicquam. Præterea partes ſermonis uidentur inuerſæ hoc ordine potius digerendæ: Quod ſi per gratiam, iam non ex operibus, quandoquidem opus iam non eſt opus: ſin ex operibus, iam non ex gratia, quandoquidem gratia iam non eſt gratia. Niſi in ἐπεὶ, ſubeſt tacita exceptio, ut & aliàs hac uoce uſus eſt Paulus. Ita ſenſus erat: Si gratia, non igitur ex operibus: quod ni eſſet, gratia non eſſet gratia: hoc eſt falſo diceretur gratia. Atque ut Latinæ lectioni magis faueam facit quod Paulus non hic agit, an opus ſit opus, ſed gratiam aſtruit, quàm Iudæi conabantur expellere. Et tamen Aldina æditio, quin & Hiſpanienſis conſentit cum eo quod nos repperimus in Græcorum exemplaribus. *Græci plus habẽt quàm nos*

Sicut ſcriptum eſt.) Incertum an hæc particula referatur ad ſuperiora, an ad ea quæ ſequuntur. Origenes fatetur ſibi nuſquam lectum in libris diuinis: Dedit eis ſpiritum compunctionis. Sic autem excuſat, ut Paulum accipiamus Eſaiæ ſententiam uerbis explicantem, & nonnihil de ſuo addentem. Id probabilius facit quod in fine adiecit, uſque in hodiernum diem. Nam ſumma ſententiæ eſt apud Eſaiam capite ſexto: Auditu audite, & nolite intelligere: & uidete uiſu, & nolite cognoſcere. excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis ſuis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & ſanetur. Citatur hic locus & in Actis apoſtolorum capite uigeſimo octauo: ſed iuxta tranſlationem Septuaginta, qui ſic interpretati ſunt ut dominus prædicat illorum cæcitatem, non ut imperet: Aure audietis, & non intelligetis, *Diſtinctio incerta*

& uidentes uidebitis, & non perspicietis: incrassatum est enim cor populi huius, et auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte uideant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant se, & sanem illos. Quo quidem in loco, Hieronymus edisserens Esaiam, sic excusat Lucam, qui referat Paulũ cum Hebræis disserentem, non iuxta Hebraicum, quod rectum esse cognouerat, sed iuxta Septuaginta producere testimonia, quod magis Græcas literas sciuerit quàm Hebræas, unde & sermonẽ huius esse comptiorem ac secularem redolere eloquentiam.

Paulus apud Lucam et Hebræis loquẽs sequitur Septuaginta

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως. quod significat quum aliquis mordetur & pungitur dolore, unde superius dixit, παραζηλώσω.

Fiat mensa eorum in laqueum.) Locus quem adducit, extat Psalmo sexagesimo octauo. Ne hic quidem Paulus curauit prophetæ testimonium ad uerbum adducere. Primum enim omisit, Coram ipsis: deinde addidit, Et in captionem. quod nec apud Hebræos habetur, nec apud Septuaginta, quod ante nos indicauit Origenes.

Captio, pro Venatu

In captionem.) Captio, non est hic decipula proprie, unde captiosos dicimus, sed pro uenatu positum est, quo capimus feras: quasi dicas, capiantur sua mensa qua laxare animum debebant: non enim timemus hostem inter epulas. Est autem Græce, θήραν.

πταίειν πεσεῖν

Nunquid sic offenderunt ut caderent.) μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι. id est, Num lapsi sunt ut conciderent, siue ut caderent, nimirum in terram. Nam πταίειν, proprie est impingere ad quippiam: ac labi, leuius est quàm cadere: quemadmodum & impingere potest, qui nõ plane concidat. Interpres de suo addidit, Sic: Nunquid sic offenderunt ut caderent. Et probarem additum, si hoc loco Sic aduerbium positum est ut respondeat adeo: ueluti quum dicimus, Sic me odit, ut nec salutet: adeo metuit, ut loqui non possit. Atqui Græca uox, ἵνα, finem magis significat, diuersæ naturæ ab ea quæ est ὡς aut ὥστε, cuius uaria uis est, quemadmodum apud nos, ut. At Theodorus Gaza, refert ἵνα inter coniunctiones causales, nec indicat aliter accipi, quum tamen diligenter indicet usum illius. Nec enim huc pertinet, quod ἵνα nonnunquam est aduerbium loci. Non potest igitur hic accipi sensus, Num adeo impegerunt, siue offenderunt, ut ceciderint? Igitur ἵνα referendum uidetur ad deum, Num ideo deus passus est Iudæos labi, ut in totum conciderent? Non, sed ut ad tempus locum faciant gentibus, & ijdem rursum gentium pietate prouocati, resipiscant & seruentur. Et huic sensui pulchre congruit quod sequitur: Absit, sed illorum delicto salus est gentibus, totusq́ sermo sequens non loquitur de magnitudine lapsus, sed de euentu. Nec aliter exponit Chrysostomus, qui Iudæorum maliciam euangelio repugnantium annotat Paulum exaggerasse testimonijs prophetarum, consolationem suo nomine proposuisse. Ergo dubitandum non est quin grauissime impegerint, sed euentu cõsolatur illos: Quæ est igitur, inquit, consolatio? Quum plenitudo, inquit, gentium intrauerit, tunc omnis Israël saluus erit. Hactenus ille. Itaque Iudæorum lapsum deus uertit in bonum gentium, quarum æmulatione sint ad salutem aliquando prouocandi Iudæi. Nec aliud adfert Theophylactus, nec Origenes, nisi quod Sic, additum est à scribis eruditulis, nec aliud Ambrosius: de euentu loquuntur omnes, non de magnitudine lapsus nisi quod Origenis interpres admiscet quædam de leuioribus peccatis, quum hic Paulus tota epistola exaggeret incredulitatis crimen. Vnde πέσωσιν interpretantur, Insanabiliter peccauerint, aut sine spe reparationis conciderint, quemadmodum concidit Lucifer. Quoniam autem prophetarum uerba uidebantur immedicabile malum indicare, Paulus mitigat eam acerbitatem, ostendens peccatum quidem esse grauissimum, sed tamen non ideo totius populi spem esse sublatam, λέγω οὖν. Origenes in ordine sermonis non obscure declarat germanam lectionem. Ipsum, inquiens, Israëlis lapsum dicit talem fuisse, non ut illi caderent, sed ut delicto suo salutem gentibus darent. Similiter Augustinus in sententijs quas annotauit in hanc epistolam, fatetur peccati magnitudinem, sed indicat pessimæ rei bonum euentum. Eius uerba sic habent: Ergo nunquid deliquerunt ut caderent? Absit, sed illorum delicto salus est gentibus, non ideo dicit, quia non ceciderunt, sed quia casus ipsorum non fuit inanis, quoniam ad salutem gentium profecit. Non ergo ita deliquerunt, ut caderent: id est, ut tantummodo caderent, quasi ad pœnam suam solum, sed ut hoc ipsum quod ceciderunt prodesset gentibus ad salutem. Hæc ille: in quibus perspicuum est, quod non addidit, Sic. quod

quod tamen erat tolerabile, si non de atrocitate lapsus, sed de modo & euentu accipiatur. Iam sæpius admonuimus ex ueterum autoritate, huiusmodi coniunctiones finales interdum ad euentum pertinere, potius quàm ad finem siue destinationem. Verbum Offenderunt, eleganter quidem usurpatum est ab interprete, cæterum offendere dicitur, & qui lædit. Augustinus explicans quæstiones aliquot huius epistolæ, pro Offenderunt, legit Deliquerũt. Ac prorsus recte dixeris, πταῖσμα, lapsum, siue delictum: at non item delinquere, pro impingere.

Illorum delicto.) τῷ αὐτῶν παραπτώματι, id est, Per illorum lapsum, potius quàm delictum. Respexit enim ad id quod modo dixit, Iudæos impegisse. παράπτωμα enim proprie est, quum quis per negligentiam labitur, à πίπτω, quod est cado.

Vt illos æmulentur.) εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Quod rectius uerti poterat, Ad prouocandum eos: ut ad deum referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit extimulare Iudæos inuidentia quadam ac zelotypia, quum uiderent quod ipsis erat promissum, in gentes esse translatum. Vnde nos quo sermonis ambiguitatem excluderemus, uertimus, Vt eos ad æmulandum prouocaret. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Neque quicquam erat opus quadriga interpretationum, quam in hunc locum inuexit Thomas Aquinas, ne sic quidem germanam attingens sentẽtiam: quod haud quaquam illi, sed interpreti imputandũ est. Quis enim Græce ignarus ex his uerbis percipiat quid senserit Paulus? Sic & paulo post Paulus usus est hoc uerbo: εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα. Et proximo capite: ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει. Quo tamen uerbo aliàs usi sunt interpretes in malam partem, quemadmodum Psalmo septuagesimoseptimo: καὶ ἐν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν παρεζήλωσαν αὐτόν. Porrò quidam accommodat uerbum παραζηλῶσαι ad Iudæos, ut αὐτούς referatur ad gentes. Neque quisquam interpres hoc sensit, neque ratio Græci sermonis patitur, sed hunc sensum maluit extorquere, quàm non carpere nostram annotationẽ. Etiamsi non desunt qui uerba interpretum huc detorquent, sed falsò: faciunt illi quidem mentionem de Iudæis æmulaturis fidem gentium. At quid mirum, quum παραζηλόω significet ad inuidiam & æmulandi studium irritare? Ostendi loca aliquot in quibus παραζηλόω significat prouocare uel ad iram uel ad æmulandi studium, proferant illi nobis unum, ubi positum sit pro æmulari.

Obscure uertit interpres

Quadruplex interpretatio Thomæ

Quamdiu ἐφ' ὅσον

Quamdiu quidem ego sum gentium apostolus.) ἐφ' ὅσον μὲν εἰμι. Origenes uidetur ἐφ' ὅσον, accipere pro Quamdiu: ut subaudias, χρόνον. dubitatque utrum accipiendum sit, Quamdiu sum in hac uita: & ad affectus emphasim pertineat, quemadmodum uulgo dicimus, Non deseram uos quoad uiuam: an Paulum post obitum etiam inuisibilius apostolum futurum. Verum quoniam id duriusculum est, malim ἐφ' ὅσον accipere pro Quatenus, siue In quantum. Atque ita uidetur Theophylactus sensisse, quãtum conijcere licet ex illius interpretatione. Græcus dicit eadem quæ Chrysostomus, qui plane interpretatur, Paulum ex delegato munere cogi, ut aliquot Iudæos prouocet atque ita seruet. Sic enim prouocatos seruabit, si quàm plurimos è gentibus pertrahat ad Euangelium. Neque enim de temporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostolicum munus, sed quandoquidem uocatus erat apostolus gentibus, adnititur ut gnauiter obiens sibi commissam prouinciam exornet & illustret eam. Nec Ambrosius quicquam meminit de tempore, tantum de officio loquitur. Similiter quod est Matthæi uigesimoquinto, Quamdiu uni ex istis minimis fecistis. ἐφ' ὅσον, mea sententia rectius uertisset Quatenus, aut In quantum.

Honorificabo.) δοξάζω. id est, Glorifico. ita citante locum hunc Augustino locis complusculis, nominatim libro aduersus Faustum nono, capite secũdo. Faber Stapulensis maluult, Existimo. Quanquam haud scio an δοξάζω, reperiatur apud Græcos pro Existimo. Et probe quadrat sensus, ut accipias Paulum celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium, ut æmulatione saltem prouocaret Iudæos ad Christum. Interpres Origenis uertit δοξάζω, illustro & exorno, multis uerbis in hanc edisserens sententiam.

Amissio eorum.) ἀποβολή. id est, Abiectio siue reiectio, nam hanc opponit assumptioni. Reiectio, pro amissio, citat Augustinus libro aduersus Faustum nono, capite secundo, iuxta fidem uoluminis antiqui manu descripti.

Quæ assumptio.) τίς ἡ πρόσληψις. id est, Adiunctio, qua quempiam nobis comitem asciscimus, id est, adiungimus. Nam assumptionẽ, ut dixi, opposuit reiectioni.

Quod

Quod si delibatio.) Delibatio, ἀπαρχή. id est, Primitiæ. Theophylactus interpretatur ἀπαρχὴν, τὴν ζύμην. id est, Fermentum: ut massa respondeat arbori, fermentum radici. Mihi magis probatur, ut ipsum frumentum intelligamus, unde conspersio sumitur. Cæterum ex uitioso tritico non posis facere bonam conspersionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari numini, unde & ἀκροθίνια uocantur, quasi præcipua. Porrò conspersionem non ad farinam humore temperatam referri puto, sed magis ad molas, siue collyridas: ea erat farina oleo conspersa, quæ olim iuxta ritum Mosaicæ legis immolabantur, unde & sanctum uocat. Chrysostomus ἀπαρχὰς &, ῥίζαν, interpretatur Abraham reliquosq; patriarchas, conspersionem & ramos illorum posteros. Et oleaster, Græcis est ἀγριέλαιος, quod sonat agrestem siue syluestrem oleam: cui respondet καλλιέλαιος, quæ est olea frugifera.

Insitio Insertus es.) ἐνεκεντρίσθης. id est, Insitus es: quoties fisso arboris ramo inseritur surculus. Est enim hoc unum insitionis genus. Quanquam hic magis significare uidetur inoculationem, quum perterebrato qua se protulit gemma cortice, inseritur stolo.

Insertus es in illis.) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat, Inter illos: hoc est, Insitio tibi dedit quod illis natura. Ridiculum est autem quod quidam interpretatur, In illis, pro eo quod erat in locum illorum. Quum enim per oleam intelligat populum Iudæorum, nihil offendit numerus aut genus mutatum. Iuxta sermonis Hebræi proprietatem, præpositio frequenter additur ociose, uelut, Confitetur in me, Confitebor in illo, & Percusit in gladio.

Socius radicis.) συγκοινωνός. id est, Particeps, aut potius Simul particeps, siue cõsors: hoc est, unà cum cæteris ramis quibus insitus es.

Bene.) Separandum est, ut sit respondentis ad superiora, καλῶς, & approbantis, quod sub persona ethnici dixerat: eaq; pronuncianter sunt legenda. Atq; ita sane distinguit Augustinus in Epistolis, hunc adducens locum.

ὑψηλοφρονεῖν *μέγα πνεῖν* Noli altum sapere.) μὴ ὑψηλοφρόνει. id est, Ne superbias, ne tibi placeas, ne efferaris animo. Siquidem hic sapere uocat, affici animo, φρονεῖν, quod aliàs dicitur, μέγα πνεῖν. Nec enim hic agitur de sapientia siue stultitia, sed de arrogantia & modestia.

Ne forte nec tibi.) μήπως. Aut omittenda erat expletiua coniunctio, aut uertẽda erat, Ne quà, aut ne quo modo. Nam forte nihil facit ad hanc sententiam.

Vide ergo bon.) In plerisque Græcis codicibus habebatur, ἴδε. id est, Vide. Quanquam hoc ad sensum nihil attinet.

Bonitas *Seueritas* Bonitatem & seueritatem.) τὴν χρηστότητα, καὶ τὴν ἀποτομίαν. Bonitas est hæc, quam ante uertimus benignitatem, diui Hieronymi sequuti sententiam, quæ est quædam animi propensio ad bene merendum de quopiam, quam non inepte uertisset Indulgentiam, cui opponit ἀποτομίαν, quæ ad uerbum sonat resectionem: ea est, quoties res ad uiuũ exigitur, quem & rigorem dicas licebit.

Alioqui.) Rursum ἐπεί, id est, Quandoquidem. Quod tamen recte uertit interpres.

Olea, oleaster In bonam oliuam.) καλλιέλαιον. quæ contraria est, ἀγριελαίῳ. id est, oleastro: ut modo dictum est.

Fratres, mysterium hoc.) μυστήριον. Hoc loco Mysterium, nihil aliud sonat quàm rem arcanam & paucis cognitam, neque communicandam nisi initiatis.

Vobisipsis sapientes.) παρ᾽ ἑαυτοῖς, id est, Aqud uosipsos prudentes, & φρόνιμοι, magis ad affectum refertur quàm ad prudentiam. Ne sitis insolentes, animiq; elatioris: alioqui sibi sapit, qui suis prospicit commodis.

Impietatem.) ἀσεβείας. id est, Impietates. Et eripiat. ὁ ῥυόμενος. id est, qui liberat: quasi dicas, ille liberator, Et auertet, non Auertat. ἀποστρέψει. futuri temporis uerbum. Testimonium adductũ est ex Esaiæ capite quinquagesimonono, apud quem ita legimus iuxta ueritatem Hebraicam: Et timebũt qui ab occidente nomẽ domini, & qui ab ortu solis gloriam eius, quum uenerit quasi fluuius uiolentus, quem spiritus domini cogit, & uenerit Sion redemptor, & qui redeunt ab iniquitate Iacob, dicit dominus: hoc fœdus meum cum eis, dicit dominus. Iuxta Septuaginta ad hunc modum: καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ οἱ ἀπ᾽ ἀνατολῶν τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον. ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὀργὴ παρὰ κυρίου. ἥξει μετὰ θυμοῦ, καὶ ἥξει ἕνεκα σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ ἰακὼβ, καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ᾽ ἐμοῦ διαθήκη, εἶπε

ἐν, ἔπικυδος. id est, Et timebunt qui ab occidente nomen domini, & qui ab ortu solis nomen inclytum. Veniet enim quasi fluuius uiolentus ira domini, ueniet cum furore, & ueniet de Sion qui liberet, & auertet impietates à Iacob, & hoc erit eis à me testamentum, dicit dominus. Ex quibus liquet Paulum hunc locum adduxisse iuxta æditionem Septuaginta, nisi quod de suo addidit, Quum abstulero peccata eorum: quod nec apud Hebræos habetur, nec apud Septuaginta, sed addidit uelut explicans prophetæ sensum. Nam διαθήκη, testamentum, Hebræis est fœdus: & quod Septuaginta uerterunt, ex Sion, Hebræis est Propinquus Sion. Origenes indicat Hebræis esse, propter Sión. Atque ita sane scriptum est in æditione Septuaginta. suspicor id librarij culpa deprauatum, quum scriptum fuerit, Prope Sion. Hieronymus Grece etiam interpretatur ἀγχιστεύς. id est, propinquus: nisi quis probat, Propter, dictū esse pro Prope. Præterea quod apud Hieronymum refertur, Ira domini: illis est, ὀργὴ παρὰ κυρίου.

Paulus sequutus Septuaginta

Et hoc illis à me testamentum.) Est quidem Græce, διαθήκη. Cæterum indicauit hoc & Augustinus libro De loquutionibus Geneseos primo, frequēter in arcanis literis pro Pacto, poni Testamentum. Quanquam Græcis, διαθήκη, non dicta est à testando, sed ab ordinando disponendoque.

Secundum electionem autem charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti: quam uocem tamen ita sæpe uertit. Porrò duo nominatiui casus, inimici & charissimi, iuxta ordinē grammaticum non habent unde pendeant, nisi subaudias Sunt: sed uerisimilius est casus rationem à Paulo fuisse neglectam, Alioqui dicendum erat, Charissimorum & inimicorum.

Ratio casus à Paulo neglecta

Sine pœnitentia.) ἀμεταμέλητα. id est, Quorum non possit pœnitere eum qui dedit, aut qui promisit, quasi dicas, impœnitibilia. Augustinus alicubi legit Impœnitenda, Ambrosius huc detorquet, ut dicat in baptismo gratis remitti peccatum, nec requiri luctum aut plā-ctum, aut aliud opus bonum, sed tantum ex corde professionem. Quæ quidem interpretatio mihi uidetur coactior, nec attingitur ab Origene. Thomas eam sentētiam extremo tandem attigit loco, ueluti non admodum probans.

Propter incredulitatem illorum.) τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. id est, Per horum incredulitatem, nō Propter. Nam propter, causam significat: per, instrumētum aut modum. quod ad sensum attinet, haud magni refert.

Propter, pro Per

In uestram misericordiam.) τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει. per uestri misericordiam. Est enim similis datiuus ei qui præcessit, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Sensus enim est, Sicut illorum defectio uobis fecit aditum ad fidem, ita uestra fides quam miserante deo estis consequuti, prouocabit illos ut resipiscant, seque dignos præbeant qui à deo recipiantur. Ambrosius legit, In uestra miseratione: quasi Græce legisset, ἐν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quæ lectio si probaretur, nihil esset difficultatis. Sensus enim esset, Gentibus per dei misericordiam ad uitam uocatis, Iudæos perstitisse in incredulitate. Et fortassis interpres legit quemadmodum Ambrosius. Scio quosdam interpretari, In uestram misericordiam: id est, Christū. Thomas Aquinas trifariam exponit, In uestram misericordiam: id est, in gratiam Christi. uel non crediderunt, ut per hoc uenirent in uestram misericordiā. uel non crediderūt, quod in uestram misericordiam occasionaliter cessit. Verum inconsultis Grecis huiusmodi commenta proferre, quid aliud est quàm diuinare? Chrysostomus hāc particulam, In uestra misericordia, dissimulat. Theophylactus nouum adfert commentum, quasi sic ordinet: οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν, τῷ ὑμῶν ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Sic & illi non crediderunt, ut uestra misericordia & ipsi misericordiam consequantur. Sic enim habet cōmentum, Sed uestra misericordia & horum erit, æmulabuntur enim uos. Nec abhorret ab hoc Chrysostomi commentum, docens utrumque populum uicissim fuisse incredulum, ac uicissim ad gratiam uocatum. Gentibus enim persistentibus in incredulitate, Iudæi uocati sunt ad legem: mox gentibus ad euangelium uocatis, Iudæi recesserunt perseuerantes in incredulitate, sed denuo gentium exemplo reuocādi ad fidem. Ita uicibus quibusdam alteri per alteros seruati sunt. Interpretes uidentur illinc abhorruisse, ne dicerent Iudæos occasione gentium perstitisse in incredulitate: quum contrà, potius Iudæorum incredulitas præbuerit occasionem, ut Euangelium transierit ad gentes. Cæterum si meminerimus, ἵνα hic non sonare finem aut intentionem, sed consequentiam siue euentum, & in cæteris occasionem intelligi

uerius

uerius quàm causam, non uideo cur hic sensus nos terreat, quem sermo Græcus simplicissime acceptus exprimit, qui contrarijs inter se relatis constat: gẽtium autem fidem uocat misericordiam, ne sibi placerent Iudæis prælati. Nam euangelij gratia Iudæis quodammodo deberi uidebatur, uel quia ipsis peculiariter promissa, uel propter obseruationem legis & unius dei cultum. Sic itaq; loquitur, ὥσπερ γὰρ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Quemadmodum enim uos olim increduli fuistis deo, nunc uero credidistis, propter horum incredulitatem: ita & hi non credunt propter uestram credulitatem, ut & ipsi reuocentur ad credulitatem. Ordo quem uidetur sequi Theophylactus coactior est, nec minus durum quod in priore parte datiuus Græcus sonat occasionem: ἐλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. in altera sonat acquisitionem: ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quemadmodum dicimus, Tibi ditatus est: hoc est, tuo bono ditatus est, quod opes suas tibi communicat. Nam hoc spectasse uidẽtur qui legunt, In uestram misericordiam: quod Vestræ misericordiæ, uideretur obscurius dictum. Ea subito mutatio in schemate contentionis, duriuscula est. Huic accedit et aliud incommodum, quod iuxta istorum interpretationem bis idem dicitur, quod non admittunt hæ uoces, quemadmodum & ita: quod enim dixerat, ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. hoc in diuersa parte repetit, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, quasi dicat aliquis, quemadmodum principes, populi paupertate ditescunt, ita populi paupertas diuitias addit principibus. Porrò quum hic fiat sermo de malis Iudæis qui clamauerunt Crucifige, qui persequuti sunt apostolos, qui gloriabãtur in operibus legis, tumebantq; patriarcharum cognatione, eoq; cæteras gentes pro canibus execrabantur, nihil absurdi sit, si dicamus gentium credulitatem offendiculo fuisse Iudæis ut alienarentur ab euangelio. Petrus apostolorum princeps coactus est sese fratribus excusare, quod Cornelium cum sua familia baptizasset: in conuiuio præsente Paulo subduxit se à mensa, ne Iudæis esset scandalo uescẽs cibis communibus. Et in Actibus, Iudęi murmurant aduersus gentes, quod illorum fœminæ reciperentur in ministerium apostolicum. Paulus quàm ægre obtinuit, ut gentes liberarentur ab onere legis. Hęc si acciderunt inter eos qui fidem euangelicã fuerant amplexi, an non probabile est plurimos Iudęos uel abstinuisse uel resiliisse ab Euangelio? Ad hunc sensum facit quod paulo ante dixit. Secũdum Euangeliũ inimici propter uos. Id dum Origenes interpretatur, Dicit, inquit, propter uos, quorum saluti inuidentes apostolos gentibus loqui, & persequentes eos qui annunciant Christum, Nonne dicit inuidiam fuisse occasionem ut non crederent euangelio? Confirmat hunc locum euãgelica parabola, qua filius maior noluit ingredi domum, quum accepisset prodigum tanta lætitia domus excipi. Hunc itaque sensum ego sequutus sum, quod mihi uideretur simplicior: tametsi nullus cæterorum est, qui aberret à pietate

Conclusit enim deus omnia.) τοὺς πάντας. id est, Omnes: non Omnia. Sensus idem est, nisi quod Omnia, uehementius est. Porrò quod sequitur, Incredulitate, potest accipi et Inobedientia. Est enim ἀπειθείᾳ. Et in incredulitatem, est Græcis, ut dicimus, Concludam me in angulum.

O altitudo.) ὦ βάθος. id est, O profunditatem. Miror cur interpreti placuerit uox ambigua.

Diuitiarum sapientiæ.) Hæc duo nomina Græci diuidunt interiecta coniunctione, πλούτου καὶ σοφίας, consentientibus quotquot uiderim exemplaribus, etiam apud Chrysostomum: ut intelligas Paulum tria demirari in deo: diuitias, qui tam beneficus fuit erga gentes: sapientiam, qui tantam eis sapientiam impartierit: cognitionem, qui prudẽter dispiciat quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Theophylactus. Etiamsi Chrysostomus aliquanto diuersius uidetur legere, coniungens hæc duo, βάθος πλούτου, ut reliqui genitiui non pendeant à βάθος, sed à duarum uocum complexu, quasi dicas, O profundas diuitias sapientiæ et scientię dei. Id illum sentire hinc colligitur, quod annotauit Paulum ad exaggerandam sapientiam dei, duabus uocibus ad epitasim facientibus fuisse usum, βάθος & πλούτου. Nam profundum per se habet auxesin, et diuitiæ copiam sonat. Gemina fit amplificatio si dicas, profundas diuitias sapientiæ. Mihi magis probatur, ut ad totam huius consilij dispensationem pertineat, qua factum est ut gentes ante dæmonijs seruientes, nunc

subito

subito ad euangelij gratiam uocentur: & Iudaei, quibus ea peculiariter promissa uidebatur ab eadem exciderint.

In comprehensibilia.) ἀνεξερεύνητα. id est, Inscrutabilia. atque ita subinde citat Hieronymus.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστοι, id est, Ininuestigabiles, quemadmodum legit diuus Hilarius libro de trinitate octauo, iuxta fidem uetustissimorum exemplariorum, id est, non uestigabiles, siue imperuestigabiles. Notauit enim huius uocis emphasim Chrysostomus, & post hunc Theophylactus. Non dixit ἀδιανόητα aut ἀκατάληπτα, sed Inscrutabilia & Imperuestigabilia. Tanta est profunditas, ut nec scrutari fas sit. Iam an apud Grecos eadem sit differentia inter ἐρευνᾶν & ἐξερευνᾶν, quod Latinis est inter uestigare & inuestigare & peruestigare, considerandum est. Caeterum diuus Hieronymus existimat Paulum retulisse locum qui est apud Esaiam capite undecimo: Et non est inuestigatio uiae eius. *Inuestigabiles*

Sensum domini.) νοῦν. id est, Mentem, seu cogitationem.

Quoniam ex ipso & per ipsum.) In his tribus praepositionibus philosophantur theologi ueteres. Thomas interpretatur, ex ipso uelut ex prima omnium causa. Per ipsum tanquam operantem & administrantem. In ipso, tanquam in fine, licet haud me praeterit haec uarie ab illo disseri. Non abhorret aũt multum à sententia Origenis qui sic explicat: Quod dicit, Ex ipso, hoc ipsum quod sumus indicat. Per ipsum autẽ, quod per eius prouidentiam dispensamur in uita. In ipso uero, quod perfectio omnium & finis in ipso erit, tunc quum erit deus omnia in omnibus. Ceterum quod Thomas indicat praepositionem De, idẽ pollere ferè quod Ex, nisi quod addit consortium substantiae: Augustinum, ut coniectare licet sequutus, qui libro quem de natura boni scripsit aduersus Manichaeos, ferme in eam sententiam disserit, capite uigesimosexto: an apud Latinos uerum sit, alij uiderint: certe apud Graecos eadem est praepositio, Et quum dicimus De illo loquitur, nulla est communis essentiae significatio. Ambrosius legisse uidetur In ipsum, quum dicit omnia spectare finem. *Ex ipso, per ipsum, in ipso*

Honor & gloria.) Graecis Gloria, tantum scribitur ἡ δόξα. Honor, non additur.

In secula seculorum.) Seculorum, additum est à nobis, nam Graecis tantum est, εἰς τοὺς αἰῶνας, nec additur apud Origenem, nec apud Theophylactũ, nec apud Chrysostomum.

EX CAPITE DVODECIMO.

OBsecro uos.) παρακαλῶ. idem Hortor, poterat accipi, siue Adhortor. nã Graeca uox anceps est, nisi quod id quod mox sequitur Per misericordiam, magis uidetur obtestantis & obsecrantis quàm adhortantis.

Vt exhibeatis corpora uestra.) παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν. Exhibetur quod ante promissum re praestatur, aut quod prius occultum profertur, uelut exhibentur syngraphae: frequenter in malam partem, ut dicitur exhibere negocium, qui facessit negociũ: praebetur, quod ad usum subministratur: ita praebemus aureis dicenti, praebemus sumptum ad nuptias. Chrysostomus & Theophylactus indicant eos proprie παραστῆναι, qui imperatori praebent equos bellicos. Vnde nos uertimus, praebere. Si respicias quod in baptismo abiurauimus desideria carnis, nosq; Christo dedicauimus, quadrat exhibendi uerbum, quo monemur hoc praestare, quod sumus professi. Rursum si cõsideremus allusum esse ad ueterem morem holocaustomatum, quo sacerdos hostiam imponebat altari, deus autem igni coelitus demisso eam absumebat, non male congruit exhibẽdi uerbum. Quod enim semel deo dicatum est, non oportet in alios usus accommodare: quemadmodum qui praebuit equos imperatori ad bellum, postea nihil habet cum illis commercij: nec ad priuatos usus reuocat, quos semel tradidit. Annotauit & illud Chrysostomus, quod nõ dixit, ποιήσατε, id est, facite corpora uestra hostiam: sed παραστήσατε, hoc est, tradite, ut iam desinant esse uestri iuris, sed incipiant esse diuini: nefasq; sit quae semel praebuistis imperatori deo ad bellandum aduersus diabolum, ea denuo diaboli obsequijs accõmodare: simulq; monemur, ut curemus sic tractare corpora nostra, ut idonea sint instrumenta diuinae uoluntati, dignaq; quae illius oculis exhibeantur.

Per misericordiam.) διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. id est, Per miserationes. Consentientibus in lectione Chrysostomo ac Theophylacto. Annotauit numeri rationem & Origenes, putans in eo esse emphasim immensae dei misericordiae. *Miserationes*

Locus hactenus uulgo parum apte recitatus

Rationabile obsequium

Rationabile obsequium.) τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, id est, Rationalem cultum, ut appositiue cohæreat cum superioribus: idq́ indicat Græcus articulus τὴν, qui est cultus uester rationalis & spiritualis: perinde quasi dicat. Si mactaueritis & immolaueritis deo corpora uestra: hoc est, corporeos affectus, non iugulantes brutas ac mortuas pecudes, quod antehac factitatum est à Iudæis, ita demum exhibebitis illi uictimam acceptam. Et rationalem uocat, non ut intelligas cultum moderatum, hoc est, moderatam corporis macerationem, quemadmodum hodie passim citare solet concionatorum uulgus, ut ipsis quidem uidetur erudite, cæterum ijs qui Græce norunt admodum ridicule, sed uictimam uiuam ac rationis compotem. Existimant enim rationabile dici, quod est rationi consentaneum & ratione temperatum. At non aliter hic Paulus appellat cultum rationalem, quàm prima Petri, lac spirituale dicitur, λογικὸν γάλα, id est, rationale lac & spirituale. Verum quid faciant, ubi sententiæ uis à Græco pendet idiomate, & interpres eius linguæ prorsus ignarus est? Obsequium hic posuit pro sacrificio siue cultu, idq́ suo more. Cæterum ut ostenderet Christianorum cultum dissimilem esse Iudaicis ceremonijs, quibus immolabant brutas pecudes, adiecit rationale, nimirum ipsum hominem sentiēs, qui uictima est rationalis, et ob id deo acceptior, quum Iudæorum pecudes apud Esaiam abominetur dominus. Et in hūc sensum palàm citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum uero in epistola ad Pammachium, cuius initium, Sanato uulneri. Neque secus interpretatur Origenes, sic inquiens, Qui cultus quoniam dudum in pecudum mutorum corporibus consistebat, nunc in corpore rationalis hominis offeratur, & corpora magis uestra quàm pecudes fiant sacrificium deo, & cætera. Nec aliter exponit Chrysostomus, indicans λογικὴν dici, quod res sit animi ac spiritualis: pro templo, est pectus hominis: pro pecude, corpus hominis, hoc est affectus carnis: pro igni, est charitas dei. Et hactenus Christianę pietatis est imitari Christum, qui semet immolauit pro nobis. Origenes, ut solet, attingit & aliud commentum, rationalem cultum de quo reddi posit ratio, quasi de Iudęorum uictimis non potuerit reddi ratio. Simile quiddam attingit & Theophylactus, omnia nostra debere ratione geri, quod ut uere dictum esse fateor, ita recedere uidetur à simplicitate sermonis apostolici.

Sed reformamini.) μεταμορφοῦσθε, id est, Transformamini, siue transformemini. Potest enim utrouis accipi modo, uel ut sit indicandi modo, uel ut sit imperādi modo dictum.

In nouitate sensus.) τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός, id est, Renouatione mentis: hoc est, Per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentem in quam traditi fuerant ante, simulacris pro deo deferentes honorem.

Quæ sit uoluntas dei bona & beneplacens & perfecta.) Mirum quod exemplar sequutus Augustinus legit ad hunc modum libro De ciuitate dei decimo: atque item in epistola octogesimasexta, Ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum. quasi hæc tria epitheta non pertineant ad uoluntatem dei, sed ad complexum illum uerborum præcedentium, Exhibeamus corpora nostra. & cætera: & non conformemur huic seculo, sed reformemur, & cætera: ut pareamus nō nostris cupiditatibus, id quod faciunt ethnici, sed uoluntati diuinę. Id si fecerimus, inquam, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum deo. Atque ut in hunc sensum accipi possit, facit articulus additus, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον. Nam τέλεια proprie dicuntur, in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. & paulo ante à sacrorum metaphora cœperat. Interpres Origenis indicat, hic Latinos nonnihil discrepare à Græcis, sed quid sibi uelit, non satis intelligo, quū Græcus sermo ad utrunque sensum sit anceps. Certe Ambrosius consentit cum Augustino. Et quod legit, interpretatur hisce uerbis, claudens commentarium: Hoc erit cōformem fieri spiritualium, renouatum in spiritu ac fide, hoc scire quid placet deo, nec aliud bonum & perfectum esse. Ambiguitatem sermonis facit additus articulus, eo misso si dixisset, τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον, & cætera, nihil erat ambiguitatis. Nunc quoniam dictum est, τὸ ἀγαθὸν, articulus bifariam potest accipi, uel ut discernat uoluntatem à uoluntate, uel ut referat quod præcessit. Scire quæ sit uoluntas dei, Vtrunque sensum attingunt interpretes. Iuxta priorem sensum non solum uoluntas dei distinguitur à uoluntate nostra, uerum etiam eadem uoluntas dei discernitur. Nam uetus ille Iudæorum cultus & obseruationes, erat quidem uolun-

Articuli uis

tas dei, sed non illa bona neque bene placens neque perfecta. Indulsit enim illis dei uoluntas propter imbecillitatem eorum, quemadmodum concessit populo flagitanti regem. Sed nouum testamentum erat hæc perfecta dei uoluntas. Ita Chrysostomus & Origenes. Ambrosius ita disserit hunc locum, ut articulus τὸ referat non solum illud proximum, ut possitis scire quæ sit uolutas dei: sed totum sermonem quem ueluti sibi cohærentem complectitur, Vt exhibeatis corpora uestra hostiam uiuam, sanctam, deo placentem, rationale obsequium uestrum: & nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei, quod facere est bonum, deo gratum & perfectum. Vt intelligamus idem esse, offerre hostiam uiuentem, sanctam, deo placentem, & non conformari huic seculo, ignoranti quæ sit uoluntas dei, sed adhuc hærenti ritibus idololatrarum aut ceremonijs Mosaicis, et affectuum arbitrio uitam agenti, sed reformari in nouitate sensus, ut abdicata uoluntate carnis, scire possimns quæ sit uoluntas dei. Totum hoc, cultus est bonus, beneplacens & perfectus apud deum. Iam μεταμορφοῦσθε, sicut paulo ante dixi, potest esse uel imperantis uel indicantis. Imperantis, ut respondeat ei quod præcessit, μὴ συσχηματίζεσθε. Indicantis, ut intelligas per ea quæ dicta sunt de cultu rationali, nos transformari: ut transformati, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei: ut in actionibus nostris intelligamus quæ sit uoluntas dei, sed quod nostro sensui uehementer arridet, id interpretamur esse uoluntatem dei. Simile quiddam docet ad Ephesios quinto, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. id est, Probantes quid sit beneplacitum domino. Item huius epistolæ capite secundo, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. & nosse uoluntatem, & probare quæ sint potiora.

Dico enim per gratiam.) λέγω. Dico dixit, pro Iubeo, siue moneo. quemadmodum & Latini, Iubet saluere, & Dicit salutem, consimilem in modum Græci, οἰμώζειν λέγω. atque ob id additur, Per gratiam quæ data est mihi: ne uel arroganter uideretur eis præcipere, uel citra autoritatem admonere. Præcipit ut Apostolus, ut intelligens quid sit deo placitum, sed hoc ipsum beneficentiæ diuinæ fert acceptum. Nisi malis dicta sic interpretari, ut Paulus explicet & explanet quæ superius dixerat, de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus: nam additis exemplis rem facit euidẽtiorem. Arrogantia in primis est mactanda deo. *Dico, pro Iubeo*

Omnibus qui sunt inter uos.) παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. Origenis interpres annotandum putauit quod apud Græcos non habeatur, Omnibus qui sunt inter uos, sed Omni qui inter uos est. Id quum ad sententiam nihil interesse constet, miror cur admonendum duxerit. Nos maluimus uertere, Cuilibet, siue Cuicunque. Videbatur enim aliquis fastus tribuendus ijs, qui fortuna aut dotibus præcellerent. Eum personarum delectum prorsus tollens Paulus, denunciat quisquis sit ille, modo uersetur apud Christianos, ne se cuiquam antepo nat, sed suam quisque dotem à deo acceptam, conferat ad commoditatem proximi. *Interpres ausus est mutare numerum*

Sapere ad sobrietatem.) εἰς τὸ σωφρονεῖν. Diuus Hieronymus libro primo contra Iouinianum dimicans, studio tuendæ uirginitatis legendum putat, Ad pudicitiam: damnatq; quod nunc legit ecclesia, Sapere ad sobrietatem. Sed σωφρονεῖν, est temperatum, modestum, ac sobrium esse: nõnunquam & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. At interpres Origenis in epistolam ad Romanos, mauult Temperantiam, quàm Sobrietatem, quod ea uirtus quam Græci σωφροσύνην appellant, Latinis doctis uocetur temperantia, quæ sit moderatio cupiditatum & actionum. Atque ita uidelicet adducit hunc locum Augustinus epistola quadragesimaseptima. Hilarius libro De trinitate decimo, Græcam uocem ὑπερφρονεῖν, reddidit Supersapere. Quanquam uerum est quod alibi scribit Paulus: Scientia inflat, ni comes sit charitas. sed hic nõ proprie de scientia fit sermo. Est autem iucunda uocum allusio in sermone Græco, quam Latinus interpres reddere non potuit: ὑπερφρονεῖν, φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Nec hoc loco, φρονεῖν, id est, sapere, pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationem & opinionem, ueluti quum quis effertur animo, & magnifice de se sentit, quemadmodum & superius admonuimus. Id ita esse satis declarat Origenes, statim indicans hunc sermonem pertinere ad eos, qui ex oleastro insiti oleæ, ferocirent & superbirent aduersus ramos ex olea defractos: & quod hic dixit, perinde ualere *σωφρονεῖν* *Adnominatio*

atque id quod alibi, Noli superbe sapere. Porrò quod adducit ex philosophorum fontibus de uirtutis habitu è duobus extremis redacto, subindicat se magis iuxta alienam quàm suam sententiam interpretatum. Chrysostomus item admonet, hic indicari matrem bonorum omnium modestiam, hoc est, ταπεινοφροσύνην. Huic concordat Theophylactus. Ambrosius nobiscum legit, Ad sobrietatem: nec ullam pudicitiæ mentionem facit illius enarratio. Verum in pugna tantum sibi permisit beatus Hieronymus, ut quod alibi probat, hic reijciat. Sic enim adducit hunc locum: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad pudicitiam, non ad sobrietatem: quemadmodum male in Latinis legitur codicibus: Sapere, inquit, ad pudicitiam.

Paulus negligẽs sermonis integritatẽ. Deest aliquid

Et unicuique sicut deus diuisit.) Sic quidem habent & Græca: Verum unicuique non habet quò referatur. Vnde necesse est fateri, & hic Paulum spectasse sensum, magis quàm sermonis integritatem, nisi malumus sic ordinare, Quisque sapiat ut cuique deus distribuit mensuram fidei. Origenes subindicat aliquid subaudiendum, quum ait, Vt custodiat unicuique sicut diuisit deus mensuram fidei.

Singuli autem alter alterius membra.) ὁ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. id est, Singuli autem alius alius membra: siue, ut nos uertimus, Singuli autem alij aliorum membra. significat cõmunionem membrorum inter ipsa mutuam.

Omissa cõiunctio non recte

Habentes donationes.) Interpres, siue, quod magis arbitror, scriba prætermisit coniunctionem, quæ partem hanc cum superiore commodissime connectebat, ἔχοντες δὲ χαρίσματα. Quum enim dixisset, Singuli sumus alius alius membra, ne confusionem imaginaremur, adiecit: sumus quidem membra eiusdem corporis, sed habentes donationes: alioqui inabsolutus fuerat sermo. Quare offensus aliquis, et putans hanc partem non pendere à superioribus, cõiunctionem expunxit. Certe Autem, additur apud Ambrosium & in exemplari Paulino, licet apertius & aptius erat Sed, quàm Autem: quemadmodum & paulo ante. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra e.a.h. sed non omnia membra.

Donationes.) χαρίσματα. Vt affectat copiam quum nihil sit opus, præsertim quum donationes: hoc loco uox sit parum Latina.

Differentes.) διάφορα. id est, Diuersas, seu potius Dona diuersa.

ἀναλογία, proportio siue modus

Secundum rationem fidei.) κατὰ τὴν ἀναλογίαν. id est, Iuxta proportionem, ut intelligas hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior. Interpres Origenis indicat ἀναλογίαν non satis commode uersam esse rationem, quum potius sit mensura competens, quàm ratio. Certe quod hic dixit Paulus ἀναλογίαν, paulo ante dixit μέτρον. hic dilucidius erat, Pro

Analogia

portione, siue Iuxta portionẽ fidei. Est enim analogia, congruentia rei ad aliquid relatæ: uelut quum dicimus, Cicada magnas habet alas, pro portione corporis: nam paruæ sunt alæ, si ad alas conferantur papilionum.

In ministrando & in exhortando.) Nomina sunt, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ παρακλήσει. id est, In ministratione & exhortatione. Quanquam ea res nihil uariat sensum Apostoli. Origenes putat singulas partes referri posse ad id quod præcessit, Siue habentes prophetiam iuxta mensuram fidei, ne quis plus sapiat quàm oportet, sed in ea sobrius, & item de cæteris.

Odientes malum.) ἀποστυγοῦντες. id est, Odio habentes. Quanquam hic eleganter erat Abhorrentes à malo: ut respondeat ei quod sequitur, Adhærentes. Cęterum bono & malo hic ad personam referri non potest: quum sit, τὸ ἀγαθὸν, ad rem referatur oportet. Bonum dixit honestatem, malum turpitudinem.

φιλαδελφία

Charitatem fraternitatis inuicem diligentes.) Alius sensus est apud Græcos, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. id est, Fraterna charitate ad mutuo uos amandum propensi. Plutarchus libellum scripsit, περὶ τῆς φιλαδελφίας. id est, De charitate fratrum inter se. quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianorum inter ipsos mu-

φιλόστοργοι

tuo, unde & uox Græca composita est. Ambrosius legit, Fraternitatis amore inuicem benigni. Nam φιλόστοργος Græcis dicitur, qui est propenso affectu erga cognatos aut affines: ediuerso qui non tanguntur pietatis affectu, ἄστοργοι uocantur. Vult enim Paulus hoc uno nomine, Christianum esse charum Christiano, quod Christianus est. Chrysosto-

mus

mus plus esse putat στέργειν, quàm φιλεῖν. Cognatos enim nostra sponte amamus, etiam si nos nullo officio prouocarunt, ac parum commodos ferimus tamen ac fouemus, ob hoc ipsum quod cognati sunt. Mihi plane subolet librariorum uitio, Charitate, uersum in Charitatem. Charitate fraternitatis, id est, fraterne diligentes inuicem. & ablatiuus Charitate, respondet ei quod sequitur, honore inuicem præuenientes. Ex altero enim alterum nascitur ex amore beneficentia.

Honore inuicem præuenientes.) Sensus omnino Græcis anceps est, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. Nam προηγεῖται τῇ τιμῇ, qui præcellit honore. Et tamen Græci, προηγεῖσθαι hic interpretantur προλαμβάνειν, id est, Præuenire, siue occupare. Si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congruebat paternus, ob præpositionem πρὸ. Cæterum honorem uocat subsidium. Hoc enim conuenit fraternæ charitati, certatim se mutuo in præstandis officijs præcurrere. Tametsi nec ille sensus absurdus est, ut intelligamus honorem delatum. Vbi enim est fraterna charitas, ibi nemo sibi præripit honorem, sed alteri potius cedit, ex modestia quemque iudicans magis idoneum quàm sit ipse: nec refragatur huic sensui, προηγεῖσθαι. Nam ἡγεῖσθαι, interdum sonat existimare: quod imitati Latini dicunt ducere, ut Dignum ducere. Vnde προηγεῖται, qui meliorem de alio quàm de se habet opinionem. ἡγεῖσθαι, nonnunquam est ducem esse: unde & ἡγεμὼν, princeps, siue præses. hoc sequutus interpres uertit, Præuenientes: neque secus Theophylactus, qui προηγεῖσθαι, exponit προφθάνειν, προλαμβάνειν, id est, anticipare.

Sensus ambiguus

Sollicitudine non pigri.) σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. σπουδὴν uocat, sedulitatem & studium exhibendi officij: & ὀκνηρός dicitur, qui grauatim aliquid facit. unde iubet ut non solum amemus & honorem deferamus alius alij, uerum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem.

Domino seruientes.) Origenes aut certe huius interpres, indicat in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse, Tempori seruientes: & accipi posse, diligenter utendum temporis occasione, quandoquidem breue est. Mihi uidetur recte intelligi, boni consulendum, si quid pro tempore inciderit incommodi: nam id, opinor, est seruire tempori. cum hoc cohæret quod sequitur, Spe gaudentes. Si quis exigit tributum, pende: si quis uectigal, solue: si quis exigit honorem, redde: si quis affligit, patere: nec ea res tristem reddat, sed spes erigat in malis animum. Item quod præcedit, Spiritu feruentes: feruor enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem benefaciendi proximo. Testatur & Ambrosius sibi narratum fuisse, in Græcorum codicibus haberi, τῷ καιρῷ δουλεύοντες. tempori seruientes. Atque obiter admiror quum Græce sciret, cur non ipse potius consuluerit Græcorum exemplaria. Quin et Glossa, quam uocant ordinariam, admonet duplicis lectionis, ex Bedę opinor autoritate. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, pręfert hanc lectionem qua uulgo utimur, nec tamen ullam reddit causam cur præferat. Sit cuique liberum quod uolet sequi. Mihi magis arridet, Tempori seruientes. Sed ea sententia, quoniam ethnici philosophi nomine uulgo circumferebatur, & uafriciem quandam præcipere uidebatur, offensus aliquis mutauit, in Domino seruientes: non satis animaduertens, Domino seruientes, cum toto sermonis huius contextu non perinde congruere. Quanquam autem in uocibus Latinis, Tempori & Domino, nulla est affinitas: tamen in Græcis est nonnulla, καιρῷ & κυρίῳ, maxime quum scribæ soleant in pingendo decurtare syllabas. Chrysostomus & Theophylactus legunt & interpretantur Domino seruientes, atque ita connectunt, amantes, honorantes, & adamantes inuicem, domino cultum gratissimum exhibebitis: quod quicquid officij proximo impenditur, ad ipsum dominum peruenit. Chrysostomus notat emphasim, seu potius epitasim, in singulis uerbis quibus hic usus est Paulus. Non enim dixit tantum μεταδίδοτε, id est Impartiamini, sed μετὰ ἁπλότητος, hoc est Largiter & alacriter. neque dixit προΐστασθε, id est Prouidete, sed addidit μετὰ σπουδῆς, id est, Studiose. nec dixit ἐλεεῖτε, id est Miseramini, sed ἀγαπᾶτε. id est Diligite, idque sine simulatione. neque dixit ἀπέχεσθε τῶν κακῶν, id est Abstinete à malis, sed μισεῖτε. id est Odio habete. neque dictum est ἔχεσθε τῶν ἀγαθῶν, id est Adhærete bonis, sed κολλᾶσθε, id est Adglutinemini. neque tantum ait φιλεῖτε, sed addidit φιλοστόργως, id est Amico affectu, neque dixit simpliciter σπουδάζετε, id est Curate, sed addidit μὴ ὀκνηρῶς, id est Non pi-

Græcorum diuersa lectio

καιρῷ δουλεύειν

gre, neque dixit πνεῦμα ἔχοντες, id est Spiritum habentes, sed πνεύματι ζέοντες, id est Spiritu feruentes.

Orationi instantes.) τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, quod assiduam sonat instantiam.

Necessitatibus, pro Memorijs Necessitatibus sanctorum communicantes.) Ambrosius legit, Memorijs sanctorum communicantes, & Origenis interpres fatetur sic haberi in Latinis exemplaribus. Neque admodum dissimile ueri est, ex μνείαις, factum esse χρείαις, à scriba quopiam eruditulo, præsertim quum in Memorijs, uideretur subabsurdus sensus. Videtur autē hoc agere Paulus, ut non solum pręsentes pręsentibus impartirent charitate mutua, sed absentium quoque memores essent: iuxta id quod Paulus à Petro monitus facit in epistola ad Galatas, ut pauperum memor colligeret donatitiam pecuniam. Chrysostomus ac Theophylactus legunt pariter atque exponunt χρείαις, id est, necessitatibus. Necessitates enim dixit, non Delicias: & Communicantes dixit, non Subuenientes: quod commercium sit inter dantem & accipientem, & plus lucri facit qui dat beneficium, quàm qui accipit. Nec tamen est ἀνάγκαις, sed χρείαις, quod magis sonat Vsum, siue opus habere. Hoc ideo submonui, quod quidam non nisi in extrema necessitate putant nos debere subuenire proximo.

Benedicere pro Precari Benedicite persequentibus uos.) Græce quidem est εὐλογεῖτε, benedicite, hoc est, bene loquamini. quod Origenis interpres exponit Bene precemini, opinor quod sequatur, μὴ καταρᾶσθε, id est, ne deuoueatis. Solent enim uulgo qui non possunt ulcisci iniuriam, deuouere diris eos, à quibus læsi sunt. εὐλογεῖν, aliquoties est laudare, quo pacto hic sanè non potest accipi. Neque enim iubet ut laudetur insectator, sed ut ei bene precemur, aut uerbis benignis admoneatur erroris. Chrysostomus interpretari uidetur de conuicijs, μὴ λοιδορεῖτε, inquiens. Nos uertimus, Bene loquamini de persequentibus uos: ut indicaremus & hunc sensum. Male audiebant discipuli apud incredulos, male audit & qui uituperatur, & cui male precantur homines: ita bene loquitur de alio qui non uituperat, & bene precatur orans pro suis inimicis: bene loquitur qui docet sine conuitijs, sed ex charitatis affectu.

Nolite maledicere.) μὴ καταρᾶσθε. id est, Ne male precemini, ne quem deuoueatis. Si Paulus sic inculcat, ne cui male precemur: ubi sunt qui sanctum putant, iugulare hostem, aut ne hostem quidem?

Gaudere.) χαίρειν. Græcis est mos, infinitiuum pro imperatiuo ponere, Gaudere pro gaudete, & flere, pro flete: opinor quod subaudiāt, oportet. Reperitur similis tropus apud Latinos historicos potissimum, uenari, pro uenabatur, in quo subauditur Solet, aut cœpit. Verum hunc tropum nemo Latinus est imitatus. Chrysostomus annotauit ordinem uerborum, existimans plus esse Gaudere cū gaudentibus, quàm Flere cum flentibus: eo quod calamitas uel inuitis excutit miserationem, felicitas autem mouet inuidiam. Hic perinde loquitur Chrysostomus, quasi quod præcipuum est, soleat priori loco poni.

Idipsum inuicem Idipsum inuicem.) τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες τὸ. id est, Idem alij in alios, siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectū animi modesti, quo nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enim Paulus, in Christianis affectum esse communem, ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiamur qui est omnibus ex ęquo communis. Nunc generosus fastidit obscurum, diues pauperem uix hominis habet loco, eruditus contemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix pro Christianis ducit, Italus cæteros omnes ut barbaros ac penè pecudes aspernatur & horret, Germanus odit Gallū, Anglus Scotum: atque ex his & id genus alijs stultissimis affectibus, bella, lites, atque hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus, exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquemque Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt erga cætera membra, quēadmodum alibi dilucidius explicat, idque uocat τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Atque in hanc sententiam edisserit Chrysostomus ac Theophylactus, si quem magis autoritas quàm ratio commouet.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo φρονοῦντες, id est, Sentientes, seu cogitantes: ut ad affectum animi referatur. Et connectenda est hęc particula cum sermone superiori, quam interpres male separauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid dixisset

dixisset, Idem inuicem sentientes. Nam ubi quisque magnifice de se sentit ac suis, alios despiciat oportet.

Sed humilibus consentientes.) τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Humiles hic uocat non modestos, sed humilis sortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios. Et non est Consentientes, sed potius Obsequundantes & accommodantes uos, ut suæ quisque oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum. Id quod mira diligētia, multis locis inculcat Paulus, haud ignarus ex hoc fonte maximas uitæ pestes scatere. Paulinus in epistola ad Augustinum legit, Humilibus congruere.

Nolite esse prudentes.) φρόνιμοι. φρόνιμον uocat, non qui sapiat, sed qui parum modeste de seipso sentiat, ut mox admonuimus, & ad eum modum interpretantur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis est prudentiæ cum uindicta? At arrogātia uindex est, dū quisque se meliorem putat, quàm ut alteri cedere debeat. *Prudentes, Pro Elati*

Prouidentes bona.) Hæc uerba, Non solum coram deo sed etiam: non sunt apud Græcos, sed tantum ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. id est, Coram omnibus hominibus. Proinde nec addūtur apud Origenem, nec apud Chrysostomū aut Theophylactum. apparet addita ab explicante Pauli sententiam. Non enim hic opponit Paulus homines deo, sed perfectos & imperfectos, bonos et malos componit, quibus tamen omnibus uult nos probari si liceat. Atque hoc quod sequitur, εἰ δυνατόν, mea sententia rectius ad superiora referretur, quum sequens particula habeat suum τὸ ἐξ ὑμῶν, quod idem pollet: tametsi diuersam distinctionem sequūtur alij: Qui addidit, Non solum coram deo: uoluit explere sententiam, ne Paulus uideretur esse contentus hominum laude. Quod ego quidem non reprehendo, tametsi satius erat scripturā in sua integritate relinquere, nisi si qua urgeat necessitas, quam hic nullam uideo. non enim dicit Coram hominibus, sed Coram omnibus hominibus: hoc est, Iudæis, gentibus, robustis, & infirmis. Huic sensui non admodum concinne assuitur, Non solum coram deo. *Additum aliquid*

Defendentes.) ἐκδικοῦντες. id est, Vindicantes. Est enim participium eiusdem uerbi cuius est nomen ἐκδίκησις, quam uertit Vindictam. Et tamen defendere, frequenter apud ecclesiasticos usurpatur pro ulcisci. Alioqui defensio Christianis permissa est, si defendere est depellere iniuriam, cum exceptione inculpatæ tutelæ. *Defendentes pro ulciscentes*

Charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti. Hoc adiecit uelut eblandiri cupiens: quod alioqui durum erat, lacessitum iniuria, remittere uindictam.

Mihi uindictam.) ἐμοὶ ἐκδίκησις. id est, Mihi uindicta, siue ultio: nominandi casu. Atque ita citat Hieronymus aduersus Ruffinum in epistola cuius initium, Lectis literis prudentiæ tuæ: Proinde dilucidius explicatur Deuteronomij trigesimosecūdo, unde locus hic desumptus est, Mea est ultio: hoc est, meum est ulcisci, qui sum iudex. Nec additū est in Græcis codicibus, Et ego retribuam: sed, Ego retribuam: citra cōiunctionem, quemadmodum extabat scriptum in uetustissimo codice Constantiensi. *Mea uindicta*

Ciba illum.) ψώμιζε. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim ψωμίζειν, est simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, ueluti minutim insipato pane, aut frustulatim conciso cibo: id quod apud nonnullos fit, erga eos quibus fauetur in conuiuijs, qum alijs interim liceat esurire. Si sitit, potum da illi.) Hoc in nonnullis Græcorum exemplaribus non erat additum. Ex Origene non satis liquet quid legerit. apud Ambrosium additur, atque item in uetustis exemplaribus: præterea apud Theophylactum & Chrysostomum. Quanquam cibi nomine continetur & potus. *ψωμίζειν*

Congeres super caput.) σωρεύσεις. id est, Accumulabis, siue coaceruabis. Et, Carbones ignis, Hebraica figura dixit, pro carbonibus ardētibus, quod ita interpretatur Theophylactus: Vis magnifice ulcisci inimicum tuum? accumula in illum beneficia. Sic enim futurum est, ut atrocius à deo puniatur. Mihi uidetur accommodatius doctrinæ Christianæ, si intelligamus benefactis obruendum inimicum, quo tandem resipiscat, et meritis lenitateque nostra uictus, ex hoste fiat amicus. *Carbones ignis*

Noli uinci à malo.) Bonum & malum hic non refertur ad hominem improbum, aut probum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur à malo, qui prouocatus iniuria non temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malum *Vinci à malo quid*

bono, qui malefacta benefactis repensans, efficit ut inimicus resipiscens fiat amicus. Hoc præceptum quoniam durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē domini, Dicit dominus, Atq; idē Christus præcepit in Euangelio: & tamen haud scio quo pacto fit, ut hanc doctrinam non negligāt solum, uerum etiam palàm irrideant, qui sibi uidentur admodum esse Christiani: & quorum piæ uidelicet aures, ne superstitiosum quidē Christophori, Barbaræ, aut Erasmi cultum uerbo notari ferunt, ad hæc Christi sanctissima præcepta non uerentur cachinnos tollere: & quod ante Christum ethnicos docuit Socrates, hoc ab ipso traditum Christo, ab apostolis toties inculcatum irrident Christiani, quum hoc insigni præcipue Christus suos à mundo discreuerit. Verum hæc comploratio non huius est loci. Et ex hoc capite diuus Augustinus profert exemplum moderatæ simul ac modulatæ dictionis. Certe uix alius est apud Paulum locus compositior, atque, ut ita dicam, picturatior. Vt autem insigniora tantum indicemus, quantum dignitatis habet illa distributio: sic enim uocant rhetores, qua unoquodq; redditur ei cui congruit: Habentes donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes, siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina: qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate, cæteraq; quæ simili modulatione ac iucunditate decurrunt usque ad bimembrem periodum, Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Interim non parum est gratiæ in ijsdem uocibus per traductionem, aut similibus per adnominationem repetitis, item ex contrarijs inter se redditis: quod genus sunt illa, Gaudere cum gaudentibus: item, Malum pro malo. ἀντιθέσεις in illis est, Flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus: item in illis, Benedicite & nolite maledicere: item, Noli uinci à malo, sed uince in bono malum: item, in alta sapientes & humilibus consentientes. Cæterum comparibus membris & incisis, similiter cadentibus ac desinentibus sic totus sermo modulatus est, ut nulla cantio possit esse iucundior. Verum his persequendis non est animus immorari, ne simul & lectorem defatigem, & ipse uidear ab argumento suscepto digredi.

Superstitio præpostera

Augustinus indicat numeros in Paulo

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Origenis sententia expensa

OMnis anima dixit, pro omni homine. Nam quod Origenes hic philosophatur, animam dici hominem, iuxta partem spiritu inferiorem, sicut caro dicitur, iuxta partem deteriorem, et ob id animam intelligi hominem, qui non sit omnino purus à rebus mūdi, atque ideo merito debere parēre ijs, qui mundi res administrant, mihi uidetur argutius quàm uerius, haud scio an librariorum errore factum sit, quod in Ambrosio secus quàm nos habemus legitur, Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote.

Sublimioribus.) ὑπερεχούσαις. id est, Præcellentibus: positiuum est, non comparatiuum. Intelligit enim homines autoritate publica præditos, qualis est regum, præsidum & magistratuum. Comparatiuum quod Latinus interpres posuit, facit ut aliquis & hunc sensum possit accipere, Parendum regibus ac præsidibus, non inferioribus magistratibus. Quod hic uertit Sublimioribus, primæ Petri secundo uertit Præcellenti. εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Siue regi, tanquam præcellenti.

Distinctio uaria

Quæ autem sunt à deo.) Secus distinguunt Græci, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. id est, Quæ uero sunt potestates, à deo sunt ordinatæ, ut comma ponas post Potestates. repetit enim quod supra dixerat, Non est potestas nisi à deo. Atque ita legit & interpretatur Ambrosius: Quę autem sunt, à deo ordinatæ sunt. Rursus in Lucæ caput tertium: Quæ autem sunt, à deo, inquit, ordinatæ sunt. non datæ, sed ordinatæ. Atq; ita distinguunt uetustissima exemplaria, nominatim quod exhibuit collegium ecclesiæ Constantiensis. Rursus in meo codice uetustę typographię, & in Constantiensi habebatur Ordinatæ, non Ordinata: ut appareat hoc à librarijs uitiatum. Neq; secus distinguit Augustinus, hoc adducens testimonium epistola ad Macedoniū quinquagesimaquarta: nisi quod Potestates, non repetit: ita legens, Non est enim potestas, nisi à deo: quæ autem sunt, à deo ordinata sunt. ut à uerbo Sunt, succedat hypostigme. Theophylactus non repetit Potestates: Quæ autem sunt à deo, ordinatæ sunt. sed ita ut subaudiri uelit. Apud Chrysostomū repetitur. Quāquam totam hanc clausulam apud Origenem nō reperio, ne in interpretatione

quidem

quidem ulla huius rei fit mentio. Videri poterat adiecta ab interprete quopiam, qui uolens confirmare, quod omnis potestas sit à deo, asseueratione graduum sententiam eandem repetiuerit: itaque qui resistunt, dei ordinationi resistunt, faciens ad ea quæ mox sequentur: etiamsi Chrysostomus ac Theophylactus, ut modo dixi, more nostro distinguit. Quoniam Paulus intelligebat nonnullos Christianos prętextu religionis detractare principum iussa, atque ita futurum, ut ordine perturbato, sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit, ut quibuslibet potestate publica præditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidem ethnici sunt, ac mali, sed ordo tamen bonus, et ob hunc mali quoque principes nonnunquam ferendi sunt pijs hominibus. Notauit Chrysostomus ὑποτασσέσθω. non enim dixit πειθέσθω, quod est simpliciter parere, sed Subditi estote. Nam πείθεσθαι dicuntur, qui persuasi parent, hoc est, dicto audientes sunt, quod unico uerbo Græci dicunt, πειθαρχεῖν, sed ὑποτάσσονται & serui. Exigit igitur Apostolus à Christianis, ut tyrannis quoque obsequundent & ferant: ueluti quum tyrannus dicit, I in carcerem, eant: pone ceruicem, ponant. Et significantius est animæ, quàm hominis uocabulum, ne quis omnino putaret se exemptum ab obedientia principum, siue apostolus esset, siue propheta. Annotauit et illud quod non dixit, omnes principes ordinatos à deo, sed potestatem: quemadmodum matrimonium est à deo, sed non omnes coniuges iungit deus. πείθεσθαι

Damnationem acquirunt.) λήψονται, id est, Accipient: ut futuri sit temporis. Cæterum κρίμα, id est, Iudicium, haud male uertit in Damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, id est, non sunt terror siue timor bonorum operum. hoc est, Non sunt formidandi bene agentibus. Non enim deterrent benefacta, sed maleficia.

Dei enim minister est.) διάκονος, id est, ministrator. Nam de potestate loquitur. Quanquam ut magistratus nonnunquam homo dicitur magistratu fungens, ita & potestas homo potestate præditus. Et Græci addunt pronomen σοι. Dei minister est, sed in tuum bonum: quo minus est causæ cur metuas aut oderis.

Ideo que necessitati subditi estote.) Græcis alius est sensus: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Quare necesse est subijci. Interpres legisse uidetur, ὑποτάσσεσθε, per ε psylon, non per αι diphthongum. Quanquam si ὑποτάσσεσθε sit ὁριστικόν, idem erit sensus qui per infinitum, quum infinitum uerbum indicatiui uice usurpetur. Etiamsi necessitatis uerbum apud Ambrosium omnino non legitur. Origenes suo more detorquet eam necessitatem ad eos duntaxat, qui nondum pure spirituales sunt. Quanquam mea sententia cæteris quoque ferendi sunt principes, ne magna grauique rei publicæ ruina prouocentur, & hanc, ni fallor, appellat necessitatem. Cæterum iram, Hebræorum more, uocat ultionem ac supplicium, quo castigantur admissa. Conscientia potest accipi bifariam. uel illius qui non obtemperat ei, cui deus uult obtemperari, uel illius qui tuo exemplo putat sibi contemnendum esse magistratum, quem uidet abs te negligi, & recte negligentem, non recte imitatur. Augustinus interpretatur Necessitatem, autoritatem principum in tollendis rebus subditorum. Non dissimulabitur & illud, apud Theophylactum & Chrysostomum hæc uerba, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, sic esse interiecta, ut contextum superiorem cum posteriore connectant Dei minister est: oportet igitur obedire, quemadmodum initio dicere cœperam. Quoniam autem ob longius hyperbaton, hæc uerba: Non solum propter iram, & cætera, durius cohærebant cum eo quod præcesserat, Omnis anima subdita sit: aliquis repetijt quod præcesserat, quo mollior esset orationis ordo. Id esse uerum perspiciet, qui inspexerit codicem peruetustum ac diligentissime scriptum, quem nobis exhibuit collegium Dominicalium Basileæ, & codicem Chrysostomi, qui mihi hæc scribenti subseruiebat. Non reprehendo tamen, sed laudo quod factum est.

Obedire malo principi ferre est

In hoc ipsum seruientes.) προσκαρτεροῦντες. Quod paulo superius transtulit Instantes, nunc uertit Seruientes: nos uertimus Incumbentes, hoc est, operam dantes & adnitentes. Pro me facit Augustinus hūc adducens locum libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, legens, In hoc ipso perseuerantes.

Nemini quicquam debeatis.) ὀφείλετε. Incertum an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Sensus autem Græci sermonis anceps est, potest enim sic accipi, Soluite unicuique

Charitas semper debet

cuique quod debetis, quo soluto, desijstis debere. At sola charitas non desinat deberi, sed semper persoluatur, & nihilominus semper debeatur, ut non sit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus. Potest & ita intelligi, ut superiora referantur ad magistratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod sequitur, Nemini quicquam, & cætera: ad Christianos, Soluite illis quod debetis. Cęterum Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem. Atque hunc sensum amplexus est Ambrosius, sic edisserens: Pacem uult nos habere, si fieri potest, cum omnibus: dilectionem uero, cum fratribus. Annotauit distributionis gratiam Augustinus, quo dictum est loco, qua singula singulis apte redduntur, modulato sermonis cursu, cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Atque hæc membratim, inquit, fusa, clauduntur etiam ipso circuitu, quem duo membra connectunt: Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Quanquam est in hoc multum iucunditatis, ex cõparibus, asyndetis, & eiusdem uocis traductionibus, denique & in repetitionibus uocis initio iteratæ, cui, cui, cui.

Pax, dilectio · *Distributio schema* · *Periodus*

Qui enim diligit proximum.) ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον. id est, Qui enim diligit alterum. Interpres legisse uidetur, τὸν πλησίον. Etiamsi id ad sensum minimum habet momenti.

Nam non adulterabis.) Vt modo, ita nec hic reddidit uim articuli Gręci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν, quod nos expressimus, Nisi hoc, ut inuicem diligatis. Et, τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις. Nam illa non adulterabis. & cætera.

Instauratur pro Recapitulatur

In hoc uerbo instauratur.) ἀνακεφαλαιοῦται. id est, Recapitulatur, hoc est, summatim in hoc uerbo continetur. Augustinus in epistola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis rhetorum, in quibus tota causa summatim repetitur, quam ἀνακεφαλαίωσιν uocant illi. Nam instauratur, quod instar priorum restituitur. ita dicimus collapsum ædificium instaurari. Nam Ambrosius legit, Consummatur. Nos uertimus, Summatim comprehenditur. dubij num recapitulari reperiatur apud Latinos: optarim certe inueniri. Chrysostomus annotauit huius uerbi proprietatem, non dixit πληροῦται, id est, Impletur: sed ἀνακεφαλαιοῦται. quo compendium ac breuitatem exprimeret.

Lectio duplex

Dilectio proximi.) τῷ πλησίον. id est, Proximo, dandi casu, ut referatur ad uerbum Operatur. Confirmat enim ratione quod dixerat, epilogum, hoc est, totius legis esse compendium in charitate. Lex diuersis mandatis deterret à lædendo proximo, Non peierabis, Non furaberis, Non adulterabis, Non dices falsum testimonium, Non occides, & quid non? At qui charitate Christiana præditus est, is nullum omnino lædit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis. Etiamsi altera lectio, τὸν πλησίον, probe habet. τῷ πλησίον legit Chrysostomus, atque item Theophylactus, utcunque tractauit illum interpres.

Tempus καιρός

Et hoc scientes tempus.) Hoc, pronomen apud Gręcos, non refertur ad Tempus, quum tempus illis sit masculini generis. Verum ita loquitur, Et hoc, siue idq́ue quum sciamus, nempe tempus. καὶ τοῦτο εἰδότες τὸν καιρόν. Vt & hoc, uim habeat exaggerandi, ueluti quum dicimus, Scortaris, & hoc in quadragesima: ut intelligamus quæ præcepit, nunc præcipue præstanda esse in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit supra Mosi, naturæq́ue legem. Tempus autem hoc loco significat opportunitatem & occasionem καιρόν, pro quo usurpant ὥρα. Hora, pars est diei, unde illud, Et mutatur in horas. Hora, est pars anni, uelut hyems, uer, æstas, autumnus: quarum quæque suas habet actiones: ut apud eundem poëtam, Varijsq́ue mundum temperat horis. Vnde ὡραῖον, tempestiuum, siue pulchrum, & ἔξωρον, quod iam defloruit. Ita tempus uniuersum suis quibusdam horis distinguitur: erat hora ante legem, sub lege, sub euangelio: gentes uersabantur in tenebris, Iudæi in umbris, dissimulatus est somnus. At simul atq́ue effulsit clarissima lux euangelij, turpe est quenquam adhuc dormire.

De somno surgere.) ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. ἐγείρεται, qui iacebat aut sedebat. ἐγείρεται, structura quæ surgit in altum. ἐγείρεται, qui expergiscitur. Geneseos XLI ἠγέρθη δὲ Φαραώ. experrectus est autem Pharao. De templo corporis sui dixit apud Ioannem dominus ἐγερῶ, excitabo, & apud Esaiam uigesimo sexto, Expergiscimini & laudate; Septuaginta

uerterunt

uerterunt, ἐγερθήσονται, mutatis tempore & persona. Ad Ephesios quinto, Exurge qui dormis. ἔγειραι ὁ καθεύδων. Et exurge à mortuis, ἀνάστα, quod est uerbum anceps, quemadmodum ἐγείρεσθαι. Cæterum ad significandam somni solutionem, propria sunt ἐκνήφειν, & ἐξυπνίζεσθαι. Apostolus autem uitam in uitijs actam somnum appellat, primæ ad Thessalonicenses quinto, similem huic loco sententiam proferens, Omnes enim uos filij lucis estis & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarũ. Itaque non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. Huc respiciens uerti Expergisci, pro Surgere: & si qua emphasis est in Surgere, eadẽ manet in Expergisci. Sic enim dici uidetur experrectus, quasi ex somno perrectus. Quod si quis hunc locum existimat pertinere ad resurrectionem mortuorum, qui dormire dicuntur Apostolo, pulchre cõgruit expergisci uerbum. Friuolum est enim quod quidam causantur, de surgendo ad bona opera, & quod experrecti redormiscunt. Sic & qui surrexerunt, redeunt ad stratum, & quidam surgunt dormientes. Ideo excitamur à somno, ut surgamus.

Nunc enim propior est.) ἐγγύτερον ἡμῶν. id est, Propius nos est, siue propius abest à nobis ut Propius, sit aduerbium, habeatq́ casum præpositionis unde fluxit. Nam Greci dicunt, ἐγγύς σου, id est, Prope te. Proinde. ἐγγύτερον comparatiuo conuenit duplex casus paternus, alter thematis, alter comparationis. Hoc igitur ἡμῶν, non est comparationis sed thematis. Velut apud nos si dicas, Sum abundantior pecunijs te, pecunijs ablatius est thematis, te comparationis. Nunc interpres genitiuum ἡμῶν retulit ad σωτηρίαν, quum pertineat ad ἐγγύτερον. Sentit enim salutem nunc per Euangelij fidem uiciniorem esse, quàm tum erat, quum sibi fiderẽt in philosophia et operibus legis. Alioqui si sensisset nostra salus, dixisset, ἡ σωτηρία ἡμῶν, aut ἡ ἡμῶν σωτηρία. Nunc est ἡμῶν ἡ σωτηρία. Loquitur absolute de salute omnibus aduentante. *Propior nobis*

Quàm quum credidimus.) ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Certe dilucidius erat non modo Latinius, Quàm tum quũ credebamus. Siquidem in lege Mosi opinio magis fuit salutis quàm salus, & umbra potius quàm res. Vnde noctẽ uocat procul adhuc agente sole, quæ paulatim rarescit accessu luminis.

Nox præcessit.) προέκοψεν. id est, Processit, siue progressa est, & tendit ad interitum, hoc est, nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio. Cyprianus in sermone De zelo & liuore, legit, Nox transiuit. Origenis interpres homilia trigesimaquinta, legit, Nox promouit: ut dubitandum non sit, quin errore librariorum ex Processit, factum sit Præcessit. Chrysostomus aperte interpretatur de nocte aduentante, Dies, inquit, appropinquat. Proinde, inquit, si nox definit, hæc autem accedit, quæ huius sunt deinceps agamus, non quæ illius, quandoquidem hoc & in rebus mundanis agitur. Quum enim uiderimus noctem ad auroram properantem, hirundinemq́ canentẽ audierimus, suum quisque proximum excitamus, etiamsi adhuc nox sit. Porrò ubi iam abijt nox, festinamus nos inuicem adloquentes dicere, Dies est, omniaq́ quæ diei sunt agimus, uestientes nos, & abijcientes somnia, discusso sopore, ut nos dies inueniat apparatos. Apertius etiam Theophylactus, fingens exempli causa noctem esse duodecim horarum, peractis decem dicimus, ἡ νὺξ προέκοψεν. hoc est, πρὸς τέλος ἐστί. Nec absurde loquuntur, qui tunc dicunt noctem præterisse, sed hoc non sonat προέκοψεν, quæ uox constanter est in Græcorum codicibus. Postremo præcedendi uerbum non congruit ei quod sequitur, Dies appropinquat, siue instat. Nam peracta nocte iam non imminet dies, sed dies est, iamq́ serum est homines excitare somno. Nec me clam est, quod omnes interpretãtur hunc locũ de resurrectione, quam interpretationem si probamus, non omnino præterijt nox: nec adest dies, sed adhuc in spei diluculo sumus, resurrectionis diem uelut instantem expectantes. Vnde nihil est dubitandum, quin Præcessit, à librarijs deprauatum sit ex Processit, qui non animaduerterint, procedere non semper esse Prodire in publicum, sed interdum progressum aut prouectum esse. Id ex Lucæ primo discere poterant, qui scribit Zachariam & Elisabet processisse in diebus suis, sentiens illos esse prouectæ iam ætatis, quum uita nondum præterisset, sed esset uicina termino. *Præcessit, pro Processit*

Appropinquauit.) ἤγγικεν. Est quidem præteriti temporis, sed quod Latinius reddatur Latine per uerbum præsentis temporis, incolumi sensu, Appropinquat, siue In propin

quo

quo est. In plerisque codicibus uideo deprauatum Appropinquabit. Sentit enim diem aduentus Christi iam instare, noctem superioris ignorantię iam ad finem tendere.

Honeste ambulemus.) εὐσχημόνως, id est, composite, siue modeste. Cyprianus eo quem mox citauimus loco, uertit Decenter. Nam orta luce ob pudorem homines se gerunt uerecundius, componuntque mores ad hominum iudicia, Nox enim uacat pudore.

Comos, unde comessari

Non in comessationibus.) Gręce abest præpositio In, μὴ κώμοις, id est, Non commessationibus, etiamsi non omnino displicet addita. Comos autem Græcis deus est temulentiæ, & eodem nomine uocatur conuiuium procacius ac iuuenile. Quin & cantiones ac saltationes lasciuæ, Græcis κῶμοι dicuntur: unde & comœdia dicta est. Et κωμάζειν dicuntur, qui coronati ac bene poti in alienum conuiuium irruebant, non sine tibicine: quemadmodum apud Platonem Alcibiades irrumpit in conuiuium Agathonis. Morem hunc fuisse apud Gręcos locis aliquot declarat Athenæus.

Augustinus cõpositionẽ indicat in Paulo

In desiderijs.) εἰς ἐπιθυμίας, id est, Ad concupiscentias: hoc est, ad necessitatem, non ad uoluptatem. Curam autem uertit πρόνοιαν, id est, Prouidentiam, sic enim legit Origenes homilia in Exodum nona. Item Augustinus adducens hunc locum libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo: quum fateatur reliquam orationem, modulatam ac numerosam esse: tamen offenditur nescio quid extrema clausula, Et carnis curam ne feceritis in desiderijs. mallet enim hanc compositionem, Et carnis prouidentiam in desiderijs ne feceritis. Eant nunc ac meam μικρολογίαν damnent in sacris literis, quum tam minutula curæ sint tanto episcopo. Et tamen quid hoc sit quod offenderit Augustinum nequeo diuinare. Porrò In concupiscentijs, non ob id tantum in fine ponitur, ut consentiat cum ordine Græci sermonis, uerumetiam quod illic magis ferit aures. Nam carnis curam haberi non uetat, ideo uelut ἐπιφωνεῖ, in concupiscentijs. Apud Græcos prior pars, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν, iuxta rationem accentuum quam in compositione magis spectamus est, trochaicus dimeter catalecticus, posterior est trochaicus trimeter brachycatalecticus. Hunc sanè locum adducit Augustinus, ut exemplum mediocris characteris, quem arbitratur exhortationi competere. Quanquam insunt & alia multa decora, uelut ἀντιθέσεις & ὁμοιοτέλευτα in illis, Nox præcessit, dies appropinquauit. Item ἀντίθεσις in abijciendo & induẽdo, in luce ac tenebris. Ad hæc metaphora in unica uoce Arma lucis. Rursus collatio, Sicut in die: sed iucundior est Græcorum uerborum sonus, ἀποθώμεθα, ἐνδυσώμεθα, σκότους, φωτός. in uerbis plenum est ὁμοιοτέλευτον, in nominibus ex parte ὁμοιόπτωτον, quum apud nos omnino non sit. Subest & catachreseos gratia in εὐσχημόνως, & περιπατῶμεν. Neutrum enim proprie dictum est. Ne quid interim dicam de cõcinnitate membrorum, articulorum & comparium, quæ tamen euidentior est in his quæ sequuntur. Quanquam totus hic sermo uideri potest allegoria, Nox præcessit, dies appropinquauit, abijciamus opera tenebrarum, sicut in die honeste ambulemus. Nullũ enim hic uerbũ est proprium, Modulatior ac numerosior cursus est in illis, Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione et æmulatione. Vnumquodque membrum constat iugo uitiorum inter se cognatorum, ut interpretatio schema uideri posit: nec caret gratia uox eadẽ in initijs membrorum repetita. Adde his parem ferè numerorum colorum & commatum, deinde ὁμοιόπτωτον. Tametsi hæc non semper respondent in Græcis. nam in κώμοις & μέθαις, numerus par est. ὁμοιόπτωτον non perinde plenum est ut in Latinis. Rursus in contentione & æmulatione, apud nos ὁμοιόπτωτον est, apud Græcos nequaquam, ἔριδι καὶ ζήλῳ. In summa, schemata quæ sita sunt in dictionibus, non perpetuo conueniunt nobis cum Græca lectione. Verum quæ sita sunt in rebus, communia sunt omnium linguarum.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

INfirmum autem.) τὸν δὲ ἀσθενοῦντα, id est, Eum qui infirmus est. Nec est, In fide, sed Fide, ut referatur ad participium ἀσθενοῦντα, non ad sequens uerbum Suscipite uos qui firmiores estis, suscipite eum qui nondum firmus est fide. Infirmos autem uocat Iudæos, qui nondum poterant contemnere ciborum delectum, & tamen ad firmos uertit sermonem, quo facilius medeatur imbecillibus, Ita Chrysostomus.

Assumite

Assumite.) προσλαμβάνεσθε. id est, Vobis adiungite, & recipite in uestrum contubernium. Qui nondum perfecte credit, non est reijciendus, ne linum fumigans extinguatur, sed tolerandus et alendus, donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens qui quo corpus habeant obtemperantius, à lautioribus edulijs abstinent, sed de his qui Iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos uult tolerari, sed hac spe, ut proficiant in fide, & eiusmodi cere monias negligant. At hodie uidemus inter Christianos prope plus esse superstitionis, in ciborum delectu, quàm unquam fuerit apud Iudæos. Nec ista iam tolerantur, sed in his quidam absolutam constituunt pietatem: pro illis omni telorum genere depugnamus: ex his iudicamus, auersamur, execramur proximũ ceu parum Christianum: ex his, nobis stultissime placemus, alioqui teterrimis animi morbis infecti, superbia, ira, liuore, amore nostri.

Aßumere, adiungere

Infirmitas ferēda nō alēda

Non in disceptationibus cog.) μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. id est, Non ad dijudicationes disceptationum; hoc est, non in anxijs disceptationibus, per quas futurum est ut ille alienetur, qui potius fouendus sit lenitate, donec proficiat ad perfectiora. Hoc plerique referunt ad gentes; mihi uidetur ad utrosque pertinere, ut intelligamus disceptationes mutuas quæ nascuntur ex discriminibus ciborum. Siquidem ut alibi declarat, utrique iudicabant alteros: qui uescebantur, abstinētiam aliorum uocabāt superstitionem: qui non uescebantur, uescentes iudicabant, quasi utentes prohibitis. Ex huiusmodi friuolis non uult inter Christianos esse disceptationem, sed utrosque alteris uult concedere tuendæ concordiæ gratia. Mirum est autem cur interpres maluerit Cogitationum, quàm Disceptationum: nisi forte non legit, διαλογισμῶν, sed λογισμῶν. διαλογισμὸς apud Græcos interdum declarat inanem concertationem uerborum de rebus nihili. Cogitatio, unius esse potest, Disceptatio, complurium est. Alteri enim alteros iudicabant: nec refert utrum tacita cogitatione id fecerint, an sermone. Illud adijciam, Dijudicationes cogitationum, nō ita dictum, ut intelligas cogitationes dijudicatas: sed appositiue, ut intelligas dijudicationes esse cogitationes, quasi dixisset, tacitas dijudicationes.

Manducare omnia.) φαγεῖν καὶ ἐσθίειν, quæ significant Edere seu uesci, hic perpetuo uertit Manducare: quum mandere, uel manducare, sit proprie cibum dētibus comminuere. Porrò πάντα, significātius uertisset Quæuis, id est, sine delectu quemuis cibum. Nam hoc quoque significat πᾶν. Quis autem posit unus edere omnia? Illud indicandum paucis. Credit manducare, nouam esse sermonis figuram & Græcis & Latinis. Nam Græcis sonat, Putat se manducare omnia; quum sit sensus, Putat sibi licere uesci quibuslibet cibis citra delectum. Vnde rectius uertisset infinitum per gerundium, Credit sibi uescendum esse quibuslibet.

Credit manducare

Qui autem infirmus est.) ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. id est, Qui autem infirmus est, oleribus uescitur, ut sit indicatiui modi, non imperatiui. Totidem sanè uerbis adducit Hieronymus in Ecclesiastę caput secundum: Non enim iubet ut uescatur oleribus, quem mallet firmiorem redditum uesci quibuslibet: sed ostendit quid faciat infirmus, suæ obtemperans superstitioni. Nam quod dixit Infirmus, non ad ualetudinem corporis referendum est, sed ad animi superstitionem: unde Latini quoque infirmitatem uocant. Horatius in Satyris.
At sum mi paulò infirmior. id est, Superstitiosior. Chrysostomus legit, ἐσθίει. id est, Vescitur. itaque interpretatur, dicens hac occasione factum, ut deinde in totum à carnibus abstinerent, quo νηστεία, id est, ieiunium uideretur, non Mosaicæ legis obseruatio. Nec ulla est uox in illius commmentarijs, quæ significet hoc à Paulo præcipi. Theophylactus per omnia consentit cum Chrysostomo, ijsdem pene uerbis eandem sententiam referens. Nec aliud indicat Origenes: nec aliud legisse uidetur Ambrosius, nisi quod corruptũ apparet commentum. Is uero, inquit, qui infirmus est, olera manducet: igitur quia hoc putat, ut ille olera edat, ideo suadendum est, ut carnes edat. legendum arbitror, Igitur quia hoc putat ille, ut olera edat, ideo suadendum non est ut carnem edat. Et uerum est, edat accipi posse, ut sit permittentis, non præcipientis: sed obstat Gręcorum codicum consentiens tum lectio tum interpretatio: unde probabile est sicubi legitur Manducet, aut deprauatam esse lectionem, aut si quis interpretatur, non consuluisse Grӕca: Quale commentum adijcitur in scholijs Latinis, sed prius indicarat legendum indicandi modo. In nonnullis Græco

Manducet olus

rum exemplaribus habebatur, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Solet autem Paulus in huiusmodi abuti articulo postpositiuo loco præpositiui. Vertendum igitur erat, Alius credit uescendum esse omnibus, aut quibuslibet: alius rursus qui infirmus est, oleribus uescitur. Alioqui Alius, quod præcedit in priore diuisionis parte, non habet quod ipsi respondeat.

Non spernat.) ἐξουθενείτω. quasi dicas, Nihili faciat, & pro nihilo ducat: ut Græca uox indicat ex nihilo composita.

Domino suo stat aut cadit.) Stabit autem, σταθήσεται δέ. Quod adducens Cyprianus in epistola libri quarti secũda, non inscite uertit proximum uerbum στῆσαι, stabilire: quod tamen idem est cum superiore, Potens est enim deus stabilire illum.

Sermo Pauli peregrinus Nam alius iudicat.) ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος. id est, Hic quidem iudicat diem iuxta diem, ille uero iudicat omnem diem, unusquisque, & cætera. Quod si liceat, ut par est, neglecta uerborum superstitione sententiam bona fide reddere, uerti poterat in hunc modum: Hic quidem existimat aliquid interesse inter diem & diem, ille uero perinde sentit de quouis die. Augustinus in Quæstionibus huius epistolæ legit, Alius quidem iudicat alternos dies, alius autem iudicat omnem diem. At pudet

Expensa Augustini interpretatio me commenti quod idem eodem adscribit loco, haud quaquam adscripturus, si aut Greca consuluisset, aut interpretatio melior contigisset. Ipsius uerba subscribam, ne quis mihi diffidat: Sequestrata iam, inquit, meliore consideratione, non de duobus hominibus mihi uidetur dictum, sed de homine & deo. Qui enim alternos dies iudicat, homo est. Potest enim hodie aliud, cras aliud iudicare: id est, ut quemcunque hodie malum, conuictum confessumq; damnauerit, cras bonum inueniat deprauatum. Qui autem iudicat omnem diem, deus est: quia nouit qualis quisq; sit. Vnusquisque in suo intellectu abundat, inquit: id est, quantum humano intellectui, uel unicuique homini concessum est, tantum audeat iudicare. Qui sapit, inquit, diem, domino sapit: id est, quia hoc ipsum ad præsentem diem bene iudicat, domino sapit. Hoc est autem bene iudicare ad diem, ut noueris non esse de correctione eius desperandum in futurum, de cuius culpa manifesta in præsentia iudicaueris. Hactenus Augustinus. Quæso te lector, nonne uidetur in alio mundo uersari, quum hæc adscribit? Quod nolim ita rapiat aliquis, uelut in Augustini dictum contumeliam, cuius & eruditionem suspicimus, et sanctimoniam ueneramur, sed ut tanti uiri lapsus, nobis persuadeat non esse negligendam Græcorum uoluminum collationem. Diuus Hieronymus secundo aduersus Iouinianum libro, uertit ad hunc modum: Alius iudicat diem plus quàm diem, ut παρὰ accipiatur pro Supra, siue ultra: quem in modum aliquoties inuenitur apud Grecos. Quanquam Grecis παρὰ, nonnunquam relationem habet, uelut illorum prouerbio dictum est, τὴν πορφύραν παρὰ πορφύραν, id est, Purpuram iuxta purpuram. Etenim qui confert, is putat alterum altero melius esse. Iudæis, alius dies prophanus erat, alius sanctus. At Christianis quilibet dies æque sanctus est, non quod obseruandi non sint festi dies, quos deinde sancti patres instituerunt, quo commodius plebs Christiana conue-

Multitudo festorũ noxia niret ad concionem ecclesiasticam & cultum diuinum, sed eos perpaucos, nempe diem dominicũ, pascha, pentecosten, & aliquot huiuscemodi, quos recenset Hieronymus. Verum haud scio an expediat quibuslibet ex causis festa festis accumulare, præsertim quum uideamus eò redisse Christianorum mores, ut quàm olim conducebat ad pietatem hæc instituere, tam nunc conducibile uideatur eadem antiquare.

In suo sensu.) ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. id est, Propria mente, siue animo certus sit, siue certam habeat persuasionem, hoc est, acquiescat in sua opinione. Ambrosius interpretatur, Vnusquisque suo consilio remittatur. Quid Augustinus interpretetur, modo ostendimus Alioqui abundare in suo sensu, est hominis præfracti & obstinatæ mentis.

Varia lectio Et qui non manducat, domino non manducat.) Græci addunt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. id est, Et qui non sapit diem, domino non sapit. Deinde sequitur, Et qui edit, domino edit: gratias enim, & cætera. Alioqui non reddetur quod priori parti repugnet. Qui sapit diem, domino sapit. Certe apud Theophylactum additur hæc particula. Verum quoniam nostrorum codicum magnus cõsensus est, nec apud Ambrosium reperitur, nec apud Origenem, fieri potest, ut quod in Paulo defuit, de suo suppleuerit aliquis. Atque haud scio an Gratias agit, referri possit ad illum qui distinguit diem, Nam qui

uescitur

uescitur, & qui non uescitur, uterque tamen edit, & pro esu licet diuerso, pariter gratias agunt. Annotandum & illud, quod Paulus hasce partes firmi & infirmi, uario ordine ponit: quum primum ait, Alius credit edere omnia, is uero qui infirmus est, oleribus uescitur. quod firmi est, præposuit: quod infirmi, posterius fecit. Ac mox eodem ordine repetit: Itaque qui edit, non edentem non spernat. Qui non edit, edentem non iudicet. Ac paulo post inuertit ordinem, Nam alius quidam iudicat diem inter diem, alius uero iudicat omnem diem. hic quod infirmi est, priore loco posuit. Cæterum in his quæ sequuntur rursus inuertit ordinem: quum enim ait, Qui sapit diem, domino sapit: quod infirmi est, præposuit. Nam sapere, hoc loco curare est, & sentire, discrimen inter diem & diem, quod est Iudaicæ superstitionis. Et non sapere, est non curare discrimen diei. Ac mox: Qui edit, domino edit: & qui non edit, domino non edit. quod firmioris erat, præposuit, quod infirmioris, posterius fecit. Nisi quis malit, Sapere diem, in diuersum sensum interpretari. Certe Thomas Aquinas sic exponit, ut sapere diem dicatur, qui discernit inter diem & diem, etiamsi hoc detorqueat ad dies festos nostros, & dies ieiuniorum, quod ille laudi tribuit. Quæ si uera est interpretatio, non erit infirmitatis iudicare inter diem & diem, sed perfectæ pietatis: & iudicare omnem diem, non erit firmæ fidei, sed impietatis. Ambrosius & ipse, nescio quò detorquet hunc locum, hoc commēti uice subijciens. Verum est, quia qui semper abstinet se, deo placere se putat. semper abstinere perfectius est, quàm interim abstinere, interim non abstinere. Quod si semper abstinet, qui iudicat omnem diem, quum ante non manducantem fecerit infirmiorem, quomodo hic uersa uice firmior est, qui prius habitus est infirmior? Sed quod Paulus dixit de delectu ciborum iuxta morem Iudaicum, item de delectu dierum iuxta ritus eorundem, hoc Ambrosius & Thomas deflexerunt ad posteriora tempora, quibus per episcopos & festi dies sunt indicti, sed pauciores quàm nos habemus, & certa ieiunia: quorum nihil adhuc opinor ætate Pauli fuisse. de indictis loquor. Origenes interpretatur Sapere diem, qui non discernit diem à die, copulans manducantem omnia, & sapientem omnem diem. Ex quo mihi uenit in mentem, hanc particulam ad utrunque referri posse, distinguentem & non distinguentem. Etenim quum sapiat diem, qui de quouis die idem sentit: & sapiat diem, qui de alio atque alio aliter atque aliter sentit: generali sermone duas partes complexus est. Qui sapit diem, siue sic sapiat, siue secus, domino suo sapit, non tibi, ad quem nihil attinet. Atque hanc apparet fuisse causam, quare huic parti nulla sit reddita contraria, quum edenti sit oppositus, non edens: sanè Chrysostomus, nec enarrans attingit hanc particulam. Quo quidem loco nos maluimus uertere, Vescitur & non uescitur. quod non simpliciter agat de edendo, aut non edendo, sed de genere cibi: hoc est, de suilla, aut idolothyto. Porrò quoties de cibi genere loquimur, elegantius est uesci, quàm edere. Porrò pro Sapit: maluimus Curat, quod uerbum φρονεῖν, apud Græcos sit πολύσημον, & nunc pro sentire ponatur, nunc pro sapere, nunc pro cogitare, aliquoties pro affectum esse, nōnunquam uix habet sermo Latinus, quo reddat quod sentit.

Vescens & non uescens uterque edit

Ordo partiū expensus

Sapere diem quid sit

Aquinatis expensa sententia

Ambrosij sententia

Mortuus est & resurrexit.) Hic addunt Græci codices, καὶ ἀνέζησεν, id est, Et reuixit. Etiamsi Theophylactus ἔζησεν legit, id est, Vixit: non ἀνέζησεν. quod si sequimur, accipiendum est tempus præteritum pro præsenti, quod in huiusmodi uerbis solet fieri, in hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc uiuit ut, & cætera. Ambrosius ita legit & interpretatur: In hoc enim Christus & uixit & mortuus est & resurrexit. In Paulino codice, qui mihi multorum instar erat, quum hæc primum æderem, ad hunc modum scriptum erat: In hoc enim Christus & mortuus est & reuixit ut, & cætera. in hoc certe consentiente cum Græcis exemplaribus, quod conduplicat coniunctionem. Atque ita legisse Origenem, declarat ipsius interpretatio, cuius hoc est initium, Mortuum dicit esse Christum, dispensatione sine dubio passionis, uixisse autem per sacramentum resurrectionis. Atque hæc lectio respondet ei quod sequitur, Vt & mortuorum & uiuorum dominetur. Nam hoc ordine legitur & apud Græcos & apud Origenem edisserentem his uerbis: Sed mouerit aliquem fortasis quod dixit Apostolus, idcirco mortuum esse & uixisse, ut mortuorum & uiuorum dominetur. quasi hoc dederit intelligendum, quod nisi mortuus fuisset, & nisi post mortem rursus uixisset, non tenuisset dominationem uiuorum. Idem

Resurrexit pro Reuixit

est ordo apud Ambrosium, idem in uetustissimo exemplari, quod modo citaui: ut mortui præcedant, uiui sequatur, prius enim est mori, posterius uiuere, præsertim in Christo, quantum ad humanam naturam assumptam, quæ mortalis erat. Et tamen in superioribus præcesserant, uiui: Siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Apud Chrysostomum tantum est, ἀπέθανεν, ἔζησεν, Quanquam æditio Veronensis habet tria: ἀπέθανεν, ἀνέστη, ἔζησεν. Medium illud, ἀνέστη, uidetur adiectum: quod sub finem huius cõmenti sic loquitur: νεκρὸς ὢν ἔζησεν. Cum Veronensi consentit æditio Aldina. Verum his nimiũ immoror, quum ad sensum aut nihil aut minimum referat.

Aut tu quare spernis?) ἢ καὶ σύ, τί ἐξουθενεῖς; id est, Aut etiam tu, cur aspernaris. ut illud prius Tu, referatur ad non edentem: posterius, ad edentem. ut non sit ociosa coniunctio καὶ. Nam non edens, ob superstitionem iudicat edentem. Rursus edens, ob scientiam contemnit non edentis infirmitatem. Ambrosius additis uerbis aliquot ita legit: Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? Aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? Quanquam arbitror in edendo & non edendo, de suo addidisse, explicandæ rei gratia.

Omnes enim stabimus.) πάντες δὲ γὰρ παραστησόμεθα. id est, Omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, sisti iudicio dicuntur, dum coguntur adesse.

Mihi flectetur.) ἐμοὶ κάμψει. id est, Mihi flectet: ut subaudias Se. Certe in uetustissimo codice uno atque altero, Flectet, scriptum comperi, non Flectetur. Testimonium extat apud Esaiam capite quadragesimo quinto, quod Paulus sic adduxit, ut nec ad uerbum respondeat Hebraicæ ueritati, nec æditioni Septuaginta. Siquidem iuxta hos ita legimus: Per memetipsum iuro, nisi egrediatur de ore meo iustitia, sermones mei non auertentur, quia mihi incuruabit omne genu: & iurabit & confitebitur omnis lingua, dicens. Iuxta Hebræos ita uertit Hieronymus: In memetipso iuraui, egrediatur de ore meo iustitiæ uerbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit & confitebitur omnis lingua deo.

Locus obscurus Sed hoc iudicate magis.) Ambrosius legit, Et in hoc uel in eo iudicate magis. haud scio quod exemplar sequutus. Nam & Græci codices, & nostri uetusti refragantur. Hieronymus, aut quisquis fuit Origenis interpres, in enarratione indicat hic Iudicate, dictum non pro Condemnate, sicut antea, sed pro Statuite. *Iudicate, id est Statuite* Iudicium enim, pro Condemnatione ponere, peculiare est Hebræis. Græcis uox anceps est, κρίνειν. quæ nunc Iudicare sonat, nunc statuere, siue Decernere. Quod si cui non placet aliter accipi iudicandi uerbum, quàm in cæteris acceptum fuerit, poterit & hic esse sensus: Non conuenit ut quisquam uestrum alterum iudicet, qui seu recte ait, seu secus, domino suo iudicãdus seruatur: quod si quid de quoquam fas sit iudicare, is potius iudicandus, qui ob cibum corporalem noluerit uitare fratris offensam, quàm qui uel suspicatur illum non syncera conscientia uesci, uel exemplo eius prouocatur ad id faciendum, quod arbitratur non recte fieri.

Scio & confido.) οἶδα καὶ πέπεισμαι. id est, Scio & certus sum, siue Persuasum habeo.

δι' αὐτοῦ, per se Nihil commune per ipsum.) Interpres legisse uidetur, δι' αὐτοῦ, alpha tenui. Atque ita legit Ambrosius, interpretans beneficio Christi nihil esse commune. Sed rectius est quod habetur, δι' αὑτοῦ, alpha aspirato, siue δι' ἑαυτοῦ. id est, Per seipsum, siue Per se: quia sequitur, Sed ei qui immundum existimat, immundum est. Atque ita legit Origenes, & huic consentiens Chrysostomus ac Theophylactus, qui interpretantur, δι' αὑτοῦ, id est τῇ φύσει. id est, Natura.

Contristatur.) λυπεῖται. id est, Dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.) Vestrum, est Græcis secundæ personæ, ὑμῶν τὸ ἀγαθόν. id est, Vestrum bonum. Id quod recte facitis curandum est, ne cui præbeat obtrectandi materiam. Aut, Vestrum bonum: recta opinio uestra, qua sentitis fas esse quibuslibet uesci. Ad eum modum declarat Theophylactus. Chrysostomus item legit ὑμῶν, Vestrum: interpretans concordiam Christianorum. Hic sermo similis uidetur illi, ἡμῶν ἡ σωτηρία, quum usitatius dicatur, τὸ ὑμῶν ἀγαθόν. Verum hic bonum appellat,

non

non quod simpliciter bonum sit, sed quod illi bonum, qui bono animo facit: & idcirco distinxit articulo. Quanquam qui contendat omnino similem esse sermonis formam, quum hoc non est cur debeam digladiari.

Iustitia, pax & gaudium in spiritu sancto.) Et hic præpositio ἐν, Hebræorum more usurpata uidetur pro διὰ, hoc est, Per. id quod satis indicat Origenes edisserens hunc locum. Spiritum sanctum opponit disceptationi de cibis. illa iram parit, tristitiam & iniustitiam, hic pro ira, pacem: pro tristitia, gaudium: pro offensa & iniuria, iustitiam.

Qui enim in hoc seruit Christo.) Græci legunt, In his: quod idem pollet, quasi dixisset, Per hæc. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt Iustitia, pax & gaudium. Ita quidem legit atque enarrat Theophylactus, nec aliter legit Chrysostomus, nisi quod in commentario non aperit quid legerit. Sed tamen refragante Ambrosio, refragante Origene, qui in hoc refert ad spiritum sanctum: cuius paulo ante facta est mentio: quasi dicas, eos in carne seruire Christo, qui de cibis contendant: in spiritu seruire, qui contemptis ijs, ea modo sectentur, quæ pacis sint & concordiæ: refragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus. *Duplex lectio*

Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.) καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους. id est, Quæ ad mutuam pertinent ædificationem. & subauditur διώκωμεν. id est, Sectemur. Porrò Paulus suo more, ædificare uocat Prodesse. Etiamsi τῆς εἰς ἀλλήλους, nihil uetat quo minus & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutuam & mutuum auxilium. Cæterum uerbum Custodiamus, quod nescio quis adiecit, in Græcis codicibus non inuenitur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Nec opus est, quum præcesserit Sectemur. Nec additum erat in peruetusto codice Constantiensi, nisi quod quidam inter uersus adscripserat manu barbarica. *Aedificare prodesse Paulo*

In quo frater tuus offenditur.) Græce est, προσκόπτει. id est, Impingit. Et in codice Donatiani scriptum erat Offendit, non Offenditur. Consentiebat uetustissimum exemplar Cõstantiense. Ad sensum haud magni refert, nisi quod Latinis offenditur, qui prouocatur ad iram: ueluti rex offenditur, sed non impingit: at qui conspecta puella concupiscit, offendit, non offenditur. Chrysostomus & Theophylactus Græce loquentes, recte exponunt προσκόπτει, per σκανδαλίζεται.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum, apud Græcos abest. σὺ πίστιν ἔχεις, κατὰ σαυτὸν ἔχε. id est, Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino, si quis parum tribuit Græcis, etiamsi cum Gręcis consentit Ambrosius, Chrysostomus ac Theophylactus. Et est omnino sermo uiuidior, omisso Quam. Coram Deo, addidit, comprimẽs inanem gloriam, quę solet esse comes scientiæ. Fidem autem hic indicat Chrysostomus non accipi pro fide dogmatum, sed pro fiducia conscientiæ, quæ opponitur infirmitati ac trepidationi. Quidam ita distinguunt: Fidem habes apud temetipsum: habe coram deo. Id durius est. *Nostra lectio deprauata*

Qui autem discernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. id est, Qui uero hæsitat. Quanquam participium est medium, ut possit accipi qui dijudicatur.

Ei autem qui potens est.) Hanc partem usque ad, Debemus autem: quidam codices omnino non habent, quidam in fine adijciunt epistolæ. Chrysostomus interpretatur in fine. Theophylactus hoc loco, quum is qui hunc uertit Latine, nec hic, nec in fine transtulerit: quod arbitror accidisse casu. Hic prætermisit, ut consentiret cum nostris codicibus: ad finẽ ubi uentum est, oblitus non adiecit. Nos quoniam id non uidebatur ad hunc locum pertinere, semouimus in finem huius epistolæ. Marcion hic finiebat epistolam ad Romanos, affirmans reliquam appendicem esse notam. *Coronis epistolæ Paulinæ*

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Nos firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν. id est, Nos qui potentes sumus, impotentiam infirmitatis portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum. Sic enim redditur schema ἐναντιώσεως & παρονομασίας, quod est in Græcis uocibus. Quod idem licuisset, si uertisset,

Firmi infirmorum, aut Validi inualidorum, Nam hic pro Infirmorum, Ambrosius legit Inualidorum.

Vnusquisque uestrum.) Variant hic Græci Latiniq;. Quidam habent, ἕκαστος γὰρ ἡμῶν. id est, Vnusquisque enim nostrum. Quidam coniunctionem γὰρ, non addunt. Tolerabilius quod quidam loco γὰρ, habent δὲ. Ex nostris quidam habent Vestrum, pro Nostrum: quum Græcis sit ἡμῶν, primæ personæ. Nec additur apud illos, Suo: tantum est, τῷ πλησίον ἀρεσκέτω. proximo placeat. Ambrosius sine pronomine legit: Et unusquisque proximo placeat. Placeat autem, hic positum est pro Obsequundet, ac morem gerat. Neque enim Paulus placuit omnibus, & tamen dicit, Sicut ego per omnia omnibus placeo. sed in omnibus se Paulus accommodabat omnibus, ut omnes lucrifaceret, quemadmodum mox:

Sibi placere, noue positum Christus non placuit sibi.) Quid erat in Christo, cur ipse sibi displiceret: Sed hoc loco Placet sibi, qui suo seruit commodo, & quod ait, ad suum trahit compendium: quod genus homines Græcis φίλαυτοι dicuntur, non tantum ob arrogantiam, uerum etiam ob priuati commodi studium. A quo uitio Christus longissime abfuit, qui totum sese nobis impēdit. Subnotauit & Origenes hic damnari uitium φιλαυτίας.

Sermo Pauli diminutus Sed sicut scriptum est, Improperia, & cætera.) Et hic sermo parum est absolutus, sed contraria pars subaudienda est: Christus non sibi placuit, sed sibi displicuit, hoc est, non inseruiuit suis commodis, sed suo incommodo nostris cōsuluit commodis, quemadmodum scriptum est, & cætera.

προεγράφη Quæcunque enim scripta sunt.) Græcis non est simpliciter scripta, sed utroque προεγράφη id est, Præscripta, siue antescripta. Atque ad eum sané modum adducit Augustinus hunc locum, epistola centesima trigesimaseptima: Quęcunque enim ante scripta sunt, ut nos doceremur scripta sunt. Item aduersus Faustum libro decimotertio, capite ultimo. Sentit enim hæc prius scripta quàm fierent, aut patefierent: & promissio præcedit, res sequitur, scripturæ promittunt quod post exhibebitur. In lectione consentiunt & Chrysostomus & Theophylactus. Eodem uerbo usus est in epistola ad Galatas capite tertio, Ante quorum oculos Christus præscriptus est. Non igitur fuerit absurdum, si præscripta accipiamus, quæ proposita sunt imitanda, unde & præscriptum dicimus, exemplar ad imitandum propositum. Nec dubito quin idem legerint Origenes & Ambrosius, quorum prior bifariam interpretatur præpositionem πρό. primum de figuris ueteris testamenti, quæ tametsi iam cessarunt, uelut umbræ exorta luce, tamen propter nos olim scriptis prodita sunt, quibus patefacta mysteria ministrant salutarem doctrinam, etiam ex illis quæ uidebantur superuacanea: quod genus sunt illa, Non obligabis os boui trituranti. & quod Abraham duos habuit filios, priorem ex ancilla, posteriorem ex libera. quod populus in deserto comedit manna: quod bibit aquam de petra. Huius generis sunt et illa quæ Paulus commemorat primæ Corinth. decimo. Quin & ipsa mundi conditi historia, multa nos docet, si allegoriam intelligamus. Hæc omnia prius scripta sunt, quàm patesceret mysterium. Deinde exponit de scripturis propheticis: prædictum erat Iudæis, Aure audietis, & non audietis, uidentes uidebitis et non intelligetis. De nobis prædictum erat, Quibus non est nunciatum de eo, uidebunt. Hæc omnia quum euangelium exibuerit, fiduciam concipimus, & ea quæ promissa sunt nobis de seculo uenturo, sine dubio euentura. De promissis item meminit Ambrosius. Atque hunc locum de propheticis scripturis interpretatur Augustinus, quale est quod modo citauit Paulus: Probra exprobrantium tibi, ceciderūt super me. quæ uerba secundum Chrysostomum, sunt patris ad filium. Quum enim Iudæi clamarent, Si filius dei est, descendat nunc de cruce: per filium etiam patrem afficiebant contumelia. Quemadmodum autem Christus per cruciatus & ignominiam peruenit ad æternam gloriam, ita nos debemus æquo animo tolerare malorum iniurias & conuitia, ut simul cum Christo glorificemur. Itaque præpositio πρό, non est ociosa, declarans ea quæ scripta sunt in ueteri testamento, per euangelium uel exhiberi, uel aperiri, ne gentes crederent illa ad se non pertinere. Scripta sunt autem, non solum ut illa crederemus, uerumetiam ut imitaremur: itaq; nihil uetat, præscripta accipi, quæ sunt oculis proposita: quem

admodum

admodum Galat. tertio, Paulus dicit Christum illis ante oculos præscriptum. Restant duo cauilla nugacissima: Multa scelera scripta sunt in ueteri testamento, quæ non sunt proposita ad imitandum, ueluti paricidium Cain: multa item miracula, ueluti de transmisso mari rubro. Iam diximus & in his esse quæ iuxta sensum mysticum nobis sunt imitanda, et commemorata scelera nos admonent ut bonos imitetur. Et in his igitur est exemplum imitationis. Alterum est, Multa scripta sunt, postea quàm sunt facta. Verum hic agebatur de scripturis propheticis, è quibus proximum attulerat testimonium. Quod si quis omnino uelit esse sententiam generalem, quoniam in omnibus latet mysticus sensus, recte dicuntur prius scripta sub inuolucro: quæ post per euangelium sunt reserata. Ac plane uerum est, Nihil esse in diuinis, quod non pertineat ad doctrinam nostram. Cæterum hic Paulus proprie loqui uidetur de propheticis, quæ præcesserunt, ac designarunt euangelium & Christum. Dixerit aliquis hęc esse minuta, nec referre si interpres omisit syllabam. Atqui si quid simile committatur à nobis, tum in singulis apicibus latet ingens mysterium, & sacrilegium admissum est.

Per patientiam & consolationem.) Ambrosius pro Consolatione legit Exhortationem. Est enim παράκλησις, uocabulum ad utrumque commune. Quanquam ad sensum huius loci non ita magni refert utrum legatur.

Idipsum.) τὸ αὐτό. id est, Idem. quod composite dicitur ταὐτό. Siquidem τό, nihil aliud est quàm articulus præpositiuus: nec Latine redditur gemino pronomine. Et, ἐν ἀλλήλοις. id est, Inter uos mutuo, uel Inuicem. de quo superius admonuimus. Laurentius hic interpreti impingit geminum solœcismum, quem quidem sic excusat: Ad eum modum loquuti sunt Ambrosius & Augustinus, homines pulchre Latini: nec hic excuti Tullianas orationes, sed agi de simplicis scripturæ ueritate. Primum, ut sint illi Latinissimi, quid refert si sic loquantur, utentes scripturæ uerbis, quod facturus erat & Cicero? Iam hic allegare scripturæ simplicitatem, quid aliud est, quàm agnoscere solœcismum?

Vt unanimes.) ἵνα ὁμοθυμαδὸν. id est, Vt unanimiter. Interpres legisse uidetur, ὁμόθυμοι. Neque magnopere refert ad sensum.

Suscipite inuicem.) προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους. id est, Assumite inuicem. hoc est, Alius alium sibi adiungat & opituletur. ut respondeat illi, Infirmum in fide, suscipite. *Suscipite, quod alias assumite*

In honorem.) εἰς δόξαν. id est, In gloriam. Interpres lasciuit affectatione copiæ. Sentit enim Paulus ferendum fratrem, ut hoc redundet in gloriam dei, qui laudatur per benefacta profitentium illum. Ita prorsus explicat Chrysostomus ac Theophylactus. Cæterum hæc particula, In honorem dei: adnecti potest particulæ proxime præcedenti: Sicut Christus suscepit uos, adoptans in locum filiorum dei, qui uestra concordia glorificatur apud incredulos, aut cum superiore; Suscipite inuicem ad honorem dei, aut ad utramque: Sicut cessit in dei gloriam, quod Christus uos clementer suscepit, ita cedet in eiusdem gloriam, si uos alius alium susceperitis. Porrò quemadmodum uerum est, interdum non referre utrum Honorem dicas an Gloriam: ita frequentius accidit, ut alterum modo congruat. Habendus est honor parenti, Latine dicitur, Habenda est gloria, non item. Honorem præfamur auribus, non gloriam. Et in honore sunt, non in gloria, qui præcellunt dignitate & autoritate. Et populus mandat candidatis honores, non glorias. Et liberi parentibus deferunt honorem, non gloriam. At profertur nobis Hieronymus enarrans Malachiæ caput primum, cuius uerba subscribam: Quod autem gloriam diximus uel honorem, & apud Græcos δόξα, & apud Hebræos כבוד unum uerbum est: sed nos pro Latinæ linguæ proprietate, Honorem posuimus. Quid est, Pro linguæ Latinæ proprietate? Si idem sonat Honor, & Gloria, quænam est illa proprietas, quæ persuasit ut δόξαν, maluerit Honorem uertere, quàm Gloriam? Ea res arguit apud Hebræos uocem esse pariter accommodam ad δόξαν, & τιμὴν, apud Latinos aliquid interesse inter Honorem & Gloriam: quemadmodum apud Græcos nonnihil interest inter δόξαν, & τιμὴν. Exodi uigesimo, quod est, Honora patrem & matrem: non est δόξασον, sed

τίμα. & Leuitici decimonono, Honora personam senis: τιμήσεις est. & Psalmo octauo, coniunguntur hæc duo, δόξα καὶ τιμῇ. id est, Gloria & honore. & Hieronymus has uoces distinctim interpretatur: gloria, quum eius descensu inferi claruerūt: honore, quum uicit mortem: corona, quum circundatus sanctorum choro triumphans rediijt ex inferno. Nec prorsus idem ualent honorare & honorificare, nec clarificare et honorare. Apud Græcos, δόξα, sonat magnificam existimationem: unde & δοκοῦντες dicuntur, qui ualent autoritate. τιμή, sonat officij debiti persolutionem, à τίω, unde dictum est, Honos alit artes, non solum ob gloriam, sed ob præmium. & Honorare parentes non est illorum laudes celebrare, sed omne pietatis officium exhibere, præcipue subsidium egestatis. Quod genus est & illud primæ Timoth. quinto: Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. ubi inepte poneretur δόξης, pro τιμῆς. Denique quanquam hoc loco non omnino male quadrat honoris uocabulum, tamen gloria, mihi uidetur significare quiddam magnificentius. Respondet hoc dictum illi euangelico Matthæi quinto: Vt uideant opera uestra bona, & glorificent patrem uestrum. atque illic interpres uertit Glorificent, non Honorent, quum sit δοξάσωσι.

Locus obscurus Ad confirmandas promissiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infinitum uertit in gerundium, alterum relinquit, obscurauit sententiam, quæ quidem est huiusmodi: Paulus ueluti nonnihil digressus, redit ad id quod instituerat. Dico, inquit, hoc est, quæ diximus hactenus, huc tendū, ut intelligas Christum autorem esse Noui testamenti, quod primum administrauit Iudæis, ut patrem ostenderet esse ueracem, qui illis promiserat per prophetas. Cęterum id uoluit esse commune gentibus, non ex promisso, quanquam & de illis erat prædictum, sed ex misericordia, & hoc gratius esse donum, quod non expectantibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiam promissis, nam in illis quoddam esse uidetur, hic fauor merus est. Habet enim quod expostulet, cui pollicitus sis, nisi præstiteris: & tamen plus adfert uoluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proinde clare uerti poterat hunc in modum, *Explanatio* Cæterum illud est quod dico, Iesum Christum in hoc suo functum officio erga Iudæos, pro ueritate dei, ut ea confirmaret, quæ fuerant promissa patribus: cæterū ut gentes pro misericordia glorificarent deum, quibus nihil erat promissum, & tamen idem contigit quod illis. Chrysostomus nihil offenditur sermone. Sunt qui putent utrumque uerbum infinitum pertinere ad λέγω: & tolerabile est, si in priore parte Dico accipitur, ut sit interpretantis: in altera, ut sit iubentis. Potest autem δοξάσαι, infinitum accipi pro imperatiuo. Cæterum non refert quod Theophylactus & Origenes in commentario separant hanc partem, Gentes autem: quum δὲ coniunctio conglutinet. *Artificium Pauli* Mirum est autem quanto artificio Paulus sermonem suum moderetur, quo gentes agnoscant dei in se clementiam, uocat misericordiam: rursus ne Iudæi non ferrent illos ad communem gratiam admissos, subijcit Iudæorum testimonia, quibus declarat & illis esse promissum, licet non tam euidenter.

Propterea confitebor tibi in gentibus domine.) Extat hoc uaticinium Psalmo decimo octauo.

Lætamini gentes cum plebe eius.) Eius, αὐτοῦ, ad deum refertur, ueluti communem futurum utrique populo. Nam populum dei dixit Iudæos. Totidem uerbis hæc habentur in cantico Deuteronomij. Mirum autem cur Thomas citarit ex Esaiæ capite trigesimo quinto, siue lapsu memoriæ, siue quod illic simile tractatur argumentum. Rursus mirum est, nostram æditionem cum Paulo dissentire, quæ sic habet: Laudate gentes populum eius. Hebræi habent, Cantate gentes populum eius. Sed Apostolus hoc loco sequutus est æditionem Septuaginta, qui uerterunt, εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαινέσατε. Et adlaudate, quasi laudibus respondete: quale est ἐπαινεῖν. Ambrosius item legit, Magnificate. Quanquam magnificare, dictum est pro extollere & laudibus efferre. Origenes admonet in Psalmo, pro magnificate, scriptum fuisse, collaudate. Vnde liquet in illius codice fuisse μεγαλύνατε, pro ἐπαινέσατε. nisi forte Latinus interpres adiecit hoc de suo. Videtur autem Ruffinus hoc opus transtulisse, qui nihil non

nihil non contaminat.

Erit illa radix Iesse.) Hoc testimonium extat apud Esaiam capite undecimo: quod tamen Paulus adduxit iuxta translationem Septuaginta, sicuti pleraque solet. Iuxta Septuaginta sic legimus: Et erit in die illa radix Iesse, & qui consurget ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Iuxta ueritatem Hebraicam hoc modo: In die illa erit radix Iesse, qui stet in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulchrum eius gloriosum. Hieronymus admonet pro Requies eius, apud Hebræos haberi מְנֻחָתוֹ in qua dictione consenserunt omnes interpretes: quod tamen Hieronymus uertit, Sepulchrum eius: uolens explicare sensum alioquin obscuriorem. Nam menucha, requiem sonat, sed proprie eam quam precari solemus defunctis. Ita licet uerbis dissonent Septuaginta & Hieronymus, tamen in sententia consentiunt. Cæterum quod uertit, Stat in signum: Hebræis est, עֹמֵד לְנֵס. Porrò נֵס uexillum sonat, siue trophæum, item miraculum re testatum. sensus ferè idem est, quod sub uexillo principis agat populus. Porrò Deprecabuntur, Hebræis est יִדְרֹשׁוּ quod est, Requirent. petit autem qui requirit, & sperant qui concurrunt ad aliquem. Illud adijciam, particulam Et erit requies eius honor, licet sit apud Esaiam & apud Origenem in contextu, tamen non apparet addita à Paulo, quum nec apud Græcos reperiatur, nec ab Origene explicetur, nec apud nostros usquam adscribatur. *Dissonãtia in uerbis in sensu concordia*

Et qui exurget.) ὁ ἀνιστάμενος. Exurgens. quod tametsi præsentis temporis est, tamen interpres non absurde uertit in futurum: quod adhæreat uerbo futuri temporis, ἔσται. id est, Erit. Alioqui poterat & ita uerti, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν. idest, Et qui exurgat ad imperandum.

Certus sum autem.) πέπεισμαι. id est, Persuasum habeo.

Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύνης. id est, Bonitate. Interpres legisse uidetur ἀγαπωσύνης. ἀγαθωσύνης legit & interpretatur Chrysostomus, & huic succinens Theophylactus. Indicant enim hoc uerbo declarari uirtutem uniuersam. Origenes autem quum in commento legat Bonitatem, tamen in contextu deprauauit aliquis Dilectionis: quod idem suo more fecit interpres Theophylacti. Est autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, nõ quæ respondet χρηστότητι, ut sit benignitas. *Nostram æditionem hic præfert*

Ita ut possitis alterutrum.) δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. id est, Potentes & alios admonere. Atque ita quidem interpretatur Theophylactus. Ex enarratione Chrysostomi non liquet quid legerit, nisi quod semel habetur ἄλλους, bis ἀλλήλους. Apparet interpretem legisse ἀλλήλους, pro ἄλλους. & sanè ἀλλήλους magis probo. Sensus est enim, Tantum ualetis scientia & charitate, ut citra admonitionem meam, possitis ipsi uos inuicem admonere, si sit opus. Adq; eũ modum Ambrosium legisse, declarat ipsius interpretatio: Nõ dixit, inquit, ut inuicem se doceant, sed admoneant. Nec enim ociosum est αὐτοί. quod apud Græcos sæpenumero sonat Sponte, aut ultro: uelut apud Homerum,

τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; id est,

Cur me festinantem & ultro, incitas?

Nec est ociosa coniunctio apud Paulum, ut nec apud Homerum: refertur enim ad Paulum admonentem: ut intelligas, Etiam si ego non admonerem uos, ipsi uos inuicem admonere possitis.

Audacius autem.) Audacius dixit, pro Familiarius, siue Liberius: & referendum est ad partem superiorem: Non est opus uobis mea admonitione, quum ipsi possitis inuicem id facere: tamen fretus bonitate uestra, non ueritus sum ad uos scribere, commonefaciendi gratia magis quàm docendi. Quod quo dilucidius esset lectori, nos uertimus, Sed tamen audacius. Hoc schemate frequenter utitur Paulus, quo lenimus quod poterat offendere.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius: perinde ualet qua si dicas Aliquantulum: admiscuit enim nonnulla liberius, dicta de stulta sapientia, de idolis, de libidine prępostera: Proinde dicit se quędam liberius loquutum, non quod illos contemneret, sed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum Apostolus, plus enim audemus apud illos, quos familiarius amamus.

Sanctificans

Sanctificare pro ἱερουργεῖν

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα. Quasi rem sacram operans, ut respondeat ad λειτουργόν, qui proprie sacrorum aut rei publicæ minister est: & ἱερουργεῖν, fungi administratione sacrorum. Augustinus in libello quo quæstiones aliquot explicat in epistolam ad Romanos, pro Sanctificans, legit Consecrans, propius exprimens Græcam uocem. Voluit enim Paulus prædicationem euangelij rem uideri cum primis sacram, ac ueluti uictimam deo gratissimam, quod gentes redderet Christo dignas. Atque huius sacri se ueluti sacrificium facit. Id autem solet requiri in hostijs, ut pura sit ac sancta, & ad rem diuinam legitima: quod alibi Paulus, τέλειον uocat. Annotauit hac de re nonnihil Origenis interpres. Chrysostomus autem diligenter Græcæ uocis emphasim explicat. Vox Græca composita est ab ἱερόν, sacrum, & ἔργον, opus: inde ἱερουργεῖν, operari sacris, inde sequitur προσφοράν, id est, oblatio.

τέλειον

Accepta & sanctificata.) Et, copula redundat: nec addebatur in codice Constantiensi. Nam Sanctificata, refertur ad id quod proxime sequitur, In spiritu sancto: hoc est, per spiritum sanctum, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio, quod ipse spiritus sanctus consecrarit.

Habeo igitur gloriam.) καύχησιν. id est, Gloriationem: hoc est, habeo de quo glorier.

Ad deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν. id est, In his quæ ad deum pertinent. Interpres omisit articulum τά. Non immutat quidem sensum, additus aut omissus articulus: habet tamen uim discernendi, uel excipiendi, quod genus est illud huius epistolæ capite primo, τὸ κατ' ἐμέ. Id indicat tacite Chrysostomi, Theophylacti & Origenis interpretatio, dum admonent, non esse gloriandum in quibuslibet, non in operibus, non in sapientia, sed tantum in his quæ sunt gratiæ diuinæ.

Non enim audeo.) τολμήσω. id est, Audebo, uel ausim. Nam hoc ceu procemiolo, pariter & arrogantiæ crimen excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Locus uarie expositus
Ambrosij interpretatio

Eorum quæ per me non effecit.) Ambrosius sic interpretatur, quasi Paulus non possit quicquam commemorare eorum quæ ad laudem prædicationis pertinent, quæ per ipsum præstita non sint auxilio dei. Ipsius uerba subscribam: Gloriam habere se dicit apud deum per Christum Iesum. Credens enim & seruiens Christo Iesu in conscientia pura, meritum sibi fecit apud deum patrem, intantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus, ad exhortationem gentium. Ac mox: Seruiens enim Christo, gloriam habet ad deum, in tantum ut indigere non habeat aliquid diuinæ uirtutis, quod sibi præstitum non sit à deo: sed omnia se, quia idoneus inuentus est dispensator, consequutum quæ ad conuersionem gentium per signorum uirtutem proficerent. Origenes diuersam sequitur sententiam, nimirum hāc: Nolim alienorum factorum laudem mihi arrogare, tantum ea dicam quæ per meipsum effecit Christus. Et huius uerba subscribam: Quæ loquor inquit, non sunt alieni operis uerba, ne alienorum gestorum laudator efficiar: sed quæ scio Christum per me effecisse, hæc uobis scribo, quæ per obedientiam gentium uerbo in me et opere expleuit. Origenis interpretatio mihi magis probatur, non modo quia modestior est, magisque cohærens cum his quæ sequuntur, Sed sic prædicaui euangelium (Nam hanc partem opponit superiori, quod pugnent inter se, narrare ab alijs facta, & ita prædicare, ut nusquam prædices ubi prædicarint alij.) uerumetiam quod non uideam, quomodo sensus, qui placet Ambrosio, ex Græco sermone possit elici. Is ad hunc habet modum: οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Illud certum, eorum non posse referri ad cæteros apostolos, sed ad ipsa facta. Poterit & hic sensus esse tertius: Non ausim quicquam loqui de factis meis, sed tantum de ijs quæ Christus per me gessit. Verum Origenicæ interpretationi palmam tribuo. Emphasis enim totius sermonis est in pronomine Me, per quod excluduntur aliena facta. Vtramque sententiam interpretatione miscet ac complectitur Chrysostomus ac Theophylactus: Non iacto quod ipse non fecerim, imò quod feci, non ego feci, sed Christus per me. Et Effecit, præteriti temporis est, non præsentis, commemorat enim quæ iam gesserat.

Origenis interpretatio

Tertia expositio
Emphasis unius pronominis

Prodigiorum in uirtute spiritus sancti.) Græce est, Spiritus dei, ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ. Atque ita sanè legit Origenes ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus. Quanquam secus habet Ambrosius, ac uetusta Latinorum exemplaria. Nec mirum

rum si Origenes enarrans meminit Spiritus sancti, quum dei spiritus, sit spiritus sanctus. Sed uox Dei, magis exprimit autoritatem miraculorum. Nec in Ambrosiano commentario quicquam est quod declaret illum legisse secus, quàm Spiritus dei. Hoc loco Chrysostomus tecte notare uidetur quosdam episcopos, qui mitris, pedis, ac stolis sibi uindicant autoritatem: quum Paulus longe præstantioribus argumentis se probet apostolum, magnitudine miraculorum & prouentu doctrinæ euangelicæ: quorum tamen nihil arrogat sibi, sed uniuersam gloriã deo transscribit, uir & modestissime magniloquus, & magifice modestus, in Christo superbus, in se humilis. *Chrysostomus*

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ. id est, Et in circuitu, siue undique.

Sic autem prædicaui.) Græca nonnihil dissonant à Latinis, οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, Sic autem adnitens prædicare euangelium. Est autem φιλοτιμεῖσθαι, uelut ambitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis in quibus reliqui apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Emphasim uerbi φιλοτιμεῖσθαι, uerbo tantum indicauit Chrysostomus, dicens Apostolum id gloriæ causa fecisse, quod studio abstinuerit ab ijs qui iam audierant euangelium. Ambrosius exposuit per nitendi uerbum. Cæterum coniunctio δὲ, etiamsi commode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaquam est ociosa: significat enim adijci quiddam magni momenti quod rem uehementer augeat, id quod nos per adeo, siue porrò solemus efferre: ueluti si dicas, Alui cunctos, atque adeo solus, siue alui cunctos, porrò solus alui.

Repleuerim euangelium Christi.) Pronomen ἐμὲ hic non uertit interpres, atqui aliâs addidit ὑμᾶς, satis dure. Deinde euangelium hic appellat euangelij prædicationem, qua in tot regionibus perfunctus erat. Quanquam aptius erat Impleuerim, aut Compleuerim quàm Repleuerim. Non dissimili figura dictum opinor in euãgelio, Prius quàm consummabitis omnes ciuitates, pro eo quod erat, Prius quàm peragraueritis omnes ciuitates. Annotauit Chrysostomus, quod nõ dixit se prędicasse, sed implesse, hoc est, nihil omisisse quod ad fidum ac strenuum euangelistam pertineret.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo, redundat. Quanquam intelligitur è superiore parte repetitum. *Additum*

Propter quod impediebar plurimum.) διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν. idest, Quapropter etiam impediebar sæpenumero. Nam id quoq; significat, τὰ πολλὰ. aduerbij uice positum: & ita exponunt Græcanica scholia, nominatim & euidenter, Chrysostomus ac Theophylactus: sæpius enim conabatur, & semper obsistebant negocia, quibus detinebatur. Porrò illud Impeditus sum, est ἐνεκοπτόμην, quod significat rem cœptam interrumpi: ut aptius futurum fuerit, Inhibitus sum, siue prępeditus sum. quemadmodum in Actis, Destinans proficisci in Bithyniam, prohibitus est à spiritu sancto.

Locum non habens.) μηκέτι τόπον ἔχων. id est, Quum non amplius habeam locum. Cæterum locum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, quo plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Ex multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. id est, A multis annis, siue multis iam annis. Nec uideo cur interpres putarit addendum aliquid, quum sermo de sequuturis annis non possit intelligi.

Quum in Hispaniam proficisci cœpero.) ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Vt si proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quanquam quidam Græci codices habebant, ἕως, non ὡς. Si disiunctim legatur, sonat Vt si: si coniunctim, uerti poterat Simulatque, ut indicet id breui futurum. Cæterum Græci scriptores, Paulum sequuti, fraudant Hispaniam prima regionis syllaba: quam illi solent huiusmodi dictionibus addere, dicentes Espero, pro spero, Expecto, pro specto: idem facientes in hac dictione, quod Latini facimus in Iscariote. *Spania, pro Hispania*

Spero enim quod præteriens uideam uos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ. Quando uideo Fabrum offendi sermone, sic Latine uerti poterat: Nam spero futurum, ut isthàc iter faciens uideam uos, & à uobis producar, siue deducar illuc. *Præterire, pro Pertransire*

Quod præteriens.) διαπορευόμενος. id est, Pertransiens, siue isthàc iter faciens. Cæterum

rum illa uerba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, uidentur adiectitia, uel hoc argumento quod Chrysostomus non attingit, licet addantur apud Theophylactum. Ambrosius legit, Quum in Hispaniam proficisci cœpero, uidebo uos, & à uobis præmitti illuc. Si locus uacat mendo, Ambrosius sic ordinat: Cupiditatem habens uenire ad uos, multis iam annis, quum in Hispaniam proficisci cœpero, & à uobis deduci illuc, ut utraque pars, uenire, & deduci, pertineat ad nomen, desiderium. Sed coniecto scripturam esse mutilam. Si tollatur Græca coniunctio γὰρ, quæ non est apud Latinos, nihil habet incommodi sermo, ut ὡς ἂν coniunctim referatur ad superiora, hūc in modum, Quum non habeam locum uacuum in hisce regionibus, & alioqui cupidus sim multis iam annis ueniendi ad uos, simulatque proficiscar in Hispaniam, spero fore ut in transitu uos uideam, & à uobis eò proficiscens deducar. Interpres futuri temporis uerba uertere solet per incipiendi uerbum. At hic Græci legunt, ὡς ἂν πορεύωμαι. Cæterum προπεμφθῆναι, inepte uertit quisquis fuit, Præmitti. Sic enim legit Ambrosius, Quum sit officij gratia deducere proficiscentem. Interpres Origenis secus ordinat, enarrans, Quum in Hispaniam proficiscar, spero quod uisurus sum uos. Coniunctionem tamen non addit. Iam hæc uerba, ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, quum sint apud Chrysostomum, apud Theophylactum non adduntur, nec in contextu, nec in enarratione, quemadmodum nec apud Ambrosium. Video ueteres in his quę non uidebantur admodum pertinere ad dogmata apostolica sibi nimium permisisse in mutanda scriptura. Inde illa tanta uarietas in Actis apostolorum & Apocalypsi. Et Epistola ad Philemonem, uix à Græcis recepta est inter apostolicas, quod rem humanam tractare uideatur. Sed utinam eius generis epistolas haberemus trecentas.

Fruitus fuero.) ἐμπλησθῶ, id est, Expletus fuero, quod quidem multo significantius est ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atque ut magis intendat epitasin, addit, Ex parte, significans inexplebilem cupiditatem.

Nunc igitur proficiscar.) πορεύομαι, id est, Proficiscor: præsentis est temporis, uelut & participium quod sequitur, διακονῶν, id est, ministrans: iam enim hoc agebat. Hoc siquidem facere dicimur, quod adornamus facere. Apostolus enim hoc dicto excusat dilationem profectionis in Hispaniam. Poterāt enim dicere, Si nihil est isthic quod te remoretur, cur differs nos inuisere? Nunc, inquit proficiscor Hierosolymam. si dixisset proficiscar, auxisset suspicionem moræ longioris. Itaque uerbum præsentis temporis magis congruit apostolico sensui. Demiror autem cur interpres participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit διακονεῖν.

εὐδοκεῖν Probauerunt enim Macedones.) εὐδόκησαν. id est, Approbarunt. &, Ita uisum est illis. At idem uerbum mox uertit, Placuit illis. adeo interpres nefas iudicauit idem uerbum iterare, quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porrò εὐδοκεῖν non solum sonat Probare, uerum ex animo probare: quoties res non solum utcunque placet, sed bene & ex animo placet. ut intelligamus huiusmodi munera, si ultro offerantur, accipienda eis quibus fuerit opus, non exigenda: quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quàm alieno cibo uiuere.

Collationem.) κοινωνίαν. id est, Communionem, siue communicationem. sic enim uocat eleemosynam missam, ciuili nimirum uocabulo: quasi non sit beneficium iuuare pecunia, sed censum quem habemus cum alijs communem, quum opus est illis impartiri. Cæterum quod uertit, In pauperes sanctorum: nimiū fidus fuit interpres, ut qui schema quoque & idioma Græci sermonis expresserit. Alioqui dicendum erat, Pauperibus sanctis: ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Quum enim omnes Christiani tum dicerentur sancti, ad distinguendum pauperes ethnicos à fidelibus nō erat opus genitiuo. Illud annotandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, εὐδόκησαν & ὀφειλέται. Etenim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uidetur debere. unde diuinam erga homines beneficentiam, εὐδοκίαν appellat. Atqui quum hoc uideatur adiecisse ciuiliter magis quàm ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alioqui nihil deberetur. At hodie nulli magis tyrannice exigunt decimas, quàm qui nihil impartiunt spirituale. Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Interpres dormitans

Exactores decimarum

Si spiri-

Si spiritualium illorum participes facti sunt gentiles.) Græca sic habent: εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη. Paulus hoc uerbo κοινωνεῖν utitur ambigue, ut interdum pertineat ad dantem, interdum ad accipientem. Ad Galatas sexto: κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, τῷ κατηχοῦντι, dixit pro Impertiat. hic ἐκοινώνησαν accipere uidetur pro Participes fuerunt, ut pertineat ad accipiendum: nisi legas αὐτῶν alpha aspirato, & τὰ ἔθνη accusandi casu. Nec ad sententiam refert utro modo legas. Vt enim accipiamus ita dictum, quod lex & euangelium & Christus primum ortum sit à Iudæis, ut posteris debemus pro beneficio à maioribus accepto, ita posteri nobis communicasse dicũtur, quod ab ipsorum progenitoribus uenit. Ac mox diuersum in modum usurpat Chrysostomus κοινωνῆσαι & μεταδοῦναι, interpretans quod Paulus dixit λειτουργῆσαι. Annotauit & illud Chrysostomus, quod spiritualibus addidit αὐτῶν, quod ea propria sint cuiusque bona, Carnalibus non addidit, quod hæ facultates non sint tantum possessoris, sed egentium quoque.

Quum consummauero.) ἐπιτελέσας, id est, Vbi perfecero.

Et asignauero.) σφραγισάμενος, id est, Obsignauero, uel obsignatum reddidero, sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Paulus, se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus. Quod omnis pecuniæ tractatio suspecta soleat esse, præsertim Iudæis auarissimis: subindicat tale quiddã & Theophylactus.

Fructum hunc.) Fructum, Chrysostomus & Theophylactus refert non ad accepturos, sed ad eos qui cõtulerant: quasi in beneficijs Christianorum lucrum penes dantem sit, non penes accipiẽtem. Quod si Paulus integre ac tuto reddidisset eam pecuniam, futurum erat ut Macedonibus cæterisq; qui contulerant, ceu thesaurus quidam in tuto reconditus uideretur. Hoc admonui ut lector intelligat, Eis, pronomen non referre Sanctos, sed Græcos. *Ordo annotatus*

In plenitudine benedictionis & cætera.) ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ. id est, In plenitudine benedictionis euangelij. Benedictionem Paulus aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uidetur uerecunde significare, ut Romani quoq; conferant. Quanquam Chrysostomus mauult hic generaliter accipi, pro omni uirtutum & officiorum genere, propterea quod additur: euangelij. Atqui quod Euangelij nomine datur, εὐλογία est euangelij. Simili tropo εὐλογίαν dixerunt eleemosynam, quæ uerbis amicis dabatur, quo conuiuium pauperibus dari solitum ἀγάπην. Quidam legunt, Euangelij Christi. quod apũd Chrysostomum legitur in contextu, sed in enarrando declarat tantum legisse Euangelij. Additur & apud Theophylactum, sed in contextu duntaxat. Noster interpres cum Ambrosio tantum habet, In benedictione Christi. ita etiam enarrat Ambrosius. Similiter legit Origenes.

Obsecro ergo uos.) παρακαλῶ δὲ, id est, Hortor autem uos. Tametsi hoc sane loco nõ admodum male quadrabat Obsecro, propter ea quæ sequuntur, Per dominũ nostrum Iesum Christum.

Per charitatem sancti spiritus.) Sancti superest. διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος. id est, Per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) συναγωνίσασθαι, quod est opitulari, sed certanti & laboranti. Quod ante nos annotauit & Origenes: sed tamen eò detorquens, quod inter orandum certamen sit cum impijs dæmonibus, preces piorum interpellare solitis. Quanquam Ambrosius legit, Vt solicitudinem impartiamini. Interpres rectius expresit quàm Ambrosius, mea quidẽ sentẽtia. Et In orationibus, dixit pro Per precationes, quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarem. *συναγωνίσασθαι*

Obsequij mei oblatio.) καὶ ἵνα ἡ διακονία μου. id est, Ministerium meum. Ambrosius uelut exponens legit, Vt munerum meorum oblatio. Quanquam mihi uidetur aliud quiddam legisse, forte προσφορὰ, quo uerbo usus est ante: quandoquidem & paulo superius usus est uerbo apto sacrificijs, λειτουργῆσαι, quod interpres uertit Ministrare. Nos addidimus pronomen: Vt ministerium hoc meum, propter articulum Græcum, ἵνα ἡ διακονία μου. *Aliud legit interpres*

Accepta fiat in Hierusalem.) Græci nonnihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent: καὶ ἵνα ἡ διακονία μου, ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. id est, Vt ministeriũ meum quod est in, uel erga Hierusalem, acceptum sit sanctis. Quidam codex sic habebat, ἡ διακο-

νία μου ἡ ἱερουσαλήμ, id est, Ministerium meum quæ est Hierusalem. At Theophylactus nec legens, nec interpretans addit hāc particulam, quemadmodum nec Chrysostomus. Porrò modeste uocat ministerium, quum sit alienæ liberalitatis minister duntaxat.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

Quæ est in ministerio.) οὖσαν διάκονον. id est, quæ est ministra, Per hanc Phoeben putant redditam epistolam Romanis.

Quæ est Cenchris.) Cenchreis Græce est κεγχρεαῖς, aut ut in nonnullis habetur scriptum, κεχρεαῖς, dictione trisyllaba. quod nos uertimus Cenchreensis. Cæterum quum plura sint huius nominis loca, nempe in Troade oppidum, atq; aliud item in Italia, tamē magis consentaneum est, Paulum sentire de Cenchreis statione nauali Corinthiorum, quādoquidem constat hanc epistolam è Corintho missam. Hoc etiam Origenes indicauit. Sic enim loquitur præfatus in expositionem huius epistolæ: Cenchreis enim dicitur locus Corintho uicinus, imò portus ipsius Corinthi.

Digne sanctis.) ἀξίως τῶν ἁγίων. uerti poterat, Vt decet sanctos, ut dignum est sanctis. Aduerbio addidit casum nominis.

Priscam & Aquilam.) Origenes putat Priscam eandem esse quam Lucas in Actis capite decimooctauo, Priscillā appellat, cuius maritus erat Aquila, Ponticus genere, Iudæus uero origine & religione, Paulo ὁμότεχνος, nimirum artifex tabernaculorum, & ut Origenes interpretatur, sutor. Mouet Origenē qui fieri potuit ut Aquila Romæ fuerit, quum
Claudius Iudæos abegit Roma — Claudius imperator eos omnes abegerit, ut refertur capite modo citato. Sed fieri potuit, ut cessante sæuitia edicti, Corintho relicta, Romam redierit Aquila: quandoquidem illic multos Iudæos ipse Paulus post offendit: quod palàm est ex historia capitis, quod est eiusdem uoluminis ultimum.

Suas ceruices.) τὸν ἑαυτῶν τράχηλον. id est, Suam ipsorum ceruicem.

Et domesticam ecclesiam.) καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Familiam Christianam & si qui accesserant, ecclesiam uocat: unde nos maluimus congregationem appellare, propter crassos, qui putant ecclesiam esse templum. Nec uideri debet indignum, si quis conuentum Christianorum dicat congregationem, quum interpres secundæ Thessalonicen. secundo, totam aggregationem fidelium in Christum, appellet congregationem.

Salutate Ephenetum.) ἐπαίνετος. Epænetus dicitur, non Ephenetus: quod Latine sonat Laudatus, siue laudabilis.

Qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ.) ἀπαρχή, id est, Primitiæ, siue quod hunc primum Achiuorum cōuerterit ad Christum, siue quod hic esset præcipuus. Nam Ambrosius hoc referre uidetur ad dignitatem hominis, ita loquens: Huius Epęneti etiam præsentem dignitatem non tacuit, ut ostendat & dignitosos credere, & inuitet primos Romanorum ad fidem. Hæc ille. Solent autem optima quæque in primitias separari. Ac mox:

Asiæ, pro Achaiæ — Ecclesiæ Asiæ.) τῆς ἀχαΐας. id est, Achaiæ est Græce, non Asiæ: licet refragante uetustissimo codice Paulino. Chrysostomus ac Theophylactus legūt Achaiæ. Origenes legit Asiæ. Itaq; citat Hieronymus locis aliquot. Qui Asiam mutarunt in Achaiam, hoc uidentur offensi, quod non esset uerisimile Epænetum esse primum, uel dignitate uel conuersione totius Asiæ minoris, quæ in multas regiones dissecta est. Cæterum constat quoties Asia dicitur absolute, partē Asiæ minoris significari, in qua est Ephesus. Nec additur ecclesiæ apud Gręcos, uel in uetustis Latinorū exemplaribus, nec apud Ambrosium quidem. Addit autem, In Christo: uidelicet interpretans cur uocarit primitias.

Quæ multum laborauit in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, Erga uos. Idem enim satis colligitur ex interpretatione Origenis, apertius etiam ex Ambrosiana, apertissime ex Theophylacti. Quanquam non sum nescius in nonnullis Græcorum codicibus haberi scriptum εἰς ἡμᾶς. Siquidem in his facillimus est scribarum lapsus. Apud Chrysostomum scriba posuerat utrumque: ex enarratione non liquebat quid legisset, nisi quod magis conuenit ἡμᾶς, primæ personæ.

Andronicum & Iuliam.) ἰουνίαν, id est, Iuniam. Nam Iuliam posterius suo loco refert. Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex è Constantia præbitus.

Qui sunt nobiles.) ἐπίσημοι. id est, Insignes. Ne quis eum de genere loqui putet.

Ampliatum

Ampliatum.) ἀμπλίαν. id est, Ampliam, nisi forte Romanã uocem deprauauit ad pronunciationem Hebraicam. Nec est Dilectissimum: sed Dilectum, ἀγαπητόν.

Salutate Apellem.) Origenes addubitat num hic sit Apollo Alexandrinus, uir in scripturis eruditus, cuius mentio fit in Actis apostolorum capite decimooctauo.

Ex Aristoboli domo.) τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. id est, Eos qui pertinent ad Aristobulum, ut penultima sonetur accentu acuto, est enim Græcis diphthongus: nomen ab optimo consilio dictum. Domo, non addebatur in exemplari quod præbuit Constantia. Sic Horatius: Venimus ad Vestæ, ut subaudiatur Templum. Græci, ἐν ᾅδου, subaudientes τόπῳ. Nec absurde dixerimus, Veniam ad paschæ. ut subaudiamus, festum.

Asyncretum, Plegontam.) Legendum est: Asyncritum, Phlegontem. ἀσύγκριτον, φλέγοντα. Asyncritus sonat incomparabilem, Plegon incendens.

Herman, Patrobam, Hermen.) Diuersa nomina sunt: prius est, ἑρμᾶν, Herman: alterum, ἑρμῆν, quod Latine sonat Mercurium: atque ita nos uertimus, ne quis in illis forte ξενίζηται. Origenes in libris περὶ ἀρχῶν, arbitratur hunc Hermen esse autorem libri apocryphi, cui titulus Pastor: unde frequẽter adducit testimonia, & putat scriptum afflatu diuino, quanquam non negat à multis contemni. Mira fuit in his ueterum uel credulitas uel ciuilitas, qui tantum tribuerint libris quos titulo Clementis habemus, quũ in his tam manifestus appareat fucus hominis qui talia scripsit.

Olympiadem.) Græce ὀλυμπᾶν, Olympam. Apparet enim uiros esse, non mulieres, è duobus articulis Græcis αὐτοῦ & σὺν αὐτοῖς. At ex Olympiade non potes uirum facere.

Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.) Disputat Origenes qui potuerit Paulus omnium ecclesiarum nomine salutem adscribere, quum uerisimile non sit, omnes adfuisse Corinthi quum hęc scriberetur epistola. Sed quoniam cognouit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutat illos.

Per dulces sermones & benedictiones.) διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας. Ne quis imaginetur benedictiones uulgo dictas episcoporum, Gręcis sunt duæ dictiones, χρηστολογία, quam blandiloquentiam, seu blandiloquium recte dixeris. Vnde Cæsares quosdam oratione quàm re benigniores, uulgo chrestologos dictos accepimus. Et εὐλογία, ad uerbum quidem sonat benedicentiam: cæterum hic pro laudatione siue adulatione positum est. Inculcauit enim idem dictum odio uitij, nempe assentationis. *Benedictio χρηστολογία*

Corda innocentium.) Græce est ἀκάκων. quod magis significat simplices, minimeque subdolos, quàm innocentes. Siquidem innocẽs Latinis dicitur, qui uacat omni crimine uitæ. ἄκακος, qui expers est fraudis ac suspicionis. Siquidem innocentiæ uerbum unum est ex eorum numero quæ Cicero dicit Gręcis deesse. *Innocens ἄκακος*

Vestra enim obedientia.) Appositius erat hoc loco, Nam uestra obedientia. Occurrit enim tacitæ quæstioni, cur dixerit corda simplicium: Nam uestra qui prudentes estis, &c.

Timotheus adiutor meus.) ὁ συνεργός μου. quod socium & consortem operis significat Græcis, quasi collegam dicas aut cooperarium. Ambrosius nõ ineleganter uertit, Consors laborum meorum.

Ego Terentius.) Tertius, τέρτιος legendum est: non Terentius. Quanquam in nonnullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius: addit enim, Nomine non numero. Atque ita legit Chrysostomus, ac Theophylactus Græcus interpres. Sic enim hic dictus est Tertius, ut apud Romanos dicebantur Sexti, Quinti, ac Decimi.

Et uniuersæ ecclesiæ.) Latinus sermo habet amphibologiam, quod incertũ sit an Gaius hospes Pauli Romanos salutet unà cum tota congregatione, an intelligendus sit hospes non Pauli solum, sed totius etiam ecclesiæ. Apud Græcos tantum posterior sensus accipi potest, atque ideo nos uertimus, Hospes meus & totius ecclesiæ.

Arcarius ciuitatis.) ὁ οἰκονόμος. id est, Dispensator. unde nos, Quæstorem ærarij, uertimus. Theophylactus putat præfectum fuisse, Et prorsus hactenus erat pręfectus. Arbitror significari præfectum ærario.

Gratia domini nostri, & cætera.) Quoniam eadem fere uerba paulo superius posita sunt, apud Ambrosium & Origenem hic non repetũtur, nec in uetustissimo codice quem exhibuit bibliotheca Constantiensis. Apud Chrysostomum priore loco non additur, nec

in contextu, nec in enarratione, sed in fine duntaxat post doxologiam, & admonet conuenire, ut sermo noster à gratia dei sumat exordium, et in gratię commemorationem desinat. Chrysostomo consentit Theophylactus.

Coronis epistolæ Paulinæ

Ei autem qui potens.) Hæc est pars quæ in plerisque Græcorum codicibus non additur. In nonnullis alio additur loco, nempe in fine capitis decimiquarti, sicut indicauimus eo loco. In quibusdam adijcitur in fine epistolæ. Id quod & nos fecimus, pręsertim assentientibus Latinis exemplaribus, etiam uetustis, & Ambrosio, cumq́ue his Origene, qui docet non solum hanc partem resectam fuisse à Marcione, qui quasdam Paulo inscriptas epistolas reiecit totas, quasdam truncauit mutilauitq́ue: uerum etiam totum hoc quod sequitur ab eo loco quo dixit Paulus: Omne autem quod non est ex fide, peccatum est: hoc est à calce capitis decimiquarti, quod cætera adhortationibus tantum & salutationibus occupata, parum uiderentur respondere Paulinæ grauitati. Sed huius sententiam iam olim ab omnibus explosam, quid attinet refellere? Mirum est autem qui accideri, ut hæc pars suo loco fuerit mota. Etenim si ob id loco mota est, quod cum his quæ pręcederent ac sequerentur parum concinna cohæreret, ne hic quidem cohæret. Nam quod sermonis ordo nec apud Græcos nec apud nos consequitur, minus admiror in Paulo, apud quē frequenter eiusmodi occurrunt incōmoda. Etenim ut negligamus hyperbaton, quod adijcitur in fine, Honor & gloria: quo minus ad initium orationis referatur, Ei autem qui, & cætera: obstat dictio Cui, quemadmodum annotauit & Thomas, sequutus Augustinum, qui utcunque explicat alteram constructionis incommoditatem, ut per Iesum Christum, non referatur ad Sapienti: ne deus pater per filium sapiens esse uideretur: sed ad id quod sequitur, Sit honor & gloria, quod is patrem sua morte illustrauit apud homines. Verum quid faciemus ly Cui: sic enim Aquinas ille loquitur: quod ita constanter obsedit omnes Græcorum ac Latinorum codices, ut nisi summa impudentia non possit expungi? Quod si locus tuetur, nec superiora cohærent, nec inferiora, nec ipse sanè reperio quid hic comminiscar, nisi libeat ingenue fateri, Paulum suo more hanc orationem imperfectam extulisse, ut subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiam. Ambrosius connectit superiora cum extremis, Sit honor & gloria, dissimulato incommodo constructionis, quo tamen offensus est Thomas. Sed multò ante hunc Augustinus libro aduersus Maximinum Arianorū episcopum tertio, capite decimotertio, putat autem sic ordinari posse: Ei gloria, cui per Iesum Christum gloria. Licet fateatur omissa uoce Cui, sermonem esse magis usitatum. Porrò quod nos legimus per scripturas prophetarum, Græcis est διά τε γραφῶν προφητικῶν, id est, Perq́ue scripturas propheticas: quum neque præcedat aliquid, ad quod referatur coniunctio τε neq́ue sequatur καί, quæ consueuit huic connecti, ni uis alterius coniunctionis subaudiatur in Nunc: atque hunc accipiamus sensum, quod mysterium patefactum nunc per euāgelium & olim per scripta prophetica.

Dubitatū est de posterioribus capitulis huius epistolæ, num essent Pauli

Thomæ sententia

Epistola ad Romanos unde missa

Missa fuisse è Corintho.) Hoc è Græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod ἐγράφη uertimus in, missa est: Missa est per Phœben: cæterum scripta manu Tertij, dictante Paulo. Atque illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc usi fuerint illi uere maximi pontifices, quum Paulus ad Romanos adhuc florenteis, de tam arduis rebus scripserit per mulierculam. Deinde ridere libet nouam Nicolai Lyrani diligentiam, qui quum Origenes & diuus Hieronymus, cumq́ue his omnes antiqui confirment hanc epistolam è Corintho fuisse missam, ipse tamen ambigit: nimirum quod Haimo scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plus quàm Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifex: Partem, inquit, scripsit Athenis: quod supererat, deinde addidit Corinthi: atque ita Romam misit. O hominem suauem, mallet, opinor, Paulum quamlibet magnum itineris facere dispendium, ne quid patiatur autoritas Haimonis, perinde quasi ille uno aut altero in loco labatur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD ROMANOS FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

Vocati sancti, non Nati

VOCATVS & uocatis sanctis.) κλητὸς & κλητοῖς, nomina sunt, non participia, ut superius admonuimus, non perinde quod iam sancti sint, sed quod uocati sint ad sanctimoniam. Quemadmodum indicauit & Ambrosius: Quanquam olim omnes Christiani dicebantur sancti, ad discrimen prophanorum, nec erat titulus uirtutis sed professionis.

Prima lectio Chrysostomi & Theophylacti. *Secūda lectio*

Ipsorum.) Latinius erat, suo. Est autem Græcis duplex couiunctio, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. id est, Suoque & nostro. Porrò sensus nonnihil est anceps. Theophylactus existimat Suo que & nostro, referri posse ad dominum, quia præcessit Domino nostro, deinde repetens addat, Non solum nostro, sed & illorum quicunque inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in commentarijs Græcis nondum uersis, quos in hanc scripsit epistolam, si modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta est ex bibliotheca Prædicatorum apud Basileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. In hac æditione quam nunc quintam damus, consuluimus alios Chrysostomi codices, & comperimus eum ita temperare enarrationem, ut αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, possit uel ad dominum uel ad locum referri, quia sicut unus est dominus, ita una est ecclesia. Quidam simpliciter interpretantur, siue in suis locis in quibus agunt, siue in his in quibus nos agimus. Tertius autem sensus mihi uidetur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior, quem hac lege referam, ut liberum sit lectori nihilo secius quod malit sequi, In quo uis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo: ut intelligas Paulum omnem locum suum ducere, in quo sint qui inuocant nomen domini, quod inter Christianos charitas communia faciat omnia. Nec abhorret ab hac sententia Theophylactus, indicans Paulum obiurgaturum Corinthios ob coortum inter illos dissidium, hac usum parasceue quasi diceret, Si omnium qui quouis loco credunt Christo, una eademque est ecclesia, cur uos eiusdem reipublicæ ciues inter uos dissidetis? Ambrosius uidetur Ipsorum referre ad loca gentium: Nostro, ad Iudæorum: sic enim adscribit, Cum Iudęis ueris iungit et gentes. Nisi mauis inuertere, ut prius ad Iudæos pertineat, Nostro, ad gentes: quod in Iudæa tantum soleat inuocari nomē domini, & Paulus ut gentium apostolus, Nostro, dixerit. Coactius est quod addit Thomas, & hūc sequutus Lyranus: Ipsorum, referri ad episcopos eius loci, quibus licet essent subiecti, non tamen per hoc eximebantur à ditione apostoli. Certe nomen ditionis inauditum fuit inter apostolos.

Tertia Erasmi *Ambrosij sententia* *Thomæ opinio*

Amphibologia

A deo patre nostro & domino Iesu.) Anceps est sensus apud Græcos, propterea quod hic genitiuus referri potest & ad præpositionem ἀπὸ, ut sit sensus, A patre pariter atque à filio pacem proficisci. Et ad nomen Patre, ut accipiamus patrem esse communem Christo & nobis. Priorem tamen sensum sequuntur omnes.

Obscurior sermo

In omnibus.) ἐν παντί. id est, In omni: hoc est, in quauis re. Quanquam id quidem ad sensus integritatem nihil refert, & recte numerum mutauit interpres.

Sicut testimonium.) καθὼς. id est, Quemadmodum. quod ad superiora referendum est. id est, Per quę, siue quibus rebus, nēpe sermone & cognitione. Etenim quo magis illi abundabant dotibus sacris, hoc testatior reddebatur euangelij ueritas. In eum sensum prorsus interpretatur Theophylactus. Nec ab hac sententia multum abest Ambrosius. Thomas pro una uarias inducit sententias.

Vt nihil uobis desit.) ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. id est, Vt non destituamini in ullo dono. Et, Vt, hoc loco non notat finem, sed consequētiam, uelut adeo ut. Item

hoc loco gratia est, non χάρις, sicut paulo superius, sed χάρισμα, quod sæpenumero Donum uertit.

Sine crimine ἀνέγκλητοι

Sine crimine.) ἀνεγκλήτους. quasi dicas, incriminabiles, inculpatos: ab ἐγκαλεῖν, quod est, in ius uocare: & ἔγκλημα, crimen est Græcis, indidem dicta uox. Est autem perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse, quàm innocentem. Siquidem ipsa etiam innocentia non uacat aliquoties crimine.

πιστὸς uarie usurpatur

Fidelis deus.) πιστός. Paulus hanc dictionem uarie usurpat. Nonnunquam πιστοί dicuntur qui credunt, ut ἄπιστοι increduli: aliâs πιστοί, qui sunt bonæ fidei, præstantes quod receperint, ut hoc in loco, teste & Theophylacto, qui fidelem deum, ueridicum interpretatur, ac mentiri nescium. Interim ad rem refertur, ut πιστὸς ὁ λόγος, pro sermone certo & indubitato. Porrò fidelis uocabulum, etiam superiori competere testatur Horatius:

Vnde mihi tam fortem, tamque fidelem.

Loquitur enim de eo, quem certe uolebat superiorem uideri.

In societatem.) εἰς κοινωνίαν. In communionem, siue consortium: licet recte uerterit interpres.

Obsecro uos.) παρακαλῶ. Hortor esse poterat. Quanquam & obsecro satis quadrat, siue obtestor: presertim quia sequitur, Per nomen domini nostri Iesu. Sic enim interpretatur & Theophylactus, Paulum obtestari Corinthios per nomen illud quod omnibus Christo initiatis sacrosanctum esse debet.

Idem dicere, consentire dictis

Vt idipsum dicatis.) τὸ αὐτό. id est, Idem loquamini, hoc est, Consentiatis. Quod ad Romanos scribēs dixit: τὸ αὐτὸ φρονεῖν. id est, Idem sentire, siue ut ille uertit Sapere: quod hæc inter se cognata sint, dissentire animo & dissidere uerbis. Ad hunc modum exponit & Theophylactus. At huius præcepti non meminerunt quidam, quorum alius mordicus tenet Scotisticam sectam, alius Thomisticam, alius Occanisticā, alius Albertisticam. Aliud loquuntur Nominales, aliud Reales, aliud Iurisperiti, aliud Theologi, rursus aliud Transalpini, aliud Cisalpini.

Schismata.) Græcam uocem reliquit: dicere poterat Sectiones, aut dissensiones, aut dissidia.

Perfecti, integri corporis

Sitis autem perfecti.) κατηρτισμένοι. siue ut quidam habebant ἀπηρτισμένοι. quod significat perfectum, ut corpus est, in quo nullum sit membrum mutilum aut mancum aut inæquale, ab ἄρτιος & ἀρτίζω. Vnde nos explicandi causa uertimus. Sitis integrum corpus. Etenim quum dicitur perfectum, uulgus intelligit absolutam uirtutē: de qua nondum agit Paulus apud seditiosos. Si uertissem integri, uisus essem dicere incorruptos ac probos. Monet enim Paulus, ut non solum concordes sint lingua idem loquētes, uerumetiam ut sicut integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadem. Porrò quod dissidet, diuulsum est ac dissipatum, non integrum ac solidum.

Sensus, pro mente

In eodem sensu.) αὐτῷ νοΐ. id est, Eadem mente. In, præpositio posita est pro Per: ideoque ea omissa, sensum eundem reddidimus.

Scientia, pro Sententia deprauatum

In eadem scientia.) αὐτῇ γνώμῃ. id est, Eadem sententia, quod aut mutatum est à librarijs, aut interpres legit γνώσει, sicut habetur in æditione aldina, pro γνώμῃ. Sed hoc mihi uerisimilius est, quum & Grecorum codices consentiant, & in uetustissimis Latinorum exemplaribus habeatur Sentētia pro Scientia, nominatim in exemplari Paulino probatissimę fidei, quodque multorum instar esse possit: rursum in eo quod nobis prębuit collegium Canonicorum Constantiensium. Ad hęc Ambrosius deprehenditur Sentētia legisse, non Scientia, si quis attentius obseruet ea quæ commenti uice subijcit: Perfectos uult eos esse in eodem sensu, quem illis tradiderat, ut non discreparent. Ad illorum enim exemplum quos supra laudat, hos prouocat, ut hoc sentiant ac defendant. Hactenus Ambrosius. Sensum refert ad id quod illis fuerat à Paulo traditum, sententiam ad defensionem. Nam sententia uocatur ferè quæ profertur ac recitatur, sensus apud nos est. Certe palàm pro Scientia, sentētiam legit Hilarius in Psalmum centesimum trigesimum secundum. Rursus Augustinus libro primo contra Donatistas De baptismo, capite decimo, sententia legit, non

Thomas

scientia. Itidem legisse Chrysostomum ac Theophylactum deprehendet qui perpenderit attentius illorum interpretationem. Thomas detorquet sensum ad eam uim animi, qua iudicamus

dicamus de agendis: scientiam qua iudicamus de cognoscendis. Id commentum mihi sanè non admodum arridet, quum mēte potius iudicemus cognoscenda. Neq; enim sensus hic accipi potest pro sensu corporalis organi, qualis est uisus aut auditus. Erroris ansa hinc prębita est, quod paulo superius habebatur γνώσει. ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει. Verum illic loquebatur Apostolus de abundantia scientiæ & eruditionis, hic agit de consensu. At fieri potest, ut non sit eadem scientia, quum mens sit eadem.

Ab his qui sunt Chloes.) Theophylactus Græcus interpres, Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat: ut intelligas eius gentis aliquos fuisse qui Paulo significarint de Corinthiorum dissidio. Quemadmodum ad Romanos scribens dixerat, ἐκ τῶν ἀριστοβούλου, gentiles illius ac familiares intelligēs. Thomas ambigit utrum Chloen uicum facere malit, quæ pertinuerit ad ditionem Corinthiorum, an matronam. Ambigit & Ambrosius homines sint: locus, an fœmina. Etiāsi apud Græcos locorum nominibus addi solet præpositio. Neque enim apud illos receptum est, τοῖς ἐστὶ ῥώμης, quemadmodum apud nos ijs qui Romæ sunt, sed addita præpositione efferunt: ἐν τῇ ῥώμῃ. Certe apud Horatium in Odis, Chloe fœminæ uocabulum est: *Thomæ lapsus*

Me nunc Cressa Cloe regit,
Dulces docta modos, & citharæ sciens.

Miro uero consilio Paulus fidei causa familiæ nomen expressit, at rursus hominum nomina suppresit, ne quid illis conflaret inuidiæ. *Consilium Pauli*

Deo meo.) Meo, apud Græcos non est, nec apud Ambrosium, nec in antiquis exemplaribus, nominatim in Paulino & Constantiensi. Et absolutius est, ut sit deus omnium. Nam quod paulo superius dixit, Gratias ago deo meo: annotatum est à Theophylacto, quod deum omnium communem, affectu quodam summo, suum deum appellarit, & hic annotaturo, si suum dixisset deum.

In nomine meo baptizati estis.) ἐβάπτισα. id est, Baptizaui, primæ personæ, licet constanter refragantibus Latinis exemplaribus: & ad sensum nihil interest. Ex Theophylacti commentarijs non admodum liquet quid legerit, nisi quod coniectura magis eò uergit, legisse ἐβάπτισα, quàm ἐβαπτίσθητε: Subijcit enim, Paulum complures baptizasse, sed in Christi nomine, nō suo. Hac æditione quinta, quoniam ad manum erat Gręcus codex, comperi scriptum ἐβάπτισα, tum apud Chrysostomum, tum apud Theophylactum. Lectionem confirmat Chrysostomi commentarium: Quid, inquit, gloriamini, quod baptizarim: quum ego gratias agam deo, quod id nō fecerim. Certe Augustinus quum aliàs, tum libro aduersus Cresconium tertio, capite undecimo, legit iuxta Græcos. Verum ne quid erres lector, in hac uoce sæpe repetita: in primo loco, Aut in Pauli nomine baptizati estis, consentiunt Latini codices cum Gręcis: in altero loco, Ne quis dicat quod in nomine meo baptizaui, Græci consentiunt, Latini dissentiunt, eo quod quidam legunt Baptizati sitis, alij Baptizaui.

Si quem alium uestrum.) εἴ τινα ἄλλον. id est, Nunquem alium. Nam Vestrum, redundat: nec additur apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum ac Theophylactum.

Non in sapientia uerbi.) ἐν σοφίᾳ λόγου. id est, In eruditione sermonis. Siquidem σοφὸν appellant non solum quod sapit, uerumetiam quicquid elegans est & eruditum. Græcis autem placebat Eruditio, sicuti Iudæis miracula ac prodigia. Et In pręposítio, loco Per, posita est, & Hebraica figura dictum est, In sapientia sermonis: pro eo quod erat, Erudito sermone, siue per eruditum sermonem. Porrò quum λόγος sermonem significet potius quàm uerbum, cur hoc in loco libuit abuti uerbo? Et mox ad eūdem modum, uerbum enim crucis, neque enim hic significatur dei filius. Vbi & illud obiter annotandum, hic geminum addi articulum, ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ. quo sit euidentior discretio huius sermonis de cruce simplicis & compositi, suoq; congruentis argumento, à sermone philosophorum & rhetorum fucato compositoq;. *Sapientia, pro Eruditione* *Articuli uis*

Vt non euacuetur.) ἵνα μὴ κενωθῇ. id est, Vt non fiat inanis. Nam inane dicitur quod nō est solidum, sed specie blanditur. Illud obiter annotabis optime lector, quàm solicite curarit diuus Paulus ut euangelium Christi purissimum esset ab omnibus humanis adminiculis, ne quid inde sibi uendicare posset hic mundus, adeò ut nec eloquentiam uoluerit ad- *Doctrina Christi pura*

Sermo apostolicus incompositus

iungere, aut eruditionem humanam. At his temporibus quum oneremus Christum opibus, negocijs prophanis, honoribus, imperijs, exercitibus, uoluptatibus, & quibus tandem non? solam eloquentiam execramur. Et hac una in parte uel anteimus apostolos, nam illi simpliciter dixerunt, sed cordate, sine lenocinijs, at rursum sine spurcitia, sine portentis: inaffectate loquuti sunt, sed prudenter: & ut paucis dicam, quemadmodum alio modo potentes erant ac diuites, alio modo nobiles & inclyti, ita diuerso modo tum eruditi, tum eloquentes.

Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis, nam Græce est, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν. id est, Nobis autem qui salutem consequimur. Apud Ambrosium ita legitur, His autem qui salui fiunt, dei uirtus est, omisso ut apparet, ἡμῖν.

Dei uirtus est.) δύναμις. Vt opponatur infirmitati & impotentiæ: quod Corinthij diuitijs essent insolentes, quemadmodum Romani tumebant imperij gloria & laude bellica.

Paulus sequitur Septuaginta

Perdam sapientiam sapientium.) Testimonium est apud Esaiam capite uigesimonono, quod suo more adduxit, non iuxta ueritatem Habraicam, sed iuxta Septuaginta: licet in sensu nulla sit discrepantia. Sic enim habet Hebraica ueritas: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium illius abscondetur. Septuaginta sic, Et perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium abscondam.

Et prudentiam.) τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν. id est, Intelligentiam intelligentium: si quis ad uerbum reddat.

Vbi scriba?) γραμματεύς. id Theophylactus ad Iudæos referri putat, apud quos sapientiæ professio penes scribas erat, alioqui γραμματεὺς ad uerbum Literatorem sonat: unde & literatus dicitur. Neque enim Scriba simpliciter is dicitur Hebræis, qui scribit, sed qui consultus de rebus perplexis, ex oraculis scripturarum sacrarum respondet, quemadmodum annotauimus in Euangelijs. Sumptum apparet ex Esaiæ capite trigesimotertio, ubi iuxta Hebraicā ueritatem ita legit Hieronymus: Vbi scriba? ubi legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum? Iuxta Septuaginta ad hunc modum legimus: ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; ποῦ εἰσιν οἱ συμβουλεύοντες; ποῦ ἐστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς συστρεφομένους μικρὸν καὶ μέγαν λαόν; id est, Vbi sunt grammatici? ubi consultores? ubi est qui numerat eos qui nutriunt paruum & magnum populum?

Disputator

Vbi inquisitor?) συζητητής. id est, Disputator. ad uerbum sonat Conquisitor: nam συζητεῖν, est disputare. Atque ita legit Ambrosius. Itaq; scriptum comperi in exemplari Paulino & Constantiensi. De hoc uerbo nonnihil admonuimus in Euangelijs: Vbi est scriba? ubi est legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum?

Nonne stultam fecit.) οὐχὶ ἐμώρανεν. id est, Nonne stultificauit, siue infatuauit, ut ita loquamur, fatuum enim & sapidum pugnant inter se.

Gentibus autem stultitiam.) ἕλλησι δέ. id est, Græcis autem. quo nomine solet omneis complecti, qui Iudæi non essent.

Ipsis, pro iisdem

Ipsis autem uocatis.) αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Dilucidius erat, Sed ijsdem uocatis: ut intelligas utriusque gentis Christianos, quibus ex æquo Christus probatur. Quum unus utrunque sit, quod utraque gens requirebat. Quid quæris Iudæe? Signa. hic est dei uirtus. Quid tu Græce? Sapientiam. hic est sapientia patris æterni. Nam id sensisse Paulum testantur & Græci interpretes.

Stultitia dei

Quod stultum est dei.) ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀσθενές. id est, Stultitia dei & infirmitas dei: ut adiectiuum in genere neutro positum intelligatur uice substantiui nominis. Annotauit hunc locum Augustinus in opere De doctrina Christiana, libro secūdo, capite decimo tertio, ostendens in hac interpretatione: licet absit solœcismus, non abesse tamen amphibologiam, quod incertum sit an Hominibus, sit dandi casus, an auferendi: quasi dicas, stultum est tibi, sed stultius huic. Id incommodi uitari posse putat, si uertas, Fortius est quàm homines, & sapientius est quàm homines. Atque ita sanè refert libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimotertio. Cæterum si interpres uertisset ad uerbum: Sapientius & fortius est hominum, duplex fuisset incommodum: non solum enim admisisset solœcismum, uerum etiam amphibologiam: quod peruerse poterat accipi, quod

Amphibologia

stultum

stultum est hominum, sapientius esse quàm dei, & infirmum hominum, fortius quàm dei. Porrò stultitiam & imbecillitatem dei, uocat prædicationem crucis, siue quod ea res stulta & imbecillis uideretur impijs, siue quod ad ineffabilem illam dei sapientiam ac potentiam, hæc quodammodo stulta esset & imbecillis. Vt enim omnes iustitiæ hominum coram deo sunt ueluti pannus mulieris menstruo fluxu pollutæ, ita uniuersa mortalium sapientia, si componatur ad incogitabilem illam ac cœlestem sapientiam, stultitia quædam dici possit. Nec est quod abominemur hunc sermonem, Stultitia dei: quam nō horruit Augustinus epistola centesima secunda, scribens ad hunc modum: Hæc stultitia dei, & stultitia prædicationis multos contrahit ad salutem. Si deus demisit se ad nostram imbecillitatem, ut fortes redderet, quid nouum si se demisit ad nostram stultitiam, ut ex stultis redderet sapientes?

Videte enim.) βλέπετε γάρ. Tametsi Græca uox anceps est, tamen sensui magis congruit Videtis, quàm modus imperatiuus Videte. Nec enim admonet ut uideant quod sciebant, sed quod perspicuum erat, trahit in argumentū. Ambrosius Græcam uocem ancipitem, ancipiti Latina explicat, legens, Intuemini enim fratres. Theophylactus interpretatur per imperandi modum, atque item Chrysostomus: quum tamen huic enarrationi magis congruat indicandi modus. Apostolus enim citat ipsos Corinthios testes eorum quæ dixit. Ipsi uidetis inter uos esse electos, qui iuxta mundum stulti sunt & contempti. Sensus tamen eôdem recidit.

Vt confundat.) καταισχύνῃ. id est, Pudefaciat, aut suffundat, potius quàm confundat: nam confundi dicitur, qui perturbatur. *Confundat, pro Pudefaciat*

Vt confundat sapientes.) Mirum est cur Paulus non seruauerit utrobiq; generis similitudinem. Nam ad stulta opponit sapientes, non σοφά, id est, sapientia siue docta: & tamen in cæteris reddit neutrum genus, fortia, & non fortes.

Et ea quæ non erant.) καὶ τὰ μὴ ὄντα. Quum ante dixisset, ἐξουθενημένα. hoc est, Pro nihilo habita, siue ad nihilum redacta, Hebraica figura rem auxit, quemadmodum et in superiori epistola, uocat ea quæ non sunt tanquam sint: non esse intelligens quæ sint contemptissima, siue perditissima. Vnde nihili hominem dicimus, nullius precij hominem. *Non sunt quæ contēptissima sunt*

Vt ea quæ sunt destrueret.) καταργήσῃ. quod aliquoties uertit, Euacuaret. Est autem antiquare & uelut obliterare: ut frequenter iam admonuimus.

Omnis caro.) πᾶσα σὰρξ. Mollius erat, Vlla caro. Quod & ipsum Hebraica figura dictū est. Siquidem hic carnem pro homine posuit, ut superius animam: Omnis anima potestatibus sublimioribus: & cætera.

In conspectu eius.) Græcis est Dei, pro Eius. Atq; ita sanè scriptum comperimus apud Chrysostomum ac Theophylactum. Quanquam exemplaria Græca uariant. Sunt enim quę habeant αὐτοῦ, pro θεοῦ, licet hoc ad sententiam perpusillum referat.

Ex ipso autem.) ἐξ αὐτοῦ γάρ. potest accipi, Ex eodem enim: hoc est, nec ex diuitibus, nec ex sapiētibus: sed sine discrimine ex eodem. Id mollius esset, si adderetur articulus τοῦ αὐτοῦ Etiamsi Ambrosius refert ad patrē, atque item Theophylactus: ut sit sensus, Non est quod alius aliū oderit aut fastidiat, omnes ex eodem patre nati estis, nempe filij dei: idq; per Christum. Quo loco palàm indicat Theophylactus, præpositionem ἐν poni loco διά, quod nos & aliâs indicauimus. *Ipso, pro Eodem*

Qui factus est nobis.) Hoc perinde sonat Græce, quasi dicas, Cœpit nobis esse sapientia, uel fuit nobis sapientia. ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία. Velut illud, Ante me factus est, id est, Cœpit esse prior me.

Qui factus est nobis sapientia.) Post Sapientia, Græci habent ἀπὸ θεοῦ. id est, à deo: quod in nostris aliquot exemplaribus non legitur, quum habeatur apud Ambrosium, & in exemplari Paulino. Ambrosius etiam interpretatur, atque item Theophylactus indicat non sine causa adiectum, à deo. Ne quis addubitet in nostris ubi deest, incuria scribarum omissum esse. *Deest in nostris*

Vt quemadmodum scriptum est.) Non dubium est quin Hieremiæ capite nono: Hæc dicit dominus, Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitijs suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire

& nosse me, quia ego sum dominus qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra: hæc enim placent mihi, dicit dominus.

EX CAPITE SECVNDO.

Varia lectio IN sublimitate.) καθ' ὑπεροχήν. id est, Iuxta eminentiam. nam hoc uerbo usus est Ambrosius. Nec est In, apud Grecos, sed κατά, Iuxta, aut simile quippiam. Ambrosius legit, Cum eminentia. Paulinus codex habebat, Per sublimitatem sermonis.

Testimonium Christi.) Dei, est apud Græcos, non Christi: idq́ perspicuum est ex interpretatione Theophylacti: Dei, inquit, testimonium uobis pronunciaturus, id est, Christi mortem. Ambrosius legit, Prædicans uobis mysteriũ dei: nec ita legit solum, uerum etiam interpretatur. Vnde diuerso uidetur usus exemplari Græco, Siquidem apud illos inter μαρτύριον & μυστήριον nonnulla uocum affinitas est.

Non enim iudicaui me scire.) οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. id est, Non enim iudicaui ut scirem aliquid. Fortassis Iudicaui, refertur ad consilium ueniendi. Siquidem Græci interpretes dissimulant huius articuli uim τοῦ, qui præponitur uerbo infinito. Aut, quod magis arridet, Iudicaui, posuit pro Aestimaui: uelut in epistola superiori, Alius iudicat diem ad diem. Sensus igitur erit, Non æstimaui me alicuius pretij, ob id quod scirem aliquid inter uos: & cætera. Nam ubi causa significatur, solet in his subaudiri ἕνεκα, ut sit sensus, ἕνεκα τοῦ εἰδέναι. Certe Hilarius libro De trinitate decimo, citans hunc locum non addit pronomen Me.

Non in persuasibilibus.) πειθοῖς, id est, Suasorijs, & ad persuadendum appositis. & σοφίας sæpe doctrinam significat, ut iam admonuimus.

In, pro per In ostensione spiritus.) ἐν ἀποδείξει. quod propemodum sonat Ostentationem. Nam rhetores ἀποδείξεις uocant orationes, quas ostentandi ingenij gratia recitant auditoribus: quod genus extant aliquot Luciani & Apuleij. Mathematici quoque uocant ἀπόδειξιν, ubi rem picturis ostendunt: & dialectici syllogismum è principijs rem certam colligentem, ἀπόδειξιν appellant. Paulus ἀπόδειξιν appellat, quum ipsa re præstatur ac declaratur spiritus apostolicus.

Stultitia Christi Sapientiam autem.) Ex hoc loco apparet quid Paulus senserit, quum tribueret deo stultitiam, nimirum ad collationem huius sapientiæ quam loquebatur inter perfectos: ne quis alteram illam sententiam arbitretur omnino reijciendam, quam proximo capite recensuimus.

Principes huius seculi Neque principum huius seculi.) ἀρχόντων. Quod quidam interpretati sunt dæmones, reclamante Chrysostomo simul & Theophylacto: qui principes exponunt philosophos, oratores, & alioqui doctos, qui olim in republica regnabant. Nam quod Origenes homilia in Matthæum quarta, principes huius seculi uult esse dæmones, quibus pater ob salutem humani generis tradiderit filium, per quos deinde traditus sit in manus impiorum hominum, mihi sanè uidetur paulo coactius, licet ea sententia placuerit Ambrosio. Porrò quod apud ethnicos erant oratores & philosophi, hoc apud Iudæos scribæ & pharisæi. Qui destruuntur, καταργουμένων, uidetur referri posse ad utrumque, huius seculi, & principum, quæ abolentur: ut intelligamus utrumque abolendum, & seculum hoc, & huius seculi principes.

Ordo lectiõis uariat sensum In mysterio quæ abscondita.) Græcis Absconditam, non pendet ab ijs uerbis quæ proxime præcedunt, In mysterio. quasi dixerit, reconditam in mysterio. Sed loquimur, inquit, non propalam, aut passim, ne simus offendiculo, sed secreto: nec inter quoslibet, ne rosas obijciamus porcis, sed inter perfectos: neque quamlibet sapientiam, quam alij philosophi publice profitentur, sed arcanam illam & reconditam, atque, ut ita loquar, retrusam. Id ita esse arguit articulus Græcus additus participio, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Atque ita legisse uidetur, quisquis fuit qui libros Origenis transtulit aduersus Celsum. Sic enim adducit hoc testimonium: Sapientiam autem loquimur in perfectis, sapientiam uero non huius seculi, nec principum huius mundi qui destruuntur, sed loquimur dei sapientiam in mysterio quod absconditum est, quod prædestinauit: & cætera. Neque secus legit Augustinus in collectaneis Bedæ: nisi quod Græcis est, Quæ abscondita est: non, Quod absconditum.

Ad eundem

Ad eundem modum adducit Hieronymus præloquens in tertium commentarium, in epistolam ad Galatas Sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quę abscondita est. Atque ita scriptum comperi in uetustissimo codice Paulino. Consentiebat uterque codex è Constantia nobis suppeditatus. Neque secus adducit hunc locum Ambrosius libro De fide, tertio, capite tertio. Conuenit enim ut quæ sunt arcana, non palàm effutiantur, sed secretò ijs qui digni sunt communicentur.

Nunquam dominum gloriæ.) οὐκ ἂν, est Græcis: hoc est, Nequaquam. Id quod incuria librariorum uideri poterat immutatum, ni tantus esset nostrorum codicum consensus. *Nunquã, pro Nequaquam*

Sicut scriptum est.) ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. id est, Sed sicut scriptum est, ut coniunctio connectat sermonem cum superioribus: Non loquimur sapiẽtiam huius mundi, sed ea loquimur quæ nec oculus uidit, nec auris, & cætera. Porrò quod mox præcessit: Quam prædestinauit deus. ἣν προώρισεν. rectius est Præfiniuit, siue præordinauit; uidelicet suo tempore reuelandam, ne rem putarent nuper inuentam.

Quod oculus non uidit.) Rectè quidem admonet Laurentius, uerbum singulare Descendit, uertendum fuisse in plurale, propter nomẽ neutri generis. Atq; ita citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum aduersus Ruffinũ, ascenderunt, non ascendit, ἀνέβη. & Quę, non quod. Eandem scripturam comperi in altero exemplari Constantiensi miræ uetustatis. Verum magis mouet articulus postpositiuus ἃ in initio sermonis: nam is reddit orationem inabsolutã, tam apud Latinos quàm apud Græcos, nisi subaudias Sunt. Eiusmodi sunt, quæ præparasti. Quanquam huiusmodi quædam & aliàs apud Paulum licet reperire: nisi interpres pro ἃ legit ὅτι, aut nisi quis coniunctionem, quod, de suo adiecit: aut nisi placet quod proximo indicauimus loco. Faber legisse uidetur δὴ pro δὲ. Verum uideo δὲ referri ad id quod præcessit: Nemo principum seculi huius nouit, sed nobis reuelauit. Porrò testimonium hoc Paulus sumpsit ex sexagesimo quarto capite Esaiæ, sententiæ magis exprimens ueritatem, quàm uerba annumerans. Nam illic iuxta ueritatem Hebraicam ita legitur, A seculo nõ audierunt, nec auribus perceperũt Oculus non uidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te. Apostolus legisse uidetur, למחבב לו. quod est Diligentibus se, per ב beth, à uerbo חבב quod est uehementer dilexit. Septuaginta uero per כ caph, à uerbo חכה quod est, Expectauit. Pręterea apud Hebręos est pronomen tertiæ personæ לו sicut apud Apostolum αὐτόν. *Ascendit, pro Ascenderunt* *Paulus ex Hebraica ueritate citat*

His qui diligunt illum.) τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. id est, Diligentibus se. Apud Septuaginta non uerba solum diuersa sunt, sed sensus ipse plurimum ab hoc discrepat, Sic enim legitur, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεὸν πλὴν σοῦ, καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς ὑπομένουσιν ἔλεον. id est, A seculo non audiuimus, neq; auribus percepimus, neq; oculi nostri uiderunt deum absq; te, & opera tua quæ facies expectantibus misericordiam. Atq; ad eum modum adducit Hilarius libro De trinitate quinto. Vnde fuerunt qui locum hũc ex apocryphis Iudęorum peterent, sed uehementer refragante Hieronymo. Sanè hic unus est inter paucos, quos Paulus adduxerit ex Hebraica ueritate, licet sensum magis expresserit, quàm uerba annumerarit. *Paulus Hebraicam ueritatem sequens*

Etiam profunda dei.) καὶ τὰ βάθη. id est, Etiam profunditates. Quanquam id quidem ad sensum perparui refert.

Quis enim scit hominum, quæ sunt hominis?) τὰ τοῦ ἀνθρώπου. Quod Augustinus libro De ciuitate dei primo, nõ ineleganter explicuit. Quid agatur in homine, uertere poterat. Et statum hominis, aut res hominis.

Sed in doctrina spiritus.) Græce sic habet, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. id est, Non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctis spiritus sancti: ut subaudias, uerbis. Doctis autem hoc loco nomen adiectiuum, non participium: & genitiuus Sapientiæ, ad Doctis, refertur magis quàm ad Verbis. Quasi dicas, Non in uerbis callentibus humanam sapientiam, sed in uerbis peritis spiritus: hoc est, quæ habent doctrinam spiritus, quæ numinis afflatu contigerit. In paucis Græcorum exemplaribus scriptum erat, διδακτικοῖς. quod uerbum aliàs Paulus usurpauit actiue, uelut in epistolæ ad Timotheum secundæ, capite secundo. πρὸς πάντας διδακτικόν. id est, Erga omnes paratum ac propensum ad docendum. Ad eundem modum hic legas licebit, *Doctis spiritus pro doctis à spiritu*

non

non in uerbis quæ doceant humanam ſapientiam, ſed quæ doceant ſpiritum dei. At mihi magis probatur, ut hic intelligamus ſermonem apoſtolorum nõ conſtare doctrina humana, ſed afflatu diuino. Nam huiuſmodi θεοδίδακτοι dicuntur, id eſt Diuinitus docti. Id quanquam eſt aliquanto durius citra compoſitionem, tamen ita Ioannes extulit in euangelij ſui capite ſexto: καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. Quo loco certum eſt diuinitus afflatos intelligi. Ambroſius ſenſum magis exprimit, quàm reddit uerba, legens ad hunc modum: Non in doctrina uerborũ humanæ ſapientiæ, ſed in doctrina ſpiritus. Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus, ſentit ea quæ didicerit Paulus à ſpiritu. Id Auguſtinus exprimens, legit in epiſtola centeſima quinquageſima: Non in doctis humanæ ſapientiæ uerbis, ſed docti ſpiritu. Quid hic dicent theologi quidam, ut ſibi uidentur, qui tradendo ſacras literas, nihil crepant, niſi philoſophiam Ariſtotelicam?

Spiritualia comparantes.) συγκρίνοντες. id eſt, Conferentes, componentes: ne quis accipiat Comparare, pro Parare. Nec enim ad homines refertur Spiritualibus, ſed ad res: quibus accommodandam putauit Paulus eloquentiam item ſpiritualem, ne uideretur abſurdum, cœleſtem illam philoſophiam, humanis uerborum ornamentis commendari. Nam quod admonet Theophylactus de ſacramentis euangelij, cũ ueteris inſtrumenti ſacramentis conferendis, ut uerum eſſe fateor, ita parum exiſtimo quadrare ad huius loci ſententiam. Appoſitiora ſunt quæ ſcribit Chryſoſtomus, ad confirmandũ Euangelium non eſſe opus humana philoſophia, ſed ſufficere ſibi ſcripturam: uelut ad probandum, quod Chriſtus natus ſit de uirgine, aut mortuus reuixerit: non adhibendæ ſunt philoſophorum rationes, ſed uel oracula typicq; ueteris inſtrumenti, uel miracula. Qui in paradiſo creauit arbores abſq; ſemine, qui Adam creauit ex argilla, Euam è coſta uiri, terram è nihilo, ei facile fuit è uirginis ſubſtantia creare corpus humanum, aut mortuum reddere uitæ, quicquid enim in ſcripturis eſt, ſpirituale eſt, quia ab eodem ſpiritu proditum.

Sermo rei aptus & perſonis

Animalis autem homo.) ψυχικός. Velut animum, hoc eſt, affectus ſequens humanos. Etenim quum Paulus hominem diuidat in treis partes, carnem, animam, et ſpiritum: hic animæ uocabulo, pro carne uidetur abuſus.

Tres hominis partes iuxta Paulum

Stultitia enim eſt illi.) Eſt, pluratiue erat uertendum Sunt: ut intelligas ea quæ ſunt ſpiritus, illi eſſe ſtultitiam. Fefellit interpretem uerbum ſingularis numeri, ſed quod uice pluratiui poſitum eſt.

Duplex ſenſus

Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται. id eſt, Dijudicatur. quod uerbum mox ſæpius uertit Iudicatur. Rurſum hic Examinatur, erat dicendum multitudinis numero: ut ſubaudias quæ præcedunt: nempe, Ea quæ ſunt ſpiritus. niſi ὅ, τι ſit articulus, non coniunctio Quòd. ut hic ſit ſenſus, Non poteſt intelligere ea, Spiritualiter dijudicari, quum ſit ipſe carnalis. Et tamen Ambroſius accipit ſingulari numero.

Excuſſum uaticinium

Sicut ſcriptum eſt, Quis enim cognouit.) Sicut ſcriptum eſt, in Græcis codicibus non inuenio, nec in uetuſtiſsimo codice Donatiani. Conſentiebat uterque codex è Conſtantia miſſus. Cæterum teſtimonium quod ſine nomenclatura retulit, eſt apud Eſaiam capite quadrageſimo. Quanquam Paulus expreſsit potius quàm appendit uerba. Siquidem Septuaginta uerterunt ad hunc modum, indicante Hieronymo: τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο; id eſt, Quis nouit mentem domini? & quis conſiliarius eius fuit? Iuxta ueritatem Hebraicam ita tranſtulit Hieronymus, Quis adiuuit ſpiritum domini? aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtendit illi? cum quo inijt conſilium, & inſtruit eum? Porrò quod Paulus ait συμβιβάσει, Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus interpretatur διορθώσει. id eſt, Corriget, ſiue corripiet. quod equidem nõ admodum probo. Cæterum quod Hieronymus uertit Adiuuit, Paulus cognouit, Hebraice eſt תִּכֵּן. Quod Hieronymus uertit Spiritum, Paulus Mentem, apud Hebræos eſt רוּחַ.

Aut quis inſtruxit eum?) ὃς συμβιβάσει αὐτόν; id eſt, Quis inſtruet, aut docebit eum? Donatiani codex habebat, Qui inſtruat eum? non multum diſsidens à Græcis. Suffragatur exemplar utrumq; Conſtantienſe. Quanquam Græcis ambiguum eſt, Qui, pronomẽ utrum ad mentem referatur, an ad dominum. Tametſi ipſe malim in eam legi ſententiam, in quam legunt omnes: Quis cognouit mentem domini? qui inſtructurus ſit illum? Quod ut fieret euidentius explicuerunt per coniunctionem diſiunctiuam. Videri poterat referre

eam

eam sententiam, quæ est capite Sapientiæ nono: Quis enim hominum poterit scire consilium dei: aut quis poterit cogitare quid uelit deus? Ac paulo post. Sensum autem tuū quis sciet? nisi apud Hebræos liber Sapientiæ extra canonem esset. Vnde satius est, ut quemadmodum ostendimus, ad Esaiam referamus testimonium.

Nos autem sensum.) νοῦν. id est, Mentē. & tenemus magis, quadrabat quàm, habemus: ut accipiamus domini mentem perfectis esse cognitam.

EX CAPITE TERTIO.

Quasi spiritualibus.) ὡς, Vbique est: quod iste nunc quasi uertit, nunc tanquam: per tanquam, recte uertisset ubique. Quanquam hic quoque sermo iuxta rationem grammatices habet nōnihil imperfectum, plenus erat futurus, si dixisset, Non potui uobis loqui tanquam spiritualibus, sed loquendum fuit tanquam carnalibus. Distinctio

Tanquam paruulis in Christo.) ὡς νηπίοις. νήπιος, significat infantem adhuc pusillum et stultum, parumque prudentem, potissimum ętate. Poterat igitur dicere, Infantibus in Christo. Porrò datiuus hic paruulis, ad superiora pertinet, hoc est, ad loqui, non ad id quod sequitur, Lac potum dedi: id quod ex Græco liquet sermone. Atque ita distinctio seruatur in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Non potui uobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam paruulis in Christo. Quę distinctio si placet, subaudiendum est Loquendum erat.

Non escam.) Aut ferenda est ἀκυρολογία, aut aliquid subaudiendum est, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρῶμα. quod ad uerbum ita sonat: Lacte uos potaui & non cibo. Quis autem potat hominem cibo? Vnde Theophylactus enarrans addit προσήνεγκα. id est, obtuli: ut hoc ad cibum pertineat. Nos quo sermonis absurditatem effugeremus, ita uertimus Lactis potu uos alui, non cibo. In uetustiore codice Constantiensi tantum erat, Lac uobis dedi, non cibum. Absurditas sermonis

Sed ne nunc quidem potestis.) ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε. id est, Imò nec adhuc nunc potestis. Quanquam id nihil ad sententiam.

Zelus & contentio.) Græci ita ponunt: ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι. id est, Aemulatio & lis & seditio.

Nonne homines estis?) Et hic pro homines, Græcis est, σαρκικοί. id est, carnales. Tametsi in castigatioribus exemplaribus nostris scriptū reperio carnales, uelut in Paulino consentiente utroque Constantiensi. Atque ita subinde adducitur ab Augustino, quum aliâs frequenter, tum libro de Continentia capite quarto, quemadmodum legimus apud Græcos, consentiente Græcis Ambrosio. Nam mox sequitur, Et secundum hominem ambulatis: quæ pars parum apte cohærebit cum superiore, Homines estis, quum idem bis diceretur. At paulo post, homines uocat, idem tamen intelligi uolēs, Ego quidem sum Pauli, ego uero Apollo, nonne homines estis? Varia lectio

Quid igitur est Apollo?) Quis, est Gręce: non Quid. τίς. sed refragantibus nostris omnibus: et haud scio an Gręci legant deprauate, præsertim quum sequatur, Itaque neque qui plantat est aliquid. Quid enim posuit, pro cuius momenti: ut alibi dicit, Ea quæ non sunt, pro ijs quæ nullius sunt precij. Ita legisse Chrysostomum subindicat illius interpretatio. Et Apollos est nominandi casus, non Apollo, ἀπολλώς, cuius genitiuum facit Apollo. Apollos

Eius cui credistis.) ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε. id est, Nisi ministri per quos credidistis, hoc est, non autores fidei uestræ, sed ministri duntaxat. Atque hanc scripturam comperimus apud Chrysostomum ac Theophylactum. Ad sensum haud magni refert.

Et unicuique sicut dominus dedit.) Hic sermo parum est absolutus, nisi legas, prout unicuique dominus dedit. Consimilem huic ostendimus in epistola ad Romanos capite duodecimo: Et unicuique sicut diuisit deus mensuram fidei. Sermo imperfectus

Vnum sunt.) ἕν εἰσιν. hoc est, Idem sunt, & nullius discriminis. Quantum ad hoc quod uterque alienum agit negocium, neuter suum, ut ab ijs uel autoribus debeant sibi cognomentum asciscere, & factionibus inter se dissidere. At si diuus Paulus ita stomachatur aduersus Corinthios quod ab his mutuarentur cognomina, à quibus baptismum acceperant, & Christi mysterijs primum erant initiati, quid diceret de nostræ tempestatis factio

nibus, qua mille cognomentis, mille cultibus, ceremonijs, regulis inter sese dissident, qui uocantur religiosi? Quibus ex rebus quantum Christianæ concordiæ nascatur inter hos, non libet hic commemorare.

Dei enim adiutores sumus.) συνεργοί. Cooperarij legit Augustinus. Ambrosius legit operis participes, uelut explicans Græcam uocem.

Dei agricultura.) θεοῦ γεώργιον. id est: Dei agricolatio. Estis, uerbum tantum apud Græcos apponitur in proxima orationis parte, Dei ædificatio estis. Atque ita legit Ambrosius.

Vt sapiens architectus.) ἀρχιτέκτων. Qui princeps & autor est fabricæ. Nam in iaciendo fundamento summum est negocium. Hic σοφὸν, plane posuit pro docto & scito.

Locus uarie expositus Fœnum, stipulam.) καλάμην. id est, Culmum. Illud obiter admonendum, quod dixit, aurum, argentum, & lapides pertinere ad pios: lignum, fœnum, stipulam, ad improba facta: ut palàm est ex primo libro Hieronymi aduersus Iouinianum. Tribus enim duraturis in igni, tria opposuit peritura, si ignis inciderit. Neque secus adducit Origenes, homilia in Exodum sexta: Triplex namque est, inquit, etiam bene agendi uia. Nihilominus enim uel opere, uel cogitatione, uel uerbo boni aliquid agitur. Hoc etiam significat & Apostolus, quum dicit, Qui autem ædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides preciosos, triplicem bonorum indicās uiam: subiungit nihilominus triplicem etiam malorum quum dicit, ligna, fœnum stipulam. Hęc ideo dixit, quod sint qui hęc non ad mala & bona opera, sed bonorum operum gradus referant. Nec admodū ad rem pertinet, huc purgatorij mentionem admiscere. Quandoquidem diem posuit pro perspicua operis inspectione. Nam noctu & quæ bella sunt displicent, & quæ fœda placent, diei certiora sunt iudicia. Deinde ignem posuit pro exacta exploratione. Quin & illud annotauit Ambrosius, non esse dictum, saluus erit per ignem, sed quasi per ignem, ut similitudinem intelligas esse non rem. Atqui apud inferos, aiunt esse uerum ignem materialem. Denique nec Gregorio displicet hic sensus, ut per ignem intelligamus afflictionem temporalem, diuum Augustinū ut apparet sequuto, qui lignum, fœnum, ac stipulam, interpretatur manente syncera fide, amorem rerum temporalium, ignem, molestiam deferentium ea, quæ perperam dilexerūt, nec de gehenna, nec de purgatorio faciens mentionem. Neque uero nouum est in scripturis, ignem accipi pro afflictione huius uitæ, uelut in Psalmis, Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Quod si quis urgeat, per ignem intelligendum pœnas gehennæ aut purgatorij, quomodo qui superstruxerunt aurum & lapides preciosos dicuntur per ignem examinari, æque atque illi qui superstruxerunt lignum, fœnum, ac stipulam? Coactius est, quod quidam lignum, fœnum, stipulam, interpretantur peccata uenialia: ut stipula significet culpas omnium leuissimas, quibus opponunt plumbum. At plumbum minus est graue quàm aurum, & æque purgatur igni atque aurum. Iam quum Græcis sit καλάμη, id est, culmus, quid persuasit istis culmum esse leuiorem fœno? Aut quî factum est, ut quum in bonorum ordine, quod optimum est, primum obtineat locum: quod uilissimum est, postremum: in malorum ordine, quod minime malum est, extremum habeat locum? Ignis igitur uocabulo iudicium exactum significatur, quod ubi prodiderit errorem, sequitur afflictio pœnitentiæ. Hic sensus conuenit cum dicto Petri, epistolæ primæ capite primo, Vt probatio uestræ fidei preciosior sit auro, quod per ignem probatur. Item euangelicæ sententiæ, de ijs qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Neque uero sum nescius, locum hunc ab Augustino & ueteribus, Thoma præcipue, torqueri ad uarios sensus, quos omneis excutere non est huius instituti. Mihi ut simplicissimus maxime placet, si accipiamus de doctrina apostolorum Paulo succedentium. Ille bonum posuerat fundamentum, uideant, inquit, cæteri quid superstruant. Si digna Christo, durabit opus, etiam in luce conspectū: sin Iudaismum adiunxerint, fallent quidem ad tempus, cæterum patefiet illorum impostura, simul atq; uero iudicio perpendi cœperint. Atq; hos sequutus tantum operæ luserit, cogeturq; destructo quod ædificatum est, aliud superstruere. Id quod euenit in Romanis & Galatis, quos Paulus iterum parturijt Christo. Atq; hanc sententiam sequitur diuus Ambrosius, Ne quis meum somnium esse suspicetur: Opus, inquit, quod ardere dicitur, mala doctrina est. Idem in uerbis quæ sequuntur, pœnam

Vera germanaq; interpretatio

nam ignis interpretatur excussionem ac refutationem falsæ doctrinæ. Et aliquanto post: Sed quum dicit, inquit, sic quasi per ignem, ostendit saluum quidem illum futurum, sed pœnas ignis passurum, ut per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perfidi æterno igni in perpetuum torqueatur, ut aliqua parte operæprecium sit credidisse in Christum. Semper enim erubescat necesse est, qui se uidet falsum defendisse pro uero. Et simili modo semper fiduciam habebit dei, qui abiecto falso, sequutus est uerum. Ex his palàm est Ambrosium non sentire de igne purgatorio apud inferos, sed de correctione huius uitæ, ac de pudore qui consequitur agnitũ errorem. Ab Ambrosiano commẽto non omnino dissentit is cuius extant in omnes epistolas Paulinas scholia, Hieronymi titulo. Theophylactus de gradibus bonorũ ac malorum operum interpretatur, subindicans alijs uideri: ligno significari leuioris culpæ commissa, grauiora per fœnum, grauissima per stipulam, alijs contra. In bonorum ordine primum locum dedit auro, proximum argẽto, tertium lapidibus preciosis, de marmoribus enim ac similibus sentit opinor, non de gemmis, quibus nemo struit ædificium. Consentaneum est eundem ordinem seruatum in his quæ non ferunt ignem. Vt doctrina leuius recedens à uero sit lignum, quæ longius abest, fœnum, quæ longissime, stipula. Ioannes Chrysostomus ex hoc apostoli loco arripit occasionem probandi gehennã esse sempiternam, quod id temporis apparet multos fuisse, qui crederent gehennæ supplicia aliquem habitura finem, quem errorem hauserunt ex Origenistis, atq; hac fiducia peccabant licentius. Quibus ut terrorem incutiat, hunc apostoli sermonem detorquet huc, ut per fundamẽtum intelligamus fidem, per superstructiones operationes bonas aut malas. Verum hoc agit argumentis parum solidis, ut hoc commentum uix probabile sit esse Chrysostomi. Vult autem apostolum, his uerbis sternere uiam ad insectandas Corinthiorum libidines: atque ex ijsdem uerbis colligit suppliciorum æternitatem, quibus recẽtiores colligunt sensum contrarium. Saluus erit ipse, sed sic quasi per ignem. Quomodo pronunciãtur futuri salui, qui traduntur æternæ morti quæ est gehenna? Hic uir ingeniosus excusat, scripturam interdum uerbis malum declarantibus abuti in bonam partem, quemadmodũ legimus captiuitatem optabilem, & mortificationem bonam. Itidem hic intelligi uult, saluus per ignem, cruciabitur in igni, sed non absumetur ab igni. Hoc commentum quis non statim uidet esse durum? Quis autem sic loquitur, Saluus erit, sed sic quasi per ignem: pro eo quod erat, Aeterno igni cruciabitur, sed ipse non absumetur? Quid igitur agit illa exceptio, sed sic, quæ sonat eum fore saluum aliquo modo, sed non absque cruciatu? Quid porrò sibi uult, quasi, quæ uox similitudinem declarat, non ueritatem? Mihi uerisimile fit, aut hæc esse adiecta ab alio, aut Chrysostomum ad territandum duræ ceruicis populum hac interpretatione fuisse abusum. Nec tamen interim usquam fit ulla purgatorij mentio. Cæterum ut & hoc obiter annotem, Apostolus uidetur alludere ad locũ qui est apud Esaiam capite primo: Et erit fortitudo uestra ut fauilla stupæ, & opus uestrum quasi scintilla, & accendetur, utercq; significat inanem fiduciam perituram, sublato opere cui fidebat.

Dies enim domini.) Domini, additum est à scriptore, siue ab interprete uolente sermonem facere explanatiorem, quũ apud Græcos non sit, atq; adeò in Paulino exemplari non erat adscriptum, sed posterior quispiã diuersa manu adiecerat in margine. Theophylactus nec legit, nec interpretatur, etiamsi interpres Latinus hoc addidit de suo. Nox ignorantiæ multa celat, dies retegit, uidelicet cum erumpens & emicãs ueritas, factis ac rebus ipsis sese declarat. Sed tamen articulus facit propemodum, ut de certo die debeat accipi, ἡ γὰρ ἡμέρα quasi dicas, Nam ille dies. *Additum* *Reuelatur*

In igni reuelabitur.) Reuelatur est præsentis temporis, ἀποκαλύπτεται, ut sensus sit absolutus, omne opus igni perspicuum fieri, Nam duo uerba futuri temporis inter se respondent, declarabit & probabit: cæterum reuelatur, annectitur superiori uerbo Nam dies ille declarabit, opus huius aut illius per ignem aperiri ac patefieri quale sit. Siquidem interpres, quia, posuit pro quod: etiamsi apud Græcos non liquet, ὅτι coniunctio sit, an articulus postpositiuus pro ὅ, τι.

Vniuscuiusque opus.) Hic Ambrosius legit, Qui facit hoc opus, manifestus erit: si modo codex mendo uacat.

Detrimentum patietur.) ζημιωθήσεται, id est, Damno afficietur. Veniam consequen-

tur utcunque, si resipiscant, cæterum nihil auferent præmij qui luserunt operam.

Violauerit, disperdet.) φθείρει, φθερεῖ, id est, Destruit, destruet. iucunda uocum allusio. Et idem uerbum uariauit interpres, sed recte, quod apud Latinos non responderet allusio. Est enim Græcis φθείρω corrumpo, ut corrumpitur uirgo, aut res sacra: est & perdo. Malim enim perire allusionem, quàm quod uertit Hilarius in commentario Psalmi sexagesimi quarti: Si quis templum dei corruperit, corrumpet & hunc deus. Et hanc fuisse priorem lectionem testatur Augustinus contra epistolam Manichæi capite trigesimonono: sed lectorem offensum uerbo Corrumpet, mutasse in Disperdet, quum fateatur Græcis esse Corrumpet.

Quod estis uos.) οἵτινές ἐστε ὑμεῖς. id est, Qui estis uos, sicuti paulo superius, Quod est Christus Iesus, siue qui est Christus Iesus: uti comperio in uetustissimis exemplaribus. Tametsi hoc nihil ad sensum. Testimonium adductum est ex Iob capite quinto.

Stultus fiat ut sit sapiens.) Cum Græcis sit γινέσθω & γένηται, fortassis utrunque uertendum erat eodem uerbo, Stultus fiat, ut fiat sapiens: siue stultus sit, ut sit sapiens.

Comprehẽdo Comprehendam.) ὁ δρασσόμενος. id est, Qui comprehendit. Est enim δράσσεσθαι, fugientem è cursu reprehendere, manuq; iniecta capere. Ambrosius legit, reprehendam, uerbo sanè eleganti, sed ambiguo. Reprehendit enim & qui carpit.

In astutia eorum.) Eorum, referendum est ad sapientes: unde Latinius erat Ipsorum, ut accipiamus stulte sapientes, sua ipsorum astutia fuisse captos ac reuictos, dum ipsa re comperiunt, sapientiam suam nihil profuisse ad ueram felicitatem.

Omnia enim uestra sunt.) Non repetitur secundo loco Enim, & officit sententiæ. Iteratur enim hęc particula confirmandi gratia, quasi diceret, Omnia, inquam, uestra sunt. Hoc loco consentit Ambrosius cum Græcis.

EX CAPITE QVARTO.

Episcopi, dispẽsatores doctrinæ mysticæ DIspensatores ministeriorum.) μυστηρίων. id est, Mysteriorum, siue arcanorum: consentientibus omnibus, etiam Thoma, præter paucos codices deprauatos, sed tamen euulgatissimos. Et melius erat Aestimet, quàm Existimet: non enim ad hunc modum quisquam loquitur Latine, Existimas me ut regem, sed existimas me regem. Nec agitur de existimatione, sed æstimatione. Non enim uult Paulus apostolos pluris fieri, quàm fieri debeant ij, qui rem administrant alienam. Et dispensatores hic œconomi uocantur, qui administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Duplex lectio Hic iam quæritur.) ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται. id est, Quod autem superest quæritur, siue deinceps, siue posthac quęritur. Interpres legisse uidetur ὧδε, non ὃ δὲ, id est, Hic, non Quod autem: sed magno consensu refragantibus Græcis omnibus. Proinde lectoris est deligere, utram lectionem sequi malit. Nos quod in Græcis codicibus reperimus, uertimus, ne Latina discreparent à Græcis. Quæritur, autem hoc loco significat Spectatur, siue requiritur: nam fides in œconomo potissimum spectari solet, autoritas penes dominum est. Porrò In dispensatoribus, rectius erat quàm Inter dispensatores. Neque enim hoc inter œconomos disputatur, sed ab illis requiritur.

Paulus impolitus in lingua Græca Aut ab humano die.) Hunc locũ alicubi citat Hieronymus, ut ostendat Paulum non admodum elegantem fuisse in lingua Græca, sed quædam Cilicum more dixisse: nam Cilix erat Tarsi natus. Hic quum nihil esset contumeliose dictum in Paulum, tamen magnis tragœdijs exagitauit quidam hunc locum, ex hoc declarans, me nihil prorsus intelligere omnium quæ lego uel apud Hieronymum, uel apud alios ecclesiæ doctores. Ob huiusmodi calumnias Hieronymi uerba subscribam ex epistolæ ad Algasiam, quæstione decima: Illud, inquit, quod crebro diximus, etsi imperitus sermone, nõ tamen scientia: nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ ueritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim et reconditos sensus lingua non explicat. Et quum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone: quem quum in uernacula lingua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis uiri in lege doctissimi, seipsum interpretari cupiens inuoluitur. Nónne palàm hic fatetur Hieronymus Paulum minus calluisse Græcam linguam quàm Hebraicam, quod alteram didicisset

cisset à maioribus & à doctissimo præceptore, alteram è commercio Cilicum. Nónne comprobat hic quod aliâs ostendi Paulum imperite loqui, ob inscitiam sermonis Græci? Porrò qui puro sermone non potest eloqui quod sentit, nónne utcunque eloquitur sermone parum eleganti, parumque puro? Ac mox Hieronymus ostendit, illum ex idiomate Cilicum multa dixisse: quod genus sunt, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, pro humano iudicio, & ἀνθρώπινον λέγω, quum quid dicit humilius parumque perfectum, & οὐ κατενάρκησα ὑμᾶς, quum quis alteri grauis imminet, & καταβραβεύειν, ubi quis in certamine præripuit alteri præmium iniuste. Hæc Hieronymus ita uult esse dicta Paulo, ut Vergilio dictū est sceleratum frigus. Neque uero me fugit hæc uarie uafreque scribi ab Hieronymo, nec excutio quātum apud me ualeant hæc quæ scribit. Tantum indico me non temere indicasse locum. Si Paulus non potest explicare pure quod sentit, aut ipsius imperitia fuit in causa, aut ipse sermo parum expolitus, aut res ipsa. Sed rem explicat in Hebræa lingua in qua fuit disertissimus, superest ut aut Cilicum lingua minus fuerit elegans, aut eam minus calluerit Paulus. Et utrumque fuisse uerum subindicat Hieronymus, quum & fateatur Paulum imperitum fuisse sermonis Græci, non quod more uulgari non potuerit loqui, sed quod animo declarando defuerit sermo purus & elegans, & ostendat quædam esse peculiaria eius gentis in qua natus est, quibus abusus sit ad explicandum utcunque quod senserat. Neque uero contra me facit, si Tarsus prodidit aliquot eruditos uiros, Aratum & Oppianum: quasi uero non & Scythia nobis dederit Anacharsidem. Nō refert ubi natus sis, sed unde didiceris. Neque qui scribunt, utuntur omnibus quæ uulgaris habet sermo. Nam & ætate Ciceronis uulgo quędam ferebātur, à quibus ipse abstinet. At Pauli sermonem fuisse uulgarem, nemo puto negauerit. Disertius autem dicturus erat, opinor, si Athenis cum Demosthene, Platone et Isocrate uersatus fuisset, & purius quæ senserat, eloqui potuisset. Vtinam deus det mentem meliorem ijs qui huiusmodi sycophantijs & suum perdunt ocium & alienum. Cęterum ut paulo superius diem dixit, pro iudicio, quo modo alibi sæpe diem domini uocat, ita hic humanum diem dixit, pro iudicio humano, reis enim dies dicitur.

Calumnia depulsa

Aratus Oppianus

Nihil enim mihi conscius sum.) An Latine dicatur, nihil sum conscius, quemadmodū dicitur, non sum id nescius, non satis apud me liquet, Gręce uerbum est, nihil mihi conscio Sic & Horatius.

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα.

Itaque nolite.) ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε. id est, Ne ante tempus aliquid iudicetis. Augustinus legit, Nolite ante tempus quicquam iudicare: quum alijs aliquot locis, tum explanans Psalmum octogesimumoctauum: item ad Probam uiduam de orando deo.

Transfiguraui in me & Apollo.) μετεσχημάτισα. id est, Transfiguraui, hoc est, aliorum personam in nos duos transtuli, & sub persona nostra de malis dispēsatoribus loquuti sumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accusandi casu debet accipi, In me & in Apollo. Atque hic nonnulli Latini codices habent mendose, Vt in uobis discatis, secundæ personæ, pro nobis, primæ.

Persona aliena in Paulo

Ne supra quàm scriptum est.) Græce paulo diuersius est, μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. id est, Non supra id quod scriptum est, sentire, id est, de uobis ipsis sentire: quemadmodum crebro iam indicauimus, Ne unus pro uno infletur aduersus alterum. Est autē sermo perturbatior, uerum dilucidior erit, si unus pro uno, pertineat ad singulos discipulos ac pręceptores, ut hic infletur nomine Apollo, ille nomine Pauli, hic nomine Cephæ: & quod sequitur, Aduersus alterum, pertineat ad Christianos inter se discordantes, ob studia præceptorum, qui mos esse solet contentiosis. Quandoquidem unus pro uno, positum est pro, alius pro alio, siue ut melius dicam, alius de alio siue super alio. Illud nouum, quod ἵνα μὴ indicandi modo adiungitur, nisi forte pro φυσιοῦσθε deprauatum est φυσιοῦσθε, aut nisi uariat hic quoque synæreseos ratio, sicut in alijs nōnullis. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus congeminatur μὴ, in nonnullis semel duntaxat ponitur.

Obscurior locus

Quis enim te discernit?) διακρίνει. id est, Dijudicat. Diuus Augustinus in epistola ad Valentium, ac rursus in libro ad eundem De gratia & correptione: item libro ad Bonifacium

cium contra duas Pelagi. epistolas cap. VII. interpretatur, discernit, pro separat à massa Adæ: qui sensus pius quidem est ac uerus, quanquam hic Paulus non agebat de peccato primorum parentum, sed aduersus illos disputabat, qui se cæteris præferebant, quod essent à præcipuis apostolis baptizati, quum baptismus sit æqualis omnium. Ita sanctus Ambrosius. Et Theophylactus, discernit, interpretatur Iudicat, ψηφίζει. addens hominum iudicia falli. Chrysostomus hanc particulam dissimulat. Cæterum διακρίνειν, in sacris literis aliquoties usurpatur pro dubitare, siue hæsitare, nonnunquam pro anteponere: quemadmodum διαφέρειν, interdum sonat differre, interdum excellere, uelut huius epistolæ capite undecimo, non dijudicans corpus domini, μὴ διακρίνων. quod enim alijs præferimus, separamus à turba. Hoc ideo admoneo, quod hic Paulus loqui uidetur de primoribus, quos non patitur se cuiquam præferre, eo quod si quid habent supra cæteros, ex sese non habent. Si ς quod est in τίς, transferretur in finem uerbi, διακρίνει, sensus esset commodior, τί σε διακρίνεις. id est, cur te ipsum tanquam præstantiorem à uulgo segregas?

Sine nobis regnatis.) Regnastis, est Græce ἐβασιλεύσατε. & utinam regnetis, βασιλεύσατε, id est, regnassetis. Quanquam in huiuscemodi Græci nonnunquam præteritis pro præsentibus abutuntur. Verti poterat, Regnum consequuti, siue adepti estis, & consequuti sitis.

Interpres laudatus Tanquam morti destinatos.) ὡς ἐπιθανατίους. id est, Obnoxios morti. Quanquam interpres belle uertit. Sentit enim de ijs qui iuxta morem Romanum inclusi caueis, spectante populo bestijs obijcebantur.

Spectaculum sumus.) θέατρον, id est, Theatrum: quod tamen & apud Græcos à spectando dictum est. Atque apud ueteres nocentum supplicium spectaculi uice exhibebatur populo, uelut homo commissus cum leone aut urso. Vocem Græcam usurpauit Hieronymus enarrans caput epistolæ ad Galatas quartum, simul admiscens similitudinem de fabularum actoribus, quibus hoc unicum est studium, ut populo placeat fabula. Mutabat, inquit, Paulus uocem suam, & in histrionum similitudinem, factus est siquidem theatrum mundo & angelis & hominibus: habitum in diuersas figuras uertebat, & uoces, non quod id esset, quod se esse simulabat, sed quod id tantum uideretur esse, quod cæteris proderat. Nemo dubitat quin hæc pie Hieronymus, sed quas calumnias excitaret quidam, si hæc dixisset Erasmus: Paulus histrioni comparatur, & simulare dicitur: sed quid sit histrio, non intelligitur, & ex simulando, calumniam struit simulator.

Nobiles, ignobiles.) ἔνδοξοι, ἄτιμοι. id est, Gloriosi & infames, siue clari & obscuri, aut in precio habiti & contempti. Nec enim hic nobilis est eadem uox, quæ superius fuit εὐγενὴς & ἀγενής. Nam illa ad genus referuntur, hæc ad famam & opinionem. Nec est in uerbis Græcis illa παρονομασία, nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοῦμεν. Non habemus certam sedem. Vnde nos uertimus, Incertis uagamur sedibus. Est autem una tragicarum imprecationum, τὸ ἐπὶ ἀνέστιον.

Maledicimur, & benedicimus.) Participia passiua præsentis temporis, interpres reddidit per uerba, adiecta coniunctione. λοιδορούμενοι, διωκόμενοι, βλασφημούμενοι. id est, Dum meledicimur, siue conuitijs afficimur, dum persequutionem patimur, dum blasphemamur.

Peripsema qd sit Græcis Purgamenta huius mundi.) Huius, pronomen non additur apud Græcos.

Omnium peripsema.) πάντων περίψημα. Interpres Græcam uocem reliquit, quam Laurentius putat uerti potuisse, puluis uestigiorum. Græca scholia dicunt περίψημα esse reticulum, quo sudantes se abstergunt, alij soleæ suppactum corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abijcitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripsema apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est nauci, quisquiliæ & sterquilinum. Addit Suidas ita uocari solere hominem iugibus obnoxium malis. Theophylactus putat idem esse, περικάθαρμα & περίψημα, nempe ἀποσπόγγισμα, id est, id quod abstergitur, περιψᾶν enim esse abstergere. Nec Chrysostomus ullum facit discrimen. Hesychius adijcit: Græcis & precium quo redimitur captiuus aut uita cuiuspiam, περιψήματα dici, denique quod omnium pedibus conculcatur. Dicũtur & ἀντίλυτρα & ἀντίψυχα, id est, re

demptiones

demptiones, quum uita uita redimitur, ueluti legimus de Admeto & Alceſtide. Ambroſius explanans Pſalmum, Beati immaculati, ſermone octauo, refert his uerbis: Tanquam luſtramenta huius mundi facti ſumus. Omnium luſtramenta uſque adhuc, quod Latinis quæ purgantur, luſtrari dicantur. Ac mox idem Ambroſius, luſtramenta, purgamenta interpretatur. Luſtramenta autem non ſimpliciter dicuntur purgamenta, ſed ea per quæ fit aliorum expiatio. Enarrator Pluti Ariſtophanici refert, olim homines qui in peſtilentia, fame, aut alio quopiam malo quod denunciabat iram numinis, ad expiandam ciuitatem immolabantur dijs, καθάρματα ſolere uocari: quem morem ait & apud Romanos obtinuiſſe, ſentiens, opinor, Decios, & Quintum Curtium. Seruius exponens Maronis carmen ex Aeneidos tertio:

Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames?

admonet, auri famem, ſacram dictam ex more Gallorum. Quum enim Maſsilienſes peſte laborarent, unus ſe ex pauperioribus offerebat alendum anno integro publicis & purioribus cibis, poſtea uerbenis ueſtibusq́ ſacris ornatus circunducebatur per urbem cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala ciuitatis, & ſic proijciebatur. Huius autorem hiſtoriæ citat Petronium. Quin & Suidas indicat ueterem fuiſſe morem, ut ſi quid mali premeret, quotannis unum aliquem in mare proijcerent, ueluti Neptuno ſacrificantes, addebant hæc uerba: περίψημα ἡμῶν γενοῦ. Eſto noſtrum peripſema, id eſt, ſalus, ſiue redemptio. Verum an tale quippiam Paulus ſenſerit, neſcio. Certe nullus ueterum interpretum attingit hunc ſenſum. Nec inficior Paulum interdum exempla collationesq́ ducere à rebus ethnicorum, uelut à pugilibus, à ſtadijs, à militia: ſed publicis, & quæ ſine graui crimine peragi poſſunt. A latronibus, ueneficis, & impijs ritibus, nunquam traxit exemplum ad bonos mores. Iam an hoc exemplum immolandi hominem fuerit perpetuum apud eos quibus ſcripſit Paulus, neſcio, mihi non fit uериſimile. Ad hæc, ſi Paulus diceret ſe uictimam in hoc datam, ut repurget mundum omnibus malis, uideretur ſibi arrogare quod Chriſti proprium eſt: etiam ſi pio ſenſu dici poſſet martyrum mortes fuiſſe quodammodo ſupplementum eorum, quæ pro nobis paſſus eſt Chriſtus, quod in illis Chriſtus patitur: & Paulus optat anathema fieri pro fratribus: & in ſecunda Epiſtola non recuſat ſuperimpendi pro Corinthijs. Eſt & alius ſcrupulus, quod Paulus nõ uocat ſe catharma, numero ſingulari, ſed περικαθάρματα, ut per ſimilitudinem ad res proiectas pertineat potius quàm ad hominem. Quod autem ſe uocat περικαθάρματα mundi, & omnium περίψημα, eò pertinet, ne quid offendat eos ad quos ſcribit, quibus erat chariſsimus: ſed quæ paſſus eſt apud illos, maluit ciuitati publicoq́ nomini imputare. Id annotauit Chryſoſtomus. Scholiaſtæ ſum functus officio, iudicium penes lectorem eſto. Mihi Paulus his uerbis extremum ſui contemptum, apud homines pietati nondum initiatos, ſignificare uidetur. Siquidem Plinius libro trigeſimoſecundo, capite ultimo, purgamenta uocat quę mare reijcit in littus. Quum enim de piſcibus dixiſſet, Præter hæc, inquit, purgamenta aliqua relatu indigna, & algis potius annumeranda quàm animalibus. Nec ideo uoces hæ perdunt natiuam ſignificationem, ſi aliquando ad homines transferuntur, ueluti cothurnus nõ deſinit ſignificare cothurnum, ſi quis lubricæ fidei cothurnus dicitur. Quanquam & Paulus ſe non ſine tropo purgamenta dixit & peripſema: quemadmodum hominem ſordidum, Terentius dixit ſterquilinium.

Non ut confundam.) οὐκ ἐντρέπων. id eſt, Non confundens. Quanquam melius erat ſuffundens, aut rubore ſuffundens: ſiquidem ἐντρέπεσθαι dicitur Græce, cui ſuum probrum ingeritur, ut ipſe ſemet agnoſcat: hinc enim dicta uox eſt.

Chariſſimos.) ἀγαπητά. Quod ita perpetuò ferè transfert, quum ſit Dilectos: niſi quod ſuſpicor id data opera factum, quod ea uox Græcis plus quiddam ſignificat, quàm nobis Dilectus.

Si decem milia.) μυρίους. Quod aliquoties decem milia ſignificat, aliâs ingentem numerum: pro quo Latini abutuntur mille aut ſexcentis, μυρίους igitur dixit pro quamlibet multis. Et pædagogi ſerui erant, quibus patres liberorum moderandorum curam mandabant: unde Græca uox dicta eſt. Multum autem intereſt inter pædagogum & patrem. Pædagogus ſæuit pro imperio: pater etiam uitam, ſi neceſſe ſit, impendit. Decem milia

Rogo ergo.) παρακαλῶ. Quod plerunque uertit obsecro. Atque ita legit Ambrosius, nonnunquam adhortor.

Imitatores mei estote.) γίνεσθε. Quod uerti poterat &, fiatis. Quum enim dixisset genuisse uos, adiecit. Igitur imitemini me, quo perspicuum sit uos esse uere filios meos, id fiet si me parentem expresseritis. Nam ut eleganter inquit Flaccus,

Laudantur simili prole puerperæ.

At multo magis laudantur simili prole patres.

Additum Sicut & ego Christi.) Hæc particula nec apud Græcos additur, nec apud Ambrosium, in exemplari Paulino, diuersa manu subnotatum erat in margine, uelut adiectum ab alio quopiam: licet ita legat Thomas Aquinas & interpretetur. In codice Donatiani, non additur nec in duobus quos exhibuit Constantia. Adscriptum uidetur ex capite undecimo huius epistolæ, Imitatores mei estote: & illic additur, Sicut ego Christi. Quanquam illic aptius congruit, præcesserat enim, Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei, sicut et ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant: atque huic respondet quod mox sequitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi. Sētit idem quod scripsit ad Romanos capite decimoquinto, Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmiorum sustinere, & non nobis placere: unusquisque uestrum proximo suo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me. Cæterum haud scio, an quemadmodum dicimur renasci in Christo, siue per Christū, ita legatur Christus genuisse nos deo. Sic enim interpretatur Aquinas.

Filius meus charissimus.) ἀγαπητός. Dilectus, de quo modo meminimus.

Tanquam non uenturus sim.) ὡς μὴ ἐρχομένου. id est, Tanquam me non ueniente ad uos, seu tanquam non ueniam. Quanquam hoc uerbum inuenitur aliquoties in significatione futuri. Et Hebraico tropo dixit, In uirga: pro eo quod Latinius diceret, Cum uirga, aut per uirgam.

EX CAPITE QVINTO.

Fornicatio pro scortatione siue stupro, an Latinũ uerbum

INter uos fornicatio.) Fornicari, pro illicita uti libidine, & fornicationem pro stupro: nondum apud idoneos autores reperi, licet fornicem pro lustro sciam inueniri. Nos aliquando stuprū, aliquādo scortationem uertimus. Siquidem à scorto dicta Græcis πορνεία.

Qualis nec inter gentes,) Deest in Latinis codicibus, ὀνομάζεται. id est, Nominatur. Nec erat ociosa huius uerbi emphasis, quod hoc libidinis genus non solum non committeretur inter ethnicos, uerum ne nominaretur quidem: quod annotauit & Theophylactus, etiamsi parum pudens uidetur hyperbole, nisi mauis Nominatur, simpliciter positum pro Auditur. Quanquam & sic hyperbole locus est, quum inter ethnicos audiantur turpiora: nisi Paulus negat audiri, quod rarum est. Certum est nec apud Ambrosium, nec apud Thomam, nec apud Augustinum, nec in peruetustis exemplaribus addi: unde puto nostram lectionem esse synceram, etiamsi Græca sensu nihil discrepant.

Paulus imperitus Græce Absens corpore, præsens autem,) Hoc est quod quodam in loco annotauit Hieronymus, Paulum ob imperitiam Græcanici sermonis aliquoties non reddere has inter se coniunctiones μὲν & δὲ, per quas Græci plerunque connectunt orationis partes. Mollius erat, Corpore quidem absens, spiritu uero pręsens: & tamen in Græcis autoribus probatæ elegantiæ, licet reperire similem orationis formam.

Eum qui sic operatus est.) τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον. id est, Eum qui sic hoc fecit, siue magis perpetrauit. Id quod mox ad eundem repetit modum. In nonnullis Græcorum exemplaribus prior pars non addit οὕτως, sed posterior. Ambrosius in posteriore legit, Iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est, quum in priore legat, qui hoc opus fecit: unde coniectare licet, apud Græcos ex utraque utrique nonnihil additum fuisse, τοῦτο ex priore, & οὕτως ex posteriore.

Additum in Græcis

Congregatis uobis & meo spiritu.) συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. id est, Conuocatis, siue congregatis uobis & meo spiritu. Faber Stapulensis amicus noster hunc

hunc locum mutauit, uolens συναχθέντων deduci à συνάχθομαι, cuius in hac quidem parte non subscribo iudicio, etiamsi aliâs eruditissimo pariter ac diligentissimo uiro lubens assentior, & reclamant quum alia, tum Græca scholia. Ad hæc interpretes, quos ego uiderim, omnes: qui testantur Paulum hoc ideo dixisse, ut ostenderet hanc tam seueram sententiam non profectam ab ipso proprie, sed à communi ecclesiæ consensu: nam & synagoga hinc dicitur παρὰ τὸ συνάγω, quod est congrego, siue conuoco. Porrò addidit, Et spiritu meo: quod ipse corpore tum non esset præsens, sed spiritu duntaxat adesset in ea sententia pronuncianda.

Fabri excussa sententia

Cum uirtute domini nostri Iesu Christi.) σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου. Incertum utrò referatur ad participium ne Congregatis, an ad Tradi hominem satanæ. Ambrosius uidetur ad participium referre: ut intelligamus concilium illud ex tribus constare, ex Pauli decreto, ex consensu multitudinis, ex autoritate Christi. Alioqui σὺν præpositio Græcis nonnunquam non comitem, sed fautorem & adiutorem sonat, ut σὺν ταῖς μούσαις, Musis adiuuantibus. σὺν τῷ θεῷ, id est, Deo fauente. De uirtute quę hic potestatem aut uim significat, nō probitatem, crebro iam admonuimus.

In diem domini nostri Iesu Christi.) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. id est, In die domini Iesu, nec additur Christi. Rursum diem appellat iudicium, ut indicatum est antea.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.) Hieronymus in epistolam ad Galatas libro tertio taxat interpretem, quod perperam uerterit: citans hunc locum & emendat ad hunc modum, Modicum fermentum, totam conspersionem fermentat. Ego uero maluissem dicere, & paululum fermenti, quàm modicum fermentum, quod quælibet fermenti pars fermētum sit, ut quæuis aquæ pars, aqua. Iam si Nouum testamentum habemus ab Hieronymo restitutum, ut quidam autumant, quomodo taxat hic quod nos legimus?

Hieronymus taxat interpretem

Non est bona gloriatio uestra.) Augustinus contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite secundo, indicat in quibusdam codicibus, maxime Latinis scriptum fuisse, bona est gloria uestra, quod εἰρωνικῶς accipi uult.

Totam massam corrumpit.) Quod hic massam uertit, mox conspersionem transtulit, Græce φύραμα. ea est farina aqua conspersa siue temperata, à uerbo φυρᾶν, quod significat miscere, ueluti cum argilla humore maceratur, farina liquore aquæ olei ue, aut aliud simile. In hunc sensum conspersio inuenitur apud probatos autores. Quanquam & massulas salis legimus apud Columellam. Interpres mutauit, quum nihil esset cur foret affectanda uarietas.

φύραμα conspersio

Pascha nostrum.) Deest pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. id est, Pro nobis immolatus est, & cætera: sed reclamantibus omnibus libris nostris quibus hac in parte, ut dicam ingenue, magis accedo.

Superest in Græcis

Itaque epulemur.) ἑορτάζωμεν. id est, Festum agamus diem: ita sanè uertit interpres Origenis homilia in Leuiticum quinta: Solent autem ij dies solennibus epulis celebrari.

Et nequitiæ.) καὶ πονηρίας. Quod significat & malitiam & uersutiam. Duo proposuit κακίας καὶ πονηρίας, quibus respondent, quæ postea sequuntur εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας, nam malicia opponitur synceritati, uersutia ueritati, hoc est, simplicitati: sic & Ambrosius. Vt synceritas mundam uitam faciat, ueritas omnem fraudem excludat.

Sed in azymis.) Azymi uocem, quam ubiq; relinquit, infermentatum uertere poterat, aut expers fermenti: subaudiendum autem, opinor, panibus, ἐν ἀζύμοις. Deinde explicans quid dixerit infermētatum, adijcit synceritatis ac ueritatis, perinde quasi dixisset, hoc est, infermentatis celebrare pascha nostrum, syncero ueroq; esse animo erga omnes.

Commisceamini fornicarijs.) πόρνοις. id est, Scortis: est enim uox quæ communis sit cuiuis corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solum puellæ, sed & catamyti: etiamsi sunt, qui uelint πόρνον, & scortatorem dici, non solum scortum. Putant autem dictum à πέρνω, quod est uendo, id quod magis competit in scorta: & πορνοβοσκοὺς Græci dicunt lenones, quos Itali uulgo uocant ruffianos. Cæterum quod dixit commisceri, Græce est συναναμίγνυσθαι, quod accipi potest denuo commisceri: ut significet eos id facere solitos antequã initiati essent Christo. Et Commisceri, nō solum est habere rem cum illis, uerũetiam habere consuetudinẽ et commerciũ, idq; inculcat quũ adijcit οὐ πάντως τοῖς πόρνοις

Fornicarij, ne scio an Latina uox

νοῖς τοῦ κόσμου τούτου. quod intelligeret difficillimum esse uersari inter tot illecebras eius regionis, nec pellici in peccatum. Quanquam non me fugit alium sensum adduci à plerisque ueterum, nimirum hunc, Paulum nō uetare quo minus habeant consuetudinem cum ethnicis inquinatis, alioqui totam Græciam esse relinquendam, sed ut uitarent si quis Christianam religionem professus, esset huiusmodi. Nam quod dixit mundi huius, nō est accipiendum quasi sit alius mundus. Mundum hunc, Græciam intelligit, ac præcipue Corinthum huiusmodi uoluptatibus corruptissimam. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt Græci commentarij qui illi inscribuntur, & huic consentiens Theophylactus: is sermonem ordinat in hunc modum, Scripsi uobis paulò ante in hac epistola, ne commisceamini scortatoribus aut scortis, quum dicerem expurgādum uetus fermentum. Quod tamen nolim ita accipi, quasi iubeam uitari consuetudinem omnium scortatorum huius mundi. Sed si quis dictus frater, sit eiusmodi, hic adeò uitādus est, ut nec cibum cum eo capi uelim. Lyrensis docte exponit fornicarios huius mundi, qui communiter, inquit, uocantur ribaldi. O grauem diuiuæ scripturæ interpretem. Si tamen hoc ab illo scriptum est, ac non potius ab alio quopiam maleferiato adiectum.

Mundus, de Græcia dictū

Lyranus

Non utique.) καὶ οὐ πάντως. Et non omnino, siue in totum: ut intelligas ab omnibus abstinendum: siue quod placet Ambrosio, ut sit exponentis, non abstinēdum à fornicarijs huius mundi, sed à fratribus, hoc est à Christianis fornicarijs, inter quos erat is, quem iubet tradi satanæ, hoc est, eijci è contubernio cæterorum Christianorum, quo magis pudore corrigeretur. Nam erant fortassis, qui crederent uitandos duntaxat ethnicos scelerosos, Christianos autem non uitandos. Paulus contrà, iubet uitari fratres, cum ethnicis non prohibet cibum capere. Ad hunc sensum faciunt quæ sequuntur: Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Quanquam ut ingenue fatear, totus hic sermo mihi uidetur perturbatior, ac Delium aliquem natatorem desiderans. Præsertim quum mentionem faciat idololatriæ, quam uerisimile non est tum inter Christianos fuisse. Illud opinor non opus esse ut admoneam, commisceri hic non pertinere ad coitum, sed ad uitæ consuetudinem.

Delius natator

Alioqui debet.) ἐπεί. id est, Quoniam siue quandoquidem: quod hic subinde transfert alioqui, & aliquoties apte, nimirum quoties subest tacita exceptio, quemadmodum & hic accipi licet. Nam si id fieri non possit, abstinendum omnino à scortis omnibus Græcanicis: id si non potestis, fugiendum potius è tota Græcia. Aut, non in totum ueto consuetudinem cum improbis, alioqui si id conemini, fugiendum sit ex hoc mundo, quum tales nusquam non sint.

Debueratis ex.) ὀφείλετε. id est, Debetis: legitur apud Græcos per o paruum, magno sanè Grecorum codicum consensu. Quandoquidem debetis exisse, siue exire ex hoc mundo, quando non conuenit commisceri scortatoribus. Duriusculum est quod interpretatur Ambrosius, satius esse mori & decedere ex hoc mundo, quam habere rem cum sceleratis: etiamsi Græci interpretantur de relinquenda Græcia, ut sæpe iam dictum est. Si non licet alia ratione effugere commercium scortorum & scortatorum, satius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id non audet ab illis exigere, quod tamen malit. Illud certe exigit, ne commisceantur, hoc est, ne familiarem cum illis agant consuetudinem, ceu uitijs illorum fauentes, & ideo sequitur, Nunc autem scripsi uobis, hoc est mitius. Apparet interpretem & Ambrosium legisse ὠφείλετε per ω mega. Cæterum ut & de meo, superiorum studijs nonnihil adijciam, mihi uidetur ὀφείλετε, hoc loco esse signum optantis, positumq; pro εἴθε, id est, utinam, siue ó si. Additur interdum altera dictiuncula, εἴθ' ὤφελον & ὡς ὤφελον. Quum per o micron scribitur ὄφελον optantis est, sine discretione personæ aut numeri. Alioqui si non sitis temperaturi à commercio talium utinam potius exissetis ex hoc mundo, & quouis exulatum abissetis. Thomas Aquinas pro uno sensu multos producit, ut est fœcunda ignorantia: quorum primus est, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, si uelitis omnium malorum uitare consuetudinem, profugiendum erat ex hoc mundo, quum mundus undique malis sit refertus. Alter hic est, Nihil erat opus super hac re commoneri, quandoquidem à baptismo iam ultro à mūdo semoti estis. Tertius sic habet iuxta Ambrosium. Præstabat mori quàm cum scelerosis habere consuetudinem. Hugo Carrensis addit quartum, Debebatis ex hoc mūdo exisse, id est, cōfugisse ad re-

Aquinatis sententiæ

Carrensis interpretatio

ad religionem, sic enim appellat uitam monasticam. Sed omnium maxime placet Chrysostomi interpretatio, ut intelligamus Paulum explicare quid sensisset, quum literis suis iuberet illos fugere commercium & consuetudinem scortatorum, rapacium, & eorum qui simulacris immolarent. Id quum perperam intellectum, durius uideretur Corinthijs, ait sese non hoc iussisse, ut ab ethnicis scelerosis abstinerent: quod licet optandum esset, tamen fieri nō posset, quum ubique sceleratorum hominum plena essent omnia, sed quoad liceret ab istiusmodi Christianis abstinerent: ideoq; uelut obiter interijcit, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, utinam id esset quod opto, ut in totum huiusmodi consortia possitis uitare. Nunc quoniam frustra opto, quod fieri non potest, illud scribo quod ante scripsi, ut Christianos tam fœdis uitijs infames arceatis à uestro contubernio, partim ne ipsi uideamini factis illorum assentiri, partim ut illi pudore correpti resipiscant.

Si is qui frater nominatur.) Hic Latini addunt de suo, Inter uos: quæ duo uerba non sunt in Græcis codicibus, nec apud diuum Ambrosiū, nec in codice Donatiani, nec utroq; Constantiensi. Iam quanquam ad sensum non magni refert, Græce est: Si quis frater nominatus, aut quum frater nominetur, ut subaudias uerbum substantiuum Est, aut fuerit. Nisi malumus uideri participium, uerbi uice positum, ὀνομαζόμενος pro ὀνομάζεται. Sic enim habebat uetustissimus codex Paulinus: Si quis frater nominatur inter uos fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, & cætera: ut nominatur, adiungatur ijs quæ sequuntur, scortator, idololatra, auarus. Nam Græci referūt ad superiora: ut intelligamus eum qui sit eiusmodi probris obnoxius, titulo duntaxat esse Christianum, quum Christianismus uerus sit innocentia uitæ. Quin & illud expende lector, utrò referenda sit hæc orationis pars, Si is qui frater nominatur, & cætera, ad superiora: an ab illis absoluta, pertineat ad ea quæ sequūtur. Si ad superiora referas, superest in ordine quod sequitur, Cum eiusmodi nec cibum sumere. Sin ad inferiora, quomodo corrigit quod scripserat, ne se commiscerent, si nihil addatur quod sententiam generalem explanet? An hic quoq; fatebimur Paulum siue imperitia, siue neglectu Græci sermonis perturbatius explicare quod sentit, &, si is qui frater nominatur, referendum ad id quod præcessit, Scripsi uobis non commisceri, si quis frater nominetur scortator, aut, & cętera. ac deinde neglecto sermonis ordine per epitasin additum, cum huiusmodi ne cibū quidem capere, perinde quasi dixerit, Hoc senseram si quis Christianus huiusmodi flagitijs sit infamis, adeò non oportere cum eo commercium habere, ut ne mensam quidem communem esse uelim: quod uestra refert illum corrigi, & periculum sit ne cæteros exemplo suo corrumpat, quum in ethnico non sit eadem ratio. *Sermo Pauli perturbatus*

Quid enim mihi?) τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν. id est, Quid enim mea, etiam eos qui foris sunt iudicare? hoc est, quid ad me attinet, ut quum satis molestum sit iudicare de his quę ad nostrum gregem pertinent, de ijs etiam feram sententiam qui sunt à cōtubernio nostro alieni? Iudicare dixit, pro condemnato habere. Habet autem qui uitat hominis consuetudinem. Quod si uitemus ethnicos, quomodo conuertentur ad Christum? ferendi sunt in hoc ut sanentur. Et si salem non admisceas, quomodo salietur quod est insulsum? *Dißimulanda ethnicorum uitia*

Auferte malum.) καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρόν. id est, Tollite scelerosum illum: ut ad hominem referatur non ad rem, propter additum articulū. Quod annotatum est & Augustino in quæstionibus super Deuteronomium, admonenti hoc sermonis colore solitam uti scripturam sacram, quoties iubet de nocente capitis supplicium sumere. Non quod Paulus idem senserit, sed quod excommunicatio apud Christianos instar capitalis supplicij sit. Etiamsi uidetur hic locus nonnihil torsisse diuum Augustinum, qui uisus est adeò abhorruisse ab occidendis improbis, ut crebris epistolis obsecret & obtestetur præfectos Cæsaris ne capitis supplicio afficerent Donatistas, qui non solum pertinacissime segregabant sese à consortio Christianorum, uerum etiam crudelissimis supplicijs in orthodoxos sæuiebāt. Proinde confugit ad hanc interpretationem, ut intelligamus iubere Paulum, ut quisq; malum hominem exuat: iuxta illud quod dictum est Ephesijs, Exuite ueterem hominem cū actibus suis. Idem contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite primo, malum interpretatur malitiam, quasi scriptum esset, τὸ πονηρόν. Sed utrum'que coacte, præterq; ueterum lectionem simul & enarrationem. *Excommunicatio*

EX CAPITE SEXTO.

Audet, pro sustinet

AVdet aliquis.) τολμᾷ. Nonnunquam significat sustinet, aut potest, quum significamus rẽ non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed duram affectibus nostris & intolerandam atq; indignam. Ita Suetonius ad Græcorum imitationem in Cæsare Octauio: Postquam uero pontificatum maximum, quem nunquam uiuo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit. Idem in eodem aliquanto inferius: Nam quamuis minime appeteret hæreditates, ut qui nunquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorũ tamẽ suprema iudicia morosissime pensitauit. Ac rursus in Cæsare dictatore: Cornelio Phagitæ, cuius quondam nocturnas insidias æger ac latens, ne perduceretur ad Syllam uix præmio dato euaserat, nũquam nocere sustinuit. Item alijs compluribus locis comperire licet hoc uerbi positum pro uoluit, aut potuit, siue animum induxit. Nobis ut in hoc argumento unũ atq; alterum indicasse locum satis est, ob diffidẽtem ac morosum lectorem. Nam in eodem sensu reperias hoc uerbum, & apud Senecam & Quintilianum & Lucanum. Paulus igitur iudicans hoc uehementer pudendum, miratur esse quenquam Christianum, qui possit animum inducere, ut apud ethnicos iudices pro re pecuniaria contendat.

Apud iniquos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. Magis sonat, Sub iniustis, & sub sanctis: ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius: Et adhuc sub iudice lis est.
At in iudice potissimum requiritur iustitia, idcirco accommodam addidit ἐπίτασιν, sub iniquis. Nisi quod Hebræorum more quæuis improbitas ἀδικία dicitur.

Iudicare, pro condemnare

De hoc mundo iudicabunt.) τὸν κόσμον κρινοῦσιν, id est, Mundum ipsum iudicabunt. pronomen Hoc, non additur nec in codice Donatiani, nec in Constantiensi. Iudicari mũdum dixit, quod è uita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere, idq; uelut explicans subiecit, Si in uobis iudicatur mundus. Nam iudicatur, est præsentis temporis, κρίνεται, non κρινεῖται, consentientibus tum exemplaribus tum interpretibus Græcis, ut palàm intelligas eum loqui de uita Christianorum, quæ utinam hodie talis esset, ut per eam mundus iudicaretur. Nunc ab ethnicis plerique titulo magis ac ceremonijs, quàm affectibus ac uita differimus. Quin & Ambrosium legisse, iudicatur, subindicat eius interpretatio: Tunc, inquiens, iudicatur hic mundus in uobis, si opus perfidorũ hominum non inueniatur in uobis. Theophylactus ut Chrysostomus & legit & interpretatur, iudicatur: & tamen interpres constãter uertit, iudicabitur. Augustinus tamen legit iudicabitur, referens ad extremum iudicium, quo sancti sedebunt in duodecim thronis, iudicaturi duodecim tribus Israël. Nihil autem uetat quo minus hic locus ad utrumq; tempus pertineat. Siquidem & nunc iudicatur, hoc est, cõdemnatur mundus impius ex innocenti uita piorum: & olim condemnabitur, quum piorum & impiorum opera omnia proferentur in apertum. Illud obiter indicandum, In uobis, hic dictum Hebræo more, pro Per uos.

Indigni estis qui de minimis iudicetis.) ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων. id est, Indigni estis minimis iudicijs: nam κριτήριον locus est ubi causæ cognoscuntur. Siquidem alicubi audiebantur causæ capitales, alicubi leuiores ac ciuiles, de mutuo, de commodato, de empto: hæc quæ ad uitæ usum pertinent, uocat minima. Græci sic accipiũt hũc locum, Quum sitis iudicaturi de mundo, indignum est uos iudicari in gentilium iudicijs, quæ hic minima uocat præ iudicio illo magnifico: quo sancti mundum & angelos iudicabunt. Quanquam

Anceps interpretatio

sermo Græcus anceps est, potest enim accipi, Indigni estis qui de minimis litigetis aut iudicetis, iudicaturi & angelos. Ita Theophylactus & Chrysostomus, ut non sit percontatio negandi uim obtinens, sed asseueratio.

Quanto magis secularia?) Græce est, μήτιγε βιωτικά. id est, Non solum uictualia, aut quæ ad uictum aut facultates siue ad uitæ usum pertinent, Nam βίος Græcis tria significat, uitam, uictum, & facultates ac substantiam qua uiuimus: sentit enim lites pecuniarias. Quoniam autem uulgus hominum his rebus deditum est quę ad uictum pertinent, uictus autem uocabulum complectitur & uestes & domum & cætera uitæ necessaria, ueteres βιωτικούς appellarunt mundi rebus deditos. Sic apud Suidam in dictione βίος, ex Philone, βιωτικῶν ἀνθρώπων. & Chrysostomus libro tertio De sacerdotio, capite decimoquinto, ἀνθρώπους βιωτικούς appellat gloriæ studiosos. Rursus libro quarto, capite primo, militiam

ciam, negociationē, & agricolationem uocat βιωτικά Et μή γε, Gręcis ualere idem quod πόσῳ μᾶλλον, annotauit Hesychius.

Secularia igitur.) Et hic est βιωτικά, quasi quæ ad uictum & rem domesticam pertinent. Mira est autem in hoc interprete copiæ affectatio. Quid autem simile, secularibus & βιωτικοῖς? *Secularia Βιωτικά*

Contemptibiles.) ἐξουθενημένους. id est, Contemptos, & nihili habitos.

Illos constituite ad iudicandum.) καθίζετε, anceps est, quippe quod uerti poterat Constituite, uel Constituitis. Mihi non displicet modus imperandi: ut Apostolus iubeat uel extremis Christianorum id muneris delegari potius, quàm ut ad ethnicos iudices eant. Augustinus libro aduersus Faustum quinto, capite nono, legit Collocate, pro καθίζετε. etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum, quasi uidelicet Paulus obiurget Corinthios, quod quoslibet huiusmodi negocijs iudicandis præficerent. Græcorū scholia, ac nominatim Chrysostomus & Theophylactus mecū faciūt, et magis quadrat ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituantur iudices in ecclesia, sed ne Christiani litigent apud impios, & quemuis potius uel contemptissimum, modo Christianum, arbitrum suæ causæ faciant, quàm adeant tribunalia impiorum. Non quod ita sentiat faciendum, ut infimis committātur iudicia, sed ut declaret quàm alterum sit indecorum, dicit hoc citius committendum. Et ideo mox sequitur, Ad uerecundiam uestram dico, non quod existimem nullos esse inter uos qui sapiant, sed ut istam falsam licet excusationem uobis adimam. Diuus Augustinus in libro De opere monachorum, ait sese ex hoc Pauli loco cogi ad suscipienda iudicia causarum, quum esset episcopus. Quod recte an secus senserit, non est huius loci excutere. Nec hoc loco Paulus ecclesiæ nomine proprie designat sacerdotes, sed cœtum Christianorum hominū, in quo fieri non poterat, quin aliqui forent idonei, qui de leuibus negocijs arbitrarentur. In hoc pro me facit Augustinus, quod Paulus senserit tolerabilius esse, causas tam humiles uel infimis ac contemptissimis Christianis delegari, quàm agi apud iudices prophanos & impios. Postremo de deligendis arbitris potissimum loqui uidetur Paulus. Si quid parum cōuenit, per arbitros trāsigatur, & eos arbitros qui inter uos habentur contemptiores. Quod si hodie placeret Christianis, frigeret rapacissima plerunque aduocatorum, procuratorum, ac iureconsultorum turba. *Varia interpretatio* *Excussa Augustini sententia*

Constituite.) καθίζετε. id est, Collocate. nam καθίζειν, est proprie collocare in sede, & iudicis est sedere. Mire autem addidit τούτους, ad odium rei.

Ad uerecundiam uestram.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad suffusionem siue pudorem, aptius quàm Ad uerecundiam: & paulo superius uertit ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse loquutum ex animo, quod uellet cōtemptissimos ad iudicandum deligi, sed quod hoc quoque iudicaret tolerabilius, quàm id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud ethnicos.

Sic non est.) οὕτως, in nonnullis exemplaribus Græcis coniungitur cum proxime præcedenti uerbo Dico, non cum sequentibus: ut sit sensus, Sic loquor, nō quod id uelim fieri, sed ut intelligatis quàm sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus, ut οὕτως positum sit pro adeò, per indignationem. Mirum autem unde interpres Theophylacti legat Si, pro sic, si tamen locus mendo uacat.

Sapiens quisquam.) οὐδὲ εἷς. id est, Ne unus quidem, quod est uehementius, quum sitis tam multi.

Qui possit iudicare inter fratrem suum?) ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ. Quasi dicas, In medio fratris. Et quomodo iudicet aliquis inter unum? Proinde clarius erat ac Latinius, Inter fratrem & fratrem: hoc est, inter Christianum & Christianum. Illud obiter subindicatur, non opus esse magna iuris subtilitate inter Christianos, inter quos ipse fraternus affectus facile uel remittit noxam, uel componit negocium.

Frater cum fratre iudicio contendit.) κρίνεται. id est, Iudicatur. Quod tamen non ineleganter uertas Litigat, siue ut hic, Iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) ὑπὸ τῶν ἀδίκων. id est, Sub iniustis: ut modo indicauimus, aut ut in plerisque legimus, ὑπὸ τῶν ἀπίστων. id est, Sub incredulis: atque ita legit & interpretatur Chrysostomus & Ambrosius. Neque enim Apostolus ideo deterret à iudicijs ethnicorum,

quod sint iniusti, sed quod indecorum sit, ad illorum tribunalia, ob leuissimas causas ultrò currere.

Iam quidem omnino delictum est.) Non est Græce παράπτωμα, sed ἥττημα, quod significat aliquem esse uictum & superatum. Victus uidetur ab iracundia aut auaricia, qui ob pecuniolam litem mouet fratri. Ad hunc modum exponunt Græca scholia. Porrò Inter uos, melius reddidit interpres, quàm refert Augustinus libro aduersus Manichæum quinto, capite nono: Quod iudicia habetis uobiscum, quum Græce sit, μεθ' ἑαυτῶν. Latine dicimus, Litigat cum illo: at non item Litigant secum, pro eo quod est, Litigant inter sese.

Fraudem patimini.) ἀποστερεῖσθε, id est, Damno afficimini, aut fraudamini. Nam fraus, aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc

Et hoc fratribus.) Poterat interpres incolumi grammatica uertere sic, Iniuria afficitis & fraudatis, atque id fratres. Nec est quod mutes & hoc. καὶ ταῦτα, in Et hæc: quasi hac uia subuetum sit Latinitati, quemadmodum uult Stapulensis: quandoquidem Latinus sermo

Fabri Stapulensis opinio

qui recipit loquendi formam, numerum pluratiuum non recipit, nisi sit nomen eiusdem numeri: ut Multa abegerunt pecora, eaque insignia. Etiamsi Græcam eloquutionis formam uidetur expressisse semel Suetonius in Tiberio Cæsare capite uigesimo secundo: Quos codicillos dubium fuit, Augustus ne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Liuia, & ea conscio Tiberio an ignaro dictasset: & cætera. Nisi mauis & ea referre ad Liuiam, pro eaque, quemadmodũ dicimus, isque.

Non possidebunt.) οὐ κληρονομήσουσιν. id est, Non sortientur sortem, siue hæreditatem regni dei: hoc est, non continget illis regnum dei.

Neque fornicarij.) οὔτε πόρνοι. id est, Scorta, siue scortatores. Opinor interpretem consuluisse uerecũdis auribus, quod scortum apud Latinos uocabulum sit obscœnius, dictum à pellibus. Ac mox, ἀρσενοκοῖται, rem per se fœdissimam quàm potuit minime fœde significauit. Siquidem concumbunt & qui in eodem dormiunt lecto, etiamsi nihil peccent.

Fabri excussa annotatio

Illud admiror cur Faber Stapulensis hoc loco maluerit cinædi uocabulum, non solum obscœnum, uerum etiam aliud exprimens, quàm Paulus senserit. Siquidem cinædi, ni fallor, dicuntur, qui turpiter obsequundant, olim ita uocati, qui fœdo parumque uirili corporis motu gesticularentur, saltitarentque, siue quod ad cantum mouerent effœminate corpus, siue quod iritarent mouerentque pudendas corporis parteis, παρὰ τὸ κινεῖν τὰ αἰδοῖα, siue quod uacarent pudore, quasi κενοὶ αἰδοῦς. Certe uitari non potest, quin si cinædus non est proprium catamytorum uocabulum, saltem commune sit ad utcunque effœminatum.

Vallæ excussa annotatio

Et hæc aliquando quidem.) καὶ ταῦτά τινες ἦτε. id est, Et hæc quidam eratis, ut intelligas quosdam ex illis tales fuisse, non omnes, quemadmodum annotauit Valla. Neque enim consentaneum est omnes fuisse fures, aut adulteros, aut masculorum concubitores, etiamsi idololatriæ uitiũ omnibus fuit commune. Nam furtum & adulterium apud Græcos etiam legibus puniebatur. Nisi malumus ταῦτα, positum pro τοιοῦτοι: & τινὲς, additum iuxta proprietatem Græci sermonis, ut & aliàs sæpenumero apponitur, ut sit sensus, Huius generis homines fuistis. Quanquam magno consensu Latini codices, quos ego sanè uiderim, scriptum habent Quidem, ut sit coniunctio. Atque ita legit Augustinus. Quin & Theophylactus sic interpretatur, quasi pro τινὲς legisset μὲν, quasi ad omnes hic sermo pertineat, quum in contextu sit τινὲς, non μὲν. nisi malumus hoc interpreti imputare. Chrysostomus legit, τινὲς, sed hanc particulam in enarrando dissimulat. Ambrosius tamen legisse uidetur Quidam, quum commentarij uice adscribit, ne omnibus hoc adscribere uideretur: ac certe omneis ab his criminibus immunes faceret, si taceret. Prohibuisse enim uidebatur, non reuelasse crimina illorum: idcirco sic ait, Et hæc quidem fuistis. Hactenus ille. Quomodo autem ex Pauli uerbis apparet eum non omnibus hæc tribuere, nisi legamus Quidam? Proinde uerisimile est, librariorum errore, quidam mutatum in quidem. Diuus Irenæus libro quinto, semel atque iterum adducens hunc locum legit Quidam: quæ dictio fuerat in prioribus libris per librarios deprauata, quum uiderent eandem sæpius repeti, reliquerunt.

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Græcorum uerborum iucundam allusionem

interpres

interpres seruare non potuit. ἔξεστιν & ἐξουσιασθήσομαι. id est, Licet, & in potestatem redigar. Eam nos utcunque retulimus ad hunc modum: Omnium mihi potestas est, at ego non redigar sub ullius potestatem.

Esca uentri.) Escæ, dicendum in plurali numero: sicut paulo post, Venter escis. Tum & hunc & has dicendum erat. Ita fermè citat Hieronymus in epistola ad Amandum, & Græca sic habent, ut ille citat. Codex Donatiani habebat, Et hunc & has destruet. Nec hoc ita magni refert, nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit, quum de generibus ciborum agat, non simpliciter de cibo. Exemplar Constantiense scriptum habebat, Et hunc & hæc: quasi legisset, βρώματα. Videtur autem uerbum aliquod subaudiendum, in Esca uentri, et uenter escis: Vt paulo post, Corpus autem non fornicationi, sed domino, et dominus corpori: nimirum destinata est, aut dicata est. Consimili forma sermonis in epistola ad Romanos capite septimo, significauit mulierem uiro dicatam ac propriam. Adultera, inquiens, uocabitur, si fuerit alteri uiro: sic enim habet Græcus sermo, quo scripsit Paulus. Et haud scio an iuxta proprietatem sermonis Hebræi, dicatur alicui esse, quod ad illum pertinet, & illius bono destinatum est. *Escæ, pro esca. Esca uētri, pro esca ad uentrē pertinet et uēter ad escam*

Qui adhæret mer.) ὁ κολλώμενος. Quasi dicas Qui adglutinatur. Idque concinne quadrat cum eo quod sequitur, Vnum corpus efficitur.

Vnū corpus efficitur.) Est ἐστι, apud Græcos est, pro efficitur. quod est uehementius.

Erunt enim duo in carne una.) εἰς σάρκα μίαν. id est, In carnem unam. Atque ita legit diuus Hieronymus in libello ad Gerontiam de monogamia: id quod palàm est ex eo quod apud eum sequitur, Non in duas, nec in tres. Porrò iuxta proprietatem Hebraici sermonis nihil aliud est, Erunt duo in carnem unam, quàm è duobus fiet uelut unus homo. Citatur ad eundem modum in libris aduersus Iouinianum: nec semel apud Tertullianum. *Duo, caro una.*

An nescitis quoniam membra uestra templum sunt.) Græce non est μέλη, sed σώματα, id est, Corpora, Atque ita legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus: itaque citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, nec aliter legit Ambrosius. Nostri codices magno consensu priore loco habēt, Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi: posteriore, An nescitis quoniam membra uestra templū est spiritus sancti. Porrò quod templum dicit, non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniam de pariter collecto ecclesiæ corpore loquitur, magis conueniebat templum quàm templa, ut indicat & ille. *Varia lectio*

Empti enim estis precio magno.) Magno, à nostris additum est, ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς. id est, Empti enim estis precio. Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, quum sint empti, & empti precio, nimirum iam illius facti à quo empti sunt. Atque eum in modum adducit hunc locum Chrysostomus, homilia in Matthæum quinquagesima quinta. Nec aliter legit in commentarijs. Quum hāc lectionem Theophylactus proponat, & enarrans iterum atque iterum repetat, tamen interpres ubique uulgatam nostram inculcat æditionem, ne dicam scribarum deprauationem. Neque tamen consequens est, ut si interpres dixisset precium fuisse magnum, idcirco magnum scripserit Apostolus: Nunc precium repetit, nec addit magnum. Ambrosius adducens sententiam hanc ex capite proxime sequenti, libro de Cain et Abel secundo, capite tertio, non addit, magno. Rursus in Epistolarum libro secundo, capite secundo. ac mox proximo capite Paulus eandem sententiam totidem uerbis inculcat, licet ordine uerso, τιμῆς ἠγοράσθητε, precio empti estis. Neque secus adducit Origenes homilia in Exodum sexta. Cæterum de magnitudine precij, adiectum apparet ex epistola diui Petri priore capite primo: Non corruptibilibus auro uel argento, & cætera. Qui mutauit scripturam uidetur offensus absurditate sermonis, quasi quicquam ematur absque precio, eoque, precio, superesse, nisi addas magno. Atqui precio additum, facit ad emphasim iuris dominici, in cuius ius toti transiuimus redempti à iure diaboli, idque præsenti pretio. Cæterum quum in proximo reperisset eandem sermonis formam, non ausus est mutare scripturam. *Additum*

Glorificate, & portate deum.) Græcis nō additur Portate, sed additur quod Latini non habent, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. id est, Et in spiritu uestro. Theophylactus exponens hunc locum, de portando nullum facit uerbum, de spiritu seorsim ac nominatim interpretatur.

Idem facit Chrysostomus. Quanquam in æditione Veronensi aliquis addidit, ἄρατε, sed sermone non cohærente. Sic enim legitur, δοξάσατε δὴ, ἄρατε τὸν θεόν. Item illud: ἅ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ. id est, Quæ sunt dei: ut referatur simul ad corpus & spiritum, quorum utrunque deo dicatum sit. Cæterum utraque uox, σῶμα & πνεῦμα Græcis neutri generis est. Nam & hanc particulam separatim exponit Theophylactus: atque ad eundem modum & legit et interpretatur Chrysostomus, Quanquam magno consensu discrepant Latinorum et codices & interpretes.

EX CAPITE SEPTIMO.

Pauli sermo imperfectus DE quibus autem scripsistis mihi.) Sermo quidem est inabsolutus, uerum hic loquendi color haud est insolens etiam apud Latinos. Nam sensus est, Ut de his quæ scripsistis mihi, respondeam.

Bonum est mulierem.) Hic est unus locus, opinor, in quo conueniebat *μὲν coniunctio omissa.* addere coniunctionem μὲν, quæ respondeat δὲ. Verum id Paulo frequentissimum, quum hoc argumento colligat Hieronymus, Paulum parum bene calluisse Græcum sermonem.

Mulier, pro Uxore Mulierem non tangere.) Rectius hic erat uxorem. Quandoquidem Græca uox γυναικὸς ambigua est. Deinde tangere, ἅπτεσθαι, iuxta proprietatem Græcanici sermonis sæpenumero significat non manu contingere, sed habere cum aliquo negocium siue commercium. Proinde μὴ ἅπτεσθαι γυναικὸς, nihil aliud sonat, quàm si dicas, Bonum est absti- *Hieronimus detorquens nonnihil uerba scripturarum* nere ab uxore: hoc est, non ducere uxorem. Etiamsi diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, studio torquet hoc uerbum ad simplicem contactum, uelut in ipso contactu quoque periculum sit, non solum in coitu. Id quod fortasse concedendum est in diuinis literis, quoties aut hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus. In disputatione seria nolim id fieri, etiamsi hoc uel in primis sibi permittit Hieronymus, idque factum defendit exemplo Pauli, apud quem ait pugnare testimonia, quæ suis locis non pugnant. Verum ab iis interim periculum est, quibus mos ex quocunque libro, quatuor aut quinque uerba decerpere, ac uelut ex oraculo proferre, haud perpendentibus quid præcesserit, quid consequatur, cum quo agatur, quid agatur, quorsum & quo animo dictum sit. Quid quod ea quæ sequuntur palàm indicant hunc esse sensum, Propter fornicationem autem, & cætera. optimum erat non ducere uxorem: cæterum qui metuit ne labatur in stuprum, ducat potius, et suam habeat citius quàm alienam. Iam illud, quamuis non est proprium huius instituti, ta- *Bonum pro commodo, non pro honesto* men obiter admonuisse profuerit, Bonum hic accipi pro commodo, non autem ut opponatur uitio, quemadmodum passim dicitur, bono fuisse quod profuit, & malus bello dictus est Horatio, qui bello sit inutilis. Neque enim hoc quærebatur à Corinthiis opinor, an fas esset uxorem ducere, sed an expediret eo rerum statu matrimonii uinculis illigari. Hieronymus autem pugnans aduersus eos, qui matrimonio plus satis tribuebant, ita ratiocinatur. Si bonum est non tangere uxorem, malum igitur est tangere: quum bono, malum sit con- *Augustinus in epistolis aduersus Hieronymum de medio inter bonum et malum* trarium. Hanc ratiocinationem ita refellit Augustinus, qui legerat Aristotelis categorias, ut dicat quædam esse indifferentia, quæ nec bona sint nec mala, ueluti nasum emungere, aut saliuam iacere. Quum enim is in matrimonio tria constituerit bona, non passus est ullam mali mentionem, eoque bonum ait hic accipi pro melius: ne quis turpe putet uxorem ducere, quasi bonum pugnet cum turpi. Quod si in uerbis Hieronymi, malum et bonum, utrobique consimiliter sumantur, recte procedit illius argumentatio, iuxta propositam à Corinthiis quæstionem. Si commodum est non ducere uxorem ob sarcinas curarum, ob uincula affinitatum, incommodum est igitur ducere. Perinde ut si quis rogatus, num bonum esset sibi longum iter ingressuro, latrociniis obnoxium, tollere pecuniam, responderet, bonum est pecuniam non tollere, recte consequeretur, malum esse tollere. Nam quod hic opponitur bono, Paulus paulo post uocat tribulationem, siue afflictionem carnis. Nec dicit simpliciter, bonum est sic manere ut ego sum, sed bonum est ob urgentem necessitatem. Proinde non quod pro tempore proque re præsenti bonum est, id protinus simpliciter bonum est.

Aetate Pauli, quum inter innumeros ethnicos perpauci essent Christiani, fortasse commo- *Sacerdotum incontinentia* dius erat abstinere à matrimonio: nunc mutatis rebus haud scio, an magis expediat sanctum conubium & immaculatum thorum sancte pureque colere, etiam sacerdotibus, si qui non

non continent, quando horum tam ingens ubique numerus est, rursus tanta raritas caste uiuentium. Quod igitur hæc nonnihil torquet Hieronymus, uictorię datum est: pręsertim quum ille plurimum interesse putet, docendus sit aliquis, an uinciendus: initiandus, an illaqueandus. Cæterum quæ hic argutatur Augustinus, ut uera sint, certe ad Pauli sensum mihi non uidetur proprie facere.

Propter fornicationem) διὰ δὲ τὰς πορνείας. id est, Propter fornicationes autem, siue scortationes. Quanquam hoc nihil ad sensum, nisi forte numero multitudinis, innuit diuersas libidinis species.

Suam uxorem habeat.) ἐχέτω. quod uerbum apud Græcos plane imperatiui est modi. Verum non est quod id nos cõmoueat, nec est cur interpretemur Habeat, habere liceat: quum id dicatur ijs, qui se non possunt à consuetudine mulierum cohibere: non omnibus. Atque his sanè qui sibi permissuri essent scortationem, aut fœdius aliquod libidinis genus, imperat ut potius ducant uxorem. Quod si hoc loco perpetuo ἄνδρα uertisset maritum, & γυναῖκα uxorem, plusculum lucis accessisset sermoni. Nam uoces apud Græcos ambiguæ sunt. Argutatur hoc loco Valla de pronomine suum et suam, quę non arbitratus sum operæprecium adscribere. *Vallam excute*

Vxori uir debitum reddat.) Græce sic est, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω. id est, Debitam beneuolentiam reddat: ut rem parum uerecundam, uerecunde notaret. Quanquam secus legunt Ambrosius & Hieronymus. Omnino coitum significat, & ideo texit uerbis, quod oportebat intelligi. In uno duntaxat codice pro εὔνοιαν, id est beneuolentiam, scriptum reperi τιμὴν, id est, honorem: exponentibus ad eum modum & commentarijs qui Chrysostomo inscribuntur, sed titulo mihi suspecto. Proinde quoniam uariat Græcorum scriptura, in coniecturã adducor à Paulo scriptum fuisse τὴν ὀφειλήν, id est, debitum: quod deinde siue casu, siue quo uerecundior esset oratio, quispiam mutarit in ὀφειλομένην εὔνοιαν. Quanquam ad eum modum legit & interpretatur Theophylactus, nullam coitus faciens mentionem. Prius quàm adornarẽ hanc quintam æditionem, nactus sum codices Græcos fidei melioris. In his contextus habet, τὴν ὀφειλομένην τιμὴν. id est, debitum honorem: atq; item cõmenti limen, sed in medio ὀφειλήν, quum ait, διὰ γὰρ τοῦτο ὀφειλὴν τὸ πρᾶγμα ἐκάλεσεν. id est, Eoq; negocium hoc appellauit debitum. Cæterum de honore nullam facit mentionem. Et Chrysostomus huc deflectit enarrationẽ, quasi Paulus his uerbis commendarit fidem & castitatem coniugalem, ne uel hic uel illa cuiquam sui corporis copiam faciat, nisi uni cui debetur ex fide matrimonij. Et quum in cæteris utriusque testamenti, literę multum autoritatis tribuant uiro, in hoc pares ostendit, quod maritus æque atq; uxor, non possit alij cuiquam facere corporis sui copiam: quod quidem attinet ad usum connubialem. Hæc quidem uere dicuntur, sed uel ea quæ sequuntur declarant Apostolum de coitu coniugali sentire: Nolite fraudare inuicem, nisi ex consensu. Nam ut interpreteris Nolite fraudare, pro Nolite alij corporis uestri copiã facere: quî quadrat quod sequitur, Nisi ex cõsensu? An ex consensu, licebit adulteriũ committere? Hoc igitur in loco, castigatior est Latina æditio.

Debitum reddere

Nolite fraudare.) μὴ ἀποστερεῖτε. id est, Ne fraudetis. Fraudamus autem proprie, quum subtrahimus rem debitam, sicut frustramur re sperata. *Fraudare*

Ni forte ex consensu.) Non est græce Forte, sed εἰ μή τι ἂν. Verum interpres exprimere uoluit coniunctionem expletiuam ἂν, idq; non inepte: sed τι quoque diminuit, nisi si quid fiat, ex consensu. Sensit Apostolus Corinthijs in libidinem pronioribus, non esse tutum sępius aut diutius secubare, eoq; multis modis astringit hãc confessionem, Nisi si quid & ex consensu & orandi causa & ad breue tempus fiat.

Vt uacetis orationi.) Græcus addit, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. id est, Ieiunio & orationi. quæ duo coniungit & diuus Hieronymus: licet Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, enarrans hunc locum, ieiunij nullam faciant mentionem: quanquam in textu additur νηστείᾳ, non taciturus si legisset. Idem, annotauit emphasim huius uerbi σχολάζητε. Non enim dixit, oretis, sed uacetis precationi: quod ea res desideret animum ab omnibus mundanis curis uacantem. Atqui uacandi uerbum non perinde congruit ieiunio.

In idipsum

Reuertimini in idipsum.) ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε. id est, Ad idem, siue in unum congrediamini, siue conueniatis, ut intelligas eos ante fuisse separatos thalamis. Græcis enim in idem uenire dicuntur, qui conueniunt in eundem locum, siue qui consentiunt, hoc est, in eandem eunt sententiam, uelut in huius Epistolæ capite undecimo. Conuenientibus uobis in unum. συνερχομένων ὑμῶν εἰς τὸ αὐτό. Quod hic uertit In idipsum, illic transtulit In unum. Mirum autem quod sequutus exemplar Augustinus epistola centesima nonagesima nona, legit, Et iterum ad idipsum estote. Extat eadem lectio homilia quinquagesima, de mixtis argumentis: ac rursus libro contra Faustum quinto capite uono. Quin & apud Origenem sic adducitur homilia in Numeros uigesima tertia. Fortasse legerunt γίνησθε.

Augustinus noue legens

Propter incontinentiam.) διὰ τὴν ἀκρασίαν. id est, Propter intemperantiam, tametsi minimum interest.

γνώμη
συγγνώμη

Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habent, κατὰ συγγνώμην. id est, Secundum ignoscentiam seu ueniam. Quidam habent, κατὰ γνώμην. id est, Iuxta consilium, siue sententiam, quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi uidetur optimum factu, non autem præcipio. Quanquam συγγνώμη, appositius ad ἐπιταγὴν est: uenia, ad imperium. Imperium exigit, uenia concedit nõnihil præter ius. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati. Augustinus non dubitat ex hoc loco asseuerare, coitum cum uxore restinguendæ libidinis causa initum, non uacare culpa, licet uenialis sit, excusante uidelicet matrimonio.

Coitus quando peccatum

Volo autem omnes uos esse sicut meipsum.) Græci γὰρ habent, non δέ. Exponit enim quid dixerit secundum indulgentiam: alioqui Vellem, inquit, omnes qui habent uxores in totum abstinere ab illis. Vel ex hoc loco coniicere licet: Paulo fuisse cõiugem, posteaquàm de coniugatis agens sui facit mentionem.

Paulus coniugatus

Dico autem non nuptis.) ἀγάμοις. Innuptis, erat apertius, uel potius Cœlebibus, aut Incõiugatis. Nam articulus indicat hoc uiris dici, τοῖς ἀγάμοις, id est, iis qui cœlibes sunt. Quanquam nihil uetat quo minus ad utrunque sexum referatur. Et Theophylactus articulum addidit fœmineum, ταῖς ἀγάμοις, ut alterum ad uirgines pertineat, alterũ ad uiduas. Quæ cœlibes sunt, dici possunt ἄγαμοι, at non possunt, semel expertæ nuptias. Apparet autem id à studioso quopiam factum esse, quo Paulo uindicaret laudem uirginitatis. Nam τοῖς habet Chrysostomus: neutrius autem interpretatio facit ullam uirginum aut uirginitatis mentionem. Ipse uero sermonis tenor suadet, ut intelligamus Apostolum hic de uiris uiduis ac mulieribus uiduis agere, aut certe de uiris qui quocunque modo cœlibes erant, siue morte coniugis, siue quod nũquam tentassent matrimonium. Nam mulierem probam si cœlebs sit, oportet aut uiduam esse aut uirginem. Primum Apostolus hortatur coniugatos, ut qui in totum abstinere non possunt, precandi gratia interdum à congressu temperent, sed ex consensu. A coniugatis transit ad cœlibes coniugium expertos, quos hortatur ne repetant matrimonium. Hinc redit ad coniugatos, multa præcipiens de diuortio & matrimonio impari. Post hæc uenit ad uirgines fœminas. Tandem mixtim differit de uiduis, de coniugatis & uirginibus. Reliquum est, ut qui habent uxores, & cętera, ad coniugatos pertinet. Qui sine uxore est, & cætera, ad cœlibes pertinet. Et mulier innupta & uirgo, ad uiduas & uirgines pertinet. Quam ante uocauit χήραν, hic appellat ἄγαμον. quemadmodum prius uiros uiduos dixit ἀγάμους. Atque ita miscet disputationem huius capitis. Porrò sui mentionem facit duobus locis. Hortatus enim coniugatos ad spontaneam continentiam, quam tamen non audet exigere, subiicit. Volo autem omnes uos esse sicut meipsum. Mox de uiduis uiris ac uiduis fœminis loquutus, addit, Bonum est illis si sic permanserint sicut ego. Nec absurdum est utrobique fieri mentionem apostoli. Hortatur enim omnes ad exemplum suum, qui siue habebat uxorem, eam uerterat in sororem, & habebat tanquam non habens, siue iam erat defuncta, utroque modo liber erat à solicitudine coniugii. Nam quod hic dicit Volo uos omnes esse sicut meipsum, post uelut explanans dicit Volo uos sine sollicitudine esse. Itaque quod coniugatis & uiduis dicit Volo uos esse sicut ego sum, non est necesse ut accipiamus, Apostolum optare, ut qui duxerant uxores, fierent cœlibes: sed ut quod ipse fortasse fecerat, uxores uerterent in sorores: atque hac ratione sibi pararent ocium ad seruiendum domino. Nec consequitur ideo Paulum fuisse

uiduum

uiduum,quod cupit eos eſſe ſicut erat ipſe. Nam etiamſi Paulus non fuiſſet uiduus,tamen erat in ea libertate quam habent uidui. Ad hanc tuendam illos adhortans,admonet ut in libertate ſua perſeuerent. Exemplum igitur ad quod inuitat Paulus,non eſt ſitum in conditione ſeu uitæ ſtatu,ſed in tranquillitate quam præſtat continentia. Cæterum ubi ſine controuerſia de uirginibus loquitur,nullam facit ſui mentionem. Nam quod pręfatus ſe de uirginibus præceptum domini non habere,ſubiungit,Bonum eſt homini ſic eſſe, Sic,non refertur ad Paulum,ſed ad ſtatum præſentem. Et ſi referretur ad Paulum,non ſtatim ſequeretur eum fuiſſe uirginem:nihilo magis quàm ſequitur illum coniugatum ac uiduum,quod hos inuitat ad imitationem ſui. Quod enim erat in Paulo, & maritis & uiduis & uirginibus poterat eſſe commune. Ex hoc itaq; loco quanquam non poteſt euinci,Paulum fuiſſe maritum aut uiduum aut uirginem, tamẽ probabilius alterum è duobus illis prioribus colligitur,quàm tertium. Res autem indigna eſt contẽtione.

Melius eſt nubere quàm uri.) κρεῖττον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι. Nubere, Græcis ambiguum eſt uerbum γαμῆσαι, quod ſignificat & nubere uiro, & ducere uxorem. Nam hæc ſententia ad utroſque pertinet,uiros ac mulieres. Ideo quod ante dixit, Innuptis & uiduis: pro Innuptis, in quibuſdam Græcis codicibus eſt τοῖς ἀγάμοις, addito articulo maſculino. Ita tamen ut ſub uno genere ſexum utrunque intelligas,quanquam ut modo dictum eſt, nonnulli codices habent ταῖς. ita tamen ut mox redeat ad maſculinum genus, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν. id eſt, Bonum eſt eis. Et κρεῖττον, non proprie Melius eſt,ſed Potius ac magis eligendum. Porrò πυροῦσθαι, id eſt Vri, demiror cur quidam contra omnium ueterum opinionem exponant de igni gehennæ, quum hic palàm de libidinis loquatur incendio,moleſtiaq; corporis non ſe continentis. *Nubere* *Vri*

His autem quæ matrimonio iunctæ ſunt.) γεγαμηκόσι Græcis quidem eſt maſculini generis,ſed ita ut fœmininũ quoq; complectatur:id quod ſequentia declarant. Proinde nos uertimus,Coniugatis autem:ut ad uirum ſimul ac mulierem pertineat. Atque adeo in peruetuſtis exẽplaribus,nominatim in eo quod exhibuit bibliotheca collegij diui Pauli apud Londinũ,ſcriptum reperi genere maſculino:His autem qui matrimonio iũcti ſunt. Tum Auguſtinus explanans ſermonem Chriſti in monte habitum, citat genere maſculino:His qui ſunt in coniugio,præcipio,non ego ſed dominus.

Nam cæteris dico.) Auguſtinus indicat hoc pertinere ad impari matrimonio iunctos. *Matrimonium impar*

Per mulierem fidelem, per uirum fidelem.) ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἐν τῷ ἀνδρί. id eſt, In muliere, in uiro. Quanquam γυνὴ Græcis & mulierem ſignificat & uxorem. Atque hoc ſanè loco recte mutauit interpres præpoſitionem, quod tamen aliàs aut ueretur aut negligit facere. Adiectiuum Fidelis, utrobique additum eſt à nobis,quum apud Græcos non addatur, ſed ſubaudiatur. Auguſtinus libro primo quo exponit ſermonem in monte habitum, legit ad hunc modum: Sanctificatus eſt enim uir infidelis in uxore fideli, & ſanctificata eſt mulier infidelis in fratre fideli. Et ne quis exiſtimet hoc caſu factum, aut locum deprauatum, ipſe aliquanto poſt eodem libro,adducit huius loci teſtimonium,docens in ſacris litteris, fratris uocabulo ſignificari Chriſtianum, uerum hic non addit fideli. Et ſanctificatum,hic uocat purificatum. Sequitur enim, Alioqui filij ueſtri immundi erunt.

Vocauit uos.) ἡμᾶς. id eſt, Nos:primæ perſonę,non ſecundæ,ſuffragante & uetuſtiſsimo codice Paulinæ bibliothecæ,atque Item Donatianicæ.

Niſi unicuiq; ſicut diuiſit dominus.) Quidam Græci codices habent εἰ μὴ, id eſt, niſi: quidam ἢ μὴ, id eſt.an non:ut referatur ad ſuperiora. At Gręcorum quidem ſcholia diſtinctionem apponi uolunt poſt εἰ μὴ. an ſeruaturus ſis,an non,quod alioqui uideatur imperfecta ſermonis conſtructio: & huius diſtinctionis Seuerianum quendam citant autorem. Theophylactus & ipſe commonſtrat duplicem huius loci ordinem. Prior hic eſt, Qui ſcis, an ſeruatura ſis uxor uirum,nec ne. Ac mox uelut ex abrupto interijciatur, Vnicuiq; ſicut diuiſit dominus. Deinde ſuccedat quod priori particulæ reſpondeat; Qui ſcis uir,an ſeruaturus ſis uxorem nec ne,ut illud, Vnicuiq; ſicut diuiſit dominus:quum ſit conſtructionis lege,ab utroq; ſeparatum,ad utrunq; reſpondeat. Variæ ſunt dotes Dei:fortaſſe continget, ut ſeruetur ille aut illa;quare ſiue continget,ſiue non continget, non eſt dirimẽdum coniu- *Duplex lectio*

gium. Alter ordo coniungit duas partes. Quî scis an tu seruatura sis uirum, an tu seruaturus uxorem? deinde succedat ceu nouum caput: Nisi unicuique ut diuisit dominus sic maneat: quasi dicas, nihil aliud tentetur aut nouetur, ob alterum infidelem: tantum ut cuique sua sors obtigit, ita maneat. Atque hanc lectionem ille praefert superiori. Quod si de distinctione laboratur, nil uetat quo minus referatur ad Permaneat, uerbum. Quî scire possis

Tertia an seruaturus an seruatura sis, nisi unusquisque sic permanserit, ut uocatus est? Verum mihi magis placet, ut seorsim legatur εἰ μὴ, ac perinde ualeat, quasi dicas, utcunque est, aut in summa. Hac loquendi forma solemus uti, quoties omissis quae incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hanc Graecanici sermonis figuram expressisse uidetur Terētius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est uolo scire, atque hominem conuenire. Idem alijs aliquot locis ad eundem usurpauit modum. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, de seruando uiro aut uxore infideli: Vtcunque hoc est, inquit, maneat unusquisque ut illi tribuit Deus, & ut uocatus est, quicunque sequatur exitus de seruando coniuge. Meminit & Thomas nōnihil de duplici huius loci lectione, ex quo apparet illum adiutum commentarijs è Graeco uersis, quae nunc non extent.

Doceo, ordino In omnibus ecclesijs doceo. διατάσσομαι. id est, Ordino, siue instituo.

Non adducat praeputium.) μὴ ἐπισπάσθω. id est, Ne asciscat: ut subaudias, praeputium.

Adducere praeputium Subindicat Theophylactus praeputium resectum pharmaco solere reduci. Rei huius artificium aliquod indicat Cornelius Celsus libro septimo, capite uigesimo quinto: Quomodo tegenda sit glans uel natura, uel amputatione nuda. Verum an hoc Paulus senserit, nescio. Certe Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto, putat nullo modo reuocari posse semel amputatum praeputium. Vtcunque habet, nos maluimus accersere, quàm adducere, uel ob uerecundiam.

Vnusquisque in quo uocatus est frater.) ἀδελφοί. id est, Fratres: multitudinis numero, idque dūtaxat in hac posteriore parte. Praeterea in hoc, repetitum est ex superfluo iuxta proprietatem sermonis Hebraici, quemadmodum & paulo superius, Vnusquisque in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat.

Consilium autem do.) γνώμην δὲ δίδωμι. id est Sentētiam autem do, siue dico id, quod mihi uidetur optimum: hoc est, profero meam super hac re sententiam. Qui consilium dat suum aperit iudicium, Et ne contemnatur, addit hoc se misericordia diuina consequutum, ut super ea re dicat bona fide, quod optimum putet uelut apostolus.

Instans & praesens Propter instantem necessitatem.) ἐνεστῶσαν. Graeci ἐνεστῶτα uocant praesens tempus, & hos imitatus Fabius instans appellat. Ambrosius legit propter praesentem necessitatem, nimirum, intelligens praesentem illorum temporum statum. Oportet enim huiusmodi consilia pro temporum ratione moderari. Id'que confirmat ea quae superius à nobis dicta sunt.

Noli quaerere solutionem.) λύσιν. Alijs magis placet diuortium quàm solutio, ueluti Latinius: sed tamen interim perit aliqua gratia contrariorum. Alligatus, solutus, & solutio.

Tribulationē habere carne Tribulationem carnis.) Graece est τῇ σαρκί, id est, Carni, siue in carne. Nec est cur Valla reijciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac caeterorum omnium, qui tribulationem carnis, interpretantur incommoda huius mundi, uelut lites cum affinibus, curam liberorum, sollicitudinem rei domesticae & id genus alia sexcenta, quae matrimonium comitātur. Paulus enim suo more carnem uocat, quod pinguius est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateque recedens. Sic autem dictum est, habere tribulationem carne, quemadmodum dicimus, affligimur animo, aut cruciatur corpore.

Tempus.) ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. id est, Tempus contractum. quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit, Tempus in collecto est. Et quod sequitur, τὸ λοιπόν, potest ad superiora referri, ut legas, Tempus quod superest contractum est. Atque ita Graeci uidentur legere, nominatim Theophylactus & eundem ad modum Ambrosius, ut ex illius interpretatione colligitur. Quod si placet sequi, coniunctio Vt, quae sequitur, non accipietur αἰτιολογικῶς, sed ut consequentiam declaret, uelut in hac oratione: Omnis haec uita breuis est, ut si quid etiam uoluptatis habeat matrimonium, negligendum sit, ob hoc ipsum quod

breui

breui dilapſurum.

Abuti, pro uti

Tanquam non utantur.) ὡς μὴ καταχρώμενοι. id eſt, Tanquam non abutentes. Quanquam hoc Abutentes, nihil aliud eſt mea ſententia, quàm uehementer utentes. Vtimur in bonum, abutimur in malum, & ſecundum Iureconſultos, abuſus eſt uini, frumenti, & ſimilium, quæ uſu abutuntur: Vſus equi, aut ueſtis, ac ſimilium. & utimur homine qui cum eſt nobis familiaritas. Hic abuti dictum uidetur pro ualde uti, quemadmodum Latini dicunt, fatigari & defatigari, amare & deamare, perditus & deperditus. Neque enim abuti ſemper ſonat in malam partem, quemadmodum nec καταχρῆσθαι apud Græcos. Interdum enim quod alieniore loco ac tempore adhibemus, abuti dicimur: unde & rhetores cathachreſim habent inter ſchemata, hoc eſt ornamenta dictionis. κατὰ præpoſitio apud Græcos & in laudem ſonat, παραχρῆσθαι magis ſonat in uitium. Hoc itaque dicit Apoſtolus, Tempus hic eſſe breue, nec uacare uxorium eſſe.

παράγω uerbum neutrum

Præterit enim figura.) παράγει. Faber Stapulenſis emendat Decipit: quod ipſa uox uideatur ita ſonare παράγειν, quaſi ſeducere, ſiue à uia abducere. Verum huius uerbi compoſita ſæpenumero & neutralia uſurpantur, ut ὑπάγω, pro abeo: quod non ſemel poſitum in euangelicis literis. ὕπαγε ὀπίσω μου. Et apud Ioannem capite nono, καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς. & præteriens Ieſus. Et apud eundem capite decimoquarto, ἄγωμεν ἐντεῦθεν. eamus hinc. Item Matthæi quarto. περιῆγεν ὅλην τὴν γαλιλαίαν. id eſt, circũibat. Apud eundem capite uigeſimo, ὅτι ἰησοῦς παράγει. id eſt, quod Ieſus præteriret. Rurſus capite uigeſimo primo, προάγουσι, præcedunt. Item capite uigeſimotertio, περιάγετε, circumitis. Atq; ita ſanè magis quadrat ad Pauli ſententiam, & ita exponunt Græca ſcholia, παράγει, παρέρχεται. Quod autem dixit σχῆμα, hoc eſt, figura, perinde eſt quaſi dicas Habitus ſiue ſtatus. Annotauit emphaſim nominis & Theophylactus, quod mundus hic nihil habeat ſolidi, ſed ſpeciem modo quandam bonorum ac malorum præ ſe ferat. Chryſoſtomus hoc loco uidetur eſſe mutilus.

Qui ſine uxore eſt.) ὁ ἄγαμος. id eſt, Qui cœlebs eſt, ſiue inconiugatus. Mirum cur interpreti placuerit periphraſis, quum ſuppetat Latinis uerbum proprium, quo certe uſus eſt Cyprianus in ſecundo tractatu de Habitu uirginum: Cœlebs cogitat ea quæ ſunt dei, quo modo placeat deo: qui autem matrimonium contraxit, & cætera.

Quomodo placeat deo.) Græcis Domino eſt, non Deo: τῷ κυρίῳ. Maritum non habet cui placeat, ſed habet dominũ, cuius animo debet obſequi. Deinde ſequitur, Vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu: gemina coniunctione.

Et diuiſus eſt biſariam legitur & exponitur

Et diuiſus eſt.) Longe alius ſenſus eſt apud Græcos. Siquidem uerbum μεμέρισται, non ad ea quæ præcedunt, ſed ad ſequentia refertur. μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. id eſt, Diuiſa eſt, ſiue diuiſa ſunt & uxor & uirgo: hoc eſt, diuerſo uitæ ſtudio ſunt. Deinde explicat diſcrimen uitę. In eam ſentẽtiam interpretatur Theophylactus. Citatur hic locus emendate aduerſus Heluidiũ, etiamſi nonnihil mendi aſperſerãt hic quoq; librarij. Quanquam ex ipſa ſermonis cõtinentia palàm eſt Hieronymũ ſic accipere ut nos interpretamur, nempe quum ait, Vide quãtæ felicitatis ſit, quæ & nomen ſexus amiſerit. Item in epiſtola ad Euſtochium De uirginitate ſeruãda. At rurſus idem in priore aduerſus Iouinianum libro, reijcit hanc lectionem, quam fatetur quidem eſſe in Latinis codicibus, & à ſe pro loci qualitate ſic fuiſſe ediſſertam, uerum non eſſe ueritatis apoſtolicæ, à quo ſic fuerit ſcriptum: Sollicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuiſus eſt. Deinde hac abſoluta ſententia, tranſiens ad uirgines & continentes ſubiecit, Mulier innupta et uirgo cogitat quæ ſunt domini: uultq; per interpretationem additum eſſe uirginem, ne putemus innuptas meretrices hoc ſermone comprehendi poſſe, aut certe elegantiæ cauſa bis idem eſſe dictum: unde conijcere licet exemplaria Græcorum, illa quoq; tempeſtate uariaſſe. Siquidem in codicibus Græcorum hodie legimus ad hunc modum: ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. hoc eſt, Qui uero duxit uxorem, ſollicitus eſt de his quæ ſunt mundi, quomodo placeat uxori. deinde interpoſito puncto ſequitur, Diuiſa eſt mulier & uirgo. Proinde quod Hieronymus ſcribit eſſe in Latinis codicibus, hodie in Græcis habetur: & quod ait eſſe apoſtolicæ ueritatis, hoc legitur in uulgatis Latinorum exemplaribus. Verum utrocunq; modo legas, eadẽ fermè conſtat ſententia. Diuus

Hieronymus à ſeipſo diſſentiens

Ambroſius

Ambroſius ita legit: Qui autem cum uxore eſt, ſollicitus eſt quæ ſunt huius mundi, quomodo placeat uxori, & diuiſus eſt: diuiſa eſt mulier & uirgo. idq; exponens ſubijcit, Diuiſa non utiq; natura ſed actu: quia legimus in Numeris, mulieres uirgines appellatas. Quibus ex uerbis palàm eſt, Ambroſio Paulum ſentire, diuerſum eſſe ſtudium mulieris et uirginis. At idem in libello de Viduis aliter citat hunc locum: Iuxta quod ſcriptum eſt, inquiens, & mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini ſunt, ut ſit ſancta corpore & ſpiritu: quę quidem palàm arguunt Ambroſij quoq; codices hoc loco uariaſſe. Similiter citat Auguſtinus libello De bono uiduitatis, capite ſecundo: addens illic, innuptam mulierem dici uiduam. Illud addam, hoc certe loco rectius γυνὴ, uertiſſet Vxorem, quàm Mulierem: tametſi uox ea, utrunque ſignificat. Ad eũdem modum citat Hieronymus, tum alijs aliquot locis, tum in epiſtola ad Euſtochium de Virginitate.

Ambroſius à ſeipſo diſſentiens

Hæc olim in Latinis exemplaribus non habebantur

Virgo cogitat.) μεριμνᾷ. id eſt, Curat, ſiue ſollicita eſt: quemadmodũ ſuperius uerterat.

Quod honeſtum eſt, & quod facul. præb.) Græce ſic habet, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Quæ quidem ad uerbum transferre difficillimum fuerit. Eſt autem huiuſmodi fermè ſententia: Sed ad id quod honeſtum eſt ac decorum, & ut indiuulſi ſemper aſsideatis & adhæreatis domino. Diuus Hieronymus aduerſus Iouinianum, teſtatus Græcam proprietatem reddi non poſſe, explicuit ſententiam huius loci ad hunc modum. Hoc autem ad utilitatem ueſtram dico, non ut laqueum uobis inijciam, ſed ut ad id quod honeſtum eſt, & intente facit ſeruire domino, abſq; ulla diſtractione, uos adhorter. Addit hanc ſententiam in Latinis codicibus omnino nõ inueniri, propter interpretationis difficultatem. Certe apud Ambroſium abeſt huius ſermonis clauſula: ſic enim legit, Hoc autem ad ueſtram ipſorum utilitatem dico, ut non laqueum uobis inijciam, ſed ad id quod honeſtum eſt. Sic finit ſermonem, neque in interpretatione ſignificat amplius legiſſe ſe. Hieronymus εὔσχημον uertit honeſtum, & τὸ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ reddidit, Quod intente facit ſeruire domino, & pro ἀπερισπάστως poſuit, abſque ulla diſtractione. Vſus eſt hac uoce Plutarchus in libello de Curioſitate, ἀπερίσπαστον appellans aſſiduum ſtudium ſapientiæ, nullis negocijs aliò mentem auocantibus. In uetuſtis codicibus etiam excuſis adhuc habetur, Domino obſecrandi: quo modo non puto quenquam Latine fuiſſe loquutũ. Donatiani codex habebat obſeruandi. In utroque item Conſtantienſi erat, obſeruandi: ex his diuinare licet primam ſcripturam fuiſſe, Domino obſeruiendi: quod alius uertit in obſecrandi, relicto datiuo: alius in obſeruandi, mutato etiam caſu. Certe apud Græcos nulla obſecrandi mentio.

Virgo, pro Virginitate

Turpem ſe uideri exiſtimat.) εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν. id eſt, Si quis turpe aut indecorum exiſtimat in uirgine. Auguſtinus in quæſtionibus ſuper Numeros pentateuchi, indicat quoſdam uirginem hoc loco interpretari uirginitatem. At horũ ſententiã non approbat, quod nihil aliàs comperiatur adſimile in diuinis libris. Sentit enim Paulus de parentibus elocantibus nuptum filias, citra quorum autoritatẽ non erat ratus matrimonij contractus. Quod utinam & his temporibus ſeruaretur, præſertim in ea ætate, cui nondum ſatis conſtat uel conſilium uel iudicium, maxime quum uſqueadeò placeat, ſemel initum quocũq; pacto connubium, non alia re quàm morte dirimi. Cæterum ut hæc ad parentem potius quàm ad uirginitatem referantur, ſuadent quæ ſequuntur: Igitur & qui matrimonio iungit uirginem ſuam: et cętera, Atque ita ſanè ediſſerit hunc locum Theophylactus.

Superadulta ὑπέρακμος

Si fuerit ſuperadulta.) ὑπέρακμος. Nam id uertit ſuperadultam, cuius flos iam præterierit, Quod Ambroſius ita reddidit, Si ſit ultra pubertatem: id quod uulgo rideri ſolet, quum anum uocant uirginem, Solent & infamiæ eſſe obnoxiæ uirgines admodum adultæ, quaſi faſtiditæ à procis.

Non peccat ſi nubat.) γαμείτωσαν. id eſt, Nubant. Quanquam uerbum γαμεῖν commune eſt uiro ducenti uxorẽ, & puellæ nubenti uiro. Vnde ſubito Paulus mutato numero uerbi, ſponſum & ſponſam reſpexit, aut certe ad eum, qui locat filiam & ſponſum. Theophylactus legit, γαμισκέτωσαν. nec additur Si, ſed eſt, οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. ut non peccat, pertineat ad patrem: γαμείτωσαν, ad eos inter quos coit matrimonium.

Nam qui ſtatuit.) ὃς δὲ ἕστηκεν. id eſt, Qui uero ſtat firmus. niſi quod uerbum ἵστημι, & ſtatuo ſonat Græcis, & ſto, Certe uocem eandem in Euangelio Ioannis uertit Stat. Hic ſanè magis

ne magis congruebat, Stat firmus: nam mox sequitur decernendi uerbum. Cęterum quod hic dicit de firmiter stando, respondet ei quod praecessit, Qui turpem se existimat, & caetera. Qui non metuit pudicitiae filiae, nec mouetur probro uulgari, quod uirginem nubilem detinet domi, faciat quod iudicarit esse optimum.

Potestatem autem sui habens.) ἔχει, Habet, non Habens. Quanquam hic uariant exemplaria.

Et hoc iudicauit.) Melius Decreuit, siue statuit: hoc quidem loco κέκρικεν, quod aliàs ita uertit.

Diuortium an licitum

Liberata est à lege, cui autem uult, nubat.) Graeca paulò secus habent, ἐλευθέρα ἐστίν, ᾧ θέλει γαμηθῆναι. id est: Libera est ut nubat cui uelit, siue ad nubendum cui uelit. Donatiani codex sic habebat: Libera est, cui uult nubat. Suspicor ab interprete scriptum, Vt cui uult nubat: & Vt, deprauatum in Autem. Certe Autem, non est in uetustis exemplaribus, nominatim ijs quae suggessit Constantia. Quanquam ut semel in huius operis initio sum testatus, perpetuo testatum haberi par est, in toto opere me nusquam esse uelle contentiosi dogmatis autorem: tantum iuuandi studio monere studiosos, semper incōcusso & illabefacto iudicio sacrosanctae ecclesiae, & eorū quibus uberius donū eruditionis ac sapientiae contigit à Christo: tamē idem hoc loco nominatim testor, ob quosdam in hisce rebus captiosiores, quàm pure Christianum hominem deceat. Porrò ut non arbitror contumeliosum, à quoquam autore quamlibet magno aut uetusto dissentire, ita non grauatim à meipso dissentiam, si quis adferat quod sit rectius, etiamsi sit idiota qui doceat. Scio receptissimum esse inter Christianos, ubi semel coijt matrimonium, nullo pacto posse dirimi, nisi morte alterius. Atque in hac sententia fuisse uideo Chrysostomum ac ueteres Latinos: sine dubio certe fuit Augustinus, eamq; ueterum episcoporum constitutionibus & Decretalium legum autoritate esse confirmatam, denique & theologicarum scholarum consensu comprobatam. Caeterum si semper hoc bonis uiris cordi fuit, opinionem in melius commutare, & leges ceu pharmaca conuenit ad morborum habitum ac rationem accommodare, consideremus an hic expediat idem fieri: & si expedit, an liceat ut matrimonia quaedam dirimantur, non temere, sed grauibus de causis: neque per quoslibet, sed per ecclesiae praefectos, aut iudices legitimos: & ita dirimantur, ut liberum sit utrique cui uelit iungi, aut alteri certe, qui diuortio non dederit causam. Scio quaedam esse eius generis, ut nefas sit ceu dubia uocare in disputationem. Quod genus sunt, an Christus sit deus & idem homo, an natus absque uiri opera, an animae supersint à morte corporis, an haec corpora sint olim reuictura. Haec enim tam euidenter traduntur nobis autoritate diuinae scripturae ac totius ecclesiae consensu, ut impium sit ac periculosum de his in diuersam partem disserere, nisi forte nobis cum ethnicis res inciderit. Et tamen non arbitror odiose reijciendum, qui de huiusmodi quoque rebus animi sui scrupulum, ut est humanae mentis infirmitas, doctis aperuerit, nihil aliud agens, quàm ut quod credit utcunque, credat certius. Sed uidendum est, an huius generis sit de quo nunc agimus. Quaedam ita recepta sunt autoritate ecclesiae, ut pro re nata possint mutari. Et ut fas non est, diuinam scripturam, quam certissimam habemus uitae regulam, abrogare, ita pij ac prudentis dispensatoris est, eam ad publicos mores accommodare. Sed hac de re plusculum dicemus alias: nunc ad institutum properemus. Primum igitur hoc est apostolicae pietatis, omnium saluti quantum licet consulere: & infirmis etiam ecclesiae membris sua cura succurrere. Videmus autem tot hominum milia, infelici coniugio sibi cohaerere cum exitio utriusque, qui fortasse disiuncti seruari possent. Quod si fieri possit citra iniuriam diuini praecepti, optandum opinor omnibus pijs: sin minus, uotum tamen ipsum pium arbitror, praesertim quum charitas optet nonnunquam & quae fieri nō possunt. Optat Moses deleri de libro uitae: optat Paulus anathema fieri à Christo pro fratribus. Non defuerunt autē qui ita senserint, à recte dirempto matrimonio licuisse cū alia copulari. Ne quis protinus hanc propositionem uelut inauditam, & modis omnibus absurdam existimet explodendam, & indignam quae uocetur in disputationem: siquidem Origenes homilia in Matthaeum septima, testatur sibi notos fuisse quosdam episcopos, qui permiserint uxoribus quae cum uiris diuortiū fecerant, alijs nubere uiris, ac fatetur hoc ab eis factum aduersus praeceptum domini & Pauli, sed tamen factum non omnino

Sentire diuersum nō est contumelia

Leges ut pharmaca pro morbis mutantur

Charitatis uotum

Mitigat propositionem

damnat

damnat, quod existimet illos probabili causa adductos id permisisse, ne quid deterius committeretur, nimirum obsequutos duriciei cordis, quo consilio Paulus permiserit & uiduis incontinentibus secundas nuptias. Quod exemplum ita confert Origenes, ut durius uideri uelit uiduę quæ libidinis, non prolis gratia maritum alterum desideret, permittere nouas nuptias, quàm uiro permittere, ut reiecta uxore adultera, ducat se digniorem. Deinde non uidetur addubitare, quin uiro liceat idem, cui permittit euãgelium ob adulterium repudiare, nec Paulus huic præcipit ut uxori reconcilietur. Sed annotauit Origenes ab episcopis, hoc etiam uxoribus permissum, quod Paulus nominatim uidetur prohibere. Neque enim illic Origenes Iudaicum uirum appellat, qui ob adulterium aut similem causam repudiat uxorem, sed qui morosus sit ac præfractus Iudæorum more ob quamlibet leuem causam repudium parans. Sic enim argumentatur uir ille Iudaicus, & diuortium meditans: Moses permisit ob rem turpem repudiare, & exemplum rei turpis ponit adulterium, licebit igitur ob alias res turpes uxorem abijcere. Hanc argumentationem reijcit Origenes, negans Mosen sensisse de adulterio, quum dicit, Rem turpem: quandoquidem in adulterio non dabatur repudij libellus, sed uxor tradebatur lapidãtibus. Verum, rem turpem appellauit quamlibet uel morum culpam, uel corporis uitium, quo maritus offenderetur. Hæc Origenem sensisse declarat quod mox sequitur: Posthac autem, inquit, dominus non permittit propter aliam aliquam culpam uxorem dimittere, nisi propter solam causam fornicationis. Sub hęc Origenes mouet aliam quæstionem, an quemadmodum ob adulterium licet uxorem repudiare, ita propter parricidium, ueneficium, aut furtum liceat. Et hæret hic perplexus, uidens impium, facere aduersus præceptum dei, et tamen iniquum et inhumanum cogi maritum, ut in uxore ferat ea peccata, quæ sint adulterio grauiora, tandem huius difficultatis exitum quærens, dicit: Disputo ergo quia non præceptiue mandauit, ut nemo dimittat uxorem, excepta causa fornicationis, sed quasi exponens rem dixit: Qui dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam mœchari. Sensit opinor Origenes, uxorem protrudi ad adulterium, quum merito reiectæ non sit ius denuo nubendi, sed tamen hoc mulieri imputandum, non uiro repudianti. Iam aliquanto superius adduxerat similitudinem de Christo qui repudiarit synagogam uiricidam, et ecclesiam duxerit nouam sponsam. Origenis uerba sunt hęc: Dicendum quoniam nõ dimisit Christus primam uxorem suam, id est, primam synagogam, secũdum speciem spiritualem, seruans quod dictum est, Quod deus coniunxit, homo nõ separet, nisi quando adultera est uxor illa, corrupta ab adultero inimico, cuius consilio & insidiata est uiro, & cætera. Ac mox: Et reliquit propter ecclesiam, Christus uir patrem cum quo erat, quum in forma dei esset: reliquit etiam matrem: et cętera. Hactenus Origenes. Audis lector diuortium, audis à diuortio nouam sponsam. Ex quibus satis liquet, Origenem in hac fuisse sententia, licere post repudiatam adulteram ducere domum aliam uxorem. Cæterum quod ait, episcopos illos fecisse contra doctrinam euangelicam, qui post repudium permiserant matrimonium, sentit Origenes de his, qui ob alias causas repudiarant uxores, Iudæorum exemplo. Similiter accipiendũ est quod scribit: Qua enim ratione adultera est mulier, quanquam legitime uideatur nubere uiro uiuente: eadem ratione & uir, quamuis legitime uideatur accipere dimissam ab aliquo uiro, non accipit legitime secundum sententiam Christi, sed magis mœchatur, quasi alienam accipiens. Agit hic Origenes de ijs qui diuortium fecerant ob alias causas, quas Christus non excepit, aut ob causas leues. Nec tamen humanis legibus puniebatur qui hoc fecisset, imò matrimonium habebatur legitimum. Sed an iuxta Christi sententiam legitimum sit, disputat Origenes, præsertim in atrocibus commissis, uelut in ueneficij, aut homicidij conatu. Sic enim ait: Si iustam excusationem habet apud deum, tractabis. Et tamen fatetur, quod qui sic dimittit, præbet adulterij causam: sed fortassis hoc apud deum imputandum uxori, non marito. Nec ab his dissentire uidetur Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto sic interpretans hæc uerba Christi: Si quis dimiserit uxorem, et aliam duxerit, quasi qui hoc animo repudiat ut nouam ducat, non recte dimittat. dimittit enim, non ex iusta causa: sed causatur quiduis, quo quam fastidit, uideatur iuste dimittere. Manet, inquit, matrimonium quod non rite diremptum est: manente matrimonio, nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit non dimittere uxorem, non in totum prohibuit. Et quod non in totum

prohibuit

Origenes

Tertullianus

prohibuit in totum permisit, Idem paulo post: Habet itaque & Christum assertorem iustitia diuortij. Dices Tertullianum non audiendum, quum seipsum submouerit ab ecclesia. Verum in hac parte non fuit à quoquam orthodoxo notatus: notandus utique, si hæc opinio dissensisset ab ea, quę tunc erat orthodoxorum. Eiusdem opinionis fuit Pollentius quidam, uir, ut apparet, grauis & eruditus, contra quem libris duobus agit Augustinus, sed agit non ut cum hæresiarcha, sed ut cum antagonista: itaque refellit illius sententiam, ut hæreseos crimen non intentet. Quin & diuus Ambrosius sine controuersia uir, non orthodoxus modo, uerum etiam probatæ sanctimoniæ: tribuit uiro ius ducendi alteram uxorem, ubi priorem ob culpam admissam repudiarit. Neque dubium est, quin is episcopus exercuerit in suis, quod recte iureque fieri scripsit. Scripsit autem enarrans caput epistolæ ad Corinthios prioris septimum, hunc in modum: Et uirum uxorem non dimittere, subauditur autem Excepta fornicationis causa. Et ideo non subiecit, sicut de muliere. Quod si discesserit, manere sic: quia uiro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem: quia non ita lege constringitur sicut mulier. Caput enim mulieris uir est. Idem paulo superius: Quod si se, inquit, continere non potest: quia pugnare non uult contra carnem, uiro reconcilietur. Non enim permittitur mulieri, ut nubat, si uirum suum causa fornicationis dimiserit, aut apostasiæ, aut si illicite impellente lasciuia, usum quærit uxoris: quia inferior non omnino hac lege utitur, qua potior, Si tamen apostatet uir, aut usum quærit uxoris inuertere, nec alij potest nubere mulier, nec reuerti ad illum. Hic quum ait, quia inferior nõ omnino hac lege utitur qua potior, uidetur tacite tribuere marito ius ducendi alterã. At aliquanto post, & uxori tribuit ius alteri nubendi uiuo marito priore. Enarrãs enim Pauli uerba, Non est enim frater aut soror seruituti subiectus in huiusmodi, ait: hoc est, non debetur reuerentia cõiugij, ei qui horret autorem coniugij. Non enim ratum est matrimonium quod sine dei deuotione est, ac per hoc non est peccatum ei quæ dimittitur propter deum, si alij se iunxerit. Contumelia enim creatoris soluit ius matrimonij circa eum qui relinquitur, ne accusetur alij copulatus. Infidelis autem discedens, & in deum et in matrimonium peccare dignoscitur, quia noluit sub dei deuotione habere coniugium. Itaque non est ei fides seruanda coniugij, qui ideo recessit, ne audiret autorem esse Christianorum deum coniugij. Nam si Esdra dimitti fecit uxores aut uiros infideles, ut propitius fieret deus: nec iratus, si alias ex genere suo acciperet, non enim ita præceptum his est, ut remissis istis alias minime ducerent, quanto magis si infidelis discesserit, liberum habebit arbitrium, si uoluerit nubere legis suæ uiro, Illud enim nõ debet imputari matrimonium quod extra legem dei est. Hactenus ille. Neque enim arbitror hic causari quenquam posse, Ambrosium agere de muliere, quæ per imprudentiam nupserit marito pagano, quem credebat esse Christianum, quum Paulus permittat coniunctionem, si consentiat infidelis. Quod si hic error intercesserit in contrahendo, nullo iure poterit cum illo manere cum quo non potuit contrahere matrimonium. Sanè frigidum est quod Petrus Lombardus adducens eum locũ ex Ambrosio, quem nos primum recensuimus, libro Sententiarum quarto, sic diluere conatur, ut dicat hæc uerba à falsarijs indita libris Ambrosianis, quum & stilus ad unguem congruat, neque quicquam alioqui sit illic adscriptum uice comentarij. Nihil negocij fuerit quemuis nodum ista ratione dissoluere, si quis recipiat. Sunt in libris Cypriani, sunt in Hieronymi, sunt in Augustini, sunt in Thomæ, quæ reijcit ecclesia. Cur non in his omnibus eodem utimur cresphygeto, moxque occinimus, à falsarijs subdita sunt? Iam si recentiorum opiniones excutiamus, quibus hactenus plurimum autoritatis & fora & scholæ tribuunt, comperiemus & inter hos fuisse, qui putarint matrimonium posse dirimi, aut certe qui putarint hoc argumẽtum esse disputabile. Primum Ioannes Andreæ decernit matrimonium antequam intercesserit copula, posse dirimi, non solum ob professionem uitæ monasticæ, uerum etiam sola Romani pontificis autoritate. Quod si mihi dant huiusmodi matrimonium, uerbis legitimis ac mutuo consensu contractum, inter personas idoneas, esse uerum matrimonium, simul dabunt eius uim pendere ex lege diuina. Aut igitur lex diuina non hoc sensit, quod nos interpretamur, aut Pontifex potestatem habet laxandi iuris diuini. Rursus idem Ioannes docet matrimonium consummatum interuentu coitus non posse dirimi. Sed huius discriminis ego nullam adhuc satis grauem audio causam. Nam rationes quas adducunt Hostien

Pollentius

Ambrosius uiro facit ius ducendi alteram

Ambrosius etiam uxori permittit alicubi nubere à diuortio

Magister sententiarum

Ioannes Andreæ

sis, Augustinus, & Leo papa, præter quàm quod hominum commenta sunt, non efficiunt tamen, quo minus aduersus Christi Paulíq; doctrinam dirimatur matrimoniũ, & à diuortio sit ius iterandi coniugij. Aut igitur negandum est esse matrimonium, quod non confirmauit congressus coniugalis, aut fatendum est recte dirimi matrimonium. Alioqui quis deus hoc reuelauit doctoribus istis, quod professio uitæ monasticæ, & mutatus cultus, iuxta hominum institutionem dirimit matrimonium, etiam altero coniugum reclamante. Ratum, inquient, non consummatum: quasi ante congressum, non legitimum ac perfectum quod ad coniugij rationem attinet. Quod oraculum aperuit, quod lapsus in hæresim, dirimat matrimonium, etiam consummatum: & ita dirimat, ut ius sit ei qui perstiterit in fide, alteri iungi? Vt omittam interim quod Zacharias papa, quemadmodum refertur libro Sentẽtiarum quarto, distinctione trigesimaquarta: dirimit matrimonium, ob rem habitam cum sorore uxoris tuæ. Eius uerba sic habent: Concubuisti cum sorore uxoris. Si fecisti, neutram habeas: & uxor tua, si non fuerit conscia sceleris, & cõtinere non uult, nubat in domino cui uult. Tu uero & adultera, sine spe coniugij maneatis, & dum uiuitis pœnitentiam agite. Hactenus Zacharias. Iam uero mihi nequaquam uerisimile uidetur commentum, quod addit Petrus Lombardus: Quod ait, inquit, cui uult nubat: intelligendum est post mortem uiri. An rem tanti momenti taciturus erat Pontifex, si sensisset quod hic interpretatur? Quid si maritus superstes sit uxori: nónne iam par erit hac in parte pœna nocentis & innocentis. Verum hoc utcunq; habet, Nam causabitur aliquis, non fuisse matrimonium, quod contra pontificis constitutionem contractum est. Atqui id si uerum est, cur non liberatur mulier? Verum hanc, ut dixi, quæstionem in præsentia missam faciamus: de monasticæ uitæ professione, nulli dubium est, quin dirimat matrimonium non consummatum: lapsus in hęresim, etiam consummatũ. Quod si ideo licet dirimere matrimonium non consummatum, quod plenior sit ratio sacramenti in consummato, eadem ratione licebit & consummatum dirimere, quod plenior etiam est ratio in fœcundo coniugio, quàm in sterili: in primo, quàm in secundo aut tertio. Mihi probabile uidetur hoc humanis legibus cautum, ut non consummatum aliquo modo liceret dirimere, quod intactę facile sponsus alius reperiatur, contactæ non item. At nos, nescio quo studio, in hoc negocio leges humanas miscuimus cum iure diuino, remq; prorsus inextricabilem reddidimus. Et tamen Ioannes Andreę non usque adeo abhorret ab hac opinione, Si dicat aliquis matrimonium consummatum graui de causa posse dirimi: quum hoc argumentum disputet in regula Actus legitimi, De regulis iuris libro sexto, citante Panormitano in cap. ex publico, de conuersione coniugatorum. Nam proposito casu, an Pontifex possit indulgere, ut filius unicus regis monachus, ducat uxorem, eamq; habeat, donec gignat prolem masculam: rationibus in utramque partem adductis, pro neutra parte pronunciat, rem aliorum arbitrio relinquens. Tandem ita claudit disputationem Panormitanus: Ego satis putarem, quod nullo casu papa posset dissoluere matrimonium consummatum inter fideles, ita quod eligerem partem negatiuam. Nec hic asseuerat, sed argumẽtum ut disputabile proponit, cuius alteram partem ipse putat esse probabiliorem. Idem in cap. quanto, de diuortijs, inter multa scribit hæc: Et est iste textus ad hoc optimus, & per rationem suam posset argui, quod etiam ecclesia non posset illud dissoluere. Rursus hic non affirmat ecclesiam non posse dirimere matrimonium consummatum, imò potius innuit posse: licet ex hoc capite dicat posse sumi argumentum pro diuersa parte. Neq; statim expugnatum est, quod oppugnari potest argumento. Quin & Hostiensis uidetur alicubi pro diuersa parte facere. Siquidem in cap. ex parte, de conuersione coniugatorum, quærit, an ecclesia posit hodie statuere, ut altero fidelium prolapso in hæresim, posit alter coniugum transire ad altera uota, ac definit posse, hoc argumento: Sicut statuit, inquit, inter infideles, inter quos est uerum matrimonium, in C. de infidel. & consang. & affini. eodem modo uidetur quod posit statuere inter fideles. Nam ratificatio matrimonij, quæ est inter fideles, nascitur ex sacramento baptismi, ut in dicto cap. quanto. & hoc ex ecclesiæ dispositione. Po test ergo aliter ecclesia statuere. An non hic aperte pronunciat Hostiensis, ecclesiam posse statuere, ut aliquod matrimonium ratum & consummatum dissoluatur, altero labente in hæresim: ita ut alter innoxius posit ad secunda uota transire, hoc est, nouum inire matrimonium. Negat tamen hoc

Matrimoniũ monachismo soluitur

Petrus Lõbardus discussus

Lapsus in hæresim dirimit matrimonium cõsummatum

Ioannes Andreæ de diuortio

Panormitanus de diuortio

hoc posse fieri, nisi statuat ecclesia. Iam Antonius narrat sibi conspectum fuisse diploma, quo Romanus pontifex dirimebat matrimonium ratum & consummatum. Porrò quantum his autoribus tribuẽdum sit, alij uiderint. A me sunt in hoc producti, ut apud hos qui illis plurimum tribuunt, non uidear absurde fecisse, qui optarim aliqua ratione fieri, ut autoritas ecclesiæ succurrat, infeliciter ac cum detrimento salutis cohærentibus. Iam nemo poterit inficiari, leges Christi multo æquissimas esse, longeq; præcellere, siue cum lege naturali, siue cum humanis legibus conferantur. Christus uirginitatem non exigit, ne uideatur cum natura pugnare, licet beatos pronunciet, qui hoc possint capere: sed addit, propter regnum dei. Regnum autem dei uocat euangelij prædicationem, ut hoc ipsum ad ea tempora magis pertineat. Est tempus nubendi, est tempus abstinendi à nuptijs. An igitur ęquum uidetur, ut maritus cum uxore flagitijs operta, quibus neq; causam dedit, nec mederi possit, cogatur uiuere, cum qua uiuere non sit uiuere: aut si diuertat, compellatur omnem ætatem orbus, destitutus, ac uelut euiratus degere? Sit æquum ei qui diuortio causam dedit, adimi ius iterandi coniugij, cur is plectitur qui nihil est commeritus, nisi quod parum feliciter duxit uxorem? At quis unquam audiuit fortunam puniri, si absit culpa, præsertim lege diuina? Quid est hoc aliud, quàm afflicto afflictionem addere, cui subuentum oportuit? Nam quod spurijs aut nothis ad quosdam honores & commoda interclusus est aditus, primum humanis legibus interclusus est, non euangelicis. Deinde sic uisum est ulcisci parentum intemperantiam. Postremo non sic interclusus est, quin sua uirtute possint fortunam sarcire. Quanquam nec omnino simile est, nõ admitti ad dignitates, & per omnem uitam cruciari, & nulla sua culpa tãtis obijci periculis. Si facit adulteram, qui sine legitima causa repudiat uxorem, non facit adulteram, qui uetat inire matrimonium, cum eo sit habitu corporis, ut castitas non sit exigenda? Nam quod obijciũt exemplum monacharum ac monachorum, quibus ideo non fit iniuria, quod sua sponte susceperũt inabrogabilem professionem, fortasse respondere poteram, nil agit exemplum litem quod lite resoluit. Et tamen, si credimus quibusdam Iureconsultis, pontifex Romanus potest ex monacho nõ monachum facere. Siquidem quod adferunt de uoto solenni & non solenni, ut constanter asseuerari uideo, ita non uideo solidis rationibus esse nixum. Si pondus habebit hæc ratio, uolentes susceperunt, ut quod actum est sit perpetuum, omnes contractus qui inter uolentes coierint, debent esse perpetui, qui nunc nouis causis emergentibus, ex æquitate iuris sæpenumero rescinduntur. Sed dicet aliquis, in matrimonio lex est præscripta ne dirimatur semel contractum: et huius legis non ignari ultro prębent colla capistro. Atqui hoc est quod hic agimus, an huius legis rigor possit aliquo pacto laxari, quum sæpe tales existant causæ ut crudele uideatur non subuenire periclitanti. Quod si res pugnare uidetur cum æquitate naturali, uidendum est, an secus interpretanda sint, quæ super hac re leguntur in euangelicis & apostolicis literis. Liceat enim hic, quod in alijs sacræ scripturæ locis facere non ueremur. Excutiamus, quãdo, quibus, qua occasione dictum sit, & fortassis ueram germanãq; sententiam deprehẽdemus. Neque uero statim hic reclamet aliquis: O cœlum, ô terra, Iste conuellit decreta ecclesiæ. Primum non conuello, ut antè testatus sum, sed disputandi gratia confero: tum dispiciendum est, quo animo hoc receperit ecclesia. Quædam enim sic instituit, ut ad tempus modo uelit ualere. Deinde si nusquam sua placita mutauit, uel ecclesia, si sic libet appellare, uel Romanus pontifex, nõ postulo, ut hic quicquam demutet. Sin comperitur idem aliàs fecisse in rebus per se quidem grauioribus, sed fortasse non perinde facientibus ad salutem mortalium, cur idem hic uereamur facere, quum hac uia tot hominum saluti liceat consulere? Christus non grauatur ob unam ouiculam lustratis omnibus obambulare, quam humeris reducat, & nos grauabimur experiri, si quâ tã multis pereuntibus succurri possit, pręsertim quum Christus salutis sit autor, & humanæ leges non aliter ualere debeant, nisi quatenus ad salutem conducunt hominum. Deniq; quum pleriq; theologi tantum autoritatis tribuant Romano pontifici, ut possit abrogare quod ab apostolis, atque adeo ab ipso Petro sit institutum, nec desint qui uocent in quæstionem, num ius habeat & aduersus euangelicam doctrinam statuendi quippiam: nec prorsus abnuunt, quin aliqua ratione possit, si non abrogando quod statuit Christus, certe uel interpretando, uel astringendo, uel relaxando, quod non ueritus est Paulus quoties ait, Ego, non dominus: se

Antonius de diuortio

Argumentum ab æquitate

Pontifex ex monacho facit non monachum

Votum solenne ac priuatũ

Interpretatio locorum de diuortio

Pontifex an possit statuere aliquid aduersus apostolorũ decreta

cundum indulgentiam agens non ex imperio, cur hic astringunt illius potestatem? Porrò

Ioan. Andreæ

quod ad matrimonium attinet, Ioannes Andreæ grauis apud Iure cõsultos autor, asseuerat Romanum pontificem posse constituere, ut per secundum matrimoniũ irritetur prius, non consummatum, sicut irritatur per ingressum religionis. Et in huius sententiam pedibus discedit Panormitanus, quod liquet ex horum commentarijs in capitulum Quod uotum, titulo De uoto & uoti redemptione, libro sexto. Item in capitulo Ex publico, de Conuersione coniugatorum. In Actis apostolorum, solenni celebriq; consilio decretum ac pro

Apostolorum decreta mutata sunt

mulgatum est, ut qui ex paganismo cooptarentur in Christianos, abstinerent ab idolothytis, à suffocato animante, à sanguine & à stupro. Conciliabulum dici non potest tam frequens cœtus, acephalum dici non potest ubi Petrus aderat ipse. Et tamen quod ibi decretum est, adeo est antiquatum, ut nunc Iudaizare crederetur, qui abhorreret à gallina suffocata, aut fartis sanguine distentis. Nec lędimus interim apostolicam maiestatem, tantum

Pauli constitutio

excusamus hoc ad tempus fuisse constitutum, ob placandos Iudęorum animos. Paulus uetat episcopum fieri qui neophytus sit, aut percussor, aut uinolentus. At hodie Romanus

Transsubstantiatio

pontifex uel heri baptizatum, uel piratam publicum admittet ad honorem episcopalem, si uideatur, nihil deterritus Paulina constitutione. In synaxi transsubstantiationẽ, sero definiuit ecclesia: diu satis erat credere, siue sub pane consecrato, siue quocunq; modo adesse uerum corpus Christi. Vbi rem propius contemplata est, ubi exactius expendit, certius præscripsit. Non erant hæretici qui olim credidissent spiritum sanctum à patre duntaxat procedere, & haud scio, an maxima pars Christianorum primitus ita crediderit. Expensa re, defi

Cõceptio beatæ uirginis.

nijt ecclesia, quod hodie sequimur. Idem uidetur accidisse in cõceptione beatæ Virginis, si tamen hoc ecclesia sic definijt, ut hæreticus sit habendus qui dubitet: nam mihi nondũ satis

Conciliũ Basiliense quãtum ualeat

liquet, etiamsi sunt qui prædicent hoc esse definitum in cõcilio Basiliensi. Hic rursus oritur dubitatio gemina, an ualeant omnia in eo concilio acta, tum quibus uerbis & quo animo hoc sit definitum. Quod si ut articulus fidei, quid fiet Dominicanis, quorum plerique persistunt in diuersa sententia? Sunt huius generis alia multa. Nemo priscorum audebat clare pronunciare, spiritum sanctum esse patri filioq; homusion, ne tum quidem, quum quęstio de filio tanta contentione per uniuersum orbem agitaretur. Quin in epinicio, quod post Arianos profligatos canere cœpit ecclesia, quod tribuitur filio, Lumen, de lumine, deũ uerum de deo uero, non idem dilucide tribuitur spiritui sancto. Nunc audemus profiteri, spi

Spiritus sanctus homusios

ritum sanctum homusion patri & filio, & deum uerum, de patre deo uero, & de filio deo uero. Nullus, opinor, ecclesiam Christi, quæ constat hominum consortio, sic omni prorsus

Error circa periculum bonorũ morum aut fidei

errore liberat, ut nihil ignoret. Satis est hactenus uacare errore, ut religionis ac fidei summa constet. Nam fieri potest, ut de die paschæ statuendo labatur numero ecclesia, quum is error ad pietatis aut fidei negocium proprie non pertineat. Loquor autem de ecclesia cuius autoritatem sequimur, uidelicet Romana. Porrò si uerum est, quod quidam asseuerãt, Romanum pontificem errore iudiciali non posse unquam errare, quid opus generalibus con

An summus pontifex errare possit errore iudiciario.

cilijs, quid opus in concilium accersere Iurecõsultos, ac theologos eruditos, si pronuncians labi non potest? Cur datus est appellationi locus, uel ad synodum, uel ad eundem rectius edoctum, postea quàm semel de causa pronunciauit pontifex? Quorsum attinet tot academias in tractandis fidei quæstionibus distorqueri, quum ex uno pontifice quod uerum est,

Pontificũ decreta q̃ uariẽt.

audire liceat? Imò qui fit, ut pontificis huius decreta, cum illius pugnent decretis? Vt enim taceam de Formoso: nonne papa Ioannes uigesimussecundus, & Nicolaus, Decretis totis inter se pugnant? idq; in his quæ uidentur ad fidei negocium pertinere. Quorum alter pronunciauit iudicialiter, ut illorum more loquar, Christum & apostolos nihil habuisse, nec in commune, nec priuatim: alter contra pronunciat, habuisse. Id ex ipsorum Extrauagãtibus

Innocẽtius III Celestinus

licebit cognoscere, sed propius ad id quod hic agimus facit, quod Innocẽtius tertius, ac Celestinus de matrimonio dirimendo, prorsus pugnantia definierunt. Quorum hic ius facit alteri coniugum iterare matrimonium, si alter fuerit in hæresim prolapsus, Innocentius negat, quemadmodum legimus libro Decretalium quarto, titulo De diuortijs, capite Quanto. Nec illic dissimulat Innocentius quendam prædecessorem suum secus statuisse, Celestinum indicans: ut aperit Glossema declarãs Celestini super hac re constitutionem, olim extitisse in Decretalibus, libro tertio, titulo de Conuersione infidelium, in fine. Id eo magis

ueri

uerisimile est, quod is titulus paucissimis constet capitibus, ut intelligas esse decurtatum. Præterea Pelagius, ut extat in Decretis, distinctione trigesima prima, cap. Ante triennium, constituerat, ut hypodiaconi Siciliæ ab uxoribus abstinerent, quas ante constitutionem legitime duxerant. Id decretum uelut iniquum, & cum euangelico pugnans præcepto, retractat & abrogat Gregorius, eius nominis primus, qui Pelagio successit, statuens, ut in posterum nemini ad eum ordinem pateret aditus, nisi uouisset castitatem. Cæterum durum & iniquum esse, ut ad castitatem cogatur, qui non uouerit castitatem, nec ulla culpa commeruerit, ut eò debuerit compelli. At quod hic iniquum uidetur Gregorio, non uisum est iniquum Innocentio tertio, loco quem modo adduximus, qui ita respōdet ijs qui obijciebant, præter æquum uideri, coniugem relictum suo iure priuari sine culpa, presertim quum contumeliosior sit in Christum, qui baptizatus recidit in hæresim, aut paganismum, quàm qui natus ethnicus recusat ad Christi professionem conuerti. Ad hæc seculis aliquot, hanc sententiam complexa est ecclesia Mutinensis, ut qui contraxisset cum Barbara uerbis legitimis, & ex animo: sed non intercedente coitu, postea contraheret cum Cornelia, & coitum adiungeret, cogeretur priore relicta posteriori conuiuere. Id palàm rescindit Innocentius Romanus pontifex, ex diametro, quod aiunt, diuersam pronūcians sententiam: uidelicet priorem esse legitimam uxorem, quod cum posteriore sit actum, adulterium esse, non matrimonium: ut proditum est libro Decretalium epistolarū quarto, titulo quarto, cap. Tuas dudum, & eiusdem tituli, capite Licet. Alexander tertius indicat suo rescripto, fuisse statutum ac definitum aliquando à prædecessoribus suis, id est Romanis pontificibus, quod in Mutinensi ecclesia damnat Innocentius. Quanto id periculosius, quàm causa diuortij? & tamen hic decreta Pontificum mutauit Romanus pontifex. Vt non commemorem interim, quod in causa fidei schola Parisiensis aliquando publicitus improbarit Romani pontificis sententiam, eumq; ad palinodiam compulerit, si qua fides historijs. Nisi forte fabulam uanam esse putamus, quod refert Ioannes Gerson in sermone quodam paschali de Ioanne pontifice, eius nominis uigesimosecundo, qui decernebat ante diem iudicij non esse puniendas animas impiorum: quem errorem publicitus explosit schola Parisiorum, pontificem adigens ad palinodiam. Nec dici potest, hunc errorem priuatum fuisse pontificis: publicum fuisse oportet, scripto aut etiam decreto uulgatum, quum ea res adeo commouerit Galliæ regnum. Sed quid ego de Pelagijs, aut Alexandris loquor, aut Innocentijs, quum non puduerit Petrum apostolorum principem, melioribus auscultare, postea quàm admonitore Paulo suum agnouit errorem? si tamen amplectimur hac in parte diui Aurelij Augustini sententiam. Iam ut demus coniugium legis esse diuinæ, certe pleraq; quæ circa matrimoniorum causas tractantur, ad ius positiuum pertinent, ueluti de gradibus, de impedimentis, de rescissionibus. Neque hæc decreta à synodis celebribus profecta sunt ad nos, sed à priuatis pontificum responsis, quibus huius aut illius cōsultationibus pro tempore, quod æquum uideretur respondebant, nonnunquam & à seipsis dissentientes. Atq; hæc constitutio de qua nūc agimus: primum, opinor, ab uno aut altero episcopo profecta est, deinde paulatim latius serpens inualuit. Homines erant illi, & nemo nescit quantum ualeat semel recepta cōsuetudo. Nec mirum est, ueteres illos tam iniquos fuisse diuortio, quod & apud ethnicos semper fuit odiosum, qui coniugium etiam ægre admiserint, ægrius digamiam. Hæc eo prodimus, ne quis statim uelut absurdam reijciat disputationem de mutandis diuortij legibus. Sed iam si placet, excutiamus diuinorum uoluminum locos, unde uidemur ad hanc legem recipiendam fuisse compulsi. Dominus noster Christus apud Matthæum capite quinto, tradens cœlestem illam suam philosophiam, & absolutum præscribens exemplar, cuiusmodi suos esse uoluerit loquitur ad hunc modum: Dictum est autem, Quicunq; dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij. Ego autem dico uobis, quod omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari, & qui dimissam duxerit, adulterium committit. Verum quum eodem in loco complura doceat, quæ pure germaneq; Christianis digna sunt, cur in ceteris omnibus recipimus interpretationē, in uno diuortio tam rigidi sumus, ut magis etiā astringamus uerba Christi? Etenim quum ille reliquerit marito unam causam repudiandæ coniugis, nos eam multis modis astringimus. Primum ita licebit diuertere, ut postea uiuat castratus & orbus. Deinde si post suspi-

Pelagius

Gregorius

Innocentius

Alexāder III

Petrus mutauit sententiā

Loca quæ uidentur probibere diuortiū. Matthæi 5.

cionem adulterij rem habuerit cum uxore, excidit à iure repudiandi. Ad hęc si ipse quoque fuerit adulter, cogetur cum adultera cohærere. Postremo particulam exceptionis huc detorquemus, non ut ius faciat marito repudiandi, sed ut si repudiet, non facturus sit adulteram, quandoquidem iam adulteram abijcit. Nam id Augustini cōmmentum est. Diuortium interim appello, uerum, & quale solum illa nouit ætas, qua licebat à repudio prioris alterum ducere. Nam quod nos interpretamur diuortium, quū dirimitur domestica consuetudo, manente coniugij uinculo, quis unquam ueterum uel Theologorum uel Iurecon sultorum appellauit diuortium? Sed de hoc mox. Hac igitur una in parte tam mordicus tenemus summum, quod aiunt, ius, in cæteris quamuis recipientes interpretationem. Vetat inibi, Ne iuremus omnino: uetatq; multo seuerius quàm diuortium, & pluribus uerbis inculcat, & tamen ob treis drachmas iuramus passim, sic excusantes, Non est iurandum temere. Cur non item, Non est diuertendum ab uxore temere? Vetat ille irasci, mox subijcimus, Temere. Vetat ille compellare quenquam contumeliosius: nos etiam colaphos impingimus, denique occidimus, & excusamus, Non lædendi, sed castigandi animo. Vetat ille, ne munus offeramus, ni prius reditum sit in gratiam cum fratre: excusamus, Si petat ille sibi ignosci, & si satisfaciat. Vetat ire ad iudices pro credito, sed rem transigi iubet cum aduersario. Nos ob sex obolos conijcimus proximum in uincula, & iure agere dicimur. Imò definimus peccare eum, & negligentiæ reum agimus, qui ius suum hac uia non persequatur. Vetat iniuriam iniuria retaliare, etiam iure. Nam antiquitus talionis pœna sine iudicio, ni fallor, non permittebatur. Nos ob paucos nummos subductos, hominem ad suspendium adigentes: excusamus, Ius persequor, non uindictam. Vetat ille resisti malo: nos excusamus consilij esse non præcepti, licere nihilo secius uim ui repellere. Et ne singula persequar, iubemur diligere inimicos, bene mereri de male merentibus, bene precari male precātibus: excusamus, optabo inimicis mentē meliorem, signa familiaritatis non teneor exhibere. Postremo cōmunis omniū excusatio opponitur omnibus, perfectis hæc præcipiunt. Neq; quisquam interim ex tam multis, qui se perfectionis titulo uenditant, agnoscit perfectæ pietatis professionem, quum exigitur officium, ut ista penè frustra dicta sint à Christo. Christus hæc loquutus est, non turbis, sed discipulis, idq; in monte, depingens purissimam illam sui corporis partem, quam appellat regnum cœlorum, cui nullis sit opus legibus. Quorsum enim opus præcepto, Ne occidas: ubi nemo uel læsus irascitur, aut maledicit? ubi placat ultro etiam is qui iniuria affectus est? ubi quisque mauult de suo iure concedere, quàm apud iudicem experiri? Quid opus lege quæ uetat adulterium, ubi nemo concupiscit quod alienum est? Quorsum opus iureiurādo, ubi nec fallere studet quisquam, neque diffidit quisquam? Quid opus, ut lex moderetut ultionis æquilibrium, ubi diliguntur & hostes, ubi malefactum beneficio pensatur, conuitium benedictis? Ita nihil opus libello repudij, ubi nemo malus est: aut si quid est humani uitij, uel toleratur inuicem uel sanatur. Pone talem populum qualem Christus optat, nec repudio fuerit opus, nec iureiurando. Quod si ob infirmos quos in tanto numero plurimos habet ecclesia, nemo uetatur legibus suum ius persequi, nemo uetatur uim à capite propellere: nemo uetatur iurare, modo ob rem, & ne peieret: nemo cogitur bene mereri de male merentibus: cur unum hoc de diuortio, promiscue exigimus ab omnibus? Si ob duriciam cordis permissum est Iudæis, ob quamlibet causam uxorem abijcere, ne quid grauius admitterent: & uidemus inter Christianos, præter assiduas coniugatorum rixas grauiora discrimina, nimirum cædes, ueneficia, incantamenta: cur quum idem sit morbus, non idem admouetur remedium? Non probat Paulus digamiam, & tamen ob incontinentiam permittit, quod non audet exigere: satius esse iudicans nubere, quàm uri. Et nos de rigore diuortij nihil omnino laxamus? Iudæi quod Moses scripserat de libello repudij, sic interpretabantur, quasi maritis ius esset quamlibet leui de causa reijcere coniugem, puta si quid in corpore fœditatis offenderet. Sic enim interrogant Christum capite decimonono: An licet quacunque de causa dimittere uxorem? Id Christus astringit ad unam adulterij causam: non quod non sint alia flagitia adulterio sceleratiora, sed quod adulterium tota ratione pugnet cum coniugio. Matrimoninm, è duobus unum facit: eam copulam dissecat adulterium. Ergo suis Christus unam duntaxat causam indulget diuortij, Iudæis non adimit quod indulsit Moses ob ingenij

Diuortium nouum à nobis inuentum

Iusiurandum

Ne irascaris

Præcepti & consilij

Circulus Christo proximus ac pure Christianus

Causæ diuortij

Cur adulteriū potißimū excipitur

genij duriciem, negans ab initio fuisse sic. Si ut conditus erat homo, perseuerasset, nullum erat futurum inter ullos diuortium. Christus reuocans suos ad pristinam innocentiam, non uult diuortium, quia non uult duros corde, & tamen Paulus indulget humanæ fragilitati, relaxans sæpenumero domini præceptum. Cur non idem facere possit Romanus pontifex? Porrò quod obijcitur ex eodem loco: Quod deus coniunxit, homo ne separet, non magno negocio solui potest. Hoc deus coniunxit, quod rite coniungitur: hoc deus dirimit, quod recte dirimitur. Apud ethnicos non erat ratum matrimonium, nisi parentum aut tutorum autoritate comprobatum, ne apud Iudæos quidem, & tamen apud utrosque aliquo modo dirimi poterat matrimonium. Apud Christianos facillime coit cōiugium, & semel initum nullo pacto potest diuelli. Furtim inter pueros & puellas, per lenones ac lenas, inter stultos ac temulentos copulatur matrimonium, & tam turpiter initum indissolubile est, & quod magis est nouum, sic initum fit sacramentum. Nam quæ nos de consensu, & uerbis de præsenti, de rato & non rato disserimus, humanæ sunt interpretationes, nō oracula dei. Fateor absque mutuo consensu non coire matrimonium, sed consensum requiro sobrium. Consensum, non per insidias ac temulentiam exortum. Consensum ex amicorum consilio sic adhibitum, ut par est in re, quæ rescindi nunquam possit, & quæ mereatur inter ecclesiæ sacramenta numerari. Cæterum ubi cognitis causis, episcopus, aut alij legitimi iudices dirimunt huiusmodi matrimonium, non hoc separat homo, quod deus coniunxit, sed quod male conglutinauit pueritia, quod uinum, quod temeritas, quod inscitia, quod male per lenas ac lenones, suos diaconos coniunxerat diabolus, hoc per suos ministros recte dirimit deus. Atqui diuortium, inquiunt, approbat ecclesia: sed hactenus, ut uterque maneat inconiugatus. Obsecro te an de hoc diuortio sensit Christus? A Iudæis interrogatur, Iudæis respondet. At illi nullum aliud nouerant diuortium, nisi quod adimeret ius repetendi dimissam, & daret ius ducendi alteram. Siquidem licuisse Iudæis etiam mulieribus, à repudio alteri nubere, uel illud est argumento, quod sacerdos prohibetur repudiatam ducere: quæ lex superuacanea fuisset, si non erat fas repudiatæ cuiquam nubere. Imò in hoc dabatur libellus repudij, ne ius esset repudiatam repetere, ac firmum esset alterum matrimonium. Siquidem hæc Chrysostomi ratio mihi uidetur probabilior, quàm ea quam adfert Augustinus libro aduersus Faustum decimonono, capite uigesimoquinto. Quod si Christus de uero diuortio loquutus est, unde nobis hoc nouum diuortij genus, quod nomine uerius, quàm re diuortium est? Sed fingamus de hoc diuortio sensisse Christum, quum is unicam duntaxat repudij causam indulserit: cur Augustinus addit idololatriam & hæresim, nec alio titulo, quàm quod hæc sit quædam fornicatio? Atqui ad eam rationem uidetur omne facinus capitale, quod animam alienat à deo, fornicatio quædam dici posse. Cur nostræ leges tot casus adiecerunt, penè innumeros, in quibus recipitur diuortium? Hieronymus etiam ob adulterij suspicionem, pronunciat libere reijci uxorem: Vbicunque, inquit, est fornicatio, & fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. Si quid licet immutare in præceptis Christi, cur non consulitur saluti male cohærentium? Si nihil licet, cur ausi sunt ex unica causa tam multas reddere? Pontificiæ leges concedunt iterare coniugium alteri coniugum ad Christum conuerso, si altera nolit ab impietate blasphemiáque resipiscere: Christus fornicationem excepit, hunc casum non excepit. Et tamen hic audemus concedere, quod illic non audemus. A frigido dimisso licet nubere, à parricida dimisso non licet. Error conditionis, irritat contractum & consummatum matrimonium, ueluti si qua nubat seruo, quem credebat ingenuum, Error qualitatis non dirimit. Quasi nō sit tolerabilius seruo iunctum esse, quàm uenefico aut mago & homicidæ aut etiam parricidę. Quod leuius est, non exigitur: quod grauius est, exigitur. Respondebit aliquis, hic non dirimi matrimonium, sed declarari tantum, non fuisse uerum matrimonium quod esse uidebatur. Audio, sed illud quæro, qua nam autoritate pronunciarint, hanc causam ualere ad dirimendum matrimonium creditum, aliam parem, aut multo etiam grauiorem, non ualere? Aut cur non eadem ratione succurritur male copulatis, ut pronuncietur non fuisse uerum matrimonium, quod inter pueros ac puellas, qui sunt in parentum potestate, citra parentum autoritatem, per uinolentiam & lenarum insidias contractum erat? Sed iam si placet, causas excutiamus, qui-

Quod deus coniūxit quo modo possit intelligi

Idololatria fornicatio quædā dicitur

Diuortiũ uerum quare nõ admittatur bus adducti ueteres non concedunt iteratum coniugium, ne ob adulterij quidem crimen. Hieronymus hanc adducit causam, ne si duxeris alteram, uideatur non offensus prioris uitijs, sed auiditate formosioris mutasse cõiugem. Quin ipsius uerba subscribam: Et quia poterat, inquit, accidere, ut aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nuptiarum, ueteri crimen impingeret, sic priorem iubetur dimittere uxorem, ut secũdam prima uiuente non habeat. Quod enim dicit tale est, si nõ propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expertus infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Nec non quia poterat euenire, ut iuxta eandem legem uxor quoq; marito daret repudium, eadem cautela præcipitur, ne secundum accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerit adultera, opprobrium non timebat, secundo pręcipitur uiro, quod si talem duxerit, sub adulterij sit crimine. Hactenus Hieronymus. At interim seposita paulisper autoritate scriptoris, rem ipsam mecum expendat lector, num hæ satis graues sint causæ, cur innoxius maritus debeat uel alligari sceleratæ mulieri, uel orbitatis molestiam, & libidinis incendium ferre per omnem uitam, ne uel parum prudens habeatur quibusdam, quod rem quæ non successerit, denuo sit aggressus: quasi turpe sit, qui semel tempestatem expertus sit, iterare nauigationem, aut qui in deligendo amico errauerit, quenquam alium in amicitiã admittere: uel intemperãs aut auarus, qui formam aut dotem mutare uoluerit, non uxorem. Sed obsecro te, ubi res erit acta per episcopos, per probatos & graues iudices, ubi diuortiũ horum autoritate comprobatum erit, quî deinde suspicabuntur, probi, an improbi? Nimirum improbi. Sed ęquum ne cẽsemus, ut ob aliquot improbos male suspicaces, tanta calamitate prematur maritus innoxius, aut mulier innocens? Consimiles fermè causas adducit Augustinus in libris ad Pollentium: Ne in contumeliam, inquit, prioris mariti uideatur alterum prætulisse, neue non tam uideatur mariti uitijs offensa diuertisse, quàm recentis auiditate, iocum etiam admiscens, ac negans ob malorum querelas oportere peruerti euangelium. Atqui primum euangelium non uetat iterare matrimonium, ubi iure dimiseris uxorem. De Pauli uerbis mox loquemur. Deinde quũ nec Christus, nec Paulus continentiam exigat ab ijs qui continere non possunt, cur mali dicant, qui continere nequeũt, nec se continentiæ uoto astrinxerunt? Corporis hoc uitium est, non animi. Cur autem pœnas dare cogitur, qui nihil admisit? imò qui afflictus est. Iam uero quod de sacramento afferunt, cuiusmodi sit, uideamus, per quod uolunt omne matrimonium semel contractum, esse indissolubile. Neq; enim hic Augustinus, qui tria bona ponit in matrimonio, quum tertium sacramentum uocat, sentit unum è septem sacramẽtis: quod ipsum subnotare uidetur Petrus Lombardus distinctione trigesimaprima: imò haud scio, an hoc sacramentũ septimũ ueteribus fuerit cognitum. Primũ quod Dionysius enumerãs nominatim singula, & singulorũ uires, ritus ac ceremonias explicans, de coniugio nullam facit mẽtionem. Nam quod causantur quidã, comprehendi sub sacramento ordinis: id tale est, ut efficiat, ne nihil respõdisse uidearis, quum omnino nolueris obmutescere. Quasi uero ijsdem ceremonijs consecretur sacerdos, et sponsus iũgatur sponsæ: saltem duobus uerbis nomẽ addidisset, præsertim quũ de eo tã multa scripserit Paulus. Deinde quũ tot uoluminibus tractatũ sit de matrimonio uel à Græcis uel à Latinis, nullus est locus unde liqueat illos coniugiũ inter septẽ sacramenta cõmemorare, præsertim quum Augustinus coniugij fautor, bona matrimonij diligẽter recenseat et inculcet. Quin Iouinianus, sic impense fauens matrimonio, ut hac de causa iudicatus sit hæreticus, quũ utriusq; testamenti libros omneis excusserit, nihil non detorquẽs ad laudem matrimonij, non hoc tantum & plausibile ac palmarium argumentũ, uel in primis produxisset, passim ita clamitans, Matrimonium est unum è septem ecclesiæ sacramentis, uirginitas non est. Nec opinor Hieronymũ tam libere stomachaturũ fuisse in digamos, si constitisset & illic esse unum è septem sacramentis. Verum cur hæc recenseo, quum Durandus fateatur matrimonium à recẽtioribus theologis deniq; numerari cœptum inter ea, quæ proprie dicuntur ecclesiæ sacramenta? Porrò quod Paulum sequuti ueteres, matrimonium aliquoties uocant sacramentũ, id sentiũt, opinor, in copula uiri & uxoris: quoniã est arctissima amicitia, repræsentari typum quẽdam & imaginem Christi, sponsam ecclesiam sibi copulantis. Et est quidem omnino res sancta, sacraq; matrimonium rite seruatum, et tamen typus esse potest rei sacræ, quod per se sanctum non sit, uelut Bethsabee erepta Vriæ, & Dauid

Excussæ causæ quas adduxit Hieronymus de interdicto diuortio

Augustini causæ de diuortio

Matrimoniũ sacramẽtum

Dionysius nõ meminit de sacramento matrimonij

Durandus

Sacramẽtum aliquãdo pro typo ponitur

& Dauid iuncta, & Oseæ prophetę stuprum, Sampsonisq́ ac Dalilæ fabula, quod palàm testatur Hieronymus. Ac rursus nihil est necesse, ut typus per omnia respondeat. Alioqui sacramētum non erit, ubi quis sterilem habet uxorem, aut ubi uxor fert maritum ebriosum aut infamem aut aleatorem. Vt demus interim matrimoniū, hic accipi pro uero sacramento, sacramentum nō erit, ubi uetulus ducit uetulam, ebrius ebriam, & tamen ecclesia agnoscit sacramentum. Alia sexcenta referri poterant, in quibus imago non respondeat, matrimonij humani & mystici. Neque protinus iniuria fit sacramento baptismi, si quidam illotam habent uitam. Neque continuo non est sacramentum coniugium, si quibus uitijs contaminentur coniugati: alioqui nostro diuortio quod tam facile indulgemus, fiet iniuria sacramento Christi. Aliquo modo dissoluimus cōiugium, quum Christus modis omnibus adhęreat suæ sponsæ. Denique ne morte quidem oportebat dirimi matrimonium: si postulemus ut typus respondeat undique. Imò si typum urgeamus, interprete Origene, synagogam repudiauit Christus, ut interfectricem mariti, cuius illa uox est, Tolle tolle, crucifige eum: & hac repudiata sibi iunxit ecclesiam. Ad hāc imaginem licebit abijcere, quæ necem machinata sit uiro, & alteram se dignā ducere. Quod ad mysterij congruentiam pertinet, satis est quod hoc animo semper unus uni iungitur, ut nulla fiat diuulsio, quod inter plerosque perpetuum est coniugium. Certe mirum est, quum tot Græci ueteres, simul ac Latini, causas exquirant, cur sit indissolubile matrimonium, nihil huiusmodi uenisse illis in mentem, quod nobis uidetur insolubile. Nemo cōtrahit matrimonium, nisi hoc animo, ut sit perpetuum, neque uero quisquam hic uelit ominari diuortium. Quod si incidat necessario, ut sunt res humanę, non fit iniuria sacramento, si paucorum necessitati succurratur. Vt enim paucorum priuilegium, non irritat legem generalem, ita paucorum infelicitas, nō uitiat commune sacramentum. Postremo consequetur, aut in uetere testamēto matrimoniū non fuisse sacramentum, aut dirimi nullo pacto debuisse, præsertim cum homicidij periculis nostro diuortio potuerit occurri. Chrysostomus duplicem adducit causam, cur apud Iudæos uiro permittatur uxorē abijcere, sed dato libello: Permittitur, inquit, repudiare, ne inuisam occidat. Itáne prodesse debet apud Iudæos flagitioso sua malicia, & apud nos non proderit marito sua innocētia? Iubetur, inquit, dare libellum, ne liceat recipere quàm repudiauit: alioqui futuram infinitam ac fœdam adulteriorum confusionem. Atqui hæc causa nos non deterret, quo minus faciamus marito ius recipiendi quam repudiarit. Atq́ is eandem putat esse causam, cur liceat adulterā abijcere, ne passim misceantur adulteria mutua. Quæ causa si uera est, cur apud nos nemo cogitur adulteram repudiare, imò uetatur, nisi malit castrari? Innocentius tertius, cap. Quanto, quod superius à nobis adductum est, hanc reddit causam, cur uxor mariti in hæresim prolapsi, non possit cum alio nouare cōiugium. Quod, inquit, in odium cōiugum, uel quando sibi inuicem displiceret, si eas possent in tali casu dimittere, simularent hæresim, ut ab ipsa nubentibus coniugibus resilirent. Glossema citat in eandem sententiam cap. Dixit dominus, causa trigesimasecūda, quæstione prima, quod ipsi ex Hieronymo paulo antè citauimus. Atqui si hanc causam recipimus, non licebit nubere, quę per errorem nupserit Petro, credens esse Ioannem, aut seruo credens esse ingenuum, ne quæ diuortium affectet, subornet eiusmodi causas: etiamsi capitulum quod citat Glossema, mihi non uidetur admodū facere ad Innocentij sententiam. Sentit enim maritum fingentem sese hæreticum, quo deterreat uxorem, mox illa iuncta alteri, fingentem se resipuisse. Itidem poterat se seruum fingere, qui studeret abigere uxorem. Quin eadē prætexi poterant aduersus diuortium nostrum: simulabit uitium aliquod, cui uxor domi molesta est, quo illam ædibus exigat, satis magnum simulationis præmium esse ducens, si quam odit, domi nō uideat. Ac de causis quidē hactenus. Iam si uidetur, Pauli locos excutiamus, unde potissimum uidentur hausisse nostri Pontifices, hanc in dirimendis coniugijs difficultatem. Paulus epistolæ ad Romanos capite septimo: An ignoratis, inquit, fratres, sciētibus enim legē loquor, quia lex in homine dominatur, quāto tempore uiuit: nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi, si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro. Non agit hic Paulus de diuortio, sed similitudinem adducit Iudæis ex ipsorum lege, qua doceat ac persuadeat

Repudiauit Christus synagogam

Diuortij uetiti causæ quas adducit Chrysostomus

Diuortij uetiti causa Innocentij tertij

Diuortij uetiti loca apud Paulum

Parabola, non est necesse ut congruat per omnia

deat antiquata iam Mosi lege per euangelium, non amplius illos teneri legis ceremonijs, quum Christo nouo sponso nupserint. Nec est necesse similitudinem aut parabolam quadrare per omnia, alioqui parabolas de nocturno suffossore domus, de pecunia fœneratori debita, de dispensatore iniquo, de uite & palmitibus, de pueris in foro canentibus, & id genus innumeris ad hanc legem ridicule exigemus. Satis est si hactenus cōgruant, quatenus declarant id cuius gratia adhibētur. Est autem Paulo peculiare, nihil non torquere ad euangelij negocium, pia Christianaq; uafricie, dum in omnia se uertit, ut omnes Christo lucrifaciat. Cuius dissimilimi sunt hodie, qui in omnia se uertunt, ut à Christo auocent, & ipsi rem ac honorem lucrifaciant. Alioqui si quis urgere uelit hunc Pauli sermonem iuxta id quod uerba sonāt, ne adulteram quidem fas erit dimittere, nihil enim excipit. Rursus non apte citare uidebitur legem Mosaicam Iudæis Paulus, in hanc sententiam, quum lex permittat maritis qualibet ex causa repudiare, modo det libellum repudij. Liquet igitur Paulum hic non exclusisse diuortium, quod ipsa lex palàm indulget, cuius adducit testimoniū, sed suum agit negocium, dissimulans id quod ad pręsentem causam nō faciebat. Rursum epistolæ ad Corinthios prioris, capite septimo, in consimilem fermè modum scribit: Igitur qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. Mulier alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit. Quod si dormierit uir eius, liberata est à lege, cui uult nubat, tātum in domino. Beatior autem erit, si sic permanserit secundū meum consilium. Ne hic quidem Paulus tractat materiā diuortij, sed adhortatur pro illorum temporum statu, ut quæ liberæ sint à coniugio, præsertim uiduæ (nam ad harum causam uidetur redire) abstineant à coniugio, quo liberiores sint à negocijs mundi, tum adhuc impij et idololatræ, quæ non poterant non commisceri affinitatibus. Et tamen hoc non exigit, tantum edicit, ut quæ non nupserint, si uelint nubere, iungantur Christiano. Alioqui Christianam iam ethnico iunctam non auellit à marito, nisi maritus ipse discedat, nō enim peccare si libera nubat. Porrò nihil esse opus marito, quæ iam maritū habet. Opinor hanc esse præcipuam clauim ad intelligendam mysticam scripturam, dispicere quid agat is qui loquitur, præsertim in Paulo, qui lubricus est in disputando, nunc huc se proripiens, nunc illuc: ut quemadmodū inquit Origenes, uix intelligat lector, unde egressus, quò educatur. Restat locus omnium difficilimus, qui præcessit in eodem capite, ubi de coniugatis agens, sic loquitur: Dico autem non nuptis & uiduis, bonum est illis si sic permanserint, sicut & ego. Quod si se non continent, nubāt. Melius est enim nubere, quàm uri. His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio, non ego sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem non dimittat. Hęc dicta uidentur de paribus matrimonijs, hoc est, uiri Christiani, & mulieris item Christianæ. Sequitur enim de impari coniugio: Nam cæteris dico ego, non dominus. Primum quod Paulus nusquam addit exceptionem euangelicam, Ambrosius admonuit ubique esse supplendam, ne uideatur Apostolus pugnare cum præceptis sui domini. Præterea Paulus nō uidetur hic agere de grauibus flagitijs, quę crimen adulterij uel æquent, uel superent etiam, sed de leuioribus offensis, ob quas apud Græcos potissimum crebra fiebāt diuortia, iuxta illud Iuuenalis: Sic fiunt octo mariti, Quinque per autumnos. Id colligitur ex eo quod sequitur, Aut uiro suo reconciliari. Redeūt enim in gratiam, quos offensa aliqua humana diremit. Et reconciliatur quæ offendit, non quæ offensa est. Quod si iure discessit cur iubet eam reconciliari, quæ magis erat placanda? quod si mutuæ fuerunt offensæ, sed mediocres, uetat ne protinus adiungat sese alteri uiro, & reditum ad priorem sibi intercludat, sed maneat innupta, si forte detur utriq; reditus in gratiam. Ad hæc, Apostolus hic de muliere duntaxat loquitur, quod huic sexui apud Iudæos non esset ullum ius repudiandi. Virum tantum hortatur, ne ob offensas huiusmodi uxorem abijciat. Non addit autem, quod si abiecerit, maneat cœlebs, aut uxori suæ reconcilietur. Id enim annotauit Ambrosius, etiamsi Augustinus uult ubique par esse ius tam uxori quàm uiro: quod ut fortiter ac constanter asseuerat, ita non est quo certum doceat. Verum haud scio, an Paulus tribuerit hac in parte nonnihil suæ legi, quæ cum uiro permittat, ob quamlibet causam mutare uxorem, atque zelotypiæ quoq; uirili sæuum remedium indulserit, uxori nihil huiusmodi concedit. Ad hæc, Apostolus in omnibus epistolis suis, haud multum autoritatis tribuit uxoribus

Diuortiū uetans, locus difficilimus

Solutiones

Augustinus par ius facit uxori & uiro in matrimonio

ribus, quas subijcit potestati mariti, quas non patitur esse retecto capite, quas non sinit ne loqui quidem in ecclesia. Vetuisse igitur uidetur Paulus, ne ob uulgares offensas uxor uirum relinqueret. Quod si factum esset, abstineret à secundo coniugio, ne non liceret ad pristinum redire, reconciliatis animis. Neque enim probat, ut diuulsa à uiro maneat innupta, uiro nolente: sed hoc mauult, quàm iterato matrimonio nouo, uetus aboleri. Quod si Paulo proposita fuisset huiusmodi causa, stultus cum stulta, puer cum puella contraxit, intercesserũt lenæ, uinum, temeritas, arte in nassam inducti sunt, et huiusmodi matrimoniorum plenus est mundus, infinita mortalium millia, male tenẽtur illaqueata. Nutu coit matrimonium, si modo coitus successerit, imò si non successerit, nihil inter coniũctos conuenit, tanta est morum & ingeniorum dissimilitudo: rixæ iuges, odium immedicabile, timetur uenenum, timetur cædes, nihil non malorum expectatur, neuter cœlebs potest uiuere, si cohærent, bis perit uterque: si mutetur coniugium, spes est utrunq; fore incolumem: fortassis pro causæ circunstantijs aliud responderet Apostolus, & nonnihil relaxaret de rigore consilij superioris, suaq; scripta ciuilius, opinor, nobis interpretaretur, quàm nos interpretamur. Aut si ad Paulum confugisset nobilis illa Fabiola, Hieronymi monumentis æternæ hominum memoriæ consecrata, quæ tecta cilicio, nudis pedibus publicitus egit pœnitentiam, quod priore marito relicto, puella nupsisset alteri (Subindicat autem Hieronymus uirum abusum fuisse uxore, secus quàm decet maritum, quum referat illam ea pati coactam à marito, quæ nulla ancilla pateretur à domino. Siquidem dabatur, & mancipijs confugium ad statuam principis, si infami iniuria tentata fuissent à dominis) atq; hisce uerbis eum compellasset: Non exiges Paule, ut huiusmodi maritum feram, cui non possum obsequi, nisi fiam abominabilis. Imò non patieris ferre talem, etiamsi cupiam, & eum corporis habitum in me sentio, ut tutum non sit carere connubio. Nec tu exigis tantum donum ab ijs, quibus hoc nondum contigit diuinitus, qui uiduas etiam lasciuiores iubes nubere. Hæc, inquam, & huiusmodi si narrasset Fabiola, ciuiliorem, ni fallor, experta fuisset apostolum, quàm episcopum illum, quisquis fuit, qui innoxiam puellam adegit ad publicam pœnam, quasi matrem ueneno necasset: præsertim quum illa, ut indicat Hieronymus, non contemptu constitutionis pontificiæ, sed imprudentia, maritum alterum adsciuisset. Quod si quis urgeat, Paulum hic agere de causa adulterij, cur non excipit quod excepit dominus? Imò cur addidit, quod non addidit dominus? Maneat innupta. Cur uiro prohibet ne dimittat, cui permittit Christus, ut dimittat adulteram? Non tamen hæc dicimus, quod uelimus aperiri fenestram crebris diuortijs: uerum ubi nihil non frustra tentatum est, consuli cupiam saluti uel infelicium, uel infirmiorum. Neque uero periculum est, ne passim dirimantur connubia, quando & apud ethnicos, suus constabat honos matrimonio, apud quos mutuum erat diuortij ius, at non temere tamen. Vis rara esse diuortia? Cura ut non tam facile coeant coniugia. Iudicio coeant: coeant autoritate parentum, aut eorum quorum interest: quemadmodum apud Hebræos, Græcos, Romanos, ac Barbaros olim coire solebant. Quis enim apud Christianos hoc oraculum primus prodidit, quod solo consensu contrahatur matrimonium? etiam inuitis his, sub quorum potestate deus uoluit liberos esse. Quod argumentum nimium facile discutit Thomas Aquinas: Non est, inquit, in potestate patris, ut ancilla, sed ut filia. Cur igitur non itidem licebat apud Iudæos inuitis parentibus nubere? Ac linum lino connectens, addit: Sicut potest ingredi religionem absque consensu parentum, quum sit persona libera. Vt liberi parentibus inuitis se conferant ad professionem euangelij, docent nos ipsa euangelia. Hic tamen & hactenus tantum negligunt autoritatem parentum, quatenus cogunt ad impietatem. Cæterum ut puella aut puer relictis Christianis parentibus, quibus duplici nomine debet obsequi, se addicat instituto Benedictinorum aut Dominicalium, apud quos fortasse licentius uiuat & impunitius, non religiosius, ac præter publicum ius, semet emancipet ab eorum potestate, quibus illos & natura & humanæ diuinæque leges uoluerunt esse subditos, ac se nescio quibus dedant, in seruitutem humanam, ut ex liberis fiant parentum perfugæ, hominum aliorum mancipia: non uideo qua ratione nitatur. Hæc constitutio uidetur ab ijsdem profecta, qui statuerunt, ut à sponsa legitime ducta, sed nondum cognita, liceat diuertere ad uitam monasticam, nec interim fas sit puellæ alteri nubere ante editam sponsi profes-

Fabiola

Oratio Fabiolæ ad Paulum

professionem, & si ante professionis diem migret in aliud monasterium, & hinc rursus in aliud, ut iam fiant anni quatuor, sponsa tamen cogetur manere innupta. Deniq; si ille nusquam profiteatur, sed redeat ad sponsam, illa cogetur summa cum infamia maritum habere, qui tot annis habitauerit in cuculla. Præclara æquitas. Egregius religionis fauor, ob humanum institutum uiolare legem diuinam, cum iniuria innocentis puellæ, atq; etiam cum periculo non mediocri. Et hic adfertur nobis frigida subtilitas: Monachi sunt mundo mortui. Mors corporis dirimit matrimonium, multo magis mors spiritualis. Quasi uero non omnes Christiani in baptismo hanc mortem professi sint, & Christo in baptismo consepulti. Iactatur addictio, quasi non cæteri Christiani sint toti addicti Christo. Qui hæc statuerunt, aut non intellexerunt uigorem legis diuinæ, aut nimium tribuerunt humanis institutis. Verum ut ad rem, Saltem hoc apud nos detur infelici innocentiæ, quod apud Iudæos datum est peruersæ maritorum acerbitati, quod Paulus indulget uiduis intemperantibus, ne quid admittant sceleratius. Ei quæ frigido nupsit, succurrit tacita conditio, & dirimitur matrimonium. At qualitas animi sæpe grauior est corporis uitio: cur hic non est tacitæ cõditionis remedium? Non probatur, inquiũt, apud Iudæos diuortium, sed conceditur. Concedũtur & apud Christianos lupanaria publica, ne quid admittatur deterius. At mihi non fit uerisimile peccaturum fuisse Iudæum, qui uxorem egregie sceleratam abiecisset, & alteram duxisset domum, quum id lex palàm concederet, nihil addens, hoc donatum duriciæ cordis, præsertim quum ex sensu naturæ non possit sciri quod nos interpretamur. Et si concessum est duriciæ cordis, utique licet, quod concedit deus: præsertim si nullo signo declaret eos peccare, qui permisso utantur. Verum hæc utcunque habeant, ita conceditur, ut tamen impune sit marito duxisse quam uelit, nec uetantur utcunque repudiatæ nubere. Interdum enim hoc licere dicitur, quod lex non punit. At apud nos idem non modo non toleratur, sed ut atrox flagitium punitur, & aliquanto grauius quàm adulterium: quum Augustinus clare pronunciet, sceleratius esse extra connubium libidinari, quàm à diuortio nouo marito iunctam uiuere. Neque simpliciter negat huius esse uxorem, sed magis esse illius quem reliquit, quàm cui nupsit. Verum huius disputationis iam modus esto, quum res uoluminis sit, non annotatiunculę. Hæc tamen paucis libuit delibare, quo doctis ac studiosis uberiorem cogitandi materiam præberemus. Nec ullo pacto, iudicio maiorum ob hęc pręire conamur, multo minus, ecclesiæ catholicæ. Cæterum quoniam in priore æditione, uotum in hac re nostrum, siue prudens, siue imprudens, certe pium, subindicaueram: ne quis id aliorsum interpretaretur atque à me scriptum fuerat, declarandum putaui, quibus rationibus adducti, tale quiddam optaremus, si quâ fieri posit per ecclesiasticam autoritatem. Miserebat me illorum, quos uidebã huiusmodi uinculis inextricabilibus implicatos, quos sciebam esse plurimos, pręsertim apud Britannos, apud quos hoc opus primum deformabam. Videbam uiros olim probatæ doctrinæ sanctimoniæq; non fuisse deterritos, euangelij Pauliq; uerbis, quo minus admitterent diuortium: uidebam quædam secus posse exponi, quàm hactenus exposita sunt. Videbam hoc tribui pontifici Romano, ut euangelicam et apostolicam doctrinam, interpretetur, astringat, laxet, dispenset, et iuxta quosdam etiam abroget aliqua in parte. Videbam & hodie matrimonium dirimi, ob errorem personæ & conditionis etiam cõsummatum coitu. Ob lapsum in hæresim, etiam illud dissolui, de quo dubitari non poterat, quin uerum esset matrimonium. Videbam ob professionem instituti humani, ob mutatum pallium, sponsum legitimum fraudari sua sponsa. Videbam per Romanum pontificem, personas reddi inhabiles, quas neq; natura neq; lex diuina fecerat inhabiles: ac eiusdem uidetur potestatis, hominis autoritate uetare ne coeat matrimonium, & efficere ut dirimatur matrimoniũ. Videbam scripturam hac in parte, ut in plerisque, esse perplexam & ancipitem. Videbam ueteres interpres doctissimos à recentioribus dissidere. Videbam quanta sit autoritas ecclesiæ à Christo tributa, cui dederit claues regni cœlorum. Cogitabam ecclesiam habere sponsi sui spiritum, neq; posse nõ recte statui, quod ad hominum salutem illo autore statueretur. Videbam quàm esset ingens Romani pontificis clementia, quæ succurrat etiam ijs qui apud inferos, citra periculum exitij æterni, cruciarẽtur. Cupiebam & ijs succurri, qui quum æternæ salutis periculo hic discrutiarentur in uita, nihil commeriti. Videbam ea quæ obijciuntur, facile posse dilui citra nostræ religionis

Perplexa matrimonia

iniuriam

iniuriam. Videbam rationes quas adducunt hac in causa ueteres ac neoterici non esse tam urgentes, ut ad tantam adigant necessitatem hominum genus. His rebus commota charitas Christiana, proposuit ijs qui me plus cernunt, dispicerent, si qua ratione sermo euangelicus ac Pauli, dispensari posset ad plurimorum salutem, ad quam omnia scripta sunt nobis: & ad quam Paulus nonnunquam etiam detorquet sacras literas. Quod si hoc quod opto fieri non potest, certe illud potest statui, ne matrimonia præter ueterum omnium morem, pręter æquitatem naturalem, tam facile, ne dicam tam temere coeant. Etenim si Romanus pontifex statuere potest, ne coniugiū inter tertio gradu coniunctos sit coniugium, idem uidelicet statuere potest, ne inter eos qui alienæ sunt potestatis, ne inter adulescentulos, puellas, ebrios, inconsultos, nullo maiorum consilio, sed lenonum ac lenarum impulsu, uel stultitiæ potius consilio rem gerentes, ratum sit matrimonium. Hac certa uia fiet, ne tam multi miserabilibus nexibus implicentur.

Beatior autem erit.) Græce habet Est, præsentis temporis, non Erit. Vel ex hoc apparet quum superius diceret, Mulierem non tangere, bonum esse: non de uitio, sed de uitæ commoditate sensisse,

Secundum meum consilium.) κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. id est, Mea sententia, siue meo iudicio, liberum interim faciens hac in re suum cuique iudicium.

EX CAPITE OCTAVO.

SCientia inflat, charitas ædificat.) Hunc locum eò torquent quidam, ut dicant esse periculosum, bonas literas attingere, quum ipse Paulus paulo ante de se dixerit, Scimus quod omnes scientiam habemus, uidelicet de se suiꝗ similibus loquens. Proinde non uetat Paulus, ne non amplectamur scientiam sed ne desit scientiæ charitas, alioqui nihil æque inflat atque inscitia. Tractat hunc locum eleganter Augustinus, libro aduersus Faustum decimoquinto, capite octauo.

Si quis autem existimat se scire.) εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι. Si quis quid uidetur scire: aut, Si quis sibi uidetur aliquid scire, ut intelligas omnem scientiæ persuasionem oportere abesse.

Nondum cognouit.) οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. id est, Nondum quicquam nouit, ut intelligamus hanc esse præcipuam scientiæ partem, nosse rationem sciendi. Iam tametsi Græcæ negationis congeminatio est ex idiomate sermonis, tamen nonnihil facit ad uehementiam, alioqui uertendum erat ad uerbum, Nondum nihil nouit. Hic rursus libet istos quosdam anxie religiosos appellare, qui nihil omnino mutandum putant in diuinis literis, ne iota quidem aut apicem, cur hic ausus est interpres totam negationem omittere? Aut quînam explicabunt hunc locum, qui dialecticorum regulas per omnia sanctas & ἀκινήτους esse contendunt. *Negationes duæ prounica*

De escis.) περὶ δὲ τῆς βρώσεως τῶν εἰδωλοθύτων. id est, De esu uero eorum quæ idolis immolantur. quidā uertunt Immolatitia. Dure uertit Græca. Quis enim dicitur, immolare escas? Nec abest amphibologia. Potest enim accipi, quod ea quæ immolantur idolis comedant. Et miror hic escarum uocabulum placuisse interpreti, quum Græca commode reddi potuerint, de esu eorum quæ simulacris immolantur.

Quia nihil est idolum.) ὅτι οὐδέν. Potest legi, Quod nullum est, siue nihil esse idolum. nam addit, In mundo. Melius autem uertisset, ὅτι Quod. Ambrosius pro idolo, semper legit simulacrum. nam idolum Græca uox, sed à latinis iam usurpata, & θύω, sacrifico: inde εἰδωλόθυτα, simulacris immolata, pro quo uulgo legit Idolotica, mendose, quum in Paulino codice scriptum habeatur Idolothyta. Thomas Aquinas adducit nouam differentiam inter idolum & simulacrum, quod simulacrum sit effictum ad similitudinem alicuius rei naturalis: idolum contrà, ut, inquit, si corpori humano addatur caput equinū. Quæ distinctio uera sit, nec ne, iudicent alij: mihi lexico quod Catholicon inscribūt, non indigna uidetur. Certe Ambrosius nullum nouit discrimen inter idolum & simulacrum: nec ego ullum uideo, nisi quod simulacrum est uox Latina à simulando dicta, idolon Græca, ab εἶδος, species, quod speciem & imaginem inanem præ se ferat, quum absit ueritas: unde quæ nos spectra uocamus, Græci uocant εἴδωλα. *Thomæ distinctio*

Nullus est deus nisi unus.) ἕτερος, id est Alius, deest in nostris. Et sicut non est ullus

deus præter unum, ita non est idolum, quod deum aliquem repræsentet.

Siquidem sunt dij.) ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί. id est, Quemadmodum sunt dij multi. Forsasse interpres legit εἴπερ.

Apud Ambrosium desunt quædam Siquidem sunt dij multi & domini multi.) Totū hoc deest apud Ambrosiū, adeo ut nec edisserens indicet se legisse. Non erat autem hinc periculū ne plures deos crederemus, quū satis manifeste testetur illos non esse simpliciter deos aut dominos, sed illis esse deos ac dominos, à quibus colebantur. Quemadmodum & Paulus Romanis scribens, dicit deum pseudapostolorum esse uentrem. Huic respondet quod sequitur, Nobis autem, & cætera. Itidem & de se paulo post, Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Rursus non appellat eos simpliciter deos ac dominos, sed ait uocari deos ac dominos, uidelicet nomine non re, & opinione, non uirtute.

In illo, pro In illum Ex quo omnia, & nos in illo.) Græce est, Et nos in illum. atq; ita primum scriptum erat in exemplari, quę uiderim omnium emendatissimo, bibliothecæ Paulinæ: quod tamen ita fuit erasum, ut euidentissimum rasuræ uestigium testetur adhuc germanam scripturam. Neque uero nescio Græcam præpositionem esse ancipitem, neque me fugit quid interpretentur Ambrosius ac Thomas: mihi tamen uidetur germanius, In illum: ut respondeat ei quod præcessit, Ex quo omnia: tāquam ab autore summo, et nos in illum, ad quem ceu fontem omnia referenda sunt. Aut omnia quidē sunt ex illo, qui condidit uniuersa, nos tamen qui credidimus per fidem in illum conuersi sumus, et uelut in unū commissi, quemadmodum interpretatur Theophylactus.

Et unus dominus.) Hic locus facit ad id quod aliàs admonuimus, Paulum ferè Dei uocabulum tribuere patri, Domini filio, quum aliàs, & pater uocetur dominus & filius dicatur deus.

Esca autem nos non commendat deo.) οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. id est, Commendatos, siue gratos reddit deo. Quod si uere dixit Paulus, unde nunc inter Christianos tot præcepta de ciborum generibus? unde tanta in his obseruandis superstitio, ut penè nulla ex re magis iudicemur?

Deficiemus.) ὑστερούμεθα. id est, Minus habemus. Ambrosius legit, Non deerit nobis. Sensus est, Nihil habere momenti ad pietatem, quibus uescamur cibis. Porrò Græcis utrūque uerbum est præsentis temporis, περισσεύομεν & ὑστερούμεθα, Plus habemus, & minus habemus. Neque enim temporis rationem declarare uoluit Paulus, sed rei naturam: ueluti si quis dicat, Pauperes ubique negliguntur.

Ne forte hæc licentia.) ἡ ἐξουσία. id est, Potestas, siue ius. Nec est Eum, sed Te. ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν. id est, Nam si quis uiderit te, qui habes scientiam. Porrò secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit.

In idolio.) ἐν εἰδωλείῳ. id est, In idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulacrorum, aut mensa in qua carnes sacræ proponebantur. Et cur non accumbentē potius quàm recumbentem? κατακείμενον. nam recumbunt resupinati.

Diuersa lectio Nonne conscientia eius quum sit infirma.) ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος. id est, Conscientia eius qui infirmus est, ædificabitur, & cætera. Interpres legisse uidetur ἀσθενὴς οὖσα.

Idolotica.) Reliquit aliquoties hanc uocem non uersam. Idolothyta uero scribēdum est, id est, Idolis immolata, παρὰ τὸ εἰδώλοις θύω. ut modo admonuimus.

Negare in Christum et in Christo In Christum peccetis.) Hoc loco nescio an subscribendum sit sententiæ Ambrosianæ, qui legit In Christo, non In Christum. Id enim declarat illius interpretatio. Quando enim charitatis, non ęmuli sunt, qua Christus nos liberauit, peccant in Christo nō in Christum, quia in Christum peccare, negare est Christum: in Christo autem in hæc quæ sunt Christi. Sicut & hic qui sub lege est, in lege dicitur peccare, ita & hi qui sub Christo sunt, in Christo peccare dicuntur. Certe Græci legunt, In Christum: qui sermo ut sit anceps, tamen Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur hanc iniuriam admitti in Christum, quandoquidem committitur in membrum Christi.

Duæ negationes pro una Non manducabo carnem.) οὐ μὴ φάγω. id est, Non manduco, siue non edo, aut uescor carnibus. Et est ἐμφατικώτερον per tempus præsens: tametsi non negem in his uerbis Græcos

eos aliquoties abuti uerbo præsentis tẽporis uice futuri, & geminatã negationẽ nihilo plus efficere quàm unam, nisi quod aliquid addit uehementię. Illud obiter annotandum, quum Paulum in idolothytis nihil offendat, præter offensionem infirmi, quem ferri uult, duntaxat in hoc ut proficiat, mirum est cur Augustinus in epistola ad Publicolã centesima quinquagesimaquarta, pronunciauerit melius respui Christiana uirtute cibum in idolio repertum, ei qui ob famem de uita periclitetur, etiamsi nullus adsit hominum, modo sciat eum cibum simulacris immolatum fuisse. Opinor & hunc locum retractaturũ fuisse, si monitus rem propius expendisset. Iam uero quod hic Paulus de scandalo uitando disserit, non opinor, ad quoduis scandalum uitandum, esse pertrahendum. Nam ingẽs est scandalum idololatriæ, & illis temporibus suspicio penè inuincibilis. Et tamẽ Paulus infirmum docet offendi non debere, & firmi scientiam magis approbat, tantum concedi uult infirmitati, quæ uinci non possit. At nos dum quasuis ineptias uulgo receptas ultro sequimur, quid aliud quàm alimus infirmitatem populi? Nec enim damus operam, ut illi desinant esse infirmi, sed ut ipsi cum illis infirmemur. Quod si is qui firmior est, semper obsequundabit infirmitati alienę, & huiusmodi obsequijs semper in maius gliscent & augescent offendicula, quis tandem offendiculorum erit finis? aut quando habituri sumus Christianos, in Christo fortes & adultos? Distinguamus igitur offendiculi causas, & stultam huiusmodi quorundam infirmitatem non alamus, sed corrigamus.

Augustini opinio excussa

Scandala quatenus uitanda

EX CAPITE NONO.

NOn sum apostolus.) Apertius erat, An non sum apostolus? nam planè Græci legunt per interrogationem, quæ tamen uehementius affirmet, ut sit impudens contradicere. Nec est quod metuamus, ne hæc uideantur arrogantius dicta à Paulo. Nihil enim magis in illum conuenit, quàm huiusmodi sancta quædam ostentatio, & pia insolentia, qua alijs quoqꝫ locis utitur.

Signaculum apostolatus mei uos estis.) ἡ γὰρ σφραγίς. id est, Sigillum: quo certa fides fiat autoritatis apostolicæ: quemadmodũ uulgatis etiam prouerbijs, quod uehementer certum & indubitatum intelligi uolumus, id dicimus obsignatis literis testatum.

Signaculũ, pro confirmatione

Qui me interrogant.) τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν. id est, Iis qui me dijudicant. Quanquam & hic sensus esse potest, hoc illis respondeo qui me interrogant: hoc est, qui rogant quo argumento doceam me esse apostolum. Est enim uerbum ambiguum, quod significat tum interrogo, tum excutio & examino: & tamen annotauit hoc quisquis fuit, cuius extãt collectanea in hanc epistolam, nomine Hieronymi. Chrisostomus uarie interpretatur, qui scire quęrũt unde constet quod sim apostolus: aut qui mihi crimini uertunt, quod accipiam pecunias, aut qui percontantur, quamobrem non accipiam: aut qui conantur persuadere me non esse apostolum, his omnibus respondeo, me in uobis declarasse quod sim apostolus, et aduersus eosdem me defendo ijs rationibus quas mox dicam, An non habemus potestatẽ edendi ac bibendi: & cætera.

Interrogant, dijudicant

Nunquid non habeo.) μὴ οὐκ. id est, An non habeam?

Sororem mulierculam.) ἀδελφὴν γυναῖκα. id est, Sororem mulierem, atque ita scriptum in uetustissimis exemplaribus. Laurẽtius cauillatur hoc loco, quum dixisset sororem, quid opus erat addere mulierem, quasi soror sit quæ mulier non sit: unde colligit apostolos uxores suas secum circunducere solitos, sed quæ iam essent loco sororum, imò sororem addidit, ut intelligas Christianam, & hac gratia sequi apostolos. Ambrosius legit Mulieres, pro Sororem mulierẽ. Atqꝫ ita citat diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, siue quod hæc lectio magis faciebat ad causam quam illic agit, siue quod alteram lectionem nescierit: nam γυναῖκα Græcis & uxorem significat, ut crebro iam admonuimus. Certe Clemens, ut refert Eusebius, ecclesiasticę historiæ libro tertio, locum hunc adducit, quo doceat Paulo fuisse uxorem: quam tamen non circunduxerit, consulens euangelicæ libertati, quum Petrus & Philippus circunducerent suas.

Sororem uxorem, id est Christianam. Laurentij argutatio

Aut ego solus & Barnabas.) An, castigat ac mutat Faber. Verum recte habebat Aut, quum præcesserit μὴ, id est, An: quod hic tacite repetendum est. Etenim si fuisset nouum interrogantis caput, dixisset rursus, μὴ οὐκ, ut cœperat.

Faber

Hoc operandi.) Hoc, additum est. οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; id est, An non

habemus potestatem non operandi? ut uerbum operandi, sit absolutum: & uidetur esse sensus, An nobis solis non licet in ocio uiuere suppeditantibus alijs? Sic & Chrysostomus ac
Duplex sensus Theophylactus μὴ ἐργάζεσθαι interpretatur, in ocio uitam agere: nimirum huc respiciens, quod Paulus & Barnabas opera manuaria sibi uictum pararet, quum non reliqui tantum apostoli, sed ipse etiam Cephas aleretur aliena benignitate. Annotauit & hoc Theophylactus, subindicans quo præcellentior est episcopus, hoc minus debere grauare gregē suum. At hodie quantum est onus ferre quosdam, tyrannos uerius quàm episcopos, quorum ut quisque maximus est, ita populo ferè grauissimus imminet. Sed fortasse rectius est, ut accipiamus in eum sensum, in quem omnes interpretantur. An non habemus potestatem, ut
Duæ negationes pro una hoc nobis liceat agere quod agunt omnes? nam duabus negationibus οὐ μὴ, unius uice est abusus. Ciuilius enim erat dicere, faciendi quod alij faciunt, quàm circūducere mulierem, præsertim quum nominasset Petrum & fratres domini, Id subindicat Ambrosius. Verum id exactius expendat diligens lector.

Stipendijs.) ὀψωνίοις. De quo superius meminimus.

An non & lex hæc dicit.) ταῦτα legit Ambrosius, non ταῦτα. & ob id uertit Eadem, non hæc.

Propter nos utique.) πάντως. Rursum ut paulo superius uertit, Vtique. Est autem aduerbium adfirmantis.

Et qui triturat.) Græce paulo secus est: καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ᾽ ἐλπίδι. id est, Et qui triturat, spem suam participare in spe. Quanquam nos hyperbaton Græci ser-
Deest is nostris monis mutauimus, Ambrosium & alios sequuti. Porrò quod in nostris exemplaribus additum est Fructus percipiendi, uidetur explanandæ rei gratia factum. Illud certum non adijci apud Græcos. Cæterum Sub spe, quod apud nos non additur: interpretatur etiam nominatim Theophylactus, annotans, in aratione semel duntaxat poni spem, nec fieri mētionem participationis, propterea quod totus prouentus aranti tantum in uotis sit. At qui triturat, iam incipit esse particeps spei, fruiturq́ optatis, laborans interim in aliam spem anni sequuturi: quamuis haud nesciam, Theophylactum hanc clausulam ad apostolos proprie referre, qui non cibi tantum causa docerent, sed uberius præmium in posterum expectarent. Hæc Theophylactus hausit è Chrysostomo.

Si carnalia uestra metamus.) θερίσομεν. id est, Metemus: etiamsi id ad sensum nihil refert.

Potestatis uestræ.) ἐξουσίας. ut intelligas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi, & circumducendi uxores siue mulieres, quam illi cæteris apostolis permittebant.

Quare non potius.) Quare, addidit de suo interpres: sat erat, Nonne magis nos? οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;

Sed omnia sustinemus.) στέγομεν. quod proprie uasis est omnia capientis.

στέγω Ne quod offendiculum demus euangelio.) Non est Græce σκάνδαλον, quod hic uertit Offendiculum: sed ἐγκοπὴν, quod Intercisionem, siue interruptionem sonat: ne quid existat, quod euangelicæ prædicationi moram ullam adferat. Annotauit hoc ante nos Theophylactus.

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersius est apud Græcos, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν. id est, Qui sacra operantur, è sacro siue templo uescuntur. nam ἱερὸν uictimam significat & templum.

Qui altario deseruiunt.) τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. id est, Sacrario assistentes, siue
προσεδρεύειν assidentes. Cuius uocis emphasim & ante nos annotauit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus. Non enim ait Sacerdotes, sed Qui assident altario: ut intelligamus assiduū cultum sacrorum. At hodie nulli ferè magis absunt ab altari, quàm ij qui maxime participes sunt altariorum. Nec ulli molestius exigūt à populo decimas, quàm ij qui nihil eorum præstant populo, quorum gratia dandæ fuerant decimæ. Nec satis est assidere, sed operandum est: nec satis quiduis operari, sacra oportet operari, & in his assiduum esse. Nec dixit è sacro accipiunt, sed è sacro uescūtur: ut admoneat uictum deberi non diuitias. Et συμμερίζονται, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes & leuitas

tas. Stomachatur hoc loco Valla, fortasse liberius aliquanto, quàm ut quorundam aures ferre posśint:uerum nõ omnino ab re aduersus Remigium, qui duas has uoces Sacrarium & altarium ita distinxerit, ut sacrarium ad idola pertineat, altare ad deum, quum earum uocum proprietas magis à Græcis fuerit petenda. Deinde longius euectus animi calore Valla, demiratur impudentiam quorundam Theologorum, qui Paulinas epistolas quum Græce scriptæ sint, ausi sint interpretari, Græcarum literarum prorsus ignari. Nec hic à diui Thomæ nomine temperat, quod de hoc narrant quidam, confectis in Paulum commentarijs, uisum illi Paulum, & ingenue confessum, suas epistolas ante id temporis à nemine fuisse intellectas, præterquàm à Thoma, ceu fabulam commentitiam & impudenter confictam deridet: quum ne fieri quidem posśit, ut exacte quisquam interpretetur ignarus eius linguę, in qua scriptum fuit quod interpretatur. Ego sanè ut non possum omnino refellere quod scribit Valla, ita talibus uiris, præsertim sanctimonia quoq; commendatis, nonnihil deferendum arbitror. Habenda ratio temporum in quibus illi uixerunt. Postremo meminisse oportet homines fuisse. Proinde ut & ingenuum est, & ad eruditionem conducibile, non disśimulare, sicubi lapsi sunt ueteres, ita probi hominis officium existimo à conuitijs temperare, & ita mederi malo, ut quoad licet, nõ lædas hominem. Thomas hoc loco Sacrarium interpretatur templum Iudæorum uel gentilium: Altarium, altare templi Hierosolymitani, siue ipsum templum: sensum, opinor, exponẽs eius sermonis magis quàm uocum proprietatem. Alioqui ut domus non magis dicitur Gallorum quàm Britannorum, ita sacrarium & altarium quorumlibet est. Nisi quod θυσιαστήριον ab immolando dictum, locus est ubi uictimæ mactantur.

Remigius à Laurentio taxatus

Fabula de Thoma

Thomæ sententia discussa

Quàm ut gloriam meam.) τὸ καύχημα. id est, Gloriationem. Sic enim paulo ante, quasi glorians iactauit sese. Et euacuet, est κενώσῃ. id est, Irritam, siue inanem reddat.

Et si euangelizauero.) εὐαγγελίζομαι, præsentis temporis est, Si euangelizo, siue euangelizem, ut legit Ambrosius.

Merces mea.) Pro mea, mihi est apud Græcos: τίς οὖν μοι ἐστιν ὁ μισθός; Quid igitur mihi est mercedis? Apparet interpretem legisse μου, pro μοι.

Sine sumptu ponam.) ἀδάπανον θήσω. id est, Gratuitum faciam. Et iucunde uocat ἀδάπανον, quod nemini sit sumptui. Alioqui sine sumptu facit, & is qui nihil impendit. Porrò Ponere, apud Græcos pasśim pro Facere, obuium est. Et post Euangelium, Græci addunt Christi. O gloriam uere apostolicam, sed quam nemo nunc studet æmulari. Nihil nunc gratuitum, ne sepultura quidem, quum Augustinus epistola sexagesimaquarta, nolit uendi mortualia.

Sine sumptu ἀδάπανον

Tanquam sine lege essem.) Aduerbium Græcum ὡς, anceps est: tamen hic magis quadrabat Quasi: atque ita legit diuus Hieronymus in Esaiam, itaque Ambrosius in plerisque locis. Non enim ponitur exemplum, sed falsa rei species proponitur. Theophylactus legit, ἄνομος θεοῦ & ἔννομος χριστοῦ, quod dure sonat Exlex dei, & sublex Christi.

Sine lege dei.) Deo, est Græce: μὴ ὢν ἄνομος θεῷ. Cum deo non sim sine lege. Quanquam in hoc uariant Græcorum exemplaria. Chrysostomus legit, ἄνομος θεοῦ.

Infirmis infirmus.) ὡς ἀσθενής. id est, Tanquam uel quasi infirmus.

Vt omnes facerem saluos.) Græce secus est: ἵνα πάντως τινὰς σώσω. id est, Vt omnino aliquos saluos facerem. Quanquã hic apparet Gręcorum exemplaria uariasse. Sanè Theophylactus iuxta id, quod nos adduximus & legit & interpretatur, existimans hoc facere ad exaggerandam Pauli charitatem, quod nihil non faciat, ut aliquot saltem adducat ad salutem. Laurentium Vallam nonnihil offendit tempus uerbi perperam immutatum, ut omnes saluos facerem, σώσω, uelut ad præteritum referatur, quum uerbum sit futuri temporis. Neq; sensus est eum id olim egisse, nunc desinere, sed nunc item agere, & ita facturum. Porrò quod hic dictum est σώσω, idem accipiendum est de eo quod præcessit κερδήσω, lucrifaciam, potius quàm lucrifacerem.

Tempus mutatum

Omnia autem facio.) τοῦτο δὲ ποιῶ. id est, Hoc autem facio. Atque ita legit Theophylactus. Chrysostomus habet πάντα, quanquam ex enarratione parum liquet quid legerit.

Brabion unde Vnus accipit brauium.) Ambroſius legit, palmam pro brauio: itidem & Cyprianus. nam βραβεῖον eſt Græce. Atque eſt quidem omnino brabion, premium: ſed proprium quod datur certantibus ac uincentibus. Exiſtimant enim dictum βραβεῖον, quaſi ῥαβδεῖον, com mutatis ac tranſlatis duabus literulis: propterea quod certaminum iudices data uirga palmea, deſignarent uictorem: unde & βραβευταὶ dicuntur Græcis, quaſi ῥαβδευταὶ, qui uictorem pronunciant,

Vt comprehendatis.) ἵνα καταλάβητε. Aut abuſus eſt ἵνα, pro ὥστε. aut ſenſus eſt, Hoc animo currite, non tantũ ut uideamini certaſſe, ſed appetiſſe uictoriam, quemadmodum palam interpretatur Theophylactus. Quæ ſententia ſi probatur, Sic, aduerbium non eſt referendum ad Vt, quod ſequitur: quaſi dicas, Sic ſequere ut ſequaris: ſed ad ſimilitudinem quæ præceſſit. Sic, id eſt, ad illorum exemplum & uos in ueſtro ſtadio currite. Idem ſubindicat Chryſoſtomus his uerbis: καὶ εἰπὼν οὕτως, τὸν τύπον διδάσκει. id eſt, Et quum ait, Sic, etiam formam ſiue exemplum commonſtrat. Mirum unde Cyprianus hic legat, Sic currite ut omneis occupetis. Quanquam recte occupat qui aſſequitur & anteuertit.

Qui in agone contendit.) πᾶς γὰρ ὁ ἀγωνιζόμενος. id eſt, Omnis enim qui certat: ſed proprie in publicis certaminibus, ueluti palæſtra, aut Olympiacis, aut Circẽſibus. Nam de curſu ac pugilibus ipſe mox meminit.

Ab omnibus ſe abſtinet.) πάντα ἐγκρατεύεται. id eſt, Omnia ſuſtinet, aut tolerat: ſiue, quod magis probo, In omnibus temperans eſt: ut ſubaudias κατὰ. Cyprianus legit, In omnibus continens eſt. Siquidẽm athletæ, uictus etiam ratione, præparantur ad certamina.

Nos autem incorruptam.) φθαρτὸν ἄφθαρτον. id eſt, Corruptibilem & incorruptibilem. miror cur uariauerit.

Sic pugno.) Non eſt pugno, quod Græce μάχομαι, ſed πυκτεύω, quod eſt pugilum

Pugno, pro pugillor certamen exerceo, & pugnis certo. Ad pugnos alluſit interpres, non ad pugnas. Ambroſius legit, Percutio pugnis, pro pugno. Atque ita locum adducit libro De paradiſo, capite duodecimo. Auguſtinus enarrans Pſalmum quinquageſimum ſeptimum, legit, Non ſic

Thomas lapſus pugillor quaſi aerem cædens: adſcribitque, pugillari eſt pangratium facere. Rurſum tractatu De utilitate ieiunij. Thomas tamen uidetur pugnare, interpretari bellare, primum quum ait, Secundo pugnam ſuam in uictoria mali. Ac mox, Sic pugno, inquit, contra hoſtes decertando contra malum. Condonandus lapſus, niſi quidam nimium urgerent nos, fabula de Paulo commentariorum illius approbatore.

Prouerbium Aerem uerberans.) Prouerbiali ſchemate dictum eſt, pro fruſtra & inaniter laborare, ueluti pugil nihil agit, niſi corpus attingat. Cæterum hæc eò tendit parabola, ut intelligamus non eſſe ſatis quomodocũque noſtro fungi officio, niſi demus operam, ut inſigniter ac præter cæteros geſsiſſe nos uideamur.

Caſtigo, pro Sugillo Caſtigo.) ὑπωπιάζω. id eſt, Coerceo, ſiue cohibeo, ſubigoque. nam interpres ſenſum expreſsit potius, quàm uocem Græcam reddidit. Eam Paulinus propius expreſsit epiſtola quinquageſima octaua, ad Auguſtinum, Liuidum, inquit, facio corpus meum, & in ſeruitutem redigo. Siquidem Græcis ὑπωπιάζειν, eſt liuore ſeu ſauguinis nota ſugillare proprie oculos, quos illi ὦπας uocant, & ὑπώπια notas eiuſmodi, autoribus Heſychio & Suida: licet hanc uocem diligẽter explicarit etiam Theophylactus. Apparet ſumptam metaphoram à certamine pugilum, unde Paulus non libenter ſolet ſimilitudines ducere. Si-

Supplantare quid proprie quidem in his ſupplantabat, qui deijceret in humum antagoniſtam ſuũ, ſugillabat qui notam inſignem inflixiſſet faciei.

EX CAPITE DECIMO.

NOlo enim.) οὐ θέλω δὲ. Nolo autem. Ambroſius legit Enim, conſentientibus & antiquis exemplaribus, ut hæc cohæreant cum ſuperioribus: ſi quod modo præcepit Corinthijs, idem Iudæorũ exemplis corroborat. quod ſi mauis autem, erit ad alia digredientis.

Et omnes in Moyſe baptizati ſunt.) εἰς τὸν μωσῆν, eſt Græce, id eſt, In

In Moſen Moſen. Auguſtinus enarrans Pſalmum ſeptuageſimum ſeptimum, legit, Per Moſen, Re-

ctius arbitror accipi, in Mosen, pro in legem Mosaicam, nōdum enim in Christum, cuius aduentus procul aberat: Interim Moses Christi typum gerebat, & figuris res adumbrabatur euangelica.

Bibebant autem.) Græcis est Enim. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimonono, ex uetusti codicis fide, ubi & Græce dixit, Consequente eis. Et aliâs aliquoties sic loquitur Consequens est huic.

Consequente eos.) ἀκολουθούσης. id est, Sequente, siue prosequente. Sequente autem dixit, tanquam itineris perpetua comite; id enim sonat ἀκολουθεῖν magis quàm ἕπεσθαι. Origenes homilia in Exodum quinta, sequentem petram refert, ad nubem quæ præcessisse legitur Hebræos, offensus ut apparet, absurditate sensus, si petra dicatur sequi proficiscentes. Verum accipi potest riuum, qui è petra prosilijt, illos fuisse comitatum. Et Augustinus quum alijs aliquot locis, tum contra aduersarium legis & prophetarum, libro secundo, capite sexto, interpretatur, Christus erat petra, id est petra significabat Christum: nec obstat quod hanc petram dixerit spiritualem. Quicquid enim mysticum habet sensum, spirituale dicimus. Bibebant aquam de petra, non qualibet, sed de spirituali, quæ significabat illam unicam petram, unde salutem hauriunt omnes credentes. Heronymus, aut si quis alius is fuit, enarrans Psalmum quadragesimum primum, adducit hūc locum omisso pronomine Eos: quod quum nō sit apud Grecos, adiectum est ab interprete, quo sermo fieret explanatior, & nos item addidimus. Nec addit tamen Ambrosius, quum subinde locum hunc in suis libris adducat. Consequente eos petra

Beneplacitum est deo.) εὐδόκησεν ὁ θεός. Quod Ambrosius uertit, Bene sensit deus, nos uertimus Approbauit, de hoc uerbo iam crebro monuimus.

In figura facta sunt nostri.) Figuræ siue formæ, est Græcis pluralis numeri τύποι, sicut & paulo post, Hæc autem omnia in figura cōtingebant: ταῦτα δὲ πάντα τύποι. id est, Hæc omnia figuræ contingebant. In collectaneis Bedæ priore loco, Figuræ legitur, licet Nostri, deprauatum erat in nostræ: quod tamen ad eundem modum frequenter est obuium in libris Augustini: ac priore loco Græcis additur ἡμῶν, ut legant: Hæc autem figuræ nostri fuerunt. Et ad eum modum citat hunc locum Augustinus, enarrans Psalmum centesimum decimumtertium, Rursus aduersus Faustum in fragmento quarti libri, alijsque locis compluribus. In figura, pro Figuræ

Neque idololatræ efficiamini.) Opinor pro γίνεσθαι, mutatum esse γίνεσθε. id est, Neque efficeremur simulacrorum cultores: quandoquidem in hoc quoque additur, sicut quidam eorum, ut γίνεσθαι respondeat ad εἶναι. Alioqui in duobus mutauit personam, in idololatris & murmuratoribus.

Sicut quidam eorum.) καθὼς καί τινες αὐτόν. id est, Quemadmodum & quidam illum tentauerunt. Interpres legit αὐτῶν. atque ita scriptum est in nonnullis exemplaribus. Nec ex Ambrosio, nec ex Chrysostomo, nec ex Theophylacto satis liquet quid legerint, nisi quod apud utrunque contextus habet αὐτῶν. Si legimus αὐτόν, id est Eum, ex hoc loco declaratur Christi diuinitas, quem à Iudæis tentatum dicit prius quàm hominem assumeret. Nam de eo quod præcessit, Petra autem erat Christus: posset aliquis interpretari, petra illa designabat Christum post nasciturum. Spiritalem autem uocari, quod typum haberet mysticæ petræ. Si legimus αὐτῶν, sensus erit, ne nos tentemus Christum, sicut olim Iudæi tentauerunt deum. Duplex lectio

Ad correptionem nostram.) πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν. id est, Ad admonitionem nostram siue nostri. quod tamen nonnunquam pro correptione usurpatur.

Tētatio uos non apprehēdat.) εἴληφεν, i. apprehēdit, præteriti tēporis, siue cepit. Subindicat enim Corinthios iam incidisse in tentationē, sed humanā, hoc est, tolerabilē ac sanabilē. Et in hāc sane lectionē consentiūt exēplaria Grecorū quæ uiderim omnia: tametsi apparet Ambrosiū legisse apprehendat, ex his uerbis quæ subijcit, Vt aūt humana tentatio illos apprehēdat, hortatur. Quanq̄ quid simile inter καταλαμβανέτω & εἴληφεν. Nisi forte Ambrosius legit εἰληφέτω. At mihi sensus Græce lectionis uideẽ magis germanus esse Paulo, atque eam palā est Chrysostomo & Theophylacto placuisse. Ante terruerat eos horendis exemplis, mox ne desperēt, reficit eos, extenuās quod hactenus peccassent, dicensque, leue quiddā Apprehendit alij Apprehendat

 esse

quum ipse grauioribus malis fuisset tentatus.

Prouentus pro Euentu

Prouentum.) τὴν ἔκβασιν. id est, Exitum, siue euentum. id est, is qui sinit uos incidere in tentationem, idem faciet ut tentatio bene eueniat. Hieronymus in commentarijs Ionæ legit ad hunc modum, Sed faciet cum tentatione & exitum. Atque item Augustinus explicans Psalmum sexagesimum primum. Nam prouentus dicuntur sementis, & è terra nascentium. Rursus epistola octogesima nona. At ne quis putaret sic esse dictum, sed faciet cum tentatione prouentum, quasi deus pacisceretur cum tentatione de euentu, nos uertimus, Sed faciet unà cum tentatione euentum: ut sit sensus, Qui passus est incidere tentationem, idem dabit & exitum bonum.

Vt possitis sustinere.) Græce magnificentius quiddam dicitur ὑπενεγκεῖν, quod est ita ferre, ut oneri supersis ac superes: quemadmodum ad Romanos dixit ὑπερνικῶμεν.

Cui benedicimus.) ὃ εὐλογοῦμεν. id est, Quem cum gratiarum actione sumimus. Sic enim interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Nonnihil recentiores interpretantur de benedictione consecrantis.

Panis quem frangimus

Et panis quem frangimus.) τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν. id est, Panem quem frangimus. Cur non offenduntur hoc loco, quos illud offendit, quod Græci in uerbis, quibus Latini consecrant corpus Christi, dicũt, Hoc est corpus meum, quod frangitur pro uobis: sequuti ut apparet, Paulũ autorem, qui proximo capite ad hunc modum recenset uerba Christi? Quod si quis cauilletur eum locum esse deprauatum in exemplaribus, certe hoc loco consentiunt nostri codices cum Græcorum lectione, & tamen sunt qui putent hic agi de pane & calice consecrato, aut certe in genere, ut possit locus ad utrunque sensum accommodari. Nam prisci Christiani omnem panem ueluti sacrum habebant, ob memoriam cœnæ dominicæ, & calicem inter se porrigentes, gratias agebant domino, quum tamen non semper fieret consecratio sacramẽtalis. Annotatum est hic, quod prius meminit calicis quàm panis. In Luca bis fit calicis mentio, prioris illis edentibus, alterius post cœnam.

Synaxis olim fiebat interdũ absque cõsecratiõe corporis & sanguinis

Nonne participatio corporis.) κοινωνία. Modo communionem uerterat, nunc uertit participationem: ad quid conducat ista copia non uideo. Interim lector Græce ignarus, cõminiscitur aliquod discrimen, inter communicationem & participationem frustra.

Vnus panis & unum corpus.) Abest Græcis copula Et, εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα. id est, Vnus panis, unum corpus: ita legit Chrysostomus ac Theophylactus: atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino. Consentiebat utrunque Constantiense. Dixerit aliquis, quid refert, si addatur coniunctio Et? Non ad modum: tamen τὸ ἀσύνδετον melius congruit sensui quẽ adferunt Græci, Putant enim nos intelligi panem illũ, qui est corpus domini: quandoquidem omnes Christiani membra Christi sunt, quasi correxerit quod prius dixerat participamus: plus est enim unum & idem esse, quàm participem esse.

Omnes enim, per Oẽs qui

Omnes qui) οἱ γὰρ πάντες. id est, Omnes enim absque Qui. Omnes enim de uno pane participamus. ita legit et Ambrosius. In uetustissimo codice scriptum reperi, Omnesque: ut uerisimile sit, Que, mutatum in Qui: tametsi hæc lectionis uarietas sensum non admodum uariat. Cæterum non est mentio de calice nec apud Græcos, nec in codice Donatiani. In uetustiore codice Constantiensi non erat mentio calicis, sed recentiore manu aliquis adiecerat in spacio uersuum. In nonnullis excusis repperi, Omnes quidem de uno pane, & sic habebat uterque Constantiensis, ut probabile sit interpretem γὰρ uertisse per coniunctionem expletiuam.

Sermo imperfectus

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit Secundum carnem, ut ostenderet esse alium secundum spiritum: licet Græcis non repetatur articulus, τὸν κατὰ σάρκα.

Quid ergo? dico.) Ex Græcis exemplaribus locus ita debet distingui: Quid igitur dico? idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid? quasi diceret, Nequaquam hoc loquor. Et ueluti iam negasset se id sentire, quod per se dictu sit absurdum, subijcit quid sentiat, Sed quæ immolant, & cætera: alioqui dure cohæreret quod sequitur: Sed quæ gentes immolant, & cætera. Proinde nos non ueriti sumus, additis aliquot uerbis orationem reddere lucidiorem. Ad hunc modum distinguunt & Latinorum uetusta exemplaria.

Sed

Sed quæ immolant gentes.) ἀλλ' ὅτι ἃ θύει. id est, Sed quod ea quæ immolant: ut intelligas, Sed hoc dico, quę gentes immolant, ea immolari dæmonibus, non deo.

Nolo autem uos socios fieri.) κοινωνούς. id est, Participes, siue communicatores, aut consortes.

An æmulamur dominum?) παραζηλοῦμεν. id est, Prouocamus & irritamus: quod superius uertit, Ad æmulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græcorum scholia: nominatim Theophylactus: πειράζομεν ἢ παρακνίζομεν. id est, Tentamus & irritamus. nam ζηλοῦμεν, & in bonam partem dicitur: παραζηλοῦμεν ferè non nisi in malam. *Aemulari, pro prouocare*

Sed quod alterius.) ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος. id est, Sed quisque quod alterius.

Omne quod in macello uenit.) Venit, hoc loco significat uenundatur, πωλούμενον, & in macello legendum, non in macellum. Indicat hoc & diuus Augustinns aduersus Adamantium, Interrogare, inquit, uetat, quum quid de macello emitur. Atque huiusmodi amphibologiam tollere poterat accentus circunflexus, notatus supra uerbum Venît. *Venit, pro uenditur*

Nihil interrogantes.) μηδὲν ἀνακρίνοντες. id est, Nihil dijudicantes: quod idem uerbum est paulo inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autem participium eius, quod superius uertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum, αὐτῆς, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne domini est. *Plenitudo eius scilicet terræ*

Hoc immolatum est idolis.) Vetusti codices habent, Hoc immolatitium est idolis. Atque ita legimus apud Ambrosium. Est autem Græcis eadem dictio, quam interpres toties reliquit, εἰδωλόθυτον.

Qui iudicauit.) τὸν μηνύσαντα. id est, Indicauit, per n, non per u. Id tametsi minutulum est, tamen quoniam facillimus in huiusmodi lapsus est, admonendum duxi. Nam μηνύειν Grecis est prodere rem prius occultam: licet apud Ambrosium hęc particula non addatur, propter eum qui indicauit, haud scio an librariorum incuria.

Conscientiam dico non, & cætera.) Ante hunc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra et plenitudo eius: quod paulo superius positũ est: sed utrobiꝗ probe quadrat. Illic nõ refert quibus uescamur, omnia enim sunt domini. Et hic nõ est cur fratrem offendas, uescens idolis immolato, quum tãtam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco uidetur, inferri sub alterius persona, uel ut obijcientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum ut ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius? Idcirco subijcit ac distinguit conscientiam: Conscientia, inquit, tua dicit, domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neque commune deo. Neque magnopere facit ad rem quod hic argutatur de ἑαυτοῦ, deꝗ Illum & conscientiam Laurentius. Quum enim ait, Et propter conscientiam, exponit quid ante dixerat Illum: alioqui qui audierat sibi dictum, ne ederet propter illum qui indicauit, rogare poterat, quid hoc ad illum? Respondet Paulus, ob illius cõscientiam, quam tuo facto uulneras, etiamsi tua firma sanaꝗ est. Dein de quod dicit Tuam, suo more personam fingit: quãdoquidem nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis. *Plus est in Græcis* *Persona alia in sermone Pauli*

Ab aliena conscientia.) ὑπ' ἄλλης συνειδήσεως. id est, Ab alia conscientia. Atque ita legit Ambrosius, itaꝗ scriptum uisitur in uetustissimis exemplaribus, nominatim utroꝗ Constantiensi. Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert. *Aliena, pro alia*

Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratiæ particeps sum: uerum non reperio μετέχω datiuo iunctum, nisi referatur ad socium communionis, non ad rem cuius particeps es. Vnde magis probo Cum gratia, id est, cum gratiarum actione. Potest & hunc in modum accipi, ut χάριτι sonet hic beneficentiam, sitꝗ datiuus instrumenti, siue modi. Si ego particeps sum escarum, idꝗ non per idolum, sed beneficio munificentiaꝗ dei, quid est cur male audiam? In hũc sensum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, gratiam dei uocans animi fortitudinem contemnentis idolum, ac dei bonitatem, qua fit, ut ipsius dona, per impiorum maliciam, non inquinentur puris. *Duplex sensus*

Pro eo quod gratias ago.) ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ. id est, Pro eo, pro quo ego gratias ago

ago. Opponit autem hæc inter se ueluti contraria, βλασφημεῖν & εὐχαριστεῖν.

Vel aliud quid.) εἴ τι. id est, Siue quid, Aliud, Additum est explicandæ rei gratia. Atque ita legit Ambrosius, Siue aliquid facitis. quemadmodum habetur apud Græcos.

Sine offensione estote.) Græce iucundius est, ἀπρόσκοποι. id est, Tales, ut nemo per uos offendatur.

Iudæis & gentibus.) Pro Gentibus, est ἕλλησι. id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio καὶ, proinde nos uertimus per Neque.

Non quærens quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, Non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum. μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν.

EX CAPITE VNDECIMO.

IMitatores mei estote, sicut, & cætera.) De hoc loco superius admonuimus huius epistolæ capite quarto: Vox est autem digna ijs, qui locum apostolorum sibi uindicat. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere, quod non sit imitandum: & tamen hoc exemplar nō uult imitabile uideri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi. Nunc quidam suo arbitratu uiuētes, nihil enim dicam aliud, satis esse putant, si minis denuncient quicquid ab alijs fieri collibuerit, siue rectum id fuerit, siue secus. Sunt alij superstitiosi magis quàm religiosi, qui ad suum quisque institutum uocant homines: Franciscani dicunt, Imitatores nostri estote. E diuerso Prędicatores clamant, Imitatores nostri estote. Totidem uerbis hinc clamant Carmelitæ, hinc Benedictini, hinc alij atque alij. Et recte clamant, modo uere possint addere cum Paulo, Sicut & nos sumus Iesu Christi. Nunc ipsi, de multis loquor, hominum æmulatores, tamen clamant, Imitatores nostri estote.

Christus exemplar archetypum

Omnia mea

Per omnia mei memores estis.) ὅτι πάντα μου μέμνησθε. id est, Quod omnia mea meministis. Et in hunc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Quod omnia mea memoria retinetis. Et consentiunt Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Præparat enim illos laude ad sequentem admonitionem: quasi diceret, Sicut in cæteris tenetis mea præcepta, ita in hoc quoq; sequamini. Hæc interpretatio mihi sanè magis arridet quàm Ambrosij. Scribit enim hunc in modum: Postquàm mores & conuersationē illorum arguit, nunc traditiones uult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis, quia quum esset apostolus eorum, immemores erant traditionum eius: neque quod adhuc non didicerant, ex aliarum ecclesiarum traditione sequebantur, ac per hoc quasi nouiter tradit illis dicens. Fortassis interpres legit πάντῃ, hoc est, in omnibus, aut πάντα accepit per synecdochen, κατὰ πάντα. Codex uetustior Cōstantiensis habebat, Omnia mei memores estis: omissa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Varia apud Græcos lectio

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in Gręcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, Et quomodo ubique trado traditiones meas tenetis. id quod ex interpretatione quoq; licet colligere. Interpretatur enim Vbique, id est In omnibus ecclesijs. Atqui πανταχοῦ, quod apparet legisse Ambrosium, non reperimus in Græcorum codicibus: nec usquam illius meminerūt interpretes, quos ego sanè uiderim. Mollior erat futurus sermo, si priore loco posuisset μὲν, posteriore δέ. Laudo quidem uos, quod in cæteris omnia mea tenetis: cæterum illud estis admonendi quod parum uidemini meminisse. Seu prius illud δὲ, tantum notat digressionem à cœpto sermone de idolothytis, posterius uim habet aduersatiuam, quasi præcessisset μὲν. In uetustissimo codice pro Tenetis, erat Tenete. Nam Græca uox anceps est, κατέχετε. nec est Præcepta, Græce, sed modestius uerbum, & Paulo dignius, παραδόσεις. id est, traditiones: quæ nos Instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio, quàm præceptum.

In capite habens

Velato capite.) Græce est κατὰ κεφαλῆς ἔχων. id est, In capite habens: ut intelligas non solum de pileo, uerum etiam de coma, quæ & ipsa caput tegit. atq; id annotant Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de tondendo, sic argumētans, Si mulier in hoc imitatur uirum, quod aperit caput: simul & in hoc imitetur, quod ille tonsus est.

Deturpat caput suum.) καταισχύνει. id est, Dedecorat, siue pudefacit, aut dehonestat.

Vnum est enim.) ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτό. id est, Vnum est & idem: hoc est, nihil omnino refert. Aliquanto diuersius legit Ambrosius, uerum hoc nihil habet momenti ad sensum.

Ac si

Ac si decaluetur.) τῇ ἐξυρημένῃ. id est, Cum derasa siue rasa: hoc est, perinde est ac si rasa sit. Ambrosius legit: Vnum est enim atque idipsum ut decaluata. Fortassis interpres affectauit hoc uerbum decaluare, uelut odiosius, & scommatis obnoxium est caluicium.

Tondeatur.) καὶ κειράσθω. id est, Etiam tondeatur. In exemplari Paulino ac Donatianico scriptum erat, Si non uelatur mulier & tondeatur. Cōsentiebat utrunque Constantiense. Nec enim est ociosa coniunctio, quæ perinde ualet, ac si dicas, Eadem opera tondeatur, quandoquidem retegit caput.

Aut decaluari.) ἢ ξυρᾶσθαι. id est, Radi: de quo modo meminimus.

Velet caput suū.) κατακαλυπτέσθω. id est, Veletur, nec aliud quicquā additur apud Græcos. Ambrosius legit, Velet caput.

Velamen habere.) ἐξουσίαν ἔχειν. id est, Potestatem habere. Porrò Ambrosius & Græca scholia indicant potestatem, hoc loco accipi pro uelamine: quod uelamen impositum cogat illam demittere oculos, significetque illam esse sub alterius imperio. Laurentius indicat in nonnullis etiam Latinis codicibus scriptum fuisse potestatem, pro uelamine. Id quod admonuit & Thomas Aquinas: & nos in Paulino exemplari ita scriptum comperimus, suffragante utroque Constantiensi. *Potestas, pro uelamine*

Vos ipsi iudicate.) ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. id est, Inter uos ipsos, uel in uobis ipsis iudicate: hoc est, in suo quisque animo.

Nec ipsa natura docet.) ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς; id est, An ne ipsa quidem natura docet uos? Quanquam Latinis Nec, aliquoties pro Ne quidem, usurpatur. Interpres non uidetur legisse ἢ, quod hodie uidemus additum in Græcis codicibus.

Comam nutriat.) κομᾷ. id est, Comatus est. Coma, capillitium, sed promissius & curatum. *κόμαν*

Capilli.) ἡ κόμη. id est, Coma. Cur quod modo uertit Comam, nunc mutauit in capillos?

Nec ecclesia dei.) Ecclesiæ, multitudinis numero, αἱ ἐκκλησίαι. suffragante codice Latino quem modo citauimus. Sunt & mundi conuenticula, plena litium ac iurgiorum. Porrò cœtus Christianorum ab huiusmodi uitijs debent abesse.

Hoc autem præcipio non laudans.) τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. id est, Hoc autem præcipiens siue denuncians nō laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent: nunc non laudat in hoc, quod cogitur præcipere de concordia: quasi dicat, Hoc non laudo, quod præcipio. Oportebat enim uos uestra sponte, quod rectum est tenere ac facere. In hanc sententiam Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus in Homilia quam nobis uertit Hieronymus Donatus. Item in Commentario. Abutuntur enim Græci participijs pro uerbis infinitis. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, τοῦτο δὲ παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν. Potest & hic accipi sensus, Ante collaudati sunt, quod meminissent, ac tenerent omnia quæ Paulus ordinarat: hic reprehenduntur, quod non seruarent omnia, quæ tenebant memoria.

Scissuras.) σχίσματα. Quod alibi relinquere solet, hic magis quadrabat, Sectiones, siue dissidia. Cæterum, Inter uos: non additur in uetustis codicibus Latinis, quum sit apud Græcos, ἐν ὑμῖν. *Scissura, schisma*

Ex parte.) μέρος τι. id est, Ex parte aliqua, siue partem aliquam. Et αἱρέσεις reliquit, quum Sectas, cōmode potuerit dicere. Diuus Chrysostomus in homilia, quam unam uertit Hieronymus Donatus, magna contentione, multisque uerbis asseuerat, hic hæreses non esse opinionum, sed animorum dissidia: idque probat duobus potissimum argumentis: *Hæresis pro dissidio* Alterum est, quod nisi accipias hæreses, pro dissidijs, non congruent quæ mox sequuntur: Conuenientibus ergo uobis in unum, non est dominicam cœnam manducare, & cætera. Cœnam autem dominicam uocat, in qua sunt, uelut inter eiusdem domini conseruos omnia communia: quod apud Corinthios fieri desierat: & hinc sermonem orsus fuerat. Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiam. Vbi schismatum meminit, quæ nunc mutato uocabulo uocat hæreses. Alterum est, quod dicit Paulum acrius quàm hic facit, inuehi solere in opinionum hæreticarum autores, quos & canes appellat & operarios malos, negans uel angelum de cœlo loquentem audiendum, si diuersa doceat ab ijs, quæ

Paulus

Paulus docuerat. Eadem habentur in Grecis commẽtarijs. Iam quamuis uerum est & per opinionum hæreses illustrari qui sunt probati, tamen hoc loco Paulus non agit proprie de talibus, quales docuisset in ecclesiam non esse recipiendos.

Vt qui probati sunt:) ἵνα οἱ δόκιμοι. id est, Probi: ut opponatur reprobis. Et coniunctio ἵνα, non causam significat, sed euentum: quod diligenter annotauit Chrysostomus.

Ad manducandum.) ἐν τῷ φαγεῖν. id est, In edendo. atque ita legit diuus Ambrosius. Nec est ociosa uerbi coniunctio πρὸ in προλαμβάνει. quod nos uertimus Occupat. Præsumit enim, aliud sonat Latinis auribus. Præueniebant enim alios, & illis non expectatis, suam quisque cœnam edebat: & ob id mox subijcit, Inuicem expectate.

Nunquid domos non habetis?) Num domos non habetis? uel, an non habetis domos?

Confundi pudefieri Et confunditis.) καταισχύνετε. id est, Pudefacitis. Quanquam Hieronymus in epistolam ad Galatas, capite quarto, putat nihil interesse inter αἰσχύνην & σύγχυσιν, licet apud idoneos autores secus esse comperiatur. Turbatur quidem & qui uehemẽter pudescit, hoc est, animo confunditur: at non quisquis confunditur, pudefit. Et ἀπορεῖν, unde ἀπορία non semper significat egere, sed interdum inopem esse consilij animiq; perplexi, ut non satis cõueniat cum καταισχύνεσθαι, sed magis cum συγχεῖσθαι.

Distinctio Laudo uos, & cętera.) ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ; οὐκ ἐπαινῶ. id est, Laudabo uos in hoc? non laudo. Ad hunc modum distinguũt Græcanici codices, Poterat enim simpliciter dicere, In isto uos non laudo: sed interrogatio præmissa facit ardentiorem orationem. Quanquam uideo Theophylactum sic interpretari, ut hæc particula Laudo uos, non percontatiue, sed pronũciatiue sonetur. Ne nimium irritaret diuites, in cęteris quidem collaudaturum se dicit illorum officium, in hoc negat se posse laudare. Sed & altera distinctio belle habet, Laudabo uos? in hoc non laudo: ut ad interrogationem subaudiatur, Laudo in cæteris.

Quoniam dominus noster Iesus Christus.) Noster apud Græcos non additur. Latini codices uariant. Sermo absolutior est, non addito pronomine.

Et gratias agens.) καὶ εὐχαριστήσας. id est, Actis gratijs, uel Quum egisset gratias.

Verba consecratiõis apud Paulum Accipite & manducate.) λάβετε, φάγετε. id est, Sumite, edite: citra coniunctionem interpositam. Cæterum quod hæc duo uerba, Sumite, edite: non adduntur apud Ambrosium in æditione posteriore, suspicor librariorum errore commissum. Quanquam in uetustiore Constantiensi addebantur hæc uerba, sed in margine manu recentiore fuerant adiecta.

Quibus uerbis consecrarit Christus Hoc est corpus meum.) τοῦτό μου σῶμα. id est, Hoc meum corpus: absque uerbo substantiuo Est. Quanquam in quibusdam additum reperio. Fatetur Thomas fuisse, qui dicerent Christum alijs uerbis consecrasse panem, prius quàm porrigens discipulis diceret, Hoc est corpus meum. Et eam opinionem licet refellat, non tamẽ uocat hæreticam, quum hęreticam dicat eorum, qui contendebant corpus Christi nõ esse uere in sacramento synaxeos, sed uelut in signo. Et sunt qui negent uerbo Incarnato opus fuisse alijs uerbis ad consecrandum. In omnibus accedendum est iudicio ecclesiæ, licet hic sermo uideatur iam panem consecratum porrigentis. Quod nisi quis acquiescat in ecclesiæ decretis, difficillimum fuerit probare sensui humano, quibus uerbis consecret sacerdos. Nam ut donemus Christum eiusmodi uerbis consecrasse, quî constat hoc pactum, nobiscum initum ut referentes aliena uerba, consecremus & ipsi? Verum hic captiuandus est, ut inquit Paulus, intellectus humanus in obsequium fidei, ut hoc maius sit fidei meritum, quo minus assequitur humana ratio.

Frãgitur, pro tradetur Quod pro uobis tradetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. id est, Quod pro uobis frangitur. Atque in hoc tantus est Græcorum codicum consensus, ut appareat apud nos uarietatem ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdum uideretur frangi corpus, nõ quod uere frangatur, sed quod, ut ait diuus Augustinus, per partes sumatur: quod olim eodem pane sacro, in multas parteis dissecto, distribueretur omnibus Christi corpus.

Corpus Christi quomodo frangitur Quemadmodum autem Christus comesus à singulis, uiuit nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus, non laceratur in parteis. Certe Diuus Ambrosius legit, frangitur, Græcis consentiens, nihil offensus ea lectione. Nec aliter citat Beda enarrans Euangelium Lucæ. Porrò si quid offendit, quod prius dictus sit fregisse panem, & mox adiecisse,

quod

quod frangitur, opinor, aut primum cœpisse frangere panem fortassis in duas aut tres partes, deinde ut cuique impartiebat, à maioribus fragmentis minora defregisse: aut Frangitur sine certa ratione temporis esse positum, ueluti fieri dicitur, quod quoties solet, aut opus est fieri, fit, etiamsi iam non fiat: & solui quod solui debet, etiamsi sæpe non soluatur. Cæterum hic frangi nihil aliud esse, quam dispartiri, subindicat & interpres Theophylactus: Corpus, inquiens, suum, quod omnibus æque dispartiens morti destinasset. Ipse uero in cibo sumendo tempore anticipato, neq; communem hunc & cibarium panem in medium exponis, neque eundem frangis, ut multis detur, sed tibi ipsi reseruas. Atque ex Græcis exẽplaribus palàm est, quod idem legerit Chrysostomus quod Theophylactus id quod ex ipsa perspicuum est enarratione, quocunq; consilio Hieronymus Donatus Latine reddidit, quod nostra uulgaris habet lectio. Postremo non satis constat ex ueterum commentarijs, an hic Paulus tractet de sacerdotali consecratione corporis & sanguinis dominici. Siquidem apostoli sermo cœpit à conuiuijs Idololatrarum & Christianorum: posteaquàm autem ostenderat non conuenire, ut Christiani se misceant religiosis uel superstitiosis potius gentium conuiuijs, progressus ostendit, qualia debeant esse uere religiosa Christianorum conuiuia, quanta concordia, quantaq; communione rerum omnium sint peragẽda. Totus autem apostoli sermo uidetur in hoc uersari, ut reprehendat inæqualitatem conuiuij, reuocetq; illos ad archetypum exemplum Christi & apostolorum. Nam in primordio subolescentis ecclesiæ erant omnia communia, ab hac summa charitate paulatim refrixerunt animi Græcorum, seruato tamen aliquo pristinæ communionis uestigio, dum certis diebus, præcipue festis, ut est probabile, conueniunt simul, & ad conuiuium à diuitibus apparatum, adhibentur & pauperes. Tandem id quoque corruptum est à quibusdam, et conuentus quidem fiebãt, sed exclusis pauperibus, quisque cum suis epulabatur, etiam usque ad temulentiam, ita ut non solum pauperes non reficerentur, uerum illis etiam exprobaretur cõditionis humilitas. Eoq; Paulus ut exponunt Chrysostomus ac Theophylactus, inijcit mentionem cœnæ dominicæ, ut illius sacratissimi conuiuij recordatione reuocarentur ad sobrietatem ac fraternam communionem, quam dominus inter suos exhibuit proprij corporis distributione. Neque enim semper dominus consecrauit corpus suum, quoties legitur gratijs actis fregisse panem, siquidem benedixit ac fregit conuiuium exhibens multis hominum milibus. Et in Emaunte, benedicit, frangit ac porrigit panem. Rursum quoties in sacris libris fit mentio fracti panis, non statim accipiendum est inter discipulos fuisse cõsecratum corpus & sanguinem domini, quemadmodum in Actis capite secundo, bis fit mentio fractionis panis, quę peragebatur quotidie per singulas domos. Itẽ Paulus Actorum uigesimoseptimo, in nauigatione benedicit ac frangit panem, inuitans alios ad sumendum cibum, & ut est uerisimile, panem fractum porrigens. In his igitur solẽnibus Christianorum cõuiuijs, erat aliqua cœnæ dominicæ commemoratio, quum tamen non consecraretur corpus & sanguis domini. Quin & hodie multis in locis, peracto sacro datur singulis frustulum panis, in signum corporis dominici, ut illius mysterij memores domi frugalius agant conuiuium, haudquaquam immemores pauperum. Fortasse talia fuerunt Corinthiorum conuiuia, quæ Paulus indecenter agi stomachatur. Et haud scio an panem illum & calicem, quem inter sese conferebant Christiani, cum gratiarum actione, ac significatione mutuæ inter ipsos charitatis, nonnunquã appellarint, corpus & calicem domini, quod essent illorum signa. Certe Chrysostomus ac Theophylactus cœnam dominicam interpretantur, non quod ibi consecraretur corpus & sanguis domini, sed quod esset eduliorum potusq; communio. Quanquam in fine nonnihil attingunt de indigna corporis et sanguinis sumptione, sed obscurius. Mihi quidem magis placet, ut hic locus pertineat etiam ad consecrationem, attamen admonere lectorem uisum est, quo diligentius excutiat. Cæterum frangendi uerbum, haud male cõgruit corpori dominico, frangitur panis triticeus, ut multis uitam conferat: frangi dicitur & corpus domini, quod uitam ex æquo conferat omnibus digne sumentibus. Idem panis inter multos distributus concordiæ symbolum est: idem corpus pro omnibus immolatum, amicitię signum est.

Hieronymus Donatus Venetus patricius

Cœna dominica dicta ob esculentorum ac poculentorum æqualitatem & communionem

An in conuiuijs Corinthiorum quæ reprehendit Paulus fuerit uera corporis dominici cõsecratio

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. id est, In mei memoriam, aut in mei commemorationem, ut legit Ambrosius. Quanquam Græca uox parum commode

reddi potest nisi circumloquaris, Ad renouandam mei memoriam.

Calix poculũ Similiter & calicem.) Ambrosius poculum legit, propius Græcam exprimens uocem ποτήριον, à potando dictam, quemadmodũ poculũ apud nos. Nam calix poculi genus est. Poculum est unde bibitur, siue cyathus sit, siue calix, siue urceus.

Annunciabitis.) καταγγέλλετε, id est, Annunciate, siue annũciatis. Tametsi in hisce uerbis uideo apostolos abuti tempore, ut in his quæ mox pręcesserũt, Quoties bibetis, πίνητε. Ambrosius legit annunciantes, aliquot uerbis in medio relictis, incuria sicut arbitror librariorum. Sic enim apud illum legimus, Hoc facite quotienscunque bibetis in mei commemorationem, mortem domini annunciantes donec ueniat. Non contendam cũ eo, qui mallet annunciatis indicandi modo, tamen arbitror utranque lectionem consistere: & qui legit annunciabitis, uidetur imperandi sensu loqui.

Panis dicitur & post consecrationem Panem &c.) τὸν ἄρτον τοῦτον, id est, Panem hunc. Hic palàm corpus consecratũ panem uocat, non quod adhuc sit panis eo modo quo fuit, sed quod sit panis uiuus & uitam conferens ueram.

De pane illo edat.) Illo, hoc loco non additur apud Græcos, sed interpres explicuit uim articuli, quod & aliàs sæpenumero facit. Ambrosius legit De pane edat.

Indigne.) ἀναξίως τοῦ κυρίου, id est, Indigne domino. Ad eum modum legit & Chrysostomus, utroque loco addens domini nomen. Ambrosius item repetit domini nomen: Itaque quicunque ederit panem hunc, aut biberit calicem domini indigne domino, licet proximo loco nõ apponat domino: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi ipsi manducat. Quanquam in nõnullis Græcorũ codicibus legitur, τοῦ κυρίου ἀναξίως, ut κυρίου utrolibet possit referri, Panem homini, aut panem indigne domino.

Quod si.) εἰ γὰρ, id est, Si enim, non εἰ δὲ.

Vt non cum hoc mundo.) Cum mundo, sat erat, σὺν τῷ κόσμῳ. Nec hic potuit seruari non ingrata uocum allusio, κρινόμενοι & κατακριθῶμεν.

Vt non in iudicium conueniatis.) εἰς κρῖμα. Clarius erat Ad condemnationem: ne quis accipiat eos iudices adire.

EX CAPITE DVODECIMO.

Spũalia quæ uoce sonãtur DE spiritualibus autem.) περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. Incertum an sentiat de donis spiritus, ut interpretãtur diuus Chrysostomus, Theophylactus & Ambrosius, an de psallendo spiritu, de quo uidetur nata fuisse quæstio.

Cum gentes essetis.) Græci paulo diuersius habent, ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι, Quod gentes fuistis, ad simulacra muta utcunque ducebamini, abeuntes siue abducti, aut, quod malim, sequentes. Nam si ὅτε legas, sermo penderet, nisi placet participium uerbi loco positum esse, ἀπαγόμενοι, pro ἀπήγεσθε. *Obscurior sermo* Neque enim participium ἀπαγόμενοι simpliciter adhæret nomini ἔθνη. Porrò periphrasin interpretis non improbo. Ambrosius legit, Cum gẽtes eratis, simulacrorum forma eũtes, pro ut ducebamini. Quanquam hic puto superesse coniunctionẽ, cum, id quod propemodum liquet ex illius interpretatione, cuius uerba subscribam, si quis forte requiret: Spiritualia, inquit, illis traditurus, exemplum prioris conuersationis memorat, ut sicut simulacrorum fuerunt forma colentes idola, & ducebantur duce uolũtate dæmoniorum, ita & colentes deum, sint forma legis dominicæ. Hactenus ille. Reuocat enim illis in memoriam, quod aliquando fuerint gentes, id cum iam esse desierint, admonet alijs moribus esse uiuendum. Augustinus libro aduersus Faustum xxi. cap. viij. locum hunc ita refert: Scitis quando gentes eratis, ad simulacra sine uoce, quomodo ascendebatis inducti? Satis liquet hunc interpretem legisse pro ὅτι ὅτε. Et haud scio an pro ascendebatis scriptũ fuerit incedebatis. Porrò quoniã uertit inducti, legisse uidetur ἐπαγόμενοι pro ἀπαγόμενοι.

Dicere Iesum anathema aut dominum Dicit anathema Iesu.) λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν, id est, Dicit anathema Iesum, accusandi casu, id est, Dicit Iesum esse anathema, hoc est, maledicit et execratur Iesum. Probabile est autem ita legisse et Ambrosium, uel hoc argumento, quod proxima pars adhuc casu mansit incorrupta. Nemo potest dicere dominũ Iesum. Certe ita refert Hilarius lib. de Trin. viij. iuxta fidem uetustissimi codicis.

Et nemo potest dicere dominus.) Hieronymus in Iohelem legit dominum Iesum, atque

item

item Hilarius libro de trinitate secundo. Rursum Ambrosius libro de Vocatione gētium secundo, capite secundo. Rursum in commentarijs hunc ipsum enarrans locum sic adducit. Item libro de Spiritu sancto primo, capite decimo. Itidē Origenes in Genesim homilia decimaseptima, quemadmodum hodie legitur in omnibus Gręcorum codicibus, δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν. ut opponatur ei quod supra dixit, Dicit anathema Iesum, hoc est, uocat illum anathema. Neque rursus quisquam eum dominum uocat, nisi, & cætera. Sic enim ueteres loquebantur, Anathema sit, quoties uitandum hominem significarent. Ex hoc capite & proximo licet conijcere, quæ fuerint dotes illius ueteris ecclesiæ Christianæ, prius quàm tot ceremonijs, opibus, imperijs, copijs, bellis, alijsque id genus esset onerata. Nunc fere tot præclara munia, ad unam potestatem redacta sunt: hoc est, Christi titulo palliatam tyrannidem. Quid enim est aliud potestas, nisi adsit animus apostolicus? *Dotes ueteris ecclesiæ*

Diuisiones gratiarum.) χαρισμάτων. id est, Donorum: sic uertit Hieronymus in epistolis, & alijs item locis. Augustinus in libello de Prescientia dei ad Dardanum, legit Diuisiones donationum. Sed χάρισμα est donum gratuitum, nam à gratia nomen habet. *Gratiæ, pro donis*

Diuisiones operationum.) ἐνεργημάτων. Quod non significat simpliciter operationē, sed uim quandam & efficaciam, qua deus agit in nobis. Sequitur enim mox ἐνεργῶν τὰ πάντα. & paulopost ἐνεργεῖ, quod uertit, operatur. Quanquam, ut dixi, aliud quiddam sonat Græcis. Et agit, magis quàm operatur. *Operatio ἐνέργεια*

Ad utilitatem.) πρὸς τὸ συμφέρον. id est, Ad id quod expedit: ita uertit Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, ac rursum in secundo libro aduersus Iouinianum. Magis autem sonat ad uerbum, Ad id quod confert: etiamsi recte uertit interpres.

Gratia sanitatum.) χαρίσματα ἰαμάτων. id est, Dona sanationum.

In uno spiritu.) ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. id est, In eodem spiritu, seu potius per eundem spiritum.

Operatio uirtutum.) ἐνεργήματα. id est, Operationes, & magis, ut dictum est, efficaciæ.

Discretio spirituum.) διακρίσεις. Discretiones. Interpres legit διάκρισις, tametsi ad sensum nihil refert.

Alij interpretatio sermonum.) γλωσσῶν. Quam uocem modo uerterat linguas, nunc uertit sermones. Nam Græci repetunt utrobique uocem eam γλωσσῶν. Alij genera linguarum, alij interpretatio linguarum. Ita citat hūc locum Augustinus aduersus Faustum libro duodecimo, capite octauo, ex uetusti codicis fide manu descripti. Sic certe legisse Theophylactum ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Nam doctrinæ gratia longe est excellentior, & simplex uarijs linguis loquēdi donum, plurimum antecedit linguarum interpretatio. Quanquam aliquanto post, repetens ordine dotes spiritus, extremo loco recenset genera linguarum & interpretationes sermonum, Licet hæc posterior particula tantum apud Latinos illic addatur.

Hęc autem omnia operatur.) ἐνεργεῖ. Magis efficit quàm operatur. Et efficit per occultam uim in nobis, Diuus Hilarius uelut conans exprimere Gręcam uocem, aliquoties uertit Inoperatur, nominatim libro de Trinitate octauo.

Vnus & idem.) τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτό. Articulus additus facit, ut de certo spiritu intelligamus. Proinde nos uertimus, Vnus ille atque idem spiritus.

Diuidens singulis.) διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ. id est, Diuidens priuatim siue peculiariter unicuique: quod Hieronymus in dialogo primo aduersus Pelagium uertit Proprie, siue propria.

Diuidens singulis prout uult.) Sermo Græcus habet amphibologiam διαιροῦν ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται. diuidens cuique ut uult. Nam uerbum Vult, referri potest ad spiritum diuidentem, et ad hominem cui diuiditur, ut si Latine dicas, Impartiens cuique prout uult. Anceps enim est, utrum sit, ut uult ipse, an ut uult quisque. Atque in hunc posteriorem sensum alicubi torquet locum hunc Origenes enarrans epistolam ad Romanos, innuens in nobis situm, ut quam plurimum gratię nobis impertiat deus. Quin & apud Gręcos additur uox ἰδίᾳ, quam interpres non reddidit. Eam si uis aduerbij uim habere, uertendum erat Diuidens peculiariter, siue priuatim. Sin malis nomen esse, transferendum erat, Diuidens propria cuique, siue sua cuique. Atque ita quidem adducit Augustinus libro de Trinitate & *Amphibologia*

unitate dei, capite octauo, Diuidens propria unicuiq; prout uult. Totus autem hic sermo Pauli, distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idq; nūc in principio, nunc in medio, nunc in fine, membris incisis, comparibus, similiter cadentibus ac desinentibus, periodisq; floridus est.

Siue gentiles.) ἕτε ἕλληνες. id est, Græci: ut legit Ambrosius, de quo iam frequenter admonuimus.

In unum spiritum potati

In uno spiritu potati sumus.) Græce est, In unum spiritum potati sumus: sicut superius uertit in unum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Ad eundem modum legit Ambrosius, Græca sequutus exemplaria. Cæterum aliquanto superius miscuit diuersas præpositiones, εἰς & ἐν. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. id est, Etenim in uno spiritu, siue per unum spiritum, nos omnes in unum corpus baptizati sumus. Quod si complexim legas, sensus erit: Nos omnes baptismo facti sumus unum corpus, idq; per spiritum omnibus communiter impertientem se. Sin diuisim, subaudiendum erit uerbum substantiuum, sumus, Etenim in uno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet.

Potati spiritu pro hausimus spiritum

Potati sumus, & cætera.) Est quidem Græce ἐποτίσθημεν, hoc est, Poti, siue potati sumus, sed ut potatus intelligatur is cui potus est datus. Sensum eleganter expressit Ambrosius, legens, & omnes unum spiritum potauimus. Itidem legit Augustinus. Siquidem ποτίζεσθαι Græcis dicitur, quod irrigatur: combibitur autem quicquid est liquidum. Proinde nos quo dilucidiores essemus, uertimus, Eundem spiritum hausimus. In nonnullis exemplaribus, pro Potati sumus, deprauatum comperi, Vocati sumus. Tanta est librariorum audacia.

Non estis mihi necessarij.) χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω. Quod modo uerterat, Opera uestra non indigeo.

Necessariora sunt.) ἀναγκαῖα. id est, Necessaria, per positiuum, non comparatiuum, nam comparatio redditur per magis. Certe iuxta Grecorū codices citat Augustinus sermone quinquagesimotertio: Et quæ inhonesta sunt nostra, magis necessaria sunt. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Itidem Ambrosius libro quem inscripsit De Noe & arca, capite octauo. Quanquam μᾶλλον, pro potius accipi potest, ut corrigat uerius quàm comparet: sitq; sensus, Ea membra quæ putantur inhonesta, necessitate commendari & usu. Nec enim apparet hoc sentire Paulum, membra pudenda quæ uocantur, esse magis necessaria cæteris, sed satis esse quod necessaria sint corpori, ad hoc ne putentur negligenda.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpres festiuam uocum allusionem ἀτιμότερα & τιμὴν, id est, Inhonoratiora, & honorem. Pro ἀτιμότερα, Augustinus legit Viliora.

Et quæ inhonesta sunt nostri.) ἀσχήμονα & εὐσχημοσύνην, id est, Immodesta, siue indecora, & modestiam siue decus. Ambrosius legit, Et quæ inferiora sunt nobis, reuerentiam abūdantiorem habent. Verum haud scio an locus mendo uacet.

Nullius egent.) οὐ χρείαν ἔχει. id est, Non habent opus: ut subaudias, eo honore addito.

Temperauit.) συνεκέρασε. id est, Contemperauit: hoc est, simul moderatus est, et miscuit membra temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio.

Et cui deerat.) τῷ ὑστεροῦντι. quod uertere solet, deficit: sed hic sanè bene reddidit.

Vt non sit schisma in corpore.) Græcam uocem reliquit Schisma, uertere poterat Dissidium.

Sed in idipsum.) ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. Sed idem mutuo curent mēbra: ut τὸ αὐτό, parem indicet omnium membrorum sollicitudinem.

Gloriatur pro glorificatur, deprauatum

Siue gloriatur.) δοξάζεται. id est, Glorificatur: hoc est, honore afficitur. Interpres uidetur, gloriatur dixisse, pro gloria afficitur. Thomas Aquinas interpretatur gloriatur, uigoratur: ut sentire possis eum nonnihil offensum fuisse hoc loco. Certe glorificatur, legit Ambrosius cum Græcis consentiens. Et in eum sensum interpretatur Theophylactus. Ad eundem modum legit Augustinus tractatu in epistolam Ioānis tertio, nec legit solum, uerum etiam de glorificatione interpretatur. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Iterum epistola centesima quadragesimaquarta. Rursus Posidonius siue Possidius

sidius in eius uita capite septimo.

Membra de membro.) μέλη ἐκ μέρους, id est, Membra ex parte. Hoc dicit, quod Corinthij nō essent omnia membra corporis, sed aliqua pars membrorum. Quanquam Ambrosius legisse uidetur, ἐκ μέλους. Est autem facilis in hisce literis lapsus ob affinitatem uocum μέλους & μέρους, præsertim si accesserit aliquis labdacismus. Ad eundem modum legit diuus Thomas, trifariam hunc enarrans locum. Cæterum ille sensus minus est coactus, ut intelligamus membra de membro: hoc est, aliud membrum ab alio pēdere, mutua connexione. At superiorem lectionem sequitur Theophylactus, quem uersum Latine, falsissimo Athanasij titulo quidam æddiderant. Id que negant esse factum temeritate librariorum, sed astutia studióque ipsius Christophori Personæ, qui uertit hoc opus. Testatur id etiam codex ille, quem Christophorus Sixto pontifici huius nominis quarto pulchre depictum obtulit. Titulum maiusculis miniatis præfixerat Athanasij, quum in præfatione nec Athanasij nec Theophylacti faciat mentionem. Videtur itaque fucum fecisse pontifici. Hæc scribunt, qui codicem in bibliotheca pontificia asseruatum uiderunt. Origenes homilia in Leuiticum septima, adducit hunc locum iuxta id quod in Græcorum legitur codicibus.

Et quosdam quidam.) καὶ οὓς μὲν. Articulum postpositiuum Paulus aliquoties usurpat pro præpositiuo in distribuendo. Verum hic non habet quod respondeat, cuiusmodi multa sunt apud hunc apostolū. Nam quod Faber Stapulensis mutat Quosdam, in Suos, ut οὓς positum sit pro ἑοὺς, non est probabile, præsertim in oratione soluta, maxime quū nullum nomen adhæreat pronomini, alioqui dixisset σοὺς αὐτοῦ. Vitari poterat incommodum anapodoti, si primam particulam huius diuisionis coniunctim legas, ad hūc modum καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους. ut totum hoc unum efficiat ordinem: deinde succedat, δεύτερον προφήτας, ut quod cœperat dicere per οὓς, postea mutata uoce dicat per δεύτερον & ἔπειτα. Quod ita explanatius efferri poterat: Et alios quidem constituit primo loco, nempe apostolos: alios secundo, nempe prophetas: alios tertio, nempe uirtutes: atque item de cæteris. *Faber ὃς pro ἑοὺς*

Opitulationes.) ἀντιλήψεις. id est, Subuentiones, siue subsidia: quod alibi uertit, Suscipere: est autem ἀντιλαβέσθαι conantem porrecta manu adiutare.

Interpretationes sermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, ac ne in uetustis quidem Latinorum codicibus, nominatim ijs quos nobis exhibuit collegium sancti Donatiani Brugis, nec in duobus quos exhibuit hac æditione collegium ecclesiæ Constantiensis. Idem enim uidetur cum illo, γένη γλωσσῶν. id est, genera linguarum: quod modo recēsuit. Opinor Interpretationes sermonum, adiectum ab interprete quopiam, aut ut isti loquuntur postillatore, quod postea traductum sit in contextum sermonis: præsertim quum ne mentio quidem huius particulæ apud ullum Græcum interpretem reperiatur. Quanquam ne quid dissimulem, Ambrosius legit quemadmodum nos uulgo legimus, nec legit solum, uerumetiam interpretatur. Deinde paulo post repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, non unum. Nunquid omnes linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, nisi forte hæc duo uelut inter se cognata unius loco posuit: ut interim dissimulem, quod toties iam ἰάματα, uertit Sanitates, pro Sanationes: nam ἴαμα apud Græcos non est nisi sanatio. *Additum* *Ambrosij lectio* *Sanitas, pro Sanatione*

Aemulamini autem charismata.) ζηλοῦτε τὰ κρείττονα χαρίσματα. id est, Aemulamini potiora dona, id est, ad ea nitamini dona spiritus quæ sunt eximia. Non dixit μείζονα, id est, maiora: sed κρείττονα, id est, potiora, quæq; magis conducunt ad publicam utilitatem. Hic charismata reliquit uocem Græcam. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, uertit Dona: malens Latine loqui, quàm Græce. Nec est ociosa coniunctio δὲ, separat enim Charitatem à turba cæterorum donorum. Alia cōtingant alijs, cæterum uos ea sectemini quæ sunt potiora. *Charismata Græce dixit interpres*

Excellentiorem uiam.) καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν. id est, Excellentem uiam, siue eximiam & egregiam uiam. Ambrosius legisse uidetur ἔτι μᾶλλον, uertit enim Magis excellentiorem. Porro ut noster interpres uerterit per cōparatiuum ἔτι, id est, Insuper: fuit in causa, quod aliquoties uim habeat comparatiui.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Sonitus uocũ inanis

FActus sum uelut æs sonans.) Velut, redundat. γέγονα χαλκὸς ἠχῶν. id est, Factus sum æs resonans: siue tinniens, aut crepitans. Nec Velut, aduerbium, additur apud Græcos, uerum alius quispiam adiecit de suo.

Aut cymbalum tinniens.) ἀλαλάζον. Quod aliàs uertunt Iubilare. Est autem ἀλαλάζειν proprie, perpetuo sonitu strepere ac tinnire, ut exponunt etymologici Græci, sono sonum excipiente, quemadmodum fit in lebetibus Dodonæis. Qua de re copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Non opinor hic refellendos mihi, qui putant prędicatorem euangelicum conferri cum ære sonante, quod is suo tinnitu prosit quidem alijs, cæterum seipsum consumat. Siquidem hic prophetas appellat prædicatores: cæterum qui lingua duntaxat loquuntur, uelut inutiles per se, cymbalis tinnientibus comparat. Id magis ad eos pertinet, qui uerba sacra non intellecta canunt aut recitant in templis.

Et si nouerim mysteria omnia.) μυστήρια. Augustinus quum aliàs frequenter, tum in libello De actis cum Emerito, legit Sacramenta, pro Mysteria: ut scias illic sacramentum interdum dici, quod reconditum est.

Charitatem non habeam.) Augustinus ad Simplicianum libro secundo, fatetur ex hoc loco non exacte doceri prophetiam aut fidem esse sine charitate, quod hæc sermonis forma non affirmet, sed fingat interdum: quod genus si dicas, Si corpus habeat figuram, colorem autem non habeat, cerni non possit, non sequitur corpus carere colore, sed fingitur carere: quod si fiat, cerni non possit. Similiter Basilius Magnus in epistola ad Neocæsarienses, referens hunc apostoli locum, hæc subijcit: Non quod horum quæ commemorauimus singula sine charitate possint inueniri, sed quod sanctus Paulus uoluerit testimonijs confirmare, quod dixerat præceptum charitatis infinitis partibus reliquis omnibus excellentius esse. Quod si quem offendit Fictionis uocabulum, sunt enim qui putant Fingere, nihil aliud esse quàm mentiri: sciant quoties audiunt in Theologorum diatribis, posito casu uel dato, idem illos dicere, quod alij dicunt Finge, pone, aut fac ita esse. Rhetores autem docent & argumentandi & amplificandi rationem à fictione. Quanquam fingendi uerbum, in hoc sanè sensu, non est in sacris literis, tamen ipsa res frequens est. Atque hoc sermonis tropo nihil uulgatius. Quoties audimus illa, Si filius meus esses, non potuissem tecum amantius agere. Si tibi corpus esset ferreum, non sufficeret istis laboribus. Si apud Scythas natus esses, non posses esse moribus asperioribus. Si mihi sint linguæ centum, non possim omnia commemorare. Sic argumentatur dominus, Si ego in Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Et, Si crederetis Mosi, crederetis utique & mihi. Sic per fictionem argumentatur Apostolus primæ ad Corinthios decimoquinto: Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra. Ac mox: Si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Rursus: Si in hac uita tantum, in Christo sperantes sumus: & cætera. Tali fictione usus est propheta Dauid Psalmo centesimo trigesimo octauo, Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas diluculo & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me: & cætera. Nullus homo uiuens potest ascendere in cœlum, aut descendere ad inferos, aut sumptis alis procul auolare. Sed hæc per fictionem commemorat Propheta, quo magis asseueret, neminem effugere posse manus dei. Simili figura loquitur beatus Paulus: Etsi imperitus sermone, non tamen scientia. Paulus non erat imperitus sermone, qui apud Corinthios gloriatur se plus cæteris loqui linguis. Simile & illud, Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Tum temporis pauci crediderant apud Corinthios, unde fieri non potuit, ut haberent decem milia præceptorum in doctrina fidei. Nam hos appellat pædagogos. Eiusdem formæ est quod hic dicit, Et si linguis hominum loquar & angelorum. Angeli non habent linguam, sed hoc per fictionem, exaggerandi gratia est additum. Adde quod inter dona spiritus hic commemoratur opitulatio, & ad Romanos

duodecimo

duodecimo legimus, Qui tribuit in simplicitate, qui miseretur in hilaritate. Et tamen per fictionem Paulus hoc loco disiungit, quæ separari non possunt. Si distribuero omnes facultates meas in cibos pauperum. Et, Si tradidero corpus meum, ita ut ardeat: & cætera. Neque enim Paulus sentit de ijs, qui ob inanem gloriam dilargiuntur sua pauperibus, aut corpus suum tradunt incendio, quod fecisse legitur Peregrinus: (Alioqui frigide uitiosam actionem conferret cum donis spiritus) sed de his qui ad hæc parati sunt ob abundantiam Euangelicæ charitatis. Quid igitur agit hæc fictio? Non ut intelligamus hoc fieri posse sine charitate, sed ut perspicuum sit, non ex modo liberalitatis, nec ex difficultate actionis, sed ex magnitudine charitatis deum æstimare nostras actiones. Vnde fit, ut qui largitur assem, interdum magis placeat deo, quàm qui largitur decem milia ducatorum. Idem sentiendum est, de omnibus functionibus spiritualibus, quas deo commendat charitas in proximum. Ne quis autem hoc, uelut è meo natum capite contemnat, sciat Diuum Chrysostomum, & hunc imitatum Theophylactum ita disserere, qui admonent, Apostolum respicere ad illa duo, quæ Dominus proposuit, ut argumenta summæ charitatis in proximum: quorum alterum est quum dicit adolescenti, Si uis perfectus esse, uade, uende omnia quæ habes & da pauperibus: Alterum quum ait discipulis, Maiorem charitatem nemo habet, quàm ut animam suam ponat quis pro amicis suis. Quî conuenit autem, ut quæ perfectam declarant charitatem, fiant absque charitate? Addunt & illud, Paulum compluribus locis uel exaggerandi, uel confirmandi gratia, fingere hoc esse, quod non est, nec esse possit. ueluti quum scribit Galatis, Et si nos, aut angelus de cœlo aliud uobis euangelizauerit, præter hoc quod accepistis, anathema sit. Si de malis angelis loquitur, sermo non friget modò, uerum etiam absurdus est: Si de bonis, in eos non cadit, nec prædicare falsa, nec anathematis execratio. Adferunt & eum locum, qui est ad Romanos octauo, quum ait, se neque per angelos, neque per principatus, neque per uirtutes posse seiungi à charitate, quæ est in Christo Iesu. Atqui angelorum est adlicere ad amorem dei, non diuellere. Addit, Neque alia creatura: Quum nulla sit alia creatura. Vniuersam enim creaturam, uisibilem & inuisibilem, summam, mediam, & imam complexus est. Verum ad asseuerationis certitudinem, fingit hoc esse, quod esse non possit. Videtur & hoc ἀδυνάτου, quod ait: Etsi habuero prophetiam & nouerim mysteria omnia. Nulli enim hominum, excepto Christo, datum est nosse mysteria omnia, fortasse nec angelorum cuiquam. Postremo illud constat, Si, esse conditionale: cuius tamen usus est in ratiocinando, & in amplificando: nec minus conditionale est, Siue, qua uoce hic utitur Paulus: Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Quanquam autem nec Diuus Basilius, nec Augustinus asseuerant, cætera spiritus dona non posse inueniri sine charitate, tamen illud recte sentiunt, ex hoc loco non euidenter conuinci prophetiam, aut fidem inueniri sine charitate. Opinor autem Apostolum hic loqui non de quacunque fide, aut prophetia, sed de donis spiritus, post ascensionem Domini. Alioqui linguæ donum habuit asina Balaam, & ipse Balaam erat propheta, & Caiaphas prophetiam ædidit, sed ab ipso non intellectam: & in extremo iudicio quidam dicturi sunt, Domine, in nomine tuo prophetauimus, sed audient, Nescio uos. Verum huiusmodi prophetiæ genus, non inuenimus pro dono spiritus commemoratum in sacris literis, post Christum sublatum in cœlum. Porrò Apostolum hic loqui non de qualibet fide, aut prophetia, declarant illa, Et si habuerim prophetiam, ut nouerim mysteria omnia. Rursus, Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam. Quomodo talis prophetia contingeret absque charitate, quum scriptum sit, In maleuolam animam non introibit sapientia. Quumq; uera fides multa complectatur, certum assensum omnium, quæ tradita sunt nobis ad salutem æternam necessaria, certam fiduciam de misericordia domini, deq; promissis, uel in hac uita præstandis, uel in futuro seculo, quomodo tale donum caderet in mentem charitatis expertem? Nunc abutor illorum sententia, qui omnem fidem interpretantur perfectam, Illud opinor nullus inficiabitur, Paulum hic loqui de chari

tate,non quacunque,sed de uera et euangelica. Quam si conferat cum alijs donis mortuis, friget amplificatio. Quid enim magni sit, si uera charitas præferatur tali prophetiæ qualem habuit Balaam, aut tali fidei qualem habēt et dęmones? Hoc nimirum perinde sit, quasi si quis uolens exaggerare robur tauri, componat illum cum leone, uel mortuo, uel unguibus ac dentibus exarmato. Probabile est igitur Paulum ueram & euangelicam charitatem amplificandi gratia conferre cum ueris ac perfectis donis spiritus, per fictionem separando ea quæ cohærent. Illud extra controuersiam est, Quoties dominus aut apostoli loquuntur de fide sentiunt de uiua fide. Quod genus sunt, Fides tua te saluam fecit. Et, Si habueritis fidem sicut granum sinapis. Et quum beatus Paulus docet Abraham ob fidem promeruisse iustitiæ elogium, alij sque locis innumeris: per omnes enim Epistolas, nihil magis inculcat, quàm gratiam & fidem, & homines per fidem iustificari, ac per fidem stare, & qui ex fide sunt, benedictionem consequuturos, & habitare Christum in nobis per fidem. Denique cum Hebræis copiose decantat encomium fidei. Similiter Petrus in Actis, Fide purificans corda eorum. Rursus quum in epistola iubet nos resistere diabolo fortes fide. Item quum Ioannes scribit, nos uincere mundum per fidem. Huic fidei toties prædicatæ in noui Testamenti uoluminibus, qui iungit indiuidam comitem charitatem, obsecro quid peccat? Iam quum fides gignat opera charitatis, quemadmodum Romanis scribit Apostolus: Quicquid ex fide nō est, peccatum est; & ad Galatas describit fidem quæ per charitatem operatur: opera charitatis, fidei tribuenda sunt. Qui conuenit ergo charitatem à fide separare, hoc est, radicem à ramis? Sed quosdam offendit, si quis dicat, Sola fide contingere homini iustitiam: hoc est, remissionem peccatorum. Qui nimirum, mihi uidentur aut ignorare, aut non meminisse has uoces, Solus, Singularis & Vnicus, sic frequenter tum ab ethnicis, tum ab orthodoxis usurpari, ut declarent non solitudinem, sed eminentiam: ueluti quum Satyricus ait:

Nobilitas sola est, atque unica uirtus.

sentit summum & eximium nobilitatis genus esse nominis claritatem, uirtute propria partam. Et qui dicit hominem singulari prudentia præditum, non spoliat eum cæteris uirtutibus, sed eximiam prudentiam tribuit. Rursus quum in Comoedia quidam dicit,

Solus est amico amicus: non sentit præter illum neminem alijs esse amicum, sed hunc excellenter esse amico amicum. Similiter quum beatus Hieronymus hortans Heliodorum, ut amore religionis contemnat affectus parentum, ait, Solum pietatis genus est, hac in re esse crudelem: non sentit alijs in rebus nullam esse pietatem, sed hanc pietatem esse præcipuam, si quis amore Christi contemnat affectus naturæ. Cæterum ut hæc parum habeant ponderis, ex ipso sermonis tenore perpēdendum est, quid excludatur per huiusmodi uoces. Dauid quum ait, Vnam rem petij à domino, & cætera: non sentit se nihil aliud petere à domino, quum toties in Psalmis petat remissionem peccatorum, auxilium aduersus inimicos, intellectum legis, stabilitatem regni sui, prosperitatem urbis Hierosolymorum: sed sentit illud pręcipue ab ipso desiderari. Item quum lex dicit, Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies: non excludit uenerationem & honorem debitum regibus ac parentibus, aut diuis, opinor: nec obsequium, quod serui debent dominis, sed ostendit summum honorem, summumq́ cultum deberi deo. Præterea quum Christus patri loquens, dicit, Vt cognoscant te solum uerum deum, & cætera: non excludit seipsum ac spiritum sanctum à consortio diuinitatis, sed excludit deos gentium. Rursus quum ait, Solus deus bonus est, non submouet omnes angelos atque homines à cognomine boni, quum idem in Parabolis, Seruos appellet bonos, & pisces bonos, hac metaphora designans homines bonos, sed summam ac natiuam bonitatem tribuit deo. Idem quum ait Archisynagogo, Tantummodo crede, omnia possibilia credenti. Vox Tantummodo, non excludit alias uirtutes, sed solicitudinem de morbo insanabili, aut de morte filiæ. Eodem schemate Paulus appellat solum deum sapientem & immortalem, non excludens angelos ac prophetas, quum in Euangelio uirgines, quinque dicantur prudentes, ac præter Salomonem complures sapientiæ nomine prædicentur in canonicis literis; sed ostendit in deum hæc cognomina singulariter competere. Quemadmodum Iesus dicitur

ſus dicitur unigenitus & unicus filius dei, non quod ſolus ſit, ſed quod eximie filius. Similiter apud Lucam capite nono, quum legimus, Inuentus eſt Ieſus ſolus, non excludũtur tres diſcipuli, ſed Moſes & Helias, qui prius cum eo colloquebantur. Mox in eodem capite, Quum ſolus eſſet orans. Erant autem cum illo & diſcipuli. Vox Solus excludit turbam, quæ ſolet adeſſe. Denique quum beatus Thomas Aquinas in Proſa dicit, Ad firmandum cor ſyncerum ſola fides ſufficit, per dictionem Sola, non excluditur charitas aliæq; uirtutes, ſed tantum humana ratio ſenſuumq; experientia. Huiuſmodi loquutionibus quum & ſacra uolumina, & orthodoxorum libri, & quotidianus hominum ſermo plenus ſit, ueluti quum dicimus, Nihil hic eſurit, nihil ſitit, niſi aurum: non excluditur panis & uinum, ſed exaggeratur inſignis auaritia. Itidem dicimus, Regem ambulare ſolum, etiam ſi uno atque altero comitatus incedat, ſed ſolum dicimus non ſtipatum ſolito comitatu. Anachoritas dicimus ſolos habitare in nemoribus, quum illic adſint diuerſa animantium genera, interdum & famulus. Itaque qui dicit, homines ſola fide iuſtificari, non protinus excludit charitatem, neque charitatis opera, ſed philoſophiam humanam, aut ceremonias operaq; legalia, aut uitam actam ante baptiſmum, aut aliud ſimile, quod ex ſermonis tenore colligitur. Apud Paulum quidem nõ additur dictio Sola. Quid refert? quum tot locis inculcet Abraham pronunciatum iuſtum ſine operibus. Nos omnes iuſtificari per fidem, & non ex operibus, nam ſi ex operibus, iam abrogari gratiam. Hoc genere ſermonum omnes Paulinæ ſcatent epiſtolæ, Qui tamen nuſquam ſeparat charitatem à fide purificante, ac toties hortatur ad opera charitatis, Sed ad hanc ſalebram diutius reſtitimus, quàm patitur argumenti ratio.

Diſtribuero in cibos pauperum.) Græcis una uox eſt, ψωμίσω. Et omneis facultates meas, eſt τὰ πάντα μου, id eſt, Omnia mea. In nonnullis tamen legimus, τὰ ὑπάρχοντά μου.

Ita ut ardeam.) Ita, redundat. Nec addebatur in duobus Conſtantianis, ἵνα καυθήσωμαι. id eſt, Vt comburar, ſiue ad comburendum. Diuus Hieronymus ſcribens in epiſtolam ad Galatas capite quinto, dicit in Latinis codicibus haberi ita ut glorier, eamq; lectionem uocat errorem, ſed addit Græcorum etiam exemplaria eſſe diuerſa. Nec dubium eſt quin error natus ſit ex mutatione literæ, καυχήσωμαι, pro καυθήσωμαι. Theophylactus, & ante hunc Chryſoſtomus, nobiſcum & legit & interpretatur καυθήσωμαι. ea que lectio mihi uidetur eſſe germana. Quanquam Hiſpanienſis æditio habebat καυχήσωμαι. Rem magnam facit, qui facultates omnes impendit alendis pauperibus: at maiorem facit, qui corpus ſuum tradit ignibus, quod feciſſe legitur Peregrinus. De gloria meminit nonnihil is cuius extant ſcholia in omnes epiſtolas Pauli, Hieronymi titulo: quaſi legerit, Vt glorier. Baſilius in epiſtola quadam ad Neocæſarienſes legit, ἵνα καυθῶ. id eſt, Vt ardeat: ut ſubaudiatur Corpus.

Charitas patiens eſt.) μακροθυμεῖ. id eſt, Longanimis eſt, ſiue leni animo eſt. Et ita legit Ambroſius. Quanquam in uulgatis codicibus pro longanima mutauerunt magnanima. Etiamſi apud Cyprianum aliquoties magnamina uocetur charitas ex hoc Pauli loco, quod μακρὸν, ut longum ita & magnũ ſit. Mihi nec longanimis nec magnanimus ſatis exprimere uidetur Græcæ dictionis uim. Neq; enim Latini ſic dicimus longum animum, ut dicimus magnum animum: quin pro longo lenem uocamus, hoc eſt, nõ præcipitem ad iram aut uindictam.

Benigna eſt.) χρηστεύεται. pro quo Ambroſius legit, Iucunda eſt. Significat autem comitatem ac ſuauitatem morum, quæ opponitur aſperitati ac difficultati ſeu moroſitati. Vera pietas neſcit ſupercilium, ſimulata ſanctitas aſperitate morum grauis eſt. Benignitas Latinis plerunque ad beneficentiam pertinet. Sic enim à bono dicitur benignus, ut à malo malignus. Thomas Aquinas nouam adducit etymologiam: Benignitas, inquiẽs, dicitur quaſi bona igneitas, quod quemadmodum ignis facit effluere, ita & charitas. Atque id docet teſtimonio Solomonis Prouerbiorum capite quinto, Deriuentur fontes tui foras. Vir indignus qui ex tam indoctis autoribus huiuſmodi nænias ſacris Commentarijs admiſceret. Nam ſatis apparet huic, ſi quid ad uocum enarrationem, aut ſacrorum uoluminum teſtimonia pertinet, ferè non ex ipſis fontibus, ſed ex alienis collectaneis & indi-

Thomæ opinio excuſſa

& indicibus petitum esse.

Agere perperam περπερεύεσθαι Non agit perperã.) περπερεύεται. Repetitur hoc loco apud Græcos charitas. Ac Græca quidem scholia hanc uocem uarijs modis interpretantur. Quidam περπερεύεσθαι putant idem quod est adulari, alij quod extolli, & ostentare sese, à nomine πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίπηρος. Id sensisse uidetur & Hesychius. Alij interpretantur garrire, à πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίφερος, ὥσπερ τοῖς λόγοις περιφερόμενος, quod loquutulei sermonum ambagibus molesti sint. Sunt qui interpretentur πέρπερον præcipitem ac temerarium, & περπερεύεσθαι præcipitem esse. Theophylactus interpretatur inconstantem ac leuem. Mihi uidetur uox à Perperis fratribus esse conficta, qui & Cercopes dicti sunt, quorum procacitas & improbitas etiam fabulis est nobilitata. De quibus plura retulimus in prouerbio, Ne in Melampygum incidas, si cui libebit cognoscere. *Ne in Melampygum* Nos uertimus, Non est procax: quam interpretationem et Theophylactus recenset. Alioqui Latine perperam agit, qui data opera secus agit, quàm oportet. Atque ita quidem interpretatur Aquinas, Perperam, id est, peruerse.

Non est ambitiosa.) οὐκ ἀσχημονεῖ. id est, Non agit inhoneste, siue indecore. Miror unde uox ambitiosa huc irrepserit, quum nihil habeant affinitatis ἀσχημονεῖν & φιλοτιμεῖσθαι, *Dure redditũ* nisi forte quia præcessit Non inflatur, quod uidetur ambitionis esse. Quanquam Græca scholia sic interpretantur, ἀσχημονεῖ, id est, Nihil sibi indecorum putat, quamlibet humile officium, modo prosit. Et Theophylactus ad eũdem exponit modum, non dissimulata tamen altera quoq; interpretatione. Ex Ambrosio nihil quitum est colligi, quod is contentus explicuisse summam hoc loco, singula negligat persequi. Augustinus de Gratia et libero arbitrio ad Valentinum capite decimoseptimo legit, non dehonestatur.

Non cogitat malum.) οὐ λογίζεται. hoc est, non imputat cuiquam malum, nec male cogitat de quoquam, annotante Valla, siue quia omneis ex suo metitur animo, siue quia non molitur uindictam.

Omnia suffert.) στέγει. hoc est, nihil grauatur. Translatum à tignis substinentibus onus impositum, aut à uasis recipientibus quod infunditur. Cyprianus de Simplicitate prælatorum tractatu tertio, pro omnia suffert, legit, omnia diligit. Vnde conijcere licet illius codicem habuisse, πάντα στέργει, addita literula uerbo στέγει. *Cypriani lectio diuersa* Et uterque sensus est tolerabilis, tametsi is, quem nostra habet æditio, mihi magis probatur, quod hæc omnia simul congesta, uidetur eodem pertinere: Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Siquidem in se recipit quod traditur is qui credit, & qui credit sperat, & qui sperat sustinet, hoc est, durat in tempus ut promissa appareant. id enim proprie sonat ὑπομένειν, diuersum ab eo quod præcessit στέγειν.

Charitas nunquam excidit.) ἐκπίπτει hoc est, nunquam cessat, ubique prodest, ubiq; est usui, imò crescit indies. Etiamsi ἐκπίπτειν Græce est exulatum abire & eijci. Ita sensus erit, Nunquam non esse locum charitati.

Siue prophetiæ euacuabuntur.) Græci addunt, δέ. Atque ita legit diuus Ambrosius, Siue autem prophetiæ euacuabuntur. Deinde quod sequitur:

Ex parte enim cognoscimus.) ἐκ μέρους δέ. Nonnulli Græci codices habebant autem, pro enim δέ, pro γάρ.

Quum essem paruulus.) Νήπιος, Quod & puerum, aut infantem significat, & parum prudentem, quod ea ætas ob inscitiam rerum parum sapiat, ut crebro iam admonuimus.

Euacuaui ea quæ sunt paruuli.) Quod Ambrosius legit, Ea quæ paruuli erant destruxi. Atque hoc loco mihi uidentur Græci codices deprauati, in quibus ita scriptum comperio, consentiente & Aldina æditione, κατήργηκα κατὰ τοῦ νηπίου. Suspicor autem à Paulo scriptum fuisse, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου aut κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. κατήργηκα legit Theophylactus, itidem & Chrysostomus.

Maior autem horum.) μείζων δὲ τούτων. id est, Maxima ex his charitas. Quanquam & Latini ad exemplum Græcorum aliquoties comparatiuum usurpant pro superlatiuo. Vt illud Catulli:

Hespere qui cœlo luces iucundior ignis.

Et Quintus

Et Quintus Curtius, duo maiora omnium nauigia dixit. Et Græci nonnũquam comparatiuis superlatiuorum uice abutuntur. Atque ita sanè enarrat Theophylactus: Charitatem inter ea quæ manent, summum tenere locum. Nos maluimus auferendi casu uti, ut effugeremus incommodum generis horum aut harum. In codice Donatiani scriptum erat: Maior autem his est charitas: qui sermo absurdus est. Neque enim charitas seipsa maior est. Hoc incommodum exclusisset addita præpositio, Maior inter hæc aut maxima in his: ut intelligatur distributio. Exoritur hic alius scrupulus, quid nobis declaret aduerbium Nũc, an uitam præsentem in qua per fidem ambulamus, an ecclesiæ primordia. Posterius recipi non potest, alioqui sequeretur ecclesiam militantem sine fide, spe & charitate posse consistere. Si accipimus hæc tria manere in hac uita, quasi cessatura sint in futura, de fide & speratione locus esset, uerum de charitate prius pronunciauit Apostolus, quod etiamsi tollerentur cætera dona spiritus, charitas tamen nunquam excideret. Petrus apostolus fatetur à Paulo quædam esse scripta difficilia intellectu, & priscorum quidam in diuinis libris exercitatissimi fatentur, Paulum in disserẽdo esse uarium ac lubricum, quod obiter quædam attingat, uelut oblitus illius quod instituerat, eandemq; uocem interdum usurpet non eodem sensu, nonnunquam subito dilabatur in aliud argumentum. Legis uocabulum frequenter apud hunc repetitur, at non semper eodem sensu. Fortassis & hic tale quiddam, remoratur intelligentiam nostram. Quædam enim dona quæ rudimentis ecclesiæ erant necessaria, nunc cessant, ueluti donum linguarum, sanationes, præscientia futurorum, reliquaq; miracula, quæ confirmatis in fide superuacanea sunt, siquidem signa data sunt infidelibus, non fidelibus. Tale quiddam uidetur innuere, quum ait, Quum essem paruulus, & cætera: quasi quædam dona essent ad tempus data ecclesiæ subolescenti, cessatura postea quàm illa profecisset ad mensuram plenitudinis Christi. Ab hac autem perfectione digredi uidetur ad maiorem perfectionem, quæ continget in futura uita. Neque enim illa, Tunc uidebimus facie ad faciem, & Tunc cognoscã sicut & cognitus sum, quadrant in ecclesiam militantem. Quod si recipimus Apostolum hic per occasionem nonnihil digressum, quod & aliàs interdum facit, fortasse non absurde accipiemus hunc sensum: Etiamsi cætera dona cessent in ecclesia, fidem tamen spem & charitatem nunquam cessaturam: absque his enim non esset ecclesia Christi, sed synagoga satanæ. In uita autem cœlesti nec fidem, nec spem, nec charitatem mansuram. Fides enim substantia est rerum sperãdarum, argumentum non apparentium. Et, quod quis uidet, quid sperat? Sed absonum uidetur apud superos cessare charitatem, ubi erit perfecta omnium charitas. At saluo aliorum iudicio mihi uidetur Apostolus hic agere, non de tota charitate qua diligimus deum super omnia, & proximum propter deum, sed de una tãtum functione charitatis qua studemus prodesse proximo. Arguit hoc totius huius disputationis tenor, in qua nulla mentio de dilectione dei, sed huc tantum spectat, ut quodcunq; donum aliquis accepit à deo, conferat ad utilitatem proximi, licet uera charitas proximi non separetur à charitate dei ex qua nascitur, fortassis & eadem est. Eóque uult eum qui loquitur linguis tacere in ecclesia, nisi sit qui interpretetur, nec interpretem probat, nisi adsit propheta qui sensum mysticum enarret: nec prophetam probat, nisi quod suggessit spiritus proferat, ad ædificationem ecclesiæ, citra contentionem ac dissidium. Hæc autem functio charitatis cessabit apud superos, ubi nullus erit, qui alterius officio desideret adiuuari, quum in hac uita nullus sit qui non egeat auxilio proximi. Iam forsitan & illud mouebit aliquem, quum dominus in Euangelio & Paulus in Epistolis tam insigniter fidem prædicent, quomodo Paulus hic dicat charitatem esse maiorem. Siquidem ut nullum donum deo gratum est absque charitate, ita nullum donum acceptum est absque fide, imò ne datur quidem absque fide. Nam fides quasi manus animi sunt, quibus excipimus & amplectimur spiritus munificentiam, sine qua nec charitatis opera grata sunt deo. præterea fides natura prior est charitate, per fidem enim cognoscimus deum, nihil autem amatur nisi cognitum. Præstantius autem uidetur quod gignit, quàm quod gignitur. Adde, quod si uerum est extincta charitate, tamen in homine posse manere semen fidei, magna fidei commendatio est, quod fides extinctam se redaccendit, quũ idem non faciat charitas. Denicq; Paulus ubique salutem hominis fidei refert acceptam, potius quàm charitati. Tum si donorum maxima est charitas, in supe-

in superiore capite, quo recensentur dona spiritus, oportuit charitati principem tribuere locum. Nunc illic fides aliquem habet locũ, charitas ne nominatur quidem. Ad hoc responderi potest, quamuis illic non exprimatur nomen, tamen charitatis functiones multæ commemorantur, ueluti sermo sapientiæ, sermo scientiæ, gratia sanitatum, operatio uirtutum, prophetia, discretio spirituum, opitulationes, gubernationes, interpretatio sermonum, & cætera. Per hæc enim opera sese profert charitas. Qui ramos & fructus ostendit, satis commendat stirpem. Et quoniam totus hic locus hortatur ad utilitatem proximi, secundũ hanc rationem, charismata quę magis conducunt pluribus, dicuntur meliora, & charitas dicitur maxima, quod omnia accommodat ad utilitatem ecclesiæ. Nihil autem uetat quo minus eadem res, iuxta diuersos respectus sit altera superior & inferior. Erit fortassis, quem præter hæc, illud mouebit, quum nullum spiritus donum, ne ipsa quidem charitas contingat, aut grata sit absque fide: quomodo Paulus ita recenset fidem, quasi inter membra corporis mystici alijs adsit, alijs non adsit? Sic enim loquitur: Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus: & diuisiones ministrationum sunt, idem autem dominus: & diuisiones operationum sunt, idem uero deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum, Alteri fides in eodem spiritu, alij gratia sanitatum in uno spiritu, Alij operatio uirtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, & cætera. Sed hunc scrupulum amouit Theophylactus, indicans hic fidei nomen non declarare credulitatem ac fiduciam illam erga deũ, per quam dantur omnes gratiæ, sed eam tantum quæ ædit miracula, quæ nec omnibus datur, nec ad salutem est necessaria: planeq; uidetur de hac ipsa sentire Apostolus, quum ait, Etsi fidem omnem habuero, ita ut montes transferam. Quemadmodum enim Dominum imitatus, summæ charitatis exemplum posuit, Si quis tradiderit corpus suum ad incendium: hoc est, ad mortem horribilem, Sic dominum imitatus, summę fidei exemplum posuit, Ita ut montes transferam. Atque hæc quoq; fides perfecta dici potest in suo genere, quamuis non sit simpliciter perfecta, iuxta uires uniuersas. Nam hęc est radix ac fons omnium donorum spiritualium, ipsius etiam charitatis. Sed charitatis partes sunt, quicquid homini contingit boni, siue spiritualis, siue moralis, siue naturalis, siue fortuiti, ad utilitatem proximi conferre. Hæc ita disserui, ut nihil asseuerem, sed occasionem suggerere uolui sapientibus meliora dispiciendi.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Charitas, studium benemerendi

Sectamini charitatem, æmulamini spiritualia.) Plerique Græcorum & hic addunt δὲ coniunctionem in secunda particula, διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά. Alioqui uideretur adhortari ad utrunque ex æquo. Nunc omni conatu uult nos eniti ad benemerendum, id enim uocat charitatem. Deinde ne quis offendatur, subijcit, reliqua tamen haud aspernãda, quæ spiritualia uocat, quod afflatu spiritus dentur aliquoties & malis, inter quæ tamen primum locum tribuit prophetiæ. Hoc loco Paulus prophetiam uocat non prædictionem futurorum, sed interpretationem diuinæ scripturæ. Quemadmodum & Plato discernit uates à prophetis. Vates arrepti numine, nec ipsi quid loquantur intelligunt, ea prudentes interpretantur cæteris. Porrò uehementius est uerbum διώκετε quàm ζηλοῦτε. ζηλοῦμεν enim ea quoq;, quæ probamus ac miramur tantum. διώκειν est magno studio adniti ut assequaris. Optandum est, ut & illa contingant. Verum hæc quæ sunt charitatis, toto conatu sunt affectanda, non optanda tantum.

Prophetia qd apud Paulum

Varia lectio

Spiritus autem loquitur.) πνεύματι δὲ λαλεῖ. id est, Spiritu autem loquitur, siue spiritui loquitur, ut respondeat illi quod præcessit. Nõ hominibus loquitur, sed deo, & quod sequitur, Hominibus loquitur: hoc est, suo loquitur animo. Ambrosius legit Spiritu, auferendi casu, quum adscribit, Spiritu autem loquitur non sensu, quia ignorat quod dicit. Atque ita scriptum etiamnum uisitur in uetustissimo, iuxta atque emẽdatissimo codice Paulino, consentiente paris uetustatis codice Donatiani. Consentiente utroq; Constantiensi. Atque adeo si quis attentius obseruet, comperiet ita legisse & diuum Augustinum libro de Genesi ad litteram, etiamsi in plerisque codicibus mutatum est spiritu, in spiritus, Siquidem quum adduxisset hunc locum, subijcit alterum huic similem, Si benedixeris spiritu, quis

supplet

supplet locum idiotę, quasi sic dictum sit hic benedicere spiritu, sicut illic loqui spiritu. Thomas planè testatur se legisse Spiritus, enarrans deum esse qui loquatur per eos. Atqui uidendum est, quomodo id congruat ad extenuandam hanc dotem. Nam id agit Paulus, ut loqui linguis sit multo inferius prophetia. Græcis, ut dixi, sermo est anceps, quod datiuus πνεύματι possit esse instrumentalis, cuius uice Latini ponunt ablatiuum casum, & idem possit esse acquisitiuus, siue relatiuus, perinde ut si dicas, Loquitur lingua, & loquitur tibi. Chrysostomus ac Theophylactus sic edisserunt hunc locum, ut constet eos legisse Spiritu, non Spiritus: quum hic ait, Hoc est, nequaquam cognitu facilia narrāt hominibus et aperta, sed in spiritu sancto loquuntur mysteria: ille, quum ait Paulum utrunque donum tribuere spiritui. Mihi magis arridet Ambrosij sententia, ut spiritum accipiamus pro uoce. Quanquam hic in alijs aliquot opusculis, Psallam spiritu, psallam & mente, sic adducit, quasi spiritus accipiatur pro spiritu sancto. Sed huiusmodi lapsus nō paucos reperias in Ambrosio. *Thomæ opinio excussa*

Nam qui prophetat.) ὁ δὲ προφητεύων. id est, Qui prophetat autem.

Hominibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpositio apud Græcos abest, λαλεῖ οἰκοδομήν. id est, Loquitur ædificationem. Quemadmodum & Latine loqui solemus, uoluptatem mihi narras, pro eo quod est, narras quæ mihi sunt uoluptati. Suspicor ex interpretatione eodem modo legisse Ambrosium.

Ecclesiam dei ædificat.) Dei, non additur apud Græcos, nec in codice uetustissimo Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

Nisi forte interpretetur.) Forte, de suo addidit interpres. Nec est apud Gręcos, nec apud Ambrosium, nec uideo quid faciat ad sententiam.

Tamen quæ sine anima sunt.) ὅμως τὰ ἄψυχα. Faber mutat tamen in similiter aut perinde, ac si codices haberent ὁμῶς siue ὁμοίως. Et omnino prima fronte, magis quadrare uidetur ad sensum. Atque in his facile labuntur scriptores. Mihi tamen non probatur hæc opinio, primum refragantibus tum Latinis, tum Græcis exemplaribus. Deinde quod ad argutiam Paulinæ sententiæ non uideatur attinere, præsertim quum hanc sermonis formam aliâs reperiamus apùd Paulum, uelut in epistolæ ad Galatas capite tertio: tamen hominis testamentum: & cætera. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην. de quo suo dicetur loco. Sentit autem Paulus adeo non esse probandum inanem uocum strepitum in hominibus Christianis, ut ea quoque quæ carent anima, nec ad aliud parata sunt, nisi ut sonent ac tinniant, nulli sint usui, nisi distinctum ac significantem sonum dederint. Proinde uerti poterat, Etiam inanima, siue Inanima licet, aut Quin & inanima. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Præterea pro Quæ sine anima sunt, dicere poterat Inanima, siue inanimata. Olim ex harmonijs tibiarum uulgus agnoscebat sententiæ genus, & hodie è uario tubæ cantu miles intelligit, quid uelit imperator: itidem in uenatu, & qui procul absunt à fera, è cornu sonitu intelligunt, quo in statu sit uenatio. *Quæ sine anima sunt, noue expositum*

Sonituum.) τοῖς φθόγγοις. id est, Sonis. Et ita probabile est legisse Ambrosiū, apud quem adhuc legitur Sonus, non Sonituum. Et δῷ potest esse dederint, ut referatur ad inanima, μὴ δῷ, quod nomen sit neutri generis.

Quod canitur.) τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον. id est, Tibia, cithara'ue canitur. Proinde Ambrosius legit, Quod per tibiam canitur. *Quod canitur*

Quis parabit se.) τίς παρασκευάσεται; id est, Quis præparabitur? Quod data opera & aliàs facit interpres, nec id sanè non rectè.

Manifestum sermonem.) εὔσημον. id est, Significantem. Et sic legit diuus Ambrosius in commentarijs. Quanquam utraque lectio bene habet.

Vtputa.) εἰ τύχοι. id est, Verbi gratia, nimirum quum exemplum fingimus aut ponimus.

Genera linguarum.) φωνῶν. id est, Vocum. Ita legit & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Loquitur enim de omnibus uocum generibus, non tantum de linguis. Quanquam Ambrosius legit Linguarum, pro uocum: hoc est, γλωσσῶν. Et fieri potest, ut lingnæ uocabulo sit abusus Apostolus, ut abusus est uocabulo uocis. Sunt autem nationes quæ pro sermone habent sibilum aut stridorem.

In hoc mundo.) Rursus, ἐν κόσμῳ. id est, In mundo: citra pronomen.

V Et nihil

Et nihil sine uoce.) καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. id est, Et nullum horum, subaudi genus, est aphonum, id est, uoce carens, siue mutum. Et tamen Græcus non intelligit Scytham. Non igitur sufficit uox.

Ero ei cui loquar.) ἔσομαι τῷ λαλοῦντι. id est, Ero loquenti barbarus, nec intelligam, nec intelligar. Nam prisci, peregrinum hoc nomine uocabant.

Et qui loquitur mihi.) ἐν ἐμοί. id est, In me. Græce est, pro mihi, ueluti Meo iudicio, meoq; animo. tametsi in se facundus est qui loquitur, tamen in meo animo barbarus est.

Barbari qui Porro ueteres, ut modo dixi, barbarum uocabant, quicquid erat peregrinum: deinde uox deflexa est, ad uocis ac sermonis absurditatem. Offendit enim sermo peregrinus imperitos, etiamsi concinnior sit nostrate lingua. Postremo cœpit accommodari & ad mores feros atque asperos. Olim Græci illi primi Hellenes dicti, cæteros omnes barbaros appellabant. Homerus Caras ob peregrinum & absurdum linguæ sonum βαρβαροφώνους appellat. Et Ouidius apud Getas agens, Barbarus, inquit, hic ego sum, quia non intelligor ulli. Et Plautus ait se uertisse barbare Græcam fabulam, quam in Latinum sermonem transtulerat. Celebratur & Anacharsidis Scythæ philosophi dictum: Scythas barbaros esse apud Athenienses, sed Athenienses uicissim apud Scythas. Porrò quod hoc loco legitur de Barbaris, plus quàm barbarice scriptum in commentarijs Aquinatis, mihi suspicio est ab alio quodam adiectum, qui studuerit illius libris flosculorum nonnihil aspergere. Alioqui quis credat talem uirum, de re quam prorsus non intellexerit, tam arroganter pronunciare uoluisse? Sed operæprecium fuerit ipsa uerba subscribere, non ut rideat lector, sed ne posthac fidat huiusmodi magnificis interpretationibus, & in cęteris habeat suspectos, postea quàm *Aquinatis additio ridicula* deprehenderit tanta autoritate pronunciantes de ijs quæ nesciunt. Nota, inquit, quod Barbari secundum quosdam, dicuntur illi quorum idioma discordat omnino à Latino. Alij uero dicunt, quod quilibet extraneus est Barbarus omni alij extraneo, quando scilicet non intelligitur ab eo. Sed hoc non est uerum, quia secũdum Isidorum Barbaria est specialis natio. Colossens. tertio: In Christo Iesu, non est Barbarus & Scytha. sed secundum quod uerius dicitur, Barbari dicuntur proprie illi, qui in uirtute corporis uigent, in uirtute rationis deficiunt, & sunt quasi extra leges, & sine regimine iuris. Et huic uidetur consonare Aristoteles in Politicis suis. Hactenus illius bellum annotamentum. Sed hæc utcũque rideri poterant, ni talium nugarum autores orbi Christiano leges præscripsissent, atque etiam præscriberent, nec deesset qui horum autoritatem penè parem esse uelint euãgelijs. Non hæc in Thomam dicta uelim, persuasus hoc commentulum ab alio fuisse adsutum.

Distinctio Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum.) Theophylactus indicat hunc locum sic à nonnullis distingui, ut hæc particula, Sic & uos, referatur ad quæ præcedunt: Sic & uos loquentes linguis non intellecta, barbari uidebimini audientibus. Deinde subijciunt, uelut initium alterius sententiæ: Aemulatores estote, & cætera. Verum hanc distinctionem, reijcit ex autoritate Basilij, qui sic distinxerit, quemadmodum nos uulgo distinguimus. Sed prior illa distinctio non uideo qui consistat, nisi tollatur ἐστέ, aut nisi pro eo quod Theophylacti interpres uertit Estote, uertamus Estis. Chrysostomus distinguit, quemadmodum nos.

Spiritus pro uoce Spiritus meus orat, mens autem.) Spiritum, uocem linguæ uocat: mentem, affectum animi, siue sensum animi: πνεῦμα & νοῦς. Nec aliud est Spiritus meus orat, quàm lingua mea sonat pia uerba: ut intelligas id nec alijs prodesse, nec ei magnopere qui sonat. Citat Theophylactus huius autorem sententiæ Basilium.

Si benedixeris.) εὐλογήσῃς. Vnica dictio est, hoc est, Si laudes & celebres deum, & uerba bene ominata dixeris.

Benedixeris spiritu.) Spiritu, aberat in plerisque Græcorum exemplaribus: adiecimus tamen ex alijs, siue quod ad sensum faceret, siue quod Ambrosius & Augustinus, cumq; his Chrysostomus ac Theophylactus ita legerint.

Quis pro qui mendose Quis supplet locum idiotæ.) ὁ ἀναπληρῶν. id est, Qui supplet locum idiotæ, & fungitur uice idiotæ. Atque ita & hodie scriptum uidere est in uetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ, suffragante Constantiensi. Idiota uero Græca uox est, quæ significat & priuatum, id est, non fungentem aliquo magistratu, & illiteratum. Hoc loco uertere poterat Plebei

bei, aut indocti. Mos hic, ut promiscua plebs responderet in ecclesia, durabat adhuc Hieronymi temporibus Romæ, ut testatur præloquens in secundum librum commentariorum in epistolam ad Galatas, Vbi, inquiens, sic ad similitudinem cœlestis tonitrui Amen reboat?

Super tuam benedictionem.) ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ id est, Super tuam gratiarum actionẽ, siue ad tuam. Quanquam ex hoc loco colligimus, minimum interesse inter εὐλογεῖν & εὐχαριστεῖν, utrunque enim ad laudem dei pertinet.

Omnium uestrum lingua loquor.) Græca diuersum habent sensum: εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, Gratias ago deo meo, omnibus uobis magis linguis loquens, id est, quod magis loquor linguis quàm uos omnes. In hunc sensum interpretatur Chrysostomus. Hieronymus comparatiuum Magis, refert ad cæteros apostolos, ut intelligas, Paulum omnium linguis fuisse loquutum, magis quàm reliquos apostolos. Vide nonæ quæstionis expositionem ad Hedibiam, ubi non semel citat hunc locum secus quàm habeat nostra æditio: licet uideam Ambrosio placere lectionem, quam uulgata habet æditio. *Variat Græcorum lectio*

Quinque uerba.) πέντε λόγους. id est, Quinque sermones, aut dicta, nec enim uerba annumerat. Et Quinque, positum est pro paucissimis, sicut decem milia pro plurimis. Nam quis non protinus uideat frigidũ esse quod hic adducit Aquinas, haud scio unde haustum. Ideo dictum esse quinque, quod oratio perfecta debeat habere quinq;, subiectum, prædicatum, copulam uerbalem, determinationem subiecti, & determinationem prædicati. Quod si hæc parum arriserit opinio, alteram addit huic similẽ: Doctor, inquit, debet docere quinque, credenda, agenda, uitanda, speranda, timenda. Minus frigidum erat futurum, si dixisset quinque libros Pentateuchi. Qui scripsit scholia in omnes epistolas, quisquis fuit, non infacete ridet huiusmodi curiositatem in numeris. Quidam, inquit, sanè quærunt quæ sint quinque uerba, è quibus è contrario, quæ sint decem milia est quærendum. Chrysostomus non putat in numeris esse magnum mysterium. *Thomas reiectus* *Curiositas in sacris literis*

Sensu meo.) διὰ τοῦ νοός μου. id est, Per mentem meam.

Vt & alios instruam.) κατηχήσω. id est, Erudiam: quo uerbo libenter utitur Paulus, & item Lucas. Id proprie est, uiua uoce instituere ac docere: unde dicti & Catechumeni, quibus fidei nostræ mysteria non scripto, sed uocis ministerio credebantur. *κατηχεῖν*

Quàm decem milia.) Addendum erat Potius, ut locus fieret huic coniunctioni Quàm. Apud Græcos sæpenumero subauditur, id apud Latinos est inusitatius. Hac in re mirum, quàm mutata sit ecclesiæ consuetudo. Paulus mauult quinq; uerba in sensu, quàm decem milia in spiritu. At nũc in nonnullis regionibus totos dies psallitur spiritu, nec modus, nec finis cantionum: quum uix intra sex menses audiatur concio salubris adhortans ad ueram pietatem: id enim Paulus uocat, in sensu loqui. Vt omittam interim huiusmodi musices genus inductum esse in cultum diuinum, ut ne liceat quidem ullam uocem liquido percipere. Nec ijs qui cantillant ocium est attendendi quid canant. Tantum uocum tinnitus aures ferit, & mox peritura delectatiuncula mulcet. Ferendum & hoc, nisi uulgus sacerdotum ac monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens à Paulo. Cur dubitat ecclesia tantum autorem sequi? Imò cur audet ab eo dissentire? Quid aliud auditur in monasterijs, in collegijs, in templis fermè omnibus, quàm uocum strepitus? Atqui ætate Pauli non cantus erat, sed pronunciatio duntaxat. Vix à posterioribus receptus est cantus, sed talis ut nihil aliud esset, quàm distincta modulataq; pronunciatio, cuiusmodi superest etiamnum apud nos, qua sonamus in canone sacro Precationem dominicam: & linguam qua hęc canebantur, uulgus adhuc promiscuum intelligebat, respondens Amen. Nunc uulgus quid aliud audit quàm uoces nihil significantes? & talis est ferè pronunciatio, ut nec uoces exaudiantur, sonitus tantum aures feriat. Atque hæc primum specie pietatis recepta, paulatim eò processerunt, ut Psalmorum, cantionum, sacrorum, mortualiorum neque modus sit ullus, neque finis, quod sentiamus hinc aliquid accrescere prouentibus nostris. Quodq; grauius est, ad hæc pręstanda sacerdotes astringũtur arctioribus penè uinculis, quàm ad ea quæ præcipit Christus. Ad hæc audienda cogitur populus, depulsus ab opera, qua liberos alit & uxorem, qua re quid esse potest sanctius? Habeant sanè *Cultus superstitiosus* *Cãtus priscus*

templa solennes cantus, sed moderatos. Ad eadem cogimur priuatim occupati, & publicum chorum, in naui, in uehiculis, in pãdochijs nobiscum circumferimus. Ex his obseruatis aut neglectis, pij aut impij iudicamur. Est quispiam Crasso auarior, Zoilo maledicentior, uir tamen pius habetur, quod clara uoce sonet eas preculas, etiamsi nihil intelligat. Obsecro quid sentiunt de Christo, qui credunt illum huiusmodi uocum strepitu delectari? Nec his contenti, operosam quandam ac theatricam musicam, in sacras ædes induximus, tumultuosum diuersarum uocum garritum, qualem non opinor in Gręcorum aut Romanorum theatris unquam auditum fuisse. Omnia tubis, lituis, fistulis, ac sambucis perstrepunt, cumque his certant hominum uoces. Audiuntur amatoriæ fœdæque cantilenę, ad quas scorta mimique saltitant. In sacram ædem uelut in theatrum concurritur, ad deliniendas aures. Et in hunc usum magnis salarijs aluntur organorum opifices, puerorum greges, quorum omnis ætas in perdiscẽdis huiusmodi gannitibus consumitur: nihil interim bonæ rei discentium. Alitur sordidorum ac leuium, ut plerique sunt Dionysiaci, hominum colluuies, ac tantis sumptibus oneratur ecclesia ob rem pestiferam etiam. Quæso te ut rationem ineas, quot pauperes de uita periclitantes, poterant ali cantorum salarijs? Hæc adeo placent, ut monachi nihil aliud agant, præsertim apud Britannos, & quorum cantus debuit esse luctus, hi lasciuis hinnitibus, & mobili gutture deum placari credunt. In hunc usum etiam in Benedictinorum collegijs apud Britannos aluntur ephebi puerique & uocum artifices, qui mane uirgini matri modulatissimo uocum garritu, ac musicis organis sacrum decantent. Huiusmodi choros episcopi coguntur alere domi. Atque his rebus occupati, nec attingũt bonas literas, nec audiũt quibus in rebus sita sit uera religio. Iam qui crasiores sunt quàm ut artem musicam queant perdiscere, nõ putant satisfieri festo diei, nisi deprauatum quoddam cantus genus adhibeant, quod illi Fauburdum appellant. Id nec thema præscriptum reddit, nec artis harmonias obseruat. Ad hæc quum in hoc recepta sit in ecclesiam musica sobria, quo uerborum sensus efficacius influãt in animos auditorum: quibusdam hoc quoque pulchrum uidetur, si unus aut alter cæteris admixtus ingenti boatu uocis efficiat, ne uerbum ullum percipiatur. In hoc indulgetur stultorum affectibus, & uentri consulitur. Cur hæc nobis sola placent, quæ Paulus ceu paruulorum infantiam parcissime uult adhiberi, imò quæ nullo pacto laturus fuerat? Siquidem de sacra lectione loquitur ille, non de theatricis cantiunculis. Psallamus spiritu: sed psallamus Christiane, psallamus parce, magis autem psallamus mente. Loquamur linguis, sed parcius: prophetemus studiosius. Audiatur in primis prophetæ uox, quæ redarguat impij conscientiam, quæ consoletur deiectos, quæ extimulet dormitantes, quæ mysteria diuini spiritus proferat: & in hunc usum potius instituatur ætas tenera. Sed satius opinor, quod institutum est persequi, quàm hæc deplorare, haud scio an frustra.

Musica quæ hodie in templis

Nolite pueri effici sensibus.) μὴ γίνεσθε. quod magis sonat, Ne sitis. Ac mox, Sensibus, φρεσί. quod Augustinus legit Mentibus, ac meo iudicio rectius.

Puerile est tantum sonare lingua

Sed malitia paruuli estote.) νηπιάζετε. unica dictione, quasi dicas Pueremini, & pueros agatis. Quanquam ut sæpe iam admonui, νήπιοι dicuntur pueri, id ętatis quo nondum sapere possunt. Vnde pro Paruuli, Augustinus edisserens Psalmum cẽtesimum trigesimũ legit Infantes

In alijs linguis.) ἐν ἑτερογλώσσοις. id est, In ijs qui sunt diuersarum linguarum: ac si dicas composita uoce, In diuersilinguis: id ita potest accipi, ut intelligamus linguarum uarietatem, qua sunt usi apostoli, aut nouam linguam à superiore illa diuersam, hoc est linguam inter se diuersam, aut ab alijs diuersam. Locus quem adducit, est apud Esaiam capite uigesimo octauo: In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum cui dixit. Sic enim Hieronymus reddidit Hebraica. Nam iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας, ὅτι λαλήσουσι τῷ λαῷ τούτῳ, λέγοντες. id est, Propter irrisionem labiorum, propter linguam alteram, qua loquẽtur populo huic, dicentes eis. Paulus iuxta Hebraicam ueritatem adducit testimonium, quum Septuaginta cæterique interpretes longe diuersa legerint hoc loco, sed ita rursus, ut sensum magis expresserit quàm uerba: id quod admonet et diuus Hieronymus hũc enarrans locum. Iam illa, Et nec sic exaudient me, dicit dominus: nec habentur apud Hebræos, nec apud Græcos interpretes

Paulus à Septuaginta dissentiens

tes, sed tamen aliquanto post sequitur in uaticinio, & noluerunt audire, quod Paulus uidetur attexuisse. Nam hæc clausula, Dicit dominus: solenniter addi solet in prophetijs, uelut epiphonema. Nisi forte aliunde sumptum est hoc testimonium. Siquidem Hieronymus non audet affirmare, sed ait ita sibi uideri, ex eo sumptum loco.

Fidelibus.) πιστεύουσιν. id est, Credentibus.

Idiotæ aut infideles.) Infideles, priore loco non additur apud Ambrosium, haud scio an culpa scribarum. Nam ex commentario nihil liquet. Certe apud Græcos additur.

Quid insanitis.) ὅτι μαίνεσθε. id est, Quod insanitis. Non enim rogaret cur insaniant, sed affirmaret eos insanire. Quod insanitis, scriptum extat in exemplari Paulino, & item in Constantiensi. Neque secus legit Ambrosius, apud quem est, Quia insanitis. quo magis sit euidēs, Quod, mutatum fuisse in Quid. Idem libro de Spiritu sancto tertio, capite decimo nono, legit, Nónne dicent quod insanitis? Atque itidem scriptum cōperi in codice Donatiani. Proinde ne quid superesset scrupuli, nos uertimus, Nōne dicent uos insanire? Quemadmodum planissime interpretatur Theophylactus & Chrysostomus. *Mendum manifestum*

Occulta enim.) καὶ οὕτως τὰ κρυπτὰ. id est, Et sic occulta cordis, ut paulo post, Et ita cadens. καὶ οὕτως πεσών. Ambrosius non addit Enim, ut nec Græci. Nec tamen addit Ita, nisi quod in secunda particula, pro Ita, ponit Tunc: Et tunc cadens in faciem, & cetera.

Apocalypsim habet.) Quum ante uerterit Reuelationem, nunc uocem Græcam reliquit ἀποκάλυψιν. Nec uideo cur id maluerit. Ambrosius hic quoq; legit Reuelationem. Et paulo ante, Psalmum, Latine dicere poterat Canticum.

Secundum duos, aut ut multum tres.) κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς. Subaudiendum est Fiat, præcessit enim, Omnia fiant ad ædificationem, siue quis loquitur lingua, fiat ad ædificationem, sed ita ut in singulis conuentibus bini duntaxat loquantur, aut ad summum terni, sed ita ut non simul loquantur omnes, sed uicissim sileant ac loquantur. Porrò qui tandem sermonis color est, quo usus est interpres, Secundum duos, aut secundum tres? Aut quorsum attinet quod hic adducit Aquinas, In ore duorum aut trium testium? Nam ideo Paulus nō uult plures in eodem cœtu prophetare, ne fiat confusio. *Secundū duos pro bini* *Aquinatis citatio inepta*

Vt multum.) τὸ πλεῖστον. id est, Vt plurimum, siue ad summum.

Per partes.) καὶ ἀνὰ μέρος. id est, Vicissim. Quid autem est, Per partes? Ambrosius legit Particulatim.

Per singulos.) καθ' ἕνα. id est, Singulatim.

Spiritus prophetarum.) πνεύματα. Græcis pluratiui numeri est: quemadmodum citat Hieronymus prologo in Esaiam, Spiritus prophetarum, prophetis subiecti sunt. Et subijciuntur, ὑποτάσσεται, uerbum præsentis temporis: ne sentiamus hoc dictum de ipso spiritu sancto, sed dono spiritus: quod ita datum esset singulis quibus contigit, ut in ipsorum esset arbitrio uti, aut non uti: quod afflatis & lymphatis non item licet.

Non enim est dissensionis deus.) ἀκαταστασίας. id quod magis sonat Confusionem, seditionem, & turbatum rerum ordinem. Ambrosius legit, Dissensionis res: non Dissensionis deus. Atque ita edisserit: Quia ergo pacis res est, dicente saluatore, Pacem meam do uobis, pacem relinquo uobis: nemo alterum non sinat dicere. Nisi forte pro Rex, mutatum est Res. *Dissēsio pro Seditio*

Sicut in omnibus eccles. sanct.) Hoc loco uerbum Doceo, à nostris additum uidetur. Nam apud Græcos non est. Apud Chrysostomum æditionis Veronensis, additur: sed in enarrando nō attingit: unde adiectitium esse uidetur. In æditione Aldina, non additur. Neque uero Paulus docebat in omnibus ecclesijs, sed in omnibus ecclesijs sanctorum ordine, & absque tumultu res agebatur. Subaudiendum autem nonnihil, Sicut in omnibus ecclesijs pax est & concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios, ut similiter faciant: licet Ambrosius uideatur addidisse, quū adscripserit, Hoc dicto hortatur illos, ut quę præcipit, faciant, quia similiter se ecclesijs sanctorum prædicare testatur. Atque Theophylactus hoc Pauli dictum detorquet ad omnes ecclesias, etiam Iudæorum & gētium: quum in nullis ecclesijs decora sit dissensio, in uestra pudeat istorum tumultuum. Porrò ecclesias appellat cœtus, & conuentus hominum. Siquidem & apud ethnicos indecorum habebatur in conuiuio, aut in concilio tumultuari. Scholiastes ille Latinus, cum Græcis legere ui- *Varia lectio*

detur, eo quod hoc commentum adiecerit. Sic est ubique, ne noui aliquid me uobis imperare putetis.

Permittitur.) ἐπιτέτραπται. id est, Permissum est. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, ἐπιτρέπεται. Quanquam Græca uox anceps est, ut quæ declaret interim permittere, interim mandare ac committere. Cum hoc aptius quadraret quod sequitur, Sed ut subditæ sint uiris suis. Cæterum, In ecclesia: Latine dixisset clarius, In congregatione, siue In cœtu.

Varia lectio Ignorat, ignorabitur.) ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. id est, Ignorat, ignoret. id est, si quis nolit hæc scire, nesciat suo periculo. Quanquam Ambrosius exponit Ignorabitur, adducens illud ex euangelio, Amen dico uobis, nescio uos. Opinor enim legisse, ἀγνοηθήσεται. Verum secus accipiunt Græcanica scholia, nominatim Chrysostomus ac Theophylactus, Ignorat, ignoret, qua figura dictum est illud, Qui in sordibus est, sordescat adhuc.

Fiant in uobis.) In uobis, apud Græcos non est.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

QVa ratione prædicauerim.) τίνι λόγῳ. Apparet hic esse ordo, Si tenetis qua ratione prędicauerim uobis. Quod ita fermè exponit Theophylactus, quasi Paulus prædicauerit quidem Corinthijs futuram resurrectionem, cæterum de modo rationeque resurgendi, nihil tradiderit. Apud Ambrosium legimus, Quód sermone annunciaui uobis, debetis tenere. Fortassis Ambrosius scripserat, Quo sermone.

Si tenetis.) Hic locus uidetur fuisse uarius in Græcis exemplaribus. Ambrosius legit Tenere debetis. Nisi fortè est, pro εἰ, legendum ἦ, id est, Certe tenetis. aut ἦ κατέχετε, Sicut tenetis: pro καθὼς κατέχετε. Nam id quoque Græcis sonare ἦ, docent grammatici. Quod si non placet, erit nonnihil subaudiendum: Si tenetis, & utique tenetis, nisi frustra credidistis. Huiusmodi quædam in Paulinis scriptis & aliàs demonstrauimus.

Duodecim, pro Vndecim Et post hæc undecim.) Græci codices habent, εἶτα τοῖς δώδεκα. id est, Et deinde duodecim illis, Sed Græca scholia hic laborant, dubitantque num lapsu scriptoris habeatur Duodecim, pro Vndecim: an ut intelligamus Mathiæ quoque Christum apparuisse, nondum quidem cooptato in ordinem apostolicum, sed tamen à deo iam destinato. Ita fermè & Theophylactus. Quo sanè loco miror oscitantiam interpretis, cuius opera Theophylactus Latinus est, qui quum uideat quæstionem moueri de duodecim, in contextu tamen uerterit Vndecim, iuxta uulgatam æditionem. Cuiusmodi incogitantiam frequenter in hoc licet deprehendere, nisi forte malumus id scribis imputare. Ambrosius legit Vndecim, sed articulum quoque reddidit, τοῖς ἕνδεκα, id est, Illis, inquit, undecim. De articulo apposito diligenter annotat & Augustinus quęstionum in Vetus instrumentum libro primo: τοῖς δώδεκα. id est, Illis duodecim: ut non possit accipi de quibuslibet numero duodecim, sed de illis duntaxat, quos dominus Iesus designarat. Cæterum nodum ita explicat, *Augustinus per synecdochem explicat nodum* ut dicat in maiore numero reddendo, non haberi rationem alicuius minutæ particulæ. Et ad hanc formam trahit locos aliquot consimiles, quos κατὰ συνεκδοχὴν dictos esse contendit. Differit hac de re idem Augustinus libro de consensu Euangelistarum tertio, suspicans Vndecim, mendose legi à nonnullis, & addens numerum illum duodenarium à Christo consecratum, etiam in undecim manere: præsertim mox in Iudæ locum, sufficiendo Mathia.

Plus quàm quingentis fratribus.) ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς. ἐπάνω, non potest referri ad datiuum casum Quingentis fratribus: quum apud Græcos habeat gignendi casum, si usurpetur uice præpositionis, ni fallor. Et tamen Theophylactus fatetur quosdam in hanc sententiam interpretari, iuxta quam noster uertit interpres: alios rursum accipere ἐπάνω, pro Superne, siue cœlitus, quia non in solo, sed è sublimi se Christus omnibus ostenderit. Ita Chrysostomus, ἐπάνω interpretans ἄνωθεν, negans aliter accipi posse. Quod factum uidetur quum ascenderet in cœlum. Alter sensus tolerabilis est, si ἐπάνω sit aduerbium, & subaudiatur ἤ, id est, quàm: quemadmodum nos dicimus, Plus mille.

Simul, pro Semel Quingentis fratribus simul.) ἐφάπαξ. id est, Semel. Quanquam sensus fermè idem est.

Ex quibus

Ex quibus multi.) πλείους. id est, Plures, siue Complures. Tametsi id quidem leuiculum est.

Dormierunt.) Si quis uelit cauillari de ratione sermonis, dormierũt qui experrecti sunt. Proinde aut uertendum erat Dormiunt, aut obdormierũt: ut ab obdormiscendo sit, quandoquidem Obdormio, nescio an reperiatur. *Dormierunt pro Obdormierunt*

Non sum dignus.) ἱκανός. id est, Idoneus qui uocer.

Et gratia eius in me.) καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμέ. id est, Gratia illius erga me, siue fauor quẽ in me præstitit. Et cur non potius Inanis, quàm Vacua? Demiror autem quid legerit Ambrosius, ut pro Vacua, uerterit Pauper: quum Græce sit, κενή. Nisi fortè iuxta proprietatem Hebræi sermonis, pauperes dicuntur inanes: ut illic, Et diuites dimisit inanes. Inanes enim opposuit diuitibus. Hic inanem uocat sterilem & infrugiferam. *Vacuus Pauper*

Non ego autem, sed gratia dei mecum.) ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί, Sed gratia dei, quæ mecum est. Corrigit enim Paulus quod modo dixerat, se plus omnibus laborasse. Imò, inquit, non ego sum is qui hoc feci, sed gratia potius dei: quæ mihi adfuit: ut intelligamus totum hoc deo ferri acceptum. Laurentius hoc loco reijcit eos, qui ex hisce uerbis gratiam astruunt, quam uocant cooperantem, quorum est Aquinas, sed ante hunc Augustinus. Nec uideo quid hic locus faciat aduersus illos: nam σὺν, coniunctio Græca, fauorem & auxilium significat: auxilium autem non excludit operam eius, qui iuuatur. ἡ σὺν ἐμοί. id est, Quæ est mecum, seu potius Quæ mihi auxilio est. Nos uertimus, Quæ mihi adest. quod, ut dixi, præpositio σὺν nonnunquam significet opitulationem, ut σὺν ταῖς μούσαις. Hieronymus aduersus Pelagianos legit, Gratia dei quæ mecum est: explicans uim articuli. *Duplex lectio*

Sic prædicauimus.) οὕτως κηρύσσομεν, id est Ita prædicamus, præsenti tempore. ita legit & Ambrosius, suffragante uetustissimo codice Paulino. Atq; ita refert hunc locum Augustinus libro contra Faustum Manichæum secundo, capite secundo, iuxta fidem uetustorum exemplarium manu descriptorum.

Adhuc enim estis.) Enim, redundat. Referuntur enim hæc ad superiorem argumentationem, Si Christus non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis uestris. Illud annotandum apud Ambrosium posteriore loco non repeti, Vana est fides uestra. sic enim legit, Quod si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis uestris, & qui dormierunt in Christo, perierunt. Sed cum nostra consentit Theophylacti tum lectio tum enarratio.

Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus.) εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον. Significationem præteriti temporis participij sic poterat reddere, Si ij sumus qui spem coniecerimus in Christum in hac duntaxat uita, hoc est, Si nostra spes quam habemus in Christo, non porrigitur ultra terminum huius uitæ. Nam in hunc sensum interpretatur Theophylactus, ut Tantum, referatur ad hãc uitam, non ad Christum: nec abhorret Ambrosius. *Ordo*

Miserabiliores sumus omnibus.) ἐλεεινότεροι πάντων. Apparet Græcis comparatiuum positum loco superlatiui, Omnium maxime miserabiles. Quanquam ad hunc modum loquutus est & Gellius. Alioqui uitari poterat scrupulus, si quis uertisset, Miserabiliores sumus quibusuis hominibus: quando in hoc certe sermone, omnis et quiuis, in eũdem sensum recidunt.

Primitiæ dormientium.) In Græcis exemplaribus constanter additur uerbum ἐγένετο, id est, Factus est, siue Fuit: quanquam duriuscule cohærens cum superioribus. Vnde uidetur à librarijs additum apud Græcos. Ambrosius, ἀπαρχὴν, uertit Initium: quod fuerit omnium primus.

Quandoquidem per hominem mors.) In Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, ita habetur, ἐπειδὴ γὰρ διὰ ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ διὰ ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. id est, Nam postquam per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Siquidem coniunctio καὶ, tacitam uim habet inferendi. Mortem ortam per unum hominem constabat, consequens erat, ut per horminem orirerur resurrectio mortuorum. In hãc sententiam enarrat Theophylactus. *& uim habet ratiocinandi*

Sicut in Adam omnes,) ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδάμ. id est, Sicut enim in Adam siue per

Adam:ut mox, Per Christum. Enim, aberat in nostris codicibus. Ac more Græcorum legit Ambrosius. cōnectit enim Paulus probationem cum eo quod assumpserat: Quoniam per unum hominem mors irrepserat, cōuenit ut per unum hominem uita detur omnibus: nam sicut per Adam, & cætera.

In Christo omnes uiuificabuntur.) Cyprianus, siue Ruffinus, exponens symbolum fidei, legit Viuificantur: ut respondeat superiori uerbo, Moriuntur. Atque hæc lectio mihi quidem longe magis probaretur, nisi refragarentur exemplaria. Alioqui si nos offendit Viuificantur, quod olim futura sit resurrectio, debuit eadem opera offendere uerbum moriūtur, quod olim multi sint in Adam mortui. Paulus non hic habuit rationem temporis, sed perinde sensit ac si dixisset, Sicut per Adam est mors, ita per Christum est resurrectio. Hactenus in lucubrationibus meis symboli expositionem citaui Cypriani titulo, quanquam offendebat nonnihil orationis character, & alicubi sermo loquacior, quàm est Cypriani: tamen non audebam pronunciare, nec hic animum intēderam. Et Ruffini symbolum degustaram, non perlegeram. Verum eruditi multis argumentis docent hoc opus esse Ruffini, non Cypriani. Primum quod scribitur ad Gaudentium, cui Ruffinus & alias quasdam lucubrationes suas dicauit, ueluti Petri itinerarium. Præterea quod illic commemorantur hęretici, quos constat ætate Cypriani nondum fuisse natos, uelut Arius, Manichæus, Eunomius, Donatianus, Photinus, & alij nonnulli, quorum aliquot totis seculis fuere Cypriano posteriores. Addunt & illud argumentum haud leuis momenti, quod Ruffinus libro priore inuectiuarum in Hieronymum, scribit hunc in modum. Verum ad maiorem rei fidem addo aliquid amplius, & calumniosorum necessitate compulsus, singulare & præcipuum ecclesiæ nostræ mysterium pando. Etenim quum omnes ecclesiæ ita sacramentum symboli tradant, ut postquam dixerint Peccatorum remissionem, addāt Carnis resurrectionem: nos dicimus, Huius carnis resurrectionem. Ita Ruffinus. Huic respondet, quod admonet in symbolo, id'que duobus locis: in principio, ubi docet, symbolum nō per omnia idem haberi in omnibus ecclesijs: rursus in fine, tractans hanc symboli partem. In priore locǫ exprimit nomen ecclesiæ Aquileiensis. Nos tamen, inquit, illum ordinem sequimur, quem in Aquileiensi ecclesia lauacri gratia suscepimus. Constat autem Ruffinum Aquileiæ tinctum esse, & presbyteri locum tenuisse: quum Cyprianus fuerit Afer, primum presbyter, post episcopus Carthaginensis. Porrò Gennadius inter ea, quæ Ruffinus non uertit è Gręcis, sed suo Marte cōscripsit, magna cum laude commemorat symboli apostolorum expositionem. Esse autem utrunque opus, & quod Ruffini titulo Hieronymianis operibus adiūctum fertur, & quod Cypriani titulo legitur, & idem & eiusdem autoris, irrefutabilibus constat argumentis: quo magis mirandum, quid sibi uoluerit, qui locis innumeris scripturam uariarit, præsertim in uerbis. Etenim si hoc egit, ut (furum artificio, qui poculis addunt inauraturam, aut nouas affigunt ansas, ne uideantur aliena) falleret lectorem, oportuit innouare præfationem, & eos sermones eaq; nomina eradere, quæ non sinunt uideri à Cypriano conscriptum: præterea bonam orationis partem retexere. Nunc ut omittam signa necessaria, quæ commemoraui, tanta est congruentia, ut duo duorum opera uideri non queant: rursus tanta uerborum discrepantia, ut casui non posit adscribi. Hoc lectorem latere nolui, propterea quod quum alijs compluribus locis, tum pręcipue in expositione symboli, librum hunc Cypriani titulo cito.

Qui in aduentum eius crediderunt.) οἱ τοῦ χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, Qui sunt Christi, in aduentu ipsius. Et sic legit diuus Ambrosius, ut intelligamus eos quos Christus suos deprehendet aduenіens. Agit enim hic de resurrectione piorum.

Quum euacuauerit omnem principatum.) Hunc locum ita legit Ambrosius, Quum tradiderit regnum deo & patri, quum destituerit omnem principatum & omnem potestatem & omnem uirtutem & omnem dominationem. Siquidem Græcam uocem καταργήσῃ, uertit Destituerit: quum & Aboleuerit, uerti posset, aut Antiquauerit.

Nouißimus hostis mors Nouissime aūt inimica.) Nouissima, nomen est, non aduerbium Nouissime: ac si dicas Mors omniū nouissima destruetur. & est καταργεῖται, id est, destruitur, siue aboletur, præsentis temporis. Diuus Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ, non semel citat hoc modo: Nouissimus inimicus destruetur, mors, quasi dicas, hostis omnium postremus destruetur, nempe mors

pemors. Nam ut eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui non sit hostis. Porrò Græcis, mors masculini generis est. Augustinus item enarrans Psalmum quinquagesimum primum, legit Nouissima, nomen, non aduerbium. Idem quum aliàs tum sermone De uerbis apostoli tertio. Rursum ſępicule in libris quos scripsit aduersus Faustum Manichæum. Atque ita scriptum uisitur etiamnum in exemplari Paulino. Consentiebant codices Constantienses. Hilarius nescio quid sequutus aliquoties adducens hunc locum in libris de Trinitate, legit, Nouissima deuicta est inimica mors.

Sine dubio præter eum.) δῆλον ὅτι. Id erat plenius reddendum: nam nunc oratio est inabsoluta. Atqui quum dicat Omnia subiecta, palàm est, quod excipitur is qui subiecit illi omnia.

Propter uestram gloriam.) Non est hic δόξα, gloria, siue honor, sed καύχησις, gloriatio. νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν. id est, Per nostram gloriationem. Est autem hoc loco Per, prępositio iurantis. Et quoniam multa iam gloriatus est sancta quadam iactantia de profectu euangelij sui, per eam gloriam qua gloriatur in Christo, nūc iurat tanquam per rem sacram, sibiq; charissimam. Citat hunc locum et Augustinus epistola octogesimanona. Rursum copiosius sermone De uerbis apostoli uigesimooctauo, ostēdens hoc loco iurasse Paulum, idq; liquere ex Græcis exemplaribus. Nec est quod tergiuersemur, & negemus Apostolum iurasse, quum alibi non paucis locis palàm iuret. Verum in negocijs huius mundi, pro prædijs, pro nummis iurare, fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum quum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Neque enim Christus simpliciter uetuit iurare, sed uoluit nos esse tales, ut non sit opus iureiurando, nolens ita iurare ut uulgus tum iurabat. Noluit nos esse diuites, ut diuitum uulgus tum erat, & nunc ferè est: noluit nos uocari rabbi, ut tum uocabantur: noluit nos appellari patres, ut uulgus hominum, omnem gloriam, omne subsidium collocans in parētibus, prorsus ab illis pendet. Quanquam Græca scholia nonnihil hic laborent, dubitantq; num ita legendum sit, διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. id est, Propter uestram gloriationem: id est, ut gloriemini uos esse Iesu Christi. Atq; ita legit Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomē attinet, nisi quod Ambrosius accipit Vestram gloriam, quā Paulus habebat de illis. Diuus Hieronymus in epistola cuius initium, Sæpe & multum, legit, Propter uestram salutem: haud scio memoriæ ne lapsu, an quod potius à librarijs corruptus sit is locus. Theophylactus legisse uidetur, Propter uestram gloriam: ut gloria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. καύχησιν enim appellat illorum profectum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur omnis gloria. Chrysostomus annotauit Corinthiorum in euangelio profectum ideo dici gloriam, ne uideretur exprobrare, quod tam aspera passus esset ob euangelium, quum ob hæc non solum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob euangelium Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectum Corinthiorum.

Ad bestias pugnaui.) ἐθηριομάχησα. dictio composita Gręcis. Solebant enim olim damnati bestijs obijci. Mirum est hac de re nullam in Actis fieri mētionem. Nam mihi quidem non admodum satisfacit quod Græci interpretes, quorum est Theophylactus, detorquent hoc ad tumultum ab aurifice Demetrio concitatum ob Ephesiam Dianam.

Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.) Vox est diffidentium ac desperantium de promissis dei.

Cras enim moriemur.) ἀποθνήσκομεν. id est, Morimur. Laurentius admonet prouerbiū fuisse Laconicum. Extat autem apud Esaiam capite uigesimosecūdo, totidem uerbis quot citauit Paulus. Quanquam Hebræis uerbum est futuri temporis נמות Verū hoc ad sensum haud multum refert: & haud scio an Paulus scripserit, ἀποθνήξομεν. præsertim quum hic in cæteris, Septuaginta non dissonēt ab Hebręis. Certe apud Septuaginta sic legimus, φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. Senarius est Menandri, quemadmodum indicat diuus Hieronymus, & constat suis pedibus, si seruetur apostrophus: φθείρουσιν ἤθη χρησθ᾽ ὁμιλίαι κακαί.

Nos carmen carmine reddidimus:

Mores bonos colloquia corrumpunt mala.

Per uestram gloriam, iurantis sermo

Iurandum quatenus

θηριομαχεῖν

Menandri senarius

Euigilate

Iusti, pro Iuste, mendose — Euigilate iusti.) ἐκνήψατε δικαίως. id est, Sobrij estote iuste, siue Expergiscimini iuste: ut iuste, sit aduerbium: id est, sicut oportet & recte. Nam uigilant quidam etiam ad iniustitiam, id quod annotauit & Theophylactus. Alioqui quorsum attinebat iustis prçcipere, ut uigilarent, & non peccarent, quod si faciant iusti non sint? Deinde qui conuenit, ut eos iustos uocet, quos arguit, et de quibus mox subijcit, Ignorãtiam dei habent quidam? Quin et Ambrosius, ut ex interpretatione conijcere licet, ita legit, quemadmodum habetur apud Græcos, Iustos, inquit, esse præcepit: quasi euigilate iuste, perinde ualeat, ac si dixisset, Expergiscimini ad iustitiam. Atqui qui iustos appellat, non præcipit ut sint iusti, etiamsi in uulgatis exemplaribus scriptum habetur: Euigilate, iusti estote. In uetustiore codice Constantiensi resedit germana lectio, Euigilate iuste: ne quis Græcorum consensum contemnat.

Ad reuerentiam uobis.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad erubescentiam, & ad pudorem.

Quomodo resurgent.) ἐγείρονται. id est, Resurgunt. Et uenient, ἔρχονται, congruentius uerteretur Veniunt, ut conueniat uerbo prçcedenti. Non enim hic loquitur de tempore, sed de re: quod solet uerbis præsentis temporis fieri, quasi dicas, Qualis est resurrectio, aut qualis aduentus. Tum enim actio rei declaratur absque significatione temporis. Augustinus aduersus Faustum libro undecimo, capite tertio, legit Veniunt, ἔρχονται. quanquam Græca uox anceps est.

Insipiens.) ἄφρον. id est, Stulte, amens, siue insipiens: uox à mente dicta, addita particula priuata.

Insipiens tu.) Post Insipiens, ponenda erat distinctio: ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις. id est, Stulte, tu quod seminas. Distinguit enim pronomine personam hominis à persona dei: Si quid tu seminas, prouenit longe præclarius, multo id uberius efficiet deus in resurrectione, cuius ille proprie est autor.

Nisi prius moriatur.) Quorsum attinebat addere Prius, quum Græce sit, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. id est, Nisi fuerit emortuum. Augustinus hunc adducens locum libro ad Catechumenos tertio, capite decimo, non addit aduerbium Prius.

Vtputa.) εἰ τύχοι. Ita uertit & paulo superius, ut sit exemplum ponentis. Augustinus in epistola centesima quadragesima sexta, pro εἰ τύχοι, uertit Ferè, Itidem super Genesim ad literam libro quinto, capite uigesimo.

Sicut uult.) καθὼς ἠθέλησεν. id est, Sicut uoluerit: ut subiunctiui sit modi. Atque ita sanè adducit Augustinus, in eo quem modo adduximus loco.

Non omnis caro.) οὐ πᾶσα σὰρξ. id est, Non quæuis caro.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια & ἐπίγεια, quod ita sonat quasi dicas, quæ in cœlo uersantur, & quæ in terra uersantur: ne de ipsis cœlis, aut de materia cœli terræ'ue intelligamus.

Charitas δόξα — Alia charitas.) δόξα. Eandem uocem quam modo Gloriam uerterat, nunc uertit Charitatem. Fortasse quod absurdum putaret dicere gloriam solis, aut lunæ, aut stellarum. Imò maius quiddam significare uidetur gloria, dignitas, maiestas, quàm charitas. Et aliàs interpres δόξαν, maiestatem uertit. Denique quum Paulus eadem usus sit uoce, quorsum attinebat interpretem Latinis diuersas uoces obijcere, quum ad id non cogat sensus?

διαφέρειν excellere — Stella enim differt à stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει. id est, Stella enim stellam antecellit. Nam id quoque Græcis significat διαφέρειν.

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit Ignominia, & rectius, ἐν ἀτιμίᾳ.

Si est corpus animale.) Si, redundat: ἔστι σῶμα. id est, Est corpus. Quanquam hanc particulam non attingit Ambrosius uel legens uel ennarrans: ne scholiastes quidem. Theophylactus tamen interpretatur. Videri poterat huc repetitum ex superiore: & quod enarrator adiecit, relatum à scriba parum attento in contextum.

Stapulensis — Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet Homo, superesse. Quanquam in plerisque Græcis etiam codicibus, quos mihi uidere contigit adscriptum reperi, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀδάμ. id est, Primus homo Adam, tametsi ex interpretatione Ambrosiana subodorari licet illũ Adam legisse, omisso hominis uocabulo, quum ait ab Apostolo duos constitui Adam. Deinde in secunda particula, Adam solus repetitur absque hominis

mentione, nouissimus Adam in animam uiuificantem. Consentaneum autem est ab interprete quopiam additum, qui uoluerit explicare quid sonaret Adam, apud Hebræos, nimirum hominem. Proinde in Genesi, quoties hominis uocabulũ repetitur, אדם Adam ponitur. *Adam, homo* Et aliquanto post, omisso Adam, hominem duntaxat repetit, Primus homo de terra & cætera. Cyprianus in sermone de zelo & liuore, haud male addidit pronomen Ille: Qualis ille de limo, tales & qui de limo, uelut exprimens articuli uim, quod & aliàs ab interprete factum optarim: Primus ille homo de terra, terrenus. ὁ πρῶτος.

In animam uiuentem.) Iam puto lector agnoscis eloqutionis idioma toties admonitus, sic dictum, Factus est in animam uiuentem: pro eo quod erat, Factus est anima uiuẽs: Quemadmodum illud dicitur, Esto mihi in deum protectorem.

Secundus homo de cœlo, cœlestis.) Græci lectionem habent à nostra diuersam. Idque *Præfertur nostra lectio* constanter, ad eundem modum interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. id est, Secundus autem homo, ipse dominus è cœlo: Quanquam ut ingenue dicam, mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim quum ita legant Hieronymus & Ambrosius: et magis respondet ad id quod præcessit, De terra, terrenus. Proinde arbitror ὁ κύριος adscriptum à studioso quopiam, *Additũ aliquid apud Græcos* qui uoluerit orationem reddere explanatiorem: tametsi nos reddidimus, ne non responderent Latina Græcis.

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus, futuri temporis est Græcis, φορέσομεν. Quanquam nonnulli codices habent φορέσωμεν, id est, Portemus: nec magni refert ad sententiam, nisi quod futurũ tempus aptius erat huic loco, in quo Paulus agit de resurrectione futura. Gestauimus imaginem terreni Adæ, peccando & moriẽdo: gestabimus imaginem posterioris, innocenter uiuendo, & immortalitatem eius quodam modo imitabimur, quoniam hic initium ac meditatio quędam illius est. Tolerari poterat & uerbum hortandi Portemus. Vtranq; lectionem indicat Theophylactus, portabimus, ut sit prædicentis futuram immortalitatem: & portemus, ut sit adhortantis ad uitæ puritatem: cui satis congruit quod sequitur, Caro & sanguis, regnum dei non possidebunt. Ambrosius legit portemus, non portabimus. Neq; uero periculum est si legamus Portabimus, ne uideamur cum Arianis sentire, qui negabant nos è resurrectione carnem habituros: habebimus carnem & eãdem sed non per omnia talem. Attingit & hunc sensum diuus Ambrosius.

Possidere non possunt.) κληρονομῆσαι. id est, Hæreditate accipere. Et Paulo post, Possidebit, κληρονομεῖ. id est, Hæreditate accipit: uerbo præsentis temporis, licet reclamantibus Latinorum exemplaribus. Theophylactus admonet Basilium hęc ita fuisse interpretatum ut diceret Paulum hisce uerbis Corinthios ad innocentiam uitæ uoluisse cohortari. Quæ sententia si placet, mollius erat uerbum præsentis temporis, sed quo rem notet, non temporis discrimen. Atq; ita legisse Chrysostomum ipsa docet enarratio. Quæso te lector, ut hoc loco conferas commentarios Ambrosianos, cum his qui feruntur falso Hieronymi titulo, reperies eadem uerba: idq; multis alijs locis comperies. Hoc autem loco, plurimi uersus ad uerbum conueniũt. Subdubito tamen utrum hæc sint ex Ambrosij cõmentarijs huc transcripta, an ex alijs commentarijs, Ambrosij commentarijs supposita. Quid enim tum sibi non permisit scribarum audacia?

Omnes quidem resurgemus.) Græca sic habent, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες *Varia lectio* δὲ ἀλλαγησόμεθα. id est, Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. At diuus Hieronymus ad Minerium & Alexandrum, ostendit hunc locum bifariam legi apud Gręcos, & hoc modo quem hic indicaui, & eo modo quo uulgata habet ęditio. Atque hoc sanè loco mirum quàm sudant Græcanica scholia. Theophylactus & Chrysostomus sic legunt, interpretanturq; quemadmodum nos in Græcorum exemplaribus legimus ac uertimus. Chrysostomus itidem citat enarrans epistolæ ad Romanos caput undecimum: ut sit sensus, Non omnes morituros, omnes tamen immutandos esse. Porrò si quis diffidet citationi nostræ, sciat Chrysostomum ac Theophylactum haberi Basileæ in bibliotheca Dominicalium, unde multis uoluminum eorum facta est copia. Qui Græce nouit, is poterit excusso loco, me uel comprobare uel refellere. Nec aliter legit Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quod palàm ex illius interpretatione deprehenditur,

quanquam apostoli uerba recitata deprauauit scriba. Subijcit enim, Quis enim non desiderabit dum in carne est, superinduere immortalitatem, & continuare uitam lucrifactam morte per uicariam demutationem, & cætera quæ sequuntur: quem locum citat & diuus Hieronymus in epistola ad Marcellam, quæstione tertia: atque locum, qui est primæ ad Thessalonicenses quarto, exponit in hanc sententiam, nec ullius alterius meminit. In hanc *Origenes* sententiam citat locum hunc & Origenes aduersus Celsum libro secundo. Sed præstiterit opinor, ob eos qui diffidunt, ipsius uerba adscribere: Tuba, inquit, signum dabit, et mortui resurgent incorrupti. De uiuis autem immutandis, & à mortuis surgentibus segregatis sic scribit, Et nos immutabimur: quod utique dixit, ubi prius dixisset Mortui resurgent. Quin etiam & in prima ad Thessalonicenses epistola, alijs uerbis eandem differentiam preferens, quum alios quidem dormientes, alios uiuentes affirmet, sic inquit: Si enim credimus quod Iesus mortuus est, & resurrexit, & cætera. Ex his satis perspicuum est, quid senserit Origenes, nimirum immutandos omnes pios, & qui resurgent, & qui uiui deprehendentur, non *Non omnes morientur* morituri quidem illi, sed tamen cum ijs qui mortui fuerant immutandi. Et ob id initio dixerat omnes immutãdos, licet non omnes resurrecturos. Se uero ponit Paulus inter eos quos aduentus domini uiuos deprehenderet, propterea quod Christus eum diem omnibus occultum esse uoluit. Et ex alijs locis apparet, Paulum semper eum diem expectari uoluisse, licet non nesciam, ita posse intelligi, ut Paulus sub prima persona quosuis designarit, quos aduentus domini sit reperturus. Nos qui uiuimus, & cætera. Si nunc incidat aduentus domini, quod in nobis accideret, idem accidet in illis quicunqne erunt. Diuus Ambrosius sequi uidetur eam lectionem quam uulgo audimus, ut sentiamus non omnes immutandos ad gloriam, quanquam resurrecturi sint omnes ad uitam. Quanquam & is alteram subdit interpretationem, in qua significat fore qui non moriantur, atque ob id non resurgant, qui tamẽ immutantur. Neque enim resurgit, nisi mortuus. Idem aliquanto inferius, explicans eum locum, In nouissima tuba: canit enim tuba, & cætera: partim meminit huius sententiæ: Mortui autem, inquit, uel peccatores intelligendi sunt, qui etiam uiuentes, mortui esse dicuntur, uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos, qui uiui iusti inuenti fuerint, in gloriam immutari. Sanè cum eo quod Greci legunt, magis consentiunt ea quę Paulus scribit Thessalonicensibus: Si enim credimus, ꝙ Iesus mortuus est et resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cũ eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, non pręueniemus eos qui dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, et in uoce archangeli, & in tuba dei, descendet de cœlo: & qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & sic semper cum domino erimus. In eundem sensum refertur & illud secundæ Corinth. quinto, eo quod nolumus expoliari sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita: hoc est, ut sine morte tribuatur immortalitas. Ex his liquet, non omnes dormituros, sed aliquos fore residuos in aduentu Christi. Sunt qui dicant in momento & illos subito morituros ac reui- *Augustini opinio* cturos, qui residui fuerint: quam opinionem refert Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo: sed ut coniecturam duntaxat, quæ non sit omnino reijcienda, non ut sententiam aut decretum. Idem inibi declarat & Latina uariasse exemplaria. In nonnullis scriptum fuisse, Omnes quidem resurgemus: in alijs, Omnes quidem dormiemus. Idem indicat in libello De octo quæstionibus Dulcitij, quæstione tertia. Cæterum ex utraq; lectione consequi, ut moriantur omnes, propterea quod nemo resurgat nisi mortuus. Cæterum hanc lectionem, Omnes quidem resurgemus, quam sequitur Ambrosius, Hieronymus in epistola ad Minerium, negat inueniri in codicibus Græcorum. Quin & is qui commenta- *Commentarij in epistolas Pauli falso inscripti Hieronymo* riolos collegit in omneis Paulinas epistolas, quos quidam Hieronymi putant, sed falsò, quod uel ipsa satis testatur præfatio: quanquam hanc puto alterius esse, quàm sit ipsa collectio commentariorum, quos apparet esse studiosi cuiuspiam, nec indocti, è diuersis ueterum commentarijs compendium contrahentis. Quisquis enim is fuit qui pręfatiunculam adiecit, quum sit infans ac balbus, tamen impudenter affectauit haberi Hieronymus. Ve- *Lectio triplex* rum ut dicere cœperam, quisquis fuit eius operis rhapsodus, indicat triplicem huius loci lectionem: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur: ut immutari sit pro-

prium

prium transeuntis ad uitam beatam: cuius lectionis & hunc sensum facit, Omnes resurgemus, qui mortui reperiemur: non omnes immutabimur, qui in corpore uiui reperiemur, quod soli pij sint immutandi, multi autem impij deprehendendi uiui sunt. Alterã, Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur: ut accipiamus neminem non moriturum, non omnes item immutãdos ad gloriam. Tertiam, Omnes quidem non dormiemus sed omnes immutabimur, ut intelligas non omnes morituros, omnes tamen transformandos ad eandem gloriam. Siquidem totus hic sermo non ad omneis homines communiter, sed ad iustos proprie pertinet. Atque hanc postremam lectionem maxime probat, ut apostolico sensui maxime congruẽtem. Nec Aquinas tacuit hanc triplicem lectionem, nullam improbans, licet Hieronymum sequutus præferat uulgatam hanc, sed ita ut diuersam neget pugnare cum fide, aut habere sensum hæreticum. Porrò quod quosdam offendit, parum uideri uerum quod scriptum est, Statutum est omnibus semel mori: si dicamus quosdam non morituros, facile soluitur, quando paucorum prærogatiua non officit legi communi, quemadmodum aliquoties admonet Origenes. Neque enim ideo uerum non est, quod scripsit Paulus, Omnes in Adam moriuntur, & omnes in Adam peccauerunt, si Maria fuit ab omni peccato immunis. Neque continuo falsum est quod scripsit Propheta, nõ esse qui uacet peccato, ne infantem quidem unius diei, si dicamus Hieremiam, ac Ioannem Baptistam absque ullo peccato & natos fuisse ac uixisse. Sed quid his argumentis utimur? Quum ipse Hieronymus quem ante citauimus, scribens ad Marcellam quæstione terti, apalàm affirmet fore qui uiui, transformentur ad gloriam immortalitatis. Eius uerba subscriberem, nisi hoc loco recensuisset Glossa quam uocãt ordinariam. Atq; hic unus est scrupulus qui commouit Augustinum & alios nonnullos, ut à Græcorum lectione abhorrerent. Siquidem Augustinum etiam illud offendit, In Christo omnes uiuificabuntur præsertim quum addat, Tu quod seminas nõ uiuificatur, nisi prius moriatur. Atque his Pauli uerbis existimat nos urgeri, ut credamus uiuos subito in ipso raptu morituros ac reuicturos: quum mea sententia, nihil sit necesse, si præsentem Pauli sermonem ad eos accommodemus, qui obdormierint ante aduentum Christi. Neque enim hic in hoc laborat Paulus, ut persuadeat neminem non moriturum, quod nequaquam est creditu difficile, sed ut persuadeat eos qui sepulti sunt, seminis in terram cõditi modo reuicturos. Et tamen idem Augustinus libro de Dogmatibus ecclesiasticis, tametsi liber is non uidetur eiusdem autoris, planè pronunciat æque catholicos esse, qui Græcorũ lectionem, quam unam nũc habent, sequerentur. Quum enim commemorasset eorum sententiam, qui nolebant quenquam exemptum esse à communi lege moriendi subijcit. Verum quia sunt & alij æque catholici & eruditi uiri, qui credunt anima in corpore manente, immutandos ad incorruptionem et immortalitatem eos, qui in aduentu domini uiui inueniendi sunt, & hoc eis imputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponãt, non morte: quo libet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi ex contentione hæreticus fiat. Sufficit enim in ecclesiæ lege carnis resurrectionẽ credere futuram de morte. Augustinus, siue quisquis fuit eius operis autor, æquat utranq; lectionem, ac mihi uidetur is sensus quem Græci codices quos hodie uidemus, sequũtur efficacius astruere resurrectionem: quàm alter: quum enim in nonnullis eadem corpora dicuntur immutanda ad gloriam immortalitatis, magis profligatur illorum error, qui negabant eadem corpora resurrectura. Quod si uerum esset iam esset inæqualitas inter beatos, alijs suum corpus posśidentibus, alijs alia quædam quæ prius nõ habuerant. Porrò quod Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo torquet illud Pauli ad Corinthios, Tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur: nõ hoc agit illic Paulus, ut doceret neminem non esse moriturum, sed ne quis desperaret se à morte resurrecturum, quum semen etiam putrefactum in scrobe, surgat in herbam. Proinde quæ lectio maxime sit amplectanda, uiderit eruditus lector. Non suscepi de huiusmodi pronunciandi negocium: nisi quod, ut dixi, Græcorum lectio magis congruit cum altero loco qui est ad Thessalonicenses. Et quoties ueteres fatentur lectionem esse diuersam, semper mihi suspectior esse solet, ea quæ prima specie uidetur absurdior, ut consentaneum sit, lectorem uel parum eruditum, uel parum attẽtum, offensum absurditatis imagine mutasse scripturam. Licet sciam, ut dixi, in libello Hieronymi ad Alexandrum & Minerium com

Aquinas

Liber de dogmatibus ecclesiasticis, nõ uidetur Augustini, quæ idẽ eadem tradit ad quæstionẽ Dulcitij tertiam

Quod prima fronte absurdius, id maxime deprauatur

memorata & exposita utraque lectione, præferri hanc, qua nunc uulgo utimur. Porrò uariandæ scripturæ suspicor hanc occasionem fuisse. Qui legebat, non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur: non animaduertens Paulum hic loqui proprie de resurrectione piorum, existimauit non cõpetere in omnes uerbum Immutabimur, quum impij non sint immutandi. Siquidem immutationem hic appellat transitum ad felicem immortalitatem. Ac mox quum subijcit, Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur, offendit lectoris animum parum attenti, quo consilio quum ante de pijs dixisset, omnes immutabimur: nũc ueluti superuacue quod dixerat, repetens dicat, Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Nec animaduertit Paulum hic separasse pios mortuos à pijs uiuis: quum enim ait, Et mortui resurgent incorrupti, sentit de pijs, qui iam ante Christi aduentũ obdormierant in Christo: quum addit, Et nos immutabimur, explicat id quod paulo ante cœperat dicere, Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur. Et tamẽ solus hic scrupulus mouit Hieronymum, ut præferret lectionem apud nos uulgatam. Porrò se Paulus, ut dixi, numerat inter eos quos ille dies esset in uita reperturus, siue hoc uere putauit, siue docendi gratia transfert in primam personam, quod sub quauis persona dici poterat. Iam quod de pijs hic loquitur, declarant tum ea quæ præcedunt, tum ea quæ sequũtur hunc locum. Nam ante docens hic meditãdam esse nobis illius uitæ immortalitatem: Hoc autem, inquit, dico fratres, quoniam caro et sanguis regnum dei non possidebunt, neq; corruptio incorruptelam possidebit. Ac mox ad idem redit, Oportet enim corruptibile hoc, et cætera. Ac rursum, Vbi est mors stimulus tuus, & cætera. Hæc nimirum omnia congruũt in pios, non item in impios. Quum igitur plerosque hæc haberet opinio, Christum quemadmodum in Euangelio promiserat subito aduenturum, iamq; didicissent à Paulo resurrecturos esse mortuos, ac diuino sistendos esse iudicio, rogabant quid futurum esset de ijs quos ille dies offendisset uiuentes: respondet & hos etiamsi non resurgant eo quod mortui non sint, ad idem immortalitatis præmiũ transferendos, ac per omnia ęquandos & iungendos ijs qui reuixissent. Vides optime lector quàm hic nihil sit, quod in me debeat reprehendi. Nam quod sequor eam lectionem, quæ sola nunc habetur in libris Græcorum, quum Græca uertam, non licuit secus facere. Et tamen ex hoc loco duo quidam, tanti theologi, ut sibi persuaserint semel ruituram uniuersam ecclesiam, nisi eam suis humeris fulcirent: alter episcopi quoq; dignitate præfulgens, uterque professor eius religionis, quæ baptismi professionem penè reddidit irreligiosam, atrocem calumniam mihi struxerũt. Alter in corona frequenti nobilium et eruditorum hominum apud summos principes, impegit, quod tollerem resurrectionem, propterea quod cõcederem, non asseuerarem, aliquos in aduentu domini nõ morituros. Alter in publica & ordinaria professione impegit hæresim, quod inducerem lectionem contradictoriam ei, quam sequitur ecclesia. Primum ut demus hic esse ueram ἀντιλογίαν, ut demus ecclesiam hanc lectionem sic approbare, ut damnet diuersam, ut demus inesse sensum hæreticum, tamen mihi non poterat impingi crimẽ, qui nihil aliud profiteor, quàm interpretem. Nisi fortè semet hæreseos obligauit Hieronymus, quum bona fide uerteret libros Origenis περὶ ἀρχῶν, qui potius reprehendendus erat, nisi quod ille scripserat, reddidisset. Nunc docuimus tot orthodoxos uiros utranque lectionem agnoscere, & adeo non damnare alteram hæreseos, ut Thomas nominatim etiam admoneat, in ea quam Hieronymus non reprobat, sed ei quam hodie tenent Latini, postponit, non inesse sensum hæreticum. Porrò causam cur Hieronymus hanc prętulerit, ostẽdimus nullius esse momenti, item alias causas quę mouebant Augustinum, indicauimus posse dilui. Quin et Petrus Lombardus libro quarto, distinctione quadragesimatertia, referens Augustini uerba ex libro de Ciuitate dei uigesimo, hæc attexuit quasi de suo, decerpta ni fallor ex octo ad Dulcitium quæstionum, tertia. Sed uellem de his potius audire doctiores. An ille tam hebes erat, ut non uideret hæresim & ἀντιλογίαν, quam uiderunt isti? Certe pueri sciunt, quot res requirantur ad hoc, ut uera sit ἀντιλογία. Nam Ambrosius eundem facit sensum huius proloquij, Non omnes resurgemus, & huius, omnes resurgemus. Etenim si loquaris de his qui ante Christi aduentum decesserãt, uerum erit proloquium, Omnes resurgemus: si promiscue de ijs qui prius decesserant, & ijs quos dies ille uiuos offenderit, æque uerum erit, non omnes resurgemus. Nec hoc magis mirũ, quàm si duo simul uerum dicãt, quum alter

Calumnia depulsa

alter pronunciet omnes theologos esse synceros, de Louaniensibus sentiens: alter, non omnes theologos esse synceros, de cunctis in genere sentiēs. Nec mirum si Paulus in utroque numero ponit seipsum, quum docendi gratia prima persona pro quauis abutatur. Hæc quum partim à nobis fuerint annotata, partim apud celebres autores habeātur, partim ita sint perspicua, ut uel cæco, quod aiunt, appareant: quæ tandem ista rabies est in talibus uiris, qui se lumina mundi uideri uolunt? Sed istis opto mentem saniorem, ecclesiæ patronos his meliores. Nam hi planè non quærunt ea quæ sunt Iesu Christi, sed sub alio titulo plus quàm Pharisæi, gloriæ suæ uentriq́; suo seruiunt. Amant πρωτοκαθεδρίας in scholis, gaudent ijsdem in opiparis conuiuijs, amant salutari Rabbini, uenantur mitras & abbatias, & adulantes hominibus adulterant sermonē dei, suisq́; traditiunculis obscurant & obruunt scintillam charitatis euangelicæ: idq́; faciunt adeo palàm, ut diffisi præsidijs quibus armatos decet esse theologos, ad uiolentiam confugiant: quasi cogi possit humanum ingenium ut aliud credat quàm sentiat. Vtinam aliquādo expergiscatur Christus, & hoc Iudaismo atque hac tyrannide liberet populum suum. Nisi fortè ideo nos redemit suo sanguine, ut huiusmodi portentis seruiamus.

In momento.) ἐν ἀτόμῳ. id est, Puncto temporis indiuisibili, à τέμνω seco, & α particula priuatiua. ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. id est, In ictu oculi. Hieronymus ad Minerium, indicat utrunque inueniri, & ῥιπή. id est, ictus, & ῥοπή, id est, motus. Prius translatum est ab ictu teli, seu fulminis: secundum à motu lancis, seu libræ. & alterum à ῥίπτω dictum, alterum à ῥέπω. Laurentius suspicatur interpretem scripsisse non Ictu, sed Nictu, hoc est, motu oculi. ῥιπή, ῥοπή

Canet enim tuba.) σαλπίσει γάρ. id est, Canet enim: & subauditur Tuba, quæ præcessit. nisi mauis dicere, Buccinabitur enim: aut sicuti uertit quidam in homilia Origenis in Matthæum trigesima, Tubabit, explanate potius quàm Latine: nisi placet angelum subaudire, de quo tamen hoc loco nulla mentio. In Ambrosianis commentarijs hæc non adduntur, Canet enim tuba: quod satis apparet librariorum uitio prætermissum, etiamsi nec in interpretatione significat se legisse. In codice Donatiani scriptum erat, Canet enim, & mortui resurgent.

Quum autem mortale hoc induerit.) Repetitur Græcis utraque pars, Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν. licet refragantibus exemplaribus Latinis. Augustinus tamen iuxta Græcos citat hunc locum sermone quadragesimotertio in Ioannem. Rursum sermone de uerbis apostoli secundo, atque item tertio.

In uictoria.) Ambrosius legit Contentione. νεῖκος enim si cum diphthongo scribatur, contentionem sonat: sin secus, uictoriam significat. Atque ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum. Rursus in commentario Oseę legit contentione: & pro stimulo, legit aculeum. Nam illud est minutius, quod Greci sermonis ordinem immutauit uel interpres uel librarius: ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον, ποῦ σου ᾅδη νῖκος, id est, Vbi tuus mors aculeus? ubi tua inferne uictoria? Cæterum testimonium quod adducit, sumptum est ex Oseæ capite decimotertio: idq́; magis iuxta Septuaginta, quàm iuxta Hebraicam ueritatem, quæ sic habet interprete Hieronymo: Ero mors tua ô mors, ero morsus tuus inferne. Iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: ποῦ ἡ δίκη σου θάνατε; ποῦ τὸ κέντρον σου ᾅδη; id est, Vbi est causa, siue uindicta tua, mors? ubi est aculeus tuus, inferne? Porrò quod Septuaginta transtulerunt, ποῦ ἡ δίκη σου; hoc est, Vbi causa tua? Hieronymus uertit, Ero mors tua. Symmachus interpretatus est, Ero plaga tua. Quinta æditio & Aquila, Vbi sunt sermones tui? Hebræis est uerbum דבר, quod si scribatur per duo cametz. דָּבָר sonat Verbum: sin per sex puncta, דֶּבֶר sonat Mortem, siue Pestem: iuxta illud quod in Esaia legimus, Mortem misit dominus in Iacob, & uenit in Israel. Hieronymus uertit, Verbū misit in Iacob, et uenit in Israel. Pręterea pro aculeo, quem Hieronymus maluit uertere morsum, Symmachus, ἀπάντημα transtulit, hoc est, Occursum: Theodotion & Quinta æditio, plagam interpretati sunt. νεῖκος, νίκη δίκη, νίκη

Deo autem gratias.) τῷ δὲ θεῷ χάρις. id est, Deo autem gratia: ut subaudias Est, aut

Sit: quomodo loquuntur & Latini.

Stabiles sitis & immutabiles.) ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι. Et, copula redundat. Dicuntur autem ἑδραῖοι, qui firmam ac certam tenent fidem: ἀμετακίνητοι, qui aliunde alio moueri & abduci non possunt.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

λογία De collectis.) περὶ δὲ τῆς λογίας. id est, De collecta, siue collectione: nouum apud Paulum uerbum, à colligendo, siue à legēdo dictum. Apparet metaphoram ductam à foetibus arborum aut terræ, quæ legi dicuntur: unde & leguminibus uocabulum. Collationē poterat uertere nisi uerbum hoc Collectę tum, ut arbitror, solenniter receptum uulgo magis placuisset.

Vna, pro prima Per unam sabbati.) σαββάτων. id est, Sabbatorum. Theophylactus admonet Vnam, dictam esse pro Primam: significari autem diem dominicum, in quo consentit Chrysostomus.

Recondens.) θησαυρίζων. id est, Thesaurizans: quod tandem uertit Latine, solitus antehac Græcam uocem relinquere.

εὐοδῶται dure uertit Placuerit Quod ei bene placuerit.) ὅτι ἂν εὐοδῶται. Laurentius ita uertendum existimat, Quod facile aut leue sit, siue quod bene cedat. Mihi rectius uertendum uidetur, Quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parū magnifici. Interpres legisse uidetur, εὐδόκηται pro εὐοδῶται. Certe Theophylactus nobiscum facit, sic enarrans, ὅτι ἂν ὁ θεὸς εὐοδώσῃ καὶ πέμψῃ, καὶ ὁ εὐχερὲς ἔχῃ. id est, Quicquid deus bene fortunauerit ac miserit, & quod in promptu fuerit. Annotauit Chrysostomus non esse dictum Quicquid lucratus fueris, sed Quicquid prospere obtigerit: ut intelligerent facultates etiam à deo suppeditari, & in hoc ipsum, ut inde subleuentur egentes. Ex Ambrosio non liquet quid legerit.

χάρις beneficium Perferre gratiam uestram.) τὴν χάριν ὑμῶν. Hic planè gratiam pro beneficio posuit, sed gratis collato.

Quod si dignum fuerit.) ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον. Græcis hæc uox aliquanto secus usurpatur nonnunquam atque apud nos, pro tāti est: unde nos uertimus, Quod si fuerit operæprecium, hoc est, Si res fuerit tanti.

Nam Macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tametsi διέρχομαι ambiguum est ad utrunque tempus: unde non perperam uertit Pertransibo.

Hyemare pro Hybernare Vel etiam hyemabo.) Quanquam hyemandi uerbum apud Suetonium in Cæsare Augusto, sic uidetur usurpari, quasi sonet affligi incommodo hyemis, & apud Salustium notante Seneca, noue dictum est hyemare mare, quum tempestate molestum est, tamen subinde reperitur idem uerbum in Commentarijs Cæsaris, pro hybernare, hoc est, hyemem transigere. Apud Suetonium autem ipse sensus admonet, ut Augustus accipiatur Romę solere frigore hyberno offendi. Verba Suetonij sic habent: Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme & æstate mansit, quamuis parum salubrem ualetudini suæ urbem experiretur, assiduecp in urbe hyemaret. Hæc ille. Quum Suetonius adferat hoc argumentum quo doceat, Augustum exiguam habuisse curam ualetudinis, & utraque sermonis particula pendeat à dictione Quamuis, quid ad rem facit, quod assidue hyemem agebat Romæ, ut omittam dubium esse an recte dicatur, assidue hyemare pro semper. Sed illud sentit, Augustum assidue Romæ ob rigorem peius habere: & hæc posterior particula probat superiorem, quæ dicit Romam fuisse incommodam ualitudini eius, quod illic in hyeme semper periclitaretur. Hæc non addidissem, nisi fuisset, qui hinc struxisset calumniam.

In transitu uidere.) ἐν παρόδῳ. id est, Obiter, ac uelut alio properans.

Pentecoste quinquagesimus dies Vsque ad pentecosten.) ἕως τῆς πεντηκοστῆς, Et usque ad quinquagesimum. ut subaudias Diem: neq; enim de festo loquitur, opinor: & haud scio, an pentecostes festum id temporis notum fuerit Gentium auribus, præsertim quum Paulus in epistola ad Romanos, quam constat post hanc esse scriptam, tollat omne discrimen dierum, & infirmos uocet, qui diem cum die conferunt. Certe nullus ueterum interpretum, quantū equidem memini, facit ullam festi mentionem. Thomas satis frigide se hinc explicat, adscribens: Forte hæc

Thomæ sententia

epistola

epistola missa fuit in hyeme, seu in uere, & tunc post pentecosten debebat ire in Macedoniam, & morari ibi usque ad hyemem, & tunc ire Corinthum & hyemare. Theophylactus citra controuersiam interpretatur, usque ad quinquagesimum diem, adscribens hoc esse argumentum insigniter amantis, quod temporis etiam modum præscripsisset. Haud dissentanea his scribit Chrysostomus, tametsi non perinde liquet an de Iudæorum festo die senserit, an de spatio moræ. Item Ambrosius interpretatur, ideo diutius manendum Ephesi, quod illic multos haberet aduersarios, & fructus esset ingens. Neuter de festo uerbum facit. Quanquam in Actis capite uigesimo, quum ait, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, uidetur aliquod festum Iudæis significare. Etiamsi Beda in Glossa ordinaria putat paschę & pentecostes festum, etiam apostolorum temporibus fuisse celebratum ritu Christiano. Hoc commentum opinor ab illis repertum, ne Paulus crederetur obseruare dies festos Iudæorum, quos docuerat esse negligendos. Apud priscos illos magna contētio fuit de tempore rituque celebrandi paschæ festum, quod si ab hoc die numerentur quinquaginta, erit eadem controuersia de pentecostes die, de quo tamē nulla fuit controuersia. Verum hac in re, suo quisque iudicio fruatur incolumi charitate.

Magnum & euidens.) μεγάλη καὶ ἐνεργής. id est, Magnum & efficax. Scribitur enim per ε, non per α. Interpres legisse uidetur, ἐναργής, per α. id que Græcis sonat Euidens, atque ita legit Ambrosius, secus Chrysostomus & Theophylactus.

Et aduersarij multi.) Consentiunt quidam Græci codices cum nostra uulgata æditione. Quanquam aptius alioqui uidebatur quod adducit Hieronymus in commentarijs quibus explicat Iohelem, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij multi, ut intelligas spem fructus esse uberem, sed non sine negocio, ob eos qui conarentur impedire.

De Apollo autem fratre.) Fratre, & Notum uobis facio, hæc uerba in Græcis codicibus non inuenio: Fratre, inuenio in quibusdam. Verum hæc eclipsis familiaris est epistolis, ut subaudiatur Respondeo, aut scito aut aliud huic simile: ueluti, De libris quos putabas perisse, sunt in tuto apud generum. Itaque ob simplicem lectorem, interpres adiecisse uidetur, Notum uobis facio. *Superest in nostris*

Et utique.) πάντως. more suo uertit Vtique pro Omnino.

Non fuit ei uoluntas.) οὐκ ἦν θέλημα. id est, Non erat uoluntas. Ei addidit interpres explicandi causa. Theophylactus ad dei uoluntatem refert, cui non fuerit ita uisum. Chrysostomus legit ut Theophylactus: de uoluntate dei dissimulat.

Quum ei uacuum fuerit.) ὅταν εὐκαιρήσῃ. id est, Quum erit oportunum. quanquam Vacat, idem efficit: & ita uertit in Actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud uacabant. ηὐκαίρουν. Hæc particula facit pro commento Theophylacti. Nam si uenturus erat, simul atque uacaret, non deerat ipsius uoluntas, sed deerat opportunitas.

Omnia enim uestra.) Enim, hoc loco prorsus ociosum est. Nec est usquam apud Græcos, sed πάντα ὑμῶν. nec additur Apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari, aut Constantiensi. Exponit enim quid dixerit Confortari. Superstitio reddit infirmos, charitas fortes. *Enim redundat*

Nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici.) Fortunatum & Achaicum hoc loco Græci codices non habent, sed tantum Stephanam, licet hi tres paulo post coniūgantur. In Constantiensi, Fortunatus addebatur, Achaicus nequaquā. Et hoc loco, domus, familiam significat, quam primitias Achaiæ uocat, quod prima susceperit Christum. Porrò quod οἴδατε, uertit Nostis, potest intelligi & Noueritis: ut iubeat agnosci benemeritos, maxime quia paulo post de ijsdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, huiusmodi. Ambrosius interpretatur Cognoscere, honorem habere, assentiente & Theophylacto. Ex hoc loco uidentur arripuisse occasionem, qui in epistola ad Romanos capite ultimo, pro primitiæ Asiæ, mutauerunt primitias Achaiæ. *Cognoscere pro Honorem habere*

Quod uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα. id est, Vestrum defectum. nempe quoniam pro omnibus uenerant ad Paulum. Ita quod deerat, id est, quod Paulus desiderabat in Corinthijs, nimirum præsentiam illorum, id isti suo aduentu supplerunt. Faber legit, ὅτι ὑστέρημά μου, id est, Quoniam defectum meum: uerum id ad sensum perparui refert. Et

paulo superius, ἐν παρουσίᾳ, uertere poterat, In aduentu. Ambrosius anceps hoc loco utrunque sensum attingit, ita edisserens: Quia praesentes sunt apud uos, & in illis magnum potestis habere profectum, siue quia mihi uenerunt pro uobis ministrare officiũ charitatis.

Ipsi suppleuerunt.) οὗτοι. id est, Hi. Interpres legisse uidetur αὐτοί.

Prisca.) Graece, Priscilla: quemadmodum & superius.

Cum domestica sua ecclesia.) Recte quidem uertit, sed non ad uerbum, ut Ambrosius, Cum ea quae in domo eorum est ecclesia, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. uerum hic malu issem Congregationem, quàm Ecclesiam, quum significet familiam Christianam.

Apud quos & hospitor.) Hoc non reperio additum in Graecis codicibus, quanquam ita legit Ambrosius.

Mea manu Pauli.) Mea, casus est ablatiui. Mea, nempe Pauli.

Anathema sit.) Hac uoce Paulus solet extremum exitium significare, quod Hebraei uocant חֵרֶם. Caeterum, Maran atha, Ambrosius putat uocem Syram esse, potius quàm Hebraicam, licet inter has linguas nõnulla fuerit affinitas: sonare autem apud illos, Dominus noster uenit. Quanquam inter Hebraica uocabula, quae nullo certo autore feruntur, reperio Maran atha, expositum, In aduentu domini nostri: ut cohaereat cum superiori, Sit anathema in aduentu domini nostri: ueluti referat finem Malachiae, Ne fortè ueniam & percutiam terram anathemate. Theophylactus ad Ambrosij sententiam interpretatur, Dominus uenit: uultq́; uideri ceu iusiurandum, quo confirmet dominum aduenturum. Eadem fermè diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, cuius super hac re uerba non grauabor adscribere: Maran atha, magis Syrum est quàm Hebraeum: tametsi ex confinio utrarunq; linguarum aliquid & Hebraeum sonat: & interpretatur מָרָן אָתָא Dominus noster uenit. ut sit sensus, Si quis non amat dominum Iesum, anathema sit: & illo completo deinceps inferatur, Dominus noster uenit. Quod superfluum sit odijs pertinacibus aduersus eum uelle contendere, quem uenisse iam constet. Hactenus Hieronymus. Nec his dissimilia scripsit Augustinus. Illud admonendum erat, in Dominus noster uenit: Venit, esse praeteriti temporis. est enim ἦλθε. id declarantibus Graecis interpretibus, si parum ex interpretatione Hieronymi liqueret. Rursus hic mihi monendus est lector: haec uerba quae modo retuli ex Hieronymo, Maran atha, magis Syrum est quàm Hebręum, tametsi ex confinio utrarunque linguarum aliquid & Hebraeum sonat, interpretatur Dominus noster uenit: habentur eadem in commentarijs Ambrosianis, & in his scholijs quae feruntur Hieronymi titulo.

Anathema maran atha

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM FINIS, PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD CORINTHIOS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

N uniuersa Achaia.) ἐν ὅλῃ. id est, In tota: nimirum reliqua, nam ipsa Corinthus est in Achaia, cuius & metropolis est.

A deo patre nostro & domino.) Leuiculum est quod admonet Laurẽtius de amphibologia, quasi legi possit, A deo patre nostro & domini Iesu Christi. Siquidẽ id Paulo est peculiare: patrem uocare deum, Christum dominũ. Admonuimus & aliàs sermonem Gręcis esse ancipitem: nam potest accipi ut gratia proficiscatur à patre & à filio, aut ut proficiscatur à patre, communi Christo & nobis. Cæterum quod Ambrosius tantum legit, A deo, nec addit, Patre & domino nostro Iesu Christo: id fortassis scribarum accidit uitio.

Benedictus deus & pater.) ὁ θεὸς καὶ πατὴρ. Vnicus apud Græcos articulus facit, ut Deus & Pater, ad eundem pertineat, quum apud Latinos posśint intelligi duo, Deus & pater. Idem fuisset apud Græcos, si dixisset, ὁ θεὸς καὶ ὁ πατὴρ. Expressius reddi poterat, Ille qui est deus & pater d. n. Ie. Chr.

Totius consolationis.) Magis hic quadrabat, Omnis consolationis. Atque ad eum modum refert Hieronymus in commentarijs Esaię. Quidam exponunt perfectam consolationem. Et in hac epistola lector si non pigebit conferre cõmentarios Ambrosij cum scholijs quæ ferũtur nomine Hieronymi, uidebis miram confusionem. Hoc studium non erat omnino damnandum, si quod factum est in Aurea catena, idem hic fuisset factum. Nunc mutilum habemus Ambrosium, imò confusum, nec hos habemus integros. *Totius consolationis, pro Omnis*

Sicut abundant passiones Christi.) περισσεύει. quod absolute dictũ accipi potest. Chrysostomus indicat & ad Christum posse referri, quasi plura pertulerint quàm Christus.

Per exhortationem.) διὰ τῆς παρακλήσεως. id est, Per consolationem. Est eadem uox quã modo Consolationem uerterat.

Qua exhortamur.) παρακαλούμεθα. id est, Consolamur. q̃ intempestiua copiæ affectatio. *Locus uarie lectus & explicatus*

Consolamur & ipsi.) Interpres legit, καὶ αὐτοί. id est, Et ipsi. quum apud Græcos non addatur coniunctio καὶ, nec mihi displicet addi: Sicut nos consolante deo fortes sumus in rebus asperis, ita conuenit nostra fortitudine uicissim confirmari animos aliorum uel exemplo uel exhortatione. Et Cõsolamur, hoc loco passiuum est: unde Ambrosius legit, Exhortationem consequimur. Quum sint autem duæ partes orationis, Siue, & Siue, quarum utraque respondet uni clausulæ, nempe huic, Et spes nostra firma est pro uobis: quæ apud nos adijcitur posteriori, Græcis in medio ponitur: à quibus tamen hic dissentimus. Cæterum miror quod sequutus exemplar Aquinas, ex duabus partibus tres facit, Siue tribulamur pro uestra exhortatione, siue consolamur pro uestra consolatione, siue exhortamur pro uestra exhortatione, sed reclamantibus Græcorum pariter ac Latinorum exemplaribus, etiam uetustis, nominatim Paulino & Donatianico: ad hęc utroq; Constãtiensi. Neq; uideo quis locus hic esse possit tertiæ parti, quum consolari & exhortari Græcis idem sit uerbum: & tamen ad eum modum ille interpretatur etiam, non solũ legit. Nam apud Ambrosium opinor eandem sententiam alijs uerbis repetitam, quum ita legit, Siue autem angustiam patimur, pro uestra exhortatione & salute: ac mox interiecto commẽtariolo, Siue autem pressuram patimur pro uestra exhortatione & salute, siue exhortationem consequimur pro uestra exhortatione quæ operatur, & cætera. Item in Theophylacto uerso, de suo addidit interpres, bis explicans Gręca: tametsi nec Chrysostomus diligenter enarrans hunc locum, nec Theophylactus attingat plures partes quàm duas: quanquam alioqui potest & hic accipi sensus, ut singulis particulis proxima respondeat: Siue tribulamur, id fit ad exhortandos uos & ad salutem uestram, ut nostro exemplo roboremini, si quid afflictionis inciderit: siue refocillamur consolatione, id fit ad consolationem uestri, ut eadem passi, spe- *Thomæ lectio excussa* *Theophylacti interpres addit de suo*

retis eadem. Atque ita particula quæ sequitur, Et spes nostra, peculiariter pertinebit ad partem posteriorem. Hoc adieci quod uideam Paulum & alias huiusmodi sermonis forma usum, uelut illic: Neque enim qui in manifesto Iudæus est, aut in carne circuncisio. Nã coniunctio δὲ, non patitur has particulas adhærere superioribus.

Pro uestra exhortatione.) Rursum est, παρακλήσεως. id est, Consolatione. quanquam & apud Ambrosium hæc uideo confundi, quasi nihil admodum intersit inter exhortationem & consolationem, quod quisquis consolatur, hortatur ut forti sis animo.

Quæ operatur tolerantiam.) τῆς ἐνεργούσης. siue, ut quidam habent, ἐνεργουμένης, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ. id est, Quæ operatur in tolerantia multa. Operatur autem est, agit, ac uim suam explicat & aperit. Etiamsi Chrysostomus legendum putat ἐνεργουμένης passiue, non ἐνεργούσης, ut locus sit gratiæ dei, cui precipua laus nostræ salutis debetur, & ἐνεργεῖται interpretatur δείκνυται, αὔξεται, ἐπιτείνεται. id est, Ostenditur, crescit & intenditur, fitque maior.

Earundem passionum.) τῶν αὐτῶν παθημάτων. id est, Eorundem malorum, siue dolorum, aut earundem afflictionũ. Et paulo post: κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων. id est, Participes estis malorum aut afflictionum: nam passio uox est dura Latinis auribus.

Sic eritis & consolationis.) Eritis, additum est. Videtur autem subaudiendum Estis, potius quàm Eritis: nam apud Græcos non additur. Sentit enim hic quoque utrunque esse commune, afflictionem malorum, & cõsolationem dei. Et in hãc sententiã interpretatur Theophylactus suo more sequutus Chrysostomum. Siquidem Ambrosius legit, Ita ut desperaremus nos etiam uiuere: & interpretatur afflictiones processisse usque ad mortem illatam.

Quæ facta est in Asia.) Græci addunt, Nobis. τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ. id est, Quæ contigit nobis in Asia.

Tæderet, pro desperaremus

Ita ut tæderet nos etiam uiuere.) ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. potest accipi, Vt desperaremus etiam de uita. Atque in hũc sensum accipit diuus Ambrosius, & huic consentiens Theophylactus: nec dissonat Chrysostomus.

Pericula, pro mortibus

Respõsum mortis.) ἀπόκριμα. uelut ipsis periculis nihil aliud denunciantibus q̃ mortẽ.

De tantis periculis.) ἐκ τηλικούτου θανάτου. id est, Tãta morte. Est enim τηλικοῦτος, quod quãtitatem significat, potius q̃ qualitatem. Ambrosius propius accedens ad Græcã ueritatem legit, De tantis mortibus. quemadmodum legit Chrysostomus, ostendens ὑπερβολικῶς ingentia discrimina, dictas esse mortes. Noster interpres sat habuit reddidisse sententiã: sentit enim mortes, afflictiones morti proximas. Si nihil licet mutare, cur hoc ausus est interpres?

Eripuit & eruet.) ἐῤῥύσατο καὶ ῥύεται. id est, Eripuit, & eripit. idem uerbum apud Græcos, nisi quod posterius est præsentis temporis. Alioqui si legamus hic Eruet, quî congruit quod mox sequitur, In quem speramus, quod & adhuc eripiet? In Ambrosio uerbũ presentis temporis quod est in medio non additur sed omissum est, ut arbitror scriptoris incuria.

In quem speramus.) εἰς ὃν ἠλπίκαμεν. id est, In quem sperauimus. tametsi in huiusmodi uerbis sæpius utuntur præterito pro presenti, ut δέδια, γέγονα. nam illud Sperauimus, sonat, quasi dicas, Spem fiximus.

Ex multarum personis facierum, locus obscure redditus

Vt ex multarum personis facierum.) Græce sic habet, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. id est. Vt ex multis personis, de dono in me collato, multis modis gratiæ agantur pro nobis. Pro ἐκ πολλῶν προσώπων, Ambrosius uertit, In multorum facie: ut intelligamus gratias publicitus agendas. nam πρόσωπον apud Græcos non solum personam, sed & aspectum ac faciem sonat. & sic διὰ πολλῶν erit Per multos: ut subaudias ἀνθρώπων. Potest & sic accipi, ἐκ πολλῶν προσώπων. id est, Multis modis. quandoquidem speciem rei, faciem uocamus. Nec satis queo diuinare quid noster legerit interpres quum eadem uox Græcis & faciem significet & personam: nisi fortasse quispiam Græce peritulus adiecit Facierum, uolens interpretari quid Græcis esset προσώπων. Nam uetustior codex Constantiensis habebat rasuram, prima scriptura fuisse uidetur, Ex multorum facie. Personis, adscriptum erat in spatio. Laurentius diuersam sententiam commentus est, uidelicet hanc, ut de gratia in me ex multis personis, siue respectu multorum collata, per multos gratiæ agantur propter uos. Neque mihi displicet hoc inuentum, nisi quod nõnihil reclamat articulus parum commode positus ad hanc sententiam. Commodius enim fuerat, ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα, Quod in

nobis

nobis est: siue, ut uertit Ambrosius, Donum in nos collatum. Et ὑπὲρ ἡμῶν, ut habet Theophylactus & Ambrosius, Pro nobis, primæ personæ. Quibusdam Græcis est, ὑπὲρ ὑμῶν, Pro uobis, atque ita legisse uidetur Valla. Vtrunque tolerabile: agantur gratiæ pro uobis, quorum precibus & quorum bono seruatus sum, & pro nobis qui sumus seruati. Chrysostomus dissentiens à Theophylacto legit, ἵνα ἐν πολλῷ προσώπῳ τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Quanquam & hic, ἐν πολλῷ προσώπῳ, accipi potest pro Multis modis. Nec absurdum si intelligamus, In magna hominum frequentia, siue multis testibus. Aut si hoc mauis referre ad frequentiam agentium gratias, διὰ πολλῶν referri poterit ad multiformes afflictiones unde liberatus fuerat. Cæterum εὐχαριστηθῇ passiue posuit, sicut & Latini dicunt Gratulari reditum incolumem, pro gratulari de reditu incolumi. Ambrosius circunloquutus est, In gratiarum actione celebretur. Interpres noster obscurius, Gratiæ eius donationis: pro eo quod erat, Pro ea donatione, siue dono, potius. Sunt qui stomachentur à me nonnunquam notari, ab hoc interprete præter causam affectari copiam. Sed obsecro te lector, quid hic usus habet uerbum mutatum? Salutem autem hic appellat incolumitatem, quod è tantis malis saluus ac uiuus emerserit.

Nam gloria nostra.) καύχησις, id est, Gloriatio: tametsi glorias pro gloriatione legimus, sed in malam partem: unde & gloriosi dicuntur iactabundi.

In simplicitate cordis.) Cordis abest in Græcis codicibus, nec additur apud Ambrosiū, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum Græcum, etiamsi de suo addidit interpres, nec additum erat in utroque Constantiensi.

Abundantius autem ad uos.) πρὸς ὑμᾶς, id est, Apud uos, siue Erga uos, secundæ personæ.

Legistis & cognouistis.) Vtrunque uerbum Græcis præsentis temporis est, ἀναγινώσκετε, ἐπιγινώσκετε. Atque ita legisse Ambrosium, uel ex ipsius enarratione licet colligere: Ea, inquit, se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Sed offensus lector quisquam eruditulus, quod prima specie sermo uideretur absurdus. Non alia scribimus uobis quàm quæ legitis, mutauit scripturam: quod nihil uideatur legi, nisi quod scriptum est. Atqui Paulus suo more expressit hāc sententiam. Non alia scribimus uobis, quàm ea quæ non solum legitis à nobis scripta, uerumetiam agnoscitis à nobis expressa re factisq;. Græci addunt coniunctionem, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε, Aut etiam agnoscitis: agnoscimus enim quæ uidimus. Sed suspicor articulum ἃ mutatum in ἢ. Codex Donatianicus habebat, Et cognoscitis, in altero certe uerbo seruans integritatem ueteris scripturæ. *Legitis cognoscitis*

In die domini nostri Iesu Christi.) Græcus habet, In die domini Iesu, ἐν ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ, nec addit Christi. Porrò diem suo more uocat iudicium. Quamuis uulgi iudicio, nō est mihi causa gloriandi de uobis, aut uobis de me, tamen apud Christum est quod gloriemur utrique de alteris. *Dies, pro Iudicio*

Vt secundam gratiam.) δευτέραν χάριν, quod uerti poterat, Iteratum beneficium, siue geminum beneficium, nempe prius per epistolam, postea per præsentiam ipsius. Græcanica scholia & Chrysostomus admonent χάριν positum pro χαράν, id est, Gratiam, pro gaudio. Nam apud Latinos quoq; gratiam habere dicuntur quæ delectant.

Quum autem hoc uoluissem.) βουλευόμενος, id est, Quum hoc deliberarem, siue statuerem. Idem uerbum mox sequitur, ἃ βουλεύομαι, quod interpres uertit, Quæ cogito: adeo sibi permittit interpres mutare quocunque modo quod libuerit. Ambrosius legit, Cogitans. Theophylactus interpres satis indicat de consilio siue decreto sentiendum esse. Similiter Chrysostomus, quanquam in prioribus legit ἐβουλόμην. Ad sententiam refert minimum. Nec est hoc loco Autem, sed οὖν, id est Igitur: & Ergo, legit Ambrosius, etiamsi mihi non displicet δὲ, quod sit aduersatiua. Videtur enim diluere quod illi tacite forent obiecturi, si statueras uenire, cur mutasti consilium? *Interpres dormitans*

Leuitate usus sum.) ἐλαφρίᾳ, à ceruo dicta uox, ob celeritatem mutandi consilij. Et hic leuitate sum usus, Græce dixit magis quàm Latine, pro eo quod est leuiter, siue inconstanter me gessi. *ἐλαφρία*

Secundum carnem cogito?) Hic subaudienda est responsio, Non cogito, siue nequaquam

quaquam: ut apte cohæreat quod sequitur, Vt sit apud me, & cætera. Atq; hic sensus magis congruit, si legamus ut legunt Latini, Vt sit apud me, est & non. Nam prouinus diuersa lectio diuersum reddit sensum. Quanquam ut constet lectio, tamen sermo nonnihil habet obscuritatis. Nam prima fronte offert sese hic sensus, Nec incōstans sum, nec dolosus sum hominum more, qui uel mutant propositum, uel dolo pollicentur, quod non est animus præstare. Nunc ex interpretatione Chrysostomi uidetur aliud sentire Paulus: nimirum hoc, Quod distuli promissum reditum non est mutatæ sententiæ: uolebam enim tum, & adhuc uolo: sed quod in animo uoluo, non sic uoluo iuxta carnem, hoc est, iuxta uoluntatem hominū, qui in rebus gerendis animo suo obsequuntur, ut sit apud me Est, est, & non nō: hoc est, ut quicquid uelim, faciam, & quicquid nolim, uitem. Imò subditus sum spiritui dei, per quem aliquando uetor facere quod uolo, & iubeor facere quod nolebam. Per hūc igitur stetit quo minus uenerim. Apud illum enim est, Næ, næ, & οὒ, οὔ. & hinc est quod non præstiti quæ promisi: sed tamen quāquam in hac parte frustratus est uos sermo meus, tamen in prędicatione euangelij uos non fefelli, sed auxiliante deo, firmum est & indubitatum quicquid docui.

Locus obscurus Vt sit apud me, est.) Hic locus apud nos confusus, apud Græcos sic habet, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναί, ναί, καὶ τὸ οὔ, οὔ. id est, Vt sit apud nos, quod est etiam, etiam: & quod non non. Certe Ambrosius legit, Est, est, nō, non. Et exemplar Paulinum uetustissimum manifesta rasuræ uestigia præ se ferebat. Porrò illud Etiam, apud Græcos uox est affirmātis, ναί, & οὔ negantis, Ergo qui non faciunt quod negant se facturos, ijs non est non, & qui faciunt quod affirmant se facturos, ijs etiam est etiam. Cæterum quod Laurentius non uult In illo & in ipso, referri ad Christum, non uideo quid hominem mouerit. Nam uehementer ridiculum est, quod Valla uult in ipso subaudiri Etiam, nō Christum: imò Paulus felicem exitum promissorum deo fert acceptum, & Christo per quem hoc sit impetratum, ne uideretur suis uiribus arrogare quicquam: id quod testatur & huius sermonis clausula, Deo ad gloriam, per nos, Deus autor est, Christus impetrator, nos duntaxat horum ministri. Dilucidius autem ac Latinius erat penes me quàm apud me παρ' ἐμοί. hoc est, in potestate mea. Non, inquit, hoc cogito secundum carnem: hoc est, non mihi uindico, ut penes me sit præstare quod uolo. Agnoscit autem Paulus aliquo modo culpam non præstitæ fidei, sed in humano promisso, modo constet fides ipsius in prædicatione euangelij.

πιστὸς qui seruat promissa Fidelis autem deus.) Recte usus est Fidelis, pro Fido: quum aliàs usurpemus hoc nominis pro fidenti. Ne uideretur enim hoc arrogare sibi quod dixit, adiecit, Fidelis autem deus, quo autore & adiutore præsto quod præsto. Potest & ita distingui hic sermo: Aut enim quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me, quod est etiam, etiam, & quod est non, non: ut hæc sit interrogatio. Deinde quasi responderit, nequaquam hęc secundum carnalem affectū loquor, ut mihi arrogem si quid præstiti, subijcit. Imò deus fidelis, qui per me præstat quicquid uoluit. Et ad hūc modum distinguit Ambrosius. Atq; ita δὲ coniunctio aduersatiua uim habet corrigendi, cuius uice poni poterat, Quin potius, aut imò.

δὲ corrigit

Qui fuit ναί, καὶ οὔ, apud uos.) ὁ πρὸς ὑμᾶς. id est, Quem dixi uobis. Sentit enim ni fallor, de ijs quæ promisit epistola priore.

Non fuit in illo est.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, id est, Non fuit etiam & non. Porrò hæc uerba, Sed est in illo, in Græcis codicibus non leguntur hoc loco, licet mox in proximo sermone adijciantur, suffragāte uetustissimo exemplari Paulino, in quo scriptum uisitur, Fidelis autem deus, quia sermo noster qui fuit ad uos, non est in illo est & non: dei enim filius, & cæt.

Per me & Syluanum.) Hieronymus admonet, Sylam esse legendum, non Syluanum, cuius crebra mentio fit in Actis apostolorum: sed reclamant quæ uiderim Græcorum exemplaria.

Est & non pro instabilis & uanus Non fuit in illo.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. id est: Non fuit etiā & non. sed etiam in ipso fuit. Quum dicit, Est, est, & non, non: sentit agendi quod uelis libertatem. Quum dicit, Est, & non: significat lubricam fidem, hoc est falsitatem. Quum dicit Non, significat frustratam spem ac uanam pollicitationem. Quum dicit Etiam, siue est, significat inuiolabilem ueritatem, Quod autem addit, In illo: In, præpositio posita est loco Per. Per illum: ne quid arrogaret sibi.

Quotquot

Quotquot enim.) ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι θεοῦ ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν. id est, Quotquot enim promissiones dei in ipso, siue per ipsum etiã, & in ipso amen. Nam apud Hebræos, amen confirmantis est, ut apud Grecos ναί.

Ideo per ipsum.) Ideo, abijciendum. ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν. id est, Et in eodem amen deo. Et rursum, hic Amen habet suum articulum τὸ, sicut ναί & οὐ superius: ut intelligas certitudinem quam significare uoluit per Amen. Et in illo, Amẽ deo, significat omnia certa et rata quæ deus pollicitus est. Interpres ἐν αὐτῷ uertit per ipsum, quod mirum est eum in cęteris non item uoluisse facere. *Articulus pro ly*

Et qui signauit nos.) καὶ σφραγισάμενος. quo uerbo significare solet rei certitudinẽ, uelut quũ obsignamus instrumentum aut uas: atque id mox explicat, indicans datam arram quo certius esset promissum. Hoc admonendum ratus sum, quod uideam recentiores interpretes hic multa philosophari de gratia cooperante, quæ ad rẽ non admodũ pertinent. *Signare, confirmare fidem* *Gratia cooperans*

Pignus spiritus.) τὸν ἀῤῥαβῶνα. id est, Arrabonem siue arram quę fidem faciat totius promissi præstandi.

Non ueni ultra Corinthum.) Magis quadrabat Nondum, quàm Vltra: est enim οὐκ ἔτι ἦλθον. id est, Non adhuc. Sentit enim se distulisse reditum, nisi mauis ἔτι pro denuo accipere. Cęterum Ambrosius de dilato reditu interpretatur, atque item Chrysostomus & Theophylactus. *Non ultra pro Nondum*

Dominamur fidei uestræ.) Vide, num hic sensus accipi possit, Dominamur uobis propter fidem, uel fidei gratia, ut more Græcorum subaudias, ἕνεκα. Græca sic habent: οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως. Atque ut ita sentiam, facit articulus post ὑμῶν positus, alioqui magis conueniebat, τῆς ὑμῶν πίστεως. Licet Chrysostomus nihil offendatur articulo. Hęc autem dicit, quod ante dixerat parcens, uelut alioqui sęuiturus. Non est autem dominium, nisi quum peccatum est alicubi, sed in fide nondũ peccarant, qua firmi stabãt: libidine, contentione, dissidijsq; peccarant. Id igitur uerbi mitigat hac ratione. In hanc sententiam Chrysostomus. Theophylactus in cæteris mecum faciens, de transposito articulo, nullum mouet scrupulum, quanquam & alter sensus probe habet: Fides libera est, dominium necessitatis est, ut interpretatur Ambrosius. Hæc animaduertenda nobis, qui fidei ac religionis titulo ad tyrannidem abutimur. Nec alio fortassis studio quidam cupimus orbem redigi ad professionem Christi, quàm ut ipsi latius regnemus. *Dominamur fidei* *Qui subigũt Turcas, ne spectent dominium aut prædam*

Fide statis.) ἑστήκαμεν. id est, Stamus, siue constituimus. Tametsi uariant hic Græca exemplaria. Et magis quadrat Statis, ne uideantur usquequaque obiurgandi. Ita que legit Chrysostomus.

EX CAPITE SECVNDO.

NIsi qui contristatur ex me.) ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. Contristari, suo more ponit pro dolore affici, quum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autem hoc ipsum sibi uoluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentum sit animi resipiscentis: ita uicissim gaudium è dolore nascitur.

Tristitiam super tristitiam.) Super tristitiam, superest, μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω. Verum id aliunde huc translatum est, uidelicet ex epistolæ ad Philippenses, capite secundo. Certe Apud Ambrosium non additur, & congruit cum huius lectione ipsius interpretatio. Consentit cum Ambrosio & Theophylactus, licet interpres in contextu addiderit de suo, uulgatam sequutus æditionem. Quidam indicat in uno quodam codice deprehendi scripturam Græcam, cum nostra translatione congruentem, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ. Hunc ait è Rhodo missum R. P. Francisco Ciuerio, cardinali quondam Toletano, cuius equidem uiri memoriæ, cum primis faueo, quod ipse fauerit pietati bonisq; studijs omnibus. Sed quũ Ambrosius nobiscum faciat, quum tot exemplaria suffragentur huic lectioni quam indicamus, fieri potuit, ut Rhodiẽsis ille liber fuerit deprauatus, præsertim quum causam indicauerimus deprauandi, fieri potuit ut ad Latinorum codices fuerit emendatus, præsertim quum sit Rhodiensis. Nam id fuisse factum constat in nõnullis, ut post concordiam initam cũ ecclesia Romana, hac quoq; in parte concordarent. Porrò codices eius generis nihil aliud sunt, quàm amussis alba in albo lapide. Neq; enim uelim corrigere nostram translationem ex fide codicis, qui per omnia congrueret cum nostris. *Additum apud nos* *Græci codices quidam ad Latinos emendati*

Nec

Nec tamen res est ulla digna contentione, sensus est pius ac sanus.

Angustia cordis.) συνοχῆς, Coarctatione, siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in uitium sonat.

Vt sciatis quam charitatem.) Græce est, Vt charitatem sciatis quam habeo abundantius in uobis: ut legit & Ambrosius. Et, In uos, rectius est quàm In uobis, est enim εἰς ὑμᾶς, siue Erga uos.

Si quis autem contristauit me.) Me, non est apud Græcos, nec apud Chrysostomum aut Theophylactum, εἰ δέ τις λελύπηκεν. id est Si quis dolore affecit: ut subaudias id quod commodum fuerit, aliquem aut uos, aut me. Diuus item Ambrosius non addit pronomen, uerum iuxta Græcos legit, Si quis autem contristauit, non me contristauit. Grauat enim peccantē, qui contristauerit omnes, neq; Paulum tãtum, uerum omnes bonos apud Corinthum. Nam quod post ait, Non me contristauit: perinde ualet ac si dicat: Non me proprie ac solum contristauit, uerum ex parte duntaxat, ut cui dolor hic sit cum omnibus uobis communis. Chrysostomus, si modo non fallit titulus, uidetur aliter distinguere, ut πάντας referatur non ad uerbum Grauem, sed ad superius contristauit: Non me contristauit, sed ex parte (ne grauem) omnes. Durum enim erat dicere, Non solum me cõtristauit, sed uos omnes mecum, ideo subleuat eum qui peccauerat, addens Ex parte, uelut mitigans quod dicit, Ex parte: hoc est aliquo modo. Theophylactus apertius sic interpretatur, ἀπὸ μέρους, ὀλίγον τι. id est, Paululum quiddam: quanquam hunc Theophylacti locum interpres non intellexit. Nec tamen absurdum est quod interpretatur Ambrosius: diuersum sensum sequutus. Denique non est simpliciter Onerem, sed ἐπιβαρῶ, aggrauem; hoc est, addam onus grauato.

Obiurgatio hæc quæ fit.) ἐπιτιμία. quam uertere solet increpationem. Et, Quæ fit à pluribus: ἡ ὑπὸ πλειόνων. uerti poterat, Quæ facta est à pluribus.

Ita ut è contrario magis donetis.) ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι καὶ παρακαλέσαι, Adeo ut è diuerso potius condonare & consolari debeatis. Videtur enim in his orationibus subesse synechdoche, aut si mauis, eclipsis, ut subaudiatur δεῖ, aut aliud simile.

Synecdoche

κυρία, concio

Vt confirmetis in illum.) κυρῶσαι. Quod propemodum ualet, ac si dicas, Facite ut pondus & autoritatem habeat charitas erga illum. Loquitur enim uelut ad iudices & concionem, quorum suffragijs uelit absolui eum, qui traditus fuerat satanæ. Nam κυρία concionem significat, in qua creantur magistratus, quæ Latini uocant comitia & diem alicuius rei causa præstitutum, & ius aliquod agendi. Quin & κύριον Græci dicunt scriptum authenticum, autoribus Hesychio & Suida. Mihi uidetur & ea sententia quæ uicisset in suffragijs, dicta fuisse κυρία, unde prouerbium, αὕτη κυρία. κῦρος item significat efficacem probationem seu pondus & autoritatem sententiæ, quæ κύρωσις dicitur. Aristoteles libro rhetoricorum primo, pacta priora uocat ἄκυρα, posteriora κύρια, quod prius pactum posteriore reddatur irritum & inefficax: unde ductum κυρόω, ueluti suffragijs comprobo, & ratum facio. Quidam hic deprauate legunt In illo, pro In illum.

Proprietas Hebraismi

Quod donaui.) καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι. id est, Etenim ego si quid donaui, cui donaui: siue, Si cuius rei gratiam feci. Nam donare, uocat condonare culpã. Deinde Cui donaui, subaudiendum est denuo uerbum Donaui: ut ter repetatur Donaui: alioqui erit imperfectus sermo. Nam et ego si quid condonaui, cui condonaui, propter uos condonaui. Subindicat hoc Chrysostomus de suo supplens ἐποίησα, id est, feci. Animaduertendum autem quàm paucos Paulus tradiderit satanæ, & quãto affectu hunc suis commendet, quũ nos ob treis drachmas effulminemus passim. Nec tamen hunc tradidit satanæ priuata sua autoritate, sed publico omnium iudicio, qui apud nos rectà in ignem conijceretur. Et in ipsa cõdemnatione miscet indicium charitatis, in interitum carnis, ut sp. &c. Tanta est eius in malos clementia, qui ipse nullis peccatis erat obnoxius, nos nobis tam male cõscij, quàm non Christiane sæuimus in alios delinquentes.

Lenitas Pauli

In persona.) ἐν προσώπῳ. quod est uel in persona, uel in facie, siue conspectu. Nam Græce uox ambigua est, & scholia uarie exponunt. Chrysostomus interpretatur, ἢ κατὰ θεόν, ἢ εἰς δόξαν τοῦ χριστοῦ, ἢ ὡς τοῦ χριστοῦ καὶ τοῦτο κελεύοντος. id est, Vel secundum deum, uel in gloriam Christi, aut uelut & hoc iubente Christo. Theophylactus, In persona Christi,

id eſt, in conſpectu dei, ac uelut illo hoc iubente, & uelut illius uicem gerens, καὶ ὡς ἀντιπρόσωπος ὢν ἐκείνου. Quanquam interpres Theophylacti, tantum hic uertit, Hoc eſt, haud ſecus ac ſi Chriſtus ipſi donaſſet. Id quo caſu, quo ue ſtudio factum ſit, neſcio. Ambroſius interpretatur, In perſona Chriſti, pro uice Chriſti.

Vt nō circumueniamur à ſatana.) ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. id eſt, Ne occupemur & uſurpemur, uelut ab iniuſto poſſeſſore ſatana. Ambroſius legit, Vt non poſſideamur: & propius expreſſit uocem Græcam. Nam πλεονεκτεῖν, eſt occupare quod tuum non eſt, ut faciunt auidi, & alienorum uſurpatores. Græce uocis emphaſim diligenter exponit Chryſoſtomus & Theophylactus.

Non habeo requiem ſpiritui meo.) Nimium bona fide reddidit datiuum Græcum, qui uertendus erat, in auferendi caſum. Siquidem illi inſtrumentum & modum actionis, dandi caſu efferunt, nos auferendi. Ambroſius propius accedit ad Græca: legit enim, Non habui requiem in ſpiritu meo, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου. hoc eſt, Non conquieui animo. Hic eſt ille Titus quem Paulus à nonnullis ideo putatur deſideraſſe, quod is eſſet eius linguæ peritior. Horum de numero eſt Theophylactus. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæſtione undecima, non ueritus eſt ſcribere Paulum, quum haberet ſcientiam ſcripturarum, uarijsq; linguis loqueretur, non potuiſſe tamen diuinorum ſenſuum maieſtatem, digno Græci ſermonis explicare eloquio, & ob id huius interpretem fuiſſe Titum, quemadmodum Petri interpres fuit Marcus. Meminit & Thomas huius interpretationis, ſed reijcit, ne ſpoliaret apoſtolos dono linguarum. At uel hinc colligitur illum adiutum fuiſſe commentarijs è Græco uerſis, quum nihil huiuſmodi attingat Ambroſius.

Modus & instrumentum Græcis datiuo exprimitur

Thomas Græcis commentarijs adiutus

Sed ualefaciens.) ἀποταξάμενος. id eſt, Dimiſsis fratribus, aut renunciato uale. Ambroſius legit, ſed uale illis dixi, & profectus ſum, & cætera.

Deo autem gratias.) Gratia eſt Græce χάρις. Atque ita, ni fallor, uertit interpres.

Qui ſemper triumphat nos.) τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Diuus Hieronymus ad Hedibiam quæſtione undecima, exponit, Triumphat nos, id eſt, de nobis, uel triumphum ſuum agit per nos. Ambroſius item, Triumphat nos, facit nos uictores, uincēte perfidiam fide. Latinis triumphari dicuntur, qui uicti ducuntur in triumpho. Sic miles quoq; qui nauauit bonam operam in bello, ducitur in triumpho honoris cauſa, ut particeps ſit ſuo duci. In Chriſto, poteſt accipi Per Chriſtum, ſiue in Chriſto, in quo noſtra eſt gloria. Subnotauit hoc Theophylactus.

Bonus odor ſumus deo.) εὐωδία. id eſt, Fragrantia, ſiue beneolentia: ut ad uerbum efferam: nam Græcis dictio eſt compoſita. Et deum rurſum appellat patrem, ſuo more. Quoties enim abſolute hoc utitur uerbo, ferè deum patrem intelligit, præſertim ſi iungatur filij mentio.

Alijs quidem.) Elegantius uertiſſet, His & illis.

Tam idoneus.) Tam, Græcis non legitur, nec apud Ambroſium, nec apud Auguſtinum, qui citat hūc locum, ediſſerens Pſalmum ſeptimum, legitq;, Et ad hæc quis idoneus? Itidem adducit Origenes homilia in Geneſim decimatertia. Fortaſſis interpres de ſuo addiderat, Quis nam. Id uerſum eſt in Quis tam. Subauditur autem reſponſio Perpauci, aut ſimile quippiam. Intelligit enim rem eſſe uehementer arduam, & quę non queat à quibuſuis præſtari, niſi mauis per hyperbatum referre ad id quod aliquanto poſt ſequitur, Ad hæc quis idoneus? Et poſtea quàm dilata reſponſione, auxit facti magnitudinē, deinde reſpondeat, Fiduciam autem talem habemus, & cætera.

Tam ſupereſt

Ordo

Sicut plurimi.) ὡς οἱ λοιποί. id eſt, Sicut cæteri. Alij habent, ὡς οἱ πολλοί. id eſt, Sicut multi, aut plerique.

Adulterantes.) καπηλεύοντες, id eſt, Cauponantes. Hieronymus ad Hedibiam quæſtione undecima, uertit, Venundantes & uenditantes. Eſt enim καπηλεύειν, ad quæſtum abuti re quapiam, quod Petrus accōmodauit ad ipſos etiam homines, Cauponantes uos. Quo quidem uerbo uſus eſt Ennius in Officijs Ciceronis, Non cauponantes bellum, ſed belligerantes. Interpres Adulterantes, uertit pro Corrumpentes: idq; ſequutus eſt Ambroſius, nec inerudite. Siquidem ueteres quicquid eſſet inſyncerum, ac dolo fraudeq; uitia

Cauponar
Adulterare

tum, id κάπηλον appellabant, uelut Aeschilus, citāte, quisquis is fuit, etymologiarum Grȩcanicarum coaceruatore, κάπηλα προφέρων τεχνήματα. id est, Cauponias proferens artes. propterea quod hoc hominum genus plerunq; insyncerum est, utpote quæstu metiens omnia. Græca uox proprie quadrat in eos qui uenditant esculenta aut poculenta: quorū præcipuum est studium, uitiata pro syncerís uendere.

Sed ex synceritate.) ἀλλ' ὡς, Sed tanquam ex synceritate, sed tanquam ex deo: additis, aduerbijs. Et tamen nisi subaudias aliquid, erit imperfectus sermo: Non adulterantes, sed uelut ex synceritate prædicantes.

EX CAPITE TERTIO.

INcipimus iterum nosmetipsos commendare.) συνιστάνειν. quod non simpliciter sonat laudare, id quod uulgus existimat, sed insinuare in alterius beneuolentiam.

Ad uos aut ex uobis.) Græci repetunt commendatitijs, licet reclamantibus exemplaribus Latinis quæ uiderim omnibus, nec temere tamen. Commendatitijs ad uos, hoc est, quæ ab alijs profectæ commendent nos uobis, aut à uobis profectæ commendent nos alijs. Nam ad eundem modum & legit & interpretatur Theophylactus.

Epistola nostra.) Suam uocat, non quam scripserit, sed qua commendetur. Studium curandæ salutis illorum, argumentum erat & epistolæ uice. Nostris autem dixit, uel modestiæ causa, pro Meis, uel quod pari studio essent & alij quidam Pauli collegæ.

Adnominatio Quæ scitur & legitur.) Interpres non reddidit uenustatem Græcanici schematis, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη, id est, Que intelligitur & legitur.

Manifestati quoniam epistola estis.) φανερούμενοι. Verbum est medium, unde commode uerti poterat, Dum manifestatis uos esse epistolam, & cætera. Aut, dum manifestamini quod estis epistola, & cætera.

Et scripta non atramento.) Græcis non additur Et: nec apud Ambrosium. Nec est, Scripta, sed Inscripta. ἐγγεγραμμένη.

σάρκινον In tabulis cordis carnalibus.) σαρκίναις. id est, Carneis, ut materiam intelligas, non qua-
σαρκικόν litatem, quam notant quum dicunt σαρκικός. Nam quod alibi Carnalibus legimus, σαρκικόν est Græce. καρδίαις habent quidam codices, hoc est, cordibus: sed mendose, opinor. Qui sic legunt, uolebant esse appositionem, In tabulis carneis: quibus? nimirum ipsis cordibus.

Sed sufficientia nostra.) ἡ ἱκανότης, Idoneitas: ut ita loquar.

Qui & idoneos nos fecit ministros. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους. id est, Qui idoneos nos fecit, ut essemus ministri noui testamenti: quasi dicas, Idoneauit. Est autem uerbum ab eo nomine, quod mox uertit, Sufficientes & sufficientia.

Litera, pro Non litera sed spiritu.) Græcis genitiuus est, Literæ sed spiritus: ut referas ad ministros,
Literæ & intelligas Nouum testamentum, spiritum, Vetus, literam. At apostoli delecti sunt ut spiritum administrarent, non ceremonias legis tantum ac præcepta legis, quas suo more literam uocat. Per Mosen enim non dabatur spiritus quemadmodum per apostolos. Ex Ambrosiana interpretatione non potest certum deprehēdi quid legerit, & ad sensum haud magni sanè refert. Nam quod offendit Vallam, ita uitari poterat: Qui fecit ut essemus idonei noui testamenti ministri, quod spirituale est, non literale sicut uetus: ut literæ & spiritus referatur ad testamentum, aut ministros noui testamenti, hoc est, non literæ sed spiritus. Ac ne quis existimet nos rem adferre nouam, uterque codex Constantiensis consentiebat cum Græcis, nec locus ullam habebat rasuram. Neque secus citat Augustinus libro de Spiritu & litera, capite centesimo septuagesimonono: quanquam eiusdem operis capite decimoquarto, scriba locum deprauarat, qui quum uideret scripturam sibi constare, non ausus est omnia corrumpere.

Hugo Carrensis Literis deformata.) Quidam Deformata, interpretatur Turpiter formata. Id quo magis credamus, Carrensis adijcit, Sicut mulier dicitur deformis. O columē Theologiæ, quasi uero sola mulier dicatur deformis. Deinde post aliquod id genus nugas, addit aliud commentum, si cui hoc parum probatur: Deformata: id est, ualde bene formata, quasi uero hoc

agat

agat Paulus, ut intelligant eam legem ualde bene formatam, quam præ euangelio contemni uult. Verum quorsum attinet hæc insectari? quum in summa totum hoc sit impudentissimum, Nouum testamentum Græce scriptum ab apostolis, interpretari uelle, si Græce prorsus nescias. Paulus scripsit, ἐντετυπωμένη, id est, Informata, ut ad uerbum reddam, hoc est, insculpta. Quanquam eleganter interpres dixit Deformata, pro Formata. Nec enim hic auget De, non magis quàm in Deambulare, ac deosculari. Et Quintilianus, Marmora prima deformata manu. Ambrosius formata legit, non deformata.

Damnationis in gloria est.) In, superest. δόξα, id est, Gloria. Atque ita legit Ambrosius. Gloriam, more Hebræorum dixit, pro gloriosam. quanquam hoc non admodum uariat sensum. Variantque Græcorum codices. Et mox, Per gloriam est, ἐν δόξῃ, dixit pro In gloria. In, superest

Nam nec glorificatum est quod claruit.) καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον. id est, Etenim ne glorificatum quidem est, quod glorificatum est: id est, quod tum glorificabatur accedente gloria euangelij perdidit gloriam. Et ideo addidit, In hac parte: id est, in comparatione. Sic exponunt Græca scholia.

Multa fiducia.) πολλῇ παῤῥησίᾳ. quæ uox apud Græcos significat loquendi libertatem, quum palàm quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Mosen refert, qui palàm et aperte non est ausus loqui, sed uelata facie. Et χρώμεθα utimur, idem potest esse utamur. Atque ita sanè legit Ambrosius, ut sit adhortantis ad libertatem mere Christianam.

In faciem.) εἰς τὸ τέλος. id est, In finem. Id quod haud dubie librariorum accidit errore. Certe Ambrosius legit, Vsque ad finem eius quod euacuatur, & ad eum modum interpretatur. Volebat Mosi faciem esse obtectam, nec aspici, donec id quod erat abolendum, coruscante euangelio euanesceret, et sic licebat intueri faciē Mosi. Et τέλος legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Non poterat crassus populus perspicere quod lex illa finem esset habitura. Porrò ut hic sermo sit absolutus, subaudiendum est aliquid, Et non facimus sicut Moses qui ponebat, & cætera. Et tamen in nonnullis Græcorum codicibus comperimus scriptum, εἰς τὸ πρόσωπον, quemadmodum nos legimus. Sed hos suspicor ad Latinorum lectionem fuisse correctos. Quod hic uertit, Intenderent, Græce est ἀτενίσαι, id est, defigere oculos, & immotis oculis intueri. quemadmodum solent amantes, & qui attente audiunt loquentem. Aspicere poterant, sed fixis oculis, & diu inhærentibus non poterant. Vnde re cognita, Moses quoties loqueretur populo, faciem uelo obtexit. Varia lectio

In finem, uidelicet ne illic conquiescerent. Et quod euacuatur, sonat quasi dicas, Eius qui euacuatur uel aboletur, ut referas ad Mosen moriturum. Moses mortalis erat, Christus immortalis. Mosi lex ad tempus erat instituta, Christi lex finem nescit. Aut absolute in finem, eius rei quæ euacuatur. Et euacuatur hic est, καταργούμενον id est, Quod aboletur & irritum redditur. Id annotauit & Theophylactus. Tametsi lex non aboletur proprie, sed figuræ cedunt ueritati.

Obtusi sunt.) ἐπωρώθη. id est. Excæcati sunt. Et cogitationes, potius quàm sensus, νοήματα, quod paulo ante uertit Cogitationes. Quum autem conuersus fuerit, ἡνίκα δὲ ἂν ἐπιστρέψῃ opinor subaudiendum Israel pro Israelita. Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite quarto, legit, Quum autem transieris: ut ἐπιστρέψῃ sit à uerbo medio, & secunda persona, pro quauis persona: nisi forte malumus uitio librarij, Transieris, scriptum pro Transierit. Quanquam & aliàs totidem uerbis adducit hūc locum, uelut eiusdem libri capite trigesimonono. Obtusi, pro Excæcati

Manet non reuelatum.) Maluissem, Nec tollitur: quo sensus sit apertior.

Quum autem conuersi fuerint ad dominum.) Quum Græce sit ἐπιστρέψῃ, si placet uerbum medium, erit Conuersus fueris, secūda persona: quemadmodum subinde locum hunc adducit Augustinus, nominatim in libris quos scripsit aduersus Faustum, Quum transieris ad dominum, auferetur uelamen. Sin uerbum actiuum, erit Conuersus fuerit, tertia persona: ut subaudias, Israel. Atque ita legit diuus Ambrosius, Quum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen. Vsus est eodem uerbo capite quod proxime sequitur. Neque quicquam tamen officit sententiæ, quod noster interpres mutauit nume-

rum. Neq; enim refert utrum dicas, Equa gestat fœtum decem mensibus, an equæ gestant decem mensibus. Origenes hũc adducens locum in Exodum homilia duodecima, legit Vbi conuersus quis fuerit, auferetur uelamen. Rursus in Leuiticum homilia secunda.

Dominus autem spiritus est.) Non simpliciter ait dominum esse spiritum, et corpus esse negat, sed addidit articulum τὸ πνεῦμα, hoc est, ille spiritus, nempe legis, quasi Moses fuerit caro, utpote mortalis & imbecillis & crassus, iuxta typum quem gerit, Christus spiritus, ut efficax & immortalis.

Speculantes, à speculo, non à specula

Speculantes.) κατοπτριζόμενοι. id est, Speculantes. hoc loco à speculo ductum est, non à specula: ut intelligas dei gloriam à purgatis animis ceu speculo excipi, ac reddi. Ad hunc enim sensum exponunt Græca scholia, ut κατοπτριζόμενοι sit, ueluti speculo exprimentes ac referentes. Græcæ uocis emphasim annotauit & Augustinus libro de Trinitate decimo quinto, capite octauo. Et quod additur, In eandem imaginem: præpositio Græcis abest, τὴν αὐτὴν εἰκόνα. id est, iuxta eandem imaginem: ut subaudias κατὰ. Ac paulo post:

A claritate in claritatem.) A gloria in gloriam. ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. sic enim aliquoties uertit hanc uocem. Verum hæc uarietas interpretandi, nonnunquam ansam errandi Latinis expositoribus præbet, dum aliud quiddam à Paulo dici putant, claritatem & gloriam, quũ apud illum eadem sit uox.

Triplex lectio

A domini spiritu.) Trifariam hic locus accipi potest apud Græcos, A domini spiritu, siue à domino spiritus, siue à domino spiritu, ut accipiamus ipsum dominum esse spiritum. Cæterum media lectio mihi magis probatur, ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Primam sequutus uidetur Theophylactus, atque item Ambrosius. Vltimam sequitur commentarius in hanc epistolã Chrysostomi titulo, torquẽs in Arianos. Itẽ diuus Basilius in opere de Spiritu sancto ad Amphilochium capite uigesimo primo. Mirum quid sequutus Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo secũdo, capite uigesimonono, legit, Tanquam ad domini spiritũ, si modo scriptura mendo uacat. Cæterum ὡς hic non sonat similitudinem sed congruentiam, Tanquam à spiritu domini: ut intelligas eximiam dignamq; quam conferat domini spiritus. Similis locus est apud Ioãnem, Quasi unigeniti à patre.

EX CAPITE QVARTO.

Iuxta quod misericordiam consequuti sumus.) καθὼς ἠλεήθημεν, Ambrosius uertit, Prout misericordiam consequuti sumus. Interpres pro καθὼς legisse uidetur καθ' ὅ. Cæterum, Misericordiam consequuti sumus, suo more modestiæ causa dixit, pro eo quod est, Delecti sumus ad officiũ apostolicum.

Non deficiemus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. id est, Non deficimus, siue segnescimus aut degeneramus. Nam Grecis κακὸς aliquando inertem significat ac instrennuum, ut et alias indicatum est. Ambrosius legit, Non deficiamus & renunciemus: ut utrunque sit hortantis, quasi legerit, μὴ ἐκκακῶμεν & ἀπειπῶμεν. Mihi magis probatur, ut indicandi modo legantur, & ad Pauli personam pertineant, qui contemptis Mosi ceremonijs, Christi philosophiam libere prædicabat.

Sed abdicamus.) ἀπειπάμεθα. id est, Abdicauimus, siue abnegauimus, reiecimus. Ambrosius legit, Renunciemus: ut uerba sint inuitantis. Verum hæc omnia Chrysostomus ac Theophylactus legunt & interpretantur indicandi modo. Non enim illis præcepit Apostolus quid debeant facere, sed ostendit qualis sit ipsius functio, obiter taxans pseudapostolos, qui fumos obijciebant discipulis, quemadmodum & hodie Iudæi iactant mysteria Talmudica & Cabalistica.

Occulta dedecoris.) τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Aptius est probri, siue dedecoris, quàm pudoris. Non enim dixit αἰδοῦς, sed αἰσχύνης. Atque ita legit Ambrosius. Probrum enim opponit gloriæ quam tribuit euangelio. Porrò Occulta dixit, pro occultamentis, nam turpitudo amat latebras.

Occulta, pro occultamẽtis

Nec adulterantes.) δολοῦντες. id est, Dolo utentes, siue tractantes. Neq; est hic καπηλεύοντες, quod antea uertit, adulterantes: sed δολοῦντες, quasi dicas, falsificantes. Nec est In manifestatione, sed Manifestatione: ut referatur ad commẽdantes: hoc est, non dolo captantes hominum fauores, sed synceritate prædicationis.

δολοῦ

Opertum est.) κεκαλυμμένον. Quod hactenus Velatum, uertit, nunc mutat Opertum

tũm, quum Græcis eadem sit uox.

Deus huius seculi.) ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Deus æui huius. Theophylactus ac scholia Græca putant legi posse per hyperbaton ad hunc modum: In quibus excæcauit cogitationes incredulorum huius seculi: ut intelligamus deum uerum ultorem scelerum, excæcare mentes infidelium huius seculi. Atque hic quidem sensus accipi poterit, si deus subiecta hypostigme separetur ab his quæ sequuntur, hoc pacto: In quibus deus, seculi huius excæcauit mentes infidelium: hoc est, in quibus deus excæcauit mentes infidelium huius seculi. eamq́ lectionem plerisque placuisse nostrorum, testis est Augustinus libro aduersus Faustum uigesimoprimo, capite secundo, quod Manichæi duos deos faceret, alterum uerum, alterum unde scaterent mala, quem Hylen uocabant. At idem aliquanto post negat absurdum uideri debere, si diabolus dicatur deus huius seculi, quemadmodum et illud dictum est Paulo, Quorum deus uenter est: Item illud in Psalmo, Dij gentium dæmonia. Idem repetit contra aduersarium legis & prophetarum libro secundo, capite septimo. In hanc sententiam enarrat Ambrosius. Proinde quod priore loco diximus ex Græcis scholijs, id uidetur affectatum ac uiolentum. Simplicius est ac uerius, ut intelligamus deum huius seculi satanam, quemadmodũ sentit Cyrillus, citantibus scholijs Græcanicis. Nec moueat quod illi tribuatur uocabulum dei. Non est enim simpliciter deus diabolus, sed illis est Deus, qui illum anteponũt Christo. Velut auaris pecunia siue mammona deus est, nepotibus gula deus est, & homo homini deus est, iuxta prouerbium. Certe Ambrosius non ueretur interpretari diabolum huius seculi deum malorum. Nam in diuinis literis triplici differentia reperitur nomen dei ac domini, iuxta naturam ac ueritatem. Ita solus deus dicitur deus ac dominus: iuxta adoptionem, Ego dixi dij estis: & iuxta opinionem primæ Corinth. octauo: Nam etsi sunt qui dicantur dij in cœlo siue in terra. Chrysostomus studiose repugnat, ne diabolus dicatur deus, odio Marcionis & Manichęi, uultq́ hunc locum accipi de deo uero: & indicat ordinem orationis quem antea commõstraui. Mox remisso hoc effugio tamen urget eundem sensum, ac submouet duplicem scrupum. Quomodo deus cœli ac terræ dicatur deus huius seculi: deinde quomodo dicatur excæcare. Primum excusat cõsuetudine scripturæ mysticæ, quæ deum appellat deum Abraham, Isaac & Iacob. Item deum Israel, rursum deum cœli, quum sit deus uniuersorum. Alterum sic expedit, ex more sermonis mystici, deum frequenter dici facere, quod permittit fieri: quemadmodum in epistola ad Romanos, dicitur philosophos tradidisse in reprobum sensum: & in Exodo dicitur indurasse cor Pharaonis. Pie quidem Chrysostomus, quanquã alteram sententiam arbitror esse germanam. At non uideo quorsum pertineant hæc suffugia, quum Paulus alibi manifeste dei nomen tribuat ijs qui uere dij non sunt, sed pro dijs habentur, ueluti secundæ Corinth. octauo, Sicut sunt dij multi & domini multi: & Ephes. sexto, impios spiritus appellat κοσμοκράτορας, id est, mundi potentes: mundum utiq́ pro malis accipiens: quemadmodum hic usurpat uocem seculi. Ita ne protinus triumphaturi sunt Manichęi, si hic Satanas dicatur deus huius seculi? Et ad coactas defensiunculas cõfugeemus potius quàm ad germanam interpretationem? Illud addam commentarios qui Chrysostomi titulo feruntur in hanc epistolam non esse illius, sed simij cuiuspiam.

Hyperbaton

Diabolus dictus deus

Illuminatio euangelij gloriæ Christi.) Congeries genitiuorum reddit orationem ancipitem. Potest enim sic accipi, ne illucesceret illis illustratio euangelij, hoc est, prædicationis gloriæ Christi: aut ne illucesceret illis lumen gloriæ euangelij Christi, aut ne illucesceret illis lux euangelij quæ est gloria Christi. Demiror autem quid legerit Ambrosius Gręce, quum ita uertat hunc locum: In quibus deus seculi huius, obcæcauit sensus infidelium, ut nõ peruideant lumen euangelij gloriæ Christi, ni forte pro αὐτοῖς legit αὐτοὺς ad hunc modum, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοὺς τὸν φωτισμόν. Nam autore Hesychio, αὐγάζω & αὐγάζομαι Græcis est ὁρῶ καὶ βλέπω, uideo, siue intueor. Deinde φωτισμὸν proprie sonat illuminationem siue illustrationem: quod Ambrosius uertit lumen. Sed lumen quum profertur, φωτισμός est. Chrysostomus & huic succinẽs Theophylactus, αὐγὴν interpretantur sublustre quiddam & quasi gustum futuræ gloriæ, quem ante dixit arrabonem spiritus: φωτισμόν, lucem illam ineffabilem, quæ pòst aperitur.

Locus obscurus & uarie lectus

Qui est imago dei.) In Aldina æditione additur ἀοράτου, quum non sit in nostris La-

tinis, sed uidetur à studioso quopiam adiectum ex epistolæ ad Colossenses capite primo, præsertim quum in alijs Grecis non reperiatur, quumq; Chrysostomus ac Theophylactus nec legat, nec interpretetur. Imò neuter codex Constantiensis habebat Inuisibilis.

Sed Iesum Christum dominum nostrum.) Nostrum, redundat. Nec habebatur apud Theophylactum & Chrysostomū, nec in uetustiore codice Constantiensi, sed adscriptum erat recentiore manu in margine: & plenius est, ut intelligamus omnium esse dominum. Præterea discernit suam personam à persona Christi, quum ipse sit minister, alienū agens negocium. Ille dominus, ad cuius gloriam omnia referenda sunt, quę facit seruus.

Nos autem seruos uestros per Iesum.) Propter Iesum, legendum est. διὰ τὸν ἰησοῦν. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Dixi, pro Iussit dure Qui dixit.) ὁ εἰπών. Commodius erat, Qui iussit. & addendum erat uerbum substantiuum: Deus est qui iussit lumen illucescere, & cætera. Deinde:

Ipse illuxit.) Pro ipse, Grece est ὅς, id est, qui. Nam ipse qui iussit, illuxit. Cæterum Greca uerba sunt λάμψαι & ἔλαμψε, pro quibus Augustinus in opere Aduersus calumniatorem legis Mosaicæ, legit clarescere & claruit. Rursus contra Faustum disputans libro uigesimo secundo, capite octauo.

Scientiæ claritatis.) τῆς γνώσεως τῆς δόξης, id est, cognitionis gloriæ. Interpretatur enim quid dixerit φωτισμόν, nempe cognitionē gloriæ Iesu. Item pro Dei, Ambrosius legit Suę. Ad illuminationem gloriæ suæ, propterea quod præcessit Deus.

In facie Christi Iesu.) ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. id est, In facie Iesu Christi. Faber hoc loco mauult legere persona, pro facie, Laurentium, opinor sequutus. At mihi multo magis quadrare uidetur ad Pauli sententiam, si legamus In uultu, siue in facie. Adludit enim ad Mosi faciem uelamine opertam, quū in Christi facie clare refulserit gloria Dei patris, uelut in imagine absolutissima. In hunc fermè sensum Chrysostomus ac Theophylactus.

In uasis fictilibus.) ὀστρακίνοις. id est, testaceis: licet idem sit sensus.

Vt sublimitas.) ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ. id est, Vt sublimitas uirtutis sit dei, *Ordo apud nos diuersus à Græcis* & non ex nobis. Hic constanter Græci dissentiunt à Latinis. Nam Ambrosius non solum legit quod nostra habet translatio, uerum etiam interpretatur. Sic enim loquitur: Vt eminētia uirtutis eius appareat per homines prædicatores, & cætera. Quanquam hic quoq; Virtutis sic accipitur, non ut opponatur uitio, sed infirmitati. Proinde Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, citat hūc locum his uerbis, Vt abūdantia fortitudinis nostræ sit ex deo. Cæterum ea uox Virtutis, ad nos refertur, non ad deum: ut sit sensus, Vt nostra uirtus tam eximia nō tribuatur nobis, sed deo. Neque rursum est sublimitas, sed ἡ ὑπερβολή, id est, excessus, siue excellentia, siue, ut Ambrosius, eminentia. Augustinus aliquoties legit Eminentia, aptissimo uocabulo, & eminentia coniungit cum uirtute, ut Eminentia uirtutis sit dei, quum aliàs frequenter, tum enarrās Psalmos. Item epistola centesima quinquagesima tertia, Rursus sermone De uerbis apostoli decimoquinto.

In omnibus tribulationem patimur.) Interpres neq; sensum Pauli dilucide reddidit, neq; schematis iucūditatem, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. id est, ubiq; pressi siue afflicti, sed non coartati, siue non anxij redditi. Alioqui consequitur, ut qui prematur, is adigatur in angustū. Ambrosius propius reddidit Græca ad hunc modum, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati.

Aporiari ἀπορεῖσθαι Aporiamur, sed non destituimur.) Est apud Græcos iucunda uocum allusio, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. quorum alterum significat hærentem & consilij inopem ac perplexum, alterum significat planè desperantem ac tædio uictum. Quanquam ἀπορεῖσθαι significat & egere, sed anxie, quod sequutus est interpres. Ambrosius uertit, Inopiam passi, pro egentes. Et quod hic uertit Destituti, participium est eius uerbi quod paulo ante uertit Tædere, ἐξαπορεῖσθαι. ita ut nos tæderet uiuere. Græci sic interpretantur, ut ἀπορεῖσθαι sit redigi ad summam angustiam & inopiam, sed ἐξαπορεῖσθαι uinci & opprimi malis.

Sed non derelinquimur.) διωκόμενοι ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. quorum posterius sonat, in periculo deseri ac destitui, ob præpositionem additam ἐν.

Superest in nostris Humiliamur sed non confundimur.) Hæc nec habentur in Græcis codicibus, nec in lectione Ambrosiana, nec in uetustissimo codice sancti Donatiani, nec in utroque Constantiensi

tiensi, unde miror unde irrepserint. Chrysostomus ac Theophylactus nec legit nec interpretatur: ac ne is quidem cuius commentariolus fertur falso Hieronymi titulo. Et tamen ad Pauli sensum non inepte accederent, quod humiliationi proxima sit confusio. Quod autem hic interpres uertit per uerba, Græci dicunt per participia. Atque ita legit Ambrosius, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati, inopiam passi, sed non destituti. Verum quoniam tempus participij non conueniebat, Interpres maluit per uerba reddere.

Semper mortificationem Iesu Christi.) Græce est, Domini Iesu: νέκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ. Sed obstrepet aliquis, quid ista faciunt ad sensum, an sit domini Iesu, an Iesu Christi? Primum arbitror esse nefas in diuinis literis, si uel unum apicem sciens ac uolens mutes. Quod si quis propius introspexerit, uidebit nec hanc in Paulo uarietatem ociosam esse, in quo nihil omnino est ociosum. Addidit Domini cognomen, ne seruos pigeret similia pati: item ne Mortis nomen adderet contemptum Christo, addidit domini cognomen. Ambrosius pro νέκρωσιν legit non Mortificationem, sed Mortem: nec id absurde mea sententia. *Minutissima in scripturis nō negligēda*

Vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.) ἐν τῷ σώματι ἡμῶν, id est, In corpore nostro. Atque ita legit Ambrosius cum Græcis cōsentiens, ut nō respicias tuum aut meum corpus, uerum id quod opponitur spiritui.

Ergo mors in nobis operatur.) ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται. id est, Itaque mors quidem in nobis operatur. Quanquam est Agit, potius quàm Operatur. de quo toties iam dictum est.

Sicut scriptum est.) κατὰ τὸ γεγραμμένον. Faber putat posse legi, A quo scriptum est. Verum id Græci sermonis ratio nullo pacto patitur, unde miror si diuersum habuit exemplar, aut certe tam erudito uiro quid in mentem uenerit.

Credidi propter quod loquutus.) Locus est in Psalmo centesimo decimoquinto. Sermo Græcus est anceps, si coniunctim legas, sensus est, Credidi eo quod loquutus sum: si disiunctim, sensus erit, Credidi, & ideo loquutus sum: ut iuxta priorem distinctionem accipias, eum non fuisse crediturum, nisi loquutus fuisset, iuxta posteriorem, non fuisse loquuturum, nisi credidisset. διό, quapropter, siue Propterea quod.

Scientes quoniam qui suscitauit Iesum.) Græci legunt, Dominum Iesum. ὁ ἐγείρας τὸν κύριον ἰησοῦν. Porrò quod uertit ὅτι, nunc quia, nunc quoniam, frequentius occurrit quàm ut uacet castigare. Nam poterat Latine dicere, Scientes qui Iesum suscitauit, eum nos quoque per Iesum suscitaturum esse. Aut, scientes quod qui Iesum suscitauit, is & nos per Iesum suscitaturus est.

Et constituet uobiscum.) καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν, Et exhibebit siue adiunget sibi unà nobiscum: hoc est, Non solum nos Iudæos, uerum etiam uos gentes. Rursum illud:

Cum Iesu.) Græce est, Per Iesum. διὰ ἰησοῦ. Neque enim cum Iesu, qui iam olim resurrexit: sed per illum, cuius membra facti sumus, & per quem donauit nobis omnia. Etiamsi Ambrosius legit, Cum Iesu: non ad tempus respiciens, sed ad communem resurrectionem capitis & membrorum. *Græca lucidiora nostris*

Vt gratia abundans per multos, in gratiam actione abundet in gloriam dei.) ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. id est, Vt gratia exuberans, siue redundans, siue quæ redundauit, propter multorum gratiarū actionem abundet in gloriam dei. Est enim Propter, non per, nisi διὰ referas ad πλειόνων, at tum non habes quò referas εὐχαριστίαν. Videtur autem Paulus aliquoties abusus hac præpositione. Et Ambrosius ita propemodum legit, Per multorum gratiarum actionem, hoc est, Si plures agant gratias, id cedet in gloriā dei. Potest & uerbum περισσεύσῃ accipi transitiue, adhærente huic accusatiuo εὐχαριστίαν, ut ita distinguamus, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων. hic post hypostigmen subijciantur reliqua, τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ. id est, ut gratia quę per plures sparsa exuberauit, faciat ut exuberet etiam gratiarum actio in gloriam dei. Hoc ne prorsus uideatur esse somniū in exemplari uetustiori Constantiensi sic habebatur, Vt gratia abundans per multos gratiarum actio abūdet in gloriam dei. Alterum in hoc consentiebat, quod Gratiarū actiones, & colo & maiuscula separabatur à superioribus

perioribus: quasi dicas, redundante gratia per multos similiter & gratiarum actio redundet per multos in gloriam dei: ut prior nominatiuus ponatur absolute pro genitiuo, & διὰ πλειόνων referatur ad utranque partem, πλεονάσασα & περισσεύσῃ.

Non deficimus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. Quemadmodum uertit & supra, pro eo quod est, non segnescimus, non defatigamur.

Quod in præsenti est momentaneum & leue.) τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. id est, Quod enim in momento est leue. nam in præsenti non est in Græcis, nisi quod interpres uoluit reddere aduerbium τὸ παραυτίκα. Poterat autem uertere ad hunc modum, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ὑμῖν. id est, Momentanea leuitas afflictionis nostræ, insignite, supra modum æternum pondus gloriæ operatur, siue efficit nobis: ut τὸ ἐλαφρὸν, id est, leue, ponatur pro nomine substantiuo: & τὸ παραυτίκα, fungatur uice adiectiui, quod Græcis est familiarissimum. Opposuit autem Paulus, τό ἐλαφρόν τῷ βάρος. quod utique substantiuum est. Nec hic ἐλαφρὸν dicitur quod sit leue toleratu, sed quod cito transeat: quemadmodum nec βάρος dicitur, quod grauet, sed quod solidum sit ac permaneat: unde et ἐν βάρει dicuntur esse, qui grauitatem præ se ferunt. Iam illud, καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν, quod constanter habetur in omnibus Græcis exemplaribus, & repetitur in scholijs, nihil aliud sibi uult quàm insignem & ineffabilem pręcellentiam, quasi dicas Egregie egregius est, ita bis dixit supra modum. Nihil enim aliud significat καθ' ὑπερβολὴν, quàm εἰς ὑπερβολήν. Et aliás ad-
Cõduplicatio Hebraica monuimus. Hebræos huiusmodi conduplicatione epitasin exprimere. Nec est In nobis, apud Græcos, sed Nobis, absque præpositione. Huius particulæ ἀναδίπλωσιν annotauit Chrysostomus ac Theophylactus: noster interpres pro altera uertit Supra modum, pro altera In sublimitate. Hæc quoniam ignorant recentiores quidam ut Thomas & Lyranus, non admodum apte hic philosophantur, de modo & proportione præmiorum ad merita, deque sublimitate uitæ cœlestis. Hoc tamen admonebo, epitheton αἰώνιον posse utroque referri, ad hyperbolen quæ præcessit, & ad βάρος quod sequitur. Totus autem hic sermo picturatus est ex contrarijs inter se relatis, quod indicauit etiam Chrysostomus. Nam θλίψει opponit δόξαν, ἐλαφρὸν opponit βάρος, τὸ παραυτίκα opponit αἰώνιον. Rursum committit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Item πρόσκαιρα & αἰώνια. Iam quod paulo superius dixit, De die in diem: Græce non est, καθ' ἡμέραν, sed noue, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ, ut incrementum etiam intelligas renouationis, quemadmodũ corpus indies magis ac magis deficit, præsertim in prouectioribus. Sapit autem hic sermo Pauli dialecton Hebraicam, quod genus, In progeniem & progenies: pro eo quod erat, In omneis progenies.

πρόσκαιρα Temporalia.) πρόσκαιρα. id est, Temporaria & ad tempus durantia: quo uocabulo usus est Euangelista: de semine mox exarescente.

EX CAPITE QVINTO.

SCimus enim quoniam si.) Græci legunt ad hunc modum, οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ. id est, Nouimus enim quod si terrena nostra domus tabernaculi dissoluta fuerit. Nec additur huius, nisi quod τοῦ certum indicat tabernaculum. Addidit autem tabernaculi, ut ostenderet domicilium hoc non esse perpetuum, sed ad paucos paratum dies, cuiusmodi sunt tabernacula.

Non manufactam.) Iucundius est Græce dictione composita, ἀχειροποίητον. hoc est, dissimile his, quæ opera manuaria construuntur ac destruuntur.

Nam & in hoc ingemiscimus.) καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, Etenim in hoc gemimus. Incertum autem an pronomen hoc demonstret tabernaculum corporis, an absolute ponatur pro Ob id gemimus. Quod cupiamus superuestiri: aut quod mauult Valla, superin-
Superindui dui, ἐπενδύσασθαι. Vnde ependytes dicta uestis exterior, ueluti toga aut pallium. Ad id facit quod sequitur, Si tamen induti & non nudi reperiamur. Neque enim superuestiri potest, qui prius non sit uestitus.

Habitationem nostram.) τὸ οἰκητήριον ἡμῶν. id est, Domicilium nostrum. Refertur autem ad uerbum superindui. Corpus enim domicilium est animi. & Ambrosius legit Domicilio. Porrò quod addit, Quod è cœlo est, sentit, ut opinor, Christi corpus, cui nostra confor-

conformantur societate immortalitatis.

In hoc tabernaculo.) ἐν τῷ σκήνει. id est, In tabernaculo. Annotauit uocum emphasim Chrysostomus. Mortale corpus uocat σκῆνος, immortale iam factum οἰκίαν καὶ οἰκητήριον, quod tabernaculum uiatoris est ac militis, eoque temporarium, Domus, inhabitantis ac permanentis.

Si tamen uestiti, & non nudi inueniamur.) Ambrosius indicat in nonnullis codicibus diuersam lectionem. Siquidem expoliati, non nudi inueniamur: hoc est, si expoliati hoc corpore non deprehendamur nudi, sed induti Christo. Idem annotant Grecanica scholia, in nonnullis esse, ἐκδυσάμενοι. in alijs rursus ἐνδυσάμενοι. Est autem participium actiuum, quum exuerimus nos, aut quum induerimus. Sic enim de corpore loquitur, quasi de ueste. *Duplex lectio*

Vt absorbeatur quod mortale est à uita.) τὸ θνητόν. Cur non potius mortalitatis quàm mortale, quo magis respondeat uitæ? Et ad eum modum Græci abutuntur adiectiuis neutri generis. *Mortale, pro mortalitate*

Qui autem effecit nos in hoc ipsum.) ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς, εἰς αὐτὸ τοῦτο θεός. id est, Porro qui nos fecit, siue parauit in hoc ipsum, deus: ut subaudias Est; quod in participijs passim fit apud Græcos. Deus renouabit nos in resurrectione, qui in hoc ipsum nos condidit. Ambrosius legit perfecit, pro effecit. Nam affecit, quod addit Faber, non uideo quomodo respondeat Græcæ uoci.

Pignus.) ἀῤῥαβῶνα. Nec est Qui dedit, sed Qui etiam dedit. ὁ καὶ δούς. ut referatur ad eum qui parauit nos in hoc, & postea pignus quoque dederit sui spiritus, quo certius speremus. *ἀῤῥαβῶνα*

Audentes igitur.) θαῤῥοῦντες. id est, Confidentes, siue fidêtes. Hoc loco uidetur Paulus participio pro uerbo abusus: quod frequentius fit apud Græcos, quàm apud Latinos. Nisi malis ad hunc modum ordinare sermonem, ut illa Per fidem enim ambulamus, per parenthesim sint interiecta. Deinde ueluti recepto gradu, redeat ad interruptam orationem, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Cœperat enim ab huius uerbi participio θαῤῥοῦντες, ut hic sit sensus, Fidentes igitur semper, & scientes quod quum uersamur in corpore, absumus à domino. Nam per fidem ambulamus, non per speciem, & tamen fidentes, inquam, sumus, & non solum fidentes, uerum etiam sic animati, ut malimus abesse à corpore, quo liceat adesse deo. *Ordo sermõis*

Audemus autem.) Rursus, θαῤῥοῦμεν. id est, Confidimus.

Et bonam uoluntatem habemus. εὐδοκοῦμεν. Quod Ambrosius, consentimus: nos maluimus, Probamus. Probatur enim quod placet.

Dum sumus in hoc corp.) ἐνδημοῦντες, ἐκδημοῦμεν. Opposuit uerba contraria, quæ Latinus interpres non potuit commode reddere, nisi dicas, Dum adsumus, absumus. Siquidem in Græcis uerbis conduplicata ἐναντίωσις, geminam habet gratiam, quod & in uocibus sita sit, & in rebus. ἐκδημῆσαι, est foris agere: hoc est domi non esse. ἐνδημεῖν, est domi agere. Interpres uarie reddidit, idque suo more. Tertullianus libro de Carnis resurrectiõe octauo uertit, Siue peregrinantes, siue immorantes. *ἐκδημεῖν* *ἐνδημεῖν*

Et ideo contendimus.) φιλοτιμούμεθα. id est, Certamus & ambimus. Ambrosius legit Conamur. quanquam Contendimus, bene quadrat: modo bene intelligatur à nobis. Est enim φιλοτιμεῖσθαι, ambitiose quippiam contendere, sic ut te non patiaris ab alio uinci.

Siue absentes siue præsentes.) Participia sunt eorum uerborum, quæ ante uertit Peregrinari. Verti poterat, Siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis in quo quum domi sumus, tum foris sumus, seiuncti à domino. Ambrosius, Siue præsentes, siue peregrinantes. Interpres propemodum reddidit gratiam schematis, quam Græcis uerbis addit ἐναντίωσις & προσονομασία.

Propria corporis.) Græce est, τὰ διὰ τοῦ σώματος. id est, Quæ per corpus fiunt. Interpres legisse uidetur, τὰ ἴδια σώματος. Atque ita legit Ambrosius. Theophylactus legit & interpretatur, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Tertullianus legit διὰ, subindicans amphibologiam orationis. Sensus enim esse potest, ut unusquisque reportet per corpus, uel quæ gessit per corpus. *Lectio uaria*

Prout gessit.) πρὸς ἃ ἔπραξε. id est, Ad ea quæ gessit, hoc est, pro ratione & portione eorum

ne eorum quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πρὸς ὃ ἔπραξε, id est, Ad id quod gessit.

Deo autem manifesti sumus.) Græcis non est Manifesti, nomen: sed Manifestati sumus, uerbum. πεφανερώμεθα. Et item mox, In conscientijs uestris manifestos nos esse. πεφανερῶσθαι. Id siue à librarijs fuit immutatum, siue ab interprete positum, non magni refert ad sensum Pauli.

Occasionem damus.) Græce διδόντες est, id est, Dantes. Sed recte interpres participium commutauit in uerbum.

Vt habeatis ad eos.) πρὸς τούς. id est, Aduersus eos. Et Habeatis, posuit pro Possitis gloriari.

Excedimus pro Excidimus

Excedimus.) ἐξέστημεν. quasi dicas, Rapti sumus extra nos: quem uocant mentis excessum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, Excidimus mente, non Excedimus: hoc est, siue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod mox consequitur.

σωφρονεῖν uarie redditũ

Siue sobrij sumus.) εἴτε σωφρονοῦμεν. id est, Siue sobrij sumus. Ambrosius legit, Siue sanum sapimus: ut referatur ad illud, Excidimus mente. Nam id quoque significat aliquoties σωφρονεῖν. Et Græcanica scholia admonent, insanorum esse ingentia loqui, uelut oblitos sui. Quod idem indicat Ambrosius. Augustinus quum alijs compluribus locis, tum enarrans Psalmum trigesimum, ad ecstasim refert excessum, & Excessimus, compluribus locis legit, non excedimus, obseruato tempore uerbi Græci. Quanquam in huiusmodi quæ ad animi pertinent affectiones, solet præteritum tempus pro præsenti usurpari. Et libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimosexto, pro sobrij sumus, legit Temperantes sumus. Theophylactus triplex commentum adscripsit: de magnis rebus loquuturus ecstasim, inquit, uocat: rursum, siue uidemur insanire, siue sobrij esse: postremo, tribuit Paulo insaniam, sed ἐρωτικήν, hoc est, amatoriam. Nam Plato triplicem furorem docet, uatum, poëtarum & amantium, quorum postremum putat esse felicissimum. Talem furorem Theophylactus tribuit Paulo, qui non in se, sed in Christo uixerit, quemadmodum amantis anima non est ubi animat, sed ubi amat, quiq; pro fratribus optarit anathema fieri à Christo. Illud annotandum, nisi repetas utrunq; uerbum, sermonem inabsolutum uideri. Siue enim mente excidimus, deo excidimus: siue sanæ mentis sumus, uobis sani sumus. Nam si quid gloriatur Paulus, id non ad ipsius, sed ad dei gloriam pertinet. Si mediocria loquitur, id tribuit infirmioribus, quorum affectibus & capacitati semet accõmodat. Adsimili figura dictum est illud ad Romanos, Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto in carne est circuncisio: & cætera: ut illic indicauimus.

Sermo imperfectus

Vrget nos.) συνέχει. id est, Constringit, siue compellit. quanquam Vrget, belle habet. Ac mox, non est æstimantes, sed κρίναντας, id est Iudicantes, siue qui iudicauimus ac statuimus illud. Iudicantes legit Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite octauo, quemadmodum Ambrosius.

Quoniam si unus pro omnibus.) Si, non est apud Græcos in quibusdam codicibus. Certe apud Theophylactum non additur, nec apud Ambrosium, quãtum ex illius liquet interpretatione. Separat enim hoc ab ijs quæ sequuntur interiecto commentario: Ergo omnes mortui sunt, & cætera. Assumit Paulus id quod indubitatum est: Christum pro omnibus mortuum, ac mox infert quod hinc consequitur. Verum id ad sensum perpusillum refert, nisi quod asseuerantius est quod legunt Græci: Christus mortuus est, de hoc non est disputãdum: eoq; dicit κρίναντες. Consequitur igitur omnes fuisse mortuos.

De cætero

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν. id est, Post hac, quod hic uertere solet Amodo, Ambrosius legit, Ex hoc tempore. Apud Quintum Curtium legimus, De cætero.

Si qua ergo in Christo noua creatura.) Ambrosius interpretatur, Si quis est in Christo, noua creatura est: ut bis subaudiatur uerbum substantiuum, etiamsi in Ambrosianis codicibus uerba cõtextus deprauata sunt. At idem adducens hunc Pauli locum libro Epistolarũ secundo, epistola octaua, palàm indicat quid legerit, ita scribens: Et ideo addidit, Si quis in Christo, noua creatura: id est, qui perfectus in Christo, noua creatura est. Consentit per omnia cum Ambrosio Theophylactus interpres, etiãsi apud huius quoq; interpretem

uerba

uerba contextus deprauata habebantur in æditione Romana, quæ falso titulo, quod erat Theophylacti Bulgariẽsis archiepiscopi, Athanasio inscripsit. Quid? quod in eundem sensum adducit hũc locum Origenes homilia in Leuiticum duodecima: Omnis ergo, inquit, secundum Apostolum, qui in Christo est, noua creatura est. Origenes enim, Si quis, exponit Quisquis. Denique Chrysostomus sic explicat, εἴ τις ἐπίστευσεν αὐτῷ, φησίν, εἰς ἑτέραν ἦλθεν δημιουργίαν, καὶ γὰρ ἄνωθεν ἐγεννήθη διὰ πνεύματος. id est, Si quis credidit illi, in aliam transijt creationem. Etenim cœlitus natus est per spiritum. Notat idem epitasin, quod uehementem mutationem appellarit καινὴν κτίσιν.

Quandoquidem deus erat in Christo.) ὡς ὅτι. Propemodum sonat, Sic, quia, ut modum ostendat quomodo deus reconciliauerit sibi nos. Ita uidentur significare Græca scholia, & clarius etiam Theophylactus: Reconciliauit: quomodo? non imputans peccata.

Non reputans.) μὴ λογιζόμενος. Melius, Non imputans.

Legatione fungimur.) πρεσβεύομεν. quod & Oramus, significat. Quanquam & oratores dicti, qui alterius nomine postulant aliquid.

Tanquam deo exhortante per nos.) παρακαλοῦντος. Scio uocem Græcam esse ancipitem. Neq; pugnarim, si cui magis placet Exhortante. Me tamen nihil mouet scrupulus eorum, qui putant indecorum deo obsecrare. Certe mox per Paulum orat δεόμεθα. Chrysostomus ita scribit in hunc locum, εἶδες πῶς ἦρε τὸ πρᾶγμα, τὸν χριστὸν εἰσαγαγὼν τιθέντα τὴν ἱκετηρίαν ταύτην, μᾶλλον δὲ οὐ τὸν χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα. id est, Vides quomodo rem exaggerarit, Christum inducens hanc supplicationem peragentem: imò non Christum tãtum, sed & ipsum patrem.

Eum qui non nouit peccatum, fecit peccatum.) Prius peccatum est admissum, posterius est hostia destinata expiando peccato. Mirum cur Faber tam sollicitus sit, ne quis intelligat Christum peccasse, quum ex his uerbis is sensus nullo pacto posit accipi, Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Non enim dixit Peccatorem fecit, sed Peccatum: hoc est, uoluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, quum solus nihil peccasset: ut peccatum accipias, hostiam quæ pro expiando peccato solet immolari: sicuti legimus, Peccata populi comedet. Ita fermè scholia Græcanica. Deniq; sic hoc loco Christum uocauit peccatum, ut nos paulo superius, iustitiam dei dixit: & alibi Christum appellauit maledictum. Nec abhorret Augustinus ab hoc sermone, libro aduersus Faustum decimoquarto, à capite tertio aliquot deinceps capitulis. Etiamsi locis aliquot ita sententiam hanc edisserit, quasi uerbum Fecit, pertineat ad Christum, non ad patrem. *Peccatum pro hostia*

Iustitia dei.) Hebraico idiomate iustitiam dixit, pro Iustus: & addidit Dei, ut excluderet fiduciam ac supercilium nostrorum operum. Ita Chrysostomus. Annotandum est schema in traductione, peccati & peccati: item in ἀντιθέσει, peccatum & iustitia. *Iustitia pro iustus*

EX CAPITE SEXTO.

ADiuuantes autem exhortamur.) Thomas hoc loco torquet sese, primum bifariam interpretans Adiuuantes uos, ut referatur ad Corinthios: deinde Adiuuantes deum. Cæterum quoniam hoc iam absurdum uidetur, deum adiuuari ab homine, distinctiunculam adhibet, qua tamen nihil erat opus, si Græca consuluisset, in quibus est συνεργοῦντες, id est, Cooperantes. Cur enim horreamus hunc sermonem, quum in superioris epistolæ capite tertio legamus, Dei enim adiutores sumus. συνεργοί? Chrysostomus tamen & priorem sententiam retulit, quemadmodum & Theophylactus. Verum altera magis congruit his quæ præcedunt & sequuntur: Pater est autor negocij, Christus princeps legationis, apostoli ministri. In Christo operatur pater, Christus in apostolis. Nec coniunctio caret emphasi, καὶ παρακαλοῦμεν. Magnum erat illis prædicasse euangelium, tantaq; perpessum fuisse, & tamen his addit etiam obsecrationem. Deinde quod sequitur, Exhortamur, Græce est παρακαλοῦμεν. quod, ut crebro dictum est, sonat & obsecramus & consolamur: ut paulo superius, Tanquam deo exhortante per nos, Vtroque loco non male quadrabat obsecrandi uerbum, præsertim quum sequatur δέομαι. rogo, quod interpres uertit obsecro. Illud annotandum, quò se demittat tantus apostolus, etiam apud illos qui peccauerant, quum nunc longe dissimiles huic, miro supercilio, nil nisi mandata, minas, excommunicationes, & *Thomas frustra se torquens*

anathemata

anathemata crepent. Bis autem rogat, primum nomine Christi, cuius uice fungitur: deinde suo, tanquam illius cooperarius, quasi hoc nonnihil etiam ad se pertineret. Deinde gratiam dei, uocat beneficium dei.

Tempore accepto exaudiui te.) Quum dicit Ait, subaudiendum est Dominus, siue scriptura. Quæ sermonis forma non est infrequens apud Paulum. Locus quem adducit est apud Esaiam capite quadragesimonono. Hebraica diuus Hieronymus ita reddidit: In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Neque dissident ab his Septuaginta, Tempore opportuno exaudiui te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Illud interim mi ror, quî factum sit, ut pro Tibi, legamus Tui: quum Græce sit datiuus, ἐβοήθησά σοι. Quod tamen magis est succurri tibi, quàm quod hic uertit Adiuui.

Nemini dantes ullam offensionem.) Interpres legisse uidetur, μηδὲ μίαν μηδενὶ διδόντες. quum in his quos mihi uidere contigit Græcis codicibus scriptũ haberetur, μηδὲ μίαν ἐν μηδενί. id est, Ne quam usquam, siue ulla in re. Ita legit & Theophylactus & Chrysostomus. Itidem citat Augustinus de Triade libro octauo, capite nono, Nullã in quoquam dantes offensionem: ut μηδενὶ referatur ad rem, non ad personam.

Ministerium nostrum.) Nostrum, apud Græcos non est additum: & præstat non addi, quo plenior sit sensus: Salus est munus dei, ea per nos administratur. Sic igitur se gerat qui administrat, ne munus ipsum contemnatur uitio ministrantis. Interpres exprimere uoluit uim articuli, ἡ διακονία.

Exhibeamus.) συνιστῶντες ἑαυτούς. id est, Commendantes nosipsos. atque ita legit diuus Ambrosius, cumq; hoc cõsentiens Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Incertũ autem an sit Exhibeamus, an Exhibemus. Nam mox ingreditur laudes suas. Hanc enim uocat commendationem, quę factis ipsis conciliat fauorem & autoritatem. Nec est, Sicut dei ministros, sed Sicut dei ministri: ut subaudias Sumus. quemadmodum & illic, Nemini dantes, & cętera: nisi magis placeat referre ad illud superius, παρακαλοῦμεν. id est, Exhortamur. Deinde post multa interiecta respondeat, Nemini dantes. Ita omnia hæc pertinebunt ad personam Pauli, atque ita consentaneum est. Denique Ambrosius legit, Vt dei ministri: non Ministros.

Ordo sermonis

In suauitate.) ἐν χρηστότητι. id est, In benignitate, seu bonitate, & comitate, quæ opponitur supercilio & asperitati morum.

Catalogus uariat

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum, nonnihil uariant exemplaria, id quod ferè solet usu uenire, quoties recensentur huiusmodi complucula, fallente scriptorẽ, opinor, sua memoria. Tum præpositio In, toties repetita propemodum per abusum usurpari uidetur pro Per.

In charitate non ficta.) Iucundior est apud Græcos uox composita, ἀνυποκρίτῳ. id est, Quæ expers sit simulationis. Ambrosius legit, Non simulata.

In uirtute dei.) ἐν δυνάμει θεοῦ. Vt de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & sinistris quõ intelligendũ

A dextris & à sinistris.) Faber Stapulensis hoc loco mutat pro Dextris ac sinistris, Sequundorum & aduersorum. Quod, quid sibi uelit, prorsus non intelligo. Nam primũ longe aliud est sinistrum ac dextrum, quàm aduersum & sequundum. Quanquam nec illud uideo, quomodo arma quæ à tergo gerimus, sequũda: quæ à pectore, aduersa dici possint. Verum ut demus hæc ita habere, non erat tamen dicendum, sequundorum & aduersorum, sed sequunda & aduersa: referuntur enim hæc epitheta ad arma, ni fallor. Sed Faber, opinor, uoluit interpretari Dextra & sinistra, quasi per dextra significentur res sequundæ, per sinistra, res aduersæ. Atqui istud est officium commentarium scribentis, non interpretis. Nec est absurdum quod uocat arma dextra, quæ ad dextram nos muniunt aduersus indulgentiam fortunæ: & sinistra, quibus à sinistra tegimur aduersus incursum malorum & afflictionum. Quanquam mihi simplicius uidetur, ut accipiamus à dextris & à sinistris, quasi dicas, undique armati aduersus omnia: id enim figura prouerbialis efficit. Certe diuus Aurelius Augustinus quum alibi, tum in commentarijs Psalmi nonagesimisecundi, legit, Per arma iustitiæ dextra & sinistra. Eodem modo citat libro de Triade octauo, capite nono.

Per gloriam

Per gloriam & ignobilitatem.) διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, id est, Per gloriam & ignominiam, siue contemptum.

Per infamiam & bonam famam.) διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Quasi dicas maledicentiam, & benedicentiam.

Vt seductores.) ὡς πλάνοι, id est, Vt impostores, uel potius quasi, sicut mox uertit. Quã quam oportuit ita perpetuo uertere, cum sit ubiq; ὡς. Sed interpres mire sibi placuit sua copia, nunc uertens ut, nunc quasi, nunc sicut, nunc tanquam, perinde quasi nihil intersit apud Latinos inter has omnes uoces. Iam ut demus nihil interesse, certe uocis eiusdem iteratio, non solum ad decus orationis facit, uerumetiam ad uehementiam. Sic enim totus hic sermo per contraria, per membra, per comparia, per similiter desinentia, per ἀναδιπλώσεις, aliaq; id genus schemata uariatur, uoluitur, ac rotatur, ut nihil esse possit, nec uenustius, nec ardentius. Vnde diuus Augustinus hũc locum producit in libris De doctrina Christiana, tanquam exemplum grandiloquæ dictionis. Nam uelut in ecstasin raptus tandem addit, os nostrum patet ad uos ô Corinthij.

Sermo Pauli figurratus

Sicut qui ignoti & cogniti.) ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, seruata temporis ratione legit, Vt qui ignoramur, & cognoscimur. Quo quidem in loco, totius huius orationis ardorem & harmoniam annotauit, si quis cupiet cognoscere.

Tanquam castigati non mortificati.) ὡς παιδευόμενοι. Quod Augustinus cum aliâs tum libro De ciuitate dei undecimo, legit Vt coërciti, & non mortificati. Græcum participium præsentis est temporis, quod sic efferri possit, ut qui corripiamur non occidamur. Significat enim pios corripi à deo, sed ueluti filios à patre, qui castigat & emendat flagello: non interimit.

Quasi tristes.) ὡς λυπούμενοι, id est, Dolentes, potius.

Vt nihil habentes & omnia possidẽtes.) Fortassis hoc loco uenia danda interpreti, quod Græci schematis gratiam non reddidit, ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες, Quasi dicas ut nihil tenentes, & omnia continentes. Dilucidius autem erat, Quasi nihil habentes, cum omnia possideamus.

Non angustiamini in nobis.) οὐ στενοχωρεῖσθε. Primum admonendus est lector, hic angustiamini non esse dictum imperandi modo, sed indicandi: neq; enim Græce dixit μὴ, sed οὐ. Et interpres hoc orationis genus reddere solitus est, ad hanc formam, Nolite angustiari: ut paulo post, Nolite iugum ducere cum infidelibus. Deinde στενοχωρεῖσθαι, dicuntur, qui loci angustia premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimũ animum in Christo. Cæterum illos angustos esse, non in Paulo, sed suis ipsorum affectibus, quos uiscera uocat. Ac mox hortatur ut & ipsi desinant esse angusti. Siquidem angustiam uocat hoc loco, non afflictionem aut molestiam animi, sed trepidam obseruationem ceremoniarũ legis Mosaicę, aut humanarum traditionum. Superius enim disputauit de idolothytis. Nisi mauis ad mœrorem referre, quem conceperant ex eo quem Paulus iusserat tradi satanę.

Non angustiamini

Eandem autem habentes retributionem.) Habentes non habetur in Græcis exemplaribus, unde uidetur subaudienda præpositio κατὰ, id est, iuxta eandem retributionem dilatamini & uos. Theophylactus de suo supplet uerbũ εἰσενέγκατε, id est, adferte. Quanquam Ambrosius legit mercedis retributionem: ut exprimeret Gręcam uocem ἀντιμισθίαν. Idem ita distinguit, ut participium habentes, pertineat ad angustiamini: Angustiam patimini nõ per me, qui sum amplissimo, & animo, & ore erga uos, sed in uestris ipsorum animis, cum habeatis eandem pensationem mercedis, quam cæteri atq; ego. Deinde subijcit, Vt filijs loquor, dilatemini uos quoq;, uidelicet ut parenti respondeatis. Verum ex Chrysostomo deprehendimus huius loci lectionem, ut nec præpositione sit opus, nec uerbo aliunde ascito. Quod Paulus appellat amplitudinem, est eximiæ charitatis, quod angustiam, est charitatis nõ ex æquo respondentis. Expostulat igitur cum Corinthijs, quod minus ab illis diligatur quàm ipse diligat. Quum igitur dixisset, angustiamini in uisceribus uestris: perinde quasi rogassent Corinthij, quorsum ista Paule? Respondet, non exigo à uobis quicquam arduum, neq; reposco meritum cum usura, tanum hoc postulo pater à filijs, ut in charitate respondeatis, omnia putabo pensata si pariter ametis. Hæc erit merces officio

Habentes eandem retributionem, superest in nostris. Habentes eandem retributionem, locus noue expositus

Z rum

rum meorũ erga uos. Itaq; dico, est uelut exponentis quod tectius dixerat, Non angustiamini in me sed in uisceribus uestris, quemadmodũ solemus dicere, nouercam loquor: hoc est de nouerca loquor. Hæc loquor tanq; cũ filijs, exigens ab eis mutuam charitatem. Chrysostomi uerba subscribam, καὶ οὐκ εἶπεν οὐ δέχεσθε ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι στενοχωρεῖσθε, τὸ αὐτὸ μὲν αἰνιττόμενος, μετὰ φειδοῦς δὲ καὶ τοῦ μὴ σφόδρα καθάψασθαι. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν, ὡς τέκνοις λέγω. καίτοι οὐκ ἔστιν ἴσον, πρότερον ἀγαπηθῆναι. κἂν γὰρ τὸ ἴσον τις εἰσενέγκῃ μέτρον. ἠλάττωται τῷ δεύτερος ἐπανελθεῖν. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀκριβολογοῦμαι φησιν, κἂν παρ' ἐμοῦ λαβόντες τὰς ἀρχὰς τὸ αὐτὸ μέτρον ἐπιδείξησθε. ἀγαπῶ καὶ στέργω. εἶτα ἵνα δείξῃ ὅτι ὀφειλὴ τὸ πρᾶγμα ἦν, καὶ κολακείας ἐκτὸς τὰ εἰρημένα, ὡς τέκνοις λέγω φησίν. τί ἐστιν ὡς τέκνοις; οὐδὲν μέγα αἰτῶ, εἰ πατὴρ ὢν βούλομαι φιλεῖσθαι παρ' ὑμῶν, id est, Non dixit nõ capitis nos, sed angustiamini, idẽ tacite significans, sed parcens illis, nec acriter mordens. Eandẽ autẽ retributionẽ ut filijs dico. Atqui non est æqualitas, quũ prius sint dilecti. Nam etsi quis eandẽ reponat mensurã, tamẽ hoc inferior est, qđ posterior accessit. Attamẽ nihil, inquit, ad uiuũ reseco. Quanq; à me profectum est amoris in uos exordiũ, tamen eandem mensuram reponite. Diligo & amo. Deinde quo uideatur res esse debiti, nihilq; dictũ per assẽtationẽ, ut filijs, inquit, loquor. Quid est, ut filijs? Nihil magni postulo, si quũ sim pater, postulem à uobis diligi. Ex his Chrysostomi uerbis apparet, illud λέγω, nõ referri ad sequentem orationẽ, Dilatamini & uos, sed ad Retributionẽ.

Nolite iugum ducere.) Sensum probe reddidit interpres. Quanq; Græcus sermo significantior est, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum infidelibus. Nam si Christianus ducat uxorem ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu, collega sit ethnico, dicetur ἑτεροζυγεῖν. *ἑτεροζυγοῦν* Huiusmodi matrimonia Hieronymus imparia uocat. ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diuersum siue è duobus siue è pluribus. ἑτερόφθαλμος qui altero caret oculo, ἑτερόδοξος qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine iugum ducunt, ueluti si equũ ac bouem iugo copules. Posterius est probabilius ex his quæ sequuntur: quæ enim participatio iusticiæ cum iniquitate? &c.

Conuentio.) συμφώνησις, id est, Consensus, aut concordia.

Belial Christi ad Belial.) Græci legunt Beliar, βελίαρ, ob id, ni fallor, quod Græcis nullũ nomẽ desinit in l. Græca scholia indicant Belial Hebræis significare Desertorem, hoc est, luciferũ. At eximius ille Ioannes Reuchlinus, uir undequaq; doctissimus, & alterũ post Rodolphũ Agricolam, decus & ornamentũ nostræ Germaniæ, in suo lexico docet, Belial apud Hebræos significare malũ & iniquũ, aut etiam noxium dæmonem, quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, ut prosit: contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat ut noceat.

Sicut dixit deus.) Hoc testimonium diuus Thomas Aquinas, sumptũ putat ex Leuitici capite uicesimo sexto, ubi legimus ad hunc modum: Ponam tabernaculũ meum in medio uestri, & nõ abijciet uos anima mea. Ambulabo inter uos, & ero uester deus, uosq; eritis mihi populus meus. *Carrensis* At Carrensis autore Didymo refert ad Ezechielis caput tricesimũ septimum, ubi legimus ad hunc modum: Et erit tabernaculũ meum in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuũ. *Testimonium idem ex pluribus locis conflatum* Atqui cum neutro horum locorũ per omnia respondet citatio Paulina. Proinde sciat lectior hoc testimonium non ex uno prolatum loco, sed è pluribus conflatum, id quod & aliâs factum ostendimus. Siquidem prima pars è Leuitico deprompta uidetur. Deinde quæ sequũtur, Quapropter exite de medio illorum etc. ex Esaia decerpta sunt, apud quẽ legis capite xxij. Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius: mundamini qui fertis uasa domini. Demum quod adiecit, Et ero uobis in patrem &c. sumptũ uideri potest ex Hieremię capite xxxi. Quia factus sum Israel pater, & Ephraim primogenitus meus.

Et inambulabo inter eos.) Inter eos, nõ est Græcis, sed tamen Interpres conatus est exprimere uerbum ἐμπεριπατήσω, quod significat in aliquo ambulare. Nam inambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, quàm ambulare: tametsi melius erat in eis, quàm inter eos: nisi putamus utrobiq; præpositionem In positam pro Inter. Ambrosius utranq; scripsit ita legens, Inhabitabo in illis, et Inter eos ambulabo.

EX CAPITE SEPTIMO.

CApite nos.) χωρήσατε ἡμᾶς. Quia dixit ante angustiamini. Nec hic est Capite pro intelligite, sed sicuti uas aut locus aliquid capit. Ambrosius propemodum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri, quem nos secuti sumus. Refricat enim quod ante dixit, dilatamini & uos.

Capite, capaces estote

Circumuenimus.) ἐπλεονεκτήσαμεν. Quod & alibi uertit ad eundem modum. Ne circumueniamur à satana. Est autem proprie Per fraudē abstulimus quod iure nō debebatur. Ambrosius ita legit hoc loco, Nemini nocuimus, neminem grauauimus, neminem circumuenimus: atque ita exponit. Nocent pseudapostoli, cum sensus suorū corrumpunt, & grauant sacculos circumuentione serpentinæ astutiæ. Græca sic habent, οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, id est, Neminē iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rē præter ius occupauimus, et in nostrum uertimus commodum. ἀδικεῖ qui tyrannidem exercet, φθείρει qui falsa docet, πλεονεκτεῖ, qui dolo usurpat aliena. Sic enim oblique taxat pseudapostolos. Alioqui nequaquam magna laus erat, hæc non fecisse Paulum. O gloriam uere sacerdotalem, et utinam omnibus episcopis ad eundem modum uere liceret gloriari.

πλεονεκτεῖν circumuenire

Prædiximus enim.) προείρηκα γάρ, id est, Prædixi enim: atque ita legit Ambrosius.

Ad commoriendum & ad conuiuendum.) εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν. Id erat apud ueteres amicitię genus, ut amico forte extincto, amicus ultro sibi mortem cōsciseceret: quod amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mecœnate. Vnde dicti συναποθνησκόντων. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, quale legimus olim fuisse apud ethnicos, uerum hoc modo arctissimam amicitiam uoluit indicare.

Cōmorientes συναποθνήσκοντες

Gloriatio pro uobis.) ὑπὲρ ὑμῶν, Melius hic, de uobis, hoc est, nomine uestro.

Superabundo gaudio.) ὑπερπερισσεύομαι. Quod est supra modū, aut uehementer abundo, seu potius, superfluo. Nec idem apud Latinos facit super, additum, quod apud Græcos ὑπὲρ siue πρὸς in cōpositiōe. Proinde diuersa ratiōe cōueniebat epithasin explicare Latinis.

Superabundo ὑπερπερισσεύομαι ὑπὲρ addit epitasim

Sed omnem tribulationem passi sumus.) ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι, id est, Sed in omnibus afflicti, ut subaudias, eramus. Nam Hebræis & Græcis frequenter familiare est subaudire uerbum substantiuum.

Qua consolatus est in uobis.) Consolatus est, hic passiue accipiendū est, παρεκλήθη.

Et si pœniteret.) εἰ καὶ μετεμελόμην, id est, Etiam si pœnituisset ut accipias Paulum non quidem fateri pœnitentiam, quod eos ante mœrore affecisset, nunc tamen adeo gaudere, quod ex Tito cognouisset rem bene cessisse, ut etiamsi qua pœnitudo tenuisset ipsum prioris facti, nunc eam abiecturus fuerit. Annotat hoc diligenter Chrysostomus. Non enim dixit, prius pœnitebat, nunc non pœnitet, sed, non pœnitet etiamsi pœnituisset. Sic loquimur quum & errata feliciter cadunt: & refertur ad superiora, nō ad sequētia. Nam sequitur apud Grecos βλέπω γάρ, id est. Video enim. Quamuis me non fugiat secus distingui ab Ambrosio, qui sic ordinat, Etsi pœniteret, uideo &c. nec addit Enim. In hoc certe congruit cum Græcis, quod legit βλέπω non βλέπων. Verum siue legamus uideo siue uidens, fateri cogimur unam sermonis particulam inabsolutā esse, nisi accipiamus iuxta primam lectionem quam indicauimus, Id incommodū hac ratione tolli poterat: Quamuis ea epistola uos ad tempus contristauit, nunc tamen gaudeo, non quod contristauerim uos, sed quod uideam contristatos ad pœnitentiam.

Locus uarie lectus & expositus, Et si pœniteret

Vt in nullo detrimentum patiamini.) ἵνα ἐν μηδενὶ, id est, ne qua in re detrimentum pateremini, nisi forte Paulus abusus est hac uoce ἵνα pro ὥστε, quod aliquoties uidetur facere.

Stabilem.) ἀμεταμέλητον, id est, Non pœnitendam. Impœnitendam legit Augustinus libro de Ciuitate dei decimoquarto capite octauo, iuxta fidem uetustissimi codicis Longobardici. Refertur autē ut arbitror ad pœnitentiam non ad salutem, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον, elegantissime coniunctis cōtrarijs, quasi dicas, impœnitendā pœnitentiā. Quanquam Ambrosius uidetur adiectiuum ad salutem referre, non ad pœnitentiam. Est autem sententiæ genus simul & schema, ex contrarijs contextum, mundo & deo, morte & salute, pœnitentia non pœnitenda. Huius generis esse putat Fabius illam sententiam, Obsequium amicos, ueritas odiū parit, Ex Chrysostomo & Theophylacto nō satis liquet, utrò retulerint ἀμετα-

ἀμεταμέλητον stabilem

μέλητον. Vterq; sensus probe consistit, efficit pœnitentiam nō pœnitendam, Nam & pœnitentiæ frequenter pœnitentiam agimus: aut efficit pœnitentiam, quæ adducit ad salutē, quæ nescit pœnitentiam, sed habet gratulationē perpetuam. Annotauit Laurentius, eidem uoci Latinæ pœnitentia, duas respondere Grecas μετάνοια & μεταμέλεια, quarū prior dicta est à sensu retractando, posterior à cura in melius mutāda. Et quemadmodū Cicero conuiuium aptius uocabulum iudicat Latinum, quàm sit Græcorū συμπόσιον, ita Laurentius putat hic Græcas uoces elegantiores, quàm Latina sit, quod pœnitentia significet tristiciam commissi, illæ mentis emendationem. Siquidem pœnitere, pigere est tęderecp. Proinde nihil agere, qui ex hoc loco triplicem inducant pœnitentiam: unam, quæ sit contritio: alteram, quę sit confessio: tertiam, quę sit satisfactio. In hanc ferè sententiam Valla noster. Quā quam illi non prorsus in hoc assentior, pœnitere à pœna dictum, sed magis arbitror dictū à ponè tenendo, hoc est ab intelligendo post factum, unde & Græcis dicta est metanœa. Atq; hæc cum dicimus non tollimus, neq; contritionem, neq; confessionem, neq; satisfactionem, sed uim ostendimus Euangelicę uocis. Nam ueram resipiscentiam illa tria comitantur, dolor, confessio, quę meo iudicio pars est satisfactionis, & satisfactio, quæ male facta benefactis pensat. Nam hoc satisfactionis genus arbitror optimum, quum iuuādis proximis suscipiuntur labores, potius quàm quum accersiuntur cruciatus, graues ferenti, præterea nulli utiles, quales sunt apud inferos.

Pœnitentia quid Græcis μετάνοια μεταμέλεια

Triplex pœnitentia

Valla

Seculi autem tristicia mortem operatur.) Alibi αἰῶνα uertit seculum, hic κόσμον, id est, mundum. Ambrosius legit huius mundi.

Secundum deum contristari.) τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, id est, Quod secundum deum contristati fuistis.

Sed defensionem, sed indignationē.) Ambrosius ita legit, sed excusationem, sed timorē, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictā. Græca sic habent, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν, id est: Sed excusationem siue purgationem, sed indignationem, sed timorem, sed desideriū, sed æmulationem, sed uindictā. Gręca scholia monent ἀλλὰ, id est, Sed, hoc loco poni pro καὶ, id est, &, cū potius usurpetur pro imò, siue Insuper mea quidē sententia. Auget enim ac ueluti corrigit, quod dixerat σπουδὴν sollicitudinē, imò plus aliquid, usq; ad uindictā turpis admissi. In hoc catalogo, pars una deest apud Ambrosium, cuius nec in commentario meminit. Non enim meminit indignationis, quocunq; casu id esse factum, libet coniectare.

Sed pro imo

In omnibus exhibuistis uos.) συνεστήσατε, id est, Commendastis. Quanquam hic non male quadrabat præstitistis. Et ἐν παντὶ, quod etiam superius uertit, in omnibus, melius reddetur per ubiq;. Rursum illud, In negocio. Articulus Græcus additus, τῷ πράγματι, significat eum loqui non de quauis re, sed de certo quodam negocio, nimirū eo de quo scripserat in priore epistola, quendam habuisse rem cū uxore patris. In eo negocio ostenderūt se puros esse, eiecto et punito huiusmodi homine, cum ibi Paulus etiam nōnihil illis imputaret: Et uos, inquiens, inflati estis.

Igitur etsi scripsi.) Scripsi, bis intelligendum est, Etsi scripsi, scripsi. Quanquàm apud Græcos non nisi semel ponitur. Etsi scripsi uobis, nō propter eum scripsi &c. Velut ibi. Et si quid donaui, propter uos. Admonent Græcorum commentarij, hic negationem habere uim comparatiuam. Nam omnino scripserat etiam illorum causa qui peccarāt. Nam hos sentit, qui iniuriam fecit & qui passus est, sed non hæc erat præcipua causa. Quod genus est & illud Misericordiam uolo & non sacrificium. Et, non est cura deo de bubus.

Hebraicum idioma

Nō propter eū qui fecit iniuriam.) Ambrosius ita legit. Nō propter eum qui inique uersatus est, sed neq; propter eum qui inique tractatus est.

Locus obscurior

Ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis.) In eundem sensum legit Ambrosius, Sed ut manifestaretur sollicitudo nostra quam pro uobis habemus coram deo, uidelicet inuersis his pronominibus ὑμῶν & ἡμῶν, id quod facile cōmittitur uel scriptoris obliuione. At Græci sic legunt εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Quibus ex uerbis apparet hoc sensisse Paulum, se gaudere, quod ex ea tristitia consecutum sit, ut palàm fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Et particula πρὸς ὑμᾶς potest accipi apud uos, ut referatur ad uerbum manifestetur quod

Ambrosiana lectio

præcessit

præcessit:ut sit sensus, Paulum hoc egisse, ut qui apud Corinthios fauerent pseudapostolis, intelligerent quo affectu tota Corinthiorum ecclesia esset erga se. Porrò quod adijcit, apud uos coram deo, ueluti iurantis esse potest, & illos & deum conscium testantis. Nam & paulo superius meminit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. Theophylactus tamen legit & interpretatur quemadmodum Ambrosius. *Coram deo iurantis*

Abundantius magis.) Aut duo cōparatiua coniunxit, ad exprimendam maiorem emphasim, aut pro Magis uertendum erat potius. μᾶλλον enim apud Græcos, ut & apud nos Potius, corrigit nonnunquā, ut intelligas illum multum accepisse solatij ex correctis Corinthijs, sed uerius ex gaudio Titi. Ambrosius pro Abundantius ac magis, legit magis magisq;. Verū illud haud dissimulandū, hunc locū longe secus apud Græcos distingui, quàm apud Latinos. Nam uulgata æditio & Ambrosius sic habent: Ideoq; consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus. Græca sic habent, διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον, id est, Propterea consolationem accepimus in consolatione uestra, abūdantius autem magis &c. Sed Ambrosius nostram sequitur distinctionem, intersecans cōmentariolo interiecto, quæ Græci coniungunt. *Comparatiua duo iuncta* *Distinctio diuersa*

Refectus est spiritus eius.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillatus fuit, quod est proprium eius q laborauit ac fatigatus est, & postea requie refocillatur. Ambrosius hunc locū diuerse legit, diuersum, opinor, exemplar nactus: Quia, inquit, requieuit spiritus eius in omnib. uobis.

Non sum confusus.) οὐ κατῃσχύνθην, id est, Non sum pudefactus.

Abundantius in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, siue erga uos.

Reminiscentis.) ἀναμιμνησκομένου, id est, Recordantis siue commemorantis, seu in memoriam reuocantis.

Quod in omnibus confido in uobis.) In, non est Græcis exemplaribus. θαῤῥῶμεν ὑμῖν, id est, Confidimus uobis. Nōnulli tamen habebāt θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν, itaq; legit Theophylactus. Et in his syllabis lapsus facillimus est librariorum, interposito μ.

EX CAPITE OCTAVO.

ET quod in multo.) Et, redundat, nec est in Græcis codicibus, nec additur ab Ambrosio, ne in nostris quidem emendatioribus.

In multo experimento.) ἐν πολλῇ δοκιμῇ, id est, In multa probatione. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Abundantia gaudij.) ἡ περισσεία. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in uerbum, legens, abundat gaudium.

Altissima paupertas.) ἡ κατὰ βάθους πτωχεία. Ambrosius legit, profunda paupertas. Sumptum apparet à uase seu scrinio iam ad imum exhausto. Ad quod pertinet illud quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde nō omnino pessime uertit interpres. Opposuit autem Paulus inter se contraria, profunda paupertas, hoc est exhaustissima & exuberauit. Non exuberat, quod est inane, & paupertas cum diuitijs pugnat. *Alta paupertas*

In diuitias simplicitatis.) εἰς τὸν πλοῦτον ἁπλότητος, id est, In opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libenter erogat, & hoc magis ditescit candoris ac benignitatis bono, quo pauperior redditur pecunia.

Quia secundū uirtutem.) ὅτι κατὰ δύναμιν, id est, Quia pro uirili, siue pro uiribus. Et sic legit diuus Ambrosius, ne quis hic uirtutem accipiat oppositam uitio. *Secundum uirtutem, pro uiribus*

Supra uirtutē.) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, id est, Vltra uires. Et sic legit Ambrosius, quemadmodum & supra, pro uiribus. Quanq; dilucidius erat, etiam supra uires. Ex Ambrosio propemodum subolet uerbum μαρτυρῶ, quod ille uertit, testimonio illis sum, per parenthesim interseri, Siquidem pro uiribus, me teste, imò supra uires ultro dare uolebant.

Voluntarij.) αὐθαίρετοι, id est Spontanei, ut subaudias fuerunt, hoc est, non rogati, non prouocati.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos.) Græci secus legunt, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως, δεόμενοι ἡμῶν τὴν χάριν, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους δέξασθαι ἡμᾶς, id est, Multa cum obtestatione rogantes nos, ut gratiam & communionem ministerij, quod est in sanctos susciperemus.

Et non sicut sperauimus.) καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, id est, Multo amplius quàm sperare

audebamus, ne putemus id accidisse Paulo præter spem. Proinde nos uertimus, quatenus. Hoc loco ridiculum quiddam incidit in exemplari Corsendoncensi, codice alioqui per quàm eleganti, sed pulchro uerius quàm emendato, Lector, ut facile licet conijcere, cum reperisset à studioso quopiã annotatum quiddam in spacio marginali, credens à scriba prætermissum, transtulit in medium uersum ad hunc modum, δέξασθαι ἡμᾶς, ἐν πολλοῖς τῶν ἀντιγράφων οὕτως εὕρηται, καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν. Siquidem is indicans ἡμᾶς in plerisq; non addi, in alijs rursus addi, asscripserat hæc: In plerisq; exemplaribus sic inuenitur. Ea uerba scriptor indoctus medio Pauli sermoni admiscuit. Simile quiddam accidit in epistola Paulini ad Augustinum, quæ numero fertur lviij. in medio epistolę contextu, quoniam præcesserat mentio apostolorum & prophetarum, longum somnium intermiscet indoctus scriba, de etymologia uocum apostoli & prophetæ, quod male feriatus quispiam, ex Catholico fortassis ascripserat in margine: Vt enim, inquit, ad uim termini proficiscar, apostolus Græcum, dicitur ab apos, quod notat augmentũ uel præeminentiam, & stolon quod est misio, quasi præeminenter missus, ad augmentationẽ scilicet fidei catholicæ. Ac mox, propheta autem, inquit, à pro, id est, procul, & for faris, quasi quæ sunt, erunt uel fuerunt locuturus. Aliaq; id genus multa deblaterat in media uiri eloquentis iuxta ac docti, epistola, suppositicius ille Paulinus. Atq; hæc cũ ab eruditis multa deprehẽdantur in libris, qui cum autoritate leguntur, quid futurum arbitramur, si quicquid quocunq; modo libris illitum fuerit, citra iudicium, citraq; cẽsuram uelimus recipere? Et hac occasione comperimus innumeros locos esse deprauatos.

Ridiculum de loco deprauato

Ita ut rogaremus Titum.) εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, i. In hoc ut adhortaremur Titũ.

Ita & perficiat in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, uel erga uos.

Et consummaret in uobis etiam gratiã istam.) Rursum χάριν gratiã uertit, rectius uersurus beneficiũ, aut munificentiã, siue ut nos uertimus, beneficentiã: quo nomine frequenter usus est Cicero, cũ aliâs, tũ primo libro Officiorũ, ne quis calũniaret. Deinde cur nõ potius erga uos, quàm in uobis, cũ Gręce sit εἰς ὑμᾶς, pręsertim cum ita legat Ambrosius? Vt quẽadmodum cœpit, ita cõsummet, etiam in uos gratiam istam. Interpretatur aũt, ut quemadmodum hortatu Titi cœpistis imitari munificentiam aliorũ, ita eodẽ hortatore perficiatis. Est autẽ Græcis gemina coniunctio καὶ, quarũ prior refertur ad priorem partẽ incipiẽdi, posterior, ad cęteras dotes, quibus ualebant Corinthij. Qui cœpit, idem perficiat, ut quemadmodum probamini cæteris uirtutibus, ita in hac quoq; laudem promereamini. Vt autẽ egregius artifex laudem admiscuit exhortationi, iuxta Rhetorum pręcepta.

Laus in exhortando

Insuper & charitate.) καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, id est, Et charitate quæ in nobis est ex uobis. Pro τῇ ἐξ ὑμῶν, interpres uertit uestra, nec male: Nec est Insuper apud Græcos, ne in Paulino quidem uetustissimo exemplari, ne in Constantiẽsi quidẽ, licet sit apud Ambrosium. Videtur autem dictum in nobis, pro in nos. Theophylactus & Gręca scholia interpretãtur, charitatem Corinthiorum erga Paulũ. Ambrosius uidetur inuertere pronomina. Illa quæ ex nobis in uobis est charitate, hoc est, abundatis ea charitate, quam ex nobis didicistis. Etiam si in libris uulgatis habebatur, Et uobis, pro in uobis: opinor emendandũ, ex uobis in nobis.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco pro beneficio seu eleemosyna accipitur, ut & paulo superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis: subaudiendum est autem uerbum Hortor, aut date operam, alioqui sermo non erit absolutus.

Non quasi imper.) οὐ κατ' ἐπιταγὴν, id est, Non iuxta imperium, hoc est, non tanquàm imperans. Ambrosius legit, Non secundum imperium.

Sensus duplex

Sed per aliorum sollicitu.) Gręce διὰ est, hoc est, Per, nõ propter. Est enim sensus ut uestra charitas probatior fiat, ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam à uobis: tametsi sermo Græcus ancipitem habet sensum. Potest enim sic accipi, ut uestra quoq; charitas sicut cæterorũ Achaicorum reddatur probatior ac spectatior, si uestra sollicitudine subleuetur paupertas sanctorum. Potest et hic accipi, ut & uestra charitas magis à me probari possit ac prædicari, si uos aliorum exemplo prouocati, non cesseritis cæteris in hoc beneficentiæ genere, cum in cæteris non sitis inferiores.

Vestræ charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον

Ingeniū pro ingenuo

γνήσιον, id eſt, Et, charitatis ueſtræ ingenuitatem, ſiue ſynceritatem. Ingenuum autem pro ingenuitate dictum eſt. γνήσιον autem uocant, quod eſt uerum, germanum, ingenuum, minimeq́ fucatum & adulterinum. Ambroſius legit bonum, omiſſo ingenio. Et ſanè ſuſpicor in noſtris codicibus olim ſcriptum fuiſſe ingenuum, non ingenium, idq́ parum intellectum à ſciolo quopiam deprauatum. Iam uero quorſum attinet cōmemorare quid hic ſomnient recentes quidam theologi? nimirum hoc impudentiores, quo indoctiores, cum Thomas pluribus uerbis philoſophetur in hoc uerbo ingeniū. Sic enim legit & ille, ſuum ſecutus exemplar. Quid enim aliud faceret, ignarus Græcanicæ literaturæ? Atque hic quo ſtudioſius laborat, hoc magis erret neceſſe eſt, non ſecus quàm ſi quis ſemel aberrarit à uia, is quo uehementius currat, hoc magis erret oportet. Cæterū illi ſanè ueniam tribuendam arbitror, cui nihil omnino defuiſſe uideo præter cognitionem linguarum. Verum præſtabat aliquanto minus Ariſtotelicum eſſe, q̄ hoc carere adminiculo. Is cuius ſcholia feruntur falſo Hieronymi titulo, uidetur legiſſe ingenitum, quaſi genuinū. Nam aſſcribit. Eſt enim uobis ſic ingenita pietas, ut eam ab alijs diſcere minime egeatis.

Thomas errans occaſione uocis deprauatæ

Stapulenſis

Quoniā propter uos egenus factus eſt.) Quoniā, uel quia: rectius uertiſſet per quod. Hoc loco Faber mutat Vos ſecūdam perſonam in nos primam, idq́ ita inueniri prædicat in archetypis. At reclamant conſtanter exemplaria Græca, quæ quidem ego uiderim, & inſuper Latina, & magis quadrat Vos, quia præceſſit, ſcitis, & ſequit, Diuites eſſetis. Atq́ hoc ſermone Corinthiorum liberalitatem ſtudet elicere, tametſi non multū habet momenti ad ſenſum, utrum legas ἡμᾶς an ὑμᾶς. Verum illud, Egenus factus eſt, eſt Græce ἐπτώχευσε, id eſt, pauper fuit, ſiue potius mendicauit: ut hinc poſſint argumentum ſumere, qui gaudent mendicitatem ſuam ad Chriſtum autorem referre. Nec retulit Interpres uocum alluſionem, ἐπτώχευσε, πτωχεία, id eſt, Pauper fuit, & paupertate. Quam mirum cur ceu data opera confuderit, cum nullo incommodo licuerit reddere.

Et conſiliū in hoc do.) καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. Hic uidetur planè γνώμην accipere pro conſilio. Porrò In hoc, id eſt, in hac re: ne quis hic erret, putans hoc eſſe accuſatiuū caſum.

Senſus duplex

Sed etiam uelle.) Senſus ambiguus eſt, an cœperint ſimul & uelle, & facere ante annum, ut hoc beneficium non nuper cœptum intelligas: an cœperint non ſolum facere, ſed etiam ultro facere, & ſuapte ſponte, nam id plus eſt quàm facere. Eſt autem gemina laus Corinthiorum, qui non ſolum cœperint largiri pauperibus ſuapte uoluntate, non prouocati alienis exemplis, ſed hoc ipſum etiā animi propoſitum ultro, nec prouocati ſumpſerint. Atq́ hunc quidem poſteriorem ſenſum ſequuntur interpretes.

Ab anno priore.) ἀπὸ πέρυσι, id eſt, Ab anno ſuperiori.

Animus uoluntatis.) καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, id eſt, Quemadmodum promptus eſt animus ut uelit, ſiue ad uolendum.

Ita ſit & perficiendi ex eo quod habetis.) οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ἐκ τοῦ ἔχειν, id eſt, Sic & perficere ſit, ſiue perficite ex habendo, id eſt, ex hoc quia habetis, hoc eſt, quia poteſtis. Si quidem Habere uidetur abuſus pro poſſe. Velle eſt animi prompti: præſtare quod uelis, eſt facultatis.

Habere pro poſſe

Si enim uoluntas prompta eſt.) εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, id eſt, Si enim prius adſit animi promptitudo, aut ſi præceſſerit animi promptitudo, quaſi fundamentum beneficentiæ.

Secundum id quod habet.) καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις. Hic habet, accipio more Græcorum pro poteſt. Id innuit diuus Ambroſius qui legit, ſecundum facultatem. Et potius eſt, iuxta id quicquid illud eſt quod poſſit, ut ſubaudias dare. Quanquam hoc ad ſententiam Pauli nō admodum refert.

Vt alijs ſit remiſſio, ἄνεσις, id eſt, Remiſſio & relaxatio laborum. Proinde Ambroſius uertit refrigerium.

Vobis autē tribulatio.) θλῖψις. Hoc loco melius redditur ab Ambroſio anguſtia. nam anguſtiā rei familiaris dicimus. Relaxatur ijs quib. minus anguſta ſit res familiaris: atq́ hic ſubaudiendū eſt aliquid, quo ſermo reddat̃ abſolutus. Nō enim ſic dandū eſt ut alijs &c.

Additū aliquid

Veſtra abundantia.) Hic Suppleat, additum eſt, cum Græce ſic habeatur, τὸ ὑμῶν περίσσευμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ut γένηται referatur ad utranq́ partē. Poterat aūt reddi ad hunc modū. Vt ueſtra abundantia illorum in

opiæ, & illorum abundantia, uestræ succurrat inopiæ. Nam sermo Græcus contrarijs inter se redditis & repetitione uocis ἐκείνων figuratus est. Quin & in uestra & illorum tacita ἐναντίωσις est.

ἐλαττόνω πλεονάζω

Qui multum.) ὁ πολύ. Etiam Græcis subauditur participiū ἔχων, id est, qui habebat.

Non minorauit.) οὐκ ἠλαττόνησεν, id est, Non fuit inferior, aut non minus habuit. Cæterum testimonium quod adducit, est Exodi capite decimo sexto. Iuxta Hebraicam ueritatem, Diuus Hieronymus uertit ad hūc modum: Nec qui plus collegerat, habuit amplius, nec qui minus parauerat reperit minus. Dictum est autē de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad suum negocium. Apud Theophylactum talem repperi lectionem, ὅτι πολὺ οὐκ ἐπλεόνασε, καὶ τὸ ὀλίγον οὐκ ἠλαττόνησε, quasi dicas, copiæ nihil superfuit & inopiæ nihil defuit. In enarrando addit uerbum ἔχων.

Gratias aūt ago deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia aūt deo, ut subaudias est, aut sit.

Eandem sollicitudinem.) Quod iam sæpius uertit sollicitudinem, Grecis est σπουδὴ, id est, Studium siue cura. Et interpres atque Ambrosius legerunt, τὴν αὐτὴν eandem, siue ut uertit Ambrosius, hanc ipsam. Item Augustinus qui legit, idem studium. Atque ita legitur in nonnullis Græcorum exemplaribus, cum in aliquot pro τὴν αὐτὴν sit τοιαύτην, id est, Talem. Chrysostomus legit τὴν αὐτὴν.

παράκλησις

Quoniam exhortationem quidem.) Ambrosius legit consolationem, sed melius noster interpres adhortationem. Significat enim suo rogatu uenisse, sed tamen suapte spōte ad id propensum & alacrem. In hanc sententiam Theophylactus.

Sed cū sollicitior esset.) σπουδαιότερος, id est, Studiosior ac diligentior & alacrior. Atque hoc sanè loco coniunctio δὲ uim habet corrigendi, ut non absurde uerti potuerit per imò. Siquidem quod modo dixerat Titum adductū suis precibus suscepisse negocium, id mutat, imò inquiens, nō meo impulsu hoc fecit, uerum cum sua sponte ad id esset promptus, me rogante factus est alacrior ac diligentior, ueluti cum ultro currentem incitamus.

Sua uolūtate.) αὐθαίρετος, id est, Spōtaneus siue ultroneus. Ambrosius legit uolūtarius.

Frater absolute pro Christiano

Cum illo fratrē nostrum.) Nostrum, non est Græce, sed tantum τὸν ἀδελφόν. Nec addebatur in codice Donatianico. Sic enim uocat Christianū. Cæterū articulus additus, facit ut certum aliquem designatum intelligamus, cuius nomen data opera suppresserit, malens eum elogio q̃ uocabulo describere. Proinde uertendū erat: Misimus autem unà cum illo fratrem eum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. At paulo inferius additur nostrum. Misimus autem unà cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis.

Cuius laus est in euangelio.) Sermo uidetur anceps. Nam apparet accipi posse laudem illius esse scriptam in euangelio. Verum illud dicit, illum quisquis est de quo dicit, nam id incertum est, ita uersatum esse in prædicatione Christi, quam hic euangelium uocat, ut omnium testimonio ecclesiarum laudetur. Nec ea res tamen uetat, quo minus accipiatur de

Lucas

Luca, quod sensisse uidetur Hieronymus, cum alij Barnabam opinentur designari, rursus alij Apollo. Verum illud admonere uolui, hic magis de prædicatione fieri uerba quàm de scripto euangelio, propter id quod sequitur, Per omnes ecclesias. Porrò incertū, an id temporis quo hæc scribebat Paulus, Lucas scripserit Euangelium. Iam illud, Non solū autem, uertendum erat, Nec id solum, ut intelligamus eum non solum spectatū prædicatione Euāgelij, uerumetiam Paulo comitem fuisse delectum.

Sed & ordinatus est.) χειροτονηθεὶς, id est, Electus, siue suffragijs creatus, id quod proprie significat Græca uox. Et συνέκδημος, comes peregrinationis meæ, recte, nisi quod

συνέκδημος

comes minus est quàm συνέκδημος, id est, Collega siue socius, ut æqualem intelligas, non sequentem.

In hanc gratiam.) Græci habent σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, id est, Cum gratia hac. Quanquā gratia hoc loco beneficium sonat.

Ad domini gloriam.) πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, id est, Ad eiusdem domini gloriam.

Destinatam uoluntatem.) καὶ προθυμίαν, id est, Animi promptitudinem. Ambrosius legit sollicitudinem, opinor, uitiū esse librariorum, qui pro promptitudine mutarint sollicitudinem. Thomas Aquinas, destinatam uoluntatem interpretatur à deo prædestinatam, qui prædestinarit ab æterno, uos talem uoluntatem habere. Non libet insectari conuicijs

uirum

uirum tam eruditum, tamq; celebrem. Malim quicquid est imputare seculo, modo lector intelligat, ne doctissimos quidem absque periculo lapsus interpretari posse diuinas literas citra linguarum peritiam, sentiatq; id quod Thomas huc adduxit, διὰ δαπανῶν abesse à sensu Paulino. Sentit enim hoc beneficium à se administrari, ad domini gloriam, simulq; ad prouehendam ac declarandam animi promptitudinem eorum qui largiebantur ultro. Ambrosius, ut pro προθυμίαν legit sollicitudinē, ita pro ὑμῶν secundæ personæ legit ἡμῶν primæ, sed secus interpretantibus Græcorum scholijs ac Theophylacto. *Thomas lapsus occasione uocis male redditæ* *Diuersa lectio*

Deuitantes hoc.) στελλόμενοι τοῦτο, id est, Cauentes illud. Sumptum est à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) ἐν τῇ ἁδρότητι, id est, Abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarum uis obnoxia esse suspicioni fraudis.

Quę ministratur à nobis ad domini gloriam.) Non repetitur hoc loco apud Gręcos Ad domini gloriam.

Prouidemus enim.) προνοούμενοι, id est, Prouidentes, absq; enim: pendet enim à superioribus, misimus. Quanquam id quidem ad sensum nihil refert. Et καλὰ magis sonat honesta quàm bona.

In multis sępenumero.) Interpres ne potuit quidem reddere iucunditatem Græcanici schematis, ἐν πολλοῖς πολλάκις, quasi dicas, In multis multifariam, aut in multis multoties, si sic liceat loqui. *Schema non redditum*

Sollicitum esse.) σπουδαῖον ὄντα, id est, Diligentem aut promptum, aut etiam probum. Nam hoc quoq; significat σπουδαῖος.

Cōfidentia multa in uos.) πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, id est, Ob fiduciam multam quam habent erga uos. Gręca sunt ambigua. Nam fiducia referri potest ad Paulum, qui confidat illum nūc fore diligentiorem, quod speret illos bene tractaturos hominem. Non solum autem confidit de hoc, uerumetiam de Tito. Quamobrem? quod socius ipsius sit, & in iuuandis Corinthijs adiutor. Item de cæteris, quod Pauli sint fratres, & missi ab ecclesijs, sicut ante dixit. Et idcirco maluimus hic apostolos uertere legatos. *Confidentia pro fiducia & sensus anceps*

Et in uobis adiutor.) καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, id est, Et erga uos cooperator siue collega. Pręterea hi nominatiui dure subijciuntur. Simplicius erat, Pro Tito socio meo, & in uos cooperatore siue adiutore.

Gloriæ Christi.) δόξα χριστοῦ, ut intelligas ipsos apostolos esse gloriam Christi. Quanquam totus hic locus uarie legitur. Ambrosius ita legit. Siue per Titum qui est socius meus & adiutor in uobis, siue per fratres nostros apostolos ecclesiarum gloriæ Christi. Græca sic habent, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα χριστοῦ. Scholia explicant ad hunc modum: Siue de Tito, ut subaudias aliquid dicendum est, hoc possum dicere, quod est socius meus &c. Siue de cæteris dicendum est aliquid, hoc dico, quod sunt apostoli ecclesiarum, & gloria Christi, quorum prædicatione & uita illustrius fit Euangelium Christi. Hæc autem omnia eò pertinent ut commendet Corinthijs eos quos illò mittit. Nec me fugit, quid Faber Stapulensis hoc loco scripserit, uerum illius sententiæ hac quidem in parte non subscribo, præsertim refragantibus Græcis scholijs, et nominatim Chrysostomo ac Theophylacto, atque ipso denique Ambrosio. Cęterum quæ Thomas & hoc recentiores, in hunc adducunt locum, non libet referre. Quanquam sensit nonnihil Aquinas, cum Gloriæ legens, tamen interpretatur ad gloriam, quasi gloriæ, sit datiuus casus, cum apud Græcos sit rectus. Chrysostomus ac Theophylactus attingunt & alteram sententiam, nimirum hanc, quocunque nomine eos receperitis, quicquid officiorum in eos contuleritis, gloria erit Christi. Nam in hunc redundat quicquid impenditur Euangelij ministris. Potest & sic accipi, Quicquid sunt illi quos laudo, pertinet ad gloriam Christi. *Locus apud nos deprauatus* *Errans ex deprauato loco*

Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ.) Græce est simpliciter, Ostensionem charitatis uestræ. Neq; secus legit Ambrosius. Et nostræ gloriæ, rursus est καυχήσεως, quod Ambrosius hoc loco uertit exultationem.

In facie ecclesiarum dei.) εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν. Dei, non additur in Græcis, nec in Ambrosio. Porrò illud, in faciem, magis quadrabat in personā ecclesiarum. Redundat enim *Duplex sensus*

enim in personam ecclesiarũ honor habitus ijs, quos miserant ecclesiæ. Ita quidẽ Theophylactus. Quanquam & alterũ probo sensum, nimirum hunc, ut cæteræ quoque ecclesiæ uideant charitatem uestram de qua soleo apud illas gloriari, ut In facie sonet, in conspectu.

EX CAPITE NONO.

EX abundanti est.) περισσόν μοι, id est, Superuacaneum est. Et ita legit Ambrosius, superuacuum est. Quæso quorsum opus erat huc accersere periphrasin? nisi quod sic libuit interpreti ludere.

Promptum animum uestrum.) τὴν προθυμίαν ὑμῶν, id est. Animi uestri promptitudinem, siue, ut Ambrosius legit Promptam uoluntatem uestram. Eadem uox Græcis, quam modo uertit Destinatam uoluntatem, in qua sic philosophabatur Thomas.

Pro quo de uobis.) ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, id est, Quam de uobis iacto Macedonibus, siue apud Macedones. Sic enim dixit, Quam glorior, quemadmodum nos dicimus gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniam & Achaia.) Et, coniunctio redundat, nec additur apud Ambrosium. Cæterum ὅτι fortassis aptius uertisset, quod. Siquidem hoc erat quod iactabat Paulus.

Ab anno preterito.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno supiori. Ambros. legit, ab anno priore.

Et uestra æmulatio.) καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, id est, Ex uobis orta æmulatio, hoc est, uestrum exemplum. Quanquam ζῆλος sonat etiam studium & feruorem.

Plurimos pro complures

Prouocauit plurimos.) Sic interpres dixit plurimos, pro multis, ut uulgo sacerdotes in preculis horarijs, pro, De pluribus martyribus legunt, de plurimis. Græce est πλείονας, id est, Plures siue complures. Abutuntur enim & Græci comparatiuo hoc uice positiui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quanquam id uideri potest scriptoris accidisse culpa.

Misimus autem.) ἔπεμψα δὲ, id est, Misi uero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, aut uocandi, τοὺς ἀδελφούς. Excusat autẽ Paulus, quod tam multa uerba fecerit de administranda eleemosyna in sanctos, sed tamẽ mittendos fratres omnino putauit, ne offenderentur imparati: hoc est, non dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, ut in tempore conferant, quod uelint conferre, ne uideantur minus libenter dare, quàm cæteræ ecclesiæ.

Vt non dicamus uos in hac substantia.) ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως, id est, Vt non dicamus uos in hac substantia gloriationis. Ambrosius legit, ut non dicam omnes in hac parte. Verum exemplaria consentiunt: & pulchre habet, ut intelligamus ad hunc modum: Ne erubescamus tunc nos, qui uidebimur uani, si non præstetis, quod præstaturos diximus: deinde per occupationem additur, ut ne dicam uos, significãs fore, ut is pudor ad illos maxime pertineat si desciuerint à pio decreto animi. Verum id maluit intelligi quàm explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum. Postea quod sequitur, In hac substantia gloriationis, referẽdum est ad illud superius, Erubescamus nos, nimirum pudefacti in hoc argumẽto gloriationis meæ, qua gloriatus sum de uobis. Aut, nõ in omibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoque parte, quo nihil sit in quo non iure uidear de uobis gloriatus. ὑπόστασιν autem dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides.

ὑπόστασις argumentum

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non uocandi.

Vt preueniãt.) ἵνα προέλθωσιν, id est, Vt prius ueniãt, siue precedãt, ut legit Ambrosius.

Benedictio εὐλογία pro collectione

Repromissam benedictionem.) προκατηγγελμένην, id est, Ante promissam. Porrò benedictionem hoc loco uult intelligi beneficentiam, non manum motam. Nam ante λογίας, id est, collectiones, eleemosynas uocauit, hic easdem εὐλογίας uocat, non à λόγος, ratio, sed à λέγω colligo. Ad hanc sententiam facit quod mox adducit: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet. Nam benedictionem opposuit parsimoniæ, uelut à bona benignaque collectione dictam. Proinde non absurde uidetur εὐλογία uerti potuisse munificentia siue largitas, Qui parce seminat parce & metet, qui largiter seminarit, largiter item metet. Nisi mauis huc torquere, quod beneficium alacriter & benignis uerbis dandũ est, & ob id benedictionẽ uocarit. Etenim inter

inter auaros hoc agitur: ut quamminimum detur, & si quid forte coguntur dare, dant uerbis male ominatis. At beneficium hoc animo & uultu dandum est quasi dando lucrum facias. In hunc sensum explanant Grecanica scholia. Et addendum est Vestram, quod abest in nostris codicibus, cum addatur apud Ambrosium. *Deest in nostris*

Paratā esse.) Maluissem uertere per nominandi casum, τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν ταύτην, ἑτοίμην εἶναι, id est, Vt ante promissa uestra ista benedictio prompta sit, hoc est, ut alacriter detis, quod daturos uos ante polliciti estis.

Quasi benedictionem.) οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν, Sic ueluti sit benedictio, & non uelut sit auaritia. Nam beneficentia debet alacris esse, cum auarus det tristis. Nihil uetat quo minus πλεονεξίαν interpretemur usurpationem, occupationem, fraudationem, siue extorsionem. Nam hæc dantur ab inuitis, & tali ominatione quali utitur pastor ille Vergilianus. *πλεονεξία*

Hos illi, quod nec bene uertat, mittimus hœdos.

Ambrosius pro πλεονεξία legit circūuentionē. Nam tales ferè sunt eulogiæ populi, quum nouus Episcopus exigit à sacris ac prophanis preces, ut uocant primarias. Cæterum hic πλεονεξία referri uidetur ad accipientes, unde non malè uertisset spoliationem.

Hoc autem dico.) Dico: non exprimitur in Grecis codicibus, sed tantum est, Hoc autem τοῦτο δὲ, & cætera subaudiuntur: & à Latinis additum est uerbum explicandæ rei gratia. Poterat & aliud uerbū subaudiri, memineritis, aut si quod aliud magis placet. Non cogit Paulus quenquam dare, nec prescribit, quantum cuiq; dandum sit, tantum admonet, pro modo largitionis fore modum præmij. *Addit interpres*

De benedictionibus.) In benedictionibus. Nam utrobique est ἐπ' εὐλογίαις. Interpres mutauit suo arbitratu, cum apud Ambrosium utrobiq; sit, In, quæ præpositio Latinis non perinde est familiaris in hoc sensu. Rursum agnoscis hic genus sententiæ ex contrarijs contextę Parce & largiter, seminat & metet: addunt decus, repetitio eiusdem uocis, quam diximus appellari, traductionem: tum duo membra in bina commata diuisa, rursus alterū colon similiter sectum, quibus superadditur unum membrum simplex, uelut epiphonema, Hilarem datorem diligit deus. Hæc passim annotare superstitiosum esset, uerum aliquoties indicasse in hoc profuerit, ut iucundior ac dilucidior sit oratio Pauli. *εὐλογία*

Vt destinauit.) προαιρεῖται, id est, Proponit, Præsentis temporis. Et Ambrosius legit secūdum propositum cordis: nec additur suo, aut sui, ut sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo. Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ne præpositio quidem additur, sed est προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, id est, destinat corde.

Ex necessitate.) ἐξ ἀνάγκης, Laurentius putat hoc loco Necessitatem accipiendā pro Indigentia, non pro coactione, cui non assentior hoc sanè loco. Nam hanc particulam, Ex necessitate, opposuit illi, quæ præcessit ὡς προαιρεῖται, hoc est, ut sponte sua statuit: & qui coactus dat, tristis dat, ob quod citauit illud, Hilarem datorem diligit deus. Mecum faciūt interpretes omnes, Græci pariter ac Latini. *Valla taxatus*

Abūdare facere in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, & περισσεῦσαι accepit trāsitiue, quod alibi solet neutraliter: uelut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppetere, nonnunq; subministrare. Atq; hic quoq; gratiam appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum, quod deus potens sit efficere, ut quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum fœnore ad ipsos redeat, ne uel ea res illos à largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire uideatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) ἵνα ἐν παντὶ πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, id est, Vt in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem αὐτάρκεια, ubi quis suis est contentus, suaq; sorte, nec aliunde desiderat quicquam. Interpres & Ambrosius, si modo codices mendo uacant, legisse uidentur ad hunc modum, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν. Vt in omnibus semper omnem. Est autem iucunda uocis eiusdem iteratio in παντὶ, πάσῃ & πᾶν. *αὐτάρκεια*

In seculum seculi.) Græce tantum est, εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Qui autem subministrat.) ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγῆσαι, καὶ πληθῦναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, id est, Qui autem suppeditat *Locus diuersius apud Græcos. Qui autē subministrat*

semen

ſemen ſeminanti, & panem in cibum miniſtret, & multiplicet ſemen ueſtrum, & augeat prouentus iuſtitiæ ueſtræ, ut χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι infinita, uideantur uertenda, potius per imperatiuum modũ, ſuppeditet, impleat, augeat. Niſi forte ſubaudiatur uerbum μέλλει, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis uerbis, non eſt conſentaneum, tempus caſu fuiſſe commutatũ, ut legas χορηγήσει πληθυνεῖ αὐξήσει, tametſi in hunc ſenſum legit Ambroſius. Certe Græcorum ſcholia χορηγῆσαι interpretantur χορηγήσειεν, id eſt, Suppeditet, nominatim Theophylactus indicat eſſe ſermonem optantis pro corporalibus ſpiritualia.

Varia lectio Augebit incrementa frugum.) γεννήματα τῆς δικαιοσύνης, id eſt, Prouentum, ſiue annonam iuſtitię. Nec ſine gratia translatitio uerbo addidit proprium. Quod hic uertit incremẽta frugum, Ambroſius uertit fructum.

In omnibus locupletati.) Paulus aliquoties ſuo more participijs abutitur: unde recte uertit πλουτιζόμενοι in uerbum. Laurentius referendum putat ad particulam quæ pręceſſit, abundetis in omne opus bonum.

εἴ τις pro ἥτις Quæ operatur per uos.) Ambroſius pro ἥ,τις legiſſe uidetur εἴ τις. uertit enim, Si quis, & conſentiunt cum hac lectione ſcholia illius. Græci legunt ἥτις.

Miniſteriũ huius officij.) διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης, id eſt, Adminiſtratio huius miniſterij. Sic enim uocat officium ſubminiſtrandæ pecuniæ. Sed λειτουργία nonnunquam Græcis ſignificat ſacrificium, ſuo ritu peractum, ut accipias pecuniam quaſi uictimam offerri deo, cuius miniſter ſit Paulus, ut ſacerdos ſacrum peragens.

Per m. g. act. locus uarie expoſitus Per multas gratiarum actiones in domino.) διὰ πολλῶν εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ, id eſt, Per hoc quod multi gratias agunt deo. Etiamſi in nonnullis exemplaribus ſcriptum comperi, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν. Quo modo legiſſe uidetur interpres. Atqui ſi ſequamur id quod prius apud Græcos comperi, participium περισσεύουσα tranſitiue capiatur oportet, ut hinc pendeat infinitum, εὐχαριστεῖν, ſitq; hic ſenſus. Verum etiam efficit, ut copioſe agantur gratiæ deo per multos. In eum ſenſum interpretantur Græcorum ſcholia. Theophylactus legit hunc in modum, ἥτις κατεργάζεται δι' ὑμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. Similiter legit Chryſoſtomus, niſi quod δι' ἡμῶν habet, id eſt, per nos prima perſona, et quod legit interpretatur.

Stapulenſis Et in obedientia confeſſionis.) Faber uult eſſe hypallagen, ut intelligamus in confeſſione obedientiæ ueſtræ. Verum nihil uideo cauſæ cur reclamantibus exemplaribus & interpretationibus ad hypallagen huiuſmodi confugiamus. Nam obedientia confeſſionis poteſt accipi, quod obedientes Euangelio in eleemoſynis largiendis declararent ſe uere & ex

ὁμολογία conſenſus animo confiteri Euangelium. Quod ſi mauis ὁμολογία pro aſſenſu, laudat illorum obedientiam, quod ipſi id ſuadenti ac monenti non ſint refragati. Ambroſius pro obedientia, legit, ſubiectione, magis exprimens Græcam uocem ὑποταγῇ. Quanquam ὁμολογία non ſolum confeſſionem ſignificat, uerum etiam conſenſum, ut accipias futurum, ut multi gratias agant deo, cum uiderint Corinthios tanto conſenſu obedire Paulo. Atq; ita tacite monet, ut omnes cõferãt pro ſua quiſq; uoluntate & facultate. Porrò quod addit, in Euangeliũ Chriſti, ſenſit hoc pertinere ad negociũ euangelij, ſi Chriſtiani omnes inter ſe conſentiant in benefactis. Et Euangeliũ admonet dandã eleemoſynam, pollicens omnia fore munda.

Deſiderantium uos.) ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Ambroſius addidit, deſiderantium uidere uos, ſiue quod aliud habuerit exemplar, ſiue quod uoluerit explicare ſenſum, in quem & Grecanica ſcholia interpretãtur. Quanquam hoc loco Gratiam uerti poterat beneficium, ut intelligas illos eſſe cupidos uidendi Corinthios, in quibus deus tantam beneficentiam ipſis contuliſſet.

Gratias ago deo.) Rurſum eſt χάρις δὲ τῷ θεῷ, id eſt, Gratia autẽ deo: ut ſubaudias ſit.

EX CAPITE DECIMO.

IPSE autem ego Paulus.) αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος. Mire Paulus tribus uocibus παῦλος, αὐτὸς δὲ & ἐγὼ ſeparauit ſuam perſonam à cęteris apoſtolis, quod antehac egerit negocium aliorum, nunc è ſuo loquatur affectu.

Et modeſtiam.) καὶ τὴν ἐπιείκειαν, quod comitatẽ magis & facilitatẽ aut humanitatem ſonat, quàm modeſtiam, quæ opponitur arrogantiæ.

In facie.) κατὰ πρόσωπον, id eſt, Iuxta faciem, pro eo quod eſt in ſpecie, Græci tamen interpretantur

terpretantur de præsentia Pauli, Vbi coram adsum, humilis uideor. Quidam putant esse ironiam. Rogo autem uos.) Cum ante dixerit se obsecrare, non adiecit quid obsecraret. Vnde capitis huius initiũ utroq; referri potest, ad superiora, ut sit sensus, Rogo ut meo quoq; nomine libenter conferatis hanc pecuniam. Aut ad sequẽtia, quemadmodum modo diximus. Atque ita δέομαι repetit, quod dictum erat παρακαλῶ, ut sit redeuntis ad id quod cœperat, quasi dixisset, Rogo inquã. Id subindicat Ambrosius cum ait, Idem sensus est, quem ut dilucidet, repetit. *Ordo*

Absens autem confido in uobis.) θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς. Græca quidem sunt ambigua, uerum magis congruit, ut intelligamus, audax siue confidens sum erga uos, sicut alibi dicit, Epistolæ fortes, præsentia infirma. Quanquam scholia Græcorum non eodem exponunt modo. Theophylactus Chrysostomũ sequutus, cui non displicet ironia, sic accipit, quasi Paulus referat hæc sub aliorum persona: Præsens abiecte se gerit, absens scribit minaces ac seueras epistolas. Quanquam indicant & citra ironiam consistere sensum. Nec ego sane uideo causam quare ad ironiam confugiamus. Iam quod interpres λογίζομαι uertit existimor, non conuenit expositioni ueterum. Chrysostomus enim ostendit hunc sermonẽ esse comminantis apostoli, qui quoniam existimabant ipsum iuxta carnem ambulare, hoc est, non habere Christi spiritum, contemnebant illum, uelut impune peccantes. Hos territare uolens Paulus rogat Corinthios, ne cogatur ea audacia (Sic enim appellat potestatem suam, quam dicebant epistolis inesse) præsens uti. Porro mitigans minas, non ait qua decreui aut uolo uti, sed quam cogito, etiamnum inuitans illos ad resipiscentiam. Idq; putat esse summę bonitatis in Paulo, qui in commeritos non statuerit decreueritq; pœnam, quam & pro sua autoritate poterat infligere, et pro illorum duricia debebat, sed tantũ dicit se de ea re cogitare, quasi libenter mutaturus sententiam, si uellent illi sua sponte redire ad mentem meliorem. Theophylactus λογίζομαι exponit duobus uerbis ὑπολαμβάνω & στοχάζομαι, id est, suspicor & destino. Suspicio enim est nondum certa cogitantis, & qui destinat & ad scopum dirigit oculum, nondum emisit telum manibus, sed ueluti minatur se missurum, circumspiciens in quos mittat & quomodo mittat. *Græca ambigua*

Qui arbitrantur nos tanquam.) τοὺς λογιζομένους, id est, Qui cogitant aut æstimant, uel qui sic habent nos, quasi secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) οὐ σαρκικά. Diuersum ab illo σάρκινα, Quod tamen eadem uoce Latina reddidit, ut superius admonuimus.

Sed potentia deo.) Græcis est δυνατὰ τῷ θεῷ. Ambrosius legit, fortia deo. Laurentius mauult, ualida deo. Cęterum illud Deo Græcis datiuus est instrumenti, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina. Vtinam liceret omnibus episcopis, maximeq; ijs qui in Pauli locum successerunt, tam uere suoq; iure hãc usurpare uocem, quam ipse Paulus usurpauit, Arma militiæ nostræ non carnalia, sed fortia deo: nõ ad demolitionem oppidorum, arcium, sed impiarum cogitationum. Hæc sunt arma, hæc bella, hæ pugnæ, hæc uictoria, hi triumphi digni successoribus Apostolorum. Nunc uidere est aliquot, qui quum res postulat, copias habent, gladios, lanceas, & bombardas habent, denique quicquid forti bellatore dignum est. Cæterũ ubi gladio uerbi diuini demoliẽda est acies uitiorum, nec linguam habent nec manus. *δυνατὰ potentia* *Arma sacerdotum*

Consilia destruentes.) λογισμοὺς, id est, Cogitationes. Et rursum participium addidit, quod nusquam referatur καθαιροῦντες destruentes, hoc est, quibus armis destruimus. Porro cum de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorum, quorum alia artificio, alia sublimitate sunt inexpugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, uertimus hoc pacto: Sed potentia per deum ad demolitionem munitionum, quibus cogitationes demolimur, & omnem celsitudinem, quæ extollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ἐπαιρόμενον, id est, Insurgentem, siue qui attollitur. Erat enim huiusmodi machinarum genus, quod repente sublatum in altum, muris inueheret hostem.

Omnem intellectum. πᾶν νόημα, Omnem cogitationem.

In obsequium Christi. εἰς ὑπακοὴν, id est, In obedientiam, ut semper antehac uertit, sed apertius erat, Ad obediendum Christo. Captiui sub iugum eunt. At felices qui sic capti ducuntur ut submittant se Christo. Vtinam huiusmodi triumphos ambiant Episcopi.

Varius sensus

Quæ secundum faciem sunt uidete.) Græci codices ex sententia Theodoreti legunt hoc per interrogationem, ut sit, uidetis, non uidete, quasi fingat id fieri, quod uelit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem: hoc est, quæ foris uidentur, & ostentationē habent potius q̃ efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem fuisse apud illos iuxta faciem, hoc est, contempto similem, cum alij quidem magno fastu agerent apostolos. Ambrosius legit, secundum faciem, pro eo quod est, quæ in conspicuo sunt & aperta, ut pertineat ad sequentia, Si quis confidit se esse seruum Christi. Quasi uelit ea clarissima uideri, facillimaq; iudicatu quæ dicturus sit. Alij, secundum faciem, interpretantur de signis euidētibus, quibus deprehendi possint pseudapostoli, ueluti si quis diues sit, si quis elatus, si quis iactabundus, si quis falsa uirtutis imagine personatus. Theophylactus uult esse obiurgantis, quod ex opibus, è cultu fastúue ęstimarent hominem, ac non potius ex animi bonis, cui magis assentior. Theophylacto suffragatur Gennadius, citantibus Græcorū scholijs. Acrior est autem obiurgatio per interrogationem. Chrysostomus item uult hunc esse sermonē obiurgantis eos, quod ex rebus extrarijs æstimarent hominem.

Cogitet iterū apud se.) ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id est, Ex se ipso, nimirū nō expectans nostrā increpationem. Ita & nos.) Græcus addidit Christi, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ, id est, Quod quemadmodum ille Christi, sic & nos Christi. Quod tamē apud Græcos additum uideri potest explicandæ rei gratia. Porrò Christi genitiuus est, non rectus casus. Nam in hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, uelut hactenus se parem faciat illis, quod & ipse non sit à Christo alienus, si illi se putant seruos Christi, quo maiore fide post declaret quanto illos antecellat cæteris.

Paulus nihil potest, nisi ut prosit

Non in destructionem.) οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, Ad perdēdos uos. Porrò ædificare more suo uocat prodesse, Destruere lædere. Hic locus annotandus est ijs, qui summi pontificis autoritatem in immensum attollunt, asseuerantes uni homini uniuersum ecclesiæ Christianæ corpus debere cedere, adeò ut si animas omnes deduceret ad inferos, non foret ius illi resistendi. Paulus ab ipso Christo acceperat autoritatem apostolicam, nō à Petro, cum quo postea contulit, sed ita ut diceret ab illo sibi nihil accessisse, et tamē ingenue fatetur hoc quicquid est potestatis, in hoc datum ut prosit, non ut lędat. At qui nunc tribuunt Romano pōtifici tantam potestatem, utinam possint & cæteras dotes pontificias tribuere: sapientiam, puritatem, charitatem, contemptum rerum omnium. Græci interpretantur destructionē hanc, de uindicandis pseudapostolis.

Inquit, pro inquiunt

Inquiunt.) φησί, id est, Inquit, ut subaudias, aliquis, aut certum hominē qui hoc dixerit. Nam & præcessit, & mox sequitur, τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, id est, Hoc perpendat istiusmodi. Fingit enim personam obtrectatoris, cui respondeat.

Sermo contemptibilis.) ἐξουθενημένος, id est, Contemptus potius.

Audemus pro sustinemus

Inserere aut comparare,) ἐγκρῖναι, ἢ συγκρῖναι.) Interpres non potuit reddere uocum affinitatem Græcarū, quasi dicas, inferre & conferre, aut inserere & cōserere. Porrò τολμῶμεν, quod interpretatur audemus, idem significat et sustinemus. Quo uerbo utimur quoties res est eiusmodi, ut non possimus imperare animo nostro, siue inducere animum, sic frequenter usus est Suetonius. Alioqui cur non audeat Paulus se conferre pseudapostolis, qui se nō dubitat & anteferre probis apostolis? Quin potius non libet cōferri cum talibus. Nisi legamus dictum per ironiam, ut uideo Græcis quibusdam placere.

Sed ipsi in nobis.) Græce secus est, ἀλλ᾽ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν, id est, Sed ipsi in seipsis seipsos metientes, & comparantes seipsos sibijpsis, non intelligunt &c. Atq; ita Græca exponunt scholia, ut intelligamus arrogantes illos, ex suo ipsius animo metiri sese, & sibi magnos esse, & alios ab alijs laudari mutua quadam talione. Atq; hūc sensum secutus est Diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana cum ait, Et fit illis quod ait apostolus, Comparantes enim semetipsos sibimetipsis, non intelligunt. Rursum explanans Psalmum trigesimumquartum: Et comparantes, ait Apostolus, semetipsos semetipsis, non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Iterum in Psalmum CXVIII. Rursus in Psalmum CXLI. Impij metientes semetipsos ex semetipsis. Item aduersus Faustum libro uigesimo secundo cap. uigesimo septimo, interpretans etiam iuxta Græcorum sententiam, Ad eum modum interpretatur

tatur & Theophylactus, Paulinarum epistolarum non indiligens interpres. Quanquam Ambrosius diuersum exemplar secutus uidetur, & sermonem facit perpetuum eiectis his uerbis, Non intelligunt, hoc pacto: Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, nō in immensum gloriabimur &c. Porrò quod addidit, Non intelligunt, Græci interpretes putant imperfectum esse sermonem, ut subaudias, quàm sint alijs deridiculi. At mihi uidetur hoc loco participium esse positum loco uerbi infinitiui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus: At ipsi non intelligunt, quod seipsos inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cum ijs, qui meliores sunt illis, neq; iuxta regulam Christi. Atq; hic sensus magis quadrat cum his quæ sequuntur. Nam quod Theophylactus uult subaudiri, non intelligunt, quàm sint alijs ridiculi, mihi uidetur coactius. Etiamsi scholia quædam Græcanica uidentur hunc sermonem sic diuidere, ut prior pars pertineat ad Paulū: Sed ipsi in nobismetipsis nosmetipsos mensurantes & comparantes; ut intelligamus Paulum non metiri se ex opinione aut laude aliorum, sed suis ipsius uirtutibus, ac potestate à Christo tradita. Mox quod sequitur, ad pseudapostolos ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id est, Seipsos sibijpsis, subaudi, cōparantes non intelligunt: hoc est, dum pseudapostolus pseudapostolo comparatur, & mali mutuo se laudant, non intelligunt sese ridiculos uideri. Cæterum regulam hic uocat, mensuram, sumpta metaphora à regulis fabrorum. Ne quis tale quippiam somniet, quale est cū dicimus, regulam Francisci, aut Benedicti. *Lectio diuersa*

Qua mensus est.) οὗ ἐμέρισεν, id est, Qua partitus est nobis deus mensura, quasi dicas ea quoque mensura, quatenus ad uos usq; gloriemur. Nec est simpliciter ad uos, sed Etiā ad uos ἄχρι καὶ ὑμῶν: ut intelligamus non esse mediocre pertingere ad modum Corinthiorū. Respondet autē ei quod mox sequitur, ἄχρι γὰρ καὶ ὑμᾶς ἐφθάσαμεν, id est, Nam usq; ad uos quoq; peruenimus. Quemadmodum autem gloriari solent ambitiosi principes, si longissime prorogarint imperiū: ita Paulus Christi ductor gloriatur, quod eò usq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore, ut longius etiam proferat imperium. Interpres legisse uidetur ἐμέτρησεν pro ἐμέρισεν. *ἐμέτρησεν pro ἐμέρισε*

Crescentis fidei.) αὐξανομένης πίστεως, id est, Augescente fide uestra, siue subolescente, ut Græcis sit genitiuus absolutus.

Magnificari secundum regulam.) Rectius hęc infinita uertisset in alium modum. Spem habentes, fore ut augescente fide uestra in uobis amplier, iuxta regulam nostram in abundantiam ad euangelizandum ea quæ ultra uos sunt, non ut aliena regula in his quæ parata sunt gloriemur. Significat se sperare futurum, ut indies crescēte fide Corinthiorum, crescat & ipse, ac maior maiorq; fiat, adeò ut iam prædicatio sua lōgius porrigatur, etiā ad eos qui ultra Corinthios sunt, idq; iuxta suam regulam, non alienam, hoc est, suo Marte, ne uideatur gloriari de ijs, quæ iam parata sunt, & ab alijs laborata, quemadmodum faciebant pseudapostoli.

Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare.) εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν. Faber hoc loco legit, εἰς τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ὑμῶν, id est, In illa quę supra illa uestra. Sed fallitur, meo quidem iudicio: nam ὑπερέκεινα aduerbium est, cui additur articulus, ut fiat epitheton, id est, ulteriora uobis, id est, quæ ultra uos, hoc est, longius, et in alios etiam populos. Et in hāc sententiam interpretātur non solū Chrysostomus, Theophylactus cęteriq; Gręci, uerum etiam diuus Ambrosius. Proinde nonnihil demiror Stapulensem, mutata etiam scriptura, à tot autoribus uoluisse dissentire, pręsertim cum hic nihil sit quod offendat, aut aliò suadeat cōfugere. Verum quandoq; bonus dormitat Homerus. Neq; uero nos grauatim alijs ignoscimus, eandem uicissim ab alijs ueniam flagitantes.

EX CAPITE VNDECIMO.

VTINAM sustinetis modicum.) ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, id est, Vtinam sufferatis me paulisper in insipientia. Et est sustinuissetis magis q̃ sustineretis. Cæterum quid Laurentio Vallæ uenerit in mentem, ut pro sustineretis, mutandum putarit susciperetis, ut ingenue dicam, prorsus non intelligo. Nisi forte somniauit ἀναδέχεσθε, pro ἀνέχεσθε. Nam ἀνέχεσθε magis ad uerbū reddi ne possit quidem, q̃ si dicas sustinete. Alioqui, ut donemus ἀνέχεσθε in- *Valla lapsus*

terdum idem ualere quod ἀνάσχεσθε, quid est suscipite me? nisi forte, recipite curam mei. Hesychius admonet interdum ἀνάσχεσθαι idem ualere quod ἀνέχεσθαι. quod ut demus alicubi uerum esse, hic certe non cõgruit. Illud recte admonet, in modicũ quid, quid, abesse in sermone Græco. Et modicum interpres suo more posuit pro pusillo. Nos uertimus paulisper, ut ad tempus pertineat, quod aliás factum admonuimus. Adhuc modicum lumen in uobis est, Et, modicum & iam non uidebitis me.

Supportare me.) ἀνέχεσθε. Græca uox anceps est. At magis quadrat, ut sit indicatiui modi, sustinetis. Corrigit enim quod dixerat, utinam sustinuissetis, imò, inquit, sustinetis, et quod opto factum, facitis. In hunc sensum exponunt Græcanica scholia.

ζηλοῦν zelotypum esse — Aemulor enim uos.) ζηλῶ γάρ ὑμᾶς. Ambrosius usus est Græca uoce, opinor, non inueniens quo uim uerbi explicaret. Nam hic zelum appellat ingentẽ, & ut ita dixerim, immodicum quendam amorem, uelut ambiat, ut apud illos primus esset, nec ferat alios apostolos in partem amoris admitti. Siquidem agit hic de quibusdam apostolis, qui pluris haberi uolebãt apud Corinthios, quàm Paulus esset. Addit autem, Zelo dei, ne quis arbitraretur illũ sua gloria, suóue compendio commoueri. Nos uertimus, zelotypi sumus erga uos. Quid autem uereamur sic intelligere de Paulo, cum ad eundem modum interpretetur Origenes, Theologorũ sui tẽporis sine controuersia princeps, de deo, quod zelotes dictus sit, qua si zelotypus, nostri amator, qui nullum in amore ferat riualem?

ἡρμοσάμην despondi — Despondi enim.) ἡρμοσάμην, id est, Adaptaui, siue adiunxi. Ambrosius legit paraui, quem pro ἡρμοσάμην legisse suspicor ἡρτυσάμην. Hieronymus in Amos legit statui, sed lapsus opinor memoria. Augstinus aduersus Manichæos pro Genesi, libro secundo, legit, Aptaui uos uni uiro. Nam ἁρμόζω Gręcis proprie est, apte & concinne applico, uelut ea quæ glutino aut ferrumine committuntur.

Astutia sua.) Græcus addit in, In astutia sua, idq; iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro eo quod est, per astutiam suam. Atq; quod hic recte omisit interpres, haud scio quo consilio libenter addat alibi.

Corrumpantur sensus.) φθαρῇ, Accommodato usus est uerbo, cum de uirgine meminisset. Et sensus, Græcis non est αἰσθήσεις, ut de uisu, auditu, aut alijs similibus queat accipi, sed νοήματα, quod proprie ad mentem animumq; pertinet. Certe mentes, pro sensus legit Augustinus, loco quem mox adducemus. Accõmodat enim allegoriam: Euæ decepti sunt oculi, Corinthijs timendum erat menti. Cæterum illud uerbum excidãt, nec est apud

Additum — Græcos, nec apud Ambrosium. Proinde uidetur adiectum ab interprete, quod alioqui durius uideretur dicere, Corrumpantur à simplicitate. Neq; enim simplicitas corrumpit animum, sed animus corruptus degenerat à simplicitate. Perinde ut Vergilius dixit: Quantum mutatus ab illo, non quod ille mutasset, sed quod illi dissimilis esset factus. Et apposite uirgini tribuit simplicitatẽ, memor allegoriæ suæ, tametsi Ambrosius legisse uidetur ἁγνότητι, cum pro simplicitate, legat castitate. Neq; secus adducit Augustinus cum alijs aliquot locis, tum libro aduersus Faustum XV capite tertio. Rursus eiusdem operis libro XXII cap. XLIX. Nisi quod hic utrunq; coniungit. Ne corrumpantur mentes uestræ à simplicitate & castitate, quæ est in Christo Iesu. Deniq; non est simpliciter ne, sed μήπως, id est, Ne quo pacto: nos uertimus, Ne quà. Vehementius enim est addita coniunctione expletiua.

Pauli ciuilitas — Quin & illud annotandum, ut obiurgaturus Corinthios arte subleuat illos, omnem inuidiam deriuans in corruptorem.

Quæ est in Christo Iesu.) τῆς εἰς τὸν χριστόν, id est, Quæ est erga Christum, siue in Christũ, quia pure ac simpliciter illi obtemperamus.

Alius Iesus — Alium Christum.) ἄλλον ἰησοῦν, id est, Alium siue alterum Iesum. Ita consentiunt Græci codices, quos ego quidem uiderim. Atq; ita legit & interpretatur Theophylactus, consentientibus scholijs. Ambrosius nobiscum legit Christum. Illud obiter annotandũ, quod Paulus admonet Corinthios, id nobis quoq; magnopere cauendum, ne nobis alterum Iesum accersamus, ac fingamus potius, onustum opibus, onustum imperio, ditione, uoluptatibus, & quicquid hic mundus habet præstigiarum, ad hæc ceremonijs plusquam Iudaicis obsitum, cum uerus ille ab omnibus hisce rebus fuerit purissimus.

Recte pateremini.) Cur non & hic sustinuissetis ἠνέχεσθε, uidelicet illos pseudapostolos

los, si quid docerent, quod nos non docuimus. Nunc cum nihil adferant de Christo, quod nos non docuerimus, cur illos ostentantes sese tolerastis?

Nihil me minus fecisse.) μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Nihilo inferiorem fuisse excellentibus apostolis. Et in hūc sensum legit Ambrosius, Aestimo enim me in nullo inferiorem fuisse, ab ijs qui ualde sunt apostoli. Sentit enim de Petro, Iacobo, & Ioanne, qui summates habebantur, ut indicant Graecanica scholia, cumque his consentiens Chrysostomus ac Theophylactus. Sed mirum quomodo quae praecedunt & sequuntur, in illos cōpetant. Recentiores excusant non de his dictum, sed de his qui se fingebant à Petro ac caeteris missos. Porrò τῶν ὑπὲρ λίαν, plus quiddam sonat quàm excellentes, ob additam praepositionem ὑπὲρ, quasi dicas, supra modum excellentes apostoli, quod non absque stomacho dictum uidetur. *Paulus nulla re inferior Petro*

Nam & si.) εἰ δὲ καὶ. Hic interpres frequenter pro δὲ uertit, nam. Porrò quamuis imperitus, aduersatur enim superiori parti, qua iactat se nihilo inferiorem summis apostolis.

Sed non scientia.) Cur non potius & Latinius & simplicius, Non autem scientia, siue cognitione? Laurentius merito ridet nonnullos, qui ex hoc loco Paulum colligunt balbum quempiam & impeditae fuisse linguae, quasi nihil intersit inter impeditum & imperitum, homines, inquit, uere impedito sermone, atque adeò scientia, cum Graece sit ἰδιώτης, id est, Idiota, quae uox illis tum priuatum, tum indoctum significat. Hieronymus hac in re uarius est, compluribus locis clamans Paulum Graeci sermonis elegantioris ignarum fuisse, quod aliquoties suis quibusdam utatur uocibus, Ciliciae uernaculis, nonnunquam coniunctioni μὲν, non reddat eam quae respondet δὲ. Ad haec quod hyperbatorum anfractibus molestus sit alicubi, quod interdum anapodoton relinquat orationem. Rursus aliàs in diuersum declamat, procul submouens eos, qui putent Paulum hoc ex animo dixisse, cum omneis sermonis proprietates pulchre tenuerit, omneis argumentationum strophas ad unguē calluerit. Quin et diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana, pleraque rhetorum schemata ex Paulinis adducit epistolis. Idem alicubi monet, & si, hoc loco non esse fatentis, sed concedentis ac donantis: ueluti si dicas, fac me esse imperitum sermone, certe nō sum imperitus scientia. Porrò quod ad sensus attinet, nihil potest esse Paulo diuinius: sermo uero, licet his uacet soloecismis, quos plerosque illi addidit interpres, tamen politus dici non potest, iuxta morem humanum, cum Graeci interpretes passim torqueantur incommoditatibus orationis, quod non accidisset, si nobis Isocratis aut Luciani lingua fuisset loquutus. *Paulus Graece parum peritus* *Hieronymus sibi nō constās*

In omnibus autem manifestus sum uobis, siue ut habent uetusti codices, manifestatus sum.) Graeca secus habent ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Quae quidem ad uerbum ita sonant: Sed in omni manifestati in omnibus in uos. Sensus autem hic est, Non sicut pseudapostoli sumus, qui fucati & personati, simulatione sanctimoniae uobis imponunt, sed in omni re, & inter omnes declarati sumus, & apparet quales simus erga uos. Et illud παντὶ referri potest ad rem, & ἐν πᾶσιν, ad personam, nisi mauis conduplicationem facere ad uehementiam.

Aut nunquid peccatum feci?) Graeca sic habent ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, An peccatum feci, siue, an peccaui. Graeci non distinguunt inter an & aut. Apud Latinos plurimum interest, & quorsum attinebat addere quid, cum id Graecus sermo non habeat?

Alias ecclesias expoliaui.) ἐσύλησα, id est, Depraedatus sum. Nam bellicis metaphoris libenter abutitur Paulus, ut mox, Accepto stipendio.

In ministeriū uestrum.) εἰς, siue ut est in quibusdā πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν, In hoc ut uobis ministrarē, hoc est, uobis inseruiui sine uestro sumptu, stipendio interim ab alijs accepto.

Et egerem.) καὶ ὑστερηθείς, id est, Destitutus, uel cum deesset. Neque uero simplex, ut opinor est emphasis coniūctionis καὶ, sed epitasin habet hoc loco, ut sit sensus, adeo nō grauaui uos, ut nec egens id uoluerim facere.

Onerosus fui.) κατενάρκησα. quod uerbū dictū est ab ocio & torpore. Nam hi premunt & imminent alijs, unde petunt assidue, dictione composita à ναρκᾶν, quod est torpere: unde & νάρκη torpedo piscis, & praepositione κατὰ, quae frequēter in malam significat partem, ueluti in καταστρηνιάω & καταφρονῶ, praesertim cum hic quoque paterno iungatur ca- *καταναρκεῖν*

 sui

sui κατενάρκησα οὐδενός. Hieronymus in libello ad Algasiam admonet uocem esse Cilicibus peculiarem. At si Paulus noluit cuiquam esse onerosus, qui tantũ laborauit, qua fronte quidam expilant plebem, cum nulli sint usui?

In omnibus sine onere.) ἀβαρῆ, id est, Minime grauem, dictione composita.

Iurat Paulus Est ueritas Christi in me.) Hoc ueluti iusiurandum adiecit, quo confirmat quod dixit. Id subindicat Ambrosius cum ait, sub testimonio Christi.

Non infringetur.) οὐ φραγήσεται. Id scholia Græca exponunt, nõ interrumpetur, neque deficiet, hoc aiunt, significans se nec in posterum aliquid ab illis accepturum, ut non præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euãgelium. Interrumpitur enim, quod non est perpetuum. At ille iurat eam gloriam sibi fore perpetuam, ne cui grauis esset. Verbum dictum est ab intersepiendo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est in me, auferendi casu, sed accusandi εἰς ἐμὲ, quasi dicas, aduersum me.

Quia non diligo uos.) Apertius erat, An quod non diligam uos, mutato uerbi modo. Nam Græci negligunt differentiam huiusmodi.

Quod autem facio & faciam.) Non sensisse uidetur interpres elegantiam huius coniunctionis καὶ, quam hoc loco & similibus habet apud Græcos, ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, id est, Quod facio, hoc etiam sum facturus in posterum, siue quod facio, idem & in posterũ sum facturus. Deinde licet Græcis unica sit coniunctio δὲ, quæ pluribus Latinis respondeat, autem, sed, uero, uerum, porrò, cæterum, rursum, contrà, & his similibus, nonnihil tamen apud nos interest, quam quo loco colloces. Hic magis cõgruebat, sed, quàm, autem. An quod non diligam uos? deus nouit. Sed quod facio &c.

Vis καὶ

Vt in quo gloriantur.) ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Ambrosius propius accessit ad Græca, Vt in eo quod gloriantur, reperiantur ut & nos, hoc est, si & illi gloriantur se gratis euangelizare, nec in hoc erunt nobis præstantiores: cum ipse gratis doceam & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendũ composita dictione, quemadmodũ est apud Græcos, nec potest in duas diuidi: Latine sonat, falso titulo apostolos. Apostolus enim eius agit negocium à quo missus est, isti suis commodis seruiunt.

Si ministri eius.) εἰ καὶ οἱ διάκονοι, id est, Si & ministri: & ita legit Ambrosius. Et transfigurat se, Græce est transfiguratur: & transfigurantur, μετασχηματιζόμενοι, μετασχηματίζεται.

Alioqui uelut insipientem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin aliter, id est, Si minus persuadeo me non esse insipientem, qui non ob inanem gloriam, sed necessitate compulsus hæc de me prædicem, tolerate me tamen gloriantem tanquam insipientem.

Velut, pro uelut Velut insipientem accipite me.) κἂν ὡς ἄφρονα, id est, Etiam ut insipientem. Fortassis interpres καὶ uertit in uel, Vel ut insipientem: eas coniunctiones nos male coniunximus.

Modicum quid.) μικρόν τι, id est, Paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deum.) κατὰ κύριον, id est, Secundum dominũ, quemadmodũ & in superiori epistola scripsit, Ego non dominus: & dominus, non ego. Humanum quiddam, parumque seuerum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloriæ.) ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως, id est, In hac parte siue materia gloriationis. Et sic legit diuus Ambrosius, substantia gloriationis.

Si quis accepit.) εἴ τις λαμβάνει. Quod præcessit κατεσθίει, uidetur ad cibum pertinere, quem illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Theophylactus putat idem bis dictũ Deuorat & accipit, ut intelligamus insatiabilem auferendi auiditatem in pseudapostolis, cum summa coniunctam arrogantia.

Secundum ignobilitatem dico.) κατὰ ἀτιμίαν. Magis quadrabat, Iuxta contumeliam. Exponit enim illa atrocia, si quis uos deuorat, si quis in faciẽ cędit &c. Non, inquit, quod ista uos patiamini à pseudapostolis, sed quod quantũ ad contumeliæ rationem attinet, non leuiora patiamini ab istis, quàm si ista pateremini.

Superest in nostris Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.) In hac parte, nõ reperio in Gręcis codicibus, quos ego sanè uiderim.

In quo quis audet.) ἐν ᾧ δ᾽ ἄν τις, id est, In quocunque uero aliquis audet. Corrigit enim quod modo dixerat, quasi nos minus ualuerimus in hac parte, hoc est, in argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, ut illis hic quoque par sim in omnibus, in nonnullis etiam

superior

superior. Proinde nos uertimus per imò, quo foret euidentior correctio.

In insipientia dico.) Hoc per parenthesin interiecit, memor eius quod antè dixerat, Nõ loquor secundum dominum, sed uelut in insipientia.

Ordo Ministri Christi sunt.) Post hanc partem Grecis non repetitur, & ego. Imò id additum subuertit totam sententiam: sic enim legendum: Ministri Christi sunt, plus ego: deinde illud παραφρονῶν λαλῶ, id est, desipiens dico, per parenthesin interiectum est, ut modo submonui. Consentit cum Græcorum exemplaribus Ambrosius ad hunc legens modum: Ministri Christi sunt, uelut insipiens dico, magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat sese cæteris apostolis, at in eo quod apostolorum est proprium, semet illis anteponit, non solum æquat. Verũ quoniam id arrogantius dictum uideri poterat, præmunit stultitiæ prætextu, quemadmodum & initio fecit. Quod si maxime sic legeretur, ministri Christi sunt & ego, ut minus sapiens dico plus ego, nihil erat necesse sensum eum inducere, quem ex Aquinatis sententia induxit Nicolaus cognomento de Lyra, qui ab hoc loco, Vt minus sapiens dico, plus ego, nouum facit orationis caput, & ad hunc edisserit modum: Si uideor, *Thomas & Lyranus* inquit, uobis insipiens me pseudapostolis adæquando, adhuc uidebor uobis minus sapiẽs me eis præferendo. Poterat enim illud, plus ego, per correctionem subijci, præmissa mitigatione insolentiæ, nempe hoc modo: Ministri Christi sunt, sum & ego. Quid autem dixi & ego? Imò, ut stultorum more loquar, gloriosius, plus ego. Quanquam non est huius instituti discutere, quid huiusmodi scriptores senserint, quos constat, ueterum ignaros literarum, tumultuario studio hinc atque hinc consarcinatis glossematis, sacras tractasse literas. Cum antiquis potius nobis res est. Cæterum de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus ac modulatus est, qui plenius uelit cognoscere, legat quarti de Doctrina christiana libri caput quartum.

In laboribus plurimis.) περισσοτέρως, id est, In laboribus abundantius. Fortassis interpres uertit pluribus, id quod erat tolerabile. Quanquam apud Græcos alius est ordo, ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, id est, in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariam reddidit, Græcis unicum est aduerbium περισσοτέρως, etiamsi comparatiuum positũ est uice superlatiui.

Supra modũ.) ὑπερβαλλόντως, id est, Eximie, & ut ita dicam, excessiue, & suprà quàm credi possit: ut non admodum ad rem faciant qui interpretantur supra modum humanæ uirtutis.

Quadragenas Quadragenas.) τεσσαράκοντα, id est, Quadraginta, quanquam recte uertit, significans illum quinquies uapulasse, & unoquoq; tempore quadraginta plagis cæsum fuisse, si modo id uerum est, quod certe uerisimillimum est, præsertim cum apud Iudæos uapularit. Sic enim sentit diuus Ambrosius, addens id præceptum in libro Deuteronomij, ut plagis trigintanouem emendarentur, qui cõmeruissent. Legimus autem ad hunc modum Deuteronomij capite uigesimoquinto: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: ita duntaxat, ut quadragenarium numerũ non excedant, ne fœde laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Proinde probabile est ob humanitatem, unam plagam remitti solitam, ut citra numerum præscriptum consisterent. Quod quidem haud scio unde haustum, indicat Lyranus & Glossa quam uocãt ordinariam. Valla mauult, quinquies undequadraginta accepi, subaudiendum autem haud dubie plagas.

Ter naufragium feci.) τρὶς ἐναυάγησα, quasi dicas naufragatus sum. Latine sanè uertit, naufragium feci, pro naufragium passus sum. Quemadmodum Terentius dixit: Is nauem fregit apud Andrum, de eo cui nauis esset fracta tempestate.

Nocte & die.) νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, id est, Noctem & diem in profundo egi. Nec additur maris, etiamsi de mari interpretatur Ambrosius, atq; etiam Theophylactus, potest tamen βυθὸς & alterius rei profunditatem dici, ueluti carceris.

Periculis ex genere.) Non sentit proprie de cognatis, sed Iudæorum gentem, genus suũ uocat, cui mox opponit gentes.

Falsi fratres In falsis fratribus.) Græcis unica dictio est ψευδαδέλφοις, hoc est, falso Christianis, qui se fingerent esse discipulos Christi, cum non essent. Nam ut sæpius iam admonui, fratres

absolute dicebantur omnes Christiani. Quod quidem cognominis, nunc à paucis occupatum est, uelut ad illos solos reciderit Christianismus, ac uulgo penè inuisum habetur, cum non sit aliud charitatis nomen plausibilius.

In labore & erumna.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. Propemodum bis idem dixit. Nam μόχθος quoque labor est, sed qui difficultatem habeat adiunctam. Hinc Græcis μοχθηροὶ dicuntur calamitosi. Vnde Ambrosius, molestiam legit pro erumna.

Vigilijs multis.) Pro multis, Græce est πολλάκις, id est, Sæpe. Itidem est, in ieiunijs sæpe πολλάκις, non πολλαῖς.

Præter illa quæ extrinsecus sunt.) χωρὶς τῶν παρεκτὸς, id est, Præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eum quidem modum plerique edisserunt. Cæterum Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, παρεκτὸς accipit pro præter, quasi dicas, præter ea quæ prætermitto: ut sit sensus, Paulum nec in hoc suorum malorum catalogo recensuisse omnia, cō- *Sensus duplex* sentiunt & Græcanica scholia. Verum utra sententia magis approbanda, prudenti lectori perpendum relinquo.

Instantia mea quotidiana.) Hoc separatum est à superioribus ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Quanquam hæc particula καθ' ἡμέραν potest utroque referri, ad instantiam & ad sollicitudinem quotidianam. Chrysostomus ac Theophylactus referunt ad id, quod præcessit ἐπισύστασιν. Nam cōmentario interiecto, subijciunt sollicitudo omniū ecclesiarum. Græcanica scholia interpretantur ἐπισύστασιν non curam ac diligentiam, sed conspirationem in Paulum: ut intelligas præter eas persecutiones quæ foris erant, hoc est, ab ethnicis, quotidie ferendas insidias & insultus populorum ac ciuitatum seditionem mouentium in Euangelium. Cæterum Ambrosius interpretatur, urgentes curas omniū ecclesiarū, quæ Paulo imminebant. Atque in hanc sanè sententiam adducit locum hunc Augustinus edisserens Psalmum nonagesimum octauum: Incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium ecclesiarum, ut per appositionem copules ἐπισύστασις & μέριμνα. Et in hunc sensum commode uerti poterat, Incumbens mihi quotidiana sollicitudo pro ecclesijs.

ἐπισύστασις duo significat
Sensus duplex

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri, in nonnullis Græcorum exemplaribus nō apponitur. Et est absolutius simpliciter uocari dominum, qui dominus sit omniū, nisi quid aliud suaserit addi.

Damasci aduerbialiter

Damasci præpositus.) Genitiuus Damasci, hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur ἐθνάρχης ἀρέτα, id est, Gentis præfectus Aretæ regis. Aretas rex, is erat socer Herodis Tetrarchæ, siquidem is rex fuit Arabiæ, Petræ, & Damascenæ ciuitatis quæ Arabiæ uicina est, dominus, ut docet Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum xviij. Eum igitur significat, quem Aretas rex Damasco præfecerat.

Et me comprehenderet.) πιάσαι με θέλων, id est, comprehendere me uolens.

Et sic effugi manus eius.) Sic, non est apud Græcos, sed tantum est καὶ ἐξέφυγον, id est, Et effugi. Nec addebatur in codice Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

EX CAPITE DVODECIMO.

Si gloriari oportet
Lectio diuersa

SI gloriari oportet.) Græce sic habet καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι. Quanquam Laurentius in plerisque codicibus δὴ legit, non δεῖ, ut sit sensus, gloriari certe nō expedit mihi. Ita sanè Chrysostomus etiam interpretatur, & huius imitator Theophylactus, admonens hunc esse transitum ad commemorationem eorum quæ plus etiam habent gloriæ. Quod si cui placet δεῖ, id est, oportet, ita legendum est, ut gloriari oportet, legatur per interrogationem: deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verū superior lectio mihi sanè multo magis probatur, quod appareat hunc locum ex superiore mutatum, ubi dixerat: Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, minus enim illic periculi. Cæterum ubi uentum est ad reuelationes, contrahit sese, negans esse gloriandum, etiamsi uera sint quæ dicturus est, quod hęc magis obnoxia sint suspicioni iactantiæ, quàm illa. Iam quemadmodum erratum est à librarijs in δεῖ & δὴ, siue δὲ, ob affinitatem & elementorum & uocum, ita consentaneum est erratum fuisse in μὴν, & μοι. Neque enim Gręci legunt, Non expedit quidem, sed nō expedit mihi οὐ συμφέρει μοι. Idque accōmodatius est ad Pauli sententiam, ut sit sensus: Vobis quidem expedit, ut cognoscatis, qualem habeatis apostolum longe

longe alium, quàm sint isti superciliosi. Verum mihi non expedit narrare, ut cui tutum nõ sit, siue propter discrimen inanis gloriæ, siue propter suspicionem hominum, quibus uidebor hæc iactantiæ gratia comminisci, quemadmodum plerisq; solent. Et mihi, legit Ambrosius, non quidem, nec addidit, Si gloriari oportet, sed nõ expedit mihi. Iam quod sequitur, multo cohæret aptius cum superioribus: Veniam enim ad uisiones, ueluti causam reddẽs, cur dixisset non expedire sibi super hisce rebus gloriari. Neq; enim apud Græcos est hoc loco autem δὲ, sed γὰρ enim, mire consentientibus exemplaribus.

Scio hominem.) Annotandum hoc loco non apponi Græcum articulum, ne certum aliquem hominem designare uideretur, sed in genere dixit hominem, οἶδα ἄνθρωπον. *Articulus omissus*

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur οὐκ οἶδα, id est, Non noui, quæ post alteram item repetitur, siue in corpore nõ noui, siue extra corpus nõ noui. Cõsentiebat Græcis codex Donatiani, qui sic habebat scriptũ, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio. Eandem scripturam habebat codex Constantiensis. Et pro siue, Latinius uertisset, an.

Arcana uerba.) ἄρρητα ῥήματα, id est, Non dicenda siue ineffabilia uerba. Subest tacita gratia in Græcis uocibus cognatis & contrarijs, quasi latine dicas, indicenda dicta, pro non dicenda dicta.

Pro huiusmodi gloriabor.) ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. Et uidetur magis pertinere ad hominem quàm ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem ueluti de alio quopiam, quem tamen nouerit: Ergo de me, inquit, nõ gloriabor. Verum de huiusmodi homine quem noui gloriabor, ueluti dissimulans se esse illum de quo loquitur. Sic fermè Theophylactus.

Pro me aũt nihil.) ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, id est, De meipso autẽ nõ gloriabor.

Ne quis me existimet.) μήτις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ, id est, Ne quis existimet in me, supra id quod uidet me, aut audit aliquid ex me. Illud autem In me, perinde est, ac si dicas, cogitet de me aut tribuat mihi. Videt me, legit Ambrosius, reddens ad uerbum sermonem: atq; idem habebat uterq; codex Constantiensis.

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σατᾶν, id est, Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus carni, siue in carne, angelus satan. Atque ita fermè legit Ambrosius. Augustinus in quæstionibus super librum Iudicum, legit, Et in magnitudine reuelationum ne extollar, quasi legisset, ἐν τῇ ὑπερβολῇ. Cæterum nõ est hic κέντρον, ut in Actis, sed σκόλοψ, quod palum præacutum sonat. nõnulli stimulum hunc interpretantur, motus & affectus libidinis, quod demiror ulli docto Theologo placere. Quid enim absurdius quàm putare tantũ apostolum iam senem, adhuc solicitari urtica libidinis, & ita solicitari ut hac gratia coactus sit ter interpellare dominum? Mouet istos mentio carnis, ac statim putant de uenere uerba fieri, quemadmodũ Augustinus Concupiscentiæ uocem fermè interpretatur affectum coitus, quum Paulus omnem affectum humanum, qui non proficiscitur à spiritu dei, carnem appellare soleat. Sed item externas molestias quas humana uita secum differt, carnem appellat, ueluti quũ de coniugatis loquens dicit, ueruntamẽ tribulationem carnis habebunt huiusmodi. Quod autem hoc loco infirmitatem sentiat non morbũ corporis, sed afflictionem ab inimicis illatam, testantur ea quæ sequuntur, libenter gloriabor in infirmitatibus meis &c. Ac mox explicat quas dicat infirmitates, propter quod, inquit, placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. Et superiori capite præfatus est, Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Diuus Hieronymus in commentarijs, quos ædidit in epistolam ad Galatas, refert quosdam sensisse stimulum hunc, fuisse corporis aduersam ualetudinem, quod Paulus crebro capitis dolore solitus sit affligari. Refert hoc Theophylactus. Thomas Aquinas, haud scio quem secutus, ait eum iliaco morbo fuisse obnoxium. Chrysostomus homilia de laudibus Pauli sexta, interpretatur de contempto corporis dolore. At mihi uero proximum uidetur, quod ait Ambrosius, insectationem malorum hominum, quæ illi negocium facessebat assidue, uocari stimulum. Sic enim inquit, Hoc ergo remediũ datum est Apostolo, ut iniurijs aduersariorum pressus, animo non posset extolli. Siquidem hac parte prosunt nõnunquam & inimici docentes nos sobrietatem ac modestiam. Theophylactus indicat quosdã ὑπεραίρωμαι interpretari, extollar, hoc est, supra modũ glorificer *Stimulus carnis quid*

ab

ab hominibus, Verum hoc commentum reijcit. Mouet autem quæstionem, quur quum multos pateretur aduersarios, Hermogenem, Phygelum, Alexandrum, pseudapostolos di xerit satan, & quur hunc uocet angelum.

Qui me colaphizet.) ἵνα με, id est, Vt me, Et sic legit Ambrosius. Quanquam, qui, pro ut, poni solet interdum.

Qui me colaphizet.) Post hæc uerba rursum inuenio repetitum, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, id est, Vt ne extollar. Atq; ita legit Ambrosius. Quanquam plus sonat Græca uox, quàm extollar, imò supra modum efferar, quasi dicas superefferar plus satis.

Propter quod.) ὑπὲρ τούτου, i. De hoc, uel pro hoc, & refert ad superiora, nõ ad sequentia.

Virtus per infirmitatem Nam uirtus.) Græce est, uirtus mea ἡ δύναμίς μου. Sunt enim uerba domini Paulo respondentis. Nec est uirtus ἀρετὴ, ut opponatur uitio, sed δύναμις ut opponatur infirmitati. Sentit enim uirtutem ac potentiam diuinam longe diuersa ratione declarari, quàm potentiam mundi. Siquidem hæc uiribus & ui innotescit, illa contra tolerando. Potest & hic accipi sensus, Virtus diuina maxime illustratur, cum is per quem fit, infirmitatis suæ conscius, nihil inde sibi uindicat, sed uniuersam laudem uni deo tribuit. Ambrosius uidetur diuersam sententiam sequi, quę mihi tamen non admodum probatur. Tametsi Theophylactus attingit eandem. Et Augustinus libro ad Bonifacium Episcopum tertio capite septimo refert ad uirtutem hominis, quæ in futuro seculo perficietur, quum hic non sit ἀρετὴ, sed δύναμις. Ascribit enim Ambrosius, ut deuotio, dum infirmitate pressuræ accedentis nõ frangitur, probata uideatur, ut respondeat illi quod mox sequitur, Cũ enim infirmor, tunc potens sum. Porrò festiuiter retulit inter se duo pugnantia, δύναμιν & ἀσθένειαν.

Libenter.) ἥδιστα, id est, libentissime. Et nõ simpliciter est gloriabor, sed μᾶλλον καυχήσομαι id est, magis siue potius gloriabor. Neq; pugnat hic cõparatiuũ cum superlatiuo, cũ potius, nõ pertineat ad modum gloriandi, sed ad argumentũ et materiam gloriandi. Vtrunq; autẽ coniunxit Ambrosius. Sed ego Potius hoc loco malim quàm magis.

Propter quod placebo.) διὸ εὐδοκῶ, id est, Propter quod placeo, siue placitum est mihi: cõcordantibus & Latinis emendatioribus. Nec additur meis, tantum est, In infirmitatibus. Consentiebat exemplar Constantiense, mox enim exponit quid appellet Infirmitates.

Factus sum insipiens.) γέγονα ἄφρων καυχώμενος. Potest accipi & hoc sensu, Fui insipiẽs, glorians, siue gloriando.

Nihil minus feci.) Id quo pacto uertendum fuerit, superius ostendimus, Nihilo inferior fuit. Ambrosius legit, Nihil enim minus feci.

ὑπὲρ λίαν Supra modum apostoli.) τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. id est, Excellentissimis apostolis. Ambrosius legit, quàm illi ualde apostoli. Conduplicauit enim aduerbium epitaseos, quo uehementior esset oratio. Quandoquidem hoc loco ὑπὲρ aduerbium est, non prępositio, declarans excellentiam, idq; non citra stomachum dixit, non quod tales essent, sed quod tales haberi uellent, ne uideatur de Petro & Iacobo sensisse.

Tametsi nihil sum.) εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. Hæc particula referenda est ad superiora, ut mitiget quod dictũ uideri poterat arrogantius, Nihil inferior summis apostolis: nam proximus sermo habet μὲν, quæ prohibet sic legi, ut legit Ambrosius, qui addidit, tamen, loco quidẽ. Legit enim ad hunc modũ, Nihil enim minus feci q̃ illi ualde apostoli. Et interiecto commentario subijcit, uelut alterius sermonis initium. Et si nihil sum, tamẽ signa apostoli &c.

Signa apostolatus.) Græce est apostoli, ἀποστόλου, nõ ἀποστολῆς, Signa apostoli, nõ apostolatus. Nec uero prorsus ociosa est Græca coniunctio μὲν, extenuat enim quasi dicas certe.

Facta sunt super uos.) ἐν ὑμῖν, id est, In uobis, ut legit Ambrosius, uel potius Inter uos, hoc est, uobis uidentibus. Interpres legisse uidetur ἐφ' ὑμῖν.

Et uirtutibus.) δυνάμεσι. Vt intelligas potentiam miraculorum.

Minus habuistis præ cæteris ecclesijs.) ὃ ἡττήθητε, id est, In quo inferiores fuistis cæteris ecclesijs. Donate mihi hanc iniuriam.) χαρίσασθε, Quod ego maluissem condonate, siue, ut magis exprimam uocem Græcam, Huius iniuriæ mihi gratiam facite. Siquidem hic sermonis color frequens est apud Suetonium, et apud Salustium. Admonet diuus Au

Ironia in literis sacris gustinus libro primo cõtra Aduersarium legis & prophetarũ, non hoc simpliciter dictum à Paulo, sed ironia potius exprobrantis, quale putat illud in Genesi; Ecce Adam factus est

tanquam

tanquam unus ex nobis. Cur enim rogaret sibi ignosci, qui profuerit officio?

Ecce tertio hoc.) Hoc, non est apud Græcos, ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, id est, Ecce tertio paratus sum uenire ad uos. Interpres & Ambrosius legisse uidentur τρίτον τοῦτο, id est, Hac tertia uice, ut paulo post.

Superimpendar ego ipse.) Ego ipse, non est apud Græcos. Nec est superimpendar, sed expendar, ἐκδαπανηθήσομαι, Etiamsi ad hunc modum legit Ambrosius. unde conijci potest, exemplaria uariasse.

Sed ego uos grauaui.) Græce est, Sed esto, ego uos non grauaui, suffragantibus nostris codicibus emendatioribus, atque item Ambrosio qui legit, Sed esto, ego uos non grauaui. Dilucidius erat si Ego uertisset in Ipse, quo Pauli persona discernatur à pseudapostolis. *Mendum manifestariũ in nostris*

Nunquid per aliquem eorum.) Grece est μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς, id est, Num aliquem eorum quos misi ad uos, per hunc uos circumueni, siue fraudaui uos? Sed hoc loco parum respondet ordo grammaticus, Cum enim diceret μή τινα, uidetur aliud quippiam adiecturus fuisse, quod obliuione mutarit, presertim cum non respondeat casus. Alioqui uideri poterat ex idiomate Hebraico repetisse Per hũc, cum precesserit, per aliquem. Admonendus & hoc lector rudis, ὧν articulum non congruere suo uerbo ἀπέσταλκα, sed nomini præcedenti τινά. *Articulus nõ congruens suo uerbo*

Nunquid Titus uos circumuenit?) ἐπλεονέκτησε. Quod Paulus aliquoties usurpat transitiue, pro eo quod est, per auiditatem extorquere, siue occupare plus quàm oportet. Nec male hoc loco legit Ambrosius: Nunquid auarus in uos fuit Titus? Nos uertimus, Nunquid à uobis extorsit?

Olim putatis.) Non est olim, sed πάλιν, id est, Rursum siue iterum. Interpres fortassis legit, aut certe somniauit πάλαι, quod significat olim. Ambrosius legit, iterum, hoc est, πάλιν, quod ante uisus sit sese prædicasse.

Omnia enim.) Omnia autem: & ἀγαπητοί. id est, Dilecti.

Et ego inueniar à uobis.) A, superest iuxta Grecos codices. Sat em̃ erat inueniar uobis.

Animositates.) θυμοί, id est: Iræ, etiamsi θυμὸς sonat impetum animi efferuescentis. Est enim Græcis θυμὸς ea pars animi, quam Plato ponit in præcordijs, & obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Alibi uertit furorem, Domine ne in furore tuo, ἐν θυμῷ σου. *θυμός*

Sint inter uos.) Hec tria uerba, quoniam in Grecis quæ quidem legerim exemplaribus non habentur, addita conijcio, quo sermo fieret dilucidior. Cæterũ Græce non est simpliciter Ne μή, sed μήπως, quod reddi poterat, Ne quo pacto, aut, ne quo modo. Nam expletiua cõiunctio ita uerbũ diminuit, ut sententiam augeat. Vult em̃ Paulus nullo pacto, inter illos esse quicq̃ omnino dissidij. Dissensiones, ἐριθεῖαι, id est, Contentiones siue certamina. *Superest in nostris*

Et non egerunt pœnitentiam.) μὴ μετανοησάντων, id est, Non pœnituerunt, siue quos nõ pœnituit. Quanquam aliâs admonuimus, agere pœnitentiam, idem esse Latinis quod pœnitere, quemadmodum agere uitam, idem quod uiuere, uerum durius est, nisi addas genitiuum significantem id cuius nos pœnitet. *Agere pœnitentiam*

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Ecce tertio.) τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, id est, Hac tertia uice uenio ad uos. Nam τρίτον, id est, Tertiũ, hic aduerbium est, nõ nomen. Nec additur Ecce hoc loco, uel apud Grecos, uel apud Ambrosium. Verum ex superiori loco huc deportatũ fuit, quemadmodum illuc, pronomen hoc, ex hoc loco.

Vt in ore duorum.) Vt, redundat, tantum est, In ore duorum testium uel trium stabit omne uerbum, Ita legitur & apud Ambrosium. *Vt redundat*

Prædixi enim & prædico.) Enim, redundat, licet addatur apud Ambrosium in contextu. Quanquam in commentarijs non liquet quid legerit.

Vt præsens uobis.) Græce sic habet, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, id est, Vt præsens iterum siue secundo, & absens nũc scribo, ut intelligas eum cum adesset secundo prædixisse, quod nunc absens tertio predicit scribens. Ambrosius τὸ δεύτερον uertit secundo aduentu, ut referatur ad participium παρὼν, & non ad sequentia καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, ut intelligamus eum bis fuisse Corinthi. Et in hunc sensum exponit & Theophylactus. *Græca à nostris dissident*

An experimentum quæritis.) Non est an, sed quandoquidem, ἐπεί. Et rectius uertisset

ſet,loquentis in me Chriſti,id eſt,an Chriſtus in me loquatur. In Ambroſio legitur quomodo,unde legiſſe uidetur πῶς: Quomodo probationem quæritis &c. ſed opinor ſcriptum fuiſſe,quoniam,aut certe quando:pendet enim à ſuperioribus, non parcam, quandoquidem quæritis experimentum, an & in me Chriſtus loquatur, quemadmodum & in cæteris apoſtolis,hoc eſt,an mea præcepta, ſint ab humano profecta ſpiritu, an dei. Iam uero quorſum opus erat,interpreti addere eius, Eius qui in me loquitur Chriſtus? Quod primũ non eſt apud Græcos,deinde non citra ſolœciſmum acceſsit orationi. Laurentius mauult documentum aut ſpecimen pro δοκιμὴν. Quod hic uertit experimentum, Ambroſius legit probationem.

Qui in uobis non infirmatur.) In uos eſt, εἰς ὑμᾶς, hoc eſt,Erga uos.Et item paulo poſt In uirtute dei in uobis.) εἰς ὑμᾶς, hoc eſt,Erga uos.Et ita legit Ambroſius.

Niſi forte reprobi eſtis.) εἰ μήτι, id eſt,Niſi in aliquo. Ambroſius omittit forte,nam τὶ ſolet nonnunquam addi feſtiuitatis cauſa magis quàm uſus.

Quod cognoſcitis. ὅτι γνώσεσθε, id eſt, Cognoſcetis. Ambroſius legit, Spero autem cognituros uos.

Oramus autem deum.) εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν θεὸν, id eſt, Opto autem apud deum,numero ſingulari. Ac mox, Hoc & oramus, τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, id eſt, Hoc autẽ etiam optamus, tantum abeſt ut doleamus. Ambroſius legit in ueſtram conſummationẽ, haud ſcio an deprauata ſcriptura. Nam apud Græcos In,non additur. Conſentiebat cũ Græcis uterq; codex Conſtantienſis. Hoc ipſum enim eſt, quod optat,nimirũ illorũ conſummationem.

Deprauatum quando in quoniam

Gaudemus enim quoniam nos infirmi ſumus,uos autẽ potentes.) Palàm eſt hic quando mutatum eſſe in quoniam,quandoquidem Ambroſius legit. Cum nos infirmamur, uos autem fortes eſtis. Exemplar Conſtantienſe utrunq; habebat quando,non quoniam. Et Græca ſic habent, ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε, Cum nos infirmi fuerimus, uos autẽ fortes fueritis. Neq; enim id affirmat eſſe,ſed gaudere ſe dicit,ſi ita ſit. Et hic Apoſtolus omiſit alteram coniunctionem, μὲν, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ Græci ſermonis. Rurſus εὐχόμεθα uerti poterat,gloriamur, uos eſſe tales. Se uocat infirmum quod nihil ualeat aduerſus innocentes,& potentes ſunt,qui nõ peccant. Non enim eſt quod metuant apoſtolum.

Durius agam.) ἀποτόμως χρήσομαι, id eſt, Præciſe ſiue exacte, quod Latini uocant ad uiuum,ut ſuperius admonuimus. Græcus ſermo ad uerbum ſonat, Ne rigide utar,hoc eſt, ne ſeuere me geram.

De cætero.) λοιπὸν, id eſt,quod ſuper eſt,Et χαίρετε, quod & ualete ſignificat,hic potius erat uertendum ad eum modum.

Perfecti eſtote.) καταρτίζεσθε. Ea uox conuenit quoties rem laceram ſarcimus ac reconcinnamus. Notat autem hoc uerbo diſsidia Corinthiorum.

Exhortamini.) παρακαλεῖσθε. Rectius hoc loco Conſolamini,ut paſſiue tamen accipias.

Idipſum ſapite.) τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, id eſt,Idem ſentite. Ambroſius legit,idem ſapite. Apertius erat,concordes ſiue unanimes ſitis. Siquidem hoc ſentit Paulus. Nec enim agit de opinionibus,ſed de affectu animorum.

Pacem habete.) εἰρηνεύετε, id eſt,In pacẽ uiuite. Ambroſius recte legit,In pace agite. Vt autem à pace exorſus in pacem deſinit,uir uere apoſtolicus. Exponit enim quod dixerat, Idipſum ſapite,eſtote concordes,& pace conglutinemini,hoc ob contentioſos.

In oſculo.) In additur ex proprietate ſermonis Hebraici.

Patri charitas,filio dominium,ſpiritui ſancto cõmunio tribuitur

Gratia domini.) Suo more patrem appellat deum, filium dominum. Et ſpiritui tribuit communionem,quum filio tribuerit gratiam, patri charitatem. A patre cœpit exordium humani generis redempti,qui ſic dilexit mundum,ut filium unigenitum traderet in mortem:Per filium uenit gratia, qui nos nihil promeritos ſua morte redemit: donorum diſtributio per ſpiritum ſanctum facta. Ex hoc loco Chryſoſtomus refellit eos qui negabant ſpiritum ſanctum eiuſdem eſſe naturæ cum patre & filio,quod Paulus in frontiſpicijs epiſtolarum,ſemper coniungit patrem & filium,omiſſa mentione ſpiritus.

ANNOTA-

IN EPISTOLAM PAVLI

AD GALATAS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

PAVLVS apostolus.) Hieronymus indicat apostolum esse uocem Hebręis peculiarem, illis dictam silas, id Latine sonat missus, aut legatus. [*Silas missus*] Et perinde quasi dixisset missus, adiungit, nō ab hominibus: nō ab hominibus uelut ab autoribus, non per homines ueluti commendantes aut approbantes.

A deo patre nostro.) Nostro, referendū est ad dominum, non ad patrem. ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. Concordabant cum Græcis duo codices Constantienses.

De præsenti seculo.) ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος. id est, Ex instanti. Quanquam id Gręci nonnunquā pręsens appellant. Quod hic uertit nequā, Ambrosius & Augustinus legit maligno, & Hieronymus malo, Gręce est πονηροῦ, quod & uersutum significat & miserum ac laboriosum. Malum autem uocat hoc seculum ad comparationē seculi futuri. Augustinus pro eriperet, legit eximeret in commentarijs huius epistolæ.

Cui est gloria.) Est, non est in Græcis, sed tantum, cui gloria: ut sit optantis.

Quod sic tam cito.) οὕτως ταχέως. Non est sic tam, sed tam cito, aut sic cito. nam οὕτως [*Superest in nostris*] utrūq; significat. Quam sanè lectionem alioqui absurdam, & à Græcis exemplaribus dissonantem, mirum est adeò inoleuisse, ut et apud Ambrosium & apud Augustinū & apud Tertullianum reperiatur. Quanquam ex commentarijs diui Hieronymi, subodorari licet, aduerbium sic, ab eo non fuisse additum. Verum cum in nonnullis codicibus haberetur tam, in nonnullis sic, quod studiosus aliquis annotarat in margine, id scriba parum attētus retulit in contextum.

Transferemini ab eo.) μετατίθεσθε. Quod si ad uerbum reddas, sonat transponimini: recte mutauit interpres. [*Galatæ translati*] Verisimile est quod submonuit Hieronymus, Paulū allusisse ad Hebræam uocem Galatæ, quæ illis translatos siue deductos sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deuoluuntur.

In gratiam Christi.) ἐν χάριτι. id est, In gratia. Augustinus enarrans hunc locum, pro in gratiam, legit, In gloriam, attestante id ipsius expositione. Certe palàm est, in gratia, Hieronymum per auferēdi casum legisse, quod ex ipsius uerbis facile docebitur. Sic enim scribit in commentarijs: Habet autem & locus ipse hyperbaton, quod ita suo ordine legi potest: [*Hyperbaton*] Miror quod tam cito transferemini à Christo Iesu, qui uos uocauit in gratia, dicens, Non ueni uocare iustos, & cætera. Quanquam hic rursus aliud existit incommodum amphibologiæ, Qui uocauit uos per gratiam in aliud euangelium. Potest enim accipi quod Christus uocauerit illos in aliud euangelium, ut ordinat Ambrosius. Proinde nos ordine cōmutato sic uertimus, Miror quod à Christo, qui uos uocauit in gratia siue per gratiam, adeo cito transferamini in aliud euangelium. Cęterum in eo quod mox sequitur, Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet uobis, præter quàm quod euangelizauimus uobis. Idem Hieronymus indicat hunc sermonem per hyperbolen accipi posse, non quod angelus aut Paulus aliud euangelium esset prædicaturus, sed sentit ab euangelio semel recepto nullo pacto recedendum. Quod si quis tropos & schemata reijciat in sacris literis, sæpenumero aut hærebit perplexus, aut frigidissimis rationibus se cogetur explicare. Porrò quod addit, hoc agi, ut non esset magna Petri ac Ioannis autoritas, cū nec sibi liceret aliud euangelium prædicare, sic arbitror accipiendum, si Petrus aut Ioannes Iudaismum admisceret Christo, quod uelut illis autoribus pseudapostoli conabantur, alioqui uideretur Paulus suam autoritatem Petro anteferre. Et Christi, potest uel ad gratiam referri, uel ad præpositionem ab, ut sit apud nos auferendi casus à Christo, seu potius à deo. Ego malim auferēdi casum, Et quidam codices pro Christo, deum habent. Semper enim Paulus deum uocan-

tem facit, sed per Christum. Et in euangelio pater est, qui suos trahit ad Christum. Cæterũ in gratia dixit, pro eo quod est, per gratiam.

Lectio triplex *Prima Hieronymi*

In aliud euangelium quod non est aliud.) Video ueteres diuersam, alios aliam secutos lectionem. Hieronymus, ut ex ipsius liquet enarratione, ita legit: Quod sic cito transferimini in aliud euangelium, quod non est, ut subaudias aliud. Aut si malis ab ipso additũ nomen aliud; hic subijcit stigmen, ut sit sensus, eum demirari illorum inconstantiam qui trãsferantur: deinde, qui transferantur tam cito: postremo, qui in aliud euangelium, adeò non melius eo quod acceperant, ut nullũ sit. Huius rei causam admiratur apostolus. At ne uideatur ingenium Gallicũ damnare, ceu per coniecturam facti culpam reijcit in apostolos, plus satis Iudaizantes, dicens, nisi si sunt, & cætera. Sic enim legit Hieronymus. Chrysostomus & Theophylactus in sensu cõcordat cum Hieronymo, nisi quod addit aliud, & quod

Secunda Ambrosij

sequitur, nisi quod, separat à superioribus. Ambrosius legit ad hũc modum, Ab eo qui uocauit uos in gratiam Christi, in aliud euangelium: nec addidit, quod non est aliud. Nec potest ex illius enarratione colligi, illum secus legisse. Is, hanc particulam In aliud euãgelium, referens non ad uerbum transferemini, sed ad uocauit, sermonem ordinat hũc in modum: Demiror quod adeò cito transferemini, ab eo qui uos uocauit, in aliud euangelium, id est,

Tertia nostra

in aliud & diuersum ab eo, quod pseudapostoli uobis prædicarunt, ad Iudaismũ reuocantes. Quod dicimus perspicuum erit, si quis euoluat Ambrosianos commentarios. Porrò ut suspicer Hieronymum legisse, Quod nõ est, nec addidisse Aliud, in causa est, quod subijcit: Quia omne quod falsum est, non subsistit, & quod ueritati contrarium est, non est. Vt illud, Ne tradas domine sceptrũ tuum ijs qui non sunt. Et, Ea quę non erant uocauit deus. Ac mox ibidem: Si autem hoc de ijs qui in eundem credebant deum, & easdem scripturas habebant, dicitur quod translati sint in aliud euangelium, quod non est euangelium, quid de Marcione & cæteris hęreticis, & cætera. At Ambrosius, nisi sunt aliqui, & cætera: interiecto commentario separat à superioribus, ut nisi sunt, non referatur ad Quod nõ est aliud, sed ad, miramur. Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto, si codices mendo uacant, addere uidetur Aliud, sed ita ut idem sit sensus, quem diximus.

Et uolunt conuertere euangelium.) Equidem malim inuertere, tametsi constanter sic legunt Ambrosius, Augustinus: atque item Hieronymus. Est autem Græca uox μεταστρέψαι, quod sonat ad aliud detorquere, siue in diuersum detorquere. Nobis autem quo magis arrideat, inuertendi dictio, Hieronymiana facit interpretatio, cuius ipsa uerba subscri-

Subuertunt euangeliũ qui superstitiosas inducunt ceremonias

bam: Omnis qui euangelium alio interpretatus spiritu & mente quàm scriptum est, credẽtes turbat, & conuertit euangelium Christi, ut quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergum sunt, uertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudæorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea, quæ ex natura sua in facie constituta sunt. Hactenus Hieronymus. Atqui Inuertere proprie declarat, in diuersum ac prępostere uertere. Christus eiusmodi doctrinam tradidit, ut quàm plurimum esset pietatis, quàm minimum ceremoniarum. Isti contrà uolebant plurimum esse ceremoniarum, pietatis minimum.

Præter quàm quod.) παρ᾽ ὃ. id est, Præter id quod: atq; ita erit aptius.

Anathema

Anathema sit). Diuus Hieronymus admonet anathema uerbũ esse proprium Iudæis, quo extremam detestationem significare soleant.

Modo enim hominibus suad.) ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; id est, Nunc enim homines suadeo, an deum: hoc est, an humana suadeo, an diuina? Et in hanc quidẽ sententiã interpretatur Theophylactus. Quanquam et hominibus suadeo, potest tolerari, cum πείθω apud Græcos in hoc sensu habeat aliquoties accusandi casum, non item cum significat confidere aut credere, aut morem gerere, quemadmodum uidetur arbitrari Faber Stapulensis noster. Quanquam scio Hieronymum, Augustinum & Ambrosiũ, diuersam sequi sententiam. Cæterum modo, positum est pro nunc, significat enim postea quàm factus sit apostolus, nihil aliud spectare se, quàm quod ad dei pertineat honorem, cum olim in Iudaismo diuersa senserit.

Si adhuc.) εἰ γὰρ ἔτι, id est, Si enim adhuc.

Accepi illud, neque didici.) παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην. Hieronymus distinguit inter

ter accipere ac discere. Accipimus quod nostrum non est, sed ab alio traditum. Discimus, cuius mysterium nobis aperitur: tametsi Græce non est didici, sed doctus sum: id quod uel absolute potest accipi, non doctus sum, sed afflatus, uel non doctus sum ab homine. Deinde uocabulum Reuelationis, Hieronymus negat usquam apud ethnicos scriptores inueniri ἀποκάλυψις: uerum id, cum alijs multis, nouum fuisse confictum à Septuaginta, quo cōmodius explicarent noua Dei mysteria,

ἀποκάλυψις noua uox

Et expugnabam.) καὶ ἐπόρθουν. Quod uerbum proprium est populantium & excindentium captas armis urbes. Nec uideo cur hic stomachetur Laurentius, uelut id contumeliose dictum sit aduersus ecclesiam Dei, quod expugnata fuerit à Paulo, malitq; oppugnabam quàm expugnabam. Nec inficior, aliud esse Latinis expugnare, aliud oppugnare, quemadmodum aliud est suadere, aliud persuadere, aliud orare, aliud exorare. Verum quid facias, ubi Græca uox πορθεῖν nihil aliud significet quàm expugnare aut capere? Cæterum Ecclesiam uocat congregatiunculam illam Christianorum, quam prorsus expugnabat, quantum erat in illo. Iam enim hoc agebat Paulus. Proinde quod ait, expugnabam, non ad euentum rei, sed ad illius animum & conatus est referendum. Accommodatius autem erat quod legunt in commentarijs Hieronymus & Augustinus, in sermone habito in monte, deuastabam, aut uastabam, more hostis ac feræ populantis omnia. Ac paulo inferius, Qui aliquando nos persequebatur, nunc euangelizat fidē, quam aliquando uastabat. Grammatici uocem dictam putant à πρήθω, quod est incendo, transpositis duabus literulis, πόρθω, hinc πορθῶ, quod incendijs populatur hostis uictor. Alij malunt πορθῶ dictū quasi περιθέω, id est: circumcurro, quod id quoq; fiat in urbe capta.

Expugnare πορθεῖν

Coætaneos.) Optarim hoc uerbum esse receptum apud Latinos: Græce dixit συνηλικιώτας, id est, æquales, hoc est, eiusdem ætatis: quanquam utraque uox est ambigua. Nam eiusdem ætatis dicuntur, qui uixerunt eodem seculo, quos Græci uocant συγχρόνους, & æquales dicuntur diuitijs aut eruditione pares.

In genere meo.) Genus, gentem appellat Iudaicam: sicut in proxima epistola, In periculis ex genere.

Aemulator.) ζηλώτης Ab immodico & superstitioso studio & amore, zelotem appellauit seipsum.

Paternarum mearum traditionum.) πατρικῶν, à patribus ac maioribus traditarum. Mearum addit, non quod eas suas esse duceret, quemadmodum interpretatur Aquinas, sed ut excusatius uideatur errasse, qui natus Pharisæus maiorum suorum instituta sequeretur, quę tamen non dubitauit relinquere, edoctus meliora.

Aquinas

Cum autem placuit ei.) ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεός. id est, cum autem uisum est deo.

Non acquieui.) οὐ προσανεθέμην. id est, Non contuli cum carne & sanguine. Sic enim Græca uertit Hieronymus in suis commentarijs, consentientibus & Græcorum scholijs. Atq; ad hunc modum paulo post ipse uertit interpres. Id est, non cōmunicaui euangelium meum cum homine, sed cum deo commercium habui. Quidam habent προσανεθέμην, hoc est, prius contuli. Proinde palàm est Thomam & Carrensem nihil agere, qui carnem et sanguinem interpretantur pro uitijs carnalibus, quibus nunquam legimus Paulū obnoxium fuisse: etiamsi Thomas addit alteram expositionē, carnem & sanguinem, interpretans affectum erga cognatos. At ne id quidem sentit Paulus. Verū huius erroris ansam præbuit interpres, qui προσανεθέμην uerterit acquieui, cum uertendum fuerit contuli, siue communicaui cum carne & sanguine. Quanquam hoc in loco maiorem in modum laborauit diuus Hieronymus, cupiens hunc explicare nodum, quod Paulus contumeliosius Petrum, Ioannem & Iacobum, carnem & sanguinem appellarit, præsertim cum Porphyrius hinc calumnietur arrogantiam Pauli, quod non dignatus sit suum Euāgelium conferre cum cęteris apostolis. In summa, ne consistere quidem, ut qui prius non contulerit cum carne & sanguine, postea contulerit, ueluti sibi diffidens rei, periculo facto. His angustijs cōstrictus Hieronymus eò confugit, ut aduerbium εὐθέως: id est, continuo, non referat ad ea quæ sequuntur, Non acquieui carni & sanguini, ne fretus reuelatione, protinus uideatur hominum commercium despexisse, sed ad illa superiora, Cum autem placuit ei qui me segregauit de utero matris meæ: ac deinde sequatur, ut reuelaret filium suum in me: & ad extremum

Acquieui dure pro προσανεθέμην

Thomas, Carrensis excussi

Porphyrij calumnia

Distinctio Hieronymi

mum, Vt euangelizarem illum in gentibus continuo: & post hæc uelut à nouo exordio se quatur illud, Non acquieui carni & sanguini. Vt sit sensus, Paulum iussum, ut continuo ci traç moram accingeretur ad prædicationem euangelij, proinde non cunctatum, neç mo ras triuisse, adeundis ac consulendis apostolis, sed protinus ut erat iussus, aggressum euan= gelizandi munus. Variant hic et Græcorum commentarij. Verum hæc longius discutere, non est huius instituti. Nos quod ad lectionis rationem pertinere uisum est, annotamus. Proinde nec illud huius operis est, quod hæc Pauli narratio multis modis dissentire uide= tur cum ea, quę est apud Lucam in Actis apostolicis, capite nono: quemadmodum Hiero nymus in commentarijs suis satis diligenter explicat.

Veni Hierosolymam.) ἀνῆλθον. id est, Redij, siue ascendi.

Ad antecessores meos apostolos.) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους. id est, Ad eos qui ante me fu erant apostoli, & quibusdam ob hoc maiores uidebantur, quod prius essent uocati.

ἱστορῆσαι uidere — Videre Petrum.) ἱστορῆσαι. quod uerbum apud Græcos plus aliquid significat quàm, ui dere, nempe percontandi discendiç causa uidere: quanquam id negat Hieronymus.

Iacobum fratrem.) In epistolam ad Galatas notat Hieronymus eorum errorem, qui pu tant hunc Iacobum fuisse de numero duodecim apostolorum, fratrem Ioannis, cuius men tio fit in euangelio, cum is in Actis apostolorum legatur, mox à Stephani nece, sanguinem fudisse pro domino. Sed affirmat hunc esse Iacobum cognomento Iustum, filium Mariæ, (Iacobus Iustus) quę fuerit soror Marię matris Iesu. Nam & hi fratres uocantur more Iudæorum. Theophy lactus indicat honoris gratia fuisse uocatum fratrē domini. Hic primus Hierosolymorum episcopus fuit ordinatus, atç huius pleriç iudicarunt esse epistolam, quam hodie quoque nomine Iacobi legimus. Apostolus autem dicitur eo modo, quo cæteri omnes apostoli di= cuntur, qui Christum, in carne conspectum, postea prædicabant.

Iurat Paulus — Quia non mentior.) Hic ὅτι poterat omitti, quod uim habet asseuerandi, sed apud Grecos duntaxat, nisi malis addere, Ecce coram deo testificor, quod non mentior. Nam id addditum est uelut à iurante: quod sanè non negat Hieronymus. Sed quod addit ἀναγωγί ζων, coram deo sunt, id est, digna conspectu dei: mihi uidetur aliquāto coactius. Verum in his nonnihil indulgent sibi ueteres, uelut in hoc quoque, de nominum interpretationi= bus, Arabiæ, Ciliciæ, Damasci, & cætera, Ambrosius fatetur esse iurantis, Theophylactus asseuerantis.

Ciliciæ.) κιλικίας. Partes, est κλίματα, id est, Plagas.

Quæ erant in Christo.) Cur non potius, quæ sunt in Christo, ταῖς ἐν χριστῷ.

Auditum habebant.) ἀκούοντες ἦσαν, id est, Audierant. Ad uerbum, audientes erant, hoc est, rumor apud illos erat. Latinissimum erat, Auditum erat illis,, siue, hic rumor apud illos erat, eo quod participium ἀκούοντες sit pręsentis temporis. Ne hic quidem necesse erat uer tere ὅτι, uetante id pronomine Nos.

Quam aliquando expugnabat.) ἐπόρθει. Rursus eo uerbo est usus, quo supra, sicut annotauimus.

Clarificabant deum.) ἐδόξαζον. id est, Glorificabant. Atç ita legit diuus Hieronymus: Ambrosius, magnificabant.

EX CAPITE SECVNDO.

POst annos.) διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. id est, Per quatuordecim annos. Quan= quam sensum probe reddidit interpres.

Et contuli cum illis.) ἀνεθέμην. Quod uerbum diuus Hieronymus ne= gat Græcis significare proprie conferre, sed quæ nouimus, ea in sinum ami= ci exponere, & in medium adferre, communi consilio uel probanda uel im= probanda. Vnde quod superius habuimus προσανεθέμην, significat, præterea cum quo= quam contuli, scilicet post uocationem Christi. Aut si legas προανεθέμην, id est, prius con- tuli, nempe quàm iret in Arabiam. In illo uidetur Paulus nō diffisus suæ uocationi, in hoc uidetur non eguisse aliorū consilio, ut in Arabia doceret Christū. Cęterum quod Hierony mus admonet de proprietate uerbi ἀνεθέμην, huc opinor spectauit, quod ἀνατίθεσθαι Græcis dicitur tam is qui suscipit onus, quàm qui alteri imponit: qui uero cum alijs cōfert, in medium deponit sarcinam suam, uelut onerans eos quos suorum factorum iudices fa= cit

cit, suscepturus, si quid illi detrahant, addant'ue sarcinæ. Vnde & quæ seposita sunt, & in alto suspensa, ἀναθήματα uocamus. Euripides in Iphigenia Aulidensi, pro eodẽ dixit συνεγκεῖν, quasi dicas, simul importare. Ita Clytemnestra Agamemnoni, συνεγκεῖν δ' ὅμως.

Qui uidebantur aliquid.) τοῖς δοκοῦσιν. id est, Qui uidebantur: ut legit Augustinus: siue probatis. Porrò Aliquid, additum est abs quopiam, cui sermo uidebatur parum absolutus. Perperam igitur qui legunt, Qui uidebantur aliquid: sed peius qui legunt, Qui sibi uidebantur aliquid: quorum est Ambrosius, si modo codices mendo uacant. Contumeliosum enim erat, qui sibi uidebantur aliquid, quasi nullius alioqui precij, sed sua dũtaxat opinione forent aliquid, cum id magis ad aliorum referatur æstimationem, δοκοῦντες enim absolute dicuntur Græcis, qui magnæ sunt autoritatis, uelut ἀδοξοῦντες, quorum leuis est autoritas. Ita Euripides in Hecuba, λόγος γὰρ ἔκ τ' ἀδοξούντων ἰὼν, κἀκ τῶν δοκούντων, αὐτὸς οὐ ταὐτὸν σθένει. id est, Nam oratio profecta ab ijs qui magnæ sunt existimationis, & qui non sunt alicuius existimationis, eadem non idem ualet. Apud Græcos primo & tertio loco non additur τὶ, id est, aliquid: medio tantum loco additur, Ab ijs autem qui uidebantur esse aliquid. Quod haud scio an adiectum fuerit abs quopiam, qui putarit esse subaudiendum: tametsi mire consentiunt exemplaria. Quandoquidem & Ambrosius legit, Qui existimabantur esse aliquid. Mihi probabile uidetur quod Valla coniectat, uidelicet adiectitium esse. Atq; ex interpretatione Hieronymi propemodum liquet illum non legisse, Qui uidebantur esse aliquid: sed tantum, Qui uidebantur: cum ita scribit, Sollicitus itaq; requirebam, quid nam esset quod diceret, Qui uidebãtur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adijciens, Qui uidebantur columnæ esse. Atq; in exemplari Paulino primo loco tantũ est, Qui uidebãtur. Deinde cum Paulus sentiat eos in magno precio habitos, quod mox apertius explicat, Qui uidebantur columnæ esse: quomodo congruet huic loco, Qui uidebantur esse aliquid? Sic enim loquimur de his rebus, quibus nolimus nihil omnino tribui. Cæterum quamuis Hieronymus hactenus à me stat, quod non addit Aliquid: non tamẽ uidetur satis perpẽdisse uim participij Græci, δοκοῦντες. Proinde nos uertimus, Cum ijs qui erant in precio. Ne quid tamen celem lectorem, quoniam apud Græcos semel hic additur τὶ, fieri potest ut eodem sensu posuerit hic Aliquid, quo Lucas in Actis quinto, dixit Aliquem, pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquem. Ambrosius obiter indicat hoc loco, quod in Actis magis erat annotãdum. Nam ubi nos legimus eius uoluminis capite decimoquinto, præscriptum gentibus ut abstinerent à quatuor, ab idolothytis, à scortatione, à sanguine, à suffocato: ille monet ab apostolis non fuisse præscripta, nisi tria, quartum à Græcis additum. Siquidem disputationem ita claudit: Quæ sophistæ Græcorum non intelligentes, scientes tamen à sanguine abstinendum, adulterarũt scripturam, quartum mandatum addentes, & à suffocato obseruãdum: quod puto nunc dei nutu intellecturi sunt, quia iam supra dictum erat, quod addiderunt. Et sanguinis abstinentiam: interpretatur non ab homicidio temperandum, id quod ethnicorũ quoq; legibus uetitum erat, sed ab esu carnium cum sanguine, more Noë, iuxta Pythagoræ dogma. Cæterum illi secus interpretantes, interdictum sanguinem, addidere confine quiddam ex Iudæorum ceremonijs, de suffocato. Porrò frustra uetari, ne uescamur pecude suffocata, cum iubeamur ab esu carnium omnium abstinere, iuxta Ambrosij sententiam. Cui quantum tribendum sit, alij uiderint: certe Irenæus aliquoties refert locum ex Actis, nec addit mentionem suffocatorum, nominatim libro aduersus Hæreticos tertio, capite duodecimo.

Qui uidebantur aliquid.

Ambrosij noua opinio

Cum esset gentiles.) ἕλλην ὤν. id est, Græcus cũ esset, quo tamẽ abutitur pro ethnico. *ἕλλην gẽtilis*

Sed propter introductos falsos fratres.) παρεισάκτους. quasi dicas, Obiter ingressos. Nam παρὰ, apud Græcos plerunq; in malam significat partem, & nomen est, non participium: ueluti dicas, subinductitios fratres: sic & mox, οἵτινες παρεισῆλθον, id est, obiter ingressi sunt, nobis aliud agentibus: id quod solent exploratores ac molientes insidias. Iam falsos fratres, est ψευδαδέλφους. id est, falso nomine Christianos, de quo superius admonuimus. Diuus Hieronymus coniunctionem Autem, siue Sed, putat hoc loco superuacaneam & abijciendam: partim quod si ponatur, non habeat partem quæ illi respondeat: solet enim apud Græcos δὲ, semper respondere μὲν, partim quod sensui huius epistolæ uehementer repugnet. Intelligit enim diuus Hieronymus, Paulum nulla ui potuisse com-

pelli, ut Titum quum esset gentilis, circuncideret, idq; ad ueritatem euangelij pertinuisse. Atq; ita quod sequitur, Propter superintroductos falsos fratres: cohæret cum superioribus, Non fuit compulsus circuncidi, propter falsos fratres, et cętera. In hāc sententiam interpretatur Augustinus, tametsi secus legit Ambrosius.

Locus uarie lectus & expositus

Cessimus subiectioni.) Est quidem datiuus apud Græcos ὑποταγῇ, sed per ablatiuū uertendus, Subiectione: id est, ut illis subijceremur. Atq; in exemplari Paulino prima manu scriptum fuerat Subiectione, casu auferendi. Hieronymus indicat in Latinis codicibus quibusdam non haberi οὐδέ, ut intelligas Titum cessisse ad horam: in Græcis addi, ut sensus sit, illum nullo modo cessisse. Quod si legatur cessisse ad horam, hoc tamen Hieronymus non putat pertinere ad circunsionem Titi, sed ad id duntaxat, quod Hierosolymam redierit quo illis satisfaceret. Et tamen quod Hieronymus negat esse in Latinis codicibus, nunc in omnibus Latinis exemplaribus uisitur scriptum, præter quàm apud Ambrosium qui secus etiam atq; nos ordinat orationem, nimirum hoc pacto: Propter autem subintroductos fratres falsos, qui subintrauerunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem subijcerent, ad horam cessimus subiectioni. Atq; ita legisse declarat eiusdem interpretatio. Omittit ille pronomen Quibus, quod additum, uidetur orationem inabsolutam reddere, nisi sic ordinemus: Titus non compulsus est circuncidi, propter apostolos, quibus aliquousq; cessimus, sed propter subintroductos fratres, quibus ne tantulū quidem cessimus. At quomodo non cessit, qui Timotheum coactus est circuncidere? Argutatur pluribus uerbis super hoc loco Ambrosius. Nec uideo quomodo locus possit explicari, nisi fateamur Pauli sermonem esse imperfectū, ut intelligamus hoc pacto, Apostoli non compellebant, sed propter fratres falsos uidebamur cōpellendi, quod ij odiosius instarent, quibus tamen pro eo tempore non cessimus eousq;, ut quenquam è gentibus circunciderem us.

Apud uos.) πρὸς ὑμᾶς. id est, Erga uos.

Sermo turbatus

Ab ijs autem qui uidebantur.) Rursum Paulus orationem inceptam nō absoluit, quod interloquatur quædā: deinde mutata sermonis forma, redit ad id quod instituerat. Videbatur enim adiecturus, Ab his qui habebantur in precio, nihil adiutus sum. Deindequum ceu per parenthesin interiecisset, Qualis olim fuerint, mea non refert: deus personā hominis non accipit: nam id illi obiter apparet uenisse in mentem, ex eo quod dixerat, Qui nunc uidentur esse magni: mox redit ad id quod cęperat, sed diuersa sermonis forma: Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Mihi autem qui uidebantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco nō est, Esse aliquid: sed tantum, οἱ δοκοῦντες, id est, Qui uidebantur: hoc est, in precio habiti, quos uulgo uocant reputatos.

Contulerunt

Nihil contulerunt.) οὐδὲν προσανέθεντο. id est, Nihil communicarunt, idem uerbū quod sæpius uertit Acquieui: id quod admonet & diuus Hieronymus. Cōtulerat cum illis Paulus suum euangelium, illi non contulerunt uicissim suum, sed dūtaxat probarunt euangelium Pauli. Itaq; hoc loco Contulerunt, non significat idem quod addiderunt, ut quidam arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nam quid potuerūt addere Paulo, qui ne communicarint quidem de suo euangelio? Poterant aliquid à Paulo accipere, nihil poterāt adiungere. Diuus Hieronymus putat hic hyperbaton esse, ut multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, legamus ad hunc modum: Mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Quanquam possumus iuxta superiorem sensum ita legere, ut citra iactantiam occultè significarit Paulus, ab illis nihil collatum sibi, sed à se potius illis. Quod tamen ex re consequitur uerius, ut modo diximus, q̄ uerbis significatur. Est enim hic idem uerbum προσανέθεντο, quod significat communicare de re quapiam consultandi gratia. Quo quidem in loco, parum attentus fuit Valla, qui putat hic Contulerunt, idem esse quod addiderunt.

Conferre communicare

Cum uidissent quia creditum est.) ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον. id est, Esse mihi creditum siue commissum euangelium. Sic enim Græci loquuntur, Creditus sum hanc rem, & commissus sum hanc rem. ὅτι, aut omittendum erat, aut uertendum in Quod.

Qui enim operatus est Petro.) Propius erat Græcæ lectioni, In Petro, & in me. ἐνεργήσας

σας πέτρῳ, ἐνήργησε καὶ ἐμοί. Siquidem præpositio est in uoce composita. Nec est simpliciter Operatus, sed efficax fuit, & uim suam ostendit. Nam Origenes in epistolam ad Romanos, existimat idem pollere ἐνεργῆσαι & ἐνεργεῖν, hoc est, actum & uim, ex se mouentem organum. Sentit enim quicquid per Petrum effectum est, non ipsius uiribus, sed deo autore perfectum. Cuius ope præsidioque & ipse adiutus, non minora patrauerit inter incircuncisos, quàm ille inter circuncisos. Atque hic rursum opus est parenthesi, ut legamus ad hunc modum: imò contrà, quum uidissent mihi concreditum fuisse euangelium præputij, quemadmodum Petro circuncisionis: deinde quę sequuntur, parenthesi separentur: Nam qui operatus est in Petro ad apostolatum circuncisionis, operatus fuit & in me erga gentes. Mox quod sequitur, connectatur cum superioribus: Quumque cognouissent gratiam mihi datam: & cætera.

ἐνεργῆσαι, ἐνέργειαι idem pollent

Dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis.) Aut subaudiendum χεῖρας, aut iuxta Hebræum idioma, dixit dextras societatis, ut osculum patris, pro dextris socialibus, ut ita loquamur.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη. id est, In gentes: ut legit Ambrosius. Alicubi citat, ad gentes, siue erga gentes: ut respondeat ei quod præcessit, εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς.

Vt nos in gentes, ipsi autem.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiēdum est, apostolico munere fungeremur. Nam In, positum est pro Erga. Et circūcisionem uocat ipsam gentem Iudaicam, quam opponit gentibus, quas aliquando uocat præputium.

Tantum ut pauperum.) Tantum, aduerbium referendū est ad sequentia, non ad præcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt. Subaudiendum aūt est aliquid, tantum admonuerunt aut mandarunt.

In faciem ei restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. id est, Iuxta faciem illi restiti, aut certe In facie, non in faciem: id est, propalàm et in conspectu omnium: nam in faciem erat contumeliosius. Nec est Græce κατὰ προσώπου, sed κατὰ πρόσωπον. Consentiunt cū his & Gręcorum scholia & Ambrosius, qui in facie, interpretatur palàm & coràm. Diuus aūt Hieronymus accipit, secundum faciem, pro eo quod est, non ex animo, sed ut ijs qui aderant, speciem reprehensionis exhiberet, quo Petri simulatio quam uidebat noxiam fore gentibus, simulata reprehensione corrigeretur. Et hanc utriusque hypocrisin, dispēsationem appellat. Cæterum iuxta hunc sensum dilutius erit, quod Paulus hoc lemmate Galatas à Iudaismo deterreat, quia Cephæ ficte restiterit in faciem, & cum ille nihil peccarit, hanc ansam obiurgandi quæsierit. Quanquam hæc Gręcorum quorundam interpretatio, alia quoque de causa non probatur Augustino: & hinc nata est, illa magnifica de mendacio inter illos disputatio, cum simulatio ac dissimulatio sit, potius q̄ mendacium. A quo uerbo adeò non abhorret Hieronymus, ut hypocrisin huiusmodi nō uereatur & prophetis, atque adeò ipsi Christo tribuere. Petrus enim cum aduenissent Iudæi, surgens à conuiuio dissimulabat se uesci cibis communibus, ne offenderentur, quibus persuaderi non poterat id licere, cum ille sciret licere. Ac rursum ubi Paulus sensit ex ea dissimulatione, qua Petrus studuerat mederi Iudęis, nasci graue offendiculum, adeò ut Barnabæ quoque timeret, opposuit acrem obiurgationem, sed secūdum faciem, hoc est, in speciem & per simulationē: non quod crederet Petrum peccasse sua dissimulatione, sed quod uideret, id quod in suæ gentis remediū fecerat Petrus, in gentium perniciem uergere, quarū curā agebat Paulus. Augustinus explanans hanc epistolā sanè q̄ dure, mea quidem sententia, tractat Petrum, his uerbis de illo loquēs: Petrus aūt cum uenisset Antiochiā, obiurgatus est à Paulo, non quia seruabat consuetudinem Iudæorum, in qua natus atque educatus erat, quanquā apud gentes eam non seruaret: sed obiurgatus est, quia gentibus eam uolebat imponere. Hactenus Augustinus. Videtur enim peruersitatē quandam sapere, si quis onus studeat alijs imponere, quod non iudicet esse suscipiēdum. Atqui huius uox est in Actis apostolicis capite decimoquinto: Nūc ergo quid tentatis deū, imponere iugum super ceruices discipulorū, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus? Qui conuenit, ut cui tentare deum dicatur, qui iugū legis uellet imponere gentibus, ipse tanto studio conatus sit imponere, ut ad id simulatione sit usus? Rursus Augustinus libro de agone Christiano cap. xxx. factū hoc Petri, superstitiosam simulationem appellat, & cæteris illius peccatis, diffidentiæ, pugnę, abnegationis admiscet:

Locus uarie expositus

Concertatio inter Augusti num et Hieronymū de mendacio

Augustinus durius tractat Petrum

atque adeò paulo post in eodem capite, prauam simulationem appellat: Hos, inquiens, ecclesia catholica materno recipit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis, per galli cantum admonitum, aut tanquã eundem post prauam simulationem, Pauli uoce correctum. At operæprecium uidere est, quantum absit Hieronymus ab Augustini sententia. Hic nõ ueretur Petro apostolorum principi, etiam post acceptum cœlestem spiritum, impingere peruersam simulationem: ille non fert uel errorem tribui Petro: Sic enim loquitur in præfatione commentariorum, quos in hãc ædidit epistolam: Quamobrẽ ita caute inter utrunque & medius incedit, ut nec euangelij prodat gratiam, pressus pondere & autoritate maiorũ, nec præcessoribus faciat iniuriam, dum assertor est gratiæ. Oblique uero & quasi per cuniculos latenter incedens, ut Petrum doceat pro commissa sibi circuncisionis plebe facere, ne ab antiquo repente uiuendi more desciscens, in crucẽ scandalizata non crederet, & sibi prædicatione gentium credita, æquum esse id pro ueritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes, et sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui aduersum nos libro, Petrum à Paulo obiecit esse reprehensum, quod non recto pede incederet ad euangelizandum, uolens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accusare mendacium, dum inter se ecclesiarum principes discrepant. Hactenus Hieronymi uerba retulimus. Nonnulli uero dum non possunt ex his difficultatibus explicare sese, commẽti sunt Cepham hunc, cui in os restitit Paulus, non fuisse Petrum apostolum, sed alium quempiam. Huius opinionis autorem, Græcorum scholia citant Eusebium in Historia ecclesiastica, qui rem fecerit hoc argumento probabiliorem: Quorsum, inquit, opus erat, ut Petrus sese à cõuiuio subduceret ob interuentum Iudæorũ, cum multo ante satis fecerit omnibus expostulãtibus, quod cum Cornelio incircunciso commercium habuisset, & adeò satisfecerit, ut illi cognito negocio, concorditer gratias egerint deo, præsertim cum huiusce rei nulla mentio fiat in Actis apostolorum? Sed hanc opinionem ceu commenticiam ac frigidã, fortiter reijcit Hieronymus, cum ipsa res doceat, totum hunc sermonem, ad Petrum & illius collegas pertinere. Negat aũt ullum Cephan notum nobis præter apostolum, qui Syrorum lingua Cephas dicitur, quod illis Cephas idem sonet, quod Græcis ac nobis Petrus. Deinde non mirũ si hoc omisit Lucas, à quo tam multa præterea sint prætermissa, uelut illud quod Petrus primum sederit Antiochiæ, deinde Romam sedem suam transtulerit. Postremo non oportere nobis tãti esse Porphyrium sycophantam, ut in illius gratiam nouum Cephan fingamus. Alioqui si conemur è scripturis eradere, quicquid hæreticorum calumnijs obnoxium sit, plura alia forent eradenda. Thomas Aquinas uerbosissimam disputationẽ, quæ super hac re uersatur inter Hieronymum et Augustinum, non inscite contraxit in compendiũ, indicans controuersiæ summam quatuor in rebus potissimũ esse sitam. Primum in tempore, quod Hieronymus in duas, Augustinus in tres partes distinxerit, sic ut legalia ante euẽgelium fuerint uiua, mox à morte Christi, mortua, sed non mortifera, Iudæis duntaxat, modo ne spem aliquam salutis in eis collocarent: demũ euangelio late diuulgato, eadẽ omnibus fuisse mortifera. Vt hæc uere distinxerit Augustinus, Hieronymus putat iam satis diuulgatum fuisse euangelium, cum Petro uisione monstratum est, nihil esse commune, cum hac de re satisfecit Iudæis expostulantibus, cum ipse publica concione testatus est, onus legis nemini imponendum, quod nec ipsi ferre potuissent, nec maiores ipsorum. Et negabimus euangelij gratiam diuulgatam, cũ ubique gentium tot hominum milia tenerent euangeliũ? præsertim cum multo ante palàm dixisset ipse Christus, Lex & prophetæ usque ad Ioannem, cum uelum tẽpli scissum esset à summo usque ad imum. Nec in hoc legi fiebat iniuria, si quatenus erat umbra, cederet ueritati. Neque tantum, opinor, honoris debebatur synagogæ, quã Christus repudiauit ut uiricidam, præsertim cum ex eo honore tantũ immineret periculi, ut parum abfuerit, quin gentes quoque pertraherentur in Iudaismum. Neque nihil erat futurum discriminis inter sacrificia gentium & Iudæorum, quod cum illa semper fuerint execranda, hæc pro tempore suum habuerunt honorem. Iam cõfinium illud, quod Augustinus inducit inter duo tempora, qua nota disterminabimus? an donec erunt qui non poterunt negligere? Atqui sunt huius generis multi, nostris quoque temporibus, inter Christianos. Quanquam totum hoc quod adducit Augustinus de mortuis, at non mortiferis, de tempore medio

Hieronymus lõge dissentit

Porphyrius

Cephas alius à Petro, falsò creditus

Thomas censor inter Augustinum et Hieronymum

Augustini rationes excussæ

medio, de synagoga cum honore deferenda ad tumulum, magis humana ratione quàm diuinæ scripturæ testimonijs subnixum est. Quis autem sanus uelit ea seruare è quibus nullum speraret fructum? Quod si Iudæi hoc animo seruabant legalia, ut nec utilia, nec inutilia, cur ea exigunt à Paulo? imò cur à gentibus? Certe qui hæc faciebant, putabant ad rem pertinere. Cur hos non redarguunt apostoli? Quod si nihil erat ab illis fructus, certe uel ob hoc erant fugienda, quod qui seruarent ea, speciem præbebant infirmis, quasi sine his non sufficeret euangelium. Atq; hinc sanè nata hæresis Ebionitarum, præter alias aliquot, quæ Christum cum Mose miscebat, cum ille purissimus esse uellet. *Ebionitæ*

Iam in secundo discrimine, ait, iuxta Hieronymi sententiam, apostolos nō seruasse legalia, sed aliquoties pro tempore simulasse, sed tamen propter aliquas causas: puta quiescebāt sabbato, non superstitione, sed ob quietem: abstinebant à quibusdam cibis, non ut uetitis, sed propter abominationem. Nam hęc, ni fallor, Thomas addidit de suo. Quasi uero nunc non eadem liceant, aut quasi peccaturus sit, si quis itinere fessus, sabbato interquiescat: aut capo apposito fastidiat laridum rancidum. Aut quasi conueniat abominationem istiusmodi superstitiosam tribuere apostolis, qualem uidemus in stultis mulierculis. Iuxta Augustinum uero, inquit, apostoli seruabant legalia, & hoc intendentes, sed tamen non ponētes in eis spem: & hoc licebat eis, utpote Iudæis, si hoc tantum concessum est infirmitati quorundam: quid hoc ad apostolos, per quos solos aliorum infirmitas erat erigenda? Deinde quid interest inter eum qui coactus obseruat ne quos offendat, & eum qui quauis de causa rem ut inutilem seruat? Quid autem intendit qui hoc facit? Aut nihil ne intendit, qui simulate seruat, ne quos alienet ab euangelio? *Thomæ rationes excussæ*

Tertio loco in hoc discrepant, inquit, quod Hieronymus utrunq; liberat omni peccato, cum uterq; suum, hoc est euangelij egerit negocium. Augustinus Petrum onerat peccato, sed ueniali duntaxat. Atqui ex his Augustini uerbis, quæ modo citauimus, non apparet illi uisum hoc peccatum ueniale. Deinde primum fauorabilior est sententia, quæ utrunque apostolum peccato liberat, quàm quæ alterum onerat: sed de hoc mox dicetur. Iam quod Thomas adducit de pondere autorum, mihi suffrigidum uidetur. E septem doctoribus, quorum testimonio nititur Hieronymus, Thomas quatuor reijcit, Laodicensem, Alexandrum, Origenem & Didymum, ueluti infames de hæresi. At ego in scripturam enarratione, unum Origenem decem orthodoxis anteposuerim, exceptis aliquot dogmatibus fidei. At si reijciendi sunt, in quorum libris inueniuntur hæretica, fortaßis reijcietur & Cyprianus & Ambrosius. Iam quale est Paulum, de cuius scriptis est controuersia, in testium numero producere? ne non tres tribus opponerentur: at nihil interim de mendacio. Neq; enim simulatio aut dissimulatio, si facto constet, sic mendacium appellari potest, ut semper sit cum uitio coniunctum. Porrò quod à Paulo dictum est, Non recte incedūt ad euangelium, id de cæteris dictum uidetur, non de Petro. Superest igitur unus scrupulus, quod Cephas à Paulo dicitur reprehensibilis. Aut enim id uere dictum est, & consequitur peccasse Petrum: aut falso, & mēdacio obnoxius tenetur Paulus. Sed mox ostendemus ex ueterum interpretatione, quo pacto possit & hic dissolui nodus. *Mendaciū, ubi sit, unde quo Augustinus*

Quarto loco, ne singula persequar, illud inter cætera commemorat Thomas, Petrū peccasse, quod ex eius dissimulatione natum sit scandalum: Paulum non item, quod ex huius reprehensione nullū ortum sit offendiculum. Verum qui potuit scire Petrus fore, ut offenderentur qui accumbebant, cum scirent Petrum hoc dare Iudæis fortasse infirmis aut seditiosis? Si sciebant licere Iudæo uesci & non uesci, cur offenduntur, si ille pro tempore facit quod optimum putat? Probabilius erat futurum, ut Iudæi offenderentur, quàm ethnici. Quod si non dissimulasset, rursum peccasset grauius, quia grauius offendisset suos, quibus magis consultum oportuit. Quanquam non omne scandalum cum uitio coniūctum est. Quin ex tam acerba Pauli reprehensione, graue poterat nasci offendiculum. Primū suspicari poterant, inter principes apostolos nonnihil rancoris intercedere, cum Paulus ob rem leuiculā sic in os incesserit Petrum. Deinde periculum erat, ne minueretur autoritas Petri apud fideles, quam oportebat esse sacrosanctā. Hæc uisum est adijcere, quod uulgus theologorum putat pulchre depugnatum ab Augustino, & à Thoma rem belle explanatam. Certe locus est obscurus, & qui doctissimos Grecię magnopere torserit. Ego nō uideo cur *An Petrus peccarit*

odio

Articuli Parisienses

odio mendacij, Petrum tam dure tractemus, quàm illum tractauit Augustinus. Durius autem articuli Parisienses, qui dicunt Petrum errasse in fide. Legimus inter Paulum & Barnabam incidisse dissensionem. Sed apostolos post acceptum spiritum cœlestem, qui deduceret eos in omnem ueritatem, errasse in dogmatibus fidei, mihi uidetur dictu impium. Arbitror autem Paulum incanduisse, quod nondum illa uacillatio Iudaismi sublata foret inter Christianos: atque id esse quod ait Paulus οὐκ ὀρθοποδοῦσιν, quod claudicantium est.

οὐκ ὀρθοποδεῖν

Iam enim par erat, explosa omni superstitione, ingenue apud omnes Christum profiteri. Quod si nonnihil roboris hac in parte Paulus desiderauit in Petro, non protinus sequitur, Petrum peccasse, quandoquidem illa claudicatio non aliunde quàm à studio pietatis proficiscebatur. Proinde Pauli obiurgatio, nihil aliud fuit quàm confirmatio parum adhuc sibi constantium. Hæc pro mea uirili in medium adduxi, libenter accepturus si quis meliora proferet.

Reprehēsibilis, pro Reprehensus

Quia reprehensibilis erat.) ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, id est, Quoniam reprehensus erat, & damnatus ab ijs qui male de illo iudicabant, etiamsi reprehensibilis non erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia. Ambrosius item Reprehensus legit, nō reprehensibilis. Et addit, reprehensus: Vndè utique ab euangelica ueritate, cui hoc factum aduersabatur: hic à Græcis dissentiens, & cum Augustino sentiens. Græcorum scholia indicant & alium sensum. Erat, inquit Paulus, mihi data occasio palàm obsistendi Petro, quod ante fuisset ab apostolis reprehensus Hierosolymis, quod cum Cornelio sumpsisset cibum Antiochiæ. Quod ni fuisset obiurgatus antea, nunc non subduxisset, sed ueritus ne rursus aliquid tumultus nasceretur, subducere se parabat è conuiuio. Porrò Paulus occasionem nactus, palàm obiurgat illum, non quod illi indignaretur, sed ut confirmaret alios uacillantes. Nam si quid uere peccasset Petrus, atque ex animo Paulus huic fuisset indignatus, priuatim expostulasset, non coram omnibus. Neq; uero hęc Paulus narrat gloriose, sed ut Galatarum saluti consulat. Postremo mihi planè uidentur Iacobus cum suis, in hac fuisse opinione, ut crederent, legem Mosaicam, etiam post proditum euangelium, obseruandam Iudęis, quoad ceremonias quoq;, sicut admonuimus in Actis capite uigesimoprimo, nō quod absq; his crederent euangelij gratiam non sufficere ad salutem, sed quod ob inuincibilē quorundam superstitionem putarent expedire, non omnino negligi.

Et simulationi eius consenserunt.) συνυπεκρίθησαν, id est, Vnà cum illo simulauerunt, & ita legit diuus Ambrosius.

Cæteri Iudæi.) Et, addendum, καὶ οἱ λοιποί, Et cæteri, aut cæteri quoq;.

Ab eis in illam simulationem.) Græce sic est, συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει, id est, Pariter abduceretur in illorum simulationem, siue illorum simulatione. Faber legit, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπεχθῆναι, id est, Vt Barnabas simul abstineret. Verum hoc nec in Græcis habetur codicibus, nec à quoquam legitur, nec opinor usquam inueniri, ἀπεχθῆναι ab ἀπέχεσθαι.

ὀρθοποδοῦσι

Recte ambularent.) Græcis unica est dictio, ὀρθοποδοῦσι. Vnde diuus Hieronymus aduersus Pelagium, itemq; in commentarijs uertit. Quod non recto pede incedunt: id aūt refertur ad cæteros, non ad Petrum. Aliter enim hi simulabāt, aliter Petrus. Petrus dissimulabat potius quàm simulabat, ne quid offenderet suos. Cęteri dissimulabant, suspicātes aliquid admissum aduersus bonos mores. Certe Augustinus in Epistolis, quibus super hoc loco cōflictatur cum Hieronymo, multitudinis numero legit, ac similiter citat capite ultimo ad Consentium de mendacio. Item Ambrosius: Recta uia incedunt. Neq; rursus est, Non recte ambulare, hoc est, errare à uia, sed claudicare & uacillare, quod parum essent firmi in eo quod erat ingenue tuendum, nunc huc propensi, nunc illuc.

Claudicare

Et quoniam Mosaica lex erat in confinio, fieri potest ut Petrus quoq; nonnihil addubitarit, an palàm lex esset negligenda. Verum hoc ipsum erat uacillare, non autem flagitium admittere, cum neque Paulus neque Petrus iudicarit legis obseruationem ad salutem requiri, licet Paulus quoq; coactus sit Timotheum circuncidere, & tondere caput, non superstitione, sed obsequio. Hactenus certe nulla mentio de mendacio. Neq; quisquam negat, pium hominem alicubi recte simulare ac dissimulare. Et ostendimus ex hoc loco nihil esse necesse producere mendacium. Neq; Petrus cogebat gentes Iudaizare, quasi id ageret, ut illos in Iudaismū pertra

heret

heret, ſed quod hanc anſam quidam arriperent ex illius diſsimulatione.

Dixi Cephæ.) Græci legunt πέτρῳ. id eſt, Petro. Neque refert ad ſenſum. Quod enim Græcis ſonat πέτρος, id Hebræis ac Syris ſonat cephas, autore Hieronymo. *Cephas Petra*

Coram omnibus.) Hic exponit quid ante dixerit, κατὰ πρόσωπον. id eſt, In conſpectu omnium, quorum gratia hæc dicuntur.

Scientes autem.) Autem, coniunctionem non reperio in Græcis exemplaribus, nec opus eſt, niſi ſubaudias in ſuperiori parte uerbum Sumus, ut ita legamus, Nos ſumus nati Iudæi, ex ſanctis patribus orti, ſub lege ſancta nati, non autem ethnici, qui ſine lege ex impijs ac profanis maioribus producti ſunt. Et tamen ipſi ſic nati cogimur diffiſi legi noſtræ, ad Chriſti fidem confugere, ſi uelimus eſſe ſalui, quo minus perſuadendum eſt ethnicis, ut à lege Moyſi ſperent ſalutem. Porrò, natura Iudæos, dixit ad diſcretionem proſelytorum. *Natura Iudæi*

Niſi per fidem Ieſu.) ἐὰν μή. id eſt, Si non. Eſt autem ſermonis noua forma, uulgari more dicendum erat, non iuſtificatur ex operibus legis, ſed tantum per fidem.

In Ieſu Chriſto credimus.) ἐπιστεύσαμεν. id eſt. Credidimus, præteriti temporis. Et ita legit Hieronymus.

Propter quod ex.) Propterea quod, ſi uoluiſſet Latine dicere, διότι.

Reædifico,) οἰκοδομῶ. id eſt, Aedifico, nam præcedit πάλιν, id eſt, iterum.

Mortuus ſum.) ἀπέθανον. id eſt, Mortuus fui; ut ſit præteriti temporis, hoc eſt, per legẽ fidei, deſij eſſe obnoxius legi Moſaicæ.

Confixus ſum cruci.) Χριστῷ συνεσταύρωμαι. id eſt, Chriſto concrucifixus ſum, ſiue cum Chriſto crucifixus ſum.

Quod autem nunc uiuo.) Rurſum ὃ pro ὅτι poſuit, quemadmodum indicauimus in epiſtola ad Romanos: Quod enim uiuit, uiuit deo. *Articuli uis*

In fide uiuo filij dei.) ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ θεοῦ. Articulus additus, diſcernit fidem Chriſti à reliqua fide, quod ita poterat exprimi, In fide uiuo, fide inquam filij dei. Mirum autem ut relicta narratione, uelut oblitus ſui, ſic rem proſequatur, ut parum liqueat ubi deſierit obiurgare Petrum: etiamſi Hieronymus exiſtimat uſque ad huius capitis finem eſſe Pauli reprehenſionem, conſentiente Theophylacto, qui ſic finit huius capitis commentarium: Quod ſi ipſe aſſeueraueris, uides quò impietatis progreſsura eſſet blaſphemia. Sunt tamen in eo ſermone, quæ magis conuenirent præceptori in diſcipulum, quàm Paulo in Petrum. Vnde probabilius eſt Paulum reliqua ad eos qui aderant dixiſſe: aut eo quod inſtituerat omiſſo, clàm ad Galatas deflexiſſe ſermonem. Alioqui nimis abruptum erat, O inſenſati Galatæ. Ex Ambroſio nihil ſatis liquebat.

Non abijcio.) οὐκ ἀθετῶ, id eſt, Non reijcio, non repello, nõ ſperno. Ambroſius legit, Nõ ſum ingratus gratiæ dei. Auguſtinus Non irritam facio gratiam dei. Videbatur aſpernatu rus Chriſti gratiam, ſi Moyſi legem recepiſſet, ut neceſſariam ad ſalutem.

Gratis Chriſtus mortuus eſt.) δωρεάν. quod idem & gratis ſonat. Eſt autem ratiocinatio ab impoſsibili, quod ſi nemo tam demens eſt, ut dicat Chriſtum gratis eſſe mortuum, non contingit ſalus ex obſeruatione legis Moſaicæ. *Argumẽtatio ab impoſsibili*

EX CAPITE TERTIO.

O Inſenſati.) ἀνόητοι. id eſt, Stulti. Atque ita legit Auguſtinus in Commentario quem ædidit in hanc epiſtolam, alioqui durius uerbum eſt Inſenſati, & contumelioſius. Græca uox magis ſonat rudes parumque cordatos, præſertim quod Galatæ è ferocioribus Galliarum partibus ſint profecti. Hilarius ipſe Gallus, in carmine hymnorum, Gallos indociles appellat. Addit Hieronymus ſibi uiſam Ancyram Galatiæ metropolim, in qua magna uetuſtæ ruditatis ueſtigia reſederint, & ex horum finitimis prodigioſas hæreſes exortas τὰς κατὰ φρύγας, Ophitarum, Borboritarum, & Manichæorum: cæterum linguam excepta Græca, qua tunc totus ferè Oriens utebatur, fermè eandem fuiſſe, quæ tum eſſet Treuirorum. Nam apud hos uerſatus eſt Hieronymus. Atque haud ſcio, an quæ nunc eſt Germanorum lingua, fuerit olim Gallorum. Interpres quod hic inſenſatos uertit, mox uertit ſtultos, ſuo more laſciuiens copia.

ἀνόητοι dure uertit pro rudes

Galatæ qui

Quis

Fascinare Quis uos fascinauit?) Fascinare dicũtur Latinis, qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos βασκαίνειν, quo uerbo hic usus est Paulus, significat & inuidere, ut intelligas inuidia motos quosdam, uoluisse Galatas ad seruitutem legis reuocare. At Paulus uidetur hoc uerbum usurpasse, pro eo quod est, incantauit, & oculis ueluti præstigio imposuit. βασκαίνειν enim Græcis dictum est παρὰ τὸ φάεσι καίνειν, quod per oculos noceat fascinator. Porrò Paulum de oculis delusis sentire testantur propemodum quæ mox sequuntur, Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, & in uobis crucifixus. Est autem planè præstigij genus, ut id quod coràm cernas, non uideas, tum quod non est, id uidere te putes: etiã si Demosthenes eo uerbo usus est pro calũniari siue accusare, in oratione pro Ctesiphonte. Hesychius addit proprie de ingrato dici. Fascinũ autẽ pueris potissimum creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat, nihil ueritus sententiam euangelicam: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis. Siquidem hoc non indignationis, sed charitatis conuicium est. Et tamen mitigat illorum admissum, cum tantam cæcitatem fascino tribuat, magnam culpæ partem in alios reijciens.

Additũ apud nos Non credere ueritati.) Non obedire. μὴ πείθεσθαι. id est, Ne obtèmperaretis ueritati. Quanquam hęc particula ab Hieronymo prorsus omittitur, quod neget inueniri in exemplaribus Adamantij. In uetustissimo atque emendatissimo exemplari bibliothecæ Paulinæ non addebatur in contextu, sed nescio quis recentiore manu subnotarat procul in ima margine. In codice Constantiensi recentiore prorsus non habebatur, in uetustiore legebatur, Quis uos fascinauit non obedire: nec additum erat, ueritati. Eandem particulam adiecerunt & alio loco inferius, ubi pro ἐβάσκανεν mutatum est φθονεῖν. Hic est unus locus è multis, quo coarguitur hæc æditio non esse tota Hieronymi. Etenim quum ille testetur se hanc particulam omisisse, quod in Adamantij codicibus non inueniretur, in nostris exemplaribus constanter habetur: & quod in epistolæ capite quinto, dicit interpretem hoc loco uertisse, Non credere ueritati, nostri codices habent Non obedire ueritati. Chrysostomus nihil aliud legit, quàm Quis uos fascinauit? Nec aliud Theophylactus, tametsi interpres suo more nostram sequitur lectionem, quum in enarratione nulla syllaba sit, quæ explanet hanc particulam.

Præscriptus προεγράφη Ante quorum oculos.) οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ὁ ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη. id est, Quibus sub oculis Christus Iesus præscriptus est. Quod miror quare uerterit proscriptus, cum ea uox Latinis multo aliud significet, nisi quod Græci quoque proscriptionem, id erat apud Romanos damnationis genus, προγραφὴν appellant. Potest autem sensus esse duplex. Galatas adeo dementatos fuisse, ut id quod manifestissimum esset, & oculis expositum, tamen non cernerent obcæcati: aut adeo nihil uidere, ut crederent Christum proscriptione perisse, & uulgari more crucifixum esse. Posteriorem sensum sequũtur Augustinus & Ambrosius. Mihi prior magis arridet ut simplicior, minusque coactus. Quanquam Augustinus legisse uidetur præscriptus, non proscriptus, utpote loquens de præscriptione possessionum, quæ per occupationem transferuntur ad ius alterius. Ipsius uerba si quis forte requiret adscribam: Ante quorum oculos, inquit, Christus Iesus proscriptus, est crucifixus: hoc est, quibus uidentibus, Christus Iesus hæreditatem suam, possessionemque suam amisit, his utique auferentibus eam, dominumque inde expellentibus, qui ex gratia fidei, per quam Christus possidet gentes, ad legis opera eos qui crediderant reuocabant Christum, auferendo illi possessionem suam. Ac paulo inferius: Vt hinc eos maxime moueret, cum considerarent quo precio emerit possessionem, quam in eis amittebat, ut parum esset gratis eum mortuum, quod superius dixerat: Illud enim ita sonat, tanquam non peruenerit ad possessionem pro qua sanguinem dedit, proscriptione autem etiam quæ tenebat aufertur. Sed hæc proscriptio non obest Christo, qui etiam sic per diuinitatem dominus est omnium, sed ipsi possessioni, quæ huius gratiæ cultura caret. Hactenus Augustinus. Quibus ex uerbis satis opinor liquere, illum agere de prȩscriptione iuris, et toto hoc sermone pro, positum loco præ, in dictione proscriptionis. At Ambrosius legit proscriptus, mentionem faciens damnationis. Ne huius quidem uerba grauabor adducere lectori pigro ac diffidenti: Quia stultorum, inquit, oculis Christus proscriptus uidetur, id est, spoliatus uel condemnatus: prudentium uero oculis & sensibus, non solum non condemnatus, sed ipse mortem cruce sua

damnasse

damnasse uidetur. Ac mox, Sed quia hi indigne cœperant sentire, translati ad legem, idcirco mentibus eorũ Christũ condemnatũ uideri conqueritur: huc usque Ambrosiana recensuimus. Theophylactus legit præscriptus, hoc est, ante oculos ueluti depictus. Nam Græcis γράφειν & pingere est. Hac hyperbola notat certissimam illorũ fidem, qui certius crediderint Christũ morte sua liberasse genus hominum, quàm qui coràm conspexerant illũ sublatum in crucẽ. Et ob hoc ipsum magis indignatur illos relabi in Iudaismũ ueluti desciscentes à Christo. Hieronymus legisse uidetur præscriptus, hoc est, ante scriptus, in uobis crucifixus, quàm illud in euangelio legeritis, uidelicet legentibus & credentibus uaticinijs prophetarum, qui multo antè id fore prædixerãt. Illud admonendũ, Græcam uocem προεγράφη, cõmunem esse scripturæ & picturæ. Quod si placet prior illa sententia, quæ mihi certe magis probatur, & consentiunt Græcorũ scholia, magis quadrabit, depictus ante oculos, quàm præscriptus. Sic enim crediderant Christum crucifixum, quasi cõspexissent oculis. Codex Donatiani habebat præscriptus, et Constantiensis uterque nullo rasuræ uestigio. Est autem hic sermo coniunctim legendus, Ante quorũ oculos Christus in uobis est præscriptus crucifixus, quasi dicat, ueluti depictus in cruce pendens, uestris oculis exhibitus est. Neque enim erat apud Galatas crucifixus, sed illis per fidem repræsentatus est crucifixus. Id tacite monet Chrysostomus, qui nihil attingit de præpositione in προεγράφη, quam Paulus usurpasse uidetur pro præscriptus est. Apud latinos præpositio Pro, interdum significat aliquid palàm fieri, ut prodere, promulgare, proferre, proloqui, prostare. Et olim nomina damnatorum publicitus in foro proponebantur, unde hoc damnationis genus proscriptio dicta est.

Et in uobis crucifixus.) Et redundat. Et in uobis accipi potest, pro inter uos, si primus sensus placet, quem recensuimus. Non quod inter eos Christus fuerit crucifixus, sed quod hoc ita notum ac prædicatum, ut non minus nossent credidissentque, quàm si inter ipsos res fuisset gesta. *Et, superest*

Ex operibus legis.) An, hic redundat, nec additur à diuo Hieronymo, nec ab Augustino, nec habetur in uetustis exemplaribus. Nec enim simpliciter rogat utrum sit è duobus, sed prius proponit uelut absurdum dictu, deinde per correctionem infert quod uerum est, perinde quasi dicat, Ex operibus legis spiritum accepistis, an potius ex auditu? Iam illud Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus insolens est. Neque enim ut Græci famam siue rumorem ἀκοὴν uocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem, auditus occisi regis consternauit populum, pro eo quod erat, rumor de rege occiso? Nos itaque pro auditu, uertimus prædicationem. *Auditus pro fama*

Vt cum spiritu.) Vt, apud Græcos non est, sed spiritu cum cœperitis, nunc carne consummamini, ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, nisi quod præpositio est in uerbo composito, uelut Horatius: Cõgestis undique saccis Indormis inhians. Item Vergilius, Viribus indubitare meis. Atque hoc ipsum in, positum est pro per. Vnde magis quadrat, spiritu & carne. Annotauit Chrysostomus, quod apostolus non dixit τελεῖσθε, sed ἐπιτελεῖσθε, quasi dicas, post consummamini, dissidentes ab institutis.

Sine causa.) εἰκῆ, id est, Frustra siue temere.

Tribuit uobis.) ὁ ἐπιχορηγῶν, id est, Suppeditans siue subministrans. ὁ ἐπιχορηγῶν & ὁ ἐνεργῶν poterant esse præteriti temporis, id est, qui suppeditabat, & qui operabatur, ut subaudias deinde uerbum item præteriti temporis, tribuerat, aut simile quippiam. Verũ Hieronymus admonet rectius legi uerbum pręsentis temporis, quod spiritus non desierit subministrare dotes suas: atque ita sane legit Ambrosius. Petrus Lombardus theologicarũ sententiarũ libro primo distinctione xiiij. c. sed hinc, ex Augustini sententia putat hoc, Qui præbuit uobis, ad Pauli personam referendum, cum Hieronymus & Theophylactus ad deum referant, quod palàm est ex illorum interpretatione. *Augustinus à Græcis dissentiens*

Et operatur uirtutes.) Operatur, non ad spiritum, sed ad eum refertur qui suppeditat. Eclipsim habet hic sermo, Subaudiendum enim, id facit. Est hoc idiomatis Hebraici, sicut crebro iam indicauimus.

Sicut scriptum est.) Scriptum est, redundat. Et Hieronymus legit, Sicut Abraham cre-

didit deo. Nec apparet aliter legisse Ambrosium, qui subijcit, Ostendit exemplo Abrahæ, qui pater fidei est &c. Exemplum igitur adduxit, non scripturæ testimonium. Suffragabatur germanæ lectioni uterq; codex Constantiensis.

Cognoscite ergo.) γινώσκετε ἄρα, id est, Scitis igitur. Atq; ita legit diuus Hieronymus, Cognoscitis ergo, & huic consentiens Ambrosius, etiamsi Græca uox anceps est.

Prænunciauit Abrahæ.) προευηγγελίσατο, id est, Anteeuangelizauit, ut exponendi gratia sic loquamur. Nam Euangelium Grecis sonat bonum ac lætum nunciū. Etiamsi apud Homerum Vlysses poscit Euangelium, hoc est, præmium, quod dari solet ijs qui rem lætam primi nunciarint. Proinde quod in euangelio Christi fuit exhibitum, id multo ante Euangelium promissum est Abrahæ, quod hic appellat præeuangelizauit.

Benedictio & maledictio theologorum uocabula

Igitur qui ex fide sunt, benedicentur.) εὐλογοῦνται, id est, Benedicuntur præsentis temporis. In promisso uerbum erat futuri temporis ἐνευλογηθήσονται, hic præsentis. Scio parum esse Latinum benedicentur & benedicuntur, sed huiusmodi quædam uitari prorsus non possunt. Dici poterat, benedictionem consequentur. At ne sic quidem uitatum fuisset orationis uicium. Conijcere licet & Ambrosium ita legisse, licet deprauatus sit locus. Certe Græcorum scholia cum sua scriptura consentiunt. Congruit huic uerbum præsentis temporis quod sequitur.

Sub maledicto sunt.) ὑπὸ κατάραν, id est, Sub maledictione siue execratione. Quod cōmode reddi poterat, Maledictioni obnoxij sunt.

Mal. om. ho. locus ex hebræo uarie uersus

Maledictus omnis.) Locus est Deuteronomij cap. xxvij. Iuxta Septuaginta ita legitur, maledictus omnis homo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud Aquilam uero sic, Maledictus qui non statuerit uerba legis huius ut faciat ea, & dicet omnis populus, uere. Symmachus ad hūc uertit modum: Maledictus qui non firmauerit sermones legis istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus amen. Theodotio sic transtulit: Maledictus qui nō suscitauerit sermones legis huius facere eos, & dicet omnis populus, amen. Addit Hieronymus in hoc testimonio, quemadmodum & in cęteris, magis curæ fuisse apostolo, ut sensum redderet quàm uerba. Deinde hæc uerba, omnis homo, & in omnibus, quoniam apud solos habentur Septuaginta, aut addita fuisse à Septuaginta, aut à Iudæis fuisse erasa, præsertim cum ea compererit Hieronymus in Hebręis uoluminibus Samaritanorum. At ego non uideo causam admodū grauem, cur quisquam Iudæus uoluerit ea radere, quæ pro Iudæis faciāt, non contra Iudæos. Nam ijs optandum etiam erat, uniuersum hominum genus legi suæ reddi obnoxium. Et adeo uolebant omnia quę legis sunt obseruari debere, ut multa etiam adiecerint.

Libri Samaritanorum

Qui nō permanserit.) ὃς οὐκ ἐμμένει, id est, Qui nō permanet, etiamsi id nihil ad sensum.

Quoniam autem.) ὅτι δὲ, id est, Quod autem. Et sic legit Ambrosius. nam quoniam, hoc loco non quadrat.

Distinctio noua

Ex fide uiuit.) Viuet, ζήσεται, ut antea admonuimus in epistola ad Romanos. Indicat Hieronymus & ita posse distingui: Iustus ex fide, deinde subdatur, uiuet, ut sit sensus, qui uere iustus est, non ex operibus legis, sed ex fide, is uicturus est. Ex eiusdem interpretatione palàm est, illum legisse, uiuet, non uiuit. Porrò quomodo uarie habeatur hic locus apud interpretes Græcos, dictum est in epistola ad Romanos.

De maledicto legis.) ἐκ τῆς κατάρας, id est ex maledictione, ut legit Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagianos, siue detestatione. Et rursum factus pro nobis maledictū, κατάρα, id est, execratio. Miror cur hic placuerit maledictū, cum ea uox Latinis longe aliud significet, nempe conuicium.

Factus pro nobis maledictus.) κατάρα, id est, Maledictum, ut habetur in uetustis exemplaribus, siue maledictio, aut execratio, sicuti pestilentem, pestem uocamus.

Christus maledictus. Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum

Maledictus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij xxi. capite. Paulus prudens ac sciens, opinor, in hoc testimonio prætermisit mentionem dei. Nam Aquila & Theodotion uerterunt, maledictio dei est: Septuaginta, maledictus à deo: Symmachus, in blasphemiam dei suspensus est. Hebion hæresiarches, semijudæus, ac semichristianus ad hunc interpretatur modum, ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, Iniuria siue contumelia dei est qui pendet. Addit Hieronymus in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone cō

scripta

scripta fuerit reperisse, λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, Conuiciũ dei qui pendet. Ad hæc Iudæus Barhanina, quo nocturno præceptore fuit usus Hieronymus, adiecit & ita legi posse: Quia cõtumeliose deus suspensus est. Demiror autem cur hic tantopere laboret, ne Christus dicatur maledictus, cũ Paulus eundẽ dicat esse factũ peccatũ. Nimirũ ut peccatũ erat Christus, ita erat & maledictio. Tropo dictus est peccatum, tropo dictus maledictio.

Tamen hominis confirmatum testamentum.) ὅμως ἀνθρώπου. Quod reddi poterat, hominis licet testamentum, ut statim subaudias, multo magis id oportere fieri in deo. Etiamsi uideo posse connecti cum eo quod præcessit, Secundum hominem loquor, hoc est, adferam exemplum rerum humanarum, quæ nullo pacto conferendę sunt cum rebus diuinis: Et tamen in humano testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, tantum ualet hominis decretum ac placitum. *Tamen noue positum pro licet*

Confirmatum testamentum nemo spernit.) κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, id est, Confirmatum siue comprobatum testamentum nemo reijcit aut rescindit. Nam uerbum hoc ἀθετεῖ paulo superius uertit, Abijcit. Ambrosius legit, confirmatũ autoritate. Contrarium est illi ἀκυροῦν, quod est irritum facere & rescindere, Participium est à uerbo de quo meminimus in proxima epistola, Confirmate in illo charitatem. *ἀκυρόω*

Aut superordinat.) ἐπιδιατάσσεται, id est, Adiungit & præter illud aliquid ordinat, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat.

Quasi in multis.) ὡς. Melius hic quadrabat tanquã. Subnotat diuus Hieronymus Paulum hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis, atq; ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundũ hominem dico. Negat enim usquam seminis uocem, poni in literis sacris, nisi numero singulari. Et tamen hoc torquet apostolus uelut in argumentũ, quo doceat promissum hoc in solum Christum competere. Mihi magis uidetur ideo testatus, quod humano more loqueretur, quod à rebus humanis similitudinem ducturus esset, ad res diuinas docendi gratia. Sic & Vergilius, Si parua licet componere magnis. Iam illud uel citra monitorem oportet esse notum, præpositionem in, usurpari loco per, In semine tuo, per semen tuum. Semen autem uocat posteritatem. *Paulus torquens scripturam in argumentum*

Testamentum confirmatum à deo.) διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστὸν, id est, Testamentum ante confirmatum à deo in Christum. In Christum additur apud Græcos, & item apud Ambrosium. Admonet hoc loco diuus Hieronymus, si quis diligẽter expendat Hebræa uolumina, quoties Septuaginta uerterunt διαθήκην, id est, Testamentum, Hebræis esse, ברית quod pactũ sonat potius, quàm testamentum. Nam in pactis requiritur fides. Cæterum apud crassos Galatas, Paulus non putauit agendum exactius. Ita Hieronymus. Quasi uero Paulus nõ & alijs compluribus locis sequutus sit æditionem Septuaginta. Iam uero de numero annorum, an satis consentiant cum narratione Geneseos, disserit acute diuus Augustinus libro de Ciuitate dei XVI. capite XXIIII. ne nos huiusmodi appendicibus plus satis oneremus hoc institutum.

Non irritũ facit.) οὐκ ἀκυροῖ, qđ contrariũ est illi κυρόω, qđ non tam est cõprobare, quàm cũ autoritate decernere, & legitime transigere rem, ut deinde ratum sit, quod actum fuerit. *κυρόω*

Per repromissionem donauit deus.) κεχάρισται, uerbum à χάρις, dictum à gratia, quam Paulus ubiq; opponit operibus legis Mosaicæ.

Quid igitur lex, propter transgressiones.) Augustinus in Commentarijs ita iubet distingui. Quid ergo? deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit. Atq; hęc distinctio habebatur in utroq; codice Constantiensi. Verũ id retractat, putatq; satius esse distinguere, quemadmodum nos distinximus. Quid ergo lex? ac deinde sibi respondeat Paulus, propter trãsgressiones addita fuit. Hanc distinctionem didicit, ut arbitror, ex Græcis: Sic enim Theophylactus, τί οὖν ὁ νόμος. *Augustini distinctio*

Posita est.) προσετέθη, id est, Addita est, siue apposita est, nisi legas προσετέθη, sed προσετέθη legit Theophylactus, nec indiligenter explicat. Nõ enim dixit positam, sed additã, ne quis existimaret hanc esse prçcipuã, sed obiter adiunctã inter primã promissionẽ & euangeliũ.

Cui promiserat.) In quodam codice legi ὃ ἐπήγγελται, id est, Quod promissum fuit. In alijs erat ᾧ. Neq; enim opinor apud Græcos idem fieri in recto, quod in huiusmodi fit in

obliquis, ut articulus postpositiuus congruat antecedenti, non suo uerbo, nisi quod Græcis dicuntur Euangelizari, quibus adfertur nuncius. Hoc sane tropo idem erit sensus, siue legas ὃ siue ᾧ. Theophylactus legit ᾧ.

Mediator uerbũ peculiare sacris literis In manu mediatoris.) μεσίτου. Fortassis & hæc una est ex his dictionibus, quas ceu peculiares diuinæ scripturæ mutare nõ possumus, nisi placet conciliator, aut intercessor. Hic Hieronymus meminit hyperbati, & ordinem sermonis confusum ad hunc restituit modũ, Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgresiones ordinata per angelos, donec ueniret semẽ, cui repromissum erat.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, In Christum, siue ad Christum, εἰς χριστόν. Atq; ita legit Hieronymus, in secundo dialogo aduersus Pelagiũ. Pædagogus enim Græcis uile nomen est serui, cui committitur ad tempus cura pueri, ne quid per ętatem peccet, dictus à ducendo puero, quo magis quadrat quod sequitur, ad Christum.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit iustificaremur, ἵνα δικαιωθῶμεν.

Non est masculus neq; fœmina.) In cæteris usus est coniunctione neq;, in hoc ultimo itẽ go usus est καὶ &. quæ tamen coniunctio idem pollet, ἄρσεν καὶ θῆλυ. Admonet Hieronymus hic ἕλληνα, id est, Græcum pro ethnico poni.

Vnus, pro unũ Omnes enim uos unum estis.) Vnum, legere uidetur Hieronymus, Ambrosius & Augustinus, nisi quod subolet Ambrosium Vnus legisse nõ unum ex his quę asscribit, Apud deum enim nulla discretio personarum est, nisi morum & uitæ, ut homines unius fidei, meritis distinguantur non personis. Cæterum Gręci, unus legunt genere masculino εἷς ἐστέ, & interpretatur Theophylactus: siue quod iam Christi formam simus induti, siue quod unũ corpus sumus, sub uno capite Christo. Chrysostomus legit quidem, unus, sed interpretatio talis est, ut quadret etiam si legas unũ. Ac mihi sane nostra lectio magis probatur, nisi quod magno cõsensu disentiũt ab hac Græcorũ exemplaria. Nec uideo tamẽ cur abhorreamus ab hoc tropo quo multi dicuntur unus, quũ nec unũ dicantur absq; tropo, nec unanimes.

Triplex lectio, Si autẽ uos Christi Si autẽ uos Christi.) Hoc loco uideo ueteres trifariam legisse. Diuus Hieronymus ad eũ legit modum ad quem scriptum comperimus in Græcorum exemplaribus, εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοῦ, id est, Quod si uos estis Christi. Diuus Augustinus hoc pacto legit, Omnes uos unũ estis in Christo Iesu. deinde subijcit, quod si, ut hic interposita subdistinctiõe subaudiatur, uos estis unum in Christo, ac deinde inferatur, ergo semen Abrahæ estis. Porrò iam quod Augstinus putat subaudiendũ, id Ambrosius explicat ad hunc legens modum: Si ergo uos unum estis in Christo Iesu, ergo semẽ Abrahæ estis. Annotauit hoc Hieronymus, quoties de Christo fit mẽtio, promissiones multitudinis numero poni, uelut illic, Abrahæ autem dictę sunt promissiones et semini eius, hoc est, Christo. Rursus ubi de his, qui per Christũ sunt Abrahæ, numero singulari, uelut hoc loco, κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

EX CAPITE QVARTO.

Dico aũt.) Hoc more Paulus loqui solet, quoties ingredit̃ interpretari quæ dixerit. Proinde dilucidius erat, Quod dico tale est, aut, Illud aũt est, quod dico.

Hæres paruulus est.) νήπιος, id est, Puer siue infans, & ea ætate quæ nondum sapit. Latine tamen uertit interpres.

Nihil differt à seruo.) διαφέρει ambigum est. Nam significat & antecellit. Verum hoc loco nihil refert. Imò seruo subiectus est.

ἐπίτροποι οἰκονόμοι Tutoribus & actoribus.) ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους, id est, Curatoribus & dispensatoribus, hoc est, rei familiaris procuratoribus. Quanquam Hieronymus & Ambrosius, atq; item Augustinus legunt, sub actoribus, pro οἰκονόμοις, qui administrant res minorũ. Porrò pueris pupillis dabantur tutores, furiosis & adolescentibus, curatores, qui pro illis rem administrarent licet existimem hos & actores dici. Actor ambigua uox est, prior uox Græca dicta est à permisso arbitrio seu iure, posterior à dispẽsatione rerum domesticarum.

Præfinitum tempus.) προθεσμίας. Quæ uox significat idem præscriptum ad quem ius alicuius duraret, ultra quem non liceret agere, Tale est ius tutorum.

Distinctio Paruuli.) νήπιοι. De quo sæpius iam admonuimus.

Sub elementis mundi eramus seruientes.) δεδουλωμένοι, id est, In seruitutem redacti.

quod

quod Ambrosius legit, subiecti, & referendum uidetur ad, Sub elementa, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα, Quasi dicas, sub elementa in seruitutem redacti. Latina uox elementi anceps est, quemadmodum & στοιχεῖον apud Græcos, quæ declarat interim initium ac primordium rei nascentis, interim ipsas literas. Nam & Aristoteles in Physicis, inter ea unde cognitio rerum nascitur recenset στοιχεῖα, id est, elementa, subijciens hęc principijs & causis. Et Iustinianus libros Institutionum, elementa iuris appellat, ueluti rudimenta. Paulus eodem uerbo usus est in epistola ad Colossenses: Videte ne quis uos deprædetur per philosophiã, & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Ac rursus in eadem: Si mortui estis cum Christo ab elementis, ἀπὸ τῶν στοιχείων. Nec uideo cur diuus Hieronymus, aliud quiddam uelit esse elementum hoc loco ad Galatas, aliud in epistola ad Colossenses. Certe utrobiq; de ceremonijs Iudæorum agit, & hominũ institutionibus, quæ uelut exordia data sunt hominibus rudibus adhuc, & nõdum capacibus Euangelicæ doctrinæ. Nec ab his diuersum est, quod scribit ad Hebręos, Et cum deberetis esse magistri, propter tempus, rursum necesse habetis ut doceamini, quæ sint elementa principij sermonũ dei, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς. Hic sensus mihi uidetur esse germanus, reliqui, meo iudicio, magis ostentant eruditionem aut ingenium interpretis, quàm ostendũt mentem Pauli. Neq; est cur nos moueat quod Paulus adiecit, elementa mundi. Mundum enim uocat, quicquid est uisibile & caducum. In huiusmodi rebus sita est superstitio ceremoniarum, ne gustaueris, ne tetigeris, ne contrectaris.

στοιχεῖα

Elementa mundi quæ

Mundus est quicquid est temporarium

Misit deus filium.) ἐξαπέστειλεν, id est, Emisit, uel potius legauit, nẽpe cum mandatis. Nã id proprie sonat Græca uox, aliud enim est πέμπειν.

Factum ex muliere.) Prius factũ est Græce γεννώμενον posterius γενόμενον, ut illud uertas natũ, hoc factũ est. Quanq; Græci codices nõ omnes distinguunt. Certe Theophylactus utrobiq; legit γενόμενον. Atqui Augustinus libro de Trinitate & unitate dei, cap. III. refert ad hunc modũ: Misit deus filium suũ, natum ex muliere, factũ sub lege. Ac mox eiusdẽ operis, cap. sexto. Factũ autem hic nihil aliud sonat, quàm subditũ legi: quemadmodũ dicitur factus pallidus qui expalluit, ne quis hic frustra philosophetur de creatura.

γεννώμενον γενόμενον

Redimeret.) ἐξαγοράσῃ. Quod ad uerbum sonat emercaretur, hoc est dato precio assereret in libertatem, quod dicas licet eximeret.

Vt adoptionem.) Græcis unica dictio est υἱοθεσίαν. Quam interpres, quo plenius exprimeret, periphrasi reddidit, quod adoptio uideatur latius patere.

Reciperemus.) ἀπολάβωμεν. Augustinus ãnotat reciperemus dictũ, nõ acciperemus, ut intelligamus restitui quod fuerat amissũ. Id magis haberet locũ, si Grece dixisset ἀναλάβωμεν.

Quoniam autem estis filij dei.) Redundat dei, iuxta cõstantem Græcorũ lectionem, nec admodum ad sensum facit, tantum agit de conditione liberorum, licet refragentur omnes Latini quos ego uiderim, excepto uetustißimo codice Donatiani.

In corda uestra.) ἡμῶν, id est, nostra, consentiente cũ Græcis utroq; codice Constantiensi, Ambrosio & Hieronymo. Quoniam autẽ præcessit, estis, lector parum attentus deprauauit scripturam. Et sicuti superius ostensum est ἀββᾶ ὁ πατήρ, Abba pater, non est ἀναδίπλωσις iuxta Hieronymum, consentiente & Augustino, & ni fallor, Ambrosio: sed abba peregrinum est uerbum, Hebræis Syrisq; cõmune, id interpretatur adiecto uerbo Græco, qui mos peculiaris est scripturæ diuinæ, ut Bartimæus, filius Timei, in Euangelio: Aser, diuitiæ, Thabita, dorcas, in Actis: & in Genesi Mesech, uernaculus, aliaq; his consimilia.

Iam non est seruus.) Es, secundæ personæ, non tertiæ, εἶ. In nõnullis exemplaribus omnino nõ additur. Tantum est οὐκ ἔτι δοῦλος, ut subaudias est, aut es, si mauis. Et interpres, iam, suum nimis amat, aliás gaudens uel intempestiua uarietate. οὐκ ἔτι εἶ, id est, Non deinde es, non amplius es.

Et hæres per deum,) Et hæres dei per Christũ καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. Hieronymus legit, Et hæres per Christũ, omissa mentione dei. Ambrosius & Augustinus legunt ut nostra habet æditio. Mihi magis probatur quod legit Hieronymus. Porrò dei uidetur additum ab interprete quopiam. Absolutius enim erat hæres, si nihil addas: ut opponatur seruo. Deniq; quod adiecit, per Christum, suo more fecit Paulus, qui sic omnia dei beneficia uult ad nos à patre proficisci, ut per Christum filium ad nos ueniant, uelut insitos Christo.

Et hæres per deum, uaria lectio

Per quē adoptione & filij sumus & hęredes. Hoc loco plus habet Theophylactus sic legēs, εἰ δὲ ὑιὸς καὶ κληρονόμος, κληρονόμος μὲν θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ χριστοῦ. i. Quod si filius & hæres, hæres qudem dei, cohæres uero Christi. Quemadmodū aūt legit, ita & interpretatur. Verū quod hic superest, transscriptum apparet ex cap. epistolæ ad Romanos VIII.

Cum cognoueritis.) νῦν δὲ γνόντες, id est, Nunc autem posteaq̃ cognouistis deum,

Imò cogniti sitis.) μᾶλλον δὲ, id est, Magis autem. Et ita legit Hieronymus. Quanquam magis, hoc loco correctionem habet uerius, quàm comparationem.

πάλιν ἄνωθεν

Quibus denuo.) Pro denuo, Græcis est πάλιν ἄνωθεν, id est, Rursum ab initio. Et ἀναδίπλωσις ad uehemementiam facit. Nos uertimus, iterum ab integro.

Et tempora.) καιροὺς, id est, Opportunitates, Neq; enim est χρόνους. Hæc autem ad festos Iudæorum dies pertinent, quibus hoc aut illud fas erat, aut nefas.

Timeo ne.) φοβοῦμαι ὑμᾶς, id est, Timeo uos. Atq; ita legit Ambrosius, & item Augustinus, nec secus habetur in uetustis exemplaribus. Verti poterat, Timeo de uobis.

Fratres obsecro uos.) δέομαι ὑμῶν, id est, Rogo uos. Hæc uult diuus Hieronymus ad superiora referri ad hunc modum, Fratres obsecro uos, sitis ut ego, quoniam ego ut uos, hoc est, abijcite superstitionem Iudaicam, quam uidetis abiecisse me. Aut proficite ad meā perfectionem, quandoquidem ego memetipsum ad uestram infirmitatem inclinaui. Nam ut, mauult Valla quàm sicut, non solum hic, uerum etiam in proximo loco.

Iam pridem.) Græcis est, prius πρότερον.

Tentatio uestra & uestri. Tentationem uestram sermo anceps

Tentationem uestram.) πειρασμόν μου, id est, Tentationem meam siue mei, imò meam, ut intelligas Paulū tentasse Galatas suo sermone humili & incondito. Quanquam sermo Græcus anceps, & Hieronymus uarie exponit. Nimirum tentatio Galatarū erat, quod homo humilis & malis humanis obnoxius, cum Christum crucifixum prædicaret, neq; quicquam præterea magnificum, tamen immortalitatem polliceretur. Aut certe, laborauit illic aduersa ualetudine, & cum cernerent corpusculum morbis afflictum, tamen immortalitatem prædicanti crediderunt. Sunt enim qui putant Paulum crebro capitis dolore fuisse uexatum, atq; hunc ab eo uocatum stimulum satanæ. Siue, quod uero propius est, quod cernerent suum apostolum contumelijs oneratum, insectationibus agitatum, flagris cæsum, lapidibus obrutum. Poterant hæc illos ab admiratione illius alienare. Cæterum non legimus uel ipsum dominum, uel apostolos ullo laborasse morbo.

μακαρισμὸς μακαριότης

Vbi est ergo.) τίς οὖν ἦν, id est, Quæ ergo erat, Et ita legit Ambrosius. Cæterū beatitudo non est μακαριότης, sed μακαρισμὸς, quod magis sonat beatificationem, à uerbo μακαρίζειν, quod est beatum dicere, siue iudicare, id quod non obscure significat Diuus Hieronymus his quidem uerbis, Quamuis, inquit, eo tempore, quo Euangelium iuxta carnem susceperatis, beatos dicerem, quod in initijs feruebat: tamen nunc quia non uideo ædificio culmen impositum, & penè nequicquam iacta fundamenta, cogor dicere, ubi est beatitudo uestra, qua uos beatos arbitrans ante laudabam: Itidem exponit & Theopylactus, nimirū de laude qua prædicabantur ab omnibus, quod essent φιλοδιδάσκαλοι.

Aemulantur uos.) ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Ea uox cum Græcis diuersos habeat usus, tamen hoc loco recte uerteretur, diligūt siue affectant, siue ambiunt, & zelotypia laborāt erga uos, quod in fine subnotat & Hieronymus. Agit enim de quibusdam, qui sub prætextu amoris & studij erga Galatas, hoc agebant, ut illos pertraherent in seruitutem legis Mosaicæ.

Excludere Includere

Sed excludere uos.) Græce est ἐγκλεῖσαι, id est, Includere. Quanquam Græci codices hic uariant, cum in nonnullis sit ἐκκλεῖσαι, Includere, legi inuoluere: excludere, à libertate Christi. Theophylactus legit & interpretatur excludere ἐκβαλεῖν, Nam excluditur qui nō admittitur, & excluditur qui eijcitur. Vtinam hodie nulli sint apud Christianos, in quos cōpetat hæc Pauli querimonia.

Vt illos æmulemini.) αὐτοὺς, ut se, siue ut ipsos æmulemini.

Bonū autē æmulamini in bono.) καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ, id est, Bonū autem scilicet est æmulari in bono semper. Bonū est alios imitari uelle, sed nō in quauis re, uerū in re bona. Et ad hunc modū legit Augustinus: Bonū autē est, ait, æmulari in bono semper. Interpres legisse uidetur καλὸν δὲ ζηλοῦσθε, ut extrema syllaba uerbi desinat in e psilon. Nec sono uocis distingui possunt Græcis, æmulari & æmulamini. Quin & infinitum accipi poterat

pro

pro imperatiuo, ni additus esset articulus. Aliud autē declarat æmulari primo loco, q̃ duobus sequentibus, in quibus tamen nō est simpliciter imitari, sed imitari cū admiratione studioq; insequendi. Nā id est quod paulo post dicit apertius, Sed ut in carne uestra gloriētur.

Cum præsens sum apud uos.) Tametsi consentiunt omnes, tamen sermo Græcus anceps est, qui & hunc sensum habere potest, μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς, non solum in hoc quod adsum apud uos, quia dixit ante ἐν τῷ καλῷ. Honestū enim semper sequendum est, etiamsi absit is qui tradidit. Innuit enim suā absentiā fuisse in causa, ut aliò delaberent.

Vellem autem esse apud uos modo.) Modo, hoc loco pro nunc, positū est ἄρτι. Nec est esse, sed παρεῖναι, id est, Adesse.

Quoniam confundor in uobis.) ἀπορῶμαι, id est, Perplexus sum siue indigus sum, sic enim explicat diuus Hieronymus. Quanquā apud Græcos ἀπορεῖσθαι, est aliquoties hærere & inopem esse consilij. Sic erat affectus Paulus, ut nesciret quid ageret cum Galatis, quos uidebat omnino tendere ad seruitutem legis, & hoc magnis apostolis, ut putabatur, eò uocantibus. Cæterum uulgus nullum facit discrimen inter confusionem, quæ Gręcis σύγχυσις dicitur, & pudorem siue erubescentiam, quæ αἰσχύνη dicitur, siue ἐντροπή. Sed aliud est pudere & erubescere, aliud animo turbatum esse, ut nescias quid sit agendū. Etiamsi nō nunquam detorqueatur ad uehementem pudorem, qui turbare solet animum, & tenebras offundere, uelut apud Euripidem ὡς δ᾽ ἄνολβον εἶχες ὄνομα σύγχυσίν τε. Quanq; hic quoq; perplexus potest intelligi, magis q̃ pudefactus. Nec erat quod hoc loco uerbum Confundor mutaretur, nisi interpres aliâs libenter & frequenter usus esset eo pro erubescere, alioqui belle explicabat Græcam uocem ἀποροῦμαι. ἀπορεῖσθαι

Legem non legistis.) Auditis, est Græce ἀκούετε. Hieronymus legit audistis, nisi mendum subest. Nam arbitror fuisse scriptum auditis. Habet autem tropus suam gratiam, qua si lex ipsa loquatur, uetans ne posthac seruetur. Itaq; hoc ipso repugnabant legi, quod affectarent obseruare legem. *Lex auditur quasi loquēs*

Per allegoriam dicta.) ἀλληγορούμενα, id est, Quæ per allegoriam dicuntur. Est autē allegoria, cum aliud dicitur, aliud significatur. Augustinus libro de Trinitate XV cap. IX testatur se legisse, quę sunt in allegoria. Et quoniā allegoria greca uox sit, quosdā Latinos interpretes ita reddidisse, Quæ sunt aliud ex alio significantia. Chrysostomus admonet, Paulum abusum hac uoce allegoria, pro typo & figura. Nam allegoria proprie est perpetua metaphora. Verum apostolus hic ueram historiā refert, quæ typus sit alterius. *Allegoria*

Hæc enim sunt duo testamenta.) Chrysostomus quęrit quid referat αὗται. Refert duas matres, ancillā Agar & liberam Saram, quarū præcesserat mentio. Id mollius est in sermone Græco, in quo testamentum est fœminini generis διαθήκη. Et rursus, Sunt, positum est, pro significant.

Vnū quidē in monte.) A monte est Græce ἀπὸ ὄρους. Et ita legūt & Hieronymus & Ambrosius. Neq; secus habebat codex Donatiani. In altero Constantiensi, nempe uetustiore, manebat germana scriptura, in altero rasura testabatur opera deprauatoris. Quanquā locus hic multis modis deprauatus est. Porrò Græce sic habet, ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar, Nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autē ei, quæ nunc est Hierusalem, seruit autē cum filijs suis. Porrò quæ sursum est, Hierusalem libera est, quę est mater omniū nostrū. Admonent Gręcorū scholia, cumq; his Theophylactus, montē Sina, Arabum lingua Agar appellari. Eundē autem esse montem, diuersis nominibus. Tametsi nihil huiusmodi meminit Hieronymus in huius epistolæ commentarijs. Augustinus & Ambrosius legunt, quod est Agar, non quæ est. Tametsi utraque lectio sensum eundem exprimit, quod relatiuum nomen, inter duo intercedens substantiua, cū utrouis solet congruere, præcessit enim Testamēta, & sequitur nomen mulieris Agar. Nisi quod cum legimus quæ est Agar, amphibolon est, an quæ pertineat ad seruitutem, etiamsi in hac lectione sensus ferè eòdem recidit. Siquidem est, hoc loco positum est, pro significat, quod genus illud, Petra autem erat Christus, annotante Augustino locis aliquot. Perpusillum enim refert, utrum Agar typum habeat testamenti generantis *Locus obscurus*

in seruitutem legis, an ipsius seruitutis, quam habebat testamentum. Porrò illud generans, necesse ut ad testamentum referatur, quod significatum fuisse uult in typo Agar. Deinde quod sequitur, τὸ γὰρ ἄγαρ, non ad ancillam, sed ad montem pertinet, quod uel ex ipso genere deprehenditur, quod mons apud Græcos neutri generis sit. Ambrosius uidetur Græcum genus reliquisse, cum ait, In seruitutem generans, quod est Agar: nisi quis uocem relatiuam malit ad sermonis cõtextum pertinere, quod est uidelicet generare in seruitutem. Huius enim rei typum gerebat Agar, siue ancilla, siue mons ab ancilla sortitus nomen. Cęterũ quod addit, Quæ nunc est Hierusalem, huc pertinet, quod olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primum Iebus, deinde Salem, deinde Hierusalem, uelut ex utrisque composito uocabulo, postremo Aelia. Nec mirum uideri debet, si uulgaris usus pro Iebusalẽ dixit Hierusalem, quũ Salem uerterit in Solymã, & Hierusalem in Hierosolymam.

Hierusalem multis dicta nominibus

Qui coniũctus est ei quæ nunc est Hierus.) συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλήμ, pro coniunctus est, nos uertimus confinis est. Nam hoc uerbo usus est diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Nec obstat, quod Sina mons itinere multorum dierum dissitus est à monte Sion. Paulus enim hic non metitur spacium interualli, sed cõfert similitudinem allegoriæ. Nam quæ inter se similitudine quapiam respondent, uicina & confinia dicuntur, quod Paulus Græce dixit συστοιχεῖν, quasi dicas in eadẽ esse serie. Vnde & grammatici στοιχεῖα uocant literas, quod serie quadam sibi iungantur. Philosophi rerum elementa στοιχεῖα uocant, puta terram, aquam, aërem & ignem, quod horum unumquodq; suo consistat ordine. Item uersus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositę στίχαι uocantur, quæ uoces aliæq; similes deriuantur à uerbo στείχειν, quod est ordine progredi, siue in serie stare. Mons autem Sina, tametsi longo interuallo disiunctus est ab Hierosolymis, tamen hac similitudine illi contiguus est, quod quemadmodum in Sina primum lex est prodita magnis terroribus, ita in monte Sion eadem lex est promulgata, & ad alienigenas etiam propagata, iuxta uaticinium: De Sion exibit lex, & uerbum domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco apostolus, ut ostendat legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis. Cogi uero metu, seruile est. Iudæi itaque qui uacui charitate, legem iuxta literam ac ritus externos obseruabant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamẽ à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ. Verbum autem συστοιχεῖν, in hunc sensum reperitur apud probatos Græcorum autores, nominatim apud Theophrastum de Causis, & Aristotelem ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά. Nec Suidas de hoc uerbo siluit in dictione σύστοιχα, Sic enim appellantur quæ sunt eiusdem ordinis ac sortis. Et συστοιχία dicitur rerum inter se similiũ series, ueluti si ponas. π. κ. τ. una συστοιχία fuerit, conueniunt enim in hoc quod sunt exiles. Altera huic opponetur, continens φ. χ. θ. Et hæc elementa inter se collata σύστοιχα sunt, ad superiorem uero seriem comparata, ἀντίστοιχα. Diuus Chrysostomus συστοιχεῖ interpretatur γειτνιάζει καὶ ἅπτεται, id est, uicinus est & contiguus: idem dilucidius interpretatur Theophylactus, addens uiciniam hanc non esse loci, sed similitudinis. Et glossa quæ dicitur Ordinaria, coniunctus, uerbo exponit similis. Verum hanc interpretationem Aquinas reijcit, quod existimet hanc non fuisse mentem Pauli, mauultq; montem Sina ideo dictum coniunctum Hierosolymę, quod illinc huc profecti sint Israëlitæ: ut intelligamus montẽ Arabiæ confinem esse Hierosolymę, non propinquitate situs, sed continuatione itineris. Huic commento obstat nonnihil συστοιχεῖ uerbum præsentis temporis, quod Ambrosius uertit, qui coniungitur. Iter autem multis seculis præcesserat. Qui collegit scholia in omnes Pauli epistolas, ita scribit in hunc locum, Ex qualitatibus locorũ uult intelligi diuersitatem testamentorum. Is quisquis fuit, sensisse uidetur Sina typum esse ueteris testamenti, Hierusalem noui. Hoc si recipimus, quomodo dicũtur συστοιχεῖν. Mihi Paulus æquare uidetur Iudæos Arabes & Hierosolymitanos, quod utriq; pariter seruirent legi, et ad synagogam pertinerent, non ad ecclesiam. Hierosolymæ uero terrenæ, quam non discernit à monte Sina, opponit cœlestem Hierosolymam, quæ est ecclesia. Mirum est autem nec Hieronymũ nec Ambrosium hunc de uicinia scrupulũ attingere.

Lætare sterilis quæ non paris.) Testimonium adductum est ex Esaiæ cap. LIIII. Hebræa sic extulit Hieronymus: Lauda sterilis, quæ non paris, decanta laudem & hinni quæ non parturiebas, quoniã plures filij desertæ, magis ꝗ eius quę habet uirum. Verum iuxta

Septuaginta legimus hunc in modum, εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, id est, Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama, quæ nõ parturis, quia plures filij desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum. Symmachus ita uertit: Lætare sterilis, quæ non peperisti, gaude in exultatione & hinni, quæ non parturisti, plures enim filij dissipatæ, magis quàm eius quæ erat sub uiro. Ab hoc non discrepant, Theodotion & Aquila, preterquàm in pauculis uerbis. Vnde palàm est in hoc loco Paulum usum uerbis Septuaginta, quod per omnia sensus cõcordet cum Hebraica ueritate. *Paulus sequitur LXX*

Cum filio liberæ.) Hieronymus legit, Cum filio meo Isaac. Atq; ita sanè legitur Genesis capite uigesimoprimo. Ad eundem modum legit Ambrosius. Quo magis admiror unde hæc scriptura in Grecorum ac nostros codices inuaserit. Ex interpretatione Theophylacti non satis liquet quid legerit, nisi quod contextus cum nostra uulgata lectione consentit. Chrysostomus legit quẽadmodũ Latini: nec refert ad sensum. Apostolus pro persona Sarę, supposuit personam scripturæ, quo plus esset ponderis, sensumq; reddidit ad causam quam tractat commodũ. In hoc testimonio Paulus nec Hebraicam autoritatẽ nec Septuaginta sequutus est, contentus suis uerbis scripturæ sensum reddere.

Qua libertate nos Christus.) Græca sic habent, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μή. id est, Libertate igitur, qua Christus nos liberauit state, &c. ut Libertate ad sequentia pertineat, non ad superiora. Tametsi Hieronymus secus uertit, ac secus legunt Ambrosius & Augustinus, hinc nouũ sermonis caput ordientes. State igitur &c. Mecum haud obscure facit Chrysostomus ac Theophylactus, στήκετε uerbũ etiã interiecto cõmentario separans ab ijs quæ sequũtur. Nec interpres hoc mutare potuit. Ad sensum haud magnopere refert. *Distincti*

EX CAPITE QVINTO.

Contineri.) μὴ ἐνέχεσθε. i. Obnoxij sitis, aut implicemini seu illaqueemini.

Circuncidenti se.) περιτεμνομένῳ, id est. Qui circumciditur.

Euacuati estis à Christo.) κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ. Hanc uocem interpres constanter ita uertit, cum significet aliquid aboleri & irritũ ociosumq; fieri, ac uelut antiquari. Idem est cum eo quod paulo superius dixit, Nihil Christus uobis proderit: Si addicitis uos legi Mosi, Christus uobis est antiquatus & ociosus. Hieronymus indicat hanc uocem καταργεῖσθαι, non recte uerti ab interprete, cum sit potius in opere cessare. ἀργὸς enim ociosus est, uelut ἄεργος. unde dictum est καταργεῖσθαι.

Per charitatem operatur.) Rursum hic operans, non significat quod uulgus somniat, sed quæ uim suam occultam exerceat in nobis, quod proprium est spiritus. Sentitur enim uis, cum ipse nusquam appareat. Nam legem uult parum efficacem uideri, contrà fidem efficacem. ἐνεργουμένη, quod, agens, rectius uerti poterat. *καταργεῖσθαι quid*

Quis uos fascinauit.) ἀνέκοψεν. Quod Hieronymus & Ambrosius uertunt, impediuit. Et glossa ordinaria indicat in Latinis codicibus fuisse duplicem lectionem, cum apud Græcos non sit nisi una. Certe in codice Donatiani scriptum comperi, fascinauit. Ex hoc loco uidetur additum, Non credere ueritati, de quo superius cap. 3. admonuimus. et quod illic uertit non credere, hic uertit non obedire. Imò Hieronymus hic admonet, totum hoc, non obedire ueritati, non inueniri in uetustis codicibus: etiamsi Græci codices hoc errore sunt cõfusi. Quanq̃ autẽ hoc loco nihil interest inter Græcos codices & Latinos, nisi quod illi legũt impediuit, nõ fascinauit, tamẽ ne hic quidem multum ad sensum facit addita particula. Sẽsus enim plenus erat, Bene currebatis, quis interrupit cursum uestrũ? Rursus aliud argumentũ hanc ędítionẽ non esse pure Hieronymi: nam ille cum Grecis legit impediuit.

Nemini consenseritis.) Et hanc particulam uelut adiectitiã, præterit Hieronymus, cum nec in Grecis reperiatur codicibus, nec apud ullum illorum qui commentaria scripserint in Paulũ. Etiamsi Theophylacti interpres in contextu de suo addidit, cum nec sit apud Græcos, nec in interpretatione fiat ulla mentio. Certe in codice Donatiani non addebatur, nec in utroq; Constantiensi. Et tamen propemodũ addiuinare licet Ambrosium hanc particulam addidisse, non addidisse autem superiorem, Non credere ueritati, sic enim explanat: Exercitium illorum in opere fidei bonum fuisse testatur, sed nequitia malorum hominum detentos, ne cursum suũ officio perseuerante consummarent; unde ut resipiscant hortatur, *Superst apud nos*

de cætero

de cætero nulli eorum credentes, qui ut opera legis seruanda suaderent, Euangelicæ ueritati non eos obedire sinebant. Certe in contextu non additur apud Ambrosium hæc particula: Nemini consenseritis, ne apud Augustinum quidem.

Persuasio, cætera supersunt Persuasio hæc nõ est &c.) Græcis nec est hæc, nec uestra, ut legit Augustinus, sed duntaxat ἡ πεισμονὴ, id est, Persuasio. Quanquam sensus non admodum pugnat, nisi quod hic significat persuasionem nõ obtemperantium, sed persuadentium, ut referatur ad superiorem interrogationem. Quis uos impediuit bene currẽtes? Nempe quorundam persuasio auocantium uos ad Mosaicas ceremonias, quæ persuasio nõ est profecta à Christo, qui aliò uos uocauit, nimirum ad spiritualia.

φύραμα massa Totam massam corrumpit.) ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est, Totam conspersionem fermentat, sic enim uertit diuus Hieronymus in commentarijs, palàm damnans ac reijciens uerbum massæ. Nec tamen reddit causam cur reijciat, nec abstinet ab usu uocis damnatæ, in interpretatione: Neq; tamen negari potest, massam esse uocẽ Latinam, etiamsi cõspersio in hoc sensu reperitur apud Columellã, & magis exprimit uocem Græcam φύραμα. Vel hic locus arguit hanc translationem non esse Hieronymi, quæ dictionem habet, quam ille testatur à se correctam fuisse. Pro corrumpit, Hieronymus legit fermentat. Est enim Græce ζυμοῖ. Siquidem non protinus corrumpitur, quod afficitur fermento. Nam Christus suam doctrinam comparat fermento in farinam abdito.

φρονεῖν Nihil aliud sapietis.) φρονήσετε. Melius Ambrosius, qui legit sentietis, hoc est, nõ eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando uitæ instituto. Nam id est, nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus, aliud ab illo.

Quicunq; est ille.) ὅς τις ἂν ᾖ, id est, Quicũq; fuerit, siue sit. Atq; ita legit D. Ambrosius.

Ergo euacuatum est scandalum.) ἄρα κατήργηται, id est, Ergo cessauit. ut non ineleganter exponit diuus Hieronymus, quod uulgo uocant cassatum. Admonet autem et hic, Græcam uocem rectius exprimere Pauli mentem quàm Latinam. Cassatur enim quod desijt habere uigorem.

Sensus triplex Vtinam abscindantur.) Vtinam & abscindantur, addita copula καὶ ἀποκόψονται, id est, Amputentur etiam, siue resecentur. Est nonnihil emphaseos in coniunctione, non solum iudicentur, sed etiam anathema fiant, penitus resecti à uestro consortio. Aut qui uos uolunt circuncidi, ipsi prorsus execentur, ut Paulus imprecetur exectionem totius membri, qui docerent circuncisionem. Attingit hunc sensum Ambrosius, & item Theophylactus sequutus Chrysostomum, sed alter mihi uidetur apostolica grauitate dignior. *Sequutus Chrysostomum* Augustinus ex maledictione facit benedictionem, sic interpretans: Quasi Paulus precetur pseudapostolis, non ut circũcidantur, sed abscindantur, hoc est spadones fiant propter regnum cœlorum: sic enim futurum, ut desinant prædicare Iudaicam circuncisionẽ. Hoc commentum maluit amplecti, q̃ tribuere Paulo imprecationem.

Qui uos conturbat.) οἱ ἀναστατοῦντες, id est, Qui uos à statu dimouẽt. Vnde Ambrosius legit, Hi qui uos subuertũt. Nos uertimus, qui uos labefactant. Respexit enim ad id quod dixerat, state. Labefactatur autẽ quod à statu suo dimouetur. Annotat uocis huius emphasim diligenter Theophylactus, sed ante hunc Chrysostomus.

Additũ aliquid In occasionem detis carnis.) Detis, uerbum apud Græcos non habetur. Et carni, dandi casu profertur, non carnis, paterno. Et subaudiẽdum est detis, ut admonet diuus Hieronymus, aut aliud accommodatius. Apparet Vallam accusatiuum Libertatem referre, ad uerbum quod sequitur seruiatis, quasi dicas, ne seruiatis libertatem uestram carni. Verum id præterquàm quod ab omnium sententia dissidet, duriusculum est & coactius. Theophylactus subaudiendum putat ἔχωμεν, id est, habeamus. Certe, ut modo dixi, testatur Hieronymus, uerbum Detis additum ab interprete, non positum à Paulo. Et nescio quid gratiæ peculiaris habet hæc aposiopesis, in deterrendis ijs quos nolis offendere.

Sed per charitatem spiritus.) Spiritus in Græcis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in Augustino, tantum apud Ambrosium legere memini, qui sic etiam interpretatur, ut sit quod opponat carni.

Dilectio proximi Diliges proximũ tuũ.) Græci habent ἐν τῷ ἀγαπήσεις. id est, Nẽpe in hoc, Diliges proximũ &c. unde & nos ita uertimus. Admonet Augustinus multis uerbis hic de Dei dilectione

ctione sileri, quod ea fingi possit, dilectio proximi facilius queat conuinci. Et consequitur, ut qui proximum dure tractat, is nec deum amet. Subindicat idem, licet obscurius Ambrosius. Hoc admonendum putaui, ne quis de suo adijciat uelut omissum, quod à Paulo non est additum.

Mordetis & comeditis.) Pro comeditis, Ambrosius legit criminatis, si modo codex mendo uacat. Haud scio an exemplar illius habuerit διαβάλλετε, id est, Calumniamini.

Dico autem in Christo.) In Christo, non additum est apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, ne in uetustissimo quidem exemplari Paulino, suffragabatur uterque codex ecclesiæ Constãtiensis, tantum est, Dico autẽ, Spiritu ambulate. Sic enim indicat quorsum tendat totus hic sermo.

Et desideria.) Desiderium est Græce ἐπιθυμίαν. Ambrosius legit concupiscentiam carnis non perficietis, tametsi id nihil ad sententiam.

Hæc enim sibi inuicem.) Apud Græcos pro enim est δὲ, autem, ταῦτα δὲ, hæc autem, Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

In catalogis crebro erratur

Quæ sunt.) In plerisque huiusmodi recensendis, Latina nõnihil à Græcis discrepant, librariorum opinor obliuione. Hæc Græce sic habent, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, id est, Adulteriũ, scortatio, immũdicia, lasciuia, idolorũ cultus, ueneficiũ, simultates, lis, ęmulationes, iræ, contentiones, factiones, sectę, inuidiæ, cædes, ebrietates, cõmessatiões. Ita legit & Chrysostomus, nisi quod primo loco refert πορνείαν, D. Hieronymus sic legit: Quæ sunt fornicatio, immũdicia, impudicitia, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes. Ambrosius legit ad hunc modum: Adulterium, fornicatio, impuritas, obscenitas, idololatria, ueneficium, inimicitiæ, contentiones, simulationes, iræ, simultates, dissensiones, hæreses, inuidię, ebrietates, comessationes. De quorum singulis, si quis uolet plenius edoceri, legat diui Hieronymi in hunc locum commentaria. Illud iam admonuimus in epistolam ad Romanos, in φθόνοι & φόνοι, iucundam esse uocum allusionem, quam interpres ne potuit quidem reddere. Nec sua gratia caret asyndeton, & homœoptota.

Non consequentur.) οὐ κληρονομήσουσιν, pro quo Hieronymus, possidebunt. Et expressius Ambrosius: Regni dei hæreditatem non consequentur.

Patientia.) μακροθυμία, id est, Longanimitas, seu lenitas animi, quod iste suo more ferè uertit patientiã, quæ frequentius corporis quàm animi dicitur. Etiamsi diuus Hieronymus putat nihil interesse. Ambrosius uertit lenitatem. Et hic catalogus fructuum spiritus apud Græcos sic habet. ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθοσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια, id est, Charitas, gaudium, pax, lenitas animi, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianũ sic legit, Charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, cõtinentia. Ambrosius ad hunc legit modum, Charitas, gaudiũ, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, continentia, castitas, bonitas &c. Proinde non admodũ probandam reor quorundã anxiam diligentiam, qui in huiusmodi catalogis solent de numero laborare, & in distinguendis singulis superstitiose torqueri, cum probabile sit, Paulum congeriem quandam malorum & bonorum produxisse, quæ ferè consequi solent, non quod hæc sola sint, sed quod in his sit summa.

Nõ anxie numeranda quæ recensentur

Origenis diuersa lectio

Qui autẽ sunt Christi carnẽ suam.) Hoc loco Origenes omissa una coniunctione δὲ, totam uariat sententiã, legens ad hunc modũ, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος, οἱ τοῦ χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, id est, Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnẽ crucifixerũt cum uitijs et cõcupiscentijs, ut intelligas non eos esse Christi, qui carnem suam crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legem, qui Christi carnẽ in se crucifixerunt cum uitijs &c. Nam Christi carnẽ cum laude crucifigi in pijs hominibus, in quibus domiti sunt carnis affectus, sed male recrucifigi, quod Græci dicunt ἀνασταυροῦν, ab ijs qui redeunt ad pristinã uitam, post Christũ semel acceptũ. Verũ exemplaria Græca refragantur huic lectioni, etiamsi Hieronymo probatur Origenis sententia. Ambrosius legisse uidetur ad hunc modũ, οἱ δὲ χριστοὶ &c. ut Christi nominãdi casu sit, numero multitudinis, non paterni. Addit enim eos uocari christos, id est, unctos, qui Christo deuoti sint.

Cum

παθήματα Cum uitijs & concupiscentijs.) παθήματα, id est, Passiones, siue ut legit Augustinus, affectus. Aduersus Manichæos de Genesi, pro affectus ponit perturbationes. In epistola XXXIX legit, Cum passionibus & desiderijs, tametsi ea uidetur Paulini. Quanquam omnis cruciatus aut morbus, etiam corporis potest uocari πάθημα, & idcirco addidit, ἐπιθυμίαις, quod proprium est animi cupiditatibus, quemadmodum indicauit & Hieronymus.

EX CAPITE SEXTO.

στοιχῶμεν uarie enarratur

Spiritu & ambulemus.) καὶ στοιχῶμεν, quod Valla corrigit, contenti simus: uerum hoc magis ad sententiam Pauli facit, quam ad uocem Græcam, στοιχῶμεν quæ significat ordine suo incedere: ut intelligas, contineamus nos intra spiritum, ne respiciamus legem. Actio motus quidam est uelut animantis. At motus ab eodem proficiscitur unde uita, quod si uita nobis contigit è spiritu euangelico, non ex lege, secundum eundem agamus. Neque uideo quid Vallam mouerit, nisi forte legit στέγωμεν pro στοιχῶμεν. Etiamsi non me clam est, ad Vallæ sententiā interpretari Theophylactum, στοιχῶμεν ἀντὶ τοῦ ἀρκεσθῶμεν. Diuus Augustinus legit, Spiritu uiuimus, spiritu & sectemur, neque secus interpretatur quam legit. Ad quem modū qui uertit, aut legit, aut certe somniauit στοχῶμεν, unde στοχάζω. quod significat ad scopū oculū intendere. Cæterum hoc uerbū στοιχῶ apud Græcos πολύσημον est, sed tamen ab ordine directoque cursu ductum, unde & στίχοι uersus, & στοιχεῖα elementa siue literæ: ab eodem uenit στοχάζω.

Inanis gloriæ cupidi.) Græcis una dictio est κενόδοξοι, id est, Inaniter gloriosi &c, aut ut legit Ambrosius, Inanem gloriam sectantes.

Si præoccupatus.) προληφθῇ, id est, Occupatus, hoc est, præuentus antequā potuerit cauere. Quibus uerbis excludit omnino destinatam maliciam, & peccandi uoluntatem.

Instruite, pro instaurate mendose

Huiusmodi instruite.) καταρτίζετε, id est, Instaurate, reficite, siue sarcite. Suspicor interpretē uertisse instaurate, id scribā uertisse in instruite. Hieronymus enarrans cap. Ezechielis XVI refert, pficite huiuscemodi. Ambrosius legit humilitate, si tamē scriptura mendo uacat, quæ mihi prorsus suspecta est. Nam ex illius interpretatione non potest percipi quid legerit, aut si quid potest, legit emendate, cum ait, Cum mansuetudine prouocandi sunt ad reformandos se. Quod admonet hic Paulus ac sacri doctores, nos parum meminimus. Si quid emendandum extiterit, tanto supercilio, tanta sæuitia protinus intonamus. Ea res multos egregios uiros, à communione ecclesiæ abalienauit, quod aperte de Tertulliano prodidit Hieronymus.

Mutatus numerus

Paulus Græce imperitus

Considerans teipsum.) Mire mutauit repente numerū, σκοπῶν σεαυτὸν, magis ad sensum respiciens, quam ad uerborū ordinem. Et ex hoc loco diuus Hieronymus colligit uere dictum à Paulo, non tantum modestiæ causa quod imperitus esset sermone. At mihi uidetur non abs re mutasse subito numerū, quod singularis numerus magis esset idoneus ad compellandam uniuscuiusque cōscientiam. Porro durius erat dicere omnibus, considerate uosipsos, ne & uos tentemini. Et mira cautione semper hoc agit Paulus, ne quid offendat eos, quos studet corrigere. Admonet autem Theophylactus additum σύ, ut eos commonefaceret humanæ fragilitatis. Siquidem hoc dictum non solum pertinet ad Galatas, sed peculiariter unumquemque mortalem appellat. Et hanc ob causam mutatus est numerus, quod & aliàs à Paulo factum indicauimus.

Alter alterius onera.) ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Latinius reddidit Ambrosius, atque item Augustinus, sermone De uerbis domini uigesimoprimo, Inuicē onera uestra portate, citante ad eundem modum & aliàs utroque. Verti poterat & ad hunc modū: Alij uicissim aliorum onera baiulate. Nam alter alterius, de duobus dicitur Latinius.

Et sic adimplebitis.) καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε, id est, Et sic adimplete. Interpres legit ἀναπληρώσετε, nec magnopere refert ad sensum. Rursum redijt ad numerū multitudinis. Quāquam Græca uox magis sonat readimplete, hoc est, denuo adimplete, quasi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in legis obseruatione, id aliorū sarciat charitas. Annotauit diligenter huius uocis emphasim Chrysostomus.

φρεναπατῶ

Si quis existimet se.) Græce paulo secus habet, εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, id est, Si enim uidetur aliquis esse aliquid, ut subaudias sibi. Et uerbū seducit, apud Græcos composita uox est φρεναπατᾷ, id est, Mentem seducit, & mentem suam decipit, ut exponit diuus Hieronymus

mus. Est autem perniciosissimum fallendi genus, ubi quis imponit sibi. Augustinus libro de Singularitate clericorum, cap. secũdo, legit, Seipsum implanat, ac ueluti Græcam interpretans uocem subijcit, Sed implanator certe proprius, suam animã decipit. Planus apud Latinos inuenitur pro impostore, an reperiatur implanare, nescio.

Et sic in semetipso.) καὶ τότε, id est, Et tunc, ut legit Ambrosius. Nec additur Tantum apud Græcos plerosque, licet in nõnullis addatur μόνον. Preterea quod Græcis est, εἰς ἑαυτὸν, id est, In seipsum, mox item, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, id est, Et nõ in aliũ, fortassis rectius transtulisset, apud seipsum, & non apud aliũ. Quanquam haud me fugit huius præpositionis ancipitẽ esse naturã. Chrysostomus interpretatur, εἰς ἕτερον κατ' ἑτέρου, hoc est, aduersus alium.

Vnusquisque onus suum portabit.) φορτίον. Quod Ambrosius legit sarcinam. Et portabit est βαστάσει, quod est baiulorum proprie.

Communicet autem qui. Grece non est uerbo, sed uerbum accusandi casu τὸν λόγον. Com. autem locus perplexus Quanquam accipi potest per synechdochẽ, ut subaudias κατὰ prepositionem. Aut ita dixit, catechizatur uerbum, sicut nos dicimus, docetur grammaticam. Ambrosius Græcã uocem expressit ad hunc modum, ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, hoc est, Qui uerbum dei audiẽs est. Nam catechizare est tradere mysteria religionis Christianæ. Illud autem, In omnibus bonis, ad communicet referendum est, non ad catechizat. Marcion, ut indicat Hieronymus, Communicare uerbo accusatiuum λόγον, refert ad uerbũ communicet, intelligens fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrũ in oratione cõmunicare cum discipulis, illo uel maxime elatus, quod sequatur In omnibus bonis. Atqui si de oratione fuit sermo, non debebat præcipi ei qui catechizatur, sed qui catechizat, hoc est, nõ discipulo, sed magistro. Quanquã ea quæ consequuntur, hanc refellunt interpretationẽ, Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Hic uero Laurentius Valla nõnihil stomachatur, quod interpres Grecam uocem reliquerit, cũ alibi uertat: atque ita uertendum putat, Communicet, autem qui docetur uerbũ, cum eo qui ipsum docet in omnibus bonis. Illud addã de meo, posse λόγον hoc loco accipi pro ratione: ut intelligamus Paulum admonere, ut ratio dati & accepti constet inter eum qui religionẽ tradidit, & eum qui accepit, sed ita demum, si qui tradidit, syncere tradidit: alioqui iniquam fore permutationem, si pro perperam tradita religionis doctrina, reponatur beneficium. Atque adeo addidit In omnibus bonis, repetẽs quod superius dixit, Bonũ est æmulari in bono semper. Aduersus illos autem qui ad gloriam et quæstũ insyncere tradebant Christum, obijcit quod sequitur, Deus nõ irridetur. Id sensisse uidetur Ambrosius, asscribẽs, In malis dissentiendũ ab illis, ut magis lex nobis dux sit quàm homo. Theophylactus interpretatur de Munificentia catechumenorũ in catechistas, et huic consentiens Hieronymus.

Non irridetur.) οὐ μυκτηρίζεται. Quod proprie est scommate ridere & subsannare, nasoque suspendere. Siquidem Græci μυκτῆρα nasum uocant.

Quæ enim seminauerit.) Græcis est singulari numero. Quod enim seminauerit homo, hoc & metet. Itaque legit Ambrosius, & item diuus Augustinus.

In carne.) Grece est, εἰς σάρκα, Id est, In carnẽ. quemadmodũ mox, εἰς τὸ πνεῦμα, id est, In spiritum. tametsi præpositio εἰς uarie usurpatur.

Metet corruptionem.) θερίσει φθοράν, id est, Metet corruptelam, hoc est, periturum fructum, nam huic opponit uitam æternam. Caro mortalis, fructus habet item mortales. Spiritus æternus, fructus habet immortales. Siquidem aliàs quoque ἄφθαρτον transfert immortalem, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus, & deficientes.) Apud Græcos diuersa sunt uerba. Nam deficiamus est, ἐκκακῶμεν, deficientes, ἐκλυόμενοι, id est, Defatigati, Ambrosius legit, infatigabiles, ut tempus quoque participij redderet. Tertullianus pro Ne deficiamus legit, ne tedeat.

Ad omnes.) Cur non potius, Erga omnes?

Qualibus literis.) πηλίκοις, id est, Qualibus. sed ita ut magnitudinẽ & admirationem significet. Hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeò fuerit cordi, ut non grauatus sit suapte manu super ea scribere. Diuus Hieronymus putat reliquam epistolã aliena manu scriptam fuisse: Paulum autem, ut omnem excluderet suspicionem suppositiciarum literarum, reliquũ epistolæ suapte manu scripsisse. At cur non potius, ut cum Hieronymi pace dixerim, uel ex hoc loco conijcimus, totam hanc epistolã Pauli digitis exaratam Excussa Hieronymi opinio, qualibus literis

Dd fuisse?

fuisse. Fatetur Hieronymus uocem Græcam πηλίκοις, magnitudinem significare potius quam qualitatē. Quod idem in Psalmos notauit Hilarius, Origenem opinor sequutus, Nam Græca uox magnitudinem sonat, Latina non item. Tametsi diuus Hilarius magnitudinem refert nō ad formam elemētorum, sed sublimitatem sensuum, quod mihi sanè uidetur coactius. Porrò diuus Hieronymus laborat ut explicet, quomodo grandes sint hæ literæ, quasi illud senserit Paulus, hanc epistolam grandibus literarum figuris scriptam fuisse. Imò Græci literas numero multitudinis & unam uocant epistolam, quemadmodū & nos. Igitur Apostolus ut ostenderet, quantopere sibi hæc res esset cordi, Videtis, inquit, quàm grandem epistolam, mea ipsius manu scripsi, iam enim finierat epistolam. Nam in cæteris solet duntaxat subscribere, Mea manu Pauli. Nec est quod quenquam offendat datiuus γράμμασι, non γράμματι. Vt enim loquimur multis & multa, ita scribimus paucis & pauca. Mecum facit Ambrosius, qui ex hoc loco colligit hanc epistolam esse holographam. Et tamen miror quare idem pro Videte siue uidetis, legat scitote, nisi forte scriptum habebat εἴδετε. Augustinus legit, Vidistis, qualibus literis uobis scripsi, quasi Paulus manus agnitæ admoneat, ne per alios fictis epistolis decipiantur. Theophylactus Chrysostomum sequutus, fatetur ex hoc loco colligi hanc epistolam, Pauli manu scriptam fuisse. Cæterum quod dixit Qualibus, nō pertinere ad magnitudinē literarum, sed ad deformitatem, quod Paulum uideri uelit imperitum scribendi, & tamen non grauatū utcunque totam epistolam sua manu describere.

Volunt placere in carne.) εὐπροσωπῆσαι, hoc est, Iuxta faciem placere. Nam hinc Græca uox composita est, & hoc in carne.

Tantum ut crucis Christi persequutionem non.) Græce sic habet, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται, id est, Ne cruce Christi persequantur: ut persequantur, passiue accipias, hoc est, Ne crux Christi adducat illis persequutionem. Apud Ambrosium nō additur Tantū, etiamsi additur apud Augustinum. Supplendum est aliquid, quo sermo reddatur absolutus. Tantum hoc agunt, ut fugiant inuidiam crucis Christi.

Legem custodiunt.) Ipsi, deest αὐτοὶ, quod addit & Ambrosius. Hieronymus legit Hi, quasi Græce legerit οὗτοι.

Absit gloriari.) Absit ut glorier, siue ne contingat gloriari.

Et quicunque hāc regulam sequuti fuerint.) καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι. Idem uerbum quod superius uertit Ambulemus, στοιχῶμεν, hoc est, Quicunque ad hanc incedent regulam.

Et super Israel dei.) τὸν ἰσραήλ, ut intelligas uirum aut populum. Et addit dei, propter synagogam satanæ.

De cætero.) τοῦ λοιποῦ. Non est τὸ λοιπόν, quod aliàs uertit superest, aut quod reliquum est, Siquidem hic magis loqui uidetur de quæstionibus, quàm de tempore, ut subaudias περὶ, περὶ λοιποῦ. Tradidi quicquid erat tradendum, hoc firmum esse uolo, nec patiar rursus in dubium uocari.

Nemo mihi molestus sit.) κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω, id est, Labores mihi nullus exhibeat. Et ad hunc modum uertit & exponit diuus Hieronymus. Augustinus legit, Nemo laborem mihi pręstet, haud tamen dissimulans in plerisque codicibus haberi scriptum, Nemo mihi molestus sit, libro de Pręd estinatione sanctorum, in ipso statim initio.

στίγματα Stigmata.) Græca uox est, significat autem notam impressam. Solent autem serui no-
Pauli tari à dominis, ne quis alienus illos pro suis posset asserere. Sentit igitur se certas habere notas, quod sit seruus Iesu Christi, pro quo tam multa passus fuerat. Toties cæsus uirgis, toties lapidatus, toties obiectus bestijs, toties coniectus in uincula: ex his omnibus sibi parat autoritatem aduersus pseudapostolos. Illi gloriabantur in cicatricibus circuncisorum, Paulus in suo corpore circunferebat notas crucis Christi. Tali igitur doctori potius credendum, quàm delicatis magistris, qui in alieno uulnere gloriantur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD GALATAS FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

IDEM in hac epistola Pauli feruor, eadem profunditas, idem omnino spiritus ac pectus: uerũ non alibi sermo hyperbatis, anapodotis, alijsq; incommodatibus molestior, siue id interpretis fuit, quo fuit usus in hac, siue sensuũ sublimitatẽ sermonis facultas non est assequuta. Certe stilus tantum dissonat à cæteris Pauli epistolis, ut alterius uideri possit, nisi pectus atq; indoles Paulinæ mentis hãc prorsus illi uindicaret.

Qui sunt Ephesi.) τοῖς οὖσιν ἐν ἐφέσῳ Quod potest & in secũda legi persona, Qui estis Ephesi. Est autẽ Ephesus metropolis Asiæ, quæ proprie minor dicitur. Ephesus

Gratia uobis & pax.) Hieronymus admonet gratiam & pacem pariter referri ad utrunq;, patrem uidelicet & filium, posse tamen sic accipi, ut gratia referatur ad patrem, pax ad filium, ut gratia patris intelligatur in eo, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere. Pax autem filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus. Huius cogitationis occasionẽ præbuit Hieronymo, quod inibi mox sequitur, In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto. Certũ est enim hunc sermonem ad patrem pertinere.

Benedictus deus.) Bifariam potest distingui, Benedictus deus, ut hactenus, sit diastole, deinde separatim adijciatur, Et pater domini nostri Iesu Christi. Aut coniunctim, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Pater, quia genuit. Deus Iesu, secundum assumptum hominem. Id annotauit Hieronymus.

In cœlestibus in Christo.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ, id est, In cœlestibus siue super cœlestibus Christo: ut sit Christo datiui casus. Ambrosius omittit hanc particulam, In Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, Benedixit nos Christo, sensus erit, Benedixit nos in gloriam Christi. Si in Christo, sensus erit, Per fidem Christi conferri nobis hanc benedictionẽ. Atq; in hunc sensum interpretatur Theophylactus, quem nuper Athanasium falsò fecerunt. Nam is legit ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Ante mundi constitutionẽ.) πρὸ καταβολῆς. Quæ uox ita sonat, quasi dicas, Ante iacta fundamenta mundi. Sic admonet & diuus Hieronymus, idq; uerbis compluribus. καταβολή

Et immaculati.) ἀμώμους. Quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quàm immaculatos significat, Momos enim Græcis reprehensio est, siue deus reprehensionis.

In charitate.) Hæc uerba referri possunt ad superiora, ut intelligas nos inculpatos esse, & electos in charitate: uel ad ea quæ sequuntur, ut accipias nos prædestinatos in charitate. Quanq; Græci codices annectunt hæc superioribus. Et hoc annotauit Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) προορίσας. Hieronymus & Ambrosius legũt, In charitate prædestinãs nos. Verũ illud Prędestinãs apud Gręcos pręteriti tẽporis est, quasi si genus uerbi mutari poterat, dixisset Prædestinatos siue præfinitos. Atq; hoc sanè loco uere uerbum est prædestinãdi, de quo in epistola ad Romanos nõnihil attigimus. D. Hieronymus hoc putat interesse inter ὁρίζειν, & προορίζειν, quod prius illud tribuat ijs quæ nunq; non fuerint, hoc posterius ijs, quæ cum aliquando nõ fuerint, deinde cœperint esse: de quibus si quid decretum aut cogitatũ fuerit priusquã essent, prædestinatio est. Rursum si quid de domino Iesu Christo, qui nunq̃ non fuit cũ patre, neq; unq; eũ ut esset uolũtas paterna præcessit, destinatio est. Vnde in epistola ad Romanos de filio dei loquẽs, ὁρισθέντος dixit, non προορισθέντος. ὁρίζειν προορίζειν

In adoptionẽ filiorum.) Gręcis una uox, υἱοθεσίαν, qua significant eam adoptionem, qua quis in filij locũ adoptat, ut superius admonuimus. Nam et nepotes ac neptes adoptantur.

In ipsum.) εἰς αὐτὸν, id est, In sese, ut ad patrem fiat reciprocatio: quanq; potest & ad Christũ referri, sed coactius. Nã per adoptionem efficimur fratres Iesu Christi, nõ filij, iuxta mystici sermonis proprietatẽ, sed filij dei patris, uelut insiti corpori Christi, & unũ cum illo effecti.

Secundum propositum.) κατὰ τὴν εὐδοκίαν.) id est, Secundum placitum, aut potius secundum beneplacitum. Hieronymus putat uocem esse nouã, & à Septuaginta fictam, quo

εὐδοκία possent explicare quod est apud Hebræos רצון Rason. Porrò εὐδοκίαν proprie dici, ubi quid non solũ placuit, sed etiam recte placuit. Nam placent, & quæ non recte placent. Ambrosius legit, Secundum placitum uoluntatis.

In laudem gloriæ gratiæ suæ.) Quidam codices perperam addunt coniunctionẽ, Gloriæ & gratiæ suæ, quum sit δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, id est, Gloriæ gratię suæ, ut intelligas laudari gloriã gratiæ diuinæ. Atq; ita sanè legit Hieronymus. Ambrosius legit, In laudem claritatis suæ, omissa mentione gratiæ. Nam pro δόξα reddidit claritatis, & tamen in enarrando meminit gratiæ. δόξαν uertere solet maiestatem: ac potentiæ magis conuenit maiestas, hic eam tribuit gratiæ. Mirabilior enim deus apparuit in redimendo homine quàm in creando. Nusquam apostolus hic non extollit gratiam, extenuans operum humanorum fiduciam. Nunc sunt qui peccent in utranq; partem. Medio tutissima uia est. Quod si deflectẽdum est, tutius est deflectere in partem gratiæ, qua glorificatur Christus, quàm operum nostrorum, qua glorificantur homines.

In qua gratificauit.) ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν. Et gratificauit hic sonat, gratos siue charos reddidit, ἐχαρίτωσεν, unde participium est, κεχαριτωμένη μαρία. Quod si illic uertendum erat gratia plena, hic uertere debuerat, gratia impleuit. Nam gratificare uox est Latinis auribus insolens, gratificari est in gratiam alterius aliquid facere.

In dilecto filio suo.) Filio suo apud Græcos & apud Hieronymum non adduntur, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, id est, In eo qui dilectus est: neq; enim hic est ἀγαπητός. Ambrosius legit, ut uulgata habet æditio, & omnino sentit de filio. Verum eum maluit signare nomine dilecti, ut intelligeres nos amari à deo, non ex nostris meritis, sed ob amorem, quo filium prosequitur pater, cui nos fratres esse uoluit. Annotauit hoc diligenter Hieronymus, non esse dictum dilecto filio, Quid enim magni, si pater diligit filiũ: neq; dilecto pro omnibus, sed absolute dilecto in omnibus, ac præ omnibus, & sine quo nemo diligitur cęterorum.

In remissionem peccatorum.) In, præpositio, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosi-

In, superest um, nec apud Hieronymũ, sed oportet annectere casum accusatiuũ per appositionem exponẽtem. Exponens enim quæ sit illa redẽptio, subiecit Remissionem peccatorum. Nam hæc seruitus, unde redemit nos Christus. Suffragabatur hic uterq; codex Constantiensis.

In nobis.) εἰς ἡμᾶς, id est, In nos.

In omni sapientia & prudentia.) Hæc uel ad superiora possunt referri, uel ad sequentia,

Ordo uariat sensum ut sit sensus, Quam affatim effudit in nos in omni sapientia & prudentia, siue notum faciens nobis mysterium in omni sapientia et prudentia. Hieronymus posteriorem hanc distinctionem sequitur.

Vt notum faceret.) γνωρίσας ἡμῖν, id est, Patefacto, siue notificato nobis mysterio. Interpres & Ambrosius, opinor, legit, γνωρίσαι. Hieronymus legit, Notum faciens, ut intelligas participium esse, quanquam est præteriti temporis. Quod dicam, etiamsi non admodum pertinet ad sensum, tamen haud est meo iudicio negligendum. Videntur mihi cæteri parum animaduertisse, quod legitur in Græcorũ codicibus: habent enim ad hunc modũ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν. Verbum ἐπερίσσευσεν, hoc loco

περισσεύειν transitiue positum est transitiue, hoc est, Exuberare fecit: alioqui participium γνωρίσας non habet unde pendeat. Verti poterat in hunc modũ, De qua ubertim impartiuit nobis, patefacto nobis mysterio etc. Certe palàm est Chrysostomum ac Theophylactũ ita sensisse, qui ἐπερίσσευσεν interpretans, subijcit, τοῦτ᾽ ἔστιν ἀφθόνως ἐξέχεεν, id est, Ampliter effudit. Gemino augmẽto auxit gratiæ magnitudinẽ quum πλοῦτον nominat, & addit nõ ἔδωκε, sed ἐπερίσσευσεν.

Sacramentũ.) Hoc loco mysteriũ significat, μυστήριον, & Græca uoce utiť Ambrosius. Mysteriũ autem Grecis dicitur res arcana, neq; uulgo efferenda, Quod quidẽ deinde translatum est ad res sacras, quas potissimum silentio ueneramur. Hic sentit diuinã uoluntatem de gentibus ad fidem uocandis superioribus seculis incognitã fuisse mundo, Iudæis existimantibus hoc promissum ad se proprie pertinere, at nunc quod latebat, innotuisse.

Secundum beneplacitum eius.) Hieronymus legit, Secundum beneplacitum, siue iuxta placitum suum, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.

Quod

Quod proposuit in eo.) Si legas ἐν αὐτῷ, alpha aspirato, significat in seipso. Si mauis αὐτῷ prima uocali tenui, refertur ad filiū, in quo pater proposuit nos sibi gratificare. Atque hanc sententiam sequuntur interpretes magno consensu. Hieronymus indicat differentiam inter προορισμὸν & πρόθεσιν, hoc est, inter prædestinationē & propositionem siue propositū, quod illud pertineat ad ea quæ multo ante definimus in animo, quàm fiāt: hoc quū iam uicina est machinatio, ut penè cogitationem sequatur effectus. αὑτῷ αὐτῷ

In dispensatione.) εἰς οἰκονομίαν, id est, In dispensationem.

Instaurare.) ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, Recapitulari, hoc est, Vt in summam conferrentur. Nam oratores uocāt ἀνακεφαλαίωσιν, id est, Recapitulationem, cum ea quę sparsim, ac fusius dicta sunt, summatim repetuntur, & simul iudici renouātur. Diuus Hieronymus legit Recapitulare, putatq́ recte uerbum hoc à Latinis usurpari posse, & miratur quamobrem in Latinis codicibus magis habeatur Instaurare, q̃ recapitulare. Sunt, quorum est Theophylactus & Chrysostomus, qui interpretantur ἀνακεφαλαίωσιν, ut Christus fieret & angelorū & hominū & Iudæorū & gentium caput. Id quod cōuenit ijs quę paulo post sequuntur: Et ipsum dedit caput. Atq́ adeo gręca uox ita sonat, quasi dicas ad caput reuocare. *Recapitulari*

Quæ in terra sunt.) τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et quæ in cœlis sunt, & quæ in terra. Quod additur in Græcis codicibus, ἐν αὐτῷ, id est, In ipso, nec apud Ambrosium reperio, nec apud Hieronymum. Ne apud Theophylactum quidem aut Chrysostomum, certe quod attinet ad enarrationem illorū. Nam in cōtextu addit Theophylactus. Et magis quadrabat in eodem, q̃ in ipso: nam Græca uox anceps est, ut intelligas in uno & eodem comprehendi uniuersa, & uniuersam omnium rerum summam ad unum Christum reuocari, & in uno semel esse quod per partes à multis ante petebatur. Nisi mauis per Eundem, ut respondeat ad id quod sequitur, In quo &c. siue per quē, ut sit sensus, Per eundem instaurata omnia, per quem nos quoq́ sumus adsciti in sortem & cōmunionem. Iam quod nos legimus, omnia in Christo, apud Theophylactū legebatur πάντα τὰ ἐν χριστῷ, id est, Omnia quæ sunt in Christo. Quanquam arbitror errore scribæ factum.

Sorte uocati sumus.) ἐκληρώθημεν, id est, Sorte electi sumus. Significat Hieronymus, uerbum hoc partim à sorte, partim ab hęreditate dici, quod κλῆρος ambiguum sit. Ambrosius legit, Sortiti sumus, hoc est, In sortem & ad partem hæreditatis sumus adsciti. In libello ad Virgines legit, Sorte constituti sumus.

Secundum propositum.) Non est Græcis εὐδοκίαν, sed πρόθεσιν.

Qui operatur omnia.) τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Ambrosius legit, Eius qui cūcta creauit, si modo scriptura uacat mendo. At Græca uox magis sonat, Eius cuius ui & uirtute fiūt omnia, hoc est, omnia agentis ac moderantis, sicut iam sæpius admonuimus: atque hoc pacto nos uertimus.

Qui ante sperauimus.) προηλπικότας, id est, Qui ante sperastis. Hoc diuus Hieronymus refert ad præscientiam diuinam, in qua sperauimus & antequàm mundus conderetur, uidelicet motus hac præpositione πρό. Theophylactus aliò refert. Speramus iam nūc quæ nobis contingent in futuro seculo: aut sperare cœpimus, pridem cum in Christū crederemus. Ambrosius huc deflectit, ut pertineat ad apostolos, qui in Iudaismo quoque uersantes, tamen spem habebant in Christo, quem ex prophetarum oraculis expectabant. Id sequitur Tertullianus libro aduersus Marcionē quinto, legēs interim pręsperauimus, pro ante sperauimus. *Prædestinatio*

In quo & uos cum audissetis.) ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον, id est, In quo & uos qui audistis uerbum. Diuus Hieronymus non ineleganter legit, In quo & uos audito uerbo ueritatis. Illud admonendum, apud Gręcos in nonnullis codicibus, primam esse personam nos, non secundā, uos. Etiamsi secus legisse uidentur Ambrosius & Hieronymus, ut ex illorū interpretatione licet cōijcere. Theophylactus enarrans non declarat quid legerit, licet contextus habeat, ὑμεῖς & ὑμῶν. Aldina habebat ἡμεῖς & ὑμῶν mixtis personis, Hispaniensis utrobiq́ secundā personā. Cæteri ab hoc loco faciunt distinctionem, Qui ante sperauimus in Christo: deinde separatim adijciunt, In quo & uos: ut prius illud, referatur ad apostolos siue Iudæos, secundum ad Ephesios aut gentes. At mihi uidetur Paulus hoc loco subito mutasse personam, sensum magis attendens quàm sermonis leges. Cum enim

dixisset, ut nos essemus in laudem gloriæ illius, uelut exponēs, quos dixisset nos, ne quis putaret eum loqui tantū de Iudæis, continenter adiecit τοὺς προηλπικότας, quasi dicas, Cum nos dico, sentio omnes qui sperauerūt in Christo, inter quos sumus & nos: atq; illud, Nos, ita dicit, ut suam personā coniungat cum persona gentiū, cum sit doctor gentiū. Verum in hoc sensu nōnihil obstrepit Græca præpositio πρὸ, id est, ante. Nam si de uniuersis accipiatur qui crediderant in Christū, qui erunt illi qui ante crediderunt? Nisi placet sequi sensum

Ruffinus calumniator

Hieronymi, quem calumniatur Ruffinus, ut Origenicum quiddam resipientem. Porrò si placet mutare personam, & legimus, In quo sperastis & uos, quemadmodū legit Hieronymus, id quod ex illius interpretatione palàm est, nihil est quod nos offendat præpositio. Siquidem Ante, referetur ad Iudæos, qui priores uocati sunt ad fidem, & priores crediderūt in Christum: deinde sequutæ gentes. Quod si omnino placet prima persona, quemadmodum legunt Græci quidam, tum ante, præpositio referri potest ad alios postea credituros: nam illi inter gentes primi crediderant. Nisi mauis accipere confusam spem, quam ethnici sanabiles habebant, & ante prædicatum Euangelium, & si nondum nouerant Christum, sperabant tamen aliquo modo salutem ueluti per somnium.

Euangelij salutis.) Græcis per appositionem adiungitur Euangeliū, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον, id est, Qui audistis sermonem ueritatis, quod est euangelium salutis. Quasi cęteri nihil ueri promittant, qui pręter euangelium aliquid docent.

In quo & credentes.) Credentes, apud Græcos præteriti temporis est, πιστεύσαντες, id est, Postquam credidistis, uel quia credidistis, siue accepta fide, aut fideles facti.

Signati pro obsignati

Signati estis.) ἐσφραγίσθητε. Quod significat, Obsignati estis, quemadmodum tabulas obsignamus in pactis: quia postea sequitur de arrabone, ut ostendat spem esse certam. Hūc locum adducit Didymus in libello De spiritu sancto, ratiocinans hinc spiritum sanctum, non participatione alterius, sed suapte natura sanctū ac bonū esse, quod in sigillo quo character imprimitur archetypus sit boni: Si enim inquit, signātur quidam spiritu sancto, formam & speciem eius assumentes, ex his est spiritus sanctus, quæ habentur & non habent, habentibus illum signaculo eius impressis. Ad Corinthios quoq; idem scribens: Nolite, inquit, contristare spiritum sanctum in quo signati estis, signatos esse contestans eos, qui communionem susceperunt spiritus sancti. Hæc adduximus, ut intelligat lector, me non abs re Græcum obsignandi uerbum annotasse, neu qui philosophari uolet in diuinis literis, Græcæ literaturæ expers, ἔξω τῶν ἐλαιῶν, quod dici solet, currat.

Qui est pignus.) ἀῤῥαβὼν, id est, Arrabo. Atque ita mauult legi diuus Hieronymus, existimans non idem sonare Latinis arrabonem, & pignus: quod pignus dari soleat creditori, donec soluatur debita pecunia. arrabo ceu signum sit & obligamentum futuræ possessionis. Pignus datur in mutuo, Arrabo in contractu uendentis & ementis, quo firma sit obligatio. Quod si tanta est arra quam deus dat suis, quāta erit res ipsa quam præstabit suo tēpore? & ἀῤῥαβῶνα appellant & Græci, pignus ἐνέχυρον, siue hypothecam. Et qui, non Christum refert, sed spiritum, hoc est, qui spiritus est arrabo.

Hieronymus emendat uulgatam lectionem

In redemptionem acquisitionis.) εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, id est, In redemptionē acquisitionis siue possessionis, ut legit Hieronymus, emendans uulgatam æditionem quæ habebat, In redemptionem adoptionis. Vnde conijcere licet, nec hanc qua uulgo utimur, eandem fuisse cum ea, quam tunc habebat Hieronymus. Verum ille, quisquis fuit, mihi uidetur interpretari uoluisse, uerbū alioquin anceps, acquisitionis. Nam sensus est, Spiritum sanctum à deo datum fidelibus, uelut arrabonem, quo certum scirēt fore, ut aliquando uindicaret sibi possessionem suam, quam redemptione acquisierat. Proinde nos uertimus, In redemptionem acquisitæ possessionis. Rem enim quæ acquirebatur ac parabatur, acquisitionem uocat, ut nos possessionem, rem possessam.

Audiens fidem.) ἀκούσας, id est, Audita fide uestra.

Cesso gratias agens.) Græcam figuram uertit: dicendum erat Latine, Non cesso gratias agere: atq; ita legit Hieronymus. Ambrosius legit Gratias agendo.

Memoriā uestri.) Cur nō mentionē uestri, μνείαν ὑμῶν, quandoquidē orātes, cū deo colloquimur.

Deus domini nostri.) ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν. Hic palàm est patrem uocari deum Iesu Christi, quod in alijs erat ambiguum.

In agnitionem

In agnitionem.) ἐν ἐπιγνώσει, id est, In agnitione: quemadmodũ legit Ambrosius atq; itẽ Hieronymus, annotãs emphasin uocis Agnitionis, qua agnoscimus olim cognita, sed quę nosse desierimus aliquandiu, cũ γνῶσις sit eorũ quæ prius incognita nosse cœperimus. Et subindicat hic nescio quid Platonicũ, ex Origenis, ni fallor, sententia de patre prius cognito, cuius per reuelationẽ spiritus denuo cœperimus recordari. Verũ nihil erat hic opus fabula Platonica. Philosophi cognoscebant deũ, sed nõ agnoscebãt, hoc est, nõ amplectebantur, quemadmodũ multi filij cognoscũt quidem patrem, sed nõ agnoscũt: & his congruunt quæ sequuntur, illuminatos oculos cordis. Nam ante uidentes non uidebant. Cognoscere Agnoscere

Illuminatos oculos.) totus hic sermonis contextus parum cohæret, in quo tamen admiror laborare Hieronymum, ut Paulum defendat aduersus eos, qui illum calumniabantur, quod imperitus esset Græcanici sermonis, ut qui solœcismis scateret, cum aliâs sæpenumero ipse fateatur illum Græce nescisse, idq; defendat aduersus eos, qui quod Paulus scripserat, Etsi imperitus sermone, nolunt modestiæ tribui, sed ueræ cõfessioni. Putat autẽ lectionis ordinem, ad hunc modũ reddi posse: Audiens fidem uestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, uidensq; excellentiã fidei uestræ in dominũ, & in omnes sanctos eius, nõ cesso gratias agere, & memoriam uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus pater, pater autẽ gloriæ, det uobis spiritũ sapientię & reuelationis. Porrò quod sequitur, illuminatos oculos cordis uestri, ita per hyperbaton reddi posse putat, Quapropter & ego audiens fidem uestram in domino Iesu, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri, non cesso gratias agere pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det uobis spiritũ sapientiæ & reuelationis etc. At Ambrosius, Illuminatos oculos, refert ad uerbum det. Addit enim de suo, illuminatos habere oculos. Mirum autem quur Chrysostomus ac Theophylactus hic nullũ senserint scrupulum, aut si senserũt, dissimularint. Hieronymus sibi parum constans Ordo hyperbati

Cordis uestri.) διανοίας ὑμῶν, id est, Mentis uestrę.

Supereminens magnitudo.) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, Sublimis magnitudo, ut Hieronymus. Excelsa magnitudo, ut legit Ambrosius.

Operationẽ potentiæ uirtutis eius.) κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, secundum efficaciã, seu uim potentiæ fortitudinis siue roboris eius: nam est energia. Ac mox repetit ἐνήργησεν: quod nos uertimus, exercuit, nõ ut uoluimus, quod aiũt, sed ut potuimus.

Suscitans eum.) ἐγείρας αὐτὸν, id est, Suscitato eo.

Et cõstituens.) καὶ ἐκάθισεν, i. Sedere fecit Hieronymus legit, Sedere eũ faciens, Ambrosius, Collocauit. Nam Græca uox aliâs neutralẽ, aliâs transitiuam habet significationem.

Et uirtutem & dominationem.) Virtus hic est δύναμις, non ἀρετή: & dominatio est κυριότης, quod autoritatem sonat ac ius possidentis. Atq; id magis exprimit Latinis domininũ, quàm dominatio. Neq; enim de angelis loquitur tantum, sed in genere de uniuersis.

Sub pedibus.) ὑπὸ τοὺς πόδας, id est, Sub pedes.

Super omnem ecclesiam.) ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, id est, Super omnia ecclesiæ: ut ecclesiæ sit datiui casus, nõ genitiui, hoc est, Dedit illum ut sit caput ecclesiæ, præpositus uniuersis. Atq; ita legit Hieronymus in cõmentarijs, consentiens cũ Græcis: & si secus Ambrosius uideatur legisse. Theophylactus enarrãs, aperte declarat se legisse, quemadmodum nos ædidimus, addens sic Christũ esse caput ecclesiæ, ut non solum excellat membra sua, uerũ etiam uniuersa condita in cœlo & in terra. In eundem sensum Chrysostomus, sed bifariam super omnia: simpliciter, ut accipiamus Christum omnibus uisibilibus & intelligibilibus creaturis esse superiorem: aut hoc esse supra omnia quæ nobis fecit pater, quod tale caput dedit ecclesiæ. Nobiscum faciebat uetustior codex Constantiensis, in quo nullo rasurę uestigio scriptum erat, super omnia ecclesiæ. Sensus alius quàm uulgus accipit

Et plenitudo.) Et, coniunctio nõ est in Græcis codicibus. Nec addebatur in uetustissimo codice S. Donatiani, suffragabatur uterq; codex Constantiensis. Et τὸ πλήρωμα uidetur accusandi casu legendũ, ut referatur ad Christũ. Ad quod faciunt ea quæ sequuntur.

Qui omnia in omnibus adimpletur.) τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, id est, Plenitudo, siue impletio eius qui omnia in omnibus implet, siue impletur: nam participiũ est uerbi medij. Et utroque modo uidetur interpretari diuus Hieronymus, ut intelligas Sensus uarius

corpus,hoc est, fideles esse consummationem ipsius Christi,qui est caput, qui ita adimpletur, ut sit omnia in omnibus:aut ita implet, ut omnia sit omnibus, quæ nunc in singulos, alia in alios sparsa sunt. Verum si accipias passiue πληρουμένου, accipi potest τὰ πάντα, id est, In omnibus:ut subaudias præpositionē κατὰ,ut sit sensus, Christum per omnia adimpleri in omnibus corporis sui membris simul collectis. Et in hunc sensum interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus,ut πλήρωμα sit ecclesia,& πληρουμένου passiue ponatur.

EX CAPITE SECVNDO.

Superst in nostris

ET uos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit, hoc loco non inuenio in Græco codice,nec apud Hieronymum,nec Ambrosiū, nec in uetusto codice S.Donatiani,nec in utroq; Constantiensi, unde miror, quomodo in uulgatos libros irrepserit: nisi forte sumptum est ex commentatione Thomæ Aquinatis,aut Hieronymi,qui sermonem huius loci ordinās,putat cōuiuificauit esse subaudiendū,quasi bis positū sit,propter hyperbaton prolixius. Sic enim loquitur, Et uos quū mortui essetis delictis et peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus qui diues est in misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos, & quū essetis mortui delictis,in quibus aliquando ambulauimus,secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aëris,spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ,facientes uoluntates carnis & mentium,& eramus natura filij iræ,cōuiuificauit nos Christo : ut ἀπὸ κοινοῦ subaudiatur,quasi bis dictū,& nos. Conuiuificauit nos Christo. Ita Hieronymus. Quod igitur erat subaudiendum,aliquis adiecit in contextū. Hyperbati longioris ambitū ipse correxit Apostolus dicens,Deus autem qui diues est &c. Cæterū accusatiuus Vos,referri poterat ad uerbum superius dedit,Dedit illum caput,uos membra:sed uero propius est huc repetendum ex hyperbato,de quo paulo inferius dicemus.

Quum essetis mortui delictis & peccatis.) Dubitari posset datiui sint, an ablatiui, quasi dicas, Tibi mortuus sum:tametsi diuus Hieronymus ita uidetur accipere, quasi Græcis sit datiuus instrumenti,hoc est,Mortui per peccatū. Quod hic uertit delictum, Græce est παράπτωμα: quod Hieronymus existimat esse primū illum lapsum ad peccandū. Nam peccatum est,Græce ἁμαρτία, quod grauius esse putat,cum ad ipsum facinus peruentum est.

Peccatis uestris.) Vestris redundat,iuxta Græcorum exemplaria. Loquitur enim in genere de peccatis,quæ mortem adferunt omnibus. Noue dixit mortui peccatis, quum aliâs uocet mortuos peccato,in quibus extinctum est peccatum. Hic mortui dicuntur peccatis, quos occidit peccatū. Porrò hoc magis redundat pronomē Vestris, quod sequitur,in quibus aliquando ambulastis.

Ordo difficilis

Potestatis aëris huius spiritus.) κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος τοῦ πνεύματος. Bifariam accipi potest,ut per appositionē cohæreat aër cū spiritu. Potestatis aëris, qui quidem est spiritus. Atque ut sic accipiamus, inuitat articulus τοῦ, τοῦ πνεύματος. Sic enim per articulum solent interpretari Græci. Verū obstrepit nōnihil quod sequitur τοῦ ἐνεργοῦντος. Nec enim hic aër agit quicq; in filijs inobedientiæ,sed instigatio diaboli. Proinde pręstiterit ita legere Iuxta principem,cuius et potestas est aëris,et spiritus,illius qui agit in filijs diffidentię:ut aērem intelligas hanc infirmam orbis partē,in qua sola regnat ille, non ueluti dominus,cum Christus dominus sit omnium,sed ut tyrannus,& nō nisi nostro uicio potens. Deinde spiritū accipias affectū mundanū,diuersum ab illo cœlesti spiritu Christi,nihil amantis nisi cęlestia:& utrunq; genitiuū,aëris & spiritus,referas ad tertium qui præcessit,potestatis,quæ quidem hic nō est δύναμις, sed ἐξουσία, ut ius & autoritatem intelligamus. Cæterum huius, pronomen interpres addidit de suo,cum nō sit apud Græcos,nec apud Hieronymum quidem,quanquam ante præcessit mundi huius, κόσμου τούτου.

Filij diffidentiæ,idioma Hebræorum

In filios diffidentiæ.) ἐν υἱοῖς ἀπειθείας, id est, In filijs inobedientiæ,siue immorigeris,aut ut uertit Cyprianus,contumacibus. Est enim filiorum proprium esse dicto audientes,ac morigeros parentibus:de tropo iam sæpius admonuimus. Filij inobedientię,pro filijs inobedientibus:ut paulo ante Pater gloriæ,pro Pater gloriosus. In nōnullis codicibus deprauatū erat in filios diffidentiæ.

Facientes uoluntatem.) θελήματα, id est, Voluntates: nam affectus uarij sunt. Cæterum

rum in multis codicibus deprauauerant, Voluptates, pro uoluntates.

Et cogitationum.) καὶ τῶν διανοιῶν. Hieronymus magis uidetur probare, Et mentium, distinguens peccata carnis & mentium, quod illa sint crassiora, ueluti libido, gula, ebrietas: hæc animi magis, uelut hæresis. Ambrosius legit Consiliorum.

Natura filij iræ.) φύσει. Pro quo quidam uerterant Omnino, ut indicat Hieronymus, quod Græca uox sit ambigua. Et Theophylactus admonet, Natura positum, pro uere ac proprie. Quemadmodũ dicimus hominem natura miserum, qui sic est addictus miseriæ, ut nolit effugere, si possit. Chrysostomus addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud quàm filij iræ. Mihi uidetur naturam opposuisse gratię, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ira erat nostræ naturæ siue natiuitatis. Salus erat gratiæ, & ob id Christo imputanda, non nobisipsis. *Natura, pro omnino*

Propter nimiam.) διὰ πολλὴν, id est, Propter multam: & ita legit Hieronymns ac Ambrosius. Alioqui nimium dicitur, quod sit immodicum.

Et quum essemus.) καὶ ὄντας, id est, Etiam quum essemus. ut coniunctio quæ apud Latinos & Græcos geminã uim habet, non copulet, sed exaggeret. *Vis, καὶ*

Mortui peccatis.) Vitasset ambiguitatem, si dixisset, Mortui per peccata: nam alioqui Paulus uocat mortuos peccato, qui iam non peccant, quemadmodum paulo antè admonuimus. Ambrosius hoc loco non addidit peccatis, tantum legit quum mortui essemus.

Deus autem qui diues est.) Hieronymus admonet, in deus autem, coniunctionem aut ab indoctis additam esse, aut ab ipso Paulo per imperitiam Græci sermonis, superflue adiectam. Interrumpit enim orationis seriem. Sed demiror quare Hieronymus autem appellet coniunctionem causalem. Fortasse pro autem legit enim. Aduersatiua coniunctio non erat hic ociosa, opponitur enim calamitati quam apostolus multis uerbis exaggerarat: magnis enim malis opus erat opulenta misericordia. Quod si pro autem legas tamen, nihil impeditur sermonis fluxus. *Superest in nostris*

Conuiuificauit nos in Christo.) Necp Nos, pronomẽ, necp In, præpositio, est in Græcis codicibus, tantũ est συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ, id est, Conuiuificauit Christo, ut intelligas nos unà cum Christo reuixisse. Ita refert Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, cap. octauo, in libris manu descriptis. Retinebat germanam lectionem exemplar uetustius Cõstantiense, deletis manu non recenti, duabus uocibus, nos & cuius. Nam In, præpositio in neutro addebatur.

Cuius gratia.) Necp Cuius, additum est, sed tantum, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, id est, Gratia salui facti estis. Et ita legit diuus Hieronymus, ut hæc particula, ceu per parenthesim interseratur, quod palàm admonuit Theophylactus. Latini quidã adiecerunt, enim, sed perperam. Cæterum ordinem sermonis hoc in loco, quoniam uidetur perturbatus, Hieronymus restituit ad hunc modum: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus, qui diues est in misericordia, propter multam charitatem qua dilexit nos, misertus est nostri. Et cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus secundum seculum mundi huius, secundũ principem potestatis aëris spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conseruati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij irę, conuiuificauit nos Christo: ut bis repetas, Conuiuificauit nos, & tollas coniunctionem causalem, Deus enim. Nam ita legisse uidetur Hieronymus ὁ γὰρ θεὸς, quod hanc putet uel ab imperitis librarijs adiectam, uel ab ipso paulo propter imperitiam Græcanici sermonis additam, cũ in plerisq; sit δὲ, id est, autem. Quanquam utraq; coniunctio facit, quo minus absoluatur superior orationis pars, Cum essetis &c. Verum opinor Paulum addidisse coniunctionem δὲ, aduersatiuam, ut redderet contrariam partem superioribus, hoc est, cõuiuificatos esse, ei quod est, Mortuos esse peccatis: & quoniam intermiscuerat multa, uelut ad nouum orationis caput addidit præpositionem. Melius autem erat, si dixisset interpres, nihilominus deus conuiuificauit. Annotandum & hoc, quod in hoc sermone Paulus subinde uariat personam, nunc illos compellans secunda persona, nunc seipsum illis admiscens. Addendum & illud, apud Ambrosium aliã esse lectionem quàm nos habemus, sed haud scio, an à scribis inductam. Scriptum est autem hunc in modum: Deus autem, qui *Gratia salui facti estis* *Ordo perturbati sermonis*

diues est in misericordia, propter multam charitatem misertus est nostri.

Et conresuscitauit & consedere fecit.) συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν, id est, pariter cum illo suscitauit, simulque cum illo sedere fecit.

In bonitate.) ἐν χρηστότητι. Quod Augustinus libro aduersus Faustum undecimo uertit, In benignitate. Significat enim dei erga nos clementiam lenitatemque.

Gratia enim.) Enim, non additur in nonnullis Græcorum codicibus, sicut nec paulo inferius, Dei enim donum. Enim non additur, quanquam ita legit Ambrosius.

Ipsius enim sumus factura.) ποίημα, Ambrosius legit figmentum, uelut aliquid è materia factum. Atque ita nos uerteramus, quod factura uox uideretur parum Latina, sed ab amicis eruditis admoniti, mutauimus Figmentum in opus. Verebantur enim, illi ne quem imperitiorem offenderet figmenti uocabulum. Atqui si uisum est istorum offensas omnes simili studio uitare, nihil erat omnino mutandum. Nos tamen hac in parte obsequuti sumus amicorum uoluntati, potius quàm nostro iudicio.

In operibus bonis.) ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, id est, Ad opera bona.

οἷς pro ἃ

Quæ præparauit deus.) οἷς, id est, Quibus, ad homines arbitror referendum. Tametsi iuxta Græcanici sermonis proprietatem, & ad opera referri potest, ut datiuus Græcus in accusatiuum uertatur, quemadmodum legit Ambrosius, Quæ pręparauit deus, & item Hieronymus.

Ab ea quæ dicitur circuncisio.) ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς, id est, Ab ipsis Iudæis, nam Græca lucidiora sunt. Populus Hebræorum ob membrum genitale præsectum circuncisio uocabatur, cæteri præputium dicebantur, sed duntaxat Iudæis, quibus ut illud cognomen erat honorificum, ita hoc ignominiosum. Et manufacta, referendum est ad circuncisionem, non ad carnem.

Qui eratis.) Legendum, Quia eratis, aut quoniam, ut legunt Ambrosius Græcis consentiens & Hieronymus, suffragante utroque Constantiensi. ὅτι ἦτε, ut sit iterata coniunctio, quasi posuisset, Quod, inquam, eratis.

Alienati à conuersatione.) τῆς πολιτείας. i. A ciuilitate, siue à re publica Israel, siue Israelis.

ξένοι dure uersum

Et hospites testamentorum.) καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, id est, Peregrini, siue extrarij, à pactis siue testamentis. Allusit enim ad rem publicam, cuius modo meminerat: unde hospites uocat, alienos à iure ciuium. Et testamentorum promissionis dixit, iuxta idioma Hebræorum. Cæterum Ambrosius addit pronomen legens, Promissionis eorum.

Sine deo ἄθεοι

Et sine deo.) ἄθεοι. Qui nullum credunt esse deum, & ἀθεότης, quam Plutarchus ostendit minus malum esse, quàm superstitionem, δεισιδαιμονίαν, quod hæc deos imaginetur morosos ac uindices, quum deus natura beneficus sit.

In hoc mundo.) Hoc, redundat: nisi quod opinor interpretem uoluisse reddere uim articuli τῷ.

Distinctio græca, et medium parietẽ

Et medium parietem maceriæ soluens inimicitias.) Græci ita distinguunt, ut accusatiuus inimicitias, referatur ad inferius participium καταργήσας. Quanquam utroque potest referri, ad λύσας quod præcessit, & ad καταργήσας quod sequitur, ut inimicitiam, appositiue cohæreat cum medium parietem, aut cum, Legem mandatorum. Et mirum cur cum ὁ ποιήσας uerterit in uerbum, non mutarit & alterum λύσας, id est, Qui soluit, aut Soluto pariete. Rursum Græce est, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, quasi dicas, Interstitium septi siue sepis. Et apud Comicum: Mitio iubet maceriam dirui, ut fiat una domus. Id ergo quod dirimit ædes ab ædibus μεσότοιχον, uocat. Nec tamen male uertit interpres, nisi quod sermo non caret amphibologia. Siquidem medium parietem ferit, qui mediam partem percutit.

Decretis euacuans

Locus apud nos corruptus

Decretis euacuans.) In, præpositio omissa, totum subuertit sensum, quasi decretis aboleuerit legem: imò aboleuit legem sitam in præceptis ac decretis. Quædam æditio, quam citat Hieronymus, habebat, in dogmatibus, usurpata Gręca uoce. Ambrosius legit, In decretis: alicubi citat, Edictis, ut libro de Abraham patriarcha secundo capite sexto. Si Græcis esset additus articulus τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι, nullus supererat scrupulus: nunc sermo habet amphibologiam, Nam ἐν δόγμασιν, referri potest ad præcedentia, simul & ad sequentia: Si ad præcedentia, sensus erit, abrogauit legem pręceptorum sitam in decretis, Si ad sequentia, sensus erit, antiquauit legem præceptorum ceremonialium, per

dogmata

dogmata Euangelica, ut ἐν præpositio, posita sit uice per. Hoc sequutus uidetur interpres, qui præpositionem, ut nobis superuacuam omisit. Hanc interpretationem apud unum Theopylactum inuenio: qui uidetur Chrysostomũ sequutus, is putat dogmata esse fidem qua seruamur, aut pręcepta Euangelica, quale est, Ego autem dico uobis, omnino non irasci. Diuersam sequitur Ambrosius, cuius uerba subscribam, Quia legem quæ data erat Iudęis in circũcisione, & in neomenijs, et in escis, et in sacrificijs, & in sabbatis, euacuauit, hoc est, cessare iam iussit, quæ oneri erant, & sic fecit pacem. Vnde Petrus apostolus dicit in Actis apostolorum. Quid imponitis iugum super ceruicem fratrum, quod neq; patres nostri, neq; nos potuimus portare: In his Ambrosij uerbis, nulla fit mentio decretorum, per quæ lex fuerit antiquata. Subindicat autem Ambrosius circuncisionem & similes legis obseruationes obstitisse, quo minus conueniret inter gentes & Iudęos. His ergo per Christum antiquatis, fide conciliati sumus, quæ tam Iudæis quàm gentibus absque legis obseruatione conferret salutem. Hieronymus hunc in modũ, Lex quoq; mãdatorum subuersa est in dogmatibus, posteaquàm circuncisio, & sabbatismus qui relictus est populo dei, & pascha & pentecoste, & non apparere in conspectu dei uacuũ, sunt altius intellecta quàm resonant, & ab occidente litera recedentes, cœpimus uiuificantem spiritũ sequi. Ex his Hieronymi uerbis perspicuum est, eum sentire legem abrogatam, nõ per decreta, sed per eorũ quæ decernebat, intelligentiam spiritualem. Nec abhorret ab his commentũ scholiastæ, cui nomẽ fecerunt Hieronymo. Per solam, inquit, fidem iustificans, moralia sola decernens. Iam & aliàs Paulus legis præscriptiones appellat dogmata, uelut ad Coloss. 2. De his quod aduersum uos erat chirographũ decreti: quo loco Græci legunt τοῖς δόγμασιν, pro eo quod est ἐν δόγμασιν. Nam præpositio addita est ex idiomate sermonis Hebraici. Rursus alibi τί ἔτι δογματίζεσθε. Porrò nusquam legimus apud Paulum Euangelij præcepta dicta dogmata. δογματί
Submouendus est igitur & ille scrupulus de articulo, Mihi uidetur omissus ob congeriem ζεσθε quid
articulorũ si dixisset, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν siue τῶν ἐν δόγμασι. Nam mihi uidetur in decretis magis adhærere proximæ dictioni, alioqui bis idem dici uidebatur, νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι. Nunc ostendens legem imperiosam, appellat illã τῶν ἐντολῶν, quasi dicas ἐντάλσεων, id est, præcipientem, quomodo: nõ persuasione & lenitate aut promissis, sed præscriptis, quę uocat dogmata, Latini placita dicũt. Etenim si quæras, quare deus iussit nos à talibus ac talibus abstinere cibis, Responderet Iudæus, Quia sic deo uisum est. Et euacuans, præteriti temporis est, quasi dicas, Antiquata lege.

Et duos condat.) Hic est, Crearet, siue pararet κτίσῃ, uelut explicans sententiam.

In uno nouo homine.) In unum nouum hominem, est Græce, εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum XXII. cap. LXXXIX. suffragabatur exemplar utrunq; Constantiense. Cæterum quod est Græce ἀποκαταλλάξῃ, Latine uersum Reconciliet. Augustinus uertit Commutaret. Qui sic uertit, legisse uidetur ἀλλάξῃ.

Inimicitias in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, In ea, ut referatur ad crucem, non ad Christum. Siquidem & crux apud Græcos masculini generis est. Verũ si reciprocum esset, id est, In se ipso, haberet α aspiratum, ἐν αὑτῷ. Quanquam ne id quidem à Græcis scriptoribus obseruatur. Postremo secus legit Ambrosius.

Et pacem ijs qui prope.) Et pacem, non repetitur Græcis.

Habemus accessum.) προσαγωγήν, id est, Aditum siue introductionem: ueluti cũ quis introducitur ad conspectum principis.

Hospites & aduenæ.) ξένοι καὶ πάροικοι, id est, Peregrini & incolæ, siue accolæ, hoc est, qui aliunde cõmigrarũt in alienã ciuitatẽ. Augustinus aliquoties legit pro Aduenæ, Inquilini.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ συμπολῖται, id est, Conciues, ut uerbum uerbo reddatur.

Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.) Hanc particulam, & prophetarum, eraserant Marcionitæ, nimirum odio ueteris testamenti.

Angulari lapide.) Græcis unica uox est, ἀκρογωνιαίου, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse ualidissimus. Est autem ablatiuus absolute positus, ueluti si dicas, In qua structura Christus summus est in angulo lapis. Et ob id Augustinus adducens hunc locum in enarratione psalmi LXXXI. addit Existente, dilucidè magis quàm Latine. Rursus aduersus Faustum libro duodecimo, capite uigesimoquarto.

Ipso

In ipso summo angulari lapide Christo Iesu.) Et hic ablatiuus ponitur absolute, ac si dicas, Christo duce, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est, Ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Cōstructa pro coagmentata

Constructa.) Græce significantius, συναρμολογουμένη, id est, Coagmentata, siue commissa, siue coaptata. Hieronymus legit Compaginata. Ambrosius, Compacta. Nec significat omnem structuram hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcunq; illo lapide cōnectatur, eam surgere in templum domini. Est enim participiū præsentis temporis, συναρμολογουμένη. Quanquam πᾶσα uerti poterat, Tota structura, ut non quamuis intelligas, sed integram. Atq; ita interpretatur Theophylactus.

In spiritu sancto.) Sancto, redundat iuxta Gręca & Ambrosium, atq; item Hieronymū: quorum & interpretatio declarat quid legerint. Spiritum enim opponit aduersus carnalē Iudaismum, quem nusquam non insectatur Paulus.

EX CAPITE TERTIO.

Vinctus Christi Iesu.) Vinctus nomen est Græcis δέσμιος: & ob id mollius cohæret cum genitiuo Iesu Christi.

Pro uobis gentibus.) Arbitror mendum esse, quod in Ambrosianis codicibus legitur, pro uobis fratribus.

Dispensationem gratiæ.) οἰκονομίαν, id est, Dispensationem, siue administrationem.

ἀνανταπόδοτον

Data est mihi in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos. Hunc quoq; locum ἀνακόλουθον, Hieronymus reddit ad hunc modum, Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi, & uinctus pro uobis qui estis ex gentibus, cognoui mysterium, ut uobis quoq; illud traderem: sicut in hac eadē epistola paulo antè sum loquutus. Debetis autē audire dispensationē gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, qui estis ex gētibus, pro quibus et uinctus sum Iesu Christi. Quanq; existimat esse simplicius, fateri Paulum in aliena lingua balbutisse, & sensu magis quàm uerbis æstimandum. Poterat & hoc pacto tolli sermonis imperfecti incommodum, si subaudias uerbum substantiuum, sum, Ego Paulus uinctus sum Iesu Christi.

Paulus balbutiens in aliena lingua

Notum factum mihi est.) ἐγνώρισέ μοι, id est, Notum mihi fecit mysterium, quod rursum interpres uertit Sacramentum.

Sicut supra scripsi.) καθὼς προέγραψα, id est, Sicut ante scripsi, ut Ambrosius. Præscripsi, legit diuus Hieronymus.

ἐν ὀλίγῳ uertit in breui

In breui.) ἐν ὀλίγῳ, id est, In modico, legit Hieronymus & Ambrosius. Significat enim se paucis de his scripsisse, ut Gręca exponunt scholia. Potest esse sensus & hic: Quemadmodum scripsi paulo antè. Meminit enim de his qui procul essent, gentes significans. In eum sensum fermè Theophylactus.

In ministerio Christi.) ἐν τῷ μυστηρίῳ, id est, In mysterio, quod solet uertere Sacramentum.

Aliȷs generationibus.) Apertius est, quod legit Ambrosius, Aliȷs seculis. Nam de ætatibus loquitur, non de nationibus.

Non est agnitum.) οὐκ ἐγνωρίσθη, id est, Non notificatum, siue reseratum.

Lectio & distinctio diuersa

In spiritu.) Græcis additum est sancto. Neque lectio solum diuersa est, uerumetiam distinctio. Theophylactus sic ordinat sermonem, Sicut nunc reuelatum est sanctis apostolis eius, in spiritu sancto: ut intelligamus hoc illis per spiritum sanctum fuisse reuelatum. Ambrosius contrà, spiritu, connectit cum his quæ sequuntur, Sicut nunc reuelatum est sanctis eius & prophetis, spiritu esse gentes cohæredes: id palàm arguit eiusdem interpretatio docens gentes esse cohæredes, non ceremonȷs Mosaicæ legis, sed spiritu, hoc est, doctrina Euangelica. Diuus Hieronymus Græcorū sequitur distinctionem. Mihi magis probatur quod sequitur Ambrosius.

Esse gentes.) εἶναι τὰ ἔθνη, id est, Vt sint gentes.

σύσσωμον

Concorporales.) σύσσωμα, quasi dicas, Vnius corporis. Hoc loco offendit aures Hieronymi coniunctionū congeries, ut ipsi uidetur, inconcinna, cohæredes & concorporales & comparticipes. Mirum est autem illum tantilla re offendi, qui toties Paulum facit imperitum Græci sermonis, licet fateatur non imperitum scientia. Deinde quum hic fateatur legendum esse comparticipes, nec dubium quin in bonam partem, tamen in huius epistolæ

capite

capite quinto, negat hanc uocem legi in literis sacris nisi in malam partem: uerum hac de re illic plura dicentur.

Promissionis in Christo Iesu.) Deest apud nos αὐτοῦ, id est, Suæ siue eius: ut referatur ad spiritum: ut sensisse uidetur Ambrosius, quũ subscribit, Hoc est quod dicit, Spiritu gentes esse cohæredes & concorporatas & participes promissionis eius in Christo. Qui enim spiritu deum colit, opere legis opus non habet.

Omnium sanctorum.) In nonnullis Græcis addebatur Hominum, sed mendose, ni fallor. Et ἐλαχιστοτέρῳ, id est, Infimo: ut uertit Hieronymus. Sed Paulus ut magis se diminuat, e superlatiuo finxit comparatiuum, ac si dicas infimiori pro infimo, aut postremiori.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον, id est, Imperuestigabiles diuitias. Nam quod apud Ambrosium legitur Inęstimabiles, haud scio an errore sit factũ librarij, certe interpretatur Incomprehensibiles.

Et illuminare.) καὶ φωτίσαι πάντας. Ambrosius non addit Omnes, & sermo commodior est. Nec apud Hieronymum ulla mentio huius nominis additi, sed tantum est illuminare. Neq; Paulus illuminat homines, sed in lucem profert, & quod ante fuerat reconditũ, facit omnibus perspicuum. φωτίσαι, pro In lucem proferre

Quæ sit dispensatio.) Legitur & ὁ πλοῦτος, id est, Quæ diuitiæ. Rursum, μυστήριον uertit Sacramentum.

Qui omnia creauit.) διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Per Iesum Christum: additum est hoc loco apud Græcos: quanquam Hieronymus non habet, nec Ambrosius, nec uetusti codices Latini.

Vt innotescat.) ἵνα γνωρισθῇ νῦν, id est, Vt innotescat nunc. Et Nunc, Hieronymus legit addita coniunctione, si modo codex mendo uacat.

Potestatibus in cœlestibus.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, id est, In cœlestibus.

Per ecclesiam.) διὰ τῆς ἐκκλησίας. Præpositio Per, hoc loco significat instrumentum, quasi dicas Opera ecclesiæ. Quanquam, ut ingenue fatear, sermo Græcus planè anceps esset, nisi additus fuisset articulus τῆς, atque ita sensus fuisset, Propter congregationes, siue ecclesias.

Multiformis sapientia.) πολυποίκιλος, siue aliàs, παμποίκιλος, id est, Maxime uaria, & modis omnibus uaria. Nam πᾶν in compositione additum, adiungit epitasin.

Secundum præfinitionem.) κατὰ πρόθεσιν, id est, Secundum propositum: ut legit Hieronymus.

Quam fecit.) ἣν ἐποίησεν. Sermo Græcus anceps est. Nam Græcus articulus referre potest uel sapientiam, uel ecclesiam, uel pręfinitionẽ, quam Ambrosius & Hieronymus propositum uocant. Si ad propositum referatur, sensus est, Iuxta tempus quod proposuerat, siue pręfinierat in Christo. Si ad ecclesiam, sensus fuerit, Ecclesiam factam in Christo Iesu. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est, creatam fuisse sapientiam. Atq; hic sensus postremus maxime probatur Hieronymo. Et fiduciam est παῤῥησίαν, quam Ambrosius uertit Libertatem. Est autem audacia libere loquendi. Porrò nihil timidius animo sibi male conscio, ut contrà, innocentia nihil fidentius. Sensus triplex

In tribulationibus meis pro uobis.) αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν. Diuus Hieronymus admonet Græcum sermonem esse ambiguum, quod uerbum ἐκκακεῖν ad quamuis personam accõmodari possit, Ne deficiã ego, ne deficiatis uos, ne deficiant illi. Certe iuxta primũ ac secundum sensum interpretatur Hieronymus: Peto ne deficiam, ne me superent aëreæ potestates, oppugnantes undique. ἐκκακεῖν anceps

Quæ est gloria.) In quibusdã Græcis codicibus habebatur, Quæ erit. ἥτις ἐστι. Hoc loco nonnihil se torquet Hieronymus, nec satis intelligo cur se torqueat, existimans huius sermonis rationem non posse consistere, nisi fateamur Paulum imperite loquutũ, qui Tribulationibus numero multitudinis subiecerit relatiuum singulare, Quæ est gloria. Quasi uero non hoc doceat grammatica, rectius etiam ad hunc modum nos loqui, quàm si dicamus, In tribulationibus quæ sunt gloria uestra. Atq; ille hoc tantum ducit incommodum, ut per hyperbaton tentet hanc particulam Quæ est gloria uestra, ad ea quæ præcesserunt detorquere, In quo habemus fiduciam & accessum & fidem, & cætera: quæ fiducia, acces- Expẽsa Hieronymi ãnotatio

ſus et fides, ueſtra eſt gloria. Verum quoniam hoc uidit eſſe durius, mauult Paulum loquē di imperitum facere. Sed quid hic interim facient Hieronymo, qui uolūt apoſtolis omnibus ſcientiam linguarum dono ſpiritus ſancti cōtigiſſe, idq; donum eis fuiſſe perpetuum: quorum de numero uidetur & Aquinas in epiſtolam ad Galatas. At Hieronymus toties non ueretur Paulum imperitum Græci ſermonis facere. Quanquam hoc ſanè loco non uideo quid imperite dictum uideri poſſit, niſi quod Hebraice magis quàm Græce dixit In tribulationibus, pro Ob tribulationes.

Paulus Græce imperitus

Quatuor uerba redundant

Ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti.) Diuus Hieronymus indicat in latinis codicibus addita quatuor uerba, Domini noſtri Ieſu Chriſti: quum in Græcis ſcriptura germana maneat. Non enim loquitur hic proprie de patre domini Ieſu Chriſti, ſed in genere ad illū patrem flectit genua, quem omnes creaturę rationabiles agnoſcunt conditorem & autorem. Et tamen mirum eſt, quod Hieronymus ſcribit additum in Latinis codicibus, nūc in Græcis reperiri. Quanquā Chryſoſtomus ac Theophylactus enarrantes locum, non attingunt hanc particulam: unde coniectandum eſt, aut è noſtris codicibus additam Græcis, aut Gręcorum codices & olim uariaſſe.

Paternitas πατριά

Omnis paternitas.) πᾶσα πατριά. id eſt, Omnis familia. ut indicat & diuus Hieronymus in commentarijs. Idem aduerſus Heluidium ſcribens, fatetur Latinos parentelas uocare, quas Græci uocant πατριὰς quum ex una radice, multa generis turba diffunditur. Sed apud Græcos manet alluſio uocum, quam Latinus conatus eſt obſeruare. Iam quæſtiones illæ, quas mouet hoc loco Thomas Aquinas, num qua paternitas ſit in cœlo, & num omnis paternitas quæ eſt in cœlo & in terris, deriuata ſit ab ea paternitate, quæ eſt in diuinis, quam apte pertineant ad hunc locum, uiderint theologi: quandoquidem uocem, unde quæſtionem omnem elicit, non intellexit. Certe alibi interpres uertit Familiam, uelut in Pſalmo, Omnes familiæ gentium, πατριαί. Item in Luca: De domo & familia Dauid. Subnotauit hoc interpres Origenis, homilia in Numeros ſecunda. Chryſoſtomus exponit φυλάς, id eſt, tribus. Verum interpres ut dicere cœperam affectauit reddere uocum affinitatem, pater & paternitas. Atqui ea non erat tanti, ut huius gratia fuerit perdenda ſententia. Parentela ſatis explicabat rem, ſi modo uerbum eſſet probum. Et tamen hoc ætate ſua uulgo fuiſſe uſurpatum teſtatur Hieronymus, uel ob hoc tolerabilius quàm paternitas præſertim quum hic ſuffragetur analogia. Quemadmodum enim à cliens clientela, ita à parens parentela. Nos circumitione ut potuimus, reddidimus.

Aquinas

Virtute corroborari.) δυνάμει. id eſt, Virtute. Manifeſtior erat ſenſus, ſi Græca infinita uertiſſet per uerbum ſubiunctiuum, Vt corroboremini.

Sublimitas & profundum.) καὶ βάθος καὶ ὕψος. id eſt, Et profunditas & ſublimitas. Hieronymus, Et profundum & altitudo.

Scire etiam.) Non eſt initium noui capitis, ut ſit opus Etiam. γνῶναί τε. id eſt, Sciréq; uel Vtq; ſciretis.

Senſus duplex

Supereminentem ſcientiæ charitatem.) Apud nos incertum eſt datiui'ne caſus ſit Scientiæ, an genitiui: ut aut intelligas charitatem Chriſti ſciri, quæ ſit maior quàm ut cognoſci poſsit: ſeu iuxta Ambroſium, quæ præmineat ſciētiæ noſtræ: aut ut intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed poſterior ſenſus magis quadrat ad Græcum ſermonem. Et hunc ſequitur Hieronymus. Porrò quod Ambroſius ſenſerit id quod dixi, declarant hæc illius uerba, Poſt dei patris infinitam & incomprehenſibilem cognitionem, & inenarrabilem clementiam, Chriſti quoque agnoſcere nos uult charitatem, quæ ſupereminentis eſt ſcientiæ, & ſubintelligitur humanæ, ut ſuper ſcientiam hominum habeatur dilectio Chriſti. Quis enim poteſt colligere myſterij huius charitatis rationem, ut & deus hominis cauſa homo naſceretur: &c. Quanquam in hac ſcriptura ſuſpicor non abeſſe mendum. Siquidem in contextu habetur, Cognoſcereq; ſupereminentem ſcientiam charitatis Chriſti, quomodo citat & Auguſtinus epiſtola centeſima uigeſima: quæ lectio multum diſſonat à Græca. Præterea quod habetur in commentario. Supereminentis eſt ſcientiæ: ſuſpicor ipſum ſcripſiſſe, Supereminens eſt ſcientiæ. Porrò quæ Hieronymus hoc loco diſſerit mihi uidentur aliquanto duriora. Nec refert hanc uocem Scientiæ, ad Supereminentem, ſed ad charitatem. Certe Theophylactus in eandem ſententiam interpretatur, in quam Ambroſius

sius. Et cum Ambrosio consentit Augustinus, citans hunc locum libro de Gratia & libero arbitrio, capite decimonono: Item, inquit, quum dicat Apostolus supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius quàm putare ex deo esse scientiam, quæ subdenda est charitati, & ex hominibus esse charitatem quæ supereminet scientiæ. Nihil autem esset scrupuli, si ὑπερβάλλω patiatur sibi iungi casum paternum, quemadmodum habet ὑπεραίρω & ὑπεραπολογοῦμαι & ὑπερέχω, idem significans quod ὑπερβάλλω. Neque enim huc libet confugere, ut dicam Paulum abusum casu ob Græci sermonis uel neglectum uel inscitiam. Theophylactus in hanc sententiam edisserit: Vt possitis, inquit, cognoscere charitatem Christi, antecellentem omni scientiæ; Quomodo cognoscemus nos? Primum quidem dicit hanc antecellere scientiæ, nimirum humanæ, uos autem non per humanam scientiam, sed per spiritum cognoscetis hanc. Deinde nec hoc dixit, Cognoscetis eam quanta sit, sed hoc ipsum, quod magna est, quod excellit omnem scientiam. Hoc precor ut à spiritu discatis. Et quis hoc, inquit, nescit? Omnes, & hi qui moleste ferunt quæ quotidie accidunt, & hi qui Mammonam præferunt deo. Quod si hanc cognosceremus, haudquaquam uel obmurmuraremus diuinæ prouidentiæ, uel rebus præsentibus animum addiceremus, à Deo deficientes qui nos sic dilexit. Illud autem attende: Si dilectio præcellit omnem scientiam, quanto magis ipsa substantia. Hactenus Theophylactus: ex quibus apparet eum sensisse charitatem excellentiorem scientia. Chrysostomus hunc scrupulum non attingit.

Ei autem qui potens est omnia facere.) Græce est ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι. id est, Super omnia facere. Atque ita legit Ambrosius & Hieronymus, sed ita ut ὑπὲρ aduerbium uideatur non præpositio, pollere autem tantundem, quasi dicas eximie. Certe proximo loco quum repetitur, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, non potest aliud quàm aduerbium esse. Est autem epitasis gemina, quemadmodum annotauit Chrisostomus & Theophylactus. Deus potest omnia, quod nullus hominum, & potest cumulatissime præstare quicquid uult, & ultra quàm nos petimus. Iam illud lector, uel non monitus, animaduertis, hanc esse coronidem quandam, quales aliquoties Paulus ceu raptus & afflatus subnectit suæ disputationi. *Deest in nostris* *Coronides in Paulo*

Superabundanter quàm petimus.) ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα. id est, Ex abundanti supra ea quæ petimus.

Quam petimus aut intelligimus.) ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν. id est, Supra omnia quæ petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius: licet id quidem ad sensum non ita magni refert. Illud tantum submonendus est rudis lector, articulum ὧν congruere cum præcedenti dictione, quum à suo uerbo dissentiat, id'que ex proprietate sermonis Græcanici.

In ecclesia & in Christo.) Copula Et, redũdat. Ambrosius ordine diuerso legit, in Christo Iesu & in ecclesia. Ac iuxta hunc ordinem interpretatur. In altero loco præpositio simpliciter usurpata est in ecclesia, quasi dicas in senatu, in altero iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Optat enim ut glorificetur pater in congregatione sanctorum per filiũ Iesum Christum, & in hoc sensu nullus est usus præpositionis.

EX CAPITE QVARTO.

DIgne uocatione.) ἀξίως τῆς κλήσεως. Addidit nominis casum aduerbio, quasi dicas, canit similiter tibi. Et rursus articulus respondet nomini antecedenti, dissonans suo uerbo. Alioqui dicendum erat ἧς ἐκλήθητε.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ significat animi habitum contrarium arrogantiæ: nam humilitas quæ ταπείνωσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit Humilitate animi, ne fortunæ humilitatem acciperemus.

Cum patientia.) μακροθυμίας. id est, Longanimitate, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius sic legit, Cum omni humilitate animi & modestia, cum magnanimitate. μακροθυμίαν uertens Magnanimitatem, quum magis sonet animi lenitatem ac moderationem, qua *μακροθυμία*

fit ut non facile commoueamur, neque rapiamur ad uindictę cupiditatem. Longanimitas propius exprimit Græcam uocem quàm magnanimitas: & tamē aliud est longus animus quàm lenis & lentus ad iram. Patientia recte habebat, nisi quod anceps est, & sæpius ad tolerantiam corporis, quàm ad animi lenitatem pertinet.

Solliciti seruare.) σπουδάζοντες, id est, Studentes. Quod Augustinus libro secundo aduersus literas Petiliani, capite sexagesimono, uertit, Sollicite agentes. Ac mox capite septuagesimooctauo, uertit, Studentes seruare: quemadmodum nos uertimus. Ambrosius, Sollicite seruantes.

In uinculo pacis) ἐν τῷ συνδέσμῳ. Quasi dicas, In colligatione & concatenatione. Augustinus in eodem loco uertit, coniunctione. Nam uinculum unius dici potest, σύνδεσμος est, quo aliud alij connectitur.

Varia lectio Qui super omnes & per omnia.) Satius erat in eodem genere perseuerare, & non miscere res personis: Super omnia & per omnia: aut Super omnes & per omnes, nam apud Græcos incertum est genus. Hieronymus magis uidetur amplecti neutrum genus, adducens illud Vergilianum:

Deum nanque ire per omnes
Terrasq́, tractusq́ maris, cœlumq́ profundum.

Vtcunque scribæ insulserunt Omnes, sed refragante sensu. Sic enim enarrat Hieronymus: Super omnes enim, est deus pater: quia autor est omnium: Per omnes, filius: quia cuncta transcurrit, uadit'que per omnia: In omnibus, spiritus sanctus: quia nihil absque eo est. Hæc ille. In prima particula, quoniam Omnium: est omnis generis, non liquet an ad omnes homines, an ad omnia quę sunt, referatur. In secunda quum addit hanc causam Quia transcurrit uadit'que per omnia: declarat se legisse non Per omnes, sed Per omnia. In omnibus, rursum ambiguum est: sed quod subnectitur, Quia sine eo nihil est, declarat In omnibus, neutro genere dictum. Alioqui dixisset, Sine eo nullus est. Ad id facit quæstio, quam mox subijcit Hieronymus: Nec uero putandum est, inquit, unum deum & patrem omnium esse communiter, ut scilicet ad irrationabilia iumenta nomen patris possit aptari, & cætera. Hic scrupulus frustra mouetur, si legit Patrem super omnes esse. Eodem pertinet quod subijcit: Tale quid de creaturis & deo etiam Zeno cum suis Stoicis suspicatur: Sentit enim de dogmate Zenonis, quod ita refert Laërtius: θεὸν δὲ εἶναι ζῶον ἀθάνατον λογικὸν ἢ νοερὸν ἐν εὐδαιμονίᾳ κακοῦ τινος ἀνεπίδεκτον, προνοητικὸν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ. μὴ εἶναι δὲ μέντοι ἀνθρωπόμορφον, εἶναι δὲ τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων, ὥσπερ καὶ πατέρα πάντων, κοινῶς τε καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ διῆκον διὰ πάντων, ὃ πολλαῖς προσηγορίαις προσονομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα, ζῆνα δὲ καλοῦσι, παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστιν, & cætera, id est, Deum autem esse animal immortale, rationale, aut intellectuale, ita felix ut nullius mali sit capax, prouidentiam & curam habens tum mundi, tum eorum quæ sunt in mundo. Attamen non esse specie humana, sed opifex esse cunctorum, quemadmodum & pater est omnium communiter quidem, sed ita ut sit pars ipsius mundi, quæ, siue quod, penetrat per omnia. Quod uarijs cognomentis appellatur iuxta uires diuersas. δία, id est, Iouem enim appellant, quod per ipsum sint omnia. ζῆνα, id est, Iouem appellant, quod autor sit uitæ. Ita Laërtius. In cuius uerbis suspicor esse mendum, quod interpres uidetur sequutus, pro eo quod scriptum est, δι' ὃν τὰ πάντα, scribendum arbitror διῆκον τὰ πάντα, ut subaudias ζῶον, aut διήκοντα πάντα, aut certe δι' οὗ τὰ πάντα. Nam δι' ὃν τὰ πάντα, non sonat Per quem omnia, sed Propter quem omnia. Ad hanc igitur Zenonis opinionem respiciens Hieronymus, subijcit: Quem sequutus Vergilius ait:

Deum nanque ire per omnes
Terrasq́ tractusq́ maris, cœlumq́ profundum.
Et, Principio cœlum ac terras. & cætera.

Hæc testimonia non congruunt, nisi legamus Per omnia. His suffragatur & illud quod subijcit: Quidam hoc quod est, Super omnes, per omnes, & in omnibus: ad patrem & filium & spiritum sanctum sic existimant referendum, ut Super omnia, patris sit, quia maior est

ior est omnium: Per omnes, filius: quia per filium creata sunt omnia: In omnibus, spiritus: ipse enim credentibus datur, & templum sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. Hic rursus uides in interpretatione poni Omnia, non Omnes, excepta postrema particula. Quanquam ut & illic congruant omnia, facit Psalmi testimonium, Spiritus domini repleuit orbem terrarum, & hic qui continet omnia, scientiam habet uocis. Item in principio Geneseos, Spiritus domini expanditur super aquas. Quid autem magni diceret Apostolus, si doceret, deum patrem esse super omnes homines? quum angeli sint humano genere præstantiores. Scrupulus quem mouet Hieronymus, poterat aliter submoueri: quod quum à deo patre sint simpliciter omnia, non absurde dicitur Pater omnium, generali usu nominis paterni: quemadmodum diabolus dicitur mendacij pater, quod is primus docuit mentiri. Huiusmodi scholijs non onerarem lectorem, nisi quidam magno supercilio reprehendissent, quod dixerim Hieronymianam enarrationem uideri magis amplecti neutrum genus. Chrysostomus enarrans hunc locum, admonet, ἐπὶ πάντων, dictum pro ἐπάνω πάντων. Dignitas autem Dei excellit non homines tantum, sed uniuersam creaturam. Deinde quum per omnia, exponit de gubernatione dei, is profecto gubernat uniuersa. In enarratione Chrysostomi tertio loco additur pronomen, ἐν πᾶσιν ὑμῖν. id est, In omnibus uobis. Atqui in contextu non additur. Ambrosius mauult genus masculinum, Super omnes, per omnes, & in omnibus uobis: quorum postremum non potest non esse masculini generis. Theophylactus utrunque ad nos refert genere masculino.

Et in omnibus uobis.) Pro quo Ambrosius legit In omnibus credentibus. Apud Hieronymum non additur Vobis, tantum est In omnibus. Nec potest aliud ex illius interpretatione deprehendi. Ex hoc loco Græci refellunt hæreticos, facientes filium patre, & spiritum sanctum utroque minorem: quod præpositionem διὰ, proprie dicerent competere in filium: ἐν, in spiritum sanctum: quum ἐξ tribuatur patri. Hic utraque præpositio tribuitur patri, διὰ & ἐν. Nec tamen habent uim diminuendi.

Ascendens in altum.) ἀναβὰς εἰς ὕψος. id est, Postquam ascenderat in altum: præteriti temporis. Iam testimonium quod adducit, est Psalmo sexagesimo septimo. Septuaginta transtulerunt hoc pacto: ἀνέβης εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν. ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. Paulus sciens ac prudens, ab Hebræis unicam dictionem mutauit, ut indicat Hieronymus hunc edisserens locum. Quum enim apud illos legatur, Accepit dona in hominibus: hic mutauit, Dedit dona in hominibus. Nec ea uarietas quicquam officit sententiæ: quandoquidem in Psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse dona, quæ post elargiretur. Hic quoniam Apostolus describit quod iam erat factum, fundatis ubique per orbem ecclesijs, Dedisse scribitur, non accepisse. *Paulus mutauit aliquid ab Hebræis*

Quod autem ascendit.) τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν; id est, Illud autem quod dictum est, ascendit, quid est? & cætera.

Alios autem pastores & doctores.) Annotauit Hieronymus, & hunc sequutus Augustinus, epistola quinquagesima nona, quod quum in cæteris discreuerit officiorum genera, hic duo coniunxit. Neque enim dictum est, Quosdam pastores, quosdam doctores: sed Alios pastores & doctores: quod quicunque pastores sunt, ijdem debeant esse doctores. Quum Ambrosius id non animaduertēs, opinor, distinctim accipiat, quasi diuersi sint pastores ac magistri. Rursum parum uidetur obseruasse, quod apud Grecos pro magistris est διδασκάλους, id est, doctores. Magistros enim interpretatur exorcistas, qui in ecclesia coërceant ac uerberent inquietos. Quanquā Theophylactus proposito sensu quem ostendimus & hunc attingat de Diaconis. *Episcopus idem doctor*

Ad consummationem sanctorum.) πρὸς τὸν καταρτισμόν. Hieronymus legit, Ad instructionem. Significat autem & refectionem siue reparationem aut instaurationem rei collapsæ. Doctores enim succurrunt lapsis & deiectis. Maxime uero probatur quod nobiscum uertit Ambrosius, Ad consummationem sanctorum: nam & hoc sonat Græcis

καταρτίζεσθαι. Ita probe congruit quod sequitur: In ædificationem corporis Christi: nimirum ut corpus undiq; sit perfectum.

In agnitione filij dei.) Et agnitionis filij dei. καὶ τῆς ἐπιγνώσεως. pendet enim ab ἑνότητος, quemadmodum & fides. Et ita legit diuus Hieronymus, qui & alibi monet, proprie agnosci, quod antea fuerat cognitum.

Et circunferamur.) Græcis est participium, περιφερόμενοι. id est, Circumacti. Augustinus legit, Circumlati. Cętera commode, si tempus responderet. Et Paruuli, est νήπιοι, quod ita significat puerum, ut & parum prudentem significet. Et Omni uento, rectius erat Quouis uento. Nam Græca uox παντὶ, anceps est.

Nequitia, pro Astutia *κυβεία* In nequitia hominum.) ἐν κυβείᾳ. Quod uerbum ductum est à lusu tesserarum, in quo qui potest, imponit & circumuenit alterum: etiamsi Faber in prima sanè æditione mutat pro Nequitia, Confusionem & Perturbationem: sed deceptus, ut uidetur, similitudine figuræ υ. quæ cappa uideri possit: Itaque κυκείᾳ legit, pro κυβείᾳ, quum sit β. Et mutauit ille quidem hunc locum in posteriore æditione, sed ita ut nec ibi suffrager homini. Qua de re nonnihil attigimus in nostra ad illum Apologia. Videtur autem uerbum esse fictum à κυβεύω, quod est, tesseris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est: & quisque nititur circumuenire collusorem si possit, ad suum duntaxat commodum spectans: ut κυβείαν, dicere possis Aleationem, hoc est, uersutiam, & fallax artificium, uel potius artificem fallaciam. Testatur & Hesychius, κυβεῦσαι præter cætera significare & χλευάσαι, quod est Irridere, aut subsannare. Id'que Hieronymus ad dialecticorum argutias & insidiosas captiones refert. Hæc quum animi nostri coniecturam, tametsi magnopere probabilem sequuti, literis prodidissemus, nacti Theophylacti episcopi in Paulinas epistolas commentarios, haudquaquam aspernandos, comperimus & illum nobiscum sentire: cuius equidem uerba, quod ad hanc rem pertinet, non grauabor adscribere: κυβευταὶ λέγονται οἱ τοῖς πεττοῖς κεχρημένοι, τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ψευδοδιδάσκαλοι μετατιθέντες τοὺς ἀφελεστέρους ὥσπερ πεττοὺς ὡς βούλονται. id est, Cybeutæ dicuntur, qui talis utuntur: eiusmodi sunt falsi doctores, transponentes simpliciores ceu talos, prout uolunt. Mihi quidem satisfaciebat mea coniectura, tam consentanea uero. Cæterum, quoniam nonnullos magis commouet autoritas, quàm ipsa res, Græci interpretis suffragium addidimus. Theophylactus Chrysostomum, ut ferè solet, est sequutus. Illud mirum, neutrum differentiam ponere inter κύβους, καὶ πεττούς, id est, inter tesseras & talos: nisi quod in utrisque locus est fraudi. Illud admonet Hieronymus, totum hunc locum, si quis Græca legat, manifestiorem esse: sed dum Latinis ad uerbum redditur, sensum fieri obscuriorem. *Paraphrasis* Paraphrasi poterat explicare ad hunc modum: Donec eò perueniamus omnes, ut eadem sit omnium fides, & æque cognitus, siue agnitus filius Dei: hoc est: ut pertingamus ad perfectam, solidam, ac uirilem ætatem, uidelicet ad eam mensuram ætatis, quæ nos plene adultos reddat in Christo, ne posthac simus infantes, qui circumagantur ac circumferantur quouis uento doctrinæ, imponente nobis hominum astu, hoc agentium, non ut Christum syncere nos doceant, sed callidis artibus adorti nos illaqueent, capiant'que. Quin potius istis neglectis, quæ uera Christo'que digna sunt, sectantes: per omnia adolescamus in illum qui est caput omnium. Is autem est Christus, non Moses: hic enim membrum duntaxat est, non caput. Hieronymus legit, In fallacia hominum, in astutia: & cætera.

μεθοδεύειν Ad circumuentionem.) πρὸς τὴν μεθοδείαν. Dictum est autem à μεθοδεύειν, quod est hominem adoriri ex insidijs. Et,

Erroris.) τῆς πλάνης. Melius uertisset, Imposturæ. Nam πλάνη, & decipientis est: at error decepti. Mirum est autem quid sequutus Ambrosius, legerit, Ad remedium erroris: nisi forte methodum ille scripsit, id'que aliquis transformauit In remedium. Augustinus uertit machinationem.

Veritatem autem.) Dilucidius erat, Sed, quàm Autem, aut Sed potius, corrigit enim quod præcessit.

Veritatem

Veritatem autem facientes.) ἀληθεύοντες. id eſt, Veritatem ſectantes. Nam ἀληθεύειν, eſt uel præſtare quod dixeris, uel uera loqui. Nam hoc oppoſuit, τῇ κυβείᾳ, καὶ τῇ πλάνῃ, hoc eſt, Verſutiæ & impoſturæ. *ἀληθεύειν non tantum in uerbis eſt*

Creſcamus in illo.) αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. id eſt, Augeamus in illum omnia. Sic quidem emendat Laurentius. Ego ſanè puto recte uerti poſſe, Augeſcamus in illum per omnia, ut ad τὰ πάντα, ſubaudias præpoſitionem κατά. Tametſi Hieronymus legit, Vt augeamus in ipſo omnia. Et item Ambroſius, ſi tamen, codices mendo uacant. Nec ab his diſſentit Theophylactus, interpretans, omnia in nobis eſſe augenda & uitam & dogmata. Chryſoſtomus trifariam interpretatur: Primum, ut intelligamus corpus augmentum facere, dum in ſingulis membris operatur ſpiritus iuxta cuiuſque modum: Altero modo, ut accipiamus ſingula membra capere augmentum ex ſubminiſtratione ſpiritus: Tertio, ut intelligamus ſpiritum augeri, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens ſingula. Poteſt autem in uerbo tranſitiuo ſubaudiri Nos, pronomen: etiamſi αὐξάνω apud Græcos neutralem habet ſignificationem, nec memini in alio ſignificatu comperiſſe. Proinde ſequatur Lector, quod maxime probauerit, etiamſi noſtra lectio ab horum interpretatione minime diſsidet, præſertim quum mox ſequatur: τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος. *αὐξάνω neutrum*

Compactum.) συναρμολογούμενον. Quod ante uerterat, Conſtructum.

Connexum.) συμβιβαζόμενον. id eſt, Coagmentatum. Hieronymus legit, Conglutinatum.

Per omnem iuncturam.) ἁφῆς. Quod non poſſis aptius uertere quàm Commiſſuram. Eſt enim ἁφὴ, Commiſsio: ſic ut utrunque ſe mutuo contingat, ueluti membrum membro connexum. Proinde Auguſtinus in Pſalmo decimo, legit, Per omnem tactum. Idem libro de Ciuitate dei uigeſimoſecundo, capite decimooctauo, locum hunc adducit hiſce uerbis: Qui deſcendit, ipſe eſt, & qui aſcendit ſuper omnes cœlos, ut adimpleret omnia. Et ipſe dedit, quoſdam quidem apoſtolos, quoſdam autem prophetas, quoſdam uero euangeliſtas, quoſdam autem paſtores & doctores ad conſummationem ſanctorum, in opus miniſterij, in ædificationem corporis Chriſti, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem filij dei, in uirum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, ut ultra non ſimus paruuli, iactati & circumlati omni uento doctrinæ, in illuſione hominum, in aſtutia, ad machinationem erroris: ueritatem autem facientes in charitate: augeamur in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus, ex quo totum corpus connexum & compactum, per omnem tactum ſubminiſtrationis, ſecundum operationem in menſuram uniuſcuiuſque partis, incrementum corporis facit, in ædificationem ſui in charitate. *Iunctura ἁφή*

Secundum operationem.) κατ' ἐνέργειαν. Rurſum eſt illud nomen toties obuium, quod actum ac uim occultam ſignificat. Sentit de ſpiritu uitali, qui à capite proficiſcens, impartit uim ſuam, non omnibus parem, ſed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modum interpretatur Chryſoſtomus & Theophylactus, ut ἐνέργεια, quam hic operationem uertit, pertineat ad actum ſpiritus Chriſti, in membris ſuis, non ad opera noſtra, quemadmodum exponit Lyranus. Thomas ita moderatur interpretationem, ut uideatur utrunque ſenſiſſe. *Lyranus*

In menſuram.) ἐν μέτρῳ. id eſt, In menſura: etiamſi diſſentiant Latina exemplaria: ut intelligas, in corpore cuique membro, iuxta ſuum modulum impartiri, de uita corporis & alimento. Sic enim dixit, In menſura, quaſi dixiſſet, Per menſuram, ſiue Iuxta modum.

Vniuſcuiuſque membri.) μέρους. id eſt, Partis. Quanquam Græcis exiguum diſcrimē inter μέλους & μέρους. μέλους legit Chryſoſtomus.

In ædificationem ſui.) ἑαυτοῦ. id eſt, Suiipſius.

In domino.) Quidam Græci codices habent, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, id est, In conspectu Dei.

Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquæ gentes. τὰ λοιπὰ ἔθνη.

Sensus, pro mente

In uanitate sensus) νοός. Id est Mentis, potius quàm Sensus. Atque ad eum modum mox uertit interpres: Renouamini spiritu mentis uestræ. Valla iure taxat eos, qui Sensum, interpretantur Sensualitatem: quum Græcis νοῦς, sit ea pars animi, quæ maxime semota est à materia corporis, quæque sola putatur aliquid agere, sine corporis organis.

Obscuratum habentes intellectum.) ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ. id est, Obscurati cogitatione, siue animo. Hieronymus legit, Obscurati mente. Ambrosius, Obscurati intellectu. At noster interpres hoc sanè loco clarius extulit ὄντες.

Alienati à uita.) Abalienati. ἀπηλλοτριωμένοι, id est, Abalienati. Et ita legit diuus Hieronymus.

Dissonat à nobis Ambrosius

A uita dei.) Quidam codices habent, A uia dei: sed mendose. Est enim A uita, τῆς ζωῆς. Ambrosius legit, A fide dei. Potest & hic esse sensus, A uita, qui est deus. Id enim subindicant articuli utrobiqꝫ appositi, τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, A uera uita, qui est deus.

Per ignorantiam.) διὰ τὴν ἄγνοιαν, Propter ignorantiam.

Propter cæcitatem.) πώρωσιν. Quod magis sonat Excæcationem. Mirum unde Ambrosius legat pro Cæcitatem, Duritiam: nisi forte codex illius pro πώρωσιν, habebat σκλήρωσιν.

Varia lectio

Qui desperantes semetipsos.) οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν. id est, Qui socordia detenti tradiderunt semetipsos: emendatore Valla. At diuus Hieronymus existimat recte uerti posse, Indolentes pro Desperantes, quod uox Græca hinc uidetur deducta, quum quis uacat dolore & sensu sui mali, & ob id stupens fertur in omne uitium. Ad eundem modum interpretantur Græcanica scholia. Et abutitur quidem Marcus Tullius uerbo Indolentiæ, sed cupiens utcunque explicare Græcã ἀναλγησίαν. ἀλγεῖν enim Græcis Dolere significat, ἀπηλγηκὼς dicitur qui, ut ita loquar, dedoluit: siue, ut Comicus loquitur, perdoluit, quique eò duriciæ peruenit, ut ad omnem mali sensum obsurduerit, sicut deferbuisse dicitur Latinis, qui desierit feruere: & desipere, qui sapere desierit. Haud scio an interpres legerit, ἀπηλπικότες. Et facillimus est lapsus in una literula. Quin & Ambrosius legit atque interpretatur, Desperantes. Chrysostomus interpretatur ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν, etiamsi contextus habet, ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς. & in commentario meminit ἀναλγησίας. quod ista duo cohærent, Desperatio, & Indolentia. Ac mea quidem sententia magis quadrabat ad sententiæ tenorem, Desperantes. Siquidem qui desperant esse uitam à morte corporis, auidissime rapiunt huius uitæ uoluptates, atque his sese ingurgitant, uelut amissis illis nihil habituri suaue. Nec arbitror Græcos sic loqui, ἀνήλγηκεν ἑαυτόν.

Noua Hieronymi interpretatio

Immundiciæ omnis in auariciam.) Videtur auaricia nihil habere confine cum immundicia aut libidine: atque ob id admonet Hieronymus, Græcis non esse φιλαργυρίαν, aut φιλοχρηματίαν, quæ uoces ab auiditate pecuniæ dictæ sunt: sed πλεονεξίαν, ab habendo plus quàm æquum est, uocatam. Porrò qui uehementer est auidus uoluptatum, non est contentus uxore sua, sed alienam quoque constuprat, & subinde aliam inuadit, quo uoluptatis satietatem euitet. Hoc pacto putat accipiendum & eum Pauli locum, qui est in epistola ad Thessalonicenses priore, capite quarto: Hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciat unusquisque uestrum, suum uas possidere, in sanctificatione & honore, non in libidine desiderij, sicut & gentes quæ non nouerunt deum, ut ne quis supergrediatur & circunscribat in negotio fratrem suum, quoniam uindex est dominus de his omnibus. Nam & illic quod interpres uertit Circumueniat, est πλεονεκτεῖν. Mihi uidetur & ita posse accipi, ut ἐν πλεονεξίᾳ dictum sit: pro eo quod erat Auide. Theophylactus refert ad omnem concupiscentiam immo

siam immoderatam. Nam hæc pertrahit homines in cæcitatem mentis. Chrisostomus, ad auariciam.

In auariciam.) In auaritia, ἐν πλεονεξίᾳ, Quasi dicas, Per auariciam, siue cupiditatem rei alienæ.

Si tamen illum.) εἴγε. id est, Siquidem, aut si sane. Admonet Theophylactus non esse dubitantis, sed confirmantis. Atqui Tamen additum, dubiam reddit orationem. *Tamen, non recte additũ*

Deponite uos.) Græce sic est, ἀποθέσθαι ὑμᾶς, ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἐνδύσασθαι, id est, Deposuisse uos ueterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominem. Aut ut legit diuus Hieronymus, Deponere uos: ut referatur ad Didicistis: sed tum omittendum erat pronomen Vos. Nam is ordinat in hunc modum: Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponere uos secũdum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Ambrosius ad hunc legit modum, Vt exponatis secundum priorem cõuersationem ueterem hominem: *Ordo* sed mox infinita uertit in imperatiua, renouamini, induimini. Theophylactus putat infinita posse referri: uel ad illud, Estis edocti: uel ad hoc, Sicut est ueritas: quasi interroges, quid estis edocti? nempe, deponere ueterem hominem. Aut quæ est ueritas? nempe deponere, & cætera. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus: Vt, inquit, dogmatibus uita consentiat.

Secundum desideria erroris.) Hilarius libro de Trinitate duodecimo, addit pronomen, Secundum concupiscentiam eius deceptionis: fortassis exprimere cupiens uim articuli, τῆς ἀπάτης.

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt, sicut admonuimus, quæ possunt pariter ad idem referri, Si didicistis.

Et sanctitate ueritatis.) ἐν ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Ambrosius legit, In ueritate & iustitia, uerti poterat. In religione ueritatis. Nam Græci literatores putant ὅσιον dictum quasi ἅσιον à uerbo ἅζω, quod est, ueneror ut numen.

Cum proximo.) μετὰ τοῦ πλησίον. id est, Ad proximum. Tametsi recte uertit interpres. Nam quum eo loqui dicimur, cui loquimur: ut pugnare cum eo, aduersus quem pugnamus.

Irascimini & nolite peccare.) Id quemadmodum è Psalmo sumptum est, ita iuxta formam Hebrei sermonis extulit. Nam sensus est, Si continget irasci, tamen ne peccetis: hoc est, compescite iram. Neque enim Paulus iubet nos irasci, sed iram non uult esse diuturnam, nec ad iniuriam usque progredi. Nec est Iracundia Græce, quæ uox Latinis, non tam *Iracundia* iram quàm naturæ uitium, aut certe habitum significat animi facile irascentis, sed παροργισμῷ, *παροργισμός* id est, Iram, siue commotionem, aut irritationem: ut intelligamus ei qui lacessitus sit iniuria, etiam si quid doleat, tamen eum dolorem breuem esse oportere, & citra retaliationem iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabolo, haud scio an hic pro calumniatore possit accipi: Sitis, inquit, concordes, ne si iuste etiam ulciscamini, præbeatis ansam calumniandi ethnicis, quibus uidebimini uindictæ cupidi. Siquidem calumniatur & diabolus per organa sua. Neque quicquam uetat, calumniatorem appellari Latine diabolum ipsum. Quandoquidem non defuit & huic loco sic à me reddito diabolus. Vtrunque sensum attingit Chrysostomus. Discordia locum dat hosti, satanæ & homini calumniatori.

Nolite dare.) μήτε δίδοτε. id est, Neque detis.

Manibus suis.) ταῖς ἰδίαις χερσίν. id est, Proprijs manibus. Quanquam hic ἴδιον & ἑαυτοῦ, per idem pronomen Suus perpetuo consueuit uertere. Quidam codices non addunt Suis: ut nec Ambrosius.

Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, Quod bonum est, quę res bona est, uel operetur rem bonam: hoc est, non è turpi opificio quærat uictum, sed honesto.

Necessitatem patienti.) τῷ χρείαν ἔχοντι. id est, Opus habenti. Hoc admonet propter quosdam, qui docent nos non obligari ad subueniendum proximo, nisi in necessitate. Necessitatem autem interpretantur, quum certo constat periturum proximum, ni

demus

demus quod desiderat. Et tamen hoc ipsum quod sic donatum est, putant iure repeti, si qui accepit, possit reddere. Ad has angustias detrusimus illam amplissimam charitatem euangelicam. Hieronymus legit, Ei qui indiget. Et est ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι, id est, Vt possit impartire. Nam ἔχω adiunctum uerbis infinitiuis, aliquoties usurpatur pro possum.

Sermo malus.) λόγος σαπρός, id est, Sermo spurcus, aut uitiosus. Neque enim sentit, opinor, de sermone leui aut superuacaneo, sed obscœno aut pestilenti. Annotauit Græcæ uocis emphasin Theophylactus: etiamsi in Euangelijs de arbore mala loquens, eadem uoce est usus Euangelista.

Fidei, pro opportunitatis Aedificationem fidei.) In Græcis codicibus τῆς χρείας, id est Vtilitatis, lego, non Fidei. Hieronymus testatur emendasse se, Ad ædificationem opportunitatis, sed in Latinis codicibus pro Opportunitatis, legi Fidei, propter euphoniam. Atque ita legit diuus Ambrosius. Admonet & Theophylactus de dictione χρείας. Chrysostomus item χρείας legit. Nec uideo tamẽ quę sit cacophonia in Opportunitatis, aut, quod malim, Vtilitatis. Nam opportunitas, aliud sonat Latinis quàm χρεία, neq; opportunitas, respondet uerbo Oportet. Ex hoc loco colligere licet Hieronymum in hac epistola sequi quod ipse emendarat, & tamen non in alia epistola plura sunt quę discrepant à uulgata lectione. Vbi sunt igitur qui cœlum terræ miscent, quod aliqui dubitant, an uulgaris æditio sit Hieronymi? Quod autem hos commentarios scripserit post castigatum Nouum testamentum, arguit liber ipsius De scriptoribus illustribus, in quo commemorat commentarios in epistolam ad Galatas, ad Titum, ad Philemonem. Præterea castigatum Nouum testamẽtum, quum huius operis nullam faciat mentionem, utique facturus, nisi hos commentarios scripsisset post æditum catalogum de Viris illustribus. Hic cerdo quispiam fortasse respondebit, obliuionem in causa fuisse, aut spiritum hoc noluisse.

Hieronymus etiam post castigatũ Nouũ testamentũ reprehẽdit quod legimus

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, in diem.

Ira & indignatio.) θυμὸς καὶ ὀργή, id est, Ferocia & ira. θυμὸς proprie est impetus animi efferuescentis & concitati.

Inuicem benigni.) χρηστοί. Hieronymus putat rectius uerti suauitatem, quàm benignitatem, ut opponatur amarulentiæ & asperitati morum: nam & χρηστολόγοι dicti sunt, uehementer comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est, ad liberalitatem.

Misericordes.) εὔσπλαγχνοι. Quod non solum ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectum pertinet, quasi dicas, bonorum uiscerum. Nam uiscera, pro affectibus usurpant diuinæ literæ.

Hieronymi annotatio excusſa Donantes inuicem.) χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, id est, Donantes uobis ipsis, ut intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono, tuoq; lucro fieri magis quàm illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq; enim hic est Donantes, pro Condonantes, seu ignoscentes, positum: sed χαριζόμενοι, id est, Largientes, seu libenter dantes. Ambrosius legit & interpretatur Donantes, ignoscentes et remittentes peccatum. Atque ita sanè Paulus usus est in epistola secunda ad Corinthios, eodem uerbo κεχάρισμαι. Et ego si quid donaui, & cætera. Quod quidem & hic sequutus est Chrysostomus ac Theophylactus. Proinde si placet hic sensus, qui mihi magis arridet, ἑαυτοῖς uertendum erat uobis inuicem: ut mutuo ignoscamus alij aliorum erratis: nam & hoc ad misericordiam pertinet.

Donauit uobis.) ἡμῖν, id est, Nobis, prima persona. Tametsi Græci codices uariant.

EX CAPITE QVINTO.

IN odorem suauitatis.) εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, id est, In odorem redolentiæ siue bonæ fragrantiæ. Hieronymus in præfatione Zachariæ, Reddidit odorem bonæ fragrantiæ.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέσθω, id est, Ne nominetur quidem.

Aut turpitudo, aut stultiloquiũ.) Grecis hoc loco non repetitur Aut, sed Et, & tamen

Et, & tamen laudo quod mutauit interpres. Etenim quum sensus sit idem, tamen commodior est oratio. Quod si recte fit in aliquot locis, quoties libuit interpreti, quid uetat quo minus idem fiat quoties quoties ratio postulat?

Aut scurrilitas.) εὐτραπελία. id est, Facetia, siue lepos. Nam in bonam partem apud philosophos accipitur. Sentit autem urbanitatem scurrilem, & indignam graui uiro. Tametsi Hieronymus eiusmodi quoque sales, qui tantum risus causa dicuntur, indignos esse putat uere Christianis, adducens ex Hebraico Euangelio, Nunquam læteris nisi quum uideris fratrem tuum in charitate. Equidem ut iocos utcunque tolero, modo docti sint & sale conditi: ita non fero quosdam, qui quoties urbani uideri uolunt, è diuinis literis ad suas ineptias detorquent aliquid. Quod infestiuũ festiuitatis genus, impense uideo placere monachis quibusdam ac sacerdotibus etiam nõnullis, qui si cupiant uel insectari quempiam, canticum Mariæ, uulgo dictum Magnificat: aut canticum uulgo dictum Te deum: commutatis aliquot uerbis, detorquent ad uirulentiam. Huiusmodi sales illis merito placent, quibus placet Catholicon, Mammætractus, & id genus insulsissima glossemata, quibus arrident frigidissimæ quæstiunculæ, ut ubique sui sint similes, non minus ridiculi dum iocantur, hoc est, dum camelus saltat, quàm dum serias res agunt. Cæterum quod sequitur Gratiarum actio; Græcis est, εὐχαριστία. Id uerbi diuus Hieronymus interpretatur gratiositatem, seu gratiam: quod apud Hebræos, gratiosus & gratias agens, eodem uerbo dicatur. Putat enim in Prouerbijs ita scriptum: γυνὴ εὐχάριστος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν. id est, Mulier grata suscitat uiro gloriã. Nam cæteri quoque interpretes, Aquila, Theodotion, & Symmachus uerterunt χαριτός, id est, gratiosa, non εὐχάριστος. Hæc huc tendũt, ut sermo Christianorum absit à scurrilibus iocis, sed sua quadam gratia cõditus sit. Verum id lectori expendendum relinquo. Mihi Hieronymianum commentum hoc loco non usquequaque probatur, præsertim Gręcis non suffragantibus. Ambrosius interpretatur εὐχαριστίαν, sermonem ad dei laudem facientem.

εὐτραπελία

Ioci insulsi ex sacris literis

Camelus saltitans

Quæ ad rem non pertinent.) τὰ οὐκ ἀνήκοντα. id est, Non conuenientia, siue quæ non conueniunt: quemadmodum alibi uertit: ut ad personam referatur. Alius sermo scurram decet, alius seruum Christi. Et si iocandum est, debet adhiberi iocus decorus. Videmus & inter Paulum eremitam & Antonium iocos quosdam intercessisse, Hilarionem multa salse dixisse. Verum huiusmodi sales non stultum risum excitant, sed laudem dei sonant.

Scitote intelligentes.) ἐστὲ γινώσκοντες. id est, Sitis cognoscentes. Quanquam quidam codices habent ἴστε, id est, sciatis: ut congeminatio epitasin habeat. Priorem lectionem sequitur Ambrosius & Hieronymus. πλεονέκτης, quod Cyprianus uertit Fraudator: nos Auarus, legimus. De uoce πλεονεκτεῖν, admonet diuus Hieronymus, à πλέον ἔχειν dictam, ubi quis occupat alienum. Proinde superius aliquanto, Ne quis circumueniat in negocio fratrem, de adulterio interpretatus est: & hic πλεονεξίαν putat pro stupro accipi posse.

πλεονεξία torquetur ad stuprum

Quod est idolorum seruitus.) ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. id est, Qui est idolorum cultor. Hieronymus legit, Qui est idolis seruiens. Hic interpres λατρείαν modo cultum uertit, modo obsequiũ, modo seruitutem. Augustinus libro de Ciuitate dei decimo admonet seruitutẽ, qua quis non est sui iuris, appellari δουλείαν. Cęterum cultum eum quo colimus deum plerunque, λατρείαν dici in sacris literis.

δουλεία λατρεία

In regno Christi & dei.) Sic patrem uidetur appellare deum, quasi Christus non esset deus. Verum id aliàs admonuimus, patrem ex consuetudine sermonis apostolici significari, quoties deum absolute nominarit, quum ex plurimis locis palàm sit & Christum illis uocari deum.

Venit ira.) ἔρχεται. Venit, hoc loco præsentis temporis est, aut certe futuri, nam præteriti esse non potest. Rectius opinor, accipi pręsenti tempore, ut intelligamus ob huiusmodi, diuinam iram solere sæuire in filios male morigeros, minusque dicto audientes.

In filios diffidentiæ.) ἀπειθείας. id est, Inobedientiæ, siue incredulitatis: quemadmodum antea meminimus. Hieronymus putat rectius uerti Insuasibilitatis, quos nos intractabiles appellamus. Mirum autem Hieronymo placere uerbum Insuasibilitatis, Latinis auribus inauditum. Cyprianus in epistola ad Epictetum legit, In filios contumaciæ.

Porrò

Porrò de colore sermonis Hebraici, quo filium contumacem, contumaciæ filium uocant, crebro iam admonuimus.

Participes eorum.) συμμέτοχοι. id est, Comparticipes. id est, Ne sitis participes malorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis, quorum nō uult eos esse participes cum impijs, ut altera pars communionis pertineat ad rem, altera ad personam. Id quidē diligenter ac multis uerbis annotauit Hieronymus. Mihi quisquis particeps est, & alicuius rei particeps sit oportet, & cum aliquo particeps. Addit ille, in diuinis literis participem dici in bonam partem, comparticipem in malam, an hoc perpetuū sit, nescio. Certe huius epistolæ capite tertio, usurpauit in bonam partem, loquens de gentibus ad Christum conuersis. συμμέτοχοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, id est, comparticipes promissionis. Non est insectandus uir sanctus, sed tamen hic insignis lapsus est memoriæ: Primum iubet hoc discrimen diligenter obseruari, negatq; se meminisse sibi lectam, comparticipis uocem in diuinis literis, nisi significatione mali, quum ipse huius epistolæ capite tertio, diligenter indicet additam his dictionibus præpositionem, concorporales & comparticipes dure quidem sonare Latinis auribus, sed tamen non omittendam, quod in diuinis literis nec apices nec puncta careāt mysterio. Hæc admonere uisum est, ut in his qui prodesse student, moderatius feramus humanos lapsus, quum id usu uenerit uiro, sic in diuinis uoluminibus exercitato.

Particeps comparticeps

Fructus enim lucis.) Græce est, Fructus enim spiritus. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος. Quanquam Latini codices, & consensus interpretū, & ipse sermonis ordo refragatur huic lectioni. Præcessit enim lucis mentio, Nunc autem lux in domino, ut filij lucis ambulate. Quanquam Theophylactus legit & interpretatur fructus lucis. Chrysostomus uidetur legisse Spiritus. Item sequitur, & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

Beneplacitum deo.) Græce est Domino.

Magis autem redarg.) Omissa est coniunctio Et, καὶ. Et redarguite, pro Arguite. Ambrosius legit Obiurgate: sed accommodatius erat Arguite, ἐλέγχετε. Siquidem ipsa lux bonæ uitæ, arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiamsi nihil obiurges. Memor igitur metaphorę subiecit, Magis autem arguite. Arguit enim qui reprehendit, & uincit, & arguit qui prodit. Et sermo qui cōsequitur Omnia autē à luce manifestantur, magis exigit ut legamus Arguite, pro Prodite, quàm pro obiurgate. Quanquam hic quoq; legit Ambrosius Obiurgantur, quemadmodum ante legit & exposuit Obiurgate. Mecum hactenus facit Theophylactus.

Omne enim quod.) τὸ φανερούμενον. Quoniam participium est medium, ambiguam reddit orationē. Nam potest esse sensus, Quicquid manifestatur, lux est, aut quicquid manifestat, lux est. Apparet autem potius actiue legendum, quàm passiue. Nisi me moueret articulus participio appositus non nomini, interpretarer ad hunc modum: Id quod omnia manifestat, lux est. τὸ πᾶν φανερούμενον φῶς ἐστιν. Quicquid enim celat, nox & caligo: id lumen retegit aperitq;. Ex sancta piorum uita, & ex prædicata ueritate omnia palàm fiunt quæ ab hac dissident. Nunc autē habemus, πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστιν. Et Theophylactus cum Chrysostomo passiue interpretatur φανερούμενον, exponens: delictum simul atq; proditum ac retectum fuerit, uerti è tenebris in lumē. Atq; hoc nos sequuti sumus. Hieronymus legit Arguta, sed interpres melius, qui tēporis quoq; rationem expressit, rursus ex hoc loco & proximo liquet, uulgatam translationem non esse Hieronymi.

Surge qui dormis.) Id quod Paulus citat, Hieronymus negat usquam reperiri in diuinis literis, sed uel ex hypographis depromptum existimat, uel ab ipso Paulo prophetico spiritu proferri. Mirum est autem hunc scrupulum à Græcis dissimulari.

Quod Paulus citat, nusquam legitur

Et illuminabit te.) καὶ ἐπιφαύσει σοι. id est, Et illucescet tibi Christus, siue orietur tibi Christus. ut uertit & emendat diuus Hieronymus. Cæterum quod idem admonet à quibusdam legi, non ἐπιφαύσει sed ἐφάψεται, id est, continget. qui uelint hoc uideri dictum à Christo pendente in cruce ad Adam illic sepultum, qui sanguine redemptoris contactus, uitam receperit, coactius est, & Iudaicas sapit fabulas. Et tamen Hieronymus testatur se interfuisse in concione in qua commentū hoc miro plebis applausu sit exceptum. Quemadmodum & ipse audiui de litera Syn, quæ lingua Britannica sonat peccatum, media in Hebraico nomine Iesus: item de tribus inflexionibus, Iesus, Iesu, Iesum, quas interpretabatur

tur ex postremis literis, summus, ultimus & medius. Quanquam ita propemodum uideo legisse Ambrosium, nonnihil tamen & aliâs dissidentem à nostra lectione. Legit enim hũc ad modum: Et exurge de mortuis, & continges Christũ. Augustinus item enarrans psalmum tertium, legit, Et continget te Christus. Vtriusq; lectionis meminerunt Græci commentarij, qui Chrysostomi titulo feruntur, licet hanc quam nos sequimur magis probent: & profecto magis quadrat ijs quæ præcedunt, nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. &, Omne quod manifestatur lumẽ est. Non est autem improbabile quod admonet beatus Thomas, Apostolum hunc locum nec ex apocryphis sumpsisse nec prophetico more protulisse, sed uelut exposuisse quibusdam de suo admixtis locum qui est apud Esaiam 60. Surge illuminare Hierusalem, quia uenit lumen tuum, & gloria domini super te orta est. Surgere iubentur qui dormiunt, & exurgere qui sepulti non possunt uidere lumen mundi. *Lectio duplex*

Videte itaq; fratres.) Fratres non est apud Græcos.

Caute ambuletis.) ἀκριβῶς, id est, Diligenter & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene dixit, uidete, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) ἐξαγοραζόμενοι, Quasi mercantes & ementes. Et tempus hic occasionem sonat siue opportunitatem, quam uult emi cæterarum rerũ dispendio, τὸν καιρόν.

Mali sunt.) πονηραί. Quod ipsum uerbum ambiguum est ad afflictum & sceleratum, utpote à labore dictum. Siquidem laboriosa res est & impostura. *Mali pro miseri*

Voluntas dei.) Domini est Græcis pro dei, τοῦ κυρίου.

In quo est luxuria.) ἀσωτία, id est, Luxus. Hoc admonui, ne quis hic luxuriam accipiat pro libidine, ita ut uulgus facit. Nec uideo cur Faber malit pro luxuria insalubritatem, quasi hoc agat Paulus ceu medicus, ut simus salubri corpore, temperantes ab ebrietate. Nam ut donemus, ἀσώτους dictos à uerbo σέσωσται, id est, seruatus est, addita particula priuatiua α & abiecto σ, non potest tamen significare insalubritatem, nec usquam apud scriptores Græcos hoc sensu reperitur usurpatum: imò populus Asotorũ sic dictus est Græcis, quod essent luxu perditi, sic assidue uersantes in comessationibus, ut nunquam uiderent solem, nec orientem nec occidentem, quorum meminit & Plato, præter alios innumeros: hinc & uerbum deductum ἀσωτεύομαι luxu diffluo, quo usus est Athenæus libro Dipnosophistarum octauo. Iam dictio Quo, mea sententia non simpliciter refert uinum, sed totam orationis particulam quæ præcessit: nolite inebriari uino, in quo, hoc est in qua re, & in qua uini temulentia est luxus. Porrò quod hic uocat ἀσωτίαν, alibi dixit ἀσέλγειαν. Nec omnino sit absurdum si quis aliquando abutatur luxuria pro uitio libidinis, propter cognationem huiusmodi uitiorum, comessationis, temulentiæ, chorearũ, et libidinis. Tamen impudens mihi uidetur, quod Thomas extorquere conatur, Luxuriam proprie dici de immodico usu rei uenereæ, adeò ut hic etiam reijciat Augustinum suum, qui in libris quibus titulum fecit De confessionibus, scripserit, Luxuria ad satietatem et abundantiam se cupit uocari. Soluit aũt hunc nodum hac arte, quod sicut temperantia principaliter quidem, & proprie est circa delectationes tactus, dicitur autem ex consequenti per similitudinem quandam in quibusdam alijs materijs: Ita luxuria principaliter quidẽ est in uoluptatibus uenereis, quæ maxime & præcipue animum hominis resoluunt, secundario autem dicitur in quibuscunque alijs ad excessum pertinentibus. Hactenus Thomæ uerba recensuimus. Iam ne quid exagitemus, quod tam facile recedit ab Augustini sententia, qui cum primis nouit Romani sermonis proprietatem, quis unquam dixit temperantiam præcipue uersari circa uoluptates tactus, cum sit moderatio omnium affectuum? Sed sit libido maxime affectus impotens, an præcipua pars huius mali sita est in tactu, ac non magis in oculis, in sermone, in animo? Deinde an luxuria transfertur ad quemuis excessum? An qui immodice amat pecuniam dicetur luxuriosus, qui præter modum frugalis est dicetur luxuriosus? Atqui hic excessus est. Deniq; si Euclio amet, neq; det quicquam, dicetur luxuriosus? Et tamen hanc opinionem confirmat autoritate glossæ, quæ est in epistola ad Galatas, cap. v. quæ dicit, quod luxuria est qualibet superfluitas. Ac mirum quod hunc Pauli locum non adduxerit, cum citet locũ è Prouerbijs: Luxuriosa res est uinum, sed usus uini pertinet ad potum, ergo &c. Sed hunc nodum satis feliciter explicat. Tertius nodus difficilis est, Luxuria, in- *Faber* *ἀσωτία*

Ff quit,

quit, dicitur, libidinosæ uoluptatis appetitus &c. Hic cum nullum citet autorem, imaginatur libidinosam uoluptatem accipi pro uoluptate uenerea. Cũ Augustinus testetur libidinem frequenter accipi pro quocunque affectu non obtemperante rationi. Princeps occidit immerentem, libido est. Et tamen ut fatetur Augustinus, sermonis usus aliquoties accommodat hanc uocem proprie ad rem uenereã, quod de luxuria nemo probus autor unquam scripsit. Sed his etiam festiuius est quod interiecit, inter antitheses & lysis: Dicitur in libro De uera religione de luxuriosis: qui seminat in carne de carne metet corruptionem. Sed seminatio carnis fit per uoluptates uenereas, ergo ad has pertinet luxuria. Primum appello lectorem sobrium, an ibi Paulus senserit de uoluptate uenerea, ac non potius de lege Mosaica, & si sensit, an proprie senserit. Quod si sensit de impio amore rerum omnium uisibilium, quid hoc conducit Thomæ, qui uult luxuriam proprie cõuenire uoluptati uenereæ? Sub hæc inducit nobis Isidorum, qui putat luxuriosum dici, quasi solutũ: suspicor à luxando, siue, à laxando, sed Venus maxime soluit animum, igitur huc pertinet luxuria. Atqui hoc nõ proposuerat Thomas, sed an proprie huc pertineret. Postremo quid hic agit Thomas, nisi de uocabulo uitij? Porrò uocabulum unde potius petendum fuit, quàm ab autoribus Latinis? Quorsum autẽ opus erat huc detorquere luxuriam, cum esset libido & impudicitia Latina notaque uocabula. Et tamen uelut euicta re, secat luxuriam in omnes libidinũ species. Nõ insector Thomam, sed planè miseret me illorũ, qui nihil aliud discunt: & mihi minus displiceo, qui nõ perinde multum ætatis in huiusmodi scriptoribus consumpserim.

Luxuria quid proprie

Implemini spiritu sancto.) Græce est, sed implemini spiritu, nec additur sancto, nec apud Græcos, nec apud Ambrosiũ, nec apud Hieronymũ, nec in uetustis exemplaribus, suffragante utroque Constantiensi, tantum est spiritu, ἐν πνεύματι. Id opposuit temulentiæ uini, rem subtilem crassæ.

In psalmis.) In, redundat, ψαλμοῖς. Nec est in cordibus, sed in corde. Cęterum psalmus & hymnus, utrunque Græcum est. Illud significat cantionem, hoc laudem, sed proprie dei. Et hæc opposuit ebrijs cantionibus.

Superest in nostra æditione

In timore Christi.) Iam frequenter admonui, In timore, perinde ualere ac si dixisset, per timorem. Hieronymus putat hãc particulam sic accipi posse, quasi sit genus propositum, quod mox diuidatur suis partibus, uidelicet Mulieres subditæ sint uiris, serui dominis, filij parentibus.

Subditæ sint.) Subditæ estote ὑποτάσσεσθε. Hieronymus negat hanc particulam addi in Græcis codicibus, Subditæ sint, sed hunc sermonem pendere ex capite superiori, Subiecti inuicem in timore. Nimirum, mulieres subditæ uiris &c. Et tamen id hodie reperitur in Græcorum codicibus, adiectum ut apparet, quo & sensus sit dilucidior, & capitulum hoc separatim legi queat, si res ita postulet.

Ipse saluator corporis.) καὶ αὐτός ἐστι, id est, Et ipse seruator corporis est. Et Eius, pronomen, apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Superest rursum

In uerbo uitæ.) Vitę apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Vt exhiberet.) ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ, id est, Vt adiungeret eam sibijpsi. Et continuo additur gloriosam, ἔνδοξον, deinde τὴν ἐκκλησίαν, id est, Nempe ecclesiam.

Sancta & immaculata.) καὶ ἄμωμος. id est, Irreprehensibilis. Tametsi immaculata, non damno.

Ita & uiri.) Et, coniunctio redundat.

Vt corpora sua.) ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα, id est, Vt sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & Eiusdem, pro eius, αὐτοῦ.

Hieronymi annotatio quàm minuta

Propter hoc relinquet.) ἀντὶ τούτου, id est, Pro hoc, uel loco illius. Quod quidem annotauit & diuus Hieronymus, pro ἕνεκεν τούτου dictum à Paulo ἀντὶ τούτου, quod fermè ualet, quasi dicas pro patre ac pro matre. Testimonium assumpsit ex Geneseos cap. secundo sed suo more, decerpens quod ad præsentem locũ commodum uidebatur. Nam omissis pronominibus, suum & suam, tantum posuit patrem & matrem. Deinde quod erat in medio, Et adhærebit uxori suæ, prætermisit, & annexuit quod sequitur, Et erunt duo in carnem unam, quod id efficacius sit quàm adhærere, nempe è duobus unum hominem fieri.

Et ad-

Et adhærebit.) καὶ προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur, quæ uox non caret emphasi. Nec est uxori suæ, sed ad uxorem suam.

In carne una.) εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, e duobus fiet unus homo, iuxta proprietatem Hebraici sermonis, qui totum hominem, carnem appellat nonnunquam, nonnunquam animas, ipsos homines uocat. Itidem apud Græcos ψυχὰς sæpe pro homine positum reperies. Verũ de hoc aliâs à nobis dictum est: & item de tropo, quo in unam carnem esse dicuntur, qui sunt una caro.

Sacramentum hoc.) μυστήριον, id est, Mysterium. Id nolui eos nescire, qui ex hoc loco faciunt matrimonium unum ex sacramentis septem, iuxa peculiarem & exactam huius uocis rationem, non quod de hoc sit dubitãdum, cum probabile sit, hanc traditionem ab apostolis, aut certe sanctis patribus ad nos usque fuisse profectam. Etiamsi de hoc dubitatum est olim ab orthodoxis scholasticis, imò diuersa comprobata sententia. Nam quod obijcitur à nõnullis, à Dionysio qui ex professo tractat de sacramentis ecclesiasticis, singulorum ritus ac ceremonias diligenter explicãs, nullam matrimonij factam mentionem: tum nec in tot uoluminibus, in quibus Hieronymus de matrimonio disputat, usquam appellari sacramẽtum, imò nec ab Augustino, qui in hanc partẽ Hieronymo propensior, etiam de Bonis cõiugij scripsit, nomen hoc tribui, quodque his etiam magis mirum uideri possit, nec apud Iouinianum, qui patronus erat matrimonij, usquàm de sacramenti uocabulo fit mẽtio. Nam si facta fuisset, erat is locus attingendus Hieronymo diluenti illius libros, præsertim cum id faciat tam accurate. Atqui hoc telo in primis erat opus Iouiniano, coniugium æquanti cœlibatui. Etenim ratiocinari poterat, si sacramentum est matrimonium, & uirginitas non est sacramentum, uincit etiam hoc sanè calculo, matrimonij dignitas. Hæc, inquam, atque huiusmodi, facile dissoluuntur ab eruditis. Non igitur hæc dixerim, quasi in dubium uocans an sacramẽtum sit matrimonium, cuius ego dignitati maiorem in modum faueo, sed quod ex his apostoli uerbis non uideatur admodum efficaciter colligi. Siquidem particula aduersatiua, Ego autem, satis indicat hoc magnum mysterium ad Christum & ecclesiã pertinere, nõ ad maritũ & uxorem. Neque enim in hoc magnum est sacramentũ, si uir iungatur uxori, quod & apud ethnicos fieri consueuit. Id sentit, ni fallor, diuus Augustinus edisserens psalmum CXVIII. Erunt, inquit, duo in carnem unam: quod magnum sacramentum apostolus Paulus exponens: Ego, inquit, dico, in Christo & in ecclesia. Quanquam idem euidenter explicat libro De nuptijs ad Valerium: Quod magnum, inquit, sacramentum dixit Apostolus, in Christo & in ecclesia: Quod ergo est in Christo & in ecclesia magnum, hoc in singulis quibusque uiris atque uxoribus minimũ, sed tamen coniunctionis inseparabilis sacramentum. Simili colore usus est Paulus in epistola ad Corinthios priore. Et propter conscientiam, mox exclusurus errorem, subnectit: Coscientiam autem dico, non tuam sed alterius. Tum, ut dicere cœperam, hoc loco Grȩca uox non proprie sacramẽtum significat, cuiusmodi septem uocat ecclesia, sed arcanum & secretum, quo uerbo frequenter usus est Paulus & de alijs, quæ longe absunt à natura sacramentorum. Siquidem ad Thessalonicenses scribens, & iniquitatis mysterium appellat. Rursus prima Corin. XIII. ubi nos legimus, Etsi nouerim mysteria omnia. Augustinus ad Valẽtinum de Gratia & libero arbitrio legit, Etsi sciero omnia sacramenta, quasi nihil intersit inter mysterium & sacramentum. Veteres sacramentum appellabant iusiurãdum, aut religiosam obligationẽ, opinor quod hæc arcanis quibusdam ceremonijs peragerentur. Et hic locus fuit à duobus impetitus, quorum alteri respondimus, alter sic rem tractat, ut indignus sit cui respondeatur. Neque enim nego Matrimonium esse sacramentum, sed, an ex hoc loco doceri posit proprie dici sacramentum, quemadmodum baptismus dicitur, excuti uolo.

Matrimonium septimum sacramentum

Sacramentũ quid Latinis

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tametsi non ignoro, accusatiuũ apud Grȩcos aliquoties idem pollere, quod alter casus. Potest autem accipi de Christo & de ecclesia. Nam & in hunc sensum usurpatur à Græcis, εἰς ἑρμῆν & εἰς ἀπόλλωνα, in titulis.

Et uos singuli, unusquisque suam uxorem, sicut seipsum diligat.) Hic sermo nec apud Græcos, nec apud nos iuxta rationem grammatices constat. Neque difficile tamen fuerit ei mederi incommodo, ad hunc modum: Quanquam uos quoque singulatim hoc prȩstate, ut suam quisque uxorem diligat ut seipsum.

Sermo minime grammaticus

Vxor autem timeat.) Græce est, ut timeat, ἵνα φοβῆται, id est, Vt reuereatur. Nam in hũc sensum putat accipi posse diuus Hieronymus uerbum φοβεῖσθαι.

EX CAPITE SEXTO.

IN domino.) Hęc particula non additur apud Ambrosium, nec in commẽtarijs, haud scio an casu omissa. Hieronymus indicat geminam distinctionẽ. potest enim hæc clausula In domino, referri uel ad uerbũ Obedite, uel ad nomen parentibus. parentes in domino sunt qui nos sacra doctrina genuerunt Christo. Obediunt autem parentibus suis in domino, qui illis amore Christi obtemperant, modo ne pręcipiant impia. Nam his qui obediunt, nõ obediunt in domino. Prior distinctio, quam refert Hieronymus, esset probabilior, si fuisset additus articulus γονεῦσι τοῖς ἐν κυρίῳ. uerum tunc excluderet naturales parentes, de quibus haud dubie Paulus hic loquitur.

In repromissione.) Quidam coniunctim legunt primum, in repromissione. primũ, non simpliciter, quia in decalogo quartum habet locum lex de honorandis parentibus, sed primum in repromissione, quod huic uni sit addita merces, ut bene sit tibi, & sis longęuus. Hanc solutionem non satis probat Hieronymus, quod in secundo quoq; mandato sit adiuncta repromissio, faciens misericordiam in milia, ac subijcit aliam, ut accipiamus primũ mandatum, totum decalogum, quod hæc lex primum sit lata Hebræis post relictam Aegyptum. Ne hoc quidem commentum illis satisfacit, sequeretur enim quod omnibus præceptis esset adiuncta repromissio. At Paulus hoc tribuit huic pręcepto tanquam peculiare. Nec multo solidius est quod adferunt recentiores, hoc præceptum esse primum in secunda tabula. In priore præcipiuntur ea quæ spectant ad cultum dei, eaq; sunt quatuor: in secunda, quæ pertinent ad proximos, et in hoc ordine principem locum tenet pręceptum de honorandis parentibus. Verum hæc distinctio non est fundata in sacris literis, sed est commentum recentiorum Theologorum. Mea sententia dici posset, quod huic uni præcepto addita est promissio, non illa generalis quæ frequenter fit obseruantibus præcepta dei, sed propria & peculiaris. cõgruit enim, ut qui pius est in eos à quibus uitam accepit, læte diuq; fruatur illa. Secundo uero mandato adduntur & minæ, ac misericordia quæ promittitur, generaliter ad omnia legis præcepta pertinet. Verba decalogi sic habent: Ego enim sum dominus deus tuus, deus zelotes, qui reddo peccata patrum in filios usq; ad tertiam et quartam generationem, ijs qui me oderunt, & faciens misericordiam in milia, ijs qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Ita decalogus. Hic porrò sermo generalis est, qui custodiunt mandata mea. In altero præcepto promissio est peculiaris, & tanquam uni dicitur, ut bene sit tibi. Admonet & illud Hieronymus, quod apostolus omiserit nouissima uerba testimonij quod citat ex Exodo: illic enim habetur, ut sis longęuus super terrã quam dominus deus daturus est tibi. Ex his postrema uerba studio prætermisit apostolus, ne Iudæi crederent aliam terram sibi esse expectandam per Messiam. quum enim Moses illam legem ferret, nondum peruenerant ad terram fluentem lacte & melle. Videmus autẽ scripturam ubiq; populum rudem lactare promissis terrenis, quorũ præcipuum fuit promissio terræ fœcundissimæ. Vnde quod hic apostolus ait, hoc præceptum fuisse primum in repromissione, sic accipi potest, ut intelligamus non quamuis promissionem, sed illam qua potissimum ducebantur Iudæi. Huius autem mentio primum fit in hoc pręcepto. Nec est necesse, ut cum Hieronymo confugiamus ad allegoriam: siquidem Augustinus docet etiam impijs pro quibusdam benefactis à deo rependi præmia temporaria, ueluti pro pietate in parentes. quod si nõ omnibus qui pietatẽ in parentes coluerunt contingit felix longæuitas in hoc mundo, nihil necesse est, sub generali proloquio comprehendi singula citra exceptionem: quanq̃ Paulus nõ dixit, & bene erit tibi, & eris longæuus, sed ut bene sit tibi & sis longęuus. Talibus enim officijs prouocatur deus ad dandam rerũ uitæq; prosperitatem, non obligatur. Chrysostomus, et huic assentiens Theophylactus, indicant ideo primum in repromissione dictum, quod Exodi 20 cætera pręcepta tantum uetant mala, non adorabis deos alienos, non assumens nomẽ dei tui in uanum, non facies opus sabbato, non occides, non mœchaberis, non furtũ facies, non loqueris aduersus proximũ falsum testimonium, non concupisces rem, nõ uxorem &c. at qui abstinet à uetitis, pœnam quidem effugit, sed nihil

nihil præmij promeretur. cæterum quũ ait, honora patrem & matrem, non uetat male facere, sed iubet bene facere, cui debetur præmium. Iuxta hoc commentũ præceptum de honorandis parentibus, non modo primum est in repromissione, uerumetiam solum. Illud recte annotarunt, repromissionem conuenire filijs adolescentibus, quod illa ætas præ cæteris optat diu ac suauiter uiuere.

Et sis longæuus.) καὶ ἔσῃ. i. Et eris. Quanq̃ hoc loco ambiguũ est. Potest enim referri ad ἵνα, potest & absolute legi, ut & cõiunctio sonet consequentiã euentus, Si hoc feceris, eris.

Et uos patres.) Vos, redundat, nam Græcis subauditur.

In disciplina & correptione.) ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ. i. In eruditione siue institutione & admonitione. Nã id uerbi magis arridet diuo Hieronymo, quippe mollius q̃ correptio, quo usus est Ambrosius. Quanq̃ non satis intelligo unde irrepserit uerbũ cõuersationis in libris primũ à Frobenio nostro excusis, in quibus legitur, In disciplina & cõuersatione domini. Cæterũ utraq; uox Græcis anceps est. παιδεία, tum eruditionẽ significat, tũ castigationẽ, παιδεία à puero dicta. νουθεσία admonitionẽ et obiurgationẽ siue correptionem, inde dicta, quod in νουθεσία animum alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat aut oportuerit.

Dominis carnalibus.) τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, id est, Dominis secundũ carnem. Verũ id recte mutauit, ut effugeret amphibologiam, ne quis, secundũ carnem, referat ad seruire.

Non ad oculum seruientes.) Græcis uox est composita, μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Quasi ὀφθαλμοδουλεία dicas, non iuxta oculare seruitium, si quis studeat uerbum uerbo reddere.

Hominibus placentes.) Et hic cõposita uox est ἀνθρωπάρεσκοι, multo iucundior quàm ἀνθρωπάρεσκοι Latina periphrasis, sed interpres non potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui student probari hominibus, potius quàm deo.

Cum bona uoluntate.) μετ' εὐνοίας, id est, Cum beneuolentia. Mirum cur id interpres putarit immutandũ. Mihi sanè nõ admodum arridet, quod Augustinus ex hoc dicto colligit, seruos nõ debere flagitare libertatem à dominis Christianis, quod lex Mosaica septimo quoq; anno uoluerit omnes seruos manumitti. Tametsi nõ negarim uerum esse quod dixit. Siquidẽ Paulus hic agit etiam de dominis ethnicis nõ modo Christianis. Vult enim seruum Christianum amore Christi fideliter seruire domino suo, quemadmodũ uult Christianos ciues obtemperare principum idololatrarum imperatis. Et si fas nõ est seruis flagitare eam libertatem, tamẽ parum Christianum uidetur, Christianos dominos non id concedere seruis suis: quod lex illa multo Christiana inclementior, indulsit suis. Imò turpe uidetur, inter Christianos omnino nomẽ heri aut serui audiri: cum enim baptismus omnes fratres reddat, quì cõuenit fratrem fratri seruum appellari? Sit hoc sanè cui uidetur iuris Cæsarei, modo ne iuris Euãgelici, iuxta quod seruus ex animo morem gerit domino, dominus contra, seruum tractat ut fratrem in Christo. *Seruitus inter Christianos fœda*

Seruientes sicut domino.) Sicut aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio. Sentit enim hoc obsequij quod impenditur impijs aut morosis dominis, non impendi hominibus sed Christo, cuius amore seruus fert hominis tyrannidem, ne quod offendiculũ ponat Euãgelio. Apud Chrysostomum additur ὡς, sed ex enarratione parum liquet quid legerit. Theophylacti cõmentum magis indicat ὡς nõ additum, alioqui dicendũ erat, seruientes sicut domino, & nõ sicut hominibus. Ei dicimur seruire, unde premium expectamus, eoq; mox subijcit apostolus, unusquisq; quod fecerit bonum, à domino recipiet.

Remittentes minas.) ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, id est, Relaxantes minas, hoc est, minus feroces, minusq; minabundi. Vult enim eos esse minus imperiosos, quàm sint ethnici in suos.

Quia & illorum & uester dominus.) εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν, id est, Scientes quod & *Lectio uaria* uester ipsorum dominus est in cœlis: ut sit sensus, cum sciatis & uobis esse dominum in cœlis, quem uereri debeatis. Ambrosius & Hieronymus legisse uidentur, ὑμῶν τε καὶ αὐτῶν, id est, Vester simul & illorum, ut intelligas communem ambobus dominum.

Fratres.) Mei, pronomen additũ est apud Græcos, ἀδελφοί μου. Porrò nec Hieronymus nec Ambrosius addit fratres. τὸ λοιπὸν autem melius uertisset, Quod superest.

Induite uos armaturam dei.) πανοπλίαν. Ea uox semel significat quicquid ad arman- πανοπλία dum in pugnam militem pertinet. Quasi dicas, omnia simul arma quæ ad uirũ pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus uertendũ fuisse, non arma, quod Græci

dicunt ὅπλα, sed uniuersa arma πανοπλίαν. Et Ambrosius legit, uniuersitatem armorum: Cyprianus alicubi uertit tota arma.

μεθοδεία insidiæ

Aduersus insidias.) μεθοδείας, idem qđ ante uerterat, circũuentionem. Ambrosius legit aduersus nationes, sed codice opinor, deprauato, forte scriptũ erat rationes. Nã μέθοδος ratio est, sed rei aggrediendæ. Est autem μεθοδεία, si quis ex insidijs aggrediť alium. Hieronymus legit et interpretatur, cõtra uersutias diaboli. Quanq̃ hic potuisset uertere calũniatoris.

Colluctatio.) ἡ πάλη. id est, Lucta.

κοσμοκράτωρ, noua uox

Mundi rectores.) κοσμοκράτορας, id est, Mundi dominos: quam dictionem plane nouã, nec usquam alibi repertam, diuus Hieronymus putat à Paulo primum fictam fuisse, quo nouis rebus explicandis noua accommodaret uocabula. Est autẽ Græcis dictio composita, atq; idcirco commodius cohæret genitiuus, tenebrarum harũ. Tertullianus libro aduersus Marcionẽ quinto, κοσμοκράτορας uertit munditenentes. Hilarius in psalmos uertit, mundipotentes, non ineleganter efficta composita dictione.

Tenebrarũ harũ.) Græce est, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Tenebrarũ huius seculi.

Contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.) Quod Faber admonet posse accipi in cœlestibus, pro eo quod est, aduersus cœlestes, id sermonis Græcanici ratio nullo modo patitur, meo quidẽ iudicio. Iam quod inibi grauiter stomachatur aduersus superstitiosos astrologos, & prognostas, ut demus non sine causa factum, certe non suo factum est loco. Porrò spiritualia nequitiæ dixit, pro spirituales nequitias, seu potius uersutias, est enim Græce πονηρίας. Ambrosius in libro De paradiso, capite duodecimo, sic inuertit, ut sensum explicet, Aduersus nequitiam spiritualium, quæ sunt in cœlestibus.

Nostra lectio uitiata

Et in omnibus perfecti stare.) Græci sic legunt, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, id est, Omnibus confectis siue perfectis stare, id est, postq̃ omnia perfeceritis stare. Hieronymus legit atq; exponit, omnia operati stare. Cyprianus item in epistola quarti libri sexta: Vt cũ omnia, inquit, perfeceritis, stetis accincti lumbos uestros &c. Quemadmodum nihil nõ facit miles quo possit hosti resistere, ac suam tueri uitam: ita nobis omnia sunt facienda cum spiritibus assidue luctaturis. Iam ut hæc quidem indicasse nõ magni negocij iudico, ita nõ arbitror tutũ hæc minuta uel nescire, uel negligere. Quid enim si Theologus hic mihi prolixo & elaborato sermone multa philosophet, de perfecte stantibus, aut imperfecte stantibus, nõne Græce peritis risum mouerit? nec id sane iniuria. Chrysostomus admonet nõ simpliciter dictum ἐργασάμενοι, id est, postq̃ feceritis, sed κατεργασάμενοι, id est, posteaquam perfeceritis omnia: persistit autem apostolus in metaphora belli. Multa sunt militũ munia, circundare fossam, attollere aggerem, castra munire uallis, expedire arma, depellere hostẽ. His omnibus gnauiter peractis, superest ut stent, semper accincti ad prælium. Multis enim uictoria adfert securitatẽ et ociũ: securitas mutatis uicibus ex uictoribus facit uictos. Quod apostolus senserit de uigilantia militari, declarat quod mox sequitur, state igitur succincti, &c. Thomas in omnibus interpretatur In prosperis & in aduersis: & occasione huius nominis Perfecti, facit duplicem perfectionem, unam iuxta modũ uiatoris, alteram iuxta plenitudinem patriæ, quæ recte dicta fateor, sed parum suo loco. Mihi subolet Latinos codices hic fuisse deprauatos, & interpretem uertisse, ut possitis omnibus perfectis stare. Non enim arbitror eum legisse κατεργασάμενοι.

State ergo succincti.) περιζωσάμενοι, id est, Accincti, siue circuncincti, hoc est, muniti. Nã ea pars corporis, baltheo laminis conserto tegi solet in bello, ad quem nunc alludit Apostolus. Ac diuus Hieronymus hũc enarrans locũ meminit zonę pelliceæ, qua legitur accinctus fuisse Ioãnes baptista: ac mox meminit balthei spiritualis. Quin & adagiũ illud à militia sumptũ est, zonam perdidit. Muniuntur & pedes & tibiæ ad preliũ: utcunq; Iureconsulti negant calceamenta armorũ nomine contineri. Ambrosius duplicem zonæ usum indicat, & qđ subducta ueste reddit hominẽ expeditum, & quod munit medij corporis mollia. Hoc adijcere uisum est, qđ intelligo doctis magis probari subligaculi uocẽ q̃ balthei.

Tela nequissimi.) βέλη τοῦ πονηροῦ, Tela mali, siue scelesti illius.

Galeã salutis.) τοῦ σωτηρίου, i. Salutaris. Atq; ita legit Hieronymus in cõmentarijs. Nec est assumite, sed capite, δέξασθε. Et in ipso uigilantes.) καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est, Et in ipsum hoc uigilantes: quemadmodũ legit Ambrosius. Incertũ apud Græcos, an referatur ad spiritum, an ad rem: quod πνεῦμα apud illos sit neutri generis.

In omni instãtia.) ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει. De quo superius. Ambrosius legit pseuerãtia.

Cũ fiducia.) ἐν παῤῥησίᾳ. Quæ proprie libertas est & audacia loquendi: qđ Ambrosius uertit exerte. Notum facere.) Cur non potius, ut notum faciam.

In catena ista.) Ista, redundat. Nec est apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, ac ne in uetustissimis quidem exemplaribus, nominatim Paulino ac Donatianico, suffragante utroq; Constantiensi.

Redundat apud nos

In ipso audeã.) ἵνα παῤῥησιάσωμαι. Quod uerbũ explicans Ambrosius, dicit, ut in ipso exerta libertate, prout oportet me loqui. Nec est ita, sed ut, ἵνα παῤῥησιάσωμαι. i. ut audeam.

Charissimus frater noster.) ἀγαπητὸς, id est, Dilectus: atq; ita legit Hieronymus, quod hic ueluti data opera semper uertit charissimus.

Vt cognoscatis quæ circa nos sunt.) τὰ περὶ ἡμῶν, id est, Quæ de nobis sunt, hoc est, res nostras & statum nostrum.

A deo patre nostro.) Nostro, nõ addit nec apud Græcos, nec apud Hieronymũ, nec apud Ambrosiũ, ac ne in Paulino quidem exemplari. Suffragabatur uterq; Constãtiensis.

In incorruptione.) ἐν ἀφθαρσίᾳ. Quod aliâs recte uerti solet Immortalitas, hic sonat integritatem ac synceritatem animi, uacantis omni corruptela uitiorum. Hieronymus non approbat eos, qui ἀφθαρσίαν proprie ad corporis castimoniam applicant. Astipulatur nobis Chrysostomus & Theophylactus interpres, qui & illud admonent, præpositionem ἐν, hic idem pollere quod διὰ, per. Sic enim diligitur Christus, si nos seruemus incontaminatos ab hoc seculo. Apud Ambrosium nõ additur Amen in calce huius epistolę, nec licet ex illius commentarijs conijcere quid legerit.

ἀφθαρσία integritas

IN EPISTOLAM PAVLI

AD PHILIPPENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT. EX CAPITE PRIMO.

ET Timotheus.) Quanquam id quidem nihil attinet ad sententiam Pauli, tamen admonendum duxi, Timotheus, pronunciandum antepenultima acuta, siue Græcam rationem sequaris, siue Latinam: quod contra nunc fit in templis omnibus. Et licet optandum foret, ut hoc esset grauissimum erratum in uita Christianorum, tamen fœdum est nos publicitus in re tam manifestaria perpetuo peccare. Quanq; extitit, qui religiosum existimet, lapsus etiam huiusmodi mutare, tãquam à patribus traditos. Quasi hoc lemmate non possit defendi quicquid, quocunque modo receptum fuerit. Et tamen quod dicit, aliquid est, si sermo fiat apud populum lingua populo nota. Hanc epistolam Theophylactus postposuit ei, quæ est ad Colossenses.

Timotheus uulgo perperam pronunciatur

Cum episcopis.) Græcis aliquot codicibus unica dictio est coepiscopis συνεπισκόποις. Quasi cõmunicet suum officium cum illorum presbyteris. Quanq; hic Græca uariãt exemplaria, & in nonnullis scriptũ erat, σὺν ἐπισκόποις, id est, Vnà cum episcopis. Posteriorem lectionẽ sequitur Ambrosius, à quo nos nolumus dissentire. Theophylactus coniunctim & legit & interpretatur. Honoris enim gratia presbyteros appellat episcopos. Etenim, ut indicat Chrysostomus, non erant unius ciuitatis plures episcopi. Timotheum episcopum fuisse liquet ex ijs quæ illi scribit Paulus, nemini cito manus imposueris; & olim episcopi diaconi uocabantur, uelut alibi, Ministerium tuum imple.

Coepiscopi συνεπίσκοποι

Et diaconibus.) διακόνοις, id est, Ministris, ut sæpius uertit. Quod si Græca uox placet, diaconis dicendum erat, non diaconibus. Et tamen hanc uocem aliquoties reperire est in libris Augustini, iuxta tertiam inflexionem, opinor, quod sic esset uulgo usurpata, quemadmodum baptismum genere neutro.

Diacones mirum quis primus dixerit

In omni memoria uestri.) ἐπὶ πάσῃ μνείᾳ ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος. i. In omni memoria uestri, cũ gaudio obsecrationẽ faciẽs. Ambros. legit ad hũc modum: Super omni memoria uestra, semper in om̃i oratione mea pro omnib. uobis, cũ gaudio orationẽ faciẽs,

super cōmunicatione uestra: ut gaudiū referas ad cōmunicationē ueluti gaudij causam.

In cūctis orationibus.) ἐν πάσῃ δεήσει, In omni obsecratione.

Confidens in hoc ipsum.) πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, id est, Persuasum habens hoc ipsum.

Socios gaudij.) Græcis est χάριτος, id est, Gratiæ, sed facilis lapsus in χάριτος & χαρᾶς. Et aliâs ostēdimus alterum pro altero usurpari. Ambrosius legit, gaudij: Chrysostomus ac Theophylactus, gratiæ. quod aūt dixit socios, Græce est συγκοινωνοὺς, quasi dicas, ex æquo (participes.

Omnes uos esse.) ὄντας. Rectius uertisset, Cum sitis socij gratiæ, uel, qui & estis socij gratiæ, συγκοινωνοὺς.

Vos esse in uisce.) Esse, redūdat: tantum est, In uisceribus Iesu Christi. Siquidem hoc adiecit, ne quis suspicaretur quicq̄ hic esse affectus humani, cur eos tātopere amaret. Viscera uocat affectum animi. Addidit Iesu Christi, ut declaret hunc affectum esse pietatis, non (humanum.

Magis ac magis.) ἔτι μᾶλλον, id est, adhuc magis.

Potiora.) τὰ διαφέροντα, id est, Præstantia. Ambrosius legit Vtilia. Suspicor illius co-

διαφέροντα dicem habuisse scriptum συμφέροντα pro διαφέροντα: nisi διαφέρειν, id est, differre, dicamus, quę ad rem nostrā pertinent. Theophylactus sine controuersia διαφέροντα interpretatur συμφέροντα. Chrysostomus hanc uocē non attingit. Ad Rom. 2. interpres διαφέροντα uertit utiliora. Quæ ἀδιάφορα sunt non, refert utrū facias an non facias. Contrà διαφέροντα faciunt ad rem.

Et sine offensa.) Ambrosius legit Inoffensi, quasi dicas robustos, qui non possint offendi, aut qui nusquā offendant. Quanq̄ Græca uox ambigua est, ἀπρόσκοποι, quasi dicas, tales, ut nemini sitis offendiculo. Et in hunc sensum interpretantur Græcanica scholia.

Per Iesum Christum.) τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est, Qui est, siue cōtingit per Iesum Christum, ut articulus Græcus distinguat hunc fructum à cæteris.

In omni prætorio.) ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, id est, In toto prętorio. Ne quis accipiat Paulū

In omni prætorio, pro in toto prætorio per omnia prætoria ductū fuisse, cum ipse dicat aliud, nimirum captiui prædicationē usq̄ ad ipsam Neronis regiā peruenisse, & inde per uniuersam urbē fuisse uulgatā. Nam Theophylactus prętorium, ad Neronis familiam refert, cæteris omnibus, ad reliquos ciues, sequutus Chrysostomū, admonens imperatorum domos id temporis appellari solere prætoria, uoce Latina à Græcis usurpata. Ambrosius subdure prætoriū refert ad Iudaismū, In cęteris omnibus, ad ecclesias gentium. Interpres autem non raro abuti solet omni, pro toto.

Et in cæteris omnibus.) In, redundat: an subaudiendū sit, alijs expendendū relinquo. Neque cæteris, refert prætoria, ut sit sensus, Euangeliū notum fuisse cæteris item prętorijs, sed cæteris eius ciuitatis, qui in prætorio non uersabātur. Ita Theophylactus. Proinde coniunctio In, nullū habebat usum, nec additur ab Ambrosio.

Abundantius auderent.) Ambrosius Græcam figuram explanauit Latine, Amplius cœperunt audere. Nam in ὥστε τολμᾶν uidetur subesse synecdoche, aut si mauis eclipsis, quam tamen ausus est imitari Flaccus in Odis, Vt melius quicquid erit pati.
Vt subaudias possis aut incipias, aut simile uerbum accommodum sententiæ.

εὐδοκία Propter bonam uoluntatem.) διὰ εὐδοκίαν.) Quod uertere solet Beneplacitum. Ordo huius loci diuersus est apud Latinos & Grecos. Greca sic habent, οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης εἰδότες, ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, id est, Alij quidem ex contentione Christū annunciant non pure, arbitrantes pressurā addere sese uinculis meis. Alij uero ex charitate, sciētes quod in defensionē euangelij positus sum. Nostra lectio sic, Quidā quidem, et propter inuidiā & contentionē, quidam aūt & propter bonā uoluntatē Christum prædicāt, quidam ex charitate, scientes &c. Apud Grecos bis est Cōtentionis uocabulū: priore loco ἔρις, posteriore ἐριθεία.

Non syncere.) οὐχ ἁγνῶς, id est, Non pure. Ita Theophylactus. Ambrosius legit non simpliciter. Fortassis illius codex habebat οὐχ ἁπλῶς: & in tanta uocū affinitate facillimus est lapsus. Augustinus libro II. contra Petilianum legit, Non caste.

Dum omni modo, siue per occasionem.) Græci paulo diuersius legunt τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται, id est, Quid enim? attamen quouis modo, siue per occasionem, siue uere Christus annūciatur. Neque enim iubet hoc esse faciendum, ut Christum aliquis insyncere prædicet, sed ex ijs quæ non recte fiebant, id quod est bo-

est boni excerpit, & contemnit illorum in se odium, modo quocunque modo prosint Euangelio. Ita fermè Chrysostomus in libello De profectu euangelij, & in commentarijs Theophylactus. Proinde omni modo, rectius uertisset, quouis modo. Neque Paulus de his loquitur qui docerent heretice, sed qui recte doceret Christum, licet animo parum syncero. Nec hos probat tamen, sed negat tibi discutiẽdum quo animo id faciant, modo prosint. Porrò quod hic uertit occasionem, πρόφασις est, quod & prętextum sonat, opponitur enim ueritati. Tertullianus libro aduersus Marcionem v. pro προφάσει, legit causatione, sentiens opinor, quod prætexerent se Christi negocium agere, quum suis commodis seruirent.

Secundum expectationem.) κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν. Quod plus quiddam significat, quàm expectationem, nimirũ uehemens cordis desiderium: dictione hinc composita, quod toto animo quippiã expectetur. Non enim dixit προσδοκίαν, sed ἀποκαραδοκίαν, à gestu uehemẽter inhiantiũ totoque capite inflexo, hinc uoce composita Grecis. Mirũ quid legerit apud Grecos Ambrosius, qui uerterit Secundum contemplationem meã, nisi forte commissum est hoc scribarum incuria. Attamen καραδοκεῖν Græcis etiam sonat contemplari scopum inflexo capite. Id opinor exprimere uoluit Ambrosius. *ἀποκαραδοκία unde dicta*

Quia in nullo.) Quod in nullo, ὅτι. Et rursum, fiducia, παῤῥησίᾳ.

Sicut semper nunc.) Et nunc, legendum.

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio &, obscuriorem reddit sententiam. Quandoquidem hoc sensit Paulus, Si uiuo, Christi causa uiuo: si morior, meo cõmodo morior. quod si procedit mea prædicatio, & prosum ecclesijs, adeo nõ præfero meũ commodum uestro bono, ut dubitem etiam utrum eligam. Habet hoc loco καὶ, peculiarem & occultam uim excludendi, quod diuersum erat. Poterat & ita legi, εἰ δὲ τὸ ζῆν, ut hic subaudias contigerit, aut fuerit: deinde subijcias, hoc mihi fructus est operis. Atque ita coniunctio, more uulgari copulat quod sequitur. Verũ prior lectio magis probatur, & eam sequitur Theophylactus. Adducit hunc locum Augustinus, uelut exemplum ambiguæ distinctionis, libro De doctrina Christiana tertio, capite secundo. Nam potest ad hunc modum legi, Coartor è duobus, concupiscentiam habens, ut sit sensus, illum utriusque rei torqueri desiderio, & uitæ & mortis. Potest & hoc pacto: Coartor è duobus. & hic distinctione interposita sequatur, cõcupiscentiam habens dissolui. Verum ex eo quod sequitur: Multo autem magis melius dissolui &c. colligitur, Concupiscentiam habens, ad sequẽtia referendum esse. Quanquam Augustinus pro melius, legit optimum. *Et q. e. ig. obscurius dictũ* *Distinctio uaria*

Coartor enim è duobus. συνέχομαι. Quasi dicat, utrinque teneor. Ambrosius legit, ex his duobus, uelut exprimens uim articuli τῶν δύο. Siquidem de morte & uita loquitur: In quorum utroque est quod inuitet, est quod deterreat.

Multo magis melius,) Ambrosius legit, multo enim melius. Verum Paulus aliâs quoque conduplicat comparatiuum, ad uehementiam, ut plurimũ excessum significet, idque iuxta idioma sermonis Hebraici. Proinde nos uertimus, Multo longeque melius est. Porrò quod hic uertit dissolui, Grecis est ἀναλῦσαι, diuus Hieronymus aduersus Ruffinum, non semel uertit, reuerti. Tertullianus libro De patiẽtia uertit, recipi. Nec uideo quomodo legi possit dissolui, nisi Græce esset ἀναλυθῆναι, & si interpretemur eum dissolui, qui dimittitur ut redeat. Nunc est ἀναλῦσαι uerbum actiuum, quod an neutraliter inueniatur, quemadmodum apud Latinos soluere dicitur qui discedit, expendat lector eruditus. κατάλυμα pro diuersorio est apud Lucam cap. II. & XXII. Vnde quemadmodũ καταλύειν dicũtur, qui se componunt in diuersorium, ita ἀναλύειν dicuntur, qui mouent sarcinas, mutãtque diuersorium. quod tamen à nautis translatum est qui soluunt rudentes, soluuntur & tabernaculorũ funes. Sensus quidẽ est idem, sed Græca uox est significantior. Chrysostomus ἀναλύειν uertit μεθίστασθαι: id est, emigrare aut commutare sedem. *Conduplicatio comparatiui*

Necessarium propter uos.) ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium.

Et hoc confidens scio.) πεποιθὼς οἶδα, id est, Certum scio, siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, id est, Quod manebo & permanebo simul cum omnibus uobis. Quanquam quidam codices habent μένω, id est, maneo siue maneam.

Vt gratulatio uestra,) τὸ καύχημα, id est, gloriatio. Quod semp cõsueuit uertere gloriam.

In me

In me.) ἐν ἐμοὶ, ut Me, sit ablatiui casus.

Audiam de uobis.) ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε, id est, Vt audiam de uobis, uel potius ea quæ sunt de uobis, quod statis, &c.

Vnanimes.) μιᾷ ψυχῇ, id est, Vna anima, uidelicet in uno spiritu, in una anima.

Collaborare συναθλεῖν Collaborantes.) συναθλοῦντες, id est, Concertantes, hoc est, in hoc certamine adiuuantes nos. Ambrosius sic explicat, Pariter cũ fide euangelij certantes. Nam collaborat illi, fortassis in carmine probari poterit: & concertant qui inter se certant. At hic Paulus sensit, fidem periclitari, et uelut in certamine uersari, quæ uincet, si sint qui certamen idem cũ illa capessant. Quanquam in Ambrosianis quoq; uerbis est amphibologia, potest enim accipi, certantes cum fide Euangelij, certãtes aduersus fidem, aut certantes per fidem euangelij. Proinde nos ita uertimus, Adiuuantes decertantem fidem euangelij.

Terreamini.) μὴ πτυρόμενοι, id est, Non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit, non pauescentes, hoc ad sensum nihil refert.

Ostendere, pro facere Quæ est illis causa.) Græce est illis quidem ἔνδειξις, id est, Ostensio. Et ideo Ambrosius legit, ostentatio interitus. Neq; tamen nõ recte mutauit interpres, quandoquidẽ Græcis ἐνδεῖξαι, siue ἀποδεῖξαι dicitur etiã qui facit. Sic & aliâs apud Paulum, Ostendit mihi multa mala, pro eo quod est, fecit mihi multa mala.

Et nunc audistis.) ἀκούετε, id est, Auditis.

De me.) Græcis est ἐν ἐμοὶ, id est, In me. Sed haud scio an nostra lectio sit uerior.

EX CAPITE SECVNDO.

SI qua ergo consolatio.) παράκλησις. Ambrosius legit, Si qua exhortatio, ne bis diceret consolationẽ. Nihil tamen uetat quo minus cõduplicatio faciat ad epitasin. Sentit enim consolationẽ quã illi debebant Paulo tot malis afflicto. Totũ enim hoc officiũ eò uergit, ut pro his omnibus inter se sint cõcordes.

Si qua uiscera, pro si quis uiscera, deprauatum Si qua uiscera miserationis.) Græce est, Si qua uiscera & miserationes, σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί. Atq; ita legit Ambrosius: suffragantibus & peruetustis exẽplaribus Latinis. Nã in eo codice quẽ exhibuit bibliotheca Pauli apud Londinũ, manifesta rasura testabatur, &, cõiunctionẽ fuisse deletã, & miserationes, adhuc erat scriptũ nominandi casu, e, litera calamo dispuncta. Manifestius etiã germanæ lectionis uestigiũ extabat in utroque Constantiensi. Cæterũ in Græcis codicibus nõ reperio scriptũ εἴτινα σπλάγχνα, sed εἴτις σπλάγχνα, id est, Si quis uiscera. Idq; cũ in emẽdatis scriptis exẽplaribus habeatur, demiror neminẽ interpretũ offensum hac lectione. Nisi forte σπλάγχνα hominẽ ipsum dixit, affectu misericordiæ præditũ, et Paulus magis rem ipsam respexit q̃ uocẽ. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legit εἴτις σπλάγχνα, nec ullũ tamen mouet scrupulũ: Nec potest subaudiri uerbum, habet, propter nominandi casum qui mox sequitur, οἰκτιρμοί.

Vt idem sapiatis.) Sentiatis, φρονῆτε, hoc est, sitis concordes.

Idipsum sentientes.) τὸ ἓν φρονοῦντες, id est, Vnum siue idem sentientes. Est autem participium eius uerbi quod modo uerterat, sapiatis.

Nihil per contentionem.) κατὰ ἐριθείαν. Ambrosius legit iritationem, hoc est, ad prouocandum alios.

ταπεινοφροσύνη In humilitate.) Græce sic habet, Sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν. Et rursus humilitatẽ uocat modestiam animi, qua quis sibi nihil arrogat.

Considerãtes.) σκοπεῖτε, id est, Considerate seu spectate. Spectamus enim quod expetimus: unde & scopus dictus. Ambrosius legit, contemplantes.

Quæ aliorum.) Greci addunt ἕκαστος, id est, Quisq;. Addunt & cõiunctionem καὶ, hoc pacto, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος, sed & aliorum. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde uim habet, opinor, eandem, ac si dicas, imò: Imò magis aliorum.

Hoc enim sentite.) φρονείσθω, id est, Sẽtiat, ut subaudias unusquisq;, quod modo præcessit, siue sentiatur. Quanq; interpres bene reddidit sensum, hoc est, is sensus, is affectus sit in

Sentite, pro affecti sitis uobis, qui fuit in Christo Iesu. Aut, ita sitis affecti uicissim alij in alios, ut Christus fuit erga uos affectus.

Esse se æqualem deo.) τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, id est, Vt esset æqualiter deo. Nam ἴσα nomẽ est, aduerbij

aduerbij loco positũ. Loquitur enim de Christo, quatenus erat homo. Nec est ociosus articulus apud Græcos, nimirum interpretans quid dixisset rapinã, haud dubium, quin hoc ipsum, ut esset par deo. Non usurpabat sibi æqualitatẽ cum deo, sed deiecit sese. Porrò forma hic est μορφὴ, quod speciem sonat aut figuram, quam in epistola ad Hebræos characterem uocat. Cæterum utrum hic forma sit ea de qua Aristoteles disputat in libris Naturalium, quæ respondet materiæ, uiderint ij qui huiusmodi disputationes in hunc inuehunt locum, præsertim cum idem Paulus mox subijciat, Formã serui accipiens. Certe iuxta Chrysostomi sententiam Christus seruus non dicitur, sed filius. Tametsi diuus Hieronymus in epistolã Pauli ad Titũ, id quod est apud Esaiam, cap. XLIX. Magnũ est tibi uocari puerum meum, putat à patre dici filio: & παῖδα, quod transtulerũt Septuaginta, Hebræis esse עַבְדִּי, quod famulũ meum, dũtaxat significat. Diuus Ambrosius, formã interpretatur specimen seu exemplum, quod in corpore humano obambulans, ęderet tamen argumẽta diuinitatis: Forma enim, inquiens, dei, quid est, nisi exemplũ, quod deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat. Iam quod accepit formam serui, non proprie referri uidetur ad humanam naturam assumptã, sed ad speciem & similitudinem hominis nocentis, cuius personam pro nobis gessit, dũ flagellatur, damnatur, crucifigitur: Serui, inquit, ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito nomen serui accepit. Non enim mihi sicut quibusdam uidetur, sic formã serui accepisse, dum homo natus est. Porrò quod hic ait, Non arbitratus est rapinam, Ambrosius uelut explicãs, dicit, Non sibi defendit æqualitatem, hoc est, non arrogauit sibi, quo nobis exemplum ostenderet humilitatis, sed subiecit se, ut exaltaretur à patre. Siquidem ad exemplum Paulus huc produxit Christum sponte humiliatum, & patris autoritate exaltatum. Neq; tamen me clam est, locum hunc à ueteribus ferè secus exponi, quantũ ad quædam, quorũ ego sententiæ non præiudico, sed quod adijciendum uidebatur lectoris studio in medium confero. Scio magnos autores, Hilarium, Augustinũ, ut cæteros taceam, sic interpretari: Nõ arbitratus est rapinã, quod esset æqualis deo, nam quod erat naturæ, nõ putauit esse rapinæ. Cum esset in forma dei, hoc est, cum uere esset deus. Atq; hanc præcipuam habent clauam, qua conficiantur Ariani, qui solum patrem uere uolunt esse deũ. Atqui si ueris agere fas est, quid magni tribuit Paulus Christo, si cũ deus esset natura, intellexit, id non esse rapinæ, hoc est, nouit seipsum? Illud autem compertum est, nusquã maiorem uim fieri scripturis sacris, quàm ubi cum hęreticis agentes, nihil non detorquemus ad uictoriam. Tametsi non uideo quid hic locus proprie faciat aduersus Arianos, qui non negabãt dei filiũ esse deum, imò & magnum deum fatebantur, & benedictũ super omnia deum, sed arbitrabantur patrẽ aliquo modo peculiari dici deum, quo filius aut spiritus sanctus non diceretur. Non hic agit Paulus quid esset Christus, sed qualem se gereret, uidelicet nobis ædens exemplum. Deus erat, homo erat. Deum cęlauit, hominem exhibuit usq; ad sepulturã: nam miraculis et alij pij claruerunt. Et tamen si quas diuinæ naturæ scintillas obiter ostẽdit, semper ad patrẽ autorem refert, sibi nihil arrogans. Proinde totus hic locus mihi uidetur uiolentius detorqueri ad Christi naturã, cum Paulus agat de specie exhibita nobis. Ad quem intellectũ probe quadrat quod sequitur, Propter quod deus exaltauit illum. Quid est humiliauit? Ostendit speciem serui & cõtempti. Quid est exaltauit? Declarauit speciem euecti, qui per se summus erat. Iam quod amicus quidã eruditus literis ad me suis argutatur, hęc uerba: Qui cum in forma dei esset, non arbitratus est esse se æqualem deo, non competere in Christum, quatenus est homo, cum iuxta eam naturam uere rapina fuerit futura si se deo æquasset, opinor, sua sponte dilutum hac interpretatione: Hominem abiectum, hominem damnatum Christus agere non potuit, nisi fuisset homo. Nec est quod me quisquã magnis autorum nominibus obruat, imò non hoc admonuissem, nisi mihi cognitũ esset hoc magni nominis scriptoribus placuisse. Neq; tamen inficias iuerim Græca sic accipi posse: Qui cũ in forma dei fuisset, hoc est, qui cum ab æterno fuisset deus, haudquaquam cogitasset rapinam, si se gessisset pro deo: tamen homo factus, nõ id pręse tulit, quod semper fuit: nõ ostentauit quantus esset, sed quàm humilis esset, quàm mitis, quàm obediens, hanc nobis ostendens uiam ad summa perueniendi. Iam quod hic uertit similitudine, Græce est ὁμοιώματι, quod magis sonat assimilationem: & quod hic habitu, illis est σχήματι, quod magis sonat figuram. Hæc

Forma dei, id est, specimen

Forma serui specie peccatoris

Excussa ueterum interpretatio

Respondet amico cuidam

paucis

Thomas de habitu paucis indicanda putaui, ut appareat quædam non admodum quadrare ad sensum Pauli, quæ Thomas adducit de habitu, iuxta consuetudinem dialecticorum, qui Aristoteli dici- *ἕξις* tur ἕξις, quam & Latini uocãt habitũ, diuersa ab eo, quæ dicitur διάθεσις. qualitas enim ue- *διάθεσις* lut in naturã uersa, Græcis dicitur ἕξις ab herendo, Contra quæ facile tollitur, διάθεσις, quã Latine possis affectionem dicere. Has ponit in primo genere qualitatis, σχῆμα uero & μορφὴν recenset in quarto genere, & sic recẽset quasi inter has duas uoces, aut nihil, aut quàm minimum intersit. Est autem et forma substantialis, quam ἐντελέχειαν, nonnunquam εἶδος, interdum μορφὴν, quanquã hæc duo posteriora frequenter de externa corporis specie usurpantur, appellat. Nec tamen male uertit interpres, Nam habitus, Latinis nonnunquam & ad corporis speciem refertur, at Græcis non item. Cæterum inuentus dixit, pro compertus, εὑρεθεὶς, nimirum certissimis argumentis. Nam Latinis inuentum dicitur, quod quæ- *Varij sensus* situm contigit: sic & illud dictum est, Inuenta est in utero habens. Et, ut homo, potest accipi, ut homo quiuis alius, qualis non erat, etiamsi uere homo erat, quantum ad naturam hominis attinet: aut specie hominis, nimirum id præ se ferens quod erat, ut indicat Theophylactus. Cyprianus hunc citans locum libro aduersus Iudæos secundo capite decimotertio, legit, Qui cum in figura dei esset. Chrysostomus fusius hũc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commentarij mihi uidentur νόθοι. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, argutiam non est assequutus.

Exinaniuit semetipsum.) ἐκένωσεν ἑαυτὸν, id est, Inaniuit. Nã Q. Curtius libro quarto exinanire dixit, pro exhaurire: Ita ut nec circunuenirentur, si arctius starent, nec tamen mediam aciem exinanirent. Hic ἐκένωσε dictum uidetur, pro fecit humillimum et nihili, ut nihil agant qui contendunt Christum pauxillulum quiddam imminutum à deo, iuxta naturam hominis assumptã. Certe qui tantillo minor fit, non diceretur inanitus. Porrò quomodo dicatur diminutus, aut inanitus, non est huius instituti persequi.

Humiliauit semetipsum.) Sunt qui putent humiliare uocẽ esse parum Latinã. Ego certe optarim esse, etiamsi nondum contigit reperire apud idoneum autorem. Latine reddi poterat, submisit aut deiecit.

ὑπερυψόω Deus exaltauit illum.) Plus explicat sermo Græcus ὑπερύψωσεν, hoc est, uehementer exaltauit, siue insigniter. Proinde Ambrosius legit superexaltauit, studẽs exprimere Græcam uocem.

Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κάμψῃ. id est, Omne genu flectat, ut subaudias, se. Simili forma scripsit Mattheus aut huius interpres, μὴ ἀνακάμψαι, ne redirent ad Herodem. Et Latinis nox præcipitare dicitur, quæ imminet.

Et infernorum.) καταχθονίων, id est, Subterraneorum.

Locus apud nos bene lectus In gloria.) εἰς δόξαν, id est, In gloriam, ὅτι κύριος ἰησοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. id est, Quod dominus Iesus Christus in gloriam dei patris, ut intelligas hoc omnem confiteri lin- *In gloria dei patris* guam, quod Iesus Christus est dominus, idq; in gloriam dei patris. Quanquã illud In gloriam dei patris, referri potest ad uerbum confiteatur, quod præcessit, ut omnis lingua confiteatur ad gloriam dei.

Vestram salutem.) τὴν ἑαυτῶν, id est, Vestram ipsorum. Quanq;, ut admonui, ista pro nomina composita ferè uertit per simplicia.

Salutem uestram operamini.) Et mox, Deus enim est qui operatur in uobis. Prius uerbum est κατεργάζεσθε, alterum est ab ἐνεργεῖν, quod nos uertimus, qui agit, ne quis in hoc erraret. Atq; illud, In uobis, ἐν ὑμῖν est in quibusdam, in alijs, ἐν ἡμῖν in nobis. Quanquam hoc nihil interest ad sensum.

Et perficere.) καὶ ἐνεργεῖν, id est, Facere siue operari. Est autem infinitũ participij, quod modo præcessit ὁ ἐνεργῶν, id est, Qui operatur, ne quis putet esse nouũ mysterium in uerbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit operari.

Pro bona uoluntate.) ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Sermo est anceps, potest enim intelligi bona uoluntas, uel dei, uel Philippensiũ. Theophylactus refert ad deũ, Ambrosius ad homines.

Sine murmurationibus:) Quidam Græci codices habent χωρὶς ὀργῆς, id est, Sine ira. Alij γογγυσμῶν, id est, Murmurationibus.

Et hæsi-

Et hæsitationibus.) καὶ διαλογισμῶν, id est, Disceptationibus. Id aliquoties uertit, cogitationibus. Diffidens enim disputat & argutatur.

Sine querela.) ἄμεμπτοι, id est, De quibus nemo queri siue conqueri possit: alioqui sine querela est, qui de nullo queritur. *ἄμεμπτοι*

Et simplices.) καὶ ἀκέραιοι, id est, Synceri, absque fuco.

Sine reprehensione.) ἀμώμητοι, id est, Irreprehensibiles, siue inculpati, quod frequenter uertit Immaculati.

Prauæ.) σκολιᾶς. Quod non significat simpliciter prauum, hoc est, malum, ut uulgo putant, sed tortuosum & asperum, ut respondeat illi, quod superius posuit ἀκέραιοι, id est, simplices: id quod uelut interpretans explicat, adiũgens καὶ διεστραμμένης, id est, Distortæ. Augustinus enarrans Psalmum CXLVI. pro praua legit, tortuosa. *Praua tortuosa*

Inter quos lucetis.) φαίνεσθε. Anceps est, utrum sit imperandi modus an indicandi, id est, utrum lucete, an lucetis. Certe Lucete imperandi modo legit Cyprianus, in epistola ad Rogatianum presbyterum. Et Ambrosius sic exponit, ut declaret hæc nõ pronunciari à Paulo quod fiant, sed præcipi ut fiant: Commonet, inquiens, ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes tam clari appareant, uita, conuersatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt. Porrò φαίνεσθε non simpliciter significat lucere, sed in conspicuo esse ut omnibus appareat, ueluti lumen in ędito positum. *Lucetis, pro lucete*

Luminaria.) φωστῆρες. Cum erecta machina tollitur in altũ lumen sustinens. Vnde addit, uerbum uitæ sustinentes, hoc est, in uertice tenentes.

Ad gloriam.) εἰς καύχημα. De quo iam sæpius admonuimus. Et est, ad gloriam mihi, εἰς καύχημα ἐμοὶ. Atque ita legit diuus Ambrosius. Dilucidius erat, ut gloriari possim in die Christi, quod non in uanum cucurrerim. Nam huc refertur illud καύχημα, ut coram Christo possit gloriari, illis adiuuantibus hanc gloriam. Ita sanè Theophylactus.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Supra sacrificium.) ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, id est, Super hostia & sacrificio fidei uestræ. Sentit suam mortem & uincula uictimã quandam esse, cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorũ, & hoc nomine gaudet. Non quod inficier ἐπὶ Græcis nonnunquam sonare accessionem, sed quod hic nõ faciat ad sensum Pauli, mea sentẽtia. Facit enim ille ceu duas uictimas, alteram illorum fidem, quos Christo obtulit, cuius se ministrum & λειτουργὸν facit: alteram se, si dum student illam uictimam rite deo exhibere, ipse mactetur, & fiat uictima: quod quidem non recusat, modo id efficiat, ut illos deo dignos exhibeat. In hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, & Scholiastes pseudieronymus, atque huic consentiens Theophylactus. Recentiores quidam perperam exponunt Supra, pro ultra, ac multo alium sensum inducunt, quàm Paulus Græcis uerbis expresserit. *Sensus excussus* *Vulgata interpretatio reiecta*

Congratulor.) συγχαίρω, id est, Congaudeo,

Congratulamini.) συγχαίρετε, id est, Congaudete. Legi potest per modum indicandi, gaudetis & congaudetis, id quod mihi sanè magis arridet.

Bono animo sim.) εὐψυχῶ. Græcis est cõposita dictio, & magis significat, bene affici animo, quàm esse bono animo. Siquidem bono animo esse dicunt Latini, pro eo quod Gręcis est θαῤῥεῖν.

Cognitis quę circa uos sunt.) γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, Vbi cognouero de reb. uestris, siue cognitis ijs quæ circa uos sunt. Ambrosius legit, Certior de uobis factus: Iuxta formã illam, qua τοὺς ἀμφὶ πλάτωνα, ipsum Platonẽ dicimus. Ita mox interpres uertit τὰ περὶ ὑμῶν.

Tam unanimem.) Tam redundat, tantum est ἰσόψυχον, id est, Aequalis animi. Nec addidit Tam Augustinus, adducens locum hunc libro aduersus Petil. secundo cap. LXXVI. Sed offensus interpres sensu, addidit tam, ne uideretur laudato Timotheo dãnare cæteros. Est autem Gręcis dictio noue composita, quę parem & eundem per omnia animum significat, quo modo Pythagorici summam & perfectam amicitiam significabant. Talem id temporis non habebat Paulus, qui pari synceritate tractaret Euãgelium. Verum quos offendit hic locus, eos magis oportuit offendi uerbis quæ mox sequũtur, omnes quę sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. *Redundat apud nos*

Qui syncera affectione.) ὅς τις γνησίως, id est, Qui uere & germane, ut legit Augustinus epistola CXXXVII. siue ut aliás uertit, ingenue.

Pro uobis sollicitus sit.) Græce sic est τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει, id est, Res uestras curabit, ut sententiam reddam magis quàm uerba.

Eius cognoscite.) γινώσκετε. Est quidem ambigua Græca uox, Tamen hoc loco rectius uertisset, Cognoscitis, quod declarant ea quæ mox sequuntur, quoniam ut patri. Cognoscitis, id est, audistis, aut cognoscite ex me. Theophylactus legit cognoscitis, sic exponens, quasi Paulus citet Philippenses testes, quãta synceritate Timotheus se gesserit in Euãgelio.

Quoniam sicut patri.) Vertendum erat, quoniam sicut cum patre filius mecum seruiuit: uel Sicut patri filius, mihi conseruiuit. Siquidem Græca sic habent ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν. Paulus seruiuit Euangelio, nihil quærens sui commodi, huic se socium dedit Timotheus pari synceritate affectus.

Et, spero mittere.) Cur non potius missurum? Nam infinita sic aliquoties usurpantur.

Quæ circa me sunt.) Græci addũt ἐξαυτῆς, id est, Protinus, siue cõfestim, quod hic interpres uidetur uertisse mox. Verũ illud mox, potius referendũ uidetur ad uerbum mittere.

Veniam ad uos.) Ad uos, redundat. Imò Græce est, Quod & ipse cito uenturus sim. Et ita legit Ambrosius.

ἀδημονεῖν Et mœstus erat.) καὶ ἀδημονῶν. Id Ambrosius uertit, Et impatiẽter sollicitus erat. Nam ἀδημονεῖν est penè exanimari ac deficere præ dolore.

Vsque ad mortem.) παραπλήσιον θανάτῳ, id est, Proxime mortem, siue ut esset uicinus morti. Ambrosius legit, Prope mortem.

Festinantius.) σπουδαιοτέρως. Verti poterat & studiosius. Ambrosius legit, sollicitius, etiã si deprauatum est sollicitus: mihi tamen non displicet quod uertit interpres.

Sine tristitia sim.) ἀλυπότερος ὦ. Ambrosius uertit, Meliore animo sim. Græca uox perinde sonat, quasi dicas, liberior sim ab omni dolore, siue minus doleam.

Cum honore habetote.) ἐντίμους ἔχετε, id est, In precio habete.

Tradens animam suam.) παραβουλευσάμενος. Ambrosius Græcã uocẽ propius expressit, In interitum tradens animam suam. Est autem παραβουλεύεσθαι male consulere, & non habere rationem alicuius, non quod Faber putat, sponte cõsultoque tradere. Sentit enim Paulus illum ope diuina seruatum fuisse: alioqui ipse se præcipitauerat in exitium uitæ.

Quod ex uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, id est, Vestrum defectum.

Erga meũ obsequium.) τῆς πρός με λειτουργίας. Ambrosius legit, circa meum officium. Quanquam nec is explicuit, quod Græca sonant uerba, quorũ hæc est sententia: ut quod diminutũ fuit in obsequio uestro erga me, id suppleatis in his quos ad uos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus compensetis. At nonnulli codices habent πληρώσῃ, impleret, non πληρώσητε, ut uerbum ad Epaphroditum sit referendum, non ad Philippenses, ac tum erit sensus, ut ille suppleret, quod in uestro erga me officio fuit diminutum. Ita sine dubio legit Scholiastes Latinus in omnes Pauli epistolas. Ambrosius interpretatur, ut suppleret, si quid Paulus minus plene tradiderat. Licet Ambrosianus sermo sit obscurus. Sic enim loquitur: ut impleret quod deerat plebi in traditione iuxta traditionem apostoli. Theophylactus cum legat itidem ut Ambrosius, tamen secus interpretatur: Videlicet cum Philippenses Romæ non essent, tamen Epaphroditũ illorum ad se munificentiam detulisse, atque hoc pacto sarsisse, quod illorum erga Paulum officio locorum seiunctio uidebatur detraxisse. Ad eũdem modũ interpretatur Chrysostomus. Nec dubitandũ est, quin idem legerit Theophylactus quod Chrysostomus, sed interpres suo more infulsit uulgatam Latinorũ lectionem, Circa meũ officiũ, quã tamẽ nõ arbitror esse interpretis, sed deprauatoris. Nam ut Latine dicatur obsequiũ aut officiũ aut ministeriũ illius, cui impenditur: Græca quæ nõ uariant τῆς πρός με λειτουργίας, quid aliud declarant, quàm officij circa me, uel erga me potius. Vnde palàm est tum apud Ambrosiũ deprauate legi, circa meũ officiũ, tum in uulgata æditione, erga meũ obsequiũ, pro, circa me officiũ, &, erga me obsequiũ: Mirũ tamen quomodo illud Meũ, omnes Latinos codices occuparit. Annotauit Chrysostomus quod Paulus Philippensium munificentiã appellarit λειτουργίαν ministeriũ, ne sibi placerent. Nec est πληρώσῃ, sed ἀναπληρώσῃ, quod est accessione implere, quod plenitudini perfectæ deerat.

Ex Capite

EX CAPITE TERTIO.

De cætero.) τὸ λοιπόν, id est, Quod superest. Et χαίρετε, potest legi, ualete.

Mihi quidem non pigrum.) ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. Ad uerbum ita reddi poterat, Mihi quidem non pigrum, uobis autem tutum. At dilucidius simul & Latinius fuerit, Me quidem non piget, uobis autem tutum est. Sensus est, Non me piget huius laboris, ut sæpius eadem repetam, quo crebra admonitio uos reddat tutiores, ne labamini. Nam hinc proprie dictũ est, ἀσφαλές. Hic apostoli sermo eò spectat, ne Philippenses offenderentur tot monitis subinde repetitis. Aliquis dicere poterat, tantũ est ocij tibi Paule, ut uacet toties admonere? Charitas, inquit, qua uos complector facit, ut huius rei nullũ sentiam tediũ. Rursus aliquis dicere poterat, an nos existimas tam obliuiosos, ut toties simus admonendi? Respondet, ut mea admonito uobis nõ sit necessaria, tamẽ nihil hinc uobis incõmodi, imò potius cautiores reddet aduersus insidias malorum. Hæc mea sedulitas uos facit tutiores. Hoc saltem fructus adfert uobis mea instantia. Eoq; addidit articulum, τὸ ἀσφαλές, id est, uestra est securitas. Tametsi sermo Romanus non habet uocem qua proprie exprimat ἀσφάλειαν. Mirum unde Ambrosius nobiscum legat, pro tuto, necessarium. Nam sic etiam interpretatur, nisi Græci ἀσφαλὲς uocant, quod uitari non potest.

Vide concisionem.) Distinxit concisionem à circuncisione, κατατομήν, περιτομήν. Conciditur enim quod discerpitur, & planè distrahitur. Circunciditur quod expolitur, resectis superuacaneis. Annotauit hoc diuus Hieronymus in commentarijs Micheæ. Ceterum articulus præfixus singulis horum nominũ, indicat eum de certis quibusdam loqui, quos illi nouerint, τοὺς κύνας, τοὺς κακούς, τὴν κατατομήν. Et uidete, posuit pro cauete, quemadmodũ aliquoties in Euangelio ὁρᾶτε, βλέπετε. Sic enim hunc locum adduxit Ambrosius in libello Ad uirginem deuotam, Vitate canes, uitate malos operarios. *κατατομὴ περιτομὴ*

Qui spiritu seruimus deo.) Grçce est, Qui spiritu dei seruimus, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες. Porrò seruimus dixit, pro eo quod est, religione colimus. Et tamen in nõnullis habebatur θεῷ λατρεύομεν, id est, Deo seruimus. Indicat Ambrosius libro De spiritu sancto secũdo, cap. VI. hunc locũ in Latinis codicibus falsariorũ perfidia uariatũ fuisse, atq; ob id Grçcorum exemplariũ autoritate standũ, in quibus habebatur, οἱ πνεύματι θεῷ λατρεύοντες, id est, Qui spiritui dei seruimus. Atq; hinc colligit & spiritũ esse deũ, cui cultus debeatur, quod tamen ex Græcis uerbis non cõsequitur necessario. Siquidẽ datiuus πνεύματι, modũ indicare potest, ut uerbũ λατρεύομεν ponatur absolute. Religiosi sumus. Quomodo? Non carne, sed spiritu. Aut deo subauditur, Seruimus Deo, spiritu dei. Atq; in hunc sanè sensum enarrãt Græcorum scholia, atq; ipse etiam Chrysostomus, ἐν πνεύματι interpretans πνευματικῶς. Theophylactus πνευματικῶς λατρεύοντες, καὶ διὰ νοός, id est, Spiritualiter & mẽte deum colentes, non corporeis ceremonijs, quemadmodũ Iudæi, qui mentulam amputabãt, mente impura. Porrò spiritũ hic accipi, nõ pro Spiritu sancto arguit et illud, quod πνεύματι non præponitur articulus. Triplicem huius loci lectionẽ indicat Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Rursus libro De trinitate primo cap. 6. Siue tamẽ legas θεοῦ siue θεῷ, uerba nõ urgent, ut hinc fateamur spiritũ sanctũ esse deum. Vtraq; enim lectio sensum habet ancipitem, sed præter articulum omissum de quo nõ diximus, ipse sermonis tenor reclamat Ambrosio: neq; enim agit Apostolus de personis diuinis, sed de circũcisione, hoc est Iudaismo spirituali & carnali, de qua loquitur dominus: Qui adorant patrẽ, in spiritu adorant eum. *Qui spiritu seruimus* *Locus falsatus apud Latinos*

Habeã fiduciã in carne.) Grçcus habet, & in carne, καὶ ἐν σαρκί. Et ita legit Ambrosius. Atq; est quidẽ πεποιθέναι uerbũ præteriti temporis, sed ijs abutimur pro uerbis præsentis tẽporis. Vnde & Ambrosius & interpres recte legũt, Fiduciã habeam, & fiduciã habere.

Circuncisus octauo die.) Grçcus sic habet περιτομὴ ὀκταήμερος, id est, Circuncisio octaui diei. Se uocat circuncisionem, ut sæpe aliàs gentes uocat præputium. In Ambrosianis codicibus locum hunc deprauarant parum attenti scriptores, legentes, Circuncisionem octaui diei. *Locus in Ambrosio deprauatus*

Ex genere Israel.) ἐκ γένους ἰσραήλ, Israel hoc loco nominatiuus esse potest, non genitiuus. Vt enim se modo uocauit circuncisionem, pro Iudæo, ita se hic nominat Israel, pro Israelita. Quẽadmodũ & aliàs frequẽter Israel pro Israelitis ponit. Addidit autem, ex genere, ad di-

stinctionem proselytorum, qui erant quidem Israelitę, sed uelut adoptione, nō ex genere.

Conuersatus siue querela.) γενόμενος ἄμεμπτος, id est, Factus sum, siue is fui de quo queri nemo posset. Quanquam hoc haud male reddidit interpres.

Detrimenta.) ζημίαν, id est, Detrimentum.

Propter eminentem scientiā.) διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, Propter eminentiam cognitionis, ut neutrum positum sit loco nominis substantiui.

Locus uarie intellectus

Vt stercora.) καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, id est, Arbitror stercora esse, siue duco pro stercoribus. Græcis autē σκύβαλον dicitur, quod ex intestinis animantiū canibus proijcitur ὡσὰν τὸ τοῖς κυσὶ βαλλόμενον. Etiamsi diuus Ambrosius in Psalmo CXVIII. sermone octauo, legit, Aestimor stercora, ut Christum lucrifaciam, quasi Paulus passus sit se pro nihilo haberi. Idem tamen secus interpretatur, ac mea sententia rectius in commentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, præsertim suffragantibus Græcis, iuxta quos Paulus legem olim magnę uenerationis prorsus negligit, ut inutilem præ Euangelio Christi, cum in illa natus esset. In hanc enim sententiam adducit hunc locum Chrysostomus homilia De aduentu, numero XXXV. Item Augustinus libro aduersus Bonifacium tertio cap. septimo, licet aliter exponat scribens ad Hieronymum de Petro à Paulo reprehenso, nondum opinor episcopus. Quāquam haud scio an & illud τὰ πάντα ἐζημιώθην, uertendum fuerit In omnibus detrimento sum affectus. Ambrosius uertit, Omnia damna duxi: & huic consentiens Augustinus. Et in hanc quidem sententiam interpretatur Theophylactus, ut intelligamus perinde dictum ζημιοῦσθαι, quemadmodum dicimus, μακαρίζεσθαι & εὐδαιμονίζεσθαι. Nec abhorret ab hoc sensu Chrysostomi commentū. At idem Ambrosius edisserēs Psalmum, Beati immaculati, sermone octauo, secus uertit, Propter quem omnium detrimentum passus sum, rursus à seipso nonnihil dissentiens.

Ex fide est.) διὰ πίστεως, id est, Per fidem.

Quæ est ex deo.) Adde iustitiā τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην, ut repetatur iustitiam. Sic enim legit Ambrosius. Iustitiam inquam, quæ fide cōstat, non legis operibus. Item, in fide ad|cognoscendum illum. Sic distinguunt Græci, ut intelligas eum cognosci ex fide.

Societatem passionis.) παθημάτων, id est, Passionum, siue malorū siue afflictionum. Ambrosius pro societate legit communicationem.

Si quo modo.) ὅπως, Si quā.

Quæ est ex mortuis.) τῶν νεκρῶν, id est, Mortuorū. Miror cur hic placuerit περίφρασις, nisi quod suspicor hūc interpretem, & item Ambrosiū ita legisse, ἀνάστασιν τὴν νεκρῶν.

Sequor autem.) διώκω, id est, Sector, & assequi cupio. Interpres autem nimis Latine usus est eo uerbo sequor, idcirco admonui, ne quis erraret. Nam uulgatum est sequi præcedentem, sequi quod imitamur, rarius est sequi quod affectamus.

Si quo modo.) εἰ καί, id est, Si &, siue etiā cōprehendā. Interpres legisse uidetur ὅπως.

In quo & cōprehensus sum.) ἐφ᾽ ᾧ, id est, In eo quod. Eundem sensum efficit hoc loco, ἐφ᾽ ὃ & ἐφ᾽ ᾧ. Proinde mihi sensus uidetur, Si quo modo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in stadio hoc certare iussit.

Non arbitror.) Laurentianus codex habuit οὔπω, id est, Nondum, meus οὐ, sed plures habent οὔπω. Et ita legit diuus Ambrosius.

Expensa Augustini interpretatio

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω,, id est, Quæ à tergo sunt, hoc est, quę pręterita sunt ac relicta. Sumit enim similitudinem à cursoribus, qui nō attendūt, nec respectāt quid spacij transmiserint, sed quid supersit. Augustinus enarrās Psalmū trigesimumnonū interpretatur Quæ retro sunt, uitam pristinam uitijs inquinatam: Cum mea sentētia Paulus loquatur de pietatis gradibus, prætermissis inferioribus, ad magis ardua perfectioraq́ connitendum esse. Nam & Corinthijs ostendit uitam excellentiorem, ad quam proficiant, neglectis minoribus uirtutum donis.

Vnum autem.) ἓν δέ, Subaudiendū est, ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Sic interpretatur Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Simplicius autem est hic unum, positum pro tantummodo.

Quæ priora.) τοῖς δ᾽ ἔμπροσθεν, id est, Quæ à fronte sunt.

Ad destinatam.) κατὰ σκοπόν, id est, Secundum scopum aut præfixum. Neq́ tam male

uertit

uertit interpres q̃ obscure. Hieronymus admonet Græcam uocem esse significantiorem. Est enim σκοπὸς proprie signum præfixum sagittantibus. Vnde quod animo destinamus ac præfigimus, scopus est. Augustinus cum alijs plerisq; locis, tum in Psalmũ trigesimum octauum legit, Secũdum intentionem, pro κατὰ σκοπὸν. Cyprianus de Clericorum uita, si modo hoc opus illius uideri debet, legit, Ad regulam sequor. Tertullianus libro De carnis resurrectione legit, Secundum scopum persequor ad palmam. *Scopus quid*

Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagiũ dialogo, indicat hoc loco Græcorum exemplaria uariasse, in alijs scriptum fuisse φρονοῦμεν, id est, Sapimus, modo indicãdi, in alijs φρονῶμεν, id est, Sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, id est, Sentitis. Ac reuelabit, futuri temporis esse debet, ἀποκαλύψει, sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis, atq; ipso Ambrosio, qui secus non legit solum, uerumetiam interpretatur, Item Augustino cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Cresconiũ secundo, cap. XXXI. Rursus epistola XLVIII. nisi mendum est in scriptura. Nam sermõe de uerbis apostoli XV. scriptũ habetur, reuelabit. Rursus libro De prædestinatione sanctorũ primo, cap. primo. Opinor enim dictũ aliter, pro eo quod est, secus aliquãto q̃ oportet, Proinde si recta lectio est Reuelauit, suspicor à Paulo scriptũ fuisse ἀπεκάλυψε. Sensus uterq; tolerabilis est. Siquidẽ opinor Paulũ loqui de Iudæis ad Christi religionem conuersis, qui nondũ poterant cõtingere patriæ legis obseruationem. Paulus autem modo docuit ex fide contemnere iustitiã. Sed tamen si quis, inquit, inter uos diuersum sentit, & legi nonnihil tribuit, non est cur ob id scindatur concordia, quæ peculiaris est Christianorũ, sic potius interpretetur quisq;: Quid mea refert, si deus hoc illi reuelauit? ego nihilo secius sequar, quod mihi mea dictat conscientia. Alter hic est, Si quis diuersum sentit, hoc est, legi tribuit aliquid, feratur donec proficiat. Futurum est enim fortassis, ut hanc quoque perfectionem illi deus aspiret, ut aliquando contemnat, quæ nondũ potest contemnere. Quanquã haud me clam est, Ambrosium aliter interpretari. Theophylactus hunc sensum adfert: Si quid secus sentitis de affectanda uictoria, non recte sentitis: sed tamen deus istam quoq; mentẽ uobis mutabit in melius. Chrysostomus interpretatur deum aliquando inspiraturum, si quis quid nondũ assequitur: nec hoc dictũ uult de dogmatibus fidei, sed de perfectione uitæ. Hilarius libro De trinitate undecimo, legit, Reuelabit: uerbo futuri temporis, & interpretat̃, ijs qui nondũ absolutã ueritatẽ assequuti sunt, expectandã reuelationẽ dei, qui plenã ueri cognitioẽ largiatur, et si quid prius erratum fuit corrigat. *Reuelauit* *Reuelabit* *Aliter sapere pro diuerse, siue secus q̃ oportet*

Veruntamen.) Græca paulo secus habent, nempe ad hunc modum, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Verũ in eo ad quod peruenimus, eadẽ incedere regula, idem sapere. Quanquam hi infinitiui pro imperatiuis poni uidentur. Hilarius libro de Trinit. XI. uertit hunc in modũ, Verũ in quo festinauimus, ipso ingrediamur, parũ uidetur intellexisse sermonem Græcum.

Imitatores mei.) συμμιμηταί μου, id est, Coimitatores mei, hoc est, imitemini me unà cum cęteris qui me imitantur. Aut hoc conueniat inter uos etiãsi quid in cæteris dissentitis, ut sitis imitatores mei. Proinde nos uertimus: Estote pariter imitatores mei. Ambrosius nullũ indicium dat huius coniunctionis. *συμμιμηταὶ*

Et obseruate.) καὶ σκοπεῖτε, id est, Considerate. Atq; ita legit Ambrosius.

Formã nostram.) τύπον ἡμᾶς, id est, Formam nos, ut sit appositiue dictum.

Quos sępe dicebã uobis.) Apparet Paulũ nõ absoluisse quod cœperat. Multi enim ambulant, ut subaudias, nõ ut ego, sed in carne & fastu ac ceremonijs, & ob id inimici crucis.

Terrena sapiunt.) φρονοῦντες, Curant siue sentiunt, hoc est, qui terrestres habẽt affectus. Abusus est participio loco uerbi.

Nostra autem.) Nostra enim.

Vnde.) ἐξ οὗ, id est, Ex quo, scilicet cœlo. Nec refert quod præcessit οὐρανοῖς, subauditur enim Loco, quemadmodum subauditur Tempore, quũ non locus, sed tẽpus significatur. Quanq; hic tempus potest accipi, ut intelligamus ex eo tempore, quo cœpimus sperare uitam cœlestem cũ Christo, nos ad cœlestẽ ciuitatem pertinere, non terrenam.

Corpus humilitatis.) ταπεινώσεως, id est, Corpus humile & abiectũ. Locutus est enim iuxta proprietatem sermonis Hebręi. *Corpus humilitatis .i. humile, sicut corpus mortis*

Configuratum corpori.) Gręce sic habet, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, id est, Vt fiat conforme corpori &c.

Secundum operationẽ uirtutis.) Et hoc Grecis ad hunc legitur modum. κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, id est, Secundum operationem seu uim aut efficaciã, ut posit etiã subijcere suipsi omnia. Ambrosius legit: Qua possit etiã subijcere sibi omnia. Codex Donatiani habebat Secundum operationem, qua etiam possit.

EX CAPITE QVARTO.

CHarissimi & desideratissimi.) ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, Dilecti ac desi=rati, siue amabiles ac desiderabiles.

Et Syntychen obsecro.) Rogo & deprecor apud Græcos idem est uerbũ. Proinde intempestiue interpres affectauit copiã hoc loco, cum anadiplosis ei us uerbi faciat ad uehementiam affectus significandam.

Idipsum sapere.) τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idem sentire, hoc est, concordes esse. Etiamsi Ambrosius interpretatur de amplexanda prudentia.

Etiam.) Hic affirmantis, ναί. Et ἐρωτῶ, quod significat interrogo, hic pro rogo posuit. Nisi forte ἐρωτῶ, anceps est apud Græcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane compar.) σύζυγε γνήσιε. Syzygi dicuntur, quasi pariter ducentes iugũ. Germanum autem hic uertit, quod superius uerterat synceram affectionẽ γνησίως. Quidã hoc referunt ad uxorem Pauli. Nam Greca possunt & fœminino genere accipi, σύζυγε γνήσιε, id est, Coniunx germana, hoc est, syncera coniunx. Sunt autem magni autores apud Græcos qui putant Paulum habuisse uxorẽ. Et consentaneũ est hic mulieres commendari mulieribus. Porrò quod addit γνήσιε, hoc est, germana siue uera, pulchre quadrat in eam quæ & ipsa Christũ unà cum marito amplecteretur. Cum enim consensus est, non solũ in conuictu, uerumetiam in professione fidei, in studio pietatis, in uitæ similitudine, tum denique uerum est cõiugium. Alioqui impar coniugiũ uocatur, quoties diuersi religione iugo matrimonij continentur. Sanctus Clemens Historiæ ecclesiasticæ libro tertio, referente Eusebio, locũ hunc citat, quo doceat Paulo fuisse uxorem, quum tamẽ eam exemplo Petri non circunduxerit, quo uidelicet expeditior esset ad negociũ euangelicum. Quin idem & Philippo uxorem fuisse scribit, & apostolos filias suas nuptũ dedisse, tantũ aberat ut damnaret matrimonium. Sanctus martyr Ignatius in epistola ad Philadelphenses fatetur ingenue non solum Petro et Paulo, uerumetiam cęteris apostolis fuisse uxores, nec ob id minoris ab ipso fieri, quum patriarchę & prophetę fuerint in coniugio, non libidinis sed prolis gratia. Chrysostomus fatetur fuisse qui putarent hic Paulũ appellare suã uxorem, sed dissentit nec causam reddit quur dissentiat. Sed utris potius ęquũ est accedere, Clementi & Ignatio, quorum ille Petri comes fuit, hic Marci Euangelistę discipulus, an Chrysostomo qui tanto interuallo semotus fuit à temporibus apostolorũ? Theophylactus tamen acriter repugnat, ne Paulo tribuamus uxorẽ: quasi uero in hoc sit aliquid periculi. Quod ne fiat, mauult hunc alteri mulierum uel fratrem uel maritum fuisse, ac fortasse carceris custodem. Fatetur tamẽ fuisse, qui putarint hæc Paulũ uxori suæ scribere, quos non alio refellit argumento, q̃ uocis unius, quam masculino genere posuerit, fœminino positurus uidelicet, si de uxore loqueretur. Sentit autẽ opinor, de γνήσιε. Nam de σύζυγος nemo nescit esse generis communis. Verũ qui putarũt de uxore dici, ni fallor, Greci fuerunt, quos tamẽ nihil offendit quod offendit Theophylactũ, nimirũ intelligentes in huiusmodi uocibus iuxta morẽ Atticum frequenter usurpari, genus masculinũ pro fœminino. Quemadmodũ Homerus dixt κλυτὸς pro κλυτὴ, & Euripides γενναῖος pro γενναία. Deniq; quum Theophylactus in epistola ad Titum cap. II. legat σωτήριος pro salutifera, itaq; interpretetur, demiror quur hic offenderit γνήσιος. Proinde ut hanc sententiam non arbitror absurdam, ita fateor & alteram posse consistere. Tantũ offendit, quod uirũ ceu comitem adiungit fœminis, prẹter morem suum. Deinde quis esset iste carceris custos, quẽ Paulus dignaretur tanto honore, ut eum γνήσιον σύζυγον uocaret, & eidem prẹferret mulieres. Consortes euangelici laboris Paulus solitus est appellare συνεργούς: σύζυγος magis cõgruit in par hominũ, quos idem copulat iugũ, unde Latinis quoq; dictum est coniugium. Lyranus admonet, Germanum, esse nomen proprium, ne nihil adderet de suo, quod hausisse uidetur è commentarijs qui falso Hieronymi titulo feruntur in omnes epistolas Pauli. Porrò cum hæc epistola scripta sit omnibus sanctis episcopis ac diaconis, nullius expresso nomine, non uideo quis hic possit intelligi.

Pauli uxor

Impar coniugium

Adiuua

Adiuua illas.) συλλαμβάνου αὐταῖς, Commoda illis, ac manum admoue.

Mecum laborauerunt.) συνήθλησάν μοι, id est, Simul mecum decertarunt.

Gaudete in domino.) χαίρετε. Potest esse & ualete.

Modestia pro humanitate

Modestia.) ἐπιεικὲς, id est, Humanitas, siue æquitas. Ambrosius explanat, rationabilis conuersatio, cum non contenditur de summo iure, sed alius alij pro tempore cedit, & id sequitur quod postulat humanitas.

Dominus enim.) Enim, redundat, nec additur apud Ambrosium.

Sed in omni.) Omni, non est epithetū orationis, ἐν παντὶ, i. In omni re, siue in omnibus.

Omnem sensum.) πάντα νοῦν, id est, Mentem siue intellectum, ne quis ad corporis sensum detorqueat. Certe mentem, legit Ambrosius hanc enarrans epistolam, itaq; citat libro de Iacob, & beata uita, capite sexto.

Custodiat.) φρουρήσει, id est, Custodiet, futuri temporis. Neque enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia. Ita legisse Ambrosium colliges ex ipsius interpretatione, si perpendas attentius.

De cætero fratres.) τὸ λοιπὸν, id est, Quod reliquum est. Est autem continuantis post digressionem aliquam.

σεμνὰ seuera

Quæcunq; pudica.) σεμνὰ, Quod Ambrosius legit, magnifica. Vertere poterat grauia, seuera, honesta, uerecunda. Nam hæc omnia significat Græcis σεμνά.

Quæcunq; sancta.) ἁγνὰ, id est, Pura siue casta.

Amabilia.) προσφιλῆ. Quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit Ad castitatem pertinentia, sed detorquens, opinor, ad suam argumentationem. Nisi forte pro ἁγνὰ, reddidit ad castitatem pertinentia, sed probabilius est hunc errorem esse scribarum. Etenim quū licuerit dicere, quęcunq; casta, quid opus erat circuitione? quæ in προσφιλῆ erat necessaria. Iam nisi pudica accipimus uerecunda, bis inculcauit pudicitiam, in σεμνὰ & in ἁγνὰ, unde suspicor locum hunc apud Hieronymum non carere mendo: fortasse scripserat, quæcūq; casta, quæcunq; ad amicitiam pertinentia.

Bonæ famæ.) εὔφημα, id est, Bene ominata, siue boni ominis. Ambrosius uertit, laudabilia. Totum hunc locum ita reddidit Hieronymus: Quæcunq; ergo sunt uera, quęcunq; pudica, quæcunq; iusta, quæcunq; ad castitatem pertinentia &c.

Virtus ἀρετή

Si qua laus disciplinæ.) Disciplinæ, redundat iuxta Græcos codices. Nec apparet ex Ambrosianis commentarijs, quod secus legerit quàm Græci. Et uirtus hic est ἀρετή, quæ opponitur uicio, non δύναμις, quæ pugnat cum imbecillitate.

Hæc cogitate & agitate

Calumniator depulsus

Hæc cogitate & agite.) Cogitate superest, Græcis tantum est ταῦτα πράττετε, id est, Hæc agite. Et ita legit Ambrosius. Hunc locum quidam magnis cachinnis magnisq; conuicijs insectatur, negans me apud me fuisse cum hęc scriberem. Ac mox deprehendi hominis errorem. Siquidem cum ego notassem lectionem posterioris partis, hæc agite & deus pacis &c. ille somniauit me de priore parte loqui, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate quæ & didicistis. At dicet ille, quid annotabas, cum scriptura huius loci belle haberet in Græcis pariter ac Latinis codicibus? Non sum tam stupidus, ut præter occasionē id fuerim annotaturus. Etenim cum hæc scriberem, cōsului peruetustæ, imò primę, ni fallor, æditionis codicem, qui glossam habet adiunctam ordinariam, & interlinearem, ut uocant, præbitam è monasterio Cartusiensiū, quod propinquū est urbi Bruxellensi, uicinum collegio Anderlacensi, in quo tum temporis ualetudinis causa rusticabamur. In eo sic habebatur scriptū: Hæc cogitate quæ didicistis, & accepistis, et audistis, & uidistis in me: hæc cogitate & agite, & deus pacis erit uobiscū. Et glossa in interstitio uersuū: Non solū, inqt, cogitate, sed & actu implete. Hic clamabit meus castigator, scripturā esse deprauatā, & illud Cogitate, repetitū è loco superiore. Fateor, & ideo admonui, ne latius serperet ea scriptura, quæ iā codices innumeros occuparat. Det dominus talibus sycophantis, ut aliquando ad se redeant.

Quoniam tandem aliquando.) ὅτι ἤδη ποτὲ, id est, Quod iam aliquando.

Refloruistis pro me sentire.) ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, Reuiguistis in sentiendo de me, ut subaudias περὶ τὸ φρονεῖν. hoc est, Reuiguit in uobis amor & sollicitudo, ac studiū erga me, tametsi nō misistis hactenus, qđ opportunitas mittendi uobis defuerit, nō animus.

Sicut & sentiebatis.) ἐφ᾽ ᾧ, id est, In eo quo sentiebatis.

Occupati autem eratis.) ἠκαιρεῖσθε δέ, id est, Sed non habuistis opportunitatem. Id enim sonare uidetur ἀκαιρεῖσθε.

Non quasi.) οὐχ ὅτι, id est, Non quod.

Propter penuriam.) καθ᾽ ὑστέρησιν, id est, Iuxta defectum.

Sufficiens esse.) αὐτάρκης εἶναι, id est, Contentus esse. Apertius erat: Nam ego didici his in quibus sum contentus esse, ἐν οἷς εἰμὶ αὐτάρκης εἶναι, hoc est, noui qd' adest boni consulere.

Scio & abundare.) περισσεύειν. Quod hic uertit, abundare, nō solum pertinet ad rerum copiam, sed ad omnem præcellentiam, ut opponatur ei quod pręcessit, humiliari. Nam de copia & inopia mox meminit. Etiamsi Theophylactus aliter exponit.

Vbiq; & in omnibus.) ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι, id est, In omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius. Tametsi probe uertit hoc interpres, ut accipias, ubiq;, pro eo quod est, in omni re. Theophylactus priorem particulam ἐν παντὶ bifariam exponit, aut in omni tempore, ut intelligas longam experientiam: aut in omni negocio, ut intelligas plurimarū rerum experientiam, In omnibus uero, quę obiter incidunt.

Institutus sum.) μεμύημαι, quod Ambrosius uertit, imbutus sum. Est autem proprie initiari mysterijs. Porrò mysteria primum discuntur, mox exercentur.

Abundare, & penuriam pati.) περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, hoc est, quasi dicas, pati ut supersit, pati ut desit. siue, pati, ut nimium sit, pati ut minus sit.

Qui me confortat.) ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι. Non est confortat, quasi consolatur & reficit, sed confortat, id est, potentem ac fortem reddit: corroborat erat Latinius.

In Thessalonicam.) ἐν Θεσσαλονίκῃ, id est, Thessalonica. Nec miserūt in Thessalonicam, sed Paulo miserunt, qui illic tum erat. Nisi forte apostolus neglexit grammaticæ leges.

Semel et bis Semel & bis.) ἅπαξ καὶ δίς. Quod si quis Latine uelit reddere, dicendum est, si semel atq; iterum. Ambrosius legit: Semel & iterum. Alioqui semel & bis, nihil aliud sonat quàm ter. Neq; enim statim Latine dicitur, quod Græcis bene dicitur.

In usum.) εἰς τὴν χρείαν, id est, Ad egestatem, siue ad necessiatem. Quanquam In usum, non est absurdum, modo intelligas, In usum, id est, cū esset opus. Ambrosius legit, In usus meos misistis.

Non quia quæro datū.) οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, id est, Non quod quęram ipsum donum. Ambrosius legit: Non quia munus quæram.

Sed requiro fructum.) Illud quæro, & hoc requiro, apud Græcos idem uerbum est ἐπιζητῶ, ne quis frustra miretur interpretis copiam.

Abundantem in rationem.) Hic melius uertisset Græcum participium in uerbum πλεονάζοντα, id est. Qui redundet in uestrum commodum, potius quàm meum.

ἀπέχω Habeo autem omnia.) ἀπέχω. Ambrosius legit, Percepi autem omnia. Nam ἀπέχειν est recipere ex aliquo ueluti censum aut reditum ex aruis. Et ad eum modum uertit in Euangelijs, Receperunt mercedem suam, ἀπέχουσιν. Id sentiens Theophylactus submonet recipi, quod quasi debitum datur.

Repletus sum acceptis.) πεπλήρωμαι δεξάμενος, id est, Repletus sum accipiēs, nisi quod participium est præteri temporis. Commodius uertisset ad hunc modum, Expletus sum, posteaquam accepi ab Epaphrodito, à uobis missa, odorem &c.

In odorem suauitatis.) ὀσμὴν εὐωδίας. Quod superius indicauimus, Nec est In odorem, *Thymiamata in sacris* sed odorem appositiue, suffragante Græcis codice Donatiani. Suffragabatur uterq; Constantiensis. Ambrosius legit, odorem bonę suauitatis, sed mutato, sicuti conijcio, auferendi casu in accusandi casum. Cyprianus exponēs precationē dominicā, citat ad hūc modum, Saturus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito quæ à uobis missa sunt, odore suauitatis, sacrificio accepto, & placente deo. Indicat autē quod uocauit odorem suauem, sumptum à sacris in quibus suffitus spargebantur grati naribus.

Omne desiderium.) πᾶσαν χρείαν, id est, Omnem necessitatem siue indigenitam. Valla emendat, implebit πληρώσει, sed codex unus habebat πληρώσαι, id est, Impleat.

Cum spiritu uestro.) Sic & Ambrosius legit, sed Græci codices habēt, μετὰ πάντων ὑμῶν, id est, Cum omnibus uobis.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN primis nõ possum non mirari, quid in mentem uenerit ijs qui Colossenses, ad quos scribit hanc epistolam Paulus, aiũt esse Rhodiẽses, ob nobilem illum Colossum, qui memoratur inter septem mundi miracula. Nam de statua quidem nullus non meminit scriptorum. At de ciuitate huius nominis, ne ij quidem ullum fecere uerbum, qui totius insulę situm diligentissime literis prodiderunt. Quin potius Colossæ ciuitas est Phrygię, quę est in Asia minore, haud ita procul ab Hierapoli, & Laodicea, quarũ & in hac epistola meminit Paulus, Laodiceæ cum ait: Volo autẽ uos scire, cuiusmodi certamen habeam pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ. Ac rursum in calce: Facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur, & eam quæ è Laodicea missa fuit, ut uos quoq; legatis. Ac paulo superius: Quoniam habet zelum multũ pro uobis, & his qui sunt Laodiceæ, & his qui sunt Hierapoli. Constat autẽ Hierapolim et Laodiceam in Phrygia esse, aut certe in confinio, autore Ptolemæo. Porrò Herodotus libro septimo, Colossas appellat magnam Phrygiæ ciuitatem, quæ fluuium habet Lycum, qui se pręcipitans in terræ hiatum, occultatur, post erumpens ad stadia quinq;. Ad hæc Plinius libro quinto, capite trigesimo secundo: Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygię, quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit cõtermina, meridiana, Lycaoniæ, Pisidiæ, Mygdoniæ, ab oriente Cappadociam attingens. Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena, Colossæ, Carina, Cotiaion, Ceranæ, Iconiũ, Midaium. Idem libro trigesimoprimo, capite secundo, prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres coniecti, lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ libro decimo, inter loca Laodiceæ finitima, Colassarũ quoq; mentionem facit. Iam uero Theophylactus quoq; Græcus interpres de Colossensibus tradidit in hunc modũ, πόλις φρυγίας αἱ κολοσσαὶ, αἱ νῦν λεγόμεναι χῶναι, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ τὴν λαοδίκειαν εἶναι πλησίον, id est, Ciuitas Prygiæ Colossæ, quæ nunc uocatur Chonæ. Atq; id liquet ex eo, quod uicina sit Laodicea. Hæc abunde sufficiunt, opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac nostra sententia dissentit Faber Stapulensis. Iam quod apud Suidam legimus Rhodienses et Lindios dictos, & Colossenses ob insignẽ Colossum, quem soli erexerunt, ut uerum sit, non efficit, ut hæc epistola scripta sit Rhodiis. Cæterum quod in Græcis codicibus κολασσαῖς legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum acciderit incuria, præsertim cum Theophylactus urbis sitũ exponens, Colossas scribat, non Colassas. Sic autem dicimus Colossæ Colossarum, quemadmodum Atheneæ Athnarum.

Colossas ciuitatẽ esse Phrygiæ, nõ Rhodi

A deo patre nostro.) Admonet Theophylactus Chrysostomũ ut solet sequutus, hic nõ addi mentionem Christi, quod tamen fieri solet in cæteris fermè epistolis. Et tamen hoc additum uidemus in Græcorum codicibus, non dubium quin errore librariorum, ex sua memoria quæ uidetur addentium. Certe Theophylactus non addit. In codice Veronæ edito additur in contextu, reclamante commentario. Latini codices uariant.

Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.) καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, Quemadmodum & in toto mundo est etiam fructificans, licet in nõnullis exemplaribus nõ addebatur posterius καὶ, ante ἔστι. Quæ tamẽ coniunctio mihi non uidetur ociosa. Prior enim pertinet ad aduerbium, quemadmodum posterior ad id quod subauditur, peruenit ad uos, quemadmodum et in toto mundo est, & ita est, ut non solum prædicatum sit, uerumetiam fructificet.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non legi. Faber indicat, αὐξανόμενον addi in quibusdam exẽplaribus, atq; ita sanè legit Ambrosius Theophylactus & Chrysostomus: ac paulo post inferius rursus hæc duo participia iunguntur, In omni opere bono &c.

Faber

Sicut in uobis.) Sicut & in uobis, addita copula, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν. atque ita legit Ambros.

Conseruo nostro.) Græce uestro, ὑμῶν. Quanquam hic libri uariant, & magis quadrat Nostro prima persona, ut intelligamus adiutorem Pauli & illorum ministrum.

Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat uertere in uerba infinitiua, orare & postulare, προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι.

Vt impleamini agnitione.) ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Aut subaudienda est præpositio κατὰ, more Græcorum quasi per synechdochen, aut πληρωθῆτε sumendum est actiue, id est, ut impleatis. Tametsi priorem sensum magis probo. Et eum sequitur Theophylactus cum Chrysostomo.

Digne deo.) Domino, est Græcis, ἀξίως τοῦ κυρίου.

Omnia placentes,) εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Quasi dicas, in omnem placentiam. Ambrosius legit, Ad omne placitum.

In omni uirtute confortati.) Græcus sermo iucundior est, δυνάμει δυναμούμενοι, i. In omni potentia facti potentes, siue ualentia ualescentes. Est enim participium præsentis temporis.

Claritatis.) δόξης, id est, Gloriæ.

Deo & patri.) Græce tantum est patri, quemadmodum legit Ambrosius. In editione Veronensi erat, θεῷ. Theophylacti interpres semper inculcat uulgatam Latinis lectionem.

Qui dignos.) τῷ ἱκανώσαντι, id est, Qui nos fecit idoneos.

Idioma Hebræum Filij dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis formam peculiarem esse Hebræis, uas electonis, pro uase electo, & filius perditionis, pro filio perdito. Itidem hic filij dilectionis, pro filio dilecto, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

Redemptionem & remissionem.) Græci codices sic habent, τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, id est, Redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum. Ambrosius uidetur itidem legisse, nisi quod non habet hic, per sanguinem ipsius. Cæterum quod redemptionem & remissionem, nullo coniunctionis interuentu, sed appositiue coniunxerit, indicat quod edisseres subijcit: Remissio enim peccatorum liberos facit. Exponens enim Paulus quid dixerit redemptionem, subdidit remissionem peccatorum.

Appositiue legendum

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis, non refertur ad imaginem, sed ad deum, ἀοράτου, hoc est, dei. Quemadmodum enim solus pater dicitur immortalis & sapiens, ita solus dicitur inuisibilis, non quod filius iuxta diuinam naturam uisibilis sit, sed quod à patre habet naturam inuisibilem. Pater igitur ut fons manet inuisibilis. Cæterum per imaginem filium aliquo modo promit sese, dum per illum condidit hunc mundum, dum per eum hominem factum nobis innotescit.

Primogenitus omnis creaturæ.) Cum hic dixerit creaturæ, cur mox mutauit, condita sunt, cum Græcis eiusdem originis sint uoces κτίσις & ἐκτίσθη. Vel hinc colligi potest, nihil inter esse inter creare & condere. Sensus autem hic esse potest, qui genitus fuit ante omnem creaturam. Ne quis cum Ario dei filium faciat creaturam. In hanc sententiam edisserit Ambrosius. Quod si mutato accentu legas, πρωτοτόκος πάσης κτίσεως, sensus erit, illum primum produxisse omnia, & omnem creaturam ab illo natam esse. Nec male congruit ad hanc sententiam quod sequitur, quod in illo creata sint omnia &c. Vtruncunque sensum sequimalis, non uideo quid ad rem pertineat, ut ideas Platonicas huc in medium protrahamus, id quod facit Aquinas. Quandoquidem iuxta sermonis Hebræi proprietatem, Paulus In ipso dixit, pro eo quod est, per ipsum, ut crebro iam obuium indicauimus. Declarat id, quod mox repetens hanc sententiam, quod hic dixerat, ἐν αὐτῷ, id est, in ipso, mutat in δι' αὐτοῦ, id est, per ipsum. Astipulatur nostræ sententiæ cum Chrysostomo Theophylactus, hunc enarrans locum. Proinde quod sequitur εἰς αὐτὸν, non erat uertendum, in ipso, ne bis idem dicere uideatur, sed in ipsum, ut accipias hæc non fuisse condita per Christum ueluti per ministrum, sed tanquam per consortem imperij. Idcirco addidit, et in ipsum, ex quo pendeant omnia gubernanda. Ad eum modum sonant Græca quæ scripsit Paulus, & ad eundem interpretatur præter cæteros Theophylactus. Iam per se liquet, opinor, quod Thomas Aquinas In ipso exponit, tanquam per causam exemplarem, non admodum ad rem pertinere, quod tamen interpreti par sit imputare, qui secus uerterit, quàm scripserit Apostolus.

In ipso, pro per ipsum

Excussa Aquinatis interpretatio

In cœlis & in terra.) τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, i. quæ in cœlis sunt, & quæ in terra.

Et ipse est ante omnes,) Magis quadrabat, Ante omnia, πρὸ πάντων, Nam de uniuersis loquutus

loquutus est, & sequitur continuo, καὶ τὰ πάντα, id est, Et omnia. Tertullianus tamen libro aduersus Marcionem quinto legit Ante omnes, colligens non posse dici, ante omnes, nisi qui sit ante omnia. Itidem legit Hilarius libro de Trinitate IX.

Et omnia in ipso constant.) καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, id est, Omnia in illo consistunt siue constiterunt: tametsi Græci uerbi tempus recte mutauit interpres. Cæterum constare, dicit conseruari.

Qui est principium primogenitus.) ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος. Quoniam neutri dictioni apponitur articulus, potest & hic sensus accipi, Qui Christus est principium primogenitum ex mortuis, quasi dicas primum principium, quod ille sit fons omnis resurrectionis: ut primogenitus sit epitheton principij. Nam huc accommodant Chrysostomus Theophylactus & Ambrosius, quod Christus hic dicatur principium, quod dux sit & autor resurrectionis.

Primatum tenens.) πρωτεύων, id est, Primas tenens, quanquam Græcis unica dictio est.

In ipso complacuit.) εὐδόκησεν. Id si referatur ad patrem, cuius uoluntas ac decretum fuerit, commodior erit interpretatio, quàm si ad filium. Atque ita sentit Theophylactus. Cum enim disputasset, in filio natura esse plenitudinē deitatis, adiecit, huius rei nullā adferri causam, nisi quod ita uisum sit deo. Proinde nos patri, addidimus de nostro.

Omnem plenitudinem diuinitatis.) Diuinitatis, apud Græcos hoc loco non lego, tantū est τὸ πλήρωμα, nec additur apud Ambrosium in contextu, licet enarrans addat explicandę rei gratia. Nec addidit Hilarius, citans hunc locum libro De trinitate octauo non uno in loco. Simili modo res habet apud Chrysostomū ac Theophylactum. Quod si quis excutiat interpretationem diui Thomæ, deprehendet, ne ipsum quidem addidisse, Diuinitatis. Suffragabatur uterque codex Constantiensis. Et haud scio, an apud ullum omnino sit interpretem. Proinde demiror, unde uox ea in quædam exemplaria Latinorum irrepserit, nisi huc ex proximo capite huius epistolæ asscripta est à studioso quopiam. *Additum aliquid*

Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Cur non & antea uertit, in ipsum, cum Græcis eadem sint uerba, εἰς αὐτόν. quanquam rectius erat Reconciliare, uerbum actiuū, ἀποκαταλλάξαι. Et, erga se, melius quàm In se ipsum.

Pacificans.) εἰρηνοποιήσας, id est, Pacificatis & ijs quę In terra sunt, & quæ in cœlis. Alioqui sermo non carebit solœcismo. Non enim quemadmodū Græcus dicit εὐδόκησεν εἰρηνοποιήσας, ita & Latinis placuit, illi pacem faciens.

Per sanguinem in crucis eius.) Græca secus habent, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ, id est, Per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem: ut placuerit, referatur ad patrem, & hæc pronomina pertineant ad Christum.

Inimici sensu.) ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ, id est, Inimici mente siue cogitatione. Porrò sermo Græcis anceps est, nam datiuus διανοίᾳ potest accipi uelut instrumentaliter, hoc est, Per sensum siue mentem: aut relatiue, Inimici, sed cui: nempe menti. Etenim qui carni seruit repugnat rationi. Ambrosius & Hieronymus διανοίᾳ referunt non ad hominem peccantem, sed ad deum, ut accipias dei mentem, non hominis. Nam prior sic legit, Et uos quondā alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis &c: Posterior ad hunc modum, in epistola ad Ioannem episcopum Hierosolymitanum, Cum essetis alienati, & inimici sensus eius: quanquam ego sanè Hostes malim quàm Inimici. Theophylactus Mente, ad Colossenses refert, ne se putarēt excusandos, si fato aut natura fuissent hostes dei. Idcirco addidit Mēte, ut intelligerent se suapte uoluntate fuisse hostes. Eundem sensum adducit Chrysostomus, licet non liqueat quò referat διανοίᾳ. *Sensus pro mente*

Carnis eius.) Imò Suæ.

Et immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles. Quod Tertullianus alicubi non ineleganter uertit inuituperabiles. Nam hinc Momus deus, quod carperet aliena facta.

Et irreprehēsibiles.) ἀνεγκλήτους, id est, Incriminabiles, siue inculpatos.

Quod prædicatū est in uniuersa creatura.) ἐν πάσῃ κτίσει. Torquetur hic nonnihil Aquinas, putans prædicatū est, positum pro prædicabitur: imò hyperbole est, qua significat iam undiquaque uulgatum Euangelium Christi, ne quid cogitarent Colossenses de mutanda fide, quæ iam ab omnibus esset recepta. Magnificentius autē & ardentius est, In omni creatura *Hyperbole*

tura

tura, quàm inter omnes homines. Quod si quis non recipiat hyperbolen in literis diuinis, is si uolet cum Hieronymo, cum Origene, cum Chrysostomo, cũ Augustino litiget, qui frequenter annotant hoc schema. Inepte horrent mendacium, quod hyperbole superet fidem ueri. At mendaciũ non est, ubi nec fallitur quisquam, nec adest fallendi uoluntas. Augmẽtum quærit hyperbole, nec aliud intelligit auditor.

Qui nunc gaudeo.) Qui, apud Græcos non lego, sed tantum, nunc gaudeo, νῦν χαίρω. Et apud Græcos est, ἐν παθήμασί μου, id est, in afflictionibus meis. Cui continenter adhæret pro uobis ὑπὲρ ὑμῶν, quanquam in his quoque uerbis est nonnihil ambigui sensus, Gaudeo pro uobis, id est, gratulor uestro profectui, & gaudeo quod affligar uestra causa.

ἀνταναπληρῶ

Et adimpleo ea quæ desunt passionũ.) καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων. Commodius uertere poterat, Et suppleo qđ deest afflictionibus Christi. Ambrosius ita, Et suppleo reliquias pressurarum. Porrò uerbum ἀνταναπληρῶ compositum ex tribus: ex ἀντὶ quod significat uicem, quum quis alterius loco facit aliquid, & ἀνά, quod apud Latinos aliquoties ualet re, & πληρῶ, quasi redimpleo uice Christi, quod in illius afflictionibus est diminutum. Ambrosius uidetur uoluisse sensum explicare Pauli, quum ait reliquias, ut accipiamus passionem Christi non fuisse diminutam ad salutem hominum, sed unam esse passionem Christi & martyrum, hoc est, capitis & membrorum. Nec dissentit ab hac sententia Theophylactus, interpretans Christũ in apostolis adhuc pati pro corpore suo, nõ quod desit aliquid, sed quod tam immensa sit illius in nos charitas. Similia Chrysostomus annotans quod apostolus modestiæ gratia suas afflictiones quas pro ecclesia perpetiatur, Christi afflictiones appellat. Scholiastes ille Latinus addit et aliud cõmentum, Adeo non piget me afflictionum, ut gaudeam etiam, libenter perpessurus usque ad finem exemplo Christi, qui ad mortem usque perstitit in Euangelio.

Paßio Christi quomodo impletur

Cuius factus sum ego minister.) Cuius, ecclesiã refert, nõ corpus. Ambrosius referre uidetur ad Euangelium: nec uideo unde repetitum, quanquam id sanè minutulum est, uerum ad hæc minutissima nonnunquam impingunt magni Theologi, si Grece nesciãt. Bis autem dictum est, Cuius sum ego minister: In priore loco, cuius sine cõtrouersia refert Euãgelium, posteriore refert ecclesiam, nec aliud potest, quum Græce sit ἧς fœminini generis. Proinde nos uertimus, Cuius ecclesiæ.

Sacramentũ μυστήριον

Verbum dei mysterium.) Cum hic Paulus uerbum dei uocarit mysterium, quod sæpe uertit Sacramentum, cur non addunt hinc octauum sacramẽtum? qui quum in scripturis sacramenti fit mentio: uolunt de septem illis accipi, quanquam mysterium hoc loco secretum & arcanum sonat, id declarant quæ sequuntur: Nunc autem manifestatum est.

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος, id est, Notum facere quæ sint diuitiæ Et ita legit Ambrosius.

Sacramenti.) μυστηρίου, id est, Mysterij, id est, Arcani.

Quod est Christus.) ὅς ἐστι χριστός, id est, Qui est Christus. Tametsi Laurentius uertendum existimat, Quæ est Christus, quæ referatur ut diuitias πλοῦτον, quæ uox Greca est masculini generis, & numeri singularis. Atque ita quidem exponunt Græca scholia. Secus Ambrosius. Theophylactus uariat.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς id est, In uos, Et ita legit Ambrosius, ut est in Græcis codicibus emendatioribus, quanquam in nonnullis Grecis codicibus scriptum habebatur, ἐν ὑμῖν.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est, Monentes, & ita Ambrosius, Nam Græca uox anceps est, quam aliquoties uertunt Increpare.

Et docentes.) Hic Græci repetunt πάντα ἄνθρωπον. Atque ita scriptum erat in codice Donatiani. Suffragabatur uterque Constantiensis.

In quo &c.) εἰς ὅ, In quod, in quam rem, ut non referas ad Christum, sed ad illorum perfectionem. Nec est simpliciter, Laboro certando, sed κοπιῶ ἀγωνιζόμενος, quod ad periculũ pertinet, Siquidem agon interim certamen est, interim periculum.

Quam operator.) τὴν ἐνεργουμένην, id est, Quæ operatur. Et ita Ambrosius. Et operationem est, ἐνέργειαν, ut intelligas uim agentem in Paulo. Et uirtute est δυνάμει, quæ pugnat cum imbecillitate.

EX CAPITE SECVNDO.

QValem sollicitudinem.) ἡλίκον ἀγῶνα. id est, Quantum certamen siue periculū. Nec est, Pro uobis, sed De uobis. περὶ ὑμῶν. quanquam agon & laborem sonat, sed cum difficultate periculoq; coniunctum.

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου. quod planè refertur ad faciem. Nam Vidit personam meam, nec Latinum esse puto: etiamsi cuidam hoc magis arridet.

Constructi.) συμβιβασθέντων. id est, Compactorum. Quidam habent, Instructi. Ambrosius legit, Quum fuerint instructi in charitate. Hilarius, Instituti. Porrò hic idem est uerbū quod superius uertit, Constructi: significat autem compactos & cōnexos, in morem membrorum unius corporis cohærentium apte inter se.

Diuitias plenitudinis.) πληροφορίας. Non est πληρώματος, quod ipsum item plenitudinem uertit. Nam πληροφορία magis sonat certam persuasionem, quoties alicui plene fit fides, ita ut nihil iam addubitet, quemadmodum admonuimus in initio euangelij secundū Lucam. Optat enim illis certam cognitionem mysterij, ne quid omnino hæsitēt. Ad quem modum interpretatur & Theophylactus: τοῦτ᾽ ἔστιν inquiens, ὑπὲρ μηδενὸς ἀμφιβάλλωσιν, id est, Hoc est, ne ulla de re ambigant. Itaque quæ conferunt in hunc locū recentiores interpretes, non possunt admodum congruere sensui Paulino. Plenitudo πληροφορία

Dei patris & Christi.) Græci addunt coniunctionem καὶ. τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ χριστοῦ. quemadmodum & alijs aliquot locis loquitur, quasi dicas, Eius qui deus est & pater, & eius qui unctus est.

Absconditi.) ἀπόκρυφοι. id est, Absconditi. Hic nomen est, non participium, Occulti, siue arcani.

In sublimitate sermonum.) ἐν πιθανολογίᾳ. id est, In persuasibili oratione, siue persuasibilitate, siue probabilitate. Ambrosius legit, In sublimitate sermonis: locum hunc ad sophistas detorquens. Is fortasse legit, λεπτολογίᾳ. Augustinus epistola quinquagesima nona, legit, In uerisimili sermone.

Etsi corpore.) σαρκί. id est, Carne: quam opponit spiritui, qui mox sequitur.

Firmamentum.) τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. id est, Firmamentum uestræ in Christum fidei. Miror unde diuus Ambrosius addiderit hoc loco: legit enim ad hunc modum, Videns ordinationem uestram, & supplens id quod deest utilitati fidei uestræ. Aparet enim illum ita legisse in Græcis codicibus, καὶ ἀναπληρῶν τὸ ὑστέρημα τῆς χρείας πίστεως ὑμῶν. Cæterum interpres de suo addidit Eius, quo nihil erat opus, ob pronomen Vestræ, quod sequitur. Ambrosij diuersa lectio

Dominum nostrum.) Nostrum, redundat apud nos. Græcis tantum est, χριστὸν ἰησοῦν κύριον. Consentiebant exemplaria Constantiensia. Absolutius est simpliciter dici Dominū: quemadmodum in Euangelio, Dominus his opus habet.

Et superædificati.) ἐποικοδομούμενοι, præsentis temporis est, Vt superstruamini manente radice Christo ac fundamento, siue ut crescatis in eo, siue ut collapsi nonnihil restituamini. Nam id postremum sequitur Theophylactus.

Ne quis uos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν. id est, Ne sit qui uos deprædetur, aut in prædam abducat. Ambrosius uertit, Deprædetur. & item Hieronymus libro commentariorum in Oseam. Rursum in commentarijs quos ædidit in epistolam ad Galatas. Græca uox proprie sonat ceu prædam abducere. Vnde & ἱερόσυλοι dicti Græcis, qui deprædantur phana. Sacrilegium autem est, abigere quod deo consecratum est. Consimilem ad modum legit Cyprianus in sermōe De bono patiētiæ. Hilarius libro de Trinitate duodecimo, legit, Videte ne quis uos spoliet: & quod legit, iterat in progressu sermonis. Proinde miror unde hoc nostrum Decipiat, ad nos deuenerit. Sentit autem cauēdum, ne quis occultis insidijs adortus, abducat eos è recta fidei uia, in errorem ac perniciem, ac seruitutem legis Mosaicæ. συλαγωγεῖν Decipiat, pro Deprædetur

Diuinitatis corporaliter.) θεότητος. id est, Deitatis. Et addidit σωματικῶς corporaliter, ut excludat umbras legis Mosaicæ. Corpus enim opponitur umbrę, ut hic non sit opus commento de deitate, quæ in triduo mortis coniuncta fuerit corpori, licet separata fuerit Diuinitatis corporaliter, quomodo intelligendum

anima, tametsi Theophylactus geminam adfert expositionem à nostra diuersam: Corporaliter, id est, iuxta naturam & substantiam, non modo iuxta effectum, quemadmodum in prophetis: Aut quia deitas nunquam seiuncta fuit à corpore Christi: Hæc unde Theophylactus hauserit nescio. Fruatur suo quisque iudicio. Mihi simplicior uidetur & ad id quod agitur congruentior expositio quam habet Glossa ordinaria, de Vmbris legis, & de ueritate euangelica: Sequitur enim, Corpus autem Christi. Et in hũc sensum interpretatur Augustinus epistola quinquasima nona. Chrysostomus etiam argutius, In Christo inhabitat tota plenitudo diuinitatis, idq; corporaliter, tanquam in capite, et per hunc in corpore illius quod est ecclesia: caput enim & corpus unum sunt: eoq; sequitur, Et estis in eo completi. Semper enim hoc agit Paulus, ut nos faciat Christo proximos: uelut quum ait, Simul cum illo resuscitauit, & sedere nos fecit: Et, Si patimur cum illo, & corregnabimus: Item Omnia cum illo nobis donabit. Rursus dum nos Christi cohæredes appellat, uerisissima sunt quæ Thomas scribit de diuina natura personaliter unita carni Christi: uerum eam rem hic non agit Paulus, sed illud potius persuadere nititur, quicunq; per fidem in Christi corpus insiti sunt, non egere legis Mosaicę præsidio, circũcisione, & similibus: quum in Christo sint omnia uere & efficaciter.

Non manufacta.) ἀχειροποιήτῳ, dictio composita est, id est, Quæ fit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. id est, Corporis peccatorum carnis: hoc est, quod obnoxium est peccatis carnalibus. Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona, testatur ita scriptum fuisse in nonnullis Latinorum exemplaribus, ne quis omnino contemnat, Gręcis iniquior.

Sed in circuncisione,) Sed, redundat.

In quo & resurrexistis.) συνηγέρθητε, id est, simul resurrexistis. Atque ita legit Ambrosius.

Et uos quum essetis.) Apud Chrysostomum ac Theophylactum ubiq; pronomen est pri primæ personæ, ἡμᾶς & ἡμῶν. Item in eo quod sequitur:

Donans uobis.) Nobis, est Græcis prima persona, & ita legit Ambrosius. Agit enim Paulus de Iudęorũ pręputio, quod habebant in animo.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, Deleto quod aduersum nos erat chirographo. Atq; ita legit Ambrosius, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον.

Locus uulgo nõ intellectus — Chirographum decreti.) Græcæ Decretis est, τοῖς δόγμασιν. Græci codices ita distinguunt, ut accipias chirographum deletum, quod erat nobis contrarium per decreta legis Mosaicæ, siue per decreta legis diuinæ. Sanè diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit, Chirographum in decretis. Theophylactus Chrysostomum sequens interpretatur, chirographum professionis Mosaicæ, aut obligationem dei, qui dixit Adæ & Euæ, In quacunque die comederitis, moriemini: sublatum & antiquatum decreto fidei Euangelicæ. Metaphora ducta ab obligationibus legitimis. Vehementius obligat syngrapha αὐτόγραφος, hoc est, quam tuapte manu scripseris: hanc Græci chirographum uocant. Id irritum fit uel dispunctione siue cancellatione, quæ fiebat inductione linearum transuersarum: uel litura, quæ fiebat spongia in corticibus, aut stilo in tabellis ceratis, uel laceratione. In dispũctione manent scripturæ uestigia, in litura nequaquam. Paulus igitur ut exaggeret dei erga nos clemẽtiam, primum declarat nos sic obstrictos fuisse, ut nequaquam esset locus inficiãdi. Legis enim professio ueluti chirographum, & ipsa res, atque etiam conscientia coarguebat nos transgressores esse legis. Quid igitur supererat, nisi pœna quæ ex pacto debebatur, hoc est, è chirographo nostro? Hic exuberauit dei benignitas. Si damnasset, queri non poteramus. Si debiti partem relaxasset, partem reliquisset, multa debebatur gratia. Si dispunxisset chirographum, superessent ueteris obligationis uestigia, nunc semel deleuit & oblitterauit, tegens quicquid erat nobis contrarium, & unde renasci posset actio: nec hoc contentus, discidit ac lacerauit chirographum, tollens è medio & affigens illud cruci, in qua pro nobis dependerat, quod debebamus, & obligationem mortis uertit in pactum æternæ salutis. Huiusmodi quiddam annotauit diuus Chrysostomus in homilia quadam, atq; etiam in commentarijs. Nec ociosum est in emphasi uocum philosophari, præsertim in scriptis beati Pauli, cuius oratio schematibus ac tropis undique

undique scatet. Scholiastes in omnes Pauli epistolas, indicat quosdam esse qui interpretentur chirographum, memoriam dei reseruantis peccata nostra: iuxta illud, Nonne hęc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Et quod Hieremias ait, Peccatum Iudæ scriptum stilo ferreo in ungue adamantino. Hæc omnia recte. Mihi tamen coactius uidetur, quod dogmata interpretantur fidem, quũ in eo sensu nusquam legatur dogma ab apostolis usurpatum: quin in hoc ipso capite prosequutus quod agit de uitandis Iudæorum præscriptionibus, δογματίζεσθαι dicit eos, qui uel præscribunt externa, uel huiusmodi præscriptis urgentur ad superstitionem, Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; contrectaueritis. Vnde probabilius uidetur obseruanti sermonis huius tenorem, hic dogmata, dici pręscripta Iudaica, quorum caput erat Circũsio.

Expensa Augustini interpretatio

Traduxit.) ἐδειγμάτισεν. Quod Ambrosius uertit, Ostentauit. Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit exemplauit, Græcam uocem fidelius quàm elegantius exprimens. Ad eundem modum adduxit libro De agone Christiano, capite secundo. Mirum autem quid sequutus, subinde locum hunc adducat hisce uerbis, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplauit: quasi senserit Paulus, ita demum deuinci principatus, si uictor futurus carnem exuat. Sic enim & interpretatur libro aduersus Faustum decimosexto, capite uigesimonono. Sic refert libro de pecca. m. & r. primo, capite uigesimo septimo. Quin & Hilarius libro de Trinitate nono, locum hunc refert: Delens quod aduersum nos erat chirographum in sententijs, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit è medio, affigens illud cruci, exutus carnem, & potestates ostentui esse fecit. Ac ne quis existimet hoc deprauatione scripturæ accidisse, repetit carnis mentionem in explicando. Tale quiddam innuit & Scholiastæ commentũ. Videntur illi ἀπεκδυσάμενος accepisse reciproce, exuens seipsum, quemadmodum luctaturi quo sint expeditiores uestem abijciunt, ita Christus carnem. Vnde qui se parant pugnæ siue certamini, ἀπεκδύεσθαι dicuntur, ne possint apprehendi. Hoc commentum, meo iudicio germanum, ostendit Theophylactus. Et Græci codices ἀπεκδυσάμενος distinguunt à sequentibus, ne acciperemus principatus esse spoliatos. Sed Christus in pugna, pro ueste carnem abiecit, & hostes in triumpho traduxit. Sed ad rem. Hic eodem uerbo Latino reddit παραδειγματίσαι, hoc est, Traducere, in initio Matthæi: & hoc loco δειγματίζειν, quum illud significet In exemplũ uertere, hoc ostentare, & spectandum omnibus proponere. Alluditur enim ad morem triumphantiũ, qui trophæa sua circũferebant, & populo ostentabant monumenta uictoriæ, & cætera. Quod si Thomas potuisset Græcos interpretes consulere, non opus erat hic geminis interpretationibus pro unica: Traduxit, inquit, sanctos in cœlum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmones ab homine. Origenes in Exodum homilia quarta, aut certe huius interpres, explicat uim huius uerbi: Quos, inquit, in aduentu suo Christus dicitur traduxisse, hoc est, captiuos duxisse, & triumphasse in ligno crucis.

Traduxit Thoma interprete

Confidenter palàm.) ἐν παῤῥησίᾳ. quod Ambrosius legit In autoritate. Origenes in Iesum Naue, homilia octaua, legit, Traduxit libere triumphans. Est autem παῤῥησία quum quis palàm audet, præsertim in loquendo: quanquam Paulus aliquoties usurpat ad alia.

Palàm triumphans.) Illud obiter admonendum, spolians & triumphans, & cætera participia hoc loco pręteriti temporis esse.

Lectio duplex

Triumphans illos in semetipso.) Origenis interpres homilia in Iesum Naue octaua, indicat in nonnullis codicibus legi, In semetipso. Cæterum in Græcis haberi scriptum, In ligno. At hodie consentiunt hoc sanè loco Græcorũ exemplaria cum nostris. Sunt quos urget hic scrupulus, satis ne Latine dicatur, Triumphans illos. certe Triumphatas gentes, dixit Vergilius. Nec is loquutionis color rarus est apud historiographos. Triumphare fœminam rarius est, licet reperiatur apud Trebellium Pollionem.

In seipso.) ἐν αὐτῷ. accipi potest, Per seipsum: hoc est, Suis ipsius præsidijs.

Iudicet in cibo aut in potu.) Est iucunda uocum affinitas in Græcis, quam interpres nõ affectauit. ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει. dicere poteris, In esculentis aut poculentis. Habet enim hoc schema præter iucunditatem, & contemptus & fastidij significationem. Quod genus est illud, Quotidianarum harum formarum. Quid ad hæc dicent isti, qui nulla ex re magis iudicant proximum, quàm ex cibo & potu & ueste?

Neomeniæ.) νουμηνίας. id est, Nouilunij: à νέος, nouus, & μὴς, μηνὸς, luna, siue mensis. Siquidem Greci non à calendis, sed ab initio nouæ lunæ mensem auspicantur.

Quæ sunt umbra fut.) Augustinus aduersus Faustum libro sexto, in libris manu descriptis, citat, Quod est umbra. Fortassis aliquis Græce semiperitus, ἃ mutauit in ὃ, putans articulum pluratiuum non conuenire uerbo singularis numeri ἐστὶ.

Ordo triplex

Corpus autem Christi.) Græca scholia, nominatim autem Theophylactus, indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita, Illa sunt umbra, sed corpus ipsum, hoc est, ueritas est Christi. τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. Rursum ita, Corpus Christi, nemo uos decipiat: ut referas corpus ad fideles, qui sunt membra Christi: ut sit sensus, Vos autem qui estis corpus Christi, nemo deuertat à præmio quod cœpistis promereri credendo in illum. Atque hic sensus probatur Augustino in epistola ad Paulinum. Sed prior lectio mihi uidetur accommodatior, utpote minus coacta. Ambrosius uidetur tertium quendam sensum arripere, quasi umbra & corpus, utrunque referatur ad ea quæ præcesserunt, cibus, potus, festum, neomeniæ, sabbata: hæc omnia erunt umbra futurorū, sed eadem corpus Christi. Sic enim infert: Hęc autem omnia sunt corpus Christi, quia elementorum per effectus sunt uocabula. Sed Apostolus, mea sententia, corpus Christi uocat illa, quod quicquid illis adumbrabatur, id in Christo sit exhibitum, ut iam illa sint negligēda. Quum abest ipsum corpus, umbris utcunque pascimur: quum adest, offendit etiam umbra. Atque hunc, ut dixi, sensum sequitur Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona.

καταβραβεύειν

Nemo uos seducat.) καταβραβευέτω, id est, In brabijs, aut præmijs fraudet. Sic enim interpretatur Hieronymus in quæstionibus ad Algasiam, quæstione decima: Nemo aduersum uos brabium accipiat. Quum enim in certamine positus, iniquitate agonothetæ, uel insidijs magistrorum, brabium & debitam sibi palmam perdit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Id'que uerbi uideri uult peculiare Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonent, καταβραβεύειν dici, quoties penes alium est uictoria, penes alium præmium. Ambrosius legit, Nemo uos deuincat. Augustinus epistola quinquagesima nona, Conuincat. Ex his satis liquet, quantum absit à uero Iacobi Stapulensis, hominis alioquin eruditi, in hoc loco sententia, quam in prima recensuit æditione. Verum hunc in errorem induxit Valla, qui putat καταβραβεύειν esse, ad brabium euocare, siue brabium ostentare. Fortasse leuiculum, sed tamen obiter admonendum illud: Brabium dicendum esse Latinis, non brauium: hoc est, per b, secundam literam, non per u: deinde penultima acuta aut circunflexa, quemadmodum est apud Græcos, βραβεῖον, brabium, siue brabeum. Qui de Græcarum uocum etymologijs conscripserunt, existimant βραβεῖον dictum à ῥάβδος, mutatis ac transpositis literulis aliquot, quod est uirga, siue sceptrum: unde qui regalia sceptra gestant, brabeutæ dicti sunt: quod horum partes essent in certaminibus præmium addicere qui uicisset, ne quis inter certantes oriretur tumultus. Atque id propemodum indicat Martialis in præfatione quadam, quum ait, Contra retiarium ferula. Sunt qui putāt palmeam uirgulam tradi solitam uictori, uictoriæ symbolum, eamque uirgam brabeum appellari. Vnde καταβραβεύειν, est intercipere pręmium, non euocare ad pręmium. Hesychius indicat idem pollere παραβραβεύειν. Nec hoc uerbum esse Cilicum ostendit Aristoteles, libro Rhetoricōn primo, quum ait, καὶ ὅτι δικαίου βραβευτὴς ἦν ὁ δικαστής. id est, Quod iusti brabeuta est causarum forensium iudex. Aristoteles enim nihil habet Barbaricum, sed purus & Atticus est. Porrò quod addit, θέλων, non opponitur inuito aut nolenti, sed idem pollet ac si dicas, Studio siue data opera, ut intelligerent illos maliciose insidiari Colossensibus. Quanquam Augustinus in epistola ad Paulinum, participium Volens, non accommodat ad uerbum Seducat, sed ad id quod sequitur, In humilitate. Volens in humilitate, quasi dicas, Affectator humilitatis: quemadmodum dicimus ἐθελόδουλος. Ad eundem modum distinguunt Græci. Ex Ambrosio colligitur, eos studio per humilitatem deijcere uoluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia Nec abhorret hinc Theophylactus, separans participium uolens à superioribus, et interpretans pseudapostolos angelos quosdam colendos ingerere, quo per hos patefieret hominibus aditus ad patrem alioquin inaccessum. Paulus autem nescio quid supra angelos spirat, Christo fretus.

Brabion unde dictum

Volens, pro affectator

In humi

In humilitate.) ἐν ταπεινοφροσύνῃ, quod refertur ad animi modestiam, unde Ambrosius ita reddidit, In humilitate animi: distinguens ab humilitate conditionis, quæ ταπείνωσις dicitur: & tamen interim abusus uidetur ταπεινοφροσύνῃ, in malam partem. Nam qui iactant uisiones angelorum, crassos & abiectos requirunt animos, quibus facilius imponant, alioquin nasutis protinus suboletimpostura. Nisi iuxta sententiam Augustini mauis accipere, simulatam modestiam pseudapostolorum.

Et religione angelorum.) θρησκείᾳ, quod religionem sonat, nonnunquam & in bonam partem, sæpe tamen peregrinam ac superstitiosam. Vox, ut autumant, à Thracibus deducta, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis ceremonijs, quibus colerentur.

Ambulans.) ἐμβατεύων, id est, Ingrediens ea quæ non uidit. Tametsi Hieronymus in eodem loco, ἐμβατεύων interpretatur, Incedens fastuose. Mirum unde diuus Augustinus epistola septuagesima nona, legat, Quæ non uidit inculcans: quasi Græce legisset ἐμβαθεύων per θ. Ambrosius legit, Ea quæ uidet extollens. Hesychius indicat, ἐμβαθεῦσαι, nonnunquam idem ualere quod occupare: ueluti locum, aut domum, aut totam hæreditatem. Sed Hieronymi magis arridet sententia. Metaphoram ductam opinor à Tragicis cothurnis, quandoquidem genus hoc ἐμβάδες dicuntur, quod in his sublimes incedant, qui regem aut deum agunt. Augustinus ad Paulinum, indicat in nonnullis Latinorum codicibus scriptum fuisse, Quæ uidit: quemadmodum legit & Ambrosius in nonnullis, Quæ non uidit. Sed illud mirum, quum hic loqui uideatur de uisis angelorum, quomodo Augustinus interpretetur de sacrificijs: quę quis ideo magni ducit, quod ea uiderit alicubi obseruari, uel quod non uiderit quidem ea facienda, sed quod opinione populari ducatur. Neque minus durum, quod Ambrosius hæc ad astrologiæ philosophiæque studium detorquet. *Diuersa lectio & interpretatio*

Sensu suæ carnis.) ὑπὸ τοῦ νοός, id est, A mente, ut legit diuus Ambrosius. Sic enim uocat affectum hominis impij.

Crescit in augmentum.) αὔξει τὴν αὔξησιν. Græca figura est, quasi dicas, uiuit uitam, gaudet gaudium: sic hoc loco, augescit augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius redundat: tantum est, Ab elementis mundi. Mundum enim uocat quicquid uidetur.

Quid adhuc tanquam.) Adhuc, redundat. Nec additur apud Ambrosium. τί ὡς; id est, cur tanquam: & cætera.

Viuentes mundo.) In mundo, est Græce: & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) δογματίζεσθε, id est, Decernimini. Quanquam nec illud Decernimini, explicat id quod sensit Paulus. Intelligit enim eos decretis & constitutionibus hominum duci, ueluti subiectos, & hoc notat δογματίζεσθαι, id est, dogmatizari. Dogma enim Græce decretum est, quod Paulus ferè in malam accipit partem, pro legibus quæ non dei, sed hominum arbitrio præscribuntur, quemadmodum paulo superius: unde & decreta pontificum uocamus, distinguentes à lege diuina. Iam enim illa præcepta de delectu ciborum, de obseruatione dierum, de sacrificijs, hominum esse cœperunt, postea quàm apud deum euanuerunt. Græcanica scholia admonent, Paulum non dixisse δογματίζετε, hoc est, decreta facitis: sed δογματίζεσθε, id est, decretis oneramini. Annotauit idem Theophylactus, licet interpres Latinus longe diuersam sententiam extulerit. Græca sic habent, ὅρα δὲ καὶ πῶς ἠρέμα αὐτοὺς διακωμῳδεῖ, δογματίζεσθε εἰπών. ὡς γὰρ παιδία ἀρτιμαθῆ κάθησθε, φησίν, δογματιζόμενοι καὶ νουθετούμενοι, τί δεῖ ποιεῖν. Ea sic reddidit interpres: Aduerte autem quàm eos stultitiæ arguat, uituperetque, Quum decernitis, inquit: perinde dicat, Nec secus ac pueri per lusum solent, dicaciores uos agitis, qui pridie nati, & nuper instructi sint: in consessum enim uenistis, ut sententias de dogmate proferatis, sanciatisque quid factu sit necessarium: quum Græci sermonis hæc sit sententia: Quin & illud uide, ut illos tacite taxat, dicendo δογματίζεσθε. Siquidem ut pueri, inquit, qui nuper discere cœperunt, sedetis, uobisque præitur ac præscribitur, quid facto sit opus. Hæc admonui lector, ut intelligas quid sit interpreti peregrini sermonis fidere. Proinde nec hoc loco probo Iacobi Fabri sententiam, qui uertit, Decreta quæritis. Interpres uulgatus, & Ambrosius legisse uidentur *Theophylacti interpres fœde lapsus*

δογματίζετε. Idem legisse uidetur Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quomodo, inquit, quidam quasi uiuentes in mundo sententiam fertis? Mirum autem quid sequutus Cyprianus libro ad Quirinum tertio, legat, Quid tanquam uiuentes in mundo, uana sectamini? Nisi fortè quod à uerbo δοκεῖν, dicatur δόγμα, humanas de rebus opiniones dicit uanas.

Ne gustaueritis, μιμητικῶς

Ne gustaueritis.) Hæc tria uerba apud Græcos singularis numeri sunt, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, id est, Ne attigeris, neq; gustaueris, neq; contigeris. Atq; hæc uidentur dici à Paulo μιμητικῶς, id est, per imitationem: quam quidam inter schemata referunt. Sic enim loquebantur qui suis decretis onerabant Christianos: Ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc: atque his ceremonijs subigebant uelut in tyrannydem, quos Christus liberos esse uoluit. Et utinam his quoque temporibus, non idem facerent sacerdotes quidam, omissis ijs quę propius ad pietatem pertinent, qui constitutiones constitutionibus accumulant, hoc tantum agentes, ut plebem quàm maxime fieri potest illaqueatam, sibi redant obnoxiam, suæ tyrannidi suoq; quæstui consulentes. Non igitur sic accipiendum est, quasi Paulus prohibeat tangi, gustari'ue quippiam, sed reprehendit eorum supercilium, qui hæc magno fastu prohibebant. Idem palàm indicat diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum. Et tamen Ambrosius ita interpretatur, quasi Paulus his uerbis deterreat ab omni spe mundanorum, mea sententia, non satis attente, quod quidem cum tanti uiri pace dictum sit. Idem citat in eundem sensum, enarrãs Psalmum centesimũ decimum octauum, sermone decimo octauo. Rursus libro De patriarcha Abraham secũdo, capite sexto, alijsq; locis aliquot. Tertullianus adducit hunc Pauli locum libro aduersus Marcionem quinto. Et Theophylactus cum Chrysostomo nobiscum facit. Euidentius etiam Glossa ordinaria.

Expensa Ambrosij interpretatio

Ipso usu.) τῇ ἀποχρήσει, id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionem. Agit enim de cibo & potu, quæ usu consumuntur, & in latrinam excernuntur. Nam ijs proprie dicimur abuti, quæ usu absumuntur: quemadmodum & Iureconsultorum literæ nos docent.

Thomas Aquinas

Rationem quidem habentia sapientiæ.) λόγον hic interpretantur Speciem: quod quoniam Aquinas sensit duriusculũ, annectit id quod sequitur, In superstitiõe: ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientiæ, non simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μὲν, & non reddidit quæ illi respondet, δὲ. Proinde mihi uidetur λόγος, hoc loco sonare Sermonem aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationem, dixisset ad hunc modum, Quæ omnia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica, nimirum ab angelis pofecta, ut illi narrant. Cæterum, re longe absunt à religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectione animi, qua pecudum ritu, homines homunculi cuiuspiam arbitrio circumaguntur, nec in læsione corporis sita est, quum deus cibo uoluerit honorari corpus, non cruciari inedia, sed in puritate uitæ & charitate. Nobiscum facit aperte Theophylactus. Honorem autem corporis hic subsidium appellat, iuxta proprietatem sermonis Hebraici: uelut alibi, Honora uiduas: Et, Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.

Honor, subsidium

In superstitione.) ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo quem modo citaui loco. Nam superstitio, δεισιδαιμονία dicitur. Ambrosius legit, superstitione. Porrò uox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio: cum quis ultro sibi fingit religionem. Nam θρησκεία, religio dicitur à Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictum est: & θέλω, uolo. Idq; probe quadrat in confictas ab homunculis ceremonias.

θρησκεία

Et humilitate.) ταπεινοφροσύνῃ, Diuus Hieronymus hoc quoq; uerbum notat, tanquam impropriè hoc loco usurpatum, quum aliàs uirtutem sonare soleat, hic uitium, quo quis humilia sentit atq; terrena: & abiecti est animi, ut patiatur sese ueluti bubalum duci naribus præceptis hominum.

ἀφειδία

Non ad parcendum corpori.) καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, quod ad uerbum sonat Imparsimonia, hoc est, quum quis non parcit alicui rei. Nam φείδομαι, parco, & α particula est priuatiua. Ambrosius legit, Ad uexationem corporis. Atq; eam lectionem indicat & Augustinus

gustinus in epistola ad Paulinum, cuius iam sæpe meminimus. Sentit enim de ijs qui superstitione lacerabant aut mutilabant corpus suum, aut immoderatis ieiunijs cõficiebant. Manent huius rei nonnullæ reliquiæ hodiéque apud Italos in Flagellatoribus, cuiusmodi multa commemorat Apuleius in Asino suo.

EX CAPITE TERTIO.

QVæ sursum sunt.) τὰ ἄνω. Cur non potius, Superna? Et φρονεῖτε, Curate, potius quàm Sapite?

Vita uestra.) Græci legunt, Nostra. ἡμῶν. id est, Nostra, prima persona.

Libidinem.) πάθος. Quod morbum uertas licebit, aut potius Molliciem: ut de effœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quũ ante dixerit Fornicatio? Neque enim apte genus speciei subnectitur. Porrò molliciem & Flaccus morbum appellat in Odis:

Cum grege turpium Morbo uirorum.

Propter quæ uenit.) δι᾽ ἃ ἔρχεται. id est, Propter quæ uenit: ut Venit, sit præsentis temporis, intelligasq́ solere ob ista uenire diuinam iram. Sic enim appellat uindictam.

Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat Diffidentiæ, ἀπειθείας, idem & inobedientiam sonat. Quanquam hoc loco Ambrosius non addit: In filios diffidentiæ. Tantum legit, Propter quæ uenit ira dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, non semel à nobis dictum est.

In quibus & uos.) ἐν οἷς. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit uel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uitia quæ paulo ante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum uiueretis in illis, ad uitia pertinet.

Turpem sermonem.) αἰσχρολογίαν. id est, Turpiloquium.

Nolite mentiri inuicem.) μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους. id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Quid enim est Mentiri inuicem, quod uertit interpres, nisi mentiri uicissim? Verbo Græco addidit accusandi casum. Mentiri inuicem

Expoliantes.) ἀπεκδυσάμενοι. id est, Exeuntes, id est, postquàm exuistis: nam præteriti temporis est. Vocem hanc interpres subinde uertit Expoliantes. Alludit ad id quod ante dixit: Christum exuta carne uicisse.

In agnitionem dei.) Dei, redundat, iuxta Græca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his concordabat exemplar utrunque Constantiense.

Masculus & fœmina.) Hæc non inuenio apud Græcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidem, sicuti nec Ambrosius. Sed huc uidetur adscriptum ex epistolæ ad Galatas capite tertio. Suffragabatur & hic uterq́ codex Constantiensis.

Gentilis & Iudæus.) ἕλλην. id est, Græcus: pro quo uertit, Gentilis.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt coniunctionem, & oratio fit ardentior. Prius enim per iuga coniunxit Iudæum cum Græco, circuncisionem cum præputio: deinde citra copulam copulat Barbarum cum Scytha, seruum cum libero. Porrò Barbaro opposuit Scytham, non quod is Barbarus non sit, sed quod præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari. Scytha

Dilecti uiscera misericordiæ.) Dilecti, hic participium est, non nomen: ἠγαπημένοι. Nec est Misericordiæ, sed οἰκτιρμῶν, id est, Miserationum, numero multitudinis.

Humilitatem.) ταπεινοφροσύνην. quod Ambrosius uertit, Humilitatem sensus. Nos Modestiam maluimus. Nam modestia potius est, quam Græci uocant ταπεινοφροσύνην. Humilitas sensus, magis in uitium sonat: quemadmodum abiectus animo. Etiamsi Græca uox plus quiddam significat, quàm modestia. Modestus enim est, qui non est arrogans: at ταπεινόφρων, qui minus sibi tribuit quàm promeretur. ταπεινοφροσύνη

Modestiam.) πραότητα. id est, Mansuetudinem, siue lenitatem.

Patientiam.) μακροθυμίαν, ad uerbum Longanimitatem, siue animi lenitatem, aut animi moderationem, qua quis non facile prouocatur.

Superest Charitatem habete.) Habete, non reperio apud Græcos, nec apud Ambrosium, sed referendus est accusatiuus Charitatem, ad uerbum superius, Sitis induti.

Quod est uinculum perfectionis.) σύνδεσμος τελειότητος. id est, Vinculum integritatis. Respexit enim ad corpus, in quo spiritus colligat & connectit omnia membra, alioqui dilapsura. Quanquam non me fugit plerosque secus interpretari. Preterea Pax dei, est & apud Græcos & Ambrosium, non pax Christi.

Locus perperam expositus Exultat.) βραβευέτω. id est, Præmij loco detur, siue contingat, aut palmam ferat: hoc est, Ne iudicet ira in uobis, aut inuidia, aut superbia, sed pax deferat palmã, ut is putet se uicisse, qui cæterarum rerũ dispendio pacem conseruauerit, nam hæc demum est pax dei. Alioqui pax mundi ex uindicta nascitur. In hanc fermè sententiam interpretatur Theophylactus. Iam uero quorsum attinet recensere, quid in hunc locum commentati sint theologi recentiores, sequuti uerbum, exultandi?

In qua.) In quam, εἰς ἣν, siue Ad quam.

Et grati estote.) καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. Superius admonuimus ex Hieronymiana sententia εὐχάριστον, in diuinis literis accipi pro gratioso & amabili, quemadmodum opinor accipiendum hoc loco. Siquidem id adiecit, uelut indicans, qua ratione pax inter eos possit consistere, si comes sint & benigni erga omnes, propensi ad bene merendum de omnibus. In hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, ut εὐχάριστος sit, qui talem se præbet erga conseruos homines, qualem expertus est erga se deum. Theophylactus interpretatur Grati erga deum, hoc est, memores, qualis ille fuerit in nos, ut et ipsi uicissim clementes simus erga conseruos. Verum hæc expositio mihi uidetur esse coactior.

Abundanter.) πλουσίως. quasi dicas Opulente, & diuitum more. Nam hoc uerbo delectatus est Paulus, quoties exuberantiam cuiuscunque rei significari uult.

Docentes & commonentes.) Aut abusus est participio loco uerbi, idque iuxta proprietatem Hebræi sermonis, aut hæc referenda sunt ad id quod præcessit, Grati sitis: deinde uelut per parenthesim interiectis aliquot uerbis, subnectatur, Docentes & commonentes: ut hęc sit Christiana benignitas, docere & commonere. Cęterum Vosmetipsos, quod Gręcis est ἑαυτούς, melius transtulisset, Vos inuicem. Quis enim docet seipsum?

In psalmis.) In, redundat apud nos: nec est apud Gręcos, nec apud Ambrosium.

In cordibus.) In corde. Et est Domino, non Deo. Deinde Omne quodcunque. Et, coniunctionem addunt Gręci.

Deo & patri.) τῷ θεῷ καὶ πατρί. Articulus semel duntaxat positus facit, ut Dei patrisque cognomen, ad unam personam pertineat: Ei qui est deus ac pater. Deus, ob autoritatem: Pater, ob eximiam in nos charitatem.

Ad illas.) πρὸς αὐτάς. id est, Erga illas, siue aduersus illas.

Placitum est in domino.) In, redundat. εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. Gratum, siue acceptum.

Ad indignationem.) μὴ ἐρεθίζετε. id est, Ne prouocetis. Ad indignationem, additum est ab interprete quopiam. Ambrosius tamen legit, Ad iram prouocare.

Pusillo animo.) μὴ ἀθυμῶσιν. id est, Ne despondeant animum, & animo deijciantur.

Ad oculum seruientes.) Rursum usus est illis duobus nominibus, ἐν ὀφθαλμοδουλίαις, & ἀνθρωπάρεσκοι. de quibus ante admonuimus.

Timentes dominum.) θεόν, id est, Deum, pro Dominum, legunt Græci: ne quis accipiat, hominem esse timendum.

Sicut in domino.) ὡς τῷ κυρίῳ, Tanquam domino: hoc est, deo.

Diuersa lectio Christo seruite.) τῷ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. id est, Domino enim Christo seruitis. Tametsi Græca uox est anceps, δουλεύετε. Ambrosius legit ad hunc modum, Recipietis retributionem hæreditatis domini Christi, cui seruitis.

Qui enim iniuriam facit.) ὁ δὲ ἀδικῶν. id est, Qui uero iniuriam facit, aut qui non recte facit. Ambrosius legit, Qui enim inique feret id quod gessit inique: quo seruet Græcarum uocum affinitatem, ἀδικῶν & ἠδίκησε, quam nos ita reddidimus, Qui peccabit, reportabit peccatum suum. Augustinus libro De natura boni aduersus Manichæos, nescio quid sequutus adducit hoc testimonium his uerbis: Quod enim nocet, recipiet illud quod nocuit.

Acceptio.) προσωποληψία, id est, Personæ respectus, siue discrimen.

Apud deum.) In Græcis codicibus non reperio. Nec hic agitur proprie de respectu personarum apud deum, sed de paribus peccatis.

EX CAPITE QVARTO.

ET æquum.) τὴν ἰσότητα, id est, Aequalitatem, seu potius æquabilitatem. Et iustum uocat, id quod seruis debetur à dominis. Aequabilitatem, ne alium in delicijs habeant, alium inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruitutem. Præterea Vos, pronomen interpres addidit de suo, οἱ κύριοι. Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) ἅλατι ἠρτυμένος. Ambrosius legit, Semper in sale gratia sit conditus, quasi dictum sit, Sermo uester sit salsus, conditus gratia. Tametsi Græca perinde ualent ac si dicas, Sermo uester semper habeat gratiam, sale conditus: ut intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquijs Christianorum cum ethnicis, sed eam cum sapientia coniunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicētia et acerbitate prouocemus eos, reddamusq; deteriores quàm sunt, sed prudenti moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora, si quid aberrant. *Quomodò monendi magnates*

Nota faciet.) Græci legunt numero multitudinis, πάντα ὑμῖν γνωρίσουσι τὰ ὧδε, id est, Omnia uobis nota facient quæ hic sunt. Loquitur enim de duobus, Tychico & Onesimo. Nec additur Qui, pronomen, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

De quo accepistis mandata.) Sermo Latinus uideri possit anceps, & intelligi per Barnabam aliquid fuisse præceptum Colossensibus. Quod ita demiror interpretari Theophylactum. Sed Græci carent hac ambiguitate, περὶ οὗ. Rursum dubium est, utrum Græcus articulus referat Barnabam, an Marcum. Hic rursus mihi monendus est lector, quàm nō sit tutum credere libris in aliam uersis linguam. In prioribus æditionibus adscripsi duo uerba, fretus interprete, quia fortasse tum Græcus codex non erat ad manum. In hac quarta æditione consului Græcum codicem, & multo aliud reperio quàm interpres nobis tradidit: nam Græca sic habent, παρὰ βαρνάβα ἴσως ἔλαβον τὰς ἐντολὰς, ὥστε δέξασθαι αὐτὸν περὶ τιμῆς, δυνάσται μὲν εἶξαι, καὶ εἰς τὸ ἐλάβετε ἐντολὰς, εἶτα ἀπ᾽ ἄλλης ἀρχῆς ἀναγνῶναι, τὸ ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς ὦ κολασσεῖς δέξασθε αὐτὸν ἐντίμως. id est, De Barnaba forsitan acceperant mandatum, ut eum honorifice reciperent. Potest quidem poni punctum post hæc uerba Accepistis mandata, deinde ab alio initio legi, Si uenerit ad uos ò Colossenses, excipite illum honorifice. Quod apud Theophylactum legitur παρὰ βαρνάβα, aut παρὰ usurpauit pro περὶ, aut quod est credibilius, scriptor ita deprauauit. Indicat autē Theophylactus, si coniunctim legas, dicendum δέξασθαι modo infinito, ut legit Ambrosius: si disiunctim, δέξασθε modo imperandi. *Sermo Latinus anceps*

Qui dicitur Iustus.) Iustus, hic Latina uox ἰοῦστος, quum Paulus testetur fuisse Iudæum.

Semper sollicitus.) ἀγωνιζόμενος. id est, Certans, siue laborans, uel potius enixe laborans.

Vt stetis perfecti.) Vt sitis, ἵνα ἦτε. Atque ita legit Ambrosius. Apparet interpretem pro ἦτε legisse στῆτε.

Multum laborem.) ζῆλον πολὺν. id est, Multum zelum, siue multam æmulationem.

Lucas medicus.) λουκᾶς ὁ ἰατρός. Articulus discernendi causa additus, magis suadet, ut hoc de alio quopiam Luca dictum accipiamus, ambigunt enim interpretes.

Et quæ in domo eius est ecclesiam.) καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. id est, Et domesticam eius ecclesiam. Ambrosius, si modo nō fallunt codices, existimat Nympham fuisse mulierem deuotam, ut uocant, sed αὐτοῦ pronomen apud Græcos additum, significat uirum fuisse, non mulierem Nympham. Porrò quod addit, Ea quæ in domo illius est ecclesiam, opinor hic ecclesiam accipi non pro uniuerso cœtu, sed pro reliqua familia iam Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatem aliquem ob id fuisse, quod domi habuerit ecclesiam. *Ecclesia quæuis congregatio*

Et quum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam epistolam subornarunt, uelut à Paulo scriptam Laodicensibus, sed quæ nihil habeat Pauli præter uoculas aliquot ex cæteris eius epistolis mendicatas. Etiamsi Faber homo doctus, sed aliquoties nimium can- *Faber*

didus

didus, diligenter reliquis admiscuit epistolis, Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit, à Paulo scriptam fuisse Laodicensibus. Neq; enim dixit, Quæ scripta fuit ad Laodicenses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quam Laodicensis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quæ ad Colossensium rem pertinerent. Theophylactus indicat fuisse, qui putarint hanc esse, quæ prior est Pauli ad Timotheum, quod eam scripserit Laodiceæ. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, indicat hæreticos quosdam tradere, epistolam quæ iuxta nos scribitur Ephesijs, Laodiceis inscriptam fuisse. Verũ ut hac de re non pronuncio, ita nihil uereor asseuerare, eam quam Stapulensis addidit, Pauli non esse. Non est cuiusuis hominis Paulinum pectus effingere, tonat, fulgurat, meras flãmas loquitur Paulus. At hæc præter quàm quod breuissima est, quàm friget, quàm iacet. Iam illud stultum etiam est, non solum impudens, quod pleraque ex hac ipsa collegit epistola, quisquis hanc effinxit. At si quicquid erat in epistola Laodicensium, idem in hac habetur, & quidem tanto copiosius, quorsum attinebat mandare, ut illa hic quoque legeretur? Denique qui factum est, ut hæc epistola apud Latinos extet, quum nullus sit apud Græcos, ne ueterum quidem, qui testetur eam à se lectam? Quanquam quid attinet argumentari? Legat qui uolet epistolam, extat enim in Iacobi Fabri Stapulensis commentarijs. Nullum argumentum efficacius persuaserit, eam non esse Pauli, quàm ipsa epistola. Et si quid mihi naris est, eiusdem est opificis, qui nænijs suis omnium ueterum theologorum omnia scripta contaminauit, conspurcauit, perdidit: ac præcipue eius, qui præ cæteris indignus erat ea contumelia, nempe diui Hieronymi. Nihil enim ferè habemus huius præter commentarios in prophetas & epistolas aliquot, quod non sit studiose ab hoc furcifero uel mutilatum, uel adulteratum, uel confusum, turpissimeq; contaminatum, ut ne quid dicam de tot uoluminibus insulsissimis, quę idem artifex Hieronymi titulo euulgauit. At fabri mei candorem, & ipse libens imitarer, nisi uiderem fieri, ut dum ad hunc modum obsequundamus indoctis aliquot, indignis afficiantur contumelijs, non solum heroës illi, qui nobis pulcherrima sui monumenta reliquerunt, uerum etiam bonæ spei ingenia, quæ hac impostura, aut deterrentur à literis si suboleat, aut inficiuntur si non suboleat. Idem consimili candore, psalterio suo adiecit epistolam Hieronymi nomine ad Damasum papam, in qua postulat, ut ad calcem in singulis Psalmis adderetur, Gloria patri. Atqui hac ne fingi quidem possit quicquam infantius, indoctius, insulsius. Tantum abest, ut Hieronymi, hoc est, hominis inimitabili doctrina simul & eloquentia præditi uideri possit.

Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo

Hieronymus cõtaminatus

Vobis legatur.) ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. id est, Vt & uos legatis: nam præcessit Eam.

Superest apud uos

Gratia.) Domini nostri Iesu Christi. Hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Græcis exemplaribus: ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. id est, Gratia uobiscum. In codice Donatiani scriptum erat, Gratia domini Iesu uobiscum. Vterque codex è Constantia præbitus, consentiebat cum Græcis: Gratia uobiscum, Amen.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD THESSALONICENSES PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

ET pax.) Hoc loco Græci addunt illa pene solennia, à deo patre nostro, & domino Iesu Christo: quum Ambrosius tantum legat, Gratia uobis & pax: iuxta nostros codices. *Superest apud Græcos*

Memores operis.) Potest & sic accipi, Memores uestri, propter opus fidei, ut subaudias ἕνεκα.

Sustinentiæ.) ὑπομονῆς. id est, Tolerantiæ, siue patientiæ spei: hoc est, quod patienter perseuerastis in spe. Ambrosius legit Expectationis, pro sustinentiæ.

Ante deum.) ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. id est, Coram deo.

Scientes fratres.) Nec apud Græcos in hoc sermone, seruata est ratio grammatices, quod tamen incommodum, nos interpretatione uitauimus, etiamsi me non fugit, Theophylactum ad Paulum & Pauli collegas referre Sciẽtes. Verũ haud scio an hic sua nobis tradiderit interpres, quanquam Chrysostomus eadem fermè, licet obscurius, & Electionem, interpretatur excellentiam: uerum ad hunc sensum parum apte cohærent quæ sequuntur, Quia euangelium nostrum. Mihi Scientes, positum uidetur pro scitis, quod paulo post repetit, Sicut scitis. Siquidem hoc agit Paulus, ut Thessalonicenses credant, euangelium quod acceperant non esse humanum, sed ex uocante deo: id duplici probat argumento, & quod ipsos sic transformarit, et quod qui prędicarant, quum essent humiles & afflicti, tamen signis & uirtute spiritus omnia præstiterint.

Non in sermone tantum.) In proxima epistola admonuimus, λόγον, opponi ueritati & efficaciæ, pro quo illic interpres uerterat Speciem, Itidem hic sentit prędicationem suam, & miraculis fuisse comprobatam.

In plenitudine.) ἐν πληροφορίᾳ. De quo superius admonuimus, id est, In certitudine, & certa persuasione. Nec enim certam facit fidem, qui docet tantum, sed qui miraculis ac malorum tolerantia persuadet, is demum uere persuadet, id quod non faciebant ψευδαπόστολοι. Theophylactus tamen hoc postremum ad, toleratas afflictiones refert, quod consentaneum non sit quenquam pro uana doctrina tantum uelle perpeti malorum. Thomas duas adducit interpretationes, sed quarũ neutra scopum attingat: In plenitudine, inquit, ne se putarent minus accepisse, quàm Iudæos. Aut In plenitudine, quia nihil illis non tradiderit Paulus eorum quę ad fidem pertinẽt. Ambrosius Gręcam uocem ita circumloquutus est, Non in phantasia, sed in ueritate plenitudinis. *πληροφορία* *Thomas*

Excipientes uerbum.) δεξάμενοι τὸν λόγον. Melius Recepto uerbo, siue sermone, siue qui domini uerbũ accepistis: quod ut Paulus tradidit, non sine persequutione, ita illi receperunt non citra afflictionem & insectationem malorum. Cęterum hoc loco, aut δεξάμενοι participium positum est loco uerbi, aut ita distinguendum est, quemadmodum distinguit Theophylactus, Imitatores mei facti estis et domini, ut hactenus sit distinctio, deinde sequatur, Excipientes uerbum: ut sit sensus, Imitati estis me & ipsum Christum, eo quod euangelij causa libenter perpessi sitis afflictionem. Ambrosius legit, Imitatores nostri facti estis & ipsius domini, suscipientes uerbum. *Distinctio noua*

Forma.) τύποι. id est, Formæ: quod Ambrosius uertit, in exemplum, & rectè.

Diffamatus est.) ἐξήχηται, id est, Exsonuit, siue, ebuccinatus est, ut admonet Laurentius: isq; optimo iure ridet Remigium, qui notarit Paulum ueluti soloecissantem, quod abusus sit hoc uerbo diffamare in bonam partem, quasi uero Paulus Latine scripserit, ac non magis Græce: aut quasi Paulum præstandum fuerit quicquid quilibet uerterit interpres: ut si Remigius pro νήφειν, uerteret Inebriari, Paulus in ius sit uocandus uiolatæ Latinitatis *Remigius taxatus à Valla*

tinitatis reus. Iam uero palàm falsum est, omnia uerba apud Latinos ad eundem modum composita, significare in malam partem, nisi fortè dispergere, disiungere, dissoluere, idque genus alia sexcenta, sunt in malam accipiēda partem. Apud Græcos huiusmodi uox est, quę addita nominibus ac uerbis id efficit, ut δυσυχεῖν, δυσφημεῖν, contraria εὖ, apud Latinos non item. Certe Augustinus diffamare utitur pro diuulgare, quum fama lōge lateque spargitur. Inscitiæ utcunque dari uenia potest, uerum quis ferat tantam arrogantiam cum inscitia coniunctam? imò quis non rideat tam insignem stultitiam, ut non consultis uoluminibus, hoc imputet Paulo Græce scribenti quod admissum sit ab interprete Latino? Nisi fortè Remigius credidit Paulum Græcis scripsisse Latine. Denique fieri potest, ut hoc commētum aliquis Remigij scriptis adsuerit.

Profecta est.) ἐξελήλυθεν. id est, Emanauit, siue peruenit, aut potius dimanauit. Neque enim dixit, In omnem locum, sed in omni loco. ut intelligas id quod ante clanculum mussitabatur, iam cœptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς. id est, Qui eripit nos: participium præsentis temporis.

EX CAPTE SECVNDO.

SEd antè passi multa.) Multa, addidit nescio quis de suo. Nam nec apud Græcos est, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim Donatianico: concordabat uterque Constantiensis. καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες. id est, Et antè passi, & contumelijs affecti. Porrò passum, usurpauit Græcorū more, pro afflicto: quibus & πάθος siue πάθημα, dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαῤῥησιασάμεθα. Quod ita circumloquitur Ambrosius, Exerta libertate ausi sumus. Est autem παῤῥησιάσασθαι, palàm & intrepide, quod dicendum sit dicere, quemadmodum sæpe iam admonuimus.

In multa sollicitudine.) ἐν πολλῷ ἀγῶνι. id est, In multo certamine, siue labore, aut periculo: quod tamen sæpe uertit ad hunc modum. Ambrosius, certamen legit.

Non de errore.) οὐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantum est decepti, at πλάνη Græcis est & decipientis: unde maluissem uertere Imposturam. In hunc sensum interpretantur Græcorum commentarij. Etenim qui fallere studet, conijcit semetipsum in pericula, sed delicijs indulget potius, & suum ipsius negocium agit.

Neque ex immundicia.) ἐξ ἀκαθαρσίας. id est, Ex immundicia. quod Græcanica scholia exponunt, Maleficas artes & abominandas, quas ideo uocat immundiciam, quod fiat impuris & sordidis rationibus ad imponendum simplicibus, quod magici solent & impostores, simulantes miracula.

Vt crederetur à nobis.) A, redundat: hoc est, Vt nobis committeretur Euangelium, πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

Sensus duplex Quū possemus uobis oneri esse.) ἐν βάρει εἶναι. id est, In onere, siue in pondere esse. Quod quidem bifariam legunt Græcanica scholia. Aut ἐν βάρει, hoc est, In pondere & autoritate: quoniam præcessit, Non quærentes gloriam: & sequitur, Sed facti sumus paruuli. Ad hęc Ambrosius uidetur de honore, non de grauatione interptetari. Denique ad hunc sensum facit, quod continēter adiecit, Vt Christi apostoli. Neque enim est apostolorum grauare suo supercilio quenquam. Aut ἐν βάρει, quod nihil ab illis acceperit, nec usquam sumptui aut oneri fuerit. Prior interpretatio mihi magis arridet.

νήπιοι, pro ἤπιοι Sed facti sumus paruuli.) Interpres & Ambrosius legisse uidentur νήπιοι, id est, Paruuli, siue pueri. Verum Græci codices habent ἤπιοι, id est, Mites, minimeque austeri. Vtrunque tolerabile est. Verum posterius propius facit ad Pauli sensum, ut opponatur ei ἐν βάρει. ut intelligas eum non fuisse usum fastu & supercilio inter illos, quemadmodum faciebant pseudapostoli, sed mansuetudine & lenitate. Vtranque scripturam indicat Theophylactus interpres. Ambrosius Honori, legit, non Oneri: & ita edisserit: Ad comprimendos, inquit, eos, quibus nec facultas erat nec pudor, & tamen honorem sibi poscebant. Se enim potius quàm dei doctrinam commendari uolebant. Apostolus autem qui gloriam non ad præsens, sed in futuro requirebat, se humilem faciebat, ut dei prædicatio exaltaretur. Hactenus Ambrosius. Iam ut illud donemus, in contextu pro oneri, scriptum honori, certe palàm est, Ambrosium amplecti sententiam, quæ nobis uisa est potior. Cui ego sanè

libentius

libentius subscripserim, non tantum ob id quod aptius quadret ad huius loci sententiam, cum cæteris item complusculis ad hunc ipsum locis pulchre consentiens, uerumetiam quod inter tot egregias dotes quibus principem ac præcipue episcopum præditũ esse oportet, non alia sit, qua uel ornetur decentius, uel commẽdetur efficacius, quàm morum & ingenij lenitas ac mansuetudo, quæ ferè nõ nisi eximiam probabitatem, & insignem sapientiam, tum comitari solent, tum arguere. Vulgaris, aut ficta probitas suum habet fastum, suum habet supercilium, & sibi plus æquo indulgens, ut alienarum uirtutum est maligna æstimatrix, ita uitiorum alienorũ acerba insectatrix est. Quanquam aũt huius laudis prima secũdum Christum gloria penes Paulum nostrum est, qui quum cæteros omnes omnibus & dotibus & officijs apostolicis longe præcurreret, tamen unus apostolum esse sese uelut ignorabat, hoc sese gerens submissius, quo maior esset: tamen his quidem temporibus, neminem noui qui propius ad hanc laudem accedat, quàm ille meus, imò non meus, sed totius insulæ Britannicæ Mœcenas Guilielmus Vuaramus archiepiscopus Cantuariensis, in quo cum nihil sit, quacunq; contempleris hominem, quod non eximium ac maximum esse iudices, tamen haud alia re maior uideri solet, quàm quod modis omnibus maximus, solus ipse magnitudinem suam non agnoscat. Quo fit, ut cum cæteris uirtutibus superet etiam maximos, hoc uno nomine superet & seipsum, quod sibi magnus nõ est. Si quis expendat dignitatis fastigium, si negociorum molem & amplitudinem, si iudicium penè diuinum, si uim ingenij incomparabilem, si eruditionem undiquaque absolutam, si uitæ puritatem, si fortunæ splendorem, quem pro temporum ac regionis cõsuetudine, tolerat uerius quàm habet, ne inter summos quidem ullum inuenies, quem cum hoc ausis conferre. Rursum sic obuius & expositus est omnibus, ut uix reperias uel in media plebe, inter infimæ sortis homines, quem hic non anteeat comitate, facilitate, mansuetudine. O mentẽ uere heroicam & apostolico uiro dignam, cum humanum prętergressus sis modum, tum teipsum in ordinem redigere, ac nec infimum quenq; hominem fastidire. Alijs paululum eruditionis cristas erigit. Alijs imaginum splendor animos effert. Sunt quibus uita castior supercilium adducat. Neq; desunt, quos mediocris etiam aura fortunæ sustollat, neq; sui sinat meminisse. Hic semper in omni doctrinæ genere summas tenuit, ut qui ingenio longe felicissimo, qđ naturæ deiq; munere contigerat, studiũ adiunxerit indefatigabile. Deinde in grauissimis simul ac splendidissimis regni regisque negocijs, toties ac tot annos uersatus est, idq; non sine summa laude, tum pietatis, tum prudentiæ. Nunc deniq; ceu mirificus quidam Geryon, tergeminum heroa suæ præstat uniuersæ Britanniæ, archiepiscopum ac primatem, cancellarium, & Mœcenatem, archiepiscopum religioni, cancellarium iusticię et reipublicæ, Mœcenatem studijs. Quis est tanto animi robore præditus, qui non sub horũ uno quolibet sudet anheletque, quæ uir ille solus sustinet? præsertim qui prorsus intelligat quid quisq; titulus efflagitet. Siquidem Archiepiscopi primatisq; titulus, quem uir ille sanctissimus Thomas, suo martyrio reddidit augustiorem, illud exigit, ut quod Romanus põtifex uniuerso debet orbi, hoc ille uniuersę præstet Britanniæ. Iam Cancellarij munus, summum & incorruptum totius regni iudicem requirit, & ad quem omnibus sit aditus, laicis pariter & clericis, à quo tamen nulla iam sit appellatio. Quas hic negociorum moles, quos causarũ fluctus uno ab homine sustineri putas? Vt ne uocem interim ad hanc rationem, neq; pauca, neque mediocria curarum pondera, quæ ex regijs accedunt negocijs, ut domesticas sollicitudines dissimulem, quas in tam numerosa familia non mediocres esse consentaneum est. Et tamen unum illud pectus, tot rebus obeundis, non solum sufficit, uerum etiam superest. In tam immenso circumstrepentiũ negociorũ agmine suppetit quod tribuat religioni, quod priuatis amicorum affectibus, quod euoluendis libris, quos adeo non fastidit, ut cum nullis amicis confabuletur libentius, quoties à publicis functionibus ocij nonnihil suffurari licet. Nimirum hoc illi tribuit admiranda quædam naturæ felicitas, & incredibilis ingenij dexteritas, hoc iudicium non minus acre quàm promptum & expeditũ, hoc diutinus rerum usus, super omnia uero perpetua quædam uitæ sobrietas ac uigilantia. Ne minima quidem ætatis portio datur aleę, nulla uoluptatibus, nulla conuiuijs, nulla somno, imò naturæ quoq; nonnihil detrahit, quod adijciat iuuandæ patriæ. Hac ratione fit, ut & tempus & ætas iam alioqui grandior, & ualetudo tot tantisq; negocijs obeundis, sustinendis, exan-

Dos primá principum

Guilhelmus Vuaramus Archiepiscopus Cantuariensis

Modestiæ laus

Thomas Cantuariensis

Sobrietatis laus

dis, exantlandisque sufficiat, quibus ne decem quidem alij pares esse possint. Iam fieri nō potest quin, in tam uaria negociorum turba, quædam existant non ingentia solum, sed etiam molesta, periculosaque. Quandoquidem nō temere dictum est illud, ne Iouem quidem placere omnibus. At hunc nemo uidit tristem, nemo commotum, nemo uultuosum: tanta est infatigati pectoris uis & constantia. Tum æquitas ac suauitas tanta, ut ab hoc uicti discedant æquioribus animis, quàm à nonnullis solent uictores. Sibi perpetuo tranquillus est, alijs comis & alacris. Iam uero Mœcenatis personam quam ultro suscepit, ita tuetur ac sustinet, ut insula semper uiris et opibus pollens, olim religione nobilis, nunc optimis item literis ac disciplinis, huius potissimum opera sic effloruerit, ut nulli regioni cedere debeat, seu Græce pariter ac Latinæ literaturæ peritiam requiras, seu spectas eloquentiæ uires, seu mathematicorum acumina, seu reliquam philosophiæ cognitionem, seu literarum arcanarū mysteria. Vnus alit plurimos, euehit plerosque, fauet, fouet, ornat, ac tuetur omnes, non solum eximios, sed & mediocres, nec suos tantum, sed exteros etiā & quouis sub cœlo natos. Quorū in numero me quoque, quantuluscunque sum, esse uoluit illius benignitas. Cuius beneficentiæ, quanquam aliâs quoque profusæ & exundanti, illud etiam geminam addit gratiam, quod uix unquam admoneri sese patitur, rogari nunquam. Quin & gratias agentem mox interpellat, uelut hoc ipsum nimium sit eum, qui summo sit affectus beneficio, uerbis agnoscere quod accepit. Abunde sibi relatam gratiā putat si studijs profuit, si bene cessit omnibus quod ille de suo priuato contulit munus. Et quemadmodū non iactat, si feliciter prouenit benignitas, ita negligit ac ceu non meminit, si quando secus euenit. Quandoquidem fieri non potest, quin & id accidat nonnūquam ei, qui propensus sit ad bene merendum de omnibus. Iudicio ascisscit, quos uelit fouere, sed eo sanè candido, & amico magis quàm seuero. Cæterum quos semel complexus sit, constantissime fouet, nec ullis inuidorum obtrectationibus potest alienari. Quas si quando cogitur audire, mire dissimulat, id quoque studens, ne uel ad eum perueniant quem petunt, ne quid illius contristetur animus. Cuiusmodi Mœcenas, si mihi primis illis contigisset annis, fortassis aliquid in bonis literis esse potuissem. Nunc natus seculo parum felici, cum passim impune regnaret barbaries, præsertim apud nostrates, apud quos tum crimen etiam erat quicquam bonarū literarum attigisse, tantum aberat ut honos aleret hominum studia, in ea regione, quæ Baccho Cererique dicata tum esset uerius quàm Musis: quid quæso poteram ingenio uix mediocri præditus? Nam clarissimum uirum Henricum Berganum episcopum Cameracensem primum studij mei Mœcenatem, mors inuida præripuit. Huic proximum Gulielmum Monteiouium inclytum Angliæ primatem, aulæ negocia bellique tumultus interceperunt. Quanquam ut uere dicam, huic ipse defui potius, quàm ille mihi. Per hunc denique contigit summus ille Cantuarensis, sed prouectiori iam & ad quadragesimum deuergenti annum. Et tamen huius excitatus benignitate, in literarū studijs ueluti repubui reuiguique, Et quod nec natura dederat, nec patria, hoc huius dedit benignitas. Habent hoc mortaliū ingenia, habent hoc studia literarū, præsidem aliquem, ac ducem desiderant, qui suppeditet ocium, qui addat animum, qui tueatur aduersus excetram inuidiæ, quæ non aliter quàm umbra corpus sequitur eruditionis gloriam. Denique ad cuius iudiciū suas exigant uires, cui suas consecrent uigilias. Vidit hoc, opinor, prudens antiquitas, quæ Musis uirginibus suū præfecit Apollinem. Proinde sicuti uere dictum est Græcorum prouerbio, annum fructificare, non aruum, quod cœli clementia plus adferat momenti ad segetis prouentum quàm soli bonitas, ita principū benignitas est, quæ facit ingeniosos. Nulla regio tam Barbara, tam procul à Solis equis, ut ait Maro, deuergens, quæ nō habeat dexterrima ingenia, quæ uel in media Græcia nata uideri possint, si non desint Mœcenates. Sed dum harum rerum cogitatione teneor, haud scio quo modo penè operis instituti immemor, diutius quàm par est, immoror digressioni. Proinde ad id quod agitur recurrendum.

Aequitas

Britaniæ laus

Benignitas

Henricus à Bergis episcopus Cameracensis

Gulielmus Monteiouius

Desiderantes uos cupide.) ὅτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Conatus est explicare ἔμφασιν uerbi, significat enim alicuius desiderio mutuoque teneri affectu, sicuti parentis, aut amici. Theophylactus indicat duplicem apud Græcos lectionem, quosdam enim legere ὁμειρόμενοι, id est, adglutinati uobis & adhærentes, ab ὁμοῦ simul, & εἴρω, quod est connecto, Rursus alios legere ἱμειρόμενοι, quod sonat, cum affectu desiderātes: ἵμερος enim desideriū sonat, ἱμείρομαι desidero

desiderio tangor. uox composita uidetur ab ἴω siue ἴμι, quod est mitto siue tendo, & ἔρος amor siue cupido, quasi dicas, rapior cupidine.

Volebamus.) ἠθελήσαμεν. Et hoc uerbum affectum habet, quasi dicas, gestijt animus, tametsi Græca uox potest esse præsentis temporis. *ἠθελήσαμεν dilute uertit uolebamus*

Quoniam charissimi.) διότι ἀγαπητοί, id est, Propterea quod dilecti &c.

Memores em̄ facti estis.) μνημονεύετε γάρ. i. Meministis em̄. Atq; ita legit Ambrosius.

Laboris nostri.) κόπου καὶ μόχθου. Duobus uerbis idem significauit, nisi quod μόχθος labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatũ aut molitionem: & ideo uerterunt fatigationes. In Græcis uocibus iucundior est affinitas soni.

Nocte & die.) νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας, id est, Nocte enim & die.

Quàm sancte.) ὡς ὁσίως, id est, Vt siue quod. Quanq; & interpres recte uertit. Theophylactus annotat emphasim huius uocis ὁσίως, quod religionẽ ac reuerentiam numinis sonat Græcis. Hoc adest ei, qui meminit se dei negocium agere. Nam quod addit δικαίως, refertur ad homines, quorum nemini fecit iniuriam.

Et sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Ita ut nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate.

Affuimus.) ἐγενήθημεν, id est, Fuimus.

Qualiter unumquenq; uestrum.) Hic nisi subaudias uerbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus. Verum id in Paulo iam nouum esse non oportet, facile licebat mederi, nisi repetitum esset ὡς: & cum ante dixisset ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, rursum addidisset, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Verum hæc est balbuties apostolicæ charitatis, quæ se uerbis humanis ceu temulenta non explicat. *Paulus balbutiens*

Et testificati sumus.) καὶ μαρτυρόμενοι, id est, Testificantes, aut potius obtestantes.

Verbũ auditus dei.) ἀκοῆς τοῦ θεοῦ. i. Sermonem de deo, aut sermonẽ quo deũ discebatis.

Accepistis illud non ut uerbum ho.) Vt, nõ inuenio in quibusdam exẽplaribus Græcis, οὐ λόγον ἀνθρώπων, id est, Non sermonem hominum: etiamsi hic nonnihil uariant Greci codices, et apparet ex Grecorum scholijs ὡς aduerbium nõ esse additũ in priori parte, sed, Suscepistis uerbũ dei: quod efficacius est, quàm ut uerbũ dei. Certe apud Chrysostomum ac Theophylactum nõ asscribitur, quanq; sic exponit quasi legisset ὡς. In posteriore particula additur καθὼς, sed additur ἀληθῶς, Proinde quoniã ὡς aliquando dicitur, & de his quæ uere sunt, uitauit addere in priore particula, alioqui addendũ erat, sicut re uera nõ est. Quã quam prior illa uox, dei, ad superiora pertinet, Cum accepissetis à nobis uerbũ auditus dei, hoc est uerbũ quod uobis per nos loquebatur deus. At ego malim, cum acciperetis, quàm cũ accepissetis: Alioqui quomodo accipiebant, quod iam acceperant?

Qui operatur.) Qui, apud Græcos referri potest uel ad uerbũ, uel ad deũ, sed magis ad uerbũ: & ita Ambrosius, Quod & operatur, addita etiã copula, & in hoc cũ Græcis cõcordans. Nam Paulus sentit diuini uerbi ueluti semẽ agere in Thessalonicensibus, dũ ipsis factis declarãt uim sermonis Euangelici. Hoc pacto cũ legit, tũ interpretat̃ Theophylactus. *Semen actius*

Vobis qui credidistis.) πιστεύουσιν, id est, Qui creditis: & ita legit Ambrosius, aut certe, Qui credebatis, propter uerbum præteriti temporis cui adhæret.

Contribulibus uestris.) Græce est, proprijs contribulibus, ἰδίων συμφυλετῶν, id est, A proprijs contribulibus, Quanq; magis significat eiusdem gentis quàm tribus.

Sicut & ipsi.) Subaudi, nos.

Et prophetas.) Græce est, Et proprios prophetas, ἰδίους προφήτας.

Peruenit autem in illos ira dei.) Dei, apud Græcos hoc loco non additur, ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργή, id est, Peruenit autẽ in illos ira, id est, ultio. Et uetusti codices, nominatim duo Constantienses habebant, præuenit, quo modo legit & Ambrosius. Preuenit autem dictũ est pro occupauit, dum illi contantur resipiscere. Annotauit Theophylactus additum articulum ἡ ὀργή quo significaretur uindicta illa ineuitabilis, quam illis imminere prædictum est à Christo & à prophetis. Porrò εἰς τέλος dixit, pro eo quod est extrema, siue ad extremũ, hoc est implacabilis ira dei. *Articuli uis*

Desolati.) ἀπορφανισθέντες, id est, Velut orphani facti, & orbati uobis ceu filijs.

Ad tempus horæ.) πρὸς καιρὸν ὥρας. Cur non potius, Ad opportunitatem, siue occasionem, aut certe articulũ temporis, hoc est, ad breue tempus? Quandoquidem hora tempus

est, Græcis: καιρὸς, breue tempus. Nos uertimus, ad spacium temporis. Theophylactus putat in utraq; uoce esse diminuendi emphasim, Nam καιρὸς articulus temporis, & hora minima diei pars. Certe sic extenuauit apostolus absentiam suam, quam neq; perpetuam uult intelligi, quum ait πρὸς καιρὸν: neq; diuturnam, quum ait ὥρας.

Aspectu, non corde.) προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, id est, Facie non corde. Atq; ita legit Ambrosius, sed magis placet quod uertit interpres.

Abundantius festinauimus.) ἐσπουδάσαμεν. Quod significat & studuimus, & curauimus. Et abundantius, dictum est pro magis, siue uehementius.

Et semel & iterum.) καὶ δὶς, id est, Et bis: sed Latine uertit interpres.

Nõne uos ante dominum.) Græcis additur coniunctio καί. Nõne & uos. Huius emphasim annotauit Theophylactus. Sentit enim nõ hos solum, sed & cæteros quos conuertit ad Christum, esse coronam suam & gloriam.

Ante dominũ.) ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου, id est, Coram domino, siue in conspectu domini.

EX CAPITE TERTIO.

Sustinentes.) στέγοντες. i. Nõ ferentes, hoc est, impares desiderio uidendi uos.

Placuit nobis.) ηὐδοκήσαμεν. Quod ut explicaret Ambrosius, uertit optimum duximus. Diuus Hieronymus putat uocem esse nouam à Septuaginta confictam, ad explicandam proprietatem Hebræi sermonis.

Remanere.) ἀπολειφθῆναι, siue ut aliàs habetur καταλειφθῆναι, id est, Relinqui. Ambrosius legit, Vt Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei.) Addunt Græci, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, id est, Cooperarium nostrum. Ita Ambrosius, Et participem operis dei: sic enim reddit συνεργόν.

Ne quis moueatur.) σαίνεσθαι. Quod Græca quidẽ scholia exponunt, turbari, aut terreri. Sumpta metaphora à canibus caudã mouentibus, quod idẽ admonuit Theophylactus.

Veniente, & annunciante.) Vtrunq; apud Græcos præteriti temporis est, ἐλθόντος καὶ εὐαγγελισαμένου, id est, Cum uenisset, & annunciasset, quemadmodum legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ὑμᾶς, id est, Sicut & nos, uos. Aut quoq;, coniunctio erat omittenda, aut &.

Abundantius orantes.) ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Et exprimens uerborũ ἐπίτασιν Ambrosius, legit, abundantissime orantes. Cõgeminauit enim Paulus uehementiã affectus: ὑπὲρ, id est, Eximie, ἐκ περισσοῦ, ex abundãti, siue ex supfluo, quasi dicat, supra modũ, & plusq; oportet.

Et abundare faciat.) Hic utrunq; uerbum posuit transitiue πλεονάσαι & περισσεῦσαι, de quorum altero supra meminimus, Nam id rarius est, ideoq; monendum duximus.

Et nos in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Sine querela.) ἀμέμπτους, id est, Irreprehensa, ut legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia uult esse Paulus, ut nulla de his possit esse querimonia.

EX CAPITE QVARTO.

Vt quemadmodũ accepistis.) Vt, redundat. Sequitur enim hæc, coniunctio.

In nostris plus est

Sic & ambuletis.) ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, Vt abundetis magis. Reliqua nempe hæc, Sicut & ambulatis, redundant. Adiecta uidentur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamẽ addit Sicut & ambulatis. Atq; ita scriptum comperimus in antiquis exemplaribus Latinis, Ex Theophylacti commentarijs non apparet additum fuisse, certe in contextu abest, quemadmodum nec apud Chrysostomum.

Ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negocio fratrem.) In epistolæ ad Ephesios capite quinto, indicauimus ex autoritate Hieronymi, uerbum quod est hic πλεονεκτεῖν, non pertinere proprie ad auaritiam, sed ad fraudem, qua cũ iniuria nobis occupamus uxores alienas: alioqui putat ille inconcinne cõiungi auariciam cum libidine, præsertim quum mox sequatur, Non enim uocauit nos deus in immundiciam. Atque ita sanè interpretatur hoc loco Theophylactus Chrysostomum sequutus. Cui nõ sufficit sua uxor, is πλεονεκτεῖ.

πλεονεκτεῖν supergredi uertit

Quoniam uindex.) Propterea quod uindex siue ultor &c. διότι.

Sicut prædiximus.) Sicut & prędiximus. Et ita legit Ambrosius, addita coniunctione, ut uideatur hæc, esse repetitio pristinæ admonitionis, quam debebant meminisse.

In

In immundiciam.) ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ. Quod perinde ualet, ac si dicas, non uocauit nos hac lege, ut essemus immundi. Siquidem causa & conditio uocationis erat, ut desineremus esse quod eramus. Hanc enim uim habet nōnunquam præpositio ἐπὶ, apposita dandi casui. Quanq; in eo quod proxime sequitur, abusus est, ἐν pro ἐπί.

Qui hæc spernit.) Hæc, redundat, ὁ ἀθετῶν, id est, Qui reijcit. Addidit interpres pronomen hæc, explicandæ rei gratia. Demiror autem cur ita Hieronymo uisum sit ἀθετεῖν uertere præuaricari: nam in libro Didymi de Spiritu sancto tertio nonnihil de suo adijciēs, scribit in hunc modū: Neque enim uocauit nos deus ad immundiciam, sed ad sanctificationē. Itaq; qui spernit, siue, quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, nō hominem præuaricatur, sed deum &c. Quis enim præuaricatur hominē? ut iam idem sit ἀθετεῖν & præuaricari. Illud uerum est, qui spernit ac reijcit dei præceptum, utiq; præuaricatur. *Expensa Hieronymi sententia*

Qui etiam.) Etiam, non est, τὸν δίδοντα, id est, Qui dedit. Et ita legit Ambrosius.

In nobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

De charitate fraternitatis.) φιλαδελφίας, id est, Fraterno amore. Ambrosius uertit, De affectione fraternitatis, Siquidem hac uoce, ex amore & fratre composita, apostoli significare solent, mutuum Christianorum inter ipsos amorem: idq; ex Hebręorum more, qui omnes suæ gentis fratres uocant.

Necesse habuimus.) χρείαν ἔχετε, id est, Necesse habetis, hoc est, non est necesse uobis ut scribam. Interpres legisse uidetur ἔχομεν.

A Deo didicistis.) θεοδίδακτοι. Quod hic extulit dictione composita, Ioannes extulit duabus incōpositis, διδακτοὶ θεοῦ, quod illic uertit docibiles dei, hic significat à deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam detis.) καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Quod significat ambitiose conari. Ambrosius uertit eniti: nos, In hoc incumbatis.

Vt uestrum negocium agatis.) καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, id est, Vt agatis res proprias. Deterret enim ab alienis appetendis & ocio, quò iam tum sub religionis prætextu propendebant plerique. Nunc hoc hominum genere refertus undique mundus est. Quasi cibus debeatur omnibus qui bene uiuunt, quod est omnium Christianorum commune: & quasi non bene uiuant, qui laborant manibus, aut alio quopiam officio prosunt. Sed orant: et hoc est omnium Christianorum, nec labor obstat precationi. Ne quid dicam de plurimis, qui sub persona pessime uiuunt, pro sanctis moribus nobis uestem, cingulum, & calceos fenestratos ostentantes. Porrò ridicule quidam locum hunc interpretantur de curando negocio propriæ salutis. *Ociosi & curiosi*

Et nullius aliquid desideretis.) καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, Nullius indigentiam habeatis. Potest autem nullius, uel ad hominem referri, uel ad rem. Curate, ne quid uobis desit, aut curate, ne sit implorandum auxilium alienum.

De dormiētibus.) τῶν κεκοιμημένων. Quasi dicas, somno sopitis, uel soporatis, à dormisco magis quàm à dormio.

Si enim credimus quod Iesus mortuus est.) Chrysostomus citans hunc locum homilia in posteriorem ad Corinthios prima, addit tertium uerbum, ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἔζησεν. Eadem est lectio in commentarijs, sed in exponendo non attingit tertiam uocem, quemadmodum nec Theophylactus, unde adiectam suspicor.

Adducet cum eo.) σὺν αὐτῷ, id est, Secum, aut cum eo, hoc est, filio. Id quod mihi magis probatur.

In aduentu.) In aduentum, εἰς τὴν παρουσίαν. Qui relinquimur & superesse permittimur in illum aduentum, Nec enim ociose additus est articulus.

Non præueniemus eos qui dormierunt.) τοὺς κοιμηθέντας, Certius erat, qui dormiunt, siue qui obdormierunt: nam dormisse dicuntur potius qui iam uigilant, experrecti. Porrò Græca uox perinde sonat quasi dicas, somno sopitos. Augustinus cū alias aliquoties tum libro De ciuitate dei xx. legit, Qui ante dormierunt. Vnde apparet in nonnullis Græcis codicibus scriptum fuisse προκοιμηθέντας.

In iussu.) ἐν κελεύσματι. Non est simplex iussio, sed uox illa, qua nautæ seu milites se mutuo adhortantur ad rem strenue gerendam.

In iussu & in.) Et, redundat, ἐν φωνῇ, id est, Cum uoce: quasi dixisset in iussu uocis, quod genus est illud, molemq́; & montes, pro molestis montibus.

Primi.) πρῶτον, id est, Primum siue prius.

Residuũ in aduẽtu domini

Nos qui uiuimus.) Paulus ita loqui uidetur, quasi resurrectio ea ætate esset futura qua hæc scribebat. Tametsi quoniam participijs est usus, quæ sequuntur rationem eius uerbi cui adhærent, uerti poterant & per futurum, ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα, id est, Nos qui uiuemus & reliqui erimus, unà cum illis rapiemur. Mirum autem quantum hic sudetur & ab Augustino & à recentioribus, dum explicare cupiunt, quod Paulus hoc loco planè dicit quosdam rapiendos ad immortalitatem qui uiuant. Verum id quoniã non est huius instituti, nec persequar in præsentia, & aliàs à nobis super hac re dictum est, in prima Corint. capite decimo quinto. Certe diuus Ambrosius libro De fide resurrectionis capite nono sic adducit hunc locum, ut sentire uideatur, residuos in aduentu Christi rapiendos ad illum, non gustata morte, uel hisce uerbis: Illis, inquit, dulcior uita post requiem. Viuentibus & si grata compendia, tamen ignorata remedia. Nam mortem ni fallor, illic remedium appellat. Sed hæc scribenti subit suspicio, ab Ambrosio scriptum fuisse ingrata remedia, pro ignorata remedia: etiamsi in utraque æditione constanter habebatur, ignorata. Proinde tutius esse puto, quod rectius est sequi, præsertim cum aliàs idem uideatur sentire, nominatim hunc explanans locum. Putat & qui residui fuerint in ipso raptu transituq́; mortem gustaturos. Theophylactus tamẽ, quanquam fatetur in hoc sermone non comprehendi Paulum, tamen interpretatur pios quos dominus adueniens uiuos deprehenderit, simul cum excitatis rapiendos in aërem, nec ullam facit momentaneæ in ipso raptu mortis mentionem. Nec absurdũ est quod in hunc locum dicit scholiastes Latinus, Apostolum semper facere eum diem suspectũ, quasi esset fortassis & illos ad quos scribebat reperturus. Vnde uero constat nobis quod Paulus certũ habuerit se moriturum ante domini aduentum? In secunda ad Thessal. epistola capite secundo, admonet ne conturbentur epistola quasi per ipsum scripta, persuasi iam adesse diem domini. Instat quod in propinquo est, & instat quod iam urget: totus aũt ille locus sic inuolutus est, quasi Paulus noluerit intelligi. Alibi palàm dicit, dominus propè est.

Correctus locus in Ambrosio

Obuiam Christo.) εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου, id est, In occursum domini. Atq́; ita legit is, quisquis fuit, qui scripsit epistolam secundam ad Demetriadẽ uirginem. Nam sunt qui putant eam esse non Hieronymi, sed Iuliani.

In uerbis istis.) ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ πνεύματος, id est, In uerbis his spiritus. In nonnullis Græcorum codicibus additum reperi, uerũ haud scio an mendose, præsertim cum nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium ita legam, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE QVINTO.

ET momentis.) καὶ καιρῶν. Melius fortassis uertisset, articulis, siue opportunitatibus. Nam χρόνος simpliciter tempus significat, ut annum aut mẽsem. At καιρός articulum temporis cum res gerenda est. Tertullianus libro De carnis resurrectione uertit, de temporibus autem & spacijs temporum.

Diligenter scitis.) ἀκριβῶς οἴδατε, id est, Exacte nostis, siue ad plenũ scitis.

Et securitas.) ἀσφάλεια, id est, Cum tuta res, & nihil est periculi: & idcirco Ambrosius uertit firmitas.

Superueniet interitus.) ἐφίσταται ὄλεθρος, id est, Instat uel imminet interitus siue exitium, uerbo præsentis temporis, ut efficacius exprimeret inexpectatũ mali incursum. Nec est effugient, sed effugiant, ἐκφύγωσιν, hoc est, non possent effugere.

In utero habentis.) τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, id est, In utero habenti, dandi casu. Est autem hic ὠδὶν, id est, dolor, sed proprie parturientium. Vnde Ambrosius sic extulit, Quemadmodum dolor partus prægnanti: ut sit sensus, Sic illis imminere subito diem iudicij, ut mulieri grauidæ nixus ingruit & dolor partus.

Non estis noctis, neq́; tenebrarum.) Valla legit ἐσμὲν, id est, Sumus, non estis. Quanquam quod ad sensum pertinet nihil interest, sentit enim de omnibus Christianis. Ambrosius legit, Non estis noctis.

Loricam

Loricam fidei.) θώρακα. Ea pars corporis est apud medicos, quæ pectus & humeros ac scapulas complectitur usque ad stomachi sedem. Vnde & uestis aut armatura hãc muniens, thorax dicitur. Et galeam spem dixit appositiue. Nos quo dilucidior esset sermo uertimus, Pro galea, spem salutis. *Galeã spem salutis, pro quæ est spes salutis*

Et ædificate alterutrum.) εἷς τὸν ἕνα, id est, Vnus unum, hoc est, uicissim alius alium.

Vt habeatis illos abundantius in charitate.) Græca sic habent, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Quorum sententia sic reddi poterat: Vt illos summopere habeatis in precio, per charitatem. Ambrosius ita legit: Vt illis summum honorem habeatis in charitate &c. Congeminauit autem ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, de quo superius admonuimus.

Propter opus illorum.) διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Quod perinde sonat, quasi dicas, Propter facta illorum. Hunc locum oportet annotare diligenter episcopos, qui exigunt à suis summum honorem, cum ipsi non curent præstare suum officium. Paulus iubet eos haberi in summo honore, sed propter opus, non propter inanem titulum, hoc est, laborantes, præsidentes in domino, non cum fastu dominantes: admonentes, docentes, consolantes, quod proprium est episcoporum munus.

Et pacem habete cum eis.) εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς, id est, Pacifici sitis inter illos. Quanquam interpres uertit sententiam satis recte. Alij Grecorum codices habebant ἐν ἑαυτοῖς, hoc est, inter uos. Atque ita legit Ambrosius. *Varia lectiõ*

Corripite inquietos.) νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, id est, Admonete inordinatos, siue incõpositos. Sentit autẽ intractabiles, qui parere nolunt, & ob hoc turbant cõmunem pacem.

Suscipite infirmos.) ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, Subleuate & fulcite: quod Ambrosius legit, Opitulamini infirmis: nam ἀντέχεσθαι proprie est adiutare adnitentem.

Patientes estote.) μακροθυμεῖτε, hoc est, Lenti ad iracundiam.

In omnibus uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Omnia autem probate.) Autem, apud Græcos non additur, nec ad rem facit. Ceterum δοκιμάζειν Græcis quoque uerbum est anceps, quemadmodum Latinis probare, quod interdum est adprobare, interdum explorare cuiusmodi sit. Theophylactus hoc loco interpretatur, probate, diiudicate. Quemamodum alibi, Probate spiritus, si ex deo sint. Audiendi prophetæ, sed cum iudicio. Miror quod exemplar secutus Augustinus, legit hoc pacto, idque in libello aduersus Adamantium, capite decimoquinto, Spiritum nolite spernere, prophetiam nolite extinguere, omnia legite, quæ bona sunt tenete: nisi quod arbitror scriptoris accidisse uitio, quod Augustinus sequutus est, Nam quæ sequuntur declarant illum ita legisse: Itidem citat libro De nat. & gratia capite nono. Aut certe sensum Pauli ad suum negocium accommodauit. Tertullianus in libro De præscriptionibus hereticorum: Omnia examinate, quod bonum est tenete.

Abstinete uos.) ἀπέχεσθε, id est, Abstinete, Nec additur, uos.

Sanctificet uos per omnia.) ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ &c. id est, Sanctificet uos totos, & integer spiritus uester & anima &c. quemadmodum refert Tertullianus in libro De resurrectione carnis. Hieronymus in quęstionibus ad Hedibiam, ita citat hunc locum: Deus igitur pacis sanctificet uos per omnia, uel in omnibus plenos, siue perfectos: hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Ergo sensus est, Sanctificet uos per omnia perfectos, hoc est, et in spiritu, & in anima, & in corpore. In has enim partes hominem diuidit Paulus. Porrò ὁλόκληρον sonat integrũ, non quod nos uocamus integrum incorruptum, sed quod omnibus suis numeris ac partibus constat. Quod subindicauit Didymus in opere De spiritu sancto. Siquidem colligens hoc loco spiritum non posse spiritum diuinum intelligi, Incredibile, inquit, atque blasphemum, orare Apostolum, ut spiritus sanctus integer seruetur, qui nec immutationem potest recipere, nec profectum. *Tres hominis partes Spiritus Anima Corpus*

Sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Irreprehensibiliter.

Epistola hæc.) Hæc, redundat apud nos. Additum est autem ad explicandum articulũ, τὴν.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TESSALONICENSES SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

VT dignum eſt.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos, cęterū uſitatius magisq; Latinū eſt, ut par eſt, καθὼς ἄξιόν ἐστιν.

Supercreſcit fides ueſtra.) ὑπεραυξάνει, præpoſitio Græca ſonat epitaſin. Alioqui Latinis ſupercreſcit quod innaſcitur alicui rei, aut quod incremento ſuo opprimit alia.

Vnuſquiſq; ueſtrū.) ἑνὸς ἑκάστου πάντων. Addunt omniū, ad uehementiā. Et Ambroſius, uniuſcuiuſq; omniū ueſtrū.

παράδειγμα ἔνδειγμα In exemplum.) Nō eſt παράδειγμα ſed ἔνδειγμα, id eſt, Exemplum ſiue oſtenſionē, aut ſpecimen, aut declarationem. Nam exemplar imitandi gratia proponitur, ἔνδειγμα declarat quod latebat. Tum enim clareſcet dei iuſtitia, quum cruciatibus æternis dedentur, qui hic ſine fine cruciant pios: & regno cœleſti potientur, qui hic ſpe promiſſæ felicitatis dira perpeſſi ſunt. Præpoſitio in, redundat, aut nominandi caſu, oſtenſio, ut referatur ad illos qui affliguntur, id eſt, uos eſtis documentum, & oſtenditis rectū eſſe iudicium dei, cum tanta paſſos remuneratur regno ſuo.

Supereſt In regno dei.) In, præpoſitio redundat, nec addit Ambroſius.

Si tamen iuſtum eſt.) Ambroſius legit, ſiquidē, non ſi. Et Aquinas annotauit in nonnullis exemplaribus ſcriptum fuiſſe ſiquidem, pro ſi tamen. Græca ſcholia exponunt hoc loco εἴπερ, poſitum pro ἐπειδήπερ, id eſt, Quandoquidem: affirmantis enim eſſe, nō dubitātis. Quod ſi maxime ſiquidem, ponatur pro ſi, tanto magis affirmabit, ueluti uerum inferens, de quo nefas ſit dubitare. Mirum quur interpres putarit addendum tamen.

Retribuere retributionem.) ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν, id eſt, Retribuere affligentibus uos afflictionem. Et Ambroſius, Retribuere eis qui uos deprimunt preſſuram.

Mendū apud nos Proinde uidetur errore librariorum deprauatum in uulgatis exemplaribus, pręſertim cum in peruetuſto exemplari bibliothecę Paulinę extet, Retribuere tribulationem: atq; ita ſcriptum cōperi & in alijs nonnullis per typographos excuſis. Quin & ipſum ſchema ex contrarijs contextum indicat germanam lectionem. Opponit enim affligentes afflictis, & afflictionē requiei, quæ Gręcis eſt ἄνεσις, id eſt, relaxatio, Nam θλίβω proprie eſt premo.

Virtutis eius.) δυνάμεως, id eſt, Potentiæ.

In flāma ignis.) ἐν πυρὶ φλογός. i. In incēdio, ſiue igni flammæ. Atq; ita legit Ambroſius.

Dantis uindictam.) Dantis, ad dominū refertur, non ad flammam. Nam quamuis apud Latinos anceps eſt ſermo, apud Græcos non eſt.

Pœnas dabunt.) δίκην τίσουσιν, id eſt, Pœnam luent, ſiue pendent.

In interitu.) In, redundat, ὄλεθρον αἰώνιον, ut addatur appoſitiue, & intelligamus non quālibet pœnam, ſed æternam.

Gloria uirtutis.) τῆς ἰσχύος, id eſt, Roboris ſiue potētiæ: ne quis accipiat ἀρετὴν, id eſt, uirtutem, quæ pugnat cum uitio, ut ſæpius iam admonuimus.

Admirabilis fieri.) θαυμασθῆναι, Quod Ambroſius expreſsit, mirificari. Eſt enim Græcis uerbum paſſiuum, cum alijs quis redditur admirandus.

Quia creditum eſt teſtimonium noſtrum.) ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν. Ambroſius ut uitet amphibologiam, ſic explicat, Quia fidem habuit teſtimonium noſtrum. Sed Latinius poterat, quod fides habita ſit teſtimonio noſtro.

In die illo.) Ambroſius hic addit, aduentus domini.

In quo etiam oramus.) εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα. i. In quod & oramus, ſiue ad quod. Si refers ad ſuperiora, hic erit ſenſus: ut cū primis fiat deprecatio, hoc eſt, ante omnia. Et in hanc ſententiam exponit Chryſoſtomus: Sin ad ſequētia, ſenſus erit, ut precationes fiāt ab omnibus.

Sua uocatione.) τῆς κλήσεως, id eſt, Vocatione. Nec additur ſua, apud Græcos, niſi quod

quod articulus additus fermè tantundem efficit: itaq; nos addidimus Ista uocatione.

Et dignetur.) ἀξιώσῃ. Ambrosius uertit, Dignos habeat.

Omnem uoluntatem.) εὐδοκίαν, id est, Beneplacitum siue bonum propositum. Miror quid sequutus Ambrosius legat, omni placito bonitatis, nisi subaudiuit κατὰ, Perficiat uos iuxta bonam uolũtatem suam. Rursus hic uox est, qua Paulus & Euangelistę solent excludere merita hominum. εὐδοκία

Bonitatis suæ.) ἀγαθωσύνης. Nam, suę, rursus abundat.

Et opus fidei.) Et hic Ambrosius legit, opere, ut respondeat, placito.

In uirtute.) ἐν δυνάμει, id est, Potentia & robore.

Clarificetur.) ἐνδοξασθῇ, id est, Celebre fiat, aut nobilitetur aut glorificetur.

EX CAPITE SECVNDO.

PEr aduentum.) Græca sic habent, ὑπὲρ τῆς παρουσίας, τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ᾽ αὐτόν. Quorum sententia ita reddi poterat, Nomine aduentus domini nostri Iesu Christi, & nomine aggregationis nostræ in illũ. Atq; in hunc sensum interpretantur Gręca scholia. Obtestatur enim eos non solũ hoc nomine, quod Christus apparituros sit in sua potẽtia, sed quod ipsi quoq; fideles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo. Ipsum autem, siue illum, non refert dominum, sed aduentum, παρουσίαν, & est ἐπ᾽ αὐτῷ. Ambrosius legisse uidetur ἐπ᾽ αὐτὸ, si modo codex mendo uacat. Legit enim, in idipsum.

Cito moueamini.) ταχέως σαλευθῆναι. Quod est proprie fluctuantis, & dimoti de loco.

A uestro sensu.) νοὸς, id est, Mente siue intellectu.

Tanq; per nos missam.) ὡς δι᾽ ἡμῶν, id est, Tanq; per nos. Missam, additũ est explicãdi causa, etiamsi nõnihil mutat de sensu. Nã Paulus nõ uult eos cõmoueri, neq; per spiritũ, tanq; à Paulo profectum, neq; per sermonem Pauli nomine allatũ, neq; per epistolam, illius iussu aut nomine scriptam: atq; id sonant uerba Græca.

Dies domini.) Pro domini, Græcus habet Christi.

Nisi uenerit discessio.) ἀποστασία. Quod Ambrosius uertit, defectionem: nempe cum aliquis desciscit à suo autore seu principe. Et ἡ articulus additus significat insignem illam & ante prædictam defectionem.

Homo peccati.) ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Diuus Ambrosius ut explicaret uim articuli, legit, homo ille, ut acciperemus de certo homine dictum.

Super omne quod dicitur.) Interpres legisse uidetur ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον. Verũ Græci codices sic habent, ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, id est, Supra uel aduersus omnem qui dicitur deus, aut cultus siue ueneratio. Atq; ita scriptũ comperimus apud Origenẽ. Augustinus libro cõtra Aduersariũ legis & prophetarũ 2. cap. ultimo, legit, Supra omnem deũ et quod colitur, sed mẽdoso usus codice, quod illi frequẽter accidit. Hieronymus in Quæstionibus citat ad hunc modum: Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedẽs ad Gręca uerba. Quanq; uideo quosdã pro πάντα legere πᾶν τὸ λεγόμενον, id est, aduersus omne quod dicitur deus aut religio. Nam σέβασμα proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerẽtia ueneramur & quod maiestate pręcellit: idq; uerti poterat, numen. Theophylactus legens πάντα, id est, omnem, sic enarrat locũ, ut πάντα referre uideatur ad omnes dęmones aut homines qui pro dijs habiti sunt: σέβασμα ad simulacra, lucos aut phana. Si legamus πᾶν, quod fuisse scriptũ arbitror, participiũ λεγόμενον utroq; referendum est, quod dicitur deus, aut quod dicitur sebasma. Quemadmodũ enim illi nõ erant ueri dij, ita nec uera sebasmata, quæ uenerabant. Nã Deo uero quõ se pręferret ille, qui nõ nouerat? Super omnẽ quod dicitur; à Græcis secus legitur

Tanq; sit deus.) ὅτι ἐστὶ θεός, i. Quod sit deus, hoc est, ostentãs se esse deũ, cum non sit. Paulus nõ absoluit sermonis ordinem, sed uelut oblitus eorũ quę cœperat, interijcit, q; ueniũt in mentẽ. Videbat enim additurus, quoniã nisi uenerit defectio &c. non ueniet dies domini. Sermo inabsolutus

Non retinetis.) οὐ μνημονεύετε, id est, Non meministis. O nouam copiæ affectationem, etiam cum iniuria sensus. Vtrum, quæso, istud est uertere diuinas literas, an potius in re seria ludere? Cum simplex notum ac proprium uerbũ suppeteret, ille maluit retinetis. Tolerabilius erat tenetis, etiamsi futurum erat ἀμφίβολον. Sed aliud est retinere, aliud tenere, Tenet qui meminit, aut etiam qui intelligit: retinet, qui reuocat alioquin abiturum. Et hoc

Calumniator depulsus hoc loco quidam τραγικῶς in me destomachatur, qui prorsus sim ignarus linguæ Latinæ, nimirum non intelligens Retinere, pro meminisse Latine dici, cum sic loquutus sit Seneca in epistola quadam quam scripsit ad Paulum, atque ita uerterit hic idem interpres in Actis apostolorum cap. XX. Quasi quisquã eruditus credat illas epistolas eorum esse, quorum titulos habent, aut quasi consequens sit, ideo Latine dictum hoc loco retinetis, pro tenetis, quod idem alibi sit ad eũdem modum loquutus. Et qui tam argutis syllogismis rẽ agit, nec ullum interim locum producens ẽ probatis Latini sermonis autoribus, me uocat prorsus ignarum linguæ Latinę, me rudem appellat, hebeti crassoq; ingenio. Sed male habet hominem, quod taxarim interpretem, cuius patrociniũ susceperat: at reum interim suum in tot locis destituit, ubi ne uerbum quidẽ pro illo mutit, quod ipsum tamẽ est uerecundius quàm causam illius tam sinistre agere.

Hæc dicebam uobis.) Ambrosius, nisi codex mendosus est, legit ad hunc modum, Non meministis, quod me adhuc apud uos agente, hæc dicebantur uobis.

Vt reueletur in suo.) Deest, ille, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν, id est, Vt ille reueletur. Ille, inquam, aduersarius, de quo modo dictum est.

Mysteriũ iam operatur iniquitatis.) Mysterium, eadem uox est quã aliàs uertit, sacramẽtum. Iacobus Faber putat Operatur, hic accipi passiue pro patratur. Tametsi nihil est necesse, cum sit uerbũ medium. Et ἐνεργεῖν non est proprie patrare aut facere, sed agere, hoc est, uim suam exercere: sicuti spiritus dicitur operari in nobis, cum uim suam & efficaciam ostendit. Ita nunc Paulus dicit Antichristum nondum apparuisse, sed tamẽ occulte iam illius spiritum ualere, & agere in his qui persequuntur Christianos. Gręci interpretes arbitrãtur hoc dictum in Neronem.

Tantũ ut qui tenet nunc te.) μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως. Videtur in Græco codice deesse, ὁ κατέχων ἄρτι κατεχέτω, id est, Is qui nunc obtinet, obtineat, donec &c. nisi malumus aposiopesin esse, quæ plus significarit silendo, quàm si uerbum explicuisset. Hunc locum exponunt de imperio Romano, quo soluto sit uenturus Antichristus. Nonnulli de Nerone, quem putant aut resurrecturum, ac futurum Antichristum, aut in hoc sublatum asseruari, ut suo tempore prodeat: quidam de fictis Christianis. Quibus de rebus accuratius disserit Augustinus libro De ciuitate dei XX. capite decimonono.

Interficiet.) ἀναλώσει, id est, Consumet.

Illustratione aduentus.) τῇ ἐπιφανείᾳ, id est, Apparitione, etiamsi Ambrosius legit, illustratione præsentiæ suæ. Augustinus, illuminatione præsentiæ suæ, ut accipias claritate Christi aduenientis, obscuratum iri Antichristum.

Et prodigijs mendacibus.) ψεύδους, id est, Mendacij: sic legit & Ambrosius. Quanquã interpres si studio sic uertit, uertit eleganter: sin casu, feliciter.

His qui pereunt.) In his est Græce, licet reclament Latini codices.

Charitatem ueritatis.) τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, id est, Dilectionẽ ueritatis non acceperũt. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Durius enim cohęret charitas cum genitiuo casu ueritatis. Sentit enim amorem ueri, aut charitatem ueram, aut si credimus Theophylacto, ipsum Christum, qui fuit utrunq;, charitas & ueritas.

Ideo mittet.) καὶ διὰ τοῦτο, id est, Et ideo. Deest enim nobis copula.

Operationẽ erroris. ἐνέργειαν πλάνης, id est, Efficaciã seductionis uel imposturę, ut referatur ad prodigia, quę facturus sit Antichristus, nimirũ agente in illo spiritu immũdo. Quandoquidem diuus Hieronymus arbitratur Paulum hunc sumpsisse locum ex Esaia, qui scribit, Dominus miscuit ei spiritum erroris. Porrò spiritus est agere, uelut ignis.

Consentire Sed consenserunt.) ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Quod ita uerti poterat: Sed quibus pla*Probare*cuit iniquitas. Aut, sed approbauerunt iniquitatem, ut aliàs συνευδοκοῦσιν.

Quod elegerit nos.) ὅτι εἵλετο ὑμᾶς, id est, Elegit uos.

Varia lectio Primitias in salutem.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est, Ab initio ad salutem. Et Ambrosius legit, à principio. Apparet interpretem legisse ἀπαρχὰς, siue ἀπαρχὴν, quod sonat primitias: ut sit sensus, illos inter primos fuisse uocatos ex Thessalonicensibus. Sin legas ἀπ' ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædestinationem. Quanquam ex ijsdem uerbis & hic sensus accipi potest, eripuit nos deus ab imperio. Theophylactus in contextu legit ἀπ' ἀρχῆς, id est, ab initio

ab initio, & interpretatur de prædestinatione, nec tamen certo liquet, an legerit ἀπαρχάς.

In qua & uocauit.) εἰς ὃ, id est, In quod, Idq; potest uel accipi absolute uel referri ad spiritum, ut dicas, in quem; et ita indicant Græca scholia. Vetusti codices habent in quam, ut legit Ambrosius. Ex ijs conijcere licet primam scripturam fuisse, in quem, scilicet spiritum. Id lectori uisum est durius, eoq; Quem, mutauit in quã, ut mollius referatur ad fidem proximam. Mihi tamen magis placet ut ὃ sumatur absolute.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, id est, Quas docti estis, ut obiter magis commendet suum officium.

Deus & pater noster.) Sermo Græcus mollior est, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, Is qui deus & idem pater noster est. Nam si dixisset ὁ θεὸς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν, uisus fuisset designare duas personas, quarum alter fuerit deus, alter fuerit pater. Ambrosius nõ addidit copulam, haud scio an uitio librariorum.

Exhortetur corda uestra.) παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, id est, Consoletur corda uestra. Tametsi uerbum παρακαλέσαι ambiguũ est: & apud Græcos sermo præcedit opus, apud nos diuersus est ordo. In tradendo pietatem prius est facere q̃ docere, in disciplinis prior est sermo quàm opus. Primum enim discendum quid expediat facere.

EX CAPITE TERTIO.

AB importunis.) ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Quod magis sonat absurdis & prodigiosis. Ambrosius legit, ab iniquis. ἄτοπος autem Græce dicitur qui nulli loco conuenit, quales sunt hæretici.

Fidelis autem deus.) Græce est dominus, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος.

πιστὸς qui præstat fidem

Quoniam quæcunq;.) ὅτι, Quod. Mira confusio coniunctionum. Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim hic accipi sensus, Confidimus de uobis, idq; freti præsidio domini, quod præcepta nostra, quemadmodum seruatis nunc, ita & in posterum sitis seruaturi: potest & hic accipi, Confidimus de uobis, quod ea quæ præcepimus & seruatis & seruaturi estis in posterum. In priore sensu coniunctio καὶ, cõnectit hæc duo uerba, præcepimus & facitis, In altero repetita cõiunctio, utranq; particulam, & facitis & facietis, ex æquo connectit cum uerbo, confidimus. Priorem sensum uidetur sequi Theophylactus, posteriorem Ambrosius. In priore sensu, prius καὶ simpliciter copulat, posterius positum est pro etiam, quod est idiomatis Græcanici.

In charitate.) εἰς τὴν ἀγάπην, id est, In dilectionem dirigat.

Et patientiam Christi.) καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ, id est, In expectationem Christi. Ita legit Ambrosius, & recte. Cæterum ὑπομονὴ sonat perseuerantiam in re quapiam non sine molestia, sed rursum cum expectatione prẽmij, aut certe finiendi mali.

Patiẽtia Christi, pro ea qua Christus expectatur

Denunciamus autem.) Idem uerbum est quod uerterat præcipimus, παραγγέλλομεν.

Quã acceperũt.) Interpres legisse uidetur παρέλαβον, Grẹci legunt παρέλαβεν. i. accepit.

Ambulantes inordinate.) ἀτάκτως, Aut incomposite siue turbulente. Iam nouum non est, quod ambulare dixit pro uersari.

Non inquieti fuimus.) οὐκ ἠτακτήσαμεν, id est, Non inordinati, siue non incompositi fuimus. Ambrosius uertit, Non intemperanter uiximus apud uos. & ἀτάκτως item uertit intemperanter. Miræ uero huius interpretis deliciæ, qui modo ἀτάκτως, uertit, inordinate, nunc ἠτακτήσαμεν uertit, Fuimus inquieti, cum utriusq; dictionis eadem sit origo. Recte uertit Ambrosius, modo si sensit intemperanter, idẽ esse quod turbulente, et intractabiliter. Siquidem Latinis in ordinem cogi dicuntur, qui cõmuni lege astringuntur, nec ulla in re differunt à cęteris. Huic diuersum est, si quis contemptis legibus publicis, suo uiuat arbitratu. Id enim uocat Paulus ἀτακτεῖν, pręter ordinem uiuere. Metaphora sumpta est à militia, ubi non licet ordinem deserere, quod illi uocant λειποτακτεῖν.

Neque gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, ut appareat illũ legisse ἐφάγομεν, pro ἐλάβομεν. Cæterum ἐλάβομεν quod nunc habetur in Grẹcis codicibus, magis quadrat cum eo quod sequitur, à quoquam.

Paulus gratis docuit

In labore & fatigatione.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. De quo superius meminimus: uterq; uertit eodem modo: κόπος labor, μόχθος labor molestus.

Quasi non habuerimus.) ὅτι οὐκ ἔχομεν, id est, Quod non habeamus. Et demus, non da

remus

remus, δῶμεν, hoc est, quod id nobis nō liceat facere. Quo dicto simul & excusat alios qui sumebant, & suam tēperantiam exaggerat, qui adeo nihil exegerit prętēr ius, ut ne quod iustum quidem fuerat acceperit.

Denunciabamus.) παρηγγέλλομεν, id est, Præcipiebamus. Vtinā interpres hic tam feliciter copiam affectasset, quàm id facit sedulo. Plutarchus libro suo titulum indidit, γαμικὰ παραγγέλματα, quis auderet hoc uertere, cōnubiales denunciationes? Apud Iureconsultos lego, operis noui denunciationem. Cæterum an semper denunciet, qui præcipit ac præscribit, nescio. Etenim si non licet quouis loco pro hominibus ponere mortales, multo minus arbitror quouis loco ius esse, denunciare, ponere pro præcipere.

Audiuimus enim.) ἀκούομεν γάρ, id est, Audimus enim, ut sit tempus instans.

Ambulare inquiete.) ἀτάκτως. Quod paulo superius uertit, inordinate, nunc uertit, inquiete. Rursum Ambrosius, intemperanter. Et hoc loco περιπατοῦντας aptius est, obambulantes, hoc est, circumuagantes, quæ est natiua huius uocis significatio.

Admonitio Nihil operantes, sed cur. &c.) Non seruauit interpres elegantiam Gręci schematis, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, Nihil agētes, sed curiose agentes. Nam tale quiddam est in his Pauli uerbis, quale M. Tullius commonstrat in dicto Domitij Afri, qui dixit Suram Manlium quod in agendo tumultuaretur, non agere, sed satagere. Est autem hic gemina gratia, prior est in affinitate uocum, quod genus est, legationibus immorandum est, non immoriendum: altera est in deprauatione uerbi, qualis est in agere & satagere. Agit enim qui suo fungitur officio, Satagit qui uehementer, sed frustra molitur. ἐργάζεσθαι laudis est, περιεργάζεσθαι uituperabile, & tamen plus esse uidetur περιεργάζεσθαι quàm ἐργάζεσθαι. Subest autem & ἐναντίωσις non ingrata, ἐργάζεται qui operatur frugifera, περιεργάζεται, qui infrugifera. Quanquam illud περιεργαζομένους significat & superuacua & inutilia agentes, quæ πάρεργα dicuntur, quasi nihil ad rem pertinentia. Hinc certe apparet aliud esse ἐργαζομένους & ἐνεργοῦντας, ἐργάζεσθαι & ἐνεργεῖν, cum utrunque soleat eodem uerbo reddere.

Agere *Satagere*

Denunciamus & obsecramus.) παρακαλοῦμεν, quod esse poterat, hortamur, sed melius est obtestamur, ut mitiget pręcipientis autoritatem. Precibusque minas regaliter addit, inquit ille. Paulus contrà minis addit preces, ac ne uel autoritas uel preces contemni possint, adiecit, In domino Iesu.

In domino Iesu Christo.) διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id est, Per dominum nostrum.

Suum panem.) τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id est, Suum ipsorum panem, idque ἐμφατικώτερον: quasi dicas, non alienum, sed suum.

Mendum Per epistolam hanc.) Hunc, est Gręce, non hanc, hoc est genere masculino, non fœminino, sicut & in emendatioribus Latinorum exemplaribus, nominatim in Constantiensi utroque. Theophylactus indicat apud Gręcos fuisse duplicem lectionem, alteram, εἰ δέ τις οὐκ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, id est, Si quis uero nō paruerit sermoni nostro per epistolā, ut intelligas Paulum per epistolā loqui Thessalonicēsibus. Alterā lectionem testatur placuisse Ioanni Chrysostomo, ut pro ἡμῶν primæ personæ ponatur ὑμῶν secundæ personæ, sitque sensus, Si quis non paruerit uobis proponētibus ex hac mea epistola, quod pręcipio, hunc notetis, quod Græcis est, σημειοῦσθε, hoc est, Sit uobis notatus ut fugiatis, quēadmodum signamus boues cornupetas, quo uitentur. In Græcis uerbis dubium est, an notate referatur ad, per epistolam, sed cōsensus interpretum refert ad sermonem, λόγῳ.

Confundi pro pudefieri Vt confundatur.) ἵνα ἐντραπῇ, id est, Vt pudefiat, & ut rubore suffundatur, cum uiderit se uitari ab omnibus. Confunditur et is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambrosius, ut explicaret uim uerbi Græci, uertit, Vt reuerentia confundatur.

Quasi inimicum.) ὡς ἐχθρόν, id est, Vt inimicum. Mira apostoli lenitas, qui ne intractabilem quidem uelit pro inimico haberi.

Corripite ut fratrem.) νουθετεῖτε. Ambrosius uertit, Monete consilijs, cui magis placuit uerbum lenius.

Sempiternam.) διὰ παντός, id est, semper, aut perpetuam.

In omni loco.) ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, In omni modo. Quanquā interpres uidetur legisse τόπῳ, pro τρόπῳ, & ad eundē modū legit Ambrosius, etiamsi Græca scholia τρόπῳ legūt.

Theophylactus

Theophylactus διὰ παντὸς refert ad tempus, ἐν παντὶ τρόπῳ ad negociũ, hoc est, in opinionibus, in dictis, in factis. In Chrysostomi cõtextu est ἐν παντὶ τρόπῳ, sed commentũ arguit illum legisse, ἐν παντὶ τόπῳ, exponit enim πανταχοῦ, hoc est, etiam apud alienos à religione Christiana. Ex Ambrosij commentarijs non liquet, quid legerit, Nec absurdus tamen sensus est, in omni tempore, & in omni loco, et semper & ubiq;, sermone prouerbiali.

Deus sit cum om.) Dominus est, non deus, & ita legit Ambrosius.

Et salutatio mea.) Mea, ablatiui casus est, & refertur, ad manu. Mea manu Pauli.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

SECVNDVM imperium.) κατ᾽ ἐπιταγὴν, Apertius hic erat iuxta iniunctionem, siue delegationem. Nam ἐπιτάττειν est iniungere & mandare quippiã. Sentit enim de munere apostolico, quod nõ ipse sibi uindicarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatum. Annotauit hoc Chrysostomus, indicans plus esse ex delegatione ac iussu apostolum quàm uocatum dici. Nam ad Romanos scribens dicit κλητὸς, id est, uocatus.

Dei saluatoris nostri.) Hic certe nemo poterit tergiuersari quin pater, dictus sit saluator, ut nihil agãt, qui quod est in epistola ad Titũ, Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei, uolunt non aliò quàm ad filium referri. *Pater seruator*

Et Christi Iesu spei nostræ.) τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Apertius erat, Iesu Christi, qui est spes nostra. Nam articulus τῆς habet uim exponentis. Et salutis autorem facit patrem, filiũ spem appellat. In hunc sensum interpretantur Chrysostomus, Ambrosius & Theophylactus. Cæterum an quod hic Paulus tribuit Christo, nos recte tribuamus uirgini matri, aut alijs diuis, alijs excutiendum relinquo.

Dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ. i. Germano filio. Et ita legit Ambrosius, atq; adeo Chrysostomus, aut quisquis fuit eius operis autor, licet interpres ubique infulserit suum charissimus, quemadmodũ interpres Theophylacti legit, dilecto. Cum enim tot uerbis agit de similitudine filij patrem referẽtis, satis declarat se γνήσιον legisse non ἀγαπητόν. Germanũ uocat, uerum & ingenuũ non adulterinum, quod per omnia responderet spirituali patri Paulo, id quod est filiorũ, referre parentẽ, & non degenerare. Sed de hac uoce aliâs dictũ est. Filius autẽ uel ętatis uel charitatis est nomen. Nam quũ Paulus omnes Christianos fratres appellet, qui cõuenit alioquin, ut episcopum appellet filium, nisi sentiret de ætate. *Dilecto, pro germano*

Gratia & misericordia.) Græci non addunt coniunctiones hoc loco, sed gratia, misericordia, pax: et ad eum sanè modum legit Ambrosius. Annotauit hoc Chrysostomus quod ad unum hunc scribens meminerit misericordiæ, quum in cęteris mentionem faciat pacis & gratiæ. Annotauit idem Origenes in epistolam ad Romanos.

Christo Iesu domino nostro.) Gręcanici codices iterant domini cognomen, καὶ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id est, A domino Iesu Christo, qui est dominus noster. Quasi aliter sit dominus omnium, aliter fidelium, quos peculiariter possidet. Quanq̃ dissentit & Ambrosius et uulgata æditio. Theophylactus contrà nobiscum facit. Nos Gręcam lectionem non mutauimus, sed ita, ut liberũ sit lectori, utram uolet sequi. Nam uidetur haud quaq̃ otiosa hæc iteratio, Magnũ enim solatiũ est Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc, licet obscure, Chrysostomus ac Theophylactus.

Sicut rogaui te.) παρεκάλεσά σε. Quanquam Græca uox anceps est, tamen hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet, Tametsi Paulus eo uerbo nonnunquam usus est erga plebeios. Imò nominatim annotauit hoc Chrysostomus, & hunc sequi gaudens Theophylactus, quod tantus apostolus uerbo tam humili tamq; blando usus est erga discipulum. Porrò quod Stapulensis admonet καθὼς potius uertendum fuisse sic, quàm sicut:

quid sibi uelit prorsus non intelligo. Neq; enim opinor, καθὼς accipi posse pro οὕτως.

Vt remaneres Ephesi.) Oratio plenior est Græce quam Latine, propterea quod προσμεῖναι potest esse uel infinitiui modi uel imperatiui, quantū ad sensum attinet. Sicut te rogaui manere maneto. Atq; ita legisse uidetur Ambrosius, qui legit, ut denunciares: quod non quadraret, nisi accederet, maneto, aut simile uerbum. Porrò quod nos adiecimus, Ita facito, nō deprecabor admissum sacrilegium, nisi idem frequenter facit interpres, & nisi hoc frequenter fieri cogit necessitas. Neq; sensi προσμεῖναι sumendum imperandi modo priore sermone, sed in posteriore quę subauditur, neq; tamen necesse est, eadem omnino uocem subaudiri. Hæc non adderem grauaturus lectorem, nisi quidam libris æditis non minus indocte quàm uirulente locum hunc exagitassent.

Ne aliter docerent.) μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, id est, Ne diuersa doceāt, aut potius ne diuersis uterentur doctoribus, uerbo composito, ab ἕτερος alius, & διδάσκαλος doctor, ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod est, nunc his, nunc illis uti doctoribus. Quanquā Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, ἑτεροδιδασκαλεῖν interpretātur diuersam inducere doctrinam, ut ad pseudapostolos pertineat. Nos ambigue uertimus, ne diuersam sequantur doctrinā, quod commune est, & docentibus & discentibus diuersa. Vsus est eodem uerbo huius epistolę cap. sexto. Consentit cum interpretatione ueterum Ambrosius.

Interminatis.) ἀπεράντοις, id est, Quę finem nō habēt, cuiusmodi nōnullæ sunt uulgarium Theologorū quęstiones, opiniones, ac difficultates. Nam quo plus est eiusmodi quæstiuncularum, hoc plus etiā subscatet è casibus nunq; finiendis, quorū etiā si milies mille milia produxeris, plura tamen supererunt. In quibus ut absit impietas, tamen ipsa difficultas quęstionū auocat ab ijs, quæ propius ad rem pertinent. Chrysostomus putat hunc locum non esse accipiendū de historia ueteris testamenti. Sed Ambrosius palàm de ea uidetur interpretari, cum ait: Ne oblectarentur fabulis quas narrare cōsueti sunt Iudæi de generatione suarum originū, de Abraham & Isaac, & cęteris patriarchis, & de circūcisione, & de ijs quæ postea tradita sunt à Mose, cæteraq; quæ sequuntur in hanc sententiā. Ac mihi sanè, ne hi quidē ad uerā Christianamq; pietatē magnopere uidentur facere, qui de Christi genealogia tam anxie tamq; penè dixerim Iudaice disputant. Atq; in totum ex ueteris testamenti libris pro rei cōmoditate delibari quædam magis probarim, quam illorū autoritatem æquari maiestati euangelicæ, imò penè anteferri. Quid enim nunc aliud legitur in tēplis? Quin etiā illos libros Iudæorū recipimus in canonē nostrum, quos illi in suū recipere noluerunt, Christiani propensiores in Iudæorū libros, quam ipsi in suos: qui tamen sua sic amant, ut nulla gens insanius. Porrò quod hic uertit, interminatis, Ambrosius uertit, infinitis.

Quæstionū examina — *Iudaicæ genealogiæ*

Aberrantes.) ἀστοχήσαντες, id est, Cum aberrassent. Et est uox propria his, qui aberrant à scopo. Id subindicat & Chrysostomus.

Conuersi sunt.) ἐξετράπησαν. Ego malim, deflexerunt. Et magis explicat Græcam uocem, ueluti cum aberrans à scopo, aliò se deflectit.

In uaniloquium.) εἰς ματαιολογίαν. Quantū ad pronunciationem attinet, matæologia, non multū abest à theologia, cum res inter se plurimum discrepēt. Proinde nobis quoq; cauendum est, ne sic sectemur theologiā, ut in matæologiā incidamus de friuolis nugis sine fine digladiantes. Ea potius tractemus, quæ nos transforment in Christum, & cœlo dignos reddant. Quorsum enim attinet decertare, quot modis accipiatur peccatū, priuatio duntaxat sit, an macula inhęrens animæ? Hoc potius agat Theologus, ut omnes horreant ode rintq; peccatum. Totis seculis disputamus, an gratia qua deus nos diligit ac trahit, & qua nos illum uicissim diligimus, eadem sit gratia, & an sit aliquid creatū an increatū. Illud potius agamus, puris precibus, innocentia uitæ, pijs factis, ut eo munere nos dignetur deus. Digladiamur sine fine, quid distinguat patrē à filio, & utrunq; à spiritu sancto, res an relatio, & qui cōsistat, tres dici, quorū nullus sit qui alius, cum sint una essentia. Quanto magis ad rem pertinet hoc modis omnibus agere, ut ternionē illum, cuius maiestatē scrutari fas non est, pie sancteq; colamus & adoremus, illiusq; concordiā ineffabilē nostra cōcordia quoad licet exprimamus, quo cōtingat aliquādo & in illius asciscí cōsortiū. Disputamus qui fieri possit, ut ignis quo cruciabūtur impiorū animæ, cum sit materialis, agat in rem incorpoream. Quanto magis referebat, huc totis uiribus eniti, ne quid in nobis reperiat ignis ille, qualis

Quæstiones quorundā theologorum curiosæ

qualis qualis est quod exurat. Atq; hæc si uel animi laxandi gratia, uel citra contentionem agitarentur, ferri poterant. Nunc quibusdam tota ætas in huiusmodi quęstionibus consumitur, & res usq; ad clamorem, usq; ad uera dissidia, usq; ad conuicia, nonunq; usq; ad pugnos procedit. Quod quęstionũ examina suscitamus circa baptismũ, circa synaxim, circa poenitentiæ sacramentũ, quorum nonnulla sunt eiusmodi, ut nec scire magnopere referat, & ut asseuerari possunt, ita nec refelli, nec probari. Illud magis ad rem pertinebat, in hoc incumbere, ad hoc nos inuicem adhortari, ut uita Christo digna, baptismi sacramẽto respondeamus, ut ad sacras illas epulas frequenter ac pure accedamus, ut non multum sit in uita, quod poenitentiæ cauterio sit exurendũ. Quid autem nunc loquar de quæstiunculis non solum superuacaneis, sed penè dixerim impijs, quas mouemus de potestate dei, de potestate Romani pontificis? An deus possit quoduis malum, etiam odiũ sui præcipere, & omne bonũ prohibere, etiam amorẽ & cultum sui. An possit actu infinitum secundũ omnem dimensionem producere. An potuerit hunc mundũ etiam ab æterno meliorem facere q̃ fecit. An possit producere hominem, qui peccare nullo modo queat. An reuelare possit alicui suum futurũ peccatũ, aut damnationem. Num possit aliqua distincte intelligere, si ad illa non habeat distinctas relationes rationis. An possit respectũ producere sine fundamento & termino. An possit naturã uniuersalem producere & conseruare sine singularibus. An possit aliquo prædicamento contineri. An potestatem creandi possit cõmunicare creaturę. An possit ex facto facere infectum: Ac per hoc ex meretrice facere uirginem. An quęlibet persona diuina possit quamlibet naturã assumere, quomodo uerbũ humanã assumpsit. An tres personæ possint simul eandem naturã assumere. An unum suppositum creatum possit alterã naturã creatam assumere. An hæc propositio, deus est scarabeus, aut cucurbita, tam possibilis sit, q̃ hæc, deus est homo. An deus assumpserit indiuiduum humanum, an speciem. An potius conueniat deo, non posse facere impossibile, an impossibile non posse fieri à deo. Vtrum prius conueniat deo posse producere, an creaturæ posse produci. An in mente diuina sint omnium rerum ideæ, & illæ practicę ne sint, an speculatiuæ. An doctrinæ Aristotelicæ & naturali rationi sit consentaneũ: denicq; an ipsa res cogat fateri aliquem esse respectũ ab omnibus rebus absolute distinctũ. An deus aliquo ab ipso distincto sit unus. An personæ diuinę uero numero dicantur tres. An numerus personarum in diuinis pertineat ad substantiã, an relationem, Et an ad primã intentionẽ an secundam. An per relationes & distinguantur & cõstituantur. An pater producat filium, & spiritum sanctũ, ratione intellectus, an uoluntatis. Item an ratione essentiæ, an attributi naturaliter, an libere. An essentia in patre sit principiũ generatiuum filij, & an sit terminus paternæ generationis. An deus generet deũ. An pater prius origine producat spiritũ sanctum q̃ filius. An in deo sit intellectus agens & possibilis. An spiritus sanctus procedens à patre & filio, ab uno principio proficiscatur an à duobus. An hęc propositio sit possibilis, pater deus odit filiũ deum. An anima Christi potuerit falli, an fallere, an mentiri. Iam uero de Romani pontificis potestate, penè negociosius disputatur q̃ de potestate dei, dum quærimus de duplici illius potestate, & an possit abrogare quod scriptis apostolicis decretũ est. An possit aliquid statuere, quod pugnet cum doctrina euangelica. An possit nouũ articulum condere in fidei symbolo. Vtrum maiorem habeat potestatem q̃ Petrus, an parem. An possit præcipere angelis, an possit uniuersum purgatorium quod uocãt tollere. Vtrũ simplex homo sit, an quasi deus, an participet utranq; naturam cum Christo. An clementior sit q̃ fuerit Christus, cum is non legatur quenq; à purgatorijs poenis reuocasse. An solus omnium non possit errare. Sexcenta id genus disputãtur magnis ędítis uoluminibus, idq; à magnis Theologis, præsertim professione religionis insignibus. Atq; hæc fiunt nõ sine manifesta suspitione adulationis, nec sine iniuria Christi, ad quem collati principes quantumuis magni, quid aliud sunt q̃ uermiculi? An putant hæc placere Leoni nostro, germano uerocq; Christi uicario, qui tanq̃ uerus pastor nihil habet antiquius salute gregis Christiani, ut uerus Christi uicarius, nihil habet charius gloria principis sui Christi? Et tamen huiusmodi quæstiunculis serio occupantur quorundã Theologorum scholæ. His ætas rerũ omnium fugacissima cõteritur, cum pleraque sint eius generis, ut doctius nesciantur q̃ sciantur, ut ridicule quærantur, temere definiantur. Breue tempus est, & arduum est negociũ agere uere

Quæstiones penè impiæ de deo

De potestate pontificis

Anxietas in uerbis

Christianum. Quin igitur omissis rebus superuacaneis, ea potissimū spectamus quæ Christus nos scire uoluit, quæ prodiderunt apostoli, quæ proprie ad charitatem faciunt, de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta, quā unam Paulus appellat finem, & perfectionem totius legis. Tot iam annis cauillamur in scholis, quibus uerbis sit loquendum de Christo. An hæc propositio sit uera, Christus fuit ab æterno, an recte dicatur compositus ex utraq; natura, an constare, an conflatus, an commixtus, an conglutinatus, an coagmentatus, an ferruminatus, an copulatus. Nihil horum placet, tantū placet Vnitus, nouum uerbum, cum nihil minus significet, q hoc cui significando repertum est. Porrò si quæreretur, an pie dicamus naturam humanam unitam diuinæ, fatentur pie dici. Rursus, an pie dicatur diuina unita humanæ, ambigūt. Si hæc essent colloquia pomeridiana Christianorum, probarem huiusmodi sermonibus excludi fabulas ineptas. Nunc hæc uidetur fidei nostræ præsidia. Quærimus ea, quæ nec scire possumus, nec scire iubemur. Illa negligimus, quæ sola fuerant meditanda. Sunt autem quædam hoc ipso perniciosa, quod obscuritate sua remorantur ac fatigant ingenium, melioribus alioqui rebus occupandum. Talem opinor fuisse philosophiam Pythagorę. Et hoc nomine taxantur & ab ethnicis Heracliti libri, in quibus Socrates iocabatur, opus est natatore Delio. Certe hoc nomine Chrysostomus damnat philosophiam Platonis, quod numeris & ęnigmatibus sit inuoluta, non aliter perniciosa, quàm foret tabula quæpiam elegans, quæ fugientem è prælio remoraretur. Atqui talia fermè sunt, quæ traduntur ab his qui se iactant scientia subtilis Theologiæ: qui etiamsi uera prædicarent, tamen ea explicant uerbis non modo sordidis, sed adeo obscuris & inuolutis, ut tanti non sit sic discere. Quod genus sunt quū disputant, de quatuor instantibus naturę. Item cum disserunt quod persona non dicit relationem originis nec communem, sed duplicem negationem communicabilitatis in genere non extra genus, et connotat aliquid positiuum, & est nomen primę intentionis non secundæ. Item cum aiunt, personas in diuinis esse in se inuicem per circumincessionem, circumincessionem uero uoce m nouam noue definiunt: Circumincessio, inquiunt, est subsistentis in subsistente realiter distincto, mutua præsentialitatis assistentia in eadem essentia. Rursus cum definiunt, unio personalis siue hypostatica, est relatio disquiparantiæ realis quidem in uno extremo, cui in altero nulla realis ratio respondet. Item unio uerbi in Christo, est relatio extrinsecus adueniens, terminata ad uerbum & fundata in assumpta humanitate; & est ista relatio non dependentis ad causam effectiuam, sed sustentificati ad sustentificans. Huiusmodi tricarum apud istos plena sunt omnia. Et in hac Theologia tam non simplici uitā omnem consumunt, qui simplicem & apostolicam profitentur. Et qui ipso etiam cognomine summā modestiam profitentur, huiusmodi phylosophiæ professione tollunt cristas. Qui congruit apostolicę uitæ professio, cum ethnicæ philosophiæ tanto tamq; curioso studio? Os consecratum est euangelio, & nihil crepat nisi Auerroem & Aristotelē. Horretur pecuniæ contactus, & in blasphemi philosophi libris tota ducitur ætas. Veteres qui in paganismo aut per ætatis inscitiam talia didicerant, ex his quędam decerpebant ad eruditionem Christianam. Nunc qui Christi simplicitatem profitentur & aluntur prædicando euangelio, talia coguntur perdiscere. Noui quendam Theologum, qui negabat annos nouē sufficere ad intelligenda quę Scotus scripsit tantum in præfationem Petri Lombardi. Audiui rursus alium, qui prædicabat fieri non posse, ut quis intelligeret unam propositionem in toto Scoto, nisi metaphysicam ipsius uniuersam teneret memoria. Huiusmodi labyrinthis Basilides, Valentinus & Marcion captabant animos simplicium. Denique fingamus hæc esse frugifera, quanta hic occurrit opinionum pugna? Fingamus rursus omnia conuenire, quàm multa frustra quæruntur, q multa temere definiuntur? Et prætexunt has argutias ad reuincendos ethnicos & hæreticos esse necessarias: quum illa nusquā sint usui, nisi inter eiusdem scholæ sodales. Non hęc eò spectant ut suadeam esse damnandā dialecticam ac philosophiā: quæ traduntur in scholis, immodicū in friuolis studiū improbo. Neq; minus peccant qui nobis obijciunt fumos cabalisticos et talmudicos. Simile est illorum studiū, qui philosophiā omnem reuocarunt ad numeros. Tempus in collecto est, inquit Paulus, & ingens agitur negocium, quur placent ista dispendia. Tradantur optima, idq; quantum licet compendio, resecentur superuacanea. Quod utinam facerent & Iureconsulti. Quin illud potius agimus, quibus

Circuminceßio Scotica uox

Auerrois

Heretici philosophi fumos offuderūt difficultatibus

Disciplinæ quomodo tradendæ

rebus

rebus transformemur in Christum. Id fiet, si meditemur pro uiribus illius innocentiam abstinentes ab omni flagitio, si quantum in nobis est, æmulemur illius charitatem, de omnibus bene merentes, si imitemur patientiam, adeo nō retaliantes iniuriam, ut etiam pro malefactis, rependamus benefacta.

Sciētes hoc.) εἰδὼς. i. Sciens. Mutat aūt & alijs aliquot locis Paulus subinde numerum. Quanꝗ referri poterat sciens, ad uerbū χρῆται, id est, utatur. Certe Ambrosius pro sciens, legit, Certū habens, numero singulari, suffragabat exemplar utrūꝗ Constātiense. Si quis legitime utatur. Prosonomasia in Grecis uocibus euidentior, νόμος νομίμως, lex & legitime. *Numerus subito mutatus*

Et non subditis.) ἀνυποτάκτοις, id est, Qui subdi nolunt, nec ferūt imperium. Ambrosius uertit, Inobsequentibus.

Contaminatis.) βεβήλοις, id est, Prophanis & arcendis à sacris. Porrò contaminati piaculo aliquo, à sacris arceri solent. In eundem ferè sensum sonat Grecis, ἀνόσιον, nam ὅσιος dicitur ab ἅζομαι τὸ σέβομαι. Vnde ἀνόσιον uocant, qui non ueretur nec deos nec homines. Et ideo subiecit prophanis, qui alieni sunt à sacris.

Homicidis.) ἀνδροφόνοις, id est, Viricidis, si quis ad uerbum uertat.

Plagiarijs.) ἀνδραποδισταῖς, id est, Qui aliena mancipia subducūt furto, quod genus furti plagiū uocatur apud Iureconsultos. Quemadmodum qui sacra furātur, sacrilegi: qui de publico aut principis fisco, peculatores: qui iumenta aliena abducūt, abigei. Ita qui liberos aut seruos alienos, plagiarij. Id uero cum extet non solū apud Iurecōsultos, uerū in omnibus penè bonis autoribus, quis nō admiretur Lyrani, aut si quis alius hoc asscripsit commēti, uel imperitiā, qui hoc ignorarit, uel socordiam, qui non uestigarit, uel impudentiam, qui tam expedite sit interpretatus: Plagiarij, inquit, sunt assueti plagas et uerbera alijs inferre: Et hūc sequutus Carrensis: Plagiarij, inquit, qui plagas cuiuslibet generis inferunt proximis. Aquinas cū cætera fermè exponat, plagiarios prudens dissimulat, satis ipso silentio confitens, uoce sibi parū intellectā fuisse. Græca uox à mācipio dicta est, ἀνδράποδον enim mancipium, ἀνδραποδιστὴς, quasi dicas, fur mācipiarius. Illud annotandū, quod Apostolus exorsus Catalogū uitiorū per iuga, uelut ingruēte agmine cōiunctionē omittit, iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & cōtaminatis, patricidis & matricidis. Hactenus per iuga, mox ἀσυνδέτως, homicidis, fornicarijs, masculorū cōcubitoribus, plagiarijs. Quibus rursus addit iugū, mēdacibus et periuris, ut scires orationis cursum esse finitum. *Lyranus taxatus*

Quæ est secundū euangelium.) Hæc duo uerba, quæ est, non inuenio in Græcis codicibus. Quanꝗ recte sunt addita explicandi causa. Ambrosius & interpres uulgatus legisse uidentur addito articulo, τῇ περὶ τὸ εὐαγγέλιον, id est, Quæ est secundū euangelium. Nec ex Chrysostomi cōmentarijs, nec Ambrosij colligere licet, quid legerint. Theophylactus legit sine articulo, sed admonet articulum esse supplendum τῇ οὔσῃ κατὰ, quemadmodum Latini. Interpres legisse uidet τῇ περὶ τὸ εὐαγγέλιον, uidelicet addito articulo. Sensus autem anceps est non minus apud Græcos quàm apud nos. Siquidem accipi potest Euangelium gloriæ beati dei, quod prædicet gloriam dei: aut Euāgelium gloriæ, id est, gloriosum, ut respōdeat legi Mosaicæ, quę gloriam non habet, collata ad splendorem Euangelicum, siue quod promittat æternam gloriam in futuro seculo, siue quod hoc ipsum esset gloriosum pro Christo pati ob euangelium, quod gentibus uidebatur esse stultitia: et idcirco addidit μακαρίου, quod in his malis sit uera felicitas.

Quod creditū est mihi.) Creditū, hoc loco cōmissum significet oportet, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. Concreditū erat apertius. Inuitus, ita me deus amet, dissentio à uiris, quos animo ueneror, sed tamē prima debet esse publicæ utilitatis ratio, præsertim si citra cōtumeliam sanetur error. Faber pro eo quod interpres uertit, Quod creditū est, trāstulit, cui creditus sum ego, nō animaduertens Græci sermonis idioma, sicut annotauimus & in Apologia nostra. Porrò quod adijcit in examinatione, in idem recidere, cui creditus sum ego, & quod creditum est mihi, quis nō uidet longe secus habere? Nisi forte nihil interest, utrum dicas, commissus est mihi filius tuus, an commissus sum filio tuo.

Gratias ago.) καὶ χάριν ἔχω, id est, Gratiam habeo.

Qui me confortauit in Christo Iesu.) In, redundat, nec est apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in Constantiensi uetustiore,

τῷ ἐνδυναμώσαντί με χριστῷ, id est, Qui me potentem reddidit Christo, ut Christo sit datiuus, & intelligas Paulum in Christi gloriam fortem ac potentẽ fuisse, nõ suam. Potest & hic esse sensus, habeo gratiam Iesu Christo, cuius præsidio potens sum.

Qui prius fuit.) τὸν πρότερον ὄντα. Licet & sic, Cum prius essem, uel cum prius fuerim.

Et contumeliosum.) ὑβριστὴν, quod magis significat eum qui uim facit, hoc est, oppressorem seu uiolentum. Nec enim hic ad libidinem referendum est. Siquidem apparet Paulũ gradibus quibusdam exaggerare suum peccatum. Si tamen hoc dicendum est peccatum, quod pio studio facias per errorem. Primus gradus est maledicere. Secũdus, insectari. Tertius, admouere uim. Nam potest insectatio citra uiolentiam consistere.

Sed misericordiam.) ἀλλὰ καὶ, id est, Sed &, quasi dicat, non solum ueniam consequutus sum, cum talis fuerim, sed & misericordiam, ut fierem apostolus. Nam & aliàs sese extenuans, autoritatem sibi traditam, dei misericordiam uocat, uelut in epistola ad Corinthios priore, capite septimo. Consilium autem do tãquam misericordiam cõsequutus. Quanquam autem ab hac annotatione nostra non abhorret interpretatio Ambrosiana, tamen non potest liquidò colligi, uel apud hũc, uel apud Chrysostomum, additam fuisse coniunctionem καὶ. Certe apud Theophylactum καὶ non additur. ἐν ἀπιστίᾳ, id est, Nondum credens, ut uertit Ambrosius, siue per incredulitatem.

Fidelis, pro certus Fidelis sermo.) Hac ceu præfatiuncula solet uti Paulus, rem certam & indubitatam dicturus, ut fidus ad rem quoq; referatĩ pro indubitato. Hieronymus in epist. ad Marcellam testatur à quibusdam legi, Humanus sermo, sequutus opinor, Grecos aliquos codices, qui pro πιστὸς habuerint χριστός. Et acceptione, Græcis est, ἀποδοχῆς, quod & approbationem sonat. Non reijcitur enim quod approbatur.

In hunc mundum.) Hunc, redundat.

In me primo.) ἐν ἐμοὶ πρώτῳ. Primo, hic nomen est, non aduerbium.

Omnẽ patientiam.) μακροθυμίαν, id est, Longanimitatẽ, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius pro hoc uno uerbo, duo posuit, magnanimitatẽ & patientiã. Est autẽ eiusdem magni esse animi & lenis moderatiq;. Nam uindicta pusilli est animi. Addidit omnẽ, exaggerans suũ peccatũ, unde & se primum uocauit, non tempore sed magnitudine cõmissorum.

Ad informationem eorum.) πρὸς ὑποτύπωσιν. Quod Ambrosius uertit, ad exemplum. Est enim ὑποτύπωσις, cum res expressa subijcitur oculis. In Paulo igitur deus uelut exemplar proposuit, quid sibi debeant sperare, quicunq; relictis moribus pristinis crediderunt in Christum. In uitam æternam, mirum nec ab Ambrosio attingi, nec à Chrysostomo, nec à Theophylacto, duntaxat in commentario. Quum tamen apud omnes referatur in contextu. uidetur autem additum, uelut ab apprecante, ut hoc cedat illis ad uitam æternam.

ἄφθαρτος immortalis Immortali, inuisibili.) ἀφθάρτῳ, id est. Qui corrumpi non potest, quod recte uertit, immortali, præsertim cum de uiuo loquatur. Et nos in epistola ad Romanos, cap. secũdo, uertimus ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de libidine.

Sapienti, uidetur additum Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo. ut soli sapiẽti cõiungas, & deo referatur ad omnia, atque hæc uox sapienti, interiecta inter, soli, & deo, dirimat ne coniunctim accipiantur, atque hinc ansam arripiant, qui cum Arianis sentiunt. Et ad eum quidem modũ legit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, si modo non fallunt codices. Cæterum nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud ullũ præterea scriptorem antiquum reperio. Siquidem Ambrosius enarrat hunc locum huiusmodi uerbis: Hæc ad dei patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum & inuisibilem appellat, quia omnis immortalitas ab ipso est. Ac mox. Simili modo & in Euangelio legitur domino dicente: Quia nemo est, inquit, bonus, nisi unus deus. Et iterum ipse dicit: Bonus homo de bono thesauro profert bona, nemo tamen nisi unus deus bonus est, quia ipse fons bonitatis est, ex quo cæteri potantur ut boni sint. Ipse est & inuisibilis solus deus, qui nulli unquã uisus est. Omnia enim agit per filium, quem idcirco uisum dicimus, ut licet aliter, quàm est, apparuisset, tamen illum significemus. Honorificentiam ergo & gloriam deo patri in ueritate pronunciat, cuius pietate & prouidentia Christus liberauit peccatores ex morte. Hactenus Ambrosiana recensuimus. Ex quibus satis opinor liquere, sapienti, in huius exemplaribus additum non fuisse. Adducit huius loci testimonium Augustinus aduersus

Adimantum

Adimantum, nec addidit, sapienti. Rursus enarrans psalmum LXVII. Iterũ psalmũ CIX. Quanquam nec ex interpretatione Chrysostomi satis liquet ab ipso additũ, sapienti. Cum enim sic argumentatur: Ecce soli deo dixit, Num igitur filius deus non est? & soli immortali, non igitur & filius immortalis est? probabilius fit illum non legisse, soli sapienti, sed soli deo. Quanquam in calce epistolæ ad Romanos, additur sapienti, nec id dissimulat Ambrosiana interpretatio. Et Theophylactus addit hoc loco, atq; etiam interpretatur, Solum patrem proprie dici sapientem, quod fons est sapientiæ. Sed nihil est quod in his anxie torqueamur, Arianorum hæresi sic radicitus emortua, ut ne uestigium quidem ullum supersit. Nam siue nomen soli referas, non ad deum, sed ad epitheta, immortali, inuisibili, nõ deerit quod calumnietur impius lector, ut solus inquiet, pater sit inuisibilis, certe nõ solus immortalis. Siue coniunctim ad deum, aut etiam disiunctim, magis arripiet ansam calumniandi. Cæterum nobis quod solum addidit, non excludit filium aut spiritum sanctum à consortio patris, sed à consortio falsorum deorum, qui opinione falsissima hominum dij erant. Aut iuxta diuum Ambrosium, ideo patrẽ solum uocat immortalem, quod hic fons sit omnis immortalitatis. Ad hanc rationem & filius immortalitatem habet à patre, à quo habet ut sit deus. Nec impie sensurus sit, opinor, qui patrem ita dicat solum esse deum, ut intelligat solum esse principium totius deitatis, quemadmodũ loquitur Augustinus libro De trinitate quarto. Quod si iuxta Ambrosium, pater recte dicitur immortalis solus, quod solus sit fons immortalitatis omnibus, solus sapiens, quod sit fons omnis sapientiæ diuinæ & humanæ, cur non aliqua ratione solus dici possit deus, unde filius habet ut deus sit, unde spiritus sanctus, unde ipse? Verum ita fit in rebus humanis, ubi semel studiorum pugna incaluit, nõ hoc agit quisq;, quod ad concordiam faciat, sed quod ad uictoriam. Chrysostomus & Theophylactus in hoc laborant, ut hæc omnia sint filio communia cum patre. Verum id rarum est in literis apostolicis, Christo aut spiritui sancto tribuere uocabulum dei, siue ad uitandum offendiculum quorundam, siue quod id suo tempori reseruarent. Neq; enim statim ab apostolis Christus prædicatus est deus aut filius dei. Petrus enim uirum appellat in Actis, approbatum à deo. Et Paulus apud Athenienses, uirum uocat, in quo statuerat deus etc. Imò ne in symbolo quidem, quod uulgus apostolorum uocat, nominatim dei cognomẽ apponitur filio aut spiritui sancto. Et Mat. capite decimo Christus ipse mittens primum suos ad prædicandum nihil aliud mandat quàm ut prædicarent pœnitentiam, in propinquo enim esse regnum cœlorum. Rursum capite decimosexto, Iam enim erant illũ professi esse Christum, uetat ne cui dicerent quod ipse esset Christus. Quo quidem in loco admonet Origenes, quod nos modo diximus. Idem admonet Chrysostomus. Non enim quiduis, quouis tempore, aut apud quosuis dicendum est.

Pater quomodo dicatur solus deus

Non statim Christus prædicatus deus

Secundum præcedentes in te prophetias.) κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, id est, Iuxta præcedentes super te, siue ad te prophetias. Atq; id quidem Græcanica scholia referunt ad id quod sequitur, Vt milites bonam militiam. Verum potest referri & ad id quod præcedit, hoc præceptum tibi commendo, hoc est, sicuti spiritu prophetiæ admonitus, feci te episcopum, ita iuxta eandem prophetiam, nunc præcipio ut milites, secundum eandem prophetiam, & illi respondeas. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, neque dissentit Ambrosius.

In illis.) Subaudiendum prophetijs, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respondeas. Quod ridicule Hugo quidam à Charo exponit de prophetis exponendis. Sed quorsum attinet in his unum aut alterũ notare locum, cum facilius sit in hoc autorum genere inuenire errata quàm effugere. Et tamẽ sunt qui indigne ferant quicquam in horum scriptis reprehendi: In Carrensi quod Cardinalis sit, seu potius quod prædicatoriæ gẽtis. In Lyrano nõ ob aliud, nisi quod minorita fuerit. Tantum isti tribui uolunt titulis suis ac cultibus, cum æquis animis ferant nos dissentire à Cypriano, ab Hieronymo, aut Cyrillo.

Hugo à Charo

Quam quidam repellentes.) Præteriti temporis est, ἀπωσάμενοι, id est, Qua repulsa quidam, id est, contempta conscientia.

Circa fidem naufragauerunt.) ἐναυάγησαν, id est, Naufragiũ fecerunt. Quis enim unquã dixit naufragare. Ex quibus est.) ὧν ἐστὶν, id est, Quorum de numero est.

EX CAPITE SECVNDO.

Distinctio

Obsecro igitur.) παρακαλῶ. Quod hoc sane loco rectius uertisset, adhortor ut fiant. Ambrosius legit, exhortare, secunda persona, fortasse legit, παρακάλει.

Primum omnium.) Omniũ, incertum est, an referatur ad primum an ad obsecrationes, et uterque sensus tolerabilis est. Si refers ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chrysostomus, et Ambrosius, nempe diluculo. Sin ad sequentia, sensus erit, ut precationes fiant ab omnibus.

δέησις, προσευχή, ἔντευξις

Obsecrationes, orationes, postulationes.) δεήσεις. Ambrosius uertit, Deprecationes, & rectius. Quod hic uertit postulationes, ἐντεύξεις, uulgo uocant intercessiones. Idq́ sonat Græca uox. Quanquam hanc uocem interpres uarie reddit. Græcanicum scholium ita distinguit hæc tria, ut dicat, δέησιν uocari, qua rogamus ut liberemur à malis, quod si uerum est, elegantissime Ambrosius uertit, deprecationes. προσευχὴν esse, qua precamur, ut nobis contingant bona. ἔντευξιν autem, cum querimur de his, qui nos lædunt. quod si uerum est apte uertisset, interpellatiões. Sed hisce de rebus fusius differit Augustinus in epistola LIX. ad Paulinum, si quis copiosius postulet edoceri.

In sublimitate.) τῶν ἐν ὑπεροχῇ, id est, His qui sunt in dignitate. Ambrosius legit. Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quietam & tranquillam.) ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, id est, Placidam & quietam &c.

Et castitate.) καὶ σεμνότητι, Quod uerbum latius patet, nempe ad omnem morum grauitatem & honestatem.

Mediator dei & hominum.) Græce est μεσίτης, quod nos uertimus conciliatorem. Tertullianus libro De resurrectione carnis uertit, sequestrem.

Semetipsum redemptionem.) ἀντίλυτρον. Id significat precium, quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut à piratis. Siquidem quæ uulgo uocant ransonas, Græci λύτρα uocãt. Deinde quo magis explicaret Christi cõmutationem, qui suo capite permutauit nos omnes, addidit ἀντίλυτρον, cum caput capite, uita redimitur uita.

ἀντίλυτρον

Cuius testimonium.) Cuius, pronomẽ quod non est in Græcis codicibus, & confirmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiam explicandæ sententiæ causa. Nam Greca sic habent, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγώ, id est, Testimoniũ temporibus suis, in quod positus sum ego. Quanquam ad eundem modum legit Ambrosius, consentiens cum uulgata æditione. Cum Greca lectione congruebat uterque codex Constantiensis sic: pro omnibus, testimonium temporibus suis in quo positus sum ego. Testimonium autem appositiue additum est, Quod seipsum dedit antilytron, testimonium erat promissionis propheticæ, & confirmatio diuinæ charitatis erga genus hominum. Ita ferme Theophylactus et Chrysostomus. Cæterũ articulus additus nõ est ociosus, τὸ μαρτύριον, id est, quod erat illud testimonium, de quo nemo debeat dubitare. Non enim fallit, qui morte sua fidem facit.

Prædicator.) κήρυξ, id est, Præco, siue nuncius, potius quàm prædicator.

Veritatem dico.) Deest apud nos ἐν χριστῷ, id est, In Christo. Tametsi nec apud Ambrosium additur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum.

Puras manus.) ὁσίους, quod Ambrosius uertit sanctas. Quanq́ interpres hoc loco bene reddidit puras, quod in sacris oporteat omnia esse pura. Ceterum hic puras non sentit lotas more Iudæorum, sed puras à rapinis, puras à libidine, puras à pugnis & sanguine.

Et disceptatione.) διαλογισμοῦ. Quod Laurentius maluit uerti, hæsitatione, cumq́ hac sententia conueniunt Græcanica scholia. Quanquam Stapulensis haud absurde trahit ad animum parum pacatum erga proximum, & in hanc sententiam enarrat Chrysostomus, tametsi eandem uocem interpres crebro uertit, cogitationem.

In habitu ornato.) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Non satis tutũ est hoc præcipere mulierculis, præcipue Britannicis, aut etiam Italicis, quæ sua sponte satis comunt. Imò Paulus iubet fœminas uti amictu modesto, ut tegantur undiq́, & habitus uitæ testetur integritatem, ac muliebrem uerecundiam, id enim sonat κόσμιον. Quorsum enim attinet admonere mulierculas, ne

ne cultu utantur sordido? Apparet Aquinatem hic nõnihil offensum, & ob id philosopha tur de ornatu interiori mentis, qui requiratur à fœminis, quod alioqui corporis animiq; robore minus ualeant. Qui offenduntur quod quidã γυναικι interpretantur de fœmina, quur non offenduntur hoc sermone, ἐν καταστολῇ κοσμίῳ,

Ornantes se.) κοσμεῖν ἑαυτάς, id est, Ornare seipsas.

In tortis crinibus.) ἐν πλέγμασιν. Sententiam periphrasi reddidit.

Vel ueste preciosa.) ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, Vestitu sumptuoso.

Promittentes.) ἐπαγγελλομένας, id est, Profitentes, ut uertit Ambrosius. Et profitentes, hic accusatiui casus est, hoc est, eo cultu utantur qui deceat mulierem, quæ ipsa re præferat pietatem: Nam non est mulierum docere, professores autem dicuntur doctores. Cæterum pietatem, quam hic θεοσέβειαν uocat, cultum dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat: eam factis ipsis præstari uult, non cultu promitti, quemadmodum hodie faciunt, quas Nonnas uocant. θεοσέβεια

Dominari in uirũ.) αὐθεντεῖν ἀνδρός, quasi dicas, a utoritate uti in uiros, & illos ad suũ affectum cogere. Ab hac uoce dicuntur Authentica.

Mulier seducta in præuaricatione fuit.) Fuit, non est referendum ad participium, decepta fuit, sed ad particulam quæ proxime præcessit, In præuaricatione fuit, hoc est, transgressa est, siue obnoxia facta est transgressioni. Hunc sensum facit hypostigme Greca, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, id est, decepta cœpit transgredi præceptũ.

Si permanserit.) ἐὰν μείνωσιν, id est, Si manserint, numero pluratiuo, ut referatur ad filios, ut palam testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersus Iouinianum, rursus in epistola ad Lętam. In eadem clarissime disserit Chrysostomus, hac ratione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituendos in fide Christi, castisq; moribus. Cum hoc consentit suo more Theophylactus. Nec ab hac lectione simul & interpretatiõe dissentit Ambrosius. Quin & Augustinus libro De trinitate duodecimo, capite septimo, sic refert hunc locum, ut non possit subsistere lectio, permanserit, numero singulari. Quanquam commentum quod illic adfert, non probo, filios interpretans bona hominis opera. Pudet autem uel ipsius nomine hoc loco referre, quæ Thomas Aquinas commentetur in hæc Pauli uerba, quàm se torqueat, quot rimas quærat, quibus elabi possit. Qui uolet ipse cõferat, & intelliget, quid sit scribere commentarios in nouum testamẽtum, non consultis Græcis exemplaribus: Saluabitur, inquit, quantum ad salutem corporis, quia non priuabitur sexu suo & facultate generandi. Saluabitur quoad salutem animæ, quia non priuabitur gratia. Ac mox post admixtam allegoriam, cui tamẽ non admodum fidit, redit ad literalẽ expositionem, ut ly per non declaret causam, sed repugnantiã: sitq; sensus, mulier saluabitur, etiamsi incedat per generationem, id est, si nubat. Cætera piget referre. Dicant mihi qui contemptis ueteribus, his tribuunt omnia, quid isti potuissent in enarrandis sacris uoluminibus, si coacti fuissent, rem suo, quod aiunt, Marte peragere ueterum auxilio destituti, à quibus cum hauserint fermè quicquid habent lectu dignũ, uix usquam tamen illos agnoscunt autores. Id quo animo sit ab illis factum, alij uiderint. Hoc sane loco mihi uelim respondeant, quibus impendio placet illa decantata de Thoma fabula, ubi nã erat hic Paulus ille, qui fassus dicitur, suas epistolas à nemine prius intellectas, quàm Aquinas commentarijs suis eas illustraret? Theophylactus indicat quosdam interpretari locum illum, Saluabitur autem per filiorũ generationem, de uirgine matre, quasi per illam seruatę sint omnes mulieres, eo quod genuit redemptorem. Nam Gręca uox τεκνογονία, potest & de uno filio filia ue dici. Verum hoc commentum reijcit, quod minime congruat ijs, quæ præcedunt & quæ sequuntur.

Si permanserint

Thomas lapsus

Cum sobrietate.) μετὰ σωφροσύνης, quod Hieronymus aduersus Iouinianum uoluit uerti pudicitiam magis, quàm sobrietatem. Et hic interpres modo uertit pudicitiam, atque ita legit & Ambrosius. Quanquam Græca uox anceps est, magis tamen sobrietatem sonans & sanitatem mentis, quàm pudicitiam. Sed ut dictum est, Hieronymus illic uirginitatis agit patronum. σωφροσύνη

EX CAPITE

EX CAPITE TERTIO.

Fidelis, pro quo Ambrosius humanus

Fidelis sermo.) πιϛὸς ὁ λόγος. Et hoc loco diuus Ambrosius uertit, humanus sermo, unde conijcere licet illum pro πιϛὸς legisse χρηϛός. Chrysostomus & Theophylactus referunt ad superiora, quæ Paulus uoluerit indubitata esse, quod dixit mulierem seruari gignendis, & recte instituendis liberis.

Si quis episcopatum desiderat.) ὀρέγεται, id est, Appetit, siue expetit, Et pręclarum opus est potius quàm bonũ, καλοῦ ἔργου. Id uerum erat eo seculo. At his temporibus, qui episcopatum expetit, præclarũ censum expetit, præclarum imperiũ expetit, ut sunt hodie complures episcopæ. Opus autem dixit, quod episcopus Græcis dicatur ab inspiciendo & prouidendo. Cæterum quanquam interpres bis posuit desiderat, Græcis tamen duo sunt uerba, ὀρέγεται, & ἐπιθυμεῖ. Id in alijs pensat, eandem uocem aliter atq; aliter reddens.

Oportet enim.) δεῖ οὖν, id est, Oportet igitur.

Vnius uxoris uirum.) μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Id nunc nimium dure, ne dicam ridicule, torquent ad unam ecclesiam. An episcopus non habet multas ecclesias? At Chrysostomus interpretatur de unica uxore, quã habeat episcopus, addens tamen esse nonnullos qui sic exponant, unius uxoris uirum qui fuerit semel duntaxat maritus. Et periclitatur Chrysostomus, ne Paulus exigere uideatur ab episcopo, ut uxorem habeat, aut exemplo Iudæorum plures habeat simul. At nunc nõ solum à tot presbyteris exigitur castitas, uerumetiam matrimonium ab hypodiaconis contractũ dirimitur. Quin id quoq; uehementer astringunt, quod eo seculo, quo summa erat sacerdotum raritas, instituit Paulus seruandum in episcopis, ut non adiret hunc honorem digamus. Iam enim, cum tot sint sacerdotum ubiq; milia excluduntur à sacerdotio, qui uel imprudentes duxerint corruptam, Imò qui ante baptismum habuerit uxorem, & à baptismo duxerit alteram priore defuncta, arcetur à sacerdotio, licet hac in parte gnauiter reclamãte Hieronymo. Quin illud magis mirũ, cum tot egregias dotes requirat Paulus in episcopo, cæteris prætermissis, solius uxoris habetur ratio. Admittitur incestus, admittitur homicida, admittitur pirata, admittitur sodomita, sacrilegus, parricida, deniq; quis nõ? solus digamus excluditur ab hoc honore, qui solus nihil admisit. Mirum est autem ut quædã urgeamus ac plusquam mordicus tenemus, ad quædam prorsus conniuentes. Si quis perpendat horũ temporum statũ, quotam hominũ portionẽ monachorum greges occupent, quotam sacerdotum & clericorũ collegia: deinde perpendat, quàm pauci è tanto numero uere seruent uitæ castimoniam, tum in quæ libidinum genera quàm innumeri deuergant, quãto cũ probro complures palàm incesti sint & impudici, fortassis iudicabit magis expedire, ut ijs qui prorsus nõ continent, ius fiat publici matrimonij, quod absq; mala fama, pure sanctecq; colant, potius quàm infeliciter ac turpiter libidinentur. Nunc cœlibes habet mundus quàm plurimos, castos perpaucos: quanq̃ nec is castus est, qui uenerem nõ attingit, quia nõ licet. Sed etiam atq; etiam uereor ne census ecclesiastici castrẽt hodie clericos uerius quàm pietas, dum metuimus, ne quod tenemus intercipiatur, aut certe nihil accedat. Verũ hæc non sunt huius instituti.

Sacerdotibus interdictum matrimoniũ

Digamus qui corruptam insciens duxerit

Ornatum.) κόσμιον, id est, Compositum, siue bene moratum, aut modestum. Idem uerbum quod uertit, in habitu ornato.

Prudentem.) σώφρονα, id hoc loco Ambrosius uertit Pudicum, id quod impendio placet Hieronymo, quod magis sonat sobrium & sanæ mentis. Nam νηφάλιον quod pręcessit et uigilantem sonat & abstemiũ, unde & νηφάλια, sacra in quibus pro uino libabatur aqua. Etymologia uocis uarie traditur apud Græcos. Sunt autẽ comites sibi, uigilantia & sobrietas. Nec decet speculatorem omnium saluti uigilantem esse dormitabundum, nec uigilare potest qui luxui indulget.

Hospitalẽ.) φιλόξενον, benignum in peregrinos & aduenas. Annotauit Grecæ uocis emphasim Theophylactus. Nunc hospitalitatem appellant quũ satrapas ac reges magno luxu excipiunt donatosq; dimittunt.

Hieronymus taxat hanc æditionem

Doctorem.) διδακτικόν, id est, Docibilem, siue appositum ad docendum. Id enim sensit Paulus, atq; id est præcipuũ episcopi munus. Nam cætera quæ recensuit requirũtur etiam à subditis. Cæterum docere populũ, hortari, cõsolari, monere, redarguere, proxima maximeq; splendida est episcoporũ functio, quam nunc multi libenter cedunt alijs quamlibet

sordidis

sordidis: Vbi receptum est ut episcopi ditionem prophanam gerãt, saltem deberent in prę cipuis festis concionantes apud populum ornare munus euangelicæ prędicationis. Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, reprehendit uulgatam illorum temporum ædi-tionem, quæ habebat docilem, appellans Latinam simplicitatem, & uertit, qui docere pos sit. Nam docilis est qui facile discit.

Nõ uinolentum.) πάροινον. Quod Ambrosius uertit, uino obnoxium, uinosum dicere poterat. Chrysostomus cumq; hoc Theophylactus negat hoc accipiendum de uinoso, sed feroci & elato, & ad uim parato, quales sunt qui uino temulenti debacchantur. Mansuetu do præcipue decet patrem.

Non litigiosum.) ἄμαχον, id est, Alienũ à pugna, quod Hieronymus aduersus Pelagium uertit, absq; iurgio. Et illud non percussorem, μὴ πλήκτην, non pertinet ad uiolentiam ma nuum, sed acerbitatem linguę, ne sæuus & improbus sit obiurgator. Id annotauit & diuus Hieronymus. Quid enim magni sit si episcopus temperet manibus? Hieronymi sententię subscribit Chrysostomus. Ambrosius uertit pro percussore, uerberatorem. Et apud Horatium legimus, Verbera linguæ. Item apud Ciceronem, Verberatur Tyro, tacito duntaxat cognitionis conuicio. *Percussor, qui lingua sæuiat*

Non cupidum.) ἀφιλάργυρον, id est, Ab argenti cupiditate alienũ. Hieronymus aduersus Pelagium uertit, non auarum. Hoc subiecit, uel quod hospitalis esse non possit, qui sit aua rus, uel quod ut ait Theophylactus, quidam ex hospitalitate congerant thesauros.

Domui suæ bene præpositum.) προϊστάμενον, id est, Qui bene præsit, ut mox uertit, Qui domui suæ bene præesse nescit προστῆναι. Ac rursus de diaconis τέκνοις καλῶς προϊστάμενοι, qui filijs suis bene pręsint. Taxat enim argute Valla quod bene prępositum esse, nõ est laus episcopi, sed eius qui commisit episcopi munus.

Cum omni castitate.) Non est hoc loco σωφροσύνης, quod aliquoties sonat pudicitiam, nonnunq; sobrietatem ac modestiam, de quo paulo antè dictum est, sed σεμνότητος, quod multa significat apud Græcos, pudorem liberalem & ingenuũ, grauitatem, reuerentiam. Hieronymus dum undiq; captat præsidia tuendæ & ornandæ uirginitatis, hic quoq; transtulit pudicitiã. Nos maluimus, reuerentia, quod præcesserit subiectio, ut accipias liberos patri morigeros, & liberali præditos pudore. Idem apparet sensisse Chrysostomũ. Alioqui quid est, cum omni castitate? Cæterum hæc uarie leguntur, primum sic habent Græca, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, καὶ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον, &c. Non uinosum, non percussorem, & turpi lucro deditũ, sed humanũ, abhorrentem à pugnis, alienum ab auaritia. Ambrosius ita legit: Non obnoxium uino, non uerberatorem, sed modestum, non litigiosum, non asperum. Iam frequẽter admonui in huiusmodi catalogis uariare scripturam. Porrò quod Græce dicitur αἰσχροκερδῆ, diuus Hieronymus in epistola ad Heliodorum uer tit, turpilucrum, Gręcam imitatus compositionem. Etiamsi non me clam est, hunc locum, ut innumeros alios apud Hieronymum in uulgatis codicibus deprauatum esse. *Pudicitia σεμνότης*

Diligentiam habebit.) ἐπιμελήσεται, id est, Curam aget, aut curabit. Quis enim sic loquitur, non habet diligentiam mei?

Ecclesiæ dei.) Non potest deprehẽdi ex Ambrosio, aut Chrysostomo, quod addiderint, dei. Nam ecclesia opponitur domo. Et ecclesia magna domus est. Certe apud Ambrosium non additur in contextu, nec Theophylactus enarrans attingit.

Non neophytum.) νεόφυτος, Nuper natus, aut nuper insitus. Sic enim Paulus uocat re cens baptizatum, quod à baptismo censeantur Christiani. Cæterum hoc loco diaboli, fortassis non male uerti poterat, calumniatoris. Requirit enim Paulus ab episcopo, nõ solum ut ipse uacet omni culpa, uerumetiam ne sit obnoxius calumnijs, aut suspicioni. Proinde uult mores ac uitam illius in christianismo diu spectatam esse, ne quisquam uel calumniari possit. Id aũt iam tum Hieronymianis temporibus adeo nõ obseruabatur, ut ea tum fuerit summa episcopi commendatio, si statim à baptismo raperetur ad hoc honoris. Ad hunc sensum facit quod præcessit, In opprobrium. Neque uero me fugit Ambrosium hoc interpretari, nõ de fama illibata, sed de superbia tumoreq; animi. Certe cũ sermo Græcus sit anceps, nõ arbitror absurdum, si quis hic in suo sensu abundet, ut ait Paulus. Sanè pro me facit, quod mox repetens eundem sermonem, scribit hunc in modum: Oportet autem illum *Neophytus*

et testi

& testimonium habere bonū, ab ijs qui foris sunt, ut non in opprobriū incidat et laqueum diaboli. Duplex enim indicat periculum, ne neophytus insoléter se gerat in nouo honore, atq; ita sit obnoxius calumniæ. Nam & episcopum oportet ab omni fastu tumoreq; procul abesse, & famam oportet habere non obnoxiam probris aut calumnijs. Sensus autem hic constat, siue diabolum accipias satanam, qui per maledicas linguas contaminet bonorum famam, siue calumniatorem hominem. Nos pro neophyto, uertimus nouicium.

Bilingues.) διλόγους, id est, Duplices in sermone, & in dictis inconstantes.

Et sic ministrent,) εἶτα, id est, deinde.

ἀνέγκλητοι Nullum crimen habentes.) ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, Eiusmodi, ut nemo possit eos criminari. Id quod indicat Hieronymus aduersus Pelagium. Nam ἐγκαλεῖν, est in ius uocare, et crimen imponere. Et ἔγκλημα atrox est iniuria, ob quā aliquis in ius uocari posit. Porrò ἀνέγκλητος is dicitur, cui nullum crimen posit impingi, nō solum qui nullum habeat crimen, siquidem multarū pudicitia fuit infamis. Et Catonis innocentia non fuit ἀνέγκλητος, cum legatur sæpenumero uocatus in ius, sed semper absolutus.

Mulieres similiter pudicas.) Cum ipse sermonis tenor palàm declaret eum loqui de uxoribus episcoporum ac diaconorum, mea sententia, rectius uertisset uxores quàm mulieres, quandoquidem Grecis est γυναῖκας. Siquidem Paulus non hic instituit uniuersum populum, sed episcopum cum sua familia & clientela, quam totam uult esse illibatam. Nec admodū repugnat sententiæ meæ, quod Chrysostomus interpretatur hunc locum de mulieribus, quarum ministerio utebatur ecclesia: poterant enim hæ diaconorum & episcoporum uxores esse. Certe de uiduis quas ecclesia susceperat, post suo loco præcipit. Nec uideo cur hic abhorreamus à nomine uxorum, cum inconfeso sit Græcis sacerdotibus permissum esse matrimonium. Deinde σεμνούς, eadem uox, qua in liberis episcopi requirebat reuerentem uerecundiam.

Non detrahentes.) μὴ διαβόλους, id est, Non calumniatrices, quod Ambrosius uertit, Non studentes discordiæ. Nam διάβολος dicitur à διαβάλλειν, quod est dispergere rumorē, sed aduersus hominem. Nam huic uitio ferè affinis est ille sexus.

Diacones.) Διάκονοι, id est, Ministri, & diaconi, non diacones.

Mysterium fidei.) Quidam interpretantur de dogmatibus fidei, potest autem & de silentio intelligi, ne quid, quod solent ministri, efferant eorum quæ domi geruntur.

Acquirent.) περιποιοῦνται, id est, Acquirunt, tempore præsenti.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc uerba, fili Timothee, non reperio in quibusdā Græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis commentarijs, tantū est ταῦτά σοι γράφω. Nam cætera ex uulgata æditione ab alio quopiam sunt asscripta. Theophylactus ne in contextu quidem habet. Cum Græcis concordabat exemplar utrunq; bibliothecæ Constantiensis.

Ecclesia basis ueri Columna & firmamentū ueritatis.) στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Hæc ad ecclesiam referenda sunt, nō ad Timotheum, sicut quidam opinantur, nam illam uocat columnam & basim ac sedem ueri. Ac in eum sanè sensum citat locū hunc Augustinus, exponens Psalmum quadragesimum septimum. Ecclesiam appellat domum dei, ut eam distinguat à synagoga Mosi, columnam & firmamentum ueritatis, ob certitudinem dogmatum inuiolabilem, quum Iudæi uersentur in umbris.

Et manifeste.) ὁμολογουμένως, id est, Confesse, siue citra controuersiam. Ambrosius sic explanauit περιφράσει, Et quidem omnium confessione magnum est mysterium &c. Item sacramentum, hic est mysterium, hoc est, arcanum.

Diuersa lectio Quod manifestum est in carne.) Græce secus est, θεὸς φανερώθη ἐν σαρκί, id est, Deus manifestatus est in carne: & quæ sequuntur, ad deum referenda sunt. Ambrosius & uulgatus interpres legerunt pro, θεός, ὅ, id est, quod. Secus legunt Chrysostomus & Theophylactus, quos si sequi uolumus, genera participiorum mutanda sunt, iustificatus, prædicatus, creditus, assumptus. Cæterum utra lectio sit uerior, ambigo nonnihil. Offendit Laurentium quomodo mysterium dicatur asumptum in gloriam: At cur nō magis offendit, quod deus dicitur iustificatus? Id quod ne in Christum quidem prima fronte satis congruit; siquidem de Christo interpretatur Ambrosius. Mihi subolet, deum additum fuisse

aduersus

aduersus hæreticos Arianos. Cæterum mea quidem sententia simplicissima fuerit interpretatio, si quis mysterium intelligat prædicationem Euāgelij, quod sæpe alias mysterium uocat, prius occultum & ignotum, nunc manifestatū uniuerso mundo. Iam enim agit aduersus eos, qui pro gratia Christi, ceremonias legis Mosaicæ conabantur inducere, nec alia cōditione recipiebant ethnicos. Pietatem igitur uocat legem Christi, uacuam ceremonijs, cuius mysterium magnum est, sed quod iam sit manifestatum per Christi humanitatē, quod iustificatum in spiritu & uirtute dei, nimirum per miracula. Iustificatū autem dicit, ob uim iustificandi datam Christo, per fidem sine lege Mosaica: quod uisum est angelis, qui canebant, Gloria in excelsis deo: quod prædicatum est gentibus, quum soli Iudæi expectarent: quod creditum est non solum Iudæis sed uniuerso mundo. Denique post resurrectionem receptum est in coelum, unde fuerat profectum. Proinde hoc sane loco mihi magis arridet nostra lectio, præsertim quum magnus sit uetustorum exemplarium consensus. Nam Chrysostomi interpretatio hoc loco coactior est ac durior, si quis expendat. *Expositio dilucida*

Apparuit angelis.) ὤφθη. Cur non potius Visus est, siue conspectus est? Et, creditum est in mundo. Sermo Græcus, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, non uacat amphibologia, potest enim utrumlibet intelligi. Commissum est hoc misterium in mūdo, data apostolis & episcopis autoritate prædicandi. Aut, habita est illi fides, & persuasum est in mundo hominibus, quod iuxta naturæ ordinem uidebatur incredibile. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus. *Duplex sensus*

EX CAPITE QVARTO.

SPiritus autem manifeste dicit.) ῥητῶς, quasi dicas Præscripte, siue præcise, et certo, non obscure & inuolute, quemadmodum loqui solet in prophetis. Nam ῥητὰ dicuntur Græcis, certo præscripta & præfinita.

In nouissimis temporibus.) ὑστέροις, id est, Posterioribus, siue sequentibus. Neque enim est ἐσχάτοις.

Discedent.) ἀποστήσονται, id est, Deficient, siue desciscent.

Spiritibus erroris.) πνεύμασι πλάνοις, id est, Spiritibus seductoribus, siue deceptoribus, aut fallacibus: ut uertit Ambrosius. Itidem Hilarius libro De trinitate decimo. Quin et Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, capite decimo, legit, Spiritibus seductoribus. Sed interpres legisse uidetur πλάνης, non πλάνοις, νης per η, non per οι diphthongum. Tametsi id ad sensum nihil habet momenti.

In hypocrisi.) ἐν ὑποκρίσει, id est, In simulatione: ut Ambrosius, siue in fictione. Et mirū est Christianos hac Græca uoce tantopere delectatos. Et ψευδολόγων, Ambrosius elegantius uertit Falsiloquorum, uoce item composita ut est apud Græcos. Augustinus, Mendaciloquorum. Itidem Hilarius De trinitate libro decimo, reddidit Græcam uocem, mendaciloquorum: nos Falsiloquorum, uertimus.

Doctrinis dæmoniorum.) δαιμονίων, potest hoc loco adiectiuum esse à δαιμόνιος, quod recte uerti poterat Diuinorum: propter ea quæ sequuntur, Cauteriatam, & cætera: quæ in dæmonia non quadrant, sed in diuinos, qui fingūt se cum spiritibus habere commercium: idcirco adiecit, In simulatione falsiloquorum. Quod si legimus Dæmoniorum, pro Diuinorum genitiui perpetuo referentur eōdem. Sin dæmoniorum, pro dæmonum: nam δαιμόνων legit Theophylactus & Chrysostomus: sensus erit, Fore qui auersi à doctrina euangelica, auscultent falsæ doctrinæ, quam dæmones fallaces inuehēt per homines qui sub specie pietatis insinuant mendacia. *Dæmonij diuini*

Cauteriatā habentes.) κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. id est, Quibus conscientia cauterio notata est. Nam ferro candenti notabantur malefici, stigmatis impressis cuti. At isti non corpus, sed animum habent stigmaticum ob uitæ dedecora, quorum ipsi sibi conscij sunt. Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, pro Cauteriatam habentiū, legit Cauteriantium. Sed haud scio an uitio scribarum. *Cauteriati*

Hæc proponens.) ὑποτιθέμενος, id est, Suggerens, siue admonens.

Enutritus uerbis.) Potest & actiue legi, Educans illos uerbo fidei. Nam participium est medium præsentis temporis, ἐντρεφόμενος. Atque ad id facit quod mox sequitur, Quam assequutus es: hoc est, trade alijs quod à nobis didicisti.

Quam assequutus es.) ᾗ παρηκολούθηκας. id est, Quam usque sequutus es. Neque enim hic Assequutus, accipiendum est eo significatu, quo rhetores accipiunt. Et astipulantur Græca scholia, quæ sic exponunt, Cuius es alumnus, hoc est, in qua es educatus, et ab adolescentia uersatus. Latinis enim qui ob rei difficultatem non attingũt, id ad quod tendunt, negantur assequi, quod Græci dicunt ἐφικνεῖσθαι, siue ἐπιτυχεῖν, cui diuersum est ἀτυχεῖν, Latinis frustrari. Cęterum qui seriem omnem rei totius ordine sequuntur, nihilque prætereunt, παρακολουθεῖν dicuntur. Ad eum modum usus est & Lucas in præfatione historiæ euangelicæ, ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσι. sentiens nullam uitæ partem á se prætermissam quam non peruestigasset. Et Athenæus libro primo, τούς τε παρὰ κίρκῃ λέοντας ποιεῖ καὶ λύκους, τοὺς ἡδοναῖς παρακολουθήσαντας. nimirũ eos notans qui per omnem uitam uoluptatibus fuissent addicti. Porrò ridiculum fuerit, si quis interpretari uelit eos uoluptates assequutos. Pro nobis faciunt Chrysostomus ac Theophylactus, qui exponunt de assiduo diuinarum literarum studio, in quo Timotheus à puero fuerat uersatus.

Assequutus, pro Assectatus

Ineptas autem.) βεβήλους. id est, Prophanas.

Deuita.) παραιτοῦ. quod Ambrosius uertit, Abnue, Est autem παραιτεῖσθαι, deprecari & reijcere & non admittere.

Quæ nunc est & futuræ.) τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. quod Ambrosius apertius, Præsentis & futuræ. Vnde non male quadrat Promissiones: ut habent Græci, ἐπαγγελίας.

Fidelis sermo.) πιστός, pro ἀξιόπιστος. Nec sine tropo, quod est hominis tribuit sermoni. Porrò Græcis ἀποδέχεσθαι, frequenter est amplecti cum approbatione. Recipimus enim quod non reijcimus, & hæc particula confirmat id quod mox dixerat de promissis utriusque uitæ.

In hoc enim laboramus.) Græce est, Et laboramus. Nam laborare dixit, pro molestijs affici: quo quidem argumento confirmat promissionis fidem. Quis enim laboraret pro uanis promissis?

Et maledicimur.) ὀνειδιζόμεθα. id est, Probris afficimur. Ambrosius legit, Persequutiones patimur: miror quod nam sequutus exemplar.

Quia speramus.) ὅτι ἠλπίκαμεν, id est, Quod sperauimus. Nisi quod in huiusmodi uerbis affectus, Græci nonnunquam præteritum tempus usurpant pro præsenti. Verti poterat, In quo spem fiximus. Nec est, in deum: sed in deo.

Nemo adolescentiam.) Quum Gręce sit, νεότητος, rectius, uertisset iuuentutem. Nec enim Timotheus erat adolescens, sed nondum habebat senectutem episcopo dignam. Monet igitur ut quod deest ætati, penset morum integritate.

Sed exemplum esto.) τύπος. quod aliquoties uertit Formam.

In charitate.) Gręci sic habent, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. id est, In sermone, in conuersatione, in dilectione, in spiritu, in fide, in puritate. Nimirum in spiritu, redundat iuxta Latinos. Quod tamen in commentarijs non attingit Chrysostomus, quum legat & interpretetur Theophylactus. Nec opus est admonere, In sermone, dictum pro, Per sermonem.

Negligere gratiam. χαρίσματος. id est, Donum.

Manuum presbyteri.) Sic quidam habent codices. Verum antiqui consentiunt cum Gręcis, apud quos est πρεσβυτερίου, id est, Presbyterij, non presbyteri. Et ita legit Ambrosius. Illud autem dicit, Habes non solum prophetiæ donum, uerumetiam efficaciam imposita manu dandi spiritum & alijs, idque ex officio presbyterij tui, nimirum episcopus. Nam antiquitus nihil intererat inter presbyterum, sacerdotem & episcopum, ut testatur et diuus Hieronymus. Deinde propter schisma, é multis delectus est episcopus. Porrò quominus hic sensus accipi possit, & presbyterium, quod impositis tibi manibus accepisti, obstat Græca præpositio μετά, quæ comitem significat, non instrumentum. Alioqui probe quadraret cum eo quod dixit in proxima epistola, Resuscita donum dei, quod est in te per impositionem manuum mearum. Atque haud scio an hic quoque fatendum sit Paulum Græci sermonis elegantiam neglexisse, præsertim quum in hanc sententiam interpretetur Chrysostomus, ut prophetia sit donum & autoritas docendi, deinde per impositionem manuum factus sit episcopus.

Presbyteri, pro Presbyterij

Hæc

Hæc meditare.) ταῦτα μελέτα. quod interpres eleganter uertit. Sed Hugo Cardinalis non intelligens hoc uocabulum, ad hunc exponit modum: Versa in corde per iugem memoriam. Quanquam ab hac interpretatione non abhorret Thomas, quem miror non saltem Ambrosiū consuluisse. Est autem meditari, exerceri in re quapiam. Id satis aperit Ambrosius, interpretans de exercitatione sacræ doctrinæ, ut uita quoque præstet quod docet. Et in his libris qui Glossam habent ordinariam, in spacio quod dirimit uersus, hoc cōmenti adiectū est, Hæc exequere assiduo actu. Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur de iugi uehemētiq; studio, quod uel ad animum uel ad corpus potest referri. Nullus enim negat meditationem animi esse posse, uelut quum quis dicturus apud iudicem, secum meditatur, quæ quomodo dicturus sit. Verum hoc admonui quod animaduertissem quibusdam nihil aliud esse meditationem, quàm cogitationem.

Manifestus sit omnibus.) ἐν πᾶσιν. id est, In omnibus.

EX CAPITE QVINTO.

Seniorem ne increpaueris.) πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς. Hic senior ad ætatem refertur, propterea quod sequitur Iuniores: & comparatiua posita puto loco positiuorum. Cæterum non est simpliciter Increpa, sed ἐπιπλήξῃς, quod significat plagam infligere, & transfertur ad id quod est aspere, sæueq; obiurgare. Ita Flaccus in Odis:

Metuentis patruę uerbera linguæ.

Et superius nolebat episcopum esse πλήκτην, hoc est, acrem obiurgatorem.

Sed obsecra ut patrem.) Valla mauult hoc loco Exhortare, quod παρακάλει sit anceps ad tria, ad hortandum, ad obsecrandum, & consolandum, quæ tamen omnia inter se finitima sunt. Verum illi parum uidetur è dignitate episcopi, si obsecret, præsertim peccantem, maxime iuniorem aut adolescentulum. Certe Ambrosius legit, Exhortare. Et in eam sententiam interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus.

In omni castitate.) ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ, Cum omni puritate. licet castitatis uerbum non displiceat. Sic enim uideo Chrysostomum interpretari, ut absit suspicio impudicitiæ, nimirum hanc clausulam proprie referens ad id quod proxime præcessit. Ambrosius ita silet de castitate, ut non uideatur legisse. Mea sententia referri poterat ad omnes partes superiores, ut siue cum senioribus agat, siue cum iunioribus, siue cum puellis, purus sit ab omni specie, uel sæuitiæ, uel contumaciæ, uel auariciæ, uel odiį.

Quæ ueræ uiduæ sunt.) Hoc est, destitutæ ac desolatæ. Nam χήρα Græcis dicitur à χηρῶ, quod est, Desolo, ac destituo, siue orbo. Vnde & Latinis uidua dicitur, à uiduando, hoc est, orbando: hinc uiduertas, pro desolatione & solitudine. Palàm enim Paulus allusit ad etymologiam Græcæ uocis, id quod paulo inferius explanatius dicit, ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη, id est, Quæ uere uidua est ac desolata. Iam uero frequenter admonuimus, honorandi uerbum iuxta morem Hebræorum subsidiį significationem habere. *Vidua unde dicta*

Discat primum domum suam.) μανθανέτωσαν, Discant, numero multitudinis: ut hoc pręceptum ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituendi sunt à matre seu auia, ut piį sint erga parentes. Hoc enim uocat εὐσεβεῖν, quod Theophylactus interpretatur γηροκομεῖν, quod & γηροβοσκεῖν appellant Gręci. Ambrosius uidetur magis ad uiduam referre, qui fortasse legit μανθανέτω, id est, Discat. Chrysostomus quoq; prima fronte legisse uidetur μανθανέτω, quum addit, hoc esse reddendum in nepotibus, quod in defunctis parentibus uidua non possit. Sed propius intuenti, non hoc sentit: loquitur enim de liberis uiduæ, iam matribus aut patribus, quos nepotes appellat, respectu parētum iam defunctorum. Theophylactus sine controuersia legit Discant, iuxta priorem interpretationem. *Varia lectio*

Domum suam regere.) εὐσεβεῖν. id est, Pie tractare: ut uertit diuus Ambrosius. Atq; itē Augustinus quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia.

Mutuam uicem.) ἀμοιβάς. quasi dicas, Taliones. Alludit ad ἀντιπελάργησιν.

Hoc acceptum.) Græce est, Bonum & acceptum. καλὸν καὶ ἀπόδεκτον. siue Honestum & acceptum.

Speret in deum.) ἤλπικεν. id est, Sperauit, siue sperat: ut legit & Ambrosius, indicandi modo, non imperandi. Nam in huiusmodi uerbis nonnunquam præteritum pro præ-

 senti

senti usurpatur. Et Paulus hic non præcipit, quid uelit facere uiduas, sed explicat descriptione, quas uere uiduas dixerit. Cæterum nihil erat, cur Vallam offenderet temporis ratio. Certe hactenus nobis suffragabatur codex sancti Donatiani. Suffragabatur & uterque codex Constantiensis.

Et instet.) Et instat, Græce est, καὶ προσμένει, id est, Perseuerat, siue assidua est. & Perseuerat, legit Ambrosius, indicandi modo, Consentiebãt & hic duo Constantienses.

Distinctio Quæ in delicijs est.) Ita distinguunt Græci, ut duo contraria coniungant, uiuens mortua est, ζῶσα τέθνηκεν, quasi dicas, Viuens non uiuit. Quanquam participium utrouis referri potest. Verum sensus argutior est, iuxta Græcam distinctionem. Adde quod hæc lectio multo mollior est, ad quam legit & edisserit Chrysostomus. Apertius autem Hilarius commentario in Psalmum sexagesimum septimum, ex Origenis, ut opinor, sententia: Et Apostolus, inquit, scit quasdam mortuas uiuere: id est, dum uiuunt esse iam mortuas. Augustinus item quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia, refert hunc ad modum: Quæ autem in delicijs agit, uiuens mortua est, suffragantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, in quibus addita hypodiastole subiecta uerbo Est, separat eam orationis partem ab illa quæ sequitur, Quæ uero in delicijs est, uiuens mortua est. Ad eundem modum distinguit Hieronymus in epistola, cuius initium est, Obsecras literis.

Si quis autem suorum.) εἰ δέ τις. Rectius, Si qua. Nam hæc de uidua loquitur Paulus. Admonent et Græca scholia. Itaque interpretatur Ambrosius, nempe de uidua. Certe Theophylactus nominatim interpretatur de uidua, quæ uiuens in delicijs nullius curam habet nisi suiipsius. Nec obstat quod sequitur ἀπίστου χείρων, quum hæc uox utique Græcis sit generis communis.

Curam non habet.) οὐ προνοεῖ, id est, Non prospicit, siue prouidet suis.

Fidem abnegauit, & infideli deterior est.) Hoc uidetur esse durius dictũ, & ob id Aquinas distinctione nodum explicat. Ad eum enim modũ explicat quod dixit Paulus: Fidem abnegauit, factis, inquit. Recte quidẽ Aquinas. Etenim qui quod dictat fides Christiana, quæ naturæ doctrinam non abrogat, sed perficit: non præstat, is hac parte desciuit à fide. Nec est simpliciter, Deterior infideli: sed hac parte deterior est, qui hoc officij non præstet suis, quibus naturæ uinculo iũgitur, quod ethnici quoque instinctu naturæ præstant. At hodie iudicio quorundã summa habetur pietas, si quis domi relictis liberis et uxore, aut etiã grandæuis parentibus, uel Hierosolymas abeat, uel in monasterium abdat sese, sibi uicturus, aut fortassis etiam uentri.

Si filios educauit.) Græcæ iucundius est dictione composita, ἐτεκνοτρόφησεν. Si liberos educauit, ut filias quoque cõplectaris. Item quod sequitur, Hospitio suscepit, composita uox est, ἐξενοδόχησεν, quod nos uertimus, Si fuit hospitalis.

Si omne opus bonum subsequuta est.) εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. Significat eam quæ in nullo bono opere defuerit, & omnibus pietatis officijs semper adfuerit. Hieronymus in Zachariam, pro Subsequuta est, dixit Prosequuta est. Nos uertimus si in omni ope

Carrensis re bono fuit assidua. Quæ Carrensis philosophatur in Subsequuta est, quasi subsequatur, quæ se putat apprehendisse: legat si quis est φιλόγλως.

Adolescentiores autem.) νεωτέρας δέ. Malim, Iuniores. Neque enim est comparatiuum loco positiui positum, sed refertur ad id quod modo dixerat, Non minor sexaginta annis: uerum quæ infra hos annos sunt reijce, hactenus duntaxat, ne cibo ecclesiæ pascantur ociosæ.

Deuita,) παραιτοῦ. De quo superius dictum est, id est, Reijce, & refuta: hoc est, ne recipias alendas. Neque enim sentit eas arcendas à colloquio.

Locus uarie expositus Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo.) ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ. Id interpretatur Hieronymus in epistola ad Geruntiam: Propter has, inquit, igitur quæ fornicatæ sunt in iniuriam uiri sui Christi. Hoc enim καταστρηνιάσωσι, Græcus sermo significat. Nam στρηνιᾶν lasciuire significat, siue ferocire, quod deductũ putant à uerbo στρέφειν, ceu metaphora sumpta à iumentis, quæ cum pabulo ferociunt, auellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Alij rursum dictum putant à στρηνόν, quod est durum. Vnde Hesychius στρηνὲς βοᾶν, interpretatur τὸ σκληρὸν βοᾶν, id est, Dure siue ferociter clamare. στρηνὲς

enim Græcis sonare σαφὲς, ἰσχυρὸν, τραχὺ, στυγνὸν, ἀνατεταγμένον, id est, Manifeste, ualide, aspere, odiose, pertinaciter, denique idem esse quod στρηνόν. Porrò στρηνιώντων interpretatur hoc pacto, πεπλεγμένοι, contorti, addens nonnunquã idem ualere στρηνιᾶν, quod διὰ πλοῦτον ὑβρίζειν, id est, ob diuitias ferocire. & βαρέως φέρειν, id est, grauiter ferre. Sophilus apud Athenæum libro tertio uidetur uti pro deliciari, siue lasciuire: γαστρισμὸς ἔσται δαψιλὴς τὰ προοίμια ὁρῶ, χορτασθήσομαι πᾶσιν ἀγαθοῖς, νὴ τὸν διόνυσον ἄνδρες, ἤδη στρηνιῶ. Ea si quis ad uerbum reddat, ad hunc habẽt modum: Ingluuies erit opipara, procœmia uideo: saturabor omnibus bonis, per Bacchum uiri, iam lasciuio. Rursus in eodẽ libro, ἐστρηνίων πῶς καταβεβρωκὼς σιτία, ἴσως ἐλεφάντων τεττάρων. id est, Lasciuiebam deuoratis cibis, quatuor fortassis elephantorum. Proinde καταστρηνιᾶν dicuntur, qui iam minus audientes sunt dicto. Theophylactus καταστρηνιάσωσιν interpretatur ἀκκιζῶσι καὶ θρύπτωνται. id est, Accissauerint, & deliciari cœperint: priore uerbo dicto à moribus petulantissimæ mulieris, cui nomen fuit Acco, quemadmodum in Chiliadibus nostris explicuimus. Idem uerbum habetur Apocalypsis capite decimo octauo, ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε. pro quo Latinus reddidit, Et in delicijs fuit. Atque inibi mox καὶ στρηνιάσαντων. Porrò κατὰ præpositio significat Contra, & in malam partem, quum habet genitiuum casum. Ergo καταστρηνιᾶν τοῦ χριστοῦ, est in iniuriam Christi lasciuire. Sic enim mihi uisum est interpretari, Et in hanc sententiam enarrant Chrysostomus ac Theophylactus. Siquidem uidua quæ recipitur alenda, quodammodo se deuouet sponso Christo, in cuius cõtumeliam rursus de marito nouo cogitat. Non satis intelligo quid hoc loco sibi uelit Faber, qui primum quod Paulus adolescentiores uiduas dicit, iubet intelligi de morum inconstantia, quum paulo ante palàm expresserit sexaginta annos in grandioribus, atque hac ætate minores reijci iubet. Deinde quas ille prohibet recipi stipe ecclesiæ alendas, hic addit per pontificem uel inuitas in monasterium retrudendas, si id petierint parentes. Ad hæc miratur, si quid aliud significet luxuriari quàm fornicari. Et ob id insulse dici, Luxuriatæ Christo: dicendum autem, Deliciatæ Christo. Atqui si de uitiosis delicijs agit hic Paulus, ut agere certum est, qui minus insulse dicatur, deliciatæ Christo, quàm luxuriatæ Christo? Aut quid omnino significat deliciatæ Christo? Quanquam in emendatis exemplaribus habetur, Luxuriatæ in Christo. Quod si qui codices reperiuntur, in quibus distinctio, uerba hæc, In Christo, semouet à superioribus, & connectit his quæ sequuntur, certe nullus interpretum alicuius momenti in eum interpretatur modum. Secus autem distinguit Hieronymus, secus Ambrosius, secus Thomas Aquinas. Equidem nõ possum non admirari, quid accide rit ei uiro, tum ut opinor, pio, tum ut habetur erudito, ut ad hunc modum lasciuire uoluerit in Paulinis literis, quasi in re ludicra uersaretur, præsertim post tot egregios ac probatos interpretes. Deniꝗ sic ista tractat, ut non addubitet, sed mera decreta nobis præscribat. Inuitus hæc admoneo, sed hoc exigit diuinarum literarum autoritas, exigit utilitas publica, ut tantisper leuis sit amici ratio, maxime quum is adiuuetur potius quàm lædatur. Neque recuso talionem, modo absit procacia. Admonitus ingenue fatebor errorem, ac mutabo si minus queam tueri, quin insuper gratiam habebo. Sed de his paulo accuratius diximus in scholijs, quæ conscripsimus in epistolas diui Hieronymi. Ambrosius legit, Quum enim in delicijs egerint. Et Thomas indicat hic luxuriam non esse proprium libidinis uitium, sed immodicum usum, & copiam rerum quarumlibet. Hoc recte, sed eadem de re in argumentis non recte. *Thomas à se ipso dissentiens*

Habentes damnationem.) κρῖμα. id est, Iudicium. Quanquam interpres recte expressit sensum.

Irritam fecerunt.) ἠθέτησαν. id est, Repulerunt, aut reiecerunt, aspernatæ sunt. Tametsi significat hoc quoque quod uertit interpres. Reijcimus enim quod desijt apud nos ualere.

Non solum ociosæ.) Deest, autem. Non solum autem. οὐ μόνον δὲ. ac coniunctio ad epitasin facit: eam euidentius explicat, Imò.

Verbosæ.) φλύαροι. id est, Nugaces, siue inepte loquaces. Rursus fœminis tribuit epitheton masculinum.

Loquentes quæ.) λαλοῦσαι. quod aliquoties significat garrire. Vnde illud λαλεῖν

ἄριςος, & λάλοι Græcis dicuntur garruli.

Volo autem.) Volo igitur. βούλομαι οὖν.

οἰκοδεσποτεῖν Matres familiâs esse.) οἰκοδεσποτεῖν, id est, Familiam administrare. ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familiæ: quod Græca uox euidentius declarat, dicta à domo & dominio. Et quod proxime præcessit, τεκνογονεῖν, Grece festiuius dictum est uoce composita, quàm Latine, filios seu liberos procreare. τεκνογονεῖν

Retro post satanam.) ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. id est, Post satanam, nec opus est Retro. Deinde quod hic uertit Conuersæ sunt, Ambrosius legit Deerrauerunt. ἐξετράπησαν. id est, Deflexerunt, de quo supra meminimus. Sensus est autem, illas desciuisse à Christo, et sequutas satanam: nam hoc uocat post satanam abire, illum ducem sequi, deserto Christo.

Deest apud nos Si quis fidelis.) Græce est, Si quis fidelis, aut si qua fidelis. εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή. Atque ita legit Ambrosius. Puto germanam scripturam fuisse, Si qua fidelis, ut intelligamus curam mulierum commẽdari mulieribus, puta si qua mater habet filiam uiduam. Atq; hanc scripturam habebat uterq; codex Constantiensis. Verum quoniam uidebantur ab hac cura cognatorum excludi uiri, aliquis adiecit, Si quis. Atque apud Theophylactum additur quidem in contextu, πιστὸς ἢ πιστή. Verum enarrans locum, tale nihil attingit. Idem comperies apud Chrysostomum, qui in enarratione repetẽs Apostoli uerba, nihil aliud dicit, nisi εἴ τις πιστή. Vnde satis apparet, πιστὸς adiectitium esse, quum uterq; notarit emphasim huius uerbi ἐπαρκείτω, quod declarat esse suppeditandum quod necessitati satis est, non quod alat lasciuiam. Idem autem uerbum est quod mox sequitur ἐπαρκέσῃ. Prius uertit Subministret, posterius Sufficiat: nã prius accipitur actiue, ut suppedito: posterius neutraliter, ut suppetit, apud Latinos. Nisi mauis subaudiri in posteriore, Ecclesia: Ne grauetur ecclesia, quo possit ea sufficere uere uiduis. Cæteris uiduis quæ desolatæ non sunt, hactenus prouidit, ne alerentur à cognatis infidelibus, sed Christianæ à Christianis. Solas desolatas uult ali sumptibus ecclesiæ.

Vt non grauetur.) Et non grauetur, καὶ μὴ βαρείσθω, id est, Sumptibus suis alant, & non onerent ecclesiam.

Honor, pro Subsidio Qui bene præsunt presbyteri.) Presbyteri, hic episcopi uocabulum est nõ ætatis. Et honorem, subsidium significat: nõ uulgarem istum honorem, decedere de uia, aperire caput, flectere genu: quemadmodum non uno in loco annotauit & diuus Hieronymus. Siquidem in alijs eleemosyna dicitur, cæterum in ijs quos ætas, aut dignitas, aut alioqui meritum uenerandos reddit, honos appellatur præstitum officium. Et Latini munus honorarium uocant.

Non alligabis os.) οὐ φιμώσεις. Quod Ambrosius uertit, Non infrenabis. Cæterum locus quem citat, extat Deuteronomij capite uicesimo quinto. Mos autem est apud nonnullos circumacto iumento trituram facere, quum apud nostrates flagellis excutiant. Annotãdus hic locus ijs qui tantis clamoribus, tantaq; tyrannide decimas & plus quàm decimas extorquent, à pauperrimis quoq; laicis, nec intelligunt, legem uetare, ne quis obliget os boui, sed trituranti, hoc est, docenti, monenti, exhortanti, sacrificanti, ac cęteris sacerdotalibus officijs fungenti. Quid autem hoc ad istos quosdam, qui non solũ in ocio, sed in Sardanapalicis delicijs uitam omnem transigunt? Quanquam aliud est laborare ore non infrenato, aliud explere scrinia sanguine pauperum. Atq; hęc dixerim, non quo laici segniores sint ad beneficentiam erga sacerdotes suos, quibus si boni sint, nulla par gratia rependi potest, sed ut nos uicissim nostri meminerimus officij. Sacerdotes quidã nihil aliud quam decimatores

Aduersus presbyterum.) Incertum an de seniore loquatur, an de episcopo. Chrysostomus ad ætatem refert, Ambrosius ad dignitatem. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam indicat à quibusdam, aliud hoc loco solere legi, nimirum illud, Aduersus presbyterum accusationem ne recipias, uerum hanc lectionem qua nos utimur præfert. Et tamen quod damnat Hieronymus, sequitur Ambrosius, commode tamen interpretans, aduersus presbyterum ob ordinis dignitatem non facile recipiendam accusationem, nec ulla fit mentio duorum aut trium testium. Quid enim opus est hoc præcipere in presbytero, quod in omnibus seruandum est? Hoc sic excusat Chrysostomus, in senioribus potissimum esse seruandum. Et haud scio an lector quispiam eruditulus offensus prima specie

sermonis

sermonis, mutauerit uelut enarrare cupiens quod sensit Apostolus. Rursum quod sequitur, Peccãtes autem coram omnibus argue, si superiora ad presbyteros referas, ad eosdem hoc pertineat oportet: ut sit sensus, crimen non facile recipiendum, nisi sint idonei testes. Quod si constiterit, palàm esse arguendos in exemplũ omnium. Chrysostomus ac Theophylactus utrunq; de grandæuis exponit.

Sine præiudicio.) χωρὶς προκρίματος, Sine præiudicio. Præiudicium hoc loco non significat, quod apud Iurecõsultos, rem prius iudicatam, sed precipitatum iudicium, quum ex cõcepta temere opinione quippiam agitur, & iudicamus ipsi apud nos antequam cõpertum habeamus. Ad hunc modum interpretantur Græcanica scholia.

Præiudicium aliud apud Paulum

In alteram partem declinando.) κατὰ πρόσκλησιν. Interpres legisse uidetur πρόσκλισιν, per iota, non per ita, id est, à uerbo προσκλίνω, non προσκαλῶ. atq; ita legit diuus Ambrosius, apud quem est, In aliam partem declinans. Et diuus Basilius in principio prouerbiorum, citantibus Græcanicis scholijs. Neq; secus legũt & interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. At Clemens legit, ut nunc habent Græcorum exemplaria, nisi quod mihi legendum uidetur πρόκλησιν, non πρόσκλησιν, hoc est, prouocationem, non aduocationem, si cui tamen placet per η scribere.

Varia lectio

Noli adhuc aquam.) μηκέτι. id est, Ne posthac aquam biberis, Significat eum usque ad id tempus, aquam potitasse, ut ratiocinatur diuus Hieronymus: & Græcis unica dictio est ὑδροπότει.

Frequentes tuas infirmitates.) ἀσθενείας. Infirmitates intellige non morbos aut graues ęgrotationes, sed corporis debilitatem.

Manifesta sunt.) πρόδηλοι. id est, Præmanifesta: hoc est, per se manifesta, etiam prius quàm damnentur cuiusquam iudicio. Nam illud præ, refertur ad externum iudicium. Loquitur enim de palàm malis ac palàm bonis, rursus de clàm malis aut bonis.

Præcedentia ad iudicium.) προάγουσαι εἰς κρίσιν. Iam enim illa condemnata sunt prius quàm is, qui admisit, adductus sit in iudicium.

Quorundam autem.) Quosdam autem, est Græce: atque ita legit Ambrosius, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. id est, Quosdam autem etiam subsequuntur. suffragatur uterque Constantiensis.

EX CAPITE SEXTO.

NE nomen domini.) Græce est, Nomen dei. τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ. Atque ita legit & Chrysostomus, cum'que hoc Ambrosius, ut colligere licet ex interpretatione.

Quia beneficij participes sunt.) οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. id est, Ii qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentia iuuantur. et in uetustis codicibus Qui, comperi, non Quia. Refertur autem ad seruos, nõ ad dominos. Quanquam Theophylactus bifariam exponit. Chrysostomus licet ambigue loquatur, tamen uidetur hunc sequi sensum, hoc diligentius seruiendum dominis Christianis, quod in eos officium collocatur, qui ex supercilio dominorum transierunt in affectum parentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt. Ait enim, Non contemnant, quia fratres sint, sed magis seruiant quoniam fideles sunt atq; dilecti, qui beneficium sumunt. In eandem sententiam interpretatur Ambrosius.

Varia expositio

Si quis aliter docet.) ἑτεροδιδασκαλεῖ. id est, Diuersa docet, aut diuersam doctrinam sequitur. Nam uidetur in eos competere, qui fastidita doctrina euangelica uacabant inanibus quæstiunculis. Est autem Græcis unica dictio composita de quo superius admonuimus.

Et non acquiescit.) προσέρχεται. id est, Accedit, ita sonat Græce, & apte respondent Latina. Fortassis interpres legit προσέχεται, id est, Adhæret.

Superbus est.) τετύφωται. id est, Inflatus est. Ambrosius legit, Superbit. Cyprianus in epistola quadam legit, Stupore elatus. Suspicor ab ipso scriptum fuisse, Tumore elatus.

Sed languens.) νοσῶν, id est, Aegrotans, quod apud Græcos sæpius ad animum re-

fertur, ut νοσεῖν dicantur, qui desipiunt ac delirant, hoc est, animi morbo laborant. Quod uerbi mire quadrat in istos Sophisticos theologos, qui contemptis ijs, quæ necesse est discere, in stultissimis illis suis argutijs, & nihili labirynthis, ætatem uniuersam conterunt miseri. Quod tamen nolim ita dictum accipi, ut quod nonnulli solent, in ordinis contumeliam detorqueatur, quod in paucos dicitur, honestissimo indignos ordine, perpetua friuolarum quæstionum scabie prurientes, neque prorsus aliud agentes per omnem uitam. Atque utinam Theologi sic temperent sua studia, ut nulli sint in quos hæc uere dici possint. Elegãter autem Paulus unico uerbo dixit pugnas uerborum, λογομαχίας, quum isti iactent se totos in rebus esse.

λογομαχία

Ex quibus oriuntur.) Paulus inuidiam & contentionem singulari numero posuit, atq; item Ambrosius.

παραδιατριβαί

Malæ conflictat.) παραδιατριβαί. Malæ, Græci referunt ad suspiciones. Et Theophylactus hanc particulam, etiam commentario interiecto separat ab ijs quę sequuntur: Nam quod sequitur, παραδιατριβαί, per se sonat in malam partem, propter præpositionem παρά, quæ sæpius id efficit, ut in παραφρονεῖν & παραφέρεσθαι & παραβλέπειν. Dicuntur autem congressus & disputationes philosophorum diatribæ Græcis, quas hic addita præpositione inutiles facit, & nihil ad rem pertinentes. Scholia Græcanica admonent metaphoram sumptam à scabiosis, qui mutuo cõflictu, contactuq; morbum communicant. Sic & Theophylactus ait: παραδιατριβαὶ τοῦτ' ἐστι, σχολαὶ μάταιαι. διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα νόσου πληροῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα, οὕτως καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις διαφθείρουσιν αὐτούς. id est, Paradiatribæ, id est, scholæ superuacaneæ. Nam mos est, scholas uocare diatribas. Siue quod sicut scabiosæ oues, dum affricant sese, morbo implent & sanas: ita isti quoq; dum alijs affricant se, corrumpunt eos. Eadem penè uerba sunt apud Chrysostomum. In nonnullis exemplaribus habebatur διαπαρατριβαί. Suspiciones autem malas hic Græci interpretantur falsas opiniones & commentitias, ut congruat cum inutilibus conflictationibus.

Veritate priuati sunt.) ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας. Ambrosius uertit, Et qui ueritate caruerunt. Græce sonat efficacius, Quibus adempta est ueritas, iuxta illud Publij: Nimium altercando ueritas amittitur. εὐσέβειαν, Ambrosius quum dixisset pietatem, uelut interpretans addit, & dei culturam.

Quæstum esse pietatem.) Post hæc uerba reperi apud Græcos, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. id est, Abstine à talibus. Item Ambrosius. Discede ab huiusmodi. Atqui id in uulgatis Latinorum codicibus non habetur. Etiamsi Theophylactus legit & interpretatur Chrysostomum sequutus.

Cum sufficientia.) μετ' αὐταρκείας. Ea uox significat, cum quis sua sorte contentus est, nec aliud desiderat.

In hunc mundum.) Addidit suo more Hunc, quod non est apud Græcos.

Haud dubium quia.) δῆλον ὅτι. Quod est affirmantis. Et plenius reddidisset Græcarum uocum affinitatem, εἰσενεγκεῖν & ἐξενεγκεῖν, si uertisset Inferre & efferre.

Et alimenta.) διατροφάς. Cyprianus enarrans precationem dominicam uertit Et exhibitionem, hoc est, quod uocant Præbendam, propius accedens ad sensum Pauli, quàm qui uertit Alimenta.

His contenti simus.) ἀρκεσθησόμεθα. id est, Contenti erimus. Interpres legit, ἀρκεσθησώμεθα, per ω mega.

Et in laqueum diaboli.) Diaboli, apud Græcum non est: nec additur apud Ambrosiũ. Vnde consentaneum est adiectum à quopiam ex superioribus, qui locum uoluerit hunc interpretari.

Superest

Et inutilia.) Copula redundat, nec est apud Græcos inutilia. Sed ἀνοήτους, id est Stulta, quanquam interpres legisse uidetur ἀνονήτους, atq; item Ambrosius.

Quæ mergunt.) βυθίζουσι. id est, Demergunt in profundum.

Et cupiditas.) ἡ φιλαργυρία. id est, Pecuniæ studium. Ambrosius legit Auaricia. Alioqui cupiditas aliarum item rerum est, ut gloriæ, imperij, uoluptatum, uindictæ.

Quam quidam appetentes.) Hic argutatur Valla, quid referat hæc uox Quam. non cupidi-

cupiditatem. Quis enim dicitur appetere cupiditatem? sed pecuniam, inquit, inclusam hoc uerbo φιλαργυρίαν. Quum apud Latinos nulla sit hic dictio, quæ pecuniam habeat inclusam, de Græcis accipiatur oportet quod indicat Laurentius. At in φιλαργυρία, quid inclusum est, ἄργυρος aut ἀργύριον? quomodo igitur apud illos congruit articulus ἧς? Prorsus hic humanum quiddam accidit Laurentio. Dicuntur autem appetere studium pecuniæ, qui huc incumbunt.

Errauerunt à fide.) ἀπεπλανήθησαν. id est, Aberrarunt.

Patientiam, mansuetudinem.) πρᾳότητα. Ambrosius uertit, Tranquillitatem animi.

Fidei.) Videbatur frigidum si Paulus ei præciperet fidem, quem fecerat episcopum, hoc est, fidei doctorem. Proinde Theophylactus fidei uocabulo excludit quæstiones rixosas, quas uult à Timotheo reijci. Fides enim non requirit subtilitatem humanam.

In qua uocatus es.) In quam, εἰς ἣν, Ad quam Ambrosius. Græci addunt καὶ, In quam & uocatus es: tametsi non additur apud Theophylactum.

Sine macula.) ἄσπιλον, id est, Immaculatum, & refertur ad ipsum Timotheum, non ad mandatum: id est, ut serues mandatum immaculatus, irreprehensus. Etiamsi Ambrosius refert ad mandatum, si modo codex uacat mendo: consimiliter & Chrysostomus, à cuius commento dissentiebat contextus distinctio. Quanquam sermo Græcus non uetat, quo minus adiectiuũ referatur ad præceptum. Iam ut maxime ἄσπιλον & ἀνεπίληπτον referas ad mandatum, tamen subest aliquid amphibologiæ. Nam si referas ad serua, Sensus est, ne macules mandatum tuo uitio: sin ad mandatum, serua mandatum, quod maculam aut reprehensionem nescit, quemadmodum pseudapostolorum præcepta. Et tamen huic sensui refragatur articulus non additus, potius erat dicendum, τὴν ἐντολὴν τὴν ἄσπιλον.

Vsq; in aduentum.) μέχρι τῆς ἐπιφανείας. id est, Vsq; ad apparitionem, siue illustrationem. quod ego sanè malim, quia sequitur, Quam ille ostensurus est. Quid ostendet? Nimirum gloriam filij sui, quem ante exhibuerat humilem.

Quem suis temporibus.) Quem, refert aduentum, non Christum: id quod liquet ex Græcis.

Solus potens.) μόνος δυνάστης. Id proprie dicitur de principe aut magistratu: unde & δυνάσται.

Rex regum.) Græce est, Regnantium. τῶν βασιλευόντων. Regnant enim quidam potius quàm sunt reges. Hæc omnia Theophylactus accommodat personæ filij: sed Ambrosius mea sententia, rectius accommodat patri: quod perspicuum est ex hisce uerbis: Non quia aliud lumen filij sit, quippe quum in Psalmo scriptum sit, Et in lumine tuo uidebimus lumen: hoc est, lumen patris est in filio: sed quia nemo uidet patrem, ac per hoc inaccessibile inhabitat lumen. Non enim est ordo alicui uidẽdi patrem, nisi Christo, qui de deo est, hic uidit deum. Filius autem quia omnia ipse agit, & apparere dicitur & uideri. Illud ergo peculiare patris est, quod supra dictum est. Quid scripserit Chrysostomus, incertum: certe uersus prima fronte sibi uidetur contradicere: Nam initio rogat, de quo ista dicta sunt? De patre, an de filio? De filio scilicet, Quem suis, inquit, temporibus: & cætera. Ac paulo post uelut oblitus sui mouet aliam quæstionem: Qui solus, inquit, habet immortalitatem. Quid ergo? filius non habet? Ex his uerbis palàm est, Chrysostomum quæ dicta sunt accommodasse patri, aliâs erat absurda quæstio. Sed propius intuenti Chrysostomus in priore quæstione non percontatur quis sit ostensurus, sed quis ostendendus. Pater ostendit, filius ostenditur. Theophylactus fatetur Chrysostomum hæc principaliter adscribere patri, quanquam & filio & spiritui sancto communia. Thomas Augustinum sequutus exponit de trinitate. De ueritate sententiæ non disputo, sed de consuetudine sermonis euangelici & apostolici. Quum enim alijs in locis huiusmodi tribuantur patri ceu propria, sine contumelia filij aut spiritus sancti, cur hic torquemus ad trinitatem? Neque enim ideo non est æternus filius, quia patri tribuitur æternitas, ut notio peculiaris: nec ideo pater non est sapiens, quia filio adscribitur sapientia: nec ideo filius non est bonus, quia spiritui sancto tribuitur bonitas. Sed in his, sacrę literæ habent suum quendam loquendi modum. Ad patrem autorem referuntur omnia: ab illo est immortalitas, uita & lumen. Iam in huius sermonis initio facta est distinctio personarum: Pręcipio tibi coram deo, qui uiuificat omnia, et Christo

Locus perplexus discussus

& Christo Iesu, qui testimonium reddidit: & cætera. Eam prosequitur, quod enim ait, Vsque ad aduentum domini nostri Iesu Christi, ad filium pertinet, quod mox sequitur, Quem aduentum ostendet, hoc est, illustrabit ille beatus, ad patrem pertinet: qui quum sit inuisibilis, in filio ostendit maiestatem suam. In priore aduentu filius patri obediuit usque ad mortem, ac sub Pontio professus est bonam professionem: in secundo, pater exhibebit eum gloriosum, sibique æqualem. Et in doxologia missæ, filius dicitur esse in gloria patris. Et in Euangelio, Deum nemo uidit aut nouit, nisi filius. Similiter & in appendice epistolæ ad Romanos, dicitur solus sapiens deus, quum inibi bis fiat filij mentio, Prædicationem Iesu Christi: ac mox, Per Iesum Christum. Denique quum toties Paulus nominatim patrem appellet deum, filium tantum dominum, neque quisquam offendatur, cur hic trepidamus in consuetudine mystici sermonis? Hic in nonnullis desiderare cogor candorem Christianæ charitatis, æquis auribus audimus solum deum patrem esse immortalem, & insectamur, si quis pio sensu dicat solum Christum fuisse prorsus alienum ab omni contagio peccati.

Beatus & solus potens.) ὁ μακάριος. Græcus articulus habet emphasim, quam nos reddidimus addito pronomine, Ille beatus. Græca uox dicta est, ab immunitate corruptionis, quam & Homerus tribuit dijs, μακάρεσσι θεοῖσι. Nec est δυνατός, quod sonat simpliciter potentem, sed δυνάστης substantiuum, hoc est rei publicæ gubernator ac princeps: hanc uocem uelut exponens Apostolus subijcit, Rex regum & dominus dominantium. δυναστεύειν dicuntur, qui potentia rem publicam obtinent, quod deo proprium est, nullis subiecto legibus. βασιλεὺς, à prouidentia dicitur, quasi πᾶσι λεύων, quod omnibus prospiciat. Et hoc unice conuenit deo. κύριος, autoritatis nomen est. Nullus enim potest rescindere, quod deo placuit.

In sempiternum.) In, superest. Et κράτος, potestatem quoq; significat ut imperium. Proinde Ambrosius pro Imperio, legit Potestas.

Diuitibus huius seculi.) τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. id est, Iis qui sunt diuites in præsenti seculo.

Non sublime sapere.) ὑψηλοφρονεῖν. quod Ambrosius uertit Superbe sapere. Significat autem elato esse animo & arroganter de seipso sentire.

In incerto diuitiarum.) ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι. id est, In diuitiarum incertitudine.

Nobis omnia abunde.) πλουσίως. Rursum interpres non reddidit iucunditatem, quę est in uocum affinitate, πλούτου & πλουσίως. quasi dicas, Diuitiarum & diuitialiter, siue opulentiæ & opulente.

Bene agere.) ἀγαθοεργεῖν. dictio composita est ex bono & opere, quasi dicas, Bene operari. Demiror quid legerit diuus Ambrosius, qui reddidit hunc locum hoc pacto, In uoluntate bonorum operum: nisi fortè legit, ἐθελοεργεῖν.

Facile tribuere.) εὐμεταδότους εἶναι. id est, Faciles esse ad impartiendum. Ita legit Ambrosius, nisi quod omittit Esse.

Thesaurizare.) ἀποθησαυρίζοντας. id est, Reponentes, siue recondentes sibi.

Diuersa lectio Et ueram uitam.) Græcis est, Aeternam uitam. Ambrosius tamen legit atque interpretatur Veram uitam. Contrà Chysostomus legit Aeternam, nihil tamen adijciens in interpretatione, unde certo liqueat quid legerit. Theophylactus sine controuersia legit τῆς αἰωνίου ζωῆς. etiamsi nec is attigit enarrans, licet hoc non magni referat, quando non est alia uera uita, nisi uita immortalis. Nam uita impiorum mors est, & hæc uita breui finienda, cursus est ad mortem.

Depositum custodi.) παρακαταθήκην. id est, Quod tibi commissum est. Sentit autem hāc doctrinam quam illi & in initio commendarat. Et ita exponunt Gręca scholia. Non enim uult aliquid addi traditis.

κενοφωνίαι Vocum nouitates.) κενοφωνίας. id est, Vocum inanitates. Ambrosius & interpres legisse uidentur καινοφωνίας. Quanquam Græca scholia per ε legunt. Nec enim hic agit de nouandis uocibus, sed de disputationibus superuacaneis. Ex interpretatione Chrysostomi non liquet quid legerit. Theophylactus legit & interpretatur κενοφωνίας, id est, ματαιολογίας. non dissimulans tamen Chrysostomum uideri legisse καινοφωνίας per αι diphthongum

phthongum. Addit uideri: quod quemadmodum diximus, ex illius enarratione non liquet quid legerit.

Falsi nominis.) ψευδωνύμου. quasi dicas, Falsò nominatæ scientię. Nec enim est scientia, ubi fides non est. Et hęc omnia mire quadrant in hos quosdam spinosos Theologistas. Nō enim de omnibus loquor, & fortassis nulli tales futuri sunt. Et apte dixit, ἀντιθέσεις, oppositiones: quod omnibus de rebus inter istos mira sit digladiatio. ψευδώνυμοι Falso dicti

Promittentes.) ἐπαγγελλόμενοι. Cur non potius profitentes?

Circa fidem exciderunt.) ἠστόχησαν. id est, Aberrarunt: sicut antea uertit. Ductum autem ab ijs, qui aberrant à scopo. Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, uertit Errauerunt.

Gratia tecum.) Hoc Paulus suapte manu subscripsit, ut putat Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

Timotheo chariss. fil.) Hic non est γνησίῳ, ut in superiore, sed ἀγαπητῷ, id est, dilecto.

Gratia & misericordia.) In Gręcis codicibus absunt coniunctiones: tantum est, Gratia, misericordia, pax.

Gratias ago.) χάριν ἔχω. id est, Gratiam habeo. Nam ita mauult Valla. Et ad eum modum legit Ambrosius. Quanquam haud absurde Valla dubitat, an quis apte dicatur habere gratiam deo. Nam gratiā habere dicitur, qui animum habet referendi beneficij. Sed gratias agit etiam is qui non cogitat de referendo, tantum declarat animum gratum ac memorem.

A progenitoribus meis.) ἀπὸ προγόνων. id est, A progenitoribus, siue à maioribus. Ambrosius legit, à proauis. Significat enim Paulus se natum ex ijs, qui longa retro serie fuerint cultores dei. Nam Meis pronomen, redundat, additum apud nos explanandæ rei gratia. Progenitorum autem uocabulum non solum complectitur parentes, sed superiores etiam nominibus carentes. Et seruio, non est δουλεύω, sed λατρεύω, id est, Quem colo. Nam hoc quoq; significat λατρεύω. Colebat & in Iudaismo, sed impura conscientia.

Recordationem.) ὑπόμνησιν. id est, Commonitionem, quum aliquid suggeritur memoriæ, ne ueniat in obliuionem.

Fidei quæ in te est non ficta.) Melius Ambrosius, Eius quæ in te est synceræ fidei.

Matre tua Ethnice.) Eunice, ut habetur & in nostris exemplaribus uetustissimis, uel potius Eunica, à uictoria dictum uocabulum. Est autem nomen meretriculæ apud Theocritum. Carrensis homo diligens, interpretatur Etnicem Græcis sonare Fortunatam. Is qui Carrensis sic primum interpretatus est, legit Eutyche, aut aliud somniauit.

Certus sum autem quod & in te.) πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. id est, Persuasum autem habeo quod & in te, scilicet est ea fides.

Quod & in te.) Hic Græce colon est, ut subaudias Habitat.

Admoneo te.) ἀναμιμνήσκω. id est, Commonefacio, seu potius redigo in memoriam.

Resuscites.) ἀναζωπυρεῖν, quod est proprie ignem iam conditum ac sopitum suscitare. Ambrosius legit, Vt recrees donum dei.

Gratiam dei.) χάρισμα. id est, Donum. Et ita Ambrosius. Mirum quod Græcum exemplar sequutus Ambrosius, legat, Noli itaque erubescere in testimonium domini nostri, neque in me uinctum eius. Atque ita legisse propemodum declarat illius interpretatio, in qua

qua habetur, Non est enim unde erubescatis in ea. Etiamsi in Euangelio legimus, Qui cõfessus fuerit in me: & cætera. Sed mirum est hanc sermonis formam hic affectatam, quum apud Græcos non sit.

Sed uirtutis.) δυνάμεως, id est, Potẽtiæ & roboris ac fortitudinis. Et quod modo uertit Timoris, Græce est δειλίας, quod & ignauiam sonat, animique imbecillitatem. Cæterum σωφρονισμοῦ, quod noster uertit Sobrietatis. Augustinus ad Bonifacium libro quarto, capite quinto, legit continentiæ, hic crebro uertit Pudicitiæ. Sobrietas autẽ plura complectitur. Nec enim sanus est, qui luxu, somno, amore, odio, similiúe affectu tenetur.

Collabora.) συγκακοπάθησον, id est, Simul affligere cum Euangelio, & particeps esto afflictionum quæ prædicationem euangelij comitantur.

Qui nos liberauit.) τοῦ σώσαντος. id est, Qui nos saluos fecit, aut seruauit. Ita & Ambrosius.

Vocatione sua.) Sua, non est in Græcis codicibus, ne in uetustis quidem exemplaribus aliquot, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum in interpretatione: tantũ est, Vocatione sancta. In utroque Constantiensi habebatur Sua, sine Sancta. Nec secũdum opera. Ambrosius legit Merita, pro Opera.

Seculare, pro Aeterno. Ante tempora secularia.) αἰωνίων. id est, Aeterna. Sic enim notat uniuersum tempus, quod cœpit ab orbe condito. Mirum est quem autorem sequutus Aquinas, dicat seculum

Aquinas expensus esse mille annorum, quum ludi seculares centesimo quoque anno soliti sint instaurari: & addit, mille annos esse hominis ætatem, quod tam diu uiuere dicatur homo, quamdiu durat illius memoria, sed illam non porrigi ultra mille annos. At quot milia sunt hominum, quorum nunc memoria celebrior est, quàm ante mille annos fuerit illorum uita? Et quotusquisque est cuius memoria duret usque ad annos ducentos. Quorsum autem attinebat hic facere mentionem annorum, quum loquatur de æterna prædestinatione quæ tempus nescit? Quoties Paulus excludit operum fiduciam, commendans dei gratiam: & sunt hodie, qui abhorrentes ab huiusmodi sermone iactant bona opera sua, nec gratię nec fidei laudem ferentes sat æquis auribus.

Per illuminationem.) διὰ τῆς ἐπιφανείας. id est, Per apparitionem, quod superius uertit, Aduentum. Quanquam epiphania, nonnunquam illustrationem sonat: ut & ἐπιφανὴς, illustris. Atqui interpres non reddidit Græcarum uocum affinitatem φανερωθεῖσαν & ἐπιφανείας, quasi dicas, Illustrata est per illustrationem Iesu Christi.

Destruxit quidem mortem, illuminauit autem uitam.) καταργήσαντος. id est, Qui aboleuit, & obliterauit. & φωτίσαντος, id est, In lucem produxit. Nam hæc duo inter se composuit ueluti pugnantia. Mors regnabat, ei regnum abrogatum est. Latebat uita, ea per Christum emicuit.

In quo.) εἰς ὅ. id est, In quod: nempe Euangelium.

Prædicator.) κῆρυξ. id est, Præco: potius quàm prædicator.

Magister gentium.) διδάσκαλος. id est, Doctor. Tria sibi uindicat. Præco palàm euulgat: Apostolus, nihil celans exequitur quod commissum est: Doctor, reddit rationem, ut persuadeat. Hanc autoritatem deo tribuit, In quod positus sum: & confirmat argumento, Ob quam causam etiam hæc patior. Nunc multi disputando doctores sunt, non patiendo.

Non confundor.) οὐκ ἐπαισχύνομαι. id est, Non erubesco, siue non pudet me.

Scio enim cui credidi.) Non est sensus Gręci sermonis, Paulum non ignorare, cui con-

Verus sensus fisus esset. Verum hæc est sententia: Scio quod is cui credidi, potens est seruare depositum meum, οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι, ὅτι δυνατός ἐστιν. Nam si prior esset sensus, non diceret ᾧ, sed τίνι. Quanquam potest & hic esse seusus, Noui eum cui credidi, &

Calumnia certus sum quod potens sit. Quum ego eandem sentẽtiam reddiderim explanatius quàm

depulsa reddidit interpres, miror cur quidam hunc locum magnis conuitijs putarit insectandum, quasi non intellexerim quid Paulus sentiret. Quanquam in prima æditione librariorum errore, Quòd, coniunctio fuerat per incuriam relicta: secundo loco, pro quo nos habemus Quia. Denique siue legas, Noui eum cui credidi, & certus sum quod is potens est, & cætera: Siue coniunctim, Scio certusque sum, quod is cui credidi potens est, & cætera: eadem

dem fermè redditur sententia.

Formam habens.) ὑποτύπωσιν ἔχε, id est, Formam habe, siue exemplar habe, hoc est, alijs formam propone pie uiuendi. Ambrosiana lectio hoc loco nonnihil discrepat tū à nostris tum à Græcis: Sic enim legit, Formam habens sanorum uerborum quę à me audisti in fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Bonum commendatum custodire per s.l.q.h.i.n. Et belle quadrat, si custodire dictum sit pro custodi.

Sanorum uerborum.) ὑγιαινόντων. Quicquid probant, id Græci uocant ὑγιὲς, unde et prouerbium, ὑγιὲς οὐδὲ ἕν, cum omnia displicent. Contrà, cum res cum uitio cōiuncta est, aiunt, τὰ πάντα νοσεῖν. & ὑγιαίνειν iubemus eos, in quibus desideramus sanam mentem. *Sanum, ægrotare, Græcis quid*

Scis enim hoc.) Enim, redundat.

Auersi sunt à me.) ἀπεστράφησάν με, id est, Auersati sunt me, hoc est, aspernati sunt. Ambrosius legit auersati, non auersi. Et nemo dicit auersatus est à me: unde suspicor præpositionem à librario adiectam.

Omnes qui in Asia sunt.) πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ. Potest legi & erant: nam tempus non exprimitur Græcis uerbis.

Philetus.) φύγελλος, id est, Phygellus, atq; ita legitur in peruetustis exemplaribus Latinis, itaq; citat̃ à diuo Hieronymo in epistola de uestibus Aaron. Et ita legit Ambrosius. *Philetus prō Phygellus*

Cū Romam uenisset.) γενόμενος ἐν ῥώμῃ, i. Cum esset Romæ. Atq; ita legit Ambrosius.

Sollicite.) σπουδαιότερον, id est, Studiosius. Ambrosius submonet προσονομασίας in εὕρε & εὑρεῖν, repperit in afflictionibus quem quærebat, reperiat & in die iudicij misericordiā qui pręstitit.

Et quanta Ephesi.) καὶ ὅσα, id est, Et quæ, siue quęcunq;, aut potius in quibuscunq;.

EX CAPITE SECVNDO.

Confortare.) ἐνδυναμοῦ, id est, Fortis aut robustus esto, aut corroborare. Nā confortare quidam negant esse Latinum.

Labora sicut.) σὺ οὖν κακοπάθησον, id est, Tu igitur feras afflictiones: nam hoc significat κακοπαθεῖν, ut modo admonuimus.

Nemo militans deo.) Deo, redundat: etiamsi additur apud Ambrosiū, non tamē in interpretatione. Apud Chrysostomū in primo contextu non additur deo, nec apparet ex interpretatione quod addiderit. Adhibet enim Paulus hoc simile à militibus sumptum, quorum nemo curat rem domesticam, posteaquam sacramento fuerit addictus militiæ, sed imperatoris sui negocium agit. Multo magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio. Porrò has ceu parabolas adhiberi, planissime testatur interpres Chrysostomus. Theophylactus nobiscū certe legit Implicat, non implicet, nec addit deo, licet interpres de suo addiderit. *Superest apud nos nemo militās deo*

Implicat se.) ἐμπλέκεται, id est, Implicatur. Quanquam huiusmodi passiua subinde uertit per pronomina reciproca. Sed deprauatius qui legūt implicet, imperandi modo. Non enim iubet ne se implicent, sed negat eos deo militare qui sese inuoluunt.

Negocijs secularibus.) ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id est, Vitæ negociationibus, aut occupationibus. Porrò βίος uictum magis sonat quàm uitam. Et apud Iureconsultos uictus nomine continetur & uestis. Qui militat, non est sollicitus de uictu, rem uictoriæ agit, de uictu prospicit imperator. *Victus quod ad uitæ pertinet necessitatem*

Vt ei placeat, cui se probauit.) ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ, id est, Vt ei qui se militem delegit placeat, hoc est, ei cuius spiritu delectus est & adscriptus ad hāc militiam. Fortassis interpres uertit, ei qui se probauit, tametsi Ambrosius legit atq; etiā interpretat̃, cui se probauit, id sentiens ut apparet, cui se cōcredidit. Chrysostomi interpres legit, q̃ se elegit. *Diuersa lectiō*

Nam & qui certat in agone.) ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, id est, Si uero & certet aliquis. Verbū est unde dicuntur athletæ: nam ab ijs quoq; ducit simile.

Non coronabitur.) οὐ στεφανοῦται, id est, Nō coronatur, suffragante Ambrosio, hoc est, non sat est quomodocunq; certare, sed ita certandum ut uincas. Suffragabatur codex Constantiensis uetustior.

Laborantem agricolam.) Video Græcos etiam interpretes nonnihil hærere hoc in loco, sed mea sententia sermonis ordo paulo perturbatior, obscuritatē adduxit orationi: ea

tolletur, si κοπιῶντα sit prȩteriti temporis, & ab eo pendeat aduerbium πρῶτον, id est, prius & non ad infinitum uerbum quod sequitur λαμβάνειν. Vt sentētiam ad hunc ordinemus modū: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit parabolas, militis, athletæ, & agricolæ, quorum unusquisq; cæteris curis omissis, suū munus gnauiter obit. Neq; deest præmiū, si suo quisq; prius functus fuerit officio. Equidem opinor hoc sensisse Paulū, licet diuersam sententiam sequatur Ambrosius, interpretans, eū primū debere sumere q̄ primus est, ac deinde distribuere reliquis. Chrysostomus bifariā interpretatur. Cȩteri athletȩ non capiūt præmiū, nisi parta uictoria. Agricola & dum colit terram nonnihil interim fructus percipit, expectans in posterum copiosiorem prouentum. Aut agricolæ, quoniam cum diuite fideliq; terra commercium habet, non interuertitur suum præmium, ipse primus capit, qui colit.

Dabit pro det

Dabit enim tibi dominus.) Græce non est dabit, sed δώη, id est, Det, quod est precantis: ad eum modum palàm enarrat hunc locum Chrysostomus, cum dicat Paulū paterno affectu non desinere precari bona Timotheo, ceu timentē filio charissimo. Tametsi interpres Chrysostomi nostram secutus æditionem, uertat dabit, pro det.

In quo laboro.) κακοπαθῶ, id est, Affligor, quod suo more ferè transfert laboro. Quanquam non sum nescius, & apud Latinos laborare aliquoties sic accipi, ut sit idem quod in rerum difficultatibus uersari.

Latro κακοῦργος sic & in Euangelijs

Quasi male operans.) ὡς κακοῦργος, id est, Vt maleficus, aut facinorosus. Miror quod exemplū secutus Ambrosius uerterit, quasi latro. Nihil enim simile in κακοῦργος & λῃστής, quod magis sonat facinorosum. Quanquam in Euangelio cōstanter hic interpres κακούργους uertit latrones, ut illic indicauimus.

Non est alligatum.) οὐ δέδεται, id est, Non fuit alligatum. Est autem allusio festiua in Græcis uocibus δεσμῶν & δέδεται, id est, Vincula & uinctum fuit.

Cum gloria cœlesti.) αἰωνίου, id est, Aeterna. Interpres & Ambrosius legisse uidentur οὐρανίου.

Fidelis sermo.) Rursum est πιστὸς ὁ λόγος, Quæ uerba Paulus suo more præmittit, dicturus rem certam & indubitatam, aut subijcit, uelut asseueratione confirmans quod dixit. Quanquam Ambrosio non adduntur hoc loco.

Si negauerimus.) εἰ ἀρνούμεθα. i. Si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si non credimus, ille fidelis.) Nec hoc loco seruata est Græcarum uocum affinitas, ἀπιστοῦμεν, πιστός, id est, Diffidimus, fidelis siue fidus.

λογομαχεῖν

Noli contendere uerbis.) λογομαχεῖν. Dictione composita, id est, pugnare uerbis: uerbum cognatum ei nomini quod ante uertit Pugnas uerborum.

Nihil enim utile est.) εἰς οὐδὲν χρήσιμον, id est, Ad nullam utilitatem. Iam enim nouum esse non debet, adiectiuum usurpari loco substantiui, nisi malis hanc particulam per parenthesin interseri.

Nisi ad subuersionem.) Et nisi, redundat: & ad subuersionem refertur ad illud superius, noli pugnare uerbis, siue ut Apuleius loquit̄ uerbigerari: ut illud, Ad nihil utile, per parenthesim interseratur, si subaudiatur uerbum substātiuum, est. Quanquam interpres & Ambrosius quo sensus esset dilucidior, unum & alterum uerbum de suo addiderunt.

Ordo

Sic autem ordinandus est sermo: Hȩc admone, contestans coram domino, ne uerborum pugnas sequantur, nulla utilitas, ad subuersionem audiētium. Cæterum infinitum quod interpres retulit ad Timotheum, haud scio an rectius accommodetur ad cæteros omnes: ut hoc ipsum sit, quod illos admonet per Timotheum, ne inter se friuolis quȩstiunculis depugnent, cum Christiana philosophia nō sit sophistica disputatio, sed uita pura et Christo digna. Siquidem Timotheo non timebat ab hoc morbo, sed animat eum ad contemnendos eos qui tali morbo tenebantur.

Sollicite autem cura.) σπούδασον σεαυτόν, id est, Stude teipsum &c. Augustinus legit, Satis age, pro stude. Nec est τὸ autem, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium.

Probabilem exhibere.) δόκιμον, id est, Probatum siue probum.

Operarium inconfusibilem.) ἀνεπαίσχυντον, id est, Qui nō pudefiat, siue erubescat. Quanquam Ambrosius legit, non impudoratum. Porrò impudoratos uocari, qui cōtentionibus

tionibus nituntur: uelut hoc pertineat ad disputationes cõtentiosas, quas pugnas uerborum appellat, quod in his nemo uelit cedere, sed sua quisque pertinacissime tueat, & alius alium conspuat. Augustinus libro primo contra Cresconium capite secundo: Non erubescentem legit pro inconfusibilem.

Recte tractantem.) ὀρθοτομοῦντα.) Sonat quasi dicas, recte secantem. Et scholia Græcorum admonent metaphorã sumptam à securi aut gladio, quo resecantur inutilia & superuacanea. Est prouerbiũ de Tenedia bipẽni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. Incidit enim sermo ueritatis, cũ in huiusmodi disputationibus ueritas amittatur, et spinis quibusdam inuoluatur. In hanc sententiã, cum interpretentur magno consensu ueteres orthodoxi, tamen uisum est cuidam incessere quod nos pro tractãtem uertimus secantẽ, nequaquã reprehendentes quod uerterat interpres, sed dilucidius explicantes quod scripsit, ac sensit Paulus. An recte tractare sonet Græcis ὀρθοτομεῖν in præsentia nõ disputo, fortassis interpres nõ habebat alias uoces, quibus redderet Græcam. Certe Ambr sianam interpretationẽ, nemo prorsus intelliget, nisi Græcæ uocis emphasim teneat: huius cõmentum subscribam, quandoquidem mihi uidet, non in hunc usum tantũ conducibile. Quoniam sunt aliqui qui dicunt cõtentionem audiẽtibus prodesse, Apostolus autem sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisque hoc curet, ut spreta altercatione se metipsum probabilem faciat, & impudoratos appellans eos, qui contentionibus nitunt. Necesse est enim, ut contentio extorqueat aliquid, imò multa quæ dicantur contra cõscientiam, ut intus in animo perdat, foris uictor abscedat. Nemo enim patitur se uinci, licet sciat uera quæ audit. Recte autem tractat & bona conscientia, qui uolentibus loquitur et pacificis. Collatio ergo inter dei seruos esse debet, non altercatio. Hactenus Ambrosius. Qui quod hic monet, idem plurimis in locis admonet Chrysostomus. A qua quidẽ regula quantum absint qui hodie uirulentis libellis, ac linguis sese lacerãt, tam impie crudeles in proximũ, quàm turpiter adulãtes erga principes, uiderint alij. Certe liquet Ambrosiũ interpretari quid sit recte secare: qui amputat contentiosa, & relinquit placida atque utilia, recte secat, nimirũ amputatis ijs, quæ noxia sunt. Chrysostomus scribit hunc in modum: Complures enim illud undique lacerant atque discerpunt, plurimaque illi immiscẽt noxia germina. Non ait dirigẽtem, sed recte tractantem, ac si dicat, Amputa quæcunque adulterina oriuntur, et cætera huiusmodi, summa cum uehementia incumbe ut resecentur. Atque uelut in loris atque corrigijs superflua quæque, atque à prædicatione aliena, gladio spiritus abscinde. Hactenus Chrysostomus. Huic ita succinit Theophylactus: Recte tractantem uerbũ ueritatis: Etsi, inquit, plerique id uerbum discerpunt, traducuntque aliò, tu tamen idipsum recte pertracta. Vel pertracta, inquit, hoc est, dirige & circuncidito inutilia quæque, & deme gladio sermonis & uerbi, quæ ab Euangelij sunt prædicatione aliena. Nec hinc abhorret Glossema quod in rhapsodia, quam nescio qua de causa uocãt ordinariam, interiectũ est in spa io dirimente uersus, sic habet, haud scio an ex Bedæ commentarijs decerptum: Secundum competentiam singulorũ, ut altis spiritalia, lac distribue paruulis. Videmus omnes exponere Græcæ uocis emphasim, quæ à secando dicatur, cum nulli Latinorũ tractare significet secare. Sed Tomi Græcis dicuntur uolumina, quæ Latini uocant tractatus, fateor, sed Tomi dicunt à secando, quod olim in pellibus scribebant, in hoc resectis, ut conuolui possent in surculum. Sed tractantur etiam quæ uerbis disputantur.

Prophana autem.) βεβήλους. Quam uocem superius uertit, inepta.

Et uaniloquia.) Copula &, redundat. κενοφωνίας, id est, Inanes uoces: eadem uox quàm superius uertit uocum nouitates, et hoc quoque loco Ambrosius ita legit καινοφωνίας, id est, nouitates, consentiente & Chrysostomo. Cæterum κενοφωνίας uerti poterat, inaniloquia. Imò sic hoc sane loco uertit interpres. Germanam lectionem adhuc retinent duo Constantienses, & alij minus deprauati.

Deuita.) περιΐστασο. Quod tametsi significet abscide, tamẽ quoniam Græca præpositio ancipitis est naturæ, melius hoc loco uertas, supersedeto, siue prætermittas. Græca scholia bifariam exponunt, aut reijce, aut insta uehemẽter ut coërceantur. Opponitur enim qđ modo dixerat ὀρθοτομοῦντα, recte secantem & dijudicantem, reiectis & recisis altercationibus superuacaneis, qbus lites nõ finiuntur, sed alũtur ac augent. Et admonet Ambrosius

[Margin: ὀρθοτομεῖν; κενοφωνίας; Deuita interpretatum pro tolle è uita]

Anxiæ quæstiones

Christianorum disputationes collationes esse debere nõ altercationes. Et Chrysostomus ubiq; destomachatur in hoc hominum genus, & tamen ille nondum audierat nostras disputationes de filiationibus, de relationibus, de instantibus, ne quid adijciam quod iustius, sed periculosius dici poterat.

Proficiunt ad impietatem.) προκόψουσι, id est, Proficient, futuri temporis, et ita legit Ambrosius suffragãtibus uetustis exemplaribus, nec tam est multum, quàm amplius. Porrò quod dicit, inaniloquia proficere ad impietatem, non omnino id sentit Paulus, quod fortasse uerba Latina sonant, huiusmodi disceptationes adducere nos ad impietatem. Verũ id sentit, disceptationes huiusmodi quo magis admittũtur, hoc magis serpere & crescere ad maiorem impietatem, gliscentibus indies contentionibus ambitiosis. ἐπὶ τὸ πλεῖον ἀσεβείας, id est, Ad maiorem impietatem. Atq; in hunc modum Græcanica scholia interpretantur, & optime congruunt ea quæ sequuntur.

Cancer morbus

Vt cãcer serpit.) Cãcer hoc loco morb9 est γάγγραινα. Ne qs animal hoc loco putet esse.

Serpit.) νομὴν ἕξει, id est, Pastionẽ habebit, ut conueniat cũ uerbo proficiet, quod est futuri temporis. Porrò morbus is depascitur locum quẽ occupauit, unde statim arcendus.

Qui à ueritate exciderunt.) περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, id est, Circa ueritatem aberrarunt, de quo uerbo superius admonuimus. Nam ἀστοχεῖ, qui nõ attingit, quod destinabat attingere, ueluti scopum, aut aliud simile.

Et subuerterũt.) ἀνατρέπουσιν, id est, Subuertũt. Persistebãt eñ adhuc in suo peruerso studio. Sic adducit Augustinus lib. cõtra Faustũ iiij, cap. ij. iuxta fidẽ uetusti uoluminis manu descripti, quod nobis exhibuit honorabile collegiũ canonicorũ Martinẽsiũ Louanij.

Enim, superest

Cognouit dominus.) Hoc additum apparet, uelut exemplum signaculi, quod palàm declarat Chrysostomus & huic libenter accinens Theophylactus, hunc enarrans locum. Vnde minus quadrat, quod legit̃ in Ambrosianis codicibus, Cognouit enim dominus. Quanquam ad eundem modum refert Augustinus libro de Catechizandis capite secundo. Et Chrysostomus putat testimonium hoc desumptum ex libro Deuteronomij, quod tamen nihil officit annotationi nostræ.

Qui sunt eius.) τοὺς ὄντας αὐτοῦ, id est, Qui sunt sui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Zachariam. Tolerabile est quod legit Ambrosius epistola prima, Cognouit dominus qui sunt ipsius: quod ipse, ad reciproci pronominis naturam proxime accedit.

Discedit, pro discedat

Et discedit.) Discedat ἀποστήτω. Atq; ita legit Ambrosius, atq; ipse etiam Aquinas, consentientibus uetustis exemplaribus.

Qui inuocat nomen.) ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα, id est, Qui nominat nomẽ, quemadmodum habent & antiqui codices. Siquidem in exemplari Paulino euidens rasura testatur, aliud fuisse scriptum. Et in codice Donatianico sine rasura scriptum erat, Qui nominat nomẽ domini. Suffragabatur utrunq; Constantiense. Theopylactus & legit & exponit nomen nominat, licet interpres Latinus constanter infulserit pro nominat, inuocat. Augustinus loco quem modo citauimus, refert, Qui inuocat nomen domini. Tametsi in quibusdam Gręcorum exemplaribus additum erat χριστοῦ, atq; ita legit Chrysostomus, nisi mendũ est. Nam Theophylactus legit κυρίου, quod mihi magis probatur, Nam dominũ nullus agnoscit nisi seruus illius. Alijs enim uerbis apostolus retulit sentẽtiam quæ est prima Corint. duodecimo, Nemo potest dicere dominum Iesum nisi in spiritu sancto.

Et quædam quidem in honorem.) Dilucidius erat, illa quidem in honorem, hęc uero in ignominiam: ut hæc referat proxima, nempe lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carent enim Gręci huiusmodi pronominum proprietate. Quod si schematis decus uoluisset interpres reddere, dicendum erat, In decus ac dedecus τιμὴν, ἀτιμίαν

Si quis ergo emundauerit se.) ἐκκαθάρῃ Chrysostomus notat uerbi præpositionem quasi plus sit ἐκκαθάρῃ quàm καθάρῃ.

Et utile domino.) Et, redundat, εὔχρηστον, Quod sonat accommodum usibus domini.

Ad omne opus bonum paratum.) Paratum, hoc loco participium est ἡτοιμασμένον. Vt intelligas non promptum, sed à domino in hunc usum præparatum.

Superest in nostris

Fidem spem.) Spem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus, nec est apud Ambrosium, nec apud Theophylactũ, nec apud Chrysostomum, siue spectes con-

textum

textum, siue excutias interpretationem, ne in codice quidē Donatianico quem in tertia æditione habuimus in consilijs. Nec in duobus è Constantia missis. Ambrosius cū Græcis tantū tria ponit, fidem, charitatem et pacem. Fides excludit ambitiosas disputationes, charitas non quærit quæ sua sunt, ex his pax alitur.

Et pacem.) Et, copula redundat.

Sine disciplina quæstiones.) ἀπαιδεύτους ζητήσεις, id est, Ineruditas quæstiones. Atq; ita uertit Ambrosius. Et rursum deuita est παραιτοῦ, in quo mirum illum non meminisse copiæ. Sonat autem reijce, & aspernare, nec admitte.

Generant lites.) μάχας, id est, Pugnas. Eleganter autem huiusmodi disputationes rixosas, pugnas uocat.

Non oportet litigare.) μάχεσθαι, id est, Pugnare. Et rursum paulo post, μάχεσθαι uertit litigare. Tametsi non admodum mutatur sententia, tamen perit emphasis metaphoræ.

Docibilem.) διδακτικόν, id est, Idoneum ac paratum ad docendū, magis quàm imperiosum. Nunc quidā cogere malumus quàm docere. Cyprianus in epistola ad Stephanū urbis Romæ episcopū, interpretatur docilem, qui paratus sit discere: cui sententiæ reclamat Græca uox, quanq; nō refellitur ab Augustino libro De baptis. cōtra Donat. V. cap. XXVI. Quod hic dicit διδακτικόν, Plato in Gorgia uocat διδασκαλικόν.

Patientem.) ἀνεξίκακον, id est, Tolerantem malos siue mala. Plus enim significat uox Græca quàm tolerantem.

Cum modestia.) ἐν πραότητι, id est, In mansuetudine seu lenitate. Potest enim utròuis referri, uel ad superiora, Tolerantem malorum in lenitate: uel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quanquam non inficias eo παιδεύειν nonnunquam sonare corripere.

Qui resistunt ueritati.) Veritati, redundat, nec est apud Ambrosium. Nam is quidem ad hunc legit modum, Corrigentem eos qui diuersa sentiunt. *Superest in nostris*

Ne forte det.) μήποτε δῷ. Nequando det. Quanquam si latine loqui uoluisset interpres dixisset, si quando: quod μὴ apud Græcos nō semper est negantis aut prohibētis, sed nonnunquam dubitātis, ut apud nos, num aut si. Sensit orationis incommodum Augustinus, proinde libro quem inscripsit De singularitate clericorum primo, capite decimo quarto interpretatur, ne quando det, ut aliquando det. *Ne quando pro si quando*

Et resipiscas.) ἀνανήψωσιν, id est, Redeant ad sobrietatem, uel expergiscantur: utrunq; enim significat νήφειν.

Diaboli laqueis.) Græcis est laqueo, numero singulari.

A quo captiui tenentur.) ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ. significat autem proprie uiuum capi in bello. Nam hic Græca uox composita est, sicut & aliâs admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

ET erunt.) Erunt enim, ἔσονται γάρ.

Seipsos amantes.) φίλαυτοι, id est, Sui amantes, & sibi placentes, hoc est, suis cōmodis studentes. Vnde dicta φιλαυτία, cæcus, ut inquit Flaccus, amor sui. Id Ambrosius ita reddidit, Erunt homines sui tantum amatores. Nos super hac dictione φίλαυτος copiosius disseruimus in Chiliadibus nostris. Hugo Carrensis planè theologice explicuit hanc uocem, cuius equidem uerba cū suo flore subscribam: Sicut, inquit, solet dici de ribaldo, qui quando magnū frigus est, amplectitur se brachijs, ut sic calefaciat se quoquo modo, & dicit̃ derisorie, iste ribaldus multum diligit se, qui sic se amplectitur brachijs. An non flagitium fustuario dignū, sic nugari in adorandis literis: idq; tam indocte, non solū impie? Et tamē hæc legunt attoniti qui Moriæ lusum ferre non possunt. Saltem qui tam impense fauent Carrensi negent hæc ab ipso scripta, sed ab illius sodalibus parum sobrijs addita. *Hugo Carrēsis*

Cupidi.) φιλάργυροι, id est, Cupidi pecuniæ, auari legit Ambrosius.

Elati.) ἀλαζόνες, id est, Gloriosi, ut ipse interpretatus est Plautus. Ambrosius legit, insolētes. Hieronymus in Micheam legit, fastidiosi. At suspicor scriptum fuisse, fastuosi. Non damno quod uertit interpres, sed tamen elatus esse potest qui non sit ἀλαζών, qui fastu se iactat ac uenditat, cum sit inanis rerum bonarum.

Parentibus non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeri, siue intractabiles.

Scelesti, ἀνόσιοι.) Quod rectius Ambrosius uertit, impij. Dici possunt & impuri.

Sine affectione.) ἄστοργοι. Quod proprie significat eos qui nullo affectu sunt in suos, puta filios, aut famulos, aut uxorē. Deploratissimi sunt enim in quibus etiam naturę affectus obsoleuerunt.

ἄσπονδοι foedifragi

Sine pace.) ἄσπονδοι. Quod Ambrosius uertit, sine fide. σπονδὴ foedus significat & amicitiam, quod refertur ad alienos, & nō domesticos, cū quibus boni, foederibus & amicitię uinculis copulanť, quibus natura coniuncti nō sunt. Gradus enim aliquot attigit, Parentibus immorigeri, quæ est impietatis species, erga deū impij, ἀνόσιοι, erga benemeritos ingrati, erga propinquos ἄστοργοι, erga amicitiæ foedere iunctos ἄσπονδοι.

Criminatores.) διάβολοι, id est, Calumniatores, siue delatores.

Sine benignitate.) ἀφιλάγαθοι. Quod ita sonat, quasi dicas, nō amici bonis. Sic interpretať Grecanica scholia. Ambrosius uertit, bonorū inimici. Cyprianus, bonū nō diligētes.

Proditores.) προδόται, id est, Desertores amicitiæ & sodalitatis.

Proterui.) προπετεῖς, id est, Precipites, siue temerarij.

Tumidi.) τετυφωμένοι, id est, Inflati. Quanquam haud male interpres uertit: eosdem & turgidos uocamus. Ipsum esse suspicor, quod Cyprianus aliquoties reddit, stupore elati.

Superest nostris cæci

Cæci.) Cæci, nec est in Græcis, nec in Latinis exemplaribus antiquis, nec apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium. Opinor hāc uocem sic irrepsisse, quod sciolus aliquis in margine asscripserit, ueluti corrigens, pro τετυφωμένοι, τετυφλωμένοι. Quorum prius sonat elatos, posterius cæcatos.

Et uoluptatum amatores.) φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Longe uenustius dixit Grece, dictionibus compositis, id est, uoluptatum amantes, magis quàm amantes dei. Cyprianus legit, uoluptatem magis quàm deum diligentes. Tantum agmen uiciorum sequitur philautiam. Eam pestem reddit insanabiliorem addita pietatis simulatio.

Speciem pietatis.) μόρφωσιν. Quasi dicas, formationem. Notat enim eos, qui dictis norunt alijs præscribere, quomodo debeant pie uiuere, cum ipsi diuersa sequantur. Cyprianus legit, deformationem religionis.

Virtutem autem.) δύναμιν. Vim hoc loco melius uertisset, ut opponatur speciei.

Abnegantes.) ἠρνημένοι, id est, Inficiati. nā præteriti temporis est, id est, Qui abnegarūt.

Et hos deuita.) ἀποτρέπου, id est, Auersare, quod est plus quàm deuita: neque enim est illud παραιτοῦ, quod solet uertere, deuita.

Qui penetrant.) ἐνδύνοντες, id est, Qui subeunt. Ambrosius legit, Qui irrepunt: uerum hoc non male uertit interpres.

Oneratas peccatis.) σεσωρευμένα, Quasi dicas accumulatas, et aceruo peccatorū obrutas.

Ad scientiam ueritatis peruenientes.) ἐλθεῖν δυνάμενα, id est, Venire potentes.

Iambres Mambres

Iamnes & Mambres.) ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς, id est, Iannes et Iambres, quos Chrysostomus ait fuisse duos magos Aegyptiorū, qui portentis ædendis certarint cum Mose, quanquam in Exodo non addantur illorum nomina, sed quæ Paulus acceperit ex traditione Iudęorū, quam ἄγραφον uocant, aut certe à spiritu sancto. Quasi uero hoc tantopere retulerit scire magorū nomina. In Hebraicorū nominū interpretatione legimus utrunque Mambres & Iambres similiter expositū, quasi nihil intersit Iambres sones aut Mambres. Hoc recte an secus scriptum sit, par est periculum esse penes autorem potius quàm penes indicem.

Sed ultra non proficient.) οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. Ambrosius legit, Non proficient amplius. Quod noster uertit insipientia, Ambrosius ignorantia, ἄνοια magis est amentia, siue dementia, atque ita uertit interpres Chrysostomi.

Assecutus es.) παρηκολούθηκας. Quod non proprie significat assecutus es, hoc est, adeptus es. Alioqui quî quadrabit quod cōsequitur, persecutiones et passiones? Nam hęc nemo dicitur assequi. Vnde magis intelligēdum est à principio usque ad finem adfuisti, et testis es omnium. Id enim significat παρακολουθεῖν, ut admonuimus & aliàs. In eum sensum interpretatur Theophylactus, unde nos uertimus assectatus es.

Qualia mihi facta sunt.) οἷά μοι. i. Quæ mihi: nam οἷα pro ἃ Græcis usurpare mos est.

Antiochiæ.) ἐν ἀντιοχείᾳ, id est, In Antiochia, nisi de ciuitate loquatur: ac de ciuitate, opinor, accipiendum.

Seductores

Seductores.) γόητες, id est, Impostores. Ambrosius legit, deceptores.

Errantes & in errorem.) πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, Seducentes & seducti. Quod ita reddidit uel explanauit uerius Ambrosius, Ipsi errātes, atque alios errorib. inuoluētes.

Quæ te possunt instruere.) σοφίσαι, id est, Erudire, siue sapientem reddere.

Per fidē quæ est in Christo Iesu. Deest in Ambrosio, uerū id arbitror casu cōmissum.

Diuinitus inspirata.) θεόπνευστος, quod uerbo composito iucundius dixit Paulus.

Vtilis est.) Et utilis, addita cōiunctione καὶ ὠφέλιμος. Apparet subesse tacitam uim argumentandi in coniunctione. Scriptura ut est diuinitus inspirata, & efficax est ad multa cum humana doctrina sit inefficax. Aut scriptura est diuinitus inspirata, et eadem est utilis &c. ut omnis referatur duntaxat ad scripturam canonicam.

Vis tacita in καὶ

Ad corripiendum.) πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est, Ad correctionem. Hoc loco diuus Ambrosius, πρὸς ἐπανόρθωσιν, uertit ad redintegrationem, pro quo nostri codices habent, ad corripiendum. Sed haud scio an interpres scripserit, ad corrigēdum. Et quod diuinaram in quarta æditione comperi in exemplaribus Constantiensibus, Ad Corrigendum. Nā Græca uox sonat erigere quod erat incuruum. Nisi forte ἔλεγχος & ἐπανόρθωσις ad idem pertinet. Nam Ambrosius in exponēdo utranque sentētiam uidetur simul complecti. Sic enim scribit: Manifestum est, quia omnis scriptura cuius deus autor ostenditur, utilis est. Ad hoc enim data est, ut proficiat imperitis, et instauret deformes, attrahēs iniquos ad iustitiā, ut homo dei in omni opere bono perfectus sit. Hactenus ille. Iam quod Paulus dixit, Ad doctrinam, hic exponit, ut proficiat imperitis: quod ait Ad redargutionem et correctionem, hic, ut instauret deformes. Denique quod ad eruditionem, quæ est in ipsa iustitia, hic interpretatur, attrahens iniquos ad iustitiam.

Vt perfectus sit homo.) ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id est, Vt perfectus siue integer sit is, qui est homo dei.

Instructus.) ἐξηρτισμένος, id est, Cōsummatus & perfectus. Atque ita legit Ambrosius, & consentit Græcorum interpretatio.

EX CAPITE QVARTO.

TEstificor corā.) διαμαρτύρομαι οὖν ἐγώ, id est, Testificor igitur ego siue obtestor.

Deo & Iesu Christo.) Deo, dixit pro patre, sed apud Græcos quoniā nō additur domino, sermo fit anceps. Etenim si complexim legas, sensus est, Iesum Christū eundem & deum dici & iudicem: Sin disiunctim, dei nomen ad patrem pertinet, iudicis ad Christum. In superiore epistola cap. sexto disiunxit, Præcipio tibi coram deo qui iustificat omnia, & Christo Iesu &c. Nec hic additur domini cognomen, ac sic aptius cohæret cum relatiuo quod sequitur, qui.

Viuos & mortuos.) Aut prouerbiali figura dictū est pro omnibus, aut pios & impios sensit, aut defunctos ante iudicij diem, & quos ille dies in uita deprehenderit. Quanta sollicitudine Paulus obtestatur suū Timotheū. In priore epistola dixerat, præcipio, hic obtestor, quod est uehementius, & addit quod est terribilius, qui iudicaturus est uiuos et mortuos. Vtinā omnes episcopi sic cogitarent, hanc obtestationē cuique singulatim esse proditam, sicut est re uera. Quid autem exigit cum tam religiosa obtestatione? Serues mandatum sine macula & irreprehensibile, usque in aduentū domini. Prædica uerbū. Quid Paulo respondebimus pastores ubi uentum erit ad iudicium, cuius nos commonefacit?

Viui & mortui iudicandi

Et per aduentum.) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, id est, In aduentu, siue iuxta aduentū. Refertur enim ad participiū, iudicaturus in aduētu. Interpres legisse uidetur καὶ pro κατὰ. Ceterū non est hic παρουσίαν sed ἐπιφάνειαν, quod magis sonat illustrationē, Sequitur enim regni mentio.

Opportune, importune.) εὐκαίρως, ἀκαίρως, id est, Tempestiue & intempestiue, & hoc prouerbiali figura dictū est, pro assidue & instanter.

In omni patientia.) μακροθυμίᾳ, id est, Longanimitate, aut si hoc uerbū uidetur parum Latinum, lenitate. Est enim Græcis uirtus quæ opponitur ὀξυθυμίᾳ.

Magistros prurientes.) διδασκάλους, id est, Doctores: & prurientes hic nominandi casu est accipiendum, κνηθόμενοι, id est, Qui titillantur & pruriunt auditu, unde quærunt, qui scalpant aures uoluptate orationis, non qui radant ueritate.

Pruriens auribus

Tu uero uigila.) νῆφε, id est, Sobrius esto siue uigila.

Labora.) κακοπάθησον .i. Feras afflictiões, siue ut nos uertimus, Obdura in afflictiõib.

πληροφορεῖν

Ministeriũ tuũ imple.) πληροφόρησον. De quo uerbo, frequenter & aliâs admonuimus. Hoc est facito plenam fidem tuę prędicationis. Id fiet, si uiderint & uitam respondere doctrinæ, & in tantum te non uenari tua compendia, ut afflictiones etiam atrocissimas alacriter feras amore Christi.

Sobrius esto.) Quo loco quod quidã antiqui codices habent: Vigilans esto, in Græcis codicibus nõ inuenio, nec apud Ambrosium, ne apud Chrysostomum quidem, imò nec in optimę fidei codice Paulinę bibliothecę. Suspicor autem hac occasione irrepsisse, quod νῆφε utrunq; significat, sobrius esto, & uigilans esto. Proinde fieri potest; ut quod doctus aliquis annotarit Sobrius esto, id post in contextum traductum sit.

Iam delibor) σπένδομαι, id est, Immolor. Ambrosius legit quidem delibor, sed enarrãs declarat nihil interesse, inter delibor & immolor. Chrysostomus ac Theophylactus hoc aiunt interesse, quod θυσία, id est, hostia non relinquatur tota deo, cum σπονδὴ libamen totum relinquatur. Hoc quid sit alijs excutiendum relinquo.

Et tempus meæ resolutionis,) ἀναλύσεως. Cyprianus in epistola quadam legisse uidetur ἀναλήψεως, sic adducens huius loci testimonium, Ego iam delibor, Et tempus instat assumptionis meæ. Origenis interpres cum aliàs tũ in homilijs in Numeros, indicat duplicem huius loci fuisse scripturam, resolutionis & regressionis. Regressionis uerbum quid

ἀνάλυσις resolutio reditus

sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod Græcis ἀνάλυσις utrunq; sonat, resolutionem & reuersionem: ut enim qui discedit soluere dicitur, ita reditus resolutio, Gręcis ἀνάλυσις.

Bonum certamen.) τὸν καλὸν. Quod non sonat simpliciter bonum, sed pręclarum & egregium. Et articulus indicat illud certamen Euangelicum.

In reliquo.) λοιπὸν, id est, Quod superest, atq; ita uertit Ambrosius. Hic interpres uertere consueuit de cęte o.

Sed & his.) ἀλλὰ καὶ πᾶσι, id est, Sed & omnibus.

Qui diligunt.) τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, Qui dilexerunt, licet in uerbis affectuum abutantur Gręci præteritis.

Festina ad me.) σπούδασον, id est, Stude, siue da operam. Alioqui quę sermonis figura est, Festina cito, hoc est, ἥκομαι καὶ κατέρχομαι, quemadmodum iocatur Aristophanes.

Diligens hoc seculum.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, id est, Postquam dilexit præsens seculum, siue amplexus præsens seculum.

Crescens in Galatiam.) κρίσκης, id est, Crisces, sed Græcus sermo deflexit uocem Latinam, sicut πούδης pro Pudens.

In ministerio.) εἰς διακονίαν, id est, Ad ministerium.

Penula quid

Penulam.) Græce φελόνην. Quod est pallij genus, non consularis, ut quidã putant, sed quo tegimur ab imbribus, pelliceum, ut putat Hesychius. Quanq; idem addubitat num sit scriniolum: alij putant esse thecam librorum. Ita Gręcanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagium dialogo, uertit lacernam siue penulam. Tametsi in plerisq; codicibus pro lacerna, deprauatum, erat lucerna, à lucernario quopiam.

Suppellex Pauli

Et membranas.) Et, redundat, μεμβράνας. Hic Latinam uocem Paulus usurpauit. O supellectilem apostolicam, penulã quę defendat ab imbribus, & libros aliquot, haud dubie sacros: Nunc quantum est caballorum, quantum bombardarum, quantum aliarum rerum, quas referre non libet.

Aerarius.) χαλκεὺς, id est, Faber ærarius, ne quis de quæstore ærarij, aut custode æris accipiat, ut interpretati sunt quidam.

Ostendere pro facere

Multa mala mihi ostendit.) ἐνεδείξατο, id est, Multis malis me affecit. Annotauit & Augustinus libro De locutionibus Geneseos primo, in sacris literis ostẽdere, frequẽter usurpari, pro facere.

Reddet illi dominus.) Gręce est, reddat ἀποδῴη, ut sit imprecantis. Etiamsi Augustinus in explanatione sermonis in mõte habiti legisse uideri poterat, reddet futuri temporis, ita dissoluẽs propositam ab ipso quæstionem: Paulum non imprecari malum ei qui lęserat, sed prędicere quid euẽturũ esset. Quod idem tractat libro aduersus Faustum 16. cap. 22. quo quidẽ et ipso loco in uulgatis exemplaribus, reddet, scriptũ legitur, Quanquam eodẽ

mox

mox loco adducit illud Pauli, Vtinam & abscindant, qui uos cõturbant, quod certe prædicentis esse nõ potest. Preterea quid opus erat excusari, quod imprecationes in sacris literis inuenirentur, si hæc dicta sunt uerbis futuri temporis, consentientibus & exemplaribus Latinis? Chrysostomus legit ἀποδώη, sed in enarrando non mouet hunc scrupulum. Theophylactus ingenue testatur se legisse ἀποδώη, uerum id ait positũ pro ἀποδώσει. Verum de his accuratius dictum est nobis in Actorũ cap. 23. Vbi Paulus alapa percussus ita loquitur pontifici, Percutiat te deus, paries dealbate. *Paulus imprecatur uindictam*

Et tu deuita.) φυλάσσου, id est, Obserua, siue caue.

Resistit.) Restitit ἀνθέστηκε.

Prædicatio impleatur.) πληροφορηθῇ, id est, Ad plenũ persuaderet, & certã haberet fidẽ.

Liberauit.) ῥύσεται, id est, Liberabit, futuri temporis, suffragante utroq; Constantiensi. Sequitur enim & saluum faciet.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, Et imperium, καὶ κράτος.

Eubolus.) εὔβουλος, Eubulus penultima producta, nomen à bono consilio dictum.

Et prudens.) καὶ πούδης. Ambrosius & antiqui codices habent, Pudens, rursum uoce Latina nonnihil detorta à Græcis.

Et fratres eius.) Non eius, sed omnes, est apud Grecos, & ita legit diuus Ambrosius, consentiente Chrysostomo, deniq; & exemplari Paulino, ad hæc utroq; Cõstãtiensi. Recensitis enim nominatim aliquot ex suis, reliquos generali nomine complectitur.

Gratia uobiscum.) Pro hoc nescio quo casu in Ambrosianis codicibus legit Vale. Et tamen ex commentarijs licet diuinare quod legerit quemadmodum nos.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TITVM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

Apostolus autem.) Notauit hic nõnihil formã salutationis, Autem subiunxit, quũ non precesserit quidem, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ sermonis Greci, quasi hoc nusquã apud Greos reperiatur. Imò notãt hoc grammatici δὲ apud Græcos frequẽter poni pro coniunctione copulatiua, τε, quod hoc loco factum apparet. *Pauli noua salutatio*

Secundum fidem electorum dei.) Diuus Hieronymus hic rursus impingit inscitiã sermonis Græcanici, Qui non iuxta humilitatem, inquit, ut plerĩq; existimãt, sed uere dixerat, & si imperitus sermone non tamẽ scientia &c. Nec uideo causam quur id faciat, nisi forte q̃a dixit, electos dei, quemadmodũ antea dixerat, seruos dei, ac mox quam promisit deus. Erat seruus dei nõ iuxta Mosaicã legem, sed iuxta fidem electorum, et apostolus Iesu Christi, iuxta cognitionem ueritatis euangelicę, quũ Iudęi mordicus tenerent umbras. Et pietatẽ opposuit ceremonijs: & ἐπίγνωσις est, non γνῶσις, agnitio uerius q̃ cognotio, de quo sæpe meminimus.

In spem.) ἐπ' ἐλπίδι, id est, In spe &c. siue sub spe.

Qui non mentitur.) ὁ ἀψευδὴς, quasi dicas immentiens aut immendax, & à mendacio alienus. Verax legit Ambrosius: Non mendax, Hieronymus.

Ante tẽpora secularia.) πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, id est, Ante tẽpora æterna. Ita legit Hieronymus. Augustinus aduersus Priscillianistas, cap. 6. & alijs aliquot locis, presertim aduersus Manicheos de Genesi cap. 2. legit hic quoq;, Ante tẽpora æterna. Ceterũ eterna uocari, nõ quæ nullũ habuerint initiũ, cũ aliq̃d sit mundi cõditi initiũ, sed ante q̃ nulla fuerint tẽpora. Aquinas hic nihil meminit de mille annis, & admonet alterã scripturã habuisse, pro secularia, eterna, id est, antiqua. Hoc quid sibi uelit nescio, nisi forte Grecus aliq̃s codex habuit ἀρχαῖα, pro αἰώνια. Sic enim Act. 15. uidet̃ ab antiquis diebus dictũ pro eterno. *Secularia æterna*

Manifestauit autem.) Nec hic precessit μὲν quæ respõdeat δὲ. & suis Grece est, ἰδίοις, ut ad rem referatur non ad deũ. Vnaquæq; res suum tempus habet. Et nobis nõ suo tempore

pore, uel alieno tempore fieri dicitur, quod fit intempestiue. Et τὸν λόγον quidam interpretantur de promissionis uerbo, quidam ipsum filium interpretantur.

Quæ credita est mihi.) ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ, quod Faber Stapulensis ita uertit, Cui cōmissus sum, quasi nihil referat, utrum dicas, filius tuus cōmissus est mihi, an cōmissus sum filio tuo. Demiror autem, ei uiro tam profundum obrepsisse somnum, ut nō agnosceret figuram Græci sermonis, qua ita loquuntur, hanc rem ego cōmissus sum, quoties sentiunt hæc res cōmissa est mihi, præsertim cum hæc loquendi formula toties sit obuia in Paulo. At cōijcere mihi uideor quid imposuerit Fabro nostro, nimirū ὃ articulus postpositiuus dandi casu positus, cum accusandi casus magis conueniret. Verum id factum est ob nomen quod antecessit eodem casu κηρύγματι, cum quo concordat ὃ, iuxta Græci sermonis idioma, dissidens à suo uerbo. Sic enim legitur, fateor, in nōnullis exemplaribus, cum in emendatioribus habeat ὃ ἐπιστεύθην, atque adeo sic ipse Faber scribit in examinatione sua.

Articulus à suo uerbo discrepans

Secundum præceptū.) Rursum Græce est κατ' ἐπιταγὴν, id est, Iuxta iniunctionem. Nos uertimus, delegationem. Sentit enim sibi munus hoc prædicandi delegatum à domino, sic ut recusare non liceat.

γνήσιος

Tito dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ, id est, Vero, legitimo, proprio ac germano filio. Atque ita legit Ambrosius, quasi dicas, uere filio & non notho, neque degeneri à patre. Notat elegantiam huius uerbi & diuus Hieronymus hunc enarrans locum, addens Græcæ uocis proprietatem nō exprimi posse Latinis, licet uero, germano, ingenuo, propemodum explicare uideatur. Pugnant autem inter se γνήσιον & νόθον hoc est, adulterinum. Et Plinius libro decimo, capite tertio, quintum aquilarum genus, γνήσιον uocat, idque sic interpretatur uelut uerum solumque incorruptæ originis. Ambrosius hoc loco legit germano filio, quēadmodum & in priore ad Timotheum.

Gratia & pax.) χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, id est, Gratia, misericordia, pax: etiamsi misericordiam, nec Hieronymus, nec Ambrosius addit. Certe quemadmodum Græci codices habent legit Chrysostomus ac Theophylactus, quorum posterior attingit etiam in enarrando. Sed apparet additum apud Græcos, non tantum ob id, quod reclamat cōsensus Latinorum codicum, uerum etiam quod Origenes in epistolam ad Romanos annotās ac distinguēs formas salutationum quibus Paulus usus est in singulis epistolis, loquitur hunc in modum, Ad Timotheum prima & secunda, gratia, misericordia & pax &c. Ad Titum uero, gratia, & pax à deo patre.

Reliqui te Cretæ.) ἐν κρήτῃ, id est, In creta. Græci & urbium nominibus apponūt præpositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres ab insulæ uocabulo sustulit Græcā præpositionē, quod prorsus est intolerabile, præsertim cum ea sit apud Græcos.

Super corrigere

Quæ desunt corrigas.) ἐπιδιορθώσῃ, id est, Supercorrigas, ut explicādi gratia sic loquamur. Sentit autē se prius correxisse quædam, eadem nondum ad plenum correcta, iubet à Tito corrigi. Emphasim Græcæ uocis notauit Hieronymus, præsentem explicans locum: Et in eandem sententiam liquido interpretatur Chrysostomus, cuius interpres uertit, supercorrigeres. Proinde nos uertimus, pergas corrigere.

Per ciuitates.) κατὰ πόλιν, id est, In ciuitate, siue per ciuitatē, id est, in singulis ciuitatibus, siue oppidatim. Hæc insula quondā dicta est ἑκατόμπολις quod centum habuerit oppida.

ἀνέγκλητος

Sine crimine.) ἀνέγκλητος, Quod non ita sonat, quasi dicas uacātem omni culpa, sed quem nemo possit accusare, siue criminari, & uocare in ius ob crimen aliquod. Sic enim interpretatur & Chrysostomus. Plus enim est ἀνέγκλητον esse quam uacare crimine, propterea quod integritas non raro sit obnoxia crimini, ob speciē probabilem culpæ. At ne hāc quidem Paulus patitur in sacerdote. ἐγκαλεῖν enim est intēto crimine uocare in ius. Et ἔγκλημα commissum, ob quod aliquis in ius trahi possit, ἀνέγκλητος, qui non possit ad hunc modū accusari. Atque idem repetit paulo post, Oportet episcopū sine crimine esse. Augustinus ad Bonifacium colligit, si idem esset sine crimine, quod sine peccato, neminē asciscendum esse ad ministerium ecclesiasticum.

In accusatione luxuriæ.) ἀσωτίας, id est, Luxus: ne luxuriā pro libidine accipias, quod facere uidetur Lyranus, qui meminit filiorum Heli. Quid autē sonat Latinis in accusatione luxuriæ? Sentit enim Paulus sobrios nec infames de luxu.

Sicut

Sicut dei dispen.) ὡς, hic non similitudinem significat, sed congruentiam. Proinde magis conueniebat tanquam, uel ut, quàm sicut.

Non superbum.) μὴ αὐθάδη, id est, Non præfractum, quod Hieronymus & Ambrosius legunt, Non proteruum, & recte sanè. Nos uertimus, præfractum, id est, durum, & sui sensus plus satis tenacem. Quam uocem quidam suo iudicio uehemēter eruditus negat se intelligere, quid sibi uelit, quū aliquoties obuia sit apud Ciceronem. Qui scribit libro Officiorum tertio: ego etiam cum Catone meo dissensi: nimis mihi præfractū uidebatur, ærarium uectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare. Exemplum consimile citat ex eiusdem Hortensio Nonius Marcellus. His contrarius Aristotimus, præfractus, ferreus, nihil bonum nisi quod rectum atq; honestum est. Vel ex hoc grammatico licebat discere quid esset præfractus, nimirum durus, inquit, & inflexibilis.

αὐθάδη uertit superbum

Dissentio cum illo, latine dicitur

Non percussorem.) μὴ πλήκτην. Hoc Hieronymus putat nō pertinere ad pugnos, sed ad linguam contumeliosam & iurgiosam. Vnde et Horatius in Odis, Patruæ uerbera linguæ. Quemadmodum & in superioribus annotatum est.

Non turpis lucri cupidum.) μὴ αἰσχροκερδῆ. Græcam uocem unicam tribus circūlocutus est Interpres, quasi dicas, turpilucrum. Sētit autem Paulus, omne studiū lucri fœdum esse sacerdoti. At Carrensis festiuiter exposuit: turpis lucri, id est, secularis. Quasi sit aliud genus quæstus ecclesiasticū honestū. Sensit opinor, de captandis testamentis, et auertendis ad se rebus male partis, de inuolandis religionis defendendæ prætextu, alienis facultatibus, de inescandis sacerdotijs, de emungēdis deliris aniculis, de cōpilandis crassis negociatoribus. Nam nōnullis eius generis histrionibus, is quæstus nūc multo est uberrimus.

Carrensis Captatores

Benignum.) φιλάγαθον, quasi dicas, studiosum bonarū rerum, aut amantem bonos. Superius dixit ἀφιλάγαθον. Hieronymus hoc loco pro φιλάγαθον, legit bonorum operum amatorem. Theophylactus exponit ἐπιεικῆ, μέτριον, μὴ φθονοῦντα, id est, humanum, modestum, minime inuidum.

Sobrium.) σώφρονα, quod Hieronymus uertit, castū, Ambrosius, prudentem. Atq; hæc omnia significat σώφρων, nisi quod sobrius, omnia fermè complectitur. Notat autē diuus Hieronymus ueterem interpretem, qui uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico uerterit prudentem. Atqui ut interpreti nonnihil patrociner, si Græca uox ambigua est, nimirū utrunq; significans, prudentem & pudicum, quomodo deceptus est uertens prudētem? An prudentia non congruit episcopo? Verum ut aliàs admonui, diuus Hieronymus studio tuendæ uirginitatis, undiq; colligit & ascîscit præsidia, & quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quanq; σώφρων Græcis non tam prudētem sonat, q̃ sobriū et sanæ mentis, ut intelligamus animū sibi præsentem, et nullis temulentū cupiditatibus. Siquidē hæc duo cōponit inter se Euripides in Iphigenia Aulidensi, Συσσωφρονεῖν σοι βούλομ᾽ ἀλλ᾽ οὐ συννοσεῖν. Theophylactus σώφρονα interpretatur, καθαρὸν, δίκαιον τὰ πρὸς ἀνθρώπους, δηλονότι ἀπροσωπόληπτον, id est, purum, iustum in hominum commercio, citraq; personarum delectum.

Expensa Hieronymi annotatio

Iustum, sanctum.) ὅσιον. Quod ita interpretatur Hieronymus, ut dicat significare sanctitatem mixtam pietate, quæ ad deum refertur. Nam, ἅγιος, sanctus, hoc est, purus à uitijs. εὐσεβὴς, pius in deum.

Continentem.) ἐγκρατῆ, id est, Temperantē. Quod ut indicat diuus Hieronymus quidam haud recte, ad solam referunt libidinē, cum ad omnes pertineat affectus, iram, auariciam, ambitionē, inuidiam, timorē, ut omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, nō posse prospicere alijs, qui ipse sit obnoxius affectibus. Ego nullā spem uideo rebus publicis, nisi princeps cōtingat, liber ab omnibus uulgi cupiditatibus. At hodie haud scio, an ullū hominū genus magis seruiat omnibus affectibus, siue prophanos spectes principes, siue sacros. Hæc una res est quæ leges Cæsareas, quæ pontificias, quæ scholas theologicas, quæ conciones ecclesiasticas misere uitiauit: adeò ut si pergatur, nihil magis sit futurum hæreticum, q̃ si quis Christum ingenue pureq; doceat.

ἐγκρατής

Amplectentem.) ἀντεχόμενον, quod Ambrosius uertit, tenacem, diuus Hieronymus, obtinentem. Ambrosius elegantissime expressit Græcam uocem. Nam ἀντέχεσθαι dicitur proprie, qui adhæret alicui, uelut unguibus affixus, nec se sinit auelli.

Fidelē sermonē.) πιστοῦ λόγου, quod aliàs Ambrosius uertit, Humanus sermo: significat

autem

aũt sermonẽ certũ & indubitatũ, ut certa respõdeat, et quę ipsam ueri faciem prę se ferat.

Vt potens sit exhortari.) Gręce est καὶ παρακαλεῖν, & exhortari. Hieronymus uertit, consolari. Et in doctrina, dictum est pro, per doctrinam. Doctrina non tantum ad hoc conducit episcopo, ut doceat indoctos, uerumetiam ut consoletur afflictos, aut exhortetur extimuletq́ cessantes.

Inobedientes.) ἀνυπότακτοι, quod diuus Hieronymus legit, non subditi. Sonat autem, quasi dicas, qui in ordinem cogi non possint.

φρεναπάτης Seductores.) φρεναπάται. Gręcis est dictio cõposita quę perinde sonat, ac si dicas, mentium deceptores: et ad hũc modũ interpretatur diuus Hieronymus. Pessimũ autẽ et perniciosissimum genus decipiendi, ubi quis mentem omniũ actionũ fontem, prauis inficit opinionibus. Nam hac uia fit, ut non solum non pudeat malefactorũ, uerum etiã ex his laudem petamus. Cæterum uaniloqui, Gręce est ματαιολόγοι, quod nõ sonat mendacem, sed inania friuolaq́ loquentem. Nam uanus, proprie Latinis dicitur mendax.

ἐπιστομίζειν Quos oportet redargui.) ἐπιστομίζειν, id est, occludere, siue obturare os. Hieronymus legit silentium indici. Hoc ex loco palàm est Laurentium in euangelio Lucæ legisse, aut certe somniasse ἐπιστομίζειν pro ἀποστομίζειν, de quo quod tũ succurrebat illic diximus. Hic obiter annotandum, semper quæstus notari, qui urgent & infulciunt ceremonias.

Proprius eorũ propheta.) ἴδιος αὐτῶν προφήτης. Prophetam uocat poëtam, qui quasi præsenserit futura. Proprium autem uocat, quod Cretensis fuerit ipse, qui hęc de Cretensibus scripserit, siue quod per ironiam prophetam uocauit, quasi talibus Christianis, tales congruerẽt prophetæ, siue quod is Epimenidis liber, unde uersiculus hic sumptus creditur, titulum habeat, περὶ τῶν χρησμῶν, id est, de oraculis. Tametsi non desunt qui testimonium hoc ad Callimachum Cyrenęum referant, apud quem initiũ huius carminis inuenitur κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, quod Iouis sepulchrum apud se esse confinxerint, cum is iuxta uulgi opinionem fuerit immortalis. Hieronymus indicat & prouerbio iactatum apud Gręcos. Extat & prouerbium Græcis, Cretensium testans uanitatem, κρητίζειν πρὸς τὸν κρῆτα. Verũ hac de re qui uelit plenius cognoscere, legat Miscellanea Angeli Politiani, aut nostras Chiliades. Nam hic, quoniam annotationes scribimus, breuitati, quantum licet studendum. De occasione huius carminis testantur & Gręcanica scholia. Est autem uersus integer heroicus apud Epimenidem Cretensem. In quo sanè demiror Stapulensem laborasse, ut carmen carmine redderet, idq́ ad hũc modũ, Gnosius usq́ loquax, mala bestia, uiscera pigra. Nec enim idem est loquacem esse & mendacem, nec ut hominẽ cibo deditum, uentrem dicimus, item uiscera dicimus: ut interim donemus Gnosiũ recte positum pro Cretensi, & usq́, pro semper.

Epimenidis Cretensis uersiculus

Cretenses

Malæ bestiæ.) θηρία. Quod non simpliciter bestias, sed & feras ac ueneno noxias bestias significat. Indicat hoc titulus Nicandri, qui scripsit θηριακά, neq́ enim ouem recte dixeris θηρίον. Quin & hodie Germani sonant θὴρ pro animali.

Ventris pigri.) Ventres legendum est, γαστέρες ἀργαί. Nam ipsos uentres appellat homines abdomini deditos. Quemadmodum & Lucilius uentri deditos, uentres appellat. Et Terentius in Phormione, pugnos, inquit, in uentrem ingere, parasitum indicans. Germanam scripturam obtinebat Constantiẽse exemplar recentius. In uetustiore deprehendi quiddã ridiculũ. Aliquis doctus annotarat in margine, Menetis poëtæ abusus est uersiculo, quem postea Callimachus usurpauit. Id scriba rudis insulserat in cõtextum, Et Menetis posuit pro Epimenidis. Dixerit aliquis, quorsum opus est talibus nugis morari lectorem: ut mihi credatur si quando commõstro locum simili modo deprauatum, quod utinam rarius accideret in sacris præsertim uoluminibus.

Increpa illos dure.) ἀποτόμως, id est, Ad uiuum & seuere. Nec est increpa, sed argue, ἔλεγχε, hoc est, refelle.

Vt sani sint.) ἵνα ὑγιαίνωσι. Illud admonendus est lector, Paulũ frequentius usum hoc uerbo, quo Græci significant, quicquid probandũ est. Vnde illud, μηδὲν ὑγιὲς, id est, nihil sanũ, cum omnia displicent. Hic igitur ut sani sint, nihil aliud est, q̃ ut recte se gerant. Vt rursum νοσεῖν, id est, ægrotare dicitur apud illos, qui non recte est affectus.

Auertentium se à ueritate.) ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, Auersantiũ ueritatem, hoc

hoc est, abhorrentium à ueritate. Vehementius enim est quod habent Græca.

Coinquinatis autē.) μεμιασμένοις. Quod magis sonat, impiatis, & piaculo aliquo prophanatis, ut sint arcendi à sacris. Quin & illud Omnia mūda mundis, rectius erat, omnia pura puris. Quandoquidem his uerbis utuntur, cum de castitate sacrorum agunt. Extat enim lex apud Senecam: Sacerdos sit casta castis, pura puris. Vides ut Paulus in nullos incandescat acrius, quàm in eos qui Mosaicis ceremonijs Christum tendebant abolere, & hoc prætextu tyrannidem in Christianam plebem occupabant. Ceremoniæ impiæ

Abominati & incredibiles.) βδελυκτοὶ ὄντες, καὶ ἀπειθεῖς, id est, Abominabiles cum sint & increduli. Ambrosius et Hieronymus legunt, execrabiles & inobediētes, pro quo nō male quadrabat, intractabiles aut impersuasibiles. Ceterum profitentur, magis congruebat hic quàm confitentur, ὁμολογοῦσιν εἰδέναι id est, Profitentur se scire. Nam hoc quoque significat ὁμολογεῖν.

EX CAPITE SECVNDO

SObrios.) νηφαλέους, quam uocem Hieronymus admonet ambiguam esse, significantem utrunque & sobrium, hoc est, non temulentum, & uigilantem. Quandoquidem & uerbum νήφειν, anceps est.

Pudicos.) σεμνούς, quod aptius Ambrosius uertit, graues, hoc est, seueros, & honestatem præ se ferentes.

Prudentes.) σώφρονας, id est, Moderatos siue Modestos: quod rursum diuus Hieronymus uertit, pudicos, suo more. Et ne uideatur absurde senibus precipi pudicitia, addit, ne in aliena ætate turpiter libidini uacare uideatur. Adeo etiā in sanctissimis uiris deprehendere licet uestigium aliquot humani affectus. Chrysostomus σώφρονας interpretatur, ob animi moderationem, quod ea ætas ob mentis imbecillitatē soleat immoderatius excādescere. Queādmodū iubet νήφειν, quod somniculosi tardique sint senes: tum σεμνοὺς esse uult, quod ferè dū repuerascunt, ineptiant. Denique sanos esse iubet, quod desipiscat senum uulgus. σώφρων

In habitu sancto.) ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. quod perinde ualet, ac si dicas, eo amictu, eoque incessu & corporis motu, q̄ deceat sacras matronas, ac deo dicatas. Ambrosius uertit, In statu religione digno, uelut explicans compositam uocem ἱεροπρεπεῖς: & κατάστημα referens non solum ad uestitum, sed ad omnem corporis habitum ac gestum. Sic enarrat & diuus Hieronymus.

Non criminatrices.) μὴ διαβόλους. id est, Non calumniatrices, siue delatrices. In Hieronymo legimus incentrices, haud scio an mendose: etiamsi idem exponit, accusatrices.

Multo uino seruientes.(πολλῷ οἴνῳ δεδουλωμένας. id est, Multo uino deditas, siue addictas. Solent autem anus huic uicio affines esse.

Bene docentes.) καλοδιδασκάλους, id est, Honesta docētes. Opinor quod quædam illis annis lenæ sint, alienæ nequitiæ ministræ.

Vt prudentiā doceant.) ἵνα σωφρονίζωσι, id est, Vt sobrias siue pudicas reddāt: quod posterius Hieronymus legit, ut ad castitatē erudiāt, suo more torquens quicquid potest ad uirginitatē, cui fauit, nō sine suspitione, nec sine calumnia. Ambrosius legit, ut instituāt. σωφρονίζειν

Adolescentulas.) Hunc accusatiuū Græci referunt ad σωφρονίζωσι. Vt intelligas mandari matronis natu grandioribus, ut doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) σώφρονας, quod rursus Hieronymus legit, castas. Sed quia sequitur castas siue puras, ἁγνάς, fortassis quadrabat hic, sobrias aut prudētes.

Domus curam habentes.) οἰκουρούς, quod sonat, domus custodes, ut assidue domi sint, & rem domi curent, quæ precipue mulierum laus. Vnde ueteres autore Plutarcho, pingebant Venerem testudini insistentem, quod id animal nunquam à domo discedat, symbolum probæ matrisfamiliās. οἰκουρός

Vt nō blasphemet.) Hoc adiectū putāt ob eas quę maritū haberēt ethnicū aut Iudęū.

Vt sobrij sint.) σώφρονες. Et hic Hieronymus legit, pudici, sui similis.

Teipsum præbe.) Prębens, παρεχόμενος. Et ita legit Ambrosius, Græcis consentiens.

Exemplum.) τύπον, id est, Formam aut exemplar potius quàm exemplum.

In doctrina, in integritate.) Gręci sic habent, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, id est, In doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptionem, sermo-

nem sanum. Ad eum modum legit fermè Chrysostomus, nisi quod parũ liquet unde illi sit dictio, copiam, nisi forte ille pro ἀδιαφθορίαν scriptum repperit, εὐπορίαν aut ἀφθονίαν. Sic enim illius uertit interpres: In doctrina, inquit, copiam, honestatem, sermonem sanũ, irreprehensibilem, quum apud Chrysostomum Gręcũ tale nihil reperiã. Porrò in nonnullis codicibus additur ἀδιαφθαρσίαν, cum præcesserit ἀδιαφθορίαν. Nihil est autem quod priori respondeat, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud Chrysostomũ. Theophylactus non attingit ἀδιαφθαρσίαν. Atq; hoc quoq; nomen ἀδιαφθορίαν Hieronymus torquet ad uirginitatẽ, cum mea sententia magis declaret integritatem animi, nullis cupiditatibus corrupti, non ira, non ambitione, non auaricia. Locum hũc secus refert diuus Hilarius lib. de Trin. 8. In omnibus teipsum bonorũ factorũ prębens exemplum, docentem cum ueneratione uerbũ sanum &c. Quod Graece est σεμνότητα, Hilarius uertisse uidetur, cum ueneratione. Verbum sanum est λόγον ὑγιῆ: de quo diuus Hieronymus nõnihil admonet, nempe quæ sequunt̃, ad integritatem doctrinæ posse referri, sed obstare quod sequitur, sermonẽ sanũ. At mihi non uidetur esse causa, cur hic offendamur. Quanquam enim nemo docet, nisi loquatur, tamen refert non paulum, quomodo loquaris.

Irreprehensibile.) ἀκατάγνωστον. Quod & ita sonare potest, quod cõtemni nõ possit, hoc est, ut cum autoritate doceat.

Vereatur.) ἐντραπῇ, id est, Pudefiat, quod sæpius iam uertit, cõfundatur. Ambrosius & Hieronymus legunt, reuereatur.

Nihil habens dicere.) μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, Nihil potens dicere, siue nihil habens quod dicat. Nam ἔχειν cum infinito uerbo, significat posse apud Græcos.

Subditos esse.) Diuus Hieronymus admonet hũc locum bifariam legi. Altero modo, ut accipias, seruos subditos esse debere dominis in omnibus, ut hæc particula ἐν πᾶσι referatur ad uerbum pręcedens. Altero, ut intelligas seruos complacentes esse debere in omnibus, ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι. Atq; ita quidẽ habent Græci codices huius tempestatis. Etiamsi Hieronymus indicat, Gręcos secus distinguere, nempe iuxta priorẽ sensum, cum iuxta posteriorem distinguãt hodie, quos ego uiderim codices. Porrò εὐαρέστους interpretatur, non qui satisfaciãt ac placeant dominis, sed sibi non displiceãt, & suam fortunam, qualiscunq; est, boni consulant. Quę quidem interpretatio, haud scio an sit coactior, certe discrepat ab interpretatione Gręcorũ, nec cohæret cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας. Nam & superius εὐάρεστον dixit Paulus, quod gratũ esset & placeret, licet Græci δυσάρεστον appellant, cui non facile fiat satis, cui diuersus sit εὐάρεστος. Mirum est autem, unde Ambrosius legerit, optimos, nisi mendum est, aut nisi codex illius habebat εὐαρέστους. Certe εὐάρεστοι hic dicuntur qui modis omnibus studẽt placere, quod magis cõgruit cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας.

Distinctio uaria

Ambrosius diuerse legit

Nõ cõtradicẽtes.) μὴ ἀντιλέγοντας. Quod elegãter reddidit Ambrosius, responsatores.

Nõ fraudantes.) μὴ νοσφιζομένους. Quod Hieronymus legit, furãtes: est enim νοσφίζειν aliquid decerpere ac furtim detrahere, cum totã rem non ausis tollere, quod serui solent.

Sed in omnibus.) Sed fidẽ omnem, πίστιν πᾶσαν. Et Hieronymus legit, fidem omnem, Et huic consentiens Ambrosius.

Apparuit enim.) ἐπεφάνη. Quod Hieronymus & Ambrosius uertũt, illuxit. Apparet enim quod uidetur, etiamsi non sit. At ἐπιφαίνεται, quod fit conspicuũ & illustre. Nã ante uidebatur apud Iudęos in angusto latẽre, & hic etiam legaliũ operum fiducia obscurata, nunc usq; ad seruorum genus illustrata est. Neq; tamẽ id temporis euangelij gratia innotuerat omnibus hominibus, sed nullum hominum genus excludebatur.

Dei & seruatoris

Dei & saluatoris.) Gręca secus habent, ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτήριος, id est, Gratia dei salutaris uel salutifera. Etiamsi Hieronymus & Ambrosius aliter legunt. Quanquam in antiquissimo Grȩco codice Chrysostomi legamus σωτῆρος, neq; secus exponit, si quis expẽdat attentius. Sine controuersia Theophylactus legit σωτῆρος. Certe coniunctio &, non additur in Latinis emẽdatioribus. Nec est ociosus articulus ἡ σωτήριος, qui declarat non esse salutem, nisi per dei gratiam. Quod autem ait seruatoris, potest uel de patre uel de filio accipi. Sic enim Hieronymus, uel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus, uel quod Christi dei saluatoris hęc sit gratia, et non merito nostro saluati simus.

Idem fieri potest in proximo loco, ut doctrinam seruatoris nostri dei ornet in omnibus. Minimum autem discrimen est inter σωτῆρος & σωτήριος.

Erudiens nos.) Non est διδάσκουσα, quod est docens, sed παιδεύουσα uox à pueris dicta, siue quod gratia nos ut rudes clementer doceat, siue quod per ignorātiam lapsos materne corripiat.

Abnegantes.) ἀρνησάμενοι, participium est præteriti temporis, poterat uerti, Abnegatis secularibus desiderijs, ut legit Ambrosius: Abnegata impietate & secularibus desiderijs. Hic locus annotādus est ijs qui male freti gratia negligunt bona opera, quum in hoc ipsum gratia liberet à peccatis, ut deinceps pijs operibus uacemus.

Secularia desideria.) κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, Mundana desideria. Alioqui Latinis seculare dicitur, quod centesimo quoque anno instauratur: ut ludi seculares. Neque enim est ab eo quod sequitur, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, in hoc seculo. *Seculare pro mundano*

Sobrie.) σωφρόνως. Quod hic quoque Hieronymus uertit, pudice, suo more, ne parum uideatur constans.

Et aduentum.) ἐπιφάνειαν, id est, Apparitionem siue illustrationem, ut & aliās uerit. Quanquam eadem uox & aduētum significat, sed cum splendore, ueluti cū emergit sol.

Magni dei & saluatoris.) τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Id ita legi potest, ut utrūque pertineat ad Christum, dei & seruatoris: aut prius pertineat ad patrem, posterius ad Christum. Chrysostomus ac Theophylactus utrunque tribuunt Christo, & item Hieronymus, exultātes aduersus Arianos, ceu uictores, cum sermo planè sit anceps. Imò magis pro illis facere uideatur, quàm pro nobis. Primum negari non potest, quin sermo Græcus sit ambiguus, & ex æquo pertinens ad sensum utrumlibet. Quid autem agas aduersus hæreticum ex loco prorsus ancipiti? Quod si illos urgeas interpretum cōsensu, certe Ambrosius uir summus & episcopus orthodoxus, diuisim accipit, ut Magni dei, referatur ad patrem, seruatoris, ad Christum. Ipsius uerba subscribam: Hanc esse dicit, beatam spem credētium, qui expectant aduentū gloriæ magni dei, quod reuelari habet iudice Christo, in quo dei patris uidebitur potestas & gloria, ut fidei suæ præmium consequantur. Ad hoc enim redemit nos Christus, ut puram uitam sectātes repleti bonis operibus regni dei hæredes esse possimus. An nō hic palàm dicit patrem reuelaturum gloriam suam iudice Christo? At aduētus in sacris literis nō tribuitur patri, sed filio. Nec hic simpliciter nominatur aduentus patris, sed aduentus gloriæ, quā interim expectamus in humilitate cōstituti. Tum apparebit maiestas nostra, cum aperietur gloria magni dei patris, & seruatoris nostri Iesu. Quid autem hic metuimus Arianos, quum tot locis Paulus Dei uocabulum tribuat patri, filium appellans dominum? Si filius dei, tantum in principio euāgelij Ioannis adeo clare pronunciatus esset deus, nónne sufficeret aduersus uniuersos Arianos? Postremo Ariani quidam hunc quoque locum accipiūt de filio, & tamen non credunt quod nos credimus. Magnum enim deum fatentur, uerum negant, & hæc est illorum impietas. Quanquam omissus articulus in libris Græcis facit nonnihil pro diuersa sententia μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Euidentius distinxisset personas si dixisset, καὶ τοῦ σωτῆρος. Miror quid sequutus Scholiastes ille, magnum deum interpretatur spiritum sanctū. Fortasse locum captabat, in quo spiritus sanctus manifeste diceretur deus. Nam quod Thomas, apparitionem gratiæ, tribuit spiritui sancto, cui peculiariter asscribitur opificium conceptionis Christi, non arbitror ad hunc locum posse torqueri. *Magni dei & seruatoris duplex lectio*

Populum acceptabilem.) περιούσιον, id est, Peculiarem. Diuus Hieronymus in commentarijs huius loci, negat se à quopiam secularium perito literarū potuisse discere quid esset περιούσιον, uerum ex Deuteronomio collegisse, unde Paulus hunc locū sumpsisse uidetur, Vt esses ei in populū acceptabilē ex omnibus populis. Rursum in Psalmo uigesimo quarto: Elegit sibi dominus in possessionē sibi, quod dictū est In possessionē, Septuaginta ac Theodotion transtulerūt περιουσιασμόν: Aquila & quinta editio περιούσιον, syllabæ commutatione facta, non sensus. Symmachus pro eo quod est in Græco περιούσιον, in Hebræo סגלה expressit ἐξαίρετον, hoc est, egregium uel præcipuum, pro eo quod idem in alio uolumine, Latino sermone utēs, peculiarē interpretatus est. Putat enim Hieronymus minimum interesse inter περιούσιον & ἐπιούσιον. Porrò uarietas hæc nascitur ex ambiguitate præ *περιούσιος nouū uerbum* *ἐπιούσιος*

positionis περὶ & ἐπὶ. Etenim qui uertunt possessionem, & peculiarem, huc spectarunt, quod οὐσία significat substantiam, hoc est, facultates & possessionẽ, & περὶ circum: ut quod in bonis nostris sit, & in nostro, ut aiunt, ære, id peculiare dicimus. Rursum qui uerterũt egregium, huc respexerunt, quod περὶ significat aliquoties eminentiam, & οὐσία essentiã: quasi dicas, reliquas substantias antecellẽtem. Existimat in eundem sensum accipi posse quod est in precatione dominica, Panem nostrum, ἐπιούσιον, id est, nõ uulgarem, sed eximium illum, qui de cœlo mittitur, qua de re & suo loco nonnihil attigimus. Porrò quod addit Faber, Hieronymo idẽ esse περιούσιον & γνήσιον, miror unde sumpserit, nisi forte idem esse putat peculare, & ingenuum aut uerum. Quemadmodum Symmachus, ut dixi, peculiarem uertit. Augustinus in epistola cõtra epistolam Pelagiani capite decimotertio legit, populum abundantem.

Sectatorem bon.) ζηλωτὴν, id est, Aemulatorem. Et ita Ambrosius.

Cum omni imperio.) μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Non quod iubeat illũ esse imperiosum, sed quod uelit hæc diligenter mandari atque iniungi populo.

Nemo te cõtemnat.) μηδείς σου περιφρονείτω. Diuus Hieronymus admonet, hic nõ esse idem uerbum, quo usus sit Paulus scribens ad Timotheum: Nullus adolescentiam tuam contemnat: illic esse καταφρονείτω. καταφρονεῖν enim dici, qui despicit ac nihili facit, quod & in bonam partẽ accipi possit, ueluti si quis pro Christo contemnat cruciatus aut mortem. At περιφρονεῖν, qui fastu quodam sibi uidetur alio melior ac sapientior: citatque citra nomenclaturam quod est apud Aristophanẽ in Nebulis, ubi Socrates sic inducit loquens, ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, interpretans ad hunc modum, Scando per aërem, & pluris me noui esse quàm solem. Vult igitur Paulus Titum ita uiuere, ut nemo sit qui sibi melior uideri possit, quanquam ipse sit episcopus.

περιφρονῶ καταφρονῶ

EX CAPITE TERTIO.

Dicto obedire.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie magistratibus parere.

πειθαρχεῖν

Non litigiosos.) ἀμάχους, id est, Non pugnaces, hoc est, non iurgiosos & contentiosos.

Increduli.) ἀπειθεῖς. Ambrosius, inobsequentes, Hieronymus legit, inobedientes.

Et humanitas.) καὶ ἡ φιλανθρωπία, id est, Amor erga homines, non ἀνθρωπότης. Nam quidam hoc loco humanitatẽ, interpretãtur, incarnationem Christi, quorum de numero est Thomas, qui tamen addit alterã interpretationẽ. Porrò quod Theophylactus exponit de assumpta natura humana, nõ est accipiendum quasi pater eam assumpserit, sed quod pater sic dilexerit humanum genus, ut eius seruandi studio, filium unicum demiserit in terras, ut homo factus nos ad se traheret. At Paulus hic loquit̃ de patre Iesu. Quod hic uertit humanitas, Hieronymus interpretatur, clemẽtiam, in commẽtarijs. Et ἐπεφάνη, Hieronymus uertit, illuxit, hoc est palàm facta est per filium incarnatũ. Nec enim locum habet distinctio Thomæ, quam hic inducit, quod Græca uox qua usus est Paulus, nihil aliud significare potest, quàm studium & amorem erga homines, cui diuersa est μισανθρωπία. Et quod deum saluatorem uocat, magis ad patrem referendum uidetur, quàm ad filium. Certe de patre interpretantur Ambrosius simul & Hieronymus. De filio nullus adhuc interpretatus est. Porrò quo minus accipi possit de tota Trinitate, palàm obstat Hieronymus, qui demõstrat in hoc capitulo distinctim exprimi tres personas, simul operantes negocium salutis humanæ, cuius hæc uerba sunt in commentarijs: Diligẽtius, inquit, attendamus, & inueniemus in præsenti capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe & clementia saluatoris nostri dei, non alterius quàm dei patris, per lauacrum regenerationis, & renouationem spiritus sancti, quem effudit super nos abũde per Iesum Christum etc. Minus quidem euidenter Ambrosius, sed tamẽ eadem scribit. Deus enim, inquit, misericordia sua saluos nos fecit per Christum, cuius gratia renati spiritum sanctũ accepimus. Vides lector, ut & hic tres distinguat personas. His equidem non onerarẽ lectorem, nisi locus hic cum sit perspicuus, tamen magnis calumnijs fuisset impetitus. Videmus autem hic patrem uocari saluatorem, quemadmodum in superiore capite.

φιλανθρωπία ἀνθρωπότης

Thomas lapsus

Calumnia

Non ex operibus iustitiæ.) οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, id est, Non ex operibus, quæ sunt

sunt in iusticia. Sentit autē de operibus legis Mosaicę, de quibus multa scribit Romanis. Quanquam orthodoxi de omnibus operibus hominum interpretantur. Qui uociferātur uocem esse delicatorum militum, quoties extenuantes nostra merita extollimus gratiā dei, quur non obstrepunt Paulo, qui toties reijcit nostra opera, toties inculcat gratiā & misericordiam domini, quur non in ius uocant Chrysostomum, Theophylactum, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, breuiter ueteres omnes qui talibus uocibus explerunt suos libros. *Non in operibus etc. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli*

Et renouationis spiritus sancti.) Sermo Grecis est anceps, quod διὰ paternum casum postulet. Ac legi potest, & renouationem spiritus sancti, ut repetatur prępositio, et per renouationem spiritus sancti. Atque ita sanè legit Hieronymus ordinans hunc locum in cōmentarijs. Neque secus interpretatur Chrysostomus, ita repetens, Hoc est enim quod ait, per renouationem spiritus sancti.

Abunde.) πλουσίως. Quod Hieronymus uertit, opulēter, Augustinus ad Valentinum legit, ditissime. Similiter libro De peccatorum meritis ac remissione primo, cap. 27.

Volo te confirmare.) βεβαιοῦσθαι. Quod anceps est uerbū: potest enim esse confirmari.

Vt curent bonis operibus præesse.) ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Ambrosius ita reddidit, Vt solliciti sint ad effectum bonorum operum. Ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad uitæ pietatem.

Bonis operibus.) Hic datiuus est non ablatiuus, & respōdet prępositioni, præ. Sic enim præesse bonis operibus, quemadmodum dicitur aliquis prefectus annonæ aut militiæ.

Qui credunt.) οἱ πεπιστευκότες, id est, Qui crediderunt. Ita legit Ambrosius.

Et genealogias.) γενεαλογίας. Quod Ambrosius reddit, originum enumerationes. Et, admonitionem melius quàm correptionem, ut indicat idem. Cęterum hęreticum ni fallor appellat, nō qui dissentiat à quibuslibet placitis doctorum, sed factiosum, licet & factiosus sit qui hęreseos autor est. Sic interpretatur Chrysostomus locum, prima Corinth. undecimo: Oportet autem hęreses esse. Chrysostomus ac Theophylactus interpretantur de peruersis dogmatibus.

Pugnas legis.) μάχας νομικὰς, id est, Pugnas legales, quod Hieronymus explicās, Quę ueniunt, inquit, ex lege.

Deuita.) περιΐστασο, de quo superius diximus.

Post unam & secundam.) Latinius erat, post unā et alteram. Et ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, post primā, interpretans illos semel duntaxat admonendos, ne si sępius id fiat, confirmatiores reddantur in malo: sed deuitandos, ut sibi relicti aut frigeāt nemine obsistente, aut soli pereant. Ambrosianam lectionem hodie sequimur, qui hęreseos semel conuictum, si relabatur, nō deuitamus, sed incendimus. Tertullianus in libro De præscriptionibus hæreticorum refert, quemadmodum Ambrosius. *Varia lectio*

Deuita.) παραιτοῦ, id est, Reijce: non est περιΐστασο, quod mox eodem uerbo expressit. Hic locus est, quem senex quidam Theologus, & in primis seuerus, in concilio produxit. Cū uenisset in quęstionem, num quis esset locus in literis canonicis, qui iuberet hereticū affici supplicio capitis, Deuita deuita, inquit, putās deuitare Latinis esse de uita tollere. Id ne quis suspicetur meum esse commentū, accepi ex Ioanne Coleto, uiro spectatæ integritatis, quo prēsidēte res acta est. Eamus nunc et negemus periculosum esse errare in uerbis. Sic Iureconsulti furem suspēdunt, quod lex latronem plecti capite iubet, & Gallorū uulgus furem latronem appellat. Sic Medici frequenter errant, magno capitis nostri periculo, dum ob inscitiam uocabulorum uenenum porrigunt pro remedio. *Et in uerbis errare periculosum*

Proprio iudicio condemnatus.) αὐτοκατάκριτος, uoce composita, per se cōdemnatus, qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Cyprianus in epistola primi libri tertia, legit, à semetipso damnatus. Rectius erat per se damnatus, hoc est, damnatus etiamsi nemo iudex de illo pronunciet, quemadmodum dicimus αὐτοδίδακτος. Cæterum illud, subuersus est, Grece est ἐξέστραπται, quod et ita potest accipi, excidit à uita, siue deflexit. Et ἁμαρτάνει potest uerti, errat, sed ita errat ut sit per se condemnatus, etiamsi nemo illum condemnet, ut qui semel atque iterum admonitus noluerit resipiscere. *αὐτοκατάκριτος*

Festina.) σπούδασον, id est, Stude siue cura. Nicopolis Thraciæ ciuitas, ut autumat

Chrysostomus. Theophylactus scripsit eã imminere Histro flumini. Hieronymus putat esse eam quæ ob uictoriam qua Cæsar Augustus deuicit Antonium & Cleopatram nomen hoc sortita est. At eam peractam constat apud Actium Epiri promontorium. Vnde & Suetonius Actiacam uictoriam appellat. Et Hieronymus præfans in hos commentarios planè declarat se putare Paulum de Nicopoli Epiri fuisse loquutum.

Legis peritum.) νομικόν. Hieronymus legit, Legis doctor.

Præmitte pro deducito

Sollicite præmitte.) πρόπεμψον. Imò deducito, siue prosequere, quod officiũ solemus hospitibus exhibere. Atq; in hunc sensum interpretatur diuus Hieronymus.

Discant autem & uestri.) Nostri, prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tum in Latinis antiquis, & consentiunt interpretes.

Gratia uobiscum.) Græci legunt, Gratia cum omnibus uobis. Eam lectionem probat Hieronymus, testãs in nonnullis codicibus adiecta fuisse duo uerba, domini nostri. Ambrosius legit, Gratia dei, cum omnibus uobis. Exemplar Constantiense habebat, Gratia dei cum omnibus uobis, Amen.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILEMONEM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

DILECTO adiutori.) ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ, id est, Dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legitur in uetustis codicibus Latinorũ, in Hieronymo, Ambrosio, & Chrysostomo: quorum Ambrosius ita circumloquitur, καὶ συνεργῷ, & laborum nobis participi. Nam dilecto, hic nomen est, non participium, cuius admonet & Hieronymus in commentarijs, quibus hanc explicat epistolam, censens ἀγαπητὸν, magis sonare diligibilem quàm dilectũ, atq; in re ipsa hoc interesse, quod ἠγαπημένος, id est, dilectus, esse possit qui non sit ἀγαπητὸς, id est, dignus qui diligatur: uelut cum inimicos ex præcepto Christi diligimus, sunt quidem nobis ἠγαπημένοι, id est, dilecti, at non ἀγαπητοί. Vide quantulam rem Hieronymus non iudicarit indignam, quam annotaret etiam in commentarijs iustis & accuratis, & ego quibusdam uideor nihil indicasse.

ἠγαπημένος ἀγαπητός

Appia que

Et Appiæ sorori charissimæ.) καὶ ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, id est. Et Apphiæ dilectæ. Hanc Chrysostomus existimat fuisse uxorem Philemonis. Notat Pauli consilium Chrysostomus, asciscit multas personas quo facilius exoret, adiungit Timotheũ quem fratrẽ uocat, solitus uocare filium, sed fratris uocabulũ conueniebat autoritati. Deinde Philemoni tribuit geminos titulos, dilecto & cooperario, ut hic quoq; Paulo consentiat, & huic adiungit Appiam, quam dilectam nominat: rursus addit Archippum quem συστρατιώτην dicit. Eodẽ pertinet quod seipsum appellat uinctum Iesu Christi. Inhumanius est negare uincto. Tanta erat sollicitudo Apostolo, ut unum homuncionem fugitiuum reconciliaret.

Ecclesia familia

Quæ in domo tua est ecclesiæ.) καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. De familia sentit opinor. Proinde nos uertimus, congregationem. Indicat hoc haud obscure Chrysostomus, hunc enarrãs locum. Cæterum quando hæc epistola scribitur ad plures, incertum erat quò referretur pronomẽ Tua, ad Philemonem, an ad Archippum, qui proxime præcessit in ordine recensionis, nisi mox totum sermonem uerteret ad unum Philemonem. Quod ante nos indicauit Hieronymus.

Amphibologia

Semper memoriam tui faciens.) Aduerbium ἀεὶ, potest utrolibet referri, uel ad superiorem partẽ, uel ad insequentẽ. Nec ad sensum magnopere refert, an intelligamus semper agentem gratias, an semper memorem in deprecationibus ad deum. Admonuit & hoc Hieronymus, ne quis causetur à me res friuolas afferri.

In domino Iesu, et in omnes sanctos.) Mirum cur casum mutarit, cum Grecis sit utrobiq;

bicꝙ casus accusandi, In dominum Iesum, & in omnes sanctos. Quemadmodũ legit Ambrosius, cumcꝙ hoc Chrysostomus.

Euidens fiat.) Græci legunt ἐνεργὴς, id est, Efficax: nam ἐναργὴς, per alpha, significat euidens, ita legisse uidetur interpres. Hieronymus admonet in Græco melius haberi ἐνεργὴς, quod exponit, efficax, siue operatrix, ut accipiamus fidem ipsis factis præstitam & cõprobatam. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Mirum autem quid secutus Ambrosius, pro euidens et efficax legerit, accepta. *Ambrosius diuersa legis*

Omnis operis boni.) Operis, redundat, nec inuenitur uel in Grecis, uel in antiquis codicibus Latinorum. Ad hæc nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum, aut Theophylactum, tantum est, omnis boni. *Superest manifeste in nostris*

In Christo Iesu.) Ante hęc uerba reperio in Grecis codicibus, τοῦ ἐν ὑμῖν, id est, Quod est in uobis. Idcꝙ legitur apud Chrysostomum ac Theophylactum, et apud Hieronymũ. Ambrosius legit, quæ est in nobis, ut agnitionem referat, non bonum. Et dilucidius est, erga Christum Iesum, ut hæc particula referatur ad efficax: ut communicatio fidei tuæ sit efficax erga, uel in Christum Iesum, ad cuius gloriam spectat fidei tuę communicatio. Siquidem in plærisꝙ Græcorum codicibus scriptum comperio, εἰς χριστὸν ἰησοῦν. Quod si legamus ἐν χριστῷ, uertendum erat, per Christum Iesum, ut intelligas agnitionem boni, siue bonum, esse in nobis beneficio Christi, non nostro merito. Cæterum cum Theophylactus interpretetur de fide uiua & operante in nobis, gradibus uirtutum, tamen interpres aut non sentiens hoc, aut dissimulans semper infulcit suum Euidens, cum non congruat expositioni.

Gaudium enim magnum habui, & consolationem.) Græce est χάριν ἔχομεν πολλὴν, ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, id est, Gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpres legit χαρὰν, eamcꝙ lectionẽ secuti uidetur Hieronymus & Ambrosius, cumcꝙ his Chrysostomus: & germanam ac ueram arbitror, quod in huiusmodi uocum affinitatibus passim labi comperiamus notarios. Et tamẽ alias annotatũ est à nobis, χάριν accipi pro χαρὰν apud Paulũ. Theophylactus legit χάριν, sed interpretatur χαράν.

Requieuerunt.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillata sunt.

Multam fiduciam.) παῤῥησίαν, De quo sæpius admonui.

Quod ad rem pertinet.) τὸ ἀνῆκον, id est, Decens siue conueniens. Sentit enim illius esse officij, quod tamen sic ab eo petit, quasi sit gratuitum aut præter officium.

Cum sis talis ut Paulus.) Grece sic habet, μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, id est, Magis autem hortor, cum talis sim, ut Paulus senex. Sentit enim se cum id quod ęquum erat, suo iure potuisset imperare Philemoni, nempe Paulus & senex, postremo uinctus Iesu Christi, maluisse tamen uti precibus, memorem charitatis potius, quàm autoritatis. Ambrosius interpretatur Philemonem Paulo fuisse coæuũ, quod tamen nec Chrysostomus, nec Theophylactus, nec Hieronymus indicat. Ambrosius legit, cũ talis sis. Sed hic palàm reclamat ratio grammaticæ, nisi forte placet ut Paulus hic uideatur admisisse solœcismum, aut ὢν nominandi casus positus sit pro ὄντος & subaudiatur pronomen σου, quę sermonis forma nonnunquam reperitur apud Grecos. Hieronymus interpretari uidetur iuxta Græcos, cum ait, Grandi petentis autoritate proposita, per quam & apostolus obsecrat & senex & uinctus Iesu Christi. Hos itacꝙ sequi maluimus, sic tamen ut liberum sit cuicꝙ suo frui iudicio.

Illum ut mea uiscera.) αὐτὸν, τοῦτ' ἔστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, Ipsum, hoc est, mea uiscera. Porrò quod in plerisꝙ Latinis additur, Filium meum charissimum, apud Græcos nõ additur. Nec est quicquã in Hieronymi cõmentarijs, unde coniectes eum legisse filium charissimum. Fortassis adiectum est hoc ab eo, qui uoluerit interpretari, quid sit: hoc est, uiscera mea.

Sine consilio.) χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης, id est, Sine tua sententia.

Ad horam.) πρὸς ὥραν. Recte monuit Hieronymus hic horam pro tempore positam. nisi quod hora breuiculum tempus magis indicat. Quanquam quod Gręci usurpant horam pro tempore, id propemodum imitatus est Horatius: *Hora, pro tempore*

Qui purgor bilem sub uerni temporis horam.

Vt in æternum.) ἵνα αἰώνιον, id est, Aeternum, hoc est, ipsum iam non temporarium ministrum, sed perpetuo tecum victurum. Atque ita legit Ambrosius, simulque Hieronymus. Et consentiebat cum Græca lectione uterque codex Constantiensis.

Sed pro seruo.) Græce est ὑπὲρ δοῦλον, id est, Supra seruum. Quidam legisse uidentur ὑπὲρ δούλου. Quanquam hic magis quadrabat ἀντὶ δούλου. Certe Hieronymus legit, Iam nõ sicuti seruum, sed plus seruo: quanquam Latinius erat, seruo potiorem. Et sic habebat exemplar utrunque Constantiense.

Ego reddam.) ἀποτίσω, id est, Dependam siue resoluam. Est enim sermo fideiubẽtis pro Onesimo, & sese illius uice obstringentis. Diuus Hieronymus ex hoc loco ratiocinatur Onesimum non sine furto profugisse à domino suo. Quod idem testatur Theodoretus in Græcorum scholijs. In ijsdem reperio Philemonẽ Phrygem fuisse, apud hos autem ingens erat mancipiorum prouentus, unde & prouerbium, Phrygem plagis emendari, et tamen produnt hunc Onesimum postea Romę martyrij lauream meruisse.

Philemon Phryx

Ita frater.) Ita, hic affirmantis aduerbium est, ναί. Ambrosius addit sic: Ita frater, sic ego te fruar in domino. Est autẽ uox obtestantis fratrẽ aut filiũ, quem optamus nobis esse uoluptati, quasi nihil sit nobis illius fruitione dulcius: per eam igit' adiurat Philemonẽ. Hieronymus ναί uult esse blandiẽtis, quemadmodũ apud Hebręos est, ana. Est autẽ allusio ad nomen serui, quẽ commendat. Nam Onesimus Græce utilis est, ad quod allusit & superius, cum diceret: Qui tibi aliquãdo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis: hoc est, nunc id est, quod dicitur ὀνήσιμος. Declarat autẽ hęc epistola, quamlibet breuis, Paulũ hominem fuisse singulari quadam prędițum humanitate, qui tanto studio seruũ fugitiuum commendauerit, & ei cõmendauerit, obsecrans et obtestans, cui pro sua autoritate proque meritis in illum poterat imperare quod rogat. Deinde quid festiuius etiam dici poterat, uel ab ipso Tullio, in huiusmodi argumento? nisi quod quidam nomine duntaxat Christiani, animo infestissimi Christo, nihil eruditum putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum. Et uniuersum sermonis florem semel perijsse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, cum ea uel prima sit eloquentię pars, sermonem rebus accommodare. Quo magis etiam admiror, ullos de hac epistola dubitasse, num Pauli esset, cum pro ratione modoque argumenti, nihil esse magis Paulinum possit.

Onesimus Græce utilis

Humanitas Pauli

Donari me uobis.) χαρισθήσομαι ὑμῖν, id est, Donabor uobis. Et ita legit Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD HEBRAEOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

MVLTIPHARIAM multisque modis.) πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως. uox prior à partibus dicta est, posterior à modo. Si quid interest, illa referri potest ad uarias partes redẽptionis humanæ, hęc ad uarietatem figurarum & oraculorum: partes sunt natiuitas seruatoris, doctrina, miracula, crux, resurrectio, ascẽsio &c. Singulę uero partes ut diuersis typis præfiguratæ sunt, ita diuersis prophetarum oraculis prædictę.

Loquens.) λαλήσας, id est, Locutus, præteriti temporis, Olim locutus in prophetis, proximis tẽporibus locutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse uidet', ne bis diceret locutus, cũ Paulo utrobique sit dictio consimilis λαλήσας & ἐλάλησεν, & in his sit etiam gratia schematis.

In prophetis, in filio.) Chrysostomus etiam annotat præpositionem In, positam esse loco, per.

Splendor gloriæ.) ἀπαύγασμα, id est, Refulgentia, siue relucentia, quod ex alio resplendet. Nam filius lumen est de lumine.

Et figura.) χαρακτὴρ, quam dicere possis, formam expressam ex alio, siue notam rie

cuipiam

cuipiam impressam, uelut in cera. Vox dicta à uerbo χαράττω, quod est insculpo siue notã imprimo. Augustinus libro De incarnatione uerbi, pro charactere subinde citat, figuram expressam. Hieronymus adducens hunc locum in commentarijs Esaię legit pro character, forma. Nihil autem propius exprimit archetypum quàm imago impressa sigillo. Et substantiæ, ὑποστάσεως, non est οὐσία, quam essentiam uertit Quintilianus: ὑπόστασις à subsistendo dicta est, quę Græcis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc uerbo nata est magna digladiatio, quod Ariani exigerent treis hypostases, & uerbum homousij non reciperent.

Ob duo uerba totus orbis sectus est

Portansque omnia uerbo uirtutis suæ.) φέρων τε τὰ πάντα. Meo quidem iudicio, φέρων hoc loco nõ significat idem quod portans siue baiulans, sed agens potius, siue mouẽs ac moderans. Nam φερόμενα dicuntur Græcis, quæ impetu quodam aguntur: unde & φορὰν impetum uocant. Et ἄγειν καὶ φέρειν dicitur, qui suo arbitratu moderatur aliquem. Sentit enim Paulus, aut quisquis fuit autor epistolę, non solum mundum hunc conditum per filium, quemadmodum modo dixerat, Per quem fecit & secula, uerum conditum regi & administrari: idque non studio curaque & industria, sicut administrant homines, sed uerbo, hoc est, nutu suæ potentiæ. Nam quod principi uerbũ est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est uelle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasim huius participij φέρων. Gubernat enim aliquis cum negocio. Fert, qui sine negocio mouet quò libet. Proinde nos uertimus, Agat modereturque. Thomas licet non senserit emphasim huius uocis, tamen haud multum aberrat à scopo.

Portans, pro moderãs

Purgationem peccatorum faciens.) Græci addunt δι' ἑαυτοῦ, id est, Per seipsum purgationem peccatorum faciens. Et faciẽs, apud Gręcos pręteriti temporis est: unde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedendo uideatur purgare. Prius enim purgauit morte sua, deinde consedit.

Sedet.) Sedit, præteriti temporis est apud Græcos, ἐκάθισεν, quasi dicas, consedit. Chrysostomi interpres uertit Sedere fecit. Et huic lectioni consentit enarratio cum Chrysostomi, tum Theophylacti, quos mirum nihil fuisse offensos participio γενόμενος, nisi forte legerunt γενομένου. Et sane Græca uox est ambigua, sed obstat participium, quod sequitur γενόμενος. Cęterum Chrysostomus tale nihil habet. Illud uerum est, καθίζειν Gręcis & neutraliter & transitiue usurpari.

Ad dextram &c.) Gręca aliquanto secus habent, ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, id est In dextra throni maiestatis. Quanquam hic exemplaria Græcorum uariant, nec Throni mentio additur apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Atque hic uere maiestas est, non δόξα.

Tanto melior angelis factus.) Non est Gręce μείζων, sed κρείττων, quod sonat potiorem siue potentiorem. Vel hunc explicent locum, qui contendunt nullo modo Christũ fuisse angelis minorem. Quomodo dicetur melior siue potior factus, qui nunquã fuerit minor: nisi forte sophistarũ more libebit argutari, ex æquali factum maiorẽ. Nec melior hic pertinet ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem, ac potentiam.

Christus ali quo modo fuit minor angelis

Differentius.) διαφορώτερον, id est, Excellentius: quod διαφέρειν duo Græcis significat, differre & præeminere.

Hæreditauit.) κεκληρονόμηκεν, id est, Hæreditate accepit, siue sortitus est.

Ego ero illi in patrem.) quanquam aliâs quadrabat, Loco patris & loco filij, tamẽ hic malui, Ego ero illi pater, ille mihi filius, ne quis imaginetur adoptionem.

Et cum iterum.) ὅταν δὲ πάλιν, id est, Cum autem iterum.

Et ad angelos quidem suos.) Suos, superest. Nec additur in emendatioribus Latinis.

Flammam ignis.) πυρὸς φλόγα, id est, Ignis flammam, hoc est, igneam flammam.

Thronus tuus deus.) ὁ θρόνος σου ὁ θεός. Incertum est, an hic sit sensus, ô Deus, sedes tua est in seculum seculi: an hic, Ipse deus, est tibi thronus in seculum seculi. Nam sermo Grecus anceps est. Sed priorem sequuntur interpretes. Chrysostomus annotauit & hic articulum esse additum ὁ θεός: quæ quidem annotatio non uideo quem habeat locum, nisi accipiamus ὁ θεός dici filio. Innuit enim Chrysostomus, articulo significari uerum deum. De patre uero nec Ariani dubitant quin sit ὁ θεός.

Duplex lectio

Ipsi peribunt tu autem permanebis.) Gręcis uerba sunt pręsentis temporis, pereunt, & permanes, ἀπολοῦνται, διαμένεις. Quanquam pereunt ambiguum est, & in διαμένεις solus accentus facit futurum tempus διαμενεῖς.

Mutabis eos.) ἑλίξεις αὐτούς, id est, Volues, siue uertes eos. Atque id uerbi magis quadrat in cœlos, aut etiam in uestem. Interpres legisse uidetur, ἀλλάξεις. Et apud Hebręos est תַּחֲלִיפֵם transitiuum secundum, à uerbo, חָלַף quod est, mutauit, quemadmodũ mutatur amictus. Vnde & mutatoria dicuntur, annotante Capnione nostro. Græci constanter legunt ἑλίξεις, non ἀλλάξεις, Atque ita interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Proinde quid legendum sit, eruditis expendendum relinquo.

In ministerium missi.) Missi apud Græcos præsentis temporis, ἀποστελλόμενα, id est, Qui mittuntur. Mittuntur enim & hodie. Et capient, non capiunt, hoc est, futuro tempore non præsenti.

EX CAPITE SECVNDO.

PEreffluamus.) Valla mauult præterfluamus παραῤῥυῶμεν. Chrysostomus interpretatur pereamus, sumptũque putat ex prouerbijs Salomonis: Fili mi ne effluas, ἵνα μὴ παραῤῥυῇς. Prorsus enim & irreparabiliter perit, qd' dilabit. Hac forma dixit mulier secũdo Reg. cap. decimoquarto, omnes morimur, & quasi aqua dilabimur.

Quæ cum initium accepisset enarrandi.) Enarrari legitur in uetustis exemplaribus, nominatim in Paulino, Græce est λαλεῖσθαι, hoc est, quæ primum dicta fuit à domino.

De quo loquimur.) Quo, refert orbem terræ, nõ deum. Id quod ex Gręcis palàm est.

Quis dicens.) τις. id est, Quidam.

Minuisti eum paulominus ab angelis. Admonet hoc loco Iacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuisti eũ paulominus à deo. Atque ita prorsus indicauit Hieronymus, aut si quis alius fuit psalmo VIII. pro angelis qui illis uocantur מַלְאָכִים Malachim, haberi אֱלֹהִים Eloim. Thomas refert hunc locũ ad humanam naturam Christi, qui minor angelis factus sit, nõ iuxta animam, sed iuxta corpus assumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cum angeli nullis malis attingi possint. Cuius equidẽ sententiam non reijcio, nisi quod prudenter accipiendum est, quod dixit Christum secundũ animam humanam non fuisse inferiorem angelis. Nam si nullus doloris sensus ad ullam animę partem pertinebat, nõ potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quem ipse tamen Thomas uult proximum fuisse cruciatibus damnatorum apud inferos. Et si hoc nomine minor est alijs, quod corpus haberet obnoxiũ doloribus, multo magis dicet minor, quod animam haberet obnoxiam tædio mœrorique. At Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit, A deo legẽdum esse, non ab angelis, quæ recẽsere longius sit, nec admodũ necessarium, cum liber extet formulis semel atque iterum excusus. Verũ siue legas A deo, siue ab angelis, uidetur idẽ manere scrupus. Etenim si de assumpto intelligas homine, quemadmodum necesse est, non paululũ fuit imminutus à deo, imò infra abiectissimos etiam homines, quemadmodũ ipse de se testatur in psalmis, Ego autẽ sum uermis, & non homo, opprobrium hominũ, et abiectio plebis. Nulla enim proportio naturę humanę ad diuinitatem. Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, qui usque ad famem ac sitim, usque ad flagra, ad crucem, usque ad mortem denique descẽderit. Proinde mihi uidetur illud, paulominus, quod Grece est βραχύτι, non ad dignitatis imminutę modum esse referendũ, sed ad temporis modũ quo uersatus est Christus in terris, quasi dicas, Ad breue tempus diminutus est ab angelis: quemadmodum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Neque uero refellit huius partis sensum id quod sequit, Gloria & honore coronasti eum, omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidem prius illud pertinet ad Iesu uitam actam in terris & passionẽ, hoc posterius ad glorificationem, ad quam ut homo subuectus est. Neque uero prorsus hoc fefellit Aquinatem, qui indicat, paulominus, bifariam accipi posse, uel ut pertineat ad quãtitatem, sic enim loquitur, uel ut pertineat ad durationem. Stapulensis in ius trahit interpretem epistolæ, qui quidem quis nam fuerit, incertũ est. Vt parum probabile sit ipsam epistolã à Paulo fuisse con-

Thomas

A deo, non ab angelis

se conscriptam, sanè sunt qui Lucam putent interpretem fuisse. Quam opinionem si recipimus, is interpres in ius uocari nō potest, præsertim cum apud Hebręos hęc uox אֱלֹהִים eloim πολύσημος habeatur, quippe quæ utrouis numero, singulari aut plurali, deum, aut deos declaret, nonnunquam angelos, aut homines etiā admiratione dignos. Interdum principes aut iudices, ut illic: Principi populi tui non maledices. Et exodi capite uicesimo primo, Offerat eum dominus dijs, & applicabit ad ostium. Quo loco Hebræi dijs, interpretātur Iudicibus. Et Chaldaica interpretatio sic extulit, Adducat eum magister suus ad iudicē: quemadmodū annotauit & Capnion noster in Rudimētis Hebraicis. Verū hęc ad præsens institutum proprie non attinent, nisi quatenus exigit lectionis ratio. Proinde paucis indicasse sat esse duximus. Alioqui erāt in hac epistola diligentius excutiēda permulta, quę non nisi uerbosa disputatione possint explicari. Vnum illud addam, Hieronymum uideri non admodum probasse, quod hęc proprie tribuantur Christo, quum hunc enarrans psalmum ait, Hunc locum Apostolus in epistola ad Hebræos super Christo interpretatur. Et de autore eius adeo fuit dubitatum, ut sero recepta sit à Romana ecclesia: quandoquidem in hanc unam omniū nihil cōmentatus est Ambrosius. Et Hieronymus ait à nonnullis nō fuisse receptā, ob id quod in ea nonnulla citarentur, quæ apud Hebræos non inueniantur. Ex hoc loco Faber Stapulēsis, uir cum primis probus ac doctus, ansam arripuit conflictandi mecū, siue id fecit instinctu alieno, siue quo meum animum exploraret, siue affectu quodam humano, ut nullus adhuc hominū extitit, qui omnibus horis sapuerit. Sed quoniam illius insectatio commentarijs intermixta passim legitur, neque commodum est uisum nostram apologiam, qua illi copiosius respondeo, in hunc inferci re locum, capita rerum duntaxat annotabo lectori.

Capnion

Faber ab Erasmo dissentiens de ἐλόιμ

Primum, quod facit me reijcientem suam sententiam, ac Hieronymianam interpretationem, res ipsa declarat longe secus esse cum utranque recenseam, nec hanc, nec illam reijciens, sed tantum indicans scrupulum, qui uideatur in utraque lectione obstrepere, eumque conor amoliri, per hoc & Fabri parteis adiuuās. Nam is scrupulus grauius obstabat, si legamus eum paulum diminutum à deo, quàm si ab angelis.

Deinde quod hanc disputationem mecum susceptam, uocat propheticæ intelligentiæ defensionem, ad me certe non pertinet, quū ego propheticā intelligentiam pro uirili adiuuem, non impugnem. Nec hic sine contumelia me facit intelligentię prophetice aduersarium, etiamsi constaret prophetam hoc sensisse quod ille uult, quū nec Fabro aduerser, & Hieronymianam annotationem nominatim etiam adducam.

Deinde quod dixeram illum hac in parte à Thoma dissentire, id ita defendit, quasi criminis uice intentarim, cū nihil tale sit in scriptis meis. Solus Hieronymus admonuit de Eloim, cęteri omnes tum Gręci, tum Latini legūt Ab angelis, cum his cōsentit Thomas, nisi quod addit distinctionē de corpore et anima Christi: Id quoniam habebat peculiare, nominatim illius feci mentionem. Quid enim magni erat si dixissem, Fabrum hic dissentire à Thoma, ubi dissentit ab omnibus orthodoxis, imò ab ipso Paulo, quem putat huius autorem epistolę, & à publica ecclesiæ lectione, tot seculis recepta comprobataque.

Quarto loco sic mecū argumentatur, quasi iam constaret, ac definitum esset, legendū A deo, nō ab angelis, cū id uersetur in quæstione, imò maxime uertatur in dubiū, quod ille ueluti certum et confessum assumit, an legendū sit A deo, quod semel duntaxat annotauit Hieronymus, & unus, & paucis uerbis, nec improbans tamē receptam lectionem, & alijs locis adducens hunc psalmum iuxta id quod nos uulgo legimus.

Quinto loco, uelut impie dictum, reijcit ac refutat, quod obiter scripserim, id quod in psalmo legit, Minuisti eum paulo minus ab angelis, de homine assumpto intelligendū, perinde quasi his uerbis distraxerim Christi hypostasim, aut quasi Christi uocabulū, pro una duntaxat natura usurparim, quū nihil tale sermo meus habeat: qui neque à Latinę linguæ cōsuetudine, nec à ueterū scriptis, nec à sacris literis abhorret, nisi palàm calumniari uelis. Quod diminutus dicitur Christus, utique pertinet ad naturam humanā assumptam, iuxta quam diminutus est. Et tamen ostendo, ex superuacuo, non absurde aliquid posse enūciari de altera naturarum quę sunt in Christo, quod in alteram proprie cōpetat. Sed hæc copiosius differuntur in Apologia: nam paucis annotari non possunt.

Sexto

Sexto, quod ille uelut absurdum execratur, Christi uocabulũ pro una accipi natura, demonstro recte accipi iuxta uulgatam scholarum opinionem, nempe pro diuina unita humanæ, etiamsi negem id à me factum, idq; doceo clarissimis argumentis.

Septimo, quod ille toties infulcit, homo assumptus fuit imminutus à deo, constat Fabri sermonem esse, non meum.

Octauo, quod diximus Christum, nõ solum infra angelos descendisse, sed infra abiectissimos etiam homines, Faber atrociter eum sermonem refutat, tãquam impiũ & Christo deoq; indignissimum, tanquam spiritui aduersantem, et literę quę occidit adherentẽ, tanquam prophetę repugnantem: quum ego multis modis demonstrem, hunc sermonẽ cum primis esse pium, concinentem oraculis prophetarum, congruentẽ cum interpretatione ortodoxorum, cum primis consentientem cum uerbis Pauli: præsertim si modum deiectionis æstimemus non iuxta naturam hominis assumptam duntaxat, uerumetiã iuxta naturæ corruptæ iniurias plerasq;. Potissimum autem iuxta speciem hominis nocentis, quam nostra causa gessit ad tẽpus, iuxta quam crucifixus est inter duos facinorosos, uelut & ipse damnatus ob scelera sua. Nam iuxta hunc sensum potissimũ placet Ambrosio, intelligi quod ad Philippenses scribit Paulus, Exinaniuit semetipsum &c.

Nono, quod inibi racionatur Faber, Si propter naturam humanam assumptam paulum est imminutus à deo, cum deus esse perseuerarit, non consistit abiectum fuisse infra abiectissimos homines: palàm est omnibus, nõ agere Fabrũ dialectice, dum assumit aduersum me, βραχύ τι hic referri ad modum dignitatis, ut opponatur multũ, cum ego doceam referri ad tempus, ut opponatur diu: neq; pugnãt, plurimum esse diminutum, & paulisper esse diminutum.

Decimo, quod in calce huius particulę adijcit, me intẽdere hunc esse sensum prophetæ, Christum non paulum fuisse imminutũ ab angelis, ac tãto minus à deo: & ex his consequi, multo magis à deo diminutũ, si multum fuit diminutus ab angelis: atq; ita deniq; prophetæ sensum utroq; modo subrui, siue legamus à deo, siue legamus ab angelis, satis opinor, ex superioribus liquet, hoc illi nõ modo sine causa, uerumetiam sine mẽte in me dictum esse. Eiusdem farinę est illa clausula, Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat. Nulla enim pugna in meo sermone, sed in ijs quæ Faber ex sese comminiscitur, tota hæc pugna est.

Porrò quod undecimo loco subijcit, non consistere sermonẽ, quo scribo Christum ne ab angelis quidẽ paululum fuisse diminutũ, qui ad mortem usq; crucis descẽderit, nemo nõ uidet ita dictum, ut aut ipse nõ perpẽderit quid diceret, aut amicum uoluerit irridere: Si nõ ab angelis, inquit, paulum quidẽ fuit diminutus, quomodo approbatur in Propheta legendum esse, Minuisti eum paulo minus ab angelis? Pugnant ne, paulominus, & nõ paulominus, paululum, & nõ paululum? Non animaduertit Faber hanc enunciationẽ, Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, affirmatiuã esse, non negatiuam, quæ significat diminutũ, sed non paulum, imò multũ: secus esset si dixissem, Ne paululũ quidem fuit diminutus. Liquet igitur hic nihil esse quod secum pugnet.

Duodecimo loco, quæ nos adduximus è Psalmis, Ego sum uermis & non homo, similiaq; Christi testãtia humilitatem, negat uere in Christũ competere, sed tantum iuxta æstimationẽ impiorũ. Atqui cũ interprete Augustino, imò ueteribus omnibus, hæc Christo tribuantur, ob humanã naturam assumptam, & naturæ nostræ iniurias, postremo ob afflictiones quas ut homo nocens perpessus est, ne hęc quidẽ in illum uere competẽt. Imò quia Christi deiectio, nobis humilitatis exemplũ pręscribit, opinor magis conuenire, ut hoc exemplum, ut summum, ita uerissimũ esse credamus. Quod si appellatio uermis, & in membra Christi competit, non statim consequitur, in ipsum non competere.

Decimotertio, quod adducit Mariam matrem Iesu, dilectũ discipulũ, Magdalenam, ac reliquos, multa compassione fleuisse Christũ, magis pro me facit. Etenim si nihil in illo erat non magnificum ac felix, quid super illo flebant?

Decimoquarto, quod rogat qui conueniat, eum dici uermẽ, qui sit primogenitus omnis creaturæ, & superior est omnibus creaturis: uicissim eũ rogabo, qui conuenerit olim Christum dici deum & hominem, mortalem & immortalem, filiũ hominis & filiũ dei,

mortuum

mortuum & uiuum? Quis enim non uidet diuersissima in eundem competere, ob naturarum diuersitatem, quas eadem hypostasis complectitur.

Decimoquinto, quod dicit Iesum ita fuisse hominem, ut omnium maxime uere fuerit homo, nihil ad me pertinet. Mihi satis est, quod ipse sese uocat nō hominem. Neq; enim quisquam ita insanit, ut accipiat illum non fuisse uere hominem. Sed quemadmodū quę contemptissima sunt, dicunt non esse, ita deiectissimos homines, non homines dicimus. Porrò an Christus magis fuerit homo quàm cęteri, dialecticis disputādum relinquo, qui negant in substantiam cadere magis et minus. Ego ut Christum hominē fuisse profiteor, ita non ausim affirmare maxime omnium fuisse hominem.

Decimosexto, quod Christus, ut ait in Euangelio, nō asscribit sibi nomen uermis, sed ea potius quæ sunt dignitatis. Primum mihi satis est, quod se in Propheta uermē dixerit. Neq; uero quæ in sacris literis testantur Christi dignitatem derogant illius assumptę humilitati: ut neq; retrorsum, quæ declarant humilitatem, derogant celsitudini.

Decimoseptimo, negat Christum uermem dici posse, quod terrenus non sit, sed iuxta Paulū cœlestis, imò & cœlestis erat, & terrenus. Iuxta illud dicitur filius dei: iuxta hoc filius hominis, siue Adæ. Porrò quod addit de proportione idētitatis, aut ęqualitatis, an ulla talis sit, ipse uiderit. Sed si hāc solam ponit in Christo, non erit ullo pacto imminutus à deo, quod tamen fatetur Faber. Quod si iuxta assumptam naturā dicitur inferior deo patre, proferat ille si quam nouit proportionem inter creatorem & rem creatam.

Decimooctauo, quod ratiocinatur & seraphim ad deitatē collatos uermes dici posse, nihil ad me pertinet. Neq; uero sic argumentor, inter hominem & deū nulla est proportio, igitur homo uermis est: uerum ita colligo, Christus se uermem dicit & non hominē, opprobrium & reiectamentum plebis, igitur non fuit paululū ab angelis diminutus, sed plurimum, etiam infra uulgus hominum.

Decimonono, quæstionem mouet, an ob iniurias susceptas, Christus fuerit in se diminutus. Exponat quid dicat in se, & nihil fuerit negocij illi respondere. Neque ratio uetat Christū quo plura passus est, hoc merito fuisse maiorem, & tamen interim uere deiectū. Vt dissimulē hic quod me facit aduersarium suum, qui pro ipso faciam: quod meum sermonem coniungit cum opinione Iudęorum, qua Christus multū fuit diminutus: quod periculum denunciat, si meis dictis pertinaciter hæream. Ego uero mea facile recantabo si prior recantet Paulus quod scripsit, Exinaniuit semetipsum.

Vicesimo loco, negat mortem Christi dicendam humiliationem, sed magis exaltationem, quum ipse dicat, Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me. Eadem ratione latrones poterant dici exaltati. Imò Paulus ipse, Christi passionem, diminutionē interpretatur in hac ipsa epistola, Exaltationē, resurrectionis & immortalitatis gloriā. Atq; hoc loco uidetur sibi parum constare Faber. Cū enim omnibus machinis hoc agat Faber, ne Christus dicatur uere humiliatus fuisse, sic concludit, passionem illius non uocandam humiliationem in malam notam. Fatetur igitur esse humiliationē in bonā notam. Atqui in optimā notam nos illi tribuimus. Quis enim aliter tribuat Christo, nisi prorsus impius?

Vigesimoprimo, ait Christum cum ista pateretur nihilo secius fuisse regem angelorū, uelut absurdum sit dicere illum humiliatum infra angelos, qui rex sit angelorū. Atqui ea ratione non fuit inferior deo, cum fuerit deus. Et tamen hoc certe dat Faber.

Vigesimosecundo, sic ait, uerum hęc omnia pro nobis miseris iuxta oracula pati debebat, & uideri admirandus supra omnes, & uideri abiectus et humiliatus: nimirū innuens non humiliari, qui immeritus affligitur: imò hoc magis se deiecit, quo magis innoxius pro indignis ea pati uoluit. Et, ni fallor, sicut uere uisus est admirandus, ita uere uisus est abiectus & humiliatus, non simpliciter, sed, quod mihi satis est, aliquo modo.

Vigesimotertio, quod proponit de martyribus, pro me facit. Humiliātur illi, cum ceruicem præbent lictori, exaltantur gloriosæ mortis, tum memoria, tum præmio.

Vigesimoquarto, negat βραχύτι ad temporis modum posse referri, quo Christus uersatus est in terris, cum eum mox iubeantur adorare omnes angeli. Mirum uero si iubentur adorare qui deus est. Nec tamen ideo consequitur non aliqua parte fuisse inferiorem qui fuerit mortalis, cum illi sint immortales.

Vigesimoquinto, fortiter negat apud Hebræos, Meat, sonare spatium temporis, sed quantitatis, siue magnitudinis, et locis aliquot productis, putat se rem factã habere, quasi uero consequatur, si Meat alicubi sit usurpatum apud Hebræos, ut non declaret breuitatem temporis, non posse usquam ad temporis significationem accõmodari. Certe Psalmo tricesimo sexto, Adhuc pusillum & non erit peccator, Hebræis est Meat. Itẽ Psalmo centesimo octauo, Fiãt dies eius pauci, rursus est Meatim. Rursum Psalmo secũdo, Cum exarserit in breui ira eius, est Bimeat. Nec dubito quin centũ loca produci queãt, si quis hoc agat. Vide quid est rem dubiam, ut exploratam asseuerare.

Vigesimo sexto, quis non uidet præceptionem nihil ad rem pertinere, qua docet hæc uocabula, multum ac parum, similiaq;, quoties iunguntur uocabulis auctionem diminutionemue designãtibus, nequaquam solere significare tempus, sed paulo minus adiungitur uerbo, minuisti. Nõ enim hic agitur, rectène uerterit Latinus interpres, sed quid Græca uox βραχύ τι declaret. Quis enim Latinus unquam dixit paulominus pro paululum? quod magis sonat propemodum. Quod si βραχύ τι Græcis ad tempus pertinet, nõ uertendum erat paulominus aut paululũ, sed paulisper. Neq; quicquam uetat ita loqui, Paulisper auxisti rem meam, paulisper deiectus fuisti.

Vigesimo septimo, conatur & Græcorũ autoritate probare, βραχύ τι, non posse ad tempus referri, quod Eustathius Homeri interpres, de taletis loquẽs, βραχύ τι dixerit, non tempus indicans, sed magnitudinem aut æstimationem. Primum plus tribuendum arbitror Athanasio, Chrysostomo, Origeni, uiris usq; ad eloquentiæ miraculum Græce peritis, q̃ Eustathio alienorum commentariorum rhapsodo. Ad hæc qui consequitur, Eustathius βραχύ τι accommodauit ad magnitudinem, igitur non potest ad temporis modum pertinere? ut quoniam breuem fustem dicimus, non liceat dicere breue tempus.

Vigesimo octauo, quod docet si quis tempus uolet significare, dicendũ esse ἐπ' ὀλίγον aut μικρόν: quod posterius est apud Ioãnem: Hæc non significant tempus, nisi quia subauditur χρόνον, asinum significatura, si subaudiatur ὄνον, quemadmodum usu uenit & in βραχεῖ, cum dicimus ἐν βραχεῖ, id est, Breui, nimirum tempore.

Vigesimo nono, docet si interpretes Septuaginta tẽpus intelligi uoluissent, dicturos fuisse, ἠλάττωσας αὐτὸν ταχὺ παρ' ἀγγέλους, idq; ita Latine uertendum fuisse, Minuisti eum cito ab angelis. Verũ quis ita loquitur, Cito uixit, pro non diu uixit? licet cito mortuus est, apte dicatur, q nõ diu uixerit. Christus cito exaltatus fuit, quia nõ diu fuit humiliatus.

Tricesimo. Vulgarium & Athanasium duos facit, cum commentarij in epistolas Pauli, qui circumferuntur uersi à quodam Priore S. Balbinæ, Vulgarij sint, seu potius Theophylacti Bulgariensis episcopi, non Athanasij. Quod protinus deprehendet qui Græca contulerit.

Tricesimoprimo, cum Faber asseueret hanc lectionem esse impiam atq; adeo hæreticam, si quis contendat tueri, paulisper imminutus ab angelis, tamẽ Chrysostomum ac cæteros orhodoxos omnes, nõ aliter excusat, quàm quod decepti per Septuaginta qui uerterint Ab angelis, putarint sic esse apud Hebræos, ac difficultate loci constricti, huc confugerint, ut βραχύ τι ad temporis modum detorquerent, sed falso. Mallem illum de tantis ecclesiæ columnis paulo ciuilius fuisse loquutum, præsertim cum nemo sit omnium qui nõ cum illis hac in parte sentiat. Ipse deniq; Hieronymus illis assentit, sicut ante docuimus, idq; in opere nõ suspecto: cum commentarij quos habemus in psalmos, aut nõ sint Hieronymi, aut certe multis locis contaminati sint alienis emblematis: ut omittam, quod tot seculis magno consensu, sic legit, sic cantat, sic docet ecclesia: quæ ut labi possit alicubi, certe sensum hæreticum non amplecteretur tot ætatibus.

Tricesimosecundo, quæ adducit ex Euangelio de dignitate Christi, contra me nõ faciunt, qui sic illi tribuo pro tempore assumptã humilitatem, ut dignitati non derogẽ: Vno inquit, patre minor dicitur: uerum, sed eidem patri fuit æqualis: ita secũdum aliquid inferior fuit angelis, non simpliciter inferior.

Tricesimo tertio, multis uerbis docere nititur hominem unitũ diuinitati hoc ipso, sic exaltatum fuisse super omnia, ut paulum esset imminutus à deo. Atqui quod Faber hic uocat exaltationem, Paulus uocat exinanitionem. Et addit, formam serui accipiẽs, quod

ipse

ipse quoque Faber superius interpretatur, Humanam naturam. Certe Faber inęqualitatē ponit in Christo, secundum quiddam: quę si sumitur iuxta comparationem diuinæ natu r.. & humanæ, quomodo secundum hæc dici potest paulum diminutus.

Tricesimoquarto, expatiatur in campum late patētem, multa colligens de excellentia Christi, quibus adeo nihil detraho, ut ad illius dignitatem mihi ieiune, parceque dicta uide antur. Sed ut ante demonstratū est, hæc non officiunt ijs quæ de eiusdem humilitate sunt dicta, iuxta naturam assumptam.

Tricesimo quinto, quādo Faber usque adeo mordicus tenet, Christū nō nisi paululū fu isse imminutū à deo, uel illud expediat, quo sensu Paulus dicat eundem exinanisse se? An exinanire significat paululū quiddā diminui, quod nobis penè sonat, In nihilū redigere? Perinde quasi dicas, Exanimauit hominem, & interpreteris, id est, Leuiter commouit.

Tricesimo sexto, non satis amice patrocinatur Aquinati: qui Græce Hebraiceque ignarus, sequutus sit aliorum errorem. Atqui si Christus nullo modo fuit angelis inferior, ma nifesta blasphemia est, illum angelis facere inferiorem. Id certe uel citra linguarum periti am sentire poterat Thomas, uir non omnino stupidus.

Tricesimo septimo, quoniam Faber omnem culpam reijcit in interpretē, sic argumen tabar, Si Lucas est interpres huius epistolę, hunc non oportet reum agere. Id, inquit, non recipimus, quum omnes sentiant incerto autore trāslatam. Imò quisquis est cuius extat argumentū in hanc epistolam, testatur Lucam plusquā interpretem huius epistolę fuisse, qui memor sensus & ordinis post obitū Pauli, ex sua memoria Græce illam descripserit. Non asseuerat, inquis, sed testatur ita multos sensisse. Quod si prorsus incertus est interpres, ut fatetur, quomodo Faber certò negat esse Lucam?

Tricesimo octauo, iam adijcit in fine, Cæterum non oportet autoritatem scribētis qui cūque is fuerit, sed ueritatem facere uictoriam. Id si uerū est, quomodo Faber unam unius Hieronymi annotationem sequutus, de re tanta tam constanter pronūciat? Deinde quid si Lucas sit autor, nam id assumpsi, non erit huic aliquid deferendum?

Tricesimonono, fatetur Eloim Hebræis polysemum esse, & respondere duabus uocibus Latinis, deus & dij. Verum est quod fatetur & negari non potest, cęterum hoc adijci endum erat, quod cōstat Eloim non solum sonare deos, uerum etiam primates, iudices, denique & angelos.

Quadragesimo, hoc ait interesse, quod Eloim quoties absque pluralitatis nota ponitur, deum sonat, atque ita semper transtulerunt Septuaginta, Rursum quoties deos sonat, addi tur col, pluralitatis nota. Id nihil opus est aliunde petitis argumentis refellere, cū ipse sermo ψευδόμενος se ipsum refellat. In hoc psalmo non additur col, & tamen non uerterunt deum. Rursum Exodi uigesimo secundo, Dijs non detrahes, non apponitur col, & tamen uerterunt Deos.

Quadragesimo primo, flagellat interpretem huius epistolę, qui in psalmo nō uerterit Eloim, A deo, cum idem fecerint Septuaginta, quibus magis cōueniebat hoc imputari.

Quadragesimo secundo, Quidam Hebręus Hispanus, homo mea sententia nō uulgariter exercitatus in suis literis, ait hoc interesse inter Eloim et Malachim, quod angeli quoque quoties de dignitate agitur, quod assistunt deo, Eloim uocantur: ubi de functione, hoc est, cum aliquò mittuntur, Malachim uocantur. At hic dignitatis fit collatio.

Quadragesimo tertio, eleuat paraphrasin Chaldęorum, quę iuxta Septuaginta translationē, pro Eloim, habet Malachim, id est, angelos. Cui ego in hac sanè parte puto nonnihil tribuendum, præsertim cum consentiat cum autoritate Septuaginta, quam ferè sequuntur & apostoli.

Quadragesimo quarto, ut censor seuerus obiurgat me, & amentiæ accusat, qui scripse rim quod Hieronymus nō uideat admodū probasse, hūc psalmū proprie tribui Christo, sic detorquēs, quasi proprie dixerim uere, cum Latine, ut opinor, dixerim proprie tribui quod ita tribuitur, ut in aliū neminem cōpetat. Permulta sunt in psalmis, quæ nobis cum Christo sunt cōmunia. Nihil igitur in his meis uerbis, quod tam acriter debuit incessi.

Quadragesimo quinto, procul reijcit meā coniecturam, quod collegerim ideo uideri nō admodū probari Hieronymo, hæc proprie tribui Christo, quod scripserit, hūc locum

Apoſtolus in epiſtola ad Hebræos, ſuper Chriſto interpretatur. Fateor grauem autorem Paulum, ſed primũ incertum, an is huius epiſtolæ ſit autor. Deinde fatetur Hieronymus hunc ſcripturas aliquãdo ad uictoriã detorquere. Poſtremo non uideo quomodo poſſit totus hic pſalmus Chriſto accõmodari. Solemus autem in autorem reijcere, ſi quando ipſi fidem dictorum præſtare nolumus. Verum id quoniam paucis annotari non poteſt, ex Apologia qui uolet reliqua petat. Neq; hic quicquã affirmo, tantum aio uideri.

Quadrageſimo ſexto, quod Chriſtus in Euãgelio citat uerſiculum ex hoc pſalmo, Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem: non arguit neceſſario pſalmum hunc proprie in Chriſtum competere, imò ſententia poteſt eſſe generalis quam adducit.

Quadrageſimo ſeptimo, ſtultitiã impingit, qui ſcripſerim uſq; adeo dubitatũ de autore huius epiſtolæ, ut ſero ſit recepta à Romanis, cum hoc ad rem propoſitã nihil attineat. Certe hactenus pertinebat, ut ſi Pauli non eſt, minus nos eius urgeat autoritas.

Quadrageſimo octauo, negat conſtare quod hãc Romani ſero receperint. Neq; mihi conſtaret, niſi Hieronymus hoc literis prodidiſſet, teſtãs ſua ætate Apocalypſim nõ fuiſſe receptam à Græcis, Epiſtolam ad Hebræos à Latinis. Nam hanc Græci libentius receperunt in odium Arianorum. Comperiet hoc non eſſe meum ſomniũ, qui legerit epiſtolã ad Dardanum, de terra repromiſſionis, ubi fatetur à Latinis non fuiſſe receptam, cũ maxime uellet eſſe receptam. Legat eiuſdem commentarios in Eſaiæ caput ſextum. Rurſum eiuſdem in caput octauum clarius etiam, rurſum in Matthæi caput uigeſimumſextum.

Quadrageſimonono, arguit eam fuiſſe receptã à Romanis iam olim, quod hæc trãslatio præceſſerit tempora Hieronymi. Vt hoc donemus eſſe uerum, tamẽ hinc nihil aliud confici poteſt, quàm hanc epiſtolam translatam fuiſſe ante tempora Hieronymi. Neq; enim ſtatim quod translatum eſt, receptum eſt.

Quinquageſimo, exiſtimat euidentiſſimum eſſe argumentum, epiſtolam hanc fuiſſe receptam à Romanis, quod Hieronymus utatur eius teſtimonio aduerſus Iouinianũ. Si ideo fuit recepta, quod huius utitur teſtimonio, receptus fuit & Pythagoras, cuius aduerſus eundem utitur teſtimonio.

Quinquageſimo primo, ſuauiter irridet argumentationem meam, ut minime dialecticam, Sero fuit recepta, quia in hanc nihil commentatus eſt Ambroſius, quaſi cõſequatur pari ratione, in quencunq; librum non ſcripſit commẽtarios Ambroſius, eum ſero fuiſſe receptum à Romana eccleſia. Ac uere prædicat, hoc enthymema non unis dignũ Anticyris, ſi quis ad eum colligat modum. At ego in re cõiecturali ſynathroeſmo ſum uſus. Primum quod ſero recepta ſit, teſte Hieronymo: deinde quod quædam in ea citentur ex Hebræorum uoluminibus, quæ illic non reperiantur. Addo in cumulũ cõiecturarum, quod Ambroſius, cum in cæteras omnes ſcripſerit, in hanc unã non ſcripſerit. Erant & aliæ coniecturæ, quas hic uelut aliud agens, non putaui recẽſendas. Nec eſt neceſſe, ut ex ſingulis cõiecturis naſcatur certa concluſio. Satis eſt ſi ex multis congeſtis argumentis, conflетur probabilis ſuſpicio.

Quinquageſimo ſecũdo, exiſtimat argumentũ irrefutabile, hanc epiſtolã fuiſſe receptã, quod Ambroſius ac Hieronymus in libellis ſuis utãtur illius teſtimonio. Id argumento eſt, ſic fuiſſe receptã, ut iam tum à multis legeretur, ueluti Pauli, non autem fuiſſe receptam autoritate publica, uelut partem ſcripturæ canonicæ, de qua non liceret dubitare.

Quinquageſimo tertio, iã ad argumentũ quod adducit ex Dionyſio, qui in libris De diuinis nominibus adducat huius epiſtolæ teſtimonium, Reſpondeo, quoniam incertus eſt ille Dionyſius, fieri poſſe, ut aliquanto poſterior fuerit Ambroſio.

Quinquageſimo quarto, fortiter aſſeuerat nullos unquã de hac epiſtola dubitaſſe, præter Ebionitas, Marcionitas, & horum ſimiles hæreticos. Quod ſi doceo Hieronymum et Auguſtinũ de hac epiſtola dubitaſſe, ſicut mox, & in calce huius epiſtolæ docebimus, ex regula Fabri conſequetur eos eſſe hæreticos, qui nobis certe ſunt orthodoxi, nec dubito quin et ipſi Fabro.

Quinquageſimoquinto, ait, Hieronymum cum ait illic quædam citari, quæ non compareant apud Hebræos, hæreticorum recitare calumnias, non ſuam ſententiã. Quid ſenſerit Hieronymus de hac epiſtola, mihi non ſatis liquet; nam is uafer eſt, & in hac fuit opi-

nione

nione, ut non protinus euulgandũ sit, quod apud te senseris, quando Christus turbis per parabolas loquutus est, solis discipulis aperiens regni mysteriũ. Quod si apud Hebræos ea reperiuntur, cur Hieronymus non indicat?

Quinquagesimo sexto, in calce cõcludit de hac non esse dubitandum, quandoquidẽ sacrosanctę synodi, et canones eam approbarunt. De synodorũ approbatione mihi non cõstat. Nũc certe constat receptam. Quo animo recepta sit, mihi nondum constat, an ut Pauli, an ut cui debeatur par autoritas cum cęteris. Quibuscũq; legibus recepta est, eam accipio: tantum illud dicam, Apocalypsis, si non fuisset in canonem recepta, nihilominus consistere potuisse fidem Christianam. Porrò si sacrosancta synodus approbauit epistolam ad Hebræos, cur audet Faber in ea locum taxare uelut impium & Christo indignũ? nisi forte synodo fuit exemplar emendatum, & mox ab approbatione, repente totius orbis, Græci pariter ac Latini codices, omnes deprauati sunt, adeo ut à nemine sciri potuerit, quid ea synodus legisset.

Quinquagesimo septimo, quicquid est incõmmodi, aut offendiculi, id in interpretem reijcit, sed meo iudicio parum pudẽter, in tãto Grecorum ac Latinorum codicũ consensu, prẹsertim quum nemo ueterum hoc lẽmate sit usus, tum incertum sit, an Lucas sit interpres. Verum hac de re nihil contẽdo: tantum tribus uerbis admoneo lectorem, quo illi cogitandi quærendiq; materiam suppeditem, quod quidem maxime conueniebat huic argumento, quo profitemur annotationes, non definitiones.

Summa rerũ capita, paucis annotauimus fastidioso lectori. Qui uolet rem plenius cognoscere, legat Apologiam nostram, qua Fabro respõdemus. Imperitię crimen facile agnoscam, impietatis in Christum, nec debeo, nec possum agnoscere, cui soli fateor omnẽ deberi gloriã, longe maiorem, quàm omnis humana prędicatio queat illi tribuere. Nec est cõtumelia, quod illi tribuimus humilitatem, cuius crucẽ, cuius flagra reuerenter adoramus etiam, cuius ignominia, nostra est gloria. Atq; utinam Faber dum suam tuetũ sententiam, non impetisset simplicem ac syncerum amicum tot dictis odiosissimis, quod illo uiro dignum erat, etiamsi quid illi fuissem aduersatus. Et tamen quod ad contumeliam attinet, facile uel negligo, uel amicitię condono, uel homini deniq; ignosco, præsertim cum quicquid hic criminis aut erroris impingit, sit mihi cũ probatissimis ecclesiæ doctoribus, imò cum publico totius ecclesiæ iudicio commune. Cæterum non opinor tãtum esse tribuendum amico, ut in illius gratiam haberi uelis blasphemus & impius in Christum, ubi non sis. Et hanc tamen calumniam sic à me depuli, ut quoad licuit, non læserim amici famam: ut nemini dubiũ esse possit, quin necessitatis fuerit, quod me defendi, Christiani pudoris, quod à talione abstinui.

Eũ uero qui modico q̃ ab angelis.) τὸν δὲ βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον, id est, Eum uero qui paulum quiddam prę angelis diminutus est, si quis uerbũ uerbo reddat: si quis sensum malit, Eum uero qui paulisper præ angelis diminutus est.

Gratia dei.) Hic ablatiui casus est χάριτι θεοῦ, id est, Per gratiam dei, hoc est, beneficio diuino.

Pro omnibus.) ὑπὲρ παντὸς, id est, Pro uniuerso, siue pro omni aut quouis.

Decebat enim eum.) Hoc àd patrem est referendum, non ad filium. Laborat enim in hoc Theophylactus, ne præpositio per, diminuere uideatur autoritatem. Nam & per eũ fieri dicuntur omnia, à quo fiunt omnia. Proinde non solũ de filio dicitur, quod per illũ condita sunt omnia, uerũ etiam de patre. Vnde Consummare, legendum est actiue, non passiue τελειῶσαι. Certe in exemplari quod nobis exhibuit bibliotheca Paulina apud Londinum, scriptum uisitur consummare, licet deprauator aliquis, e, transpunxerit calamo. Suffragabatur codex Constantiensis uetustior. Sensus enim hic est, Decebat enim eum, nempe patrem, qui non unum filium Iesum, sed cum illo multos adducere uellet in gloriam, ut eum qui esset princeps, ac dux salutis cęterorum, legitimum et perfectum redderet uarijs afflictionibus. Ad eum modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Proinde librariorum errore in nõnullis codicibus, Consummari scriptum habetur uerbũ passiuũ. Quam tamen lectionem reperio in commentarijs Fabri.

Consummari deprauate pro consummare

Autorem salutis.) ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας, hoc est, Ducem ac principem. Nam autoritas

magis est penes patrem, iuxta diuum Hilarium, etiamsi Christus etiam autor est.

Laudabo te.) ὑμνήσω σε, Hymnis celebrabo.

Fidens in eum.) In eodem, πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ.

Et pueri mei.) Mei, superest, τὰ παιδία ἅ μοι, id est, pueri quos mihi.

Nunquã enim angelos apprehendit.) οὐ γὰρ δήπου, id est, Non enim uidelicet. Quanq̃ δὴ expletiua coniunctio, uehementiæ nonnihil addit. Et που nonnunq̃ uertitur Alicubi, ut sit sensus, Nusq̃ in diuinis literis legi, quod deus assumpserit angelicã naturã. Quod si probatur, uertendum erat, Non enim usquam sanè angelos apprehendit. Ad eum sensum facit & uerbum præsentis temporis. Demiror autem quid secutus interpres Chrysostomi, legat, Non enim quenquam angelorum apprehẽdit, nisi forte putauit in genitiuo ἀγγέλων subaudiri τινά, uerum is genitiuus est uerbi. Certe Chrysostomus Grecus nõ discrepat à nostra lectione. Iam ipse Chrysostomus admonet metaphorã sumptam ab ijs qui cursu insequẽtes, fugientem occupant ac retrahunt. Angelos lapsos Christus non redemit, nec assumpsit illorum naturam.

Angelos apprehendit.) Apprehendit, presentis temporis, ἐπιλαμβάνεται, id est, Assumit et induit, quemadmodum et mox, semen Abrahe apprehendit. Quanquam aliàs utatur hoc uerbo Paulus pro assequi.

Et fidelis pontifex,) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos: tametsi sæpius ita uertit.

Ad deũ.) τὰ πρὸς τὸν θεόν, id est, In his quæ ad deum pertinent, aut quę apud deũ aguntur.

In eo enim.) ἐν ᾧ γὰρ, id est, Nam in eo quod, hoc est, Ideo quod.

Et tentatus.) Et, copula redundat, nec legitur in uetustis Latinorũ exemplaribus. Sũt autem meo quidem iudicio coniungenda hæc duo, πέπονθεν, πειρασθείς, id est, Quod accidit illi tentari, ut participium positum sit loco uerbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoq; copula, Et. In uetustiore codice Constantiensi quispiam adiecerat in spatio.

EX CAPITE TERTIO.

Pontificem confessionis uestræ.) Nostrę, legunt Græci, ἡμῶν: atq; ita Chrysostomus, suffragãte uetustissimo simul et fidelissimo codice Paulino. Cõsentiebat uterq; Constantiensis. Ac rursus est ἀρχιερέα. Cęterum apostolum uertere poterat, Legatum. Mihi rectius uidetur quadrare Professio, quàm confessio, quando Græca uox est ambigua.

In omni domo.) ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, id est, In tota domo.

Amplioris enim gloriæ.) Interpres sequutus Græcum sermonem, genitiuum uertit pro ablatiuo. Dicendum erat, Ampliori gloria dignus.

Interpres palàm dormitãs Habet domus.) Rursum hic genitiuũ pro ablatiuo transtulit: nam dicendũ erat, Ampliorem domo, uel ampliorem q̃ domus. Laurentius indicat hic lapsum Remigiũ interpretem, qui non inuenerit exitum sententiæ, eamq; culpam reijcit in Latinum interpretem. *Lapsus recentium theologorum* Thomas, & hoc recẽtiores, accipiunt honorem domus, gloriam in domo, aut de domo, secus interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione designatum uolunt. Moyses administrauit populum, Christus condidit. Nos quo magis perspicuus foret sensus, expressimus ad hunc modũ. Tanto nanq; maiore gloria quàm Moyses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quàm ipsa domus.

Quę domus.) οὗ οἶκος, id est, Cuius domus, ut cuius, referat uel ad deũ uel ad Christũ.

Fiduciam.) παῤῥησίαν, quasi dicas, Audaciam.

Et gloriam.) καύχημα, Plus aliquid adiecit, si non solum fidamus, uerum etiam gloriemur, ac ueluti iactemus sortem nostram.

Probauerunt.) Greci addunt, me.

Distinctio perperam apud Græcos Quadraginta annis.) Hoc Græci distinctione referunt ad superiora. Viderunt opera mea per quadraginta annos. At eam lectionem palàm refellit quod sequitur, Quibus autem infensus fuit quadraginta annis.

προσώχθισα Offensus fui generationi.) προσώχθισε. Laurentius magis probat Infensus q̃ offensus, ob id, ni fallor, quod offensus dure cohæret cum datiuo, generationi isti. Etiãsi apud

Suetonium

Suetonium legimus, offensior pontificibus pro subiratus. Porrò Grecis προσοχθεῖν, est tædium molestiamq; capere ex re quapiam. Deniq; Hebræis est אקוט quod tædij molestiæq; significationẽ sonat. Vnde diuus Hieronymus transtulit, Quadraginta annis displicuit mihi generatio illa, hoc est, Pertuli eam semper rebellantẽ, idq; nõ sine tędio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominum more loquitur. Gręca dictio composita uidetur ab ὄχθη ripa, siue locus asper, in quem impingunt naues.

Generationi huic.) ἐκείνῃ est Græce, id est, Illi: & illa, uertit Hieronymus, ut modo indicatum est.

Et dixi semper.) / Gręci distinguunt, ut semper, aduerbium, referatur ad uerbum, errant, nec additur pronomen ij.

Quibus iuraui.) ὡς ὤμοσα, id est, Sicut iuraui. Interpres legisse uidetur, οἷς. Porrò illud, Si introibunt, est abiurantis, ut perinde ualeat, quasi dicas, Iuraui eos non ingressuros in requiem meam. Aliquoties addimus, emoriar, si fecero: Disperеam, ni optimum erat. *Si abiurantis*

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Discedendi à deo uiuo.) ἐν τῷ ἀποστῆναι, id est, In deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominatur.) τὸ σήμερον καλεῖται, id est, Vocatur. Totum enim hoc tempus usq; ad uitæ finem uocatur hodie.

Vt non obduretur.) ἵνα μὴ, id est, Vt ne.

Hodie si uocem eius.) In repetitione huius sermonis nonnulli Gręcorum codices habebãt, μου, id est, Vocem meam. Alij rursus αὐτοῦ, id est, Eius. Indicat Chrysostomus hic hyperbatõ esse, in hoc quod dicitur uocem eius &c. Totum enim sermonem qui in medio est, pẽdere usq; ad initiũ proximi capitis, Timeamus ergo. Porrò Ergo, addidit ad corrigẽdum hyperbatum longiusculum. Item hyperbaton uideri potest in eo quod pręcessit: Sicut dicit spiritus sanctus, Hodie &c. usq; ad uerbum, uidete fratres. Siquidẽ in medio nullum est uerbum, quod absoluat orationem. *Hyperbaton*

In illa exacerbatione.) Illa redundat, nisi quod additum est, explanandæ rei gratia.

Quidam enim audientes.) ἀκούσαντες, præteriti temporis est, id est, Cum audissent.

Quorum cadauera.) ὧν τὰ κῶλα, id est, Quorum membra. Interpres legisse uidetur πτώματα, nisi maluit exprimere sensum, Nam membra dicuntur & uiuorum.

Non introire.) μὴ εἰσελεύσεσθαι, id est, Non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco uerba quæ adduntur, In requiem ipsius, non inuenio in Græcis exemplaribus, ne in antiquis quidem Latinis. Verum è superioribus apparet adiecta.

EX CAPITE QVARTO.

NE forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Aliquis ex nobis deesse.) ὑστερηκέναι, id est, Non assequutus fuisse.

Et nobis.) Et, redundat.

Nunciatum est.) εὐηγγελισμένοι, id est, ut ad uerbum reddam, Euangelizati sumus, hoc est, Nobis prædicatum est Euangelium. Sic alibi pauperes Euangelizantur.

Nõ admixtus.) μὴ συγκεκραμένος, id est, Non cõtemperatus, hoc est, Non apte coniunctus, uelut anima copulatur corpori temperatura, quod fides ueluti uita sit auditui.

Ex his quæ audierunt.) τοῖς ἀκούσασιν, id est, ijs qui audierunt. Porrò datiuus hic pertinet ad participium, admixtus. Hunc locũ perturbatiorem reperio in Græcorũ commentarijs. Apud Theophylactum Grecũ mendosus habebatur, apud uersum etiam mutilus: proinde Theophylacti Gręca subscribã, ut habent, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι. τοῦτ' ἐστί, μὴ ἑνωθέντας μὴ συμφρονήσαντας περὶ τῆς πίστεως τοῖς ἀκούσασιν, ἀλλ' ἀπορραγέντας αὐτῶν. θαυμασίως δὲ οὐκ εἶπε, μὴ συμφωνίσαντας, ἀλλὰ μὴ συγκεκραμένους, ἵνα τὴν ἄκραν ἕνωσιν δηλώσῃ. ἀκούσαντες δὲ ἐνταῦθα λέγει τοὺς πιστεύσαντας. οὗτοι γὰρ τῷ ὄντι ἀκούσαντες ἂν λέγοιντο. ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένους ἐνόησε τοὺς περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν, οὗτοι γὰρ ἀστασίαστοι ἔμειναν, οὐδὲ συνανεκράθησαν φησιν, οὐδὲ συνέστησαν καὶ συνεφθάρησαν τοῖς ἄλλοις στασιάζουσι καὶ μίαν πᾶσι γνώμην σχοῦσι. τίσι δὲ τούτοις; τοῖς ἀκούσασι καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσι. τοῦτο δὲ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἅγιος οὗτος εἰπών, ἐμοὶ γοῦν ἀναξίῳ οὐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν, id est, *Ex his q. a. locus uehementer obscurus explicatus*

Non admixtos fidei, ijs qui audierāt, hoc est, non unitos, non cōcordes de fide cū ijs qui audierant, sed ab illis diuulsos. Mire uero non dixit, non consentiētes, sed non commixtos, quo summam unitatem declararet. Qui audierāt, hic dicit pro eo, quod est, qui credi derant, Nam hi cuipiam audisse dici possunt. Cæterum diuus Ioannes, nō admixtos in- *Chrysostomus à Theophylacto notatus* telligit Chaleb & Iesum. Nam hi permanserunt alieni à seditione, neq; simul cum cęteris seditionem mouentibus, eundemq; cum omnibus animum habentibus, inquit, cōmixti sunt, neq; simul insurrexerunt, neq; simul cōsumpti sunt. Quibus autem illis? Nimirum ijs, qui audierunt, nec ullam receperūt utilitatem. Hoc uero iuxta magnam suam ac pro fundam sapientiam locutus est sanctus ille: mihi uero indigno nō dedit intellectum, quo *Theophylacti interpres de suo mutat quædam* modo hoc dixerit. Hęc Theophylactus, quū in translatione Latina quędam diuersa sint, quædam absint. Nam illic Basilij, non Ioannis fit mentio, & postremi uersus prętermissi sunt. Ex his colligo uel apud Græcos fuisse duplicem lectionem, uel apud nos lectionem esse deprauatam. Etenim si Græci recte legunt συγκεκραμένους, nobis admixtis legendum est, non admixtus. Et sanè in uetustiore codice Constātiensi habebatur admixtis, citra ullum rasuræ aut inductionis uestigium. Nec dubito quin eadem lectio in pluribus exem plaribus inueniri queat, si quis uetustas excutiat bibliothecas. Quinimo dum hæc scribo consulo ęditionem Hispanicam, & Admixtis cōperio, non admixtus, & Gręce συγκεκραμένους non συγκεκραμένος. Vnde apparet & apud Græcos fuisse duplicem lectionē. Nam & in Theophylacto scriptum erat συγκεκραμένως, pro ω, quod aliquis correxerat, annotata dipthongo ου: & æditio Aldina habebat συγκεκραμένος, consentiens cum exemplaribus quę nos sequuti sumus. Sed in utraq; lectione scrupuli nonnihil est. Etenim si legas συγκεκραμένους, nō consistit interpretatio Chrysostomi locum accommodantis ad Chaleb et Iesum Naue: Nam his planè sermo profuit, qui ideo se non admiscuerūt seditioni, quia cre debant sermoni diuino. Si legas, συγκεκραμένος, dure cohærent duo datiui τῇ πίστει & τοῖς ἀκούσασι. Deinde quomodo dicit sermo non auditus ijs qui audierūt? Verū hic postremus scrupulus facile discutitur ex Græcis uerbis, in quibus auditus nomen est ἀκοῆς non participium, perinde sonans quasi dicas sermo rumoris siue promissionis. Quidam enim hoc interpretantur de exploratoribus nūciantibus quę uidissent. Iam si legas συγκεκραμένους, sensus erit non profuisse incredulis audisse eundem sermonem de terra repromissa, quē alij audierant, eo quod per fidem non essent admixti ijs qui audierāt, hoc est, auscultarāt, ut ἀκοὴν accipias simplicem auditum, mox eandem uocem accipias pro credulitate, quasi dicas audierant & non audierant. Et ad hanc sentētiam non est legendum fidei, sed fide: ut sit Græcus datiuus declarans modum, similis instrumentali. Quomodo dicis eos non fuisse admixtos cæteris? Quia non crediderūt quemadmodum & illi. Hoc pacto non offendunt duo datiui, quorum alter est modi, alter respondet prępositioni σὺν. Si legas συγκεκραμένος, intelliges sermonem non fuisse commixtum fidei, in his qui audierāt. Quemadmodū enim uinum non prodest homini, nisi misceatur corpori, ita non prodest auditus sermo, nisi fides eum transferat in animi uiscera. Atq; ad hanc sententiam datiuus, fidei, respondet præpositioni σὺν, & ijs qui audierunt, datiuus est acquisitionis, ut subaudire possis in, in his qui audierunt, & audierūt nihil aliud ualebit quàm auribus hauserūt. Quanquam hic locus & apud Chrysostomum est perturbatior, si modo hi commentarij sunt illius. Nam titulus indicans eos post mortem illius æditos, nonnihil suspicionis præbet lectori. In his autem deprehendas duplicem lectionem. Etenim quum ait, ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, satis declarat se legisse, sermonem admixtum cum fide in his qui audierant. Rursus in progressu sermonis uide *Chrysostomus sibi non constans* tur aliud legisse, ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν. ἤκουσαν κἀκεῖνοι ὥσπερ ἡμεῖς ἀκούομεν, ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος αὐτοῖς γέγονε. μὴ τοίνυν νομίσητε ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀκούειν τοῦ κηρύγματος ὠφεληθήσεσθε, ἐπεὶ κἀκεῖνοι ἤκουσαν. ἀλλ' οὐδὲν ἀπώναντο, ἐπειδὴ μὴ ἐπίστευσαν. οἱ οὖν περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν, ἐπειδὴ μὴ συνεφώνησαν τοῖς ἀπιστήσασι, διέφυγον τὴν κατ' ἐκείνων ἐξενεχθεῖσαν τιμωρίαν. καὶ ὅρα τὸ θαυμαστὸν οὐκ εἶπεν, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν, τοῦτ' ἐστιν ἀστασιάστως διέστησαν. ἐκείνων πάντων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γνώμην ἐσχηκότων, ἐνταῦθα μοὶ δοκεῖ καὶ στάσιν αἰνίττεσθαι, id est, Quod autē dicit tale est, Audierāt et illi quemadmodum nos audimus, sed nihil utilitatis hinc ad illos redijt. Proinde ne putetis, quod uobis profutura est audita prædicatio, quandoquidē & illi audierāt, sed

nihil

nihil inde fructus perceperunt, eo quod non crediderunt. Igitur Chaleb & Iesus, quoniã non cõsenserunt ijs, qui non crediderunt, effugerunt uindictam illis illatam. Ac uide mirum quiddam, Nõ dixit, nõ consenserũt, sed non cõmixti sunt, hoc est, ab seditione subduxerunt sese, quum omnes illi unam & eandẽ mentem obtinerent. Hic mihi uidetur et seditionem tacite significare. Ex his uidetur is quisquis hæc scripsit legisse συγκεκραμένους, uidelicet quum ait, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν. idq; accommodat ad Chaleb et Iesum qui abstinuerunt à coniuratione, parentes uoci dei. Verum hæc sentẽtia ne consistit quidẽ, quũ negetur sermo profuisse ijs qui se non miscuerant. Proinde suspicor hoc commentarium esse rhapsodiam diuersarum opinionum. Mihi simplicior lectio uidetur συγκεκραμένος. Ex præpositio superest, & qui legendum, non quæ.

Qui credimus.) οἱ πιστεύσαντες, id est, Qui credidimus.

Et quidem operibus.) καίτοι, id est, Quanquam: ut intelligas iurasse, illos non introituros in requiem, cum iam parata esset requies, nẽpe perfectis mũdi operibus, quibus absolutis, requieuit deus die septimo: tametsi tolerari potest & altera lectio. καίτοι quanquam

Quibus prioribus.) Prius est, Græce πρότερον.

Terminat diem.) ὁρίζει, id est, Designat, siue definit, aut præstituit. Nec additur quendam apud Græcos: quanquam exemplaria uariant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, id est, De alia loquutus fuisset, post hæc, die. Nisi accipias, posthac, aduerbialiter. Sẽtit enim alium Quendam, sabbati diem, qui illum primum sequeretur.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum, αὐτῷ ὑποδείγματι. Ac mihi quidem Gręcorum uerborum sententia uidetur hęc esse, Ne quis cadat ut illi ceciderunt in deserto, eodem exemplo incredulitatis et inobedientię: et sicut illi ceciderũt ob incredulitatẽ, ut dicit Psalmographus, ita isti perirent similiter, similiter peccantes. In hũc sensum consentiunt Græcanica scholia. Græci sic habent, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

Et efficax.) ἐνεργής. Hieronymus alicubi uertit, Euidens, nominatim commẽtans in Esaię caput 66. quod, ut opinor, legerit ἐναργής. At hoc sanè loco magis quadrabat Efficax. ἐνεργής ἐναργής

Et penetrabilior.) τομώτερος, id est, Acutior, siue incidentior, si sic liceat Latine loqui, à uerbo τέμνω, seco, siue incido.

Gladio ancipiti.) δίστομον, id est, Vtrinq; incidentem, siue utrinq; acutum: quod Hieronymus compluribus locis uertit, Bicipiti. Græci aciem gladij uocant στόμα os, quod hac parte mordeat. Os gladij

Ac medullarum.) καὶ μυελῶν. Quanq; nonnulli Græci codices habent, μελῶν, id est, Membrorum. Theophylactus legit, μυελῶν, unà cum Chrysostomo.

Et discretor.) κριτικὸς, id est, Iudex, siue qui iudicare possit: unde & Latinis Critici dicuntur. Græci κρίνειν hic exponunt ἐτάζειν, id est, examinare, etiamsi belle uertit interpres.

Vlla creatura inuisibilis.) οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς, id est, Non est creatura non manifesta, siue occulta.

Et aperta.) καὶ τετραχηλισμένα. Quod perinde sonat, quasi dicas, ceruicata. Græci putant metaphoram sumptam ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur cum excoriantur, siue ab ijs qui ceruicem inflectunt quum se submittunt, & agnoscunt se esse inferiores. Sic & Iuuenalis,

Aulam resupinat amici, de scrutante omnia.

Spei nostræ confessionem.) Spei nostrę, apud Gręcos non inuenio: nec asscribit in exemplari Paulino, nec in Donatianico, nec apud Chrysostomũ. Mihi uidet articulus additus explicare, quam professionẽ sentiat, uidelicet eam, cuius pauloante dixit Iesum apostolum nostræ confessionis. In Constãtiensi uetustiore scriptum erat, teneamus confessionem eius. Consentiebat alter recentior. Superest

Qui non possit compati.) συμπαθῆσαι. Compatiendi uerbũ optarim equidem Latinis tã esse receptũ, quàm Græcis est συμπαθεῖν, idemq; pollere. Proinde nos coacti periphrasi rem sumus eloquuti. Est enim συμπαθεῖν, affici, moueriq; sensu alieni mali.

Tentatum autem.) Melius erat, Sed tentatum. Eadem uis utriusq; coniunctionis, sed non

non ſemper ubiuis quadrant omnes apud nos.

Pro ſimilitudine.) καθ᾽ ὁμοιότητα, id eſt, Iuxta ſimilitudinem. Quod non ita accipiendum eſt, quaſi Chriſtus aut non fuerit uere homo, aut non fuerit uere paſſus, ſed quod ipſe immunis à peccato, carnis naturæ peccatricis mala aſſumpſiſſet, & perinde pœnas dederit, quaſi ipſe peccaſſet.

Ad thronum gratię eius.) Eius, redundat, nec eſt in uetuſtis exemplaribus, τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος. Nam gratiam opponit ſeueritati legis Moſaicæ.

In auxilio opportuno.) εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id eſt, In opportunum auxilium.

EX CAPITE QVINTO.

Ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur.) Aut addenda erat coniunctio &, aut nomen relatiuum qui: quod ego poſterius malim, etiāſi participio Gręco non addidit articulum ὁ. Non enim hęc dicunt de Chriſto pontifice noſtro, ſed adhibentur ſimilitudinis conferendæ gratia, tametſi in quibuſdam Latinis exemplaribus manet recta ſcriptura.

Qui condolere poſſit.) μετριοπαθεῖν: quod ſonat, quaſi dicas, Moderate ferre, hoc eſt,
μετριοπαθεῖν non grauiter ſuccenſere. Quanquam Gręcanica ſcholia μετριοπαθεῖν, exponūt pro συμπαθεῖν, id eſt, Cōpati, uoce ipſa nihil tale præ ſe ferente. Theophylactus pro unica uoce multas reddit συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, συγγινώσκειν, id eſt, Cōgruere, condoleſcere, accommodare ſe, ignoſcere. Vox autem Græca dicta eſt, à moderandis affectibus. Non enim facile remittit, qui læſus impotēter iraſcitur. Quod equidem admiror, ne Vallæ quidem animaduerſum fuiſſe, qui recte uerti potuiſſe putat, Qui particeps paſſionum poſſit eſſe. Chryſoſtomus annotauit hoc ſermone denotari præcellentiam Chriſti à reliquis ſacerdotibus, ob id, ni fallor, quod hic ſolus liber ab omni peccato, tamē alienis peccatis indoluerit. At nunc quo faſtidio, quo ſupercilio deſpicimus alienum erratum, quàm atrociter ſæuimus in lapſos, ipſi grauioribus obnoxij uitijs.

Tanquam Aaron.) καθάπερ καὶ ἀαρών, id eſt. Queadmodū et Aaron, addita coniunctione.

Semetipſum clarificauit.) ἐδόξασε, id eſt, Glorificauit.

Pro ſua reuerentia.) ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id eſt, A reuerentia. Sua, additum eſt explicandi gratia, quanquam magis quadrabat Sui. Atque ita ſcriptum fuiſſe in codice Paulino, teſtatur etiamnum raſuræ ueſtigium. Illud item admonendum, εὐλάβειαν, non modo ſignificare reuerentiam, uerumetiam pietatem. Quod ſanè uerbi non male quadrabat hoc loco, quum loquatur de patre & filio.

Explanatio Et quidem cum eſſet filius.) καίπερ ὢν υἱός. Interpres ſeparauit hęc, quorum ordo inter ſe cohæret, propter Græca participia. Senſus autē ad hunc habet modum, Qui in diebus carnis ſuę, cū precationes & ſupplicationes apud eum, qui ipſum poterat ſeruare à morte, cū clamore ualido & lachrymis obtulerit, & exauditus ſit pro reuerentia: tametſi filius eſſet, didicit ex his quę paſſus eſt, obedientiam. Per participia reddi poterat ad hunc modū, Qui in diebus carnis ſuę, precationibus & ſupplicationibus ei, qui ſe ſeruare poterat à morte, cum clamore ualido & lachrymis oblatis, & exauditus pro reuerentia, quamuis eſſet filius, tamen ex his quæ paſſus eſt, didicit obedientiam.

Dei, ſupereſt in noſtris Cum eſſet filius dei.) Dei, nō eſt in Gręcis, nec apud Chryſoſtomum interpretem, nec apud Theophylactū. Cū filius eſſet non ſeruus, tamen afflictus eſt, tanquam noxius ſeruus.

A deo pontifex.) ἀρχιερεύς, id eſt, Summus ſacerdos: quanquam hic ἀρχιερέα, ſic penè perpetuo uertit.

Grandis ſermo.) πολὺς ὁ λόγος, id eſt, Multus, ſiue copioſus.

Et interpretabilis ad dicendum.) Suſpicor interpretem uertiſſe, Ininterpretabilis, ſi
δυσερμήνευτος cut ſuperius, Ininueſtigabiles. Nam Grȩce eſt δυσερμήνευτος λέγειν, id eſt, Difficilis interpretatu & explicatu. Quo quidem loco nonnihil demiror Thomam, qui putarit hāc uocem, interpretabilis, bifariam exponi poſſe, ut in, habeat negationem, quam nemo poſſit
Thomæ taxata ſententia interpretari: aut affirmatiue interpretabilis, qui indigeat interpretatione. Primum enim ſi In negat, uelut in illis, indoctus, impius, quid ſignificat quod ſuperat, terpretor? Quanquam quibus uerbis addi ſolet hæc prępoſitio, cum negationē habet? quaſi liceat dicere,

Inamare

Inamare, pro non amare, quemadmodũ inamabilis, & impudere pro nõ pudere, quemadmodum impudẽs. Nec enim Interpretor, compositum est ab in, et terpretor, sed ab inter & uerbo inusitato seu nomine potius. Deinde ut accipiamus affirmatiue, quis hoc illi concedat interpretabilẽ idem significare, quod indigentem interpretatione? Velut si sanabilis dicatur qui egeat sanatione. An non hoc insignitæ cuiusdam impudentiæ est, hęc cũ autoritate docere, non consultis Græcis, sine quibus hæc definiri non possunt? siue id scriptũ fuit ab illo uiro, siue alius quispiam admiscuit. Siquidem Gręca uox omnino respuit hanc Aquinatis distinctionem, quæ nihil aliud declarare potest, quàm difficilem ad interpretandum, hoc est, quem non facile quisquam interpretetur. uel enarret potius. Nam ἑρμηνείαν etiam philosophi uertunt enunciationem.

Imbecilles facti estis ad audiendum.) νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς, id est, Segnes auribus, ut ipse paulo post uertit.

Expers est sermonis.) ἄπειρος, id est, Inexpertus, siue rudis. Non enim omnino caret eloquijs, sed in ijs nondum adoleuit. Expers autem respondebat ad particeps, et hoc fefellit interpretem, aut certe scribam. *Expers, pro rudis*

Sermonum dei.) λογίων, id est, Eloquiorum, autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος. Cur nõ magis infans, cum loquatur de lacte? præsertim cũ Græca uox nõ proprie significet paruulũ, sed puerũ, aut parũ sapientẽ, præsertim ętate.

Pro consuetudine.) διὰ τὴν ἕξιν, id est, Propter habitum: quanquam interpres non male rem explicuit, si dixisset Pro assuetudine, siue assuefactione. Nam habitus, in hunc sensum uox est philosophis peculiaris. At sensus est, αἰσθητήρια: quod magis sonat organa sentiendi, ne quis putet esse νοῦν, quod ita subinde uerterit. *Habitus ἕξις*

EX CAPITE SEXTO.

Quapropter intermittẽtes.) ἀφέντες, i. Omittẽtes, seu potius omisso sermone.

Inchoationis.) Melius uertisset, Primordij, siuę principij, quemadmodũ paulo ante uertit, Exordij, ἀρχῆς. Sentit autẽ ea uerba, quibus rudes adhuc in Christo initiantur, & instituuntur, nempe catechumeni.

Fidei ad deum.) ἐπὶ θεόν, id est, In deum.

Baptismatum doctrinæ.) Quidam hoc coniunctim legũt, ut sit sensus, Doctrinæ, quæ est de baptizando. At Gręcanica scholia sic interpretãtur, ut separatim sit legendũ. Omittentes sermonẽ illum, quibus primũ instituũtur rudes in Christo, nempe eum qui est de pœnitentia: hoc est, primũ admonentur, ut relinquant uitam pristinã, renascituri in Christo: deinde de fide in Christũ cõdiscunt, quid sit credendũ: deinde his traditis succedit baptisma, cuius mysteria tum demũ aperiuntur. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ, & parãtur ad accipiendũ spiritũ sanctum. Quanquam si mauis coniunctim legere, nihil uetat, quo minus intelligas de instituto & doctrina prima, quæ baptizandis, hoc est, catechumenis solet tradi. Quod si placet, singula quoque quæ sequunt, possunt ad doctrinam referri, quę est de impositione manuũ, de resurrectiõe mortuorũ, de iudicio ęterno Atque hũc sensum mihi sequi uidetur Chrysostomus, ut totum hoc quod recensuit de pœnitentia, de fide, de baptismatibus, de manuũ impositione, de resurrectione mortuorum, de iudicio æterno, fundamentum sit doctrinæ Christianę, sine qua nemo sit Christianus. Cęterum in his adolescere, & à uirtute in uirtutem progredi perfectionis est. *Baptismatum doctrinæ locus perplexus explicatus*

Gustauerunt etiam.) Gustaueruntque est Græce, γευσαμένους τε. Ne putemus hic nouum esse caput.

Gustauerunt nihilominus.) Rursum uim coniunctionis circumloquutus est: nã Græce est Et gustauerunt.

Virtutesque uenturi seculi.) δυνάμεις, ut intelligas hic esse infirmitatem, illic apparere potentiam, quę iam nunc incipit in pijs, ceu pignus immortalitatis futurę. Hoc admonere uisum, ne quis interpretetur de uirtutibus, quæ uitijs opponuntur.

Rursum renouari.) ἀνακαινίζειν, id est. Renouare, uerbo actiuo, ut subaudias se. Hic quoque locus in causa fuit, quo minus hęc epistola Pauli putaret nonnullis, quod id uideatur asserere, quod à nonnullis hæreticis defensum est, si quis à baptismo relapsus esset in peccatum letale, hoc est, in homicidium, aut adulterium, aut simile, non posse pœnitentia *Locus olim quibusdam suspectus*

restitui

reſtitui. Verum hanc difficultatem, duobus explicant modis. Primum ut accipiamus impoſſibile, dictum, quod admodum difficile uoluit intelligi. Eſt autem tempeſtiua huiuſmodi exaggeratio in deterrendo. Nam ſuffrigidum mihi uidet̃ ſic elabi, ut dicamus impoſſibile eſſe, quoad noſtras uires. Deinde ut pœnitentiam cum baptiſmo coniūgamus. Siquidem, per baptiſmum peccatis priſtinis morimur. Porrò baptiſmum nō iterari, iam olim receptum eſt patrum autoritate. Ad hāc ſententiā faciunt quæ ſequuntur. Rurſum ſibi crucifigentes filium dei, quod aliàs Paulus baptiſmum appellet unà cum Chriſto crucifigi, cōmoriq́; et conſepeliri. Proinde ut ille non niſi ſemel mortuus eſt, ita non cōuenit iterari baptiſmū. Eodem pertinet renouādi uerbum. Nam pœnitentia, qua nos utimur, nō tam renouamur, quàm ſarcimur, Solus baptiſmus renouat. Ad hunc fermè modum Chryſoſtomus. Apparet autem tum fuiſſe, qui Iudaico animo ſatis eſſe putabant ceremonias ſacramentorū, atq; hac fiducia licētius peccabant, quod arbitrarentur ſubinde licere ad ea remedia recurrere. Hunc igitur errorem diligenter eximit hoc loco Paulus.

Ad pœnitentiam.) εἰς μετάνοιαν. Admonet Chryſoſtomus, præpoſitionem εἰς, uſurpatam uice ἐν, & ἐν poſitum loco διὰ, more Hebræorum.

Rurſum crucifigentes.) ἀνασταυροῦντας: quod Hieronymus quodam in loco uertit Recrucifigentes, Græcam exprimens uocem.

παραδειγματίζειν Et oſtentui habentes.) παραδειγματίζοντας: quod uertit in Matthæo Traducere. Verti poterat Infamantes, ſiue ludibrio exponentes. Reddūt enim quodammodo Chriſtū infamem, et ludibrium faciunt, qui cum ſemel ſit mortuus, ſemper uicturus, ſua uita efficiūt, ut illi ſit ſæpius moriendum, uidelicet iterantes id, propter quod ille mortem ſuſcepit.

A quibus colitur.) δι᾽ οὓς καὶ γεωργεῖται, id eſt, Per quos & colitur: ut intellligamus fructum reddendum, non quibuslibet, ſed ijs, quorū opera culta eſt terra. Id enim efficit addita coniunctio, quam interpres omiſit.

Viciniora ſaluti.) ἐχόμενα σωτηρίας, id eſt, Propinqua ſaluti, ſiue adhærentia ſaluti. Certe Auguſtinus libro contra Creſconium tertio, cap. lxxiiij. citat meliora & hærentia ſaluti. Verum interpres, quoniam præceſſerat comparatiuum, ſubiunxit item comparatiuum.

Et dilectionis.) Græce eſt, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id eſt, Laboris dilectionis, nempe laboris, quem ob charitatem in iuuandis proximis adierunt.

Oſtentare.) ἐνδείκνυσθαι, id eſt, Oſtendere, ſiue monſtrare, exhibere, præſtare. Nā oſtentare ſemper in malum ſonat.

Ad expletionem ſpei.) πρὸς τὴν πληροφορίαν. Quaſi dicas certificationem. Certiſſimæ enim ſpei fiducia naſcitur ex pijs operibus, potius quàm ex ſyllogiſmis, & qui frigide ſperat, languet in pijs operibus. Nam πληροφορία dicitur, cum certiſſimis argumentis rei cuiuſpiam fit fides. πληροφορία

Vſque in finem.) ἄχρι τέλους. Id quod non ſolum accipi poteſt, de perſeuerantia uſq; ad finē uitæ, ſed multo magis de perfectione ſpei, quæ creſcit & adoleſcit in nobis, ſimul augeſcēte pietate, donec occurramus in uirum perfectum. Nam hinc cœpit hęc diſputatio Pauli, ut grandeſcerent in Chriſto.

Vt non ſegnes.) ἵνα μὴ νωθροὶ, id eſt, Ne languidi aut ſegnes. Id quod paulo ſuperius uertit debiles.

Et patientia.) μακροθυμίας, id eſt, Longanimitate, ſi quis ad uerbum exprimat. Expreſſius autem dixit Apoſtolus quàm interpres, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) κληρονομούντων, id eſt, Hæreditate capiunt, & eſt præſentis temporis, non futuri.

Abrahæ nempe.) Nempe poſuit pro quippe, τῷ γὰρ ἀβραὰμ. Sed in quibuſdam codicibus recte habetur nanq;, uelut in exemplari Paulino, & in alijs item emendatioribus.

Niſi, iurantis Niſi benedicēs benedixero.) Non eſt Græce εἰ μὴ, niſi, ſed ἦ μὴν, quod ut indicat Theophylactus hoc loco aduerbium eſt confirmandi. Nihil autem aliud eſt iuſiurandū, quàm uehemens confirmatio. Eadem uox habet̃ apud Septuaginta Geneſeos 22. quam tamen Hieronymus non reddidit Latine, quia ſæpe non poteſt cōmode reddi. Quoniam autē ſcriptura frequenter utitur ſyllaba Si, quum iurādo negat, niſi quum affirmat, interpres hic recte pro ἦ μὴν poſuit, niſi. Nec id præter latinorum conſuetudinem.

Multiplicabo

Multiplicabo.) Cur non potius multiplicauero, πληθυνῶ.

Per maiorē sui.) Rursum oblitus, reliquit Græcū casum. Latine dicendum erat, maiorem se. Quanquam apud Græcos pronomen nullum additur, sed tantum est, per maiorē.

Interpres altum dormiens

Et omnis cōtrouersiæ finis.) Græci legunt Illis, αὐτοῖς, non αὐτῶν, ut accipias illis, nempe hominibus, iusiurandum est finis omnis controuersiæ.

Ad confirmationē est iuramentum.) Apparet & hic εἰς, id est, In, positum pro per. Finitur controuersia, confirmatione iurisiurandi.

Immobilitatem.) τὸ ἀμετάθετον, id est, Immutabilitatem, siue firmitatem. Solent enim hominum testamenta & pacta rescindi, at Dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus, ἐν οἷς. Nec est fortissimum, sed ἰσχυράν. id est, Validum.

Quasi ancoram.) ὡς ἄγκυραν, id est, Tanquam ancoram. Vetusti Latinorum codices habent, sicut ancoram.

Ad interiora uelaminis.) καταπετάσματος. Quod proprie significat aliquid obtentū atque obductum quod arceat conspectum.

EX CAPITE SEPTIMO

Primum quidem interpretatus rex iustitiæ.) Nam Melchisedech apud Hebræos sonat regem iustitiæ. Quandoquidem illis מַלְכִּי Malci, rex meus dicitur. In compositione autē iod litera euphoniæ gratia assumitur, צֶדֶק zedec iustitia. Solom שָׁלוֹם autem pacem sonat: id uocabuli quidam putant inditum à Melchisedec urbi Hierosolymarum. Hoc ex loco deprehendi potest error interpretationis, in libello qui incerto titulo circūfertur, adiectus utriusque testamenti uoluminib. de uocabulis Hebraicis, cū appareat id operis nihil aliud esse, quàm tumultuariā non unius hominis coaceruationē, etiamsi diuus Hyeronimus testatur sese hisce de rebus librū ædidisse. Nam illic Melchisedec exponitur in hunc modum, Melchisedec rex iustus, siue rex iustitiæ aut rex pacis, siue pacificus. Atque in hoc nomine Melchisedec nulla uox est, quæ pacē significet. Neque Paulus ait Melchisedec sonare regem pacis, sed Melchisalem מַלְכִּי־שָׁלוֹם exprimere regem pacis. Hieronymus in nominibus huius epistolæ exponit Melchisedec, rex iustus.

Notatus quidam de etymologia Melchisedec.

Liber de Hebraicis nominibus non est Hieronymi

Sine patre, sine matre.) ἀπάτωρ ἀμήτωρ. Compositis apud Græcos dictionibus: et sine genealogia, apud illos est, ἀγενεαλόγητος, quod ferè sonat, quasi dicas, cuius generis origo non possit reddi.

Intuemini autem.) θεωρεῖτε δὲ, Consideratis, siue uidetis. Quanquam potest accipi, & considerate.

De præcipuis. (ἐκ τῶν ἀκροθινίων. Quod significat primitias frugū. Interpres legisse uidetur, ἀκροθινίων, quæ uox præcipua significat. Verū hoc loco ἀκροθίνια dixit pro spolijs, siue exuuijs ab hoste detractis, interpretātibus ad eum modū & Græcanicis scholijs, ipsoque Chrysostomo. Et reperitur in hoc significatu apud Philostratū sophistam. Interpres illud sequutus uidetur, quod in fastigio acerui præcipua soleāt poni. Illud ridiculū quod interpres Chrysostomi, cum acrothinia uertisset præcipua, nostrā sequutus æditionem, subiecit, præcipua dicuntur exuuiæ, uidelicet oblitus se Latine loqui nō Græce. Quanquam & latinis opima spolia dicebātur uelut egregia, quæ ducibus essent detracta. Greca uox dicta est uel à tangendis summis, unde & ἀκροθινιάζειν & ἀκροθιγῶς, uel ab ἄκρον, quod est summum, & θινὸς acerui frumentorum aut ordei.

Notatus interpres Chrysostomi.

Tanquam & ipsi exierint.) Sermo latinus anceps est, utrum hæc uerba pertineant ad Leuitas accipientes decimas, an ad fratres dantes. Cæterū quoniam Græcis est ἐξεληλυθότας, non potest aliò referri quàm ad fratres.

Cuius autem generatio, &c.) ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν ἀβραάμ, id est, Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine ulla autem contradictione.) χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, id est, Sine omni uero contradictione, quod modo uertit controuersiam.

Ibi autem contestatur.) Contestans, μαρτυρούμενος, id est, De quo testatum est, quod uiueret. Nam de hoc pronunciatum est, quod pontifex esset in æternum. Siquidē partici-

pium μαρτυρούμενος, mediũ eſt. Et in hanc ſententiam interpretantur Græcanica ſcholia.

ὡς ἔπος εἰπεῖν, nuſquã alias eſt apud Paulum

Vt ita dictũ ſit.) ὡς ἔπος εἰπεῖν, id eſt, Vt ſic dicam. Ad uerbũ ſonat, ut uerbũ dicam. Idẽ Græci dicunt ὡς τύπῳ εἰπεῖν. hoc genus ſermonis nuſquam reperies apud Paulum alibi.

Et Leui qui.) Et, hoc loco non eſt accipiendum ſimpliciter pro coniũctione copulatiua, uerum pro Etiam, ſiue quoque, ut ſit ſenſus, nõ ſolum Abraham dediſſe decimas Melchiſedec, uerumetiam in Abrahã autore gentis, ipſum etiam Leui, cuius eſt ius decimarũ ſoluiſſe decimas. Porrò quod præmolliit ſermonem, dicens, ut ita loquar, explicat paulo poſt; Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc eſt, nondum erat natus Leui, quẽ tamen dico quodammodo fuiſſe decimatum in patre.

Decimas accepit.) ὁ δεκάτας λαμβάνων, id eſt, Qui decimas accipit, ſiue ſolitus eſt accipere, participio præſentis temporis. Loquitur enim nõ de Melchiſedec, ſed de ſui temporis Leuitis, decimas accipere ſolitis.

Sub ipſo.) Subaudi, ſacerdotio Leuitico, ne quis ad hominem referat.

In quo enim.) ἐφ᾽ ὃν γὰρ, id eſt, In quem enim, ſiue de quo.

De alia tribu eſt.) φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν. i. Alterius gentis, ſiue tribus particeps fuit.

In qua tribu.) εἰς ἣν φυλὴν, id eſt, De qua tribu, ſiue ad quam tribum.

Nihil de ſacerdotibus.) Sacerdotio legendũ, περὶ ἱερωσύνης. Sed ut πρεσβυτέριον, ordinẽ presbyterorũ declarat, ita Paulus ſacerdotiũ pro collegio ſacerdotũ uſurpaſſe uidetur.

Secundũ ordinem Melchiſedec.) τάξις, & ordinem ſignificat & ordinationẽ, ac mea ſentẽtia hic magis quadrabat ordinatio. Nõ enim agitur, quotus fuerit Melchiſedec, aut Chriſtus, ſed quomodo fuerit ordinatus.

Et quantum eſt non ſine iureiurando.) καὶ καθόσον. Apertius uertiſſet, & quatenus nõ citra iuſiurandum, ut ſit ſenſus, hoc eſſe meliorem ſpem noſtrã, per quam, Chriſto ſacerdote, accedimus ad deum, quod illi ſacerdotium cõmiſſum fuerit in æternum, idque nõ ſine iureiurando, quo certior eſſet ſpes promiſſorum.

Sempiternum ἀπαράβατον

Sempiternum habet ſacerdotium.) ἀπαράβατον, id eſt, Quod ad aliũ tranſire non poſſit, quod ſucceſſione nõ aliunde tranſmigret ad alium, quemadmodum fieri neceſſe erat in ſacerdotio Moſaico.

Locus olim ſuſpectus quibuſdam

In perpetuum poteſt.) εἰς τὸ παντελὲς, Quod magis ſonat ad plenũ, ſiue perfecte, hoc eſt, ut Græcorum exponunt ſcholia, nõ ſolum hic, ſed etiam illic. Verum hoc nõnihil prima fronte ſapere uidetur Origenis dogma, quemadmodum et aliàs habet quædam, quę illius decretis in ſpeciem patrocinari uideantur, ut de ſeruandis dæmonibus.

Accedens.) Et Græci codices & Latini uetuſtiores habent, accedentes, προσερχομένους.

Ad interpellandum pro nobis.) ὑπὲρ αὐτῶν. id eſt, Pro ipſis.

Innocens.) ἄκακος, Expers doli. Sic & Chryſoſtomus interpretatur. Nam Innocens Græcis non poteſt latinè reddi, ſi Ciceroni credimus.

Qui poſt legem eſt.) Græce eſt, τῆς μετὰ τὸν νόμον, id eſt, Quod poſt legẽ eſt. Tametſi Græca præpoſitio μετὰ anceps eſt. Nam legi poteſt, & ſupra legẽ. Quod ſi legis, qui poſt legẽ, intellige poſt legẽ cõditam, nempe in pſalmis. Siue mauis, ſuprà legẽ, intelligit plus fuiſſe põderis in uoce diuina, quàm in præcepto Moſi. Abrogat enim id quod poſterius eſt prius condita: & abrogat quod à maiore profectũ ſit autore, id quod minor inſtituerat.

In æternum perfectum.) τετελειωμένον. Quaſi dicas, factum ſemper idoneum ac legitimum: Neque enim ſacerdos ſemper aut ubique idoneus eſt ad peragendum ſacrum.

EX CAPITE OCTAVO.

CApitulum autẽ.) κεφάλαιον, id eſt, Sũma ſiue caput. Sentit enim ſe compendio dicturũ, quod fuſius diſſeruit, & id quod eſt præcipuũ, explicaturum.

Magnitudinis.) μεγαλωσύνης. Potius maieſtatis, ſicut paulo ante uertit.

Miniſter pro adminiſtrator

Sanctorum miniſter.) λειτουργός. Quod non ſimpliciter ſonat miniſtrum, ſed plerunque miniſtrũ ſacrorũ, & qui fungatur officio ſacerdotij pro alijs. Vnde quod nos uulgo uocamus officium, Græci λειτουργίαν appellant. Vocem putãt hinc dictam λήιτον, olim dicebant prytaneum, hoc eſt, locum publicũ in quo uerſabantur magiſtratus, & ἔργον opus, unde commutatis aliquot literis λειτουργοὶ dicti, qui in his locis magiſtratibus inſeruiebãt. Porrò genitiuus ſanctorũ, poteſt uel ad homines referri, uel ad ipſa

ſancta

ſancta, ut dicatur adminiſtrare ſancta pro nobis, ueluti ſacerdos. Quanquam autem Græca ſcholia malūt de hominibus accipere, tamē id quod proxime conſequitur magis ſuadet, ut de rebus ſanctis accipiamus, miniſter ſanctorū, & tabernaculi ueri, ut ueri quoque referatur ad ſancta. Vt enim hoc tabernaculū, nempe cœlum, uerum eſt tabernaculū, ita ſancta ſanctorū quæ illic adminiſtrat uere ſancta ſunt. Theophylactus & Chryſoſtomus ſequuntur poſteriorem ſententiam, etiamſi Theophylactus recenſet utramque.

Si ergo eſſet.) εἰ μὲν γὰρ, id eſt, Si enim.

Nec eſſet ſacerdos.) οὐδ' ἂν ἦν ἱερεὺς, id eſt, Ne ſacerdos quidē eſſet, ut qui nihil offerret, quale lex præſcripſerat.

Cum conſummaret.) μέλλων ἐπιτελεῖν, id eſt, Cū conſummaturus eſſet.

Nunc autē melius.) διαφορωτέρας. i. Excellentius. licet in nōnullis habeat διαφορωτέρας.

Quanto.) Latinus debebat addere, tāto, ut reſpondeat quāto. Nam Græcis licet omit (tere.

Illud prius.) ἡ πρώτη ἐκείνη, id eſt, Primum illud. Niſi quod Græci abutuntur aliquoties hoc ſuperlatiuo uice comparatiui.

Culpa uacaſſet.) ἦν ἄμεμπτος, id eſt, Fuiſſet irreprehenſibile, ſiue de quo queri non poſſis, aut in quo nihil poſſet deſiderari. Quod tamen Chryſoſtomus ita torquet, ut ἄμεμπτος accipiatur pro eo, nō quod ipſum ſit inculpabile, ſed quod inculpabiles reddat, ut culpa ſit hominū, non teſtamenti. Quanquā Paulus ad Romanos, fatetur legem fuiſſe infirmā, nec potuiſſe conferre perfectam ſalutem. & in Actis idē affirmat Lucas, Et Petrus appellat onus omnibus importabile. Et deus apud prophetam appellat iuſtificationes non bonas. Quæ omnia iuxta Chryſoſtomi ſententiam accipienda ſunt. Nihil enim à deo proficiſcitur, quod non ſit bonum. Et Paulus aliâs legem ſanctam & bonam appellat.

Locus inquireretur.) ἐζητεῖτο τόπος, id eſt, Quæſitus fuiſſet locus.

Vituperans enim.) μεμφόμενος γὰρ, Verbum eſt, unde perductū erat nomē, ἄμεμπτος, probat enim non caruiſſe reprehenſione, cum ipſe deus de eo queratur.

Ecce dies ueniūt.) Hoc teſtimonium adduxit ex Hieremiæ capite trigeſimo primo, et ita adduxit, ut appareat ſequutum per omnia æditionē Septuaginta, ſed ab Hebraica ueritate minimū abhorrentem. Primū uenient, pro quo Hieronymus uertit, ueniant. Græce eſt ἔρχονται, quod ad utrunque tempus pertinet. Nam de pacto, ſiue ut alibi uertitur, fœdus mox dicemus. Quod aūt Hieronymus uertit, irritum fecerūt, Paulus, ſiue quis alius fuit (ad hunc enim modum citat Hieronymus) expreſſit οὐκ ἐνέμειναν, id eſt, Non perſtiterunt in teſtamēto ſiue pacto. Deinde quod ille uertit, dominatus ſum eorū, hic explicuit, ἠμέλησα αὐτῶν. i. Neglexi eos, iuxta Septuaginta. Præterea quod Hieronymus uertit, in uiſceribus, hic extulit, εἰς τὴν διάνοιαν, id eſt, in mentē. Ad hæc quod Paulus dixit, ἕκαστος, Hieronymus uertit, uir, ſequutus ἰδίωμα ſermonis Hebraici. *Paulus citat iuxta Septuaginta*

Qua apprehendi manum.) Magis eſt apprehendens manum.

Dando leges.) διδοὺς, id eſt, Dans, pendet enim à ſuperioribus.

Superſcribā.) ἐπιγράψω, id eſt, Inſcribā, quod Græca præpoſitio ſit ambiguæ naturæ.

Proximum ſuum.) τὸν πολίτην αὐτοῦ, id eſt, Ciuem ſuum. Quanquam alij codices habent, τὸν πλησίον, id eſt, proximum.

A minore uſque ad maiorē.) ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, id eſt, A paruo illorum uſque ad magnum illorum, conſentientibus & Hebræis.

Veterauit prius.) πεπαλαίωκε, id eſt, Antiquauit, ſiue fecit antiquum.

EX CAPITE NONO.

HAbuit quidē & prius.) εἶχε μὲν οὖν, id eſt, Habuit quidē igitur. Et prius nomen eſt, & ad teſtamentum refertur. Nec eſt Græce prius, ſed primum.

Iuſtificationes culturæ.) Sermo anceps eſt: poteſt enim diſtincte legi, δικαιώματα λατρείας, ſed rectius cōiūctim legitur. λατρείαν enim appellat ritus (ſacrificorū.

Et ſanctum ſeculare.) τό, τε ἅγιον κοσμικόν, id eſt, Sanctum mundanum, quod in eam partem admitteretur etiam proſelyti ac gētes, id quod indicant commentarij in hunc locum Chryſoſtomi ac Theophylacti.

Candelabra.) ἥ τε λυχνία. Et candelabrum numero ſingulari. Nos lucernas uertimus quod idem candelabrum multas ſuſtineat lucernas.

Quæ dicitur sancta.) Sancta hoc loco pluralis est numeri, neutri generis, ἥ τις λέγεται ἅγια, quæ dicitur siue dicũtur sancta, ut respõdeat ad hoc, quod mox sequitur, sancta sanctorum. Torquetur admodum diuus Augustinus in quæstionibus super Leuiticũ, quæstione quinquagesima tertia, quem in sensum accipiendũ sit, sanctum sancti, putatq; dictum τὸ ἅγιον τοῦ ἁγίου, perinde quasi plene dicas, τὸ πνεῦμα ἅγιον, τοῦ θεοῦ ἁγίου id est, Spiritum sanctum sancti dei, cum constet hãc cõduplicationem iuxta idioma sermonis Hebraici, epitasin habere sanctimoniæ. Siquidem priorem partem duntaxat sanctum appellat, alteram ut eximie sanctam, sanctum sanctorum.

Excussa Augustini sententia

Post uelamentum autem secundum.) Secũdum, referendum est ad Velamentũ, non ad tabernaculum. Apud nos enim anceps est sermo, apud Græcos nequaquã. Licet ipsa res, atq; etiam sermonis tenor reclamet Græcorũ lectioni. Paulus enim distinguit duo tabernacula, non duo uelamenta. Nec enim erant duo uelamenta. Hãc distinctionẽ prosequẽs apostolus, paulo inferius ita loquitur. His uero ita cõpositis, in prius quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consumantes, in secundum autem semel in anno solus pontifex &c.

Thuribulum.) θυμιατήριον. Quod locum quoq; significat, aut aram, in qua fit suffitus.

Super quæ erant.) ὑπὲρ ἄνω δὲ αὐτῆς, id est, Supra illud autem, siue supra illam, ut referas ad arcam, attestantibus scholijs Græcanicis.

In priore quidem.) εἰς μὲν τὴν πρώτην. Cur non potius in primum quidem? cum præsertim Græcus interpres ita loquutus sit, & grãmatices ratio postulet. Similiter in eo quod sequitur εἰς δὲ τὴν δευτέραν.

Sacrificiorum officia.) τὰς λατρείας. Explicuit interpres Græcam uocem, quã aliquoties uertit culturam, siue obsequium.

Quem offerret. ὃ προσφέρει. i. Quem offert. Nec est pro ignorantia, sed pro ignoratijs.

Quæ parabola.) Cur non potius similitudo? Aut quid hic opus uoce Græca?

Parabola similitudo

Temporis instantis.) εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est, In tempus quod instabat, hoc est, pro tempore tum præsente.

Iuxta quam.) καθ᾽ ὅν, id est, Iuxta quod, siue in quo, ut subaudias tempore.

In cibis & in potibus.) Interpres nõ potuit reddere Greci sermonis gratiã, ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, nisi dixisset in esculentis & poculentis.

Et iusticijs.) δικαιώμασι, id est, Iustificationibus.

Impositis.) ἐπικείμενα, id est, Imposita, refertur enim ad munera & hostias. Apud Græcos certa est lectio, Nec tã est imposita quàm sita. In his enim quæ cõmemorauit, sita est Iudaica religio.

Assistens.) παραγενόμενος, id est, Accedens. Alioqui parum apte cohæret, quod mox sequitur, Introiuit in sancta. Etenim qui potest introire, qui iam assistit?

Per amplius.) Duæ sunt dictiones, διὰ τῆς μείζονος, Per id qđ amplius, siue maius erat.

Non manufactum.), οὐ χειροποιήτου, Dictione composita.

Qui per spiritum sanctum.) διὰ πνεύματος αἰωνίου, id est, Per spiritum æternum. Et in hunc modum legit & interpretatur Chrysostomus.

Morte intercedente.) θανάτου γενομένου, id est, Morte facta. Quanquam interpres bene reddidit sententiam.

Vbi enim testamentum, mortem &c.) At diuus Hieronymus prodidit uocem, quam interpretes uerterunt testamentũ. Hebræis magis sonare pactũ aut fœdus עדות. Quod si uerum est, apparet & hãc epistolã scriptam ab eo, qui Hebraice nescierit, id quod haud ita dissimile ueri uidetur. Certe diuus Hieronymus constanter uertit pactum. Iã διαθήκη Græcis dispositionem sonat magis quàm testamentũ. Et hæbreis ברית à testibus dictum est, quod pacta quæ rata uelimus esse, sub testibus sanciri soleat. Proinde Septuaginta uidentur hoc sequuti, qui testamentũ transtulerunt. Verum si quis uocẽ sequi malit, quàm sermonis usum ac proprietatem, quicquid adhibitis agitur testibus, testamentũ erit. Nec est confirmatum, sed βεβαία, hoc est, ratum, siue firmum, ut subaudias Est.

Testamentũ Hebræis pactum est

Lecto enim.) λαληθείσης γὰρ, id est, Dicto enim.

Mandato legis.) Græca secus habent λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς, κατὰ νόμον ὑπὸ μωϋσέως

τῷ λαῷ: παντὶ τῷ λαῷ, i. Cũ enim omne mandatũ dictũ siue recitatũ esset iuxta legẽ à Mose toti populo. Et lana coccinea.) καὶ ἐρίου κοκκίνου, id est, Lana coccina, à cocco, quæ adhibetur tingendæ purpuræ.

Hic sanguis testamẽti.) Ad hæc allusisse uidetur Christus in cœna, Hic sanguis noui testamenti, simili modo suum repræsentans sacrificium.

Sine sanguinis effusione.) Grece composita dictio est, αἱματεκχυσίας. Et hic locus non *αἱματεκ-χυσία* nihil sapere uidetur Origenicũ, si legas quę sequũtur, & si quis crassius interpretetur. Proinde Chrysostomus rem trahit ad allegoriam. Synagoga terra erat, ecclesia cœlũ. Illorum sanctum paulo ante uocauit mundanum, nostra cœlestia sunt, cum simus ipsi cœlestes.

Non enim in manufactis.) Græce est, In manufacta sancta. &c. εἰς χειροποίητα ἅγια, & consentiunt nostri codices emendatiores.

Exemplaria uerorum.) Græce non est ὑποδείγματα, quemadmodum paulo ante, sed ἀντίτυπα, ueluti reddentia similitudinẽ uerorum. Neq; mihi uidentur absurde dici exem- *ἀντίτυπα* plaria uetera illa, quę deliniabant ac uelut adumbrabant Euangelicam historiam. Certe nobis erant exemplaria, etiamsi deo nõ fuerunt. Qui scripsit hanc epistolam nihil interesse putauit inter ὑπόδειγμα & ἀντίτυπον.

In consummatione.) ἐπὶ συντελείᾳ, id est, Sub consummationem, siue instante consummatione. Nam eam uim habet aliquoties ea prępositio, si dãdi casui iungatur, ut captauit illum ἐπὶ θανάτῳ.

EX CAPITE DECIMO

Non ipsam imaginem.) οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Ipsam, posuit pro ueram & expressam, quæ rem totam ut est, repræsentet. Vnde & Christum, imaginem dei uocat. At umbra nihil repræsentat præter extrema quædã corporis lineamenta, unde rudis illa priscorum pictura cœpit.

Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonent per interrogationem esse legendũ, an non desijssent offerri? Interpres legisse uidetur, ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἂν προσφερόμεναι. Pro nobis facit Theophylactus. Certe aut omittẽda erat negatio, aut legen- *Interpres collaudatus* dum per interrogationem, quæ uim habet negandi. Cæterũ hic eleganter interpres participium uertit in uerbum infinitiuũ, ἐπαύσαντο προσφερόμενοι pro προσφέρεσθαι, quod alias quidem parum eleganter reliquit.

Sed in ipsis commemoratio.) Subaudiẽdum est, sacrificijs siue hostijs, siue in ijsdem. Loquitur enim de iteratis.

Hostiam & oblationem noluisti.) Quisquis hanc scripsit epistolã, minimũ discrepat ab æditione Septuaginta, in citandis ueteris instrumenti testimonijs, iuxta quos ita legimus, θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἐζήτησας. τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥκω. ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου *Corpus pro aures* Vbi pro aures positum est corpus, atq; ita legit Augustinus, enarrãs psalmum trigesimũ nonum. At diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãstulit hoc modo, Victima & oblatione non indiges, aures autem fodisti mihi. Holocaustũ & pro peccato nõ petisti, tunc dixi, ecce uenio. In uolumine libri scriptum est de me, ut facerem placitũ tibi deus meus. Cęterum quod dicit, Aures autem perfodisti mihi, indicat obedientiã fidei, quam deus iam requirebat à suis cultoribus, fastiditis uictimis.

Vt faciã deus.) Hoc referendũ est ad illud quod præcessit, Ecce uenio, ut faciam &c. annotantibus Græcorum scholijs, & liquet ex his quæ sequuntur.

Tunc dixi, ecce uenio.) Vbi hæc uerba repetunt̃, dixit, est Græce τότε εἴρηκεν. Mirũ est aũt, cur interpres Latinus mutauerit personam, cũ referantur uerba superius posita. Et tamen ita scriptũ fuisse in uetustissimo codice Paulino rasuræ uestigiũ indicat. Neq; secus legisse uidetur Chrysostomus, uel hoc argumẽto, quod questionẽ mouet, de quo hoc dicatur. Nam si legisset, tũc dixi, hoc est, si ipse diceret de se, nõ cõueniebat interrogare, de quo hoc diceretur. Post hæc consului Græcũ codicem, et reperi εἴρηκεν, id est, dixit, in posteriore loco, quũ apud Theophylactum esset εἶπον, id est, dixi: Variant et Latini codices.

Vt sequens statuat.) τὸ δεύτερον, id est, Secundum siue posterius.

Sacerdos præsto est cotidie.) ἱερεὺς ἕστηκεν, id est, Sacerdos stat, ut uerbũ uerbo reddam.

Nec est quod nos offendat tẽporis ratio, cum in huiusmodi uerbis præteritũ usurpetur pro præsenti. Hoc admonui, quod animaduerterim quosdã frustra offendi, in quibus est Stapulẽsis noster. Alioqui si legas stabat, parum congruet quod mox consequitur, Quę nõ possunt auferre peccata. Quanquam Gręce est, οὐδέποτε δύνανται, id est, Nunquam possunt: atque ita scriptum comperi in exemplari Paulino, atque item in Constantiensi.

Pro peccatis offerens hostiam.) προσενέγκας θυσίαν, Participiũ est pręteriti temporis, quamobrem mutato genere uertere poterat, oblata hostia.

Sanctificatos.) τοὺς ἁγιαζομένους, id est, Eos qui sanctificantur.

Dabo leges.) διδοὺς νόμους, id est, Dans leges. Codex Donatiani habebat dando, pro dabo, consentiebat Constantiensis.

In introitu.) Valla castigat, in introitũ, quasi nos confidamus futurũ, ut introeamus sancta. Et est quidem Græcus sermo anceps, εἰς τὴν εἴσοδον. Verũ non uideo cur nõ recte possit accipi, nos habere fiduciam in introitu, quo Christus Pontifex pro nobis ingressus est sancta. Etiãsi diuersa lectio mihi non improbatur, et magis quadrat ad ea quę sequuntur, Accedamus cum uero &c.

Initiauit.) ἐνεκαίνισεν, id est, Innouauit, siue dedicauit, unde encænia.

Viam nouam.) ὁδὸν πρόσφατον, id est, Viam recentem.

Accedamus.) προσερχόμεθα, id est, Accedimus. Etiamsi hic Græcorum exemplaria uariãt. Et in plenitudine est, ἐν πληροφορίᾳ, de quo sępe iam admonuimus. Ac de certitudine fiducię, interpretantur Gręcorum commentarij, qui Chrysostomo inscribuntur. *πληροφορία*

Confessionem indeclinabilem.) ἀκλινῆ, id est, Non uacillantẽ, neque huc & illuc nutantem, hoc est, firmam & immotam. Alioqui indeclinabile dicitur, quod uitari non possit.

In prouocationem charitatis.) εἰς παροξυσμόν. Quod Lucas in Actis accipit pro excandescentia, in malam partem: hic in bonam usurpauit, pro extimulatione. *παροξυσμός*

Collectionem nostrã.) ἐπισυναγωγήν. i. Aggregationẽ, quasi postea accesserint, aut accessuri sint.

Quanto uideritis.) ὅσῳ βλέπετε, id est, Quanto uidetis.

Terribilis autem.) Melius erat, sed terribilis. Quanquam idem significent hæ coniunctiones, tamen nonnihil refert aliquando, quam quo loco ponas.

Et ignis ęmulatio.) ζῆλος, igni ueluti sensũ tribuit. Nã zelũ appellat impetũ ulciscẽdi.

Quę consumptura est.) ἐσθίειν μέλλοντος, id est, Qui comesurus est, siue deuoraturus. Et hic locus palàm adimit spem Christianis relapsis in peccatũ, nisi commode interpretemur iuxta rationem, quam superius indicauimus ex Chrysostomi sententia, atque etiam Theophylacti, non posse repeti baptismum, qui Christi mortem repręsentat. Testatur nominatim Theophylactus, hunc Pauli sermonem à nonnullis eò fuisse deprauatum, ut interpretarentur, non dari locum uenię, à baptismo reuolutis in uitia. Quoniam autem ea quę sequuntur, Sed terribilis expectatio iudicij, uidentur pugnare cum hac interpretatione (Nam alioqui dixisset, sed sequitur pœnitentia) posset & sic explicari, ut Paulus ὑπερβολῇ utatur, quo magis deterreat eos à peccando. Similia sunt in epistola Ioannis. Aut ut intelligamus de ijs qui deficiunt à lege Christi, quos aduersarios uocat. *Locus olim suspectus*

Irritam quis faciens.) ἀθετήσας τις νόμον, id est, Aliquis qui irritam fecit legem.

Mereri supplicia.) ἀξιωθήσεται, id est, Merebitur, seu dignus habebitur.

Pollutũ duxerit.) κοινὸν, id est, Cõmune. Sic enim uocant Iudæi, quod est prophanum & abominandum. Porrò duxerit, positum est pro existimarit, aut habuerit.

Mihi uindictam.) Gręce est, uindicta nominandi casu, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ut & ante admonuimus. Perinde ualet ac si dicas, mea est uindicta, & meum est ulcisci, non uestrum. *Mihi uindicta*

Et ego retribuam.) Et, redundat, consentiente Constantiensi.

Quia iudicabit.) Quia, non est apud Gręcos. Cæterũ illud, in altero quidẽ opprobrijs, dilucidius uerti poterat, per tũ & tum, aut partim & partim, aut non modo & non solũ. Partim quidẽ dum et probris et pressuris affecti, spectaculo fuistis omnibus, partim dũ consortes ita conuersantiũ facti estis. Vt sit sensus, illos duplici nomine laudari, qui non solũ ipsi persecutionem ob Christi fidẽ sustinuerint, uerum & alijs hæc patientibus adfuerint & communicarint. Porrò quod Laurẽtius arbitratur, ex hoc potissimũ uerbulo doceri posse, hanc epistolam esse Pauli, quod de uinculis suis meminerit, friuolũ est, ne dicã ridiculum *Laurentij argumentũ*

ridiculū, quasi nō omnes fermè apostolorū successores & adiutores in uinculis fuerint.

Spectaculū facti.) θεατριζόμενοι. Theatron Grecis spectaculū. Vnde qui in theatrum producuntur, ut omnibus sint spectaculo, θεατρίζεσθαι dicuntur.

Nam & uinctis.) Græce est, τοῖς δεσμοῖς μου, id est, Vinculis meis, interpres legisse uidetur δεσμίοις. Theophylactus legit δεσμοῖς μου. Vtraq; lectio sanam habet sententiam.

Cognoscentes uos.) Græci sic legunt. γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν, id est, Cognoscentes uos habere in uobismetipsis meliorem substantiam in cœlis & manentem. Quidam codices pro ἐν ἑαυτοῖς habent, ἐν οὐρανοῖς, id est, In cœlis Quidam habebant ad hunc modum, ἔχειν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς, id est, habere uobisipsis meliorem substantiam in cœlis.

Nolite itaq; amittere.) μὴ ἀποβάλητε οὖν, id est, Ne abijciatis igitur.

Patientia enim uobis necessa.) ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. Quod nō simpliciter sonat patientiam, qua toleramus mala, sed patiētem expectationem, cum spe præmij duramus in malis, & nos rebus melioribus seruamus. ὑπομονὴ

Adhuc enim modicum aliquantulum.) ἔτι γὰρ μικρὸν, ὅσον, ὅσον. Quod ita uertere poterat: Adhuc enim perpusillum, aut perq; exiguum tempus, Nam greci sermonis conduplicatio, epitasin habet breuitatis temporis, idq; iuxta proprietatē Hebræi sermonis, qui congeminatione uerbi eiusdem uehemētiam explicāt. Quod genus est illud Hieremiæ, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdē, templū domini, templum domini. itidem Esaias capite decimo, Adhuc enim paululum, modicumq;, et cōsummabitur indignatio mea. ὅσον, ὅσον

Ex fide uiuit.) ζήσεται, id est, Viuet, siue uicturus est.

Quia si.) Antiqui codices habent, quod si. Græci, καὶ ἐὰν, id est, Et si.

Non placebit animæ meæ.) οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ, id est, Non complacitum est animæ meæ in illo. Quanquam diuus Hieronymus existimat Ea legendum, ut referatur ad uisionem, non ad hominē: præcedit enim in Habacuc, unde hic desumptus est locus, Scribe uisionem, &c. Atq; illud, si subtraxerit se, refert ad Christum tardātem, non ad hominem desperātem. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationē in secundum caput Habacuc. Noua Hieronymi interpretatio

Subtractionis filij.) Filij, non reperio in Græcis codicibus, ac ne in Paulino quidē exemplari, nisi quod aliquis recētiore manu in spacio uersus dirimēte asscripserat, filij. Suffragabatur nobis hic uetustissimus codex Constantiensis. Porrò ita dixit, non sumus subtractionis, quasi diceret, non sumus subtractores, hoc est, qui refugiūt ac detrectant obedire: sed sumus fidei, hoc est, fideles, quasi dicas, sumus dei. Nec est simus, sed sumus, ἐσμὲν modo indicandi, non imperandi. Superest in nostris

EX CAPITE VNDECIMO

SPerandarū substantia.) ἐλπιζομένων ὑπόστασις, id est, Quę sperant, ut sperandarū nomen sit gerundiuū non participiū. ὑπόστασιν dixit, certitudinē, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Augustinus enarrās caput euāgelij, secundum Ioannē 14. sic adducit, Est autē fides sperātiū substātia, ut ἐλπιζομένων accipiat actiue, quū sit uerbū mediū, quasi fides sit quo nitantur credentes. Itidem citat libro de Pecc. merit. & remiss. 2. cap. 31. Ibidem ἔλεγχος uertit conuictionē. sed dure. Hic quidam argutantur circa hanc definitionē, ut ipsi uocant, cū encomiū fidei potius sit q̄ definitio dialectica. Tametsi Hieronymus ac Theophylactus eam appellāt definitionem, quod speciem aliquam habet definitionis, qua rei naturā explicant dialectici. Siquidem hoc exordiolo ingreditur fidei laudationem, mox & exemplis ostēdens, quantam uim habeat fides. Nisi forte putant esse finitionem, ubicunq; legerint est. Veluti si dicam, literæ sunt in rebus aduersis solatium, in secundis ornamentū: hanc eruditionis laudatiunculam existimēt ad definitionum leges exigendā. Et sunt qui submota hac definitione, ceu nimiū apostolica, parumq; magistrali, subijciūt aliam sophisticā, & Aristotelis redolentem dialecticā, uidelicet hanc. Fides est uoluntaria certitudo absentiū, infra scientiā et supra opinionē cōstituta. Deblaterat et alia fermè huius generis uulgatissimū Glossema in caput de Summa trinitate et fide catholica. Quorū est illud, Symbolū dicitā syn, Fidei definitio Glossema Decretalium notatum

Fides pro fiducia quod est simul, & bolus, morsus: quod singuli apostolorum attulerint morsellũ suũ. Illud adijciam, hoc loco fidem nõ usurpari proprie pro ea, qua credimus credẽda, sed qua speramus, hoc est, ipsa fiducia. Glossema quoddam uetustum indicat hoc dictum per synecdochen, quum fides sit & præteritorum & præsentium & futurorum.

Argumentum.) ἔλεγχος, id est, indicium, nam id hoc loco significat argumentum. Interpres Chrysostomi uertit conuictio. Etiamsi in libris uulgatis ubiq; deprauatum est, coniunctio. Eam uocem quum toties repetat, nullus tamẽ animaduertit mendum ne in postrema quidẽ æditione. Certe sensus ipse monere poterat lectorem huius rei. Etenim quum ait, Coniunctio quippe est in rebus ad modum manifestis, perspicuum est hic nõ congruere coniunctionem.

Non apparentium.) Græce est, οὐ βλεπομένων, id est, Quæ non uidẽtur. Nec est senes, sed seniores, πρεσβύτεροι. Et ἐμαρτυρήθησαν, quod hic uertit testimonium consequuti sunt, transferrre poterat, Testimonio probati sunt, siue testimonium emeruerunt.

Ex inuisibilibus uisibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, id est, Vt ex his, quæ non apparent, ea quæ uidentur fierent.

Plurimam hostiam.) πλείονα θυσίαν, id est, Copiosiorem hostiam, siue plus hostiarum. Interpres ne diceret plurem hostiam, comparatiuum mutauit in superlatiuum.

Esse iustus.) Græce dixit magis quam Latine, ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, Testimonio dictus est esse iustus, siue testimonium meruit quod esset iustus.

Muneribus eius.) De muneribus est Græce, ἐπὶ τοῖς δώροις, id est, De donarijs.

Deo additur Sine fide autem impossibile est placere deo.) Deo, hoc loco non repetitur apud Græcos, quos ego uiderim, sed subauditur ex superioribus. Certe nec apud Chrysostomum Græcum, nec apud Theophylactum additur.

Metuens.) εὐλαβηθείς, id est, Cauens, siue ueritus.

Fide qui uocatur Abraham.) πίστει καλούμενος ἀβραάμ. Interpres nõ respexit ad uerbum *Duplex sensus* præteriti temporis, obediuit. Itaq; uertẽdum erat, Fide uocatus Abraham obediuit: aut, fide cum uocaretur Abraham obediuit, ut fide, pertineat ad uerbũ obediuit. Sed rectius ad utrunq; accõmodatur, Vocatus Abraham per fidẽ, & obediuit per fidem. Siquidem fide promeruit, ut illi nomen augeretur. Non enim illi prius auctum est, quam de eo dictum est, Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Theophylactus sic interpretatur, ut uocatus non faciat ad nominis appellationem, sed ad iussum dei, bis enim uocatus est à deo, cum iuberetur relinquere natalem terram, rursum cum uocaretur in montem immolaturus filium. Ac iuxta hunc sensum ordinandus est sermo: Abraham cum uocaretur à deo, per fidem obediuit.

In locũ exire.) Et hoc Græce, obediuit exire: poterat Latine, obediuit siue paruit exiens, siue ut exiret.

In casulis.) ἐν σκηναῖς, id est, In tentorijs.

Sara sterilis.) Epitheton sterilis, non inuenio in Græcis, licet asscriptum sit in uetustissimis nostris codicibus. Ex Chrysostomi & Theophylacti enarratione parum liquet, an interpres addiderit de suo, an hinc sumpserit.

In conceptione seminis.) εἰς καταβολὴν σπέρματος. Interpres probe & uerecunde reddidit sententiã Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semẽ subsidat & adhærescat in matrice, propter imminutam attrahendi ac retinẽdi uim. Nã illud καταβολὴν aliquoties uertit fundationem. Proinde Chrysostomus uim uerbi explanans, exponit, Ad suscipiendũ semen ac retinendum. Demiror autem cur Faber maluerit pro conceptione, successionem, nisi quod uerecundius etiam quam interpres studuit efferre, aut, quod magis suspicor, librariorũ incuria, pro susceptione mutatũ est successione. Theophylactus indicat quosdam esse in hac sententia, ut putent & fœminis inesse semen, et ad id hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, id est, Et præter tempestiuitatem ætatis peperit, hoc est, aliena ætate.

Orti sunt.) ἐγεννήθησαν, id est, Nati sunt, siue geniti.

Propter quod ab uno orti sunt.) διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, id est,

Propter

Propter quod ab uno nati sunt, siue ex uno, idq́ȝ emortuo, siue, eoq́ȝ emortuo.
Et hoc emortuo.) κὰι ταῦτα νενεκρωμένου. Ne quis putet Abraham iam uita defunctum
genuisse filios. Sic enim uertit quidam, Ex uno nati sunt, & ipso cum mortuus esset. Imò
Græcus sermo significat illū iā effœto defectoq́ȝ fuisse corpore, sicut & in epistola ad Ro
manos dixit, mortificationē uuluę et corporis. Deinde κὴ ταῦτα, ex cōsuetudine Gręci ser
monis facit ad epitasin, quod Latini reddere solent, idq́ȝ, atq́ȝ id, & quidē, alijsq́ȝ similibus
modis. Vt ne Laurentium quidem oportuerit admodum offendi numero pronominis. Valla
Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante, ut temporis seruaret rationem, cur nō
idem facit in hoc participio? Nam dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul
conspectis & salutatis, & confessi.
Et salutātes.) Ante hęc uerba inuenio in Gręcis codicib. κὴ πεισθέντες, id est, Persuasi.
Et siquidem illius meminissent.) κὴ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον, ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν Deest nobis
ἀνακάμψαι, id est, Et siquidē illius meminissent, unde fuerāt profecti, habuissent tēpus re
uertendi. Nec enim assentior hac quidē in parte Laurentio Vallę, qui putauit in hūc uer
tendum fuisse modum: Et si quidem illius recordarētur, ex qua exierant, haberēt tempus
reuertēdi, ueluti de præsenti loquatur, nō de pręterito. Atqui id lōge secus est. Loquitur
enim de Abrahā ac similibus, quibus liberū erat in patriā redire, si patriæ desiderium eos
tenuisset. Cæterum Laurentium offendit uerbum pręsentis tēporis, quod mox sequitur.
Nunc autē meliorē appetunt. Quasi uero noua sit huiusmodi temporis hypallage. Quid Hypallage temporis
quod ut sequitur ita pręcessit etiā uerbum pręsentis temporis, ἐμφανίζουσιν ὅτι. Certe quod
paulo inferius subijcitur, Non cōfunditur deus, uocari deus illorum, nō potest nisi ad pa-
triarchas accōmodari. Dicitur enim deus Abrahā, deus Isaac, deus Iacob. Iam num La
tine dici possit, Erubescit uocari bonus, quemadmodum dicimus, cupit uideri bonus, ui
derit Laurentius, qui hoc negat, cum nihil obsistat, quo minus ita loquamur.
In quo susceperat.) ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, id est, Qui promissiones acceperat.
Arbitrans.) λογισάμενος, id est, Perpendens, etiāsi participium pręteriti temporis est.
In parabolam accepit.) ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο, id est, In similitudine adduxit, hoc est, In
typo Christi immolādi. Siquidē Illū, referēdum est ad Isaac, quē uiuum reduxit domum.
Et adorauit fastigium uirgæ illius.) Hieronymus in quæstionibus Hebraicis notat in Annotatio
terpretes Septuaginta, qui perperā transtulerint, Adorauit contra summitatē uirgæ eius, Hieronymi
cum apud Hebræos habeatur, & adorauit ad caput lectuli. Quod si uerū est, quid facie- pugnat cum
mus autori quisquis est huius epistolæ? aut qui patrocinabimur Hieronymo? Porrò cum hac epistola
Hieronymus fatetur Hebraicā uocem esse ancipitem, sicuti reuera est, si scribatur absq́ȝ
punctis, quur alterum sensum asseuerat esse falsum, alterum adeò mordicus tenet, ut in-
terpretans adiecerit etiam aliquid de suo? Adorauit, inquiēs, dominum conuersus ad le
ctuli caput. In tantum eo tempore abhorrebāt ab adorandis ullis rebus creatis, soli deo
hoc honoris seruantes: cum hodie repertum sit ex supernaturali philosophia, ligneam sta
tuā eadē adoratione adorari, qua adoratur æterna trias. Neq́ȝ quisquam est, cuius auto-
res hic offendat sermo: cum undique tam multa producantur offensiua piarum aurium.
Cæterū quum locis aliquot in sacris uoluminibus legamus adoratos reges, quid erat pe
riculi si pater adorasset filium principē? Vt Reg. secundo capite nono. Et Reg. tertio, ca-
pite primo. Adoratur Salomon, etiam à Dauid patre, ut uidetur. Quidā sic elabūtur, qua
si adorauerit nō uirgā Ioseph, sed regnū Christi, quod intelligebat eo sceptro signari. Au
gustinus aperit aliā rimam, ut pro αὐτοῦ legamus αὑτοῦ, ijsdē quidē literis, sed mutato spi-
ritu, siue addita litera ἑαυτοῦ, ut intelligamus senē innixū baculo suo adorasse dominū. Il
lud dissimulandū non est, in Gręcis non esse, adorauit summū uirgę, sed ad summū: cum
noster interpres præpositionē, uelut ociosam reliquerit. Si quidē hoc adorare uidemur,
ad quod prono corpore nos inclinamus. Et Græca uox qua usi sunt Septuaginta προσ-
κύνησιν, proprie significat capitis inclinati gestum, quū moto à frōte galero caput submit
timus. Porrò quū Symmachus uerterit, quod probat Hieronymus, adorauit ad caput le
cti, mirum quur illius nullā fecerit mentionem, magis suam confirmaturus sententiam,
certe aliàs frequēter adducit Symmachi testimoniū. Porrò quū lectū audimus, nō opor
tet imaginari quod Iacob decubuerit in plumis Germanicis, sed lectus sedilis erat ge-
nus

nus in quo poterãt ſedere plures, quod genus adhuc uidetur apud Italos. In his horis po meridianis acquieſcũt porrectis tibijs, reliquo corpore erecto. Ita probabile eſt Iacob ad ingreſſum filij demiſſis pedibus ſediſſe in lecto, quemadmodum proximo capite dicitur cõfortatus, hoc eſt, collegiſſe uires ſuas, ut extrema uerba proferret Ioſeph ac reliquis filijs ſuis. Et ſicut poſt extrema mandata ſcribitur, collegiſſe pedes ſuos in lectum & expiraſſe, ita hic poſt mandatam ſepulturæ curam, non collegit quidem pedes, ſed præ laſſitudine inclinauit corpus ad caput lectuli. Quod ſi quis pro lecto baculũ malit legere, alio modo ſignificatur ſenilis ac iam deficientis corpuſculi laſſitudo. Quæſtio autem de adorato domino cuius eſſentiam uiderit ad caput lectuli, uidetur ex Hebræorum commentis nata.

De profectione.) περὶ τῆς ἐξόδου, id eſt, De exitu.

Fide Moſes grandis factus, negauit ſe eſſe filium &c.) Ante hunc locum additũ erat in codice Donatiani, ſed manu recentiore: Fide Moſes grandis factus, occidit Aegyptiũ conſiderans dolorem fratrum ſuorum.

Temporalis peccati.) ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, id eſt, Quàm temporariam habere peccati fruitionem.

Theſauro Aegyptiorũ.) τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν, id eſt, Theſauris qui erãt in Aegypto.

Aſpiciebat.) ἀπέβλεπεν, i. Reſpiciebat, ſiue ſpectabat, aut rationẽ habebat retributiõis.

Animoſitatem regis.) τὸν θυμὸν, id eſt, Iracundiam, ſiue ferociam.

Tanquam uidens.) ὡς ὁρῶν. Melius erat, perinde quaſi uideret.

Primitiua.) πρωτότοκα, id eſt, Primogenita.

Quod experti.) ἧς πεῖραν λαβόντες, id eſt, Cuius nempe maris, experimentum cum cepiſſent Aegyptij.

Circuitu dierum ſeptem.) κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, id eſt, Circundati. Nec alioqui mea ſententia ſatis expreſſit ſententiam. Non enim ſentit obſidione ſeptem dierum muros euictos, ſed poſteaquam ſingulis diebus Leuitæ portantes arcam circumiſſent ciuitatem, ſeptimo die ad clangorem tubarum muri corruerunt.

Excipiens exploratores.) Et hoc participium præteriti temporis eſt, δεξαμένη, exceptis exploratoribus.

Quid adhuc dicam.) λέγω, id eſt, Dico.

Locus notatus olim de Iephthe Iephthe.) Quod Græci ſcribunt Hiepthaë, tetraſyllabum ἰεφθάε. Notatus eſt à nonnullis & hic epiſtolæ locus, ut admonet Chryſoſtomus, quod Iepte meretricis filium, & filiæ immerẽtis interfectorẽ, in ſanctorũ catalogo recenſeat, item Barachi et Samſonem.

Impetum ignis.) δύναμιν, id eſt. Vim.

στόμα à τέμνω Aciem gladij.) στόμα, id eſt, Os gladij, ſiue στόματα numero multitudinis, quod tamen Græci pro acie ponũt, quod ea parte mordeat. Quanquam ſunt apud Græcos, qui στόμα quoque dictum putant à τέμνω, id eſt, incido, quod ore incidamus et cõminuamus cibum. Vnde & δίστομος dicitur gladius utrinque incidens.

Conualuerũt de infirmitate.) ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, id eſt, Potẽtes redditi ſunt ex imbecillitate, ne quis ſomniet eos reualuiſſe à morbo. Chryſoſtomus interpretatur de reuerſis ab exilio Babylonico, in quo cũ fuiſſent deiecti ac mortuis aſſimiles, poſtea reſtituti ſunt priſtino uigori. Theophylactus attingẽs & hanc interpretationem, admiſcet de Ezechia, qui à morbo reualuit. Poſteriorem ſequitur Thomas.

Caſtra uerterunt exterorum.) παρεμβολὰς ἔκλιναν, id eſt, Incurſiones ſiue impreſſiones in fugam uerterunt, & inclinarũt. Dicitur enim inclinata acies, cum parat fugam, et cedit in bello. Nec male uertit interpres, ſi quis modo ſentiat, quod hoc loco ſit uertere, hoc eſt, ad fugam impellere. Demiror autem cur Stapulenſis maluerit euertere quàm uertere. Nam uertere multo erat aptius. Certe euertere, nõ uideo, quo pacto tolerari poſſit hoc ſanè loco. Iam aliquanto inferius mulieres, Græce eſt γυναῖκες, quæ uox & ſexum ſignificat & uxorem. At hoc loco mortuos, de liberis accipiendum eſt.

Diſtenti ſunt.) ἐτυμπανίσθησαν. Quod à corio ſumptum eſt, in tympano diſtento. Quanquam Græcanica ſcholia interpretantur de his qui fuſtibus contuſi perierunt. Cæditur enim crebris ictibus tympanum.

Secti sunt.) Quod Hieronymus alicubi uertit, Serrati sunt, ut accommodet ad supplicium Esaiæ.

Tentati sunt.) Nescio quo casu acciderit, ut nec apud Chrysostomũ, nec apud Theophylactũ ulla fiat mẽtio huius particulę Tentati sunt, præsertim cũ sit dilutior utrisq; quibus miscet. Pręcedit enim dissecti sunt, & seq̃. occisione gladij occubuerũt. Mihi uidet adiectitia. Suspicor enim, eruditulũ aliquẽ pro ἐπρίσθησαν, mutare uoluisse ἐπειράσθησαν, atq; ita uocem utranq; relatam in contextũ, cum altera esset asscripta in spatio marginis.

In melotis.) ἐν μηλωταῖς, id est, Pellibus ouillis. Sicut λεοντῆ dicitur exuuiũ leonis. Equidem non possum ridere uirum, alioqui magnum Thomam Aquinatẽ, tamẽ miseret me ac pudet, illius nomine tã fœdi lapsus, etiamsi fateor hæc non omnino proprie pertinere ad fidem, nec esse periculum ut Hæreticus iudicetur, qui cõsimiliter fuerit hallucinatus. Verum illud periculum est, ne qui bonas didicere literas, cum hæc legũt, ex his metiãtur cætera, ut est hominũ ingenium: Melota, inquit, est uestis facta de pilis camelorũ ut quidam dicunt. Vel melius, quod taxus habet pellem hirsutam, de qua fit uestis quæ dicitur melota. Iam quãto insulsius, imò impudentius, delirat super hac uoce quisquis fuit autor operis omnium indoctissimi, quod uocant Catholicon. Hic triumphũ agant, scilicet qui apostolicæ simplicitatis prætextu, suæ patrocinantur inscitiæ. Huiusmodi sanè uel ipsos superant apostolos. Neq; enim quisquam illorũ tam inscius uocum aut rerum fuit, ut ex oue faceret camelũ, aut aliud nouũ animal, arboris cognomine. Quanquam ego uix adduci possum ut credam, hæc ab Aquinate scripta, primum Italo, deinde tam cæteris in rebus uigilanti. Et haud scio an bona pars huius erroris interpreti sit imputanda, qui è duabus Græcis uocibus, alteram trãstulerit, alteram reliquerit. Siquidẽ in pellibus caprinis, Græce est αἰγείοις. At cur fugit ad eundem modũ circumloqui μηλωταῖς, in pellibus ouillis? Nisi quod suo more horruit bis dicere pellibus. Quanquã μηλωτὴ nõ tam pellem ouis significat quàm exuuium, hoc est, pellem corpori detractam unà cum lana.

Melotæ Thomæ lapsus miserandus, si modo is ea scripserit

Catholicon

Egẽtes.) ὑστερούμενοι, id est, Destituti rebus necessarijs. Quanq; interpres bene reddidit.

Testimonio fidei probati.) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, id est, Testimonio comprobati sunt per fidem.

Prouidente.) Et hoc participium est præteriti temporis apud Græcos, προβλεψαμένου, id est, Quod deus melius quiddã de nobis prospexerat. Augustinus aliter citat libro de Pecc. meritis & remiss. secundo, cap. trigesimo primo. Pro nobis enim meliora prouiderunt. pro προβλεψαμένου codex illius habuit προβλεψάμενοι, tum aliter distinxit, ut τοῦ θεοῦ referatur ad promissiones, non ad participium sequens.

EX CAPITE DVODECIMO

IMpositam nubem.) περικείμενον, id est, Circumpositam, siue circundatam, & undiq; cingẽtem nos. Nubem autem uocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Nubes pro multitudine

Pondus.) ὄγκον, id est, Onus, siue sarcina.

Circunstans nos.) Nos, non est in græcis codicibus, & est εὐπερίστατον, id est, quod facile circũsistat, & hæreat atq; amplectatur, quasi nolens abijci. Proinde nos uertimus, tenaciter inhærente peccato. Iam an satis quadret Aquinatis interpretatio, qui circunstans peccatum, exponit, occasionem peccandi, alijs discutiendum relinquo.

Thomas

Autorem fidei & consummatorem.) ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν. Nõ explicuit interpres uim & festiuitatem Græci sermonis, qui constat ex contrarijs inter se uocibus, quarum prior composita est ex principio, posterior deducta à fine. Perinde quasi dicas inceptorẽ & finitorem, ut idem Christus sit autor initij simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem suo more, probrum atq; ignominiam uocat, cum Græce sit αἰσχύνης.

Atq; in dextera.) Græce est, Et in dextra throni dei. ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

Sedet.) ἐκάθισεν, id est, Sedit, siue consedit. Quanquam, ut dixi, in his præteritum pro præsenti usurpatur.

Consolationis.) παρακλήσεως. Hic sanè magis quadrabat adhortationis. Imò utrunq; bene habet. Etiamsi Theophylactus interpretatur, de exhortatione.

Tanq;

Tanquam filijs loquitur dicens.) Dicens, apud græcos non est.

Neq; fatigeris.) ἐκλύε, id est, Deficias, siue defatigeris.

Castigo μαστιγῶ Flagellat aūt omnē filiū.) μαστιγοῖ. Quod Hieronymus in Oseę uertit, castigat, quę uox mutata literula uidet à Gręca deducta fuisse. Nam flagris cędi apud Romanos seruilius est. Cęterū illud Recipit positum est, pro eo quod est approbat, & non abdicat ac reijcit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex secus habet. εἰ παιδείαν ὑπομένετε, id est, Si castigationem sustinetis, cōsentientibus & interpretibus Græcis. Nam paulo ante quod παιδεύειν erat παιδεύει, uertit castigat, & ab eo deductum παιδείαν, uertit disciplinā, quē secuti quidam, Disciplinam uocāt castigationē, non satis approbante Valla. Quanq; disciplinam reperire licet apud probos autores, præcipueq; Suetoniū, pro seueriore institutione gubernationeq;, cuiusmodi solet adhiberi primis annis. Augustinus enarrās psalmum centesimum decimumoctauū, Disciplinam interpretatur, cum quis molestijs eruditur. Cæterū quod Græce est προσφέρεται, & interpres reddidit offert se: Augustinus libro de Tēpore barbarico, cap. sexto, legit, Sicut filios uos aggreditur deus. Hoc enim agit Paulus, ne horrescant manū castigantis dei: non enim, inquit, admouet uobis manum, ut hostis hosti, sed ut pater filijs, emendaturus, non perditurus.

Ego adulteri.) Opinor interpretē uertisse, adulterini, pro spurijs & illegitimis. Quos Græci simulq; Latini uocant νόθους, quo uerbo usus est Paulus.

Eruditores habuimus.) παιδευτὰς, ab eodē uerbo παιδεύειν, quod significat ueluti puerum instituere, quod plagis & obiurgatione nonnunquam opus sit.

In tempore paucorum dierum.) πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, Ad paucos dies.

Secundū uoluntatem suam.) κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, Vt ipsis uidebatur, hoc est, suo arbitratu. Nonnunquam & præter meritum.

In recipiendo.) εἰς τὸ μεταλαβεῖν, id est, Vt participes fiamus.

Pacatissimum). εἰρηνικὸν, id est, Pacificum, siue pacatum.

Et gressus rectos facite.) τροχιάς. Quod ut indicat Theophylactus, aut uestigium est rotæ currus humi impressum, aut ipsa terra currentium pedibus conculcata.

Vt non claudicans quis erret.) ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, Ne id quod claudum aberret, hoc est, ne claudicatio abducat à uia, præsertim cum sit angusta. Certis igitur & nō uacillantibus passibus opus est in hac.

Contemplantes.) ἐπισκοποῦντες, id est, Considerātes, & curam agentes. Translatum ab exercitu longum faciēte iter. Nam hic aliquot uiris cura delegari solet prospiciendi, ne desit commeatus.

Ne quis desit gratiæ dei.) μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος, id est, Ne quis sit deficiens, aut destitutus à gratia dei, hoc est, qui non possit assequi, uelut in uia sunt qui deficiant.

Impediat.) ἐνοχλῇ, id est, Obstet, siue obturbet. Augustinus sermone de Verbis apostoli decimosexto, pro impediat, legit molestat.

Vendidit.) ἀπέδοτο, id est, Reddidit, id est, in alterius rei uicē dedit. Etenim qui uendit aut permutat, pro eo quod accipit, reddit aliquid. Nec est primitiua, sed πρωτοτόκια, id est Primogenitalia, ut ita docendi causa loquamur, hoc est, ius primogeniti.

Scitote.) ἴστε γὰρ, id est, Scitis enim.

Hæreditare.) κληρονομῆσαι, id est, Hæreditate accipere.

Ad tractabilem montem.) Montē, in multis Latinis codicibus abest. Nec Theophylactus addit montem, nec Chrysostomus, ψηλαφωμένῳ ὄρει, id est, Ad montem contactum siue qui tangebatur, at non sine pernicie tangentium. Allusit enim ad montem Sina & illud psalmi, Tange montes & fumigabunt.

Originis noua lectio Et accessibilem ignem.) καὶ κεκαυμένῳ πυρί, id est, Accensum ignem. Origenes homilia in Numeros tertia, nec addit montē, & pro accessibilē legit, ardentē: Nō enim accessistis ad ardentem et tractabilē ignem. Mirū aūt quid idem sequutus legat: & multitudinē angelorū collaudātiū. Et Augustinus libro Quæstionū in Genesin primo, quæstione centesima sexagesima octaua, legit ad hūc modū, Sed accessistis ad montē Siō, et ciuitatem dei Hierusalem, & ad milia angelorū exultantiū, quū tale nihil sit apud Græcos.

Se excusauerunt.) παρῃτήσαντο, id est, Deprecati sunt, siue recusarunt.

Ne eis

Ne eis fieret uerbum.) μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον, id est, Ne sibi cõmendaretur sermo; aut ne sibi adderetur sermo. Nimirum post talia prçludia, expectabant duram orationẽ. Quanquam Grçcus sermo nonnihil habet ambiguitatis, quod αὐτοῖς ad homines referri potest, & ad prodigia quæ prçcesserãt, ut sit sensus, ne adiungeretur sermo talibus monstris iam uisis: aut ne ipsis sermo committeretur, quem acerbum expectabant.

Non enim portabant.) οὐκ ἔφερον γὰρ, id est, Non ferebant enim, non tolerabant.

Quod dicebatur.) τὸ διαστελλόμενον, id est, Quod distinguebatur, pro prçcipiebatur. Expressit enim Hebraici sermonis figurã, iuxta quã dictũ est et illud, Distinxit in labijs suis.

Si bestia tetigerit montem, lapidabitur.) Hic quidam Græci codices addunt, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται, id est, Aut iaculo configetur. *Superest in Græcis*

Quod uidebatur.) τὸ φανταζόμενον. Non est simpliciter, quod uidebatur, sed quod uideri uidebatur, sicuti uidentur spectra, & uisa, aut somnia.

Moyses autem dixit.) Suspicor hunc esse locũ, de quo senserit Hieronymus, cum ait, à quibusdã hanc epistolã non asscribi Paulo, quod nõnulla citent in ea, ueluti de ueteri instrumento, quæ apud Hebræos non habeantur. Siquidẽ Exodi cap. 20. ubi narrat historia traditæ legis, nihil huiusmodi dicit Moses: ac ne tertio quidẽ eiusdẽ uoluminis capite, cum in rubo uidet dominũ. Nam torquet huc eũ locũ Aquinas. Idq; quoniã sensit parũ esse solidũ, adiecit, dixit saltem facto: ne huic quidẽ fisus commẽto addidit: Vel forte apostolus utitur alia litera, quam nos non habemus. Sed utrũ apocrypha utitur an approbata? Si apocrypha, negat alicubi Hieronymus morem esse apostolis, apocryphorũ uti testimonijs. Sin approbata, constat nostris exemplaribus aliquid approbatç çditionis deesse. *Locus olim notatus in epist. apud Hebræos*

Et multorum milium angelorũ frequentiam.) καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. Mire coniunxit μυριάσιν & πανηγύρει, cum myriades aliquoties dicamus innumerabilem turbam. Alioqui myrias, Græcis est numerus complectens decẽ milia: atq; ita sanè adducit Ambrosius, libro de Cain & Abel, secundo, capite secũdo. Et πανήγυρις dicitur, quoties diebus festis, aut comitijs, uniuersus populus congregatur.

Et iudicem omnium deum.) καὶ κριτῇ θεῷ ἁπάντων, id est, Ad iudicem deum omnium.

Et spirituũ.) καὶ πνεύμασι, id est, Et ad spiritus. Dictu mirum, q; hic uigilarit Aquinas, indicans huius loci triplicem esse lectionẽ. Primam esse Græcorũ, Et spiritũ iustorũ perfectorũ, ut sit sensus, Accessistis ad spiritũ sanctum, qui facit perfectos in iustitia. Alteram huiusmodi, Et spirituũ iustorum perfectorũ, ut sit sensus, Accessistis ad deũ, qui est iudex omnium, sed est quasi hæreditas spirituũ iustorũ perfectorum. Tertiam, & spiritus iustorum perfectorũ, ut accipiamus nobis fore societatem cum spiritibus sanctorum qui sunt perfecti. Sed primã approbat, quod sit, ut ait ille, planior, deinde quod Grçcorũ, cum ultima cum Grçcis cõsentiat, iuxta quã Chrysostomus interpretatur, animas piorũ. Nullus indignatur Thomæ, qui cum Grçce nescierit, tamen indicat uariã lectionẽ, idq; nullius autoritate fultus: in me destomachantur, qui tot rebus ad hoc negociũ instructus, indicẽ non quid ego somniem, sed quid legerint ueteres ac probati utriusq; linguæ scriptores. *Thomas indicat triplicem lectionem*

Et sanguinis aspersionem.) καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, Et sanguinẽ aspersionis, sanguinem, qui aspergitur, Hebræorum more.

Melius loquentem quã Abel.) κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸ ἄβελ, id est, Meliora loquentem q; sanguis Abel. Nam id palàm postulat articulus τό. Sanguis enim Abel dicitur loqui de terra, & efflagitare uindictam. At Christi sanguis loquitur expiationẽ. Ita non modo Grçci, uerumetiam Thomas. Hoc incommodum uitare poterat, si uertisset, Abelis.

Loquebatur.) χρηματίζοντα, id est, Oracula reddebat. Nec enim est simpliciter loqui, sed ex oraculo respondere.

Adhuc semel & ego.) Et, redundat. Porrò testimonium adductum est ex Aggçi capite secundo. Hebræa sic reddidit Hieronymus, non dissentientibus Septuaginta: Adhuc unum modicum est, & ego commouebò cœlum & terram.

Mouebo.) σείω, id est, Concutio, præsentis temporis.

Mobilium.) τῶν σαλευομένων, id est, eorum quç fluctuant, siue concutiuntur.

Habemus gratiam.) Theophylactus legit, ἔχωμεν, id est, Habeamus. Verum in huiusmodi facillimus est lapsus

EX CAPITE DECIMOTERTIO

Charitas fraternitatis.) ἡ φιλαδελφία, id est, Fraterna charitas, hoc est, charitas Christianorum inter ipsos mutua.

Superest apud nos In uobis.) Apud Græcos non additur, nec in codice Donatiani. Itē copula &, quæ sequitur, non est apud illos.

Placuerunt quidam &c.) ἔλαθόν τινες, ξενίσαντες ἀγγέλους, id est, Latuerunt quidā, accipiētes hospitio angelos. Sic enim ad uerbū uerti poterat. Porrò sensus hic est: quidam imprudentes siue inscientes acceperunt angelos hospitio. Interpres male secutus est Græcam figurā, quā Latinitas nō admittit. Cæterū quod in nostris codicibus Placuerunt, habetur scriptum, id uerisimillimum est librariorū errore inductū, qui cum non Placuerunt pro latuerunt intelligerēt Latuerunt, nam is sermo nihil significat Latinis, mutata scriptura fecerūt, placuerūt. Id probabilius facit, quod in priscis scriptoribus Christianis uidemus in sermone, Gręcam figuram frequenter usurpatam, uelut in Irenæo, siue huius interprete, & Tertulliano, ueluti pro eo quod Latine diceretur, insciens præterij domū, illi loquūtur, latui pręteriens domum. Mihi non usquequaque satisfacit, quod hoc loco uertit Laurentius, per hāc ἔλαθον Valla latuit quosdam, quod angelos in hospitium accepissent. Neque enim id sensit Paulus, hoc hospitalitati tribuēdum, quod ignorarint quos exceperāt, sed quod acceperint angelos, cum se putarent homines accipere. At multo minus, quod in hunc locum commētatur Iacobus Faber Stapulensis, qui putat idem esse latuisse, quod occultatum & non uisum fuisse, scribens in hunc modum, Dicendum latuerunt, non placuerunt. Etenim Lot & familia eius latuit, angelis hospitio susceptis, cum Sodomitæ uellent eum impetere & perfringere fores, cōtinuo percussi cæcitate ab angelis. Verum secus interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus, Græcam enim figuram interpretantes, quę tamen uel mediocriter Græce peritis incognita non est. Et Theophylactus hanc laudem accommodat ad Abraham et Lot communiter. Chrysostomus adeo tribuit Abrahæ, ut dubitet, nū et Lot oporteat esse communem. In eūdem sensum refert idem Chrysostomus sermone de Lazaro secundo. In hoc enim est eminentia laudis, quod ignarus angelos esse, tātam hospitibus prębuit humanitatem. Nihil enim magni erat hoc pręstare angelis agnitis. Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, citans hoc testimoniū: Per hāc enim, inquit, quidam nescientes, hospitio receperunt angelos. Et de Lot dubiū non est, quin nesciens receperit angelos, existimans homines esse. Cęterū de Abraham nōnihil addubitari poterat, quod adorarit & dominū appellarit, cū tres conspiceret. Rursum cum cibū offert, & pedū lotionē, uelut ex itinere fessis, uidetur homines credere. Thomas Tenedia bipēnis, ita nodū dissecat, ut dicat Abrahā primū eos habuisse pro uiris probis, et ob id exhibuisse humanitatis officia, licet adorarit adoratione δουλείας, mox agnouisse angelos, in quibus loquerer deus. Idem admonet geminę lectionis. Nam pręter hanc, quā uulgo habemus legi: per hanc quidā nescientes receperūt angelos, & tamē nō dignat huius lectionis ullū nobis autorē indicare. Iam quū tot argumēta pro nobis faciāt, quū tantus sit Gręcorum omniū cōsensus, quū orthodoxi scriptores indicēt etiā Græcam loquutionē, quū apud Augustinū reperiatur uera lectio, quū ipsa res rejciat uerbū placuerunt, tamē quidam magnis clamoribus defendit placuerūt, non alia ratione, quam quod hoc à scribis inductum est in uulgatos codices. Quid istis facias qui nec discere uolūt, nec docere possunt?

Laborantium.) κακουχουμένων, id est, Afflictorum.

Tanquam & ipsi in corpore morantes.) ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες, id est, Tanquam & ipsi sitis in corpore. Laurentius putat subaudiendum Ipsorum, tanquam ipsi sitis in corpore afflictorū, quod mihi nequaquam probatur. Sentit enim de corpore cuiusque similibus obnoxio malis. Ita & Theophylactus.

Theophylactus Honorabile connubium in omnibus.) ἐν πᾶσι, quod uarie exponit Theophylactus. In omnibus, ut subaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in omni tempore, denique inter omnes. Quod quidem postremum mihi maxime probatur. Quādoquidē & apud ethnicos honos habitus est matrimonijs, ob fauorem publici commodi. Etiamsi nō hæc predicantur in laudem matrimonij, sed præcipiuntur, ut subaudias esto. Videtur enim habere uile matrimonium, qui id adulterijs conspurcat. Cæterū quod hic uertit, thorus,

Græce est κοίτη. Eam uocem in epistola ad Romanos, uertit concubitum, agens de Isaac & Rebecca: tametsi κοίτη non significet proprie concubitum, sed cubile.

Nō te deserā nec relinquā.) οὐδ' ἐγκαταλείπω, id est, Relinquo ac desero, præsentis temporis. Locus est Iosue cap. 1. Etiamsi Hieronymus uertit, Nō dimittā nec derelinquā te.

Nolite abduci.) μὴ περιφέρεσθε, id est, Ne circumferamini. Interpres legisse uidetur παραφέρεσθε. & utrunque uerbum satis quadrabat.

Optimum est enim.) καλὸν γὰρ, id est, Bonum enim.

Promeretur deus.) εὐαρεστεῖται, id est, Cōciliatur deus, siue Placetur deo. Quanquam interpres promeretur dixit, pro demeretur & conciliatur.

Et subiacete eis.) ὑπείκετε. Et eis, redundat, id est, concedite ac deferte.

Peruigilant.) ἀγρυπνοῦσι, id est, Vigilant.

Quasi rationem reddituri.) ὡς λόγον ἀποδώσοντες, id est, Tanquam rationē reddituri.

Hoc enim non expedit.) ἀλυσιτελὲς γὰρ, id est, Inutile enim.

Aptet uos.) καταρτίσαι, id est, Perficiat. Et in omni opere bono, legunt Græci.

Verbum solatij.) παρακλήσεως, Cur non potius exhortationis, hoc loco?

Perpaucis scripsi.) διὰ βραχέων. i. Per pauca, siue paucis. Sunt em̄ Grece due dictiones.

Cognoscite fratrem nostrum.) γινώσκετε anceps est. Potest enim accipi nostis, & ad sensum haud multum interest.

De Italia fratres.) οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας, id est, Itali. Neque Fratres est apud Grecos. Optime lector, nihilo minoris uelim esse tibi hanc epistolam, quod à multis dubitatū sit Pauli esset, an alterius. Certe cuiuscunque est, multis nominibus digna est, que legatur à Christianis. Et ut à stilo Pauli, quod ad phrasim attinet, longe lateque discrepat: ita ad spiritū ac pectus Paulinum uehementer accedit. Verum ut non potest doceri certis argumentis cuius sit, quod nullius habeat inscriptionem: ita cōpluribus indicijs colligi potest, si non certis, certe probabilibus, ab alio quopiam quàm à Paulo scriptā fuisse. Primum quod sola omnium Pauli nomen non præferat, tametsi non me fugit, hoc utcunque dilui ab Hieronymo, sed ita ut magis retūdat aduersarij telū, quàm astruat quod defendit: Si ideo, inquit, Pauli non est, quod Pauli nomen non præferat, igitur nullius erit, cum nullius præferat titulum. Sed audi ex aduerso. Si ideo quisque liber huius aut illius credi debet, quod eius titulum preferat, igitur & Euangelium Petri apocryphum, Petro tribui debet, quod preferat Petri nomen. Deinde quod tot annis, nempe usque ad ætatem Hieronymi, nō recepta fuerit à Latinis, quemadmodum ipse testatur in Epistolis suis. Ad hāc cōiecturā facit, quod Ambrosius, cum omnes Paulinas epistolas sit interpretatus, in hanc unā nihil scripserit. Preterea quod enarrans Esaiæ caput sextum recensuit Hieronymus, quod in hac quedā testimonia citentur ex ueteri testamento, quæ non reperiātur in Hebreorum uoluminibus, de quibus nōnihil attigimus huius epistole cap. duodecimo. Adde huc, quod quum nemo scripturarū testimonia disertius aptiusque citet quàm Paulus, tamen locum ex psalmo octauo refert in contrarium sensum, illinc colligens Christum deiectum, quum totus psalmus attollat dignitatē humanæ conditionis. Vt ne dicam interim, inesse locos aliquot, qui quorundam hæreticorum dogmatibus prima fronte patrocinari uideantur: uelut illa, quod uelum separās sancta sanctorum, interpretatur cœlū: ac multo magis, quod palàm adimere uideatur spem, à baptismo relapsis in peccatum, idque non uno in loco: cū Paulus et eum receperit in communionem sanctorum, qui dormierat cum uxore patris. Adde huc, quod diuus Hieronymus cū alijs aliquot locis ita citat huius epistole testimonia, ut de autore uideatᵉ ambigere: tum edisserens caput Hieremie trigesimū primū, Hoc inquit, testimonio Paulus apostolus, siue quis alius scripsit epistolam, usus est ad Hebreos. Rursum in Esaie capite quinquagesimo: Dicitur & in epistola que fertur ad Hebræos: alijsque locis penè innumeris, alicubi negans referre cuius sit, modo salubria doceat. Itē capite sexto. Vnde & Paulus apostolus in epistola ad Hebræos, quā Latina consuetudo non recipit. Rursus enarrans Esaie caput octauum, citans huius epistole testimonium dicit, in epistola quæ ad Hebræos inscribitur docet, licet eam latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat. Item enarrans Mathæi caput uigesimum sextum. Licet, inquit, de ea Latinorum multi dubitent. Item in Zachariæ caput octauū citans addit, si ta-

Epistola hec ad Hebræos an Pauli sit

men in suscipienda epistola Græcorũ autoritatem Latina lingua non respuit. Item in epistola ad Paulinum, Octaua enim ad Hebræos à plerisq; extra numerum ponitur. Idẽ in Catalogo refert Gaium in hac fuisse sententia, ut tredecim duntaxat epistolas asscriberet Paulo, quæ est ad Hebręos negaret illius esse. Deinde subijcit suo nomine Hieronymus, sed et apud Romanos usq; hodie quasi Pauli non habetur. Consimilem ad modũ Origenes homilia in Matthęum uigesima sexta, cum adducat huius epistolę testimonium, non audet tamen ab aduersario flagitare, ut Pauli uideatur, ac remittit penè ut sit eo loco, quo liber qui inscribitur, Secreta Esaiæ. Et Augustinus citaturus huius epistolæ testimonium De ciuitate dei, libro decimosexto, capite uigesimo secundo pręfatur hunc in modũ: De quo in epistola, quæ inscribitur ad Hebræos, quam plures apostoli Pauli esse dicunt, quidam uero negant, multa & magna conscripta sunt. Quin idem aliâs frequenter adducẽs huius epistolę testimonium: Scriptũ est, inquit, in epistola ad Hebręos, omisso Pauli nomine. Sic intellectum est in epistola ad Hebræos. Et de illo etiam in epistola legitur, quæ inscribitur ad Hebræos. Hæc atq; huiusmodi cum plus centies occurrant, nusquã quod sanè meminerim, citat Pauli nomine, cum in cæteris citationibus, Pauli titulum libenter sit solitus addere. Ambrosius licet in hanc unam non ædiderit commẽtarios, tamen eius testimonijs non infrequẽter utitur, & uidetur eam Paulo tribuere. Quin Origenes apud Eusebium testatur à plerisq; dubitatũ an hæc epistola esset germana Pauli, præsertim ob stili dissonantiam, quanquam ipse Paulo fortiter asserit. Locus est Ecclesiasticæ historiæ libro sexto, capite decimo septimo. Rursus eiusdẽ libri, capite decimoquinto narrat, apud Latinos hanc epistolam nõ fuisse tributam Paulo apostolo. Restat iam argumentũ illud, quo nõ aliud certius, stilus ipse, et orationis character, q nihil habet affinitatis cum phrasi Paulina. Nam quod adferunt hic quidam, Paulum ipsum Hebraice scripsisse, cęterum Lucam argumentum epistolæ, quam memoria tenebat, suis explicuisse uerbis: quantum ualeat, uiderint alij. Neq; enim in uerbis solum aut figuris discrimen est, sed omnibus notis dissidet. Et ut Paulus Græce scribens, multum ex idiomate sermonis Hebraici retulit, ita & in hac, quam ut uolunt isti scripsit Hebraice, nõnulla sermonis illius uestigia residerent. Quid quod ne Lucas quidem ipse in Actis apostolorũ, hoc est, in argumẽto, quod facile recipit orationis ornamẽta, parum abest ab huius epistolæ eloquẽtia. Equidẽ haud interponam hoc loco meã sententiam. Cæterum admodum probabile est quod subindicauit diuus Hieronymus in Catalogo scriptorũ illustrium, Clemẽtem Romanum pontificem à Petro quartum, autorem huius epistolæ fuisse. Clementis enim meminit Paulus, & hic Timothei facit mentionem. Sed præstat, opinor, ipsa Hieronymi uerba super hac re asscribere: Scripsit, inquit, nempe Clemẽs, sub persona Romanæ ecclesiæ, ad ecclesiã Corinthiorum, ualde utilem epistolam, quæ & in nonnullis locis publice legitur, quę mihi uidetur characteri epistolę, quę sub Pauli nomine ad Hebręos fertur cõuenire. Sed & multis de eadem epistola non solum sensibus, sed iuxta uerborũ quoq; ordinem abutitur. Omnino grandis in utraq; similitudo est. Hactenus diuus Hieronymus, satis ciuiliter indicans prudenti doctoq; lectori, quid ipse suspicetur. Idem in epistola ad Dardanũ testatur hanc à Latinis nõ fuisse receptam, sed à plerisq; Gręcis scriptoribus hactenus receptam, ut crederent esse uiri ecclesiastici, Pauli tamen esse negarẽt: sed Barnabæ potius aut Clementi tribuerẽt, aut iuxta nonnullos Lucæ, quod idem diligenter annotauit Hieronymus in Pauli Catalogo. Ex his dilucidum est ætate Hieronymi Romanam ecclesiã nondum recepisse autoritatem huius epistolæ: & Græcos qui recipiebant iudicasse non esse Pauli: deniq; Hieronymus ad Dardanũ negat referre cuius sit, quum sit ecclesiastici uiri. Et tamen hodie sunt qui plusquam hæreticum esse putant, si quis dubitet de autore epistolæ, non ob aliud, nisi quod in templis additur Pauli titulus. Si ecclesia certo definit esse Pauli, captiuo libens intellectum meum in obsequium fidei: quod ad sensum meum attinet, nõ uidetur illius esse, ob causas quas hic reticuisse pręstiterit. Et si certo scirem non esse Pauli, res indigna est digladiatione. Nec hac de re tantum uerborum facerem, nisi quidam ex re nihili tantos excitarent tumultus.

Stilus an certißimum argumentum

Hieronymus

FINIS

IN EPISTOLAM IACOBI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

IACOBVS apostolus.) Apostolus, non additur in his libris quos ego uiderim, nec in Latinis emēdatioribus. Et fieri potest, ut nomen commune cum apostolo præbuerit occasionem, ut hæc epistola Iacobo apostolo asscriberetur, cum fuerit alterius cuiusdam Iacobi. Nam de hac quoq; nonnihil est dubitatum. Idem accidit in duabus posterioribus, quę ob nomen cōmune, Ioanni tribuuntur apostolo, cum alterius sint, autore Hieronymo, qui Iacobum hūc negat esse apostolum è numero duodecim qui recensentur in Euāgelio, sed alium quendam cognomento Iustum, filium Marię, sororis matris domini, q̃ primus fuerit ordinatus episcopus Hierosolymitanus ab apostolis. Nec enim obstare, quod hic aliâs uocetur apostolus, cum apud Paulum discipuli Christum prædicātes, apostoli dicantur. Ac ne ab hoc quidem hāc epistolam esse profectam asseuerabāt quidam, licet, ut inquit idem Hieronymus, paulatim procedente tempore obtinuerit autoritatem: & hunc esse qui cum Hierosolymis cōmunicarit Paulus, & cuius toties fiat in apostolorū Actis mētio. Ita Hieronymus in Catalogo. Rursus enarrans Esaię caput decimum octauum. Idem enarrans caput primum epistolę ad Galatas, dicit illos uehementer errare, qui credunt Iacobum quē uidit Paulus, fuisse unum è numero duodecim apostolorum. Verum superuacuum arbitror anxie de autore digladiari, rem potius amplectamur, & spiritum sacrum autorem exosculemur. *Iacobus non è numero duodecim*

Opus perfectum habet.) ἐχέτω, id est, Habeat. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatis.

Et integri.) καὶ ὁλόκληροι. Vt opponatur mutilis. Nam dissidia uetant quo minus corpus sit integrum.

Indiget sapientia.) λείπεται σοφίας, id est, Si cui deest sapientia.

Postulet à deo qui dat.) αἰτείτω ἀπὸ τοῦ διδόντος θεοῦ, id est, Postulet ab eo qui dat, nempe deo, ut intelligas, non aliunde petendam sapientiam.

Affluenter.) ἁπλῶς, id est, Simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur. Et non improperat.

Et non improperat.) Sunt qui negent in hoc sensu Improperat, esse Latinū, & uerū est Plinio improperare dictum, pro intro properare. Attamē mihi persuaderi nō potest, uocem esse confictam, cum toties sit obuia in sacris libris, improperare & improperium.

Nihil hæsitās.) μηδὲν διακρινόμενος, id est, Nihil dijudicans. Quanq; hæc affinia sunt, & ob id utroq; modo solet uertere.

Et circumfertur.) καὶ ῥιπιζομένῳ, id est, Iactatur, siue rapitur.

Non ergo existimet.) μὴ γὰρ, id est. Non enim.

Quod accipiat.) ὅτι λήψεται, id est, Quod accipiet, aut accepturus sit.

Vir duplex animo.) δίψυχος. Quasi dicas, bianimis, ut dicimus bilinguis.

In exaltatione.) ἐν τῷ ὕψει, id est, In sublimitate. Opponit enim inter se pugnantia. Interpres legisse uidetur, ἐν τῇ ὑψώσει.

In humilitate.) ἐν ταπεινώσει, id est, In humiliatione, siue deiectione.

Decor uultus eius.) Subdura est metaphora quæ uultum tribuit herbæ. Est enim hic χόρτος, quod interdum transfert fœnum, nonnunquam gramen, rarius herbam. Proinde sciat lector Gręce esse εὐπρέπεια τοῦ προσώπου, id est, Decor aspectus eius, siue speciei.

Diues in itineribus suis.) πορείαις. Vide num legi possit, πορίαις, ut sit, in abundantia. Certe ad sensum uideretur accommodatius.

Repromissit deus.) Græci legūt dominus, pro deus. Ne quis aut suspicet aliquid subesse mysterij quod repromisit, dixit pro promisit. Nā Græce est ἐπηγγείλατο. est eadē uox

apud Suetoniũ in Othone, Tiberio & Claudio Cæsarib. cõsimiliter usurpata. Neq; enim præpositio re, hic significat iteratione actus, sed relatione: ut recipit, non qui bis capit, sed qui quod ab alio debet capit: & retinet, non qui bis tenet, sed qui tenet uolentem abire.

Quoniã à deo tentatur.) ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id est, Quod à deo tentor. Tametsi hãc figuram Latinus sermo non recipit, nisi omittas coniunctionem quòd.

Intentator est.) ἀπείραστός ἐστι κακῶν, id est, Inexpertus est malorum, siue non potest tentari malis. Significat autem deum neq; tentari ipsum malis, neq; tẽtare quenquam, quasi dicas, intẽtabilis. Demiror autem interpretes non circuitione potius uocem hanc explicuisse. Nam Latinis intentator est, qui mali quidpiam impingit. Quod si ἀπείραστος accipiatur actiue, bis idem dixit. Et δὲ coniunctio reclamat huic sensui.

Intentator ἀπείραστος

Abstractus & illectus.) ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος, id est, Illectus et inescatus. Tametsi participia hæc præsentis sunt temporis, id est, dum illicitur & inescatur.

Generat mortem.) ἀποκύει. Metaphora sumpta à grauidis. Quasi dicas enititur.

Dilectissimi.) ἀγαπητοί, id est, Dilecti.

Datum optimum.) δόσις ἀγαθὴ, id est, Donum bonum, siue donatio bona. Hieronymus legit, Omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Nõ est transmutatio.) παραλλαγή. Quod Hieronymus in priori aduersus Iouinianum commẽtario uertit, differẽtiam. Augustinus libro De ciuitate dei undecimo legit, Apud quem non est immutatio, nec momenti obũbratio. Rursus aduersus Manichæos de Natura boni, cap. 24. Hilarius de Trinitate libro 4. legit, Apud quem non est demutatio.

Nec.) ἢ, id est, Aut, pro nec.

Vicissitudinis obumbratio.) τροπῆς ἀποσκίασμα, id est, Conuersionis obumbratio. Significat autem ab hac luce iaci umbram, & solstitijs crescere, ac decrescere nostrũ solem. Ita propemodum & diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus.

Voluntarie enim &c.) βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, id est, Volens progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, siue creaturarum suarum. Beda indicat hunc locum à quodã sic legi, ut simus primitiæ creaturarum eius, quasi intelligat nos esse cæteris rebus creatis præstantiores, quod olim singularum rerum primitię offerrentur, hoc est præcipua quæque. Porrò quod noster interpres τινα uertit aliquod, iuxta hanc sententiam rectius uertisset quoddam, siue primitiæ quædam, ut addito nomine intelligamus sermonem habere metaphoram.

Scitis fratres mei.) ὥστε ἀδελφοί, id est, Itaq; fratres mei. Interpres legisse uidetur ἴστε, pro ὥστε. Nam scitis enim, quod est in nostris codicibus, in Grecis non reperio.

Sit autem.) Autem redundat.

Omnem immund m.) ῥυπαρίαν, id est, Sordiciem.

Abundantiam.) περισσείαν, id est, Superfluitatem. Alludit enim ad sordes et superflua corporis. Etiamsi non desunt, qui negẽt superfluitatem esse uocem Latinam. Atq; nõ uideo qui minus à superfluo licet dicere superfluitatem, quàm ab exiguo exiguitatem, ab assiduo assiduitatem, à perpetuo perpetuitatem.

Et non auditores tantum.) Tantum, non inuenio apud Græcos, ne in Aldina quidẽ editione. Sed quidam indicat esse in Rhodiensi codice. Salua res est. At ego uereor, ne is codex sit ad nostros emẽdatus. Imò ne in Latinis quidẽ emẽdatioribus additur Tantũ, sed adiectũ uidetur abs quopiam, cui cum absurdum uideretur pręscribi nobis, ne essemus auditores uerbi, uelut interpretans scriptoris mentem, addidit auditores tantum.

Perspexerit.) παρακύψας, id est, Qui ꝑspexerit, à gestu caput obliquãtis intuẽdi studio.

In lege perfectæ.) εἰς νόμον τέλειον, id est, In legem perfectam. Codex Donatianicus habebat In lege perfecta.

Libertatis.) τὸν τῆς ἐλευθερίας, id est, Quæ est libertatis, siue, nempe libertatis.

Permanserit in ea.) καὶ παραμείνας οὕτως, id est, Et permanserit sic.

Religiosum esse.) Græci addũt ἐν ὑμῖν, id est, Inter uos. Sed seducit cor suũ.) Ex corde uago atq; instabili nascitur lingue petulantia: unde nos uertimus, sed aberrare sinit cor suum. est enim Græcis ἀπατῶν. Ab hoc seculo.) ἀπὸ τοῦ κόσμου, id est, A mundo.

EX

EX CAPITE SECVNDO.

IEsu Christi gloriæ.) Quod iuxta proprietatem Hebræi sermonis perinde ualet ac si dicas, gloriosi, ἰησοῦ χριστοῦ τῆς δόξης. Vide lector, num δόξης hic declaret nõ gloriam, sed opinionẽ, ut referatur ad προσωποληψίαις. Sicq; sensus, ne habeamus fidẽ domini nostri Iesu Christi, in discretione personarũ, ut ex sua quisq; opinione quemlibet æstimet, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus, aut humilis est, ob affinitatem aut diuitias. προσωποληψίαι

In conuentum uestrum.) εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν, id est, In congregationem siue cœtũ uestrum. Hic palàm est synagogam esse, quemuis cœtum aut consessum hominum.

Aureum anulum habens.) χρυσοδακτύλιος. Dictione composita uocauit, gestantem anulos aureos, quasi dicas, auranuleus.

In ueste candida.) ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, id est, In ueste splendida, tametsi olim magnificum erat ac regale candidis amiciri.

In sordido habitu.) ἐσθῆτι. Variauit interpres, cum Græce sit eadem dictio.

Qui indutus est ueste præclara.) ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπράν, id est, In eum qui gestat uestem splendidam. Et est eadem uox, quam modo uertit candidam, immodicus affectator copiæ.

Aut sede sub.) ἢ κάθου ὧδε, id est, Sede hic.

Nõ iudicatis.) οὐ διεκρίθητε, i. Iudicati estis in uobisipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quæ sequunt. Cæterũ &, coniunctio quæ apud Græcos addit, tantũ ad uehementiam & affectum facit, καὶ οὐ διεκρίθητε, ut, & nõ, perinde polleat ac si dicas, an nõ.

Cogitationum iniquarum.) πονηρῶν, id est, Malarum.

In hoc mundo.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi. Interpres, mirum quo cõsilio, semper addit Mundo, pronomen demõstratiuum: etiamsi hic in nonnullis additur τούτου.

Diuites autem.) Autẽ, redundat, & repugnat sensui. Interpres legisse uidetur πλουσίους δὲ, perinde quasi præcesserit μὲν. Pauperes quidem in hoc mundo, sed diuites in fide.

Exhonorastis pau.) ἠτιμάσατε, id est, Ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt.) Quod Græci dicunt unico uerbo καταδυναστεύουσιν, quasi dicas, abutuntur suo magistratu & potestate, in uestrum malum.

Ad iudicia.) εἰς κριτήρια, id est, Ad tribunalia.

Redarguti à lege.) ἐλεγχόμενοι. Quod melius uertisset, Et redarguimini, ut tempus quoque respondeat.

Quicunq; autem.) Enim, est Græcis, non autem.

Quasi transgressores.) ὡς παραβάται, id est, Vt transgressores.

In cipientes iudicari.) μέλλοντες κρίνεσθαι, id est, Iudicandi. Et in hunc quidem modũ frequenter transtulit interpres. At hic sanè fuit intolerabile. *Incipientes pro futuro*

Qui non facit.) μὴ ποιήσαντι, id est, Qui non fecerit.

Superexaltat autẽ misericordia iu.) κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Opinor interpretem uertisse, superexultat, id est, supergloriatur. Sensus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanquam uictrix, ut nihil iam ad rem faciãt quinq; expositiones Hugonis Carrensis, quas in hunc inuehit locũ, ὅλας ἁμάξας, pro unica interpretatione examen interpretationum faciens. Ea est inscitiæ fœcunditas, cum ueritatis simplex sit oratio. Vtitur autẽ eodem uerbo ad eundem modum paulo inferius, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας, id est, Ne gloriemini & mentiamini aduersus ueritatẽ. Apparet & Augustinũ legisse superexultat. Id cõijcere licet ex uerbis, quibus enarrat Psalmũ cxliij. Idem libro De ciuitate dei xxi. cap. xviij. interpretatur, superexaltat, superat. Sed cum ad iudicium, inquiẽs, uentum fuerit, misericordiam esse superaturã: non longe quidem aberrãs à scopo quod ad sensum attinet. Apparet & hic Augustinũ legisse superexultat, etiamsi in uulgatis codicibus deprauatũ est, superexaltat: uictoris enim est exultare. Rursus in Quæstionibus in Exodũ legit, Superexaltat misericordia in iudicio. Vt hinc manifestior etiam suspicio detur illum legisse, superexultat. Rursum in epistola ad Hieronymum 29. sic tractat hũc locum, ut uerbum superexaltat non congruat. Nam uictus uictorẽ superexaltat potius quàm uictor uictum. Item epist. 89. scriptum erat, superexaltat iudicio, quo magis conie- *Hugo Carrensis*

ctandum est scriptum fuisse, superexultat. Certe ex Bedæ commentarijs palàm est, illũ legisse superexultat. Eius uerba subscribam, Superexultat aũt misericordia iudicium, quia quemadmodum damnatus in iudicio dei dolebit, qui nõ fecit misericordiã: ita qui fecit, remuneratus exultabit atq; gaudebit. Aliter, superexaltat misericordia iudicium. Non dictum est, uincit misericordia iudicium. Nõ enim est aduersa iudicio, sed superexaltat qui plures per misericordiam colligunt, sed qui misericordiam præstiterunt. Ex his perspicuũ est Bedam iuxta Græcorũ exemplaria legisse superexultat, licet scriba penè ubiq; uocem eã deprauauerit. Restat scrupulus de præpositione. Nam qui uertit superexultat, legisse uidetur ὑπερκαυχᾶται. Siquidem κατακαυχᾶσθαι magis sonat aduersus aliquem gloriari.

Et soror.) Aut, est Græce, non &c.

Calefacimini Calefacimini.) θερμαίνεσθε, id est, Calefiatis siue calescite. Quis enim ferat, calefacimini? Aut cur non potius mutato genere calefaciatis uos, quemadmodum nõ semel huius uerbi participium uertit in Euangelio, θερμαινόμενος, calefaciebat se. Sed ex obsoletis autoribus citãt literatores Facior, ut donemus: quorsum attinet obsoletis atq; etiã dubijs uti, cum suppetant usitata certaq;.

In semetipsa.) καθ' ἑαυτὴν, id est, Per se, hoc est, sola.

Sine operibus.) ἐκ τῶν ἔργων σου, id est, Ex operibus tuis. Interpres legisse uidetur ἐκτὸς τῶν ἔργων, nam minimum est discrimen in uocibus, cum sentẽtia tota pugnet. Quod si legis, sine operibus, quemadmodum legit interpres, nõ uideo qui cõstet sensus: nam fides ostendi nõ potest, nisi factis. Sentit autẽ quisquis hic fuit Iacobus, demonstra tuam fidem quã habes, adiunctis factis, ut utrunq; habeas: & ego solis factis declarabo, mihi neutrũ deesse. Sermo uidetur apud Græcos aliquanto dilucidior. Siquidem ut Iacobus doce*Varia lectio* at, nec fidẽ absq; operibus, nec opera sine fide ualere, proponit duos colloquẽtes, quorũ alter fretus sua fide negligat opera. Huic dicitur: Tu fidẽ habes, sit hoc tibi satis. Rursus alter fidẽs operibus neglecta fide, respõdet illi. Et ego facta habeo, mihi satis est. Iacobus utriusq; sermonem refellit, Imò neutri, inquit, quod habet sufficit ad salutem. Sed tu qui fidem tuam iactas, doce factis ipsis tibi fidẽ esse, quæ certe res ociosa nõ est, Et ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse. Neq; enim conuenit, ut hæc uerba Fidẽ habes, pertineant ad personam apostoli, qui reijcit fidem carentem factis.

Credidit Abrahã deo.) Idem testimoniũ quod Paulus adduxit in epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad cõmendationem operũ. Verum Paulus *Opera duplicia* illic opera uocat obseruationem legis Mosaicæ, hic sentit de officijs pietatis & charitatis.

Videtis quoniam.) ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι, id est, Videtis igitur quod.

EX CAPITE TERTIO

Plures magistri.) πολλοὶ, id est, Multi.

Sumitis.) λαψόμεθα, id est, Sumemus, siue, quod Valla mauult, accipiemus. Non enim sumimus nisi uolentes, accipimus & nolentes: Siquidẽ uulnus accepit, recte dicimus, sumpsit uulnus non item. Et quod sequitur, Offendimus omnes, præsentis est temporis, non præteriti, πταίομεν, id est, labimur, ut intelligas omnes quotidie labi. Item quod sequitur. Si quis in uerbo nõ offendit, πταίει, præsentis temporis est.

Potest etiã freno.) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, id est, Potens freno moderari & totum corpus.

Si autem frenos.) Græce non est, si autem, sed ecce ἴδε. Interpres legit εἰ δὲ. Beda indicat in quibusdam scriptum fuisse, Sicut autem equis &c.

Ad consentiendum.) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, id est, Vt nobis obediant siue pareant.

Omne corpus.) Et omne corpus legit Græcus, sed necesse erat coniunctionem abijcere, cum dixerit, si autẽ. Quod si recipimus εἰ δὲ, hic erit sensus, qui os equi freno potest moderari, eadem opera circumaget quò uolet totum corpus equi.

Et ecce naues.) ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, id est, Ecce & naues, siue Naues quoq;.

Cum magnæ sint.) τηλικαῦτα ὄντα, id est, Cum tantæ sint.

A uentis ualidis.) σκληρῶν, id est, Duris, sed interpres aliud uidetur legisse.

Minentur.) ἐλαυνόμενα, id est, Aguntur siue uehuntur.

Circumferuntur

Circumferuntur autem.) Autem, redundat.

Modicum quidem.) Quidem redundat & officit sensui.

Et magna exultat.) καὶ μεγαλαυχεῖ. Lyranus legit, exaltat, et magna, exponit, mala: et exaltat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptū, exultat, hoc est, iactat, id qđ Græca uox sonat. Nec Beda dissimulat in quibusdam codicibus scriptum fuisse, magna exultat. Itaqꝫ scriptū comperimus in codice uetustissimo Donatiani. Græcis est sermo iucundior dictioq̄ cōposita à μεγάλα magna, et αὐχεῖν gloriari siue iactare, id est, magnifice se iactat. Lyranus

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretem uertisse quantulus ignis, id est, quàm pusillus. Nam Græce est ὀλίγον πῦρ, id est, exiguus ignis. Hieronymus in lxvi. Esaiæ cap. ita citat: paruus ignis quàm grandem succendit materiam. Testatur & Beda in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse: Ecce modicus ignis &c. Hoc adieci, ne quis putet Grecos codices fuisse uitiatos. Et syluam, hoc loco rectius uertisset, materiam. Quantus, pro paruus

Vniuersitas iniquitatis.) ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id est, Mundus iniquitatis. Est autem aliquando mundus, cumulus rerum simul repositarum. Vnde mundū muliebrē dicimus. Mundus summa

Lingua constituitur.) Sic lingua, legunt Græci, οὕτως ἡ γλῶσσα.

Bestiarū.) θηρίων, id est, Ferarū, aut noxiarū beluarū. Nam id proprie significat θηρίων.

Et cęterorum.) καὶ ἐναλίων, id est, Marinorum. Interpres legisse uidetur ἄλλων, aut certe scripsit, cetorum, quod ipsum ad huc in nonnullis extat codicibus. Id scriptor oscitās mutauit in cæterorum: nam mansuescunt & marinæ beluæ, ut delphines. Cæterorum pro cetorum

A natura humana.) τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, id est, Ingenio humano, siue naturæ humanæ. Quanquam hoc parui refert ad sensum.

Inquietum malum.) ἀκατάσχετον, id est, Incoërcibile siue incohibile. Hieronymus secundo aduersus Pelagium dialogo, transtulit, Incontinens malum.

Benedicimus deum & patrem.) Latinis male dicit, qui dicit conuicium, at non statim benedicit homini qui laudat.

Ex ipso ore.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος, id est, Ex eodem ore.

Emanat.) βρύει, id est, Scatebra emittit. Si tamen Latine dicitur, emanat aquam: scio Maroni dictum, Et duræ quercus sudabūt roscida mella. Manat aquā, mollius erat. Manare dicitur liquore aut liquorem, id quod emittit, sed emanat ipse liquor. Et Plinio quædam arbores dicuntur manare picem ac resinam.

Dulcē & amarā aquā.) τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, .i. Dulce & amarū, ut ὕδωρ subaudias.

Ficus uuas facere.) συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, id est, Ficus oleas facere. Siquidē ficū opposuit oleę, quod hęc acerbi saporis sit & austeri, dissimilis ficui. Quāquam mox meminit uitis.

Sic neqꝫ salsa dulcem potest facere aquam.) οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id est, Sic nullus fons dulcem & amaram facere aquam.

Et disciplinatus.) ἐπιστήμων, id est, Sciens, siue scientia præditus, quod recentiores uocant, scientificus, ἐπιστήμων sciens

Operationem suam.) τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Opera sua.

Et contentiones sint.) Græce tantum est, & contentionem, καὶ ἐρίθειαν. Ac mox sequitur, In corde uestro.

Desursum descendens.) Quod hic additur, à patre luminū, non habetur in codicibus Grecis, sed huc apparet ad scriptum ex primo capite. Nec attingitur à Beda.

Animalis diabolica.) Animalis hic deducit ab anima, ψυχική. Sic enim aliquādo uocat affectū humanū, ut opponatur spiritui. Carrēsis putat ab animalibus dictū, quod brutorum sit, duci uoluptatibus: cū Beda nominatim hoc admoneat quod dicimus citās Græcam autoritatē, quę tamē istis nostris nimiū uilis est. Nec est diabolica, sed dęmōiaca, δαιμονιώδης, hoc est, nō à spiritu Christi, sed à spiritu huius mūdi. Et dęmones Grecis dicuntur quasi δαήμονες, hoc est scientes, & his antiqui tribuebant artiū humanarū inuentionē. Carrensis Diabolica, pro dæmoniaca

Ibi inconstantia.) ἀκαταστασία. Quod magis sonat tumultum & seditionem.

Pudica.) ἁγνή, id est, Pura siue casta. Et modesta, Græce est ἐπιεικής, id est, Humana siue ęqua. Nam mundi sapientia reddit morosos.

Suadibilis.) εὐπειθής, id est, Tractabilis, siue morigera, & cui facile persuadeatur.

Bonis cōsentiēs.) Hæc non inueniunt in Grecis codicibus, quos ego sanè uiderim,

ac ne

ac ne in uetustissimo quidem codice Donatiani, etiamsi Beda legit et interpretatur.

Iudicās sine simulatione.) Gręce est ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, id est, nihil discernēs, et nihil simulans. Aut sine dijudicatione, sine simulatione. Et tamē illud iudicans, reperit etiam in uetustis codicibus. Demiror autē quid sequutus Augustinus, pro ἀδιάκριτος legit, inęstimabilis. Sic enim habet lib. de Gratia et libero arbitrio ad Valētinum cap. ultimo, Quę aūt desursum est sapiētia, primum quidē pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, inęstimabilis, sine simulatione. Qui sic uertit, uidetur uocem ἀδιάκριτος, nam est anceps, usurpasse significatione passiua.

EX CAPITE QVARTO

ET lites.) καὶ μάχαι, id est, Pugnæ: tametsi contentiones pugnas uocat.

Nonne in concupiscentijs.) Deest nobis quod est apud Gręcos, οὐκ ἐντεῦθεν, id est, Nonne hinc. Neq; est in concupiscentijs, sed ἐκ τῶν ἡδονῶν, id est, ex uoluptatibus uestris, siue libidinibus, cū id sequimur, non quod per se rectum est, sed quod animo collibuit.

φονεύετε pro φθονεῖτε Occiditis & zelatis.) φονεύετε καὶ ζηλοῦτε. Non uideo quid illud uerbum, occiditis, ad sensum faciat. Forte scriptum fuit, φθονεῖτε & ζηλοῦτε, id est, Inuidetis & æmulamini, et non potestis consequi: ut scriptor dormitans pro φθονεῖτε, scripserit φονεύετε, præsertim cū sequatur, Ad inuidiam concupiscit spiritus. Certe Beda hæc uerba, concupiscitis et nō habetis, occiditis et zelatis, non attingit.

Litigatis & belligeratis.) μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, id est, Pugnatis & bellatis.

Propter quod non post.) διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς, id est, Propterea quod non postulatis.

Vt in concupiscentijs.) Rursum hoc loco est, In uoluptatibus, ἐν ταῖς ἡδοναῖς.

Adulteri nescitis.) Gręce est μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε. i. Adulteri & adulteræ an ne

Amicitia huius mundi.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi: & huius, adiecit suo more. (scitis?

Inimica est deo.) ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστίν, id est, Inimicitia est dei, seu potius cū deo, sicut annotauimus in Paulo. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatioribus, etiam ijs quæ formulis excusa sunt. Nec aliter recēset Beda, nisi quod Inimica legit pro inimicitia. Discrimen est in accentu ἔχθρα inimicitia, ἐχθρὰ inimica.

Amicus esse seculi.) κόσμου, id est, Mundi.

Hoc nusquam reperitur Ad inuidiam spiritus concupiscit.) Et in hunc locum plaustra onusta interpretationibus inducunt Theologi recentiores, qui si quando destituūtur ueterū cōmentarijs, quos nobis rhetorici & grammatici scriptores, ut isti uocant, reliquerūt, tum deniq; sui similes sunt. Mihi sensus hic potissimum probatur, Spiritus hominis mūdo deditus, sibi inuidet, sed deus copiosius impertit suam gratiā, quàm ipsi cupiamus. Neq; tamen liquet ubi reperiatur hoc scriptum. Beda sensum triplicem adducit.

Quid habitat.) ὃ κατῴκησεν, id est, Qui habitauit siue sedem posuit.

Maiorem autem dat.) Ante hæc uerba in Gręcorum nōnullis exemplaribus adiecta sunt quædam, quæ ueluti compleant semonem, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. Verum ea suspicor à studioso quopiam huc addita in marginali spacio, ex epistola Petri priore, deinde à scriba parum erudito in contextū trāslata. Nam in plerisq; tantum est, μείζω δὲ δίδωσι χάριν. Hoc loco subijciūtur uerba quæ mihi uidebantur adiecta, quæ tamen comperi in æditione Aldina, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Quod ad conditionem pertinet magis, quàm animum.

Duplices animo.) δίψυχοι, id est, Duplicis animi.

Miseri estote.) ταλαιπωρήσατε. Verbum à tolerantia dictum.

Alterutrum.) ἀλλήλων, id est, Inuicem, siue alij alijs.

Detrahit legi.) καταλαλεῖ, id est, Obloquitur, ut & superius, ὁ καταλαλῶν, id est, Qui obloquitur siue obtrectat.

Vnus est enim.) Enim redundat, & nihil facit ad sententiam.

Et iudex.) Hæc duo uerba non reperio apud Gręcos.

Perdere & liberare.) σῶσαι καὶ ἀπολέσαι, id est, Seruare & perdere.

Tu autem.) Autem, non addunt Græci.

Qui

Qui iudicas proximum.) τὸν ἕτερον, id est, Alium siue alterum.

Ecce nunc qui.) ἄγε νῦν, id est, Age nunc.

Hodie aut.) Græce est, hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Nec est In illum, sed in hanc εἰς (τήνδε.

Ibi quidem.) Quidem, redundat à Græcis exemplaribus.

Annum.) Greci habent, annum unum, ἐνιαυτὸν ἕνα.

Quid erit in crastinum.) τὸ τῆς αὔριον, id est, Quę sit crastinæ diei fortuna.

Ad modicũ parens.) Mirum cur hic tam poëtice loqui uoluerit, ut diceret parens, pro apparens, cum Græce sit φαινομένη.

Et deinceps exterminabitur.) ἀφανιζομένη, id est, Euanescens, siue, non amplius apparens, si uoluisset & uocum affinitatem reddere.

Pro eo ut dicatis.) ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Pro eo, siue loco eius, quod dicere debuistis. Quod ita reddi poterat, Cum ita potius dicendum sit uobis.

Si dominus uoluerit.) Græca sic habent, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο, id est, Si dominus uoluerit, & uixerimus, et fecerimus hoc aut illud. Sed haud scio an græca hoc loco sint deprauata, legẽdumq́ꝫ καὶ ζήσομεν καὶ ποιήσομεν, id est, Et uiuemus, & faciemus: ut intelligas, nec uicturos, nec facturos aliquid, nisi dominus uoluerit. Nisi malimus accipere imperatiue, ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν, id est, uiuamus et faciamus.

EX CAPITE QVINTO

A Tineis comesta sunt.) σητόβρωτα γέγονεν, id est, Facta sunt tineosa, siue tineis obnoxia, siue talia, ut à tineis rodantur.

Et manducabit.) Potest esse præsentis temporis φάγεται exedit, siue comedit, tametsi Græca uox anceps est ad utrumq́ꝫ tempus.

Thesaurizatis uobis iram.) ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, id est, Thesaurizastis in extremis diebus. Nec additur, uobis iram. Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex Donatiani.

Quæ fraudata est à uobis.) ὁ ἀπεστερημένος, id est, Quæ fraude non reddita est, Refert autem ad mercedem messoribus debitam.

Et clamor eorum.) καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων, id est, Clamores eorum qui messuerunt.

Epulati estis.) ἐτρυφήσατε, id est, Deliciati estis.

Et in luxurijs enutristis corda uestra.) Greca sic habent, ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, καὶ ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, id est, Deliciati estis in terra, & lasciuistis, & enutrijstis corda uestra.

In die occisionis.) ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, id est, Vt in die mactationis, hoc est, In die festo, quo solent mactari uictimæ in epulum.

Adduxistis.) κατεδικάσατε, id est, Condẽnastis. Fortassis interpres uerterat addixistis, pro condemnastis. Id librarius aut parum attẽtus, aut parũ eruditus uertit in Adduxistis. Certe addixistis scriptum erat in peruetusto codice Donatiani. *Adduxistis pro Addixistis.*

Non restitit.) ἀντιτάσσεται, id est, Resistit, præsentis temporis. Atq́ꝫ ita legit Beda.

Donec accipiat temporaneum & serotinum.) Græci legunt, ὑετὸν πρωϊμὸν καὶ ὄψιμον, id est, Pluuiam matutinam & serotinam seu uespertinã, aut si mauis pluuiam præproperam & serã. Nam Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, putat Serotinũ uocem esse parum Latinam, adducens locum hunc ex Deuteromio, Et dabit pluuiam terræ tuæ in tempore suo, matutinum & serotinũ. Cæterũ significari his uocibus anni partes, quod agricolę in ipsa satione pluuiã aliquã desiderent. Ac rursus in æstate, quo grandescant uegetenturq́ꝫ sata. Atq́ꝫ adeo ex hoc ipso loco uidetur Iacobus hãc particulã mutuatus. *Augustinus* Estote uos.) Et uos, legit Græcus.

Aduentus domini appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis, aut certe presentis, instat.

Exitus mali.) τῆς κακοπαθείας, id est, Afflictionis. Cæterum hęc uerba, exitus mali, & longanimitatis, uidẽtur addita ex diuersa interpretatione. Nec enim habebant in duobus peruetustis exẽplaribus Donatiani. Etenim quod aliquis uerterat κακοπαθείας et μακροθυμίας exitus mali & longanimitatis, hoc alius uertisse uidetur, laboris et patientię, utrumq́ꝫ scriba doctulus coniunxit.

Beatificamus.) μακαρίζομεν, id est, Beatos iudicamus, siue beatos dicimus. Et non est sustinuerunt, sed sustinent, τοὺς ὑπομένοντας.

Sufferentiam.) τὴν ὑπομονὴν, id est, Tolerantiam, siue patientiam. Finem domini uidistis. Finem appellat, quod per afflictiones euaserit ad summam gloriam.

Quoniam misericors est,) πολύσπλαγχνος, id est, Valde misericors.

Est est, non non

Est est, non non,) τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ, id est, Quod est, etiam etiam: & quod est, nō nō. Nec est sermo uester, sed uestrum est, sit est: & uestrum non, sit nō: hoc est, quod affirmatis, uere affirmate, & quod negatis, uere negate, queadmodū admonuimus in Euāgelijs.

Tristatur autem.) κακοπαθεῖ, id est, Affligitur.

Græca à nostris multū dissonantia

Oret æquo animo & psallat.) Nescio an scriptor aliquis hunc locum deprauarit, nam Græca longe secus habent, κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις, ψαλλέτω, id est, Affligitur aliquis inter uos: oret: æquo animo est aliquis? canat. Nimirū ut in rebus afflictis opem petamus à deo, in rebus secundis gratias agamus deo. Nam id uocat psallere. Tametsi secus & legit & interpretatur Beda.

Vngentes illum oleo.) Hoc relictum erat ex præcepto Euāgelico, quo Christus mandauit suis, ut in quas ædes essent ingressi, sanarent ægrotos, unguētes oleo. Nam consentaneum est, quod legimus factum ab apostolis, iussu domini factum fuisse, licet nō legamus fuisse iussos. Id nunc fit in extremo uitæ discrimine.

Saluabit infirmum.) τὸν κάμνοντα, id est, Laborantem. Nam de ægroto sentit.

Hinc quidam colligunt confessionem sacramentalem

Peccata uestra.) Vestra, apud Græcos non est, tametsi subauditur. Et magis est errata, quàm peccata, παραπτώματα, quasi dicas, lapsus. Sentit enim de quotidianis offensis Christianorū inter ipsos, quos continuo uult recōciliari. Alioqui si de confessione sensisset, quam dicimus partē sacramenti pœnitentię, nō addidisset ἀλλήλοις, id est, uobis inuicem, sed sacerdotibus. Ab hac sententia non dissentit interpretatio Bedę. Et ita palàm citat in commentarijs quos scripsit in quintum caput epistolæ Ioannis.

Vt saluemini.) ὅπως ἰαθῆτε, id est, Vt sanemini.

Iusti assidua.) ἐνεργουμένη, id est, Operans, siue cum agit, ut intelligas efficacem, ex animo profusam. Fortassis interpres uertens assiduam, sentit intentam & instantem, ut assequatur quod petit.

Similis nobis.) ὁμοιοπαθὴς, id est, Similiter affectus, ut similibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fructum.) ἐβλάστησε, id est, Germinauit.

Si quis ex uobis.) ἐν ὑμῖν, id est, In uobis, siue inter nos.

Saluabit animam eius.) Eius, non addunt Græci, tantum est σώσει.

Et operit.) καὶ καλύψει, id est, Operiet. Beda indicat in Latinis codicibus duplicem esse lectionem, saluabit animam eius, & saluabit animam suam, addens Grecum sermonem esse ancipitem. Id uerum esset si adderetur pronomen. Etenim si scriptum esset ἑαυτοῦ, sonaret suam, sin αὐτοῦ sonaret eius. Nunc apud Græcos pronomen non additur in his sanē codicibus, quos mihi uidere contigit.

De autore huius epistolæ Iacobi dubitatum

De hac itē epistola, tametsi salubribus pręceptis referta, dubitatū est olim, cuius esset, ut initio dicere cœperam. Nec enim referre uidetur usquequaq; maiestatē illam & grauitatem apostolicam. Nec Hebraismi tātum, quantū à Iacobo, qui fuerit episcopus Hierosolymitanus expectaretur. Diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium ex autoritate Hegesippi, indicat multos huius nominis fuisse discipulos. Et ipse in titulo epistolę nō appellat sese apostolū, quanquam in nostris adiectū est apostoli cognomen, sed reclamātibus magno consensu Grecorū exemplaribus. Iam Hieronymus in eo quē modo citaui libello, scribit his quidem uerbis: Vnā tantum scripsit epistolam, quę de septem canonicis est, quę et ipsa ab alio quodā sub nomine eius ędita asseritur, licet paulatim tēpore procedēte, obtinuerit autoritatem. Hactenus ille. Satis indicat diuus Hieronymus, quid de huius autore epistolæ senserit. Quanquā ego super hac re cum nemine digladiabor. Epistolā probo et amplector. Illud mirū, super hisce rebus nullos odiosius et constantius asseuerare, quàm qui ne id quidē explicare possunt, qua lingua scripta fuerit, Hebraica, an græca, quo interprete Latina facta sit. Hieronymus uir tantus addubitauit, & prudenter quid senserit indicat. Nos quo minus sapimus, hoc audacius affirmamus.

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI PRIOREM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

ADVENIS dispersionis Ponti. &c.) Nō est Græce προσηλύτοις, quo uerbo significare solent eos, qui ex paganismo sese contulissent ad legem Mosaicam, sed παρεπιδήμοις. ut nihil dicat Lyranus, qui putat hæc proselytis potissimum scribi. Etiamsi is Bedā uidetur sequutus, qui admonet in commentarijs, aduenas Latine dici qui Gręcis dicuntur proselyti, subindicans hāc epistolam illis scribi. Iam dialecton Hebraicam, de qua toties admonui, oportet esse notam lectori, Aduenis dispersionis, pro aduenis dispersis, siue sparsim incolentibus. Videntur enim hæc ad Iudæos proprie scribi, quod Petrus esset apostolus circumcisionis. *προσήλυτοι* *παρεπίδημοι*

Cappadociæ, Asiæ.) Videndum cur Asiam ponat inter species, cum sit genus, nisi forte intelligit Ephesios, quę proprie dicit̄ Asia minor. Nam de Asia maiore non uidetur accipi posse, cum mox subijciat Bithyniam partem Asiæ minoris.

Secundum præscientiam.) κατὰ πρόγνωσιν, Iuxta præordinationem, siue præfinitionem. *Præscientiā pro prædestinatione* Nam & Lyranus fatetur hoc loco præscientiam accipi pro prædestinatione. Neque Thomas inficiatur prædestinationem aliquoties accipi pro præscientia. Verū hac de re copiosius aliquanto dictum est in annotationibus nostris in Paulū. Quin & Latinis scita dicuntur decreta, & cognitores iudices. Cæterum hæc particula, iuxta præscientiam, referenda uidetur ad id quod præcessit Electis, ut intelligamus electos non temere neque fortuito, sed destinato decreto, consilioq; dei, alioqui non uideo quò pertineat. Mecum sentit Beda nō aspernandus autor.

In sanctificationem.) ἐν ἁγιασμῷ, id est, In sanctificatione, hoc est, per sanctificationem spiritus, iuxta proprietatē Hebraici sermonis. Nam quod sequitur, In obedientiam, Gręcis alia est præpositio εἰς ὑπακοὴν, quod utrum accipiendū sit eos esse electos ad obedientiam, *Fides obedientia ὑπακοὴ* an electos per obedientiam, lectori discutiendū relinquo. Mihi prior sensus magis arridet. Sentit enim illos hoc ipsum debere deo, quod delecti sint ad fidei gratiam, quam hic obedientiam uocat, ut per hanc purgarentur à peccatis aspersione sanguinis Iesu. Porrò sanctificationem spiritus opposuit operibus legis Mosaicæ, à quorū fiducia uult eos abducere.

Deus & pater.) Potest cōiunctim legi, potest & diuisim, quemadmodū & aliâs indicauimus.

Per resurrectionem.) δι' ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν. Hic propemodū uidetur ambigue accipere ἀναστάσεως, & neutraliter & actiue, quantū ad Christum, neutraliter, quantum ad nos actiue. Nam id annotauit Thomas in epistolam ad Romanos.

In hæreditatē.) Hoc referendū est ad uerbū, regenuit. Regenuit uos cœlesti generatione in hæreditatem cœlestē. Nam Iudæi longe aliud regnū expectabant per suum Messiam.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς. i. In uos, hoc est, erga uos: ut referatur ad hæreditatē conseruatam.

In uirtute.) Satis erat Virtute.

In quo exultatis.) Legi potest, & exultate, imperandi modo, ἀγαλλιᾶσθε, quemadmodū inferius. Si placet indicandi modus, uidetur abuti præsenti pro futuro.

Modicum nunc si oportet.) ὀλίγον ἄρτι, Dilucidius erat, Nunc ad breue tempus afflicti, si necesse sit.

Multo preciosior sit auro.) Sit, redundat. Porrò Græca lectio sic habet, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου. i. Multo preciosior auro, quod perditur, siue perit, & tamē probatur per ignē, siue perdito, ac pernicioso auro: ut intelligas rem uilem ac pestilentē, igni probari. Quanto magis cōuenit explorari fidem nostrā, num syncera sit. *Multo p. s. à Græcis longè diuersa sententia*

In reuelatione Iesu Christi.) Vitare poterat amphibologiam, si uertisset, Cum reuelabitur Iesus Christus. Quod enim aliâs ἐπιφάνειαν & παρουσίαν, hic ἀποκάλυψιν dixit. Beda aliquanto secus legit.

In quem nunc quoq; &c.) Græce paulo diuersius est, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ id est, In quem nunc non uidentes, credentes tamen, siue, In quo nunc cum non uidetis, et tamen creditis.

Exultabitis.) ἀγαλλιᾶσθε, id est, Exultatis, uerbo pręsentis temporis, cõsentiente codice Donatiani altero: etiam si potest esse Exultate, imperandi modo, quod Græca uox sit anceps. Certe sic adducit Augustinus libro secundo ad Catechumenos, capite sexto: Credentes in eum, quem non uidetis, gaudete inenarrabili gaudio.

Qui de futura in uobis gratia.) Futura, addidit interpres de suo, nam Græca sic habent, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες. Quod ego sic maluissem exprimere, Qui de uentura in uos gratia uaticinati sunt. Nec est tẽpus, quod Græci uocant χρόνον, sed καιρὸν, quod articulũ uertimus. Est enim certius quiddam quàm tempus, ut & aliás indicatũ est. Consen- *Danielis hebdomadæ* taneum autẽ est Petrum significare locum, qui est apud Danielem cap. nono, ubi per mysticas hebdomadas indicat tempus ad quod occidendus esset Christus.

Significaret in eis spiritus.) τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id est, Spiritus qui erat in ipsis, ut intelligamus spiritum propheticum, quem eundem Christi uocat.

Prænuncians.) προμαρτυρόμενον, id est, Prætestificans. Cæterum quod hic παθήματα uertit passiones, ego malim afflictiones.

Et posteriores glorias.) καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, id est, Et quæ illas consecutæ, siue consecuturæ sunt glorias. Sẽtit enim gloriam, quam assecutus est post ignominiam crucis. Etiã si Hieronymus uertit alicubi pro glorias, decreta, ut mox indicabo: nisi forte pro decreta, scriptum erat, decora. Nam is liber excusus est ex exemplari nõ satis emendato. Sane illud constat δόξαν Græcis & gloriam significare & opinionem. Proinde uerisimile est, Hieronymum illic opiniones uertisse in decreta.

Sermo mire ambiguus Quibus reuelatum est.) οἷς ἀπεκαλύφθη. Sermo Gręcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, Testificans Christi passiones & glorias ijs quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic: Passiones & glorias, per quas Christus fuit mundo reuelatus, qui ante fuerat ignotus. Neque quenquam mouere debet articulus Græcus οἷς, cum præcesserit παθήματα. *Sensus quadruplex* Quanquam prior sensus meo iudicio simplicior est, ut οἷς articulus referatur ad Christianos, qui uiderunt id quod de Christo prædixerat spiritus in prophetis. Sentit enim per afflictiones innotuisse mundo Christi gloriam. Potest & hic tertius accipi sensus, Quibus prophetis reuelatum est & illud, quod hęc quæ prædicebant, uobis pararent non sibi, cum scirent ea non euentura suis temporibus. Potest & quartus hic accipi, Prophetæ prædixerunt & Christi mortem et illustrationem morte partam, utrunq; uere, quod notũ est ijs quibus ea sunt exhibita.

Vobis autem.) Sed uobis, erat & Latinius, & apertius, siue, non sibijpsis, imò uobis, οὐχ ἑαυτοῖς ὑμῖν δὲ. Hinc certe liquet, non parum interesse, quo loco Quàm, coniunctionem colloces. Hunc totum Petri locum Hieronymus interpretans Didymi librũ De spiritu sancto secundum, reddidit hoc pacto, Scrutantes & inquirentes, in quod, aut quale tempus significabat, is qui in eis erat spiritus Christi, testificans in Christo passiones. Et ea quæ pòst erãt sequutura decreta, ijs quibus reuelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant, ea quæ nunc annunciata sunt uobis, per spiritum sanctum.

Qui Euangelizauerunt uobis.) Vos, est Gręce, non uobis, tametsi id quidem ad sensum nihil attinet.

Spiritu sancto.) Deest In. ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, Per spiritum sanctum, Hebræorum more.

In quem, pro quæ In quem desiderant.) εἰς ἃ, id est, In quæ. Nempe ea quæ de Christo sunt prænunciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Facilis deprauatio ab εἰς ὃ in εἰς ἃ. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos uelle prospicere, nihil mirum est: sed effert maiestatẽ Euangelij, quã angeli quoq; uenerentur. Beda interpretatur de Christo glorificato, paulo post indicans etiam de spiritu misso in terras accipi posse. At Irenæus libro Contra hæreses quarto, cap. lxvij, sentit de promissis prophetarum, quæ Christus adueniẽs repræsentauit. Certe εἰς ἃ scriptum comperimus apud Origenem in fragmento quod latinitate donauimus.

Perfecti

Perfecti sperate.) τελείως, id est, Perfecte, per aduerbium indicans spem ad finem usque perseuerantem, Et sic habebat codex Donatiani uetustior. Nec est, In reuelationem, ut legunt quidam, sed ἐν ἀποκαλύψει, id est, In reuelatione, siue per reuelationē. Sentit enim de mysterio Euangelij iam diuulgato, per quod Christus innotuit, siue de aduentu Christi. *Deprauatio in nostris manifesta*

Quasi filij.) ὡς τέκνα, id est, Vt filij, siue tanquam filij. Nam quasi tribuimus ijs, quę cum uideantur, non sunt. Ad hæc, filij obedientiæ, dixit iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro filijs obedientibus.

Non configurati.) μὴ συσχηματιζόμενοι. i. Non accōmodantes uos pristinis concupiscentijs. Id enim est συσχηματίζεσθαι. Nec est, Ignorantiæ desiderijs, sed ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις: quod nos dilucide magis quàm ad uerbū expressimus, hoc modo: ut nō accōmodetis uos pristinis cōcupiscentijs, quibus dū adhuc ignoraretis Christū agebamini.

Sed secundum eum qui uocauit uos sanctū.) κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, id est, Quemadmodum is qui uocauit uos, sanctus est, ita & uos sancti reddamini.

Sancti sitis.) γενήθητε, id est, Efficiamini, siue reddamini. Neque enim est, γίνεσθε, quod ambiguum esse poterat.

Et si patrem uocatis.) ἐπικαλεῖσθε, id est, Inuocatis & imploratis, aut cognominatis, nam Græca uox anceps est. Tū quod hic uertit, Sine acceptione personarū, multo festiuius scriptum est à Petro ἀπροσωπολήπτως cōposita dictione, id est, Citra delectū siue respectū personę. Hic uidetur abesse in cōmentarijs Bedæ & Glossæ ordinariæ, nec Lyra attingit. *ἀπροσωπολήπτως*

Paternæ traditionis.) Vnica uox est apud Græcos πατροπαραδότου. Estque epitheton cōuersationis, quasi dicas, A patribus traditæ. Atque ita refert diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, & Augustinus in Psalmum centesimum quadragesimum sextum. *πατροπαράδοτα*

Quasi agni.) ὡς ἀμνοῦ, id est, Velut agni, siue tanquam agni.

Præcogniti quidem.) προεγνωσμένου, id est, Præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco planè uidetur usurpare, pro eo quod isti uocant prædestinationem, & Lyranus interpretatur, Præordinatione.

Fidelis estis in deo.) τοὺς πιστεύσαντας εἰς θεόν. i. Qui credidistis in deū. Verum interpres abhorruit ab hoc præterito, ne uiderentur iam desijsse credere, qui quondam credidissent.

In obedientia charitatis.) ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας, id est, In obedientia ueritatis. Et additum est hoc loco in Græcis codicibus διὰ πνεύματος, id est, Per spiritum, quæ particula nō est in Latinorum exemplaribus. *Deest in nostris*

In fraternitatis amore simplici ex corde.) εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας, id est, In fraternum amorem non simulatū, ex puro corde. φιλαδελφίαν uocat Christianorū inter ipsos mutuum amorem ac beneuolētiam. Cæterum illud, Ex puro corde, ad ea quæ sequuntur referendum est, Vos inuicem diligite ex puro corde.

Attentius.) ἐκτενῶς, id est, Vehementer, siue impense, aut si magis ad uerbum cupias reddi, Intense.

Omnis gloria eius.) ἀνθρώπου. i. Hominis: exponit enim quid modo dixisset carnem.

Quod Euangelizatum est in uos.) τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, id est, Quod per Euangelium delatum est ad uos, siue quod prædicatum est apud uos.

EX CAPITE SECVNDO.

RAtionabiles sine dolo lac.) τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα, id est, Rationale, doli expers lac: uocat autem lac logicō, ut à corporeo lacte discernat. Hieronymus in quinquagesimo quinto Esaiæ capite citat hunc locum, ut lac referatur ad Rationale, non ad infantes, etiamsi non addat ἄδολον. Verum edisserens sexagesimum Esaiæ caput citat ad hunc modum, Quasi modo nati paruuli, rationabile & absque dolo lac desiderate, ut palàm sit, illud ἄδολον, lacti adiūgi oportere. Rursum enarrans Zacharię caput decimū. Item Augustinus in epistolam Petri, homilia uigesima, refert hunc in modum, Deposita ergo omni malicia, & omni dolo, & adulatione, & inuidia, & detractione, tanquam modo nati infantes, rationabile & innocens lac concupiscite, ut in illo crescatis in salutem. Quin & Beda legit & interpretatur quemadmodū legunt Græci. Testis erit codex, qui mihi tum inseruiebat hęc scribenti ex bibliotheca Minoritarū Antuerpiensium. Suffragabatur nonnihil & alter codex Donatiani in quo scriptū erat, Ra- *Lac rationabile, manifesta deprauatio & locus à multis perperam citatus*

tionale sine dolo. Proinde quæ theologi recentiores in hunc adducũt locum de infantibus rationabilibus, nihil faciũt ad sensum Apostoli. Nos & articulũ Grecum exprimere cupiẽtes, uertimus ad hũc modum, Vt modo nati infantes, lac illud, nõ corporis, sed animi, quod dolum nescit, appetite. Siquidem infantia Christi, est alienũ esse ab omni uersutia studioq; nocendi. Gradus ætatum sunt profectus uirtutum.

Crescatis in salutem.) Hæc duo uerba, In salutem, non reperio in Græcis exemplaribus, nec admodum quadrant ad propositã metaphoram. Siquidem salui sunt & infantes: uerũ adolescunt hoc lacte in uirum perfectum in Christo.

Quoniam dulcis est dominus.) ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, id est, Quod benignus sit dominus. Aliâs uertit, Bonus. Sonat autem humanum, minimeq; austerum aut durum.

Et honorificatum.) Hęc duo uerba redundant. Deinde ἔντιμον est, nulla interueniente præpositione, id est, Preciosum, seu magis in precio habitum: quod interpres, opinor, uertit, Honorificatum.

Domos, pro domus Domos spirituales.) οἶκος πνευματικὸς, id est, Domus spiritualis: ut sit nominandi casus per appositionẽ additus. Lyranus offensus soloecismo manifestario, interpretatur, Domos in domos. Atqui In domum, legit Augustinus, cum aliâs, tum psalmũ enarrans octogesimum sextum. Idem in libello De præsentia dei ad Dardanum legit, Aedificamini domus spirituales. Atq; adeo haud scio, an primũ scriptum fuerit spiritualis, deinde à sciolis deprauata scriptura: hanc coniecturam probabiliorem reddit, quod alibi uelut enarrans pro domus legit in domum. Beda indicat huius loci triplicem lectionem, Domus spirituales, numero multitudinis, domus spiritualis numero singulari, & In domum spiritualem, quemadmodum alicubi legit Augustinus.

In sacerdotium.) ἱεράτευμα ἅγιον, id est, Sacerdotium sanctum: nominatiuus est appositiuus, quemadmodum & domus: nam ipsos fideles sacerdotium uocat. Cæterum sacerdotium appellat functionem & administrationem sacrorum in domo spirituali, hoc est, in templo spiritus sancti, quod sumus ipsi.

Offerentes.) ἀνενέγκαι, id est, Ad offerendum.

Per Iesum Christum, Id potest referri ad id quod proximum est, Acceptabiles, aut ad superiora omnia.

Propter quod continet scriptura.) διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, id est, Quapropter & continet in scriptura: ut sit sensus, hoc argumento lapidem illum esse præcipuum, quod iuxta testimoniũ Esaiæ collocatus sit in angulo, quo utrunq; parietem cõplectens & continens, *περιέχειν* totum ædificium fulciret. Nam id est περιέχειν, undiq; amplecti ac tenere, nisi forte neutraliter usurpauit περιέχειν. Potest accipi pro excellere: unde & excellit, siue eximius est ille lapis in scriptura: ad quod satis apte congruunt quæ sequuntur, ἀκρογωνιαῖον &c.

Ecce ponam.) ἰδοὺ τίθημι, id est, Ecce pono. Locus est apud Esaiam capite uigesimo octauo. Petrus sententiam expressit bona fide, non annumerauit uerba. Cæterum in illo, Qui crediderit in eo, non confundetur, iuxta Septuaginta retulit. Alioqui Hebraica ueritas habet, Qui crediderit, non festinet: uerum de hoc aliâs diximus. Et rursus Non confundetur, Græcis est, καταισχυνθῇ, id est, Pudefiet, siue pudefiat, δυνητικῶς.

Summũ angulare.) Græcis unica uox est ἀκρογωνιαῖον, quasi dicas, Summangularem.

Lyranus perperam interpretatur, uobis igitur c. h Vobis igitur credentibus honor.) Nimis quàm pueriliter interpretatur hunc locũ Lyranus & Carrensis, Vobis erit honor in cœlestibus, quum Petrus sentiat de lapide prius reiecto à Iudæis, & deinde honorato & in precio habito. Siquidem antè uocauit ἔντιμον, nũc memor illius ait, ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ, id est, Vobis est preciosus, qui in illum credidistis, Iudæis & nõ credentibus uilis est. Beda uerbis nonnihil dissentit à nobis, re consentit. Proinde ne lector simili modo laberetur, nos uertimus, Vobis igitur preciosus est qui creditis. Laurentius mauult honorificum quàm preciosum lapidem. Non enim hic agitur de precio lapidis, sed de æstimatione. Quanquam ut charum dicitur interdum quod magno constat, interdum quod magni fit: sic & preciosum dicitur, quod multi precij est, aut quod habetur in precio. Nam lapis preciosus opponitur hic lapidi reiecto, quemadmodum paulo superius, ab hominibus quidem reprobatum, à deo uero electum & honorificatum: reprobato opponit ἔντιμον, uertitq; honorificatum.

Petra

Petra scandali.) Hebraice dixit potius quam Graece, λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου. Latine uerti poterat, Saxū in quod impingitur, & lapis ad quem offendunt homines.

Qui offendunt uerbo.) οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id est, Qui impingunt in uerbum, hoc est, Quos offendit Euangelium, et impietatis ministrat occasionem.

In quo.) εἰς ὃ, id est, In quod. Nam in hoc erat paratus Iudaismus, ut in Christum crederetur, quem lex Mosaica praesignarat. In quod, legit Beda, admonens tamen, in nonnullis codicibus scriptum fuisse, In quo.

Populus acquisitionis.) λαὸς εἰς περιποίησιν, Et hic loquendi tropus Hebraicus sit oportet. Sentit enim populum, qui lucro accessit, adoptatus & insitus in populum dei. Ambrosius enarrans Psalmum, Beati immaculati, sermone sexto legit, Populus in adoptionem. *Tropus Hebraicus*

Qui aliquando non populus dei.) In hac priori parte genitiuus, dei, non est addendus, οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς τοῦ θεοῦ, id est, Qui quondam non populus, nunc uero populus dei. Et ad hanc lectionem sensus est non paulo argutior, qui quondam nō populus, hoc est, populus abiectissimus, et pro nihilo habitus, is nunc non solum est populus, sed populus dei. Consentiunt cum Graecis exemplaribus nostrates quoque libri castigatiores.

Conuersationē uestram habentes bonam.) καλήν, id est: Honestam, ut pertineat etiam ad decus, quod uirtutem consequitur iuxta Stoicos. Et aliquanto post, detractent, Graece est, καταλαλοῦσιν ὑμῶν, id est, Quod male loquuntur de uobis, siue detrahunt uobis.

In die uisitationis.) ἐπισκοπῆς, id est, Inspectionis. Tametsi Graeca uox anceps est, ut quae deduci possit ab ἐπισκέπτω. Quanquam ab hoc usitatius est ἐπίσκεψις. Hebraeis est פְּקוּדָה quod illis praefecturam & administrationem quandam sonat. Visit enim subinde & inspicit quid agatur, cui negocij commissa est cura. Sic appellat Petrus tempus illud, quo deus dignatur hominem trahere afflatu suo ad meliora.

Subiecti estote.) ὑποτάγητε οὖν, id est, subditi igitur sitis. Et creaturam κατ' ἐπίτασιν uocauit hominem.

Siue ducibus, tanquam ab eo missis.) ἡγεμόσι, quod saepius iam uertit, Praesidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello, sed de his qui agunt in prouincijs Romanorum, quae à praesidibus Caesarum nomine administrabantur. Cum hic agat de magistratibus Ethnicorum, subditum esse dixit, pro tolerare quaedam quae uidentur suo iure facere, cum exigunt uectigal, quum censent: uerum hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamē est Missis, sed πεμπομένοις, id est, Qui mittuntur: ut intelligas actionem sine tempore. *Duces pro praesides*

Tanquam ab eo.) ὡς δι' αὐτοῦ, id est, Tanquam per eum, nempe regem, siue per eū, uidelicet deū.

Laudem uero bonorum.) ἀγαθοποιῶν, id est, Benefactorum, siue benefacientium. Porrò apud ueteres, id quod Plato praecepit in sua Republica, leges nō solum minabantur poenam male agentibus, uerū etiam prēmijs inuitabāt ad officia. Nunc malefacta, quidem satis acriter puniuntur, caeterū benemeritis nulla gratia. In priore particula omissa est coniūctio μέν, ad uindictam quidem, ut respondeat sequenti δέ. Et malefacta Latinis dicuntur scelera cōmissa, malefactor an inueniatur nescio. Maleficus anceps est uocabulum. Nam ferè malefici dicuntur qui utuntur malis artibus, eoque nos uertimus nocentium. Nam Graece est κακοποιῶν, id est, qui malefaciunt. *ἀγαθοποιοὶ*

Obmutescere faciatis imprudentiū hominū ignorantiam.) Quod de bonis male loquebantur ethnici, partim tribuit amentiae, partim ignorantiae, cui uult occurri per obedientiā praestandā magistratibus, ne uideant recte puniri, tanquam publicae disciplinae transgressores.

Omnes honorate.) πάντας τιμήσατε, id est, Quibuslibet deferte honorem, etiam ethnicis dignitate prēditis. Caeterum ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε: quod ad Christianos pertinet. Honorem exigunt illi, soluite, charitas debetur Christianis.

In omni timore.) ἐν παντὶ φόβῳ, id est, Cum omni reuerentia. Sic enim alicubi uocem hanc interpretatur Hieronymus. Nec est, Modestis, nec enim sentit de non arrogantibus, sed ἐπιεικέσιν, id est, Aequis & humanis, neque rigidis admodum.

Sed etiam discolis.) ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς, id est, Sed etiam prauis, siue asperis. Mirum quid uenerit in mentem interpreti, ut Graecam uocem, altera Grēca redderet: nam δύσκολος Graecis difficilem sonat. Carrensis interpretatur Discholis, indoctis, ineruditis, quod non sint uersati in scholis. At idem tamen admonet in nōnullis exemplaribus pro dyscho- *Dyscolus quid*

Beda taxatus lis scriptum fuisse difficilioribus. At magis mirũ est hic pariter hallucinatum esse Bedam, si tamen hoc illius est commentum, qui putat à schola dictum esse dyscolum, adducens illud è psalmo, Vacate & uidete, ubi pro uacate Grecis sit χολάσατε. Idem mox admonet, quod S. Fulgentius in opusculis suis sic hunc adducat locum, Seruientes cum timore, non tantũ bonis & modestis, sed etiam difficilioribus.

Sustinet quis tristitias.) λύπας, id est, Molestias.

Quæ enim est gratia.) ποῖον γὰρ κλέος, id est, Quæ enim gloria, siue quæ laus? Suffragabatur uetustissimum exemplar Donatiani, sed alterum duntaxat. Suffragabatur & aliud à bibliotheca academiæ Basiliensis. Consentiebat uterque Constantiensis.

Si benefacientes, patienter sustinetis.) εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, id est, Si cũ benefaciatis, & tamen affligamini, suffertis.

Pro nobis, uobis.) Vtrunque Græcis est ἡμῶν, id est, Nobis, primæ personæ: etiamsi nonnulli uariant codices.

Qui cum male diceretur, non malefaciebat.) ὃς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, id est, Qui cũ maledictis incesseretur, non remaledixit, siue regessit maledicta.

Tradebat autem iudicanti se iniuste.) Greca secus habent, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, id est, Tradebat autem ei qui iuste iudicat. Significat Christum uindictã tradidisse deo, non sibi usurpasse. Græcorũ lectionem reddit Augustinus in Ioannem, tractatu 21. Cum iniuriam, inquit, acciperet non minabatur, sed commendabat illi, qui iuste iudicat. Carrensis haud scio unde nactus, nonnihil somniauit de hac quoque lectione.

Vt peccatis mortui.) ἀπογενόμενοι, id est, Extincti, quasi iam desierimus esse. Ambrosius uertit, Separati, libro De sancto spiritu primo, capite octauo.

Carrensis copiosus Cuius liuore.) τῷ μώλωπι, Vibice. Refert enim quod est apud Esaiam, capite quinquagesimo tertio, Et liuore eius sanati. Est enim liuor uestigium plagæ in cute. Id trifariam interpretatur Hugo Carrensis, homo copiosus, Liuore, id est, Dilectione immodica, quæ illi pallorẽ contraxerat, iuxta illud Nasonis, Palleat omnis amans, hic est color aptus amãti: uel liuore, id est, Carne liuida facta ob colaphos: uel liuore, id est, Inuidia Iudæorum. At hoc sanè loco Greca uox non admittit nisi unicam interpretationem, etiamsi Latinis liuor πολύσημον est. Quin & apud Hebræos est חַבּוּרָה quæ uox illis tumorem ex plaga concretum significat. In psalmis uertit Cicatricem, Computruerunt cicatrices meæ. Ambrosius eo quem modo citauimus loco, legit, Cuius uulnere plagarum sanati sumus.

Locus obscure redditus ab interprete Et episcopum animarum.) ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον, Pastorem & curatorem. Nam episcopi dicuntur qui prospiciunt de necessarijs. Beda legit, Et uisitatorem animarũ uestrarum, adducens illud, Quia uisitauit nos oriens ex alto.

EX CAPITE TERTIO.

PEr mulierum conuersationem.) διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς. Cur non potius, Per uxorum conuersationem? Et hoc sanè loco ἐν φόβῳ rectius uertisset, cum reuerentia. Tum non est, Sanctam conuersationẽ, sed ἁγνὴν, id est, Puram, siue castam. Castam habebat codex ex Basiliensis academiæ bibliotheca, consentiebat & Constantiensis uterque.

Quarum non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri, aut indumenti uestimẽtorum cultus.) Græcus sermo dilucidior est, ὧν ἔστω, οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐκ πλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, id est, ut sententiam magis reddamus, quàm uerba, Quarum sit ornatus, non externus qui situs est in crispatura siue cõtextu capillorum, aut appositione auri, aut amictu uestium aut palliorum.

Cordis homo.) Ambrosius lib. epistolarum III. epist. XI. admonet noue expressũ, Cordis homo, pro interno & abstruso homine: proinde nos periphrasi rem explicuimus.

Quieti & modesti.) τοῦ πραέος, καὶ ἡσυχίου, id est, Mansueti & quieti siue taciti. Non enim uult mulieres esse ferocùlas erga uiros.

Locuplex Locuplex.) πολυτελές. Fustuario dignum est, quod quidam pro locuples scribunt locuplex, per x non per s. Quanquam Græcis est πολυτελὲς, id est, Sumptuosum ac splendidũ, Referri uidetur ad spiritum quietum: est enim neutri generis, quemadmodum & spiritus apud Græcos. Aut certe ad totam orationis particulam quæ præcessit, quod nimirum

habere

habere huiusmodi spiritũ, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei. Certe in codice Donatiani utroq; scriptum est, Quod est in conspectu dei locuples.

Cuius estis filiæ.) ἧς, Cuius, apud Græcos necessario refert Saram, & non Abraham. Nam apud nos referri potest ad Abraham.

Locus hactenus perperã enarratus

Pertimentes ullam perturbationem.) μὴ φοβούμενοι μηδεμίαν πτόησιν, id est, Non territæ ullo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuũ Perturbationem, quem uulgata habet æditio, non esse transitiuum, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorũ, qui sic loquuntur, gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic πτόησιν significat fœmineum illum pauorem, quo solẽt de nihili rebus exanimari, qui debet abesse à sanctis mulieribus. Quod si intellexissent quidam magni nominis interpretes, secus, opinor, hunc locum edisseruissent, quos ego tamen in præsentia honoris causa non nomino.

Honor, pro abstinentia coitus

Honorem impartientes.) Honorem interpretatur diuus Hieronymus, non ut flectantur illis genua, et gemmis auroq; onerent, ut primus cedatur locus, quod nunc in plerisque regionibus stultissime uidemus fieri, sed abstinentiam à coitu: sic enim honorẽ haberi uasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idq; indicat quod sequitur, ut non interrumpantur orationes uestræ. Rursum non libet hoc loco referre, quid interpretetur Lyranus & huiusmodi complures interpretes, honorem exponentes, ut eis prospiciatur de uictu & uestitu, eoq; honesto, secundum statum & proprias facultates. Deinde de impediendis orationibus interpretatur, orationes non exaudibiles, nisi uir & mulier sint bene concordes.

Locus insulsißime à quibusdam enarratus

Lyranus

Tanquam cohæredibus.) ὡς καὶ συγκληρονόμοι, id est, Tanquam & cohæredes. Addit enim hoc uelut alterum & efficacius argumentum: unde ne coniunctio quidem est ociosa. Porrò uasculum infirmius appellat ipsam mulierem ob sexus imbecillitatẽ. Quorsum inquies, attinebat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò hoc quidam suo iudicio ualde sapiens miris conuicijs agitauit, quod uiderer uasculum muliebre accipere pro membro pudendo, seu natura mulieris. Sed tamen ut ingenue dicam, Hieronymi interpretatio mihi uideẽ esse uiolentior. Magis placet generalis sententia, ut mariti deferãt aliqd honoris uxoribus, nec eas habeãt ut cõcubinas aut ancillas: geminas eñ causas adducit, quare uelit deferri uxoribus: uel ob imbecillitatẽ sexus, queãdmodũ corporis mẽbra minus honesta magis habemus in honore: uel ob dignationẽ dei, q mulierẽ æquauit uiro, in Euãgelij promissis. Gratiæ uitæ.) χάριτος ζωῆς, id est, Gratiæ uiuæ: Quanq; hoc loco Græca uariant exemplaria. Quod si legas Vitæ, gratiam pro beneficicio accipias necesse est.

Mendum manifestum apud nos

In fide autem.) τὸ δὲ τέλος, id est, In summa uero. Quantus hic disputandi campus aperitur neotericis quibusdam de fide quot modis accipiatur, cũ Petrus nihil huiusmodi neq; scripserit, neq; senserit. Iam quod hic uertit, Compatientes, Græce est συμπαθεῖς, id est, qui mutuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulum quidem moueant. Quanq̃ Beda interpretatur, In fide, iuxta uulgatam Latinorum lectionem.

Fraternitatis amatores.) φιλάδελφοι, id est, Fratrũ amatores, siue fraterne amantes.

Modesti.) φιλόφρονες: quod magis sonat affabilem & humanũ, & ad uitæ cõsuetudinem facilem cõmodumq;. Porrò quod in nostris additur Humiles, opinor adiectum ab eo qui uolebat interpretari modestiam: nec enim addebatur in utroq; codice Donatiani.

Et labia eius.) καὶ χείλη αὐτοῦ, id est, Labia sua. Sic enim mauult Valla, nec uideo quam ob causam. Ipsius, magis congruebat. Neq; eñ hic est uera reciprocatio ut in priore particula.

Vt non conturbemini.) μηδὲ ταραχθῆτε, id est, Neq; conturbemini.

Dominum autem Christum.) Deum est Græce, non Christũ. Et sanctificate, positum apparet, pro Glorificate. Quod genus est illud, Sanctificetur nomen tuum.

Ad satisfactionem.) πρὸς ἀπολογίαν, id est, Ad excusationem siue defensionem.

Quæ in uobis est, & spe & fide.) Græce tantum est, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, id est, De ea quæ in uobis est spe.

Cum modestia & timore.) μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, id est, Cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondent ac reuerenter, interrogati quibuslibet de fide Christi.

Quod detrahũt de uobis.) Græci legũt, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν. i. Vt in eo quod obtrectant uobis tanq; malefactoribus, de uoce malefactorũ ante notauimus.

Augustinus diuerse legit

Calumniantur.) οἱ ἐπηρεάζοντες, Qui conuiciantur, siue qui incessunt aut persequūtur.

Melius est enim ut benefacientes, si uoluntas dei uelit.) Consentiunt quidē Græci codices cum nostra æditione, cæterum mirandum est, quid sequutus Augustinus libro aduersus Faustum 22. cap. 20. referat hunc locum his uerbis, Melius est benefacientes, si uelit spiritus dei, pati, quàm malefacientes. Nisi forte pro θέλημα scriptum habebatur in quibusdam exemplaribus νεῦμα, atque id rursum scriba mutauerit in πνεῦμα.

Mortif q. c. deprauatio in nostris euidēs

Mortificatos quidem carne.) θανατωθεὶς, id est, Mortificatus. Item uiuificatus, non uiuificatos ζωοποιηθεὶς. Atque ita citat diuus Hieronymus in Esaiam cap. 54. Atque item Augustinus epistola 99. ad Euodium. Rursus sermone de uerbis apostoli 14. de Christo dictum est, inquit, Morificatus quidem carne, uiuificatus autem spiritu. Sic de homine dici potest, Tabefactus carne, uiuificatus spiritu: ut intelligas Christum mortuū, iuxta corporis imbecillitatem, cæterum resurrexisse uirtute spiritus. Iam uero quorsum attinet hoc loco recensere, quæ somnient in hanc sententiā, qui Græce nesciūt, & id tātum sequūtur, non quod scripsit Petrus, sed quod deprauauit librarius? Possem ad singula conuicijs incessere nimis arrogantem istorū imperitiam, qui de ijs quæ citra linguarū peritiam ne legi quidem emendate possunt, uelut ex oraculo pronūciant, quicquid somniarint. Quod si legas mortificatos & uiuificatos, quomodo cohærebit quod sequit, In quo? Beda legit & interpretatur Viuificatos & mortificatos, & adducit Athanasiū aduersus Arianos. At paulo post indicat et hāc lectionem quam habent Græci. Cui cōsentiebat uterque codex Constantiensis, nisi quod in altero deprauator, us uerterat in os, superne clausa litera u. Suffragabatur & codex ex bibliotheca Academiæ Basiliensis. Atque hic locus caute legendus est, ne quid tale sentiamus, quale nonnulli de anima Christi apud inferos passa. Qua de re nonnihil attingit Beda, sed tacito autoris nomine, Origenem, ni fallor, significans.

Manifestū erratū interpretum recentiū

In carcere erāt spiritu.) καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν, id est, Qui in carcere erant spiritibus. Ita legit Hieronymus, eo quem modo citauimus loco, Occisus est carne, uiuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere constitutis. Carrensis admonet in nonnullis pro In carcere, scriptum fuisse, In carne. Verum hoc ante hunc indicauit Beda. In utroque Constantiensi scriptum erat, Spiritualiter, pro spiritu.

Carrensis

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπειθήσασί ποτε, id est, Aliquando incredulis.

Quando expectabant dei patientiam.) ὅτι ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, id est, Cum expectaretur dei lenitas: etiamsi nōnulli codices habebāt ὅτι. In altero Constantiensi erat, expectabatur dei patientia, quemadmodum legunt Græci. Rursum in plerisque erat, ἅπαξ ἐξεδέχετο, pro ἀπεξεδέχετο. Suspicor legendum fuisse, ἅπαξ ἐξεδέχετο. Augustinus epistola nonagesima nona legit, expectabat. Nam uerbum est medium.

Cum fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est, Cum appararetur.

Quod & uos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὃ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα, id est, Cui nunc simile, siue respondēs baptisma, nos quoque saluos facit. Est enim σώζει præsentis temporis, seruat. Cæterum ὃ dure respondet, siue ad aquam referas, siue ad baptisma: fortasse scriptum fuit ᾧ cui.

Deest apud Græcos

Qui est in dextera dei.) Hoc loco desunt in Græcis codicibus, quæ subscribam, Deglutiens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. Sed his prætermissis sequitur πορευθεὶς εἰς τὸν οὐρανόν, id est, Profectus in cœlum.

EX CAPITE QVARTO.

PAsso in carne & uos.) παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, id est, Passo pro nobis carne: uos quoque &c.

Eadem cogitatione armamini.) τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, id est, Induite eandem cogitationē, uelut armantes uos, siue Armate uos iuxta eandem cogitationem. Augustinus epistola 99. pro Cogitatione legit scientia.

Voluptas pro uoluntas

Sufficit enim præteritum tēpus ad uoluptatē gentiū consummandā.) Græca sunt magis perspicua quàm Latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id est, Sufficiens est enim præteritum uitæ tempus, ut uoluntatem gentium perfecerimus, hoc est, Satis est hactenus impie uixisse. In hunc sensum adducit Augustinus, homilia in epistolā Petri uigesima, Sufficit enim præteritū tempus uoluntates gentium cōsummasse.

In luxu-

In luxurijs.) ἐν ἀσελγείαις, id est, In lasciuijs. Nam ebrietatibus nõ habetur apud Grecos, nec in utroq; codice Donatiani: cui consentiebãt omnes uetusti codices. Quid enim opus erat dicere ebrietatibus, quum mox subijciat, comessationes & potationes.

In illicitis idolorũ cultibus.) ἀθεμίτοις, id est, Nepharijs, quod atrocius est quàm illicitis.

In quo admirantur.) ἐν ᾧ ξενίζονται, Ad uerbũ sonat, In quo peregrinant. Porrò Græcis ξενίζεσθαι dicũtur, quibus aliquid nouũ aut absurdum uidetur. Pertinet autẽ ad id quod consequitur. Augustinus epistola 99. locum hunc adducit hisce uerbis, Sufficit enim præteritum tempus, ad uoluntatem hominũ consummatam ambulantes in libidinibus, & concupiscentijs, & ebrietate, comessationibus, potationibus, & illicitis idolorum seruitutibus, In quo stupescunt non concurrere uos in eam luxuriæ confusionem blasphemantes.

Luxuriæ confusionem.) ἀσωτίας ἀνάχυσιν: quod magis sonat, refusionem, ueluti cum mare æstuans refundit sese.

Finis appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis. Aut certe instat & imminet.

Estote itaq; prudentes.) σωφρονήσατε, id est, Estote temperati, siue sobrij.

Et uigilate.) καὶ νήψατε, id est, Estote sobrij, siue uigilate: nam νήφω Græcis utrunq; significat. Peculiare est apostolis hæc tria cõiungere, sobrietatem, uigiliam & orationem, ut sobrietas opponatur luxui & crapulæ, uigilia somnolentiæ & inertiæ. Audiui qui in concionibus sacris apud populũ, cum ex hoc loco thema proposuissent, multa cõgerebant ex Aristotelis ethicis, siue magis ex elenchis literarijs de prudentia. Item de charitate quæ ex nobis oriatur, atque ita demum dimanat ad alios, uidelicet extra oleas, ut aiunt, currentes. Non quod huiusmodi lapsus conuicijs exagitandos existimem, sed quod non arbitrer dissimulandos, etiamsi, ne quid dicam dolo, fœdum per se uidetur, eum qui in frequenti plebis coetu, eoq; ecclesiastico, susceperit docendos omnes, hoc ipsum non intelligere, quod totius orationis suæ basim ac fundamentum uult uideri. Et tamen ex his aliquot admonitionem nostram contumeliose lacerant quid facturi, si lacessantur iniuria, cũ huiusmodi gratiam referant benemerenti? Quos si quis diuitum aut conuiuio accipiat lautiore, aut paulo pecuniæ donet, tantum non adorant, homines grati, & eleemosynam uocant: suaq; benefacta, quibus abundant scilicet, uicissim impertiunt. At talibus officijs tanto melioribus qui afficit, omni contumeliarum genere prosequũtur. Nam aliquanto post, quidam illius gregis κορυφαῖος, cui credo denarrarat quispiam, quod inter amiculos deplorassem hoc illis defuisse, cum alioqui placuissent quæ dicebantur, in publica concione, cum ipse adessem, duo peccata quæ cõmittuntur in spiritum sanctum, oblique, imò satis aperte, torsit in me præsumptionẽ, sic enim illi uocant, quod non ueritus essem corrigere Pater noster, ac Magnificat: Item impugnationem cognitæ ueritatis, qui negassem sacros concionatores intellexisse suum thema, quod à sacris uiris, è sacris literis depromptum esset. Ceu uero non hoc etiam fœdior esset illorum inscitia, qui quod est in illis literis perperam interpretarẽtur. Qui usq; adeo perfricuerunt faciem, nõnne merebantur ut nominatim traducerentur? Ego tamen tum nominibus, tum ordini parco.

Locus uulgo parum intellectus
Notati duo concionatores
Impudentia ingrata

In uobismetipsis.) εἰς ἑαυτοὺς, id est, Erga uosipsos, seu potius erga uos mutuò. Hoc alicui fortassis leuiculum admonitu uidebitur, & tamen auditus est mihi, qui in publica concione sedulo philosopharetur ex hoc loco, quo pacto charitas primum à nobis ipsis proficiscatur, & quomodo cordibus infundatur, multaq; id genus, neque cœlum, neque terram attingentia. Et tamen isti sunt qui laborem hunc nostrum ut inanem & infrugiferũ aspernantur, quibus eo maxime foret opus, si saperent, imò quia non sapiunt, homines uere inutiles, meritissimoq; in tertium illud Hesiodi genus reijciendi, qui neq; per se sapiant, neq; credant recta monenti.

In uobismetipsis, pro in teruos

Continuã.) ἐκτενῆ: quod ante uertit, Attẽte, hic propẽsum seu uehemẽtem poterat dicere.

Quia charitas operit.) καλύψει, id est, Operiet siue teget, uerbũ futuri temporis, ut ad iudicij diem pertineat. Accepit gratiam.) χάρισμα, id est, Donum.

Illam administrantes.) αὐτὸ διακονοῦντες, id est, Illa, siue per illam, nempe gratiam ministrantes. Quanquam in nonnullis Græcorum exemplaribus scriptum erat αὐτὸ, ut referatur ad donum administrandum. Et in alterutrum, quo uerbo sæpius impudentissime abutitur

abutitur interpres. Græce est, εἰς ἑαυτοὺς, id est, In uos inuicem: quo idem ualet cū eo quod modo dixit, εἰς ἀλλήλους, id est, Alius in alium.

Multiformis gratiæ dei.) ποικίλης: quod interpres haud male expressit, quum Græca uox uarium significet, ut intelligamus diuersas donorum formas.

Quasi sermones.) ὡς λόγια, id est, Tanquam eloquia.

Ex uirtute.) ἐξ ἰσχύος. i. Ex ui siue robore, ut autoritas sit penes deū, nō penes hominē.

Quam administrat,) ἧς χορηγεῖ, id est, Quam suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui fungitur administratione rei commissæ: Subministrat, qui præbet ac largitur, quibus opus est. Itaq; Petrus διακονεῖν tribuit homini, χορηγεῖν deo.

Honorificetur.) δοξάζηται, id est, Glorificetur.

Peregrinari pro admirari Nolite peregrinari.) μὴ ξενίζεσθε. Illud peregrinari, Græcis est commoueri, perinde ut re noua & insolita: nam & paulò post ξένου uertit, Nouum. Et Beda admonet in nonnullis codicibus scriptum fuisse, Nolite mirari. Et hoc loco prudens prætereo quorundā magnorū, ut uidentur, theologorum absurdas interpretationes. Quorsum enim attinet aliorum erratis explere uolumina?

In feruore.) τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, id est, Exustione, siue examinatione per ignem. Rursus enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos uertimus, Ne ceu re noua perturbemini, dum per ignem exploramini.

Vobis sit.) Fit, est Græce, γινομένη.

Cypriani lectio Sed communicantes.) ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε, id est, In hoc quod communicatis, siue quatenus communicatis. Cyprianus in epistola quarti libri sexta, locum hūc reddit ad hunc modum, Charissimi nolite mirari ardorem accidentem uobis, qui ad tentationem uestram fit, ne excidatis, tanquam nouum uobis contingat, sed quoties communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut et in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperaī uobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & uirtutis domini nomen in uobis requiescit. Hactenus illius uerba recensuimus. Primū Peregrinari, recte uertit in Mirari. Cęterum Ardorem, aptius uerti poterat, incendium. Quanquam hic Gręca perturbatius ille reddidit, Deinde Excidatis, posuisse uidetur pro uehemēter admiremini, siue obstupescatis, ceu Græcam exprimens uocem ἐξίστατε, quemadmodū alibi in Paulo, Siue excidimus deo. Porrò maiestatis & uirtutis domini nomen, quid sibi uelit, nescio, nisi forte pro πνεῦμα uertit, numen, aut νεῦμα legit ille, non πνεῦμα. Adducit idem hoc testimonium totidem uerbis in expositione Symboli.

Beati eritis.) Eritis, apud Græcos non additur, tantum est μακάριοι. Rectius autem subaudias Estis quàm eritis.

Quod est honoris, gloriæ & uirtutis.) Græca sic habent, τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα, id est, Quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen ut Spiritus, accipias nominandi, non pariē-

Duplex lectio di casu. Potest autem hic locus bifariam accipi, Vno modo, ut τὸ τῆς δόξης, separatim legatur pro gloria, quemadmodum fecit noster interpres. Altero, ut nominatiuus τὸ πνεῦμα spiritus, adhæreat ex æquo duobus genitiuis, τὸ πνεῦμα τῆς δόξης καὶ τοῦ θεοῦ, id est, Spiritus gloriæ & dei, uelut interpretans, quid dixisset, spiritum gloriæ, adiecerit, Et dei. Virtutis, non est in Græcis.

Requiescet.) ἀναπαύεται, id est, Requiescit, præsentis temporis, siue refocillatur.

Deest apud nos Nemo autem uestrum pati.) Ante hæc uerba habent Gręci, quę nō reperio in Latinis codicibus. Habent autem hæc uerba, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς, δοξάζεται, id est, Secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autem glorificatur. Quæ tamen non absunt in eo loco quem modo ostendimus apud Cyprianum, legit enim, Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum uos autem honoratur. Vt referantur duo uerba, ad spiritum, siue gloriam dei, quæ impiorum hominū iudicio dehonestabatur, supplicio et afflictione profitentium. At ipsorum opinione, hoc pacto gloria dei reddebatur illustrior. Nec Beda attingit hāc partem in commentarijs. Pro eo quod nos legimus patiatur, πασχέτω, in utroq; codice Constantiensi habebatur, nemo seipsum circumueniat. Id arbitror librariorum culpa commissum.

Nemo autem uestrum,) μὴ γάρ τις ὑμῶν. Ne quis enim uestrum.

Aut fur.) Valla mauult, ut fur, ut homicida, ita mox uertit, Si aūt ut Christianus. Atqui Christianus uere erat, homicida nō erat. Sed sermo referendus est ad opinionem affligentis non afflicti. Aut maledicus.) ἢ κακοποιός, id est, Aut maleficus.

Alienorū appetitor.) ἀλλοτριοεπίσκοπος, id est, Alienorū inspector, siue curator. Composita uox, ab alieno & episcopo, hoc est, inspectore, quod qui quid appetit, inspectat. Augustinus in expositione epistolę ad Romanos inchoata, legit, Aut curas alienas agens.

In isto nomine.) ἐν τῷ μέρει τούτῳ, id est, In parte hac. Diuidit afflictionem in cruciatum corporis et causam. In cruciatibus non est gloriandum, sed in altera parte gloriandū, quod ob Christum patimur.

Incipiat de domo dei.) ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, id est, A domo dei.

Et si iustus quidem uix saluabitur.) Admonet Beda hoc sumptum ex prouerbijs iuxta ueterem translationem. Alioqui iuxta nostram haberi: Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Quod autem Beda dicit esse in ueteri translatione, legitur apud Græcos ex interpretatione Septuaginta. εἰ μὲν ὁ δίκαιος μόγις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται. nec est saluabitur, sed σώζεται, saluus fit. *Iustus uix saluabitur aliter est apud Septuaginta*

Fideli creatori,) ὡς πιστῷ κτίστῃ, id est, Vt fideli siue fido conditori siue possessori.

In benefactis.) ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, id est, In beneficentia, siue in benefaciendo.

EX CAPITE QVINTO.

Seniores ergo.) Ergo, non est apud Græcos.

Consenior.) Rectius dixisset presbyteros compresbyter. Et ita uertit Hieronymus, ut mox ostendam. Quanquam hic quoq; nonnihil offendit nomen Græcum additum coniunctioni Latinæ. Et haud scio, an quisquam laturus sit sympresbyter.

Pascite.) Græce est ποιμάνατε: quod est, Pascite, sicuti pascunt pastores. Idem uerbum est in Psalmo secūdo. Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, hoc est, Pastoraliter reges, ut Hilarij uerbis utar. Et Homerus regem subinde uocat ποιμένα λαῶν, id est, Pastorem populorum. *Pastor*

Quæ in futuro reuelanda est.) Nihil opus erat his uerbis in futuro, τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλύπτεσθαι, Satis erat reuelabitur.

Quæ in uobis est.) τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον. Græcus sermo per se quidem est anceps. Mihi tamen uidetur esse sensus germanior. Pascite, quātum in uobis est gregem Christi. Sic enim habent Gręci codices, non Dei. Nam ipse se pastorem appellat in literis Euāgelicis. Quod si cui nō placet hic sensus, sciat In uobis, dictum esse pro, inter uos, siue apud uos, ut intelligas unicuiq; suum gregem esse curandum.

Prouidentes,) ἐπισκοποῦντες, id est, Intendentes, aut episcopū agentes. Notat hanc uocem diuus Hieronymus in epistola quadā in Euagriū, cuius initiū, legimus in Esaia, uertitq; ἐπισκοπεῖν, Inspicere, sed addit Gręce significātius dici. Nam Latine inspicit, qui cupit discere quid sit, Græcis ἐπισκοπεῖ, qui curā agit & prospicit de rebus necessarijs. Porrò totū hunc locū in ea quā modo citaui epistola, uertit ad hūc modū, Presbyteros in uobis precor compresbyter, & testis passionum Christi, & futurę gloriæ, quæ reuelanda est, particeps, regere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed uoluntarie iuxta deum.

Spontanee secundū deum.) Secundū deum, non additum est in codicibus Græcis. *Superest in nostris*

Sed uoluntarie.) προθύμως, id est, Prompte, siue propensis animis.

Non dominantes in cleris.) Græce est, μηδ᾽ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, Neque ueluti dominiū exercētes aduersus cleros. Cleros aūt uocat, nō diaconos aut presbyteros, sed gregem, qui cuiq; forte contigit gubernādus, ne quis existimet episcopis in clericos interdictū dominiū, in cęteros esse permissum. Et presbyteros hic episcopos uocat. Nōdum enim increuerat turba sacerdotū, sed quot erāt presbyteri, totidē erant episcopi. Pręceptū apostolorum principis, in omnibus omniū episcoporū aulis, uel aureis literis oportebat inscribi: Pascite, inquit, gregē, non opprimite, non expilate: idq; non coacte, uelut ex officio, sed ex syncero affectu, tanq; patres, neq; turpis lucri gratia: quasi præsentiens ecclesiæ pestē hinc orituram. Deniq; nō dominantes more regū, sed exemplo pascite, benefactis uincite. Nunc episcoporū uulgus nihil audit ab assentatoribus doctis, nisi dominia, ditiones, gladios, claues, potestates: atq; hinc fastus quorundam plusquā regius, sæuitia plusquam tyrannica. *Clerus pro populo*

Sed

Sed forma facti.) τύποι γινόμενοι, id est, Formæ facti, hoc est, Exẽpla: licet numerus mutatus nihil uariet de sensu. Quanq; dubiũ nõ est, quin interpres uerterit Formę, numero multitudinis, quum ea lectio constet in uetustiore codice Constantiensi. Nam in altero deprauator, ex e fecerat a, inducta lineola. Itẽ extabat in eo quẽ exhibuit bibliotheca scholæ Basiliensis. Gregis ex animo.) Ex animo, Græci non addunt.

Omnes enim inuicem humilitatem.) Gręce est, ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, id est, Inuicem subiecti, hoc est, Vicissim alius alij. Nec est enim, sed autem, in quibusdã uetustis. Quanq; interpres, uertit in inuicem pro ἀλλήλοις, quam scripturam cõperi in uetustis exemplaribus, nisi quod in altero Constantiensi deprauator eraserat In præpositionem.

Insinuate.) ἐγκομβώσασθε. Quod perinde sonat, quasi dicas, Innodate. Sentit autem humilitatem arcte retinendã in animo, ueluti nodis illigatam; ne per ullam occasionem queat extundi, quemadmodum solet frequenter usu uenire infirmioribus. Nec est hic ταπεινότης, sed ταπεινοφροσύνη, quod sonat humilitatem animi, seu modestiam potius.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Hic certe de animi sensit modestia.

ταπεινὸς in bonã partem

In tempore uisitationis.) Visitationis, redundat iuxta Græcos codices. Tantum est ἐν καιρῷ. Nam ἐν καιρῷ perinde sonat ac si dicas, suo tempore, siue, quum est opportunum. Neq; enim est χρόνῳ, quod spatium siue speciem temporis significat, quum καιρὸς significet opportunitatem. Spatium est, quum dicimus triennium, species quũ dicimus hyeme, aut æstate, καιρὸς est, quum dicimus, ante diem, sero. Et quoniam quidam ambigunt num humiliare sit Latina uox, uerti poterat, submittite uos sub potẽtem manum dei. Sic enim habent Græca, ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα.

Superest apud nos

Quærens quem deuoret.) ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, id est, Quærẽs aliquem deuorare. In alijs rursum habebatur, ζητῶν τίνα καταπίῃ, quemadmodũ legit interpres. Interpres quem sequitur Augustinus, legisse uidetur ζητῶν τί. Sic enim adducit hunc locum, homilia ex quinquaginta tricesima quinta, Aduersarius uester diabolus, tãquam leo rugiens, aliquid deuorare quærens, circuit. Verum haud scio, num id acciderit uitio librariorũ: nam eiusdem operis homilia quadragesima sexta, legit, Aliquem deuorare quærens. Quanquã ad eundem modum adducit Cyprianus in libello De zelo & liuore, Et aliquid deuorare quærens, ut appareat uariasse codices & Græcos & Latinos.

Resistite fortes.) στερεοί, id est, Firmi & solidi.

Eandẽ passionẽ.) τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, id est, Easdẽ passiões, seu magis afflictiones.

Fraternitati fieri.) ἐπιτελεῖσθαι, id est, Perfici.

Perficiet, confirmabit, solidabit.) Gręce est, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει, id est, Ipse perficiat uos, fultura, cõfirmatione, fundatione. Quanq; equidẽ non ignoro, hęc tria posse pro uerbis accipi, futuri temporis, fulciet, confirmabit, fundabit: In nõnullorum Græcorum exemplaribus hæc erant infinita. στηρίξαι, σθενῶσαι, θεμελιῶσαι, id est, Confirmet, corroboret, fundet.

Per Syluanum.) Anceps est sermo, utrum Syluanus iussu Petri scripserit, an Syluano tradiderit perferendam epistolam.

Breuiter scripsi.) δι' ὀλίγων ἔγραψα, id est, Paucis scripsi.

Perperam legimus in Babylone collecta

In Babylone collecta.) ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, id est, Quæ in Babylone est simul electa, hoc est, Consors electionis uestræ. Atque ita fermè adducit Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium in Marco. Quanquam illic nec Latina Hieronymi, nec Græca Sophronij carebant omnino mendis. Beda hunc enarrans locum, legit Coelecta, quod scriba deprauauit in Collecta. In duobus uetustissimis exemplaribus Donatiani, scriptum erat Conelecta. Sunt qui Babylonem hic interpretentur Romã, quod mihi sanè nõ usq;quaq; probatur. Magis arbitror Petrum id temporis uere Babylone uixisse. Sed Papias citante Eusebio indicauit Petrum Babylonis nomine designasse Romam. Verum idem Eusebius Papiæ autoritatem aliàs reijcit, quod quædam uelut ab apostolis audita cõmemoret, non audet dicere quæ non audierat, sed quæ non intellexerat, malens ingenium illi adimere q; fidem. Id si quis non credit legat libri tertij caput ultimum, ubi pronunciat ingenue ex Papiæ opusculis quæ conscripsit liquere, ipsum fuisse exigui ingenij uirũ, minusq; capacis, cuius imperitia dederit ansam errori Chiliastarum. Neque uero me fugit diuum Hieronymum

mum Papiam sequutum in epistola quadam Babilonis nomine designasse Romam, sed stomacho suo seruientem, quod illic indignis modis esset acceptus. Verum quid potuit esse causæ quur Beatus Petrus Babylonem dicere maluerit, quam Romam? An quod Romæ colerentur idola? Hoc tum temporis nusquam non fiebat, excepta Iudæorum regione. An noluit sciri ubi ageret, quum hanc scriberet epistolam? Nam quum scribat Iudæis per omnes nationes dispersis, qui poterant illi procul semoti diuinare, quod ex urbe Roma scriberet, quum legerent Babylonis titulum? Adde quod nihil in hac continetur epistola, quod possit Romanos offendere, nisi forte quod illic fuerint aliqui, qui fidem Euangelicam amplecterentur. At unde hæc tanta timiditas apostolorum principi? Simili ratione non oportuit nominare tot regiones in salutatione, in quibus prodit esse Christianos. Friuolum uero est, quod quidam cauillantur, uacillare principatum Romanæ sedis, si Petrus hanc epistolam scripsit Babylone, quasi fieri non potuerit, ut Petrus hæc scribens egerit Babylone, ac postea Romæ sederit. Neque dissimile ueri est, quod tradit ecclesiastica historia, Petrum in his regionibus prædicasse Euangelium, quas in præfatione nominat. Itaque fieri potuit, ut Babylone tum agens per epistolam confirmarit quos instituerat, ad consolandos autem illos & illud addens, in Babylone quoque esse qui dei uerbum recepissent. Neque constat quo tempore scripserit hanc epistolam. Etenim quod seniores alloquens se conseniorem appellat, non arguit Petri senectutem. Seniores enim appellat episcopos & pastores, quibus sese pro sua modestia æquat. In secunda uero epistola declarat se iam esse morti uicinum: proinde nihil uetat quo minus credamus, priorem epistolam fuisse scriptam antequam ueniret Romam. Quod si primatus Romanæ sedis sumitur à loco, constat Petrum prius sedisse Antiochiæ, & notum est pontificiam sedem aliquoties ab urbe fuisse translatam, uelut à Ioanne XXIII translata est Lugdunum, ubi mansit LXXIIII annis. Huiusmodi næniis non onerarem lectorem, ni perpelleret calumniatorum improbitas.

In osculo sancto.) ἐν φιλήματι ἀγάπης, id est, In osculo charitatis.

Gratia uobis omnibus.) εἰρήνη ὑμῖν. i. Pax uobis. Attamen Beda Gratiam interpretatur.

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI SECUNDAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

SIMON Petrus.) συμεών, id est, Symeon, quanquam ea uox Græcis uarie pronunciatur.

Coæqualem.) ἰσότιμον, id est, Parem, æqualem, siue eiusdem precii. nam hinc Græca uox composita est.

Dei nostri & saluatoris Iesu Christi.) Si coniunctim legas, intelligetur Christus & deus & seruator dictus Petro, Sin diuisim, Dei pertinebit ad patrem, seruatoris ad Christum.

Et pax impleatur.) Notat hoc Beda, quod in priore epistola optarit multiplicari pacem, hic optat adimpleri. Græcis est idem uerbum.

Quomodo omnia &c.) Græca paulo secus habent, quam Latina, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id est, Vt eius diuina uirtus omnia nobis largita est, quæ ad uitam ac pietatem pertinent. Et mox, Per agnitionem, aptius erat quam cognitionem ἐπιγνώσεως. Porrò δεδωρημένης potest esse genitiuus absolute positus, & potest referri ad ἐπιγνώσει, ut hic sit sensus; Per agnitionem dei & Christi Iesu domini nostri, utpote diuina illius potestate omnia nobis largita quæ ad salutem pertinent. Perperam quidam initium nouæ sententiæ faciunt à dictione quemadmodum, quum hæc pendeant ex superioribus, Sic impleatur gratia dei ut ab eo data sunt omnia. Beda secus distinguit, sed hoc modo, quemadmodum, non habet ad quod respondeat. Idem admonet in Latinis codicibus duplicem fuisse lectionem, In quibusdam scriptum fuisse, Quæ ad uitam et pietatem donata est: in aliis, Quæ ad uitam & pietatem donata sunt.

Propria gloria & uirtute.) διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est, Per gloriam & uirtutem. Hoc lo-

co lector admonendus est, uirtutem non esse δύναμιν, quam frequenter aliâs legit, sed ἀρετὴν, quæ opponitur uitio. Hoc admonere uisum est, quod Beda pro uirtute interpretatur δύναμιν. Id perspicuum est ex illius uerbis. Quin potius infirmos & inglorios cernens sua nos uirtute recuperauit & gloria. Sentit aũt Petrus quũ nos essemus obstricti uitijs, deum nobis impartisse suam iustitiam, quũ essemus abiecti, contulisse nobis suam gloriam.

Per quem maxima & preciosa.) δι᾽ ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα, id est, Per quę preciosa nobis & maxima promissa. Quanquam sermo Græcus nonnihil habet ambiguitatis, quod articulus ὧν, referri potest ad gloriam & uirtutem, siue quod paulo superius præcessit, Omnia.

Donauit.) δεδώρηται, id est, Donata sunt.

Vt per hoc.) ἵνα διὰ τούτων, id est, Vt per hæc. Consentit uterq; codex Donatiani.

Fugientes.) ἀποφυγόντες, id est, Aufugientes, uel potius, Si refugeritis. Est enim præteriti temporis.

Concupiscentiæ.) ἐν ἐπιθυμίᾳ, id est, In concupiscentia.

Vos autem curam omnem.) καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε. id est, Et in hoc ipsum autem, curam omnem conferentes, ministrate. Cæterum præpositionem additam non expressit interpres, παρεισενέγκαντες, id est, Obiter, siue præterea inferentes, ut nostra cura accedat ad donum de quo dixit. Item ἐπιχορηγήσατε, id est, Insuper suppeditate: & hoc accessionem quandam sonat.

In fide uestra uirtutem.) Non est δύναμιν, quod potentiam aut miraculum sonat, sed, ἀρετὴν, quod bonitatem morum quæ fidem comitatur. Annotauit hoc & Beda.

In scientia abstinentiam.) ἐγκράτειαν, id est, Temperantiam.

Amorem fraternitatis.) φιλαδελφίαν, id est, Fraternum amorem, quod iam sæpius admonui. Porrò quod fraternæ charitati subijcit ἀγάπην, hoc est, Dilectionem, aut bis idem dixit, aut ueluti generalius ac latius addidit: ut φιλαδελφίαν referatur ad mutuum amorem Christianorũ inter se, quandoquidẽ hos fratres appellãt apostoli: dilectio ad uniuersos, etiam ethnicos. aut uehementius quiddã est ἀγάπη quàm φιλία. aut φιλαδελφία ad affectũ referatur, ἀγάπη ad executionẽ. Sed media sententia mihi magis arridet. Adsint & superet, cum sit πλεονάζοντα non potest habere locũ quod hic asscribit Beda, si aduersus bella uitiorum potiore uirtute præualuerint. Neq; enim superare transitiuũ est hoc loco, sed neutrũ, idem pollens quod abundare. Laurentius offenditur inelegantia sermonis si uobiscũ adsit. Verũ hoc nõ interpretis sed scribæ culpa cõmissum est. Hæc enim uobis quũ adsint & superent: deinde lector parum attentus, reperiens coniunctim scriptũ uobiscum putans aliquid deesse addidit, si. Quũ hoc diuinassem, repperi germanã lectionem in utroq; Constantiensi. Quod hic dicit adsint, Græce est ὑπάρχοντα, quod sonat suppetentia. Suppetit autẽ quod ad usum satis est. Id uerbũ quoniam frugalius uidebatur, corrigens addit πλεονάζοντα, abũdantiæ uocem. Nam mox est πάρεστι, quod eleganter sanè uertit, præsto sunt.

φιλαδελφία ἀγάπη φιλία

Additum à scriba, si

Et manu tentans.) μυωπάζων. Certum est dictionem esse compositam. Videtur autem deducta metaphora à muribus, qui parietem aut tabulã, aut si quid aliud obuiũ fuerit sequi solent donec cauũ nacti fuerint. Quanq; legitur μύωψ, & muscæ genus, oculos boum infestans, unde dictũ uideri possit uerbũ μυωπάζειν. Adiecit autẽ hoc Apostolus, ut profundam cæcitatẽ exprimeret. Nam luscïosi magna corpora uident, ut ductu manuũ non sit opus.

Magis satagite.) σπουδάσατε, id est, Date operam, siue studete. Nec est, Satagite magis, sed magis fratres satagite, ut magis, sit corrigentis, non augentis: quasi dicas, Potius satagite, potiusquam hęc uobis desint date operam ut assequamini. Et hoc sanè loco malim Date operam aut adnitamini, quàm satagite.

Magis, corrigentis

Vt per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum.

Certã uestrã uocationẽ.) βεβαίαν, id est, Firmã, siue ratã. Melius aũt uestri, quàm uestram.

Propter quod incipiam.) Longe aliud est Græce, οὐκ ἀμελήσω, id est, Non negligam, siue non omittam: etiamsi Beda legit & interpretatur, Incipiam. Quid quod ipse sermo præ se fert absurditatem. Quis enim dicitur semper incipere, quod assidue facit? Fortassis interpres, si tamen hoc uertit, respexit ad μελλήσω, duplicemq; negationẽ uertit in affirmationem. Et haud scio an ille legerit οὐ μελλήσω, id est, non contabor.

Equidem

Equidē scientes.) καίπερ, id est, Licet, siue quanq̃. Sic enim mitigat admonitionem.

In præsenti ueritate.) Lyranus indicat in nonnullis codicibus hic addi Volo, et omnino supplendum esse, non animaduertens accusatiuum casum pendere à uerbo quod præcessit, commonefacere, quum dicimus admonebo te licet memorem.

Frequenter.) ἑκάστοτε, id est. Semper, hoc est, Non desinam quoad uiuam.

Post obitum.) ἔξοδον, id est, Exitum, meminerat enim tabernaculi.

Vt horum omnium.) Omniū, redundat. Nec addebatur in utroque codice Donatiani. Cui suffragabantur tres uetustissimi codices, qui mihi aderant in æditione quarta. Est autē perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis contextus. Sic enim Gręca componi poterant, σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε, ἔχειν ὑμᾶς ποιεῖσθαι μνήμην τούτων μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, id est, Quinetiam semper operam dabo quo possitis horū mentionē facere post exitum meum. Nam ἔχειν hoc loco positum est pro posse, & refertur ad uerbum infinitum ποιεῖσθαι. Est autem idem uerbum quod paulo superius uertit satagite. *Ordo*

Non enim indoctas fabulas.) σεσοφισμένοις μύθοις, id est, Arte cōfictas fabulas. Atq̃ haud scio, an interpres uerterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit simplici rusticanæq̃ ueritati. Tales erant olim philosophorum argutæ magis q̃ salubres disputationes, & hodie nonnullę Theologorū altercationes. Certe Beda Doctas legit, non indoctas. In codice Constātiensi uetustiore manebat incorrupta scriptura, in altero inerat rasum. *Sophismata*

Virtutē & pręscientiā.) δύναμιν καὶ παρουσίαν, id est, Virtutē, siue potentiā & aduentum. Nam ita frequēter uertit παρουσίαν. Apparet aūt scriptū fuisse Pręsentiā: nam sic quoq̃ non nunq̃ uertit παρουσίαν, deinde uitio scribę mutatū fuisse, præscientiā. Et tamen ex illius dormitantia magni Theologi, quorū de numero est Lyranus, mysteriū ingens parturiūt. Non quod illos insecter, qui quod potuerunt præstiterunt, sed quod miserandos existimem, qui coacti sint tractare sacras literas, nō satis instructi literis, sine quibus, ut dignū est, illę tractari non queunt. In codice Donatiani uetustiore melioris q̃ fidei scriptū erat, Præsentiam. Et huic suffragabantur exemplaria uetusta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, se non prædicasse Christi aduentum sapientia uerbi, sed uirtute spiritus. *Pręsciētia de prauatū, pro pręsentia. Et hinc Lyranus lapsus*

Illius magnitudinis.) Illius, hic masculini generis est, & refertur ad Deum, non ad magnitudinem.

In quo mihi complacui.) Quum hic profiteatur se fuisse unum, qui in monte audiere transfigurato domino patris uocem, mirum est aliquos dubitasse an hæc epistola esset Petri. Necesse est enim si Petri non est, Ioannis aut Iacobi esse, aut eam uocem aliâs in monte proditam, aut aliquem sibi falso usurpasse titulum Petri, quorum illa non sunt uerisimilia, postremum autem etiam uehementer absurdum. Et tamen ueteres, qui de huius epistolæ autore dubitabant, non ignorabant hoc, in hac epistola scriptum esse. Illud constat euidens esse stili discrimen inter hanc & priorem.

Et habemus firmiorem.) καὶ ἔχομεν βεβαιότερον. Hoc loco uehementer sudant recentiores, quomodo explicare possint quod Petrus dixit, Prophetarum sermonem firmiorem q̃ suum aut patris. Verum Græcis mos est, subinde comparatiuum pro positiuo usurpare. Id sensisse uidetur Augustinus, homilia ex quinquaginta trigesima secunda, locum hunc adducens, nihil offensus comparatiuo certiorem: sic enim ille legit, pro firmiorem. Deinde non simpliciter dixit prophetarum sermonem firmiorem, sed iam factum certiorem, attestante dictis illorum uoce patris. Postremo pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit, ac præco, pędicens palàm omnia sibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus esset. Atque hic sermo propheticus firmior erat, sermone prophetarū, quos illi uenerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligant prophetias eas esse spiritualiter interpretandas, non more Iudaico. Atque hūc postremum sensum, ego puto germanum esse Petri, haud quaq̃ tamen repugnaturus, si cui magis arridet Augustini cōmentum, de uerbis domini, sermone 27. annotantis propheticum sermonem certiorē dictum, non ueriorem aut meliorem, quia poterant calumniatores uocem cœlo delatā, magicis tribuere præstigijs, quod de sermone prophetico non poterant, qui tamen ante præcesserat. *Lyranus tota aberrans uia* *Locus ante hac non satis intellectus*

Propria interpretatione.) ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, id est, Propriæ interpretationis non fit. Græca uox dicta est à soluendo, quod conuenit rebus intricatis: uel ab adeundo, quod

magis congruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte uoluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spiritus sunt aggressi.

Spiritu sancto inspirati.) ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulsi.

EX CAPITE SECVNDO.

ET eum qui emit eos, deum negant.) καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς, δεσπότην ἀρνούμενοι, id est, Et qui se mercatus est, dominum negantes.

Eorū luxurias.) ἀπωλείαις, id est, Exitia siue perditiones. Interpres legisse uidetur ἀσωτίαις, siue ἀσελγείαις. Tametsi Græca exemplaria, quæ sane uiderim, consentiunt.

De uobis negociabuntur.) ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Vos cauponabuntur, & uobis ad quęstū abutentur. Vt autem depinxit Petrus, quod hodie uidemus, à plerisque sacerdotibus nihil non ad quæstum trahi. Non cessat.) οὐκ ἀργεῖ, id est, Non tardat. Id non animaduertens Beda interpretatur, non cessat, id est, non desistit.

Si enim deus angelis peccantibus non pepercit.) Beda putat hic hyperbaton esse, ac tandem reddi illic: Nouit deus pios de tentatione eripere.

Angelis peccantibus.) ἁμαρτησάντων, id est, Qui peccauerant.

Sed rudentibus.) σειραῖς. i. Catenis. Rudētes interpres dixit ingentes funes ac nauticis similes. Augustinus alicubi pro rudētibus legit, carceribus. Rudentibus, Beda coacte interpretatur, cū Græca uox sonet catenas. Addit in nonnullis codicibus haberi pro rudētibus, rugientibus, quod utiq; reiecisset, si Græce nouisset, & consuluisset, Gręcorū examplaria.

Inferni.) ζόφου, id est, Caliginis. Quanq; ζόφος Gręce significat specum tartareum, & caliginem, atq; solis occasum.

In tartarum tradidit.) ταρταρώσας παρέδωκεν, id est, In tartarū detrusos tradidit uinculis.

Cruciandos in iudicium.) εἰς κρίσιν τηρουμένους, id est, In iudicium seruatos siue seruandos. Etiamsi nonnulli Græcorum codices habent τετηρημένους, id est, seruatos.

Originali mundo.) ἀρχαίου κόσμου, id est, Antiquo mundo. Sentit enim priscum mūdum ac recens conditum.

Iustitiæ præconem.) Aldina æditio non κήρυκα habet, sed κήρυγμα, ut referatur ad hoc quod sequitur, ὑπόδειγμα.

Custodiuit.) ἐφύλαξεν, id est, seruauit.

A nefandorum iniuria ac luxuriosa cōuersatione.) Græce est καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, id est, Ab ijs qui per lasciuam cōuersationem erant nepharij.

Damnauit exemplū.) Non est hic παράδειγμα, sed ὑπόδειγμα, ut intelligas exemplum non quod imiteris, sed quod admoneat quid sit uitandum.

Aspectu enim & auditu.) Græca nōnihil dissident à Latinis, βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέρας ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. id est, Aspectu enim & auditu iustus inhabitans inter illos cotidie animā iustā iniquis operibus excruciabat, siue explorabat. Significat enim illum cū oculos haberet sanctos, & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter discruciatum fuisse, quod uiuens inter illos cogeretur cotidie uidere & audire quæ nollet. Hunc locum Beda non attingit. Facilis quidem est deprauatio inter ἐβασάνιζεν & ἐβασάνιζον, uerum ingens est Gręcorū codicum consensus, et si legas cruciabant, reclamat grammaticæ ratio, nisi nominatiuas uoces accipias pro genitiuis absolute, ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν, pro τοῦ δικαίου ἐγκατοικοῦντος.

Locus hactenus parum intellectus

Nouit deus.) κύριος. i. Dn̄s. Quanq; in his uerbis subinde aliud pro alio usurpāt librarij.

Seruare cruciandos.) κολαζομένους. Vt intelligas illos interim puniri dum seruantur. Interpres legisse uidetur κολασθησομένους. Atque ita legisse uidetur Origenes, qui putauit impios dæmones non ante supremū iudicij diem subijciendos incendio. Pro Origenis opinione facit, quod in Euangelio clamant dęmones, Venisti ante tempus cruciare nos. Verum hic non proprie de dæmonibus, sed de animabus impiorum agit.

Magis autem eos.) μάλιστα, id est, Maxime, nisi forte superlatiuum usurpatum est uice cōparatiui, quod crebro fit in πρῶτος.

Dominationemq;.) καὶ κυριότητος. i. Autoritatē, hoc est, legitima præditos potestate, κύριος enim sæpe dicitur nō simpliciter dn̄s, sed qui pollet autoritate, cuiq; ius est præscribendi.

Sibi

Sibi placētes,) αὐθάδεις, id est, Præfracti, & quod uulgo dicunt, sui sensus, suiq; capitis.

Sectas non metuūt,) δόξας οὐ τρέμουσι, id est, Opiniones non tremunt. Quanq; hoc loco tremunt, pro metuunt positū est. Mihi sanè uidetur lōge alius esse sensus, q̃ Theologorum uulgus interpretatur, id quod cum omnium pace dixerim. Agit enim Petrus de præfractis & intractabilibus, qui nō obtemperant pręfectis suis & episcopis: quos αὐθάδεις appellat, & τολμητὰς, καὶ τῆς κυριότητος καταφρονοῦντας. Nec his cōtenti, non uerentur etiam maledictis incessere uiros gloria ac maiestate prędítos. Nam hos, ni fallor, δόξας appellat, quemadmodum paulo superius κυριότητας. Porrò participiū βλασφημοῦντες, iuxta proprietatem Gręcanici sermonis, infiniti uerbi loco positū est: Non metuunt maledicentes, pro eo quod erat, non metuunt maledicere. Videtur autem κυριότης minus quiddam esse, quàm δόξα. Nam herus quilibet in seruum habet κυριότητα, at non statim δόξαν. Princeps autem, aut magistratus δόξαν habet, unde læsæ maiestatis accersi solet, qui maiestatem uiolarit. Vtitur autem ijsdem uerbis, & in eundem sensum Iudas in epistola sua, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσιν, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν, id est, Dominationem uero spernūt, glorias autem blasphemant. Iam illud uerbum, introducere, scias esse subdititium, quum non sit nec in Græcis codicibus, nec in uetustis exemplaribus. Nam & in Constantiensi & Basiliensi scriptum erat, Sectas non metuunt blasphemantes, nec erat ullum inductionis aut rasuræ uestigium. Proinde lector offensus absurditate sermonis Latini, adiecit Introducere.

Locus aliter explanatus, Sectas non metuunt

Non portant.) οὐ φέρουσι, id est, Non ferūt. Mirum quur hic placuerit portandi uerbum.

Aduersus se.) Post hæc uerba addunt Græci, παρὰ κυρίῳ, id est, Apud dominum. *Superest in Græcis*

Execrabile iudicium.) βλάσφημον κρίσιν, id est, Blasphemū iudicium, quasi abominandū & mali ominis. Videtur enim βλάσφημον usurpasse pro δύσφημον.

Irrationabilia pecora.) ἄλογα ζῶα, id est, Muta animātia, neq; enim de ouibus tantum loquitur. Certe in epistola Iudæ uertit animalia. ἄλογον autem utrunq; sonat, & quod sermone caret, & quod rationis est expers.

Naturaliter.) γεγεννημένα, id est, Nata. Quanquā mihi uidetur illud γεγεννημένα apud Græcos additum loco scholij à quopiam qui uoluerit interpetari, quid esset φυσικὰ, id alius in contextum transtulit: Sic enim dixit, naturalia ad captionem, quemadmodum dicimus, natus ad discendum, pro eo quod est, natura cōpositus. Deinde naturalia aliquis uertit in naturaliter. Alioqui quæ sunt animalia non naturalia? An homo non est animal naturale? Cæterum captio non sonat hic fraudem, sed seruitutem. Nam est ἅλωσιν non θήραν; quod est Psalmo centesimo uigesimo tertio, Et non dedit nos in captionem. Rursus trigesimo quarto, Et captio quā abscōdit, ἡ θήρα. Porrò quod hic uertit perniciem, Gręcis est φθορὰ, quæ uox & exitiū declarat, & perniciem. Eandem uocem mox uertit corruptionem.

Diei delicias.) τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, id est, Diurnas delicias. Admonet Beda quosdam ita distinguere, Percipientes mercedem iniustitiæ uoluptatem, ut fœda uoluptas sit illis etiam supplicium, iuxta illud: Tradidit illos in reprobum sensum. At mauult sequi distinctionem quam ait se reperisse in opusculis beati Gregorij papæ. Atqui si prior lectio recipitur, existimantes, non habet suum casum. Quod autem dixit τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, aut significat illos in diem uiuere securos futuri, aut uult hoc turpiorem uideri luxum illorū, quod etiam interdiu comessentur, quum iuxta Paulum qui ebrij sunt nocte ebrij sint. Ac de libidinoso noctu, mane sobrio, dicit Prudentius, Castumq; nugator sapit.

Coinquinationis & maculæ.) σπῖλοι καὶ μῶμοι. Vtrunq; nominandi casu legendū est, nō paterno. Nā ipsos homines maculas uocat & inquinamenta, quo sit oratio uehementior.

In conuiuijs suis.) ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, id est, In deceptionibus suis. Interpres pro ἀπάταις legisse uidetur ἀγάπαις. Porrò cum librarius non intelligeret agapen, quod Græce sonat charitatem, aliquoties usurpari pro conuiuio, suspicans locum esse mendosum, correxit ἀπάταις. Vsus est eadem uoce Iudas in epistola sua: qua de re nōnihil illic dicemus.

Luxuriantes uobiscum.) συνευωχούμενοι ὑμῖν, id est, Conuiuantes uobiscum. Quanq; potest ex his uerbis alius elici sensus, ut datiuus ὑμῖν referatur ad participium ἐντρυφῶντες, & συνευωχούμενοι ad illud ἐν ἀπάταις, ut hęc sit summa sententię, Insultantes uobis, ac male precantes in erroribus suis, dum inter se comessantur.

Plenos adulterij.) μεστοὺς μοιχαλίδος, id est, Plenos adulteræ mulieris, ut intelligas lasci-

uos & impudentes. Cyprianus exponens Symbolum, legit plenos mœchationibus, si modo non fallit scriptura.

Incessabiles delicti.) ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας. id est, Qui nō possint cohiberi à peccando.

Pellicientes.) δελεάζοντες, id est, Inescantes: nam δέλεαρ esca.

Ex Bosor.) τοῦ Βοσὸρ, id est, Filium Bosor.

Suæ uesaniæ.) ἰδίας παρανομίας, id est, Propriæ iniquitatis. Suspicor interpretem legisse παροινίας, quę uox sonat intemperantiam ex immodico potu.

Turbinibus.) ὑπὸ λαίλαπος, id est, A turbine, siue à procella.

Exagitatæ.) ἐλαυνόμεναι, id est, Quæ feruntur, siue aguntur, siue impelluntur.

Tenebrarum reseruatur.) εἰς αἰῶνα τετήρηται, id est, In æuum seruata est.

Superbia, pro superba Superbia enim uanitatis.) ὑπέρογκα γὰρ τῆς ματαιότητος φθεγγόμενοι. Arbitror interpretem scripsisse, superba, ut respondeat ad ὑπέρογκα, idq́ librarij uitio mutatum in, superbia. Atq́ hāc coniecturam non esse uanam indicat uetustior ille codex Donatiani, cui suffragabatur exemplar Constantiense. Verti poterat ad hunc modū, Nam uehementer fastuosa uanitatis uerba locuti, inescant in concupiscentijs carnis lasciuijs. Non abludit sensus ab illo Iuuenalis, Sed peiores, qui talia uerbis.

Herculis inuadunt, & de uirtute locuti. &c.

Pelliciunt in desiderijs.) δελεάζουσιν, id est, Inescant. Recte tamen uertit interpres.

Luxuriæ.) ἀσελγείαις. id est, Lasciuijs.

Locus perplexus, excussus Qui paululū effugiunt.) τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, id est, Qui uere aufugerunt. Valla suspicatur interpretem uertisse Plane, idq́ deprauatum in paulum. Mihi probabilius fit, pro ὄντως, interpretis exemplar habuisse ὀλίγως, aut certe οὕτως. Nam hoc aduerbiū frequenter habet uim extenuandi, quod à ueteribus annotatū est. Euāgelio Ioannis, Sedebat Iesus sic *Qui paululū fugiunt.* super puteū. Qui sic aufugerunt, id est, qui utcunq́ aufugerūt. Cōstat enim Hieronymum legisse Paululum, in libris aduersus Iouinianū, quum ait, ut qui paululū refugerint à peccatis, ad suū reuertantur errorē. Torquet autē locus hic & alijs scrupis. Etenim nostri codices hinc incipiunt nouā sententiam, Qui in errore conuersanē: ut accipiamus eos qui pelliciūt alios ad luxum, in hoc errare, quod alijs libertatem pollicentur, quū ipsi sint serui turpitudinis. Verum hunc sensum nullo modo patitur sermo Gręcus, qui sic habet, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους. Etenim si hic sensus quem nos sequimur esset germanus, legendū erat, ἐν πλάνῃ ἀναστρεφόμενοι: Nunc & casus participij, & additus articulus repudiat hanc interpretationē. Verum hoc sublato, manet alter scrupulus, utrū hæc particula τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, pertineat ad pelliciētes, an ad pellectos. Si ad pellectos, uidetur deesse coniunctio, καὶ, τοὺς ἐν πλάνῃ. Verum hoc erat tolerabile. Ego malim referri ad pelliciētes, ut particula τοὺς ἐν πλάνῃ, pēdeat à participio ἀποφυγόντας, si modo patitur sibi iungi casum accusandi. Itaq́ sensus erit, Pelliciunt eos inescatos uoluptate, qui uel paululū cœperint refugere ab ipsis, in hoc errantibus, quod ipsi serui turpitudinis pollicentur alijs libertatem. Porrò quod hic uertit corruptionis, Gręcis est φθορᾶς, quod ante uerterat perniciem, hic Latinius erat, corruptelæ.

Huius & seruus est.) τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est, Huic etiam in seruitutem addictus est.

Facta sunt eis &c.) τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων, id est, Postrema deteriora primis.

Non cognoscere.) μὴ ἐπεγνωκέναι, id est, Non cognouisse.

In uolutabro luti.) εἰς κύλισμα βορβόρου, id est, Ad uolutationem cœni, ut subaudias, reuersa. Hieronymus in epistola ad Furiam citat, Ad uolutabrum. Et Ambrosius ad Virginem deuotam, Velut sus lota iterū in uolutationem. Exemplar Constantiense uetustius tenebat uestigium germanæ lectionis, sed erasor ex uolutabrum, fecerat Volutabro.

EX CAPITE TERTIO.

HAnc ecce.) ταύτην ἤδη, id est, Hanc iam. Interpres legisse uidetur ἰδού.

In quibus.) ἐν αἷς. Mirum est Laurentium non fuisse offensum hac sermonis forma, epistolā in quibus. Beda sensit aliquid, eoq́ scribit, in quibus epistolis, siue, in eis ad quos scribit. Atqui hoc posterius non consistit, quum αἷς sit generis fœminini. Ad epistolam igitur referendus articulus, sed reclamat numerus: is scrupulus facile discutitur. Etenim quum dicit, alteram epistolam, duarum

meminit

meminit. ἐν αἷς igitur ad utranque pertinet epistolam, priorem ac posteriorem.

In commonitione.) Nonnulli codices habebant, ἐν ἐπιγνώσει, id est, In cognitione.

Quæ prædixi uerborum.) τῶν προειρημένων ῥημάτων, id est, Prædictorum uerborum, siue, uerborum quæ prædicta sunt à prophetis.

Vestrorum præceptorum.) ἐντολῆς, id est, Præcepti, numero singulari. Potest autem duplex esse sensus. Quanquam alter ab altero minimũ deuariat, Præcepti nostri qui sumus apostoli domini ac seruatoris: ac præcepti domini & seruatoris, quod per nos illius apostolos, accepistis: ut intelligas additũ τοῦ κυρίου, propter autoritatem præcepti. Nam Apostolus alterius nomine refert quod refert. Obtestor conscientiam tuam lector, quis ex hac uersione percepturus erat mentem scriptoris: ut memores sitis eorum quę prędixi, uerborũ à sanctis prophetis & apostolorum uestrorum præceptorum domini & saluatoris. *Duplex sensus*

In deceptione.) Apud Græcos non lego.

Ab initio creaturæ.) κτίσεως, id est, Conditionis siue creationis.

Latet enim eos uolentes.) Id est, Volentes & sponte hoc nesciunt, hoc est, scire nolunt.

Cœli erant prius.) ἔκπαλαι, id est, Olim. Hic Beda indicat duplicem lectionem, alteram quam habemus, alteram huiusmodi. Cœli erant olim de aqua et per aquam constituti, quę sanè lectio congruit cum Græcis exemplaribus.

Ille tunc mundus.) ὁ τότε κόσμος, id est, Qui tunc erat mundus, aut illorum temporum mundus.

Patienter agit.) μακροθυμεῖ, id est, Longanimis est, ut ad uerbum reddam.

Ad pœnitentiam re.) χωρῆσαι, id est, Recipere, siue capere, aut complecti. Quanquam χωρεῖν sonet etiam ire siue incedere.

Sicut fur.) Hic additum est in Græcis codicibus, ἐν νυκτί, id est, In nocte, ex Euangelio opinor.

Dissoluenda sunt.) λυομένων, id est, Cum dissoluantur.

Festinantes in aduentum.) σπεύδοντας τὴν παρουσίαν, id est, Accelerantes aduentum.

Per quem cœli.) Quem, ad diem refertur, non ad Dei aut domini, siue quod Lyranus indicat, ad aduentum, Nam Græce est δι' ἧς.

Ignis ardore.) καυσούμενα, id est, Aestuantia. Idem uerbum paulo superius uertit, calore, καυσούμενα λυθήσονται.

Tabescent.) τήκεται, id est, Liquescunt, præsentis temporis, quum tamen præcedat λυθήσονται, nisi præsentis temporis catachresis est uice futuri.

Et promissa.) κατὰ τὸ ἐπάγγελμα, id est, Iuxta promissum.

In quibus iustitia.) ἐν οἷς. In quibus, referri potest uel ad cœlos ac terram, uel ad expectantes. At mihi quidem aptius referri uidetur ad nos, qui expectamus nouos cœlos ac terram nouam, si iuste uiuamus, ut mereamur frui nouitate creaturæ.

Immaculati & inuiolati.) ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι, id est, Immaculati & irreprehensibiles, siue incontaminati. Miror unde hic Inuiolati uocabulum, uenerit in mentem interpreti. Nisi quod inuiolata dicitur uirgo incorrupta.

Deprauant.) στρεβλοῦσι, id est, Detorquent.

Custodite.) φυλάσσεσθε, id est, Obseruate siue cauete.

Ne insipientium &c.) τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, id est, Nefariorum errore abducti. Miror quid legerit interpres qui uertit Insipientium. Nec est simpliciter abducti, sed συναπαχθέντες, hoc est, simul abducti cũ alijs. Augustinus libro De ciuitate dei xx. cap. XVIII. totum fermè hoc caput ad hunc adducit modum: Venient in nouissimo dierum illusione illudentes, secundum proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Vbi est promissum præsentiæ ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseuerant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc uolentes, quia cœli erant olim, & terra de aqua, & per aquam constituta dei uerbo, per quem qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperijt. Qui autem nunc sunt cœli & terra, eodem uerbo repositi sunt, igni reseruandi in die iudicij, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum uero non lateat uos fratres charissimi, quia unus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissum suum, sicut quidam tardantem existimant, sed patienter fert propter uos, nolens aliquem perire, sed omnes in pœnitentiam conuerti. Veniet autem dies *Petri secunda epistola autoris olim incerti*

domini ut fur, in quo cœli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resoluentur, & terra & quæ in ipsa sunt opera resoluentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus, expectantes & properantes ad præsentiam diei domini, per quam cœli ardentes soluentur & elementa ignis ardore decoquentur. Nouos uero cœlos, & terram nouam, secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Hactenus Petri apostoli uerba retulimus, partim ut ex collatione, sensus esset dilucidior, partim ut appareret quantopere Augustini lectio ab hac nostra dissideat ęditione: De hac quoq; secunda Petri epistola, cuius esset, controuersia erat. Id testatur Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium, his quidem uerbis: Scripsit duas epistolas, quæ canonicæ nominantur, quarũ secunda à plerisq; eius negatur, propter stili cum priore dissonantiam. At idem aliâs uariat, nunc uolens eam esse Petri, & stili dissonantiam reijciens in interpretem, quo tum Petrus sit usus: nunc negãs illius esse quod reclamet stilus. Eusebius libro tertio capite secundo, sic testatur de hac epistola, Verum Petrus apostolus prædicationis suæ monimenta nobis perpauca reliquit. Vna enim eius epistola est, de qua nullus omnino dubitat. Nam de secunda multis incertum est, apud plurimos tamen etiam ipsa legenda suscipitur. Stili discrimen tum in uerbis tũ in sensibus clarius est quàm ut possit dissimulari. Proinde quum hic testetur se fuisse spectatorem uisionis in monte: deinde mentionem faciat superioris epistolæ, postremo Paulum appellet fratrem, mihi non displicet quod adfert Hieronymus de interprete. Nam in Euangelio tradunt Marcum Petri interpretem fuisse. Alioqui suspicari cogeremur aliquẽ has notas studiose infulsisse, quo Petro apostolo assereret. Quemadmodum fecit is, qui titulo Clementis multa conscripsit.

IN EPISTOLAM IOANNIS APOSTOLI PRIMAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Manus nostræ contrectauerunt, locus uarie distinctus

QVOD fuit.) ὃ ἦν, id quod erat, quemadmodum uerterat in Euangelio, In principio erat uerbum.

Contrectauerunt.) ἐψηλάφησαν. Quod diuus Hieronymus fermè citat, palpauerunt. Idem uerbum uertit, palpate & uidete, Lucæ XXIIII. Potest autem hic sermo trifariam distingui: Vno modo, ut principale comma præcedat hanc partem, Et manus nostræ contrectauerunt &c. Id quod erat ab initio, quod que audiuimus ac uidimus ac perspeximus de sermone uitæ, idem etiam manibus contrectauimus. Altero sic, ut post hyperbaton redeat ad id quod instituerat dicere: Quod uidimus, inquam, & audiuimus, annunciamus uobis. Tertio modo, ut principale comma sit, post uidimus, ut hic sit sensus. Quod erat ab initio uerbum, sicut audiuimus auribus, uidimus oculis, nec simpliciter uidimus, sed multo tempore cum illo uersati, spectatores fuimus, quin & manibus contrectauimus uerbum uitæ, uita enim nostra quæ prius latebat, exposita fuit sensibus corporis itaq; licuit uidere. Quod igitur tot modis compertum habemus, id etiam testificamur & annunciamus uobis. Deinde more suo repetit quod dixerat, quod uidimus et audiuimus, annunciamus uobis. Cõtextus orationis ferè conuenit cũ Euangelico, Quod erat ab initio, repetit in fine periodi, quæ erat apud patrem. Illud admonendus lector Greci sermonis ignarus, in primo ac tertio loco, Vidimus, esse ἑωράκαμεν, in medio, esse ἐθεασάμεθα, illud est simpliciter uidere, hoc spectare & contemplari, uelut in hoc expositum.

Et societas nostra sit.) καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas uero nostra. Neq; additur apud Græcos, sit: aptius autem subaudietur, est.

Vt gaudeatis.) Græce, tantum est ut gaudium uestrum sit plenum, siue impletum. Suffragabatur Græcis uetustius exemplar Constantiense, cui hoc magis habeo fidem, quod is qui scripsit indoctior fuit, quàm ut posset aliquid deprauare. Nec aliter adducit in commentarijs Augustinus ac Beda, Quanquam ille legit, nostrum gaudium, non uestrum, sed

refragantibus

refragantibus Græcis codicibus, quos quidem adhuc uiderim. Alioqui mihi non displiceret pronomen primæ personæ.

Et hæc est annũciatio quam audiuimus.) Græcis est ἐπαγγελία, quod magis sonat promissionem, quanq; ἐπαγγέλλω uox anceps est. Apud Græcos sunt quatuor uoces diuersæ, quas interpres eodem modo reddidit. Prima est καταγγέλλομεν, secunda ἐπαγγέλλομεν, tertia ἀναγγέλλομεν, quas uertit annunciamus, quarta ἐπαγγελία, quã uertit annunciationẽ. Mihi nõ displicet promissionis uerbũ, nisi quod parũ apte cohærent quæ sequuntur, Quod deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ: hic non fit mentio promissionis, nisi torqueas. Sed quod filius annunciauit à patre, hoc Apostolus acceptũ à filio renũciat nobis. Nam id proprie sonat ἀναγγέλλω. Siquidẽ illud Quoniã, nõ est cõiunctio causæ, sed ἐιδική. Quid annuncias: deum esse lucem. Multis præterea locis hoc capite ὅτι reddit per quoniam & quia.

ἐπαγγέλλω
καταγγέλλω
ἀναγγέλλω

EX CAPITE SECVNDO.

ADuocatum habemus.) παράκλητον ἔχωμεν, id est, Patronũ habeamus, Quanquam hic uariant exemplaria Græcorum, uetustius exemplar Constantiense consentiebat cum Græca lectione.

Qui dicit se nosse deũ.) ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, id est, Qui dicit, noui eum.

In Christo manere.) Græce est, in eo. Consentiebat exemplar Constantiense, & Augustinus. Et mox pro Charissimi, Græcis est ἀδελφοί.

Quod audistis.) Addunt Græci, ἀπ' ἀρχῆς, id est, Ab initio, in posteriore parte.

Iterũ mandatũ nouum.) πάλιν, aptius reddidisset Rursus, aut cõtra, Nam Græca uox & contrarietatẽ declarat & iterationẽ. Hic aũt nõ repetitionis, sed cõtrarietatis est declaratio.

Et in ipso & in uobis.) Prius, &, redundat.

Tenebræ transierunt.) παράγεται, id est, Transeunt. Quod uerum est, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν, id est, Id quod uerum est in illo, idem uerum est & in uobis. Nec enim apud Græcos, quod, referri potest ad mandatum.

Scribo uobis infantes.) παιδία, id est, Pueri siue filioli, sed melius pueri.

Scribo uobis patres.) Hic Græce est ἔγραψα, id est, Scripsi: ac mirum est eandem particulam quæ ad patres pertinet, ijsdem uerbis repeti, cum reliquarũ nulla repetatur. Qua tamen in re Latini codices uariant. In uetustissimo Cõstantiensi sic habebatur, Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quoniam uicistis malignum. Scribo uobis infantes, quoniã cognouistis patrẽ. Scribo uobis patres, quia cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quia fortes estis, & uerbũ dei in uobis manet, & uicistis malignũ. In hac lectione eadẽ particula bis ponitur, Scribo uobis patres, quia cognouistis eũ qui ab initio est. Consentiebat exemplar Basiliense, nisi quod postremo loco nõ erant adolescentes, sed iuuenes. At in altero Constantiẽsi erant hic quoq; adolescentes, nisi quod rasor ille ex adolescentibus fecerat iuuenes. Aberat tamen particula de patribus iterata, quæ constanter habetur in Græcis codicibus, & recitatur ab Augustino, qui nõ dissimulat iterationẽ, Asscribit enim, Cõmendat & repetit. Hoc admonuisse retulit, quod in plerisq; uulgatis æditionibus temerarij sustulerunt hãc particulam, Illud annotandum, Augustinus pro adolescentes legit iuuenes. Et quanq̃ plerique Latinorum codices priore loco habent adolescentes, posteriore iuuenes, tamen apud Græcos eadem est dictio νεανίσκοι. Obganniet hic forte morosulus aliquis, ἄπαγε istas minutias. Imò ad has impingere posset etiam oculatus Theologus, Græcarũ literarũ ignarus. Quũ enim addit, quoniã fortes estis, subindicare uidetur robustiorem ætatem quàm sit adolescentum. Ipse prorsus in hoc fuissem philosophatus, nisi Græca lectio doceret, nihil esse nouæ sententiæ, sed prioris inculcationem. Quod autem diminutiuum est νεανίσκοι pro νέοι siue νεανίαι, abusus est uocis. Iam in prima parte filioli, non est, παιδία, sed τεκνία. Rursus quod est infantes, Græcus habet παιδία, quum infans Græcis dicatur βρέφος aut νήπιος. Tres igitur distinguit ætates, puerorum, iuuenum & senum, & unamquanq; bis ponit, nisi quod in pueris mutat uocabulum, in patribus ac iuuenibus nequaquam. Tribuit autem cuiq; quod congruit, Pueri per inscitiam labuntur; his igitur condonantur peccata: ijdem aliquando per ætatem nec parentes agnoscunt suos, ideo gratulatur ijs, quod cognoscunt patrem cœlestem.

Scribo uobis patres. Locus mire confusus in nostris

Senes

Senes meminerunt antiqua priscaq́, Nihil autem patre illo antiquius. Iuuenes solido ue-scentes cibo, ualent robore. Ideo dicuntur uincere diabolum, & habere uerbum dei in ipsis manens, ex hoc enim cibo robur est iuuentutis Euangelicę. Iam quod apud Grecos in postrema particula habetur ἔγραψα, quum in cæteris habeatur γράφω, puto nihil ad sensum referre. Non præteribitur & illud, in coniunctione ὅτι esse nonnihil amphibologiæ, quod hic sensus accipi potest. Ideo scribo uobis quod uobis remittuntur peccata: aut hic, Hoc ipsu m scribo uobis, quod uobis remittuntur peccata.

Vicistis malignum.) τὸν πονηρόν. id est, Illum malum, nimirũ Satanam. Nam malignus latine loquentibus dicitur, inuidus parumq́ candidus.

Distinctio Græcorum Omne quod in mundo

Omne quod in mundo est.) Secus Græci distinguũt atq́ nos, quanquam sensus est idẽ ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκός, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀλαζονία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, id est, Quicquid est in mundo, uidelicet, concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorũ, et superbia uitæ, nõ est ex patre. Interpres conatus est dilucidius reddere & reddidit obscurius. Quũ enim dicat, quæ non est ex patre, uidetur sola uitæ superbia non esse ex patre. At iuxta Diuum Augustinum, tria dicit, quæ non sunt ex patre: Primum pertinere uidetur ad uoluptates, secũdum ad ostentationem imaginum & nobilitatis, tertium ad dignitates mundanas.

Superbia uitæ.) ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, id est, Fastus siue strepitus uitæ, seu facultatum: nam βίος utrunq́ significat. Neq́ enim hic est ζωή, quæ uox declarat uitam qua spiramus, βίος significat uictum & omnes facultates ad uitæ usum pertinentes, & uitæ genus, & ipsam uitam, unde μακρόβιοι: & βιωτικὰ Paulus appellat quæ ad corporis subsidium pertinent.

Antichristus uenit.) Venit, præsentis temporis est, ἔρχεται, aut certe futuri.

Nunc Antichristi.) καὶ νῦν: id est, Et nunc, id est, nunc quoq́ sunt pro uno multi, Nec est sunt, sed γεγόνασι, id est, facti sunt, hoc est, cœperunt esse.

Nouissima hora.) Græci horam ponunt aliquando pro tempore.

Ex nobis prodierunt.) ἐξῆλθον, id est, Exierunt: quum enim significatur defectio à communione non origo, non apte quadrat prodierunt, Exierunt legit Augustinus.

Quasi ignorantibus.) ὅτι οὐκ οἴδατε, id est, Quod non cognouistis.

Et quòniam omne mendacium.) Hoc apud Græcos non est separatum, sed pendet ex superioribus, Scripsi uobis non quasi nescientibus ueritatem, sed scientibus eam, & quod omne mendacium ex ueritate non est: id est, hoc quoq́ scientibus, nullum mendacium esse ex ueritate.

Qui confitetur, filium & patrem habet.) Hæc non reperio in Græco codice, ne in Aldina quidem æditione.

Quam ipse pollicitus est nobis.) Rectius erat, Qua promisit nobis uitam æternam. Est enim idioma Atticum, promisit promissionem.

Sicut unctio eius.) ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα, id est, Sicut ipsa unctio. Augustinus certe legit manete in ipsa, quanquam hic legit, unctio ipsius.

Manete in eo.) Augustinus legit in ipsa, ut referat ad unctionẽ. Græci codices habent μενεῖτε, id est, manebitis. Cũ meis exemplaribus cõsentiebat æditio Hispaniensis et Aldina.

Non confundamur ab illo.) Sensus esse potest, ut illum non pudeat nostri.

EX CAPITE TERTIO.

Videte qualem.) ἴδετε. Anceps est, an sit uidetis, an uidete, neq́ magni refert ad sententiam.

Nominemur & simus.) Et simus, apud Græcos non additur. Adiectum uidetur, ne quis parum esse putaret nominari, quod indicat Augustinus ita scribens: Nam qui uocantur & non sunt, quid prodest illis nomen? Verũ hic loquitur de nomine quod à deo tribuitur, hic non est discrimen inter dici & esse.

Non nouit nos.) ὑμᾶς, id est, Vos secundæ personæ.

Sanctificat se sicut.) ἁγνίζει, id est, Purificat.

Sicut & ille sanctus.) ἁγνός, id est, Purus & castus.

Et iniquitatem facit.) Et, pro Etiam dictum est, ut sit sensus, Quisquis committit peccatũ, idem committit iniquitatem.

Non

Non uidit eum nec cognouit.) οὐδὲ ἔγνωκεν, neque nouit. Græca uox significat actum inhærentem, quasi dicas, cognitũ habere. Nam ut cognoscit qui discit, ita cognoscere desijt, qui didicit, cognitũ autem habere aut nosse nõ desijt, sed deterius est quod quidam habent (sciuit eum.

In hoc ap.) εἰς τοῦτο, id est, Ad hoc, siue in hoc, ut sit accusatiui casus,

Omnis qui nõ est iustus. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. i. Omnis qui nõ facit iusticiam.

Fratris autem eius.) Subaudiendum, opera, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ.

In hoc cognouimus charitatem dei.) Dei, redundat iuxta Græcum codicem, licet addatur paulo inferius.

Suadebimus corda nostra.) πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν, Augustinus legit persuademus cordi nostro, quasi dicas satisfacimus cordi nostro. Cor enim interpretatur conscientiam. Græca uox πείθω quũ significat suadendo flectere, nonnunquam habet accusandi casum, quum obtemperare, dandi tantum. Vsus est hac uoce Paulus similiter ad Galatas primo. Modo enim homines persuadeo an deũ. Quidam uetustus codex pro persuademus habebat custodimus. Consentiebat alter Constantiensis.

Si reprehenderit nos cor nostrum.) ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία. Potest accipi, si condẽnarit nos cor nostrum.

Si cor nostrum non reprehenderit nos.) μὴ καταγινώσκῃ. Mirum quid sequutus Augustinus hic legat, Si cor male non senserit, nam hoc interpretatur etiam.

De spiritu.) ἐκ τοῦ πνεύματος, id est, Ex spiritu. Hoc autem ita dictum est, ut quum ita loquimur, bibo de uino tuo, pro eo quod erat, bibo uinum tuum.

EX CAPITE QVARTO.

OMni spiritui.) Latinius erat, cuiuis spiritui, hoc est, sine delectu, et Si, positum est pro, an, siue, num, an ex deo sint.

In hoc cognoscitur.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis siue cognoscite. Interpres legisse uidetur γινώσκεται. Græca dissonant à nostris

Et omnis spiritus qui soluit Iesum ex deo non est.) Hanc particulã non reperio in Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, sed pro eo sic habetur, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ θεοῦ οὐκ ἔστι, id est, Et omnis spiritus qui non confitetur Christũ in carne uenisse, ex deo nõ est. Historia tripertita indicat hunc locum ab hæreticis deprauatum. Ego magis suspicor hanc particulam additam aduersus hæreticos: quorum alij Christo sic tribuebant humanam naturam, ut adimerent diuinam, alij sic tribuebant diuinam, ut adimerẽt humanam. Alij semihominem esse uolebant, sic tribuentes corpus humanum, ut negarent illi fuisse animam humanam. Certe quod Græci legunt, magis congruit cum phrasi Ioannis apostoli, cui peculiare est contrariam sententiam succinere priori, quo magis infigat animis quod dictum est. Quod genus sunt illa: Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Qui uero non credit filio &c. Ac mox, Qui habet filium dei, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam nõ habet. Qui confitetur ex deo est, qui non confitetur ex deo non est. Et huiusmodi figuris totus huius sermo scatet. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. VII. refert hunc locum iuxta Græcorum lectionem: Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum uenisse in carne, de deo est: Qui autem negat eum in carne uenisse de deo non est, sed de Antichristi spiritu. Apud Augustinum in homilijs, quibus enarrat hanc epistolam in contextu qui præfertur commentariolo, citatur hic locus quemadmodum legunt Græci & Cyprianus. Et tamen in fine interpretatur & hoc: omnis spiritus qui soluit Christum non est ex deo, ut appareat hanc particulam fuisse in illius codice tertiam, quasi legerit: Omnis qui confitetur, omnis qui non confitetur, omnis qui soluit: aut certe tum temporis uariasse lectionem ecclesiasticam, & Augustinum neutram uoluisse præterire. In neutro codice Constantiensi addebatur. Sed hac de re sit suum cuique liberum iudicium, ego quod in Græcis codicibus reperi trado, nec probans, nec improbans diuersam lectionem. Et omnis spiritus. q. s. locus uarie lectus

Et hic est Antichristus. καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, id est, Et hic est ille Antichristi, ut subaudias spiritus. Mecum facit Cyprianus quem paulo ante citauimus.

De quo audistis quoniam uenit.) ὅτι ἔρχεται, id est, quod uenturus est. Ita legit Augustinus.

Et uicistis eum.) Eos est Græce, αὐτούς. Græcæ lectioni suffragabatur uterque codex Con-

stantiensis

stantiensis, nisi quod in recentiore, uestigia deprauatoris testabantur ex, eos, factum fuisse, eum. Augustinus legit Eum, & interpretatur. Cæterum αὐτοὺς refertur ad duos, Antichristum & mundum.

De mundo loquuntur.) ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, id est, Ex mundo loquuntur. Non enim est sensus, eos loqui de mundo, sed ex affectu mundi cuius sunt. Sicut in Euangelijs annotatū est, Qui de rerra est, de terra loquitur.

In hoc cognoscimus.) ἐκ τούτου, id est, Ex hoc.

Quoniam ipse prior.) Prior, non est in Græco codice. Cui consentiebat uetustius exemplar Constantiense, nisi quod recentior aliquis in spatio ascripserat Prior, ceu scholij uice. Nobiscū facit & Augustinus, Propitiationem pro peccatis nostris. Beda admonet, opinor et Augustinus, in quibusdam uice huius uocis Propiciationem, esse litatorem. Litat autem qui sacrificio placat. Augustinus interpretatur Sacrificationem.

Si deus dilexit nos.) εἰ οὕτως, id est, Si sic deus dilexit nos.

In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus & ipse in nobis, quoniam.) ὅτι utrobique est δεικτικόν, Per hoc cognoscimus nos in illo manere, & illum in nobis, quod de spiritu suo dedit nobis.

De spiritu sancto suo.) Sancto, redundat. Consentiebant utrunque uolumen Constantiense.

Et credidimus charitati.) Græce est, charitatem.

Timor pœnam habet.) κόλασιν, id est, pœnam seu potius punitionem aut cruciatum. Augustinus legit tormentum: ubi enim timor, ibi non est tranquilla conscientia.

Nos ergo diligamus deum.) αὐτόν, id est, Eum, non deum.

Quoniam deus prior.) ὅτι αὐτὸς πρῶτος, id est, Quoniam ipse prior, siue primus.

Quem uidet, deum quem non uidet.) Vtrobique Grecis est ἑώρακε, id est, uidit. Nec enim necesse est uidere ut diligas, satis est uidisse ut cognoscas. Nihil autē amatur nisi cognitum. Nisi sic accipias uerbum Græcum, ut significet actum inhærentem.

Habemus à deo.) ἀπ' αὐτοῦ, id est, Ab eo.

EX CAPITE QVINTO.

CVm deum diligamus.) Cum deum dilexerimus, siue diligimus.

Spiritus, pro deus Et mandata eius faciamus.) τηρῶμεν, id est, Seruauerimus, siue seruemus.

Quoniam Christus est ueritas.) ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια, id est, Quod spiritus est ipsa ueritas. Veritas est, Hebraice dixit, pro uerax est. Caro fallax, spiritus nescit mentiri. In rebus uisibilibus, fucus est, in rebus æternis ueritas est.

Tres s.q.t.d. locus uarius ac difficilis Tres sunt qui testimonium dant in cœlo.) In Græco codice tantū hoc reperio de testimonio triplici, ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, id est, Quoniam tres sunt qui testificantur, spiritus, & aqua, & sanguis. Diuus Hieronymus præloquens in Epistolas canonicas, suspicatur hunc locum fuisse deprauatum à Latinis interpretibus, & à nonnullis omissum fuisse testimonium patris, filij, & spiritus sancti. Et tamen iuxta nostram æditionem adducit hunc locum Cyrillus in opere, cui titulum fecit De thesauro, libro xiiij. capite penultimo: Rursum inquit, Ioannes in eadē epistola ait: Quis est qui uincit mundū, nisi qui credit quia Iesus est filius dei? Hic uenit per aquam & sanguinem & spiritum Iesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testimonium perhibet, Spiritus enim ueritas est. Quia tres sunt qui testimonium perhibent, spiritus, aqua & sanguis, & hi tres unum sunt. Si testimonium hominum accipimus, testimonium dei maius est &c. Hactenus Cyrillus, uir ni fallor orthodoxus. Atque hic cum dimicet aduersus Arianos, plurimaque in illos congerat è diuinis libris testimonia, probabile nō est illum omissurum fuisse telum, quo maxime confici poterant illi, si aut scisset, aut credidisset hoc fuisse scriptum ab Apostolo. Colligit autem Cyrillus, spiritum sanctū esse deum, nō ex eo quod additur, & hi tres unum sunt, sed ex eo quod sequitur, si testimoniū hominū accipimus, testimonium dei maius est, quod ad spiritum refert cuius ante facta mentio. Iam Beda locum hunc diligenter enarrans cum accurate multisque uerbis exponat testimonium triplex, in terra, nullam mentionem fecit testimonij, in cœlo, patris, uerbi & spiritus. Nec huic tamen uiro defuit omnino linguarum peritia, nec in obseruandis antiquis exemplaribus diligentia. Imò ne hoc quidem addit In terra, duntaxat in codice manu descripto,

tantum

tãtum legit: Tres sunt qui testimoniũ dant. In codice qui mihi suppeditatus est è biblio
theca Minoritarum Antuerpiẽsium, in margine scholium erat asscriptum de testimonio
patris, uerbi, et spiritus, sed manu recentiore, ut consentaneum sit hoc adiectũ ab erudito
quopiam, qui noluerit hanc particulam prætermitti, quandoquidem nec in ęditione Ba
diana ulla fit mentio patris, filij & spiritus sancti. Beda sequutus est Augustinum qui in li
bris quos scripsit aduersus Maximinum Arianum, quum nullum non moueat lapidẽ ut
ex canonica scriptura probet spiritũ sanctum esse deum, omnesq; personas esse ὁμουσίους,
hoc tamen testimonium nõ adducit, quũ locum hunc alias non semel adducat, nomina
tim lib. III. cap. XXII. ostendens per spiritum, sanguinem & aquam significatũ patrem,
filium & spiritum sanctum: proponit autem illic & inculcat hanc regulã, nulla dici unũ,
nisi quæ sunt eiusdem substantiæ. Quæ si tam uera est, quàm ille uideri uult, hic locus ad
ferebat certam uictoriam, non filium modo, sed & spiritum sanctũ euincens ὁμούσιον pa-
tri. Satis igitur liquet Augustinum hanc particulam in suis codicibus non legisse, quam si
legisset nec adduxisset, uideri poterat cũ aduersario colludere, quod is nusquã solet. Sed
urgemur autoritate Hieronymi, quam equidem nolim eleuare, quanquã ille sæpenume
ro uiolentus est, parumq; pudens, sæpe uarius parumq; sibi constãs. Tamen non satis ui-
deo, quid sibi uelit hoc loco Hieronymus. Verba ipsius subscribã: Sed, inquit, sicut Euan
gelistas dudum ad ueritatis lineam correximus, ita has proprio ordini deo iuuãte reddidi
mus, Est enim prima earum una Iacobi, duæ Petri, & tres Ioannis, & Iudę una. Quę si si-
cut ab eis digestę sunt, ita quoq; ab interpretibus fideliter in Latinũ uerterentur eloquiũ,
nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese uarietas impugnaret, illo præ
cipue loco ubi de unitate trinitatis in prima Ioannis epistola positũ legimus: in qua etiam
ab infidelibus translatoribus multum erratum esse à fidei ueritate comperimus, triũ tan-
tummodo uocabula, hoc est, aquę, sanguinis & spiritus, in ipsa sua æditione ponentibus,
& patris uerbiq; ac spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime & fides catholica
roboratur, & patris ac filij & spiritus sancti, una diuinitatis essentia comprobatur. Hacte
nus Hieronymi uerba retulimus, ex quibus liquet Hieronymum nihil queri de codici-
bus Græcis, sed tantũ de ijs, qui Græca Latine uerterũt. At nũc in Græcis codicibus hoc
potissimum deest, quod omissum queritur, & habetur in codicibus Latinis, licet non om
nibus. Sed unde Hieronymus castigauit errorem interpretum? Nimirum è Gręcis exem
plaribus. Sed illi aut habebant, quod nos uertimus, aut uariabant. Si uariabant, quemad-
modum et Latina, quonam argumento docet utrum sit rectius, utrum'ue scriptum sit ab
apostolo: præsertim cum quod reprehẽdit, tum haberet publicus usus ecclesiæ? Quod ni
fuisset, non uideo qui possint habere locum quæ sequuntur: Sed tu uirgo Christi Eusto-
chium, dum à me impensius scripturæ ueritatem inquiris, meam quodammodo senectu
tem inuidorum dentibus corrodendam exponis, qui me falsariũ corruptoremq; sacrarũ
pronunciãt scripturarũ. Quis eum clamasset falsariũ, nisi publicam mutasset lectionem?
Quod si apud Grecos legit Cyrillus, quod nunc habẽt Gręci codices, si apud nos Augu
stinus ac Beda, aut tantum hoc legit, aut utrunq; legit, non uideo quid adferat argumẽti
Hieronymus, quo docet germanam esse lectionem, quàm ipse nobis tradit. Sed dicet ali
quis: Erat hoc efficax telum aduersus Arianos. Primum cum constet & apud Gręcos &
apud Latinos olim uariasse lectionem, nihil hoc telum aduersus illos ualebit, qui sine du
bio pari iure sibi uindicabant lectionem, quæ pro ipsis facit. Sed finge nõ esse controuer
sam lectionẽ, cũ quod dictum est de testimonio aquæ, sanguinis & spiritus, unum sunt,
referatur nõ ad eandẽ naturam, sed ad consensum testimonij: an putamus Arianos tam
stupidos futuros, ut nõ idem hoc loco interpretẽtur, de patre, uerbo & spiritu? presertim
cum simili loco uiri sic interpretentur orthodoxi in libris Euangelicis, nec hãc interpre-
tationem reijciat Augustinus cum Ariano Maximino disputans: imò cum hũc ipsum lo
cum sic interpretetur fragmentũ Glossę ordinarię, in uersuum interuallo additum: Vnũ
sunt, inquit, id est, de re eadem testantes. Hoc nõ est confirmare fidẽ, sed suspectam red-
dere, si nobis huiusmodi lemmatis blãdiamur. Fortasse prestiterat hoc pijs studijs agere,
uti nos idẽ reddamur cum deo, quàm curiosis studijs decertare quomodo differat à pa-
tre filius, aut ab utroq; spiritus. Certe ego quod negãt Ariani, nõ uideo posse doceri, nisi

ratiocinatione. Postremo cū totus hic locus sit obscurus, nō potest admodum ualere ad reuincēdos hæreticos. Sed hac de re copiosius respondimus calumniatori per apologiā. Illud addam, cum Stunica meus toties iactet Rhodiensem codicem, cui tātum tribuit autoritatis, mirum non hic adduxisse illius oraculum, præsertim cum ita ferè consentiat cū nostris codicibus ut uideri possit Lesbia regula. Veruntamen ne quid dissimulem, repertus est apud Anglos Gręcus codex unus, in quo habetur quod in uulgatis deest. Scriptū est enim hunc ad modum, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, πατήρ, λόγος, καὶ πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν. Καὶ τρεῖς εἰσὶν μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ, καὶ αἷμα εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων &c. Quanquam haud scio an casu factum sit, ut hoc loco non repetatur, quod est in Græcis nostris, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Ex hoc igitur codice Britānico reposuimus, quod in nostris dicebatur deesse: ne cui sit ansa calumniādi. Tametsi suspicor codicem illū ad nostros esse correctum. Duos consului codices miræ uetustatis Latinos in bibliotheca quę Brugis est diui Donatiani. Neuter habebat testimoniū patris, uerbi, et spiritus. Ac ne illud quidē in altero addebatur, In terra. Tantū erat, Et tres sunt qui testimonium dāt, spiritus, aqua, & sanguis. In exemplari Constantiēsi utroque, post testimonium, aquę, sanguinis et spiritus, adiectum erat testimonium patris, uerbi, et spiritus, his uerbis, Sicut in cœlo tres sunt, pater, uerbum, & spiritus, et tres unum sunt. Nec erat additum, testimonium dant, nec pronomē hi. In codice quē exhibuit publica bibliotheca scholæ Basiliensis, non erat testimoniū spiritus, aquæ & sanguinis. Ad hæc Paulus Bombasius uir doctus & integer, meo rogatu locum hunc ad uerbū descripsit ex bibliothecę Vaticanę codice peruetusto, in quo non habebatur testimonium patris, uerbi, et spiritus. Si mouet autoritas uetustatis, liber erat antiquissimus: si Pontificis, ex illius bibliotheca petitū est testimonium. Cū hac lectione consentit æditio Aldina. Quid Laurentius legerit non satis liquet. Interea perlata est ad nos æditio Hispaniēsis, quæ dissidebat ab omnibus. Habet enim hūc in modū, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ πατὴρ, καὶ ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. καὶ τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. Primū in hoc dissonat exemplar quod ex eadem ni fallor bibliotheca petitū sequuti sunt Hispani, ab exemplari Britānico, quod hic adduntur articuli, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, τὸ πνεῦμα, qui non addebantur in Britannico. Deinde quod Britānicum habebat οὗτοι οἱ τρεῖς, Hispaniense tantum, καὶ οἱ τρεῖς, quod idem fit in spiritu, aqua, & sanguine. Præterea quod Britānicū habebat ἕν εἰσι, Hispaniense εἰς τὸ ἕν εἰσι: postremo quod Britannicū etiā in terræ testimonio adijciebat, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι, quod non addebat hic dūtaxat in æditione Hispaniēsi. Equidē arbitror illud εἰς τὸ ἕν, esse ex idiomate sermonis Hebraici, Ego ero illi in patrē, non potest aliud sonare, quàm ero illi pater. Iā Hispaniēsis ęditio scholiū è decretalibus adiecerat, quod diuo Thomæ tribuitur. Id declarat iuxta codices emendatos, in testimonio spiritus, aquæ, & sanguinis, non addi, & hi tres unum sunt, uerū id adiectū uideri ab ijs qui fauebant Ariano dogmati. Nam si hic adderetur, non posset exponi nisi de consensu testimonij, quādo natura non possunt unum dici, spiritus, aqua, & sanguis. Ex hoc consequeretur, & illud quod præcessit de patre & filio & spiritu sancto, et hi tres unum sunt, accipi posse de cōsensu charitatis ac testimonij. Nunc his uerbis Ioannes asseruit eandem essentiam patris & filij & spiritus sancti. Principio quod colligūt uerissimum est, patris & filij & spiritus sancti eandem esse naturam simplicissimam & indiuiduam. Id nisi esset, non uere nasceretur è patre filius, nec uere spiritus sanctus à patre filioque procederet, utique deus de substantia dei. De collectione tātum agimus. Constat hic agi de fide testimonij, non de substantia personarum. Quod si multis alijs locis hæc uox, unum, consensum sonat non unitatē indiuidui, quid absurdi sit, si hic similiter interpretemur. Quoties legimus in utroque testamento, cor unū, spiritū & animam unam, os unum, mentē unam, quum consensus ac mutua charitas significatur? Is enim sermonis tropus quum tam familiaris sit diuinis uoluminibus, quid uetat quo minus & hic similiter accipiatur? Dominus, Ioānis decimo dicit: Ego et pater unū sumus. Hoc testimonio quomodo prosternet Arianus? nisi doceas, unū in literis sacris non appellari, nisi quę sunt eiusdē substantiæ. Nunc quum innumera loca suppetant, quę docent intelligi de consensu mutuaque beneuolētia, ad confirmandam opinionē orthodoxi ualebit, ad retundendam hæretici

reticí

retici pertinaciam non uideo quantum ualeat. Quod autem Christus ibi loquať de concordia quã habet cũ patre, probabili coniectura colligitur, quod Christus nõ respondet ad id qđ dixerat sese unum cũ patre, sed quod deũ appellabat patrẽ suum, seq; singulari modo uocabat filiũ dei: Et apud Ioannẽ XVII. Pater sancte, inquit, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unũ sicut & nos: Ac rursus, ut omnes unum sint sicut tu pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint. Totus hic locus de cõsensu charitatis ac testimonij tractat, & uelimus nolimus cogimur illud Vnũ, aliter interpretari de nobis quàm de personis diuinis. Non igiť constringit locus nisi compellat orthodoxorũ autoritas, & ecclesiæ pręscriptio, docens hunc locum aliter exponi nõ posse. Pium autẽ est nostrum sensum semper ecclesię iudicio submittere, simul atq; claram illius sententiã audierimus. Nec interim tamen nefas est citra contentionẽ scrutari uerum, ut deus alijs alia patefacit. Sed ut ad lectionis negocium redeamus, ex his quæ commemorauimus cõstat, & Latinorum & Græcorũ codices uariare, meaq; sententia nullũ periculum est quamcũq; lectionem amplectaris: Nam quod ait Thomas de particula ab hęreticis addita, primum non affirmat, sed ait dicitur, alioqui ecclesia catholica per orbem terrarum amplectereť qđ ab hęreticis esset adulteratũ. Illud torquebit grãmaticos, quomodo de spiritu, aqua, & sanguine diciť, tres sunt qui, & hi unum sunt, præsertim quũ spiritus, aqua & sanguis apud Gręcos sint neutri generis. Verum Apostolus magis respexit sensum quàm uerba pro tribus testibus, quasi tribus personis, supposuit tres res, spiritum, aquam & sanguinẽ. Quod genus si dicat, qualis sis artifex, ipsum ædificium testis est.

Et hi tres unum sunt.) Hi, redundat, nisi quod interpres adiecit explicandæ sentẽtiæ gratia. Neq; est, unum, sed in unum, εἰς τὸ ἕν in quibusdam.

Hoc est testimoniũ dei quod maius est.) Quod maius est, hoc loco superest, iuxta Gręcos codices

Quia testificatus est.) ἣν μεμαρτύρηκε, id est, Quod testificatus est.

Habet testimonium dei in se.) Dei, redundat. Articulus tamen habet emphasim, ut de Dei testimonio accipias.

Qui non credit filio.) Græce non est filio, sed deo.

Mendacem facit.) Græce est, fecit, πεποίηκεν.

Quia non credit.) ὅτι οὐ πεπίστευκεν, id est, Quia non credidit.

Hęc describo.) ταῦτα ἔγραψα, id est, Hæc scripsi. Hoc loco Gręca dissident à Latinis, sed uereor ne sint deprauata, ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, id est, Scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quod uitam ęternam habetis, & ut credatis in nomine filij dei. Certe Græcorum exemplaria consentiunt. *Græca à nostris diuersa*

Quas postulamus.) ἃ ᾐτήκαμεν, id est, Quæ postulauimus, pręterito tempore.

Qui scit fratrem.) ἐάν τις ἴδῃ, id est, Si quis sciat.

Petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem.) αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον, id est, Petet & dabit ei uitam, his qui peccãt non ad mortem. Merito torquet grãmaticos, quomodo post Ei, sequatur peccãtibus. Tametsi Beda legit peccãti, consentiens cum nostra æditione. Verum hic numerus mutatus nõ mutat sensum, quoniam pronomẽ Ei, generaliter positum est: quemadmodũ si dicas, difficilius est certare cum uiro, quàm cum fœmina, idẽ pollet, quasi dicas, certare cũ uiris quàm cum fœminis. Subest & alius scrupulus, quid referatur ad uerbũ Dabit, deus, an qui petit. Nam & qui impetrat, alteri quodammodo dat.

Non pro illo.) οὐ περὶ ἐκείνης. Illo, referendum est ad peccatũ, nõ ad hominem. Locus hic in speciem, adimere uidetur spem ueniæ, relapsis in culpam grauem. Neq; me clàm est, quibus rationibus sese hinc explicẽt theologi. Sed mihi uidetur et alius exitus aperiri posse. Venialia delicta, sine quibus non uiuitur, cotidiana precatione delẽtur, remitte nobis debita nostra, quemadmodum interpretatur & Augustinus. Cæterũ atrocia flagitia, non sanantur eodẽ modo, sed olim eijciebantur è contubernio ecclesię, tradebanturq; satanę, nec recipiebãtur, nisi ieiunio, lachrymis, multisq; remedijs duris deleta culpa. Beda putat omnino peccatum aliquod esse, cui non sit petẽda uenia, eo quod frustra petereť, uidelicet sequutus Augustinũ q hoc sensit in libris De sermone domini habito in mõte, *Peccatum ad mortem quid* *Locus difficilis, noua ratione explicatus*

quę fuit Origenis Theognosti & Athanasij opinio. Verum huius sententię canit palinodiā in libro Retractat. priore, addens hoc esse uerum si in peruerso affectu perseuerarit usque ad mortē. Et hanc sententiam attingit Beda, sed priorem iudicat potiorē quod cum hac parum congruant quæ sequuntur, Omnis iniquitas peccatum est &c. Suspicor autē Augustini cōmentarium mutilum truncata parte quæ offendebat lectorem, quam tamē Beda legisse uidetur. Id arguit imitatio, qualis est in cæteris.

Omnis iniquitas est peccatum, et est peccatum ad mortem.) Græci legũt, non ad mortem. Et in hanc sententiam exponit Glossa ordinaria. Quanquā et aliâs sermo habet amphibologiam, potest enim hic accipi sensus, Omnis iniquitas est peccatum, & quidē ad mortem, ut Peccati, uocabulũ sit generalius, Iniquitatis specialius: Potest & alius, omnis iniquitas est peccatum, & est aliquod peccati genus quod superat omnem iniquitatem, eoque nec remittitur.

Sed generatio dei.) ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, id est, Sed genitus ex deo seruat seipsum. Consentiunt Gręcorum exemplaria, nec minus constanter discrepāt Latina. Si pro ἑαυτὸν scriptum esset αὐτὸν, ὁ γεννηθεὶς referri posset ad filiũ dei, qui conseruat filios dei.

Non tanget.) οὐχ ἅπτεται, id est, Non tangit, tempore præsenti.

Dedit nobis sensum.) διάνοιαν, id est, Mentem, siue cogitationem.

Et sumus in uero, Locus uarius Deum uerum.) Deum, apud Græcos nō est, sed τὸν ἀληθινὸν, id est, Eum qui uerus est. Ac iuxta Græcorum lectionē citat hunc locũ diuus Hilarius lib. De trinitate sexto, Vt intelligamus uerum, & simus in uero, in filio eius Iesu Christo, Hic est uerus deus & uita æterna. Item Augustinus libro De trinitate primo capite sexto iuxta uetustissimum codicem. Rursus Hieronymus enarrās caput Esaię 65. Venit, inquit, filius dei, & dedit nobis mentem, ut agnoscamus uerũ, & simus in uero filio eius Iesu Christo. Iste est uerus deus & uita ęterna. Potest enim hic esse sensus, ut cognoscamus uerũ deum & simus in uero. Plus est enim esse in deo quàm nosse deũ. Et in filio, sonare potest per filium, ut cognoscamus patrem per filium. Deinde particula quæ sequit̃, Hic est uerus deus, referri potest ad deum uerum patrem, qui præcessit, Hic quem nouimus in quo sumus per filiũ, uerus sit deus. Exemplaria quæ uidi consentiunt cũ æditione Aldina, quędam tamen consentiũt cum nostra lectione, Vt cognoscamus uerum deum. Quidam affirmat idem haberi in quodam Rhodiensi. Verum id ad sensum minimum habet momēti, quum cōstet de patre fieri mētionem in prima particula: de postrema dubium esse potest, utrum repetat suo more quod prius dixerat, an idē tribuat filio quod patri. Certe sumus, est Gręcis, nō simus ἐσμέν. Non enim monet ut sint, sed gratulatur quod sunt in uero.

In uero filio eius.) ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, id est, In eo qui uerus est, nimirũ in filio eius, aut per filium eius.

IN EPISTOLAM IOANNIS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

ET natis.) καὶ τοῖς τέκνοις. Cur nō potius filijs? sequitur enim οὕς, id est, Quos, masculino genere, cũ τέκνα sit neutrigeneris. Poterat uertere liberis, potius q̃ natis, quę uox poëtarũ magis est.

In eo ambuletis.) ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, id est, Vt in ea ambuletis, sed ut Eo, referat mandatũ, nō deum. Nam Gręcis est fœminini generis, ut ad deum referri non posit.

Exierunt.) εἰσῆλθον, id est, Introierunt.

Qui nō confitetur Iesum Christum uenisse in carne, hic est seductor & antichristus.) Græci secus distingũt, sensu nō admodum diuerso, Multi seductores introierũt in mundum, qui non confitentur Iesum Christũ uēturum in carne. Deinde subijciũt, Hic est seductor, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί, οὗτός ἐστιν

ἐστὶν ὁ πλάνος. Verū huic lectioni nonnihil reclamat articulus οἱ μὴ ὁμολογούμενοι, qui ſi abeſſet, ſine controuerſia referendū eſſet ad ſuperiora: Nec eſt quod nos offendat mutatus numerus, quum Antichriſtum dicit, omnes intelligit qui Chriſto repugnāt. Hac figura Gallum dicimus pro gallis, militem pro militibus. Cæterum ἐρχόμενον poteſt accipi, ut ſit præteriti imperfecti temporis, qui ueniebat: & poteſt accipi, ut ſit futuri, ut intelligamus de iudicio ſupremo. Mercedem plenam accipiatis.) ἀπολάβωμεν, id eſt, Accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παραβαίνων, id eſt, Qui præterit, ſiue tranſgreditur, & quod hic bis eſt permanet, Grĕcis eſt manet, μένων. Interpres affectauit ἀντίθεσιν exprimere, in recedit et manet. Vetuſti codices habebant prĕcedit, non recedit. Noſtri & uerbum mutarūt & numerum, præcedit enim, dixit pro præterit.

Nec aue ei dixeritis.) χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε, id eſt, ne dixeritis illi ſalutem, aut ne iuſſeritis illum ſaluere. Ecce prædixi uobis, ut in die domini non confundamini.) Hæc uerba non inuenio in Græco codice. *Deeſt græce*

Spero me futurum ad uos.) Si Græcis eſſet γίνεσθαι uideri poterat eam formam ſequutus: nunc quū ſit ἐλθεῖν, id eſt, Venire, demiror quur illi placuerit futurū, præſertim quū ſequat, ad uos. Quod durius etiam fit, quoniam addit, & os ad os loqui: ore ad os, erat Latinius. Nam in Græcis eſt ſynecdoche, & ſubauditur κατὰ. Nos expreſſimus, prĕſentem præſentibus loquuturum. Simili ſermonis genere claudit et ſequentem epiſtolam.

IN EPISTOLAM IOANNIS TERTIAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

ORATIONEM facio.) εὔχομαι, id eſt, Opto.

Proſpere te ingredi.) εὐοδοῦσθαι, id eſt, proſperari ſiue proſpere agere, quod mox ita uertit, proſpere agit anima tua εὐοδοῦται. Quorſum obſecro conducit iſta uarietatis affectatio?

Maiorem horum gratiam.) μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, id eſt, Maius horum non habeo gaudium: quidam pro τούτων habebat ταύτης.

Fideliter facis.) πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ. Poteſt & hic ſenſus accipi, tutum reddis, ſiue in tuto collocas. Aut hic, rem Chriſtianam facis.

Et hoc in peregrinos.) Hoc, redundat, iuxta Grĕcorum codices.

Cooperatores ſimus ueritatis.) τῇ ἀληθείᾳ, id eſt, Veritati.

Scripſiſſem forſitan.) Grĕce ἔγραψα, id eſt, Scripſi. Nec additum eſt, forſitan. Suſpicor aliquem caſtigatorem addidiſſe in margine Scripſiſſem, pro ſcripſi, & adieciſſe, forſitan, ne uideretur arrogantior, deinde per imperitū librarium, utrūq; translatum fuiſſe in contextum. Non male uertit interpres, ſiquidem legit ἔγραψα ἄν. Quin alter ſenſus conſtat, Scripſi eccleſiæ, ſed fruſtra, quando quidem obſtat Diotrephes.

Et quaſi non ei iſta ſufficiant.) καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, id eſt, Et non contentus his.

Et eos qui ſuſcipiunt.) καὶ τοὺς βουλομένους, id eſt, Eos qui uolunt, ut ſubaudias recipere.

Teſtimonium redditur.) μεμαρτύρηται, id eſt, Teſtimonium perhibitum eſt. Conſtat inter autores, primam Ioannis epiſtolam, eius eſſe Ioannis, quem Ieſus dilexit plurimum. Cæterum duas poſteriores, Ioannes presbyter ſcripſit, nō Ioannes apoſtolus. Qua quidē de re prodidit Hieronymus in Catalogo ſcriptorū illuſtrium, his quidem uerbis: Scripſit autem & unam epiſtolam, cuius exordiū eſt, Quod fuit ab initio &c. quæ ab uniuerſis eccleſiaſticis & eruditis uiris probatur, Reliquæ autem duæ, quarum principiū eſt, Senior electæ dominæ: Et, ſenior Caio chariſſimo, Ioannis presbyteri aſſeruntur, cuius & hodie alterū ſepulchrum apud Epheſum oſtēditur. Idem in Papia, demonſtrat Ioannem ſeniorem fuiſſe diuerſum ab Ioanne apoſtolo & Euangeliſta: ac ſeniori, non apoſtolo aſſcribi duas poſteriores epiſtolas; uide Euſebium lib. tertio cap. xcix. *De autore epiſtolarum*

IN EPISTOLAM IVDAE

ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN deo patre dilectis.) ἡγιασμένοις, id eſt, Sanctificatis. Interpres legiſſe uidetur ἠγαπημένοις.

Et uocatis.) Et, copula redundat. Rurſum uocatis, hic nomen eſt, non participium.

Adimpleatur.) πληθυνθείη, id eſt, Multiplicetur. Interpres legiſſe uidetur πληρωθείη.

Senſus duplex

Omnem ſollicitudinē.) πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν. Bifariam hic locus poteſt accipi. Prior ſenſus hic erat, Non ſolum mihi fuit ſummum ſtudium ſcribendi ad uos de cōmuni ſalute, uerum etiam neceſſitas ſcribēdi fuit, propter inimicos Chriſti. Alter hic, Cum eſſet mihi mirum ſtudium ſcribendi uobis de communi ſalute, non potui non ſcribere, hoc eſt, nō potui non obſequi deſiderio animi mei.

Deprecans ſ. locus uariæ lectionis

Deprecans ſupercertare ſemel traditæ fidei.) παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Quæ, ſi quis ſententiam uelit, ita uerti poterant, Adhortans, ut in fide quæ ſemel tradita eſt, adlaboretis ſanctis. Quidā codices Latini, pro ſanctis, habebāt ſanctæ, ſed mendoſe: Alij rurſus habebant, traditæ ſanctis fidei: nec hanc lectionem patiunt̄ uerba Gręca, iuxta quorundam exemplaria, in quibus habebatur, τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Certe in ordine conſentit prima æditio uoluminis, quod habet gloſſam ordinariam. Sic enim legit, Semel traditæ fidei ſanctæ. Vt ſcriptura mutaretur fuit in cauſa, quod lector non ſenſit datiuū τοῖς ἁγίοις referri ad uerbum ἐπαγωνίζεσθαι, quemadmodum dicimus, adlaborat illi, ſed adiunxit propiori dictioni δοθείσῃ. Non enim eſt traditę ſed datę. Itaq; ſenſus erit, ut per fidem ſemel datam auxilio ſitis ſanctis, quo magis proficiant in fide. Verum quoniam alteram lectionem cum noſtra congruentem reperimus in æditione Hiſpanienſi & Aldina, hanc ſequuti ſumus, ſicut & antea fueramus.

Dominatorem & dominum.) δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν, id eſt, Herum deū, & dominum. Si quid intereſt, δεσπότης priuati iuris nomen eſt, κύριος honoris & autoritatis, Nam & matresfamiliâs οἰκοδεσποτεῖν, iubentur, non κυριεύειν.

Scientes ſemel omnia.) Non eſt Græce omnia, ſed τοῦτο, id eſt, Hoc.

Quoniam Ieſus.) ὅτι ὁ κύριος, id eſt, Quod dominus.

Saluans, ſecundo eos &c.) σώσας, τὸ δεύτερον, id eſt, Cum ſeruaſſet, poſtea perdidit.

Suum principatum.) τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, id eſt, Suam originem. Significat autē primam illam in qua conditi fuerant naturam.

Dei pro diei deprauate

In iudicium magni dei.) μεγάλης ἡμέρας, id eſt, Magni diei. Atq; ita citatur ab Hieronymo in epiſtolam aduerſus Ioannem epiſcopum Hieroſolymitanum, atteſtantibus peruetuſtis exēplaribus. Nec repugnat ullius interpretatio, tametſi deprauatio iam in multos codices irrepſerat.

Facti ſunt exemplum.) πρόκεινται δεῖγμα, id eſt, Propoſiti ſunt exemplum.

Et hi qui carnem.) καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι. Græci non ſimpliciter habent, hi, ſed addunt ſomniantes, ſiue in ſomnijs deluſi. Cōſentiunt Gręci codices, ſed cōſtanter diſſentiūt Latini. Quid autē ſibi uelit ἐνυπνιαζόμενοι nō ſatis coniecto, niſi forte ſentit de obſcœnis ſomnijs intēperāter uiuentiū, aut quia omnis libido ueluti per ſomniū peragit̄ ſopita ratione.

δόξας homines autoritate pollentes

Maieſtatem autem.) δόξας δὲ, id eſt, Glorias autem. Id quod idem uocat κυριότητα, Hieronymus aduerſus Iouinianū uertit dominationes, quum κυριότης ſonet autoritatem. Porrò dominationē, uocat ipſos dominos quibus ius eſt in ſubiectos, & glorias, principes publica prędito s poteſtate: ſicut admonuimus & ante in epiſtola Petri. Sic enim δόξας uocat homines publicitus in precio habitos, quemadmodū Suetonius in Claudio Cæſare uocat eos poteſtates qui magiſtratu fungerentur: Per prouincias poteſtatibus demandauit.

Michaël archangelus.) ὁ δὲ μιχαὴλ, id eſt, Michaël autem, ſiue at Michaël.

Imperet

Imperet tibi deus.) ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, id est, Increpet te dominus. Hieronymus aduersus Ruffinum legit, increpet tibi dominus, Græcũ imitatus sermonem. Similis locus est apud Zachariam prophetam, capite tertio, Increpet in te dominus satan, & increpet in te dominus, qui elegit Hierusalem. Porrò locus quem hic citat Iudas, sumptus est ex Apocryphis Hebræorum: & ut diuus Hieronymus indicat in commentarijs in epistolam ad Titum, ex libro qui illis inscribitur Enoch: unde & ipsa epistola non caruit suspitione, quod quibusdam uideatur parum Apostolicum quicquã citare ex Apocryphis. Quanquam Origenes περὶ ἀρχῶν tertio, citãs locum ex eo libello, subindicat fuisse conscriptum de ascensione Mosi, titulo uero Enoch: ipse citat libro quarto.

Imperet, pro increpet

Citatur locus ex apocryphis

Michaël archangelus

Qui in uia.) ὅτι, id est, Quia, siue quoniam.

In uiam Cain abierunt.) τῇ ὁδῷ τοῦ καΐν ἐπορεύθησαν, id est, Via Cain ingressi sunt. Itidem uertit in Psalmo, Qui non abijt in consilio. Sentit enim illos ingredi per uiã Cain.

Mercede effusi sunt.) μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Sensus obscurior est, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Cæterum ordo Græci sermonis sic habet, καὶ ἐξεχύθησαν τῇ πλάνῃ, τοῦ μισθοῦ βαλαὰμ, id est, Effusi sunt deceptione mercedis Balaã. Effusos uocat in omne facinus adductos ac prolapsos, cum iam nõ temperant sibi, nec abstinent ab ullo scelere. Deinde deceptionem mercedis, uocat corruptelam, qua data mercede, Balaam conductus fuit, ut male diceret populo Israelitico.

In epulis suis.) ἐν ἀγάπαις ὑμῶν, id est, In dilectionibus uestris, Siue inter charitates uestras. Quemadmodum enim εὐλογίαι Christianis dici cœperunt munuscula ex charitatis affectu missa: ita conuiuia quæ pauperibus refocillandis exhibebãtur ἀγάπαι sunt dictæ. Talia suspicor fuisse Corinthiorum, de quibus Paulus multa queritur ad illos scribens. Vtitur in hunc sensum hoc uerbo Faustus libro XX. cap. IIII. uir nequaquam orthodoxus, sed tamen nõ inelegans in dicendo. Reperitur & in decretis locis aliquot. Quod si hic sensit Iudas de huiusmodi conuiuijs, & recipimus quod legunt Greci, sensus erit: hoc insigniorem esse fœditatem luxus illorum, quod inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla, crapulæ libidiniq; turpiter indulgerent. Cæterum parum quadrat, quod nostri codices habent, In epulis suis, nisi forte Græcis omne conuiuium ad quod cõplures adhibentur amici, ἀγάπη dicitur. Siquidem is mos apud nonnullos & hodie durat, ut amici sese uicissim inuitent, ne desuetudine pereat amicitiæ uigor. Tertullianus in libro quem scripsit aduersus Gentes, sentire uidetur hãc uocem fuisse peculiarem Christianorum conuiuijs: Cœna, inquit, nostra, de nomine rationem suam ostendit, uocatur ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est.

ἀγάπαι conuiuia

Sine timore.) Sine timore aduerbium est Græcis, ἀφόβως, id est, Intrepide, siue secure, & refertur ad participium Pascentes.

Pascentes.) ποιμαίνοντες, id est, Pascentes, hoc est, pastorũ in modũ seipsos agentes ac ducẽtes, et sibijpsis pastores. Sentit enim illos nullius parẽre imperio, sed suo arbitratu uiuere.

Arbores autumnales.) δένδρα φθινοπωρινά. Quod fermè sonat, quasi dicas, arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpres secutus uidetur, arbores extremi autumni. Solent enim nonnullæ extremo autumno præter temporis rationem florere, idq; agricolis indicat eas mox emorituras.

Fluctus feri maris.) Feri, epitheton est fluctus, nõ maris, κύματα ἄγρια θαλάσσης.

Quibus procella.) οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Enoch dicens.) Id ex Apocryphis adductum est, ut & illud de Michaele.

Apocrypha rursum

Ecce ueniet.) ἰδοὺ ἦλθε κύριος, id est, Venit, præteriti temporis.

Quibus impie.) ὧν ἠσέβησαν, Quæ impie patrarunt.

Contra deũ.) κατ' αὐτοῦ, id est, Contra eum. Suffragantibus & uetustis exemplaribus.

Et os.) τὰ σώματα, id est, Ora. Quanquam hic exempla uariant Græcorum.

Superbiam.) ὑπέρογκα, id est, Superba. Vnus uetustus codex habebat superbia, in altero similis erat scriptura, sed quidam puncto subscripto, notarat i literam. Tertius habebat, superbe. Varietas arguit deprauationem, quum apud Græcos nihil uariet.

Quæstus causa.) ὠφελείας χάριν, id est, Vtilitatis gratia.

Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγον, id est, Quia dixit.

Et impietatibus.) τῶν ἀσεβειῶν, id est, Impietatum. Et copula, Et, redundat.

Segregant semetipsos.) Græce tantum est, qui segregant, ἀποδιορίζοντες.

Nostræ fidei.) ὑμῶν πίστει, id est, Vestræ fidei.

Et hos quidem arguite.) ἐλεᾶτε, id est, Commiseramini.

Iudicatos.) διακρινόμενοι, id est, Dijudicantes, siue cum dijudicamini: Græcis enim ambigua uox est.

Saluate de igne.) ἐν φόβῳ σώζετε, id est, In timore seruate, siue per timorem.

Locus uariæ lectionis De igne rapient De igne rapiant.) ἐκ πυρός, id est, Ex incendio. Totus hic locus nonnihil diuersus est à Græcis exemplaribus, Ea sic habent, καὶ οὓς μὲν ἐλεᾶτε, διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ, &c. id est, Et hos quidem commiseramini dijudicantes, siue cum dijudicamini: illos uero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiam &c. Porrò sensus alioqui subobscurus hic est, Vt alios mansuetudine trahant ad Christum, habita ratione personarum, alios metu deterreant à peccando, & oderint non ipsos homines, sed turpeis affectus, quos hic uestem carnis maculatam uocat. Nisi mauis in hunc interpretari sensum, odio habentes, non solum ipsa turpia facta carnis, uerumetiam uestem à carne contaminatam, hoc est, quicquid ullo modo ad turpitudinem pertinet. Ad hanc interpretationem facit Græca coniunctio, καὶ, tamē prior magis quadrat cum his quæ mox sequuntur, Ei uero qui potest. Habete odio uitia non homines, & gloriam ne uobis usurpetis, sed deo tribuatis, qui potest illos ex malis reddere bonos.

Quæ carnalis est.) τὸν ἀπὸ σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, id est, A carne sordidatam tunicam.

Immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles.

In aduentu domini nostri Iesu Christi.) Hæc non leguntur in Græcis codicibus, Nec erat in uetustiore codice Constantiensi.

Rursus additum sapienti & coronis est Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Nec ista leguntur in Græcis codicibus.

Ante omnia secula.) Absunt à Græcis libris hæc quoque.

IN LIBRVM APOCALYPSEOS IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

APOCALYPSIS.) Demiratur Valla, cur hic interpres Græcam uocem reliquerit, cum antehac sæpe uerterit. Nam Græca uox est Apocalypsis, quā Latine possis dicere reuelationem. Indicauimus aliàs ex autoritate diui Hieronymi, dictionem hanc nouam à Septuaginta fuisse repertā, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi uocant, quoties res *Apocalypsis noua uox* abdita prius, aperitur. Hebræorum more librū auspicatus est, quisquis fuit huius operis autor, nempe à titulo.

Palàm facere.) δεῖξαι, id est, Vt ostenderet siue demonstraret, & refertur ad sequentia, ut ostenderet per hanc reuelationem *Vallæ opinio* Iesu, seruis illius, quid mox futurum sit. Valla suspicatur scriptum fuisse ab interprete, planum facere, pro explanare, quod conuenit rebus obscuris. Nam ut palàm facere pro euulgare sit, Latinus sermo certe non caret amphibologia. Siquidem palàm facit, qui facit aliquid in publico.

Mittens per angelum.) ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου, id est, Misso mandato. Alioqui cum angelum miserit, quid erat quod mittebat per angelum? Siue mandas per angelum.

Qui testimonium perhibuit uerbo dei, & testimonium Iesu Christi.) ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Qui testificatus est uerbum dei, & testimonium Iesu Christi. Nam Græcis, uerbum et testimonium, eiusdem casus sunt. Testificari dixit pro publice prædicare.

Quæcunque uidit.) Interpres addere debuit, Et, quæcunque uidit ὅσα τε εἶδε, ut hic sit

tertius accusatiuus, pendens à uerbo testificatus est. Quin hoc loco quiddam additum comperio in Græcis codicibus, quod in Latinis penitus non inuenitur, καὶ ἃ τινά εἰσι, καὶ ἃ τινα χρὴ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, hoc est, Et quæcunq; sunt, & quæcunq; oportet fieri post hæc. *In Græcis superest*

Beatus qui legit & qui audit.) Græce diuersus est numerus, μακάριος ὁ ἀναγινώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες, id est, Beatus qui legerit, & qui audierint uerba prophetiæ; nam Huius, addidit nescio quis de suo, uolens opinor, exprimere uim articuli Græci.

Ab eo qui est, qui erat, & qui uenturus est.) Ingenue fatendum est, Græcum sermonē nihil omnino significare quomodocunq; legas ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ἀπὸ ὁ ἐρχόμενος. Nā finge poni uerba ipsa, uelut absoluta, tolerabile est ὁ ἐρχόμενος, sed quid tandē significat ὁ ἦν? Ad uerbū ita sonat, si tamen exprimi potest, ab ens, ab id quod erat, et ab is qui uenturus est. Valla putat hac nouitate sermonis significatam immutabilem in deo proprietatem, præsertim cū in spiritibus inflexerit casum, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Cæterum illud ἐρχόμενος, participium est uerbi, quod ad utrunque tempus anceps est. At hoc sanè loco magis conueniebat futurum, cum præcessissent duo tempora. In æditione Hispaniensi omissus erat articulus ἀπὸ τοῦ, casu ne an studio nescio. *Solœcismus manifestus*

Qui dilexit nos.) τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, id est, Ei qui dilexit nos, ut referatur ad patrem, sitq; sensus, Christum fuisse testem fidelem patri, qui dilexit nos, & lauit à peccatis per sanguinē eius. Nam suo, uertendum erat, aut ipsius, nō eius, si pertinebat ad Christum. Quanquam mox necesse est mutare personam: Et fecit nos reges & sacerdotes, Sic enim est in Græcis exemplaribus, βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, id est, Reges & sacerdotes, Etiamsi Hispaniense exemplar habebat βασιλείαν, id est, regnum, pro βασιλεῖς.

Et uidebit eum omnis oculus.) Glossa ordinaria indicat ab hac nonnihil diuersam lectionem, Et uidebit omnis terra talem.

Etiam amen.) ναὶ ἀμήν. Etiam, non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, ut sit gemina confirmatio, altera Græca, altera Hebraica.

Ego sum alpha & ω.) τὸ α καὶ τὸ ω. Qui primus est in re quapiam, etiam prouerbio Gręcis dicitur Alpha, ut apud Martialem, alpha penulatorum, & ω μέγα, extrema est in ordine literarum. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Cæterum, principium & finis, non erat in Hispaniensi. Et rursum, Qui est, qui erat, & qui uenturus est, totidem syllabis Græce scriptum est hic, ut paulo ante. *Alpha & ω*

Vestitum podêre.) Podêre penultima producta pronunciandum est. Est enim Græca uox ποδήρης, quæ significat uestem ad pedes usque demissam, à pos, inquit Lyranus, quod est pes, & hæreo hæres, quod adhæreat talis. Imò potius ab ἀρῶ, quod est, adapto, quod ad pedes usq; congruat. Quorsum enim attinebat eandem uocem, ex Græco Latinoq; conflare? Etiamsi non desunt, qui malint sic dici ποδήρης, quemadmodum τριήρης. *Lyranus*

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, χαλκολιβάνῳ. Dictio composita ex ære & thure. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro: id conflari dicit, ex uitro & lapide, testans eius temperaturæ fuisse mensam sanctam magnæ, ut ipse uocat, ecclesiæ. Plinius in historia mundi, libro XXXIIII cap. II testatur esse genus æris, quod è terræ uenis effoditur, olim habitum in precio. *χαλκολίβανον*

Sicut in camino ardenti.) Non erat nobis par exemplarium copia in hoc opere: quod Apocalypsis uix reperiatur addita in ullis Græcorum uoluminibus. In his sanè quos uiderim codicibus scriptum erat, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι, id est, Velut in fornace ardentes, siue igniti, ut ad pedes pertineat participium. Et facies eius.) καὶ ὄψις, id est, Aspectus. *Græci ægre receperunt Apocalypsim*

EX CAPITE SECVNDO.

ET inuenisti eos mendaces.) Hoc loco additum repperi in uetustissimo codice καὶ ἐβάπτισας, id est, Et baptizasti, sed mendose, ni fallor, quandoquidem in commentariolis Græcanicis nihil erat quod ad baptismū pertineret. Post, ex alijs exemplaribus comperi legendum ἐβάστασας, id est, tulisti, siue tolerasti. Quanquam in Latinis codicibus ordo inuersus est, patientiam habes præcedit, tulisti sequitur.

Sin aūt.) εἰ δὲ μή, Sin minus. Id paulo post trāstulit, si quo minus: uertere poterat, alioqui.

Angelo Smyrnæ ecclesiæ.) Smyrnensium est Grȩce σμυρναίων. Et item paulo post, Et

angelo Pergami ecclesiæ, Grece est, Pergamensis ecclesiæ, τῆς ἐν περγάμῳ, ut paulo superius, τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας.

Doctrinam Balam qui docebat in Balac.) Recte admonet Valla, paulo ante illic dictũ pro istic. Nam Graeci carent hac pronominum differentia. Cęterum historiam de Balac rege, & Balaam propheta, habes numerorum capite 22. 23. & 24.

Calculum candidum.) ψῆφον λευκήν. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ probantur, atro quę damnantur. Et in suffragijs comitiorum, nomen eius, cui fauebatur, calculo inscribebant.

Thyatiræ ecclesiæ.) θυατείρων, id est, Thyatirensium.

Pedes eius similes aurichalco. Rursus est, χαλκολιβάνῳ, de quo modo diximus.

Et manducare de idoloticis.) De Idolothytis legendũ est, hoc est, simulacro immolatis.

Vt ageret pœnitentiam.) ἵνα μετανοήσῃ, id est, Vt resipisceret, quod tamen ad hunc modũ ferè uertit. Verum de hoc iam crebro admonuimus.

Tanquam uas figuli.) ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικά, id est, Tanquam uasa fictilia.

EX CAPITE TERTIO.

ET angelo ecclesiæ Sardis.) τῆς ἐν σάρδεσιν, id est, Ecclesiæ Sardensis. Et item aliquanto inferius, Angelo Philadelphiæ, τῆς ἐν φιλαδελφείᾳ, id est, Philadelphiensis ecclesiæ.

Qui aperit & nemo claudit.) Laurentius legit, claudet & aperiet, futuro tempore. Et addit, κλείσει αὐτὴν εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων, id est, Claudet eum, nisi qui aperit. Verum nostrum exemplar cõsentiebat cum æditione nostra. Cum Vallæ lectione consentiebat Hispaniense. Ne quis autem contemnat nostrum, tantæ uetustatis erat, ut apostolorum ætate scriptum uideri posset.

Angelo Laodiceæ ecclesiæ.) τῆς ἐκκλησίας λαοδικέων, id est, Ecclesiæ Laodicensium.

Neq; frigidus es, neq; calidus.) οὔτε ζεστός, id est, Neq; feruidus, à ζέω ferueo.

Incipiam te euomere.) μέλλω σε ἐμέσαι, id est, Euomam te. Quod tamen interpres ad hũc modum aliquoties gaudet uertere.

Coniunctio perperam addita Dicis quod diues sum.) Ex his uerbis nullus alius sensus percipi potest, nisi quod ille dicat, Christum esse diuitem. Proinde omittenda erat coniunctio quod, quę hoc loco Latine loquentibus nullum habet usum.

Aurum ignitum probatum.) Græca secus habent, πεπυρωμένον ἐκ πυρός, id est, Ignitum ex igni. Ad eum fermè modum interpretantur & Græcanica scholia. Fortassis interpres legit, πεπυρωμένον, unde addiderit probatum.

Confusio nuditatis.) αἰσχύνη, id est, Turpitudo siue probrum aut pudor. Mirum unde Cõfusionis uocabulum, irrepserit in consuetudinem Christianorum.

Collurium Collyrio inunge oculos.) κολλύριον, Collurion, quam uocem dictam putant ab ijs, quæ truncatam habent caudam. est hoc loco pharmaci genus.

Ego quos amo.) ὅσους ἐὰν φιλῶ, id est, Quoscunq; amo.

EX CAPITE QVARTO.

SImilis erat aspectui lapidis Iaspidis.) ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰασπίδι, id est, Similis aspectu, lapidi iaspidi: ut prior datiuus sit modi alter relationis.

Similis uisioni smaragdinæ.) Id est, Similis aspectu smargdino, ut subaudias lapidi. Nam ita modo dixit σαρδίνῳ, id est, Sardensi lapidi.

Viginti quatuor seniores.) Quũ apud Grecos Seniores sedentes, sint accusatiui casus, male cohæret amicti, sed in nonnullis codicibus non additur εἶδον uidi, sed subauditur erant, itaq; interpres legisse uidetur καθήμενοι.

Et requiem non habebant.) οὐκ ἔχουσιν, id est, Non habent: ac mire subito mutauit genus, cum dixisset animantia, subiecit λέγοντες dicentes.

Sanctus sanctus sanctus.) In Laurentianis codicibus, ut ipse indicat, sanctus nouies repetitur. At in meis ter dũtaxat positum erat, ac nusquam maior uarietas q̃ in hoc uolumine, quod Grecis hic liber propemodum inter Apocrypha habebatur. Cum Laurentiana lectione consentiebat exemplar Hispaniense.

Qui erat & qui est.) Eadem sunt uerba, de quibus ante iam dictum est.

Et quum

Vt quum darent illa animalia.) In Græcis codicibus est, δώσουσιν, id est, dabunt, nisi forte scriptum erat δώσωσιν, & πεσοῦνται est, id est procidunt.

Dignus es domine accipere.) Exemplar Hispaniense plusculum hic habet uerborū, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, id est, dignus es dñe ac deus noster sancte accipere.

Propter uoluntatem tuam erant.) Græce est εἰσὶ sunt, non erant.

EX CAPITE QVINTO.

INtus & foris.) ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, id est, Intus & in tergo, hoc est, utraque parte membranæ

Leo de tribu Iuda.) ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς ἰούδα, id est, Leo ille qui est ē tribu Iuda.

Et cantabant canticum.) καὶ ᾄδουσιν, id est, Canunt.

Et fecistis nos.) ἡμᾶς. Laurentius legit αὐτοὺς, id est, Eos. Deinde non est, regnum, sed βασιλεῖς, reges, ut superius indicauimus.

Et erat numerus eorum milia milium.) Laurentius legit, μυριάδες μυριάδων, χιλιάδες χιλιάδων. Myrias significat decem milia, Chilias mille. Nostrum exemplar magis consentiebat cū uulgata Latinorū æditione, Hispaniensis æditio cum eo quod legit Laurētius.

EX CAPITE SEXTO.

ET audiui unū de quatuor animalibus tanq̄ uocem tonitrui.) Valla legit, ὡς φωνή. Nostri codices habebant φωνῆς. Alioqui dicens, erat dicendum non dicentem, quod Valla legisse uidetur. Quanquam huius adnotatio quid hoc oco sibi uelit nescio. Aut mendosa est, aut perplexa.

Bilibris tritici.) Græce est, Chœnix, id est, mēsura tritici, aut leguminis, quæ satis sit in cibum diurnum. Budęus noster libro de asse quinto putat chœnicem pendere libras quatuor, Pollux tres duntaxat. Et denario tantum est, nec additur, uno.

Equus pallidus.) Græce est, χλωρός. Id sonat etiā uiridis, atq; ita uertit ipse paulo post: Et omne fœnum uiride.

Animas interfectorum.) Hispaniensis æditio addit, τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφραγισμένων, id est, hominum signatorum.

Sicut ficus mittit grossos.) βάλλει, id est, Abijcit. Et grossos est ὀλύνθους. Id sonat ficus immaturas.

Sicut liber inuolutus.) ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, id est, Vt liber qui uoluitur, siue conuoluitur. Eadem uox est in psalmis de cœlis immutatis *Liber inuolutus*

EX CAP TE SEPTIMO.

DVodecim milia signati.) Græcis signati, non repetitur, nisi in initio & fine Nec additur in singulas tribus, ut admonet Valla, quanquam in nostris exemplaribus addebatur. Et signati, est participium à uerbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati.

Salus deo nostro qui sedet.) σωτηρία. Quod magis sonat saluationem. Alioqui quid opus erat precari salutem Christo?

Et lauerunt stolas suas.) καὶ ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, id est, Dilatauerunt stolas suas. Interpres legisse uidetur, ἔπλυναν. Nec me fefellit mea diuinatio, Sic enim comperi in ędi tione Hispaniensi.

Reget.) ποιμανεῖ, id est, Pascet, siue reget more pastorum.

Ad uitæ fontes.) ἐπὶ ζώσας πηγὰς, id est, Ad uiuos fontes. Quanquā Hispaniensis æditio habebat ζωῆς, id est, uitę.

EX CAPITE OCTAVO.

HAbens thuribulum.) λιβανωτόν. Quod aliâs thus significat.

Et tertia pars terræ.) In nonnullis habebatur, tertia pars arborum, quum in Latinis habeatur utrunq;, tertia pars terræ, & tertia pars arborum.

Dicitur absinthium.) ἄψινθος, id est, Apsinthus. Allusit ad etymologiam Gręcę dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi non possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis uersis in amaritudinem.

Væ uæ.) Laurentianus codex addidit, τρὶς, id est, Ter: meus habebat δὶς, & bis tantum habebat, uæ.

EX

EX CAPITE NONO.

ET habebant loricas.) θώρακας, id est, Thoraces, an idē ualeat lorica nescio.

Cui nomen Hebraice Abaddon.) ἀββαδδών, Hebræis אבד perdere est, inde אבדון quasi dicas proditor, aut perdens.

Latine nomen habet exterminans.) Hoc interpres adiecit de suo. Quādo quidem Ioannes, aut quisquis fuit alius, Græce scripsit, cōtentus ab ijs intelligi, qui Græce scirent. Nec tamen est, cur tantopere stomachetur Valla, si interpres uoluit & Latinos scire, quid sit apollyon.

Excusatus interpres

Vicies milies dena milia.) δύο μυριάδες μυριάδων, id est, Duæ myriades myriadum, hoc est, uicies mille myriades. Myrias, ut modo diximus, decem milia complectitur.

Loricas igneas.) θώρακας, id est, Thoraces. Pars est corporis infra collum usqꝫ ad stomachi locum, scapulas cęteraqꝫ à tergo et à fronte complectens: unde & uestis aut armatura eam tegens partem thorax dicitur.

EX CAPITE DECIMO.

PEdes eius ut columna ignis.) ὡς σῦλοι, id est, Vt columnæ.

Habebat in manu sua libellū.) Quidam habebāt βιβλαρίδιον, alij βιβλυδάριον, alij rursum βιβλιδάριον.

Quemadmodum leo cum rugit.) Græce est, μυκᾶται, id est, mugit: fortasse quod Græci non seruent eam differentiam inter ὠρύεσθαι & μυκᾶσθαι, quam Latini inter rugire & mugire.

Signa quæ locuta sunt septem ton.) σφράγισον, id est, obsigna uelut occultanda.

Per seruos suos prophetas.) Quidam Gręci codices habebant, ὡς εὐηγγελίσατο τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας. Aliquis offensus accusandi casu, addito uerbo Euangelizandi, asscripsit præpositionem, per.

EX CAPITE VNDECIMO.

SImilis uirgæ, & dictum est mihi.) λέγων, dicens, quasi calamus loqueretur. Nisi nominatiuus positus est absolute loco genitiui. In Hispaniēsi erat alia scriptura, καὶ εἱστήκει ὁ ἄγγελος λέγων, id est, stabat angelus dicens.

Atrium autem quod est foris templum eijce foras.) Meus codex habebat, ἔσωθεν, id est, Intus. Hispaniensis æditio ἔξωθεν, id est, foris, consentiens cum nostra lectione, quæ lectio mihi magis probatur, & tamen neutra est absurda.

Et accepisti uirtutem tuam magnam & regnasti.) ἐβασίλευσας. Aptius hic uertisset, & regnum adeptus es. Regnauit enim Latinis qui regnare desijt, sicut uixerunt, qui uiuere desierunt. Apud Græcos secus in his duntaxat uerbis.

EX CAPITE DVODECIMO.

ET clamabat parturiens.) κράζει, id est, Clamat. Id arguit quod mox sequitur, et cruciatur ut pariat. Iam quàm apte hæc cōueniant in diuam Iesu matrem Mariam uiderint ipsi, qui quod de ecclesia dictum est, ad illam detorquent. Imò quod de sapientia dictū, hoc est, de Christo, ad Mariam detorquent, pręter ueterum omnium interpretationem. Atqꝫ hic atroces excitamus tragœdias, quasi gratum sit illi, sua causa committi inter se Christianos, pro quibus cōciliandis, mortuus est filius.

Multa coacte detorqueri ad Christi matrem

Vt eam faceret trahi à flumine.) ἵνα ποταμοφόρητον ποιήσῃ, id est, Vt efficeret, ut illam auferret flumen, siue ut raperetur flumine. Gręce iucundius dixit uoce composita.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

ET admirata est uniuersa terra post bestiam.) καὶ ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ὀπίσω τοῦ θηρίου, id est, Admiratio fuit in tota terra post bestiam.

Qui in captiuitatem duxerat.) εἴτις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει, id est, Qui captiuitatem contrahit, in captiuitatem abit. Laurentius secus legit.

Characterem in dextera.) χάραγμα, id est, Notam impressam, siue insculptam.

EX

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

QVod mixtum est mero.) τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου, ut Mero, sit ablatiui casus, et referatur ad Vino, nam Græcis κεράννυσθαι dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiamsi non diluatur aqua, aut alio potus genere.

A modo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguũt, ut Amodo, sit finis sententiæ, ut sit sensus, post hac fore beatos, qui in domino fuerint mortui. Deinde sequitur, ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα, etiam dicit spiritus. Et hic Etiam, confirmantis est.

In lacum iræ dei.) εἰς ληνόν. Qui est lacus, in quem exprimitur uuarum liquor. Lacus uinarius

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

QVia solus pius es.) ὅσιος. Laurentius & Hispaniensis æditio legit ἅγιος, id est, Sanctus.

Vestiti lapide mundo & candido.) Græce est, λίνον, id est, Lino mundo. Interpres legisse uidetur, λίθον. Prior dictio una dũtaxat literula differt à lapide. Et splendido magis est quam candido, λαμπρόν.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

VVlnus sæuum ac pessimum.) κακὸν καὶ πονηρὸν, id est, Malum ac malum, Grece enim bis idem dixit. Nisi mauis miserum ac malum.

Qui es, & qui eras.) Quanquam interpres mutauit personam, tamen totidem syllabis dictũ est, quibus superius, Qui est, qui erat, qui uenturus est, ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος.

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Etiam, confirmantis est.

Grando magna sicut talentum.) ὡς ταλαντιαία, id est, Talentaris, & magnitudine talenti. Talentum magnum antiquis dicebatur, unde quicquid ingens esset, id ταλαντιαῖον uocabant, sicut ἁμαξιαῖον. ταλαντιαῖον

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO

SVper bestiã coccineam. κόκκινον, id est, Coccinam, purpurã regum indicans.

Et hic est sensus.) ὧδε ὁ νοῦς, id est, Hic est mẽs, siue intellectus. Nã Hic, aduerbium est, non pronomen.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

ET in delitijs fuit.) καὶ ἐστρηνίασε. Idem uerbum quo composito usus est Paulus in epistola ad Thimotheum priore capite quinto. Cum autẽ luxuriatæ fuerint in Christo, uolũt nubere. De quo pluribus suo dictum est loco. Itẽ paulo post, καὶ στρηνιάσαντες, id est, & lasciuierunt. στρηνιάω

Lignum tinium.) θύινον, Thyinon, ab arbore Thyo, cuius fit mentio tertio Regum capite decimo.

Et similæ.) καὶ σεμίδαλιν. Quidam interpretantur Siliginem.

Lapidem molarem magnum.) λίθον ὡς μύλον, id est, Lapidem tanquam molam.

Hoc impetu mittetur.) οὕτως ὁρμήματι, id est, sic impetu mittetur.

EX CAPITE DECIMONONO.

QVasi uocem magnam tubarum multarum.) ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, id est, Audiui uocem turbæ multæ. Proinde consentaneum est, interpretem scripsisse turbarum, non tubarum. Tubæ pro turbæ

Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dominum. Siquidem הללו laudate est יה dominus. Ea uox crebra est in psalmis, Laudate dominum.

Vide ne feceris.) ὅρα μὴ, id est, Vide ne. Feceris, addidit interpres, quo magis explanaret sententiam. Similiter capite uigesimosecundo ὅρα μή.

Et calcat torcular uini.) ληνόν, Quod ante uertit lacum.

EX CAPITE VIGESIMO.

GOg & Magog.) Accusatiui casus est utrunque, & generis masculini, quod articulus Græcus declarat τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγὼγ, siue pro hominibus accipiẽda sunt, siue pro gente. Nec est congregabit, sed συναγαγεῖν, id est, Ad congregandũ, aut ut cõgreget eos. Porrò Eos, non refertur ad angulos, aut gentes, sed ad Gog & Magog.

EX

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

EGo sum alpha & ω.) γέγονα τὸ ἄλφα, καὶ τὸ ω. Noster codex consentiebat cum uulgata horum temporum æditione.

Iaspidi sicut crystallum.) κρυσαλλίζοντι, id est, Crystallizanti, ut referatur ad lapidem.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

QVi nocet noceat.) ὁ ἀδικῶν, id est, Qui male agit, siue qui iniustus est. Et adhuc, positum est, pro amplius.

Beati qui lauant stolas suas.) Longe aliud Græci, μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, id est, Beati qui faciunt mandata eius. Interpres legisse uidetur, οἱ πλύνοντες τὰς στολάς. Sed unde quod sequit, in sanguine agni? Nam id quidem apud Græcos prorsus non legitur.

Etiam uenio cito.) ναὶ ἔρχομαι ταχύ. Næ, est confirmantis. Ad idem aduerbium mox repetitur Græcis, ναὶ ἔρχου κύριε ἰησοῦ, id est, Etiam ueni domine Iesu. Testatur diuus Hieronymus Apocalypsim, ne sua quidem ætate fuisse receptam à Græcis. *De Apocalypsi ueterum iudicium* Ad hæc quosdam eruditissimos uiros, totū hoc argumentū, ceu fictum multis conuicijs insectatos fuisse quasi nihil haberet apostolicæ grauitatis, sed uulgatam tantum rerum historiā, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententijs esse quod apostolica maiestate dignū uideatur. Vt de his interim nihil dicam, me nonnihil mouerent cum aliæ coniecturę, tum illę, quod reuelationes scribens, tam sollicite suum inculcat nomen, Ego Ioannes, ego Ioannes. Perinde quasi syngrapham scriberet non librum. Idq; non solum præter morem aliorum apostolorum, uerum multo magis præter suum morem, qui in Euāgelio modestiora narrans, non exprimit tamen usquam suū uocabulū, sed notulis indicat, Discipulus ille, quē diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de uisionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum angelis colloquia describēs, quot locis inculcat ego Ioānes. Adhęc in Gręcis, quos ego uiderim codicibus, non erat titulus Ioānis Euangelistæ, sed Ioannis theologi, ut ne commemorē stilum non parum dissonantē ab eo qui est in Euangelio & epistola. Nam de locis, quos quidam calumniati sunt, uelut hæreticorum quorundā dogmata redolentes, nō magni negocij sit diluere. Hæc inquā, me nonnihil mouerent, quo minus crederem esse Ioannis Euangelistæ, nisi me consensus orbis aliò uocaret, pręcipue uero autoritas ecclesiæ, si tamen hoc opus, hoc animo comprobat ecclesia, ut Ioannis Euāgelistæ uelit haberi, & pari esse pondere, cum cæteris canonicis libris. *Dorotheus* Iam Dorotheus Tyri episcopus ac martyr in compēdio uitarum, prodidit Ioannem Euangelium suum scripsisse in insula Patmo. Etiamsi Eusebius tradit Ephesi scriptū. Cæterū de Apocalypsi, nullam omnino facit mentionem. Ne Anastasius quidem Græcus, in suo catalogo audet affirmare, opus hoc illius esse, tātum ait receptū à quibusdam, tanquam illius opus. Dionysius Alexandrinus episcopus qui candidissime sensisse uidet de hoc opere, dissentit quidem ab his qui cēsebant esse Cerinthi hæretici, cuius erat dogma, in terris futurum aliquando regnum Christi, ac tum quicquid uoluptatum pro Christo contemptum fuerat, ubere cum fœnore rediturum, redituras opes, redituras uictimas ac festos dies legis Mosaicæ. Atq; hoc consilio operi alieno Ioannis apostoli titulum præfixisse, ut suos errores huic libro admixtos apostolici nominis fuco commendaret simplicibus: tamē suspicatur librum ab alio quopiam Ioanne uiro sancto conscriptum, & in hac sententia fuisse complures Christianos, quorum iudicio commotus, non ausus sit librū aspernari. Porrò cur suspicetur opus non esse Ioānis apostoli, qui filius fuit Zebedæi, frater Iacobi, non aliam causam adducit, nisi quam & nos recēsuimus, uidelicet, quod identidem nomen suum inculcet. Hæc atq; alia nōnulla super hoc libro recēset Eusebius Cæsariensis Ecclesiasticæ historię libro septimo: Idem libro tertio mentionem faciens huius operis: In reuelatione, inquit, quæ dicitur Ioannis. Rursus aliquāto post, Inter noui testamenti libros de quibus fuerit aliquando dubitatum recenset reuelationē Ioannis: Epistolam Iacobi & Iudę, & Petri secundam, Ioannis secundā ac tertiam. Rursus aliquāto post eodem in libro citat Caium quēdam autorem orthodoxum, qui nihil dubitat hoc opus tribuere Cerintho hæretico, multis uerbis ostēdens quæ uenena suæ hæreseos huic libro

admiscuerit

admiſcuerit, abutens interim apoſtolici nominis autoritate. Equidem quũ ad hæretico-rum malicioſas artes reſpicio, facile poſſum adduci ut credam Cerinthum, qui uixit ętate Ioãnis, & illi opinor ſuperuixit, hoc commento uoluiſſe ſuum uirus in orbem ſpargere. At rurſum mihi nõ poteſt perſuaderi deum paſſurum fuiſſe, ut diaboli techna, tot ſeculis impune deluderet populum Chriſtianum. Nam opus hoc cõſtat antiquiſſimũ eſſe, quippe quod uetuſtiſſimus Irenæus, & hoc uetuſtior Iuſtinus martyr commẽtarijs ſuis dignati ſunt. Quanquam Irenæus apud Euſebium libro tertio, præter apoſtolos quibus adiungit Ioannem Euangeliſtam, commemorat Ariſtionem quendã & Ioannem presbyterũ, cuius Euſebius ſuſpicatur eſſe apocalypſim. Nam eidem Hieronymus teſtat̃ aſſcribi duas poſteriores epiſtolas. Idem in epiſtola ad Dardanum teſtatur ętate ſua epiſtolã ad Hebręos in diſputatiõibus reijci ſolere à Latinis, ſimiliter et Apocalypſim à Gręcis, ueteres tamẽ ex utroq; ſumere teſtimonia. Aliasq; non in uno loco commẽdat hoc opus aduerſus Græcorum reiectionem. Idem rurſus exponens Ezechielis caput trigeſimum ſextũ, fatetur Irenæum non omnino fuiſſe alienum ab opinione Chiliaſtarum, quemadmodũ nec Tertullianum, Lactãtium & Victorinũ, & Apollinarium. Cerinthus enim docebat Chriſtum nondũ reſurrexiſſe, ſed reſurrecturum, ac poſt mille annos cum ſuis regnaturum in terris incredibili rerum omnium felicitate. Sanè Chiliadis crebro fit hic mẽtio, uelut capite duodecimo & uigeſimo. Ad euincẽdum hic liber non perinde ualet, quum totus conſtet allegorijs, ad cognoſcẽda eccleſiæ primordia conducit plurimum.

Inter gemmas etiam nonnihil eſt diſcriminis, & aurum eſt auro purius ac probatius. In ſacris quoq; rebus, aliud eſt alio ſacratius, Qui ſpiritualis eſt, ut inquit Paulus, omnia dijudicat, et à nemine diiudicatur.

ANNOTATIONVM ERASMI ROTERODAMI IN TOTVM Teſtamentum nouum, iam quintùm æditarum, finis.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERONYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM

ANNO M. D. XXXX.
MENSE AVGVSTO.

FRO
BEN

DES. ERASMVS ROTERODAMVS LECTORI S.

SVperioribus aliquot æditiõibus aduersus quorundã improbos clamores, adieceramus elenchos, quibus indicabamus uel ab interprete parum commode reddita, uel à librarijs deprauata, uel ab expositoribus perperã intellecta. Verum illa quidem excetra, quam exasperabat nouitatis inuidia, tandem cõticuit: aut si quid etiã obstrepit, certe mitius sibilat. Sunt alij quidã impendio misericordes supraq; modum ciuiles, quibus crudele & plusquam Scythicũ facinus uidetur interpretem per quosdam in arte latina doctos (sic illi loquũtur) indicibus & annotationibus fuisse traductum, perinde quasi cõstet quis fuerit interpres, aut quasi hunc unum habuerit ecclesia, quum ipsa res doceat tot penè fuisse interpretes quot erant ciuitates, imò quot scriptores: aut quasi protinus infamis sit, qui in tractãdis scripturis solœcismum admiserit, quum idem reperiatur in scriptis apostolorum. Vt his igitur posthac pacacioribus utamur elenchos illos inciuiles prætermisimus. Vale.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM IN ANNOTATIONES NOVI testamenti, secundum literarum ordinem compositus.

ABba pater 144.*in principio.* Item *quomodo intelligendũ* 384. Item *non esse ἀναδίπλωσιν* 581.m
Abdicamus, p, abdicauimus 532.f
Abeo & uenio 260.p
Ab illo, pro, præ illo 203.m
Abiatar pro Abimelech 119.m
Abijcere potius quàm mittere 68.f
Abrahæ duo 361.f
Abram, Abraham 359.f
Abraham post genuit ex Cethura 363.p
Absurdum ad uerbum reddere Græca 206.m
Absurditas sermonis 445.m
Abuti, pro, uti 465.p
Accentus dictionis quantum ualeat 258.f
Acceptio personarum 354.m
Accessibilem ignem, Origenis noua 732.f
Accipere, παραλαβεῖν. melius quàm adiungere 9.p
Accipite & manducate 101.f
Aceldema quid Syris 107.m
Acetum 108.f. 119.f
Achesarim quid hebræis 174.m
Ἀκοὴ, Auditus, pro sermone 401.m
Acoluthi ministri Græce 7.p
Acquieui dure, pro, προσανεθέμην 167.m
Ἀκριβόω 16.f
Ἀκρογωνιαῖος 599.f
Ἀκροθίνια spolia opima 406.p 721.m
Acta apud Græcos deprauata 271.m
Actorum historia pars est Euangelij ibidem
Actorum liber necessarius 272.p
Actus, acta, gesta 271.m
Actus sine temporis ratione 94.f
Ἀκυροῦν 131.m 579.m
Adam duo 361.f
Adam homo 515.p
Adaperire, aperire 132.m
Adaperiens uuluam, & ad Mariam pertinere 165.m
Ad archisynagogum, pro, ab archisynagogo, deprauate 124.f. Item 184.p
Ad Caipham, pro à caipha 264.m
Addebat mutatum in augebat 283.m
A deo legendum. nõ ab angelis, autore Fabro. 706.f
Ad confirmandas promissiones patrum, locus obscurus 428.m
A dextris & sinistris quomodo intelligendũ 540.f
Ἀδικία, pro omni peccato 6.m
Adiecta pars orationi dominicæ apud Græcos 36.p
Addicti autoribus 167.m
Ἀδημονεῖν 144.p. Item 626.m
Additum apud Græcos 31.f. 82.f. 128.f. 137.m.f 141.f. 144.f. 145.p. Itẽ 198.p. 452.f. 515.p
Addita in nostris 205.m. *stantem pullum.* Item *sicut stellæ cœli &c.* 362.f
Additũ ab interprete in nostris 26.m. *homines* 38.m *potus* 41.f. *discipulos suos* 43.f. *hæc.* Item 50.f. *aquæ* 64.m. *illa.* Ibidẽ f. *dederũt.* 76.m. & 85.m. *ficus.* 100.m. *uidetur.* 106.m. *ut impleretur.* 115 & *igni* ibid. f. & *manentẽ.* 133. m. *filius dei uiui* 176.p. Item 190.f. *tui.* Item 194.f. & *iusticiam eius.* Item 196.f. Item 202.p. *pascentẽ boues.* Itẽ 205.p. Itẽ. 217.f. 237.f. Itẽ 244.p. & 249.f 274.m. *inqt.* Itẽ 28.f. *audite.* 292.f. *in domino.* 346.f. *dei* 347.m. *Ita ut fuit* 360.p. *tantũ manẽt* 364.m. 375.f. *per Iesum Christum dominum nostrũ* 376.p. *fratres.* Itẽ 390.f. Itẽ 397.m. *Et non misericordiã consecutũ, etiã teste Hieronymo.* Itẽ 403.p. 415.p. 431.m. 447.m. 452.p. 458.m 527.f. 497. *interpretatiões ser.* 547.f. 556.m 576.m. 586.f. 635.m. 666.f. 728. 768.m

Adducere præputium 464.m
Adducit, pro inuitat aut prouocat 352.f
Addunt aliquoties Græci per occasionem 33.m 24.f
Adduxistis, pro addixistis 743.m
Adhuc modicum lumen est in uobis, uulgo non intellectum 254.m
Adiuuare βοηθεῖν 68.f
Adiuuat, non βοηθεῖ, sed συναντιλαμβάνεται 386.f
A domino factum est illud 139.f
Ad manducandum, pro in edendo 441.f
Ad mensuram dare 235.f
Adnominationis gratia neglecta 68.p
Adnominatio iucunda 274.f Item 600.p 350.p 411.f 530.m
Ad patrem dominum nostrum Iesum Christum, quatuor uerba redundant 602.p
A domino, hoc est, nomine domini 157.p
Adorabis, pro timebis 24.p
Ad principem, pro à principe 184.p
Adrianus subuertit sanctum sanctorum 95.f
Adrumetina 329.f
Ad terram prosternere, ἐδαφίζειν 206.p
Aduenæ, προσήλυτοι, παροικοῦντες 280.p
Adulatio sancta 344.p
Adulterat eam 29.m
Adulterat latinis non ponitur absolute, quemadmodum mœchatur 29.f
Adulterãtes, pro cauponãtes, καπηλεύοντες 529.f
Adulterantes, δολοῦντες 532.f
Adulteri, pro adulterini 732.p
Adulterium cur potissimum excipitur 77.m 474.f
ἀδυνατεῖν 156.m
Aedificationem fidei 610.p
Aedificare, non reædificare 105.p
Aedificare, prodesse apud Paulum 425.m
Aeditionem nostram hic præfert 429.f
Aegiali 332.f
Aemulamini, pro æmulari deprauate 582.f
Aemulari, pro ambire, affectare & laborare zelotypia ibidem
Aemulatio, pro studio 399.p
Aemulari, pro prouocare ridicule uersum 419.p
Aenigma apud Ecclesiastem 205.f
Aequalia pro idonea 144.f
αἵρεσιν uertit seditionem 325
Aequitas in iudice 650.p
Aestus pro æstum 81.f
αἴσθησις 349.m
αἱματεκχυσία 725.p
αἱμοῤῥόω 45.p
Affectis cognatorum minimum tribuendum est in negocio reip. ac fidei 59.m
Affligentes pro affigentes 282.p
Affluenter pro ἁπλῶς 737.m
Afrorum lingua uicina Hebrææ 38.p
Africanorum superstitio 220.p
ἀγάπη, φιλία, φιλαδελφία 758.m
ἀγάπαι, conuiuia 775.m
ἀγαπᾶν tria significat, amare, amplecti, boni cősulere 137.m
ἀγαπητὸς, ἠγαπημένος 502.m. Itẽ 631.p 22.f
ἀγαθωσύνη 352.f
ἀγαθοποιοὶ 749.m
Agere perperam περπερεύεσθαι quid 502.p
Agere pœnitentiam 563.m
Agere, satagere 660.m
Agnoscimus ante uisa 65
Agnus dei 220.f
ἄγναφον quid 44.f. Item 119.p
ἄγραφα Iudæorum 106.f
ἀκυρόω 579.f
Alabastrum unguenti 96.m. Item 142.m
ἀλαλάζειν, ὀλολύζειν 125.p
ἄλαλος κωφὸς quid differunt 132.m
Alexander tertius 473.m
Alexandri Ruffi amphibologia 145.f
Allegoria ficus perperam accepta à multis 85.m
ἀληθεύειν non tantum in uerbis est 607.p
Alia die, pro postridie 138.f
Aliena, pro alia 489.f
Aliter sapere pro diuerse, aut secus q̃ oportet 629.m
Alius Christus, alius Iesus 556.f
Alma quid sit Hebræis 9.f
Alpha & ω 777.m
Alta paupertas pro ingens 545.m
Altera, pro diuersa 185.m
Alteram sapere 406.m
A malo, pro accipiendum 35.f
Amant, pro solent Græcis 33.p
ἁμαρτία, παράπτωμα 373.m
Ambiguus sermo, qui sibi totonderat 314.m
Ambitio Pauli 431.p
Ambrosij noua opinio de Idolothytis, fornicatione, suffocatorum sanguine, de quibus decretum fit in actis 566.m
Ambrosij locus emendatus 168.m
Ambrosij interpretatio expensa, ne gustaueris, ne tet. 642.m. Item 430.m
Ambrosij de duobus gladijs interpretatio 211.m
Ambrosij sententia expensa 337.p. Item 423.m 437.m
Ambrosius à seipso dissentiens 466.p
Ambrosius diuersa legens 358.f 497.m 544.f 637.m 698.m 803.p
Ambrosius uiro facit ius ducendi alteram uxorẽ post unam repudiatam 460
Ambrosius etiam uxori uidetur facere ius nubendi alteri uiro à diuortio prioris Ibidem m

Ambrosius utitur argumento inefficaci 627.f
Ambrosius à Græcis dissentiens 497.f
Ambrosius à nostra discrepans æditione 608.p
Ambrosius cum Græcis consentiens 496.f & m 652.m ministrum dei. Item 655.p & pacem hab.
Ambrosius & à nobis & à Græcis dissentiens 703.p
ἄμεμπτος 152.f 625.p
Amen quid 36.m
ἀμεταμέλητον stabilem 542.f
Amissio, pro abiectio ἀποβολὴ 405.f
Amo ἀγαπῶ. Amo φιλῶ 260.m
Amphibologiam tollit articulus 21.p
Amphibologia triplex 9.f
Amphibologia omnis uitanda 2.p. Item 17.p
Amphibologia interpretis 4.f generatio, pro natiuitate. Item 9.f per prophetam dicentem. Item 17.p Item 20.f fructus dignos pœnitentiæ. ibidem ne uelitis dicere. Item 46.p potestatem spirituum. Item 56.m templo maior est hic. Item 71.m non præualebunt aduersus eum. Item 72.f de hic stantibus. Item 78.f. Item 88.m foramen acus. Item 81.m facere hora. Item 87.f factum est istud caput uel angulus. Item 107.f ad ullum uerbum. Item 160.f illuminarchis, qui &c. Item 201.f granum sinapis 275.p intuerentur in cœlum
Amphibologia in Græcis 44.p
Amphibologia 22.m 71.m 74.p 78.p 104.p 191 f 235.p 236.m 239.f 303.f 314.f 341.p 362.p 377.f. Item 375.f honore. Item 437.f 440.f 495.f 534.p 546.f 549.m 596.p 599.m 612 m 625.m 735.p & f 644.f 698.f 705.m 702 f 745.f
Amphibologia ex ordine 377.f
Amphibologia quæ fecit ut ex iisdem uerbis triplex sensus possit accipi 532.m
Amphibologia mutata, quia creditum est 756.f
Amphibologia non uitata 44.m
Amphibolon 279.f
ἀνὰ distributiue positum 185.p
ἀναβλέπειν 61.p 83.p
ἀναδίπλωσις 334.p
Anagoge durior 15.f uideamus hoc uerbum
ἀνάστατος 56.m
ἀνάλυσις resolutio uel reditus 692.m
ἀναλογία, proportio seu modus 412.m
ἀναμάρτητος impeccabilis 246.p
ἀνανταπόδοτον 284.f. Item 600.m data est mihi in uobis
ἀνὰ πολὺ 160.f
Anathema, 207.p 391.p. Item 522.m 567.f
Anazareth, pro Nazarenus 232.f
Anceps sermo 115.f. Item 168.f. Item 285.f m. Item 504.f spiritu autem loquitur
Anceps interpretatio 456.f
ἀνέγκλητος 672.p 694.f
An expediat uni committi summam rerum 161.m
Angariare, Persicum uocabulum 108.m
Angelus nuncius 114.m
Anima, pro uita 38.p. Item 72.m 83.p
An in conuiuijs Corinthiorum, quæ reprehendit Paulus, fuerit uera corporis domini consecratio 493.f
An in Christo uere creuerit gratia 168.p
ἀνόητοι dure uertit pro rudes 575.f
An non licet gemina lectio 82.p
ἄνομος ἔννομος 485.f
Annotatio frigida de nomine Adam 233.m
An omnes morituri 654.p
An Petrus peccarit 573.f
Antonius de diuortio 471.p
ἀντίτυπα 725.p
ἄνυδρα 58.m
ἄνωθεν ab initio 328.f
Ante me factus est, quomodo accipiendum 206.p
Ante faciem 114.m
ἀντάλλαγμα 72.m
ἀνταναπληρῶ 636.p
ἀντίλυτρον redemptionem 668.m
ἀνθομολογεῖσθαι 167.f
ἀντίδικος 29.p
ἀνθρωπάρεσκοι 617.m
Anxia diligentia in nominibus congestis 349.f
Anxiæ quæstiones 788.p
Anxietas in uerbis 663.f
ἀπαρχὴ ἀκροθινία 406.p
ἀπατῶ quid proprie 61.m
A patre 225.m
ἀπέχει sufficit 144.m
ἀπέχω quid proprie 32.f 37.p 632.m
ἀφανίζειν quid 36.f
ἀφειδία 642.f
ἀπείθεια 643.p
ἀφθαρσία, immortalitas 354.p 619.p integritas
ἄφθαρτος immortalis 666.m
Apocalypsis, noua uox. 567.p. Item 703.f
ἀποκαραδοκία uehemens expectatio. Item unde dicta 385.f 62.p
Apocrypha Hieremiæ 106.m
Apocrypha Heliæ Ibidem f
Apologia de, In principio erat sermo 218.f
Apollos 314.m 445.m
ἀπολύτρωσις 357.f redemptionem corporis
ἀπολύω, καταλείπω 78.m
Aporiari, ἀπορεῖσθαι 534.f. Item 583.p
ἀποστάσιον quid 29.m
ἀποστασία 657.m
ἀποστεγάζειν detegulare 118.m
ἀποστέλλω, mitto nuncium, ἐπιστέλλω mitto epistolam

stolam 16.m & 223.f
Apostolica maiestas uera 288.f
Apostolicus sermo compositus 440.p
Apostoli erant homines quædam ignorantes 298.f
Apostoli & citra miraculum Græce scire poterant
Apostoli qua lingua sint usi. 279.f (299.p
Apostoli non sanabant pharmacis 25.p
Apostolis sermonis simplicitas nõ est dedecori. 299.f
Apostoli lux mundi, Christus lux mundi 223.f
Apostoli quatenus errare permissi sint 14.m
Apostolorum decreta quædam antiqua 472.p
Apostolorum ordo 46.m
Apostolorum sermo, an è spiritusancto 298.f
Apostolorum sermo obscurus & perturbatus 299.m 44.p
Apostolus, sutor coriarius 313.m
ἀποστοματίζειν, ore addere 193.p
ἀποστομίζειν 192.m
ἀποτάττεσθαι 189.m
Appia quæ 702.m
Appij forum 333.f
Apponetur, pro inuadet 313.f
Appositiue legendum 634.m
Apprehendat, pro apprehendit 487.f
Appropinquauit, pro imminet 104.m
Appropinquabit, pro appropinquauit 18.f
sicut præcedent, pro præcedunt 82.f
ἀπροσωπολήπτως 747.m
Apud Ambrosium desunt quædam 482.p
A puero παιδιόθεν 135.f
ἄρα uertit forte, sed perperam 138.f
ἄρα, putas 160.p
Arati uersus à Paulo citatus 312.p
Aratus & Oppianus 449.m
Arbor fici, pro ficu 97.m
Arca Noe typus ecclesiæ 42.m
ἀρχιερεὺς quem aliàs pontificem uertit 13.m
Archítriclinus unde 233.p
Areopagus unde dicatur 310.f
ἀρεστὸν æquum 276.m. Item uarie uertit 301.p
Argentarius, aurifex 315.f
Argumentatio ab impossibili 575.f
Argumentum, pro signo 273.m
Argumentum, ab æquitate 471.p
Arianorum error 221.f
Arianorum uitata occasio 98.p
Aristotelicus ordo in bonis 91.p
Aristoteles misere uersus olim 7.m
Aristoteli plus satis tribuimus 26.m
Arma sacerdotum. 171.f 553.m & potentia deo
Ἀῤῥαβὼν 537.p
Artemon 332.f
Artificium Pauli 428
Articuli Parisienses 574.p
Articuli pauci annotati, in quibus Faber impetit Erasmum 708.p
Articulus à suo uerbo discrepans 563. m sed ego uos grauaui 694.p
Articulus præcedenti uerbo congruens, à suo dissidens 293.f 694.p
Articulus congruens antecedenti 322.m
Articulus cur omissus 221.p 223.m & 224.f & 327.m 238.f
Articulus iudicans de quo agebatur 532.p
Articulus omissus cũ de patre loqui uideatur 227.m
Articulus omissus 561.p
Articulus omissus quid ualeat 50.f 51.p
Articulus, pro ly. 527.p Ideo per ipsum
Articulus ubi non possit apponi. 30.m dentem pro dente 28.m. Item 199.p
Articulus quid ualeat 70.m & 220.m
Articulus additus indeclinabilibus nominibus 172.f
Articulus additus aduerb. 72.f 116.p 136.p 137.p
Articulus uice pronominis 295.p
Articuli uis 13.p. 50.m 58.p 61.m 70.p et m 75.m 81.m 116.f 147.m 188.p 199.p 202.m 214.m 215.m 232.m 250.f 257.314.f 322.m 386.f 410.f 439.f 575.m 651.f
Articulus postpositiuus uice præpositiui 497.m
Ascendit præteriti temporis 234.p
Ascendit, pro ascenderunt 443.p
Asia minor 307.m
Asiæ, pro Achaiæ 434.f
Asineretum, pro Asyncritum 435.m
ἄσπιλον, ἄμωμον 681.p
Asyndetum uehementius 137.m
Ἀσωτία luxus 613.m
Ἀσπάζομαι quid 32.p
Aspirationem hebræam græci exprimunt per χ 2.m
ἄσπονδοι, fœdifragi 350.f 690
Assaron 296.m
Ἀσσάριον 49.f
Assequuti omnia quomodo accipiendum 151.p
Assequi, & assectari 151.m
Assecutus uertit pro assectatus 674.p 690.f
Assistentes pro adorti 309.m
Asson 317.m
Assos 331.m
Assumere, pro adiungere 421.m
ἄστοργος 350.m
Athenæus 310.m
Ἀθετεῖν abijcere 131.m
Ἀθέμιτον 297.f
Atticus tropus, gaudere gaudium 15.f
Attalia in Pamphilia 305.f
Auaritia, πλεονεξία 349.f
Audemus, pro sustinemus 456.p 554.f
Audire deprauatum, pro adire 180.f

Audietis redundat 292.p
Audierant pro adierant 310.m
Audierunt, κατηχήθησαν 319.f
Audit, exaudit 250.p
Auditus ἀκοὴ, pro fama 577.m
Auditus pro sermone 401.m
Auerroistæ 644.m
Augebat, pro addebat 283.m
Augustini coactus sensus 586.m
Augustini distinctio 389.p.597.f
Augustini diuersa lectio 277.f.462.p.752.p
Augustini expensa sententia 41.f.67.p.384.m
Augustini exemplum 220.f
Augustini interpretatio expensa 423.p.628.f.639
Augustini interpretatio coactior 586.m
Augustini lapsus 166.m
Augustini opinio excussa 86.p Item 483.p
Augustini opinio 516.m
Augustini pensitata sententia 230.p.Item 247.p Item 264.m.Item 384.m
Augustini rationes excussæ de diuortio 476.p Item 572.f de mendacio
Augustini sententia excussa 66.p. Item 74.f. Item 77.f. Item 144.p. Item 628.f.639.p.724.p
Augustini sententia quantum à nostra uariet 277.f
Augustinus ex re minutissima collegit argu. 145.p
Augustinus à Hieronymo dissentiens, de medio inter bonum & malum 460.m
Augustinus à Græcis dissentiens 577.f
August. aliquoties nõ cõsulit Græcos codices 147.m
Augustinus durius tractat Petrum 571.f
Augustinus in Paulo notat schemata Rhetorũ. 365.p
Augustinus indicat in Paulo compositionem 420.p
Augustinus per synecdochen explicat nodum 510.f
Augustinus serotinum parum latinam uocem putat 743.f
Augustinus aliàs detestatur bellũ, aliàs probat. 212.p
Augustinus bello æquior tamen hæc nostra non probasset 171.f
Augustinus defensus aduersus Vallam 269.m
Augustinus ex Græcis & latinis æstimat Hebræa, non ex fontibus 84.m
Augustinus in repudio par ius facit uxori & uiro. Item in usu matrimonij 478.f
Augustinus noue legens Reuertimini in idipsum 462.p
Augustinus senex rediJt ad literas Græcas 84.m
Augustinus uidetur tribuere Mariæ leuem de Christo diffidentiam 166.f
αὐτάρκεια 551.f
αὐθάδης uertit superbum 695.p
αὐλίζεσθαι 85.p
αὐτοδίδακτος 241.f
αὐτοκατάκριτος 701.f
αὐτοπαθητικά 363.f
αὐτόπται 150.p
Autores data opera suppressi 143.f
Autori nulli oportet esse addictum 167.m
Autoritas remittendi peccata Apostolis, sed prius data spiritu sancto 267.m
Autoritas Christi summa, ipsum audite 73.m
αὐτῇ, αὐτῆ 156.f
αὐτός, αὐτός 593.p
Aut unum odio habebit, excussum 200.m
αὐξάνω. neutrum 607.p
Azotus. 294.f. Azymi infermentati 101.m
ἄζυμα sicut ἀσφάλεια 142.p

B

Baal idolum 403.p
Badius 313.m
Babylone collecta pro coelecta 456.f
Βάϊον palma, unde Græcis dicitur 253.f
Βάλλειν, πέμπειν, ἀποστέλλειν 223.f
Baptisma lotio 131.p
Baptismum hoc, taxatum à Valla 139.p
Baptizatus in Christum 376.p
Baptizatus pro lotus 190.f
Baptismatum doctrinæ, locus perplexus explicatus 719.m
Baptizo latine tingo 22.p
Baptizat & homo 236.m
Barbarismus, alio pro alteri 41.p
Barbari qui 506.f
Barnabum, pro barnaba 287.f
Barieu 302.m
Bariona, quid Hebræis 70.f. Item 232.p
Bartimæus, quid 138.m
Βασανίζεσθαι uarie uersum 65.m
Bases pro pedibus 283.m
Battologia & βαττολογεῖν quid 33.m.34.p
Bedæ collectanea ex Augustino 497.m
Beda dissimulans autorem 142.f
Beda taxatus 750.p
Bedæ distinctio 158.m
Bedæ commentarios uideri decurtatos 276.p
Bedæ locus citatur, qui apud eum non est 277.f
Beelzebub quid sonet Hebræis 48.p.120.f
Belial, siue ut Græci beliar, quid sit 542.m
Bella Christianorum insana 211.f
Bellare, non est Euangelicæ puritatis 213.p
Belli detestatio 171.m
Bellum Iudæorum 171.f
Bellũ quidam approbãt ex Euangelio an recte 171.m
Benedicere pro bene precari 414.m
Benedicere hoc est, bene precari, Christo non absurde dicimus 166.p
Benedico te & benedico tibi, differentia ridicula. Ibi.
Benedictio χρηστολογία 435.m

Benedictio dei fauor 285.m
Benedictio εὐλογία pro collatione 550.f
Benedictio & maledictio Theologorũ uocab. 578.p
Benedictio, pro blandiloquentia 435 m
Benedictus, laudandus 348.f
Benedictus, laudatus 84.f. Item 155.p
Benefacere, pro beneficio afficere 119.p
Benigni χρηστοί 545.m
Benignitas 650.m
Bernardi expensa interpretatio 155.p
Bersabeæ nomen cur non ponatur in genealogia 2.f
Bethaiba 228.f
Bethania, Bethphage 138.f
Bethania, pro Bethabara 228.f
Bethlehem duæ 12.p
Bethlehē, quomodo minima dicta, & nō minima 15.p
Bethsaida pro Bethseda 237.p
Binomines in genealogia Christi 173.f
Binos, δύο, δύο 126.m
Boanerges 120.m
Βουθεῖν &
Βοηδρομεῖν unde dictum 68.f
Bolis βολὶς 332.m
Boni portus 330.m
Boni uiri in aulis principum 311.m
Bonitas, pro benignitate 252.f
Bonitas, pro humanitate 406.m
Bono & optimo 182.m
Bonum pro commodo, non pro honesto 460.m
Bonus pastor 220.f
Bonus solus deus 79.f
Βραβεύειν 640.m
Brabion unde dictum 486.p
Βραδυπλοεῖν 330.p
Britanniæ laus 650.p
Buccella, offula 255.f

C

CAdus, Batus mensuræ 199.f. Item 233.p
Cadet in laqueum pro cadet in terram, ad eundem modum aliquot locis ctiat Athanasius 49.f
Cæcus, pro mendicus 250.p
καιρός, χρόνος 274.f
καιρῷ δουλεύειν 413.m
Cæterorum pro cæterum 741.m
Cæsari debitum tributum 89.f
Cæsarea 319.m
Cæsareæ duæ 70.p
Cæsaris imago 89.f
Cæsar Christo uelut ignotus 140.m
Caiaphas tetrasyllabum Græcis 100.f
καί τοι quanquàm 717.p
καὶ apud Lucam sic additur aliquoties, ut uideatur ei superesse. 177.m. καὶ uim habet ratiocinãdi 511.f
Cæteri hominum 203.p
κακία κάκωσις, quid differant 39.p
κακοήθεια 350.p
Calamus, arundo 146.m
Calefacimini 740.p
Calepinus taxatus 105.p
Calicis mentio bis fit apud Lucam 208.f
Calida, frigida, sine aqua 136.m
Caliga, pro sandalijs 301.m
Calix poculi species apud Macrobium 81.m
Calix pro poculo 494.p. Similiter & calicem
Calumniator taxatus sine nomine 88.m. 138.m
Calumniator à calumniatore ex diametro dissentiens (88.p
Calumniator depulsus 658.p
Calumnia impudens depulsa 102.m. Item. 120.m Item 57.p. Item 159.m. Item 287.p. Item 301.f 774.m. 449.p. 518.p. 684.f. 700.f
Calumnia Sutoria 300.p
Camelus per foramen acus 80.m
Camelus saltans 611.m
Cancer morbus 688.m
Candace 294.p
Canæ duæ 231.f
Cantus ecclesiasticus 507.f
Capere ζωγρεῖν 177.p
Capere χωρεῖν ut uas capit 79.p
Capere παγιδεύειν 89.m
Capit, pro possibile est 197.p
Capite, pro capaces estote 543.p
Capitis & membrorum uidetur eadem resurrectio 338.f
Capnion 296.m 707.p
Captatores testamentorum 695.m
Captio, pro uenatu 404.p
Carbones ignis, pro igneos 415.f
Carnis, pro carne 464.f
Caro, pro homine 78.m Item 96.p. Item 125.p Item 225. p
Carolus rex Catholicus 112.f
Carrensis 112.f. 333.m. 530.f. 542.f. 667.f 683.f. 639.f. 695.m. 741.f. 752.m
Carrensis notatus 530.m. Item 143.m. Item 326.m Item 329.f. nauim adrumetinam Item 657.m 676.m. 683.f
Carrensis ridicula interpretatio 198.f. 454.f
Carrensis stultissima etymologia 237.m
Carrensis taxatus 251.p
Carrensis & Lyranus 324.p
Carrensis interpretatio 454.f. 741.f
Carrensis copiosus 739.f. 750.m
Castigo, pro suggillo 486.f
Castigo μαστιγῶ 732.p
Casus ratio à Paulo neglecta 407.p
καταβολὴ quid 62.m. 590.m
καταβραβεύειν 640.m. 540.m

Catalogus

Catalogus uariat 540.m.in patientia
καταναθεματίζειν 105.m
καταναρκᾶν 557.f
καταργεῖσθαι quid 585.m
κατ' ὄναρ uarie transfertur 107.f
κατασκήνωσις 41.f
κατατομή περιτομή 627.p
κατηγητὴς διδάσκαλος 92.f
καθὼς iuxta quod, dure redditum 532.m
κατηχήθησαν 319.f
κατηχεῖν 507.m
Catechumeni unde dicti 152.p
κατηχημένος 314.m
Cathedra Mosi quomodo accipiendum 91.p
Catholicon 317.m.731.m
καυχήσωμαι, καυχήσωμαι 501.m
Cauponari, adulterare 529.f
Causæ diuortij à iure concessæ 474.f
Causa pro crimine 109.m.214.m
Causa Innocentij tertij 477.m
Cauteriati 673.f
κεκράξονται, μετ' ὀλίγον 205.m
Cedron torrens 262.f
Celestinus de matrimonio dirimendo 472.f
Cenchreæ 434.m
κενοφωνία uocum inanitas 682.f.687.f
κῆνσος census 74.m.140.p
Centesimum pro centuplum 60.p.121.m
Centurio ἑκατόνταρχος 146.f
Centurio an idem cuius meminit Lucas 41.m
Cephas alius à Petro, falso creditus 572.m
Cephas petra 70.f.565.p
Cephas Syrum uerbum 232.m
Cæremoniæ impiæ 697.p
Cæremoniæ nõ damnatæ, sed harum fiducia 96.m
Cæremoniæ pro infirmis 421.p.Et assumite
Certus sum, persuasus sum 206.m
Certi numeri positi ad crassius designandum certos gradus 61.p
Cessabant docentes pro docere 289.f
Cessimus subiectioni, locus uarie lectus & expositus 570.p
χαλάσαι 296.p
χαλκολίβανον 777.m
χαλκὸς, pro pecunia 46.f
χαλεπὸς multa declarat Græcis 43.m
χαλόω 118.m
χάρις beneficium 520.m
χάρις χαρὰ 703.m
χάρισμα donum, χάρις gratia 343.m
Charismata, uocem reliquit interpres oscitans 497
Charitas semper debetur 418.p
Charitas studium benemerendi 504.m
Charitas nunq̃ excidit, quomodo intelligendũ 502.m
Charitatis uotum 467.f
χαριτόω unde κεχαριτωμένη, quod uertit gratia plena, Maria tamen non fuit gratificata, quod fuerit extra gratiam, sed aucta est illi gratia 592.p
Chirographũ decreti, locus uulgo nõ intellectus 638
χολᾶν 243.m
χόρτον, nunc herbam, nunc fœnum uertit 61.f
χωράζειν 52.f
χωρεῖν 79.p
Chorus, Hugo Cardinalis ex choro facit insulã 331.p
χρηστεύομαι 501.f
χρηστότης ἀγαθωσύνη 352.f
χρηστολογία 435.m
Christianorum insana bella 211
Christianorũ quorũdã præpostera superstitio 416.p
Christianorum est, benefactis obruere hostem ibidem
Christianorum impia uita facit, ut Turcæ male sentiant de Christo 356.p
Christianorum simplex prudentia 47.f
Christianorum nota peculiaris 256.p
Christianorum cognomen primum Antiochiæ ortum 300.f
χρισμὸς quid proprie 27.m
χρηματίζω, pro uocor 378.p
Christe non Criste pronunciandum 4.p
Christi aduentus furi nocturno comparatus 98.f
Christi doctrina pura 312.439.f
Christi doctrina suppressa 55.m
Christi iugum per se leue, quomodo aggrauatum à nobis 54.p
Christi pro dei 442.p
Christi unius summa & indubitata autoritas 73.m
Christum etiam nunc esse sub imperio matris quidam docens 169.p
Christus Græce, unctus Latine, idem sonat Hebræis Messiah 4.f
Christus faber 125.m
Christus & sermo dictus, non solum uerbum 150.f
Christus de facie ignotus cognato suo 231.p
Christus filius aptius dicitur, quàm seruus 57.f
Christus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus 1.m
Christus dictus maledictum 678.m
Christus fuit in cœlo 234.m
Christus maledictus 578.f
Christus quando dicitur deus ex consuetudine sacræ scripturæ 342.m
Christus solis radius ibidem
Christus quomodo matris aperuit uterum 165.m
Christus quõ post tres dies dicatur resurrexisse 133.f
Christus parum blandus matri 59.p.168.m
Christus pauper, at nõ mẽdicus, ut uulgo sunt 162.m
Christus in solos hypocritas sæuus 92.m
Christus omnium maxime communis 96.m
Christus qua lingua sit usus 110.m.125.m

Christus quibus uerbis consecrarit 143.m
Christus parum tribuit affectibus cognatorum 190.f
Christus non nisi summa docuit 211.f
Christus nil diligentius docuit q̃ concordiam 267.p
Christus aperte dictus deus 267.m
Christus an recte dicatur seruus 286.f
Christus primitiæ dormientium 339.f
Christus olim raro dictus deus ob infirmos 392.p
Christus repudiauit synagogam 477.p
Christus exemplar archetypum 490.p
Christus quō Paulo dictus in forma dei esse 623.m
Christus non statim prædicatus deus 667.m
Christus nō pure Hebraice, sed Syriace locutus 125.m
Christus quomodo subditus matri 169.p
Christus quo consilio iusserit emi gladios 212.f
Christus aliquo modo fuit minor angelis 705.p
χονίζειν 99.p
χονοτριβεῖν 318.p
Chrysostomi rationes excussæ de diuortio 447.m
Chrysostomi cōmentarij in acta amphiboli 271
Chrysostomi solutio 230.f
Chrysostomi sententia 246.f
Chrysostomi interpres notatus 621.f
Chrysost. à Theophylacto notatus 716.p
Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit Mariæ uirgini 58.f
Chrysostomus fidei gradus ponit in Maria 231.m
Chrysostomus Mariæ tribuit humanum quid 166.f
Chrysost. ab Augustino dissentiens 238.f
Chrysostomus sibi non constans 716.f
Cibi nomine continetur & potus 38.p
Ciborum superstitio 55.p 482.m. esca autē &c.
Circulus Christo ꝓximus ac pure Christianus 474
Circumincessio Scotica uox 664.m
Circumueniamur πλεονεκτηθῶμεν 543.p 652.f
Ciuilitas Pauli 311.p.556.f
Claritas pro gloria 239.f. Item 514.f
Clauda insula Ptolemæo Claudos 331.f
Claudicare οὐκ ὀρθοποδεῖν 574.f
Claudius abigit Iudæos à Roma 434.m
Clerus, pro populo 755
κόλιξ 108.m
Cœna dominica dicta ob esculentorum & poculentorum æqualitatem, & communionem 493.m
Cœnaculum quid 143.p
Cœnaculum ὑπερῷον 275.m
Cœperunt progredi non apte uersum 119.m
Coepiscopi, συνεπίσκοποι 619.m
Cæteri hominum 203
Cæterorum, pro cæterum male 741.p
Cognati οἱ παρ᾽ αὐτοῦ 120.f
Cognoscere, agnoscere quid differant 152.p.249.m Item 595.p
Cognoscere pro honorem habere 521.f
Cognouistis, pro cognouisti 257.p
Cohors Græce σπεῖρα 108.m
κοινοῦν prophanare Hebræis 68.p
Coitus cum uxore quando peccatum 462.m
Colentes pro religiosis 309.p
Collaborare συναθλεῖν 621.p
Colonia 307
κολοβοῦν 141.f
κολυβισταί 85.m
Collurium 778.m
Color sermonis Hebræi 612.p
Colossæ ciuitas Phrygiæ, non Rhodi 633.p
κωμᾶν 491.m
Commendo, pro commendabo 216.p
Commendare παρατίθεσθαι & παριστάναι ibid.
Commentarij Hieron. in Psal. contaminati 62.m
Cōmētarij Hieron. in Matth. uidētur decurtati 57.m
Cōmētarij in Marcū falso inscripti Hiero. 57.113.m
Cōmētarij in epist. Pauli falso inscripti Hiero. 516.f
Comminari uarie Græcis 45.m
Commodare mutuum dare 189.f
Commorientes qui 543.p
Communicare uerbo quid sit 589.m
Communicet autem ei qui, locus perplexus ibid.p
Comopolis, rusticanum oppidulum 117.m
Comos deus, unde comessari 420.p
Comparatiua duo iuncta 545.p. Abundantius autem magis 554.m. magis melius
Cōparatiuū uice suplatiui 41.m 75.m 502.f 511.m
Compellebantur, pro complebantur 183.f
Complacui εὐδόκησα 115.f
Complecti ἐναγκαλίζειν 136.m
Compositio loci perpensa ab Augustino 381.p
Compositum pro simplici 362
Cōprehēdo nō καταλαμβάνω sed δράσσομαι 266
Compunxerunt, pro insultarunt 448.p
Conceptio beatæ Mariæ uirginis 472.m
Concertatio nobilis inter Augustinum & Hieronymum de mendacio 571.m
Concilium Basiliense, quantum ualeat 472.m
Conduplicatio Hebræorū 40.m.92.m. 130.285.m
Conduplicatio comparatiui 621.m
Conferre communicare 570.f
Confertam & coagitatam quid 180.p
Confessio sacramentalis 744.m
Confessio onus in immensum adauctum 55.m
Confessio qualis olim fuerit, & unde hæc nata 315.m
Confessus, pro confusus deprauatum 134.f
Confidens, fidens 345.f
Confidens in malam partem sonat 137.f
Confidentia pro fiducia, & sensus anceps 549.m
Confundere, pro pudefacere 295.f 364.f. 441.p 492.p
Confundi, pro erubescere 135.p. pro pudefieri

Confundi ἐντρέπεσθαι uertit 583.p 660.f
Confusio ἐντροπὴ, non αἰσχύνη desperatio 207.f
Coniunctio addita 76.m
Coniunctio perperam addita 778.f
Coniugium impar 630.m
Coniunxit συνέζευξεν 78.f
Consecrationis uerba 143.m
Consentire, pro probare 658.f
Consequente eos petra 487.p
Consilium Pauli 335.m 337.f 438.m
Consolatio pro gaudio 344.p
Consolabatur, pro admonebat 330.f
Constanter, pro acriter 214
Constituit, pro constituet 98.f
Constitutionum humanarum onus 54.f 55.m
Constitutiones ad quæstum repertæ 192.p
Cõstitutio καταβολὴ 62.m
Constructa pro coagmentata 600.p
Consummare, pro consumere 198.f
Consummare ciuitates, pro oẽs obire ciuitates 45.m
Consummari, pro consummare 713.f decebat eum
Consarcinatores 559.p
Consummauit præcipiens 50.m
Consummabitis obscure uersum 47.f
Conquirere, pro disceptare 135.f
Contra spem, in spem, quomodo intelligendum 362.m
Contra uos est, uos additum 200.p
Contra eos, qui humana prædicant, potius quàm quæ sunt Christi 93.f
Contraria 396.m
Contra superstitiosos in dicendis precibus 189.m
Contuli ἀνεθέμην 568.f & contuli cum illis
Contulerunt, pro communicauerunt 570.m
Contumeliosus ὑβριστὴς 350.p
Contumelia non est, diuersum sentire 467.p
Conualuerunt non à morbo 730.f
Conuenire pro coire 5.p
Conuersi, pro conuersus 531
Conuescens Iesus 263
Conuiuia conuiuia, iuxta tropum Hebræum 130.p
Conuiuium, δοχὴ 177.m
Conuiuium simplex 188.f
Conuiuificauit, non est apud Græcos, nec Hieronymum, nec Ambrosium 596.p
Cophinus mensuræ genus 64.f
κῶλα, κόμματα 365.p non confundit
κοπρία letamen 196.m
κώμην uicus, pro quo castellum 45.m 83.m
κῶμος unde comessari 420.p
κωφὸς & surdus & mutus Græcis 57.f 154.p
Coram deo, semper iurantis 545.p
Cordis sui 156.f
Cor oculus animi 28.p
Coronides in Paulo 602
Coronis Paulinæ epistolæ 436. Ei autem
Coronis epistolæ Pauli ad Romanos, quæ non eodem loco habetur in exemplaribus, in quibusdam omnino non habetur 425.f
Coronis in qua multa uarietas 776.m
Coronis Marci 148.p
Corpus cadauer, σῶμα, πτῶμα 202.f
Corpus humilitatis, pro corpore humili 629.f
Corpus mortis quid 380
Corpus Christi quomodo dicatur frangi 492.f
Corpus pro aures 725.f
Corsendocense uetustum exemplar 23.m
Cotidianum, & ἐπιούσιον, quid Græcis 34.f
Couti mutuum habere commercium 235.f
κοσμοκράτωρ noua uox 618.p
κρατεῖν uarie transfert 117.p
Creatura Græcis ambigua uox κτίσις 346.f
Credidi pro credo 252
Credita, commissa 356.m
Credit manducare, male redditum 421.m
Credulus & credulitas 345.f
κρίσιν uarie uertit 206.f
Cretenses 696.m
Criste, pro Christe turpiter uulgo pronunciari 4.m Item 258.m
κυνάρια quid 46.f
κτίσις 141.f
Cubicula ταμεῖα 193.f
Cultrix νεωκόρος 316.m
Cultus dei superstitiosus 507.m
Custodia, pro manu custodum 111.m
Custodiat, pro custodiet 531.p
Cur in genealogia præteriti quidam 4.m
Curiositas in sacris literis 507.m quinq; uerba
Cur uero deo non addatur articulus 221.p
κυβεῦσαι 606.m
κυβευτὴς ibidem
κυλλός 76.p
κυνόσπαργος 48.m
Cyllus mancus 136.m
Cypriani lectio 754.m
Cyprianus, in principio erat sermo 219.p
Cyprianus diuersa legens 486.p. Item 502.m
κύριε ἐλέησον 258.m
Cyrino, pro Cyrenio 161.p
κυρόω 579.m

D

Dabit, pro det 686.p
Dæmonia, pro dijs 310.f
Dæmonij diuini 673.m
Dalmanutha 132.f
Damasci, aduerbialiter 560.m
Dannare, pro donare 327.f

Daniel

Daniel à Christo citatus 95.m
Danielis hebdomadæ 746.p
Data δόματα 40.p
Date elemosynam quomodo accipiendum 191.f
Dauid cur solus rex cognominetur 2.m
De autore epistolarum Ioannis 743.f
De autore epistolæ Iacobi 744.f
δὲ coniunctio omissa totam sententiam uariat. 525.m
Nonnunquam corrigentis uim habet 526.f
De apocalypsi, quæ Ioanni inscribitur, ueterum iudicium 782.p
Debeo, pro opus habeo 21.f
Debilis quid proprie 76.p
Debiti uox plus complectitur quàm peccatum 35.f
Debitum reddere 461.m
Decaluata, pro rasa 491.p
Δεκάπολις 123.p
Decem milia 451.f
Decernitis, pro decretis tenemini 641.f
De cætero pro post hac, est apud probos autores 538.f
Decimare, pro decimas dare 192.p
Decimarum exactores 432.f
Decimæ exactæ 318.f
Decipiat, pro deprædetur 637.f
Declinare, non ἐκκλίνειν sed ἐκνεύειν 238.p
Decollare apud Suetonium 64.m
Decollat qui iubet Ibid.
Decreta, dogmata 309.m
Decretis euacuans, locus deprauatus 498.f
Decurio βουλευτὴς 147.p
Deest in nostris 67.m 82.m 104.f item 282.m 176 p 314.p 412.p 441.f 484.482.p 490.p 551.p 603.p 678.p 729.p 747.m 754.f
Deest in Græcis 283.m. Item 324.752.f 700.p (773.m
De & ex apud Græcos eadem 9.m
Defendentes, pro ulciscentes 415.f
Deficiemus, pro deficimus 534.m
Definienda temere non sunt, quæ probari non possunt 167.m
Dei & seruatoris 698.f
Dei uoces &c calũnia cuiusdã improbi depulsa 301.f
Dei pro deo 485.f
Dei pro dici deprauate. 774.m
Dei pro eius 348.m
δειγματίζειν & παραδειγματίζειν 8.f
δεῖνα 101.m
δείνωσις 389.f. Quis ergo nos separabit 668.p
δέησις προσευχὴ, ἔντευξις quõ differant 59.m
Delicti, pro iudicij 121.p
Delius natator 454.m
Demosthenes 310.m
Denarius quid Latinis 80.m
Deo gratias, pro deo gratia, quoties 535.f
De omnibus & omnia, quid differant 272.f
De potestate pontificis 663.m
Deprauatus locus apud Euangelistam 67.f
Deprauatio ridicula 313.m
Deprauatio in nostris 23.m 184.f item 205.m item 353.m 395.m 399.m 747.p
Deprauatio ordinis 172.m
Deprauatio manifesta 305.m 306.m 307.m 310.p 318.m 330.m 333.p
Deprauatum quando in quoniam 564.m
Deprecãt supercertare, locus uariæ lectionis 774.m
Descendentium pro discentium 205.m
De sermone apostolorum an è spiritu sancto 298.f
Deseruire προσκαρτερεῖν 119.f
Desperãtes ἀπηλγηκότες 608.m qui desperantes
Destinari, prædestinari quid intersit 336.f
Destinatã uoluntatẽ, locus obscurus explicatus 548.f
Destruimus καταργοῦμεν quod ante uertit euacuare 359.p
Desunt in Græcis, timuit eum &c. 324.f
Desunt quædam apud Ambrosium 482.p
Desunt quædam apud nos Et qui triturat 484.m
Desideriũ φρόνημα, quod ante uertit prudẽtia 387.f
Detegulare 118.m
De terra loqui, quid 234.f
Deturpat pro dedecorat 490.f
De uita παραιτοῦ, id est, reijce 604.p item pro tolle à uita interpretatum 587.f
Deuouere quid 323.f
Deus deus meus 110.m 146.m
δευτερόπρωτον 177.f
δὴ quid ualeat 61.f
Dextra ac sinistra, pro una & altera 30.f
Diabolica, pro dæmoniaca 741.f
Diabolus à calumnia defensus 23.m
Diabolus quomodo dictus deus 533.p
Diacones mirum quis primus dixerit 619.f
διάθεσις 624.f
δι' αὐτοῦ, per se 424.f
διαγνωρίζειν, nosse & notum facere 164.f
διαφέρειν, differre & excellere 36.p 194.m 355.p (514
διαφέροντα, συμφέροντα 620.p
Dicentes, pro putantes more Græco 347.f
Dico pro dicam 85.p
Dicere Iesum Anathema aut dominum 494.f
δίκη pro νίκη 519.f
Dico pro iubeo 411.m
δίκην uertit damnationem 237.f
διδακτικὸς 670.f 689.p διχάσαι 50.p
Diem ad diem 422.p
Dies, non dies domini 453.p
Dies pro iudicio 525.m
Diffamare pro diuulgare 117.f
Diffamatus est 199.m
Digamus hẽtur q corruptã uel ĩsciẽs duxerit 670.m

Dignos pœnitentia 170.f
Dignus cui casui adiungatur 20.f
Dilecto pro γνησίῳ 661.m 694.m
Dilectio proximi, non dei 586.f
Diligenter, pro exacte siue certo 654.f
Dimittere, pro repudiare 8.f 77.p
Dimittere, nō ἀπολύειν aut ἀφιέναι, sed ἀποτάσσεσθαι
Dimittit eos 83.m (130.p
Dimitti dicitur, qui moritur 165
Dimitto pro remitto 38.p
Diminutiua, pro primitiuis usurpantur 15.f
Dionys. nō meminit de sacramēto matrimonij 476.f
Dionysius quis 312.m
διοπετὲς 316.m
διορύσσω 37.m
Dirupta, pro diruta 306.p
Discedit, pro discedat 688.m
Discessio ἀποστασία 657.m
Disciplinæ quomodo tradendæ 664.f
Discipuli LXX. 186.f
Disputator, συζητητὴς 440.m
Dissensio cum illo, Latine dicitur 695.p
Dissensio, pro seditione 509.f
Dissensio inter Paulum & Barnabam 307.p
Dissensio LXX. ab Hebræo 16.m
Dissidia Christianorum ex cæremonijs 447.p
Dissimulanda ethnicorum uitia 455.m
Dissonantia in uerbis, in sensu concordantia 422.p
Dissonantia in numero 72.f
Dissonat Matthæus à propheta uerbis nō sensu 103.p
Dissonantia Euangelistarū in uerbis 114.m 135.p
Distinctio Augustini 579.f
Distinctio diuersa 545.p
Distinctio Græca, & in medium parietem 598.p
Distinctio incerta sicut scriptum est 403.f
Distinctio Thomæ 481.f
Distinctio apud nos corrupta 175.f 201.p 285.p 366.p
Distinctio Græcorū, omne quod in mundo est 766.p
Distinctio notata 51.m 283.m
Distinctio uaria 114.115.p 144.p 177.p 357.p 359.p 416.f 445.p 492.p 545.p 580.f 585.m.p 621.668.p 676.p 698.m
Distinctio quantum habeat momenti 222.p 239.m
Distinctio Hieronymi, non acquieui 567.f
Distinctio diuersa Origenis & Augustini 360.p
Distinctio duplex 496.p. In uno spiritu 492.m In quo etiam oramus 656.f
Distinctio noua 578.f 647.m
Distinctio 238.f 463.f 488.f 506.m 679.f 668
Distinctio & lectio diuersa 600.m (676
Distinctio perperam apud Græcos 714.f
Dithalassus 332.f
Distributio schema rhetoricum 418.p
Diuersa lectio 190.p 250.f 482.f 549.p 644.f 672.f 662.f 685.f
Diuersa à ueterib. recentiorū Græcorū lectio 162.m
Diuersa apud Græcos lectio 376.p 351.p 413.m
Diuersa lectio & interpretatio. Ambulans in his quæ non uidit 641.p
Diuinitatis corporaliter, quō intelligendum 637.f
Diuites qui dicti Christo 80.f 137.f
Diuortium an licitum 467.p
Diuortium nomine tantum à nobis repertum 78.p Item 474.p 476.p
Diuortium nouum à nobis inuentum 474.p
Diuortij ius 377.f. Item, de eodem solutionē 478.m
Diuortium inter quos non est necessarium 474.m
Diuortium uerum quare non admittatur 476.p
Diuortium uetans, locus difficillimus 478.m
Diuortij uetiti causæ quas adducit Chrysost. 477.m
Diuortij uetiti causa Innocentij tertij ibidem.m
Diuortij uetiti loca apud Paulum ibidem.f
Dixit pro, iussit dare 534.p
Docendi sunt homines non cogendi tantum 315.p
δογματίζεσθαι quid 599.m 641.m
δόγμα pro edicto 161.p
Doceo, pro ordino 464.p
Docibilem, διδακτικὸν 689.p
Doctis spiritus, pro doctis à spiritu 443.f
Doctrina Christi suppressa 55.m
Doctrina Christi pura 312.p 439.f
Doctrinas præcepta sine cōiunctiōe appositiue 131.p
Doctrina quomodo aggrauata 54.f
Doctrina spiritus 443.f
δολοῦν 532.f
Dominamur fidei uestræ, quomodo intelligendum 527.m
Domino seruientes, Græcorum diuersa lectio 413.m
Domus pro domos 478
Domus & familia quid differant 154.m
Domus familia Abrahæ 204.f
Donare, pro damnare 327.f
Donatiani collegium Brugis 22.p
Donatistæ ui grassantes 212.p
Donec quomodo accipiendum 11.f
Donec exeatis quomodo intelligendum 47.p
Dormierunt, pro obdormierunt 511.p
Dormierunt, pro obdormierunt 653.f non præuenimus
Dormite iam, & requiescite 194.p
Dorotheus martyr 187.m 782.m
Dos prima principum 649.p
Dotes ueteris ecclesiæ 495.p
δουλεία, λατρεία 611.m
δόξα, καύχησις 525.m
δόξα claritas, gloria, maiestas, & alijs modis uertit interpres 457.f

δόξαι homines autoritate pollentes 774.f
Drachma, didrachmum quid 74.m
δράσσω comprehendo 514.f
Duas tunicas, pro binas 184.m
Dubitatum de posterioribus capitulis 436.p
Duces pro præsides 749.m
Duo uerba faciunt hæretici 221.p
Duodecim horæ, quid in Euangelio 252.p
Duodecim tribus δωδεκάφυλον 328.f
Duodecim pro undecim 511.m
Duo, una caro 459.m
Duplex lectio 44.m 53.p 145.m 151.m 253.m 365.m 394.m 425.p 448.m 462.f 487.m 511.m 537.p 705.f
Duplex sensus 376. Item 387.p 444.m 484.p 459.f 546.f 549.f 673.m 775.
Duplo filij gehennæ, quomodo accipiendum 93.m
Durandus 476.f
Durus sermo 40.p 502.p
Dynastæ, præfecti 294.f
Dyscolus quid 749.f
δύναμις, ἀρετὴ 274.f
δυνατὸς potentia 553.m
δυσερμήνευτος 718.f
δῶμα 297.p
δωδεκάφυλον 328.f

E

EAdem uox trifariã reddita, Offensus fui 714.f
Εἶα Græcis, sine, aut eia 116.m
Ebionitæ 573.p
ἐκβάλλειν uarie uertit 45.f
Ecce relinquitur, non relinquetur 94.f
Ecclesia basis ueri 672.f
Ecclesia familia domestica 702.f
Ecclesia mutat aliquando sua decreta 78.p
Ecclesia non fundata super Petrum 71.p
Ecclesia persecutrix non persecutionem patiens 55.f
Ecclesia pro concione 316.m
Ecclesia quæuis congregatio 645.f
Ecclesiæ priscæ dotes 495.p
ἐκδημεῖν & ἐνδημεῖν 537.f
ἐκλελυμένοι 45.m
ἐκπίπτειν quid 393.f
ἔκφοβος, ἔμφοβος 216.f
ἐχθρὰ pro ἔχθρα 382.f
Eclipsim solis in passione negat Origenes contra Dionisium 110.m
Effundi emphasis 281.f
Effunditur, frangitur 102.p 143.m
ἐγένετο fuit, uel factus est 226.m
ἐγκαίνια 251.p
ἐγκρατὴς continens 695.f
Egenorum in primis habenda cura 192.p
Ego nesciebam eum, excussus sensus 229.f
Ego domine 85.f
Egressus, pro regressus 175.p
Ei, additum temere 336.p
Ei aũt qui potẽs est, coronis epistolæ Paulinæ 436.p
εἰδωλόθυτον 489.m
εἰκῆ additum 27.f
εἰ nonnunquam percunctandi uim habet 82.p
εἴτις pro ἤτις 552.m
ἢ, pro nisi 195.m
Eijcere extra uineam 87.f
Eius additur ex proprietate sermonis Heb. 115.m
Eius pro omnes 693.m & fratres
ἐκκακεῖν anceps 501.m
ἐλαιῶν & ἐλαιῶν 83.p
ἐλαττονῶ, πλεονάζω 548.p
ἔλαθον uertit placuerunt 734.m
ἐλαφρία 525.f
Eleemosyna sex syllabis 32.m
Elementa mundi, quæ Paulo 581.p
ἕλλην, pro pagano 490.p & 569
ἑλληνισταί qui 289.f 296.p 300.f
Eloim Hebræis multa significat 707.p
ἐμβατεύειν 641.p
Emendatus locus in commentarijs Hieronymi 11.p
ἐμέτρησεν, pro ἐμέρισεν 555.m
ἐμπερίτομος 360.f
Emortuum νενεκρωμένον 363.f
Emphasis unius pronominis 430.f
Enallage temporis 194.p 229.p
ἐν & ἕν, pro ἄνα 121.m
ἐναντίωσις non reddita, non acquiescunt 345.p
Enarrauit, ἐξηγήσατο 227.f
ἐναργὴς, ἐνεργὴς 717.m
ἐναργὴς, pro ἐνεργὴς 703.p
ἐν βάρει, in onere 648.f
ἐν ὀλίγῳ, uertit in breui 600
ἔννομος, ἄνομος 485.f
ἐντελέχεια, ἐνέργεια, idem pollent 571.p
ἐντυγχάνειν ὑπερεντυγχάνειν 386.f
Eorum quæ per me non effecit, locus uarie expositus 430.m
ἐπαγγέλλω, καταγγέλλω ἀναγγέλλω 765.p
ἐπακολουθεῖν 676.f
ἐπανόρθωσις 691.p
ἐπενδύσασθαι 436.f
ἐπενδύτης uestis exterior 536.m
ἐπηρεάζω unde dictum 31.f
ἐπιβάλλω, irruo 123.p
ἐπίβλημα assumentum 44.f
ἐπιγνῶναι & γνῶναι quid differant 40.m
Epimenidis Creten. uersiculus 696.
ἐπιούσιον quid 34.f 699.f
Episcopalis gloriatio 543.p circumuenimus
ἐπισκοπὴ 276.p

Episcopi dispensatores doctrinæ mysticæ 448.m
Episcopatum eius accipiat alter, quomodo interpretentur Hebræi 276.f
ἐπισκοπεῖν, quid 755.m
Episcoporum uxores 672.p. nullum crimen
Episcoporum summa in gregem charitas 268.m
Episcopus quo maior, hoc debet minus onerare populum 484.p
Episcopus, idem doctor 605
ἐπιστέλλω, absolute 16.m
Epistola ad Romanos unde missa 436.f
Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo 646.p
Epistola ad Laodicenses falso inscripta Hieron. Ibid.
Epistola secunda Petro inscripta, cuius sit 763.f
Epistolam suam uocat noue, non quam scripserit, sed qua commendetur alijs 530.m. epistola nostra
Epistolæ ad Ephesios sermo perturbatissimus 591.p
Epistola ad Hebræos an sit Pauli 755.m
Epistolæ Iacobo inscriptæ quis autor 744.f
Epistolæ secunda & tertia Ioanni inscriptæ cuius sint 773.f
Epistola Augustini suspecto titulo 286.f
ἐπισήμων 741.m
ἐπιστομίζειν 193.p.696.p
Epitasis 343.m
ἐπιτιμᾶν uarie uertit 45.m. Itē pro interdicere. 185
ἐπισύστασις duo significat 560.m
ἐπίτροποι, οἰκονόμοι 580.f
ἔφθασε uarie uertitur 398.m
Epulari εὐφραίνεσθαι 194.p
Erasmi opinio 231.p
Erat lux uera 224.p
Erat non longe, pro erat longe 43.m
ἔρχομαι, utriusq; temporis præt. & fut. 50.f. 777.m
Erga plurima 188.f
Eritis addidit interpres. pro estis 524.m
Error aliquis esse potest citra periculum fidei, aut bonorum morum 472.m
Error etiam in uerbis periculosus 701.f
Error existimantium Paulum Romanis Latine scripsisse 341.f
Error in Augustini libris 144.p
Error in Catalogo locorum Hieronymo ascribitur 133.f
Error manifestus etiā in uerbis nō est ferēdus 299.m
Error quorundam 333.f
Error manifestus in nostris codicibus 134.f
Error Heluidianorum 5.p
Error in nomine autoris 106.m
Errarunt & apostoli ut homines, at non in ijs quæ ad salutem nostram pertinebant 14.m
Erratum inexcusabile in uulgatis codicibus 8.p
Erubescit tacere 176
Erubesco hos, an Latine 185.m.345.p
Erubescit fortunæ, apud Qu. Curtium 345
Erumnas, uertit μερίμνας 111.f
Erunt pro sint 96.m
Esaias pro Asaph 62.m
Esca uentri &c. pro esca ad uentrem pertinet, sicut annotauimus in epistola ad Romanos, si fuerit alteri uiro 459.p
Esca, pro escæ ibidem
ἀνακυλισμένοι, ἐκλελυμένοι 45.m
Esse dicuntur quæ in precio sunt 397.p
Est est, non non 28.f.744.p
Est pro esto, deprauate legimus 356.f
Est, pro sunt 444.p
Est & non, pro inconstans, & uarius 526.f
ἔθη 319.f
Et diuisus est, bifariam legitur & exponitur 465.m
Et coniunctio apud Lucam aliquoties uidetur ociosa 177.m
Et coniunctio omissa 21.p. Iam enim securis
Et coniunctio, pro etiam 49.f
Et in uobis 344.f
Et coniunctio deest in nostris 224.p
ἑτεροζυγοῦν 542.m
ἐθελοθρησκεία quid 642.f
Et hæres per deum, uaria lectio 581.f
Et hoc per ἐπίτασιν 458.p
Et manentem, aliunde additum 115.f
Et manifestum factum est, scrupulus excussus 276.m
Et non potest solui scriptura, quomodo intelligendum 251.f
Et omnis spūs qui soluit Iesum, locus uarie lectus 767
Et, pro etiam 50.p
Et, pro quoq; 344.f
Et sepultus est in inferno, perperam distinctum. Id manifestum est ex homilijs Chrysostomi, quas scripsit de Lazaro, eas nondum eramus nacti cum hæc scriberentur 201.p
Et sumus in uero, locus uarius 772.m
Et quid eligam ignoro, obscurius dictum 621.p
Euacuare pro abrogare καταργεῖν 356.f
Euangelium quid Græce 1.p
Euangeliū Hebraice scriptū an uiderit Hieron. 15.p
Euangelium Matthæi an Hebraice scriptum 1.f
Euangelia apocrypha 148.f
Euangelium Hebræorum apocryphum 80.p
Euangelium Nazarenorum 56.f. Item an Hebraice scriptum 42.m.56.f
Euangelium Pauli, euangelium Dei 230.m
Euāgelistæ an alicubi memoria lapsi 13.f. Item 157.m. modio
Euangelistæ non fuerunt anxij in reddendis scripturæ uerbis 281.p
Euangelistæ non citant prophetas ad uerbum 24.f Item 153.m.170.m

Euangelistarum fides 339.p
Euangelista citans iuxta LXX 60.m
Euangelista addidit de suo, duo 78.f
Euangelista Latina uoce usus 233.p.25.m
Euangelista nec cum LXX. consentit per omnia, nec cum Hebræo 57.p.83.m. Itē 106.m. Item 169.m Item 254.p.54 m
Euangelistarum uerba dissonant 135
Euangelico negocio non admiscendos affectus humanos 168.f
Euangelizo te, Græce non Latine 51.179.f
Euanuerunt, pro frustrati sunt 349.m
Euchitæ Psalliani 33.f
Eum, pro eam deprauate 252.p
εὐδοκεῖν 22.m.432.m
εὐδοκία 53.m.399.p. Item 163.f.188.m 620.f.657.p
εὐδοκοῦμεν, dilute uertit uolebamus 651.p
Euertit, pro euerrit 198.m
Euge εὖ 100.m
εὐλογία pro libertate 550. Item eleemosyna 551.m
Eunuchus è Græco legit 294.m
Eunuchus unde dictus 79.p
εὐοδῶται 520.p
Euroaquilo 331.m
Eusebius 572.m
εὐθυδρομεῖν 307.m
εὐφρανθείης 194.p
εὐτραπελία 611.p
εὐώνυμα 81.p
Ex præpositio significat originem 346.p
Exactor πράκτωρ. Tradat te 296.p
Exactores decimarum 432.f
Exaltare, pro in altum tollere 234.m
Excedimus, pro excidimus 538.p
Exceptionem argute detorquet Augustinus 77.f
Excipit bonos à nota 91.m
Excessus, pro obitu 185.m
Excidit, irritum factum est 193.f
Excidetur & mittetur, pro exciditur & mittitur 21
Excludere, includere 582.f
Ex contentione pro contentiosi 354.p
Excommunicatio 405.f
Excusatio πρόφασις 261.m
Exempla ex philosophis 220.m
Excussum uaticinium 444.f
Excussa lectionis uarietas 307.p.305.p
Excussa ueterum interpretatio 623.m
Excussæ causæ quas adducit Hierō. de diuortio 476
Ex & de quid differant 5.f
Exemplaria uetustissima quæ secutus sum 5.p
Exhibeamus pro commendantes 540.m
Ex his quæ audierunt, locus uehementer obscurus explicatus 715.f
Exhortatio toties pro consolatione posuit, oscitans interpres 533.f.524.p
Ex fide in fidem quomodo intelligendum 346.p
Ex hoc, pro posthac 158.m
Ex illo & de illo an differant 5.f.9.m
Ex ipso, per ipsum, in ipso 409.p
Exire pro diuulgari 270.f
Ex iisdem uerbis quadruplex sensus 256.m
ἕξις 624.p
ἕξις, διάθεσις Ibidem
ἐξισῶσαι 130.m
Existimante, pro expectante 172.p
Ex multarum personis facierum, locus obscure redditus 524.f
ἐξὸν absolute positum 282.m
ἐξουσία & δύναμις differunt 40.f
Exordium propheticum 1.m
Expectans pro spectans 215.m
Expositio dilucida 673.p
Expositio uaria 679.m
Expers, pro rudis aut imperitus 710.p
Explanatio 428.m.718.m
Explicatur nodus quē Hieronymus nō explicuit 14.f
Expugnare πορθεῖν 567.p
Exquiro, requiro 357.f
Ex resurrectione mortuorum, uarie posse legi 338.f
Ex sanguinibus, cur pluratiue dictum 224.f
Exterminare quid Græce 36.f
Extra uineam, pro è uinea 87.m
Extremi iudicij dies omnibus incertus & semper expectatus 98.m
Exultat, uertit βραβευέτω 644.p
Ex uno peccato, non ex uno homine 375.p
Ex uno concubitu, locus palàm deprauatus 394.m
ἡρμοσάμην despondi 556.m
ἦχος pro rumore 176.f

F

Faber ab Erasmo dissentiens de Eloim 707.m Item 325.p
Faber Stapulensis 173.f.363.m.369.m.497.m 514.f.547.p.552.m.613.m.633.f.643
Faber lapidarius 63.m
Fabiola publice pœnitentiam cōfessa est, quod uiro relicto flagitioso alteri nupsisset 479.p
Fabiolæ oratio ad Paulū æquissimum iudicem Ibidem
Fabri excussa annotatio 458.p
Fabri opinio excussa Ibidem
Fabri sententia expensa 65.f.125.f.388.f.453.p
Fabri Stapulensis laus 341.p
Fabula conficta de Thoma Aquinate 485.p
Fabula ridicula de sacerdote indocto 297.f
Facere horam 81.m
Facere illum Græce, pro illi 85.f.108.p
Facerem pro faciam 485.f

Faciatis pro exigatis 171.p
Facies pro persona 140.p
Facies dicitur ire 186.p
Facilius semel discitur lingua Latina, quàm multæ balbutiendi species 226.p
Facta, pro cœpta 255.p
Facta est, pro extitit 227.m
Factor legis, durus sermo Latinis 354.m
Factum pro natum 336.m
Factum est istud caput aut angulus iste 87.f
Facundia Petri 284.p
Fallacia ῥᾳδιουργία 302.f
Falsi fratres 559.f
Familia, pro famulitio 285.m
Familia πατριὰ 285.m
Fascinare 576.p
Febribus pro febri 176.f
Festa in immensum multiplicata 55.m
Festo mediante 243.m
Festorum dierum multitudo noxia 422.m
Ficulnea pro ficu an Latinum 85.m
Ficus aridæ allegoria perperam accepta Ibidem
Fide, pro fine 451.m
Fidei, pro opportunitatis 610.p
Fidelis, pro fido, Latine 526.m
Fidelis pro quo Ambrosius humanus 670.p
Fidelis, certus 666.m
Fidelis, fidus 346.p
Fides, obedientia ὑπακοὴ 745.m
Fides, quomodo aggrauata 54.m
Fidei definitio 727.f
Fidei uocabulo excluduntur contentiosæ quæstiones 681.p
Fides uerbum, secus ab ecclesiasticis usurpatum, quàm à priscis 345.m
Fides, pro fiducia 728.p
Fieri uoluntas non sine tropo dicitur 34.f
Figuræ grammaticæ in diuinis literis 134.p
Filius hominis, pro filio Adæ 42.f.52.m.70.m. 220.f
Filius gehennæ duplo, quomodo accipiendum 93.m
Filius dei quomodo dictus est non nosse diem extremi iudicij 98.m.142.p
Filius hominis quomodo dictus fuisse in cœlo, priusquam ascenderet in cœlum 234.p
Filius quomodo dicatur principium 248.p
Filius perditionis & similia more Hebraico 262.f
Filij dicuntur omnes posteri 1.m
Filij diffidentiæ, idioma Hebraicum 596.f
Filij nuptiarum 119.p
Filij liberi 206.p
Finis, pro perfectione 399.m
Fixuram, pro figura 267.m
Flagelliferi ridiculi apud Italos 642.f
Flectetur pro flectet 424.m
Fœde lapsus Vulgarij interpres 641.f
Fœnerare δανίζειν 179.m
Fœnerator pro creditore 181.f
Fœnum pro gramine 194.m
Foras portam 293.f
Foris, pro ἔξωθεν 25.m
Forma dei 623.p
Formosi decreta rescissa 472.f. Refert simile quiddã Ioãnes Gerson in sermone Paschali Ro. pontificis sententiã fuisse publice damnatam à Schola Parrisiensi, etiam tubæ præconio. Et quod tamen definijt ea schola, hodie sequitur Ecclesia Romana
Forma μόρφωσις 355.m
Forma futuri, quo referendum 374.m
Forma serui, est falsa species peccatoris 623.p
Forma serui 286.f
Forma ὑποτύπωσις 685.p
Formam essentialem Aristoteles aliquãdo uocat μορφὴν, aliquando εἶδος, aliquando ἐντελέχειαν, quanquam μορφὴν, interdum usurpat pro forma accidentali 623.p
Fornicarij, an Latina uox 453.m
Fornicatio pro scortatione siue stupro an Latinum uerbum 452.m
Forsitan, pro utiq; 235.f.228.m. Sic enim
Forte, pro ὅτι 139.f
Forte pro utique non recte 53.p
Forum bifariam accipitur 52.m
Frangitur, pro tradetur 492.f
Frater absolute, pro Christiano 548.m
Fratres dicebantur omnes Christiani 560.p
Fratres qui Hebræis 63.m
Fratres Iudæis, qui eiusdem gentis 291.f
Fratris uocabulum quos complectatur 28.f
Fraudare quid proprie 461.f
Fraus pro damno 458.p
Fretum, mare, lacus 123.m
Fretum pro mari 43.f
Frigidam poposcit 50.m
Fructum plus 260.m
Fuit ad terram pro appulit 240.f
Furis nocturni similitudo 98.f

G

Gadareni 123.f.183.m
Galatæ qui 565.m.575.f
Galeam spem salutis, appositiue 655.p
Galilææ duæ 24.m
Gallorum pronunciatio 259.f
γαμεῖν Græcis cõmune uiro & fœminæ 70.p.98.p
γὰρ particula connectens orationem 4.f
Gaudere pro gaudete 434.m
Gaza ciuitas 294.p
γέγονα præsenti significato 364.m
Gehenna quid Hebræis 28.f

Genealogia Christi uariat 171.f
Genealogia Christi 1.f
Genealogia seruatoris quosdam prætermittit 4.m
Genealogiæ Iudaicæ, cuiusmodi 662.m
Generatio, pro ætate hominum 97.m
Generatio uox ambigua 4.f
γένεσις 64.m
Generatio quid Hebræis 65.f
Genimen inaudita uox 20.m
Genitiuus rei non personæ 89.m
γεννωμένου. γενομένου 581.m
Gentilis quid proprie Latinis 32.p
Geraseni gadareni 123.183.m
Gergessa eadem quæ Gadara 43.p
Gerion triplex 649.m
Gerson alicubi minutula persequens 159.f
quid Hebræis 17.f
Gethsemani 103.m.144.p
γηρονομεῖν, γηροβοσκεῖν 675.f
Gignit & mulier 4.m
Gladij duo 210.f
Gladio perire, qui gladio percusserit quomodo accipiendum 104.m
Gladium emi iubet Christus quomodo intelligendum, uaria sententia, & irrisa cuiusdam impudens calumnia 209.m
Gladiũ portare ridicule iubemur, si nõ licet uti 212.p
Gladium quo consilio iusserit emi Christus 212.f
Gladius 210.f
Gladius Christi 213.p
Gloria καύχησις 430.p
Gloriatur, pro glorificatur 496.f
Glorificate & portate deũ, & Græci secus legũt 459
Glossema decretalium notatum 727.f
Gnidus insula 330.p
γνήσιος 661.m.694.p
γνώμη, συγγνώμη secundum indulgentiam 462.p
Golgatha & Golgoltha 108.f
Grabatum unde dictum 238.p
Gradatio 374.f
Græci gentiles 253.f
Græci addunt 311.f
Græci plus habent quàm nos 305.p Item 403.m Item 489.m
Græci codices quidam ad Latinos emendati 527.f
Græci diuerse legunt 413.m.509.m.305.m.317.f 327.p.356.f.563.f.744.p.768.m.771.m
Græci ægre receperunt Apocalypsim 777.f
Græci sermonis proprietas 252.f
Græci & Barbari 344.f
Græca lucidiora nostris 535.f. Item autore Hieronymo
Græca ambigua 553.p. absens autem confido
Græca plane solœca 777.p
Græcam figuram non expressit interpres 51.p
Græcis longe diuersa sententia 745.f
Græcus interpres ad Hebr. epistolæ incertus 706.f
Græcus, pro ethnico 345.m
Gratia cooperans 527.p
Gratia dei pro gratias ago 380.f
Gratiã, pro beneficio 546.m. Ibidem.f. in hac gratia
Gratia, pro gaudio, χάρις pro χαρά 467.m
Gratiam, pro gratia 227.p
Gratia, pro dono 343.m.495.p
Gratia plena 154.f
Gratiosi Ibidem
Gratia χάρις quid sonet Græcis 322.m
Gratia salui facti estis 597.m
Gregorius primus 473.p
Guilhelmus Budæus 29.p.196.m.201.m
Guilhelmus Grocinus 313.p
Guilhelmus Monteioius 650.m
Guilhelmus Varamus Archiepisc. Cantuariens. totius Angliæ primas, et regni totius cãcel. 112.649.p
γυνὴ mulier uel uxor 31.m

H

Habere, pro posse 197.f.242.f.547.f
Habentes eandem retributionem, locus noue expositus 541.f
Habent Ioannem, non habebant 85.f
Habitus ἕξις 719.m
Hæc cogitate & agite 631.m. calumniator depulsus
Hæc, deest in nostris codicibus 175.m
αἱματεκχυσία 725.p
Hæresis in bonã partẽ 328.f. Itẽ pro dissidio 491.f
Hæresis occulta 211.p
Hæretici philosophi fumos offuderunt difficultatibus 694.f
ἁμαρτία ἁμάρτημα, quid differant 373.m
Hanc, pro hunc 660.f
αὐτὸς αὑτὸς 593.m. quod proposuit ei
ἑαυτοῖς ad utranq; personam 69.f
Hebraica duplicatio 193.m
Hebraica ueritas 60.m
Hebraice docti raro consentiunt 88.m
Hebraicum idioma 286.p.528.f.544.f.634.m
Hebraicus tropus 378.m.749.p
Hebræa, Syra & Chaldaica quid differant 125.m
Hebræa lõge aliter scribũtur à Græce scribentib. 3.m
Hebræam aspirationem Græci exprimũt per χ 3.m
Hebræi sero receperunt apices 27.m
ἡρμοσάμην despondi 556.m
ἑκατόνταρχος, Hilario tribunus dictus, nobis centurio 41.p.146.f
Helias apud Malachiam 52.p
ἕλλην, pro pagano 490.p
Heluidianorum error 5.p
Henricus à Bergis episcopus Cameraceñ. 650.m

Herodes

Herodes quis 17.m.64.p
Herodes tres 129.p
Herodes maior 170.p
Herodiani qui 89.f.129.p.133.m
ἑτερόγλωσσοι 508.f
ἕξις, διάθεσις 624.p
Hic & heic quid differant 58.m
Hic ὧδε 56.m.96.m
Hieronymi annotatio pugnat cum epistola ad Hebræos 729.m
Hieronymi annotatio expẽsa 10.m.12.p. Item 601.f 695.m
Hieronymi annotatio minuta 614.f
Hieronymi noua interpretatio 608.f.627.m
Hieronymi commentarios in Matthæum uideri decurtatos.57.m.86.m. Eiusdem commentarij in Psal. ab impostore confusi.62.m.77.p
Hieronymi annotatio excussa 10.m. Itẽ 11.p.140.p Item 610.f 624.m
Hieronymi opinio expensa, de uectigali ecclesiasticorum 74.f
Hieronymi sententia excussa aut expensa 308.f.12.p 13.m 14.f 28.p 63.m 74.f 102.m 287.p 323.p 589.f 653.p
Hieronymi rationes excussæ de diuortio 476.p
Hieronymus etiam post castigatum nouum testamentum reprehendit quod legimus 610.m
Hieronymus à seipso dissentiens 465.f
Hieronymus à calumnia defensus 49.p
Hieronymus de epistola ad Hebræos 736.f
Hieronymus Donatus, Venetus Patritius 493.p
Hieronymus attactus 587.f
Hieronymus ab Augustino longe dissentiens 572.p
Hieronymus emendans in commentarijs hãc quam habemus æditionem 594.f In redemptionem
Hieronymus memoria lapsus 113.f Item 556. despondi
Hieron. detorquens nõnihil uerba scripturæ 460.m
Hieronymus indicat quiddam omissum esse in uaticinio Esaiæ 57.m
Hieronymus sibi non constans 557.m.595.m
Hieronymus quod se testatur emendasse in nostris codicibus non habetur 610.m
Hieronymus contaminatus 646.m
Hieronymus taxat nostram æditionem 670.f
Hieronymus taxat interpretem 453.m
Hierosolyma, orum & Hierosolyma, mæ, utrunq; dicitur 12.f
Hierosolyma multis dicta nominibus 584.p
Hilarij lapsus in Osanna 83.f
Hilarij distinctio 223.m
Hilario LXX interp. sancta autoritas 84.p
Hilarius leuiter Græce doctus Ibidem
Hilarius unus nobiscum faciens 51.f
Historia, de muliere adultera in multis nõ est 245.m
Historiæ humanæ quales 272.m
οἷς, pro ἅ 598
ἱμάτιον, χιτών 31.p
Homiliæ in Ioannem falso Origeni inscriptæ 222.f
Hominum, pro nominum mendose 276.p
Hominis tres partes 655.f
ὁμοίωσις, ὁμοίωμα 373.f
ὁμούσιον eiusdem essentiæ 221.m
Honorare parentes quid 66.p
Honorare quid Hebræis Ibidem
Honore inuicem præueniẽtes, sensus ambiguus 413.p
Honore pro subsidio 413.p.642.m.658.m
Honor pro abstinentia à coitu 751.p
ὅσον ὅσον 727.p
Hora crucifixionis diuersa 146.p
Hora pro tempore 261.f.703.f
Horæ diei apud Iudæos 252.m
ὁρίζειν declarare & definire 337.m
ὁρίζειν & προορίζειν quatenus differant 591.f
ὁρμάω 43.f
ὡς ἔπος εἰπεῖν, apud Paulum, nusquam alias reperitur 722.p
ὡς non conditionem sonat, sed similitudinem 35.f
Hostien. de diuortio 470.f
ὅτι omissum recte ab interprete 357.f. faciamus, & mox male additum, quia non est iustus
ὅτι εἰδικῶς sumptum 38.m
ὅτι cum habet uim affirmandi 105.m
ὅς pro ὡς 497.m
Hugo Cardinalis notatus 44.f.58.p.539.f
Hugonis Cardinalis taxata etymologia 79.m
Hugo à Charo 667.f.689.f
Huius mundi, id est, Græciæ 454.p
Humana exempla 490.m
Humanæ historiæ quales 272.m
Humanius curare uictum quàm uindictam 210.f
Humiles abiecti 415.p
Humilitas Mariæ, ταπείνωσις nõ sonat uirtutẽ 157
Hyemare pro hybernare 256.m
Hymno dicto 102.p
Hypallage temporis 729.m
Hyperbaton longũ 341. Item 715.m.565.m. in gratia Christi
Hyperbaton 291.p. Item 344.m. Item 533.p
Hyperbole quomodo accipi possit, Bethleem non esse minimam 15.p
Hyperbole autore Origene 342.f
Hyperbole 27.m.32.f. Item 270.p.635
ὑπερνικᾶν 390.m
ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι, ὑπὲρ addit epitasin 543.m
ὑπερυψόω 624.m
ὑπηρέται 150.m
Hypocrita Græcis histrio siue actor 32.m

ὑπομονὴ 727.f
ὑπόστασις, argumentum 550.f
ὑψηλοφρονεῖν, μέγα πνέειν 406.m

I

IAcobus aliquid tribuens legi 319.f
Iacobus, cognomento Iustus 568.m
Iacobus decimus tertius apostolus Ibidem
Iacobus qui scripsit epistolam non est de numero duodecim 737.p
Iacobus prophetiam nõ adducit ad uerbum 366.p
Iambres, Mãbres de quibus nihil legitur usquã 306.p
Iam enim securis, legendũ iam enim & securis 21.p
Iam, pro posthac 238.m
Iconia duo 304.m
ἰδὲ ἀδὲ 355.p
Idem dicere, pro consentire 438.m
Idioma Hebræum 286.p.528.f.544.f.634.m
Idipsum inuicem 414.f
Idipsum sapere, pro concordes esse 630.p
Idoleum quid 482.f
Idololatria & hæresis, fornicatio est secundum Augustinum 475.f
Idolotica, pro idolothyta 482.f
Iechonias idem Ieoachim 3.p
Ieiuniorum onus 55.p
Iesu infantia fabulosa 230.f
Iesu innocentia omnium testimonio cõprobata 107.f
Iesu nomen additum 4.f
Iesu nomen unicum 286.p
Iesum, pro seruatorem 303.m
Iesu, pro Iesum 494.f. Ibidem dominus Iesus, pro dominum Iesum. aliàs pro eius 4.f
Iesu seruatoris nomen idem esse cum nomine Iosue ducis, aduersus calumnias Iudæorum 9.m
Iesus additum 43.70.m
Iesus filius Ioseph 232.f
Iesus quomodo dictus est profecisse 169.m
Imber, nimbus 195.f
Imitatores, pro coimitatores 829.f
Immolaticia 306.f
Immunditiæ omnis in auaritiam, noua Hieronymi interpretatio 608.f
Impar coniugium 630.m
Imperauit pro increpauit 42.f.176.f
Imperator Cæsar 265.f
Imperator nullus adhuc tenuit totum orbem 161.m
Imperet deprauate pro increpet 775.m
Impia uita Christianorum facit, ut Turcæ de Christo male sentiant 356.f
Impietas pro impietates 406.f
Implere pro perficere Hebræis 9.f
Impœnitens 352.p
Impostor πλάνος 111.m
Impudens ingratitudo 71.p
Impudentia ingrata 753.m
Inabsolutum apud nos 122.m
In alijs linguis 279.m
Inanis pro paupere siue egeno 455.m
In capite habens 490.f. uelato capite
Incentrices, διάβολοι 697. non criminatrices
In carnem unam legendum 78.m
In carnem sicut in patrem 549.p
In catalogis nominũ, frequens error scribarũ 587.p
Incipiens esse annorum XXX 172.f
Incipientes μέλλοντες 283.m.332.m.739.m
In cogitationibus 347.f
In concupiscentijs, pro per concupiscentias 348.m
Inconsistens 697.p
Incredibiles pro increduli 697.p
In decem millibus, iuxta hebræam dialecton 198.p
Inde ne exeatis, pro & inde exeatis 195.f
Inde sperantes ἀπελπίζοντες 179.f
Indignari uertit χολᾶν 243
Ineptas uertit βεβήλους 674.p
In faciem, pro palàm, siue ficte 571.m. Rursus pro, εἰς τὸ τέλος 531.m
Infantes νήπιοι, quod uertere solet paruuli 355.m
Infideli deterior est, quomodo intelligendum 676.m
In figura pro figuræ, deprauatum 487.m
In finem 531.m
Illuminatio Euangelij gloriæ Christi, locus obscurus & uarie lectus 533.f
Infirmitas ferenda, non alenda 421.p
In genealogijs non anxie digladiandum 175.p
Ingenium pro ingenuo 547.p
In habitu ornato, nõ recte expositũ à quibusdã 668.f
In hunc modum 224.m
In hominibus bonæ uoluntatis, exactius declaratum quàm hactenus 162.m
In his omnibus, pro super hæc omnia 201.m
Inimica, pro inimicitia 382.f
In idipsum, pro in unum 462.p
In illo, pro in illum 482.p
In ipsa, pro per ipsum 634.f
Iniusticia, quæuis improbitas 456.m
In mendacio, pro per mendacium 348.p
In Mose, per Mosen 486.f
Innocens ἄκακος 435.m
Innocentij tertij causa excussa 477.m
Innocentius tertius 472.f.473
In nomine 286.m
In nomine prophetæ quõ intelligendum 50.m
In omni prætorio, pro in toto prætorio 620.m
In palàm 243.p
In promissione, redundat autore Hieronymo 616.p
In, pro per, apud Hebræos 74.p.442.m
In pro per, siue cum, apud Hebræos 198.p.442.m
In proxima, pro in circumiacentes 129.f

In quem, pro in quæ 746
In quibus, pro inter quos 341.m
Inquit additum 274.m
Inquiunt, pro inquit 554.m
In quo omnes peccauerunt, uarie expositum 346.f
In remissione, pro per remissionem 160.m
In sanctificationem, deprauate 745.m
Insigne castrorum, pudenda deprauatione 333.m
In similitudine præuaricatione Adæ 373.m
In similitudine, pro per assimulationem 348.p
Insinuans, pro allegans 309.p
Insitio & insertus, pro insitus 406.f
In spiritu & igni 21.m
In sublime tolli 194.f
Insulsus pro fatuo 136.f
Instans & præsens 464.f
In suo sensu abundet 422.f
Instauratur, pro recapitulatur. Apparet interpretem legisse ἀνακεφαλαιοῦται 418.m.593.p
Institæ, fasciæ sepulchrales 253.p
Institutus sum μεμύημαι 632.p
Instruite, pro instaurate mendose 588.m
Intellecta conspiciuntur 347.p
Intentator, pro qui non tentat aut tentatur 738.p
Inter nos, in nobis 225.p
Interficere διαχειρίζεσθαι 329.p
Interpres Theophylacti de suo mutat quædã 716.p
Interpres male uertit 65.f.82.f.83.359.f.362.p
Interpres aliud legit 433.f
In superest 531.p
Interpres idem uerbum uarie uertit 232.p
Interpretis inconstantia 84.f
Interpres Græcam uocem reliquit 146.m
Interpres oscitabundus 153.f.257.m
Interpres est ausus mutare numerum 411.m
Interpres ausus addere de suo 177.m.303.p.551.p
Interpres ausus mutare Græca 182.p
Interpres copiæ affectator 205.p 293.m 359.f 739
Interpres dormitans 82.f.89.m.& 204.f.209.p & 224.m.288.m.318.f.382.m.354.f.432.f 525.f.514.m.721.p
Interpres excusatus 780.p
Interpres σολοικίζων 83.p.89.m.257.f.261.p 262.m.288.m.328.m.329.m
Interpres collaudatus 361.f.459.m. Item 608.p obscuratum &c. Item 652.p. aspectu non corde Item 725.m
Interpres obscure uertit πεπληροφορημένων 149.m.138.p.405.p
Interpres amore latinitatis recedit à uerbis 107.f.& recte 292.m
Interpres mitigat Græca 307.p
Interpres non expressit sensum 318.m
Interpres laudatus quod à uerbis recedat 282.m
Interpres parum attentus 290.m
Interpres Theophylacti fœde lapsus 641.f
Interpretatio quorundam reiecta 272.m
Interpretatio locorum de diuortio 471.m
Interpretatio noua 90.m.300.m.346.f.387.p
Interpretatio uera germanaq; 446.f
Interrogant pro diiudicant 483.m
Intinxit pro intingit 101.m.143.p
Intrare & exire, pro conuersari 277.m
Inuenire, parum eleganter 5.m
Inuenisti gratiam 156.p
Inuenitus pro compertus 202.m
Inuestigabiles pro imperuestigabiles 409.p.601.p
In uno spiritu, pro in unum spiritum 496.p
In uobis metipsis, pro inter uos 753.m
Ioannes Andreæ de diuortio 469.f.470.m.472.p
Ioannes non præfertur prophetis 51.m
Ioannes quædam ignorauit 231.f
Ioannes quomodo Christum nescisse dictus, quem ante digito ostenderit 229.f
Ioanni Euangelistæ quædam in sermone peculiaria (232.m
Ioannes XXII. Papa 472.f
Ioas non erat filius Ochoziæ iuxta Philonem 174.f
Ioci insulsi ex sacris literis 611.p
Iocus mimi ex Athenæo 5.f
Iocus de Homero cur orsus sit Iliadem à uoce μῆνιν (42.f
Iose 126.p
Ioseph cur uoluerit Mariam dimittere, atq; inibi reiecta quorundam opinio 8.m
Ioseph dictus pater Iesu 166.p
Ioseph Arimathæus 146.f
Ioses non Ioseph 63.f.111.p
Ioses 287.f
Iota & apex quid sit in Euangelio 27.p
Ipsa, pro ultro, siue per se 239.m
Ipse, pro ultro 262.p
Ipsis, pro iisdem 440.f
Ipso pro eodem 441.m
Iracundia παροργισμὸς 609.m
Irasci uetitum à Christo, à nobis excusatur 474.p
Ironia in sermone Christi 104.p. dormite & requiescite Item 477.p. Contemptibiles &c.
Ironia in literis sacris 562.f
Iscariotes 46.m.101.m
Isidorus notatus 7.p
Israel uir uidens deũ, hactenus perperam intellectum ἱστορῆσαι uidere 568.p (393.f
Italia, pro Attalia 305.m
Ita, pro etiam 192.m
Ita quomodo affirmat 30.p
Ita ut ardeam 501.m
Iter sabbati 96.p
Iterum secundum 236.f
Iubemur benefactis iniuriã illatã rependere 474.p

Iudas trinominis 46.m
Iudaicæ genealogiæ 662.m
Iudæa duas tribus complectitur 12.m
Iudæa, pro tota gente Iudaica 275.p.280.m
Iudæi baptizati 93.m
Iudæa natura 575.p
Iudæi religionis uocabulum 280.m
Iudæi subditi Cæsari 265.m
Iudæorum bella 170.f
Iudæus quidam calumniator notatus 48.f
Iudæorum sectæ uariæ 335.f
Iudaicare Hebræis, pro condemnare 39.m. Item 234.m. Item 456.m
Iudicare inter diem & diem quid 422.p Nam alius iudicat
Iudicare pro statuere 424.m
Iudicium pro condemnatione 141.p
Iudicium ueterum de Apocalypsi 782.p
Iudicij extremus dies omnibus incertus & semper expectatus 98.m
Iugum domini suaue 53.f. quomodo aggrauatum inibi
Iunctura ἁφὴ 607.m
Iunior pro contempto 209.p
Iurare quatenus utemur, excussum præter ueterum opinionem 29.f.30.p.513.m
Iurat Paulus 558.p.568.m
Iusiurandum à Christo prohibitum, à nobis recipitur
Iusiurandum quatenus licitum 513.m (474.p
Iussit, pro compulit non recte 65.p
Ius repudiandi immodicum apud Iudæos 77.m
Ius diuortij 366.p
Iustus pro bono quocunq; modo 6.p
Iusti, pro iuste, mendose 514.p
Iustificare, glorificare 388.p
Iusticia, pro iustus sicut uita pro uiuus 539.m
Iusticia regni cœlorum 88.f
Iustus ex fide uicturus est 346.m.578.f
Iustus uix saluabitur, aliter est apud LXX. 755.p
Iuxta Hebraicam ueritatē. Item iuxta LXX. 281.m
Iuxta propositum, duplex sensus 387.m

K

Καὶ apud Lucā sic aliquoties additur ut uideatur superesse 177.m
καὶ apud Græcos aliquoties habet tacitam uim ratiocinandi 511.f
καίτοι, quan quàm 717.p
κακοήθεια 350.p
καταβολὴ 62.m.591.m
κακία & κάκωσις quid differant 39.p
καταβραβεύειν 640.m
καταρχεῖσθαι uarie uersum ab interprete quid sit
κατατομὴ, περιτομὴ 627.p
κατηχεῖν 507.m
κατασκηνοῦν 676
κατοφρυάζεσθαι, ὀφρυγεῖν 624.f
κέλευσμα 653.f
κοινοῦν, prophanare 68.p
κομᾶν 491.m
κοσμοκράτωρ noua uox 618.p
κωμόπολις 117.m
κυλλοὶ qui Græcis 69.p
κυρία, nonnunquam concionem sonat 528.m
κύριε ἐλέησον 258.m
κυρόω 579.m

LAbi & cadere quid differant 557.f. nunquid
Laborantem agricolam, sermo perturbatior explanatus 686.p
Lac rationale manifesta deprauatio, & locus à multis perperam citatus 747.f
Lacus 123.m
Lacus uinarius 781.p
Languens νοσῶν 679.f
Languor, pro morbo 117.m
Lapis molaris ὀνικὸς 75.m.201.f
Lapsus in hæresim dirimit matrimoniū consummatum 470.m
Lapsus interpretis, alia duo 31.p Item 119.p
Lapsus recentum Theologorum 714.f
Lassea 330.m
Latina uoce usus Euangelista 27.p.129.m. Item 233.p. Item 255.p. Linteū item 307.f. Itē 330.m Et sicariorum &c.
Latini codices plus habent 394.f
Latinam uocem ridicule per Græcam interpretatur
Latro, pro λῃστὴς 686 (311.m
Laurentius Valla uide in Valla
Laus in exhortando 546.m
Lazarus quid Hebræis 200.f
Lectio uaria apud Græcos 315.f
Lectio diuersa 70.p.76.p. Item 555.p. sed ipsi in nobis. Item 560.f. si gloriari oportet 581.f
Lectio & distinctio diuersa 600.f
Lectio latina præfertur 515.p
Lectio noua 693.f omne quod in mundo
Lectio duplex 53.p.273.m.418. Itē 342.m. Item 36.m. Itē 613.p. Et illuminabit te Christus 639.f
Lectio triplex 339.& 340.516.f.566.p.580.m
Lectio uaria 76.p.& f 617.f
Lectio prorsus diuersa, olim tum apud Græcos, tum apud Latinos, Omnes quidem resurgemus 515.f
Lectio nostra deprauata 423.m.618.m
Lectio Chrysostomi & Theophylacti 437.p
Leges humanæ ut pharmaca pro morbis mutantur 467.m
Legio, uox Romana usurpata Euangelistis 123.f
Legistis & cognouistis deprauate pro legitis & cognoscitis 525.m

Lenitas ac mansuetudo Pauli 528.f
Lex auditur quasi loquens 583.m
Lex pro iure 381.f
Lex quando abrogata 116.m
Liber de dogmatibus ecclesiasticis non uidetur Augustini, quum idem eadem tradat ad quæstionem Dulcitij tertiam 517.m
Liber inuolutus, pro libro qui uoluitur 779.m
Liberet eum si uult perperam legitur uulgo 104.f
Libros deprauari patimur æquo animo 227.m
Librum de Hebraicis nominibus non esse Hieronymi 721.m
Lictores ῥαβδοῦχοι 308.f
Lignum, fœnum, stipula, quō intelligendum 446 p
Lilia agri 38.f
λιμὸς fames, λοιμὸς pestis 95.m
Linguarum miraculum raro legitur 298.f
Linguæ donum non erat perpetuum 299.m
Linguæ tres præcipue 215.m
Linteum Græce usurpatum 255.p
λιθοβολεῖν κεφαλαιῶσαι 139.m
Lithostrotus 265.p
Litigare μάχεσθαι 242.p
Litera, pro literæ & spiritus 530.f
Loca apud Paulum, quæ diuortium prohibent 473.f
Loca in literis sacris, quæ uidentur prohibere diuortium 473.f
Locuples 750.f
Locus à calumnia defensus 87.m
Locus ad testimonij pondus facit 229.p
Locus aliter explanatus 76.p sectas non metuunt
Locus anceps 365.f
Locus antehac non satis intellectus 642.f Item 197.m.714.p.759.f.760.m
Locus apud Paulum, qui maxime aduersatur diuortio, solutus 478.m
Locus apud nos corruptus 564.m.549.m 598 f.656.m.660.m.756.f.Item 636.f quam operatur &c.
Locus apud nos bene lectus. In gloria patris 624.m
Locus bifariam explicatus, simul consolari 343.f
Locus citatus ex apocryphis 775.p
Locus deprauatus, ut coniectandum est 319 p
Locus correctus in Ambrosio 654.m
Locus discrepans prima fronte 291.m
Locus difficilis noua ratione explicatus 771.f
Locus diuersus apud Græcos, qui autem subministrat
Locus & uarius & obscurus 424 (551.f
Locus falsatus apud Latinos 625.m
Locus expensus per Origenem 79.f
Locus hactenus perperam enarratus 751.p
Locus hactenus parum apte recitatus à Theologorum uulgo 410.p
Locus incōmode redditus 328.f.nullam causam
Locus insulsissime à quibusdam enarratus 751.m
Locus inuolutior 449.f.494.f
Locus inuolutus & uarie explicatus 321.p 375.p.456.f.628.p
Locus in Ambrosio deprauatus 627.f
Locus longe aliter à Græcis & lectus & expositus quàm à nostris 351.m.353.m
Locus multifariam expositus 676.m
Locus noue expositus 79.f.90.m.300.m.346.f
Locus mutilus 234.f (442.p
Locus noue & præter communem citationem explanatus 623.p
Locus obscurus & uarie expositus, honora patrē 70
Locus obscurus enodatus 94.m.244.p.428.m 449.f.424.m.428.m.526.p.544.f.621.m 641.m.706.717.m
Locus obscurus & inuolutus 464.m. qua consolamur 526.p. Vt sit apud me
Locus obscurus, unum quidem in monte Syna 583.f
Locus obscure redditus ab interprete 449.f 539.m.589.p.620.f.750.m
Locus obscurus & uarie lectus 522.p.Item 533.f
Locus olim quibusdam suspectus in epistola ad Hebræos 719.f.722.m.726.m
Locus olim notatus de Iephthe 730.m.733.m
Locus palam deprauatus 394.m
Locus perperam expositus 644.p
Locus perplexus discussus 681.m. Item 762.m.qui paululum fugiunt
Locus pro argumento 264.m
Locus qui olim in latinis codicibus erat omissus, autore Hieronymo 466.p
Locus ridicule redditus 293.p.318.m
Locus uarie intellectus 628.p ut stercora
Locus uarie lectus & expositus 523.m. Et si pœniteret 543.m.in faciem restiti. 515.m.570.p
Locus uarie expositus quum enim luxuriatæ 430.m 446.p.576.f.671.m.676.f
Locus uariæ lectionis, de igne rapient 776.p
Locus unde quidam colligunt confessionem sacramentalem 744.m
Locus uulgo parum intellectus 638.m.595.m.853.p
Locus perperam citatus, olus manducet 421.m
Locutio Græca male reddita, quid nobis & tibi 43
Λογίαι 413.p. Loquitur ad ædificationem 520.p
Λογομαχία 680.p
Λογομαχεῖν 686.m
Λόγος, multa declarat 218.m
Longe agente 198.m
Lucas audita scripsit non uisa 148.f
Lucas addit aliquid de suo 280.f
Lucas cuius laus in Euangelio 548.f
Lucas magis Græce quàm Hebraice doctus 60.f.148

Lucas

Lucas medicus 645.f
Lucas unus totam uitæ Iesu seriem prosequitur 149
Lucas sequitur septuaginta 176.p.294.m
Lucæ duo libri unum opus 218.p
Lucetis pro lucete 625.p
Lucrifacere, pro accersere 332.p
Lunatici qui 25.m
Luscus quid proprie 136.f
Lux mundi 211.p Item 220.f
Luxuria quid 614.p
Luxuriari καταστρηνιᾶν 676.f
Lyrani & Thomæ opinio expensa 355.f
Lyranus notatus 36.f Item taxatus 298.p Item 318.m.454.p.665.m.595.m.741.p
Lyranus tota aberrans uia 759.f
Lyranus & Carrensis taxati 317.m.265.p.333.p
Lyranus 34.m.607.f.748.f.751.m.777.m
Lystra pro Myra 329.f
λύτρον 38.p

M

MAgeda, magdala 69.m
Magi qui sint 12.f
Magis corrigentis 758.f
Magis pro potius 132.m
Magis pluris, Solœcon 38.m
Magister sententiarum de diuortio 469.m
Magnates quomodo monendi 575.f
Magni dei seruatoris duplex lectio 699.p
Maiestas pro gloria 81.p
Maior horum, pro maxima ex his 75.m.452.f
Maior, minor 395.m
Maiorem sui, pro maiorem se 721
Maius Ioanne, noue dictum 239.m
Μακαρισμὸς. μακαριότης 582.m
Μακροθυμεῖν leni animo esse & lento ad uindictam (603.f
Μακροθυμία 76.f
μαλακῶς ἔχειν 45.m
Maledicere, pro deuouere 414.m
Maledictum pro maledictione, sine causa dixit interpres 578.f
Maledictus omnis homo, locus ex Hebræo uarie uersus 578.m
Male pro misere 68.m
Malignitas pro asperitate morum Græcis κακοήθεια (350.p
Mali pro miseri 613.m
Mamma nutrire 207.m
Mammona Syrum uerbum 38.p
Mandauit pro mandabit 23.m
Manducet olus 421.f
Manat deprauatum in manet 360.m
Manicare, pro mane uenire 208
Manichæis etiam saxa uiuunt 223.p
Manifesta deprauatio 678.p
Manifestus error interpretum recentum 752.m
Manus nostræ contractauerunt, locus uarie distinctus (764
Manserit, pro manserint deprauate 669.p
Maranatha 522.m
Marcus abbreuiator Matthæi, autore Augustino 22
Mare 123.m
Maria & Mariam 154.f
Margarita Caroli Cæsaris amita 2.m
Maria turbatur aspectu & uerbis angeli 156.p
Mariæ paupertas munda 161.f
Mariæ quidam plus tribuere uidentur 169.p.780.f
Maria quiddam nesciuit 168.m
Mariæ imperfectum aliquid tribuit Chrysostomus 58.f
Μαθητεύω doceo & sum discipulus 63.m.111.m
Matrimonia perplexa 480
Matrimonia paria & imparia 463.m
Matrimonia olim ab episcopis dirempta 467.f
Matrimonij uinculum arctissimum 55.m
Matrimonij ius adimere immerito, non solum immane est, uerumetiam periculosum 471.m
Matrimonium impar 463.m
Matrimonium sacramentum 476.m Item septimum sacramentum 610.m
Matrimonium monachismo soluitur 470.p
Matrimonium consummatum, lapsus in hæresim dirimit 470.m
Matrimonium nemo contrahit nisi ut sit perpetuum 477.p
Matrimonium temere initur apud Christianos, quum sit indissolubile 479.m
Matrimonium interdictum sacerdotibus 679.m
Matthæus an Euangelium scripserit Hebraice 42.m
Matthæus dissonãs à propheta uerbis, nõ sensu 135.p
Mea uindicta 415.m
Meditari μελετᾷν, non recte expositum à Thoma & Hugone 675.p
Mediator, μεσίτης, uerbum peculiare sacris literis (580
Μέγα πνέειν 406.m
Megistanes, magnates 129.m
Μέλη, μέρη 497.p
Melchisedec 721
Melite insula, deprauatio manifesta 333.p
Melote 731.p
Melius, pro meliora 733.f
Μέλους, pro μέρους 607.f
Memorari pro meminisse 158.f
Memoria, nõ μνήμη, sed μνημόσυνον 101.m.343.p
Memoria, pro mentione 343.p
μὲν coniunctio omissa 460.p
Menandri senarius 513.f
Mendacium ubi situm de quo Augustinus 573.m
Mendax, & mendacij pater 248.f
Mendax, non qui mentitur, sed qui non præstet quod promittit 357.p

Mendicitas

Mendicitas ociosa improbanda 161.m.660.m
Mendum manifestum apud nos 268.f.509.p.563 656.m.660.m.751.m
Mentiri inuicem inepte redditum 643.m
Mentiri spiritum sanctum 288.m
Merces ἀντιμισθία 348.f
Meretrices praecedunt 86.m
Μεριμνᾶν quid proprie 38.m. Item 47.f
Meritum & gratia pugnant inter sese 157.m
Messias 220.f
Μετὰ praepositio uarie usurpata 134.p
Μετάνοια, μεταμέλεια 544.p
Μετανοεῖν, mutatum mente sonat, non afflictionem corporis 18.p
Μετεωρίζεσθαι ad astrologos pertinet 194.f
Μεθοδεῖαι insidiae 618.p
Μεθοδεύειν 606.f
Metreta, cadus 233.p
Μετριοπαθεῖν 718.m
Metropolis unde dicatur 7.p
Μὴ δόξητε 20.f
Μὴ ὄντα 362.m.441.m
Michael archangelus 775.p
Mihi uindictam pro uindicta 377.f.726.f
Minister 150.m
Minister pro administrator 722.f
Minorauit, pro minus habuit, parum latine 548.p
Minores Franciscani 100.f
Minutissima in scripturis non negligenda 535.p
Miraculum raro legitur 29.f
Miserationes 409.f
Misericordia, pro beneficentia 44.m
Misericordia pro miserationes 409.f
Missa quomodo creuerit 164.m
Missus ἀπεσταλμένος 223.m
Missus est foras 260.m
Mittere pro proijcere 66.p
Mittitur & ardet 260.f
Μνημόσυνον 143.p
Μνηστῆρσι καὶ μνηστεύειν 4.f
Modestia, pro humanitate 631.p
Modestiae laus 649.m
Modicum lumen in uobis, non recte accipi uulgo 261
Modicum. subaudi tempus 256.p
Modicum pro pusillo 261.f
Modio Romana uoce usus Euangelista 27.p
Modo, pro nunc 104.f
Modicum, subaudi temporis 256.p
Modus & instrumentum, Graecis datiuo exprimitur 529.p
Modus pro modo uerbi 675.f speranit in domino 113.p
Molestia ac taedium huius operis 113.p
Mortale, pro mortalitate, more Graecorum 557.p
Mortificatos in carne, deprauatio in nostris codicibus 752.p
Morus arbor 202.p
Moses propheta 285.p
Moses enim scripsit, locus deprauatus 399.m
Multi pro omnes 374.f. ut illic qui pro multis effundetur
Multorum nominum reges 174.p
Multa coacte detorqueri ad Christi matrem 780.f
Multitudo festorum noxia 422
Multi eorum qui habebant spiritus immundos 293.p
Multo preciosior sit auro, Graecis longe diuersa lectio 745.f
Mulier, pro uxore 460.p
Mundus de Graecia dictum 454.p
Mundus, quicquid est temporarium 581.m
Mundus pro summa 741.p
Municeps πολίτης 320.m
Mundicies pharisaica 93.f
Munus quodcunque, locus uarie expositus 66.m
Musaica quae hodie in templis 508.p
Mutabis, pro uolues ἑλίξεις 706
Mutata persona 227.p.380.f.725.f
Mutatum, pro eius Iesu 4.f Item uocabitur pro uocabunt
Mutatus numerus 588.m
Myra 329.f
Myrij pro innumeris 405.f

N

Ναὶ 53.m Item 69.p. pro imò. 359.p
Ναὶ καὶ οὔ 526.f
Nardi folium in unguentis 142.m
Nardus pistica Ibidem
Narratio quae sibi non constans uidetur 290.f.321.m
Nasci denuo, bifariam acceptum 233.f
Nathan fuisse prophetam 173.p
Nati mulierum qui, contra opinionem Hieronymi 51
Natum, pro conceptum 9.p
Natum, pro seminatum 122.f
Natura positum, pro omnino 598.p
Natura Iudaei 575.p
Nauicula πλοιάριον non πλοῖον 240.f
Nauicula, pro naui 42.p.34.f.95.m
Nauicula Petri cuius typus arca Noe 42.m
Nazareus quid Hebraeis 17.f
Nazianzenus 173.m
Neapolis 307.f
Necessariora pro necessaria 496.m
Necessitas pro autoritate teste Augustino 417.m
Necessitates pro memorijs 414.p
Nec filius dei nouit diem extremi iudicij 97.f
Nec passum pedis 290.f
Νέκρωσις 363.p
Negare in Christum, & negare in Christo 482.f

Negationes

Negationes duæ pro unica 27.m.481.m.482.f 484.p οὐ μὴ 485
Negationes tres pro una 96.p
Negatio corrigens non remouens 136.m
Negatio conduplicata 137.m.203.p.nolebat
Negatio eadem trifariam accepta 215.m
Ne gustaueris, Μιμηλικῶς 642.p
Ne irascaris 474.p
Ne in melampygum 502.p
N. ἐφελκυστικόν 2.p
Nemini consenseritis, superest apud nos 585.f
Nemo detrudendus ad professionem cœlibatus 79.m
Neophytus, quis & unde dictus 671.f
Νέος & καινὸς quid differant 545.p.119.m
Neq; præsentia neq; futura, neq; fortitudo, addita 390
Nequam, pro facinorosus 215.p
Nequam, pro malus 37.m
Ne quando, pro si quando 689.m
Neq; uicinos neq; diuites, pro neq; uicinos diuit. 197
Nequitia pro astutia κυβεία 606.p
Nequitia pro malicia 349.f
Ne supra quam scriptum est, locus obscurior 449.f
Nicolaus proselytus 290.m
Νεῖκος νῖκος 519
Niger Græce 302.p
Nihil, id est peccatum 222.m
νηπιάζειν 508.f
Νήπιοι, & μωροὶ quid differant 53.m
Νήπιοι, pro ἤπιοι 648.f
Νήφειν duo declarat, uigilare & sobrium esse 691.f
Νήφειν uerbum anceps 697.m
Nisi iurantis, uelut & si 720.f
Nisi unicuiq; sicut diuisit dominus, uarie legitur 463
Nisi ἦ μὴν aduerbium confirmandi 720.f
Nocte & die secus quàm solet appositum 122.m
Noctis diuisio 143.f
Nodus bifariam explicatus 134.m.290.f
Nodus explicatus quē Hieronymus nō explicuit 14
Nolite dare, pro ne detis 39.f
Nomen, pro nomine in Euangelio 62.m.94.f 106.m.119.m
Non angustiamini 541.m
Non anxie numeranda, quæ recensentur à Paulo 587
Non cognosco 156.m
Non cognouisti 257.p
Non creditis, pro non credite 257.p
Nondum erat spiritus, quomodo intelligendū 224.f
Nondum ascendo 243.m
Non enim qui in manifesto Iudæus, sermo inabsolutus ex Hebraismo 356.m
Non esse, quomodo dicti sunt infantes 17.p
Non est ambitiosa, dure redditum. pro οὐκ ἀσχημονεῖ 452.p
Non est meum 82.m
Non extare quod Origenes & Chrysostomus scripserunt in ultimum caput Matthæi 112.m
Non ex operibus &c. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli 701.p
Non habent, pro non possunt 197.f
Non intellexerunt, additum apud nos 351.m
Non, pro nondum 68.m.243.m
Non entia dicuntur Hebræis contempta 367.m Item 362.m.441.m
Non omnes morientur 516.m
Non solum, peculiare Græcis 364.f. Item peculiare Paulo 386.p
Non statim Hebraice scribit qui scribit Hebræis 42
Non sumpserunt 99.f
Non temere definienda quæ probari non possunt 167
Non ultra, pro nondum 527.p
Non quisquis præscitus, idem & destinatus 388.m
Non uolebat, pro non ualebat 242.f
Νοσεῖν 680.p
Νόσος morbus uerius quàm languor 46.p
Νόσος & μαλακία quid differant 25.p
Nostra dissident à Græcis 133.m
Nostra lectio deprauata 425 Item 618.m. Et in omnibus perfecti stare
Nostra lectio præfertur Græcæ 23.f.429.m.461.m
Νοσφίζειν, suffurari 798.f
Notatus quidā de etymologia nominis Melchisedech 721
Noua interpretatio 92.m,300.m.346.f
Noua salutatio 154.f
Nouissime, pro postea 99.f
Nouissime, pro nouissima 512.f
Nouissimus hostis mors ibidem
Nouus νέος 45.p.119.m
Nouus καινὸς ibidem
Nouitatis calumnia 219.f
Νουμηνία 640.p
Νουνεχῶς 140.f
Νοῦς, αἴσθησις 749.m
Νουθετεῖν 660.f
Nubunt, non nubent 90.m
Nubere γαμεῖν 98.p.463.p
Nubes, pro multitudine 731.m
Nubuntur 202.m
Nullus imperator tenuit totum orbem 161.m
Numeri ἐπόρωσις 304.p
Numerus pro numero mutatur aliquando 31.p
Numerus subito mutatus 663.p
Numeri discordia in Euangelistis 72.f.136.p
Numerus, pro numero in collectiuis aut speciem significantibus 260.f
Numerus, pro numero deprauate 279.p dies pentecostes
Nunquàm, pro nequaquam 443.p

Nutrientes pro lactentes 141.f.207.m
Νυμφῶν duo significat 44.f.119.p
Νύμφη sponsa uel nurus 30.p

O

Ὁ ἀμνός ille agnus 229.p
Ob duo uerba olim totus orbis sectus 705.p
Obedientia fidei 341.p
Obedire malo principi, ferre est 417.m
Obrepunt onera 54.p
Obscura interpretatio 285.f.405.f
Obscure reddita Graeca 298.p.377.p
Obscure uertit, unum & unum 37.f
Obscurior locus, Ne supra quàm scriptum est. 449.f
494.m. quum gentes essetis
Obscurus sermo 249.m.158.m.160.p. Iusiurandū
205.f.254.m. eorum quae per me non effecit
374.f. nam iudicium 494.m. cum gentes essetis
Obsequium, pro cultu sacro 391.m
Obsonia 377.m
Obtusi, pro excaecati 531.f
Occupat καταργεῖ 196.m
Occulta, pro occultamentis, sicut bonum pro bonitate 532.f
Ociosa mendicitas improbanda 162.m
Ociosi & curiosi 653.m
Oculus malus 131.f
Odio habebis inimicum, unde additum 31.m
Odibiles θεοστυγεῖς 350.p
Odientes, pro abhorrentes 412.f
Offendicula quatenus uitanda 483.p
Offendiculum pro impedimento 484.f
O homo, pro atqui homo, μενοῦνγε 396.p
οἰκοδεσποτεῖν 678.p
οἰκουρός, qui seruat domum 678.p
οἰνοπότης 52.f
οἱ περὶ τὸν παῦλον, ut οἱ περὶ τὸν πλάτωνα 303
οἱ παρ᾽ αὐτοῦ, cognati 120.f
οἷς pro ἃ 598.p
Olea, oleaster 406.f
ὀλιγόπιστοι 38.f.65.m.& 194.f
Omissa coniunctio 412.m
Omissa praepositio 340.p
Omissum aliquid in Euangelio 57.m.66.p
109.p.181.m
Omnes quidem resurgemus uarie legitur 515.f
Omnes enim, pro omnes qui 488.m
Omnia mea 490.m
Omnia traham ad me 254.p
Omnis, pro quiuis 25.p
ὁμοθυμαδὸν uertit pariter 279.p
ὁμολογία consensus 552.f
Onesimus, Graece utilis 704.f
ὁ πατὴρ 249.p
Opera duplicia 740.f
Operans, pro agens ἐνεργούμενος 585.m
Operari non ἐργάζεσθαι sed ἐνεργεῖν 378.f
Operatio ἐνέργεια 495.m
Operatur, ἐνεργεῖ Ibidem
Operatur ἐνεργούσης 524.p
Opinio pro fama 25.m
Opinio stultissima de gradibus fructuum Euangelicorum 61.p
Opinio belli, pro rumore 95.p
ὀφθαλμοδουλεία 617.m
ὀψώνιον, pro stipendio 172.p
Optimam, pro bonam 189.p
Optimus, pro κράτιστος 151.f.324.f
ὁ προφήτης, propheta ille 228.m.240.f
Opus, factum 353.m
Oratio Rhetorica, non Apostolica 324.f
Orbis conditi & redempti simile initium 218.m
Ordo annotatus, fructum hunc 433.m
Ordo autore Hieronymo 582.p
Ordo apostolorum in lauando 255.m
Ordo apostolorum 46.m
Ordo apud nos diuersus à Graecis 534.m
Ordo sermonis 291.m.395.m.511.m.529.f
540.m.553.p.559.609.p.686.f.759.p
Ordo difficilis 596.m potestatis aeris huius
Ordo diuersus 509.p.275.f
Ordo hyperbati 595.m
Ordo indicatus 644.m. docentes &c. Itē 433.m
fructum hunc
Ordo lectionis deprauatus 171.m
Ordo perturbati sermonis 114.f.597.m
Ordo perturbatior 190.p Item 298.m.351.f
251.m. Et non potest solui
Ordo triplex, corpus autem Christi 640.p
Ordo uarius 275.f.338.m.396.f.457.p
Ordo partium expensus 423.p
Ordo lectionis uariat sensum 442.f.592.m
Ordo sermonis triplex 640.p
Oriens ex alto, nomen non participium oriens 160.f
Originale peccatum 374.p
Origenes Mariae tribuit scandalū ex morte filij. 167
Origenes & Chrysostomus non scribunt in ultimum caput Matthaei 132.m
Origenes de diuortio 468.p
Origenis distinctionem praefert caeteris 389.m
Origenis diuersa lectio 587.f
Origenis noua opinio 468.p
Origenis noua lectio 782.f
Origenes secus distinguit quàm Graecorū libri. 352.p
Origeni falso inscribuntur homiliae in Ioan. 222.f
Origenes uiolentior interpres alicubi 335.m
Origenes adducens testimonia Latinorum uoluminum 336.m
Origenis expensa sententia 336.f.416.m

Origenis & Ambrosij interpretatio 211.m.430.m
Origenis citatio 516.p
Origenis in scripturis excutiendis diligentia 342.f
Originale peccatum negant Pelagiani 374.p
ὁρίζειν declarare 317.m
ὁρίζειν προορίζειν 391.f
ὁρμάω quid 43.f
Ornato pro modesto siue decenti 668.f.670.f
ὄρνις auis & gallina 197.m
ὀρθοποδεῖν non claudicare 574.f
ὀρθοτομεῖν 687.p
ὡς, non conditionem sonat, sed similitudinem 35.f
ὡς ἔπος εἰπεῖν, nusquã alias est apud Paulũ. 722.p
ὅσον, ὅσον 727.p
Osanna quid 80.f
Os gladij 717.m
Os opprimere an recte ἀποστομίζειν 622.m
Ostendere, pro facere 622.692.p
Ostium 220.f οὐ μόνον δὲ Græcis peculiare. Non solum &c. 386.p
οὗς pro ὧν 497.m
ὅτι εἰδικῶς sumptum 38.m
οὐτιδανὰ dicunt contempta 362.441.m
οὐ μὴ δυνητικῶς 482.f
οὐ μὴ 141.f
Oues agni 268
Oues occisionis 390.p
Ouile ouium προβατοσολογία 250.m
Ouilli mores 45.f

P

Pacifici, qui pacem conciliant 26.p
παιδεία νουθεσία 637.p
παιδεύω & μαθητεύω 63.m
παιδεύειν anceps uerbum 732.p
παιδιόθεν 136.p
παῖς pro famulo 180.m
πάλιν Græcis bifariam accipitur 23.m.67.m
πάλιν ἄνωθεν 582.p
Palma diuersa à buxo 253.f
Panis quem frangimus 488.p
Panis dicitur & post consecrationem 494.m
πανοπλία 617.f
Panormitanus de diuortio 470.f
Paphus in Cypro 302.m
Parabola non semper quadrat per omnia 378.p
παρὰ quid ualeat 136.p.422.m
Parabola collatio 122.f
Parabola Græcis similitudinis collatio 724.m
Parabola non est necesse ut omnibus partibus respondeat 86.m.478.p
παράδειγμα, ὑπόδειγμα 656.p
παράγω uerbũ neutrum 465.p
παραδειγματίζειν uertit ostentui habere 720.m
παράδοσις, quid 66.p
παρακαλεῖν Græcis multa significat 539.p
παράκλησις 548.m
παρακολουθεῖν, quid Græcis 150.f
παρακολουθηκὼς 674.p
παρακούειν 76.p
Paraphrasis 606.m
Paracletus 257.m
παραδιατριβαὶ, ociosæ disputationes 680.p
παραζηλοῦν 402.p
παρεισῆλθεν 375.m lex autem subintrauit
Paropsis & parapsis 94.p
πάροινος 601.p
πάροικος, αὐτόχθων 291.p
παροιμία 295.m
παροξισμός 296.p.307.p.301.p.726.m
παρορᾶν 76.p
Particeps & comparticeps 612.p
Participia Græca 52.m
Participium pro infinito 289.f
Paruula quid proprie Hebræis 15.m
Paruulus, pro puero 75.p.89.m
πᾶς, pro quiuis 345.m
Pascentem oues, superest 202.p
Passeres, pro passerculi 49.f
Passio Christi quomodo impletur 636.p
Passiones παθήματα 378.f
Passiones πάθη 348.f
Passiones ignominiæ, pro ignominiosis more Hebræorum Ibidem
Passio, pro afflictione 524.p
Pastinare, pro plantare 139.m
Pastor qualis 755.m
Paternitas πατριὰ 602.m
Paternitas quomodo dicatur solus deus 667.p
Pater seruator, non solum Christus 661.m
παθήματα 588.p
Patientia Christi, pro expectatione qua Christus expectatur 659.m
Patiens ἀνεξίκακος 689.m
Patrius & paternus 320.f
Patrem dicebat deum, quomodo accipiendum 249.m
Patri charitas, filio dominium, spirituisancto communio tribuitur 564.f
Patria, cognati, domus 126.m
πατριὰ 154.m
Patri & deo, pro patrio deo 326.f
παροπαράδοτα 747.m
Pauli ambitio 431.p
Pauli artificium 428.f
Pauli citatio cum uulgari æditione 400.f
Paulinum exemplar ex Londino 24.p
Pauli supellex 691.f
Pauli sermo figuratus 541.p
Pauli sermo parum integer 380.p.381.f. Nam quod impossibile

Pauli

Pauli sermo peregrinus 422.p
Pauli consilium in dicendo 335.m.337.f.439.m
Pauli constitutio de episcopis abrogata 472.p
Pauli narratio multis modis dissentire uidetur cum Lucæ narratione 567.f
Pauli nomen unde 334.m
Pauli ciuilitas 311.p.556.f
Pauli uafricies pia 311.m.323.m
Pauli sermo parum absolutus 366.p.416.p.460.p
Pauli sermo obscurus 374.f & non sicut &c.
Pauli sermo perturbatus, si is qui frater nominatur (455.m
Pauli stigmata quæ 590.f
Pauli humanitas 704.m
Pauli noua salutatio 693.m
Pauli uxor 630.p
Paulus coniugatus 462.m
Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum 578.f
Paulus opifex 125.f
Paulus apostolus sutor coriarius 313.m
Paulus pedes, uiator 317.f
Paulus Pharisæus 336.p
Paulus ex propheta omittit 346.m
Paulus abusus præpositione ἐν 375.f ut sicut
Paulus alienam personam in se transfert 379.m
Paulus Græce balbutiens 651.m.380.p impolitus in Græco sermone 448.f. imperitus 452.f 588.m.600.m.602.p. Parum peritus 557.m
Paulus citans iuxta ueritatem Hebraicam 443.m
Paulus sequens interpretationem septuaginta 398.f 401.m.402.m 404.p.407.p.440.p.585.p
Paulus à LXX. dissentiens 598.f (723.m
Paulus imprecatus uindictam 693.p
Paulus sententiā prophetæ reddens non uerba 402.p 403.f. & 404.p. & 429.p
Paulus torquens scripturam in argumentum 579.m
Paulus grammaticam alicubi negligens 407.p
Paulus negligens sermonis integritatem 412.p
Paulus in Actis Hebræis loquens, tamen sequitur LXX 404.p
Paulus ex Hebræa ueritate citat 443.m
Paulus, nihil potest, nisi ut prosit 554.m
Paulus nulla re inferior Petro 557.p
Paulus mutauit aliquid ab Hebræis 505.m
Paulus quod citat nusquam legitur 612.f Surge qui dormis
Paulus gratis docuit 659.f
Pauperes habetis 10.p
Pauperes Hebræis dicuntur mansueti 83.m. & 181
Pauperes spiritu, non egeni, sed modesti 25.f
Pax cum omnibus, dilectio cum fratribus 418.p
Pax huic domui non additur in Matthæo 47.m
Pax est bona uoluntas Dei erga homines 163.m
Pax tibi, uulgaris Hebræorum salutatio 47.m
Peculiaris sermo Ioannis 232.m
Peculiaris Christi philosophia 26.m
Peculiaria uocabula concedendum sacris literis 50.m
Pecunia ἀργύριον 100.m
Peccans peccatum 379.m
Peccauerunt omnes in quo, uarie expositum 366.m
Peccata, pro peccatum leue 136.p.229.m
Peccatrix, peccantia 379.f
Peccatum pro hostia 539.m
Peccatum ad mortem quid 771.f
πειθαρχεῖν 289.p Item quid propric 700.m
πείθω suadeo persuadeo & obedio 112.m
πειράζων participiū pro nomine ut βαστάζων 23.m
πέλαγος unde dictum 75.f
Pelagius pontifex 473.p
Pelagiani negabant peccatum originale 374.p
Pentecoste quinquagesimus dies, non festum quod notum nondum erat 520.f
Penula quid 692.m
περὶ μέτρων de mensura 180.p
Pensitata Hieronymi opinio 13.m
πεφίμωσο mox obmutesce 123.m
Pera & tunica Euangelica 213.f
Per ciuitates, κατὰ πόλιν 182.p
Percussor Paulo dictus qui lingua sæuiat. Græce πλήκτης Item 623.m 671.p
Percutiā pastorē excussa Hieronymi sententia 102.m
Percutiet te deus 322.f
Peregrinari pro admirari 754.p
Perficere, non consummare, sed ἐνεργεῖν 624.f
Perfecti non, τετελειωμένοι, sed κατηρτισμένοι quasi dicas, integri corporis 438.m
Perfecti, pro perfecte stare 618.m
Perfectio nostra, id est imitatio uitæ Christi 179.p Si sit sicut &c.
Per festum, pro diebus festis 214.f
Perge ciuitas 303.p
Periculum non accersendum, sed si uitari non potest, fortiter ferendum, id pulchre declarat Athanasius in Apologeticis suis 116.p
περισσεύειν transitiue 592.f
περισσὸν superuacuū & eximium aut exuberans 356
Periodus 418.p non confundit &c. 380.p
Periphrasis affectata 168.p
Periphrasis in sacris literis 26.p
Periphrasis interpretis 43.m.106.p
Periphrasis sine causa captata 297.p
περιούσιος, nouum uocabulum 699.f
περιφρονῶ & καταφρονῶ quid differant 700
Pericula pro morte 524.m
Peripsema, quid Græcis 450.f
Per ipsum, pro per se 424.f
Per ipsum, id est, uerbum 221.m
περιέχειν quid 748.m
Per multas gratiarum actiones, locus uarie expositus 552.m

Perperam legimus, in Babylone collecta 756.f
Perplexa matrimonia 480.m
Per, pro propter 424
Persona aliena in Paulo 449.m
Persona in sermone subito mutata 44.m Item 101.p. Item 227.p. Item 380.f. Item 489.m
Persona alia 101.p
Personarum acceptio 354.m
Personæ diuersæ 424.p
Per spiritumsanctum præcipiens, sensus anceps 272.f
Per ter, σόλοικον 297.m
Per uestram gloriam, iurantis sermo 513.p
Per uim habet optandi 657.m per aduentum
Peruenit ἔφθασε, assecutus est 398.m
Peruersa, pro distorta 73.f
Petri facundia 284 p
Petrus an peccarit, dissimulans se uesci cibis communibus 573.f
Petri secunda epistola autoris olim incerti 763.f
Petrus apostolus hospes coriarij 296.f
Petrus Græce, Syriace Cephas 70.f
Petrus Comestor taxatus 178.m
Petri comestoris annotatio ex Hieronymo 161.f Item 178.m
Petrus Lombardus notatus 6.m discussus 470.p
Petrus apostolus mutauit sententiam 473.m
Pharisæorum superstitiosa hypocrisis 92 p
Pharisæi captatores 180.f
φάσμα, φάντασμα 65.m
φιλαδελφία, ἀγάπη, φιλία quid differăt 758.m
φιλαδελφία 412 f. 653.p
φιλανθρωπία, ἀνθρωπότης 700.m
Philemon Phryx 704 p
Philetus pro phygellus 685.m
Philippi ciuitas 307.f
Philippus Maximiliani Cæsaris filius 112.f
Philosophari uolens in dictionibus, fontes consulat, oportet 34.p
Philosophia Christi 179 p
Philosophia Christi peculiaris 26.m
φιλόστοργοι 412.f
φιλοῦσιν, id est, amant Græce pro solent 33.p
φιμόω 60.f Phylacteria quæ 90.m
φύραμα conspersio 453.m Item massa 586.p
Phœnix portus Cretæ 331.p
φονεύετε pro φθονεῖτε 742.p
φωτίσαι pro, in lucem proferre 601.p
φρεναπάται deceptores 995.p
φρεναπατῶν 588.f
φρονεῖν 586.m
φωλεός 41.f
Pignus ἀρραβὼν 537.p
Pignus & arra 594.m
πίναξ pro disco 64.m
Pisces ὀψάρια 240.p
Piscina natatoria 237.p
Pistica nardus 142.m
πιστὸς uarie usurpatur 438 p Item qui seruat pacta 526.m Item qui præstat fidem 659.m Item, pro humanus 670.p
Placere sibi, noue positum, pro eo quod est nõ efferri, suo seruire commodo 426.p
Placuerunt, pro latuerunt 734.p
Plagiarij qui 665.p
Plangere 97.p
πλάνη, μεθοδεία 606.f
Platea quid proprie 32.f
Plebis, pro plebi. Plebis tuæ Israel Ibidem
Plenitudo πληροφορία 637.p
Plenitudo eius, αὐτῆς, id est, terræ 489.p
Plenum gratiæ utrum ad Christum, an ad Ioannem referendum 225.m
Pleni estis, pro plena sunt mendose 93.f
Pleni spiritu dicuntur & alij sancti 155.p
Pleni gratia dicti sunt & alij sancti 225.f
πλεονεκτεῖν 134.p. 543.p. 652.f
πλεονεξία 551.p. Item adulterium 611.m. Item detorquetur & ad stuprum
πλήκτης, qui lingua sæuiat 671.p
πληροφορία quid 947.m. 720.m. 726.m
πληροφορεῖσθαι quid 149.p. 692
Ploratus & ululatus deprauatus locus 17.p
Plurimos. pro complures 550.p
Plus est in nostris 363.m quia reputatum est. Item 439 m. conscientiam dico non 652.f
πνεῦμα & πνοὴ quid differant 22.f
πνεύματα πλάνα 673.m
ποιμαίνειν quid 15.m
Pœnitemini, pro resipiscite 284.m
Pœnitemini, barbara uox 116.p
Pœnitentiam agere, pro pœnitere 503.p
Pœnitentiæ uox unde dicta Ibidem
Pœnitentia quid Græcis 544 p
Pœnitentia nec Græcis, nec Latinis dicta à pœna 187
Pœnitentia triplex 544.p
ποῖος & ποταπός differunt 42.f
Pollentius defendit diuortia 469.p
πολλοὶ Græcis nonnunquam sonat uulgus 83.p
πολλοὶ pro omnibus, ut & illic qui pro multis effunditur 374.f
πολυλογία, βαττολογεῖν 34.m
πολυάνδριον 48.m
πολυώνυμοι 174.m
πονηρία 349 f
Pontificum decreta quàm uarient 472.f
Pontifices mutant sua decreta Ibidem
Pontifex an possit aliquid statuere aduersus apostolorum decreta 471.f

Ponti

Pontifex Romanus an errare possit errore iudiciario 472.f
Pontifex ex monacho facit non monachum 471.m
Pontus 313.m
Porphyrius Bataneotes 572.p
Porphyrius calumniator 367.f
πορφυρόπολις 308.p
Portans, pro moderans 705.p
Possedit, pro parauit 272.m
Post dies, nec addendum octo 118.p
Post triduum, id est, post tertium diem exortū. 134.f
Post me, additur apud Lucam contra Origenis annotationem 175.m
πρὸς apud Græcos interdum obiurgantis aut asseuerantis 123.m
Potati spiritu pro hausimus spiritum 496.m
Potestas ἐξουσία non δύναμις 85.f. Item 484.f quam ante uerterit licentiam
Potestas, pro autoritate 176.m
Potestas spiritus sicut potestas maris 46 p
Potestas, pro uelamine 491.p
Potestas aeris, obscurior locus 534.p
πράττειν exigere 171.p
Praua, pro distorta, aut tortuosa 170.f. 625.p
Præbere maxillam quomodo intelligendum 37.f
Precatio dominica apud Lucam decurtata 189.m
Item in Matthæo pars adiecta apud Græcos 36.p
Præcedere, præire 65.p
Preces publicas conuenit moderatas esse & sanctas
Preces hypocritarum prolixæ 141.p (34.p
Preces non intellectæ 507.m
Preces prolixæ 93.p. 132. 167.p. 206.f
Præcepta, consilia 474.m
Præcepta hominum 67.f
Preciosiorem quàm me 318.m
Preciosus noue. pro charus 180.m
Prædestinare & destinare quid differant 320.f
Prædestinare uocare 387.f
Prædestinatio campus ingeniorum 388.m. 593.f
Prædicare Iesum, & prædicare Christum 71.f
Prædicator humana docens, non quæ sunt Christi 93
Præfatio in Lucam falso inscripta Hieronymo 172.m
Præfecti templo tuendo 208.m. 214.p
Præfertur nostra lectio 515.p
Præiudicium aliud apud Paulum quàm apud Latinos
Præmitte, pro deducito 702.p (679.p
Præpositio Græca subauditu 340.m. 24.f
Presbyter honoris uocabulum. Senior ætatis 305.f
Presbyteri, pro presbyterij deprauatum 674.f
Presbyteri olim ijdem qui episcopi Ibidem
Præsentia 593
Præscientia, pro prædestinatione 745.m
Præscientia, deprauatum, pro præsentia. Et hinc Lyrani lapsus 759.m
Præscriptus προεγράφη locus uarie expositus 376
Præteriens, pro pertransiens 431.f
Præsens tempus, pro nullo certo tempore 40.m
Præsentis temporis natura 74.m
Prima sub hoc 161.p
Prima pro certa 111.f
Primitiæ 386.m
Primum, pro principio, aduerbium 342.f
Primum, pro prius 73.f
Primum, pro priorem 272.m
Primus, pro prior 401.f
Principi malo seruire, est ferre ne grauiora concitet mala 417.m
Principium qui & loquor 246.m. 247.m
Principes huius seculi, qui sunt 442.m
Principum dos prima 649.p
Prior, pro potior 226.f
Priusquàm quomodo accipiendum 5.m
προάγω, præcedo, neutrum 667.p
Probare δοκιμάζειν 655.m
Probatica quid 237.m
προσκαρτερεῖν uarie uertit interpres, deseruire, instare, adhærere 417.f
προσώχθισα 714.f
Procumbens παρακύψας 217.p
Produxerunt fructum προβάλλωσι, id est, protruserunt gemmas 207.f
προέγραψεν 426.m quæcunque enim
Professio, descriptio, census 289.m
Prognostæ 69.f
πρόγνωσις, ὁρισμὸς, προορισμὸς 388.p
Promptum, pro promptitudine 344.f
Promus condus 33.p
Pronunciatio uaria 493.f quæ secundum
Pronunciatio uitiosa facit sensum hæreticum 388.f
Pronunciatione & sensus uariatur Ibidem
Pronunciatio uitiata uulgo 259.p
Pronunciatio indicata 398.m
προορίζειν 287.m
προορισμός & πρόθεσις quomō differant 593.p
Prophetia quid apud Paulum 504.f
Prophetas omnes dictos qui sacra scribunt 62.m
Prophetæ citatum testimonium expensum 106.p
Propitius tibi esto 72.p
Propheta ille 240.f
Propior nostra, pro propior nobis 410.p
Proprietas Hebraismi 528.f
Proprietas Græci sermonis 262.f
Propter, pro per 407.m Item 513.p. mendose Item 546.f
Propterea sicut per unum hominem &c. sermo Pauli uidetur inabsolutus 366.p
προσεδρεύειν 484.f
προσήλυτοι 307. 745.p

πρόσκαιρα 536.m
προσκαρτερεῖν 119.m
προσκολλᾶσθαι quid proprie 78.m
προσκυνεῖν unde dictum 175.m
προσκυνεῖν & dandi casum & accusandi adm. 13.p
προσονομασία ἐκδημεῖν & ἐνδημεῖν 537.f
προσονομασία nõ reddita. 48.m. & 207.m. 352.f
προσονομασία in contrarijs non reddita 366.m
προσφωνεῖν 181.m
προσωποληψία 737.p
προσωπολῆπται Ibidem
πρόθεσις 387.m Iuxta propositum
πρῶτος, pro prior 86.p
Prouentus pro euentu 488.p
Prouerbium Euangelicum 52.m. 295.m
Prouerbium, aerem uerberans 486.m. Item Ne in Melampygum incidas 462.p
Prouerbium in Cretenses 696.f
Proximus ὁ πλησίον 91.p
Proximas, pro circumiacentes 129.f
Prudentes, pro elati φρόνιμοι 415.p
Prudentia, pro affectu, φρόνημα 382.f post uertit desyderium
Prudentij dictum quomodo accipiendum 219.m
Prurientes auribus qui 691.f (& 221.m
Psalliani 34.f
Psalmus secundus, pro primo 303.f
Psalterium Romanum à nostro diuersum 277.p
Pseudoprophetæ qui 40.m
ψευδόχριστοι 616.f
ψευδώνυμοι falso dicti 693.p
ψωμίζειν quid proprie 415.f
πταίειν. πταίειν 404.f
πτῶμα 97.p
Publicas preces conuenit moderatas esse ac sanctas (34.p
Publicani apud Iudæos infames, apud nos honesti 31.f
Publicani nomen cur additum Matthæo 46.m
Publica σεμνά 631.p
Pudicitia σεμνότης 671.m
Puella uox casta 75.p
Puella pro ancilla 308.p
Puerile est tantum sonare linguis 508.m
Pueros non recte pellici ad laqueos uitæ monasticæ (93.m
Pugillares 159.f
Pugno pro pugilum more certo 486.m
Pullum asinæ, asinæ additum 295.p
Pulmentarium προσφάγιον 267.f
Purificatus dicitur & Christus 105.p
πυγμῇ, uersum crebro pro ad cubitum 130.f
πυκτεύω, pugnis certo 486.m
Pytho 308.p

Q.

Quacunq; de causa, id est, quamlibet leui 77.m
Quadragenas 559.m
Qua hora, pro qua custodia 98.m
Quæ cum uidisset Maria 155.m
Quæ circa sunt, pro circumiacentes 184.f
Quærentibus uitam æternam, locus longe aliter expositus 353.m
Quæ sine anima sunt, noue expositum 505.m
Quæ secundũ faciem sunt uidete, uarius sensus 554.p
Qualibus literis 529.f
Quales ποταποί 141.p
Quam, pro quia 49.m
Quam apud Græcos subauditur aliquoties 29.m
Quam celeriter, pro quã celerrime 310.p. ut quam
Quam diu ἐφ' ὅσον 405.m
Quam pulchri pedes Euangelizantiũ pacem 401.p
Quæstiones anxiæ 688
Quæstiones quorundam Theologorũ curiosæ 662.f
Quæstiones penè impiæ de deo 663.p
Quæstiones penè blasphemæ, de potestate pontificis (663.m
Quæstiuncularum examina 662.m
Quanta, pro quæcunq; ὅσα 176.m
Quanti, pro quàm multi 198.f
Quantum uolebat 240.m
Quantus, pro parus 741.p
Quare conducat indicasse quorundam errata 237.m
Quasi, pro tanquam ineleganter 116.m. & 225.m
Quasi, pro sicut, quasi ancoram 721.p
Quasi, pro fermè 232.p
Quaslibet τυχούσας 315.p
Quem me dicunt, deest in Græcis pronomen 70.m
Queri, conqueri 395.f
Qui desperantes semetipsos, uaria lectio 608.p
Qui prædestinatus est, secus à ueteribus expositum quàm recentiores exponunt 337.f
Qui, pro quod 215.f
Qui dixerat 105.f
Quia clauditis, non qui 92.f
Quia superfluum 323.f
Quia, pro quod 535.m. 570.f
Qui uos spernit, quomodo intelligendum 187.f
Quibus uerbis consecrarit Christus 492.m
Quid nobis & tibi, σόλοικον 43.m
Quid, pro cur 236.p
Quid factus esset 301.m
Quid insanitis, pro quod insanitis 509.p
Qui intinxit, pro qui intingit 101.m cum in Marco habeatur, qui intingit 143.m
Qui non manducat, domino non manducat, uaria lectio, uariaq; interpretatio 422.f
Qui pro quia 250.p. 394.p
Qui uidet, pro uidit 257.p
Qui uidebantur aliquid 569.p
Quis. pro qui mendose 569.p quis supplet locum idiotæ
Qui spiritu seruimus, locus falsatus apud latinos. 627

Qui

Qui subigunt Turcas ne spectent dominium aut praedam 527.m
Quinquaginta annos nondum habes 249.p
Quod canitur, αὐλούμενον, quod tibia canitur. 505.f
Quod coniunctio perperam addita 778.m
Quod deus, coniunxit, quomodo intelligendū. 475.p
Quod enim mortuus est. m. e. f. quomodo intelligendum 376 f
Quod honestū est & quod facul. praeb. &c. haec olim in Latinis exemplaribus non habebantur. 466.p
Quod, pro qui 105.f
Quod Paulus citat nusquam legitur 612.f
Quod prima frōte absurdius, id maxime deprauatur
Quod superest τὰ ἐνόντα 191. 517.f
Quod manifestum est in carne, uaria lectio uariaq; interpretatio 672.f
Quod ἀδήλως positum 575.m
Quod uiuo ὅ, pro ὅτι 575.m
Quod pro uobis frangitur 492.f
Quomodo Christus matris aperuit uterum 165.m
Quomodo monendi magnates 645.p
Quomodo prohibemur resistere malo 30.m
Quomodo frangi dicatur corpus Christi 492.f
Quomodo Christus post tres dies dicatur resurrexisse 133.f
Quomodo Ioannes non nouit Christum 229.f
Quoniam, pro quod 536.f scimus enim
Quos praesciuit, locus noue expositus 387.f

R

Rabanus 281.f
Rabani ridiculus lapsus 310.m
Rabula quidam notatus 73.p
Rabulae quidam notati 35.p
Rabbi quid Hebraeis 92.f
Rabboni quid 138.m
Racha quid Hebraeis 28.p
Racha siue Rocho non esse interiectionem. Ibidem m
Rachel, pro loco figurate 16.f
Roma quid Hebraeis ex Hieronymo 16.f
ῥάκος & rudis quid 44.f
Ratio bifariam explicandi quaestionem 134.m
Rationabile obsequium locus hactenus uulgo parum apte recitatus 373.f
Recapitulari 593.p
Recentium explosa interpretatio 204.m
Receptaculum, pro primitijs legit Ambrosius 386.m
Reconciliare, pro reconciliari 635.m
Reconciliari, pro reconciliare 28.f
Recumbo, accumbo, decumbo 116.p
Redemptionem ἀντίλυτρον 668 m
Redemptio λύτρον 83.p.358.m
Redundat in nostris, nolite iudicare &c. 40.f
Redundat in nostris 39.m.40.f.42.p.43.m 44.p.61.m.81.m.98.m.105.f.116.f. 119.m. 244.f.288.p.390.m.492.m.521.m.& f.527 f.529.m.531.p.534.f.541.f.558.f.653.m.565 m.577.m.585.f. 592.m. 596.p. & m. 602.p 614. m. 610 p. 625. f.635.m.643.f.647.p. 646.m.652.f.656.p.665.f.666.f.668.m.680 f.685.m.686.m.688.m.et f.689.m.690.m.691 p.703.p.717.f.718.f.727.m.734.p. 755.m
Redundat apud Graecos 453.m.593.m.647.p 761.m.773.p.777.p
Refloruistis pro me sentire σόλοικον 631.f
Regaliter insanire 177.f
Regere bifariam dicitur 15.f
Reges πολυώνυμοι in genealogia Christi 174.m
Regnum coelorum apud nos 90.f
Regnum coelorum uim patitur, secus interpretatur quàm pleriq; accipiunt 51.f
Regulus βασιλίσκος 236.f
Relegat ad Vallam 461.m
Remigius à Valla taxatus 485.p.647.f
Renatus, pro natus 233.m
Renunciare quid sit 180.m
Repetent, pro repetunt 194.p
Reprehensibilis, pro reprehensus 574.p
Repudiandi ius immodicum apud Hebraeos 77.p
Repudij ius cur potissimum datur ob adulterium Ibid.
Reputare, imputare, deputare 359.f
Rescindere ἀκυροῦν 131.m
Residuum in aduentu domini 654.p
Resipiscere latinius, quàm poenitentiam agere 18.m
Resistere malo uetat Christus, nos probamus 474
Respice ἀνάβλεψον 322.p
Responsum pro oraculo 16.p
Respondere non simpliciter, sed ἀπολογεῖσθαι 193.f
Respondet amico cuidam 623.f
Respondendi uerbum, ubi nullus interrogat 240.f
Restituet, pro restituit 135.f
Resurrectio & regnum coelorum apud nos 90.m
Resurrectio duplex 206.m
Resurrectio actiue, qua erigitur aliquis 340.m
Resurrexerunt pro reuixerunt 110.f
Resurrexit, pro reuixit 423.f
Retribuere retributionem, mendum apud nos. 656.m
Reuelabit pro reuelauit 629.p
Reuelabitur, pro reuelatur 447.f
Reuelatur, quod aperitur 346.m
Reuixerint ne aliqui ante resurrectionem Christi 339.m
Rex 220.f
Rhacos & rudis quid 44.f
ῥάκος Ibidem
Rhegium 333.m
Rhetoricae uirtutes per Augustinum indicatae in Pauli epistolis 389.f
Romana uoce usus Euangelista, modio 27.p

Romanæ ecclesiæ maxime nocent qui uolunt uideri prodesse maxime 49.m
Ridicula deprauatio in libris Badianis 313.m
Ridicule latinam uocem per Græcam interpretatur 325.f
Ridicule iubet portari gladiũ, qui nolit eo uti 212.p
Ridiculum quiddam de loco deprauato 546.p
Ridicula interpretatio duorum 265.p
ῥιπῇ ῥοπῇ 519.p
Ruffinus calumniator 594.p
Rumor eius, pro fama, non recte 117.p
Rursus renouari, locus olim quibusdã suspectus 719.f

S

Sabbatum δευτερόπρωτον 56.m.176.f
Sabbati iter 275.m
Sacerdotes ociosi 484.f
Sacerdotes quidam nihil aliud q̃ decimatores 678.f
Sacerdotibus interdictum matrimonium 670.m
Sacerdotum auaritia fœda 66.f
Sacerdotum incontinentia 460.f
Sacramenti uox aliquando pro typo ponitur 476.f
Sacramentum uerbum dei μυστήριον 636.m
Sacramentum quid latinis 615.f
Sagena 62.f
Salamis in Cypro 302.m
Salem genere mascul. 137.p
Sal fatuus 26.f
Samaria ciuitas & regio 46.f
Samaritani abominabiles Iudæis 236.m
Samaritanorum libri 678.m
Samothrace 307.m
Sanctificare, pro illustrare 34.m
Sanctificare, pro ἱερουργεῖν 430.p
Sancti quos gignunt cæremoniæ sine spiritu 270.f
Sancto ἱεροπρεπεῖ qui deceat sanctos 697.m In habitu sancto
Sanguinibus, præter morem Latinum 224
Sanitas, pro sanatione 497.f
Sanum esse, & ægrotare, quid apud Græcos 685.p
Sapere diem quid 432.p (696.f
Sapientia, ætate & gratia, anceps sermo 169.f
Sapientia, pro eruditione 439.f
Sapienti additum 776.m
σάρκινον & σαρκικὸν quid differant 530.m
Saronas 296.m
Satan Hebræis quid sit 24.p
Sata, cabus, batus mensuræ 52.p
Sata non participium, sed mensuræ genus 196.p
Satagebat, pro distrahebatur 188.f
Saul 295.p
Saul quid Hebræis 334.f
Scandalum unde dictum Græcis 72.m
Scandala quatenus uitanda 483.p
Scenopegia quid, & unde 243.p
Schema non redditũ. 481. ut nihil habentes 549.m
Schemata in Euangelijs 95.m pestilentia & fames &c.
σκηνοποιὸς Paulus 313.m
Scientia, pro sententia deprauatum 438.f
Scientia inflat, uulgo citatum aduersus honestas disciplinas, quum magis inflet inscitia 481.m
Scio cui credidi, uerus sensus 684.f
Scire & scita, pro probare leges 402.f
Scissura, pro dissidio 491.f
Scytha & Barbarus 643.m
σκωληκόβρωτος Syllæ morbus 287.f
Scopus quid sit 628.p
Scribæ ab Hierosolymis 66.p
Scribæ qui Iudæis 73.m
Scriba quis apud Hebræos 440.m
Scribo uobis patres. locus mire confusus in nostris
Scripta, pro ante scripta 426.m (765.m
Scriptura detorta in argumentando 212.m
σκύβαλον quid 627.f
σεβάζομαι ueneror 348.m
σεβάσματα 311.m
Sectæ Iudæorum uariæ 335.f
Seculare, pro æterno 684.m.693.f
Seculare uertit pro mundano 699.p.723.f. & sanctum seculare
Secularia βιωτικά, id est, quæ ad uitæ necessitatem attinent 457
Secundo primum sabbatum 178.p
Secundum duos, pro bini 509.m
Secundum propositum gratiæ dei 360.p
Secundus psalmus pro primo 303.f
Secundum uirtutem, pro uiribus 645.f
Sedere, pro habitare, sedes pro habitatione 24.f
Secus, pro iuxta reperiri apud idoneos autores 59.m
Secus 63.p (121.m
Sed pro imò 544.m
Sed & ipsi in nobis. locus obscurior 554.f
Sed erunt, pro sunt 90.m
Seducat, pro præmium interuertat 640.m
Seductor, πλάνος, id est, impostor 111.m
Segregatus 335
Semel & bis, pro semel atq; iterum 632.m.36
Semen actus est 582.f
σεμνὰ seuera 631.m
Sempiterna quoq; 347.p
Sempiternum ἀπαράβατον 722.m
Sementis & semen 122.p
Semen, pro posteritate 140.m
Seniores honoris uocabulum 305.f
Sensus longe alius apud Græcos 620.f dum omni modo, siue per occasionem
Sensus apud nos obscurior 400.m Christum deducere

Sensus alius quàm uulgus accipit 595.m
Sensus anceps 116.f.273 p.290.303.f.413.p
Sensus explanatus 725.m.684.m
Sensus uarius 181.m.382.m.554.p.595.f.602.f Item 774
Sensus duplex 290.m.341.f.349.p.362.p.547.m 560.p. & m.602 f.648.m.728.m.763.p
Sensus & pronũciatione uariatur, adeo ut sermo perperam pronunciatus sensum faciat hæreticum interdum 388.f
Sensus νοῦς, pro mente 438.m.608.p.635.f
Sensus loci excussus 601.m
Sensus triplex 586.m.601.m. secundum præfinitionem seculorum quam fecit
Sensus quadruplex 746.m
Sensus uarius 383.m
Sensus uerus scio cui credidi 684.f
Sentire diuersum, non est contumelia 467.m
Sentite, pro sitis affecti 622.f
Species pro genere 31.p
Septuaginta ab Hebraica ueritate dissentiunt 16.p
Septuagesies septies, quomodo accipiendum 76.m
Septuaginta legimus pro septuaginta duo 188.p
Septuaginta consulto quædam mutarunt 60.m
Sermo absurdus 236.p
Sermo ambiguus 314.m.204.m
Sermo apostolicus incompositus 440
Sermonis absurditas 261.p
Sermo aptus rei & personis 444.f
Sermo perturbatior 190.p.579.m
Sermo durus 116.f
Sermo Græcus anceps 275.p.285.m,645.m
Sermo in speciem absurdior 400.f
Sermo mutilus 375.m
Sermo minime grammaticus 615.f
Sermo inabsolutus 242.m.326.f.657.f
Sermonem quem audistis 257.f
Sermo imperfectus 99.f.138.p.445.f.488.538.m
Sermo Pauli figuratus 641.p
Sermo imperfectus in Paulo 366.m.381.f.380.p
Sermo mire ambiguus 746.m
Sermo obscurus 285.f.437.f.494.m
Sermo rectius quàm uerbum 218.f
Serotinũ, uox parũ Latina, autore Augustino 743.f
Seruire, pro colere 343.p
Seruitus inter Christianos fœda 617.m
Σεσαλευμένον de mensura 180.p
Σημεῖον, σφραγίς 360.f
Si abiurantis 133.p.715.p
Sibi placere, noue positum 426.p
Si dubitantis 147.p
Si dixerit homo, sermo inabsolutus 131.m
Si, pro an 197.p.314.f
Si cognouisses & tu 205.f
Sicera quid Hebræis 153.m
Sic eum uolo manere, pro si 268.f
Sic, pro hic 291.m
Sic pro simpliciter 235.m
Sic. pro adeo siue siccine 457.f
Sicut columba 22.m
Sicut &, quid apud Græcos ualeat 34.f
Sicut magister eius, quomodo accipiendum 180.p
Sicut nix & fulgur 72.f
Sicut teipsum, quomodo accipiendum 90.f
Signat, pro obsignat 233.p
Signauit, pro confirmauit 241.p
Signaculum σφραγίς 360.f
Signaculum, pro confirmatione 483.m
Signati, pro obsignati 594.m
Signum non σημεῖον sed σύσσημον 144.m
Si gloriari oportet 560.f
Si is qui frater nominatur, Pauli sermo perturbatus 455.p
Silas missus 565.p
Siloe 196.m
Siloe missus 249.f
Siluerunt, pro quieuerunt 216.m
Simeon non fuit sacerdos 216.m
Similitudo, falsa species 382.p
Similitudo non est necesse ut quadret per omnia 98.f
Similitudo non per omnia congruens 374.f
Simon idem Simeon 305.f
Simplex bifariam dicitur Græcis 47.m
Simplex Christianorum prudentia ibidem
Simul consolari, sensus uarius 343.f
Simul pro semel 510.p
Sine affectione ἄστοργοι 350.m
Sine sumptu ἀδάπανον 485.m
Sine deo, ἄθεοι 598.m
Sine uxore ἄγαμος, periphrasis ociosa 465.m
Sine causa, additum 27.f
Sine crimine, ἀνέγκλητοι 438.p.694.f
Sine fœdere. ἄσπονδοι 350.f
Sine peccato ἀναμάρτητος 246.p
Sine querela ἄμεμπτοι 153.f.625.p
Sine lege ἀνόμως καὶ ἄνομος 354.m
Singularis, pro solitarius 121.m
Sinistra εὐώνυμα 82.m
Sinite usq; huc 214.p
Sinite, pro sine 253.m
Sinite hos abire, quomodo intelligendum 263.m
Si passibilis Christus, parũ cõmode redditum 329.m
Si permanserint 669.m
Si qui creatura &c. pro si quis est in Christo 538
Si qua uiscera, pro si quis uiscera deprauate 622.m
Si quis, pro si qua 676.m
σιτομέτριον tritici mensura 105.p
Siue tribulantur pro uestra exhortatione, locus uarie lectus

lectus & explicatus 523.f
Sobrietas in episcopo pulchra 649.f
Sobrij sumus uertit, pro sani sumus 538.f
Solenni die. pro pascha, periphrasis affectata 168.m
Solo æquare 206.p
Solœcismus interpretis 31.p.38.m.39.f.43.p.51.p
66.p.82.f.83.p.89.m.118.f.141.m.158.f.236.
Solœcismus præter occasionem 118.f.243.m. (260
288.m. Item 293.p
Solœcismus affectatus 306.f.318.f.328.m
Solœcismus inexcusabilis 354.f. cogitationum
Solœcismus manifestus 777.p. Abeo &c.
Solœcismus 74. eijcere illum
Soluere, pro destruere 27.p. pro explicare 251.m
Solutiones de diuortio 478.m
σῶμα, πτῶμα 97.p
Somnus episcoporum 123.p
Sonituum, pro sonis 505.f
Sonitus uocum inanis 498.p
Sophismata 759.p
σοφοὶ docti, ἀνόητοι rudes 344.m
σωφρονεῖν uarie uertit 538.p 411.m
σωφροσύνη 669.f
σώφρων 697.m
σωφρονίζειν transitiue ibidem
Sororem uocat uxorem Christianam 483.f
Sorte exijt, pro, sortitus est 152.f
σωτὴρ, σωτηρία 160.p
Spania, pro Hispania dicitur Græcis, sic inuenitur &
apud Chrysostomũ & Athanasium 46.m.431.f
Speculantes non à specula sed à speculo 532.p
Sperare pro expectare 99.p
σπείρων ut σπεράζων 59.f
σπερμολόγος nugator 310.m
Species pro genere 31.p
Species μόρφωσις 690.m Speciem pietatis ibidem
Spiculator 129.m
Spiritualia quæ uoce sonantur 494.m
Spiritualibus spiritualia, locus explicatus 444.p
Spiritus 221. Spiritui, pro spiritu 529.p
Spiritus blasphemiæ legendum 58.p
Spiritu & igni baptizari 21.m
Spiritus non semper agit in sanctis 14.m
Spiritus, pro uento seu aere 233.f
Spiritus à patre procedens 261 m
Spiritus sanctus homusios 472.m
Spiritus sanctificationis, Hebræum idioma 338.m
Spiritus autem loquitur, deprauatio manifesta 504.f
Spiritu loqtur mysteria, Græcis anceps sermo ibidem
Spiritus. pro uoce 506.f
Spiritus opponitur cæremonijs 343.p
Spiritus, pro deus 768.m
σπλαγχνίζομαι quid proprie 45.m
Splendentia candida, sine coniunctione 135.m
Sponso & sponsæ 99.m
Sponsus occurrens sponsæ 99.p
Stabant olim precantes 139.p
Stabimus pro sistemur, siue exhibebimur 424.m
Stabulum. pro diuersorio 188.f
Stagnum à freto diuersum 183.p
Stater 74.m
Statuimus legem, pro stabilimus 359 p.f
στέγω quid 484.f
Stephani narratio dissonare uidetur cũ Genesi 290.f
Stephani oratio prolixa & tamen inabsoluta 262.f
Stetit, pro stat 228.m
στίγματα Pauli 590
Stilus certissimum argumentum 736.m
Stimulus carnis quid 561.m
Stipendia ὀψώνια 171.p.565.f
στοιχεῖα 581.p
στοιχῶμεν, uarie enarratum 588.p
στόμα. ἀ τέμνω 730.m
στρηνιάω. quo uerbo usus est Paulus 781 m
Stulti cognomen in literis sacris 53.m
Stulti, rudes 344.f
Stultitia dei 440.f
Stultitia Christi quomodo accipienda 441.m
Stupebant, διηπόρουν 290.m
Suadere, pro persuadere 319.m 329.m
Suam, pro tuam 199.m
Subaudiendum aliquid 67.m
Sublimitas, pro persuasibilitate 637.m
Subsannare μυκτηρίζειν 200.m
Substantiam tuam, non suam 199.m
Subtrahere, pro detrahere 318.p
Subditos esse, distinctio uaria 698.m
Subditus, pro obnoxius 358.m
Subuertunt Euangelium qui superstitiosas inducunt
cæremonias 566.m
Sudarium, Latina uoce usus Euangelista 266.m
Sufficientiam uertit αὐτάρκειαν 551.f
Suffocabat, pro trahebat 77.p
Suffocantur euntes 182.m
Suffoderunt, pro subuerterunt 403.f
Suffusa, pro suffossa deprauate 306.p
Suggero, doceo 259.f
Suggillare quid 202.f.486.f
Summo sacerdoti, pro sacerdoti 116.f
Supellex Pauli 662.f
Superabundo ὑπερπερισσεύομαι 543.m
Superadulta, ὑπέρακμος 466.f
Superamus. ὑπερνικῶμεν 390.m
Superbia & inscitia non ferenda 259.p
Superbia, pro superba 762
Superbus, pro præfractus 695 p
Supercorrigere, ἐπιδιορθοῦν 694.m
Supereminentẽ sciẽtiæ charitatẽ, sensus duplex 602.f

Superest

Supereſt in noſtris fratre &c. 521.m.534.f.558.f 563.m.565.m.577.m.585.f.586.p.562.m.596 p.597.m.644.p.646.f.656.m.685.f.685.m. 688.m.689.m.690.m.703.p.717.718.f.727. m.734.p.755.f.756.f
Super fortem, non ſupra 235.m
Super hanc petram fundabo eccleſ. meam. Locus uarie explicatus 71.p
Superindui ἐπενδύσασθαι 536.f
Superlatiuum loco comparatiui 73.f
Super omne quod dicitur, à græcis ſecus legitur 657
Supereſt in Græcis 733.p.777.p
Super, non ita auget apud Latinos, ut apud Græcos ὑπὲρ 543.m
Super omnem eccleſiam 595.f
Superſtitio præpoſtera 416.p
Superſtitio quorundam in precibus 33.m
Superſtitio quorundam Chriſtianorum 92.p
Superſtitioſa phariſæorum hypocriſis ibidem
Superſtitioſa reliquiarum oſtentatio ibidem
Superueſtiri 536.f
Supplantare & ſuggillare quid proprie 486.f
Supra ſacrificiũ uulgata interpretatio reiecta 625.m
Surrexit. pro ſurgit 253.p
Suſcipere, pro approbare 325.p
Suſcipite, quod aliàs aſſumite 427.m
Suſpiciens, pro ſuſcipiens 188.m
Sycophantæ pro hierophantis 35.m
Sycophantæ 449.m
Sycomorus 203.f
συκάμινον 204.m
συλαγωγεῖν 637.f
Syluanus, pro ſylla 526.f
συμμέτοχοι μέτοχοι 612.p
συμμιμηταὶ 629.m
συμπαθεῖν, ſocium eſſe mali 384.f
συμπνίγω undiq; premo 183.f
συναγωνίζεσθαι 433.f
Synagoga conciliabulum 32.f.47.f
Synaxis, olim fiebat interdum abſq; conſecratione corporis & ſanguinis 488.m
συναυλίζεσθαι συναλίζεσθαι 274.p
συναποθνήσκειν 543.m
συνέδριον & βουλὴ 28.f
συνέκδημος 548.f
Synecdoche explicans nodum 510.m
Synecdoche aut eclipſis 428.m
συνιστάναι 357.p
σὺν, pro πρὸς, ſiue ἅμα 217.m
σύντροφος, collactaneus 302.p
Syria olim Græce loquens 334.f
Syri & Hebræi, affines in lingua 522.m
Syrophœniſſa 131.f
σύσσημον 600.f

T

Τὰ ζῶντα, quod ſupereſt 191.m
Tædere, pro deſperare 524.m
ταλαντιαῖον, ingens 781.m
Talitha, Syris puella 125.m
ταμεῖα, penetralia 193.f
ταμίας, promus, condus 33.m
Tamen ὅμως dure uerſum 449.f. Item noue poſitũ pro licet 579.p
Tamen non recte additum ab interprete 609.p
Tam idoneus, tam ſupereſt 529.m
Tanquam me audietis, audietis redundat 292.p
Tanta. pro tam multa 254.f
Tanti, pro tot non recte 69.m.268.p
Tantum, loco non ſuo poſitum 361.p
ταπεινὸς in bonam partem 656.p
ταπεινοφροσύνη 622.f.643.f
Tarſus Ciliciæ 320.m
Taxatus quidam glorioſus calumniator, qui in uerbis Pauli deprauauit, ἐλλογεῖται, quod uerbum Græca lingua non recipit, pro ἐλλογᾶται 373.m
τεκνογονεῖν 578
τέλειον 430.p
τελώνειον, τέλος. τελώνης 44.m
Telonium quid 118.f
τεκνογονεῖν 678.p
τεκνοτροφεῖν 676.m
Tempus pro tẽpore 116.f.143.m. deſolabitur &c.
Tempus præſens aliquando actionem tantum ſignificat 21.p.260.m
Tempus καιρὸς 418.f
Tempus mutatum 483.f
Temporis enallage 194.p.229.p
Tenebræ per uniuerſam terram, quomodo accipiendum 110.p
Tentatio ueſtri & ueſtra 582.m
Tentationem ueſtram, ſermo anceps ibidem
Tentatus XL. dies 175.m
Tertulliani locus obiter emendatus 284.m
Tertullianus de diuortio quid ſenſerit 468
Teſtamentum Hebræis potius ſonat pactum 518 Item 724.f
Teſtimonium ab Euangeliſta citatum, nec ad Hebraicam ueritatem, nec ad LXX. ſatis reſpõdẽs 106.p
Teſtimonium idem ex diuerſis locis conflatum 542.f
Teſtimonium prophetæ non citatum ad uerbum 241 Item 153.m
Teſtimonium Pauli ex diuerſis locis contextum 358.p
Teſtimonij citatio perpenſa 446.m
Teſtimonium citatum quod nuſquam inuenitur 742
Thabara 228.f

Thabita Chaldæis caprea 296.m
Thalassa, pro Lassæa ciuitas 330.m
θαῤῥεῖν quid proprie 45.p.65.m
θεαθῆναι 32.m
Theodas 289.m
θεοδίδακτοι 241.m.653. A deo didicistis
Theologi synceri 519.p
θεομαχεῖν 289.323.f
Theophylactus 734.f
Theophylactus falso Athanasius 497.p
Theophylacti interpres addit de suo 523.f
Item aliud uertit quàm habent Græca 529.p
Item mutat 716.p fœde lapsus 641.f
Theophylactus Bulgarien. episcopus 11.m
θεοσεβεῖα 669.p
θεοσυγής 350.p
θεραπεύειν 25
θεράπεια 195.p
Thesaurizo, recondo 353.p
θηριομαχεῖν 513.f
θηρίον 297.m
θησαυρίζειν quid 37.p
Thomas à seipso dissentiens 677.f
Thomas Aquinas laudatus 336.m
Thomas Aqnas 436.m.513.p.547.p.548.f.567 m.684.p.642.m.647.m.706.m.733.m
Thomas attactus 438.f.454.f.517.p.567.m
Item 602.m
Thomas Cantuarien. 649.m
Thomas censor inter Augustinum & Hieronymum 572.m
Thomas expensus, qui dixit seculum esse mille annorum 684.m
Thomas non recte contendit luxuriam proprie esse libidinis, idq; contra sententiam Augustini 613.m
Thomas cum quadruplicem inducat expositionem, uerum tamen sensum non attingit 405.p
Thomas & Carren. attacti 567.m
Thomas frustra se torquens 539.f
Thomas de habitu 624.p
Thomas errans occasione uocis deprauatæ 547.p
Item 549.p & f
Thomas frustra philosophans in loco deprauato 436
Thomas Græcis cōmentarijs uidetur adiutus 529.m
Thomas interpretans traducere 639.m
Thomas lapsus 700.f.486.m.669.m
Thomæ & Lyrani expensa opinio 559.m
Thomæ annotatio 362.p.731.f
Thomæ distinctio reiecta 481.f.700.f. abundātiam
Thomæ annotatio ridicula 506.m
Thomæ citatio inepta 509.m
Thomæ commentum suffrigidum 507.m
Thomæ quadruplex interpretatio 405.p
Thomæ excussa sententia 423.p.485.m.677.f
Thomæ lapsus miserandus 439.p.731.p.486.m
Thomæ lectio excussa 523.m
Thomæ lectio uaria 733.m
Thomæ opinio 437.f
Thomæ opinio excussa 501.f.505.p
Thomæ rationes excussæ 573.p
Thomæ sententia 436.m.454.520.f
Thomæ interpretatio excussa 634.f
θρησκεία 642.f
θριαμβεύειν 529.m
Thyatira 308.p
Thymiama in sacris 632.f
θυσία à nidore 44.m
θυμομαχεῖν 301.f
θυμός quid 563.m
Timemus, pro timebant 139.m
Timotheus uulgo perperam pronunciatur 619.m
Titulus initium libri more prophetico 1.m
Titulus ignoti dei 311.m
Titulus τίτλος 265
Tollit, præsentis temporis 229.m
τολμᾷ, sustinet 365.f.456. audet aliquis
Tophet quomodo dictus locus delitiarum & execrabilis 48.m.49.p
τὸ articulus 185.f
τόπῳ pro τρόπῳ 660.f
Tormina & tormenta 25.m
Torqueri addidit interpres 322.m
Torquet scripturam qui pugnat 212.m
Torrens Cedron 262.f
Totus mundus, pro mundus 254.p
Tota terra quomodo accipiendum 110.p
Totius consolationis, pro omnis, rursus aliàs, omnis Hierosolyma uertit pro tota 523.p
τραχηλίζω 717.f
Tradet, pro tradit 144.m
Tradetur, pro frangitur 492.f
Tradidit eis 108.m
Traditio, pro instituto 66.p
Traducere quid sit Latinis 7.m
Traduci non recte capi consentire ad cohabitandum 6.f
Traduxit, Thoma interprete 639.m
Trahat, condemnet 196.p
Trans Babylonem, trans Damascum 292.m
Trans mare, pro è transmarinis 25.m
Trans fretum Græcis habet amphibologiam 41.f
Transmigratio, pro exilio 3.p
Transsubstantiatio 472.m
Tres dies per tropum dictum 111.m
Tres linguæ præcipuæ 215.m
Tres tabernæ 333.m
Tres hominis partes iuxta Paulum, spiritus, anima, corpus 444.m

Tres

Tres sunt qui testimonium dant, locus uarius ac diffi-cilis 769.m
Tria in congregatione Christianorum, doctrina, fra-ctio panis, & precatio 282.f
Tribulationem habere carne 464.f
Tribuni χιλίαρχοι 120
Triclinium à tribus lectis accubitorijs 233.p
Triduum post quod resurrexit Christus, quomodo ac-cipiendum 133.f
Triduum in sepulchro 58.m.133.f
Trifariam accipitur eadem negatio 215.m
Triplex lectio 532.m.547.p.566.p.580.m
Tristegum 317.m
Tristis quid proprie 36.m
Tristitiam super tristitiam, additum apud nos 527.f
Tritici mensura, σιτόμετριον 195 p
Triumphat θριαμβεύει 529.m
Triuncius & Teruncius 29.m
Troas 307.m
Trogyllium 317.f
Tropi in Euangelio 109.f
Tropus Hebraicus 378.m.749.p
Tropus ignotus 264.f
Tropus perplexus 37.f
Tuam ipsius animam 166.m
Tuba & uoce, pro tuba uocis 97.m
Tubæ pro turbæ 781.f
Tui redundat 37.m.190.f
Tu fidem quam habes, locus deprauatus 385.m
Tulit, attulit aut pertulit 396.f
Turcæ quomodo uincendi 93.m
Turcas qui subigant ne spectent dominium aut præ-dam 527.m
Tyranni schola 314.f
Typhonicus uentus 330.m
Typus non semper ad omnia respondet 476 f
Tyrus ciuitas 319.m
τὸν καθ' ὑμᾶς, id est, uestratium 311.f

V

VAcillare 65.m
Vacuus, pauper 511.p
Vade, & uade post me 23.f.72.m
Vade retro post me, soli Petro dicitur 72.p
Vado & uenio 260.p
Vafricies Pauli pia 311.m.323.m.344.p
Valla aduersus theologos de latria 24.m
Valla taxat interpretem 359.f
Valla lapsus 555.f
Valla taxatus 56 f.60.f.104.p.159.p.167.f.190 p.194.m.252.f.551.m
Valla 729.p
Valla non satisfacit 193.p
Vallæ annotationes minutulæ 3.m
Vallæ annotatio reiecta 60.f.Item 156.m.256.f
Vallæ diligentia 321.p
Vallæ argutatio reiecta 483.f 726.f
Vallæ opinio 776.f
Vallæ opinio reiecta 60.f.610.m. quam quidē &c.
Vallæ sententia pensitata 180.f.184.p.458.f
Valentinus ait Christum natum per uirginem, non ex uirgine 9 m
Vanitas ματαιότης 385
Varia lectio apud Græcos.116.f. Item 181.m.274. p.281.f.315.490.m
Varia lectio 40.m.116.m.121.p.122.m.Item 155 m.179.p. Itē 188.p.195.m.Itē 203.p. Itē 216 p.cōmendabo.Item 217.f.incipientibus.Item 232 f.373.m.383.f. 422.f.445.m.459.m.504.f 509.f.510.p.515.f.531.m.637.f.552.p.604 p.608.m. 655.m.658. 675.f.679.p. 701.m
Varia lectio excussa 204.p (740.m
Varia lectio diuersorum 442.p
Varietas nihil adferens incommodi 43.m.44.m in telonio. Item 281
Varia lectio tū apud Græcos, tū apud Latinos 531.m
Varia lectio & interpretatio 457.p.641.p
Varietas interpretum 114.p
Varia lectio Origenis, accessibilem &c. 731.f
Varia pronunciatio 232.f. A nazareth &c.
Varians locus 41.m
Variant Græci à nobis, sed nostra lectio præfertur 316.317.f.507.p
Varij sensus eiusdem loci 246.m.624.p
Vas linteum 297.m
Vasa. σκεύη quid proprie 397 p
Vaticinium nonnihil deflexum ab Euangelista 41.m
Vel ut pro uelut 558.m
Veniet, pro ueniat 47.m
Venit, pro uenditur 489.p
Ventres quæ, pro qui 215 p
Ventris pro uentres 696.f
Verba consecrationis apud Paulum 492.m
Verba mutauit interpres, absit à te domine 72.p
Verba sacra conuenit etiam emendate pronunciare 258.m
Verba quæ ad rem & ad personam accommodantur 61.m
Verbo plurimo inepte, pro multo sermone 206.f
Verbum præsentis temporis 94.f
Verbum consummans, quomodo accipiendum 398.p
Verbum, pro dicto 68.m ῥῆμα non λόγον 156.m
Verbum, pro re gesta 150.m.Item 164.m. Item 298.m
Verbum quomodo uita in rebus creatis 223.p
Verebuntur forte filium, forte additum perperam in Matthæo 86.m
Versutia, pro hypocrisi 140.m
Verterunt, pro euerterunt quidam uertunt 730.f

Vescens

Vescens & non uescens, uterq; tamen edit 423.p
Vesci & edere quid differant ibidem
Vestiendi superstitio 55.p
Vestrum pro uerum 200.p
Vetustum exemplar Corsendoncense 23.m
Via maris, pro iuxta uiam maris 23.m
Vicus pars urbis 295.m
Victus nomine cōprehenditur quicquid ad uitæ usum pertinet 685.f
Videbis eijcere, σὺ λοιπὸν 39.f
Videbitis pro uidetis 261.f
Videre pro cauere 69.f.141.m
Video, ἀνέβλεψα 250.p
Vidua, pro Iudæa perperam 307.m
Vidua unde dicta 675.m
Vidua octuaginta annorum 167.m
Vigilantes ἀγραυλοῦντες 162.p
Villa pro rure, siue domo ruri 89.p
Villicus οἰκονόμος 199.m
Villicus, iniquitatis, pro iniquo 200.p
Vim patitur quid 51.f
Vinum myrrhatum 108.f
Vinci à malo quid 415.f
Vindictam curare inhumanius quàm uictum 201.m
Virgo illa 10.m
Virgo, pro uirginitate 466.m
Viris suis subditæ sint, superest in nostris, autore Hieronymo 614.m
Virtutesq; non modicas quaslibet 315.p
Virtutes Hebræis potenter facta 40.f
Virtutem quæ exierat 124.m
Virtus ἀρετὴ 631.m
Virtus, pro robore 140.f
Virtus δύναμις 100.p.337.f.345.p.562.p
Virū non cognosco, Ambros. legit nō cognoui 156.m
Vis tanta huius coniunctionis καὶ 558.m.597.m Item 691.p
Vita est pro uiuit 383.m
Viui & mortui iudicandi 691.m
Vna, pro prima 111.f.520.p
Vnigeniti à patre, quomodo accipiendum 225.m
Vnctionis extremæ origo 129.p
Vnum pro primo 131.f
Vnus pro unum 580.m
Vnum & unum obscure 37.f
Vnus, pro quodā, Hebræorū more 85.m.134.p.206.p
Vocabula quædā sic recepta ut tolli non possint 38.f
Vocabunt, non uocabitur 11.p
Vocati sancti, non nati 342.p.437.p
Vocatus apostolus, non modestiæ causa dictum 335.p
Vocum nouitates κενοφωνίας 682.f
Vocum sonitus inanis 498.p
Volebat pro ualebat, deprauatum 242.f
Volens pro affectatore 640.f
Voluptas, pro uoluntas 752.f
Vos grauaui, pro uos non grauaui 563.p
Vos uideritis 108.p
Votorum noua astrictio 55.p
Votum solenne & priuatum 471.m
Vri πυροῦσθαι 463.m
Vsq; ad legem enim peccatum, Origenes diuersum legit 373.p
Vt aliquando finem indicat, aliquando sequelam 32 (347.m
Vti, pro abuti 416.f
Vt illos æmulentur, obscure uertit interpres 405.p
Vtinam abscindantur, sensus triplex 586.m
Vt redundat 863.f
Vt, sequelam significans non finem 32.m
Vt sit apud me, est, est, locus obscurus 526.p
Vt sublimitas sit uirtutis dei 534.m
Vulgarius, q aliàs dicitur Theophylactus 11.m.734
Vulgata Theologorum interpretatio reiecta 625.m
Vultus tribuitur herbæ 737.f
Vulua Latinis non est obscœna uox, non magis quàm (matrix 165.m
Vulua quid sit 363.p
Vxor Ioseph, Maria 9.p
Vxor Pauli 630.p

Ξ

Ξυρίζεσθαι 753.p.754.p
Ξένοι dure uersum 598.m

Y

Ὑβρίσαι uim facere 304.m
ὑβριστὴς contumeliosus 350.p
ὑδροποτεῖν 679.p
ὑδροπότης. οἰνοπότης 52.f
υἱοθεσία 386.m
ὑπάρχεται 150.p
ὑπάρχοντες uarie translatum 29.p
ὑπὲρ auget Græcis 375.f
ὑπὲρ λίαν 562.m
ὑπερνικῶν 390.m
ὑπερπερισσεύομαι ὑπὲρ addit epitasin 543.m
ὑπομονὴ 727.p
ὑπόστασις, pro materia, seu argumento 550.f
ὑψηλοφρονεῖν, μέγα φρονεῖν 406.m
ὑπερυψόω 624

Z

Ζὰ pro διὰ 23.p
Zabulus pro diabolo ibidem
Zacharias filius Barachiæ quis 94.m
ζηλοῦν Zelotypum esse 556.p
Zona, pro crumena 47.p
Zuthum, ceruisia, coelia 153.m

FINIS

INDEX CHARTARVM

α, a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z. A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx Yy.
Omnes terniones, præter α duernionem, & Tt ac Yy quaterniones.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERO-NYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPI-SCOPIVM ANNO M D XL MENSE SEPTEMBRI.

FRO BEN